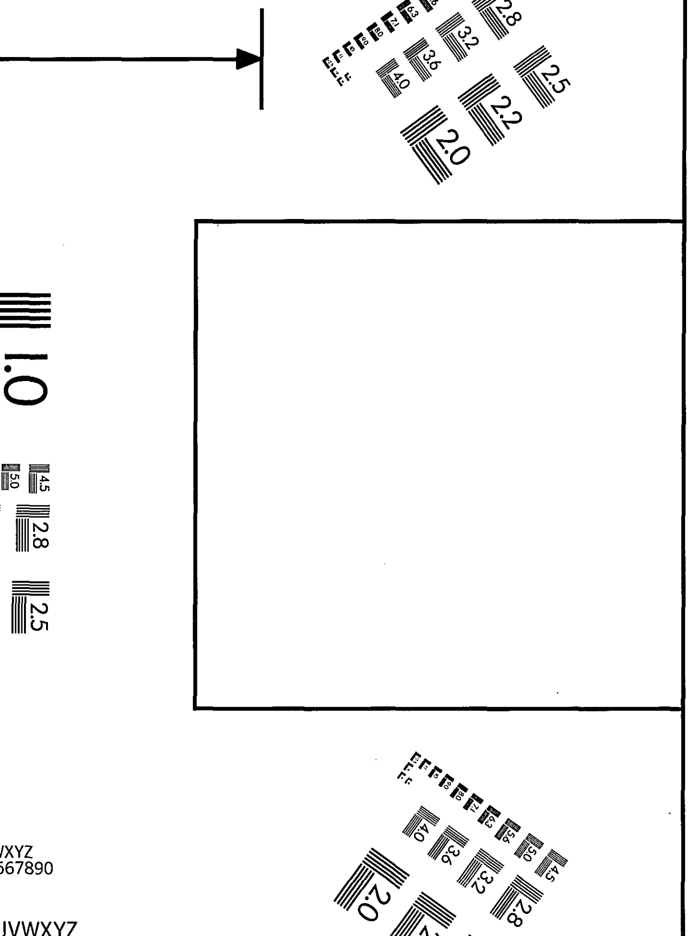

1.0
2.8
2.5
2.2
2.0
3.2
3.6
4.0
4.5
5.0
/XYZ
567890
JVWXYZ

מדרש

לקח טוב

המכונה

פסיקתא זוטרתא

על חמשה חומשי תורה

יסדו

רבינו טוביה בר׳ אליעזר ז״ל

ספר בראשית

ווילנא

בדפוס והוצאות האלמנה והאחים ראם

שנת תר״מ לפ״ק

ЛЕКАХЪ ТОВЪ.

т. е. Легендарное изложеніе Пятикнижія, по рукописи изъ Флоренціи и С. Петербургской Императорской Библіотеки, съ примѣчаніями Саломона Бубера изъ Лемберга.

Томъ I.

1880.

מדרש

לקח טוב

המכונה

פסיקתא זוטרתא

על חמשה חומשי תורה

יסדו

רבינו טוביה בר' אליעזר ז"ל

אשר חי במאה התשיעית לאלף החמישי.

היה מונח בכתב יד זה כשמונה מאות שנה, והיה למראה עיני הקדמונים, ולא נדפס ממנו רק חלק שני על ג' ספרים ויקרא במדבר דברים, בוויניציא שנת ה"א ש"ו, ובהעתקה רומית ג"כ שם שנת תקכ"ד.

יצא עתה פעם ראשונה לאור עולם

ע"פ כתב יד מירושלים שהיה ביד הגאון חיד"א זצ"ל, וע"י השואה מערכה מול מערכה, עם עוד שני כתבי יד אחרים, האחד מאוצר הספרים בפלארענץ, והשני מאוצר הספרים בפעטערסבורג, עם ציוני הפרשיות, וסימני הכתובים, ומראה מקומות מתנ"ך ומאמרי התלמוד מכילתא ספרא ספרי ומדרשים, ושאר ספרי הראשונים, ועם הערות והגהות לברר וללבן הנוסחאות, ובאור בהרבה מקומות להבנת דברי הספר, וגם עם מבוא גדול המפיץ אור על הספר, ועל זמן המחבר וחייו.

ממני

שלמה באבער

מלבוב.

ספר בראשית

ווילנא

בדפוס והוצאות האלמנה והאחים ראם

בשנת חמשת אלפים ושש מאות וארבעים לב"ע

Дозволено цензурою.— 20 Іюня 1879 года.— Вильна.

ВИЛЬНА.
Типографія Вдовы и братьевъ Роммъ.
Жмудскій переулокъ дома №№ 327 и 328.

מדרש

לקח טוב

על ספר

בראשית שמות

LEKACH-TOB

(PESIKTA SUTARTA)

EIN AGADISCHER COMMENTAR

ZUM

ERSTEN UND ZWEITEN BUCHE MOSIS

von

RABBI TOBIA BEN ELIESER

(Lebte im XI Iahrh.)

zum ersten Male herausgegeben nach einer Jerusalemischen Handschrift, mit Vergleichungen der betrefenden Handschriften aus den Bibliotheken in Florenz und St. Petersburg. Kritisch bearbeitet mit einem Commentar und einer ausführlichen Einleitung versehen

VON

SALOMON BUBER.

in Lemberg.

WILNA.

Druck und Verlag v. Wittwe & Gebrüder Romm.

1880.

יום ד׳ כ״ו ניסן שנת ה״א תר״ל לפ״ג.

ציון לנפש איש צדיק וישר, הולך תמים ופועל צדק,
הרב המופלג בתורה וביראה, מוהר״ר **ישעיה**
אברהם בהרב הגדול מוהר״ר **יוסף צבי** הלוי זלה״ה.

צדקה וחסד גם יראת־אל לראשו כתר
ברוח נדיבה פזר צדקות בגלוי ובסתר.

נשא ונתן באמונה ותורה קבע עתותיו
תמים עם אלהים ואנשים היה בכל תהלוכותיו.

שמו הטוב נשאר לברכה פה בתבל למזכרת
וצדקתו ישרתו יענדו לנשמתו שם עטרת.

מעשיו הטובים אור זרוע לו בארץ ובשמים
ונשמתו הטהורה צרורה היא בצרור החיים.

מזכרת נצח

לנשמת אבי מורי עטרת ראשי, הרב החכם השלם, מופלג בתורה, ירא וחרד על דבר ה׳, ויראת ה׳ היתה אוצרו

מוהר״ר

ישעיה אברהם הלוי באבער ז״ל.

ולמען לזכר עולם יהיה צדיק, הנני מעתיק מעבר לדף החרוזים החרותים על ציון קברו, ועדה המצבה על תכונותיו וכשרונותיו ותרומת מדותיו, ותעמוד עד דור אחרון על עפר יקום *).

מאת בנו הבכור המכבדו בחייו ובמותו

שלמה באבער המו״ל והמחבר.

*) עיין בהמגיד שנת ארבע עשרה גליון י״ח צד קל״ט, ובהכרמל שנה שמינית גליון כ״ד צד קפ״ח, מה שנכתב שמה על פטירתו וזכרון מעשיו.

פתח דבר

יְהוָה צְבָאוֹת עִמָּנוּ מִשְׂגָּב לָנוּ אֱלֹהֵי יַעֲקֹב סֶלָה

לעולם לא יהא פסוק זה זז מפיך. (ירושלמי ברכות פ״ה ה״א)

ברוך ה׳ צבאות אשר זכני, ובימין צדקו אמצני, להביא הפעם מנחה חדשה במחנה העברים, הוא מדרש לקח טוב, חלק ראשון על ספר בראשית ושמות, יסדו רבינו טוביה ב״ר אליעזר ז״ל, אשר חי במאה התשיעית לאלף החמישי. עם הערות ותקונים ומראה מקומות וציונים, כיד ה׳ הטובה עלי.

הספר הזה אשר אני נותן לפניכם קוראים יקרים! היה עד כה בכתב יד, ומונח בקרן זוית, זה כשמנה מאות שנה, ורק החלק השני המכונה בפי האחרונים פסיקתא זוטרתא, על ויקרא במדבר הדברים, נדפס בוויניציא שנת ה״א ש״ו, עפ״י כתב יד אשר היה ביד מוהר״ר זרחיה בן מוהר״ר מלכיאל קזאני איש קנדיא רבתא. ואחרי כן בשנת תקכ״ד עד שנת תקכ״ט, (1764-69), ג״כ בווינציא, עם העתקה רומית מאת החכם אוגולינו (Blasio Ugolino), בחלק ט״ו וט״ז מספרו הגדול „אוצר" (Thesaurus). ובעזרת אלהי, ומאהבתי שאהבתי את חכמת ישראל, התאמצתי בכל עז להוציא את החמדה הגנוזה הזאת לאור עולם, ואביאה אותה אליך היום קורא יקר! למען תתענג נפשך בה, ותתברך נפשי בגללה.

הכתב יד אשר על פיהו תכנתי ההוצאה הזאת, היה למראה עיני הרב חיד״א, ומזכירו בספרו שם הגדולים (מערכת ט׳ אות ד׳). וז״ל: „ואחר זמן רב בא לידי פסיקתא זוטרתא כתב יד מבראשית ושמות ע״ד פסיקתא הנדפסת והיא מרבינו טוביה ושם כתוב בפירוש דשם הספר לקח טוב". ועוד שם כתב: „בעה״ק כבר ראיתי מבראשית שמות כ״י". ואני השגתי הכתב יד הזה מירושלים, ע״י ידידי הרב החכם הגדול רשזח״ה, והנני נותן לו תשואות חן ואלף תורות על הטוב הזה.

גם ראה הרב חיד״א עוד כ״י אחר מהספר הזה כי כן דברו בשה״ג שם: ובביליאטיקא של הדוכוס בפיורינצי מצאתי שם ספר בלוי קרוע פסיקתא על בראשית ושמות כתוב בקלף ישן עכ״ל. וידידי הרב החכם החוקר הר״א נייאבויער, בא אחריו ומלא דברו, והודיעני במכתבו אלי, שהכ״י הזה נמצא באמת באוצר הספרים שבפלארענץ, Bibliotheca Nazionale № 35, וכן הודיעני בהמגיד (שנת י״ז גליון י״ד צד קכ״ה). על פי הדברים האלה חליתי את פני הרב מפלארענץ, הוא הרב הגדול מוהר״ר דוד יעקב מארוני, במכתבי אליו להגיד לי פשר דבר אודות הכ״י הזה, ויואיל הרב הזה בטובו להודיעני כי באוצר הספרים שם נמצא כ״י קדמון בקלף ישן נושן, והם מדרשים עתיקים על ס׳ בראשית שמות ויקרא, ובלתי נודע שם הספר ולא שם המחבר, יען כי חסרים בראשו מקצת דפין, וגם הכתב מטושטש בהרבה מקומות, וכמעט לא נשאר רושם האותיות. והעתיק למעני התחלת הספר וסופו. אולם כל זה לא שוה לי, כי נכספה וגם כלתה נפשי לראותו כולו, למען העריך נוסחאותיו עם נוסחאות הכ״י אשר לפני, ולמען דעת איזו מיושרת ואיזו קלקלה פניה. וערכתי מכתב בקשה אל המיניסטעריום של הוד ארונינו הקיסר יר״ה, להשתדל בעבורי על ידי הציר של עסטערדייך היושב ברומא מלפני המיניסטעריום שבאיטליא, להשאילני הכ״י ההוא על זמן לא כביר, ויאות השר בטובו וחסדו לבקשתי. ולא ארכו הימים והנה נשלח הכ״י לידי, באמצעות השטאאטהאלטעריא, להיות בידי על משך שלשה חדשים, להשתמש בו כרצוני, ובכן השג״ה עזרה גדולה למלאכתי ולבא אל מטרתי אשר שתי לנגד עיני. והנה אין בפי מלה להודות להשרים הגדולים הנשאים והיקרים האלה, אשר בחסדם נעתרו למלאות בקשתי, למען הגדיל ולהאדיר ספרות ישרון וחכמתה, ואלהי ישראל ישוב להם כפעלם הטוב, ותהי משכורתם שלמה.

עוד

אין לקח אלא תורה, שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם
תורתי אל תעזובו (משלי ד׳ ב׳).

(ספרי ותנחומא האזינו בפ׳ יערוף כמטר לקחי).

אין טוב אלא תורה, שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם
תורתי אל תעזובו (משלי ד׳ ב׳).

(אבות פ״ו מ״ג, ברכות ה׳ ע״א, ע״ז י״ט ע״ב,
מנחות נ״ג ע״ב, ירושלמי ראש השנה פ״ג ה״ח,
פסיקתא פסקא איכה, מדרש איכה בפתיחתא,
בראשית רבה פצ״ת, תנחומא ויחי בפ׳ וירא
מנוחה כי טוב).

ועתה הנה הגדתי לפניך היום קורא יקר! את משפט מלאכתי ענינה ותכונתה, והיה אם תשים לה לבך, ושקלת במאזני צדקך, כמה עמל ויגיעה רבה נדרשו לה. ומה גדול הטורח אשר הֻמסהי עלי, רק למען הקל מעליך טורח החיפוש והעיון בספרים אם התבוננה בה בינה גם בצורתה החיצונית, וראית כי גם בלשוני השתמרתי הפעם מלהעמים עליך אריכות דברים, ותחת אשר בהערותי לפסיקתא הישנה (יצאה לאור על ידי חברת מקיצי נרדמים שנת תרכ"ח) הארכתי יותר מדי, הלכתי הפעם הזאת בדרך קצרה, כי אז לבי נכון ובטוח כי תיקר מלאכתי בעיניך, ותקבל ברצון את הסגולה הזאת אשר הבאתי לך, וערבה לך גם מנחתי מתת ידי ועמל רוחי, אשר הגשתי לפניך בהערותי, ושמת נגד עיניך מאמרם (ברכות נ"ח ע"א) כמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא פת לאכול, חרש וזרע וקצר ועמר ודש וזרה וברר וטחן והרקיד ולש ואפה, ואחר כך אכל, ואני משכים ומוצא כל אלה מתוקנים לפני. אף כן הדבר הזה, כמה יגיעות יגעתי ותדד שנתי מעיני, עד שמצאתי כל כתבי יד הנמצאים מהחבור הזה, ודקדקתי בהם וצרפתים וזקקתים והגהתים ותקנתים, ופלסתי נתיב להבנתו, והערותי מקורותיו, והצבתי לך ציונים לבל תתעה מדרך השכלתו, והנה הוא לפניך ערוך בכל, ושמור ומסודר מוגה ומפורש כליל בהדרו.

ובזה אסיים, ואני תפלה לאל חי, כי יואל לתת לי כח ועז, לעבוד עוד עבודת הקדש, להוציא לאור גם החלק השני, הנדפס מכבר על ויקרא במדבר הדברים, דוגמת החלק הראשון הזה, בכל משפטיו וחקותיו. וירבני עצמה להשלים את כל המלאכה, להוציא לאור גם החלק השלישי, והוא מדרש לקח טוב על חמש מגלות אשר נשאר בכתובים. ויהי נועם ה' עלי עוד כל ימי חיי עלי אדמות, להגדיל תורה ולהאדירה. ואל יצל מפי דבר אמת לעולם ועד.

לבוב דמתקרייא לעמבערג כ' שבט תרל"ח

שלמה באבער.

עוד נוסף על זה הודיעני ידידי הרב הגדול והבקי הנפלא מוהר"ר רפאל נטע ראבינאוויטץ מחבר ספר דקדוקי סופרים, שראה בעיניו כתב יד על שמות באוצר הספרים אשר אסף החכם אב"ן רש"ף נ"ע, ואז חשתי לערוך מכתבי אליו על אודותיו, וגם החכם הזה בעודו בחיים חייתו נעתר לבקשתי, וישלח הכתב יד לידי להשתמש בו כחפצי. הכ"י הזה הוא כעת באוצר הספרים שבפעטערבורג, כי הממשלה הרוסיא קנתה האסיפה השנית מכתבי יד אשר אספה החכם הזה, ואשר בה נמצא גם הכ"י הנזכר, וספחוה אל אסיפתו הראשונה, אשר כבר לפנים נקנית מאת ממשלת פעטערסבורג, ועלתה באוצר הספרים אשר לה:

על פי שלשת כתבי יד האלה תכנתי הוצאותי הזאת. ואת הכתב יד מירושלים שמתי לעיקר ולפנים הספר, ואמנם למען תת שלמות למלאכתי אשר הכינותי, ולא תחסר כל בה מן הדברים הנאותים לסמוך את הקורא בדרישתו בספר, העמסתי על שכמי לשום נוספות על הספר, וזה משפט מלאכתי אשר הכינותי: א) הצבתי ציונים לפרשיות ולפסוקים בפנים הספר, כי בכ"י אין רשומם ניכר, ואינם מצויינים כלל, כמו שתראה בת"ב הנדפס. אף לבעבור זאת השמטתי מלת פס' הכתוב שם בתחלת כל פסוק ופסוק, כי לפי סדורי אך למותר יהיה. ב) עשיתי מראה מקומות כל הפסוקים שמביא המחבר מכתבי קדשנו, וציינתים גם כן בפנים הספר. ג) נתתי רווח והפסקה, ע"י סימנים מפרידים בין ענין לענין, בין מאמר למאמר בין הפסוק ולמדרשו עליו, למען יהיה רשום ומפורש על איזה כתוב יסוב המדרש, להקל על הקורא למצוא תחלת הענין וסופו. ד) לפעמים תקנתי הנוסחא הישרה והאמתית, והוספתי את החסר בפנים הספר, בתוך שני חצאי מרובע. אלה הם התקונים והנוספות אשר עשיתי בפנים הספר, לסול לפני הקורא בו מסלול ודרך ישרה לבל יכשל בהליכתו. ואולם הכינותי לו גם הערות והגהות אשר הצבתין לבדנה נספחות לרגלי הפנים, וזה משפטן ומהותן. ה) בכל מאמר ומאמר שהעתיק המחבר מן הקדמונים הראיתי מקורו אשר משם שאב, ובאיזה מקום נמצא המאמר ההוא, בתלמוד, מכילתא, ספרא, ספרי, ושאר מדרשים, ובספרי קדמונינו אחרים. ו) השויתי המאמרים שהעתיקם עם המקור שהעתיק ממנו, ועל ידי ההשואה הזאת תתברר לפעמים הנוסחא הישרה והנכוחה כי לא יסופק שהלקח טוב הוא עד נאמן להכריע בטיב הנוסחאות, כי לפניו היה הכל בכתובים, לכן בנוסחאותיו לא חלו בהן ידי מגיהים משבשי הספרים — והעירותי לפי שקול דעתי על כל חלופי הגירסאות, ועל טעותי הסופרים, ועל המקומות שמצאתי שהמאמר קטוע. ז) שמתי לבי על השנוים בשמות התנאים והאמוראים אשר מצאתי בספר, והעירותי עליהם בכל מקום, ידעתי כי לפעמים שנוים כאלה יפרשו אור חדש על העניינים. ח) העירותי על מספר רב מן החלופים בהעתקות הכתובים שבכתבי קדשנו, וזה מפני כי רבינו טוביה הביאם כפי זכרונו מבלי שום עין בגוף המקרא, או כי המעתיקים טעו בהעתקתם, על כלם שמתי עיני, והעירותי עליהם במקומם, ויען כי רבים הם על כן כשר הדבר לפני לתת לפני הקורא רשימה מיוחדת מכל אלה החלופים בסוף הספר. ט) השתדלתי לזרות ולהבר כל השגיאות שבכ"י אשר לפני, על פי כ"י שני מאוצר הספרים שבפלארענץ על ספר בראשית ושמות, ועוד על פי כ"י שלישי מאוצר הספרים בפעטערסבורג על שמות, בהשוותי שלשה כ"י האלה זה מול זה, ולעמוד על הנוסחא העקרית. י) רשמתי במקום ההזרמן דברי המחברים הקדמונים, אשר העתיקו דברי הלקח טוב. יא) דרשתי כיד ה' הטובה עלי לבאר דברי המחבר במקומות הצריכים באור. יב) הפיצותי אור על הרבה מאמרים במדרשים לבארם ולתקנם למען יצא כנוגה צדקת מאמרי קדמונינו ז"ל.

גם מבוא ארוך ומספיק הכינותי בראש הספר, וזה יהיה משפט המבוא ומעשהו: מחלקתו יהיה לששה עשר פרקים אשר בהם אדבר על אודות א) שם הספר אשר נתן לו מחברו. ב) המחברים האחרונים כנוהו בשם פסיקתא זוטרתא. ג) רבים טעו והחליפו הפסיקתא זוטרתא עם הפסיקתא הישנה או הרבתי. ד) שם המחבר ושם אביו ומשפחתו, ואם היה לו בנים. ה) איה היה ארץ מגוריו. ו) מי הם רבותיו ותלמידיו. ז) באיזה זמן חי המחבר. ח) ענין הספר ותכונתו. ט) שמות הספרים והסופרים המובאים בו. י) מי מהבאים אחריו מהמחברים הזכירוהו. יא) משפט הבאים אחריו על יקרת הספר. יב) מספר כתבי יד מהלקח טוב ואנה נמצאים. יג) תכונת שלשה כתבי יד אשר היו לפני. יד) חלופי הנוסחאות בין כתב יד פלארענץ וכ"י שלי. טו) שיורים אחרים מכתבי המחבר. טז) עדות ספרו על תכונת נפשו:

ועתה

מלי צני ספרא וזיני מלי מעלייתא. עמקא דספרא וספרי והלכתא גברוותא, והוא גלי עמיקתא ומסתרתא נדפס בבית דניאל בומבורגי בשנת רנג"ו פה ווינציא". הננו רואים כי המביאו לבית הדפוס, עוד הוא בשער הספר כמסתפק ושואל אם הוא פסיקתא זוטרתא או רבתי, ואולם בסוף הספר כתב המדפיס: „והיתה השלמת זאת הפסיקתא זוטרתא בערב פסח! שנת רנג"ו צדיקים בה' (הא ש"ו 1546) ונדפס ע"י קורניליו אדלקינד בוויניציא רבתי, אתא לידנא על ידא הבחור נהיר באורייתא כמה"ר זרחיה בן הזקן ונשוא פנים כמר מלכיאל קואני איש קנדיא רבתא". והנה מה שבשער הספר לא הכריע שב להכריע בסיום הספר, ומזה נדון בצדק כי הודאי שלו כהספק שלו, נבעו מחסרון ידיעה. ואמנם אם נשאל מאין בא לו ההשערה לתת לספר שם פסיקתא? נשיב כי טעותו נצמח לו בעבור שראה שנרשם בהתחלת כל פסוק ופסוק מלת „פס'" להורות שזה התחלת הפסוק ומדרשו, ובאמת הניח הרושם הזה בהוצאתו אך חשב שהוא ראש תיבת פסיקתא ועל כן נתן לספר שם פסיקתא זוטרתא, אך על ידי טעותו הזאת הטעה גם אחרים, כי כל מעתיק דברי הספר על פי הנדפס יקראוהו בשם פסיקתא זוטרתא. ודע כי גם בכ"י אשר לפני נמצא הרושם פס' על כל פסוק ופסוק עד אמצע פ' וירא, ומשם ואילך השמיטם המעתיק, ונמצא ג"כ בכ"י פלארענץ, ופעטערסבורג, ואני השמטתי הרושם הזה, יען כי ציינתי הפרשיות וראשי הפסוקים, על כן זה אך למותר.

ג) רבים טעו והחליפו הפסיקתא זוטרתא עם הפסיקתא הישנה או הרבתי.

בסבת טעות השם אשר יכנוהו פסיקתא זוטרתא, נתעו רבים והחליפו הפסיקתא זוטרתא עם הפסיקתא הישנה, או הפסיקתא רבתי, על ידי שווי השמות. אחד היה בעל שלשלת הקבלה אשר כתב בספרו בערך רבינו הקדוש כדברים האלה: ב' וג' דורות אחר רבינו הקדוש נמצא חכמים אשר חברו ספרים, ולא נודע שם המחברים, ובחרתי להציג לפניך מזכרת קצתם: פסיקתא אשר כתוב בה שחוברה בשנת אלף תכ"ז משהוכתה העיר בימי צדקיהו, שהיא אלף י"ז להפסקת הנבואה, ואלף כ"ג לחרבן בית שני, וד"א תתס"ו ליצירה עכ"ל. והנה הדבר ברור שהמחבר הזה היה לפניו הפסיקתא של ר' טוביה, כי רק שם הובא זה המאמר שהעתיק (פ' שלח דף מ"ט ע"ג). ובמקום אלף תכ"ז, צ"ל אלף תקכ"ז, ובמקום אלף י"ז, צ"ל אלף ת"ז, ובמקום אלף כ"ג, צ"ל אלף ל"ז, ונשתבש על ידי המעתיקים או המדפיסים. ואמנם מה גרם לו את הקלקול הזה? רק שווי השמות, שראה זה המאמר בפסיקתא זוטרתא, וחשב שהיא הפסיקתא אשר גוסדה מחכמי התלמוד, ועל כן נפל ברשת השגיאה. והנה מציאות השגיאות בספר שלשלת הקבלה לא תבהילוני עד מאד, כי השגיאה והטעות היו אומנתו למחבר הזה, אבל מאד יפלא בעינינו על הרב הגאון בעל סדר הדורות כי שגה אחריו, כי גם הוא בספרו (ח"ב אחר ערך רבינו נתן בעל הערוך) הביא הדברים האלה מן בעל שלשלת, לא חלי ולא מרגיש שהם דברי רבינו טוביה בלקח טוב. אך כמקרה הזה קרה גם להרב החוקר ר' עזריה מן האדומים בספרו מאור עינים, ששם בפרק י"ט כתב: שהפסיקתא רבתי או זוטרתי הנמצאת אצלנו בדפוס, נוספו בה דברים חדשים מקרוב, ובפרט מן ההוא טוביה ברבי אליעזר כמו שתראה פרשת [שלח] לך ממה שכתב על דבר שהיה בשנת אלף תכ"ז משהוכתה העיר בימי צדקיהו, שהיא אלף ת"ז להפסקת הנבואה, ואלף כ"ז לחרבן, וד"א תתס"ו ליצירה, ובפ' אמור תראה כתוב וז"ל: מעשה שקדושי עליון קהל מגנצא מסרו עצמם בפרס השבועות על קדושת ה', בשנת ד"א תתנ"ו לבריאת עולם. והנה אין ספק שהכל נוסף מאיזה אחרון, עם כי קרוב הוא גם כן להאמר שהספר כלו חובר אחר הגמרא, כמו שכתב הרא"ש על מס' סופרים [הרא"ש כתב ה' ס"ת בענין פרשה פתוחה מס' סופרים נתחבר בדורות אחרונים ולא הובא מדבריו בתלמוד], כ"ש בפסיקתא הנזכרת ראיתי כמה דברים שאינם מטעם מדרש רבותינו, ובפרט בישעיה פסוק קומי אורי, שהובא לשונה שם מבעל הילקוט, תמצא ענינים אשר אין ספק אצלי שנוספו ע"י איזה מן היוצאים לדון בדבר חדש ע"כ. מסגנון הדברים האלה מבואר שהשם אשר נתן לו המדפיס: פסיקתא זוטרתי או רבתי, הטעהו לחשוב שמחבר זאת הפסיקתא אחד הוא עם מחבר הפסיקתא רבתי הנודעת, ומאמרו בהתחלת דבריו: „הפסיקתא רבתי או זוטרתי" מוכיח כי כוונתו על הדברים אשר ראה בשער הספר שכתב המדפיס „פסיקתא זוטרתי או רבתי", ועל כן סוף סוף השם החדש שנתנו

המדפיסים

מבוא

בטרם אקרב לתת לפני הקוראים הנכבדים! המדרש לקח טוב על בראשית ושמות, עם הגהות ציונים ומראה מקומות והערות ותקונים, למען תתענג נפשם מצוף דבש דרשותיו היקרים, אמרתי לדבר ברחבה משׂשה עשר ענינים הנחוצים אל הקוראים אוהבי קדמוניות להתהקות עליהם ולדעתם, בטרם יבואו אל הקדש פנימה, ובעזור השם אקוה כי מלאתי בזה את חפצם, והפקתי רצונם, ויברכוני בגלל הדבר הזה. —

א) שם הספר הזה אשר נתן לו מחברו.

הספר הזה קראהו מחברו: לקח טוב, ברמז על שמו הנקרא טוביה. כן יוצא מפורש מתחלת החרוז אשר שר המחבר בשבח מדרשו, בסוף ספר בראשית, (לפי כ"י פלארענץ) בזה הלשון: טוף ל ק ח ט ו ב דת העצומות, וכן נראה מהחרוז שבסוף ויקרא (לפי כ"י הנ"ל) באמרו: ב ל ק ח ט ו ב מסודרים. גם בכל סדרא וסדרא פתח בפסוק שנאמר בו מלת טוב, ודרשו חז"ל (סוטה י"ב ע"א) ותרא אותו כי טוב הוא, ר"מ אומר טוב שמו, ר' יהודה אומר טוביה שמו. (א) גם הקדמונים אשר העתיקו דברים מתוך ספרו יכנוהו בשם: לקח טוב. וממה שפתח מדרשו של בראשית בפסוק: כי לקח טוב נתתי לכם (ב), מבואר הדבר כי שמו אשר קרא לו מחברו היה: לקח טוב. ואמנם הרב חיד"א בספרו שם הגדולים (ח"א מערכת ט' אות ד') כתב רבינו טוביה ברבי אליעזר חבר פסיקתא זוטרתא הנדפסת בוויניציא מפ' ויקרא עד גמירא, ומדברי ספר [ליקוטי] (ג) הפרדס בתחלתו, ורבינו ירוחם נתיב י"ט ח"ה, ומספר תניא סי' פ"ה, ושבולי לקט סי' קי"ח, ומהרא"ש הלכות תפלין נראה ששם הספר מדרש פסיקתא הוא ל ק ח ט ו ב, ושמו נאה לו, כי הגאון המחבר, רבינו טוביה שמו, וגם בכל פרשה מתחיל בפסוק שנאמר בו (כי) טוב, ואחר זמן בא לידי פסיקתא זוטרתא כתב יד מבראשית ושמות ע"ד פסיקתא זוטרתא הנדפסת והיא מרבינו טוביה, ושם כתוב בפירוש ששם הספר לקח טוב. וחבר מדרש רות ומדרש אסתר (ד), הביא מדבריו הר"ש בן אלקבץ בספרו שרש ישי על רות, וספר מנות הלוי על אסתר, ומכנה אותם מ ד ר ש ל ק ח ט ו ב בשם העיקרי לפסיקתא. אלה הם דבריו. ועוד אני עתיד להראות (להלן אות י') כי עוד קדמונים אחרים אשר חיו קרוב לזמן המחבר ובפרט כל החכמים אשר לא ראו ספרו כי אם כתב יד שחיו זמן רב או מעט קודם שיצא לאור חלק ממנו בדפוס, לא הזכירו שם אחר לספרו, כי אם השם לקח טוב.

ב) המחברים האחרונים יכנוהו בשם פסיקתא זוטרתא.

לא נוכל לומר שבדורות האחרונים נשכח זה השם העצמי מכולם, אחרי שהרב הר"ש אלקבץ מהאחרונים אשר חי בסוף המאה השלישית לאלף הששי, מזכירו בספריו שורש ישי, מנות הלוי, בשם לקח טוב, וכן חכמים אחרים מאוחרים הביאוהו בשמו העיקרי, כמו שתראה במה שיבוא ברשימת החכמים שהעתיקו דבריו, אמנם זה ברור כי רוב החכמים מזמן מאוחר להדפסת החבור בראשונה בשנת ש"ו, כשמביאים דברי הספר לא יכנוהו בשמו העצמי, כי אם בשם: פסיקתא זוטרתא, ומזה נוכל לשפוט כי אין זה כי אם שהמדפיסים טעו והטעו אחרים. כי זה הספר על שלשה חומשים האחרונים, נדפס בראשונה בוויניציא בשנת ש"ו, ובלי ספק הדפיסוהו מתוך כתב יד אשר לא נתפרש בו שם הספר, ומתוך הדברים אשר כתבו בשער הספר נראה באר היטב כי היו כמסופקים בשמו, כי כן כתוב שם: „פ ס י ק ת א ז ו ט ר ת א או ר ב ת י, ברם חזו האי ספרא מלתא חדתוותא, מלי

(א) במדרש שמות רבה פ"א מובא זה בשם ר' יאשיה, ובויקרא רבה פ"ו בשם ר' יהודה בן אלעאי.
(ב) כאשר שערתי במבוא לפסיקתא הישנה אות ד' כן הוא באמת.
(ג) מלת „ליקוטי" הוספתי כי כן נמצא בליקוטי הפרדס. ובס' הפרדס הגדול לא נמצא מאומה.
(ד) רבינו טוביה חבר מדרשו על כל חמש מגלות (ונדפס בכתובים) ולא על רות ואסתר לבד כאשר אבוא להלן.

סתם ומצאנו שם קצת מאמרים גם כן בשם פסיקתא סתם, ובאלה בקל נוכל לטעות ולאמר שהכונה על הלקח טוב, יען שבספר ההוא דרכו לכנות את הלקח טוב בשם פסיקתא סתם, ועל כן מן הדין חיוב אני להעיר על זה, שגם הפסיקתא הישנה והרבתי מזכיר בשם פסיקתא סתם, יען כי העתיק רק על פי הילקוט. ואיני צריך לפרט פה המקומות, אחרי שפרטתים כבר במקום אחר (סי' י' אות כ'), ואף כן ראיתי בספר מנחת שי שמעתיק מאמרים בשם פסיקתא סתם, פעם מאמרי הלקח טוב, ופעם מאמרי פסיקתא אחרת. ולהלן רמזתי על תשעה מקומות אשר כתב פסיקתא סתם, וכונתו על הישנה (סי' י' אות כ"א). ואולם מצאתי שגם על הרבתי כותב פסיקתא סתם כמו במשלי כ"ה ח' אל תצא לריב לרב כתיב, לעולם אל תהי ריק אחר השרדה. והוא נמצא ברבתי פכ"ב פסקא תנינא דעשרת הדברות:

המחבר אשר על ידי חסרון הדקדוק הראוי בהעתקותיו משגה אותנו ביותר להחליף פסיקתא בפסיקתא, הוא בעל ילקוט ראובני. ולהלן (אות י' סי' ל') סדרתי המקומות אשר ציין פסיקתא סתם וצריך להיות פסיקתא רבתי, ודברתי שם ברחבה ממנהגו בציוניו ומראה מקומות במדרשים אשר מהם שאב, ובפרט במדרשי הפסיקתות.

ד) שם המחבר ושם אביו ומשפחתו ואם היו לו בנים.

שם המחבר הוא טוביה, ושם אביו אליעזר, כן חתם עצמו בראשי החרוזים אשר פתח בהם את מדרשו לספר בראשית „טוביה בר אליעזר חזק" וגם בראשי החרוזים שבסוף ספר בראשית שנמצאו בכ"י פלארענץ חתם עצמו „טוביה בירבי אליעזר חזק" ובפנים הספר נמצא פעמים אין מספר „אני טוביה ברבי אליעזר" או „טוביה אמר" וכהנה מן הלשונות וכן בסליחה אהיה אשר אהיה (עיין להלן סי' ט"ו) חתם „טוביה בירבי אליעזר יחי חזק ואמץ לעד". אחרי דברים ברורים כאלה אין כל ספק בשמו ובשם אביו. ולא יהיה הכרח להרבות דברים על הפנה הזאת, לולי שבכ"י מירושלים אשר עליו יסדתי ההוצאה, נמצא בקצת מקומות שנתוספו תוארי תהלה על שמו ושם אביו, כאלו אחרים ואולי תלמידיו, הוציאו הלקח טוב לאור, ועל כן אפשר שיעלה הספק בלבנו אולי אין ר' טובי' ברבי אליעזר מחבר כל הספר, רק אחד מתלמידיו חברו והעלה בתוך חבורו דברים רבים מתורת רבו? והנה אעביר לפניך דוגמאות מזה הענין: בבראשית ט"ו ב' ורבינו ר' אליעזר הקדוש ז"ל אביו של רבינו טובי' דרש מתוך התלמוד, וכן שם ט"ו ט"ז מדרש פסוק זה שמע אדונינו ורבינו ר' טוביה מפיו אביו רבינו אליעזר הרב הגדול זצוק"ל. פ' חיי שרה כ"ד מ"ד ואדונינו הקדוש מרנא ורבנא ר' טוביה בן קדושת גדולת מרנא ורבנא ר' אליעזר הגדול זצ"ל. ויצא כ"ט ג' ואדונינו הקדוש מרנא ורבנא טוביה בן כבוד רבינו הקדוש ר' אליעזר זצ"ל שמע מן אביו. ויגש מ"ו א' ורבנא טוביה ב"ר אליעזר. שם שם ג' רבנא טוביה אמר. שמות ג' כ' מרנא ורבנא טוביה בנו של רבינו הגדול אליעזר זצ"ל הבין בספרי אלהינו ונתן את לבו על אורך גלותנו. בשלח ט"ו כ"ב מרנא ורבנא ר' טוביה בנו של רבינו הגדול ר' אליעזר זצ"ל שמע מאביו. שם י"ז ט"ו מרנא ורבנא טוביה ב"ר אליעזר ז"ל. משפטים כ"א ו' ומרנא ורבנא טוביה ב"ר אליעזר זצ"ל משום אביו. בתחלת פ' תצוה אדונינו ומורינו רבנא טוביה בנו של ר' אליעזר הרב הגדול ז"ל אמר משום אביו. ויקהל ל"ה י"א מרנא ורבנא טוביה ב"ר אליעזר ז"ל. ואחר כל אלה יצדק קצת הספק אם לא המחבר או המאסף האחרון אינו ר"ט, כי אם אחר והוא הכניס דברי ר"ט תוך הספר. אולם בירורים של הדברים הוא כן, זה קיים ויציב שר' טוביה הוא הוא המחבר, כאשר ראינו מפורש מראשי חרוזיו. ובפרט מראשי חרוזים שבסוף ויקרא אשר נמצאו בכ"י פלארענץ שמתוכן החרוזים וענינם נראה ברור שר' טובי' הוא סדר את הספר לקח טוב, ומבקש עזר מקונו שיזכהו בביאורים לחומשים הבאים, ואין כל ספק שבכתב שיצא מתחת ידי המחבר עצמו לא היה בהם מאומה מן התוארים והשבחים על שמו, כי היה כתוב בכל מקום מדבר בעדו, כמו: אמר טוביה, אני טוביה אמר, זה שמעתי אני טוביה, ואני טוביה שמעתי, וכיוצא באלה הלשונות, כמו שהוא באמת בכ"י פלארענץ בכל המקומות שרשמתי למעלה, ששם לא נמצאו תוארים לשמו בשום ענין, כי אם הנוסחא בכל מקום כאשר יצאה מפורשת מפי רבינו טוביה בלשון מדבר בעדו. כמו בבראשית ט"ו ב' בכ"י פלארענץ ואבא מרי פירש מתוך התלמוד. וכן שם ט"ו ט"ז בכ"י פלארענץ מדרש פסוק זה שמעתי אני טוביהו מאבא מרי רבנא אליעזר זצ"ל. חיי כ"ד מ"ד בכ"י פלארענץ ואני טוביה ברבי אליעזר. ויצא כ"ט ג'

המדפיסים לספר לקח טוב התעהו מדרך האמת . וכבר דברתי בפנה הזאת במבוא להפסיקתא הישנה אות ד׳, והוכרחתי להכפיל פה כמה דברים משם הנצרכים לתכלית , והשמטתי הדברים אשר לתכלית שלפנינו אין בהם צורך , וביחוד הבאתי שם גם השגת הר״ש בלאך בהערותיו לתולדות רש״י . ושמה הראיתי עוד כי גם הרב הגדול מהר״ם קוניץ בספרו שו״ת המצרף ח״ב סי׳ קפ״ח החליף את הפסיקתא זוטרתא בהפסיקתא הישנה . עי״ש היטב , כי הדברים ברורים ונכוחים למבין .

ואחד מאחרוני הרבנים הוא הרב הגאון בעל תשובה מאהבה בסי׳ ל״ה מתשובותיו , גם הוא נפל בפח השגיאה הזאת להחליף את הלקח טוב אשר קראוהו : פסיקתא , בפסיקתא אחרת . ואעתיק פה כל דבריו , יען כי יתברר לנו מתוכם השערה מוטעת חדשה . ואלה דבריו שם : בפיוט הקליר לפרשת פרה בפיוט המת בבית אינו מטמא יצא ממנו אותו מטמא . וזה לשון הפסיקתא בפרשת תזריע , וטמא שבעת ימים היא טמאה ואין הולד טמא וזה שאמר ר׳ אלעזר הקליר המת בבית הבית טהור יצא מן הבית , הוא טהור והבית טמא . עכ״ל , וזהו קצת ראיה לשיטת תוס׳ חגיגה י״ג ע״א והעתיקה הרא״ש סוף פרק אין עומדין שהוא תנא ולא כקצת חכמים שהבאתי . אמנם לפי עניות דעתי נראה מה שאמר „זה שאמר ר׳ אלעזר הקליר וכו׳״ אינו מלשון הפסיקתא , אלא דבר זה הוסיף רבינו טוביה ברבי אליעזר , אשר אסף הפסיקתא זוטרתא , והוא היה בשנת ד״א תת״ן בימי האלפסי ז״ל , ומצאתי בס׳ מאור עינים פי״ט מביא כמה ראיות שר׳ טוביה בר״א ז״ל הוסיף כמה דברים בפסיקתא רבתי ווזוטרתא עי״ש עכ״ל . מדבריו האלה אנו רואים שגם אותו התעו הדברים הכתובים בשער הספר „פסיקתא זוטרתא או רבתי״ , ועשה כמונת קיים , שזאת הפסיקתא היא ישנה ונתחברה בימי חכמי התלמוד , ור׳ טובי׳ הוסיף בה דברים ומסכים בזה לטעות שטעה הרב בעל מאור עינים . ועוד שנית נראה כי הוא מחליט כי ר״ט בר״א אסף הפסיקתא זוטרתי אשר היא לדעתו ישנה , וכל אלה הטעיות גרמו המדפיסים אשר לא ידעו שם הספר העיקרי , והסבו שמו האמתי לשם פסיקתא זוטרתא ועוד הראיתיך במבוא להפסיקתא הישנה (אות ד׳ הערה ב׳) כי אחד מגדולי החכמים בידיעת הספרים וקורותיהם החכם די ראססי בספרו היסטארישעס ווערטערבוך צד פ״ב אות „כהנא״ שגה גם הוא בזה וחשב שהפסיקתא זוטרתא על ויקרא במדבר הדברים שנדפסה בוויניציא (שנת ש״ו 1546) היא פסיקתא דרב כהנא, ושוב מזכיר (שם צד 314) את הפסיקתא הנדפסת 1546 ומיחסה לר׳ טוביה, הנה לפנינו שעל ידי שווי השם החליף פסיקתא דר׳ טוביה בפסיקתא דרב כהנא . ולא נחשוב כי השגגה הזאת יצאה מלפניו לפי שעה , אחרי ששנה בטעותו הזאת בספר אחר (Dizionario Th. 1. p. 89) וכתב : רב כהנא אמורא בן דורו של רב מחבר פסיקתא רבתי , נדפסה בוויניציא 1546 , אבל הפסיקתא כ״י שלי נומר 1240 משונה מן הנדפסת ע״כ . ובאמת הנדפסת בוויניציא 1546 (ש״ו) היא הפסיקתא דר׳ טוביה , והכ״י שלו היא היא הפסיקתא רבתי (עיין מבוא להפסיקתא הישנה אות ד׳ הערה ב׳) והוא לא ידע ואשם.וכן החכם וואלף בספרו אוצר הספרים . Th. 1 № 1334 p. 720 העיר כי החכם באקסטארף בספרו Bibliotheca rabbin. טעה והחליף הפסיקתא עם הזוטרתא ועיין עוד מה שהביא החכם וואלף שם Th. 3. p. 641 .

ויען וביען כי ראינו כי זה השם אשר נתן המדפיס הראשון למדרש לקח טוב נתן מקום לטעות ולהחליף פסיקתא בפסיקתא,זאת הזוטרתא בפסיקתא דרב כהנא או ברבתי,על כן ראיתי כי טוב הוא להעיר פה ביחוד על איזה ספרים וסופרים , המביאים מאמרים בשם פסיקתא סתם, שאין הכונה על הפסיקתא דר״ט , ואף אם אפשר שהכותב חשב שהיא הפסיקתא דר״ט משגה הוא בידו שהחליף פסיקתא בפסיקתא , וחשבתי שההערה הזאת נחוצה לנו , למען לא נטעה גם אנו בדבר זה כדרך שטעו רבים . ואעיר ראשונה על מסורת הש״ס הנדפסת בכל הוצאות התלמוד , ששם ציין בעל מסורת הש״ס במס׳ קדושין בכמה מקומות את הפסיקתא בלא שם לווי , ופרטתי אלה המקומות למטה (אות י׳ סי׳ י״ט) והנה כל הציונים ההם אף שלא נכתבו אלא על שם פסיקתא סתם , הם מכוונים על הפסיקתא דר״ט . ואמנם בזה אין לחוש שיטעה הקורא ויחשוב שהכונה על פסיקתא אחרת , יען כי בכל הציונים מצוין גם המקום בתורה כסדר הפרשיות , ועל כן מיד ידע הקורא שהכונה רק על הלקח טוב , כי הפסיקתות האחרות , הפסיקתא הישנה והרבתי , אינן על סדר פרשיות התורה , אבל לא כן בקצת מחברים אחרים. הרב ר״ש אלקאביץ מביא את הלקח טוב בספר שורש ישי בשם פסיקתא

סתם

ר' אליעזר הגדול היו אחים, ע"כ גדלו רבינו שמעון הגדול, כי כשנפטר רבינו יצחק היה רבינו אליעזר בנו נער קטן וגדלו בביתו ולמד לו תורה הוא ורבינו גרשום מאור הגולה. מזה הוציאו התולדה, אחר שמצאנו חכם אשר חי במגנצא בתחלת המאה התשיעית לאלף החמישי, ושמו ר' אליעזר הגדול, והוא ג"כ הזמן אשר חי בו ר' אליעזר אביו של ר' טוביה בעל לקח טוב, ואחרי שבכ"י שראה בעל שה"ג קרא ר' טוביה את אביו גם ר' אליעזר הגדול, על כן נשפוט מזה כי ר' אליעזר הגדול שבמגנצא ור"א אשר קראו בנו ר"ט ג"כ הגדול אחד הם. אמנם זה הסמך משענת קנה רצוץ הוא. כי מי זה ימלאהו לבו אותו לשפוט ממה שנמצא פעם אחת במקרה בכ"י שראה בעל שה"ג זה הכנוי: רבי אליעזר הגדול שזה היה כנוי עומד לאביו של ר"ט אשר היה שגור בפי הכל? הלוא הבאתי למעלה שהוסיפו המעתיקים הרבה תוארים, וגם זה הוא רק הוספת איזה מעתיק. ואף אם נואיל להודות שזה הכנוי יצא מעט ר' טוביה המחבר, מי יגיד לנו שגם המחבר עצמו לא נתן לו זה הכנוי רק במקרה לכבדו ולהדרו, שאילו היה זה הכנוי עומד והכל רגילים לכנות בו את ר' אליעזר אביו של ר"ט, למה לא הזכיר המחבר את הכנוי הזה העומד והמיוחד לאביו והכל מכנים אותו בו רק במקום הזה, ואנו רואים שמזכיר את אביו הרבה פעמים ובשום מקום לא נמצא שיקראהו בכנוי הזה? ועוד זאת יפלא, אם ר"א אביו של ר"ט הוא ר' אליעזר הגדול בן רבינו יצחק, למה ר' טובי' לא מצא אף מקום אחד בספרו להזכיר את ר' יצחק זקנו? וגם זה יפלא אם ר"א אביו של ר"ט הוא ר"א הגדול אשר קבל ממנו רבינו יצחק בנו. למה לא הזכיר הרוקח בשלשלת קבלתו גם ר' טוביה שקבל מאביו ר"א הגדול? ועוד זאת אם ר' אליעזר הגדול היה אביו, מדוע לא הביא ממנו איזה דברים בהלכה ולא הביא רק איזה ביאורי מקראות. ומלבד כל זה כשלה ונפלה ההשערה הזאת, יען כי אני עתיד להראות בראיות חזקות אשר אין להזיזן ממקומן, שזה הדבר שר' טוביה חי במגנצא לא היה ולא נברא, לא ר' טוביה ולא אביו היו במגנצא מעולם. (עיין להלן סי' ה'):

גם מתולדותיו לא הגיעה אלינו ידיעה מאומה, ודברי הרב החכם ר' איסר טויבער במחברתו אורח רענן שר' טוביה הניח אחריו בן כמותו והוא רבינו שב"ט אשר לעת זקנתו לקח לו את בת הראב"ן לאשה, אינם אלא מן המתמיהים, שהעמיד השערה בלי שום רמז ראיה, כאלו כתוב כן לפניו בספרו של אדם הראשון. ואולי סמך על מה שכתב הר"ר שד"ל (כ"ח ח"ז צד 50) שרשב"ט הוא רבינו שמשון בר טוביה, והראב"ן היה חמיו, הנה ערבך ערבא צריך, ואף שגם בעל ההגהות לספר שם הגדולים (בסופו אות ע"א) הסכים לזה שר' שמשון בר טוביה הוא הנודע בפוסקים בשם רשב"ט, בסמיכתו על דברי הרב בעל קורא הדורות (דף י"ד ע"א), ועל דברי הרב שד"ל הנזכרים, אנו אין לנו אלא דברי מהרש"ל בתשובתו סי' כ"ט שכתב שר' שמואל בר נטרונאי הוא היה חתנו של הראב"ן, והוא הוא אשר חותנו מזכירו בספרו כמה פעמים בשם ר' שמואל סתם (סי' י"ט, כ"ז, שנ"ה ועוד בב"מ). ואחריו נמשך החוקר הגדול ה"ר יו"ט צונץ בדבריו האחרונים (בספרו צור געשיכטע צד 205), והחליט שזה רבינו שמואל בר נטרונאי חתם עצמו שב"ט, וחזר ממה שכתב בספרו על הדרשות (צד 393 בהערה באמצע). שנקרא ר' שמואל בן טוביה. ואמנם אמת היא שהרשב"ט הוא ר' שמואל בן נטרונאי, שהיה חתן הראב"ן, וגיסו ורבו של ר' יואל הלוי, אשר הראב"ן מזכירו בשם חתנו בספרו סי' מ"ה. וכן בשערי דורא בראש הלכות נדה כתוב שר' יואל אמר: מעיד אני על חמי ועל גיסי ורבי ר' שמואל בן נטרונאי וכו' ומפורש יוצא מתוך המרדכי שהרשב"ט הוא הוא ר"ש בן נטרונאי, כי בחולין ספ"ג כתב: ורשב"ט מתיר שבדגים ושבגבינה. ונעתקו הדברים האלה בהגהות הרא"ש ספ"ג בשם ר' שמואל בן נטרונאי. כללו של דבר אחרי ששמענו מפי רבינו יואל עצמו שחמיו היה הראב"ן וגיסו ורבו היה ר' שמואל בן נטרונאי, ומצאנו במקומות אחרים (עי' או"ז הל' בהמה המקשה סי' ת"מ, גיד הנשה סי' תנ"ג, נדה סי' שמ"ג, וכסוי הדם סי' ש"ץ) שר' יואל קורא את רבו רשב"ט, מבואר הדבר שהרשב"ט אינו ר' שמשון בר טוביה בעל מדרש לקח טוב. (ו).

עתה הנה הדבר ברור לפנינו כי ר' אליעזר אבי המחבר לא היה ר' אליעזר הגדול

המתיחם

(ו) עיין קורות היהודים לידידי הרב החוקר הגדול הנודע פראפעססאר דר' גרעטץ ח"ו צד 272 והנוספות צד 395 שר' שמואל בן נטרונאי נהרג בשנת ד"א תתקנ"ז (1197).

ואני טוביהו שמעתי מאבא מרי ז"ל. ויגש מ"ו א' ואני טובי' ברבי אליעזר. שם שם ג' אני טוביה אמר. וכן שמות ג' כ' שתחת אשר בכ"י ירושלים שלפנינו כתוב מרנא ורבנא טוביה בנו של רבינו הגדול ר"א ז"ל הבין בספרי אלהינו ונתן לבו וכו' (ובכ"י פ"ב כתוב טוביהו בנו של רבינו הגדול אליעזר ז"ל הבין וכו' ונתן את לבו כו') כתוב בכ"י פלארענץ בלשון מדבר בעדו: אני טוביה בנו של רבינו אליעזר ז"ל בינותי בספרי אלהינו ואתנה לבי כו'. וכן היתה הנוסחא בכ"י לפני הרב בעל שם הגדולים שהביא (ח"א אות ט' סי' ד') וז"ל בא לידי פסיקתא זוטרתא כ"י מבראשית ושמות וכתוב שם בפ' שמות: אני טוביה בנו של רבינו אליעזר הגדול ז"ל בינותי בספר אלהינו ואתנה לבי על אורך גלותינו. וכן בשלח ט"ו כ"ב בכ"י פלארענץ ואני טוביהו ברבי אליעזר זצ"ל שמעתי מאבא מרי, ובכ"י פ"ב טוביהו בנו של רבינו הגדול ר' אליעזר שמע מאביו. וכן בשלח י"ז ט"ו בכ"י פלארענץ טוביהו ברבי אליעזר זצ"ל. משפטים כ"א ו' בכ"י פלארענץ טוביהו ברבי אליעזר ז"ל אמר משום אביו. וכן ריש תצוה בכ"י פלארענץ טוביהו בנו של ר' אליעזר הרב הגדול ז"ל אמר משום אביו. וכן ויקהל ל"ה י"א בכ"י פלארענץ טוביהו ברבי אליעזר ז"ל. הבאתי כל המקומות שרשמתי למעלה עם התוארים, ואשר הוא באותו מקום בכ"י פלארענץ. גם בחלק השני הנדפס נמצא לרוב סתם טוביה ב"ר אליעזר, בלא תוארי שבח, רק פעם אחת בפ' צו דף י' ע"א כתוב: מרנא ורבנא טוביה נתיישב להלכה זו שאמרו חכמים וכו' והשיב בזה הענין. ובמקום הזה גם בכ"י פלארענץ כתוב בלשון נסתר בגוף שלישי רבינו טוביה ב"ר אליעזר ז"ל. ועוד בחמשה מקומות נמצא בנדפס בלשון ר' טוביה. (פינחס ס"א ע"ב, הדברים ס"ד ע"ג, תצא ע"ח ע"ד, נצבים פ"ה ע"א, האזינו פ"ז ע"ב). ובשלשה מקומות בלשון רבינו טוביה (עקב ס"ט ע"ג, ע' ע"ב, ראה ע"א ע"ד). ועתה אחרי כל זה הלא ברור הוא כי הנוסחא העקרית כאשר יצאה מתחת ידי המחבר, היתה בכל מקום בלשון מדבר בעדו, רק חלו בו ידים והוסיפו תארי כבוד לשמו.

ואמנם בבחינת אבי המחבר, נמצא למקצת מן המחברים האחרונים השערה, אשר אם נתבונן בה בבחינה נאותה תעלה כלה בתהו. הנה ממה שמבואר בכ"י אשר ראה הרב אזולאי וכתוב בו אני טוביה בנו של רבינו אליעזר הגדול, הוכיח הרב החוקר הגדול הר"ר יו"ט צונץ (בספרו על הדרשות צד 293) על יסוד הדברים האלה, שר' אליעזר אביו, הוא הנקרא והנודע בשם רבי אליעזר הגדול אשר היה חי במגנצא. וא"כ לפי זה היה אחד מרבותיו של רש"י ובן זמנם של ר' שמעון הגדול, ור' שלמה הבבלי, ור' גרשון ממיץ. (עי' שו"ת מהרש"ל סי' כ"ט, שה"ג ח"א אות ג'). והר"ר יו"ט צונץ כפל הדברים במקום אחר (בספרו צור ליטעראטור צד 124) וכתב: באמצע המאה הי"א למספרם (סביב לשנת ד"א ת"ת) חי בווירמייזא ר' אליעזר בר יצחק ממשפחת אבון (abuns) הנקרא הגדול, גם הגאון, ונזכר מבנו בפסיקתא זוטרתא (שלח מ"ז ע"ד) (ה). וגם מזכירו רש"י שתי פעמים (פסחים ע"ו ע"ב. ברכות ט"ו ע"ב) וגם בתוספות הזכירוהו (שבת נ"ד ע"ב ד"ה רב) ע"כ. וכן ראיתי כי החכם דר' פירסט (בספרו ביבליאטהעקא יודייקא ח"ג צד 427) החליט בפשיטות שאביו של ר' טוביה היה רבי אליעזר ברבי יצחק הגדול. אמנם אחרי הבחינה נמצא כי החלטתם היא מסופקת מאד, אם נבין היסוד אשר עליו בנו משפטם. והנה היסוד הזה הוא דברי הרוקח בפירושו לתפלה הנמצא בכ"י, והעתיקם הר"ר יש"ר מקנדיא בספרו מצרף לחכמה (י"ז ע"ב ובדפוס ארעססא כ"א ע"א) בזה הלשון: אני אליעזר הקטן קבלתי תיקון תפלות מאבא מארי רבינו יהודה ב"ר קלונימוס ב"ר משה בן רבנא יהודה בן רבנא קלונימוס בן רבנא משה בן רבנא קלונימוס בן רבנא יהודה, וגם קבלתי מרבינו יהודה החסיד כאשר קבל מאביו רבינו שמואל החסיד הקדוש כאשר קיבל מרבינו אליעזר החזן משפיר"א, כי רבינו קלונימוס הזקן בשעת פטירתו היה רבינו שמואל חסיד בנו נער ומסרו לרבינו אליעזר החזן משפיר"א, וכשגדל רבינו שמואל חסיד קבל ממנו כאשר צוהו רבינו קלונימוס הזקן ורבינו קלונימוס הזקן קבל מאביו רבינו יצחק, ורבינו יצחק קבל מאביו רבינו אליעזר הגדול ב"ר יצחק ב"ר יהושע ב"ד אבון, הוא ר' אבון זקנו של רבנא שמעון הגדול ממגנצא, ורבינו אליעזר הגדול למד תורה לפני רבנא שמעון הגדול, כי ר' יצחק אביו של ר' שמעון הגדול ור' יהושע זקנו של

ר'

(ה) גם הביא ואבא מרי פירשו. וכן הביא דברי אביו בחלק ראשון בראשית ט"ו כ' וט"ו ט"ז, ויצא כ"ט ג', בשלח ט"ו כ"ב, משפטים כ"א ו', ובהתחלת תצוה, וכן הרבה מקומות בפירושו לחמש מגילות.

הדברים האלה יצאו מפי הרב הגאון שי"ר ז"ל וקבלו דבריו חכמי זמנינו בסבר פנים יפות, וגמרו שהיה ר' טוביה אשכנזי, ומושבו במאינץ, ואחרי כן בא"י. כמו שתראה בדברי צונץ בספרו על הדרשות צד 293. גרעטץ קורות היהודים ח"ו צד 172. שטיינשניידער ברשימה הגדולה צד 2674. פירסט באוצר הספרים ח"ג צד 427. אמנם אם נתבונן בהשערה זו בבחינה נאותה תעלה כולה בתהו. הראיה הראשונה מענין ידיעתו מכל המעשים אשר נעשו ליהודים במגנצה, ומכתבו אותם זכרון בספר, אין לה שחר, וכי אין אפשר ששמע וכתב מה שכתב מפי השמועה, וכמעט יהיה הראיה מזה שהוא לא היה במאינץ בשעת הגזירה, שאלו היה שם הלא היה ראוי שיודיע מה שאירע לעצמו, ואיך נמלט מתוך ההפכה, וגרוע מזאת היא הראיה ממלת מאנטיל האשכנזית, אחרי שזאת המלה בעצם וראשונה אינה אשכנזית, כי אם לקוחה מהרומית, וישנה גם בצרפית ובאטליאנית. ונמצאת זאת המלה עוד פעם אחת (שמות כ"ח ל"א) המעיל היה דומה כמו מאנטל הלובשים אנשי צרפת. ולא אמר אנשי אשכנז, אף שאין זאת ראיה ברורה, כי בכ"י פלארענץ הגי': שלובשים אותו אנשי מקומנו. מכל מקום אין גם ראיה על ההפוך, כמו שאמרנו. ואולם מצאנו שמתרגם קצת מלות ביונית, כמו שנביא להלן, ולא הרגם בלשון אשכנז, וע"כ איך יעלה על הדעת במצאנו תרגום מלה אחת בלשון אשכנז — אף אם נניח שלקח מלת מנטיל מהאשכנזית — לעשותו לאיש הדר בארץ אשכנז. ואמנם גם ראיותיו על השערתו השניה שאחרי ישיבתו באשכנז הלך לארץ ישראל וגר שם, אין להן יסוד ושורש כלל. כי הראיה ממה שהמחבר מדבר מן הקראים, אשר בהכרח ראם גם בא"י, כי באשכנז לא היו בימיו, אין בה ממש, כי זאת ההשערה בנויה על ההשערה הראשונה, ורק אם נניח שהיה גר באשכנז מקום אשר לא נמצאו שם קראים, אז אפשר להוכיח כי יצא מאשכנז, ובעת כתבו דבריו נגד הקראים היה בארץ ישראל מקום שבת הקראים, אבל עתה שנוכחנו כי אין לנו ראיה כלל וכלל שהיה מעולם במגנצה, ושהיה ישיבתו באשכנז, הלא כשל עוזר ונפל עזור, כי מה יחסר לנו אם נניח כי ארץ מולדתו היתה אחת מהארצות אשר תחת ממשלת הישמעאלים, או מלכות היונים, או באחת מארצות המערב, אשר בכל אלה הארצות היו הקראים נודעים. ואמנם אף לפי השערתו כי היה יושב באשכנז, אין לנו מבריח שלא שמע או ידע מהקראים, אחרי שידענו שראה את ספרי רבינו סעדיה גאון, אשר בהם ערך ריב נגד הקראים, ע"כ גם הוא ראה ועשה כמוהו לדבר נגדם בדברים קשים, ועוד זאת כי נראים הדברים כי ידע מהם על פי ספריהם, כי בפירוש נמצא שבפ' תצא הביא את הפותר לקראים. וחוץ מזה ומזה אינני מודה לו כי באשכנז לא היה להקדמונים שום ידיעה מהקראים, אחרי שידענו כי לבעל ס' כתב תמים שהי' באשכנז בתהלת אלף הששי נודעו ספרי קראים והעתיק מפירושיהם מאמרים שלמים (אוצר נחמד ח"ג צד נ"ז). ואך למותר יהיה להרבות דברים על ראיתו והוכחתו שר' טוביה ישב בא"י, ממה שראינו שידע ממלחמת הקרייצציגע. כי השמועה מהמלחמה הזאת הלא עברה בכל הארצות, ובפרט בארצות אשר ישבו שם יהודים, אשר בנפש שוקקה ובלב חרד היו מבקשים לשמוע את גורל היהודים בכל הארצות אשר אנשי המלחמה הפראים האלה מגיעים. וכמו כן חלושה הראיה ממה שידע ר"ט מן העבודה לאבן השחורה בבית התפלה של מחמד במיכה, אשר זה לא יכול לשמוע כ"א בא"י, אשר מלכו שם הישמעאלים בימיו; ולמה לא בשאר ארצות? והלא כבר כחמש מאות שנה לפניו נוסדה דת מחמד והיה נודע ליהודים בכל הארצות כי מיכה היא הבירה הקדושה למאמיני מחמד ושם בית תפלה הנקרא קאבא. אלדד הדני (בית המדרש ח"ב צד 106) הביא ג"כ כהה: ושבט אפרים וחצי שבט מנשה הם בהרים נגד מדינת נביא הישמעאלים שנקרא מיכה, ודברי אלדד הדני היו נודעים ליהודים בעת ההיא בכל המקומות וגם באשכנז. ור' אלעזר הקליר אשר היה חי לערך מאה שנה לפניו, רמז על עבודת הישמעאלים לאבן השחורה, והרב הגאון שי"ר בעצמו העיר על זאת (תולדות הקליר הערה ה') ומפרש כוונת החרוז של הקליר למלכיות יום א' של ר"ה: טורח מלכיות עובדי משכיות, טמאו חמר שביות, בגאוה למלוך, שרצונו לומר הישמעאלים הנקראים בפי הקדמונים התור"ך הגדול, ונודע שבנו במקום כותל בית מקדשנו את המסגד שלהם, ויהיה הכוונה טורח מלכיות (ר"ל מלכות הטירקען), עובדי משכיות (האבן בעיר מיכה), טמאו חמד שביות,

הוא

המתיחס לבית אבון . וכן ברור הוא כי הרשב"ט לא היה בנו , על כן מובן הדבר מעצמו כי ממשפחת בית אבון לא היתה תולדתו , ועם משפחת הראב"ן לא התחתן , ולא ידענו שמץ דבר ממשפחתו, לא במדרגה למעלה בבחינת בית אבותיו, ולא במדרגה למטה בבחינת תולדותיו, רק ידענו שם האב ובנו, וידענו על פי עדות הבן , כי האב היה אדם גדול בתורה, וידענו כמה גדול כח הבן בתורה, מעדות ספרו אשר חבר . ואמנם כל גדולתם של האב ובנו לא שמענו זכרם, ואף הקדמונים אשר העתיקו דברים מתוך הספר , יזכירו רק את שם הספר , ושם המחבר לא נזכר , רק פעם אחת בספר העטור בכנוי „החכם ר' טוביה" ואיזה פעמים בשבלי הלקט בכנוי „רבינו טוביה או ר' טוביה" ויותר מהמה לא נמצא שיזכר שמו מן הראשונים . והלא דבר הוא ? אין זאת כי אם שר' טוביה לא היה נודע בארצות אשכנז וצרפת , כי אם מפי ספרו, וזה יביאנו אל ההשערה שלשוא נבקשהו בארצות האלה, על כן נלכה נא מזה , ונבקשהו במרחקים, כי שם נמצאהו :

ד) איה היה ארץ מגוריו .

אף כי הוא דבר הנראה לעינים כי לא היה לו דין ודברים עם חכמי אשכנז אשר חיו ופעלו בזמנו , ולא היה מריץ אגרות שאלות או תשובות לאחד מהם , ולא הם אליו , ולא נזכר בשום מקום מגדולי הראשונים בין חכמי אשכנז בעת ההיא , וכן גם הוא עם שהביא בספרו כמה ספרים וסופרים, לא נתן מזכרת אף לאחד מהאשכנזים בספרו , עם כל זה הדעה התפשטה כי רבינו טוביה היה אשכנזי , ועיר מגוריו מגנצא הנקראת היום מאינץ . והנה אין כל ספק כי מקור הדעה הזאת הוא בדברי עצמו אשר כתב בספרו (ח"ב פ' אמור כ"ח ע"ב) בלשון הזה : ואני כותב להיות זכרון מעשה שעשו קדושי עליון קהל מגנצא , שמסרו עצמם ואת נשיהם ובניהם ובנותיהם ביום אחד בפרס חג השבועות , ונשחטו כאיש אחד על קידוש שם אלהי ישראל, בשנת דתתנ"ו לבריאת העולם כשנתנו יד יושבי הארץ לעלות לרשת משכנות עליון . ומצאתי עוד בפירושו לחמש מגילות (כתב יד) שאמר על הכתוב עלמות אהבוך בזה הלשון : כדרך שנעשה בימינו בקהלות אשכנז כשנתנו ידי בני שעיר לעלות על ארץ הצבי ושלחו ידיהם בקהלות ונשחטו על קדושת השם . ובאמת ראינו שעל יסוד הדברים אשר כתב בפרשת אמור , החליט הרב הגאון מהרש"ל ראפאפארט , (תולדות הקליר הערה 33) שר' טוביה מחבר הפסיקתא היה אשכנזי , ולתת עצמה להחלטתו , רמז על דברי הספר שבסוף פ' שלח שכתב שם „והסרבל בעל שתי קרנות כעין מאנטיל" והיא מלה אשכנזית עד היום, אם כן היה ר' טוביה אשכנזי . ואמנם הרגיש כי יש כמו כן רושמים בהספר , כי ידע מכל אשר נעשה בעת ההיא בארץ הצבי , וממנהגי הישמעאלים , ודבר בדברים קשים נגד הקראים, אשר באשכנז יהיה זה ללא תכלית, כי שם לא נמצאו ולא היו קראים, על כן הוסיף להעמיד עוד השערה לתשלום הראשונה כי הלך לא"י ואמר : ואעפ"כ הוא מדבר הרבה מכת הקראים ושופך חמתו עליהם במקומות הרבה כאלו ידעם וראם , ובעבור שבכל ארץ אשכנז לא היה בימיו שום קראי, בהכרח כי ראם במקומם , והוא בארץ ישראל , ולסבה זו ידע הרבה ממלחמות הקרייצציגע יעו"ש בפ' אמור. ובפ' בלק ויתגאו בני מערב ויבואו ויחזיקו מלכות בלא אפים (ז) ויבואו עד ארץ מצרים וישבו כל השבים עכ"ל . וכוונתו לשר גאטטפריעד שהכה חיל מצרים הבאים נגד הנוצרים בעת צרם על ירושלים . גם ידע בעל הפסיקתא שהולכים עמים רבים ובהם מואב וכל סביבותיו , להשתחוות לאבן השחורה בבית התפלה של מחמד בעיר מיכה (Mecha) , יעויין פ' חקת נ"ו ע"ב אצל כמוש, ומזה לא היה שומע באשכנז זולתי בא"י , ששם כבר מלכו ישמעאלים בימיו , ונלחמו עם הנוצרים הבאים נגדם . גם מזה שהביא בפ' ואתחנן שכתב וז"ל : וחכמי ישראל אמרו מצאנו בתפלת חנה מעין י"ח רמה קרני מגן אברהם כו' . ורשעים בחשך ידמו מכניע זדים , קשת גבורים חתים מבטח לצדיקים, וירם קרן משיחו בונה ירושלים, אין צור כאלהינו שומע תפלה ע"כ . ואין ענין קרן משיחו לבונה ירושלים, רק אם נאמר שברכת את צמח וכו' וקרנו תרום , היה כלול בבונה ירושלים , כנוסחת הירושלמי שהיו רק י"ח ברכות, לכן נוסחת ר' טוביה בתפלת שמונה עשרה ראיה כנוסחת בני ארץ ישראל אשר גר שם :

הדברים

(ז) הוא מלשון המקרא ולא באפים ולא במלחמה (דניאל י"א כ') .

שלפי היוצא מתוך דבריו הנזכרים למעלה, שמזמן שר' טוביה חבר ספרו עד זמנו, הם כשש מאות שנה, ולפי דבריו שבפ' בא לא יעלו אף לג' מאות שנה שלימות, לא נחוש לזה, כי בהכרח יש בזה טעות סופר, וצ"ל כשלש מאות שנה תחת כשש והלמ"ד נשמטה, ועל זה מורים גם דברי ר' מנחם תמר אשר כתב שמזמן שר"ט חבר ספרו עד זמנו יש כתי"ו שנה וידענו שר"מ תמר חי כמאה שנה אחר המשקוני, כאשר הוכיח במישור הרב החכם הגדול דר' דערנבורג (במ"ע הרא"ג ח"ג) שחי בשנת ה"א ר"ט (1449). ולפי רשימת החה"ג מהר"מ שטיינשניידער כתוב בכתב יד ה"א רכ"ו (1466) וא"כ שהוא כתי"ו שנה אחרי ר"ט, בהכרח שהמשקוני אשר חי מאה שנה לפני הר"מ תמר, חי אחרי ר"ט כשלש מאות שנה (ט).

היוצא לנו מזה כי שני עדים בני ארצו מעידים ע"פ קבלה מדור אל דור, כי רבינו טוביה ישב בארצות יון במדינת **קסטוריאה**, ושם הרביץ תורה, ושם חבר ספרו לקח טוב. עתה נרדפה נבקשה לדעת את העיר קסטוריא אשר גר שם, כי כמה ערים במלכות היונים נושאות את השם הזה א) Kastro עיר גדולה על אי מיטילענא (Mytilene) על שפת הים במקצוע מזרחית דרומית. ב) Kastro עיר על שפת הים בצד מערבי לאי לעמנאס (Lemnos). ג) Kastro על אי חיאס (Chios) על שפת הים בקצה מזרחי אל האי. ומלבד אלה יש עוד בארץ יון עיר הנקראת Kastri והיא שוכנת באמצע אי מארעא (Morea) נוכח אי הידרא (Hydra) (י). אמנם יש עוד קסטוריא (Kastoria) במלכות בולגריא כמוכה לארץ טסליון (Thessalion) ולארץ מקדון (Macedonia) ועתה נראים הדברים כי זאת האחרונה, היא היא העיר אשר ישב בה רבינו טוביה, ויען כי היא סמוכה לעיר אברידה (Cchrida) מקום מגורו של החכם משקיני, ע"כ ידע זה החכם את כל אודותיו.

ועתה נבין היטב דברי הראב"ע בהקדמתו שכתב הדרך הרביעית אשר הלכו בו ספרי הדרוש, הוא הדרך אשר הלכו בה חכמי יון ואדום, והציב לאות את ספרי לקח טוב ואור עינים, יען כי הספרים האלה חוברו מחכמים אשר ישבו בארץ יון. והראב"ע אשר חבר חבורו כבן ס"ד שנה, בשנת ד"א תתק"ב (1152). בערך ל"ה שנה אחרי שחבר רבינו טוביה את ספרו לקח טוב, יכול לדעת היטב את המקום אשר שכן שם ר' טוביה. ונבין גם הסבה למה שר"ט תרגם כמה מלות בלשון יון (עיין סי' ח' אות ט"ז), ועוד זאת יובן לנו איך היה אפשר שר"ט היה בקי במאורעות שאירע בין הישמעאלים וידע היטב מדרכי עבודתם בעיר מיכה, וממנהגיהם שינהרו אל העיר הזאת בכל שנה כל עמי המחמודניים להשתחוות לאבן השחורה בבית התפלה של מחמד, וגם ידע שכבר התחיל זה המנהג להבטל, כי כן כתב בפ' חקת וז"ל: וכה"א אשר יורישך כמוש אלהיך אותו תירש והוא בלשון ישמעאל מיכה ע"ז שהיא במדבר והולכים אליה עמים רבים ואחד מאלף אינם חוזרים וכבר התחיל להבטל עכ"ל. והנה ההודעה הזאת מתאימה מאד עם מה שהודיעו לנו כותבי דברי הימים לעיר הזאת. החכם וויסטענפעלד בספרו „קורות העיר מיכה" לפי מה שהודיעני ידידי החכם הגדול והחוקר הנפלא דר' גרעטץ במכתבו אלי: שם צד 220 כתב: בחג עלייתם למיכה בשנת תי"ד (למספר הישמעאלים שהוא שנת 1022/23 למספרם שהוא ד"א תשפ"ב למספר בני ישראל) קפץ מצרי אחד מהמתנגדים לדתם ובידו האחת חרב שלופה ובשנית מטה ומתנפל על האבן השחורה ויך בה שלש פעמים ויען ויאמר אל העומדים עד מתי אתם עובדים את האבן הזאת לכבוד מחמוד ולכבוד אלי.... ובמשך ארבעים שנה אחרי כן היו העולים לרגל מתמעטים מפני סכנת הדרכים. ושם צד 224: אחרי שנת הפ"ט (שהוא 1096/97 למספרם שהוא ד"א תתנ"ו—תתנ"ז למב"י) הזרו העליות לרגל להיות כבראשונה. מזה יוצא מפורש שעד שנת תתנ"ז שהוא זמנו של ר' טוביה בטלו העליות ובזמננו חזרו לעלות וזה ממש כדברי רבינו טוביה שכתב וכבר התחיל להבטל.

ועתה

(ט) ר' מנחם תמר חבר אזהרות לשבועות נמצאות במחזור רומניא, וכתיבת יד בליידען ועיין מה שכתב הר"ר משה שטיינשניידער ברשימת ספרי ליידען צד 139 ועו' צונץ ליטעראטור געשיכטע דער סינאגאגאלען פאעזיע צד 526, ועמודי העבודה אות מ' צד 194. ועיין מה שכתב עליו ידידי הרב החוקר הגדול רש"י פין בהכרמל שנה שניה צד 12 וכן היכל הר"מ תמר פירושים לספרי נ"ך.

(י) עיין מאיערס לעקס. צד 947.

(הוא כותל בית מקדשנו), כדי למלוך בגאוה. והנה הקליר לא היה בא"י (ע"ש בהערה), ואעפ"כ זכר את האבן השחורה. והראב"ע (בקהלת פ"ז י"ד) כתב בענין באר לחי רואי: בכל שנה היו חוגגים הישמעאלים אל הבאר הזאת. וכונתו בלי ספק על ההגדה הישמעאלית, כי אדם הראשון בנה הקאבא, ונחרבה במבול, ואברהם וישמעאל בנו, חדשה כמקדם, ושם אבן השחורה משבצת בכסף, אשר גבריאל מסרה לאברהם במראה לבנה כשלג, והשחרה בעון הדור, וסביב הקאבא בנין אשר בו הבאר הקדוש. ועתה למה אין אפשר שגם ר' טוביה ידע כל זה אף שלא היה בארץ ישראל? ואמנם הראיה האחרונה ממה שהביא בפ' ואתחנן וחכמי ישראל אמרו מצאנו בתפלת חנה מעין י"ח וכו', היא מעוררת תמיה על תמיה. ונעלם ממנו כי דברי רבינו טוביה נובעים מבה"ג הל' ברכות פ"ה, ושם נאמר: א מ ר י ן ב מ ע ר ב א ד א ש כ ח ן בתפלת חנה מעין שמונה עשר וכו'. ור"ט כדרכו להעתיק מאמרים ארמיים בלשה"ק, כתב א מ ר ו ח כ מ י [צ"ל א ר ץ] ישראל מ צ א נ ו בתפלת חנה כו'. ובילקוט שמואל רמז פ', מובא זה בשם ילמדנו, והרוקח הל' תפלה סי' ש"כ, מביא המאמר הזה בשם מדרש ויכולו, ובפרדס הגדול סי' כ"ט מובא כלשון הבה"ג, ובס' האשכול הל' תפלה סי' י' מובא זה בשם ירושלמי; ולא נמצא לפנינו בירושלמי, רק יען כי ראה בבה"ג ושם נאמר אמרין במערבא וחשב שהוא בירושלמי. ועל כן מה ענין שמיטה אצל הר סיני, לאמר יען שר"ט מזכיר הרמז בתפלת חנה לי"ח ברכות אשר לקח מבה"ג ומקורו בילמדנו ומדרש ויכולו, על כן נוסחת ר"ט בש"ע כנוסחת ארץ ישראל אשר גר שם, ובאמת הראיה הזאת כשגגה שיצאה מפי השליט. גם נשאל אם הי' רבינו טוביה בא"י, מדוע לא הביא בספרו לא דבר ולא חצי דבר מן תלמוד ירושלמי, רק מתלמוד בבלי, ואם היה חי שם היה הזכיר תלמוד דבני מערבי.

והנה אחרי שראינו שכל הראיות על היות ר' טוביה מבני אשכנז, ודירתו בסוף ימיו בארץ ישראל, בנויות על קו תהו ואבני בהו, נחפשה נא לדעת ארצו ומולדתו. ואמנם האמת הברור ר ב י נ ו ט ו ב י ה ה י ה י ו ש ב ב א ר ץ יון, ואין זה השערה התלויה בשערה, כי אם הדבר מפורש למעלה מכל ספק. הנה זה ימים רבים העירני ידידי הרב החכם הגדול דר' בערלינער על כתב יד אחד אשר נמצא אצל ידידי הרב החכם רשוח"ה, והוא פירוש של ר' יהודה בה"ר משה משקוני על הראב"ע על התורה, ושם כתב המשקוני בזה הלשון: ובעל לקח טוב מתחיל בתחלת כל פרשה בטוב או בטובה, והוא החכם הגדול רבינו טוביה מארץ מלכות יון ממדינת קסטוריאה, ולו היום שעברו כשש מאות שנה, ובעל אור עינים מתחיל בתחלת כל פרשה באור או באורה, והוא החכם הנכבד רבינו מאיר מארץ יון, והוא גם כן ממדינת קסטוריאה, ולמד לפני רבינו טוביה רוב ימיו, וכל זה לפי המקובל דור מפי דור בארצותינו. והחכם משקוני הזה חי בארץ יון כאשר כתב בהקדמתו לספרו (לפי מה שהעתיק בעבורי ידידי הרה"ח רשוח"ה ונדפס אח"כ במאגאצין פיר וויכסענשאפט דעס יודענטהום שנה שלישית חוברת א' צד ו') „נודדתי מארצי מאכרידה (Ochrida) המדינה ממלכות (ח) בולגריאה (Bulgaren Reich) מארנות שרויאה (Serbien) ממשלת דת מלכות היונים". וחכם אחר אחריו, ור' מנחם תמר שמו, חבר גם הוא פירוש על הראב"ע בעיר פולי, ונמצא בכ"י (Cod. Warner 29 f. 4), וגם הוא מביא את דברי המשקוני. והביאו ג"כ ידידי הרב החוקר הר"ר משה שטיינשניידער בספרו הגדול (Cat. Bodlejana S. 2674), והחכם פערעאווי בפארמא העתיק בטובו דברי החכם תמר בעבורי. וזה לשונו: „וכתב החכם המשקוני אמנם לקח טוב ואור עינים שהזכיר החכם (הראב"ע בהקדמתו לתורה) הנה הם שני ספרים חוברו לפרש התורה, ושניהם מחוברים מלקוטי מדרשי חז"ל מפה ומפה, ובעל לקח טוב מתחיל בכל פרשה בטוב או בטובה, והוא החכם הגדול ר' טוביה מארץ מלכות יון ממדינת קסוריא [צ"ל קסטוריא] ולו היום שחברו כתי"ו שנה, ובעל אור עינים מתחיל בכל פרשה באור או באורה, והוא החכם ר' מאיר, והוא ג"כ ממדינת קסוריא [צ"ל קאסטוריא] ולמד לפני ר' טוביה רוב [ימיו], וכל זה כפי המקובל דור אחר דור בארצותינו עכ"ד. ואנחנו לא ראינו הספרים ההם גם לא שמענו". עד הנה דברי ר' מנחם תמר. והנה החכם משקוני חי בארץ יון וחבר ספרו בשנת ה"א קכ"ב (1362), כמו שכתב הוא עצמו בפ' בא, ואף

שלפי

(ח) עיין מה שכתב ידידי החכם הגדול מהר"ם שטיינשניידער במאגאזין שנה שלישית צד 95.

שכתב שם בזה הלשון בשפת רומי (יב) וכך תרגומו . „בסוף ספרו בדף האחרון יאמר לנו המחבר את שם רבו , אמר טוביה בר"א בשם רבו ר' שמשון ז"ל . והוא מזכיר בפירושו הזה עוד כמה מרבותיו האחרים אשר לא נודעו לנו , וראיתי ונתון על לב על מה ועל מי הדברים מכוונים ? ולא מצאתי רק במקום אחד אשר מזכיר עוד חכם אחד מבלעדי ר' שמשון אשר לקח תורה מפיו . שבפירושו לאיכה (כתב יד) בפסוק זכו נזיריה משלג כתב : „אלו שהיו שותין השלג צחו מחלב וכו' וכן שמעתי מפי ר' משה שאמר מפי רבינו סעדיה" . ועל כן אולי ר' משה הזה ששמע מפיו היה רבו . אבל אין מזה הכרח שהיה רבו , כי אפשר גם כן ששמע כן מפיו אף שלא היה רבו , או שהכוונה רק ששמע בשמו ולא מפיו ממש , ועל כן אין מזה ראיה לדבר .

ז) באיזה זמן חי המחבר .

לא זכה המחבר שיכתבון מקראי חייו על ספר מאחד מבני זמנו , וכן הוא עצמו לא רשם על ספר שנת הולדת אותו , ועל כן מובן הדבר מעצמו כי אנחנו היום לא נוכל לדעת שנת הולדתו בדקדוק ובצמצום . וגם השנה אשר בה הלך לבית עולמו , ועד כמה ימי שני מגוריו הגיעו , גם מכל זה לא הגיע אלינו דבר , ורק מקצת רושמים אשר רשם לפעמים בחבורו מענין הזמן אשר עמד בו בעת כתבו הדברים על ספרו הודענו מעט מזמנו אשר חי בו , ובקירוב נוכל לשער באיזה זמן כתב ספרו . ולמען ברר הדבר הזה אעתיק פה כל המקומות אשר בהם מזכיר דבר או חצי דבר בבחינת זמנו .

א) בפרשת שמות ג' כ' כתב : ובשנת ארבעת אלפים ושמונה מאות והמשים ושבע לבריאת עולם (ד"א תתנ"ז) , שהוא שנת אלף ועשרים ותשע להרבן בית שני , שהוא שנת י"ב למחזור רנ"ו . וכ"ה בכ"י פלארענץ וכ"י פעטערסבורג , וזה החשבון הוא מדוקדק מאד , כי ידענו שחרבן בית שני היה בשנת ג"א תתכ"ח , ועל כן אם נחשוב למספר הזה אלף וכ"ט שמן החרבן עד זמנו של המחבר , הלא יעלה החשבון כהוגן ד"א תתנ"ז (1097) . והרב בעל שם הגדולים (ח"א מערכת ט' אות ד') הביא הדברים האלה בטעות ע"י שגגת המעתיק כי זה לשונו שם : ואחר זמן בא לידי פסיקתא זוטרתא כ"י מבראשית ושמות וכתוב שם בפ' שמות „בשנת ד"א תת"ן שהיא אלף פ"ח להרבן" . מהצעה זו הלא נראה שיש בה על כל פנים טעות מוכחת , כי שנת ד"א תת"ן ליצירה הלא בשום ענין אינה שנת אלף פ"ח להרבן , לכן יש לתקן ונאמר שטעה הסופר או המדפיס וכתב פ"ח במקום כ"ח , ועדיין יהיה טעות במספר היצירה לכן גם פה טעה המעתיק וצ"ל תתנ"ו והשמיט אות ו' . ואלף כ"ח להרבן הוא ד"א תתנ"ו ליצירה . והכ"י שראה האזולאי נכתב בשנה אחת מוקדמת , כי בכ"י לפנינו ובכ"י פלארענץ ובכ"י פ"ב נרשם שנת תתנ"ז , או הרב בעל שה"ג חשב שצ"ל ד"א תתנ"ו לכן סיים הוא שהיא אלף כ"ח לחרבן (במקום שהיה כתוב לפניו אלף כ"ט לחרבן) . או חשב הוא כדעת קצת מקדמונינו כי הבית נחרב בשנת ג"א תתכ"ט , וא"כ כשתחשוב לזה אלף כ"ח יעלה ג"כ ד"א תתנ"ז (יג) . והחכם המלומד די ראססי בספרו (Dizionario II. 150) ונעתקו דבריו ללשון אשכנז בספר (די ראססי ווערטערבוך צד 314) וז"ל מן הכ"י על שמות אשר הביא בעל שה"ג נתברר זמן המחבר שהוא בשנת תת"ן (1090) אשר לא נודע עד עתה . ולא חלי ולא מרגיש כי יש בדברי השה"ג שהביא מהכ"י טעות מוכחת . והעיקר הוא , כי צ"ל תתנ"ו או תתנ"ז . ואמנם גם משקול הדעת יש לשער בצדק כי כמו שהוא לפנינו בכ"י היא האמתית , כי חושב אני שהענין המדובר במקום ההוא מוכיח שהוא מכוון על הצרות אשר באו על עמו בכל העולם וביחוד באשכנז בשנת תתנ"ו , ומפני זה התעורר בלבו להבין בספרי אלהינו

Pagina penultima sub finem praeceptoris sui nomen auctor nobis revelat: „ Dicit Tobias filius Eliezer nomine praeceptoris sui rabbenu Simson fel. m." aliosque non paucos hic illic profert in hoc comm. doctores nobis ignotos.

(יג) וראיתי כי החכם דר' פירסט בספרו (געשיכטע דעס קאראערטהומס ח"ב בהוספות צד 87 סימן 620) הביא דברי השה"ג והעתיק בטעות בשנת ד"א תת"ן שהוא אלף וכ"ה במקום שלפנינו כתוב בשה"ג ופ"ח . ורצה החכם הזה לתקן ד"א תת"צ (1130) במקום תת"ן וכן רצה לתקן נ"ח במקום כ"ח [צ"ל פ"ח] , מלבד כי אין להגיה מסברה רק טעה בחשבון כי אם יגיע ד"א תת"צ לא יעלה המספר כהוגן שהוא אלף ונ"ח להרבן , רק יהיה אלף וע"ב להרבן . ובמאגאזין שנה שלישית חוברת ג' צד 152 רצה ידידי הרב החכם הגדול מהר"ם שטיינשניידער לתקן בדברי השה"ג אלף כ"א וכן כתבתי גם אני במבוא שלי לפסיקתא הישנה (צד 8) שצ"ל אלף וכ"ב והאמת שצ"ל כמו שתקנתי .

ועתה הידיעה הזאת אינה אפשרית רק אם נאמר שר"ט היה יושב בארצות הקדם או בארץ הקרובה להן, אבל אלו היה בן אשכנז ויושב באשכנז יקשה עלינו עד מאד כי היה יודע כל זאת בדקדוק עד כחוט השערה, בפרט בזמן הקדמון הזה אשר לא היו שיירות מצויות משם לכאן ולא באו אליהם הודעות מארץ הקדם מעניניהם וממאורעותיהם. ועוד זאת נראה שבכמה מקומות בספרו מדבר נגד דת הישמעאלים. כמו בפ' צו (דף ט' ע"ג) חכמים המה להרע ולהיטיב לא ידעו אשר העמיקו שיחהן מלימוד הישמעאלים כו'. בפ' אמור (דף נ"ח ע"ג) כדרך דת הישמעאלים שאין להם פסח קבוע בדתם כו'. ולזה לא היה לו שום סבה בארץ אשכנז. ועל כן ברור הוא כמו שאמרנו שהיה מושבו בארצות היונים הקרובות לארצות המחמדניים ובלי ספק גם רבים ממאמיני מחמד ישבו שם וע"כ היה לו סבה קרובה לשים עינו על דתם ולדבר נגד עיקריהם, כמו שהיה לו סבה לדבר גם נגד המינין אשר ישבו שם ונגד הקראים שבארצות ההן:

ואולם עוד דבר אחר יתברר לנו והוא: למה ר' טוביה מונה מנין השטרות משנת ג"א ת"נ? כי כמה גדולי החכמים שאחרי התלמוד מונים מספר השטרות משנת ג"א תמ"ט, כלומר ששנת תמ"ט היא הראשונה למנין השטרות. וכך היו מונים בעל סדר תנאים ואמוראים, רבינו סעדיה גאון, רב האי גאון, ר' נתן בעל הערוך, רש"י, ר"ת, בעל העטור, בעל התרומה, בעל כפתור ופרח, ואחריהם נמשכו האחרונים בעל היוחסין, מאור עינים, צמח דוד, וסדר הדורות. והמתחילים מנין השטרות משנת ג"א ת"נ הם — מלבד רבינו טוביה שכתב בפ' שלח: שנת ד"ף ס"ו (יא) לבריאת עולם וכו', שהיא אלף תי"ז וכו', לימי אלכסנדר מוקדון למלכות היונים. אשר מבואר מזה שמנה משנת ג"א ת"נ — הרב ר' אברהם בר חייא, הראב"ד בעל ס' הקבלה, הרמב"ם, ור' אברהם בנו, ואחריו בעל יסוד עולם. אולם בעל כפתור ופרח וכן היוחסין, פוסעים בזה על שני הסעיפים שמונים בשני הצדדים. והרב בעל ערך מלין ערך אלכסנדר מוקדון כבר קבע מסמורות בדבר הזה, והחליט כי זה החלוק בדעות היה תלוי בארצות. השוכנים בא"י חשבו כמו כל הסוריים שתחלת המנין הוא ג"א תמ"ט, ולפי המספר הזה מנו כל היהודים בסמיכתם על דברי התלמוד, ואף היושבים בארצות שונות מנו לפי המספר הזה, וכן מנו הגאונים כלם. אכן היהודים שישבו תחת הערביים ודרשו בספרי יונים המתורגמים לערבית, ומצאו בספריהם החשבון לשטרות שנה אחת פחות מחשבון הרגיל בין היהודים, וקבלו זה החשבון למאומת, ע"כ בא ההפרש משנה אחת, בין חשבון סופרי היהודים היושבים תחת ממשלת הערביים, ובין סופרי היהודים היושבים בין הנוצרים, ואף על כן המתחילים מנין השטרות מן ג"א ת"נ, הם כלם מר' אברהם הנשיא והלאה, אשר חיו בין הערביים, ואמנם הרב בעל ערך מלים לא ידע מה לעשות ב"ר טוביה בעל הפסיקתא זוטרתא, אשר לפי דעתו היה אשכנזי, ולמה לא מנה כהגאונים וכחכמי אשכנז וצרפת, על כן אמר כי גם הוא הלך לא"י, ומצא שם כבר חשבון הערביים, אשר רדפו אחריו גם היהודים למונה קיים. אמנם לפי דברינו נכון הדבר מאד, שר"ט מנה מנין השטרות כמנין היונים והערביים, יען כי היה חי בארץ יון ומנה מנין השטרות כמנין ארצו.

ז) מי הם רבותיו ותלמידיו.

מן הספרים והסופרים אשר נתן להם מקום בספרו על התורה לא נוכל למצוא אף רמז קטן מרבותיו. אולם בפירושו לקהלת (כתב יד) מזכיר את רבו רבינו שמשון ז"ל בזה הלשון: טוביה ב"ר אליעזר אמר משום רבו רבינו שמשון ז"ל דברי חכמים כדרבונות, צריך לאדם שיאמר דברי תורה בפי רבו שיכנים דבריו בלבו כדרבן. וכמסמרות נטועים שיהיו דברי תורה נטועים בלבו וכו'. ואולי הוא הוא רבינו שמשון אשר גם רש"י מביאו בפירושו לישעיה נ"ח י"ד ועמוס ו' ג'. ואמנם ראיתי שהרב החכם החוקר הגדול ריט"ל צונץ בספרו על הדרשות (צד 294) כתב: כי הוא מזכיר בספרו את רבותיו (בלשון רבים) כאלו יזכיר זולת ר' שמשון עוד אחרים מרבותיו, ונמשך בזה אחרי די ראססי בספרו (Catal. codd. mos. Th. 1. p. 133) שכתב

(יא) ר"ל ד"א תתס"ו כי אות ף אצל קצת קדמונים במקום מספר ת"ת.

שנהרגין על קדושת שמך חוזרין על ברחן ונותנין הודיה לשמך הגדול כדרך שנעשה בימינו בקהלת אשכנז בשנת תתנ״ו כשנתנו ידי בני שעיר לעלות על ארץ הצבי, ושלחו ידיהן בקהלות, ונשחטו על קדושת השם, כאלה וכאלה ראה שלמה ברוח הקודש ודבר עליהם.

ה) בהעלותך דף מ״ג ע״ג כתב: „היו מונים ליציאת מצרים כו׳ התחילו מונין לבנין הבית כו׳ חרב הבית היו מונין לחרבנו עד שהתחילו מונין למלכי האומות ובשנת את״ח למלכות יונים אנו בזמן הזה״. ויעלה החשבון גם כן תתנ״ז—תתנ״ח.

ו) בפרשת שלח דף מ״ט ע״ב כתב: „ד״ף ס״ו (טו) לבריאת עולם שהוא אלול ז׳ (צ״ל אלף ל״ז) לחרבן בית שני, שהיא אלף ת״ז להפסקת נבואה למימי אלכסנדרוס מוקדון למלכות יונים, שהוא משהוכתה העיר בימי צדקיהו המלך אלף תקכ״ז״. ופירוש הדברים כן, רבינו טוביה מאחר זמן חרבן בית שני בשנה אחת, כלומר שהחרבן לא היה בשנת ג״א תתכ״ח, כי אם כדעת קצת מקדמונינו בשנת ג״א תתכ״ט ליצירה, ועל כן אם נוסיף על ג״א תתכ״ט שמן היצירה אלף ל״ז אחר החרבן, יעלה המספר ד״א תתס״ו, וכן אם נוסיף על ג״א תמ״ט שאז היתה הפסקת הנבואה אלף ת״ז מחשבון השטרות, יעלה גם כן ד״א תתס״ו. וכן אם נוסיף על ג״א של״ח אשר בה נחרב הבית בראשונה, דהיינו על ג״א של״ט לפי חשבונו של ר״ט, אלף תקכ״ז יעלה לנו גם כן ד״א תתס״ו (טז).

והנה אם נשים לב על המקומות שהזכרנו יוצא לנו הידיעה באיזה זמן עמד המחבר בעת כתבו הספר. הן אמנם שמן הדברים אשר כתב בפ׳ שמות שהזכרנו באות א׳, אין להוכיח שכתב הדברים בשנת תתנ״ז, כי שם אינו אלא כמספר שבשנת תתנ״ז הבין בספרי אלהינו ונתן לבו על אורך גלותנו, ועל כן אין מזה ראיה שבשנה ההיא כתב הדברים על ספר, ואף כן אין להוכיח מאומה מן הדברים שהבאנו באות ד׳ כי גם הם מכונים על זמן שכבר עבר, כלומר שנותן זכרון בספרו למעשה שאירע בשנת תתנ״ו שעברה כבר, אבל לא הודע לנו כמה זמן עברה מעת שאירע המעשה עד יום כתבו אותו זכרון בספר. וכמו כן אין הוכחה כלל מדבריו שבפ׳ שלח שהבאנו באות ו׳, ששם אין המספר ד״ף ס״ו מכוון על הזמן שעמד בו בעת כתבו, כי שם אינו עוסק רק בחשבון היובלות עד זמן ההוא. ואולם בפ׳ בא ופ׳ יתרו אומר בפירוש: וזה לנו מחרבן שני, וזה עתה, והנה הוא מדבר מן הזמן שעמד בו בעת כתבו אלה הדברים, ויש בזה שלש נוסחאות של כ״י שלפנינו עמד בשנת דתתס״ז, ולפי כ״י פעטערסבורג בשנת דתתס״ח, ולפי כ״י פלארענץ בשנת דתתנ״ז. והנה קשה עלי להאמין שחלוף הנוסחאות בא מיד המעתיקים שכתבו אלה כת״י, כי כלם הלא נכתבו כמה מאות שנה אחרי מות המחבר, ולאיזה סבה ישנו הנוסחא, ובהכרח שאלה המעתיקים מצאו הנוסחאות בכתב יד שהעתיקו ממנו, ומבורר מזה שהיה הספר נמצא בנוסחאות שונות, וקרוב הדבר להכריע שכלן יצאו מתחת ידי המחבר, שבעצם וראשונה יצא הספר לאור בשנת תתנ״ז, ועל פי הוצאה זו נעתק הכ״י שבפלארענץ, ואחרי כן הגיה המחבר את ספרו והוסיף דברים מדברים שונים ותקן חקק ההוצאה הראשונה, וזה היה בשנת תתס״ז, ומכ״י מההוצאה השנית הזאת נעתק הכ״י שלפנינו. ואף מטעם זה נבין למה הכ״י שלפנינו מתוקן יותר מכ״י פלארענץ, ויש בו כמה הוספות ותיקונים אשר אינם בכ״י פלארענץ, כאשר תראה במה שיבוא בבואנו לדבר על תכונת הכתבי יד (להלן סי׳ י״ג) והכ״י פעטערסבורג נעתק ע״פ כ״י אשר גם הוא נכתב מהמחבר, או על פי פקודתו בשנה מאוחרת, על כן אחר זמנו בשנה אחת וכתב דתתס״ח.

ועתה

(טו) עיין לעיל הערה י״א כי אות ת לקחו קצת מקדמונינו לרמז וסימן למספר ת״ת לכן ר״ל ד״א תתס״ו.

(טז) לעיל באות ג׳ הבאתי כי בעל שלשלת הקבלה טעה והחליף הפסיקתא זוטרתא עם הפסיקתא הישנה והביא שם המאמר הזה מפ׳ שלח. ובמקום אלף ל״ז לחרבן בית שני, הביא הוא אלף כ״ג, ובמקום אלף ת״ז להפסקת נבואה, הביא הוא בטעות אלף י״ז והשמיט אות ת׳, ובמקום אלף תקכ״ז משהוכתה העיר, הביא הוא אלף תכ״ז, והשמיט אות ק׳. והרב בעל מאור עינים פי״ט הביא ג״כ המאמר הזה באיזה שבושים, ואולי כאשר מצא בשלשלת, וז״ל בפסיקתא לר׳ טוביה ברבי אליעזר פרשת לך [צ״ל שלח לך] שכתב על דבר שהיה בשנת אלף תכ״ז משהוכתה העיר בימי צדקיהו (צ״ל תקכ״ז), שהיא אלף ת״ז להפסקת הנבואה, ואלף כ״ז לחרבן בית שני (צ״ל ואלף ל״ז), וד״א תתס״ו ליצירה עכ״ל. העתיק דברי השלשלת ובמקום שלפנינו בשלשלת אלף כ״ג לחרבן בית שני, היה לפני בעל מאור עינים אלף כ״ז שהיא ג״כ בטעות. וגם סדר המאמר הביא כמו שהוא בשלשלת. והחכם המלומד וואלף בספרו אוצר הספרים (T. 1. № 1334 p. 720) הביא את דברי בעל מאור עינים עם הטעות אלף תכ״ז (1427) משהוכתה העיר, יש לתקן שצ״ל 1527 (אלף תקכ״ז), וכן אלף כ״ז (1027) לחרבן בית שני, צ״ל 1037 (אלף ל״ז), גם מה שסיים תתס״ו ליצירה רשם שם 1160 בטעות, וצ״ל 1106.

אלהינו ולתת לב על אורך גלותנו, כי אזלת יד וכלו כל הקצים, וע"כ זאת ההתעוררות צורקת מאד בשנת תתנ"ו—תתנ"ז ולא בשנת תת"ן.

ב) בפרשת בא י"ב מ' כתב: יש לנו מאדם עד המבול אתרנ"ו ומן המבול עד שבא יעקב אבינו למצרים תקפ"ב הרי ברל"ח, ומשיצאו עד בנין הראשון ת"פ, ועמד ת"י, וחרב ע', ובנין שני ת"ך, וזה לנו מחרבן שני אל"ט, בשנת ג' למחזור רנ"ז, שהם בת"ט (צ"ל בתי"ט) ברל"ח ובת"ט (צ"ל בתי"ט) הרי דתרנ"ז, הוסיף עליהם גלות מצרים שעמד ר"י, הרי הכל דתתס"ז ע"כ. ופירוש דבריו: הרי ברל"ח כלומר אם תצרף אתרנ"ו 1656 עם תקפ"ב 582 יעלה ברל"ח 2238 ופירוש: שהם בתי"ט כלומר אם תצרף ת"פ 480 עם ת"י 410 ועם ע' 70 ועם ת"ך 420 ועם אל"ט 1039 יעלה בתי"ט 2419 ויהיה סך הכולל של ברל"ח 2238, ובתי"ט 2419, ד"א תרנ"ז 4657, והוסיף על זה ר"י 240 (גלות מצרים) יעלה סך הכל ד"א תתס"ז 4867 (ולמספרם 1107).
אבל בכ"י פעטערסבורג גרס: וזה לנו מחרבן שני א"מ בשנת ד' למחזור רנ"ז שהם בת"ט ברל"ח ובת"ט הרי דתרמ"ז הוסיף וכו', הרי הכל דתתס"ח. וגם בזה יש טעות מוכחת שכתב בת"ט במקום בתי"ט וכן הרי דתרמ"ז צ"ל הרי דתרנ"ז ולפיה יעלה סך הכל בשנה אחת מאוחר, מפני שהקדים חרבן השני בשנה אחת.

אמנם בכ"י פלארענץ כתוב וזה לנו מחרבן שני אכ"ט בשנת י"ב למחזור רנ"ז שהם בת"ט ברל"ח ובת"ט הרי דתרמז הוסיף עליהם גלות מצרים שעמד ר"י הרי הכל דתתנ"ז. והנה לפי הגי' של הכ"י שלפנינו עמד המחבר בכתבו פירושו על פ' בא בשנת ד"א תתס"ז, ולפי הכ"י של פעטערסבורג בשנת ד"א תתס"ח, ולפי הכ"י פלארענץ ד"א תתנ"ז.

ג) יתרו י"ט א' כתב: „בחדש השלישי וגו' תחלה היו מונין ישראל ליציאת מצרים. חזרו ומונין לבנין הבית, שנאמר ויהי מקץ עשרים שנה וגו', לא זכו למנות לבנינו מונין לחרבנו, וזה לנו עתה אל"ט שהיא דתתס"ז לעולם, ולא עוד שאנו מונין למלכות יונים אתי"ז". וזה החשבון עולה כהוגן כי החרבן השני היה ג"א תתכ"ח, ואם נוסיף על זה אלף ל"ט יעלה סך הכל ד"א תתס"ז, וכן הפסקת הנבואה היתה ג"א תמ"ט, ואז הוחל מנין השטרות, והשנה הא' למנין השטרות היא שנת ג"א ת"נ (יד) צא וחשוב למספר הזה עוד אלף תי"ז, יעלה ד"א תתס"ז. ובכ"י פעטערסבורג הגי' וזה עתה לנו תתר"מ שהיא דתתס"א (צ"ל דתתס"ח) לעולם, ולא עוד שאנו מונין למלכות יונים את"א (צ"ל אתי"ח). ובכ"י פלארענץ כתוב: וזה לנו עתה אכ"ט שהוא דתתנ"ז לעולם, ולא עוד שאנו מונין למלכות יונים את"ז. והנה חלופי הגירסאות האלה הם בהסכמה עם החלופים שבפ' בא, ומזה נראה שלא היו במקרה ולא בטעות, כי אם בכוונה. ואמנם גם מהחלוף הזה יוצא שלפי הכ"י שלפנינו נכתבו הדברים בשנת ד"א תתס"ז, ולפי כ"י פ"ב בשנת ד"א תתס"ח, ולפי כ"י פלארענץ בשנת ד"א תתנ"ז.

ד) בפ' אמור בנדפס דף כ"ח ע"ב כתב: ואני כותב להיות זכרון מעשה שעשו קדושי עליון קהל מגנצ"א שמסרו עצמם ואת נשיהם ובניהם ובנותם ביום אחד בפרס חג השבועות ונשחטו כאיש אחד על קידוש שם אלהי ישראל בשנת תתנ"ו לבריאת העולם (1096), וכן בפירושו לשיר השירים (כתב יד) כתב על הפסוק על כן עלמות אהבוך, על שרואין או"ה שנקרא עלמות שנאמר ועלמות אין מספר לפי שרואין ייהודן של צדיקים שנהרגין

(יד) במבוא שלי להפסיקתא הישנה (אות ד' צד 8) נדפס בטעות ושנת תתב"ז היא השנה הראשונה למספר מלכות יון, ויש לתקן שצ"ל שנת תמ"ט ומן אות מ' נעשית ת' ומן ט' נעשית כ"ז. וידוע כי חלוקות הדעות בחשבון הזה במספר שנה אחת שלדעת חז"ל (ע"ז ט' ע"א י' ע"א) הוחל מספר זה מן ג"א תמ"ט ליצירה, דהיינו תמ"ט היא הראשונה למספר היונים, ע"ש ברש"י פרטות כל החשבון, ובמבוא שם העמדתי שנת תמ"ט, כי חשבתי אז שר' טוביה הוא מבעלי הדעה הזאת. אולם עתה ראיתי שאינו כן אלא שר' טוביה הוא מבעלי הדעת המונין מנין השטרות משנת ת"נ, וכמו שהראיתי למעלה סוף אות ה', על כן חזרתי מן הדברים שכתבתי במבוא להפסיקתא. וגם יש לתקן שם במבוא שכתבתי (שם צד 8) המחבר חי באמצע המאה השמינית לאלף החמישי, צ"ל באמצע המאה התשיעית.

המראים כי חזקה אמונתו שכל דקדוקי תורה ופירושיה כאשר נמסרו מחכמי המשנה להתלמוד נאמרו למשה מסיני, ועל כן מובן הדבר מעצמו כי כאשר שם לבו לעשות פירוש להורה שיקח את הפירושים המקובלים ליסוד לספרו.

והנה בבקיאות נפלאה קבץ על יד כל הפירושים המפוזרים בתלמוד ומכילתא ובספרא וספרי ומדרשים, וסדרם בסדר נאה על הכתובים למקומותם. ועל דרך זה יגלה ויראה לעינינו כל החלק הדיני והחקי שבתורה מפורש ומבואר על סדר לפי פירושי בעלי מדרש ההלכה הקדמונים. אבל לא לבד שתמך יסודתו במדרש ההלכה, כי אם גם מדרש האגדה שם לאבן פנתו בספרו, ופירש הכתובים על פי שטת בעלי מדרש האגדה הקדמונים, הכל בסדר יפה ובתכלית הקצור, מבלי להאריך בפלפולי האגדות, כי אם משמיט המאמרים והדבורים אשר אין להם דבר עם פירוש הכתובים, ואינם נחוצים לעיקר הבנתם, ועל פי דרך זה ישים לפנינו קובץ מאמרי בעלי המדרש הנוגעים בכל כתוב וכתוב, עד כי הקורא ימצא על נקלה מבוקשו, פירוש הכתוב על פי הדרש מתואר באופן שיכנסו הדברים ללב כאלו הם הפשט הברור. נוסף על זה יקנה לו הספר את רצון הקורא על ידי לשונו הזך ומליצתו המזוקקה. כי בהעתיקו הדברים מתוך המדרשים הקדמונים משתדל לשנות את סגנון לשונם פעמים מוסיף ופעמים מגרע כפי אשר היה צריך לענינו. ונהג בזה על אופנים שונים. **א)** הרבה מאמרים אשר כתבו בעלי המדרש בלשון ארמי תרגם המחבר ללשון העברי, ומתרגומו נראה כי היה סופר מהיר במליצת לשון הקודש כמו המאמר שבבראשית רבה פכ"ו: אחראי לא ילפון מן קדמאי. (בראשית ו' ד') אחרונים לא למדו מן הראשונים. ב"ר פנ"ח דהות דבר אינש זעיר ואיתעבידת לבר נש רב (חיי כ"ג י"ז) שהיתה לאדם קטן ונהיתה לאדם גדול. שם פס"ח כלישנהון דברייתא הוא פלן אזיל לקסרין ועד כדון הוא על זוודא. (ויצא כ"ח י') לשון העולם כך אמר הלך פלוני אל מקום פלוני ועדיין הוא בביתו. שם פ"ע אין בעיין אנא מרמי ויהיב ליה לאה, דהוא רחים להדא רחל סגי והוא עבד הכא בכון ז' שנין אוחרין אמרו ליה עבוד מה דאהני לך. (ויצא כ"ט כ"ב) אם רצונכם אתן לו את לאה והוא מתעכב עמנו עוד שבעה שנים אמרו לו טוב עשה כאשר דברת. שם פצ"א וירא יוסף את אחיו הביא בעל המדרש דברי יוסף עם אחיו בלשון ארמי, והמחבר הביא (מקץ מ"ב י"ג) בלשון עברי, שם סוף פצ"א צריכין אתון מלהא אוחרי אמרין ליה צלותך אמר להן אם צלותי אתון בעיין ואל שדי יתן לכם רחמים. (מקץ מ"ג י"ג) מה אתם צריכין עוד אמרו לו תפלתך. וכן עוד שם פצ"ב וישבו לפניו אמר אנא לית לי אמא ובנימן לית ליה אמא מן בגין דא ייתי ויתן ראשיה גבי דידי. (מקץ מ"ג ל"ג) אני אין לי אם ובנימן אין לו אם ישב בצדי. וכן שם פצ"ב ויעמוס איש על חמורו חד מנהון הוה נסיב טעוניה בחדא ידא ויהיב ליה על חמריה, (מקץ מ"ד י"ג) כל אחד ואחד נוטל משאו בידו אחת ועמס. והעתקות כאלה נמצא בהרבה מקומות בספרו. **ב)** המלות הזרות אשר השתמשו בהן בעלי המדרש, יונית או רומית, השמיט רבינו בהעתקתו את מדרשיהם ומעמיד תחתיהן תרגומן בעברי המובן יותר לקוראיו, או שהשמיט המלה מכל וכל ומעתיק רק לפי הענין, כמו המאמר שבב"ר פמ"ט זו הובריא פירשו המפרשים בפנים שונים או שהכוונה על סעודת הבראה שמברין את האבל וזה צדקה (מתנות כהונה) או שהוא לשון זריזות וחריצות (מוסף הערוך ערך הווכריא) ובעל הילקוט רמז פ"ב השמיט כל זה והציג זה גמילות חסדים, אמנם רבינו בהעתיקו זה המאמר (וירא י"ח י"ט) תרגמו זה צוואת בריא, וכן ב"ר פנ"ג נתנה בו עין הרע ונכנסה בו חמה ואבאבית, שפי' חולי הקדחת חמה היא מל"י χιμα פי' קור (פראכט) ואבאבית כצ"ל פי' חום בל"י εκκαιω או צ"ל אבבית שפי' בערבי קדחת כאשר העיר ידידי הרב החכם והבלשן הנפלא מוהר"ר ח"י קאהוט בערוך השלם. ורבינו (בראשית כ"א י"ד) השמיט כלו ופי' לפי הענין והכניסה בו עין הרע וחלה, וכן ב"ר פס"ג כהדין פרביטא שהוא משטף את בית המרחץ ותרגם רבינו (תולדות כ"ה כ"ה) שביר המרחץ. שם פס"ה, הביא לי מפרפורנין שלי שהיא יונית παραφέρνα, מה שיתן לארוסה בלתי המוהר. עיין מוספי ערך פרן. ורבינו (תולדות כ"ז ט') הביא משלי מ-תובתי. שם בב"ר פ"ע עשרה פלרין. (ויצא כ"ט ט"ו) עשרה דינר ב"ר שם וטפון בוצינא (שם שם כ"ג) שבבו הנרות. שם פע"ד אם הוה [חמי] קוקי טבא הוה נסיב לה, פטיקלין טב הוה נסב ליה (שם ל"א ט"ו) כל מה שהוא רואה דבר נאה היה נוטלו. שם פע"ט התחיל מעמיד הטליסין, (וישלח ל"ג י"ח) עשה להם שווקים. שם פ"פ מוהר פורנין ומתן פראפורנין,

ועתה לפי הצעה זו יש לשער בצדק שהמחבר כתב ספרו בשנת ד"א תתנ"ז (1097) והחלק השני הנדפס על ויקרא במדבר הדברים, גם הוא נדפס על פי כ"י הנעתק מכ"י של ההוצאה הראשונה, ועל כן כתוב בפ' בהעלותך שהזכרנו באות ה', ובשנת את"ח למלכות יונים אנו בזמן הזה, שהוא ליצירה תתנ"ז. אבל מבורר גם כן שעכ"פ עוד היה חי בשנת ד"א תתס"ח (1108).

ח) ענין הספר ותכונתו.

תכלית הספר ומבוקשו לבאר את התורה וחמש מגילות על הסדר על פי מדרשי הקדמונים בתלמוד בבלי ומכילתא וספרא וספרי ויתר המדרשים, או גם לפרש הכתוב לפי פשוטו או בדרך רמז, ובכל אלה הערכים היתה ידו אמונה, לבו רחב להשכיל, בקיאות נפלאה היא סמכתהו, ואהבת הענין היתה תמיד עזרתו להמציאהו בכל עת המליצה הנאותה לתאר בה מחקרי לבבו ודרישותיו, לכל סדרא וסדרא יקדים הקדמה קטנה המתחלת תמיד בפסוק אשר נזכר בו מלת טוב, ועל הפסוק הזה דורש לפי ענינו, ואז מתחיל לדבר על ענין הפרשה שלפנינו. במקומות אין מספר אהב המחבר לפרש המקראות לפי פשוטם ולהורות הוראת המלות, ולפרש על פי דקדוק לשון הקודש, ואמנם ברוב המקומות הלך בדרך בעלי המדרש הקדמונים, הרחק מאד מפשוטו של מקרא, ובמקצת מקומות בספרו הוא עצמו נותן דין וחשבון על זה, ומצדיק דרך הדרוש אשר אחז בו. כמו בפ' ויצא כ"ט ב' כתב: ארז"ל אין המקרא יוצא מידי פשוטו אעפ"כ רצו הדרשנים להרחיב המקרא ולדרוש עליו מה שהיה בעולם, ולהגיד שהקב"ה מגיד מראשית אחרית, ולהודיע ששיחתן של האבות כמה עניני מצות יש בהן. וכתב עוד (שמות ב' ה'): דע והבין שאע"פ שאין מקרא יוצא מידי פשוטו מדרש חכמה נאה הוא להשכיל בו דבר מתוך דבר ולדבר דבר על אופן הענין, להודיעך שמדרשות הראשונים שדרשו חכמי ישראל תורה שלמה הן, וכן אמר במקום אחר (הברכה דף ל"ב ע"ד) אע"פ שאין מקרא יוצא מידי פשוטו חכמי ישראל דורשין את המקרא מדרשות הנשמעות באזן והמתקבלות בדעת. ועל דרך זה הוא כמתנצל במקומות הרבה על השתדלו לדרוש על כל דבר (וישלח ל"ה ח'). ולמצוא מדרש על כל דבר (ויצא מ"א א'). ולדרוש הכתוב לכמה ענינים (חקת כ"ה ע"ב) אע"פ שהיה קים ועומד אצלו שאין מקרא יוצא מידי פשוטו. ובכמה מקומות אחרי דרשו הכתוב בדרך דרוש לא יכול להתאפק מלאמר בפירוש שאמת משמעו של הכתוב אינו יוצא מידי פשוטו (ויצא כ"ח י"א) או בלשון משמעו של פסוק כך וכך (שם ל"א י"ד) או פשטיה דקרא כן (וישב ל"ח י"ב, שם ל"ט א', שם מ' י"ט). ובלשון ברור יותר אומר אחרי שדרש הכתוב על פי הדרוש: ועיקרו של דבר כן (ויגש מ"ו כ"ח) כאלו ירצה לאמר אף שהדרשה תדרש, בכל זאת עיקר הדבר הוא משמעות פשוטו של מקרא. ואמנם נגד זה נראה לנו ממקום אחר שהמדרש נחשב לו כעיקר הדבר, כי אמר בפירוש (כי תצא ל"ד כ"ז) שכל הדורש הפסוק כצורתו בלא מדרש ובלא י"ג מדות שהתורה נדרשת בהן, עליו הכתוב אומר והכסיל בחשך הולך, ואיך נתאים זה עם מאמרו שאמר שעיקר הדבר הוא משמעות פשוטו של מקרא. על זה נשיב כי כמוהו ככל חכמי הדורות הקדמונים הלכו בזה בדעה אחת בחשבם: אחת דבר אלהים שתים זו שמענו, והפשט והמדרש שניהם יתכנו לעמוד זה אצל זה, ורות הרעיון הזה מלא גם את לב רבינו טוביה, והוא היה מנהיגו במדרשו אשר על איתניו העמיד את הספר הזה.

כבר אמרנו כי ענין הספר הוא פירוש על התורה לפי יסודי מדרש התורה אשר נחשבו לו לאור המאור לעם ההולכים בחשך ומי שאינו הולך על פיהם קראהו כסיל ההולך בחשך, כי רק רבותינו חקרו ודרשו התורה על בוריה כנתינה מהר סיני (אחרי כ"ד ע"א). ומי שאינו דורש התורה על מתכונתה כדרך חכמי ישראל שקבלו מאבותיהם דור אחר דור הכם ששמע מרבו ורבו מרבו עד הנביאים חגי זכריה ומלאכי שקבלו מהנביאים הראשונים שקבלו מן הזקנים שקבלו מן יהושע בן נון ושקבלו מפי משה רבינו שקבל מהר סיני (אמור כ"ה ע"ד), הוא מעמיד דבריו על תהו ואינו מן החכמים באמת ואין תורת אלהינו עמדו, כי אם מן המהפכים דברי אלהים חיים ומלך עולם (שם שם). ועוד מאמרים אחרים כענין הזה

המראים

שאינו מזכירו בשם. (בפ׳ לך לך י״ז י״ג) הביא הלכות מילה. (וירא כ׳ ט״ו) הלכות מורדת ומורד. (שם כ״ב י״ג) ענין ראש השנה. (חיי שרה כ״ג ב׳) דיני אונן, בית הקברות, הלויית המת, הספד, שעת הפטירה, עוד (שם כ״ד ג׳) הלכות קדושין. (תולדות כ״ז ג׳) הלכות שחיטה. (וישלח ל״ב ל״ג) הלכות גיד הנשה. (בא י״ג ט׳) הלכות תפלין. (בשלח ט״ז ה׳) הלכות ערובין וברכת ערוב. (ויקרא דף ה׳ ע״ב) נקור הבשר. (שם ז׳ ע״ד) דיני השבועות. (נו י״א ע״א) נקוי הבשר. (שמיני י״ד ע״א) הלכות טרפות. (שלח כ׳ ע״ד) הלכות ציצית. (דברים כ״ה ע״ד) בישולי גוים. (עקב ע׳ ע״א) הלכות ברכות. (כי תצא פ״א ע״ב) דיני גיטין. (שם פ״ב ע״ג) סדור חליצה וגט חליצה. ואמנם מלבד אלה נמצא בספרו הלכות ודינים הרבה אשר לא היה צריך להזכירם לתכלית פירוש, ומזכירם רק להורות דעת את העם את המעשה אשר יעשון בדרך חייהם.

ה) בחלק ההלכות לא חדל גם כן לפרש לפעמים הלכות חמורות לפי שקול דעתו, (משפטים כ״א כ״ב) מפרש מאמרם (ב״ק כ״ז ע״ב) לבעיטה שלש לרכובה חמש לסנקרת י״ג. (ושם כ״ב ט״ז) מביא מאמר מגמרא כתובות ומפרשו, וכן תמצא בפ׳ (וירא כ׳ א׳, ויתרו כ׳ כ׳), והעירותי שם בהערות שלי שהוא נוטה מפירש״י. ובחלק שני הנדפס כערך שרבו בו ההלכות והדינים, אף רבו בו הפירושים שפירש המחבר את ההלכות. ועוד זאת לו בחלק ההלכות שהוא חותך הדין להלכה ומוסיף לפעמים הלכות מדעת עצמו. כמו (לך י״ז י״ג) ואשה כשרה למילה דקי״ל כר׳ יוחנן דאמר אשה מהלה, וכן הלכה רב ור״י הלכה כר״י (שם) ואלו הפסוקים שאומרים קודם החתימה טעות הוא שצריך להתום עם אשר שם בבשרנו. (שלח כ׳ ע״ד) וצריך לברך מעומד מה ספירה מעומד אף עטיפה מעומד (שם), וכשמקבצין הציצית בשעת ק״ש ומעבירים על גבי עיניהם אע״פ שנראים הדברים שמשום חבובי מצוה, מכל מקום לא נתחיבו ישראל בזה, שא״כ היו ממשמשין גם בתפלין בשעה שקורא וקשרתם, אלא מנהג בעלמא הוא ואין בדבר איסור והיתר ואין צורך להרבות דוגמאות על דבר חתוך ההלכה, אחרי שבהרבה מקומות בספרו נמצא כענין הזה.

ו) כמנהגו לפרש מאמרי הקדמונים בהלכה במקום שצריכים פירוש כן נהג במאמרי מדרש האגדה אשר העתיק מן התלמוד או מן המדרשים. כמו בפ׳ (בראשית ט״ז א׳) פי׳ דברי המדרש: הגר הא אגרך, כלומר הנה שכרך על צניעותך. (שם שם ד׳) העתיק דברי המדרש: והיתה אומרת שרה עם דא אנא מיסב ומיתן הלואי ניסב וניתן עם מרה, וכתב על זה כלומר (משלי כ״ו ד׳) אל תען כסיל כאולתו פן תשוה לו גם אתה. (שם שם ה׳) תבע דיני דידי, וכתב פי׳ ראה הדין שלי למה אני בבית האסורים. עוד (שם) יבע דיני גבך, והוסיף המסי עליך. (פ׳ לך לך י״ג ד׳) אל ישנה אדם בית אושפיזכנו מפני אכסניא פוגם ונפגם. פי׳ פוגם אומרים בני אדם אילולא לא מצא דבר שלא כהוגן בבית אכסניותו לא היה משנה אכסניותו. ונפגם אומרים בני אדם אילו לא מצא בו בעל הבית דופי לא היה מניחו לצאת מביתו. וכן יש בהרבה מקומות פירושים על דרך זה. ואמנם מלבד פירושי הענין, נמצאו בספר גם פירושי מלות פרטיות שבתלמוד ומדרשים, (נח ו׳ כ״א) חצבא חצובות, פי׳ חצובא שרש שיורד עד התהום. (וירא כ׳ א׳) פוריא ובי סדיא, מפרש כר וכסת. (תולדות כ״ז ג׳) דמיא לסאסא מאי, פי׳ כי סאסא דשיבולתא הוא סכין חדש ולא נעשה בו מלאכה. (וילא ל׳ ו׳) אוכלוסין, מפרש גבורי חיל. (שם ל׳ י״ד) יברוחין, מיני פירות. (וישב ל״ז כ״ג) פרגוד, בגד פשוט שלובשין בדרכים. (מקץ מ״ד ט״ז) ממצה את החבית, ממצה כמו מיץ חלב. (ויקהל ל״ז א׳) טרקסין, טרק לשון סגירה כמו טרוקי גלי. וכן נמצא עוד הרבה פירושי מלות התלמוד והמדרש בספר. ואמנם כבר נתתי להרגומי המלות של המחבר ולמנהגו עם המלות הזרות שבתלמוד ומדרשים מדור בפני עצמם בסימן זה אות ב׳, ומשם ומפה תראה שלרוב לא כוון אל התרגום והפירוש המיושר לפי שרשי הלשון אף אם לפי הענין פירוש כהוגן.

ז) כאשר עשה המחבר מלאכתו באומנות נפלאה בפירושיו הדרושיים על פי התלמוד והמדרשים, אף כן השכיל מאד לעשות פירושיו לפי שקול דעתו על פי פשוטו של מקרא, ונמצא בספרו פירושים רבים אשר יסודתם בדקדוק לשון הקדש. המחבר ידע מן הדבורים התוכניים של בעלי דקדוק הקדמונים ומשתמש בהם, ומדבר מן ה נ י ק ו ד ו ה ט ע מ י ם ומשפטיהם (בראשית ה׳ כ״ט) זה ינחמנו בשני טעמים. (נח ו׳ ט׳) התהלך בשלש נקודות תחת הלמ״ד לשון עבר, אבל התהלך בשני נקודות תחת הלמ״ד הוא צווי עומר. (ויצא ל״ט ה׳)

(ויצא ל"ב י"ב) מיהר אלו הנדינות ומתן תוספת הנדינות. שם פפ"ו גרמני מוכר כושי, (וישב ל"ט א') הלבן מוכר את הכושי. שם פפ"ז א"ל הקב"ה הטלים חייך שאני מגרה בך את הדוב (שם ל"ט ד') א"ל הקב"ה חייך, והשמיט מלת הטלים. ב"ר שם אסטרטין של נואפים, (שם ל"ט ח') כת נואפים. שם פפ"ט שכך מוכתב בסקרידין של פרעה שאין עבד מלך, (ויגש מ"א י"ב) שכך היה מוכתב לפני המלך שאין עבד מלך. שם פצ"ב מטרפולין היתה, (מקץ מ"ד י"ג) בית המלכות היתה. שם פצ"ג ורפש חד רפש, (ויגש מ"ד י"ח) ובעט בקרקע. בב"ר פ"ק הודעתם הוגנוסים, (ויחי נ' כ"א) הודעתם שאני בן חורין. מכילתא בשלח פ"א הגיע פירותזמיא לחזור, (בשלח י"ד ג') הגיע תקכם לחזור. שם פ"ב תורמיות תורמיות של מלאכי השרת, (שם י"ד י"ג) כתות כתות של מה"ש. שם יתרו מס' דעמלק ספ"ב בשעה שבקש משה להעמיד מבסיוטנום, (יתרו י"ח כ"ז) בשעה שבקש משה להעמיד הדגלים. שם יתרו דבחדש פ"א נתנה תורה דימוס פרהסיא במקום הפקר (יתרו י"ט ב') נתנה תורה במדבר בפרהסיא מקום הפקר.

והנה ערכתי לפניך שלחן מלא בדוגמאות כמעט יותר מדי, למען תוכל לשפוט על איכות תרגומיו וערכם, ויודעת וראית כי לרוב תרגם לפי הענין ולא על פי ידיעה ברורה מן הלשון אשר תרגם ממנו, ולפעמים מחסרון ידיעתו את תרגום המלה השמיטה מכל וכל.

ג) מבקשתי שלא להאריך בדברים שאין בהם צורך להכלית פירושו, נמצא שלפעמים הוא מקטע את המאמר הנעתק מן התלמוד או המדרשים בהשמיטו כל מה שאין לו בו צורך לפירושו ומביא רק תמצית הענין כערך צרכו בו. כן תראה בפרשת תולדות כ"ז כ"ט פסוק ויהי כאשר כלה יצחק לברך את יעקב שהביא שם דברי ר' אייבו שבב"ר פס"ו אשר שם הדברים ארוכים עד מאד והוא קצרם. ומאהבת הקצור היה מנהגו כשיש במדרש מחלוקת התנאים או האמוראים, אינו מעתיק המחלוקת בשלמות כי אם מעתיק רק את דברי החכם אשר דעת המחבר מכרעת כמותו. ואציג לדוגמא העתקתו מב"ר פמ"ד בפירוש הכתוב אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים שנחלקו בו ר"א בן יעקב ורבנן, אבל רבינו המחבר הביא רק דברי רבנן מפני שאליהם דעתו נוטה. וכן העתיק את הב"ר (שם שם) בבחינת ג' עממים שלא ניתן להם, שיש שם מחלוקת בין רבי ורשב"י וראב"י ורבנן, מי הם, והמחבר הסכים לדעת רבנן, ולא העתיק דברי בעלי מחלקותם. ודומה לאלה תמצא בספרו (בראשית י"ח כ"ג) בהעתיקו מחלוקת התנאים בפסוק ויגש אברהם שבב"ר פמ"ט. ושם כ"א כ"ח שהעתיק מחלוקת ר' הושעיה רבה ורבנן בפ' ויגדל הילד ויגמל שבב"ר פנ"ג, שהעתיק רק דברי רבנן והשמיט דברי החולקים ולא לבד כשהחולקים רבים כי אם גם במחלוקת ר' נחמיה ור' יהודה שבב"ר פפ"ז, לא הביא המחבר (וישב ל"ט י"א) רק דברי ר' יהודה, ובלי ספק מפני שהלכה כמותו נגד ר' נחמיה. ומטעם הקצור עשה את המדרשים טבעות טבעות והרכיב דברי אגדה הנמצאים בתלמוד עם דברים שנמצאים במדרשים, ועשה מהם מדרש אחד, עד שיראה לעינינו כאלו יצאו מטופס אחד. כמו שתראה בפסוק וישלח את העורב שהרכיב דברי התלמוד (סנהדרין ק"ח ע"ב, חולין ה' ע"א) עם דברי המדרש (ב"ר פל"ג) והיו לאחד בידו. וכן הוא במעשה של אלכסנדר עם גביהה בן פסיסה שהרכיב יחד בספרו (חיי כ"ה ו') דברי הגמרא (סנהדרין צ"א ע"א), עם המדרש (ב"ר פס"א). ומענין הזה גם כן מה שמפריד ופעמים מאמר אחד מתוך חבור מאמרי מדרש ארוך ומעתיקו מפני שרק הוא צריך לו. כמו מן המדרש שבפ' וינגע ה' (ב"ר פמ"א) שהאריך הדורש הרבה ואין המחבר מעתיק כי אם העיקר הצריך לו, והוא: כל מי שהוא בא להזדוג עם ישראל סוף שהוא נוטל את שלו. וכן שם לך י"ב י"ז מביא מדרשו של ר' לוי שבב"ר פמ"א, ואמנם רק העיקר ושם בפי ר' לוי מאמר קצר: א"ר לוי כל אותו הלילה היה המלאך עומד ומכה אותו. והנה אחרי שנוכחנו בזה באר היטב כי לא הקפיד המחבר בשום ענין על הנוסחא העיקרית, ולא שת לבו רק על הענין, לא על התואר והנוסחא, ומדרכו לשנות סגנון לשון המדרש בגרעון ובהוספה, מוכח הדבר שאין לשפוט תמיד מהעתקותיו על הנוסחא העיקרית.

ד) בחלק המצות שבתורה יוסיף על מדרש הכתובים גם קובץ הלכות שונות בדברים הנדרשים לחיים הדתיים של היהודים, ואולי היה לו לעינים ספר שאלתות דרב אחאי גאון, כי לפי מה שיתברר לפנינו להלן (סימן ט' אות כ"ה) היה ספר השאלתות לנגד עיניו, אף

שאינו

וארוה כל עוברי דרך, כלומר תתבצר אפם ועברתם תקטן, ולקח שניהם מעיקר א ר, וכן בפ' (בא י' כ"א) וימש חשך, פירוש וימששו, ואע"פ שהיא בשי"ן אחת. ובפ' (משפטים כ"ג כ"ז) והמותי כמו והממתי ובפ' (שלח ל' ע"ב) ציצת לשון סימן לשון ציין. ומובן הדבר על נכון יען כי לפי שיוציא לנו מתוך ספרו בכמה מקומות היתה מחברת מנחם בן סרוק למראה עיניו, והעתיק ממנה כמה פירושים, אף שלא היה מזכיר את מקורו, כמו שיבורר במקום הראוי (להלן סימן ט' אות ל"ב) ואחרי שמנחם בן סרוק הוא בעל הדעה הזאת, על כן נראים הדברים שגם המחבר נמשך אחריו, בפרט אחרי שהשטה הזאת נאותה מאד לדרך מדרשו שדרש רמזי אותיות בהרבה מקומות. ועוד זאת הלא דבר ידוע ומבורר הוא שרז"ל בתלמוד ומדרשים גם הם הלכו בדרך הזה בדרשותיהם ולא הקפידו להבדיל בין שרש לשרש כששתי אותיות שוות בהם, ועל כן רבינו אשר בפירושו אחז אורחות דרכם בכל מקום מה זה יעצרנו מלהחזיק גם בזה שיטתם.

ט) מיסודי פירושיו היה לפרש לפעמים המקרא על פי לשון המשנה ולשון התלמוד, אשר מכנהו גם לשון חכמים. (מקץ מ"ד ע"ז) מה נצטדק ט' טפל מה נצדק אלא היא לשון תלמוד מצדקאי, פי' מה ערמימות נוכל לעשות מעתה. (ויגש מ"ה כ"ו) ויפג לשון תלמוד, כמו תבשיל שהפיג טעמו. (בלק כ"ז ע"ד) שתום פתוח והוא לשון משנה, דתנן במס' ע"ז עד שישתום ויסתום (וכן פי' בערוך ובפירש"י שם). (נצבים פ"ט ע"ג) שרירות לשון חכמים חיזוק, כמו שריר וקיים. ולפעמים מפרש על פי הארמי סתם ואיני אומר לשון ארמי הוא. (חקת כ"ה ע"ב) דרך האתרים דרך מקומותיו לשון אתרא. (כי תבא פ"ד ע"ד) כי יתחסלנו כי ישלימנו הארבה. (האזינו פ"ט ע"א) מזי רעב מלשון ואתונא אזה יתירה שהיו שרופין מן הרעב. אך לפעמים אומר בפירוש לשון ארמי, או תרגום, או לשון תרגום, (ויחי מ"ט י"ב) חכלילי ישמח לשון ארמי היא מצחק מתאיך. (ויגש מ"ז י"ג) ותלה לשון עיפות תרגום עיף ויגע משלהי ולאי, כלומר ויגעו. (חקת כ"ה ע"ד) ואשד הנחלים שאר הנחלים שהיו שופכין לשון תרגום הוא וכונתו על שדא שתרגם בו המתרגם מלת שפך, כמו דם שפך דמא שדא, שופך דם אדם, דישוד דם אנשא.

י) בחפץ רב דרש המחבר על כל אות ואות שבתורה, כי אמר אין אות חסרה או יתרה בתורה, והוא דבר רק שנאמר כי לא דבר רק הוא מכם (פנחס ס"א ע"ג). כי אם כל דקדוקי סופרים תורה שלמה הם (ויקרא ד' ע"ד). על כן מצאנו במקומות אין מספר בספרו שהעיר על הקריאין והכתיבין, ולקח בכל מקום מן החסר והיתיר רמזים לתכלית מדרשיו. ואמנם לא עשה בזה דבר חדש, כי קדמוני בעלי המדרש כבר הלכו בדרך הזה. ואולם חדוש נפלא הוא שעם יראת הכבוד אשר מלאתהו נגד קדמוני בעלי המדרש לא נמנע מנטות ממדרשיהם ומן הרמזים אשר נתנו הם לאלה החסרים והיתירים, בתתו רמזים אחרים. ודע שלא לבד שדרש מדרשים חדשים על יסוד רמזי התורה במדרש האגדה כי אם גם להלכה הניח לפעמים מדרש חז"ל והלך דרך לעצמו בדרשה חדשה. ומצאנו בחלק הראשון הזה הכולל ס' בראשית ושמות אשר עליו אנו דנים פה, כמו נ"ה דרשות על פי הקרי והכתיב (יז) קצתם

בהלכה

(יז) והנה אעביר אותם לפניך: (בראשית א' א') תבואתו תבואתה כתיב. (שם שם י"ד) מארת מארת כתיב חסר וי"ו.
(שם שם כ"א) תנינם כתיב חסר יו"ד. (שם ב' ז') וייצר בשני יודי"ן כו'. (שם שם י"ט) ויצר יו"ד אחת. (שם ו' ב')
כי טובת הנה טבת כתיב. (וירא י"ח א') ישב כתיב. (שם י"ח כ"ה) לדיקם חסרים. (חיי כ"ג י') ישב כתיב. (שם שם
ט"ו) עפרן כתיב. (שם כ"ד כ"ח) הנער כתיב. (שם שם ל"ג) ויישם כתיב. (תולדות כ"ה כ"ג) קרינן גוים וכתיב גיים. (שם
שם) יעבוד קורין וכתיב יעבד. (שם שם כ"ד) תאומים קרינן וכתיב תומים. (שם כ"ז ג') ציד קרינן וצידה כתיב. (שם שם
ז') והברככה מלא ה'. (ויצא ל"א ל"ה) לוא מלא. (וישלח ל"ד ד') הנער חסר ה'. (שם שם י"ד) היא קרי והוא כתיב
(בספרים לפנינו אין פה קרי וכתיב). (שם שם י"ז) בתנו חסר יו"ד. (שם שם כ"א) אהלה בה"א (שם שם כ"ז) הוא
כתיב. (שם ל"ה י"ב) בנימין מלא. (וישב ל"ז ד') לשלם חסר וי"ו. (שם שם ו') ויאמר אליהם מלא. (שם ל"ח כ"ה)
הוא מוצאת כו'. (שם ל"ח כ"ז) תאומים מלא. (ויחי מ"ט י"א) עירה עירו קרי. (שם כ' י"ז) אין לנו אין לו כתיב.
(שם שם כ"ה) והעלתם לית דכוותיה חסר יו"ד. (שמות א' כ') עוללים עוללים קטנים עללים כתיב. (שם ג' טו) זה שמי
לעולם לעלם כתיב. (שם ד' א') מזה בידך כתיב מה זה קרי. (שם שם ח') לקול האות הראשון לקל כתיב חסר וי"ו. (שם
שם כ') וירכיבם על החמור החמר חסר וי"ו. (וארא ח' י"ב) לכנם חסר יו"ד. (שם י"א ז') לא יחרץ כלב לשנו חסר וי"ו.
(בא י"ב י"ט) שבעת ימים שאר חסר וי"ו. (שם י"ב מ"ב) שמרים חסר וי"ו. (שם י"ג ו') מצת חסר וי"ו כתיב. (שם י"ג י"ט)
והיה לך לאת חסר וי"ו (לפנינו מלא כתיב). (שם שם י') למועדה מלא וי"ו. (שם י"ג י"ג) פטר חמר חסר וי"ו (בשלח י"ד
ט') וישיגו אותם אותם מלא. (שם שם כ"ט) והמים להם חומה חמה כתיב חסר וי"ו. (שם ט"ו י"א) מי כמוך באלם חסר יו"ד.
(שם י"ז ו') הנני עומד לפניך עמד כתיב. (יתרו י"ט ג') ותגיד לבני ישראל לא תמצא בכל המקרא כמותו מלא י'.
(שם שם) ואבא אתכם אלי חסר יו"ד. (משפטים כ"א ב') יעבד חסר וי"ו. (שם כ"ב ח') אשר ירשיען חסר וי"ו. (שם שם כ"ו)

כסותה

סימאן בפסיק ובשלשלת. (בא י"ג י"א) כל אתנחתא וסוף פסוק וזקף כלם לָךְ והשאר לָךְ חוץ מלשון נקבה שכלם לָךְ. ורומז על חלוקת האותיות למוצאות ושהאותיות ממוצא אחד מתחלפות. (כי תבא פ"ד ע"ג) אל תקרי והשינוך אלא והציגוך שאותיות ז ס ש ר"ץ מתחלפות. ויש לו הדבורים, ל ש ו ן ע ב ר, ע ת י ד, צ ו ו י, (משפטים כ"ג כ"ב) אע"פ שמשמעות הכתוב ע ב ר הוא ע ת י ד. (חקת כ"ה ע"ד) ענו לה ל ש ו ן צ ו ו י. ואין צריך לומר מהשתמשו בדבורים ל ש ו ן ז כ ר ל ש ו ן נ ק ב ה, שהוא במקומות אין מספר. ויש לו הדבורים ל ש ו ן י ח י ד ל ש ו ן ר ב ו י. (בשלח י"ז י"ב) ידיו ל ש ו ן ר ב ו י, אמונה ל ש ו ן י ח י ד. ומזכיר הכנוים ד ג ש, ר פ ה, מ פ י ק ה"א, (שמות א' ע') ממנו ד ג ש. (בשלח ט"ו א') כי גאה גאה הראשון ר פ ה, והשני ד ג ש. (סס ט"ו י"א) מי כמוך הראשון ר פ ה והשני ד ג ש. (שלח מ"ח א') כי חזק הוא ממנו אע"פ שלא מצאנו בכל המקרא ממנו ר פ ה אלא הכל ד ג ו ש י ן בין שיאמר ממנו מפלוני בין שיאמר ממנו מעצמו, הכל נקראין בדגש. מכל מקום בזה יש בו מדרש. (משות ס"ג ע"א) ויקרא לה, לה מ פ י ק ה"א, את שורש המלה קורא ע י ק ר, ואת אותיות השמוש או הנוספות ט פ ל. (כי תבא ל"ב כ') ויזר היו"ד אינה עיקר מן המלה. (מקץ מ"ד ט"ז) מה נצטדק ט' ט פ ל. הכנוי ג י מ ט ר י א נמצא פעם אחת בספרו להוראת נוטריקון (בלק כ"ז ע"א) כי ירט בגימטריא יראתה ראתה נטתה. להוראת שמוש האותיות זו תחת זו יאמר מ ש מ ש י ן, ולפעמים יאמר מ ת ח ל פ י ן זו בזו. ויש להפליא איך נהג בפירושיו על פי חלופי האותיות, ומין הזה מן הפירושים היה אהוב ונחמד לו עד שלפעמים החליף שתי אותיות מן העיקר. ונראים הדברים כי בענין החלופים נהג על פי כללים מיוחדים: 1) האותיות אשר הן ממוצא אחד בהן נאות לו החלוף במדרגה הראשונה, כמו (נח ח' ב') ויסכרו מלשון ויסגרו כ"ף וגימ"ל משמשין. (תולדות כ"ה כ"א) עי"ן וחי"ת משמשין עשקה כמו חשקה. (ויצא מ' ל"ח) פצל פי' פסל. (וישב ל"ז ג') פסים כמו פזים, כמו נתעלסה נתעלזה. (סס ל"ח י"ד) ותתעלף ותתחלף. (מקץ מ"א מ"ה) לקמצים כמו לקבצים, מ"ם מתחלף בב'. (ויחי מ"ט ד') כ' וג' משמשין, כמו גנתו כנתו, וכנה כמו וגנה. (בא י"ב כ"ז) פסח כמו פסע, ע' וח' משמשין, כמו עשקה לי, פי' חשקה לי. (כי תבא ע"ט ע"ב) באלוני ממרא וכתיב עד אלון מורה ללמדך שמ"ם מתחלף בוי"ו. 2) אותיות אהו"י מחלף זו בזו. (חיי שרה כ"ד כ"ב) יו"ד מתחלף באל"ף כמו צבאים צביים. (שמות ב' ט') יו"ד ואל"ף משמשין. (חקת כ"ה ע"ד) יו"ד וי"ו משתמשים כמו שפו ואונם. 3) מפרש על פי חלופים של אותיות למנ"ר. (נח ח' י') ויחל פי' ויאחר. (וישב ל"א ח') ויבם מלשון ויבן, מ"ם משמש בנו"ן, כמו לקץ הימין. (שמות ח' ה') רי"ש ולמ"ד משמשין. (סס סס י"ז) מסתולל פירושו משתורר רי"ש משתמש בלמ"ד. (בשלח ט"ו י"ג) ויחלש כמו ויחרש, רי"ש ולמ"ד מתחלפין. (נו י' ע"א) מורבבת מלשון נבוכים בזמן שהן רותחין הן נבכין ורי"ש ונו"ן משמשין, כמו נאצר ראצר. (לך לך י"ד כ') אשר מגן אשר מגר, נ' נתחלף ברי"ש, ומגר לשון מסר. 4) מחליף אותיות הכתובות זו אצל זו באל"ף בי"ת על סדר. (ויצא ל"א מ"ד) וירימה כמו ויקימה קו"ף ורי"ש משמשין. (דברים ס"ו ע"ב) בזונו לנו מלשון בזזנו ז' מתחלף בוי"ו. 5) מחליף אותיות שדרכן להשתמש להוראה אחת כמו אותיות אית"ן ששמושן בעתידים. (שמות ב' ט') יו"ד משמש תחת תי"ו. (בלק כ"ו ע"ג) נכה בו נו"ן במקום אל"ף ודומה לו נעשה אדם. חלופים ביותר מאות אחת נמצא בכמה מקומות בפירושיו. (וישב ל"ז ז') אלומים כמו ערומים עי"ן מתחלף בא', כמו מגועל מגואל, ל' תחת רי"ש, כמו אלמנותיו ארמנותיו. (כי תצא ל"ד כ') וערפתו אין עריפה אלא הריגה ויצא מלשון וחרבתו חי"ת תחת עי"ן, עשקה חשקה, פ' תחת ב' פזר בזר. (בהעלותך מ"ס ע"א) כמתאוננים מלשון מתעוללים, לפי שא' תחת ע' ונו"ן תחת ל', (סס מ"ו ע"ב) כוש זה קיש יו"ד במקום וי"ו, כמו שפו ואונם, קו"ף תחת כ"ף כמו תקן תכן, ומאהבתו לפרש על פי החלפת האותיות נמצא לפעמים שמפרש את המקרא בחלוף מצב האותיות. (וישב ל"ח י"ד) ותתעלף כמו ותתעפל, כמו עלפו עפלו. (סס מ' ט') סלי הורי סלים של חורים, חורי למפרע יחור, כמו יחור של תאנים:

ח) אף שאין ראיה ברורה לדבר יש רמז לדבר, כי המחבר היה מבעלי הדעה שכל שורש בלשון העברי אינו בעל שלש אותיות עקריות בהכרח. שכן כתב בפ' (אמור ל"א ע"ג), מה אקוב לא קבה אל, קו"ף ובי"ת עיקר המלה. ובפ' (חיי שרה כ"ד מ"ד) פירש מלת הוכיח מלשון הולך נכחו, הרי שלדעתו עיקר שניהם כ ח. ובפ' (ויחי מ"ט ה') פי' ארור אפם, כמו

או יותר משתמש בלשון: דבר אחר כמנהג הקדמונים. ואמר בלשון הזה גם במקום ששני הפירושים הם משני חכמים הנקובים, כמו המחלוקת שבב"ר פי"ח בין ר' יהושע בן קרחא ור' יעקב דכפר חנין, הביא המחבר שניהם אך לא הזכיר את ר' יעקב וכתב מאמרו בשם: דבר אחר. וכן המצא בח"ב (תזריע י"ח ע"א) וכי יראה הכהן את נגע הנתק אר"ש מת"ל נגע נתק הקיש נגע לנתק מה נגע שער לבן שבו אינו מטמא אלא הפוך אף נתק שער צהוב שבו לא יטמא אלא הפוך, דבר אחר הקיש נגע לנתק מה נגע כגרים אף נתק כגרים. והוא מספרא (תזריע פ"ח) ומדרש ד"א הוא של ר' יהודה שם. וכיוצא באלה עוד במקומות אחרים. ונמצא גם במקום „ד"א", הדבור „ס"א" כלומר סברה אחרת. (תולדות כ"ה י"ט) ס"א אברהם הוליד את יצחק כי אחר שנימול ונקרא אברהם נולד לו יצחק. (שם כ"ה ל"א) ס"א כי הבכורה שהבטיח הקב"ה וכו'. וכיוצא באלה עוד במקומות אחרים (וישלח ל"ב כ"א ל"ה י"ב, תחלת מקץ, שם מ"ד י', ויגש מ"ה ד', מ"ז כ"א, שם כ"ג, ויחי מ"ט א', שמות א' י"ז, שם כ', יתרו כ' ט"ו). וכן נמצא במקום „ד"א" שאמר „ע"א" כלומר ענין אחר. (ויגש מ"ו כ"ח, ויחי מ"ט י', וארא ח' י"ב, בא י"ב ל"ד, בשלח י"ג י"ז). גם מצאתי כשמביא דעה אחרת כותב לשון איכא דאמרי (ויקרא ג' ע"ד) כמנהג בעל הגמרא. כבר אמרנו שדרכו לחתוך הדין לאמר הלכה כפלוני או והלכתא כך וכך. במקום שהוצרך לכפול מדרש מקצרו במקום הכפל ואומר כדמפורש לעיל או כדלעיל, או כענין של מעלה, כדכתבנו לעיל או להיפך שכתב כדבעינן לפרוש קמן בפרשת כו'. במקום שמביא מאמר דרושי או הלכותי שאינו מענין פירוש הכתוב שלפניו כותב בסיומו לשון: נשוב לענין הפרשה, או נשוב לענינינו(יח), או נשוב אל דברינו, או נחזור לענין הפרשה, או נשוב לענינינו אל ענין הפסוק, אף כמעשה בעלי התלמוד בענין סימני ההלכות והמאמרים, עשה גם הוא לתת סימנים בין להלכות בין למאמרים אחרים. כמו (ויקרא ו' ע"ב) סימן ותמנ"ע לחמש חטאות מתות, (שם ז' ע"א) וסימן גוד"ו לחשבון המדות האיפה ג' סאין, הסאה ו' קבין, קב ד' לוגין, לוג ו' בצים. (מצורע כ' ע"א) טוביה בר"א ז"ל נתן בהם סימנים. לי' דברות וג' מאמרות שנדבר למשה ולאהרן.

יג) גם היתה כמו תכונה מיוחדת לספרו לקח טוב, והיא שהיה מפרש המליצות הגשמיות בתורה ובנביאים ובכתובים ובדברי החכמים בדרך משל. וכבר העיר על זה הרא"ג במכ"ע שלו (ח"ה צד 414 ובאוצר נחמד ח"א צד 159). ולסמך את הדעה הזאת הביא את מאמרו של רבינו טוביה בפ' (ואתחנן ס"ז ע"ב) אשר כתב שם: ואל יתמה אדם על היכלות דרבי ישמעאל ועל דברי ר"ע אשר דברו בספר הישר במעשה מרכבה, כי כלם נכוחים למבין, כי כחות וגבורות בורא הכל המה מצוי ולא כמציאות שום דבר, קרוב ולא כקריבת שום דבר בעולם, ראשון עד אין חקר, קדמון עד אין תכלית, את אחרונים עד אין סוף, ומי יכול לדבר על הנביאים אשר אמרו ואראה את ה', דרשו את ה' בהמצאו קראוהו בהיותו קרוב, ראשו כתם פז, ועמדו רגליו ביום ההוא, עיני ה', נתתי את ידידות נפשי, וכיוצא באלה לאין סוף. אלא דברה תורה כלשון בני אדם, וכן הנביאים אחר התורה, והכתובים אחר הנביאים ותכמים אחריהם הכל דרך אחד להם, ובינה בדבר וצריך שום שכל ע"כ. מתוך הדברים האלה נראה כי הוא נמשך אחרי הגאונים וחכמי ספרד אשר פירשו המליצות הגשמיות כדרך משל. ובפרט בהשתמשו במליצת דברי תורה כלשון בני אדם. והנה ודאי שזו הדעה נתקבלה גם מן הגאונים אבל לא מכלם, אלא שאין פה המקום לברר דבר זה, אך במה שנוגע בענינינו, בבחינת ההיכלות של ר' ישמעאל אני עתיד להראות למטה (סי' ט' אות כ') כי שטת ר' טוביה בענין ההיכלות שאין ליקח הדברים כפשוטם, כי אם צריכים להתפרש ולהבינם כמו שנבין כל דבורי ההגשמה ונאמר דברי תורה כלשון בני אדם, ועיין תשובת רב האי גאון בתשובת הגאונים ליק סי' צ"ט ובערוך ערך אבן. ועיין הערות הרב החכם הרשזח"ה לתשובת הגאונים צד 33. ונמצא אנו למדים האומרים שהרמב"ם הוא הראשון שמשתמש במאמר הזה דברי תורה כלשון בני אדם להוראת הרחקת ההגשמה, אינם אלא טועים. ואמנם שיטתו הזאת לפרש דבורי ההגשמה בדרך משל מודעת לנו גם

מתוך

(יח) וכן מצאתי בפסיקתא רבתי פל"ג פסקא אנכי „נבא לענייננו" פי' נבא לענינינו שהתחלנו בו.

בהלכה וקצתם באגדה. ובדרך כלל היה המדרש על פי רמזי המקרא אהוב לו מאד ובכל מקום ההזדמן דורש על פי המסורה וחשבונות וגימטריאות ונוטריקון כמו: (בראשית א׳ א׳) ג׳ בראשית יש במקרא (ויצא ל״א כ״ב) ד׳ פעמים עד הגל. (וישלח ל״ב ה׳) שמונה אדני כתובים בפרשה. (וישב מ׳ כ״ג) ארבעה וינס, ב׳ ויצא, ד׳ החוצה, כ״ב ויהי התחלת הפסוקים בוי״ו. (ויגש מ״ד י״ט) ז׳ אדוני כתיב בפרשה (שם מ״ה ד׳) למחיה ל׳ שלשים מ׳ ארבעים. (שם מ״ה כ״ב) שעתיד לצאת ממנו מרדכי שעולה חשבונו רע״ד וכו׳. (שם מ״ו ג) ששה מדות כנגד ו׳ דברים שבהבטחה. ג׳ אמירות, ג׳ אנכי וכו׳. (שם מ״ז כ״ג) הא לכם זרע מנין ה״א. (ויחי מ״ט ח׳) כמנין יהודה שהוא שלשים. עוד שם: דויד על שם עשרים וד׳ ספרים. (יתרו כ׳ י״ד) מנין אותיות של עשרת הדברות וכו׳. (קדושים ל״א ע״ג) ג׳ שמות בפסוק זה מכאן לג׳ שושבין בדין שכינה שרויה ביניהם. (בהר ל״ב ע״ב) חשבן אותיות יובל עולין מ״ט. (נשא מ״א ע״ד) וכנגד ג׳ יודין יברכך יאר ישא כותבין את השם בשלשה יודין. (כי תצא פ״א ע״א) מנין חטא י״ח, כלומר כל המאחר נדרו אין תפלתו שהיא י״ח נשמעת, ועל דרך זה תמצא הרבה מדרשות בספר.

יא) דרך המחבר להוציא מוסר השכל מן המקראות על פי פירושיו כמו: (ויצא כ״ט ז׳) מכאן לאדם חשוב שהולך למקום אחר ורואה דבר שלא כהוגן שצריך למנעם ואל יאמר שלום עלי נפשי. (וישלח ל״ב ד׳) כ״ש למי שיש לו דבר עם נכרי שלא יתאמץ ויתגרה כנגדו. (ויגש מ״ה ב׳) יבין וישכיל האדם שהבורא הוא העד כו׳. (שם מ״ז י״א) ויברך יעקב את פרעה ברכה בתחלה ברכה בסוף, להודיעך דרך ארץ היאך אדם יכנס לבית המלכות. (ויחי נ׳ כ׳) מכאן שהתוכחה נאה שמתוך התוכחה באה האהבה. (שמות ד׳ ל״א) מכאן שצריך אדם להודות ולהשתחוות על בשורה טובה. (יתרו כ׳ י״ג) לפיכך ראוי לו לאדם להתבונן שיעשה כל מעשיו לשם שמים שהוא בוראו שאינו מקפח שכר כל בריה, כ״ש לעבדיו העובדים אותו בכל לבם. (משפטים כ״א כ״ט) אשרי איש ירא ה׳, אשרי איש שמתגבר ביצרו כשהוא איש, ויש בידו לעשות רע ואינו עושה ועושה טוב, אבל משבא לעת זקנה אין לו שבח אם שומר ידו מעשות רע, לפי שתשש כחו. (במדבר ל״ו ע״ד) כל הצדיקים כל זמן שגדולה מתוספת עליהם הם משפילים את עצמם. ואמנם אין צריכים להרבות דוגמאות, יען כי זה אחד מעיקרי הספר והלא בכל פרשה ופרשה מקדים הקדמה קטנה אשר כולה מענין הזה.

יב) בזה נבדל המחבר מן רוב המחברים, שהוא אומר מפורש בהרבה מקומות כי הוא הוא המדבר כמו: טוביה ברבי אליעזר זצ״ל אמר. טוביה בר אליעזר הרב אמר. טוביה בנו של ר״א ז״ל. כך אמר טוביה בר אליעזר. וכמה פעמים בתחלת הסדר בהקדמתו שמקדים לכל סדר וסדר, כתב אמר טוביה בר״א ז״ל. וכן לפעמים יאמר: אומר אני (נח ט׳ כ״ח, תולדות כ״ז כ״ט). ואני אומר (ויצא כ״ח י״א, וכ״ח י״ג). ועלה בדעתי לומר (תולדות כ״ז ט״ו). כך עלה בדעתי (תולדות כ״ז כ׳). חשבתי בלבי (סוף וישב). הרהרתי בלבי (שם שם). והרבה מאמרים אין מספר אשר הם פרי שכלו ולא קרא שמו עליהם. וכן על הרוב אינו מציין בדבריו המקור אשר שאב מהם. רק באיזה מקומות ציין הענין בראשו במלת „מדרש" ורק בקצתם רשם שמם עליהם (עיין להלן סימן ט׳) ונמצא גם רושם בראש הענין „שאילה" וזה על דרך השאילתות דרב אחאי גאון אשר כלו שאלות ואשר על כן נקרא בשם שאילתות. כמו (בראשית א׳ ז׳) ויעש אלהים הרקיע שאילה: מאחר שאמר ויעש אלהים את הרקיע מת״ל ויהי כן, תשובה ויהי כן זה פירושו לדורות וכו׳. (שם ב׳ ט׳) ועץ החיים בתוך הגן, שאילה למה נברא עץ החיים, תשובה וכו׳ וכיוצא באלה בכמה מקומות, (שם ג׳ א׳, וירא י״ט כ״א, חיי שרה כ״ד ל״א, תולדות כ״ה ל״א, ויצא כ״ח כ״א, וישלח ל״ח ח׳): ולפעמים נרשם בראש הענין מלת „דרשה" גם כן כמנהג בעל השאילתות (ויצא כ״א ל׳, מקץ מ״ב א׳. ויגש מ״ד י״ח, בא י״ב ט״ו, משפטים כ״ב ל׳, ואתחנן ס״ח ע״ג): וגם נמצא רושם מלת „הגדה" או „דברי הגדה" (ויגש מ״ו כ״ח, ויחי מ״ט כ״א, שמות ג׳ י׳, משפטים כ״א כ״ז). כשמביא על פסוק עוד פירוש שני או

כסותה מלא. (שם ל״ג ב׳) על ריב על רב כתיב. (שם כ״ה י״א) זר חסר יו״ד. (כי תצא ל״ב י״ט) וישלך מידו מידיו קרי. וכן בהלק שני (ויקרא ד׳ ע״ב) הוא כתיב היא קרי כו׳ וסיים ללמדך דקדוקי סופרים שהן תורה שלמה. (תזריע ט״ז ע״ד) וטמאה שבעיים י״ד יום למדנו שיש אם למקרא אע״פ שאינו כתוב בוי״ו נדרש בוי״ו שבועים ולמה חסר וי״ו ללמדך כו׳. (במדבר ל״ו ע״ד) קריאי העדה ביו״ד כתיב. (שם) נקבו בשמות כתיב חסר וי״ו. (שם) במספר שמות ד׳ מלאין. (שם ל״ז ע״ב) כתונם כתונם חסר יו״ד. (בהעלותך מ״ו ע״א) שלוים בסי״ן כתיב ובסמ״ך קרי. (שלח מ״ה ע״ד) וילונו וילינו קרי. (שם נ׳ ע״ג) גולת חסר יו״ד כתובים. (חקת כ״ד ע״ב) חסר לא עלה עליה על חסר וי״ו כתיב:

התורה על מתכונתה כדרך חכמי ישראל שקבלו מאבותיהם ומרבניהם וכו׳ . (תמוז ל׳ ע״א) שהם קבלה בישראל דור אחר דור היאך היו ישראל נוהגין בתקיעת שופר ובנענוע לולב ובשחיטה ובבדיקה . . . . ועל עופות שלא כתובין שמן בתורה ואנחנו אוכלין אותן כל אלה קבלה הן בישראל שלא נחלקו חכמי ישראל עליהן ומי שאינו חס על כבוד קונו ורוצה לדבר תהפוכות הרי הוא חומס נפשו . (פנחס ס״ח ע״ג) ולא כמו שאומרים התועים עצרת לאחר השבת כל זמן שיבוא . וכן בלי ספק כוון על הקראים במדרשו (ראה ע״ג ע״ג) לא תתגודדו לא תעשו אגודות אגודות שיהיו אלו פוסלין ואלו מכשירין אלו שומרים מקרא קדש היום ואלו למחר . עוד שם (ע״ס ע״א) וטעו האומרים כי הוא בכור עדר ולא בכור פטר רחם ונטתה דעתם לומר כך לפי שאמר הכתוב וכו׳ , וטעו ולא אמרו כלום ולא ידעו מה אמרו , וכן (כי תצא דף ע״ס ע״א) כמה טעות טעו הקראים שאמרו ואשה אל אחותה לא תקח , אלו שתי נשים , ודבר זה בתורה ובנביאים ובכתובים שהיו ישראל נושאים שתי נשים ועיין לעיל מה שהבאתי דבריו מפ׳ אחרי מות . וכן רומז במדרשו על פסוק קהלת יעקב (ברכה נ״א ע״ב) על הקראים שהם עושים אגודות זה אוסר וזה מתיר זה שומר מקרא קדש היום וזה למחר.

טו) אחת מן החובות המוטלת על כל מחבר ספר היא, שמאד מאד יהיה זהיר וישתמר בנפשו לבלתי העתיק דברים מספרים וסופרים מזכרונו . ור׳ טוביה לא נשמר מלסמוך על זכרונו אשר לפעמים הכזיבו ונמצא בח״א על בראשית ושמות יותר ממאתים העתקות של כתובים , אשר העתיק מתנ״ך מזכרונו בטעות , או בחלופי מלות , או בחסר ויתיר , ובסוף הספר אציגם כלם בלוח מיוחד . ועל כלם העירותי בהערות שלי במקומותם למושבותם . וכן נמצא שלפעמים מעתיק פסוק ויחסו למי שלא אמרו ולספר אשר לא נמצא בו . כמו בפרשת (לך לך י״ג ב׳) אמר דוד ושם רשעים ירקב , וזה לא אמרו דוד מעולם , כי אם כתוב הוא במשלי (י׳ ז׳) . וכן (שמות י״ב ב׳) ועליהם אמר ישעיה הנביא רועים רבים שחתו כרמי . והחליף נביא בנביא , ירמיה בישעיה , כי כן כתוב בירמיה (י״ב י׳) . עוד שם : מה שכתוב ביחזקאל ונתתי את רוחי , אולם כן נמצא כתוב ביואל (ג׳ א׳). וכן בפירושו לאיכה (כתב יד) זכו נזיריה משלג צחו מחלב וכן הוא אומר ביחזקאל מנזריך וטפסריך . והפסוק הזה לא אמרו יחזקאל כי אם הוא דברי נחום האלקושי (ג׳ י״ג) , ועתה מכל זה אנו רואים כי לפעמים לא דקדק המחבר בהעתקותיו , יען כי העתיק מזכרונו ובא לידי טעות .

טז) כדרך כל מפרשי ספר קדמון לתרגם מקצת מלות ללשון העם בזמנם ובארצם, למען הקל הבנתן , אף כן עשה רבינו טוביה בספרו לקח טוב . בקצת מקומות אם יקשה לו לתת ביאור לאיזו מלה בדקדוק בלשון הקדש, אז יתרגמנה ללע״ז למען יובן על נכון לכל.ומובן מעצמו שלא יבחר תרגום אחר כי אם התרגום לאותו הלשון אשר בו ידבר העם אשר בגללו כתב ספרו , ואמנם אם נבינה בתרגומיו נמצא כי הם לשון יוני , וזה יבינגו לדעת ארצו אשר ישב בה בכתבו ספרו . והנה כבר הוכחנו למעלה שר׳ טוביה היה מארץ מלכות יון ממדינת קסטוריא (לעיל סי׳ ה׳) , והבאנו שני עדים מיושבי הארץ ההיא המעידים על זה, ועוד עד שלישי השקול כנגד מאה והוא הראב״ע בהקדמתו לפירושו על התורה , אשר יחס את הלקח טוב ואור עינים לחכמי יון ואדום , ואמנם יותר מכל אלה העדיות , מבורר הדבר על ידי תרגומיו כמו שאמרנו , כמו תשע דבורים מצאתי מתורגמים בלע״ז בספרו ואחר הדרישה בתרגומים ההם מצאתי כי הם לשון יוני , ואסדרם פה אחד אחד : בפרשת בראשית (ל״א ל״ד) בכר הגמל תרגם אינטיישרו״ן , את המלה הזאת לא ידעתי מה היא ביוני ובוודאי נשתבשה ואין להכירה . (שם ל״א ל״ט) אנכי אחטנה מלשון קולע אל השערה ולא יחטיא אשטיבוש״י , נראה שצ״ל אשטוכישו והיא המלה היונית ἐστοχησω (פערפעהלען , ניכט טרעפפען) . עוד שם ד״א כמו אחטם לך איניאומי״ן אולי צ״ל אינגיאליין והיא המלה ἐγγυαλιζειν ועניגו (איבערגעבען) . (וישלח ל״ב כ״א) אכפרה פניו קטפריאנ״ו , היא המלה היונית καταπραΰνω (בעזענפטיגען) . (שם שם כ״ה) ויאבק איש עמו קאפילישי״ן . καὶ ἐπάλησεν (קעמפפען) . (ויגש מ״ד י״ח) בי אדוני לשון יוני ביאה לשון אונס βια ענינו (געוואלט) . וכן בלקח טוב למגילת איכה בפסוק תתן להם מגינת לב טרוף הדעת, והוא לשון יון אמגינ״א , אולי היא המלה μανια (וואהנזין) שם בפסוק עורנו כתנור נכמרו בלע״ז ארפר״ו, צ״ל אכפר״ו והיא המלה היונית ἀποπυρρω (פערברענגען) ואולי היא מלשון איטאליא Fervere (גליהען , זיעדען) ,

והיא

מתוך פירושים אחרים בספרו כמו לדוגמא:(נשא מ"א ע"ב) בפסוק יאר ה' פניו אליך כתב טוביה ב"ר אליעזר זה חכמה . . . . זו ישועה . . . . אלו חיים . . . . זו הסבדת פנים . וכן (בהעלותך מ"ג ע"ג) פה אל פה וגו' פנים אל פנים · ומהו פירושו שדבר עמו שלא בתרדמה ושלא בחלום, ומראה ולא בחידות, יכול מראה שכינה ממש, ת"ל לא תוכל לראות פני . קרוב לפירוש הספרי אף ביתרון ביאור . ועוד תראה (ברכה נ"ב ע"ג) פסוק רוכב שמים בעזרך ובגאותו שחקים, מפרש בהרחקת ההגשמה. רוכב שמים אשר שם גובה לשמים . . . . בשעה שהוא בא לעזרו שולח עזרתו משמי שמים, כענין שנאמר במצרים וכו' · ובגאותו שחקים בשעה שהוא יוצא לעזרו מראה גאותו בשחקים . והדרך הזה לפרש דבורי ההגשמה בדרך משל וציור עוד נמצא בכמה מקומות מספרו .

יד) עוד כוונה מיוחדת ששוה לנגדו בחבורו היא להשיב בכל עת ההזדמן ובמקום הראוי תשובה על טענות הקראים, וחשבתי למשפט לסדר פה כל הענינים אשר ידבר המחבר בפנה הזאת בכל מקום המצאם · והמקומות רבים אשר בהם יצא כגבור נאזר בגבורת מופתיו וראיותיו להלחם נגד הקראים אף כי לרוב לא נשא שמם על שפתם . (פרשת וישב ל"ח ח') בפסוק והקם זרע לאחיך מיכן תשובה לאומרים אין היבום תלוי אלא בנחלה, שהרי עדיין לא היתה נחלה לישראל . . . . ותשובה לאומרים כי ישבו אחים יחדו אל הקרובים שהרי ער ואונן אחים מאב היו ולמדנו יבום מיהודה, מאי כאן באחיה ממש, אף להלן באחיה ממש, ברוך שבחר בדברי חכמים . (שמות י"ב י"א) מכאן תשובה לאומרים וספרתם לכם ממחרת השבת, שבת בראשית שפעמים בא השבת באמצע הג המצות או בסופו ואי אתה יכול לומר שהוא מן החדש שהרי העומר לא קרב. (בשלח מ"ז ה') ומי שאוכלין בלילי שבתות בלא הנר בחשך ידמו, כי אין אוכלין לשובע נפשם . . . . וכל חכמי ישראל השוו בדבר זה להדליק נר בשבת . וכוונתו כי הקראים הקדמונים היו אוסרים להדליק נר בלילי שבתות והיו יושבים בחשך, וגם עוד עתה רבים נוהגים כן . ור' אליה בשייצו הקראי כתב בספרו אדרת אליה פי"ח שהתירו להדליק נר בע"ש כמוך להשבה להיות דולקת בשבת.ונגד מנהג הקראים הזה כתב גם(ויקהל ל"ה ג') שאם מבעיר האש בע"ש והוא דולקת בשבת אין זה מבעיר בשבת . ועיין מכילתא ויקהל . וכן (בשלח מ"ז ל"ה) מכאן תשובה לאומרים ספירת העומר ממחרת השבת שהוא שבת בראשית שהרי הכתוב אומר ממחרת הפסח ולא ממחרת השבת . (יתרו כ' ב') כי התועים בעומק דעתם אומרים לפי העת ברא הקב"ה בריה לדבר אנכי והיה כמו שביל מתוך הענן להשמיע לישראל אנכי . . . כי אומרים היאך יתכן מלת אנכי בלא כלי דבור גרון ופה ולשון ושפתים כו' . (משפטים כ"א כ"ב) צריכים אנו להשיב לכסילים שאומרים ויצאו ילדיה מימי רגלים וראיה לדבריהם וירפא אלהים את אבימלך ואת אשתו ואמהותיו וילדו ומתרגמינן ואתרוחו, שאפילו מימי רגלם נעצרו, אבל אין דומה זה לזה . ועוד הוסיף לדבר נגדם ולפעמים בדברים קשים ובחימה שפוכה, בה"ב הנדפס (נו ס' ע"ג) אוי להם לחומסי נפשם ומדברים על יסוד עולם עתק ויתגאו בעצמם להחליף הקים ולהפר ברית עולם, ואבותינו היו בזמן בית המקדש אשר הוסד בימי נביאים אחרונים חגי זכריה ומלאכי, וראו היאך היתה תיקון העולה והמנחה והאשם והשלמים וכל הקרבנות, וכאשר קבלו מידי הנביאים כך כתבו במשנתם לעד בישראל, ואח"כ קמו תרבות אנשים חטאים שלא ידעו בין ימינם לשמאלם אלא הכמים המה להרע ולהיטב לא ידעו אשר העמיקו שיחתן (אולי צ"ל שחתו) מלימוד ה י ש מ ע א ל י ם ממשקל רוח מזוית (צ"ל תזוית) שעלה בקדקדם ולא סמכו על דברי רבותינו לאסור ולהתיר אלא מה שעלה בדעתם כתבו ומסרו להטעות ולהכשיל הרבה עם, גמולם תבא בראשם ואנחנו נקיים, כי איך יתכן להניח עדים שראו בעיניהם ולסמוך על המגידים מדעתם לאמר כן היה . (תזריע י"ז ע"א) והשוטים אשר באו וחדשו דתות מקרוב באו לא שערום אבותינו ז"ל וטעו לאמר בכל קדש לא תגע זה בעלה וכו' . (אחרי מות כ"ד ע"א) ושאמר שתי נשים בעלמא אסורות בידוע שאין להם לא דת ולא חק שהרי כמה צדיקים נשאו שתי נשים . . . אלא ודאי כשם שטעו בשתי נשים כך טעו בשתי אחיות, ורבותינו חקרו ודרשו התורה על בוריה כנתינתה מהר סיני . (אמור כ"ח ע"ד) ותימה גדולה על אנשים אשר לא ראו תיקון הקרבנות . . . . ולא נתעסקו בהן ולא בספר תיקוניהן ולא היה דעתם כי אם להפוך דברי אלהים חיים להעמיד דבריהם על תהו ולומר כי כן התורה ואם חכמים הם ואם תורת אלהינו היתה כמו שאומרים למה לא דרשו

התורה

ד) **ספרא או תורת כהנים**. פירושיו על ספר ויקרא לקח לרוב מן הספרא. ומזכיר את הספר בשם תורת כהנים (ויקרא ב' ע"ג, ו' ע"א וע"ב, צו י' ע"א, אחרי כ"ג ע"א) ומזכירו גם בלשון כדמפרש דבי רב (ויקרא ג' ע"ג). לכך נקרא ת"כ ספרא דבי רב (צו י"א ע"ב). ונראה כי לא היה לו נוסחא מדויקת מן הספרא וגירסותיו בכמה מקומות משובשות אשר על כן הכנים עצמו בקצת מקומות לפירושים רחוקים. וברצות ה' ואוציא לאור גם החלק השני. אדבר ברחבה על אודות הדבר הזה.

ה) **ספרי** במדרש הזה השתמש בפירושו לסדר במדבר ואלה הדברים, ומזכירו גם בשם (הלוה כ"ט ל"ט, ראה ע"ב ע"ד).

ו) **מכילתא**. המדרש הזה היה לו לעינים בפירושו לסדר שמות ומזכירו בשמו. (בשלח ט"ו כ"ב) אמרו רבותינו במכילתא. (שם ט"ז א') ואע"פ שהמכילתא מגדת וכו', עיקר היסוד כתנא דסדר עולם נגד המכילתא. וכן (יתרו י"ט י') זו דברי המכילתא. ויוצא לנו מדבריו בכמה מקומות שהיו במכילתא נוסחאות משונות ממה שיש במכילתא שלנו. וראה בהערותי ששם רמזתי על כלן. ואעיר פה רק על דבר אחד שנוסחת המכילתא אשר היתה לפני המחבר רבינו טוביה מתאימה תמיד עם נוסחת המכילתא שבילקוט.

ז) **סדר עולם**. מזכיר בשמו בהרבה מקומות (לך לך י"ב א', ט"ו ט"ו, וירא ו' ט"ז, בשלח י"ד ג', ט"ז א', ט"ז כ"ג) ובנרפס בח"ב (נשא ל"ח ע"ב, חקת כ"ג ע"ד).

ח) **ספר יצירה**. מזכירו בתחלת סדר בראשית בזה הלשון: בספר יצירה עשר ספירות בלימה צפייתן כמראה בזק וכו'. ועי' על אודות קדמות הספר הזה בס' גד"פ צד קס"ה, היונה צד מ"ב והלאה.

ט) **תלמוד בבלי**. בהעתיקו את התלמוד מעתיק כמה פעמים שם המסכתא לבד, ולפעמים הוסיף גם ציון הפרק, אולם לרוב לא הזכיר שם המסכתא ולא הפרק, רק כותב: רבותינו אמרו, פירשו רבותינו, אמרו חכמים, אמרו רז"ל, מכאן אמרו, ואמרינן בתלמוד, ולא עוד אלא שפעמים אין מספר כותב פירושים אשר התלמוד מקור להם, ולא רשם מאומה, ועל כן יותר מלשאר ספרי הראשונים, נחוץ לקורא מראת המקום והציונים בחבור הזה, ואני יגעתי לעשות אלה הציונים ומראה מקומות עד מקום שידי מגעת. והכתב יד מן התלמוד אשר היה לפני המחבר משונה לפעמים בגרסאותיו מנוסחאות התלמוד שלנו, והעירותי על חלופי נוסחאותיו בהערותי במקום המצאם.

י) **תלמוד ירושלמי**. מן התלמוד הזה לא מצאתי אף דבר אחד בכל הספר על סדר בראשית ושמות, מלבד בתחלת פ' כי תשא העתיק קצת מאמרים מירושלמי שקלים וכן בפ' שלח על פסוק כל האזרח. ואין ספק כי כבר בימיו היה הירושלמי לשקלים נספח אל ש"ס בבלי. ושאלתי את ידידי הרה"ג הרפ"נ ראבינאוויטץ על אודות הכ"י מהש"ס הנודע הנמצא בעקד הספרים במינכען והשיב לי כי גם שם נספח ירושלמי שקלים אל הש"ס בבלי. גם אפשר שלקח אלה מאמרי הירושלמי ממקום אחר אשר נעתקו שם, כמו מהילמדנו הנאבד.

יא) **מדרש בראשית רבה**. המדרש הזה היה לו מקור להרבה פירושים בחבורו לספר בראשית. וכמה פעמים מזכירו בשם בראשית רבה (לך לך ט"ו י"ז, ויצא כ"ט ב', ל' י"א, וישלח ל"ג ס'), גם יכנהו „ברייתא דבראשית רבה" (מקץ מ"א י"ג). או מזכירו על שם מי שנתייחס אליו. כמו: וכן דרש ר' הושעיה רבה (בראשית א' א'). או רשם סתם „מדרש" וכונתו לבראשית רבה, (נח ח' כ"א) והוא בב"ר פל"ד. או שמשתמש בלשונות „ורבותינו דרשו" בפסוק מדרש (וישב ל"ח י"ט) ומכוון על ב"ר פפ"ה, או „מדרש אמרו רבותינו" (וישב ל"ט ס') מכוון לב"ר פפ"ז. ובכמה מקומות בהערותי תראה כי גם בכתב יד אשר היה להמחבר מב"ר היו הנוסחאות לפעמים משונות מנוסחאות הספר שלנו.

יב) **שטה חדשה לב"ר**. על „ברכת יעקב אבינו לבניו. היא הנדפסת בסוף ספר פקח ומסבר. גם הוציאה לאור ידידי הרב החכם הכולל מהר"א יעללינעק בבית המדרש ח"ג צד ע"ג, וממנה לקח רבינו טוביה כמה דברים. ובהערותי לפרשת ויחי ציינתי כל המקומות אשר בהם משתמש המחבר במדרש הזה. לפי דעת החכם החוקר הגדול דר' צונץ בספרו

על

והיא הוספת המעתיק, לכן כתב „בלע"ז" . וכן בחלק שני פ' חקת (כ"ה ע"ג) צלמונה ופונון, פונון לשון יוני מיתה היא המלה היונית φονος (ערמארדונג) · מלבד אלה מצאתי בפ' שמות ב"ח י' שהביא שמות י"ב אבנים וסיום : כל אלה לשון ערבי הם ·

מז) שמות הספרים והסופרים המובאים בו

מתכונת ספרו כבר הראנו לדעת כי בעזרת חבורים ממפרשים שקדמו לו עשה רבינו טוביה את פירושו, ואולם רק לפרקים יזכיר את שם הדורש אשר מאתו לקח פירושים והעלם על ספרו, אך אם נתבונן בהם בשום לב יודע לנו עד מהרה מי ומי מן הספרים והסופרים אשר היו בעוזריו. והנה נעביר פה לפנינו אלה ואלה על פי סדרם :

א) תרגום אונקלוס. פעם אחת בספרו מזכיר את התרגום בשם אונקלוס הגר (בהעלותך מ"ה ע"א), אך זולת זה בהזכירו תרגומו משתמש בדבור תרגום. (בראשית ב' ז') ויהי האדם לנפש חיה תרגום לרוח ממללא · או בדבורים, מתרגם, תרגם, המתרגם מפרש, המתרגם תרגם, מתרגמינן. כמו (נח ז' י"א) מתרגם ותחפי. (לך לך ט"ו י"א) ומתרגם ותריך יתהון. (וירא י"ח א') ופקודת האדם ומתרגם וסערא דכל אנשא · (תולדות כ"ו כ"ו) המתרגם מפרש וסיעת רחמוהי. (וישלח ל"ה ז') כדמתרגמינן איתגליאו ליה מלאכיא. (וישב ל"ט י"א) למידק בכתבי חושבניא. (ויגש מ"ו כ"ח) מתרגם לפנאי קדמוהי. (שם מ"ז י"ג) עיף ויגע תרגם משלהי ולאי. (שמות ה' ט"ו) המתרגם תרגם כו'. (משפטים כ"א כ"ב) ומתרגמינן ואתרווחו. (תצוה כ"ח ל"ו) שמתרגם שבח כובעיא. (ויקהל ל"ה כ"ב) כומז היינו דמתרגם מחוך. (צו ט' ע"ב) דמתרגמינן פסכתורותיה. (קדושים כ"ו כ"א) מתרגם קלנא הוא. (בהעלותך מ"ה ע"א) מתרגמינן כך מסתקפין. (כי תצא ע"ט ע"א) תרגם והרבי ית טופרה. (כי תבא פ"ג ע"ד) מתרגמינן חטבת יומא דין. ולפעמים מביא תרגום איזה דבור או מלה בלא דבורי ההצעה כמו: (לך לך ט"ו ז') בדרך שור אורחא דהגרא. (וירא כ"ט ט"ז) ונוכחת ואיתוכחת. (שם כ"ט י"ז) וילדו ואתרווחו. (תולדות כ"ה כ"ט) ויזד יעקב נזיד ובשל יעקב תבשילא · והנה בכונה הצבתי לי ההמון הגדול הזה מן הדוגמאות, בעבור הראותיך כי עם שהיה המחבר משתמש במקומות הרבה בתרגום הארמי של אונקלוס, וסמך עליו בפירושיו, לא נמצא אף מקום אחד בכל ספרו אשר יזכיר בו את התרגום ירושלמי על התורה, אף ברמז קטן, ולמדנו מזה כי זה התרגום לא היה נודע לו כלל. והנה גם תרגום של נביאים המכונה תרגום יונתן, לא הזכיר המחבר בשום מקום, ואמנם לא נקח מזה ראיה כי לא ראה ולא ידע את התרגום הזה, כי אם נאמר שלא זכרו מפני שלא היה לו מקום להזכיר תרגום נביאים בפירושו על התורה, גם תרגום הכתובים לא הזכיר, ואמנם את התרגום לחמש מגלות ראה רבינו טוביה, שכן בפרשת (משפטים כ"ח י') הביא שמות י"ב אבנים, וזה לקח המחבר מן התרגום לשיר השירים כמו שהעירותי במקומו.

ב) ברייתא דר' ישמעאל (הנדפסת בראש הספרא) בענין י"ג מדות שהתורה נדרשת בהן. (וארא ח' י"ח) י"ג מדות התורה נדרשת כאשר דרש ר' ישמעאל בתורת כהנים. (ויקרא ג' ע"ב) י"ג מדות שאמר ר' ישמעאל בת"כ. (עקב ס"ט ע"ד) והן מי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן כשאמר ר' ישמעאל דבר הלמד מענינו. ונראה בזה הוראה חדשה למדה זו. כי ההוראה הרגילה היא אינה על דקדוקה של איזה מלה, כמו לא תגנוב אזהרה לגונב נפשות דבר הלמד מענינו ומה כתוב בענין לא תרצח ולא תנאף שהם במיתה אף לא תגנוב בגונב נפש שהוא במיתה. ובאופן זה דקדוק המלה לא ישתנה. אבל הוא מכנים לכלל הזה דבר שדקדוק המלה והוראתה ישתנו, כמו ויאהל עד סדום מפרש שהסיע לוט אהלו, ויאהל אברם שנטה אהלו, בהוראה מהפך אל הפך, והכנים זה למדת דבר הלמד מענינו.

ג) ברייתא דר' אליעזר בנו של ריה"ג · מדותיו של ר"א לא הזכיר בפירוש, אבל השתמש בהן בכמה מקומות. (ויקרא ד' ע"ג) גם את הארי גם את הדוב לרבות את הדוב עם הארי ואת הארי עם הדוב, וזה לקוח מן הספרא (ויקרא דנדבה פט"ז) ואמנם כתב: ע"א גם את הארי וכו' לרבות ארי ושני גוריו ודוב ושני גוריו, וזה לקוח מברייתא דר"א בנו של ריה"ג במדה ג' רבוי אחר רבוי. (בהעלותך מ"ו ע"ב) הרק אך במשה, כלומר רק מיעוט אך מיעוט, וגם בזה כונתו על הברייתא ההיא במדה ד' מיעוט אחר מיעוט ·

ספרא

ג"כ ברש"י עה"ת ונשנה במדרש קה"ר פ"ט בפ' טובה חכמה. וכן עוד הביא (ויגש מ"ג ז') ויברך יעקב מה ברכה ברכו אמר לו יהי רצון שיעלה נילוס לרגלו. ורש"י עה"ת הביא זה בשם התנחומא, ולפנינו בתנחומא ויגש לא נזכר מזה. רק מובא בתנחומא נשא, ואין ספק שהיה כן בילמדנו במקומו בפ' ויגש. וכן אתה מוצא בכמה מדרשים שהביא המחבר והם מובאים גם בילקוט בשם התנחומא, אבל לא נמצאו בתנחומא שלנו, ובהכרח שהם מן הילמדנו הנקרא ג"כ תנחומא הנשאר בכתובים.

יז) פרקי דר"א. אף שלא הזכיר את המדרש בשמו, ברור הוא כי שאב ממנו כמה דברים כי מצאתי בו מדרשים אשר לא ידעתי מקור להם, בלתי אם בפרקי דר"א כמו: (בראשית ט"ו י') ד"א קחה לי עגלה אלו ג' מלכיות. הוא בפדר"א פכ"ח. ועוד שם בפ' ויבתר אותם בתוך כדי להתישם, וירד העיט זה מלך המשיח, כל זה מפדר"א שם.

יח) ברייתא דמלאכת המשכן. או משנת המשכן כמו שקראה בעל ס' כפתור ופרח (ריש פ"א). אשר רב האי גאון בפירושו לכלים פכ"ה מביא מאמר ממנה: כדאמרינן ביריעות ועושה בה תוברין ותולה אותם באונקלי. אף שלא הזכירה בשמה. וכבר ידעוה כל הראשונים כמו בעל הערוך ערך סן ה'. (ושם בטעות כמעשה משכן צ"ל במעשה משכן או צ"ל במשנת משכן ונמצא המאמר שם פ"א) ור"ת בס' הישר סי' רפ"ו. והרמב"ם בפ"ג ה"ו מהלכות בית הבחירה ע"ש בכ"מ, ועוד שם פ"ד ה"א ובתוס' (שבת כ"ב ע"ב) ד"ה וכי וברש"י ורמב"ן ומאירי לשבת (דף ל"ח). וכן ברש"י עה"ת (שמות כ"ה ל"ה, כ"ו כ"ה כ"ו, במדבר ד' ל"ב, ט' י"ח), וכן בעל הילקוט בפ' תרומה ופקודי העתיק מאמרים רבים ממנה, גם בעל ספר והזהיר הביא הרבה דברים ממנה ולא הזכירה בשם, עיין (דף פ"ב ע"א) ובהערת ידידי הרב הג' מוהר"ר ישראל מאיר פריימאן. ומה שהעירותי בכבוד הלבנון שנה עשירית מחברת ראשונה צד י"ד. וכן הזכירה הרב מהר"י לאטיש בספרו שערי ציון נדפס במאגאצין שנה רביעית צד ס"ו שורה כ"א. הברייתא הזאת נדפסת באפיבאך שנת תקס"ב. ובבית המדרש ח"ג צד קמ"א. והיתה לפני רבינו טוביה והשתמש בה. בתחלת פ' (כי תשא) המאמר רבי אומר עשר תרומות הן וכו'. ובפ' (ויקהל ל"ו ח') המשכן ארכו ל' וכו' הוא מברייתא דמלאכת המשכן.

יט) אגדת משיח. מביאה בפ' בלק (דף כ"ח ע"א), אבל לא הזכיר מקורו. ונדפסת גם בבית המדרש של ידידי הרב החכם הכולל דר' יעללינעק ח"ג צד קמ"א:

כ) היכלות דר' ישמעאל. זה המדרש הקדום יש ממנו שני פנים, היכלות רבתי, והיכלות זוטרתא, והזכירם רב האי גאון (שו"ת הגאונים ד' ליק סימן ל"ט, ובקובץ מעשה זקנים דף כ"ו, ובכותב לעי"י חגיגה פ"ב) וכבר היה נגד עיני גאונים ראשונים, שרב עמרם גאון בסדר תפלה שלו (דף ג' ע"ב, י"ב ע"ב, י"ג ע"א) הביא מאמרים מן ההיכלות. והערוך ערך אבן המנוגעת וגם רש"י בעין יעקב שם ריש פ"ב דחגיגה הביא וז"ל ולא במעשה בראשית כגון ספר יצירה ולא מעשה מרכבה כגון משנת שבספר היכלות א"נ כגון ברייתא דרבי ישמעאל ע"כ. וזה לא נמצא ברש"י במשנה שבגמרא. ונראה כי ההיכלות שבידינו קטוע. וידידי הרב החוקר הגדול מהר"א יעללינעק בבית המדרש ח"ב צד מ' הביא במבואו שם לקוטים מספרים שונים שלא נמצאו בהיכלות שלנו. ובח"ג מביה"מ צד קס"א הוציא לאור הוספה בשם פרק אחד מפרקי היכלות ובח"ה צד קס"ז נדפסו עוד הוספות הלקוחות מסדר רע"ג ומספר יחוס הצדיקים. והנה רבינו טוביה בפ' ואתחנן (ס"ז ע"ב) הזכיר את ההיכלות וכתב: ואל יתמה אדם על ההיכלות דר' ישמעאל ועל דברי ר' עקיבא אשר דברו בספר הישר במעשה מרכבה כי כלם נכוחים למבין וכו'. וכן הציוני ראה את הלקח טוב, והעתיק זה המאמר ממנו בפ' יתרו בקצת סגנון אחר וכן זה לא כביר נשלח לידי העתקה מס' ישן כ"י הגנוז ברומי בוואטיקאן אשר רשום עליו פי' על התורה מר' שמואל בן חפני. וראיתי כי בכ"י הזה נמצא ג"כ המאמר הזה. ובתחלה חשבתי כי בוודאי רבינו טוביה שאב דבריו מדברי ר' שמואל בן חפני, אמנם ראיתי אחר רואי כי הספר מיוחס בטעות לר"ש בן חפני כי נזכר בו הרמב"ם וספר המלמד. ושאלתי את פי ידידי החכם דר' בערלינער ושלחתי אליו הדוגמאות מהכ"י להגיד לי פשר דבר מי הוא המחבר מזה הכ"י והשיב לי כי הוא ספר „זכרון טוב" אשר חברו הרופא ר' נתן בן שמואל. לכן איפוא גם הוא שאב דבריו מדברי רבינו טוביה. גם ראיתי כעת ברשימת כתבי

יד

על הדרשות היה רבי משה הדרשן מחבר זה המדרש, ולפי מה שיתברר למטה ידע ר"ט ממדרשיו של רבי משה הדרשן ומשתמש בהם.

יג) **ויקרא רבה**. גם המדרש הזה היה ידוע לר"ט אף שאינו מזכירו, כי כמה מדרשים דורש המחבר על סדר הכתוב כענין ועל סדר שהם נדרשים בויקרא רבה, כמו על פסוק דבר אל בני ישראל (ויקרא ג' ע"ב) פתח כענין שנאמר הבן יקיר לי אפרים וגו' ומחבר לזה המאמר, עשרה נקראו יקרים וכו' והאחרון בהם ישראל שנאמר הבן יקיר לי אפרים ומסיים אמר משה וכו', מכל האומות אין אתה מצויני אלא על ישראל וכו', משל לאדם שהיה מזהיר את עבדו. ולא נמצא זה המדרש בענין ובסדר הזה כי אם בויקרא רבה פ"ב, וראה והבן עוד שם (ה' ע"ג) י' דברים משמשין את הנפש וכו' והנפש למעלה מכלן ואת יוצאת וגוזלת וחומסת לכך נאמר נפש כי תחטא. וזה המדרש כענין וכסדר הזה ככתבו ולשונו לא נמצא כי אם בוי"ר פ"ד. והמתבונן היטב בסדר מדרשיו ויעריכם לעמת המדרשים שבויקרא רבה יראה עין בעין כי המחבר ראה גם ידע מה מדרש הזה והשתמש בו. את מדרש שמות רבה, במדבר רבה ודברים רבה לא ראה רבינו טוביה כי הם ממדרשים מאוחרים.

יד) **מדרש חמש מגילות**. על יסוד המדרש הזה בנה את חבורו על חמש מגלות. ואין פה המקום לדבר על זה. והיה כי יגמור ה' בעדי, ויזכני להוציא לאור גם החלק השלישי על המגלות (אשר נשאר בכתובים), אדבר בפנה הזאת ברחבה. ואין לי להעיר פה כי אם על זאת שגם בחלק הראשון על בראשית ושמות מזכיר לפעמים את מדרש המגילות, (שמות י"א י"ט) כתוב במדרש שיר השירים (שם י"ב ג') מדרש שיר השירים ענה דודי, ועוד מזכיר הגדת איכה (ויחי כ"א י"ז, בשלח י"ח ס') גם יש להעיר כי דרשותיו לאסתר לקח ממדרש אבא גריון (יט).

טו) **תנחומא**. הרבה פעמים הביא מאמרים בשמו. (שמות י"א ס') כך דרש רבי תנחומא במדרשו, והמדרש שהביא בשמו נמצא באמת בתנחומא שלנו בפ' וארא על הכתוב לך לקראת משה המדברה. ובחלק שני הנדפס מזכירו כמה פעמים (אמור ל' ע"ג, נשא ל"ט ע"ד, פנחס ס' ע"ג, עקב ס"ט ע"ד) וכל העתקה שבמקומות האלה נמצא בתנחומא שלנו. ואין מספר לכל המאמרים אשר לקח מהתנחומא אף שלא נקרא שמו עליהם. ובהערותי לספר בראשית ושמות ציינתי כלם, והעירותי גם כל חלופי הגירסאות.

טז) **ילמדנו**. המדרש הזה היה ביד הראשונים ונשאר בכתובים וקראוהו גם בשם תנחומא, ואיננו התנחומא הנדפס שלפנינו. והוא היה גם למראה עיני ר' טוביה, והעלה על ספרו כמה מדרשים ממנו, כמו בתחלת פ' בראשית הביא מדרש: א"ר יצחק לא היה צריך להתחיל אלא מן החודש הזה, וזה מובא בילקוט בא רמז קפ"ז בשם תנחומא, ואינו בתנחומא שלנו, אבל נמצא בתנחומא כתב יד המונח ברומי באוצר הספרים אשר בוואטיקאן, אשר נשלחו לידי משם קצת העתקות מתוך הכ"י, ובין אלה ההעתקות היה גם המאמר הנזכר וכן פתח רש"י את פירושו לתורה במאמר הזה. (כ) ועוד כתב בתחלת פ' בראשית, למה לא נאמר בתחלה אלא לשון בראשית וכו'. וזה מובא גם בילקוט רמז ב' בשם ר' יהודה בר שלום, ומצוין בצד בטעות ב"ר, כי לא נמצא כן בב"ר, אמנם מצאתיו בההעתקות מתנחומא כ"י של הוואטיקאן. גם יש בידי קצת דוגמאות מן הילמדנו כ"י הנמצא באקספארד אשר ידידי החכם הגדול הר"א נייבויער שלחם אלי בטובו, וגם שם נמצא המאמר הזה. והציון תנחומא בילקוט במאמר שלפני זה, מוסב גם על זה, והציון „ב"ר" מוסב על משל למה הדבר דומה. ואח"כ מצאתי בילקוט ירמיה רמז רס"ד ששם נרשם על נכון מצד המאמר הזה „תנחומא". עוד כתב שם: ד"א בראשית בזכות התורה שנקראת ראשית, שנאמר ואשים דברי בפיך וגו', והמאמר הזה הוא גם כן בתנחומא כ"י שבוואטיקאן, ומובא בילקוט ישעיה רמז של"ז בשם התנחומא. וכן (וישלח ל"ב ס') התקין עצמו לג' דברים לדורון למלחמה ולתפלה, ובילקוט רמז קל"א מובא זה בשם התנחומא, וזה ליתא בתנחומא לפנינו, ומובא

ג"ב

(יט) המדרש הזה הוציא לאור ידידי הרב החכם והחוקר הגדול דר' יעללינעק בבית המדרש ח"א ועתה נעתק למעני מאוצר הספרים בוואטיקאן וגם השגתי העתקה מהכ"י הנמצא בבריטיש מוזעאום בלאנדאן. ומכ"י הנמצא באוצר הספרים בקאמבריטש והוא גדול בכמותו מאשר נדפס ע"י הנ"ל. ואי"ה אוציאהו לאור עולם עם הערות.

(כ) עיין נחל קדומים להגאון אזולאי בריש בראשית, ובשה"ג ח"א אות ב' סי' ל"ה. ובזרע אברהם בליקוטים דף קפ"ב.

כג) מדרש השכם. (כג) את המדרש הזה הזכיר רבינו טוביה בשמו. בפ' (וארא ח' ע"ז) פ' הנה יוצא המימה דרשו רבותינו בספר השכם כי יוצא המימה לנקביו כו'. ונמצא גם בתנחומא פ' השכם בבקר ובשמ"ר פ' לך אל פרעה בבקר וגו'. ומובא בפירש"י בוארא (ז' ע"ז). מלבד זה לא הזכירו המחבר, אבל ברור הדבר כי כמה מדרשות במקומות מפוזרים לקח ר"ט ממדרש הזה, אף שאינו מזכיר מקורו, כמו כל הענין שבפ' ויקרא (ה' ע"ב) בכ"ד מקומות יש לנקות הבשר כו' הוא לקוח מספר השכם, שבהקדמת ס' והזהיר שהוציא לאור ידידי הרה"ג מהר"י פריימאן הביא מר' שמואל גאמע בשם ספר השכם כל המאמר הזה מלה במלה (כד). בפירוש כ"י למס' אבות כתוב: שמצינו באגדת השכם וד"ה של משה רבינו שלכך נקרא מטה האלהים שחקוק עליו שם המפורש, וגם האגדה הזאת העתיק ר"ט. ובהעיטור ה' תפילין כ"ז ע"א, וכן בהרא"ש ה' תפילין אות י"ד הביאו שניהם ענין אחד המובא בספר השכם ובלקח טוב, ואחרי שראינו שהלקח טוב העתיק דברים מס' השכם, אין כל ספק שגם הענין הזה לקח ר"ט משם. וברור הדבר שעוד הרבה מדרשים לקח ר"ט מספר השכם, רק אנחנו לא ידענו מי ומי המה יען כי הספר אבד לנו, ולא נשארו ממנו רק שיורים קטנים (כה).

מדרשים

(כג) נקרא כן על שם התחלתו השכם בבקר.

(כד) עיין הנוספה להמגיד שנת תרל"א גליון ל"ד הביא ידידי הרב החכם הישיש רש"ג מספרו של ר' שמואל גאמע נעתקה מלשון ערבי וז"ל ובעל מדרש השכם העתיק דברי ר' שמעון קיירא (בה"ג) מלה במלה לא הוסיף ולא גרע חוץ ממה שהוציא מלשון ארמית ללה"ק והיא הדרך אשר הלך בה מר חפץ אלוף ז"ל עכ"ל.

(כה) המדרש הזה היה לפני הקדמונים, הרב בעל שה"ג (ח"ב אות ו' סי' צ"ג) כתב מדרש השכם מביאים הראשונים ועינינו לא ראו, ובס' המכריע סי' יו"ד כתב וכן בס' השכם עכ"ל. וכבר העיר החוקר הגדול ריט"ל צונץ בספרו על הדרשות צד רפ"א, גם בהמזכיר משנת תרכ"ה צד כ"א, על כמה מחברים שהזכירו ס' השכם, ויש עוד להוסיף על דבריו. והנני לסדר פה כל הספרים והסופרים אשר מזכירים את המדרש השכם, ואקוה כי תצמח מזה איזה תועלת, כי החכמים השוקדים על אוצרות הספרים ישימו עין ולב על זה, אולי ימצאהו ויוציאהו לאור עולם. א) בס' ליקוטים כ"י, נמצאו שתי מרות בבהמה וסיים וכן בבה"ג ושאילתות וס' השכם. ב) ה"ר ישעיה הזקן בספרו המכריע סי' י' ובה"ג מטריף בשתי מרות כו' וכן בס' השכם. ג) בפרדס הגדול סי' רי"ת אבל אני מצאתי בס' השכם א"ר יהודה אמר שמואל החליד הסכין בין סימן לסימן ופסקה טריפה כיצד יעשה כו'. ד) ר' יהודה בר בנימין הרופא בספרו כ"י הל' טריפות, ספר השכם מדמי להו לתרי סניי דיבי וטריפה. ה) ר' יצחק אבן גיאות ה' קידוש דף י' ע"ב ובמדרש השכם וקודם שיקדש אין מניחין את השלחן מה טעם שבתחלה מקדש כו'. ו) ר' שמואל גאמע (מובא בהקדמת ס' והזהיר) הביא בשם מדרש השכם בכ"ד מקומות יש לנקות את הבשר, גם בהנוספה להמגיד (משנת תרל"א גליון ל"ד) מובא בשם ר' שמואל גאמע שהביא בספרו בלשון ערבי את מדרש השכם. ז) ר' יוסף קרא בפירושו למחזור, בפיוט זכר תחלת כל מעש לר"ה, מביא מס' השכם לפ' משפטים כשסדיינין נעשין כתיקונן הם מעכבין ארבע שפטים. ח) פי' סליחות כ"י בפזמון ליום ג' של עשי"ת נמצא שמפרש תיבת להתערב והביא את מדרש השכם. ט) פי' לאבות פ"ה כתב יד כמו שמצינו באגדת השכם וד"ה של משה רבינו שלכך נקרא מטה האלהים שחקוק עליו שם המפורש. י) העיטור (ח"ב ה' תפילין דף כ"ז ע"א) וכן בהשכם [צ"ל בהשכם*)] ובלקח טוב. יא) הרא"ש ה' תפילין אות י"ד. יב) בס' אדם וחוה מרבינו ירוחם (נתיב י"ט חלק ה' דף ק"ן ע"ד) כתב ובתוספתא רבה ובלקח טוב ובילמדנו ובספר השכם ורב עמרם ורוב הגאונים כתבו כר"ת. יג) שבולי הלקט כ"י (ה' אבל סי' י"ז) מצאתי בס' השכם ומטה של מת שהוציאה בין השמשות. יד) תניא רבתי (סי' ס"ד) הקובר את מתו בחו"מ צריך לקרוע כך פסק בה"ג והכי איתא בס' השכם. ובסי' ס"ז לענין ימי אבלות ובסי' ס"ט לענין שמועה קרובה בשבת הביא את ס' השכם. טו) מנורת המאור (סי' ל') וגרסינן במדרש השכם אמר ר' אלעזר משום ריב"ז רמ"ח אברים יש בו באדם מהם זקופים מהם רבונים, ולשון זה נתון בין שני לחיים ואמת המים נתונה תחתיו כו'. (שם סי' כ"א) וגרסינן במדרש השכם וכן מצינו אהרן ומרים שספרו לשון הרע על משה, ובאת עליהם הפורענות שנאמר ותדבר מרים ואהרן במשה הלכה לצפורה וראתה לה למרים אמרה לה צפורה אשרי בניהם ואוי לנשותיהם כו'. (שם סי' רכ"ב) וגרסינן במדרש השכם הקב"ה הזהיר את ישראל למנות שופטים שדנין דין אמת לאמתו ועומדין בדרכי צבור וגודרין להן את הפרצות ויתקנו את המקולקל. (שם סי' רכ"ה) וגרסינן במדרש השכם חייבים ישראל למנות דיינין שיהא בהם יראת שמים כדי שלא יהא בהם משוא פנים ולא מקח שוחד כו'. (שם סי' רכ"ט) וגרסינן במדרש השכם לא גלתה יהודה אלא שלא העמידו את הדין כו'. טז) ספר המוסר מר' יאודה כלץ פי"א. גרסינן במדרש השכם הזהיר הקב"ה את ישראל כו' (לקח זה ממנורת המאור). יז) בספר מנורת המאור מר' ישראל (הוא ר' ישראל אלנקוה עיין אודותיו נחל קדומים מחברת שניה צד ס"א) ור' אליה די ווידש בס' ראשית חכמה מביאו בדף רס"ו ע"א. ר"ע ע"ב, רע"ה ע"ב, רע"ז ע"ב, ר"פ ע"א, רפ"ב ע"א, רפ"ג ע"א). יח) האבודרהם סדר שחרית של חול, ר' ישמעאל אומר בי"ג מדות התורה נדרשת ובמדרש השכם גורס מי"ג מדות. וכן כתב רבינו סעדיה. יט) בספר צרור המור לר' אברהם סבע פ' תרומה כתב בזאת הפרשה במדרש השכם, זהב כנגד מלכות בבל. וכן שם פ' לו קשר זאת הפרשה עם הפרשה של מעלה פירשו במדרש השכם ואמרו שם מה כתיב למעלה מן הענין והשיב את הגזלה כו'. וכן בפ' חקת ובמדרש השכם אמרו כי בכאן רמוזים ארבע מלכיות פרה אדומה זו בבל. כ) בית הבחירה להרב המאירי על פרקי אבות בפתיחה דף ט"ו ע"ב. כא) בנימוקי חומש של ר' ישעיה מטראני (מובא בהקדמת ס' והזהיר) וירדו כל עבדיך אלה אלי פי' המורה שחלק כבוד למלכות כו' וכן נמי במדרש השכם. עיין מה שהעירותי על זה בהלבנון מחברת ראשונה שנה עשירית צד ז'. וספר והזהיר שהוציא לאור ידידי הרה"ג מוהר"ר ישראל פריימאן נ"י איננו מדרש השכם, רק הוא ילקוט אשר אסף בילקוטו אחד מקדמונים, ממאמרים המפוזרים במכילתא ספרא תלמוד בבלי וירושלמי ילמדנו שמות רבה תנחומא שאילתות ובה"ג, והרבה דברים שהביא רבינו טוביה נמצאים גם בס' והזהיר כמו שהעירותי בהערות שלי ושניהם שאבו ממקור אחד.

*) ובעיטור שנדפס מחדש בווילנא עם שער החדש הגיה המחבר הזה (דף ס"ב אות י') צ"ל וכן בס' השכר כמו שמובא בראש, ונעלם ממנו כי גם שם בטעות וצ"ל בהשכם.

יד מבית עקד הספרים אשר למדרש החכמה בקאמבריטש מלאכת ידידי הרב החכם הגדול ר' שלמה בן מאיר המכונה דר' שיללער שהביא בסי' ס"א כי שמה נמצא ג"כ הכ"י הזה, ונתחבר בשנת ה"א ס"ז, והמחבר שאב מהלקח טוב ע"ש צד קפ"ז בהערה. והנה אעתיק לפניך פה את לשון ר"ט, וגם את לשון הציוני ובעל זכרון טוב אשר העתיקו ממנו בשנויים קצת (כא).

כא) ספר הישר. כבר ראינו בערך שלפני זה שר' טוביה מזכיר זה הספר וכתב: ואל יתמה אדם על ההיכלות דר' ישמעאל ועל דברי ר' עקיבא אשר דברו בספר הישר במעשה מרכבה. וכן (בשלח י"ד כ"א) הביא וז"ל: דע כי אלו ג' פסוקים ויסע ויבא ויט כל אחד ואחד יש בו ע"ב אותיות כנגד ע"ב שמות כו', והוא שם וה"ו וכן כל שלשתן ותמצא זה השם בספר הישר, והוא נקרא וה"ו יל"י סו"ט על"ם וכו' עכ"ל. ועיין רש"י (סוכה מ"ה ע"א). הספר הזה היה נודע כבר גם לרב האי גאון. כי נזכר ממנו בתשובה הנדפסת בקובץ טעם זקנים (דף נ"ו) שכתב שם: הרבה מאד יש אצלנו מוצאת אשר נקרא ספר הישר ואשר נקרא חרבה דמשה אשר תחלתה ארבעה מלכים ממונים על החרב כי בה גבוהות ונפלאות כו'. גם בעל הציוני (תשא דף כ"ח ע"ב) מזכירו. והחוקר הגדול הר"ר יו"ט צונץ בספרו על הדרשות צד קס"ו העיר אשר ברשימת כתבי יד אפפענהיים מובא ספר הישר ועניני קבלה מעשיות ושמות הקדושים וא"ב של מלאכים והשבעותיהם ושמות הקדושים.

כב) מדרש אבכיר (כב). זה המדרש אף שר' טוביה לא הזכירו בשמו, ברור הוא שהעתיק ממנו כמה דרשות. והמדרש הזה הנאבד לנו היה לפני הראשונים, ומהם הרוקח שהביאו בספרו סי' שמ"א בהל' ברכת ציצית, גם השל"ה הביאו באות דרושים ואגדות, גם מדברי מאור עינים פנ"ז נראה שראהו, והילקוט מביאו בכמה מקומות, ומהעתקותיהם אנו למדים כי גם ר' טוביה לקח ממדרש הזה, כי נמצאו בלקח טוב כמה דרשות אשר לא ידענו מקורם, ואמנם במצאנו הדרשות בילקוט על שם מדרש אבכיר מבורר הדבר שהר"ט ראהו והשתמש בו. כמו (שמות ג' א') חורב שמשם יצאו ד' מיתות ב"ד, והוא בילקוט שמות רמז קס"ט ממדרש אבכיר. (שם ג' ב) ד"א הסנה הזה קוציו כפופין בזמן שאדם מכניס לתוכו אינו לוקה וכו'. ומובא בילקוט רמז קס"ט בשם מדרש אבכיר, ואף שזה המאמר מובא גם בשמ"ר פ"ב בשם ר' פנחס ב"ר חמא הכהן מה הסנה הזה כשאדם מכנים ידו לתוכו אינו מרגיש וכשהוא מוציאה מסתרטת, ברור שגם בעל המדרש לקח ממדרש אבכיר, ובעל הילקוט השמיט שם האומר כדרכו, והרבה דברים שאב בעל המסדר ממדרש שמ"ר מן מדרש אבכיר. וכן (שם ד' י"ח) לפי שמסורת ביד חכמים שבן כ' שנה יצא ממצרים ומ' שנים היה במדין וכו', כ"ה במדרש אבכיר המובא בילקוט רמז רס"ז.

(כא) לקח טוב

„ותמונה אינכם רואים זולתי קול מלמד שהקול היה יוצא ומכריז על כל ישראל אנכי ה' אלהיך בשכמל"ו. ואל יתמה אדם על ההיכלות דר' ישמעאל ועל דברי ר"ע אשר דברו בספר הישר במעשה מרכבה, כי כולם נכוחים למבין, כי כוחות וגבורות בורא הכל המה אלוי ולא כמציאות שום דבר קרוב, ולא כקריבת שום דבר בעולם, ראשון עד אין חקר עד אין תכלית את אחרונים עדאין סוף, ומי יכול לדבר על הנביאים אשר אמרו וראה את ה', דרשו את ה' בהמצאו, ראשו כתם פז, ועמדו רגליו ביום ההוא, עיני ה', נתתי את ידידות נפשי, וכיוצא באלה לאין סוף אלא דברי תורה כלשון בני אדם, וכן הנביאים אחרי התורה, והכתובים אחרי הנביאים, והכמים אחריהם, ובינה בדבר וצריך שום שכל, וכה"א וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים".

ציוני על התורה

קול דברים אתם שומעים וגו' זולתי קול, שהיו רואים קול היוצא מתוך הכבוד בשכמל"ו, ובא ומכריז על ישראל, ואל תטעה [צ"ל תתמה] באגדת ר' ישמעאל בן אלישע ור' עקיבא וחבריהם מאשר ספרו בספר היכלות והפליגו בשיעור הקומה ובכסא ובדברים מופלאים ונוראים בו, וכולם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת כו' והתורה דברה דרך דמיון ומשל בלשון שנשמע לבני אדם וכן הנביאים אחרי התורה והכתובים אחרי הנביאים, והחכמים שבבית שני אחרי הנביאים דרך אחד להם ובין בדבר ושים שכל כי למראות אלהינו אין חקר וקצבה מצוי לקוראיו לא כמציאת חפץ הנתפש.

זכרון טוב

ותמונה אינכם רואים זולתי קול אל תתמה על ספר היכלות של ר' ישמעאל ור"ע שדברו בו, ובספר הישר דברי סתר במעשה מרכבה, כי כולם נכוחים למבין, ואל תחשוב שהן כפשוטן חלילה, רק צריך לדעת כי כוונתם היתה לבאר קצת כוחות וגבורות השם ממעשיו יתברך יוצר הכל שברא עולמו מאין ומאפס לא במציאות שום דבר רחוק בעולם רק מאפס גמור והוא לבדו ראשון עד אין סוף, ולו התחלה וקדמון עד לא תכלית ואחרון בלתי אחרית ומי יוכל להשיב על דברי הנביאים שדברו כלשון בני אדם וראה את ה', דרשו את ה' בהמצאו, ועמדו רגליו, עיני ה' המה משוטטים. ועל דרך זה באו הכתובים אחרי הנביאים והחכמים ג"כ נהגו אחריהם והכל דרך אחד, וכה"א וידעת היום והשבות אל לבבך.

(כב) אבכי"ר הוא ר"ת א"מן ב"ימינו כ"ן י"הי ר"צון. כמו שהעיר ידידי הרב החכם הגדול הר"ר נחום ברילל בספרו יאהרביכער פיר יודישע געשיכטע אונד ליטעראטור ח"א לד קמ"ו שראה בכתב יד מפירוש התפלה לר' אליעזר מגרמייזא בעל ספר הרוקח המונח באוצר הספרים של הקיסר יר"ה בוויען וז"ל וכתיב ציון דורש אין לה מכלל דבעיא דרישה ע"כ אומרים ובא לציון בכל יום, כמו במדרש אבכיר בסוף כל דרשה דברי נחמות וסופו א"מן ב"ימינו כ"ן י"הי ר"צון, וכן בילמדנו בסוף כל דרש דברי נחמות, ע"כ בסוף כל תפלה אנו מתפללים ובא לציון גואל.

מהאי גיסא, וחד לעטמא מהאי גיסא, וחד לגומא דאליתא. (שורש פ"ז) נקבה המרה טרפה נטלה המרה קורע במקומה וטועמה אם יש בה טעם מרה כשרה, ואם לאו טרפה, מעשה היה ונמצאת המרה בלועה בתוכה והכשירה. וז"ל הבה"ג נקבה המרה טרפה נטלה קרעינן בדוכתה וטעמינן אי מריר כשרה ואם לא טרפה . . . . הוה עובדא וקרעוה לכבד ואשתכח דבליעא בגויה ואכשרוה. והנה אנו רואים בבירור כי כל זה העתיק רבינו טוביה מבה"ג כמעט מלה במלה, ובהיות כן אנו למדים להבין כוונת בה"ג במאמר אחד בהלכות מרה, אשר האחרונים נסתבכו בהבנתו. והוא במה שכתב שם: אבל ודאי נטלה המרה ואיתא לתלייה אמרינן מחסר חסר וטרפה ליתיה לתלייה ואיהי אשתקלה לה כשרה. ואמנם לשון הלקח טוב שם (שורש י"ח) כן הוא נטלה המרה אם יש שם התלי בידוע שמרה בלועה בכבד וכשרה, אבל אין התלי שם הרי היא מתירא [צ"ל מחסרא] וטרפה. ומהצעה זו נראה כי העתיק כן מבה"ג, אבל היתה לו גירסא מוחלפת. על כל פנים ברור הוא שבכתבו אלה דיני הטרפות היה ס' הלכות גדולות לנגד עיניו. ובפ' ואתחנן כתב ר"ט בזה הלשון וחכמי ישראל [צ"ל ארץ ישראל] אמרו מצינו בתפלת חנה מעין י"ח וכו', וזה לקוח מבה"ג ה' ברכות פ"ה, אמרין במערבא דאשכחן בתפלת חנה מעין י"ח. וכבר דברתי מזה למעלה אות ה'. וכן סדר החליצה וסדר גט החליצה (כי תצא פ"ב ע"ג) לקח המחבר מבה"ג (ס"ו ע"ב דפים וויניציא).

כז) יוסיפון העברי. היה לפני ר"ט והשתמש בו בספרו אף שאינו מזכירו בשמו. וכבר העיר על זה ר' שלמה אלקבץ בס' מנות הלוי (קמ"ד ע"א) פ' כראות המלך את אסתר וגו', ומביא ספור ארוך מבעל לקח טוב למגלת אסתר ואמר: ודברים הללו הלא הם כתובים על ספר דברי הימים ליוסף בן גוריון הכהן. ולאמת דבריו הביא דברי יוסיפון. ולא נפליא על זאת. יען כי בימי ר"ט כבר נתפשט זה הספר. וכתב בעל מאור עינים פי"ט שכל הספור מחלום מרדכי ותפלתו ותפלת אסתר שנמצאו במדרש אסתר הכל לקוח אות באות מן היוסיפון ליהודים פ"ג. ואף שאין זה ראיה מוכחת על קדמותו, כי אפשר שזה הוספה מאוחרת במדרש, וכמו שחשב בעל מ"ע עצמו, עכ"פ ברור הוא שבימי ר"ט נתפשט הספר כי ר"נ בעל הערוך ערך שבע א' מזכירו בשמו וכן מזכירו רש"י בכמה מקומות בפירושיו, ושניהם חיו במאה אחת עם ר' טוביה.

כח) ר' אלעזר הקליר. נזכר בשמו בלקח טוב (תזריע פ"ז ע"ב) וז"ל וטמאה שבעת ימים היא טמאה ואין הולד טמא, זה שאמר ר"א הקליר המת בבית טהור יצא מן הבית הוא טהור והבית טמא (כו).

כט) רב סעדיה גאון. ר"ט מזכיר פירושו לתורה (בראשית א' כ"ו): וי"א כי רב סעדיה פי' נעשה אדם. (מסעי ס"ג ע"ב) ומשום רבינו סעדיה בן יוסף זצ"ל אמרו ויסעו מרעמסס בחודש הראשון בחמשה עשר יום לחדש הראשון ממחרת הפסח, הוא ט"ז בניסן, ודורש הפסוק בכה כו'. והרס"ג כתב פירושים ובאורים על מקרא קודש בלשון ערבי ובאוריו בכלל נקראים בשם תפסר, עיין כפתור ופרח פי"א ובס' האמונות מביא פירושו לס' בראשית, עיין תשובת הרדב"ז ח"ג סי' תקע"א.

ל) רב האי גאון. הביא פירושו (ויקרא ה' ע"ד) ופירש רב האי גאון ז"ל שיעור שתי כסף שתות וחצי מן הכסף של ערבייא והם הנקראים תמונית והם כל שמונה כספים בכסף אחד כו'. ועיין תולדות רה"ג הערה ט"ז שהעיר שר"ט רמז בדבריו בפ' אמור על תשובה אחת מרה"ג בענין סדר התקיעות.

לא) ר' שבתי דנולו. החכם הזה, בן זמנו של רב סעדיה (נולד ד"א תרע"ג 913 ונפטר ד"א תש"ל 970) היה אחד מגאוני לומברדיא (רס"י בילה ל"ג ע"א), ואומנתו חכמת הרפואה, וחבר כמה ספרים בתכונה, ס' המזלות או פי' לברייתא דשמואל, ופירוש לס' יצירה. וקרא שני הספרים האלה בשם תחכמוני, וכתב לס' הזה הקדמה בחרוזים (שנת ד"א תש"ו), וחתם שמו בראשי החרוזים שבתי בר אברהם הושד מאורם חזק, ונדפסה בימינו (בס' מלא הפנים צד כ"ט, ובכרם חמד ח"ח צד צ"ח). גם חבר ספר בחכמת הרפואה (כ"ח שם צד צ"ז). מקום מולדתו היה אורס, הוא Oras במלכות נאפולי או averos (Oria) ונשבה

(כו) עיין מה שהעירותי על זה בפסיקתא פסקא פרה הערה ט' ויש לתקן במבוא להפסיקתא אות ה' צד א' במקום כפא ל"ח ע"ב, צ"ל תזריע פ"ז ע"ב.

כד) מדרשים בלי שם. כמה דרשות נמצא בלקח טוב אשר ניכר מסגנונן שהן מדרשי הקדמונים, וגם נמצאו בילקוט בשם מדרש סתם. כמו (חיי שרה כ"ד ל"ג) ויישם כתיב מלמד ששמו לפניו סם המות להאבילו כו'. וכן מובא בילקוט רמז ק"ח בשם מדרש סתם. ובב"ר איננו, ונמצא ג"כ בתרגום המיוחס ליונתן, וכן בבעל הטורים (שם מקץ מ"ב ו') וישיגם שאם היו רחוקים מן העיר לא היו חוששין בדבריו וכן מובא בילקוט רמז ק"נ בשם מדרש סתם. ומביא קצת מדרשים אשר בעל הילקוט מביאם בשם בראשית רבה ואינם בב"ר שלנו כמו: תחלת ויגש ר"מ אומר ויגש לשון שלום, ר"י אומר וכו' ר' נחמיה אומר וכו' ר' יוסי אומר וכו' ר' נתן אומר כו'. וכל המדרש הזה לא נמצא בב"ר שלנו אבל נמצא בילקוט ויגש רמז ק"נ בכלל המדרשים אשר העתיק ממדרש ב"ר. ואולי היה בב"י אשר לפני הילקוט המדרש הזה בב"ר, אבל לנו הוא מדרש בלי שם. וכדומה לזה בפ' (וירא כ' ט"ז) ס"א כסות עינים שיהא הכל יראים ממנה לאמר מלבוש של מלכות לובשת וכו', וכן מובא בילקוט וירא רמז צ"א גם כן בכלל המדרשים שהעתיק מב"ר ולא נמצא בב"ר שלנו. עוד שם (כ"א י"ד) בן כ"ז שנה היה ישמעאל וי"א ישמעאל היה בן י"ז שנה. וי"א זה לא נמצא בב"ר פנ"ג אבל מובא בילקוט רמז צ"ד. ובקצת מקומות מצאנו בו דברים בשם מדרשי רז"ל ולא נמצאו בספרי מדרש שלנו, אבל מובאים מראשוני המחברים בשם מדרש, כמו בפ' חיי שרה (כ"ה א'). אמרו רז"ל לומר בשעת המילה יחי הילד לאביו ולאמו יהא אח לשבעה ואב לשמונה כו' ולא נמצא במדרשנו, אבל מובא בתניא רבתי אות צ"ה משבולי הלקט (כתב יד) בשם אגדה אחת ובפ' וישלח (ל"ג י"ב) הביא בשם מדרש: אמר לו עשו נחלוק העולם הזה והעוה"ב כו', ואינו בב"ר אבל רבינו בחיי הביאו, ומובא בקצת שינויים בסדר עולם זוטא פי"ט, ובמקומו הראוי העירותי עליו.

כה) שאילתות דרב אחאי. את שם הספר לא הזכיר ר' טוביה בשום מקום, אבל דבר ברור הוא כי היה שוקד על דבריו והשתמש בהם. במקומות הרבה נמצא מאמרים בלקח טוב אשר יש דוגמתם גם בשאילתות, כמו: (לך לך י"ז מ"ג) כל דיני מילה והכל נמצא בשאילתות סוף פ' לך לך ותחלת וירא. ולא עוד אלא שנמצא בו מאמרים לקוחים מהשאילתות ככתבם וכלשונם. כמו המאמר שם וכי אמרינן דמכשירי מילה לא דחי שבת קמי מילה, אבל בתר מילה דחי, והוא בשאילתות וירא אות י'. ובפ' חיי שרה כ"ג ב' ענין בית הקברות הוא גם בשאילתות חיי שרה אות י"ד, ור"ט סיים הענין במאמר: דכיון דאינהו לא מצי לאיעסוקי במצות חלשה דעתייהו. והוא לשון השאילתות שם. עוד שם (כ"ד ג') והלכתא כל ז' יומי איכא פנים חדשות מברכינן כל שבעה, וכל זה הוא לשון השאילתות שם אות ט"ז. ויש די באלה הדוגמאות להראות כי העתיק ר"ט מהשאילתות, והמעיין בספר בשום לב ימצא ככה עוד בהרבה מקומות.

כו) הלכות גדולות. (בה"ג) גם את הספר הזה לא הזכיר ר"ט בשמו, אבל ברור הוא כי שאב ממנו כמה דברים, (נח ט' י"ט) אלו שבעים אומות ומונה וסופר כל השבעים בשמותם, וזה בבה"ג הלכות סופרים סי' ע"ה. (תולדות כ"ז ג') וצריך לברך קודם השחיטה אקב"ו על השחיטה ואם שכח ולא ברך ושחט שחיטתו כשרה, וכל זה לקח מבה"ג בה' שחיטת חולין אשר כתוב שם בזה הלשון: מן קמי דשחיט צריך לברוכי על השחיטה והדר משחט ומבחא דלא בריך ואשתלי ושחט שרי למיכול מהאי חיותא דשחיט. ובח"ב בנדפס (שמיני י"ד ע"ג) מביא קבוצת הלכות מדיני טרפות, ואם נתבונן בהן היטב נמצא כי כתב על פי הבה"ג כי אף שרוב הדברים הם מן התלמוד, בכל זאת נראה שם מקצת מאמרים אשר לא נאמרו בגמרא, ורק בעל ה"ג שנה אותם, ור"ט לקחם משם, והעתיקם ללשון עברי, ואם נעריך העתקתו לעמת הדברים שבה"ג אשר הם מקורו, נמצא כמה שינויים בגירסתו, אשר היתה לו בהלכות גדולות, ומהם נלמד בכמה מקומות אשר האחרונים נסתפקו בכוונת בעל ה"ג, מפני שהיתה גירסתם משובשת, ולפעמים הוציאו ממנו הלכה שלא כדין שלפי גי' ר"ט משתנה הדין, ואעתיק פה קצת העתקותיו. (שם י"א ע"ג סורה י"א) והוא דומה לחרות של דקל, נעתק מבה"ג מלה במלה: למאי דמי לחרותא דדקלא. עוד שם (סורה י"ב) לפי שבא מן המוח של ראש ויורד עד האליה ומתפרש לשלש, אחת לירך זו, ואחת לירך זו, ואחת לעצם האליה. וז"ל הבה"ג דאתי ממוקרא דרישא ושפיך עד בין הפרשות ופריש לתלת דוכתאה חד לעטמא

מהאי

הדברים שנחלקו בהם, נקראו חלופי בן אשר ובן נפתלי. ורבי טוביה מזכירם בשמם, (בשלח ט"ו ה') יכסיומו ויש שקורין יכסיומו, והוא מחלופי בן אשר ובן נפתלי הנקדנים עכ"ל פי' נקוד יְכַסְיֻמוּ ויש שקורין יְכַסְיֻמוּ, וגם רש"י הביא ככה יכסימו אין לו דומה במקרא בנקודתו ודרכו להיות נקוד יכסיומו מלאפו"ם (פי' בחולם).

לה) רבינו שמשון. בפירוש לקח טוב על קהלת (כתב יד) בכתוב דברי חכמים כדרבונות כתב: טוביה ברבי אליעזר אמר משום רבו רבינו שמשון ז"ל ואולי הוא ר' שמשון המובא ברש"י (ישעיה כ"ח י"ד ועמוס ו' ג').

לו) ר' משה. בפירוש לקח טוב למגלת איכה (כתב יד) בפסוק זכו נזיריה משלג כתב וז"ל: אלו שהיו שותין השלג צחו מחלב וכו' וכן שמעתי מפי ר' משה שאמר מפי רבינו סעדיה ז"ל זכו נזיריה משלג אלו שהיו שותין מי השלג צחו מחלב אלו שהיו שותין את החלב. ומי הוא זה אשר שמע מפיו לא ידענו, כי כמה חכמים אשר נקראו בשם משה היו בזמנו. ואולי הוא ר' משה ב"ר יקותיאל שחי בתחלת מאה התשיעית לאלף החמישי, (עיין תולדות הקליר הערה י"ט).

לז) פותר לקראים. בפ' כי תצא (דף פ' ע"ב) כתב: והפותר של קראין שאמר לא יבא ממזר הוא פצוע דכא, וכן פתר לא יבא פצוע דכא ומהו פצוע דכא לא יבוא ממזר ועשה הפצוע דכא ממזר, בידוע כי לא טוב פתר, ואינו אלא כצליל שעורים במחנה מדין, שא"כ נאמר לא יבוא עמוני ומואבי גם הוא פצוע דכא, ויהיו ג' איסורין איסור אחד ע"כ. והנה קרוב לעשרים פעמים מזכיר פירושי הקראים ודעותיהם, ובשום מקום לא נמצא שיזכיר אחד מהם בשם.

לח) מפרשים בלי שם. כמה פעמים נמצא בלקח טוב פירושים סתם בלשון "יש אומרים" "יש מפרשים" "איכא דאמרי" וכדומה מן הלשונות, לדוגמא (חיי כ"ס ה') ואע"פ שיש בני אדם שאומרים את לשבעה וגם לשמונה זה מנשה ואפרים. וגם בעל תניא רבתי ה' מילה סי' צ"ה בשם שבולי הלקט הביא זה בשם יש מפרשים. (תולדות כ"ה ל"ד) ויש אומרים מן האדום האדום הזה כי גם זהובים שאל. (ויצא ל"ב ג') ויש אומרים נאמר כאן מחנה וכו'. (וישלח ל"ב י"א) מנכים פי' לשון מיעוט והוא לשון חכמים, ויש שמביא ראיה מן המקרא, כמו פרעה נכה, חסר, וכמו אולי אוכל נכה בו. (שם ל"ד כ"א) האנשים ההם שלמים, יש מפרשים שלמים ע"ש ויבא יעקב שלם והוא טעות ושבוש, ואני לא כתבתי אלא להבחין בין מדרש למדרש. (שם ל"ו י"ב) וי"מ ותמנע וכו'. (שם שם כ"ד) וי"א מצא את הימים הכה את הימים, כמו תמצא ידך לכל אויביך. (וישב ל"ז ג') וי"א פסים כמו פזים כמו נתעלסה נתעלזה. (שם מ' י"ט) וי"א חורי כמו חורים. (שמות ד' י"ט) כי מתו כל האנשים, וי"א אלו משפחת המצרי. (שם ד' כ"ה) צר י"א כמו חרבות צורים. (שם ה' ע"ז) וי"מ וחטאת עמך לשון חסרון וכו'. (שם ח' ב') וי"מ ותעל הצפרדע כמו ויהי לי שור וחמור והם רבים וקראם הכתוב אחד. (שם כ"ב ט"ז) י"מ כמה ר', שהם מאתן זוזי דכסף. (שם כ"ד י"א) י"א לא שלח ידו, לא חלה עליהם עדיין נבואה. ודומיהם.

י) מי מהבאים אחריו מהמחברים הזכירוהו.

כבר בדור הראשון אשר עמד אחר ר' טוביה עשה לו ספרו שם בכל הארץ, והתפשט בארצות אשכנז צרפת וספרד, וגדולי המחברים אשר בארצות האלה הזכירוהו בחבוריהם ועשוהו לפעמים יסוד לפירושיהם, ונמשכו אחריו בפסקי הלכותיהם, כאחרי אחד הגדולים בארץ. ולא לבד המפרשים הדרשנים העתיקו דבריו כי אם גם הפשטנים הסתייעו מספר לקח טוב, בפירושיהם הפשוטיים. מכל המחברים לא מצאנו אחד שהיה מדבר בגנות דרך הפירוש של רבינו טוביה בלקח טוב, כי אם הראב"ע אשר כתב עליו שהוא מייגע רק לחזור מה שנמצא בספרי הקדמונים, ואולם הראב"ע הפריז בזה על המדה. כי אם גם אמת הוא שר"ט היה מלקט מדרשי הקדמונים בפירושו, אין גם להכחיש כי יש בחיבורו פירושים יקרים בפשט הכתובים, ומועלים מאד להקל לנו הבנת כתבי קדשנו. ואולי גם הרמב"ם זכר את ר"ט, בגנותו את הדרשנים היוונים באמרו: חלילה שיצא דבר זה מתחת ידי החכמים ז"ל, רק הוא חבור אחד מן הדרשנים היונים בלי ספק (ס' נטעי נעמנים י"ז ע"ב עי' היונה צד 52) מזה נראה כי לא היו דרשני היונים נהמרים להרמב"ם ז"ל, ועל כן אולי מנה גם את ר'

טוביה

(bei Otranto), ונשבה בשנת השתים עשרה לימי חייו (ט' תמוז שנת תרפ"ה 925) ואח"כ נפדה (כז)· ספרי החכם הזה היו נכבדים בעיני גדולי החכמים בדורות שבאו אחריו, רש"י בפירושו לתלמוד מזכירו לשבת (ביצה ל"ג ע"א) בזה הלשון: נותנין מים בכלי זכוכית לבנה ונותנו בחמה כשהשמש חם מאד והזכוכית מוציאה שלהבת ומביאין נעורת ומגיעים בזכוכית והיא בוערת, כך שמעתי בפיוט יוצר שיסד אחד מגאוני לומברדיא, אך בכ"י מינכען הגי' בפיוט אחד שיסד אחד מגאוני לונגברדיאה ר' שבתי דונולו הרופא ז"ל, וכוונת רש"י על פירוש לס' יצירה, והגי' בפיוט יוצר משבשת, וצ"ל כך מצאתי בפירוש יצירה שיסד וכו'. ועוד במקום אחר (עירובין ל"ו ע"א) מביאו וז"ל ור' שבתי דטלו הרופא זצ"ל (וט"ס הוא וצ"ל דנולו וכ"ה בכ"י מינכען) פירשו היטב בספר חכמוני שלו וכו', גם ר' יוסף קרא בפירושו לאיוב (עיין כ"ח ח"ז לד ס"א) מביא דברי ר"ש דנולו בפי' ברייתא דשמואל. והרוקח בסודי רזי (הנקרא ספר רזיאל הגדול) מזכירו ג"כ וז"ל (דף י"ז ע"ב) ובספר שבתי שמפרש ברית השמואל (צ"ל ברייתא דשמואל) הרקיע הזה עשוי ככפה דומה לאהל, והוא המאמר שהביא גם ר' יוסף קרא בשמו בכ"ח שם, וז"ל מצאתי בספר ר' שבתי שמפרש בו ברייתא דשמואל הרקיע הזה עשוי כקובה דומה לאהל. ובהערות שלי לס' בראשית בפ' ורוח אלהים, העירותי על הרבה מאמרים אשר בעל הרזיאל שאב מספרו של ר' שבתי דנולו ולא הזכירו בשם. והנה ככל בני זמנו ובדורות שלאחריהם, אף כן רבינו טוביה השתמש בספר ר"ש דנולו ומזכירו בשמו, שכן כתב בפ' (בראשית א' ב') ורוח אלהים מרחפת ולמה הזכיר אלהים ברוח יותר מן הכל כי מלחלוחית הרוח נהיה המים.... ויש דוגמאות בעולם כי אם יפיח אדם בכפו תתרטב כפו.... אם יתחממו המים בכלי זכוכית נקיה ויתנה בחמה בתקופת תמוז תוכל להדליק ממנה נעורת וכו', וכן אמר ר' שבתי דונולו נב"ע בספרו, כשנתעסק בחכמת ספר יצירה ע"כ.

לב) ר' מנחם בן סרוק. (נולד ד"א תר"ע 910 ומת ד"א תש"ל 970) ר' טוביה ראה את מחברת מנחם, אף כי לא הזכירו בשם נראה שלקח כמה פירושים ממנו כמו: (בראשית א' א') לשון אל הוא כח, וכן פתר מנחם, (נח ו' י"א) ולא נוה בהם, לא חזר אחד מהם בתשובה, נוה כמו וינהו [כל] בני ישראל אחרי ה', וכן הוא במחברת מנחם צד ס"ט ומביאו רש"י ביחזקאל (שם י"א כ"ח) באור כשדים שם המקום כמו באורים כבדו ה', והם דברי מנחם ומביאם רש"י. (וישלח ל"ו כ"ד) ואיה וענה וי"ו של ואיה היא עיקר בשם, כמו ופסי, כן דברי מנחם במחברתו דף ע"ו.

לג) מדרש רבי משה הדרשן· אף שהמדרש הזה אבד מאתנו (כח), בכל זאת נוכל לשפוט על פי השיורים הקטנים אשר נשארו מהמדרש הזה בפירוש רש"י, שר' טוביה ראהו והשתמש בו. כמו שנראה מפירושו לבראשית (כ"ז מ"ה) ושלחתי ולקחתיך משם היא דבורה, דכתיב ותמת שם דבורה מינקת רבקה ועוד שם (ל"ה ח') כתב: ותמת דבורה, שאילה מהיכן נמצאת דבורה עם יעקב, אלא מלמד ששלחה רבקה להביא את יעקב. וזה הובא בפירוש רש"י (בראשית ל"ה ח') על שמו של ר' משה הדרשן. ובח"ב (שלח כ' ע"ג) אלו שלש מצות שנאמרו בזה אחר זה פרשת ע"ז ופ' מקושש ופ' ציצית וכו', וכן הביא רש"י (פ' שלח ט"ו מ"א) מיסודו של ר' משה הדרשן· ואחרי שראינו שראה ר' טוביה את מדרשו של ר"מ הדרשן, וידענו שהדרשן הזה היה אוהב דרך הגימטריאות והחשבונות על כן קרובים הדברים, שכמה דרשות בלקח טוב ההולכות על דרך זה, לקח המחבר מיסודו של ר"מ הדרשן.

לד) בן אשר ובן נפתלי. שני חכמים — ר' אהרן בן משה בן אשר, ור' משה בן דוד בן נפתלי — אשר כל עסקם בעניני הנקודות והטעמים והמסורה. הראשון חי בטבריה (בערך ד"א תר"ם — תש"כ 900—960) והשני חי בבבל, ונחלקו בעניני המסורה, והדברים

(כז) אין מתוכתי להכביר מלין על דבר החכם זה במה שאינו נוגע לתכליתי, והרוצה לדעת על אודותיו יעיין בכ"ח ח"ח צד ל"ז והלאה, ובס' מלאת חפנים צד ל"ב וצד ל"ה, ובקורות היהודים לידידי החכם הכולל והחוקר הנפלא דר' גרעטץ ח"ה צד 352, ובמכתב שכתב הרה"ג מהרש"ל ראפאפארט ברא"ש ס' אוצר חכמה, ובכ"ח ח"ז צד ס"א ופ"ה, ובס' על הדרשות להחכם החוקר הגדול דר' צונץ צד שס"ב, היונה צד כ"ג, ובמכתב היכחי של פראנקעל שנה ג' צד רמ"ד, ובהקדמת ידידי הרב החכם הגדול דר' יעללינעק לפירוש נעשה אדם בצלמינו שהוציא לאור בלייפציג שנת תרי"ד. ובספר מיוחד להחכם הגדול מהר"ם שטיינשניידער (בערלין 1868).

(כח) עיין מה שכתבתי אודותיו בהצופה להמגיד שנת שמונה עשרה. גליון 16. 17. 18.

זכר מבני אליפז והשני נקבה. והנה כל יודע ומכיר דרך מדרשו של השוחר טוב יבין עד מהרה כי ענין פירוש כזה אינו מתכונת מדרשיו של השו"ט, כי הוא על דרך פשוטו של מקרא כדרך המפרשים הפשטנים, ובאמת לא נמצא כן בשו"ט, ועל כן ברור הדבר שיש כאן ט"ס, שהסופרים כתבו בטעות שוחר טוב במקום לקח טוב, ונמצא באמת הפירוש הזה במקומו בלקח טוב (לא). ויותר מאלה עוד נמצא בפירוש הרשב"ם פירושים אשר שאב מן הלקח טוב, אף שלא הזכיר את מקורו בשמו.

ה) הראב"ע. (נולד ד"א תתמ"ח או מ"ט ונפטר ד"א תתקכ"ז) מזכירו בהקדמתו על התורה וז"ל: הדרך הד' יסמכו על דרך הדרש כ ל ק ח ט ו ב ואור עינים. וכבר דברתי על זה למעלה.

ו) ס' יהי מאורות. המיוחס לר' טוביה בן משה הקראי הנקרא גם „העובד" ולדעת החכם הר"ר שמחה פינסקער בס' ליקוטי קדמוניות (צד 94) חי זה החכם הקראי בקסטנטינא, והיה תלמיד לר' ישועה ב"י, ואחרי שר' ישועה חי באמצע המאה התשיעית של האלף החמישי, מבורר הדבר שגם ר' טוביה בן משה חי סביב לזמן הזה, והנה הקראי הזה מזכיר את הלקח טוב באמרו: ועוד מצאתי אני העני בספר ל ק ח ט ו ב של רבונין כי פירשו והיו לאותות ולמועדים לקדש בו מועדים וכו', וכן העתיק הרש"פ דברי הקראי הנ"ל שכתב כן בספרו י ה י מ א ו ר ו ת. אולם הוסיף החכם פינסקער להעיר וז"ל: אבל על כל פנים ספרו זה יהי מאורות לא היה יכול לחבר קודם ערך תת"ס לאלף ההוא (1130), לפי שמובא בו ספר לקח טוב של רבונין, שהוא הפסיקתא זוטרתא לר' טוביה ב"ר אליעזר, המחוברת בשנת ד"א תת"ן. ואחריו נמשך גם החכם פירסט בספרו געשיכטע דעס קארעערטהומ"ס צד (199—201), ואמנם הדבר הזה נפלא בעיני עד מאד, שאיך יתכן שקראי אחד אשר חי בימי ר' טוביה בעל לקח טוב, כי ראה את הספר, והעתיק ממנו דברים? ואמת כי לא מצאתי פשר דבר, עד שהעירני החכם אב"ן רש"ף שה"ר שמחה פינסקער החטיא בזה את המטרה, כי לדעתו לא ר' טוביה הקראי בעל ס' יהי מאורות הוא אשר העתיק מבעל לקח טוב, כי אם הקראי ר' יהודה הדסי, אשר חבר ס' אשכול הכופר אשר חבר את ס' הילקוט לפני חברו את ס' אשכול הכופר, ובספר הילקוט ההוא יש פרק המכונה יהי מאורות, ובאותו פרק מזכיר את הלקח טוב. ור' יהודה הדסי אפשר מאד שהוא מזכיר את הלקח טוב כי ס' אשכול הכופר חבר בשנת ד"א תתק"ט, וקודם הזמן ההוא חבר את ס' הילקוט וע"כ לא יפלא אם מזכיר את הלקח טוב (לב): ואף כזה מצאתי בס' בקרת לתולדות הקראים להחכם הישיש ה"ר אב"ג (צד 168) אחרי הביאו בשם ס' המצות המכונה יהי מאורות לר' טוביה העובד, את הדברים אשר מצא בליקוטי קדמוניות, כתב בהערה (אחת מן ההערות שהעיר אב"ן רש"ף) צ"ל בס' הילקוט לר"י ההדסי, כי יהי מאורות איננו ספר, כי אם פרק אחד מפרקי הילקוט, אשר ליקט ההדסי לפני חבור אשכול הכופר, כמו שהוכחתי בראיות ברורות במאמר הבקרת עליו. יהיה איך שיהיה הלקח טוב מובא בס', או בפרק יהי מאורות.

ז) ר' יצחק בר אבא מרי ממרשילי. בעל ספר העטור תלמיד רבינו תם, כי כן כתב הוא עצמו ושאלתי את פי רבינו יעקב (ח"א כ"ב ע"א) ודנתי לפני הרב ר' יעקב ז"ל וכך השיב. (ח"ב י"ז ע"ד), ורבינו יעקב זה אינו אחר כי אם ר"ת שכן כתב העטור בפירוש ומורי רבינו

יעקב

(לא) הרב החכם ר' רפאל קירכהיים הוציא לאור פירוש על ד"ה. לאחד מתלמידי ר' סעדיה גאון ושם צד ו' הביא את דברי הרשב"ם שהביא את מדרש שו"ט והציג סימן השאלה. והעירותיו כי במקום שו"ט צ"ל לקח טוב.

(לב) אלה הדברים שכתב לי אב"ן רש"ף במכתבו אלי: והנני להגיד פשר דבר אשר ראית בס' לקוטי קדמוניות מהרש"ף נ"ע, שבעל ס' יהי מאורות אשר חי לדעתו בזמן ר"ט ב"ר אליעזר ד"א תת"ן הביא את ס' לקח טוב מר"ט הרבני, ובעל יהי מאורות היה קראי ולדעתך איך אפשר אחרי היה חי בזמנו כבר ראה את ספרו וידע ממנו וקרא בו. אודיעך בזה שהוא רש"פ נ"ע בליקוטיו צד 94 הזכיר את ס' המאורות הנקרא ס' יהי מאורות לר' טוביה בן משה העובד. ואחשב שס' יהי מאורות הוא עצמו פרק יהי מאורות ולא הבדיל בין פרק לספר. והקדמת המחבר ס' הילקוט המתחלת בשם יוצר המאורות אחל פרק יהי מאורות, ועוד מצאתי אני העני בס' לקח טוב של רבונין וכו', והאמת לפי דעתי שס' הילקוט שבו מזכיר ס' לקח טוב בפרק יהי מאורות הוא לרבינו יהודה הדסי האבל בעל ס' אשכול הכופר, אשר חברו לפני אשכולו בלי חרוזים, ואחריו חבר אשכולו בחרוזים, והילקוט ההוא שהרש"פ קורא אותו בשם ספר המצות היה היסוד לס' אשכול הכופר בראיות ברורות שהדברים אשר הם בילקוט הם הם הדברים אשר בס' האשכול והחליף שזה בחרוזים וזה בלי חרוזים. והנה ס' האשכול חבר בשנת ד"א תתק"ט וספר לקח טוב בשנת ד"א תתנ"ז, נניח חבור ס' הילקוט שלש או ארבע שנים לפני האשכול. הנה ספר לקח טוב חברו בשנת ד"א תתנ"ז וס' האשכול תתק"ט וקדם חבור הלקח טוב מס' האשכול כ"ב שנה ובזמן כזה היה יכול ס' לקח טוב להתפשט בעולם והגיע גם לבעל ספר הילקוט, שהוא גם בעל ספר האשכול. עכ"ל אב"ן רש"ף.

טוביה עמהם בהיות גם הוא יוני, כאשר הראנו לדעת למעלה. אמנם לכבוד האמת נאמר, כי לא לר"ט יאתה תלונתו על אשר הרכיב בפירושו את הפשט ואת הדרש יחד. כי לא נעלם מעינינו כי גם ר"ט לא יכול להתעלם מרוח זמנו, ולא יכול לסור מן הדרך אשר הלכו בו הדרשנים בזמנו ובארצו. ואלה הם המחברים אשר ראו את הספר לקח טוב והעתיקו ממנו, ודברי תורתו היה נר לרגלם ואור לנתיבתם.

א) תלמידי רש"י. הם החכמים אשר הכינו את ליקוטי הפרדס ובחבור הספר הזה עסקו יותר מאחד, כי מפורש נמצא בו כמה פעמים הדבור „אמרו המלקטים". ובספר הזה מובא מאמר ארוך על שם ספר לקח טוב. ונמצא שם דף ב' ע"א בזה הלשון: כך כתב בלקח טוב אשה כי תזריע כתיב מצא אשה מצא טוב וכו' וכן הוא בלקח טוב תחלת פרשת תזריע (ט"ז ע"א) והתלמידים האלה חיו בדורו או מיד אחריו (כט).

ב) ר' מנחם בן שלמה. בעל המחבר ספר **שכל טוב** פירוש על התורה, וזמן חבורו שנת ד"א תתצ"ט ולא נדפס ונשאר בכתובים. והוא מונח בכ"י באוצר הספרים באקספארד ועל ספר ויקרא באוצר הספרים במינכען והוא מזכיר בכמה מקומות את הלקח טוב (ל).

ג) רבינו יעקב מרומרוג. הנקרא רבינו תם (נפטר ד"א תתקל"א) מזכיר את הלקח טוב בספר הישר סי' תק"פ וז"ל: **לקח טוב** מחצית השקל בשקל הקדש השקל שנים זהובים וחצי פחות תשעה שעורים לפי ששלשים שקלים הוא הרטל וכו' עד סוף הסימן. נמצא בלקח טוב בפרשת (כי תשא ל' י"ג).

ד) הרשב"ם. הוא ר' שמואל בן ר' מאיר אחי ר"ת ונכדו של רש"י (נפטר ד"א תתקל"ה) מזכירו בפירושו על התורה (בראשית מ"א י') וז"ל: פרעה לשון מלכות ובספר ל ק ח ט ו ב פירש כמותי. ונמצא כן בפסוק ההוא. וראיתי בפי' הרשב"ם (בראשית ל"ו י"ב) בפ' ותמנע היתה פלגש שכתב: ראיתי בשוחר טוב ותמנע מחובר גם לפסוק העליון שכן בד"ה צפו וגעתם וקנז ותמנע ועמלק ואחר כך הוא אומר בבני שעיר ואחות לוטן תמנע כו', הראשון זכר

(כט) החוקר הגדול דר' צונץ בס' תולדות רש"י סימן ס"ד כתב שפסיקתא זוטא המובאה ברש"י תהלים ל' י"ב היא דר' טוביה, אבל כבר השיגו הר"ש באבער וז"ל: בעל ערפל ישפוט רק משווי שמותם, לבד כי דברי רש"י שם לא ימצאו בפסיקתא דר' טוביה כלל, אבל ימצאו בפסיקתא רבתי פסקא העומר עכ"ל. ועיין מה שהעירותי במבוא להפסיקתא הישנה הערה ו' כי מלת „זוטא" ברש"י היא הוספת אחד המעתיקים כי חשב כי הפסיקתא הישנה שהוצאתי לאור נקראת זוטא לעומת הנדפסת הנקראת רבתי, ורש"י מגילה ד' ע"א הביא דרשה זו בעצמה בשם הפסיקתא סתם בלי מלת זוטא, לכן לא כוון רש"י להרכבתי רק להפסיקתא דילן פסקא דהעומר. אבל הפסיקתא זוטרתא בשם העצמי לקח טוב הובא בליקוטי הפרדס מתלמידי רש"י. ועל הספר הזה כתב צונץ בתולדות רש"י שחברו ר' שמואל מבונבורק והוא המובא הרבה פעמים במרדכי. ונסמך בזה אחר היוחסין (דפוס קראקא דף קס"ד ע"א) ששם הביא המגיה שמצא באיזה ספר היוחסין: ועוד היה לרש"י ב' תלמידים גדולי ישראל הא' נקרא ר' שמואל מבונעירבו"ק עשה ספר הפרדס והב' ר' שמעון עשה ספר הלקט ע"כ. והרה"ג שי"ר בכ"ח ח"ז צד י"ב כתב שיש כאן חסרון, וצ"ל והב' ר' יוסף קרא ואביו ר' שמעון עשה ספר הלקט והוא הילקוט. ולדעתו ר' שמעון קרא הוא בעל הילקוט ורש"י ראהו. אבל לדעתי אינו כן וכוונת היוחסין כן, אחד עשה ספר הפרדס, והוא הפרדס הגדול, והב' עשה ספר הלקט כלומר ליקוטי הפרדס. וגם מן הגאון חיד"א נעלם זה, והביא בשה"ג ח"ב אות ל' סי' כ"ד, לקט חיבר ר' שמעון תלמיד רש"י כ"כ מור"ם בסוף ס' יוחסין. וראיתי בשה"ג ח"א אות ט' סי' ד' הביא וז"ל מדברי ס' הפרדס ב ת ח ל ת ו נראה דשם הספר מדרש פסיקתא הוא לקח טוב עכ"ל יש לתקן שצ"ל מדברי ספר לקוטי הפרדס בתחלתו. ועיין דברי הרב החכם הגדול מהר"ם שטיינשניידער במאגאזין (שנה שלישית צד קנ"ג), שחשב שהרב חיד"א כוון לפרדס כ"י.

(ל) ידידי הרב החכם הגדול ר"א ניובויער העירני על זה, והודיעני שזה הכ"י מונח באקספארד בשני חלקים רי"א דפים. וראיתי בס' קהלת דוד שהוא רשימת הספרים של הרב ר' דוד אפפענהיים נמצא רשום בין כתבי יד נומ' 175 מדרש שכל טוב עד פ' יתרו לר' מנחם בן שלמה, ובנומר 176 מפ' ויקרא עד פ' יתרו להנ"ל על קלף. ועיין בשה"ג אות ש' סי' ס"ו שכל טוב פי' קדמון עה"ת כ"י מהרב מנחם בר שלמה חברו שנת ד"א תת"ץ ומזכיר פירושי רבינו חננאל ונמצא באוצר ספרי הגדול מהר"ד אפפנהיים הזכירו בספר תוכחת מגולה פי' קהלת דף ז' ע"ב, ומזכירו המרדכי כמ"ש מהרד"ך בתשובותיו בית כ"ד חדר א' ה' עכ"ל. ועיין תולדות הר"ת הערה 29. וראיתי בכ"ח ח"ז צד 69 שהרשד"ל הביא שהס' שכל טוב מובא בפי' כ"י על התורה אשר בידו וגם כמה פעמים בס' התוספות כ"י עכ"ל. וכן ראיתי בפענח רזי שבסוף פ' שופטים ובפ' חקת מביאו, ועיין עוד צונץ צור געשיכטע צד 71. ועיין מאגאזין שנה שלישית צד 153, ובהמזכיר משנת 1877 גליון 98 צד 41. ובמינכן נמצא גם ספרו אבן בוחן והוא אוצר שרשי לה"ק. ובספר הזה יזכיר המחבר את ספרו שכל טוב. וחבר הספר בשנת ד"א תתקי"ג כמו שסיים בסוף ספרו. זה כתבתי כבר, ועתה השגתי בחסד אלוה את המדרש שכל טוב מאוצר הספרים באקספארד באמצעות המיניסטעריום. והוא כ"י יקר ומאד נעלה. וכבר התעורר הגאון מהרש"ל האפפהארט שם בהערה כ"ט לתולדות ר"ת אשר ראוי ונכון לחמול על שארית ילדי ענק הלזה. להעלותם מארץ שיה, ולהוציאם לאור עולם. והנה ראיתי כי הביא הרבה פעמים את הלקח טוב. גם הלום ראיתי אחרי רואי כי הביא בעצמו שחיבר ספרו בשנת ד"א תתצ"ט כי ז"ל בפ' בא בפ' ויסעו בני ישראל מרעמסס: ומשחרב בית שני אלף ושבעים שנה בשנת שם עשרים למחזור רנ"ח, הרי לנו עכשיו שאני מנחם בירבי שלמה עוסק לחבר ספר חיבורי זה אשר קראתיו **שכל טוב** לכבוד אלהי ישראל עכ"ל ובעל שה"ג הביא בטעות ד"א תת"ל ונשמט אות „ט" ובספר תוכחת מגולה אשר הוא המקור לדברי הגאון חיד"א בשה"ג הביא לנכון ד"א תתצ"ט. ואם יהיה אלהים עמדי אוציא המדרש הזה אשר מונח בקרן זווית זה כשבע מאות וארבעים שנה, לאור עולם עם הערות וציונים ומראה מקומות.

וכו', ובלקח טוב כתב דאסור להתענות בר"ה דכתיב גבי ר"ה אכלו משמנים וכו', וי"א שרה"ג כתב כן (לו). וכ"ה לפנינו בפ' אמור (דף ל' ע"ג).

ט) ר' צדקיהו בר אברהם הרופא. מחבר ספר שבולי הלקט וחי בראש האלף הששי כאשר כתב הוא עצמו ערוגה התשיעית סדר התעניות סי' רס"ד וז"ל בשנת ה"א וארבע לבריאת העולם. ועיין במבוא שלי לפסיקתא הישנה הערה י"א. מזה הספר נדפס קצתו אבל לא כולו, ובשלמותו הוא נמצא בכתב יד. וספר ת נ י א ר ב ת י הוא קצור ממנו, ובכל אלה שלשת הנוסחאות נמצאו העתקות מס' לקח טוב. בערוגה הראשונה של הב"י סי' נ"ט כתוב: כתב בלקח טוב ולחם בבוקר לשבוע, מכאן שאין שביעה אלא במראית העין, וכן אמר קהלת טוב מראה עינים מהלך נפש, וכן אמרו חכמים לא יאכל אדם תבשילו אלא לאור הנר הסומין אוכלין ואינם שבעים. והאוכלים בלא נר בחשך ידמו. לפי שאין אוכלין לשובע נפשם, ועוד שמא יפול זבוב במאכל או דבר איסור ואינו רואהו, לפיכך אמרו חכמים וכו', וכן נעתק גם בתניא רבתי בענין הדלקת הנר סי' י"ב. ונמצא באמת בלקח טוב (בשלח ס"ז ח'). ועוד בסי' ס' שבב"י כתוב: ובלקח טוב מצאתי משחרב בה"מ אין לנו כפרה בחטאת ואשמות, כי אם בתשובה וחרטה ובתענית ובמלקות וכו', והוא לפנינו בלקח טוב (בשלח ס"ז כ"ט), עוד שם בב"י (ערוגה י"ב סי' שס"ו) ובלקח טוב מפרש הטעם לברך על הלולב בעמידה שילפינן לכם מספירת העומר ושם בה' מילה (סי' ד') כתב ג"כ צריך לברך על המילה מעומד, וכ"כ רבינו טוביה דילפינן מספירת העומר וכו'. וכל זה נמצא בלקח טוב (אמור כ"ט ע"ג, שלח כ' ע"ד) וזה המדרש לענין לולב נעתק גם בשבלי הלקט הנדפס (ס' סוכה סי' קי"ח), ובתניא רבתי בענין אתרוג (סוף סי' פ"ס), ולענין מילה ג"כ בתניא רבתי (ס' מילה ססי' צ"ד) והכל בשם בעל לקח טוב.

י) ר' יהודה בר' אליעזר. בספרו מנחת יהודה הנדפס בקובץ דעת זקנים על התורה (לז), מזכיר את הלקח טוב בכמה מקומות, בפרשת שמות בפסוק זה שמי לעולם: כתוב בלקח טוב וז"ל למה אנו כותבין השם הגדול בג' יודי"ן, יו"ד של שדי, ויו"ד של אהיה, ויו"ד של אלהים. ונמצא כן בלקח טוב (שמות ג' ע"ו) (לח). ועוד בבמדבר בפסוק וימת נדב ואביהוא לפני ה' ובנים לא היו להם וגו' מלמד שאם היו להם בנים בניהם קודמין לאחיהם לקח טוב. הוא לפנינו בח"ב (במדבר ל"ז ע"ב). ובפ' פנחס פסוק ויהי אחרי המגפה מפני מה נפרד פסוק זה להודיעך כי פרשת צרור לא היתה לאחר זמן וכו' עד זה בשביל זה, וסיים לקח טוב. והוא בנדפס (כ"ט ע"ב), ואמנם בעל מנחת יהודה עוד לקח הרבה פירושים מתוך הלקח טוב, אלא שלא הזכיר את מקורו.

יא) ר' חזקיה. בעל ה ח ז ק ו נ י על התורה (לט) כתב בהקדמתו לספרו: ואביא בראשית רבה, מכילתא, ספרא, ספרי, תנחומא, פסיקתא, פירושי תורה. וממה שהבנים „פסיקתא" בכלל המדרשים שהם פירושי תורה ואנו אין לנו שום פסיקתא אשר יאות לה שם פירוש התורה, כי בין הפסיקתא הישנה שיצאה על ידי לאור, ובין הפסיקתא רבתי הנדפסת מכבר אינם פירושי תורה ועל כן חשבתי וגם גליתי דעתי במבואי להפסיקתא הישנה (אות ד' צד 10) גם במ"ע השחר שנה שלישית חוברת א' צד 55. שאין כוונת החזקוני כי אם לפסיקתא זוטרתא. אמנם כעת נתישבתי בדבר אחרי שהרב בעל החזקוני היה מן הקדמונים וחי במאה הראשונה לאלף הששי. ובעל שם הגדולים ראה הוצאה מספרו משנת רפ"ד. א"כ לא כוון על הפסיקתא דר"ט שהיא הלקח טוב, כי אם על פסיקתא הישנה או הרבתי

(לו) עיין ברא"ש סוף ר"ה, ובטור או"ח סי' תקצ"ז בשם רב האי גאון, ועיין בהג"מ ה' שופר פ"א אות א' שהביא תשובת רב יהודאי גאון המובא באו"ז ועיין בשבלי הלקט מה שהביא גם הוא בשם רב יהודאי גאון ורב סעדיה ורב האי, ובפרדס הגדול לרש"י (ה' ר"ה מ"ב ע"ב) ובאבודרהם סדר תפלת ר"ה, ובהמאור סוף ר"ה, ובמרדכי פ"א דר"ה סימן תש"ח, ובתניא רבתי סי' ע"ב.

(לז) המחבר הזה חי במאה הראשונה לאלף הששי וחבר ספרו בשליש האחרון למאה ההיא, שכן כתב הוא עצמו בהקדמת הספר אני יהודה ב"ר אליעזר יסדתיו שנת ע"ג לפרט האלף הששי, ועיין מזה בשם הגדולים בערך מנחת יהודה סי' 148 ובערך חזקוני סימן 45.

(לח) ראיתי בח"ב הנדפס מכבר (נשא מ"א ע"ד) שכתב ר"ט טעם אחר על שכותבין את השם בג' יודי"ן וז"ל: וכנגד שלש יודי"ן יברכך יאר ישא כותבין את השם בשלש יודי"ן עכ"ל.

(לט) בבחינת זמנו של בעל החזקוני כתב בשם הגדולים ערך חזקוני סי' 45 שהוא מן הקדמונים ושהרב בעל מנחת יהודה (שהבאתי באות י') מביא את החזקוני, ועל כן צריכים להעמיד זמנו עכ"פ במאה הראשונה לאלף הששי. וע"ש בחזקוני בסוף סדר ויחי (הנדפס בווילנא בשנת תרל"ה).

יעקב מרומרוג (עיין שה"ג ח"א אות י' סי' 241) . וחבר ספרו בשנת ד"א תתקל"ט (לג) . והנה העיטור השתמש בכמה מקומות בדברי רבינו טוביה שבספרו לקח טוב, בחלק שני (דף כ"ז ע"א) כתב בענין ברכת התפלין אם מברך שתים, סיים ואמר: וכן בהסכם [צ"ל בהשכם] ובלקח טוב וכן בכל הגאונים ונמצאו הדברים בפרשת בא (י"ג ס'), ובפ' שופטים (דף ע"ח סע"א) ויספו השוטרים לדבר אל העם אמרו רבותינו ז"ל שח בין תפלה לתפלה עבירה היא בידו וחוזר עליה מעורכי המלחמה, פי' שח בין תפלה לתפלה לדבר בין ברכה של תפלה של יד, לברכה של תפלה שמניחין בראש, הואיל וצריך לחזור ולברך על התפלה של ראש גורם ברכה שאינה צריכה ואסור כו' . ועוד שם (כ"ז ע"ב) כתב: לקח טוב על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו, ולא בארוסתו, מכאן סמכו חכמים לומר ואסר לנו את הארוסות והתיר לנו את הנשואות, את אביו אלו קרובי אביו, את אמו אלו קרובי אמו, והוא בלקח טוב (בראשית ב' כ"ד) . ובענין טלית שנקרע חוץ לג' רחוק מן הכנף, כתב העטור (ל"ג ע"ב) בשם י"מ כיון דאית ליה ג' על ג' אית ביה תורת בגד, תוך ג' ליכא עליה תורת בגד, וכמאן דליתא דמי, ואע"ג דתפרי כמאן דפסיק חשיב ולא רמי ביה ציצית ואי עבד ביה ציצית לא פטר ליה לטלית, וכן פי' רב עמרם ריש מתיבתא והחכם ר' טוביה ז"ל והכי מסתבר . ונמצא דברי ר"ט בלקח טוב (פ' שלח כ"א ע"א) והמנהג לקבץ הציצית ולהעביר על עיניהם כתב העטור (ל"ג ע"ד) והחכם ר' טוביה אמר מנהג הוא מפני חבוב מצוה ולא נתחייבו ישראל בכך . ואמת כן הוא בלקח טוב (שלח כ' ע"ד) שכתוב שם וכשמקבצים הציצית בשעת ק"ש ומעבירים על גבי עיניהם אע"פ שנראים הדברים שמשום חבובי מצוה מכל מקום לא נתחייבו ישראל בזה, שא"כ היו ממששין גם בתפילין בשעה שקורא וקשרתם, אלא מנהג בעלמא הוא, ואין בדבר איסור והיתר (לד) . עוד כתב העטור (ל"ד ע"ג) וכתב ר"ט צריך לברך להתעטף בציצית מעומד, דכתיב והיו לכם לציצית דיליף לכם לכם, דכתיב וספרתם לכם, מה ספירה מעומד, עטיפה נמי מעומד, והתם מנ"ל דכתיב בקמה, וכן במילה דכתיב המול לכם ונמצא כן בלקח טוב (לה) (שלח כ' ע"ד) . ומזכירו העטור עוד (ל"ד ע"א) לענין ברכת הציצית .

ח) ר' יצחק בר משה מווינא . מחבר ספר אור זרוע הגדול אשר חי בסוף האלף החמישי, ובתחלת אלף הששי, ומזכיר בספרו (סי' תשמ"ט) את שנת חמשת אלפים . והנה הרב הזה הביא את דברי הלקח טוב בחלק השני מספרו (ה' ר"ה סי' רכ"ז) ויען כי לשונו שם משובשת על כן אעתיק כל דבריו . וז"ל: ובלקח טוב כתוב דיש בתשובת רב יהודאי גאון אסור להתענות בראש השנה משום שנקרא חג שנאמר בכסא ליום חגנו והר"ח כתוב דאסור להתענות בר"ה דכתיב גבי ר"ה אכלו משמנים ושתו ממתקים וגו' וי"א שרב האי גאון כתב כן . וע"כ שצ"ל כן, יש בתשובת ר' יהודאי גאון אסור להתענות בר"ה משום שנקרא חג וכו'

(לג) כן הביא בראש ספרו תתקל"ט לבריאת עולם, אלף ותנ"א למלכות יון, אלף ותתקל"א לבנין הבית, אלף וקי"א לחרבן, שני אלפים ותנ"א ליציאת מצרים . ולכל המספרים יעלה לנכון שהוא ד"א תתקל"ט, אמנם בדף כ"א ע"ד הביא וז"ל: למנין שאנו מונין לבריאת עולם תתקמ"ט לפרט, שהוא לחרבן הבית אלף קע"ב . וזה טעות כי איך תהיה שנת תקמ"ט, אלף קע"ב לחרבן . הלוא ידוע כי חרבן בית שני היתה בשנת ג"א תתכ"ח, ואם תחשוב לזה אלף וקע"ב יעלה ה"א . רק יש לתקן וכצ"ל למנין שאנו מונין לבריאת עולם תתק"מ לפרט, שהוא לחרבן הבית אלף קי"ב . והוא רק בשנה אחת מאוחר למספר שלפניו שהביא בראש הספר .

(לד) ומצאתי בכפתור ופרח סוף פרק הששים שהביא וז"ל ומצאתי בתשובה [ויש שאוחזין הציצית בשעת ק"ש] שאין נכון לעשות כן דמאחר שהתכוון בציציותיו בשעת עטיפתן ובירך עליהם לאחר מכאן למה אוחזן בידו, אלא מעתה כשמגיע לוקשרתם יאחוז בתפילין, וא"ת אין הכי נמי, אם כן כשיגיע לוכתבתם ילך לביתו ויניח ידו על המזוזה . הלכך העושה כן צריך ללמדו ולהזהיר אותו שלא לעשות ע"כ . המלות שהסגרתי הוספתי . ולא אדע אל איזה תשובה כוון . וראיתי בספר האשכול ה' תפלה אות ז' שכתב הקורא את שמע אין צריך לאחוז בציציותיו . כך אמרו הגאונים רב נטורנאי ור' משה .

(לה) ראיתי להעיר מכאן על מה שכתבתי במבוא להפסיקתא היעשה אות ד' לד ע' והבאתי שכל מפרשים אשר העתיקו המדרש דבקמה וכן הג"ש לכם לכם בשם ר"ט, והם העטור ושבלי הלקט ותניא, ושוב הבאתי שמה דהך דרשה דבקמה נמצאת בתשובת רב האי גאון, וברוקח, ובאורחות חיים, ורמזתי על ספר הפרדס (ה' ר"ה מ"ב ע"ב) שכתב ואיכא אינשי דגמרי לכם לכם מג"ש, וכן כל מצוה שכתוב בה לכם מצותה בעמידה וליתא ושערתי שכוונתו על ר' טוביה . ואמנם לדברי כל מעתיקיו כראה שר"ט דורש הג"ש, וזה פלא שר"ט יעשה נגד הכלל, אין אדם דן ג"ש מעצמו, והם תופסין כן להלכה ? . אבל האמת הוא שר"ט לא דרש כן מעצמו, אלא מצא כן באחד מן המדרשים הקדמונים שאבדו . והם כתבו הדברים בשמו, ולא השגיחו שהוא עצמו תלה הדבר באחרים שהרי בפ' שלח כתב זה בפירוש בשם יש אומרים ובפ' אמור (כ"ט ע"ג) מסיים ביה הכי: „וזה מדרש וזה הלכה", דמשמע שסמיכתו על קדמוניו, וכעת ראיתי שגם מהר"י אבן גיאות בספרו ה"ב ה' ספירת העומר הביא וז"ל אנו כך קבלנו מרבותינו דאסמכתא דספירת העומר בעמידה מדכתיב בקמה כו' ללמדך שבקומה . וראיתי כי תשובת רב האי גאון הביא הרב בעל האשכול ח"א סי' כ"ג . והביא גם שם בשם רבותיו הג"ש לכם לכם ע"ש .

יח) הגהות ספרא. אשר נכללו בספר תמת ישרים מזכיר בכמה מקומות את הלקח טוב בשם פסיקתא (שם ל"ג ע"ג) כתב וכן גורס בפסיקתא (ל"ח ע"ד) וכן ראיתי בפסיקתא בבל דבר טמא לרבות את הסככות וכו'. ושם (מ"ב ע"ג) בפסיקתא מפרש שהפשיט משה ואהרן כו'. שם (מ"ח ע"ג) בבית להביא את היציע ואת העליה ה"ג בפסיקתא. ושם (נ"א ע"ד) בפסיקתא גרים מלאכה חשובה. שם (נ"ה ע"ב) וכן מצאתי בפסיקתא. והנה כל אלה נמצא באמת בח"ב המכונה פסיקתא זוטרתא. וברור הדבר שהגהות שלו המה על פי הלקח טוב הנדפס. ושם מחבר ההגהות לא ידענו גם באיזה זמן היה, ובעל שם הגדולים אשר נתן להם זכרון בשני מקומות בערך הגהת ספרא, ובערך תומת ישרים, לא הגיד לנו מאומה על אודותיו ואודות זמנו, אמנם זאת ידענו מתוך דברי הר"ר בנימין בר"א מוטאל בהקדמת ס' תומת ישרים שהמחבר הוא בן ארץ ישראל שכן כתב שם: וצרפתי אליהם עוד הגהת ספרא מספר חסיד ורב מחכמי א"י.

יט) מסורת התלמוד. להרב ר' יהושע בועז לבית ברוך מחבר ס' שלטי הגבורים על האלפסי, הגהות האלה נדפסו ראשונה בדפוס יוסטיניאן בוויניציא משנת ש"ו עד שנת שי"א, ובהן ציין המחבר גם מראה מקומות מפסיקתא זוטרתא ואמנם לא בכל הש"ס כי אם למס' קדושין בלבד. ראה (שם ס"ו ע"ב) דתניא לא יגאל וציין פסיקתא דבהר סיני. (שם פ"ז ע"א) פסיקתא בהר סיני. (י"ח ע"א) פסיקתא ראה. (כ' ע"א) פסיקתא בהר סיני. עוד שם פסיקתא בהר סיני. (כ"א ע"א) פסיקתא בהר סיני. עוד (שם ע"ב) פסיקתא כי תצא. (כ"ב ע"א) פסיקתא ראה. (ל' ע"א) פסיקתא ואתחנן. (ל"ח ע"א) פסיקתא וילך. וכל אלה הציונים נמצאו בפסיקתא זוטרתא בפרשיות שציין:

כ) ר' שלמה ב"ר משה הלוי בן אלקבץ. מחבר ספר מנות הלוי (בשנת ה"א רפ"ט) וספר שורש ישי (בשנת שי"ג). הראשון הוא פירוש למגלת אסתר, והשני פירוש למגלת רות. וכתב בהקדמת ספרו שורש ישי: ראיתי מדרש מגלת רות הנקרא לקח טוב חברו ה"ר אליעזר ב"ר טוביה ז"ל, (צ"ל ה"ר טוביה ב"ר אליעזר ז"ל). שמח לבי ויגל כבודי בדבריו. ובפנים הספר מצאתי זכרון המדרש של ר"ט בשם לקח טוב בששה עשר מקומות. ובספרו מנות הלוי מעתיק דברי ר"ט באחד ועשרים מקומות, ובכלם יזכיר המדרש בשם לקח טוב (מד) והנה המחבר הזה כתב גם ספר אילת אהבים (שנת רצ"ו) והוא על שיר השירים ובו אינו מזכיר את הלקח טוב אף פעם אחת, ובלי ספק מפני שלא היה הלקח טוב על שיר השירים לפניו.

ר'

גאון. עיין בספר האשכול ה' ציצית אות ל"א הביא וז"ל וכתב ר' יהודאי גאון בפסקות שלו, והוא ג"כ לענין ציצית, ועי' מה שהעירותי במבוא להפסיקתא הישנה (אות מ' סי' ה') כי הסמ"ג הביא ובס' פסיקתא שהיה של רבינו יעקב (ר"ת) היה כתוב כו', וכן בס' התרומה מרבינו ברוך מגרמיזא בעל התוס' כתב ובס' פסיקתא של רבינו יעקב והיה שם קצת דיני ס"ת כו', כוונו ג"כ לספר פסקים. ומה שהשיב מהרי"ק וכתב מתוך הספרא עצמו והעתיק לשון הספרא (עיין לעיל) וזה לא נמצא כלל גם בספרי. ומאין לקח זה. ואינו נראה שהיה לפניו איזה סופר פוסק המכונה ספרא כדעת הרב בעל מור וקציעה. אבל מצאתי המקור אשר שאב מהרי"ק ז"ל, כי דבריו נובעים מדברי העטור (ה"ב דף ל"ב ע"ד) ושם הביא את דברי הספרי כסותך פרט לטיגא [צ"ל לטיגא] לתוכלא [צ"ל לתוכלא] להופלטערין לפי שאינן מרובעין. ועל זה הוסיף העטור וכתב: כעין מרשי"א ואלגיפר"א שהן עגולין וכגון אלו הבגדים התלויים באמצע הטיבורא שיש להן קרנות ואין כנגדן שתים אלא מצד א' הן עכ"ל. וכל מעיין בלדק יחזה כי מה שהעתיק מהרי"ק ז"ל בשם הספרא „כגון אלו הבגדים התלויות באמצע כו'" הם לשון העטור מדנפשיה, שהוסיף על דברי הספרי, ומהרי"ק חשב שהם דברי הספרא [ר"ל ספרי] וכן מרן ב"י בה' ציצית סי' י' במאמר המתחיל יש לדקדק הביא דברי מהרי"ק, וחשב ג"כ כי הם דברי הספרא וע"ש שמפרש דברי הספרא, ונעלם מעין הגדולת כי הוא לשון העטור, וספר העטור ראה מרן ב"י והיה פתוח לפניו, והביא דבריו הרבה פעמים גם בסי' הזה. מכל זה תראה כי מה שהביא מהרי"ק בשם פסיקתא לא כוון אל הפסיקתא זוטרתא.

(מד) עי' שורש ישי פסוקים ושם האיש, וימת אלימלך, וישאו להם נשים, ותצא מן המקום, יעשה ה' עמכם חסד, אל תפגעי בי, ותבא ותלקט, ויען הנער, ותאמר אלקטה, ותלקט בשדה, הלא בועז, כל אשר תאמרי, ותבוא אל חמותה, ויאמר לגואל, אגלה אזנך. ובס' מנות הלוי כ"ד ע"א, כ"ט ע"א, ל"ד ע"ב, ס"ד ע"ב, ע"ח ע"ב, פ"א ע"ב, פ"ג ע"ב, פ"ד ע"ב, פ"ו ע"ב, ק"ח ע"א, שם ע"ב, קכ"ח ע"א, קל"ד ע"א, קל"ו ע"ב, קמ"ד ע"א, קנ"ב ע"ב, ק"ס ע"א, שם ע"ב, קס"ט ע"א, ק"ע ע"ב. וקכ"ח ע"א, מצאתי מאמר אחד מהלקח טוב אשר ר"א מזרחי הביאו בשמו. ובכל אלה המקומות מזכירו בשם לקח טוב, אבל מצאתי גם שבס' שורש ישי מביא דברים בשם פסיקתא סתם וכוונתו על הזוטרתא אשר כבר היתה נדפסת כי בפסוק ולנעמי מודע הביא וז"ל: בספרא מנין שאין אדם רשאי למכור את שדהו ולהניח אפונדתו כו' וקיים וכן בפסיקתא, והוא בזוטרתא בהר ל"ג ע"א. ואמנם צריך אני להעיר כי לא בכל מקום שמזכיר שם פסיקתא סתם כוון על הלקח טוב (פסיקתא זוטרתא) כי לפעמים מצאנו שם מאמר בשם פסיקתא סתם והכוונה על הפסיקתא הישנה או על הרבתי, עי"ש בפ' ויען הנער מביא פסיקתא סתם וכוון על הישנה פסקא נחמו (דף קכ"ד ע"א ע"ש הערה י"א) ובפ' ישלם ה' פעלך הביא פסיקתא סתם מדרש הפסוק הוי לי כי נדמתי, והוא ברבתי פסקא ל"ג פסקא אנכי. ובמנות הלוי (ס"ד ע"א, פ"ז ע"א) הביא פסיקתא, והיא הישנה. ועוד שם (מ"ב ע"א פ"ט ע"ב) הביא מפסיקתא רבתי ובס' אילת אהבים בפ' משכני הביא פסיקתא והיא הישנה פס' פרה (ל"ט ע"ב). ובפ' ראשו כתם פז הביא את הרבתי. ונ"ל כי זה הרב לא ראה את הפסיקתא הישנה כי אם העתיקה מתוך הילקוט, שכן כתוב במנות הלוי (ל"ט ע"ב) מצאתי בס' הילקוט בשם פסיקתא.

הרבתי, והמלות פירושי התורה מוסב על המדרשים שהביא. כי לא מצאתי במחברים שהיו קודם ה"א ש"ן (שבשנה ההיא נדפס הלקח טוב על ויקרא במדבר דברים וקראוהו המדפיס פסיקתא זוטראתא) שיקראו את הלקח טוב בשם פסיקתא.

יב) הראב"ן. אשר חי בסוף מאה התשיעית להתחלת מאה העשירית (מ) הביא הלקח טוב בפירושו לפיוט ליל שמורים למערבית ליל ב' של פסח העתק מכ"י האמבורג נו' LXI נדפס במכ"ע שומר ציון הנאמן גליון קכ"ח משנת תרי"ב (מא) הביא וז"ל: חרבם תבא בלבם (תהלים ל"ז ט"ו) נדרש על חמשת מלכים שנא' חרב פתחו רשעים, אלו אמרפל וחבריו, שעד עכשיו לא היתה המלחמה ובאו ופתחו בחרב, שנא' ויהי בימי אמרפל, אמר להם הקב"ה אתם פתחתם בחרב, תבא החרב בלבם, מיד עמד אברהם והרגן, שנאמר ויחלק עליהם לילה וגו', כך דרש לקח טוב:

יג) ר' יצחק בר יהודה הלוי. מחבר ספר פענח רזא פירוש על התורה ונדפס רק קצורו, אך ישנו בכ"י בשלמות וארוך מאד, ובעל שם הגדולים ראהו, ועוד נמצא באוצר הספרים שבאקספארד, והוא העתיק כמה פירושים מן הלקח טוב, בפרשת יתרו בפ' ויהי ממחרת בלקח טוב פי' ממחרת הסעודה כלומר שלא רצה להורות ביום המשתה, והוא לפנינו (יתרו י"ח י"ג), ובפ' דברים ודי זהב הביא בשם לקח טוב ד"א ודי זהב ויתרתם זהב בעגל גם ויתרתם זהב בכפורת יבא זה ויכפר על זה. וכ"ה בנדפס (ח"ב ס"ד ע"ד) ובכ"י תחלת פ' משפטים כתב בשם לקח טוב (מב) כנגד עשרת הדברות הזהיר הקב"ה את ישראל על המשפטים האלה יו"ד לאוין לא תכירו, לא תגורו, לא תעשה עול, לא תטה משפט, לא תכיר פנים, לא תקח שוחד, לא תשא פני דל, לא תהדר פני גדול, לא תטה משפט אביונך, לא תהדר, לכך נסמכה פ' משפטים לדברות, וכן הוא בלקח טוב תחלת פ' משפטים.

יד) ר' אשר בן יחיאל (הרא"ש). בפסקיו הלכות תפלין סי' י"ד, כתב: וכן כתב רב עמרם בסדור הברכות וכן בספר השום [צ"ל השכם] וכן בלקח טוב.

טו) כלבו. בהלכות ברכות סי' פ"ז כתב: וכן בלקח טוב וכן בדברי הגאונים. וההלכה שהביא בשמו היא ההלכה שהביא גם העטור (אות ז') והרא"ש (אות י"ד).

טז) אדם וחוה לר' ירוחם ב"ר משולם תלמיד הרא"ש וזמנו בסוף המאה הראשונה לאלף הששי. וכתב בספרו (נתיב י"ט חלק ה' ק"צ ע"ד): ובשמושא רבה ובלקח טוב ובילמדנו ובספר השכם ורב עמרם ורוב הגאונים כתבו כר"ת.

יז) ר' יוסף קולון (מהרי"ק). רב מפורסם באיטליא, וחי ופעל בחצי הראשונה של המאה השלישית לאלף הששי, והנה זה הרב בתשובותיו (שורש קמ"ט) מזכיר את הפסיקתא, וכך השיב לאחד משואליו: וגם על דברי הפסיקתא והספרא, יפה כתבת כו', ועוד דקצת יש לחלק כו', כלשון הספרא והפסיקתא (מג). אולם לדעתי אין כוונתו על הפסיקתא זוטרתי כמו שהעירותי בהערה.

הגהות

(מ) עיין במבוא להפסיקתא אות ה' הערה ח'.

(מא) על זה העירני ידידי הרב הגדול החכם הכולל מה"ר אהרן יעללינעק. אולם לא מצאתי המאמר הזה בלקח טוב על הכתוב ויהי בימי אמרפל. ונמצא זה במדרש ב"ר פמ"ב תנחומא לך אות ז', ילקוט תהלים רמז תש"ל.

(מב) זה הכ"י המונח באקספארד אולי הוא עצמו אשר היה למראה עיני אזולאי. וידידי הרב החכם מהר"א נייאבויער כתב מאמר נכבד על אודות הכ"י הזה ונדפס בהצופה שנת ט"ו גליון כ"ח כ"ט, והוא מביא שם זה המדרש מריש פ' משפטים שהבאתי בפנים.

(מג) ויען כי נחוץ לענינינו אעתיק כל דבריו כלשונו וז"ל: וגם על דברי הפסיקתא והספרא יפה כתבת שאין נראין כלל לומר שכל מיני המלבושים אשר הם מזכירים, וכלים מכלים שונים, שיהיו כולם פטורים לגמרי, גם מתוך דברי הספרא עצמו נראה להוכיח איסור מבורר בנדון הזה, שהכי כתב וז"ל: כגון אלו הבגדים הסתוכות באמצע עד טבורו שיש להם קרנות אבל אינם מרובעים שבגד שיש בו שתי קרנות אין כנגדם שתים אחרות עכ"ל הספרא. עוד הביא שם וז"ל דקצת יש לחלק ולומר דדוקא חתיכה עבויה להמשה קרנות או ליותר הוא דפטור משום דאינו מרובעת כלשון הספרא והפסיקתא כו' ע"כ. והנה לא נמצא שמץ דבר מזה בספרא, גם לא בפסיקתא הישנה ולא ברבתי, גם לא כוון להפסיקתא זוטרתא כי המדרש לקח טוב מכונה בשם פסיקתא זוטרתא מזמן אשר נדפס בוויניציא שנת ה"א ש"ן (עיין לעיל אות ב') ומחברים אשר היו קודם לזמן הזה יקראוהו בשם לקח טוב, ואיך יכנוהו מהרי"ק בשם „פסיקתא" שחי במאה השלישית וספרו נדפס עוד בשנת רע"ט, גם לא נמצא זה כלל בפסיקתא זוטרתא, כי ז"ל בפ' תצא (ע"ט ע"ד) כסותך פרט לכל כסות שאינו מרובע וגם הגאון חיד"א בספרו שה"ג (ח"ב אות ס' סי' 53) ראה כי זה שהביא מהרי"ק מהספרא לא נמצא לפנינו, לכן כתב וז"ל: ספרא מזכיר מהר"י קולון שרש קמ"ט ומביאו מרן בב"י או"ח סי' י' וכתב הרב יעב"ץ ז"ל בספרו מור וקציעה שם שאינו התורת כהנים, אלא ספר פוסק שהיה מצוי אצל אנשי איטליא ואינו בידינו עכ"ל. אולם את אשר אני אחזה בזה הוא שהשואל כוון לדברי הספרי ובטעות כתוב ספרא, והוא המאמר בפ' כי תצא סי' רל"ד על ארבע כנפות כסותך פרט לתיגא ולתכלא ולתבלטיריס ולתקרקים לסדסים לבורדסים לפי שאינן מרובעים. ובמלת פסיקתא כוון לספר פסקים, ואולי הוא ספר פסקים של ר' יהודאי

(כ' א', ג' י"ד, ג' ל"ט). ובקהלת (ס' ד') כתב : ובמדרש לקח טוב שחבר רבינו טוביה ב"ר אליעזר כתב יבחר כתיב יחבר קרי וכו', וכיוצא בזה כתב בפסיקתא שלו ריש פ' אמור עכ"ל. ובמלאכי (ג' ג') כתב ובמדרש איכה ללקח טוב פסוק נשקד עול פשעי, נדרש נשקד כמו נסקר שי"ן תמורת סמ"ך, דל"ת תמורת רי"ש, מלשון חוט הסיקרא. וכן עוד שם הביא במדרש לקח טוב דאיכה פסוק בלע ה'.

כב) ר' שמואל אידלש. הנקרא מהרש"א הביא את דברי הלקח טוב בחדושי אגדות שלו (מגלה ט' ע"א) שלא יאמר אדם לה' קרבן אלא קרבן לה', וכן הוא בלק"ט פ' (בראשית א' א', האזינו פ"ח ע"א) (מו).

כג) ר' חיים בן בנבנשתי. מחבר כנסת הגדולה (במאה הד' לאלף הששי נולד ש"ם ומת תל"ג). הביא את הלקח טוב בשם פסיקתא זוטרתא. בסוף ספרו לאורח חיים (קס"ל ע"א) כתב : לא קראי אינשי לאבא דאבא אבא סתם וכו', ומה ששנינו בספרי והביאו רש"י וכו', וגם מה ששנינו בפסיקתא זוטרתי, ותבאנה אל רעואל אביהן מלמד שהתינוקות קורין לאבי אביהן אבא וכו' עכ"ל וכן נמצא בנדפס (פ' בהעלותך מ"ד ע"ב).

כד) ר' עזריה מן האדומים. מחבר ספר מאור עינים (השלימו בתשרי של"ג) ראה את החלק השני הנדפס, והסתייע ממנו בחקירותיו, כאשר נראה בפרק מ"ה מספרו, שכתב ויען התברר בפסיקתא סוף פרשת וזאת הברכה שהלל חי ק"כ שנים אשר בשמונים מהם שקד על התלמוד לא יקשה בעינינו וכו'. והוא לפנינו (דף ל"ג ע"ב). ובפי"ט כתב : ומזה נתעורר שהפסיקתא רבתי או זוטרתי הנמצאת אצלנו בדפוס אף היא קרו אותה כאלה שנוספו בה דברים חדשים מקרוב, ובפרט מן ההוא טוביה ב"ר אליעזר, כמו שתראה ברור בפרשת שלח לך וכו'. ובפ' אמור הראה כתוב וכו', וכבר הראיתי (לעיל אות ג') שהחליף בעל מאור עינים את הפסיקתא דר"ט עם הפסיקתא רבתי ולא נמצא שיזכיר אותה הרבה, ואינו מביאה רק עוד ב' פעמים בספרו, במהדורותיו לפ"ה בסופו ורבותינו בת"כ סדר אמור (פ' פ"ג פ"ב) אמרו מעמיו להביא בת גיורת עמונית שתהא כשרה לכהונה, כמו שהובא ג"כ בפרק הערל ובפסיקתא דאמור, ועוד בפנ"ה רמז על מה שהשיג עליו בפי"ט ויותר לא נמצאו זכרו במאור עינים.

כה) ר' אברהם בן בקרט. בעל ספר הזכרון (חברו בשנת דס"ז) כתב (י"ז ע"ב ד' ליוורנא) לרעות את צאן אביהם נקוד על את וכו', כלומר שלא הלכו אלא לאכול ולשתות למלא תאותם וכו', וכן משמע מלשון ספרי פ' בהעלותך שאמרו שם מלמד שלא הלכו אלא לרעות את עצמן, ובהדי' בס' במדבר סיני רבה אמרו ודכוותיה לרעות את צאן אביהם למה נקוד על את מלמד שלא הלכו לרעות אלא לאכול ולשתות ולהתפתות ע"כ וכן נמי בלקח טוב לרעות את עצמן ולאכול מצאן אביהם עכ"ל. והגי' שלפנינו בפסיקתא (בהעלותך מ"ג ע"ד) את צאן אביהם שלא הלכו לרעות אלא את עצמן.

כו) ר' שלמה לוריא. הנקרא מהרש"ל (נפטר של"ג), בספרו ידיעות שלמה אשר חבר לפירוש רש"י על התורה מזכיר את הלקח טוב בשם פסיקתא. וז"ל בפרשת עקב (ל"ה ע"א) מה שפירש רש"י הטוב בעיני השמים והישר בעיני אדם, ולא פירש איפכא כמשמעות המקרא דישר קאי אעיני ה', נראה משום דכתיב ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם, ר"ל שצריך אדם בתחלה לצאת ידי שמים, ואח"כ ידי הבריות, וכן הוא בהדיא בפסיקתא בפרשה זו כו' והגור אריה לא ראה הפסיקתא הנ"ל.

כז) ר' אברהם אליגרי. (בחצי השני למאה הרביעית) מחבר ספר לב שמח תשובות על השגות רמב"ן על ספר המצות לרמב"ם (נדפס קושט' ת"ב) ושם ה' ע"ב כתב בזה הלשון : ואי קשיא הא קשיא לי דהא סליק לן מהכא דכ"ע מודי כו', דכתיב וידבר ה' אל אהרן לאהרן לבד נאמרה ולא למשה, ופליגי אבריתא אחריתא דספרי דתמן תנינן בפ' קרח וידבר ה' אל אהרן שומע אני שהיה הדבור לאהרן, ת"ל זכרון לבני ישראל למען אשר לא יקרב איש זר למדנו שהדבור למשה שיאמר לאהרן, ובפסיקתא מסיימי בה הכי : דכתיב התם כאשר דבר ביד משה לו למשה היה הדבור שיאמר לאהרן.

ר'

(מו) צריך אני להעיר שמהרש"א כתב שם : ובספר פענח רזא בשם לקח טוב נתן טעם לענין כדאמרינן שלא יאמר אדם וכו' ומשמע מזה שלא ראה זאת בלקח טוב.

כא) ר' ידידיה שלמה רפאל נורצי. בעל ספר מנחת שי (חי במאה הרביעית לאלף הששי, וחבר ספרו בשנת ה"א שפ"ו) מביא בהרבה מקומות בספרו את חבורו של ר"ט בין על בראשית ושמות (כתב יד), בין החלק השני הנדפס מבבר, ובין החלק הג' על חמש מגלות אשר הוא עדיין בכתב יד, ודרכו לכנות את החלק הראשון והשלישי אשר נמצאו בידו בכ"י בשם לקח טוב, ואת החלק השני הנדפס קרא בשם פסיקתא. וכתב בפרשת תולדות (כ"ז ג') : ובמדרש לקח טוב ציד קרינן צידה כתיב, מכאן רמז להלכות שחיטה שהן חמשה דברים שמפסידין את השחיטה שהיה דרסה חלדה הגרמה ועיקר, והמדרש הזה חבור ר"ט ב"ר אליעזר הנקרא מדרש פסיקתא [זוטרתא] ונדפס ממנו מספר ויקרא ואילך, וספר בראשית וספר ואלה שמות נמצאים בכ"י, ובתוך החבור כתב שחי בשנת ד"א ותת"ן לבריאת עולם עכ"ל. ועוד (וישב ל"ז ד') ובמדרש לקח טוב לשלם חסר וי"ו כו'. (וארא ח' י"ב) ובמדרש לק"ט והיו לכנם כו'. (בא י"א ז') ובמדרש לק"ט לשנו כתיב חסר כו'. (שם י"ב ז') מסכים למה שכתב בעל לק"ט. (שם שם ט"ו) ונדרש בלקח טוב להביא שאר כל שהוא שאור. (בשלח ט"ו י"א) ומדרש לקח טוב כו'. (שם) ובמדרש לק"ט נדרש כו'. (שם ט"ז י"ב) ובמדרש לק"ט שמעתי את תלונת למה חסר וי"ו וכו'. (יתרו י"ח כ') והזהרתה ובמדרש לק"ט. (שם י"ט ג') ובמדרש לק"ט כו'. ואמנם במקום אשר העתיק מדרש מר"ט בספר ויקרא במדבר והדברים, יכנהו בשם פסיקתא, כשם הניתן לו בשער הנדפס, ולרוב מוסיף עוד את שם המחבר וכתב : „בפסיקתא מר' טוביה" „וכן כתב ר' טוביה בפסיקתא שלו" „והכי נדרש בפסיקתא מר"ט" כמו : (במדבר א' ע"ז, שם י"ז, שם כ' ומ"ב, שם ג' ד' ול"ט, בהעלותך י' ל"ה, שלח ט"ו ל"ח, חקת י"ט ב', פינחס כ"ח כ"ו, שם כ"ט ב', שם כ"ט ל"ה, דברים ג' י"א, כי תבא כ"ח ב', תהלים ק"ז כ"ג), בכל אלה מזכיר את הלקח טוב בשם פסיקתא ועל שם מחברה ר' טוביה. ואולם לפעמים כותב, פסיקתא סתם והכונה גם כן על הזוטרתא. כמו : (בהעלותך י"ב י"ב, לפניה א' י"ב, ובפי' ואתחנן ד' י"ב ו')... מביא פסיקתא פ' ואתחנן. והנה לפעמים מביא גם שני השמות יחד, לקח טוב ופסיקתא ואולם במקומות האלה אין הכונה על הלקח טוב של ר' טוביה, אלא כונתו על ספר לקח טוב מר' משה נאגארה אשר נדפס בקושט' בשנת של"א. (מהר"ם נאגארה היה מרבני דמשק ושם מת בשנת ה"א שמ"א), כשמביא בעל מנחת שי דברים בשמו, לפעמים אומר בפירוש ובלקח טוב לה"ר משה נאגארה (יתרו י"ט כ"ד), וכן דרש החכם כמהר"ר משה נאגארה בס' לקח טוב שחבר על התורה (אחרי מות י"ח כ"ב). ונמצא גם שמביא דברים על שם שניהם יחד ומפרש ביחוד שמותם כמו : (בפ' אמור כ"א ג') וכן כתבו בלקח טוב על התורה לכמה"ר משה נאגארה ובפסיקתא דר"ט ב"ר אליעזר. אך שם (כ"א י"א) כתב ובפסיקתא דר' טוביה ולקח טוב, וכן עוד שם (כ"ג י"ג). וגם בהקדמתו לספרו מנחת שי (שהוציא לאור ידידי הרב החכם הכולל מהר"א יעללינעק) הביא בדף ט"ז והרי אמרו בפסיקתא פרשת המלך [דברים י"ז י"ח] וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר מלפני הכהנים הלוים [חסר : שתהא מוגהת מפי הכהנים והלוים] ובלקח טוב מלפני הכהנים הלוים שמגיהו מספר העזרה ע"פ ב"ד של ע"א. ואף שכתב סתם כונתו על הלקח טוב של מהר"ם נאגארה. ומה שהביא מהפסיקתא היא בזוטרתא (דף ע"ו ע"ד). כי לפעמים כותב פסיקתא סתם (מה). גם מן הלקח טוב לחמש מגלות העתיק כמה דברים כמו : (רות א' ח') יעשה ה' עמכם חסד. (שם ג' ה') ובמדרש לקח טוב לר' טוביה ב"ר אליעזר כו'. וכן באיכה

ב'

(מה) ראיתי להעיר כאן שבעל מנחת שי מזכיר לפעמים פסיקתא סתם וכוונתו על הפסיקתא הישנה, כמו : (בראשית א' י"ד) מארת כתיב בפסיקתא דהחודש. (נשא ז' א') ובפסיקתא כלת כתיב. (פנחס כ"ט ב') והכי איתא בפסיקתא, הוא בפסקא בחודש השלישי ק"כ ע"ב. (מ"ב ג' כ"ז) וכן דרשו בפסיקתא החמה כתיב הוא בפסקא כי תשא. (מ"ב י"ז י"ג) כל נביאו נביאי קרי, ויש בו דרש בפסיקתא, הוא בפסקא נחמו. (ישעיה מ"ג י"ד) ובמדרש פסיקתא הובא בילקוט זכריה רמז תק"ע וישעיה רמז ש"ז. המאמר אשר הביא הילקוט בזכריה שם הוא בפסיקתא רבתי פ"ח פסקא ויהי בעת ההיא, ובטעות נרשם בילקוט פסיקתא : וצ"ל פסיקתא רבתי, והמאמר מישעיה הוא בפסיקתא פסקא בחודש השלישי (ירמיה כ"ב כ"ד) ובפסיקתא משם אתקנך משם אני נותק מלכות בית דוד. הוא בפסקא שובה, ומובא בילקוט ירמיה רמז ש"ג. (לפניה א' י"ב) בילקוט משלי ג' בשם פסיקתא מהוכך ממה שחנוך הוא בפסקא עשר תעשר. וכן בהקדמתו לספרו מנחת שי לד 20 ודרשינן בפסיקתא אלה הדברים אעשה לא כתיב אלא עשיתם, מובא בילקוט ישעיה רמז שט"ז והוא בפסקא פרה, ונראה כי לא ראה הפסיקתא והביאה רק ע"פ הילקוט, וכן הביא את הרבתי כמו שמצא בילקוט כמו : (לפניה א' י"ב) אחפש את ירושלים בפסיקתא רבתי א"ר אחא לא תהא קורא אחפש בסמ"ך אלא אחפש בשי"ן, הוא ברבתי פ"ח פסקא והיה בעת ההיא, ומובא בילקוט לפניה רמז תקס"ז. (משלי כ"ה ח') אל תצא לרב בפסיקתא אל תצא לריב לרב כתיב, לעולם אל תהיה רץ אחר המריבה, הוא ברבתי פכ"ב פסקא תניינא דעשרת הדברות, ומובא בילקוט משלי רמז תתקס"ח, ונרשם בצדו פסיקתא רבתי.

לא) ר׳ אברהם אבלי. בעל מגן אברהם על שלחן ערוך או״ח חבר פירוש על הילקוט הנקרא זית רענן, ובו הביא כמה פעמים הפסיקתא זוטרתא אך תמיד בראשי תיבות פ״ז. (חקת ס״ד ע״ג) מטמא אפילו מפרפר, בפ״ז מסיים זה חומר בשרץ מבמת שהשרץ אפילו מפרכסת מטמא כו׳ והשיג שם על דבריו. והוא לפנינו בזוטרתא חקת נ״ד ע״ב. (פנחס ס״ז ע״א) ובפ״ז כתב בא הכתוב להפסיק בין נדבות לנדרים, והוא בזוטרתא סוף פ׳ פנחס כ״א ע״ג. (כי תבא ע״ו ע״ב) תנופה שתי פעמים בפ״ז גרס הנחה שתי פעמים וכן עיקר, הוא בזוטרתא כי תבא פ״ג ע״ג. והכריע שם כגי׳ ר״ט נגד גי׳ הספרי. (האזינו דף ע״ז ע״א) ובפ״ז גרס אלו אינו אלא משה ככל העולם, הוא לפנינו (דף ל׳ רע״א).

לב) ר׳ דוד אב״ד דק״ק בערלין. מחבר פירוש קרבן עדה ותוס׳ שירי קרבן על הירושלמי, הזכיר את הלקח טוב: במס׳ יבמות פ״ב ה״ד בתוספותיו „שירי קרבן״, בזה הלשון: אשת חמיו אסורה מפני מראית העין. ר״ת פסק כירושלמי דאשת חמיו אסורה מפני מראית העין, ול״ק מברייתא דתני בה מותר אדם באשת חמיו, גם בפסיקתא פ׳ אחרי [דף כ״ד ע״ב] כתב דאשת חמיו והורגו אסורים מפני מראית העין, אלא דכתב נמי דחורגה הגדלה בין האחים אסורה מפני מראית העין, וזה דלא כבבלי סוטה פ״ה [דף מ״ג ע״ב] כו׳ ע״ש (מח).

לג) ר׳ משה מרגליות. מחבר ספר פני משה פירוש על הירושלמי, והוא בתוספותיו „מראה הפנים״ הזכיר את הלקח טוב במס׳ הוריות פ״א ה״א, וז״ל: וכן מבואר בהדיא בספרי זוטא הנקרא פסיקתא, דגרס שם: ישגו יכול יהו חייבין על שגגת מעשה, ת״ל ונעלם, אין חייבין דבר על שגגת מעשה שלא ידעו איסורו של דבר והורו בו להיתר. ולפי הצעה זו נראה שחשב זה המחבר שהספרי זוטא הוא הוא הפסיקתא, וכבר העיר בעל שם הגדולים (ערך פסיקתא סי׳ ק״ז) על שגגתו וכתב: דספרי זוטא לחוד ופסיקתא זוטרתא לחוד. ואמנם יש להציל על הרב פ״מ שלא נחשבהו כטועה בדבר פשוט וידוע כזה, ונאמר כי טעות נפלה בלשונו של הרב וכן רצה לומר: וכן מבואר בהדיא בספר הנקרא פסיקתא זוטא, ובאמת זה המאמר נמצא בפסיקתא (ויקרא ו׳ רע״א).

לד) ר׳ יעקב חאגיז. (נפטר תל״ד) בחבורו הלכות קטנות בחלק ב׳ סי׳ ש׳ כתב: בחלק הראשון כתבתי דמטעמא שכתבו בחסרה המרה טועמין הכבד, דדוקא כשהכבים קיים ולא

גם אעיר עוד שבעל ילקוט ראובני מציין לפעמים פסיקתא רבתי והוא בטעות, כמו בפ׳ כי תשא פ׳ כי ששת ימים עשה ה׳ מעשה בחסיד דהוה מטייל בבוכיתא דימאה וכו׳ וציין פסיקתא רבתי, והמאמר אינו ברבתי כי אם בפסיקתא הישנה פסקא עניה סוערה, והיא בהוצאה שלי דף קל״ז ע״א. ואף שהפסיקתא הזאת נמצאה גם ברבתי, המאמר מעשה בחסיד וכו׳ חסר ברבתי, והעירותי ע״ז במקומו הערה ל״ה, וחסר גם בדפוס ראשון שנדפס בפראג והילקוט ישעיה רמז שנ״ט מביאו בשם פסיקתא סתם.

ולא עוד אלא שבעל ילקוט ראובני ציין פסיקתא על מאמרים שאינם לא בפסיקתא דילן ולא ברבתי ולא בזוטרתא. בראשית פסוק ותרא האשה כי טוב עוף אחד ששמו חול וכו׳, וציין פסיקתא, ואינו בשום פסיקתא אלא בב״ר פי״ט, וטעות הוא בידו מפני שראה בילקוט איוב רמז תתקי״ז שהביא מדרש על ואמרה מלתעות עול וציין פסיקתא [וצ״ל פסיקתא רבתי והוא בפל״ג פסקא אנכי] ואח״כ הביא המדרש עוף אחד ששמו חול, וממנו לקח הראובני את המאמר, וחשב שהציון פסיקתא שייך גם למדרש הב׳. עוד שם בפ׳ ויאמר ה׳ אלהים הן האדם היה כאחד ממנו וגו׳ ועתה פן ישלח ידו פתח לו הקב״ה פתח של תשובה וכו׳ וציין פסיקתא, ובאמת לא נמצא בפסיקתא, רק מובא בילקוט בראשית רמז ל״ד בשם הגא דבי אליהו. לך לך, וידברו בני יוסף אל יהושע וכו׳, וציין פסיקתא והמאמר לקוח מילקוט יהושע רמז כ״ט, ושם מצוין פסיקתא, אבל בטעות כי המאמר הוא בספרי פ׳ פנחס, והוא לא חלי ולא מרגיש. וכן חיי שרה פ׳ ותמת שרה כששמע אברהם מהר המוריה וכו׳, וציין פסיקתא ובטעות והוא בפדר״א פל״ב, וכן מובא בשמו בילקוט. ועוד תרומה פ׳ וזאת הברכה פ׳ ברוך מבנים אשר, ואשא עיני והנה ארבע מרכבות במרכבה ראשונה סוסים אדומים נגד מחנה יהודה כו׳ עד זו מלכות הרביעית, וציין פסיקתא, אבל אינו כן ולקח דבריו מילקוט זכריה רמז תקע״ד ושם מצוין פסיקתא רבתי אבל בטעות, כי זה המאמר אינו לא ברבתי ולא בפסיקתא הישנה, כאשר העירותי במבוא להפסיקתא הערה כ״ב.

וראה זה דבר פלא איך זה המחבר היה נבהל בציוניו, בפ׳ משפטים כתב: איתא בפסיקתא רחום הוא מדת הדין שלא בעת צרה וכו׳, אבל חנון הוא בעת הדחק ע״כ. ואין כן בפסיקתא, אמנם בעל הראובני ראה בתוס׳ (ר״ה י״ז ע״ב) שכתבו הכי איתא בפסיקתא ותאמר ציון עזבני ה׳ וה׳ שכחני אותן שתי מדות עזבוני. וכן הוא באמת בפסיקתא רבתי פל״א פסקא ותאמר ציון סי׳ ז׳, ואח״כ כתבו התוס׳ מדעת עצמם ההבדל שבין רחום וחנון, והראובני חשב שכל דברי התוס׳ הם מן הפסיקתא, לכן ציין פסיקתא.

(מח) עיין תוס׳ יבמות כ״א ע״א ד״ה ומותר באשת חמיו הביאו את הירושלמי אשת חמיו אסורה משום מראית העין כו׳, וכן שני הורגין שגדלו בבית [אחד] אסורים משום מראית העין. וכתבו שר״ת פסק כירושלמי, והרא״ש הביא ג״כ הירושלמי וסיים כך כתוב בפר״ח ובעל הלכות נמי כתב כן. ואין ספק שרבינו טוביה לקח דבריו מפי׳ ר״ח או בעל הלכות כי הוא לא ראה את הירושלמי, ולא הביאו. ובמס׳ דרך ארץ פ״א איתא ג״כ ואשת חמיו ואשת חתנו הרי אלו מותרות לו. אבל אמרו חכמים אשת חמיו אסורה מפני מראית העין ובתה מותרת לו ע״כ. ואולי כוון אל הירושלמי. ושוב מצאתי בס׳ האשכול ח׳ ס״ת לד מ״ת ששאלו לרב האי גאון בענין זה שמתנגד הירושלמי להבבלי ע״ש, לכן רבינו טוביה ידע מזה ע״פ דברי הגאון רב האי ז״ל כי לא ראה את הירושלמי.

מבוא

כח) ר' מנחם ב"ר משה הבבלי. בחבורו טעמי המצות (חברו במאה הרביעית) בסי' צ' כתב: ושלא לאכול תולעת הפירות בצאתם לאויר שנאמר עד כל מרבה רגלים, טעמי מצות אלו מה שכתוב בפסיקתא ונטמתם בם חסר אל"ף מלמד שהטומאה מטמטמת הדעת ומרבה טפשות באדם. והוא לפנינו (דף ט"ו ע"ד).

כט) ר' חיים ויטאל. (נפטר ש"פ) הביא בס' עץ הדעת טוב, שהוא פירוש על התורה (ויחי כ"ו ע"א) קצת ענינים ממאמרו של ר"ט בפ' בלק על ענין המשיח וקראו בשם „פסיקתא פ' בלק".

ל) ר' ראובן הכהן, בעל ילקוט ראובני (נפטר בפראג תל"ג ומצבתו נדפסה בגל עד), העתיק מאמרים רבים מן הלקח טוב, וזכרו בשם פסיקתא זוטרתא, ולפעמים בשם פסיקתא סתם, אולם ציין הפרשה, והן אמנם כי לא היה צורך לפרט כל המקומות, אמנם מראותי בקצת מקומות טעותים בציוניו, על כן אמרתי כי טוב הוא לפרט קצתם: (פ' לך לך) פ' ואתה תבוא אל אבותיך בשלום כל העצים כשרים למערכה פסיקתא זוטרתא דף פ' ע"א. ויש לתקן ג' ע"ב. (פ' וירא) פ' באלוני ממרא פסיקתא כי תצא. והוא בדף ע"ט ע"ב. ויצא בפ' ויברך ה' אותך לרגלי פסיקתא כי תבא. והוא בדף פ"ד ע"ג. וישלח פ' ויפל על צואריו וישקהו פסיקתא דף מ"ג, הוא בפ' בהעלותך מ"ג ע"ד. שמות בפ' אות או מופת פסיקתא זוטרתא (דף ע"ג ע"ב, צ"ל ע"ג ע"א). יתרו בפ' אנכי ה' אלהיך י' מאמרות בפסיקתא זוטרתא פ' ואתחנן, והוא (דף ס"ח ע"ב). עוד שם פ' לא יהיה לך פ"ז פ' וזאת הברכה. והוא (דף צ"ג ע"ג). עוד שם פ' כבד את אביך כל א"ב כתיב בעשרת הדברות כו' פ"ז (דף ס"ח ע"ב). עוד שם ארבעה ווי"ן פסיקתא ואתחנן. והוא (בדף ס"ח ע"ב). תרומה פ' ועשו לי מקדש אמרה תורה לפני הקב"ה (פ"ז דף ג' ע"ב. צ"ל דף ב' ע"א). עוד הביא פעם אחת פסיקתא סתם ולא ציין מקומו, וכוונתו על הזוטרתא כמו בראשית בפ' נעשה אדם אולי אוכל נכה בו, ודומה לו נעשה אדם וכו'. והוא בזוטרתא פ' בלק (נ"ו ע"ג). ומספר ויקרא עד סוף הדברים ציין כמעט בכל פסוק ופסוק פסיקתא סתם, וכוונתו על הזוטרתא, ולפעמים רשם גם את הדף. ואמנם בפ' וזאת הברכה בפ' וימת שם משה כתב: מפרי פי איש ישבע בטנו זה ראובן, וסיים פסיקתא מובא בילקוט (יהושע דף ע"ה). (צ"ל ילקוט הושע רמז תקי"ו) והכוונה על הפסיקתא הישנה, ונמצא בפסקא שובה, ומכל זה נראה ברור כי המחבר ילקוט ראובני לא היה לו את הספר לקח טוב בשלמות, כי אם היה לפניו רק חלק שני הנדפס וממנו הם כל ההעתקותיו (מז).

ר'

(מז) לעיל באות ג' הבטחתי לדבר ברחבה ממנהגו בציוניו ומראה מקומות במדרשים אשר מהם שאב, ובפרט במדרשי הפסיקתות. ואחשוב כי לא יהיה צריך להעיר פה על דבר זה, אף שהחקירה במעשה המחבר הזה ומשפטו איננה מענין הדרישה אשר שמנוה פה למטרתנו. ובראשונה אסדר המקומות אשר שם ציין פסיקתא סתם וצריך להיות פסיקתא רבתי, והציון המקומות אנה נמצאים ברבתי. כמו בפרשת בראשית ויבדל בין האור ובין החשך מביא מאמר בשם פסיקתא סתם, והוא מן הרבתי פל"ו פסקא קומי אורי. פרשת נח פסוק ויהי המבול ארבעים יום. אותה שעה שניתנה תורה לישראל כו' פסיקתא דף ל"ז ע"ג. הוא ברבתי פ"כ פסקא מתן תורה, וצ"ל דף ל"ד ע"ג, וכוון לדפוס פראג. פרשת לך פסוק ויבא הפליט אהבת צדק זה אברהם ציין פסיקתא. והוא ברבתי פל"ג פסקא אנכי. פרשת וירא פ' ותצחק שרה בקרבה, ויאמר לה אלקנה אישה כו', ציין פסיקתא. והוא ברבתי פמ"ג, והמחבר לקח זה מילקוט שמואל רמז ע"ז ושם מציין לנכון פסיקתא רבתי, והסיום הלא אנכי טוב לך מעשרה בנים, הלא אני טוב לך אין כתיב כאן, הוא מאגדת שמואל פ"א, רק בילקוט שם חסר הציון על המאמר הזה, וחשב בעל הראובני שהוא ג"כ בפסיקתא. פרשת וירא פ' הגוי גם צדיק ציין פסיקתא והוא ברבתי פמ"ב פסקא וה' פקד את שרה. עוד שם פ' הר המוריה ציין פסיקתא, והוא ברבתי פ"מ פסקא בחודש השביעי. שם בפ' ויקח את המאכלת ציין פסיקתא, והוא ג"כ ברבתי שם. עוד שם בפ' הנה האש ג"כ כן. בפ' תולדות בפסוק ויזד יעקב נזיד הוא מבשל עדשים פסיקתא, הוא ברבתי פי"ב פסקא זכור אות ד'. שם בפ' ויאמר עשו הנה אנכי הולך למות ציין פסיקתא, הוא ברבתי פסקא זכור אות ה'. פ' ויחי פ' ושכבתי עם אבותי דרש ר"ל כו', הוא ברבתי פמ"א פסקא תקעו שופר אות ה'. פרשת יתרו פ' וירד ה' א"ר אבדימא דמן חיפה כו', הוא ברבתי פכ"א פסקא עשר דברים אות ז'. פ' משפטים פ' עבד עברי ד"א אחפש ירושלים בנרות ילקוט לפניה דף פ"ד ע"ב בשם פסיקתא, הוא בילקוט רמז תקס"ז, והוא ברבתי פ"ח פסקא והיה בעת ההיא אות ג'.

ונמצא ג"כ אשר בעל הראובני ציין לנכון פסיקתא רבתי, אולם לא רשם מקומו ברבתי לכן אמרתי להביא כל המקומות ההן ולרשום באיזה פסקא נמצאים המאמרים שהביא, כמו פרשת בראשית פסוק וייצר ה' את האדם, ציין פסיקתא רבתי, והוא פ"ח פסקא והיה בעת ההיא, ולקח דבריו מילקוט רמז תתקכ"ט. פ' וירא פ' וה' פקד את שרה, הוא פמ"ב פסקא ל"ה. פ' תולדות פ' ויהי כי זקן יצחק והוא בפמ"ז פסקא אחרי מות אות ג', מובא בילקוט איוב רמז תתק"ח, פ' וישלח פ' ויירא יעקב מאד והוא פי"ג פסקא מני אפרים אות ד'. פ' ויחי פ' קחם נא אלי ואברכם, והוא פ"ג פסקא ביום השמיני אות ד'. פ' בשלח פ' ויט משה את ידו, זה מובא בילקוט תהלים רמז תתע"ג בשם דב"ר. עוד שם בפ' אז ישיר הוא פי"ב פסקא זכור אות י"א, מובא בילקוט ישעיה רמז שכ"ח. פ' יתרו פ' אנכי ה' אלהיך. הוא פכ"א פסקא עשר הדברים אות ד', מובא בילקוט תהלים רמז תתע"ו. עוד שם שדלתני בסיני, הוא פכ"א פסקא עשר הדברים אות ט"ז מובא בילקוט ירמיה רמז ש'. שם לא תשא את שם ה', הוא פכ"ב אות ד'. שם כבד את אביך, הוא פכ"ג אות י'. פ' חקת בזכות מאמר אברהם יקח נא מעט מים הוא פי"ד פסקא פרה אות ג'.

וכן בספרו דבש לפי מערכת י' אות כ"ב הביא ג"כ דבריו על מן האדום האדום הזה וסיים פסיקתא כתב יד לרבינו טוביה ז"ל. עוד שם מערכת מ' אות כ"ח סיים ועיין פסיקתא פ' אמור. עוד שם מערכת צ' אות כ"ו לענין ציצית וסיים פסיקתא וכוונתו להזוטרתא ולקח דבריו מילקוט ראובני פ' שלח. שהביא שם במאמר שלפניו ושלאחריו. עוד שם מערכת פ' אות מ' ואפשר זה רמז מ"ש במדרש לקח טוב רוח הקודש אומרת הכסף נתון לך העץ נתן לך העץ רמז לע' יום ואותיות צ"ה גימטריא המן שבעבור הכסף של עשרת אלפים ככר העץ נתון לך, גימטריא נ' שנתלה על נ'. וזה לקח מס' מנות הלוי להר"ש אלקבץ. עוד שם מערכת צ' אות כ"ט. ואות ל"ח הביא דבריו לענין ציצית ע"ש.

גם בספרו נחל קדומים פ' בהעלותך בענין סמיכת בני ישראל על הלוים הביא דברי רבינו ע"ש.

לט) ר' זאב וואלף איינהארן. מחבר ספר מדרש תנאים ביאור על ל"ב מדות דר"א בנו של ריה"ג, הביא הרבה פעמים הפסיקתא זוטרתא, ונסתייע ממנה בפירושו, כמו: (דף ג' ע"ב. ד' ע"ג. ה' ע"א וע"ב וע"ג וע"ד. ו' ע"א וע"ב וע"ג. ח' ע"א. י"ג ע"ג. י"ח ע"ד. י"ט ע"א ע"ג. כ"א ע"א. כ"ג ע"ג. כ"ה ע"א וע"ג וע"ד. כ"ט ע"ב. ל"ב ע"א. ל"ח ע"ב)

מ) ספר האסופות כתב יד. בהיותי כעת בוויען ראיתי אצל ידידי הרב הגדול החכם המהולל מהר"ם דר' גידעמאן הכתב יד הזה, והוא בטובו שאל לי שמה הכ"י על ימים אחדים ומצאתי שם שהביא את הלקח טוב, ואולי שאב המאסף הזה את הדברים האלה מספר שכל טוב אשר מביאו הרבה פעמים באסיפתו. ובעל שכל טוב הביא את הלקח טוב בספרו (עיין לעיל בסי' זה אות ב') ובסי' שס"ז דף נ' ע"ג הביא בתחלה מאמר אחד משכל טוב ואח"כ הביא: וכתב רבי טוביה בלקחו הטוב בפ' אשה כי תזריע על פסוק וכפר עליה הכהן וטהרה לאכול בזבחים שהרי לבעלה היא טהורה, והשוטים אשר חדשו דתות שמקרוב באו ולא שערום אבותינו וטעו לומר בכל קודש לא תגע זה בעלה כו'. (הבאתי לעיל סי' ח' אות י"ד). וכן עוד שם דף קנ"ח ע"ג כתב רבי טוביה בלקחו הטוב בפרשת ואלה המשפטים כמהר כמה ר', היינו מאתים זוז, ורבותינו דורשין כמוהר הבתולות היו לו לכתוב מהר בתולות, מאי כמהר הבתולות, כ"ה יתירה, היינו כ"ה שקלים ושקל ד' דינרין היינו מאתים זוז. והוא לפנינו (משפטים כ"ב ט"ז):

מא) ספר אמרכל. נודע בין גדולי הפוסקים ונזכר בשה"ג ח"ב אות א' סי' 117. והוציאו לאור הרב הישיש הרנ"נ קורוניל בין חמשה קונטרסים ושם בהלכות סוכה (דף כ"כ ע"ב) הביא וז"ל רבותינו שבוורמש אין אומרים זמן ביו"ט שני אלולב וכן כתב רש"י שקבל מרבו ר' יעקב בר יקר שאין אומרים זמן ביו"ט שני אלולב וכן בלקח טוב עכ"ל.

מב) ר' חיים חזן. בספרו שנות חיים דרשות נדפס בוויניציא הביא הפסיקתא זוטרתא דפ' מסעי (דף ק"פ ע"ב) ובפ' שופטים בדף (קנ"ט ע"א):

מג) התוי"ט רפ"ד דתמורה הביא בשם הפסיקתא זוטרתא מפרשת ויקרא.

מד) הרב מהר"ם די לונזאנו. בספרו אור תורה בפ' בהעלותך הביא הפסיקתא זוטרתא.

מה) הרב מהרא"ז מרגליות. בספרו שם אפרים מביא בפ' בהעלותך הפסיקתא זוטרתא בענין עבודת הלוים ומפלפל בה הרבה ומגיה בה ע"ש.

והנה עמלתי עד כה לקבץ על יד כל המקומות בספרים שונים ראשונים ואחרונים אשר שמו מזכרת לפסיקתא זוטרתא היא הלקח טוב בדבריהם (נ). ולא יושת בי אשם על כי הצבתי לי ציונים יותר מן הצורך לתכלית שלפנינו. על זה אענה כי אמנם לא לריק יגעתי לא להבל ותהו הרביתי ציונים והרחבתי הדוגמאות, אבל נחוצים לנו הדברים, כי מהם נלמד לדעת היטב מחשבותיהם ומשפטם על דברי הספר הזה, וממשפטם אף נדעה לערוך את ערכם ואת תועלתם אשר השיגו בפרקי זמנים שונים, ויען כי יקר לנו הדבר לדעת זאת על כן ניחד לו פרק מיוחד.

(נ) הרב החוקר הגדול ריט"ל צונץ בספרו גד"פ צד 296 העיר כי הרב אברבנאל בפרשת וזאת הברכה הביא את הפסיקתא. כי ז"ל: ומה נמרצו דברי המדרש בפסיקתא שזכר רש"י בפי' הכתוב הזה והוא שישראל היו ראוים לברכה לפי שהם סובלים צרות ורואים שהקב"ה נושא פנים שוחקות אל העמים כו'. אולם ברור כי המלה בפסיקתא סות בטעות, וצ"ל בספרי והובא ברש"י במאמר דבר אחר אף חובב עמים אף בשעת חיבתו של או"ה שהראית לאומות פנים שוחקות כו'.

לא ניקב אלא שנתרוקנה דכבד כועס אינו בולע, וכן מצאתי בפסיקתא. והוא לפנינו בזוטרתא (שמיני י״ד ע״ג).

לה) ר׳ דוד פרדו. בפירושו הארוך על הספרי אשר קראהו בשם ספרי דבי רב, מזכיר את הפסיקתא זוטרתא בכמה מקומות בספרו.

לו) ר׳ משה פראנקפורט. המוציא לאור את המכילתא באמשטרדם עם פירושו הנקרא זה ינחמנו, מזכיר בפירוש הזה את הפסיקתא ונסתייע ממנה בפירוש כמו: (בא דף ו׳) ומביא מאמר מן הפסיקתא, וכוונתו לזוטרתא פ׳ ראה (דף ע״ה ע״ב). עוד שם (דף מ׳ ע״ד) וכן נראה מדעת רבינו טוביה בפסיקתא פ׳ אמור, וכ״ה לפנינו שם, (שם ס׳ ע״ד) מדברי רבינו טוביה בפסיקתא פ׳ אמור. (בשלח דף ל״ד ע״ד) ובפסיקתא דהברכה, הוא לפנינו (דף ל״ג ע״ב). (משפטים ס״ד ע״ג) ובפסיקתא פ׳ קדושים, הוא (דף כ״ד ע״ג).

לז) ר׳ יעקב דליקאטש. בחבורו אמרי נועם הנספח אל פירושי מקראות גדולות שנדפסו באמשטרדם הביא מאמר מן הפסיקתא בפירושו לבמדבר (ל״ב ל״ג). ונמצא המאמר בזוטרתא (דף ס״ג ע״א).

לח) ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי (חיד״א). (נפטר בשנת ה׳א תקס״ז), האריך דברים על אודות הספר ומחברו בספר שם הגדולים בערך רבינו טוביה, ובערך פסיקתא זוטרתא. ובשאר ספריו הביא במקומות הרבה את הלקח טוב, ונסתייע ממנו בדרשותיו, בין לענין הלכה, בין לענין אגדה. והנני להרשים פה המקומות בספרו הגדול ברכי יוסף אשר שם מזכיר את הפסיקתא זוטרתא הנדפסת מכבר, או גם מאמרים אשר לקח מתוך הכתב יד על בראשית ושמות. ראה ברכי יוסף אורח חיים (סי׳ ח׳) מביא הנדפסת מפ׳ אמור וגם הכתב יד מפ׳ לך לך. עוד (בסי׳ ח׳) כתב והכי אמרו בפסיקתא דבר אל ב״י פרט לנשים. הוא בפ׳ שלח (כ׳ ע״ב). (שם סי׳ כ״ד) בענין ציצית פסיקתא פ׳ שלח וע״ש באות ד׳ כתב דברי הפסיקתא נוטים לדברי רב נטרונאי. (שם סי׳ קס״ז) בשיורי ברכה כתב ור׳ טוביה בפסיקתא פ׳ עקב גרים וכו׳. (שם סי׳ ק״פ) בשיורי ברכה: ועתה ראיתי בפסיקתא זוטרתא פ׳ עקב שכתב ומאחר שכיסו השלחן לברך ברכת המזון כו׳, ומשמע מדברי הפסיקתא שהיו נוהגים לכסות משום בהמ״ז. וראה עוד (בסי׳ ר״ט) בשיורי ברכה ובפסיקתא זוטרתא לרבינו טוביה כתב דאם נסתפק אם בירך מעין ג׳ חוזר כו׳. (סי׳ רמ״ג) סיים לעיין בפסיקתא פ׳ אמור. (סי׳ תקכ״ז) מביא ראיה מדברי הפסיקתא פ׳ בשלח בכתב יד לענין עירוב ע״ש, והוא לפנינו בשלח ט״ז כ״ג. (בסי׳ תקפ״ה) כתב הכי אשכחן במדרש פסיקתא פ׳ לך לך בכתב יד גם בפ׳ אמור בענין דילפינן לכם מעומר. גם ביו״ד (סי׳ ל״ז) בשיורי ברכה: ואתה תחזה בפסיקתא זוטרתא פרשת קדושים כו׳.

גם בספרו עין זוכר נמצא זכרון הפסיקתא, מערכת א׳ אות נ״ו, מערכת ד׳ אות כ״ז, מערכת ו׳ אות י״ז.

וכן בספרו מדבר קדמות מצאתי זכרונה. מערכת ב׳ אות ט״ז והביא מאמר הפסיקתא שבפ׳ תרומה בכתב יד. מערכת ח׳ אות ט״ז כתב: ראיתי בפסיקתא זוטרתא כתב יד מן האדום האדום הזה גם זהובים אדומים שאל לו עשו כו׳, והוא לפנינו תולדות כ״ה ל״ד. מערכת ע׳ אות י״ח הביא הזוטרתא פ׳ פנחס (מט).

וכן בספרו פני דוד על התורה מזכירה בפ׳ תולדות כ׳ ע״ב וכתב: מצאתי בפסיקתא זוטרתא של רבינו טוביה ז״ל על בראשית שמות בכתיבת יד (שלא נדפסת אלא על ויקרא ואילך), שכתב וז״ל מן האדום האדום הזה גם זהובים אדומים שאל לו עשו כו׳, והוא המאמר שהביא גם בספרו מדבר קדמות, והוא לפנינו תולדות כ״ה ל״ד. ועוד שם דף כ״א ע״ב על והנה באר בשדה כתב: בפסיקתא זוטרתא על בראשית שמות כתב יד לרבינו טוביה ז״ל והנה באר זה תורה, והנה שם ג׳ עדרי צאן משה אהרן ומרים שבזכותם נתנו לישראל ג׳ מתנות טובות, כי מן הבאר ההיא ישקו אלו ישראל שקבלו התורה להגות בה יומם ולילה כו׳ כו׳, והוא לפנינו ויצא כ״ט ג׳. עיין שם הערה י״ד.

וכן בספרו פתח עינים. ערכין דף י׳ הביא וכן בפסיקתא. והוא בזוטרתי ע״ש.

וכן

(מט) ומה שהביא במערכת ב׳ אות ד׳ וז״ל וכן אמרו בפסיקתא על פסוק אחפש ירושלים בנרות כו׳, כוונתו להרבתי פסקא ח׳, מובא בילקוט צפניה רמז תקס״ז.

י׳ סי׳ י״ט), ובעל שורש ישי כתב עליו שכראותו את הספר לקח טוב: שמח לבי ויגל כבודי בדבריו (שם סי׳ כ׳) ובעל מנחת שי יכנהו בשם: מדרש פסיקתא, ואת מחברו יכנה בשם שבת רבינו, והכנסת הגדולה משתמש בדבור ההצעה: שנינו בפסיקתא כדרך שמשתמשים על המשנה וספרא וספרי. (שם סי׳ כ״ג) ומן הטעות אשר טעה הרב בעל מאור עינים (עיין לעיל אות ג׳) והשב שהפסיקתא בכללה היא חבור ישן נושן, ורק ר״ט בר״א הוסיף בה דברים, אנו למדים כמה הוקיר את המדרש הזה, עד שנחשב בעיניו כאחד המדרשים הקדמונים. ואף כן נראה מדברי הרב בעל תשובה מאהבה בסי׳ ל״ה מתשובותיו שהחזיק את הפסיקתא להבור ישן ובן זמנם של חכמי התלמוד. ואף שגם הוא שגה בשגגת בעל מאור עינים (עיין לעיל אות ג׳) עכ״פ נלמד משגגתו על מחשבתו הטובה אשר חשב על הלקח טוב להרימה ברום מעלת המדרשים הישנים אשר נתקבלו לכל ישראל.

ואמנם אם אמרנו מחכמי ספרד כי לא השגיחו כל כך על הספר הזה אין זה מכוון כי אם על הראשונים, אבל האחרונים, אשר גלו מארצם הגלת שלמים וילכו רובם אל ארצות המזרח וישבו שמה, הם ובניהם ובני בניהם דרשו את הספר הזה בחבה יתירה והשתמשו בו בכל עת כאשר ראינו ברשימת המעתיקים (אות י׳) שבמה מגדוליהם שאבו ממנו וסמכו עליו בדרשותיהם. ונחדל לפרטם בשמותם רק נזכיר אחד מהאחרונים בהם בזמן והוא הרב הגאון ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי, אשר עדותו נאמנה מאד מעדות מאה אחרים. הרב הזה בספרו שם הגדולים (ערך פסיקתא סי׳ 107) קראו בתואר התהלה: הגאון רבינו טוביה ב״ר אליעזר, וכתב בספרו ברכי יוסף (או״ח סי׳ ח׳) וידוע דסתם פסיקתא הוא מרבותינו ז״ל, והוסיף להתפלא (שם סי׳ ח׳) על הפוסקים שלא נסתייעו בהלכותיהם מן הפסיקתא, מכל זה אנו רואים ברור כמה גדלה מעלת הספר בעיניו, וכמה הוקיר ערכו.

אולם מלבד אשר הלקח טוב היה למקור לבאים אחריו בהרבה מדרשי ההלכה ואגדה וברמזיו ורשימותיו והמורותיו ונוטריקיו, הנה גם פירושיו לפי פשוטו של מקרא, משכו את עיני המפרשים עליהם והעתיקום והשתמשו בהם, מי לנו גדול בין הפשטנים מרבינו שמואל בן מאיר (הרשב״ם) וראינו שהוא סומך בפירושיו על הלקח טוב ומעתיקו (לעיל סי׳ י׳ אות ד׳) וכן בעל מנחת יהודה לקח מפירושיו (שם אות י׳) אך השמוש היותר גדול השתמש בו בעל מנחת שי והר״ש אלקבץ בספריו מנות הלוי ושורש ישי. ונוסף על זה כבר הראנו לדעת כי כמה מן המחברים הביאו פירושיו סתם מבלי להזכיר שם אמרם עליהם וסמכו עליו בפירושיהם. ומכל זה יוצא לנו ברור כי חכמי ישראל בדורות שונים ובארצות שונות אמרו לספר לקח טוב חפצי בו, וכבוד עשו לו בספריהם ומשפטם עליו היה לשבח ולתהלה בקרב הארץ.

יב) מספר כתבי יד מהלקח טוב ואנה נמצאים.

מן המדרש הזה נמצאו כמה העתקות באוצר ספרים שונים. ולפי מה שנודע לי עולה מספר כתבי יד הנמצאים על חמשה, והנני לרשמם פה: א) כתב יד ירושלים. וקראתיו על שם ירושלים כי הוא הוא הכ״י אשר זכיתי בו באמצעות ידידי הרב החכם רשזח״ה והוא היה מונח לפנים בירושלים עד אשר השיגתהו ידי. ב) כתב יד פלארענץ הוא הכ״י אשר נשלח אלי מאוצר הספרים אשר בשם בהשתדלות המיניסטעריום וציר עסטעררייך היושב ברומא וכולל ספר בראשית שמות ויקרא. ג) כתב יד פעטערסבורג הוא הכ״י אשר לפנים היה קנינו של אב״ן רש״ף והממשלה הרוסית קנתה את כל כתבי יד, ונספחו אל האסיפה הראשונה בעקד הספרים דשם. ועתה מונח הכ״י הזה באוצר הספרים של הקיסר בפ״ב. וכולל ספר שמות לבד. ד) באוצר הספרים שבאקספארד (Hunt 397) נמצא כתב יד הכולל ספר שמות לבד ולא ראיתיו, אבל ידידי הרב החכם מהר״א נייבויער הודיעני שנמצא שמה. ה) עוד נמצא כתב יד מלקח טוב בפעטערסבורג. באוצר הספרים שם № 245 אשר יכיל פ״ו דפים, והוא מהאסיפה הראשונה מכתבי יד של אב״ן רש״ף, אשר קנתה הממשלה, ואני שאלתי את ידידי הרב החכם דר׳ הרכבי בפ״ב על אודותיו, וכתב לי שהכ״י הזה הוא תכריך עלים שונים שלמים ומקוטעים מפוזרים וקרועים קצת על קלף וקצת על נייר ובכתיבות שונות, מרובע, חצי מרובע, ומשיטא, הכל בערבוביא אבל זה נראה מתוכן העלים שהפירושים הם על ה׳ חומשי התורה. והחכם הנזכר שלח אלי בטובו דוגמאות

מכל

יא) משפט הבאים אחריו על יקרת הספר.

אם נבינה בהמון המחברים האלה אשר כלם אנשי שם בישראל, נמצא כי רק אחרים מן החכמים אשר גדלו ונתחנכו בלמודים בארצות ספרד מביאים דברי הלקח טוב בחבוריהם, ומחכמי ספרד הקדמונים לא מצאתי אף אחד אשר השתמש בפירושיו, והאחד אשר מזכירו, הוא ר' אברהם בן עזרא ומזכירו לגנאי. וכבר רמזנו על זה (לעיל ריש סי' י') כי גם הרמב"ם הספרדי מדבר בגנות הדרשנים היונים, ומדעתנו שגם ר' טוביה ישב בארץ יון והרביץ שם תורה, קרובת ההשערה שבדברו מן הדרשנים היונים, שכלל גם את ר' טוביה עמהם, ואם הדבר הוא כן, אז בלי ספק לא שת הרמב"ם לבו לפסיקתא לעשותה מקור לספרו יד החזקה, ואם בכל זאת החליט הרב אזולאי בספרו ברכי יוסף לאורח חיים סי' ח' „שכמה דינים מהרמב"ם הורה גבר מרן בכסף משנה דמקורם הוא מהפסיקתא", אין דבריו אלא דברי תימה, כי בשום מקום לא מצאתי בכסף משנה שמראה מקום על הפסיקתא זוטרתא להוכיח שהרמב"ם לקח ממנה איזה דין מן הדינים, ואולי כיון בזה על דברי הכ"מ בהלכות מלכים (פ"א ה"ז) שכתב שמה שפסק שם הרמב"ם שבמינוי שררה, רק אז הבן ממלא מקום אבותיו, אם נוהג כמנהג אבותיו, זה לקח מהפסיקתא, וחשב הרב אזולאי שהכונה על הפסיקתא זוטרתא, אבל אין אפשר לומר כן כי לא נמצאה הלכה זו בפסיקתא זוטרתא, אבל היא בפסיקתא הישנה פסקא אחרי מות (דף קע"ג ע"ב). אך במקום אחד ביד החזקה (הלכות דעות פ"ה הי"א) נראה שהרמב"ם לקח מאמר מן הפסיקתא זוטרתא ששם כתב: דרך בעלי דעה שיקבע אדם מלאכתו . . . . ואח"כ יקנה בית דירה ואח"כ ישא אשה. . . . . אבל הטפשין מתחילין לישא אשה . . . . וכן הוא אומר בקללות אשה תארש בית תבנה כרם תטע, כלומר יהיו מעשיך הפוכין. וקרוב למדרש הזה ובלשון הזה נמצא בפסיקתא זוטרתא (כי תבא פ"ד ע"ל) ועל כן יש לשער שהרמב"ם לקחו משם (עיין דברי הר"ש בלאך בהערה 41 להולדות רש"י). אמנם מזה נראה להפך ממה שכתב הרב אזולאי שבשום מקום לא היה לו להרב כסף משנה סבה להראות מקור הרמב"ם מן הפסיקתא זוטרתא כמו כאן, ואעפ"כ החריש הכ"מ ולא רשם שמקור הרמב"ם מן הפסיקתא, אין זה כי אם שהכ"מ לא הגה הרבה בפסיקתא, ואולי לא ראה אותה ולא ידעה. והנה יצא לנו מכל זה שודאי היתה זאת הפסיקתא למראה עיני הרמב"ם ז"ל, וזה המאמר בהלכות דעות מאשר ישר בעיניו לקחו משם, אבל אין זה עוד ראיה שהרמב"ם ז"ל עשה את הפסיקתא למקור בהוצאת דינים ממנה, ואינו רחוק שבגנותו את הדרשנים היונים שכלל גם את ר' טוביה עמהם.

אמנם נגד זה גדול כבודו בעיני גדולי החכמים שבאשכנז וצרפת ואיטליא ובכל הארצות אשר שמעו את שמעו, וראו את הלקח טוב והגו בו, ויהי להם למקור נפתח בפסקי הלכותיהם ובדרושיהם ממנו הביאו ראיותיהם. והגאון הרד"ל זצ"ל העיר שהמסדר מדרש פרשת נשא כבר שאב מדברי רבינו טוביה וז"ל: בהגהותיו למדרש במדבר רבה סוף פי"א: דע שהרבה דרשות שבא בפ' י"א כתובים בפסיקתא זוטרתא דר' טוביה משמיה דנפשיה בלשון טוביה אמר ומזה נראה שהמסדר מדרש פ' נשא היה אחר ר' טוביה הנ"ל עכ"ל. וכן ראינו שכבר חכמים גדולים אשר היו אחריו כמו חצי מאה (תלמידי רש"י) סמכו על מדרשו כבעל מדרשי התנאים והאמוראים. בספר הישר לר"ת נתיחד ללקח טוב מקום כבודו בין קבוצת מבחרי המאמרים של גדולי בעלי התוס' הראשונים. בעל העיטור אחד מגדולי הפוסקים הראשונים חשב את הלקח טוב בין הגאונים (ח"ב כ"ז ע"א), וסמך על מדרשו כבעל מדרש חז"ל (שם ע"ב), ולא עוד אלא שמשתדל לפרש דבריו ולבארם (שם ל"ג ע"ד), וראינו גם כן איך בסבר פנים יפות קבל הרב בעל העיטור את מדרשו בענין ספירה ועטיפה ומילה במעומד, ואחריו נמשכו כל גדולי הראשונים וסמכו על קבלתו. ובעל אור זרוע הביא הלכה שהוציא רב יהודאי גאון מן הכתוב, וכתב שהלקח טוב הוציאה ממדרש אחר ולא הכריע, ובשבלי הלקט כשמזכיר את המחבר יכנהו בשם: רבינו טוביה, וראינו שהרא"ש והכלבו ורבינו ירוחם העמידוהו במדרגת הגאונים. כללו של דבר גדולי הראשונים שהזכירוהו כלם נתנו לו כבוד וסמכו עליו. ואם כן היה בחכמים הראשונים אף כי באחרונים אשר היו אחריו כמה מאות שנים להם היה ר' טוביה כבר גדול קדמון. הן מיד כצאת הפסיקתא ח"ב לאור בדפוס (שנת ה"א ש"ו) הלא מצא מקומו במסורת הש"ס בהתלמוד עצמו ושאר מדרשי הלכה של התנאים (לעיל אות

שלפנינו, ועל מגלת אסתר הוא המדרש אבא גריון מעורב עם הגדת חז"ל מגמרא מגלה. ובהרשימה נרשמה בטעות על שם Asimon, בדף האחרון כתוב: קניתי תוה"ר יצחק קטחי פה קשטיין שנת רל"ח לפרט קטן אני יוסף בן חביבי. ח) פירוש על רות לבד נמצא ג"כ ברומי בביבליאטהעק Angelica, בקובץ הגדול אשר מצא ג"כ דר' בערלינער ככתוב במ"ע מאגאצין שנה ראשונה גליון 11 צד 46 וסימנו של הקובץ הזה לפי הודעת החכם הנזכר הוא A. I. 2 אולם כעת השגתי דוגמאות מהפירוש הזה וראיתי כי מעורב בו פירש"י ופי' ר' טוביה יחד. ט) פירוש על קהלת ואיכה מונח באוצר הספרים שבפאריז קובץ 174 כרשום בקאטאלאג הנדפס צד 19 תחלת המדרש על קהלת הוא: כתוב טוב טעם ודעת למדני כי במצותיך האמנתי וסיומו: יביא אותי במשפט עליו אע"פ שעשה טוב. ותחלת הפי' על איכה: כתיב כי טוב קויתי ויבא רע. וסיומו: ונזכה לראות מלכות משיח בן דוד אמן: י) פירוש על רות נזכר ברשימה הנקראת (Cod. Harlien 269) ומזכירה הרמש"ש ברשימתו צד 2674. יא) פירוש על קהלת ישנו עוד באקספארד Cod. Reggio 58. מלבד אלה אשר רשמתי לא נודע לי אם ישנו עוד כ"י בעולם מן הספר לקח טוב.

יג. תכונת שלשה כתבי יד אשר היו לפני.

מן השלשה כתבי יד מהלקח טוב אשר בידי ואשר על פיהם תכנתי ההוצאה הזאת, היותר שלם הוא הכ"י ירושלים, הכתיבה והצורה החצונית מעידות שהוא כ"י ישן נושן, נכתב בשנת ה"א ק"ט, ומזמן כתיבתו כבר עברו חמש מאות ושמונה ועשרים שנה. צורת הכתב היא כתב רבנית ספרדית, וכתוב בסדר נאה, על נייר, בתואר פאליא, והגליונות רחבות. והוא כולל מדרש הלקח טוב על שני הספרים הראשונים בראשית ושמות. הנייר ודיו והכתב שוה בכולו, ונכתב מראש ועד סוף מיד סופר אחד, ספר בראשית מכיל ע"ב דפים וספר שמות ס"ט דפים, ולכל דף יש שני עמודים. בסוף ספר בראשית יש סיום מן המחבר: סיימנו ספר בראשית בפירוש לקח טוב. ובסוף ס' שמות כתוב: נשלם ספר ואלה שמות רוממות ותעצומות לצר עולמות. והסופר כתב בסיום הספר בזה הלשון:

„בי"ב ימים לחודש תמוז שנת ק"ט לפרט ע"י אברהם בכ"ר משה ב"ר מנחם דיין ז"ל, השי"י יזכני להגות בו אני וזרעי וזרע זרעי עד סוף כל הדורות, ויקיים עלינו מקרא שכתוב לא ימוש ספר התורה [הזה] מפיך והגית בו יומם ולילה למען תשמור [לעשות] ככל הכתוב בו כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל".

פעם אחת נמצא בפנים הספר הוספה שהוסיף המעתיק, והוא בתחלת פ' בא בפ' ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה, כתב: „ואני המעתיק שמעתי למה אמר בלשון בא אל פרעה ולא אמר לך אל פרעה לפי שג' מכות עתידין לבא עליו כמנין ב"א ואלו הן אח"ב" וזה לא נמצא בכ"י פלארענץ ופ"ב. וכן נמצאו בכ"י זה תוארי כבוד לשם המחבר ושם אביו, וכבר בררנו למעלה (סי' ד') שכל זה הוא הוספה מיד המעתיק.

הכ"י השני הוא כ"י פלארענץ. הכ"י הזה ראה הרב חיד"א וכתב בשה"ג (ח"א אות ט' סי' 4) „ובביבליאטיקא של הדוכוס בפירינצי מצאתי שם בס' בלוי קרוע פסיקתא על בראשית שמות כתוב בקלף ישן". אמנם לא בדק היטב כי זה הכ"י הוא על ס' בראשית שמות ויקרא. בקצת מקומות הכתב מטושטש. בתחלתו יש חסרון והדף הראשון מתחיל באמצע המאמר: החמס נחתם עליהם גזר דין שלא היו נוהגים על המשפטים ברכת ה' עברו דור הפלגה ולקו שנאמר ונעשה לנו שם וכו'. וזה המאמר בבראשית (ב' ט"ו) בפסוק ויקח ה' אלהים את האדם. ומתחיל: [כי אנשי דור המבול מפני] החמס, נחתם עליהם גזר דין כו'. העתקה לא נעשה מסופר אחד כי אם משני סופרים. האחד כתב כל ספר בראשית ובס' שמות עד והיו לכם למשמרת (שמות י"ב ו') ובפסוק הזה התחיל לכתוב סופר אחר וכתב בשני דפים עד המאמר: יצאו הארוז והדוחן, ושבת באמצע הפסוק: והיה היום הזה לכם לזכרון (שמות י"ב י"ד) ומשם והלאה שוב כתב הסופר הראשון עד: שמעו נא מקצת שבחו

שהוא

מכל החמשה ספרים, ומצאתי שאמת הוא שהכ"י הוא הלקח טוב, כי כל מה שכתוב בדוגמאות מצאתי בלקח טוב ה"א וח"ב שלפני.

מלבד אלה החמשה לא נודע לי אם נמצא כ"י מן הלקח טוב על התורה בעולם (נא). אמנם יען שפירושיו של רבינו טוביה על חמש מגלות קרא המחבר גם כן בשם לקח טוב, על כן חשבתי זאת למשפט, לרשום גם כל כתבי יד מן הלקח טוב על חמש מגלות, המפוזרים באוצרי ספרים שונים. א) כתב יד לחמש מגלות מונח בפארמא באוצר ספרי די ראססי ורשומו נומר 206 מקובץ כ"י שלו. וכתוב בראש הכ"י: קנין כספי אני כ"מ יוסף מריוירי (Revere) בכ"ר מנחם מריוירי ז"ל הגיע לחלק שמעיה מריוירי בכ"מ שמואל ז"ל מהנערים בשחלקתי עם אחי. ב) באקספארד (Cod. Uri 124) גם כן על חמש מגלות. וכתב וואלף בספרו (Th. 4. p. 825) שזה הכ"י נכתב על נייר ובסוף חתם הסופר אליעזר משה בן יואב. ג) באוצר הספרים בקאמבריטש קובץ 378 כאשר העירני במכתב ידידי הרב החכם מוהר"ר שלמה בן מאיר המכונה דר' שיללער. שהכ"י ההוא הוא על קלף בתמונת קווארט פ' דפים וקנ"ט עמודים בכתב רש"י, והסופר היה ספרדי, ונעתק בשנת מאלפ"י (ה"א קס"א 1361) ונמצא בו תוספת מרש"י. ואחר קהלת כתב המעתיק כתבתי פה בולונייא בחדש אייר בשנת ה"א ואברהם זק"ן בא בימים. ד) באוצר הספרים במינכען נו' 77. ה) באוצר הספרים של ידידי הרב החוקר הגדול מוהר"ר אהרן יעללינעק נ"י. וכעת הוא אצלי, כי החכם הגדול הזה בטובו וחסדו נעתר לבקשתי, לשלוח אלי הכ"י הזה, והנני נותן לו תשואות חן ואלף תודות על הטוב הזה. מן הכ"י ההוא הוציא הנ"ל לאור קצת לקוטים בלייפציג שנת תרט"ו. והכ"י נעתק שנת ה"א רמ"א לבריאת עולם (נב). ו) פירוש על מגלת רות לבד נמצא באוצר הספרים בפעטערסבורג ג"כ מכתבי יד של אב"ן רש"ף נומער 60 כן הודיעני אב"ן רש"ף (נג). ז) פי' על קהלת ורות נמצא ברומי בביבליאטהעק הנקראת Casanata כאשר הודיעני ידידי הרב החכם הגדול מהר"א בערלינער שסימנו S. I. 4. אבל לא נמצא על כל החמש מגלות כאשר חשב החכם היקר הזה. וכאשר השגתי העתקה מהקובץ הזה ראיתי כי חסר על שה"ש. ועל מגלת איכה הוא המדרש רבה

שלפנינו

(נא) עיין צונץ ג"ד פ' לד 294 שם כתב בהערה: ברשימה מכתבי יד שבקובץ ספרי אפפענהיים נמצא במערכת באור ומדרש כתב יד אחד בתואר פלאית אשר נרשם עליו פ"ז 5 והוא מתואר ברשימה בזה הלשון: באור רחב על התורה ועל חמש מגלות ועל כמה פסוקי תנ"ך על דרך פשט רמז דרוש סוד וגימטריאות וראשי תיבות הפלא ופלא, ובפ' ויגש נאום אני טוביה ב"ר אליעזר אומר, והוא בעל הפסיקתא, ולפי עניות דעתי הוא גם כן המחבר מזה הספר הנכבד ויופי הערך ע"כ. והנה דבר זה העירני לשאול על אודותיו את פי ידידי הרב החכם הר"א נייבויער להגיד לי פשר דבר, (כי ספרי אפפענהיים מונחים כעת באקספארד), והשיב לי במכתב כי זה הכ"י איננו ספר לקח טוב מר' טוביה בר"א, רק הוא פירוש על התורה על פי קבלה, ומובא בו הלקח טוב, וכן הודיע החכם הנ"ל ברבים בהצופה משנת ט"ו גליון 26. וכבר כתב כן גם הרב החוקר מהר"ש שטיינשניידער ברשימה הגדולה עמוד 2675. ובס' אוצר הספרים אות ב' סימן 109. הוסיף שבסוף פ' נח נזכר ר' מרדכי צרפתי, ובסוף פ' פנחס אומר: "ממורי הר"ר יעקב הלוי ז"ל".

(נב) בראש הכ"י כתוב: פירוש קהלת מלקח טוב שחבר ר' טוביה בר' אליעזר ז"ל כתוב טוב טעם ודעת למדני כי במצותיך האמנתי אמר טוביה ב"ר אליעזר. ובסוף סיים הסופר נשלם פירוש קהלת ע"י מאיר לטיף יזיי"א איש ירושלים תהלה לנותן עוז וממשלת. ואח"כ מתחיל פי' שיר השירים: כתיב וחכך כיין הטוב וגו' אמר טוביה ב"ר אליעזר מה ראה שלמה בן דוד. ובסוף נשלם פי' שה"ש שבח לאל משפיל ומרים עתה הנה עוזרי ה' ועתה חזק ידי כבראשונה. ומתחיל פירוש רות ובראשו כתוב טוב עין הוא יבורך וסיים נשלם פירוש רות. ומתחיל פירוש מגלת אסתר: כתיב בטוב צדיקים תעלוז קריה אמר טוביה ב"ר אליעזר ז"ל כו', והסופר סיים נשלם ע"י מאיר לטיף יזיי"א בכמר"ר יצחק זלה"ה איש ירושלים פה העיר ליניאגו. יום ו' כ"ח אלול שנת ה"א רמ"א לבריאת עולם. פירוש איכה נכתב בכתב אחר ומתחיל כי טוב קויתי ויבא רע ואיחלה לאור ויבא אפל אמר טוביה ב"ר אליעזר כו' בפ"ג פ' אני הגבר ראה עני כתוב בזה הלשון: אדמה עלי מכל אדם לומר זה האיש ראה עני בשבט עברתו של השם מכל הנביאים שהתנבאו על חרבן הבית שהרי כמה נביאים נתנבאו על חרבן הבית ובכלם לא חרב הבית בימיהם כי אם בימי ירמיה תוספת ממאור הגדול רש"י ז"ל ע"כ. וכן הוא בפרש"י שלפנינו. וכן בפ' טובים היו חללי חרב סיים תוספת ר"ש רי"ת. וברש"י שלפנינו נמצא בקצת שנויים. בפ' עודינה תכלינה עינינו הביא ס"א עודינה תכלינה עינינו עדיין היו מצפין לעזרת הבל. תוספת רש"י המאור הגדול ז"ל. ונמצא ברש"י בהרחבת דברים. בפ' ששי ושמחי סיים, תוספת ר"ש רי"ת. וברש"י שלנו נמצא בשנויים, וכאשר אוציא לאור אי"ה המדרש הזה על חמש מגלות אמצא מקום לדבר מזה ברחבה.

(נג) בראשו כתוב פירוש מגלת רות לר' טוביה ב"ר אליעזר זצוק"ל ומתחיל: טוב עין הוא יבורך דע שלא אמרו החכמים והנביאים דבר שלא רמזו משה בתורה כו' ומסיים ולמה קורין מגלת רות בעצרת זמן מתן תורה כו' נשלם ספר רות תהלה למוציא עמו לחרות. ובדף שלאחריו מתחיל בכ"י של הסופר הזה עצמו דע כי יש בתחלת ספר זה שלש שאלות מי כתב ספר זה ולמה נסמך אצל ספר משלי ומה היינו צריכין אליו, ומה הוריה למדנו ממנו כו' כסדר חמשה דפים. ואב"ן רש"ף ברשימתו אמר הכ"י כן: 60 № פירוש מגלת רות לר' טוביה ב"ר אליעזר זצוק"ל בעל פסיקתא רבתי (צ"ל זוטרתא) שחבר בשנת ד"א תתנ"ז (1097) כמו שכתב בפ' שמות, ואדם לא זכר את הפירוש הזה (ליתא. כי בא זכרו בשה"ג והר"ש אלקבץ ונמצא באוצרות הספרים) וזו שמונה ועשרים וחצי דפים נייר למר גפן ישן שמינית בויגין באותיות שנהגו ב"י לכתוב ברומניא והוא שלם מראש עד סוף ובסופו רשימה בלי זכר הזמן, תם הספר הנותן אמרי שפר ע"י יוסף הצעיר התושע.

הם נאבקים עם בניו שנאמר שובי שובי השולמית שובי שובי ונחזה בך. ואחר זה כתוב שם כך: בכל מקום שתמצא בספר ירושלמי או בתלמוד או בבראשית רבה וכתוב בו [דילמה זאת המלה חסר שם ואין ספק שכצ"ל] פי' מעשה והאי ספור מעשה שהיה עכ"ל (נד). גם באמצעיתו של הכ"י נספח קונטרס של חמשה דפים וחצי, והעלים הם מהופכים ודף האחרון מצד השני שייך לסוף בחקתי ונדבק הקונטרס הזה אל גוף הלקח טוב יען שבדף האחרון מהקונטרס נשאר לו לסופר עמוד אחד חלק והפך הדפים וכתב על הדף האחרון והקונטרס סוף פ' בחקתי. תוכן הקונטרס הוא קובץ הלכות נדה נכתב מסופר אחר וכבר נמחקו האותיות מרוב ימים ושנים וקשה לקרות הכתב בכל זאת עשיתי העתקה ממנו.

כתב יד פעטערסבורג הוא הלקח טוב על ס' שמות, כולו בלוי מזקן וגם קרוע, בראשו וסופו הוא קטיעא, בראש חסרים שלשה דפים ומתחיל מן: וקראתי לך אשה מינקת ותאמר לה בת פרעה לכי (שמות א' ט"ו), ותשלומו של זה הכ"י הוא המאמר: „בימי אלכסנדר מוקדון שנתעטף שמעון הצדיק כהן גדול בבגדיו". ולפנינו הוא בפ' פקודי (ל"ט א'). ויש חסרון דף אחד. גם באמצע חסרים שלשה דפים, כי בפ' שמות (ב' ח') סיומו של הדף הוא המאמר: והיא אשת ישעיה הנביא וכה"א הנה אנכי והילדים אשר וגו'. והדף שלאחריו מתחיל במאמר: ממשפחת מצרי ויך את המצרי ברוח שפתיו, הוא לפנינו שמות (ב' י"ב) ואין בין שני הדפים האלה כי אם חסרון דף אחד. וכן שם וילך משה ואהרן בעצה, זה הוא סיומו של הדף והוא לפנינו (ד' כ"ח), והדף שלאחריו מתחיל במאמר לעשות מלאכתו ד"א הן רבים, והוא לפנינו (ה' ה'). ובין שני הדפים האלה יש חסרון דף אחד, וכן בפ' וארא סיומו של הדף יש אומרים מחדש שבט התחילו המצרים ללקות ולכך נקרא שבט שבו נשבטו המצריים ומשבט עד ט"ו בניסן עשרה שבועות, והוא לפנינו (ח' י'), והדף שלאחריו מתחיל במלת הפליאה שתהא פדות לישראל, והוא לפנינו בפסוק י"ט. וגם בין שני הדפים האלה יש חסרון דף אחד. נמצא לפי זה שהחסרונות בכ"י זה עולים על שבעה דפים, ג' בתחלתו, ג' באמצע, ואחד בסופו, ומספר כל הדפים בעלי עמודים עולים על קע"ב מלבד החסרים, ולפי זה היה בהכ"י בעצם וראשונה קע"ט דפים של י"ח שורות. הזמן שבו נעתק ונכתב זה הכ"י לא נודע, כי חסר דף האחרון, אבל נראה ממראה פניו שהוא ישן נושן מאד ואולי העתקתו קדומה בזמן מהעתקת כ"י ירושלים, ולפי מה שהראיתי שלטו ידי המעתיקים בכ"י ירושלים והוסיפו בו תוארים לשם המחבר ושם אביו (לעיל סי' ד') ומכל זה נקי כ"י פעטערסבורג, אך נשאר בטהרתו העצמית וגם זה אות על קדמותו.

יד) חלופי הנוסחאות בין כ"י פלארענץ וכ"י שלי.

בהערותי אשר שמתי למדרש לקח טוב לברר ולזקק נוסחאותיו, כבר נתתי את לבי אל הכ"י פלארענץ לערוך נוסחאותיו מול הנוסחאות אשר בכ"י שלי ועל כן אין חובתי לפרט פה את כל פרטי חלופי הנוסחאות, ואמנם בכל זאת ראיתי כי טוב להעיר פה על קצת עקריות, אשר מהן נלמד לדעת את תכונת הכ"י. והנה החלופים בין שני כתבי יד האלה הם משני פנים. א) חלופים אשר נולדו על ידי המעתיקים ואינם פועלים מאומה על ענין הספר ומובנו. ב) חלופים המשנים ענין מאמר מן המאמרים ומובנו, וחלופים כאלה אין ליחסם למעתיקים כי אם למגיהים, וקרוב לומר שהנוסחא היותר שלמה ומבוררת ומורחבת באה מאת המחבר עצמו במהדורה שניה וכמו שבארתי למעלה (סי' ז' אות ו'), והנה בבחינת המין הראשון מן החלופים אשר יחסתים למעתיקים כבר רשמנו קצתם באות שלפני זה, ואלה יש להוסיף על הראשונים. בכ"י פלארענץ לא נמצאו תוארים על שם המחבר ותחת זה נמצא שבכ"י שלי מרבה בתוארים על שמו של המחבר ושם אביו, כמו: (בראשית ט"ו ט"ז) מדרש פסוק זה שמעתי אני טוביה מאבא מרי רבינו אליעזר זצ"ל, כן הוא בכ"י פלארענץ, אבל בכ"י ירושלים כתוב מדרש פסוק זה שמע אדונינו ורבינו ר' טוביה

מפי

(נד) מה שכתב כאן בספר ירושלמי ובתלמוד פירושו לפי ההשקפה הראשונה ש"ס ירושלמי היינו תלמוד ירושלמי, ותלמוד סתם מכוון על הבבלי אלא שא"כ יקשה איה נמצא בבבלי מלת דילמה לכוונה זו? הבבלי אומר מעשה או עובדא וע"ש: נראה שבאמרו ספר ירושלמי כוונתו על מדרשים ירושלמיים כמו הפסיקתא הישנה ובאמרו תלמוד הכוונה על התלמוד ירושלמי או ר"ל בכל מקום שתמצא בספר או בתלמוד ירושלמי. וכוונתו במלת בספר למדרש לקח טוב.

שהוא באמצע פסוק זה אלי (שם ט"ו ב') והתחיל הסופר השני לכתוב וכתב עד סוף ספר שמות . אך ספר ויקרא עד תומו כתב הסופר הראשון . שני הסופרים האלה לא היו מתונים , ולא דקדקו בכתיבתם , כי אין מספר להטעיות והשבושים וההשמטות אשר עלו בכ"י הזה . לפעמים השמיטו מאמרים שלמים בדלגם מתיבה לתיבה הדומה לה , או משורה לשורה , או ממאמר למאמר , ואין ספורות להשמטות תיבות יחידות , וההשמטה מצויה כמעט בכל מאמר ומאמר , ומפני זה נמצא בכ"י הזה הרבה הגהות על הגליון או גם בין השיטין . ותכלית אלה ההגהות היא תמיד לתקן את המעוות ולמלא את החסרון . ומצורת הכתב וממראה הדיו אשר ההגהות כתובות בהן נראה כי אינן מיד הסופרים אשר כתבו את הכ"י כי אם נכתבו מיד מגיה אשר הגיה את הספר על פי כ"י אחר מוגה ומתוקן , ואלה ההגהות מסכימות עם נוסחת כ"י ירושלים . אך ההגהות האלה אינן מגיעות רק עד אמצע פ' ויצא . מלבד איזה הגהות מעטות שנמצאו גם בסוף פ' וישב ובפ' אחרי מות . ואמנם עם שהכ"י מלא טעיות , בכל זאת יקר הוא בערכו כי נמצאו בו הרבה גירסאות ישרות אשר הן לנו לעזרה , להעמיד הנוסחא הנכונה ולתקן השיבוש בכ"י ירושלים , וכן בכמה מקומות יש חסרון בכ"י ירושלים ונוכל למלאות החסרון על פי כתב יד זה . גם לפעמים נוסחאות כ"י הזה שונות מנוסחאות כ"י ירושלים , ובהערותי ציינתי השינויים והקנתי השיבושים , והכרעתי בין הנוסחאות לפי שקול דעתי לאיזה מהן יש לתת היתרון . והוספתי את החסר בכ"י שלי ע"י שני חצאי מרובע [ ] גם זה הכ"י איננו שלם . בפ' וישב (ל"ח י"ד) סיום הדף במאמר : ועתה החליפה , והדף שלאחריו מתחיל במאמר הצתה בלא אל"ף כמו ויצת אש בציון , והוא שייך לפסוק כ"ה שם , ולפי האומד חסר דף אחד . (ושם ל"ט י"א) סיום הדף במאמר : ויבא יוסף הביתה לעשות , ובדף שלאחריו מתחיל ישועתן הניצה אורן , השייך לוישב (מ' ט') , ולפ"ז חסרו איזה דפים . גם בויקרא נמצאו חסרונות מכמה דפים . כל המדרשים אשר בנדפס בדף כ"ו ע"ב משורה י' והלאה עד המאמר הם הכפות בזיכין שיש להם שולים , אשר לפנינו בנדפס (בדף ל"ה ע"ב שורה ל"ו) , חסרים בכ"י הזה . וכן בסוף בחקתי חסרו כל הדברים שמן המאמר „ואף לא קרוב" שבנדפס (בדף ל"ה ע"א בשורה י"ד) מלמטה עד המאמר בהמה בבהמה מכאן שממירין מן הבקר אל הצאן , שהוא בנדפס (בדף ל"ה ע"ב בשורה כ"ט) . ולא אדבר פה מחסרון מאמרים שנשמטו כי כבר אמרתי שכ"י זה משובש , ובהערותי רמזתי על כל פרט ופרט , חסרון גדול יש להכ"י הזה כי הסופר לא נהן ריוח בין מאמר למאמר עד שנלאה למצוא תחלת הענין וסופו , באשר כתב הכל בערבוביה . וכן מצאתי בו הרבה מדרשים ומאמרים כתובים שלא במקומם , עליונים למטה ותחתונים למעלה , ובלי ספק הגיע אליו ככה מפני שהעתיק על פי כ"י אשר סופרו השמיט בו מאמרים וכתבם על הגליון . והמעתיק השני הביא המאמרים שבגליון לפנים הספר , וכתבם שלא במקומם .

אולם נגד אלה ההסרונות מצאתי בכ"י פלארענץ מעלות נאות אשר נותנות לו היתרון על כ"י ירושלים . תחת אשר בכ"י ירושלים דרך הסופר לקצר המאמרים , נמצא שמעתיק כ"י פלארענץ הביא המאמרים בשלמותם , כמו (שמות י"ב כ"ה) כתוב בכ"י ירושלים „ורבים אחרים כיוצא בו" ותחת זה נמצא בכ"י פלארענץ כמה כתובים לראיה לדבר . ושם (י"ד כ"ג) כתוב בכ"י פלארענץ . תפלתן של צדיקים נשמעת בבקר שנאמר וישכם אברהם בבקר , וישכם יעקב בבקר , וישכם יהושע בבקר , וישכם שמואל לקראת שאול בבקר , אך בכ"י ירושלים קצר וכתב שנאמר וישכם אברהם בבקר כדכתיב לעיל . וכן בכ"י פלארענץ נמצא ציורים כמו ציור בתוך מדרשו על פסוק : עשה כרוב אחד בפ' תרומה , ועוד ציור בפ' ויעש את המנורה בפ' ויקהל . וכן שמות המספר כתב במלואם , כמו ארבעים במקום שבכ"י ירושלים כתוב מ' תחת ארבעים , ונ' תחת חמישים . ובהרבה מקומות הצגתי מלות המספר במלואתן ועוד נמצא בכ"י הזה כמה תוספות אשר לא נמצאו בכ"י שלי , והטעם הוא מפני שהתוספות האלה נתוספו מן המעתיק . בסוף כל סדר וסדר מסיים בחרוז קצר כמו : סליק פרשת בראשית תהלה לאדון מגיד מראשית . בשלמה אלה תולדות יצחק תהלה ליושב במרומי שחק . סליק וישלח יעקב מלאכים תהלה למלך מלכי המלכים , וכן הוא בכל סדר וסדר . ובפנים מצאתי תוספת מאמר שהוסיף המעתיק . בפרשת וישלח פ' ויקחם ויעבירם את הנחל על פסוק זה סיום המחבר מדרשו במאמר : עד שיעלה שחר של ישראל

הם

בכ"י פלארענץ	בכ"י שלי
(שם ל"ט) ותאמר אל אביה אל יחר בעיני אדוני כי לא אוכל לקום מפניך. לפי שמבקש ע"ז, אבל אם היתה מבקשת [צ"ל היית מבקש] דברים אחרים הייתי נותנו לך והייתי מחוייבת לקום מפניך. כיוצא בו אם לא יגיד ונשא עונו, אם לא יגיד למשביעו חייב שם מגיד לאדם אחר ולזה ששם את האלה לא הגיד יצא ידי חובתו, וכן אשר לו חומה, לו קרי אע"פ שאין לו עכשיו והיה לו קודם לכן, וכן אשר לו כרעים הרי שעתיד לגדל ואין לו עכשיו שאין קרסוליו וכנפיו חופין את דובו, ויש הפרש באלו שאמרתי כי שנים מלאים ואלו הן כי לוא אוכל אשר לו כרעים ואשר לו חומה לו כתיב ולא.	(חסר שם).
(שם ל"ו) ויחר ליעקב. תני ר' חנניה ב"ר יצחק כופרות של אבות ולא עונות של בנים.	ויחר ליעקב וגו' תנא בשם ר' חנינא בר יצחק קפדנותן של אבות ולא ענותנותן של בנים.
(שם ל"ט) (חסר שם).	אשטיבושי ד"א אנכי אחטנה, עד אני אתנהו לך.
(שם מ"ב) (חסר שם).	ד"א ופחד יצחק. עד גידי פחדיו ישורגו.
(וישלח ל"ב ח') (חסר שם).	ד"א ויירא יעקב למה נתיירא לפי שעבר המקום לבית אל כו' עד מפני עשו אחיך.
(שם ל"ב מ') קשיא לי האחת משום דכל מקום שנאמר מחנה הוא לשון זכר, דכתיב מחנה אלהים זה ויהי המחנה כבד מאד, והיה מחנך קדוש, ואם תאמר הא כתיב אם תחנה עלי מחנה לא יירא לבי ואם תקום עלי מלחמה בזאת אני בוטח וזה האחת, אלא שכוון את עצמו לג' דברים.	קשיא לי האחת, משום דבכל מקום שנאמר מחנה הוא לשון זכר, דכתיב מחנה אלהים זה, וכתיב ויהי המחנה כבד מאד, וכתיב והיה מחנך קדוש, והוא לשון זכר ואם תאמר הא כתיב אם תחנה עלי מחנה ומשמע אם תחנה עלי מחנה והוא לשון נקבה. כך הצעתו אם תחנה עלי האומה למלחמה בזאת אני בוטח להושיעני ומאי האחת, אלא לפי שכוון את עצמו לג' דברים.
(שם) קטנתי מכל החסדים ומכל האמת להשיב לאדם כפעלו.	קטנתי מכל החסדים ומכל האמת. האמת ישיב לאדם כפעלו, החסד לגמול לו טובה שלא כמעשיו.
(שם) מלמד שכל מי שהנסים מתרבים עמו מנכים לו מזכיותיו אמרת לא תקח האם על הבנים.	מלמד שכל מי שהנסים מתרבים מנכים לו מזכיותיו, מנכים פי' לשון מיעוט והוא לשון חכמים, ויש שמביא ראיה מן המקרא כמו פרעה נכה חסר, כי כל אדם שאינו שלם חסר נקרא, וכמו אולי אוכל נכה בו לחסר, כי בזמן שמכה אדם הוא מחסר ועיקרו לשון חכמים. הצילני נא מיד אחי מיד עשו מיד אחיו עכשיו מיד עשו את בני בגליות. פן יבוא והכני אם על בנים ואת חסת על העופות, ואמרת לא תקח האם על הבנים.

מפי אביו רבינו אליעזר הרב הגדול זצוק"ל (נה) . וכבר רשמתי למעלה (סי' ד') כל המקומות אשר בכ"י שלי מרבה בתוארי שמו ושם אביו , ובכל המקומות ההם אין זכרון מן התוארים בכ"י פלארענץ , כי אם תמיד המחבר מדבר בעדו , כמו ואני טוביה ב"ר אליעזר אמר , אמר טוביה , זה שמעתי אני טוביה , ואני טוביה שמעתי , וכיוצא באלה הלשונות . וכן יש חלוף מהמעתיקים שבכ"י פלארענץ נמצא שמקצר המלות וכותב ר"ת כמו א' במקום אמר , יש במקום ישראל , מצ' במקום מצרים , ולא עוד אלא שלפעמים מקצר מלות בפסוקים שלמים וכותב מכל תיבה ותיבה של הפסוק רק האות הראשון . כמו ויקרא אל ה' לאמר ויאמר משה כתב בראשי תיבות ו' א' ה' ל' ו' מ' . וכן מן העבודה ויצעק ותעל שועתם , כתב מן הע' ויצ' ותע' שוו' . את השם של ארבע , הויה , כותב תמיד בג' יודי"ן , ותחת זה המעתיק את הכ"י שלי כותב תמיד המלה שלמה בלי קיצור , ואת השם של ארבע אותיות כותב בה' . ועוד מצאתי חלוף שבכ"י שלי בפ' בראשית (ל"א ל"ד , שם ל"ט , ל"ב כ"א , ושם כ"ה) נמצאו מלות יוניות , ובכ"י פלארענץ חסר התרגום היוני . והנה אין כל ספק בדבר שכל אלה החלופים נולדו מאת המעתיקים . ועתה הנני להביא פה החלופים שעל ידם משתנה הענין , ורק אקדים לאמר כי אם גם שמקצתם נראה שנוסחת הכ"י פלארענץ באה רק מהשתבשות המעתיק ומטעות הסופר , בכל זאת אין גם ספק שקצתם הם תולדות ההג"ה שהגיה המחבר במהדורא השניה , אחרי שבראשונה קצר בקצת מקומות יותר מדי , והיה זה לנזק להבנת הקורא בם על כן תקן הדבר בשניה :

בכ"י פלארענץ	בכ"י שלי
(ויצא ל"א י"ט) ולבן הלך לגזוז את צאנו , בכ"מ שנאמר גזיזה [שם תקלה] ויהי לאבשלום וכן לנבל .	בכ"מ שנאמר גזיזה שם תקלה , ויהי גוזזים לאבשלום וצוה והרגו את אמנון אחיו , וכן בנבל הכרמלי כי גוזזים לך , וכתיב ויגף ה' את נבל וימות .
(שם) ואשלחך בשמחה ובשירים בתוף ובכנור , ד' חופות שעשה לד' נשים .	ואשלחך בשמחה ובשירים בתוף ובכנור כנגד ד' חופות שעשה לד' נשים , אמר ד' מיני שיר .
(שם) ולא נטשתני לנשק לבני ולבנותי . אין אדם נמנע מלקרוא לבתו כלתו לבני בנותיו .	ולא נטשתני לנשק לבני ולבנותי , אין אדם נמנע מלקרוא לבני בנותיו בניו .
(שם) השכלת עשו כתיב בה"א סמ"ך .	השכלת שכלות בשי"ן חכמה , סכלות בסמ"ך כסילות .
(שם) יש לאל ידי (חסרון) .	יש לאל ידי כח וחיל של בני אדם .
(שם ל"ב) שאסרו לנו מאבותינו .	שאסור לנו מאבותינו להשהותו עמנו .
(שם) (חסר שם) .	נגד אחינו אלו רועי לבן .
(שם ל"ד) היו אומרים משימים את האדם בשמן עד שבלה ואוחז בשערו ונשמטה הריאה עם הכבד ועם הראש ושורה עליו רוח טומאה ומדברת .	והאיך דומין התרפים שהן מיני קוסמניות . היו משימין את האדם בחבית של שמן , והיה בה ימים רבים , עד שבלה בשרו , ואוחזין בשער קדקדו ומושך ונשמטת הריאה עם הראש . ודומה כמו שהוא שורה עליו רוח טומאה , וכל מה שהיו שואלין ממנה היתה משיבה להם ומדברת עמהם , והוא אחד מן חוברי חבר .
(שם שם) (חסר) .	ד"א בבר הגמל אינטיישרו"ן כלומר בכלי שהיה אוכל הגמל .

(נה) הוא ר"ת זכר צדיק וקדוש לברכה . ונודע כי שם „קדוש" היו רגילים לכתוב רק על מי שנפטר על קידוש השם וזה לא מצינו מכל המזכירים את שמו שנפטר על קידוש השם .

החרוזים בסוף ספר בראשית

טיף לקח טוב דת תעצומות
ודעת גם יושר חכמות
בין דרך אור נתיב עולמות
ישר מעגל מוצב תקומות
הכן הפלא מתק מזימות
ולהורות נואי(סא)פשר עולמות
בם יזכני יסוד הדומות
יוצר נשמות עלי אדמות

רובי תורות להג נרשמות
באר היטב פתי מחכימות
יופי תרופה תת לעצומות (סב)
אלף המגן ספר מלחמות
לחלק שלל שדי תרומות
יסד יסוד אבנים שלמות
עלי בראשית עלי רוממות
(ז) . . . . (סג)
רם חזק ידי בספר ואלה שמות .

החרוזים בסוף ספר ויקרא

טוב שלשה ספרים
וחקור דתם מבוארים
בלקח טוב מסודרים
יזכני קוני גם בנותרים
הלכות וידבר (סד) קושיותיו להרים
וחפץ י"י בידי יצליח (בבאורים) [בדברים] .

סליחה

אהיה אשר אהיה פצחה לאבי־גדור
ביה [שמו] (סה) מגיד מראשית לסדור
גביר גזעי כה יהיה בבנינך לגדור
זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור .

דור דגול מצוען הסעתה ביד חווה
המון צבאות קודש סגלת והצמת בווה
ותיק משפט מליך קרב לחווה
אשר יאמר כי הוא זה .

זה אלי חבלי וגורלי איתיאל
חסין יה צור מושיע וגואל
טעצ"ש (סו) שם המפורש נורא ונשגב אכתריאל
ואתה קדוש יושב תהלות ישראל

ישראל שואל מחילה וסליחה בנעימת שפתימו
כביר לא ימאס שיח החן אמרימו
למנצח בנגינות מפארים שים בשכל שיח פימו
ברוך כבוד ה' ממקומו .

ממקומו אמרימו ישמע אל דל מעוז
נאה יאתה לו המלוכה ימינו תעוז
סוד ישיני מכפלה יעיר ויעוז
הבו לה' כבוד ועוז .

עוז עזוז תמוך מאמיצים לקדוש
פועל המופלא מפרק הרים וידוש
צבא ואות משלשלים הדשים לבקרים קדוש
. . . . (סז) .

קדוש קומה קבץ אל נבון
רם פארים יגדל ובקרבם תשכון
שדי שלט ופלט ארכן וארכין
לבש עוז התאזר אף תכון .

תכון תמים תל תלפיות בהדרת קדש
מפסרי אראלים עמו טסים מרבבות קודש
ויבקשו וידרשו הוצב ויחדשו קודש
מי כמוך באלים ה', מי כמוך נאדר בקודש .
בקודש

(סא) מלה זרה ואולי כוון על מאמר המכילתא דשירה פ"ג בפסוק זה אלי ואנוהו ע"ש .
(סב) אולי צ"ל תעצומות . או פירושו לעינים עצומות ועד"ה גל עיני ואביטה וגו' .
(סג) חסר בכ"י שורה אחת אות ז' משם אליעזר . שהשמיט המעתיק .
(סד) ספר במדבר קורא בשם וידבר . וכן יקרא לו בב"ר פס"ד ויקרא אותה שבעה כנגד ספר וידבר .
(סה) ביה שמו . כוונתו על מאמרם ב"ר פי"ב על פסוק ביה שמו לפי מדרשו של ר' אלעזר .
(סו) עי' היכלות רבתי פ"ב (בית המדרש ח"ג נד פ"ד) לטעצ"ם יו"י אלהי ישראל וכו' .
(סז) בלי ספק היה כתוב כאן הכתוב : וקרא זה אל זה ואמר קדוש .

בכ״י שלי	בכ״י פלארענץ
ושמתי את זרעך כחול הים מה חול זה אדם עושה בו גומא מהערב וממלא בו מים למחר השכים ומתחסר הגומא, כך יתחסרו מישראל בגלות מכמות שהוא.	(ויטלח ל״ב י״ב) ושמתי את זרעך כחול הים מה חול זה אדם עושה בו גומא מבערב למחר הוא הולך ונתמלא הגומא.
אכפרה קטפריאנ״ו כמו ותפל עליך הוה לא תוכלי כפרה.	(סס) (חסר שם).
למה לא הכניסן לו בערבוביה כדי לתווהו בדורון שלו.	הכניסו בערבוביה לתמהו בדורו שלו.

אלה הם קצת חלופים אשר ראיתי להציגם הנה ועל הקורא המשכיל לדעת ולהבדיל מה מהם אשר היו רק בשגגה ומהשמטת המעתיקים, ואיזה מהם אשר הם חלופים בכונה ונולדו מפני שחשב עליהם המחבר עצמו במהדורא השניה, ותקן את דבריו הראשונים.

טן) שירים אחרים מכתבי המחבר.

מלבד מדרשו על התורה והמגלות, לא הגיעו אלינו חבורים מר׳ טוביה ב״ר אליעזר, בלתי איזה פיוטים והם קטני הערך, מי שיתבונן בלשון ספרו לקח טוב ויעמיד לעומתה את מליצת פיוטיו יחשוב כי לא יצא מסופר אחד. לשונו בספרו לקח טוב היא זכה, מליצתו נעימה, ומדברו נאוה, ונגד זה פיוטיו קשים, לא תואר ולא הדר להם, אבל לא נתמה על החפץ, כי יש ויש מן הסופרים אשר ידם רב להם במליצה פשוטית, ובנסותם את נפשם לשיר בשירים, אז הרו תפל וילדו אפע. והנה אף ר׳ טוביה היה כאחד מהם, וגם שיריו לא יערבו לנפש, כי רוח השיר והמליצה לא תתנוסס בם.

מספר כל השירים אשר יש לנו ממנו הם ארבעה. א) הקדמה חרוזית בראש ספרו. ב) חרוזים בסוף ספר בראשית הכתובים בכ״י פלארענץ. ג) חרוזים בסוף ספר ויקרא נמצא גם כן בכ״י פלארענץ. ד) סליחה אשר נמצאה באוצר הספרים שבאקספארד בכ״י אפפנהיים 1017 g והיא על סדר א״ב וחתום בה טוביה ב״ר אליעזר יחי לעד חזק (נו). בחרוזיו שבסוף ספר בראשית בכ״י פלארענץ חותם טוביה ב״ר אליעזר חזק אבל חסר שם שורה אחת אות ז׳ משם אליעזר, ובחרוזיו סוף ספר ויקרא חותם טוביהו. ויען כי כל הפיוטים הם בכ״י, ואין יד כל אדם ממשמשת בהם, על כן אמרתי לתתם פה לפני הקורא בצורתם ובצביונם בלי תקון, רק כפי מה שהם בכ״י:

החרוזים בראש ספר בראשית

טרם כל מלה, לטוב אתן תהלה
ואטיב שיר נעים, לצור נורא עלילה
באשר עשה והפליא שוכן מעלה
יצר כל לבדו ולו היא הגדולה
ההודיה לו מקנין פעולה (נז)
והמה יהללוהו ברעדה וגילה
בכן ידו החזקה בכל משלה
רבבי נפלאותיו אין קץ ותכלה
אמון אצלו (נח) צור לציר גילה (נט)
לעמו אשר בחר היות לו לסגולה
יה נתן דתו מורשה ונחלה
עזק גבוליה לתקן ולסקלה
רביד יצועיה ופרשו השמלה (ס)
חנון זכני תורתך לסלסלה
קנה לי לב נבון עד עולם סלה.

טיף

(נו) הסליחה הזאת הזכיר הרב החכם בעל עמודי עבודה ח״א צד 66, והרב החכם מהר״א נייבויער העתיקה לי בטובו.
(נז) מעשיו ופעולותיו הקדושים קנין יתנו לו שבח והודיה, ואולי כוון על מאמרם שמים וארץ נקראו קנין (מכילתא בשלח ספ״ט).
(נח) אמון עפ״י והיה אצלו אמון (משלי ח׳ ל׳) עיין ב״ר ריש פ״א.
(נט) צור זה הקב״ה, ציר אמונים זה משה.
(ס) אולי צ״ל רביד. וכן צ״ל ופרש תחת ופרשו.

אליעזר ז"ל, אשר כשמן תורק שמו בארצו אשר בה חי ופעל, ושמעו הטוב הלך עד למרחקים כבר בדור שלאחריו, באיש כזה בצדק נוכל לשפוט על תכונת רוחו ומדותיו, ממאמריו ותורתו אשר השאיר אחריו ברכה. ראשית דברו היתה יראת ה' באמונה שלמה ובטהרת הרוח. בשיריו ומליצותיו, במחקריו ודרשותיו היא נחתהו, והיא האור לנתיבתו. התורה היתה חיי רוחו בה כל מעיניו, ומשבחה מלא פיהו, שהיא יתרה על כל המדות ומתוק אור התורה ואין למעלה הימנו (בהעלותך מ"ב ע"ד). ואף כן לא יכול למצוא מלים דים להרבות בשבח נושאי התורה ודורשיה. וביותר בשבח חכמי התורה שבעל פה הקדמונים, ובכל מקום ההזדמן הוא מנשאם ומגביהם. ועליהם אמר שמדרשות הראשונים שדרשו חכמי ישראל תורה שלמה הן (שמות ב' ה'), ומי שאינו הולך אחריהם בפירוש התורה ודורש פסוק כצורתו בלא מדרש ובלא י"ג מדות שהתורה נדרשת בהן עליו הכתוב אומר והכסיל בחשך הולך (כי תשא ל"ד כ"ז). רק הם חקרו ודרשו התורה על בוריה כנתינתה מהר סיני. (אחרי מות כ"ד ע"א). ורבניהם של ישראל קבלו דור אחר דור חכם ששמע מרבו ורבו מרבו עד הנביאים חגי זכריה מלאכי שקבלו מהנביאים הראשונים שקבלו מהזקנים שקבלו מיהושע ושקבל ממשה רבינו שקבל מהר סיני (אמור כ"ח ע"ד). ומאמרים כאלה עוד רבים סובבים והולכים על פני הספר, ובכלם נוססה רוח הקנאה לקבלת חכמי התורה שבעל פה, ומכל דבריהם גחלי אש יתמלטון לבער הקוצים מעל אדמת התורה אשר העלו עליה בעלי המקרא. אמנם אם כי קם כגבור ללחום נגד הקראים, ולהולך שולל כל דעותיהם, לא עמד נגדם כצר הצורר יו"ם, כי אם כמוכיח לאדם מומו, כסילים ותועים יקראם חומסי נפשם ומדברים עתק ותרבות אנשים חטאים. (עיין סי' ח' אות י"ד) אבל לא קללם בקללה נמרצת. ואמנם נראה גם ממקומות אחרים בספרו שהיה מורה להיות היהודי נוח במשפטו על בעלי דת אחרת או על בעלי דעות אחרות. ובפירוש אומר במקום אחד (וישלח ל"ב ד') מי שיש לו דבר עם נכרי לא יתאמץ ויתגרה כנגדו. וכן פותר הכתוב: אף חובב עמים על אומות העולם שהקב'. חובב אותם רק שחיבתו לישראל גדולה מחיבתו שחובב או"ה. ונגד המינים גם כן איננו מן הקנאים, כי אם כמתוכח ודן להמיט ולסתור ראיותיהם (שמות ג' י"ב, האזינו פ"ט ע"ג). מכל זה נוכל לשפוט כי ר"ט לא היה קנא. מן התוכחה היה אומר: שהתוכחה נאה שמתוך התוכחה באה האהבה (ויחי כ' כ'), ומחויב כל אדם אשר דבריו נשמעים בלכתו למקום אחד ורואה דבר שלא כהוגן למנעם ממנו ואל יאמר שלום עלי נפשי (וילך כ"ט ז'), מהגיוניו האלה נראה כי גם תוכחתו היתה מתוך אהבתו לבני אדם. והנה אין פה המקום להעיר על כל מאמריו אשר בהם יגלה ויראה לעינינו דעתו הנכוחה במדות ובמוסר, כי רבים הם, וכל קורא ימצאם במקומותם למושבותיהם. אך דרך כלל נאמר כי רוח יראת אלהים דבר בכלם, רוח צדקה וחסד, רוח אהבה וענוה, וכי אהבתו לעמו, אבלו על כל התלאה אשר מצאה את ישראל, ותקותו כי ייטב לו באחריתו, יערפו כמטר מתוך לקחו הטוב, והיו כטל לישראל להחיות רוח נכאה. ויהי אחד מן הנבחרים אשר נאה דורש ונאה מקיים. ועתה אם לפי פעלו נהללהו ולפי דבריו והגיוניו נשפוט משפט צדק על נפשו, נמצא כי יאתה לו כל התהלה אשר הללוהו חכמי ישראל מאז ועד עתה. יהי שמו מבורך, ולזכר עולם יהיה צדיק.

בקודש הליכותיך מלכי תוחלתי ותקותי
יה דורי תקבל תחנתי ותאמר סלחתי
המקרה במים עליותיו מכפר אשמתי
באלהים אהלל דבר בה' בטחתי .

בטחתי בשמך אדירירון (סח) תאבתי מחילתך
יחיד מושל בתבל ומלאה אפס בלתך
רוצה תשובה השיבני לעבודתך
מה אהבתי מעון ביתך .

ביתך ברחמים בנה ושכלל בית מאווינו
יקר חסדך אלהים משגבינו ומעוזינו
אמת ואמונה דברך אשר נאמרה להושיענו
אלהים באזנינו שמענו ואבותינו ספרו לנו .

לנו מלכנו תושיע למה תהיה כאורח
יהי רצון מלפניך איומה כשושנה להפריח
עורה הישנה חיש נא וכלבנון יריח
ובא השמש וזרח אל מקומו שואף זורח .

זורח ומבהיק למחכי פדיום חזיוני
ראה יראה בשוב ה' את שבות בני
יחי לבבכם לעד ויאכל פרי מעדני
חזק ויאמץ לבבכם כל המיחלים לה'

לה' הישועה רם על רמים
לעדי עד ממשלתו לעולמי עולמים
הפעם עננו ולא נצא נכלמים
אל מלך יושב על כסא רחמים .

הרוח אשר נוססה בפיוטים האלה הוא הרוח אשר נחה על כל הפיטנים אשר הלכו בעקבות רבי אליעזר הקליר וכמה מדבוריהם אשר הם משתמשים בהם תדיר שגורים בפיו ומשתמש בהם בפיוטיו, כמו: אמון, ציר, פצת, תחן, ישני מכפלה, טפסרי, תאבתי מחילתך, בית מאווינו, איומה, ישנה, פדיום, צבא ואות, רם פארים, איומה כשושנה להפריח, מחכה פריום, לכל אלה הדבורים המליציים היה הקליר אביהם וממציאם. ר' טוביה בפיוטיו אהב לדבר בלשון נופל על לשון כמו צור לציר גלה, טיף לקח טוב, עוז עזור המוך, פועל המופלא, שלט ופלט, ארכן וארכין, הישנה חיש נא, וכן משתדל במליצתו להשתמש במלות רצופות זו אחר זו, אשר ראשי אותיותיהן דומות כמו הכן הפלא, מתק מזימות, תרופה תת תעצומות, גביר גזעי, דור דגול, קדוש קומה קבץ, שדי שלט, תכון תמים תת תלפיות, ביתך ברחמים בנה, וכל אלה הן תכונות אשר דרך הפיטנים הקליריים רשומה בהן. והנה צונץ בספרו צור ליטעראטור (צד 124) חשב שר' אליעזר אביו של ר' טוביה הוא ר' אליעזר ב"ר יצחק, ואחריו נמשך פירסט בספרו ביבליאטהעקא יודאייקא (ח"ג צד 427) ור' אליעזר ב"ר יצחק הזה היה, לפי מה שכתב הר"ר וואלף היידנהיים במבוא למחזור שלו, פייטן וחבר סליחה המתחלת אלה בשר עמך מפחדךסמר, והר"ר חיים מיכל בהוספותיו למבוא הנזכר אשר הדפיסן במחזור הנזכר, ובווילנא בשנת תרל"ו בדפוס ראם, ומביאו בעל עמודי עבודה (ח"א צד 20), כתב בפירוש שזה הפייטן ר"א ב"ר יצחק היה אביו של ר' טוביה, ואמנם כבר הוכחנו למעלה (סי' ד') שלא היו דברים מעולם, ור"ט לא היה בנו של ר' אליעזר ב"ר יצחק. ואולם אף אילו לא היו לנו כל ההוכחות שכתבנו שם, היינו יכולים להוכיח שר"ט הפייטן שהלך בדרך הפייטנים הקליריים בקשיות מליצתו, לא היה בן ר"א בר"י הפייטן בעל לשון זכה ומליצה טהורה ונעימה, שאלו היה בנו ודאי שהיה הבן הולך בעקבות אביו, והיה האב זוכה לבנו בנוי המליצה ובחכמת השיר.

מז) עדות ספרו על תכונת נפש המחבר.

הן אמנם כי לא בכל אדם נוכל לשפוט מן הפרי על העץ אשר נשאו, מן ההגיון והמחקר אשר ילדם רוחו על הרוח עצמו על משפטו ותכונתו, כי מי לא ידע כי יש ויש אשר מדברם נאוה ותוכם לא כן, יש נאה דורש ואינו נאה מקיים, בכל זאת בדרך כלל נמצא כי מחשבות האדם והגיוניו אשר ישא על שפתו ומודיעם בקהל עם, או במגלת ספר, במחקריו הם לרוב אותות תכונתו, ובהם יביע כל רוחו, ונוכל להכיר מדבריו אשר ידבר או יחוק בספר תכונת נפש המדבר והסופר אף כי במחבר הזה, רבינו טוביה ב"ר אליעזר

(סח) עיין בהיכלות רבתי פרק י"ד (בית המדרש שם צד ל"ד) ואדירירון יו"י אלהי ישראל. וכן פ"ל (צד ק"ז) ואדירירון יו"י הטל.

בראשית א

(א) **כתוב** כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו (משלי ד ב), (ב) פירוש לקח טוב, (ג) אשר נתן טוב, (ד) על יד טוב, (ה) לטובים, טוב ה' לכל וגו' (תהלים קמה ט), טוב אתה ומטיב למדני חקיך (שם קיט סח), טוב לי כי עֻניתי וגו' (שם שם עא), טוב טעם ודעת למדני (שם שם סו):

(ו) **ט**רם כל מלה, לטוב אתן תהלה,
ואטיב שיר נעים, לצור נורא עלילה,
באשר עשה והפליא שוכן מעלה,
יצר כל לבדו ולו היא הגדולה,
ההודיה לו מקנין פעולה,
והמה יהללוהו ברעדה וגילה,
בכן ידו החזקה בכל משלה,
רבבי נפלאותיו אין קץ ותכלה,
אמון אצלו צור לציר אמונים גילה,
לעמו אשר בחר היות לו לסגולה,
יה נתן דתו מורשה ונחלה,
עזק גבוליה לתקן ולסקלה,
זרק אבניה מהלאה לגללה,
רביד יצועיה ופרשו השמלה,
חנון זכיני תורתך לסלסלה,
קנה לי לב נבון עד עולם סלה:

כתוב טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו (שם קמה ט), (ז) יכול לכל, תלמוד לומר לברי לבב (שם עג א), (ח) משל למלך בשר ודם שהיה לו פרדס, כשהוא משקה את הכל, וכשהוא עודר, אינו עודר אלא לטובים שבהם, כך בעולם הזה טוב ה' לכל, אבל לעתיד לבא, אך טוב לישראל אלהים לברי לבב (שם). זה שאמר הכתוב מה רב טובך אשר צפנת ליראיך וגו' (שם לא כ), לפיכך אנו חייבים להודות להלל לשבח לפאר ולרומם ולגדל ולקדש את השם הנכבד והנורא, יתגדל ויתקדש ויתעלה ויתנשא שם אלהינו לעד ולנצח חי העולמים, תהלתו לדורי דורים, מלכותו לעולמי עולמים, כי שמו הגדול נקרא טוב, על יד טוב, לעם נקראו טובים, למען ייטיב להם ולבניהם לעולם. (ט) במסכת מנחות כי הא (י) עזרא בר בריה (יא) דר' אבשלום, דהוא עשירי לר' אלעזר בן עזריה, דהוא עשירי (יב) לעזרא הסופר, אמר יבא טוב, ויקבל טוב, מטוב, (יג) ומטיב לטובים, אמת תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב, והקב"ה יתברך שמו לעד ולנצח, ברא את העולם בעשרה דברים, בחכמה ובתבונה וכו', (יד) כמו שנפרש אותו לפנינו בתוך התלמוד. משה רבינו כתב ברוח הקודש בריית

הערות ותקונים

[א] (א) כתוב כי לקח טוב. ע"ש התחלתו נקרא הספר „לקח טוב", כמו מדרש תהלים נקרא שוחר טוב, כי בראשיתו מתחיל הדרש עה"כ שוחר טוב יבקש רצון, וכן מדרש שה"ש נקרא חזית, כי מתחיל חזית איש מהיר וגו', ומדרש תדשא מתחיל בפסוק תדשא הארץ. וכן כבר מלתי אמורה במבוא להפסיקתא הישנה (אות ד') שאין ספק כי בהתחלת בראשית הביא הכתוב כי לקח טוב נתתי לכם, וכאשר שערתי כן הוא. (ב) פי' לקח טוב. ר"ל התורה, כמאמרם אין טוב אלא תורה, שנא' כי לקח טוב, (אבות פ"ו מ"ג, ברכות ה' ע"א, ע"ז י"ט ע"ב, מנחות כ"ג ע"ב). (ג) אשר נתן טוב. ר"ל זה הקב"ה, כדרשתם טוב זה הקב"ה, דכתיב (תהלים קמ"ה ט') טוב ה' לכל (מנחות שם). (ד) ע"י טוב. זה משה, כמ"ש במנחות שם, טוב זה משה, דכתיב (שמות ב' ב') ותרא אותו כי טוב הוא. (ה) לטובים. אלו ישראל, דכתיב (תהלים קכ"ה ד') היטיבה ה' לטובים (מנחות שם). (ו) טרם כל מלה. חתם בראשי החרוזות טוביהו בר אליעזר חזק, ובמבוא אות ע"ו הבאתי החרוזים הנמצאים ממנו. (ז) יכול לכל ת"ל לברי לבב. ראש המאמר הזה נשנה בוי"ר ריש פי"ז, ובאיכה רבתי פ"ג, בפ' טוב ה' לקוו, ובשו"ט מזמור ד', ובפסיקתא רבתי ריש פמ"ג, ומובא בילקוט תהלים רמז תת"ח, וילקוט נחום רמז תקס"א, בשם תנחומא. (ח) משל למלך. המשל הזה מובא בסנהדרין ל"ט רע"ב, ועיין בפירש"י שם. (ט) במס' מנחות. דף כ"ג ע"א וע"ב, ומובא בילקוט שמות רמז קס"ו. (י) עזרא. בגמרא שם רבי עזרא, ובילקוט שם רבי זעירא. (יא) דר' אבשלום. צ"ל אבטולס, וזה החלוף רגיל, עיין מכילתא בשלח פרשה ג' ר' אבשלום אומר, והעיר ידידי הרב הגדול מהרא"ה וויים שבמ"ר גרס ר' אבטולים, וכן הגיה שם כן באיפת צדק. (יב) לעזרא הסופר. בגמרא ליתא למלת „הסופר" ורש"י שם כתב עשירי לעזרא הסופר, ועיין סדר הדורות אות ע' ערך ר' עזרא. (יג) ומטיב לטובים. המלה „ומטיב" ליתא בגמרא שם. (יד) כמו שנפרש אותו לפנינו בתוך התלמוד. ר"ל לקמן בפסוק את השמים הביא דברי התלמוד חגיגה י"ב ע"א, ומפרש לה.

דתנו

עולה, לה' קרבן מנחה, לה' שלמים, תלמוד לומר קרבן לה', (כה) מכאן סמכו רבותינו ואמרו כל המוציא שם שמים לבטלה נעקר מן העולם, ומה על דבר מצות אינו רשאי לומר בהמה זו לה' קרבן, אלא קרבן לה', לדבר הרשות על אחת כמה וכמה, לכך הזכיר בתחלת התורה השם אחר שתי תיבות: (כו) אמר רב יצחק (כז) לא היה צריך לכתוב את התורה אלא מן החדש הזה לכם, ולמה נכתב מן בראשית, להודיע כחו של הקב"ה, שנאמר כח מעשיו הגיד לעמו (תהלים קיא ו):

בראשית. (כח) לא אמר ראשית, אם אמר ראשית, היה אומר ראשית היה שמים וארץ, ולא היה מזכיר שם אלהים, כגון ראשית דגנך (דברים יח ד), ראשית עריסותיכם (במדבר טו כ), וביוצא בהם, אלא לפי שהיה צריך להזכיר השם אמר בראשית ברא, כלומר בראש כל מעשה ברא את השמים ואת הארץ: דבר אחר בראשית. בתורה נסתכל הקב"ה וברא את עולמו (לכך נאמר בראשית ברא אלהים), (כט) וכן דרש ר' הושעיה רבה, כמלך מסתכל (ל) בדפתראיות (ובפונקאות) [ופנקסאות] שלו ובונה את הפלטין, כך נסתכל הקב"ה שם הנכבד בתורה, וברא עולמו, לכך נאמר בראשית ברא אלהים: (לא) ד"א למה בתחלה לשון ראשית, בזכות ישראל שנקראו ראשית תבואתו (ירמיה ב ג), (לב) תבואתה כתיב, שהקרן קיים לעתיד לבא: (לג) ד"א בראשית בזכות התורה שנקראת ראשית, נבראו שמים וארץ, שנא' ואשים דברי בפיך ובצל ידי כסיתיך לנטוע שמים וליסוד ארץ (ישעיה נא טז), (לד) כי התורה

הערות ותקונים

כי שם ה' אקרא, ילקוט בראשית רמז ג' בשם ב"ר. (כה) מכאן סמכו רבותינו · עיין תמורה ג' ע"ב. (כו) אמר רב יצחק. מובא בילקוט בא רמז קפ"ז בשם התנחומא, ולא נמצא בתנחומא לפנינו, רק הוא בתנחומא כתב יד הנמצא גנוז ברומי בוואטיקאן, ובדוגמאות אשר שלח אלי מהתחלת התנחומא הזה נמצא המאמר הזה, וכן פתח רש"י את פירושו עה"ת במאמר הזה, ועיין בנחל קדומים להגאון חיד"א ז"ל, ובלקוטים דף קפ"ב בזרע אברהם לידידי הרב החכם הגדול מהר"א בערלינר נ"י, (כז) לא היה צריך לכתוב. בתנחומא כ"י וברש"י וילקוט הגי' להתחיל. (כח) לא אמר ראשית · עיין בפירש"י על התורה. (כט) וכן דרש ר' הושעיה רבה. כוונתו למדרש ב"ר פ"א במאמר ד"א אמון, ויען כי התחלתו ר' הושעיה רבה פתח נקרא מדרש דר' הושעיה רבה, ובקיצור „מדרש רבה", שהוא במקום מדרש דר' הושעיה רבה. (ל) בדפתראיות ופינקיות · תקנתי בפנים שצ"ל ובפנקסאות, עיין ב"ר שם, ופי' דפתראות בל"י διφθέρα יריעות של קלף (פערגאמענט), ופי' פנקסאות ג"כ בל"י πινάκωδις לוחות לכתוב ולצייר עליהם (טאבעללא). (לא) ד"א למה בתחלה לשון ראשית · ר"ל למה לא נאמר „בתחלה" אלא לשון „בראשית" והמאמר הזה מובא בילקוט בראשית רמז ב', אר"י ב"ר שלום מוקדם ומתחלה אין כתיב כאן אלא בראשית, בזכות ישראל שנקרא ראשית כו', ומציין שם „ב"ר" אולם לא מצאתי המאמר בב"ר והציון ב"ר מוסב על משל למה"ד, והמאמר הוא בתנחומא כ"י, ונמצא בדוגמאות אשר בידי מהתנחומא הגנוז בוואטיקאן ברומי, והציון תנחומא בילקוט שם במאמר שלפניו מוסב גם על זה, ובילקוט ירמיה רמז רס"ד רשם לנכון המאמר הזה בשם התנחומא, ובפירש"י עה"ת מובא ג"כ בראשית ברא דרשוה רבותינו בשביל התורה שנקראת ראשית דרכו, ובשביל ישראל שנקראו ראשית תבואתה, והעיר ע"ז הרב החכם מהר"א בערלינר בלקוטים שלא נמצא בב"ר, אולם מאשר הבאתי תראה כי דברי רש"י נובעים מהתנחומא כ"י. (לב) תבואתה כתיב · הסיום הזה ליתא בילקוט שם, רק מובא בילקוט ירמיה רמז רס"ד בשם תנחומא, ונמצא באמת בתנחומא כתב יד, וז"ל תבואתה כתוב, ולמה הוא קורין תבואתו, שאין אוכלים אלא מן התבואה, אבל הקרן קיימת לעוה"ב ע"כ, ולפנינו הקרי והכתיב תבאתה, רק כתוב בה"א בסוף והתי"ו נקוד בחולם, תְּבוּאָתֹה, ובמסורה נמנה ב' אשר כתיב ה"א בסוף, וזה אחד, והשני יחזקאל מ"ח י"ב, והרד"ק בירמיה שם, כתב תבואתה כתוב בה"א במקום וי"ו, וראיתי במדרש חסר ויתיר לג"ם הביא וז"ל קדש ישראל לה' ראשית תבואתה, בה"א כתיב שהן אוכלין פירות בעוה"ז, והקרן קיימת לעוה"ב, והרב המו"ל הוא ידידי הרב החכם מהר"א בערלינר הציג סימן השאלה, להורות שלא מצא מקור המאמר, והעירותי בהשחר שנה רביעית חוברות ששית לד של"ב, שמובא בילקוט ירמיה רמז רס"ד בשם התנחומא, ועיין גם בזהר האזינו דף רצ"ז. (לג) ד"א בזכות התורה · מובא בילקוט ישעיה רמז של"ז בשם תנחומא, והוא ג"כ בתנחומא כ"י, ונמצא בדוגמאות אשר בידי, וכן הביא רש"י עה"ת בשביל התורה שנקראת ראשית, ובמדרש ב"ר פ"א, ובחזית בפ' ראשו כתם פז, איתא העולם ומלואו לא נברא אלא בזכות התורה, שנא' ה' בחכמה (בתורה שהיא החכמה) יסד ארץ, ועיין רמב"ן עה"ת בפ' בראשית שכתב ורמז לספירה הנקראת חכמה שבה יסוד כל הענין, שנא' ה' בחכמה יסד ארץ. (לד) כי התורה

נקראת

העולם ככל הכתוב בספר תורת משה איש האלהים מפי הגבורה, להודיע גבורותיו לעמו ישראל, דכתיב כח מעשיו הגיד לעמו וגו' (תהלים קיא ו). וצריכין אנו להבין ולדרוש בספר תורת אלהינו, לקיים מה שנאמר והגית בו יומם ולילה למען תשמור לעשות ככל הכתוב בו (יהושע א ח), אבל לא לדרוש ולחקור על מה שהיה קודם העולם, (טו) דתנו רבנן יכול ישאל אדם קודם שנברא העולם, תלמוד לומר כי שאל נא לימים ראשונים אשר היו לפניך למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ (דברים ד לב), יכול ישאל אדם מה למעלה, ומה למטה, ומה לפנים, ומה לאחור, תלמוד לומר ולמקצה השמים עד קצה השמים (שם), מקצה השמים ועד קצה השמים אתה שואל, ואי אתה שואל מה למעלה, ומה למטה, מה לפנים, ומה לאחור: (טז) בספר יצירה עשר ספירות בלימה (יז) צפייתן כמראה בזק, דבורן שלהן כרצוא ושוב, ולפני כסאו הם משתחוים, (יח) פירוש עשר ספירות הן, עומק רום, ועומק תחת, עומק ראשית, ועומק אחרית, (יט) ועומק אור, ועומק חשך, ועומק מזרח, ועומק מערב, ועומק צפון, ועומק דרום, וכולם בלימה, דבר שאין להם תפישה והם בלי מה (כ) כולם בלום (כא) פיך מלדבר, צפייתן כמראה בזק, (כב) שאם תהרהר במהרה תסיח דעתך מהם, כמראה הבזק ההולך במהרה, דבורן שלהן כרצוא ושוב, כמו החיות הממהרות במרוצתן כן תדבר בהם, ולפני כסאו של הקב"ה הם משתחוים, כלומר תכוין דעתך לשמים להיות תמים, שנאמר תמים תהיה עם ה' אלהיך (דברים יח יג), ואל יהרהר האדם לעומק יותר מדאי, שאם יהרהר יותר מדאי, ראוי לו שלא נברא, ואל ידבר על בוראו עתק, אלא יבין וישכיל בן אדם, כי הקב"ה יחיד ומיוחד, הוא ברא שמים וארץ, ואין לו שני, והוא ראשון, והוא אחרון, ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד:

[א] א) **בראשית** ברא אלהים. (כג) זה אחד מן הדברים שהפכו זקני ישראל לתלמי המלך, וכתבו לו אלהים ברא בראשית, (כד) כי לא היה לו דעת להתבונן במדרש התורה, מדרשו של פסוק הזה שאמר בראשית ברא אלהים, הוא כמו שאמר בויקרא, אדם כי יקריב מכם קרבן לה' (ויקרא א ב), ולא אמר לה' קרבן, לה' ריח ניחוח לא אמר, אלא ריח ניחוח לה' (שם א ט), שאין דרך המקרא להזכיר שם הנכבד קודם הזכרת המעשה. (כה) תני ר' שמעון בן יוחי מנין שלא יאמר אדם לה'

הערות ותקונים

(טו) דתנו רבנן. חגיגה י"א ע"ב, וב"ר פ"א, ופסיקתא רבתי פכ"א, פסקא עשר דברים אות כ"א, ועיין ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א דף ע"ז ע"ג, ר' יונה בשם ר' בא, כתיב כי שאל נא לימים ראשונים וגו'. (טז) בס' יצירה. הוא פ"א מ"ו. (יז) צפייתן. בס' יצירה שם איתא עוד ותכליתן אין להן קץ. (יח) פי' עשר ספירות הן. הוא בס' יצירה פ"א מ"ה, ועיין רמב"ן עה"ת עה"כ בראשית ברא, שכתב וכוונתם במלת בראשית תרמוז כי בעשר ספירות נברא העולם כו' ע"ש. (יט) עומק אור ועומק חושך. בס' יצירה הגי' עומק טוב ועומק רע. (כ) כולם בלום פיך. ר"ל כלומר בלום פיך, וע' חולין פ"ט ע"א. (כא) בלום פיך מלדבר. בס' יצירה שם פ"א מ"ח. (כב) שאם תהרהר. הוא פי' המחבר על מאמר צפייתן כמראה בזק. (כג) זה אחד מן הדברים. מגלה ט' ע"א, ירושלמי מגלה פ"א ה"ג דף ע"א ע"ב, מס' סופרים פ"א ה"ח, מכילתא פ' בא פי"ד, תנחומא פ' שמות, וילקוט בראשית רמז ג', ובמדרש ב"ר נשמט זה, ואין ספק שהיה כתוב גם עה"כ הזה, זה אחד מן הדברים ששינו לתלמי המלך, כמו שמובא בב"ר פ"ח פי"א פל"ח פמ"ח ופצ"ח, ועיין בב"ר שם פ"א ר' יודן בשם עקילס כו' אבל הקב"ה אינו כן בראשית ברא ואח"כ אלהים. (כד) כי לא היה לו דעת להתבונן. עיין רש"י ותוס' מגלה שם, והמהרש"א בח"א הקשה על דברי התוס', והביא את דברי הלקח טוב שלפנינו, כאשר מצא מובא בשמו בס' פענח רזי, וז"ל ובספר פענח רזי בשם ס' לקח טוב נתן טעם לענין כדאמרינן שלא יאמר אדם לה' קרבן אלא קרבן לה', דשמא יתחרט בתוך דבורו ולא יסיים ונמצא שהוציא ש"ש לבטלה, ה"נ הכא אם היה אומר אלהים ברא והיה פוסק ולכך התחיל בראשית עכ"ל. וכן מצאתי בתוספת ישנים יומא ל"ט על המשנה ואומר לה' חטאת, הקשה ה"ר אלחנן אמאי לא קאמר חטאת לה' שיזכיר השם מאוחר כדאמרינן בפ"ק דנדרים לא לימא איניש לה' קרבן אלא קרבן לה' דלמא פשע ומדכר ש"ש לבטלה כו', ועיין מ"ש הגאון חיד"א בנחל קדומים, והביא שם דברי הזהר יתרו סוף דף פ"ז, וכן הביא דברי רבינו בנחל בכ"י על מגלה שפי' בשם רבינו אליעזר מטוך ע"ש. (כה) תני רשב"י. נדרים י' ע"ב, ב"ר פ"א, ספרא ויקרא פ"ב, ספרי האזינו פ'

כי

את השמים ואת הארץ. תוהו ובוהו, דכתיב והארץ היתה תוהו ובוהו. אור וחושך, חושך, דכתיב וחושך על פני תהום, אור, דכתיב ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור. רוח ומים, דכתיב ורוח אלהים מרחפת על פני המים. (מט) מדת יום ומדת לילה, דכתיב ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה. לכך נאמר את השמים, לרבות האש והמים והרוח, ואת הארץ, לרבות החשך ותוהו ובוהו. ולמדנו שנבראו עשרה דברים ביום ראשון, כנגד עשרה מאמרות שבהן נברא העולם, וכנגד עשרה דברים שבהן נברא העולם, ומנלן דבעשרה מאמרות נברא העולם, (נ) כדתנן בעשרה מאמרות נברא העולם, (נא) ואלו הן: בראשית ברא אלהים מאמר אחד, דכתיב בדבר ה' שמים נעשו (תהלים לג ו), מאמר ב' ויאמר אלהים יהי אור, ג' יהי רקיע, ד' יקוו המים, ה' תדשא הארץ, ו' יהי מאורות, ז' ישרצו המים, ח' תוצא הארץ, ט' נעשה אדם, י' פרו ורבו, אלו עשרה מאמרות, ועשרה דברים שבהן נברא העולם, (נב) דאמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב בעשרה דברים נברא העולם, בחכמה, בתבונה, בדעת, בכח. בגבורה, בגערה, בצדק, במשפט, בחסד, וברחמים. בחכמה ובתבונה, דכתיב ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה (משלי ג יט). בדעת, דכתיב בדעתו תהומות נבקעו (שם שם כ). בכח ובגבורה, דכתיב מכין הרים בכחו נאזר בגבורה (תהלים סה ז). בגערה, דכתיב עמודי שמים ירופפו ויתמהו מגערתו (איוב כו יא). בצדק ובמשפט, דכתיב צדק ומשפט מכון כסאך (תהלים פט טו). בחסד וברחמים, דכתיב זכור רחמיך ה' וחסדיך (שם כה ו), למדנו שבעשרה מאמרות נברא העולם, ובעשרה מדות, ועשרה דברים נבראו ביום ראשון, (נג) וכנגדן נתן לישראל עשרת הדברות. (נד) ולכפר עליהן ביום העשור, (נה) ולתת כופר עשרה גירות, (נו) ומצא נח חן לפניו בדור עשירי, ובחר באברהם אבינו בדור עשירי לנח, (נז) אשר התחיל במעשרות, דכתיב ויתן לו מעשר מכל (בראשית יד כ), וכן צוה לבניו לתת המעשרות, (נח) יצחק למה

הערות ותקונים

פ"ג, וע"ש בבאור הרד"ל, וכן בזהר שמות דף י"ח ע"ב אר"א עשרה דברים כו'. (מט) מדת יום ומדת לילה דכתיב ויקרא אלהים לאור יום. בגמ' שם ובפדר"א מייתי קרא ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד, וע"ש בבאור הרד"ל אות ל"ב. (נ) כדתנן בעשרה מאמרות. אבות פ"ה מ"א, ר"ה ל"ב ע"א, מגלה כ"א ע"ב, ב"ר פי"ז, ילקוט בראשית רמז א'. (נא) ואלו הן בראשית ברא מאמר אחד. ע"פ מאמרם בגמרא שם בראשית נמי מאמר הוא, דכתיב בדבר ה' שמים נעשו, וכן בב"ר שם נקט נמי בראשית, אולם בפדר"א פ"ג לא חשיב ליה וחשב תחתיו ויאמר אלהים הנה נתתי לכם, גם במקום פרו ורבו שלפנינו חושב במדרש ב"ר ורוח אלהים מרחפת (וכדמפרש ר"י שם מאמר ניתן לרוח בפ"ע) ומנחם ב"ר יוסי מוציא ורוח אלהים מרחפת, ומביא ויאמר ה' אלהים לא טוב היות אדם לבדו, ועיין בבאור הרד"ל בפדר"א שם, שמבאר טעם כל השנויים, והביא ג"כ בשם הגר"א ז"ל בפירושו לאבות טעם על מאן דלא חשיב פרו ורבו משום דלברכה כתיב, ר"ל ואין בו בריאה חדשה, והיינו דכתיב ויאמר להם אלהים, לא ויאמר אלהים כבשאר המאמרות, וענין עשרה מאמרות כבר פרשוהו המחקרים בספריהם, איש איש כפי דרכו, ובמדרש תדשא סי' ה' (בית המדרש ח"ג לד קס"ח) הביא כנגד עשרה מאמרות ברך הקב"ה לאדם הראשון כו' ע"ש. (נב) דאמר רב זוטרא. חגיגה י"ב ע"א. (נג) וכנגדן נתן לישראל עשרת הדברות. בפסיקתא רבתי פכ"א פסקא עשר דברים אות ד' איתא עשרת הדברות כנגד עשרה מאמרות נאמרו שבהם נברא העולם כו', ועיין מה שהביא רביע טובי' בחלק ב' (פסיקתא זוטרתא ואתחנן דף ס"ח ע"ב) עשרת הדברים ניתנין כנגד עשרה מאמרות אנכי כנגד יהי אור כו', ועיין ילקוט ראובני בראשית פ' ויאמר אלהים יהי אור, מה שהביא בשם הזהר ויקרא, עשרה מאמרות במעשה בראשית נגד עשרת הדברות במתן תורה, ועיין בפי' הרוו"ה בפיוט אנכי ראש לדברות במעריב ליל שני של שבועות. (נד) ולכפר עליהן ביום העשור. עיין פסיקתא רבתי פ"מ פיסקא בחדש השביעי אות ה'. (נה) ולתת כופר י' גירות. כי עשרים גרה השקל, וכופר חצי שקל הוא י' גירות. (נו) ונח מצא חן לפניו בדור עשירי. אבות פ"ה מ"ב י' דורות מאדם עד נח, י' דורות מנח עד אברהם, ועיין בית הבחירה בפירושו על פרקי אבות שם. (נז) אשר התחיל במעשרות. בפסיקתא פסקא עשר תעשר (דף ל"ח ע"א), ומובא בילקוט לך רמז ע"ד, אברהם הפריש תרומה גדולה, דכתיב הרימותי ידי אל ה', ואין הרמה אלא תרומה, כמד"א והרמותם ממנו תרומת ה', וע"ש בהערה מ"ח הבאתי דברי הפסיקתא רבתי פכ"ה אות ג' אברהם הפריש מעשר ראשון, דכתיב ויתן לו מעשר מכל. (נח) יצחק למה מדד מאה שערים. ב"ר פס"ד מפני

נקראת ראשית, שנאמר ה׳ קנני ראשית דרכו (משלי ח כב): (לה) ד״א לכך התחיל בב׳, לומר שיש עולם שני להפרע מן הרשעים, וליתן שכר טוב לצדיקים, שנאמר כי עת לכל חפץ ועל כל המעשה שם (קהלת ג יז), כי אין העוה״ז אלא (לו) פרוזדור לפני העוה״ב, (לז) דתנן התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין:

ברא. (לח) הוא לבדו, שנא׳ נוטה שמים לבדו (ישעיה מד כד), ואומר אתה הוא ה׳ לבדך (לט) את עשית את השמים (מ) ושמי השמים וגו׳ (נחמיה ט ו): **ברא**. (מא) במאמר ולא ביגיעה, שנא׳ בדבר ה׳ שמים נעשו (תהלים לג ו):

אלהים. (מב) לשון אל הוא כח וגבורה, כמו צדקתך כהררי אל (שם לו ז), וכמו אילותי (שם כב כ), וכמו אילי הארץ (יחזקאל יז יג): ד״א אלהים לשון דיין, שנא׳ אלהים לא תקלל (שמות כב כז), (מג) כי במשפט העמידו על מנת שיקבלו ישראל את התורה, שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי (ירמיה לג כה), ואומר כי אלהי משפט ה׳ (ישעיה ל יח), כי אלהים שופט (תהלים ע ו), (מד) כי לשון אלהים לא יבא כי אם על משפט, (מה) והיינו דאמר ר׳ יחזקיהו מאי דכתיב משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה (שם עו ט), בתחלה יראה, שמא לא יקבלו ישראל את התורה, ולבסוף שקטה, אבל באומות העולם תמצא ה׳ ידין עמים (שם ז ט), ה׳ למשפט שמתו (חבקוק א יב), וכאלה רבות, שמהפכין מדת הרחמים למדת הדין, וישראל בשעה שחוטאין כתיב ה׳ במשפט יבא עם זקני עמו ושריו (ישעיה ג יד), אבל בזמן שעושין רצונו כתוב אל רחום וחנון (שמות לד ו), מהפכין מדת הדין למדת רחמים, רחום וחנון ה׳ (תהלים קג ח), חנון ורחום ה׳ (שם קיא ד), וכל מי שיבא להקשות, יפשפש וימצא כי כולם נכוחים למבין: ג׳ בראשית יש במקרא, בראשית ברא אלהים (בראשית א א), בראשית ממלכת יהויקים (ירמיה כו א), בראשית ממלכת צדקיהו (שם כח א), (מו) הרי לפי שביקש הקב״ה להפוך העולם לתוהו לולי רחמיו:

את השמים ואת הארץ. (מז) ר״ע היה דורש אך ורק מיעוט, את וגם ריבוי, א״ל ר׳ ישמעאל את השמים ואת הארץ מה אתה דורש בהם, א״ל ר״ע כי לא דבר רק הוא מכם (דברים לב מז), אין דבר רק בתורה, ואם רק אינו אלא מכם, אלא את השמים הם ומה שנברא עמהם, ואת הארץ היא ומה שנבראת עמה. (מח) והיינו דאמר רב יהודה אמר רב עשרה דברים נבראו ביום ראשון ואלו הן: שמים, וארץ, תוהו, ובוהו, אור, וחושך, רוח, ומים, מדת יום, ומדת לילה. שמים וארץ, דכתיב

הערות ותקונים

נקראת ראשית שנא׳ ה׳ קנני ראשית דרכו, בב״ר שם התורה נקראת קודם בריאת העולם, שנא׳ ה׳ קנני ראשית דרכו, ובאזית בפ׳ ראשו כתם פז, ראשו זה התורה, שנא׳ ה׳ קנני וגו׳, ועיין ברמב״ן עה״ת שם. (לה) ד״א לכך שהתחיל בב׳. עיין ב״ר פ״א, ותנחומא בראשית, ובא״ב דר״ע (בית המדרש ח״ג דף י״ט) למה נברא בב׳ להודיעך שהן שני עולמות העוה״ז והעוה״ב, ועיין ירושלמי חגיגה פ״ב ה״א דף ע״ז ע״ג, ר״א בשם ר״י בשתי אותיות נבראו שתי עולמות, ועיין מס׳ היכלות (בית המדרש ח״ב דף מ״ו). (לו) פרוזדור. מלה יונית προσθυρα מקום לפני פתח הבית ואולם השער (פארהאף). (לז) דתנן, אבות פ״ד מט״ז, ועיין בפי׳ הרמב״ם ז״ל. (לח) הוא לבדו, עיין ב״ר פ״א נוטה שמים לבדי וגו׳ מאתי מי אתי כתיב מי היה שותף עמי בברייתו של עולם כו׳, אלא הוא לבדו ברא את העולם ע״ש. (לט) את עשית. כ״ה ע״פ הכתיב, והקרי אתה. (מ) ושמי השמים, בקרא שמי השמים בלי וי״ו. (מא) במאמר, ב״ר פ״ג ופ״י, קה״ר פ״ה, שו״ט מזמור ס״ב. (מב) לשון אל, וכ״כ רבינו מנחם בן סרוק במחברת מנחם שרש אל, ועיין ברמב״ן עה״ת אלהים בעל הכחות כולם, כי המלה עיקרה אל שהיא כח וכו׳. (מג) כי במשפט העמידו, עיין ב״ר סוף פי״ב שברא את עולמו במדת הדין ובמדת הרחמים, ועיין פסיקתא רבתי פ״מ פסקא בחודש השביעי אות ב׳, ועיין רש״י עה״ת בראשית א׳ שכ׳ הקדים מדה״ר ושתפה למדה״ד, היינו דכתיב ביום עשות ה׳ אלהים ארץ ושמים, ועיין גם שבת פ״ח ע״א תנאי התנה הקב״ה עם מעשה בראשית כו׳. (מד) כי לשון אלהים לא יבא רק על משפט. עי׳ ב״ר שם פי״ב ופע״ג הרשב״ג בכ״מ שנא׳ ה׳ מדת רחמים, אלהים הוא מדה״ד. (מה) והיינו דאמר ר׳ חזקיהו, שבת פ״ח ע״א, ע״ז ג׳ ע״א, וצ״ל דאמר חזקיה. (מו) הרי לפי שבקש הקב״ה, כוון למאמר חז״ל ערכין י״ז ע״א, דא״ר מחשום רשב״י מאי דכתיב בראשית ממלכת יהויקים ע״ש. (מז) ר״ע היה דורש, ב״ר פ״א, ילקוט בראשית רמז ג׳, וחגיגה י״ב ע״א. (מח) והיינו דאמר ר״י אמר רב, חגיגה י״ב ע״א, פדר״א פ״ג

מרחפת על פני המים. (עא) ולמה הזכיר אלהים ברוח יותר מן הכל, כי מלחלוחית הרוח נהיה המים, ומן המים יצא האש, והארץ יוצא מן האש, ויש מהם דוגמא בעולם, כי אם יפיח אדם בכפו תתרטב כפו, ידענו כי מן הרוח נבראו המים, והאש יוצא מן המים, אם יתחממו המים בבלי זכוכית נקיה ויתנה בחמה בתקופת תמוז, תוכל להדליק ממנה נעורת, ומן האש הארץ והאבנים, שאם יעשה (עב) קומקום וירתיח ימים רבים ימצא בתחתית הכלי כמו חתיכת אבן, ואלו הן דברים של דעת, וכן אמר ר' שבתי דונולו נב"ע בספרו כשנתעסק בחכמת ספר יצירה, לכך הזכיר ורוח אלהים, כי כח הרוח חזק מכולם, כי הכל תלוי ברוח, והרוח תלוי במאמרו של בורא הכל, ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. ובכל אלה כתיב בריאה, ברוח כתיב יוצר הרים ובורא רוח (עמוס ד יג), במים כתיב והמים אשר מעל השמים יהללו את שם ה' כי הוא צוה ונבראו (תהלים קמח ד) בחשך כתיב יוצר אור ובורא חשך (ישעיה מה ז), (עג) כך השיב ר' גמליאל לפילוסופוס שלא יאמר כי כבר היו מקודם אלא נבראו: מרחפת על פני המים. כמו על גוזליו ירחף (דברים לב יא), והוא יעופף (עד) מלשון מפרחת, כמו שלמה שמלה, (עה) ולמה יצא בלשון מרחפת ולא אמר מפרחת, ללמדך כי בדרך שיונה זו

הערות ותקונים

בערוך ערך פלס, כי המ"ס היה מיסוד: (עא) ולמה הזכיר אלהים ברוח כו'. סיים על המאמר הזה וכן אמר ר' שבתי דונולו נב"ע. גם רש"י ערובין כ"ו ע"א הביאו, וז"ל ור' שבתי דטלו [נ"ל דנולו] הרופא ז"ל פירשו היטב בס' חכמוני שלו ע"כ: וכן גם המאמר והארץ יוצא מן המים אם יתחממו המים בכלי זכוכית כו', מובא ברש"י ביצה ל"ג ע"א על לשון המשנה אין מוציאין את האור מן המים, נותנין בחמה כשהשמש חם מאד והזכוכית מוציאה שלהבת ומביאין נעורת ומגיעין בזכוכית והיא בוערת, וסיים כך שמעתי בפיוט יוצר שיסד אחד מגאוני לומברדיא עכ"ל, והלשון מגומגם, וברור שנפל טעות וצ"ל כמו שכתוב או כמו שמצאתי בפי' יצירה שיסד אחד מגאוני לומברדיא. וכמו שהתעורר ידידי הרב החכם מהרש"ז (כ"ח ח"ה לד ק"א), והוא המאמר שהביא רבינו טוביה ז"ל בשם ר' שבתי ז"ל, גם מצאתי באמת זה בהקדמת פירושו לס' יצירה אשר הוציא לאור ידידי הרב החכם הכולל מהר"א יעללינעק (לייפציג שנת תרי"ד) הנקרא בשם „פירוש נעשה אדם בצלמנו להרופא ר' שבתי ב"ר אברהם דונולו ז"ל" לד ע"ו ע"ש, וכן העתיק ידידי הרב החכם הישיש רב"ג מתוך כ"י אשר באוצר הספרים בפאריז ומובא בכ"ח שם, גם מה שהביא רבינו טוביה ז"ל כי אם יפיח אדם בכפו תתרטב כפו כו', הוא לפנינו בהקדמת ספרו שם לד ע"ו ע"ש, גם מצאתי בס' רזיאל הגדול (דף ס' ע"ב) מובא ג"כ כל המאמר הזה המתחיל נזכר אלהים ברוח יותר מן כל כי מלחלוחית הרוח בא מים ומכח מים בא אש ויש להם דוגמת בעולם אם יפיח אדם בכפות נתרטב, וידוע אם נתחממו מים בכלי זכוכית נקוה כו', לקח בעל הרזיאל כל המאמר הזה מס' לקח טוב שלפנינו, והעתיק כלשונו ממש, גם הסיום „זהו סברת הדעת", לקוח מדברי רבינו טובי' שכתב ואלו הן דברים של דעת, ובס' רזיאל שם יש לתקן במקום יוכל להדליק בוערת, צ"ל נעורת, והמלות „במדינות שאוירם חם" הוא הוספה מבעל הרזיאל, או יש לומר שלקח זאת מגוף הספר של ר' שבתי דונולו, כי בעל הרזיאל משתמש בספרו של ר"ש דונולו ומזכירו בשם בדף י"ז ע"ב, וז"ל ובספר שבתי שמפרש ברית [צ"ל ברייתא] השמואל [צ"ל דשמואל] הרקיע הזה עשוי ככיפה דומה לאהל, והוא המאמר שהביא ר' יוסף קרא בשם ר' שבתי דונולו (כ"ח ח"ז לד ס"א) וז"ל מצאתי בס' ר' שבתי שמפרש בו ברייתא דשמואל הרקיע הזה עשוי כקובה דומה לאהל וכו', וכן בס' רזיאל דף י"ב במאמר המתחיל הן לה' אלהיך השמים, ואדם שלא יאמין לזה שאין ברא אבן ממים יקח נחושת קלל ויעשה אבן מנחושת ויקח מים צלולים וירתיח על הארץ וכל מה שיחסרו המים יוסיף עוד מים עליהם וישבר כלי הנחושת וימצא בה אבן כו', הוא לקוח ג"כ מהקדמת ר"ש דונולו לד ע"ו, ומזה תוכל לתקן הלשון בס' רזיאל, כי הלשון שם משובש קצת, גם מה שסיים ברזיאל שם וכן באדם ובהמה תמצא אבנים דקות כו', הוא שם בהקדמתו לד ע"ז, ועי' עוד אודותיו במבוא אשר שמתי בראש הספר, סי' ט' אות ל"א: (עב) קומקום. מלה יונית, ומורגל בלשון חז"ל ובתרגומים ע' ערוך: (עג) כך השיב ר' גמליאל. ב"ר פ"א פילוסופוס שאל את ר"ג כו': (עד) מלשון מפרחת. וכן לפורחות (יחזקאל י"ג כ"ג), עניינו עופפות, והוא מלשון ארמית תרגם יעופף יפרח, ומורגל בתלמוד עורבא פרח מפריחי, יונים, פורחין באויר: (עה) ולמה יצא בלשון מרחפת ולא אמר מפרחת. במדרש ב"ר פ"ב ילקוט בראשית רמז ד', ורוח אלהים מנשבת אין כתיב כאן, אלא מרחפת, כעוף הזה שהוא מרפרף בכנפיו וכנפיו נוגעות ואינן נוגעות, ועיין ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א (דף ע"ז ריש ע"ב) מסתכל הייתי במעשה בראשית ואין בין מים העליונים למים התחתונים אלא כמלא פותח טפח, נאמר כאן רחוף, ונאמר להלן כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף, מה רחוף שנאמר להלן נוגע ואינו נוגע אף ריחוף שנאמר כאן נוגע ואינו נוגע ע"כ,

ועיין

מדד מאה שערים, לתת מעשרות, (נט) יעקב עשר אעשרנו לך (בראשית כח כב), (ס) וכן כל ישראל מעשר דגן ותירוש ויצהר, (סא) ונתן לישראל שבעה עממים משבעים אומות, ולעתיד אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים בכנף איש יהודי, ופורענות עשרה יבוא על אויבי עמו, כמו שהביא במצרים עשר מכות, שנאמר כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות (מיכה ז טו) וקרניא עשר וגו' (דניאל ז כד), ואז ינגנו עלי עשור ועלי נבל עלי הגיון בכינור:

נשוב אל דברינו. השמים, (סב) אמר ר' יוסי בר חנינא, ששם מים, במתניתא תני, אש ומים, ועל שם המים יקראו בלשון רבים, ואת הארץ, (סג) שהכל רצין אליה, שנאמר הכל היה מן העפר והכל שב אל העפר (קהלת ג כ), אמר את השמים ואת הארץ הקדים שמים לארץ. (סד) תנו רבנן בית שמאי אומרים שמים נבראו תחלה, ואחר כך ארץ, שנאמר את השמים ואת הארץ. ובית הלל אומרים ארץ נבראת תחלה, שנאמר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים, אמר להם בית הלל לבית שמאי לדבריכם אדם בונה עליה ואחר כך בונה בית, שנאמר הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה (עמוס ט ו), אמר להם בית שמאי לבית הלל לדבריכם אדם עושה (סה) שרפרף ואח"כ עושה כסאו, דכתיב השמים כסאי והארץ הדום רגלי (ישעיה סו א), וחכמים אומרים זה וזה יחדיו נבראו, שנא' אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים קורא אני אליהם יעמדו יחדו (שם מח יג). (סו) ר' תנחומא ב"ר אבא אמר בבריאה השמים נבראו תחלה, אבל בעשיה הארץ קדמה לשמים, (סז) וכן הוא אומר לפנים הארץ יסדת ומעשה ידך שמים (תהלים קב כו), לפיכך מספר מעשה הארץ תחלה, שנא' והארץ היתה תוהו ובוהו, שבמה שפסק בו התחיל לפרש, אמר ואת הארץ, והתחיל להזכיר האיך היתה הארץ לאחר שנבראת, אמר והארץ היתה לאחר שנבראת תוהו ובוהו. (סח) תנא תוהו זה קו ירוק, (סט) פי' תכלת ירוק שמקיף את כל העולם כולו שממנו יוצא חושך, שנא' ישת חשך סתרו וגו' (שם יח יב), ופי' תוהו דבר שתוהה בני אדם, בוהו (ע) אבנים מפולמות המשוקעות בתהום שמהן יוצאין מים, שנא' ונטה עליו קו תהו ואבני בהו (ישעיה לד יא), והוא דבר המבעית את האדם, כי היו המים על כל הארץ והחשך עליהם, כי החשך מן הארץ יוצא, כי הארץ תחתיה כולה חשך, ועם הארץ נברא החשך והוא החושך את האדם מלכת: ורוח אלהים

הערות ותקונים

מה מדד מפני המעשרות, וכן נשנה במדרש במ"ר פי"ב., ופסיקתא פסקא עשר תעשר (צ"ח ע"א), יצחק הפריש מעשר שני ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים כו', ולמה מודדן בשביל לעשרן, וע"ש בהערה מ"ח, (נט) יעקב עשר אעשרנו לך. בפסיקתא שם יעקב הפריש מעשר ראשון, הה"ד עשר אעשרנו לך: (ס) וכן כל ישראל מעשר דגן ותירוש ויצהר. צ"ל מעשר דגנך תירושך ויצהרך (דברים י"ד כ"ג): (סא) ונתן לישראל ז' עממים משבעים אומות. היינו חלק עשירית: עיין ב"ר ספמ"ד, ירושלמי שביעית פ"ו מ"א דף ל"ו ע"ב: (סב) אמר ריב"ח. חגיגה י"ב ע"א: (סג) שהכל רצין אליה. עי' רד"ק שרש ארץ שכתב וז"ל וי"א כי שרש ארץ רץ והאל"ף נוספת ולפי שהגלגל רץ עליה וסובב אותה תמיד נקראת כן, ועי' ב"ר פי"ג ארץ שתקופת ניסן מריצה את הפירות (ובב"ר פ"ה סי' ח' ארץ שרצתה לעשות רצון קונה). (סד) ת"ר בש"א. חגיגה שם, תמיד ל"ב ע"א, ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א דף ע"ז ע"ג, ב"ר פ"א, ויק"ר פל"ו, כפדר"א ריש פי"ח, מדרש שמואל פ"ה, ובריש מכילתא: (סה) שרפרף. פי' ספסל קטן, ובירושלמי ומדרש נאמר במקומו אפיפורין, ויש לתקן שצ"ל אפיפודין בדל"ת, כי המלה יונית ὑποπόδιον: (סו) ר' תנחומא. בב"ר פ"א, ובירושלמי חגיגה פ"ב ה"א, הוא בשם ר' יוחנן ור' תנחומא אמר טעמא לדברי ר' יוחנן: (סז) וכה"א לפנים הארץ יסדת. בירושלמי ובמדרש ב"ר שם ובוי"ר שם, אמר ר' יהודה בר אלעאי אף דין קרא מסייע לב"ה לפנים הארץ יסדת ואח"כ ומעשה ידך שמים, ובמדרש שמואל אף דין קרא מסייע לב"ש, יש לתקן שצ"ל מסייע לב"ה, ועי' בפדר"א שהביא בעיקר פלוגתייהו ראי' לב"ה ממקרא הזה, במקום שלפנינו ובגמרא חגיגה שם מובא ממקרא ביום עשות ה' ארץ ושמים, וע"ש בביאור הרד"ל: (סח) תנא תוהו זו קו ירוק, חגיגה י"ב ע"א: (סט) פי' תכלת ירוק. הוספת המחבר לפרש קו ירוק: (ע) מפולמות. פי' בריאים לחים וחזקים ערוך ערך מפלם, והמוספי הוסיף תרגום אבן חסך ולמות, מפלמין דמתנין נפק הושך עכ"ל, יש לתקן בדבריו אבן אפל וצלמות, והוא באיוב כ"ח ג', ועיין מלה זו שיהיו

שהאירו כאור הבקר, ונקראו הלילה והיום יום אחד. והיה ראוי כמנהג המקרא כולה לומר יום ראשון, כי כן המספר, ראשון, שני, שלישי, או אחד, שנים, שלשה, שכן כתיב בקרבנות הנשיאים, ביום הראשון, ביום השני, ובחשבון אחר אומר על פי שנים עדים או שלשה עדים יומת המת לא יומת על פי עד אחד (דברים יז ו), ולמה שינה לומר אחד, וחזר ואמר שני, (פד) ללמדך כי מיוחד היה היום ההוא ואין לפניו יום אחר: ד"א לפי שכבר אמר בראשית ברא אלהים, ידענו כי זה היה יום ראשון, ולא היה צריך לומר יום ראשון, כי כבר אמר ראשית, ועוד תשובה אחרת, כי על חשבון אמר אחד שנים, אבל על ענין סיפור יאמר אחד שני, כמו שבקהלת אומר יש אחד ואין שני (קהלת ד ח): ד"א יום אחד. שאם אמר ראשון, הייתי אומר היום בלבד הוא הראשון, וכשהוא אומר יום אחד, (פה) להודיע כי הערב והבקר אחד: ד"א ויקרא אלהים לאור יום. (פו) זה מעשה הצדיקים, ולחשך קרא לילה, זה מעשה הרשעים, ויהי ערב, זה מעשה הרשעים, ויהי בקר, זה מעשה הצדיקים. יום אחד. שנתן להם הקב"ה יום אחד, ואיזה, זה יום הדין: מדרש אחר, אחד, לפי שעתידין ישראל לייחד לבורא העולם בלשון אחד, שנאמר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו ד), נקרא יום אחד, שכל המייחד שמו מודה שהוא ברא עולמו, ברוך הוא וברוך שמו:

ו) **ויאמר** אלהים יהי רקיע בתוך המים. אלו המים אשר היו על הארץ, שאמר עליהם ורוח אלהים מרחפת על פני המים, עליהם אמר יהי רקיע בתוך המים, (פז) אלו מים העליונים, ומים התחתונים. ויהי מבדיל בין מים למים. (פח) כך החצה ברקיע השמים, חציים העלה, וחצים השקיעם למטה, כי גלוי וידוע היו לפניו שעתידין דור המבול לשחת מעשיהם, וכדי להשחיתם במו העלה למעלה שכן אמר איוב כי בם ידין עמים (איוב לו לא), כי כן נוראותיו עשה הים יבשה, שנאמר ויעברו בני ישראל בתוך הים ביבשה (שמות יד כב), והיבשה ים, שנאמר והמים (פט) גברו מאוד על הארץ (בראשית ז יט):

ז) **ויעש** אלהים את הרקיע. ויבדל בין המים וגו' אשר מעל הרקיע. (צ) מים שעל הרקיע במאמר הן תלוים. (צא) שאילה מאחר שאמר ויעש אלהים את הרקיע מה תלמוד לומר ויהי כן, תשובה ויהי כן זה פירושו לדורות שאין לו חליפין כשאר ויהי כן שמתחלפים בכל שנה, (צב) והרקיע שעשה ביום שני הוא חוץ מן השמים שנבראו ביום ראשון, שנאמר על פני רקיע השמים, כמו שער החצר (שמות לה יז), וכמו פרכת הקדש (ויקרא ד ו), ואף על פי כן קראן שמים, שנאמר ויקרא אלהים לרקיע שמים, (צג) ואמרו רבותינו ז"ל כי ששה רקיעין הן חוץ מן הרקיע הזה, (צד) שנא' הן

הערות ותקונים

בשרו, מובא זה בשם ר' אליעזר בן פדת בשם ר' יוחנן, וכן מובא בתוס' תענית דף ג' ע"א ד"ה ואלו. (פד) ללמדך כי מיוחד היה היום ההוא. עיין רש"י עה"ת, וב"ר ספ"ג. (פה) להודיע כי הערב. עי' נזיר ז' ע"א ובחולין פ"ה. (פו) זה מעשה הצדיקים. ב"ר פ"ג במאמר המתחיל א"ר ינאי מתחלת ברייתו של עולם. (פז) אלו מים העליונים. ב"ר פ"ד, ומובא ברמב"ן על התורה. (פח) כך החצה. ב"ר פ"ד, ילקוט בראשית רמז ה'. (פט) גברו מאד, במקרא כתוב מאד מאד. (צ) מים שעל הרקיע במאמר הם תלויים. ב"ר פ"ד במאמר ר' פנחס בשם ר' הושעיה רבה אמר, ומובא בילקוט בראשית רמז ה', וכן בחגיגה י"ב ע"א דתניא מים העליונים במאמר הם תלויים, פירש"י אינן נחות על שום דבר אלא מכונסות ועומדות כמין בריכה ותלויות במאמרו של הקב"ה, ומה שסיים רש"י שם במאמר שלאחריו „ופירותיהם מי גשמים כו' מפורש בב"ר" כוון למאמר שהבאתי, ועי' שו"ט מזמור י"ט ושם הלשון משובש, ויפה תקן ידידי הרב הגדול המופלג מהרא"ס פאדווא נ"י בביאורו אות כ'. (צא) שאילה, וכן הביא הרמב"ן אבל בכאן אחר אמירת יהי רקיע כתוב ויעש אלהים את הרקיע, ולמה הוסיף ויהי כן אלא רצה לומר שהיה כן תמיד כל ימי העולם. וע"ש שהביא דברי הראב"ע וכתב ואינו נכון. (צב) והרקיע שעשה ביום שני. עיין ברמב"ן. (צג) ואמרו חז"ל כי ששה רקיעים הם. עיין אדר"נ פל"ז ר"מ אומר שבע רקיעין הן, וילון, רקיע, שחקים, זבול, מעון, מכון, ערבות, ובמדרש דברים רבה פ"ב במאמר ד"א שמע ישראל, ובשו"ט מזמור קי"ד הוא בשם ר' אליעזר, ובחגיגה י"ב ע"ב הוא בשם ר"ל, ועיין בדב"ר שם, ויש לתקן שם כמו שהוא בכל המקומות, ועיין פסיקתא פסקא בחודש השביעי בהערה ע"ו, ופסקא ויהי ביום כלות משה הערה קל"ח. (צד) שנאמר הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים. ויל"ד איך יליף מהמקרא הזה

מרחפת על גוזליה, כן היה בין מים העליונים למים התחתונים עד שהבדילן צור עולמים:
ג) **ויאמר** אלהים יהי אור ׳ לפי שהיה חשך על פני תהום אמר יהי אור , (עו) משל למלך שבנה היכל והוא סגור ומסוגר מכל דפניו אמר להדליק בו נר , ואע"פ שקודם זה האור נהורא עמיה שרי , וכן אמר דוד ה' אלהי גדלת מאוד הוד והדר לבשת, עוטה אור כשלמה נוטה שמים כיריעה (תהלים קד א ב) , למדך הכתוב שהשכינה כולה אור , ומאור השכינה ברא האור לבאי עולם ביום ראשון להאיר לעולם , שנא' ויאמר אלהים יהי אור : (עז) ויש אומרים האור הזה מן המים , שכן כתיב מרחפת על פני המים , וכתיב ויאמר אלהים יהי אור , וכן מצינו בהרבה מקומות נקראו אור, שנא' ואורו על כנפות הארץ (איוב לז ג) , ואומר יפיץ ענן אורו (שם שם יא), ואומר על כפים כסה אור (שם לו לב), וכן כל מאור העינים הם המים שבעינים, וכה"א כלו בדמעות עיני (איכה ב א): ויהי אור . לא אמר ויהי כן , כמו שאמר בשאר הימים ויהי כן , אלא ויהי אור , (עח) לפי שהאור ברא הקב"ה ביום ראשון , שיהא אדם מצפה בו מסוף העולם ועד סופו כיון שצפה הקב"ה ברשעים שהיו עתידין לבא לעולם , גנזו לצדיקים , שנא' וימנע מרשעים אורם (איוב לח טו) , (עט) ואומר אור זרוע לצדיק (תהלים צז יא) : ד"א ויהי אור . (פ) בנוי ומשוכלל לעתיד לבא , (פא) שנאמר אור זרוע לצדיק :
ד) **וירא** אלהים את האור כי טוב . כי טוב הוא לבריות עולם להאיר להם , כי הקב"ה לא היה צריך לאותן האור אלא בריותיו היו צריכין אותו בלבד :
ה) **ויקרא** אלהים לאור יום . (פב) על שבא מן המים : ולחושך קרא לילה . לשון יללה : (פג) חמשה אור כתוב בפרשה , כנגד חמשה חומשי תורה : ויהי ערב ויהי בוקר . קרא לו שלשה שמות לזה ושלשה שמות לזה , אור , יום , בוקר , חושך , לילה , ערב , תחת יום לילה , תחת אור חשך , תחת בקר ערב , לפי שהחושך כשנברא עדיין לא היה לא לילה ולא ערב , וכן כשנברא האור , לא היה לא יום ולא בקר , וכשהבדיל הקב"ה האור מן החשך שנתן תחום לאור , ותחום לחשך , כמה שעות ימשול זה , וכמה שעות ימשול זה, נקראו שעות האור יום לעצמו , ושעות החשך לילה לעצמו , והבקר הוא תחלת הכנסת האור , והערב הוא תחלת הכנסת החשך , לכך נקראו שלשה שמות לזה , ושלשה שמות לזה : ויקרא אלהים לאור יום . (פד) א"ר אלעזר לא שיתף הקב"ה שמו כי אם על טוב , כי לא אמר ולחשך קרא אלהים לילה , אלא ויקרא אלהים לאור יום : ויהי ערב ויהי בקר יום אחד . כי משעה שברא הקב"ה החשך עד שהאיר היה שנים עשר שעות , והוא שאמר ויהי ערב , ומשעה שהאיר עד שהעריב עוד שנים עשר שעות , הוא שאמר ויהי בקר , מתוך שנבראו שמים וארץ העריב והחשיך העולם , עד

הערות ותקונים

ועיין חגיגה ט"ו ע"א כיונה זו שמרחפת על בניה ואינה נוגעת ועיין ברש"י עה"ת : (עו) משל למלך שבנה היכל. עי' ב"ר ריש פ"ג , מובא גם בילקוט רמז ד' , ותהלים רמז תתע"ח , ועי' במדרש שמ"ר ריש פ"נ , ותנחומא פ' ויקהל בפ' ויעש בצלאל , וכן מובא בס' רזיאל דף י' ע"ב , לא שצריך לאורה כו' , כאדם שבונה בית סגור כו' : (עז) וי"א האור הזה מן המים כו' . מובא גם בס' רזיאל דף י' ע"ב ויהי אור , האור נברא מן המים שבהרבה מקומות נקרא המים אור , שנאמר יפיץ ענן אורו , על כפים כסה אור , כמו עין מאיר ובו מעין מים , כמד"א כלו בדמעות עיני עכ"ל : (עח) לפי שהאור ברא הקב"ה ביום ראשון . חגיגה י"ב ע"א ב"ר פי"א ופי"ב , ילקוט רמז ע"ז , שמ"ר ריש פל"ה , תנחומא ריש שמיני , אסתר רבה בפתיחתא במאמר האחרון א"ר יהודה בר סימון אור שברא הקב"ה ביום ראשון כו' . (עט) ואומר אור זרוע לצדיק . הוא ראי' על וגנזו לצדיקים . וכ"ה לפנינו בתנחומא שם , ובמדרש אסתר שם , אבל בב"ר שם ומנין שהתקינם לצדיקים לע"ל , שנא' וארח צדיקים כאור נוגה הולך ואור עד נכון היום , ובחגיגה שם מובא לראי' שנא' וירא אלהים את האור כי טוב ואין טוב אלא צדיק , שנא' אמרו צדיק כי טוב , ובשמ"ר שם סיים והיכן גנזו בג"ע , שנאמר אור זרוע לצדיק . (פ) בנוי ומשוכלל . פסיקתא פסקא קומי אורי (דף קמ"ה ע"א) וכן נשנה במדרש ב"ר סוף פ"ה , ומובא בילקוט משלי רמז תתקנ"ב בשם ב"ר . (פא) שנא' אור זרוע לצדיק . במדרש שם ויאמר אלהים יהי אור בנוי ומשוכלל לע"ל , המד"א קומי אורי כי בא אורך , וכתיב כי הנה החשך יכסה ארץ וגו' . (פב) על שבא מן המים . בס' רזיאל שם סיים לכך אור נקרא יום לשון ים מים . (פג) חמשה אור כתיב בפרשה . ב"ר פ"ג וסופר ומונה כל החמשה פעמים , וכן מובא בילקוט בראשית רמז ד' . (פד) א"ר אלעזר . ב"ר פ"ג , ילקוט רמז ה' , ובתנחומא תזריע בפ' אדם כי יהיה בעור

בשרו

אלא המין ההוא יזרע אם יצא כאותו המין : למינהו, שעורים יצאו שעורים, חטים יוציאו חטים, וכן עץ פרי למינהו : ד"א עשב מזריע זרע ועץ עשה פרי. (קז) כי כל מעשה בראשית בקומתן נבראו כמו האילנות בניסן מלאים, ולא כמו שהן בתשרי, ולמה בראן הקב"ה כך בקומתן, כדי שימצא אדם לאכול. (קח) שנאמר חכמות בנתה ביתה, חצבה עמודיה שבעה, טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה (משלי ט א ב) אחרי כן, שלחה נערותיה תקרא (שם), שכן דרך כל העולם מתקן סעודה ואח"כ מכניס אורחים : וירא אלהים כי טוב. (קט) מלמד שנבראת גן עדן לצדיקים, שנאמר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (תהלים לא כ) :

יד) ויאמר אלהים יהי מארת. (קי) לא אמר יהיו מאורות אלא ללמדך (קיא) כי האור שברא ביום ראשון ממנה נהיו המאורות על כן כתוב יהי, כלומר יהי האור מאורות שנחלק למאורות השמש והירח והכוכבים והמזלות : (קיב) מארת. כתיב חסר, (קיג) לפי שהן לוקין בשעה שהקב"ה מלקה את האומות, שנא' כה אמר ה' אל דרך הגוים אל תלמדו, ומאותות השמים אל תחתו, כי יחתו הגוים מהמה (ירמיה י ב) : ברקיע השמים. הוא הרקיע המבדיל בין מים למים : להבדיל בין היום ובין הלילה. וכי המאורות מבדילין והלא האור מבדיל, שנא' ויבדל אלהים בין האור ובין החשך (בראשית א ד), אלא כך פירושו יהי האור מאורות, אותו האור שנברא להבדיל בין היום ובין הלילה : והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים. לא אמר הכתוב והיו להבדיל, אלא והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים, למדנו כי להבדיל עונה על האור הנברא להבדיל והמאורות נבראו לאותות ולמועדים ולהאיר על הארץ, והיו לאותות כי השמש הוא אות ליום שאינו נוהג בלילה, והירח הוא אות בכל מולד ומולד לדעת תחלת החדש וסופו, (קיד) כי הולכת הלבנה בגלגל הרקיע מהלכת בשלשים יום, כל מה שמהלך השמש כל השנה כולה, (קטו) כי שנים עשר מזלות הם, טלה, שור, תאומים, סרטן, אריה, בתולה, מאזנים, עקרב, קשת, גדי, דלי, דגים, (קטז) וכל אחד ואחד יש לו שלשים מעלות, כנגד ל' יום של חדש, ובכל יום עולה השמש מעלה, בניסן מתחיל מטלה והלבנה עמו, לפיכך הלבנה לעולם בתחלת החדש קרובה לחמה, וכן בסוף החדש, כי הלבנה רצה במהרה (קיז) ועד שהחמה מגעת לסוף המזל הלבנה עוברות כל השנים עשר מזלות, ומשגת את החמה

הערות ותקונים

נאמר כן. עיין ברמב"ן עה"ת שכתב גזר שיהיה בתולדות הארץ כח הצומח ומוליד זרע כדי שיהיה המין קיים לעד. (קז) כי כל מעשה בראשית בקומתן נבראו. חולין ס' ע"א. (קח) שנא' חכמות בנתה ביתה. עי' סנהדרין ל"ח ע"א על הכתוב הזה. (קט) מלמד שנבראת ג"ע כו'. עיין ב"ר פי"א בשלישי ברא אילנות ודשאין וג"ע, וע"ש פט"ו על הכתוב מקדם. (קי) לא אמר יהיו מאורות. עיין בבאור נה"ש כי בהקדים הפעל אל הפועל נושא המאמר לא ישמור בלה"ק לא את המין ולא את המספר. (קיא) כי האור שברא ביום ראשון. עי' חגיגה י"ב ע"א וחכ"א הן הן מאורות שנבראו ביום ראשון ולא נתלו עד יום רביעי. (קיב) מארת כתיב חסר וי"ו. בפסיקתא פסקא החדש א"ר יוחנן לא נברא להאיר אלא גלגל חמה בלבד יהי מאורות ברקיע השמים מארת כתיב. וע"ש בהערה ג' כי הכתיב מארת הסר בא לרמז שאינו רק מאור אחד, ובב"ר ריש פ"ו חסרים המלות „מארת כתיב". ובירושלמי תענית פ"ד ה"ג ברביעי היו מתענין על התינוקת שלא תעלה אסכרה לתוך פיהם ויאמר אלהים יהי מאורות מארת כתיב. וכן הובא במס' סופרים פי"ז ה"ה, ולזה המאמר כוון רש"י תענית כ"ז ע"ב ברביעי על האסכרה, וכן מובא בפירושו על התורה (בראשית א' י"ד). (קיג) לפי שהן לוקין. חסר וכצ"ל והיו לאותות לפי שהן לוקין. עיין סוכה כ"ט ע"א, ומכילתא בא, ובפדר"א פ"ז, וע"ש בבאור הרד"ל אות ס"ד. (קיד) כי הולכת הלבנה. עי' פדר"א פ"ז כל שהחמה מהלכת כל ימות השנה הלבנה מהלכת לשלשים יום, ועי' ברד"ל אות י' מה שהביא בשם ירושלמי ר"ה פ"ב ה"ד. (קטו) כי י"ב מזלות הם. עיין פדר"א פ"ו וכולם משרתים לי"ב מזלות ואלו הן כו', ועי' פסיקתא רבתי פ"כ פסקא מתן תורה אות ב'. מפני מה ברא הקב"ה כו', דרש סדורם לשמותיהם, והובא גם בתנחומא האזינו, והיא הוספה מאוחרת בתנחומא, והסופר הזה רשם על המאמר אדם, נמשל לי"ב מזלות „דאיתא בפסיקתא" והלשון משובש שם, והובא לנכון בס' רזיאל (דף י"א ע"א), ועי' ליווני תלא דף כ"ו ע"ד, ועי' ילקוט ראובני בראשית פ' וחשך על פני תהום בשם סודי רזי והוא ס' רזיאל. (קטז) וכל אחד יש לו שלשים מעלות. עי' פדר"א פ"ו כל המזלות משרתים את ימות החמה וימות החמה ל' יום. (קיז) ועד שהחמה מגעת לסוף המזל. בפדר"א פ"ז כל שהחמה

מהלכת

לה' אלהיך השמים ושמי השמים (דברים י יד), ושלמה אמר השמים ושמי השמים לא יכלכלוך (מ"א ח כז), (צה) כי הקב"ה הוא מעונו של עולם, שנא' ה' מעון אתה (תהלים צ א), והעולם תלוי כקמיע ביד גבור, ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. וכשהגביה הרקיע עם המים, (צו) מיד ברא מלאכי השרת, שנא' המקרה במים עליותיו השם עבים וגו' (שם קד ג), וכתיב סמוך ליה עושה מלאכיו רוחות (שם שם ד), (צז) וגם גיהנם ביום שני נברא, שנאמר כי ערוך מאתמול תפתה (ישעיה ל לג), איזהו יום שיש לו תמול ואין לו שלשום, הוי אומר זה יום שני של עולם, לפיכך לא נאמר כי טוב בשני: (צח) ד"א לפי שהארץ עדיין לא נתגלתה עד יום שלישי, ולא הושלמה מלאכת הארץ לא אמר בה כי טוב עד יום שלישי: (צט) ד"א לפי שלקה משה שנקרא טוב במים, לפיכך לא נאמר בהן טוב: כל הפרשיות נאמר בהן ויהי כן קודם עשיה, חוץ מפרשת יהי רקיע שנאמר בו אחר העשיה ויהי כן, (ק) ופירושו כמו כן תרגם (ישעיה לג כג):

ט) **ויאמר** אלהים יקוו המים. (קא) כמו הקו כך המים סביבות הארץ. מתחת השמים. ולא אותם שעל השמים. אל מקום אחד. (קב) שגער בהן ושקען בתהומות, (קג) מיעוט החזיק המרובה. ותראה היבשה. היבשה שכבר היתה היא הארץ שנבראת ביום הראשון, ועל כי יצאו ממנו המים אל מקום אחד קראה יבשה, כי יבשה מן המים. ויהי כן. לעולם:

י) **ולמקוה** המים. הוא מקום הים, ולא המים שבים, כי המים נקראים ים, שנאמר הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ (עמוס ה ח), (קד) לכך נאמר בשלישי כי טוב כי טוב שני פעמים, אחד למלאכת המים, (קה) ואחד למלאכת היום: ד"א וירא אלהים כי טוב. כי נשלמה תיקון הארץ, ובו ביום הוציאה הארץ דשאים, שנאמר תדשא הארץ דשא:

יב) **ותוצא** הארץ דשא עשב מזריע זרע למינהו. (קו) כלומר שלא ישתנו מאחר כן

הערות ותקונים

הזה דשבע רקיעין הן? ולדעתי חסר וכצ"ל וי"א שני רקיעים הן, שנא' השמים ושמי השמים, כמו שהוא בחגיגה שם בשם ר' יהודה. וכן נשנה במדרש דב"ר פ"ב, אבל במדרש שו"ט מזמור קי"ד איתא רבנן אמרי [צ"ל רב אמר] שני רקיעין הן, שנא' לרוכב בשמי שמי קדם, רבנן אמרי שלשה הן, שנ' השמים ושמי השמים ע"כ, ודרש השמים חד ושמי השמים שנים, הרי שלשה, ובמדרש שו"ט מזמור קמ"ח הללו שמי השמים מכאן אתה למד שאינן אלא גשמים, וכה"א הנה השמים ושמי השמים ע"כ. מלת גשמים מחוסרת הבנה, ויש לתקן שצ"ל ג' שמים ואח"כ נתחברו המלות ונעשה גשמים, והוא עפ"י מאמרם ג' רקיעין הן, וכן ראיתי בבאור הרב מהרא"ס פלוואה שהביא כן בשם הרד"ל ז"ל, וכאשר הי' בעירי הרב המבאר הנ"ל, עוד בטרם הוציא לאור את באורו, הראיתיו זה שכן הגהתי בגלד המדרש שלי, ובעת מצאתי בילקוט ראובני בראשית עה"כ ויאמר אלהים יהי רקיע, שהביא בשם מדרש שו"ט מזמור קמ"ח לנכון כמו שתקנתי, וז"ל מכאן אתה למד שאינן אלא שלשה שמים. (צה) כי הקב"ה הוא מעונו של עולם. ב"ר פס"ח, שו"ט מזמור צ', פסיקתא רבתי פכ"א, ילקוט ויצא רמז קי"ז. (צו) מיד ברא מלאכי השרת, הוא לדברי ר' יוחנן, ב"ר ריש פ"א, וסוף פ"ג, שמ"ר פט"ו, תנחומא חיי, ושו"ט מזמור כ"ד, פדר"א רפ"ד, וע"ש בבאור הרד"ל והביא בשם מדרש כונן ביום שני נבראו אראלים ומלאכים ואופנים ושרפים והשמלים וכן הביא מס' יצירה וכן תרגם ביב"ע בראשית א' כ"ו. (צז) גם גיהנם ביום שני נברא. פסחים נ"ד ע"א, ב"ר סוף פ"ד, למה אין כתוב בשני כי טוב, ר' יוחנן תני לה כו', וכן נשנה במדרש שמ"ר פט"ו, תנחומא חיי, פדר"א רפ"ד, ומדרש כונן. ילקוט בראשית רמז ה'. (צח) ד"א לפי שהארץ. ב"ר פ"ד אר"ש לפי שלא נגמרה מלאכת המים כו', ועי' רש"י עה"ת בראשית א' ז' ומפני מה לא נאמר כי טוב ביום שני כו'. (צט) ד"א לפי שלקה משה. בב"ר שם הוא מאמר ר' לוי מתחלת ברייתו של עולם צפה הקב"ה משה קרוי טוב ועתיד ליטול את שלו מתחת ידיהם, פי' עונש שלו מתחת ידיהם שע"י מי מריבה נגזר עליו שלא יכנס לארץ, וכן מובא בילקוט רמז ו'. (ק) ופי' כמו כן תרגם. ר"ל ישר וטוב, ופי' הכתוב בל יחזקו כן תרנם, לא יחזקו חוזק ישר וטוב, עיין רד"ק בשרשים שרש כן. (קא) כמו הקו כך המים סביבות האש. ע"פ דרשתם ב"ר ריש פ"ה ילקוט רמז ז' יעשה מדה למים המד"א וקו ינטה על ירושלים. (קב) שגער בהם ושקען בתהומות. עי' ב"ר פ"ה, שו"ט מזמור צ"ג, ושמ"ר פט"ו. (קג) מיעוט החזיק מרובה, ב"ר פ"ה, ויק"ר סוף פ"י, שמ"ר פי"א. (קד) לכך נאמר בשלישי. ב"ר ספ"ד ורש"י עה"ת. (קה) ואחד למלאכת היום. דשאים ואילנות. (קו) כלומר שלא ישתנו

מאחר

גובהו גדי ושפילתו סרטן, נוגה גובהו דגים ושפילתו בתולה, כוכב גובהו בתולה ושפילתו דגים, לבנה גובהו שור ושפילתו עקרב, מקום שפילתו של זה גובהו של זה, ומקום גובהו של זה שפילתו של זה: ושבעה מעלות לשבעה כוכבים, בין מעלה התחתונה למעלה העליונה תש״ל חבלים בחבל השמים, (קל) כל חבל יש לו מאה וחמשים חבלים בחבל הארץ, (קלא) מעלה שניה גבוה מן התחתונה ג׳ חבלים בחבל השמים וכל חבל יש לו קס״א בחבל הארץ, (קלב) מעלה הרביעית לחמה סובב לרקיע בשנים עשר חדש (קלג) והוא גבוה ממעלה שלישית שני חבלים בחבל השמים כל חבל יש לו מאה ושלשים חבלים בחבל הארץ, (קלד) מעלה חמישית למאדים והוא גבוה מן הרביעית ארבע מאות ושלשים חבלים בחבל השמים וכל חבל יש לו קי״ט חבלים בחבל הארץ, (קלה) מעלה ששית והוא לצדק גבוה ממעלה חמשית [תרי״ב] חבל בחבל השמים, (קלו) וכל חבל יש לו קי״ט חבלים בחבל הארץ, (קלז) מעלה שביעית לשבתי והוא גבוה מן הששית חמשה מאות ועשרה חבלים בחבל השמים וכל חבל יש לו ל״ד חבלים בחבל הארץ, נמצא ממעלה התחתונה של לבנה עד מעלה העליונה של שבתי רום אלף ותתל״ח חבלים בחבל השמים שהם כ״ח רבוא אלפים ורפ״ז חבלים בחבל הארץ, וחבל הארץ ג׳ אמות, החמה לוקה בקי״ז ימים בין שני התנינים ומשחרת, והלבנה לוקה מי״ב חודש לי״ב בראשו וזנבו של תנינים ומאדמת. (קלח) טלה פרס ומדי, שור כשדיים, תאומים כוזריים, סרטן ארמיניא, אריה מלכות אדום, בתולה אשכנזיים, מאזנים אפריקיאה, עקרב מדבר, קשת כושיים, גדי ארץ ישראל, דלי מצרים, דגים הונדיאה המכונה אלהנדי:

טו) **להאיר** על הארץ. ולא למעלה לרקיע, כי למעלה אין צורך המאורות להאיר כי נהורא עמיה שריה:

טז) **המאורות** הגדולים. הגדולים משאר המאורות שהן כוכבים: (קלט) ד״א הגדולים.

הערות ותקונים

חכמי הגוים אומרים כו׳, ואין ספק שהמחבר רבינו טוביה וגם בעל הרזיאל לקחו זה מפי ר׳ שבתי דונולו לס׳ יצירה, או בפי׳ לברייתא דשמואל, ועיין מה שהביא בשמו ר׳ יוסף קרא בפי׳ לאיוב (כ״ח ה״ז לד ס״א — ס״ז) ותראה כי הדברים האלו נובעים ממנו, ועיין לעיל הערה ע״א העירותי כי בעל הרזיאל משתמש בספרו של ר׳ שבתי דונולו, ומביא את שמו בפירוש, וכן מובאים מאמרים רבים בס׳ רזיאל בהעלמות שמו. (קל) כל חבל יש לו ק״נ חבלים. בס׳ רזיאל הגי׳ קנ״ו חבלים והיא נוסחא נכונה, כמו שחושב שם תש״ל חבלים וכל חבל יש לו קנ״ו חבלים, נמצא כולם י״א רבוא ג׳ אלפים ותת״פ בחבל הארץ, מזה תראה שצ״ל קנ״ו חבלים, ועי״ז יעלה לנכון המספר הכולל, לא וחשוב, ובילקוט ראובני שם בטעות י״ש חבלים, צ״ל תש״ל חבלים, וכן מ״ש שם יש בו קכ״א צ״ל קנ״ו, וכן ג׳ אלפים תשל״ג, צ״ל התת״פ. (קלא) מעלה שניה גבוה מן התחתונה ג׳ חבלים. צ״ל שנ״ג חבלים כמו שהוא בס׳ רזיאל וחושב שם גם מספר הכולל, ובילקוט ראובני בטעות ש״ץ צ״ל שנ״ג. (קלב) מעלה הרביעית. חסר לפני זה מעלה שלישית שהשמיט המעתיק ונמצא לנכון בס׳ רזיאל שם וז״ל מעלה שלישית הוא מעון נוגה ובה סובבת כל הרקיע גובה כ״ח כחבל השמים כל חבל פ״ד חבלים כחבל הארץ נמצא כולם ד״א הקנ״ב ע״כ. גם הגי׳ הזאת נשתבשה ולא עולה לנכון סכום הכולל ואולי צ״ל ד״א תתצ״ב. ובילקוט ראובני ג״כ הגי׳ מוטעת ע״ש. (קלג) והוא גבוה ממעלה השלישית, שני חבלים בחבל השמים כל חבל יש לו ק״ב חבלים בחבל הארץ. הלשון משובש. ובס׳ רזיאל מובא והוא גבוה ממעלה שלישית (ממעון נוגה) פ׳ חבלים בחבל השמים כל חבל וחבל תקי״ה חבל, בחבל הארץ, נמצא כולן ארבע רבוא ואלף ש״מ, וגם בזה אינו עולה הסכום הכולל, ואולי צ״ל ארבע רבוא ואלף ומ׳, ובפרטס צ״ל תקי״ג, ובילקוט ראובני הלשון משובש ע״ש. (קלד) מעלה חמישית כו׳ והוא גבוה מן הרביעית ת״ל חבלים. צ״ל ל׳ חבלים, וכ״ה לנכון בס׳ רזיאל ובילקוט ראובני, וכן עולה לנכון החשבון הכולל ל׳ פעמים קי״ט עולה ג״א תק״ע חבלים. (קלה) מעלה ששית כו׳ תרי״ב חבל. המספר „תרי״ב" הוספתי בפנים וכמו שהוא בספר רזיאל ובילקוט ראובני בטעות תרי״ג. (קלו) וכל חבל יש לו קי״ט חבלים. צ״ל קי״ב, ובס׳ רזיאל שם סיים נמצא כולן ששה רבוא ה׳ אלף [צ״ל ח׳ אלף] ותקמ״ד, כי תרי״ב פעמים קי״ב עולה כן מספר הכולל. אבל בילקוט ראובני בטעות שבעה רבוא צ״ל ששה רבוא ות״ק אלפים צ״ל וח׳ אלפים. (קלז) מעלה שביעית. עי׳ בס׳ רזיאל, ובילקוט ראובני ותמצא מספרים שונים זו מזו. (קלח) טלה, פרס ומדי כו׳. המחבר ייחס י״ב מקומות לי״ב מזלות ולא מצאתי מאמר כזה במדרשים רק באותיות דר״ע (בית המדרש ח״ג לד כ״ד) שתים עשרה אותיות הן בנגד שתים עשרה שעות היום כו׳, ושתים עשרה ארצות ע״כ. (קלט) ד״א הגדולים שוים היו בגודל.

הוא

בסוף המזל, כן כל שנים עשר חדש, ובסוף השנה משתנית החמה מסוף הגלגל לתחלתו וע"כ שמה שנה: (קיח) ד"א מנין ש"נ"ה ורביע: והיו לאותות ולמועדים. לקדש בהם מועדי ה', (קיט) כי שנת החמה יתירה על שנת הלבנה יכ"א ר"ד, י' ימים וכ"א שעות ור"ד חלקים, והחלקים אלף ושמונים בשעה, לפיכך תקנו רבותינו שבעה חדשי עבורים במחזור לבנה, להשוות שנת החמה עם שנת הלבנה, כי תשעה עשר פעמים יכ"א ר"ד עושים שבעה חדשים עיבור מכ"ט יום ומחצה ושתי ידות שעה וע"ג חלקים, ונשארו מהם שעה ותפ"ה חלקים: ולימים. כמשמעו: ולשנים. למנות בהם שנים שנה אחר שנה, כי לולא כן לא היינו יכולין למנות שנים. (קכ) ד"א והיו לאותות, אלו שבתות, שנא' כי אות הוא ביני וביניכם (שמות לא יג): (קכא) ולמועדים. אלו רגלים: (קכב) ולימים. ראשי חדשים: (קכג) ולשנים. זה קידוש שנים. (קכד) אמר רב נחמן (קכה) והוא סימן טוב, עשו מונה לגדול, והוא מושל ביום כדרך שעשו מושל בעולם הזה, יעקב מונה לקטן (קכו) והוא מושל בעולם הזה מעט וכולו לעתיד, כי הרקיע מתגלגל במערב, וכל המאורות הולכים אל המערב, שנאמר וצבא השמים לך משתחווים (נחמיה ט ו), (קכז) כי שכינה במערב לפיכך היה הארון במשכן במערב, וכן הדביר קודש קדשים במערב, (קכח) והרקיע מתחלק לשבעה חלקים, כנגד שבעה כוכבים, חנכ"ל שצ"ם, חמה, נוגה, כוכב, לבנה, שבתי, צדק, מאדים, הלבנה בעין הרקיע, והנוגה בעובי הרקיע בחלק שני, והצדק בשלישי, והחמה ברביעי, והכוכב בחמישי, והמאדים בששי, ושבתי בשביעי, והכוכבים עמהם, ויש הפרש בין כל אחד ואחד כעובי גלגל הרקיע, לפיכך ביאת הלבנה בדרך קצרה. והחמה בארוכה: (קכט) סידור כוכבי המזלות. גובה המזל העשירי לו ושפילתו ברביעי, והמסתכל בשבתי, גובהו בין חמה וטלה, ושפילתו מאזנים, צדק גבהו סרטן ושפילתו גדי, מאדים

הערות ותקונים

מהלכת כל ימות השנה, הלבנה מהלכת לשלשים יום, עי' מ"ש הרד"ל בכמה נוסחאות נמחק זה, וכן בהגהות המיוחסות להגר"א, ועיין בס' הישר לר"ת סי' תקס"ח, ואולי היה כתוב כאן כלשון הירושלמי ר"ה פ"ב ה"ד מה שהחמה מהלכת לשלשים יום הלבנה מהלכת לה' ימים מה שהחמה מהלכת לג' חדשים לבנה מהלכת לז' ימים ומחצה, מה שהחמה מהלכת לו' חדשים לבנה מהלכת לט"ו יום. (קיח) ד"א מנין שנה ורביעי. צ"ל ושלש יום. עיין פדר"א פ"ז חשבון ימות שנות הלבנה ג' מאות וכ"ד ימים ושלש ותתע"ו חלקים כו'. וכתב שם הרד"ל כמנין שם שנ"ה ושלש היום נחשב ג"כ ליום למקצת היום ככולו. ובפדר"א פ"ו איתא חשבון ימות החמה הוא שס"ה ימים ורביעי יום, ומזה נחלף להמחבר וכתב ורביע. (קיט) כי שנת החמה יתירה על שנת הלבנה „יכא רד". בתחלה מביא הסימן ואח"כ חוזר ומפרש י' ימים כ"א שעות ור"ד חלקים, והוא מפדר"א פ"ז, ועיין מה שהעיר ע"ז הגאון הרד"ל באות י"ב ובאות ל"ה שהוא הוספת ותיקון המעתיקים בפדר"א, ועי' ב"ר סוף פל"ג, י"א יום יתירה ימות החמה על ימות הלבנה. (קכ) ד"א והיו לאותות אלו שבתות. ב"ר פ"ו, ילקוט רמז ח', פסיקתא פ' החודש דף מ"ב ע"ב. (קכא) ולמועדים אלו רגלים. ב"ר וילקוט ופסיקתא שם, וע"ש מה שהעירותי בהערה י"ב והבאתי שבילקוט שם סיים בשם ב"ר שנאמר אלה מועדי ה'. (קכב) ולימים ראשי חדשים. עיין בהערה שם שבארתי כוונת הדורש אלו ראשי חדשים ע"פ מאמרם נגלה ה' ע"א. (קכג) זה קידוש שנים. כ"ה בב"ר שם, והכוונה עיבור שנים, ולזה המאמר כוון יונתן בן עוזיאל בתרגומו שם, ובפסיקתא שם וכן בילקוט רמז ח' הגי' ולשנים אלו ראשי השנים. (קכד) א"ר נחמן והוא סימן טוב. בב"ר פ"ו, ובפסיקתא החודש דף כ"ד ע"ד, ורבתי פט"ו ובילקוט בא רמז קנ"א מתחיל ר' לוי בשם ר' יוסי בר אלעאי אמר דרך ארץ הוא שיהא הגדול מונה לגדול, והקטן מונה לקטן, עשו מונה לחמה שהיא גדולה ויעקב מונה ללבנה שהיא קטנה, וע"ז מובא שם מאמר דר' נחמן והוא מוסב על הכתוב את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה. (קכה) והוא סימן טוב, עיין בפסיקתא בהערה שהבאתי מכאן נהגו לומר בקידוש לבנה סימן טוב. (קכו) והוא מושל בעוה"ז מעט. עי' ב"ר שם, ובפסיקתא שם לך יעקב יש לו חלק בעוה"ז ובעוה"ב. ועי' בהערה ר"ד בפסיקתא שם. (קכז) כי שכינה במערב. ב"ב כ"ה ע"ב, פדר"א פ"ו. (קכח) והרקיע מתחלק לז' חלקים כנגד ז' כוכבים. עיין פדר"א פ"ו, ובבאור הרד"ל שם, ובס' יצירה פ"ד מ"ד, ועי' רש"י ברכות נ"ט ע"ב, שבת קכ"ט ע"ב, ועירובין נ"ו ע"א ועיין בס' רזיאל. (קכט) סידור כוכבי המזלות. מובא ברזיאל דף ע"ו ע"ב, גם בילקוט ראובני בפ' ויעש אלהים את שני המאורות בשם סודי רזי (הוא ס' רזיאל) ושם מתחיל: סדר שבעה הכוכבים כך הם

תכמי

לדעת בריותיו, אלא נמלך בכבודו ובעצמו, שנא' הבה נרדה ונבלה (בראשית יא ז) הלא תראה כתיב בפ' בלק אולי אוכל נכה בו (במדבר כב ו), ולא אמר אכה בו, או נוכל נכה, אלא בלשון יחיד התחיל, וסיים בלשון רבים, כי על רשות עצמו דובר נכה בו כש"כ הקב"ה שנאמר בו כי אלהים קדושים הוא (יהושע כד יט), על דרך קדושתו וגבורותיו שאין להם מספר, על כן כתוב נעשה אדם. כיוצא בדבר, ואשמע את קול ה' אומר את מי אשלח ומי ילך לנו (ישעיה ו ח), (קמט) וכדי שלא יפקרו המינין לומר ששתי רשויות הן, חזר הפסוק האחר ואמר בלשון יחיד ויברא אלהים את האדם. הבה נרדה (בראשית יא ז), וירד ה' לראות את העיר (שם שם ה) כי שם נגלו אליו האלהים (שם לה ז), לאל העונה אותו (שם לה ג), כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו (דברים ד ז), ומי כעמך ישראל אשר הלכו אלהים לפדות לו לעם (שם ז כג), כי אלהים קדושים הוא (יהושע כד יט), שאע"פ שפותח בלשון רבים, אמר אחריו בלשון יחיד, ללמדך שהוא יחיד ומיוחד יתברך שמו לעד ולנצח נצחים. וכל כך למה (קנ) לפי שאין הקב"ה עושה דבר אלא אם כן נמלך בפמליא של מעלה, שנא' בגזירת עירין פתגמא ובמימר קדישין שאילתא (דניאל ד יד), (קנא) וגם זה הפכו לו חכמי ישראל לתלמי המלך וכתבו לו אעשה אדם, כי לא היה נכנס בדעתו מדרש הפסוק כמו שישראל דורשין, אבל המבינים יכולין להבין כי יתכן לומר האחד נעשה ברוב שלטנותו: ד"א אל"ף ונו"ן במקרא נלמד זה תחת זה, כמו משכני אחריך נרוצה (שה"ש א ד) כמו ארוצה, (קנא) כי אותיות אית"ן מתחלפים זה תחת זה: (קנב) ד"א לשעבר אדם נברא מאדמה וחוה מאדם מיכן ואילך בצלמנו כדמותינו, לא אשה בלא איש ולא איש בלא אשה, ולא שניהם בלא שכינה (קנג) כך השיב ר' שמלאי לתלמידיו: (קנג) וי"א כי ר' סעדיה פירש, נעשה אדם לכל הדורות וכי ויאמר אלהים כמו ציווי לנו שנעשה אדם בצלמנו כדמותנו שאנחנו בעולם בצלמו שהוא עתה האדם: ד"א בצלמנו כדמותנו. מה בין צלם לדמות, (קנד) אלא שהצלם הוא על תואר מראית הדבר, והדמות הוא תיקון הפנים, ודומה להם סר צלם (במדבר יד ט), כלומר סר תואר פניהם וסתר כמות פניהם מן היראה והאימה, ותיקון הפנים הוא הדמות, כמו ודמות פניהם פני אדם (יחזקאל א י), ואמרו בלשון רבים כלומר צלם ודמות הנאה לנו לשמשנו, כי ברא הקב"ה את האדם בצלמו נאה לשמש לבוראו כדמות המלאכים להלוך בקומה זקופה ולהיות לו פנים כפני החיה אשר היא תחת כסא הכבוד, שנאמר ודמות פניהם פני אדם (שם), והוא החשובה מכל הפנים: וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה. (קנה) זהו שאמר הכתוב שירו לה' כי גאה גאה (שמות טו א), למתגאה על גאים, מלך שבחיות ארי, מלך שבבהמות שור, מלך שבעופות נשר, ואדם מתגאה עליהם, ומלך מלכי המלכים מתגאה ומתנשא על כולם, ברוך הוא וברוך שמו, לפיכך היכון כסא כבודו על ארבעה דמיות הללו:

כז) **ויברא** אלהים את האדם בצלמו. שהוא עתה בעולם: בצלם אלהים ברא אותו. שנה הכתוב עליו על חיבת הצלם הזה שהוא חשוב ונאה לפניו: זכר ונקבה ברא אותם. (קנו) אמרו רבותינו ז"ל, כי כשנברא אדם הראשון בשני פרצופין נברא,

---

הערות ותקונים

(קמט) וכדי שלא יפקרו המינין לומר ששתי רשיות הן. עי' סנהדרין ל"ח ע"ב כ"מ שפקרו הצדוקים תשובתן בצדן כו', ועי' ב"ר פ"ח א"ר שמלאי בכ"מ שאתה מוצא פתחון פה למינין אתה מוצא תשובתם בצדו כו'. (קנ) לפי שאין הקב"ה עושה דבר כו', סנהדרין ל"ח ע"ב. (קנא) וגם זה היפכו לו חכמי ישראל. עי' לעיל הערה כ"ג שציינתי כל המקומות שבמדרשים אשר הביאו השנוים ששנו לתלמי המלך. (קנא) כי אותיות אית"ן מתחלפות, ועמ"ש ע"ז לקמן בח"ב פ' בלק על פ' אולי אוכל נכה וגו' ועמ"ש שם החזקוני ע"ז הכתוב: (קנב) ד"א לשעבר. ב"ר פ"ח. (קנג) כך השיב ר' שמלאי, מבואר בב"ר שם. (קנג) וי"א כי רב סעדיה פי', עי' הראב"ע, שהביא ויאמר הגאון כו' ע"ש, כוון ג"כ לפי' רבינו סעדיה גאון ז"ל, כי מלבד תרגומו על התורה בלשון ערבי, חבר ג"כ פירוש על התורה, עיין תולדות רס"ג בהערה ל"ד, ובהערה ל"ח. (קנד) אלא שהצלם הוא על תואר מראית הדבר. הכוונה כי צלם הוא המראה והגוון של הדבר (דאס אויסזעהען), והדמות הוא תקון והתבנית (פארם, בילדונג), ומפרש סר צלם מעליהם מלשון צלם, כלומר נשתנה מראיתם מחמת אימה, ודמות פניהם הכוונה תיקון ותואר פניהם (דיא בילדונג איהרעס אנגעזיכטעס). (קנה) זש"ה שירו כו' מלך שבחיות. חגיגה י"ג ע"ב. (קנו) אמרו רז"ל. ברכות ס"א ע"א, ערובין י"ח ע"ב.

שום היו בגודל וחזר ומיעט את הירח לפיכך קראו קטן : (קמ) ואת הכוכבים . ה' כוכבים וחמה ולבנה הרי שבעה :

יח) **ולמשול** ביום ובלילה. זה בעתו וזה בעתו : ולהבדיל בין האור ובין החשך. לא כמו שאמר למעלה להבדיל בין היום ובין הלילה, כי אותו עונה על האור וזה עונה על המאורות :

כ) **ויאמר** אלהים ישרצו המים שרץ נפש חיה. הם הדגים : על פני רקיע השמים. הוא האויר של עולם, כי רקיע השמים הוא כווילון לפני השמים העליונים : (קמא) שאל קונטריקוס הגמון את ר"י בן זכאי, כתוב אחד אומר ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף וגו', אלמא ממיא איברי, וכתוב א' אומר (בראשית ב יט) וייצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה וכל עוף השמים, אלמא מארעא איברי, א"ל מן הרקק נבראו, (קמב) אמר שמואל קפוטקאה תדע לך שהרי העופות יש להן קשקשים ברגלים כדגים לפיכך הוכשר שחיטת העוף בסימן אחד או רובו של סימן אחד :

כא) **ויברא** אלהים את התנינים הגדולים. (קמג) זה לויתן, (קמד) לפי שתנינם כתיב חסר יו"ד, (קמה) אבל יש אם למקרא ונדרש התנינים בלשון מרובה על שאר דגים גדולים שבים,(קמו) ולמה נקראו תנינים,שכל הרואה אותם מתנים גבורות ה' : ואת כל נפש החיה הרומשת. (קמז) רמש מתפרש משמעו על שלשה דברים, על הדגים, ועל השרצים, ועל חית הארץ : וירא אלהים כי טוב. גנז מהם לצדיקים לעתיד לבא, ומפני מה לא נאמר בפרשת ישרצו המים ויהי כן, לפי שכבר נאמר בפרשת יקוו המים ויהי כן, לא הוצרך לומר כאן ויהי כן : ד"א שלשה שנאמר בהן בריאה לא נאמר בהן ויהי כן, שמים וארץ, והתנינים, ואדם, שהם בריות גדולות וחשובות, לכך נאמר בהן בריאה והואיל ונאמר בהן בריאה לא הוצרך לומר ויהי כן, משום שנא' כי הוא אמר ויהי הוא צוה ויעמוד (תהלים לג ט):

כב) **ויברך** אותם אלהים לאמר.מה ת"ל לאמר,מלמד שבתחלת בריאת העולם היה הקב"ה מברך עולמו מיכן ניתנה ברכה לצדיקים לברך עולמו, וכן הוא אומר והיה ברכה (בראשית יב ב) : והעוף ירב בארץ. מיכן אתה אומר (קמח) העופות מן הרקק נבראו :

כד) **ויאמר** אלהים תוצא הארץ נפש חיה. כלל, בהמה ורמש וחיתו ארץ, פרט : בהמה. המה השור והחמור והפרד והסוס והגמל והדומים להם : ורמש. הם השרצים ההולכים על גחון : וחיתו ארץ. הם איל צבי ויחמור והדומה להם עם הפראים הארי והדוב והזאב והנמר והברדלס : ויהי כן. כי נהיו מתולדי תולדות :

כה) **וירא** אלהים כי טוב. כי צפן מהם לעתיד ואין טוב אלא צדיק שנא' אמרו צדיק כי טוב (ישעיה ג י), וביום שנבראו בהמת הארץ, וכל נפש החיה, אשר אין להם חיות כי אם בארץ, יצר את האדם מן האדמה שאין לו חיות לא במים ולא ברקיע השמים כי אם בארץ :

כו) **ויאמר** אלהים נעשה אדם בצלמנו. בלשון רבים, על כי האדם חשוב מן הכל, והוא היה עתיד למשול על הבריות שנוצרו לפניו אמר בלשון רבוי, ולא כי הוצרך

הערות ותקונים

הוא ע"פ מאמרם (חולין ס' ע"ב) ר' שמעון בן פזי רמי כו', ולזה המאמר כוון רש"י בראשית א' ט"ז, ועי' ב"ר פ"ו מאחר שהוא קורא אותן גדולים כו' שמיעטתי את הירח, ועי' פדר"א פ"ו : (קמ) ואת הככבים ה' ככבים וחמה ולבנה הרי ז'. עי' פדר"א פ"ו ובביאור הרד"ל שם. (קמא) שאל קונטריקוס. חולין כ"ז ע"ב ועי' רש"י שם שכתב וז"ל קונטריקוס ההגמון שאל את ר' גמליאל שאלות הרבה, וכן בבכורות ה' ע"ב וגם זאת שאלו עכ"ל. וצ"ל ר' יוחנן בן זכאי במקום ר' גמליאל, וע"ש בתוס' ד"ה ועוד שאלו. (קמב) אמר שמואל קפוטקאה. בגמרא שם אמר רב שמואל קפוטקא, ושם הוא על המאמר דרש עובר גלילאה ע"ש. (קמג) זה לויתן. ב"ב ע"ד מ"ב, ב"ר פ"ז, ויב"ע בראשית שם ורש"י עה"ת בשם מדרש אגדה. (קמד) לפי שתנינם כתיב חסר יו"ד. במדרש ב"ר שם תנינם כתיב זה לויתן שאין לו בן זוג, וכצ"ל לפנינו, ועי' ב"ב ע"ד ע"ב סירס הזכר והרג הנקבה, ועי' פדר"א פ"ט בחמישי השריץ מן המים לויתן נחש בריח, וע"ש בבאור הרד"ל אות ל"א. (קמה) אבל יש אם למקרא. ונדרש התנינים על שאר דגים גדולים שבים, וכן רש"י עה"ת כתב תנינים דגים גדולים שבים. (קמו) ולמה נקראו תנינים. עי' רמב"ן עה"ת. (קמז) רמש מתפרש. עיין ברמב"ן. (קמח) העופות מן הרקק נבראו. עי' חולין כ"ז ע"ב.

וכדי

אדם נשתנה מחבירו, בקול, ובמראה, ובדעת, בקול ובמראה משום ערוה, בדעת מפני הגזלנין ומפני החמסנין: (קסז) ת"ר אדם בערב שבת נברא, ומפני מה נברא בערב שבת, (קסח) שלא יהיו מינין אומרים שותף היה לו להקב"ה במעשה בראשית: (קסט) ד"א שאם תזוח דעתו עליו, אומרים לו יתוש קדמך במעשה בראשית: (קע) ד"א כדי שיכנס למצוה מיד: ד"א כדי שיכנס לסעודה מיד: (קעא) משל למלך ב"ו שבנה פלטורין ושכללו והתקין סעודה, ואחר כך הכניס אורחין, שנא' חכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה שלחה נערותיה תקרא על גפי מרומי קרת (משלי ט א ב ג) חכמות בנתה, זו מדה של הקב"ה שברא את כל העולם כולו בחכמתו, חצבה עמודיה שבעה, אלו ז' ימי בראשית, טבחה טבחה מסכה יינה, אלו ימים ונהרות וכל צרכי העולם, שלחה נערותיה תקרא, זו אדם וחוה, על גפי מרומי קרת, (קעב) רבא רמי כתוב על גפי, וכתיב על כסא, (קעג) בתחלה על גפי ולבסוף על כסא:

ב א) **ויכלו** השמים. ממעשה אחר: ויכלו. מעצמן: ד"א ויכלו. כילל הקב"ה את השבת בכלה, ויכלו חזר על מעשה בראשית, ואע"פ כי השלים הסיפור ביום הששי, עוד חזר ואמר ויכלו השמים והארץ וכל צבאם, כל זה היה בששת ימי בראשית:

ב) **ויכל** אלהים ביום השביעי. (א) והלא לא עשה כלום מעשה ביום השביעי, והיאך כתב ביום השביעי, כלומר ביום השביעי בהיותו יום שביעי אז כלתה המלאכה, כי יום השביעי עצמו, הוא מן המלאכות ואע"פ שלא נהייתה בו מלאכה שעות של יום השביעי נקראו מלאכה, כי עלו למספר שבעת הימים להקרא שבוע אחד, כי מלאכתו אשר עשה כל ששת הימים בששי נשלמה: ד"א ויכל אלהים ביום השביעי. טרם יום השביעי, כי ביום משמע טרם ומשמע בו בעצמו, כמו ביום הזה באו מדבר סיני (שמות יט א) והוא בו בעצמו, ויש ביום שהוא טרם, כמו אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם (שם יב טו), והוא קודם יום טוב, אבל כל מקום שנאמר ביום ההוא בודאי בו ביום, כמו לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת (שם לה ג), והוא בו ביום עצמו: וישבות ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה. אע"פ שלא היה מעשה בראשית כי אם במאמר, קראן עשיה, שנאמר בדבר ה' שמים נעשו (תהלים לג ו), כי אם אמר נהיו משמע מעצמן נהיו, אלא נעשו על ידי אחר:

ג) **ויברך** אלהים את יום השביעי ויקדש אותו. מה סיפר משה רבינו לישראל כי הקב"ה בירך וקידש זה היום, כי בימי משה נהיה שבירך ויקדש את השבת. (ב) וכן אמר רבי ישמעאל ברכו במן בלהם משנה, וקידשו במן, דכתיב ויום השביעי שבת לא יהיה בו (שמות טז כו), וכל כך למה נהיה כי בו שבת במעשה בראשית מכל מלאכתו: ויקדש אותו. משל למלך שבנה פלטורין ואחר כל מלאכתו עשה לו הינוך, כך הקב"ה אחר כל מלאכתו קידש את יום השבת וברכו: אשר ברא אלהים לעשות. (ג) אלו הן עשרה דברים שנבראו ערב שבת בין השמשות, פי הארץ, ופי הבאר, ופי האתון, והקשת, והמן, והכתב, והמכתב, והלוחות, וקברו של משה, ואילו של אברהם אבינו, ויש אומרים אף המזיקין, ויש אומרים (ד) אף צבת בצבת עשויה שעשה הקב"ה מלקחיים להיות לעולם, כי כל אלה ברא אלהים לעשות

הערות ותקונים

סנהדרין שם. (קסז) ת"ר אדם בע"ש נברא. סנהדרין שם, וכן נשנה בתוספתא שם. (קסח) שלא יהו המינין אומרים. בגמרא שם השמיטו מלת מינין והניחו במקומה צדוקים. (קסט) ד"א שאם תזוח. בגמרא שם. (קע) ד"א. גם זה שם. (קעא) משל למלך. בגמרא שם. (קעב) רבא רמי. כ"ה בע"ז י"ט ע"א, אולם בסנהדרין שם הגי' רבה בר בר חנה רמי. (קעג) בתחלה על גפי כו'. עי' רש"י שם, ובתוס' סנהדרין שם ד"ה בתחלה:

[ב] (א) והלא לא עשה כלום מעשה ביום השביעי. עי' ב"ר פ"י, ומובא בילקוט בראשית רמז ט"ז. (ב) וכן אמר ר' ישמעאל. ב"ר פי"א, ילקוט רמז ט"ז, פסיקתא רבתי פכ"ג. (ג) אלו הן י' דברים, אבות פ"ה, פסחים נ"ד ע"א. (ד) אף צבת בצבת עשויה. צ"ל אף הצבת, הוא היה אומר צבת בצבת עשויה.

שנאמר אחור וקדם צרתני (תהלים קלט ה), לפיכך הוצרך לומר אעשה לו עזר כנגדו, מכלל דעד השתא לא היה כנגדו. ואין מקרא יוצא מידי פשוטו, כי זה שאמר זכר ונקבה מוקדם ומאוחר הוא, על הפרשה שנאמרה למטה בלא טוב היות האדם לבדו כי עשה אדם וחוה אחרי כן, והנה קיצר הענין ואמר זכר ונקבה, כי רצה לחתום במעשה ששת הימים, ואחר כך פירש מעשה חוה, בשעה שהביא כל החיה וכל הבהמה אל האדם כי אמר ולאדם לא מצא עזר כנגדו:

כח) פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה. מפורש למעלה:

כט) לכם יהיה לאכלה ולכל חית הארץ. (קנז) א"ר יהודה אמר רב אדם הראשון לא הותר לו בשר לאכילה, שנאמר ולכל חית הארץ וגו' כל ירק עשב לאכלה, ולא שיהיו אוכלין את חית הארץ, וכשבאו בני נח הותר להם, שנא' כירק עשב נתתי לכם את כל (בראשית ט ג), ולא נאסר להם כי אם אבר מן החי, שנאמר אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו (שם שם ד):

ל) ויהי כן. לדורות:

לא) את כל אשר עשה. הכליל גם חוה, אע"פ שלא ספר הענין כי קצרו הנה להכליל ששת ימי המעשה ולהזכיר יום השבת הכל בכלל היה: והנה טוב מאד. לא אמר מאד עד שבא אל האדם, שהוא מעולה מכל, (קנח) מ"א"ד א"ד"ם למפרע: (קנט) ד"א את כל אשר עשה והנה טוב מאד. להרבות המות, לפי שצפה הקב"ה בעולם וצפה שטוב המות לבריות לכך אמר את כל אשר עשה והנה טוב מאד: ויהי ערב ויהי בקר יום הששי. (קס) מפני מה נתוספה ה"א בששי, דאמר ריש לקיש מלמד שהותנה הקב"ה עם מעשה בראשית, אמר להם אם ישראל מקבלים את התורה מוטב ואם לאו אני מחזיר את העולם לתוהו ובוהו: ד"א יום הששי, בשעה שנתן הקב"ה תורה למשה רבינו בהר סיני סיפר לו כל מעשה בראשית מתחלה ועד סוף, בשעה שאמר הקב"ה זכור את יום השבת לקדשו כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וגו' וינח ביום השביעי (שמות כ ח וי"א), ומשה רבינו סידר בספר כל מעשה בראשית, וכתב יום הששי, (קסא) יום שהיתה בו גמירת מלאכת העולם, וכן הוא אומר, והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו (שם טז ה), לפיכך אמר גם הנה יום הששי, כלומר הששי של מעשה: (קסב) ת"ר אדם יחידי נברא, מפני מה נברא יחידי, שלא יהיו המינין אומרים רשויות הרבה בשמים: ד"א מפני הצדיקים ומפני הרשעים, (קסג) שלא יהיו צדיקים אומרים (קסד) אנו בני צדיקים ורשעים אומרים אנו בני רשעים: ד"א מפני המשפחות שלא יהיו מתגרות זו בזו, ומה עכשיו שנברא יחיד מתגרות, אם נברא שנים על אחת כמה וכמה: ד"א מפני הגזלנין ומפני החמסנין. ומה עכשו שנברא יחידי גוזלין וחומסין אם נבראו שנים על אחת כמה וכמה: (קסה) מתניתין, ולהגיד גדולתו של מלך מלכי המלכים הקב"ה שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד, וכולן דומין זה לזה אבל הקב"ה טובע את כל האדם בחותמו של אדם הראשון, ואין אחד מהם דומה לחבירו, שנא' תתהפך כחומר חותם ויתיצבו כמו לבוש (איוב לח יד), ומפני מה אין פרצופותיהן דומות זו לזו, שלא יראה אדם דירה נאה לחבירו, ואשה נאה לחבירו, ויאמר שלי הן, שנא' וימנע מרשעים אורם וזרוע רמה תשבר (שם שם טו). (קסו) תניא היה רבי מאיר אומר בשלשה דברים

הערות ותקונים

(קנז) אר"י אמר רב, סנהדרין נ"ט ע"ב, ועי' שם נ"ו ע"ב בתוס' ד"ה אכל תאכל. (קנח) מאד אד"ם למפרע. ב"ר ספ"ט. (קנט) ד"א כו' טוב מאד להרבות המות. עי' ב"ר פ"ט בתורתו של ר"מ מצאו כתוב והנה טוב מאד והנה טוב מות, והרד"ק בפי' עה"ת הביא וז"ל ואני מצאתי כתוב, דהוה כתוב באורייתא דאשתכחת ברומי והיא היתה גנוזה וסתומה בכנישתא דאסוירוס והנה טוב מות עכ"ל. (קס) מפני מה נתוספה ה' בששי, שבת פ"ח ע"א, וע"ז ג' ע"א. (קסא) יום שהיתה בו גמירת מלאכת העולם. עי' ב"ר סוף פ"ט, ובה נגמרה מלאכת העולם ע"כ כתיב הששי. (קסב) ת"ר אדם יחידי נברא. סנהדרין ל"ז ע"א. (קסג) שלא יהיו המינין אומרים. בגמרא שלא יהיו צדוקים אומרים. (קסד) אנו בני צדיקים. עי' רש"י שם. (קסה) מתניתין. ר"ל ועוד תנינו שם בסנהדרין וכ"ה בתוספתא פ"ח. (קסו) תניא היה ר"מ אומר. סנהדרין

מעשה יום שלישי, כדכתיב תדשא הארץ דשא וגו', לפרש לנו מעשה גן עדן, וחידוש מעשה יום ששי, יצירת אדם וחוה, והשמות שקרא לכל הבריות: (יג) בהבראם. בה"א בראם, כלומר בלא יגיעה, כי כל האותיות יש בהן יגיעה בקריאתן עקימת הפה וניענוע לשון ושפתים, אבל ה' אין בה נענוע כלל, לכך נאמר בהבראם: (יד) א"ר יהושע בן קרחה בזכות אברהם, כי בהבראם ואברהם שקולין הם: ביום עשות. מה ת"ל, לפי שאמר בראשית ברא, שמא תאמר ברא לשון ברור, כמו בראש דרך עיר ברא (יחזקאל כא כד), יהי' גם זה כן, לכך נאמר עשות, חידוש דבר עשה השמים והארץ ולא כי הי' הרבה וברר מהם השמים והארץ: ה' אלהים. (טו) במדת רחמים ובמדת דין והלואי יעמדו שמים וארץ: ד"א ה' אלהים. ממעשה בראשית עד פה לא הזכיר השם, כי בתחלה זכר אלהים, על שם כח וגבורה שברא העולם, ואח"כ הזכיר הנכבד שהוא אדון על כל העולם כולו, ע"כ אמר ה' אלהים, כי אדם הראשון כך קראו, שנאמר אני ה' הוא שמי (ישעי' מב ח), הוא שמי שקראני אדם הראשון, ונקרא אדנ"י ונכתב ביו"ד ה"א, כי הוא היה והוא קיים לעד ויהי' לנצח נצחים, שנא' ואתה הוא ושנותיך לא יתמו (תהלים קב כח), אתה ה' לעולם תשב (שם יג): ארץ ושמים. כמו שפירשנו למעלה, (טז) שאמרו רבותינו בבריאה קדמה שמים, ובעשיה קדמה הארץ, שנא' לפנים הארץ יסדת ומעשה ידיך שמים (שם קב כו): (טז) ד"א הם שוים, (יז) כמו הוא משה ואהרן הוא אהרן ומשה (שמות ו כו כז) וכיוצא בהם:

ה) וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ. זה היה ביום השלישי כתב וכל שיח השדה, וכתיב ויצמח ה' אלהים מן האדמה (בראשית ב ט), (יח) א"ר חנינא להלן לגן עדן, וכאן ליישובו של עולם: (יט) ד"א וכל שיח. כל שיחתן של בריות אינן אלא בשביל הארץ. היאך שדה פלוני, היאך כרם פלוני: כי לא המטיר ה' אלהים. (כ) הזכיר שם מלא (כא) על כי העולם מלא:

ו) ואד יעלה. (כב) ה' שמות נקרא, עב, שמעבב פני הרקיע, אד, ששובר לבעלי מפקעי שערים, ענן, שעושה הבריות ענוים, נשיאים, שעושה נשיאים, חזיז, שעושה חזיונות ברקיע: ואד יעלה. הוא הענן הנושא המטר שהן עשוין כנודות מחוללין, והן ככברה, שנא' חשרת מים עבי שחקים (תהלים כב יב), וסיפר כל מעשה הגן וזכר בתוכו מעשה יצירת האדם, דכתיב וייצר ה' אלהים את האדם, (כג) בשני יודי"ן ביצר טוב, ויצר הרע: ד"א וייצר ה' אלהים. שתי ייצירות (כד) אחד לאדם ואחד לחוה: ד"א יוצרו ויצרו, (כה) דא"ר יוחנן אוי לי מיוצרי אוי לי מיצרי: את האדם. (כו) א"ד"ם, "אפר "דם "מרה, "בש"ר, "בושה "סרוחה "רימה: (כז) בשלשה דברים דומה אדם למלאכי השרת, ובשלשה לבהמה, הולך בקומה

הערות ותקונים

סוטה ג' ע"א. (יג) בהבראם. בה"א בראם. ב"ר פי"ב, ילקוט רמז י"ח, אותיות דר"ע אות ה' (בית המדרש ח"ג צד כ"ג), מנחות כ"ט ע"ב, ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א דף ע"ז ע"ג, שו"ט מזמור ס"ב. (יד) א"ר יהושע בן קרחה. ב"ר פי"ב, שו"ט מזמור ק"ד, והמלות „כי הבראם ואברהם שקולין הן" ליתא בב"ר רק בשו"ט מזמור ס"ב, הן הן אותיות של אברהם. (טו) במדת רחמים. ב"ר סוף פי"ב, ילקוט רמז י"ט. (טז) שאמרו רבותינו. חגיגה י"ב ע"א. (טז) ד"א הם שוים. ועיין מכילתא ריש בא כיוצא בזה אתה אומר כו' ה' אלהים מגיד ששניהם שקולים זה כזה. וע"ש בהערת הרב הגדול מהר"א וויס. (יז) כמו הוא משה ואהרן הוא אהרן ומשה. נ"ל בהיפך בתחלה הוא אהרן ומשה והם בשני כתובים זא"ז (שמות ו' כ"ו כ"ז). (יח) א"ר חנינא. ב"ר פי"ג, ילקוט רמז כ'. (יט) ד"א וכל שיח. ב"ר שם, וילקוט שם. (כ) הזכיר שם מלא. ב"ר וילקוט שם. (כא) על כי העולם מלא. שעד שלא נשלם העולם לא יאות להזכיר עליו שם מלא אחר שהיה חסר. (כב) ה' שמות נקרא. ב"ר פי"ג, ילקוט רמז כ', ירושלמי תענית פ"ג ה"ג דף ס"ו ע"ג, שו"ט מזמור קל"ה. (כג) בשני יודי"ן. ברכות ס"א ע"א, ב"ר פי"ד. (כד) אחד לאדם ואחד לחוה. ב"ר שם ופ"כ, ועי' ירושלמי יבמות פ"ד ה"ב דף ה' ע"ד. (כה) דאמר ר' יוחנן. בברכות ס"א ע"א, עירובין י"ח ע"א, איתא א"ר שמעון בן פזי. (כו) אדם אפר דם מרה. סוטה ה' ע"א. (כז) בשלשה דברים, חגיגה ט"ז ע"א, ועי' אדר"נ פל"ז, ועי' ב"ר פי"ד ברא בו ד' בריות מלמעלן וד' מלמטן

נסים וגבורות, ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, לקיים מה שנאמר אין כל חדש תחת השמש (קהלת א ט), זה שאמר הכתוב ה׳ בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה (משלי ג יט). (ה) ר׳ עזריה בשם ר׳ שמעון בן לקיש אמר, ביום הראשון ברא שמים וארץ עליונים ותחתונים, נשתיירו עוד ה׳ ימים ברא אחד מלמעלן ואחד מלמטן. בשני ברא רקיע למעלה, בשלישי יקוו המים למטה, ברביעי יהי מאורות למעלה, בחמישי ישרצו המים למטה, בששי אמר הקב״ה אם אני בורא את האדם מלמעלה הרי הוא מתגאה ביותר ואם מלמטה הרי הוא כבהמה, ועוד כי יתוספו מעשה הימים של מטה משל מעלה, לפיכך בראו מלמטה, והרוח ונשמה מלמעלה, הוי אומר בחכמה יסד ארץ (שם), המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו (איוב כה ב): ד״א אשר ברא אלהים לעשות. לכבוד השבת, וכן הוא אומר לא עשה כן לכל גוי (תהלים קמז כ), וכנגד ששת ימי בראשית, אמר דוד תורת ה׳ תמימה, עדות ה׳ נאמנה, פקודי ה׳ ישרים, מצות ה׳ ברה, יראת ה׳ טהורה, משפטי ה׳ אמת (שם יט ח ט י), ששה שמות הללו כנגד ששת ימי בראשית שיהיו ישראל עוסקים בתורה והעולם מתקיים, אבל שבת אות היא ולא הוצרך הכתוב לומר בו שם כדרך כל ששת הימים:

ד) **אלה** תולדות השמים. (ו) אמר ר׳ אבהו כ״מ שנאמר אלה פסל את הראשונים, ואלה מוסיף על הראשונים ולא פסל, וזה אחד מהם אלה תולדות השמים. (ז) אחר שנשתכלל העולם פסל תוהו ובוהו, כלומר אלה עיקרו של עולם ויסודו: תולדות השמים. (ח) ר׳ ברכיה ור׳ חלבו בשם ר׳ שמואל ב״ר נחמן כל תולדות שבמקרא חסרין תולדת כתיב, חוץ משנים, אלה תולדות השמים, ואלה תולדות פרץ (רות ד יח). (ט) א״ר פנחס בשם ר׳ ראובן כנגד ששה דברים שחסר העולם מן אדם הראשון, ואלו הן זיו, וקומה, והיים, ופירות הארץ. (י) וגן עדן, וחמה ולבנה, זיו פניו מנין, שנא׳ משנה פניו ותשלחהו (איוב יד כ), קומתו מנין, דכתיב ואולך אתכם קוממיות (ויקרא כו יג), כקומתו של אדם הראשון, והיין, שנא׳ כי כימי העץ ימי עמי (ישעיה סה כב), פרי הארץ, דכתיב ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה כל עץ מאכל (יחזקאל מז יב), ג״ע, דכתיב ישובו יושבי בצלו יחיו דגן ויפרחו כגפן (הושע יד ח), חמה ולבנה, כדכתיב והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים ביום חבוש ה׳ את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא (ישעי׳ ל כו) (יא) אמר רב אחא בשם ר׳ חנינא מחץ מכתו של עולם ירפא: השמים והארץ. שאמרו למעלה, כי בא לחדש דברים. (יב) כדרבי ישמעאל דאמר כל פרשה שנאמרה בתורה ונשנית, לא נשנית אלא מפני שנתחדש בה דבר, ומה חידוש היה בה, חידוש

הערות ותקונים

(ה) ר׳ עזריה. ב״ר פי״ב במאמר המתחיל אני כל מי שיש לו תולדות. (ו) א״ר אבהו. ב״ר פי״ב ופ״ל, שמ״ר פ״א, ותנחומא שמות, ושמ״ר פ״ל, ותנחומא משפטים. ודברי המדרש מובאים בתוס׳ שבת י״ג ע״ב ד״ה רש״י, ונרשם שם מדרש פ׳ משפטים. יש לציין ב״ר פי״ב ופ״ל, וכן המחבר הביא ג״כ המאמר הזה ריש שמות. (ז) אחר שנשתכלל העולם פסל תהו ובהו כלומר אלה עיקרו של עולם ויסודו. דבריו מיוסדים על לשון המדרש ב״ר פי״ב שסיים שם מה פסל תהו ובהו, ועי׳ בע״י שם שהביא בשם הגר״א ז״ל שכ׳ פסל תהו ובהו שפסל את תהו ובהו מהיותם תולדות הארץ, אפס הם עיקרי וחומרי הארץ עכ״ל. ובמדרש שמ״ר פ״ל מפורש ומה פסל שהיה בורא שמים וארץ והיה מסתכל בהם ולא היו ערבים אליו והיה מחזירן לתהו ובהו כיון שראה השמים והארץ אלו ערבו לפניו אמר אלה תולדות השמים והארץ ע״כ. (ח) ר׳ ברכיה ור׳ חלבו בשם רשב״נ. בב״ר פי״ב מתחיל אר״ש בר נחמן, ובתנחומא פ׳ בראשית הוא כמו שהביא המחבר, וכן נשנה בשמ״ר פ״ל, ומובא במדרש חסירות ויתירות לד ל״ו, ועיין השחר שנה רביעית חוברת ששית לד שנ״א מה שהעירותי שם, ובס׳ ישועות משיחו, העיון השני פ׳ ששי הביא דברי המפקר שהוכיח מאגדה זאת כל תולדות שבמקרא חסר, וע״ש מה שהעיר הרב האברבנאל על דבריו. (ט) א״ר פנחס בשם ר׳ ראובן. בב״ר הגי׳ ר׳ יודן בש״ר אבין, ובתנחומא ר׳ יודא הלוי בר שלום. (י) וגן עדן. כ״ה גם בתנחומא, אבל בב״ר לא חשב שנטרד מג״ע, וחשב במקומו פירות האילן, ועי׳ ברבה ותנחומא שיש שנויים בהראיות מהכתובים. (יא) א״ר אחא כו׳. זה חסר בב״ר, ונמצא בתנחומא בלי שם האומר. (יב) כדרבי ישמעאל.

סוטה

(מד) ויצו, אלו הדינים, וכן הוא אומר כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו לשמור דרך ה' לעשות צדקה ומשפט (בראשית יח יט). ה' זו ברכת השם וכה"א ונוקב שם ה' מות יומת (ויקרא כד טז). אלהים, זו ע"ז, שנא' לא יהיה לך אלהים אחרים על פני (שמות כ ג). על האדם, זו שפיכת הדמים, שנא' שופך דם האדם באדם דמו ישפך (בראשית ט ו). לאמר, זה גילוי עריות, וכן הוא אומר לאמר הן ישלח איש את אשתו (ירמיה ג א), מכל עץ הגן, ולא גזל. אכל תאכל, ולא אבר מן החי, כי כל אלה הן מצות הדעת, שאפי' לא נתנה תורה לישראל נוהגין היו בהם הדורות לשמרן מדעתן, וכן הוא אומר באברהם כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט (בראשית יח יט), (מה) כי אנשי דור המבול מפני החמס נתחתם עליהם גזר דין שלא היו נוהגין על המשפטים. ברכת השם, עברו דור הפלגה ולקו שנא' ונעשה לנו שם (בראשית יא ד), שכפרו בעיקר. ע"ז הי' זריז בו איוב, שנא' אם אראה אור כי יהל וירח יקר הולך ויפת בסתר לבי (מו) ותשת ידי לפי גם הוא עון פלילי כי כחשתי לאל ממעל (איוב לא כו כז), שלא עבד לא לשמש ולא לירח, מכלל שהיו אחרים עובדים. שפיכת דמים נענש בו קין. גילוי עריות נענש בו אבימלך, דכתיב השב אשת האיש (בראשית כ ז), ואומר ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים (שם לט ט). גזל הוא החמס. אבר מן החי, שנא' אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו (שם ט ד), וכל אלה שהוזכרנו עונשן לא ענש הקב"ה אלא אם כן הזהיר, למדנו כי נצטוה אדם הראשון בכל אלה: ד"א לעבדה ולשמרה. מה שאמר לו לא תאכל ממנו כי ביום אכלך מות תמות, כלומר ביום אכלך ממנו תתחייב למות: ד"א כי ביום אכלך ממנו מות תמות (מז) מיתה לו מיתה לתולדותיו: ד"א (מח) יום של הקב"ה אלף שנים, שנא' כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול (תהלים צ ד), ומצינו כי חיה תתק"ל שנים, ונשארו שבעים לדורות, שנא', ימי שנותינו בהם שבעים שנה (שם שם י):

יח) ויאמר ה' אלהים לא טוב היות האדם לבדו. (מט) א"ר תנחום בן חנילאי (נ) כל אדם שאין לו אשה שרוי בלא טובה, בלא שמחה, בלא ברכה, (נא) בלא עוזר. בלא טוב, דכתיב לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו. שמחה, דכתיב ושמחת אתה וביתך (דברים יד כו). ברכה, דכתיב להניח ברכה אל ביתך (יחזקאל מד ל). (נב) ר' אבא ב"ר עולא אמר אפי' שרוי בלא שלום, דכתיב וידעת כי שלום אהלך וגו' (איוב ה כד). (נג) אמר ר' לוי כל היודע באשתו שהיא כשרה ואינו פוקדה נקרא חוטא, שנא' ופקדת נוך ולא תחטא (שם). (נד) ת"ר האוהב את אשתו כגופו, והמכבדה יותר מגופו, והמדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה, ומשיאן סמוך לפירקן, עליו הכתוב אומר וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא. (נה) א"ר אלעזר מה דכתיב אעשה לו עזר כנגדו, וכי אחריו היה עושה אותה, אלא אם זכה עזרתו, זה מבחוץ עובד אדמתו, וזאת בבית מבשלת ואופה כל צורכי הבית, לא זכה לאשה טובה כנגדו, כלומר עומדת ומחצפת פניה כנגדו, (נו) אמר ליה ר' יוסי כתיב אעשה לו עזר,

---

הערות ותקונים

וכ"ה במדרש ב"ר פט"ז, ובמדרש משלי פל"א, וכן בשמ"ר פ"ל, במ"ר פי"ד, ד"ר פ' ואתחנן, וחזית פ' ישקני, ומדרש שו"ט מזמור א', והבאתי שם בהערה שגם הרמב"ם בה' מלכים פ"ט כתב על ששה דברים נצטוה אדה"ר, וע"ש בכ"מ כי על אבמ"ה לא נצטוה אדה"ר. (מד) ויצו אלו הדינים, כ"ה בגמרא שם אולם בפסיקתא ובמדרשים ויצו זה עבודת גלולים כמד"א כי הואיל הלך אחרי צו. (מה) כי אנשי דור המבול. עי' סנהדרין ק"ח ע"א. (מו) ותשק ידי לפי. בכ"י לפנינו בטעות ותשת, ומובא לנכון בכ"י פלארענץ. (מז) מיתה לו, מיתה לתולדותיו, ב"ר פט"ז. (מח) ד"א יום של הקב"ה. ב"ר פי"ט על הכתוב לרוח היום: (מט) א"ר תנחום. יבמות ס"ב ע"ב ושם הגי' אמר ר' תנחום אמר ר' חנילאי. (נ) כל אדם. בגמרא שם כל יהודי: (נא) בלא עוזר. ליתא בגמרא שם, רק הוא במדרש ב"ר פי"ז, ועי' שו"ט מזמור נ"ט. (נב) ר' אבא בר עולא אמר. וכן בכ"י פלארענץ, ובגמרא שם רבא בר עולא. (נג) א"ר לוי. בגמרא שם ריב"ל. (נד) ת"ר האוהב. יבמות שם, ובכ"י פלארענץ חסר זה עד ולא תחטא שהשמיט המעתיק. (נה) א"ר אלעזר. יבמות ס"ג ע"א. (נו) א"ל ר' יוסי. בגמ' שם אשכחיה ר' יוסי לאליהו א"ל וכו'.

זקופה כמלאכי השרת, (כח) ומשיחין כמלאכי השרת, ויש בו דעה כמלאכי השרת, ובשלשה לבהמה, אוכלין ושותין כבהמה ומשמשין כבהמה, ומוציאין ריעי כבהמה. מכל העולם כולו הוצבר עפרו, שנא' גלמי ראו עיניך ועל ספרך כולם יכתבו (תהלים קלט טז). (כט) ארבעה שמות לאדמה, כנגד ד' תקופות, ארץ, תקופת ניסן מריצה הפירות, תבל, תקופת תמוז מתבלת הפירות, אדמה, תקופת תשרי (ל) עושין בולין של אדמה, ארקא, תקופת טבת (לא) מריקה הפירות: ויהי האדם לנפש חיה: (לב) תרגום לרוח ממללא, שהרי הבהמות יש בהן נשמת חיים, שנא' כל אשר נשמת רוח חיים באפיו מכל אשר בחרבה מתו (בראשית ז כב), אבל האדם לנפש חיה הוא, וכן הוא אומר חי חי הוא יודך כמוני היום (ישעי' לח יט):

ח) **ויטע** ה' אלהים גן בעדן. הוא לשון זכר, גינה לשון נקבה, והגן הוא מקום אילנות (לג) ועדן הוא מקום מבועי מים, ומקום נחלי דבש וחמאה, ועידון הנשמה, שנאמר ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן, ואומר (איוב כ יז) אל ירא בפלגות נהרי נחלי דבש וחמאה, והוא מקום שלא נכנס בו אדם הראשון, ולא שלטה בו עין, אלא גנוז וצפון לצדיקים, שנא' עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו (ישעיה סד ד): (לד) מקדם. ממזרחו של עדן נטע הגן: וישם ה' בגן את האדם אשר יצר. כי לכך יצרו:

ט) **ויצמח** ה' אלהים מן האדמה. שב אל מה שאמר ואד יעלה מן הארץ והשקה: ועץ החיים בתוך הגן ועץ הדעת טוב ורע. שאילה למה נברא עץ החיים, תשובה שיאכלוהו לצדיקים לעתיד לבא בגן עדן ויחיו לעולם, שנא' וקויי ה' יחליפו כח יעלו אבר כנשרים (שם מ לא), בלע המות לנצח (שם כה ח):

יב) **הבדולח**. (לה) הוא יוהר: (לו) פישון. שהוא פושה והולך בנחת שהוא נהר שלום: (לז) גיחון. מגיח בגבורה: (לח) חדקל. חד וקל: (לט) פרת. שמימיו פרין ורבין, והוא נהר רביעי, ואם תאמר הא כתיב עד הנהר הגדול נהר פרת (דברים א ז), (מ) מפני כבוד ארץ ישראל נקרא לשם גדול, (מא) היינו דאמרי אינשי זיל לגבי דהינא ואידהן, (מב) ויש אומרים עבדא דמלכא כמלכא:

טו) **ויקח** ה' אלהים את האדם. בגזירתו: ויניחהו בגן עדן. בגן שמו: לעבדה ולשמרה. (מג) והלא גן לשון זכר, אלא לעבדה ולשמרה האדמה של גן: ד"א לעבדה ולשמרה. (מג) המצות שציוהו. שנא' ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכול תאכל: (מד) א"ר יוחנן שבעה מצות נצטוה אדם הראשון.

הערות ותקונים

מלמטן. (כח) ומשיחין כמלאכי השרת. בגמרא שם ומספרים בלה"ק כמלאכי השרת. (כט) ד' שמות לאדמה. ב"ר פי"ג, שו"ט מזמור קל"ה, ועי' פסיקתא בחדש השביעי, שחושב שם ז' שמות, וע"ש בהערה ע"א, ובפסיקתא פסקא ביום כלת משה הערה קל"ח, ועיין אדר"נ פל"ז, ובמדרש משלי פ"ח חושב עשרה שמות לארץ. (ל) עושה בולין של אדמה. פי' חתיכות של אדמה, עי' ירושלמי ריש ר"ה בירח בול, שבו העלה נובל, והארץ עשויה בולות בולות. (לא) מריקה הפירות. בב"ר שם שהיא מורקת את פירותיה, עי' במ"כ שם, והרד"ל כתב פי' שעדיין אין הפירות ניכרים רק מתחלת להוציא עלים ולאגן אין שהם ירוקים. (לב) תרגום לרוח ממללא. עי' באור נה"ש. (לג) ועדן הוא מקום מבועי מים. לדעת המחבר עדן אינו שם עצם פרטי, אלא כללי לכל כבר ארץ נעים וטוב. (לד) מקדם ממזרחו של עדן. וכן כתב רש"י בפירושו עה"ת, ועי' בבאור שם, ועי' תוס' בכורות נ"ה ע"ב ד"ה מערא. (לה) הוא יוהר. פנינים (שה"ש ז' ב') תרגום יוהרין. (לו) פישון כו'. בב"ר פט"ז מימיו מהלכין בשופי, ועי' בפירש"י עה"ת. (לז) גיחון מגיח בגבורה. עי' בפירש"י עה"ת. (לח) חדקל חד וקל. ברכות נ"ט ע"ב, וכן הביא רש"י שם. (לט) פרת. בכורות נ"ה ע"ב. (מ) מפני כבוד א"י. ב"ר פט"ז. (מא) היינו דאמרי אינשי. שבועות מ"ז ע"ב, וע"ש ברש"י ד"ה קרב. (מב) וי"א עבדא דמלכא. בגמרא שם הוא בשם ר' ישמעאל, ועי' ב"ר שם ובספרי דברים פיסקא ו', ועי' תוס' בכורות נ"ה ע"ב ד"ה הוא פרת. (מג) והלא גן לשון זכר כו'. עי' בהראב"ע שכתב גן לשון זכר נקבה, והאומרים כי לעבדה ולשמרה שב אל האדמה כו'. (מג) המצות שציוהו. עי' ספרי עקב סי' מ"א. (מד) א"ר יוחנן ז' מצות. סנהדרין נ"ו ע"א וע"ב, ובפסיקתא בחדש השלישי דף ק' ע"ב, אדה"ר נצטוה על שבע מצות, והעירותי בהערה ג' שצ"ל על שש מצות, כמו שהוא מונה והולך, וכ"ה באמת בכ"י אקספארד, ובילקוט יתרו רמז רע"ב, וילקוט משלי רמז תתקס"ד בשם הפסיקתא, וכ"ה

למטה, כדי לקבל הפירות, כך האשה לקבל הוולד: (ע) ד"א ויבן. שנתן בה בינה וערמומית יותר מן האיש: ויביאה אל האדם. (עא) קישטה ותיקנה ומסרה למלאכי השרת להביאה אל האדם, כדרך שהשושבינים מביאין את הכלה להתן:

כג) **ויאמר** האדם זאת הפעם. (עא) מלמד שנתבקש לו זוג מכל הברואים ולא נתיישב דעתו, עד שבאת חוה, לכך נאמר זאת הפעם: (עב) ד"א זאת הפעם. כלומר זאת האשה. הפעם, המפעמתו, כמו ותחל רוח ה' לפעמו במחנה דן (שופטים יג כה), והוא לשון ניעור, כמו פעמון זהב ורמון (שמות כח לד), שהאשה מפעמת את האיש לכל עבודה ועבודה: לזאת יקרא אשה. יקרא לשון זכר, כלומר יקרא שם אשה, כי השם לשון זכר: כי מאיש, (עג) מיכן שניתנה תורה בלשון קדש. אשה כי מאיש בלשון קדש הוא מדבר כי על שם איש קראה אשה: (עד) תנא משמיה דר' מאיר איש ואשה שכינה ביניהם י"ה, יו"ד באיש, וה"א באשה, זכו שכינה ביניהן ומתברכין, לא זכו שכינה מסתלקת מביניהן ונדבקות שתי האשות ואש אוכלתן:

כד) **על** כן יעזוב איש את אביו ואת אמו. זה הפסוק צווי לדורות להתרחק מן העריות, שנא' על כן יעזוב איש את אביו, (עה) אלו קרובי אביו, ואת אמו אלו קרובי אמו. ודבק באשתו, ולא בארוכתו. אמר אבא מרי ז"ל (עו) מיכן סמכו רבותינו לומר (עז) ואסר לנו את הארוסות, והתיר לנו את הנשואות לנו, משום שנאמר ודבק באשתו, ולא בארוסתו: והיו לבשר אחד. (עח) מה שנהיו בשר אחד איש ואשה, יצאו בהמה חיה ועוף ומשכב זכר, שאין עושין בשר אחד, ואין מהם פריה ורביה:

כה) **ויהיו** שניהם ערמים. לפי שלא אכלו מעץ הדעת, ולא היו להם בושת לעמוד זה בפני זה ערום כמו הבהמות והחיות: (עט) דע והבן מפני מה כתב הכתוב ויהיו שניהם ערומים, ולא היה צריך קרא למימר אלא ויעש ה' לאדם ולאשתו כתנות עור, אלא אמר ר' יהושע בן קרחה מתוך שראה אותן משתמשין נתאוה לה, לכך הסמיך פרשת והנחש היה ערום: (פ) ד"א שלא להפסיק בפרשתו של נחש:

[ג] א) **והנחש** היה ערום. הנחש הזה שהוא בעולם היה ערום כמו שהוא עדיין: ויאמר אל האשה, (א) ואדם היכן היה, היה עובד בגן כאשר נצטוה: אף כי אמר אלהים. (ב) שלשה פתחו באף ולא הצליחו, הנחש, ושר האופים, והמן. הנחש, אף כי אמר אלהים. שר האופים, אף אני בחלומי (בראשית מ טז).

הערות ותקונים

(ע) ד"א ויבן. נדה מ"ה ע"ב, ב"ר ריש פי"ח, ילקוט רמז כ"ד. (עא) קישטה כו'. עי' ברכות ס"א ע"א, ועירובין י"ח ע"א, מלמד שנעשה הקב"ה שושבין לאדה"ר, ועי' ב"ר פי"ח עשוי לקריה למלכה שושביניה, ומובא בילקוט שם. (עא) מלמד שנתבקש לו זוג. עי' יבמות ס"ג ע"א ודברי רבינו הם פירוש לדברי הגמרא. (עב) ד"א זאת הפעם. דרש פעם מלשון פעמון, עי' ב"ר פי"ח זאת היא שעתידה להקיש עלי כזוג, המד"א פעמון זהב ומובא בילקוט שם רמז כ"ד. (עג) מכאן שניתנה התורה בלה"ק. ב"ר פי"ח ופל"א, ומובא בילקוט רמז כ"ד. (עד) תנא משמיה דר"מ. עי' סוטה י"ז ע"א דרש ר"ע איש ואשה זכו שכינה ביניהם כו', וע"ש ברש"י שכתב שהרי חלק את שמו ושיכנו ביניהם, יו"ד באיש וה"א באשה כו', וכן מצאתי מפורש בפדר"א פי"ב מה עשה הקב"ה נתן שמו ביניהם י"ה אם הולכים בדרכי ע"ש, ומובא בילקוט רמז כ"ד, אולם בשם ר' מאיר לא מצאתי. (עה) אלו קרובי אביו. עי' סנהדרין נ"ח ע"א, וילקוט רמז כ"ד, והמאמר הזה הביא בעל העיטור ח"ב דף כ"ז ע"ב בשם הלקח טוב. (עו) מיכן סמכו רבותינו כו' משום שנאמר ודבק באשתו ולא בארוסתו. בירושלמי סנהדרין פ"ז ה"ה (דף כ"ח ע"ב) איתא ר' אבהו בשם ר' אלעזר כתוב הנך מת על האשה אשר לקחת והיא בעלת בעל, על הבעולות הן חייבין, ואינן חייבין על הארוסות, ועוד שם מנין שבני נח מוזהרים על עריות כישראל, ת"ל ודבק באשתו ולא באשת חברו. (עז) ואסר לנו, הוא ברכת ארוסין ונשואין, כתובות ז' ע"ב. (עח) מה שנהיה בשר אחד. סנהדרין נ"ח ע"א. (עט) דע והבן מפני מה, ב"ר ספי"ח ופי"ט, וילקוט רמז כ"ה. (פ) ד"א שלא להפסיק. ב"ר שם, וילקוט שם:

[ג] (א) ואדם היכן היה. בב"ר פי"ט נמצא רק הדרשה על ותאמר האשה והביאה המחבר עצמה להלן.
(ב) שלשה פתחו באף. בב"ר פי"ט, ואסתר רבה פ"ה, ובילקוט רמז כ"ו, חשבו ארבעה שפתחו באף, והרביעי

במה אשה עוזרתו לאדם, אמר לו אדם מביא חיטין חיטין כוסס, פשתן פשתן לובש, אלא בתיקוניה מאירות עיניו:

יט) **ויצר** ה׳ אלהים מן האדמה. יצירה אחת היתה, (נז) ביו״ד אחת, לפי שאינה מכרת את יוצרה ואין לה לא קיבול שכר ולא תשלום עון: הוא שמו. הוא שמו שיעמוד לו לדורות, כי ברוח הקדש קרא להן שמות ולעצמו ולאשתו:

כ) **ויקרא** האדם שמות. סיפור הוא כי קרא האדם שמות: ולאדם לא מצא עזר. כלומר לא נמצא עזר מכל אלה הברואים שיהא ראוי להזדווג לו:

כא) **ויפל** ה׳ אלהים תרדמה. (נח) ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי אמר תחלת מפולת הוא תרדמה, ישן ולא לומד, ישן ולא עוסק בדרך ארץ, לכך נאמר ויפל: ויפל ה׳ אלהים תרדמה על האדם ויישן ויקח אחת מצלעותיו. (נט) אמר ליה קיסר לר״ג, מפני מה אלהיכם הפיל תרדמה על האדם ולקח לו צלע אחת לבראות לו עזר, אמרה לו בתו של קיסר שבקיה דאנא מהדרא ליה, אמרה ליה הבו לי דיכוס אחד, אמר לה למה לך, אמרה ליה ליסטים באו עלינו ולקחו ממנו קיתון של כסף, והניחו לנו קיתון של זהב, אמר לה ולואי בכל יום כן, אמרה לו ולא יפה לו לאדם הראשון שנטל ממנו צלע אחת והביא לו שפחה כמותו לעובדו, אמר לה הכי קאמינא לישקליה בהדיא אמרה ליה הבו לי בשרא אייתו לה אותבא תותיה בחשאי אפקה אמרה לי׳ אכול, אמר לה מאיסה לי, אמרה ליה אדם נמי אי הוה שקלה בהדיא הות מאיסה ליה, לפיכך הפיל הקב״ה תרדמה על האדם שלא תתגנה עליו ולא ימאסנה: ויקח אחת מצלעותיו. שאם בראה מן האדמה היתה מתגאה עליו: מצלעותיו. (ס) מן אמצעות הגוף, (סא) לא מן הראש שלא תתגאה, ולא מן הרגלים שלא תתמאס אלא מאמצע הגוף: ויסגור בשר תחתנה. (סב) אמר ר׳ חנינא (סג) בריה דרב אבא עד כאן לא כתוב סמ״ך, מלמד שנברא שטן עמה, והא כתיב הוא הסובב (פסוק י״א) ההוא בנהרות כתיב: ויסגור בשר תחתנה. שאין הקב״ה מחסר מן יצוריו כלום אלא נוטל ועוד ממלא אותה הבריאה כמו שנטל יו״ד מן שרי ונתן לה ה״א והוסיף הקב״ה ה״א על אברהם, וחזרה היו״ד להיות שלמה: וכן למשה ואעשה אותך לגוי גדול וכן היה, דכתיב ובני רחביה רבו למעלה (דה״א כג יז), ומה רבו למעלה, (סג) למעלה מששים רבוא וישראל לא חסרו: ויקח אחת מצלעותיו. (סד) לפיכך האשה צריכה תיקון תכשיטין וריחות ובשמים ולא האיש, כי האיש נברא מן האדמה, והאדמה אין צורך לבשמה, (סה) אבל הבשר צריך מלח ובשמים שלא תסרח: (סו) האדמה אין קולה נשמע כמו העצם, כך האשה קולה צלולה וקולה הולך למרחוק יותר משל איש: (סז) האשה הולכת בדרך ומדברת עם אדם ופניה כלפי האיש, והאיש פניו כלפי האדמה, זה אל מקום שנוצר ממנו מבטו, וזאת אל מקום שנולדה ממנה מבטה. (סח) האיש תובע באשה. לפי שמי שאבד מבקש, והצלע ניטלה ממנו ותובעה:

כב) **ויבן** ה׳ אלהים את הצלע. (סט) עשאה כבנין האוצר, שפיו למעלה צר ורחב

הערות ותקונים

(נז) ביו״ד אחת. ר״ל כי וייצר ה׳ אלהים נאמר בשני יודי״ן, עיין לעיל הערה כ״ג. (נח) ר׳ יהושע דסכנין. ב״ר פי״ז, ילקוט רמז כ״ג. (נט) א״ל קיסר לר״ג. סנהדרין ל״ט ע״א, ובגמ׳ הגי׳ א״ל כופר לר״ג. (ס) מן אמצעיות הגוף, עי׳ ב״ר פי״ז ושמואל אמר וכו׳. (סא) לא מן הראש. ב״ר פי״ח. (סב) א״ר חנינא, ב״ר שם. (סג) בריה דר׳ אבא. בב״ר שם הגי׳ בריה דרב אידי, ובכ״י פלארענץ ברי׳ דרב אבין. (סג) למעלה מס׳ רבוא. ברכות ז׳ ע״א. (סד) לפיכך האשה צריכה תקון. עי׳ ב״ר פי״ז במאמר שאלו את ר׳ יהושע. (סה) אבל הבשר צריך מלח. סנהדרין נ״א ע״ב, ב״ר שם. (סו) האדמה אין קולה נשמע כמו העצם. עי׳ ב״ר פי״ז משל אם תמלא קדרה בשר אין קולה הולך כיון שנתן לתוכה עצם מיד קולה הולך, ועיין נדה ל״א ע״ב, וברש״י שם זה מגוקוס שנבראת. (סז) האשה הולכת בדרך ומדברת עם אדם פניה כלפי האיש והאיש פניו כלפי האדמה. רבינו שיכל את ידיו לפרש כוונת המדרש מפני מה האיש יוצא פניו למטה והאשה יוצאת פניה למעלה, על ההליכה בדרך, ועי׳ רש״י נדה ל״א ע״א ד״ה דרך ועי׳ סוטה י״א ע״ב: (סח) האיש תובע באשה. ב״ר שם. קדושין ב׳ ע״ב נדה ל״א ע״ב. (סט) עשאה כבנין. ברכות ס״א ע״א, עירובין י״ח ע״א-

ד״א

חול, שלא שמע לאכול, הה"ד ואומר עם קיני אגוע וכחול ארבה ימים (איוב כט יח). (יד) ר' יודן בשם ר' שמעון אמר חול זה חי אלף שנים, ובסוף אלף שנה גופו כלה, וכנפיו מתמרטין, ומשתייר כביצה, והוא חוזר ומגדל אבריו:

ז) **ותפקחנה** עיני שניהם. (טו) וכי עורים היו, אלא הבינם בוראם, מה טובה אבדו מן העולם, כמה דורות איבדו: וידעו כי ערמים הם · עירומים מן המצוה שנצטוו: ויתפרו עלי תאנה. (טז) א"ר שמעון בן יוחי לפי שבאה עליהם המיתה (יז) בתואנה תפרו עלי תאנה: ויעשו להם חגורות. (יח) הגורי חגורות, מיני לבושין רבים הצריכין לאיש ולאשה:

ח) **וישמעו** את קול ה' אלהים. (יט) למדנו הילוך לקול: מתהלך בגן. (כ) שהיתה שכינה מתהלכת ממנו על שחטא, שהצדיקים משרים שכינה עמהם, (כא) שנא' וצדיקים יירשו ארץ וישכנו לעד עליה (תהלים לז כט), והרשעים מסלקין את השכינה מן העולם: לרוח היום. (כב) שהרויח לו הקב"ה היום, שלא מת באותו יום עד תתק"ל שנים ושבעים הניח לו לדורותיו, שנא' ימי שנותינו בהם שבעים שנה (שם צ י): לרוח היום. (כג) לרוח מערבית, לרוח שהוא שוקעת עם היום, (כד) שכל היום שהוא עולה מרתיח: ויתחבא האדם ואשתו. (כה) מלמד שכפפו קומתן: בתוך עץ הגן. (כו) א"ר לוי רמז לתולדותיו שיהא ניתנין בתוך ארונות של עץ:

ט) **ויקרא** ה' אלהים אל האדם ויאמר לו איכה. איך היה לך, איך נטה דעתך:

י) **ויאמר** את קולך שמעתי בגן. הייתי שומע סילוק שכינתך: ואירא כי עירום אנכי. מן המצוה: ואחבא. במחבואות מרוב דאגתי על החטא:

יא) **המן** העץ אשר צויתיך. הוא פתח לדבור שאע"פ שידע הקב"ה שאכל מאותו העץ אמר לו המן העץ:

יב) **ויאמר** האדם האשה. נמצא כפוי טובה, כי לא די שניתן לו עזר כנגדו, אלא מתרעם ואומר, האשה אשר נתתה עמדי. (כז) ארבעה דברו בדרך זה, אדם, וקין, וחזקיהו, ובלעם, אדם, שנא' האשה אשר נתתה עמדי. קין, אי הבל אחיך ויאמר לא ידעתי. חזקיהו, (כח) אמרו לך האנשים האלה (כט) ומאין באו אליך (מ"ב כ יד). בלעם, מי האנשים האלה עמך (במדבר כב ט), אבל יחזקאל נמצא בקי, שנא' בן אדם התחיינה העצמות האלה ואומר ה' אלהים אתה ידעת (יחזקאל לז ג):

יג) **ותאמר** האשה הנחש השיאני. (ל) הטעני, היאך מה דאתמר לא ישיא אויב בו (תהלים פט כג), ואומר אל ישיא אתכם חזקיהו (דה"ב לב טו):

הערות ותקונים

פי"ט, ילקוט רמז כ"ז, ילקוט איוב רמז תתקי"ז, אגדת שמואל פי"ב. (יד) ר' יודן בש"ר שמעון. בכ"י פלארענץ ובמדרש ב"ר פי"ט הגי' ר' יודן בר שמעון, והמדקדק הגדול ר"א בחור כתב בנמוקיו לשרשי רד"ק שרש חול וז"ל מצאתי במדרש עוף הוא ושמו חול בשורק, ור"ש יצחקי ז"ל כתב וז"ל עוף הוא ושמו חול ולא נקנסה עליו מיתה שלא אכל מעץ הדעת ומתחדש לסוף אלף שנים וחוזר לנערותו ע"כ. והעירותי בהשחר שנה רביעית לד של"ב שים להפלא על הבחור אם מצא כן במדרש מדוע נעלם ממנו שדברי רש"י נובעים ג"כ ממדרש שם במקומו ב"ר פי"ט, ומדרש שמואל פי"ב, ומובא בילקוט בראשית רמז כ"ז, וילקוט איוב רמז תתקי"ז. (טו) וכי עירום היו. ב"ר פי"ט, ילקוט רמז כ"ז. (טז) ארשב"י. ב"ר שם, ובילקוט השמיט שם האומר. (יז) בתואנה. מלשון תואנה הוא מבקש (שופטים י"ד ד'). (יח) חגורי חגורות. ב"ר שם, (יט) למדנו הילוך לקול. ב"ר שם, וילקוט שם. (כ) שהיתה שכינה מתהלכת. **עי' ב"ר** פי"ט, וילקוט שם, ופסיקתא ויהי ביום כלת משה דף א' ע"ב ובהערות שם. (כא) שנאמר וצדיקים. וכן בכ"י פלארענץ, ובקרא כתיב צדיקים בלי וי"ו. (כב) שהרויח לו הקב"ה היום כו'. ב"ר פי"ט. (כג) לרוח מערבית. ב"ר שם, ילקוט רמז כ"ז, והוא לדעת זבדי בן לוי. (כד) שכל היום שהוא עולה מרתיח. עי' ב"ר שם. (כה) מלמד שכפפו. ב"ר שם, עיין פסיקתא פסקא ויהי ביום כלת משה ובהערה י"ז. (כו) א"ר לוי. ב"ר פי"ט, וילקוט שם. (כז) ארבעה דברו בדרך זה. ב"ר ספי"ט, ובמ"ר פ"ט. (כח) מה אמרו לך האנשים האלה, וכן בכ"י פלארענץ, לפנינו במלכים ובישעיה ל"ט ג' ליתא מלת „לך". (כט) ומאין באו אליך, וכן בכ"י פלארענץ, ובקרא יבאו אליך. (ל) הטעני. ב"ר פי"ט, ילקוט רמז כ"ח, ועי"ש שדרש תלתא לישני, גירני, חייבני, הטעני, והראיה מן הכתוב אל ישיא אתכם חזקיהו הוא במדרש שם ע"ש:

המן, אף לא הביאה (אסתר ה יב): שאלה מאין היה יודע הנחש כי אמר אלהים לא תאכלו. תשובה כי שמע הנחש שנצטוו, ולכך צוה אותם בפני הנחש כדי להזהירם להיענש באחרונה, כי לא ענש אלא אם כן הזהיר, כמו הנביא אשר נשתלח אל ירבעם ואמר לו (ג) אל תאכל לחם במקום הזה (מ"א יג ח), וכל הענין, ולא שמר ושמע לאשר הסיתו ולקה בגופו, כן אדם וחוה לקו בגופן כי לא שמרו מצות ה': אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו. (ג) אע"פ שלא אמר הקב"ה לאדם לא תגע בו, הוא צוה לחוה לא תגע בו, להחמיר עליה להרחיקה מן העבירה, (ד) זה שאמרו רבותינו ז"ל כל המוסיף גורע, (ה) כי הנחש דחף את חוה ונגעה באילן ולא מתה, אמר לה הנחש הלא תראי כי כשם שנגעת בו ולא מתה כך אם תאכלי ולא תמותי ובכך נתפתתה, שנא' ויאמר הנחש אל האשה לא מות תמותון, (ו) ובאיזה לשון דבר הנחש עם האשה בלשון הקדש, כי כתוב בו והנחש היה ערום, והיה מהלך בקומה זקופה, והיה יודע לשון האדם ותוכל לומר בלשון שלו, כי הבהמות יש להם לשון כל מין ומין לבדו, וכשם ששם להם שמות (ו) כי היה יודע לשום שמות לכל אחד ואחד כך היה מדבר עם הנחש: מכל חית השדה. (ז) תני ר' מאיר לפי גדולתו היה מפלתו, ערום מכל, ארור מכל: אף כי אמר אלהים. (ח) א"ר חנינא בן סנסן ארבעה נאמר בהן אף בתחלת הדבור וכולן נאבדו, נחש, ושר האופים, ועדת קרח, והמן. נחש, אף כי אמר אלהים. שר האופים, אף אני בחלומי (בראשית מ טז). עדת קרח, אף לא אל ארץ (במדבר יו יד). המן, אף לא הביאה (אסתר ה יב):

ב) **ותאמר** האשה אל הנחש. והיכן היה אדם באותה השעה, (ט) אבא בר חילפא בר קורייא אמר נתעסק בדרך ארץ וישן לו:

ה) **כי** יודע אלהים. גלוי וידוע לפניו, כי ביום אכלכם ממנו, יש ביום שהוא כשעה, כענין שנאמר ביום אחד ימותו שניהם (ש"א ב לד) והוא בשעה אחת, כך ביום אכלכם בשעה שתאכלו ממנו: ונפקחו עיניכם. (י) וכי סומים היו, אלא להשכיל בין דבר לדבר, שלא תהיו כבהמות שמשמשין זה בפני זה: והייתם כאלהים. כמלאכי השרת: יודעי טוב ורע. להתבונן בצורכי העולם הזה, ולא כבהמות שנשחטים זה בפני זה ואינם מרגישים:

ו) **ותרא** האשה. כי הבינה מדעתה, כמו ולבי ראה הרבה (קהלת א טז): כי טוב העץ. (יא) ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרה אמר שלשה דברים נאמרו בעץ, טוב למאכל, ויפה לעינים, ומוסיף חכמה: העץ להשכיל. (יב) מיכן שגפן היה אותן האילן, וכן אמר שלמה כשאמרה לו אמו אל למלכים שתו יין (משלי לא ד), חזר והודה ואמר, כי בער אנכי מאיש (שם ל ב), זה נח שנאמר ויחל נח איש האדמה ויטע כרם (בראשית ט כ), ולא בינת אדם לי (משלי שם), זה אדם הראשון: ותתן גם לאישה. לשון ריבוי (יג) מלמד שהאכילה את הבהמה והחיה והעופות חוץ מעוף אחד ושמו

הערות ותקונים

והרביעי הוא עדת קרח, וכן הביא המחבר בעצמו להלן. (ג) אל תאכל לחם במקום הזה. צ"ל ולא תאכל לחם ולא תשתה מים במקום הזה. או צ"ל לא תאכל לחם ולא תשתה מים ולא תשוב בדרך אשר הלכת (שם שם ט'). ובכ"י פלארענץ לא תאכל לחם במקום הזה. (ג) אע"פ שלא אמר הקב"ה. עיין באדר"נ פ"א איזהו סייג שעשה אדם הראשון לדבריו כו' שרצה לשמור כו' אף בנגיעה. (ד) זהו שאמרו רבותינו. סנהדרין כ"ט ע"א. (ה) כי הנחש דחף את חוה. עי' רש"י בגמרא שם, ורש"י עה"ת, ועי' ב"ר פי"ט ופדר"א פי"ג. (ו) ובאיזה לשון דבר הנחש. עיין הראב"ע בפי' והנחש היה ערום, וברד"ק בפי' התורה שם. (ו) כי היה יודע לשום שמות. בכ"י פלארענץ כי היה יודע לשונם של כל אחד ואחד. (ז) תני ר' מאיר. ב"ר פי"ט, ושם הגי' תני בשם ר' מאיר, וכן מצאתי בכ"י פלארענץ כמו במדרש ב"ר. ובילקוט רמז כ"ה השמיט שם האומר. (ח) אר"ח ארבעה. ב"ר פי"ט, וילקוט רמז כ"ו. (ט) אבא חילפי בר קורייא. וכן בכ"י פלארענץ בב"ר אבא בר קורייא, יש לתקן שם כמו שהביא המחבר, ובילקוט שם השמיט שם האומר. (י) וכי סומים היו. עיין רש"י עה"ת. (יא) ר' אליעזר בשם ר"י בן זמרה. וכן הוא בכ"י פלארענץ, ובב"ר פי"ט מתחיל ר' יוסי בן זמרא אמר, וחסרים המלות „ר' אליעזר בשם". (יב) מיכן שגפן היה. סנהדרין ע' ע"א, ועיין ב"ר פט"ו ופסיקתא רבתי פמ"ב. ובכ"י פלארענץ חסר זה. (יג) מלמד. ב"ר פי"ט

לה שובי לתשוקת אישך, לשון תשוקה תאוה וחימוד, כמו ועלי תשוקתו (שה"ש ז יא): והוא ימשול בך. ברצונו משמש ולא ברצון האשה:

יז) **ולאדם** אמר כי שמעת לקול אשתך ותאכל מן העץ אשר צויתיך לאמר לא תאכל. (מח) מה לאמר אמר הקב"ה צויתה להזהיר אפי' לבהמה ולחיה שלא יאכל ממנו ואתה בעצמך אכלת: ארורה האדמה בעבורך. (מט) שתהא מעלה לך דברים רעים כגון יתושים וצרעין וזבובין ופרעושין: בעצבון. (נ) אמר רב אסי קשה היא פרנסה מן הלידה, שנא' בעצבון תאכלנה, ובלידה כתוב בעצב תלדי בנים:

יח) **וקוץ** ודרדר. לא זכית להצמיח אילני גן עדן, עכשיו קוץ ודרדר: ואכלת את עשב השדה. (נא) אמר רב אשי נוח היה אם הי' עומד בקללתו שלא יהא טורח אחר הלחם, אלא אמר לו בזעת אפך תאכל לחם עד שובך אל האדמה: ואל עפר תשוב. (נב) מיכן רמז לתחיית המתים, שכבר אמר שובך, מה ת"ל תשוב, אלא לתחיית המתים:

כ) (נג) **חוה**. היה כמו שפי ואינם (בראשית לו כג), שפו ואינם (דה"א א מ):

כא) **ויעש** ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם. כלי פשתן נהיו להם בדברו (נד) דבר שהעור נהנה ממנו, דבר הסמוך לעור:

כב) **ויאמר** ה' אלהים הן האדם היה כאחד ממנו. (נה) ר' עקיבא אומר מה ת"ל כאחד ממנו, לפי שנתן לו הקב"ה מלפניו שני דרכים, דרך החיים, ודרך המות, ובירר לו דרך המות: (נו) ד"א הן האדם היה כאחד ממנו. כלומר אחד ממלאכי השרת, שכן כתוב בגבריאל ואיש אחד בתוכם (נז) לבוש הבדים (יחזקאל ט ב), (נח) כהדין קמצא דלבושיה מיניה וביה: ממנו לדעת טוב ורע. כלומר ממנו ילמדו הדורות לדעת טוב ורע: ועתה. אין ועתה אלא לשון תשובה, וכה"א ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך וגו' (דברים י יב): (נט) מתחלת הספר ועד כאן ע"א אזכרות, מלמד שנידון בסנהדרין שלמה: פן ישלח ידו. (ס) לא ישלח ידו, (סא) כמו פן תאמר בלבבך (שם ז יז), ולא שהוא מי שמפחד פן ישלח ידו אלא דבר ברור הוא, לא ישלח ידו לאכול מעץ החיים להיות חי לעולם: ד"א ויאמר ה' אלהים הן האדם היה. (סב) א"ר יהושע כשנבראו במדת הדין ובמדת הרחמים נבראו, וכשנטרדו נטרדו במדת הדין ובמדת רחמים: הן האדם. אפי' במצות אחת לא היה לו יכולת לעמוד:

כג) **וישלחהו** ה' אלהים מגן עדן. זה שאמר הכתוב ואדם ביקר בל ילין (תהלים מט יג):

כד) **ויגרש** את האדם. (סג) ר' לולייני בשם ר' טברי בשם ר' יצחק אמר מהו ויגרש, למגרשה של גן עדן טרדו: וישכן מקדם לגן עדן. (סד) א"ר (סה) בכל מקום רוח מזרחית קולטות, אדם הראשון, שנא' וישכן מקדם לגן עדן.

הערות ותקונים

המחבר. ב"ר שם. (מח) מהו לאמר. ב"ר שם. (מט) שתהא מעלה לך. ב"ר שם ורש"י עה"ת. (נ) א"ר אסי. וכן בכ"י פלארענץ, ובב"ר פ"כ א"ר אמי. (נא) א"ר אשי נוח היה. בב"ר שם הוא בשם ר' לוי. (נב) מיכן רמז. ב"ר פ"כ תדב"א פל"א. (נג) חוה היה. כוונתו וי"ו של חוה היא תמורת יו"ד, כמנהגם להתחלף זו בזו, וע"ע בח"ב בפ' חקת על פסוק את והב מ"ש המחבר שם. (נד) דבר שהעור נהנה ממנו דבר הסמוך לעור. סוטה י"ד ע"א, אל אמר דבר שהעור נהנה ממנו ופרש"י של פשתים שאדם לובש סמוך לעורו עכ"ל, ועי' ב"ר סוף פ"כ, וילקוט רמז ל"ד, כתנות עור שהם דבוקים לעור, ר"ל לעור האדם. (נה) ר"ע אומר. ב"ר פכ"א, ילקוט רמז ל"ד במאמר דרש ר' פפוס, וכן משנה בחזית פ' לסוסתי, ועיין עוד במכילתא בשלח פ"ו. (נו) ד"א הן האדם. שם. (נז) לבוש הבדים. וכן בכ"י פלארענץ ובקרא בדים. (נח) כהדין קמצא. ב"ר שם. (נט) מתחלת הספר. כבר אמור למעלה, עיין הערה ל"ה. (ס) לא ישלח ידו. עי' מכות י"ג ע"א, סוטה ה' ע"א, ב"ר פכ"א אין פן אלא לאו. (סא) כמו פן תאמר בלבבך. וכן בכ"י פלארענץ. בקרא כתיב כי תאמר בלבבך. (סב) א"ר יהושע. ב"ר פכ"א א"ר יהושע בן לוי, ובילקוט רמז ל"ד השמיט שם האומר גם חסרים בילקוט שם המלות „ובמדת הדין". (סב) אפי' במצוה אחת. כי הן בל"י אחת. (סג) ר' לולייני בשם ר' טברי. בכ"י פלארענץ וב"ר פכ"א ר' לולייני בר טברי, ובילקוט רמז ל"ד השמיט שם האומר. (סד) א"ר בכ"מ. בב"ר פכ"א וילקוט שם הגי' רב אמר, ובכ"י פלארענץ אמר רב. (סה) בכל

מקום

יד) **ויאמר** ה' אלהים אל הנחש כי עשיתי זאת. (לא) עם אדם נשא ונתן עם חוה נשא ונתן, ועם הנחש לא נשא ונתן, אמר הקב"ה רשע זה הנחש בעל תשובות הוא, ואם אומר לו למה עשית זאת, יאמר לי אתה צויתה אותם למה הניחו צווייך והלכו להם לאחר ציווי, לפיכך קפץ עליו ופסק לו את דינו. (לב) מיכן שאין טוענין למסית: ויאמר ה' אל הנחש כי עשית זאת. (לג) תני ר' חייא בגדולה מתחילין מן הגדול (לד) שנאמר ויאמר משה אל אהרן ואל אלעזר ואל איתמר בניו (ויקרא י ו), בקלקלה מתחילין מן הקטן, שבתחלה נתקלל הנחש, ולבסוף חוה, ולבסוף האדם. (לה) מתחלת הספר ועד כאן ע"א אזכרות, מלמד שנידון בסנהדרין שלמה. (לו) שלשה משמשים פנים כנגד פנים, אדם, ונחש, ודג, לפי שנדברה עמהם שכינה, אדם ונחש הא דאמרן, דג דכתיב (לז) ויאמר ה' אל הדג ויקא את יונה (יונה ב יא): ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה. (לח) הכלב הוא מין חיה, (לט) ומוליד לחמשים יום, ובהמה גסה טמאה יולדת לשנה אחת שהוא שבעה פעמים חמשים שלש מאות וחמשים יום והנחש נתקלל מהם שהוא מוליד לשבעה שנים: על גחונך תלך. (מ) הוא גרם לדורות להיות ממעבין על מתיהן, לפיכך אמר על גחונך תלך: ועפר תאכל. הוא גרם לדורות לשוב לעפר לפיכך עפר תהא מאכלו: כל ימי חייך. אפי' לעתיד לבא. (מא) שכל העולם מתרפאין והוא אינו מתרפא: כתוב ונחש עפר לחמו (ישעיה סה כה), (מב) א"ר אלעזר אפילו קללתו יש בו ברכה, שנאמר על גחונך תלך, שהוא בורח לחור וניצל. ועפר תאכל. שכל מקום שהולך מזונו עמו:

טו) **ואיבה** אשית בינך ובין האשה. (מג) אמר הקב"ה אתה בקשת להרוג את אדם ולישא את חוה, ואיבה אשית בינך ובין האשה, מה שביקש לא ניתן לו ומה שבידו ניטל הימנו, וכן מצינו בעשרה בני אדם, בקין, בקרח, בלעם, דואג, ואחיתופל, וגיחזי, ואבשלום, אדוניהו, ועוזיהו, והמן, מה שביקשו לא ניתן להם, ומה שבידם ניטל מהם, (מד) בלוש ותשכה: הוא ישופך ראש. שהנחש התחיל בראש לפיכך לקה בראשו: ואתה תשופנו עקב. עקבמו של אדם הוא העקב והחוטם:

טז) **אל** האשה אמר הרבה ארבה. (מה) מנין הרבה, רי"ב יום חי: עצבונך. (מו) זה צער העיבור: הרונך. זה צער העידוי: בעצב. זה צער הנפלים: תלדי. זה צער הלידה: בנים. זה צער גידול בנים: ואל אישך תשוקתך. (מז) בשעה שהוא יושבת על המשבר, היא אומרת איני נזקקת לבעלי מעתה, והקב"ה אמר

הערות ותקונים

על הטעני, ועל גירני הביא שם הכתוב לא ישיא אויב בו. (לא) עם אדם נשא ונתן. ב"ר פ"כ. (לב) מיכן שאין טוענין למסית. זה ליתא במדרש שם, רק הוא בגמרא סנהדרין כ"ט ע"א ע"ש. (לג) תני ר' חייא. ב"ר פ"כ, וכ"ה בספרא שמיני סי' כ"ח, ולזה כוון המדרש שהביא בלשון תני ר' חייא, כמו שהעירותי במקום אחר, ובברכות ס"א ע"א הוא בשם רבי. (לד) שנא' ויאמר משה אל אהרן ואל אלעזר ואל איתמר בניו. וכן בכ"י פלארענץ, ובקרא ולאלעזר ולאיתמר וכן בברכות שם ובב"ר שם מובא ג"כ כן ואל אלעזר ואל איתמר, ויש לתקן שצ"ל כמו שהוא בקרא. כי על פסוק זה נשנה בספרא לא על הפסוק (ויקרא י' י"ב) כי שם נאמר וידבר לא ויאמר, ועיין מה שהעיר בספרא שם הרב הגאון הגדול בעל התורה והמצוה. (לה) מתחלת הספר. ב"ר פ"כ, ובכ"י פלארענץ חסר זה עד ג' משמשים. (לו) שלשה משמשים. בכורות ח' ע"א, ב"ר פ"כ, ילקוט רמז ל'. (לז) ויאמר ה' אל הדג. בקרא ויאמר ה' לדג. ובכ"י פלארענץ ויאמר לדג ויקא את היונה. (לח) הכלב הוא מין חיה. ביצה כ"ה ע"ב, עי' תוס' בכורות ח' ע"א ד"ה ומאי. (לט) ומוליד לחמשים יום. בכורות ח' ע"א, ועי' ב"ר פ"כ, וילקוט רמז ל'. (מ) הוא גרם לדורות להיות ממעכין על מתיהם. בב"ר פ"כ ילקוט רמז ל"א גרמת לבריות שיהיו מהלכי גחונים על מתיהם. בכ"י פלארענץ ממעכין גחונים על מתיהם. (מא) שכל העולם מתרפאין. ב"ר פ"כ, במד"ר פ"ח, וילקוט רמז ל"א. (מב) א"ר אלעזר. ב"ר פ"כ, ילקוט רמז ל"א. (מג) אמר הקב"ה. ב"ר פ"כ, אדר"נ פ"א, ועיין תוספתא סוטה פ"ד. (מד) בלוש ותשכה. ר"ל חפש ותמצא, ובזפ"ת חושב בכל אחד ואחד מה שביקש ולא ניתן לו. (מה) מנין הרבה. ב"ר פ"כ, ילקוט רמז ל"א. (מו) זה צער העיבור. ב"ר שם, וילקוט שם, ועי' ערובין ק' ע"ב גי' אחרת, ועיין רש"י עה"ת. (מז) בשעה שהיא יושבת על

המשבר

[ד] א) **והאדם** ידע את חוה אשתו. (א) מה ת"ל והאדם, ללמוד שלא שימש בריה קודם אדם הראשון: ידע. (ב) שהודיע דרך ארץ לכל: ותהר ותלד את קין. מה ת"ל את קין, (ג) לרבות תאומתו, (ד) שנשא קין את אחותו, זה שאמר הכתוב כי אמרתי עולם חסד יבנה (תהלים פט ג), מה שאמר הכתוב ואיש אשר יקח את אחותו בת אביו וגו' (ויקרא כ יז), חסד הוא בה נבנה העולם: ותאמר קניתי איש את ה' (ה) לשעבר אדם נברא מאדמה, והוה נבראת מן אדם, ומכאן ואילך בצלמנו כדמותנו, לכך נאמר קניתי איש את ה':

ב) **ותוסף** ללדת את אחיו את הבל. את לרבות תאומתו: ויהי הבל רועה צאן וקין היה עובד אדמה. (ו) ג' היו להוטים אחרי אדמה ולא נמצא בהן (ז) תוחלת. (ח) קין, ונח, ועוזיהו, קין שאמרנו, נח ויחל נח איש האדמה (בראשית ט כ), עוזיהו איכרים וכורמים בהרים ובכרמל (ט) (היו לו) כי אוהב אדמה היה (דה"ב כו י):

ג) **ויהי** מקץ ימים ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה'. לא אמר מראשית פרי האדמה, אלא מפרי האדמה, (י) מלמד שהיה אוכל את הבכורות ומכבד למלך (יא) בסייפות:

ד) **והבל** הביא גם הוא מבכרות צאנו. (יב) שלמים הקריב, שנא' ומחלביהן, איזהו דבר שהחלבים קרבים ובשר נאכל הוי אומר אלו שלמים. ואם תאמר בלשון התרגום ומשמניהון, עולות הקריב (יג) וכן א"ר יוסי בר הנינא: וישע ה' אל הבל. (יד) שירדה אש מן השמים ואכלה מנחתו:

ה) **ואל** קין ואל מנחתו לא שעה. שלא נאכל קרבנו: ד"א וישע ה' אל הבל. שנתברכו עסקיו: ואל קין לא שעה, שלא נתברכו: ויחר לקין מאד ויפלו פניו. (טו) נעשה כאור:

ז) (טז) **הלא** אם תטיב שאת. ברכה: ואם לא תטיב שאת. קללה: לפתח חטאת רובץ. (יז) חטאת רובצת מיבעי' ליה, אלא בתחלה תש כנקבה החטאת, ואח"כ רובץ ומתגבר כזכר, הה"ד הוי מושכי העון בחבלי שוא וכעבות העגלה חטאה (ישעי' ה יח): ד"א לפתח חטאת רובץ. שיפקוד הקב"ה העולם וישב לו על פתח המשפט: ואליך תשוקתו. שכל מי שהוא מפנק את יצרו בנערותו,

---

הערות ותקונים

[ד] (א) מה ת"ל והאדם. ב"ר פכ"ב וילקוט רמז ל"ה. (ב) שהודיע ד"א לכל. ב"ר וילקוט שם.
(ג) לרבות תאומתו. עיין ב"ר פכ"ב וילקוט שם, קין ותאומתו, וכן מובא ברש"י עה"ת את קין את אחיו את הבל, ג' אתים רבויים, מלמד שתאומה נולדה עם קין ועם הבל נולדו שתים עכ"ל. ועיין פדר"א פכ"א ר' מיאשא אמר נולד קין ותאומתו עמו, ועי' תוס' סנהדרין ל"ח ע"ב ד"ה וירדו, הביאו דברי המדרש, והגאון הרי"ב ציין שם לעיין תוס' יבמות ס"ב ע"א ד"ה מ"ע. (ד) שנשא קין את אחותו. איתא בספרא קדושים פי"א סי' קע"ז חסד הוא ושמא תאמר קין נשא אחותו, ת"ל חסד הוא והעולם לא נברא מתחלתו אלא בחסד, שנא' כי אמרתי עולם חסד יבנה ע"כ. וכן תרא' בפדר"א פכ"א א"ל ר"י והלא כבר נאמר ואיש אשר יקח את אחותו בת אביו, א"ל מתוך הדברים האלה הדע לך שלא היו נשים אחרות בעולם שישאו להן והתירן, וע"ז נאמר כי אמרתי עולם חסד יבנה בחסד נברא עד שלא ניתנה התורה ע"ש, וע"ע בבלי סנהדרין נ"ח ע"א, ירושלמי יבמות פי"א ה"א, וירושלמי סנהדרין פ"ה ה"א, ופ"ט ה"א. (ה) לשעבר אדם נברא. ב"ר פכ"ב, ילקוט רמז ל"ה. (ו) ג' היו להוטים. ב"ר וילקוט שם. (ז) תוחלת. וכן בכ"י פלארענץ, וכן הביא הילקוט בשם המדרש ולפנינו במדרש הגי' תועלת. (ח) קין ונח ועוזיהו. אלה השלשה לא נהנו מן האדמה, קין גלה ונתקלל להיות נע ונד, נח נתבזה ונתקלל, ועוזיהו נצטרע בבית החפשית. (ט) היו לו. וכן מובא בכ"י פלארענץ, והסגרתי כי ליתא בקרא. (י) מלמד שהיה אוכל. ב"ר פכ"ב וילקוט רמז ל"ה. (יא) בסייפות. פי' מלשון סופי התאנים, ומאמר המדרש מובא בערוך ערך סף ה'. (יב) שלמים הקריב. ב"ר פכ"ב ופל"ד, ויק"ר פ"ט, במ"ר פי"ג, חזית בפ' עורי צפון, פסיקתא רבתי פ"ו אות ד', ונובע מירושלמי מגלה פ"א הי"ז (דף ע"ב ע"ב). (יג) וכן אמר ר' יוסי בן חנינא. ב"ר פכ"ב זבחים קט"ז ע"א, ילקוט רמז ל"ה. (יד) שירדה אש מן השמים ואכלה מנחתו. זה ליתא לפנינו במדרש, ומובא ג"כ ברש"י עה"ת, ועיין בזכור לאברהם שהעיד שכן הוא בספר הישר, וגם בתרגום היוני של השבעים, ועיין בת"כ פ' שמיני כימי עולם כימי נח, וכשנים קדמונים כימי הבל ע"ש. (טו) נעשה כאור. ב"ר פכ"ב, ופי' נשתנה אור פניו וצבעו נעשה כאור, כמו כעור בעי"ן, ובירושלמי נמצא לפעמים כאר, ולדעת קצת נמצא במקרא עמוס ח' ח', והאומרים שעיקרו כער חושבים שהוא נרדף עם עכר. (טז) הלא אם תטיב שאת ברכה. ב"ר פכ"ב, ושם מובאות ראיות מהכתובים. (יז) חטאת רובצת. ב"ר פכ"ב,

סוכה

קין, וישב בארץ נוד קדמת עדן (בראשית ד טז). רוצח, אז יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן מזרחה שמש (דברים ד מא): (סו) את הכרובים. אלו המלאכים, שנא׳ כי היא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל בנהר כבר ואדע כי כרובים המה (יחזקאל י כ), מלמד ששם מלאכים לשמור את הגן: ואת להט החרב. אלו המלאכים וכן הוא אומר משרתיו אש לוהט (תהלים קד ד): המתהפכת. (סז) שמתהפכין לכל ענין פעמים אנשים ופעמים מלאכים ופעמים רוחות: ד״א וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים. לפי שהגן למזרח העדן הוא, שנאמר ויטע ה׳ אלהים גן בעדן מקדם: (סח) כל זה היה ביום ששי ולא הספיק ללון, שנאמר ואדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו (תהלים מט יג). (סט) א״ר תנחומא מאי דכתיב כי גדול אתה ועושה נפלאות (שם פו י), למה לפי שאתה אלהים לבדך: (ע) ששה דברים קדמו לבריאת עולם, יש מהם שנבראו, ויש מהם שעלו במחשבה לבראות, התורה וכסא הכבוד נבראו קודם לעולם. התורה, שנא׳ ה׳ קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז (משלי ח כב). כסא הכבוד, דכתיב נכון כסאך מאז (תהלים צג ב). האבות, עלו במחשבה לבראות, שנא׳ כבכורה בתאינה בראשיתה ראיתי אבותיכם (הושע ט י). ישראל, עלו במחשבה להבראות, שנא׳ זכור עדתך קנית קדם (תהלים עד ב). בית המקדש, עלה במחשבה לבראות, (עא) שנא׳ כסא כבוד מרום מראשון וגו׳ (ירמי׳ יז יב). שמו של משיח, עלה במחשבה לבראות, שנאמר יהי שמו לעולם לפני שמש ינון שמו (תהלים עב יז). (עב) ר׳ אחא ב״ר זעירא אמר אף התשובה, שנא׳ בטרם הרים יולדו (שם צ ב), וכתיב תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם (שם שם ג): תורה קדמה לכסא הכבוד, שנא׳ ה׳ קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז (משלי ח כב) לאותו שכתוב בו, נכון כסאך מאז (תהלים צג ב). (עג) א״ר יונתן תנאים התנה הקב״ה עם מעשה בראשית, (עד) שנא׳ אף ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי (ישעי׳ מה יב), צויתי את הים שיקרע לפני ישראל, צויתי את השמים ואת הארץ שישתקו לפני משה, שנא׳ האזינו השמים ואדברה (דברים לב א), וצויתי את השמש ואת הירח שיעמדו לפני יהושע, שנא׳ שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון (יהושע י יב), צוית את הכוכבים שילחמו עם סיסרא, שנאמר הכוכבים ממסילותם נלחמו עם סיסרא (שופטים ה כ), צויתי את העורבים לכלכל את אליהו, שנאמר והעורבים מביאים לו וגו׳ (מ״א יז ו), צויתי את האור שלא תזיק חנניה מישאל ועזריה, צויתי את האריות שלא להזיק לדניאל, צויתי את הדג להקיא את יונה, שנאמר ויאמר ה׳ לדג ויקא את יונה (יונה ב יא), הן אלה קצות דרכיו, בוא וראה כמה גדול מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא, ומה אדם שלא נצטוה אלא מצוה אחת, ולפי שעבר גרם לו ולדורותיו אחריו מיתה, צדיקים על אחת כמה וכמה שיזכו להן ולדורותיהם עד סוף כל הדורות. (עה) כיון שראה אדם שחטא פירש מן האשה, כיון שצפה שעתידין ישראל לקבל תורה בסוף כ״ו דורות מיד והאדם ידע:

הערות ותקונים

מקום רוח מזרחית קולטת. מובא בתוס׳ ב״ב פ״ד ע״א ד״ה בנפרא, והרי״ב לוין שם עי׳ תוס׳ בכורות נ״ה ע״ב וקדושין ע״א ע״ב. (סו) את הכרובים אלו המלאכים. ב״ר פכ״א, וילקוט רמז ל״ד. (סז) שמתהפכין לכל ענין. ב״ר וילקוט שם. (סח) כל זה היה ביום ששי. עי׳ פדר״א פי״ט בין השמשות בע״ש גורש ויצא והיו מלאכי השרת קוראין עליו ואומרים אדם ביקר בל ילין וכו׳. ועי׳ שו״ט מזמור צ״ב כנכנס השבת פינהו משם היו מלאכי השרת קוראין לו אדם ביקר וגו׳, ועיין אבות דר״נ פ״א, ועיין ב״ר פי״א דא״ר אסי אדה״ר לא לן כבודו עמו מ״ט ואדם ביקר בל ילין. (סט) א״ר תנחומא. ב״ר פ״א בפ׳ בראשית ברא אלהים. (ע) ששה דברים קדמו לבריאת עולם. ב״ר פ״א, ועי׳ שו״ט מזמור צ״ג, ופסחים נ״ד ע״א, ופדר״א פ״ג. (עא) שנאמר כסא כבוד. הוספתי בפנים, כי השמיט המעתיק מן שנאמר א׳ עד שנאמר ב׳ ונמצא לנכון גם בכ״י פלארענץ. (עב) ר׳ אחא בר זעירא, וכן בכ״י פלארענץ, ובב״ר שם רבי אהבא בר זעירא. (עג) א״ר יונתן. בכ״י פלארענץ וב״ר פ״ה הגי׳ א״ר יוחנן, ועי׳ שמ״ר פכ״א. (עד) אף ידי נטו שמים. וכן בכ״י פלארענץ, ובקרא אני ידי נטו שמים. (עה) כיון שראה אדם. ב״ר סוף פכ״א, ילקוט רמז ל״ד..

היה משקה אותה כוס עקרין שלא תלד והיתה יושבת אצלו כזונה מקושטת, הה"ד רועה עקרה לא תלד ואלמנה לא ייטיב (איוב כד כא): שם האחת עדה. (לד) שהעדה מינה: ושם השנית צלה. (לה) שהיתה יושבת בצלו:

כב) **וצלה** גם היא ילדה את תובל קין. גם היא שלא היתה בת לידה, היא ילדה על כרחו אע"פ שלא היתה צלה ללמך לתשמיש, רצה הקב"ה להוציא ממנה זרע, ולא הועיל למך במעשיו ויצא ממנו לוטש כל חרש נחושת וכלי המלחמה: ואחות תובל קין נעמה. (לו) א"ר אבא בר כהנא נעמה אשתו של נח היתה, ולמה נקרא שמה נעמה, שהיו מעשיה נעים:

כג) **ויאמר** למך לנשיו. (לז) ר' יוסי בר חנינא אמר תבען לתשמיש, אמרו לו מחר המבול בא ונהיה פרות ורבות למארה, אמר להן (לח) כי איש הרגתי לפצעי, בתמי', שיבואו פצעים וחבורות:

כד) **כי** שבעתים יקם קין. (לט) כלומר שהרג במזיד את אחיו נתלו עליו. (מ) ז' דורות ושבעה יוקם, ואני שלא הרגתי במזיד אינו דין שיתלו עלי שבעים ושבעה: (מא) ד"א כי איש הרגתי לפצעי וילד לחבורתי. אלו השנים אחד, אלא איש לאברים, וילד לשנים (מב) דברי ר' יוחנן, (מג) אמרו ניזול כען לגבי אדם, אזלו לגביה אמר להם עשו אתם שלכם, והקב"ה יעשה את שלו, אמרו ליה (מד) אסא אסיא את אסי חגרתך, כלום פירשת מן חוה (מה) הרי מאה ושלשים שנה, אלא שלא תעמוד ממנה בן, ואתה אומר לנו עשו אתם שלכם והקב"ה יעשה את שלו, מיד וידע אדם:

כה) **וידע** אדם עוד את אשתו. (מו) נזקק להעמיד תולדות, מה ת"ל עוד, שניתוסף לו תאוה על תאותו, לשעבר אם לא היה רואה לא היה מתאוה עכשיו בין רואה ובין לא רואה מתאוה, לפיכך פורשי הים נזכרים את בתיהם ובאין מיד: כי שת לי אלהים זרע אחר, לא כזרע ראשון: תחת הבל כי הרגו קין. לא דיו שנהרג הבל אלא שנטרד קין:

כו) **אז** הוחל. (מז) לשון מרד, וכן הוא אומר הוא החל להיות גבור בארץ (בראשית י ח): לקרא בשם ה'. זה דור אנוש שהחלו לכפור:

[ה] א) **זה** ספר תולדות אדם. וכי ספר היה לו לאדם הראשון, (א) מלמד שהראה לו הקב"ה לאדם הראשון סיפור תולדות העתידות להבראות בכל דור ודור:

ב) **ויקרא** את שמם אדם. (ב) בין זכר ובין נקבה שמם אדם, שנאמר ויעשהו כתבנית איש כתפארת אדם לשבת בית (ישעיה מד יג), כך א"ר יהודה ב"ר סימון: ד"א זה ספר תולדות אדם. זה עיקר יחוסו של אדם ולא הראשונים, כי משעה שנהרג הבל (ג) פירש אדם מן חוה שלשים ומאת שנה אחרי כן הוליד בדמותו ובצלמו: ויקרא את שמו שת. שהוא שתותו של עולם:

הערות ותקונים

בהייה. נ"ל בחייה, ר"ל כאלמנה בחיי בעלה (לד) שהעדה מינה. בב"ר וילקוט שם דעדת מיניה, עדה לשון הסרה ע"ש שהיה מסירה מאצלו, וגם יש לפרש מלשון עדיאת בארמית על הריון. (לה) שהיתה יושבת בצלה. בכ"י פלארענץ ובב"ר וילקוט שם הגי' בצלו. (לו) אראב"כ. ב"ר וילקוט שם, ועיין סדר הדורות ח"א, א"ף תקכ"ד. (לז) ר' יוסי בר חנינא. ב"ר פכ"ג וילקוט שם. (לח) כי איש הרגתי לפצעי בתמיה. שם. (לט) כלומר שהרג במזיד את אחיו. כן הביא גם רש"י בפי' עה"ת, ואין ספק שהוא לשון התנחומא הנאבד כמו שסיים שם רש"י כך דרש ר' תנחומא. (מ) ז' דורות. הייני קין חנוך עירד מחויאל מתושאל למך ותובל קין. (מא) ד"א כי איש הרגתי. ב"ר פכ"ג, ילקוט רמז ל"ח. (מב) לדברי ר' יוחנן. בב"ר שם היא תשובת ר' יוחנן לר' יעקב בר אידי. (מג) אמרו ניזיל כען לגבי אדם. ב"ר פכ"ג, וכ"ה בתנחומא בראשית. (מד) אסיא אסי חגרתך, הוא משל רופא רפא את עצמך ממומך. (מה) הרי מאה ושלשים שנה. עי' עירובין י"ח ע"ב. (מו) נזקק להעמיד תולדות. ב"ר פכ"ג, ילקוט סוף רמז ל"ח. (מז) לשון מרד. ב"ר פכ"ג.

[ה] (א) אלא מלמד שהראה לו. עיין רש"י עה"ת שכתב זה ספר היא ספירת תולדות אדם, ומדרשי אגדה יש רבים עכ"ל, וכוונתו על המאמר הראה לו הקב"ה לאדה"ר דור דור וחכמיו וכו' ב"ר פכ"ד סנהדרין ל"ח ע"ב ובכ"מ. (ב) בין זכר ובין נקבה שמם אדם שנא' כתפארת אדם כך א"ר יהודה בר סימון. לא מצאתי בב"ר, ועי ב"ר פכ"א א"ר הונא היכן מצינו שנקראת חוה אדם שנא' כתפארת אדם לשבת בית. (ג) פירש

אדם

כל תשוקתו וחיבתו של יצר הרע אינו אלא עליך, ואם אתה רוצה תמשול בו:

ח) **ויאמר** קין אל הבל אחיו. (יח) מה אמר לו, אין דין ואין דיין ואין עולם אחר, מתוך כך הרגו: ד"א ויאמר קין. ויתמרמר קין אל קרבנו של הבל: אל הבל. אל לשון אלה, (יח) שהרגו באלה:

י) **קול** דמי אחיך. (יט) לא אמר דם אחיך, אלא דמי, דמו ודם זרעיותיו שהיו עתידין לצאת ממנו: (כ) ד"א דמי אחיך. שעשאו פצעות פצעות חבורות חבורות, שלא היה יודע מהיכן נשמה יוצאה: ד"א דמי אחיך. (כא) שהיו דמו מושלך לעצים ולאבנים:

יב) **נע** ונד תהיה. אמר לו נע ונד (כב) כיון שגלה כתיב וישב בארץ נוד, שכיפר לו מחצה: ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא. (כג) אמר לפניו רבש"ע אתה סובל ואתה נושא העליונים והתחתונים ואי אתה סובל עונותי, וכי גדול עוני מנשוא, ואתה נקראת רחום וחנון כענין שנאמר ה' ה' אל רחום וחנון (שמות לד ו), ואומר מי אל כמוך נושא עון (מיכה ז יח), אמר לו הקב"ה (כד) אם תעשה תשובה אמחול לך, התחיל לעשות תשובה אמר: יד) הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה ומפניך אסתר. שגזרת מיתה (כה) על בני אדם, ולא דיי זה, אלא הייתי נע ונד בארץ והיה כל מוצאי יהרגוני, לפי שאני נע ונד, ואז מחל לו הקב"ה שלא יהרג, שנאמר:

טו) **ויאמר** לו ה' לכן כל הורג קין שבעתים יקם. (כו) כלומר שבעה ייהרג מבית הורגו, כי שבעתים לשון שבעה, שנא' ואור החמה יהיה שבעתים (ישעי' ל כו), ומהו שבעתים כאור שבעת הימים: וישם ה' לקין אות. מה אות עשה לו, אלא שגזר עליו לבלתי הכות אותו כל מוצאו:

טז) **ויצא** קין מלפני ה' וישב בארץ נוד קדמת עדן. (כז) עד שהוא יוצא פגע בו אדם הראשון, אמר לו מה נעשה בדינך, אמר לו אילולי שהודיתי כבר הייתי אבוד מן העולם, מיד תמה אדם ואמר טוב להודות לה' ולזמר לשמך עליון (תהלים צב ב), (כח) למדה עליו שבת זכות, שנא' מזמור שיר ליום השבת (שם שם א):

יז) **וידע** קין את אשתו ותהר ותלד את חנוך. מפני מה נתייחסו בני קין, להודיע כי כל הדור ההוא מקולקלין היו: ויהי בונה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך. (כט) זהו שאמר הכתוב קראו בשמותם עלי אדמות (תהלים מט יב), (ל) ומשמות הדור ההוא אתה למד מעשיהם, עירד, מחויאל, מתושאל, (לא) עירד עורדן אני מן העולם, מחויאל מוחן אני מן העולם, מתושאל מתישם אני מן העולם:

יט) **ויקח** לו למך שתי נשים שם האחת עדה ושם השנית צלה. (לב) ר' עזריה בשם ר' יהודה בשם ר' סימון אמר כך אנשי דור המבול היו עושין אחד מהם לוקח שתי נשים, אחת לפריה ורביה, ואחת לתשמיש המטה, היא שהיתה לפריה ורביה היתה יושבת (לג) כאילו אלמנה בחייה, ואותה שהיתה לתשמיש המטה

הערות ותקונים

סוכה כ"ב ע"א. (יח) מה אמר לו אין דין ואין דיין ואין עולם אחר. וכן תרגום ירושלמי ויב"ע. (יח) שהרגו באלה. פי' בחרב, ועי' בערוך ערך אלה א' · ובב"ר פ' כ"ב דרשו חרב פתחו רשעים זה קין. (יט) לא אמר דם אחיך. ב"ר פכ"ב, סנהדרין ל"ז ע"א, ילקוט רמז ל"ח. (כ) ד"א דמי אחיך. סנהדרין שם. (כא) שהיה דמו מושלך לעצים ולאבנים. סנהדרין שם וב"ר פכ"ב · (כב) כיון שגלה. סנהדרין ל"ז ע"ב גלות מכפרת עון מחצה כו' ע"ש, וכן נשנה בפסיקתא פסקא שובה דף ק"ס ע"א, ומנין שנמנע ממנו חצי גזרה כו' ע"ש ובהערה ס"ג וס"ד. (כג) אמר לפניו רבש"ע. ב"ר פ' כ"ב, וילקוט רמז ל"ח · (כד) אם תעשה תשובה. עיין בפסיקתא שם. (כה) על בני אדם. בכ"י פלארענץ על פני האדמה. (כו) כלומר שבעה יהרג. עי' בהראב"ע. (כז) עד שהוא יוצא. ב"ר סוף פכ"ב, ופסיקתא פסקא שובה דף ק"ס ע"ב. (כח) למדה זכות שבת. זה ליתא במדרש ופסיקתא שם, ועיין שו"ט מזמור צ"ב, כיון שראה אדם כחה של שבת בא אדם לומר הימנון לשבת, מזמור שיר ליום השבת, ועיין בפסיקתא שם, ובהערה ע"א המזמור הזה אדה"ר אמרו. (כט) זש"ה קראו בשמותם. עי' ב"ר ריש פכ"ג, וילקוט רמז ל"ח. (ל) ומשמות הדור ההוא. ב"ר פכ"ג, וילקוט שם. (לא) עירד עורדן. כן הוספתי כמו שהוא בב"ר שם, והמעתיק השמיט מן מתושאל א' עד מתושאל ב', וכן חסר בכ"י פלארענץ · (לב) ר' עזריה. ב"ר פכ"ג וילקוט רמז ל"ח, וצ"ל בשם ר' יהודה בר סימון, וכמו שהוא לנכון בב"ר שם ובכ"י פלארענץ. (לג) כאילו אלמנה בחייה

היה, וגדול משם שתי שנים, וכשהיה יפת בן ק"ב שנה, היה שם בן מאה שנה, לכך נא' שם בן מאת שנה, ולמה הקדים את שם, על שם יחוס (יח) שיצא ממנו אברהם:

[ו] א) **ויהי** כי החל האדם. (א) א"ר סימון בשלשה מקומות נאמר בלשון הזה, לשון מרד, אז הוחל, הוא החל להיות גבור בארץ (בראשית י ח): לרוב על פני האדמה. שהיו שטופין בזנות, ושופכים זרעם על העצים ועל האבנים, ולפיכך הרבה להם נקבות, שנאמר ובנות יולדו להם, לרוב על פני האדמה ובנות יולדו להם. (ב) אין רבייה בעולם אלא בבנות, שהרי אדם רואה בן לבתו קודם שרואהו לבנו:

ב) **ויראו** בני אלהים. (ג) אלו בני הדיינין (ד) והשרים. (ה) תני ר' שמעון בן יוחי כל פרצה שאינה באה מן הגדולים אינה פרצה, ולמה נקראו בני אלהים, (ו) ר' חנינה ור' שמעון בן לקיש תרווייהו אמרו, שהרבו ימים בלא צער ובלא יסורין: כי טבת הנה. (ז) א"ר יודן (ח) טבת כתיב, משהיו מטיבין אותה לבעלה, היה גדול נכנס ובועלה תחלה: ויקחו להם נשים. (ט) אלו נשי אנשים: מכל אשר בחרו. זה משכב זכר ובהמה: (י) ר' יוסי ב"ר סימון משום ר' יהושע בן לוי אמר על הכל הקב"ה מאריך אפו חוץ מן הזנות, שנאמר ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו, מה כתיב בתריה, ויאמר ה' לא ידון: (יא) שנו רבותינו דור המבול אין להם חלק לעולם הבא, שנאמר לא ידון רוחי באדם לעולם. (יב) א"ר ישמעאל ב"ר יוסי איני נותן רוחי בשעה שאני נותן מתן שכר לצדיקים. (יג) א"ר יהושע בן נחמי' לא דנו רוחן בעצמן, לדעת שבשר ודם הם לעזוב דרך רשע, אלא היו חוטאין והולכים:

ג) **בשגם הוא בשר**. לא ידעו להשיב בדעתן, שגם הם בשר, כמו הבהמה, ומותר אדם מן הבהמה אין כי הכל הבל: ד"א בשגם (יד) שיגשם ביסורין:

(טו) ד"א לולא שזכר הקב"ה זכותו של משה רבינו שעתיד ליתן תורה לישראל, שחשבונו כמנין בשגם, אפילו נח לא נמלט: והיו ימיו מאה ועשרים שנה, מלמד שבשעה שנדבר הקב"ה עם נח היה נח בן ארבע מאות ושמונים שנה, ונתן להם ארכה לשוב מאה ועשרים שנה, שנא' ונח בן שש מאות שנה והמבול היה מים (בראשית ז ו), וכל כך למה, כדי שימות מתושלח זקנו קודם המבול, דכתיב ויחי מתושלח אחרי הולידו את למך שתים ושמונים שנה ושבע מאות שנה, טול מאה ושתים ושמונים שנה ללמך עד שנולד נח, דכתיב ויחי למך שתים ושמונים שנה ומאת שנה ויולד בן, ושש מאות לנח עד המבול. (טו) נמצא מתושלח הצדיק מת בשנת המבול, כי למך בנו מת חמש ותשעים שנה קודם המבול, שנאמר ויחי למך אחרי הולידו את נח חמש ותשעים שנה וחמש מאות שנה, לכך משך קיצם של דור המבול ק"ך שנה (טו) ללמדך שמיתתן של צדיקים מעכבת את הפורענות:

הערות ותקונים

שבכולם היה. סנהדרין ס"ט ע"ב. (יח) שיצא ממנו אברהם. ב"ר פכ"ו, ילקוט רמז מ"ג.

[ו] (א) א"ר סימון בשלשה מקומות. ב"ר פכ"ג על הכתוב אז הוחל: (ב) אין רבייה. ב"ב ט"ז ע"ב, ועי' ב"ר פכ"ו ר"ש בר אמי ילדה אשתו וכו'. (ג) אלו בני הדיינים. ב"ר פכ"ו בשם רשב"י, ילקוט רמז מ"ג, וס"ל לאלהים זה הוא חול. (ד) והשרים. כת"א בני רברביא, וכן פירש"י. (ה) תני רשב"י. ב"ר וילקוט שם. (ו) ר' חנינא. שם: (ז) א"ר יודן. שם, ורש"י עה"ת. (ח) טבת כתיב. דרש לשון הטבה. (ט) אלו נשי אנשים. ב"ר שם. (י) ר' יוסי בר סימון. וכן בכ"י פלארענץ, ובב"ר פכ"ו ר' עזריה ור' יהודה בר סימון בשם ריב"ל, ובויק"ר פכ"ג ר' עזריה בשם ר' יהודה בר סימון וריב"ל בשם בר קפרא. (יא) שנו רבותינו. סנהדרין ק"ח ע"ב. (יב) א"ר ישמעאל. ב"ר פכ"ו, ילקוט רמז מ"ד, ע"ע בירושלמי סנהדרין פ"י ה"ג ושם הגי' ר' שמעון. (יג) אמר ר' יהושע. ב"ר וילקוט שם: (יד) שיגשם ביסורין. וכן בכ"י פלארענץ וצ"ל שיגמן ביסורין כמו שהוא בב"ר והובא בערוך ערך שגם. (טו) ד"א לולא. חולין קל"ט ע"ב וע"ש בפירש"י, וב"ר פכ"ו. (טו) נמצא מתושלח הצדיק מת בשנת המבול. עי' סנהדרין ק"ח ע"ב, מה טיבם של שבעת הימים, אמר רב אלו ימי אבילות של מתושלח. (טו) ללמדך שמיתתן כו', בסנהדרין שם למדך שהספידן של צדיקים מעכבין את הפורענות לבא.

כד) **ויתהלך** חנוך את האלהים. (ד) שלשה מדות נאמרו בצדיקים, את האלהים, האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו (בראשית מח טו), אחרי ה' אלהיכם תלכו (דברים יג ה), משל לאחד שהיה לו שלשה בנים, הגדול הולך לפניו, לכך נאמר באבות אשר התהלכו אבותי לפניו, שהיו גדולים במצות, והבינוני הולך אחריו, לכך נאמר בישראל אחרי ה' אלהיכם תלכו, אחרי ענותנותו, אחרי אריכת אפים שלו, אחרי חסידותו, והקטן הולך בצד אביו שלא יתעה בדרכים, לפיכך נאמר בדורות הראשונים את האלהים ויתהלך חנוך את האלהים, את האלהים התהלך נח (בראשית ו ט): (ה) מטרונה אחת שאלה את רבי יוסי, אמרה לו אין אנו מוצאין מיתה בחנוך, אמר לה אילו נאמר ויתהלך חנוך את האלהים ושתק, הייתי אומר כדבריך, וכשהוא אומר ואיננו כי לקח אותו אלהים, איננו בעוה"ז: כי לקח אותו אלהים. ולפי שהיה חנוך צדיק בן צדיק שינה בו ואמר כי לקח אותו אלהים: (ו) המינין היו אומרים לר' אבהו נאמר לקיחה בחנוך, ולקיחה באליהו כי היום ה' לוקח את אדוניך מעל ראשך (מ"ב ב ג), אמר להם אם לקיחה אתם דורשים הכתוב הנני לוקח ממך את מחמד עיניך במגפה (יחזקאל כד טז), א"ר תנחומא יפה השיבן ר' אבהו:

כח) **ויחי** למך שתים ושמונים שנה ומאת שנה ויולד בן. (ח) שהיה בו בינה יתירה (ט) מאדם ועד נח עשרה דורות שהן אלף וחמשים ושש שנים, וסימן "א"נ"ו:

כט) **ויקרא** את שמו נח. למפרע חן: לאמר. לאמר לדורות הבאים: זה ינחמנו. (י) בשני טעמים, לפי שמצא חן בתחתונים ובעליונים: ד"א ינחמנו ממעשנו. (יא) כשנברא אדם הראשון השליטו על הכל, וכיון שחטא המרידן הקב"ה על בני האדם (יב) שור לא נשמע לחורש, כיון שבא נח חזר והשליטו עליהן, לכך נאמר זה ינחמנו, וכה"א למען ינוח שורך וחמורך (שמות כג יב). (יג) ר' אלעזר אומר נח לשום קרבנו נקרא, שנא' וירח ה' את ריח הניחוח (בראשית ח כא): מן האדמה אשר אררה ה'. (יד) רעב בא לעולם בימי אדם, שנאמר ארורה האדמה בעבורך:

לב) **ויהי** נח בן חמש מאות שנה ויולד נח את שם את חם ואת יפת. (טו) אמר ר' יודן מה טעם כל דורו לדורו למאה ומאתים שנה, וזה מוליד לחמש מאות שנה, אלא אמר הקב"ה נח צדיק הוא אם בניו רשעים יהיו אין רצוני שיאבדו במים, ואם צדיקים יהיו אטריח עליו לעשות לו תיבות הרבה, לכך כבש הקב"ה מעיינו והוליד לחמש מאות שנה: (טז) ר' נחמיה בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר אפילו יפת שהוא גדול לכשיבא המבול אינו בן מאה שנה שראוי לעונשים, ומנין לנו שלא היו ראוי לעונשים עד בן מאה שנים, שכן הוא אומר לעתיד לבא כי הנער בן מאה שנים ימות והחוטא בן מאה שנה יקולל (ישעיה סה כ), כי לא נתחייב פחות מבן מאה שנה כשם שהיו בימי נח: ויולד נח את שם. (יז) שם קטן שבכולם היה, שנא' ויולד את ארפכשד שנתים אחר המבול (בראשית יא י), אלא יפת גדול שבהם

הערות ותקונים

אדם מן חוה. עיין ב"ר פ"כ ופ' כ"ד, עירובין י"ח ע"ב. (ד) שלשה מדות. לא מצאתי בב"ר ואולי הוא בילמדנו הנאבד. (ה) מטרונה אחת. ב"ר ריש פכ"ה, ילקוט רמז מ"ב. (ו) המינין היו אומרים. ב"ר פכ"ה, וילקוט רמז מ"ב. (ז) א"ר תנחומא. שם: (ח) שהיה בו בינה יתירה, בתנחומא בראשית ויולד בן שממנו נברא העולם, ויש נוסחאות שממנו נבנה העולם, והיא נוסחא יותר מתוקנת, וכן הביא רש"י עה"ת שממנו נבנה העולם, וכ"ה בילקוט רמז מ"ב בשם מדרש אבכיר. (ט) מאדם ועד נח י' דורות שהן אלף וחמשים ושש שנים. עיין ברבינו בחיי סוף בראשית שהולך ומונה החשבון. ומה שהביא מאדם ועד נח אלף ושש שנה צ"ל אלף ונ"ו שנה או מלת יו"ש בגימטריא נ"ו, וראיתי בסדר הדורות (אלף השני) הביא וז"ל אלף נ"ו, נח נולד נ"ו לאלף השני הבחיי כתב אלף ומ' שנה מאדם עד נח ע"ש וצ"ל אלף נ"ו שנה עכ"ל. אולם בבחיי לפנינו נאמר אלף ושש שנה. (י) בשני טעמים. ר"ל מלת „זה" מנוקד בשני טעמים עיין במסורה. (יא) כשנברא אדה"ר. ב"ר פכ"ה, ילקוט רמז מ"ב. (יב) שור לא נשמע. בב"ר פרה לא היתה נשמעת לחורש. (יג) ר' אלעזר. ב"ר שם. (יד) רעב בא לעולם. ב"ר פכ"ה, וילקוט רמז מ"ג עשרה שני רעבון באו לעולם, אחד בימי אדם הראשון, שנאמר ארורה האדמה בעבורך, ואחד בימי למך שנאמר מן האדמה אשר אררה, והשיוט ואחד בימי למך חסר בפנים. (טו) א"ר יודן. ב"ר פכ"ו, ושו"ט מזמור א', וילקוט רמז מ"ג: (טז) ר' נחמיה. ב"ר שם, וילקוט שם. (יז) שם קטן

שבכולם

ישנה ולבי ער (שה"ש ה ב) ואני ישנה רדומה בגלות ולבי ער, והנביא ער להחזירם בתשובה. (לה) גוי אחד שאל את ר' יהושע בן קרחה אתם אומרים אלהיכם רואה את הנולד, והא כתיב ויתעצב אל לבו, אמר לו נולד לך בן זכר מימיך, אמר לו הן, אמר לו מה עשית, שמחתי ושימחתי את הכל, אמר לו היית יודע שסופו למות, אמר לו הן, בשעת שמחה שמחה, בשעת עצב עצב, אמר לו כך הקב"ה אף ע"פ שהיה גלוי וידוע לפניו שעתידין דור זה לאבד מן העולם, עשאן, לכך נאמר ויתעצב אל לבו, אל צדיקו דבר לאבדם מן העולם:

ז) **ויאמר** ה' אמחה את האדם. (לו) אני ממחה על בריותי ואין בריותי ממחים על ידי: אשר בראתי מעל פני האדמה מאדם עד בהמה. (לז) אמר רב פנחס משל למלך שהשיא את בנו, ועשה לו חופה, סיידה וכיירה, כעס המלך על בנו והרגו, מה עשה המלך נכנס לתוך החופה, התחיל לשבר (לח) בקנים, (לט) ומבקיע במחיצות, (מ) ומקרע בכילות, אמר המלך כלום עשיתי כל אלה אלא בשביל בני, בני אבד ואלו קיימים, לכך נאמר מאדם עד בהמה ועד רמש, זהו שאמר הכתוב אחור וקדם צרתני ותשת עלי כפיך (תהלים קלט ה), (מא) על אדם הראשון נאמר, ועל דורו, שהיה אדם אחור למעשה בראשית שנברא ביום ששי, וקדם לפורענות, דכתיב מאדם עד בהמה ועד רמש: (מב) אם אדם חטא, בהמה ורמש מה חטאו, אלא מלמד שאף הבהמות והחיות השחיתו בעבירה, דכתיב כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ (בראשית ו יב), כדבעינן לפרושי לקמן בפרשת אלה תולדות נח: כי נחמתי. (מג) דברה תורה כלשון בני אדם, כי כיון שאדם הורס מלאכתו בידוע שהוא מתנחם כי עשאו, לכך נאמר כי נחמתי, אבל אין ניחום ואין חרטה לפני הכבוד, שנא' וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם כי לא אדם הוא להנחם (ש"א טו כט): כי נחמתי כי עשיתם ונח מצא חן. (מד) ר' אבא בר כהנא אמר מלמד שאף על נח נגזרה גזירה, אלא שמצא חן, שנא' כי נחמתי כי עשיתם ונח, אלא שמצא חן למפרע לפני, שנאמר ונח מצא חן בעיני ה':

סליק פרשת בראשית

פרשת נח

כתיב אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו (ישעיה ג י). אמר ישעיהו הנביא (א) חטבו את הצדיק כי טוב ושבחוהו, כענין שנאמר את ה' האמרת היום (דברים כו יז), וה' האמירך היום (שם שם יח): (ב) ד"א אהבו את הצדיק, כמו שנאמר מה תאמר נפשך ואעשה לך (ש"א כ ד) והוא מה תאהב נפשך: כי פרי מעלליו יאכלו,

הערות ותקונים

הארץ כראוי לו. בב"ר שם מתנחם אני שעשיתי אותו וניתן בארץ, ופי' שמת ונקבר לבסוף בארץ, עי' סנהדרין ק"ח ע"א. (לה) גוי אחד. ב"ר פ' כ"ז, ילקוט רמז מ"ז, ורש"י עה"ת. (לו) אני ממחה על בריותי. ב"ר פכ"ז וילקוט שם. (לז) א"ר פנחס. ב"ר פכ"ח, ילקוט רמז מ"ז. (לח) בקנים. כ"ה גם בערוך, ולפנינו במדרש בקנקנים. (לט) ומבקיע. כ"ה גם בילקוט ולפנינו במדרש ומפקיע. (מ) ומקרע בכילות. פי כילת חתנים, ובילקוט רמז מ"ז בווילאות והוא מלשון וילון. (מא) על אדם הראשון נאמר. עירובין י"ח ע"א. (מב) אם אדם חטא. סנהדרין ק"ח ע"א. (מג) דברה תורה כלשון ב"א. פי' זה להרחקת ההגשמה, וראינו מזה שהמחבר שהי קודם זמנו של הרמב"ם כבר השתמש במאמר דברה תורה כלשון ב"א על הרחקת ההגשמה ולא כדעת האומרים שהרמב"ם הוא הראשון שהשתמש במאמר זה לכוונה זו. (מד) ר' אבא בר כהנא אמר. ב"ר ספכ"ח, סנהדרין ק"ח ע"א, ובגמרא שם תנא דבי ר' ישמעאל אף על נח נחתך גזר דין כו':

(א) חטבו את הצדיק. מפרש אמרו מלשון את ה' האמרת היום, וזה עפ"י המאמר (ברכות ו' ע"א חגיגה ג' ע"א) אמר להם הקב"ה אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם, ופירש"י האמרת חשיבות ושבח, כמו יתאמרו (תהלים צ"ד) ישתבחו הדרכן גלאה, חטיבה שבח עכ"ל. ועי' רש"י עה"ת (דברים כ"ו י"ז), ות"א האמרת היום חטבת יומא דין, וביב"ע ית ה' חטבתון חטיבה חדא בעלמא. וגם הרד"ק הביא בשרשים שרש אמר וז"ל האמרת והאמירך כלומר רוממת והגדלת אותו כו', ויש מפרשים מזה הענין אמרו צדיק כי טוב עכ"ל, ועיין בשרש חטב מה שהביא בשם ר' יונה, ועי' גם בערוך ערך אמר. (ב) ד"א אהבו את הצדיק: הוא הוראה אחרת לשרש אמר מלשון אהבה, וכ"ה בלשון רומית **amor** ואולי המושל על האהבה

יכנוהו

ד) **הנפילים** היו בארץ. (טז) שבעה שמות נקראו. אימים, שאימתן על העולם. רפאים, שכל הרואה אותן לבו רפה. (יז) גבורים, כמשמען. זמזומים, שכל מה שזמזומים עושין. ענקים, (יח) שמעניקים חמה בקומתן. (יט) עוים, שהעוו את העולם. נפילים, שנפלו מן העולם, ושמלאו את העולם נפלים בזנותן: וגם אחרי כן. (כ) יהודה ברבי אומר (כא) אחרונים לא למדו מן הראשונים, דור המבול מדור אנוש, דור הפלגה מדור המבול, (כב) וכן הוא אומר ובכן ראיתי רשעים קבורים ובאו (קהלת ח י), דור הולך ודור בא (שם א ד), והרשעים כים נגרש (ישעיה נז כ), (כג) מה הים הולך הגל ומשבר ראשו בחול, והשני אחריו וכן כולם, ואין למדין משלפניהם, לכך נאמר וגם אחרי כן: אשר יבואו בני האלהים אל בנות האדם וילדו להם המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם. (כד) והלא בני בלי שם היו ואת אמרת אנשי השם, אמר רב אחא מאי אנשי השם, (כה) שהשימו את העולם ושהושמו מן העולם: (כו) ד"א אנשי השם. אלו שנזכרו שמותם למעלה בלשון מרדות. עירד, עורדן אני מן העולם. מחויאל, מוחן אני מן העולם. מתושאל מתישם אני מן העולם: (כז) רב אחא בשם ר' יהושע בן לוי קשה הוא מחלוקת של קרח כדור המבול, כתיב הכא אנשי השם, וכתיב בקרח, קרואי מועד אנשי שם (במדבר טז ב):

ה) **וירא** ה' כי רבה רעת האדם בארץ. אמרתי אני (כח) כי לא נחתם גזר דינם אלא על החמס, לכך נאמר רבה רעת האדם. שהיו רעים לבריות, וכן בסדום אומר רעים וחטאים (בראשית יג יג), (כט) רעים בממונם וחטאים בגופן, ואומר אוי לרשע רע (ישעיה ג יא), (ל) וכי יש רשע טוב, אלא רע לשמים ואין רע לבריות, כגון מחלל שבת, ואוכל איסורין, הוא רשע לשמים, אבל רע לבריות, כגון גזלן וחמסן הוא רשע רע, לכך נאמר כי רבה רעת האדם בארץ, לבריות ולא לשמים, כי חיתום גזר דינם בעד החמס: וכל יצר מחשבות לבו רק רע. זה יצר הרע שנקרא רע: כל היום. (ל) בין בלילה בין ביום, לכך נאמר כל היום:

ו) **וינחם** ה' כי עשה את האדם בארץ. והא כתיב לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם (במדבר כג יט), ואומר כי לא אדם להנחם (ש"א טו כט), אלא מאי וינחם, (לא) ר' יהודה ור' נחמי' נחלקו בברייתא, ר' יהודא אומר (לב) ניחום היה שלא היה בריית האדם מלמעלה אלא בארץ שאם נברא מלמעלה לא היה מורד, ור' נחמיה אמר נחת רוח היה לפניו כי עשיתי האדם בארץ שאילולי בראתי אותו מלמעלה, כשם שמרד בי בתחתונים, היה ממריד בי את העליונים: (לג) א"ר לוי (לד) מנחם אני שעשיתי אותם בתוך הארץ כראוי לו, לכך נאמר וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ: ויתעצב אל לבו. אל נח שהצדיק נקרא על שם לבו, שנאמר אני

הערות ותקונים

(טז) שבעה שמות. ב"ר פכ"ו, ילקוט רמז מ"ז. (יז) גבורים כמשמען. עי' ב"ר שם. (יח) שמעניקין חמה בקומתן. הוא ל' חז"ל יומא י' ע"א, ובב"ר פכ"ו איתא ר' אחא אומר שהיו עונקים גלגל חמה. (יט) עוים שהעוו את העולם. עי' ב"ר שם שלדו את העולם כו' המד"א עוה עוה אשימנה, ועי' חולין ס' ע"ב למה נקרא שמן עוים כו'. (כ) יהודה ברבי אומר. ב"ר פ' כ"ו ושם איתא יהודה בר ר' אמי אמר, ומובא בילקוט רמז מ"ז בלי שם האומר, ובכ"י פלארענץ חסר שם האומר. (כא) אחרונים לא למדו מן הראשונים. במדרש שם אחראי לא ילפון מן קמאי, ומה שהוא במדרש בלשון ארמי הביא המחבר בלשון עברי נא. (כב) וכן הוא אומר. זה ליתא במדרש. (כג) מה הים הולך הגל ומשבר ראשו בחול. בילקוט ישעיה רמז ש"ן הביא בשם ילמדנו אמר ישעיה והרשעים כים נגרש מה הים הגל הראשון אומר עדיין אני עולה ומציף את כל העולם כלו, וכיון שהוא בא לחול הוא כורע לפניו ואין הגל השני למד מן הראשון כך כו' ואין אחד למד מחבירו ע"כ. (כד) והלא בני בלי שם היו. ב"ר פכ"ו, ילקוט רמז מ"ז, ושם הגי' א"ר אחא בני נבל גם בני בלי שם (איוב ל') ואת אמרת אנשי שם. (כה) שהשימו את העולם, לשון שממה. (כו) ד"א. ב"ר שם בשם ר' לוי. (כז) ר' אחא בשם ריב"ל. ב"ר סוף פכ"ו. (כח) כי לא נחתם גזר דינם. סנהדרין ק"ח ע"א. (כט) רעים בממונם וחטאים בגופם. הוא כמתניתא סנהדרין ק"ט ע"א וכן ת"א (בראשית י"ג י"ג) ורש"י שם נקט להיפך כדעת רב יהודה שם. (ל) וכי יש רשע טוב. עי' קדושין מ' ע"א. (ל) בין ביום בין בלילה כו'. כוונתו על מדרשם ברכות ספ"א כל ימי חייך הלילות ואיתא מדרש זה בב"ר פכ"ז. (לא) ר' יהודה ור' נחמיה נחלקו בברייתא. הוא בב"ר פכ"ז. (לב) ניחום היה, בב"ר שם תווהות היתה לפני, והוא לשון נחום וחרטה. (לג) א"ר לוי. ב"ר שם. (לד) מנחם אני שעשיתי אותו בתוך הארץ

(יד) ד"א היה. כל מקום שנאמר היה מתחדש עליו עולמו: בדורותיו. לא אמר הכתוב בדורו, אלא בדורותיו, בין בבחרותו בין בזקנותו, כי בן אדם הרבה דורות יש לו, כי משתנה הוא בכחו ובגופו ובדעתו, לכך נאמר בדורותיו, וכ"ש בדורות אחרים, (טו) כאשר דרשו רבותינו בתלמוד. (טז) משל לצלוחית של (יז) פלייטון שמונחת (יח) באשפה ומירחת, ומה אם באשפה כך, (יט) במקום המוצנע לא כל שכן, ומה בדור המבול כך, כל שכן בדור הצדיק: את האלהים התהלך נח. הוא שפרשנו למעלה בויתהלך חנוך את האלהים, (כ) לא היה זכותו גדול כמו של האבות, דכתיב בהם אשר התהלכו אבותי לפניו (בראשית מח טו), ורצו לפניו כסוסים לעשות רצונו, אלא את האלהים התהלך נח, (כא) בשלש נקודות תחת הלמ"ד לשון עבר, אבל התהלך שני נקודות תחת הלמ"ד, כמו התהלך לפני והיה תמים (שם יז א), הוא ציווי עומד: נח. (כב) הרי שלשה פעמים בפסוק אחד, לפי שראה עולם בנוי וחרב ובנוי. (כג) אמרו רבותינו לא מת נח עד שראה כל העולם כולו בישובו, עד שראה שבעים אומות יוצאין מחלציו:

י) ויולד נח שלשה בנים. כנגד שלשה בני אדם, קין הבל ושת: את שם את חם ואת יפת. (כד) כדרך חכמתן חישבן, כי שם אחרון שבכלם היה:

יא) ותשחת הארץ. (כה) בכל מקום שהאדם חוטא לוקה הארץ, (כו) משל לבן שחטא מלקין אומנתו תחתיו, כשם שנאמר באדם הראשון ובקין: לפני האלהים. כסבורין היו שאין הקב"ה מכיר מעשיהם, (כז) והכתוב מעיד לכן יכיר מעבדיהם והפך לילה וידכאו (איוב לד כה): ותמלא הארץ חמס. (כח) זש"ה החמס קם למטה רשע לא מהם ולא מהמונם ולא מהמהם ולא נה בהם (יחזקאל ז יא), (כט) לא חזר אחד מהם בתשובה. (ל) נה, כמו וינהו בני ישראל אחרי ה' (ש"א ז ב), שניהמו במעשיהם:

יב) וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה. (לא) תנא דבי ר' ישמעאל כ"מ שנא' השחתה אינו אלא דבר ערוה וע"ז, דבר ערוה, דכתיב כי השחית כל בשר את דרכו על

הערות ותקונים

(יד) ד"א היה מתחדש עליו עולמו. ב"ר פ"ל, ילקוט רמז מ"ח, ובטעות מצויין שם על המאמר א"ר שמואל חמשה הן, "רמז מ"ט" כי הוא אמצע המאמר שלמעלה המתחיל ר' לוי ורבנן, ויש לציין הרמז על המאמר ר' לוי ורבנן. וכן נשנה המאמר באסתר רבה פ"ו בפ' איש יהודי היה, ובתנחומא שמות בפ' ומשה היה רועה, ושם הגי' והרז"ל כל מי שנאמר בו היה ראה עולם חדש, וברור כי במקום "והרז"ל צ"ל "והר"ל" כי הוא מאמר ר' לוי. (טו) כמו שדרשו חז"ל בתלמוד. הוא דעת ר"ל בסנהדרין ק"ח ע"א, ודעת ר' נחמיה בב"ר פ"ל ע"ש, ובתנחומא פ' נח. (טז) משל לצלוחית של פלייטון. סנהדרין שם, וכן בב"ר שם בשנויים. (יז) פלייטון. היא מלה רומית foliatum מין שמן מרקחת מוורדים ובשמים, עי' ערוך ומוספי ערך פלייטון, ובב"ר שם הגי' צלוחית של אפרסמון, והיא בלסמון (באלזאם), ורש"י סנהדרין שם כתב פלייטון בושם שריחו נודף ואינו אפרסמון עכ"ל, ובילקוט נח רמז מ"ט מובא בשם המדרש צלוחית של פלייטון, הגיה לשון חז"ל מסנהדרין. (יח) באשפה. בגמרא שם הגי' במקום הטנופת, ובמדרש שם ומונחת בין הקברות: (יט) במקום המוצנע. בגמרא שם במקום הבושם. (כ) לא היה זכותו גדול. עי' ב"ר פ"ל בפ' את האלהים התהלך נח. (כא) בשלש נקודות תחת הלמ"ד. עי' רש"י עה"ת התהלך לשון עבר. (כב) הרי שלשה פעמים בפסוק אחד. הוא מתנחומא ריש נח זה אחד משלשה שראו ג' עולמות, נח דניאל ואיוב, נח ראה עולם בישובו וראהו בחרבנו וראהו בישובו. ובילקוט נח רמז נ' הביא בשם מדרש אבכיר למה נכתב ג' פעמים נח בפסוק אחד, שזה אחד מג' בני אדם שעברו עליהן ג' עולמות לפיכך הכתוב מזווגן נח דניאל ואיוב עכ"ל, הכוונה כי במקרא נזכרו יחד זה אחר זה והיו שלשת האנשים האלה בתוכה נח דניאל ואיוב וגו' (יחזקאל י"ד י"ד). (כג) אמרו רבותינו לא מת נח עד שראה כו'. הוא לשון התנחומא ריש נח. (כד) כדרך חכמתו חשבן. סנהדרין ס"ט ע"ב ועי"ש בתוס' ד"ה אלא ובח"א למהרש"א. (כה) בכ"מ שאדם חוטא. עי' בב"ר שם בפ' הנני משחיתם. (כו) משל לבן. בב"ר שם משל לבן מלכים שהיה לו פדגוג, כ"ז שהיה סורח היה פדגוג שלו נרדה, וכן מובא בילקוט נח רמז נ"א. (כז) והכתוב מעיד לכן יכיר. עי' ב"ר ריש פכ"ח, ומובא בילקוט איוב רמז תתק"ב. (כח) זש"ה החמס קם. עי' סנהדרין ק"ח ע"א, וב"ר פל"א, וילקוט רמז נ'. (כט) לא חזר אחד מהם בתשובה. עי' דרשה אחרת בב"ר שם ריש פל"א לא נה בהם לא נח בהם, והמאמר מב"ר מובא בילקוט יחזקאל רמז שמ"ה ויש לתקן שם למה [לא נה בהם] לא נח בהם, ודרש נח בהם בחילוף ה"א בחי"ת מלשון נחת. (ל) נה כמו וינהו בני ישראל. במקרא וינהו כל בית ישראל, ובכ"י פלארענץ וינהו בני ישראל אחריו, המחבר כוון לדברי מנחם שכתב כן במחברת מנחם לד ס"ט, וכן הביא רש"י בשמו ביחזקאל שם, וכן בש"א שם שהוא לשון יללה. (לא) תנא דבי ר"י סנהדרין נ"ז ע"א וש"נ

אין כתיב כאן, אלא פרי מעלליהם יאכלו, אשרוהו לצדיק שזוכה לו ולכל הנדבקים בו, שהרי חנניה מישאל ועזריה הנצלו בגדיהן עמהם, שנא' חזיין לגובריא אליך די לא שלט נורא בגושמיהון ושער ראשיהון לא התחרך וסרבליהון לא שנו (דניאל ג כז), לפי שהיו דבוקים בהם, בגדי אדם שאין בהן חיות ודעת ניצולו מן האש בזכות הצדיקים שהיו דבוקים בהם, בני אדם המתדבקים עם הצדיקים על אחת כמה וכמה, לפיכך אמר הכתוב כי פרי מעלליהם יאכלו: ד"א אמרו צדיק כי טוב. זה נח שנא' נח איש צדיק: ט) **אלה** תולדות נח. (ג) אלה פסל את הראשונים, ומה פסל, וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ (בראשית ו ה), וכשראה נח כי היו משחיתים את מעשיהן, איחר את עצמו מן תשמיש המטה שלא להוליד להבל, שנאמר ויהי נח בן חמש מאות שנה ויולד נח את שם את חם ואת יפת (שם ה לב), כיון שצפה שעתידין אבות העולם לצאת ממנו, התחיל להזדווג עם אשתו, הוא שאמרנו למעלה (ד) כי נעמה אחות תובל קין היתה אשת נח, (ה) שהיו מעשיה נעימים, לכך נאמר אלה תולדות נח: תולדת נח. (ו) תולדות מעשיו הטובים, שלא אמר הכתוב אלה תולדות נח שם חם ויפת, אלא אלה תולדות נח, נח איש צדיק, ללמדך שצדקו היה תולדותיו, ולא בניו, שצדקותיו טוב לו מבנים ומבנות, ראה כמה דורות עברו מנח ועד משה רבינו, והזכיר הכתוב מעשה הצדיק לטובה, לכך נאמר אמרו לצדיק כי טוב, אבל לרשעים אין בהם טובה: נח איש צדיק. (ז) שני פעמים נח נח, נח לבוראו, ונח לבריות, (ח) כדתנן כל שרוח הבריות נוחה הימנו, רוח המקום נוחה ממנו: ד"א נח איש צדיק, אבל בניו לא זכו במדריגתו: ד"א נח איש צדיק, (ט) בקטנותו ובזקנותו: איש. (י) כל מקום שנא' איש אם בצדיק הרבה ואם ברשע הרבה: צדיק. (יא) שהיו מכלכל החיות בתיבה, וכיוצא בו נאמר ביוסף על מכרם בכסף צדיק (עמוס ב ו) משום דכתיב ביה ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו (בראשית מז יב): תמים היה בדורותיו. שהיו דור המבול אומרים לו זקן מה התיבה הזאת שאתה עושה, כי מאה ועשרים שנה היה משתדל בה, שנא' והיה ימיו מאה ועשרים שנה (בראשית ו ג), אמר להם שעתיד הקב"ה להביא מבול לעולם, והיו אומרים לו מבול של מים יביא ולא היו משגיחים עליו וכו', כאשר אמרו רבותינו (יב) בפרק חלק, לכך נאמר תמים: היה. (יג) כל מקום שנא' היה מתוקן לצורך, אדם היה מתוקן למיתה, קין היה מתוקן לגלות, נחש היה מתוקן לפורענות, נח היה מתוקן לנס, איוב היה מתוקן ליסורין, משה היה מתוקן לגואל, מרדכי היה מתוקן לגאולה, יוסף היה מתוקן לישועה:

הערות ותקונים

יכנהו הרומי בשם זה. (ג) אלה פסל את הראשונים. ב"ר פ"ל. (ד) כי נעמה היתה אשת נח. ב"ר פכ"ג ומה שכתב הוא שאמר למעלה כוונתו בראשית ד' כ"ב. (ה) שהיו מעשיה נעימים. שם. (ו) תולדות מעשיו הטובים. עיין ב"ר פ"ל מה הן פירותיו של צדיק מצות ומעשים טובים, ועיין רש"י עה"ת שכתב למדך שעיקר תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים, וכ"ה בתנחומא ריש נח תולדותיו אלו מעשיו הטובים ע"כ, כי מעשים הטובים הן תולדות הרוחניים. (ז) שני פעמים נח. עיין ב"ר פ"ל נייחה לו לעולם כו', ובכ"י פלארענץ נח לו נח לבוראו. (ח) כדתנן כל שרוח הבריות. אבות פ"ג מ"ו. (ט) בקטנותו ובזקנותו. במדרש שם מתחלתו ועד סופו הוא צדיק, וכן בתנחומא שמות בפ' ומשה היה רועה, ואסתר רבה בפ' איש יהודי היה. (י) כל מקום שנאמר איש. עי' ב"ר פ"ל כ"מ שנאמר איש צדיק ומומחה שכל כ"ד שנה כו', מלת ומומחה פה היא קשת הסבנה שאין ענינה בכ"מ כי אם לאיש המנוסה באחת מן המלאכות, כמו אתמחי גברא ואתמחי קמיע, או חכם מופלא ומובהק, ולכן נראה שחסר במדרש מאמר שלם וכצ"ל, כ"מ שנאמר איש אם בצדיק הרבה כו', כמו שהביא המחבר, ואח"כ מתחיל מאמר הדש תמים היה שכל כ"ב שנה וכו', כמו שהביא המחבר בסמוך ומן תמים היה נעשית תיבה אחת ומומחה, או אולי צ"ל צדיק ומוכיח, ומתפרש על נכון ע"פ הגמרא דסנהדרין ק"ח ע"א וע"ב. (יא) שהיה מכלכל החיות בתיבה. הוא דברי התנחומא נח, שני בני אדם נקראו צדיקים על שזנו את הבריות נח ויוסף, שכך כתיב בו על מכרם בכסף צדיק, וכתיב בו ויכלכל יוסף. (יב) בפרק חלק. הוא בסנהדרין ק"ח ע"ב ע"ש. (יג) כל מקום שנאמר היה. ב"ר שם, וילקוט רמז מ"ח, שמ"ר פ"ב בפ' ומשה היה רועה, ושם בטעות נח מתוקן לגאולה, וצ"ל לנס, וכן נשנה המאמר באסתר רבה בפ' איש יהודי היה, ושם ג"כ בטעות היה מתוקן להכיר בוראו, צ"ל מתוקן לנס, ובשמ"ר ובאסתר רבה חושב בכל אחד הפסוקים אשר נאמר בהן מלת היה.

צורים. (מט) ורביעי עשה לך שרף, לא נתפרש, והבין משה מדעתו, ויעש משה נחש נחושת, (במדבר כא ט) וש"ה ישמע חכם ויוסיף לקח (משלי א ה'): קנים תעשה את התבה. קילין ומדורין, ר' יהודה אומר ש"ס קולין היה עשר על עשר, ושתי פלטיות של ד' ד' אמות וקולין מיכן, וב' אמות לצדדין: וכפרת אותה. מתרגם ותחפי מלשון כפרת: בכופר. בגופר, (נ) מין זפת, (נא) במשה כתוב ותחמרה בחמר ובזפת (שמות ב ג), זפת מבחוץ, וחומר מבפנים, לפי שהיו המים (נב) רפים, (נג) וכאן היו המים רותחין, לכך נאמר מבית ומחוץ בכופר:

טו) וזה אשר תעשה אותה. (נד) מהו וזה, (נה) לפי שהיה אחד למוד באמה זו, הה"ד אורך הבנין באמה הראשונה אמות עשרים (דה"ב ג ג): שלש מאות אמה אורך התבה חמשים אמה רחבה ושלשים אמה קומתה. (נו) לימדה תורה דרך ארץ שכל מי שרוצה לעשות ספינה, (נח) שתהא כלמין, יעשה רחבה אחד משלשה באורכה, וקומתה אחד מעשרה בארכה: התבה. תהי בה:

טז) צהר תעשה לתבה. (נט) ר' לוי אמר מרגליות תולה בה, בשעה שהיתה כהה היה יודע שהוא יום, ובשעה שהיתה מבהקת היה יודע שהוא לילה: ואל אמה תכלנה מלמעלה. (ס) כמין צריף עשאה, רחבה מלמטה עד ג' מדורין, ומיכן ואילך קיצר הבנין עד שהעמידה לרוחב אמה למעלה (סא) כמין קמרוטין: ופתח התבה בצדה תשים. (סב) א"ר יצחק לימדה תורה דרך ארץ שאם תעשה טרקלין עשר על עשר תעשה פתחיה מן הצד: תחתים שנים ושלישים. (סג) תניא תחתיים לזבל, אמצעים לבהמה ולחיה, (סד) עליונים לאדם ולעופות, שאין קשה לאדם לדור עם העופות:

יז) ואני הנני מביא את המבול מים. בלי עיכוב: המבול מים. (סה) מים היה כיון שיורדין לארץ נעשין מבול (סו) שהיו מבלין הכל: לשחת כל בשר. יען כי

הערות ותקונים

בטעות על עשה לך חרבות צורים, כי הוא אמצע המאמר, ויש לרשום הרמז על עשה לך תבת עצי גופר. (מט) ורביעי עשה לך שרף כו'. הוספתי כי חסר פה, ונמצא לנכון בכ"י פלארענץ ועי' בב"ר. (נ) מין זפת. מלשון חז"ל כופרא (שבת ס"ז ע"ב), וכמו שהביא רש"י עה"ת כפר זפת בלע"ז ובתלמוד כופרא. (נא) במשה כתיב כו'. ב"ר פל"א עה"כ וכפרת, ומובא בילקוט נח רמז נ"ג, וברש"י עה"ת. (נב) יפים, תקנתי שצ"ל רפים ובמדרש ובילקוט וברש"י הגי' שהיו המים תשים פי' רפים, וידידי הרב החכם הגדול מהרא"ב הביא בזכור לאברהם כי ברש"י כ"י הגי' רפים במקום תשים, ובכ"י פלארענץ הגירסא חריפים. (נג) וכאן היו המים רותחין. וכ"ה בכ"י פלארענץ, וזה ליתא בב"ר ובילקוט, ועי' פדר"א סוף פכ"ב, ובסנהדרין ק"ח ע"ב, ורש"י בפי' עה"ת סיים אבל כאן מפני חוזק המים זפת מבית וזפת מבחוץ, ועיין סוטה י"ב סע"א תנא חמר מבפנים וזפת מבחוץ, כדי שלא יריח אותו צדיק ריח רע, ועי"ש בתוס' ד"ה חמר, מה שהביאו בשם ר"ש בר קלונימוס ז"ל. (נד) מהו וזה. ב"ר פל"א, וילקוט נח רמז נ"ג. (נה) לפי שהיה אחד למוד באמה זו. ר"ל וא"ו יתירה לרבוי שעתיד אחד למוד במדה זו הה"ד באמה הראשונה הייט מדת התבה שהיא מדה ראשונה של האמות הנזכר בתורה. (נו) הה"ד אורך הבנין באמה הראשונה אמות עשרים. וכן בכ"י פלארענץ, ובקרא כתיב האורך אמות במדה הראשונה אמות ששים ורחב אמות עשרים. (נז) לימדה תורה ד"א. ב"ר פל"א. (נח) שתהא כלמין. נ"ל שתהא עומדת בלמין, ופי' בחוף הים, והמלה יונית λιμήν מקום מצב הספינות אצל החוף, ונמצא ג"כ בלשון חז"ל בהפוך האותיות נמל, כמו כיון שהגיע לנמל, הוא כמו ללמן, ובילקוט תהלים רמז תתע"ו בפ' בפקודיך אשיחה השמיט המלה בלמין, והציג במקומה „במים". (נט) ר' לוי אמר. ב"ר פל"א, ילקוט רמז נ"ג, ועי' סנהדרין ק"ח ע"ב א"ר יוחנן אמר לו הקב"ה לנח קבע בה אבנים טובות ומרגליות כדי שיהיו מאירות לכם כצהרים, ועי' פדר"א פכ"ג ומרגליות אחת היתה תלויה בתיבה ומאירה וכל הבריות כו'. (ס) כמין צריף עשאה. הוא מלשון חז"ל העושה סוכתו כמין צריף (סוכה י"ט ע"א), ועי' ב"ר פל"א ר' יהודה ור' נחמיה כו'. (סא) כמין קמרוטין. עי' פסיקתא פסקא ויהי ביום כלת משה ובהערה קמ"ד. (סב) א"ר יצחק. ב"ר פל"א, וילקוט רמז נ"ד. (סג) תנא תחתיים לזבל. סנהדרין ק"ח ע"ב, ועי' ב"ר פל"א, ומובא בילקוט רמז נ"ד, גי' אחרת מאשר היא בגמ' שם. (סד) עליונים לאדם ולעופות שאין קשה לאדם כו'. בגמרא שם נאמר עליונים לאדם ולא זולת, ולדעת הפדר"א פכ"ג תחתיים בהמה וחיה, אמצעיים עופות, עליונים שקצים ורמשים ובני אדם, וכמו שהוא בגמרא שם מובא גם ברש"י עה"ת, ובזכור לאברהם העיר כי ברש"י כ"י הגי' האמצעיים למדור בהמה חיה ועוף, וראיתי בסנהדרין ק"ח ע"ב א"ר ירמיה מכאן שדירתם של עופות טהורים עם הצדיקים. (סה) מים היה. ב"ר פל"א. (סו) שהיו מבלין הכל. הוא לדברי המחבר, וכן כתב רש"י בפי' עה"ת מבול שבלה את הכל

הארץ. ע"ז, דכתיב פן תשחיתון ועשיתם לכם פסל (דברים ד טז): כי השחית כל בשר, (לב) מלמד שאפילו החיות והבהמות והעופות קלקלו, שהיו באין מין על שאינו מינו, (לג) ומנין שנצטוו ונאסרו על כך, שנא' תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו ארץ למינה (בראשית א כד): (לד) ד"א כל בשר. אינו אלא בני אדם, (לה) וכן הוא אומר ביחזקאל, (לו) ונתתי את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם (יואל ג א): ד"א כל בשר. לפי שהיו הבהמות בלבד נזקקות לאמותם ולאחיותיהם, וכיון שהתחילו גם בני אדם להשוות לבהמות כתוב כל בשר, לפי שהשוו לבהמה ולחיה ולעופות:

יג) **ויאמר** אלהים לנח קץ כל בשר. (לז) הגיע זמנם לקוץ, כמו שנאמר וקצות את כפה (דברים כה יב): כל בשר. הואיל ובני אדם נשחתים גם כל בשר אשחית: בא לפני. (לח) קטיגוריא שלהם, שלא נמצא להם זכות, וכל כך למה, כי מלאה הארץ חמס, (לט) א"ר לוי חמס ע"ז, חמס גילוי עריות, חמס שפיכות דמים. ע"ז, דכתיב (מ) כי מלאה הארץ חמס, (מא) כפרו במי שהוא כל הארץ כבודו. גילוי עריות, דכתיב חמסי ושארי על בבל (ירמיה נא לה), (מב) ואין שאר אלא ערוה, שנא' איש איש אל כל שאר בשרו וגו' (ויקרא יח ו). שפיכות דמים, דכתיב מחמס בני יהודה אשר שפכו דם נקי בארצם (יואל ד יט), (מג) מלמד שלא נתחתם להם גזר דין עד שפשטו ידיהם בגזל, שנא' כי מלאה הארץ חמס מפניהם: והנני משחיתם את הארץ. (מד) רב הונא ורב ירמיהו בשם רב כהנא ב"ר מלכיה אמר אפילו ג' טפחים שהמחרישה שולטות בארץ נמחו לקיים מה שנאמר הנני משחיתם את הארץ, (מה) כמו שאמרנו למעלה, כי כל זמן שאדם חוטא לוקה אומנתו, הארץ לוקה על עונות יושביה, וכן אמר דוד ארץ פרי למלחה מרעת יושבי בה (תהלים קז לד):

יד) **עשה** לך תבת עצי גופר. (מו) אמר רב איסי בד' מקומות נאמר בלשון הזה, שלשה פירש, ורביעי לא פירש. עשה לך תבת, פירש, עצי גופר, (מז) עצי קדרום, עשה לך שתי חצוצרות (במדבר י ב), פירש, כסף. עשה לך הרבית (יהושע ה ב) (מח) פירש

הערות ותקונים

וש"נ. (לב) מלמד שאפילו החיות. תנחומא נח, ועי' ב"ר פכ"ח ר' עזריה אמר הכל קלקלו מעשיהן, ועי' סנהדרין ק"ח ע"א א"ר יוחנן מלמד כו'. (לג) ומנין. תנחומא נח. (לד) ד"א כל בשר אינו אלא בני אדם. לא מצאתי במדרש ותנחומא. (לה) וכן הוא אומר ביחזקאל. וכן הוא בכ"י פלארענץ, יש לתקן שצ"ל וכן הוא אומר ביואל. (לו) ונתתי את רוחי על כל בשר. במקרא כתוב אשפוך את רוחי על כל בשר. (לז) הגיע זמנם לקוץ. ב"ר פל"א, ילקוט רמז נ"א בשם המדרש, ושם הגי' להקצץ, ועיין אוה"ח שרש קצץ. (לח) קטיגוריא שלהם. ב"ר וילקוט שם, והמלה יונית κατηγορια פי' רכילות וחובה. (לט) א"ר לוי. ב"ר וילקוט שם. (מ) דכתיב כי מלאה הארץ חמס. וכ"ה בב"ר שם והרד"ל הגיה שצ"ל כי מלאו את הארץ חמס (יחזקאל ח' י"ז) ושם מיירי בע"ז, דקודם זה כתיב והמה משתחוים קדמה לשמש, וכן כל הענין דשם משתעי בע"ז, ולחנם דחק בזה המ"כ. (מא) שכפרו במי כו'. היא הוספת המחבר. (מב) ואין שאר אלא ערוה. היא הוספה מהמחבר, עפ"י מאמרם תנחומא סוף בהעלותך, במ"ר ספט"ו, ואין שאר אלא עריות, שנא' איש איש אל כל שאר בשרו. (מג) מלמד שלא נתחתם להם גז"ד. סנהדרין ק"ח ע"א ומובא ברש"י עה"ת. (מד) רב הונא. ב"ר שם, וילקוט שם, ורש"י עה"ת. (מה) כמו שאמרנו למעלה. על פ' ותשחת הארץ. (מו) אמר רב איסי. ב"ר פל"א, ילקוט סוף רמז נ"א, וילקוט יהושע רמז ע"ו ושם בטעות ר' אמי ונ"ל רב אסי, ונשנה בירושלמי ר"ה פ"ג ה"ט (דף נ"ט ע"א) ושם נאמר אמר ר' יסי והכל אחד, והוא תלמיד דרב ושמואל ועלה לא"י. (מז) עצי קדרום. הוא מאמר ר' נתן במדרש שם, וכן תרגמו אונקלוס ויונתן, וידוע שהוא ברומי Cedrus עצי גופר ושטים (צעדער), ובילקוט סוף רמז נ"א אעי דקדרום, צ"ל דקדרוס, וגם המתורגמן טעה בזה ובערך קדר כתב וז"ל הרי אררט, תר' טורי קרדו, ארץ אררט תר' מלכות ארעיא קרדו, עצי גופר אעין דקדרוס, ות"י דקדרונין עכ"ל. וערב פה שתי הוראות יחד, כי על אררט תרגמו קרדו הכוונה הרי ארמעניען והיושבים שם נקראים קורדען, וכן בב"ר פל"ג טורי קרדינא, וביב"ע בראשית ח' ד' נפל ט"ס שתרגם טורי דקדרון, וצ"ל דקרדון, אבל על עצי גופר תרגמו דקדרוס (הדל"ת קודם לרי"ש), והכוונה עצי צעדרוס, והמתורגמן בעצמו בערך קדרס הביא תר' עצי גופר אעין דקדרוס, ובערך קדר שכח מה שכתב שם, והמפרש הנקרא יונתן בפירושו לת"י רצה לפרש התרגום אעין דקדרינון, מן לשון התרגום שתרגם על אררט קדרון, ולא ידע מה שח, כי על אררט תרגמו קרדון. (מח) פי' צורים. בכ"י פלארענץ הגי' פי' צורים טינרא, ובמדרש ב"ר שם, ובילקוט רמז כ"ב סיים ג"כ נתפרש גלבין דטינרי, והוא התרגום על חרבות צורים, ובילקוט שם נדפס רמז כ"ב

בטעות

מקצת שבחו של אדם בפניו, וכולו שלא בפניו, הכא כתיב צדיק, והתם צדיק תמים וגו' את האלהים התהלך נח:

ב) **מכל** הבהמה הטהורה. הם הטהורים לנו למאכל: שבעה שבעה. שהיה צריך להקריב מהם קרבן בצאתו מן התבה: איש ואשתו. (ב) מאותן שלא נעבדה בהן עבירה, (ג) ומנין היה יודע, א"ר חסדא לפני התבה העבירן כל שהתבה קולטתו בידוע שלא נעבדה בו עבירה. (ד) ר' אבוהו אמר מאותן הבאים מאליהן: אשר לא טהורה הוא. (ה) עקם הכתוב כמה אותיות לדבר בלשון נקיה, (ו) לכך נאמר ותבחר לשון ערומים (איוב טו ה): שנים איש ואשתו. (ו) נאמר בבהמה איש ואשתו לפי שהיו נרבעים הוצרך לומר איש ואשתו להביא כשרים, אבל העופות לא נרבעו לכך נאמר זכר ונקבה:

ג) **גם** מעוף השמים שבעה שבעה. (ז) ארבעה עשר מכל מין ומין, שאם תאמר שבעה מכל מין ומין, נמצא אחד בלא זוג: לחיות זרע. (ח) לא שאני צריך להם אלא לחיות זרע על פני כל הארץ:

ד) **כי** לימים עוד שבעה. (ט) בעשור לחדש השני היה הדבור הזה, ומה היו אלו שבעת הימים, אמר רב אלו היו שבעת ימי אבלו של מתושלח, (יא) ללמדך שהספדן של צדיקים מעכב את הפורענות: (יב) ד"א שנתן להם זמן קטן אחר זמן גדול, והיו ימיו מאה ועשרים שנה והדר שבעת ימים: (יג) ד"א ששינה הקב"ה עליהן סדרי בראשית, שהיתה חמה זורחת במערב ושוקעת במזרח, שמא יראו ויחזרו בתשובה: ד"א לימים עוד שבעה, כנגד ז' ימי שבת, שבו נברא העולם:

ו) **ונח** בן שש מאות שנה. נמצא בכורו בן מאה שנה:

ז) **ויבא** נח ובניו ואשתו ונשי בניו אתו אל התבה מפני מי המבול. (יד) עד שראו שהיו המים מגיעים עד קרסוליהם לא נכנסו, שנאמר מפני מי המבול:

ח) **מן** הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה. (טו) עוד שינה הכתוב להוציאו בל' טהרה, כיוצא בו (טז) את הגמל כי מעלה גרה הוא (ויקרא יא ד) התחיל בטהרה:

י) **ויהי** לשבעת הימים. (יז) אשר נקבעו להם. אולי יחזרו בתשובה:

יא) **בשנת** שש מאות שנה לחיי נח בחדש השני. (יח) והוא מרחשון, כי בתשרי נברא העולם, (יט) לכך נקרא מרחשון ירח בול, כי בו ירד המבול, חסר מ', כנגד מ' יום שחסרו מן העולם: בשבעה עשר יום. כתב לנו השנה והחודש ובכמה בחודש, (כ) ללמדנו כי שנה תמימה היה בתבה, והיה מחשב חדשים מחשבון שמסר לו הקב"ה לאדם הראשון, ואדם הראשון מסרו לנח: נבקעו כל מעינות תהום רבה.

הערות ותקונים

פ' בהעלותך סי' ק"ב. (ב) מאותן שלא נעבדה. סנהדרין ק"ח ע"ב. (ג) ומנין היה יודע א"ר חסדא. שם. (ד) ר' אבהו. שם. (ה) עקם הכתוב. ב"ר פל"ב, ופסיקתא פסקא פרה לד ל' ע"ב, ושם הגירסא שעקם שתים ושלש תיבות, ועי"ש בהערה י"ע שהעירותי שצ"ל ח' אותיות, כמו שהוא בפסחים ג' ע"א שהרי עקם הכתוב שמונה אותיות ולא הוציא דבר מגונה מפיו, שנא' מן הבהמה וגו', ופירש"י אשר איננה טהורה ולא כתיב הבהמה טמאה, כי אורחיה, הרי שמונה אותיות עקם. כי הטמאה חמש אותיות הן, אשר איננה טהורה י"ג אותיות הן ע"כ, וכ"כ הרשב"ם ב"ב קכ"ג ע"א ד"ה אפשר. (ו) לכך נאמר ותבחר. מובא ג"כ בגמרא פסחים שם. (ו) נאמר בבהמה. עי' סנהדרין ק"ח ע"ב. (ז) ארבע עשר מכל מין. ב"ר פל"ב, ילקוט נח סוף רמז נ"ה. (ח) לא שאני צריך. ב"ר שם. (ט) בעשור לחודש השני היה הדבור הזה, עי' פדר"א פכ"ג בעשרה במרחשון נכנסו כל הבהמות אל התבה. (י) ומה היו אלו שבעת הימים. סנהדרין ק"ח ע"ב, אדר"נ פל"ב. עי' היטב בירושלמי מ"ק פ"ג ה"ה תוספתא סוטה פ"י. (יא) ללמדך. שם. (יב) ד"א. שם. (יג) ד"א ששינה הקב"ה. שם, ועיין תוספתא שם. (יד) עד שראו שהיו המים כו'. ב"ר פל"ב אר"י נח מחוסר אמנה היה כו'. (טו) עוד שינה הכתוב. עיין לעיל הערה ה'. (טז) ואת הגמל. וכן בכ"י פלארענץ ובקרא את הגמל בלא וי"ו. (יז) אשר נקבעו להם. ב"ר פל"ב. וע"ע תוספתא סוטה שם. (יח) והוא מרחשון. עיין ר"ה י"א ע"ב, וס"ל כרבי אליעזר, ועיין גם בסדר עולם רבה פ"ד ר"א אומר זה מרחשון, חכמים כדברי ר"א למבול, וכן בגמרא שם ת"ר חכמי ישראל מונין למבול כר' אליעזר. (יט) לכך נקרא מרחשון ירח בול כי בו ירד המבול חסר מ"ם. עיין תנחומא נח ומובא בילקוט מלכים רמז קפ"ד ד"א בירח בול ירח מבול שנחסרו מ' יום של מבול. (כ) ללמדנו כי שנה תמימה היה

השחית כל בשר, מדה כנגד מדה: כל אשר בארץ יגוע. (סז) מלמד שלא נגזרה גזרה על הדגים:

יח) והקימותי את בריתי אתך. (סח) ברית אתה צריך מפני הגבורים שלא יהרסו את התבה, כדכתיב הרפאים יחוללו מתחת מים ושוכניהם (איוב כו ה), אלו החיות, האריות היו באין עליו (סט) ושיניהם קהות, הנפילים באים (ע) וקרסליהון מתעקלות: (עא) ד"א ברית אתה צריך מפני הפירות שלא יתעפשו: ובאת אל התבה אתה ובניך ואשתך ונשי בניך. (עב) מיכן אמר ר' יהודה ב"ר סימון כיון שנכנס נח בתבה נאסר בפריה ורביה, הפריד הזכרים לבד והנקבות לבד:

יט) ומכל החי מכל בשר [וגו'] להחיות אתך. (עג) שלמים ולא טרפות:

כ) מהעוף למינהו ומן הבהמה למינה. (עד) מלמד שאפילו העופות והבהמות אסר עליהם פריה ורביה: (עה) שלשה שימשו בתבה וכולן לקו. חם, ועורב, וכלב. (עו) חם לקה בעורו. עורב שאין משמש כשאר העופות אלא רוקק הזרע בנקבה. כלב נקשר בשימושו עם הנקבה: ד"א ומכל החי מכל בשר שנים מכל. יכול אפילו טהורים יבואו שנים, ת"ל שבעה שבעה, אם כן למה נאמר שנים מכל, זוגות מכל, שאפילו הטהורים היו זוגות שבעה שבעה שהן שבעה זוגות:

כא) ואתה קח לך מכל מאכל אשר יאכל. צער גדול היה לו לאותו צדיק להכנים עמו (עז) זמורות לפילים, (עח) חצבא חצובות לצבאים, (עט) פי' חצובא שורש שיורד עד התהום, (פ) וכן אמרו רבותינו ז"ל חצובא מקטע רגלי רשיעיא, (פא) זכוכית לנעמיות, (פב) אריה אשתא זנתיה, (פג) ראה גוריו נכנסין (פד) וחרמש נדבקין בצדדין בצד התבה וחיו:

כב) ויעש נח ככל אשר צוה אתו אלהים. לא הוסיף ולא גרע:

[ז] א) ויאמר ה' לנח בא אתה וכל ביתך. ברשות נכנס וברשות יצא: כי אותך ראיתי. מי גרם לך שתינצל: צדיק לפני. (א) מיכן אמרו רז"ל אומרים

הערות ותקונים

הכל, שבלבל את הכל שהוביל את הכל כו'. (סז) מלמד שלא נגזרה כו'. סנהדרין ק"ח ע"א זבחים קי"ג ע"ב. (סח) ברית אתה צריך. ב"ר פל"א, ילקוט רמז נ"ה. (סט) ושיניהם קהות. עי' ב"ר שם, וסיים הה"ד שאגת אריה וקול שחל ושני כפירים נתעו. (ע) וקרסליהון מתעקלות. בכ"י פלארענץ מתעבלות, עי' ב"ר פל"א היה בא ליכנס לתבה והיו רגליו מתערכלות, והמעריך בערך ערסל הביא הגירסא מתערסלות, פי' משתמטות ומחליקות, ואולי הגי' מתערטלות עכ"ל, ובילקוט שם הגי' מתערסלות. (עא) ד"א ברית אתה צריך. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת. (עב) מכאן א"ר יהודה בר סימון. ב"ר פל"א, ילקוט רמז נ"ה, ועי' סנהדרין ק"ח ע"ב, ופדר"א פכ"ג, ורש"י עה"ת. (עג) שלמים ולא טרפות. עי' זבחים קט"ז ע"א. (עד) מלמד שאפי' העופות והבהמות אסר עליהם. בב"ר פל"ד על הכתוב כל החיה אשר אתך וגו' ושרצו בארץ ופרו ורבו על הארץ (בראשית ח' י"ז) היתה ופרו בארץ ולא בתבה, וברש"י שם עה"ת סיים מגיד שאף הבהמה והעוף נאסרו בתשמיש, ובודאי היה כן לפניהם באיזה מדרש ואולי בילמדנו הנאבד. (עה) ג' שמשו בתבה. סנהדרין ק"ח ע"ב, תנחומא נח, וע"ע ירושלמי תענית ספ"א. (עו) חם לקה בעורו. פירש"י שיצא ממנו כוש, ועי' במהרש"א בח"א שכתב לקה בעורו היינו הכושיים כי כוש היה הראשון מבניו. (עז) זמורות לפילים. ב"ר ספל"א, פי' זמורות של גפן להאכילם לפילים. (עח) חצבא חצובות. הוא ב' נוסחאות כי לפנינו במדרש שם הגי' חצובות לצבאים, והערוך ערך חצב הביא גי' המדרש חצובה לצבאים. (עט) פי' חצובה שרש שיורד עד התהום. וכ"כ הערוך ערך חצב. (פ) וכן אמרו רבותינו. ביצה כ"ה ע"ב, וכוונת המאמר מקטע רגלי דרשיעא, עי' ערוך ערך חצב וברש"י שם, ויש להביא עוד ראיה ממאמר חז"ל (שבת קכ"ח ע"א) חצב הוא מאכל לצביים, זכוכית הוא מאכל לנעמיות, זמרות הוא מאכל לפילין, ופירש"י חצב עשב שמשתרש בעומק כנגדו ואין שרשיו נתפשטין. (פא) זכוכית לנעמיות. תרגום בת היענה (ויקרא י"א ט"ז), בת נעמיתא, וכ"ה בלשון ערבי כמו שהבאתי בפסקא זכור הערה פ"ו. (פב) אריה אשתא זינתיה. הוא מאמר חז"ל סנהדרין ק"ח ע"ב, ופירש"י חמה אחזתו וזנהו ולא היה חושש לדרוש משאר בהמות. (פג) ראה גוריו נכנסין. המאמר קשה הבנה, עד שראיתי שפה נפל ט"ס, וצ"ל ראם גוריו נכנסין, עי' זבחים קי"ג ע"ב ומדרש ב"ר פל"א, וכן ראיתי עתה בכ"י פלארענץ ראם גוריו נכנסין. (פד) וחרמש נדבקין בצדדיו. לא ידעתי לכוון פתרון מלת חרמש, ואולי צ"ל וקרניו, עי' זבחים שם, ועי' בב"ר שם ר' נחמיה אומר לא הוא ולא גוריו אלא קשרו נח בתבה כו', או צ"ל הרמש.

[ז] (א) מיכן אמרו רז"ל. עירובין י"ח ע"ב, ב"ר פל"ב, ילקוט נח רמז נ"ה, ורש"י עה"ת. וע"ע ספרי

פ'

שקלקלו בו נידונו: וישאר אך נח. (לג) אך לשון צער, שהיה גונח דם מפני הצינה:
כד) **ויגברו** המים על הארץ חמשים ומאת יום. שהן חמשה חדשים, ומכלות הגשם עד שבעה עשר יום לחודש השביעי עד שנחה התבה על הרי אררט, והיו המים חמש עשרה אמה על ההרים, ומעת עמידת המטר עד שנראו ראשי ההרים עברו קפ"א ימים, ובאלה הימים חסרו המים, שהיו חמש עשרה אמה מלמעלה, חלק קפ"א ימים לחמש עשרה אמות נמצא באמה שנים עשר יום כי חמשה עשר פעמים שנים עשר הם מאה ושמונים יום, למדנו כי בכל שנים עשר יום היו המים נחסרים אמה, ועתה יש לנו מעת שעמד הגשם עד שנחה התבה ק"י ימים, המה ל"ט חלקים מן י"ב ימים, ונחסרו בהם תשע אמות ונשארו בהרים עוד שש אמות, ולא היו יכולים לסבול התבה ונחה, למדנו כי שש אמות היתה טבועה במים, אבל זה החשבון טעות יש בו, כי חושב חמשים ומאת יום עם הגשם עצמו, ולא הוא שהרי כתוב מקצה חמשים ומאת יום התחילו לחסר, והחשבון של רבותינו הוא עיקר:

[ח] א) **ויזכר** אלהים את נח. (א) זה שאמר הכתוב צדקתך כהררי אל (תהלים לו ז), צדקה שעשה הקב"ה עם נח, לא לו לבדו עשה, אלא להררי אל דכתיב נראו ראשי ההרים. ומשפטיך תהום רבה (שם שם), משפט שעשה הקב"ה בדור המבול לא עליהם בלבד, אלא גם על מי תהום רבה, שנא' נבקעו כל מעינות תהום רבה. אדם ובהמה תושיע ה' (שם), לא זכר הקב"ה את נח לבדו, אלא ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה ואת כל הבהמה אשר אתו בתבה: וישכו המים. (ב) מיכן שרותחין היו, כתיב הכא וישכו, וכתיב התם וחמת המלך שככה (אסתר ז י):
ב) **ויסכרו**. מלשון ויסגרו, (ג) כ"ף וגימ"ל משמשים (ד) כמו על גנתו, על כנתו: וארובות השמים. (ה) מדה טובה מרובה ממדת פורענות, שלהלן הוא אומר ודלתי שמים פתח (תהלים עח כג), וכאן נאמר וארובות השמים נפתחו:
ג) **וישובו** המים מעל הארץ הלוך ושוב. עד מאה וחמשים יום (ו) מטבת ועד סיון:
ה) **והמים** היו הלוך וחסור עד החדש העשירי. באחד באב נראו ראשי ההרים שהם ארבעה וארבעים יום, מותנח התבה עד נראו וחסרו אחד עשר אמות ל' יום:
ו) **ויהי** מקץ ארבעים יום ויפתח נח את חלון התבה. זה היה בעשרה באלול, לפי שכלה הגשם מלמעלה פתח את החלון (ז) לפיכך יש דורשים צוהר חלון:
ז) **וישלח** את העורב. (ח) אמרו רבותינו אמר לו עורב לנח רבך שנאני, ועתה שנאתני, רבך שנאני, (ט) שנא' מן הבהמה הטהורה שבעה שבעה ומן הבהמה הטמאה שנים שנים, ואתה שנאתני שאם פוגע בי הצינה לא נמצאתי מת והעולם חסר בריה אחת, (י) א"ל נח מה צורך לעולם בך, לא לאכילה ולא לקרבן, א"ל הקב"ה קבלהו עד יבושת המים (יא) עתיד צדיק אחד לעמוד ולייבש העולם ואני מצריכו

הערות ותקונים

(לג) אך לשון צער. בב"ר סוף פל"ב, הגי' אך מיעוט, והיא הגי' הנכונה וכן תראה בל"ב מדות דרבי אליעזר מדה ב' אך למעט כיצד דכתיב וישאר אך נח, מת"ל אך, מלמד שאף נח הי' בתבה גונח דם מפני הצינה. (לד) שהיה גונח דם מפני הצינה. ב"ר שם ותנחומא נח, ול"ב מדות שם ורש"י עה"ת, ומובא בערוך ערך גנח בשם הב"ר, ופי' מוציא קול כעין שועל ומשליך דם. עכ"ל. ובתנחומא ורש"י שהי' גונח וכוהה, יותר נכון לגרוס וכיחה ופי' רוקק.

[ח] (א) זש"ה צדקתך כהררי אל. ב"ר פל"ג, וי"ר פכ"ז, תנחומא אמור, ופסיקתא שור או כשב, וע"ש בהערה ג'. (ב) מיכן שרותחין היו. סנהדרין ק"ח ע"ב, ר"ה י"ב ע"א וע"ש ברש"י.
(ג) כ"ף וגימ"ל משמשים. ר"ל שהם מתחלפים זה בזה לפי שהם ממוצא אחד. (ד) כמו על גנתו על כנתו. אולי הכוונה ללשון הכתוב (איוב ח' ט"ז) ועל גנתו יונקתו תצא, ומפרש גנתו כמו כנתו, מלשון כן ובסיס.
(ה) מדה טובה מרובה. יומא ע"ו ע"א, עי"ש בפירש"י כוונת המאמר. (ו) מטבת ועד סיון. עיין ב"ר וסדר עולם רבה פ"ד, ורש"י עה"ת. (ז) לפיכך יש דורשין צוהר חלון. ב"ר פל"ג, והוא מאמר ר"א בר כהנא בב"ר פל"א על הכתוב צהר תעשה לתבה. (ח) אמרו רבותינו. סנהדרין ק"ח ע"ב. (ט) שנאמר מן הבהמה וגו'. וכן מובא בכ"י פלארענץ, ואין זה לשון הכתוב, ובגמרא שם מן הטהורין שבעה מן הטמאים שנים. (י) א"ל נח מה צורך לעולם בך. ב"ר שם. (יא) עתיד צדיק. ב"ר פל"ג. והוא אליהו

שמצר

התהומות העלו המים עד שהשוו להרים והגבעות, ואחר כך וארובות השמים נפתחו,
ועלו המים חמש עשרה אמה מלמעלה ויכסו ההרים:
יב) **ויהי** הגשם על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה. (כא) א"ר יוחנן לפי שהם
(כב) קלקלו את הצורה שניתנה לארבעים יום, לפיכך מ' יום ומ' לילה:
יג) **בעצם** היום הזה. (כג) א"ר יוחנן בעצומו של יום, שלא יהא דורו אומרים בלילה
נכנס ולא היינו רואין, שאם היינו יודעים לא היינו מניחים אותו ליכנס:
יד) **המה** וכל החיה למינה. (כד) המה עיקר והכל טפילה להם: כל צפור כל כנף.
(כה) ר' אלעזר בשם ר' אסי פרט (כו) לסרוחים ולמחוסר אברים, הפסולים
לקרבנות בני נח:
טו) **ויבאו** אל נח. שמא תאמר אל ביתו של נח, ת"ל אל התבה, מאחר שבאו אל
התבה באו אליו: שנים שנים. זוגות זוגות, הטהורים ז' זוגות היינו
ארבעה עשר: אשר בו רוח חיים. ולא חולים, ודומה לו שתי צפרים חיות טהורות
(ויקרא יד ד), בריאות ולא חולות:
טז) **והבאים** זכר ונקבה מכל בשר באו. (כז) מעצמם באו: ויסגור ה' בעדו.
(כח) מפני הרשעים שהיו רוצים להפוך התבה והביא הקב"ה דובים
ואריות וסיבבו את התבה ולא יכלו ליגע בה:
יז) **ויהי** המבול ארבעים יום. הכליל הלילה עם היום, קס"ד לפי שכל מקום נאמר
ארבעים יום וארבעים לילה, וכאן נאמר ארבעים יום בלבד, שלא היה
הפרש בין היום ובין הלילה, שהגשם היה תדיר, לכך נאמר ארבעים יום, והכליל
הלילה עם היום. ואם תאמר למה לא אמר מ' לילות אלא מ' יום, זו תשובתו,
יש בכלל יום לילה, ואין בכלל לילה יום, שנאמר ויהי ערב ויהי בקר יום אחד
(בראשית א ה), תדע שהרי בגליות כתיב ויתיצב ארבעים יום (ש"א יז טז), לפי שלא
היה מתיצב בלילות, הא אם היה מתיצב אף בלילות, הוצרך לומר ארבעים יום וארבעים
לילה: ותרם מעל הארץ. (כט) כיון שרבו המים אחד עשר אמה מיד ותרם:
יח) **ויגברו** המים וירבו מאד. אלו המים שעל אחת עשרה אמה מאחר שגבהה התבה,
כדמפורש לפנינו:
יט) **והמים** גברו מאד מאד. אלו שעל ההרים, מאד מותר מהתבה, מאד השני
הוא מעל ההרים:
כ) **חמש** עשרה אמה מלמעלה. (ל) אלו חמש עשרה אמה ממעל להרים הרמים:
כא) **ויגוע** כל בשר. לפי שלא מתו כולם ביחד אלא יש מהם ממתינים במיתתן כמו
העופות, לפיכך נאמר בהם גויעה:
כב) **כל** אשר נשמת רוח חיים באפיו מכל אשר בחרבה מתו. (לא) ולא דגים שבים
שלא נגזרה עליהם גזירה, שלא היו בכי השחית כל בשר, לפיכך ניצולו:
כג) **וימח** את כל היקום. (לב) כי אמרו רז"ל מי המבול עבין וקשין כשכבת זרע, שבדבר

הערות ותקונים

היה בתיבה. עיין עדיות פ"ב מ"י משפט דור המבול שנים עשר חודש, והחשבון עיין בסדר עולם רבה פ"ד שהיא עם י"א יום שנות החמה יתירה על שנת הלבנה ע"ש: (כא) א"ר יוחנן לפי שהם קלקלו את התורה. ב"ר פל"ב על הכתוב כי לימים עוד שבעה, ושם איתא ריב"ז. (כב) קלקלו את הצורה. עיין וי"ר פכ"ג כל מ' יום עוסק הקב"ה בצורת הולד ולסוף ארבעים יום היא הולכת ומקלקלת עם אחר כו' מי מפסיד הקב"ה שמאבד סימניו עכ"ל, וזהו קלקול הצורה. (כג) א"ר יוחנן. ב"ר פל"ב. וילקוט רמז נ"ו, ושם חסרים המלות בעצומו של יום. (כד) המה עיקר. ב"ר פל"ב, וילקוט רמז נ"ו. (כה) ר' אלעזר בש"ר אסי. ב"ר שם, וילקוט שם בלי שם האומר. (כו) לסרוחים ולמחוסרי אברים. פי' מלשון וסרח העודף שיש להם אבר יתר או אבר גדול מחבירו. ובילקוט שם לסרוסים והגי' הזאת יותר נכונה שסרים וזקן פסולין לב"נ. (כז) מעצמם באו. זבחים קט"ז ע"א וב"ר פל"ב פדר"א פכ"ג. (כח) מפני הרשעים. ב"ר שם, ותנחומא נח. (כט) כיון שרבו המים י"א אמה. עיין סדר עולם רבה פ"ד כמה היתה גבוה מן הארץ ד' אמות, וכמה היתה משוקעת בתוך המים י"א אמה. ועיין רש"י בראשית ח' ד' וברמב"ן שם. (ל) אלו ט"ו אמה כו'. עיין יומא מ"ו ע"א, וב"ר סוף פל"ב. (לא) ולא דגים שבים. קדושין י"ג ע"א, סנהדרין ק"ח ע"ב וב"ר פל"ב. (לב) כי אמרו חז"ל. סנהדרין ק"ח ע"ב.

הארץ חמשים ומאת יום, (לא) טבת שבט אדר ניסן ואייר, ותנח התבה בחדש השביעי, (לב) זה סיון שהוא שביעי למבול, (לג) חסרו המים טפח ומחצה בכל יום אמה ל"ד ימים, (לד) מכאן שהתבה שקועה במים אחת עשרה אמה, (לה) וכולם ל' יום חסרו הלוך וחסור עד הודש העשירי, (לו) זה אב שהוא עשירי לגשמים, (לז) והוא עיקר:

יג) ויהי באחת ושש מאות. (לח) מיכן שיום א' בשנה חשוב שנה, שעדיין לא נכנסו בשנה אלא יום אחד, דכתיב בראשון באחד לחדש, הוא תשרי וקראו הכתוב שנה, שהרי המבול היה בתחלת שנה עד אחד בתשרי, ומה שאמר בראשון ראשון למעשה המבול שאין מונין למבול אלא מתשרי, ובחודש השני (לט) זה מרחשוון: שש מאות. דכתיב בשנת שש מאות שנה לחיי נח בחדש השני בשבעה עשר יום לחדש ביום הזה נבקעו כל מעיינות תהום רבה וארובות השמים נפתחו, והכא כתיב באחת ושש מאות, מכלל דיום א' השוב שנה:

יד) ובחודש השני בשבעה ועשרים יום לחדש יבשה הארץ. זה מרחשוון, אין צריך לומר אלא בששה עשר יום לחדש יבשה הארץ להשלמת שנים עשר חודש כי משבעה עשר לחדש השני לששה עשר לחודש השני שנה, אלא הוסיף הכתוב אחד עשר יום, (מ) אלו אחד עשר יום שיתירה שנת החמה על שנת הלבנה סימן יכ"א ר"ד, כמו שפירשנו למעלה בוהיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים. (מא) אמר רשב"ג מי שהוא רוצה לידע שימות החמה יתירה על שנת הלבנה אחד עשר יום, יעשה סירטוט בכותל בתקופת תמוז, ולשנה הבאה באותו הזמן אין השמש מגיע לשם עד אחד עשר יום:

טו) וידבר אלהים אל נח לאמר. לך אמור לבניו ולאשתו ולכלותיו:

טז) צא מן התבה. (מב) ברשות נכנס ברשות יצא, בא אל התבה, ויבא נח, צא מן התבה, ויצא נח, (מג) יודע הקב"ה את מי בוחן, מי שיכול לעמוד בנסיון, שנאמר ה' צדיק יבחן (תהלים יא ה): וידבר אלהים אל נח, (מד) ולא עם אחד מעשרה דורות שלפניו: אתה ואשתך ובניך ונשי בניך. בכניסה כתיב אתה ובניך ואשתך ונשי בניך (בראשית ו יח), וביציאה כתיב אתה ואשתך ובניך ונשי בניך, הוא שאמר (מה) ר' שמואל בר רב יצחק נח משנכנס נאסר בתשמיש המטה:

יז) כל החיה אשר אתך מכל בשר בעוף ובבהמה וגו' הוצא אתך. (מו) הוצא כתיב היצא קרי, ברשותך היצא אותם: (מז) ושרצו בארץ. ולא בתבה: ופרו ורבו על הארץ. ולא בתבה:

יט) (מח) רומש. מלא, כולם תמימים: (מט) למשפחותיהם. פרט לכלאים:

כ) ויבן נח מזבח לה'. (נ) הבין מדעתו, אמר מה טעם רבה הקב"ה במהורים שבעה שבעה, ובשאינם טהורים שנים שנים, אלא להקריב מהם קרבן, מיד ויקח

הערות ותקונים

(לא) טבת ושבט. ב"ר שם. (לב) זה סיון. ב"ר שם ורש"י עה"ת. (לג) חסרו המים. ב"ר שם. (לד) מכאן. ב"ר שם ומובא ברש"י עה"ת. (לה) וכולם ל' יום חסרו. וכ"ה גם בכ"י פלארענץ, וצ"ל לששים יום חסרו עיין ב"ר שם. (לו) זה אב. ב"ר שם, ומובא ברש"י עה"ת. (לז) והוא עיקר. עיין ברש"י עה"ת. (לח) מיכן שיום א' בשנה. סדר עולם רבה פ"ד ועי' ר"ה י' ע"ב. (לט) זה מרחשון. הוספתי ע"פ כ"י פלארענץ. (מ) אלו אחד עשר יום. ב"ר וסדר עולם רבה פ"ד. (מא) ארשב"ג. ב"ר שם וסדר עולם רבה שם. (מב) ברשות נכנס. ב"ר פל"ד, וילקוט רמז נ"ט. (מג) יודע הקב"ה. עיין ב"ר פל"ד. (מד) ולא עם אחד. ב"ר שם. (מה) ר' שמואל בר רב יצחק. ב"ר פל"ד ותנחומא נח. ועיין ירושלמי תענית ספ"א. (מו) הוציא כתיב. בב"ר פל"ד הוא בשם ר' יודן, ומובא ברש"י עה"ת. וכן בילקוט רמז נ"ט, היצא אמור להם שיצאו. הוציא אם אינם רוצים לצאת הוציאם אתה. (מז) ושרצו בארץ ולא בתבה. ב"ר שם. (מח) רומש מלא כולם תמימים. בב"ר פל"ד רומש מלא פרט לכלאים, ועיין במ"כ, והרד"ל רצה להפך הגי' רומש ולא פרט לסירוס והוא כמו שהביא רבינו, וגי' זו נכונה מאד, ועיין בסמוך, והתימה שהרב בעל מנחת שי לא הביא זה. (מט) למשפחותיהם פרט לכלאים. הוא כמו שהביא הרד"ל וזה נכון כי ממשפחותיהם שפיר נוכל להוציא כלאים, ולפנינו הגי' למשפחותיהם פרט לסירוס. (נ) ויבן נח הבין מדעתו. בב"ר פל"ד ושמ"ר פ"י, שו"ט מזמור א', וילקוט רמז נ"ט וַיִּבֶן כתיב נתבונן ואמר מה טעם כו'. כי' אע"ג

אליו, הה"ד והעורבים מביאים לו לחם ובשר וגו' (מ"א יז ו), (יב) אמר רב מבי טבחא
דאחאב, היינו דכתיב ויצא יצוא ושוב (יב) בתשובתו:

ח ט) **וישלח** את היונה וגו' ולא מצאה היונה מנוח לכף רגלה ותשב אליו אל התבה. (יג) יהודה ב"ר נחמן בשם ר' שמעון בן לקיש אמר אילו מצאה היונה מנוח לא היתה חוזרת: וישלח ידו ויקחה. (יד) מיכן שהעופות היו במדור העליון עם הצדיק:

י) **ויחל** עוד שבעת ימים. (טו) ויאחר עוד, וכן הוא אומר בשמואל שבעת ימים תוחיל עד בואי אליך (ש"א י ח), (טז) מיכן ששבעת ימים עשה בין שליחות העורב לשליחות היונה, מדכתיב עוד, מכלל דכוה שהות היה קודם שליחות היונה:

יא) **ותבא** אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה. מאי שנא עלה זית, (יז) אלא אמרה היונה לפני הקב"ה רבש"ע יהי מזונותי מרורין כזית ומסורין בידיך, ואל יהי מתוקין כדבש ומסורין ביד בשר ודם, (יח) לפיכך צריך לבקש רחמים מלפני בוראו שלא יצריכו לידי בני אדם: (יט) טרף לשון מזונות, וכן הוא אומר הטריפני לחם חוקי (משלי ל ח): ומאין הביאה היונה את העלה הזה, (כ) ר' לוי אמר מארץ ישראל הביאה (כא) שלא נשטפה במבול, שכן הוא אומר ביחזקאל (יחזקאל כב כד) בן אדם אמור לה את ארץ לא מטהורה היא, לא גושמה ביום זעם, (כב) ולא חיישינן לקבר התהום: (כג) טרף לשון זכר, לפי שהעלה לשון זכר, וכה"א קול עלה נדף (ויקרא כו לו), אבל יונה לשון נקבה, (כד) טרף שב אל העלה, כלומר העלה טרף שתחב העלה בפיה של יונה. (כה) ר' קיראי אמר נפתחו לה שערי גן עדן והביאה העלה, ולמה זית, אמרה לו מוטב לי מר מזה, ולא מתוק מידך לפי שנלאו בתבה:

יב) **וייחל**. (כו) שני יודי"ן, כי כבדו עליו ז' ימים אחרים כאלו כפליים: (כז) ד"א שבעת ימים אחרים. הכל שלשה שבועים ימים, (כח) כנגדן נתענה דניאל שלשה שבועים ימים, (כט) י"ב חודש היה בתבה, דכתיב בחודש השני בשבעה עשר יום לחודש, וכתיב ויהי הגשם על הארץ (ל) זה מרחשוון וכסליו. ויגברו המים על

הערות ותקונים

שעבר את המים על שיבשה הארץ, וכן מובא ברש"י עה"ת בשם מדרש אגדה. (יב) אמר רב מבי טבחי דאחאב. סנהדרין קי"ג ע"א, חולין ה' ע"א, ושם הגי' אמר רב יהודה אמר רב. (יב) בתשובותיו. דריש ושוב לשון תשובה. (יג) יהודה בר נחמן. ב"ר פל"ג, וילקוט רמז נ"ט. והשמיט שם האומר, ובכ"י פלארענץ הסריס המלות „בר נחמן". (יד) מיכן שהעופות. סנהדרין ק"ח ע"ב. וע"ש בפירש"י. (טו) ויאחר עוד. ר"ל ויחל הוא לשון המתנה, וכן הביא רש"י עה"ת. (טז) מיכן ששבעת ימים עשה בין שליחות העורב. עיין ב"ר ר' יוסי אומר ג' שבועים ימים ודייק לה מדכתיב ויחל עוד שבעת ימים אחרים ויוסף שלח את היונה מכלל זה אתה למד שאף בראשונה הוחיל ז' ימים אחרי שליחות העורב, ותו כתיב בשליחות הג' ויחל עוד שבעת ימים אחרים, הרי מנין ג' שבועות של ימי השליחות, ועיין רש"י עה"ת: (יז) אלא אמרה היונה לפני הקב"ה. סנהדרין ק"ח ע"ב, פדר"א פכ"ז. וברש"י עה"ת, ועיין ב"ר פל"ג רמז רמזה לו מוטב מר מזה ולא מתוק מתחת ידיך. (יח) לפיכך. הם דברי רבינו מדנפשי'. (יט) טרף לשון מזונות. בסנהדרין שם מאי משמע דהאי טרף לישנא דמזוני היא, הטריפני לחם חקי, וכן מובא ברש"י עה"ת בשם מדרש אגדה. (כ) ר' לוי אמר מארץ ישראל הביאה. בב"ר פל"ג הוא מאמר ר' אבא בר כהנא, ובשם ר' לוי מובא אחר המשחת הביאה אותו. (כא) שלא נשטפה במבול, עיין פדר"א פכ"ג חוץ מא"י שלא ירדה עליה גשמים, והובא לראי' הכתוב מיחזקאל. ועיין זבחים קי"ג ע"א וע"ב, ובתוס' שם ד"ה לא ירד מבול לא"י, ועיין ברמב"ן עה"ת. (כב) ולא חיישינן לקבר התהום. בכ"י פלארענץ כתוב: וכן מפורש במס' זבחים אתמוהי קא מתמה בן אדם אמור לה את ארץ לא מטוהרה היא לא גושמה ביום זעם, ולא נפלו בתוכה פגרי דור המבול, ולא חיישינן לקבר התהום ע"כ, וזה נשמט בכ"י שלפנינו. והמאמר הוא בזבחים דף קי"ג ע"א ע"ש. (כג) טרף לשון זכר אבל יונה לשון נקבה. וכן הביא רש"י עה"ת ע"ש שמביא ראיות שכל יונה שבמקרא לשון נקבה. (כד) טרף שב אל העלה. עיין בבאור לנתה"ש: (כה) ר' קיראי אמר. בב"ר הגי' רב ביבי אמר. (כו) שני יודי"ן כו'. לא מצאתי במדרש. ועיין רש"י שכתב הוא לשון ויחל אלא שזה לשון ויפעל וזה לשון ויתפעל, ויחל וימתין, וייחל ויתמתן. (כז) ד"א שבעת ימים. הוא בב"ר בשם ר' יוסי עיין לעיל הערה ט"ז. (כח) כנגדן נתענה דניאל. כמ"ש בדניאל י' ב' בימים ההם אני דניאל הייתי מתאבל שלשה שבועים ימים. (כט) י"ב חודש היה בתבה. ב"ר פל"ג, תנינן משפט דור המבול י"ב חודש. וכ"ה במשנה עדיות סוף פ"ב, ובסדר עולם רבה פ"ד, וילקוט נח רמז נ"ט.
(ל) זה מרחשון וכסליו. ב"ר שם, וכן מובא ביב"ע עה"ת, ורש"י עה"ת.

[ט] א) **ויברך** אלהים את נח ואת בניו. (א) זה שיבן בזכות קרבנות. ויאמר להם פרו ורבו ומלאו את הארץ. (ב) אחד הזכר ואחד הנקבה מצווה בפריה ורביה, אלא שהאיש מצווה יותר מן האשה, (ג) שכן מצינו באברהם אבינו, דכתיב ולקחת אשה לבני (בראשית כד ז):

ב) **ומוראכם** וחתכם. (ד) מורא וחתית חזרו, אבל רדייה לא חזרה, (ה) תינוק בן יומו חי אין משמרין אותו מן העכברים שלא ינקרו את עיניו, עוג מלך הבשן מת, משמרין אותו מן העכברים, לכך נא׳ ומוראכם וחתכם יהיה:

ג) **כל** רמש אשר הוא חי. פרט לנבלה: כירק עשב נתתי לכם את כל. (ו) מלמד שלא הותר בשר לאכילה לאדם הראשון עד שבאו בני נח:

ד) **אך** בשר בנפשו דמו לא תאכלו. (ז) אסר להם אבר מן החי:

ה) **ואך** את דמכם לנפשותיכם אדרוש. (ח) להביא החונק את עצמו, (ט) יכול אפי׳ כשאול, (י) ת״ל אך, (יא) יכול כחנניה מישאל ועזריה, ת״ל אך: מיד כל חיה. (יב) אלו ארבע מלכיות (יג) שנקראו חיות: (יד) ומיד האדם. אלו ישראל, דכתיב ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם (יחזקאל לד לא): מיד איש אחיו. אלו בני עשו, דכתיב הצילני נא מיד אחי מיד עשו (בראשית לב יב): אדרוש את נפש האדם. לעתיד לבא:

ו) **שופך** דם האדם באדם דמו ישפך. (טו) כלומר על פי עדים אז דמיו ישפך, מה טעם, כי בצלם אלהים עשה את האדם: (טז) ד״א שופך דם האדם באדם. להביא המעוברת דמו ישפך:

ז) **ואתם** פרו ורבו. מה ת״ל, (יז) אלא מיכן שכל המבטל מפריה ורביה כאילו שופך דמים, דכתיב באדם דמו ישפך, וסמיך לו ואתם פרו ורבו, לפי שממעט את הדמות, דכתיב בצלם אלהים עשה את האדם:

ח) **ויאמר** אלהים אל נח ואל בניו. למעלה כתיב וידבר אלהים אל נח, וכאן ויאמר, לפי שהיה אז תחלת המעשה אמר וידבר, וכאן סמוך על ענין ראשון אמר ויאמר: ואל בניו. (יח) ר׳ נחמיה אמר הוסיף על הציווי, ונהג בקדושה, לפיכך זכו גם בניו לדבור:

ט) **ואני** הנני מקים את בריתי אתכם. שבע בריתות נאמרו בפרשה, כנגד שבעת ימים שנוהג בהם העולם, את בריתי, והקימותי את בריתי, זאת אות הברית, לאות ברית, וזכרתי את בריתי, לזכור ברית עולם, אות הברית, בהתראה:

י) **ואת** כל נפש החיה אשר אתכם. מלמד שכולם לא נבראו אלא בשביל האדם:

יא) **והקימותי** את בריתי אתכם. אתם עיקר והכל טפילין לכם:

יב) **ויאמר** אלהים זאת אות הברית. יש אות לזמן מרובה, ויש אות לפי שעה:

הערות ותקונים

[ט] (א) זה שיבן בזכות הקרבנות. בכ״י פלארענץ גם בב״ר פל״ד זה שיכן בזכות הקרבנות וכנ״ל, ופי׳ זה שייך בזכות הקרבנות, ועיין יפ״ת, ועיין ב״ר פל״א ופל״ב. (ב) אחד הזכר ואחד הנקבה. תנחומא נח, ילמדנו רבינו מי הוא המצוה כו׳. (ג) שכן מצינו באברהם אבינו כו׳. אפשר הכוונה שגם בת היה לו ובכל שמה, ולא היה חושש רק לקחת אשה לבנו, ולא איש לבתו, מכלל שהאיש מצווה יותר בפריה ורביה. (ד) מורא וחתית. המלות מורא וחתית הוספתי כמו שהוא לנכון בב״ר פל״ד ובילקוט רמז ס״א וחסרים גם בכ״י פלארענץ. (ה) תינוק בן יומו. שבת קנ״א ע״ב, וב״ר פל״ד, וילקוט רמז ס״א, ומובא ברש״י עה״ת. (ו) מלמד. סנהדרין נ״ט ע״ב, ורש״י עה״ת. (ז) אסר להם אבר מן החי. ב״ר פל״ד וילקוט רמז ס״א, ועיין סנהדרין נ״ז ע״א ורש״י עה״ת כתב בשר בנפשו אסר אבר מן החי כלומר כ״ז שנפשו בו לא תאכלו הבשר. (ח) להביא החונק. ב״ק צ״א ע״ב, ב״ר פל״ד ילקוט שם, ועיין רש״י עה״ת. (ט) יכול אפי׳ כשאול. שהפיל עצמו על חרבו ומת פן יבאו הפלשתים ויתעללו בו. (י) ת״ל אך. כי אכין ורקין מעוטין. (יא) יכול כחמ״ו. שמסרו עצמם למיתה על קדושת השם. (יב) אלו ד׳ מלכיות. ב״ר וילקוט שם. (יג) שנקראו חיות. כמד״א וד׳ חיון רברבין. (יד) ומיד האדם אלו ישראל. היא נוסחא ישרה, ובב״ר פל״ד בטעות על סוף הכתוב אדרוש את נפש האדם. (טו) כלומר על פי עדים. עי׳ ב״ר פל״ד, ועי׳ רש״י עה״ת באדם דמו ישפך אם יש עדים המיתוהו למה כי בצלם אלהים וגו׳. (טז) ד״א. ב״ר שם, ועי׳ סנהדרין נ״ז ע״ב. (יז) אלא מיכן. יבמות ס״ג ע״ב, ב״ר שם, וילקוט שם. (יח) ר׳ נחמיה

מכל הבהמה הטהורה, (נא) ר' אליעזר אומר על מזבח גדול שבירושלים הקריבן ששם הקריב אדם הראשון, דכתיב ותיטב לה' משור פר מקרין מפריס (תהלים סט לב):

כא) וירח ה' את ריח הניחוח. רצה הקב"ה בקרבנותיו. (נב) מדרש ריחו של אברהם אבינו עולה מכבשן האש וריחן של חנניה מישאל ועזריה עולין מכבשן האש הריח (נד) שעתידין הצדיקים לצאת ממנו, וכן הצדיקים שבכל דור ודור אותו הריח: ויאמר ה' אל לבו. אל כבודו: (נה) מדרש אחר (נו) אלו צדיקין שהצדיקים נאמר בהם אל לבו, דכתיב בדוד ויאמר דוד אל לבו (ש"א כז א), וכתיב וישם דניאל אל לבו (דניאל א ח), והנה היא מדברת על לבה (ש"א א יג), אבל הרשעים הן ברשות לבן, דכתיב ויאמר עשו בלבו (בראשית כז מא), ויאמר ירבעם בלבו (מ"א יב כה), ויאמר המן בלבו (אסתר ו ו): לא אוסיף ולא אוסיף. וכתיב בישעי' כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבור מי נח (ישעיה נד ט), (נז) מיכן ארז"ל לאו לאו שבועה, הן הן שבועה, בשלמא לאו לאו דכתיב ולא יהיה עוד המים למבול, וכתיב ולא יהיה עוד מבול, אלא הן מנלן, מדלאו שבועה הן נמי שבועה: (נח) לא אוסיף. לנה, ולא אוסיף. לדורות: כי יצר לב האדם רע מנעוריו. (נט) עלובה עיסה שהנחתומה מעיד עליה שהיא רעה: רע מנעוריו. משעה שהוא ננער בעולם, (ס) וכן אמר לו אנטונינוס לרבי יצר הרע מאימת נתון באדם, משעת יצירה או משעת יציאה, אע"פ שרבי אמר משעת יצירה אמר לו אנטונינוס משעת יציאה, אמר דבר זה למדני אנטונינוס ומקרא מסייעו, (סא) מנעוריו, משעה שננער לעולם, דכתיב לפתח חטאת רובץ (בראשית ד ז):

כב) עוד כל ימי הארץ. (סב) אין ברית כרותה לבני נח, אלא כל ימי הארץ, כלתה הארץ כלתה הברית, דכתיב והארץ כבגד תבלה (ישעיה נא ו): זרע וקציר וקור וחום וקיץ וחורף ויום ולילה לא ישבותו. (סג) ר' מאיר ור' שמעון אומרים חצי תשרי מרחשון חצי כסליו זרע, חצי כסליו טבת וחצי שבט חורף, חצי שבט אדר וחצי ניסן קור, חצי ניסן אייר וחצי סיון קציר, חצי סיון תמוז וחצי אב קיץ, חצי אב אלול וחצי תשרי חום: ויום ולילה לא ישבותו. (סד) מכאן ששבתו ארבעים יום של גשם:

הערות ותקונים

אע"ג דקרינן היו"ד בחירי"ק דריש לי' כאלו הוא בקמ"ץ דיש אם למסורת והיכי דאיכא למדרש דרשינן, וכן על הכתוב ויבן ה' דרשו בב"ר פי"ח נותן בה בינה כאלו כתיב וַיָּבֶן, (נא) ר' אליעזר אומר. בב"ר פל"ד ר' אליעזר בן יעקב אומר. (נב) מדרש. הוא בב"ר פל"ד, וילקוט רמז ס'. (נג) וריחו של חנניה כו'. עיין מדרש הזית פ"ז פ' אמרתי אעלה בתמר וריח אפך כתפוחים, א"ר אלעזר מאחר שכתב וריח מור לא עלת בהון, ואת אמר וריח אפך כתפוחים, ולמה היה דומה ריחן, לריח שדה של תפוחים. (נד) שעתידין כו'. זה ליתא במדרש. (נה) מדרש אחר. הוא בב"ר פל"ד. (נו) אלו צדיקין. בב"ר שם הצדיקים לבם ברשותם. (נז) מיכן אמרו רז"ל לאו לאו שבועה. שבועות ל"ו ע"א וע"ש. ובגמרא שם לא מייתי זה על הכתוב לא אוסיף, רק ברש"י עה"ת ראיתי הביא וז"ל לא אוסיף לא אוסיף כפל הדבר לשבועה הוא שכתוב אשר נשבעתי מעבור מי נח ולא מצינו בה שבועה, אלא זו שכפל דבריו והיא שבועה. וכן דרשו חכמים במס' שבועות עכ"ל. ויפה העיר שם ידידי הרב החכם הגדול מהר"א בערלינר בזכור אברהם, בתלמוד מפיק הלמוד מפסוקי ולא יהיה עוד המים למבול. או מולא יכרת כל בשר, ועיין בדברי הרא"ם בפסקיו שאומר שם כפירש"י שמוכיח מלא אוסיף, וכן נראה מפירוש הרד"ק, ועיין במהרש"א. (נח) לא אוסיף לנה. ולא אוסיף לדורות. ב"ר שם. (נט) עלובה עיסה. ב"ר פל"ד, קדושין ל' ע"ב. (ס) וכן אמר לו אנטונינוס. ב"ר פל"ד, סנהדרין צ"א ע"ב. (סא) משעה שננער לעולם. ב"ר שם, מנעריו כתיב, ר"ל מדכתיב חסר משמע משננער לצאת. (סב) אין ברית כרותה. ב"ר פל"ד בשם ר' יודן, ומובא בילקוט רמז ס"א. (סג) ר' מאיר ור' שמעון אומרים. וכ"ה בכ"י פלארענץ, בב"ר פל"ד רשב"ג אומר משום ר' מאיר, ובילקוט רמז ס"א ר' שמעון בן אלעזר משום ר' מאיר. וכן הביא הרד"ק בפירושו עה"ת. ובגמרא ב"מ ק"ו ע"ב הגי' ג"כ רשב"ג משום ר"מ, רק בגמרא שם וכן היה ר' שמעון בן מנסיא אומר כדבריו, ובב"ר הגי' וכן היה ר' דוסא אומר כדבריו. והנה בכל המקומות וכן בתוספתא תענית פ"ק דרש לכולהו בששה עתים של ב' ב' חדשים, אבל בפדר"א פ"ח דרש להני כל' התקופות של שלשה שלשה חדשים, ע"ש ברד"ל אות י"ב. (סד) מיכן ששבתו ארבעים יום של גשם. עיין ב"ר פל"ד ר' יהושע אומר לא ישבותו מכלל ששבתו ור"ל כל ימי המבול, וגם רש"י עה"ת כתב לא ישבותו מכלל ששבתו כל ימי המבול שלא שמשו המזלות ולא ניכר בין יום ובין לילה.

וחת, והיבוסי, והאמורי, והגרגשי, והחוי, והערקי, והסיני, והארודי, והצמרי, והחמתי, הרי אלו שלשים בני חם: ובני שם, עילם, ואשור, וארפכשד, ולוד, וארם, עוץ, וחול, וגתר, ומש, ושלח, ועבר, ופלג, ויקטן, ואלמודד, ושלף, וחצרמות, וירח, הדורם, ואוזל, ודקלה, עובל, ואבימאל, ושבא, אופיר, וחוילה, ויובב, הרי אלו עשרים וששה בני שם, שהן כולן שבעים אומות, לכך נאמר ומאלה נפצה כל הארץ, וכנגד שבעים אומות האלו ברא שבעים מלאכים ברקיע, וכשהקב"ה רוצה להפיל האומה, תחלה מפיל שרה מלמעלה, וכן הוא אומר על צור, איך נפלת משמים הילל בן שחר נגדעת לארץ חולש על גוים (ישעיה יד טו), ואומר בדניאל, ואני יוצא והנה שר יון בא ואין אחד מתחזק עמי כי אם מיכאל שרכם (דניאל י כא), וזה היה גבריאל שהי' מספר לדניאל:

כ) **ויחל** נח. (כח) נתחלל מקדושתו ונעשה חולין: איש האדמה. להזכיר מעשה אדה"ר שנאמר לו ארורה האדמה (בראשית ג יז). (כט) כמאן דאמר אילן שאכל אדה"ר גפן היה, שאין לך דבר שמביא יללה לעולם אלא היין: ויטע כרם. מהיכן היה לו, (ל) ר' אבא בר כהנא אמר הכנים זמורות בתבה, הה"ד ואתה קח לך מכל מאכל אשר יאכל ואספת אליך: (לא) ד"א איש האדמה. שעשה פנים לאדמה (לב) שבשבילו נתיישבה האדמה ושמלא פני כל האדמה:

כא) **וישת** מן היין וישכר. (לג) שתה שלא במדה ונתבזה, (לד) א"ר יהודה אמר רב שלשה עשר ווי"ן נאמר על היין, ויחל, ויטע, וישת, וישכר, ויתגל, וירא, ויגד, ויקח, וישימו, וילכו, ויכסו, ויקץ, וידע, הרי אלו שלשה עשר ווי"ן. כתוב וישכר ויתגל, לפי ששתה שלא במדה נתבזה: בתוך אהלה. (לה) בתוך אהל אשתו ולא לתוך אהלו, דכתיב אהלה ולא אהלו:

כב) **וירא** חם אבי כנען את ערות אביו ויגד לשני אחיו בחוץ. וירא מדעתו ומרצונו, שהיה לו להעצים עיניו ולא עצם: (לו) ויגד. בלעג בשחיקה הגיד להם, (לז) לפיכך דין העבד לצאת בשן ועין, דכתיב אם שן עבדו ואם עין עבדו (שמות כא כו כז), כנגד וירא, וכנגד ויגד:

כג) **ויקח** שם ויפת את השמלה. (לח) מלמד ששם היה העיקר הלקיחה: וישימו על שכם שניהם. שוים היו בכיסוי: אחורנית. אחורנית, שני פעמים, (לט) אחד בהליכה, ואחד בחזרה, ששמו ידיהם על פניהם, וכשם שבהליכה לא ראו ערות אביהם, כך בחזרה לא ראו, נתן להם הקב"ה שכרם, (מ) לבני שם נתן הטלית, אלו ישראל שיתכסו בה תחת השמלה, (מא) ולבני יפת בזמן שעלה חיל סנחרב על ירושלים, כתוב

הערות ותקונים

בראשית י' י"ז. ובכ"י פלארענץ חסר „ועמיס". (כח) נתחלל מקדושתו ונעשה חולין. ב"ר פל"ו, ילקוט רמז ס"א, ותנחומא נח. (כט) כמאן דאמר אילן שאכל אדה"ר. סנהדרין ע' ע"א והוא דברי ר"מ שם. (ל) ר' אבא בר כהנא אמר. ב"ר שם וילקוט שם, ורש"י עה"ת. (לא) ד"א איש האדמה. ב"ר וילקוט שם. (לב) שבשבילו נתיישבה האדמה. בב"ר וילקוט הגי', בשבילו נתנחלה האדמה. (לג) שתה שלא במדה. ב"ר פל"ו, ילקוט רמז ס"א. (לד) א"ר יהודה אמר רב י"ג ווי"ן. כ"ה בגמרא סנהדרין ע' ע"א, אבל לא בשם ר' יהודה רק דרש עובר גלילאה, ובב"ר ומובא בילקוט רמז ס"א הגי' א"ר יוחנן י"ד ווי"ן כתיב בפ' היין וחושב גם ויאמר ארור כנען, אולם בגמ' שם לא חשיב הך וע"ש ברש"י ותוס' ובמהרש"א ח"א. ובכ"י פלארענץ הגי' אמר רב וחסרים המלות „א"ר יהודה". (לה) בתוך אהל אשתו דכתיב אהלה. ב"ר פל"ו וילקוט רמז ס"א, ועיין רש"י ורד"ק עה"ת. (לו) ויגד בלעג ובשחיקה. פדר"א פכ"ג וע"ש בהרד"ל. (לז) לפיכך דין העבד. ב"ר פל"ו בשם ר' יעקב בר זבדי, וכן נשנה בתנחומא נח, וילקוט שם. (לח) מלמד ששם היה עיקר הלקיחה. תנחומא נח וב"ר פל"ו וילקוט רמז ס"א, א"ר יוחנן שם התחיל במצוה תחלה ובא יפת ונשמע לו ע"כ. כי יפת הוא הגדול והיה לו להקדימו, אלא לשם היה העיקר בזה שהוא לקח ואח"כ שמע לו יפת. (לט) אחד בהליכה. ב"ר פל"ו, ותנחומא נח, וילקוט רמז ס"א, וכן כתב רש"י עה"ת למה נאמר פעם שניה מלמד כשקרבו אצלו והוצרכו להפוך עצמם לכסותו הפכו פניהם אחורנית. (מ) לבני שם נתן הטלית. ב"ר שם וילקוט שם, ותנחומא נח, ובתנחומא לשם פרע לו שכרו מצות תכלת תפלין שהיה מכסה בה', נ"ל מצות פתילין בטליתו שהיה מכסה בה, וכן הגיה בעל יפ"ת. (מא) ולבני יפת בזמן שעלה חיל סנחרב. וכ"ה בכ"י פלארענץ, חסרון הניכר יש כאן כי מה לסנחרב לבני יפת, רק ברור שצ"ל ולבני יפת נתן קבורה בארץ ישראל, שנאמר ביום ההוא אתן לגוג מקום

יג) **את** קשתי נתתי בענן. (יט) קשת הבאתי בענן, אלו מי המבול:
יד) **והיה** בעני ענן על הארץ ונראתה הקשת בענן. (כ) מלמד שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה:
טו) **וזכרתי** את בריתי אשר ביני וביניכם. גדול הוא הברית שעומד לעולם, שעומד לאבות, שעומד לישראל, שעומד לדוד ולזרעו:
טז) **והיתה** הקשת בענן וראיתיה. כי דרכתי קשתי והבאתי עליה מבול, אבל מעתה ראיתיה שלא דרוכה: לזכור. שלא להשחית עוד העולם: ובין כל נפש חיה לכל בשר. משמע בין אדם בין בהמה וחיה:
יז) **ויאמר** אלהים לנח זאת אות הברית, אות לעיני בני אדם, וברית על קיום האות:
יח) **ויהיו** בני נח. (כא) נהיה להם הויה בעולם, הויה של קיימא: היוצאים מן התבה בשכר שעשו בתבה יצאו מן התבה, כל שנים עשר חודש היו חוגרים מתניהם להאכיל הבהמה והחיה: (כב) וכי שם גדול היה, והלא יפת גדול היה, ולמה הקדימו, שהיה כשר: וחם הוא אבי כנען. (כג) והוא אבי של שפחות:
יט) **שלשה** אלה בני נח ומאלה נפצה כל הארץ. (כד) משל לדגה גדולה (כה) דנפצת עוברה ומלאת כל ארעא: נפצה כל הארץ. (כו) אלו שבעים אומות, גומר, ומגוג, ומדי, ויון, ותובל, ומשך, ותירס, אשכנז, וריפת, ותוגרמה, אלישה, ותרשיש, כתים, ודודנים, הרי אלו ארבעה עשר בני יפת הגדול: כוש, ומצרים, ופוט, וכנען, סבא, וחוילה, וסבתה, ורעמה, וסבתכה, שבא, ודדן, ונמרוד, ולודים, (כז) ולהבים, וענמים, ונפתוחים, ופתרוסים, וכסלוחים, כפתורים, צידון,

---

הערות ותקונים

נחמיה. ב"ר פל"ה, ילקוט רמז ס"א. (יט) קשת הבאתי בענן אלו מי המבול. הכוונה הבאתי קשת שיהיה לכם לאות שלא יהיה מבול עוד, ועי' ברד"ק עה"ת הביא בשם רב סעדיה גאון וז"ל: הקשת שנתתי בענן יהיה לכם לאות כי לעולם כשיכלה הגשם תראה הקשת, אבל בימי המבול לא נראתה הקשת כי לא כלה הגשם כל ארבעים יום וארבעים לילה, והבטיחם האל כי לעולם יראו הקשת בענן, וזה יהיה לכם אות כי לא יהיה מבול לשחת הארץ, וסיים ובב"ר נתתי מששת ימי בראשית לפי שאין כל חדש תחת השמש עכ"ל. וכוונתו כי היה ראוי לומר את קשתי אתן בענן אבל נתתי משמע לשעבר, ולזה אמר שכבר נתתי מששת ימי בראשית אולם לא מצאתי המאמר בב"ר. (כ) מלמד שאין השטן מקטרג. ב"ר פל"א מיכן שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה, ועי' ירושלמי שבת פ"ב מ"ו. (כא) נהיה להם הויה בעולם. תנחומא נח. (כב) וכי שם גדול היה. תנחומא נח. (כג) אבי של שפחות. בב"ר פל"ו וילקוט ותנחומא, אבוי דפחתא, ועי' פדר"א פכ"ח כל בני חם עבדים היו. (כד) משל לדגה. ב"ר פל"ו. (כה) דנפצת עוברה ומלאת כל ארעא. פי' שהריקה כל הביצים שהיא מעוברת מהן, ומכל גרגיר וגרגיר נעשה דג, כן מג' אלה בני נח נתמלא הארץ בזמן מועט, כ"כ היפ"ת, ועי' ע"ז מ' ע"א שלל ביצים של דגים נקרא עוברים. (כו) אלו שבעים אומות, וחושב כל השבעים י"ד ליפת, ל' לחם, כ"ו לשם. שהם סך שבעים, וכן בבה"ג ה' סופרים סי' ע"ה הביא וז"ל: א"ר לוי שבעים פרים כנגד שבעים אומות, ואלו הן ע' אומות כו' ומונה וסופר שם כמו שהביא רבינו. וכן תראה בפדר"א פכ"ח ר' שמעון אומר קרא הקב"ה לשבעים מלאכים הסובבים כסא הכבוד ובלבל את לשונם לשבעים לשון כל אחד ואחד כתבו ולשונו ומנה מלאך על כל לשון ולשון. ומזה שאב בעל יב"ע (בראשית י"א ח') ויפץ ה' אותם משם שתרגם ואתגלי מימרא דה' עלוי קרתא ועמיה שבעים מלכיא כל קבל שבעין עממיא וכל חד לישן עמיה ורושם כתביה בידיה ובדרינן מתמן כו'. והרב בעל מאור עינים פרק כ"ז הביא בשם פסיקתא דרב כהנא כתב יד כי בפסקא מתוארת לחגא דמטלליא נמנו שם (ע' אומות) אחד לאחד ארבעה עשר ליפת שלשים לחם ששה ועשרים לשם שהם סך שבעים ובבני חם דלג אשור ופלשתים. וכבר העירותי במבוא להפסיקתא אות ה' הערה כ' שהמאמר הזה שהביא לא נמצא בפסיקתא, ואין ספק שכל המאמר הזה היה לפניו בפסיקתא רבתי כ"י ולפנינו חסרים כל הפסקות לסוכות וש"ע, ועי' בדברי הרמב"ן במדבר י"א ט"ז עה"כ אספה לי שבעים איש. ובילקוט ראובני נח בפ' ויהיו בני נח הביא בשם מדרש מן שם כ"ו מן יפת י"ד ומן חם ל' הרי שבעים. ובילקוט שמעוני רמז ס"א ויהיו בני נח הביא בשם מדרש מ"ע מדות, זש"ה יצב גבולות עמים למספר בנ"י ויהיו בני נח: יפת ובניו ט"ו חם ובניו ל"ב ושם ובניו כ"ז ומאלה נפצה כל הארץ ע"ד היו ולא נחלק העולם אלא לשבעים יצב גבולות עמים יעקב ובניו בירידתם למצרים ע' היו, אמור מעתה שם וארפכשד ושלח ועבר לדיקים היו ולא נכללו עם האומות, וכן ראיתי ביוחסין (ד' קראקא דף קל"ה) ומשלשה בנים של נח היו ע"ב משפחות מיפת ט"ו ומשם כ"ה ומחם ל"ב עכ"ל. ועי' גם באברבנאל פ' נח והוא מונה שם ע"ג. (כז) ולהבים וענמים. צ"ל וענמים ולהבים כמו שהוא בקרא

בראשית

כח) ויחי נח אחר המבול שלש מאות שנה וחמשים שנה. אומר אני כנגד אורך התבה ורחבה, דכתיב שלש מאות אמה אורך התבה חמשים אמה רחבה (בראשית ו טו):

[י'] א) ואלה תולדת בני נח. (א) ו' הוסיפו על אביהם ולא שפסלוהו:

ב) בני יפת. תחלה ייחס את יפת כי הוא הבכור: גומר ומגוג ויון ותובל ומשך ותירס. (ב) א"ר שמואל ב"ר אמי זו (ג) אפרוקייא, (ד) וגרמנייא, (ה) ומדי (י) ומקדוניא (ז) ואושינייא ואנטוכיא, (ח) תירס זו פרס:

הערות ותקונים

כ"ה הגי' בירושלמי, ובב"ר וילקוט הגי' ושוס שכל אלו הטעמים, ויבינו במקרא אלו ראשי הפסוקים, ובמגלה שם גרסינן איפכא ושוס שכל אלו הפסוקים ויבינו במקרא אלו פסקי טעמיס, וביאדרש שם רבנן דקיסרין אמרי מיכן למסורת, ובירושלמי שם הביאו וי"א אלו ראשי פסוקים:

[י'] (א) וי"ו הוסיפו, ולא שפסלוהו. כי בכ"מ שכתוב ואלה מוסיף על הראשונים ובכ"מ שכתוב אלה פוסל את הראשונים, ב"ר פי"ב ופ"ל, שמ"ר פ"א ופ"ל, ותנחומא שמות ומשפטים. (ב) א"ר שמואל בר אמי. ב"ר פל"ז, ילקוט רמז ס"א, וכן מובא בתרגום יב"ע בראשית י' ב', ובתרגום דה"א ה' ע"פ נוסחא הראשונה. (ג) אפריקייה. כן הוא על גומר, כבר העירותי שהכוונה על פריגיא, Φρυγια Phrygien (איינע קליינאזיאטישען לאנדשאפט) ועי' תבואות הארץ לד קכ"ו ע"ב. וערך מלים לד קפ"ז. (ד) גרמנייה. הוא על מגוג, וכ"ה בב"ר פל"ז, אולם בירושלמי מגלה פ"א ה"ט, ובבלי יומא י' ע"א הוא על גומר, ובירושלמי ובבלי הגי' גרמומיא, ובתרגום גרמנייא, ולפני הרב בעל הערוך ערך גרמיא היתה הנוסחא גם בת"י גרמומיא במקום שלפנינו גרמניא, וסיים ס"א גרמניא, והביא ג"כ מבית תוגרמה (יחזקאל כ"ז י"ד) תרגם ממדינת גרמופיא, אבל לפנינו הנוסחא ממדינת גרממיא, כי גרמניא וגרממיא הכל אחד, והוא Germania (דייטשלאנד), ולדעת הרב בעל תבואות הארץ בהרי טוירוס Taurus נמצאה בימים ההם עיר גדולה הנקראת Germania ותכונתה היתה למערב נהר פרת, ועליה כוון המדרש והתלמוד והתרגום, ועי' מה שהעירותי במגד ירחים ח"ב לד ל"ד. (ה) ומדי. יש לתקן שצ"ל והמדאי כמו שהוא בתרגומים, ובגמרא יומא שם מדי זה מקדוני, יון כמשמעו, צ"ל להיפך מדי כמשמעו, ויון זו מקדוני, וכ"ה לנכון בע"י שם, וכ"ה גי' הב"ח, ועי' מה שהעירותי בהוספה להמגיד שנה עשירית גליון כ"ג לד קפ"ג והיא Medien ועי' תבה"א שם שעד היום עיר גדולה במדינת מדי הנקראת האמדאן Hammadan ומקובל שהיא שושן הבירה, וראיתי בירושלמי מגלה שם שגם שם הגי' מדי כמשמעו. (ו) ומקדוניא. הוא על יון, וכן הוא בתרגומים, וידוע כי יון היא גריכענלאנד ומלכות מקדוני בתוכה והיא Macedonia בחלק אירופא אצל ים התיכון המבדיל בין אירופא ואפריקא. (ז) ואושינייא ואנטוכיא. הוא על תובל ומשך, ובב"ר ובילקוט הגי' אסיניא ותוניא, ובתרגום דברי הימים ויתנייה ומוסייה, ובת"י בראשית שם ויתנייא ואנסייא, וביב"ע ויתניא ומוסיה, ובירושלמי מגלה שם תובל ויתנייא, משך מוסייא, ראינו פה נוסחאות שונות, ובתחלה נתקן בדברי רבינו שצ"ל ואוסינייא ותונייא (ובטעות נעשית המלה אנטוכיא) כמו שהוא במדרש ב"ר לפנינו, וכבר מלתי אמורה במגד ירחים (ח"א לד מ"ה) שצ"ל גם במדרש להיפך ותוניא אוסניא, בתחלה מלת ותוניא על תובל, ואח"כ אסניא על משך. והנה ותיניה הוי"ו במקום אות בי"ת והראוי ביתיניה והיא Bithinia חלק ארץ באזיא הקטנה אצל ים השחור, בדרום הארץ הזאת דרים יושבי מוסיא Mysia כי אזיה הקטנה כוללת י"ב ארצות, השלישי היא ביתיניא, והרביעי היא מוסיא, לכן ברור שזאת כוונת הירושלמי והמדרש והתרגומים שאמרו על תובל ויתיניא שהיא ביתיניא, ובמקום אנסיא אוסיא אסניא (ולפנינו אושינייא) צ"ל בכלם מוסיא וכוונתם לארץ Musia באזיא הקטנה סמוך לביתיניא Bithinia כמו שהבאתי, וכמו שהוא לנכון בירושלמי מגלה שם ובתרגום ד"ה, וכן בגמרא בבלית יומא י' ע"א משך זו מוסיא, וכן בערוך ערך מסיא הביא מאמר חז"ל מיומא שהבאתי וסיים „וכן תרגם ירושלמי ומשך" הרי תראה שהיה לפניו הנוסחא הנכונה גם בת"י מוסיא, ואח"כ נפל הטעות ונדפס אנסיא, וביב"ע אוסיא, ובמדרש בהיפך האותיות מן הת"י אות סמ"ך לפני אות נו"ן אשר אין להן כוונה כלל, ורבינו טוביהו ז"ל העתיק לשון המדרש ואושינייא בשי"ן, וכפי פירושי והגהתי עולה יפה כוונת התרגום שתרגם על גומר אפריקי ובארתי שהיא פריגיא, וביתיניא ומיסייא ופריגיא, המה חלקים מאזיא הקטנה, וסמוכים זה לזה במצבם. וראיתי בערך מלים ערך אוסניא שכתב וז"ל אוסניא כ"ה בב"ר על תובל והיה נקרא בשם Ausonia רק נגב איטליא אשר היה נקרא אח"כ אגלם איטליא של יון ואח"כ נקרא כל ארץ איטליא אוסוניא ובעבור שהיונים נתיישבו בימים קדמונים רק בנגב איטליא לכן פירשו כן על תובל שהוא בן יפת אשר הוא אבי כל גוי יון, ובירושלמי פ"ק דמגלה על תובל וותניה אולי כמו אוסיניה, ובת"י על תובל ותיניה כ"א ותניה אולי הכוונה Itani עם באספניא וכו' עכ"ל. אולם הסערה רחוקה היא, וכל עין יחזה כי במדרש שהבאתי כתוב על תובל אוסניא ועל ומשך ותיניה, ואיך אפשר לומר שיהיה ויתיניא כמו אוסיניא, רק ברור כמו שכתבתי שבמדרש נפל ט"ס וצ"ל בהיפך ותיניה מוסיא, וכצ"ל לפנינו בדברי רבינו, ועתה עולה הכל יפה שכולם הירושלמי והמדרש והתרגומים לכוונה אחת נתכוונו ועולים בסגנון אחד. (ח) תירס זו

פרס

ויצא מלאך ה׳ ויך במחנה אשור (מב) מאה ושמנים וחמשה אלף (מ״ב יט לה), וכתיב ותחת כבודו יקד כיקוד אש (ישעיה י טז), (מג) מלמד שגופן נשרפו ובגדיהם קיימין, כי הא דרבי יוחנן קרי למאניה מכבדותא, כיוצא בו שלם לבני שם, אלו בני אהרן, דכתיב וישאום בכתנותם (ויקרא י ה), (מד) שלא נשרפו בגדיהן. (מה) שאין הקב״ה מקפח שכר כל בריה אפילו לכמה דורות, (מו) אבל לבני חם תחת שלא כסה חם את ערות אביו (מז) כתיב כן ינהג מלך אשור את שבי מצרים ואת גלות כוש נערים וזקנים ערום ויחף וחשופי שת ערות מצרים (ישעיה כ ד):

כד) **וייקץ** נח מיינו. (מח) פרקו יינו: וידע את אשר עשה לו בנו הקטן. (מט) קטן בדעת וקטן ביחס, שפסל את בניו להיותם עבדים:

כה) **ויאמר** ארור כנען. (נ) אם חם חטא כנען למה נתארר, ר׳ יהודה אומר לפי שנא׳ ויברך אלהים את נח ואת בניו, ואין קללה במקום ברכה, ר׳ נחמיה אמר כנען ראה והגיד להם לפיכך תלה הקללה במקולל: ד״א (נא) כנען רביעי שבבני חם, דכתיב ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען, ולפי שקלקלו לאביו בבן רביעי שמנע ממנו תשמישו של בן רביעי, לפיכך אירדו ברביעי: עבד עבדים. שלא להשתחרר, דכתיב לעולם בהם תעבודו (ויקרא כה מו):

כו) **ויאמר** ברוך ה׳ אלהי שם. (נב) אין השכינה מתייחד אלא בבני שם בתוך ישראל, שנאמר במקהלות ברכו ה׳ אלהים ממקור ישראל (תהלים סח כז):

כז) **יפת** אלהים ליפת. על שם יפת (נג) הרחיב לו הקב״ה, לשון ארמי הוא פותיה הרחיבו. (נד) ואע״פ שכורש שבא מיפת נבנה בית המקדש בגזירתו, אין השכינה שורה אלא באהלי שם. (נה) בר קפרא אמר דבריו של יפת יהיה באהלי שם, (נו) זה תרגום, דכתיב (נו) ויקראו בספר תורת האלהים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא, (נחמי׳ ח ח), ספר תורת זה מקרא, מפורש זה תרגום, ושום שכל אלו פסקי טעמים, ויבינו במקרא (נז) אלו המסורות:

הערות ותקונים

שם קבר בישראל גי העוברים קדמת הים וחוסמת היא את העוברים וקברו שם את גוג ואת כל המונה וקראו גיא המון גוג (יחזקאל ל״ט י״א) ע״כ. וגוג ומגוג מזרע יפת, וכ״ה בב״ר שם ותנחומא נח, וכן מובא ברש״י עה״ת. ואח״כ צ״ל מדרש אחר לבני שם מה פרע בזמן שעלה חיל סנחרב, והוא מתנחומא נח ולשם מה פרע כו׳ כשעלה סנחריב מירושלים וחיילותיו, נשרפו גופן ולא בגדיהם, למה על שהיה מבני בניו של שם בן נח, שנא׳ בני שם עילם ואשור וארפכשד וגו׳, ובתנחומא שם חסר ראיה מהכתוב ויצא מלאך ה׳, גם הסיום שהביא רבינו, וכתוב ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש, ושם בפי׳ עץ יוסף כתב וז״ל ולא בגדיהם דייק מדכתיב, ותחת כבודו יקד יקוד, וכבוד היינו מלבוש כי הא דר״י קרי למאניה מכבדותא, והוא מרש״י שבת קי״ג ע״ב ד״ה ה״ג, והעלים את המקור, ועי׳ ילקוט יחזקאל רמז שע״ע הביא בשם ב״ר פל״ו רב הונא אמר במוקסיהון וכתיב ותחת כבודו יקד יקוד ולא כבודו ממש, וכן בני אהרן וישאום בכתנותם, והסיום הזה „וכתיב כו׳״ ליתא במדרש. (מב) מאה ושמונים. בקרא מאה שמונים. (מג) מלמד שגופן כו׳ כי הא דר״י. שבת קי״ג ע״ב וע״ש ברש״י. (מד) שלא נשרפו בגדיהם. עי׳ בתנחומא שם, ולשם מה פרע כשנכנסו בני אהרן להקריב והלא אם מלפני ה׳ ולא היו בגדיהם שרופים, אלא שרופי הנשמה ולא הגוף על שהיו מבני בניו של שם, ועי׳ שבת שם. (מה) שאין הקב״ה מקפח שכר כל בריה. פסחים קי״ח ע״א. (מו) אבל לבני חם. ב״ר פל״ו, ילקוט שם, ותנחומא נח, ורש״י עה״ת. (מז) כתוב כן ינהג וגו׳ מצרים ואת גלות כוש. והם מבני חם, כמ״ש ובני חם כוש ומצרים. (מח) פרקו יינו. ב״ר וילקוט שם. (מט) קטן בדעת. עי׳ ב״ר וילקוט שם, בנו הקטן בגו הפסול, ועי׳ בבאור בראשית שם. (נ) אם חם חטא כו׳. ב״ר וילקוט שם. (נא) ד״א כנען רביעי כו׳. ב״ר וילקוט שם, ועיין סנהדרין ע׳ ע״ב. (נב) אין השכינה. יומא ע׳ ע״ב, וב״ר וילקוט שם. (נג) הרחיב לו הקב״ה, לשון ארמי הוא פותייה הרחיבו. ר״ל תרגום כי ירחיב (דברים י״ב כ׳) ארי יפתי, ולדעתי זה כוונת ר׳ יודן בב״ר פל״ו מכאן לתרגום מן התורה, היינו כי יפת אלהים ליפת הוא לשון ארמי כמו ירחיב אלהים ליפת, וא״כ נזכר לשון תרגום בתורה, ועיין ב״ר פס״ד ארשב״נ אל יהי לשון סורסי זה קל בעיניך שבתורה כו׳ מצינו שהקב״ה חולק לו כבוד, בתורה יגר סהדותא וכו׳. (נד) ואע״פ שכורש. ב״ר וילקוט שם, ופסיקתא רבתי פל״ה פסקא רני ושמחי בת ציון אות א׳, ויומא י׳ ע״א, ורש״י עה״ת בשם מדרש חכמים. (נה) בר קפרא אמר. ב״ר פל״ו, עי׳ מגלה ט׳ ע״א, וירושלמי מגלה פ״ד ה״א דף ע״ד ע״ד. (נו) זו תרגום. ב״ר וילקוט שם. (נו) ויקראו בספר תורת האלהים. במקרא שלפנינו כתוב בספר בתורת האלהים וגם בירושלמי מגלה פ״ד ה״א וב״ר פל״ו ובבלי מגלה ג׳ ע״א ונדרים ל״ז ע״ב כתוב בספר תורת האלהים. (נז) אלו המסורות.

כשהוא אומר ונינוה היתה עיר גדולה (יונה ג ג), למדנו (כ) שנינוה היא הגדולה:

יג) **ומצרים** ילד את לודים ואת ענמים ואת להבים. (כא) אמר ר' אבא בר כהנא (כב) כל מוניטא של מצרים אינו אלא ביו"ד מ"ם, (כג) שכל ז' שמות הללו סופם כתוב י' מ', לודים שכל מה שילדו הוטבע בים, וכן כולם:

טו) **וכנען** ילד את צידון בכורו. (כד) נפסל בעיני כל האומות חוץ מאביו, דכתיב בכורו, לאביו היה בכור:

כא) **ולשם** ילד גם הוא אבי כל בני עבר אחי יפת הגדול. (כה) למדנו ליפת שהוא גדול מכולם:

[יא] א) **שפה** אחת. (א) משפחה אחת: ד"א שפה אחת. (ב) ששפו פורענות לעולם כאחת כענין שנא' שפות הסיר (יחזקאל כד ג): ודברים אחדים. (ג) שהוציאו דברים אחר יחידו של עולם:

ב) **ויהי** בנסעם מקדם. (ד) דכתיב ויהי מושבם ממשא בואכה ספרה הר הקדם: וימצאו בקעה. ר' יהודה אומר התכנסו כל האומות לידע איזה בקעה מחזקתם, ובסוף מצאו בארץ שנער: וישבו שם. (ו) א"ר יצחק כל מקום שאתה מוצא ישיבה השטן מקפץ:

ג) **ויאמרו** איש אל רעהו. (ז) מי אמר למי, אמר רב ברכיה מצרים אמר לכוש: ונשרפה לשרפה. (ח) פיהן הכשילן. ונשרפה לשרפה ותהי להם הלבנה לאבן. מעצמה היתה האבן נעשית, (ט) כי היו מצליחים לרעתם: והחמר היה להם לחמר. כדכתיב בפרוח רשעים כמו עשב (תהלים צב ח):

ד) **ויאמרו** הבה נבנה לנו עיר ומגדל. מגדל בתוך העיר: וראשו בשמים. כדי שיהיה גבוה ויראו אותו מרחוק להכיר המקום ולהתקבץ לשם, כדכתיב פן נפוץ על פני כל הארץ: ונעשה לנו שם. (י) זו ע"ז, כדכתיב ושם אלהים אחרים

הערות ותקונים

ד' מקומות. ב"ר שם. (כ) הוא ניוה. ב"ר וילקוט שם, יומא י' ע"ב, ורש"י עה"ת. (כא) א"ר אבא בר כהנא. ב"ר פל"ז, וילקוט רמז ס"ב בלי שם האומר. (כב) כל מוניטא. המלה רומית **Moneta** והוראתה מטבע (עיין ביטרעגע ח"ב לד ע"ע) ומזה במדרש ב"ר פל"ט שיצא מוניטון שלו בעולם, וע"ש במדרש שחושב כל ארבעה שיצא להם מוניטון בעולם, בכולם כתיב שם, כמו ואגדלה שמך, ויהי שמעו בכל הארץ, ויצא שם דוד, ושמעו הולך, וכן בכאן הכוונה כל מוניטא של מצרים היינו כל שמותם. (כג) שכל שבע שמות הללו. עי' ב"ר פל"ז כל מוניטא של מצרים אינו אלא בים, ור"ל כל השמות הללו של מצרים אינם אלא באותיות י"ם לבסוף ורש"י דה"א א' י"א הביא וז"ל בב"ר [פל"ז] אראב"כ כל מוניגנא [נ"ל מוניטא] של מצרים אינה אלא בים, אמר ריב"ק בד"ה לודים לודיים כתיב בשני יודי"ן לומר לך לודיים לודי ים, ענמים ענמי ים, להבים להבי ים, נפתוחים נפתוחי ים עכ"ל. והיא גי' יותר נכונה מאשר היא לפנינו במדרש: (כד) נפסל בעיני כל האומות דכתיב בכורו כו'. זה טעם על יתור לשון הכתוב בכורו, שבלי ספק הנחשב ראשון הוא בכור, וע"ז כתב שהכתוב השמיענו שרק בעיני אביו היה בכור וחשוב. אבל בעיני האומות היה נפסל. וראיתי ברד"ק עה"ת שכתב וז"ל מה שאמר את צידון בכורו לא מצאתי בו טעם נכון, למה אמר בכורו, מה שלא זכר כן באחרים, כי ברוב הנזכר ראשון הוא הבכור, אלא א"כ זכר ראשון למעלתו, וצידון שהיה גדול במעלה מאחיו וגם בכור היה ולשתי מעלות שהיו בו אמר בכור, וכן אמר (דה"א כ"ט) בכור ישמעאל נביות, והוא היה ג"כ גדול במעלה מאחיו עכ"ל. והוא ממש להיפך ממ"ש רבינו. (כה) למדנו ליפת שהיה גדול. ב"ר פל"ז, וסנהדרין י"ט ע"ב.

יא (א) משפחה אחת. לא ידעתי לכוון, כי מה לשפה עם משפחה. (ב) ד"א ששפו פורעניות. תנחומא נח שפה אחת שי"ן כתיב ששפו פורעניות לעולם. (ג) שהוציאו דברים אחר יחידו של עולם. נ"ל דברים חדים אחר יחידו של עולם, וכ"ה בב"ר פל"ח שאמרו דברים חדים על ה' אלהינו ה' אחד, דרש אחדים מלשון חדים ומלשון אחד, וברש"י עה"ת הביא ד"א על יחידו של עולם. (ד) דכתיב ויהי מושבם. מבואר יותר ברש"י עה"ת בנסעם מקדם שהיו יושבים שם, כדכתיב למעלה ויהי מושבם וגו' הר הקדם ונסעו משם לתור להם מקום להחזיק את כולם ולא מצאו אלא שנער. (ה) ר' יהודה אומר. ב"ר פל"ח. (ו) א"ר יצחק. ב"ר פל"ח, וילקוט רמז ס"ב בלי שם האומר, ועי' סנהדרין ק"ו ע"א כל מקום שנא' וישב אינו אלא לשון צער, ועי' ספרי עקב פ' מ"ג אין ישיבה האמורה כאן אלא אכילה ושתיה וכו'. (ז) מי אמר למי. ב"ר פל"ח. (ח) פיהן הכשילם. עיין ב"ר עתידין אילן עממיא משתרפה מן גו עלמא עי' מ"כ, ודרש ונשרפה השי"ן בקמץ נהיה נשרפים ואבודים מן העולם. (ט) כי היו מצליחים. ב"ר פל"ח בשם רב הונא. (י) זו ע"ז. תנחומא נח, ב"ר פל"ח, ילקוט רמז ס"ב, ועי' מכילתא משפטים פ"כ ושם האומר הוא

ד) **ודודנים**. (ט) ובדברי הימים (דה"א א ז) כתיב ורודנים, ר' סימון אומר (י) בני דודים של ישראל היו ובאים ורודים בהם:

ט) **על כן יאמר כנמרוד גבור ציד**. (יא) זה עשו, שהיו אומרים עליו כנמרוד גבור ציד, דכתיב ביה איש יודע ציד איש שדה (בראשית כה כז): **הוא היה**. (יב) חמשה נאמרו בהם הוא לרעה, וחמשה לטובה, הוא היה גבור ציד, הוא מתחלתו ועד סופו הוא עשו (בראשית לו מג), הוא דתן (במדבר כו ט), הוא המלך אחז (דה"ב כח כט), הוא אחשורוש (אסתר א א). לטובה, הוא אברהם (דה"א א כז), הוא משה ואהרן (שמות ו כו), דוד הוא הקטן (ש"א יז יד), (יג) הוא חזקיהו המלך (דה"ב לב ל), הוא עזרא עלה מבבל (עזרא ז ו), (יד) הוסיף ר' ברכיה בשם רבנן הוא ה' אלהינו (תהלים קה ז), שהוא טוב על הכל, שמדת רחמיו לעולם ועד:

י) **ותהי ראשית ממלכתו בבל וארך ואכד וכלנה**. ארבעה מלכיות תחתיו: **בארץ שנער**. (טו) שכל מתי מבול ננערו שם, (טז) לפי שהיתה צולה, וכן הוא אומר האומר לצולה חרבי (ישעיה מד כז): (יז) ד"א **ארץ שנער**. שננערת מן המצות לא תרומה ולא מעשרות:

יא) **מן הארץ ההוא יצא אשור**. (יח) מן העצה ההיא יצא אשור, (יט) הניח ד' מקומות ובנה ד' תחתיהם, דכתיב ויבן את נינוה ואת רחובות עיר ואת כלח ואת רסן הוא העיר הגדולה, איני יודע אם רסן היא גדולה אם נינוה,

---

הערות ותקונים

פרס. הוא דעת ר' סימון במדרש ב"ר שם, ורבנן אמרי תורקי, וכ"ה בירושלמי ובתרגומים ת"י יב"ע ובתרגום ד"ה תרקי. וגם בגמרא בבלי שם רבנן אמרי תרקי וכוונתם אל Thracien בארץ אנאטאליען Anatolien. ועי' במה שהעירותי במגד ירחים ח"ב דף נ"ל שהרמבמ"ן בהקדמתו לנתה"ש ואחריו הגאון מהר"ץ חיות באמרי בינה דף י"ח ע"ב הביאו ראיות שתרגום המכונה יב"ע על התורה הוא תרגום מאוחר, ואחת מראיותיהם שתרגם על תירס תרקי שהוא לדעתם טירקיא, ונעלם מהם שהתרגום הלך בזה עפ"י מאמרי חז"ל בירושלמי ומדרש ב"ר ובבלי, וכוונתם על טראציען כמו שכתבתי. (ט) ובד"ה כתיב ורודנים ר' סימון אומר כו'. ב"ר פל"ז ילקוט רמז ס"א, ועי' בהרד"ק בפירושו עה"ת שכתב הדל"ת והרי"ש קרובים במכתב לפיכך טעו הרואים בכתב השם ראשונה, יש קראו בדל"ת, ויש קראו ברי"ש, ומשה רבינו קראו בדל"ת לפי שבאתהו רוח הקודש, ועזרא כתב ברי"ש להודיע כי הם בכתובים אלא שיש קורא בדל"ת ויש ברי"ש, וכן ריפת ודיפת, ויוסף בן גוריון כתב כי הם אשר שכנו על נהר דודנו עכ"ל. ובמדרש ב"ר פל"ז וירושלמי והתרגומים על דודנים הוא דרדניא, ובעל תבואות הארץ דף קל"א נדחק מאד לבארה ע"ש, אולם יפה העיר הרשד"ל במשתדל בראשית שם וכתב לא דודנים שמו ולא רודנים אלא דרדנים, ולהקל על הלשון אמרו לפעמים דודנים ולפעמים רודנים, וארץ דארדניא Dordania ידוע, ובה היתה עיר Troja. (י) בני דודים של ישראל היו. ב"ר פל"ז ומובא ברש"י דה"א א' ז' וז"ל כשישראל חוטאים הם באים ורודים בהם, וכשיד ישראל תקיפה הם אומרים בני דודינו אתם בתחלה היו נראים כאוהבים בשעת הנאתן, ולבסוף רודים בהם עכ"ל. (יא) זה עשו. ב"ר פל"ז, ילקוט רמז ס"א. (יב) חמשה נאמרו בהם הוא לרעה. מגלה י"א ע"א, ב"ר שם, שו"ט מזמור ק"ה, אסתר רבה פ"א, ילקוט רמז ס"ב באיזה שנוים, (יג) הוא חזקיה המלך. כ"ה גם בכ"י פלארענץ, וכן מובא בב"ר וילקוט שם, אולם ליתא בקרא, ורשמתי דה"ב ל"ב ל', וכוונתם על הכתוב והוא יחזקיהו סתם את מוצא מימי גיחון, וכ"ה במדרש שו"ט, ולדעת בעל מנות הלוי הכוונה על הכתוב הוא יחזקיהו אשר הסיר את במותיו (דה"ב ל"ב י"ב) ולדעת בעל יפ"ת והובא בעץ יוסף כוון הדורש על הכתוב שהבאתי והוא יחזקיהו סתם וגו', ואע"פ שלא הודו לו, מ"מ הוא לטובה נתכוון ולכן חשבוהו לטובה. (יד) הוסיף ר' ברכיה בשם רבנן. בב"ר פל"ז הגי' רבי ברכיה בשם רבי חנין, ובילקוט רמז ס"ב מובא בשם רבי ברכיה לבד. (טו) שכל מתי מבול ננערו שם. בב"ר פל"ז שנער זו בבל למה נקרא שמה שנער אמר ר"ל ששם ננערו מתי דור המבול, וכ"ה שבת קי"ג ע"ב, ועי' ירושלמי ברכות פ"ד ה"א שם איתא פלוגתת ר' יוחנן ור"ל. (טז) לפי שהיתה צולה. לדעתי יש לתקן שנ"ל ולמה נקרא שמה מצולה לפי שהיתה צולה, וזה ליתא בב"ר שם רק הוא בפתיחתא איכה רבתי סי' ל"ג בסוף המאמר ר' יהושע דסכנין בש"ר לוי פתח וזכור את בוראך אר"י האומר לצולה חרבי זה בבל, למה נקראה שמה מצולה ששם נצללו מתי מבול, ואח"כ מובא שם למה נקרא שמה שנער כמו שהוא בב"ר פל"ז, ובגמ' שבת שם א"ר יוחנן למה נקרא שמה מצולה שכל מתי מדבר נצטללו לשם. (יז) ד"א ארץ שננערת מן המצות. ב"ר שם ואיכה רבתי שם וילקוט רמז ס"ב. וע"ע בירושלמי ברכות פ"ד ה"א. (יח) מן העצה ההיא יצא אשור. ב"ר פל"ז וילקוט שם, ור"ל מן העצה של הארץ ההיא שלא היה עמהם בעצה כלל. (יט) הניח

ד'

כו) **ואלה** תולדת תרח. (כה) זו הוסיף על תולדות שם שזכר למעלה, תרח תרח שני
פעמים, הודיענו הכתוב (כו) כי עשה תשובה, וכן הוא אומר, ואתה תבא
אל אבותיך בשלום (בראשית טו טו): אברם. אב היה לארם נהרים:
כח) **וימת** הרן על פני תרח אביו. שעד עתה לא מת הבן לפני האב וזה למה מת, על
מעשה אור כשדים (כז) שהי' אברם משבר אלילי תרח, ונתקנאו בו
והשליכוהו לכבשן האש, והרן עמד להבעיר האש וליהטה אותו שלהבת, לכך נא' וימת
הרן על פני תרח אביו: באור כשדים. (כח) שם המקום, כמו באורים כבדו ה' (ישעיה כד טו):
כט) **ויקח** אברם ונחור. אברם עיקר ונחור טפל לו, לכך נאמר שם אשת אברם שרי,
בת הרן אבי מלכה ואבי יסכה. (כט) אמר רב יסכה זו שרה, ולמה נקרא
שמה יסכה, שהכל סכין ביפיה, ד"א שסכה ברוח הקדש, היינו דכתיב כל אשר
תאמר שרה שמע בקולה (בראשית כא יב):
ל) **ותהי** שרי עקרה אין לה ולד. (ל) כל מקום שנאמר אין לה, עתיד להיות לה,
וכן הוא אומר ולחנה אין ילדים (ש"א א ב), והיו לה, וכתיב ציון היא דורש
אין לה (ירמיה ל יז), וכן עתיד להיות לה, דכתיב ובא לציון גואל (ישעיה נט כ): גואל ישראל
וקדושו, יגאלנו ויקבץ נדחינו, למען שמו וצדקתו: סליק פרשת נח

פרשת לך לך

[יב] א) **ויאמר** ה' אל אברם. כתוב הגיד לך אדם מה טוב, ומה ה' דורש ממך,
כי אם עשות משפט ואהבת חסד, והצנע לכת עם אלהיך (מיכה ו ט),
זה אברהם אבינו, שהכיר את בוראו מאליו, והגיד לו הקב"ה ללכת מארצו וממולדתו, דכתיב לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך. (א) א"ר יצחק למה אברהם אבינו דומה, לאחד שהיה מהלך ממקום למקום, וראה בירה דולקת, אמר שמא תאמר שהבירה הזאת בלא מנהיג, הציץ עליו בעל הבירה ואמר אני בעל הבירה, כך עברו (ב) עשרים דור מאדם הראשון ועד אברם, וכמה דורות מהם שקלקלו מעשיהם, דור אנוש, דור המבול, דור הפלגה, ומתוך דור הפלגה יצא אברהם, התחיל מהרהר בלבו ולאמר תאמר שהעולם בלא מנהיג, הציץ עליו הקב"ה ואמר לו אני ראשון ואני אחרון אני אדון העולם, לכך נאמר ויאמר ה' אל אברם: מנח ועד אברהם עשרה דורות, ולא דבר הקב"ה עם כל הדורות ההם, עד שבא אברהם אבינו ואמר לו לך לך. (ג) א"ר ברכיה למה היה אברהם אבינו דומה (ד) לצלוחית של פליימין מוקפת צמיד פתיל ומונחת בקרן זוית, ולא היה ריחה נודף כיון שהיתה מטולטלת היה ריחה נודף, כך אמר לו הקב"ה לאברהם אבינו טלטל עצמך ממקום למקום ושמך מתגדל, לכך נאמר לך לך: (ה) ד"א לך לך, רמז רמז לו שבן מאה

הערות ותקונים

סנהדרין ס"ט ע"ב. (כה) זו הוסיף. עי' הערה כ"א. (כו) כי עשה תשובה וכה"א ואתה תבוא, בב"ר פ"ל ופל"ח ואתה תבוא אל אבותיך בשלום בשרו שיש לאביו חלק בעוה"ב, כי עשה תשובה בימיו. (כז) שהיה אברהם משבר. עיין מעשה אברהם. (בית המדרש ח"ג לד קי"ח) ועי' ב"ר פל"ח, ופדר"א פכ"ו, ושו"ט מזמור קי"ח, ויב"ע בראשית י"א כ"ח ורש"י עה"ת. (כח) שם המקום כמו באורים. הם דברי מנחם, וגם רש"י הביא זה בשמו, וכ"כ הראב"ע. (כט) אמר רב יסכה זו שרה. וכ"ה בכ"י פלארענץ, נ"ל א"ר יצחק. מגלה י"ד ע"א, סנהדרין ס"ט ע"ב ומובא ברש"י עה"ת, ובילקוט רמז ס"ב. (ל) כ"מ שנאמר אין לה. עיין ב"ר פל"ח וילקוט רמז ס"ב א"ר לוי וכו', וכ"ה בפסיקתא פסקא עניה סוערה, והעירותי שם בהערה י"ז כי בכ"מ שנאמר אין לה איננה שלילה תמידית ומוחלטת לעולם, כ"א על זמן המסופר, אולם אם נאמר לא, היא מורה על שלילה תמידית, ובכ"מ שבא בכתוב אין לה הביא המדרש דרשת ר' לוי, כמו בב"ר פל"ח, ובאיכה רבתי על אין לה מנחם ובתל"ע סי' רס"ג כתב כי אין משמש לשלילה בשם ומלת לא בפעל ועי' סי' שנ"ה בהערה א' ובמ"ש סי' קל"ו יתחזקו דברינו:

[יב] (א) א"ר יצחק. ב"ר ריש פל"ט, ילקוט לך רמז ס"ב. (ב) עשרים דור מאדם הראשון. עי' אבות פ"ה מ"ב ומ"ג, ובדברי הרב המאירי בפירושו. (ג) א"ר ברכיה. ב"ר פל"ט ילקוט שם, ובתנחומא לך הוא בש"ר אבין. (ד) לצלוחית של פלייטון. כ"ה בתנחומא שם, ובב"ר שם הגי' לצלוחית של אפופילסימון, ובילקוט לך שם של אפרסמון, ועי' לעיל בהערה. (ה) ד"א לך לך רמז לו כו'. תנחומא לך וילקוט רמז ס"ב.

לא תזכירו (שמות כג יג): פן נפוץ. וכן אמר שלמה (יא) פי אויל מחתה לו (משלי י יד):
מגורת רשע הוא תבואנו (שם שם כד), (יא) הם אמרו. הבה נבנה לנו עיר ומגדל,
והקב"ה הבה נרדה, הם אמרו פן נפוץ, והקב"ה הפיצם, דכתיב ויפץ ה' אותם:
ה) וירד ה' לראות את העיר. (יב) ירידה היתה להם לאותם רשעים, לראות את
העיר ואת המגדל, לרעות (יג) אל"ף ועי"ן משמשין, (יד) א"ר אחא בר אבא
מגדל שלישותו נפל, שלישותו נשקע בארץ, שלישותו קיים, ושמא תאמר אינו
גבוה, עומד אדם על גביו, והדקלים נראו כחגבים: אשר בנו בני האדם. (טו) מה
הוצרך לומר בני האדם, בני דוגמתו של אדה"ר (טז) שלא עמד על מצותו, והם לא
עמדו על מצוותם, דכתיב ויצו ה' אלהים על האדם (בראשית ב יו), ויצו זו ע"ז, וכן הוא
אומר הואיל הלך אחר צו (הושע ה יא):

ו) ויאמר ה' הן עם אחד. מוקבצין יחד: ושפה אחת, לשון אחד: וזה החלם.
זה הביא להם המרד: לעשות. ולא עשו אלא דימו לעשות: ועתה
(יז) פתח להם בתשובה, כמו ועתה מה אלהיך שואל מעמך (דברים י יב): ולא יבצר מהם.
בתמיה, כלומר לא יבצר מהם עבודתם אלא ודאי יבצר מהם, כמו ונקה לא אנקך (ירמיה
ל יא ומו כח), בודאי אנקך, (יח) וכמו בוז לא יבוזו לי (שה"ש ח א), בודאי מבזים לי:

ז) הבה נרדה. (יט) לשון גדולה וממשלה בלשון רבים, הלא תראה שכתוב וירד ה',
אלא הוא לשון גדולה, שאפילו היחיד שהממשלה שלו אומר נעשה נרדה:
אשר לא ישמעו איש שפת רעהו, אשר לא יבינו, כמו (כ) גוי אשר לא תשמע
לשונו (דברים כח מט), לא תשמע מה ידבר, ולא תבין מה ידבר:

י) אלה תולדת שם. (כא) אלה פסל תולדות יפת, לכך נאמר אלה: שם. (כב) שני
פעמים, שיש לו שם בעולם הזה, ובעולם הבא, (כג) כמו נח נח. שם בן
מאת שנה היה אחר שנתים למבול בן מאה שנה (כד) כי יפת קדמו שתי שנים,
וחם קדמו לשם שנה, לכך נאמר שנתים אחר המבול, כי בשנת המבול היה בן
מאה חסר שתי שנים ואחיו הגדול בן מאה:

יא) ויולד בנים ובנות. לא זכר מיתתם, כמו שזכר בדור המבול, כי אלו יישבו
העולם ולא נאבדו, ואף על פי שמתו בזמנם אבל לא כתב בהם מיתה:

הערות ותקונים

הוא ר"ל וע"ש במלת סופרים. (יא) פי אויל מחתה לו. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובקרא ופי אויל מחתה קרובה, ואולי צ"ל ופי כסיל מחתה לו (משלי י"ח ז') וכ"ה בב"ר פל"ח פן נפוץ ארשב"א פי כסיל מחתה לו, ובתנחומא מובא רק הכתוב מגורת רשע היא תבואנו, ורבינו הביא שני הפסוקים, פסוק פי אויל מוסב על הם אמרו הבה נבנה והקב"ה הבה נבנה, ופסוק מגורת רשע מוסב על והם אמרו פן נפוץ והקב"ה הפיצם. (יא) הם אמרו. עי' מכילתא לשירה פ"ב. (יב) ירידה היתה להם. בב"ר פל"ח וילקוט רמז ס"ב, אחת מעשרה ירידות, ועי' פדר"א פי"ב, וע"ע אדר"נ פל"ד וספרי בהעלותך סי' נ"ג. (יג) אל"ף ועי"ן משמשין. כוונתו אל"ף תמורת עי"ן כי הם ממוצא אחד ומתחלפין וכאלו כתיב לרעות בעי"ן, מלשון שבירה ורצוצה כמו תרועם בשבט ברזל (תהלים ב' ט') וכמו רעו עמים וחתו (ישעיה ח' ט'), וז"ש בסמוך שלישותו נפל וכו'. (יד) א"ר אחא בר אבא. בב"ר פל"ח ותנחומא שם, ושם הגי' א"ר חייא בר אבא, ובסנהדרין ק"ט ע"א הוא בשם ר' יוחנן, ובכ"י פלארענץ א"ר חייא לבד. (טו) מה הוצרך לומר. ב"ר פל"ח בשם ר' ברכיה. (טז) שלא עמד על מצותו. עי' ב"ר פל"ח סיים מה אדה"ר כל הטובה שעשיתי עמו אמר האשה אשר נתתה עמדי וגו', כך שנתים מדור המבול עד דור הפלגה ויהי כל העם שפה אחת, ועי' ברש"י עה"ת שכתב אלא בני אדה"ר שכפה את הטובה ואמר האשה וגו', אף אלו כפו בטובה למרוד בני שהשפיעם טובה ומלטם מן המבול. (יז) פתח להם בתשובה. ב"ר פל"ח ושם הגי' פתח להם הקב"ה פתח של תשובה, וכן נשנה בתנחומא נח ומכילתא בשירה פ"ה וע"ע ב"ר פכ"א ובמ"ר פי"ג. (יח) וכמו בוז לא יבוזו לי. במקרא כתוב (שה"ש ח' א') גם לא יבוזו לי, ושם שם ח' כתוב בוז יבוזו לו. (יט) לשון גדולה וממשלה בלשון רבים. בב"ר פל"ח זה אחד מן הדברים ששינו לתלמי המלך, וכתבו הבה ארדה ואבלה. (כ) גוי אשר לא תדע לשונו. וכ"ה בכ"י פלארענץ, צ"ל אשר לא תשמע לשונו, ובסמוך לא תשמע מה ידבר צ"ל לא תדע מה ידבר. (כא) אלה פסל. כי בכ"מ שכתוב אלה פוסל את הראשונים, ב"ר פי"ב ופ"ל ושמ"ר פ"א ופ"ל, ותנחומא שמות ומשפטים. (כב) שני פעמים. עי' ב"ר פל"ח אראב"כ כל מי שנכפל שמו יש לו חלק בעוה"ז ובעוה"ב. (כג) כמו נח נח. עי' ב"ר פ"ל נח נח אראב"כ כל מי שנכפל שמו כו'. (כד) כי יפת קדמו.

בסנהדרין

שלא גילה לאברהם אבינו : (יא) א"ר יוחנן לך לך מארצך , זו (יב) איפרכייה שלך , וממולדתך (יג) זו שכונתך , ומבית אביך זו בית אביך : אל הארץ אשר אראך . (יד) לא גילה לו כדי לחבבו בעיניו וליתן לו שכר על כל פסיעה ופסיעה , כזה הדרך היה הנסיון האחרון . (טו) על אחד ההרים אשר אומר אליך (בראשית כב ב) :

ב) **ואעשך** לגוי גדול . (טז) אלו ישראל שכתוב בהם כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו (דברים ד ז) , ומי גוי גדול (שם שם ח) . (יז) ר' זכריה בריה דר' חייא בר אבא אמר (יח) שלש גדולות וארבע ברכות כתוב כאן , שלש גדולות ואעשך , ואגדלה , ומקללך אאור . וארבע ברכות , ואברכך , והיה ברכה , ואברכה מברכך , ונברכו בך , (יט) כנגד שלשת אבות וארבע אמהות , (כ) אמר ר' ברכיה לפי שהדרך גורמות לשלשה דברים , מיעוט פריה ורביה , ומיעוט ממון , ומיעוט שם , לכך הוצרך לומר ואעשך לגוי גדול תחת פריה ורביה , ואברכך תחת מיעוט ממון . ואגדלך שמך תחת מיעוט השם: (כא) ד"א ואגדלה שמך . (כב) זו מוניטון שלו , מטבע שלו , ובאיזה צד היה , (כג) זקן וזקנה מכאן , ובחור ובתולה מכאן , מטבע של יהושע (כד) שור מכאן וראם מכאן , דכתיב ויהי ה' את יהושע ויהי שמעו בכל הארץ (יהושע ו כז) , מטבע של דוד , מקל ותרמיל מכאן ומגדל מכאן , דכתיב ויצא שם דוד בכל הארצות (דה"א יד יז) , מרדכי , כי גדול מרדכי בבית המלך ושמעו הולך בכל המדינות , (אסתר ט ד) , מה היה המטבע שלו , (כה) שק ואפר מכאן ועטרת זהב מכאן : ד"א והיה ברכה . (כו) זה מגן אברהם שישראל חותמין בשמונה עשרה :

ג) **ואברכה** מברכיך ומקללך אאור ונברכו בך . (כז) הגשמים בזכותך והטללים בזכותך . (כח) כל משפחות האדמה ובזרעך . (כט) יעקב בירך את פרעה שנאמר ויברך יעקב את פרעה (בראשית מז י), וכתיב נחשתי ויברכני ה' בגללך (שם ל כז) , ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף (שם לט ה) , דניאל לנבוכדנאצר גילה הסוד , מרדכי הציל את אחשורוש , (ל) דכתיב ותגד אסתר למלך בשם מרדכי (אסתר ב כב) ,

---

הערות ותקונים

הוא היה גבור ציד . (יא) א"ר יוחנן . ב"ר פל"ט, ילקוט רמז ס"ג . (יב) איפרכייה . המלה יונית ἐπαρχία פי' מחוז (פראווינץ) . (יג) זו שכונתך . ב"ר וילקוט שם . (יד) לא גילה לו . שם ורש"י עה"ת . (טו) על אחד ההרים . מובא בב"ר שם , ור"ל לא גלה לו כדי להרבות שכר על כל דבור ודבור . (טז) אלו ישראל כו'. ב"ר פל"ט , ילקוט רמז ס"ד . (יז) ר' זכריה בריה דר' חייא בר אבא . בב"ר הגי' ר' לוי בר חייתא ור' אבא בריה דרבי חייא בר אבא , ובילקוט שם חסר שם האומר , ובכ"י פלארענץ ר' חייא בר אבא לבד . (יח) שלש גדולות ואעשך כו' . זה ליתא בב"ר , והמ"כ הביאו בשם מדרש במ"ר פי"א . (יט) כנגד שלשה אבות כו' . ב"ר וילקוט שם . (כ) א"ר ברכיה . וכן בכ"י פלארענץ , ובב"ר פל"ט הוא בשם ר' חייא , ובילקוט רמז ס"ד בלי שם האומר , וכן מובא ברש"י עה"ת . (כא) ד"א ואגדלה שמך . ב"ר וילקוט שם . (כב) זו מוניטון שלו מטבע שלו. המלות „מטבע שלו" הן הוספת המחבר לפרש מוניטון, ובכ"י פלארענץ חסרים המלות „זו מוניטון שלו", ועי' לעיל קאפי' י' בהערה כ"ב וזו כוונת התנחומא מובא ברש"י עה"ת שאודיע טבעך בעולם , הכוונה מטבע שלך , ואין צורך לגרוס ברש"י טיבך . (כג) זקן וזקנה מכאן . ב"ר פל"ט וילקוט רמז ס"ד , ועי' ב"ק צ"ז ע"ב איזה מטבע של אברהם אבינו , וע"ש בתוס' ד"ה מטבע והביאו שם לדברי המדרש מב"ר , וע"ש ברש"י שכתב זקן וזקנה היינו אברהם ושרה , בחור ובתולה יצחק ורבקה . (כד) שור מכאן וראם מכאן . כתב היפ"ת עפ"י מ"ש בספרי שור כחו קשה , אבל אין קרניו נאות , ראם קרניו נאות אבל אין כחו קשה , וניתן לו ליהושע כחו של שור וקרנים של ראם , ובמדרש ב"ר שם סיים , ע"ש בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו , ויהושע בא מאפרים . (כה) שק ואפר מכאן . כ"ה בב"ר שם , ומובא בילקוט שם , אולם באסתר רבה הגי' מרדכי מכאן ואסתר מכאן . (כו) זה מגן אברהם . עי' ב"ר פל"ט , וילקוט רמז ס"ל בשם ר' יודן ועי' פסחים קי"ז ע"ב . (כז) הגשמים בזכותך . ב"ר פל"ט , וילקוט רמז ס"ה . (כח) כל משפחות האדמה ובזרעך . וכ"ה בכ"י פלארענץ , הדרש מוסב על ובזרעך , וכמו שסיים הוי אומר ובזרעך , אולם בקרא לא כתיב כלל מלת ובזרעך , וראיתי שגם בב"ר פל"ט מובא כן אמר הקב"ה לאברהם אבינו ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך , ובעל מה"ק נדחק שצ"ל והתברכו בזרעך כל גויי הארץ, אולם על הפסוק שלפנינו כוון הדורש. וי"ל עוד כיון דמצינו ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך ביעקב (בראשית כ"ח י"ד) ובבא הדרש כל מה שנאמר לאברהם נאמר בישראל לקמן פסוק ע"ז והוא בב"ר פמ"ע לכן מביא את הכתוב הזה מיעקב על אברהם . (כט) יעקב ברך את פרעה. ב"ר פל"ט . (ל) דכתיב ותגד אסתר .

בקרא

שנה יוליד בן, מנין לך לך, בגימטריא מאה: (ה) ד"א לך לך. מה כתיב למעלה מן הענין, וימת תרח בחרן, (ו) בוא וראה שכשנולד אברהם היה תרח בן שבעים שנה, שנאמר ויחי תרח שבעים שנה ויולד את אברם (בראשית יא כו), וכתיב ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן, עתה צרוף שבעים ושבעים וחמש, הרי מאה וארבעים וחמש לתרח, וידענו כי תרח חי חמש שנים ומאתים שנה, נשארו לחיי תרח בצאת אברהם מחרן ששים וחמש שנה, והיאך כתב וימת תרח בחרן ויאמר ה' אל אברם לך לך, והלא היה ראוי אחר מיתת תרח אם מת בחרן שהיה אברם בן מאה ושלשים וחמש שנים, אם יצא אחר מיתת אביו (ז) אלא בתחלה אתה דורש שהרשעים נקראים מתים בחייהן, לפי שהיה אברהם אבינו מתפחד ואומר איך אצא ויהיו מחללים בי שם שמים, ואומרים הניח את אביו והלך לו לעת זקנתו, א"ל הקב"ה לך לך, אני פוטרך מכיבוד אב ואם. (ח) ר' יהודה אומר לך לך שני פעמים, אחד מארם נהרים ואחד מארם נחור: (ט) תניא בסדר עולם מאדם ועד המבול אלף תרנ"ו, אלף ונ"ו עד נח, ות"ר עד המבול, מתושלח הוציא שנותיו עד המבול, אברהם אבינו היה בפלגה בן מ"ח שנה, פירוש משנולד פלג עד שנולד אברהם אבינו קצ"א וכל חיי פלג מאתים וארבעים חסר אחת צא מהם קצ"א לאברהם נשארו לפלג משנותיו מ"ח, ובסוף שנותיו נפלגה הארץ, שנא' כי בימיו נפלגה הארץ (בראשית י כה) כי בימיו, סוף ימיו, ואז היה אברהם בן מ"ח. מן הארץ ההיא יצא אשור (שם שם יא), מתרגמינן (י) מן עצה ההיא נפיק אשוראה, זה אברהם אבינו, אברהם היה בשעה שאמר לו הקב"ה לך לך בן שבעים שנה, שנא' ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה (שמות יב מא), מן יצחק עד שיצאו ישראל ממצרים ארבע מאות, משנדבר עמו עד יצחק שלשים, הרי הכל שלשים וארבע מאות שנה, אברהם יצא מחרן בן שבעים שנה, וחזר לחרן ועשה שם חמש שנים ויצא, לכך נאמר ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן, ואביו תרח היה בחיים עד שלשים וחמש שנים ליצחק, כדכתיב ויחי תרח שבעים שנה ויולד את אברם (בראשית יא כו), ומאה עד יצחק, נותרו לימי תרח שלשים וחמש שנה שראה את יצחק, ולא מת תרח קודם יציאת אברם מחרן, אלא מוקדם ומאוחר הוא, או תדרוש בו כמה ענינים, האחד כי הרשע קרוי בחייו מת. ועוד לפי שנפרד ממנו אברהם כאלו מת, ולכך כתוב וימת תרח, והעיקר כי מוקדם ומאוחר הוא, וזה שאמר הכתוב לך לך מארצך, בעוד תרח באור כשדים היה הדבור אל אברהם לך לך, ואעפ"כ תרח יצא עמו ומת בחרן אחר זמן, ואברהם יצא מחרן והיה בן שבעים שנה, וכרת עמו ברית בין הבתרים, ועוד חזר לחרן וכשהיה בן שבעים וחמש שנה יצא אברהם מחרן לגמרי, הוא השנה שבא אל ארץ ישראל, כשהיה מלחמות ארבעה מלכים את החמשה: מארצך וממולדתך. זה משפחת אביו: ומבית אביך. זה בית אביו ממש: אל הארץ אשר אראך. נסיון בתוך נסיון, כי לא הודיע אנה ילך, אלא לנסותו נסיון בתוך נסיון, סימן לבניו שלא יגלה להם קץ גלותם. כשם

הערות ותקונים

ס"ג בשם התנחומא. (ה) ד"א לך מה כתיב למעלה מן הענין. ב"ר פל"ט, ילקוט לך רמז ס"ב. (ו) בוא וראה כשנולד אברהם כו'. הם דברי המחבר שמפרש והולך כוונת המדרש, כי בב"ר שם נאמר רק אמר ר' יצחק אם לענין החשבון ועד עכשיו מתבקש לו עוד ששים וחמש שנים, ואח"כ סיים במדרש שם אלא בתחלה אתה דורש כו' כמו שהביא המחבר, וגם בפי' המיוחס לרש"י מפרש דברי המדרש ע"ש, אולם א' המגיהים הוסיף בתוך דברי רש"י „ונראה בעיני לפרש דבר זה שנית לפי שמפורש בערבוביא" ואח"כ כתב זה המוסיף וז"ל אם לענין החשבון צריך מתבקש לו לתרח ס"ה שנה שהרי כשנולד אברהם היה תרח בן שבעים שנה ותניא בסד"ע אברהם בן ע' שנה היה כשנדבר עמו בין הבתרים וחזר לחרן ועשה שם עוד ה' שנים נמצא כשיצא מיציאה הראשונה לא היה תרח אלא ק"מ שנה ועד עכשיו מתבקש לו לתרח ס"ה שהרי חיה תרח ר"ה שנים, שמ"ש ואברהם בן ע"ה שנה בצאתו מחרן זה היה ביציאה שניה עכ"ל. ומובא כן ביפ"ת, ואולי המגיהים הוסיפו כן ברש"י כמו שמצאו ביפ"ת. (ז) אלא בתחלה אתה דורש. ב"ר פל"ט ילקוט לך רמז ס"ב, ועי' ברכות י"ח ע"ב. (ח) ר' יהודה אומר. ב"ר שם וילקוט שם. (ט) תניא בסדר עולם. הוא בסדר עולם זוטא. (י) מן עצה ההיא נפיק אשוראה. לפנינו בת"א מן ארעא ההיא נפק אתוראה, עי' בהמבאר בפ'

הוא

אבינו, שנא' ואנכי עפר ואפר (בראשית יח כז), אמר כלום בנה לך אברהם אבינו מזבח בעי, אלא שלא יפלו בניו בעי: ויקרא בשם ה'. (מח) התחיל לגייר גרים, ולהקריאם שם ה', לייחד שם שמים בפיהם:

ט) **ויסע** אברם הלוך ונסוע הנגבה. (מט) כי היה מכוין והולך כנגד בית המקדש׳ (נ) ומנין שבית המקדש נקרא נגב, (נא) שנא' הטף אל דרום והנבא אל מקדשי (יחזקאל כא ב), הוא נגב הוא דרום, שנאמר שובה ה' את שבותינו כאפיקים בנגב (תהלים קכו ד):

י) **ויהי** רעב בארץ. (נב) זה שאמר דוד טרף נתן ליראיו (תהלים קיא ה), טירוף נתן ליראיו בעוה"ז, אבל לעתיד לבא יזכור לעולם בריתו, אע"פ שכתוב ואברכך ואגדלה (את) שמך, הביא רעב לעולם לנסותו, (נג) וזה אחד מעשרה מיני רעב שבאו לעולם, ואעפ"כ לא הקפיד, ולא הרהר אחר מדותיו של הקב"ה: וירד אברם מצרימה לגור שם. (נג) מלמד שלא ירד להשתקע, אלא לגור שם. כי כבד הרעב בארץ:

יא) **ויהי** כאשר הקריב לבוא מצרימה. (נד) כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה הטיל לה ה"א בסופה: ויאמר אל שרי אשתו הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את. (נה) וכי כל השנים היתה עמו ועכשו הוא אמר לה כי אשה יפת מראה את, אלא שעל ידי הדרך אדם מתבזה, (נו) שכל זמן שהיתה יושבת, היתה מכוסה בצעיף, אחר שיצתה בדרך היתה מגולה, לכך נאמר הנה נא ידעתי. (נז) ר' עזרי' בשם ר' יהודה ב"ר סימון אמר הלכנו בארם נהרים, ובארם נחור, ולא מצינו אשה יפה כמותך, אע"פ שהיו יפין לא נמצא כמותך, ועכשיו שאנו נכנסין למקום כיאורים ושחורים לא כל שכן, לכך נאמר הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את:

יב) **והיה** כי יראו אותך המצרים. (נח) לפי שהיו המצרים שטופי זמה.

יג) **אמרי** נא אחותי את למען ייטב לי בעבורך. (נט) ר' פנחס בש"ר אבהו אמר שני בני אדם היו עיקר, ועשו עצמן טפלין, אברהם וברק, אברהם הא כדאמרן. וברק, ויאמר אליה ברק אם תלכי עמי והלכתי, ואם לא תלכי עמי לא אלך (שופטים ד ח):

יד) **ויהי** כבוא אברם מצרימה. (ס) ושרה היכן היתה, נתנה בתבה ונעל בפניה, ולבסוף ויראו המצריים את האשה כי יפה היא מאד, כי לא היה בו כח להסתירה מהם: כי יפה הוא מאד. (סא) מלמד שהבריקה לפניהם כשמש. (סב) ר' עזריה ור' יונתן ב"ר חגי בשם ר' יצחק אמר, איקונין של חוה היתה נמסרת לראשי דורות:

טו) **ויראו** אותה שרי פרעה ויהללו אותה אל פרעה. (סג) מתעלה היתה והולכת: ותקח האשה בית פרעה. (סד) אמרו אין זו ראוי', אלא לפלטין:

הערות ותקונים

(מח) התחיל לגייר. ב"ר שם. ובכ"י פלארענץ הגי' ויקרא בשם ה' אין קריאה אלא תפלה וכה"א ויקראו אל האלהים בחזקה (יונה ג' ח) ד"א התחיל לגייר גרים כו'. (מט) כי היה מכוון. ב"ר סוף פל"ט, וילקוט סוף רמז ס"ז. ובכ"י פלארענץ כי היה מטייל והולך. (נ) ומנין שבית המקדש. היא הוספת המחבר, ועי' רש"י עה"ת שכתב כל מסעיו הנגבה ללכת לדרומה של א"י והיא לצד ירושלים שהיא בחלקו של יהודה שנטלו בדרומה של ארץ ישראל להר המוריה שהיא נחלתו עכ"ל. (נא) שנאמר הטף אל דרום והנבא אל מקדשי. וכן בכ"י פלארענץ, בקרא והנבא אל יער השדה נגב, או צ"ל והטף אל מקדשים (יחזקאל שם ז') ור"ל כי והטף אל מקדשים הוא הנמשל של יער שדה נגב שאמר מקודם, ומזה ראיה שבית המקדש נקרא נגב. (נב) זה שאמר דוד. ב"ר פ"מ, ילקוט רמז ס"ז, ודורש טרף לשון טירוף שפירושו נלמוד למחסור. (נג) וזה אחד מעשרה מיני רעב. ב"ר פ"מ ופכ"ה עשרה רעבון באו לעולם. (נג) מלמד שלא ירד להשתקע כו'. עיין ספרי כי תבוא סי' ש"א. (נד) כל תיבה. יבמות י"ג ע"ב. (נה) וכי כל השנים. כן הוספתי עפ"י כ"י פלארענץ וכ"ה בב"ר פ"מ ילקוט רמז ס"ז, ועי' רש"י עה"ת. (נו) שכל זמן כו'. זה ליתא במדרש ב"ר ועי' ב"ב ט"ז ע"א אברהם אפי' בדידיה לא אסתכל כו'. (נז) ר' עזריה בשם ר' יהודה ב"ר סימון. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובב"ר פ"מ ר' זעירא בשם ר' סימון, ובילקוט שם בלי שם האומר. (נח) לפי שהיו המצריים שטופי זמה. תנחומא לך. (נט) ר' פנחס בש"ר אבהו. ב"ר פ"מ, ושם הגי' בש"ר אבין, ובכ"י פלארענץ בשם ר' ראובן, ובילקוט רמז ס"ז בלי שם האומר. (ס) ושרה היכן היתה. ב"ר פ"מ, ועי' תנחומא לך, ורש"י עה"ת. (סא) מלמד שהבריקה לפניהם כשמש. תנחומא לך, כיון שדחקו עליו פתח את התבה וראו אותה כחמה זורחת. (סב) ר' עזריה. ב"ר פ"מ, ילקוט רמז ס"ז. (סג) מתעלה היתה והולכת. בב"ר פ"מ וילקוט שם ר' יוחנן אמר מתעלה והולכת וכו' ועי' ביפ"ת. (סד) אמרו אין זו ראויה אלא לפלטין. וכן הביא רש"י עה"ת הגלוה ביניהם

לומר

הוי וזרעך: (לא) ועד היום הזה ישראל אין להם שדות וכרמים, והם מתפללים בכל יום, ותן טל ומטר לברכה על פני האדמה, הוי אומר ובזרעך:

ד) **וילך** אברם כאשר דבר אליו ה'. לא עיכב ולא דיקדק לשאול אנה ואנה אלך, ואיפה אלך, אלא כאשר דבר אליו ה'. דבור לשון גזרה כאשר גזר עליו, וכן הוא אומר ולא מרו את דברו (תהלים קה כח): וילך אתו לוט. (לב) לוט טפל לו: ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן. (לג) זה היה בפעם שניה:

ה) **ויקח** אברם את שרי אשתו ואת לוט בן אחיו ואת כל רכושם אשר רכשו ואת הנפש אשר עשו בחרן. (לד) אלו הגרים. (לה) א"ר חוניא אברהם גייר אנשים ושרה גיירה נשים, והביאום תחת כנפי השכינה, לכך נאמר אשר עשו, כאילו הם בראם: ויצאו ללכת ארצה כנען. (לו) כל מלה שצריכה למ"ד בתחילתה, הטיל לה ה"א בסופה:

ו) **והכנעני** אז בארץ. מה ת"ל, אלא שאע"פ שהיה הכנעני בארץ לא הנזק מהם: ד"א שאע"פ שהיה הכנעני בארץ, לא למד ממעשיהם:

ז) **וירא** ה' אל אברם. (לז) נתבקש לו זכות בארץ: לזרעך אתן את הארץ הזאת. (לח) א"ר לוי בשעה שהיה אברהם אבינו מהלך בארם נהרים, ובארם נחור, ראה אותם אוכלים ושותים, אמר הלואי לא יהא חלקי בארץ הזאת, כיון שהגיע (לט) לסולמה של צור, ראה אותם עסוקים בניכוש ובעידור, אמר הלואי יהא חלקי בארץ הזאת, אמר לו הקב"ה לזרעך אתן את הארץ הזאת: ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו. זה שיכן בזכות הארץ:

ח) **ויעתק** משם ההרה מקדם לבית אל ויט אהלה. (מ) אהלה כתיב, מלמד שהקדים אהל שרה לאהלו: בית אל מים והעי מקדם. (מא) א"ר אלעזר אילמלא הקדים אברהם תפלתו בין בית אל ובין העי, לא נשתייר משונאיהן של ישראל שריד ופליט, (מב) דכתיב ויכו מהם אנשי עי (יהושע ז ה), אלא שזכות אברהם עמדה להם היינו דכתיב היערוך שועך לא בצר וכל מאמצי כח (איוב לו יט): ויעתק משם ההרה מקדם לבית אל. (מג) א"ר אלעזר לשעבר היתה נקראת בית אל, ועכשיו בית און: ויט אהלה. (מד) א"ר חנינא אהלה כתיב, משנטה אהל שרה אחר כך נטה אהלו: ויבן שם מזבח. (מה) א"ר אלעזר שלשה מזבחות בנה, אחד לבשורת ארץ ישראל, (מו) וא' לקניינה, ואחד שלא יפלו בניו בעי, הדא הוא דכתיב ויקרע יהושע שמלותיו ויפול על פניו ארצה לפני ארון ה' עד הערב הוא וזקני ישראל ויעלו עפר על ראשם (יהושע ז ו), מאי ויעלו עפר על ראשם, (מז) א"ר אלעזר בן שמוע התחילו מזכירין זכותו של אברהם

הערות ותקונים

בקרא כתיב ותאמר אסתר. (לא) ועד היום הזה. הם לדברי המחבר מלפניה. כי באמת ברכה האמונה זו לארך ימים גם בין העמים כמבואר בארוכה בספר צרור המור פ' בחוקותי על הפסוק ונתתי גשמיכם בעתם ומובא גם ביד אבי שלום פ' אמור כי בגלל תפלת ישראל על הגשמים קבלו אותם בארצם. (לב) לוט טפל לו. ב"ר פל"ט, ילקוט רמז ס"ו. (לג) זה היה בפעם שניה. עי' לעיל הערה ו' מה שהבאתי בשם רש"י ועי' בס"ע מובא בילקוט רמז ס"ו. (לד) אלו הגרים. ב"ר פל"ט, ילקוט רמז ס"ו, ועי' ספרי ואתחנן פי' ל"ב ומדרש חזית פ' לריח שמניך. (לה) א"ר חוניא. בב"ר שם וילקוט שם הגי' א"ר הונא. (לו) כל מלה שצריכה למ"ד. יבמות י"ג ע"ב. ובהרבה מקומות בירושלמי ומדרשים. (לז) נתבקש לו זכות בארץ. ב"ר פל"ט, וילקוט שם. (לח) א"ר לוי. ב"ר פל"ט במאמר שלפניו בפסוק ויאמר ה' אל אברם לך לך. (לט) לסולמה של צור. המ"כ הביא בשם רש"י צור היתה יושבת על הר גבוה והיו עולין לה במעלות לפיכך קורין אותה סולם, ועיין תבה"א דף ק"ד ע"ב שכתב וז"ל לדרום צור נמצאים סלעים גדולים נכנסים בים ונראים למרחקים ועליהם דרך מעבר מצער שבו עולים כמו בסולם, והוא סולמא דצור הנזכר (ערובין פ' ע"א ביצה כ"ה ע"ב) עכ"ל. (מ) אהלה כתיב. ב"ר פל"ט, ילקוט רמז ס"ז, ומובא ברש"י עה"ת, ועיין ביפ"ת, וכפי מה שהובא במדרש ויט אהלו אהלה כתיב משמע שהקרי היא אהלו והכתיב אהלה. (מא) א"ר אלעזר. סנהדרין מ"ד ע"ב. (מב) דכתיב ויכו מהם אנשי עי. זה ליתא בגמרא שם. ובקרא כתוב אנשי העי בה"א. ובכ"י פלארענץ אנשים אנשי העי. (מג) א"ר אלעזר ב"ר פל"ט ילקוט רמז ס"ז. עי' ירושלמי ע"ז פ"ג ה"ח מכילתא משפטים פ"כ וע"ש במדות סופרים אות ב' ואות ג'. (מד) א"ר חנינא אהלה כתיב. כבר הביא למעלה בראש הכתוב, ובמדרש אינו מובא בשם ר' חנינא. ובכ"י פלארענץ ליתא. (מה) א"ר אלעזר ג' מזבחות. ב"ר פל"ט וילקוט רמז ס"ז. (מו) ואחד לקניינה. פי' לזכות שיהיה לו קנין בארץ והוא אותו שבנה באלוני ממרא שבחברון כשאמר לו קום התהלך בארץ. וכן פי' היפ"ת. (מז) א"ר אלעזר בן שמוע. ב"ר פל"ט, וילקוט שם.

התחיל

(יחזקאל כה ו), וצפניה הנביא אמר לכן חי אני נאום ה' צבאות אלהי ישראל כי מואב כסדום תהיה ובני עמון כעמורה (צפניה ב ט): היה צאן ובקר ואהלים. (ח) ר' טובי' ב"ר יצחק אמר שני אוהלים, רות המואביה, ונעמה העמונית:

ו) **ולא** נשא אותם הארץ לשבת יחדו. זה שאמר הכתוב כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים (תהלים קכה ג):

ז) **ויהי** ריב בין רועי מקנה אברם ובין רועי מקנה לוט. (ט) ר' ברכיה בש"ר יהודה ב"ר סימון אומר בהמתו של אברהם אבינו היתה יוצאת (י) זמומה מפני הגזל, ושל לוט לא היתה יוצאת זמומה, היו אומרים רועי אברם וכי הותר הגזל, אמרו רועי לוט אברם פרדה עקרה הוא ואינו מוליד, למחר הוא מת ולוט בן אחיו יורשו, והן אוכלין משלו, אמר הקב"ה אני אמרתי לאברהם לזרעך אתן את הארץ הזאת, אימתי כשיעקרו שבעת עממין מתוכה, (יא) לכך נאמר והכנעני והפרזי אז יושב בארץ: ד"א והכנעני והפרזי אז יושב בארץ. שהיו אז יושבים שלוים ושקטים, בלא שום סכסוך עליהם ואפ"ה לא יכלו להזיק לאברהם אבינו, לכך נאמר והכנעני אז בארץ:

ח) **ויאמר** אברם אל לוט. (יב) ר' עזרי' בשם ר' יהודה ב"ר סימון אומר כשם שהיו ריב בין רועי לוט לרועי אברם, כך היה ריב בין אברם ללוט: כי אנשים אחים אנחנו. מלמד שהיה קלסתר פניו דומה לו:

ט) **הלא** כל הארץ לפניך הפרד נא מעלי. (יג) מה פרדה זו אינה קולטת זרע, כך אותו האיש לא יתערב בזרעו של אברהם: אם השמאל ואימנה ואם הימין ואשמאילה. (יד) לא אמר ואשמאלה, אלא ואשמאילה, מן כל אתר אנא משמאול לההוא גברא, כלומר אשמאילה אותך שתהא אתה לצד שמאלי, (טו) כאדם שאומר לחבירו אם אתה שעורים ואני חטים, ואם אני חטים אתה שעורים, בין כך ובין כך אני חטים, כך אמר לו אברהם אבינו ללוט אם תשמאל ואימנה אני, שאהא בדרום שהוא בנגב ארץ ישראל, ואם הימין ואשמאילה אותך בצפון, וכן היה בבית אל היו עומדים באותו הזמן:

י) **וישא** לוט את עיניו וירא את כל ככר הירדן. (טז) א"ר יוסי ב"ר חנינא כל הפסוק הזה לשון ערוה הוא, וישא לוט את עיניו היאך מה דאת אמר ותשא אשת אדוניו את עיניה אל יוסף (בראשית לט ז), (יז) וכמו וירא אותה שכם בן חמור (שם לד ב), את כל ככר הירדן, כדכתיב כי בעד אשה זונה עד ככר לחם (משלי ו כו), כי כלה משקה, (יח) דכתיב נותני לחמי ומימי צמרי ופשתי שמני ושקויי (הושע ב ז): לפני שחת ה'. כמה דאת אמר ושחת ארצה (בראשית לח ט): (יט) כגן ה'. לאילנות: כארץ מצרים. לזרעים:

יא) **ויבחר** לו לוט את כל ככר הירדן. (יט) מכאן אמרו כל הפורש מן הצדיק

הערות ותקונים

רמז ע' שחושב גם ישעיה וירמיה. (ח) ר' טובי' בר יצחק. ב"ר וילקוט שם. ועיין יבמות ס"ג ע"א וברש"י שם רות המואבית ונעמה העמונית יצאו מהם מלכים ונביאים נעמה אמו של רחבעם ויצאה ממנה חזקיה ואסא ויהושפט דהוו צדיקים גמורים וישעיה נביא עכ"ל. (ט) ר' ברכי'. ב"ר פמ"א, ילקוט רמז ע', ועיין פסיקתא רבתי פסקא ג' אות ג'. (י) זמומה. זמם היה נותן בפיהם כדי שלא ירעו בשדות אחרים. (יא) לכך נאמר והכנעני והפרזי אז יושב בארץ. עיין פסיקתא רבתי פסקא ג' אות ג' א"ר יהודה ב"ר סימון קרא סופו של פסוק והכנעני וגו' מה הדבר הזה כו' ע"ש. (יב) ר' עזרי'. ב"ר שם ופסיקתא רבתי שם, וילקוט רמז ע'. (יב) מלמד. ב"ר שם וילקוט שם. (יג) מה פרדה זו. ב"ר שם וילקוט שם, ופסיקתא רבתי פ"ג, ושם הוא בשם ר' חלבו. הבדל נא אין כתיב כאן אלא הפרד. (יד) לא אמר ואשמאלה. ב"ר שם, ועיין במ"כ. (טו) כאדם שאומר לחבירו. ב"ר שם א"ר יוחנן לשני אדם. (טז) א"ר יוסי. ב"ר פמ"א, ובנזיר כ"ג ע"א בשם ר' יוחנן, ובילקוט רמז ע' מובא ג"כ בשם ר' יוחנן ולא נרשם בצדו שהוא מגמרא נזיר. ובכ"י פלארענץ חסרים המלות „בר חנינא". (יז) וכמו וירא אותה שכם. הוא ראיה על מלת וירא, והוא מגמרא נזיר שם, ובכ"י פלארענץ ראיתי שנאמר לנכון וירא כמו וירא אותה שכם. (יח) דכתיב נותני לחמי. כ"ה בגמרא שם, אבל בב"ר שם מובא הכתוב והשקה את האשה, ובילקוט רמז ע' הביא ב' הנוסחאות ביחד מגמרא ומדרש, וז"ל כי כלה משקה המד"א נותני לחמי וגו', ד"א כי כלה משקה, כד"א והשקה את האשה. (יט) כגן ה' כו'. ב"ר שם, וילקוט שם, ורש"י עה"ת. (יט) מכאן אמרו כל

הפורש

טז) ולאברם היטיב בעבורה. (סה) כדרך שנא׳ באברהם נאמר בישראל, באברהם כתיב ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה, (סו) ובישראל כתיב כי כבד הרעב בארץ וירדו אבותינו מצרימה (במדבר כ טו), באברהם כתיב ואברם כבד מאד במקנה בכסף זהב, ובישראל כתיב ויוציאם בכסף ובזהב ואין בשבטיו כושל (תהלים קה לז):

יז) וינגע ה׳ את פרעה. (סז) כל מי שהוא בא להזדווג לישראל להצירם סוף שהוא נוטל את שלו מתחת ידם: נגעים גדולים. (סח) זו מכת ראתן, (סט) מיני צרעת הוא: ואת ביתו. (ע) א״ר אחא אפי׳ קורות ביתו לקו: על דבר שרי אשת אברם. (עא) א״ר לוי כל אותו הלילה היה המלאך עומד ומכה אותו ואומר לו על דבר שרי אשת אברם:

יח) ויקרא פרעה לאברם ויאמר מה זאת עשית לי. אמר לו לא עשית עמי כתורה: למה לא הגדת לי כי אשתך היא. אתה לא הגדת אבל הנגעים הגידו:

יט) למה אמרת אחותי היא. רצה לזכות את עצמו: ועתה הנה אשתך קח ולך. רמז רמז לו שעתידין מצרים לומר לישראל קמו צאו מתוך עמי (שמות יב לא):

כ) ויצו עליו פרעה אנשים וישלחו אותו. כנגד ותחזק מצרים על העם [למהר] לשלחם מן הארץ (שם שם לג):

[יג] א) ויעל אברם ממצרים. כדרך שהיו ישראל עתידין לעלות, דכתיב ואומר אעלה אתכם מעני מצרים (שם ג יז):

ב) ואברם כבד מאד במקנה בכסף ובזהב. (א) ובישראל כתיב ויוציאם בכסף ובזהב (תהלים קה לז):

ג) וילך למסעיו. רבי אומר (ב) במסעות שהלך בם חזר, (ג) א״ר אלעזר ב״ר מנחם הלך לפרוע הקפותיו:

ד) אל מקום המזבח אשר עשה שם בראשונה. (ד) מכאן אמרו רבותינו ז״ל אל ישנה אדם בית אשפיזכנו, מפני אכסניא פוגם ונפגם, (ה) פירוש פוגם, אומרים בני אדם אילולא לא מצא דבר שלא כהוגן בבית אכסניותו, לא היה משנה אכסניותו. ונפגם אומרים בני אדם אילו לא מצא בו בעל הבית דופי לא היה מניחו לצאת מביתו: ויקרא שם אברם בשם ה׳. (ה) זו תפלה:

ה) וגם ללוט ההולך את אברם. לא דיין לצדיקים שזוכין לעצמן, אלא שמזכין גם לאחרים הנדבקין עמהם, (ו) ותחת שהיה ללוט עזר מן אברהם, עמדו בניו לשלם רעות לישראל, דכתיב וישלח מלאכים אל בלעם בן בעור (במדבר כב ה), וכן הנביא אומר לישראל עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב (מיכה ו ה), לפיכך (ז) הנביאים חתמו גזר דינם, יחזקאל אמר לבני קדם על בני עמון ונתתיה למורשה

הערות ותקונים

לומר הגונה זו למנך. (סה) כדרך שנאמר באברהם. ב״ר פ״מ, ילקוט רמז ס״ט. (סו) ובישראל כתיב כי כבד הרעב בארץ וירדו אבותינו מצרימה. וכ״ה בכ״י פלארענץ, הכתוב כי כבד הרעב בארץ כתיב ג״כ באברהם, והוא סוף הפסוק מן ויהי רעב בארץ, רק יש לתקן שצ״ל ובישראל כתיב כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ (בראשית מ״ה ו׳), ואח״כ הביא כתוב אחר וירדו אבותינו מצרימה (במדבר כ׳ ט״ו), והוא נגד וירד אברם מצרימה, ונאמר לנכון בב״ר שם, או צ״ל ובישראל כתיב והרעב כבד בארץ (בראשית מ״ג א׳). (סז) כל מי שהוא בא. ב״ר ריש פמ״א, ילקוט רמז ס״ט. (סח) זו מכת ראתן. ב״ר פמ״א, ילקוט רמז ס״ט, ורש״י עה״ת בשם ב״ר, ובכ״י פלארענץ בטעות רותם. (סט) מיני צרעת הוא. וכן בכ״י פלארענץ הוספת המחבר לבאר מלת ראתן, ועי׳ ערוך ערך ראתן. (ע) א״ר אחא. ב״ר וילקוט שם, ורש״י עה״ת. (עא) א״ר לוי. ב״ר וילקוט שם, ועי׳ בתנחומא לך באותה שעה ירד מלאך מן השמים ומרביע בידו כו׳. (עב) רמז רמז לו כו׳. בכ״י פלארענץ הגירסא רמז רמז לו שעתידין ישראל לצאת ממנו בזה הדבר קומו צאו מתוך עמי. [יג] (א) ובישראל כתיב. ב״ר ספ״מ, ילקוט רמז ס״ט. (ב) במסעות. ב״ר פמ״א. (ג) א״ר אלעזר. ב״ר שם וילקוט שם, ורש״י עה״ת. (ד) מכאן אחז״ל. ערכין ע״ז ע״ב, ובגמרא שם תראה שמוסב על הכתוב על המקום אשר שם אהלו בתחלה כי ז״ל מנין שלא ישנה אדם באכסניא שלו מן התורה שנא׳ עד המקום אשר היה שם אהלו בתחלה, ובגמרא שם מובא בטעות אל המקום, וצ״ל עד המקום. (ה) פי׳ פוגם. מפרש לדברי חז״ל פוגם ונפגם וע״ש בפירש״י. (ה) זו תפלה. עיין סנהדרין מ״ד ע״ב. (ו) ותחת שהיה ללוט עזר. עיין ב״ר פמ״א, וילקוט רמז ע׳. (ז) הנביאים חתמו גזר דינם. עיין ב״ר פמ״א וילקוט

רמז

אחז (ישעיה ז א) וכתיב בתריה ארם מקדם ופלשתים מאחור (שם ט יא), ויהי בימי יהויקים (ירמיה א ג), וכתיב בתריה ראיתי את הארץ והנה תוהו ובוהו ואל השמים ואין אורם (ירמיה ד כג), ויהי בימי שפוט השופטים (רות א א), וכתיב בתריה ויהי רעב בארץ (שם), ויהי בימי אחשורוש (אסתר א א), היה המן רצה להשמיד ולהרוג ולאבד, (ב) וכל אחד ואחד יש לשאול למה היו הצרות הללו, אבל כל אחד ואחד במקומו, ויהי בימי אמרפל מה צרה היתה שם עשו מלחמה, (ג) משל לאוהבו של מלך שהיה שרוי במדינה ובשבילו היה המלך נזקק למדינה כמו שהוא למוד, (ד) ולמה נקרא שמו אמרפל, שהמריד והאפיל העולם, כשם שבתחלת העולם התחילו ד' מלכיות, כך בחיתומו של עולם ד' מלכיות, בתחלה אמרפל מלך שנער, אריוך מלך אלסר, כדרלעומר מלך עילם, ותדעל מלך גוים, ובסוף העולם ד' מלכיות, בבל, ומדי, ויון, ואדום, ויהי בימי אמרפל מלך שנער, (ה) זו בבל, ואריוך מלך אלסר, (ו) זו יון, כדרלעומר מלך עילם, זה מדי, ותדעל מלך גוים, זו מלכות אדום הרשעה, (ז) א"ר אלעזר בר אבונא אם ראית מלכיות מתגרות זו בזו צפה לרגליו של מלך המשיח, תדע לך שע"י שנתגרו מלכיות אלו, בא גאולה לאברהם אבינו:

ב) **עשו** מלחמה את ברע מלך סדום. (ח) ר' מאיר היה דורש שמות, ברע שהוא בן רע, ברשע שהוא בן רשע, (ט) שנאב שהיה שואב ממון, שמאבר (י) שהיה פורח ומביא ממון, ומלך בלע הוא צוער, שנתבלעו דיוריה:

ג) **כל** אלה חברו אל עמק השדים. (יא) ג' שמות נקרא לו, עמק השדים, עמק שוה, ועמק סוכות. עמק שדים (יב) שהוא מניק את בניו כשדים: (יג) ד"א שדים על שם סדום. עמק שוה, (יד) ר' ברכיה בשם ר' שמואל בר נחמן אמר שהשוו כל אומות העולם וקצצו ארזים, והושיבו את אברהם אבינו על בימה גדולה ואמרו לו מלוך עלינו, שנאמר נשיא אלהים אתה בתוכנו (בראשית כג ו), אמר להם אל יחסר העולם מלכו, אל יחסר העולם אלהו. עמק סוכות שהיה (טו) מסוכך באילנות גפן ותאנה ורמון אגוז ושקדים תפוח ואפרסקון: הוא ים המלח. א"ר אייבו לא היה שם ים, (טז) אלא צורות

הערות ותקונים

(ב) וכל אחד ואחד. והוא דברי המחבר שרצה לקצר וכתב כל אחד ואחד במקומו וע"ש בב"ר באריכות. (ג) משל לאוהבו של מלך. עיין ב"ר שם. (ד) למה נקרא אמרפל. ב"ר פמ"ב, וילקוט רמז ע"ב, אמרפל שהיתה אמרתו אפילה, ובג' עירובין נ"ג ע"א למה נקרא שמו אמרפל שאמר והפיל לאברהם אבינו בתוך כבשן האש, וע"ש במהרש"א בח"א, וראיתי בערוך ערך אספרון הביא המדרש ומפרש באופן אחר לא מלשון אמירה, כי ז"ל שם, מורכב בל"י חושך, וכן בב"ר אמרפל לשון חושך אמר אפילה כמו חושך ואופל עכ"ל. (ה) זו בבל. ב"ר פמ"ב, ילקוט רמז ע"ב. (ו) זו יון. עילם זה מדי. עיין ברמב"ן ונראה מדבריו כי גרס אלסר זו מלכות מדי, עילם זו יון, וכן רבינו בחיי הביא כן, וכתב וז"ל ובמדרש ארבעה מלכים אלו כנגד ארבעה מלכיות שעתידין להשתעבד בישראל, שנער זה מלך בבל, שנא' אנת הוא רישא די דהבא. אלסר זו מלכות מדי, כי אלסר הוא עיר במדי או בפרס. ומלך עילם זה יון, שכן דרשו רז"ל במלכות יון שם שנים מלכו בעילם. ואח"כ נתפשטה מלכותם בכל העולם. מלך גוים זה מלכות אדום, שהומלך על עמים רבים שונים אשר מנוהו עליהם לראש ולקצין, והוא מלך רומי שהיא עיר מקובצת מעמים רבים עכ"ל ודבריו נובעים מהרמב"ן. אולם הגי' שלפנינו עילם זו מדי נכונה, עיין ארץ קדומים צד קכ"ו כי עילם היא הארץ הנקראת בספרי העמים עלימאיס (Elymais) והכונתה היתה בין מדינת שושן אשר בממלכת פרס ובין ארץ מדי, ובעבור כי עילם ומדי היו שכנים זה לזה לכן יזכרו לפעמים יחד במליצות הנביאים (ישעיה כ"א ב' ירמיה כ"ה כ"ה) ולפעמים נחשבה אל מדינת עילם גם קצת המדינות הקרובות אליה כמו שאמר דניאל (ח' ב') ויהי בראותי ואני בשושן הבירה אשר בעילם המדינה. (ז) א"ר אלעזר. ב"ר שם, וילקוט רמז ע"ב בלי שם האומר. ובכ"י פלארענץ חסרים המלות „בר אבונא". (ח) ר' מאיר היה דורש. ב"ר שם, ילקוט שם, ועיין תנחומא לך דורש בפנים אחרים. ועיין ברש"י עה"ת. (ט) שנאב שהיה שואב ממון. והנו"ן נוספת. (י) שהיה פורח. דרש שמאבר שם אבר כנשרים לפרוח ולהביא ממון. (יא) ג' שמות נקראו לו. ב"ר פמ"ב, ילקוט רמז ע"ב. (יב) שהוא מניק כו'. לשון המדרש שם, ובתנחומא לך איתא שהיתה מניקה אותו כשם שדים מניקין את התינוק. (יג) ד"א שדים ע"ש סדום. זה ליתא במדרש שם רק שהוא מגדל סדנים, ד"א שהוא עשוי שדים שדים תלמים. (יד) ר' ברכי'. ב"ר פמ"ב וילקוט שם. (טו) שהיה מסוכך באילנות. ב"ר שם. ובכ"י פלארענץ שכן הוא אומר גפן ותאנה וכו' המלות „שכן הוא אומר" הוא טעות המעתיק. (טז) אלא צורות היאור. וכן בכ"י פלארענץ. ובב"ר הגי' צנורות, ובילקוט רמז ע"ב הביא בשם ב"ר

הלא

כפורש מחייו: ויסע לוט מקדם. (כ) נסע מקדמונו של עולם, זה אברהם שהיה ראש אמנה, אמר אי אפשי לא באברהם ולא באלהיו: ויפרדו איש מעל אחיו. הפרדה גמורה נהייתה להם לא יבואו עמוני ומואבי בקהל ה':

יב) **אברם** ישב בארץ כנען ולוט ישב בערי הככר. (כא) א"ר אסי אין לך בכרכים יפה מסדום, חוזר לוט את כל ערי הככר ולא מצא מקום יפה מסדום, ואפי' הכי

יג) **ואנשי** סדום רעים וחטאים. מיכן אמרו מזכירין ומניחין, מזכירים ומשחקים, מזכירין ומניחין, דכתיב וה' אמר המכסה אני מאברהם (בראשית יח יז), הזכיר לאברהם וכתיב בתריה ואברהם היה יהיה לגוי גדול ועצום (שם שם יח), מזכירים ומשחקים, דכתיב אברם ישב בארץ כנען ולוט ישב בערי הככר ויאהל עד סדום, הזכיר ללוט וכתיב בתריה ואנשי סדום רעים וחטאים, (כב) וכן אמר דוד זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב (משלי י ז): ד"א ואנשי סדום רעים וחטאים. רעים אלו לאלו, (כב) וכן הוא אומר אוי לרשע רע (ישעיה ג יא), וכי רשע טוב אלא מי שהוא רע לחבירו נקרא רשע רע, לכך נאמר ואנשי סדום רעים, (כג) שהיו הומסין זה לזה ולא היה בהם משפט צדק: וחטאים. בגילוי עריות, וכן הוא אומר ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים (בראשית לט ט): לה'. זה עבודה זרה, שכפרו בשם, וכה"א זובח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו (שמות כב יט): מאד. זה שפיכת דמים, וכן הוא אומר דם נקי שפך מנשה הרבה מאד (מ"ב כא טז):

יד) **וה'** אמר אל אברם אחרי הפרד לוט מעמו. נאה היה לאברהם אבינו שנתפרד לוט מעמו, לפי שאמר לו הקב"ה לזרעך אתן את הארץ הזאת:

טז) **ושמתי** את זרעך כעפר הארץ. (כד) מה עפר הארץ אינו מתברך אלא במים, כך בניך אינן מתברכין אלא בתורה שנמשלה למים: ד"א מה עפר הארץ מסוף העולם ועד סופו, כך בניך מסוף העולם ועד סופו: (כה) ד"א מה עפר הארץ מכלה כל כלי מתכות והוא קיים לעולם, כך ישראל קיימין לעולם, ועובדי כוכבים כלין, וכן הוא אומר כי אעשה כלה בכל הגוים אשר הפיצותיך שם אך אתך לא אעשה כלה (ירמיה ל יא), ואומר אני ה' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם (מלאכי ג ו): (כו) ד"א מה עפר הארץ עשוי דייש, כך ישראל עשוין דייש למלכיות: גם זרעך ימנה: זה לעתיד לבא, שנא' והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא יספר (הושע ב א):

יז) **קום** התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה. (כז) הוא שאמרו רז"ל הלך בשדה בין ארכה בין רחבה קנה עד מקום שהלך:

יח) **ויאהל** אברם ויבא וישב באלוני ממרא אשר בחברון. היה ראוי לומר ויבא ויאהל וישב, לא ויאהל ויבא, אלא ויאהל הוא (כח) כמו הסעת האהל, ודומה לזה כמו ושרשך מארץ חיים (תהלים נב ז), והוא עקירת השרש, כך זה ויאהל עקירת האהל שנסע מביתו ובא באלוני ממרא ויבן שם מזבח לה':

[יד] א) **ויהי** בימי אמרפל מלך שנער. (א) חמשה ויהי בימי, וכולן לשון צער, דכתיב ויהי בימי אמרפל, וכתיב בתריה עשו מלחמה, וכתיב ויהי בימי

הערות ותקונים

הפורש מן הצדיק. מקורו בזבחים י"ג ע"א שאמר ר"ע לר"ע כל הפורש ממך כפורש מחייו וכ"ה בקדושין ס"ו ע"ב ירושלמי תרומות פ"א ה"ב, תוספתא דמס' קרבנות פ"א, מקואות ספ"א, ספרא ויקרא נדבה פרשה ד'. (כ) נסע מקדמונו. ב"ר שם, וילקוט שם, ורש"י עה"ת. (כא) א"ר אסי. וכ"ה בכ"י פלארענץ ובב"ר פמ"א הגי' א"ר אסי, עיין תוספתא סוטה ספ"ג והמלות „אין לך בכרכים" הוספתי כמו שהוא בב"ר. (כב) אמר דוד זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב. נ"ל אמר שלמה כי הפסוק במשלי כתיב. (כב) וכן הוא אומר וכו' וכי רשע טוב עי' קדושין מ' ע"א. (כג) שהיו הומסין כו'. הוא בב"ר פמ"א. וסנהדרין ק"ט ע"א, ובגמרא שם מובאים הראיות מן הכתובים שהביא המחבר. ועי' עוד בירושלמי סנהדרין פ"י סה"ג. (כד) מה עפר. שם. (כה) ד"א מה עפר הארץ מכלה. ב"ר שם. (כו) ד"א עשוי דייש. ב"ר שם. (כז) הוא שאמרו רז"ל. ב"ב ק' ע"א, ב"ר סוף פמ"א, ומובא בילקוט רמז ע"א. (כח) כמו הסעת האהל כו'. כדרך כל פעל הנגזר מן השם כמו דשן. ועי' בח"ב פרשה עקב על פסוק לא תערוץ מפניהם שכתב לפי שיש במקרא הדומין במקרא ואין פירושם אחד כמו ויאהל אברהם כטה אהלו שנאמר ויאהל עד סדום שהסיע לוט את אהלו ולא נטה כו' והן מי"ג מדות שהתורה נדרשת וכו' עכ"ל.
[יד] (א) חמשה ויהי בימי. בראשית רבה פמ"ב, ויקרא רבה פי"א, פסיקתא רבתי פ"ה אות ה.

וכל

ממרא, ר' נחמיה אומר שם האיש נקרא ממרא, וסיעתא לדברי ר' נחמיה דכתיב ענר אשכול וממרא הם יקחו חלקם:

יד) **וישמע** אברם כי נשבה אחיו. (ל) שהיה דומה לו: וירק את חניכיו. (לא) חניכו כתיב, זה אליעזר (לב) ששמו עולה למנין שלש מאות ושמונה עשר:
וירק. (לג) כמו הרק חנית וסגור (תהלים לה ג): וירדוף עד דן. (לד) כיון שהגיע אותו צדיק לדן תש כחו, ראה שעתידין בניו להקים עגל בדן: וירק את חניכיו. (לה) יש אם למקרא, דכתיב ענר אשכול וממרא הם יקחו חלקם:

טו) **ויחלק** עליהם לילה. (לו) הוא הלילה שהיה עתיד לחלוק למצרים, דכתיב כה אמר ה' כחצות הלילה (שמות יא ד): ויכם וירדפם. (לז) היה ראוי לומר וירדפם ויכם, אלא ויכם ואח"כ רדפם, (לח) א"ר פנחס רודפיו של אברהם אבינו הרוגים היו:

טז) **וישב** את כל הרכוש וגם את לוט. לרבות עבדיו: אחיו. שנהג עמו דרך אחיו:
וגם את הנשים. לרבות שפחותיהן: ואת העם. אלו שאר האנשים:

יז) **ויצא** מלך סדום לקראתו אל עמק שוה. הוא שכתבנו למעלה שקצצו ארזים ועשו לו בימה גדולה והושיבוהו עליו, אמרו לו מלוך אתה עלינו, אמר להם אל יחסר העולם מלכו ואל יחסר העולם אלוהו:

יח) **ומלכי** צדק. (לט) זה שם בן נח שהיה צדיק ונהרג בנו, דכתיב ובני שם עילם ואשור וארפכשד (בראשית י כב), ואעפ"כ יצא לקראתו לברכו, ומי היה בנו כדרלעומר מלך עילם: ומלכי צדק. (מ) המקום הזה מצדיק את יושביו: (מא) ד"א ומלכי צדק, אדני צדק, ירושלים נקרא צדק, שנאמר צדק ילין בה (ישעיה א כא): מלך שלם. (מב) ר' יצחק הבבלי אומר שנולד מהול, לכך נאמר שלם: הוציא לחם ויין. (מג) גילה לו תורה (מד) שנקראת לחם ויין:

יט) **ויברכהו** ויאמר ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ. (מה) לשון עושה. (מו) ד"א קונה שמים וארץ, זה אברהם שהקנה שמים וארץ בפי כל הבריות שהודיע להם ייחודו של עולם:

כ) **וברוך** אל עליון אשר מגן צריך בידיך. (מז) אשר מיגר, נ' מתחלף בר'.

הערות ותקונים

(ל) שהיה דומה לו. בילקוט רמז ע"ג מובא בשם ב"ר פמ"ב כי נשבה אחיו וכי אחיו היה אלא קלסתר פניו היה דומה לו ע"כ. וזה ליתא בב"ר לפנינו רק הוא בב"ר פמ"א על כי אנשים אחים אנחנו וכי אחים היו אלא שהיה קלסתר פניו דומה לו, וכן הביא המחבר בפסוק שם. (לא) חניכו כתיב. ר"ל אף שבקרא כתיב חניכיו קרי ביה חניכו וזה אליעזר, וכן ברש"י עה"ת הביא כן חניכיו חניכו כתיב זה אליעזר שחנכו למצות והוא לשון התחלת כניסת האדם או כלי לאומנות שהוא עתיד לעמוד בה וכן חנוך לנער עכ"ל, ועי' במנחת שי שתמה על רש"י ואמר כי לא ראה בשום מדרש חנכו רק חניכיו ע"ש, אולם לא ראינו אינה ראיה, ובודאי הוציא רש"י ז"ל וגם רבינו טוביה מאיזה מדרש אולי מהילמדנו הנאבד מאתנו, וכוונתם קרי ביה חניכו, ומאתנו הרבה דרשות כאלה. (לב) ששמו עולה למנין שי"ח. נדרים ל"ב ע"א וע"ש ברש"י, תנחומא לך, ורש"י עה"ת, ב"ר פמ"ב ופמ"ד, ופדר"א פכ"ז, וילקוט רמז ע"ג, ובפסיקתא פסקא דהעומר ע' ע"ב ובהערה ל"ה. (לג) כמו הרק חנית. ב"ר שם בכלי זיין הוריקן המד"א והרק חנית, וכן ת"א וזריז וכן מובא ברש"י עה"ת. (לד) כיון שהגיע אותו צדיק. סנהדרין צ"ו ע"א, תנחומא לך אות י"ג, ורש"י עה"ת. (לה) יש אם למקרא. ר"ל כי בתחלה הביא חניכו כתיב, כתב שיש גם אם למקרא חניכיו לשון רבים והם ענר אשכול וממרא. (לו) הוא הלילה. ב"ר פמ"ג ושם הוא בש"ר תנחומא, וכן נשנה בפסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה דף ס"ג ע"ב, ובפדר"א פכ"ז, ומובא בילקוט רמז ע"ג בשם ב"ר. (לז) היה ראוי לומר. ב"ר פמ"ג, וילקוט שם, וכי יש אדם רודף הרוגים. (לח) א"ר פנחס. ב"ר שם, ובילקוט שם בלי שם האומר. (לט) זה שם בן נח. עי' ב"ר פנ"ו, שם קרא אותו שלם, שנא' ומלכי צדק מלך שלם והיינו שם בן נח, ועי' נדרים ל"ב ע"ב וברש"י שם, וכן בפדר"א פכ"ז וכן רש"י עה"ת הביא כן בשם מדרש אגדה, וכן הרד"ק עה"ת הביא כן וכתב אמרו בדרש. (מ) המקום הזה מצדיק את יושביו. ב"ר פמ"ג, ילקוט רמז ע"ד. (מא) ד"א. ב"ר וילקוט שם. (מב) ר' יצחק הבבלי. ב"ר פ' מ"ג, וילקוט שם, ובכ"י פלארענץ חסר מלת „הבבלי". (מג) גילה לו תורה. ב"ר וילקוט שם. (מד) שנקראת לחם ויין. בב"ר שם סיים שנאמר לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי (משלי ט' ה'). (מה) לשון עושה. עי' רש"י עה"ת שכתב קונה כמו עושה שמים וארץ ע"י עשייתו קנאן להיות שלו, וכ"כ הרד"ק בפי' עה"ת, קונה אינו לשון קונה מאחר אלא הרי הוא כאלו אמר עושה. (מו) ד"א כו' זה אברהם. עי' ב"ר פמ"ג, וילקוט רמז ע"ד. (מז) אשר מיגר כו'.

היאור נתבקעו ונעשה ים, הת"ד בצורות יאורים בקע וכל יקר ראתה עינו (איוב כח י):

ה) **ובארבע** עשרה שנה. במרדותו: בא כדרלעומר. (יז) למדנו שישיבתה של סדום נ"ב שנה, שלמדנו מצוער דכתיב אמלטה נא, והיתה קרובה יישובה של צוער מן של סדום שנה, הרי נ"ב שנה, ושלוותם עד עשרים ושש, כי כשהיה אברהם אבינו בן מ"ח שנה נבנית סדום אחר הפלגה, טול שתים עשרה שנה וארבע עשרה הרי כ"ו, הוא השנה שיצא אברהם אבינו מחרן, דכתיב ואברם בן חמש ושבעים שנה בצאתו מחרן, ואז השיב את כל רכוש סדום וישבו בשלוה כ"ו שנה, עד שנהפכה בשנת תשעים ותשע לאברהם כשנתבשרה שרה, ואותה שנה עלתה לו שנת לכאן ולכאן להשלמת כ"ו: ויכו את רפאים בעשתרות קרנים. (יח) הרים גבוהים מקום שאין חמה זורחת: ואת הזוזים בהם.(יט) כלומר החומה שבהם. ד"א לשון המה והממה:

ו) **ואת** החרי בהררם שעיר. (כ) כלומר בהר שעיר: עד איל פארן.(כא) עד מישר פארן:

ז) **וישבו** ויבאו אל עין משפט. מקום הוא, (כב) אבל ר' אחא דרש באו להזדווג בתוך גלגל עינו: משפט. שעשה מדת הדין בעולם: הוא קדש: (כג) הוא כתיב, הוא שקידש שמו של הקב"ה בכבשן האש, לפיכך לא הצליחו: ויכו את כל שדה העמלקי. והלא לא היה עדיין עמלק בעולם, שהרי עמלק בן אליפז בן עשו היה אלא מגיד מראשית אחרית: וגם את האמרי בחצצון תמר. (כד) בעין גדי דתמריא:

עשו מלחמה ארבעה כנגד חמשה ויכו להם, דכתיב ויצא מלך סדום וגו' ארבעה מלכים את החמשה:

י) **ועמק** השדים בארות בארות. (כה) בירן בירן מסקן חמרא:

יא) **ויקחו** את כל רכוש סדום ועמורה. (כה) זה הממון: ואת כל אכלם. אלו הכותבות: ויקחו את לוט. (כו) מה גרם גרם לו שנשבה לפי שהוא יושב בסדום, לקיים מה שנאמר הולך את חכמים יחכם ורוע כסילים ירוע (משלי יג כ):

יב) **ויבא** הפליט. מן המלחמה: ויגד לאברם העברי. וכי לא ידענו שאברהם עברי היה, מה ת"ל עברי, (כז) ר' יהודה אומר כל העולם כולו מעבר אחד והוא מעבר אחד, ר' נחמיה אומר לפי שהיה מבני בניו של עבר: (כח) ד"א שהוא מעבר הנהר: והוא שוכן באלני ממרא האמורי. (כט) ר' יהודה אומר שם המקום נקרא

הערות ותקונים

אלא נורות היאור נתבקעו, כמו שהביא המחבר, ורש"י עה"ת הביא וז"ל ומדרש אגדה אומה שנתבקעו הצורים סביבותיו ונמשכו יאורים לתוכו. (יז) למדנו שישיבתה של סדום. עיין סד"ע פ"א, ובגמרא שבת י' ע"ב, וברש"י ותוס' שם. (יח) הרים גבוהים מקום שאין החמה זורחת. עיין סוכה ב' ע"א העושה סוכתו בעשתרות קרנים פירש"י עשתרות קרנים שני הרים גדולים והשפלה ביניהם ומתוך גובה ההרים אין חמה זורחת שם בשפלה עכ"ל. וכן הערוך ערך עשתרת כתב פי' מקום שאין חמה זורחת שם עכ"ל. ונקרא קרנים יען שהוא בין שני הרים. (יט) כלומר החומה שבהם. וכן בכ"י פלארענץ, לא ידעתי לכוון פירושו על הזוזים, ובב"ר פמ"ב ואת הזוזים בהם ית זיותנה דבהון, וכן בתרגום ירושלמי ית זיותנייא דבהון, וכתב המתורגמן וז"ל הזוזים בְּהָם ת"י זיוותניא דבהון וכן בב"ר וכן העתיק ירונימו בלשון לאטין כמו בָּהֶם וזהו הידוע עכ"ל, וכן השבעים העתיקו כן, ועי' באוצר מלין מהרב דר' לעווי ערך זיוותן. (כ) כלומר בהר שעיר. וכן ת"א בטוריא דשעיר, וכן פירש"י, ועי' במזרחי, ועי' בהמבאר מה שהביא בשם הרד"ק. (כא) עד מישר פארן. ב"ר פמ"ב, ילקוט רמז ע"ב, וכן תרגום אונקלוס, ורש"י ז"ל פי' דבריו ועיין ברמב"ן עה"ת. (כב) אבל ר' אחא דרש. ב"ר פמ"ב, ילקוט רמז ע"ב. (כג) הוא כתיב, וכ"ה בב"ר היא קדש א"ר אחא הוא כתיב, אולם לפנינו בקרא אין קרי וכתיב, רק נאמר הוא קדש, וכן לא נמנה במסורה בין אותם שכתובים ביו"ד, עי' מנחת שי בפ' ומלך בלע היא צוער (בראשית י"ד ב). (כג) והלא לא היה עדיין עמלק. ב"ר שם. (כד) בעין גדי דתמריא. ב"ר שם, ור"ל הנקראת כעת עין גדי כמ"ש בדה"ב כ' ב' בחצצון תמר הוא עין גדי. וזה כוונת רש"י בחצצון תמר, הוא עין גדי מקרא מלא בדה"י ביהושפט עכ"ל. ועל שם התמרים הרבים והטובים אשר שם וכרתו שם נקרא חצצון תמר כמ"ש בעל מחקרי ארץ.(כה) בירן בירן. ת"א וב"ר שם.(כה) זה הממון. הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ,ובב"ר הגי' ר' יהודה אומר זו עבודה ר' נחמיה אמר אלו הכותבות,ופי' כותבות הוא תמרים שזה היה רוב מאכלם.(כו) מה גרם. ב"ר פמ"ב, ילקוט רמז ע"ב. ורש"י עה"ת.(כז) ר' יהודה כו' ור' נחמיה. ב"ר פמ"ב, ילקוט רמז ע"ג. (כח) ד"א שהוא מעבר הנהר. הוא דעת רבנן שם, ומובא ברש"י עה"ת. (כט) ר' יהודה אומר. ב"ר פמ"ב, וילקוט רמז ע"ג.

שהיה

ונשתכח, בהתחדשו נקראת על שמו, (סו) כי ענר אשכול וממרא לא הלכו במלחמה, דכתיב וירק את חניכיו ילידי ביתו, ואלו היו בעלי בריתו ונטלו חלקם:

[טו] א) **אחר** הדברים האלה. (א) ארז"ל כל מקום שנאמר אחר הדברים, אחר הרהורי דברים, ומה היו הרהורי הדברים של אברהם,(ב) ר' לוי אומר לפי שהיה אברהם אבינו מתפחד שמא באותן האוכלוסין שהרגתי היה בהם צדיק אחד, או ירא שמים אחד, אמר לו הקב"ה במחזה לאמר אל תירא אברם, כי לא היה בהם אחד שיש לך בעבורו עון, כי כולם היו למשרפות סיד כענין שנא' והיו עמים משרפות שיד קוצים כסוחים באש יצתו (ישעיה לג יב), אדרבה שכרך הרבה מאד, שכר גדול יש לך על שפינית העולם מהם. (ג) ד"א אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברם במחזה, שהיה מתירא שלא יתקבצו עליו אוכלוסין למלחמה א"ל הקב"ה אל תירא אברם, אנכי מגן לך, אפילו כל העולם כולו יתקבצו עליך לא יוכלו לך, שאנכי מגן לך. (ד) רבנן אמרו לפי שהיה אברהם אבינו מתפחד ואומר ירדתי לכבשן האש וניצלתי, לרעבון וניצלתי, עשיתי מלחמה עם המלכים האלו וניצלתי, שמא קבלתי שכרי בעולם הזה, ולא יש לי כלום חלק לעתיד לבא, אמר לו הקב"ה בוא וראה מה גנוז לך אל תירא אברם, שכל מה שעשיתי עמך (ה) מגן לך, חנם עשיתי עמך, אבל לעתיד לבוא שכרך הרבה מאד: (ו) ד"א אמר אברהם לפני הקב"ה רבונו של עולם כרת ברית עם נח שאין אתה מכלה את בניו עמדתי וסגלתי מצות ומעשים טובים יותר ממנו, ובריתו יהא דוחה בריתי, א"ל הקב"ה אל תירא אברם אנכי מגן לך, ממך העמדתי מגינים של צדיקים, ולא העמדתי מגינים של צדיקים מנח: היה דבר ה' אל אברם במחזה, (ז) עשרה לשונות נקראת נבואה, חזון, נבואה, הטפה, דבור, אמירה, צווי, משל, ומליצה, חידה, משא, החזון והדבור חזקים מכולם, גדול כחו של אברהם שנדבר עמו בדבור ובחזון:

ב) **ויאמר** אברם ה' אלהים מה תתן לי ואנכי הולך ערירי. (ח) אברהם ודוד אמרו דבר אחד, אברהם אמר ה' אלהים מה תתן לי, אמר לפניו רבש"ע אם אני עתיד להעמיד בנים להכעיסך מוטב לי ואנכי הולך ערירי, דוד אמר חקרני אל ודע לבבי בחנני ודע שרעפי וראה אם דרך עוצב בי ונחני בדרך עולם (תהלים קלט כג כד), אמר לפניו רבונו של עולם אם עתיד אני להעמיד בנים להעציבך מוטב לי ונחני בדרך עולם: ובן משק ביתי הוא דמשק אליעזר. (ט) ר"ש בן לקיש בשם בר קפרא אמר בן משק בית בר ביתי, הוא דמשק אליעזר שעמו רדפתי מלכים עד דמשק (י) והוא שמו אליעזר. (יא) ורבינו ר' אליעזר הקדוש ז"ל אביו של רבינו ר' טוביה, דרש מתוך התלמוד, דמשק, דולה ומשקה מתורת רבו לאחרים שהיה לוקח תורותיו של אברהם אבינו

הערות ותקונים

(סו) כי ענר אשכול. עי' רש"י עה"ת שכתב וז"ל וחלק האנשים אשר הלכו, עבדי אשר הלכו אתי, ועוד ענר אשכול וממרא וגו' אע"פ שעבדי נכנסו למלחמה שנא' הוא ועבדיו ויכם וענר וחביריו ישבו על הכלים לשמור אפילו הכי הם יקחו חלקם.

[טו] (א) ארז"ל כל מקום שנאמר אחר הדברים. נראה שצ"ל כל מקום שנא' אחרי סמוך, אחר מופלג, ואח"כ מתחיל אחר הדברים האלה אחר הרהורי דברים, כמו שהוא לנכון בב"ר פמ"ד וילקוט רמז ע"ו. (ב) ר' לוי. ב"ר שם, ילקוט רמז ע"ו. (ג) ד"א. ב"ר שם, וילקוט שם. (ד) רבנן אמרו. ב"ר וילקוט שם. (ה) מגן לך חנם עשיתי עמך. בלשון חז"ל מגן פי' חנם, וכן תר' חנם מגן, וכ"ה בלשון ערבי. (ו) ד"א אמר אברהם. ב"ר וילקוט שם. (ז) עשרה שמות. ב"ר פמ"ד ילקוט רמז ע"ו, ושנה גם באדר"נ פל"ד, פדר"א פכ"ז, ויק"ר פ"א. (ח) אברהם ודוד אמרו דבר אחד. ב"ר פמ"ד, ילקוט רמז ע"ו. (ט) רשב"ל בשם בר קפרא. ב"ר פמ"ד וילקוט רמז ע"ו, וכן מובא ברש"י עה"ת בשם מדרש אגדה. (י) והוא שמו אליעזר. בב"ר שם וילקוט שם סיים שנא' וירק את חניכיו ילידי ביתו שי"ח מנין אליעזר, וכ"ה בפדר"א פכ"ז, ועיין לעיל פי"ד הערה ל"ב. (יא) ורבינו ר' אליעזר הקדוש ז"ל אביו של רבינו טוביה. לדעתי הביא המחבר זה בשם ר' אלעזר, והמעתיקים חשבו שכוון אל אביו והוסיפו רבינו ר' אליעזר הקדוש, וגם המלות אביו של רבינו טוביה היא הוספת המעתיקים, ובאמת כוון המחבר למאמרם יומא כ"ח ע"ב א"ר אלעזר שדולה ומשקה מתורתו של רבו לאחרים, אולם עתה נגלה לפני הכ"י מפלארענץ וכתוב שם בזה הלשון והבא מרי פירוש מתוך התלמוד לכן הוסיפו המעתיקים את האחרים כאשר העירותי

במבוא

נבוכדנאצר נבוכדראצר, מיגר לשון מסר, דכתיב (מז) יאגר כל אנש די יימר שלו. (מח) רב הונא אמר (מט) שהיפך מגינן שלו על צריך: ד"א מגן צריך, (נ) סכסוך המלכים האלה כדי למוסרם בידיך: ויתן לו מעשר מכל. (נא) בזכות ויתן לו מעשר מכל, וה' ברך את אברהם בכל (בראשית כד א). וביצחק כתיב ואוכל מכל (שם כז לג), וביעקב כתיב כי חנני אלהים וכי יש לי כל (שם לג יא).(נב) אברהם התחיל במעשרות על שהורם מעשר מעשרה דורות שלפניו, לפיכך זכו בניו לתרומת מעשר:

כא) **ויאמר** מלך סדום אל אברם תן לי הנפש. (נג) בקש ממנו העם שהשיב כדי ליישב את העיר: והרכוש קח לך. כסבור היה שאברהם היה רודף אחר ממון אמר לו הרימותי ידי:

כב) **ויאמר** אברם אל מלך סדום הרימותי ידי: (נד) הרמה זו שבועה, כענין שנאמר וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם (דניאל יב ז): (נה) ד"א אברהם אמר הרימותי ידי אל ה', זכה ויצא ממנו משה שאמר אלהי אבי וארוממנהו (שמות טו ב):

כג) **אם** מחוט ועד שרוך נעל. (נו) א"ר אבא בר אמי אמר לו הקב"ה אתה אמרת אם מחוט ועד שרוך נעל, אני נותן לבניך שתי מצות (נז) מצות ציצית (נח) ומצות חליצה: (נט) ד"א תכלת וארגמן של משכן, ועורות אילם ועורות תחשים:

כד) **בלעדי** רק אשר אכלו הנערים וחלק האנשים אשר הלכו אתי ענר אשכול וממרא הם יקחו חלקם. (ס) זה הוא שמצינו בדוד דכתיב ויהי מן היום ההוא ומעלה (ש"א ל כה), (סא) א"ר יהודה והלאה אין כתיב כאן, אלא ומעלה, ממי למד מאברהם זקנו שנאמר בלעדי רק אשר אכלו הנערים, וכן אמר דוד (סב) כחלק היוצאים במלחמה וכחלק היושבים על הכלים יחדו יחלוקו (שם שם כד), וכן מצינו בתורה, דכתיב וחצית את המלקוח בין תופשי המלחמה (סג) היוצאים בצבא ובין כל העדה (במדבר לא כז), ומה שעשה דוד מן התורה עשה, ומה שכתוב (סד) וישימה דוד לחוק (ש"א ל כה), (סה) כי נשתכחה מצוה זו וחידשה הוא ונקראת על שמו, למדנו כל המחדש דבר שנהיה

הערות ותקונים

פרש מגן הוראתו מסירה כמו אמגנך ישראל (הושע י"א ח'), וכ"כ רש"י מגן הסגיר וכן אמגנך, וכן כתב הרד"ק בשרשים. (מז) יאגר כל אינש. אין זה פסוק בשום מקום וצ"ל ימגר כל מלך ועם די ישלח ידה (עזרא ו' י"ב). (מח) רב הונא: ב"ר פמ"ג. (מט) שהיפך מגינן. ובכ"י פלארענץ מגיניון, ובב"ר שם הגי' מנגנון והמלה יונית עסמαγγανμ פי' מלאכת תחבולות וערמומות, ודרש מגן לשון ערמה, וגם לפני הרב בעל הערוך היתה הגי' מגנון והביא דברי המדרש בערך מגנון וכתב ס"א מנגנון, והמוספי כתב מגנון ומנגנון אחת היא. (נ) ד"א סכסוך המלכים. עי' ב"ר שם ר' יודן אמר כמה מנגנאות עשיתי להביאן תחת ידיך כו' והמרדתו אותם אלו על אלו, ועי' בתנחומא פ' לך אשר מגן צריך מהו מגן מנגנא עשה הקב"ה ומסרן בידיך, והמחבר השמיט לשון זה והציג במקומה סכסוך המלכים, ובכ"י פלארענץ ליתא למלות „ד"א מגן צריך" והוא מאמר אחד. (נא) בזכות ויתן. ב"ר פמ"ג ילקוט רמז ע"ד. (נב) אברהם התחיל במעשרות. עיין לעיל בדברי המחבר בראשית א' א' ובחר אברהם אבינו דור עשירי לכך אשר התחיל במעשרות וע"ש בהערה כ"ז. ומכאן יצא לו להרמב"ל בהשגות רפ"ט מה' מלכים שאברהם הוסיף מעשר, וע"ש בכ"מ. (נג) בקש ממנו העם. זה ליתא במדרש, ועי' ברש"י עה"ת תן לי הנפש מן השבי שלי שהצלת החזר לי הגופים לבדם עכ"ל, ועי' בתנחומא לך. (נד) הרמה זו שבועה. ב"ר פמ"ג, ילקוט רמז ע"ה. (נה) ד"א אברהם. ב"ר שם. (נו) א"ר אבא בר אמי. בכ"י פלארענץ גם בב"ר שם הגי' בר ממל. (נז) מצות ציצית. בב"ר שם וילקוט רמז ע"ו סיים המד"א ונתנו על ציצית הכנף (במדבר ט"ו) ומתרגמינן חוטא דתכלתא. (נח) ומצות חליצה. בב"ר שם וילקוט שם סיים המד"א וחלצה נעלו מעל רגלו (דברים כ"ה), ועי' תנחומא לך בשכר שאמרת אם מחוט כו', ועי' סוטה י"ז ע"א. (נט) ד"א תכלת. ב"ר וילקוט שם, ודורש אם מחוט זה חוטי תכלת, ועד שרוך נעל אלו עורות אילם ועורות תחשים שנקרא נעל כמ"ש (יחזקאל ט"ז י') ואנעלך תחש, ועי' פסיקתא רבתי פל"ג. (ס) זה הוא שמצינו בדוד. ב"ר סוף פמ"ג, ילקוט לך רמז ע"ו, ורש"י עה"ת סוף פי"ד. (סא) א"ר יהודה. בב"ר שם א"ר יודן. (סב) כחלק היוצאים במלחמה וכחלק היושבים על הכלים. בקרא כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב, וכן בכ"י פלארענץ כחלק היוצאים למלחמה. (סג) היוצאים בצבא. בקרא היוצאים לצבא. (סד) וישימה דוד לחוק. וכן בכ"י פלארענץ, ובקרא ליתא למלת דוד. (סה) כי נשתכחה מצוה זו. זה ליתא בב"ר.

הוצאתיך מארץ מצרים (שמות כ ב), ואימתי ירד מיכאל בחנניה מישאל ועזריה:

ח) **ויאמר** ה' אלהים במה אדע. (כד) ר' חמא ב"ר חנינא אומר לא קרא לו תגר, אלא אמר לו באיזה זכות, א"ל (כה) בכפרות שאני נותן לבניך:

ט) **ויאמר** אליו קחה לי עגלה משולשת. (כו) הראה לו שלשה מיני פרים, ושלשה מיני שעירים, ושלשה מיני אילים. שלשה מיני פרים, פר יום הכפורים, (כז) ופר הבא על כל המצות. ועגלה ערופה. שלשה מיני שעירים, (כח) שעירי רגלים, ושעירי ראשי חדשים, ושעירה של יחיד. שלשה מיני אילים, אשם ודאי, אשם תלוי, וכשבה של יחיד: ותור וגוזל. (כט) תורים ובני יונה:

י) **ויקח** לו את כל אלה. (ל) להביא עשירית האיפה, דכתיב והבאת את המנחה אשר יעשה מאלה (ויקרא ב ח): ואת הצפור לא בתר. (לא) הראה לו שמבדילין בעולת העוף ואין מבדילין בחטאת העוף, (לב) מלמד שהראה לו הקב"ה לאברהם אבינו (לג) הקרבנות והגליות, התורה והגיהנם, אמר לו בזמן שבניך עסוקין בשתים, ניצולין משתים, פורשין משתים, נידונין בשתים, עתיד בית המקדש ליחרב, וקרבנות ליבטל, נשארה התורה כנגד שתים, הגלות והגיהנם, בחר לך אחת מהם שיהיו בניך סובלין, והיה בדעתו לבחור גיהנם לבניו, כי נלאה מן הגלות, אמר ומה אני לבדי נלאיתי, כל ישראל על אחת כמה וכמה, עד שרמז לו הקב"ה לבחור בגלות, שהגלות לפי שעה, אבל גיהנם לדור דורים, היינו דכתיב איכה ירדוף אחד אלף ושנים יניסו רבבה אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם (דברים לב ל), צורם זה אברהם, (לד) דכתיב הביטו אל צור חצבתם (ישעיה נא א), וה' הסגירם, הסכים על ידו: (לה) ד"א קחה לי עגלה משולשת. זו בבל שהיא משולשת, נבוכדנאצר, אויל מרודך, ובלשצר: ועז משולשת. זו מדי, שמעמדת שלשה, כורש, ודריוש, ואחשורוש: ואיל משולש. (לו) א"ר אלעזר זו יון, שכבשה שלשה רוחות ורוח מזרחית לא כיבשה: ד"א קחה לי עגלה משולשת. (לז) אלו ג' מלכיות, מן גלות מצרים ועד גלות האחרון, עגלה זו מצרים, וכה"א עגלה יפיפיה מצרים (ירמיה מו כ), ועז זו מלכות יון, דכתיב וצפיר העזים הגדיל עד מאד (דניאל ח ח), ואומר והצפיר השעיר מלך יון (שם כא), ואיל זו מלכות מדי ופרס, דכתיב האיל אשר ראית בעל הקרנים מלכי מדי ופרס (שם שם כ), ותור וגוזל זו מלכות

הערות ותקונים

(כד) ר' חמא בר חנינא. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובב"ר פמ"ד ר' חייא בר חנינא, ובילקוט רמז ע"ז מובא בשם ב"ר גם כן כמו שהביא המחבר ר' חמא בר חנינא לכן יש לתקן כן במדרש. (כה) בכפרות שאני נותן לבניך. ב"ר שם, ועיין מגילה ל"א ע"ב. (כו) הראה לו שלשה מיני פרים. ב"ר פמ"ד, ילקוט רמז ע"ז, ופי' עגלה משולשת שלשה עגלים, ועז משולשת שלשה שעירים, וכן איל משולש. (כז) ופר הבא על כל המצות. כ"ה בב"ר שם, והוא פר העלם דבר, ורש"י עה"ת הביא זה הדרש. (כח) שעירי רגלים כו'. כן הוא בב"ר שם, ורש"י עה"ת הביא וז"ל רמז לשעיר הנעשה בפנים ושעירי מוספין של מועד ושעיר חטאת יחיד. (כט) תורים ובני יונה. בב"ר שם, וילקוט שם, תור ובר יונה. (ל) להביא עשירית האיפה. ב"ר שם וילקוט שם. (לא) הראה לו. ב"ר שם, וילקוט שם, זבחים כ"ד ע"ב. (לב) מלמד שהראה לו הקב"ה. פה חסר וכצ"ל ד"א קחה לי עגלה משולשת מלמד כו', ובכ"י פלארענץ המאמר הזה מקומו להלן אחר המאמר וחור זו מלכות ישראל, והמאמר הזה נשנה בב"ר פמ"ד על הכתוב ויהי השמש באה ועלטה היה ונשנה בפסיקתא החדש דף מ"ג ע"ב, וע"ש בהערה י"ח שהעירותי שהמאמר נשנה בב"ר פמ"ד, ובמדרש שו"ט סוף מזמור ל"ב, ובילקוט לך רמז ע"ז, ובמנורת המאור סי' ל"ב בשם הפסיקתא, ובסי' קל"ח בשם ב"ר, ובילקוט תהלים רמז תשל"ז בשם ב"ר, ובפסיקתא רבתי פט"ו. ובמדרש שמ"ר פל"א בלי שם אומרו. (לג) הקרבנות. בב"ר פמ"ד נאמר במקומו „ובית המקדש", ופי' המ"כ זכות הקרבנות, ובב"ר שם חסרים הראיות מן הפסוקים, ועיין בפסיקתא שם, ועל קרבנות הביא שנא' קחה לי עגלה משולשת, ובעבור זה הביא המחבר המאמר הזה כאן. (לד) דכתיב הביטו אל צור חוצבתם. וסיפא דקרא הביטו אל אברהם אביכם. (לה) ד"א זו בבל. ב"ר פמ"ד במאמר שלפניו, וילקוט רמז ע"ז. (לו) א"ר אלעזר זה יון. צ"ל ואיל משולש זה יון א"ר אלעזר שכבשה שלשה רוחות, ועי' בעץ יוסף שהביא בשם מזה"ק נוסחא אחרת ועז משולשת זו יון שהעמידה שלשה מלכים, ואיל משולש זו מדי דא"ר אלעזר כל הרוחות כבשו מדי ורוח מזרחית לא כבשו ע"ש. (לז) אלו ג' מלכיות. זה ליתא בב"ר לפנינו, ועי' פדר"א פכ"ח נמצא המאמר הזה בשינויים, ושם הגי' ותור אלו בני ישראל כו', וגוזל אלו ישראל, ועי' רש"י עה"ת:

ויכתב

ודורך המצות לעשות צדקה ומשפט ומורה לאחרים, לפיכך נקרא שמו דמשק: (יב) ד"א שהיה מדמשק:

ג) **ויאמר** אברם הן לי לא נתתה זרע. (יג) מלמד שהיה בקי באיצטגנינות העולם, וראה שאין מזלו מוליד: והנה בן ביתי יורש אותי, נאמר על לוט:

ד) **והנה** דבר ה' אליו לאמר. (יד) מלאך אחר מלאך, דבור אחר דבור: לא יירשך זה. על שאמר בן ביתי יורש אותי, אמר לא יירשך זה:

ה) **ויוצא** אותו החוצה. (טו) אמר לו צא מאצטגנינות שלך. אמת אברם אינו מוליד, אברהם מוליד, שרי אין לה ולד, שרה יש לה ולד: ויאמר הבט נא השמימה. (טז) הוא שצוה הבק"ה לישראל בימי ירמיהו כה אמר ה' אל דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה (ירמיה י ב), כבר אברהם הוצאתיו ממדה זו, (יז) התפלה והתשובה והצדקה מבטלין גזרות רעות, דכתיב ויכנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם ויתפללו (דה"ב ז יד), הרי זו תפלה, ויבקשו פני (שם), זו צדקה, דכתיב אני בצדק אחזה פניך (תהלים יז טו), וישובו (יח) מדרכם הרעים (ד"ה שם), זו תשובה ואח"כ (יט) ואסלח לעונם (שם): (כ) ר' חננא בשם ר' יוסף אומר אף שינוי השם, ושינוי מקום, ושינוי מעשים. שינוי השם מאברהם ולא יקרא עוד את שמך אברם והיה שמך אברהם (בראשית יז ה). שינוי מעשה בנינוה, דכתיב וירא אלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה וינחם האלהים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה (יונה ג י). שינוי מקום, דכתיב לך לך מארצך ואעשך לגוי גדול: וספור הכוכבים. מה כוכבים אין אומה יכולה לשלוט בהם, אף ישראל אין אומה יכולה לכלותם: ד"א מה כוכבים ברומו של עולם, אף בניך כשהן עולין עולין עד לרקיע, וכשהן יורדין יורדין עד העפר: (כא) ד"א הכוכבים. כדכתיב והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד (דניאל יב ג): כה יהיה זרעך. (כב) הבטיחו שלא יחסר העולם משלשים צדיקים בכל דור, יהי"ה תלתין:

ו) **והאמין** בה'. (כב) גדולה האמנה שחישב לו הקב"ה לאברהם אבינו צדקה, דכתיב והאמין בה' ויחשבה לו צדקה, לכך נקראו ישראל מאמינים בני מאמינים, דכתיב ויאמן העם (שמות ד לא), וכתיב הכא והאמין בה':

ז) **ויאמר** אליו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים. (כג) רבנן אמרי הקב"ה בעצמו הצילו, דכתיב אני ה' אשר הוצאתיך, וכתיב התם אנכי ה' אלהיך אשר

הערות ותקונים

במצות. (יב) ד"א שהיה מדמשק. וכן ת"א למשקאה, והרד"ק כתב אפשר כי חסר יו"ד היחס ר"ל דמשקי כמו שבט הימיני, ועי' במהרש"א בח"א יומא שם. (יג) מלמד שהיה בקי. עי' שבת קנ"ו ע"א. (יד) מלאך אחר מלאך. ב"ר פמ"ד וילקוט רמז ע"ו. (טו) אמר לו צא חוצה מאצטגנינות שלך. הוא מגמרא נדרים ל"ב ע"א שבת קנ"ו ע"א, ומן המאמר אברם אינו מוליד הוא מב"ר פמ"ד בשם ר' שמואל בר יצחק, ומובא בילקוט רמז ע"ו, וברש"י עה"ת. (טז) הוא שצוה הקב"ה לישראל בימי ירמיה. ב"ר שם וילקוט שם בימי ירמיה בקשו ישראל לבא לידי מדה זו כו'. (יז) התפלה והתשובה. ב"ר פמ"ד, וקה"ר פ' ביום טובה, ירושלמי תענית פ"ב ה"א (דף ס"ה ע"ב) ועיין בבלי ר"ה ט"ז ע"ב, ועי' פסיקתא שובה דף קס"ג ע"א. (יח) מדרכם הרעים. וכן בכ"י פלארענץ, ובקרא מדרכיהם הרעים. (יט) ואסלח לעונם. וכן בכ"י פלארענץ, ובקרא ואסלח לחטאתם. (כ) ר' חננא בשם ר' יוסף. בב"ר פמ"ד הגי' ר' הונא בר ר' יוסף אמר. ובכ"י פלארענץ ר' חונא בש"ר יוסי. (כא) ד"א הכוכבים כדכתיב. לדעתי הכוונה כמו שכתב הרד"ק בפי' על התורה וז"ל ויש לומר עוד שרמז לו כי בסוף ימי המשיח יהיו ככוכבי השמים שלא תשלוט בהם יד אדם עוד ויהיו באורם לעולם עכ"ל. (כב) הבטיחו שלא יחסר העולם משלשים צדיקים כו'. כ"ה בב"ר פי"ט על הכתוב ואברהם היה יהיה בשרו שאין העולם חסר משלשים צדיקים כאברהם כו' יהיה בגי' שלשים, וכ"ה בתנחומא פ' וירא, ובפסיקתא פסקא ויהי בשלח דף פ"ח ע"א נשבע הקב"ה לאבינו אברהם שאין העולם פחות משלשים צדיקים כמוהו, ומ"ע ואברהם היה יהיה הא תלתין, וע"ש בהערה קמ"ח העירותי כי לשיטת הבבלי נמצאים ל"ו צדיקים כמאמרם (סוכה מ"ה ע"ב, סנהדרין צ"ז ע"ב) לא פחות עלמא מתלתין ושיתא צדיקי דמתקבלי אפי שכינתא בכל יום, שנאמר אשרי כל חוכי לו בגי' תלתין ושיתא ע"כ, ועיין חולין צ"ב ע"א ובחדושי אגדות למהרש"א שם. (כב) גדולה האמנה. עיין מכילתא בשלח פ"ו. (כג) רבנן אמרי. ב"ר פמ"ד.

טו) **ואתה** תבוא אל אבותיך בשלום. (נז) בשרו שתרח אביו בגן עדן. (נח) כתוב בסדר עולם אבינו אברהם היה בשעה שדבר עמו הקב"ה בין הבתרים (נט) בן שבעים שנה, שנא' ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה וגו' יצאו כל צבאות ה' (שמות יב מא), חזר לחרן עשה שם חמשה שנים, שנאמר ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן: תקבר בשיבה טובה. בשרו שיעשה ישמעאל תשובה:

טז) **ודור** רביעי ישובו הנה. (ס) אמר לו משירדו בניך במצרים ועבדו ד' דורות עד שישובו אל ארץ ישראל, קהת עמרם משה היו במצרים, ובני משה גרשום ואליעזר נכנסו לארץ: כי לא שלם עון האמורי עד הנה. שגזר עליהם הקב"ה לאבדם מן העולם, עדיין לא שלם הזמן עד דור רביעי, דכתיב במלאת ספקו יצר לו (איוב כ כב): ד"א כי לא שלם עון האמורי. עון האמירה ההוא שאמר אברהם אבינו, דכתיב ויאמר ה' אלהים במה אדע כי אירשנה: (סא) מדרש פסוק זה שמע אדונינו ורבינו ר' טוביה מפי אביו רבינו אליעזר הרב הגדול זצוק"ל מנין ב"מ"ה (סב) ב"ש מ"י ה"ץ, תחת ב' ש', תחת מ' י', תחת ה' צ', הנצרפין שי"ץ, הרי ארבע מאות:

יז) **ויהי** השמש באה. (סג) כי למעלה אמר לבוא, והוא קודם לזה הזמן, כי לבוא הוא בין השמשות, באה הוא הערב: והנה תנור עשן ולפיד אש. (סד) תנור עשן זה גיהנם, וכן הוא אומר אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים (ישעיה לא ט), (סה) ולפיד אש זו תורה, דכתיב מימינו אש דת למו (דברים לג ב), (סו) כמו שפירשתי למעלה, כי ארבע דברים הראה לו, התורה והגיהנם והקרבנות והגליות, ותחת שבטלו הקרבנות נגזר עלינו הגלות, אבל הואיל ותורת אלהינו אתנו אין גיהנם לישראל, הוא שאמר ישעיהו ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ נצר מטעי מעשה ידי להתפאר (ישעיה ס כא), (סז) וכן אמר ר' שמעון בן אבא בשם ר' יוחנן במדרש בראשית רבא. (סח) ר' יהושע בן לוי אמר אפילו קריעת ים סוף הראה לו לאברהם אבינו דכתיב אשר עבר בין הגזרים האלה, (סט) וכתיב התם לגוזר ים סוף לגזרים (תהלים קלו יג):

יח) **ביום** ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר. (ע) מה ת"ל ההוא, מלמד שגילה לו העולם הבא, וכה"א ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו (ישעיה כה ט): לזרעך נתתי. (עא) אתן לא נאמר, אלא נתתי, רבי דוסתאי בשם ר'

הערות ותקונים

וכוון לדברי המדרש. (נז) בשרו שתרח אביו בג"ע. עי' ב"ר פל"ח בשרו שיש לאביו חלק בעוה"ב. (נח) כתוב בס"ע. הוא בפ"א. (נט) בן ע' שנה שנא' ויהי מקץ כו'. כתב הגאון מהרא"ו ז"ל בבאורו לס"ע וז"ל פי' ה' שנה משנולד יצחק ושלשים שנה קודם שנולד יצחק וע"כ הוא מונה משעה שנגזרה גזירה, ודוחק גדול הוא, כי לפי זה צריך לומר שהיה ב' פעמים בא"י וגם צריך לומר שהפסוקים נאמרו שלא כסדרן, ע"כ נראה כמה שאמר במדרש שהשלשים שנה משעה שהציל אותו מאור כשדים ומשם התחיל הגרות והלך לחרן ושהה שם ה' שנים והלך לא"י ואחר שהכה את המלכים היה בין הבתרים. (נט) בשרו. ב"ר פל"ח, ורש"י עה"ת ועי' ב"ב ט"ז ע"ב. (ס) אמר לו משירדו כו'. עי' רש"י עה"ת על הכתוב הזה, ועי' ברא"ב"ע והובא בבאור שם. (סא) מדרש פסוק זה שמע אדונינו ורבינו ר' טוביה מפי אביו. הוא לשון המעתיק, ואין ספק בהעתקה ראשונה היה כתוב ואני טוביה שמעתי מדרש פסוק זה מפי אבי ר' אליעזר ז"ל. והמעתיקים שינו והוסיפו כרצונם. ועתה ראיתי בכ"י פלארענץ כתוב כמו ששיערתי, וז"ל זה שמעתי אני טוביהו ברבי אליעזר ז"ל מאבא מרי רבנא אליעזר זצ"ל. (סב) ב"ש מ"י ה"ץ. ר"ל בחילוף א"ת ב"ש אותיות במ"ה בא"ת ב"ש היא שי"ץ, והוא בגימטריא ד' מאות. (סג) כי למעלה אמר לבוא. עי' רש"י עה"ת שכתבו וז"ל באה טעמו למעלה לכך הוא מבואר שבא כבר ואם היה טעמו למטה באל"ף היה מבואר כשהיא שוקעת, ואי אפשר לומר כן שהרי כבר כתיב ויהי השמש לבוא והעברת תנור עשן לאחר מכאן היתה נמצא שכבר שקעה וזה חילוק בכל תבה לשון נקבה שיסודה שתי אותיות כמו בא קם שב כשהטעם למעלה לשון עבר הוא כגון זה כו'. וכשהטעם למטה הוא לשון הוה דבר שנעשה עכשיו והולך כו'. (סד) תנור עשן זו גיהנם. עיין שו"ט מזמור כ"ב, ומובא בהערה כ"א לפסקא החודש, וכן דרשו חז"ל עירובין י"ט ע"א תנא דבי ר"י אשר אור לו בציון זו גיהנם. (סה) ולפיד אש זו תורה. במדרש שו"ט שם מובא ואין לפיד אלא תורה שנא' וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים. (סו) כמו שפירשתי למעלה. בפ' לך ט"ו י'. (סז) וכן אמר ר' שמעון בן אבא בשם ר' יוחנן במדרש ב"ר. הוא בב"ר פמ"ד. (סח) ריב"ל אמר. ב"ר פמ"ד. (סט) וכתיב התם לגוזר ים סוף לגזרים. ר"ל אשר עבר בין הגזרים רמז על קריעת ים סוף שנאמר בו לגוזר ים סוף לגזרים. (ע) מה ת"ל ההוא. עי' ב"ר פמ"ד פליגי ריב"ז ור"ע. (עא) אתן לא נאמר כו'.

ישראל, דכתיב יונתי בחגוי הסלע (שה"ש ב יד): (לח) ויבתר אותם בתוך. כדי להתישם: (לט) ואת הצפור לא בתר. אלו ישראל דכתיב אל תתן לחית נפש תורך (תהלים עד יט):

יא) וירד העיט על הפגרים. (מ) זה מלך המשיח שעתיד להפיל פגרים פגרים: וישב אותם אברם. שהחזירם בתשובה, דכתיב כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' (מא) ולעבדו שכם אחד (צפניה ג ט): ד"א וישב אותם אברם. (מב) ומתרגם ותריך יתהון, (מג) ולזה דומה ישב רוחו (תהלים קמז יח):

יב) ויהי השמש לבא ותרדמה נפלה על אברם והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו. אלו ארבע גליות, לפיכך פירשתי עגלה משולשת ועז משולשת ואיל משולש בקרבנות, ויהיה זה הענין בגליות (מג) שכל זמן שישראל עוסקין בקרבנות, אינן משועבדים תחת האומות, חרב בית המקדש, בטלו הקרבנות, מיד נשתעבדו, ולכשיגאלו ע"י קרבנות יגאלו, דכתיב בריח ניחוח ארצה אתכם (יחזקאל כ מא), והנה אימה (מד) זו בבל, וכה"א באדין נבוכדנצר (מה) התמלי חמה וצלם אנפוהי אשתני (דניאל ג יט), חשיכה זו מדי, שהחשיכה עיניהם של ישראל בצום ובתענית, גדולה זו יון, שהיתה מעמדת (מו) מאה ועשרים דוכסין, (מז) מאה ועשרים איפרכין, נופלת זו אדום, שהיא הפילה כמה רבבות מישראל, (מח) ויש שמחליפין.

יג) ויאמר לאברם ידוע תדע. (מט) שתי ידיעות הללו למה, ידוע שאני מפזרן, תדע שאני מכניסן, ידוע שאני ממשכנן, תדע שאני פורקן, ידוע שאני משעבדן, תדע שאני גואלן: כי גר יהיה זרעך. (נ) משתראה לך זרע חשוב ארבע מאות שנה, (נא) א"ר יודן שלשה הן, גירות, עבדות, עינוי:

יד) וגם את הגוי. (נב) לרבות ארבע מלכיות להפרע מהם כאשר פרע ממצרים, אשר יעבודו דן אנכי, (נג) הבטיחן הקב"ה בשתי אותות תחלה דם ולבסוף נגע, לכך נאמר דן אנכי, וע"ב אותיות הבטיחן הקב"ה כשיעשו תשובה, דכתיב או הנסה אלהים (דברים ד לד), (נד) א"ר יודן מלבא לקחת לו גוי עד מוראים גדולים ע"ב אותיות, (נה) ואם יאמר לך אדם ע"ה הם, אמור לו הוצא גוי שני שאינו עולה מן המנין: ואחרי כן. (נו) אחר כן לא נאמר אלא אחרי כן הוסיף י', כנגד עשרה מכות:

הערות ותקונים

(לח) ויבתר אותם בתוך כדי להתישם. פדר"א פכ"ח. (לט) ואת הצפור אלו ישראל. עי' רש"י עה"ת רמז שיהא ישראל קיימין לעולם. (מ) זה מלך המשיח. פדר"א פכ"ח, אין העיט אלא בן דוד שנמשל לעיט שנאמר העיט צבוע נחלתי לי. (מא) ולעבדו. כ"ה גם בכ"י פלארענץ, ובקרא לעבדו. (מב) ומתרגם ותריך יתהון. לפנינו ברוב ספרים ואפרת, ויש נוסחאות ואתיב וגם הנוסחא ותריך הביא בעל אוהב גר דף ל"ה ע"ש שמכריע בין הנוסחאות. (מג) ולזה דומה ישב רוחו. וכן הביא רש"י עה"ת, ולדעת ד"א הוא מפרש נשב, ופי' הראשון פותר משורש שוב. (מג) כל זמן שישראל עוסקין בקרבנות. עי' סוטה מ"ט ע"ב. (מד) זו בבל. ב"ר פמ"ד, ילקוט רמז ע"ז, ויק"ר פי"ג, שו"ט מזמור כ"ב, ותרגום יב"ע וירושלמי, ועי' פסיקתא פסקא החודש הערה כ"ב. (מה) התמלי חמה. כ"ה גם בכ"י פלארענץ, וכן מובא גם בב"ר וילקוט, ובקרא כתוב חמא בא"ף. (מו) וק"כ דוכסין. דוכס Dux פי' בל"ר שר צבא. (מז) ק"כ איפרכין. ובב"ר בטעות אפרכמון, ופי' אפרכוס ביוני επαρχος שר העיר, ובמדרש שם סיים וק"כ אסטרטליטין, ובילקוט בטעות אסטרטיוטין. (מח) ויש שמחליפין. ב"ר שם, ועי' פדר"א סוף פכ"ח. (מט) שתי ידיעות. ב"ר פמ"ד. (נ) משתראה לך זרע. ב"ר שם, ועי' רש"י עה"ת משנולד יצחק עד שיצאו ממצרים ארבע מאות שנה כיצד וכו'. (נא) א"ר יודן. ב"ר שם, וילקוט רמז ע"ז, ועי' מ"כ שהביא גי' הילקוט כמו שהביא רבינו. (נב) לרבות ארבע מלכיות. ב"ר שם, ילקוט רמז ע"ז, רש"י עה"ת. (נג) הבטיחן הקב"ה בשתי אותיות. ב"ר שם, ושם הוא שם האומר ר"א בש"ר יוסי בר זמרא, וכ"ה במדרש דברים רבה פ"א, ואדר"נ פי"ג, ומובא בילקוט רמז ע"ז בשם ב"ר, והמלות „בתחלה דם ולבסוף נגע" (דרש נוטריקון ממלת דן) ליתא בכל המקומות, ולדעת קצת הוא שם בן כ"ד, ושבעים ושתים אותיות הוא שם ע"ב, ועי' בב"ר שם ופסיקתא החודש דף כ"ב ע"ב שמו של הקב"ה הוא ע"ב אותיות, ועי' רש"י סוכה מ"ה ע"א ד"ה אני והו, ואין לי עסק בנסתרות. (נד) א"ר יודן. ב"ר שם, ופסיקתא שם, מדרש חזית פ' כשושנה בין החוחים, ויק"ר ריש פכ"ג, דברים רבה פ"א. (נה) ואם יאמר לך אדם ע"ה הם. בפסיקתא הערה קע"ה העירותי שבעל ידי משה במדרש חזית הקשה ולא ע"ו הם, אולם במח"כ טעה בחשבון כי באמת רק ע"ה הם, ואולי חשב גם את המ"ם מן מלבוא מדברי ר"י ולא שם עין במקרא במקומו שכתוב „לבוא". (נו) אחר כן לא נאמר. ב"ר פמ"ד, ילקוט רמז ע"ז, ולזה כוון רש"י דן אנכי בעשר מכות, אולם בדברי רש"י יש לדרוש על ואחרי כן

וכוון

לקול שרי. (ח) לקול רוח הקדש, זה הוא (ט) שאמרנו למעלה יסכה זו שרה, ולמה נקרא שמה יסכה, שסכה ברוח הקדש, וכן הוא אומר כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה (בראשית כא יב):

ג) **ותקח** שרי אשת אברם את הגר המצרית שפחתה. היאך לקחה, (י) לקחתה בדברים, אמרה לה אשריך שאת מתדבקת לגוף הקדוש הזה: מקץ עשר שנים. (יא) ר' אמי בשם ר' שמעון בן לקיש אמר הדה הוא דתנן נשא אשה ושהה עמה י' שנים ולא ילדה אינו רשאי לבטל: לשבת אברם בארץ כנען. (יב) מיכן שישיבת חוצה לארץ אינה עולה מן המנין: ותתן אותה לאברם אישה לאשה. (יג) לו ולא לאחר, לאשה ולא לפלגש:

ד) **ויבא** אל הגר ותהר. (יד) כיון שבא אליה מיד נתעברה, (טו) בוא וראה הפקועים הללו מעצמן מתמרים ועולין, אבל החטה כמה צער וכמה יגיעה עד שתעלה: (טז) ולמה נתעקרו האמהות, (יז) ר' חלבו משום ר' יוחנן אמר לפי שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים: ותרא כי הרתה ותקל גבירתה בעיניה. כיצד (יח) היו מטרוניות באות לשאול בשלומה של שרה, והיתה הגר אומרת להם, שרי גבירתי אין סתרה כגלויה, נראית צדיקת ואינה צדיקת, אילו היתה צדיקת ראו כמה שנים לא עיברה ואני לילה אחת עיברתי, והיתה שרה אומרת (יט) עם דא אנא מיסב ומיתן, (כ) הלואי ניסב וניתן עם מרה, כלומר אל תען כסיל כאולתו פן תשוה לו גם אתה (משלי כו ד):

ה) **ותאמר** שרי אל אברם חמסי עליך. (כא) ר' יודן בשם ר' יהודה ב"ר סימון אמר חומסני אתה בדברים שאתה שומע בזיוני ושותק, (כב) ר' ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא אמר חמסי עליך בעי דינא גבך, (כג) משל לשני בני אדם חבושים בבית האסורים נמצא המלך עובר, אמר ליה חד (כד) תבע דיני דיני, פירוש ראה הדין שלי למה אני בבית האסורים, אמר המלך אפקוהו, אמר ליה חבריה לההוא דאפקוה, יבעי דיני גבך, כלומר חמסי עליך, אילו אמרת קדם מלכא (כה) תבע דיני דידן, הוה גזר לאפוקי לן, השתא דאמרת בלשון יחיד, לך אפיק לדידי לא אפיק, כך אמרה שרה לאברהם חמסי עליך, שלא אמרת ואנו הולכים ערירים, אלא אמרת ואנכי הולך ערירי לך יהב ולי לא יהב, כיוצא בדבר הן לי לא נתתה זרע, לך יהב ולי לא יהב, לכך נאמ' חמסי עליך, (כו) ראויה היתה שרה להגיע לשניו של אברהם, ולפי שאמרה ישפוט ה' ביני וביניך, (כז) נתמעטו מחייה שלשים ושמונה שנה, (כח) בינ"ך כתיב כלומר הבן

הערות ותקונים

ע"ז ה' ע"ב. (ח) לקול רוח הקודש. ב"ר שם, וילקוט שם, ורש"י עה"ת. (ט) שאמרנו למעלה. נח י"א כ"ט, וע"ש בהערה שלי. (י) לקחתה בדברים. ב"ר פמ"ה, יבמות ס"ד ע"א, ורש"י עה"ת. (יא) ר' אמי. ב"ר פמ"ה, יבמות ס"ד ע"א, ורש"י עה"ת. (יב) מיכן שישיבת. ב"ר וילקוט שם, יבמות שם, ורש"י עה"ת. (יג) לו ולא לאחר. ב"ר, וילקוט שם. (יד) כיון שבא אליה. ב"ר פמ"ה ופנ"א, וילקוט רמז ע"ט, ורש"י עה"ת, ועי' יבמות ל"ד ע"ב. (טו) בוא וראה הפקועים כו'. בכ"י פלארענץ ובב"ר הגי' הקוצין הללו, והנמשל בנות לוט שהן כקוצים נגד שרה נתעברו מיד, ושרה לא נתעברה אלא עד אחר כמה שנים. (טז) ולמה נתעברו האמהות. ב"ר פמ"ה, ילקוט רמז ע"ט, ועי' מדרש חזית פ' יונתי בחגוי הסלע. (יז) ר' חלבו בש"ר יוחנן. ב"ר שם, ועי' יבמות ס"ד ע"א, ושם הוא בשם ר' יצחק. (יח) היו מטרוניות באות. ב"ר פמ"ה, ורש"י עה"ת. (יט) עם דא אנא מיסב ומיתן. פי' וכי עם זאת אני נושא ונותן להתקוטט עמה. (כ) הלואי ניסב וניתן עם מרה. ר"ל הלואי אחשוב דברים לישא וליתן בהן עם אברהם, והסיום כלומר אל תען, הם דברי רבינו ששרה אומרת שהיא לא תשוב להגר לענותה כאולתה. (כא) ר' יודן. ב"ר פמ"ה, ילקוט רמז ע"ט, ובכ"י פלארענץ הגי' ר' יהודה בש"ר סימון. (כב) ר' ברכיה. שם. ובכ"י פלארענץ ר' ברכיה משום ר' אסי בר כהנא. (כג) משל. שם. (כד) תבע דיני דיני. בב"ר וילקוט שם תבע דקיון דידי, והמלה יונית δικαιος פי' צדקון ועונש לפי הצדק, והמלות „פי' ראה הדין שלי למה אני בבית האסורים" המה דברי רבינו. (כה) תבע דיני דידן. גם פה הגי' תבע דקיון דידן. (כו) ראויה היתה שרה. ב"ר פמ"ה. (כז) נתמעטו מחייה ל"ח שנה. כ"ה גם בב"ר ולדעתי צ"ל מ"ח, כי שני חיי שרה קכ"ז והיתה ראויה לחיות עוד מ"ח שנה לתשלום קע"ה כמנין חיי אברהם. (כח) בינך כתיב כלומר הבן שלך. בב"ר פמ"ה א"ר יוחנן ביני וביך ובנך כתיב וכן מובא בילקוט רמז ע"ט, וברור שצ"ל בינך כתיב, והכוונה

כי

שמואל בר נחמני אמר, מכאן שמאמרו של הקב"ה מעשה, דכתיב נתתי. (עב) כיוצא בו יאמרו גאולי ה' אשר גאלם מיד צר (תהלים קז ב), אשר גואלם לא נאמר, אלא אשר גאלם, כבר נעשה, לפי שמאמרו מעשה, (עג) וכתיב ודבר ה' היא תקום (משלי יט כא), (עד) וכן כי פדה ה' את יעקב (ירמיה לא י), לא אמר פודה אלא פדה: מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת. (עה) רביעי שבנהרות הוא וקראו גדול, מפני שבח ארץ ישראל:

יט) **את** הקיני, ואת הקנזי, ואת הקדמוני, ואת החתי, ואת הפרזי, ואת הרפאים, ואת האמורי, ואת הכנעני, ואת הגרגשי, ואת היבוסי. (עו) ר' דוסתאי בשם ר' שמואל בר נחמן אמר לפי שלא הזכיר חוי כאן, לפיכך הוא מביא רפאים, ולא נתן לישראל (עז) אלא ז' עממין, כנעני, ואמורי, ופרזי, ויבוסי, וחוי, וגרגשי, וחתי, ואלו השלשה הקדומים בפסוק, קיני קנזי וקדמוני, עתיד ליתן להם, שנאמר ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר כי אתן בידכם את יושבי הארץ וגרשתמו מפניך (שמות כג לא), (עח) רבנן אמרי אדום ומואב וראשית בני עמון הם הם אלו השלשה, קני וקנזי וקדמוני, כל אלה הבטיחנו אלהינו ועדיין לא נתן:

[טז] א) **ושרי** אשת אברם לא ילדה לו. מה ת"ל, (א) כלומר מה שלא ילדה לא היה אלא בשביל שהקב"ה רוצה בתפלתם של צדיקים, לפיכך מביא עליהם נסיונות וצירופים: ולה שפחה מצרית. לה ולא לו שלא היה רשות לאברהם בה, (א) לפי ששפחת מלוג היתה, והיה חייב במזונותיה, ולא היה רשאי למוכרה: ושמה הגר. (ב) מבית פרעה נתנוה לה, (ג) הגר הא אגריך, כלומר הנה שכרך על צניעותיך:

ב) **ותאמר** שרי אל אברם הנה עצרני ה' מלדת. (ד) אמרה שרה יודעת אני מהיכן הוא (ה) מכתי, (ו) לא מפני כשפים, ולא מפני קמיע שאני צריכה, אלא הנה נא עצרני ה' מלדת: בא נא אל שפחתי אולי אבנה ממנה. (ז) כל מי שאין לו בן כאילו מת, כאילו הרוס. כאילו מת, שנא' הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי (בראשית ל א), כאילו הרוס, שנאמר אולי אבנה ממנה, ואין בונין אלא את ההרוס: וישמע אברם

הערות ותקונים

ר' דוסתאי. ב"ר פמ"ד, ילקוט רמז ע"ח, ובכ"י פלארענץ חסרים המלות „ר' דוסתאי בש"ר שמואל בר נחמני אמר". (עב) כיוצא בו. ב"ר שם בש"ר יודן בשם ר"ל. (עג) וכתיב ודבר ה' היא תקום. וכ"ה בכ"י פלארענץ, במקרא כתוב ועצת ה' היא תקום, ואולי צ"ל ודבר אלהינו יקום לעולם (ישעיה מ' ח'). (עד) וכן כי פדה. ב"ר שם. (עה) רביעי שבנהרות הוא כו'. וכן הביא רש"י עה"ת לפי שהוא דבק לא"י קוראהו גדול אע"פ שהוא מאוחר בארבעה נהרות היוצאים מעדן שנא' והנהר הרביעי הוא פרת, משל הדיוט עבד מלך מלך הדבק לשחור וישתחוו לך עכ"ל. ועי' שבועות מ"ז ע"ב עד הנהר הגדול נהר פרת שמעון בן טרפון אמר קרב לגבי דהינא ואידהן, דבי ר"י תנא עבד מלך כמלך וע"ש בפירש"י, כלומר פרת הוא קטן משלש נהרות שהוא מנוי אחרים לבסוף, והנהר הרביעי הוא פרת, וכאן הוא קורא אותו נהר גדול, בשביל שהוא נזכר כאן על שם א"י שהיא חשובה נזכר גם הוא בחשיבות עכ"ל, ועי' בח"א למהרש"א ז"ל. (עו) ר' דוסתאי בשם רשב"נ. ב"ר פמ"ד, ילקוט רמז ע"ח. (עז) אלא ז' עממים כנעני כו'. בב"ר וילקוט שם הגי' אלא ז' החתי הפרזי הרפאים האמורי הכנעני הגרגשי היבוסי הרי שבעה. (עח) רבנן אמרי. ב"ר פמ"ד, ילקוט רמז ע"ח.

[טז] (א) כלומר מה שלא ילדה לא היה כו'. עי' יבמות ס"ד ע"א ומובא גם בב"ר פמ"ה. (א) לפי ששפחת מלוג היתה. ב"ר פמ"ה, ילקוט שם. (ב) מבית פרעה נתנוה לה. ב"ר פמ"ה, ילקוט רמז ע"ט, ורש"י עה"ת. (ג) הגר הא אגרך. כלומר הנה שכרך על צניעותך, המלות כלומר וכו' הן דברי רבינו לפרש דברי הב"ר. (ד) אמרה שרה. ב"ר פמ"ה, וילקוט רמז ע"ט. (ה) מכתי. כ"ה בכ"י פלארענץ גם בילקוט בשם המדרש, ולפנינו בב"ר מהיכן היא סבתי, וצ"ל מכתי. (ו) לא מפני כשפים. זה ליתא בב"ר שם, רק הילקוט הביא כן בשם המדרש, ולפנינו הגי' לא כשם שהיו אומרים לי קמיע היא צריכה, הימוס היא צריכה, ובישרון מחברת שניה צד כ"ח העירותי כי המ"כ דחק לפרש אבל האמת שצ"ל מיימוס, והמלות קמיע היא צריכה הן פירוש הערוך, ובלי ספק רשם אחד בצד המדרש שלו שלא המלות האלה לבאור ואח"כ הובאו פנימה, כמו שהאריך בערוך ערך מיימוס כתב וז"ל ותאמר שרי מיימוס היא צריכה פי' קמיע היא צריכה כלומר מלשון רפואה מלשון מחי ומסי עכ"ל. אולם בהוראת המלה יפה כתב המוספי שהיא יונית μαιευμα ופי' אומנת המילדת. (ז) כל מי שאין לו בן. ב"ר פמ"ה, ילקוט רמז ע"ט ורש"י עה"ת. ועי' ע"ז

(שופטים יד כב), והגר שפחת שרה המשה מלאכים ראתה ואינה מתיראה מהם, (מ) א"ר חייא צפרנם של אבות ולא כריסם של בנים: ויאמר לה מלאך ה' הנך הרה ויולדת בן וקראת שמו ישמעאל. (מא) זה אחד מן אותם שנקראו שמם קודם לידתם:

יב) **והוא** יהיה פרא אדם. (מב) שהכל גדלין ביישוב והוא מגודל במדבר: פרא אדם, (מג) שהכל בוזזים ממון והוא בוזז נפשות: ועל פני כל אחיו ישכון. (מד) ולהלן כתיב נפל, אלא כל ימים שיהיה אברהם אבינו קיים ישכון, וכיון שנפטר אברהם אבינו נפל: (מה) ד"א בעוה"ז ישכון, לעתיד לבא נפל:

יג) **ותקרא** שם ה' הדובר אליה (מו) מלאך ה' אתה אל ראי. (מז) א"ר אייבו אתה הוא הרואה בעלבונן של עלובים, כך אמרה הגם הלום ראיתי אחרי רואי, אמרה לא דיי שנזקקתי לדבר עם המלאך, אלא גם למלכות, היאך מה דאת אמר כי הבאתי עד הלום (שם ז יח): אתה אל ראי. כלומר רואה בעלבוני: אחרי רואי. אחרי שראיתי המלאך:

יד) **על** כן קרא לבאר באר לחי רואי. המלאך נקרא חי, כענין שנאמר כי לא יראני האדם וחי (שמות לג כ), (מז) שאפי' המלאכים שנקרא חיים לא יראוני:

טו) **ותלד** הגר לאברם בן. נאמנת היתה לאברהם ילדה ולא לאיש אחר:

טז) **ואברם** בן שמנים שנה ושש שנים. (מח) קודם ליצחק י"ד:

[יז] א) **ויהי** אברם בן תשעים שנה ותשע שנים וירא ה' אל אברם. רצה הקב"ה ליתן הפרש בין ישמעאל ליצחק, לפיכך הקדים המילה ללידת יצחק:

ויאמר אליו אני אל שדי. (א) אני הוא שאמרתי לעולמי די, אני הוא שאמרתי די לערלה: התהלך לפני והיה תמים. (ב) שכל זמן שהערלה בך אינך תמים: (ג) ד"א והיה תמים. שאברם שמך והיה שמך אברהם, נהיה השם של אברהם אבינו שלם, שאברהם כנגד אברים שבאדם רמ"ח הוא אברהם:

ג) **ויפל** אברם על פניו. (ד) לפי שלא מל עדיין, נופל ומדבר עמו:

ד) **אני** הנה בריתי אתך. אתך ולא עם אחר:

ה) **ולא** יקרא עוד שמך אברם. (ה) מיכן אמרו כל הקורא לאברהם אברם עובר בלא תעשה: והיה שמך אברהם. בעשה. ומה שאמרו אנשי כנסת הגדולה אתה הוא ה' אלהים אשר בחרת באברם (נחמיה ט ז), (ו) סיפור הוא, כלומר היה אברם שמו וקראת שמו אברהם:

ז) **והקימותי** את בריתי. (ז) שלשה עשר בריתות כתובים בפרשת מילה, כנגד שלשה עשרה מדות ה' ה' אל רחום וחנון וגו' (שמות לד ו), שבזכות מילה מתרצה הקב"ה לישראל:

הערות ותקונים

שם וילקוט רמז ע"ט. (מ) א"ר חייא. ב"ר שם וילקוט שם, יומא ע' ע"ב, ובכ"י פלארענץ א"ר אחא. (מא) זה אחד מן אותם שנקראו שמותם כו'. ב"ר פמ"ה בש"ר יצחק שלשה נקראו בשמם עד שלא נוצרו, ומובא בילקוט רמז ע"ט, ועי' מכילתא בא פט"ז ופדר"א פל"ב. (מב) שהכל גדלין. ב"ר וילקוט שם. (מג) שהכל בוזזין ממון. ב"ר וילקוט שם. (מד) ולהלן כתיב נפל. ב"ר וילקוט שם. (מה) ד"א. שם. (מו) מלאך ה'. ב"ר שם, וילקוט רמז פ'. (מז) א"ר אייבו. ב"ר וילקוט שם, ובכ"י פלארענץ הגי' א"ר אבהו. (מז) שאפי' המלאכים שנקראו חיים לא יראוני. עי' ספרא ויקרא פ"ב וספרי בהעלותך סי' כ"ג. (מח) קודם ליצחק י"ד. כי אברהם בן מאת שנה בהולד לו יצחק בנו.

[יז] (א) אני שאמרתי לעולם דיי. ב"ר פמ"ו, ילקוט רמז פ"א, ורש"י עה"ת. (ב) שכל זמן שהערלה בך אינך תמים. עי' נדרים ל"א ב' שכל המצות שעשה אברהם אבינו לא נקרא שלם עד שמל שנאמר והיה תמים, וע"ע שם דף ל"ב ע"א לא נקרא תמים אלא ע"ש המילה שנא' והיה תמים, ועי' ב"ר פ"מ, וילקוט רמז פ"א, ופדר"א פכ"ט, ומובא ברש"י עה"ת בראשית י"ז א' וז"ל התהלך לפני במצות מילה, ובדבר הזה היה תמים שכל זמן שהערלה בך אתה בעל מום לפני. (ג) ד"א והיה תמים. נדרים ל"ב ע"ב, וילקוט רמז פ"א, ותנחומא לך במאמר ילמדנו רבינו מהו שיהא מותר לאדם לרפאות מכתו בשבת. (ד) לפי שלא מל עדיין. פדר"א פכ"ט, תנחומא לך בפ' ויפול אברהם על פניו. (ה) מיכן אמרו. ברכות י"ג, ב"ר פמ"ו ופע"ח, ילקוט רמז פ"א. (ו) סיפור הוא. כ"ה בב"ר פע"ח, אבל בפמ"ו הגי' דלמא שנייה היא, והכוונה אחת היא כי „דלמא" בל' ירושלמי הוא סיפור, וזה שמתרץ דלמא פי' „ספור" שנייה היא, דין אחר לו שמותר לומר גם אברם. (ז) י"ג בריתות כתובים בפ' מילה. במשנה נדרים ל"א ע"ב ותנחומא לך, גדולה מילה שנכרתו עליה שלש

עשרה

שלך, היינו דכתיב הנך הרה וילדת בן. (כט) מלמד שנכנסה בה עין רעה והפילה עוברה, שהרי כבר נאמר ויבא אל הגר ותהר, הנך הרה וילדת בן למה לי (ל) לכדאמרן, (לא) א"ר חנינא אילו אלישע הנביא אמר כן ברוח הקודש דיי:

ו) **ויאמר** אברם אל שרי הנה שפחתך בידך. (לב) אמר אסור להשתעבד בה, דכתיב לא תתעמר בה תחת אשר עניתה (דברים כא יד), וכתיב לעם נכרי לא ימשול למכרה בבגדו בה (שמות כא ח), וזה מאחר שעשינו אותה גבירה, אנו עושין אותה שפחה, לא איכפת לי, לא בטובתה ולא ברעתה: ותענה שרי. (לג) ר' אבא בר ביזנא אמר מנעתה מתשמיש המטה:

ז) **וימצאה** מלאך ה' על עין המים במדבר על העין בדרך שור. (לד) אורחא דחגרא:

ח) **ויאמר** הגר שפחת שרי וגו' ותאמר מפני שרי גברתי(אני) [אנכי]בורחת.(לה) מתלא אמרין בי תרי קריין לך חמרא שקול אוכפא שדי אגביך, כך אברהם אמר הנה שפחתך בידך.מלאך אמר הגר שפחת שרי, אמרי היא מפני שרי גברתי אני בורחת:

ט) **ויאמר** לה מלאך ה' שובי אל גברתך והתעני תחת ידיה:

י) **ויאמר** לה מלאך ה' הרבה ארבה את זרעך ולא יספר מרב:

יא) **ויאמר** לה מלאך ה' הנך הרה. (לו) כמה מלאכים נזדווגו לה. (לז) רב חמא ב"ר חנינא אמר (לח) חמשה, בכל מקום שנאמר אמירה מלאך, (לט) בוא וראה מה בין הראשונים לאחרונים, מנוח אמר לאשתו מות נמות כי אלהים ראינו

הערות ותקונים

כי נקוד על יו"ד בתראה, עיין מס' סופרים פ"ו ה"ג, והוא חד מן עשר נקודות אשר אחו לדרשה, עיין ספרי בהעלותך ובמד"ר פ"ג, ובאדר"נ פל"ג, ועי' רש"י עה"ת שכתב כל ביניך שבמקרא חסר וזה מלא קרי ביה ובניך כו', ואולי היא הוספה ברש"י שהוסיף אחד המגיהים „קרי ביה ביניך" עי' מזרחי וחזקוני, ויפ"ת בב"ר שם. (כט) מלמד. ב"ר פמ"ה, ילקוט רמז ע"ט. (ל) לכדאמרן. ר"ל כמו שהביא שהכניסה בה עין הרע, ועי' בב"ר שם. (לא) א"ר חנינא. ב"ר שם, וילקוט רמז ע"ט. (לב) אמר אסור להשתעבד. עי' ב"ר פמ"ה ובילקוט רמז ע"ט. (לג) ר' אבא בר ביזנא. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובב"ר וילקוט הגי' ר' אבא בר כהנא. (לד) אורחא לחגרא. כן תרגם אונקלוס. ובמדרש ב"ר פמ"ה איתא באורחא לחלוצה, וכ"ה בתרגום ירושלמי, וכן מחוילה עד שור (שמות ט"ו כ"ב) ביב"ע מדברא דחלוצה, ורבינו הביא כמו שראה בת"א ולא כמו שהוא במדרש ות"י. וטעם שתרגם חגרא הביא בעל ארץ קדומים בשם רכ"ח כי לדעתו שור כמו חומה, ונקראת על השם הזה על היותה עיר חומה גבוהה ובצורה מאד, עיי מבאר ת"י קרוין חקרין, ואונקלוס תרגם חגרא בחילוף הקו"ף בגימ"ל, והתרגום ירושלמי ויב"ע וכן דעת המדרש שור הוא חלוצה כי לפי דעתם חלוץ ושור שניהם שם עיר אחת וכן מתרגמים הירונימוס ואיזיביוס את השם חלוץ Chalusa (חלוצה) ע"ש, ולדעת יוסף בן גוריון בס' קדמוניות לעברים Ioseph. Ant. Iud. 6. 7. 3. יהיה שור העיר פילוזיום. (לה) מתלא אמרין בי תרי קריין כו'. המשל הזה מובא בב"ק צ"ב ע"ב וז"ל מנא הא מלתא דאמור רבנן חברך קרייך חמרא אוכפא לגביך מוש, א"ל דכתיב ויאמר הגר שפחת שרי ותאמר מפני שרי גברתי אנכי בורחת, פירש"י אוכפא לגביך מוש כלומר טול אוכף של חמור והסירהו אליך ושים אותו על גביך כלומר הודה לדבריו ואל תענהו, מוש כמו כי לא ימוש. והנה רבינו הביא הגי' מתלא אמרין אולי היה לפניו הגי' בגמרא במקום מנא הא מלתא דאמרו רבנן, מנא הא מתלא דאמרי אינשי, וכן בגמרא שם גרסו בגלו במקום דאמרו רבנן צ"ל דאמרי אינשי, וכן בילקוט רמז ע"ט הביא דברי חז"ל אלו וגרס דאמרי אינשי, וכן במקום אוכפא לגביך מוש, הגיה המחבר שקול אוכפא שדי אגביך, ואולי יש לתקן בדבריו במקום בתרי צ"ל חברי כמו שהוא לפנינו בגמרא חברך קרייך חמרא, או הגי' בתרי נכונה ופי' אם שנים קורין לך חמור, ועי' להלן מה שהבאתי ממדרש ב"ר. וראיתי בערוך ערך אוכף הביא וז"ל אכפא מושל גביך בב"ק בסוף גמרא דהחובל פי' אוכף של עצים נתון על המרדעת של חמור כדי למנוע חיכוך המשאוי על גבי החמור עכ"ל, יש לתקן בדבריו שצ"ל אוכפא מוש לגביך, וגם בילקוט שם גורס מוש לגביך במקום לפנינו בגמרא הגי' לגביך מוש, והמשל הזה מובא במדרש ב"ר בלשון אחר מתלא אמר אם אמר לך חד אוניך דחמר לא תיחוש, תרין עביד לך פרוכי, פי' אם אמר לך אדם אחד אזנך של חמור הם אל תחוש לדבריו, אבל אם שנים אומרים לך כן תכין לך רסן, וצ"ל במדרש פורבי כמו שהביא לנכון המוספי בערך פרב וכתב בל"י רסן ופרומביא, ובילקוט רמז ע"ט גורס עביד לך פרומי ונרסם בגלו פי' מסוה, והיא גירסא משובשת. (לו) כמה מלאכים. ב"ר שם, ילקוט רמז ע"ט, ורש"י עה"ת. (לז) ר' חמא ב"ר חנינא. כן הוא בכ"י פלארענץ וכ"ה בילקוט בשם ב"ר, אולם בב"ר פמ"ה הגי' ר' יוסי בר חנינא. (לח) חמשה. שבכל אמירה היה מלאך אחד ויש פה ד' אמירות, ומקודם נאמר וימצאה מלאך ה', הרי חמשה. (לט) בוא וראה. ב"ר שם

העטרה שצריך לימול: ד"א המול ימול. (טו) להביא הנולד כשהוא מהול, שצריך להטיף ממנו דם ברית, מפני שהערלה כבושה, (טז) דברי בית שמאי ובית הילל אומרים אינו צריך, (יז) והלכה כבית הילל, והלכתא כרב דאמר הלכה כתנא קמא, דאמר לא נחלקו אלא על נולד כשהוא מהול:

הלכות מילה. (יח) חל יום שמיני של זה שנולד כשהוא מהול להיות בשבת אינו דוחה את השבת שב"ש אומרים צריך להטיף ממנו דם ברית וב"ה אומרים אינו צריך להטיף, (יט) והלכה כב"ה, ודחינין ליה עד יום ראשון. (כ) תנן במס' שבת ר' אליעזר אומר אם לא הביא כלי מערב שבת מביאו בשבת מגולה. כלל א"ר עקיבה כל מלאכה שאפשר לה להעשות מערב שבת, אינה דוחה את השבת כגון השחזת האיזמל והבאתו, אבל מילה אי אפשר מאתמול ושריא, (כא) והלכה כר"ע ולא כר"א, (כב) וכי אמרינן דמכשירי מילה לא דחי שבת, קמי מילה, אבל בתר מילה דחי. (כג) עושין כל צרכי מילה, מלין ופורעין ומוצצין ונותנין עליו אספלנית וכמון, אם לא שחק מערב שבת לועס בשניו ונותן, (כד) וביום טוב שוחקין לכתחלה סמנין משום דחזי לקדירה, ואין עושין לה חלוק למילה בתחלה בשבת, אבל כורך עליה סמרטוט, וכורך על אצבעו ומביא, אפי' מחצר אחרת, דאתי עשה דאית ביה כרת ודחי לא תעשה: (כה) קטן נימול לשמנה ולתשעה ולעשרה ולאחד עשר ולשנים עשר לא פחות ולא יותר, כיצד כדרכו לשמנה נולד בין השמשות בחול נימול לתשעה (כו) מפני הספק. (כז) תניא אין מביאין איזמל בשבת, לא דרך רשות הרבים ולא דרך חצירות בלי עירוב. (כח) בין השמשות בערב שבת נימול לעשרה. לפי שהשבת הוא יום ט' ואינו דוחה את השבת מספק, ודחינין ליה עד יום ראשון שהוא עשירי. (כט) יום טוב שחל להיות אחר השבת, נימול לאחד עשר, לפי שנולד בין השמשות של ערב שבת, והוי שבת ספק תשיעי, ויו"ט שהוא אחר השבת הוי ספק עשירי, ואחר יום טוב ימול שהוא יום אחד עשר, (ל) ואם חלו ב' ימים טובים של ראש השנה, להיות אחר השבת, הרי נימול בשלישי בשבת שהוא שנים עשר ללידתו, ואם תאמר והלא שני ימים טובים של ראש השנה לא יבא באחד בשבת ובשני בשבת, משום דחיות ולא "א"ד"ו ראש, תשובה משכחת לה בעצרת שנים ימים טובים של אחר השבת, ואם תאמר והלא משנתינו שני ימים טובים של ראש השנה קתני, כך הצעת ההלכה, כי משנתינו קודם תקנת הדחיות נשנית. דמדחינין משום מתיא שלא יבא יום הכפורים בערב שבת או באחד בשבת שני שבתות כאחד, ולא נוכל לחלל אחד מהם, ויהא בזיון למת, לכך תקנו אלו הדחיות, שאם חל יום רביעי ר"ה. יום הכפורים יום ו', ואם ר"ה יום ו', יום הכפורים יום א'. ואם ר"ה יום א', יום הכפורים יום ג', ולשנה הבאה יום ו', שאין בין עצרת לעצרת, ואין בין ר"ה לר"ה, אלא ד' ימים בלבד, ואם היה שנה מעוברת, בזמן שמרחשוון וכסליו כסדרן, כי בזמן שהשנה פשוטה, הולכת כסדר, אחד מלא ואחד חסר הם שנ"ד ימים, כי שנים עשר חודש מן שלשים

הערות ותקונים

(טו) להביא הנולד כשהוא מהול. ב"ר וירושלמי שם. (טז) דברי ב"ש וב"ה אומרים א"צ. שבת קל"ה ע"א, וב"ר וירושלמי שם. (יז) והלכה כב"ה. עיין בגמרא בבלי שם ובירושלמי וב"ר שם, ועי' תוס' ד"ה לא נחלקו, ובשאילתות ריש וירא אות י'. (יח) חל יום שמיני. שבת קל"ה ע"א. (יט) והלכה כב"ה. עיין בהרא"ש שבת שם, ועיין בשאילתות ריש וירא, ובהעמק שאלה שם, ופה אין המקום להאריך. (כ) תנן במסכת שבת. דף ק"ל ע"א במשנה. (כא) והלכה כר"ע. שם קל"ג ע"א. (כב) וכי אמרינן דמכשירי מילה לא דחו שבת. הוא משאילתות וירא סי' י' בד"ה ברם צריך מה לומר לגוי, וז"ל אי נמי כי לא דחו מכשירים דקמי מילה כו' ועיין בהעמק שאלה אות ט'. (כג) עושין כל צרכי מילה. שבת קל"ג ע"א במשנה. (כד) וביום טוב שוחקין לכתחלה. הוא לדברי המחבר שהוסיף באמצע המשנה עפ"י מהגורס שם דף קל"ד ע"א. (כה) קטן נימול. שבת קל"ז ע"א במשנה. (כו) מפני הספק. תוספת רבינו וע"ש בפי' רש"י. (כז) תניא אין מביאין. שבת ק"ל ע"ב. ומן תניא עד בלי עירוב הוא שלא במקום וראוי להיות למעלה אחר המלות ודחי לא תעשה. (כח) בין השמשות בע"ש. שבת קל"ז ע"א במשנה. (כט) יו"ט שחל להיות אחר השבת. שם במשנה. (ל) ואם חלו ב' ימים טובים. במשנה שם ואם חלו ב' ימים של ר"ה,

וכן

ח) **ונתתי** לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך את כל ארץ כנען. (ח) על מנת שתקבלו עליהם אלהותי, שנא' והייתי להם לאלהים, ואם ימולו בשר ערלתם יקבלו אלהותי, דכתיב זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם ובין זרעך אחריך המול לכם כל זכר:

ט) **ויאמר** אלהים אל אברהם ואתה את בריתי תשמור. (ט) א"ר יוחנן אמר רב מיכן למוהל שיהא מהול מי שהוא בן ברית, פרט למי שאינו מהול:

יא) **ונמלתם**. להביא מי שלא מלוהו בקטנותו שימול את עצמו:

יב) **ובן** שמונת ימים ימול לכם כל זכר לדורותיכם. (י) תני הלוקח בר שפחתו של עובד כוכבים, ר' יוחנן אמר שימול לשמנה, דהא כתיב כל זכר אפי' בן שפחה:

יג) **המול** ימול. (יא) להוציא ערל מהול וגבעוני מהול שאינו כשר למול, ואשה כשרה למול, דקיי"ל כר' יוחנן דאמר אשה מהלה, (יב) וכן הלכה רב ור' יוחנן הלכה כר' יוחנן: ד"א המול ימול. (יג) מילה ופריעה, שמי שמל ולא פרע כאילו לא מל: ד"א המול ימול, (יד) מילה וציצין המעכבים את המילה, ובשר החופה את רוב

הערות ותקונים

עשרה בריתות, ופי' הר"ן שלש עשרה בריתות נכתבו בפרשת המילה עכ"ל. וראיתי בפי' המשניות להרמב"ם ז"ל במשנה שם וגם בסוף ה' מילה מנה הי"ג בריתות, וז"ל ואלו מניינם ואתנה בריתי (בראשית י"ז ב'), הנה בריתי (שם ד'), והקמותי את בריתי (שם ז'), לברית עולם (שם שם), את בריתי תשמור (שם ט'), זאת בריתי (שם י'), לאות ברית (שם י"א), והיתה בריתי (שם י"ג), לברית עולם (שם שם), בריתי הפר (שם י"ד), והקמותי את בריתי (שם י"ט), לברית עולם (שם שם), בריתי אקים (שם כ"א), עכ"ל. ומצאתי בירושלמי נדרים פ"ג ה"ט אמר רבי יוחנן בר מרייה כתיב ביום ההוא כרת ה' ברית את אברם לאמר [נ"ל כרת ה' את אברם ברית לאמר] (בראשית ט"ו י"ח) עד ואת בריתי אקים (שם י"ז כ"א) שלש עשרה בריתות, עיין בשירי קרבן שהקשה לפי הירושלמי איכא י"ד, וע"ש אולם הגי' משובשת וצ"ל וירא ה' אל אברם וגו' ואתנה בריתי (בראשית י"ז ב') עד ואת בריתי אקים י"ג בריתות, וכן הגיה הרב בעל פני משה כי האי קרא ביום ההוא לא כתיבא בפרשת מילה, אלא בכריתות ברית בין הבתרים ולפי זה לא חשב הרמב"ם מיכנא אחרינא דלא כירושלמי, וסרה קושית הרב שירי קרבן על הרמב"ם ז"ל. ובמדרש תדשא פ"ה (בית המדרש ח"ג לד קס"ח) איתא כנגד י' מאמרות ברך הקב"ה לאדם הראשון כו', וכנגד כן נתנסה אברהם י' נסיונות וכנגדן נאמרו עשר בריתות בפרשת מילה ע"כ. וכן במדרש במ"ר פי"ד כף אחת עשרה זהב כנגד י' מאמרות שנברא בהם העולם כו' וכנגד עשר בריתות האמורות בפרשת מילה (ובמדרש תדשא פ"י לד קע"ד חסר זה). והטעם אשר המדרש חשיב רק עשר בריתות, כי מונה וסופר הבריתות מן ואתנה בריתי עד בריתי הפר בפסוק י"ד שהם עשר אבל ג' בריתות שנאמרו אח"כ בפסוק י"ט וכ"א לא קחשיב. או יש לומר שהמדרש חשב רק הפסוקים, והם במספר עשר, ושלש פעמים „לברית עולם" שנאמרו בפסוק א' חשבינהו בחדא, ולא מנו במספר. (ח) ע"מ שתקבלו עליכם אלוהותי. ב"ר פמ"ו, ילקוט רמז פ"ב. (ט) א"ר יוחנן אמר רב. בב"ר פמ"ו ר' הונא ור' יוחנן, ר' הונא אמר ואתה מיכן למוהל שיהא מהול (ר"ל אתה שתהיה מהול דוקא אז תמול אחרים) ור' יוחנן אמר המול ימול מכאן למוהל שיהא מהול (קרי ביה המל ימול מי שהוא מהול ימול אחרים רש"י ע"ז כ"ז ע"א), ע"כ יש לתקן שצ"ל א"ר הונא מיכן למוהל שיהא מהול, וכן בע"ז כ"ז ע"א איתא מנין למילה בעובד כוכבים שהיא פסולה דרו בר פפא משמיה דרב אמר ואתה את בריתי תשמור (פירש"י וזרעך אחריך ולא עובד כוכבים) ור' יוחנן אמר המול ימול (פירש"י הבאתי למעלה) תראה ג"כ שמה שהובא בפנים א"ר יוחנן אמר רב טעות הוא. (י) תני הלוקח. ב"ר פמ"ו, וילקוט רמז פ"ב. ושם הגי' הלוקח עובר שפחתו של עובד כוכבים ועי' שבת קל"ז ע"א. (יא) להוציא ערל מהול וגבעוני מהול. עיין ע"ז כ"ז ע"א. ערבי מהול וגבנוני מהול פירש"י גבנוני אומה מהולה, נ"ל כמו שהביא המחבר גבעוני מהול, ובמקום ערל מהול הגיגו בגמרא ערבי מהול, וכן ביבמות ע"א ע"א איתא לאתויי ערבי מהול וגבעוני מהול. וגרסם שם בגלו ס"א גבנוני, וגם רש"י שם כתב גבעוני מהול שם אומה שמוהלין עצמן, ועיין ירושלמי שבת פי"ט ה"א כותי אינו מל את ישראל מפני שמתכוין לשם הר גריזים. (יב) וכן הלכה רב ור"י הלכה כר"י. הוא סיום המחבר לדינא לקוח משאלתות דרב אחאי גאון פ' וירא אות י"ט, וכן ריש שמות אות ל"ז, וכן הביא הרמב"ם ה' מילה פ"ב ה"א הכל כשרין למול ואשה וקטן מלין במקום שאין שם איש, וגם הרי"ף כתב כן דהלכה כר"י דקיי"ל רב ור"י הלכה כר"י, ועי' בכסף משנה שם, וגם הבה"ג כתב דאשה כשרה למול, ועי' בתוס' ע"ז שם ד"ה אשה שכתבו שיש לפסוק כרב דאין אשה כשרה למול דאע"ג דרב ור"י הלכה כר"י בהא הלכה כרב דברייתא דר' יהודה הנשיא קיימא כוותיה עכ"ל. ועיין בהגהות מיימוניות שם. (יג) מילה ופריעה. ב"ר פמ"ו, וירושלמי שבת פי"ט ה"א (דף י"ז ע"א) ועי' בבלי שבת קל"ז ע"ב, יבמות ע"א ע"ב. (יד) ד"א מילה וציצין המעכבין. ב"ר וירושלמי שם, ועי' שבת קל"ג ע"ב.

להביא

ומצוה למצוקדם המילה,(לט) אמר רב פפא האי אומנא דלא מייץ סכנה הוא ומעברינן ליה: (מ) קטן שחלה נותנין לו כל שבעה להברותו,(מא) ותני לודא יום הבראתו כיום הולדו, ומסקנא (מב) עדיף יום הבראתו מיום הולדו, דיום הולדו לא בעינן מעת לעת, ויום הבראתו בעינן מעת לעת,(מג) וכן הלכה:(מד) וקטן המסורבל בבשר, רואין אותו כל זמן שנתקשה ונראה מהול, אינו צריך למול, ואם לאו צריך למול:(מה) ת"ר המל אומר בא"י אמ"ה אקב"ו על המילה. ואבי הבן אומר אקב"ו להכניסו בבריתו של אברהם אבינו. (מו) והעומדים שם אומרים כשם שהכנסתו לברית, כן תכניסו לתורה ולחופה ולמעשים טובים, (מו) והמברך אומר אשר קידש ידיד מבטן וחוק בשארו שם וצאצאיו חתם באות ברית קודש, על כן בשכר זאת (מז) אל חי (מח) צוה להציל ידידות שאירנו משחת למען בריתו אשר שם בבשרנו ברוך אתה ה' כורת הברית : ואלו הפסוקים שאומרים קודם החתימה טעות הוא שצריך לחתום עם אשר שם בבשרנו:(מט) ת"ר יש יליד בית שנימול לשמנה, ויש יליד בית שנימול לאחד, כיצד לקח שפחה ואח"כ ילדה, זהו יליד בית שנימול לשמנה, יליד בית שנימול לאחד, כגון שלקח שפחה על מנת שלא להטבילה וילדה, ויש מקנת כסף נימול לשמנה, ויש מקנת כסף נימול לאחד, לשמנה כיצד, לקח מעוברת וילדה, לאחד כיצד, לקח שפחה ולדה עמה כיצד דבעי מהיל ליה. מל ולא טבל כאילו לא מל, והרי הוא כגוי, ומגעו עושה יין נסך המל את הגר אומר בא"י אמ"ה אקב"ו על המילה. והמברך אומר אקב"ו למול את הגרים ולהטיף מהם דם ברית, שאילמלי דם הברית לא נתקיימו שמים וארץ, שנאמר אם לא בריתי יום ולילה (נ) חקות שמים וארץ לא שמתי (ירמיה לג כה),(נא) וכן המל את העבדים, אומר בא"י אמ"ה אקב"ו למול את העבדים ולהטיף מהם דם ברית:(נב) ומצות מילה לברך מעומד, דילפינן ברכת העומר מן בקמה, וכתיב בעומר וספרתם לכם (ויקרא כג טו), למדנו כל מצוה שנאמר בה לכם, מצותה בקומה, דומיא דברכת העומר, וכתיב

הערות ותקונים

יש נרעת. שם שם ע"ב. (לט) א"ר פפא. שבת קל"ג ע"ב. (מ) קטן שחלה. שבת קל"ז ע"א, אמר שמואל חלצתו חמה כו' ומובא בשאילתות אחרי מות סי' ל"ג. (מא) ותני לודא. שם הכם, רש"י. (מב) עדיף יום הבראתו. שבת שם, ויבמות ע"א ע"ב. (מג) וכן הלכה. עי' רא"ש שם, ובקרבן נתנאל אות כ"ג. (מד) קטן המסורבל בבשר. שבת קל"ז ע"ב, ומובא בשאילתות אחרי סי' ל"ג. (מה) ת"ר המל אומר. שבת קל"ז ע"ב, תוספתא ברכות פ"ד. (מו) והעומדים שם. כך הביא רב עמרם גאון צד כ"ב, וכ"ה גי' הרי"ף, ובגמרא שבת שם הגי' העומדין אומרין כשם שנכנס לברית כך יכנס לתורה וכו'. ועי' בקרבן נתנאל שם אות כ"ה. (מו) והמברך אומר, עד הסיום שצריך לחתום עם אשר שם בבשרנו, חסר בכ"י פלארענץ. (מז) אל חי. בגמ' שם אל חי חלקנו. (מח) צוה. עי' בהעיטור שם שהביא ששאל מרב האי צַוֵּה או צִוָּה, והשיב צִוָּה ולא צַוֵּה. (מט) ת"ר יש יליד בית. שבת קל"ה ע"ב. (נ) חקות שמים וארץ לא שמתי. חסר או"ז בא"י כורת הברית. (נא) וכן המל את העבדים אומר כו' ולהטיף מהם דם ברית. חסר הסיום שאלמלא דם ברית לא נתקיימו שמים וארץ, שנא' אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי בא"י כורת הברית, או חסר מלת וכו', ובכ"י פלארענץ חסר המאמר הזה וכן המל את הגר, וכן הרי"ף שבת פי"ט דף קמ"ו ע"א הביא ג"כ כן. אולם בגמ' שבת שם אמרו המל את העבדים אומר אקב"ו על המילה והמברך אומר אקב"ו למול את העבדים, והעירותי בהערות שלי לתשובות הגאונים צד ע"ז שנראה שהיתה לפני הרי"ף וכן לפני המחבר נוסחא אחרת בגמ', ולפי גי' הרי"ף והמחבר רבינו טוביה והרמב"ם בה' מילה פ"ג, וסמ"ג עשין כ"ח, אין לברך כ"א ברכה אחת, וכן הביא האבודרהם הל' ברכת המילה וכתב הטעם מפני שברכה זו במקום על המילה הוא. אבל בה"ג ור"ע גאון (לפנינו בסידור ר"עג דף כ"ג לא כתוב כן רק כמו שהביא המחבר) כתבו המל את העבדים מברך תחלה אקב"ו על המילה ואחר המילה מברך ברכה אחרת אקב"ו למול את העבדים, וכ"ה דעת הרא"ש ונשאל מן בעל ה"ג (כוונתו לרב יהודאי גאון מובא בתשובות הגאונים סי' מ"ה אות כ"ח) המל את העבדים אחת מברך או שתים והשיב המל מברך על המילה וגונו למול את העבדים כולל במקום להכניסו עכ"ל האבודרהם. וכן ראיתי בה"ג ה' מילה סי' ח' שכתב המל את העבדים ע"ש. וכן מובאים דברי ר' יהודאי גאון בס' העיטור ח"ב דף כ"ג ע"ב, ועי' במאור שבת שם סי' ל"ט, ור"ן באלפסי שם, וגם הטור יו"ד סי' רס"ז הביא ג"כ כנוסחת הרי"ף והמחבר המל מברך על מילת העבדים ולהטיף דם ברית והביא ג"כ בשם בעל העיטור המל אומר על המילה והמברך אומר למול את העבדים, וכ"ה מסקנת הרא"ש שהן שתי ברכות, ועיין מ"ש מרן ב"י שם, ולפלא בעיני מדוע הביא הטור זאת בשם בעל העיטור הלא גמרא מפורשת היא בשבת שם. (נב) ומצות מילה לברך מעומד. וכ"כ בחלק שני (פסיקתא זוטרתא פ' אמור דף כ"ט ע"ב ופ' שלח דף כ' ע"ד) ומובא בשמו

בשבולי

יום, הם שלש מאות וששים יום, הוצא מהם ששה ימים לחדשים ששה החסרום, נשארו שנ"ד, וחמשים שבועות הם ש"נ ימים, נשארו ד' ימים שהן בין ר"ה לר"ה: וא"ת היאך תקנו אחרונים תיקון הדחיות חידוש על תיקון הראשונים שהיו מקדשים ע"פ הראייה, בין כאחד בשבת בין בד' ובין בו', בבל עת שהיתה הלבנה נראית, זו תשובתו, כי התורה אמרה (לא) אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש (ויקרא כג ב), קריאת קידוש המועדים בישראל תלוים, שאפילו בימי הנביאים לא היו ישראל הולכים אלא אחר קידוש בית דין שנאמר החדש הזה לכם ראש חדשים (שמות יב ב), כזה ראה וקדש, (לב) שאין הדבר תלוי בראיית הלבנה, כי אם בקידוש בית דין, שיהיו בית דין מעיינין בו, ואמרו מקודש מקודש, ואמר תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגנו כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב (תהלים פא ד ה), ללמדך שאחר חוק קביעות החודש היו ישראל הולכים, שאפילו אם לא נראית הלבנה עד מ' יום, תאמר בדעתך שלא היו ישראל מקריבין קרבן מוסף החדש, והתורה אמרה זאת עולת חדש בחדשו (במדבר כח יד), אחר קביעת החודש אתה הולך להקריב קרבנו, ולא אחר ראיית הלבנה. אלא בחדשו בחידוש קביעתו, בין נראה ובין לא נראה, ואעפ"כ מצוה היא לישראל לקדש ע"פ הראייה, כענין העדות שנמסר לעדים להעיד בפיהם, מה שראו בעיניהם, אבל אם לא ראו בעיניהם ושמעו וידעו ונתבררו מפי הרואה (לג) ומפי המקבל הממון שאמר קבלתי והודה המקבל לא יעידו העדים, לכך נאמר או ראה או ידע (ויקרא ה א), כך אע"פ שמצוה לקדש ע"פ הראייה אם לא נראה מקדשין אותו על הידועה: ומה שחידשו הדחיות משום מתיא, דאמרו רבנן (לד) במס' ר"ה בתורה נתחדשו, על תקנת ישראל, וכן מצינו כי חזקיהו מלך יהודה כיתת נחש הנחשת אשר עשה משה, (לה) כי בעוד הימים ההם היו ישראל מקטרים לו ויקרא לו נחשתן (מ"ב יח ד), ראה משה תיקנו להיות לאות בישראל לזכור נסי אלהינו, וכל השנים שעברו מימות משה ועד חזקיהו לא כיתתו אדם לא מלך ולא נביא עד שבא חזקיהו, וכמה ביערו אסא ויהושפט ושאר הצדיקים, מבערי האשרות והבעלים איך לא כיתתו זה הנחש, ועוד כמה עתידות אמר משה רבינו ולא היה יודע כי ישראל עתידין להקטיר לו, ולמה הניחו להיות מכשול לישראל, אלא כך דרך העולם, זה בדורו, וזה בדורו, וכולן המשרתים את אלהינו באמת נקראים עבדיו, ואין דור אחד יכול לתקן כל הדורות, אלא בכל דור ודור שרי ישראל מודיעין לעם ה' דרך ה' ומתקנין ומחדשין ומוסיפין על הראשונים על דרך עבודת אלהינו. הלא תראו כי אנשי כנסת הגדולה אמרו, (לו) והעמידו עלינו מצות לתת שלישית השקל בשנה, חוץ מן מחצית השקל של כסף הכפורים (נחמיה י לג), וכתיב מצות והוא מצוה אחת, וכך אלו הדחיות תקנת ישראל הם בכל גליות ישראל, להיות שומרים קריאת מועדים כולם ביום אחד כל עם ה'. ולא להיותם אגודות אגודות, זה היום וזה למחר, ויש לי להאריך בזה הענין, אבל עיקרו בענין המועדים, ולא הבאתי כל הדברים פה אלא גררה בעד המשנה שאמרה שני ימים טובים של ראש השנה שחל להיות אחר שבת כו': נשוב על ענין המילה (לז) שמילה בזמנה דוחה את השבת, דאתי מק"ו מצרעת, ומה צרעת שדוחה את העבודה, ועבודה דוחה את השבת, מילה דוחה אותה, (לח) שאם יש צרעת במילה קוצץ ואינו חושש משום דכתיב השמר בנגע הצרעת (דברים כד ח), דאתי עשה דימול ודוחה השמר שהוא בלאו, שבת שנדחית מפני העבודה, אינו דין שתהא מילה דוחה את השבת, והני מילי בזמנה, אבל שלא בזמנה, אינו דוחה לא שבת ולא יו"ט:

הערות ותקונים

זכן הוספתי בפנים. (לא) אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש. וכן בכ"י פלארענץ, ובקרא ליתא מלת אלה. ואולי כוונתו, עפ"כ אלה מועדי ה' מקראי קדש אשר תקראו אותם במועדם (שם שם ד). (לב) שאין הדבר תלוי בראיית הלבנה. עיין רבינו בחיי פ' בא מה שהביא בשם רבינו חננאל ע"ש. (לג) ומפי המקבל הממון כו'. עי' ר"ה כ"ב ע"ב. (לד) במס' ר"ה: דף כ' ע"א. (לה) כי בעוד הימים ההם היו ישראל מקטרים לו. בקרא כי עד הימים ההמה. (לו) והעמידו עלינו מצות לתת שלישית השקל בשנה. בקרא והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלישית השקל בשנה. (לז) שמילה בזמנה דוחה את השבת. שבת קל"ב ע"א. (לח) שאם

יט) **ויאמר** אלהים אבל שרה אשתך. (עד) כלומר באמת שרה אשתך, ודומה לו אבל אשמים אנחנו (בראשית מב כא), והיא באמת:

כ) **ולישמעאל** שמעתיך. (עה) כבר שמעתיך על ידי מלאך הרבה ארבה את זרעך וגו':

כא) **ואת** בריתי אקים את יצחק. (עו) דכתיב כל אלה שבטי ישראל שנים עשר (בראשית מט כח), (עז) אבל ישמעאל שנים עשר נשיאים (שם), כגון נשיאים ורוח וגשם אין (משלי כה יד):

כב) **ויכל** לדבר אתו ויעל אלהים מעל אברהם. (עח) אר"ש בן לקיש האבות הן הן המרכבה ויעל אלהים מעל אברהם, ויעל מעליו אלהים (בראשית לה יג), והנה ה' נצב עליו (שם כח ז):

כג) **ויקח** אברהם את ישמעאל בנו וגו'. (עט) ר' אבהו אמר בשעה שמל אברהם אבינו את כל ילידי ביתו, העמידן גבעה של ערלות, וזרחה עליהם השמש והתליעו, והריח ריחן לפני המקום, והוא זוכר בכל דור ודור ברית אברהם אבינו:

כד) **בהמולו** בשר ערלתו. (פ) באברהם כתיב (פא) בשר ערלתו, לפי שנתמעך על ידי אשה, ובישמעאל כתוב בהמולו את בשר ערלתו, לפי שלא נתמעך ע"י אשה:

כו) **בעצם** היום הזה. (פב) בעיצומו של יום, כדי להרגיש כל העולם, שלא יאמרו בלילה נימול, ואם היינו יודעים לא היינו מניחין אותו לימול: נמול אברהם. (פג) א"ר אבא בר כהנא הרגיש ונצטער כדי לקבל שכר, (פד) א"ר לוי מל אין כתוב אלא נמול, א"ר ברכיה בההיא שעתא אקיל, שבדק עצמו ונמצא מהול:

כז) **וכל** אנשי ביתו יליד בית ומקנת כסף מאת בן נכר נמלו אתו. כולם ביחד נמצאו מהולים, לקיים מה שנאמר והבוטח בה' חסד יסובבנהו (תהלים לב י), שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב (שם קיט קסב): סליק פרשת לך

פרשת וירא

[יח] א) **וירא** אליו ה'. כתוב טוב לי כי עניתי למען אלמד חקיך (תהלים קיט עא), זה אברהם אבינו, שניסהו הקב"ה בכמה נסיונות ונמצא נאמן, שנא' ומצאת את לבבו נאמן לפניך וכרות עמו הברית (נחמיה ט ח), זו מילה שנכרתו עליה שלש עשרה בריתות, (א) עד שלא מל אברהם אבינו, היו עוברים ושבים באו אצלו, תאמר משמל לא היו באו, אמר לו הקב"ה עד שלא מלת היו בני אדם פחותין באים אצלך, עכשיו אני בכבודי ופמליא שלי נגלה עליך, הדא הוא דכתיב וירא אליו ה'. (ב) לפי שהקב"ה מבקר חולים, שנא' (ג) ה' יסעדנו על ערש דוי (תהלים מא ד), מאי

הערות ותקונים

בייערהגע ח"א לד ע"ו. (עד) כלומר באמת. עי' ערוך ערך אבל, אמר להן אבל (עירובין ל"ח ע"א) פי' אמת ותרגום אבל שרה אשתך באמת עכ"ל וכן הביא רש"י בגמרא שם, ועי' רש"י עה"ת שם. (עה) כבר שמעתיך. ב"ר שם, וילקוט שם. (עו) דכתיב כל אלה. בב"ר שם מתחיל א"ר יצחק כל אלה שבטי יה, אין ספק אצלי שהמדפיסים חשבו שהשם יצחק מן סוף הפסוק אקים את יצחק הוא אמורא והוסיפו „א"ר" לפניה, ובאמת ליתא בילקוט בשם המדרש, וגם המחבר לא הביא המאמר בשמו, ודברי המדרש מוסבים על הכתוב ואת בריתי אקים את יצחק. (עז) אבל ישמעאל. הכוונה אבל ישמעאל כתיב י"ב נשיאים ודרש שאלו נקראים נשיאים, כלומר עננים, כמד"א נשיאים ורוח וגו', אבל אלו נקראו מטות, ושבט ומטה ענין אחד. (עח) ארשב"ל. ב"ר שם וילקוט שם, וצ"ל אמר ר' לוי והיה כתוב ר"ל בר"ת וחשבו שהוא ריש לקיש וכתבו רשב"ל. (עט) ר' אבהו אמר. בב"ר א"ר איבו, ובילקוט שם רמז פ"ב בלי שם האומר. (פ) באברהם כתוב. ב"ר שם וילקוט שם, ועי' רש"י עה"ת. (פא) בשר ערלתו. בלי מלת את. (פב) בעיצומו של יום. ב"ר שם וילקוט שם. (פג) ארא"כ. ב"ר שם וילקוט שם, ובכ"י פלארענץ חסרים המלות „בר כהנא". (פד) א"ר לוי. גי' אחרת היא בב"ר לפנינו ומובא בילקוט שם וכצ"ל אר"ל מל אברהם אין כתיב כאן אלא נמול בדק את עצמו ומצא עצמו מהול, א"ר ברכיה בההוא עינתא אוקיל ר"א בר כהנא לר' לוי א"ל שקרנא כזבנא את אלא הרגיש ונצטער כדי שיכפול לו הקב"ה שכרו ע"כ.

[יח] (א) עד שלא מל אברהם. ב"ר ספמ"ז. (ב) לפי שהקב"ה מבקר חולים. שבת י"ב ע"ב. (ג) ה'

במילה המול לכם, וכן בציצית והיו לכם לציצית, וכן בלולב ולקחתם לכם ביום הראשון, (נג) א"ר ישמעאל גדולה מילה שנכרתו עליה (נד) שלשה עשר בריתות, ומאוסה ערלה שנתגנו הגוים בה, דכתיב כי כל הגוים ערלים (שם ט כה): נשוב אל הפרשה

יד) **וערל** זכר אשר לא ימול. (נה) א"ר חגי בשם ר' יצחק וכי יש ערל נקבה, אלא ממקום שהוא ניכר אם זכר אם נקבה, משם מוהלין אותו, (נו) להוציא ערלת הלב, וערלת האוזן, וערלת שפתים: את בריתי הפר. (נז) זה המשוך, (נח) וכן אמרו רבותינו ז"ל (נט) אסור להניח ידיו כנגד פניו של מטה בכניסתו למרחץ, שהוא כופר בבריתו של אברהם אבינו, (ס) אלא במקום שיש אנשים או בניו או חתניו ורוצה להצניע עצמו מהם לובש כעין מכנסיים, אבל לכבוש את המילה אסור בכניסתו, אבל ביציאתו מתכסה, (סא) כי הא דרבא כי נחית לנהרא זקוף, וכי סליק שחי, (סב) וכן רבנן דבי רב אשי, כי נחתי זקיפי וכי סלקי שחי, (סג) וגנאי הוא לאדם לרחוץ עם בניו ועם רבו במרחץ, ואם היה רבו צריך לתלמיד מותר:

טו) **ויאמר** אלהים אל אברהם שרי אשתך לא תקרא את שמה שרי כי שרה שמה. (סד) א"ר יהושע בן קרחה יו"ד שנטל הקב"ה מן שרי, נחלק חציו לשרה וחציו לאברהם, (סה) א"ר מנא לשעבר היתה (סו) שרה לעמה, עכשיו לכל באי העולם, (סז) ויו"ד שנטל משרי זכה להיות בראש שם יהושע, דכתיב ויקרא משה להושע בן נון יהושע (במדבר יג טז):

טז) **וברכתי** אותה. (סח) ר' יהודה אומר להיות לה בן, וברכתיה בחלב, להניק בני מלכים שלא היו מאמינים בנס הזה (סט) וצמקו דדי נשיהן, והביאו בניהן לשרה להניקם, לכן נאמר וברכתיה בחלב:

יז) **ויפל** אברהם על פניו. (ע) כענין שלמעלה: ויאמר בלבו. בכל מקום אתה מוצא בבני אדם הצדיקים אל לבו, וברשעים בלבו, חוץ מזה ויאמר בלבו על שהיה מתמה ואמר הלבן מאה שנה יולד. משום ואם שרה בת תשעים תלד, (עא) כי האיש אינו מזקין מלהוליד ואשה מזקנת:

יח) **ויאמר** אברהם אל האלהים לו ישמעאל יחיה לפניך. (עב) משל למלך שהיה נותן לשר (עג) אנונה, אמר לו אני כופל לך אנונה שלך, אמר לו אותו השר, הלואי קדמייתא לא תמנע, כך לו ישמעאל יחיה לפניך:

הערות ותקונים

בשבולי הלקט כ"י ערוגה י"ב סי' שס"ו ובשה"ל הנדפס ה' סוכה סי' קי"ח, ובתניא רבתי ענין אתרוג סוף סי' פ"ה וכן בשבולי הלקט כ"י ה' מילה סי' ד', ובתניא רבתי ה' מילה סימן צ"ד, כתבו צריך לברך על המילה מעומד, וכ"כ רבינו טוביה כו', וכן העיטור ח"ב דף ל"ד ע"ג כתב וז"ל: וכתב ר' טוביה מצות מילה צריך לברך מעומד כו', והוא כמו שהביא רבינו טוביה לפנינו, וכן עי' ברכי יוסף או"ח סי' ח' שהביא דבריו מפ' אמור, וסיים וכן ראיתי בפסיקתא כתב יד פ' לך לך כלשון הזה. (נג) א"ר ישמעאל. נדרים ל"א ע"ב. (נד) י"ג בריתות. עי' לעיל הערה ז'. (נה) א"ר חגי בש"ר יצחק. ב"ר סוף פמ"ו, ושם הוא בשם ר' חגי לבד, ובויק"ר פכ"ה הגי' ר' יודן בש"ר יצחק, ובילקוט רמז פ"ב בלי שם האומר. (נו) להוציא ערלת הלב. עי' בב"ר פמ"ו על הכתוב ואתנה בריתי ביני וביניך, ובילקוט רמז פ"א. (נז) זה המשוך. ב"ר ספמ"ו, ילקוט רמז פ"ב, יבמות ע"ב ע"א. (נח) וכן אמרו רבותינו. שבת מ"א ע"א. (נט) אסור להניח. בגמ' שם א"ר אבא א"ר הונא אמר רב כל המניח ידיו כנגד פניו של מטה כאלו כופר כו'. (ס) אלא במקום. זה ליתא בגמרא שם. (ס) אנשים. בכ"י פלארענץ הגי' נשים. (סא) כי הא דרבא כי נחית לנהרא זקיף וכי סליק שחי. נוסחא אחרת בגמ' שבת שם, כי הא דרבא שחי ר' זירא זקיף. (סב) וכן רבנן. שבת שם. (סג) וגנאי הוא לאדם כו'. עי' פסחים נ"א ע"א. (סד) א"ר יהושע בן קרחה. ב"ר פמ"ז, ילקוט רמז פ"ב. (סה) א"ר מנא. ב"ר שם, ילקוט שם. (סו) שרה לעמה, כן הביא גם הילקוט בשם ב"ר, אולם בב"ר הגי' היתה שרה לעצמה, ועיין ביפ"ת. ובגמ' ברכות י"ג ע"א שרי היא שרה, בתחלה נעשית שרה לאומתה ולבסוף נעשית שרה לכל העולם כולו. (סז) ויו"ד שנטל. ב"ר וילקוט שם. (סח) ר' יהודה אומר להיות לה בן, וברכתיה בחלב. ב"ר שם, וילקוט שם. (סט) וצמקו דדי נשיהן. עיין פסיקתא פסקא שוש אשיש דף קמ"ו ע"ב, ובב"ר שם, ורש"י עה"ת. (ע) כענין שלמעלה. לעיל י"ז ג'. (ע) בכל מקום אתה מוצא. ב"ר פל"ד ופס"ז, ורבינו הביא ג"כ להלן תולדות (כ"ז מ"א). (עא) כי האיש אינו מזקין. ב"ר שם, וילקוט שם. (עב) משל למלך. ב"ר פמ"ז, ילקוט רמז פ"ב. (עג) אנונה, מלה יונית ורומית. annona, ανωνα וכן בלשון סורי הוראתה ענין כלכול מזונות, עיין

בייערהגע

לד' רוחות העולם, להביא כל עובר ושב בביתו : וירץ לקראתם וישתחו ארצה . (כ) כיון שראה אותן שהיו מפליגין מיד וירץ לקראתם :

ג) **ויאמר** ה' אם נא מצאתי חן בעיניך . (כא) תני ר' חייא למלאך הגדול שבהם, (כב) וזהו מיכאל , לפי ששלשה באו על שלשה עסקים (כב) מיכאל לבשר את שרה , וגבריאל להפוך את סדום , (כג) ורפאל להציל את לוט :

ד) **יקח** נא מעט מים . (כד) ר' אלעזר בשם ר' סימאי אמר הקב"ה לאברהם . אתה אמרת יקח נא מעט מים , חייך שאני פורע לבניך הה"ד אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר ענו לה (במדבר כא יז) , בארץ מנין , ארץ נחלי מים (דברים ח ז) , לעתיד מנין , דכתיב והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים (זכריה יד ח) : אתה אמרת ורחצו רגליכם , חייך שאני פורע לבניך, במדבר , בארץ , ולעתיד לבא . במדבר , וארחצך במים (יחזקאל טז ט) . בארץ , רחצו הזכו (ישעיה א טז) . לעתיד , אם רחץ ה' (שם ד ד) : אתה אמרת והשענו תחת העץ , חייך שאני פורע לבניך , במדבר , בארץ , ולעתיד . במדבר , פרש ענן למסך (תהלים קה לט) . בארץ , בסוכות תשבו (ויקרא כג מב) . לעתיד , וסוכה תהיה לצל יומם (ישעיה ד ו) : אתה אמרת ואקחה פת לחם, חייך שאני פורע לבניך , במדבר, בארץ, ולעתיד . במדבר , הנני ממטיר לכם לחם (שמות טז ד) . בארץ , ארץ חטה ושעורה (דברים ח ח). לעתיד, יהי פסת בר בארץ (תהלים עב טז): יקח נא מעט מים ורחצו רגליכם. (כה) מלמד שנדמו לו בערביים הולכי מדבריות, לכך אמר להם ורחצו רגליכם:

ה) **ואקחה** פת לחם וסעדו . (כו) מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים לחם סועד . מן התורה, דכתיב ואקחה פת לחם וסעדו לבכם . מן הנביאים , דכתיב סעד לבך פת לחם (שופטים יט ה) . מן הכתובים , דכתיב ולחם לבב אנוש יסעד (תהלים קד טו) : וסעדו לבכם . (כז) אמר רב אחא לבבכם אין כתיב כאן , אלא לבכם , לפי שאין יצר הרע שולט במלאכים , שכל מקום שנאמר לב בב' אחד , אין שם יצר הרע הווה וכן לעתיד לבא , וכמו שיתו לבבכם לחילה (שם מח יד) , וכמו ולבך יהגה אימה (ישעיה לג יח) , וכן כל מקום שמדבר על מלאכים או לעתיד בב' אחד , אבל על בני אדם ששולט בהם יצר הרע ויצר טוב , כתיב בשתי ביתי"ן , כגון בכל לבבכם (דברים יא יג) : כי על כן עברתם על עבדכם . (כח) מששת ימי בראשית מזומנים הייתם לבא אצלי : על עבדכם . שמח במצות : ויאמרו כן תעשה כאשר דברת . (כט) מכאן שאין מסרבין לגדול :

ו) **וימהר** אברהם האהלה אל שרה . כל כבודה בת מלך פנימה , שנאמר האהלה אל שרה : ויאמר מהרי שלש סאים . זריז ומזרז במצות : שלש סאים קמח סלת. (ל) אם קמח למה סלת , אלא ג' סאין היה קמח , והוציאה מהם סאה סלת : לושי ועשי עוגות . להאביל לחם חמודות : עגות . (לא) רמז רמז שעתידין בניו לעשות עגות בצאתם ממצרים , הה"ד ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עגות (שמות יב לט) :

הערות ותקונים

(כ) כיון שראה . ב"ר שם וילקוט שם. (כא) תני ר' חייא . ב"ר פמ"ח . (כב) וזהו מיכאל. כדכתיב בעת ההיא יעמוד מיכאל השר הגדול (דניאל י"ב א') , ועי' מס' ד"א פ"ג והיה מיכאל באמצע וגבריאל בימינו ורפאל משמאלו , וכ"ה ביומא ל"ז ע"א וע"ש בפירש"י ולפי שמיכאל היה באמצע לפיכך הוא גדול שבהם , ועיין רש"י שבועות ל"ה ע"ב . (כב) מיכאל לבשר . ב"מ פ"ו ע"ב , וב"ר פ"נ , ורש"י עה"ת . (כג) רפאל להציל את לוט . כ"ה בב"ר פ"נ , ובגמרא שם ובמס' ד"א איתא רפאל שבא לרפא את אברהם , וע"ש בתוס' ד"ה ההוא והביאו לדברי המדרש וכתבו דרפואה והצלה חדא מלתא היא ועיין ברש"י עה"ת ובתר' ירושלמי . (כד) ר' אלעזר. ב"ר פמ"ח, וכאן חסר וכצ"ל שאני פורע לבניך במדבר ובישוב ולעתיד לבא הה"ד אז ישיר וגו' ענו לה הרי במדבר בארץ מנין כו', פסיקתא רבתי פי"ד אות ג' וילקוט וירא רמז פ"ב. (כה) מלמד שנדמו לו כערביים. עיין ב"מ פ"ו ע"ב , ומובא בילקוט רמז פ"ב עה"כ ורחצו רגליכם. (כו) מן התורה. ב"ר פמ"ח , ומו"ע מזמור ק"ד , ילקוט רמז פ"ב . (כז) א"ר אחא . ב"ר שם , וילקוט שם . (כח) מששת ימי בראשית . ב"ר שם וילקוט שם . (כט) מכאן שאין מסרבין לגדול . ב"מ פ"ו ע"ב . (ל) אם קמח למה סולת. עיין ב"מ פ"ז ע"א , וב"ר פמ"ח , ומובא בילקוט רמז פ"ב, וברש"י עה"ת. (לא) רמז רמז שעתידין כו'. בב"ר פמ"ח ומובא בילקוט שם הלא אמרת פרס הפסח הוה , וכן בפסיקתא רבתי פ"ו אות ה' לושי ועשי עגות שהיה פסח , ועי' תוס' ר"ה י"א ע"א ד"ה אלא הביאו דברי המדרש מב"ר וגורסין ג"כ הלא אמרה שפסח היה , והביאו ג"כ ור' מאיר שליח צבור יסד במעריב של פסח ומצות אפה ויאכלו בלילי חג פסח .

משמע דכתיב ופקודת כל האדם יפקד עליהם (במדבר טז כט), מתרגם וסערא דכל אנשא יסתער עליהון, ולפי שמל אברהם אבינו, נגלה עליו הקב"ה: אליו. ולא על שאר נמולים: ה'. אדון הוא לכל באי העולם: באלני ממרא. (ד) שהמרה פנים באברהם, (ה) שבשעה שאמר לו הקב"ה לאברהם ואתה את בריתי תשמור (בראשית יז ט) נמלך בשלשה בעלי בריתו (ו) דכתיב ענר אשכול וממרא והם בעלי ברית אברם (שם יד יג), (ז) אמר לו ענר כבר אתה זקן בן מאה שנה ואתה רוצה לצער עצמך, א"ל אשכול מה אתה הולך (ח) וממאס עצמך בין שונאיך, א"ל ממרא אי כן לא עמד לך אלהיך, הלא בכבשן האש, ברעבון, במלכים, והדבר הזה שאמר לך עשה אותו מהרה אל תעכב, אמר הקב"ה אתה נתת לו עצה לימול, חייך שאיני נגלה עליו אלא בפלטין שלך, הה"ד וירא אליו ה' באלני ממרא: והוא ישב פתח האהל. (ט) ישב כתיב, (י) סימן יפה לו שישראל יושבין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ושכינה ניצבת עליהם, שנאמר אלהים נצב בעדת אל (תהלים פב א): פתח האהל. (יא) שפתח פתח טוב לעוברים ושבים, פתח פתח טוב לגרים: כחום היום. (יב) מלמד שהחום יפה למכה. ולמה ישב פתח האהל, (יג) לפי שהיו עוברים ושבים באים אצלו, אמר משמלתי שמא לא יהיו באים אצלי, לפיכך ישב פתח האהל, אמר הקב"ה עד עכשיו היו באין אצלך בני אדם, עכשיו אני ובני פמליא שלי נגלים עליך:

ב) **וישא** עיניו וירא. מה ראה, ראה (יד) השכינה: וירץ לקראתם. אל המלאכים: והנה שלשה אנשים. (טו) מיכאל גבריאל רפאל, שמצינו שהמלאכים נקראו אנשים: נצבים עליו וירא וירץ לקראתם. (טז) אמר אם רואה אני ששכינה ממתנת עליהם יודע אני שהם בני אדם הוגנוסים, וכיון שראה ששכינה ממתנת עליהם, ידע (יז) שהם בני אדם הוגנוסים: (יח) א"ר אבהו (יט) שער של אברהם אבינו מפולש היה

הערות ותקונים

יסערנו. בקרא יסעדנו בדל"ת. ובכ"י פלארענץ מובא כמו שהוא בקרא יסעדנו והוא בדרך אל תקרי יסעדנו אלא יסערנו, וכן תראה ברש"י שבת שם מנין שהשכינה סועד את החולה, שנא' ה' יסעדנו, שכתב משום רבינו יעקב סוער תרגומו של פוקד כלומר מבקר, כמו ואת אחיך תפקוד לשלום (ש"א י"ז י"ח) ומתרגמינן ואת אחיך תסער לשלם, ולהך ליסנא גרסינן אל תקרי יסעדנו אלא יסערנו, ולפי"ז יש לתקן ברש"י נדרים מ' ע"א שנא' ה' יסעדנו, צ"ל קרי ביה יסערנו. (ד) שהמרה פנים באברהם. ב"ר פמ"ב על הכתוב והוא שוכן באלוני ממרא ומובא בילקוט רמז ע"ג. ודרש ממרא מלשון מרי, שהמרה פניו באברהם ואמר לו שימול. (ה) שבשעה שאמר לו הקב"ה לאברהם. ב"ר שם, ותנחומא וירא, ועי' אגדת בראשית פי"ט. (ו) דכתיב ענר אשכול וממרא והם בעלי ברית אברם. וכ"ה בכ"י פלארענץ, צ"ל נמלך בג' בעלי בריתו ענר אשכול וממרא, דכתיב והם בעלי ברית אברם. (ז) א"ל ענר. כ"ה גם בב"ר שם, ועי' תנחומא וירא. (ח) וממאס עצמך בין שונאיך. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובילקוט רמז ע"ג הגי' ומסרס עצמך בין שונאיך, (וכן באגדת בראשית פי"ט הגי' מסורס הוא מבקש לעשותך בעולם) וגרסם בלדו כ"א ומסיף, ואין ספק שצ"ל כ"א ומסיים כמו שהוא לפנינו במדרש ב"ר, והרא"ס גרס ממאים כמו שהביא המחבר, ור"ל שיבזוהו בהמולו. (ט) ישב כתיב. ב"ר פמ"ח, ילקוט וירא רמז פ"ב, ורש"י עה"ת, חזית בפ' דומה דודי לצבי, שו"ט מזמור כ"ב, פסיקתא החודש דף מ"ת ע"ב. וכל היכי דכתיב ישב בלא וי"ו אתא לדרשה תום' פסחים ג' ע"ב ד"ה רכבת. (י) סימן יפה לו. עי' בהערה ק"ו בפסיקתא שם. (יא) שפתח פתח טוב. ב"ר שם, וילקוט שם. (יב) מלמד. ב"ר פמ"ח, וילקוט שם. (יג) לפי שהיו עוברים ושבים. ב"ר וילקוט שם. (יד) השכינה. ב"ר שם. (טו) מיכאל. ב"ר שם. (טז) אמר אם רואה. ב"ר שם, ב"מ פ"ו ע"ב. (יז) שהם בני אדם הוגניסים. בב"ר השמיטו המדפיסים המלה הזאת והגיהו שהן בני אדם גדולים, ובילקוט שם הגי' שהן בני אדם הוגנים, וגרסם בלדו פי' נכבדים, אולם גי' המחבר נכונה ופי' ביוני εὐγενής מיוחס ונכבד, ועי' ערוך ערך הגן, שגורס אם ראה פני שכינה ממתנת עליהן אני יודע שהן הגונין, ואם ראה חולקים כבוד זל"ז אני יודע שהן הוגנסין. (יח) א"ר אבהו. ב"ר שם וילקוט שם. (יט) שער של אברהם. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובב"ר הגי' אהל פילון של אברהם, וכבר העירותי בישרון מחברת שניה צד כ"ח שבמדרש מלת „אהל" היא הוספה כי פלן היא מלה יונית ופי' אולם ושער, ובערוך מביא מאמר המדרש הזה פלוני של אברהם, בלי מלת אהל, ובילקוט שם רמז פ"ב הביא פאלוני של אברהם ומפרש המפרש בלדו פי' אהל, לכן המדפיסים הגיהו הפי' בתוך המדרש, וכן בב"ר פס"ו אר"א פוליונו של אבינו יצחק מפולש היה, ורבינו טוביה השמיט גם את המלה פילון, והביא את הפי' שער.

כיון

נזקק הקב"ה להשיח עם אשה אלא עם הצדקת הזאת, ויאמר ה' לה שני גוים בבטנך (בראשית כה כג), על ידי מלאך, (נ) וכן הגר:

טז) **ויקמו** משם האנשים. (נא) האחד עשה שליחותו ונפטר לו, ושנים הלכו לסדום, אחד להציל את לוט, ואחד לשחת את הערים: ואברהם הולך עמם לשלחם. (נב) אכילה שתיה ולויה:

יז) **וה'** אמר המכסה אני מאברהם. (נג) זש"ה כי לא יעשה אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים (עמוס ג ז): (נד) ד"א וה' אמר המכסה אני מאברהם. לפי שנאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת (בראשית יב ז), וחמשה כרכים הללו בתוך הארץ, לפיכך הודיע לבקש עליהם רחמים:

יח) **ואברהם** היה יהיה. (נה) א"ר יצחק כל מי שהוא זוכר את הצדיק צריך לברכו, שנאמר זכר צדיק לברכה (משלי י ז), וחילופא ברשעים, דכתיב ושם רשעים ירקב (שם): (נו) ד"א ואברהם היה יהיה לגוי גדול. ר' תנחום ברבי אמר בישרו שאין העולם חסר משלשים צדיקים כאברהם: ונברכו בו כל גויי הארץ. כי יורם אורחות חיים ויבינם יחודו של עולם:

יט) **כי** ידעתיו למען אשר יצוה. (נז) זה צוואת בריא: את בניו ואת ביתו אחריו לעשות צדקה ומשפט. (נח) בתחלה צדקה ולבסוף משפט, שהיה עושה סעודות לכל עובר ושב, ולאחר אכילתו היה אומר לו אמור ברוך מי שאמר והיה העולם שאכלת משלו, אם היה אומר מוטב, ואם לאו היה אומר לו תן לי הדמים ממה שאכלת הרי משפט, לפיכך היה כל עובר ושב קורא בשם ה' אל עולם: למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו. (נט) לא נאמר את אשר עליו, אלא את אשר דבר עליו, (ס) תני ר' שמעון בן יוחי כל מי שיש לו בן יגיע לתורה כאילו לא מת:

כ) **ויאמר** ה' זעקת סדום ועמורה כי רבה. (סא) ר' חנינא אמר רבה והולכת: (סב) ר' ברכיה בשם ר' יוחנן אמר נאמר כאן כי רבה, ונאמר במבול מי תהום רבה (ישעיה נא י), ליתן את האמור בסדום במבול, ואת האמור במבול בסדום, שיהיו נידונין בשניהם באש ובמים:

כא) **ארדה** נא ואראה. (סג) תני ר' שמעון בן יוחי זו אחת מעשר ירידות שבתורה: עשו כלה ואם לא אדעה. (סד) א"ר אבא בר כהנא מלמד שפתח להם פתח של תשובה: עשו כלה. כליה הן חייבין ואם חוזרין אודיע בהן מדת הדין בעולם, יש ידיעה רחמים, כמו יודע צדיק נפש בהמתו (משלי יב י), וכגון וידע אלהים (שמות ב כה):

כב) **ויפנו** משם האנשים. (סה) הדא אמרת אין עורף למלאכים: ואברהם עודנו עומד לפני ה'. (סו) כנה הכתוב ששכינה ממתנת לאברהם:

הערות ותקונים

(נ) וכן הגר. ר"ל ע"י מלאך כדכתיב ותקרא שם ה' הדובר אליה (בראשית ט"ז י"ג) ובכ"י פלארענץ חסרים המלות „וכן הגר". (נא) האחד עשה שליחותו. ב"ר פ"נ. (נב) אכילה ושתיה ולויה. בב"ר שם וכן בילקוט מתלא אמר אכלית, אשקית, לוית, פי' אחר שהאכלת והשקית את האורח, לווהו ג"כ. (נג) זש"ה. ב"ר פמ"ט. (נד) ד"א. שם. (נה) א"ר יצחק. ב"ר ריש פ' מ"ט. וילקוט רמז פ"ב. יומא ל"ח ע"ב. (נו) ד"א ר' תנחום ברבי אמר. בב"ר פמ"ט וילקוט רמז פ"ב הגי' ר' תנחום בשם ר' ברכי'. וע"ש בב"ר שמפיק לה מן יהיה בגי' שלשים, ועיין תנחומא וירא אות י"ג. ובכ"י פלארענץ ר' תנחום אמר. (נז) זה צוואת בריא. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובב"ר איתא כך ר' יודן בש"ר אלכסנדרי זו סובריא ומפרש המ"כ סעודת הבראה שמברין את האבל וזהו לדקה עכ"ל, וראיתי במוספי ערך הווכריא הביא דברי המדרש וכתב פי' בל"י זריזות וחריצות. אולם זה לא יתכן ויתפרש לפי כוונת המאמר, ובילקוט רמז פ"ב השמיט המלה הזאת והגיה במקומה זו גמילות חסדים. (נח) בתחלה לדקה. ב"ר פמ"ט, וילקוט רמז פ"ב. (נט) לא נאמר את אשר עליו כו'. בב"ר הגי' אליו לא נאמר אלא אשר דבר עליו, ובילקוט הגי' אשר דבר לו אין כתיב כאן אלא דבר עליו, וברש"י עה"ת גי' אחרת וז"ל על בית אברהם לא נאמר אלא על אברהם למדנו כל המעמיד בן לדיק כאלו לא מת. (ס) תני רשב"י. ב"ר שם, ילקוט רמז פ"ג. (סא) ר' חנינא. ב"ר שם, ילקוט שם, ובכ"י פלארענץ הגי' ר' חייא אמר. (סב) ר' ברכיה. ב"ר וילקוט שם. (סג) תני רשב"י. ב"ר וילקוט שם, ועיין אבדר"נ פל"ד. (סד) ארא"כ. ב"ר וילקוט שם, וע"ע מכילתא בשלח דשירה פ"ה. (סה) הדא אמרת. ב"ר וילקוט שם. (סו) כנה הכתוב. בב"ר שם א"ר סימון תיקון סופרים הוא זה שהשכינה היתה

מנותנת

ז) ואל הבקר רץ אברהם ויקח בן בקר רך וטוב. הטוב שבבהמות, (לב) רך ולא זקן
וטוב ולא כחוש: ויתן אל הנער. (לג) זה ישמעאל לזרזו במצות:

ח) ויקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה. (לד) מיכן שבתחלה ראוי להביא מיני חלב
ואח"כ תבשיל של בשר, (לה) ופת היאך לא זכר, (לו) א"ר אפרים מקשאה
תלמידו של ר' מאיר משום ר' מאיר מלמד שפירסה נדה ונטמאת העיסה, רבנן אמרי הביא
פת ולא הוצרך לומר, ומה אם דברים שלא אמר להם הביא לפניהם, דברים שאמר
להם על אחת כמה וכמה, (לז) שהרי הצדיקים אומרים מעט, ועושין הרבה, דכתיב
ואקחה פת לחם ויקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה: והוא עומד עליהם. לפיכך
זכו בניו אלהים נצב בעדת אל (תהלים פב א): תחת העץ. תחת האשל: ויאכלו.
(לח) נראין כאוכלין, ראשון ראשון מסתלק:

ט) ויאמרו אליו. (לט) למה נקוד, א"ר שמעון בן אלעזר כל מקום שאתה מוצא
כתב רבה על הנקודה, אתה דורש את הכתב, דמשמע "א"י"ו, כשם
שאמרו לאברהם איה שרה, כך אמרו לשרה איו אברהם:

י) ויאמר שוב אשוב אליך. (מ) מיכן ידענו שמלאך היה, שאדם אין יודע עתו, שיאמר
שוב אשוב, שהרי אלישע אמר לשונמית למועד הזה (מ"ב ד יז) ולא אמר
שוב אשוב: כעת חיה. לשנה הבאה: ושרה שומעת פתח האהל והוא אחריו.
(מא) זהו ישמעאל, דכתיב ביה והוא יהיה פרא אדם (בראשית טז יב): ד"א והוא
אחריו. (מב) הרגיש שבא אורה:

יא) ואברהם ושרה זקנים. (מג) א"ר יצחק מלמד שהיו זקנים ושבו לנערותם, וכן
הוא אומר ואברהם זקן (בראשית כד א), משבא לנערותיו עוד נהיה זקן:
(מד) חדל. פסק, כמו וכי תחדל לנדור (דברים כג כג):

יב) ותצחק שרה בקרבה. ברוח הקדש נודע: אחרי בלותי היתה לי עדנה.
(מה) אמרה האשה הזאת כל זמן שהיא ילדה יש לה תכשיטין: (מו) ד"א
היתה לי עדנה. עידן זמן ווסת נשים: ואדוני זקן. לא דיי שאני זקינה אלא ואדני זקן:

יג) ויאמר ה' אל אברהם למה זה צחקה שרה לאמר האף אמנם אלד ואני זקנתי.
(מז) בתמיה האף אמנם אלד ואני זקנתי מלעשות נסים: ד"א ואני זקנתי.
(מח) בר קפרא אומר גדול השלום שאף הכתוב שינה להטיל שלום בין אברהם לשרה,
היא אמרה ואדני זקן, והקב"ה אמר לאברהם שאמרה שרה ואני זקנתי:

יד) היפלא מה' דבר. אמר הקב"ה לבראותן כבתחלה אני יכול, להחזירם לנערותם
לא כל שכן, זה מודיע כי אני זקנתי הוא לשון תימה:

טו) ותכחש שרה לאמר לא צחקתי כי יראה ויאמר לא כי צחקת. (מט) מעולם לא

הערות ותקונים

(לב) רך ולא זקן. עי' ב"ר שם, ושם הגי' יכול גדול ת"ל רך אי רך יכול חסר ת"ל וטוב. והכוונה גדול שכבר הזקין, ובמקום יכול חסר הגי' בילקוט שם יכול חבול, ומפרש בלדו פי' כחוש. (לג) זה ישמעאל. ב"ר שם, וילקוט שם. (לד) מיכן שבתחלה ראוי להביא מיני חלב. הכוונה שאברהם קיים כל התורה אפי' ע"ת, לכן הקדים חלב לבשר. (לה) ופת היאך לא זכר כו'. ב"ר פמ"ח, ילקוט רמז פ"ב, ב"מ דף פ"ז ע"א. (לו) אמר ר' אפרים, בכ"י פלארענץ ובגמרא ומדרש שם אמר אפרים. (לז) שהרי הצדיקים. ב"מ פ"ז ע"א, ותנחומא וירא סי' ד'. (לח) נראין כאוכלין ראשון מסתלק. ב"ר שם, וב"מ פ"ו ע"ב ורש"י עה"ת, וילקוט שם. (לט) למה נקוד. ב"ר פמ"ח, ילקוט רמז פ"ב, וירושלמי פסחים פ"ט ה"ב (דף ל"ו ע"ד) ב"מ פ"ז ע"א, וע"ש בתוס' ד"ה למה, ומדרש חזית פ' נואלך, ועיין מס' סופרים פ"ב ואדר"נ פל"ד. (מ) מיכן ידענו שמלאך היה. עי' רש"י עה"ת שם, אלישע אמר לשונמית למועד הזה כו'. (מא) זהו ישמעאל. ב"ר שם, וילקוט שם. (מב) ד"א הרגיש שבא אורה. כן תקנתי, ובכ"י גם בכ"י פלארענץ בטעות אורח, וז"ל המדרש שם והוא אחריו זה המלאך שהביט לאחריו והרגיש שבא אורה מאחריו. (מג) א"ר יצחק. בב"ר וילקוט שם הגי' א"ר יוחנן, אין ספק שהיה כתוב לפני המעתיק אר"י בר"ת והגיה א"ר יוחנן. (מד) חדל פסק כמו וכי תחדל לנדר. עי' ב"ר ועי' במ"כ ולפי דברי המחבר נראה שהיה כן הגי' לפניו בב"ר המד"א וכי תחדל, והמלות המד"א וחדל לעשות הפסח, הן הוספה מאיזה מעתיק. (מה) אמרה האשה הזאת. ב"ר פ"מ וילקוט שם וע"ש. (מו) ד"א. ב"ר שם וילקוט שם. (מז) בתמיה. ב"ר פמ"ח, וילקוט שם. (מח) בר קפרא. ב"ר שם, וילקוט שם, ב"מ פ"ז ע"א, וסוף מס' ד"א. (מט) מעולם לא נזקק. ב"ר שם וילקוט שם.

וכן

וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם ואברהם שב למקומו, הקטיגור הזה כיון שרואה שנשתתק הסניגור הולך לעשות שליחותו, כך ואברהם שב למקומו מיד ויבואו המלאכים סדומה בערב, (פג) למה המתינו עד הערב, אלא מלאכי רחמים היו והיו המלאכים ממתינים שמא אברהם מוצא להם זכות, כיון שלא מצא, מיד ויבואו שני המלאכים סדומה בערב:

[יט] א) **ויבואו** שני המלאכים סדומה. (א) כאן קורא אותן מלאכים, ולמעלה קורא אותן אנשים, דכתיב ויפנו משם האנשים וילכו סדומה, אלא להלן שהיתה השכינה על גביהן נקראו אנשים, כיון שנסתלקה השכינה מעל גביהן לבשו מלאכות. (ב) ר' לוי אמר אברהם היה כחו יפה נידמו לו כאנשים, לוט לא היה כחו יפה נידמו לו כמלאכים: סדומה. (ג) תני משום ר' נחמי' כל דבר שצריך למ"ד מתחלתו נותן לה ה"א בסופו: בערב. (ד) בא ערבה של סדום שקעה שמשה נתחתם גזר דינה: (ה) א"ר לוי אין הקב"ה דן את האומות אלא בלילה, בשעה שהן ישנין מן העבירות, דכתיב (ו) והוא ישפוט תבל בצדק ועמים במישרים (תהלים לח ט): ולוט ישב בשער סדום. (ז) ישב כתיב, אותו היום מינו אותו (ח) ארכי הדיינים: וירא לוט ויקם לקראתם. ובאברהם הוא אומר וירא וירץ לקראתם, מלמד שבאו עליו כעוף הפורח באויר:

ב) **ויאמר** הנה נא אדוני. (ט) כל אדני שנאמר באברהם קודש, ושנאמר בלוט חול: סורו נא אל בית עבדכם. (י) ר' יודן אמר אפי' איני כדאי, עקמו עלי את הדרך, רב הונא אמר עקמו עלי את הדרך כדי שלא תהא נראין באים אצלי, לפי שבסדום לא היו מקבלים אורח: אל בית עבדכם ולינו ורחצו. (יא) אברהם הקדים רחיצה ללינה, כדרך העולם רוחצים ולנים, ולוט מקדים לינה לרחיצה, כדי שיצאו ויראו אבק שעל רגליהם, שלא יאמרו אנשי סדום היכן לנו הלילה: ויאמרו לא כי ברחוב נלין. (יב) ממאנין לקטן ואין ממאנין לגדול:

ג) **ויסורו** אליו. (יג) היינו דאמר רב הונא עקמו עליו הדרך: ויעש להם משתה. (יד) מגידול ביתו של אברהם עושה את העוברין ואת השבין: ומצות אפה. באברהם כתיב ועשי עוגות, וכאן ומצות אפה, (טו) אשתו של לוט אפילו מלח לא הביאה לפניהם ולפיכך נהייתה נציב מלח:

ד) **טרם** ישכבו. (טז) התחילו מבערב לשאול אותו שאילות, אמרו לו המלאכים אנשי העיר מה הם, אמר להם כל מקום יש בהם טובים ורעים, אבל כאן כולם רעים: ואנשי העיר אנשי סדום נסבו על הבית. (יז) אין אחד מהם מעכב:

ה) **ויקראו** אל לוט וגו' הוציאם אלינו ונדעה אותם. (יח) לתשמיש ביקשום:

הערות ותקונים

(פג) למה המתינו עד הערב. ב"ר שם וילקוט שם.

[יט] (א) כאן קורא. ב"ר פ"נ, וילקוט רמז פ"ג. (ב) ר' לוי. ב"ר שם וילקוט שם. (ג) תני משום ר' נחמיה. ב"ר שם וילקוט שם, יבמות י"ג ע"ב, ועי' מכילתא בא פי"ד. (ד) בא ערבה. ב"ר שם וילקוט שם, ודרש בערב כאלו הוא שתי תיבות בא ערב. (ה) אר"ל. ב"ר שם, וילקוט שם. (ו) דכתיב והוא ישפוט. ב"ר וילקוט הגי' ואינו דן את ישראל אלא ביום בשעה שהם עסוקים במצות הה"ד והוא ישפוט תבל בצדק. (ז) ישב כתיב. ב"ר שם ופמ"ה וילקוט שם, פרקי דר"א פכ"ה, ורש"י עה"ת. (ח) ארכי הדיינים, כ"ה בב"ר וילקוט שם רמז פ"ד, וארכי היא מלה יונית αρχη ופי' נגידות ושררה, ואין ספק שהיה הגי' במדרש כמו שהביא הערוך בערך ידקי וז"ל בב"ר פכ"א [צ"ל פ"נ] ולוט יושב ישב כתיב אותו היום מינוהו ארכי יודקי פי' ראש הדיינים לעז הוא, ועל זה כתב המוספי בנוסחאות שלנו כתוב ארכי הדיינים ואמת דבר בעל הערוך בל"ר archijudex ראש הדיינים ובל"י אומרים ארכידיקי αρχιδικος.
(ט) כל אדני שנ' באברהם. עי' שבועות ל"ה ע"ב. (י) ר' יודן. ב"ר שם, וילקוט רמז פ"ד. (יא) אברהם הקדים, ב"ר שם וילקוט שם. (יב) ממאנין לקטן. ב"ר שם, ועי' ב"מ פ"ז רע"א, ובכ"י פלארענץ מסרבין לקטן ואין מסרבין לגדול. (יג) היינו דאמר רב הונא. מובא בפסוק שלפניו, והלא מסייעא לרב הונא ב"ר שם. (יד) מגידול ביתו. ב"ר שם, ושם הגי' בביתו של אברהם אבינו היה, אבל בילקוט רמז פ"ד הגי' גידול בית אברהם היה. (טו) אשתו של לוט. עי' ב"ר שם וילקוט שם מצות גדולה עמדה על המלח כו' ע"ש. (טז) התחילו מבערב. ב"ר שם, וילקוט שם, ורש"י עה"ת. (יז) אין אחד מעכב. ב"ר שם, וילקוט שם. (יח) לתשמיש: ב"ר וילקוט שם, ועי' רש"י עה"ת.

לשוג

כג) **ויגש** אברהם ויאמר. (סז) רבנן אמרין הגשה לתפלה, המד"א ויהי (סח) כעלות
המנחה ויגש אליהו הנביא (מ"א יח לו): האף תספה. (סט) א"ר יהושע בר
נחמי' אף שאתה מביא בעולמך, את מכלה את הצדיקים ואת הרשעים, לא דיי
שאין אתה תולה לרשעים בשביל הצדיקים, אלא אתה מכלה הצדיקים בשביל הרשעים:
כד) **אולי** יש חמשים צדיקים. (ע) פתח בחמשים כסבור אברהם אבינו לכל כרך עשרה
צדיקים, סדום ועמורה אדמה וצבוים וצוער: האף תספה. (עא) בשר ודם
חימה כובשתו, אבל הקב"ה כובש את החימה, שנאמר נוקם ה' ובעל חמה (נחום א ב):
כה) **חלילה** לך. א"ר אבא בר כהנא אמר אברהם לפני הקב"ה רבונו של עולם חולין הוא
לך מעשות ואתה קדוש ומעשיך קדושים, (עב) וחלילה לך שתי פעמים,
א"ר אחא חילול שם שמים יש בדבר מעשות כדבר הזה, מהו כדבר, (ע"ג) א"ר אבא
בר כהנא לא היא ולא דכוותה ולא דפחותה מינה:
כו) **המשים** צדיקים. (עד) א"ר יונתן כל צדיקים הנאמר בסדום חסירים, שאינן
צדיקים גמורים:
כז) **ויען** אברהם ויאמר הנה נא הואלתי לדבר אל ה' ואנכי עפר ואפר. (עה) אמר
אברהם (עו) אולי הרגני נמרוד לא הייתי עפר, אולי שרפני לא הייתי אפר,
(עז) א"ל הקב"ה אתה אמרת ואנכי עפר ואפר, חייך אני נותן לבניך כפרה בהם, אפר
חטאת, ועפר שריפת החטאת, דכתיב ואסף איש טהור את אפר הפרה (במדבר יט ט),
וכתיב ולקחו לטמא מעפר שריפת החטאת (שם שם יז):
לב) **ויאמר** אל נא יחר לאדני ואדברה אך הפעם אולי ימצאון שם עשרה. (עח) למה
עשרה, שהיה סבור שיש שם עשרה, לוט ואשתו וארבע בנותיו וד'
חתניו: (עט) ד"א למה עשרה שכבר נשתייר בדור המבול שמנה ולא נתלה לעולם בזכותם,
נח ואשתו ושלשה בניו ושלשת כלותיו: (פ) ד"א עשרה כדי כניסה לכולם, בתחלה
התחיל אברהם להפחות חמשה, דכתיב אולי יחסרון חמשים הצדיקים חמשה,
(פא) א"ר חייא בר אבא בקש אברהם לירד מן החמשים לחמשה, ולא הניחו הקב"ה לכן
תפס מנין העשרות:
לג) **וילך** ה' כאשר כלה, (פב) הדיין הזה כל זמן שהסניגור מלמד זכות הוא ממתין,
נשתתק הסניגור עמד לו הדיין, כך וילך ה' כאשר כלה, הסניגור הזה כל זמן
שהדיין מסביר לו פנים הוא מלמד זכות, עמד לו הדיין נשתתק הסניגור, לכך נאמר

הערות ותקונים

ממתנת לאברהם, ועי' תנחומא בשלח, ובילקוט רמז פ"ב הגי' א"ר ישמעאל תיקון סופרים הוא. (סז) רבנן אמרין. ב"ר פמ"ט ופל"ג וילקוט רמז פ"ג. (סח) כעלות המנחה. וכן בכ"י פלארענץ, ובקרא לפנינו בעלות המנחה, וגם במדרש שם וילקוט שם מובא כעלות, וראיתי ברד"ק שכ' בעלות המנחה בבי"ת פי' בשעת מנחות הערב עכ"ל, נראה מזה שבקצת נוסחאות היה כתוב כעלות. (סט) א"ר יהושע בר נחמיה. ב"ר שם, וילקוט שם. (ע) פתח בחמשים. גם רש"י עה"ת הביא דרש זה עשרה צדיקים לכל כרך וכרך כי חמשה מקומות יש עכ"ל, וכ"ה בתרגום יב"ע שם מאים אית חמשין זכאין בגו קרתא דיצלון קדמך עשרה לכל קרווא כל קבל חמשא קרוין וכו'. (עא) בשר ודם. ב"ר פמ"ט, ילקוט רמז פ"ג. (עב) חלילה לך ב' פעמים. ב"ר פמ"ט. (עג) א"ר אב"כ. ב"ר שם. (עג) ולא דכוותה. בכ"י פלארענץ ולא זכותה. (עד) א"ר יונתן. בב"ר פמ"ט וילקוט שם הגי' ר' יוחנן, וכן בכ"י פלארענץ הגי' אמר ר' יוחנן: (עה) אמר אברהם. ב"ר וילקוט שם. (עו) אולי הרגני נמרוד. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובב"ר הגי' אלו הרגני אמרפל לא הייתי עפר ואולי שרפני נמרוד לא הייתי אפר, וכצ"ל גם פה. (עז) א"ל הקב"ה. ב"ר וילקוט שם, ועיין סוטה י"ז ע"א. (עח) למה עשרה. ב"ר פמ"ט, וילקוט רמז פ"ג. (עט) ד"א. ב"ר שם, וילקוט שם. (פ) ד"א. ב"ר שם וילקוט שם. (פא) אר"ח בר אבא. ב"ר שם במאמר שלפניו עה"כ אולי יחסרון חמשים, וילקוט סוף רמז פ"ג. ובמדרש שם נמצא אחר המאמר הזה משל שהביא ר' לוי לחלף סרדה מלאה מים, ובילקוט שם רמז פ"ג הגירסא לחלף סדרא ומפורש בצדו סדרא פי' עריבה, ונעלם מהמפרש הזה שהמלה משובשת וצ"ל **חלפסדרא** תיבה אחת, והיא מלה יונית ורומית Κλεψυδρα Clepsydra עיין מוספי בערכי. ופי' כלי שעות מלא מים ועי' הפלאה שבערכין ח"ב דף ק"כ בהוספת הרשד"ל שהקליפסידרא היא כלי מים שמשתמשין בו לשער הזמן והיונים והרומיים היו מגבילים בו הזמן שיכול הסניגור או הקטיגור לדבר דבריס בפני השופטים. (פב) הדיין הזה. ב"ר שם וילקוט רמז פ"ד.

למה

רע מזיק, כך שינוי נוה טוב מזיק, שסדום היה עמוקה, לכך נאמר לא אוכל להמלט ההרה: כ) **הנה** נא העיר הזאת קרובה לנוס שמה והוא מצער. (לח) אמרו רז"ל כל עיר שישובה מקרוב עונותיה מוצערים, (לט) וישיבת צוער נ"א שנה וסדום נ"ב, כמו שפירשנו למעלה:

כא) **ויאמר** אליו הנה נשאתי פניך. (מ) א"ר תחליפא מה לוט על שכיבד המלאך נשא לו פנים, ישראל שכיבדו הקב"ה על אחת כמה וכמה, לכך נאמר ישא ה' פניו אליך (במדבר ו כו): שאילה מתי נהפכה סדום. תשובה (מא) בששה עשר בניסן. כעת חיה בפסח נולד יצחק, (מב) בעת שהחמה והלבנה עומדות ברקיע ביום שהשמש יוצא במזרח, והלבנה עדיין במערב, וכל כך למה, שלא יאמרו אין אלהים בעולם, כי היו עובדים לחמה וללבנה והפכם בפניהם, היינו דכתיב השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה:

כד) **וה'** המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש מאת ה' מן השמים. (מג) משל לעומד ע"פ התנור בא בנו נותן לו[פת, בא שונאו נותן לו]גחלים על ראשו, כך וה' המטיר [על סדום ועל עמורה גפרית וגו'. וכתיב הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז ד). ר' יהודה ב"ר סימון אמר וה' המטיר] (מד) זה מלאך גבריאל: מאת ה'. מן הגבורה: (מה) ר' יצחק אמר מנהג הפסוק הוא להזכיר ב' פעמים אפילו בהדיוט כל שכן בגבורה. ודבר זה כתוב בתורה בנביאים ובכתובים. בתורה, דכתיב ויאמר למך לנשיו עדה וצלה שמען קולי נשי למך וגו' (בראשית ד כג). בנביאים, (מו) ויאמר להם המלך קחו עמכם מעבדי אדוניכם (מ"א א לג). בכתובים, דכתיב כי כתב אשר נכתב בשם המלך ונחתם בטבעת המלך (אסתר ח ח): גפרית ואש. (מז) א"ר יודן מפני מה אדם מתפחד מן האש ונפשו סולדת בגפריות, לפי שהיא יודעת שנידונית בה לעתיד:

כה) **ויהפוך** את הערים האל. (מח) שהיו בצורות, א"ר יהושע בן לוי עכשו (מט) אם יקלוט אדם מטה מאוירה של סדום ויתן (נ) בערונה אחרת אינה מצמחת:

כו) **ותבט** אשתו מאחריו ותהי נציב מלח. (נא) א"ר יצחק על שחטאת במלח. (נב) כדלעיל:

כז) **וישכם** אברהם בבקר. (נב) מיכן שהזריזין מקדימין למצות: אל המקום אשר עמד שם. זו תפלת שחרית, (נג) מיכן ארז"ל אברהם תיקן תפלת השחר. (נד) תנן תפלת השחר עד חצות, ר' יהודה אומר עד ארבע שעות. תפלה מעומד, דכתיב אשר עמד שם: את פני ה'. (נה) מיכן למתפלל שיראה

הערות ותקונים

איתא כאם שהנוה הרעה בודק, ועיין כתובות ק"י ע"ב במשנה. (לח) אמרו רז"ל. שבת י' ע"ב. (לט) וישיבת צוער נ"א שנה וסדום נ"ב. עי' שבת שם א"ר יצחק ישיבתה של צוער נ"א שנה דכתיב אמלטה נא שמה, נא בגימטריא נ' וחד הוי ושל סדום נ"ב. וע"ש ברש"י ותוס' ד"ה ושל סדום, ועי' ב"ר פמ"ט, על הכתוב ארדה נא, א"ר ירמיה עיקר שלוותה של סדום לא היתה אלא נ"ב שנה, ועי' סד"ע רבה פ"א, ורש"י עה"ת. (מ) א"ר תחליפא. בב"ר סוף פ"נ, וילקוט רמז פ"ד הגי' א"ר חלפתא קסרייא. יש לתקן שצ"ל ר' תחליפא קסרייא כי לא מצאנו בשום מקום ר' חלפתא קסרייא אבל מצאנו הרבה פעמים ר' תחליפא קסרייא. (מא) בששה עשר בניסן. עי' ב"ר שם, וילקוט סוף רמז פ"ד, ורש"י עה"ת פסוק כ"ד. (מב) בעת שהחמה והלבנה. ב"ר סוף פ"נ. (מג) משל. ב"ר פנ"א, וילקוט שם. והמלות שהסגרתי חסרים ונמצאות לנכון בכ"י פלארענץ. (מד) זה מלאך גבריאל. ב"ר שם, וילקוט רמז פ"ה. (מה) ר' יצחק אמר. ב"ר שם, ורש"י עה"ת. (מו) ויאמר להם המלך קחו עמכם מעבדי אדוניכם. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובקרא כתיב ויאמר המלך להם קחו עמכם את עבדי אדוניכם, ואמר עבדי אדוניכם ולא אמר עבדי, וכצ"ל במדרש שם, את עבדי אין כתיב כאן אלא את עבדי אדוניכם, כמו שהגיה הרב בעל יפ"ת, וכ"ה בהדיא ברש"י עה"ת ע"ש. (מז) א"ר יודן. ב"ר שם, וילקוט רמז פ"ה. (מח) שהיו בצורות. עיין ב"ר שם חמשת הכרכים הללו היו יושבות על צור אחד, ודרש כן משום שרצה להביא ראיה ממקרא דבחלמיש שלח ידו, ועי' רש"י עה"ת הביא ג"כ הדרשה הזאת מהמדרש. (מט) אם יקלוט אדם מטה. בכ"י פלארענץ ובב"ר וילקוט הגי' אם יקלוט אדם מטר. (נ) בערוגה אחרת. בב"ר חסרה מלת "אחרת" וכן הגיה בעל אות אמת בב"ר שם, ונאמר לנכון בילקוט שם כמו שהביא רבינו. (נא) א"ר יצחק. ב"ר פ"נ ופנ"א. (נב) כדלעיל. בפרשה זו פסוק ג' ועיין רש"י עה"ת. (נב) מיכן שהזריזין. פסחים ד' ע"א. (נג) מיכן ארז"ל. ברכות כ"ו ע"ב. (נד) תנן. שם כ"ו ע"א במשנה. (נה) מיכן למתפלל. סנהדרין כ"ב ע"א.

בתקיפה

ו) **ויצא** אליהם לוט הפתחה והדלת סגר אחריו. מעצמו סגר הדלת:

ח) **רק** לאנשים האל. (יט) לשון אלוהות, שליחות אלהים הם עושים: כי על כן באו בצל קורתי. (כ) לא בזכותי אלא בזכות אברהם:

ט) **ויאמרו** גש הלאה ויאמרו האחד בא לגור. שני פעמים ויאמרו, (כא) אלא כשהוא אומר להם דברים ערבים אמרו לו גש הלאה, (כב) סוק לעיל. ובשהוא אומר דברים שאין ערבים להם, אמרו לו האחד בא לגור וישפוט שפוט, (כג) אמרו לו דין שדנו ראשונים אתה בא לעוות, שכך התנו סדומיים (כד) שכל אכסנאי הבא במקומם להיותם מתעללים בו ונוטלין את ממונו:

יא) **ואת** האנשים אשר פתח הבית הכו בסנוירים. (כה) מי שהתחיל בעבירה ממנו התחילה הפורענות: (כו) וילאו. נשתטו, כמו כי הואיל הלך אחר צו (הושע ה יא):

יג) **כי** משחיתים אנחנו. (כז) לפי שגילו (כח) מסטורין, ולפי שנתגאו, נידחו ממחיצתן קל"ח שנה, עד שעלו בימי יעקב, דכתיב והנה מלאכי אלהים עולים (בראשית כח יג), (כט) וכתיב ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם (שם כה כו), ובן שבעים ושבעה נתברך יעקב כשיצא מבית אביו ללכת אל פדן ארם, וטול שנה אחת טרם לידת יצחק נהפכת סדום, הרי קל"ח:

יד) **ויהי** כמצחק בעיני חתניו. כשחוק לכסיל עשות זימה (משלי י כג):

טו) **וכמו** השחר עלה. (ל) א"ר חנינא משעלה עמוד השחר עד שיאיר המזרח אדם מהלך ארבעה מילין, שכן כתיב השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה, ומסדום לצוער ד' מילין: קח את אשתך ואת שתי בנותיך הנמצאות. (לא) ר' טוביה ב"ר יצחק אמר שתי מציאות, רות המואביה, ונעמה העמונית, (לב) א"ר יצחק מצאתי דוד עבדי (תהלים פט כא), היכן מצאת אותו בסדום:

טז) **ויתמהמה**. תמהון אחר תמהון אמר כמה אבוד בכסף בזהב ובאבנים טובות, הה"ד עושר שמור לבעליו לרעתו (קהלת ה יב):

יז) **ויאמר** המלט. (לג) זה רפאל שבא להצילו: ההרה המלט. (לד) אל זכותו של אברהם: פן תספה. בעון העיר:

יט) **ואנכי** לא אוכל להמלט ההרה. ר' לוי בשם ר' חמא ב"ר חנינא, אמר לוט ואנכי לא אוכל להמלט ההרה, לפי שעד עתה היה זכותו ניכר בין אלו הרשעים, אבל אצל הצדיקים כמו אברהם אהיה כאין מפני זכותו שרב, ואינו יכול לעמוד בגחלתו (לו) וכן אמרה צרפית האלמנה לאליהו, עד שלא באת אצלי היו מעשי מרובין מבני עירי, ומשבאתה אצלי היו מעשיך מרובין משלי ונזכר עוני: (לז) ר' לוי אמר כשם שנוה

הערות ותקונים

(יט) לשון אלוהות. ב"ר וילקוט שם. (כ) לא בזכותי. ב"ר. (כא) אלא כשהוא אומר להם דברים ערבים. ב"ר שם במאמר שלפניו עה"כ ולוט ישב. (כב) סק לעיל. פי' עלה למקום יותר מעולה, ואולי צ"ל סק להלא כת"א, וערש"י עה"ת, ובכ"י פלארענץ סוק לעילא. (כג) אמרו לו דין שדנו. הוא בב"ר עה"כ ויצא אליהם לוט הפתחה. (כד) שכל אכסניא. הוא בב"ר שם בש"ר מנחמא ודרש וישפוט שפוט על בעילת זנות מלשון ושפוטים עשו בה (יחזקאל כ"ג י'), עיין תנחומא וארא. (כה) מי שהתחיל בעברה. ב"ר שם וילקוט שם, וע"ע סוטה ט' ע"א ובירושלמי שם פ"א ה"ז ובתוספתא פ"ד ובמכילתא בא פ"ז וספרי נשא סי' י"ח. (כו) וילאו נשתטו. לשון שגעון, ב"ר שם, ושם מובא הכתוב לראיה כי אויל עמי, והגיהו שצ"ל נואלו שרי צוען (ישעי' י"ט י"ג), ובמדרש שם מובא שלשה דרשות על תיבת וילאו. (כז) לפי שגילו מסטורין. ב"ר וילקוט שם. (כח) מסטורין. פי' בל"י ורומי μυςτηριον, mysterium סוד וסתר. (כט) דכתיב ויצחק בן ששים שנה. הוא לדברי המחבר לבאר החשבון קל"ח שנה שחורבן סדום היה שנה אחת קודם שנולד יצחק, וס"ו שנה עד לידת יעקב, וס"ג שהיה יעקב כשיצא מבאר שבע, וי"ד שנטמן בבית שם ועבר (עי' ב"ר פס"ח במאמר חזקיה אמר) הרי קל"ח. (ל) א"ר חנינא. ב"ר פ"נ, ילקוט רמז פ"ד, ירושלמי ברכות פ"א ה"א דף ב' ע"ג ויש לתקן בירושלמי שצ"ל א"ר חנינא במקום ר' חננא. (לא) ר' טוביה בר יצחק. ב"ר פמ"א ופ"נ, וילקוט שם, ועיין יבמות ע"ז ע"א וברש"י שם. (לב) א"ר יצחק. ב"ר שם וילקוט שם. (לג) זה רפאל. ב"ר וילקוט שם. (לד) אל זכותו של אברהם. בב"ר וילקוט שם סיים שנקרא הר שנא' מדלג על ההרים. ואומר שמעו הרים, ועיין רש"י עה"ת שכתב וז"ל ההרה המלט, אצל אברהם ברח שהוא יושב בהר שנא' ויעתק משם ההרה כו'. (לה) ר' לוי בשם ר' חמא. ב"ר וילקוט שם, ועיין רש"י עה"ת. (לו) וכן אמרה צרפית כו', באת אלי להזכיר את עוני (מ"א י"ז י"ח). (לז) ר' לוי, בב"ר וילקוט שם

איתא

אין פוחתין לעני העובר ממקום למקום מככר בפונדיון מד׳ סאין בסלע, (ה) ופירוש הלכה זו. סלע ד׳ דינרין. שש מעה כסף דינר, הרי כ״ד מעות מסלע, מעה ב׳ פונדיות, נמצא פונדיון אחד ממ״ח לסלע, ובזמן שד׳ סאין הולכין בסלע, כל סאה ו׳ קבין, הרי כ״ד קבין בסלע, כל קב ד׳ לוגין, הרי צ״ו לוגין בסלע, לכל פונדיון ב׳ לוגין, כי הלוגין צ״ו בסלע, והפונדיונים מ״ח, הרי לכל פונדיון ב׳ לוגין, ואותן הב׳ לוגין הנמכר בפונדיון הוא שיעור סעודה אחת לעני העובר ממקום למקום, וכל לוג ג׳ בצים, הרי שנים עשר בצים הוא הסעודה לעובר ממקום למקום, וחצי ככר זהו פרס (ה) ששיערו רבותינו לבית המנוגע, שאם שהה כזה השיעור. בכדי אכילת פרס טמא, וכליו שעליו טמא, משום שנאמר והבא אל הבית (ויקרא יד מו), (ה) וחצי חציה שהן ג׳ בצים לפסול את הגויה בנבלת עוף טמא, שאין מגעו מטמא ופוסל את הגוף באכילה. (ו) לן נותנין לו פרנסת לינה, (ז) א״ר פפא פוריא ובי סדיא, (ח) כר וכסת, (ט) שבת נותנין לו מזון שלש סעודות, (י) חד של לילי שבת ושתים של יום, (יא) וכל המארח תלמיד חכם בתוך ביתו כאלו מקריב תמידין, שכך נאמר בשונמית עובר עלינו תמיד (מ״ב ד ט), נשוב לענין הפרשה:

ב) **ויאמר** אברהם אל שרה אשתו אחותי היא. (יב) על כרחה שלא בטובתה, שהרי בראשונה אמר לה אמרי נא אחותי את, והיא לא רצתה לומר, לכך כתוב ויאמר אברהם: וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה. בתומו לקחה בחזקת פנויה:

ג) **ויבא** אלהים אל אבימלך בחלום הלילה. (יג) אין הקב״ה נגלה אל האומות אלא בלילה, וכה״א בסעיפים מחזיונות לילה (איוב ד יג), וכתיב ויבא אלהים אל לבן הארמי בחלום הלילה (בראשית לא כד), וכתוב ויבא אלהים אל בלעם לילה (במדבר כב ב): הנך מת. (יד) מיכן שאין התראה בבני נח: והוא בעולת בעל. (טו) א״ר אחא שנתעטר בה בעלה, (טז) כענין שנאמר אשת חיל עטרת בעלה (משלי יב ד):

ד) **ואבימלך** לא קרב אליה. (יז) לפי שאפילו מי רגליו נעצרו: ויאמר אדני. לשון תחינה: הגוי גם צדיק תהרוג. (יח) אמר לפניו רבש״ע אם כך דנת על אנשי דור המבול ודור הפלגה, שבאת עליהם בשוגג כמזיד, ועל אונס כרצון, אם כן צדיקים היו והרגת אותם. (יט) ר׳ ברכיה אמר הגוי גם צדיק תהרוג, תיגה גוי תהרוג אבל גם צדיק תהרוג:

ה) **הלא** הוא אמר לי אחותי הוא, והיא גם הוא אמרה אחי הוא. הוא כתיב, כלומר אברהם הוא אמר והיא שתקה על דברי אברהם כאילו היא אמרה, משום דשתיקה כהודאה דמיא: גם הוא. (כ) לרבות חמריו ועבדיו וגמליו הכל אמרו פה אחד אחותי היא: בתם לבבי ובנקיון כפי עשיתי זאת. כיון שאמר הכתוב

הערות ותקונים

המאמר הזה לענין הכנסת אורחין. (ה) ופירוש הלכה זו כו׳. עי׳ ערוך ערך ככר והר״ש כלים פי״ז מי״א, ובפירוש הרמב״ם והרא״ש בפאה שם. (ה) ששיערו רבותינו לבית המנוגע. נגעים פי״ג מ״ט וע״ש ברמב״ם ור״ש. (ה) וחצי חציה שהם ג׳ בצים לפסול את הגויה. עי׳ טהרות פ״א מ״ג, וחצי חציה קאי על חצי ככר דהיינו חצי ככר שהוא ג׳ ביצים וחצי ממנו שהוא ביצה ומחצה והוא חצי פרס שיעורו לפסול את הגויה ורבינו ס״ל כשיטת האומר שפרס הוא ג׳ ביצים וכמסקנת הרמב״ם י״ז מכלים ונגעים שם. (ו) לן נותנין לו. במשנה פאה שם. (ז) א״ר פפא. שבת קי״ח ע״א, ב״ב ט׳ ע״א. (ח) כר וכסת. הוספת רבינו לפרש המלות פוריא ובי סדיא. ובכ״י פלארענץ ליתא. (ט) שבת נותנין לו. משנה פאה שם. (י) של לילי שבת ושתים של יום. הוא לדברי רבינו, ועיין בתוס׳ שבת קי״ח ע״א ד״ה והא. (יא) וכל המארח. ברכות י׳ ע״ב. (יב) על כרחה. ב״ר פנ״א, ילקוט רמז פ״ח. (יג) אין הקב״ה נגלה. ב״ר וילקוט שם. (יד) מיכן שאין התראה. סנהדרין נ״ז ע״ב, וב״ר שם. (טו) א״ר אחא. ב״ר שם, ובילקוט רמז פ״ט הגי׳ אמר רב נ״ל ס״ר אחא. (טז) כענין שנה׳ אשת חיל עטרת בעלה. הסיום הזה חסר בב״ר וילקוט שם, ונמצא בב״ר פמ״ז כתיב אשת חיל עטרת בעלה, א״ר אחא בעלה נתעטר בה, והיא לא נתעטרה בבעלה. (יז) לפי שאפילו. עיין ב״ק נ״ב ע״א, ורש״י עה״ת בראשית כ׳ ט׳. (יח) אמר לפניו רבש״ע. ב״ר שם וילקוט רמז נ׳, ועי׳ פסיקתא רבתי פמ״ב סי׳ ג׳. (יט) ר׳ ברכיה. ב״ר וילקוט שם. (כ) לרבות חמריו. ב״ר וילקוט שם, ורש״י עה״ת.

א״ר

כאילו שכינה כנגדו, וכן הוא אומר שויתי ה' לנגדי תמיד (תהלים טז ח):
כח) **וישקף** על פני סדום. (נו) השקיפה ממעון קדשך מן השמים (דברים כו טו):

כט) **ויהי** בשחת אלהים את ערי הככר ויזכור אלהים את אברהם. (נז) מה זכירה זכר, זכר ללוט שתיקה ששתק לאברהם בשעה שאמר אמרי נא אחותי את, היה יודע לוט ושותק: בהפוך את הערים אשר ישב בהן לוט. (נח) שהיה מלוה אותם ברבית, לכך נאמר אשר ישב בהן לוט:

לא) **ותאמר** הבכירה אל הצעירה אבינו זקן ואיש אין בארץ. (נט) כסבורות היו שכל העולם נהפך, כדרך שנהיה במבול, לכך אמרה נשקה את אבינו יין, (ס) מנין היה להם יין, אלא שלפי שהיה להן יין בשופע, היו מכניסין אותו במערות ומצאו בהן יין:

לב) **נשקה** את אבינו יין. לגין אחת: ונחיה מאבינו זרע. (סא) בן אין כתוב אלא זרע, להיות זרע בעולם: ד"א זה מלך המשיח (סב) שבא מרות המואביה:

לג) **ולא** ידע בשכבה ובקומה. (סג) נקוד עליו ללמוד שבשכבה לא ידע, אבל בקומה ידע שהרגיש, ולא היה לו ראוי לשתות גם בליל שני, לפיכך הזכרים של עמון ומואב נתרחקו מישראל והנקבות נתקרבו:

לז) **ותלד** הבכירה בן ותקרא שמו. (סד) בוא וראה שאין הקב"ה מקפח אפי' שיחה נאה דכתיב ותקרא שמו מואב שביזה את אביה, א"ל הקב"ה למשה אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה (דברים ב ט), מלחמה הוא דלא, אבל אתה עושה בם (סה) אנגריא, אבל צעירה שאמרה בלשון כבוד בן עמי, אמר לו הקב"ה למשה (שם שם יט), אל תצורם ואל תתגר בם, כלל: (סו) ולפיכך קדמה ד' דורות למלכות בכירה, לפי שקדמה לילה אחת, שמדוד עד נעמה העמונית ד' דורות, (סו) בוא וראה כמה גדלה מחשבה טובה, אפי' עבירה שהיתה כוונתה לטובה, זכו מבני בניה למלכות, (סז) היינו דתנן וכל מעשיך יהיו לשם שמים:

[כ] א) **ויסע** משם אברהם. (א) למה נסע, מפני שם רע של לוט, שהיו אומרים לוט בן אחי אברהם בא על בנותיו, וכדי שלא לשמוע נסע משם: (ב) ד"א ויסע משם אברהם. בוא וראה כמה היה מתאוה אברהם אבינו בהכנסת אורחין, שמשעה שנחרב מקומה של סדום פסקו העוברים ושבים, אמר למה אני מפסיק צדקה מביתי הלך ונטה לו אהל בגרר: (ג) תנן התם אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת להן לעולם הבא, כיבוד אב ואם, והכנסת אורחין: (ד) תנן

הערות ותקונים

(נו) השקיפה ממעון קדשך. מה שהביא פה הכתוב אולי חסר וכצ"ל כל השקפה לרעה חוץ מהשקיפה ממעון קדשך, כמו שהביא רש"י בראשית י"ח ט"ז. והוא מתנחומא כי תשא אות י"ד, כל מקום שנאמר בו השקפה לשון צער הוא, חוץ מן השקיפה ממעון קדשך. וע"ע מכילתא בשלח פ"ה ירושלמי מעשר שני פ"ה ה"ח, ובכ"י פלארענץ מצאתי כך: וישקף על פני סדום, השקיפה ממקום גבוה, וכן הוא אומר השקיפה ממעון קדשך מן השמים. (נז) מה זכירה זכר. ב"ר פנ"א, וילקוט רמז פ"ה, ורש"י עה"ת. (נח) שהיה מלוה אותם ברבית. ב"ר שם בשם רבנן. (נט) כסבורות היו. ב"ר שם, וילקוט שם, ורש"י עה"ת. (ס) מנין היה להם יין. ב"ר שם וילקוט סוף רמז פ"ה, ועי' במכילתא לשירה פ"ב וספרי עקב סי' מ"ג, ועיין רש"י עה"ת. (סא) בן אין כתיב. ב"ר שם וכאן תחת להיות זרע צ"ל לחיות זרע. (סב) שבא מרות. מדרש רות פ"ז בפ' וימד שש שעורים, ועי' ברכות ז' ע"ב ב"ב י"ד ע"ב. (סג) נקוד עליו. ב"ר שם, אדר"נ פל"ד, ספרי בהעלותך, נזיר כ"ג ע"א, ילקוט רמז פ"ה, ורש"י עה"ת. (סד) בוא וראה. ב"ק ל"ח ע"ב, ועיין ב"ר שם, וילקוט רמז פ"ז, ורש"י עה"ת. (סה) אנגריא. כ"ה בגמרא שם, ועיין בב"ר שם. (סו) ולפיכך קדמה. ב"ק שם. (סו) בוא וראה. עיין נזיר כ"ג ע"א. (סז) היינו דתנן. אבות פ"א.

[כ] (א) למה נסע. ב"ר פנ"ב, ילקוט רמז פ"ז, ורש"י עה"ת. (ב) ד"א. ב"ר שם, במאמר שלפניו בריש פנ"ב ובילקוט ורש"י שם. (ג) תנן התם והכנסת אורחין, וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובמשנה פאה פ"א מ"א, ליתא המלות „והכנסת אורחין" ואיתא בקדושין ל"ט ע"ב והעיר שם הגאון הרי"ב שתי תיבות אלו „והכנסת אורחין" ליתא במשנה דפאה עכ"ל ועיין שבת קכ"ז ע"א ששה דברים אדם אוכל פירותיהן בעוה"ז והאי תנן הכנסת אורחין (ד) תנן. פאה פ"ח מ"ז, וגם בעל השאילתות וירא אות י"א הביא המאמר

טז) **ולשרה** אמר הנה נתתי אלף כסף וגו׳. (לא) א״ר יודן עשה לך כסות שיהיו הכל מביטין בו ולא בנואו של שרה. (לב) ד״א כסות עינים שעושה עינים עינים, (לג) ר׳ ברכיה אמר מטרונה עשאה כסות שהיא מכוסה מן העין. ד״א כסות עינים. שיהיו הכל יראין ממנה לאמר מלבוש של מלכות לובשת ותתכס מן העין של בני אדם: לכל אשר אתך. שלא יגעו בכל אשר אתך: ואת כל ונוכחת. (לד) כלומר הוכיחה שלא להיות רגילה לאמר מעתה על בעלה אחי הוא: ואת כל. אשר עשית עמדי לא תעשי עוד: ונוכחת. (לה) ואיתוכחת, שקבלה תוכחתו: (לו) ד״א נתן לו לאברהם אבינו אלף כסף להיות לו כבוד מתן מן המלך, תחת כסות עינים שעשה שלקח את שרה ויהיה לכם לכבוד לכל אשר אתך: ואת כל. ועם הכל שהם עמך: ונוכחת עמהם לשון יושר, כמו הולך נכוחו (ישעי׳ נז ב): ס״א נתן לה אלף כסף ואת כל ונוכחת. שם עבד שמו כל, שהיה הכל תחת ידו, ונוכחת, שפחה שהיתה מוכחת כל הבית: **הלכות המורדות והמורד**: (לז) תנן התם המורדת על בעלה פוחתין לה מכתובתה שבעה דינרין בשבת, (לח) כנגד שבעה מלאכות שהאשה חייבת לעשות לבעלה. טוחנת, אופה, מכבסת, מבשלת, מניקה את בנה, מוצעת המטה, ועושה בצמר, (לט) וכן המורד על אשתו מוסיפין על כתובתה שלשה דינרים בשבת, (מ) למה שלשה, כנגד שארה, כסותה, ועונתה:

יז) **ויתפלל** אברהם אל האלהים וגו׳ וילדו. (מא) ואתרוחו:

יח) **כי** עצר עצר ה׳. (מב) שתי עצירות, עצירת הזרע, ועצירת השתן, עצירת הגרון ועצירת התחתונים: כל רחם. (מג) אפילו התרנגולת לא הטילה ביצתה: על דבר שרה אשת אברהם. שהיו הכל אומרים זה על דבר שרה אשת אברהם ראויה זאת לזה:

[**כא**] א) **וה׳** פקד את שרה. (א) לפי שיצאה אמנו שרה מביתו של פרעה ומאבימלך טהורה פקדה הקב״ה, דכתיב ואם לא נטמאה האשה וטהורה היא ונקתה ונזרעה זרע (במדבר ה כח), לכך הוסמכה פרשה זו לזו: וה׳ פקד את שרה. (ב) אע״פ שמלאך ממונה על הריון, כאן וה׳ פקד את שרה כאשר אמר, ההוא אמר ולא יעשה (שם כג יט): ויעש ה׳ לשרה כאשר דבר. ודבר ולא יקימנה (שם): (ג) ד״א כאשר אמר. ע״י המלאך ויאמר שוב אשוב אליך כעת חיה: כאשר דבר. ע״י שכינה, וידבר אתו אלהים (בראשית יז ג): (ד) ר׳ יהודה אומר כאשר אמר ליתן לה בן, ויעש ה׳ לשרה כאשר דבר, לברכה בחלב:

ב) **ותהר** ותלד שרה לאברהם בן. דכתיב אלה תולדות יצחק בן אברהם (שם כה יט): בן לזקוניו. (ה) שתי מלות הן זיו איקונין, מלמד שהיה זיו איקונין שלו דומה לאביו, וכה״א ביוסף כי בן זקונים הוא לו (שם לז ג): למועד אשר דבר אותו אלהים. (ו) נאמר כאן מועד, ונאמר להלן מועד, מועד צאתך ממצרים (דברים טז ו), (ז) בחצי היום נולד כדי שישמע לכל כי ילדה שרה:

הערות ותקונים

שם. (לא) א״ר יודן. בכ״י פלארענץ גם בב״ר שם א״ר יוחנן. (לב) ד״א. שם, ובכ״י פלארענץ נשמט מן ד״א כסות עינים שעושה עינים עד ד״א נתן לו לאברהם ע״י שגגת המעתיק. (לג) ר׳ ברכיה. שם. (לד) כלומר הוכיחה. עיין ב״ר א״ל כבר תוכחתיה ומפרש ונוכחת מלשון תוכחה. (לה) ואיתוכחת. כוון לת״א, ועיין רש״י עה״ת והביא את התרגום. (לו) ד״א נתן לו לאברהם. וכן ד״א שלאחריו לא מצאתי במדרש. (לז) תנן התם. במשנה כתובות ס״ג ע״א. (לז) ז׳ דינרים. בכ״י פלארענץ טרפקיעין דינרי ז׳ בשבת, אין ספק שהיה הנוסחא כמו במשנה שבעה דינרין בשבת, ר׳ יהודה אומר שבעה טרפעיקין. (לח) כנגד ז׳ מלאכות. ב״ר פנ״ב, ועיין בתוס׳ כתובות שם שהביא את הירושלמי. (לט) וכן המורד. משנה שם. (מ) למה שלשה. ב״ר שם, וע״ש בתוס׳ כתובות שם. (מא) ואתרוחו. כן ת״א. (מב) שתי עצירות. עיין ב״ק נ״ב ע״א, וב״ר פנ״ב. (מג) אפי׳ התרנגולת כו׳. בב״ק שם. [כא] (א) לפי שיצאה. ב״ר פנ״ג וילקוט רמז נ״א בשם ר׳ יצחק. (ב) אע״פ שמלאך ממונה. ב״ר שם וילקוט שם, ושם הגי׳ ממונה על התאוה. ועיין נדה ט״ז ע״ב. (ג) ד״א. ב״ר וילקוט שם, ועי׳ מכילתא בא פי״ב. (ד) ר׳ יהודה. ב״ר וילקוט שם. (ה) שתי מלות הן זיו איקונין. הוספת המחבר, ובמדרש ב״ר בן לזקוניו מלמד שהיה זיו איקונין שלו דומה לו. וכוונתו שהדורש דריש לזקוניו נוטריקון וכן הביא המ״כ. (ו) נאמר כאן מועד. ב״ר פנ״ג בש״ר הונא, וילקוט רמז נ״ב. (ז) בחצי היום נולד.

יליף

ואבימלך לא קרב אליה אפילו שום קריבה בעלמא, אלא מאי עשית זאת, שנענש על הלקיחה, דכתיב וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה:

ו) **ויאמר** אליו האלהים בחלום גם אנכי ידעתי וגו׳ ואחשוך גם אנכי אותך מחטו לי. חסר א׳ (כא) א״ר יצחק מחטונך לי, כלומר אין השבח הזה לך אלא לי שעצרת מחטך, דכתיב כי עצור עצר ה׳ בעד כל רחם. לי היה האנותך ולא לך, לי השבח ולא לך. (כב) משל לרוכב סוס ותינוק בדרך, תפס הרוכב הסוס ולא רמסו, למי השבח לרוכבו ולא לסוס:

ז) **ועתה** השב אשת האיש כי נביא הוא. אמר אבימלך רבש״ע (כג) מי מפייסו שלא נגעתי בה, א״ל הקב״ה כי נביא הוא ויודע שלא נגעת בה: (כד) ד״א ארז״ל בשעה שאמר אבימלך הלא היא אמר לי אחותי היא, אמר לו הקב״ה נביא הוא ומתוך דבריך למד. אכסנאי בא לעיר על עסקי אכילה ושתיה שואלין אותו, או על עסקי אשתו שואלין אותו, מיכן לבן נח שנהרג שהיה לו ללמוד ולא למד: ואם אינך משיב דע כי מות תמות. בזה ובבא:

ח) **וישכם** אבימלך בבקר וגו׳ ויראו האנשים מאד. אמרו זה חוטא וכולם מתים, לכך נאמר ויראו האנשים מאד:

ט) **ויקרא** אבימלך לאברהם ויאמר לו מה עשית לנו ומה חטאתי לך כי הבאת עלי ועל ממלכתי חטאה גדולה. (כה) א״ר חנן לפי שהיו רואין עשנה של סדום עולה ככבשן האש, אמרו תאמר אותן האנשים שנשתלחו לסדום באו לכאן לשחתה, לכך נאמר מה עשית לנו: מעשים אשר לא יעשו. (כו) א״ר חלבו בכ״מ שהיית הולך רווחה מקדמתך, וכאן רעבון קדמך:

י) **ויאמר** אבימלך אל אברהם מה ראית כי עשית את הדבר הזה. לפי שלא היו שטופי זמה כמו המצרים:

יא) **ויאמר** אברהם כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה. מה ראה, ראה שהיו נפנים זה לפני זה, האיש לפני האשה והאשה לפני האיש, ולא היו מצניעינון זה מזה:

יב) **וגם** אמנה. (כז) כשיטתן השיבן: אחותי בת אבי היא. קורבה דאחוה אית לי בה מאבא ולא מאמה שהיא בת הרן אחיו, (כח) כדלעיל:

יג) **ויהי** כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי. (כט) א״ר חנין בשעה שתעו אומות העולם זה את זה אחר עבודת כוכבים: אותי אלהים. אותי בחר אלהים מבית אבי ואמר לי לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך: ואומר לה. כי לקחתיה מבית אביה עמי: (ל) ד״א כאשר בקשו להתעות אותי אלהים מבית אבי הוציאנו ואמר לי לך לך:

יד) **ויקח** אבימלך צאן ובקר ועבדים ושפחות ויתן לאברהם. זש״ה ברצות ה׳ דרכי איש גם אויביו ישלים אתו (משלי טז ז):

טו) **ויאמר** אבימלך הנה ארצי לפניך. אבימלך חסיד שבאומות היה, ורצה להיות שכן לצדיק:

הערות ותקונים

(כא) א״ר יצחק. ב״ר פנ״ב, וילקוט שם. (כב) משל לרוכב. ב״ר וילקוט שם, והמשל הזה מובא ג״כ בפסיקתא רבתי פמ״ב בשינוי ל׳, ויש לתקן שם תפש אותו האיש הבלינוס עמד לו הסוס, צ״ל הכלינוס והיא יונית χαλινος ופי׳ מתג ורסן. והנה אעיר באדר״נ פכ״ד אדם שיש לו מעשים טובים ולמד תורה הרבה דומה לסוס שיש לו כלים נאים ואדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה דומה לסוס שאין לו רסן לבלום כיון שאדם רוצה לרוכבו זורקו בבת אחת. פה היתה הגי׳ לסוס שיש לו כלינ ס והמדפיסים באשר לא ידעו הוראת המלה השמיטו המלה הזרה והגיהו תחתיה המלות „כלים נאים" ובאדר״נ שם נרשם נ״א כלינס, ועוד זאת עשו במאמר האחרון במקום לסוס שאין לו כלינס הגיהו שאין לו רסן לבלום, ומצאתי המאמר מובא נכון בערוך ערך כלנס בשם אדר״נ כמו שתקנתי. (כג) מי מפייסו. ב״ר וילקוט שם. (כד) ד״א ארז״ל. ב״ק צ״ב ע״א. (כד) וישכם. הוספתי עפ״י כ״י פלארענץ. (כה) א״ר חנן. ב״ר שם וילקוט רמז צ׳. (כו) א״ר חלבו. ב״ר וילקוט שם. (כז) כשיטתן השיבן. ב״ר פי״ח ופנ״ב, והכוונה כמו שסיים קורבה דאחוה שבני נח לא היו נוהגים איסור באשת האב רק באשת האם עיין סנהדרין נ״ח ע״ב ורש״י עה״ת על הכתוב הזה. (כח) כדלעיל. עיין נח י״א כ״ט. (כט) א״ר חנין. עיין ב״ר שם, וילקוט רמז צ״א. (ל) ד״א.

שם

י) **ותאמר** לאברהם גרש האמה הזאת ואת בנה כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני
עם יצחק. (כא) אמרה לו עם בני אפילו לא היה יצחק והיה לי בן אחר,
או יצחק ולא היה בני לא יירש עמו, כ"ש עם בני עם יצחק שהבטיחך הקב"ה בו:
יא) **וירע** הדבר מאד בעיני אברהם. שכבר בקש עליו רחמים לו ישמעאל יחיה לפניך:
יב) **ויאמר** אלהים אל אברהם אל ירע בעיניך וגו' כי ביצחק. (כב) כל המודה בב'
עולמות הוא זרעך:
יד) **וישכם** אברהם בבקר. לפי שאמר לו הקב"ה כל אשר תאמר אליך שרה שמע
בקולה: ויקח לחם וחמת מים ויתן אל הגר שם על שכמה.
(כג) בן כ"ז שנה, י"ד קודם ליצחק ושלש עשרה היה יצחק, דכתיב כי לא יירש וגו'
בן הראוי לחלק בירושה הוא יצחק, (כד) ויש אומרים ישמעאל היה בן י"ז שנה. י"ד
עד יצחק, וג' עד הגמל את יצחק הרי י"ז, ואם תאמר שם על שכמה ואת הילד, אלא
מלמד שהכניסה בו עין הרע (כה) וחלה:
טו) **ויכלו** המים מן החמת. (כו) לפי שהחולה צמא ביותר ושותה בכל שעה: תחת
אחד השיחים. (כז) אילן של רותם שגדלים במדבר: שיחים. (כח) א"ר
אסי ששם השיחו עמה המלאכים:
טז) **הרחק** כמטחוי קשת. (כט) למדנו מן אך רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה:
יז) **ויקרא** מלאך אלהים. (ל) בזכותו של אברהם: באשר הוא שם. בזכות עצמו.
(לא) יפה תפלת החולה לעצמו יותר משל כל בני אדם. (לב) מיכן אמרו
רז"ל אין דנין את האדם אלא לפי מעשיו של אותה השעה, דכתיב באשר הוא שם,
שאע"פ שהיה עתיד להמית את ישראל בצמא דכתיב משא בערב ביער בערב תלינו
ארחות דדנים (ישעיה כא יג), וכתיב לקראת צמא התיו מים, (לג) יושבי בארץ תימא
בלחמו קדמו נודד (שם שם יד), לא דיי שלא נתנו להם מים, אלא שהאכילם מלוחים
לשמונים אלף לבושי שריונים, (לד) כדמפורש בהגדת איכה, ואפילו הכי העלה לו
הקב"ה באר במדבר:
יט) **ויפקח** אלהים את עיניה. (לה) א"ר בנימין בן לוי ור' יונתן בן עמרם, הכל
בחזקת סומין עד שהקב"ה מאיר עיניהם, דכתיב ויפקח אלהים את עיניה:

הערות ותקונים

ב"ר שם בש"ר עזריה ועיין פדר"א פ"ל ומובא בילקוט שם. (כא) אמרה לו. ב"ר וילקוט שם. ורש"י עה"ת. (כב) כל המודה בב' עולמות. ר"ל יצחק אין כתיב אלא ביצחק בי"ת תרין ב"ר שם וילקוט שם. (כג) בן כ"ז שנה. כ"ה בב"ר, והמחבר הוסיף לפרש י"ד קודם ליצחק, וי"ג היה יצחק, שהרי בן י"ג היה כשנמול ולתקופת השנה ילדה שרה ובן י"ג היה יצחק כשנגמל מיצר רע ליצר טוב וגרושי ישמעאל אחרי הגמל את יצחק. (כד) ויש אומרים. בוודאי היה כן נוסחא אחרת במדרש. או כוון לפדר"א והילקוט רמז צ"ד הביא ג"כ גירסא זו בשם ב"ר בן י"ז שנה היה וכן ראיתי בילקוט רמז צ"ה הביא מאמר מפדר"א ובטעות מצוין שם „מדרש" והביא ג"כ בן י"ז שנה היה ישמעאל. וכן ראיתי ברמב"ן פ' וירא שהביא ג"כ כן בשם המדרש שהיה בן שבע עשרה שנה ע"ש. ובפדר"א פ"ל לפנינו בן כ"ד שנה היה ישמעאל כיצא מבית אברהם ויצחק בן י' שנה היה וכתב הרד"ל שאין טעם וסמך למספר שנים אלו, אולם לדעתי ברור שצ"ל בפדר"א בן י"ז שנה היה ישמעאל. (כה) וחלה. עי' ב"ר והמחבר השמיט המלות הזרות. (כו) לפי שהחולה. ב"ר שם. (כז) אילן של רותם. ב"ר שם, ובכ"י פלארענץ אלו עצים של רותם. (כח) א"ר אסי. וכ"ה גם בכ"י פלארענץ, ובב"ר הגירסא א"ר אמי. (כט) למדנו. ב"ר וילקוט שם. ור"ל ילפינן דמנגד היינו אלפים אמה מדכתיב הכא הרחק, וכתיב התם רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה, ועיין במ"ר פ"ב. (ל) בזכותו של אברהם. ב"ר שם, ילקוט סוף רמז צ"ד. (לא) יפה תפלת החולה. ב"ר שם ומובא ברש"י עה"ת. (לב) מיכן אמרו רז"ל. ר"ה ט"ז ע"ב, וע"ש ברש"י שכתב ומצינו בב"ר אמרו מלאכי השרת כו' הוא בב"ר פנ"ג, אבל מ"ש שם שנא' משא בערב שהיו מוציאין לקראת הגולים מיני מלוחים, ליתא לפנינו במדרש ב"ר שם רק בהגדת איכה פ"ב פ' בלע ה', ועיין רש"י עה"ת בראשית כ"א י"ז הביא יחד דברי מדרש ב"ר ומדרש איכה ונראה שהיה כן במקומו בב"ר והשמיטו המדפיסים, וע"ע ירושלמי ר"ה פ"א ה"ג ומדרש שו"ט פ"ה. (לג) יושבי בארץ תימא. בקרא יושבי ארץ תימא. (לד) כדמפורש בהגדת איכה. הוא באיכה רבתי פ"ב פ' בלע ה' ונשנה בירושלמי תענית פ"ד דף ס"ט ע"ב, ועיין תנחומא ויצא בפ' וירא ה' כי שנואה לאה. (לה) א"ר בנימין בן לוי ור' יונתן בן עמרם. וכ"ה גם בכ"י פלארענץ, ובב"ר פנ"ג איתא א"ר בנימין לבד, והמלות „בן לוי ור"י בן עמרם" חסר שם.

ג) **ויקרא** אברהם את שם בנו הנולד לו. ע"פ הגבורה, דכתיב וקראת את שמו יצחק, (בראשית יז יט). (ח) מהו יצחק יצא חוק לעולם, (ט) למול בן ח' ימים:

(י) ר' יצחק אומר (יא) יו"ד כנגד י' נסיונות שנתנסה אברהם אבינו, צ' כנגד שני שרה, ח' כנגד ח' ימים שנימול, ק' כנגד שני אברהם דכתיב הלבן מאה שנים יולד ואם שרה הבת תשעים שנה תלד (שם שם יז):

ד) **וימל** אברהם וגו' כאשר צוה אותו אלהים. (יא) דכתיב ובן שמונת ימים ימול לכם כל זכר (שם שם יב):

ו) **ותאמר** שרה צחק עשה לי אלהים כל השומע יצחק לי. (יב) יחדי לי. אם השמחה לשרה כל השומע מה שמחה יש לו, (יג) הוא שאמרו ז"ל כל העקרות וכל החרשים וכל הסומים נפקדו עם שרה:

ז) **ותאמר** מי מלל לאברהם. (יד) ר' פנחס בשם ר' יחלקיהו אמר, מי אמר מי דבר לא כתיב, אלא מי מלל, רמזו למאה שנה מוליד מנין מלל. ד"א מלל שהניקה בכל יום מאה ילדים: הניקה בנים, (טו) לפי שהיתה שרה אמנו צנועה ביותר אמר לה אברהם גלי דדייך והניקהו, כדי לפרסם נסי צורנו. והיו מטרוניות מביאות בניהם אצל שרה להניק, לקיים מה שנא' הניקה בנים שרה, וכדי להודיע שמו של הקב"ה:

ח) **ויגדל** הילד ויגמל. (טז) רבנן אמרו נגמל מחלבו: ויעש אברהם משתה גדול. (יז) ר' יהודה ב"ר סימון אמר, גדול עולמים היה שם וששׂ, היינו דכתיב כי ישוב ה' לשוש עליך לטוב כאשר שש על אבותיך (דברים ל ט): ביום הגמל. (יח) ביום ה"ג מל לשמנה מל. כי שתי משתאות היו, אחד במילה ואחד בגמילה:

ט) **ותרא** שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק. (יט) דרש ר"ע את בן הגר המצרית מצחק ר' שמעון אומר אין מצחק אלא גילוי עריות כענין שנאמר בא אלי העבד העברי אשר הבאת לי לצחק בי (בראשית לט יז), ר' ישמעאל אומר מצחק זו עבודת כוכבים, כענין שנאמר ויקומו לצחק (שמות לב ו): ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר מצחק זו שפיכת דמים, כגון יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו (ש"ב ב יד), (כ) אמר ישמעאל ליצחק נלך ונראה חלקנו בשדה. היה ישמעאל נוטה קשת וחצים ומורה כלפי יצחק ועושה עצמו מצחק:

הערות ותקונים

יליף ג"ם מיציאת מצרים דס"ל שמשש שעות ולמעלה יצאו ממצרים כדאיתא במכילתא, ויצחק נולד ג"כ בט"ו בניסן בחצות היום. (ח) מהו יצחק יצא חוק לעולם. ב"ר פנ"ג. (ט) למול בן ח' ימים. המ"כ הביא בשם פי' המיוחס לרש"י יצא חוק לעולם ישראל שקבלו התורה, שנא' כי חק לישראל הוא, והנכון כמו שהביא רבינו שפי' חק ברית מילה לשמונה, שיצאה תחלה ביצחק, וכפי' הר"ח בתוס' שבת קל"ז ע"ב, דחק בשארו שם, קאי על יצחק. (י) ר' יצחק אומר. בב"ר פנ"ב הגי' א"ר יצחק חפושית, והעירותי בישרון מחברת שניה שנת תרי"ז צד כ"ח, וכן בהערה ט' לפסקא שום אשים, שהמדפיסים השחיתו הכוונה, כי ז"ל המדרש שם, יצחק יצא חק לעולם ניתן דורייה לעולם, א"ר יצחק חפושית כו'. והנה בילקוט רמז צ"ב הביא מאמר המדרש הזה וגורס בטעות דרוריה, והמפרש בצד הילקוט מפרש על מלת דרוריה „פי' חפשית" ר"ל מלשון דרור, לכן המדפיסים הגיהו גם במדרש בצדו על דוריה הוראתה „חפושית" כמו שמצאו בילקוט, ואח"כ היה מתחיל במדרש יצחק ר"ל טעם השם הזה דרשו נוטריקון היו"ד כנגד יו"ד דברות והמלה חפושית הנרשמת בחוץ על דוריה הובאה פנימה שלא במקומה אחר השם יצחק ונעשה המאמר המשובש א"ר יצחק חפושית וכאשר הביא רבינו היה לפניו א"ר יצחק יו"ד עשרה, אולם יותר נראה שצ"ל יצחק ואינו שם אמורא רק דרשו כן על מלת יצחק, וראיתי עתה כי גם הרב בעל עץ יוסף הנדפס בווארשא שנת תרכ"ז העיר ג"כ על הטעות ממלת חפושית, ולא הזכיר את שמי אשר כבר העירותי על הטעות הזה בישרון בשנת תרי"ז. (יא) יו"ד כנגד י' נסיונות. בכ"י פלארענץ ובב"ר ובילקוט הגירסא כנגד עשרת הדברות ובילקוט מוסיף שעתידין בניו לקבל. (יא) דכתיב. ב"ר וילקוט שם. (יב) יחדי לי. כן ת"א. (יג) הוא שאמרו ז"ל. ב"ר פנ"ג, פסיקתא פסקא שום אשים צד קמ"ו ע"א וע"ש בהערה ד'. ועי' ב"מ פ"ז ע"א. (יד) ר' פנחס. ב"ר שם, וילקוט רמז צ"ג. (טו) לפי שהיתה שרה. ב"ר שם ופסיקתא שם צד קמ"ו ע"ב. (טז) רבנן אמרי. ב"ר שם. (יז) ר' יהודה בר סימון. ב"ר, ע"ש וגי' המחבר נכונה. (יח) ביום ה"ג מל. דרש נוטריקון הגמל הג מל. ה"ג בגימטריא שמונה. (יט) דרש ר"ע. ב"ר פנ"ג וילקוט רמז צ"ד. ועי' תוספתא סוטה פ"ו, וספרי ואתחנן סי' ל"ד. (כ) אמר ישמעאל ליצחק.

ב"ר

ה׳ אל עולם. (נה) שהקריא שם שמים בפי כל בריה, לאחר שאכלו ושתו אמר להם ברכו למי שאכלתם משלו:

לד) ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים. (נו) יותר ממה שעשה בחברון עשה שם, (נז) שבחברון עשה עשרים וחמשה שנים וכאן עשרים ושש:

[כב] א) ויהי אחר הדברים האלה. (א) אחר מאי, אחר (ב) שאמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה רבונו של עולם זקן זה חננתו למאה שנה פרי בטן ומכל סעודה שעשה לא היה לו תור או גוזל אחד להקריב לפניך, אמר להן כל מה שעשה כלום עשה אלא בשביל בנו, אם אני אומר לו העלהו לי עולה מיד מעלהו, לכך נאמר ויהי אחר הדברים האלה והאלהים נסה את אברהם: (ג) ד״א אחר דבריו של ישמעאל אמר לו ישמעאל ליצחק, אני גדול ממך, שאני מלתי בן שלש עשרה שנה, ואתה בן שמונת ימים, אמר לו יצחק באבר אחד אתה מיראני אם אמר לי הקב״ה זבח עצמך לפני מיד אני זובח, מיד והאלהים נסה. (ד) ר׳ יוסי הגלילי אומר גידלו כנס של ספינה. ר׳ עקיבה אומר נסה ודאי:

ב) ויאמר קח נא. (ה) אין נא אלא לשון בקשה, אמר לו בבקשה ממך עמוד בנסיון זה שלא יאמרו אין ממש בראשונים: את בנך. (ו) אמר לו איזה בן, א״ל את יחידך, אמר לו זה יחיד לאמו, וזה יחיד לאמו, אמר לו אשר אהבת, (ז) אמר לו איתת חמין במעיא תרויהו, אמר לו את יצחק, וכל כך למה, כדי לחבבו בעיניו, וליתן לו שכר על כל פסיעה ופסיעה: ולך לך. (ח) הראשונה לך לך, והשניה ולך לך, ו׳ הוסיף, מלמד שחביב הנס האחרון מן הראשון, בלשון הנס הראשון היה הנס האחרון: אל ארץ המוריה. (ט) ר׳ חייא רבה ור׳ ינאי, חד אמר למקום שהוראה יוצאה לעולם, שנאמר על פי התורה אשר יורוך (דברים יז יא), וחד אמר למקום שיראה יוצאה לעולם: והעלהו לי לעולה. להעלאה ולא לזביחה: על אחד ההרים. (י) רב הונא משום ר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי אומר, משהקב״ה (יא) מתמהא בעיניהם של צדיקים, אח״כ מגלה להם טעמו של דבר, ודכוותה אל הארץ

הערות ותקונים

לפנינו, והיה גם לפני רש״י כי הביא בסוטה י׳ ע״א ד״ה פונדק לשון אשל נוטריקון הוא אכילה שתיה לויה שהיה מאכילן ומשקן ואח״כ מלוה אותן עכ״ל. וכן מצאתי במדרש שו״ט מזמור ל״ז ויטע אשל אכילה שתיה לויה וכן במזמור ק״י מהו אשל אכילה שתיה לויה. (נה) שהקריא שם שמים. עי׳ סוטה שם; אל תקרא ויקרא אלא ויקריא מלמד שהקריא אברהם לשמו של הקב״ה בפה כל עובר ושב כו׳, ועי׳ בב״ר שם סוף פנ״ד, ורש״י עה״ת. (נו) יותר ממה. ב״ר שם, וילקוט רמז צ״ה. (נז) שבחברון עשה כ״ה שנים. ב״ר וילקוט שם, וס״ע פ״א, ועיין רש״י עה״ת שמבאר החשבון:

[כב] (א) אחר מאי אחר כו׳. סנהדרין פ״ט ע״ב, ובגמרא שם הגי׳ אחר מאי, נשמט אחר השני, והגאון הרי״ב הגיה שצ״ל מאי אחר. (ב) שאמרו מלאכי השרת. בגמרא איתא שטן אמר כן ועי׳ ב״ר פנ״ה וילקוט סוף רמז צ״ה. (ג) ד״א. הוא בסנהדרין שם בש״ר לוי, ועיין ב״ר וילקוט שם יצחק וישמעאל היו מדיינים כו׳. (ד) ריה״ג אומר, ר״ע אומר. ב״ר שם וילקוט רמז צ״ו. (ה) אין נא אלא לשון בקשה. סנהדרין שם, ותנחומא וירא, ורש״י עה״ת. (ו) א״ל איזה בן. סנהדרין שם, וב״ר פל״ט ופנ״ה, ופסיקתא רבתי פ״מ אות ו׳, פדר״א פל״א. (ז) א״ל איתת חמין במעיה תרוייהו. אין לזה מובן כלל, מה הכוונה איתת חמין. ובמדרש ב״ר הגירסא אית תחומין במעיא, ובכ״י פלארענץ ראיתי אית תחומין למעיא תרוייהו רחימא. ובפסיקתא רבתי שם וכי יש תחומים במעים, ובתנחומא וירא שם וכי יש גבול במעים, המ״כ מפרש בב״ר שם וכי יש תחומין בבני מעים שניהם יוצאי חלצי הם ושניהם אהובים לפני, עכ״ל דחק לפרש לפי גי׳ המדרש. ולדעתי גם במדרש נשתבש הלשון וצ״ל איתרחמין במעיה תרויהו, ור״ל שניהם אני אוהב ולא אדע איזה הוא, ובפדר״א שם הגי׳ א״ל אשר אהבת, אמר לו לזה אני אוהב ולזה אני אוהב. וכן במדרש שו״ט מזמור כ״ט אשר אהבת א״ל שניהם אני אוהב, וכן בגמרא סנהדרין שם א״ל תרוייהו רחמינא להו. וכן לפניע צ״ל אמר לו איתרחמין במעיה תרוייהו. (ח) הראשונה לך לך. ב״ר שם בש״ר לוי. (ט) ר׳ חייא רבה. ב״ר שם וילקוט רמז צ״ו, ירושלמי ברכות פ״ד ה״ה דף ח׳ ע״ג, מדרש חזית בפ׳ כמגדל דוד, ופסיקתא רבתי פ״מ, ועיין בבלי תענית ט״ז ע״א, וברש״י ותוס׳ שם. (י) רב הונא משום ר״א. ב״ר שם. (יא) מתמהא. וכן בכ״י פלארענץ, ובב״ר הגי׳ מתהא, ובב״ר פל״ט משהא, וכן רש״י עה״ת הביא הקב״ה מתהא הצדיקים, ועי׳ ילקוט יחזקאל רמז ש״ג ושם הגי׳ משהקב״ה

כ) **ויהי** אלהים את הנער. (לו) ריבה הוא וכל אשר לו לברכה: רבה קשת.
(לז) רבה על כל המורים בקשת:

כא) **וישב** במדבר פארן ותקח לו אמו: (לח) אמר רב יצחק זרוק חוטרא לאוירא ועל עיקריה קאים, לפי שהיתה אמו שפחה מצרית, דכתיב ולה שפחה מצרית (בראשית טז א), לקחה לבנה אשה מארץ מצרים:

כב) **ויהי** בעת ההיא ויאמר אבימלך ופיכול שר צבאו. (לט) פה שכל החיילות של אבימלך היו נושקים לו ועל פיו היו יוצאים ובאים: אל אברהם לאמר אלהים עמך בכל אשר אתה עושה. (מ) שהיו האומות אומרים אילולי היה אברהם צדיק, היאך לא הוליד בן, כיון שהוליד בן, אמרו אלהים עמך, וכששמע לקול שרה וגירש את הגר ואת ישמעאל היו מרננים אחריו, למה שמע לקול אשתו וגירש את בנו, כיון שראה מעשיו של ישמעאל שנשא אשה מארץ מצרים, והיה יושב ורובה קשת ומלסטם את הבריות, אמר לו אלהים עמך בכל אשר אתה עושה:

כג) **ועתה** השבעה לי באלהים הנה אם תשקור לי ולניני ולנכדי. הם ג' דורות. (מא) עד כאן רחמי האב על הבן בנו ובן בנו, (מב) ר' יוסי ב"ר חנינא אמר עד כאן הכנסתם של ארץ ישראל בארץ מה שניתן לאברהם לז' דורות, ניתן לאבימלך לג' דורות, זש"ה ואויבי חיים עצמו, (תהלים לח כ): כחסד אשר עשיתי עמך. (מג) שאמר לו הנה ארצי לפניך:

כה) **והוכח** אברהם את אבימלך. (מד) א"ר יוסי ב"ר חנינא מלמד שהתוכחת מביאת לידי אהבה, שנאמר הוכח לחכם ויאהבך (משלי ט ח): אשר גזלו עבדי אבימלך. (מה) בפרהסיא נקרא גזל, ובסתר גניבה:

כו) **ויאמר** אבימלך לא ידעתי. מעצמי: וגם אתה לא הגדת לי. (מו) ע"י שליח:

כח) **ויצב** אברהם את שבע כבשות הצאן לבדהן. אלו הן הנזכרות למעלה: ויקח אברהם צאן ובקר ויתן לאבימלך ויכרתו שניהם ברית, ואותם הצאן לקח והציגם לבדהן:

ל) **ויאמר** כי את שבע כבשות תקח מידי. כנגד שבע כבשות שנתן אברהם אבינו לאבימלך, (מז) שיהו בניו ז' דורות עד שיכנסו לארץ והרגו ז' צדיקים מבניו ואלו הן: שמשון, חפני, ופנחס, ושאול. ושלשת בניו, וכנגדן עשה הארון בשדה פלשתים ז' חדשים. (מח) א"ר ירמיהו בשם ר' שמואל ב"ר יצחק, אמר הקב"ה אילו תרנגולת של אחד מהם נאבדה היה מחזיר כמה פתחים להביאה וארוני בשדה פלשתים ז' חדשים ולא חששתם, אני אחוש בדבר,(מט) הה"ד וישרנה הפרות (ש"א ו יב): (נ) דרשה כי המים היו עולין כשרואין את צאן אברהם אבינו, סימן לבניו שיהא הבאר עולה לישראל דכתיב עלי באר ענו לה (במדבר כא יז):

לג) **ויטע** אשל. (נא) ר' יהודה אמר פרדס, (נב) מאי אשל שאל, כל מה שאדם היה שואל בו מטעים תאנים ענבים ורמונים, ר' נחמיה אמר פונדקי שאל מה תרצה (נג) בשר עופות דגים יין. (נד) רבנן אמרי אכילה שתיה לויה: ויקרא שם בשם

הערות ותקונים

(לו) ריבה הוא. כי אתין וגמין רבוים והאי את לדרשה, הוא וחמריו וגמליו וכל ב"ב, ב"ר סוף פנ"ג, וילקוט רמז צ"ה. (לז) רבה על כל המורים בקשת. ב"ר וילקוט שם. (לח) א"ר יצחק. ב"ר וילקוט שם. (לט) פה שכל. ב"ר וילקוט שם והוא דעת ר' נחמיה ולדעתו הוא שם התואר לא שם העצם והוא ב' מלות פי כל שעל ידו היתה הנהגת כל המדינה. (מ) שהיו האומות אומרים. ב"ר פנ"ד וילקוט רמז צ"ה. (מא) עד כאן רחמי האב. ב"ר וילקוט שם. (מב) ר' יוסי. ב"ר וילקוט שם. (מג) שאמר לו. שם. (מד) אריב"ח. שם, ועיין ערכין ט"ז ע"ב ספרי דברים פ"ב. (מה) בפרהסיא. שם. (מו) ע"י שליח. שם, ובב"ר הגי' ע"י מלאך. (מז) שיהו בניו. שם. (מח) א"ר ירמיה. ב"ר שם. (מט) הה"ד וישרנה הפרות. בב"ר שם סיים מהלכות בישרות לשון ישרות שהיישירו דרכם. (נ) דרשה. הדרשה הוא בב"ר שם פנ"ל, וילקוט שם. (נא) ר' יהודה. סוטה י' ע"א, ב"ר וילקוט שם, ואדר"נ פ"ו, ות"י ויב"ע, ורש"י עה"ת. (נב) מאי אשל שאל. בהפוך האותיות. (נג) בשר עופות דגים יין. בב"ר מה תאכל פת בשר יין ביצים. (נד) רבנן אמרי אכילה שתיה לויה. דרשו אשל נוטריקון, וזה נשמט בב"ר
לפנינו

לשון חיבה , לשון זירוז , ר' אלעזר בנו של ר' יעקב אומר לו ולדורותיו , אין דור שאין
בו כאותן שנכפלו שמותן, אברהם אברהם, יעקב יעקב , משה משה , שמואל שמואל :
יב) **ויאמר** אל תשלח ידך אל הנער . (כה) אמר לפניו רבונו של עולם אוציא ממנו
טיפת דם,(כו) א"ל אל תעש לו מאומה : כי עתה ידעתי . (כז) ידעתי לכל
שאתה אוהבני : ולא חשכת את בנך את יחידך ממני . כאילו הקרבת את עצמך לפני :
יג) **וישא** אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר נאחז בסבך . (כח) אחר כך נאחז
בסבך בקרניו בסבך של אילן : (כט) ד"א אחר. סימן לישראל אחרית הגלות
ישראל נסבכים בצרות, וסופן להגאל בקרניו של איל, הה"ד וה' אלהים בשופר יתקע
(זכריה ט יד) , ובראש השנה נוטלין שופר ומתריעין וסופן להגאל , (ל) ר' יוסי דסכנין
בש"ר לוי , לפי שהיה אבינו אברהם רואה את האיל ניתש מן חורש זה , הולך ומסתבך
בחורש אחר , א"ל הקב"ה כך עתידין בניך להסתבך במלכיות , מבבל למדי , וממדי
ליון , ומיון לאדום, וסופן להגאל בקרניו של איל , הה"ד וה' אלהים בשופר יתקע :
ענין ראש השנה (לא) אמר ר' אבהו למה תוקעין בשופר של איל , כדי שאזכור
לכם עקידת יצחק בן אברהם, ומעלה אני עליכם כאילו עקדתם
עצמכם לפני: (לב) תנן התם בראש השנה כל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון , שנא'
היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם (תהלים לג טו) , (לג) מאי כבני מרון , הכא
תרגימו כבני אמרנא , (לד) ר' שמעון בן לקיש אמר כמעלות בית חורון , (לה) ותנן
נמי סדר ברכות של ראש השנה אומרים אבות וגבורות וקדושת השם, וכולל מלכיות עם
קדושת היום ותוקע , זכרונות ותוקע , שופרות ותוקע , ואומר עבודה והודאה וברכת
כהנים , (לו) אין פוחתין מעשרה מלכיות ועשרה זכרונות, ועשרה שופרות, (לז) מתחיל
בתורה ומסיים בנביא , ר' יוסי אומר אם השלים בתורה יצא , (לח) העובר לפני התבה
ביו"ט של ראש השנה השני מתקיע , (לט) ואין מעכבין את התינוקות מלתקוע , אבל
מתעסקין בהן עד שילמדו , המתעסק לא יצא , והשומע מן המתעסק לא יצא .
(מ) סדר תקיעות שלש של שלש שלש , (מא) שיעור תקיעה כשלש תרועות , שיעור
תרועה כשלש יבבות, (מב) כשם ששליח צבור חייב , כך כל יחיד ויחיד חייב . (מג) רבן

הערות ותקונים

במ"א , וכן נשנה המאמר במדרש שמואל פ"ט . (כה) אמר לפניו רבש"ע . ב"ר שם . (כו) ואל תעש לו
מאומה . בב"ר שם אל תעש לו מאומה מומה , דרש מאומה לשון מום . (כז) ידעתי לכל . ב"ר שם , וקרי
ביה ידעתי היו"ד בחירק . (כח) אחר כך נאחז . עיין ברש"י עה"ת שמפרש ג"כ כן . (כט) ד"א אחר
סימן לישראל אחרית הגלות . בב"ר שם הגי' א"ר יהודה בר סימון אחר כל הדורות ישראל נאחזין בעבירות.
והמחבר חשב שמלת סימן מוסב למטה והוסיף מלת לישראל , ובאמת מלת סימן מוסב למעלה ומן השם
הוא , וכן הוא בירושלמי תענית פ"ב ה"ד , א"ר יהודה ברבי סימון , אחר כל הדורות עתידין בניך כו' .
ועי' מה שהעירותי בהערה ע' לפסקא בחודש השביעי , שבמדרש ב"ר שם המאמר מר' יהודה ב"ר סימון
היא נוסחא אחריתא שהוסיף איזה מעתיק עפ"י הירושלמי ורשם בחוץ , ואח"כ הובא פנימה , כי הלא אחת
היא עם מאמר מר' יודן שלפניו ע"ש . (ל) ר' יוסי דסכנין בש"ר לוי . וכ"ה גם בכ"י פלארענץ , ובב"ר
שם מובא רק לוי אמר , אולם בויק"ר פכ"ט איתא ר' יהושע דסכנין בש"ר לוי , אבל מובא מאמר אחר
בשמו , וע"ש שהמאמר הזה הוא בש"ר הונא בר יצחק , ועיין בפסיקתא פסקא בחודש השביעי ובהערה ע"ב.
(לא) א"ר אבהו . ר"ה ט"ז ע"ב . (לב) תנן התם . במשנה שם . (לג) מאי כבני מרון . שם י"ח ע"א,
ובכ"י פלארענץ נוסף : כשבים מתרגמינן אמרין , כלומר כשם שעוברין הכשבים על ידי רועה , כך בני אדם
עוברין לפני בראש השנה . (לד) רשב"ל אמר כמעלות בית חורון . בגמרא שם הגי' כמעלות בית מרון ,
ונרשם בצדו גי' ע"י וכן בהרא"ש וברב אלפס בית חורון , וכן היה לפני המחבר בגמרא , ועי' רש"י בר"ה
שם ד"ה כמעלות בית מרון , ותראה שגם לפניו היתה הגי' בית חורון . ועי' רש"י סנהדרין ל"ב ע"ב שכתב
מעלות בית חורון , מקום צר ואין דרך לנטות ימין ושמאל וצריך האחד לנטות לאחוריו עד שמוציא מקום
לנטות עכ"ל . (לה) ותנן נמי . משנה ר"ה ל"ב ע"א . (לו) אין פוחתין . שם במשנה שלאחריה . (לז) מתחיל
בתורה ומסיים בנביא . במשנה שם , ושם הגי' ומשלים בנביא . (לח) העובר לפני התבה . שם דף ל"ב
ע"ב במשנה . (לט) ואין מעכבין . שם במשנה שלאחריה . (מ) סדר תקיעות . שם דף ל"ג ע"ב במשנה .
(מא) שיעור תקיעה כשלש תרועות . כ"ה במשנה . ובכ"י נרשם בצדו נ"ל שיעור תרועה כשתי תקיעות ,
והמגיה הגיה כן כמו שראה בהרמב"ם הלכות שופר פ"ג ה"ד שיעור תרועה כשתי תקיעות ,
וע"ש בהשגת הראב"ד ובמגיד משנה שם . (מב) כשם שש"ץ חייב . שם במשנה . (מג) רשב"ג אומר :

במשנה

אשר אראך (בראשית יב א), קום צא אל הבקעה ושם אדבר אותך (יחזקאל ג כב), על אחד ההרים אשר אומר אליך:

ג) **וישכם** אברהם בבקר ויחבוש את חמורו. (יב) א"ר שמעון בר יוחי אהבה מקלקלת את השורה, ושנאה מקלקלת את השורה, אהבה באברהם, דכתיב וישכם אברהם בבקר ויחבוש את חמורו, וכי לא היה לו עבד לחבוש את חמורו, אלא על אהבתו לבוראו חבש הוא בעצמו. ושנאה מבלעם, דכתיב וישכם בלעם בבקר וגו' (במדבר כב כא), ולא היה לו כמה עבדים, אלא משנאתו את ישראל חבש הוא בעצמו, אר"ש בן יוחי תביא חבשה דאברהם ותעמוד על חבשה דבלעם: ויקח את שני נעריו אתו. (יג) מיכן שאין ראוי לאדם הגון לילך לבדו, וכן בשאול כתיב וילך הוא ושני אנשים עמו (ש"א כח ח): ויבקע עצי עולה. (יד) ר' חייא בר יוסי אמר בשם ר' מישא בשכר בקיעת עצים של עולה זכו בניו ויבקעו המים (שמות יד כא): ויקם וילך. ניתן לו שכר קימה ושכר הליכה:

ד) **ביום** השלישי. כי היה השטן מבלבל לו הדרך עד יום השלישי: ד"א כדי לסגפו בדרך (טו) ליתן לו שכר על כל פסיעה ופסיעה: ביום השלישי וישא אברהם את עיניו. (טז) אין הקב"ה מניח את הצדיקים בצער יותר משלשת ימים, כיוצא בו ויאמר אליהם יוסף ביום השלישי (בראשית מב יח), במתן תורה ויהי ביום השלישי (שמות יט טז), ביונה כתיב ויהי יונה במעי הדג שלשה ימים (יונה ב א), ביום השלישי לאסתר (אסתר ה א), ולעתיד לבא יחיינו מיומים ביום השלישי יקימנו (הושע ו ג): וירא את המקום מרחוק. (יז) מה ראה, ראה ענן קשור בהר, אמר לו ליצחק רואה אתה כלום, אמר לו רואה אני ענן קשור בהר, אמר לעבדיו רואים אתם כלום, אמרו לא לאו, אמר להם שבו לכם פה עם החמור, עם הדומים לחמור, מה חמור אינו רואה, אף אתם אינכם רואים: ואני והנער נלכה עד כה. (יח) א"ר יהושע בן לוי נלך ונראה מה יהיה בסופו של כה יהיה זרעך (בראשית טו ה): ונשתחוה ונשובה אליכם. (יט) פי' מבשרו שהם חוזרין מהר המוריה לשלום. (כ) בזכות השתחויה זו, זכו בניו והשתחויתם מרחוק (שמות כד א), ובה יזכו לכינוס גליות, והשתחוו לה' בהר הקדש בירושלים (ישעי' כז יג):

ו) **וילכו** שניהם יחדו. (כא) שוים זה לעקוד וזה ליעקד:

ז) **ויאמר** יצחק אל אברהם אביו וגו':

ח) **ויאמר** אלהים יראה לו השה לעולה בני. חמשה ויאמר כנגד חמש שנים שחיה יצחק יותר מאברהם, אברהם אבינו מת בן קע"ה ויצחק בן ק"פ: ויאמר אברהם אלהים יראה לו השה. ואם אין שה, לעולה בני, כיון שפירש לו הדבר עוד נתחזקו שניהם בעצה אחת: וילכו שניהם יחדו. זה לשחוט וזה לישחט:

י) **וישלח** אברהם את ידו ויקח את המאכלת. (כב) בעא מיניה רב מר' חייא מנין לשחיטה שהוא בדבר שהוא מטלטל, דכתיב וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחוט את בנו. (כג) מה לשון מאכלת, שמתיר בשר לאכילה, שנאמר אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו (בראשית ט ד), וכיון שנשחט הותר:

יא) **ויקרא** אליו מלאך ה' מן השמים ויאמר אברהם אברהם ויאמר הנני. (כד) תני ר' חייא

הערות ותקונים

מתהי ומתלה בעיניהם כו'. (יב) ארשב"י. ב"ר שם, וילקוט רמז צ"ז, ומכילתא בשלח פ"א, סנהדרין ק"ה ע"ב, ורש"י עה"ת. (יג) מיכן שאין ראוי. עיין ב"ר שם א"ר אבהו וכו', ועי' רש"י עה"ת שאין אדם חשוב כו'. (יד) ר' חייא ב"ר יוסי בש"ר מישא. ב"ר שם וילקוט רמז צ"ח, ובכ"י פלארענץ ר' חייא בר אסי. (טו) ניתן לו. ב"ר וילקוט שם. (טז) אין הקב"ה. ב"ר פנ"ו ילקוט רמז צ"ט. (יז) מה ראה. ב"ר שם, וילקוט שם, ותנחומא סוף וירא, ופסיקתא אחרי מות דף ק"ע ע"ב, וי"ר פ"כ, ורש"י עה"ת. (יח) אריב"ל. ב"ר שם. (יט) פי' בשרו. ב"ר, ותנחומא שם. (כ) בזכות השתחויה. שם, וילקוט רמז ק'. (כא) שוים. ב"ר שם. (כב) בעא מיניה רב. ב"ר שם, ועי' חולין ט"ז ע"א. (כג) מה לשון מאכלת. בב"ר ריש פנ"ו, וילקוט רמז ק"א, למה נקרא סכין מאכלת לפי שמכשר אוכלים, ובתנחומא וירא למה מאכלת שהיא מתירה את האוכלין לתוך פיו של אדם. ורש"י עה"ת כתב המאכלת סכין על שם שאוכלת את הבשר, כמה דתימא וחרבי תאכל בשר, ושמכשרת בשר לאכילה עכ"ל. (כד) תני ר' חייא. ב"ר שם, ושנה בספרא פ' ויקרא, והמדרש כוון במה שהביא „תני ר' חייא" להספרא, כמו שהעירותי

במ"א

(סד) בסנהדרין בפ' זה בורר לו אחד. (סה) ובשבת לא תקעינן משום דרבה, גזירה שמא יטלטלנו ויעבירנו ארבע מאות ברשות הרבים, וכל גזירה קבעינן להו הלכה, (סו) וצריך לברוכי עליה לשמוע בקול שופר, (סח) ושהחיינו, דכל המצות כולן מברך עליהן עובר לעשייתן: נשוב לענין הפרשה:

יד) **ויקרא** אברהם שם המקום ההוא ה' יראה. (סט) רבא אמר בש"ר יוחנן, אמר אברהם אבינו לפני הקב"ה רבש"ע משעה שאמרת קח נא את בנך, היה לי מה להשיב, אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע, עכשיו אתה אומר קח נא את בנך, וכבשתי רחמי לעשות רצונך, כן יהי רצון מלפניך ה' אלהי שיכבשו רחמיך את כעסך על בניו של יצחק, ותהא נזכר להם אותה עקידה. ותתמלא רחמים עליהם: ה' יראה. (ע) אברהם קרא אותו יראה, שם קרא לו שלם, ומלכי צדק מלך שלם (בראשית יד יח), לפיכך נקראת ירושלים על שם שני הצדיקים האלה: (עא) ד"א יראה. בהר ה' יראה. מלמד שצפה ברוח הקודש בניינו וחרבנו, דכתיב על הר ציון ששמם (איכה ה יח), ועוד בנוי, דכתיב יראה: (עא) ד"א על שם יראה כל זכורך (דברים טז טז), לפיכך בהר ה' יראה:

טו) **ויאמר** בי נשבעתי. (עב) מה צורך לשבועה זו, ר' לוי בש"ר חמא ב"ר חנינא נשבע לו שאין מנסה אותו עוד ולא ליצחק בנו: כי יען אשר עשית את הדבר הזה. (עד) ללמדך ששקול נס האחרון כנגד הכל:

יז) **כי** ברך אברכך. (עה) ברכה לאב, ברכה לבן: והרבה ארבה. ריבוי לאב וריבוי לבן: וירש זרעך את שער אויביו. (עו) זהו תדמור, אשריו מי שרואה במפלתה של תדמור, שהיתה שותפות בשני חרבנות:

יח) **והתברכו** בזרעך כל גויי הארץ. אילולי זרעך לא נתקיימו שמים וארץ, כמ שפירשנו למעלה: ביעקב כתיב נחשתי ויברכני ה' בגללך (בראשית ל כז), ביוסף כתיב ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף (שם לט ה), ולולי יוסף היה העולם חרב בימי פרעה, שנא' וכלה הרעב את הארץ (שם מא), ודניאל הבין בכל ספר וחלומות והוא סיפר לנבוכדנאצר מה די להוי בסופיה יומיא, ואפי' ישראל בגלותם בתפלתן מעמידין העולם, לכך נאמר והתברכו בזרעך כל גויי הארץ, ולעתיד כתיב

הערות ותקונים

דף ע"ד ע"א במשנה הרשב"ג מעשה בגידן וכו', ובגמרא שם דף ע"ה ע"א איתא כל מקום ששנה רשב"ג כו'. ופירש"י גידן למתניתין, וכן בכתובות דף ע"ז כתב רש"י וז"ל ערב בגט פשוט, גידן במי שאחזו קורדיקוס, והוא המאמר שרשמתי, וכן הביא הערוך בערך ערב. (סד) בסנהדרין פרק זה בורר. דף ל"א ע"א. (סה) ובשבת לא תקעינן. ר"ה כ"ט ע"ב. (סו) וצריך לברוכי עליה לשמוע בקול שופר. וכן הביא ר"ע גאון בסדרו דף מ"ה ע"ב, וכן גי' הבה"ג, וכן האו"ז ה' ר"ה סי' רע"א כתב ומברך לשמוע בקול שופר והביא שם ראיה מהירושלמי, ולפנינו ליתא זה בירושלמי. (סח) ושהחיינו. וכ"ה בסדר רע"ג שם, וכן הביא האו"ז שם. (כט) רבא אמר בשם ר' יוחנן. ב"ר פנ"ו ושם הגי' ר' יוחנן אמר, ובפסיקתא פסקא בחדש השביעי דף קנ"ד ע"א הגי' ר' ביבא רבא בשם ר' יוחנן וע"ש בהערה ס"ז, שהעירותי כמו שהוא בפסיקתא כ"ה בילקוט אמור. אבל בא"ר פנ"ט הגי' ר' ביבי בר אבא, ובירושלמי תענית פ"ב ה"ד הגי' ר' ביבא אבא בש"ר יוחנן, ובפסיקתא רבתי פסקא בחדש השביעי מובא המאמר הזה בש"ר ירמיה ואין ספק שיש לתקן שם ר' יוחנן, וכן נמצא המאמר בשו"ט מזמור כ"ט, ומובא בילקוט וירא רמז ק"א. (ע) אברהם קרא אותו. ב"ר שם, וילקוט רמז ק"ב, פדר"א פכ"ז. (עא) ד"א. ב"ר שם פנ"ו וגם פס"ה, וילקוט רמז ק"ב; ושם הגי' יותר נכונה. (עא) ד"א על שם יראה כל זכורך. מזה ראיה כי הדרש יראה יראה בחגיגה ב' ובשאר מקומות איננו כמו שדחקו בזה רש"י ותו' ע"ש, אבל פירושו הוא כדעת הגר"א יראה יראה הנאמר כאן גבי עקידה כי אחד הוא. (עב) מה צורך לשבועה. ב"ר פנ"ו, ילקוט רמז ק"ב. (עג) ר' לוי בש"ר חמא בר חנינא. בב"ר שם הגי' ר' חמא בר חנינא אבל ר' לוי שאמר בשמו ליתא שם, ובכ"י פלארענץ ר' לוי אמר והסרים המלות „בש"ר חמא בר חנינא". (עד) ללמדך. ב"ר שם וילקוט שם. (עה) ברכה לאב. שם. (עו) זה תדמור. בכ"י פלארענץ רבי אומר זה תלמור, בב"ר וילקוט שם, ואיכה רבתי ס"פ בלע ה' הגירסא זו תרמוד, וככר מלתי אמורה ישרון מחברת שניה לד ל"ג שבכל המקומות בדרז"ל המלה משובשת, וצ"ל תדמור, והיא העיר הנזכרת במ"א ט' י"ח ואת תלמר, וכן בדה"ב ח' ג' ד' ויבן את תדמר, והיא העיר הגדולה Thadmor, הנודעת בספרי העמים בשם Palmyra, אשר בנה שלמה המלך בדרך דמשק אל נהר פרת, מן פרת מהלך יום אחד, ומן דמשק קע"ו פרסאות, ושם ארץ

ליה

שמעון בן גמליאל אומר שליח צבור מוציא את הרבים ידי חובתן, (מד) ואמרינן אין פוחתין מעשרה מלכיות, הני עשרה מלכיות כנגד מי, (מה) א"ר לוי כנגד עשרה הלולים הכתוב בהללו אל בקדשו (תהלים קנ א), ר' יוסף אמר כנגד עשרת הדברות, ר' יוחנן אמר כנגד עשרה מאמרות שבהן נברא העולם, (מו) ואם אמר שלש מכולן יצא כדאמר ר' יוחנן בן נורי, (מז) דאמר ר' המנונא אמר שמואל הלכה כר' יוחנן בן נורי. (מח) אין מזכירין מלכיות זכרונות שופרות של פורעניות, (מט) אבל פורעניות של עובדי כוכבים, כגון וה' אלהים בשופר יתקע והלך בסערות תימן (זכריה ט יד) מזכירין. (נ) אין מזכירין זכרונות של יחיד, כגון וה' פקד את שרה, וכגון זכרני ה' ברצון עמך (תהלים קו ד): (נא) העובר לפני התבה השני מתקיע, משום ברב עם הדרת מלך (משלי יד כח), (נב) ובשעת ההלל כגון שאר ימים טובים שקורין בהן את ההלל, הראשון קורא את ההלל, (נג) כלומר בתפלת היוצר, משום דזריזין מקדימין למצות, (נד) ובראש השנה ויום הכפורים אין בהם הלל, מאי טעמא כדר' אבהו, דאמר ר' אבהו אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבונו של עולם מפני מה אין ישראל אומרים לפניך שירה בר"ה וביוה"כ, אמר להם אפשר מלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים פתוחים לפני, וישראל אומרים שירה לפני, (נה) אמר ר' כרוספדאי א"ר יוחנן שלשה ספרים נפתחים בר"ה, אחד של צדיקים גמורים ואחד של רשעים גמורים, ואחד של בינונים, צדיקים גמורים נכתבין ונחתמין לאלתר לחיים, של רשעים גמורים נכתבין ונחתמין לאלתר לגיהנם, בינונים תלויים ועומדים מראש השנה ועד יוה"כ, זכו נכתבין לחיים, לא זכו נכתבין למיתה, (נו) לפיכך אמר הקב"ה אמרו לפני בר"ה מלכיות זכרונות ושופרות, מלכיות כדי שתמליכוני עליכם, זכרונות כדי שתעלה זכרונכם לפני לטובה, ובמה בשופר, (נז) וכן הוא אומר תקעו בחדש שופר בכסא ליום חגנו (תהלים פא ד), איזה חג שמתכסה בו החודש, הוי אומר זה ראש השנה, לפיכך נקרא יום הזכרון, שמתוך שתוקעין זוכר את יום הכפורים, (נז) והוא שבעשרת הימים האלה כדי שיהא לו מחילה וכפרה ביום הכפורים, וזה נדרושהו על ענין פרשת יום הכפורים, כי לא הוצרכנו לזה, אלא כדי להודיע כי תקיעת ר"ה בשופר של איל, (נח) ואפילו ציפהו זהב או בכסף פסול, בזמן שציפהו במקום הנחת פה, דבעינן שופר ולא חצוצרות, (נט) ובזמן שהיחיד מתפלל תוקעין לו בלחש כשהוא מתפלל, ושומעין על הסדר, ועל סדר ברכות, בזמן ששליח צבור מתפלל, לפי שש"ץ מוציא את הרבים ידי חובתן, (ס) והלכה כר"ש בן גמליאל, (סא) דאמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן כל מקום ששנה רבן שמעון בן גמליאל במשנתינו הלכה כמותו, חוץ מערב וצידן, וראיה אחרונה, אלו הלכות הם, ערב (סב) בסוף בבא בתרא, (סג) צידן בכתובות, וראיה אחרונה

הערות ותקונים

במשנה שם הגי' ר"ג אומר. (מד) ואמרינן. דף ל"ב ע"א. (מה) אמר ר' לוי. בגמרא שם אמר רבי. והגיה הגאון הרי"ב שצ"ל אמר ר' לוי כמו שהוא במגילה כ"א ע"א ובע"י. וכאשר הביא רבינו תראה שכן היתה הגי' לפניו, ובכ"י פלארענץ חסרים המלות ר' יוחנן אמר כנגד עשרה מאמרות שבהם נברא העולם. (מו) ואם אמר שלש. שם. (מז) דאמר רב המנונא. בגמרא שם רב הונא, ובכ"י פלארענץ חסרים המלות „אמר שמואל". (מח) אין מזכירין כו'. משנה שם דף ל"ב ע"א, וכן הגיה שם הגאון הרי"ב במשנה כמו שהביא המחבר. (מט) אבל פורענות של עו"ה. שם בגמרא ל"ב ע"ב. (נ) אין מזכירין זכרונות של יחיד. שם בגמרא, ומה שסיים כגון וה' פקד את שרה, יש לתקן כמו שהוא בגמרא כגון זכרה לי אלהי לטובה, אבל וה' פקד את שרה מסקינן בגמ' דכזכרון דרבים חשוב. (נא) העובר לפני התבה. שם. (נב) ובשעת ההלל. במשנה שם, והסיום „כגון שאר ימים טובים שקורין בהן את ההלל" הוא דברי המחבר לפרש המשנה ובשעת ההלל. (נג) כלומר בתפלת היוצר. הוא הוספת המחבר. (נד) ובר"ה ויו"כ. בגמרא שם ליתא למלת „ויו"כ". (נה) אמר ר' כרוספדאי. ר"ה דף ט"ז ע"ב. (נו) לפיכך אמר הקב"ה. ר"ה דף ל"ד ע"ב. (נז) וכן הוא אומר תקעו וגו' איזה חג. ר"ה ח' ע"א, עיין פסיקתא בחודש השביעי ובהערה מ"ו. (נז) והוא שבעשרת הימים האלה. בכ"י פלארענץ והוא שב בימים האלה. (נח) ואפילו ציפהו זהב. ר"ה כ"ו ע"ב וכ"ז ע"א. (נט) ובזמן שהיחיד מתפלל. עיין ר"ה ל"ד ע"ב. (ס) והלכה כרשב"ג. בגמרא שם הלכה כרבן גמליאל. (סא) דאמר רבה בר בר חנה. כתובות ע"ז ע"א וש"נ. (סב) בסוף ב"ב. הוא בדף קע"ד ע"א. (סג) צידן בכתובות. בגמרא כתובות ע"ז ע"א לא נמצא דבר מצידן ע"ש, רק הוא בגיטין

(א) ולבסוף ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים, (ב) עד שלא כבתה שמשה של שרה, זרחה שמשה של רבקה, (ג) שנאמר וזרח השמש ובא השמש (קהלת א ה), (ד) שאין צדיק נפטר מן העולם עד שנולד צדיק אחר: מאה שנה. (ה) מה ת"ל מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים, (ו) אלא בת מאה שנה היתה כבת עשרים לנוי, ובת עשרים כבת ז' לחטא: שני חיי שרה. כל שנותיה עברה בשמחה ובששון, ואעפ"כ ותמת שרה בקרית ארבע:

ב) **ותמת** שרה בקרית ארבע. (ו) קרית ארבע ילידי הענק, אחימי ששי ותלמי וענק אביהם: (ז) ד"א קרית ארבע. שנקברו שם ארבע זוגות, אדם וחוה, אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה: ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה. (ח) מהיכן בא מהר המוריה, למדנו שהיה יצחק כשנעקד בן שלשים ושבעה שנה, בת תשעים היתה שרה בלדת את יצחק, הוסיף שלשים ושבעה הרי מאה ועשרים ושבע שנה לחיי שרה: והחי יתן אל לבו (שם ז ב). זה אברהם, שכל השנים הללו לא קנה לו קבר בארץ ישראל, עד שמתה שרה, ונתן אל לבו, לקנות לו קבר להיות בחזקתו, מיד

ג) **ויקם** אברהם מעל פני מתו וידבר אל בני חת. (ט) תנן התם מי שמתו מוטל לפניו פטור מקריאת שמע ומן התפלה ומן התפילין, נושאי המטה וחלופיהן וחלופי חלופיהן, את שלפני המטה, ואת שלאחר המטה, את שלפני המטה צורך בהם פטורין, ואת שלאחר המטה צורך בהם חייבין, קברו את המת וחזרו, אם יכולין להתחיל ולגמור עד שלא יגיעו לשורה יתחילו, ואם לאו לא יתחילו, העומדים בשורה הפנימיים פטורין, והחיצוניים חייבין, אלו ואלו פטורין מן התפלה: (י) תנא לא יהלך אדם בבית הקברות ותפילין בראשו וספר תורה בזרועו וקורא בו, משום שנא' לועג לרש חרף עושהו (משלי יז ה), (יא) דכיון דאינהו לא מצי לאיעסוקי במצות, דכתיב לא המתים יהללו יה (תהלים קטו יז), חלשא דעתייהו עד דמרחק ד' אמות: (יב) אמר רבא א"ר יהודה כל הרואה את המת ואינו מלוהו, עובר משום לועג לרש חרף עושהו, ואם מלוהו עליו הכתוב אומר מלוה ה' חונן דל וגמולו ישלם לו (משלי יט יז). ומבטלין תלמוד תורה להוצאת המת, ולהכנסת כלה לחופה, (יד) ואע"ג דאית להו צרכיהו, (טו) והספידא משום יקרא דשכבי הוא. (טז) ותניא

הערות ותקונים

[כג] (א) ולבסוף ויהיו חיי שרה כו'. עי' ב"ר פנ"ח בתחלה הנה ילדה מלכה גם היא בנים ואח"כ ויהיו חיי שרה מאה שנה עד שלא השקיע הקב"ה שמשה של שרה הזריח שמשה של רבקה, ודרש סמיכות הכתובים שמתחלה כתיב ובתואל ילד את רבקה, ואח"כ כתיב ויהיו חיי שרה. (ב) עד שלא כבתה. ב"ר שם, וילקוט רמז ק"ב. (ג) שנא' וזרח השמש. עי' ב"ר וילקוט שם באריכות. (ד) שאין צדיק נפטר. קדושין ע"ב ע"ב יומא ל"ח ע"ב, עיין ב"ר ריש פנ"ח, וילקוט ריש חיי. (ה) מה ת"ל מאה שנה. ר"ל למה נכתב שנה בכל כלל וכלל. (ו) אלא בת מאה שנה היתה כבת עשרים לנוי כו'. בב"ר ריש פנ"ח, וילקוט ריש חיי הגי' בת עשרים כבת שבע לנוי, בת מאה כבת עשרים לחטא, וכן הביא רש"י עה"ת בת ק' כבת כ' לחטא מה בת כ' לא חטאה שהרי אינה בת עונשין אף בת ק' בלא חטא ובת כ' כבת ז' ליופי. אולם בפי' המיוחס לרש"י בב"ר שם, וכן בילקוט תהלים רמז תש"ל הביאו כמו שהביא רבינו, ועיין במזרחי. (ו) קרית ארבע. ב"ר שם, וילקוט ריש חיי, ורש"י עה"ת. (ז) ד"א. שם. (ח) מהיכן בא. ב"ר וילקוט שם, ויק"ר פ"כ, פדר"א פל"ב. (ט) תנן התם. ברכות י"ז ע"ב במשנה. (י) תניא לא יהלך. שם י"ח ע"א. (יא) דכיון דאינהו לא מצי לאיעסוקי במצות חלשא דעתייהו. הוא לשון המחבר, ולקח משאילתות דרב אחאי גאון חיי אות י"ד, ובה"ג ברכות פ"ג וז"ל לא יהלך אדם בבית הקברות כו', דכיון דאינהו לאו בני הכי ניהו חלשא לעתייהו, וכי מרחיק ארבע אמות שפיר דמי, והסיום שהביא רבינו עד למרחיק ד' אמות וכן הסיום הזה בשאילתות ובה"ג הוא בגמרא שם, ועיין הרא"ש ברכות פ"ג אות ה' ובמועדי יו"ט שם, ובהעמק שאלה בשאילתות שם אות ז'. (יב) אמר רבא אר"י. בגמרא ברכות י"ח ע"ב ובבה"ג שם, הגי' אמר רבא א"ר יהודה, ובשאילתות שם הגי' אמר רב יהודה אמר רב. ובכ"י פלארענץ אמר ר' יהודה לבד. (יג) ומבטלין ת"ת. מגלה כ"ט ע"א, כתובות י"ז ע"א, ושאילתות שם אות י"ד. (יד) ואע"ג דאית להו צרכיהו. וכ"ה בכ"י פלארענץ, וע"ש נפל כאן כי בגמרא שם איתא במה דברים אמורים בשאין שם כל צורכו אבל יש שם כל צורכו אין מבטלין, וכן הביא השאילתות שם, וכן פסק הרמב"ם הלכות אבל פי"ד ה"ט. (טו) והספידא. סנהדרין מ"ו ע"ב. (טז) ותניא ר' נתן. סנהדרין מ"ז ע"א.

ותני

(עז) אשר יחזיקו אנשים מכל לשונות הגוים (עח) בכנף איש יהודי לאמר נלכה עמכם כי שמענו אלהים עמכם (זכריה ח כג), וכתיב ונלוה הגר עליהם ונספחו על בית יעקב (ישעיה יד א), ואומר כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה' ולעבדו שכם אחד (צפני' ג ט), לכן נאמר והתברכו בזרעך כל גויי הארץ:

יט) **וישב** אברהם אל נעריו. (עט) ויצחק היכן הוא, ר' ברכיה בשם רבנן דתמן אמרו, שלחו אצל שם ללמוד ממנו תורה. (פ) ר' יוסי ב"ר הנינא אמר שלחו בלילה (פא) מפני העין: ויקמו וילכו יחדיו אל באר שבע. זה היה מעשה אחר שלמד חקים ומצות:

כ) **ויהי** אחר הדברים האלה ויגד לאברהם לאמר. (פב) אחר הרהורי דברים, ומה דברים היה לו אמר אברהם בני קודש עולה כליל היאך ישא אשה מן ארץ כנען, מיד עד שהוא עומד בהר המוריה נתבשר שנולד זווגו של יצחק: הנה ילדה מלכה וגו'. יחס הכתוב עד רבקה זיווגו של בנו:

כא) **את** עוץ. (פג) מלמד שנתיירא אברהם אבינו מן היסורין, א"ל הקב"ה אל תירא הנה נולד מי שיקבלם איש היה בארץ עוץ איוב שמו (איוב א א):

כד) **ופלגשו** ושמה ראומה ותלד גם הוא. (פד) בני גבירה ופלגש הכל שנים עשר. כשם שיצאו מיעקב. לכך נאמר גם הוא כדרך מלכה כדרך בני בניה של שרה: ד"א ותלד גם הוא. לפי שנפקדה שרה שהיא אחות מלכה, שנא' בת הרן אבי מלכה ואבי יסכה (בראשית יא כט), וכמו שפירשנו יסכה זו שרה, וכשם שילדה שרה לאברהם נתבשר נמי במלכה אשת נחור, שנא' הנה ילדה מלכה גם היא בנים לנחור אחיך, כך יביא הקב"ה מנחם בימינו, שנא' שמחו את ירושלים וגילו בה כל אוהביה וגו' (ישעי' סו י): סליק פרשת וירא

פרשת חיי שרה

[כג] א) **ויהיו** חיי שרה. כתוב טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה באשר הוא סוף כל האדם והחי יתן אל לבו (קהלת ז ב), טוב עשה אברהם שכשנתבשר, הנה ילדה מלכה גם היא בנים לנחור אחיך (בראשי' כב כ), לא הלך לשמוח עמהם, אלא הלך לספוד לשרה ולבכותה, דכתיב ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה, באשר הוא סוף כל האדם. ראה כמה גדולות ונוראות עשה הקב"ה עם שרה אמנו, שעם כל הנשים הצדקניות דבר עמהם ע"י מלאך, ועם שרה ע"פ הדבור, שנאמר ויאמר לא כי צחקת (שם יח טו), לא אמר הכתוב כי צחקה, אלא כי צחקת. וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים ואת ביתו על דבר שרה (שם יב יז), כי עצור עצר ה' על דבר שרה (שם כ יח),

---

הערות ותקונים

ציה וערבה שוחה ומשואה מקום לא יזרע ולא יצמיח כי אדמתה אדמת חול, ומזה תבין כוונת חז"ל מפני מה עיניהן של תרמודין [צ"ל תדמורין] תרוטות, מפני שדרין בין החולות (שבת ל"א ע"א), וכן תבין מאמרם כל הכתנים הבאים מן הרקס וכו' אפי' מן תרמוד מ"ט לא, משום עבדי שלמה (יבמות ט"ז ע"א), ע"ש בפירש"י אבל בהשקפה ראשונה אינו מובן עבדי שלמה מה עבדי התם? אולם נכון מאד כי צ"ל תדמור, והיא העיר שבנה שלמה, ובגלל נקראים היושבים בה עבדי שלמה, כלומר האנשים אשר תחת ממשלת שלמה, וכן נראה שעד לדברי מפי' המיוחס לרש"י ד"ה שם. שכתב וז"ל ויבן את תדמור במ"א כתוב את תמר ותדמור קרינן וזה שאנינו ביבמות ובב"ר בפרשת עקידה מפרש שעזרו לשונאיהם של ישראל כו' עכ"ל. הרי נראה שהיתה לפניו הנוסחא הנכונה תדמור כמו שתקנתי, רק המדפיסים קלקלו גם ברש"י והגיהו שתרמודין במקום שראוי להיות שתדמורין, ונמצא לנכון בירושלמי יבמות ספ"א וקדושין פ"ד ה"א. (עז) אשר יחזיקו אנשים. בקרא עשרה אנשים, ובכ"י פלארענץ שבעה אנשים. (עה) בכנף איש יהודי. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובקרא והחזיקו בכנף איש יהודי. (עט) ויצחק היכן הוא. ב"ר שם וילקוט שם. (פ) ר' יוסי בר חנינא. במדרש שם מובא בשם רבי חנינא לבד. (פא) מפני העין. פי' שלא תשלוט עין הרע על הנס שנעשה לו, ובכ"י פלארענץ מפני עין הרע. (פב) אחר הרהורי דברים. ב"ר פנ"ז, וילקוט רמז ק"ב, ורש"י עה"ת. (פג) מלמד. עיין ב"ר וילקוט שם. (פד) בני גבירה ופלגש. ב"ר שם, ור"ל כמו שמזרע שרה היו שמונה בני גבירה וארבע בני שפחות שהם י"ב בני יעקב שבטי יה, כן עמדו ממלכה, ואולי דרש „הוא" בגימטריא י"ב, ועיין רש"י עה"ת.

ולבסוף

יב) וידבר אל עפרון אך אם אתה לו שמעני. אם אתה חפץ בטובתי לו שמעני, כלומר שמעני לקבל ממני הממון: נתתי. אמירתן של צדיקים מעשה, הלא כתיב אתן, אלא נתתי: כסף השדה. (לו) מיכן אמרו רז"ל קרקעות ניקנין בכסף ובשטר ובחזקה, באחת מכל אלו:

טו) אדני שמעני ארץ ארבע מאות שקל כסף. (לז) א"ר חנינא כל שקלים שנאמר בתורה סלעים, ובנביאים ליטרין, ובכתובים קנטורין, חוץ משקלי עפרון שהן קנטורין, הוא שאמר שלמה נבהל להון איש רע עין ולא ידע כי חסר יבואנו (משלי כח כב), שהכניס עין הרע בממונו של צדיק, (לח) הוא שארז"ל רשעים אומרים הרבה, ואפי' מעט אינן עושין, עפרון היה נותן השדה במתנה, אחרי כן העלה בדמים ארבע מאות קנטורין, לפיכך נחסר שמו, דכתיב וישקול אברהם לעפרון, (לט) לעפרן כתיב:

יז) ויקם שדה עפרון. וכי שכיבה היתה לו, אלא קמה בעיליה, (מ) שהיתה לאדם קטן, ונהייתה לאדם גדול, לכך נאמר ויקם. ויקם לשון זכר, כמו על שדה איש עצל עברתי והנה עלה כלו קמשונים וגו' (שם כד ל): אשר במכפלה. (מא) מלמד שנכפלה בעיני כל אחד ואחד: (מב) ד"א כל שקבורין שם שכרן כפול בזה ובבא: השדה והמערה אשר בו וכל העץ אשר בשדה. (מג) היינו דתנן המוכר את שדהו צריך לכתוב לו השדה וסימניה:

יח) לעיני בני חת. (מד) א"ר אלעזר כמה דיות משתפכות, כמה קולמוסין משתברין, כדי לכתוב בני חת בני חת, (מה) עשרה פעמים כתיב בני חת, כנגד עשרת הדברות, ללמדך שכל המברר מקחו של צדיק, כאילו הוא מקיים עשרת הדברות:

יט) ואחרי כן קבר אברהם. (מו) לפי שהיה אברהם אבינו רודף צדקה וחסד, צדקה לחיים וחסד למתים, לפיכך מצא חיים שנאמר ואלה ימי שני חיי אברהם אשר חי מאת שנה ושבעים שנה וחמש שנים (בראשית כה ז), א"ל הקב"ה תזכה לזקנה שנאמר

[כד] א) ואברהם זקן בא בימים. (א) יש אדם שבא בימים ואין לו זקנה, ויש אדם שיש לו זקנה ואינו בא בימים, אבל אברהם אבינו זקן בא בימים, (ב) ארז"ל עד שבא אברהם לא היה זקנה בעולם, בא אברהם אבינו וביקש רחמים עליה, לכך נאמר ואברהם זקן בא בימים, הוא שאמר שלמה בחכמתו עטרת תפארת שיבה בדרך צדקה תמצא (משלי טז לא), דכתיב כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו' (בראשית יח יט): ואברהם זקן. זה שקנה חכמה: וה' ברך את אברהם בכל. (ג) ר' לוי בש"ר חמא בר חנינא אמר שלא חזר ונסה אותו, ר' נחמיא אומר שלא נתן לו נקבה כל עיקר:

ב) ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו. (ד) שהיה דומה לו: המשל בכל אשר לו. (ה) שהיה

הערות ותקונים

בשם ב"ר, וכן מובא ברש"י עה"ת, ולפנינו במדרש הגיהו המגיהים לגמול חסד לאברהם. (לו) מיכן אמרו רז"ל. קדושין כ"ו ע"א במשנה. (לז) א"ר חנינא. ב"מ פ"ז ע"א. בכורות נ' ע"א, ירושלמי קדושין פ"א דף נ"ט ע"ד, ב"ר שם, פסיקתא עשר תעשר דף צ"ה ע"א. פסיקתא רבתי פ"א אות ד', רות רבה פ"ז, תנחומא פ' ראה, שמ"ר פל"א. (לח) הוא שארז"ל. עי' נדרים כ"א ע"ב. (לט) לעפרן כתיב. ב"ר שם, שמ"ר פל"א, ותנחומא שם, ופסיקתא שם, ומכילתא ריש יתרו, ועיין מה שהעירותי בהשחר שנה רביעית חוברת שנית צד שכ"ח. (מ) שהיתה לאדם קטן. ב"ר שם, וילקוט שם, ובמדרש הוא בלשון ארמי, והמחבר הביא בלשון עברי כדרכו, וכן רש"י עה"ת הביא הדרשה הזאת תקומה היתה לו שעלה מיד הדיוט ליד מלך. (מא) מלמד שנכפלה. ב"ר וילקוט שם. (מב) ד"א. ג"כ שם. (מג) היינו דתנן. מובא בב"ר וילקוט שם, וכוונו בזה למאמרם ב"ב ס"ט ע"ב א"ר יהודה אמר רב דאמר קרא ויקם שדה עפרון כו' מכאן למצרים מן התורה, ועיין ברש"י שם. (מד) א"ר אלעזר. ב"ר שם. (מה) י' פעמים כתיב בני חת. היינו ח' פעמים בפסוק שם, ופעם אחד בראשית כ"ה י', ועוד שם מ"ט ל"ב, הרי י' פעמים. (מו) לפי שהיה אברהם אבינו רודף צדקה כו'. ז"ל המדרש ב"ר פנ"ט, הה"ד רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד (משלי כ"א), רודף צדקה זה אברהם כו', וחסד שגמל חסד לשרה, ימצא חיים דכתיב ושני חיי אברהם וגו'.

[כד] (א) יש אדם. ב"ר פנ"ט וילקוט רמז ק"ג. (ב) ארז"ל. ב"מ פ"ז ע"א, סנהדרין ק"ז ע"ב. (ג) ר' לוי, ב"ר וילקוט שם. (ד) שהיה דומה לו. ב"ר שם, וילקוט רמז ק"ו. (ה) שהיה

שליט

ר' נתן אומר סימן יפה למת שנפרעין ממנו לאחר מיתה, אלמא הספדא יקרא דשכבא הוא, (טז) ואי אמר לא תספדו לההוא גברא רשותא דידיה הוא שמע מינה, וקבורא דנהוג עלמא ודאי דאורייתא הוא, (יז) ואע"ג דאסמוכוהו רבנן מכי קבור תקברנו (דברים כא כג), מדכתיב כי עפר אתה ואל עפר תשוב (בראשית ג יט), ואומר וישוב העפר (יח) אל הארץ כשהיה (קהלת יב ז), מכלל דצריך קבורה (יט) משום בזיוני דאינשי: (כ) ת"ר בשעת פטירתו של אדם מלאך המות עומד למעלה מראשותיו וחרבו שלופה בידו, וטפה של מרה תלויה בה, כיון שראה אותה חולה מזדעזע ופותח פיו וזורקה לתוך פיו, ממנה מת, ממנה מסריח, ממנה פניו מוריקות: (כא) ת"ר בשעת פטירתו של חולה, אומרים לו התודה, שכל המתודה יש לו חלק לעוה"ב, ואם אינו יודע להתודות, אומר יהי רצון שתהא מיתתי כפרה על עונותי, (כא) ואינו נפטר מן העולם עד שרואה פני השכינה, שנאמר לפניו יכרעו כל יורדי עפר (תהלים כב ל), (כב) וכל זכיותיו ועונותיו (כג) נפטרין לפניו ואומרים לו התום, והוא חותם, שנא' ביד כל אדם יחתום (איוב לז ז), לפיכך נאמר והחי יתן אל לבו (קהלת ז ב), (כד) אמר רב דברים של מיתה דידלי דלונייה, דיקבר יקברוניה, דיספד יספדוניה: וכל הנשים צדקניות מתו לפני בעליהן שלא יתבזו אחריהן, אברהם זכה בשרה, לפיכך זכו בו יצחק וישמעאל בניו, אשריהן הצדיקים שמזכין להם ולבניהן עד סוף כל הדורות: נשוב לעניננו.

ד) גר ותושב אנכי עמכם. (כה) אם רצית גר, ואם לאו תושב, מרי בית, שכך אמר לי הקב"ה (כו) לזרעך אתננה את הארץ הזאת (בראשית יב ז):

ו) שמעני אדני נשיא אלהים אתה בתוכנו. (כז) מלך אתה עלינו, נשיא אתה עלינו: במבחר קברינו קבור את מתך. (כח) מיתין סגיאין:

ז) ויקם אברהם וישתחו. (כט) שהודה על בשורה טובה:

ח) וידבר אתם לאמר וגו' ופגעו לי. (ל) פגעוני בי, ואם לאו צלו עלי:

י) ועפרון ישב. (לא) ישב כתיב, (לב) ר' יצחק בר אמי אמר אותו היום מינו אותו (לג) ארכי איסטרטיגוס: לכל באי שער עירו לאמר. (לד) אמר רב פנחס שנעלו כל דלתותיהן והלכו (לה) לגמול חסד לשרה:

הערות ותקונים

(טז) ואי אמר לא תספדו להאי גברא. זה לקח רבינו מבה"ג הלכות הספד. (יז) ואע"ג דאסמכוהו רבנן. בגמרא שם מ"ו ע"ב, ופי' דלפי מסקנת הש"ס שם אין ראיה מן התורה לקבורה לזה קאמר דאעפ"כ היא דאורייתא והביא ראיה מסברת עצמו מקרא כי עפר אתה ואל עפר תשוב, ועיין ספר המצות להרמב"ם בשרשיו ובהשגת רמב"ן ובסמ"ג עשין מד"ס ב'. (יח) אל הארץ. בקרא על הארץ. (יט) משום בזיוני דאינשי. עיין בגמרא שם. (כ) ת"ר בשעת פטירתו של אדם. ע"ז כ' ע"ב. (כא) ת"ר בשעת פטירתו של חולה. שבת ל"ב ע"א, מי שחלה ונטה למות אומרים לו התודה, והסיום שכל המתודה יש לו חלק לעוה"ב, ואם אינו יודע להתודות כו', הוא במסכת סנהדרין מ"ג ע"ב אצל הנסקל עפ"י ב"ד, ורבינו הרכיב ב' מאמרים יחד. (כא) ואינו נפטר מן העולם עד שרואה פני שכינה. ספרי בהעלותך אות ק"ג ובריש ת"כ, ובמ"ר סוף פ' נשא, ופדר"א פל"ד. ומובא בילקוט שמות רמז שנ"ו בשם פרקי דר"א, ובפדר"א מובא הכתוב כי לא יראני האדם וחי. (כב) וכל זכיותיו ועונותיו. תענית י"א ע"א. (כג) נפטרין לפניו. וכ"ה בגמרא שם, וצ"ל נפרעין, כמו שהגיה הרי"ב, וכ"ה לנכון בשאילתות האזינו סי' קס"ג. (כד) אמר רב. מ"ק כ"ח ע"ב ושם איתא ר"מ אומר. (כה) אם רצית גר. ב"ר פנ"ח, וילקוט רמז ק"ב, ורש"י עה"ת בשם מדרש אגדה, אם תרצו הריני גר ואם לאו אהיה תושב ואטלנה מן הדין שאמר לי הקב"ה לזרעך אתן את הארץ הזאת עכ"ל. (כו) לזרעך אתננה. וכן בכ"י פלארענץ, ובקרא לזרעך אתן. (כז) מלך אתה עלינו. ב"ר וילקוט שם. (כח) מיתין סגיאין. ר"ל מתים הרבה, וכ"ה בב"ר, והכוונה הוא אמר ואקברה מתי מלפני ומבקש רק מת אחד, והם השיבו במבחר קברינו קבור את מתך, אפילו מתים הרבה, דאת בא לרבות. (כט) שהודה על בשורה טובה. ב"ר שם מכאן שמודים על בשורה טובה. (ל) פגעוני בי. עי' ב"ר וילקוט שם. (לא) ישב כתיב. ב"ר וילקוט שם. (לב) ר' יצחק בר אמי. בב"ר חסרים המלות „בר אמי", ובכ"י פלארענץ חסר שם האומר. (לג) ארכי איסטרטיגוס. בב"ר ארכיסטרטיגוס והיא מלה יונית ἀρχιστρατηγός ראש שרי החיל (פעלדהערר), ובילקוט שם בטעות ארכיטוגוס וצ"ל ארכיסטרטיגוס, ובכ"י פלארענץ המלה משובשת איפטרופין. (לד) א"ר פנחס. ב"ר וילקוט שם. (לה) לגמול חסד לשרה. כן הביא גם הילקוט

בשם

יוחנן האומר לשלוחו (כד) צא וקדש לי אשה, נאסר בכל הנשים בזמן שלא חזר השליח לומר לו אם קידש אם לאו. (כה) אמר רבא מודה ר' יוחנן באשה שאין לה לא אם לא בת לא שאר קרובות האסורות משום ערוה, שהוא מותר בה, (כו) וליכא למיחש שמא קידש שלוחו את בתה או את אמה שתהא זו אסורה עליו. (כז) א"ר יהודה אמר רב אין מעשין אלא לפסולות, כי אמרתה קמי דשמואל אמר לי כגון אלמנה לכהן גדול, גרושה וחלוצה לכהן הדיוט, ממזרת ונתינה לישראל, בת ישראל לממזר ולנתין (כח) אבל נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה אין כופין אותו. (כט) ור' תהליפא אמר שמואל אפי' נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה (ל) מעשינן ליה לאפוקה וגביא כתובתה, מאי טעמא כיון דהוא מופקד אפרייה ורביה והיא לא מיפקדה, אמרינן הוא דלא זכה לבנות ממנה: (לא) ת"ר מברכין ברכת אירוסין בבית האירוסין, מאי מברך, (לב) רבא בר רב אדא ורבין בר רב אדא (לג) דאמרי תרוויהו, אקב"ו על העריות, ואסר לנו את הארוסות, והתיר לנו את הנשואות על ידי חופה וקידושין בא"י (לד) מקדש עמו ישראל ע"י חופה וקידושין: (לה) ת"ר מברכים ברכת חתנים כל שבעה, א"ר יהודה והוא שבאו פנים חדשות, ומאי מברך (לו) בורא פרי הגפן, שהכל ברא לכבודו, בא"י יוצר האדם, (לז) ברוך אשר יצר את האדם בצלמו בצלם דמות תבניתו והתקין לו ממנו בנין עדי עד, ברוך יוצר האדם. שוש תשיש ותגל עקרה, בקיבוץ בניה לתוכה בשמחה. בא"י משמח ציון בבניה. שמח תשמח רעים האהובים, כשמחך יצירך מקדם בגן עדן, ברוך משמח חתן וכלה. בא"י אהמ"ה אשר ברא ששון ושמחה חתן וכלה גילה ורינה דיצה וחדוה אהבה אחוה שלום וריעות, מהרה ה' אלהינו ישמע (לח) מערי יהודה

הערות ותקונים

(כד) לא וקדש לי אשה. בגמ' שם לא וקדש לי אשה סתם, פירש"י שלא פירש לו באיזה עיר ואיזו אשה. (כה) אמר רבא. שם. (כו) וליכא למיחש. עיין בפירש"י שם ד"ה ומודה. (כז) א"ר יהודה אמר רב אין מעשין. כתובות ע"ז ע"א, ולפנינו הגי' אמר רב יהודה אמר רב אסי, והעיר שם הגאון הרי"ב, בהרא"ש איתא א"ר יהודה אמר רב אין מעשין והיבת „אסי" ליתא שם, ומדברי רבינו נראה שגם לפניו לא היה כתוב תיבת אסי, ובכ"י פלארענץ ר' יהודה אמר, והנה המאמר הזה אין מקומו אצל ה' קדושין, ונראה כי רבינו נקטו לא כאשר מצא בשאילתות ריש תולדות אחר המאמרים שהביא בעל השאילתות בפ' חיי ג"כ מעניני קדושין, ואולי היו המאמרים בשאילתות מחוברים יחד, ובאמת מקומו בפ' תולדות ממה שסיים שם דהכי אשכחן באברהם ושרה דכתיב ויהי מקץ עשר שנים ע"ש, והוא ע"פ מאמרם יבמות ס"ד ע"א ע"ש. ועיין להלן בהערה ל' תראה סעד לדברי שרבינו לקח זה מהשאילתות. (כח) אבל נשא אשה. זה הוספתי בפנים. וכן חסר בכ"י פלארענץ. (כט) ורב תחליפא. בגמרא שם ורב תחליפא בר אבימי ובשאילתות ריש תולדות סי' י"ח רב תחליפא בר אבא (ל) מעשינן ליה לאפוקה וגביא כתובתה מאי טעמא כו'. בגמרא כתובות שם מובא בשם רב תחליפא אפילו נשא אשה ושהה עמה י' שנים ולא ילדה כופין אותו ע"כ. ודברי רבינו לקוחים מהשאילתות ריש תולדות שסיים בדברי רב תחליפא ושהה עשר שנין ולא ילדה מעשינן ליה לאפוקיה מיניה וכי מפקה גובה כתובתה, מ"ט כיון דהוא מיפקד על פ"ו. והיא לא מפקדה אמרינן הוא ניהוא דלא זכה לבנות ממנה עכ"ל, והמאמר הזה העתיק גם הבה"ג ה' כתובות (ד' ווינציא דף ס"ח ע"ד). ויש להעיר כי בבה"ג שם השמיטו המדפיסים שורה שלימה, וכצ"ל אבל נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה [אין מעשין, ורב תחליפא בר אבא אמר שמואל אפילו נשא אשה ושהה בהדה עשר שנין ולא ילדה] מעשינן ליה לאפוקה. והשמיט המעתיק מן ולא ילדה עד ולא ילדה, ונאמר לנכון בשאילתות שם. (לא) ת"ר כתובות ז' ע"ב, ועיין תשובת פאר הדור סי' קל"ב. (לב) רבא בר רב אדא. כ"ה בשאילתות חיי סי' ע"ז אבל בגמרא שם ובבה"ג ריש ה' כתובות הגי' רבה בר רב אדא. ובכ"י פלארענץ רבא בר רב חנא ורבנן. (לג) דאמרי תרווייהו. בגמרא הגי' משמיה דרב יהודה, וכן מובא בשאילתות שם ובבה"ג שם. (לד) מקדש עמו ישראל. בגמרא ובשאילתות ליתא למלת „עמו" אולם מובא ג"כ בבה"ג שם. (לה) ת"ר מברכין ברכת חתנים. בגמרא שם. אבל גי' הגמרא מברכין ברכת חתנים בעשרה כל שבעה. (לו) בורא פרי הגפן. זה ליתא בגמרא שם, שמברך ברכת הגפן, רק כן הוא בשאילתות פ' חיי אות ע"ז, וכן בבה"ג ריש ה' כתובות, ועיין מס' סופרים פי"ט הי"א, וכן הביאו רב עמרם גאון בסידורו צד כ"ג. (לז) ברוך אשר יצר את האדם. כ"ה בשאילתות, ועי' בגמרא שם דף ח' ע"א, והסיום ברוך יוצר האדם, בגמרא שם הוא בשם ומלכות, ועיין בהרמב"ם ה' אישות פ"י ה"ג, וכן בסדר רב עמרם גאון צד כ"ג. וכן בכ"י פלארענץ הוא בשם ומלכות. (לח) מערי יהודה ומחוצות ירושלים. בגמרא שם בערי ובחוצות.

עם

שליט ביצרו כמותו: שים נא ידך תחת ירכי. (ו) [ר' ברכיה אמר] לפי שניתנת להם המילה בצער, לפיכך היו נשבעין בה:

ג) **ואשביעך** בה' אלהי השמים ואלהי הארץ. (ו) אמר ר' פנחס עד שלא הודעתיו לבריות ה' אלהי השמים, וכיון שהודעתיו אותו לבריות נקרא ה' אלהי השמים ואלהי הארץ: אשר לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני. (ז) הזהירו על בנות ענר אשכול וממרא: (ח) תנן התם האשה נקנית בשלש דרכים, וקונה את עצמה בשתי דרכים, נקנית בכסף ובשטר ובביאה, כסף בפרוטה ובשוה פרוטה, (ט) בשטר כתב לה על הנייר בתך מקודשת לי, בתך מאורסת לי הרי זו מקודשת אע"פ שאין בו שוה פרוטה, והני מילי לקדש בעדים הראויין להן שאינן לא קרובין ולא פסולי עדות, כגון הגזלנין והחמסנין, (י) קידשה בעד אחד, אין חוששין לקידושיה, ואפי' שניהן מודים האיש והאשה: (יא) ותנן נמי האיש מקדש בו ובשלוחו, והאשה מתקדשת בה ובשלוחה, האיש מקדש את בתו כשהיא נערה. (יב) יתומת שהשיאוה אמה ואחיה כשהיא קטנה יכולה למאן, (יב) עמדה ונתקדשה לאחר, קידושית הם מיאונה, אבל אם נתקדשה קידושי טעות, אפי' בנה מורכב לה על כתיפה ממאנת, ואלו הן קידושי טעות, כסבורה ראובן ונמצא שמעון, וכן כיוצא בהן, (יג) דתנן במתניתין על מנת שאני כהן ונמצא לוי כו' אינה מקודשת, וכן היא שהטעתו. (יד) המקדש את האשה על מנת שאין עליה נדרים, תצא שלא בכתובה, וכן במומין, (טו) האומר לחבירו צא וקדש לי אשה פלונית, והלך וקידשה לעצמו מקודשת לשני, וכן (טז) האומר לאשה הרי את מקודשת לי לאחר שלשים יום ובא אחר וקידשה בתוך שלשים יום מקודשת לשני. (טז) האומר לאשה קדשתיך. והיא אומרת לא קדשתני, הוא אסור בקרובותיה, והיא מותרת בקרוביו. היא אומרת קדשתני והוא אומר לא קדשתיך, הוא מותר בקרובותיה, והיא אסורה בקרוביו, פי' והואיל ואסרה עצמה להנשא לאחד מן אחיו או לאביו או לבניו של זה. (יז) כל מקום שיש קידושין ואין עבירה הוולד הולך אחר הזכר, ואי זה זו כהנת לויה וישראלית שנשאת לכהן ללוי ולישראל, כל מקום שיש קידושין ויש עבירה, הוולד הולך אחר הפגום שבשניהם, כגון אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט, ממזרת ונתינה לישראל, בת ישראל לממזר ולנתין, וכל מי שאין לה עליו קידושין, אבל יש לה קדושין על אחרים הוולד ממזר, ואיזה זה זה שבא על אחת מכל העריות האמורות בתורה, וכל מי שאין לה עליו קידושין ולא על אחרים הוולד כמוה, ואיזה זה הוולד שפחה ונכרית. (יח) איזהו שתוקי, כל שהוא מכיר את אמו ואינו מכיר את אביו. אסופי, כל שנאסף מן השוק ואינו מכיר לא את אמו ולא את אביו. (יט) מי שנתן רשות לשלוחו לקדש את בתו, והלך הוא וקידשה, אי שלו קדמו קידושיו קידושין, אם של שלוחו קודמין (כ) אין קידושיו קידושין, (כא) אם אינו ידוע שניהם נותנין גט, אם רצו אחד נותן גט, ואחד כונס. (כב) וכן אשה שנתנה רשות לשלוחה והלכה וקידשה את עצמה כזה הדין, (כג) א"ר יצחק בר יוסף א"ר

הערות ותקונים

שליט. שם. (ו) ר' ברכיה אומר. ב"ר שם, והמלות "ר' ברכי' אמר" הוספתי בפנים כמו שהוא בב"ר. גם בכ"י פלארענץ (ו) אמר ר' פנחס עד שלא הודעתיו. ב"ר פנ"ט וילקוט שם ועי' ספרי האזינו סי' שי"ג. (ז) הזהרו. ב"ר וילקוט שם. (ח) תנן התם. קדושין ב' ע"א במשנה. (ט) בשטר כתב לה על הנייר. שם ט' ע"א וצ"ל כתב לו כו' ועיי"ש בגמרא. (י) קידשה בעד אחד. קדושין ס"ה ע"ב (יא) ותנן נמי. קדושין מ"א ע"א. (יב) יתומה שהשיאוה אמה. עיין יבמות במשנה ק"ז ע"ב. (יב) עמדה ונתקדשה לאחר. עיין יבמות ק"ח ע"א. (יג) דתנן במתניתין. קדושין מ"ט ע"ב במשנה. (יד) המקדש את האשה. שם נ' ע"א. (טו) האומר לחבירו. שם נ"ח ע"ב במשנה. (טז) האומר לאשה. שם. (טז) האומר לאשה קדשתיך שם ס"ה ע"א במשנה. (יז) כל מקום שיש קדושין. שם ס"ו ע"ב במשנה. ויש להעיר שגי' הרב אחר הפגום ש ב ש נ י ה ם ומלת שבשניהם ליתא במשנה שבבבלי וכן במשנה שבמשניות ליתא וגם באלפסי וברא"ש ליתא אבל במשנה שבירושלמי גרס לה וכן נראה מפי' רש"י. (יח) איזהו שתוקי. שם ס"ט ע"א במשנה. (יט) מי שנתן רשות לשלוחו. שם ע"ח ע"א במשנה. (כ) אין קידושיו קידושין. עיין במשנה שם. (כא) אם אינו יודע. במשנה שם. (כב) וכן אשה. במשנה שם. (כג) א"ר יצחק בר יוסף. נזיר י"א סע"ב.

הבארות, משה וישב על הבאר (שמות ב טו), יעקב והנה באר בשדה (בראשית כט ב), (נז)ונקרא באר ועין שהיה מעלות בבאר וירדה ברגליה ולא מלאה בחבל,וכן נאמ׳ בדוד:

יב) **ויאמר** ה׳ אלהי אדוני אברהם. אמר לפניו רבונו של עולם (נח) התחלת גמור, ועשה חסד עם אדני אברהם. (נט) ר׳ מני בשם ר׳ יצחק אמר אפילו אברהם אבינו צריך חסד:

יג) **הנה** אנכי נצב על עין המים (ס) והיה הנערה. (סא) ארבעה שאלו שלא כהוגן, לשלשה ניתן להם כהוגן, ולאחד לא ניתן לו כהוגן, אליעזר אמר והיה הנערה אשר אומר אליה, יכול אפי׳ (סב) יצאה גידמית או אמה היה משיאה לבן אדוניו, וזימן לו הקב״ה רבקה, שנאמר ויהי הוא טרם כלה לדבר והנה רבקה יוצאת. כלב אמר (סג) אשר יכה את קרית ספר ולכדה ונתתי לו (סד) את עכסה בתי לאשה(יהושע טו טז), יכול אפי׳ עבד היה נותן לו את בתו, זימן לו הקב״ה עתניאל בן קנז. שאול אמר והיה האיש אשר יכנו יעשרנו המלך עושר גדול. (סה) ואת בתו יתן לו (ש״א יז כה), אולי יצא כושי,או עובד כוכבים,היה נותן לו בתו,זימן לו הקב״ה את דוד. יפתח אמר והיה היוצא אשר יצא מדלתי ביתי לקראתי והיה לה׳ והעליתיהו עולה (שופטים יא לא), יכול אפילו חמור או כלב, היה מעלהו עולה, נזדמנה לו בתו, דכתיב ויבא יפתח (סו) המצפתה אל ביתו והנה בתו יוצאת לקראתו(שם שם לד),(סז) ובמס׳ תענית אמר (סח) שלשה שאלו שלא כהוגן,לפי שמעשה שאול ומעשה עתניאל דומין להשאת בתם, לפיכך מונה שניהם אחד:

טו) **ויהי** הוא טרם כלה לדבר. (סט) שלשה נענו במענה פיהם, אליעזר עבד אברהם, דכתיב ויהי הוא טרם כלה לדבר, משה דכתיב ויהי ככלות לדבר את כל הדברים האלה ותבקע האדמה אשר תחתיהם (במדבר טז לא), שלמה, דכתיב (ע) ויהי ככלותו להתפלל אל ה׳ והאש ירדה מן השמים (דה״ב ז א):

טז) **והנערה** טבת מראת מאד בתולה ואיש לא ידעה.(עא) א״ר שמעון בן לקיש בנות עובדי כוכבים אינן משמרות עצמן אלא ממקום בתוליהן, אבל זו בתולה (עב) ממקום ערותה, ואיש לא ידעה ממקום אחר: ותרד העינה. מעולם לא ירדה חוץ מאותה העת: ותמלא כדה ותעל. זריזה במלאכתה: (עג) ד״א מלמד שהבאר עלה

הערות ותקונים

שם ויברך הגמלים, פי׳ הרביצם על ברכם כדי שיוכלו לשתות מן הבאר, והרשב״ם כתב שני ברכים יש לגמל זה על גב זה וצריך להבריכו פעמים קודם שישתה מפני גובהו. (נז) ונקרא באר ועין. וכ״ה בכ״י פלארענץ, ומה שסיים וכן נאמר בדוד, הכוונה דכתיב ולו באר בחצרו וירדו שם (ש״ב י״ז י״ח). (נח) התחלת גמור. ב״ר פ״ס וילקוט רמז ק״ז. (נט) רב מני בש״ר יצחק. בכ״י פלארענץ ר׳ סימאי בש״ר יצחק, ובב״ר ר׳ חגי בש״ר יצחק. (ס) והיה הנערה. בכ״י היה כתוב העלמה בטעות ובכ״י פלארענץ מובא ג״כ כמו בקרא. (סא) ארבעה שאלו שלא כהוגן. ב״ר שם, ויק״ר פל״ז, תנחומא בחקותי. (סב) אפי׳ יוצאה גידמית או אמה. בכ״י בטעות יצאה גדמת או אמה. והוא מלשון חז״ל גדם בשתי ידיו (תענית כ״א ע״א) פי׳ בעל מום סבור או קצר ידים, (פערשטיממעלט), וכן אמה גדומה (זבחים ס״ב ע״ב) פי׳ קצרה, והכוונה אם יצאה לקראתו אחת אשר קצרה אמה האם היה משיאה לבן אדוניו. ובב״ר ובילקוט נשמט מלת גידמת, והגי׳ שם יצאה אמה אחת והמ״כ דחק לפרש אמה שפחה, ועיין בידי משה שם, ובכ״י פלארענץ יכול אפילו היא חיגרת או סומא או גידמת. (סג) אשר יכה את קרית ספר. הוספתי מלת את וכן הוא לנכון בכ״י פלארענץ. (סד) את עכסה בתו לאשה. בכ״י היה כתוב לו לאשה, ובקרא ליתא למלת לו, וכן בכ״י פלארענץ איננה לכן מחקתיה. (סה) ואת בתו יתן לו. בב״ר שם הביא לשון הכתוב ואת בתו יתן לו לאשה ובקרא ליתא למלת לאשה. (סו) המצפתה. וכן מובא בכ״י פלארענץ, ובקרא המצפה. (סז) ובמס׳ תענית. דף ד׳ ע״א. (סח) שלשה שאלו שלא כהוגן לפי כו׳. ורש״י בתענית שם כתב וז״ל ובאגדה קא חשיב כלב בהדייהו אשר יכה את קרית ספר ולכדה וגו׳, ור׳ יונתן דלא חשיב ליה דבגמרא פשיט ליה להאי קרא בהלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה כדאמרינן בתמורה ט״ז ע״א ואין לחוש שתשרה רוח הקודש על עבד ועל ממזר כדאמרינן בנדרים ל״ח ע״א שאין שכינה שורה כו׳, וע״ש בתוס׳ ד״ה שלשה. (סט) שלשה נענו במענה פיהם. ב״ר פ״ס, ילקוט רמז ק״ח. (ע) ויהי ככלותו להתפלל אל ה׳ והאש ירדה מן השמים. וכן מובא כן לשון הכתוב בכ״י פלארענץ ובב״ר שם ובקרא ליתא למלות „אל ה׳״ וכן בקרא כתיב והאש ירדה מהשמים במקום מן השמים. (עא) ארשב״ל. ב״ר וילקוט שם, וע״ש הלשון משונה קצת, (עב) ממקום ערותה. עיין ערוך ערך עד וגרס עדותה ע״ש, ועיין ברש״י עה״ת. (עג) ד״א. ב״ר וילקוט שם.

לקראת

ומחוצות ירושלים קול ששון וקול שמחה, קול חתן וקול כלה, קול מצהלות חתנים מחופתם, ונערים ממשתה נגינתם, בא"י משמח חתן (לט) עם הכלה. (מ) א"ר יצחק א"ר יוחנן מברכין ברכת חתנים בעשרה, וחתן מן המניין, (מא) וכן הלכה. (מב) והילכתא כל ז' יומי אי איכא פנים חדשות מברכינן כל שבעה, ואי לא מברך חדא, משבעה ועד תלתין אין מברך אלא שהשמחה במעונו, (מג) אבל בבית המילה אין אומרים שהשמחה במעונו, (מג) ולעולם ידבק אדם בטובים, שהרי אברהם אבינו אמר לאליעזר כי אל ארצי ואל מולדתי תלך. (מד) א"ר יצחק חיטיא מקרתך זונין מנהון זרוע:

ה) **ויאמר** אליו העבד אולי לא תאבה האשה. (מה) כסבור היה ליתן לו בתו:

ו) **ויאמר** אליו אברהם השמר לך פן תשיב את בני שמה. לפי שנקרב בליל לא רצה להוציאו מקדושתו, לכן נאמר פן תשיב את בני שמה. (מו) א"ר אלעזר כל מקום שנאמר השמר פן ואל, אינו אלא לא תעשה, לפי שאמר לו הקב"ה לך לך מארצך וממולדתך, לפיכך אמר לו פן תשיב את בני שמה:

ז) **ה'** אלהי השמים אשר לקחני מבית אבי ומארץ מולדתי. מבית אבי, (מז) זה ביתו של אביו, ומארץ מולדתי, (מח) זה שכונתו: (מט) ואשר דבר לי. בחרן: ואשר נשבע לי. בין הבתרים: הוא ישלח מלאכו לפניך. (נ) לפיכך זמן לו הקב"ה ב' מלאכים אחד ללות את רבקה, ואחד ללות אליעזר:

ח) **ואם** לא תאבה וגו' רק את בני לא תשיב שמה. (נא) מיעוט. בני אינו חוזר, בן בני חוזר:

י) **ויקח** העבד עשרה גמלים וגו' וכל טוב אדוניו בידו. (נב) ר' חלבו אמר זו דייתיקי, (נג) פירש דא תהא קיימא. מהו מגמלי אדוניו, (נד) שגמליו של אברהם היו ניכרין בכל מקום כשהיו יוצאין זמומין: ויקם וילך. (נה) מלמד שקפצה לו הדרך:

יא) **ויברך** הגמלים מחוץ לעיר אל באר המים. (נו) שכן דרך הגמלים להיות בורכין בשעת שתייה: אל באר המים. כל הצדיקים שיצאו ממקומם הלכו אל

הערות ותקונים

(לט) עם הכלה. ובסדר רב עמרם משמח חתן וכלה, ועי' העיטור ח"ב דף כ"ח ע"ב. (מ) א"ר יצחק. כתובות ח' ע"ב, ובכ"י פלארענץ חסרים המלות בשם ר' יוחנן. (מא) וכן הלכה. כמו שהביא השאלתות חיי שרה סי' י"ו חתן מה שיצטרף כו'. (מב) והלכתא כל ז' יומי. כתובות ח' ע"א, וגם זה הוא לשון השאילתות. (מג) אבל ברכת המילה. כתובות שם, ועיין בהרא"ש שם אות י"ג ובהגה"ה שם. (מג) ולעולם ידבק אדם בטובים, בכ"י פלארענץ מידבק אדם בארצו. (מד) א"ר יצחק. ב"ר פנ"ט, וילקוט רמז ק"ז, ומובא בערוך ערך זנן בשם המדרש, ובטעות שם, ובפסיקתא כי אל ארצי, צ"ל ובפסוק כי אל ארצי, ומוסב על מדרש ב"ר שהביא במאמר שלפניו, וכתב שם המוספי פי' זיזנין Zizania בל"ר מין נטע, כמו מין דגן גדל מחטים מעופשים קודם הזרע עכ"ל. וכוונת המאמר שאף אם חטים שבעירך הם זונין, דהיינו גרועים אפ"ה זרע מנהון כי יען שהם מארצו טובים מן החטים שבמקומות אחרים, ובכ"י פלארענץ חיטיא דקרתך, וכן בב"ר וילקוט. (מה) כסבור היה ליתן לו בתו. ב"ר וילקוט שם. (מו) א"ר אלעזר. סוטה ה' ע"א, ושם נסמן ובגמרא ר' אבין א"ר אילעא, ובכ"י פלארענץ הגי' אמר ר' אלעאי. (מז) זה ביתו של אביו. ב"ר וילקוט שם. (מח) זה שכונתו. שם. (מט) ואשר דבר לי בחרן ואשר נשבע לי בין הבתרים. בב"ר בטעות ואשר נשבע לי בחרן ואשר דבר לי בין הבתרים, וצ"ל כמו שהביא רבינו, וכן מובא לנכון בילקוט רמז ק"ז בשם המדרש, והכוונה אשר דבר לי בחרן לך לך מארצך וממולדתך וגו'. ואשר נשבע לי בין הבתרים לאמר לזרעך אתן את הארץ הזאת. (נ) לפיכך זימן לו הקב"ה. ב"ר וילקוט שם. (נא) מיעוט כו'. ב"ר וילקוט שם. (נב) ר' חלבו אמר. ב"ר שם, ופדר"א פט"ז, ות"י ויב"ע, ובכ"י פלארענץ הוא בשם ר' אלעזר. (נג) פי' דא תהא קיימא. עיין ערוך ערך דייתק שכתב פי' לשון יוני διαθήκη קורין לשטר צוואה דייתיקי, ועיקר הדבר דא תהא למיקם ולהיות, והביא ג"כ ת"י וכל טוב אדוניו בידו דייתיקא דרבוניה, ועיין רש"י עה"ת שכתב שטר מתנה כתב ליצחק על כל אשר לו כדי שיקפצו לשלוח לו בתם עכ"ל, ועיין ברמב"ן. ובכ"י פלארענץ חסרים המלות "פי' דא תהא קיימא". (נד) שגמליו כו' יוצאין זמומין. ב"ר וילקוט שם, ורש"י עה"ת. (נה) מלמד שקפצה לו הדרך. ב"ר שם ר' יצחק אמר בן יומו, פי' באותו יום שיצא בא לחרן, ועיין סנהדרין צ"ה ע"א, ומובא בילקוט רמז ק"ז. (נו) שכן דרך הגמלים כו'. בב"ר

שם

ומנין ר' שמעון בן יוחי אומר (צא) טמא הטמא, (צב) ר' אליעזר ברבי אומר (צג) זה וזה: ומים לרחוץ רגליו. (צד) מחיבת בתי אבות אפילו רחיצת רגלים כתיב:

לג) **ויושם** לפניו לאכול. (צה) ויישם כתיב, (צו) מלמד ששמו לפניו סם המות להאכילו, עד שהם מדברים הפך גבריאל את הקערה וטעם ממנו בתואל ומת, תדע לך שהרי שוב לא נזכר שמו בתורה, דכתיב ויאמר אחיה ואמה, ואילו בתואל לא קאמר מידי: לא אוכל עד אם דברתי דברי. (צז) מיכן שאין משיחין בתוך הסעודה שמא יוקדם קנה לושט, ויבא לידי סכנה, (צח) לפי שהקנה מוציא קול והושט מכנים את המאכל, שלא יפתח הקנה ויכנס בו המאכל:

לד) **ויאמר** עבד אברהם אנכי. (צט) א"ר יצחק מילתא דאית בך קדום אימא לה, שהיו סבורין שהוא אברהם אמר להם עבד אברהם אנכי:

לה) **וה'** ברך את אדוני מאד. לא מגזל ולא מחמס:

לו) **ותלד** שרה אשת אדוני בן לאדוני. הודיעם מה גרם לו לבוא: ויתן לו את כל אשר לו. (ק) הוציא דייתיקי והראה להם:

לח) **אם** לא אל בית אבי תלך. חיבבו בעיניו:

מ) **ה'** אשר התהלכתי לפניו. הגיד לו שבטחונו בה' וזכותו כי רב הוא:

מא) **אז** תנקה מאלתי כי תבוא. הוא תנאי בהן קודם ללאו ואם לא יתנו לך, (קא) שכל תנאי שאינו בהן קודם ללאו אינו תנאי, וכן מצינו בבני גד ובבני ראובן, אם יעברו ואם לא יעברו (במדבר לב כט ל):

מב) **ואבא** היום אל העין ואומר ה' אלהי אדוני אברהם. תלה בטחונו בזכות הצדיק:

מד) **ואמרה** אלי וגו' וגם לגמליך אשאב. ידעתי שבית אדוני נדיבים, ואם זאת האשה נדיבה, היא האשה אשר הוכיח ה' לבן אדוני, (קב) שאין מזווגין לו לאדם אלא לפי מעשיו. שנאמר כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים למען לא ישלחו הצדיקים בעולתה ידיהם (תהלים קכה ג): הוכיח. (קג) יישר, כמו נכוחו (ישעיה כו ב): ענין אחר הוכיח ה' משום דכתיב ויעתר יצחק לה' לנכח אשתו (בראשית כה כא). (קד) ואדונינו הקדוש מרנא ורבנא ר' טוביהו, בן כבוד קדושת גדולת מרנא ורבנא ר'

הערות ותקונים

וכאן בב"ר הוא מחלוקת התנאים ואולי גם כוונת התוס' אי מיותרא דוי"ו או מה"א דהטמא כלומר למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה. (צא) טמא הטמא. דה"ל למימר טמא וכתיב ה' יתירה לרבות דם. (צב) ר' אליעזר ברבי. בב"ר הגי' ר' אליעזר בן יוסי, ובילקוט ר' אליעזר ברבי יוסי, לכן אין ספק שנשמט לפנינו מלת „יוסי", וכן מצאתי בכ"י פלארענץ ר' אלעזר ב"ר יוסי. (צג) זה וזה. דהל"ל זה לכם הטמא וכתיב וי"ו יתירה לרבויי. (צד) מחיבת בתי אבות. עיין בב"ר שם. (צה) ויישם כתיב. כי הקרי ויושם. (צו) מלמד ששמו לפניו סם המות כו'. הדרש הזה הביא הילקוט רמז ק"ח בשם מדרש וז"ל הניחו קערה לפניו וסם המות בתוכה ובזכות אברהם נתחלפה הקערה ואכל בתואל ממנה ומת ואין ויושם אלא לשון סם עכ"ל. וזה לא נמצא בב"ר לפנינו רק על הכתוב ויאמר אחיה ואמה, איתא ובתואל היכן הוא בקש לעכב וניגף בלילה, וכן הביא רבינו להלן בפסוק נ"ה. וכן הביא רש"י שם בפסוק הזה ובתואל היכן היה רוצה לעכב ובא מלאך והמיתו, וכן תרגום יב"ע הביא הדרש הזה וסדרו קומיה למיכול תבשילא דביה סמא דקטול וארגיש ביה, וכן בפסוק נ"ה כתב בתואל הוה אכיל מההוא תבשילא. ואשכחוהי בקריצתא דהא מית, וגם בעל הטורים הביא ג"כ ויישם כתיב מלמד שנתן לו סם המות בקערה כו', וכן הביא הבחיי וז"ל ויישם כתיב ודרשו רז"ל סם המות הטיל לו בקערה כדי שימות ויטלו כל ממונו כו'. (צז) מיכן שאין משיחין. תענית דף ה' ע"ב. (צח) לפי שהקנה מוציא קול כו'. עיין רש"י בגמרא שם. (צט) א"ר יצחק מילתא דאית בך. בב"ר פ"ס הגי' מילתא מגיא דאית בך, פי' דבר מגונה אם יש באדם איזה דבר מגונה יקדים ויאמר, וכן איתא בגמרא ב"ק צ"ב ע"ב אמר ליה רבא לרבה בר מרי מנא הא מילתא דאמרי אינשי מילתא גנאה דאית בך קדים אמרה, א"ל דכתיב ויאמר עבד אברהם אנכי, ובכ"י פלארענץ הגי' כל מום שיש בך הקדם ואומרהו. (ק) הוציא דייתיקי. עיין לעיל הערה נ"ג. (קא) שכל תנאי. עיין במסכת קדושין ס"א ע"א וע"ש ע"ב וברש"י שם. (קב) שאין מזווגין. ריש סוטה ב' ע"א. (קג) הוכיח יישר כמו הולך נכוחו. ורש"י עה"ת כתב הכיח בירר והודיע, וכן כל הוכחה שבמקרא בירור הדבר. (קד) ואדונינו הקדוש. בכ"י פלארענץ נאמר ואני טוביהו ברבי אליעזר, ובכ"י שלפנינו הוסיפו המעתיקים התוארים, ועיין מבוא אות ג'.

והיה

מאליה והיתה סימן לבניה, דכתיב אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר ענו לה (במדבר כא יז):

יז) **וירץ** העבד לקראתה. (עד) לקראת מעשיה הטובים: ויאמר הגמאיני נא: גמיאה אחת:

יח) **ותאמר** שתה אדוני. נדיבה ממשפחת נדיבים, דכתיב נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם (תהלים מז י): ותמהר ותורד כדה על ידה ותשקהו. הוא שאל גמיאה אחת, ורבקה השקתו כל צרכו:

יט) **ותכל** להשקותו ותאמר גם לגמליך אשאב. זו נדיבות של עצמה:

כ) **ותמהר** וגו':

כא) **והאיש** משתאה לה מחריש. (עו) ממצמץ ומביט בה:

כב) **ויהי** כאשר כלו הגמלים לשתות ויקח האיש נזם זהב בקע משקלו. מאי רבותא, (עז) רב הונא בשם ר' יוסף אמר אבן יקרה היה בה משקלה בקע: ושני צמידים על ידיה. (עח) רמז לשני לוחות: עשרה זהב משקלם. (עט) רמז לעשרת הדברות:

כג) **ויאמר** בת מי את הגידי נא לי היש בית אביך מקום לנו ללין. (פ) הוא בקש לינה אחת, והיא אומרת לינות הרבה, דכתיב ללון:

כו) **ויקד** האיש וישתחו לה'. (פא) מיכן שמודין על בשורה טובה:

כז) **ויאמר** ברוך ה' אלהי אדוני אברהם. (פב) ממה שקפצה הדרך לפני ידעתי כי בדרך נחני ה' בית אחי אדוני:

כח) **ותרץ** הנערה. (פב) הנער כתיב, שעדיין לא בגרה: ד"א הנערה. נקיה מכל ביאות:

כט) **וירץ** לבן אל האיש החוצה אל העין. התם קרא לו באר, והכא עין, אלא מלמד, (פג) שהיה מעיין לה:

ל) **ויבא** אל האיש והנה עומד על הגמלים על העין. היה מעיין בעצמו, אם יכול אני לו, או הוא יכול לי:

לא) **ויאמר** בוא ברוך ה'. (פד) שהיה קלסתר פניו דומה לאברהם, לכך אמר ברוך ה': שאילה היאך זכה אליעזר להקרא ברוך, והלא כל העבדים בכלל ארור, דכתיב ארור כנען (בראשית ט כה), (פה) אלא א"ר יוסי ב"ר דוסא למה ששירת את הצדיק נקרא ברוך, ק"ו לישראל שעושין חסד עם גדוליהם בידיהן וברגליהן: למה תעמוד בחוץ. (פו) אין כבודך לעמוד בחוץ: ואנכי פניתי הבית. (פז) מטינוף עבודת כוכבים:

לב) **ויבא** האיש הביתה. לבית הגדול שבבתים: ויפתח הגמלים. (פח) התיר זממיהן: ויתן תבן ומספוא לגמלים. (פט) א"ר אחא (צ) יפה שיחת בתי אבות, מתורתן של בנים, שתדע לך שהרי פרשתו של אליעזר שנים ושלשה פעמים הוא אמירה, (צ) והשרץ מגופי תורה, ואין דמו מטמא כבשרו, אלא מרבוי המקרא,

---

הערות ותקונים

(עד) לקראת מעשיה הטובים. שם. (עה) גמיאה אחת. ב"ר שם, ופסיקתא את קרבני דף כ"ט ע"א וע"ש בהערה מ"ו: (עו) ממצמץ ומביט בה. וכ"ה בב"ר ופי' המ"כ ממצמץ מגמגם עיניו להביט בה היטב, ויהיה לדעתו מצמץ כמו גמגם בהיפוך האותיות, ואולי צ"ל ממצין, ובכ"י פלארענץ המלה נמחקת. (עז) רב הונא. ב"ר פ"ס ילקוט רמז ק"ט, בכ"י פלארענץ ר' הונא בשם ר' יוסי. (עח) רמז לשני לוחות. ב"ר וילקוט שם, ובתרגום שם, ורש"י עה"ת. (עט) רמז לעשרת הדברות. ב"ר וילקוט ויב"ע ורש"י עה"ת. (פ) הוא בקש. ב"ר וילקוט ורש"י עה"ת. (פא) מיכן. ב"ר וילקוט שם. (פב) ממה שקפצה. ב"ר וילקוט שם, ועי' סנהדרין צ"ה ע"א, ופדר"א פט"ז. (פב) הנער כתיב שעדיין לא בגרה. עי' כתובות מ' ע"ב ושם מ"ד ע"ב מוכח שבכל מקום שנאמר נער חסר אפילו קטנה במשמע. (פג) שהיה מעיין לה. ב"ר וילקוט שם. (פד) שהיה קלסתר. ב"ר וילקוט שם. (פה) אלא אמר ר' יוסי. ב"ר פ"ס, ויק"ר פי"ז, וילקוט רמז ק"ט. (פו) אין כבודך. שם. (פז) מטינוף עבודת כוכבים. ב"ר וילקוט שם, ואדר"נ פ"ח, ורש"י עה"ת, ויב"ע. (פח) התיר זממיהן. ב"ר וילקוט, ורש"י ויב"ע. (פט) א"ר אחא. ב"ר שם ורש"י עה"ת, ובכ"י פלארענץ אמר רב אידי. (צ) יפה שיחת בתי אבות. בב"ר שם הגי' יפה שיחתן של עבדי בתי אבות, וברש"י יפה שיחתן של עבדי אבות. (צ) והשרץ מגופי תורה ואין דמו מטמא כבשרו אלא מרבוי. עיין ספרא פ' שמיני פרשה ה', בבלי מעילה י"ז ע"א. ובתוס' ד"ה דכתיב דמספקא להו אי מיתורא דוי"ו או מה"א דהטמא קדריש

וכאן

נב) **ויהי** כאשר שמע עבד אברהם את דבריהם וישתחו.(קיח) הודה על בשורה טובה:

נג) **ויוצא** העבד כלי כסף וכלי זהב. אלו נתן להם לשם קדושין, (קיט) כי הראשונים לשם מתנה היו, מה טעם שאין אדם רשאי שיקדש אשה עד שישדך, (קכ) ורב מנגיד על המקדש בלא משדכין: ומגדנות נתן לאחיה ולאמה. (קכא) רבנן אמרי קליות ואגוזים (קכב) שהביא מארץ ישראל:

נד) **ויאכלו** וישתו וגו' ויקומו בבקר ויאמר שלחוני לאדני. זש"ה כצינת שלג ביום קציר ציר נאמן לשולחיו (משלי כה יג):

נה) **ויאמר** אחיה ואמה. ובתואל היכן הוא, ביקש לעכב וניגף בלילה. הה"ד צדקת תמים תיישר דרכו (שם יא ה), זהו אליעזר, וברשעתו יפול רשע (שם), זה בתואל, שבקש לעכב וניגף בלילה: תשב הנערה אתנו ימים או עשור. (קכג) ימים זו שנה, (קכד) וכן הוא אומר מימים ימימה (ש"א א ג). או עשור, אלו עשרה חדשים:

נו) **ויאמר** אליהם אל תאחרו אותי. עליו הכתוב אומר חזית איש מהיר במלאכתו (משלי כב כט):

נז) **ויאמרו** נקרא לנערה. (קכה) מיכאן שאין משיאין (קכו) את היתומה אלא על פיה:

נח) **ויקראו** לרבקה (קכז) ויאמרו לה התלכי עם האיש הזה. (קכח) ר' חנינה בריה דרב אדא אמר (קכט) היו מרמזין בה התלכי: ותאמר אלך. על כרחכם שלא בטובתכם אלך:

נט) **וישלחו** את רבקה אחותם ואת מנקתה. (קל) זו דבורה, שנאמר ותמת דבורה מינקת רבקה (בראשית לה ח):

ס) **ויברכו** את רבקה ויאמרו לה אחותנו את היי לאלפי רבבה. (קלא) א"ר חייא בפה היו מברכין, תדע לך שהרי לא נפקדה רבקה עד שהתפלל עליה יצחק,(קלא) שלא יהא אומות העולם אומרים תפלתנו עושה פירות,ואעפ"כ (קלב) ארז"ל ברכת הדיוט אל תהי קלה בעיניך:

הערות ותקונים

י"ח ע"ב. מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים מה' אשה לאיש, מן התורה דכתיב ויען לבן ובתואל ויאמרו מה' יצא הדבר. (קיח) הודה על בשורה טובה. עיין לעיל פסוק כ"ו ובהערה פ"א, ומובא ברש"י עה"ת. (קיט) כי הראשונים לשם מתנה היו. עיין לעיל פסוק מ"ז. (קכ) ורב מנגיד. קדושין י"ב ע"ב, יבמות נ"ב ע"ב, ובכ"י פלארענץ הגי' ורב מלקי. (קכא) רבנן אמרי קליות. בב"ר הגי' משובשת ויוצא העבד כלי כסף רב הונא אמר קונבי [צ"ל קונכי] רבנן אמרי קליות, צ"ל ומגדנות רבנן אמרי קליות, ועי' מעריך ערך קוכי שכתב וז"ל בכ"ף גרסינן בשני ספרים כ"י ולא בבי"ת קונבי, ותמהתי על רש"י והערוך ז"ל שפי' בגדים או כלים, דהא כלים ובגדים מפורשים בפסוק, ועוד כי על מה שאמרו רבנן קליות ואגוזים דהיינו מגדנות אמר רב הונא קונכי אלמא אוכל הוא, וצ"ל דגים או בשר מליח כמו לוקניקי עכ"ל. אולם אין צורך לדחוק לפרש קונכי מין מאכל כי מגדנות כולל בעברי כל דבר מובחר ומעולה יהיה מה שיהיה (קאסטבארקייט) כמו ולכסף ולזהב ולמגדנות (דה"ב כ"א ג') לכן יפה כתב המוספי בל"י ורומי **Concha** פי' שם כללי לכלי מקוער ובפרט אם הוא ארוך וצר עכ"ל ועיין בערוך שהביא מילמדנו מנורה של זהב קונכי של נחושת, וכן חד אמר מנרתא וחד אמר קונכיתא. (קכב) שהביא מארץ ישראל. זה ליתא במדרש וגם רש"י הביא בפירושו מגדנות לשון מגדים שהביא עמו מיני פירות של ארץ ישראל. (קכג) ימים זו שנה. כתובות נ"ז ע"ב, ורש"י עה"ת. (קכד) וכה"א מימים ימימה. בגמרא שם מובא הכתוב ימים תהיה גאלתו. (קכה) מיכן שאין משיאין. ב"ר שם, וילקוט רמז ק"ח, ומובא ברש"י עה"ת. (קכו) את היתומה. וכ"ה בב"ר, ובילקוט את הקטנה, וברש"י את האשה. (קכז) ויאמרו אליה. כן תקנתי וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובכ"י שלפנינו כתוב ויאמרו לה. (קכח) ר' חנינה בריה דרב אדא. בב"ר פס"א הוא בשם ר' יצחק. (קכט) היו מרמזים בה התלכי. שאמרו לה התלכי בלשון בתמיה, לכן פירושו שהיו מרמזים בה אמרי לא תלך. (קל) זו דבורה. עיין להלן ל"ה ח', וגם ברש"י שם שהביא לדברי רבי משה הדרשן. (קלא) א"ר חייא בפה היו מברכין. בכ"י פלארענץ אמר רבי, ועיין ב"ר שם א"ר אייבו כו' לא היו מפריכן אלא בפה, ופי' הערוך בערך פרן האחרון מפייסין בפה ולא בלב, והמוספי כתב שם פי' בל"י פעל המחזק בדברים ועוזר בפה את חבירו, כלומר שהיו צרי עין ונתנו ברכות לרבקה תחת הנדוניא עכ"ל. והרמב"ן בפי' עה"ת על הכתוב בן פורת יוסף הביא לשון המדרש ולא היו מפריכן וכתב שהוא לשון ברכה ושבח ע"ש. ובילקוט רמז ק"ט נדפס בגלדו ת"י של מוסר פורנה. (קלא) שלא יהו אומות העולם אומרים. בכ"י פלארענץ הגי' שלא יהו אומרים. (קלב) אמרו רז"ל. ברכות ז' ע"א.

אליעזר הגדול זצ"ל, פי' כי הוכיח ה' אילו כנגד שני חייהם של יצחק ורבקה כשנזדווגו, כי הכי"ח עולה חשבונו מ"ג, בן ל"ז שנה היה יצחק כשנעקד, כמו שפירשתי למעלה, כי שרה בת תשעים שנה היתה כשנולד יצחק, וכשחזר אברהם מהר המוריה בו בפרק מתה שרה אמנו, (קה) והיה יצחק בן ל"ז שנה, ובו בפרק הוגד לאברהם שנולדה רבקה, (קו) מצאנו רבקה בת ג' שנים כשנשאת ליצחק, דכתיב ויהי יצחק בן ארבעים שנה (בראשית כה כ), מנין הכי"ח. ואם תאמר קטנה בת ג' שנה היאך יצאה לשאב, תשובה שבת שלש שנים בדורות הראשונים, יותר גדולה מבת עשר בדורות הללו. (קז) וכן אמרו ז"ל אברהם בן שלש שנים הכיר את בוראו, (קח) ועוד תראה שהרן בן שמנה שנה הוליד את שרה, שנאמר תרח הוליד את אברם את נחור ואת הרן (בראשית יא כז), ובנות הרן מלכה ויסכה, ונשא נחור את מלכה, ואברהם נשא את יסכה, (קט) שהיא שרה, שסכה ברוה"ק, (קי) ואברהם גדול מהרן שתי שנים, וגדול משרה עשר שנים, נמצא הרן הוליד את יסכה בן ח' שנים, ואל תתמה על הדורות הראשונים:

מה) **אני** טרם אכלה לדבר אל לבי. (קיא) כ"מ שנאמר אל לבי הוא צדיק, בלבו הוא רשע, כמו ויאמר המן בלבו (אסתר ו ו), כמו שכתבנו למעלה:

מז) **ואשאל** אותה ואומר. להתבשר אם נחני אלהים בדרך אמת: ואשים הנזם על אפה. במתנה נתתים ולא על דרך קדושין:

מח) **ואקד** ואשתחוה לה' ואברך את ה' אלהי אדוני אברהם. שהתחיל להיות ראש אמנה ליחד שם הנכבד:

מט) **ועתה** אם ישכם עושים חסד ואמת את אדוני. אם רצונכם והפצכם לעשות חסד ואמת הגידו לי, ואם לאו הגידו לי: ואפנה על ימין או על שמאל. (קיב) על ימין זה ישמעאל, או על שמאל זה לוט, שאמר לו אברהם אם השמאל ואימנה (בראשית יג ט):

נ) **ויען** לבן ובתואל. (קיג) מרוב חציפותו קפץ בראש: (קיד) מה' יצא הדבר. (קטו) מהיכן יצא. (קטז) ר' ישמעאל ור' נחמיה אומרים מהר המוריה יצא: לא נוכל דבר אליך רע או טוב. התינח רע, טוב למה, אלא הטוב לא מאלינו, אלא מה' יצא:

נא) **הנה** רבקה לפניך. בזכות שאמר לך, ה' אלהי השמים הוא ישלח מלאכו לפניך (שם כד ז): ותהי אשה לבן אדוניך. (קיז) מיכן אמרו רז"ל מה' אשה לאיש:

הערות ותקונים

(קה) והיה יצחק בן ל"ז שנה כמו שפירשנו למעלה. חיי כ"ג ב'. וכן איתא בסדר עולם פ"א אבינו יצחק היה כשנעקד על המזבח בן ל"ז שנה בו בפרק נולדה רבקה, אולם הגאון מהרא"ו הגיה בסד"ע שצ"ל בן כ"ו שנה. וז"ל בן כ"ו שנה כצ"ל, ולא כתוספות ביבמות שמביא בשם סד"ע שהיה בן ל"ז שנה כשנעקד, א"א לומר כן דהא אמר שהיה דר בארץ פלשתים כ"ו שנים וא"א לומר שהיה אח"כ שהרי רבקה היתה בת י"ד כשנשאה ובשעת עקידה נולדה וא"ל להגיה כאן אלא שנוסחא מוטעת נזדמנה לפניהם כמו שכתוב לפנינו אלא שצ"ל כ"ו שנים עכ"ל. (קו) מצאנו רבקה בת ג' שנים כשנשאת ליצחק. וכן תוס' יבמות ס"א ע"א הביאו בשם סדר עולם שהיתה בת ג' שנים. אולם יש נוסחאות בסדר עולם פ"א בת י"ד שנה, וכן הביא הגי' הזאת הגאון הרא"ו ז"ל שם, בהגהות שלו שהבאתי בהערה שלפניה. וכן הביאו חכמי התוס' בשם ר' שמואל חסיד מספירא שהוכיח שהיתה בת י"ד ע"ש, ועיין סוף מס' סופרים בת ג' שנים ושלשה ימים היתה רבקה כשיצאה מבית אביה. (קז) וכן אמרו רז"ל. נדרים ל"ב ע"א ועי' ב"ר פ"ל ופמ"ו ופס"ד ופנ"ה, במ"ר פי"ח, אסתר רבה פ' איש יהודי, וחזית פ' תכו, פסיקתא רבתי פכ"א אות י"ב, ועיין בהרמב"ם ובהג"מ ה' עבודת כוכבים פ"א ה"ג. (קח) ועוד תראה שהרן בן שמונה שנים הוליד את שרה כו'. עיין סד"ע פ"ב, וסנהדרין ס"ט ע"ב, וברש"י שם, וב"ר סוף פל"ח, וריש פמ"ה, ובמ"כ שם, ועיין סדר הדורות אלף תתקי"ו ואלף תתקנ"ח שהביא הרן היה בן מ"ב שנה בלדתו את שרי. (קט) שהיא שרה כו'. סנהדרין שם, וס"ע פ"ב. (קי) ואברהם גדול מהרן. שם. (קיא) כל מקום שנאמר כו' כמו שכתבנו למעלה. לעיל לך י"ז י"ז. (קיב) על ימין זה ישמעאל. ב"ר פ"ס, ילקוט רמז ק"ט, ורש"י עה"ת, ע"ש ועי' בבאור נתה"ש. (קיג) מרוב חציפותו קפץ בראש. זה לא מצאתי במדרש רק רש"י עה"ת כתב רשע היה וקפץ לפני אביו עכ"ל. ואין ספק כי היה לפניהם באיזה מדרש ואולי בילמדנו. (קיד) אם מה' יצא הדבר. בקרא ליתא למלת „אם", ומובא לנכון בכ"י פלארענץ. (קטו) מהיכן יצא. ב"ר שם וילקוט שם. (קטז) ר' ישמעאל ור' נחמיה אומרים. צ"ל כמו בכ"י פלארענץ ר' יהושע בר נחמיה אמר, וכן בב"ר הגי' ר' יהושע ב"ר נחמיה אמר מהר המוריה יצא, ורבנן אמרי כו'. (קיז) מיכן אמרו רז"ל מה' אשה לאיש. עי' מ"ק י"ח

המנהג של שרה, לכך נאמר ויביאה יצחק האהלה שרה אמו, וינחם יצחק אחרי אמו. וכתיב בתריה

[כה] א) ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה. (א) א"ר יהודה לימדה תורה דרך ארץ, היינו דאמרי (רבנן) אינשי שיתין וחד כוכלי אמטויה לכבא, דקל חבריה שמע, דקל איניש למינתיב איתתא רבא ולבתר אינתוב איהו, כדנא עבד אברהם, שנאמר ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה, (ב) בן ק"מ שנה היה אברהם אבינו כשנשא את קטורה, (ג) מאי קטורה, ר' אומר זו הגר, (ד) וא"ת מאי ויוסף, (ה) כענין ויוסף ה' (ו) לדבר אלי עוד (ישעיה ח ה), ומאי קטורה (ז) שקיטרה עצמה במצות ובמעשים טובים. (ח) ד"א קטורה תרגום קשורה, שאע"פ שכתוב בה ותלך ותתע לא נחשדה על בריה אחרת חוץ מאברהם, אלא חתומה כקנקן שהוא קשור וחתום: ד"א ויוסף אברהם. (ט) ר' שמעון בן לקיש בשם בר קפרא אמר תוספתו של הקב"ה מרובה על העיקר, ישמעאל בן הגר הוא היה העיקר, ולפי שהיו בני קטורה לשון תוספות נתרבו, דכתיב ותלד לו את זמרן וגו', (י) כלם ראשי אומות הן, הכל שבעה הם עם ישמעאל, (יא) הוא שאמרו רבותינו ז"ל לומר בשעת המילה יחי הילד לאביו ולאמו, יהא אח לשבעה ואב לשמונה, אח לשבעה זה היה יצחק, שהיה אח

הערות ותקונים

שקין עובדא כעובדי שרה אמה, וכן ביב"ע וריחמא בגין דחמא עובדהא דתקנן כעובדי אמי, ועיין בב"ר שם חושב ה' דברים שהיו בזמן שרה חזרו כשנכנסה רבקה.

[כה] (א) א"ר יהודה לימדה תורה ד"א היינו דאמרי אינשי כו'. וכ"ה בכ"י פלארענץ, והמאמר נשתבש ע"י המעתיק ונלקה בחסר ויתיר וכצ"ל א"ר יהודה לימדה תורה דרך ארץ למינסב איתתא [לבנא] רבא ולבתר אינסוב איהו, כדנא עבד אברהם, שנא' ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה. היינו דאמרי אינשי שיתין וחד תכלי אמטויה לכבא דקל חבריה שמע [ולא אכל], המאמר הראשון לימדה תורה הוא ממדרש ב"ר סוף פ"ס וילקוט רמז ק"ט. א"ר יודן לימדתך תורה ד"א שאם יהיה לאדם בנים גדולים יהיה משיאן תחלה ואח"כ הוא נושא לו אשה ממי את למד מאברהם בתחלה ויביאה יצחק האהלה שרה אמו, ואח"כ ויוסף אברהם ויקח אשה, וכ"ה בתנחומא סוף חיי והמאמר השני היינו דאמרי אינשי הוא מגמרא ב"ק צ"ב ע"ב. ומובא בערוך ערך תכל וז"ל בגמרא פ' החובל בב"ק דף כ"ג [צ"ל דף צ"ב] שיתין וחד תכלי מטיוה לכבא דקל חבריה שמע ולא אכל, פי' ס"א מכאובות משיגין לאיש ששומע קול אכילה שחבירו אוכל והוא אינו אוכל עכ"ל, ואולי צ"ל משיגין לשינים כי כבא פי' שינים, עיין ערוך בערכו, ועי' תוס' ע"ז כ"ח ע"א ד"ה ככי שפי' שהם שינים גדולות ע"ש. וכן בעל הילקוט רמז ק"ט גרסם פי' ששים לערים מגיעים לשינים השומע חבירו אוכל והוא אינו אוכל, ולקח זאת מהערוך. מדברי הערוך נראה שגם לפניו היתה הגי' בגמרא שיתין וחד כמו שהביא רבינו טוביהו במקום לפנינו הגי' שיתין תכלי, ועי' בתוס' ב"ק שם, ומלת רבנן הסגרתי כי מיותר הוא, ובמקום כוכלי צ"ל תכלי והמלות „דקל איניש" יש למחוק מן הספר, או היה לפניו ב' נוסחאות בגמרא נוסחא א' דקל חבריה שמע ונוסחא ב' דקל איניש שמע והמלות „ולא אכל" חסרים פה. ובכ"י פלארענץ ראיתי הגי' אמר ר' יהודה לימדה תורה דרך ארץ היינו דאמרי רבנן שיתין וחד תיכלי אמטיוה לכבא דקל חבריה שמע, דחייב איניש למינסב אתתא לבריה רבא, ולבתר אינסוב איהו, כדנא עבד אברהם כו' לכן בכ"י לפנינו במקום דקל איניש צ"ל דחייב איניש. (ב) בן ק"מ שנה. עיין סדר הדורות ב' אלפים פ"ח. (ג) מאי קטורה ר' אומר זו הגר. כ"ה בתנחומא סוף חיי, אולם בב"ר פס"א וילקוט רמז ק"ט הגי' רב יהודה אמר זו הגר, ועיין בתנחומא הטעם שאומר זו הגר. (ד) וא"ת מאי ויוסף. ר"ל מזה משמע שאחרת היתה. (ה) כענין שנא' ויוסף ה'. בב"ר וילקוט שם א"ל ר' נחמיה והכתיב ויוסף, א"ל עפ"י הדבור נשאה המל"א ויוסף ה' דבר אלי עוד ע"כ, ועיין פדר"א פ"ל דרוש אחר על זה, וע"ש בבאור הרד"ל אות ס"ד מה שהביא בשם הזהר דף קל"ג ע"ב. (ו) לדבר אלי עוד. בקרא דבר אלי עוד. (ז) שקיטרה עצמה במצות ומע"ט. ב"ר וילקוט שם. (ח) ד"א קטורה תרגום קשורה. ר"ל תרגום קשר הוא קטר, ועיין ב"ר ושמה קטורה מן קטר, ר"ל דורש קטורה מן קטר שפי' קשר וסיים כזה שהוא חותם גנזכה ומוציאה בחותמה קשורה וחתומה, ועיין ג"כ ברש"י עה"ת שכתב ג"כ שקשרה פתחה שלא מדווגה לאדם מיום שפירשה מאברהם, וכן ביב"ע היא הגר דקטירא ליה מן שירויא, ועיין גם בתנחומא סוף חיי שרה קטורה שהיתה קשורה כנוד. (ט) ר' שמעון בן לקיש בשם בר קפרא. בב"ר פס"א חסרים המלות „רשב"ל בשם" ואיתא בר קפרא אמר, ובילקוט סוף רמז ק"ט מובא לנכון בשם ב"ר כמו שהביא רבינו, ובכ"י פלארענץ ריש לקיש ובר קפרא אמרו. (י) כולם ראשי אומות הן. עי' בב"ר שם. (יא) הוא שאמרו רז"ל לומר בשעת המילה יחי הילד לאביו ולאמו יהי אח לשבעה ואב לשמונה. אח לשבעה

זה

סא) **ותקם** רבקה ונערותיה. קימה היתה לה, שיצאת מבית הפסול, והלכה לבית קדש: ותרכבנה על הגמלים. (קלג) א"ר לוי (קלד) שכן דרך הגמלים שהן גדלין במזרח, (קלה) רבנן אמרי מה גמל זו יש בו סימן טומאה וסימן טהרה, כך העמידה רבקה צדיקים ורשעים: ותלכנה אחרי האיש. (קלו) א"ר יוחנן מפני שאין ראוי לאיש להלוך אחרי אשה:

סב) **ויצחק** בא מבוא באר לחי רואי. (קלז) הלך להביא את הגר שישבה על הבאר ואמרה לחי העולמים ראה בעלבוני:

סג) **ויצא** יצחק לשוח בשדה. (קלח) אין שיחה אלא תפלה, (קלט) שנאמר אשפוך לפניו שיחי (תהלים קמב ג):

סד) **ותשא** רבקה את עיניה ותרא את יצחק ותפל מעל הגמל. (קמ) ואתרכינת. המד"א כי יפול לא יוטל (שם לז כד):

סה) **ותאמר** אל העבד מי האיש הלזה. (קמא) רב ברכיה בש"ר חייא אמר. (קמב) ראתה אותו הדור, כענין שנאמר רוץ דבר אל הנער הלז (זכריה ב ח): ותקח הצעיף ותתכס. (קמג) שנים נתכסו בצעיף וילדו תאומים, (קמד) רבקה ותמר:

סו) **ויספר** העבד ליצחק את כל הדברים אשר עשה. (קמה) דם בתולים אם תזה עליהם מים מתאדמים, (קמו) א"ר אלעזר כללותיה של תורה מרובין מפרטותיה, שאילו בא לכתוב כל מה שסיפר לו, היה כותב שנים או שלשה דפין:

סז) **ויביאה** יצחק האהלה, (קמז) כל הימים שהיתה שרה קיימת, היה הענן קשור פתח אהלה, כיון שמתה שרה פסק הענן, וכיון שבאת רבקה חזר כל

הערות ותקונים

(קלג) א"ר לוי. ב"ר שם וילקוט רמז ק"ט. (קלד) שכן דרך הגמלים. הכוונה אף שהיא מגונה לנשים לרכוב על גמלים ולזה אמר שכן דרך הארץ ההיא שהיא מזרחית שהגמלים גדלים שם לרוב ורוכבים אנשים ונשים ואין מגלים, ועי' פסחים ג' ע"א. (קלה) רבנן אמרי. ב"ר שם (קלו) א"ר יוחנן. ב"ר וילקוט שם, ובמדרש שם חסר שם האומר, אולם בברכות ס"א ע"א מובא בשם ר' יוחנן אחורי ארי ולא אחורי אשה. (קלז) הלך להביא את הגר כו'. ב"ר וילקוט שם. (קלח) אין שיחה אלא תפלה. ב"ר וילקוט שם, ברכות כ"ו ע"ב, ע"ז דף ז' ע"ב, וכן ת"א לצלאה. (קלט) שנא' אשפוך לפניו שיחי. כ"ה בגמרא שם, ובמדרש ב"ר וילקוט שם מובא הכתוב ולפני ה' ישפוך שיחו (תהלים ק"ב א') וכן ערב ובקר וצהרים אשיחה (שם נ"ה י"ח). (קמ) ואתרכינת. כ"ה בב"ר וילקוט שם, והוא לשון הת"א, ועיין רש"י עה"ת שכתב וז"ל ותפול השמיטה עצמה לארץ כתרגומו ואתרכינת הטתה עצמה לארץ ולא הגיעה על הקרקע, כמו הטי נא כדך ארכיני, ויט שמים וארכין, לשון מוטה לארץ ודומה לו כי יפול לא יוטל כלומר אם יטה לארץ לא יגיע עד הקרקע עכ"ל. (קמא) ר' ברכיה בש"ר חייא. בב"ר פ"ס הוא בש"ר חייא לבד, ובילקוט בלי שם האומר, ובמדרש שו"ט מזמור ל' מובא ג"כ כמו שהביא המחבר ר' ברכיה בשם ר' חייא. (קמב) ראתה אותו הדור כענין שנא' רוץ דבר אל הנער הלז. בב"ר וילקוט הגי' המד"א הנה בעל החלומות הלזה בא (בראשית ל"ז י"ט). ובמדרש שו"ט שם איתא כיון שראתה רבקה אותו ראתה אותו הדור ונכנס בלבה והיא שאומרה לאליעזר מי האיש הלזה הדור כמו הלז (דניאל ח' ט"ז) והעיר שם ידידי הרב הגדול מהרא"ס פאדווא נ"י בבאורו אות פ"ח שצ"ל כמו להלז והוא בדניאל שם הבן להלז את המראה, וע"ש ברש"י שכתב וז"ל להלז לשון חשיבות כמו שנקרא דניאל חמודות, וכ"מ שנאמר הלז בעל צורה ומכאן למדנו בהגדה יצחק נדמה לאביו בצלם ובדמות שנקרא איש הלז וכן גבי יוסף, וכתבתי זה כי הא"א הגיה הנה בעל החלומות הלזה בא, וטעות הוא בידו וליסנא דהמדרש ב"ר פ"ס אטעיה להרב א"א עכ"ל. ובדפוסים אחרים הגיהו המדפיסים במדרש שו"ט כמו שהגיה הא"א הנה בעל החלומות הלזה, ואני אומר כי ישר הוא ונכון להגיה כן כמו שהוא לפנינו בב"ר, וכמו שמראה מפורש במדרש אגדת בראשית פ"מ מנין שהיה נאה יצחק כיוסף כתיב ביוסף ויהי יוסף יפה תואר וגו', וכשהלך אצל אחיו מה אמרו הנה בעל החלומות הלזה בא, ונאמר ביצחק מי האיש הלזה מה הלזה האמור ביוסף שהיה נאה אף הלזה האמור ביצחק שהיה נאה ע"כ, וגם בתיב"ע שם מי איש הלזה תרגום מן גברא הדור ויאה: וברש"י עה"ת הביא על הכתוב ותרא את יצחק, ראתה אותו הדור ותווהא מפניו. וזה נשמע מפסוק שלאחריו על מי האיש הלזה. (קמג) שתים נתכסו בצעיף. ב"ר פ"ס ופפ"ה, וילקוט רמז ק"ט. (קמד) רבקה ותמר. דכתיב ותכס בצעיף (בראשית ל"ח י"ד). (קמה) דם בתולים. עי' כתובות י' ע"א. (קמו) א"ר אלעזר. ב"ר סוף פ"ס וילקוט רמז ק"ט. (קמז) כל הימים. ב"ר שם, וילקוט שם, ורש"י עה"ת בשם ב"ר. ולזה כוון הת"א וחזא והא

תקנין

השתיקם בבושת פנים: וישלחם מעל יצחק בנו [בעודנו חי] קדמה. (יד) אמר להם כל
מה שאתם יכולין להזרית הזריחו, שלא תכוו בגחלתו של יצחק:
ז) **ואלה** [ימי] שני חיי אברהם. (טו) ראה את יעקב אבינו בן ט"ו שנה:
ח) **ויגוע** וימת. (טז) א"ר אליעזר חסידים הראשונים נתייסרו בחולי מעיים, כעשרה
ימים, כעשרים יום, (יז) לומר לך שהחולי מעיים ממרק עונות: ושבע.
(יח) מלמד שהקב"ה מראה לצדיקים שכרן בשעת מיתתן ונפשם שבעה והם ישנים.
(יט) ג' נאמר בהם שיבה טובה, אברהם ודוד וגדעון:
ט) **ויקברו** אותו יצחק וישמעאל בניו. (כ) שחלק לו כבוד ישמעאל ליצחק: אל
מערת המכפלה. שהיתה כפולה בדמים כשתי שדות אחרות:
י) **השדה** אשר קנה אברהם מאת בני חת שמה קבר אברהם ושרה אשתו. (כא) ל"ח
שנה משמתה שרה עד שמת אברהם, דכתיב ויהיו חיי שרת מאה שנה
ועשרים שנה ושבע שנים, ואברהם חי קע"ה, היה אברהם בן קל"ז כשמתה שרה, ומה
היה לו להזכיר את שרה, ללמדך שכל מי שגמל חסד לשרה, זכה לגמול חסד לאברהם:
יא) **ויהי** אחרי מות אברהם. (כב) א"ר סימון כל מקום שנאמר ויהי אחרי מות, [חזר
העולם לאחוריו. ויהי אחרי מות] אברהם מיד וכל הבארות אשר חפרו
עבדי אביו בימי אברהם אביו סתמום פלשתים (בראשית כו טו) ויהי אחרי מות משה
(יהושע א א), פסק המן וענני כבוד והבאר. ויהי אחרי מות יהושע (שופטים א א),
נתגרו בהם (כג) יתירות הארץ הכנעני שהותירו, ויהי אחרי מות שאול (ש"ב א א),
(כד) ופלשתים נלחמים: ויברך אלהים את יצחק בנו. להעמידו על מתכונת אביו:
יב) **ואלה** תולדות ישמעאל. (כה) לא פסל את הראשונים, (כו) א"ר לוי בש"ר
חייא ב"ר חנינא למה נמנו שנותיו של ישמעאל, כדי לייחס בהן שנותיו
של יעקב, בן כמה שנים נתברך, (כז) מפורש במס' מגלה, שבאותו פרק שנתברך
יעקב אבינו מת ישמעאל, דכתיב וילך עשו אל ישמעאל ויקח את מחלת בת ישמעאל
בן אברהם אחות נביות על נשיו לו לאשה (בראשית כח ט), וכל ימי ישמעאל קל"ז,
שקדם ישמעאל ליצחק י"ד שנים, וששים שנה ליצחק עד שנולד יעקב, הרי ע"ד,
נשארו מקל"ז שנה ס"ג שנה, למדנו כי בן ס"ג שנה היה יעקב אבינו כשנתברך, ועסק

הערות ותקונים

(יד) אמר להם כל מה שאתם יכולין להזרית הזריחו. פי' כל מה שאתם יכולים להרחיק עצמכם יותר לקצה המזרח תרחיקו, ובילקוט רמז ק"י גורס יכולין להרחיק הרחיקו. (טו) ראה את יעקב אבינו בן ט"ו שנה. עיין סדר עולם רבא פ"א יעקב שימש את אבינו אברהם ט"ו שנה. (טז) א"ר אליעזר. בב"ר פס"ב וילקוט רמז ק"י מובא זה בשם ר' יהודה בר אלעאי ובכ"י פלארענץ הגי' א"ר יהודה. (יז) לומר לך שהחולי מעיים ממרק עונות. עיין רש"י שבת קי"ח ע"ב שכתב ומתמרקין עונותיהם, וחכמי התוס' שם כתבו יש במדרש למרק אכילה מן המעיים להיות נקיים וטהורים כמלאכי השרת, כוונו לב"ר פס"ב ובמדרש שם נאמר רק שהחולי ממרק. ועי' שמחות ספ"ג שם הגי' למרק את הכל, ויש להגיה למרק את האכילה. (יח) מלמד. ב"ר שם, וילקוט שם. (יט) ג' נאמר בהם שיבה טובה. מוסב על בשיבה טובה, והוא בב"ר פס"ב בשם ר' לוי. (כ) שחלק לו כבוד. ב"ר שם. ועיין ב"ב ט"ז ע"ב, ורש"י עה"ת מכאן שעשה ישמעאל תשובה והוליך את יצחק לפניו. (כא) ל"ח שנה. ב"ר שם בשם ר' תנחומא, ומובא בילקוט רמז ק"י. (כב) א"ר סימון. ב"ר וילקוט שם. והמלות שהסגרתי חסרים בכ"י שלפנינו, ונמצא לנכון בכ"י פלארענץ ובמדרש וילקוט והשמיט המעתיק מן אחרי מות עד אחרי מות. (כג) יתירות הארץ, עיין מ"כ שכתב יתידות הארץ פי' כו' ולקמן בסדר ויחי פנ"ח גרס יתירות, ע"ש הנותר מן האמורי ע"כ וגם היפ"ת גורס יתירות, וזה שסיים רבינו „הכנעני שהותירו", ובכ"י פלארענץ חסר הסיום הזה. (כד) ופלשתים נלחמים. כ"ה גם במדרש ב"ר שם וילקוט שם, וכתב היפ"ת וז"ל לא הבינותי זה, כי מה שאמר ופלשתים נלחמים בישראל, הוא בש"א ל"א א'. היה עדיין קודם מותו לכן נראה שהוא ט"ס וצריך להיות ויעזבו את הערים וינוסו ויבואו פלשתים וישבו בהן (ש"א ל"א ז') עכ"ל. (כה) לא פסל את הראשונים. כי בכל מקום שכתב ואלה מוסף על הראשונים, ובכ"מ שכתב אלה פוסל את הראשונים. ב"ר פי"ב ופ"ל ושמ"ר פ"ל. (כו) א"ר לוי בש"ר חייא ב"ר חנינא, יש לתקן שצ"ל בשם ר' חמא בר חנינא. כי מצינו הרבה שר' לוי אמר בשמו. ובב"ר סוף פס"ב ר' לוי בשם ר' חמא חסרים המלות „בר חנינא" וביבמות ס"ד ע"א מובא זה בשם ר' חייא בר אבא ובכ"י פלארענץ חסרים המלות בש"ר חייא בר חנינא. (כז) מפורש במס' מגילה

לשבעה לבני קטורה עם ישמעאל, ואב לשמונה זה אברהם, שהוליד את יצחק ואלו השבעה, ואע"פ שיש בני אדם שאומרים אח לשבעה ואב לשמונה זה מנשה ואפרים שהקריבו ביום השביעי וביום השמיני בנשיאים, לקיים מה שנא' בך יברך ישראל לאמר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה (בראשית מח כ):

ה) ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק. (יב) ר' יהודה אומר זו גבורה, ר' נחמיא אמר זו ברכה:

ו) ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות. (יג) אמר רבותינו בפרק חלק כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב. כי בימי אלכסנדרוס מוקדן באו בני ישמעאל על ישראל לערער על הבכורה, דן עמהם גביהה בן פסיסה אמר להם מה אתם מבקשים א"ל כתיב בתורתכם כי את הבכור בן השנואה יכיר לתת לו פי שנים (דברים כא יז), ודין הוא שיטול פי שנים ישמעאל אבינו, אמר להם גביהה בן פסיסה אין אדם רשאי לחלוק נכסין לכל מי שהוא רוצה ולהשוות נכסיו לבניו, א"ל כן, אמר להם הא כתוב ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק, ולבני הפילגשים נתן אברהם מתנות, באותה שעה

הערות ותקונים

זה יצחק ואב לשמונה זה אברהם, ובכ"י פלארענץ הגי' הוא שנהגו אבותינו לומר בשעת המילה. וכן להלן ויחי מ"ח כ' הביא רבינו בעצמו שישראל אומרים במילה יחי הילד לאביו ולאמו, יהי אח לשבעה וגם לשמונה. וראיתי בתניא רבתי אות נ"ד שהביא וז"ל המברך אומר פלוני הקטן, והקהל עונים גדול יהיה (הוא שאומרים זה הקטן גדול יהיה) המברך אומר יחי הילד, והקהל עונים לאביו ולאמו, המברך אומר יהא אח לשבעה, והקהל עונים ואב לשמונה, וי"א וגם לשמונה, ואומר המברך כשם שנכנס לברית כן יכנס לתורה ולחופה ולמע"ט עכ"ל. ועוד שם בסי' נ"ה (הוא פי' ברכת המילה לקוח מספר שבולי הלקט כ"י) הביא וז"ל יהא אח לשבעה וגם לשמונה, יש מפרשים יהא אח לשבעה, זה אפרים, דכתיב ביום השביעי נשיא לבני אפרים, וגם לשמונה זה מנשה, דכתיב ביום השמיני נשיא לבני מנשה, וכה"א ישימך אלהים כאפרים וכמנשה וישם את אפרים לפני מנשה, ואימתי יברך ישראל ברכה זו, בברכת מילה, ובאגדה אמר רבי זירא שיחתן של בני ארץ ישראל תורה, שהן אומרים תהא אח לשבעה ואב לשמונה, ריב"ל אמר זה אברהם שהוא אב לשמונה, ליצחק ולישמעאל ובני קטורה זמרן יקשן ומדן ומדין וישבק ושוח, אח לשבעה זה יצחק, שהוא אח לישמעאל ובני קטורה, רבי שמואל אמר זה ישי שהוא אב לשמונה, שנאמר ודוד בן איש אפרתי היה מבית לחם יהודה ושמו ישי ולו שמונה בנים (ש"א י"ז י"ב ובמקרא כתוב הזה במקום היה), יהא אח לשבעה, זה דוד שהוא אח לשבעה עכ"ל. מכל זה תראה שרבינו טוביה כוון להאגדה שהביא הרב בעל שבולי הלקט, והסיום ואע"פ שיש בני אדם שאומרים את לשבעה וגם לשמונה, זה מנשה ואפרים, הוא דעת היש מפרשים שהביא השבולי הלקט ואחריו התניא רבתא. וכן הביא רבינו טובי' ויחי מ"ח כ', ישימך אלהים כאפרים וכמנשה והיכן מצינו שישראל מברכין כענין הזה, במילה, שישראל אומרים יחי הילד לאביו ולאמו יהי אח לשבעה וגם לשמונה, אלו אפרים ומנשה, שהקריבו קרבן נשיאים בשביעי ובשמיני כו'. ולזה כוון גם תרגום יב"ע (בראשית מח כ) בך יברך ישראל לאמר ישמך אלהים כאפרים וכמנשה, בך יוסף ברי יברכון בית ישראל ית יניקא ביומא דמהולתא למימר ישויניך ה' כאפרים וכמנשה ע"כ. והנה ראינו פה דעות שונות לדעת ריב"ל הכוונה יהא אח לשבעה וגם לשמונה על יצחק ואברהם. ולדעת ר' שמואל הכוונה על ישי ודוד. ולדעת י"מ הכוונה על מנשה ואפרים. אמרתי אחוה דעי אף אני. שהכוונה על משה ויהושע. כי על הכתוב תן חלק לשבעה וגם לשמונה דרשו בפסיקתא פסקא ביום השמיני עצרת ובקה"ר בפ' הזה, תן חלק לשבעה זה דור שמל משה לשבעה, וגם לשמונה זה דור שמל יהושע לשמונה והבאתי שם בהערה מ"ח, כוונת זה המאמר בשם הרשב"ץ סי' נ"ד דף ל"א ע"א, ואור זרוע אלפא ביתא סי' ל' בשם מורו ר' יהודה ב"ר יצחק שיר ליאון, כי אברהם היה ראש למילה וממנו עד משה ז' דורות, אברהם יצחק יעקב לוי קהת עמרם ומשה, והוא מל ישראל בצאתם ממצרים כדכתיב ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך וגו'. דם פסח ודם מילה. ויהושע היה דור ח', ומל את ישראל בכניסתן לארץ. כדכתיב שוב מול את בני ישראל שנית. וזאת כוונת המאמר זה דור שמל משה לשבעה, ר"ל לשבעה דורות, וזה דור שמל יהושע לשמונה, ר"ל לשמונה דורות. לכן לזה כוונו שאמרו בשעת המילה יהא אח לשבעה ר"ל למשה שמל לשבעה, וגם לשמונה ר"ל ליהושע שמל לשמונה. (יב) ר' יהודה אומר זו גבורה, רנ"א זו ברכה. בב"ר פס"א וילקוט רמז ק"י, ושו"ט מזמור א', הגי' רי"א בכורה, רנ"א ברכה, ורבנן אמרי קבורה, ועיין דב"ר פי"א. ובכ"י פלארענץ ג"כ הגי' ר' יהודה אמר זו בכורה ואחד הגיה שם על מלת בכורה שצ"ל גבורה. (יג) אמרו רבותינו בפרק חלק כל ישראל כו'. סנהדרין נ"א ע"א, ובכ"י פלארענץ נאמר רק בפרק כל ישראל ורבינו טובי' ז"ל נקיט גם לשון המדרש ב"ר פס"א ע"ש.

שקרא אברהם אבינו, שנאמר ויקרא שם אברם בשם ה' (בראשית יג ד) : לנכח אשתו. (לו) מלמד שהיה מתפלל לפני הקב"ה, רבונו של עולם כל בנים שאתה עתיד ליתן לי, לא יהיו אלא מהצדקת הזאת, וכן היא אמרה, כל בנים שאתה עתיד ליתן לי, לא יהיו אלא מן הצדיק הזה : כי עקרה הוא. עקרה היתה (לז) מיטרין שלה : ויעתר לו ה'. (לח) שכשם שיצחק אבינו היה מחתר לפתוח לו פתח רחמים, כך הקב"ה היה שמח לפתוח לו פתח לעשות רצון צדיק, לכך נאמר ויעתר לו ה' :

כב) ויתרוצצו הבנים. (לט) היו מחתכין בתוך הבטן, כענין שנאמר ותרץ את גלגלתו (שופטים ט נג), סימן לדורות, זה רץ להרוג את זה, וזה רץ להרוג את זה, (מ) כדברי ר' יוחנן, (מא) ור"ש בן לקיש אמר זה מתיר צוויו של זה, וזה מתיר צוויו של זה, (מב) כיצד זה אוסר את יום השבת, וזה אוסר את יום ראשון, זה אוסר את החזיר, וזה מתירו, לכך נאמר ויתרוצצו, (מג) שתי מלות הן, ויתר ציוויו : ותאמר אם כן למה זה אנכי. (מד) ר' חגי בש"ר יצחק אמר מלמד שהיתה רבקה אמנו אומרת לנשים, כלום הגיע לידכם כזה הצער בהריון ויאמרו לה לאו, ותאמר אם כן למה זה אנכי, מצטערת מכל הנשים : (מה) ד"א למה זה אנכי. למה לי ללדת שנים עשר בזה העיבור, ז"ה בנימ' שנים עשר : ותלך לדרוש את ה'. לבקש רחמים על עיבורה : (מו) ע"א ויתרוצצו. לשון מריצה, כשהיתה רבקה עוברת אל מקום מקודש כגון בית הכנסת ובית המדרש, היה (מז) מפרכס יעקב לצאת, וכשהיתה עוברת

הערות ותקונים

עתירתא. ופה המקום להביא מה שהעירותי בפסיקתא פסקא שובה דף קס"ב ע"ב חתר לו כמין חתירה תחת כסא הכבוד ושמע תחינתו שנאמר ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תחנתו (דה"ב ל"ג י"ג), מהו ויעתר א"ר אלעזר בר"ש בערבי' צווחין לחתירתא עתירתא. ועל זה העירותי בהערה ק"י שכן הוא בירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב, ובוי"ר פ"ל, ובמדרש רות פ"ה פ' ויאמר לה בועז, ובמדרש דברים פ' ואתחנן, אולם בגמרא סנהדרין ק"ג ע"א איתא אר"י משום רשב"י מאי דכתיב ויתפלל אליו ויחתר לו, ויעתר לו מיבעי ליה, מלמד שעשה לו הקב"ה מחתרת ברקיע כדי לקבלו בתשובה מפני מדת הדין ע"כ. וכתב רש"י ויחתר לו ומבחוץ כתיב ויעתר לו כך שמעתי עכ"ל, והעיר הגאון הרי"ב בפסוק כתיב ויעתר וכן העתיק הגמרא לעיל דף ק"א ע"ב, ואפשר בד"ה שהיה לפני רשב"י היה כתוב ויחתר, עיין תוס' שבת נ"ה ע"ב ד"ה מעבירים. עכ"ל, אולם למה זה נעקם את הכתובים ונאמר שהיתה נוסחא אחרת לפני רשב"י אחרי אשר אנו רואים מפסיקתא וירושלמי ומכל המקומות שהבאתי שטעות נפל בגמרא בבלי, וצ"ל ויעתר לו ויחתר לו מלמד כו', ר"ל שדרשו מלת ויעתר במקרא כמו ויחתר, לפי שאותיות ע' וח' מתחלפים בהיותם ממוצא אחד, וכן אמרו בדברים רבה שם ויתפלל אליו ויעתר לו ויחתר לו, (כלומר ויעתר הוא כמו ויחתר) מלמד שהיו מלאכי השרת מסתמין את חלונות הרקיע. ובכ"י כרמולי מפורש היטב אל תקרי ויעתר אלא ויחתר, והטעם השני הוא כדברי הפסיקתא והירושלמי שכן בערבי קורין לחתירתא עתירתא, וכן בב"ר פס"ג ובפדר"א פמ"ג מובא לנכון ויתפלל ויעתר לו, גם בפסקא ולקחתם לכם ויעתר לו, ויחתר לו. (לה) כמו עקרה. בכ"י פלארענץ הגי' כמו עמלתו חמלתו. (לו) מלמד שהיה מתפלל. ב"ר פס"ג, ורות רבה פ"ז. (לז) מיטרין שלה. בב"ר וילקוט שם. עיקר מטרין לא הוה לה, וגלף לה הקב"ה עיקר מטרין. המלה יונית αסדμגן פי' רחם (געבאהרמוטטער) ועיין פסיקתא זכור ובהערה מ"ה. (לח) שכשם שיצחק אבינו היה מחתר. עי' ב"ר בשם ר' לוי מובא רק המשל ורבינו הביא הנמשל. (לט) היו מחתכין בתוך הבטן. הרד"ק במכלל כתב שפרשו רצץ ויהיה מענין שבירה מלשון כי רצץ עזב דלים (איוב כ' י"ט) אבל בשרשים הביא בשרש רוץ וכן בפירושו על התורה כתב וז"ל כשנולדו והגיעו לזמן התנועה היו מתנענעים מאד על שנדמה לה שהיו רצים זה לעומת זה. (מ) כדברי ר' יוחנן. בב"ר שם וילקוט רמז ק"י. (מא) ורשב"ל אמר. שם. בכ"י פלארענץ בטעות לדברי רבי, ר' יוחנן אמר, וצ"ל כמו שלפנינו בכ"י. (מב) כיצד זה אוסר כו'. הוא הוספת רבינו טובי' ז"ל. (מג) שתי מלות הן ויתר ציווי. הוא סיום של רבינו טובי' וכן הביא היפ"ת במדרש ב"ר שם דרים ויתרוצצו מלה מורכבת מהיתר וציווי והכוונה שכ"א היה ממרה רוחו של חבירו ומכעיסו. בכ"י פלארענץ חסרים המלות ויתר ציווי. ובאמת השרש רוץ מורה ע"פ רוב לרוץ לאיזה תכלית ובזה יבדל מן נוס דמורה ע"פ רוב להמלט מזה, והשרש ויתרוצצו לבדו מורה כי לכל אחד היתה תכלית אחרת אשר רץ אליו וזו היא הכוונה מן ויתר צווי. (מד) ר' חגי בשם ר' יצחק. וכ"ה בכ"י פלארענץ ובב"ר איתא ר' יצחק אמר, והמלות „ר' חגי בשם" חסרים שם. (מה) ד"א. שם. (מו) ע"א ויתרוצצו לשון מריצה. ויהיה שרשו רוץ וכן הביא הרד"ק בשרשים ובפי' לתורה, עיין לעיל הערה ל"ט, וכן דעת הראב"ע והרשב"ם ועיין רש"י עה"ת רבותינו דרשהו לשון ריצה כשהיתה עוברת על פתחי תורה כו'. (מז) מפרכס. עיין

ערוך

י"ד שנה בתורה בבית עבר, עד שלא הלך לחרן, הרי ע"ז שנה בעמדו על הבאר, מיכן ואילך חשוב לשני יעקב שאמר לפרעה ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה (בראשית מז ט), כיצד כשבא אל לבן היה בן ע"ז, וי"ד בשתי נשיו בבית לבן, וכתיב ויוסף בן שלשים שנה (שם מא מו), ושבע שנים של שובע, ושנתים של רעב, ע"ז וי"ד ושלשים של יוסף ותשע עד שבא יעקב אל פרעה, הרי שלשים ומאת שנה, מיכן למדנו שלמד אבינו יעקב תורה י"ד שנים בבית עבר: ד"א למה נמנו שנותיו של ישמעאל, (כח) לפי שבא מדקדקו של מדבר לגמול חסד לאברהם אבינו:

סליק פרשת חיי שרה

פרשת תולדות

כתוב טוב ינחיל (כט) בני בנים וצפון לצדיק חיל חוטא (משלי יג כב). טוב, זה אברהם אבינו, שהנחיל כל אשר לו ליצחק, שנאמר ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק. וצפון לצדיק, זה יצחק אבינו, שנאמר בו האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו אברהם ויצחק (בראשית מח טו). חיל חוטא, חילו של ישמעאל, ושל בני הפילגשים, שנא' כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק (שם כא י), ולבני הפילגשים אשר לאברהם, נתן אברהם מתנות וישלחם מעל יצחק בנו בעודנו חי (שם כה ו):

יט) **ואלה** תולדות יצחק. (ל) ו' הוסיף, כצדקתו של אברהם כך צדקתו של יצחק אברהם הוליד את יצחק. כל מי שרואה מעשיו הטובים של יצחק היה אומר בודאי אברהם הוליד את יצחק, אבל התולדות אחרות אין בהם ממש: (לא) ד"א כל מי שהיה רואה את יצחק שהיה דומה לאביו, היה אומר אברהם הוליד את יצחק: ד"א אברהם הוליד את יצחק. כי לאחר שנימול ונקרא אברהם נולד לו יצחק:

כ) **ויהי** יצחק בן ארבעים שנה בקחתו את רבקה בת בתואל הארמי. מהו הארמי, (לב) א"ר יצחק אם ללמד שמארם נהרים בא, כבר נאמר מפדן ארם, ומה ת"ל בת בתואל הארמי, ועוד שכתוב אחות לבן הארמי, כיון שכתוב בה בת בתואל הארמי אני יודע שגם לבן בנו ארמי, אלא אביה רמאי, ואחיה רמאי, ואנשי מקומה רמאין, וזאת הצדקת יוצאה מביניהן כשושנה בין החוחים: לו לאשה. ראויה לו הצדקת נישאית לצדיק:

כא) **ויעתר** יצחק לה'. מהו לשון עתירה, (לג) הרחת שמהפכין התבואה בגורן קורין עתירה, (לד) ללמדך כשם שעתר זה, מהפך את התבואה ממקום למקום, כך תפלתן של צדיקים מהפכין את הגזירה הרעה לטובה: (לה) ד"א ויעתר יצחק. כמו ויחתר, כי ע"ן וחי"ת משמשין, כמו עשקה לי ערבני (ישעיה לח יד), והוא חשקה וכאלה הרבה, שהיה הותר בתפלתו כאדם שחותר לו בקיר לפתוח לו פתח: לה'. לשם

הערות ותקונים

מגלה. דף י"ז ע"א, ומובא גם ברש"י עה"ת, ועיין רש"י תולדות כ"ח ט' על הכתוב אחות נביות. (כח) לפי שבא מדקדקו של מדבר. בב"ר שם סוף חיי ובילקוט שם. הגי' מקדקדו של מדבר ופי' מעיקרו שאף שהיה רחוק מאד הטריח לבא לגמול חסד עם אביו, ובכ"י פלארענץ נאמר רק, לפי שבאו ממדבר: (כט) בני בנים. בכ"י כתוב לבני בנים אולם גם בכ"י פלארענץ נאמר בני בנים. ואולי מפרש כי הל' מן ינחיל נמשך ג"כ על בני, ועומד במקום שנים, וכמו צפון לצדיק. (ל) וי"ו הוסיף. ר"ל ואלה מוסיף על הראשונים להשוות אלה לאלה, עיין ב"ר פי"ב ופ"ל ושמ"ר ריש משפטים. (לא) ד"א כל מי שהיה רואה. תנחומא תולדות, ועיין ב"מ פ"ז ע"א ורש"י עה"ת, ויב"ע. (לב) א"ר יצחק. ב"ר פס"ג, וילקוט תולדות רמז ק"י ע"ש ובוי"ר פכ"ג, וחזית פ' כשושנה ורש"י עה"ת. ובכ"י פלארענץ חסר שם האומר. (לג) הרחת שמהפכין. עיין ב"ר ר"ל אמר שהיפך את הגזירה ולפום כן קריין ליה עתרא דאפיך אידרא, ר"ל לכן קורין לרחת עתרא מפני שמהפך התבואה בגורן, ועיין תוס' סוכה י"ד ע"א ד"ה כעתר. וכן מציני ונעתרות נשיקות שונא הוא ההתנגדות מן נאמנים פצעי אוהב, ונראה כי נעתרות הוא כמו תהפוכות. (לד) ללמדך כו'. סוכה שם, ויבמות ס"ד ע"א. (לה) ד"א ויעתר יצחק כמו ויחתר. עיין ב"ר שם בשם ר' לוי משל לבן מלכים שהיה חותר כו' שכן בערבי' קורין לחתירתא עתירתא

העוה"ז שהוא ראשון מן העוה"ב, (נט) וכדי שיפרע ממנו הקב"ה שהוא ראשון ואחרון, דכתיב אני ה' ראשון ואת אחרונים אני הוא (ישעיה מא ד): ע"א למה ראשון, (ס) טפה הראשונה של יעקב היתה, שכן א"ר יוסי להדיא מטרונית שכל מי שהוא שם שתי מרגליות בשפופרת, האחרונה היא יוצאת ראשונה, לכך יצא יעקב אחר עשו: אדמוני. (סא) שהוא שופך דמים, (סב) יבא אדמוני ויפה עינים, ויפרע ממנו, דכתיב (סג) ויך את אדום שנים עשר אלף (תהלים ס ב), (סד) וכתוב אחד אומר שמונה עשר אלף (ש"ב ח ג, דה"א יח יב), אלו אשר הכו יואב עם עבדי דוד, וכל ימי דוד לא היה מלך באדום אלא נציבים בלבד, שנא' (סה) ומלך אין באדום נצב מלך (מ"א כב מח): כלו כאדרת שער. שלא היה בו מקום חלק: (סו) ע"א כלו כאדרת שער, הה"ד כעור מן אדרי קיט (דניאל ב לה): ויקרא שמו עשו. על שם הנוף שיצא עשו כאיש בעל שער: (סז) ד"א עשו לשון עשב, שהיה דומה לבהמה שהיא אוכלת עשב: ד"א שהיה מלא שער כשדה שהיא מלאים עשבים: ד"א עשו עשוי להיות שוא, ודתו שוא:

כו) **ואחרי** כן יצא אחיו וידו אוחזת בעקב עשו. ללמדך שממשלת יעקב אחר ממשלתו של עשו: ויקרא שמו. (סח) הקב"ה קראו יעקב (סט) י' על שם וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך (בראשית כח כב), ע' על שם בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה (דברים י כב), ק' על שם ק"ג ברכות שקיבל מאביו, מן ויתן לך עד ברוך (בראשית כז כח כט), מאה ושלש אותיות, חוץ מן אורריך ארור, אלו ק"ג אותיות של פסוק, המאה כנגד ק' של יעקב והג' כנגד אמו, ב' שנתברך ע"י שתי אחיות: ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם. היה אברהם בן ק"ס, וראה את יעקב אבינו בן ט"ו שנה יושב באהל של תורה, (ע) לכך פתחנו טוב ינחיל בני בנים (משלי יג כב), לפי שזכה אברהם אבינו להנחיל דרך מצות וחקים לבן בנו, לפיכך לא נפסקת מעולם מבני בניהם, שנאמר לא ימושו מפיך ומפי זרעך וגו' מעתה ועד עולם (ישעיה נט כא):

כז) **ויגדלו** הנערים. (עא) ר' פנחס בשם ר' לוי אמר עשו ויעקב דומים

הערות ותקונים

רמז ק"י על הפ' ויתרוצצו הבנים מובא בשם מדרש אבכיר שהיו חולקין בשביל העוה"ז והעוה"ב ועי' ילקוט רמז קי"א מה שהביא בשם פדר"א. (נט) וכדי שיפרע ממנו הקב"ה. עי' ב"ר פס"ג א"ר חגי וכו'. (ס) טפה הראשונה. ב"ר שם, ועיין רש"י עה"ת בפ' ואחרי כן יצא אחיו שכתב שמעתי מדרש אגדה הדורשו לפי פשוטו, בדין היה אוחז בו לעכבו, יעקב נוצר מטפה הראשונה, ועשו מן השניה, צא ולמד משפופרת שפיה קצרה תן לה שתי אבנים זו אחר זו, הנכנסת ראשונה תצא אחרונה, והנכנסת אחרונה תצא ראשונה, נמצא עשו הנוצר באחרונה יצא ראשון, ויעקב שנוצר ראשונה יצא אחרון, ויעקב בא לעכבו שיהא ראשון ללידה כראשון ליצירה ויפטור את רחמה ויטול את הבכורה מן הדין, ומלשון רש"י שכתוב „שמעתי מדרש אגדה" נראה שלא היה לפני רש"י במדרש ב"ר ואולי נתוסף אח"כ במדרש ב"ר, וראיתי בזכור לאברהם לידידי הרב החכם הגדול מהר"א בערלינער נ"י שבספר הזכרון מובא נוסחא אחת ישנה מאד שכתוב בה „ואני הסופר שמעתי מדרש אגדה". (סא) שהוא שופך דמים. בב"ר הגי' כאילו שופך דמים וכתב המפרש אמר כאילו מפני שאז לא היה עדיין שופך דמים. (סב) יבא אדמוני ויפה עינים. ר"ל זה דוד. דכתיב והוא אדמוני עם יפה עינים (ש"א ט"ז י"ב). (סג) ויך באדום. במקרא כתוב ויך את אדום, וכן תקנתי בפנים. (סד) וכתוב אחר אומר שמונה עשר אלף. עיין הרד"ק ש"ב ח' שכתב בשני הספרים שמונה אלף ובס' תהלים י"ב אלף כו' ע"ש והביא ג"כ דרשת חז"ל וסיים ולדברי המדרש היו שתי מלחמות בב' פעמים, וגם רש"י הביא שם שתי מלחמות היו. (סה) בימים ההם אין מלך באדום. לא מצאתי מקרא זה, רק ומלך אין באדום מ"א כ"ב מ"ח, וכן מובא לנכון בכ"י פלארענץ כמו שתקנתי בפנים. (סו) ע"א כלו כאדרת שער הה"ד כעור מן אדרי קיט. ב"ר פס"ג דרש כאדרת מלשון אדרא פי' גורן שיהי מפורד ומפוזר לעתיד כמוץ מגורן. (סז) ד"א עשו לשון עשב. זה לא נזכר במדרש. (סח) הקב"ה קראו יעקב. עיין ב"ר שם, ורש"י עה"ת. (סט) י' על שם כו' ע' על שם כו'. ומובא באיזה שינויים בתנחומא קרח, וכן בבמ"ר פי"ח, וכן מצאתי מובא בס' המעשים כ"י באוצר הספרים במינכען ונדפס ממנו איזה אגדות ומדרשים במחברת נוה שלום שהוציא לאור החכם מהר"ש טויסיק דף ע"ז יעקב יו"ד כנגד נדר שנדר עשר אעשרנו לך, שכשאתה מחשב השבטים מבנימין שבט לוי עשירי, ע' כנגד שבעים נפש, ק' כנגד אותיות שנתברך בהן והם ויתן לך הוציא מהם השם ונשאר מאה, ב' כנגד שני מלאכי אלהים עולים ויורדים. (ע) לכך פתחנו טוב ינחיל. עיין בדברי רבינו מוכיח ריש תולדות. (עא) ר' פנחס בש"ר לוי. בב"ר

פס"ג

לפני מקום שיקוץ, כגון אשירה וע"ז, היה עשו מפרכס לצאת: ותלך לדרוש את ה'.
להקריב קרבן:

כג) **ויאמר** ה' לה. (מח) על ידי מלאך: שני גוים בבטנך. (מט) קרינן גוים וכתיב גיים, יו"ד מתחלף באל"ף, (נ) כמו צבאים צבוים, ומשמע גאים, זה מתגאה כנגד זה, וזה מתגאה כנגד זה: ד"א שני גאים. שאין לך באומות שאין מקבלין מרות כישראל ועשו: ושני לאומים ממעיך יפרדו. (נ) א"ר ברכיה מיכן שנולד יעקב מהול: ושני לאומים. כתוב וידו אוחזת בעקב עשו, ומן המעיים נפרדו זה מזה: ולאום מלאום יאמץ. (נא) כל זמן שישראל בגדולה, עשו בעבדות, דכתיב (נא) ותהי אדום עבדים לדוד (ש"ב ח יד), וכל זמן שעשו בגדולה, ישראל משועבדים, שנא' היו צריה לראש אויביה שלו (איכה א ה), ואומר ועבדת את אויביך (דברים כח מח): ורב יעבד צעיר. (נב) יעבוד קרי וכתיב יעבד, א"ר הונא אם זכה יעקב רב יעבוד צעיר, ואם לאו יעבוד הצעיר את הרב, וכה"א והיה כאשר תריד ופרקת עולו מעל צוארך (בראשית כז מ):

כד) **וימלאו** ימיה ללדת. (נג) לעיבור תשעה: והנה תומם בבטנה. (נד) תאומים קרינן וכתיב תומים, לפי שיעקב בלבד היה תם ולא עשו, אבל בתמר כתיב תאומים (בראשית לח כז), ששניהם צדיקים היו:

כה) **ויצא** הראשון. (נה) למה יצא עשו בראשונה, כדי שיצא עמו כל טינוף הדמים, (נו) המשיל ר' אבהו משל, (נז) לשכיר המרחץ שנכנס תחלה לשטוף המרחץ, ואח"כ נכנס אדוניו: ד"א ויצא הראשון. למה יצא ראשון, (נח) לפי שנחל

הערות ותקונים

ערוך ערך פרקם ב'. (מח) עי' מלאך. ב"ר שם. (מט) קרינן גוים וכתיב גיים. עיין ברכות נ"ז ע"ב, ע"ז י"א ע"א אל תקרי גוים אלא גיים, והעיר שם הגאון הרי"ב בכל הספרים ותיקונים כתיב גיים והקרי גוים ומגוה להסביר עכ"ל. ולדעתי יש לתקן בגמרא שצ"ל אל תקרי גוים אלא גאים. וכמו שסיים רבינו יו"ד מתחלף באל"ף ומשמע גאים וזה שסיים אלו אנטונינוס ורבי כו' ועיין מדרש שו"ט מזמור ט'. וכן תראה ברש"י עה"ת גוים גיים כתיב כמו גאים כו'. ובכ"י פלארענץ ראיתי הגי' קורין גוים וכתיב גאים. (נ) כמו צבאים צביים. צבאים (הושע י"א ח'), צביים (בראשית י' י"ט י"ד ב'),(דברים כ"ט כ"ב). (נ) א"ר ברכיה. עיין אבדר"נ פ"ב. (נא) כל זמן שישראל בגדולה. עיין פסחים מ"ב ע"ב וברש"י שם. (נא) ותהי אדום עבדים לדוד. במקרא כתוב ויהי כל אדום עבדים לדוד. (נב) יעבוד קורין וכתיב יעבד. ר"ל כתיב חסר וי"ו וקורין המלה כאלו היא מלאה. וז"ל הרב בנ"ג מנחת שי ורב יעבד צעיר יעבד חסר וא"ו כתיב וכל יעבד באורייתא דכותיה, ובב"ר פס"ג א"ר הונא אם זכה יעבוד, ואם לאו יעבד, וכתב בעל יפ"ת סי' ע' דחסר וא"ו כתיב ויש אם למקרא ויש אם למסורת, אם זכה הצעיר יעבוד אותו הרב כפי המקרא, ואם לאו יעבד הרב מהצעיר ונראה שכן צריך להגיה בשו"ט מזמור ע'. וראיתי בפי' הרד"ק על התורה כתב וז"ל ורב יעבוד צעיר לא זכר עמהם מלת את שהיא מורה על הפעול, והנה הדבר מסופק ולא ביאר מי יעבוד את חבירו, הרב את הצעיר, או הצעיר את הרב, אלא שיש בו מעט ביאור, כי ברוב הפועל הוא הראשון אלא בדברים שאין לספק בהם, כמו אבנים שחקו מים (איוב י"ד), מים תבעה אש (ישעיה ס"ד), והיה זה שלא התבאר הענין בנבואה הזאת לפי שפעמים יעבוד רב את הצעיר, כמו שהיה בימי דוד, ופעמים יעבוד הצעיר את הרב, כמו שהוא היום, ומעט הביאור שיש בנבואה זו, כי רוב הימים הרב יעבוד את הצעיר לפיכך היה הפועל ראשון, וכן יהיה אחר שוב שבותנו ע"כ. ועיין בנה"ש מה שהביא בשם הרב האברבנאל ודבריו לקוחים מהרד"ק ע"ש. (נג) לעיבור תשעה. עי' ב"ר להלן חסרים וכאן מלאים, כי בתמר כתיב ויהי בעת לדתה (בראשית ל"ח כ"ז) שלא מלאו ימיה כי לז' חדשים ילדתם. רש"י עה"ת. (נד) תאומים קרינן וכתיב תומים. אין קרי וכתיב כאן רק תומים חסר כתיב ובתמר כתיב תאומים מלא (שם) וכן בב"ר שם וילקוט רמז ק"י להלן כתיב תאומים. וכאן תומים, וכן מובא כן ברש"י עה"ת, וכן נשנה גם בב"ר פס"ה. (נה) למה יצא עשו בראשונה כדי שיצא עמו כל טינוף הדמים. בב"ר וילקוט כדי שיצא הוא ותצא סריותו עמו, ונרשם בצד הילקוט סריותו פי' סרחנו. (נו) המשיל ר' אבהו. ב"ר וילקוט שם. (נז) לשכיר המרחץ. בב"ר וילקוט שם כהדין פרביטא, אולם הערוך הביא מאמר המדרש בערך פרביטא בכ"ף וכתב פי' פרכטא בלן, והמוספי כתב פי' בל"י שמש הבלן זורק מים על הנרתים, ונוסחא פרביטא יותר נכונה והוא מלשון פרביטאות שפי' מרחאות. ורבינו טוביה השמיט המלה הזרה והגיה „לשכיר המרחץ". ובכ"י פלארענץ ראיתי הנוסחא בלשון ארמי משל לאגיר דבניי דעל מרשיא לשטוף המרחץ ובתר כן על רבוניה. (נח) לפי שנחל הטוה"ז שהוא ראשון. זה ליתא במדרש, רק בילקוט

רמז

וכתיב התם אם גנבים באו לך (עובדיה א ה), ועבד ע"ז וכפר בעיקר, דכתיב הנה אנכי הולך למות, ולמה זה לי בכורה, מכלל דכפר ואמר שאין דין ואין דיין: למה זה לי. ואין זה אלא הקב"ה, שנא' זה ה' קוינו לו (ישעיה כה ט), (צ) אמר הקב"ה אני הבטחתי לאותו הצדיק תקבר בשיבה טובה, ואם רואה את בן בנו, עובר ה' עבירות ביום א', היכן שיבה טובה, לפיכך נחסרו משנותיו חמש שנים:

ל) **ויאמר** עשו אל יעקב. הלעיטני נא. מה לשון הלעטה, (צא) א"ר יצחק (צב) פצה פיו כגמל, אמר לו אפתח פי ואתה הלעיטני, והוא לשון משנה, דתנן אין אובסין את הגמל, אבל מלעיטין אותו, (צג) במס' שבת, כי כשרוצין ללכת בדרך ממלא את הבטן של גמל מאכלים כדי שתהלך הרבה ימים בלא מאכל. (צג) וכן מפורש במס' שבת בפרק אחרון. איזה היא הלעטה, ואיזה היא המראה. א"ר יהודה המראה במקום שאינה יכולה להחזיר, הלעטה במקום שיכולה להחזיר, ור' חסדא אמר אידי ואידי במקום שאינה יכולה להחזיר, המראה בכלי, והלעטה ביד, ואין לו דומה במקרא: ד"א הלעיטני נא. לשון דברי לעו (איוב ו ג), והוא לשון הבלעה: מן האדום האדום. הם העדשים, ולמה שני פעמים האדום האדום, מפני שהוא אדום, דכתיב אדמוני, ותבשילו אדום שאהב את העדשים, וארצו אדומה, (צד) דכתיב ארץ אדום (במדבר כ כג), וגבוריו אדומים, דכתיב מגן גבוריהו מאדם (נחום ב ד), והקב"ה שהוא צח ואדום, [דכתיב דודי צח ואדום] (שה"ש ה יא), נפרע ממנו בלבוש אדום, דכתיב מדוע אדום ללבושך (ישעיה סג ב):

לא) **ויאמר** יעקב מכרה כיום. מהו כיום, מה היום הולך ואינו חוזר, אף מכירתך קיימת בלא חרטה ובלא חזרה: ד"א כיום, בפרהסיא: את בכורתך לי. שאלה מה ראה יעקב אבינו לומר לעשו מכרה כיום את בכורתך לי. תשובה לפי שראהו רשע ואמר (צד) לעולם חייב האח לכבד את אחיו הבכור, וזה רשע אין ראוי לכבדו, אקח ממנו הבכורה, ליכנס ראשון וליטול מנה יפה ראשון. (צה) ורז"ל אמרו לפי שלא הוקם המשכן, עבודה מותרת בבכורות משהוקם המשכן עבודה בכהנים. וכדי שלא תהא עבודת הקרבנות נעשית ע"י רשע, לפיכך השתדל יעקב ליקח ממנו הבכורה, דכתיב אם לא דם שנאת ודם ירדפך (יחזקאל לה ו), וכי עשו שונא הדם היה, והלא רשע רוצח היה, (צו) אלא ר' לוי בש"ר חמא בר חנינא אמר זה דם מילה שכפר בה. (צז) ר' לוי בשם ר' שמואל אמר זה דם הקרבנות שכפר בהן, שנא' למה זה לי בכורה. ס"א כי הבכורה שהבטיח הקב"ה לאברהם, לזרעך אתן את הארץ הזאת (בראשית יב ז) והיה לעשו ליטול פי שנים בארץ כנען, וקנאה אבינו יעקב ממנו, כי לא היה עשו מאמין שהקב"ה עתיד ליתן הארץ לזרע אברהם, לפיכך מכרה בנזיד עדשים:

לב) **ויאמר** עשו הנה אנכי הולך למות. כי אמר בלבו אין עולם אחר: ולמה זה לי. (צח) למה לי לא אמר אלא למה זה לי, כלומר אין לי חלק בהקב"ה שנקרא זה אלי ואנוהו (שמות טו ב): בכורה. שכפר ולא היה חושש אלא בדבר שלפניו, אבל בדבר עתיד לא היה מאמין:

הערות ותקונים

בפסיקתא שם הערה ל"ט. (צ) אמר הקב"ה. עיין בפסיקתא שם הערה מ'. (צא) א"ר יצחק. בב"ר פס"ג הוא בשם ר' זעירא וכן בילקוט רמז ק"ט ובפסיקתא פסקא את קרבני דף נ"ט ע"א ובפסיקתא רבתי פסקא את קרבני הגי' א"ר יצחק ב"ר אלעזר, ועיין בפסיקתא שם בהערה מ"ז הערותי שבתנחומא פנחס ובמ"ר פנחס הגירסא ר' יצחק ב"ר זעירא לכן אין ספק שבמדרש ב"ר היתה הגי' ר' יצחק ב"ר זעירא. (צב) פצה פיו כגמל. ב"ר שם, ורש"י עה"ת. (צג) במס' שבת. דף קנ"ה ע"ב, ומובא גם בב"ר פס"ג ובפסיקתא שם, וברש"י עה"ת. (צג) וכן מפורש במס' שבת. דף קנ"ה ע"ב. (צד) דכתיב ארץ אדום. בב"ר שם וילקוט רמז קי"א מובא לראיה ארצה שעיר שדה אדום (בראשית ל"ב ד'). (צד) לעולם חייב האח לכבד את אחיו הבכור. עיין כתובות ק"ג ע"א. (צה) ורז"ל אמרו. זבחים קי"ב ע"ב וב"ר פס"ג ובמ"ר פ"ד ורש"י עה"ת. (צו) אלא ר' לוי בש"ר חמא בר חנינא. בב"ר פס"ג וילקוט רמז קי"א נשמטו המלות „בש"ר חמא בר חנינא". (צז) ר' לוי בש"ר שמואל. בב"ר וילקוט שם הגי' ר' שמואל בר נחמן אמר, וזו גי' ישרה. (צח) למה לי לא אמר. ב"ר וילקוט שם, ועיין ב"ב ע"ז ע"ב.

(עב) לעצבונית והדס שהיו גדלין זה על גב זה, וכיון שהגדילו זה נתן ריחו וזה חוחיו, כך כל י"ג שנה לא היו ניכרין מעשיהן, כיון שהגדילו ניכרין מעשיהן זה איש תם, וזה איש יודע ציד. (עג) א"ר אלעזר ב"ר שמעון צריך אדם להטפל בבנו להעסיקו בתורה ובמצות עד י"ג שנה, (עד) מיכן ואילך צריך שיאמר ברוך שפטרני מעונשו של זה: ויהי עשו איש יודע ציד. בבית: ואיש שדה. בחוץ: ויעקב איש תם יושב אוהלים. (עה) שני אהלים בית מדרשו של שם, ובית מדרשו של עבר, (עו) אמר הקב"ה את פתחת באהלים, בזכותך אשוב שבות בניך, דכתיב (עז) הנני שב (את) שבות אהלי יעקב ומשכנותיך ארחם (ירמיה ל יח):

כח) **ויאהב** יצחק את עשו כי ציד בפיו. (עח) כי כל מה שהיה מצייד היה מביאו לו לאכול: ורבקה אוהבת את יעקב. שהיה שומע לקולה, (עט) לא אמר אהבה את יעקב אלא אוהבת, בכל יום ויום מתוספת לו אהבה על אהבתו:

כט) **ויזד** יעקב נזיד. (פ) ובשל יעקב תבשילא, ולא פירש מה היה, כשהוא אומר למטה לחם ונזיד עדשים, למדנו שהתבשיל ההוא היו עדשים, ומה היה לו ליעקב אבינו לבשל עדשים באותו יום, (פא) ארז"ל באותו היום הלך אברהם אבינו לבית עולמים, הלך יעקב לבשל עדשים, דבר שמנחמין בו את האבלים, (פב) ארז"ל מפני מה מנחמין האבלים בבצים, לפי שכשם שאין פה לביצה שהיא עגולה, (פג) כך אסור לאבל להרבות דברים, שנא' וידום אהרן (ויקרא י ג), ואומר ישב בדד וידום (איכה ג כח), וכשם שהביצה מגולגלת, כך המיתה גלגל הוא של עולם, דור הולך ודור בא (פד) ומתחלה היה מנחמין בעדשים, לפי שאין לעדשים פה, (פה) כמו לאפונים ולפולים, ולשאר מיני קטניות, ועוד שהוא עגול ומתגלגל: ויבא עשו מן השדה והוא עיף. (פו) רבנן משום ר' סימון אמרו (פז) את מוצא באברהם שחי קע"ה שנים, ויצחק ק"פ, אלא אלו ה' שנים שמנע הקב"ה מחייו של אברהם למה, (פח) מפני שבא עשו מן השדה באותו היום על נערה המאורסה, כתיב הכא מן השדה, וכתיב התם ואם בשדה ימצא האיש את הנערה המאורסה (דברים כב כה), וגם הרג את הנפש, כתיב הכא והוא עיף, וכתיב התם כי עיפה נפשי להורגים (ירמיה ד לא), וגם גנב, (פט) כתיב הכא ויבא,

---

הערות ותקונים

פס"ג נאמר ר' לוי אמר והמלות „ר' פנחס בשם" ליתא שם, ובילקוט רמז ק"י השמיט שם האומר, והמאמר שנה בתנחומא תלא אות ד' וגם שם מובא בשם ר' לוי לבד. (עב) לעצבונית. פי' קוצים, ובתנחומא בטעות עצמיני. (עג) א"ר אלעזר ב"ר שמעון. בב"ר איתא א"ר אלעזר לבד. (עד) מיכן ואילך צריך שיאמר ברוך שפטרני מעונשו של בן זה. בב"ר שם מעונשו של זה, ועיין שו"ע או"ח סי' רכ"ה. (עה) שני אהלים. ב"ר שם ורש"י עה"ת. (עו) אמר הקב"ה. ילקוט ירמיה רמז שי"ב. (עז) הנני שב את שבות. בקרא ליתא מלת את, וכן בכ"י פלארענץ ליתא לכן הסגרתי. (עח) שכל מה שהיה מצייד כו'. הוא מב"ר שם קופרא טבא לפומיה, פי' מה שצייד היה מתן בפיו של יצחק. (עט) לא אמר אהבה אלא אוהבת. הוספת רבינו טוביה, והסיום בכל יום ויום הוא מב"ר שם. (פ) ובשל יעקב תבשילא. הוא לשון הת"א. (פא) ארז"ל באותו היום הלך אברהם. ב"ב ט"ז ע"ב, וב"ר שם: (פב) ארז"ל מפני מה מנחמין האבלים בבצים. בגמרא ב"ב שם איתא מאי ביניהו איכא בינייהו לנחומי בביעי, פירש"י אין להם פה אבל אינם מתגלגלים כגלגל ועיין רש"י בפי' עה"ת ולפיכך המנהג להברות האבל בתחלת מאכלו בצים שהם עגולים ואין להם פה כך אבל אין לו פה. (פג) כך אסור לאבל להרבות דברים. עיין רש"י עה"ת שהביא כך אבל אין לו פה כדאמרינן במ"ק דף כ"א ע"ב, אבל כל שלשה ימים הראשונים אינו משיב שלום לכל אדם וכ"ש שאינו שואל בתחלה, מג' ועד ז' משיב ואינו שואל כו'. (פד) ומתחלה היו מנחמים בעדשים. עיין ב"ב שם, וב"ר פס"ג מה עדשה זו עשויה כגלגל כו', ועי' רש"י עה"ת ולמה עדשים שדומות לגלגל שהאבלות גלגל החוזר בעולם. (פה) כמו לפולים ולאפונים. עיין רש"י בגמרא שם שכתב כמו שיש לפולין ולשאר מיני קטניות כמין סדק. (פו) רבנן משום ר' סימון. ב"ר פס"ג, ילקוט רמז ק"י, ופסיקתא פסקא זכור דף כ"ב ע"ב, תנחומא תלא, ילקוט תהלים רמז תתס"ח, וילקוט תשא רמז תתקל"ח, ועיין ב"ב ט"ז ע"ב. (פז) את מוצא באברהם. עיין בפסיקתא שם הערה ל"א. (פח) מפני שבא עשו כו'. בפסיקתא שם ובב"ר שתי עבירות עבר, ועיין ב"ב שם חמש עבירות עבר כמו שהביא רבינו טוביה ז"ל וכן בתנחומא ריש שמות חמש עבירות עבר, אולם בתנחומא תלא נאמר שתי עבירות כי המאמר הראשון משמות לקוח מגמרא ב"ב שהבאתי, והמאמר האחרון מפ' תלא לקוח מהפסיקתא וע"ש הערה ל"ב. (פט) כתיב הכא ויבא. עיין

בפסיקתא

נקראת חוק, שנאמר אשר כרת את אברהם ושבועתו ליצחק ויעמידה ליעקב לחוק (דה"א טז יז): ותורותי. שהיה מורה חטאים בדרך, שנאמר (יא) ויקרא אברהם בשם ה' אל עולם (בראשית כא לג): ד"א ותורותי. תורת הציווים, ותורת הדעת, כענין שנא' באיוב, אם נפתה לבי על אשה (איוב לא ט), אם אראה אור כי יהל (שם שם כו) אם אראה אובד מבלי לבוש (שם שם יט), אם הניפותי על יתום ידי (שם שם כא), אם כחה אכלתי בלי כסף (שם שם לט), אם לא בכיתי לקשה יום עגמה נפשי לאביון (שם ל כה):

ו) וישב יצחק בגרר. דכתיב גור בארץ הזאת, וישב יצחק במקום שישב אביו:

ז) וישאלו אנשי המקום לאשתו. (יב) כמו בשביל אשתו, לו שאלו, אבל לא לאשתו: ויאמר אחותי הוא. כדרך אביו, אבל הפרש היה בין מעשה אברהם למעשה יצחק, כי אברהם בכניסתו למקום נלקחה שרה, אבל ביצחק לא נלקחה רבקה כלל, כי למודים היו מן אברהם, שאמר המלאך לאבימלך (יג) השב (את) אשת האיש כי נביא הוא (בראשית כ ז), נביא הוא ממך למד (יד) אכסני בא לעיר על עסקי אבילה ושתיה שואלין אותו, או על עסקי אשתו ואחותו שואלין אותו, לפיכך לא נלקחה רבקה עתה לאלתר עד שנתברר לו הדבר מדעתו שאשתו היא:

ח) ויהי כי ארכו לו שם הימים. יש אומרים אריכות הימים. וי"א ימי הקיץ שהימים ארוכים, והנה יצחק מצחק את רבקה אשתו:

ט) ויקרא אבימלך ליצחק. לדעת על מה אמר אחותי היא:

י) (טו) ויאמר אבימלך מה זאת עשית לנו כמעט שכב אחד העם את אשתך. (טז) מה אחד, המיוחד שבעם הוא המלך: והבאת עלינו אשם. שהאשם בא על מעילת השוגג, אבל באברהם כתיב כי הבאת עלי ועל ממלכתי חטאה גדולה (בראשית כ ט), כי באברהם פשע, דכתיב וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה (שם שם כב), אבל רבקה לא לקחה לאלתר, והיה בדעתו לשדך עליה כדרך המלכות, והוא שוגג בדבר, כי בחזקת פנויה היה משדך עליה, לכך נאמר אשם:

יא) ויצו אבימלך את כל העם לאמר הנוגע באיש הזה. לשום היזק בעולם, כמו אל תגעו במשיחי ולנביאי אל תרעו (דה"א טז כב):

יב) ויזרע יצחק בארץ ההוא. (יז) א"ר חלבו אע"פ שהארץ היתה קשה: וימצא בשנה ההוא מאה שערים. (יח) אע"פ שהשנה ההיא שנת רעבון כל שכן בארץ טובה ובשנה טובה: מאה שערים. (יט) על חד בשיעורו מצא מאה, (כ) ומפני מה מדדו אותה, מפני המעשרות, שכן מצינו באברהם, דכתיב ויתן לו מעשר מכל (בראשית יד כ), וביעקב כתיב עשר אעשרנו לך (שם כח כב), וביצחק מצינו ויברכהו ה' תיכף למעשרות ברכה, וכן הוא אומר ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם את ארובות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די (מלאכי ג י):

הערות ותקונים

(יא) ויקרא אברהם בשם ה'. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובמקרא כתוב ויקרא שם בשם ה'. (יב) כמו בשביל אשתו. וכן רש"י כתב לאשתו על אשתו, כמו אמרי לי אחי הוא, והראב"ע כתב לאשתו בעבור אשתו כמו פן יאמרו לי. (יג) השב את אשת האיש. מלת את הסגרתי כי בקרא ליתא, וכן בכ"י פלארענץ מובא לנכון בלי מלת את. (יד) אכסני בא לעיר. בבא קמא צ"ב ע"א, ומובא לעיל (וירא כ' ז'). (טו) ויאמר אבימלך. בכ"י לפנינו כתוב ויאמר אבימלך ליצחק ומחקתי המלה „ליצחק" וגם בכ"י פלארענץ ליתא. (טז) מה אחד המיוחד שבעם. הוא המלך, וכן בתרגום אונקלוס דמיחד בעמא וביב"ע מלכא דמיחד בעמא, ובירושלמי שם חד טליא, יש לתקן שצ"ל חד מלכא, וכן רש"י עה"ת כתב וז"ל אחד העם המיוחד בעם זה המלך, ועיין בבעל הטורים, ועי' בכתה"ם מה שהאריך בזה בשרש אחד אם הוא בא בנפרד או בסמיכות ואם השם שאחריו בא במ"ם. (יז) א"ר חלבו. ב"ר פס"ד, ילקוט רמז קי"א, ורשב"ם עה"ת, ובכ"י פלארענץ חסרים המלות „א"ר חלבו אע"פ שהארץ היתה קשה". (יח) אע"פ שהשנה ההיא שנת רעבון. וכן הביא רש"י עה"ת וז"ל אע"פ שאינה כתקנה שהיתה שנת רעבון וכן הביא הרשב"ם. (יט) על חד בשיעורו מצא מאה. וכן בת"א על חד מאה בדשערוהי, ועיין רש"י שאמדוה כמה ראויה לעשות ועשתה על אחת שאמדוה מאה, וכן בב"ר וילקוט שם מלמד שאמדו אותה ועשתה מאה. (כ) ומפני מה מדדו אותה מפני המעשרות. ב"ר שם, ורש"י עה"ת, ורבינו טוביה ז"ל

הביא

לג) ויאמר יעקב השבעה לי כיום. לפיכך הלך אל ארץ מפני יעקב אחיו, מפני השבועה שנשבע לו:

לד) ויעקב נתן לעשו לחם ונזיד עדשים ויאכל וישת ויקם וילך. (צט) ר' לוי אמר יצא מעולמו: ויבז עשו את הבכורה. את (ק) לרבות תחיית המתים, שביזה גם תחיית המתים. ויש אומרים מן האדם האדום הזה, כי גם זהובים שאל לו עשו במכירת הבכורה, כי בתבשיל לבד לא היה נותן לו, ומה שכתוב ויאכל וישת ויבז מאחר שנתן לו הממון האכילוהו והשקהו, ויבז עשו את הבכורה, מיד ויהי רעב בארץ:

[כו] א) ויהי רעב בארץ. לפי שמת אברהם אבינו בא רעב לעולם, כי מפני הרעה נאסף הצדיק: מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם. כי אותו היה על נסיון לרדת מצרימה וזה לא בא על נסיון, אלא להודיע כי מפני הרעב נאסף הצדיק מן העולם:

ב) וירא אליו ה'. ויאמר אל תרד מצרימה שכן בארץ אשר אומר אליך. (א) שכן שכונה. (ב) ד"א עשה שכונה בארץ זרע ונטע אילנות:

ג) גור בארץ הזאת. (ג) א"ר הושעיא אמר לו הקב"ה אתה עולה תמימה, מה עולה יוצאה חוץ לקלעים נפסלה, אף אתה אסור לצאת חוצה לארץ: ד"א גור בארץ הזאת. לפי שהיה יצחק הולך ממקום למקום לכן אמר גור: ואהיה עמך. להושיעך מן האויבים: ואברכך. במזונות: הארצות האל. (ד) הקשות שהיו האומות חזקות: (ה) ד"א האל. מקצתן אבל לעתיד לבא אתן את השאר, שנא' וירד מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ (תהלים עב ח):

ד) והתברכו בזרעך כל גויי הארצות. כשם שאמר לאברהם כך אמר ליצחק, שבזכות ישראל העולם עומד כדי שיעסקו בתורה, (ו) שנא' אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי (ירמיה לג כה), והברית זו תורה, שנא' והגית בו יומם ולילה (יהושע א ח):

ה) עקב אשר שמע אברהם בקולי. שאמרתי לו לך לך מארצך וממולדתך (בראשית יב א): וישמר משמרתי. (ז) עשה משמרת למשמרתי, (ח) שצויתי לאדם הראשון על ע"ז, והוא ביטל את צלמי אביו: מצותי. דכתיב כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט (שם יח יט): ד"א מצותי. (ט) אלו ז' מצות שנצטוו בני נח ע"ז וג"ע וש"ד וגזל ואבר מן החי ודינין וברכת ה'. כדמפורש לעיל על ויצו ה' אלהים על האדם (בראשית ב טז): חקותי. אלו י"ג בריתות של מילה חוק ברית ח' ימים, וחוק ברית מקנת כסף, וחוק ברית יליד בית, יש נימול לשמונה ויש נימול ליום אחד (י) כדמפורש לעיל: ומנין שהמילה

הערות ותקונים

(צט) ר' לוי אמר. ב"ר שם. (ק) את לרבות תחיית המתים. ב"ר וילקוט שם ופסיקתא רבתי פי"ב. (קא) וי"א כי גם זהובים שאל לו כו'. זה הביא בשמו הגאון חיד"א בספרו פני דוד על התורה דכ"א ע"ב וז"ל והנה משפטי הכתובים וכמה מאמרי רז"ל נראה שיעקב לא נתן לעשו אלא עדשים אמנם מצאתי בפסיקתא זוטרתא של רבינו טוביה ז"ל על בראשית שמות בכתיבת יד (שלא נדפסה אלא על ויקרא ואילך) שכתב וז"ל מן האדום האדום הזה גם זהובים אדומים שאל לו עשו במכירת הבכורה כו' והוא המאמר שלפנינו.

[כו] (א) שכן שכונה. ב"ר פס"ד וילקוט רמז קי"א, ור"ל שכן חסר וי"ו כתיב: (ב) ד"א עשה שכונה. ב"ר וילקוט שם והוא שם בהתחלתו ואח"כ מובא ד"א שכן את השכינה בארץ, והכוונה עשה שטנה בארץ, מרבה הישוב והשכונה מאנשים. (ג) א"ר הושעיא. ב"ר פס"ד וילקוט שם והשמיט שם האומר. ורש"י עה"ת פסוק ב'. (ד) הקשות. בב"ר סיים כמד"א ואת אילי הארץ לקח (יחזקאל י"ז י"ג) ור"ל אף הארצות אשר יושביהם עזים וקשים לך אתננה כי אני אכבשם לפניך, ועי' יבמות כ"א ע"א. (ה) ד"א האל מקצתן. בב"ר מבואר למה לא נאמר האלה אלא האל, לומר מקצתן אני נותן לך, ור"ל נכתב חסר ה' להורות על המיעוט. (ו) שנאמר וירד מים. הסיום מן הכתוב ליתא במדרש. (ו) שנא' אם לא בריתי והברית זו תורה. עי' פסחים ס"ח ע"ב ובפירש"י, ובע"ז ג' ע"א בפירש"י ד"ה אם לא. (ז) עשה משמרת למשמרתי. יבמות כ"א ע"א. (ח) שצויתי לאדם הראשון על ע"ז. עיין פסיקתא פסקא בחודש השלישי ובהערה ב' ועיין לעיל בראשית ב' הערה מ"ד. (ט) אלו ז' מצות. ע"ש בפסיקתא ובהערה ו'. (ט) אלו י"ג בריתות עיין לך י"ז ז', ובהערה ז'. (י) כדמפורש לעיל. לך י"ז י"ג.

ויקרא

כט) **אם** תעשה עמנו רעה כאשר לא נגענוך. דכתיב הנוגע באיש הזה ובאשתו: רק טוב. (לב) רק מיעוט, מלמד שלא עשה עמו טובה שלמה שאמר לו לך מעמנו כי עצמת ממנו מאד: אתה עתה ברוך ה'. שמוצלח אתה בכ"מ בין עמנו ובין זולתינו:

ל) **ויעש** להם משתה. זש"ה ואתה ה' חנני והקימני ואשלמה להם (תהלים מא יא), שכבר אמר דוד אם גמלתי שולמי רע (שם ז ה), אלא אשלמה להם טובות:

לא) **וישכימו** בבקר וישבעו איש לאחיו. חידשו שבועת אברהם אבינו: וילכו מאתו בשלום. הם אמרו ונשלחך בשלום, והוא אמר להם בשלום:

לב) **ויהי** בעת ההוא ויבאו עבדי יצחק ויגידו לו על אדות הבאר אשר חפרו. הוא הבאר שכתוב למעלה ויחפרו עבדי יצחק בנחל וימצאו שם באר מים חיים:

לג) **ויקרא** אותה שבעה. על שם השבועה שנשבעו:

לד) **ויהי** עשו בן ארבעים שנה. (לג) דכתיב כי חיוה רביעאה שראה דניאל ולא זכר שמה, והיא משניה מן כל חיותא (דניאל ז ז), הוא דמות חזיר, ולפי שהיה משוקץ לא זכר שמה דניאל, והוא מלכות אדום *) שנמשלה כחזיר, שנא' יכרסמנה חזיר מיער (תהלים פ יד), (לד) ולמה נמשלה מלכות אדום לחזיר, אלא מה חזיר מפסע טלפיו בשעת שהוא רובץ, כלומר ראו שהוא טהור, כי מפרים פרסה הוא (ויקרא יא ז), והכל אומרים והוא גרה לא יגר טמא הוא (שם שם), כך מלכות אדום הרשעה גוזלת וחומסת ומפזרת מעותיה, כלומר שהוא עושה חסדים, ועליו הכתוב אומר וחסד לאומים חטאת (משלי יד לד), הוא מעשה אביהם עשו הרשע, שכל הימים היה מצייד נשי האנשים ומענה אותן, וכיון שהגיע לארבעים שנה, רצה לדמות עצמו ליצחק אביו, שכשם שנשא יצחק אביו אשה למ' שנה, כך גם הוא נשא אשה למ' שנה, אבל לא הואיל כלום, (לה) לפי שכל עוף למינו ישכון ובן אדם לדומה לו: ויקח אשה את יהודית בת בארי החתי ואת בשמת בת אילון החתי. נשים שמאס אברהם, דכתיב לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני (בראשית כד ג), יהודית ובשמת, שמותיהן נאין ומעשיהם כעורין:

לה) **ותהיין** מרת רוח. ליצחק תחלה, ואחר כך לרבקה, (לו) שהיה בן קדושים ומקפיד על ע"ז:

[כז] א) **ויהי** כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות. מלמד שהכעס מסלק את המאור, דכתיב ותהיין מרת רוח ליצחק ולרבקה, העיקר ליצחק, מה כתיב בתרי' ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו, (א) א"ר חנינא בר פפא למה כהו עיניו של יצחק, כדי לברך את יעקב: ד"א ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו. (ב) א"ר יוסי ב"ר סימון (ג) אברהם אבינו תבע זקנה, אמר לפניו רבש"ע אב ובן יהיו נכנסין במקום ואין אדם יודע למי מכבד עטוריהו בזקנה, כדי להבין בין אב לבן, א"ל הקב"ה חייך דבר טוב תבעת ממך אני מתחיל, דכתיב ואברהם זקן בא בימים (שם כד א). יצחק אבינו תבע יסורין, אמר לפניו רבש"ע אדם מת בלא יסורין מדת הדין מתוחה כנגדו, מתוך שאתה מביא עליו יסורין מתמרקין עונותיו, א"ל הקב"ה היה אתה תחלה, דכתיב

*) ר"ל מלכות רומי שעל דגלה היתה חרותה תמונת חזיר

הערות ותקונים

מעשיך. ב"ר וילקוט שם, ורש"י עה"ת, והסיום אחרי לכן הוא לדברי רבינו טוביה ז"ל. (לב) רק מיעוט. ב"ר וילקוט שם. (לג) דכתיב כי חיוה. עיין ב"ר ריש פס"ה, ויק"ר פי"ג, שו"ט מזמור פ', וילקוט רמז קי"ב, ותמלא איזה שנויים. (לד) ולמה נמשלה לחזיר. שם ואדר"נ פל"ד ורש"י עה"ת. (לה) לפי שכל עוף למינו ישכון ובן אדם לדומה לו. בב"ר וילקוט רמז קי"ג מובא כל עורב למינו ישכון, וכן מובא הכתוב הזה בגמרא ב"ק צ"ב ע"ב וכתבו שם חכמי התוס' אין זה מקרא בכל התנ"ך ושמא בספר בן סירא הוא, וכן סלסלה ותרוממך ובין נדיבים תושיבך. (לו) שהיה בן קדושים. ב"ר שם וילקוט רמז קי"ג.
[כז] (א) א"ר חנינא בר פפא. ב"ר פס"ה ילקוט רמז קי"ד, ובכ"י פלארענץ הגי' א"ר חמא בר חנינא.
(ב) א"ר יוסי בר סימון. בב"ר שם הגי' א"ר יהודה בר סימון, ובכ"י פלארענץ א"ר יוסי בר חנינא. (ג) אברהם אבינו תבע זקנה. עיין ב"מ פ"ז ע"ב, וסנהדרין ק"ז ע"ב. (ד) יצחק תבע יסורין.

ב"ר

יג) ויגדל האיש וילך הלוך וגדל עד כי גדל מאד. (כא) ג׳ גדולים, (כב) שהיו אומרים זבל פרדותיו של יצחק ולא כסף וזהב של אבימלך:

יד) ויהי לו מקנה צאן ומקנה בקר ועבדה רבה. (כג) אלו העבדים והשפחות: ויקנאו אותו פלשתים. (כד) היינו דתנן הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם:

טו) וכל הבארות אשר חפרו וגו׳ סתמום פלשתים. מפני הקנאה:

טז) ויאמר אבימלך אל יצחק לך מעמנו כי עצמת ממנו מאד. ולהלן הוא אומר לאביו, הנה ארצי לפניך בטוב בעיניך שב, (בראשית כ טו), וכאן אומר לך מעמנו, (כה) הוא שארז״ל רשעים אומרים הרבה ואפי׳ מעט אין עושין:

יז) וילך משם יצחק. הרחיק עצמו מן המחלוקת, וכה״א לך מנגד לאיש כסיל (משלי יד ז):

יח) וישב יצחק ויחפר את בארות המים. (כו) מיעוט בארות שתים:

יט) ויחפרו עבדי יצחק בנחל וימצאו שם באר מים חיים:

כא) ויחפרו באר אחרת ויריבו גם עליה:

כב) ויעתק משם ויחפור באר אחרת ולא רבו עליה. הרי ה׳ (כז) כנגד ה׳ חומשי תורה שנקראו באר מים חיים:

כג) ויעל משם באר שבע. מקום שאמר לו הקב״ה לך לך אל ארץ המוריה (בראשית כב ב):

כד) וירא אליו ה׳ בלילה ההוא. מקום מזומן לחזיון: אל תירא. שהיה מתיירא שהתחילו האומות לקנאות בו, בעבור אברהם עבדי ששמע לקולי, כשאמרתי לך לך אל ארץ המוריה, ולא הרהר אחר מדותי:

כה) ויבן שם מזבח (כח) ויט שם אהלו. קבע מקום לאהלה של רבקה:

כו) ואבימלך הלך אליו מגרר. (כט) מגרר בבשרו, כלומר שהיה מגרר עצמו מן הצרעת שעלו בו צמחים: ואחוזת מרעהו. (ל) התרגום מפרש וסיעת רחמוהי. ר׳ יהודה אומר אחוזת היה שמו של מרעהו, כמו ויתנה למרעהו (שופטים טו ו): ופיכול שר צבאו. ללמדך שהוא היה אבימלך שהיה בימי אברהם, כי הנה אומר ופיכול שר צבאו, ושם אומר ופיכול שר צבאו (בראשית כא כג), הוא שאמר דוד, ואויבי חיים עצמו (תהלים לח כ):

כז) ויאמר אליהם יצחק מדוע באתם אלי. לא החניפם בדברים, אלא בדברי תוכחות אמר לו, (ל) כמו שנא׳ באברהם והוכח אברהם את אבימלך (בראשית כא כה), שמתוך התוכחות באה האהבה:

כח) ויאמרו ראה ראינו. (לא) ראינו מעשיך, ראינו מעשה אביך, אשרי לבן שממלא מקום אבותיו: תהי נא אלה בינותינו. כמו שהיתה בין אבותינו, לפי שהוצרך לומר על אברהם, אמר גם הוא על אביו, ואמר אבותינו כי אמר בינינו ובינך: בינותינו. אלו שמתו. בינינו ובינך, אלו החיים:

הערות ותקונים

הביא ג״כ בראשית ח׳ ב׳, וע״ש בהערה כ״ח, והעירותי שנשנה גם במדרש במ״ר פי״ב, ופסיקתא פסקא עשר תעשר דף צ״ח ע״א. (כא) ג׳ גדולים. ר״ל שלשה פעמים כתיב גדול בפסוק הזה, ובכ״י פלארענץ ג׳ גדולים בפסוק זה גדול במעשים טובים, גדול בעושר, גדול בשם, עד שהיו אומרים זבל פרדותיו כו׳. (כב) שהיו אומרים. בב״ר שם מובא זה בשם ר׳ חנין, ובילקוט חסר שם האומר, וכן מובא ברש״י עה״ת. (כג) אלו העבדים והשפחות. וכן הביא הרלב״ע ועבדה, עבדים ושפחות שיעבדוהו והוא תואר השם או שם כמו סגולה עכ״ל ועיין ב״ר שם דניאל חייטא אמר ועבדה כתיב אם אין אדם עושה עצמו כמו עבד כו׳ ע״ש. (כד) היינו דתנן. אבות פ״ב. (כה) הוא שאמרו רז״ל. נדרים כ״א ע״ב. (כו) מיעוט בארות שתים. עי׳ ב״ר שם כמה בארות חפר כו׳. (כז) כנגד ה׳ חומשי תורה. הוא לדברי רבנן בב״ר שם. (כח) ויט שם אהלו. בכ״י לפנינו בטעות אהלה ומובא לנכון בכ״י פלארענץ. (כט) מגרר בבשרו. ב״ר וילקוט שם, ובב״ר שם סיים כמד״א להתגרד בו, נראה שהיה לפני הדורש הנוסחא להתגרר בו. וע׳ בסנהדרין ק״ב ע״א ברש״י ד״ה גרידי. (ל) התרגום מפרש וסיעת רחמוהי. כוונתו לת״א שתרגם וסיעת מרחמוהי, והוא גם דעת ר׳ נחמיה בב״ר שם, וכן הביא רש״י ע״ש ובנתה״ש. (ל) כמו שנאמר באברהם כו׳. עיין ספרי דברים פסקא ב׳. (לא) ראינו

מעשיך

ג) **ועתה** שא נא כליך. (כ) שלא תאכילני נבלות וטרפות: (כא) ד"א שא נא כליך. שלא תאכילני גזל וחמס: ד"א שא נא כליך. (כב) זה מלכות בבל שנאמר הכלים הביא (כב) בית האוצר (דניאל א ב). תליך זה מדי, שנאמר ויתלו את המן (אסתר ז י). וקשתך, זה יון, דכתיב כי דרכתי לי יהודה קשת מלאתי אפרים ועוררתי בניך ציון על בניך יון (זכריה ט יג). (כג) וצא השדה. זה אדום, שנא' ארצה שעיר שדה אדום (בראשית לב ב), רמז לו המלכיות, כשם שרמז לאברהם אבינו בבתרים. וצודה לי צידה. (כד) ציד קרינן וצידה כתיב, מיכן רמז להלכות שחיטה חמשה, שהיה, דרסה, חלדה, הגרמה, ועיקור, כנגד ה' של צידה: (כה) א"ר יהודה אמר רב כל טבח שאינו יודע הלכות שחיטה אסור לאכול משחיטתו. ואלו הן הלכות שחיטה שהיה דרסה חלדה הגרמה ועיקור, (כו) וכיצד הוא שהיה, שאם בא הטבח לשחוט, ונתמרמרה הבהמה או החיה או העוף, ונפלה המאכלת מיד הטבח, או שנפל לו כנף בגדו על ידו, או הגביה את צוארה משעה שהתחיל לשחוט, ונתאנס השוחט בכל ענין אונס שבעולם, ושהה כדי שחיטה דקה לדקה, ונסה לגסה, וכן שהה שיעור שחיטת עוף לעוף, ואח"כ גמר את השחיטה, זו היא שהיה. דרסה, כגון שחתך הראש בבת אחת, ולא הוליך ולא הביא. חלדה, שדקר הסכין בין סימן לסימן, ובין וושט לקנה ונשחט. הגרמה, כגון ששחט סמוך לראש משיפוי כובע ולמעלה. עיקור, כגון ששחט סמוך לכותל ודחפה הבהמה ברגליה בכותל, ומכה הדחיפה (כז) נתעקרו הסימנים מן הראש או שניהם או אפילו אחד מהן, כל אלו נקראין נבלות שנתנבלו בשחיטה. כשם שהמתה קרויה נבילה, כן משנשחטה (כח) שלא כדברי החכמים שנמסר להם מפי משה רבינו מפי הגבורה קרויה נבילה. וכן בהמה המסוכנת שנשחטה אם לא פשטה יד ורגל, (כט) שחכמנו שנו במשנתינו עד שתפרכס ביד וברגל או עד שתכשכש בזנבה, אחד בהמה דקה, כגון הצאן,

---

הערות ותקונים

ויצחק היה בן קכ"ג אמר שמא לפרק אמי אני מגיע והיא מתה בת קכ"ז והריני בן חמש שנה סמוך לפרקה לפיכך לא ידעתי יום מותי שמא לפרק אמי שמא לפרק אבא. (כ) שלא תאכילני נבילות וטריפות. ב"ר וילקוט שם, ושם איתא שחוז מאני זייך שלא תאכילני נבילות וטריפות, ודרים שא מלשון אין משחיזין את הסכין אבל משיאין אותו על גבי חברתה (ביצה כ"ח ע"ב), וכן הביא רש"י בפי' עה"ת שא נא מלשון השחזה כאותה ששנינו אין משחיזין כו' חדד סכינך ושחוט יפה שלא תאכילני נבלה. (כא) ד"א. שם. (כב) ד"א זו מלכות בבל. שם. (כב) בית האוצר. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובמקרא כתוב בית אוצר אלהיו. (כג) וצא השדה כו'. כן הוספתי ונאמר לנכון בב"ר ובילקוט, וחסר ג"כ בכ"י פלארענץ. (כד) ציד קרינן וצידה כתיב מכאן רמז להלכות שחיטה חמשה. וכן הביא החזקוני ורבינו בחיי ובעל הטורים וכן ראיתי בפי' הרד"ק על התורה וז"ל צידה כתיב בה"א וקרי בלא ה"א, והדרש ידוע, ע"כ כוון לדברי רבינו טוביה. ועיין מנחת שי שהביא ג"כ במסורת כתב יד מסור עליו ציד קרי, והביא ג"כ דברי רבינו טוביה ז"ל, וז"ל ובמדרש לקח טוב ציד קרינן צידה כתיב מכאן רמז כו', והמדרש הזה חיבור רבינו טוביה ב"ר אליעזר הנקרא מדרש פסיקתא [זוטרתא] ונדפס ממנו מס' ויקרא ואילך, וספר בראשית ושמות נמצאים בכ"י ובתוך החבור כתוב שהיה בשנת ד"א ותת"ן לבריאת עולם עכ"ל. (כה) א"ר יהודה אמר רב. חולין ט' ע"א ובבה"ג ה' שחיטת חולין, ושם הגי' אמר רב יהודה אמר שמואל, ובכ"י פלארענץ כתוב א"ר יהודה לבד. (כו) וכיצד היא שהייה. לקוח מבה"ג ה' שחיטת חולין, ומ"ש נתמרמרה קרוב לגרום ונתפרפרה, וגם לדברי הערוך ערך גרס ד' נובעים מבה"ג מבלי זכרון שמו כלל, כמו שתראה שסיים שם חלדה כגון שהכנים הסכין כו'. אי נמי הוה מזיא או עמרא עילוי אפקותא או רקעתא דמידבק בקירא או בקדרוג או בסנדרום ועייל סכינא תותייהו ושחט פסולה, והוא לשון הבה"ג שם, ובעל הערוך מפרש לשון הבה"ג וכתב פי' מזיא שיער, עמרא צמר, אפקותא צואר, קנדרוג דבק, סנדרום עטרן, רקעתא סמרטוט. גם מה שסיים מאי לשון חלדה בחולדה [צ"ל כחולדה] הדרה בעיקרי בתים למיכסיה הוא ג"כ מבה"ג שם, רק שהוא בבה"ג בלשון ארמית הביא הוא בלשון עברי צח, ועיין גם ברש"י חולין שם ד"ה שהייה. ויש עוד להעיר כי הרב בעל הערוך לא מפרש מלת הגרמה, ורש"י חולין שם כתב ולשון הגרמה שמכריע ידו לצאת חוץ ממקום הכשר שחיטה, וכמו היה שוקל עין בעין נותן לו גירומיו גבי הכרעה (ב"ב פ"ה ע"ב) עכ"ל. וראיתי ברש"י מ"ב ט' י"ג בפסוק אל גרם המעלות כתב וז"ל לשון פגם והגרמה שבהלכות שחיטה מן הלשון הזה הוא ששוחט והולך ויורד ונראה כמין גבשושית למעלה עכ"ל. (כז) נעקרו הסימנים. עיין תוס' חולין ט' ע"א ד"ה כולהו. (כח) שלא כדברי החכמים שנמסר להם מפי משה רבינו מפי הגבורה קרויה נבלה. שכן כל פסול בשחיטה בכלל נבילה. (כט) שחכמינו

שנו

ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות. (ה) יעקב תבע חולי, אמר לפניו רבש"ע אדם מת בלא חולי ואינו מחשב את בניו, מתוך שהוא חולה שנים ושלשה ימים הוא מיישב בדעתו ומחשב את בניו, אמר לו הקב"ה היה אתה תחלה, הה"ד ויאמר ליוסף הנה אביך חולה (בראשית מח א) : ותכהין עיניו מראות. ותכהין העינים, (ו) שכן נקראו העינים לשון נקבה : ותכהין עיניו מראות. (ז) א"ר אלעזר בן עזריא מראות ברעתו של עשו הרשע : (ח) ד"א מראות. על עסק שראה השכינה בשעת העקידה, לפיכך בעת זקנתו כהו עיניו : ויקרא את עשו בנו הגדול. (ט) וכן רבקה קראה אותו גדול, דכתיב בנה הגדול, אבל הקב"ה קראו קטן, שנא' הנה קטן נתתיך בגוים בזוי אתה מאד (עובדיה א ב), אבל לכשיהיה מפלתו כתוב וטבח גדול בארץ אדום (ישעיה לד ו), (י) א"ר ברכיה (יא) לקביל תורא סכינא : ויאמר אליו בני ויאמר אליו הנני. (יב) הה"ד כי יחנן קולו אל תאמן בו כי שבע תועבות בלבו (משלי כו כה), (יג) תועבה אחת היא הכשפנות ובה שבע תועבות, דכתיב לא ימצא בך וגו' קוסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף וחובר חבר ושואל אוב וידעוני ודורש אל המתים (דברים יח י יא), שבע תועבות מעשר הרי שבעים :

ב) ויאמר הנה נא זקנתי. (יד) כיון שיגיע אדם לזקנה ידאג מן המיתה : לא ידעתי יום מותי. (טו) שבעה דברים נעלמים מן האדם, המיתה, שנאמר (טז) כי לא ידע האדם את עתו (קהלת ט יב), ומה בלב חברו, שנא' אני ה' חוקר לב (ירמיה יז י), ועומק הדין, שנא' כי המשפט לאלהים הוא (דברים א יז), וולד שבמעי אשה, דכתיב כאשר אינך יודע מה דרך הרוח כעצמים בבטן המלאה (קהלת יא ה), (יז) עצמים, כמו ועוצם עיניו (ישעיה לג טו), זה הילד שבבטן ובמה הוא משתכר, שנא' מתת אלהים הוא (שם ג יג), (יח) ואימתי מלכות אדום נופלת שנאמר כי יום נקם בלבי (ישעיה סג ד), ואימתי גאולה באה, שנא' אני ה' בעתה אחישנה (שם ס כב), (יט) א"ר יהושע בן קרחה כיון שהגיע אדם בפרק אבותיו ידאג מןהמיתה :

הערות ותקונים

ב"ר שם. (ה) יעקב תבע חולי. ב"ר שם, ועיין ב"מ פ"ז ע"ב עד יעקב לא הוה חולשא. (ו) שכן נקראו העינים לשון נקבה. רובו ל' נקבה ועל המעט בל' זכר. (ז) א"ר אלעזר בן עזריה. ב"ר פס"ה וילקוט רמז קי"ד, ועיין פסיקתא זכור דכ"ג ע"א מה חטא חטא על אביו גרם לו שכהו עיניו, וע"ש בהערה מ"א ושם הבאתי גם דברי המדרש ב"ר. (ח) ד"א. ב"ר שם, ובמדרש שם נמצא עוד דרשה אחרת שבשעה שעקד א"א את בנו על גבי המזבח בכו מלה"ש וירדו דמעותיהם ונפלו על עיניו לפיכך כהו עיניו, וזה מובא גם ברש"י עה"ת. (ט) וכן רבקה. ב"ר שם וילקוט שם. (י) א"ר ברכיה. ב"ר שם וילקוט שם. (יא) לקביל תורא סכינא. בכ"י פלארענץ גם בב"ר וילקוט לקבל תורא טבחא פי' כנגד גודל השור צריך טבח גדול, ובמדרש שם מובא ראיה מהכתוב וטבח גדול בארץ אדום ודרשו וטבח כמו וטבח, ועיין פסיקתא סוף פסקא החודש דף נ"ו ע"ב ובהערה רמ"ד ורמ"ה, ופסקא פרה דף מ"א ע"א ובהערה ר"ט. (יב) הה"ד כי יחנן. ב"ר וילקוט שם. (יג) תועבה אחת היא הכשפנות, ובה שבע תועבות דכתיב וכו' שבע תועבות מעשר הרי שבעים, הלשון קשה הבנה והוא נובע מב"ר וז"ל המדרש שם חזקיהו תורגמינא כי שבע תועבות בלבו את מוצא תועבה אחת כתוב בתורה וכתיב בה עשר (דברים י"ח) לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש וגו' וחובר חבר ושואל אוב וידעוני וגו', כאן שכתב שבע עאכ"ו, הוי כי שבע תועבות כי שבעים תועבות בלבו ע"ש, ומובא גם בילקוט רק השמיט הסיום „כי שבעים תועבות". וכתב היפ"ת תועבה אחת כתיב בתורה, כי תועבת ה' כל עושה אלה (דברים י"ח י"ב). וכתיב בה עשר לא ימצא, עשר לאו דוקא דתשעה קרי להו עשר כאן שכתוב ז' עאכ"ו, דיותר טוב לפרש שבע על שבעים מתועבה על עשר דשבע לשון מושאל על הרבוי שבע כחטאתיכם וכדומה, ועוד דאפשר לפרש שבע עשיריות דהיינו שבעים, והיד"מ כתב וז"ל חזקיהו תורגמינא כו' הוכיח כן מדכתיב בתורה תועבה אחת וכתיב בה עשרה עבירות לא וחשוב וא"כ ע"כ שבע תועבות הם שבעים שכל אחד חשוב עשרה עכ"ל. ולפי דברי המדרש יש לתקן בדברי רבינו ובה עשר תועבות במקום שבע תועבות, ובכ"י פלארענץ כתוב ובה ז' ואחד, תיקן ועשה מאות ז' אות י'. (יד) כיון שיגיע אדם לזקנה ידאג מן המיתה. עיין להלן א"ר יהושע בן קרחה ובהערה י"ט. (טו) ז' דברים. ב"ר שם וילקוט שם, וקה"ר פי"א, ומכילתא דויסע פ"ה, ופסחים נ"ד ע"ב. (טז) כי לא ידע האדם. בקרא כי גם לא ידע האדם. (יז) עצמים כמו ועוצם עיניו זה הילד שבבטן. הוא הוספת רבינו ז"ל. (יח) ואימתי מלכות אדום נופלת. במדרש הגיהו המדפיסים מלכות הרשעה, ובגמרא שם מלכות פרס. (יט) אריב"ק. ב"ר שם וילקוט שם, ורש"י עה"ת ובמדרש שם קודם חמש שנים ולאחר חמש שנים, ועיין רש"י שהביא

ויצחק

רוחתא בצדדין ובחידודו. (מח) ומי ששחט ונמצא סכינו פגום, (מט) חיישינן שמא בעצם של מפרקת נפגם וכשר, והני מילי בזמן שבדקו קודם שישחוט והיה שלם, אבל אם לא בדק קודם לכן אסור באכילה, ומי ששחט ולא בדק בין בהמה לבהמה ובין עוף לעוף, הראשון כשר וכולן נבילות. והטבח שנוטל שכר אפי' פרוטה ומעלה, דין הוא שחייב לשלם משלו, מפני שהוא כשומר שכר, וכן מפורש (נ) בב"ק בפרק הגוזל. (נא) ההוא טבחא (נב) דלא סר סכינא שמתיה רבא בר חיננא ועבריה, ואכריז אבישריה דטריפה הוא. (נג) השוחט בלילה שחיטתו כשרה, (נד) וצריך השוחט לבקר את שחיטתו אחר השחיטה אם שחט בטוב. (נה) אדם שוחט עוף צריך לכסות דמו, שיתן עפר מלמטה ועפר מלמעלה, (נו) ולא יכסה לא ברגלו ולא בשום דבר, אלא במה ששחט יכסה, ואם יש צייד אומן בודק ושוחט דרך הילוך החץ ומותר, (נז) כי הא דרבא בדיק ליה גירא (נח) לר' יונה בר תחליפא ושחט בה עופא בהדי דפרח ואע"פ שעשו היה יורה חצים, לא היה מטריף הבהמות והחיות והעופות ומאכיל לצדיק אלא כדרך שישראל שוחטין לכך נאמר צידה. (נט) וצריך לברך קודם השחיטה בא"י אמ"ה אקב"ו על השחיטה. בין לבהמה בין לחיה בין לעוף, ואם שכח ולא בירך ושחט שחיטתו כשרה אלא שחיסר מצוה: נשוב לענין הפרשה.

ד) **ועשה** לי מטעמים. (ס) ר' אליעזר בש"ר יוסי אומר שלשה דברים נאמרו בעץ שאכל אדם הראשון, טוב למאכל, ויפה לעינים, ומוסיף חכמה, תלתהון מן הדא, ותרא האשה כי טוב העץ למאכל, וכי תאוה הוא לעינים, ונחמד העץ להשכיל (בראשית ג ו), אמר לו לשעבר הייתי נהנה מן הראיה, עכשיו איני נהנה אלא מן הטעם, לכך נאמר ועשה לי מטעמים:

ה) **ורבקה** שומעת.(סא) מיכן שהנשים צייתניות הן: וילך עשו השדה לצוד ציד להביא (סא) מהו להביא, אמר עשו אם אמצא לצוד מוטב, ואם לאו להביא מכל מקום, אפי' גזל או חמס:

ו) (סב) **ורבקה** אמרה אל יעקב בנה לאמר. לפי שהיה יעקב אבינו שומע לדברי אמו, נקרא בנה:

ז) **הביאה** לי ציד [וגו'] ואברככה. מלא (סג) על שם העולם הזה שנברא

הערות ותקונים

ועל שני צדדי הסכין וכן גי' בה"ג והרי"ף ודעת רבינו ג"כ הכי, אלא תרין גיסטי לבד בגרא והטופרא שעל החוד והיינו הך עכ"ל. (מח) ומי ששחט ונמצא סכינו פגום. חולין י' ע"א. (מט) חיישינן שמא בעצם של מפרקת נפגם וכשר. עיין שם דף י' ע"ב והלכתא כוותיה דרב חסדא, ודברי רבינו תמוהים וע"ש בפירש"י (נ) בב"ק פ' הגוזל. דף צ"ט ע"ב ע"ש. (נא) ההוא טבחא. חולין דף י"ח ע"א. (נב) דלא סר סכינא. בגמרא שם דלא סר סכינא, פירש"י שלא הראה סכינו לחכם, והגאון הרי"ב צייין עיין פירש"י תענית כ' ע"ב ד"ה סייר עכ"ל. וראיתי בבה"ג ה' שחיטה הביא ג"כ הגי' דלא סר ובשאילתות אחרי סי' צ"ב הנוסחא ההוא טבחא דלא אחוי סכיניה שמתיה רבא בר חיננא. (נג) השוחט בלילה. חולין י"ג ע"ב במשנה. (נד) וצריך השוחט. חולין ט' ע"א, עד כאן חסר בכ"י פלארענץ ומתחיל מהמאמר וצריך השוחט (עיין לעיל הערה ל"ו ב'). (נה) אדם שוחט עוף. חולין ל"א ע"א ופ"ג ע"ב. (נו) ולא יכסה לא ברגלו. חולין פ"ז ע"א. (נז) כי הא דרבא. חולין ל' ע"ב. (נח) לר' יונה. בכ"י המלות נמחקות גם בכ"י פלארענץ המלות מטושטשות ואין לקראם, והוספתי בפנים כמו שהוא לפנינו בגמרא שם. (נט) וצריך לברך קודם השחיטה כו'. זה לקח מבה"ג ה' שחיטת חולין שכתב וז"ל ומן קמי דשחיט צריך לברוכי על השחיטה והדר משחט וטבחא דלא בירך ואישתלי ושחט שרי למיכל מההיא חיותא דשחט, וכן הרמב"ם ה' שחיטה פ"א ה"ב כתב כן ועיין בהרא"ש ריש חולין סי' א' מה שהביא בשם הלכות ארץ ישראל שכח ולא בירך שחיטתו פסולה, ועיין בדברי חמודות שם אות ב'. ואגב אעיר שהגאון חיד"א בשם הגדולים אות ה'. סי' ס' הביא וז"ל הלכות ארץ ישראל שמזכירים התוס' והרא"ש ריש חולין הם הלכות שחיבר חכם אחד מדייקים שאמר אלדד הדני שבא מעברת הכבטים בימי הגאונים, וכ"כ הרב שלטי הגבורים ריש חולין ובריש ס' כרתי ופלתי, עכ"ל. אולם לא מצאתי דבריהם בשאלה ששאלו למר צמח גאון ז"ל הנדפס בס' אלדד הדני. ועיין במרדכי ריש חולין בשם ר' ברוך. (ס) ר' אליעזר בשם ר' יוסי. ב"ר פס"ה. (ס) מיכן שהנשים צייתניות הן. עיין ב"ר פי"ח והרי היא צייתנית שנא' ושרה שומעת ועיין שם פמ"ה. (סא) מהו להביא. ב"ר שם וילקוט רמז קי"ד ורש"י עה"ת. (סב) ורבקה אמרה אל יעקב. בכ"י שלפני כתוב ליעקב ותקנתי כמו שהוא בקרא אל יעקב וגאמר לנכון בכ"י פלארענץ. (סג) על שם העוה"ז שנברא בה"א. ב"ר פי"ב

תנחות

ואחד בהמה גסה כגון הבקר. (ל) בהמה דקה שפשטה ידה ולא החזירה פסולה, שאינה אלא הוצאת נפש. בד"א שהיתה בחזקת מסוכנת, אבל אם היתה בחזקת בריאה, אפי' לא היה בה אחד מכל אלו הסימנין כשרה. (לא) אין שוחטין לא לתוך הימים, ולא לתוך נהרות, ולא לתוך הכלים, אבל שוחט הוא (לב) לתוך אוגן של מים (לג) עכורין. (לד) ובספינה ע"ג הכלים, או ע"ג דופני הספינה, והיא שותת למים. (לה) אין שוחטין בגומא, אבל עושה אדם גומא בחצרו כדי שיכנס הדם לתוכה. (לו) השוחט אחד בעוף ושנים בבהמה שחיטתו כשרה. או רוב אחד בעוף ורוב שנים בבהמה כגון אחד ורובו של חברו כשרה, (לו) אבל בעוף אם שחט חצי קנה וחצי וושט נבילה, דבעינן רובו דחייה. (לז) אם צריך אדם לדם הצפור לא ישחוט, ואם שחט צריך לכסות את הדם, כיצד יעשה עוקרו או נוחרו. ואחד ששנינו בעוף או וושט או קנה, (לח) ר' יהודה אומר עד שישחוט את הורידין, (לט) וכן ראוי להזהר בשחיטתו שיצא הדם בטוב ולא יהא נבלע באברים, והזהיר הרי זה משובח, (מ) אבל הבהמה לא נפסלה משום וורידין שלא נחתכו, וכל הצואר כשר לשחיטה, עד כנפי הריאה. (מא) אמר רבא שלשה מדות בסכין, אוגרות לא ישחוט, ואם שחט שחיטתו פסולה, מהו אוגרות, (מב) א"ר אלעזר אוגרות משתי רוחות שבין בהליכה ובין בהבאה פוגם, מסוכסכת מרוח אחת, אם שחט שחיטתו כשרה, עולה ויורדות מותר לשחוט בה לכתחלה, כגון סכין שנתעכל ובמקום אחד גבוה ואין בו פגימה כדי שתחגור בה צפורן כשר לשחוט בה לכתחלה, (מג) אמר ליה ר' אחא בריה דרב אויא לרב אשי דמייא לסאסא מאי, (מד) פי' כי סאסא דשבולתא הוא סכין חדש ולא נעשה בה מלאכה, שיהליק הברזל אלא כמו השבולת של שעורים שהיה מתעבלת בו כך זה הסכין, ומסקנא מותר לשחוט בו. (מה) וצריך להראות הסכין לחכם או לגדול ממנו, (מו) ובדיקנא ליה הסכין אבשרא ואטופרא (מז) ואתלת

הערות ותקונים

שנו במשנתינו. חולין ל"ז ע"א. (ל) בהמה דקה שפשטה ידה. חולין שם. (לא) אין שוחטין. חולין מ"א ע"א במשנה. (לב) לתוך אוגן של מים. במשנה הגי' לתוך עוגה של מים והביא שם הגאון הרי"ב בערוך ערך אגן ב' גרס אגן פי' ספל מלשון ויפה באגנות וכן גרסו הרי"ף והרמב"ם ועי' כסף משנה. ומדברי רבינו טוביה נראה שהיה גם לפניו הנוסחא אוגן, וכן מצאתי בבה"ג בה' שחיטה שם לתוך אוגן של מים, ועי' תוספתא לחולין פ"ב. (לג) עכורין. זה ליתא במשנה, רק הוא מסקנת הגמרא חולין מ"א ע"ב אמר רבא בעכורים שנו, ובכ"י פלארענץ חסרה המלה „עכורין". (לד) ובספינה ע"ג הכלים. הוא במשנה שם, והסיום או ע"ג דופני הספינה הוא בגמרא שם. וכן כתב רש"י על דופני הספינה, ומדופני הספינה למים, ועיין בה"ג שם מאן דמסגי בספינתא ובעי למשחט כו' אלא ברישא נפיל דמא עילוי גודא דספינתא. (לה) אין שוחטין בגומא. חולין מ"א ע"א במשנה. (לו) השוחט אחד בעוף. חולין כ"ז ע"א במשנה. (לו) אבל בעוף אם שחט חצי קנה וחצי וושט נבילה. מכאן עד המאמר וצריך השוחט לבקר את שחיטתו חסר בכ"י פלארענץ והשגיח המעתיק מאמר שלם מן כשירה במאמר שלפניו עד כשירה במאמר הנחסר. (לז) אם צריך אדם לדם. שם שם ע"ב. (לח) ר' יהודה אומר. שם כ"ז ע"א במשנה. (לט) וכן ראוי. דברי רבינו מלנפשיה. (מ) אבל הבהמה לא נפסלה. חולין כ"ח ע"ב. (מא) אמר רבא. חולין י"ז ע"ב, והוספתי מלת „רבא", ובבה"ג ה' שחיטה שם הגי' אמר רבי אבא. (מב) א"ר אלעזר. שם במאמר שלפניו. (מג) א"ל ר' אחא. חולין שם ובשאילתות פ' אחרי סי' צ"ב א"ל רב אחא בריה דרב אשי, צ"ל רב אחא בריה דרב אויא לרב אשי, והגאון הרי"ב לא תיקן שם. (מד) פי' כי סאסא דשיבולתא כו'. כוונת רבינו למאמרם סוטה ה' ע"א חד אמר כי סאסא דשבולתא, ועיין רש"י שם שכתב זקן השבלים שאינו חלק, כך סכין שאין פיה חלק אבל פגם אין לה, ועי' ערוך ערך ססא הביא ב' מאמרים, וכתב פי' הענף שבראש השבולת הנראין כמו מחטין ארוכין עומדין ואינן חלקים אלא בולטות מהן כעין שינים דקות מאד, ועיין עוד ערוך ערך מלען, והך תיבות „סכין חדש ולא נעשה בה מלאכה" אין להן מקום פה, ונראה כי צ"ל אלא נעשה בה מלאכה, והוא דין חדש של רב נחמן אמר רב"א (חולין דף ח') ור"ט כתב על הגליון וחפץ לפרשו בכל פרטיו, אבל רבות מחשבות וגו', והמעתיק הביאם פה סתומות ושלא במקומן. (מה) וצריך להראות הסכין. עיין חולין י"ז ע"ב. (מו) ובדיקנא ליה הסכין. שם. (מז) אתלת רוחתא בגלדין ובחידודי. המלות „בגלדין ובחדודי" הוא הוספת רבינו, וכ"כ רש"י שם אתלתא רוחתא באמצע חודו ובגלדין כו'. והגאון הרי"ב הגיה שצ"ל ואתרי גיסני וכן בכל הנהו אתלתא רוחתא הנזכרים לקמן גרסינן אתרי גיסני פי' שני צדדי הסכין כ"ג השאילתות עכ"ל, כוונתו כי כן הגי' בשאילתות אחרי סי' צ"ב והעיר הרב בעל העמק שאלה שבגמרא איתא ואתלתא רוחתא היינו על החוד

ועל

נמרוד וחמדן עשו ולקחו ממנו. ענין אחר חמודות שהיה מתקשט בהן בכלה לכך נקראו חמודות לשון נקבה: אשר אתה בבית. וכי לא היה לו נשים שיהיו בגדיו עמהן, (עח) אלא אלו היה בבית אביו לשמש בהן בפני אביו, כי בגדים שהיה יוצא בהן בחוץ לא היה משמש בהן את אביו, מפני כבוד אביו: בנה הקטן. היא קוראתו קטן, אבל הקב"ה קראו גדול, דכתיב ומי גוי גדול (דברים ד ח):

טז) **ואת** עורות גדיי העזים. הוא שאמר הכתוב חכמות נשים בנתה ביתה (משלי יד א):

יז) **ותתן** את המטעמים ואת הלחם. (עט) באת רבקה ללוות את יעקב עד הפתח:

יח) **ויבא** אל אביו ויאמר אבי. לשון צניעות קרא לו תחלה, ואח"כ דבר עמו כדרך התורה, שנאמר ויקרא אל משה וידבר ה' אליו (ויקרא א א):

יט) **ויאמר** יעקב אל אביו אנכי עשו בכורך. (פ) הפסיק הדבור ואמר אנכי, אבל עשו בכורך. (פא) ע"א אנכי עתיד לקבל עשרת הדברות, אבל עשו הוא בכורך: קום נא שבה. נא לשון בקשה, (פב) שבה בהסיבה, (פב) שכל ישיבה שאין בה הסיבה, עמידה שיש בה הסיבה טובה הימנה:

כ) **ויאמר** יצחק אל בנו מה זה מהרת למצוא בני. (פג) אמר לו אביך נתברך בן ע"ה שנה, (פד) שהרי משמת אברהם כתוב ויברך אלהים את יצחק בנו (בראשית כה יא), (פה) טול ק' עד שנולד יצחק וע"ה הרי קע"ה לאברהם, מצאנו ליצחק שנתברך בן ע"ה, (פו) ויעקב בן ס"ג שנה נתברך, שנשארו מחיי ישמעאל ס"ג, בשעה שנתברך יעקב אבינו מת ישמעאל, כי חיי ישמעאל קל"ה, טול י"ד עד יצחק וששים בלדת רבקה את יעקב, הרי ע"ד, הוסיף על ע"ד ס"ג של יעקב הרי לישמעאל קל"ז, מצאנו שי"ד שנים קדמה ברכת יעקב בשנותיו לברכת יצחק בשנותיו, כי אם תוסיף י"ב על ס"ג הרי ע"ה, לכך מהרת למצוא בברכות בני י"ב שנים. וכנגד י"ב שבטים שהעמיד, כך עלה בדעתי: ויאמר כי הקרה ה' אלהיך לפני. (פז) אם לקרבנך המציא, דכתיב והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו (בראשית כב יג), למאכלך לא כל שכן:

כא) **ויאמר** יצחק אל יעקב גשה נא ואמשך. מה ראה יצחק למששו, אלא כיון שאמר יעקב אבינו כי הקרה ה' אלהיך לפני, (פח) אמר יצחק לא היה דרכו של עשו להזכיר שם שמים, ונכתפק לו הדבר, לכך אמר לו גשה נא ואמשך.

הערות ותקונים

היו של אדם הראשון כו'. בב"ר פס"ה וילקוט רמז קט"ו איתא רק החמודות מה שחמד מנמרוד והרגו ונטלן. אולם בפדר"א פכ"ד מצאתי ר' אומר עשו ראה את הכתונת שעשה הקב"ה לאדם ולחוה על נמרוד וחמד אותם בלבו והרגו ולקח אותם ממנו, ומנין שהיו חמודות בעיניו שנאמר החמודות ע"כ. והמאמר מפדר"א נמצא גם בילקוט שם וחסר הציון „פדר"א" ומן המאמר ר"מ אומר עשו ראה את הכתונת עד שנא' טמון בארץ חבלו, הוא מפדר"א. ולדברי הילקוט יש לתקן בפדר"א במקום ר' אומר צ"ל ר"מ אומר, וראיתי בב"ר פס"ג אנכי הולך למות שהיה נמרוד מבקש להמית אותו בשביל אותו הבגד שהיה לאדם הראשון כו', ועי' רש"י פסחים נ"ד ריש ע"ב, שכתב וז"ל בגדו של אדם הראשון שהיו חקוקות בו כל מין חיה ובהמה והוא נמסר לנמרוד על כן יאמר כנמרוד גבור ציד ועשו הרגו ונטלו לפיכך היה איש ציד, והוא שכתב בהן החמודות אשר אתה בבית עכ"ל. (עח) אלא אלו היו בבית אביו. ב"ר פס"ה ילקוט רמז קט"ו. (עט) באת רבקה. ב"ר וילקוט שם. (פ) הפסיק הדבור. ואמר אנכי עשו בכורך, עי' רש"י עה"ת אנכי עשו בכורך אנכי המביא לך ועשו הוא בכורך ועיין בהראב"ע בפסוק י"ג ויש אומרים חלילה לכזב הנביא כו'. (פא) ע"א אנכי. הוא מאמר ר' לוי בב"ר שם וילקוט שם, ובילקוט הגי' א"ר לוי אנכי שעתידין בני לקבל עשרת הדברות. (פב) שבה בהסיבה. דרש שבה כאילו הוא בשי"ן שמאלית כמו סבה, גם רש"י כתב שבה לשון מיסב על השלחן לכך מתורגם אסתחר. (פב) שכל ישיבה. בכתובות קי"ב ע"א ושם הגי' ישיבה שאין בה סמיכה עמידה שיש בה סמיכה נוחה הימנה. (פג) א"ל אביך נתברך בן ע"ה ב"ר פס"ה וילקוט רמז קט"ו ובמדרש שם סיים ואתה בן ס"ג שנה. (פד) שהרי משמת אברהם. הוספת רבינו. (פה) טול ק' עד שנולד יצחק וע"ה הרי קע"ה לאברהם. כי אברהם מת בן קע"ה ואברהם בן מאה בהולד לו יצחק, לכן נתברך יצחק בן ע"ה, כי כתוב ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו. (פו) ויעקב בן ס"ג שנה נתברך. עיין מגילה י"ז ע"א וברש"י שם, וברש"י עה"ת בראשית כ"ח ט' על הכתוב אחות נביות: (פז) אם לקרבנך. ב"ר וילקוט שם בשם ר' יוחנן. (פח) אמר יצחק. ב"ר וילקוט

שם

בה"א, לכך הוסיף לו ה' ואברכבה, שיתברך בזה ולא לעתיד:

ח) **ועתה** בני שמע בקולי. כשם שמעולם לא עברת על מצותי, גם עתה לא תעבור כאשר אני מצוה אותך:

ט) **לך** נא אל הצאן וקח לי משם. (סד) מהו לי, (סה) אמרה לו אם תמצא משל אביך הרי טוב, ואם לאו הבא משלי מכתובתי: שני גדיי עזים טובים. אמר רב חלבו טובים לך וטובים לבניך, (סו) טובים לך ליטול את הברכה, וטובים לבניך שעל ידי שני שעירים ישראל מתכפרין ביום הכפורים:

י) **והבאת** לאביך ואכל בעבור אשר יברכך לפני מותו. (סז) שאין שכינה שורה אלא מתוך שמחה, שנא' ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן (סח) ותהי עליו רוח אלהים (מ"ב ג טו): בעבור אשר יברכך. ברכת כהנים, יברכך ה' וישמרך:

יא) **ויאמר** יעקב אל רבקה אמו. שהיה עליו מוראת אמו, לכך נאמר אמו: הן עשו איש שעיר. (סט) הן אין שני בעולם לרשעתו: איש שעיר. (ע) גבר שידין, כמו ושעירים ירקדו שם (ישעיה יג כא): ואנכי איש חלק. כמו כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו (דברים לב ט):

יב) **אולי** ימושני אבי. זש"ה החכם עיניו בראשו (קהלת ב יד): והייתי בעיניו כמתעתע (עא) כעובד ע"ז, (עב) כמו הבל המה מעשה תעתועים (ירמיה י טו): והבאתי עלי קללה ולא ברכה. אפי' ברכה אחת שהוא עתיד ליתן לי לבסוף איננו נותנה לי:

יג) **ותאמר** לו אמו עלי קללתך בני. (עג) א"ר אבא בר כהנא אמרה לו, (עד) אדם חטא, אמו נתקללה, שנא' ארורה האדמה בעבורך (בראשית ג יז) לכך נאמר עלי קללתך בני:

יד) **וילך** ויקח ויבא לאמו. (עה) היה הולך ובוכה ומתפלל שלא יבוש:

טו) **ותקח** רבקה את בגדי עשו בנה הגדול החמודות. מצאנו בגדים שנקראו בלשון זכר, כמו והבגד וגו' אשר תכבס וכבס שנית וטהר (ויקרא יג נח), וכגון אשר בגדיך חמים (איוב לז יז), וכמו בגדים צואים (זכריה ג ג), וכאן קרא בגדי עשו החמודות לשון נקבה, ועלה בדעתי לומר כי זה הוא כמו לחם חמודות (דניאל י ג) (עו) לחם לשון זכר, שנא' לחם חום ביום הלקחו (ש"א כא ז), וחמודות כמו חמודים, כמו דברים דוברות. (עז) ויש אומרים אלו בגדים היו של אדם הראשון, ובאו ביד

הערות ותקונים

מנחות כ"ט ע"ב מס' היכלות פ"ו (בית המדרש ח"ב לד מ"ו). (סד) מהו לי. ב"ר פס"ה וילקוט רמז קי"ד. (סה) מכתובתי. בב"ר נאמר מפרפורנין, והיא המלה היונית παραφηρνα פי' מה שיותן לארוסה בלתי המוהר עיין ערוך ערך פרן ובילקוט רמז קי"ד גורס מפורנין וגרסא בגלו פי' מכתובתי וגם רבינו שמיטת המלה הזרה והגיה „מכתובתי" ועיין רש"י עה"ת וקח לי. משלי הם והיכא גזל שכך כתב לה יצחק בכתובתה ליטול שני גדיי עזים בכל יום. (סו) אמר לו טובים לך. ב"ר פס"ה, ילקוט רמז קי"ד, פסיקתא אחרי מות דף קע"ז ע"ב, ויק"ר סוף פכ"א, ותנחומא אמור. (סז) שאין שכינה שורה. שבת ל' ע"ב, וזה לשון רבינו בחיי תולדות ועשה לי מטעמים בעבור תברכך נפשי, אין כוונת יצחק בשאלת המטעמים בתענוג הגוף ותוש הטעם אלא כדי שתהיה נפשו שמחה ומתענגת כי בהתחזק כחות הגוף יתעוררו כחות הנפש ומתוך שמחת הנפש תחול עליו רוח הקודש והוא שאמרו חז"ל אין השכינה שורה לא מתוך עצלות וכו'. (סח) ותהי עליו רוח אלהים. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובמקרא כתוב ותהי עליו יד ה'. (סט) הן אין שני כו'. דרש הן מלשון יוני שפי' אחד. (ע) גבר שידין. כמו ושעירים ירקדו שם, ב"ר שם, ודרש שעיר מלשון שעירים. ואולי היתה הגי' גם בת"א גבר שידין, ולפנינו בת"א וביב"ע גבר שערן, פי' בעל שער וההפך חלק שתרגם גבר שעיע. (עא) כעובד ע"ז. ב"ר פס"ה וילקוט רמז קט"ו. (עב) כמו הבל המה מעשה תעתועים. במדרש חסר הראיה מן הכתוב ונמצא במס' כלה פ"א, ורבינו לקח זה מסנהדרין צ"ב ע"א אמר ר' אלעזר כל המחליף בדבורו כאילו עובד ע"ז כתיב הכא והייתי בעיניו כמתעתע וכתיב התם הבל המה מעשה תעתועים, ובילקוט רמז קט"ו מובא באמצע המאמר מהמדרש דברי ר' אלעזר וחסר הציון „סנהדרין צ"ב ע"א". (עג) אראב"כ. ב"ר שם, ובכ"י פלארענץ חסרים המלות „בר כהנא". (עד) אדם חטא אמו נתקללה. ר"ל שקילל את האדמה, שהיא אמו, כמ"ש ערום יצאתי מבטן אמי וערום אשוב שמה, כן גם יצחק יתלה העון בי כי אנכי הסיתך. (עה) היה הולך ובוכה. ב"ר שם. (עו) לחם. לשון זכר. לחם מצינו לשון זכר ולשון נקבה, עיין תוי"ט מנחות פי"א מ"א ד"ה שתי. (עז) יש אומרים אלו בגדים

היו

לך של אביך. יתן לך בעוה"ז, ויתן לך בעוה"ב: ד"א ויתן לך בתנאי אם ישמרו בניך את התורה ויתן, ואם לא יהיו לחילוף: מטל השמים. (קג) זה המן, דכתיב הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז ד): ומשמני הארץ. זה הבאר: ורוב דגן. אלו הבחורים: ותירוש. אלו הבתולות, וכן הוא אומר דגן בחורים ותירוש ינובב בתולות (זכריה ט יז):

כט) יעבדוך עמים. (קד) אלו שבעים אומות: וישתחוו לך לאומים. (קה) אלו בני ישמעאל ובני קטורה ובני דדן: הוה גביר לאחיך. (קו) זה עשו ואלופיו: וישתחוו לך בני אמך. (קז) יצחק שנשא אחת אמר בני אמך יעקב נשא ד' לפיכך אמר בני אביך (בראשית מט ח) (קח) ולמה שינה לומר וישתחוו לך בני אמך, לחתום בבני עשו שיהיה משתחוים לבני יעקב, כענין שנאמר (קט) ותהי אדום עבדים לדוד (ש"ב ח יד): ארריך ארור ומברכך ברוך. (קי) בלעם שהוא שונא פתח בברכה וסיים בארורה, אבל יצחק בארורה התחיל ובברכה סיים, (קיא) הרשעים תחלתן שלוה וסופן יסורין, הצדיקים תחלתן יסורין וסופן שלום, לפיכך הצדיקים חותמין בברכה, אומר אני כי י"ב ויאמר בפרשה זו מן (קיב) ויבא אל אביו ויאמר, עד סוף כל הברכות, והם כנגד שנים עשר שבטים:

ל) ויהי כאשר כלה יצחק לברך את יעקב ויהי (קיג) אך יצא יצא. שתי יציאות הללו למה. (קיד) א"ר אייבו שנראה כיוצא ולא יצא, לפי שפגע בעשו ועמד לו אחרי הדלת, לכך נאמר יצא יצא: ועשו אחיו בא מצידו. (קטו) מלמד שהיה מצייד וקושר והמלאך מתירן כדי לעכבו עד שיקבל יעקב את הברכות:

ד"א אך יצא יצא יעקב ועשו בא, כל מי שהוא צר עין ביעקב נותן לעשו:

לא) ויעש גם הוא מטעמים ויבא לאביו ויאמר לאביו יקום אבי ויאכל. (קטז) בא וראה מה בין צדיק לרשע, יעקב אמר קום נא שבה בבקשה, וכן עמד לפניו, שנאמר קומה ה' ויפוצו אויביך וינוסו משנאיך מפניך (במדבר י לו), אבל עשו פתח יקום אבי, בו בלשון עתיד הקב"ה ליפרע ממנו, שנאמר יקום אלהים (קיז) ויפוצו אויביו (תהלים סח ב):

לב) ויחרד יצחק חרדה גדולה עד מאד. (קיח) א"ר חמא ב"ר חנינא יותר מחרדה שחרד ע"ג המזבח: מי אפוא. שנתן עצה ליעקב ליטול הברכות: הוא

הערות ותקונים

ויתן, הוא דברי רבינו ז"ל, כי הל"ל יתן לך ה' מאי ויתן לכך דריש יתן ויחזור ויתן לך. (קג) זה המן. ב"ר פס"ו, וילקוט רמז קט"ו. (קד) אלו ע' אומות. ב"ר וילקוט שם. (קה) אלו בני ישמעאל ובני קטורה ובני דדן. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ויותר נכון כמו שהוא בב"ר פס"ה ובילקוט רמז קט"ו, אלו בני ישמעאל ובני קטורה דכתיב ובני דדן היו אשורים ולטושים ולאומים (בראשית כ"ה ג'), והרב בעל יפ"ת הביא ראיה מהכתוב על אלו בני ישמעאל דכתיב בהון אלה הם בני ישמעאל י"ב נשיאים לאומותם (בראשית כ"ה ט"ז). (קו) זה עשו ואליפז. תקנתי זה עשו ואלופיו כמו שהוא לנכון בכ"י פלארענץ ובב"ר ובילקוט, וכתב היפ"ת אחיך בסגו"ל לשון רבים זה עשו ואלופיו ואע"ג דיצחק כלפי עשו היה מכוון בברכה, בעל אגדה קושטא דמילתא קאמר. (קז) יצחק שנשא אחת. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת. (קח) ולמה שינה לומר. הוא הוספת רבינו. (קט) ותהי אדום עבדים לדוד. וכן מובא בכ"י פלארענץ, במקרא כתוב ויהי כל אדום עבדים לדוד. (קי) בלעם שהיה שונא. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת. (קיא) הרשעים. ב"ר שם בשם ר' יצחק ב"ר חייא ובילקוט השמיט שם האומר והגיה „ד"א". (קיב) מן ויבא אל אביו עד סוף כל הברכות. בראשית כ"ז י"ח עד פסוק כ"ז נמצא י"ב ויאמר. (קיג) אך יצא יצא שתי יציאות הללו למה. נראה כי היה לפניו הגי' במדרש כמו שהיה לפני הרב רבינו הערוך ערך אסטרופומיטא אך יצא יצא, אך יצא אינו אומר אלא אך יצא יצא. (קיד) א"ר אייבו. עיין ב"ר שם א"ר אייבו פוליונו של אבינו יצחק מפולש היה ורבינו השמיט כל זה והביא רק הסיום הה"ד אך יצא יצא יעקב נראה כיוצא ואינו יוצא, ובכ"י פלארענץ חסרים המלות „א"ר אייבו". (קטו) מלמד. ב"ר פס"ז, ותנחומא תולדות. (קטז) בא וראה כו'. בב"ר סוף פס"ו נמצא רק סיום המאמר יקום אבי על שאמר לו יקום, אני נפרע לו בו בלשון, יקום אלהים יפוצו אויביו, אבל בב"ר פס"ה בפסוק קום שבה איתא א"ל הקב"ה ליעקב אתה אמרת קום נא שבה חייך בו בלשון אני פורע לך שנא' קומה ה' ויפוצו אויביך כו'. (קיז) ויפוצו אויביו. וכן מובא גם בכ"י פלארענץ, ובקרא יפוצו אויבו בלי וי"ו. (קיח) אמר ר' חמא. ב"ר ריש פס"ז וילקוט רמז קט"ו.

(פט) א"ר הושעיא בשעה שאמר יצחק ליעקב גשה נא ואמשך, נרתע ונזדעזע ונהיה לבו לשעוה, וזימן לו הקב"ה שני מלאכים ומחזיקים אותו בשני (צ) מרפיקו שלא יפול, (צא) שנאמר (צב) אל תשתע כי אתך אני (ישעיה מא י):

כב) **ויגש** יעקב אל יצחק אביו וימשהו ויאמר הקול קול יעקב. (צג) אין יעקב נצלח אלא בקולו, ואין עשו שולט אלא בידים: ד"א הקול קול יעקב.

(צד) א"ר ברכיה כל זמן שקולו של יעקב מצפצף, אין ידי עשו שולטות. (צה) ר' יהודה ב"ר אלעאי היה דורש הקול קול יעקב. אלו ישראל שצועקים בגלות ע"י עשו שהחריב מקדשם, והרג חסידיהם ואבד את טובם:

כג) **ולא** הכירו. (צה) הקול היה מרחק, והידים היו מקרב, לפיכך לא הכירו.

(צו) ד"א ולא הכירו, אלו רשעי ישראל שידיהם כידי עשו, אעפ"כ ויברכהו, כדבעינן למימר לקמן: וירח את ריח בגדיו. (צז) אפי' בוגדיו רשעים שבישראל צדיקים הם, שנאמר ועמך כלם צדיקים (שם ס כא):

כד) **ויאמר** אתה זה בני עשו ויאמר אני. (צח) לא אמר אני עשו, אלא אני, לא רצה לשקר לו:

כה) **ויאמר** הגישה לי ויבא לו יין וישת. לפי שהיין לזקנים יפה:

כו) **ויאמר** אליו יצחק אביו גשה נא ושקה לי. יש נשיקות גדולה, כענין שנאמר בשמואל כשמשח את שאול, וישקהו ויאמר (צט) הלא משחך ה' למלך (ש"א י א): ויאמר ראה ריח בני. (ק) מלמד שנכנס עם יעקב ריחו של גן עדן, שנאמר כריח שדה אשר ברכו ה': (קא) ע"א ראה בית המקדש בנוי וחרב ובנוי. בנוי ראה ריח בני, המד"א ריח ניחוחי תשמרו (במדבר כח). חרב, כריח שדה, כענין שנאמר ציון שדה תחרש (ירמיה כו יח). בנוי, אשר ברכו ה', כענין שנאמר כי שם צוה את הברכה (תהלים קלג ג), כשם שראה אותו אברהם אביו בנוי וחרב ובנוי, כך ראה יצחק, וכך יעקב:

כח) **ויתן** לך האלהים מטל. לא אמר יתן, אלא ויתן, (קב) יתן לך את שלך, ויתן

הערות ותקונים

שם ורש"י עה"ת. (פט) א"ר הושעיא. בב"ר וילקוט חסר שם האומר אולם נשנה המאמר גם בב"ר לך פמ"ד ושם איתא לנכון א"ר הושעיא בשעה שאמר כו' לכן יש לתקן גם פה בב"ר כמו שהביא רבינו ז"ל. ועוד תראה בילקוט ישעיה רמז שי"ג מובא המאמר הזה ונרשם בצדו „ב"ר פס"ה" והובא לנכון בשם ר' הושעיא. (צ) מרפיקיו. בב"ר והיו אוחזין אותו במרפקו פי' תחת אצילי ידיו אצל הגוף תר' אצילי ידיו (יחזקאל י"ג י"ח) מרפקו. (צא) שנא' אל תשתע. בכ"י פלארענץ חסר הסיום מהכתוב, ובב"ר שם סיים אל תשתע אל תשוע לרש תשתע לשון שעוה, ובילקוט רמז קט"ו סיים אל תהיה נבך כשעוה. (צב) אל תשתע כי אתך אני. במקרא כתוב אל תירא כי עמך אני אל תשתע כי אני אלהיך. (צג) אין יעקב נצלח אלא בקולו. עיין ב"ר שם אין יעקב שולט אלא בקולו פי' בקול תפלה וד"ת, ועי' עוד מכילתא דבשלח פ"ב. (צד) א"ר ברכיה. ב"ר שם, וכן בפסיקתא פסקא איכה דף קכ"א ע"א, ובמדרש בפתיחת איכה רבתי סי' ב', כל זמן שקולו של יעקב מצפצף בבתי כנסיות ובבתי מדרשות אין הידים ידי עשו. (צה) ר' יהודה בר אלעאי היה דורש כו'. בב"ר השמיטו כל זאת והציגו קולו של יעקב מצווחת ממה שעשו לו הידים ידי עשו. ואין ספק שהמדפיסים השמיטו במדרש מפני אימת הבקורת (צענזור) שבימיהם, וכוונו אל הרומים שהצירו והציקו עד מאד, ובירושלמי תענית פ"ד ה"ו (דף ס"ח ע"ד) איתא תני א"ר יהודה ב"ר אלעאי רבי היה דורש הקול קול יעקב והידים ידי עשו קולו של יעקב צווח ממה שעשה לו ידי עשו בביתר, ועיין בבלי גיטין נ"ז ע"ב הקול קול יעקב זה אספסיאנוס קיסר שהרג בכרך ביתר ארבע מאות רבוא, והידים ידי עשו זו המלכות שהחריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגליתנו מארצנו. (צה) הקול היה מרחק. בכ"י פלארענץ הגוף היה מרחק. (צו) ד"א אלו רשעי ישראל. עיין ב"ר שם בשעה שהיו רשעים עומדים ממנו לא הכירו ועיין ביפ"ת שמפרש כוונת המאמר. (צז) אפי' בוגדיו רשעים. בב"ר פס"ה וירח את ריח בגדיו כגון יוסי משיתא ויקום איש צרורות ר"ל ריח בגדיו ריח בוגדיו כגון יוסי וכו', ומובא לנכון בילקוט רמז קט"ו, ועי' סנהדרין ל"ז ע"א אל תקרי בגדיו אלא בוגדיו אפילו ריקנין שבך מלאים מצות כרמון. (צח) לא אמר אני עשו כו'. וכן הביא כן רש"י עה"ת ובוודאי לקחו מאיזה מדרש. (צט) הלא משחך ה' למלך. במקרא כתוב הלא כי משחך ה' על נחלתו לנגיד, ובכ"י פלארענץ מובא ראה משחך ה' למלך. (ק) מלמד. ב"ר פס"ה, וילקוט רמז קט"ו. (קא) ע"א ראה בה"מ בנוי. ב"ר וילקוט שם, וספרי וזאת הברכה סי' שנ"ב ע"ש. (קב) יתן לך את שלך. ב"ר פס"ו והמלות לא אמר יתן אלא

ויתן

מ) ועל חרבך תחיה ואת אחיך תעבד. (קלג) לא זכה תיעבד: והיה כאשר תריד ופרקת עולו מעל צוארך. (קלד) אמר לו אם ראית יעקב אחיך (קלה) פורק עול של תורה מעל צוארו, את יכול לו, לכך אמר כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו (ישעיה סג טז), (קלו) ויצחק היכן הוא למה לא הזכירו, לפי שאמר לעשו ופרקת עולו, כלומר גזר עליו שמדים ואתה שולט בו לפיכך לא זכר את יצחק:

מא) וישטום עשו. (קלז) וישטום נקוד הוא, כלומר שונא נוטר נוקם: ויאמר עשו בלבו. (קלח) הרשעים ברשות לבם, כגון אמר נבל בלבו (תהלים יד א), וכאלה הרבה, אבל הצדיקים אל לבם, דומים לבוראם, ויאמר ה' אל לבו (בראשית ח כא): יקרבו ימי אבל אבי. (קלט) בא לו עשו (קמ) בהמתנה שלא להעציב את אביו (קמא) ר' נחמיא אמר אמר עשו הריני הולך להתחתן בישמעאל כדי שיהרוג את יעקב

הערות ותקונים

והתחיל להוציא דוכסין הישנים והיה נוטל ממונם, וזה כוונת הערוך ונוטל שלהם, גם הכניס דוכסים חדשים והמה היו מביאים שוחד, וזה כוונת הערוך ונותנים לו שוחד, לכן בעבור זה נתמלאו האוצרות ממון. (קלג) לא זכה תיעבד. הוא מאמר ר' הונא בב"ר שם אם זכה תעבוד ואם לאו תעבד, ור"ל אם זכה יעקב תעבוד אותו ואם לאו תעבד ממנו, עיין לעיל כ"ה כ"ג ובהערה כ"ב, ובכ"י פלארענץ מובא זה בשם ר' לוי, זכה יעקב תעבוד לא זכה יעבד, והיא גי' משובשת. (קלד) א"ל אם ראית יעקב. ב"ר שם בשם ריב"ח, ומובא בילקוט שם. (קלה) פורק עול תורה. וכן ת"א ויהי כד יעברון בנוהי על פתגמי אורייתא, ועיין בת"י ויב"ע ורש"י עה"ת. (קלו) ויצחק היכן הוא. ב"ר שם. (קלז) וישטם נקוד הוא כלומר שונא נוטר נוקם. ובכ"י פלארענץ הגי' וישטם נקוד הוא, שעדיין שונא נוקם ונוטר. והנה רבינו טוביה דורש את הנקודה. אולם אין המלה נקוד כלל, ואינה נמנה בין עשר נקודות שבתורה, ועיין אדר"נ פל"ד. ואולי צ"ל נוטריקון הוא, ובמדרש ב"ר לפנינו איתא כך וישטום עשו, א"ר אלעזר ב"ר יוסי סנטורי ונעשה לו שונא ונוקם ונוטר, על כדין קריין סנטורי דרומי ע"כ. שמאמר הזה קשה הבנה ואין לו פתרון מה כוונת הדורש במלת סנטורי, ומה כוונת הסיום על כדין קריין סנטרוי דרומי, למי קורין כן. ומה הוראת מלת סנטרוי. הערוך הביא מאמר המדרש בערך סנטר ב', ולא מבארו רק המוסיף הוסיף שהיא רומית Sanator פי' בעל העצה שר ומנהיג (ראטה) גם לפי הוראתה אינה מובן כלל למי קורין שר ומנהיג של רומי, אולם ראה קורא נעים איך מאמר אחד ניתוסף מחוץ פנימה, כמו שתראה להלן, במשנה ע"ז ח' ע"א איתא אלו הן אידיהן של עובדי כוכבים קלנדא וסטרנורא, ובמשנה שבירושלמי הגי' קלנדס וסטרנלייא, ובגמ' ירושלמי שם פ"א ה"ב דף ל"ט ע"ג, אמרו סטרנלייא (יום החג הנזכר מה הוא) שנאה טמונה שונא טקס נוטר, המד"א וישטום עשו את יעקב א"ר יצחק בירבי לעזר ברומי צווחין ליה סנטורייא דעשו ע"כ לשון הירושלמי. ואין ספק שהיתה הגי' במשנה סנטורייא, ועל זה דרשו נוטריקון שנאה טמונה, יותר נכון שצ"ל שנאה נטורה או היתה הגי' כמו בבבלי סטרנורא ומצינו הרבה בדרז"ל שדרשו נוטריקון בחלוף מקצת האותיות, והביאו הכתוב לראיה המד"א וישטום עשו את יעקב לרמוז שהרומיים שבימיהם היו נוקמים ונוטרים והזיקו את ישראל, וחז"ל החזיקו את הרומיים שהרשם באדום ושעיר, לכן רמזו בזה הכתוב על הרומיים לתת סימן לדבר שבני רומיים החוגגים יום החג המה שונאי ישראל, אולם ר' יצחק לא ישרה בעיניו הדרשה שהוא נוטריקון ולעשות מלה לועזית לאסמכתא לכן הוסיף ואמר ברומי צווחין ליה סנטורייא דעשו, ובב"ר הגי' על כדין קריין סנטרוי דרומי, יש לתקן שצ"ל על כדין צווחין ליה ברומי סטרנליא, וכוונתו עד היום קורין ברומי לאותו החג סטרנליא Saturnalia והוא יום אידם, ע"ש האליל שבתאי סאטורן Saturn, עיין מוספי ערך סטרנלייא שכתב פי' בל"ר יום אידם, בסוף השנה היו עושים חג לאליל שבתאי ואז היו שולחים מנות איש לרעהו. ובעל אור אסתר הביא בשם איזה מחברים מספרי העמים כי ברומי הוא להם חג הגדול והמכובד מכל החגים ומנהגם בו שאין חילוק ביום הזה בין בני אדם גדולים ופחותים וגם העבדים חוגגים ואוכלים עם שריהם ביחד. לכן מגיה אחד ראה המאמר הזה בירושלמי המובא בו המד"א וישטום עשו את יעקב, הוסיף במדרש ב"ר על הכתוב הזה מאמר הירושלמי א"ר אלעזר ב"ר יוסי סנטרוי ונעשה לו שונא ונוקם ונוטר, יש למחוק במדרש המלות „ונעשה לו", והמלות א"ר אלעזר ב"ר יוסי (ובירושלמי ר' יצחק בריבי לעזר) נשמטו במדרש ממקומם, וצ"ל כמו בירושלמי אחר המלות שונא ונוקם ונוטר. והמגיה הזה אשר הוסיף הדברים האלה להמדרש נעלם ממנו כי כוונת הירושלמי במלת סנטרוי ליום חג שלהם. והכוונה במלות צווחין ליה ליום חגם. והרב בעל פני משה בירושלמי שם כתב ברומי צווחין ליה, קורין ליעקב סנטורייא דעשו, וזה טעות. (קלח) הרשעים ברשות לבם. ב"ר פל"ד ופס"ז, וילקוט רמז קע"ו ובילקוט שם חסר מאמר שלם, ולזה המאמר כוון רבינו ז"ל לעיל לך י"ז י"ז. (קלט) בא לו עשו. ב"ר פס"ז וילקוט שם. (קמ) בהמתנה. בב"ר הגי' במתינה ופי' במתון וביישוב הדעת, ובמדרש שם הוא בשם ר' יהודה. (קמא) ר' נחמיה. בב"ר וילקוט שם הוא בשם רבנן, ובשם ר' נחמיה מובא שם דרשה אחרת,

ועיין

הצד ציד. צידו של יעקב, ולא צידו של עשו: ואוכל מכל. (קיט) ר' יהודה אמר מכל שברא הקב"ה, טעם יצחק אבינו באותן המטעמים: בטרם תבוא. מן השמים היה עיכובך: ואברכהו. בעל כרחי: גם ברוך יהיה. מרצוני: ד"א שכינה אמרה גם ברוך יהיה: ד"א ויחרד יצחק חרדה גדולה. מה ראה יצחק ליחרד, אלא (קכ) אמרו רז"ל כשנכנס יעקב נכנס גן עדן עמו, שנאמר ראה ריח בני כריח שדה, כשנכנס עשו נכנס עמו גיהנם, כשראה אותה יצחק חרד חרדה גדולה: ויאמר מי אפוא. (קכא) מי ייאפה הכא, (קכב) יצא בת קול ואמר הצד ציד, הרגיל לצוד ציד בכל יום, ומי הוא זה, זה עשו:

לד) **כשמוע** עשו את דברי אביו ויצעק צעקה גדולה. צעקה על הבכורה צעקה על הברכה:

לה) **ויאמר** בא אחיך במרמה. כלומר (קכג) בחכמה:

לו) **ויאמר** הכי קרא שמו יעקב ויעקבני. לא היה יודע יצחק בעסק הבכורה, כיון שאמר עשו את בכורתי לקח, שמח (קכד) שהיה אומר שמא לא עשיתי כהוגן לעשות שאינו בכור להיות בכור, כיון שאמר את בכורתי לקח, אמר הן גביר שמתיו לך, לכך נאמר ויען יצחק. (קכב) א"ר יצחק (קכו) אין קיום השטר אלא בחותמיו לכך נאמר הן גביר שמתיו לך: ואת כל אחיו. בני ישמעאל ובני קטורה, שהיו אחיו מאביו, שהרי אברהם קרא ללוט בן אחיו אחי, שנאמר כי אנשים אחים אנחנו: (בראשית יג ח) ד"א הכי. (קכז) אר"ש בן לקיש התחיל מחכך בגרונו (קכח) כאדם שמחייב את חבירו, והוא מרוב כעס מחכך, לכך נאמר הכי: ד"א הכי. כלומר בטוב קרא שמו יעקב כענין שנאמר הכי אמרתי הבו לי ומכחכם שחדו בעדי (איוב ו כב), אמר איוב לחבריו:

לז) **ויען** יצחק ויאמר לעשו הן גביר שמתיו לך. (קכט) א"ר ברכיה ברכה זו שביעית היא, שנאמר מטל השמים, ומשמני הארץ, ורוב דגן, ותירוש, יעבדוך עמים, וישתחוו לך לאומים הרי ו' ברכות, הוי גביר, שביעית היא, ולמה היה אומר בתחלה, לפי שהי' אומר עשו ברכני גם אני, אמר לו יצחק הן גביר שמתיו לך, מלך עשיתי עליך, עבדא ונכסיה למריה, ולך אפוא מה אעשה בני, שכל הברכות שלך, שלו הן, (קל) עובדי כוכבים זורעין וחורשין גנות ופרדסים ונוטעין כרמים, וישראל אוכלים ושותים ועוסקין בתורה:

לח) **ויאמר** עשו אל אביו הברכה אחת (קלא) היא לך אבי. וכי בענין אחת יש לך לברך, ברכני גם אני, אמר לו גם אני יודע שהברכה ליעקב ומכל מקום ברכני: הנה משמני הארץ. (קלב) משמנינא דארעא:

הערות ותקונים

(קיט) ר' יהודה אמר. שם. (קכ) אמרו חז"ל. ב"ר פס"ה בפ' וירח את ריח בגדיו, ופס"ז בפ' ויחרד ובשני המקומות ר' יוחנן הוא בעל המאמר. (קכא) אמר מי ייאפה. ב"ר שם מי איפוא מי זה שהוא עתיד ליאפות וכן עוד שם ולכה אפוא, ברה לך פיתן אפויה, ודרש איפה לשון אפיה. (קכב) יצא ב"ק. בב"ר שם א"ל הקב"ה. (קכג) בחכמה. וכן ת"א בחכמתא, וכן הביא רש"י במרמה, בחכמה, וכן במדרש ב"ר פס"ז ר' יוחנן אמר בא בחכמת תורתו. (קכד) שהיה אומר שמא לא עשיתי כהוגן. ב"ר פס"ז וילקוט רמז קט"ו בשם ר' לוי. (קכה) אמר ר' יצחק. וכ"ה בכ"י פלארענץ, וצ"ל א"ר אלעזר, כמו שמובא בב"ר וילקוט שם, וכן הביא רבינו בעצמו להלן כ"ח ג'. (קכו) אין קיום השטר. גיטין כ"ב ע"ב. (קכז) ארשב"ל. ב"ר פס"ז. (קכח) כאדם שמחייב את חבירו והוא מרוב כעס מחכך, וכ"ה בכ"י פלארענץ, לפנינו בב"ר כמאן דמחייך וזורק רוק מפיו, ורבינו קרא המלה למחייך במדרש כאילו כתוב למחייב, ועיין פסיקתא פסקא זכור דף כ"ז ע"ב ממי למדה מעשו זקנו דאמר הכי קרא שמו יעקב, חיכך בגרונו והוציא את הזמורה, וע"ש בהערה ק"כ הבאתי דברי המדרש ב"ר, ודרשו הכי כמו בחי"ת. (קכט) א"ר ברכיה. ב"ר פס"ז ובילקוט רמז קט"ו השמיט שם האומר, וכן מובא ברש"י עה"ת. (קל) עובדי כוכבים זורעין. זה חסר במדרש לפנינו. (קלא) היא לך אבי. במקרא כתוב הוא בוי"ו. (קלב) משמנינא דארעא. ב"ר שם וילקוט רמז קט"ו ומובא בערוך ערך שמן בשם ב"ר, וז"ל בב"ר פס"ח [צ"ל פס"ז] הנה משמני הארץ מן שמיניא דארעא. פי' עשירים, מפיק דוכסין ונוטל שלהם מעייל דוכסין ונותנין לו אחד עכ"ל, והסיום הזה המה דברי הערוך לפרש מאמר המדרש שם מיד הבין שרי מפיק דוכסין ומעייל דוכסין, והכוונה כי אנטונינוס הבין מהשליח מה שרמז לו רבי במה שלקח את השליח והכניסו לתוך הפרדס והתחיל לעקור נטיעות גדולות ונטע במקומן נטיעות קטנות, והבין שרצה להשיבו ברמיזות כדי שלא יבינו אחרים והלך המלך והבין מה שרמז והתחיל

ו) **ויׄרא** עשו. זה שאמר הכתוב רשע יראה וכעס (תהלים קיב י):

ז) **וישמע** יעקב אל אביו ואל אמו. (ג) זה שאמר הכתוב שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך (משלי א ח), זה יעקב אבינו דכתיב בו וישמע יעקב אל אביו ואל אמו:

ח) **וירא** עשו כי רעות בנות כנען. (ד) א"ר יהושע בן לוי נתן דעתו להתגייר:

ט) **וילך** עשו אל ישמעאל ויקח את מחלת. (ה) שמחל לו הקב"ה, ולהלן הוא אומר בשמת בת ישמעאל (בראשית לו ג), (ו) שנתבשם דעתו עליה: בת ישמעאל בן אברהם. נתייחס ישמעאל לאברהם, (ז) כלומר עשה תשובה, כמו שפירשנו למעלה, (ח) תקבר בשיבה טובה (שם טו טו), שעשה ישמעאל תשובה בחייו: אחות נביות. (ט) מלמד שקדשה ישמעאל אביה ומת, והשיאה נביות אחיה: על נשיו. (י) לא הוציא הראשונות אלא הוסיף על חטאתו פשע: לו לאשה. (יא) מין במינו, אין צדיק מדבק אלא בצדיקים כמותו:

סליק פרשת תולדות

פרשת ויצא

כתיב טוב שבת על פנת גג מאשת מדינים ובית חבר (משלי כא ט), זה אבינו יעקב שאמרה לו אמו רבקה ועתה בני שמע בקולי וקום ברח לך אל לבן אחי חרנה, וישבת עמו ימים אחדים (בראשית כז מג), יצא מבאר שבע והלך לחרן לשבת עם לבן, שנאמר עם לבן גרתי (שם לב ה), מאשת מדינים ובית חבר, אלו מדייני עשו שכתוב בו וישטום עשו את יעקב (שם כז מא):

י) **ויצא** יעקב. (יב) וכי יעקב לבדו יצא, והרי כמה גמלים וכמה קרונות יצאו, (יג) ר' חנין בש"ר שמואל בר יצחק אמר הצדיק בעיר הוא זיוה הוא שבחה הוא הודה, ואע"פ שנשאר שם יצחק, לא דומה זכותו של צדיק אחד לזכותו של שני צדיקים, לכך נאמר ויצא יעקב: מבאר שבע. (יד) ר' יודן אומר מבארה של שבועה, אמר שלא יעמוד עמי אבימלך ויאמר לי השבעה לי כשם שנשבע לי אביך וזקנך, (טו) ונמצאתי משהה בשמחת בני ז' דורות, (טז) ורב הונא אמר מבארה של שבועה של בכורה, שלא יעמוד עמי עשו ויאמר כך היית מרמה אותי, ונוטל את ברכתי, ונמצאתי מאבד אותה שבועה: וילך חרנה. (יז) לשון העולם כך אמר הולך פלוני אל מקום פלוני ועדיין הוא בביתו: חרנה. (יח) תני משום ר' חייא כל דבר שצריך למ"ד בתחלתו נותן לו ה"א בסופו, וא"ת ישובו רשעים לשאולה (תהלים ט יח), היאך כתב

הערות ותקונים

(ג) זש"ה שמע בני. עיין ב"ר פס"ז ושומע לעצה חכם (משלי י"ב ט"ו) זה יעקב וישמע יעקב אל אביו ואל אמו. (ד) אריב"ל. ב"ר שם, ואגדת שמואל פי"ז. (ה) שמחל לו הקב"ה. ב"ר שם, ומדרש שמואל שם. (ו) שנתבשם דעתו עליה. ב"ר שם. (ז) כלומר עשה תשובה. ב"ב ט"ז ע"ב. (ח) תקבר בשיבה טובה שעשה ישמעאל תשובה בחייו. ב"ר פל"ח, ורש"י עה"ת בפסוק תקבר בשיבה טובה בשרו שיעשה ישמעאל תשובה בימיו. (ט) מלמד. סדר עולם פ"ב, ומגילה י"ז ע"א שאין ת"ל אחות נביות ומה ת"ל אחות נביות, מלמד שקדשה ישמעאל ומת והשיאה לעשו נביות אחיה, ועיין רש"י עה"ת וברש"י בגמרא שם. (י) לא הוציא הראשונות. וכן הביא רש"י עה"ת הוסיף רשעה על רשעתו שלא גרש את הראשונות, ועיין ב"ר פס"ז בש"ר אלעזר. (יא) מין במינו. עיין ב"ק צ"ב ע"ב.

ויצא (יב) וכי יעקב לבדו יצא. ב"ר פס"ח, ילקוט ויצא רמז קי"ז. (יג) ר' חנין. ב"ר שם, ובכ"י פלארענץ הגי' ר' אבין, ונשנה גם במדרש רות רבה פ"ב ומאמר „הוא שבחה הוא הודה" שהביא המחבר אינו בב"ר ונשמט בשגגת המעתיקים שבמדרש רות ישנו. (יד) ר' יודן אומר. ב"ר וילקוט שם. (טו) ונמצאתי משהה כו' ז' דורות. עיין מ"כ במדרש שם. ובמדרש הגי' כשם שנשבע לי זקנך ולא גרס אביך שהז' דורות אין חושבין אלא מאברהם שנשבע לאבימלך לניני ולנכדי ג' דורות לאבימלך שהם ז' לאברהם כמפורש למעלה בב"ר פנ"ד וע"כ גי' אביך היא שגגה. (טז) ורב הונא. שם. (יז) לשון העולם. במדרש הוא בלשון ארמית כלישנהון דברייתא הוא, פלן אזיל לקסרין ועד כדון הוא על זוודיה. (יח) תנא משום ר' חייא. בב"ר שם תנא בשם ר' נחמיה, וכן בב"ר פ"כ ופפ"ו וירושלמי יבמות פ"א ה"ו (דף ג' ע"א), ושו"ט

בשביל הבכורה ואני גואל הדם ואהרוג את ישמעאל ואוריש את שניהם, (קמב) הה"ד
יען אמרך על שני גוים ועל שתי המשפחות לי המה וה' שם היה (יחזקאל לה י),
(קמג) אני ה' חוקר לב בוחן כליות (ירמיה יז י):

מב ויגד לרבקה את דברי עשו. (קמד) ע"י מלאך: מתנחם לך. (קמה) אינו מתנחם
אלא בהריגתך: (קמו) ד"א מתנהם כנהמת ים:

מג) ועתה בני שמע בקולי וקום ברח לך. כל הצדיקים נותנין מקום לשעה, יעקב
ברח, משה ברח, דוד ברח. (קמו) שכל הדוחק את השעה השעה דוחקתו:

מד) וישבת עמו ימים אחדים. (קמז) ולהלן נאמר ויהי בעיניו כימים אחדים
(בראשית כט כ), מה להלן שבע שנים, אף כאן שבע שנים:

מה) עד שוב אף אחיך. (קמח) היא דברה בצדקתה, והוא לא עשה כן, אלא
ויטרוף לעד אפו ועברתו שמרה נצח (עמוס א יא), וכן צוה לאליפז ואליפז
לעמלק, ועמלק ניטפל להם בדרך, דכתיב ויבא עמלק (שמות יז ח): ושלחתי ולקחתיך
משם. היא דבורה, דכתיב ותמת דבורה מינקת רבקה (בראשית לה ח): (קמט) למה
אשכל גם שניכם יום אחד. וכן היה ביום אחד נקברו, שנהרג עשו מחושים בן דן על
מטתו של יעקב אבינו. (קנ) מפורש במס' סוטה:

מו) ותאמר רבקה אל יצחק קצתי בחיי מפני בנות חת. אלו נשי עשו:(קנא) אהליבמה
נקראת, וחזרה להיקרות יהודית, עדה נקראת, וחזרה להיקרות בשמת
(קנב) להתבשם במעשיה, שנאמר ויקח אשה את יהודית בת בארי החתי ואת בשמת
בת אילון החתי (שם כו לד), ולהלן הוא אומר (קנג) את אהליבמה ואת עדה בת אילון
(שם לו ב), לכך נאמר קצתי בחיי מפני בנות חת, שקצה בחייה להדריכן בדרך ישרה,
ואם לוקח גם יעקב מבנות חת למה לי חיים:

[כח] א) ויקרא יצחק אל יעקב ויצוהו ויאמר לו לא תקח אשה מבנות כנען. כדרך
שאמר אברהם לאליעזר, לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני(שם כד ג):

ב) קום לך פדנה ארם. קימה הוא לך, להפרד מן הרשע הזה:

ג) ואל שדי יברך אותך. (א) א"ר אלעזר (ב) אין קיום השטר אלא חותמיו, שלא
יאמרו במרמה לקח יעקב את הברכה:

ד) ויתן לך את ברכת אברהם. זו נחלת הארץ:

ה) וישלח יצחק את יעקב. (ב) יצאו עמו מלאכים שבארץ, ומסרוהו למלאכים
שבחוצה לארץ:

הערות ותקונים

ועיין אגדת בראשית פ"ב ופמ"ו. (קמב) הה"ד יען אמרך על שני גוים ועל שתי המשפחות לי המה. במקרא כתוב את שני הגוים ואת שתי הארצות לי תהיינה וירשנוה, ובכ"י פלארענץ ובב"ר מובא הכתוב לנכון. רק בילקוט סוף רמז קט"ו במקום ואת שתי הארצות, הביא הוא ואת שתי המשפחות, (קמג) אני ה' חוקר לב. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ועיין ב"ר פס"ז ותראה כי רבינו השמיט מאמר שלם המובא שם בשם ר' ברכיה והסיום שם אני ה' חוקר לב, או נשמט ע"י המעתיק. (קמד) ע"י מלאך. עיין ב"ר פס"ז אמהות נביאות היו, ועיין רש"י עה"ת ברוה"ק הוגד לה, וכן הוא בתרגום יב"ע. (קמה) אינו מתנחם אלא בהריגתך. עיין רש"י שכתב ולפי פשוטו לשון תנחומים מתנחם הוא על הברכות בהריגתך. (קמו) ד"א מתנהם. הוא לדברי רבינו ודרש מתנחם כמו מתנהם כי אותיות ח' וה' מתחלפות. (קמו) שכל הדוחק את השעה. עיין ברכות ס"ד ע"א ושם נסמן. (קמז) ולהלן נאמר. ב"ר שם וילקוט רמז קי"ו. (קמח) היא דבורה. זה לקח רבינו ממדרש רבי משה הדרשן, כמו שתראה ברש"י וישלח ל"ה ח' ותמת דבורה, מה ענין דבורה בבית יעקב, אלא לפי שאמרה רבקה ליעקב ושלחתי ולקחתיך משם, שלחה דבורה אצלו לפדן ארם לצאת משם ומתה בדרך, מדברי רבי משה הדרשן למדתיה עכ"ל. (קמט) למה אשכל גם שניכם יום אחד. בכ"י כתוב ביום אחד אולם בכ"י פלארענץ מובא כמו שהוא בקרא. (קנ) מפורש במס' סוטה. דף י"ג ע"א. (קנא) אהליבמה היא יהודית עדה היא בשמת. וכן הביא רש"י וישלח ל"ו ב' ועי"ש בפי' הרשב"ם. (קנב) להתבשם במעשיה. בב"ר פס"ז שנתבסמה דעתו עליה. (קנג) את אהליבמה ואת עדה בת אילון. בקרא ואת עדה בת אילון ואת אהליבמה.

[כח] (א) א"ר אלעזר. ב"ר פס"ז, וילקוט שם, ועיין לעיל כ"ז הערה קכ"ה. (ב) אין קיום השטר. גיטין כ"ב ע"ב. (ב) יצאו עמו מלאכים שבארץ. ב"ר פס"ח, ועיין להלן הערה מ"ד.

ליעקב אבינו כר או כסת או שום דבר לשום מראשותיו, אלא אבן רמז לבניו שעתידין לקבל התורה דכתיב לוחות אבנים (שמות לד א): (לד) ר' יהודה אומר שנים עשר אבנים לקח, כנגד י"ב שבטים שעתידין לצאת מחלציו, ונהיו אבן אחת, לפי שכולם צדיקים לא היה הפרש ביניהם, ואני אומר ויקח מאבני המקום, אבן על שום שנאמר משם רועה אבן ישראל (בראשית מט כד): (לה) ד"א אבן זכות אב וזכות בן, אברהם ויצחק שזכותם עמדה לו, שנאמר אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק (שם לב י): וישם מראשותיו. לענין שאמרנו, מאבני המקום, על שם לוחות אבנים יבוא מראשותיו, שהתורה נקראת ראשית, שנאמר ה' קנני ראשית דרכו (משלי ח כב), לענין שאמרנו, כנגד אברהם יצחק ויעקב, כי האבות נקראו ראשית, שנאמר כענבים במדבר מצאתי ישראל כבכורה בתאנה בראשיתה (לו) מצאתי אבותיכם (הושע ט י), ואמתת משמעו של פסוק אינו יוצא מידי פשוטו, כי מאבני המקום שם מראשותיו, כי לא היה עמו לא כר ולא כסת, כי אמרה לו אמו רבקה קום ברח לך אל לבן אחי חרנה (בראשית כז מג), אבל אעפ"כ ששכב במקום ההוא שכיבה נעימה שכב כי אין מעצור לה' שלא לתת רכיכות באבן כמו בכר וכסת: וישכב במקום ההוא. (לז) ר' יהודה אומר באמת כאן שכב, אבל י"ד שנה שהיה נטמן בבית עבר ומשמש לעבר לא שכב:

יב) **ויחלם** והנה סולם מוצב ארצה. (לח) דע כי כל חלומות מצינו פתרונם, חוץ מן חלום זה שאין לו פתרון בתורה, ואע"פ שהחלום זה ראשון לכל החלומות, כי מה שנאמר באבימלך אינו חלום שצריך פשר, כי אם הוכחה היתה, שנאמר ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה (שם כ ג), וכן אל לבן הארמי וכן בבלעם, וכן בצדיקים שדבר הקב"ה עמהם בחלום הלילה, שנא' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו (במדבר יב ו), אבל החלומות שצריכין פשר דבריהם לשבעה זמנים, וזה ראשון. ושני לו חלום יוסף ונתפשר לו, הבוא נבוא אני ואמך (בראשית לז י) וכן של חלומות המלוך תמלוך (שם שם ח). זמן שלישי לו, חלומות של פרעה ופירושו ז' שנים. זמן רביעי לו, חלומות של שר המשקים ושר האופים, פתרונם כאשר פתר יוסף. זמן חמישי לו, חלום צליל שעורים המתהפך במחנה מדין, פתרונו חרב גדעון. זמן ששי לו, חלומות של נבוכדנאצר ופירושו ד' מלכיות. זמן שביעי לו, חלום דניאל, ללמדך (לט) כי החלום הזה פירושו על התורה והוא נבואה, לפיכך אין לו פתרון, כי על מתן תורה היה חלום זה, שנאמר ויחלם והנה סולם מוצב ארצה. (מ) רבנן פתרין ליה בסיני, והנה סלם זה סיני. (מא) חושבניה דדין כחושבניה דדין ק"ל: מוצב ארצה. כענין שנאמר ויתיצבו בתחתית ההר (שמות יט יז): וראשו מגיע השמימה. כענין שנאמר וההר בוער באש עד לב השמים (דברים ד יא): והנה מלאכי אלהים. זה משה ואהרן: עולים ויורדים: כענין שנא' ומשה עלה אל האלהים (שמות יט כ), וכתיב וירד משה (שם שם יד), וכתיב ויעל משה וגו' ואל הזקנים אמר שבו לנו בזה (שם כד יד):

יג) **והנה** ה' נצב עליו. כענין שנאמר וירד ה' על הר סיני (שם יט כ): ויאמר אני ה'. כענין שנאמר אנכי ה' אלהיך (שם כ א). ואני אומר והנה סולם

הערות ותקונים

במכילתא בשלח פ"א על הכתוב ויקחו אבן וישימו תחתיו, וכי לא היה למשה כר אחד או כסת אחת כו', וכן הוא בפסיקתא רבתי פי"ב פסקא זכור, ובתענית י"א ע"ב. (לד) ר' יהודה אומר. ב"ר פס"ח וילקוט שם, פדר"א פל"ה, שו"ט מזמור נ"א. (לה) ד"א אבן זכות אב וזכות בן. דרש נוטריקון אבן אב בן. (לו) מצאתי אבותיכם. וכן מובא בכ"י פלארענץ, ובמקרא כתוב ראיתי אבותיכם. (לז) ר' יהודה אומר. ב"ר וילקוט שם, ושו"ט מזמור קכ"ד. (לח) דע כי כל חלומות. הוא דברי רבינו. (לט) כי החלום הזה פירושו על התורה והוא נבואה. וכן הביא הבחיי וז"ל אין חלום זה כחלומות הנהוגים בין בני אדם כו' אבל חלום של נבואה גמורה כענין חלומות הנביאים כו', ואין ספק שדבריו נובעים מדברי הקדמונים. ולזה כוון הראב"ע שכתב והתימה מרב שמואל (כוונתו לרב שמואל בן חפני גאון) שעירב חלומות בני אדם עם חלום הנבואה עכ"ל. (מ) רבנן פתרין. ב"ר פס"ח ילקוט רמז קי"ט. (מא) חושבניה דדין. בב"ר הגי' משובשת ויש לתקן שם כמו שהביא רבינו. ומלת „ד"א והנה סולם זה סיני" יש למחוק שם, והמלות חושבנה דדין

למ"ד בתחלתו וה"א בסופו,(יט) רב אבא בר זוודא אמר (כ) לדיוטא התחתונה שבשאול: יא) **ויפגע** במקום . (כא) רב הונא בש"ר מאיר אמר למה מכנים שמו של הקב"ה מקום , וכן הוא אומר כנעמן , והניף ידו אל המקום (מ"ב ה יא) . (כב) לפי שהוא מקומו של עולם , וכה"א ה' מעון אתה היית לנו (תהלים צ א) אתה מעונו של עולם : ויפגע במקום . (כג) אין פגיעה אלא תפלה , וכה"א ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תפגע בי (ירמיה ז טז) . (כד) א"ר יהושע בן לוי אבות תקנו תפלות , אברהם תקן תפלת השחר , דכתיב וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם (בראשית יט כז) , ואין עמידה אלא תפלה , וכה"א ויעמד פנחס ויפלל (תהלים קו ל) . יצחק תקן תפלת המנחה , דכתיב ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב (בראשית כד סג) , ואין שיחה אלא תפלה , (כה) וכה"א אשפוך לפניו שיחי (תהלים קמב ג) , ואומר ולפני ה' ישפוך שיחו (שם קב א) . יעקב תקן תפלת ערבית, שנאמר ויפגע במקום, (כו) כדאמרן. (כז) אלו ג' תפלות כנגד הקרבנות , תפלת השחר כנגד תמיד של שחרית , תפלת המנחה כנגד תמיד של בין הערבים , תפלת הערב אין לה קבע , (כח) ואמרינן במס' ברכות מאי אין לה קבע , אינה קבע , ואעפ"כ הוא לנו קבע , שלא לבטל קריאת שמע של ערבית , וכדי שיהא סומך גאולה לתפלה , (כט) וכנגד מי , כנגד אברים ופדרים שלא נתעכלו מבערב מתעכלים כל הלילה , שנאמר הוא העולה על מוקדה על המזבח כל הלילה עד הבקר(ויקרא ו ב):וילן שם כי בא השמש.(ל) מה ת"ל כי בא השמש, אלא (לא) מלמד כשהגיע באותו המקום עדיין היה שעות ביום , ורצה הקב"ה להלינו שם , והשקיע השמש בעבורו, לכך נאמר כי בא השמש, ואותו השמש ששקע בעבורו זרח בגללו , דכתיב ויזרח לו השמש (בראשית לב לב) , לו ולא לשאר העולם , (לב) סימן לבניו ששקעה להם השמש וזרחה להם , שקעה להם , דכתיב אומללה יולדת השבעה וגו' באה שמשה (ירמיה טו ט) , ולעתיד יזרח , דכתיב וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה (מלאכי ג כ) , שמש לשון זכר ולשון נקבה , כמו שמש צדקה ומרפא בכנפיה , ולפי שצדקה לשון נקבה קרא לשמש לשון נקבה , דכתיב וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה (שם שם) : ויקח מאבני המקום . (לג) וכי לא היה לו

הערות ותקונים

ושו"ט מזמור פ' , וכן בבבלי יבמות י"ג ע"ב הוא בשם ר' נחמיה . (יט) ר' אבא בר זוודא. בכל המקומות גם בכ"י פלארענץ , בר זבדא , ובירושלמי רבא בר זבדא , נ"ל ר' בא והוא כמו ר' אבא . (כ) לדיוטא התחתונה . כ"ה בירושלמי שם , וכן היה לפני רביט בב"ר שם , אולם לפנינו הגי' לאמבטי , והמדפיסים הגיהו כן יען שראו בילקוט רמז קי"ז הביא ג"כ בשם המדרש לדיוטי ונכנס בלדו פי' אמבטי , לכן השמיטו המלה דיוטי והגיהו את הפירוש שהביא הילקוט . וגם בילקוט תהלים רמז תמ"ה גורס לדיוטי . וכן במדרש שו"ט מזמור ע' הגי' לדיוטי , אולם יותר נכון לגרוס לביטי כמו שהוא בב"ר פ"ג ופפ"ו , וכן הביא הערוך לנכון בערך בט ה' וז"ל בב"ר פכ"א [נ"ל פ"כ] ופס"ט [נ"ל פס"ח] , והוא המאמר שלפנינו לבטי התחתונה של שאול , י"מ בטי כמו אבטי שפי' אמבטי , ועל זה כתב המוספי פי' בל"י βαθος מקום עמוק . (כא) רב הונא בש"ר מאיר . בב"ר פס"ח ושו"ט מזמור נ' , ופסיקתא רבתי פכ"א אות י' , הגי' בשם ר' אמי , ובילקוט רמז קי"ז נשמט שם האומר , בכ"י פלארענץ חסרים המלות „בשם ר' מאיר". (כב) לפי שהוא מקומו של עולם . שם , ובפדר"א פל"ה ולמה נקרא שמו של הקב"ה מקום שבכל מקום שהצדיקים שם הוא נמצא עמהם שנא' בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך , ובמדרש שמ"ר פמ"ה ותנחומא כי תשא הנה מקום אתי אתרי טפלה לי ואין אני טפל לאתרי , ומובא בערוך ערך מקום , וכן כבר נתן פילון טעם למה נקרא הקב"ה מקום מפני שמציאותו בכל מקום ועיין בס' דור דור ודורשיו לידידי הרב הגדול מהר"א ווייס ח"א צד 219 . (כג) אין פגיעה אלא תפלה . ב"ר פס"ח , ברכות כ"ו ע"ב . (כד) אריב"ל . ב"ר שם , וברכות שם , בכ"י פלארענץ חסרים המלות „בן לוי" . (כה) וכה"א אשפוך לפניו שיחו , ולפני ה' ישפוך שיחו . פסוק ראשון מובא בב"ר , ופסוק שני בברכות שם . (כו) כדאמרן . אין פגיעה אלא תפלה . (כז) אלו ג' תפלות כנגד הקרבנות . ברכות שם . (כח) ואמרינן במס' ברכות . דף כ"ז ע"ב . (כט) וכנגד מי . שם דף כ"ו ע"ב , ועיין ב"ר שם א"ר תנחומא אפי' תפלת הערב יש לה קבע כנגד אברים ופדרים שהיו מתאכלים באור על המזבח ע"כ . ור"ל וזמנם היה כל הלילה וכן תפלת ערבית זמנה כל הלילה . (ל) מה ת"ל כי בא השמש . עיין רש"י עה"ת היה לו לכתוב ויבא השמש וכן רש"י סנהדרין נ"ה ע"ב ד"ה כי בא השמש . (לא) מלמד . ב"ר פס"ח וילקוט רמז קי"ז ועי' בסנהדרין שם . (לב) סימן לבניו ששקעה להם השמש . ב"ר שם . (לג) וכי לא היה ליעקב אבינו כסת . לא מצאתי הדרשה במדרש רק דרש הדומה לזה

במכילתא

יד) **והיה** זרעך כעפר הארץ. (נז) מה עפר בכל מקום, אף בניך בכל מקום, (נח) ומה עפר הארץ אין מתברך אלא במים, (נט) כך ישראל אין מתברכין אלא בתורה שנמשלה במים, ומה עפר קיום לעולם, אף בניך יסודו של עולם: ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה. הוסיף לו בשורה ד' רוחות העולם, מה שלא אמר לאברהם וליצחק אמר ליעקב, וזה יתקיים לעתיד לבא לימות המשיח, שנא' והרכבתיך על במתי ארץ והאכלתיך נחלת יעקב אביך כי פי ה' דבר (ישעיה נח יד), זש"ה ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה: ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך. ללמדך שאין העולם מתקיים אלא בזכות ישראל:

טו) **והנה** אנכי עמך. להצילך מן הרוחות ומן המזיקין: ושמרתיך בכל אשר תלך. בבית לבן, דכתיב (ס) השמר לך מדבר עם יעקב מטוב ועד רע (בראשית לא כט), ובשכם, דכתיב ולא רדפו אחרי בני יעקב (שם לה ה): והשבותיך אל האדמה הזאת. דכתיב שוב אל ארץ אבותיך (שם לא ג): כי לא אעזבך. (סא) זו הבטחת פרנסה, וכן הוא אומר נער הייתי (סב) וגם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם (תהלים לז כה): את אשר דברתי לך. זו נחלת הארץ, וכה"א והרכבתיך על במותי ארץ (ישעיה נח יד), וכן ישעיה אמר כי ימין ושמאל תפרוצי (שם נד ג):

טז) **וייקץ** יעקב משנתו. זש"ה אשבעה בהקיץ תמונתך (תהלים יז טו), היה ישן שינה עריבה צופה שכינה עליו ומבטיחו ואומר לו הנה אנכי עמך. מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו (משלי כ ז): ויאמר. לעצמו: אכן יש ה' במקום הזה. אכן השכינה שרויה במקום הזה, מלמד שהשכינה בבית המקדש בין בנוי ובין חרב: ואנכי לא ידעתי. והייתי רוצה לעבור כי בא השמש:

יז) **ויירא** ויאמר מה נורא המקום הזה. (סג) מלמד שראה בית המקדש בנוי וחרב ובנוי, כמו שנאמר ביצחק, מה נורא בנוי, וכה"א נורא אלהים ממקדשיך (תהלים סח לו). (סד) אין זה, הרי חרב, וכה"א על זה דוה לבנו וגו' (איכה ה יז). וזה שער השמים בנוי, וכה"א כי חזק בריחי שעריך (תהלים קמז יג): ד"א אין זה. אלו י"ב שבטים שהיו עולין ברגל בירושלים: וזה שער השמים. שעתידין לחזור לירושלים וכל אחד מהם עומדת שערים על שמם, (סה) שנאמר שער ראובן אחד, שער שמעון אחד, שער לוי אחד (יחזקאל מח לא), זה בגימטריא י"ב, כל זה היה עד הבקר, מיד

יח) **וישכם** יעקב. הוא קדם הבקר: ויקח את האבן. אבן משמע זכות אברהם וזכות יצחק: אשר שם מראשותיו. ניתוסף זכות עליהם: וישם אותה מצבה. קדשה זכר לסולם שראה: ויצק שמן על ראשה. אלו הזכיות, שנאמר טוב שם משמן טוב (קהלת ז א) לימד שעתידין בני בניו להמשח במשחת כהונה ומלכות:

יט) **ויקרא** את שם המקום ההוא בית אל. על שם בית אלהים: ואולם לוז שם העיר לראשונה. ואולם לשון בירור. לוז שם העיר, זאת העיר היתה קרובה למקום ששכב בו יעקב אבינו. ולמה הזכיר הכתוב את העיר, ללמדך כי משם לקח השמן שיצק על ראש האבן. ולמה נקרא שם העיר לוז, (סו) ר' אלעזר בש"ר פנחס אמר

הערות ותקונים

פירש"י בקדושין שם סדנא כמו סדן של נפחים, כלומר עשת וחיבור הקרקע חד הוא דהא כולה מחוברת עכ"ל, וגם הערוך בערך סדן א' כתב פי' גוף הקרקע כמו סדן השקמה. (נז) מה עפר בכל מקום. ב"ר פמ"א ילקוט לך רמז ע"א מה עפר הארץ מסוף העולם ועד סופו כך בניך יהיו מפוזרים מסוף העולם ועד סופו וזה נשמט בב"ר פס"ט וזה משגגת המעתיק שהשמיט מן מה עפר עד מה עפר. (נח) ומה עפר הארץ. ב"ר פמ"א ופס"ט וילקוט שם, וגם ברמז ק"ל. (נט) כך ישראל. הוספתי ונמצא לנכון בכ"י פלארענץ. (ס) השמר לך מדבר. הביא הכתוב מבראשית ל"א כ"ט והיה לו להביא הכתוב שלפניו (שם ל"א כ"ד) פן תדבר עם יעקב וגו'. (סא) זו הבטחת פרנסה. ב"ר פס"ט ילקוט רמז ק"כ תנחומא ויצא. (סב) נער הייתי וגם זקנתי. במקרא גם זקנתי בלי וי"ו. (סג) מלמד שראה בית המקדש. ב"ר פס"ט וילקוט שם, ועי' עוד ספרי הברכה סי' של"ד. (סד) אין זה הרי חרב כו'. זה הוספתי. וכ"ה לנכון בב"ר וילקוט שם, וגם בכ"י פלארענץ חסר. (סה) שנא' שער ראובן אחד, שער שמעון אחד. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובמקרא כתוב שער ראובן אחד שער יהודה אחד. (סו) ר' אלעזר בשם ר' פנחס. ב"ר פס"ט,

ושם

מוצב ארצה, ראה זכותו של אברהם אבי אביו שהציב סולם בעולם, להודיע לכל באי עולם יחודו של מקום, וראשו מגיע השמימה, זכותו מגיע לפני כסא הכבוד, כענין שנאמר ויקרא מלאך ה' אל אברהם שנית מן השמים (בראשית כב טו), והנה מלאכי אלהים, זה זכותו של אברהם ויצחק, עולים ויורדים, עולים על המזבח, ויורדים מן המזבח, שנאמר אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה (שם שם יב), והנה ה' נצב עליו על יעקב ויאמר אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק, (מב) נתון הכסא בג' רגלים (מג) כנגד שלשה והנה: ד"א והנה סולם מוצב ארצה. לפי שיצא מבית אביו בפחי נפש, בישרו הכתוב שעתיד לעלות לגדולה, והנה מלאכי אלהים עולים, (מד) אלו מלאכי השרת שליוהו בארץ ישראל ועלו, וירדו אחרים ללוותו בחוצה לארץ: ד"א עולים אלו מלאכי השרת שבאו אל אברהם אבינו, (מה) אחד לבשר את שרה, ואחד להפוך את סדום ועמורה, ואחד להציל את לוט, (מו) כמו שפירשנו למעלה, (מז) שנדחו ממחיצתן קל"ח שנה, שגילו (מח) מסטורין של מעלה, (מט) לפי שקדם לידת יצחק שנה אחת, וששים עד יעקב וס"ג עד שיצא יעקב מבית אביו, וי"ד בבית עבר, הרי קל"ח: אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק. (נ) י"ח פעמים מזכיר האבות בתורה, (נא) לכך תקנו רבותינו להזכיר האבות בי"ח ברכות בכל יום: ד"א והנה סולם מוצב ארצה. הוא יעקב אבינו בעצמו. וראשו מגיע השמימה, (נב) שדמות דיוקנו מחוקקה בכסא הכבוד: והנה מלאכי אלהים עולים. אלו זכיותיו שנאמר אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף (איוב לג כג), שנתפרסמו לפני המקום זכיותיו: ויורדים. אלו הבטחות שהוריד משמי קדשו, וכה"א והנה ה' נצב עליו וגו' וכתיב הארץ אשר אתה שוכב עליה. לאברהם נאמר לו קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה (בראשית יג יז), (נג) מיכן שהשדה נקנה בהילוך, וליצחק נאמר גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל (שם כו ג), אבל ליעקב אבינו, נאמר לו אשר אתה שוכב עליה. (נד) מיכן אמרו רז"ל כי אם מכר לו עשרה שדות בעשרה מדינות כיון שהחזיק באחת מהן קנה הכל, (נה) שהרי יעקב אבינו שוכב במקום אחד וקנה כל ארץ ישראל, (נו) ומאי טעמא כולהו. סדנא דארעא חד הוא:

הערות ותקונים

דדין נשמטו ממקומם משורה שלפניה, וכצ"ל והנה סלם זה סיני חושבנא דדין כחושבנא דדין, מוצב ארצה כו'. (מב) נתון הכסא בג' רגלים. כוון למאמרם ב"ר פס"ח תרכוסא של שלש רגלים הראה לו, יש לתקן שצ"ל תרנוסא ופי' כסא ור"ל שהעולם כולו הוא עומד על כסא של ג' רגלים והם ג' אבות. והמאמר מב"ר מובא בערוך ערך תרגס וגורס לנכון תרגום של ג' רגלים. ובערוך שם מובא בערך זה ב' מאמרים מב"ר פס"ח האחד אותן האבנים שנתן יעקב תחת ראשו נעשו כמטה וכתרגום. והמאמר השני הוא תרגום של של ג' רגלים הראה לו. והנה לפנינו במדרש שם נעשו כמטה וכפרגוס, והיא גי' משובשת וצ"ל וכתרגום כמו שהביא הערוך. ויותר נכון להגיה שצ"ל כמטה וכפלומה כמו שהוא במדרש ליש מזית ומובא במוספי ערך פלומה ופי' בל"ר מטה מלאה בנוצת עוף. (מג) כנגד שלשה והנה. והנה מלאכי אלהים, והנה ה' נצב, והנה אנכי עמך. ובכ"י פלארענץ הגי' כנגד ג' אבות. (מד) אלו מלאכי השרת. ב"ר פס"ח, וכן הביא רש"י עה"ת וז"ל מלאכים שליווהו בארץ אין יוצאין חו"ל ועלו לרקיע וירדו מלאכי חו"ל ללוותו עכ"ל. (מה) אחד לבשר. ב"ר פ"נ, ב"מ פ"ו ע"ב. (מו) כמו שפירשנו למעלה. וירא י"ח ג' וע"ש בהערה כ"ג. (מז) שנדחו ממחיצתן קל"ח שנה. ב"ר פס"ח וכן תרגם יב"ע ואיטרדו מן מחיצתהון מן בגלל דגליין מסטירין דמרי עלמא. (מח) מסטירין. פי' בל"י ורומי mysterium μυστήριον סוד וסתר. (מט) לפי שקדם לידת יצחק. הוספת רבינו. (נ) י"ח פעמים מזכיר האבות בתורה. ב"ר פס"ט וילקוט רמז ק"כ. (נא) לכך תקנו רבותינו. בב"ר וילקוט שם וכנגד כן קבעו חכמים י"ח ברכות שבתפלה. ועיין ירושלמי ברכות פ"ד ה"ג (דף ח' ע"א) ולמה שמונה עשרה. ר' הינא בש"ר פנחס כנגד י"ח פעמים שאבות כתובין בתורה ע"ש. (נב) שדמות דיוקנו חקוקה בכסא הכבוד. עיין חולין צ"א ע"ב ומסתכלין בדיוקנו של מעלה פירש"י פרצוף אדם שבארבע חיות בדמות יעקב. ועיין ב"ר פס"ח את הוא שאיקונין שלך חקוקה למעלה. וכן בפדר"א פל"ה ר' לוי אומר באותה הלילה הראה לו הקב"ה את כל האותות כו' ורואין פניו של יעקב ואומרים זה הפנים כפני החיה שבכסא הכבוד. ולזה כוון יב"ע דאיקונין דילה קביעא בכורסי יקרא. (נג) מיכן שהשדה נקנה בהילוך. ב"ב ק' ע"א, ב"ר סוף פמ"א ועיין ביפ"ת שם. (נד) מיכן אמרו רז"ל. ב"ק י"ב ע"א, קדושין כ"ז ע"ב. (נה) שהרי יעקב. הוספת רבינו. (נו) ומאי טעמא כולהו סדנא דארעא חד הוא.

פירש"י

באר בשדה, זו הבאר שהיה לישראל במדבר, והנה שם שלשה עדרי צאן, משה ואהרן ומרים, כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים, שכל ישראל מושכין לדגלם לאהליהם. והאבן גדולה על פי הבאר. (ד) כמלא פי כברה היה כה:

ג) **ונאספו** שמה כל העדרים. בשעת המחנות, וגללו את האבן, והשיבו את האבן על פי הבאר למקומה, בשעת המסעות: השני, והנה באר בשדה זו ציון. שלשה עדרי צאן, שלשה רגלים. כי מן הבאר ההוא ישקו, שמשם שואבין רוח הקדש. ונאספו שמה כל העדרים, שכל ישראל מקובצים שם. והשיבו את האבן, מונח לרגל הבא: השלישי, והנה באר בשדה, זו ירושלים, שלשה עדרי צאן, אלו ג' בתי דינים שהיו בה שלשה דינים, אחד בהר הבית, ואחד בפתח העזרה, ואחד בלשכת הגזית: והאבן גדולה, זו בית דין הגדול שבלשכת הגזית, ונאספו שמה כל העדרים, בעת כי יפלא ממך דבר למשפט, וגללו את האבן, שמשם שומעין את הדין, והשיבו את האבן, שמעמידין דבר על בוריה: הרביעי, והנה באר, זה ציון. שלשה עדרי צאן, (ה) אלו שלשה מלכיות הראשונות. והאבן גדולה, זו זכות אבות. ונאספו שמה כל העדרים, (ו) אלו חיילי האומות. וגללו, (ז) אלו כלי בית המקדש שלקחו. והשיבו את האבן, לעתיד לבא, (ח) דכתיב תחת הנחשת אביא זהב (ישעיה ס יז): החמישי, והנה באר, זו סנהדרין. שלשה עדרי צאן, (ט) שלש שורות של תלמידי חכמים יושבים לפניהם. כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים, שמשם היו שומעין את ההלכה. והאבן גדולה. (י) גדול שבהם. ונאספו שמה, אלו תלמידי חכמים. וגללו את האבן, (יא) שמשם היו שומעין את ההלכה. והשיבו את האבן על פי הבאר, היו נושאים ונותנין בהלכה עד שמעמידין ההלכה על בוריה: הששי, והנה באר, (יב) זו בית הכנסת כו', (יג) ר' יוחנן פתר לה בסיני, וירא והנה באר בשדה, זה סיני, והנה שם שלשה, כהנים לוים וישראלים. כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים, אלו עשרת הדברות. והאבן גדולה, זו שכינה. ונאספו שמה, אלו ישראל. וגללו את האבן, שקבלו התורה. והשיבו את האבן, אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם (שמות כ כב), (יד) ואדוננו הקדוש מרנא ורבנא טוביהו בן כבוד רבינו הקדוש ר' אליעזר זצ"ל שמע מן אביו, וירא והנה באר בשדה, זו תורה. והנה שם שלשה עדרי צאן, אלו משה אהרן ומרים, שבזכותן ניתנו ג' מתנות טובות לישראל. המן בזכות משה, ענני כבוד בזכות אהרן, הבאר בזכות מרים. כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים, אלו ישראל שקבלו התורה להגות בה יומם ולילה. והאבן גדולה על פי הבאר, אלו הקושיות שבכל ענין וענין. ונאספו

הערות ותקונים

פ"ע ומובא בילקוט רמז קכ"ג. (ד) כמלא פי כברה. ב"ר שם, עיין שבת ל"ה ע"א. (ה) אלו שלשה מלכיות. בב"ר נאמר אחר זה כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים שהעשירו מן ההקדשות הצפונות בלשכות. (ו) אלו חיילי האומות. בב"ר איתא זו מלכות רומי שהיא מכתבת טירוניא מכל אוה"ע, ורבינו השמיט זה וכתב רק אלו חיילי האומות. (ז) אלו כלי בית המקדש שלקחו. זה חסר במדרש לפנינו, והמדפיסים הגיהו שהעשירו מן ההקדשות הצפונות בלשכות וזו הדרשה כבר אמור למעלה על כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים. (ח) דכתיב תחת הנחשת. הסיום הזה מהכתוב ליתא במדרש וכוונת רבינו לסיפא דקרא ותחת האבנים ברזל. (ט) שלש שורות של תלמידי חכמים. עי' סנהדרין ל"ז ע"א וברש"י שם. (י) גדול שבהם. בב"ר שם זה מופלא שבב"ד שהוא מסדר את ההלכה. (יא) שמשם היו שומעין. הוספתי כמו שהוא לפנינו במדרש וגם בכ"י פלארענץ חסר זה. (יב) זו בית הכנסת כו'. רבינו קצר בלשונו והציג מלת „וכו'" ונמצא הדרשה בב"ר שם. ועל והנה שם שלשה עדרי צאן דרש אלו שלשה קרואין, ועל זה הביא המעריך בערך קר וז"ל בב"ר פ"ע אלו ג' קרואים פי' בערוך ג' ארונים של בית הכנסת, וקשה וכי בכל ב"ה יש ג' ארונים ועוד כי אין קוריים ארונים, ונ"ל שפי' ג' העולים לקרוא בתורה, ומצאתי כדברי בירושלמי ברכות דף י"א אילין ג' קרויות וכו' ע"ש ובירושלמי תענית דף ס"ז ע"ג ולא שבעה קרויין אינון, עוד שם דף ס"ח ג' קרויות שבתורה עכ"ל. עם כי פירושו עולה יפה שפי' שלשה קרואים העולים לקרוא בתורה בשני ובחמישי עיין ב"ק פ"ב ע"א. אולם נוסחא משובשת היתה לפניו בדברי הערוך כי הערוך כתב ג' אדונים של בית הכנסת, והביאה בערך קרא שפי' ביומי אדון. (יג) ר' יוחנן פתר. ב"ר שם, וילקוט שם. (יד) ואדוננו כו' שמע מן אביו. והנה באר בשדה כו'. ובכ"י פלארענץ לא נמצא התוארים רק ואני טוביהו שמעתי מאבא

(סז) לוז שם אילן, כתיב הכא לוז, וכתיב (סח) לח לוז וערמון (בראשית ל לז), לוז היה עומד על פתח המערה והיה חלול הלוז, ונכנסין מן הלוז למערה ומן המערה לעיר: (סט) ד"א מה לוז עגול ואין לו פה, כך העיר סתומה ואין לה פתח: לוז שם העיר לראשונה. יושביה היו חסרין כי לא היה לה יציאה וביאה כשאר הערים:

כ) וידר יעקב נדר לאמר. הוא פתח בנדרים. מה בין נדר לנדבה, (ע) הנדר על דבר שצריך האדם ונודר נדר אם כן וכן יהיה, אעשה כן וכן, אבל נדבה על דבר, (עא) הוא שאמרו רז"ל נדר דאמר הרי עלי עולה, נדבה הרי זו ואין חייב באחריותו: לאמר. (עב) לאמר לדורות שיהיו נודרין בעת צרתם. אתה מוצא שכל מי שנדר תלה ביעקב. בדוד כתיב נדר לאביר יעקב (תהלים קלב ב), וכתיב ויברך דוד וגו' אלהי ישראל אבינו (דה"א כט י): אם יהיה אלהים עמדי ושמרני. כמו שאמר לי ושמרתיך: ונתן לי לחם לאכל. כמו שאמר לי כי לא אעזבך:

כא) ושבתי בשלום אל בית אבי. כמו שאמר לי והשבותיך אל האדמה הזאת: והיה ה' לי לאלהים. זה ירושת הארץ, (עב) שכל הדר בארץ ישראל הוא יכול לקיים המצות, וכן דוד אמר כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים (ש"א כו יט): שאילה מאחר שהבטיחו הקב"ה ואמר לו, והנה אנכי עמך, מהו אם יהיה אלהים עמדי, אלא בקש רחמים על התנאים שיתקיימו: והיה ה' לי לאלהים. (עג) ר' יהושע דסכנין בש"ר לוי אמר, אמר הקב"ה שיחתן של אבות נעשו מפתח לגאולת בנים, דכתיב והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו (ישעיה יא יא), וכתיב והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסים (יואל ד יח), וכתיב והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול (ישעיה כז יג):

כב) והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך. (עד) כותי אחד שאל את ר' מאיר, היכן עישר יעקב את בניו, אמר לו לוי עשירי קודש, כשתוציא ראובן ושמעון נשאר לוי ראש לעשרה הנותרים, והוא קודש לשרת בבית ה' (עה) וראובן ושמעון אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי, תחת אלו הד' בכורים של רחל ולאה וזלפה ובלהה שהבכורים קדושים מרחם, ואין צריכין להתעשר:

[כט] א) וישא יעקב רגליו. (א) ללמדך שבשורה טובה נותנת כח לאדם, שכיון שנתבשר יעקב. אבינו נשא רגליו: ד"א שסעד ועמד והלך: ארצה. תחת למ"ד כתיב ה"א: בני קדם. הוא מקום מולדתו של אברהם אבינו ארם נהרים, וכן הוא אומר מן ארם ינחני בלק מלך מואב מהררי קדם (במדבר כג ז):

ב) וירא והנה באר בשדה. (ב) ארז"ל אין המקרא יוצא מידי פשוטו, אעפ"כ רצו הדרשנים להרחיב המקרא, ולדרוש עליו מה שהיה בעולם, ולהגיד שהקב"ה מגיד מראשית אחרית, ולהודיע לנו ששיחת האבות כמה עניני מצות יש בהן, וכן (ג) פתר ר' חמא בר חנינא בבראשית רבה פסוק זה בשלשה ענינים. הראשון, והנה

הערות ותקונים

ושם הגי' בשם ר' פנחס בר חמא. (סז) לוז שם אילן כתיב הכא לוז וכתיב לח ולוז. הוספה רבינו. (סח) לח לוז וערמון. בקרא לח ולוז וערמון. (סט) ד"א מה לוז עגול. הוא לדברי רבנן. בב"ר וילקוט שם. (ע) הנדר על דבר שצריך האדם. בכ"י פלארענץ חסר זה עד הוא שאמרו רבותינו. עי' תוס' שכתב נדר הוא שידור אדם בנדר לו להביא איזה גמול, או על תנאי שיקום בו דבר טוב, ונדבה מתנת חנם לא על תנאי דבר קודש לו. (עא) הוא שאמרו רז"ל. ר"ה ו' ע"א, וכוונתם נדר האומר הרי עלי, בלי התיחדות לפי שהוא על תנאי, נדבה שאמר הרי זו, בהתיחדות הפרטי שיתן בלי תנאי. (עב) לאמר לדורות. ב"ר פ"ע וילקוט רמז קכ"ב. (עב) שכל הדר בא"י. עיין כתובות ק"י ע"ב. (עג) ר' יהושע דסכנין. ב"ר פ"ע. (עד) כותי אחד. ב"ר שם. (עה) וראובן ושמעון. הלשון מוקשה, ונאמר לנכון בב"ר שם, וז"ל וכי י"ב הן והלא י"ד הן אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי כו' א"ל אין אתה מודה לי שהן ד' אמהות, לא מהן ד' בכורות לארבע אמהות. ועיין פדר"א פל"ז מה עשה יעקב הפריש ארבע בכורות לארבע אמהות כו' ועיין ביפ"ע בראשית ל"ב כ"ה ונובע מפדר"א.

[כט] (א) ללמדך. ב"ר פ"ע וילקוט רמז קכ"ג, ומובא ברש"י עה"ת בשם ב"ר. (ב) ארז"ל אין המקרא יוצא מידי פשוטו. שבת ס"ג ע"א, יבמות כ"ד ע"א. (ג) פתח ר' חמא בב"ר פסוק זה. הוא

פ"ע

יא) **וישק** יעקב לרחל. (כה) כל הנשיקות של תפלות חוץ מן שלשה, של גדולה, ושל פרקים, ושל פרישות. של גדולה, כגון ויקח שמואל את פך השמן ויצק על ראשו וישקהו (ש"א י א). של פרקים, כגון וילך ויפגשהו בהר האלהים וישק לו (שמות ד כז). של פרישות, ותשק ערפה לחמותה (רות א יד). ר' תנחום הוסיף אף נשיקות של קריבות, וישק יעקב לרחל, שהיתה קרובתו: וישא את קולו ויבך. למה בכה, (כו) אמר בלבו אליעזר הלך להשיא את רבקה אמי, ולקח עמו עשרה גמלים וכל טוב אדוניו בידו, ואני אין עמי לא נזם ולא צמיד: (כז) ד"א ראה אותם מלחשים זה עם זה, לומר בא זה עלינו לחדש העריות, שגדרו עליהם האומות להיות פורשים מן העריות מימות המבול, הלא תראה שריבה אחת היתה מהלכת עם כמה עדרי צאן ולא נגעו בה, לכך בכה שחשדוהו בחנם: (כח) ד"א למה בכה, ראה שאינה נכנסת עמו בקבורה, (כט) וגם היא בוכה ומבכה, שנאמר רחל מבכה על בניה (ירמיה לא יד), לפי שנביאה היתה:

יב) **ויגד** יעקב לרחל כי אחי אביה הוא וכי בן רבקה הוא. (ל) אמרה ליה אבי רמאי ויש לי אחות גדולה ממני, אמר לה (לא) אם לרמאות אחי אביה הוא, ואם לצדק בן רבקה הוא: ותרץ ותגד לאביה. (לב) מלמד שלא היה לה אם, שכן דרך הנערה כל מה שיש בלבה מגדת לאמה וכאן לאביה, מלמד שמתה אמה:

יג) **ויהי** כשמוע לבן את שמע יעקב בן אחותו וירץ לקראתו ויחבק לו. אמר (לג) אליעזר בא עם כמה גמלים, זה לא כל שכן, כיון שלא מצא לו כלום עמו, אמר בדעתו שמא ממון הוא חוגר, מיד ויחבק לו, כיון שלא מצא כלום, אמר לו דברים בעלמא יש עמך: ויספר ללבן את כל הדברים האלה. איך ברח מפני אחיו וכל הקורות אותו:

יד) **ויאמר** לו לבן אך עצמי ובשרי אתה. (לד) אמר לו סבור הייתי לעשותך מלך עלי ועתה אין עמך כלום: עצמי ובשרי אתה וישב עמו חודש ימים. (לה) אמר (רמז) [ר' אמי] למדנו שצריך אדם להיטפל בקרוביו חדש ימים:

טו) **ויאמר** לבן ליעקב הכי אחי אתה ועבדתני חנם. הכי כך אמר לו לבן, באמת אחי אתה אבל איני ראוי לעובדני חנם, ומנין ראיה מן המקרא כי הכי כמו באמת, שנאמר הכי אמרתי הבו לי (איוב ו כב), (לו) וכי בחנם עבדו כי אמר לו ועבדתני חנם, אלא בדבר שאם היה שוה שכרו (לז) עשרה דינר, נותן לו חמשה:

טז) **וללבן** שתי בנות. שתי בניות. (לח) זו העמידה מלכים, וזו העמידה מלכים, זו העמידה אלופים, וזו העמידה אלופים: שם הגדולה לאה. (לט) גדולה במתנותיה, (מ) כהונה ומלכות, (מא) אהרן ובניו מלוי, ומלכות דוד לעולם: הקטנה רחל. קטנה במתנותיה, (מב) יוסף לשעה, ושאול לשעה:

יז) **ועיני** לאה רכות. (מג) מפני בכייתה שהיתה בוכה, ואומרת יהי רצון שלא תפול

הערות ותקונים

(כה) כל הנשיקות של תפלות. ב"ר פ"ע, וקה"ר פ' כי לא לקלים, וילקוט רמז קכ"ד. (כו) אמר בלבו אליעזר הלך. בב"ר בטעות א"ר אליעזר וצ"ל אמר, אליעזר בשעה שהלך כו' ומובא לנכון בילקוט שם ורש"י עה"ת. (כז) ד"א ראה אותם מלחשים. ב"ר וילקוט שם. (כח) ד"א למה בכה. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת. (כט) וגם היא בוכה. הוספת רבינו. (ל) אמרה ליה. מגילה י"ג ע"ב ובתרגום יב"ע שם. (לא) אם לרמאות. ב"ר שם, ב"ב קכ"ג, וילקוט רמז קכ"ד, ורש"י עה"ת. (לב) מלמד. ב"ר שם בשם ר' יוחנן, ובילקוט שם, ורש"י עה"ת. (לג) אליעזר בא עם כמה גמלים. ב"ר, ילקוט, רש"י עה"ת. (לד) א"ל סבור הייתי. שם. (לה) אמר [ר' אמי]. כן הוספתי כמו שהוא בב"ר וילקוט שם. והמלה רמז הסגרתי ובכ"י פלארענץ הגי' אמר רמי, ומזה נעשית בכ"י שלפנינו אמר רמז, אולם במדרש כתוב אמר ר' אמי. (לו) וכי בחנם עבדו. ב"ר שם. (לז) עשרה דינר. בב"ר עשרה פולרין, עיין מוספי ומעריך. (לח) זו העמידה מלכים. ב"ר שם וילקוט רמז קכ"ד. (לט) גדולה במתנותיה. ב"ר וילקוט שם. (מ) כהונה ומלכות. במדרש שם הגי' כהונה לעולם ומלכות לעולם. (מא) אהרן ובניו מלוי. עיין ב"ר פע"א פנחס עתיד לעמוד מלוי. (מב) יוסף לשעה ושאול לשעה. פי' שלא נמשכו מלכותם לדורות, ושאול יצא מרחל, עיין בדברי רבינו להלן פסוק כ"ה, ועיין ב"ר פע"א רחל תפסה פלך שתיקה כו', ויצא ממנה שאול, וכן מגילה י"ג ע"ב רחל זכתה ויצא ממנה שאול. (מג) מפני בכייתה. ב"ר שם, ותנחומא, ות"י

שמה כל העדרים. אלו תלמידי חכמים, וגללו את האבן מעל פי הבאר, שמוציאין הקושיות ממנה, ואח"כ והשקו את הצאן, אלו ישראל שנקראו צאן, שנא' (טו) ואתן צאני צאן מרעיתי (יחזקאל לד לא). והשיבו את האבן על פי הבאר למקומה, שאומרים דבר בשם אמרו, ללמדך שאפי' שיחות האבות כמה מדרשות בהן, כ"ש התורה והמצות והחוקים והמשפטים, לכך נאמר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים (איוב יא ט):

ד) **ויאמר** להם יעקב אחי מאין אתם. דרך חסידות דרך כבוד קרא להם אחי:

ה) **ויאמר** להם הידעתם את לבן בן נחור. לפי שאמר לו אביו קום לך פדנה ארם וקח לך משם אשה מבנות לבן אחי אמך (בראשית כח ב), לפיכך שאל בשבילו: ויאמרו ידענו, לפי שהיה גדול של מקום היה ידוע:

ו) **ויאמר** להם השלום לו. (טז) השלום לו עמכם, ויאמרו שלום: והנה רחל באה עם הצאן. שאם תרצה לשאול בה בשביל אביה תשאל:

ז) **ויאמר** הן עוד היום גדול. (יז) אמר להם אם שומרי שכר אתם, הן עוד היום גדול וחייבים אתם לרעות את הצאן, ואם שלכם אתם רועים, לא עת האסף המקנה, (יח) מיכן לאדם חשוב שהולך למקום אחד ורואה דבר שלא כהוגן, שצריך למנעם ואל יאמר שלום עלי נפשי:

ח) **ויאמרו** לא נוכל עד אשר יאספו כל העדרים. כי חוץ משלשה עדרי צאן שהיו רובצים על הבאר היו עוד שאר עדרים, לכך אמרו לו עד אשר יאספו כל העדרים: וגללו את האבן. לא מפני כובד האבן שעל פי הבאר, אלא מפני שלא היו משקין אלו מחוץ לאלו, כי אם בבת אחת, שהמים לעולם יקרים בשדה, לכן נאמר עד אשר יאספו כל העדרים, (יט) ויש לומר כי מפני כובד האבן שעל פי הבאר, שכן אמר למטה ויגש יעקב ויגל את האבן, שאם נאמר כי חתום היה הבאר בחתימות כל העדרים, שלא ישקו זה בלא זה, אם כן היאך השקה יעקב את צאן לבן בלא רשות כל העדרים, לכך לא נוכל לומר אלא שגדולה היתה האבן, ומפני כובד שלה אמרו הרועים עד אשר יאספו:

ט) **עודנו** מדבר עמם ורחל באה עם הצאן. (כ) לפי שלאה היתה כבר גדולה וראויה להנשא לא שלחה אביה עם הצאן: כי רעה הוא. וכן היו השבטים, שנאמר רעי צאן עבדיך (בראשית מז ג):

י) **ויהי** כאשר ראה יעקב את רחל בת לבן אחי אמו. שאמר לו אביו, וקח לך משם אשה מבנות לבן אחי אמך (שם כח ב): ויגש יעקב ויגל את האבן. (כא) להודיע גבורתו של יעקב. (כב) א"ר יוחנן כאדם שהעביר הפקק מעל גבי הצלוחית, (כג) לכך אמרתי לא מפני שהבאר חתום בחתימות הרועים, אלא האבן היתה גבוה ויעקב לבדו גללה: וישק את צאן לבן. (כד) מלמד שהמים עלו מאליהן ושתו הצאן, שאין כתב ודלה ושאב אלא וישק:

הערות ותקונים

מאבא מרי ז"ל. והגאון חיד"א בספרו פני דוד על התורה דף כ"א ע"א הביא וז"ל בפסיקתא זוטרתא על בראשית שמות כתב יד לרבינו טוביה ז"ל והנה באר זה תורה כו' והביא כל המאמר הזה. (טו) ואתן צאני. בכ"י כתוב ואתנה, ובכ"י פלארענץ נאמר לכון ואתן. (טז) השלום לו עמכם. ב"ר שם. (יז) אמר להם. ב"ר שם ורש"י עה"ת. (יח) מכאן לאדם חשוב. הוא לדברי רבינו. (יט) ויש לומר כי מפני כובד האבן. וגם רש"י כתב לא נוכל להשקות לפי שהאבן גדולה. (כ) לפי שלאה היתה כבר גדולה. עיין ברמב"ן שכתב הטעם כי עיני לאה רכות היה השמש מזיק לה או בעבור שהיתה לאה גדולה ראויה לאיש וחשש לה אביה. (כא) להודיע גבורתו של יעקב. עי' ת"י ויב"ע ריש ויצא. (כב) א"ר יוחנן. ב"ר פ"ע, ילקוט רמז קכ"ד ורש"י עה"ת. (כג) לכך אמרתי. לעיל פסוק ח'. (כד) מלמד שהמים עלו מאליהן. וכן איתא בפדר"א פל"ו והיתה הבאר עולה ושופכת מים חוצה לה וכן בת"י ויב"ע ריש ויצא ניסא חמישאה כיון דארים אבונן יעקב ית אבנא מעילוי פומא דבירא, שפת בירא והות טייפא עשרין שנין כל יומין דהוה אבונן יעקב יתיב בחרן. וכן בפסוק י' וטפת בירא וסליקו מיא לאנפוי והוות טייפא עשרין שנין לכן מזה תרגם על הכתוב ויגד ללבן ביום השלישי כי ברח יעקב (ל"א כ"ב) ובתר דאזל יעקב קמו רעייא על בירא ולא אשכחו מיא ואמתינו תלתא יומין דלמא תהי טייפא ולא טפת כו' דבזכותיה הוה טייפא עשרין שנין.

כל

לי הלא ברחל עבדתי עמך ולמה רמיתני. אמר לו, (נו) אמרתי אחי אביה אני אחיו אני ברמאות, אבל רימתני:

כו) **ויאמר** לבן לא יעשה כן במקומנו. (נז) מיכן שאין משנים ממנהג המקום, הלא תראה משה רבינו עלה אל מקום המלאכים ולא אכל, המלאכים ירדו למקום בני אדם, ונראו כאוכלים:

כז) **מלא** שבוע זאת. (נח) אלו שבעת ימי המשתה, (נט) א"ר אחא בר חנינא א"ר יעקב בן אחא מיכן שאין מערבין שמחה בשמחה:

כח) **ויעש** יעקב כן. לא רצה לשנות ממנהג המקום:

כט) **ויתן** לבן לרחל בתו את בלהה שפחתו לה לשפחה. (ס) שפחת מלוג היתה (סא) שנאמר לה:

ל) **ויבא** גם אל רחל ויאהב גם את רחל מלאה. ללמדך שבתחלה היה אוהב את לאה, ואחר כך שנאה מתוך דבריה, (סב) שכשאמר יעקב ללאה רמייתא בת רמאה כל הלילה היית בחזקת רחל ועכשיו לאה, אמרה לו, אביך לא היה אומר לך אתה זה בני עשו (בראשית כז כד), ואתה אמרת לו אני, הקפידתו בדבריה ושנאתה:

לא) **וירא** ה' כי שנואה לאה ויפתח את רחמה. זש"ה בכל עצב יהיה מותר (משלי יד כג), (סג) לפי שנתעלבה לאה נתייתרה בבנים אלולי כן היה מגרשה:

לב) **ותהר** לאה ותלד בן. בסוף שבע שנים נתן לבן את לאה בתו ליעקב אבינו, ואחרי שבעת ימי המשתה נתן לו גם את רחל, ויוסף נולד בסוף שבע שנים

הערות ותקונים

(נו) אמרתי אחי אביה אני אחיו אני ברמאות. עי' בראשית רבה פ"ע על הכתוב ויגד יעקב לרחל כי אחי אביה הוא, ובגמ' מגילה י"ג ע"ב. (נז) מכאן שאין משנין ממנהג המקום. ב"מ פ"ו ע"ב ב"ר פרשה מ"ח, ועיין ירושלמי מועד קטן פ"ג ה"ה בעובדא דר"ה רבה. (נח) אלו שבעה ימי המשתה. בפרקי דר' אליעזר פט"ז ר' יוסי אומר מנין אנו למדין שבעת ימי המשתה מיעקב אבינו כשנשא את לאה עשה שבעת ימי המשתה שנאמר מלא שבוע זאת. ומובא בילקוט שופטים רמז ע'. (נט) א"ר אחא ב"ר חנינא ור' יעקב בן אחא. בכ"י פלארענץ ובב"ר פ"ע איתא א"ר יעקב בר אחא לבד, והמאמר נשנה גם בבבלי מ"ק ח' ע"ב ושם מובא בשם ר' אלעזר בש"ר חנינא, לכן אין ספק שיש לתקן בדברי רבינו א"ר אלעזר בש"ר חנינא, ואולי היה כתוב בר"ת אר"א והמעתיק כתב א"ר אחא, וכן נשנה המאמר בירושלמי מ"ק פ"א ה"ז דף פ' ע"ד, אין נושאין נשים במועד ר' ליעזר בש"ר חנינה על שם שאין מערבין שמחה בשמחה, ר' יעקב בר אחא שמע לה מן הדא מלא שבוע זאת ע"כ. וראיתי ברש"י עה"ת שכתב מלא שבוע זאת דבוק הוא נקוד בחטף שבוע של זאת והן שבעת ימי המשתה בתלמוד ירושלמי במ"ק עכ"ל, אין ספק אלא שחסר ברש"י וצ"ל מכאן שאין מערבין שמחה בשמחה ועל זה ציין ירושלמי מ"ק. וגם חכמי התוס' מ"ק ח' ע"ב ד"ה לפי שאין מערבין שמחה בשמחה כתבו וז"ל גזירת הכתוב כדדרים לקמן מקרא דשלמה ובירושלמי **דריש** מדכתיב מלא שבוע זאת, והוא מאמר הירושלמי שהבאתי. והרמב"ן בפי' עה"ת כתב ואני לא ידעתי כי שבעת ימי המשתה תקנת משה רבינו לישראל [ירושלמי כתובות פ"א ה"א משה התקין שבעת ימי המשתה, ושבעת ימי האבל] ואולי נאמר שנהגו בהם מתחלה כנכבדי האומות כענין באבילות דכתיב ויעש לאביו אבל שבעת ימים, ומה שלמדו מכאן כמו בירושלמי ג"כ בב"ר [הוא בירושלמי מ"ק פ"א ה"ז, ובב"ר פ"ע] שאין מערבין שמחה בשמחה סמך בעלמא ממנהגי הקדמונים קודם התורה אבל בגמרא שלנו [מ"ק ט' ע"א] לא למדוה מכאן ולכשוה מויעש שלמה את החג עכ"ל. את אשר הסגרתי בדברי הרמב"ן הוספתי תוך דבריו. ועיין בהרמב"ם פ"א מה' אבל דז' ימי משתה וז' ימי אבילות משה רבינו תיקן, והא דכתיב ביוסף ויעש לאביו אבל שבעת ימים, כיתנה תורה ונתחדשה הלכה, ועיין בתוס' מו"ק כ' ע"א ד"ה מה חג הביא דברי הירושלמי (מ"ק פ"ג) דאין למדין דבר מקודם מתן תורה ובהערה נ"ח הבאתי מפדר"א מאמר ר' יוסי שאנו למדין שבעת ימי המשתה מיעקב. (ס) שפחת מלוג היתה. בב"ר פמ"ה על ולה שפחה מצרית, אמרו שפחת מלוג היתה והיה חייב במזונותיה ולא היה רשאי למכרה. (סא) שנאמר לה. וכן הביא המ"כ בשם רבינו בחיי דייק מדכתיב ולה דמשמע ולא לו ולכן אמר ולא היה רשאי למוכרה דאל"כ היה גם לו חלק בה. (סב) שכשאמר יעקב ללאה רמייתא בת רמאה. עיין ב"ר פ"ע וילקוט רמז קכ"ה, א"ל מאי רמייתא בת רמאה לאו בליליא הוה קרינא רחל ואת עניית לי, א"ל אית ספר דלית ליה תלמידים לא כך הוה צוח לך אבוך עשו ואת עניית ליה, ולזה המאמר כוון רבינו וכן נשנה באגדת בראשית פמ"ח ע"ש ושם מובא הכתוב האתה זה בני עשו, והיית אומר אנכי עשו בכורך. (סג) לפי שנתעלבה לאה. עיין ב"ר שם ר' חנין בשם ר' שמואל ב"ר יצחק אמר כיון שראה יעקב מעשים שרימה לאה באחותה נתן דעתו לגרשה

בחלקו של רשע, (מד) א"ר חוניא גדולה תפלה שבטלה הגזירה, ולא עוד
אלא שקדמה לאחותה: ורחל היתה (מה) יפת תואר. בקומה: ויפת מראה. בדמות:
יח) **ויאהב** יעקב את רחל ויאמר אעבדך שבע שנים. כנגד ימי השבוע: ברחל
בתך. (מו) שלא תביא אחרת מן השוק ושמה רחל, לכך נאמר ברחל
בתך: הקטנה. שלא תתחלף שם רחל ללאה, ושם לאה לרחל, לכך נאמר הקטנה,
אמר לא באתי לקבץ ממון, אלא כדי לישא אשה באתי, לכך נאמר אעבדך שבע
שנים ברחל בתך הקטנה. יש אדם שזיווגו בא אצלו, ויש שהלך אחר זיווגו,
יצחק אבינו זיווגו בא אצלו, יעקב אבינו הלך אחר זיווגו, נמצא יעקב נשא בן שמונים
וארבע שנה, ועשו בן ארבעים, למדנו שהקב"ה מקדים לרשעים, ומשהה לצדיקים,
וכן הוא אומר לא יאחר לשונאו אל פניו ישלם לו (דברים ז י):
יט) **ויאמר** לבן טוב. למדנו שמה' אשה לאיש, וכה"א מה' יצא הדבר (בראשית כד נ):
כ) **ויעבד** יעקב ברחל. זה שאמר הכתוב ויעבד ישראל באשה (הושע יב יג):
כא) **ויאמר** יעקב אל לבן הבה את אשתי. (מז) לפי שהיה יעקב אבינו בן שמונים
וארבע שנה ועדיין לא היה לו בן, והיה עתיד להוליד שנים עשר שבטים
כאשר הובטח מלפני הקב"ה, לכך אמר הבה את אשתי, (מח) מנין הב"ה:
כב) **ויאסף** לבן את כל אנשי המקום ויעש משתה. (מט) אמר להם אתם יודעין
שהיינו מדוחקים למים, (נ) וכיון שבא צדיק זה לרגלו נתברכו המים, ואם
אני נותן לו רחל מיד הוא הולך, אם רצונכם אתן לו את לאה, והוא מתעכב עמנו
עוד שבעה שנים, אמרו לו טוב עשה כאשר דברת: מיד
כג) **ויהי** בערב ויקח את לאה בתו. (נא) מלמד שכבו הנרות והכניסה לו בחשך,
(נב) לפי שאין משמשין לאור הנר, (נג) וכן ארז"ל המשמש לאור הנר
הוויין ליה בנים נכפים, (נד) וכל הלילה היה קורא לה יעקב אבינו רחל, והיא עונה
בחזקת רחל:
כד) **ויתן** לבן לה את זלפה. כדי שלא תתבזה על בעלה:
כה) **ויהי** בבקר והנה הוא לאה. (נה) מתוך הסימנים שמסר יעקב לרחל על הבאר,
ורחל מסרתם ללאה, על זה לא הכירה יעקב אבינו, (נו) לפיכך היו בני
רחל צנועים בעלי סוד, הלא תראה ליוסף שלא הגיד לאביו מכירתו ולא הודיע ממצרים
לא בכתב ולא בפה. שאול, ואת דבר המלוכה לא הגיד לו (ש"א י טז). אסתר. אין
אסתר מגדת מולדתה ואת עמה (אסתר ב כ): (נז) ויאמר יעקב ללבן מה זאת עשית

הערות ותקונים

ות"י ויב"ע, ב"ב קכ"ג ע"א, ורש"י עה"ת. (מד) אמר רב חוניא. בב"ר בטעות א"ר הונא, וגם בילקוט
רמז קכ"ה מובא לנכון רב חוניא. (מה) יפת תואר בקומה. ויפת מראה בדמות, ורש"י כתב תאר הוא
צורת הפרצוף לשון יתארהו בשרד, מראה הוא זיו קלסתר. והראב"ע כתב יפת תאר כמו ותאר לכם הגבול,
כל אבר כעין והאף והפה יפה, ומראה הכל יפה, או מראה על עין הפנים הנראה. והרשב"ם כתב יפת
תואר כמו במחוגה יתארהו דפוס החוטם והמצח והפה והלחיים, יפת מראה לבן ואדמדם. והרד"ק בפירושו
על התורה כתב תואר הוא צורת הפנים ושאר האברים וקומת הגוף, ומראה על הבשר שהיה לבן ואדום
והשער שחור. (מו) שלא תביא אחרת. ב"ר וילקוט שם, ורש"י עה"ת. (מו) יש אדם שזיווגו בא אצלו.
ב"ר פס"ח ריש וילא. (מז) לפי שהיה יעקב בן פ"ד. ב"ר וילקוט ורש"י, כי בן ס"ג היה כשנתברך וישב
עוד י"ד בבית עבר, וז' שעבד ברחל הרי פ"ד שנה. (מח) מנין הבה. הוספת רבינו. (מט) אמר להם.
ב"ר וילקוט שם. (נ) וכיון שבא צדיק זה. עיין לעיל הערה כ"ד. (נא) מלמד שכבו הנרות. ב"ר וילקוט
שם וצפון בוציניא פי' וכבו הנרות. (נב) לפי שאין משמשין. הוא דברי רבינו. (נג) וכן אמרו רז"ל.
פסחים קי"ב ע"ב. (נד) וכל הלילה. ב"ר וילקוט שם. (נה) מתוך הסימנין. עיין מגילה י"ג ע"ב, ורש"י
עה"ת. (נו) לפיכך היו בני רחל צנועים בעלי סוד כו'. זה לשון חז"ל מגילה י"ג ע"ב אר"א בשכר צניעות
שהיתה בה ברחל שמסרה לה סימנין לאחותה זכתה ויצא ממנה שאול, ובשכר צניעות דהוה בשאול דכתיב
ואת דבר המלוכה לא הגיד לו זכה ויצאה ממנו אסתר דכתיב אין אסתר מגדת מולדתה. ועי' ב"ר פע"א,
ותנחומא ויצא, ואסתר רבה סוף פ"ו על הכתוב אין אסתר מגדת מולדתה. (נז) ויאמר יעקב ללבן. וכן
מובא בכ"י פלארענץ, ובמקרא כתוב ויאמר אל לבן גם בלי מלת „יעקב".

אמרתי

ז) **ותהר** עוד ותלד בן שני ליעקב . נתייחס ליעקב :

ח) **ותאמר** רחל נפתולי אלהים נפתלתי . (ח) לשון תפלה נתנפלתי לפני אלהים ושמע תפלתי : עם אחותי . שיהיה לי גידול בנים כאחותי : וגם יכולתי . והוצלחתי :

(ט) ד"א נפתלתי . לשון פתלתול , כלומר בשעה שהכניסו את לאה לבעלי רימו את בעלי כאילו רימו דעת של מעלה : וגם יכולתי . הייתי יכולה לה להודיע לו ליעקב כי כן הם עושים , אבל לא רציתי לבזות את אחותי :

ט) **ותרא** לאה כי עמדה מלדת ותקח את זלפה שפחתה ותתן אותה ליעקב לאשה . לאשה ולא לפילגש , אלא שחררה אותה ודרך אישות לקחה :

י) **ותלד** זלפה שפחת לאה . (י) בכולן כתוב ותהר , וכאן כתוב ותלד , לפי שהיתה בחורה ילדה ולא נכרה בעוברה :

יא) **ותאמר** לאה בא גד . (יא) בגד כתיב , (יב) בא גדא דביתא , (יג) שמור לשון ארמית גדא : (יד) בגד . ב' שני בנים של זלפה , ג"ד שבעה בנים נולדו ללאה עם דינה והכל תשעה , מנין בג"ד , ד' בראשונה וג' באחרונה עם דינה , וב' לזלפה , הרי בג"ד . (טו) ד"א בא גד . בא מי שהוא גודד את האומות , וכן מצינו כשהמליכוהו את דוד , בדברי הימים כתוב , ומן הגדי נבדלו אל דויד למצד מדברה גבורי החיל , (טז) אנשי הצבא למלחמה עורכי (יז) צנה ורומח ופני אריה פניהם וכצבאים על ההרים (דה"א י"ב ח) , וכתוב אלה מבני גד ראשי הצבא אחד למאה הקטן והגדול לאלף (שם שם טו) , לפיכך יש אם למקרא . (יח) בראשית רבה נימנו חכמים (אלו הם) [אליהו] מבני בניו של רחל מבנימין :

יב) **ותלד** זלפה בן שני ליעקב . גם זה מתיחם על יעקב :

הערות ותקונים

לפרש מלת אוכלוסין , אולם אין הוראתה גבורי חיל , רק היא יונית ὄχλος ופי' המון עם , עיין ערוך ערך אכלוסא , וכן תרגום גדול (איוב י"ט י"ב) אוכלסא . (ח) לשון תפלה . וכן ת"א וכן הביא רש"י ואונקלוס תרגם [בעותי] לשון תפלה , ועיין בביאור שם . (ט) ד"א נפתלתי לשון פתלתול . ר"ל מלשון עקש ופתלתול (דברים ל"ב ה') , וכן כתב רש"י אולם באופן אחר וז"ל ואני מפרשו לשון עקש ופתלתול נתעקשתי והפצרתי פצירות ונפתולים הרבה למקום להיות שוה לאחותי . (י) בכולן כתוב ותהר. ב"ר פע"א , וילקוט רמז קכ"ז , וכן הביא רש"י בפי' עה"ת בכולן נאמר הריון חוץ מזלפה לפי שהיתה בחורה מכולן ותינוקת בשנים ואין הריון ניכר בה וכדי לרמות ליעקב נתנה לבן ללאה שלא יבין שמכניסין לו את לאה שכך מנהג ליתן שפחה הגדולה לגדולה וקטנה לקטנה עכ"ל . ובמקום לפי שהיתה בחורה ילדה צ"ל בחורה וילדה . (יא) בגד כתוב . הכתיב בגד והקרי בא גד שתי תיבות . (יב) בא גדא דביתא . כ"ה בב"ר שם "אתא גדא דביתא אתא גדא דעלמא , וראיתי ברשב"ם שהביא וז"ל בא גד , בא אלינו מזל טוב כמו העורכים לגד שלחן , וכן במס' שבת [דף ס"ז ע"ב] גד גדי וסינוק לא . וכן בבבא בתרא אתא מזלא דביתא . יש לתקן בדבריו צ"ל וכן בב"ר אתא גדא דביתא פי' אתא מזלא דביתא . והמעתיקים טעו מן בב"ר הכתובות בר"ת וכוונתם בבראשית רבה את המלות בבבא בתרא . (יג) שמור לשון ארמית גדא . צ"ל לשון ארמית גדא מזל כמו שהוא לנכון בכ"י פלארענץ , או צ"ל שמזל בלשון ארמי גדא . וכן פירש"י . וכן הביא הראב"ע וז"ל ויש אומרים שפי' גד מזל טוב כאשר הוא בלשון ישמעאל וכמוהו העורכים לגד שלחן והוא ככב צדק עכ"ל וכן הרד"ק בפירושו על התורה הביא בשם ר' משה הכהן כי הוא כוכב צדק כי כן נקרא בלשון קדר והוא מזל מיורה על כל דבר טוב . וכן הביא בשרשים שרש גד . (יד) בגד בי"ת שני בנים של זלפה . הוא דברי רבינו מלכפשיה ודורש גימטריאות . (טו) ד"א בא גד מי שהוא גודד את האומות . ב"ר שם בא מי שעתיד לגדד מסתיתן של אומות דרש גד לשון כריתה כמו גודו אילנא (דניאל ג') וכן ת"י למגלעא משתייהן , ופי' יסודותיהם . ובילקוט רמז קכ"ח מי שעתיד לגדר מסתיתן של או"ה צ"ל לגדד . (טז) אנשי הצבא . בקרא אנשי צבא . (יז) צנה ורומח . וכן מובא בכ"י פלארענץ , יש ספרים שכתוב בהן צנה ורומח , ויש ספרים שכתוב צנה ומגן . (יח) בבראשית רבה נימנו חכמים אלו הם מבני בניה של רחל מבנימין . וכן בכ"י פלארענץ אלו הן מבני בניה , המלות אלו הם הסגרתי והגהתי „אליהו" וז"ל הב"ר פ"ע ומובא בילקוט רמז קכ"ח מי שעתיד לגדד מסתיתן של אומות ומנו אליהו , אליהו משל מי , ר' אלעזר אמר משל בנימין כו' פעם אחת נחלקו בא אליהו ועמד לפניהם ואמר אני מבני בניה של רחל ע"כ , ועיין תד"א סדר אליהו רבא פי"ח , ות"ב סדר אליהו זוטא פט"ו ושם הגי' אני איני בא אלא מזרעה של לאה . והילקוט סוף נצבים רמז תתק"ס הביא המאמר בשם תד"א וגורס ג"כ אין אני אלא מזרעה של לאה , והיא גי' מוטעת . ובתוס' ב"מ קי"ד ע"ב ד"ה מהו הביאו לדברי התד"א והיה לפניהם הגי' הנכונה

אני

השניים. (סד) נמצא י"א שבטים שנולדו בשבע שנים, כיצד ילדה לאה את ראובן בשנה הראשונה אחר המשתה, ונתעברה בשמעון בשניה, וכשנתעברה עוד בשמעון נתקנא רחל באחותה, ונתנה ליעקב את בלהה שפחתה, ונתעברה גם היא בשנה השנית, ונולד שמעון ללאה ודן לבלהה, בשנה השנית, ובשלישית ילדה לאה את לוי, ובלהה את נפתלי, בשנה הרביעית ילדה את יהודה ותעמוד מלדת, וילדה זלפה את גד, ונתעברה גם לאה עוד בשנה ההוא, וילדה את יששכר, בשנה הששית ילדה לאה את זבולון, וזלפה את אשר, בשביעית ילדה רחל את יוסף, ולאה ילדה את דינה, נמצא שנולדו י"א שבטים ודינה בשבע שנים:

לג) **ותהר** עוד ותלד וגו' שמעון. (סה) שומע לקול אביו שבשמים:

לד) **ותהר** עוד ותלד בן וגו' על כן קרא שמו לוי.(סו)כ"מ שנא' על כן מרובה באוכלוסין:

לה) **ותהר** עוד ותלד בן ותאמר הפעם אודה את ה'. (סז) שהוסיף על חלקי, (סח) כדרך שהודה לאה הודו בניה, יהודה הודה במעשה תמר, דוד הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו (תהלים קלו א), דניאל אמר לך אלה אבהתי (סט) מהודה ומשבח אנא (דניאל ב כג): על כן קראה שמו יהודה. היא גרמה לו השם: על כן. כל מקום שנאמר על כן מרובה באוכלוסין:

[ל] א) **ותרא** רחל וגו' ותקנא באחותה. (א) קנאתה במעשיה הטובים, אמרה אלולי שהיא צדקת לא היתה יולדת: ותאמר אל יעקב הבה לי בנים. (ב) בקש עלי רחמים. כשם שביקש אביך בעד רבקה, דכתיב ויעתר יצחק לה' לנכח אשתו (בראשית כה כא): ואם אין מתה אנכי. (ג) אמר שמואל ד' חשובים כמתים, עני, ומצורע, וסומא, ומי שאין לו בנים:

ב) **ויחר** אף יעקב ברחל ויאמר התחת אלהים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן. (ד) ממך מנע, ממני לא מנע, אמרה לו רחל הלא אביך בקש רחמים על אמך, אמר לה יעקב, אבי לא היה לו בנים, לי יש לי בנים, אמרה לו הלא זקניך בקש רחמים, אמר לה זקינתי מדה אחרת עשתה, שהכניסה שפחתה צרתה, אמרה לו אם זה מעכב

ג) **הנה** אמתי בלהה בא אליה ותלד על ברכי ואבנה גם אנכי ממנה. שכשם שנבנתה שרה ע"י שפחתה, אבנה גם אנכי:

ד) **ותתן** לו את בלהה שפחתה לאשה. ולא לפילגש:

ה) **ותהר** בלהה ותלד ליעקב בן. מיוחס כשאר השבטים על שם יעקב:

ו) **ותאמר** רחל דנני אלהים. (ה) דנני וחייבני, דנני וזיכני. חייבני, כמו ורחל עקרה. וזיכני, כדכתיב ויתן לי בן: על כן קראה שמו דן. (ו) מרובה באוכלוסין, (ז) גבורי חיל:

הערות ותקונים

לגרסה כו'. (סד) נמצא י"א שבטים שנולדו בשבע שנים כיצד כו'. בסדר עולם רבא פ"ב איתא כל השבטים נולדו בז' שנים חוץ מבנימין כל אחד ואחד לז' חדשים ע"כ, וכן ראיתי בפדר"א פל"ו ר"א אומר מז' חדשים ילדה לאה את בניה ולשבע שנים נולדו ליעקב י"א שבטים ובת אחת ע"כ ומדברי רבינו נראה דס"ל שלא נולדו כולם זה אחר זה, ועיין במדרש תדשא (בית המדרש ח"ג דף קע"א) ושם מפורש כל אחד מהשבטים באיזו חדש נולד ומשמע שנולד כל אחד מהן בשנה אחרת לגמרי והנאמר ממדרש תדשא מצאתי בילקוט ריש שמות רמז קס"ב באיזה שינויים. (סה) שומע לקול אביו. ב"ר פע"א, ילקוט רמז קכ"ו. (סו) כל מקום שנאמר. ב"ר שם ורש"י עה"ת, וסיים חוץ מלוי שהארון היה מכלה בהם. (סז) שהוסיף על חלקי. כי חשבה שכל אחת תלד ג', מן ארבע נשים עתידין לעמוד י"ב שבטים, עכשיו כשהוסיף לי בן רביעי הפעם אודה את ה' כן מפורש בתנחומא ויצא, ועיין ב"ר פע"א. (סח) כדרך שהודה לאה הודו בניה. ב"ר שם. (סט) מהודה ומשבח אנא. במקרא מהודא ומשבח אנה.

[ל] (א) קנאתה באחותה. ב"ר פע"א, וילקוט רמז קכ"ז, ורש"י עה"ת. (ב) בקש עלי רחמים, עי' רש"י עה"ת שכתב הבה לי וכי כך עשה אביך לאמך והלא התפלל עליה. (ג) אמר שמואל. נדרים ס"ד ע"ב, ב"ר שם, וילקוט שם, ושמו"ר פ"א, תנחומא צו, צ"ל ר' שמואל ובילקוט גרס ר"ש בר נחמני ובב"ר ר"ש ונשמטו תיבות ב"נ, ובגמרא היא ברייתא. (ד) ממך מנע. ב"ר וילקוט ורש"י עה"ת. (ה) דנני וחייבני. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת. (ו) מרובה באוכלוסין. ב"ר, כל מקום שנאמר על כן מרובה באוכלוסין, ועיין לעיל הערה ס"ו. (ז) גבורי חיל. וכ"ה בכ"י פלארענץ, והוא הוספת רבינו לפרש

זבולון יוצא בשיירה ומפרש בימים, ובא ונותן בתוך פיו של יששכר: (לה) התורה רבה ביששכר, לכך נאמר הדודאים נתנו ריח: וישכב עמה בלילה הוא. (לו) מלמד שהמקום העירו לישכב עמה, כי בא טרוח מן השדה:

יח) **וישמע** אלהים אל לאה. (לו) בא לטהר מסייעין אותו: ליעקב בן חמישי. חמישי היה ליעקב מן לאה (לז) שהוא תשיעי לבנים. והוא הקריב שני למלך בנשיאים, דכתיב ביום השני הקריב נתנאל בן צוער נשיא יששכר (במדבר ז יח), שהיה בן תורה, שנא' ומבני יששכר יודעי בינה לעתים וגו' (דה"א יב לג):

כ) **ותאמר** לאה זבדני אלהים וגו' יזבלני אישי. (לח) לשון יזבלני מענין זבול, שכשם שהזבול מחסה ומסתר לבני אדם כן בעלי יזבלני:

כא) **ואחר** ילדה בת. (לט) אחר שהתפללה לאה יהא רצון שיהא עובר זה נקבה, כדי שתלד אחותי זכר שלא תהא פחותה מן האמהות שילדו שנים:מיד

כב) **ויזכר** אלהים את רחל וגו' ויפתח את רחמה. (מ) מפתח של הריון לא ניתן ביד שליח, שנאמר ויפתח את רחמה:

כג) **ותהר** ותלד בן ותאמר אסף אלהים את חרפתי. (מא) א"ר לוי בר זכרי' עד שלא תלד האשה (מב) החסרון נתלה בה, משתלד החסרון נתלה בבנה, לכך נאמר אסף אלהים את חרפתי:

כד) **ותקרא** את שמו יוסף לאמר. (מג) מלמד שאמהות נביאות היו, היא אמרה אסף אלהים את חרפתי, וכתיב יוסף ה' לי בן אחר, שידעה ששנים עשר בנים היו עתידים לצאת מיעקב, אמרה יהי רצון שיהא הנותר ממני:

כה) **ויהי** כאשר ילדה רחל את יוסף. (מד) כיון שנולד יוסף, נולד שטנו של עשו הרשע, מיד בטח ברחמי שדי ונתן בלבו לצאת, (מה) דא"ר פינחס בש"ר נחמן, מסורת היא שאין עשו נופל אלא ביד בניה של רחל, הה"ד והיה בית יעקב אש, ובית יוסף להבה, ובית עשו לקש, ודלקו בהם ואכלום (עובדיה א יח), ואומר אם לא לא יסחבום צעירי הצאן (ירמיה מט כ):

כו) **תנה** את נשי ואת ילדי. אלו ד' אמהות וילדיהן: את עבודתי אשר עבדתיך. כשם שבשבע שנים הראשונות עבדתיך באמונה, כך בשבע האחרונות:

הערות ותקונים

של דודאים, כ"ה בכ"י פלארענץ, ובב"ר הגירסא סרסורותן של דודאים, ובילקוט בוא וראה כחן של דודאים. (לה) התורה רבה ביששכר. בב"ר וילקוט הגי' רבה בישראל. ובכ"י פלארענץ ובא ונותן בתוך פיו של יששכר שהיה מרביץ תורה לישראל. (לו) מלמד שהמקום העירו לשכב עמה. כוון למאמרם נדה ל"א ע"א, וישכב עמה בלילה הוא, מלמד שהקב"ה סייע באותו מעשה, שנא' יששכר חמור גרם, חמור גרם לו ליששכר ופירש"י הוא, קודשא בריך הוא סייע שנטה חמורו של יעקב לאהל לאה ואותו לילה של האחרות היתה עכ"ל, וכן תראה בב"ר פצ"ט יששכר חמור גרם אותו, וכי מנין היתה לאה יודעת שבא יעקב אלא נהק החמור ושמעה קולו ויצאת לקראתו, ועפ"י הדרש תרגם יב"ע בראשית שם ועל יעקב ברמשא ושמעת לאה קל נהיקיה דחמרא וידעת דהא יעקב אתא. (לו) בא לטהר מסייעין אותו. שבת ק"ד ע"א. (לז) שהוא תשיעי לבנים כו'. ב"ר וילקוט שם. (לח) לשון יזבלני מענין זבול. ר"ל מלשון בניתי בית זבול לך (מ"א ח' י"ג) ופי' בית מדור כלומר יהיה זבולו עמי תמיד וכ"כ הראב"ע. (לט) אחר שהתפללה לאה. עי' ברכות ס' ע"א מאי ואחר, אמר רב לאחר שדנה לאה דין בעצמה כו' ע"ש, וכן בתרגום יב"ע ושמיע קדם ה' צלותא דלאה ואתחלפי עובריא במעיהון כו', ועפי"ז יסד הפייטן ביוצר ליום א' דר"ה, עובר להמיר בבטן אחות כו'. (מ) מפתח של הריון. תענית ב' ע"ב א"ר יוחנן ג' מפתחות בידו של הקב"ה כו', ובב"ר פע"ג ר' תנחומא בשם ר' ביבי הוא שם האומר, וכן הביא ת"י שם ארבעה מפתחין כו'. (מא) א"ר לוי בר זכריה. כ"ה גם בב"ר פע"ג וילקוט רמז ק"ל. ובכ"י פלארענץ בטעות ר' לוי בר זבדא. (מב) החסרון. בכ"י פלארענץ הטרחון וצ"ל הסרחון וכן בב"ר וילקוט הגי' הסרחון וכן הביא רש"י עה"ת וז"ל ואגדה כל זמן שאין לאשה בן אין לה במי לתלות סרחונה משיש לה בן תולה מי שבר כלי זה בנך. (מג) מלמד שאמהות נביאות היו. ב"ר סוף פע"ב בשם ר' חנינא בן פזי, וכן מובא בילקוט רמז ק"ל, וברש"י עה"ת. (מד) כיון שנולד יוסף. ב"ר פע"ג וילקוט שם, ועיין רש"י עה"ת, וביב"ע. (מה) דאמר רב פינחס בש"ר נחמן. בב"ר פע"ג ופסיקתא פסקא זכור דף כ"ח ע"א הגי' בש"ר שמואל בר נחמן וכן בבבלי ב"ב קכ"ג ע"ב ר' שמואל בר נחמני אמר ראה יעקב אבינו כו', ובכ"י פלארענץ

יג) **ותאמר** לאה באשרי כי אשרוני בנות. (יט) א"ר לוי שהיו בנותיהם של שבט
אשר נאות כמותו, והיו נשואות לכהנים ולמלכים שנמשחו בשמן המשחה
בשמן זית:

יד) **וילך** ראובן בימי קציר חטים. (כ) מיכן לצדיקים שאין פושטים ידיהם בגזל,
(כא) זה היה מעשה בשנה חמישית לכינוס לאה בשנה שנתנה זלפה ליעקב
אבינו, והיה בזמן ההוא ראובן בן ארבע שנים: וימצא דודאים בשדה. (כב) ר' חייא
בר אבא אמר (כג) יברוחין, (כד) מיני פירות הן וכה"א הדודאים נתנו ריח ועל פתחינו
כל מגדים (שה"ש ז יד), ומצאנו לדודאים שהן כמין סלים שבהן מכניסין את הפירות,
כמו שני דודאי תאנים (ירמיה כד א), הדוד אחד תאנים טובות (שם שם ב), ועיקר
הדבר הם הפירות, ויצא בימי קציר חטים (כה) בימים שכל מיני איפורה ובכורים,
ולא הביא אלא דבר שהוא מן המופקר, (כו) להודיעך עד היכן היו שומרין עצמן מן
גזל הארץ, כל שכן מן שאר גזל: ויבא אותם אל לאה אמו. (כז) להודיעך עד היכן
היה כבוד אמו עליו, שלא טעמן עד שהביאן לאמו:

טו) **ותאמר** לה המעט קחתך את אישי ולקחת גם את דודאי בני ותאמר רחל לכן
ישכב עמך הלילה תחת דודאי בנך. (כח) תני רשב"י לפי שזילזלה על
על הצדיק ואמרה לכן ישכב עמך הלילה תחת דודאי בנך לפיכך אינה נכנסת
עמו לקבורה, היא אמרה לכן ישכב עמך הלילה, וכן היה הוא שוכב עמה בקבר
ולא עם רחל:

טז) **ויבא** יעקב מן השדה בערב. זש"ה יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב (תהלים קד כג)
(כט) וכן אמרו רז"ל השוכר את הפועלים (ל) ופסק עמהם להשכים ולהעריב
ואין מנהג המקום להשכים ולהעריב, אין יכול לכופם, (לא) א"ר אבהו מקום שאינו
מנהג, תנאי בית דין הוא שתהא הוצאה משל בעל הבית, והכנסה משל פועל,
הוצאה משל בעה"ב, דכתיב תזרח השמש יאספון (שם שם כב), מכאן ואילך יצא אדם
לפעלו, הכנסה משל פועל, דכתיב ולעבודתו עדי ערב, כלומר מבעוד יום יצא מן
העבודה: ותצא לאה לקראתו. מלמד שלא הניחה אותו לרחוץ רגליו: ותאמר אלי תבוא.
(לב) א"ר אבהו ראה הקב"ה שלא היתה כוונתה אלא להעמיד שבטים, לכך כתב הכתוב
אלי תבוא. (לג) א"ר לוי בוא וראה מה יפה היה (לד) ערבותן של דודאים שהעמידו על
ידן שני שבטים גדולים בישראל יששכר וזבולון, יששכר יושב ועוסק בתורה,

---

הערות ותקונים

אני באה מזרעה של רחל וז"ל התוס' שם וכן נמצא בתשובת גאון שכתב שיש בסדר אליהו רבא שנחלקו עליו
יש אומרים שהיה מבני בניו של לאה ואמר להם איני אלא מזרעה של רחל וכו' וכן בב"ר [פע"א] ותאמר
לאה בא גד נחלקו ר' נהוראי אמר דאליהו מגד, ור"א אומר משל בנימין ועמד לפניהם ואמר להם רבותי
למה אתם נחלקים עלי אני מבני בניה של רחל עכ"ל. (יט) א"ר לוי. ב"ר פע"א וילקוט רמז קכ"ח.
(כ) מיכן לצדיקים. סנהדרין נ"ט ע"ב. (כא) זה היה. הוא לדברי רבינו. (כב) ר' חייא בר אבא.
ב"ר פע"א וילקוט רמז קכ"ט ובילקוט ר' חייא ב"ר אמר נ"ל ב"ר אבא אמר. (כג) יברוחין. וכן ת"א
ויב"ע, והוא דעת רב בגמרא סנהדרין נ"ט ע"ב. וכן הוא בלשון ערבי כמו שהביא הראב"ע וז"ל אמר
המתרגם יברוחין וכן יקראו בלשון ישמעאל ויש להם ריח טוב, ועיין ברמב"ן עה"ת. (כד) מיני פירות
הן. תוספת רבינו ועיין ברשב"ם, ובביאור, ובבואר עוללות. (כה) בימים שכל מיני איפורה ובכורים.
בב"ר ובילקוט הגי' שהלך בשעת בכור כל מיני איפוריא. ומובא בערוך ערך אפרייא ב' וכתב פי' אפורייא
פירות, ועל זה כתב המוספי פי' בל"י ακωπεσ כל מיני פירות הנשמרים בקליפה רכה כגון חבושים
וענבים ותאנים. ובדברי רבינו יש לתקן שנ"ל בימים שכל מיני איפורה מבוכרים. ובכ"י פלארענץ נאמר
רק בימי בכורים. (כו) להודיעך עד היכן היו שומרין. ב"ר פע"א וילקוט רמז קכ"ט. (כז) להודיעך
על היכן. שם. (כח) תני רשב"י. בב"ר תאני ר' שמעון. ועיין במדרש חזית פ"ז פסוק הדודאים.
(כט) וכן אמרו רז"ל. ב"מ פ"ג ע"א במשנה. (ל) ופסק עמהם. במשנה נאמר ואמר להם, ועי' תוס'
שם ד"ה השוכר, וגם בב"ר הגי' ופסק עמהם. (לא) א"ר אבהו. בב"ר ובילקוט וגם בכ"י פלארענץ הגי'
א"ר מונא וכן יש לתקן לפנינו, ומובא בתוס' ב"מ שם פ"ג ע"ב ד"ה פועל ע"ש ועיין ירושלמי ב"מ פ"ז
ה"א דף י"א ע"ב. (לב) א"ר אבהו ראה הקב"ה. ב"ר פע"ב, ובכ"י פלארענץ א"ר אמי, ובילקוט שם
בלי שם האומר. (לג) א"ר לוי. ב"ר וילקוט שם, ומדרש חזית פ"ז פ' הדודאים נתנו ריח. (לד) ערבותן

של

אחרי שהפריד החום והנקוד והטלוא, מיכן ואילך אם נולדו בזה הענין היה ליעקב, לפיכך שם דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב, שלא יתערבו אלו החום והנקודים והטלואים, עם העתידים להוולד, כי כל העתידים להוולד היה ליעקב, אבל הראשונים שנמצאו באותו העת היו ללבן, ומה שאמר והיה שכרי, מיכן ואילך יהיו שכרי אלו:

לז) **ויקח** לו יעקב מקל לבנה. מקלות לבנות לחום של אילן לוז וערמונים, לוז כנגד המקום שנראה אליו ה', שנא' אל שדי נראה אלי בלוז בארץ כנען ויברך אותי (בראשית מח ג), וכתיב ואולם לוז שם העיר לראשונה (שם ז יט), וערמון על שם ערמימות של לבן, שהיה מחליף את משכורתו: (נח) ויפצל בהם. כמו ויפסל: פצלות לבנות. כדמות עקודים וטלואים: מחשוף הלבן. כמו חשוף חשפה והשליך הלבינו שריגיה (יואל א ז), (נט) היה נותן את המקלות בתוך הבריכות של מים, והיתה הבהמה באה לשתות, והיתה רואה את המקלות, ונרתעת לאחוריה, והזכר רובעה, והיתה יולדת כיוצא בו, שנא' ויחמו הצאן אל המקלות:

לח) **ויצג**. כמו ויצב. פיצל. פיסל כמו פסל לך (שמות לד א).

לט) **ויחמו** הצאן אל המקלות ותלדן הצאן עקודים נקודים וטלואים. (ס) ואם תאמר היאך עשה יעקב ככה להציג את המקלות על הבריכות ליחמנה במקלות, והדבר נראה כגניבה. תשובה חלילה אין זה גניבה, שהמלאך כבר אמר לו, שנאמר ואשא עיני ואראה, מה שעשה על פי המלאך עשה, שכן דרך האות שיבוא על עשיית המעשה, כמו שעשה משה רבינו במצרים בשחין שזרק פיח כבשן ונעשה שחין, וכן הכנים, וכיוצא בהן, ואלישע שחתך עץ וזרק בתוך המים ויצף הברזל, וכן ביריחו ששם המלך בתוך המים ונמתקו, כך עשה יעקב אבינו על ידי מעשה, והיה המלאך מסייע לו, וילדו כיוצא במקלות, ואם לא יאמינו בזה הדבר, שעל ידי המלאך היה, כל מי שהוא רוצה לעשות כל צאנו לבנים ישים מקלות לבנות בשקתות המים יהיו כן, הלא כלא כלום, אלא ללמדך כי סייעתא מן שמיא היה:

מ) **והכשבים** הפריד יעקב ויתן פני הצאן אל עקוד. כלומר היה נותן הכשבים על מקום נקוד, הוא מקום חושך, שכשם שהחושך אין אדם יכול להלוך, כך העקוד אינו יכול להלך, ולמה היה עושה כך, כדי שיהיו הכשבים שחורים שנולדים בחשך, שכן התנה עמו: וכל חום בצאן לבן. כלומר וכל השחורים בצאן לבן הארמי שהיו ביד יעקב היו מולידים לבנים: וישת לו עדרים לבדו. זה יעקב: ולא שתם. לא שם הצאן שלו על

הערות ותקונים

(נח) ויפצל בהם. במקרא בהן. (נט) היה נותן את המקלות כו' והיתה רואה את המקלות. ב"ר פע"ג וילקוט רמז ק"ל ורש"י עה"ת. (ס) ואם תאמר היאך עשה יעקב ככה כו' שהמלאך כבר אמר לו. עיין ברבינו בחיי ויאה שכתב היה הענין הזה ליעקב דבר חכמה וסוד הטבע מעורב בנס ע"ש. וראיתי להביא פה מה שכתב הרב האור זרוע הגדול בענין המקלות וז"ל בח"א בסימן תשס"ט: אומרים רבים טוב מי יראנו, בפרשת יעקב אבינו, על מחשוף הלבן טעם יבינו, אולי יש אשר לזכות ידינו, וראיתי כי כולנו כצאן תעינו, כי לא כן כאשר דמינו, אשר פצל בשל לבן והפקיע ממונו ממנו, אלא איש תם חסידות למדנו, מה' ומישראל נקותנו, ומן הכיעור ומן הדומה להרחיקנו, שלא להחשידנו, אומר אני כי יעקב אבינו ידע שלבן רמאי ובעל תחבולות היה וחשב איך יעשה שלא יחשוד אותו לבן ויעליל עליו להוציא שכר טרחו מידו, והתנה עם לבן שכל שה נקוד וטלוא בכשבים וטלוא ונקוד בעזים אשר יולד בעדר לבן יהיה שכרו של יעקב, וגם אשר כבר יולד נקוד וטלוא בכשבים וטלוא ונקוד בעזים יהיה שכרו ויטול מיד, ככתוב אעבור בכל צאנך היום הסר משם כל שה נקוד וטלוא וגו' וענתה בי צדקתי וגו'. כלומר יודע אני שהבורא ישלח ברכה בחלקי שמא תאמר כי גנבתי מחלקך זה התנאי יהיה בינינו כל אשר איננו נקוד וטלוא גנוב הוא אתי, ושלך הוא ועלי לשלם לך פי שנים ככתוב שנים ישלם, ויאמר לבן לו יהיה כדברך, נדמה לו דבר מועט וקבל על עצמו, ויסר ביום ההוא את התישים העקודים והטלואים ואת כל העזים הנקודות והטלואות ויתנם יעקב ביד ראובן ושמעון בניו, וישם דרך שלשת ימים בין עדרו של יעקב הרועים בניו, ובין עדרו של לבן הרועה יעקב שלא יאמר לבן שבאו מעדרו, ויקח לו יעקב מקל לבנה לח ולוז וערמון ויפצל וגו' ויצג את המקלות אשר פצל ברהטים בשקתות המים של עדר יעקב בהרועים ראובן ושמעון בניו, ויחמו הצאן של יעקב אל המקלות ותלדן הצאן עקודים נקודים וטלואים והכשבים נקודים וטלואים המולידים בצאן לבן הפריד יעקב לבד כי זה שכרו, כאשר התנה עמו וישת לו עדרים לבד ולא שתם על צאן לבן שלא יאמר לבן בעבור שרואים עקודים ונקודים יולדים כמותם, ובהעטיף הצאן היינו המכוסים של לבן שכולם

שחורים

כז) **ויאמר** אליו לבן אם נא מצאתי חן בעיניך נחשתי. (מו) נסיתי ברצוני: ויברכני ה' בגללך. (מז) שבתחלה לא היה לו ללבן בנים, דכתיב והחל באה עם הצאן אשר לאביה (בראשית כט ט), ואח"כ היה לו בנים, דכתיב וישמע את דברי בני לבן לאמר. (מח) תכף צדיקים ברכה, דכתיב נחשתי ויברכני ה' בגללך:

כח) **ויאמר** נקבה שכרך עלי ואתנה. לפי שהשלימו י"ד שנים של עבודות, הוצרך להתנות לו בתחלה: (מט) נקבה. פרש, מלשון אשר נקבו בשמות (במדבר א יז):

כט) **ויאמר** אליו אתה ידעת את אשר עבדתיך. באמונה ולא בעצלות: ואת אשר היה מקנך אתי. שהיו מעוטים ונתברכו:

ל) **כי** מעט אשר היה לך לפני ויפרוץ לרוב. (נ) ר' יהודה ב"ר סימון בש"ר חזקיהו אמר כמה היו לו שבעים, כתיב התם ויגר שם במתי מעט (דברים כה ו), וכתיב הכא כי מעט, מה התם שבעים, אף הכא שבעים: ויברך ה' אותך לרגלי, (נא) כ"מ שהצדיקים הולכים ברכה הולכות שם:

לא) **ויאמר** מה אתן לך ויאמר יעקב לא תתן לי מאומה. ממון ונכסים: אם תעשה לי הדבר הזה. שתתן לי תנאי שאומר לך אשובה ארעה צאנך אשמור. יש רועה ואינו שומר, ויש שומר ואינו רועה, אבל אני רועה ושומר:

לב) **אעבור** בכל צאנך היום הסר משם. כלומר אסיר משם מן הצאן, כלומר אוציא כל שה נקוד וטלוא, שאוציא הנקודים והטלואים, נקוד שעליהם נקודים נקודים, וטלוא הוא השה שיש בו (נב) כמו מטולאות על גבו, כמו בגד ישן שנקרע קרעים, ושמו בו חתיכות חדשות ונראים הטלאים מרחוק: וכל שה חום. (נב) אוציא מן הכשבים השחורים, (נג) כמו חם שהוא שחור כך החום שחורים, (נד) וכך עשה שהפריד הכשבים הלבנים, ועזים שחורים, והיו ביד יעקב, והתנה עמו שאם נולדו מן הכשבים הלבנים שחורים, ומן העזים השחורים עקודים וטלואים, יקחם יעקב בשכרו, שנאמר וענתה בי צדקתי. ומן העזים לקח הנקודים והטלואים, והיו לו ללבן והפרידם לבדם, ומכאן ואילך כך היה מנהגו אם היה נולדים בכשבים חום ובעזים נקוד וטלוא, היה נוטל יעקב אבינו, לכך אמר לו וענתה בי צדקתי ביום מחר כי תבא על שכרי, לראות את צאני, אם לא תמצא חום ושחום בכשבים, וטלוא ונקוד בעזים גנוב הוא אצלי:

לד) **ויאמר** לבן הן לו יהי כדברך. כסבור היה לבן כי מעט יהיה מזה הענין, לכך נתרצה במהרה:

לה) **ויסר** ביום ההוא את התישים העקודים והטלואים. (נה) בכלל נקודים היו העקודים כי עקודים שארבעת רגליהם לבנים, (נו) כמו עקידת יד ורגל, וכן כל העזים הנקודות והטלואות כתנאו שהתנה: כל אשר לבן בו. שהיה בו לבן חיור: וכל חום בכשבים כאשר אמרנו למעלה: ויתן ביד בניו. (נז) של לבן, כ,

---

הערות ותקונים

פלארענץ הגי' ר' פינחס בשם ר' חמא בר חנינא. (מו) נסיתי ברצוני. וכן ת"א, וכן בב"ר נחשתי נסיתי וכן כתב הרמב"ן ולשון נחשתי נסיתי וכל נחש נסיון. וכן כתב הראב"ע נחשתי כמו נסיתי כי הולך היה לקראת נחשים. (מז) שבתחלה לא היה לו ללבן בנים. ב"ר פע"ג על הכתוב וישמע את דברי בני לבן, וכן הביא גם רבינו שם. (מח) תכף לצדיקים ברכה. עיין ברכות מ"ב ע"א שלש תכיפות הן כו', תכף לתלמידי חכמים ברכה, שנא' ויברכני ה' בגללך. (מט) נקבה פרש. וכן ת"א, וכ"ה בב"ר ובמדרש שם המלות „המור הסכום קצוב ופרש מה שכרך" הוא הוספה חיצונית. (נ) ר' יהודה ב"ר סימון בשם ר' חזקיהו. ב"ר פע"ג, ובכ"י פלארענץ חסרים המלות „בש"ר חזקיהו". (נא) כל מקום שהצדיקים הולכין. ב"ר שם. (נב) כמו מטולאות. מגזרת בלות ומטולאות (יהושע ט' ה'), וכן כתב הראב"ע. (נב) אוציא מן הכשבים. כל המאמר עד סוף הפסוק חסר בכ"י פלארענץ. (נג) כמו חם שהוא שחור. עי' בב"ר פל"ו לפיכך יצא חם מפוחם וזה כוונתו כמו חם שהוא שחור כפחם, ואולי צ"ל כמו שחם וכן ת"א שחום, ועי' ערוך ערך שחם. ועי' רש"י עה"ת וברמב"ן. (נד) וכך עשה. ועי' במפרשי התורה ברש"י וראב"ע ורמב"ן, ורד"ק עה"ת. (נה) בכלל נקודים היו העקודים. ז"ל הרד"ק בפירוש התורה זכר עקודים במקום נקודים כי עקודים הם נקודים אלא שעקודים ר"ל על נקודת היד והרגל לבד כשרוצים לגזוז הצאן קושרים אותו ביד וברגל, ונקודים כולל נקודות כל הגוף כו'. (נו) כמו עקידת יד ורגל. הוא לשון חז"ל שבת כ"ד ע"א, עקוד עקידת יד ורגל. (נז) של לבן. וכן פי' הרשב"ם ועי' בראב"ע.

ויפא

שהיה לבן מתנה עם יעקב אבינו, היה חוזר בו עשרה פעמים למפרע (ז) הן לאו:

ח) **אם** כה יאמר נקודים יהיה שכרך. (ח) ר' לוי בש"ר חמא ב"ר חנינא אמר צפה הקב"ה מה לבן עתיד לעשות ליעקב אבינו, והיה צר צורה כיוצא בה, שנאמר אם כה יאמר, אמר לא נאמר, אלא יאמר:

ט) **ויצל** אלהים. (ט) כזה שהוא מציל מן הניצולת, כלומר דבר שהוא נאבד מן העולם, זה שנפלה עליו דליקה, או שהשטיפוהו המים ובא אחר והצילו. כך הציל הקב"ה את מקנה אביכם ויתן לי: (י) ד"א ויצל. הפריש, כמו ואל תצל מפי דבר אמת (תהלים קיט מג): את מקנה אביכם ויתן לי. שנאמר ויהי בעת יחם הצאן המקושרות, שהיו מתעברות מאיליהן:

יא) **ויאמר** אלי מלאך האלהים בחלום יעקב. (יא) ר' אלעזר בן יעקב אמר לו ולדורותיו, אין דור שאין בו כאברהם, ואין דור שאין בו כיעקב:

יב) **ויאמר** שא נא עיניך וראה כל העתודים העולים על הצאן עקודים נקודים וברודים כי ראיתי את כל אשר לבן עושה לך. ללמדך שלא מפני הצאן עקודים אלא מפני עקירת המקום:

יד) **ותען** רחל ולאה ותאמרנה לו. כשם שנקראה רחל תחלה, כך בעניה רחל תחלה:

טו) **הלא** נכריות נחשבנו לו. (יב) אפשר כן, אלא כל מה שהיה רואה לבן בבית רחל ולאה דבר נאה היה נוטלו, לכך נאמר ויאכל גם אכול את כספנו, (יג) ומשמעו של פסוק על שעבד לו יעקב אבינו ארבע עשרה שנה ברחל ולאה:

טז) **כי** כל העושר אשר הציל אלהים מאבינו לנו הוא ולבנינו ועתה כל אשר אמר אלהים אליך עשה. הכירו בו בצדק ששכינה עמו בב"מ שהוא הוא:

יז) **ויקם** יעקב וישא את בניו. (יד) זש"ה לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו (קהלת י ב), דכתיב (טו) ויקח עשו את נשיו (בראשית לו ו) ואח"כ בניו:

יח) **וינהג** את כל מקנהו וגו'. מקנה קנינו אשר רכש, מעמלו ומקנינו:

הערות ותקונים

ב"ר סוף פע"ג וריש פע"ד ושם הגי' ר' חייא רבה. (ז) הן לאו. בב"ר שם הגי' היה חוזר עשרה פעמים למפרע שנאמר הן לו. הביא ראיה מן הכתוב ויאמר לבן הן לו יהי כדברך, דלשון הן הוא הודאה, ומלת לו הוא לשון שמא. (ח) ר' לוי בש"ר חמא ב"ר חנינא. וכ"ה בכ"י פלארענץ, בב"ר שם הגי' רבי ברכיה בש"ר חנינא, ובילקוט רמז ק"ל חסר שם האומר. (ט) כזה שהוא מציל מן הניצולת. ב"ר שם, ועיין ערוך ערך נצל שכתב וז"ל בב"ר פס"ח [צ"ל פס"ז] הלא אצלת לי ברכה, מן הנצולת, בפרשה ע"ה [צ"ל ע"ד] ויצל אלהים את מקנה, שמציל מן הנצולות, פי' החסוכים, וראיתי במסביר שכתב שהיא יונית νοσηλεια ופי' חולה וגרוע. ורבינו טוביה מבאר כוונת המדרש וכתב כלומר דבר שהוא נאבד מן העולם כו'. ובכ"י פלארענץ חסר מן המלה כלומר עד מאליהן. (י) ד"א ויצל הפריש. וכן ת"א ואפריש. (יא) ראב"י אמר לו ולדורותיו. כ"ה בב"ר שם, אולם הדרשה הזאת אין כאן מקומה, כי בקרא נאמר רק פעם אחת יעקב, ויאמר אלי מלאך האלהים בחלום יעקב, ואומר הנני, והדורש דרש על כפילת השם יעקב יעקב, כמו שמצינו להלן בראשית מ"ו ב' ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה ויאמר יעקב יעקב ויאמר הנני. וכן תמצא הדרשה ב"ר פנ"ו ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים ויאמר אברהם אברהם תני ר' חייא לשון חיבה לשון זירוז ר' אלעזר בן יעקב אמר לו ולדורות אין דור שאין בו כאברהם ואין דור שאין בו כיעקב כו'. והמדרש שהביא „תני ר' חייא" כוון לספרא פ' ויקרא פ"א סי' ג' וז"ל הספרא משה משה אברהם אברהם יעקב יעקב שמואל שמואל לשון חיבה לשון זירוז, וכן הוא באגדת שמואל ספ"ט ותוספתא פ"ק דברכות, והכוונה שנקרא השם בכפל הוא לשון חיבה אבל ר' אלעזר בן יעקב אמר כפל השם חד לגופיה, וחד לרמוז לדורות כי ימצא עוד דוגמתו, ועל זה סיים אין דור שאין בו כאברהם כו'. ובילקוט רמז ק"ל הביא לשון הכתוב ויאמר אליו מלאך האלהים בחלום יעקב יעקב. (יב) אפשר כן אלא כל מה שהיה רואה. בב"ר פע"ד וילקוט שם הוא בלשון ארמי אפשר כן אלא אם הוה קוקיא טבא הוה נסיב ליה, ופי' המעריך קוקיא כלי טוב. (יג) ומשמעו של פסוק. עי' רש"י עה"ת שכתב וז"ל הלא נכריות נחשבנו לו אפילו בשעה שדרך בני אדם לתת נדוניא לבנותיו בשעת נישואין נהג עמנו כנכריות כי מכרנו לך בשכר הפעולה ע"כ. (יד) זש"ה לב חכם. ב"ר שם בש"ר יוחנן. (טו) דכתיב ויקח עשו את נשיו. לב חכם לימינו זה יעקב דכתיב וישא את בניו ואח"כ את נשיו, אבל לב כסיל לשמאלו זה עשו דכתיב ויקח עשו את נשיו, ואח"כ את בניו ואת בנותיו, ומבואר כן בב"ר שם וקה"ר פ'

לב

צאן לבן הארמי,(ס) כ"א והכשבים הפריד יעקב, ולא אמר זה עשה מהם: ויתן פני הצאן
אל עקוד. אלו התישים העקודים: וכל חום. והיו נעשין (חוץ) [חום]:בצאן לבן . בלבנים
שנעשים שחורים, ולו היה לו עבדים והיו רועים אותם והוא היה רועה את צאן לבן :
מא) **והיה** בכל יחם הצאן . שהיה זמן עבורם : המקושרות . אלו השמנים והטובות
שהיה בהן כח להתקשר, ולרוץ אל שקתות המים, היה משים המקלות
ברהטים ליחם הצאן המקושרות, והיו מולידים עקודים נקודים וטלואים : אבל
מב) **בהעטיף** הצאן.כשהיו באות עטופי הצאן, הם החלשות,(סא) עטופים עילופים ,
שמשים ראשו בין ברכיו ומתעלף , והוא הצאן החלש , ולא היה
משים המקלות בזמן ששותות הצאן החלשות , כי אם בזמן שמתייחמות הצאן
הבריאות,לכך נאמר ובהעטיף הצאן לא ישים, והיה העטופים ללבן והקשורים ליעקב :
(סב) ד"א המקושרות.כשהיו מולידים בפעם ראשון,אז היה משים המקלות,אבל ובהעטיף
הצאן , כשהיו מולידים בפעם שני, והיה העטופים ללבן, כלומר שהיו נולדים בפעם שני
היו ללבן , והקשורים ליעקב , אותם שהיו נולדים בפעם ראשון היה ליעקב :
מג) **ויפרוץ** האיש מאד מאד . (סג) ר' סימון בש"ר שמעון בר אבא אמר שפרצה
לו פרצה מעין העולם הבא :
[לא] א) **וישמע** את דברי בני לבן . (א) אמר חזקיה עד שלא ירד יעקב אבינו לא
נפקד בזכרים , וכיון שירד נפקד בזכרים : עשה את כל הכבוד
הזה . (ב) זה כסף וזהב :
ב) **וירא** יעקב את פני לבן . (ג) לפי שלב אדם משנה פניו בין טוב לרע :
ג) **ויאמר** ה' אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך.אמר לו המיך אינו מסבירך פנים,שוב אל
ארץ אבותיך כמו שהבטחתיך בלוז, שנאמר והשבותיך אל האדמה הזאת :
ד) **וישלח** יעקב ויקרא לרחל וללאה השדה . (ד) אמר ריש לקיש בשלשה דברים
אני אוהב את בני מזרח , אינן נושכין ואוכלין , אלא חותכין ואוכלין ,
ואין נושקים בפה אלא ביד, ואין יועצים אלא בשדה :
ה) **ויאמר** להן רואה אנכי את פני אביכן . (ה) הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין
את האדם מן העולם :
ו) **ואתנה** ידעתן . (ה) לא תהא שמיעה גדולה מראיה :
ז) **ואביכן** התל בי והחליף את משכרתי עשרת מונים . (ו) א"ר חייא כל דבר ודבר

הערות ותקונים

שחורים או כולם לבנים והם של לבן לא ישים שלא להפקיע ממונו של לבן , והיה העטופים ללבן והקשורים
ליעקב ולא יכול לבן לחשוד את יעקב כי עמד באמונתו ועשה בו צדקתו ע"כ . (ס) כ"א והכשבים . כ"ה בכ"י
וזה טעות וצ"ל ד"א והכשבים והוא פי' אחר , כי לפי פי' הראשון איתא „שכן התנה עמו" ולפי פי' זה כי יעקב
עשה והפריד גם כי לא התנה זה בפירוש. וכן ויתן פני הצאן אל עקוד אינו הפי' על מקום נקוד וחושך וכמו בפי'
הא' אבל קאי על התישים העקודים , וכן וכל חום בצאן לבן אין הפירוש לבן הארמי , ויהיה לבן שם עצם פרטי
וכמו בפי' א', אבל לבן הוא שם התאר על מראה הלבן, ומפרש וכל חום כי נעשו שחורים בלבנים , ומפרש וישת
לו עדרים לבדו זה היה עדרי יעקב אשר עבדיו רעו אותם ולא שתם על צאן לבן אשר רעה אותם יעקב ועיין
ברש"י וברמב"ע. ולפי פי' זה נקדנו והבדלנו המאמרים, ותקנו תחת המלה חוץ. חום . (סא) עטופים עילופים.
וכן כתב הראב"ע העטופים שאין כח בהם כמו נפשם בהם תתעטף . (סב) ד"א כו' כשהיו מולידין בפעם
שני . וכן הביא רש"י עה"ת וז"ל המקושרות כתרגומו הבכירות , ובהעטיף לשון איחור כתרגומו בלקשות
עכ"ל . ועיין ב"ר ר' יוחנן אמר בכיריא ללבן ר"ל אמר לקישיא ללבן , ובכ"י פלארענץ חסר כל המאמר
מן ד"א עד סוף הפסוק . (סג) ר' סימון בש"ר שמעון בר אבא . בב"ר סוף פע"ג ר' שמעון בר אבא אמר
חסרים המלות „ר' סימון בשם" וכן מצאתי ג"כ במדרש קה"ר פ"ט פסוק שבתי וראה , ויפרץ האיש מאד
ר' סימון בש"ר שמעון מלמד שהיה לו מעין דוגמא של עוה"ב , ובילקוט רמז ק"ל מובא בלי שם האומר .
[לא] (א) אמר חזקיה . ב"ר פע"ג וילקוט רמז ק"ל . (ב) זה כסף וזהב . שם . (ג) לפי שלב אדם
משנה פניו . ב"ר וילקוט שם , בשם בן סירא . (ד) אמר ריש לקיש . בב"ר פע"ד וילקוט שם הגי'
ארשב"ג וכן בפסיקתא פרה דף ל"ג ע"ב ג"כ הגי' ארשב"ג , ע"ש בהערה ס"ג . ובכ"י פלארענץ אמר ר'
שמעון לבד , ובגמרא בבלי ברכות ח' ע"ב מובא בשם ר' עקיבא בשלשה דברים אני אוהב את המדיים .
(ה) הקנאה . אבות פ"ד . (ה) לא תהא שמיעה גדולה מראיה . עי' מכילתא דבחדש פ"ב . (ו) א"ר חייא.

ב"ר

לא) **ויען** יעקב ויאמר ללבן. (כח) תנן התם שבעה דברים בגולם, ושבעה בחכם, חכם אינו מדבר בפני מי שהוא (כט) גדול ממנו בחכמה, ואינו נבהל להשיב, ואינו נכנס לתוך דברי חבירו, אומר על ראשון ראשון, ועל אחרון אחרון, ומודה על האמת, שואל כענין ומשיב כהלכה, שהרי לבן אמר ליעקב למה גנבת את אלהי ולא השיבו על אותו הדבור, אלא ראשון ראשון, שאמר לו למה נחבאת לברוח ולא הגדת לי, ואומר לו כי יראתי כי אמרתי פן תגזול את בנותיך מעמי, שהרי לא היה אפשר להשתקע בחוץ לארץ, ואתה בדעתך שלא להפרד מבנותיך, ויראתי ואמרתי פן תגזול, ועל אשר אמרת לי למה גנבת את אלהי, אמר לו

לב) **עם** אשר תמצא את אלהיך לא יחיה. שאסור לנו מאבותינו להשהותו עמנו, ולא זה בלבד דבר שהוא אסור בהנאה, אלא אפילו שאר מטלטלין שהן מותרין בהנאה: נגד אחינו. אלו רועי לבן: הכר נא מה עמדי. משלך: ולא ידע יעקב כי רחל גנבתם. (ל) לשם שמים שלא יהא אביה עובדם. (לא) אעפ"כ פגעה בה קללת הצדיק, (לא) היינו דאמרי רבנן קללת חכם אפי' על הנם היא באה: לא יחיה. וכתיב ותמת רחל ותקבר בדרך אפרתה (בראשית לה יט), וכתיב ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל (שם מח ז), עלי הגרמת קללה:

לג) **ויבא** לבן באהל יעקב. מלמד שהיה לו ליעקב לבדו אהל לתפלה: ובאהל לאה, שהיה לצד שמאל של אהל יעקב, ואחרי כן באהל שתי האמהות, ובצד ימינו היה אהל רחל, לכך נאמר באהל יעקב ובאהל לאה ובאהל שתי האמהות, ולא מצא ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל, (לב) נכנס באהל רחל ב' פעמים, לפי שהיה יודע בה שהיתה משמשת בתרפים:

לד) **ורחל** לקחה את התרפים. (לג) יש אומרים אלו התרפים הם מיני קוסמניות, וכה"א כי התרפים דברו און (זכריה י ב), (לד) ויש אומרים תרפים ע"ז, כמו ואון ותרפים הפצר (ש"א טו כג), (לה) והיאך דומין התרפים שהן מיני קוסמניות, היו משימין את האדם בחבית של שמן, והיה בה ימים רבים, עד שבלה בשרו, ואוחזין בשער קדקדו, ומושך ונשמטת הריאה עם הראש, ודומה כמו שהוא שורה עליה רוח טומאה, וכל מה שהיו שואלין ממנה היתה משיבה להם, ומדברת עמהם

הערות ותקונים

כו' וכן הביא רשב"י והרב"ע כתב מלת נכספת כמו התאוית וכן יכסוף לטרוף. (כח) תנן התם. אבות פ"ה. (כט) גדול ממנו בחכמה. במשנה בחכמה ובמנין. (ל) לשם שמים. עיין לעיל פסוק י"ח ובהערה י"ז. (לא) אעפ"כ פגעה בה קללת הצדיק. ועיין ב"ר לא יחיה והוה כן כשגגה היוצאה מפי השליט, יש לתקן שצ"ל כשגגה שיצא מלפני השליט והוא לשון הכתוב בקהלת י' ה', ובמדרש קה"ר שם על הפסוק זה היתה כשגגה שיוצא מלפני השליט כך א"ל יעקב ללבן עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה וכן הות כשגגה שיוצא מלפני השליט ומיתת רחל ע"כ. וכן תראה בפדר"א פל"ו ואמר כל מי שגנב התרפים ימות בלא עתו והיוצא מפי צדיק כיוצא מפי המלאך וילדה רחל ומתה, שנא' ויהי בצאת נפשה כי מתה ע"כ, יש לתקן בפדר"א שצ"ל ימות בלא עתו כשגגה שיוצא מלפני השליט ובטעות נאמר מפי המלאך, וכן רש"י עה"ת כתב לא יחיה ומאותה קללה מתה רחל בדרך. (לא) היינו דאמרי רבנן קללת חכם כו'. ברכות נ"ו ע"א גמירא דקללת חכם כו' אבל בסנהדרין ל' ע"ב ובמכות י"א ע"א מייתי לה בשם רבי יהודה אמר רב. (לב) נכנס באהל רחל ב' פעמים. רש"י פי' כי אהל יעקב הוא אהל רחל ואחר שחפש בכל האהלים חזר וחפש באהל רחל שידע בה שהיא משמשית, והוא מב"ר שם, ועיין ברמב"ן. והראב"ע כתב ואחר כן שב פעם שנית אל אהל לאה והעד ויצא מאהל לאה, גם זה נכון שהיה אהל ליעקב בין אהל לאה ובין אהל רחל, והקרוב אלי שהכתוב אחז דרך קצרה ואיחר להזכיר אהל רחל, וכן היה בא באהל יעקב ואח"כ באהל לאה ואח"כ באהל רחל ואח"כ באהל שתי האמהות. ועי' גם ברשב"ם. (לג) יש אומרים אלו התרפים הם מיני קוסמניות וכה"א כי התרפים דברו און. וכן הביא הראב"ע וז"ל ואחרים אמרו כי יש כח בחכמי המזלות לעשות צורה בשעות ידועות תדבר הנורה והעד שלהם כי התרפים דברו און. (לד) ויש אומרים תרפים ע"ז. עי' שם בראב"ע. (לה) והיאך דומין התרפים. בפדר"א פל"ו ומובא בילקוט רמז ק"ל ובזכריה רמז תקע"ז בשם פדר"א וכן מובא בערוך ערך תרף, ונשנה גם בתנחומא ויצא ונובע מפדר"א ואיתא כך: מה הן התרפים שוחטים אדם בכור ומולקין את ראשו ומולחים אותו במלח ובשמן וכותבין על ציץ זהב שם רוח טומאה ומניחין אותו תחת לשונו ונותנין אותו בקיר ומדליקין נרות לפניו ומשתחוים לו והוא מדבר עמהם ע"כ. וכן מובא ביב"ע בראשית ל"א י"ט

ועיין

יט) ולבן הלך לגזוז את צאנו. (טז) בכ"מ שנאמר גזיזה שם תקלה, ויהי גוזזים לאבשלום (ש"ב יג כג), וצוה והרגו את אמנון אחיו, וכן בנבל הכרמלי, כי גוזזים לך (ש"א כה ז), וכתיב ויגף ה' את נבל וימת (שם שם לח): ותגנוב רחל. (יז) לא גנבתם אלא נתכוונה לשם שמים, אמרה שלא יהא אביה עומד בקלקולו:

כ) ויגנוב יעקב את לב לבן הארמי. לפי שהלך בסתר כתוב ויגנוב יעקב את לב לבן, כי לא הודיעו כי הולך הוא:

כא) ויברח הוא וכל אשר לו. כל הצדיקים ברחו והומלטו והצליחו, ונתנו מקום לשעה ולא עמדו לפני השעה:

כב) ויוגד ללבן ביום השלישי. (יח) א"ר אבהו מה שהלך יעקב אבינו בשלשה ימים הלך לבן ביום אחד, דכתיב וישם דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב (בראשית ל לו):

כג) ויקח את אחיו עמו. שהיו לשם מקובצים אל הגזיזה. וירדוף אחריו דרך שבעת ימים כי דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב. והלך השליח להגיד דרך שלשת ימים, וירדוף אחריו דרך שבעת ימים, כי ממקום לבן עד הר הגלעד דרך שבעת ימים:

כד) ויבא אלהים אל לבן הארמי בחלום הלילה. (יט) מה בין נביאי ישראל לנביאי אומות העולם, אין הקב"ה נגלה על האומות אלא בלילה: (כ) השמר לך מדבר עם יעקב מטוב עד רע. (כא) אפילו דברים שאתה אומרן לטובתו הוא חושבן לרעתו, לפי שטובתן של רשעים רעה היא אצל הצדיקים:

כה) וישג לבן את יעקב. למעלה אמר וידבק, לפי שנקרב לו אמר וידבק, אבל לא השיגו עדיין עד הבקר, דכתיב וישג לבן את יעקב:

כו) ויאמר לבן ליעקב מה עשית. התחיל לערער עליו דברים:

כז) למה נחבאת לברוח ותגנוב אותי ולא הגדת לי ואשלחך בשמחה ובשירים בתוף ובכנור. כנגד ד' חופות לד' נשים אמר ד' מיני שיר:

כח) ולא נטשתני לנשק לבני ולבנותי. (כב) אין אדם נמנע מלקרות לבני בנותיו בניו: לנשק. נשיקה של פרידה, (כג) כדאמרינן לעיל: עתה (כד) הסכלת עשה. אבל כל מה שעשית מעודך חכמה ודעת: הסכלת (כה) שכלות בשי"ן חכמה, סכלות בסמ"ך כסלות:

כט) יש לאל ידי. (כו) כח וחיל של בני אדם, אבל אלהי אביכם אמש אמר אלי לאמר השמר לך מדבר עם יעקב מטוב ועד רע, הוא דכתיב ויבא אלהים אל לבן הארמי: לאמר. לאמר לדורות, אל תגעו במשיחי ובנביאי אל תרעו: (דה"א טז כב) השמר לך מדבר עם יעקב מטוב ועד רע. הודה על כרחו שלא בטובתו, ואומר ואלהי אביכם אמש אמר אלי, צירף הבנים והנשים אל זכותו של אברהם, היינו דכתיב ואלהי אביכם:

ל) ועתה הלך הלכת כי נכסוף נכספת. (כז) לשון חמדה, כמו נכספה וגם כלתה נפשי (תהלים פד ג): למה גנבת את אלהי. הם התרפים שלקחה רחל:

הערות ותקונים

לב חכם ומובא ברש"י עה"ת. (טז) בכ"מ שנאמר גזיזה שם תקלה. בב"ר וילקוט שם בכ"מ שנא' גזיזה עושה רושם, ובב"ר פפ"ה סיים המדרש וכן מצינו בנבל, ולבן, ואבשלום. וזה שהוסיף רבינו ויהיו גוזזים לאבשלום כו', ראיות מהכתובים על אבשלום ונבל. (יז) לא גנבתם אלא נתכוונה לש"ש כו'. ב"ר וילקוט ותנחומא ופדר"א פל"ו ורש"י עה"ת. (יח) אמר ר' אבהו. ב"ר וילקוט. (יט) מה בין נביאי ישראל. ב"ר שם, ורים ויק"ר. (כ) השמר לך מדבר עם יעקב. וכן בכ"י פלארענץ, במקרא השמר לך פן תדבר, ובפסוק כ"ט כתוב השמר לך מדבר. (כא) אפי' דברים שאתה אומרן לטובתו. יבמות ק"ג ע"ב, וב"ר פע"ד, וילקוט שם, ורש"י עה"ת. (כב) אין אדם נמנע. עי' יבמות ס"ב ע"ב הבנות בנותי והבנים בני מנה הא מלתא דאמרי רבנן בני בנים הרי הן כבנים כו'. (כג) כדאמרינן לעיל. כ"ט י"א. (כד) הסכלת עשה. וכן בכ"י פלארענץ, במקרא כתוב עשו והוא מקור בוי"ו במקום ה"א. ועיין במנחת שי ירמיה כ"ב ד'. (כה) שכלות בשי"ן חכמה, סכלות בסמ"ך כסלות. זה ליתא בכ"י פלארענץ, הרד"ק בשרשים שרש סכל הביא וז"ל: ואמר במסורה כל לשון טפשותא כתוב בסמ"ך, בר מן חד כתוב בשי"ן, ודעת הוללות ושכלות (קהלת א'). ובעל מנחת שי בקהלת שם הביא ג"כ כן וכתב אבל המתרגם מתרגמו מלשון שכל. (כו) כח וחיל. וכן פירש"י וכ"כ הראב"ע יש לאל, כח כמו כגבור ואין איל. (כז) נכספת. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובמקרא כתוב נכספתה וגם הראב"ע והרד"ק בשרשים ובפה"ת הביא נכספת בלי ה"א. (כז) לשון

המדה

דר אצל חמיו, אפשר לו שלא לקחת אפילו כלי אחד, ברם מה מצאת מכל כלי ביתך, אפי׳ מחט ואפילו (מז) צנורא. וענוותנותן של בנים, דכתיב ויברח דוד מניות ברמה (ש״א כ א), ומזכיר שפיכות דמים, שנא׳ כי מבקש את נפשי (שם), ברם הכא כי דלקת (עלי) [אחרי]:

לח) **זה** לי עשרים שנה אנכי עמך רחליך ועזיך לא שכלו. שנשלחה ברכה לרגלי בצאנך: ואילי צאנך לא אכלתי. כדרך שאר הרועים שאוכלים את האילים ואמרו הזאבים אכלום, (מח) במס׳ שבת מפורש, הזכרים יוצאין לבובים, (מט) ואמרו בגמרא מאי שנא זכרים, ומתרץ משום (נ) דסייגא בריש עדרא (נא) וזקפי הוטרייהו ואזלי כדובי נפלו עליהו זאבים:

לט) **טרפה** לא הבאתי אליך. שבזכותי לא היתה טרפה בצאנך: אנכי אחטנה. (נב) מלשון קולע באבן אל השערה ולא יחטיא (שופטים כ טז), (נג) אשטוביש״ו: ד״א אנכי אחטנה. (נד) אינגיאומי״ן כמו אחטם לך לבלתי הכריתך (ישעיה מח ט), כלומר אם נאבד כלום מצאנך ע״כ אני אתנהו לך: גנבתי יום וגנבתי לילה. (נה) ששומר שכר חייב על השבורה ועל השבויה ועל המתה ועל האבדה (נו) בין ביום בין בלילה:

מ) **הייתי** ביום אכלני חרב וקרח בלילה. בקיץ ובחורף: ותדד שנתי מעיני. שכל יום הייתי אומר שמא למחר יחליף את משכורתי, וכן הוא אומר

מא) **זה** לי עשרים שנה בביתך ותחלף את משכורתי עשרת מונים:

מב) **לולי** אלהי אבי. שהראה אלהות בעולם: ופחד יצחק. (נו) שפחד על גבי המזבח כשנעקד ופרח נשמתו והחזירה הקב״ה בטללי תחיה, זכותם עמדה לי: ויוכח אמש. הוא שאמר לבן ואלהי אביכם אמש אמר אלי: (נו) ד״א ופחד יצחק. כמו ירך שהיו נשבעים על ברית מילה, ומנין לנו ראיה מן המקרא, שנא׳ גידי פחדיו ישורגו (איוב מ יז): את עניי ואת יגיע כפי. בוא וראה כמה טובה המלאכה, שראה הקב״ה את יגיע כפיו של יעקב אבינו, והוכיח על כך, וכה״א יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך (תהלים קכח ב):

מג) **ויען** לבן וגו׳ הבנות בנותי. (נז) הרי שתים: ולבנותי. הרי ארבע, (נח) וכולם חשיבות לי כבנות:

מד) **ועתה** לכה נכרתה ברית אני ואתה והיה לעד ביני ובינך. זש״ה כי עם אבני השדה בריתך וחית השדה (נט) הושלמה לך (איוב ה כג), ברצות ה׳ דרכי איש גם אויביו ישלים (עמו) [אתו] (משלי טז ז):

הערות ותקונים

(מז) צינורא. ווין שטויס בו הכשים ועיין ערוך ערך צנר א׳ · ובכ״י פלארענץ נשמט המלה צינורא. (מח) במס׳ שבת. דף נ״ב ע״ב במשנה. (מט) ואמרו בגמרא. דף נ״ג ע״ב. (נ) דסייגי. וכן בכ״י פלארענץ, ובגמרא דמסגו, פי׳ מהלכין. (נא) וזקפי הוטרייהו ואזלי כדובי. לפנינו בגמ׳ זקפי הוטמייהו ומסגו כי לוו. ובכ״י פלארענץ וזקפי חוטמייהו ואכלי כי נפלי עילווייהו זאיבי. (נב) מלשון קולע באבן אל השערה ולא יחטיא. גם רש״י עה״ת כתב כן, ופי׳ אנכי אחסרנה אם חסרה חסרה לי שמידי תבקשנה והוצרכתי לשלם בעדה, וכן הרשב״ם פי׳ מלה זו מלשון חסרון, וכן ת״א, וראיתי במחברת מנחם שרש חטא כתב וז״ל חטא לשון שגגה, ומגזרתו קלע באבן אל השערה ולא יחטא, והייתי אני ובני שלמה חטאים, פי׳ תועים ושוגגים ומגזרתו אנכי אחטנה, השגויה, אנכי השגיתיה לי והשלמתיה, וכתב שם המבאר פי׳ אנכי חשבתיה לשגגה שלי ואנכי שלמתי תמורתה. (נג) אשטובישו. המלה הזאת ליתא בכ״י פלארענץ וחסר עד אני אתנהו לך. המלה מבובשת וצ״ל אשטובישו בכ״ף תמורת בי״ת והמלה יונית ωσηχστσσε (איך ווערדע פערפעהלען, מיך איררען). (נד) אינגיאומי״ן · גם המלה הזאת משובשת וצ״ל אינגיאליי״ן והיא יונית ωιλεuγγε (פערפענדען). (נה) ששומר שכר חייב על השבורה. ב״מ צ״ג ע״א במשנה. (נו) בין ביום ובין בלילה. ע״ש בגמרא עד מתי שומר שכר חייב לשמור עד כדי הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה ע״ש. (נו) שפחד על גבי המזבח. וז״ל הראב״ע בפסוק נ״ג וישבע יעקב בפחד אביו יצחק, ויש אומר זה הפחד רמז ליום העקידה ואיננו רחוק. (נו) ד״א ופחד יצחק. זה חסר בכ״י פלארענץ. (נז) הרי שתים. ב״ר פע״ד וילקוט שם. (נח) כולם חשובות לי כבנות. ר״ל בלהה וזלפה חביבות לי כבנותי, עי׳ רש״י ויצא ל״א נ׳ בנתי בנתי שני פעמים אף בלהה וזלפה בנותיו היו מפלגש. (נט) הושלמה. בקרא

השלמה

והוא אחד מן חוברי חבר . ותשימם בכר הגמל . (לו) מזה למדנו כי צלמים היו , כי יכלה להשימם בכר הגמל : בכר הגמל . (לז) מרדעת הגמל : (לח) ד"א בכר הגמל אינטיישרו"ן , כלומר בכלי שהוא אוכל הגמל : ותשב עליהם וימשש לבן . כעור הממשש באפילה, הוא שאמרנו למעלה, כל העולם בחזקת סומין : ולא מצא. (לט) א"ר יוחנן תרפים לא מצא , אבל (מ) קיתוניות מצא :

לה) **ותאמר** אל אביה אל יחר בעיני אדוני כי לוא אוכל לקום מפניך . לפי שמבקש ע"ז, אבל אילמלי לא היית מבקש ע"ז , הייתי חייבת לעמוד לפניך , (מא) לכך כתוב לוא מלא , (מב) כיוצא בו אם לוא יגיד ונשא עונו (ויקרא ה א) , זה שמשביע הגיד לאדם אחר , ולזה ששם את האלה לא הגיד לא יצא ידי חובתו . (מג) כמו אשר לוא חומה (שם כה ל) , כלומר אע"פ שאין לו עכשיו והיה לו קודם לכן , (מד) וכמו אשר לוא כרעים (שם יא כא) , כלומר שעתיד לגדל ואין לו עכשיו , שאין קרסוליו וכנפיו חופין את רובו . ויש הפרש ביניהם באלו שאמרתי, כי שנים ולוא מלא בוי"ו , ואלו הן , כי לוא אוכל לקום , ואם לוא יגיד , אבל אשר לא כרעים , ואשר לא חומה , לא כתיב ולו קורין : נשוב אל עניננו : כי דרך נשים לי . והלא מעוברת היתה שהרי ילדה בדרך , יש לומר כזבה לו , ויש לומר מאותה שעה שנתעברה וילדה בשבעה חדשים : ולא מצא את התרפים . אבל דברים אחרים מצא :

לו) **ויחר** ליעקב וירב בלבן ויען יעקב ויאמר ללבן מה פשעי ומה חטאתי . (מה) תני בש"ר חנינא בר יצחק קפדנותן של אבות ולא ענותנותן של בנים, שהרי יעקב חרה לו בלבן , והוא מדבר עמו דברי פיוסים :

לז) **כי** משש את כל כלי מה מצאת מכל כלי ביתך . (מו) א"ר סימאי חתן שהוא

הערות ותקונים

ועיין למיונו במערכי לשון בהערה לערך ארקל . וראיתי בליוני וינא דף כ"ג ע"ד הביא זה בשם מגלת סתרים , ובמקום ומולחים אותו במלח ובשמן , הביא הוא במלח ובבשמים הידועים . גם סיים שם וי"א כי תרפים הוא ענין אחד מחוברי חבר לוקחין אדם ומשימין אותו בשמן על שכלה ואוחז בראש בשער קדקדו ושומע הריאה עם הראש ושורה עליו רוח הטומאה ע"כ . מזה יש להעיר כי רבינו טוביה לקח דבריו ממגלת סתרים . (לו) מזה למדנו כי צלמים היו בדמות אדם . וז"ל הראב"ע והקרוב אלי שהתרפים הם על צורת בני אדם והיא עשויה לקבל כח עליונים ולא אוכל לפרש עכ"ל . (לז) מרדעת הגמל . וכן ת"א בעביטא דגמלא , וכן הוא בב"ר פע"ד , והיא מרדעת העשויה כמו כר , וכמו הקיפוה בעביטין (עירובין ט"ז ע"ב) , וכן פירש"י . (לח) ד"א בכר הגמל אינטיישרו"ן , בכ"י פלארענץ חסר מן ד"א עד אוכל הגמל והמלה הזאת לא ידעתי לבארה ובוודאי נשתבשה ואין להכירה . (לט) א"ר יוחנן . ב"ר פע"ד ילקוט רמז ק"ל . (מ) קיתוניות מלא . המוספי פי' בערך קתון בל"י מין צלוחית וכוס , והיפ"ת פי' בגדים שדרך הנדה לשבת עליהן , ובמדרש סיים נעשו תרפים קיתוניות שלא לביים את רחל . (מא) לכך כתוב לוא מלא . במסורה קטנה איתא ב' מלאים בתורה , כי לוא אוכל לקום , וחברו אם לוא יגיד , ועיין בבעל הטורים שכתב וז"ל לוא מלא לומר לא אוכל לקום מפניך מפני התרפים אבל מפני אחר אקום ואין דרך נשים מעכבת , כי היכי דדרשינן התם אם לוא יגיד , פי' לדיינים ונשא עונו אבל לאחר אם לא יגיד בשביל זה לא ישא עונו עכ"ל . (מב) כיוצא בו אם לוא יגיד . עיין שבועות ל"ה ע"א אר"א אם לוא יגיד כתיב (פירש"י כתיב מלא למדרש ביה לו לא) אם לו לא יגיד (לתובע) ונשא עונו , ואם לאחר לא יגיד פטור . (מג) וכמו אשר לוא חומה . כלומר אע"פ שאין לו עכשיו , מגילה ג' ע"ב , ערכין ל"א ע"ב בשם ראב"י, ופירש"י בערכין לוא כתיב משמע לא ומשמע לו , כלומר אין לו עכשיו והיה לו חומה קודם , וכתבו שם חכמי התוס' פירש"י לוא כתיב משמע לא ומשמע לו , ואין כן בחומשים מדויקים כתיב לא באל"ף וקרי בוי"ו עכ"ל . אולם לדעתי ברור כי נפל ט"ס ברש"י וכצ"ל לא כתיב [ולו קרי] משמע לא ומשמע לו . כי גם לפני רש"י היה הכתיב באל"ף והקרי בוי"ו וכמו שתראה גם ברש"י עה"ת (בהר כ"ה ל') אשר לא חומה לו קרינן אמרו חז"ל אע"פ שאין לו עכשיו , וכן תראה שגם רבינו טוביה סיים ויש הפרש באלו שאמרתי כו' אבל אשר לא כרעים ואשר לא חומה , לא כתיב ולו קריין . וכן במסורה נמנה תלת באורייתא דכתיבין באל"ף וקריין בוי"ו , ונמסרו בפ' שמיני על אשר לא כרעים , השנים הם אשר הביא רבינו והשלישי אשר לא יעדה , וכן במס' סופרים פ"ו ה"א שלשה לא כתובין בלמ"ד אל"ף וקוראין בלמ"ד וי"ו ואלו הן אשר לא כרעים , אשר לא חומה , אם לא יגיד , והגי' הזאת משובשת כי אם לא יגיד הוא מאותן הכתובים מלאים בוי"ו ואל"ף אלא צ"ל אשר לא יעדה , וכן נתקן שם במס' סופרים . (מד) וכמו אשר לוא כרעים כלומר כו' . חולין ס"ה ע"א וע"ש ברש"י ותוס' ד"ה אע"פ . (מה) תני בשם ר' חנינא . ב"ר פע"ד וילקוט רמז ק"ל , ובכ"י פלארענץ תני ר' חנניה בר יצחק . (מו) א"ר סימאי . בכ"י פלארענץ ובב"ר שם א"ר סימון .

זיגורה

וישבע יעקב בפחד אביו יצחק. שלא להזכיר מכל מה שאמר ללבן, שלא לשתף חול עם קודש:

נד) **ויזבח** יעקב זבח בהר. זימנם והאכילם והשקם והפטירם לשלום:

[לב] א) **וישכם** לבן בבקר וינשק לבניו ולבנותיו ויברך אתהם. בפה: וילך וישב לבן למקומו. לרמאותו:

ב) **ויעקב** הלך לדרכו ויפגעו בו מלאכי אלהים. (א) אותם מלאכים שהניח בו ויפגע במקום באותם פגע עוד שמלאכים של ארץ ישראל פגעו בו:

ג) **ויאמר** יעקב כאשר ראם מחנה אלהים זה. (ב) רב הונא בש"ר אייבו אמר ששים ריבוא היו שאין שכינה שורה על פחות מששים ריבוא, שנאמר שובה ה' רבבות אלפי ישראל (במדבר י לו): ויקרא שם המקום ההוא מחנים. (ג) מחנה המלאכים שבאו עמו מחוץ לארץ, ומחנה המלאכים שפגעו בו בכניסתו לארץ ישראל, לכך נאמר מחנים: וי"א נאמר כאן מחנה אלהים זה, ונאמר בדברי הימים כשבאו ישראל להמליך את דוד, (ד) והמחנה גדול כמחנה אלהים (דה"א יב כג), יליף מחנה אלהים ממחנה אלהים, כנגד אותם היו גם אלו:

סליק פרשת ויצא

פרשת וישלח

כתוב טוב אחרית דבר מראשיתו טוב ארך רוח מגבה רוח (קהלת ז ח), זה יעקב אבינו שהלך לארם נהרים במקלו, ואחריתו שב בשתי מחנות, טוב ארך רוח, שהאריך אפו, ולא דחק את השעה, וברח לו לחרן. טוב ארך רוח, שלא נתגרה בעשו אלא האריך אפו, ובא לו דרך שפלות:

ד) **וישלח** יעקב מלאכים לפניו אל עשו אחיו. (ה) א"ר שמואל בר נחמן בוא וראה בצדיקים כמה מתיראים מן החטא, שאחר כל הבטחון שהבטיח הקב"ה את יעקב אבינו היה מתיירא מעשו ושלח לפניו מלאכים, ולמה היה מתיירא, אמר זה עשרים ושתים שנה שלא ראיתי את אבי, ולא שימשתי אותו, שמא יגרום החטא, ויעמוד עלי ויהרגני, שעמד לפני אבי ושרתו, לפיכך וישלח יעקב מלאכים זה שאמר הכתוב החכם עיניו בראשו (קהלת ב יד), (ה) בראשו של דבר: אל עשו אחיו. שמא תאמר שהיה עשו זר הימנו, ת"ל אחיו, ואפילו הכי הוצרך לשלוח מלאכים לפניו, כל שכן למי שיש לו דבר עם נכרי, שלא יתאמץ ויתגרה כנגדו: אמר ר' יהונתן כל מי שרוצה לרצות מלך או שלטון ואינו יודע דרכם וטכסיסיהם, יניח פרשה זו לפניו, וילמוד הימנה טכסים פיוסים וריצוים: ארצה שעיר. אין שעיר אלא לשון שידין, וכן הוא אומר ושעירים ירקדו שם (ישעיה יג כא): שדה אדום.

הערות ותקונים

אלהי אביהם משמש קודש וחול. ובמס' סופרים וברש"י הגי' אלהי אביהם משמש חול. ועיין במ"כ שמשמעו לפי האמת קודש וחול כי תרח אבי אברהם מתחלה היה עובד ע"ז ולבסוף חזר למוטב ועי' במנחת שי שהגי' הישרה כמו שהוא בב"ר וכמו שהביא רבינו. ובכ"י פלארענץ בטעות אברהם משמש קודש וצ"ל אלהי אביהם משמש קודש וחול.

[לב] (א) אותם מלאכים שהניח בו. וכן כתב רש"י מלאכים של א"י באו לקראתו ללוותו לארץ, ועיין ב"ר שם, ותנחומא וישלח. (ב) רב הונא בש"ר אייבו. ב"ר שם וילקוט סוף ויצא, ובכ"י פלארענץ ר' הונא בשם ר' אבהו. (ג) מחנה המלאכים. גם רש"י הביא כן מחנים שתי מחנות של חו"ל שבאו עמו עד כאן ושל ארץ ישראל שבאו לקראתו והוא מתנחומא וישלח שם. (ד) והמחנה גדול כמלאך אלהים. וכן הוא בכ"י פלארענץ, ובמקרא כתוב עד למחנה גדול כמחנה אלהים.

וישלח (ה) א"ר שמואל ב"נ. המאמר הזה וכן המאמר שלאחריו בשם ר' יהונתן, ובכ"י פלארענץ בשם ר' יוחנן לא מצאתי ואולי היה בילמדנו הנאבד, ועי' מגילה ט"ז סוף ע"ב. (ה) בראשו של דבר. וכ"ה בתרגום חכימא מסתכל בריש מה דעתיד למהוי בסוף, וכ"ה בקה"ר פ"ב ובפי' רש"י לקהלת.

הוא

מה) **ויקח** יעקב אבן וירימה מצבה. ויקימה מצבה, (ס) קו"ף ורי"ש משמשין:

מו) **ויאמר** יעקב (סא) לאחיו לקטו אבנים. (סב) אלו בניו, (סג) א"ר חנינא א"ר יהודה כיון שלבש אדם מלבוש של אביו הרי הוא כיוצא בו:

מז) **ויקרא** לו לבן יגר שהדותא. ארשב"נ אל יהי לשון סורסי קל בעיניך, שבתורה בנביאים בכתובים מצינו שהקב"ה חלק לו כבוד. בתורה יגר שהדותא. (סד) בנביאים כתוב (סה) כדנא תאמרון להום (ירמיה י יא) ובכתובים כתוב וידברו הכשדים למלך ארמית (דניאל ב ד):

מח) **ויאמר** לבן הגל הזה עד ביני ובינך היום. אלו האבנים שלקח:

מט) **והמצפה** אשר אמר יצף ה' ביני ובינך כי נסתר. והמצפה זה האבן שהרימה הוא מצבה: אשר אמר. כלומר אשר לבן הרימה, כי אמר יצף ה' כי נסתר, (סו) אמר לו עד כאן היינו רואים זה את זה, מיכן ואילך נסתר איש מרעהו:

נ) **אם** תענה את בנותי. אלו האמהות ואם תקח נשים על בנותי. (סז) אלו האמהות (סח) ארז"ל אם תענה את בנותי, (סט) מביאות אחרות, ואם תקח נשים, (ע) אלו הצרות, כמו וכעסתה צרתה גם כעס (ש"א א ו):

נא) **אשר** יריתי. (עא) א"ר יוחנן כאדם יורה. (עב) ד"א אשר יריתי, כלומר אשר העמדתי והשרשתי:

נב) **עד** הגל הזה. ארבעה פעמים כתוב עד הגל. הראשון יגר שהדותא ויעקב קרא לו גלעד. השני ויאמר לבן הגל הזה עד. השלישי הנה הגל הזה, הרביעי עד הגל הזה כנגד ד' אמהות: אם אני לא אעבור אליך את הגל הזה ואם אתה לא תעבור אלי את הגל הזה ואת המצבה הזאת לרעה. (עג) לרעה לא תעבור, אבל אתה עובר לטובה ולפרגמטיא:

נג) **אלהי** אברהם. קודש: ואלהי נחור. חול: אלהי אביהם. משמש קודש וחול:

הערות ותקונים

השלמה, ומובא לנכון בכ"י פלארענץ. (ס) קו"ף ורי"ש משמשים. ר"ל יתחלפו זו בזו, ע"פ חלוף אלפא ביתא דאלב"ם וכו' חקט"ר. עיין במחברת הערוך לר' שלמה הפרחון בערך בתק שכתב וז"ל בתקוף מ"א בתרוך בגמטריא של אל"ף בי"ת גימ"ל יתחלף קו"ף עם רי"ש. ועיין מה שהעיר החכם החוקר מהר"ז כ"ץ במבוא שלו באות גמטריא. (סא) לאחיו. בכ"י כתוב אל אחיו, אולם בכ"י פלארענץ מובא לנכון כמו שהוא בקרא. (סב) אלו בניו. ב"ר פע"ד ותנחומא וישלח, ועיין פדר"א סוף פל"ו ויאמר יעקב לאחיו וכי אחיו היו והלא בניו היו אלא ללמדך שבניו של אדם כאחיו, ולזה כוון התרגום המכונה יב"ע ואמר יעקב לבנוי דהוה קרי להום אחוי. (סג) א"ר חנינה א"ר יודה. בכ"י פלארענץ הגי' אמר ר' יהודה לבש אדם לבושו של אביו הרי הוא כמותו ר' חנינא גבור כמותו. ועי' ב"ר ושם הגי' א"ר הונא, גבורים כיוצא בו א"ר יוחנן לבש אדם לבושו של אביו הרי הוא כיוצא בו, ור"ל כיון שהוא גדול שלבושו הוא נאות לו הוא שוה לאביו ונקרא אחיו, וכן פי' היפ"ת. ויש לתקן במדרש שצ"ל א"ר יודה במקום א"ר יוחנן כמו שהביא רבינו וכן בילקוט סוף ויצא הגי' א"ר יודה. (סד) ובנביאים כתוב. פה היה חסר שורה שלימה והוספתי [ארשב"נ אל יהא לשון סורסי קל בעיניך שבתורה בנביאים בכתובים מצינו שהקב"ה חולק לו כבוד בתורה יגר שהדותא] ובנביאים כתוב כו', והשמיט המעתיק מן יגר שהדותא א' עד יגר שהדותא ב', ונאמר לנכון בכ"י פלארענץ ובב"ר וילקוט שם. וכן בירושלמי סוטה פ"ז ה"ב דף כ"א ע"ג. ויש לתקן במדרש שצ"ל לשון סורסי במקום לשון פרסי, כי לשון פרסי מה עביד הכי, וכמו שהוא לנכון בירושלמי שם, ובכ"י פלארענץ. (סה) כדנא. בקרא כדנה בה"א, בכ"י פלארענץ, וגם הילקוט שם הביא כדנא באל"ף. ובירושלמי שם מובא להון בנו"ן. (סו) אמר לו עד כאן. ב"ר פע"ד בשם ר' אבהו. (סז) אלו האמהות כו'. וגם רש"י עה"ת כתב בנתי בנתי, שני פעמים אף בלהה וזלפה בנותיו היו מפלגש. והוא עפ"י ב"ר עי"ש. (סח) ארז"ל. יומא ע"ז רע"ב. (סט) מביאות אחרות. ע"ש בפירש"י, ובכ"י פלארענץ אם תענה את בנותי אם תביא אחרות. (ע) אלו הצרות. הסיום „כמו וכעסתה צרתה", הוא לדברי רבינו, ועיין רש"י בגמרא שם. (עא) א"ר יוחנן כאדם יורה. בב"ר א"ר יוחנן כזה שהוא מורה את החנית. יותר נכון גירסת רש"י בפי' על התורה, כזה שהוא יורה החץ, וגם בכ"י פלארענץ כאדם שיורה בחץ. (עב) ד"א אשר יריתי אשר העמדתי. כמו שת"א ויב"ע אקימית, והוא מענין ירה אבן פנתה, ובכ"י פלארענץ חסר מן ד"א עד והשרשתי. (עג) לרעה לא תעבור. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת. (עד) קודש. ב"ר שם, וילקוט שם, ומס' סופרים פ"ד ה"ה ורש"י עה"ת, רק בב"ר וילקוט הגי' כמו שהביא רבינו אלהי

מאות איש עמו. (יח) כמותו, מה הוא עשוי על ארבע מאות איש, כך כל אחד ואחד מהם עשוי על ד' מאות איש:

ח) **וייךא** יעקב מאד ויצר לו, (יט) אע"פ שהבטיחו נתיירא, סבר שמא יגרום החטא, לימדה תורה דרך ארץ שיהא אדם ירא וחרד ולא ימנע מן הרחמים:

(כ) ד"א ויירא. שלא יהרוג: ויצר. שלא ייהרג, אמר אם יתגבר עלי רע, ואם אני מתגבר עליו רע, למה כי כל השנים האלו ישב בארץ ישראל ומכבד הוריו, אם אכהו יאמרו בא להכות את יושב ארץ ישראל, ולהרוג מכבד אביו, לכך נאמר ויירא ויצר: ד"א ויירא יעקב. (כא) מיכן למדנו שאין הבטחה לצדיק בעוה"ז, וכה"א במשה ויאמר כי אהיה עמך (שמות ג יב), וכתיב ויהי בדרך במלון ויפגשהו ה' ויבקש המיתו (שם ד כד), כיון שאמר לו כי אהיה עמך, למה בקש להמיתו. אלא מיכן שאין הבטחה לצדיק בעוה"ז: ד"א ויירא יעקב. למה נתיירא (כב) לפי שעבר המקום לבית אל ולא עשה העישור, כמו שאמר בשעה שראה החלום, וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך (בראשית כח כב) ולפי שעבר את המקום אמר שמא יגרום החטא לפי שלא עשיתי העישור ואיהרג, וכן אמר לו הקב"ה בשכם קום עלה בית אל ושב שם ועשה שם מזבח לאל הנראה אליך בברחך מפני עשו אחיך (שם לה א):

ט) **ויאמר** אם יבא עשו אל המחנה האחת. (כג) קשיא לי האחת משום דבכל מקום שנאמר מחנה הוא לשון זכר, דכתיב מחנה אלהים זה, וכתיב ויהי המחנה כבד מאד (שם נ ט), וכתיב והיה מחניך קדוש (דברים כג טו), והוא לשון זכר, ואם תאמר הא כתיב אם תחנה עלי מחנה (תהלים כז ג), ומשמע אם תחנה עלי מחנה והוא לשון נקבה, כך הצעתו, אם תחנה עלי האומה מחנה לא יירא לבי, ואם תקום עלי האומה למלחמה, בזאת אני בוטח להושיעני, ומאי האחת, (כד) אלא לפי שכוון עצמו לג' דברים, לדורון למלחמה ולתפלה, הדורון מפורש למטה, דכתיב ויקח מן הבא בידו מנחה, לתפלה, דכתיב אלהי אבי אברהם, למלחמה, דכתיב ויחץ את העם אשר אתו: ויאמר אם יבא עשו אל המחנה האחת הוא להלחם כנגדו: והכהו והיה המחנה הנשאר לפליטה. להלחם כנגדו, לכך נאמר האחת הניח אחת ואחר כך התחיל בתפלה ובדורון:

הערות ותקונים

לרבוני דלא אהגיית לי ברכתא הדא, לאשכחא רחמין בעינך דלא תינטור לי דבבין עלה. (יח) כמותו מה הוא כו'. ב"ר פע"ה בשם ר"ל ושם הגי' עמו כעמו מה הוא שהוא גבור ויכול לעמוד כנגד ארבע מאות איש כך כל אחד ואחד מהן עשוי על ארבע מאות איש, אולם בילקוט שם מובא בשם המדרש כמו שהביא רבינו. ובילקוט שם נוסף והוא מב"ר בסוף פע"ה במאמר ד"א ויהי לי שור, רשב"ל אמר ארבע מאות קפוטים כתרים היו עמו, ויש אומרים ארבע מאות איפרכין היו עמו, ר' ינאי אומר ארבע מאות ראשי גייסות היו עמו, לדעתי יש לתקן שצ"ל ארבע מאות פולמרכין היו עמו, במקום איפרכין, וכן הוא בת"י ויב"ע שם, וארבע מאה גברין פולמרכין עמיה וכן שם ל"ג א' והמלה יונית πολεμάρχος פי' שר צבא, עיין פסיקתא טובה הערה כ"ט, או אולי במקום ראשי גייסות היה כתוב בתחלה פולמרכין. והי"א ד' מאות איפרכין היו עמו וחלקו עם ר' ינאי שאמר ד' מאות ראשי גייסות והיינו פולמרכין ות"י תפס כר' ינאי. (יט) אע"פ שהבטיחו נתיירא סבר שמא יגרום החטא. ברכות ד' ע"א ועיין ב"ר ריש פע"ו וילקוט רמז קל"א. (כ) ד"א ויירא. עיין ב"ר וילקוט שם, במאמר ד"א ויירא יעקב מאד א"ר יהודה ב"ר אלעאי ושם הלשון מתוקן יותר, ועיין ברש"י עה"ת. (כא) מיכן למדנו. ב"ר שם וילקוט שם. (כב) וכה"א במשה. ב"ר שם בשם ר' הונא. (כב) ד"א לפי שעבר ולא עישור. עיין לעיל כ"ח כ"ב ובהערה ע"ה. ובכ"י פלארענץ חסר מן ד"א זה עד סוף המאמר, ומתחיל במאמר ויאמר אם יבא עשו. (כג) קשיא לי האחת משום דבכ"מ שנאמר מחנה הוא לשון זכר כו'. רש"י בפי' עה"ת כתב מחנה משמש לשון זכר ולשון נקבה והביא לראיה אם תחנה עלי מחנה הרי נקבה, המחנה הזה לשון זכר, וכן כתב כן הרשב"ם, הראב"ע, והרד"ק בשרשים שרש חנה, ור' שלמה הפרחון במחברת הערוך ערך חנה. (כד) אלא לפי שכוון עצמו לג' דברים כו'. בילקוט רמז קל"א מובא בשם התנחומא התקין עצמו לג' דברים לדורון ותעבור המנחה על פניו, למלחמה אם יבוא עשו אל המחנה, לתפלה ויאמר יעקב אלהי אברהם, ובתנחומא לפנינו לא נמצא שמץ מזה, אין ספק שהוא בילמדנו אשר נאמר בכתובים הנקרא בפי הקדמונים גם מבעלי הילקוט בשם תנחומא, וכן מובא הדרשה ההיא ברש"י עה"ת. ונובע ג"כ

מהתנחומא

(ו) הוא אדום, ותבשילו אדום, וארצו אדומה (ז) כמו שפירשנו למעלה: ה) ויצו אותם לאמר. לאמר לדורות, שלא יתקשו כנגד הגל, שכל המתקשה כנגד הגל, הגל שוטפו, וכל הנכנע מפני הגל הגל עובר: כה תאמרון לאדוני לעשו. (ח) שמנה אדוני כתובים בפרשה, וכנגדן מלכו שמונה מלכים באדום לפני מלך מלך בבני ישראל, ואלו הן שמונה, לאדוני לעשו (לג ה), להגיד לאדוני (שם ו) שלוחה לאדוני (שם יט), בעיני אדוני (לג ח), אדוני יודע (שם יג), יעבור נא אדוני (שם יד), אבא אל אדוני (שם שם), אמצא חן בעיני אדוני (שם יח), ושמנה מלכים (ט) בסוף הפרשה: כה אמר. עתיד עובדיה להתנבאות עליו בזה הלשון, שנאמר כה אמר ה' אלהים לאדום (עובדיה א א): עבדך. מאי שנא עובדיה לאדום, לפי שאמר לו יעקב אבינו לעשו עבדך יעקב, לכך יבוא עובדיה ויתנבא במפלתו: (י) ד"א יבא עובדיה שדר בין שני רשעים אחאב ואיזבל, ולא למד ממעשיהם, ויפרע מעשו הרשע, שדר בין שני צדיקים יצחק ורבקה, ולא למד ממעשיהם: עם לבן גרתי. (יא) גירות היה לי ולא מנוחה, שנאמר הייתי ביום אכלני חרב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני (בראשית לא מ): ואחר עד עתה. (יב) עד שנולד יוסף שטנו של עשו הרשע, (יג) כדאמרינן והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה וגו' (עובדיה א יח): עם לבן גרתי. (יד) מדרש אמר יעקב אבינו קיימתי כל התורה, חוץ מכבוד אב ואם, חוץ מפריה ורביה, עם לבן השלמתי תרי"ג מצות, מנין גרת"י, וכה"א ויעבוד ישראל באשה ובאשה שמר (הושע יב יג), שמר כל המצות:

ו) ויהי לי שור וחמור וצאן ועבד ושפחה,(טו) ר' נחמיה אומר לשון של בני אדם הוא, לומר שור על שם שוורים הרבה, חמור על שם חמורים הרבה, צאן על שם צאן הרבה, ועבד על שם עבדים הרבה. ר' יהודה אומר משור אחד יצאו כמה שוורים, ומחמור אחד יצאו כמה חמורים: (טז) רבנן דרשו על שם ישראל. שור, בכור שורו (דברים לג יז). חמור, חמור גרם (בראשית מט ד). צאן, צאן מרעיתי (יחזקאל לד לא), עבד ושפחה, הנה כעיני עבדים אל יד אדוניהם וכעיני שפחה וגו' (תהלים קכג ב): ואשלחה להגיד לאדוני למצוא חן בעיניך. (יז) שלח לו דע כי כל הברכות שברכני אבא, לא לקחתי כלום יותר ממך, ברכני מטל השמים ומשמני הארץ, כשם שירד על ארצי כן ירד על ארצך, ולא בא לידי אלא בהמות ועבדים ושפחות, מה שלא ברכני אבא, לכך נאמר ואשלחה להגיד לאדוני:

ז) וישובו המלאכים אל יעקב לאמר באנו אל אחיך אל עשו וגם הולך לקראתך וארבע

הערות ותקונים

(ו) סוא אדום. ב"ר פס"ג ופע"ה, ילקוט רמז קי"א. (ז) כמו שפירשנו למעלה. תולדות כ"ה ל'. (ח) שמונה אדוני כתובים בפרשה. עיין ב"ר פע"ה, וילקוט רמז ק"ל באותה שעה שקרא יעקב לעשו אדוני, א"ל הקב"ה אתה השפלת עצמך וקראת לעשו אדוני ח' פעמים, חייך אני מעמיד מבניו ח' מלכים קודם לבניך שנא' ואלה המלכים אשר מלכו. (ט) בסוף פרשה. ל"ו ל"א. (י) ד"א יבא עובדיה. סנהדרין ל"ט ע"ב מאי שנא עובדיה לאדום א"ר יצחק אמר הקב"ה יבא עובדיה הדר בין שני רשעים, והמלות „אחאב ואיזבל" „יצחק ורבקה" ליתא בגמרא שם ומובא גם ברש"י בגמרא שם. ובכ"י פלארענץ חסר מן ד"א. (יא) גירות היה לי. עיין רש"י עה"ת גרתי לא נעשיתי שר והשוב אלא גר כו'. (יב) על שנולד יוסף. ב"ר פע"ה, וילקוט רמז ק"ל. (יג) כדאמרינן והיה בית יעקב אש. כוונתו למאמרם ב"ב קכ"ג ע"ב בעא מיניה ר' חלבו מר' שמואל בר נחמני כתיב ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף וגו' מאי שנא כי אתיליד יוסף (דלא רצה לשוב לבית אביו עד שנולד יוסף. רש"י) אמר ליה ראה יעקב אבינו שאין זרעו של עשו נמסר אלא ביד זרעו של יוסף שנאמר והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש וגו'. (יד) מדרש אמר יעקב עם לבן השלמתי תרי"ג מצות מנין גרתי. לא נמצא בב"ר לפנינו, וגם רש"י עה"ת הביא הדרש הזה וזה לשונו ד"א גרתי בגימטריא תרי"ג, כלומר עם לבן הרשע גרתי ותרי"ג מצות שמרתי ולא למדתי ממעשיו הרעים. ע"כ, ואין ספק כי לקוח מהילמדנו הנאמר בכתובים. ובכ"י פלארענץ במקום „מדרש" כתוב שם „ד"א". (טו) ר' נחמיה. ב"ר פע"ה ילקוט רמז ק"ל ושם מוקדם מאמר ר' יהודה למאמר דר' נחמיה. (טז) רבנן דרשו. שם, ועיין תנחומא וישלח. (יז) שלח לו דע כו'. וכן רש"י הביא וז"ל ויהי לי שור וחמור, אבא אמר לי מטל השמים ומשמני הארץ זו אינה לא מן השמים ולא מן הארץ, וכן בתרגום המיוחס ליב"ע תר' ימכל מה דבריך יתי אבא לית בידי אלהן הוו לי כזעיר תורין וחמרין עאן ועבדין ואמהן ושדרית לתנאה לרבוני

בנאיהם אלו הזכרים הכל היה שלשים. פרות ארבעים, צריכים פרים עשרה, (לז) ולמה הוא שם הגמלים באמצע, אמר לו יעקב הוי רואה את עצמך כאילו אתה יושב על בימה גבוה ודן אותי ותתמלא עלי רחמים: עזים מאתים. (לח) כל תיבות של זה הפסוק סופן ממי"ן לפי שכולן בעלי מומין:

יז) ויתן ביד עבדיו עדר עדר לבדו. עליו אמר שלמה כל ערום יעשה בדעת (משלי יג טז) (לט) כדי למלאות עינו של רשע: ורוח תשימו בין עדר ובין עדר. (מ) זכה לבניו שלא להשתרג עליהם הגליות:

יח) ויצו את הראשון וגו' למי אתה ואנה תלך ולמי אלה לפניך. (מא) למדתך תורה דרך ארץ, שאם תפגע אדם בדרך, שאל לו למי אתה, ולאן אתה הולך, ומה אומנתך, ואם ימצאוך אנשים בדרך וישאלוך, תאמר להם כדבר הזה, ותאמר להם שיש לנו שיירה באה אחרינו: ד"א ויצו את הראשון. זה גלות ראשונה: כי יפגשך עשו אחי. שנאמר פגוש דוב שכול באיש ואל כסיל באולתו (שם יז יב):

יט) ואמרת לעבדך ליעקב. זה יוסף שירד ראשונה למצרים: והנה גם הוא אחרינו. שירד גם יעקב אבינו אחריו:

כ) ויצו גם את השני. זו גלות שניה: גם את השלישי. זו גלות שלישית: גם את כל ההולכים. זה גלות רביעית, שהשביחה כל הגליות: כדבר הזה תדברון אל עשו. שמלכותו מושכת עד המשיח: במוצאכם אותו. בגדולתו אל תקשו עורף לפניו, וכה"א וייראו מכם ונשמרתם מאד (דברים ב ד), אם בזמן שהם יראים מכם אמר הכתוב ונשמרתם, כ"ש כשישראל משועבדים תחת ידם. לכך נאמר אשמרה לפי מחסום בעוד רשע לנגדי (תהלים לט ב), וכתיב האמנתי כי אדבר אני עניתי מאד (שם קטז י):

כא) ואמרתם גם הנה עבדך יעקב אחרינו. זכותו בא אחרינו, וכן לדורות הבאים, דכתיב יענך ה' ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב (שם כ כב): כי אמר אכפרה פניו במנחה ההולכת לפני ואחרי כן אראה פניו אולי ישא פני. אכפרה, (מב) קטפריאנ"ו (מג) כמו ותפל עליך הוה לא תוכלי כפרה (ישעיה מז יא). (מד) למה לא הכניסן לו בערבוביא, (מה) כדי לתווהו על דורון שלו, (מו), וכדי להשביע עינו של רשע, אמר פניו פניו שני פעמים, אחת לבכורה, ואחת לברכה, לפני פני שני פעמים, אחת עתה, ואחת לעתיד לבא. ס"א כנגד ד' גליות, דכתיב ויחן ה'

הערות ותקונים

לפרש בנאיהם היינו הזכרים שהנקבות נבנות מהם ופי' בניהם בוניהם, וכן רש"י עה"ת הביא ובניהם עמהם ומדרש אגדה ובניהם בנאיהם זכר כנגד נקבה ולפי שלנוע בתשמיש לא פרסמו הכתוב. (לז) ולמה הוא שם הגמלים באמצע. ב"ר שם, ור"ל רמז לו שיראה כיושב על הבימה הגבוה באמצע כמו הגמל שהוא באמצע וגבוה מהם. (לח) כל תיבות של זה הפסוק סופן ממי"ן לפי שכולן בעלי מומין. גם בעל הטורים הביא הדרשה הזאת וסיים היו בעלי מומים שלא יקריב מהם קרבן. (לט) כדי למלאות עינו של עשו. ב"ר שם וילקוט שם כדי להשביע עיניו של אותו רשע. וכן הביא רש"י בפי' התורה. (מ) זכה לבניו שלא להשתרג עליהם הגליות. הרמב"ן ורבינו בחיי הביאו בשם המדרש והוא בב"ר פע"ה אמר יעקב לפני הקב"ה רבש"ע אם יהיה צרות באות על בני לא תביא אותן זו אחר זו אלא הרווח להם מצרותיהם כו'. (מא) למדתך תורה ד"א. עיין ב"ר וילקוט שם רבי ורבי יוסי ב"ר יהודה היו מהלכין בדרך ראו עובד כוכבים אחד בא לקראתם אמרין תלת מילין הוא שאיל לן מה אתון, ומה אומנתכון, ולאן אתון אזלין כו' ע"ש. (מב) קטפריאנ"ו. היא מלה יוונית עֹ καταπραΰ (בעזענפטיגען) ובכ"י פלארענץ חסר זה, עד לא תוכלי כפרה. (מג) כמו לא תוכלי כפרה. גם רש"י כתב אכפרה אבטל רוגזיה, וכן וכופר בריתכם את מות, לא תוכלי כפרה, ועיין ברמב"ן. (מד) למה לא הכניסן בערבוביא. ב"ר פע"ו וילקוט שם ובכ"י פלארענץ בטעות הכניסן בערבוביא וחסרים המלות „למה לא". (מה) כדי לתווהו על דורון שלו. בכ"י פלארענץ גם בב"ר לפנינו לתמהו, ברור שנתחברו אותיות וו ונעשית מ גם ברש"י עה"ת הביא לתווהו על רבוי הדורון. (מו) וכדי להשביע עינו של רשע. עי' ב"ר שם הגי' למה לא הכניסן לו בערבוביא כדי לתמהו על דורון שלו, ולמה לא הכניסן כולן כאחת כדי להשביע עיניו של אותו רשע. ור"ל למה לא הכניסן כל המינים יחד, מדוע הקפיד ליקח כל מין ומין לבדו, על זה אמר כדי לתווהו על רבוי הדורון בכמה מינים, ואח"כ שאל למה לא הכניסן כולן כאחת עדר אחר עדר מיד זה אחר זה, ולמה שם רווח

בין

י) **ויאמר** יעקב אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק. (כה) וכי לעשו לא, אלא המהלך בדרכיהם והעושה כמעשיהם הקב"ה מקיים שמו עליו: ד"א מפני שלא היה עשו עמו שיאמר אבינו יצחק:

יא) **קטנתי** מכל החסדים ומכל האמת. (כו) האמת ישיב לאדם כפעלו, החסד לגמול לו לטובה שלא כמעשיו: אשר עשית את עבדך. (כז) מלמד שכל מי שהנסים מתרבים עמו, (כח) מנכים לו מזכיותיו, מנכים, פי' לשון מיעוט, והוא לשון חכמים, ויש מביאים ראיה מן המקרא, כמו פרעה נכה (מ"ב כג כט), חסר, כי כל אדם שאינו שלם חסר יקרא, (כט) וכמו אולי אוכל נכה בו (במדבר כב ו), לחסר, כי בזמן שמכה אדם הוא מחסר, ועיקרו לשון חכמים:

יב) **הצילני** נא מיד אחי מיד עשו. מידי אחי עכשיו, מיד עשו את בני בגליות: פן יבא והכני אם על בנים. (ל) ואתה הסת על העופות, ואמרת לא תקח האם על הבנים (דברים כב ח), וכמו כן על הבהמות, שאמרת אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד (ויקרא כב כח), ואיך לא תחוס עלי שהבטחתני ואמרת לי

יג) **היטב** איטיב עמך. (לא) היטב בזכותך, איטיב בזכות אבותיך: ושמתי את זרעך כחול הים. (לא) מה חול זה אדם עושה בו גומא מהערב וממלא בו מים, למחר השכים ומתחסר הגומא, כך יחסרו מישראל בגלות מכמות שהיא:

יד) **וילן** שם בלילה ההוא. (לב) היינו דאמרי אינשי בת דינא בטל דינא: ויקח מן הבא בידו. (לג) הוציא את העישור ומן השאר לקח ושיגר מנחה לעשו אחיו:

טו) **עזים** מאתים ותיישים עשרים וגו'. (לד) א"ר אלעזר מיכן לעונת תשמיש האמורה בתורה, עזים מאתים צריכות תיישים עשרים, רחלים מאתים צריכים אילים עשרים:

טז) **גמלים** מיניקות ובניהם שלשים. (לה) ר' ברכיה בש"ר שמעון בן גמליאל אומר לפי שהגמל צנוע בשימושו, שאינו משמש לפני בני אדם, לפיכך לא פירסמו הכתוב כשאר הבהמות שהזכיר, אלא אמר גמלים מיניקות ובניהם (לו) עם

הערות ותקונים

מהתנחומא. וכן נשנה במדרש קה"ר פ"ט בפ' טובה חכמה מכלי קרב התקין עצמו לג' דברים לתפלה לדורון ולמלחמה, לתפלה מנין שנא' הצילני נא מיד אחי, לדורון מנין שנא' מנחה היא שלוחה, למלחמה שנא' וישם את השפחות. (כה) וכי לעשו לא. ב"ר פע"ו, ילקוט רמז קל"א. (כו) האמת ישיב לאדם כפעלו כו': עיין ברחב"ע בראשית כ"ד מ"ט ובנה"ש שם. והרמב"ן בפי' על התורה וישלח שם כתב החסדים הם הטובות שעשה עמו בלא נדר והאמת הטובות אשר הבטיחו ואמת לו הבטחתו. (כז) מלמד שכל מי שהנסים מתרבים עמו מנכים לו מזכיותיו. כוון למאמרם שבת ל"ב ע"א, ותענית כ' ע"ב א"ר ינאי לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה ויאמר עושין לי נס, שמא אין עושין לו נס, ואם תימצא לומר עושין לו נס, מנכין לו מזכיותיו, אמר רב חנן מאי קרא, דכתיב קטנתי מכל החסדים ומכל האמת. (כח) מנכים פי' לשון מיעוט. מבאר מלה תלמודית, ובכ"י פלארענץ חסר זה, עד ואמרת לא תקח האם שהשמיט המעתיק. (כט) וכמו אולי אוכל נכה בו. וכן רש"י במדבר כ"ב ו' כתב נכה לשון משנה הוא מנכה לו מן הדמים (ב"מ ק"ה ע"ב) לחסר מהם מעט. וכן התשבי בשרש נכה הביא וז"ל נכה מנכין לו מן המעות, וכן אולי אוכל נכה בו, פירש"י שהוא לשון חסרון והוא לשון הכאה ממש אלא שהוא מבנין פיעל ואין לו דומה במקרא. וכן הביא האוה"ש שרש נכה הפיעל ענינו מגרע ופוחת מדבר נכה בו, (פערמינדערן) וכמוהו בתלמוד מְנַכֶּה לו מן הדמים (אברעכענען) מגרע לו: (ל) ואתה חסת. ב"ר וילקוט שם. (לא) היטב בזכותך. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת. (לא) מה חול. עיין ברכות ג' ע"ב בתוס' ד"ה אין הבור מתמלא מחוליתו. ובתוס' סנהדרין ע"ז ע"ב. (לב) היינו דאמרי אינשי. סנהדרין ל"ה ע"א. פי' לן הדין בטל הדין, בת הוא תרגום של לן. (לג) הוציא את העישור. וכן רש"י בפי' עה"ת כתב ד"א מן הבא בידו מן החולין שנטל מעשר כמד"א עשר אעשרנו לך והדר לקח מנחה. ובוודאי לקחו המאמר הזה מהתנחומא בתב יד וברש"י שם הביא לפני זה ומדרש אגדה מן הבא בידו אבנים טובות ומרגליות, וזה הביא הילקוט בשם התנחומא והוא ג"כ בתנחומא כ"י. והציון בילקוט „ב"ר" הוא על המאמר ולמה הוא נותן גמלים באמצע. (לד) א"ר אלעזר. ב"ר פע"ו ילקוט רמז קל"א והשמיט שם האומר, ועיין רש"י עה"ת שכתב ובב"ר דורש מכאן לעונה האמורה בתורה כו' ואיני יודע לכוון הזה בכוון כו'. ועיין בירושלמי כתובות פ"ה ה"ח. (לה) ר' ברכיה. ב"ר שם. (לו) עם בנאיהם. ב"ר שם והמלות אלו הזכרים הוספת רבינו

לפרש

אמר לו לא, (סב) אלא שהגיע קילוסי לקלם, אמר לו יקלסו חבירך, אמר לו איני יכול למחר אני בא לקלם והם אומרים לי כשם שלא קלסת אתמול, כך אינך מקלם היום: ויאמר לא אשלחך כי אם ברכתני. (סג) אמר לו אותן המלאכים שבאו אצל אברהם לא פירשו ממנו אלא בברכה, אף אתה לא תתפרש ממני אלא בברכה. אמר לו הם נשתלחו לכך, אבל אני לא נשתלחתי לכך, אעפ"כ אמר לו

כח) **מה** שמך ויאמר יעקב. כדי לברכו פתח לו פתח דברים:

כט) **ויאמר** לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל כי שרית עם אלהים. (סד) עם המלאך, עם העליונים ועם התחתונים, העליונים זה היה שרו של עשו, עם התחתונים זה עשו ולבן ואלופיו: (סה) ד"א כי שרית עם אלהים ועם אנשים. איקונין שלך עם העליונים ועם התחתונים:

ל) **וישאל** יעקב ויאמר הגידה נא שמך. כשם ששאל לו המלאך שמו, כך שאלו יעקב אבינו שמו של מלאך: ויאמר למה זה תשאל לשמי. (סו) לפי ששמות המלאכים מתחלפים, לא כשמם היום שמם למחר, שנאמר מונה מספר לכוכבים לכלם שמות יקרא (תהלים קמז ד), וכתוב אחד אומר המוציא במספר צבאם לכלם בשם יקרא (ישעיה מ כו), לפיכך אמר למה זה תשאל לשמי, שאינו ידוע שמי, וכה"א במנוח למה זה תשאל לשמי והוא פלאי (שופטים יג יח): ויברך אותו שם. בירכו שיזכו בניו לעבוד את בוראם בירושלים, שנאמר שם יעבדני כל בית ישראל (יחזקאל כ מ) ואומר שם אצמיח קרן לדוד ערכתי נר למשיחי (תהלים קלב יז):

לג) **על** כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה. לא נקרא שמו נשה, אלא שמתיש כח האדם בו, (סז) ד"א שנשה את מקומו: (סח) תנן התם גיד הנשה נוהג בארץ, ובחוצה לארץ, בין בפני הבית, בין שלא בפני הבית, בבהמה ובחיה, בירך של ימין ובירך של שמאל, ואינו נוהג בעוף מפני שאין לו כף, והתורה אמרה אשר על כף הירך, (סט) א"ר חנניא הדא (ע) פקוקלתא, הוא בכף עצמה, שריא, וישראל הכשרים אסרו אותה עליהם: (עא) ונוהג בשליל, (עב) והאוכל גיד הנשה סופג את הארבעים מפני שעובר בלאו. (עג) א"ר יהושע בן לוי למה נקרא שמו גיד הנשה, שנשה ממקומו, וכה"א נשתה גבורתם (עד) והיו לנשים (ירמיה נא ל): (עה) א"ר יוסי ב"ר

הערות ותקונים

מן השחר לפי שדרך משחק בקוביא חייב לכמה בני אדם ומטמין עצמו מפני נושיו עכ"ל. וגם הערוך פי' גונב נפשות, והנכון כפי' הר"ח כי המלה יונית κυβευτης פי' משחק בקוביא. (סב) אלא שהגיע קילוסי לקלם. זה הוא בב"ר פע"ח ונראה שחסר בב"ר התחלת המאמר כמו שהביא רבינו, או יש לומר כי רבינו הרכיב מאמרם מחולין שם עם מאמר המדרש יחד. (סג) א"ל אותן המלאכים. ב"ר שם. (סד) עם המלאך. ב"ר שם. (סה) ד"א. שם. (סו) לפי ששמות המלאכים מתחלפים. ב"ר שם. וכן כתב רש"י אין לנו שם קבוע משתנים שמותינו הכל לפי מצות עבודת השליחות שאנו משתלחים. (סז) ד"א שנשה את מקומו. בכ"י פלארענץ אמר ר' יהודה בן לוי למה נקרא שמו גיד הנשה שנשה ממקומו ועלה. והמאמר הראשון לא נקרא שמו נשה ליתא בכ"י פלארענץ. וכן חולין צ"א ע"א אמר ר' יהושע בן לוי למה נקרא שמו גיד הנשה שנשה ממקומו ועלה וכה"א נשתה גבורתם, פירש"י נשה ממקומו קפץ, וכן נשתה גבורתם פי' קפצה גבורתם. וכן הביא רש"י בפי' עה"ת, ובב"ר פע"ח וילקוט רמז קל"ג הוא בשם ר' חנינא למה נקרא שמו ג"ה שנשה ממקומו. ויש לתקן בב"ר שצ"ל א"ר יהושע בן לוי כמו שהוא בגמרא שם, והמלות א"ר חנינא במדרש נשתרבב ממאמר שלאחריו בגמרא א"ר יוסי ב"ר חנינא מאי דכתיב דבר שלח ביעקב כו', ואולי חסר זה במדרש. (סח) תנן התם. חולין פ"ט ע"ב במשנה. (סט) א"ר חנינא הדא פקוקלתא. ב"ר פע"ח, ושם הוא בשם ר' הונא, גם בכ"י פלארענץ ראיתי הגי' אמר רב הונא. (ע) פקוקלתא. בכ"י פלארענץ בטעות בקיפלתא, ומובא בערוך ערך פקל בשם ב"ר, וכתב פי' כדאמרינן וקנוקנות שלו מיסר אסירן מדרבנן עכ"ל. וכוונתו למאמרם חולין צ"ב ע"ב ופירש"י קנוקנות גידין דקין ההולכין באורך הירך מתחת הבשר מגיד החיצון לגיד הפנימי והן הן האסורים לפי שהן רכין ונותנין טעם אבל גיד עצמו שהוא בראש השופי קשה הוא ועץ בעלמא הוא עכ"ל. ועיין בערוך ערך פקקל מה שהביא מספרא. ומה שהביא רבינו „הוא בכף עצמה" הוסיף מדנפשיה, ור"ל שהפקוקלא הוא בכף עצמה כלומר במקום קבוץ הגיד הגדול שעל הכף. (עא) ונוהג בשליל. חולין פ"ט ע"ב במשנה. (עב) והאוכל גיד הנשה. חולין צ"ו ע"א. (עג) אריב"ל. שם, ובכ"י פלארענץ אמר ר' יהודה בן לוי. (עד) והיו לנשים. במקרא כתוב היו בלי וי"ו. גם בכ"י פלארענץ מובא לנכון כמו שהוא במקרא. (עה) א"ר יוסי. חולין שם.

ואמר

אותם וירחמם ויפן אליהם למען בריתו (מז) את אברהם ואת יצחק ואת יעקב ולא אבה השחיתם ולא השליכם מעל פניו עד עתה (מ"ב יג כג):

כב) ותעבור המנחה על פניו והוא לן בלילה ההוא במחנה. צועק לבוראו:

כג) ויקם בלילה הוא. כיון שאמר ויקם מה ת"ל הוא, ואם על הלילה עונה, (מח) היה לו לומר בלילה ההוא, אלא הוא שכינה עמו לעזרו: ויקח את שתי נשיו ואת שתי שפחותיו ואת אחד עשר ילדיו. (מט) ודינה בתו היכן היתה, אלא מלמד ששם אותה בתוך התבה ונעל בפניה מפני עשו, אמר לו הקב"ה מפני אחיך גנזת אותה, לשכם בן חמור תמסר:

כד) ויקחם ויעבירם את הנחל. כאדם שלוקח מכן ונותן לכאן, כך העבירם בנחת:

כה) ויותר יעקב לבדו. (מט) אחר שהעביר כל אשר לו, חזר לראות שמא שכח כלום, לימדתך תורה דרך ארץ, שאם תהלך בדרך אשר טעון משאך, קודם שתסע מן המקום ההוא, חפש מקום חנייתך, שמא שכחת כלום: ויאבק. (נ) קפילישי"ן: איש עמו. (נא) מלאך היה ונדמה לו כרועה צאן, אמר לו העבר שלך ואני מעביר שלי, לאחר שהעביר את שלו, חזר לראות שמא שכח כלום, מיד ויאבק איש עמו. (נב) שרו של אדום היה: עד עלות השחר. (נב) כלומר עד שיעלה שחר לישראל ישועת ישראל, שהוא דומה לשחר, כי הגלות דומה ללילה. אומות העולם ומלכות אדום הרשעה הם נאבקים עם ישראל כדי להטעותם מדרך ה', (נג) שנא' שובי שובי השולמית שובי שובי ונחזה בך (שה"ש ז א):

כו) וירא כי לא יכול לו. כלומר לא יכול להוציא את ישראל מייחודו של מקום: ויגע בכף ירכו. זה המילה. וכן גזרה מלכות הרשעה שמד שלא ימולו את בניהם: ותקע כף ירך יעקב בהאבקו עמו. אלו שנטמאו בידי השמד: ויאבק איש עמו (נד) למדנו שהמלאך נתמלא אבק, וכה"א וישר אל מלאך ויוכל (הושע יב ה): וירא כי לא יכול לו. (נה) מפני זכותו ומפני זכות אביו וזכות זקנו וזכות אמו וזכות זקנתו. ויגע בכף יריכו. (נו) נגע בצדיקים שעתידין לצאת ממנו: ותקע כף ירך. (נז) ר' אלעזר אומר (נח) עיוה לו ירך, (נט) ר' יוחנן בן יעקב אומר פירשה, כמו ותקע נפשי מעליה (יחזקאל כג יח):

כז) ויאמר שלחני כי עלה השחר, (ס) אמר לו יעקב אבינו וכי גנב אתה או (סא) קוביוסטוס, שאתה מתיירא מן השחר שלא יראוך בני אדם,

---

הערות ותקונים

בין עדר לעדר, על זה אמר כדי להשביע עינו של אותו רשע שלא יראה הכל בפעם אחת. (מז) את אברהם את יצחק ואת יעקב. בקרא כתיב את אברהם יצחק ויעקב. (מח) היה לו לומר בלילה ההוא. עיין בנה"ש שכתב חסר ה"א הידיעה מן התואר שלא כמנהג. (מט) ודינה בתו היכן היתה. עי' ב"ר פע"ו וילקוט סוף רמז קל"א ורש"י עה"ת. (מט) אחר שהעביר כל אשר לו כו'. עיין ב"ר פע"ז. (נ) קפליש"ן. חסר בכ"י פלארענץ, ונראה שצ"ל פלישן ואות ק' נשתרבב מן ק' ממלת ויאבק והיא המלה היונית πελειω (ריגגען קאמפפען) ואותיות „שין" בסוף המלה הם לשמוש הבנין והמספר בל"י, או היא המלה Kει επαλαισεν. (נא) מלאך היה ונדמה לו כרועה לאן: ב"ר פע"ז, ועי' כל זה במדרש חזית פ' מי זאת עולה. (נב) שרו של אדום היה. ב"ר שם ר' חמא ב"ר חנינא אמר שרו של עשו היה וכן מובא ברש"י. (נב) כלומר כו' שהוא דומה לשחר. עיין מדרש חזית פ' מי זאת הנשקפה, וירושלמי ברכות פ"א ה"א. (נג) שנא' שובי שובי השולמית. עיין רש"י בפי' שה"ש בשם התנחומא. (נד) למדנו שהמלאך נתמלא אבק. עיין ב"ר פע"ז וחולין צ"ב ריש ע"א. (נה) מפני זכותו. ב"ר פע"ז וילקוט רמז קל"ב בש"ר חנינא ב"ר יצחק. (נו) נגע בצדיקים. ב"ר וילקוט שם, וסיים שם ואיזה, זה דורו של שמד ועיין ברמב"ן. (נז) ר' אלעזר אומר. ב"ר שם. (נח) עיוה לו ירך. בב"ר הגי' ר"א אמר שייעה, ופי' החליקה ובילקוט רמז קל"ב הגי' שתייה ומפרש בלדו פי' החליקה. ויותר נכון גי' רבינו עיוה ואולי היתה הגי' במדרש שעויה ועיין רש"י שכתב נתקעקעה ממקום מחברתה ודומה לו פן תקע נפשי ממך לשון הסרה, ובמשנה לקעקע בילתן, לשרש שרשיהן. וכן הראב"ע כתב ותקע כמו תקע נפשך סר כף הירך ממקומה. (נט) ר' יוחנן בן יעקב. בב"ר ובילקוט הגי' רב נחמן בר יעקב, ובכ"י פלארענץ חסר זה. (ס) א"ל יעקב. חולין צ"א ע"ב. (סא) קוביוסטוס. רש"י פי' בגמ' שם גונב נפשות, וחכמי התוס' הקשו על פי' הקונטרס וכתבו בשם ר"ח שפי' משחק בקוביא, ור"ל וכי קוביוסטוס אתה שאתה מתיירא

ג) **והוא** עבר לפניהם. (ב) הה"ד כרחם אב על בנים (תהלים קג יג), (ג) תני ר' חייא כרחמן שבאבות, זה יעקב אבינו, דכתיב והוא עבר לפניהם, אמר מוטב יפגע בי ולא בהן: וישתחו ארצה שבע פעמים. (ד) למה שבע, על שם שבע יפול צדיק וקם (משלי כד טז). (ה) אמר רב חנינא בר יצחק לא זז מלשתחוה עד שהכניס מדה"ד למדת הרחמים:

ד) **וירץ** עשו לקראתו ויחבקהו וי'ש'ק'ה'ו'. (ו) נקוד עליו, א"ר ינאי מלמד שלא בקש לנשקו (ז) אלא לנשכו: ויבכו. (ח) ובכה מבעיא ליה, (ט) אלא זה בכה על צוארו, וזה על שיניו, כי נהיה צוארו של יעקב של שיש, (י) ושיניו של עשו של שעוה, לקיים מה שנאמר שיני רשעים שברת (תהלים ג ח). (יא) ויש אומרים נישקו אבל לא בלב שלם, לכך נקוד עליו, כי לא היתה נשיקה שלמה: ויבכו. אעפ"כ נכמרו רחמיו:

ה) **וישא** את עיניו וירא את הנשים ואת הילדים ויאמר מי אלה לך ויאמר הילדים אשר חנן אלהים את עבדך. מה ראה יעקב אבינו לומר בלשון חנינה, לפי שחנינה מוצעת בברכת כהנים ט"ו תיבות, יש בהן ז' מכאן וז' מכאן, וחנינה באמצע, יברכך ה' וישמרך, יאר ה' פניו אליך ויחנך, ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום (במדבר ו כד כה כו), כנגד י"ד שנים שעבד בהן בבית לבן, לכך נאמר חנן, וכן א"ר בנימין בן לוי (יב) במדרש בראשית רבה. לפי ששמענו חנינה באחד עשר שבטים, ועדיין בנימין לא נולד, והיכן נאמר עליו, אלהים יחנך בני (בראשית מג כט):

ו. ז) **ותגשן** השפחות ותגש גם לאה וילדיה ואחר נגש יוסף ורחל. (יג) אחרון אחרון חביב: ואחר נגש יוסף ורחל. (יד) הקדים יוסף לרחל, מלמד שעמד יוסף לפני רחל לכפותה בקומתו, שלא יסתכל בה עשו:

ח) **ויאמר** מי לך כל המחנה הזה אשר פגשתי. (טו) אמרו כל אותו הלילה נעשו מלאכי השרת כיתות כיתות, וחבורות חבורות, והוו מגיעין באילון דעשו, אמרו להון מן דמאן אתון, והוו אמרין מן אחוי דיעקב אינון, (טז) הוו אמרין שבקין להון דמן דידן אינון, לכך נאמר מי לך כל המחנה הזה אשר פגשתי:

ט) **ויאמר** עשו יש לי רב אחי יהי לך אשר לך. (יז) א"ר איבו לפי שהיה מפוקפקות בידו הבכורה והברכה, איכן נתאששו בידו, כשאמר אחי יהי לך אשר לך:

י) **ויאמר** יעקב אל נא וגו' כראות פני אלהים. (יח) זה שרו של עשו שהיה מתאבק עמו: ע"א כראות פני אלהים. (יט) משל לאדם שהיה יושב בסעודה

הערות ותקונים

(ב) הה"ד . ב"ר וילקוט שם . (ג) תני ר' חייא . ב"ר שם , ושו"ט מזמור ק"ג . (ד) למה שבע . ב"ר שם . (ה) א"ר חנינא . ב"ר שם . (ו) נקוד עליו . ב"ר שם , מדרש חזית בפ' צוארך כמגדל השן , ובמדרש חזית שם השמיט המעתיק או המדפיס מן אלא מלמד א' עד אלא מלמד ב' ויש להשלימה מן מדרש ב"ר . ומנהו בין עשר נקודות בתורה , עיין מסכת סופרים פ"ו ה"ג וספרי בהעלותך על הכתוב או בדרך רחוקה , ובאדר"נ , ובמדבר רבה פ"ג . (ז) אלא לנשכו . ובפדר"א פל"ז אל תהי קורא וישקהו אלא וישכהו . (ח) ובכה מיבעי ליה . ב"ר שם . (ט) אלא זה בכה כו' . ב"ר שם ועיין ת"י ויב"ע . (י) ושיניו של עשו של שעוה . זה ליתא בב"ר , רק וקהו שניו של אותו רשע אולם במדרש חזית שיים ונמסו כדונג , ובפדר"א פל"ז דרש לה מדכתיב שיניו יחרוק ונמס . (יא) וי"א נשקו אבל לא בלב שלם . בספרי בהעלותך שם נקוד על וישקהו שלא נשקו בכל לבו , ועיין בב"ר שם ובאדר"נ שם . ובתנחומא וישלח בקש לנשכו ונעשה צוארו של שיש לכך נקוד וישקהו שלא היתה נשיקה של אמת , ועיין רש"י עה"ת . (יב) במדרש ב"ר . פרשה ע"ח ומובא בילקוט רמז קל"ג . ועיין במדבר רבה נשא פי"א ד"ה ויחנך יחון אותך בבנים כמד"א הילדים אשר חנן אלהים את עבדך ויאמר אלהים יחנך בני . ובכ"י פלארענץ וכן אמר ר' שמעון בן לוי במדרש ב"ר , ולפנינו במדרש מובא כמו בכ"י שלפנינו ר' בנימין בן לוי . (יג) אחרון אחרון חביב . עיין לעיל הערה א' . (יד) הקדים יוסף . ב"ר פע"ח , ילקוט רמז קל"ג ורש"י עה"ת . (טו) אמרו כל אותו הלילה . ב"ר פע"ח , ילקוט שם , תנחומא וישלח . (טז) והוו אמרין . וכן הוא כן בכ"י פלארענץ אולם פה חסר וכצ"ל והוו אמרין [מן דעשו , והן אמרין הכו הכו יהבון להון , מן דבר בריה דאברהם , והן אמרין יהבון להון, מן דבריה דיצחק , והן אמרין יהבון להון, כיון דהוו אמרין] מן דאחוי דיעקב אנן הוון אמרין שבקין להון , וחסר מן אמרין עד אמרין ונאמר לנכון בב"ר ובילקוט , ועיין בתנחומא שמובא זה בלשון עברי צח , וכן רש"י עה"ת הביא דברי המדרש בלשון עברי ע"ש . (יז) א"ר איבו . ב"ר פע"ח , ובכ"י פלארענץ א"ר אבהו . (יח) זה שרו של עשו . וכן בתיב"ע ודמי לי היך מיחמא אפי מלאכא דידך , וכן רש"י עה"ת כתב והן חשובין לי כראיית פני המלאך שראיתי שר שלך . (יט) משל לאדם . המשל הזה מובא בשם ר'

לוי

חנינא מאי דכתיב דבר שלח ה׳ ביעקב ונפל בישראל (ישעיה ט ז), דבר שלח ה׳ ביעקב, זה גיד הנשה, ונפל בישראל, שפשט איסורו בכל ישראל: (עו) ואמר ר׳ יוסי ב״ר חנינא מאי דכתיב וטבוח טבח והכן (בראשית מג טז), פרע להם בית השחיטה, והכן, טול גיד הנשה, (עז) שכך נהגו קודם מתן תורה שלא לאכול גיד הנשה, (עח) וכשבא משה רבינו ואסרו במקומו אסרו, במקום סיפורן של מעשה, אבל מהר סיני נאסר ולא נכתב אלא במקומו, (עח) שכל מה שנאמר לבני נח ונשנית בהר סיני, כגון מילה וע״ז וגילוי עריות ושפיכות דמים, בני נח מוזהרים עליהם, אבל מצוה שאינה נשנית, אין בני נח מוזהרין עליה, כגון גיד הנשה: ויותר יעקב לבדו. (עט) א״ר אלעזר מיכן שצדיקים ממונם חביב עליהן מגופן, לפי שאין פושטין ידיהם בגזל: ויאבק איש עמו. (פ) א״ר אלעזר מיכן לתלמיד חכם שלא יצא יחידי בלילה: (פא) תנן אין נוהג בעוף, (פב) א״ל אביי לרב יוסף והא קא חזינן דאית ליה, אמר ליה אית ליה ולא עגול, (פג) ותניא שמנו מותר, וישראל הקדושים נהגו בו איסור, וצריך לחטט אחריו ולהוציאו ואת קנוקנות שבו: והואיל ואתת לידי איסור דחלב נימא בה מילתא, (פד) דאמר רב אבא אמר רב יהודה אמר שמואל (פה) חיוורי דתותי מתנא אסור, (פו) א״ר יוחנן אנא לא טבחא אנא, ולא בר טבחא אנא, ונהירנא דהוו אמרי בי מדרשא בהמה בחייה פרוקי מיפרקא (פז) ואינו חלב שהבשר חופיהו הואיל ובחייהון מיפרקא, ואף על פי כן מאחר שנשחטה הבהמה מדבקים המתנים ומתכסה, החלב שתחת המתנים ראוי להפרידו ולהוציאו שהוא חלב גמור, וזה לך הסימן שאותו החלב מתפרד מן הבשר של מתנים, ומן השומן של תחתיו ומתפזר במיעוט כעין החלב, שהשומן חזק הוא והחלב רפה, (פח) לפיכך אמרו רבותינו חלב טהור סותם, טמא אינו סותם:

לג א) וישא יעקב עיניו וגו׳ ויחץ את הילדים על לאה ועל רחל ועל שתי השפחות. אמר כל אחד ואחד זכותו יעמוד לו:

ב) וישם את השפחות ואת ילדיהן ראשונה וגו׳ ואת רחל ואת יוסף אחרונים. (א) למדנו אחרון אחרון חביב יותר:

הערות ותקונים

(עו) ואמר ר׳ יוסי. חולין שם. (עז) שכן נהגו קודם מתן תורה. עיין חולין צ׳ ע״א, ודף ק׳ ע״ב. (עח) וכשבא משה ואסרו במקומו אסרו כו׳. אבל מהר סיני נאמר כו׳, עי׳ חולין ק׳ ע״ב במשנה ובגמרא שם ק״א ע״ב. ועיין מ״ש הרמב״ם ז״ל בפי׳ המשנה וז״ל ושים לב על העיקר הגדול הנכלל במשנה הזאת והוא מה שאמר מסיני נאסר, לפי שאתה צריך לדעת שכל מה שאנו מרחיקים או עושים היום אין אנו עושין אלא במצות הקב״ה ע״י משה רבינו ע״ה לא שהקב״ה אמר זה לנביאים שלפניו כגון זה שאין אנו אוכלין אבר מן החי אינו מפני שהקב״ה אסרו לנח, אלא לפי שמשה אסר עלינו אבר מן החי, במה שצוה בסיני שיתקיים איסור אבר מן החי, וכמו כן אין אנו מלין מפני שאברהם אבינו ע״ה מל עצמו ואנשי ביתו, אלא מפני שהקב״ה צוה אותנו ע״י משה רבינו שנמול כמו שמל אברהם אבינו ע״ה. וכן גיד הנשה אין אנו הולכים אחר איסור יעקב אבינו, אלא מצות משה רבינו ע״ה, הלא תראה מה שאמרו תרי״ג מצות נאמרו לו למשה מסיני וכל אלו מכלל המצות עכ״ל. ועיין בנה״ם שכתב לפי פשוטו אין זה צווי רק שעירו ע״כ אינם אוכלים בני ישראל את גיד הנשה, ובאמת הצווי היה במתן תורה, לפי שבשעת מעשה לא נקראו עדיין בני ישראל כי אם בני יעקב, אלא שמשה כתבו במקומו להודיע הטעם שנאסר להם ובסיני נאסר להם מפי הקב״ה. (עח) שכל מה שנאמר לב״נ כו׳. עיין סנהדרין נ״ט ע״א. (עט) א״ר אלעזר מיכן. חולין צ״א ע״א, א״ר אלעזר שנשתייר על פכין קטנים, מכאן לצדיקים שחביב עליהם כו׳. (פ) א״ר אלעזר מכאן לת״ח. וכ״ה בכ״י פלארענץ וצ״ל אמר ר׳ יצחק כמו שהוא בגמרא שם, ועיין רש״י שם שכתב שהרי יעקב נשאר יחידי והוזק. (פא) תנן. חולין צ״ב ע״ב. (פב) א״ל אביי לר׳ יוסף. בגמרא שם חסר זה, רק מובא בסתם והא קא חזינן דאית ליה. (פג) ותניא שמנו מותר. חולין שם. (פד) דאמר רב אבא. חולין צ״ג ע״א, ובכ״י פלארענץ דאמר ר׳ יוחנן אמר ר׳ יהודה אמר שמואל ובגמרא שם הוא כמו בכ״י שלפנינו. (פה) חיוורא דתותי מתנא. בגמרא הגי׳ תרבא דתותי מתני, אולם גם לפני הרב בעל הערוך היתה הגי׳ בגמ׳ חוורתא דתותי מתני, עיין ערוך ערך חור, ועע״ש מה שהביא בשם הר״ח. ובכ״י פלארענץ חרותא דתותי מתני, וצ״ל חורתא. (פו) א״ר יוחנן. שם. (פז) ואינו חלב שהבשר חופהו כו׳. הוא דברי רבינו. ועי׳ בתוס׳ חולין מ״ט ע״ב ד״ה חלב. (פח) לפיכך אמרו רבותינו. חולין שם.

[לג] (א) למדנו אחרון אחרון חביב יותר. ב״ר פע״ח, ילקוט רמז קל״ג ורש״י על התורה.

את הרומיים ללותו היה בטוב, פעם אחת לקח עמו רומיים ללותו, ולא הגיע לעכו (ל) עד שמכר פינס שלו:

טז) **וישב** ביום ההוא עשו. (לא) וארבע מאות איש שהלכו עמו היכן הם, שימטו עצמן אחד אחד בפני עצמו והלכו להם איש למקומו:

יז) **ויעקב** נסע סכותה ויבן לו בית ולמקנהו עשה סכות. (לב) כמה שנים עשה יעקב בבית אל, (לג) ר' אבא בר כהנא אמר שמונה עשר חודש, סוכות, ובית וסוכות: סכותה. (לד) לפי שצריכה למ"ד בתחלתה הטיל לה ה"א בסופה: סוכות לקיץ ו' חדשים, ולבית להורף ו' חדשים, ולמקנה עשה סוכות ו' חדשים:

יח) **ויבא** יעקב שלם. (לה) זש"ה ה' ישמר צאתך ובואך מעתה ועד עולם (תהלים קכא ח). ישמר צאתך ובואך, ויצא יעקב, ויבא יעקב, (לו) לפי שכתוב והוא צולע על ירכו (בראשית לב לב), הוצרך לכתוב ויבא יעקב שלם, (לז) שלם בגופו שלא היה צולע אלא לפי שעה, אות היא לבניו על דור השמד, כמו שמפורש למעלה בענינו. ועד שבא אל שר עשו היה שלם בגופו ושלם במחנותיו, דכתיב ויאמר אם יבא עשו אל המחנה האחת והכהו (שם לב ט), ונמצא שלם בלא פגע רע, ושלם בממונו כי כל המחנה ששיגר לעשו לא חסר כלום, כי נמצא עוד שלם שם העיר, וחמור אבי שכם קרוי על שם בנו שכם, כענין שנאמר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך (בראשית ד יז), וכמו ויקראו ללשם דן כשם דן אביהם (יהושע יט מז), אבל שלם היא ירושלים, דכתיב ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון (תהלים עו ג), לכך אמרו רז"ל שלם על שם יעקב, כי בא שלם בכל: עיר שכם. מקום מזומן לפורעניות שם עינו את דינה, בשכם מכרו אחיו את יוסף, בשכם נתחלקה מלכות בית דוד, בשכם רוצחים, דכתיב דרך ירצחו שכמה כי זמה עשו (הושע ו י): אשר בארץ כנען. כנענים שטופי זמה היו: בבואו מפדן ארם. מרשעים יצא ובא אל רשעים: ויחן את פני העיר. (לח) מה בא ללמדנו שצריך אדם להחזיק טובה למקום שיש לו הנאה ממנה, (לט) ומה עשה להם הנן פני העיר, אלו הפנים של עיר, השרים שבהם, שיגר להם דורונות: (מ) ד"א עשה להם שווקים ומוכר בזול:

הערות ותקונים

מובאת במקום „רבינו" נאמר „אמרו רבותינו" ובב"ר ובילקוט נאמר לנכון „רבינו" וז"ל המדרש רבינו כד הוה סליק למלכותא הוה מסתכל בהדא פרשתא ולא הוה נסיב ארמאה עמיה, חד זמן לא אסתכל בה ונסב עמיה רומאין (ללותו מבית המלך) ולא הגיע לעכו עד שמכר הסוס שלו. וברמב"ן על התורה הביא דברי המדרש וגורס רבי ינאי כד הוה סליק למלכותא, וגורס ג"כ ולא הוה נסיב רומאין במקום ארמאה, ומפרש דברי המדרש וז"ל מפני שהיתה קבלה בידם שזו פרשת גלות, כשהיה בא ברומא בחצר מלכי אדום על עסקי הצבור היה מסתכל בפרשה זו ללכת אחרי עצת הזקן החכם כי ממנו יראו הדורות וכן יעשו ולא היה מקבל חברת אנשי המלכות ללוותו שלא היו מקרבין אלא להנאת עצמן ומפקירין ממונו של אדם עכ"ל. ובכ"י פלארענץ ראיתי הגי' רבינו הקדוש, ובמקום ולא הגיע לעכו הגי' שם ולא הגיע לעירו. (ל) עד שמכר פינס שלו. בכ"י חסר המלה „פינס" והוספתי כמו שהביא הילקוט והרמב"ן וכן מצאתי כן בכ"י פלארענץ עד שמכר פינס שלו והיא מלה יונית פסעפא פי' בגד ובב"ר השמיטו המעתיקים המלה הזאת והניחו במקומה „הסוס". (לא) וארבע מאות איש. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת. (לב) כמה שנים. ב"ר וילקוט שם, ומגילה י"ז ע"א דתניא יצא מארם נהרים ובא לו לסוכות ועשה שם שמונה עשר חודש שנא' ויעקב נסע סכותה ויבן לו בית ולמקנהו עשה סוכות, ובבית אל עשה ששה חדשים והקריב זבחים, ופירש"י ויבן לו בית לימות החורף עשה סכות ב' פעמים שני ימות הקיץ הרי י"ח עכ"ל, וכוונת חז"ל במאמר דתניא למאמרם בסדר עולם רבא פ"ב והגאון הרא"ו ז"ל בהגהות שלו כתב מדכתיב סכותה היינו קיץ, ויבן לו בית היינו חורף, ולמקנהו עשה סוכות, היינו קיץ הרי י"ח חדשים, ומ"ש שעשה בבית אל ששה חדשים זה לא מוכח מקרא אלא כך היה להם בקבלה מאבותיהם עכ"ל. וכן רש"י עה"ת הביא הדרשה מחז"ל מגילה שם. ועי' שפתי חכמים שנעלם זה ממנו. ובתרגום יב"ע ויעקב נטל לסוכות ואיתעכב תמן תריסר ירחי שתא, יש לתקן שצ"ל ואיתעכב תמן תמניסר אולי לא היה כתוב מלת תמן ומן תמניסר שפי' שמונה עשר בתרגום נעשיתן „תמן תריסר". (לג) ר' אבא בר כהנא. בב"ר נשמטו המלות „בר כהנא" ומובא לנכון גם בילקוט רמז קל"ג. (לד) לפי שצריכה למ"ד בתחלתה. יבמות י"ג ע"ב. (לה) זש"ה. ב"ר פע"ט. (לו) לפי שכתוב. ב"ר שם. (לז) שלם בגופו. ב"ר שם ועיין שבת ל"ג ע"ב, וברש"י עה"ת. (לח) מה בא ללמדנו כו'. ב"ר וילקוט שם. (לט) מה עשה להם. ב"ר וילקוט שם. (מ) ד"א עשה להם שווקים. במדרש

ב"ר

והיה אויבו שם, והיה בדעתו להורגו, אמר זה הטעם שאני טועם בסעודה זו טעמתי
אתמול בבית המלך, אמר אויבו הואיל וזה קרוב למלכות, אניחנו שמא יבקשנו המלך,
(כ) כך אמר יעקב אבינו, כראות פני אלהים, הודיעו שהמלאך נתאבק עמו ויוכל לו:
יא) **קח** נא את ברכתי אשר הובאת לך. (כא) מאליה באה לך: ויפצר בו ויקח.
(כב) מיתחמי מחזר וידיו פשוטין.(כג)חד עמא דארעא אמר לרב הושעיא אין
אמרית לך חדא מילי טבא את אמרת משמי בצבורא, א"ל מאי היא אמר ליה כל אותן
דורונות שנתן אבינו יעקב לעשו, עתידין אומות העולם להחזירם למלך המשיח לעתיד
לבא, דכתיב מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו (תהלים עב י), יביאו אין כתיב, אלא
ישיבו, אמר ליה, יאות אמרת, ומן שמך אמינא ליה:
יב) **ויאמר** נסעה ונלכה. (כד) מדרש אמר לו עשו נחלוק העוה"ז והעוה"ב אמר לו יעקב
יג) **אדוני** יודע כי הילדים רכים. ואין יכולין לסבול דינה של גהינם אלא
יד) **יעבר** נא אדוני לפני עבדו. זה ממשלה של עוה"ז, והעוה"ב ינחלו ישראל,
אמר לו ואין אתה ירא משעבוד מלכיות, א"ל ואני אתנהלה לאטי,
(כה) להוני אנא מהלך, לאטי בניחותא, כמו ההולכים לאט (ישעיה ח ו) כלומר
לא אתגאה עליהם כי אסבול עולם: (כו) ד"א לאטי. כמו הנה היא לוטה (ש"א כא י),
כלומר בפנים כרוכות אני מהלך במלכיות, ולא אשא פני ועיני בפניהם: עד אשר
אבא אל אדוני שעירה. (כז) עדיין לא הלך, אימתי עתיד להלוך לשעיר לעתיד לבא
דכתיב ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו (עובדיה א כא):
טו) **ויאמר** עשו אציגה נא עמך. (כח) ביקש ללותו ולא קיבל עליו יעקב אבינו.
אמרו רבותינו (כט) רבינו כל זמן שהיה מסתכל בפרשה זו, ולא היה מניח

הערות ותקונים

לוי סוטה מ"א ע"ב. (כ) כך אמר יעקב אבינו כראות פני אלהים הודיעו שהמלאך נתאבק עמו ויוכל לו. ולמאמר הזה מגמרא סוטה שם כוון רש"י בפירושו עה"ת ולמה הוזכר לו ראיית המלאך כדי שתיירא הימנו ויאמר ראה מלאכים וניצול איני יכול לו מעתה. ורש"י בגמרא שם כתב לא להחניפו נתכוין אלא לאיים עליו ולהודיע שהוא רגיל לראות מלאכים, ועיין מהרש"א בח"א. (כא) מאליה באה לך. ב"ר פע"ו וילקוט שם. (כב) מתחמי מחזר וידיו פשוטין. ב"ר וילקוט שם, פי' היה נראה כחוזר לאחוריו ואינו רוצה לקבל, וידיו היו פשוטות לקבל. ובכ"י פלארענץ נראה כמתחזר ואינו מקבל וידו פשוטה. (כג) חד עמא דארעא. ב"ר פע"ח וילקוט שם, וראיתי בכ"י פלארענץ ואת אמרת משמי בטבריא במקום בציבורא. (כד) מדרש. במדרש ב"ר לפנינו לא נמצא הדרשה הזאת. וז"ל הב"ר יעבר נא אדוני לפני עבדו א"ל מבקש את שנהא שותף עמך בעולמך, א"ל יעבר נא אדוני לפני עבדו, א"ל ואין אתה מתירא מדוכסי ומן אפרכוי ומן אסטרטיגי [צ"ל אסטרטילטי], א"ל ואני אתנהלה לאטי, להוני להוני אני מהלך ע"כ. אולם מצאתי המאמר שהביא רבינו בקצת שינוים בתנא דבי אליהו זוטא פרק י"ט, ובילקוט רמז קי"א על הכתוב מכרה כיום נובא המאמר הזה ומצויין בגלו בטעות „פדר"א" ויש לתקן שצ"ל „תד"א" וז"ל שם: אמרו כשהיה יעקב ועשו במעי אמן אמר יעקב לעשו כו', טול אתה העוה"ז ואני אטול העוה"ב כו', א"ל עשו ליעקב בוא ונעשה שותפות אני ואתה טול אתה העוה"ז חצי והעוה"ב חצי, ואני אטול חצי, א"ל יעקב לעשו אדוני יודע כי הילדים רכים ואינם יכולים לעמוד ביסורין שנא' ודפקום יום אחד ומתו כל הצאן כו'. וכן ראיתי שרבינו בחיי פ' וישלח הביא ג"כ דברי המדרש כמו שהביא רבינו וז"ל: ובמדרש נסעה ונלכה אמר עשו ליעקב נחלוק העוה"ז והעוה"ב אמר לו יעקב הילדים רכים במצות ואם יבחר העוה"ז לחלקם ודפקום יום אחד ליום הדין, ומתו כל הצאן, ישראל שנקראו צאן ולא יכלו לסבול דיני גיהנם, יעבר נא אדוני לפני עבדו, יקח חלקו בעוה"ז, ואני אתנהלה לאטי, אעמוד בגלותי ושפלותי, ולשון ויהלך אט, שהוא לשון שפלות, כלומר לא אעורר מלחמה ולא אתגבר בגלות כלל אבל אסבול עול השעבוד כו' ע"כ. ובילקוט רמז קי"ו על הכתוב ויתרוצצו הבנים בקרבה הביא בשם מדרש אביר שהיו חולקין בשביל העוה"ז והעוה"ב ע"ש. (כה) להוני להוני. פי' בנחת וכן הביא הערוך לדברי המדרש מב"ר וכתב פי' להוני בנחת. וי"ל עוד כי אחר להוני אנא מהלך חסרה המלה „ד"א" והוא שני פירושים לפי' הא' מפרש לאטי מהוראת תשורה ושי (ועי' בערוך ערך לווטין ובמוסף הערוך) ופי' להוני בכספי ובהוני אגלל מהם וכמ"ש המדרש על מתרפס ברצי כסף מתיר את הפס ומתרצה בכסף וכן היה באמת בכל ימי הבינים (מיטטעלאלטער) קנו בני ישראל את נפשם לגור בארץ בכסף ושלמו שוטץ געלדער, אח"ז צ"ל ד"א לאטי בניחותא וכן יש לגרוס בב"ר בשתי לשונות. ובכ"י פלארענץ חסרים המלות להוני להוני. (כו) ד"א לאטי. ב"ר וילקוט שם. (כז) עדיין לא הלך. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת. (כח) ביקש ללוותו. ב"ר פע"ח. (כט) רבינו כל זמן שהיה מסתכל. בכ"י הגירסא

משובשת

הילדה הזאת לאשה. (ה) עדיין לא הגיעה לעונת נעורים, לכך כתוב הנער חסר ה':

ה) **ויעקב** שמע כי טמא. זש"ה ואיש תבונות יחריש (משלי יא יב), לכך נאמר והחריש יעקב עד בואם:

ז) **ובני** יעקב באו מן השדה כשמעם. (ו) ר' תנחומא אמר כשמעם אין לו הכרע, (ז) מן השדה כשמעם, או כשמעם ויעצבו האנשים: כי נבלה עשה בישראל לשכב את בת יעקב. ישראל אלו הבנים שנקראו על שם ישראל, יעקב זה האב, גנאי לאב גנאי לבנים: וכן לא יעשה. (ח) אפילו האומות לא היו פרוצים בעריות משעה שלקו במבול, עד שבא זה הרשע ופרץ את הגדר, ועליו נאמר ופורץ גדר ישכנו נחש (קהלת י ח):

ח) **וידבר** חמור אתם לאמר. וידבר הוא בעצמו, לאמר על ידי שלוחים:

ט) **והתחתנו** אותנו בנותיכם תתנו לנו. (ט) א"ר אלעזר לעולם אין ישראל נותן אצבעו בתוך פיו של גוי תחלה, אלא אם כן נותנו גוי לתוך פיו של ישראל, הם אמרו והתחתנו אותנו, הוא תבע תחלה:

י) **ואתנו** תשבו והארץ תהיה לפניכם. ראו שהיתה הארץ חביבה בפניכם, לכך היו מרצים אותם לארץ:

יא) **ויאמר** שכם. החציף פניו ודבר הוא בעצמו:

יב) **הרבו** עלי מאד מהר ומתן. (ט) מהר אלו הנדוניות, ומתן תוספות הנדוניות:

יג) **ויענו** בני יעקב וגו' במרמה. כשם שלקח יעקב הברכה במרמה (י) והיא חכמה, כך ויענו בני יעקב במרמה, (יא) ושמא תאמר ברמיה, ת"ל אשר טמא את דינה אחותם, כדין וכשורה עשו:

יד) **ויאמרו** אליהם לא נוכל לעשות את הדבר הזה לתת את אחותנו לאיש אשר לו ערלה. (יב) א"ר יוחנן עובד כוכבים ועבד הבא על בת ישראל הוולד ממזר: כי חרפה היא לנו. (יב) מאוסה ערלה שנקראת חרפה. (יג) היא קרי והוא כתיב, אמר לו הברית הוא לנו מאבותינו והערלה הוא חרפה, ולכך נקרא היא וכתוב הוא:

הערות ותקונים

(ה) עדיין לא הגיעה לעונת נעורים לכך כתוב הנער חסר. כך נדרש בכתובות מ'ע"ב, ומ"ד ע"ב. (ו) ר' תנחומא. ב"ר פ"פ ושם מובא בשם איסי בן יהודה ד' מקראות שאין להם הכרע ור' תנחומא מוסף הלא מן השדה כשמעם. ונובע מירושלמי ע"ז פ"ב ה"ח דף מ"א סוף ע"ג. ושנה במדרש חזית בפ' כי טובים דודיך, ובמדרש ב"ר שם יש לתקן שצ"ל חמשה מקראות במקום ארבע מקראות, כמו שהוא בירושלמי וחזית שם. גם צ"ל ואלו הן שאת ארור מחר משוקדים וקם. ובירושלמי שם חסר שם השומר וגם בגמרא בבלי יומא נ"ב ע"א ובמכילתא סוף בשלח פרשה ויבא עמלק ותנחומא סוף בשלח הוא ג"כ בשם איסי בן יהודה ועיין במכילתא שם מה שהעיר ידידי הרה"ג מהרא"ה וויים נ"י במדות סופרים. ועיין בתוס' יומא שם ד"ה שאת שהקשו דלא נקטינהו כסדר שהן כתובין בתורה והכי הוה ליה למימר שאת ארור מחר משוקדים וקם. ופלא שלא העירו על דברי הירושלמי וחכמי התוס' בעצמם הביאו הירושלמי ע"ז ל"ה ע"א ד"ה נאי. וע"ש בהגהות הרי"ב שהתעורר מתנחומא בשלח. וראיתי בילקוט בראשית רמז ל"ז הביא המאמר איסי בן יהודה אומר ה' מקראות בתורה שאין להם הכרע וחושב כסדר כמו שהוא בירושלמי וגרסם בלדו יומא נ"ב. והביא ג"כ דברי ר' תנחומא אשר נמצא רק בירושלמי וב"ר וחזית ולא בבבלי יומא שם. (ז) מן השדה כשמעם. מהנגינה נשמע שקאי על ביאתם מן השדה. (ח) אפילו האומות. ב"ר פ"פ וילקוט שם ורש"י עה"ת. (ט) א"ר אלעזר. ב"ר שם וילקוט רמז קל"ד. (ט) מהר אלו הנדניות, ומתן תוספות הנדוניות. ובמדרש ב"ר פ"פ ובילקוט רמז קל"ד מוהר פרנון φέρνη פי' ביוני מהר (מיטגיפט), מתן פראפורנון παραφερνα מה שיותן לארוסה בלתי המוהר והם המתנות הנתונים עם המוהר, ובת"י שם תר' פודן [צ"ל פורן] וכתובתא ובפי' רש"י על התורה מהר כתובה. ובפי' המיוחס לרש"י על ב"ר פי' פרנון כתובה ופרא פורנון תוספת כתובה, והרמב"ן על התורה כתב מהר הוא הדבר הנתון לבתולה כדכתיב כמהר הבתולות והם סבלונות שהבחורים שולחים לבתולות כאשר ישאו אותן. ומתן מגדנות או כסף וזהב לאביה ולאחיה כו'. ועיין מכילתא משפטים פי"ז. (י) והוא חכמה. וכן בת"א במרמה בחוכמתא, וכן הביא רש"י בפי' עה"ת. (יא) ושמא תאמר ברמיה. עיין ב"ר שם מה את סבור רמיות דברים יש כאן רוה"ק אומרת אשר טמא את דינה, ועיין ברמב"ן. (יב) א"ר יוחנן, יבמות מ"ה ע"א. (יב) מאוסה ערלה שנקראת חרפה. ב"ר פ"פ. (יג) היא קרי והוא כתיב. כתיב בוי"ו ונקודתה כאלו כתיב היא ועיין מנחת שי פ' לך י"ד ב'.

שנאמר

יט) **ויקן** את חלקת השדה. (מא) אברהם אבינו קנה מערת המכפלה, יעקב אבינו קנה קבורת יוסף, דכתיב ואת עצמות יוסף קברו בשכם (יהושע כד לב), ולמה בשכם, שמשכם נמכר ולשם החזירוהו, דוד המלך קנה מקום בית המקדש, (מב) דכתיב ויתן דוד לארונה במקום שקלי זהב חמשים (דה"א כא כה): במאה קשיטה. במאה מעה (מג) שכן קורין לקשיטה מעה, ומה לשון קשיטה קציצה, כי המעות קצוצות הן מתוקנות עגולות כמו הדינר:

כ) **ויצב** שם מזבח ויקרא לו. (מג) לא אמר ויבן שם מזבח, אלא ויצב שם, לפי שהבנין הוא באבנים גדולים וקטנים וחומר, אבל מצבה היא בלא בנין, כי הקים את האבנים ועשאום מזבח: ויקרא לו. (מד) קרא למזבח שם, מזבח של אלהי ישראל, לפי שנתברך בצאתו באל שדי, שנאמר ואל שדי יברך אותך (בראשית כח ג), ובשובו כתיב ואלהי אבי היה עמדי (שם לא ה), בבית לבן, והמלאך קראו ישראל, שנאמר כי אם ישראל כי שרית עם אלהים ועם אנשים (שם לב כח), לכך קורא שם המזבח מזבח של אלהי ישראל, הזכיר עליו ישועת אלהים, לפי שהקב"ה מצרף את יראיו עד שנה, ונתייאש כמעט קיטרג השטן:

[לד] א) **ותצא** דינה בת לאה אשר ילדה ליעקב. (א) מה ת"ל בת לאה, להקיש יציאה ליציאה, דכתיב ותצא לאה לקראתו ותאמר אלי תבוא (שם ל טז): אשר ילדה ליעקב. אותה נולדה בת יעקב, והלואי לא נולדה: לראות בבנות הארץ. יצאת להראות יפיה:

ב) **וירא** אותה שכם בן חמור. שלא נצטנעה הימנו: החוי נשיא הארץ. כל פרצה שאינה באה מן הגדולים אינה פרצה. (ב) שמשעה שבא מבול לעולם גדרו גדר על העריות, ולא היו פרוצים בעריות, וזה מפני סרחתו מעל: וישכב אותה ויענה. (ג) כדרכה ושלא כדרכה:

ג) **ותדבק** נפשו בדינה. (ד) ה' לשונות של חיבה כתוב בפרשה, ותדבק, ויאהב, וידבר, חשקה נפשי, כי חפץ בבת יעקב, וכולם מצאנו על ישראל, ואתם הדבקים בה' (דברים ד ד), חשק ה' בכם (שם ז ז), ארץ חפץ (מלאכי ג יב), אהבתי אתכם (שם א ג), דברו על לב ירושלים (ישעיה מ ב), ללמדך חיבת הקב"ה על ישראל: וידבר על לב הנערה. (ה) מה אמר לה, אביך נתן לי מאה קשיטה בשדה אחת, אני אתן לך כמה שדות וכמה כרמים:

ד) **ויאמר** שכם אל חמור אביו. אמר בפיו וגם שלח לו שלוחים: לאמר קח לי את

הערות ותקונים

ב"ר ובילקוט התחיל מעמיד להם הטליסין ומוכר בזול, פי' שווקין עיין ערוך ערך אטלס, ובערך מלין בנוספות לד רכ"ט, ובגמרא שבת ל"ג ע"ב איתא שווקים תיקן להם, ורבינו הגיה שווקים במקום הטליסין ובילקוט שם רמז קל"ג התחיל מעמיד אטליסין גרסם בלא פי' שווקים. וכן בפסיקתא פסקא ויהי בשלח דף פ"ט ע"ב צריכין אנו להחזיק טובה לדרך שעשו אבותינו שעשו אטליסין ומוכרין בזול, ובהערה קס"ה הבאתי בירושלמי שביעית פט"א הנוסחא כמו שעשו אבותינו הראשונים, ויחן את פני העיר שהיו עושין אטלסין כו' ר"ל שדרשו מן ויחן את פני העיר, וכן במדרש קה"ר בפ' חופר גומץ כדרך שעשה אבינו יעקב שנאמר ויחן את פני העיר שהי' עושה אטלים והבאתי שם גם מאמר המדרש מב"ר וגמרא שבת ל"ג ע"ב. (מא) אברהם אבינו. ב"ר שם וילקוט שם. (מב) דכתיב ויתן דוד לארונה במקום שקלי זהב חמשים. בכ"י פלארענץ מובא רק התחלת הפסוק. ובמקרא כתוב ויתן דוד לארנן במקום שקלי זהב משקל שש מאות, ובש"ב כ"ד כתוב ויקן דוד את הגורן ואת הבקר בכסף שקלים חמשים. (מג) שכן קורין לקשיטה מעה. ר"ה כ"ו ע"א באפריקי קורין למעה קשיטה. (מג) לא אמר ויבן שם מזבח כו'. מצינו הפעל בנה גם במזבח וכמו ויבן שם מזבח (ל"ה ז') ועוד רבים, אבל ר"ע מפרש כי המזבח הזה היה המצבה מן האבן אשר שם מראשותיו (לעיל כ"ח) וכאן תחת כי הקים את האבנים צ"ל כי הקים את האבן (ועי' בפ' ויצא ברש"י ורמב"ן) ועשאה מזבח. (מד) קרא למזבח. עיין רש"י וראב"ע ורמב"ן ועיין מגילה י"ח ע"א:

[לד] (א) **מה** ת"ל בת לאה. וז"ל רש"י בת לאה ולא בת יעקב אלא על שם יציאתה נקראת בת לאה שאף היא יצאנית היתה שנאמר ותצא לאה לקראתו, והוא נובע מתנחומא וישלח:

(ב) שמשעה שבא מבול לעולם. ב"ר פ"ב. (ג) כדרכה ושלא כדרכה. ב"ר שם ילקוט רמז קל"ד, ורש"י עה"ת, עיין יומא ע"ז ע"ב, וברש"י ד"ה מביאות. (ד) ה' לשונות של חיבה. ב"ר וילקוט שם, ושו"ט מזמור כ"ב. (ה) מה אמר לה. ב"ר וילקוט ורש"י עה"ת.

הנער

אמרו רבותינו שכל מקום שנאמר איש אינו פחות משלשה עשר שנה, שהרי שמעון נולד בשנה שניה שנתן לבן לאה ליעקב, שהיא שנת תשיעית לביאת יעקב בבית לבן, שנאמר הבה את אשתי (בראשית כט כא), ולוי נולד בשנה שלישית, שהיא עשירית לביאת יעקב בבית לבן, נשארו מן י"ד שנים ה' שנים עם שנת לידת לוי, הרי לך ה' שנים ללוי, ושש לשמעון, וטול עוד שש שנים שעבד בצאן, דכתיב ושש שנים בצאנך (בראשית לא מא), הרי י"א ללוי, וי"ב לשמעון, (כא) וב' שנים שהיה מקריב זבחים בבית אל, (כב) שהרי כ"ב שנים נכסה יעקב אבינו מאביו, וכנגדן נכסה יוסף מאביו, (כג) בלוש ותשכח, (כד) הרי י"ג ללוי, וי"ד לשמעון, לכך נאמר איש חרבו: ויבואו על העיר בטח. (כה) שמואל שאל ללוי בר סיסי מה בטח, א"ל בטוחים היו על כחו של זקן. (כו) כיון שראה יעקב אבינו אמר מה אני מניח את בני ליפול ביד האומות, מיד נטל חרבו וקשתו ועמד לו על פתחה של שכם, אמר שאם יבואו האומות העולם להרוג אותם אני אלחם כנגדם, הוא שהוא אומר ליוסף ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי (שם מח כב): ויקחו את דינה. (כז) ר' יודן אומר גוררים בה ויוצאה, לפי שהיתה מתביישת, כענין שנאמר אנה אוליך את חרפתי (ש"ב יג יג):

ל) ויאמר יעקב אל שמעון ואל לוי עכרתם אותי. (כח) רבנן אמרי צלולה היתה חבית ועכרתם אותה, מסורת הוא ביד הכנעניים שיהא נופלין בידי, אלא אמר הקב"ה עד אשר תפרה ונחלת את הארץ (שמות כג ל), בששים רבוא ואני מתי מספר עדיין:

לא) ויאמרו הכזונה. השיבוהו תשובה נצחת, ללמדך שאנוסה היתה, ולא נתרצה בו:

[לה] א) ויאמר אלהים אל יעקב. לפי שהיה מתיירא מיושב הארץ, שנאמר להבאישני ביושב הארץ בכנעני ובפרזי, א"ל הקב"ה קום עלה בית אל. קימה יש לך, עלייה יש לך: ושב שם. אין ישיבה אלא איחור, (א) ששהה שם ששה חדשים מקריב עולות, ומשלם נדרים:

ב) ויאמר יעקב אל ביתו וגו' הסירו את אלהי הנכר אשר בתוככם. (ב) תנן התם המוצא כלים ועליהם צורת חמה צורת לבנה צורת דרקון יוליכם לים המלח, לפי שע"ז אסורה בהנאה, שנאמר ואבדתם את שמם מן המקום ההוא, (דברים יב ג): והטהרו. למדנו שיש טהרה בלא אפר פרה, (ג) לפי שע"ז מטמא כנדה, שנאמר תזרם כמו דוה צא תאמר לו (ישעיה ל כב), כלומר צא תאמר, הכנס לא תאמר לו:

ג) ונקומה ונעלה בית אל. ביתו של אל: ויהי עמדי. (ג) שנאמר ואהיה עמך ואברכך (בראשית כו ג):

הערות ותקונים

(כא) וב' שנים שהיה מקריב זבחים בבית אל. אשתהי באורחא ב' שנים מגלה י"ז ע"א ע"ש בפירש"י, ועיין לעיל ל"ג הערה ל"ב. (כב) שהרי כ"ב שנים נכסה יעקב כו'. בגמרא מגילה שם נמנה יוסף שפירש מאביו עשרים ושתים שנה כשם שפירש יעקב אבינו מאביו. (כג) בלוש ותשכח. עיין ברש"י מגילה שם יוסף בן שבע עשרה שנה היה כשפירש מאביו וכשמלך על מצרים היה בן שלשים שנה, שנאמר ויוסף בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה, הרי י"ג, ושבעה דשובעא, ותרין דכפנא הרי עשרים ושתים שנה שנכסה יוסף מאביו, ויעקב עמד עשרים שנה בבית לבן וב' שנים בדרך הרי כ"ב. (כד) הרי י"ג ללוי וי"ד לשמעון. ז"ל היוחסין יעקב נולד ב"א ק"ח, ובניו לא ידענו באיזה שנה נולדו. (מצאנו שנת לידתם במדרש תדשא נדפס בבית המדרש ח"ג דף ק"ע ע"ש) מדרך סברא נולד לוי כשהיה יעקב בן פ"ו שנים ה' שנים קודם שנולד יוסף וכן נראה מדברי חז"ל. כיצד כשנולד יוסף היה יעקב בן צ"א שנה ועוד שש שנים שעבד בצאן לבן הרי צ"ז ובדרך עד שבא לשכם נתעכב בסוכות שנה וחצי. וא"כ בשנת צ"ט ליעקב באו לשכם ואז לוי בן י"ג שנה שנקרא איש חרבו על ירכו וא"כ נולד בשנת פ"ו ליעקב שהוא ב"א וקצ"ד ליצירה עכ"ל. ועיין בסדר הדורות שהאריך בזה. ולפ"ז נולד יעקב ב"א ק"ח ולוי נולד ב"א קצ"ד וכשבא לשכם היה יעקב בן צ"ט שנה א"כ היה בשנת ב"א ר"ז ואז היה לוי בן י"ז שנה. (כה) שמואל שאל. ב"ר וילקוט שם, ורש"י עה"ת בשם מדרש אגדה. (כו) כיון שראה יעקב. ב"ר וילקוט שם. (כז) ר' יודן. ב"ר וילקוט שם. (כח) רבנן אמרי. ב"ר וילקוט, ורש"י עה"ת:

[לה] (א) ששהה שם ששה חדשים. מגילה י"ז ע"א. ועיין לעיל ל"ג הערה ל"ב. (ב) תנן התם. ע"ז מ"ב ע"ב במשנה, ב"ר פפ"א ילקוט רמז קל"ה. (ג) לפי שע"ז מטמאה כנדה: שבת פ"ב ע"ב. (ג) שנאמר ואהיה עמך ואברכך. וכ"ה בכ"י פלארענץ וזה נאמר ביצחק וצ"ל והנה אנכי עמך

טו) **אך** בזאת נאות לכם. בזאת בריתי (יד) שנאמר לאברהם אבינו: אם תהיו כמונו להמול לכם כל זכר. לשם שמים ולא לשם חיתונים. שכשם שקבלנו בריתו של אברהם אבינו מבן שמונת ימים, מילת קדושה ולא מילת טומאה:

טז) **ונתנו** את בנותינו לכם. כשם שאמר להם בנותיכם תתנו לנו, כך ענו בני יעקב ונתנו את בנותינו לכם:

יז) **ואם** לא תשמעו אלינו להמול. עשו עצמם כמתנכרים על אודות דבר הנבלה: ולקחנו את בתנו והלכנו. (יד) חסר יו"ד, כלומר אע"פ שנבעלה וחסרה כתובתה, אין אנחנו חוששין:

יח) **וייטבו** דבריהם בעיני חמור ובעיני שכם בן חמור. כשם שלא היה דעת בבן. כך לא היה דעת באב:

יט) **ולא** אחר הנער. הנעירו יצרו ותקפו: כי חפץ בבת יעקב והוא נכבד. להודיע מה גרם לו לאביו לעשות כזה:

כ) **ויבא** חמור ושכם בנו. בעצה אחת ובכוון דעת אחד: וידברו אל אנשי עירם לאמר. הם וקרוביהם:

כא) **האנשים** האלה שלמים. יש מפרשים שלמים על שם ויבא יעקב שלם (בראשית לג יח), והוא טעות ושבוש, ואני לא כתבתי אלא להבחין בין מדרש למדרש, כי בודאי שכם היה שם העיר ולא שלם. שכן כתוב ויטמן אותם יעקב תחת האלה אשר עם שכם (שם לה ד), ועיקרו שלמים ברצון ואין בלבם חילוק רצון כי אם בלב שלם: את בנותם נקח לנו לנשים. בכל מקום בנות ישראל קודמת לבנות האומות (טו) כמו שאמרנו עובד כוכבים נותן אצבעו בפיו של ישראל:

כב) כג) **בהמול** לנו כל זכר. למדנו שלא היה מהילתם לשם שמים, שנא' מקניהם וקנינם וכל בהמתם הלא לנו הם. נתנו עיניה' בשל ישראל ומה שבידם ניטלו מהם:

כד) **וישמעו** אל חמור וגו' וימולו כל זכר. (טז) אנשי ארץ ישראל היה להם משל, שכם נסיב מבוגיי גזר, לפי שבשעה שהיו מלים אנשי שכם בא אחד מן השדה ליכנס בשער, א"ל שב ונמול אותך, א"ל ולמה, א"ל כדי שיקח שכם את בת יעקב, אמר להם שכם נסיב ומבוגיי גזר, כלומר שכם יקח את האשה ובעל השדה ימול, בתמיה:

כה) **ויהי** ביום השלישי בהיותם כואבים. לפיכך (יז) שנו רבותינו מרחיצין את המילה ביום השלישי שחל להיות בשבת, מפני שיום שלישי קשה למכה: ויקחו שני בני יעקב. שלא נטלו עצה מן יעקב: שמעון ולוי. (יח) שלא נטלו עצה זה מזה: אחי דינה. (יט) לפי שנתנו נפשם עליה נקראו אחי דינה: איש חרבו. (כ) מיכן

הערות ותקונים

(יד) שנא' לאברהם אבינו. זאת בריתי אשר תשמרו וגו' (בראשית י"ז י') · (יד) חסר יו"ד. דבר פלא כי אין כאן חסרון יו"ד. ולחומר הקושיא נ"ל משום דהכתוב הזה מוקשה מאד במה שאמרו ולקחנו את בתנו ולא אמרו אחותנו, וכמו בכתובים (י"ג, י"ד, כ"ז, ל"א). ודברי הראב"ע דחוקים בזה, וגם קשה הלא המה לא יכלו לקחת את דינה רק בהרגם כל זכר וכמו בסוף המעשה, ואיך אמרו ולקחנו את בתנו והלכנו דמשמע בחזקה, הלא בזה כבר גלו את אזנם כי נכונים הם גם לרצח, ופן יזהרו מהם, לכן מפרש ר"ע ולקחנו את בִּתֵּנוּ כמו בֵּיתֵנוּ (ובא בדגש תמורת הנח, ועי' במגילה י"ג לקחה מרדכי לו לבת, לבית) כי עיקר חשקת שכם בדינה היתה בשביל שחפץ להתחתן בבית יעקב וכמו"ש הספורנו בכתוב ג' וכן מורים הכתובים ע"ש · וע"ז אמרו לו ולקחנו את ביתנו והלכנו, והוא לא יתחשב לאחד מבני משפחתנו, וז"ש כי בא חסר יו"ד אחר הבי"ת ורק בתשלום דגש נמוס שביתם היה חסר במה שטמא את דינה, ויש להאריך עוד בזה. (טו) כמו שאמרנו · לעיל פסוק ט': (טז) אנשי א"י היה להם משל שכם נסיב ומבוגיי גזר. בב"ר פ"פ וילקוט רמז קל"ד, איתא שכם נסיב ומגבאי קטע. ומה שהביא רבינו שאנשי א"י היה להם המשל הזה, ע"פ מאמרם מכות י"א ע"א הכא (בבבל) אמרין טוביה חטא וזיגוד מנגיד, התם (בא"י) שכם נסיב ומבגאי גזר, ופירש"י שם הכא בבבל אומרין משל זה, התם בא"י אומרין משל זה שכם בן חמור לקח את דינה בת יעקב וההנאה שלו ושאר בני העיר שלא נהנו, מלו עצמן ונהרגו מבגאי שם איש מבני העיר עכ"ל · ומזה נראה להגיה במדרש ובילקוט שצ"ל מבגאי כמו שמובא בגמרא וכמו שהביא לנכון הרב בעל הערוך בשם המדרש ומפרש מבגאי מלשון בגא כלומר עובדי אדמה · וכן סיים רבינו ובעל השדה ימול. (יז) שנו רבותינו. שבת קל"ד ע"ב במשנה, וב"ר פ"פ. (יח) שלא נטלו עצה. ב"ר פ"פ וילקוט רמז קל"ה. (יט) לפי שנתנו. ב"ר שם ומכילתא ותנחומא בשלח וילקוט רמז קל"ה ורש"י עה"ת · (כ) מיכן אמרו רבותינו. בב"ר שם ר' אלעזר אומר בני י"ג שנה היו.

ט) **ויראה** אלהים וגו' ויברך אותו. (כ) שבירכו ברכת אבלים, וכן מצאנו ביצחק ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו (בראשית כה יא). וירא אל יעקב עוד בבואו מפדן ארם ויברך אותו. (כא) זש"ה ברוך אתה בבואך וברוך אתה בצאתך (דברים כח ו), לכך נאמר ויברך אותו, שהרי בבואו אל חמיו נטען ברכות ואל שדי יברך אותך, ובצאתו טענו ברכות:

י) **ויאמר** לו אלהים שמך יעקב. (כב) אין קיום השטר אלא חותמיו, לפי שאמר לו המלאך לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל (בראשית לב כח): ויקרא את שמו ישראל. הקב"ה קראו ישראל, (כג) אבל לא הוזהרו ישראל שלא לקרותו יעקב, משה רבינו קראו יעקב, שנאמר זכור לעבדיך לאברהם ליצחק וליעקב (שמות לב יג), ומנין היה לו למשה רבינו לקרותו יעקב, לפי שנאמר אנכי אלהי אביך אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב ויסתר משה פניו (שם ג ו):

יא) **ויאמר** לו אלהים אני אל שדי. (כד) אני הוא שאמרתי לעולם די, לפי כשנברא שמים וארץ היו נמתחין והולכים עד שאמר להם הקב"ה די: גוי וקהל גוים יהיה ממך. (כה) כבר נולדו אחד עשר שבטים, ובנימין כבר נתעברה ממנו אמו, וכבר יצאו מחלציו, אבל עדיין לא יצא בנימין מבטן אמו, לכך נאמר לו גוי זה בנימין, וקהל גוים זה מנשה ואפרים, שנאמר מנשה ואפרים כראובן ושמעון יהיו לי, (בראשית מח ה): ומלכים מחלציך יצאו. (כו) זהו ירבעם ויהוא, (כז) ירבעם מאפרים, ויהוא ממנשה, (כח) רבנן אמרי ומלכים מחלציך יצאו, זה שאול ואיש בושת שיצאו מבנימין. (כט) מדרש זה דרש אבנר בן נר והמליך את איש בושת בן שאול ומלכים מחלציך יצאו: ד"א גוי וקהל גוים. שבט בנימין נולד לו ונקרא קהל,

---

הערות ותקונים

פסקא זכור דף כ"ד ע"א הכתובים לא פרשו מיתתה אלא מן הלד הה"ד ותמת דבורה מינקת רבקה וגו' ויקרא שמו אלון בכות, מהו אלון בכות א"ר יונתן לשון יוני הוא אלון תרי שתי בכיות בכו, עד שיעקב יושב ומשמר אבלה של מניקתה באה לו בשורת אמו הה"ד וירא אלהים אל יעקב עוד בבואו מפדן ארם ויברך אותו מה ברכה ברכו, ר' אחא בשם ר' יוחנן אמר ברכו ברכת אבלים, ע"כ. והעירותי שם בהערה נ"ה בכ"י כרמולי ובכ"י אוקספארד הגי' א"ר שמואל בר נחמן בש"ר יונתן לשון יוני הוא אלון בכות תרי בכות, ובתנחומא פ' תצא, ובילקוט תצא רמז תתקל"ח בשם התנחומא חסרים המלות „א"ר שמואל כו' לשון יוני הוא" • ובמדרש קה"ר פ' טוב ללכת אל בית אבל חסרים המלות „לשון יוני הוא" ובילקוט תצא בשם הפסיקתא מאי אלון בכות לשון אוני הוא [נ"ל לשון יוני הוא] תרי, שתי בכות ע"כ • וכל זה אינגו שוה לי כי אין כן הוראת מלת אלון ביוני, כי עסάλλος פירושה אחר (איין אנדערעס), וכן הוא באמת בב"ר סוף פפ"א רשב"נ אמר לשון יוני הוא, אלון אחר, וכן בילקוט וישלח רמז קל"ה הביא בשם הפסיקתא לשון יוני הוא אלון אחר, לכן נראה להגיה שצ"ל בפסיקתא חרי במקום תרי ופי' חורי אחר • ועפ"י זה תרגם יב"ע שם וברם תמן אתבשר יעקב על מיתת רבקה אימיה ויקרא שמיה אוחרן בכיותא. וברש"י שם הביא וז"ל ואגדה נתבשר שם באבל שני שהוגד לו על אמו שמתה ואלון בלשון יוני אבל עכ"ל. נ"ל ואלון בל"י אחר, וכן הוא לנכון ברש"י תהלים ק"ט י"ד שכתוב בל"י קורין לאחר אלון • (כ) שברכו ברכת אבלים. פסיקתא שם וע"ש בהערה כ"ז, ב"ר פפ"א וילקוט רמז קל"ה, ותרגום ירושלמי ורש"י עה"ת. (כא) זש"ה. ב"ר פפ"ב. (כב) אין קיום השטר. עי' ב"מ ז' ע"א, ובכתובות כ' ע"ב. (כג) אבל לא הוזהרו ישראל שלא לקרותו יעקב. לא שיעקר יעקב ממקומו אלא ישראל עיקר ויעקב טפל לו, משנה ברכות (י"ג ע"א) וכתב רש"י שם שהרי מצינו שקראו הקב"ה יעקב אחר זאת ברדתו למצרים שנא' ויאמר אלהים במראות הלילה ויאמר יעקב יעקב ויאמר הנני (בראשית מ"ו) עכ"ל, וע"ש בגמרא אלא מעתה הקורא ליעקב יעקב ה"נ כו' • (כד) אני הוא שאמרתי לעולם די. ב"ר פ"ה, ופמ"ו, חגיגה י"ב ע"א, פדר"א פ"ג, ורש"י עה"ת בראשית י"ז א' וע"ש בפי' הרמב"ן. (כה) כבר נולדו. ב"ר פפ"ב, ילקוט רמז קל"ו. (כו) זה ירבעם ויהוא. ב"ר וילקוט שם • (כז) ירבעם מאפרים ויהוא ממנשה • הסיום הזה חסר בב"ר ונמצא בפסיקתא רבתי סוף פ"ג פסקא ביום השמיני ירבעם בן נבט משל אפרים יהוא בן נמשי משבט מנשה, וכן הביא הילקוט שופטים רמז מ"ב בשם מדרש הדשא מאפרים ירבעם, וממנשה יהוא בן נמשי. ונמצא המאמר שהביא הילקוט לפנינו במדרש הדשא (בית המדרש ח"ג לד קע"א) ושם בטעות ומאפרים ירבעם ויהוא בן נמשי צ"ל וממנשה יהוא בן נמשי. (כח) רבנן אמרי • ב"ר וילקוט שם, ומובא ברש"י עה"ת, ובתוס' סנהדרין כ' ע"א ד"ה שאלה. (כט) מדרש זה דרש. ב"ר שם, ועיין רש"י שכתב ופסוק

ד) **ויתנו** אל יעקב את כל אלהי הנכר וגו' ויטמון אותם יעקב תחת האלה אשר עם שכם . (ד) טמנם שלא יכשלו בהם אחרים : אשר עם שכם . (ה) זה מודיע כי היה שם המקום שכם ולא שלם , ושלם על שם יעקב שבא שלם בגופו :

ה) **ויסעו** ויהי חתת אלהים . זש"ה והבוטח בה' חסד יסובבנו (תהלים לב י) , אמרו מה שנים מהם הרגו עיר שלמה , כולם על אחת כמה וכמה , ומה עשו בא עליהם בארבע מאות איש , (ו) שכל אחד ואחד היה כנגד ארבע מאות איש :

ו) **ויבא** יעקב לוזה . היה צריך לומר ללוז , (ז) ותחת למ"ד הטיל לה ה"א בסוף : הוא בית אל . ששם לן יעקב . (ח) על שם אין זה כי אם בית אלהים (בראשית כח יז) : הוא וכל העם אשר עמו . מה הוא שלם , אף הם שלמים : ד"א הוא וכל העם . בזכותו בא כל העם :

ז) **ויבן** שם מזבח . חידש האבן אשר שם מראשותיו , דכתיב והאבן הזאת אשר שמתי מצבה (שם שם כב) , ואימתי היה בית אלהים , בבואו מפדן ארם , שנאמר ויבן שם מזבח : כי שם נגלו אליו האלהים . (ט) שנאמר והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו (שם כח יב), ופירשו (י) כדמתרגמינן איתגליא ליה מלאכיא : ד"א כי שם נגלו אליו האלהים . זה הקב"ה, (יא) והיינו דא"ר יוחנן כל מקום שפקרו (יב) המינין תשובתן בצידן , וזה אחד מהם כי שם נגלו אליו בלשון רבים, תשובתן בצידן לאל העונה אותי ביום צרתי ויהי עמדי, (יג) ולמה הוציאו בלשון רבים, (יד) ישתבח שמו וסנקלוטין עמו :

ח) **ותמת** דבורה. (טו)שאילה מהיכן נמצאת דבורה עם יעקב והכתיב כי במקלי עברתי (שם לב יא), אלא מלמד ששלחה רבקה אמנו להביא את יעקב , וכה"א עד שוב אף אחיך ממך ושלחתי ולקחתיך משם (שם כז מד) : מינקת רבקה . לבאר לנו כי היתה דבורה , כי לא נזכר שמה עד עתה , שנאמר וישלחו את רבקה אחותם ואת מניקתה (שם כד נט), ובא הנה להזכיר את שמה : ותקבר מתחת לבית אל . במקום קדוש , מלמד שזכותה גרמה לה להקבר שם , וכה"א ותמת שם מרים ותקבר שם (במדבר כ א) , ללמדך שמעשיה גרמה לה : ד"א למה נאמר ותקבר בדבורה ורחל ומרים , הוא (טז) שארז"ל אין מניחין את המטה ברחוב במועד (יז) מפני שמרגילין את ההספד , ולא של נשים לעולם מפני הכבוד , (יח) שנאמר ותמת שם מרים ותקבר שם (שם שם) , סמוך למיתה קבורה : ויקרא שמו אלון בכות . שתי בכיות , (יט) דא"ר שמואל בר נחמן לשון יונית הוא אלון אחר ואע"פ שאין מקרא יוצא מידי פשוטו, יש בו לדרוש אלון אחר , משום דכתיב בכות שעד שהוא מתאבל על דבורה באה לו שמועה של אמו : מיד

הערות ותקונים

עמך וגו' (בראשית כ"ח ע"ו) . (ד) טמנם שלא יכשלו בהם אחרים . עיין ברמב"ן עה"ת · (ה) זה מודיע. עיין לעיל ל"ד כ"א . (ו) שכל אחד ואחד . לעיל ל"ב ז' וע"ש בהערה י"א · (ז) ותחת למ"ד הטיל לה ה' בסוף , יבמות י"ג ע"ב . וכן ת"א ואתא יעקב ללוז . (ח) על שם אין זה כי אם בית אלהים · ומפורש בקרא ויקרא את שם המקום ההוא בית אל ואולם לוז שם העיר לראשונה (בראשית כ"ח י"ט) · (ט) שנא' והנה מלאכי אלהים. וכן כתב הראב"ע כי שם נגלו אליו האלהים , המלאכים כמו והנה מלאכי אלהים עכ"ל . (י) כדמתרגמינן אתגלי ליה מלאכיא · כוונתו לת"א ויש נוסחאות אתגלי ליה ה' · ועיין באוהב גר דף מ"ג ע"א . (יא) והיינו דא"ר יוחנן . סנהדרין ל"ח ע"ב . (יב) המינין · בגמרא הגיהו המדפיסים במקומו הצדוקים . (יג) ולמה הוציא בלשון רבים . עיין ברש"י עה"ת שכתב במקומות הרבה יש שם אלהות ואדנות בלשון רבים כו' , וכן כתב ג"כ כן ויקרא כ' י"ג ע"ש · (יד) ישתבח שמו וסנקלוטין עמו . בב"ר פ"ח נעשה אדם , במי נמלך במלאכת שמים וארץ נמלך משל למלך שהיה לו ב' סנקליטים ולא היה עושה דבר חוץ מדעתן , וכן בפסיקתא פסקא ויהי ביום כלות משה דף ה' ע"א אני מניח סנקליטין שלי של מעלן ויורד ומגלגם שכינתי ביניכם למטה , והמלה יונית ופי' בית דין ע"ש בהערה פ"ב · (טו) שאילה מהיכן נמצאת דבורה כו' . רש"י הביא בשם מדרש רבי משה הדרשן וז"ל ותמת דבורה מה ענין דבורה בבית יעקב ? אלא לפי שאמרה רבקה ליעקב ושלחתי ולקחתיך משם , שלחה דבורה אצלו לפדן ארם לצאת משם ומתה בדרך מדברי רבי משה הדרשן למודתיה עכ"ל . ועיין בדברי רבינו לעיל כ"ז מ"ה · ועיין ברמב"ן . (טז) שארז"ל · מ"ק כ"ז ע"א במשנה . (יז) מפני שמרגילין · במשנה שם הגי' שלא להרגיל את ההספד . (יח) שנאמר ותמת שם מרים . מ"ק כ"ח ע"א · (יט) דארשב"נ · ב"ר סוף פפ"א , ורש"י עה"ת , ובפסיקתא

פסקא

לידתן ומתו, רחל ואשת פנחס (מ) ומיכל בת שאול, רחל כדאמרן, אשת פנחס הרה ללת וגו' (ש"א ד יט), ומיכל בת שאול לא היה לה ולד עד יום מותה (ש"ב ו כג), (מא) ביום מותה היה לה:

יז) ויהי בהקשותה בלדתה וגו' כי גם זה לך בן. (מב) אמר אבא חלבו בר קרייה תאומה יתירה נולדה עם בנימין, (מג) שכל השבטים נולדה תאומה עמהם, וכאן תאומת יתירה, לכך נאמר גם זה:

יח) ויהי בצאת נפשה כי מתה. (מד) ג' מתין עד שהן משיחין, חיה, (מה) והדרקון, וחולי מעים, והכתוב מוקדם ומאוחר: ותקרא שמו בן אוני. (מו) כלומר בן צערי, כמו מה יתאונן אדם חי (איכה ג לט): ואביו קרא לו בנימין. מלא קראו בלשון הקודש בנימין, (מז) כמו בן ימים, בנימין מלא, לפי שאמר לו הקב"ה גוי וקהל גוים יהיו ממך ומלכים מחלציך יצאו:

יט) ותמת רחל ותקבר בדרך אפרתה. (מח) מה ראה יעקב אבינו לקבור את רחל בדרך אפרת, אלא צפה שהגליות עתידות לעבור משם, הה"ד כה אמר ה' קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה וגו' (ירמיה לא יד):

כ) ויצב יעקב מצבה על קבורתה. מלמד שכל אחד מהבנים שמו אבן על האבנים ההם, על שם אחד עשר שבטים: הוא מצבת קבורת רחל. האבן של יעקב הוא על כולן כי שמו י"ב אבנים זו למעלה מזו, לכך נאמר מצבת קבורת רחל, (מט) כי לשון צב הוא כופה, כמו שש עגלות צב (במדבר ז ג): עד היום. כל מקום שנאמר עד היום זוכר לדורות ומרחמן:

כא) ויסע ישראל ויט אהלה. (נ) מה ת"ל אהלה בה"א, לפי שנותרה לאה גבירה לפיכך נטה אהלה תחלה: מהלאה למגדל עדר. זה שאמר הכתוב ואתה מגדל עדר עופל בת ציון וגו' הממשלה הראשונה (מיכה ד ח), זו זכות יעקב אבינו:

כב) ויהי בשכון ישראל בארץ ההוא וילך ראובן וישכב את בלהה פילגש אביו. (נא) ארז"ל מנוקה אותו הצדיק מאותו עון, אפשר עתידין בניו לעמוד על הר עיבל ולומר ארור שוכב עם אשת אביו כי גלה כנף אביו (דברים כז כ), והוא אומר וישכב את בלהה, אלא מלמד שתבע עלבון אמו, אמר אחות אמי היתה צרה לאמי, שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי, עמד ובלבל מצעה, לכך נאמר וישכב את בלהה, שמעלה עליו הכתוב כאילו שכבה: וישמע ישראל ויהיו בני יעקב שנים עשר. (נב) הפסוק הזה מופלג לשנים, כדי לייחס את ראובן עם שאר בני יעקב, שנאמר ויהיו בני יעקב. (נג) א"ר סימון קשה לפני הקב"ה לעקור ג' ייחוסם ממקומם, (נד) הה"ד ובני ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור, ובחללו יצועי אביו

הערות ותקונים

רמז קל"ו. (מ) ומיכל בת שאול. וכן מובא גם בכ"י פלארענץ, ובקרא ולמיכל בת שאול. (מא) ביום מותה היה לה. שם ובסנהדרין כ"א ע"א. (מב) אמר אבא חלבו בר קרייה. בב"ר פפ"ב אמר ר' אבא חלפוי בן קוריה, ובגמרא ב"ב דף קכ"ג ע"א אבא חלופא קרויא. ובכ"י פלארענץ אמר אבא חלפתא בר קרייה. (מג) שכל השבטים נולדה תאומה עמהם. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת ועיין בתוס' ב"ב קכ"ג ע"א, ובמהרש"א בח"א. (מד) ג' מתים עד שהן משיחין. עירובין מ"א ע"ב, שלשה מתים כשהן מספרין חולי מעים וחיה והדרוקן. (מה) הדרוקן. מלה יונית ὑδερικός חולי המים (וואססערזיכטיג). (מו) כלומר בן צערי. וכן ת"א, וירושלמי ויב"ע וכן במדרש ב"ר פפ"ב וילקוט שם בר צערי בלשון ארמי. (מז) בנימין כמו בן ימים. עיין רש"י עה"ת שכתב בנימין בן ימין, לשון צפון וימין אתה בראתם, לפיכך הוא מלא, ועיין ברמב"ן. ווידידי הרב החכם הגדול מהר"א בערלינער בעל זכור לאברהם הביא עוד גי' אחרת, ד"א בנימין בן ימים שנולד לעת זקנתו וכתב בנו"ן כמו לקץ הימין ע"כ. וכן עפ"י המסורת בנימין מלא, וכן איתא בגמרא סוטה ל"ו ע"ב כל התורה כולה בנימן כתיב והכא בנימין שלם. ועיין מנחת שי ויגש מ"ה י"ב ברכה ל"ג י"ב. (מח) מה ראה יעקב. ב"ר פפ"ב וילקוט רמז קל"ו. (מט) כי לשון צב הוא כופה, עיין פסיקתא ויהי ביום כלות משה ובהערה קמ"ד הבאתי דברי רבינו האי גאון בפי' לטהרות צב הוא קובה שלא ישלוט בו העין ע"ש. (נ) מה ת"ל אהלה בה"א. כי נקודתה כאלו כתוב אהלו. (נא) אמרו רז"ל. שבת נ"ה ע"ב, וכן מובא ברש"י עה"ת. (נב) הפסוק הזה מופלג לשנים. ר"ל פסקא באמצע פסוק. (נג) א"ר סימון. כ"ה גם בילקוט רמז קל"ו בשם ב"ר, אולם לפנינו במדרש ב"ר פפ"ב הגי' א"ר יהודה ב"ר סימון, ובירושלמי סוכה סוף פ"ה ה"ז (דף נ"ה ע"ד) ר' סימון בש"ר יהושע בן לוי. (נד) הה"ד

ובני

מיכן א"ר יהודה (ל) במס' הוריות חייב כל שבט ושבט להביא פר בהוראה למה כי שבט אחד מקרי קהל, שנאמר גוי וקהל גוים, ומה הוה ליה למילד בנימין, שמע מינה דשבט אחד מקרי קהל, שנאמר גוי וקהל גוים, זה טעמו של ר' יהודה דמחייב פר על כל שבט ושבט דאיקרי שבט קהל, כמו שאמר מבנימין, והאי דכתיב ונעלם דבר מעיני הקהל (ויקרא ד יג), הוא שבט אליבא דר' יהודה, וחכמים פליגי עליה, ועיקר המחלוקות (לא) במסכת הוריות:

יב) **ואת** הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחריך אתן את הארץ. ג' נתינות כתוב כאן, כנגד אברהם ויצחק ויעקב. ס"א כנגד (לב) ג' ארצות יהודה, ועבר הירדן, והגליל:

יג) **ויעל** מעליו אלהים. (לג) אמר ריש לקיש האבות הן הן המרכבה, שנא' ויעל אלהים מעל אברהם (בראשית יז כב), והנה ה' נצב עליו (שם כח יג), אשריהן לצדיקים ששכינה למעלה מראשיהן. (לד) מיכן ארז"ל אסור לאדם להלוך ד' אמות בקומה זקופה, לפי ששכינה למעלה מראשו: במקום אשר דבר אתו. מלמד ששני פעמים נגלה אליו בבית אל אחרי שובו מפדן ארם חוץ מפעם הראשונה, שנאמר כי שם נגלו אליו האלהים בברחו מפני אחיו (בראשית לה ז), לכך נאמר במקום אשר דבר אתו, ההוא המקום הראשון אשר דבר אתו, וכתיב

יד) **ויצב** יעקב מצבה במקום אשר דבר אתו מצבת אבן. מפרש מה המצבה שהציב במקום אשר דבר אתו מצבת אבן ויסך עליה נסך ויצק עליה שמן:

טו) **ויקרא** יעקב את שם המקום אשר דבר אתו שם אלהים בית אל. ללמדך שהוא המקום הראשון שהציב שם מצבת אבן, אשר היתה תחת מראשותיו והוא מקום בית אל ששם העיר היתה בראשונה לוז, ועם הפעם הראשונה בלכתו אל פדן ארם, ג' פעמים נראה אליו במקום ההוא, לכך נאמר ג' פעמים אשר דבר אתו, הראשון במקום אשר דבר אתו, השני במקום אשר דבר אתו, השלישי ויקרא יעקב את שם המקום אשר דבר אתו:

טז) **ויסעו** מבית אל ויהי עוד כברת הארץ. שהחמה בעולם והארץ נכברת ככברה, (לה) א"ר אליעזר בן יעקב בשעה שהארץ חלולה ככברה והבר מצוי: ותלד רחל ותקש בלדתה. מלמד שאין האשה נבדקת אלא בשעת לידה, (לו) והיינו דתנן על שלשה דברים נשים מתות בשעת לידתן על שאינן זהירות בחלה בנדה ובהדלקת הנר, ואע"פ שבכל אלו הג' לא נתחייבה רחל אמנו, מ"מ לפי שנאמר עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה (בראשית לא לב), נענשה רחל ולא נגבה דינה אלא בשעת לידתה. (לז) והיינו דאמרי אינשי נפל תורא חדוד סכינא, (לח) וכן האנשים אין נגבה דינם אלא במקום סכנה, כגון גשר וקיר נטוי וספינה, וכל מקום שיש בו סכנה מזכירין לו עונותיו: ותלד רחל ותקש בלדתה. (לט) שלשה נתקשו בשעת

הערות ותקונים

זה דרשו אבגר כו'. (ל) במס' הוריות. דף ה' ע"ב וע"ש בפירש"י. (לא) במס' הוריות. שם. (לב) ג' ארצות יהודה ועבר הירדן והגליל. שלש ארצות נזכרות במשנה שביעית פ"ט מ"ב ג' ארצות לביעור יהודה ועבר הירדן והגליל וכן כתובות ק"י ע"א ג' ארצות לנשואין יהודה ועבר הירדן והגליל. והנה עבר הירדן הוא בכלל ארץ ישראל, עיין תבואות הארץ דף ד' ולהלאה. (לג) אמר ר"ל. ב"ר פפ"ב ילקוט רמז קל"ו ועיין ברמב"ן עה"ת. (לד) מיכן ארז"ל. ברכות מ"ג ע"ב. (לה) א"ר אליעזר בן יעקב. ב"ר פפ"ב, ועיין רש"י עה"ת שכתב ואגדה בזמן שהארץ חלולה ומנוקבת ככברה שהניר מצוי הסתיו עבר והשרב עדין לא בא, ואין זה פשוטו של מקרא כו' ורש"י כוון למאמר המדרש מב"ר ולפנינו במדרש הגי' שהבר מצוי במקום שהניר מצוי. וגם הביא ביחד לדברי רבנן עם דברי ראב"י ע"ש ועיין ברמב"ן עה"ת. (לו) והיינו דתנן. שבת ל"א ע"ב במשנה. (לז) והיינו דאמרי אינשי. שבת ל"ב ע"א אמר רבה נפל תורא חדד לסכינה, ופירש"י נפל תורא לארץ שהוא עומד לשחיטה הכל אומרים חדדו לסכינא עד שלא יקום ויהא טורח להפליגו, כך הואיל ואיתרע מזלה מזומנת פורענותה לבא עכ"ל. (לח) וכן האנשים אין נגבה דינם. עיין בגמרא שם וגברא היכא מיבדקי, אר"ל בשעה שעוברין על הגשר, ותו לא אימא כעין גשר, פירש"י כל מקום סכנה כגון קיר נטוי ויוצא לדרך. (לט) ג' נתקשו בשעת לידתן ומהו. ב"ר פפ"ב וילקוט

[לו] א) **ואלה** תולדות. (א) לא פסל את הראשונים: עשו הוא אדום. (ב) הוא אדום, וארצו אדומה, וגבוריו אדומים:

ב) **עשו** לקח את נשיו וגו' ואת אהליבמה בת ענה בת צבעון החוי. מלמד שנטפל לממזרים, שהרי ענה היה ממזר, (ג) שצבעון בא על אמו והוליד ממנה ענה, שנאמר ואלה בני צבעון ואיה וענה (בראשית לו כד), הוא שאמר הכתוב איך נחפשו עשו נבעו מצפוניו (עובדיה א ו), גילה הקב"ה פיסולו בתורה, (ד) כי עדה בת אלון היא בשמת בת אלון, ואהליבמה בת ענה היא אהליבמה בת בארי, כי עין ובאר אחד היא. בשמת בת ישמעאל, היא מחלת בת ישמעאל, עדה ילדה את אליפז, ובשמת ילדה את רעואל, ואהליבמה ילדה את יעוש ואת יעלם ואת קרח כולם חמשה, ואלה בני בניו, אליפז בכור עשו ילד את תימן אומר צפו וגעתם וקנז ותמנע ועמלק, אלה בני עדה בני בניה ובני רעואל נחת וזרח שמה ומזה בני בניה של בשמת, ובני אהליבמה בת ענה, זה ענה הכתוב למטה אשר מצא הימים במדבר, ויולד את יעוש ואת יעלם ואת קרח:

ו) **ויקח** עשו את נשיו. ביעקב כתיב (ה) ויקח את בניו ואת נשיו (בראשית לא יז), ובעשו כתיב את נשיו ואת בניו, זש"ה לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו (קהלת י ב):

יב) **ותמנע** היתה פילגש לאליפז. (ו) תני ר' שמעון בן יוחי להודיע שבהו של ביתו של אברהם אבינו, שהיו מלכים ושלטונים רצים להתדבק בו, מה היה לוטן, היה אחד מן השולטנות, שנאמר אלוף לוטן, וכתיב ואחות לוטן תמנע: ותמנע היתה פילגש לאליפז. אמרה הואיל ואיני כדאי להנשא לו לאשה אהיה לו לשפחה, והרי דברים קל וחומר ומה אם עשו שלא היה בידו אלא מצוה אחת על ידי שהיה מכבד את אביו היו מלכיות ושלטונות רוצות להדבק בו, על אחת כמה וכמה שיהו רוצות להדבק באבינו יעקב הצדיק. ויש מפרש ותמנע על פירוש לגרמיה (ז) כי הפרידו הכתוב וכתב ותמנע, כי תמנע זכר הוא, וכן מפורש בד"ה ותמנע ועמלק (דה"א א לו): היתה פילגש. ולא זכר את שמה:

(טו) **אלה** אלופי בני עשו. פסל שאר משפחתו: בני אליפז בכור עשו. שנאמר ותלד עדה לעשו את אליפז: אלוף תימן, אלוף אומר, אלוף צפו, אלוף קנז, אלוף קרח, הוא תמנע הכתוב למעלה, הוא קרח הזכור כאן, כי דבר הנקרח מניע ממקומו, לכן קרח במקום תמנע, וזכרו באלופים בשם קרח, ותמנע נולד בארץ אדום, ולא היה קרח בן אהליבמה, כי זה הוא קרח בן אליפז בן עשו, אשר נקרא תמנע בדברי הימים, וגם הנה כתוב ותמנע שהוא בן אליפז, כי למעלה זכורים בני אליפז עם עשו עם עמלק בן פילגש אליפז, ופה אליפז עם קרח, אבל קרח בן עשו עצמו הוא הזכור למעלה ולמטה בן אהליבמה שילדה לעשו:

יט) **ואלה** אלופיהם הוא אדום. הוא ברשעתו מתחלתו ועד סופו, ומה שכתוב וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו, לפי שמכר הבכורה והניח לו הארץ: אלה בני עשו ואלה אלופיהם. בני אליפז ז' בני רעואל ד' הכל אחד עשר אלופים לעשו:

כ) **אלה** בני שעיר החורי יושבי הארץ, שבא עשו להתיישב בתוכם: ד"א יושבי הארץ מיושבי הארץ. (ח) שהיו יודעים איזה קרקע טוב להטים, ואיזה לכוסמים, ואיזה לגפנים ולדקלים, לוטן היה בכורו של שעיר שבא עשו להתיישב בארץ:

הערות ותקונים

לו (א) לא פסל את הראשונים. כי בכל מקום שכתוב ואלה מוסיף על הראשונים, עיין ב"ר פי"ב. (ב) הוא אדום. ב"ר פס"ג ופע"ה על הכתוב ארצה שעיר שדה אדום. (ג) שצבעון בא על אמו. ב"ר פפ"ב, ועיין תנחומא וישב, ורש"י עה"ת. (ד) כי עדה בת אלון היא בשמת בת אלון. וכ"כ רש"י בפי' עה"ת, ועיין בנה"ש. (ה) ויקח את בניו. וכן הוא בכ"י פלארענץ, ובקרא וישא את בניו. (ו) תני רשב"י. ב"ר פפ"ב, ועי' סנהדרין צ"ט ע"ב. (ז) כי הפרידו הכתוב. ר"ל בקו המפסיק וראיתי ברשב"ם עה"ת שכתב וז"ל ראיתי בשוחר טוב ותמנע מחובר גם לפסוק העליון שכן בד"ה ותמנע ועמלק כו', אין ספק אצלי שצ"ל ראיתי בלקח טוב וכוון למאמר שלפנינו. (ח) שהיו יודעים איזה קרקע. שבת פ"ה ע"ב

(נה) נתנה בכורתו ליוסף ולא להתייחס לבכורה (דה"א ה א), אמור מעתה בכורת ממון ניטלה ממנו, ולא ניטלה ממנו בכורת רחמים, שנא' ולא להתייחס לבכורה, אין מייחסין ליוסף אלא לראובן, הה"ד ויהי בשכון ישראל בארץ וגו' ויהיו בני יעקב שנים עשר:

כג) **בני** לאה בכור יעקב ראובן. (נו) א"ר יודן בש"ר אחא ראובן בכור לעיבור, בכור ללידה, בכור לבכורה, בכור לנחלה, (נז) ובכור לנבואה, (נח) דכתיב תחלת דבר ה' בהושע (הושע א ב):

כד) (נט) **בני** רחל יוסף ובנימין. לכך נאמר ולא להתייחס לבכורה (ד"ה א ה א):

כה) **ובני** בלהה. לפי שהקדימה בלהה לבנים קידמה בייחום. ואחריה

כו) **ובני** זלפה שפחת לאה גד ואשר אלה בני יעקב. מטה שלמה בלא דופי, אלה פסל עשו וישמעאל, לכך נאמר אלה בני יעקב אשר ילד לו ייחסם כאחד:

כז) **ויבא** יעקב אל יצחק אביו ממרא. (ס) בן צ"א שנים היה יעקב כשנולד יוסף, הוסיף ו' שנים שעבד בצאן, וב' שעשה בדרך, מצאנו ליעקב בן צ"ט כשבא אל יצחק אביו, הרי ליצחק קנ"ט כשבא יעקב מפדן ארם, נמצא שחיה יצחק אחרי כן כ"א שנה, צא מהם שבעה עשר שהי' יוסף כשנמכר, נשארו ד' שנים ליצחק מלמד שחיה יצחק אחר מכירתו של יוסף ארבעה שנים, הוא שאמר הכתוב ויבך אותו אביו (בראשית לז לה), זה זקינו יצחק: ממרא קרית הארבע. (סא) הוא שאמרו למעלה ענק וג' בניו אחימן ששי ותלמי: הוא חברון. הוא על שם העיר, הוא כתוב שנקרא שם המקום בלשון זכר: אשר גר שם אברהם ויצחק, זש"ה כי גר אנכי עמך תושב ככל אבותי (תהלים ל"ט י"ג):

כח כט) **ויהיו** ימי יצחק וגו' ויגוע. הצדיקים נאמר בהם גויעה: ויקברו אותו עשו ויעקב בניו. מלמד שעמד על שבועת הבכורה שהרי הקדימו הכתוב:

הערות ותקונים

ובני ראובן: כ"ה בילקוט שם בשם המדרש ולפנינו בב"ר גי' אחרת ויש לתקן במדרש כמו שהביא רבינו, וכמו שמובא בילקוט, ועי' ב"ב קכ"ג ע"א. (נה) נתנה בכורתו ליוסף. גם הילקוט הביא כן לשון הכתוב, אולם לפנינו בקרא נתנה בכורתו לבני יוסף בן ישראל. (נו) א"ר יודן. ב"ר שם וילקוט רמז קל"ז והשמיט שם האומר. (נז) בכור לנבואה. בב"ר חושב ג"כ בכור לעבודה בכור לתשובה, כי עד שלא הוקם המשכן היתה עבודה בבכורות, ור"ל בכור לתשובה, ראובן פתח בתשובה, עיין ב"ר פפ"ד, ופסיקתא שובה דף קס"ט ע"ב חייך שבן בנך מחזיר את ישראל לאביהם שבשמים ואיזה זה הושע כו'. (נח) דכתיב תחלת דבר ה' בהושע. הוא היה ראשון לארבעה נביאים שהיו בימיו, והושע מראובן היה, עי' ב"ר שם ופסיקתא שם חייך שבן בנך מחזיר את ישראל לאביהם שבשמים ואיזה זה הושע, וכן הביא רבינו להלן וישב ל"ז כ"ט ע"ש והיוחסין וסדר הדורות כתבו הושע בן בארי משבט ראובן ולא גלו לנו המקור. (נט) בני רחל: בכ"י כתוב אשת יעקב וליתא בקרא, גם בכ"י פלארענץ לא נמצא. (ס) בן צ"א שנים היה יעקב כשנולד יוסף כו' צא מהם י"ז שהיה יוסף כשנמכר נשארו ד' שנים ליצחק מלמד שחיה יצחק אחר מכירתו של יוסף ד' שנים, וכ"ה בכ"י פלארענץ, והסיום שסיים רבינו הוא שגגת המעתיק וצ"ל צא מהם ט' שנים שהרי י"ז שנה היה יוסף כשנמכר נשארו י"ב שנים ליצחק. מלמד שחיה יצחק אחר מכירתו של יוסף י"ב שנים, כי מכירתו של יוסף קדמה למיתתו של יצחק י"ב שנה, לכן חי יצחק אחר מכירתו של יוסף י"ב שנים לא ד' שנים. צא וחשוב, יעקב נולד ב"א ק"ח יוסף נולד ב"א קצ"ט א"כ היה יעקב כשנולד יוסף בן צ"א, ו' שנה עבד בצאן, ב' שנה עשה בדרך, לכן כשבא לשכם לאביו היה יעקב בן צ"ט, והיה בשנת ב"א ר"ז, ויצחק היה אז בן קנ"ט. כי יצחק נולד ב"א מ"ח, כי כשנולד יעקב בשנת ב"א ק"ח היה יצחק אז בן ס', לכן כשהיה יעקב בן צ"ט שנה כשבא אל אביו לשכם, היה אז יצחק בן קנ"ט, ואחר ביאת יעקב לשם חי יצחק עוד כ"א שנה, ומת בשנת ק"פ לימי חייו. והוא שנת ב"א רכ"ח, ויוסף נולד ב"א קצ"ט, א"כ היה אז בן כ"ט שנה, צא מהם י"ז שהיה יוסף כשנמכר, א"כ חי יצחק אחר מכירתו י"ב שנה. וראיתי ברש"י עה"ת שכתב ג"כ מכירתו של יוסף קדמה למיתתו של יצחק י"ב שנה שהרי כשנולד יעקב היה יצחק בן ששים שנה וגו'. ויצחק מת בשנת ק"כ ליעקב אם תוציא ששים ממאה ושמונים שנה נשארו ק"כ, ויוסף נמכר בן י"ז שנה ואותה שנה שנת ק"ח ליעקב, כיצד בן ששים ושלש נתברך ארבע עשרה שנה נטמן בבית עבר הרי שבעים ושבע, וארבע עשרה עבד באשה, ובסוף ארבע עשרה נולד יוסף הרי מאה ושמונה. עוד מפורש מן המקרא משנמכר יוסף עד שבא יעקב מצרימה כ"ב שנה שנא' ויוסף בן שלשים שנה וגו' וז' שנים שובע ושנתים רעב הרי כ"ב, וכתיב ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה נמצא יעקב במכירתו ק"ח עכ"ל. (סא) הוא שאמרנו למעלה. חיי כ"ג ב'.

מ) **ואלה** שמות אלופי עשו. אלו י"א אלופים (יט) לבד מן הזכורים למעלה כי אותם היו בני עשו ובני בניו, אבל אלו שישבו במקומותם של ראשונים תחת המלכים שהיו באדום הרי אלו י"א אלופים שלטונין:

מה) **למושבותם** בארץ אחוזתם הוא עשו. הוא רשע מתחלתו ועד סופו: אבי אדום. (יט) הוא אדום ומאכלו אדום, וגבוריו אדומים, וארצו אדומה, ועתיד הקב"ה (כ) שנקרא צח ואדום, ליפרע ממנו (כא) בלבוש אדום, על ידי משיח בן דוד, (כב) שנקרא אדמוני עם יפה עינים:

סליק פרשת וישלח

פרשת וישב

[לז] א) **וישב** יעקב בארץ מגורי אביו. כתיב משכיל על דבר ימצא טוב ובוטח בה' אשריו (משלי טז כ). משכיל על דבר זה יעקב אבינו, שהיה משכיל לשוב אל אביו, שנא' ושבתי בשלום אל בית אבי והיה ה' לי לאלהים (בראשית כח כא). ימצא טוב, זה ארץ ישראל שנקרא טובה, שנאמר אל ארץ טובה ורחבה (שמות ג ח), ואומר ההר הטוב הזה והלבנון (דברים ג כה). ובוטח בה' אשריו, שנאמר ואלהי אבי היה עמדי (בראשית לא ה), אשריו, שהרי עשו ברח מפניו שנא' וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו (שם לו ו), וכה"א נסו ואין רודף רשע (משלי כח א), (א) רשעים ארץ ישראל מקיאתן, צדיקים ארץ ישראל קולטתן, בעשו כתיב וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו, (ב) ר' אליעזר אומר מפני שטר חוב, (ג) ר' יהושע אומר מפני הבושה, צדיקים ארץ ישראל קולטתן, דכתיב וישב יעקב בארץ מגורי אביו: (ד) תנן התם הכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין, (ה) תנו רבנן הוא אומר לעלות, והיא אומרת שלא לעלות, כופין אותה, ואם לאו תצא בלא כתובה, היא אומרת לעלות, והוא אומר שלא לעלות, כופין אותו, ואם לאו, יוציא ויתן כתובה, הוא אומר לצאת, והיא אומרת שלא לצאת כופין אותו, ואם לאו יוציא ויתן כתובה, (ו) נשא אשה בארץ ישראל, וגירשה בארץ ישראל, נותן לה ממעות ארץ ישראל, נשא אשה בקפודקיא, וגירשה בא"י, נותן לה ממעות ארץ ישראל, נשא אשה בארץ ישראל וגירשה בקפודקיא, נותן לה ממעות א"י. (ז) ומסקנא דהלכתא (ח) א"ר אבא מקולי כתובה שנו כאן, רשב"ג אומר נותן ממעות קפודקיא, קסבר כתובה דאורייתא: (ט) ת"ר לעולם יהזור אדם וידור בא"י, אפי' בעיר שרובו גוים, ואל ידור בחוצה לארץ, אפילו בעיר שרובה ישראל, (י) שכל הדר בא"י מעלה עליו הכתוב כאילו קיבל עליו עול שמים, שנאמר לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים (ויקרא כה לח), (יא) א"ר אלעזר כל הדר בא"י שרוי בלא עון, שנאמר העם היושב בה נשוא עון (ישעי' לג כד), לכך נאמר וישב יעקב, מלמד שכל אותן השנים שהיה בחוץ לארץ לא היתה חשובה ישיבה: בארץ מגורי אביו. זה יצחק שאמר לו הקב"ה גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך (בראשית כו ג): בארץ כנען. שעדיין לא נכבשה הארץ

הערות ותקונים

שכתב אמר במלך האחרון אשתו לפי שהיה חמיו עשיר גדול עד שבעבור זה נקרא מי זהב שהיה הזהב בביתו כמים עכ"ל. (יט) לבד מן הזכורים למעלה. עי' בחזקוני ותמצא ראיה נאחת לזה. (יט) הוא אדום. ב"ר פס"ג ופע"ה ועי' לעיל ל"ו א'. (כ) שנקרא צח ואדום. דכתיב דודי צח ואדום (שה"ש ה' י'). (כא) בלבוש אדום. דכתיב מדוע אדום ללבושך (ישעיה ס"ג ב'). (כב) שנקרא אדמוני עם יפה עינים. דכתיב והוא אדמוני עם יפה עינים (ש"א ט"ז י"ב).

[לז] **וישב** (א) רשעים ארץ ישראל מקיאתן כו'. עיין כתובות קי"א ע"א. (ב) ר' אליעזר אומר. ב"ר סוף וישלח פפ"ב. (ג) ר' יהושע אומר. ב"ר שם, ושם הגי' ר' יהושע בן לוי, וכן בכ"י פלארענץ הגי' ר' יהושע בן לוי. (ד) תנן הכל מעלין. כתובות ק"י ע"ב במשנה. (ה) ת"ר. שם בגמרא ותוספתא פי"ב, ויש כאן חסרון וצריך להגיה ע"פ הברייתא דכתובות. (ו) נשא אשה. שם במשנה. (ז) ומסקנא דהלכתא. שם בגמרא. (ח) א"ר אבא. בגמרא שם אמר רבה. (ט) ת"ר לעולם. שם בגמרא. (י) שכל הדר בא"י. עיין גי' אחרת בגמרא שם. (יא) א"ר אלעזר. כתובות קי"א ע"א.

כב) **ואחות** לוטן תמנע. זאת תמנע מאם אחרת היתה לו אחותו ללוטן כי בת שעיר היתה והיתה פילגש לאליפז בן עשו, ולפי שמצאנו בדברי הימים, כי תמנע היה בן אליפז, הוצרך לפרש כי תמנע היתה פילגש לאליפז, שהיא אחות לוטן, וגם תמנע היה לו בן לאליפז:

כד) **ואלה** בני צבעון ואיה וענה. זה צבעון בן שעיר החורי ושם בניו ואיה וענה, (ט) וי"ו של ואיה הוא עיקר בשם, כמו ופסי (במדבר יג יד), כי כל ו' בשם טפל חוץ מאלו שהן עיקר שהוא ראשון: וענה. הוא בן צבעון שהוליד את אהליבמה, שנאמר אהליבמה בת ענה בת צבעון, כי צבעון אבי אביה, וקראה הכתוב בת צבעון, (י) ורבותינו אמרו כי ענה הוא בת צבעון מאמו, שנאמר הוא ענה הזכור למעלה לפי שהיה פסול: הוא ענה אשר מצא את הימים במדבר. (יא) והם הפרדים, בריה חדשה מן הכלאים, (יב) מן הסוס הנקבה ומן החמור. (יג) וי"א מצא את הימים הכה את הימים, ויהיה מצא כמו תמצא ידך לכל אויביך (תהלים כא ט):

כו) **ואלה** בני דישן חמדן. (יד) הוא דישון הזכור למעלה בן שעיר החורי וקראו הכתוב דישן, בשם אחיו הקטן, מלמד שמת אחיו וקראו על שמו, כי למטה כתב דישן שהוא אביו של עוץ וארן, הרי ז' אלופים לשעיר ו' אלופים לעשו, וח' מלכים לאדום, הכל ל"א אשר מהם נפוצו בארץ כנען, וכנגדן הרג יהושע שלשים ואחד מלכים בארץ כנען:

לא) **ואלה** המלכים. הוסיף על האלופים כי אלו המלכים ממקומות רבות היו כמו שמלה ממשרקה שאול מרחובות הנהר: אבל בישראל כתיב (טו) ממנו פנה ממנו יתד (זכריה י יד), (טו) כרכא דכולא ביה, ממנו כהניו, ממנו נביאיו, ממנו מלכיו, ממנו שריו:

לט) **מהיטבאל** בת מטרד. (טז) שנטרד מן העולם: בת מי זהב. (יז) מרוב עשרו היה אומר מה כסף מהו זהב. (יח) ד"א מי זהב שהיה לו חשוב הזהב כמים:

הערות ותקונים

ע"ב, ומובא ברש"י עה"ת, וילקוט רמז קל"ט. (ט) וי"ו של וענה היא עיקר בשם כמו ופסי. דברי רבינו נובעים מדברי מנחם בן סרוק (עי' מחברת מנחם לד ע"ו) דונש חשב הווי"ן נוספת בתחלת המלים ללא ענין, ולדעת מנחם אינם נוספת אבל לכלם יש טעם בענין והושב שם הפסוקים שחשב דונש שהם נוספת ללא ענין ולדעת מנחם הם כלם לענין והביא גם הכתוב ואיה וענה הוי"ו הוא מעיקר השם כמו ופסי וכו'. (י) ורבותינו אמרו. עיין ב"ב קט"ו ע"ב, וב"ר פפ"ב. (יא) והם הפרדים. ב"ר שם. (יב) מן הסוס הנקבה ומן החמור. כן הביא גם רש"י עה"ת והרמב"ן, אולם בב"ר שם איתא מה עשה ענה, הביא חמורה וזיווג לה סוס זכר יצאת ממנו פרדה, וכן הוא בירושלמי ברכות פ"ח ה"ד דף י"ב ע"ב מה עשה ענה זימן חמורה והעלה עליה סוס זכר ויצאה מהן פרדה, ובירושלמי גם בב"ר סיים, אמר הקב"ה להם אתם הבאתם לעולם דבר שהוא מזיקו, אף אני מביא על אותו האיש דבר שהוא מזיקו, מה עשה הקב"ה זימן חכינה והעלה עליה חרדון ויצא ממנה חברבר ע"כ, ולזה המאמר כוון המתרגם יב"ע בתרגומו שם הוא ענה דארבע ית עלריא [נ"ל ערדיא] עם אתני ולזמן אשכח ית כודנייתא די נפקו מנהון ע"כ. והרכיב ב' המאמרים יחד ובמקום חברבר במאמר השני הביא הוא ערדיא שפי' ערוד כי תחת חברבר בירושלמי מובא בבבלי ערוד, עיין ברכות ל"ג ע"א, אוי לערוד שפגע בו ר' חנינא בן דוסא, ובירושלמי ברכות פ"ה דף ט' ע"א נאמר אוי לו לחברבר, וכן בירושלמי שם מה עסקי דהדין חברבר ורש"י הביא בגמרא בבלי שם בשם בה"ג ערוד במקום חברבר ופי' חברבר מין נחש לפעוני, ומזה תראה בגמ' חולין דף קכ"ז ע"א אמר רב הונא בר תורתא פעם אחת הלכתי לוועד וראיתי נחש שהוא כרוך על הצב, לימים יצא ערוד מביניהם, וכשבאתי לפני ר' שמעון החסיד אמר לי אמר הקב"ה הם הביאו בריה שלא בראתי בעולמי אף אני אביא בריה שלא בראתי בעולמי ע"כ. והוא הוא המאמר מירושלמי ומדרש שהבאתי זימן הכינה (פי' נחש) והעלה עליה חרדון (הוא צב עיין רד"ק שרש כח בשם ר' יונה בערבי נקרא חרדון והוא מין צב) ויצא ממנה חברבר (והוא שבא תמורתו ערוד בבבלי). (יג) ויש אומרים. עיין ברמב"ן עה"ת שכתב וז"ל ואונקלוס תרגם גבריא, והנראה מסברתו כי ענה זה באו עליו מן האומה הנקראת אימים לפנים עם גדול ורב כענקים ורצו לגזול ממנו החמורים של צבעון אביו והוא היה במדבר ואין עוזר לו ותמצא ידו להם והציל מידם והוא מלשון תמצא ידך לכל אויביך עכ"ל. (יד) הוא דישון הזכור למעלה. עיין בנה"ש. (טו) ממנו פנה ממנו יתד. בכ"י כתוב ממנה, ובכ"י פלארענץ מובא לנכון כמו שהוא בקרא. (טו) כרכא דכולא ביה כו'. חולין נ"ו ע"ב ספרי האזינו סי' ש"ט. (טז) שנטרד מן העולם. ב"ר פפ"ג. (יז) מרוב עשרו. ב"ר שם ורש"י עה"ת ובתרגום יב"ע וירושלמי. (יח) ד"א מי זהב כו'. עי' בהאברבנאל

שכתב

רועה. היה שומר בשביל שהיה אהוב (כד) ונאמן לאביו: (כה) והוא נער. שהיה מתנענע, מתקן בשערו, מתלה בעקיבו, והוא מעשה נערות: (כו) ד"א והוא נער שהיה נגער עליהם, כמו הנער הנצב על הקוצרים (רות ב ו) ויאמר עשו כך עשו כך, ולא על כולם, אלא את בני בלהה ואת בני זלפה, לפי שהיה סבור שהם בני פילגשים, ולא ירשו את בני האמהות: ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם. שהיה אומר לו כי בני בלהה ובני זלפה משחיתים את הצאן, (כז) ר' יהודה אומר את דבתם של בני לאה, שהיו קורין לבני השפחות עבדים. ר' שמעון אומר על כולן הוא אומר, ויבא יוסף את דבתם רעה, שהיו תולין עיניהם בבנות הארץ. לפיכך נתגרה בו אשת פוטיפר, שנאמר ותשא אשת אדוניו את עיניה (בראשית לט ז): ויבא יוסף את דבתם. (כח) ולהלן הוא אומר ויוציא דבת הארץ (במדבר יג לב), לפי שהוציאו מלבם. אבל ויבא ממה שהוא מביא, לא נענש אלא לפי שהביא אל אביהם, ולא הביא הדבה להגיד לאחרים, אלא אל אביהם, כדי לייסרם ולמנעם:

ג) **וישראל** אהב את יוסף. על כי הזכיר למעלה את דבתם, שלא היו הולכים ביושר כאביהם אמר וישראל: כי בן זקונים הוא לו. שהיה חביב וזריז כמותו: ועשה לו כתונת פסים. (כח) שהיתה מגעת על פס ידו: ד"א שהיתה מגעת עד פס רגליו: ע"א פסים. (כט) שהיתה דקה ביותר ונטמנת בפס יד: ד"א פסים. (ל) שהפיסו עליה איזה מהם יוליכה לאביו ועלה ליהודה: (לא) ד"א פסים. על שם עצמן שנמסר להם פ' פוטיפר, ס' סוחרים, י' ישמעאלים, מ' מדינים, (לב) מיכן ארז"ל אל ישנה אדם את בנו משאר בניו. ויש אומרים פסים פזים, כמו נתעלסה נתעלזה:

ד) **ויראו** אחיו כי אותו אהב אביהם מכל אחיו, וישנאו אותו ולא יכלו דברו לשלום. (לג) א"ר אחוה בר זעירא מתוך גנותם של שבטים אתה יודע שבחן, שהרי באבשלום כתיב ולא דבר אבשלום עם אמנון (לד) מטוב ועד רע (ש"ב יג כב), שהיה הדבר טמון בלבו, אבל כאן ולא יכלו דברו לשלום, מה שבלב היה בפה, (לה) לשלם חסר ו', שהיה בדעתם לשלם לו רעה, שנאמר ואתם חשבתם עלי רעה (בראשית נ כ):

ה) **ויחלם** יוסף חלום ויגד לאחיו ויוסיפו עוד שנא אותו. (לו) היינו דתנן הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם:

ו) (לז) **ויאמר** אליהם שמעו נא. מלא מלמד שהיה רואה שעה שהיו כולם מקובצים ומספר להם חלומותיו: שמעו נא. בבקשה מפני מה היה מפייס להם לשמוע חלומותיו, (לח) שהרי אמרו חכמים חלמא דלא מיפשרא כאגרת דלא מיקריא כיון שנאמר ויגד לאחיו, מה ת"ל ויאמר אליהם שמעו נא, אלא מלמד שאע"פ שהיה יודע בהם שמוסיפין לו שנאה, לא היה נמנע מלספר להם חלומותיו:

הערות ותקונים

עוד איזה ענינים. (כד) ונאמן לאביו. עי' בחזקוני, ונראה מ"ש שם שהיה שומר עליהם נ"ל שוטר וכמו שהוא לפנינו. (כה) והוא נער. שהיה מתנענע כו'. עיין ב"ר שם וילקוט שם ורש"י עה"ת, ופי' מתנענע תר' והטעה בחוקיך ואנענע. (כו) ד"א והוא נער שהיה נגער עליהם. ר"ל שיוסף הכנשא לשמור על דרכיהם ומעשיהם. (כז) ר' יהודה כו' ר' שמעון אומר. ב"ר פפ"ד וילקוט רמז ק"מ. (כח) ולהלן הוא אומר. הוספת רבינו. (כח) שהיתה מגעת. הוספתי עפ"י כ"י פלארענץ, וכן הוא בב"ר שם. (כט) שהיתה דקה. ב"ר וילקוט שם. (ל) שהפיסו עליה. ב"ר וילקוט שם, ופי' שהטילו גורל. (לא) ד"א פסים על שם עצמן. ב"ר וילקוט והתנחומא ורש"י עה"ת. (לב) מיכן ארז"ל. שבת י' ע"ב, וב"ר שם. (לג) א"ר אחוה בר זעירא. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובב"ר הגי' א"ר אהבה בר זעירא ובמדרש שו"ט מזמור כ"ח הגי' רבי אבא בר זעירא, ובילקוט שמואל רמז קמ"ע בשם ב"ר הגי' ר' אחא בר זעירא, ובילקוט וישב רמז קמ"א חסר שם האומר. (לד) מטוב ועד רע. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובמקרא כתוב למרע ועד טוב. (לה) לשלם חסר וי"ו. מובא במנחת שי וז"ל בריש וישב לשלם חסר וי"ו עפ"י המסורת והעתק הללי, וספרים מדוייקים, ובמדרש לקח טוב לשלם חסר וי"ו שהיה בדעתם לשלם לו רעה, כדכתיב ואתם חשבתם עלי רעה וכן כתב בעל הטורים עכ"ל. והוא המאמר שלפנינו. (לו) היינו דתנן. אבות פ"ד. (לז) ויאמר אליהם מלא מלמד. ז"ל בעל מנחת שי ויאמר אליהם בהעתק הללי אליהם, ירושלמי אלהם ובכל הספרים מלא והוא חד מן י"ז מלאים בתורה עפ"י המסורת וסימן נמסר במסרה רבתי עכ"ל, והתי' שלא הביא דרשת רבינו. (לח) שהרי אמרו חכמים. ברכות נ"ה ע"א.

לפניהם אלא כנענים היו עובדים האדמה, ובונים הערים, ובונים הבתים, ונוטעים הכרמים, וחוצבים הבארות, שנאמר ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת ובורות חצובים אשר לא חצבת וגו' (דברים ו יא): (יב) ד"א וישב יעקב. בעוה"ז אין מנוחה לצדיקים, שהרי יעקב אבינו לא נח מפני עשו, ולא שקט בבית לבן, וכשבא לישב ולשקוט נזדווג לו שטנו של יוסף: ד"א וישב יעקב. (יג) א"ר חנינא משל לאדם אחד שהיה מהלך בדרך, וראה כת של כלבים ונתיירא מהם וישב לו ביניהם, כך כיון שראה יעקב אבינו עשו ואלופיו נתיירא מהם וישב לו ביניהם, לכך נאמר וישב יעקב: ד"א וישב יעקב. (יד) א"ר לוי (טו) משל לאדם אחד שהיה הוא ובנו יושב על פתח פלטיא שלהם ראו נכנסות למדינה חבילות חבילות של קוצים, אמרו הכל למדינה מי יכניס לתוכה, אמר לו פקח אחד מאלו אתם מתייראים (טז) גץ אחד משלך וגץ אחד משל בנך והם נשרפים, (יז) הה"ד והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה וגו' (עובדיה א יח):

ב) **אלה** תולדות יעקב יוסף. (יח) התולדות הללו לא באו אלא בזכותו של יוסף, כלום יעקב הלך אצל לבן אלא בשביל רחל, התולדות הללו היו ממתינות עד שבא יוסף, שנאמר ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף (בראשית ל כה), מי מורידן למצרים יוסף, מי מכלכלן במצרים יוסף, הים לא נקרע אלא בזכות יוסף, הה"ד ראוך מים יחילו (תהלים עז יז). (יט) וכתיב בתריה גאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף סלה (שם שם טז), לכך נאמר אלה תולדות יעקב יוסף: ד"א אלה תולדות יעקב יוסף. (כ) לפי שענייני יוסף אירעו ליעקב אבינו, מה יעקב אבינו אמו עקרה, אף יוסף אמו עקרה, מה יעקב אבינו ילדה אמו שנים, אף יוסף ילדה אמו שנים, מה יעקב אחיו שונא אותו, אף יוסף אחיו שונאין אותו, מה יעקב אחיו מבקש להרגו, אף יוסף אחיו מבקשים להרגו, מה יעקב אבינו רועה, אף יוסף היה רועה, מה יעקב נתברך בעושר, אף יוסף נתברך בעושר, מה יעקב יצא חוץ לארץ, אף יוסף יצא חוץ לארץ, מה יעקב נשא אשה חוץ לארץ, אף יוסף נשא אשה בחוצה לארץ, מה יעקב הוליד בנים בחוצה לארץ, אף יוסף הוליד בנים בחו"ל, (כא) מה יעקב נתגדל על ידי חלום, אף יוסף נתגדל ע"י חלום, מה יעקב (כב) נתברך בית אביו בשבילו, אף יוסף נתברך בית אדוניו בשבילו, (כג) מה יעקב מצוה, אף יוסף מצוה, מה יעקב ירד מצרים, אף יוסף ירד מצרימה, מה יעקב נחנט, אף יוסף נחנט, מה יעקב העלו עצמותיו, אף יוסף העלו עצמותיו, (כד) מה יעקב נפרד מאביו כ"ב שנה, אף יוסף נפרד מאביו כ"ב שנה, שנאמר ויוסף בן שבע עשרה שנה, וכתיב ויוסף בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה (בראשית מא מו), וז' שנים של שובע, וב' של רעב הרי ל"ט, יצא מהם י"ז נשאר כ"ב: היה רועה את אחיו בצאן. לא אמר הצאן אלא בצאן, שהיה שוטר עליהם ושומר אותם, מה יעשו בצאן שלא ישחיתו אותם, לכך נאמר בצאן: היה

הערות ותקונים

(יב) ד"א וישב יעקב בעוה"ז אין מנוחה. עיין ב"ר וישב פפ"ד א"ר אחא בשעה שהצדיקים יושבים בשלוה, וילקוט וישב רמז קמ"ת. (יג) א"ר חנינא. ב"ר שם, ובילקוט שם השמיט שם האומר. (יד) א"ר לוי. ב"ר שם, תנחומא וישב, וילקוט שם. (טו) משל לאדם. בב"ר וילקוט משל לנפח שהיה פתוח באמצע פלטיא, ופתח בנו זהבי (פי' צורף הזהב) פתוח כנגדו, ועי' רש"י עה"ת, וכאן קצר המחבר ומתוך קיצור המאמר מתוסרת הבנה. (טז) גץ. פי' ניצוץ. (יז) הה"ד והיה בית יעקב. בב"ר שם מסיים המשל, כך כיון שראה יעקב אבינו עשו ואלופיו נתיירא א"ל הקב"ה מאלו אתה מתיירא גץ א' משלך וגץ א' משל בנך ואתם שורפים אותם כולם הה"ד והיה בית יעקב אש וגו'. (יח) התולדות. ב"ר פפ"ד וילקוט שם. (יט) וכתיב בתריה גאלת. זה מוקדם וצ"ל וכתיב למעלה, ועי' ב"ר שם הובא ג"כ ראוך מים אלהים ראוך מים יחילו גאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף. (כ) ד"א לפי שענייני יוסף כו'. ב"ר פפ"ד ובמד"ר פי"ד ותנחומא וישב, וילקוט רמז קמ"ת, ועיין רש"י עה"ת. (כא) מה יעקב נתגדל על ידי חלום. שבירכו ה' בחלום הסולם, וזה נתגדל ע"י חלומותיו וע"י חלום פרעה. (כב) נתברך בית אביו בשבילו. במדרש ב"ר שם נתברך בית חמיו, מדכתיב ויברך ה' אותך לרגלי. (כג) מה יעקב מצוה. כתב היפ"ת הוא הבטחת הגאולה שיעקב הבטיחן באומר אשר יקרה אתכם באחרית הימים וביוסף כתיב ואלהים פקוד יפקוד אתכם והעלה אתכם כו'. (כד) מה יעקב נפרד מאביו. זה ליתא במדרש שם, ועיין בב"ר ובמד"ר ותנחומא, שחשבו

עוד

יח) **ויראו** אותו מרחוק ובטרם יקרב אליהם ויתנכלו אותו להמיתו. (נד) מיד שיסו בו את הכלבים:

יט) **ויאמרו** איש אל אחיו. (נה) אלו שמעון ולוי: הנה בעל החלומות. (נו) שעתיד להשיאם לבעלים, ולהורידם לשיעבוד על ידי חלומות: הלזה בא. שתי הלזה כתובים, האיש הלזה ההולך (בראשית כד סה), והלזה בא:

כ) **ועתה** לכו ונהרגהו ונשליכהו באחד הבורות ואמרנו חיה רעה אכלתהו ונראה מה יהיו חלומותיו. (נז) והקב"ה אמר נראה דברי מי עומדים:

כא) **וישמע** ראובן ויצילהו מידם. והיכן היה, (נח) ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אומר כל אחד ואחד היה משמש את אביו יומו, ואותו היום היה של ראובן, ר' נחמיה אומר, אמר ראובן בכור אני ואין הסרחון נתלה אלא בי, לפיכך ויצילהו מידם, (נט) רבנן אמרי הוא מונה אותי עם אחי, שנא' והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים, ואיני מצילו, מיד ויצילהו מידם, (ס) לפיכך זכה ראובן להימנות בהצלה תחלה, שנאמר את בצר במדבר בארץ המישור לראובני (דברים ד מג):

כב) **ויאמר** אליהם ראובן אל תשפכו דם. (סא) כוונתו לשמים, שנאמר למען הציל אותו מידם. (סב) אלולי היה יודע ראובן שעתיד הכתוב להעיד עליו למען הציל אותו מידם להשיבו אל אביו, לא היה נפרד ממנו כלל:

כג) **ויהי** כאשר בא יוסף אל אחיו ויפשיטו את יוסף את כתנתו. (סג) זה חלוק: את כתנת הפסים. (סד) זה פרגוד, בגד פשוט הוא שלובשים בדרכים:

כד) **ויקחהו** וישליכו וגו' והבור רק אין בו מים. (סה) מים אין בו, אבל נחשים ועקרבים היה בו:

הערות ותקונים

ואולי צ"ל זה גבריאל שנאמר והאיש גבריאל, כמו שהביא רש"י והוא מתנחומא. ובכ"י פלארענץ וכן בב"ר איתא א"ר ינאי ג' מלאכים נזדווגו בו וימצאהו איש, וישאלהו האיש, ויאמר האיש ע"כ וחסר זה לפנינו. (נד) מיד שיסו בו את הכלבים. בב"ר וילקוט שם, אמרו בואו ונשסה בו את הכלבים, והוא ע"פ מאמרם כל המספר לשון הרע ראוי להשליכו לכלבים. ופי' שיסו גירו, וכן במשנה סנהדרין ע"ו ע"ב שישה בו את הכלב, פירש"י שיסה גירה. (נה) אלו שמעון ולוי. בב"ר פפ"ד איתא ויקחהו, ויקחהו כתיב, מי היה זה שמעון, ואימתי פרע לו להלן (בראשית מ"ב) ויקח מאתם את שמעון, ובפל"א לקח את שמעון ואסר אותו לעיניהם מפני שהוא דחפו לבור, ופירש אותו מלוי שלא יטלו עליו עצה וכן בתנחומא ויגש (אות ד') ויאסור אותו מפני שהוא דחפו לבור ועוד פירש אותו מלוי שלא יטלו עליו עצה להרגו, ועוד איתא בב"ר פע"ע שמעון ולוי אחים אחים הייתם בדינה כו' ולא אחים ליוסף שמכרתם אותו. ובשטה חדשה לבראשית רבה (בית המדרש ח"ב לד ע"ח) שמעון ולוי אחים, אחים הם בעצה הם נטלו עצה על שכם והרגוס, והם נטלו עצה על יוסף ובקשו להרגו שנא' ויאמרו איש אל אחיו הנה בעל החלומות הלזה בא, ומי הם זה שמעון ולוי כו'. ולזה כוון רבינו שכתב אלו שמעון ולוי. ובמדרש משלי פ"א מפורש ג"כ כי שמעון ולוי הורידו לבור. (נו) שעתיד להשיאם לבעלים. ב"ר פפ"ד, דרש בעל לשון בעלים, ופי' שנבאו על ירבעם שהוא מזרע יוסף שישיא אותם לעבוד את הבעלים. (נז) והקב"ה אמר נראה דברי מי עומדים. ב"ר שם, וז"ל רש"י אמר רבי יצחק מקרא זה אומר דרשני רוח הקודש אומרת כן הם אומרים נהרגהו והכתוב מסיים ונראה מה יהיו חלומותיו נראה דברי מי יקום או שלכם או שלי, ואי אפשר שיאמרו הם ונראה מה יהיו חלומותיו שמכיון שיהרגוהו בטלו חלומותיו עכ"ל. ועיין ברמב"ן עה"ת. ויש לתקן בב"ר ובילקוט אמר הקב"ה אתם אומרים ונהרגהו, ואני אומר ונראה עתה נראה דברי מי יקום או שלי או שלכם, וכן צ"ל בדברי רבינו והקב"ה אמר ונראה מה יהיו חלומותיו, נראה דברי מי עומדים. (נח) ר' יהודה ור' נחמיה. ב"ר פפ"ד וילקוט שם. ויש לתקן שם ר' יהודה במקום ר' יוסי. (נט) רבנן אמרי. ב"ר וילקוט שם. (ס) לפיכך זכה ראובן. עיין ב"ר שם א"ל הקב"ה אתה פתחת תחלה, ועיין מכות י' ע"ב ובמהרש"א בח"א. (סא) כוונתו לשמים שנא' למען הציל. עיין רש"י עה"ת שכתב וז"ל למען הציל רוח הקודש מעיד על ראובן שלא אמר זאת רק להציל אותו שיבוא הוא ויעלנו משם, ועיין מדרש משלי פ"א. (סב) אלולי היה יודע ראובן. כוון בזה למאמרם ויק"ר פל"ד, רות רבה פ"ה, א"ר יצחק למדתך תורה דרך ארץ כשיעשה אדם מצוה יעשה אותה בלב שמח שאילו היה ראובן יודע שהקב"ה מכתיב עליו וישמע ראובן ויצילהו מידם היה טוענו ומוליכו אצל אביו. (סג) זה חלוק. ב"ר שם, וילקוט רמז קמ"ב ורש"י עה"ת. (סד) זה פרגוד. ב"ר וילקוט שם ויב"ע, ומובא בערוך ערך פרגד והמלה רומית paragauda ופי' מלבוש מרוקם, ומה שהוסיף רבינו וכתב „בגד פשוט הוא שלובשים בדרכים" לא כוון יפה. (סה) מים אין בו. שבת כ"ב ע"א, ב"ר פפ"ד, ילקוט רמז קמ"ב, תנחומא וישב ויב"ע ורש"י עה"ת.

אבל

ז) **והנה** אנחנו מאלמים אלומים. אלומים הם העומרים, כמו שנא' נושא אלומותיו (תהלים קכו ו): (לט) ד"א אלומים. ערומים, עי"ן מתחלף באל"ף, כמו מגועל מגואל, ל' תחת ר' כמו אלמנותיו ארמנותיו, אמר להם עתידין אתם לכנוס פירות ואני כונס, שכשם שראה פרעה חלום הרעב, כך ראהו יעקב אבינו, והשבטים כינסו פירות ולא הצליחו, שנאמר והנה קמה אלומתי וגם נצבה, שלכם מתרקבים ושלי עומדים, לפי שהכנים התבואה בשיבולת ולא מירחן לו לפיכך עמדו. (מ) מאלמים אלומים תרי, קמה אלומתי חד, תסבינה אלומותיכם הד, ותשתחוינה לאלומתי חד, כנגד ה' פעמים שהיו עתידין להשתחוות לו: ד"א ויגד לאחיו. מאחר שאמר ויגד לאחיו, מה ת"ל ויאמר שמעו נא, אלא מלמד שהיה מספר להם ולא היו מקשיבים, לכך נאמר ויאמר אליהם שמעו נא החלום:

ח) **ויאמרו** לו אחיו המלך תמלוך עלינו. (מא) לפי שענו לו כלשון כפול, יצאו ממנו מלכים, (מב) מיכן אמרו כל החלומות הלכו אחר הפה: ויוסיפו עוד שנא אותו. (מג) ג' שנאות כתוב, ולג' אומות מכרוהו, ישמעאלים, מדינים, סוחרים:

ט) **ויחלם** עוד חלום אחר ויספר אותו לאחיו:

י) **ויספר** אל אביו ואל אחיו. תחלה סיפר לאחיו, ואח"כ סיפר לאביו לפני אחיו ויאמר הנה חלמתי חלום עוד והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי. המישה והנה כתיב, והנה אנחנו, והנה קמה, והנה תסובינה, הנה חלמתי, והנה השמש, כנגד ה' פעמים שהשתחוו לו: הבוא נבוא אני ואמך ואחיך. (מד) זו בלהה שפחת רחל, שגידלה אותו כאמו:

יא) **ויקנאו** בו אחיו. ידעו כי כאשר פתר להם אביהם כך עתיד להיות: ואביו שמר את הדבר. (מה) א"ר לוי נטל קולמוס וכתב באיזה יום ובאיזה שעה. (מה) מיכן אמרו חכמים לעולם יצפה אדם לחלום טוב עד כ"ב שנים:

יב) **וילכו** אחיו לרעות את צאן אביהם. (מו) את נקוד עליו, מלמד שלא הלכו אלא לרעות עצמן ולאכול צאן אביהם: בשכם. (מז) מקום מזומן לפורעניות:

יג) **ויאמר** ישראל אל יוסף הלא אחיך וגו' ויאמר לו הנני. (מח) נהג כבוד כראוי, ודבר זה היה יעקב אבינו זוכר ומעיו מתחתכים עליו, יודע שאחיו שונאים אותו, והוא אומר הנני:

יד) **ויאמר** לו לך נא ראה את שלום אחיך ואת שלום הצאן. (מט) מכאן שצריך אדם לשאול בשלום דבר שיש לו הנאה ממנו: וישלחהו מעמק חברון. (נ) א"ר אחא להשלים העצה העמוקה שנתן הקב"ה בינו (נא) ובין חבר נאה שהוא קבור בחברון, ועבדום וענו אותם וגו' (בראשית טו יג), שהרי חברון נתונה בהר, אלא כדפרשי רבנן: ויבא שכמה. (נב) מקום מוכן לפורעניות:

טו) **וימצאהו** איש והנה תועה בשדה וישאלהו האיש:

יז) (נג) **ויאמר** האיש:

הערות ותקונים

(לט) ד"א אלומים כמו ערומים כו'. מפרש אלומים שהוא כמו עלמים ענינו לבור כמו ערמת חטים, וזה שסיים עתידים אתם לכנוס פירות, והוא מב"ר שם. (מ) מאלמים אלומים תרי. דורש ה' פעמים נאמר לשון אלומה, כנגד חמש השתחוואות, עיין ב"ר שם ויש לתקן שם עפ"י דברי רבינו. (מא) לפי שענו לו בלשון כפול, ב"ר פפ"ד וילקוט רמז קמ"א בשם ר' סימון. (מב) מיכן אמרו. ברכות נ"ה ע"א. (מג) ג' שנאות כתוב. בפסוק ד' וה' וח'. (מד) זו בלהה. ב"ר שם וילקוט רמז קמ"א. (מה) א"ר לוי. ב"ר וילקוט שם. (מה) מיכן אמרו חכמים. ברכות נ"ה ע"ב. (מו) את נקוד עליו. ב"ר פפ"ד וילקוט שם, ספרי בהעלותך, אדר"נ פל"ד, במד"ר פ"ג, ורש"י עה"ת. (מז) מקום מוכן לפורענות. עי' סנהדרין ק"ב ע"א, ותנחומא וישב, ורש"י עה"ת פסוק י"ד. (מח) נהג כבוד. ב"ר וילקוט שם. (מט) מכאן שצריך אדם לשאול. ב"ר שם. (נ) א"ר אחא. סוטה י"א ע"ב, וב"ר שם, וילקוט רמז קמ"א, ורש"י עה"ת. (נא) ובין חבר נאה. דרש חברון נוטריקון והכוונה בין אברהם הקבור בחברון, וז"ל רש"י מעמק חברון והלא חברון בהר, שנא' ויעלו בנגב ויבא עד חברון (במדבר י"ג) אלא מעצה עמוקה של אותו צדיק הקבור בחברון, לקיים מה שנאמר לאברהם בברית בין הבתרים כי גר יהיה זרעך עכ"ל, וכך היתה לפניו הגי' בגמרא, ועיין בילקוט רמז קמ"א. (נב) מקום מוכן לפורעניות. עיין לעיל הערה מ"ז. (נג) ויאמר האיש. חסר פה הדרשה

ואולי

ממנו ולא מבני בניו עד סוף כל הדורות. אחאב, וישם שק על בשרו (מ"א כא כז). יורם, והנה השק על בשרו (שם ו ל). מרדכי, וילבש שק ואפר (אסתר ד א), ומעולם לא שב ריקם: ויתאבל על בנו ימים רבים. (פד) כ"ב שנה:

לה) **ויקמו** כל בניו וכל בנותיו. (פה) אלו כלותיו: וימאן להתנחם. (פו) מתנחמין על המתים, ואין מתנחמים על החיים: ויאמר כי ארד. (פז) כסבור היה שקצף הקב"ה עליו שחסר מי"ב שבטים: ויבך אותו אביו. (פח) זה יצחק, (פט) כמו שחשבנו למעלה, כי י"ב שנים היה יצחק אחר מכירת יוסף:

לו) **והמדנים** מכרו אותו אל מצרים לפוטיפר. (צ) ד' פעמים נמכר, לישמעאלים, וישמעאלים לסוחרים, וסוחרים למדינים, ומדינים למצרים:

[לח] א) **ויהי** בעת ההוא. (א) מה כתוב למעלה מן הענין, והמדנים מכרו אותו אל מצרים, לא היה צריך למימר אלא ויוסף הורד מצרימה (ב) (ר' יהודה) [ר' אלעזר] אומר כדי לסמוך ירידה לירידה, ר' יוחנן אמר (ג) כדי לסמוך הכר נא להכר נא, ר' שמואל בר נחמני אמר כדי לסמוך מעשה תמר למעשה אשת פוטיפר, (ד) ודכוותה ולא יתבוששו (בראשית ב כה), והנחש היה ערום (שם ג א), (ה) לא היה צריך לכתוב אלא ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם, אלא מלמד שראה אותם מתעסקין בדרך ארץ ונתאוה לה. (ו) רבנן אמרי כדי לסרוג על הספר כולו שיאמרו ברוח הקודש נאמרה: וירד יהודה מאת אחיו. כיון שנמכר יוסף עמדו עליו אחיו, אמרו מלך היית עלינו, אמרת לנו לכו ונמכרנו לישמעאלים וישמעו אחיו, אם אמרת לנו פטרו אותו לשלום היינו שומעים, לכך נאמר וירד יהודה מאת אחיו. (ז) אמר נפזר עצמנו שכל זמן שאנו מכונסין השטר מצוי להגבות, שכן הוא אומר בגביע, האלהים מצא את עון עבדיך (שם מד טז), לפי שהיו מכונסין: ויהי בעת ההוא וירד יהודה מאת אחיו. (ח) ירידה היה לו שקבר את אשתו ואת בניו. (ט) שכל המתחיל במצוה ואינו גומרה בא לידי זו: ויט. (ט) מיכן סמכו אנשי ארץ ישראל לכתוב כתובות אשה כ"ה סלעים מנין וי"ט: יהודה נטה עד איש עדולמי, לפיכך הנביא אומר עד עדולם יבא כבוד ישראל (מיכה א טו):

הערות ותקונים

(פד) כ"ב שנה. ב"ר וילקוט שם וע' מגילה י"ז ע"ב ורש"י עה"ת. (פה) אלו כלותיו. ב"ר וילקוט ורש"י עה"ת. (פו) מתנחמים על המתים. ב"ר שם, וילקוט שם ומס' סופרים פכ"א. (פז) כסבור היה שקצף הקב"ה עליו שחסר מי"ב שבטים. עיין תנחומא ומובא בילקוט רמז קמ"ג. (פח) זה יצחק. ב"ר ורש"י עה"ת. וכן הביא הראב"ע וז"ל קדמונינו דרשוהו על יצחק ובאמת כי לא מת יצחק עד שהי' יוסף בן כ"ט שנה עכ"ל. ועיין במנחת יהודה. (פט) כמו שחשבנו למעלה. ויצא ל"ה כ"ז וע"ש בהערה ס', ומדברי רבינו כאן שכתב כי י"ב שנים חיה יצחק אחר מכירת יוסף, נראה כי יפה תקנתי שם. (צ) ד' פעמים. ב"ר שם בשם ר' יודן וילקוט סוף רמז קמ"ג.

[לח] (א) מה כתוב למעלה. ב"ר פפ"ה, וילקוט רמז קמ"ד. (ב) ר' יהודה אומר. תקנתי כמו בכ"י פלארענץ, וגם בב"ר שם הגי' ר' אלעזר אומר. וכן בילקוט הגי' ר' אלעזר אומר רק בילקוט נתחלף המאמר מר' אלעזר במאמר מר' יוחנן וכן להיפך, והמאמר הזה מובא גם בילקוט דניאל רמז אלף ס"ג ושם הגי' נכונה כמו במדרש ב"ר. ובילקוט וישב שם רמז קמ"ד השמיט המעתיק שורה שלימה, ר' אלעזר אומר כדי לסמוך מעשה תמר למעשה אשת פוטיפר, והוא מאמר מר' שמואל בר נחמני וכצ"ל ר' אלעזר אומר [כדי לסמוך הכר נא להכר נא רשב"נ אמר] כדי לסמוך מעשה תמר, ומובא לנכון בילקוט דניאל שם. (ג) כדי לסמוך הכר נא. שע"י שאמר יהודה הכר נא הכתונת בנך היא, נאמר לו הכר נא למי החותמת. (ד) ודכוותה ולא יתבוששו. ב"ר וילקוט שם. (ה) לא היה צריך לכתוב. ב"ר שם ובפי"ח, וילקוט בראשית וברמז קמ"ד. (ו) רבנן אמרי. ב"ר וילקוט שם, ועיין בפירש"י המיוחס לו והובא במ"כ שזה מוסב על המאמר ודכוותה בה בלילה קטיל בלשאצר כו' ע"ש. אמנם רבינו טוביה שלא הביא הדרש של בה בלילה נראה למפרש לדברי המדרש כפשוטו כי ממה שמביא מעשה לתמר ויהודה ולא כסה עליהם אנחנו יודעים כי גם מעשה דיוסף ופוטיפרע אמת אף כי היה במבחר נעוריו מ"מ התגבר על יצרו וכמו שהשיב ר' יוסי למטרונא בב"ר פרשה פ"ז ע"ש. (ז) אמר נפזר עצמנו. ב"ר וילקוט שם. (ח) ירידה היה לו. ב"ר שם. (ט) שכל המתחיל במצוה. ב"ר וילקוט שם, דב"ר פ"ח, סוטה דף י"ג ע"ב. (ט) מיכן סמכו בני א"י לכתוב כתובת אשה כ"ה סלעים. עיין יש של שלמה סוף ב"ק בהלוקי דינים

שבין

כה) **וישבו** (סו) לאכול לחם וגו' וגמליהם נושאים נכאת. (סז) אלו חרובין שמחריבין השינים: וצרי. כמשמעו: ולוט. מיני בשמים: (סח) בטנים. מיני פירי:

כו) **ויאמר** יהודה אל אחיו. (סט) בג' מקומות דבר יהודה לפני אחיו. ויאמר יהודה אל אחיו, ויבא יהודה ואחיו (בראשית מד יד), ויגש אליו יהודה (שם יח), היינו דכתיב (ע) כי יהודה גבר באחיו (דה"א ה ג):

כז) **לכו** ונמכרנו לישמעאלים. (עא) מה ראה יהודה שפתח להם דרך מכירה, אמר כנען שחטא נתקלל לעבד, אף זה שחטא לכו ונמכרנו לישמעאלים:

כח) **ויעברו** אנשים מדינים סוחרים וגו' בעשרים כסף. (עב) כנגדן נתחייבו בכורי ישראל לתת ה' סלעים, שהן כ' דינר, תחת בכורה של רחל:

כט) **וישב** ראובן אל הבור. (עג) היכן היה, ר' אליעזר אומר עסוק הוא בשקו ובתעניתו, כיון שנפנה הלך והציץ. (עד) וי"א הלך להביא חבל להעלותו: וישב ראובן. (עה) אמר הקב"ה אתה פתחת בתשובה, לפיכך (עו) הושע בן בארי משבטך פותח בתשובה, שנאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך (הושע יד ב):

ל) **וישב** אל אחיו ויאמר וגו' ואני אנה אני בא. אמר להם כסבור הייתי שאמצא תרופה למעשה בלהה, ועתה אנה אני בא:

לא) **ויקחו** את כתונת יוסף וישחטו שעיר עזים. (עז) למה שעיר עזים, שדמו דומה לדם האדם, לפיכך השעיר לחטאת:

לב) **וישלחו** את כתונת הפסים וגו' הכר נא. (עח) בישר בהכר נא, ובהכר נא בישרוהו, היא שתמר אומרה ליהודה הכר נא למי החותמת:

לג) **ויכירה** ויאמר כתונת בני. (עט) מיכן שאין השכינה שורה לא מתוך עצלות, ולא מתוך עצבות, שהרי יעקב אבינו אמר חיה רעה אכלתהו:

לד) **ויקרע** יעקב שמלותיו. (פ) ר' פנחס בש"ר הושעיה אמר שבטים גרמו לאביהם לקרוע, ונפרע להם במצרים, ויקרעו שמלותם (בראשית מד יג), יוסף גרם לשבטים לקרוע, ונפרע לבן בנו, ויקרע יהושע שמלותיו (יהושע ז ו), בנימין גרם לשבטים לקרוע, איכן נפרע לו, (פא) ויקרע מרדכי את בגדיו (אסתר ד א), (פב) מנשה גרם לשבטים לקרוע, לפיכך נתקרעה נחלתו, חציו בעבר הירדן וחציו בארץ כנען: וישם שק במתניו. (פג) א"ר איבו לפי שתפס יעקב אבינו את השק, לפיכך אינו זז

הערות ותקונים

(סו) לאכל לחם. בכ"י כתוב לאכול ובכ"י פלארענץ נאמר לנכון לאכל: (סז) אלו חרובין שמחריבין השינים. גם הרד"ק בשרשים פרש נכאת הביא וז"ל יש מפרשים נכאת פרי החרוב. (סח) בטנים מיני פרי. מקומו להלן מ"ג י"א מעט צרי נכאת ולוט בטנים ושקדים כי פה לא נאמר בקרא בטנים. (סט) בג' מקומות. ב"ר פפ"ד, וילקוט רמז קמ"ב, ובמדרש שם הוא בשם ר' יהודה בר אלעאי בשלשה מקומות דבר יהודה בפני אחיו ועשו אותו מלך עליהם, ושם ליתא הסיום היינו דכתיב כי יהודה גבר באחיו. (ע) כי יהודה גבר באחיו. בכ"י כתוב כי גבר יהודה באחיו. ותקנתי כמו שהוא בקרא ומובא לנכון בכ"י פלארענץ. (עא) מה ראה יהודה. ב"ר וילקוט שם. (עב) כנגדן נתחייבו בכורי ישראל. עיין פסיקתא פסקא שקלים (דף י"ט ע"ב) לפי שמכרו בכורה של רחל בעשרים כסף לפיכך יהא כל אחד ואחד פודה את בנו הבכור בעשרים כסף: והעירותי שם בהערה קנ"ה, בכורה של רחל הוא תואר מליצה על יוסף וכן הוא במדרש במ"ר פ"ד ולקחת חמשה שקלים וגו' אמר הקב"ה אתם מכרתם בכורה של רחל, זה יוסף, בעשרים כסף שהם חמשה שקלים לפיכך יהא כל אחד ואחד מכם פודה בנו הבכור חמשה סלעים במנה צורי ע"כ, וכן הוא במדרש ב"ר פפ"ד וחסר שם התחלה וכצ"ל [וימכרו את יוסף לישמעאלים בעשרים כסף] אמר הקב"ה אתם מכרתם בנה [נ"ל בכורה] של רחל בעשרים כסף מעות שהן חמש סלעים, לפיכך יהא כל אחד ואחד מפריש ערך בנו חמש סלעים במנה צורי ע"כ, ועיין בכורות מ"ט ע"ב, ובגמרא שם א"ר אסי מנה של צורי וע"ש בתוס' ד"ה אמר. (עג) היכן היה. ב"ר פפ"ד, ילקוט רמז קמ"ב, ויב"ע עה"ת, ורש"י עה"ת ומובא בתוס' ב"ק נ"ב ע"א ד"ה מי בשם המדרש. (עד) וי"א הלך להביא חבל לעלותו. לא מצאתי במדרש. (עה) אמר הקב"ה. ב"ר וילקוט שם. (עו) הושע בן בארי משבטך. עיין וישלח ל"ה בהערה כ"ז וכ"ח. (עז) למה שעיר עזים. ב"ר פפ"ד, וילקוט שם, ויב"ע ורש"י עה"ת. (עח) בישר בהכר נא. סוטה ע' ע"א, ב"ר וילקוט שם. (עט) מיכן שאין השכינה שורה. שבת ל' ע"ב. (פ) ר' פנחס. ב"ר פפ"ד, ילקוט רמז קמ"ג. (פא) ויקרע מרדכי את בגדיו. מרדכי מבנימין היה, עיין מגילה י"ג ע"ב. (פב) מנשה גרם. כי הוא רדף אחריהם, על דבר הגביע. (פג) א"ר איבו. ב"ר וילקוט שם.

נטע ה' ארזים בישראל מאשת אחיו שיבמה, ואלו הן ר' ישמעאל ב"ר יוסי, ר' אבודימוס ב"ר יוסי, (כג) ר' תנחום ב"ר יוסי, ר' חלפתא ב"ר יוסי, ר' אלעזר ב"ר יוסי:

יא) **ויאמר** יהודה לתמר כלתו וגו' כי אמר פן ימות גם הוא כאחיו. (כד) א"ר אלעזר אע"פ שאין נחש יש סימן, כי אמר פן ימות גם הוא כאחיו:

יב) **וירבו** הימים. יהודה כשלקח את בת שוע היה יוסף בן ט"ו שנה, ובשנת ט"ו ליוסף נולד ער, ובשנת ט"ז נולד אונן, ובשנת י"ז נולד שלה כשנמכר יוסף: וירבו הימים. (כה) י"ב חודש: ויעל על גוזזי צאנו. צאן סגולה של עצמו, כי היה לכל אחד ואחד סגולה, והיו רועים גם את צאן אביהם. (כו) כל מקום שנאמר גזיזה עושה רושם:

יג) **ויגד** לתמר לאמר הנה חמיך עולה תמנתה. (כז) ולהלן הוא אומר וירד שמשון תמנתה (שופטים יד א), (כח) אלא יהודה שנתעלה בפרץ וזרח כתיב בו עליה, שמשון שנתגנה נאמר בו ירידה: ר' סימאה אומר תמנתה אחת היא, ולמה כתוב בה עליה וירידה, אלא עולים לה מצד זה, ויורדים ממנה מצד אחר, שהיתה תמנתה בצלע ההר, הבא מכאן עולה, והבא מכאן יורד:

יד) **ותסר** בגדי אלמנותה מעליה. תמר זינתה, זמרי זינה, זמרי הפיל כמה רבבות מישראל, (כט) תמר העמידה כמה מלכים ונביאים (ל) שהרי אמוץ ואמציה אחים היו (לא) הוא שאמרו חכמים וכל מעשיך יהיו לשם שמים: ותכס בצעיף. (לב) שתים נתכסו בצעיף וילדו תאומים, רבקה ותמר: ותתעלף. (לג) כמו ותתעפל כמו עולפו (ישעיה נא כ) עופלו, שבזמן שמתכסה האדם מתעפל: (לד) ד"א ותתעלף ותתחלף, שעד עתה לבושה בגדי אלמנותה, ועתה החליפה ולבשה בגדים נאים: ותשב בפתח עינים. (לה) אמר רב אמי מלמד שתלתה עיניה לפתח שכל העינים תלויות לו, זה הקב"ה, שנאמר עיני כל אליך ישברו (תהלים קמה טו), אמרה יהי רצון שלא אצא מבית זה ריקם: (לו) ד"א בפתח עינים. פותחה לו עינים, אמרה לו טהורה אני, פנויה אני. (לז) ויש אומרים פתח עינים, שם מקום, כמו שנאמר

הערות ותקונים

ב"ר פפ"ה, ילקוט רמז קמ"ה. ועי' ירושלמי יבמות פ"א ה"א ובבלי שבת קי"א ע"ב ושם ושם מפיק אבודימוס ומעייל אבטילוס, ונקרא באמת ורדימוס או אורדימוס כמו שהוא בגמרא, אלא שבגמ' קאמר דאורדימוס הייננו ר' מנחם, ואף שבירושלמי דיבמות הגי' כמו כאן העיקר כמו בגמ' הבבלית ומצינו בת"כ פ' אמור פי"ג אורדימוס, ובירושלמי שביעית פ"ח ה"ה אבורדימוס ועי' בס' דור דור ודורשיו ח"ב צד 187. (כג) ר' תנחום ב"ר יוסי. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובב"ר וילקוט הגי' ר' מנחם ב"ר יוסי. (כד) א"ר אלעזר. ב"ר שם ועיין חולין צ"ה ע"ב. (כה) י"ב חודש. ב"ר שם, ועיין סדר עולם פ"ב, ומובא בילקוט רמז קמ"ה ובתוס' על התורה ועיין נזיר ה' ע"א ומכילתא בא סוף פי"ז. (כו) כל מקום שנאמר גזיזה. ב"ר פע"ד ופפ"ה, וילקוט שם. (כז) ולהלן הוא אומר. ב"ר פפ"ה, וילקוט שם. סוטה י' ע"א. וירושלמי סוטה פ"א ה"ח (דף י"ז ע"א) ורש"י עה"ת. (כח) אלא יהודה שנתעלה. הוא דברי ר' אלעזר בגמרא בבלי שם. ובמדרש ב"ר איתא ולמה הוא מזכיר בה עליה וירידה, אלא עליה ליהודה שהוא מעמיד מלכים, וירידה לשמשון שהוא נושא נכריות. ויש להעיר שבירושלמי חסר הסיום במאמר דרב ונמצא לנכון במדרש ב"ר. ובמדרש ב"ר חסר הסיום במאמר דר' סימון ונמצא לנכון בירושלמי. ורבינו שהביא הסיום במאמר ר' סימאי „אלא עולים לה מצד זה כו'" הוא עפ"י מאמר רב פפא בבבלי שם. שאמר חדא תמנה הואי דאתי מהאי גיסא ירידה ודאתי מהאי גיסא עליה ופירש"י שהיתה מיושבת באמצע שיפוע ההר הבא לה מראש ההר יורד, הבא לה מרגלי ההר עולה. ובכ"י פלארענץ במקום ר' סימאי נאמר שם ר' יוסי. (כט) תמר העמידה כמה מלכים ונביאים. סוטה י' ע"ב. (ל) שהרי אמוץ ואמציה אחים היו. סוטה שם, ופירש"י אביו של ישעיה ואמציה מלך יהודה אחים הוו, ואמציה מזרע דוד היה, ואמוץ אחיו נביא היה, אלמא נביאים נפיק מינה. (לא) הוא שאמרו חכמים. אבות פ"ב מי"ז. (לב) שתים נתכסו. ב"ר פ"ם ופפ"ה. (לג) כמו ותתעפל. בחילוף מגב האותיות. (לד) ד"א ותתעלף ותתחלף. אותיות ע' ח' מתחלפים ובכ"י פלארענץ חסר דף אחד ונשלם בסוף העמוד ועתה החליפה, ומתחיל בדף שלאחריו במלות הגהה בלא אל"ף, שהוא בפסוק כ"ה. (לה) א"ר אמי. ב"ר פפ"ה, וסוטה י' ע"א בשם ר' אלכסנדרי. (לו) ד"א. ב"ר שם, וסוטה שם. (לז) ויש אומרים כו' שם מקום. סוטה שם בשם ר' חנין ועיין ברמב"ם שכתב והמפרשים שם עיר טועה כו', ונעלם ממנו שכן הוא דעת ר' חנין בגמרא שם.

ב) **וירא** שם יהודה. (י) זה המעשה היה קודם מכירת יוסף, אלא סיפור הכתוב היא להביא כי לקח יהודה באשתו ובניו על שם מכירת יוסף (יא) כי ער נקרא שמו שהוערה מן העולם, ואונן שהביא אנינה עליו, שלה על כי שלה שגג וכזב במכירת יוסף, וזה שאמר הכתוב והיה בכזיב, על שם מעשה מכירת יוסף נקרא כזיב, שכן כתוב באלישע הנביא (יב) אל תשלה את אמתך (מ"ב ד כח), (יג) וכתיב אל תכזב בשפחתך (שם שם טז), (יד) כך כזיב ושלה אחד הוא, והיה יהודה בכזיב במעשה מכירת יוסף:

י) **ויקח** יהודה אשה לער בכורו ושמה תמר, שתימר מעשיה כקטורת, שלא רצתה לצאת מבית יהודה:

ז) **ויהי** ער בכור יהודה רע. הוא להיפך ער: בעיני ה'. שלא היה אדם יודע רשעתו אלא הקב"ה, והוא פירסמו בפסוק השני, (טו) שהיה חורש בגנות ומערה באשפות, למה, כדי שלא תתעבר ותכחיש יפיה. והעולם לא נברא לתוהו והלא לשבת יצרה: וימיתהו ה'. דינו בידי שמים, שהיה ממית הבנים שהיו עתידין לצאת ממנו, כענין שנאמר קול דמי אחיך (בראשית ד י), דמו ודם זרעותיו, כיוצא בו (טז) אם לא דמי נבות ואת דמי בניו וגו' (מ"ב ט כו):

ח) **ויאמר** יהודה לאונן בא אל אשת אחיך. (יז) מלמד שהיו נוהגין על הייבום קודם מתן תורה ממצות הדעת, ויבם מלשון ויבן, מ"ם משמש בנו"ן, (יח) כמו לקץ הימין (דניאל יב יג) הימים, שיבנה ממנה בנים: והקם זרע לאחיך. מיכן תשובה לאומרים אין הייבום תלוי אלא בנחלה, שהרי עדיין לא היתה נחלה לישראל, שנאמר וישב יעקב בארץ מגורי אביו, ואומר ודור רביעי ישובו הנה, (בראשית טו טז) (יט) ותשובה לאומרים כי ישבו אחים יחדו, (דברים כה ה) אל הקרובים שהרי ער ואונן אחים מאב היו, ולמדנו ייבום מיהודה, מה כאן באחיה ממש, אף להלן באחיה ממש, ברוך שבחר בדברי חכמים:

ט) **וידע** אונן כי לא לו וגו' ושחת ארצה. (כ) שהיה דש מבפנים וזורה מבחוץ: לבלתי נתן זרע לאחיו. (כא) נתן כתוב חסר ו', (כא) שנתן דין ארורים כאחד, שנא' וימת גם אותו, גם אותו כדין אחיו, שהיה משחית זרעו כאחיו. (כב) ר' יוסי בר חלפתא

הערות ותקונים

שבין בני א"י ובין בני בבל אות ז' בא"י כתובה שלהם כ"ד (נ"ל כ"ה) כספים. ב"ב אומרים כל הפותת לבתולה ממאתים ולאלמנה ממנה ה"ז בעילת זנות, אבל בתשובות הגאונים שבשערי צדק ח"ד ש"ד סי' ל"ט הגי' להיפך עי"ש ונזכרה כתובת כ"ה כספים בב"ק פ"ט ע"ב וע"ש בתוס' ושאר ראשונים, ומדברי המחבר מבואר שגירסתו כגי' יע"ש. (י) זה המעשה הי' קודם מכירת יוסף. עיין ברא"בע שכתב אין זאת העת כאשר נמכר יוסף רק קודם המכרו כו'. (יא) כי ער נקרא שמו. ב"ר שם וילקוט רמז קמ"ה. (יב) אל תשלה את אמתך. וכן מובא בכ"י פלארענץ, ובקרא כתוב אל תשלה אותי. (יג) וכתיב אל תכזב. זה מוקדם בקרא. (יד) כך כזיב ושלה אחד הוא. ראיתי בתוס' על התורה שכתבו לשון שלה ולשון כזיב אחד שהרי כתוב אחד אומר אל תכזב בשפחתך וכתוב א' אומר אל תשלה בי ע"כ, ודבריהם נובעים מדברי רבינו. (טו) שהי' חורש בגנות. ב"ר פפ"ה וילקוט שם, ועיין יבמות ל"ד ע"ב, וברש"י עה"ת. (טז) אם לא דמי נבות. וכ"ה בכ"י פלארענץ ובקרא אם לא את דמי נבות. (יז) מלמד שהיו נוהגין. עיין ב"ר פפ"ה וילקוט שם, יהודה התחיל במצות יבום תחלה, ועיין ברמב"ן. (יח) כמו לקץ הימין. מלת „הימים" הוספתי ונמצא לנכון בכ"י פלארענץ, כי מ"ם ונו"ן מתחלפים לפי שתדברנה שתיהן בסוף מלה ע"י חוטם. ועיין תשובת צמח צדק סי' קי"ט בשם שיח יצחק. (יט) ותשובה לאומרים כי ישבו אחים יחדו אל הקרובים. ז"ל הרא"בע דברים כ"ה ב', כי ישבו אחים יחדו, אמרו המכחישים כי אינם אחים ממש כי אם קרובים והביאו ראי' מבועז, ולא אמרו כלום, כי אין שם זכר יבום כי אם גאולה, ומה טעם להזכיר יחדו, ואם היו במדינה אחת או בחצר אחד או שהיו אוהבים זה את זה. ואמרו כי הנה הכתוב אמר ויבמה וזה אות כי איננה יבמה כי אם בשם כמו שבה יבמתך. והנה נואלו ונסכלו, כי הנה מפורש בבני יהודה ויבם אותה והוא יבמה גם יבמתך בעבור היותן לשני אחים וכל איש דעת ידע כי המצות שנתנו למשה שהם מצות לא תעשה לא היו אסורות קודם לכן, ואילו היה אדם מונע עצמו מהן קודם משה. לא הי' הדבר רע בעיני השם אף כי שכתב כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם ולא מצאנו נביא שהזהירם, והנה הכתוב אמר על אונן שלא נתן זרע וירע בעיני ה', ע"כ אנחנו נסמוך על הקבלה שהם אחים ממש עכ"ל. (כ) שהי' דש מפנים. יבמות ל"ד ע"ב. וב"ר שם, ורש"י עה"ת. (כא) נתן כתוב חסר וי"ו. עיין ברשב"ם ומובא בנה"ש. (כא) שנתן דין ארורים כאחד. בכ"י פלארענץ שנתן דין אחד כאחד. (כב) ר' יוסי בר חלפתא.

ב"ר

של אחרון: ויגד ליהודה לאמר. שלוחים זה אחר זה: זנתה תמר כלתך. והזונות היה קשה להם: וגם הנה הרה לזנונים. (נב) לפי שהיתה מטפחת על כרסה ואומרת מלכים אני מעוברת: ויאמר יהודה הוציאוה ותשרף. (נג) אמר אפרים מקשאה תלמידו של ר' מאיר משום ר' מאיר תמר בתו של שם היתה וכהן היה, שנא' והוא כהן לאל עליון (בראשית יד יח), לפיכך גזר עליה יהודה הוציאוה ותשרף, דכתיב ובת איש כהן כי תחל לזנות באש תשרף (ויקרא כא ט):

כה) **הוא** מוצאת. (נד) לשון הוצאה באל"ף, ולשון הצתה בלא אל"ף, כמו ויצת אש בציון (איכה ד יא): והיא שלחה אל חמיה לאמר. (נה) בקש לכפור אמרה לו הכר נא, הכר לבוראך ואל תכפור: הכר נא. אמר הקב"ה יהודה אתה אמרת לאביך הכר נא הכתונת בנך, הכר נא גם אתה:

כו) **ויכר** יהודה ויאמר. (נו) ר' ירמיהו בש"ר שמואל ב"ר יצחק, בשלשה מקומות הופיעה הקב"ה. בבית דינו של שם, בבית דינו של שמואל הרמתי, בבית דינו של שלמה. בבית דינו של שם, דכתיב ויכר יהודה ויאמר צדקה ממני, יצתה בת קול ואמרה ממני יצאו כבושים, ממני היו הדברים. בבית דינו של שמואל הרמתי, דכתיב ויאמר עד (ש"א יב ה), יצתה בת קול ואמרה אני עד בדבר הזה. בבית דינו של שלמה, דכתיב היא אמו (מ"א ג כז), יצתה בת קול ואמרה היא אמו: ד"א צדקה ממני. אמר יהודה מצודקת היא ממני גזירה שלא תשרף: כי על כן לא נתתיה לשלה בני. על כן עשתה כל אלה ולא יסף עוד לדעתה:

כז) **ויהי** בעת לדתה והנה תאומים בבטנה. (נז) מלא, לפי ששניהם צדיקים. ולהלן חסר, לפי שהיה אחד צדיק ואחד רשע:

כח) **ויהי** בלדתה ויתן יד. הילד הוציא את ידו: ותקח המילדת ותקשור על ידו שני לאמר זה יצא ראשונה. (נח) א"ר אבא ג' נאמנים לאלתר, החיה, והשיירה, והמטהרת את חברותיה:

הערות ותקונים

עה"ת. ועי' ירושלמי יבמות פ"ד הי"א ובבלי שם מ"ג ע"א ויש כמה חלופים בשמות האומרים ע"ש. (נב) שלפי שהיתה. ב"ר וילקוט שם. (נג) אמר אפרים. ב"ר וילקוט שם, ורש"י עה"ת, ועי' סוטה י' ע"א וברש"י ד"ה יתומה. ועיין ברמב"ן. (נד) לשון הוצאה באל"ף, ולשון הצתה בלא אל"ף כמו ויצת אש בציון. בכ"י פלארענץ חסר דף שלם ומתחיל מן הצתה בלא אל"ף, עיין לעיל הערה ל"ד. נראה שמלת מוצאת היתה כתובה באל"ף. גם בחסרון אל"ף, עיין תוספות כתובות ס"ז ע"ב ד"ה דכתיב היא מוצת שכתבו ר"ח גרים מוצת בלא אל"ף, לשון ויצת אש בציון עכ"ל, וגם בעל מנחת יהודה על התורה הביא כן בשם ר"ח וכתב ולא שחסר כי הוא מלא בכל הספרים מדויקים, אך איכה נקראת כו'. ועי' במנחת שי שכתב וז"ל כתובות פ' מציאת האשה [דף ס"ז ע"ב] וסוטה פ"ק [דף י' ע"ב] ומציעא פ' הזהב [דף נ"ט ע"א] נוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חבירו ברבים מנא לן מתמר דכתיב היא מוצאת, ור"ח גרים מוצת חסר אל"ף מלשון ויצת אש בציון, וכבר כתב הריטב"א ז"ל שלא מצינו כן בכל הספרים אלא לשון יציאה. ובערוך ערך צת נראה דהכי גרים בפרק הזהב בגמרא אל תקרא מוצאת אלא מוצת, וכן כתב רש"י בהדיא בפי' ב"ר המיוחס לו היא מוצאת, מוצת קרי, לומר שהיתה ראויה לשריפה, ורבינו בחיי עה"ת על הכתוב היא מוצאת הביא דברי רז"ל מכתובות וסיים ואעפ"י שמלת מוצאת כתובה באל"ף יש לפרשו לפי הדרך הזה מלשון ויצת אש בציון ע"כ, ודבריו נובעים מדברי ר"ח. (נה) בקש לכפור. ב"ר שם, סוטה י' ע"ב. (נו) ר' ירמיה בש"ר שמואל בר יצחק. בכ"י כתוב ר' נחמיה ותקנתי ר' ירמיה כמו שהוא בכ"י פלארענץ, וכן בב"ר הגי' ר' ירמיה בשם ר' שמואל ובגמרא מכות כ"ג ע"ב הוא בשם ר' אלעזר, וכן במדרש שו"ט מזמור ע"ב מובא בשם ר' אלעזר והגי' נשתנה קצת ע"ש, גם בקה"ר פ"י בפ' אי לך ארץ שמלכך נער, ושם הוא בשם ר' שמואל בר נחמני. (נז) מלא ולהלן חסר כו'. ב"ר פ' ס"ג ופפ"ה, וילקוט שם, ורש"י עה"ת. (נח) א"ר אבא. וכ"ה גם בכ"י פלארענץ, ובב"ר פפ"ה הגי' אמר רבא בר רב חסדא, ובילקוט חסר שם האומר, ובגמרא קדושין ע"ג ע"ב מובא בשם רב חסדא לבד, ובירושלמי קדושין פ"ד ה"ב דף ס"ה ע"ד, וב"ב פ"ג ה"א דף י"ג סוף ע"ד הגי' ר' בא בשם רב חסדא, לכן כמו שהביא רבינו הגי' ר' אבא נכונה כי בירושלמי ר' בא הוא כמו ר' אבא, ואולי היה גם בב"ר הגי' אמר ר' בא ואח"כ נתחברו האותיות ונעשות אמר רבא, וכן בסיום המאמר אמר רבא ובלבד מעת לעת, נ"ל

ביהודה (לח) תפוח והעינים (יהושע טו לד): וי"א בפתח עיני בני אדם, שלא יעבור יהודה ולא יראנה:

טו) **ויראה** יהודה ויחשבה לזונה. הוא שאמר (לט) רב חמא ב"ר חנינא (מ) צריך אדם לרגל עצמו להיות מכיר אחות אשתו ובקרובותיה שלא יכשל בהן, ממי את למד מיהודה, למה כי כסתה פניה, וכי מכוסה היתה, והלא כתיב ויחשבה לזונה, אלא שכיסתה פניה כשהיתה בבית חמיה, ולא היתה מכירה יהודה:

טז) **ויט** אליה אל הדרך. (מא) בעל כרחו נטה כדי להעמיד מלכים וגואלים: כי כלתו היא. הוא גזר עליו ומאת ה' היתה:

יז) **ויאמר** אנכי אשלח גדי עזים. יעקב נתברך בעורות, ויהודה הוציא מלכים בעורות גדי העזים:

יח) **ויאמר** מה הערבון אשר אתן לך ותאמר חותמך ופתילך ומטך אשר בידך. (מב) פשטיה דקרא חותמך שהיה חותם בו את הצאן, פתילך שהיה קושר בה את הצאן, ומטך שאוחז בו את הצאן, שכן עושים הרועים קושרים חבל בראש המטה, והוא ענוב, ונכנס בראשו של כבש והוא מושך והעניבה מתקשרות ונאחזות הצאן: ועניין אחר חותמך ופתילך כאשר הכים קשור עם הפתילים והמטה בידו. (מג) ורבותינו דרשו בפסוק מדרש, חותמך זו מלכות, וכה"א כי אם יהיה (מד) כוניהו בן יהויקים מלך יהודה חותם על יד ימיני (ירמיה כב כד): פתילך. (מה) אלו סנהדרין לובשי ציצית: ומטך. זה מלך המשיח, דכתיב מטה עוזך ישלח ה' מציון (תהלים קי ב), הרמיז הכתוב שהיו עתידין לצאת ממנה מלכים וחכמים ונשיאים: ויבא אליה ותהר לו. (מו) מביאה ראשונה, תמר באצבע מיעכה, ותהר לו, (מז) צדיקים כמותו, גבורים כמותו:

יט) **ותקם** ותלך. קימה היתה לה שיצאו ממנה מלכים ונביאים:

כ) **וישלח** יהודה את גדי העזים וגו' ולא מצאה. כי לא היתה ישיבתה לשם:

כא) **לא** היתה בזה קדשה. מעולם. לא נהייתה קדשה במקומנו:

כג) **ויאמר** יהודה תקח לה. מהו תקח לה, אלא כיון ששב רעהו העדולמי ואמר לו לא מצאתיה, אמר לו יהודה הזהר בעצמך אל תבקש אותה מעתה, והערבון שבידה תקח לה יהי לה מעתה: פן נהיה לבוז. שאם תבקש אותה עוד הוא לנו בושה, שיאמרו שיהודה רועה זונות ומשלח סבלונות לזונות, שהרי אנשי המקום אמרו לא היתה בזה קדשה: וי"א תקח לה. הולך לה הגדי פעם שניה, פן נהיה לבוז שלא תאמר אין בהם אמונה: (מח) יהודה ציער את אביו בשעיר עזים, ותמר ציערה את יהודה בגדי עזים: הנה שלחתי הגדי הזה. כבר נפטרתי באמונתי: ואתה לא מצאת. פטורים אנחנו, והמשכנות יהיה לה מעתה:

כד) **ויהי** כמשלש חדשים. (מט) מיכן שאין העובר ניכר במעי אמו פחות מג' חדשים. (נ) כמשלש פי' כמו שלש, ויש לו דומה כמבנה עיר מנגב (יחזקאל מ ב), ופי' כמו בוני עיר: (נא) ד"א כמשלש חדשים. רובו של ראשון ואמצעי כולו ורובו

הערות ותקונים

(לח) תפוח והעינים וכן מובא בגמרא שם ובקרא כתיב וְהָעֵינָם. (לט) ר' חמא בר חנינא. בב"ר פפ"ה הגי' ר' חייא בר זבדא, ובילקוט רמז קמ"ה השמיט שם האומר. (מ) צריך אדם לרגל עצמו כו'. בב"ר ובילקוט שם הגי' צריך אדם להזהר עצמו באחות אשתו ובקרובותיו שלא יכשל באחת מהם, אבל בפי' המיוחס לרש"י בב"ר שם הביא להרגיל עצמו באחותו ובקרובתו שיכירנה יפה ולא יכשל בה ע"כ. נראה שהיה לפניו הגי' במדרש כמו שהביא רבינו. (מא) בעל כרחו. ב"ר וילקוט שם. (מב) פשטיה דקרא. עיין בהמבאר מה שהביא בשם הרד"ק והרמב"ן. (מג) ורבותינו דרשו. ב"ר פפ"ה בש"ר חוניא. ובילקוט שם. (מד) כוניהו. בקרא כָּניהו. (מה) אלו סנהדרין לובשי ציצית. בב"ר ובילקוט איתא זו סנהדרין שהן מצויינין בפתיל המד"א פתיל תכלת. (מו) מביאה ראשונה. יבמות ל"ד ע"א וע"ב. (מז) צדיקים כמותו. ב"ר שם. (מח) יהודה ציער את אביו. ב"ר שם. (מט) מיכן שאין העובר ניכר. נדה ח' ע"ב, ב"ר פפ"ה, וילקוט רמז קמ"ה, ועיין ירושלמי יבמות פ"ד ה"א. (נ) כמשלש פי' כמו שלש. עי' בהמבאר מה שהביא בשם שרשי הרד"ק וכן כתב בפירושו עה"ת. (נא) ד"א כמשלש. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת

הטבחים. (י) שר של הורגים: איש מצרי. (יא) איש ערום, שהמצריים גנבים והגנבים ערומים הם, (יב) מעולם הלבן מוכר את הכושי, וכאן הכושים מוכרים את הלבן, אין זה עבד, לפיכך בקש מהם ערב, שנאמר מיד הישמעאלים, מהו מיד שביקש ערב, כענין שנאמר אנכי אערבנו מידי תבקשנו (בראשית מג ט):

ב) **ויהי** ה׳ את יוסף. (יג) אמר רב יודן משל לאדם שהיה לפניו י״ב בהמות טעונות יין, נכנסה אחת מהם לחנותו של עובד כוכבים הניח י״א והלך אחריה, אמרו לו הנחת י״א והלכת אחר אחת, אמר להן אלו עומדות ברשות הרבים ואין אני חושש עליהם, אבל זו אני חושש עליה שלא תיעשה יין נסך, לכך לפי שהיה יוסף קטן והוא בבית העובד כוכבים, לכך ויהי ה׳ את יוסף: ויהי איש מצליח. ביקש לתת חום בתוך הצונן (יד) שאל לו חום נהיה חום, פושרין נהיה פושרין, קרים נהיה קרים: ויהי בבית אדוניו המצרי. כיון שראה עסקיו מצליחין, שוב לא מכרו אלא היה בביתו:

ג) **וירא** אדוניו. בלשון אדונו, אלא בלשון כבוד קורא לו אדוניו על רוב עבודותיו: וכל אשר הוא עושה ה׳ מצליח בידו. (טו) כסבור היה פוטיפר שיוסף מגוש היה, אמר לו כלום אין חרשים במצרים, לפי שארץ מצרים מלאה כשפים היתה, עד שראה ששכינה עומדת על גביו, שנאמר וירא אדוניו כי ה׳ אתו:

ד) **וימצא** יוסף חן בעיניו וישרת אותו. שהיה מוזג הכום לפניו: ויפקדהו על ביתו. מינהו על האוצרות: וכל יש לו נתן בידו. אלו המפתחות של גנזיו: (טז) תני ר׳ שמעון כ״מ שהצדיקים הולכים שכינה עמהם, ברכה הולכת אחריהן, ויברך ה׳ אותך לרגלי (שם ל ל), ויברך ה׳ את בית המצרי:

ה) **ויהי** ברכת ה׳ בכל אשר יש לו בבית ובשדה. היה ראוי לומר, ותהי ברכת ה׳ כמו ברכת ה׳ היא תעשיר (משלי י כב), אלא ויהי ברכת ה׳ חוזר אל יוסף, כלומר ויהי יוסף ברכת ה׳, ברכה מה׳ בבית ובשדה, (יז) י״ב חודש עשה יוסף, ששה חדשים בבית, וששה חדשים בשדה:

ו) **ויעזב** כל אשר לו ביד יוסף ולא ידע אתו מאומה כי אם הלחם. (יח) לשון נקי הוא: ויהי יוסף יפה תואר ויפה מראה. (יט) יפה תואר הוא הקומה, ויפה מראה זו צורת פנים, (כ) א״ר יצחק זרוק חוטרא לאוירא ועל עיקריה קאי, שנאמר

הערות ותקונים

ערך פטיפר, שגורס בגמ׳ שם בא גבריאל וסירסו. ובב״ר פפ״ו, פוטיפרע שהיה פורע עצמו לעבודת כוכבים כיון שירד הספר לשם נעשה פוטיעון סרים פרעה שנסתרס בגופו כו׳. ובערוך ערך פטיון הביא וז״ל בב״ר פפ״ז [צ״ל פפ״ו] כיון שירד הספר לשם נעשה פוטיפון סרים פרעה שנסתרס בגופו ועל זה כתב המוספי אולי מלשון זה מה שהובא במדרש קהלת עבד בן אפטניות פי׳ היה עושה סריסים עכ״ל, וטעה במח״כ כי חשב מה שסיים הערוך סרים פרעה שנסתרס בגופו הוא הפי׳ על פוטיפון, ובאמת זה מאמר בפני עצמו במדרש ואינו מוסב למעלה, והערוך הביא לשון המדרש אבל לא לפרש מלת פוטיפון ופי׳ כיון שירד הספר לשם היינו יוסף נעשה אדונו עשיר ובעל מקנה עיין במ״כ. (י) שר של הורגים. וכן ת״א רב קטוליא, ובת״י רב ספקלטוריא, ועיין ברמב״ן ועיין בנתינה לגר מהרב הגאון מהר״ן אדלר בראשית ל״ז ל״ו. (יא) איש ערום. ב״ר וילקוט שם. (יב) מעולם הלבן מוכר את הכושי. בב״ר בכל מקום גרמני מוכר כושי, והערוך ערך גרמן הביא דברי המדרש וכתב פי׳ גרמן לבן ביותר והמוספי כתב פי׳ בל״ר germani איש מארץ אשכנז אשר אנשיה מופלגים בלבנות. (יג) א״ר יודן. ב״ר וילקוט שם. (יד) שאל לו חום. ב״ר וילקוט שם. (טו) כסבור היה פוטיפר שיוסף מגוש היה. עיין ב״ר שם, תבן לעפריים אתה מכניס, והוא דרך משל כמי שמביא תבן לעפריים שהיא ארץ מלאה תבן, כן המביא כשפים למצרים שהיא מלאה כשפים. עיין רש״י מנחות פ״ה ע״א. (טז) תני ר׳ שמעון. בב״ר איתא תני רשב״י ובגמרא מגילה כ״ט ע״א הוא ג״כ בשם רשב״י. ובכ״י פלארענץ תני ר׳ שמעון בנו. אין ספק שהיה כתוב ר׳ שמעון בן יוחאי. (יז) י״ב חודש עשה יוסף שם. כ״ה בסדר עולם רבא פ״ב עשה בבית פוטיפר י״ב חדשים שנאמר ויהי מאז הפקיד אותו וגו׳ בבית מפני החמה ובשדה מפני הצינה ע״כ, ובב״ר פפ״ו בטעות י״ב שנה עשה שם צ״ל י״ב חודש וכן הגיה בעל יפ״ת ומובא לנכון בילקוט רמז קמ״ה בשם ב״ר. (יח) לשון נקי הוא. ב״ר וילקוט שם ויצ״ע ורש״י עה״ת, ועיין בהראב״ע ורמב״ן. (יט) יפה תואר הוא הקומה. וכן כתב לעיל ויצא כ״ט י״ז: (כ) א״ר יצחק כו׳. כ״ה הגי׳ בב״ר סוף פכ״ג, ובילקוט רמז קמ״ה ולפנינו במדרש ב״ר פפ״ו זרוק חוטרא לארעא ועל עיקרא נפיק, והכוונה כשזורקין עץ כלפי מעלה הוא יורד

ונופל

כט) ויהי כמשיב ידו והנה יצא אחיו ותאמר מה פרצת עליך פרץ. (נט) זה מלך המשיח, שנאמר (ס) עלה הפורץ לפניהם וגו' ויעבור מלכם לפניהם וה' בראשם (מיכה ב יג):

ל) ואחר יצא אחיו אשר על ידו השני. שני (סא) לשון של זהורית והוא זרח. ד"א שהוא זרח תחלה בעולם יצא ראשון: (סב) ארבעה ידות כתיב בפרשה, (סג) כנגד ד' דברים שפשט בהן עכן, שנא' וארא בשלל אדרת שנער אחת טובה וגו' (יהושע ז כא):

[לט] א) ויוסף הורד מצרימה. (א) וי"ו מוסיף על ענין ראשון, לפי שכתוב למעלה והמדנים מכרו אותו אל מצרים, שמא תאמר לבדו ירד, ת"ל הורד (ב) ה"ו זה השם, הורד מלמד ששכינה עמו ירדה. (ג) משל לרועה שהיה רועה עדרו, נפרד מן העדר כבש אחד, הלך הרועה אחריו לשמרו: ד"א הורד מצרימה. (ד) לשון שולטנות, המד"א וירד מים עד ים (תהלים עב ח), הורד לשון כיבוש, שכיבש את המצריים, כמו כי הוא רודה (מ"א ה ד): (ה) ד"א ויוסף הורד מצרימה. הורד את אביו ואת אחיו מצרימה, שנאמר בחבלי אדם אמשכם בעבותות אהבה ואהיה להם כמרימי עול על לחיהם (ו) ואט אליו אוכיל (הושע יא ד), הפסוק הזה מתפרש על השבטים, שהיו עתידין לירד למצרים בשלשלאות של ברזל, והקב"ה הורידן בכבוד שנאמר בחבלי אדם אמשכם, מהו בחבלי אדם, בעולת חבלים שמשכו את יוסף מן הבור. בעבותות אהבה, בשביל האהבה שאהב יעקב אביו את יוסף מכל אחיו, נתקנאו בו אחיו ומכרוהו, ונתגלגל הדבר וירדו למצרים. ואהיה להם כמרימי עול על לחיהם, שרוממתי צרות הרעב בעולם כדי שירדו למצרים. ואט אליו אוכיל, שהקדמתי יוסף במצרים שליט על הארץ, ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו ואת כל בית אביו לחם לפי הטף (בראשית מז יב), ופשטיה דקרא בחבלי אדם אמשכם, כאדם שפושט ב' ידיו בבנו קטן ואומר לו בוא בני בוא, וחבלי אדם אלו האצבעות, עבותות אהבה אלו הזרועות, ואהיה להם כמרימי עול על לחיהם כאדם שמשים פניו על פני בנו מרוב חיבתו, ואט אליו אוכיל כאדם שמחתך המאכל בשיניו ונותן לתוך פיו של בנו, משל על אבותינו שנהג הקב"ה את ישראל כמשפט האב על הבן, וכה"א כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך (דברים ח ה), עתידין היו יעקב ובניו לרדת מצרים, לפיכך הקדים את יוסף לפניהם, (ז) משל לפרה שהיתה ממאנת ליכנס, הכניסו את בנה והיא נכנסה אחריו: ויקנהו פוטיפר. להלן הוא אומר פוטיפרע, (ח) מלמד שלא קנהו אלא לעצמו בא המלאך ופרעו, לפיכך נקרא פוטיפרע: סרים פרעה. שר של פרעה, (ט) ולא שהיה סרים בביצים, שהרי אשה היתה לו: שר

הערות ותקונים

צ"ל אמר ר' בא, כמו שהוא בירושלמי. (נט) זה מלך המשיח. עיין ב"ר פפ"ה וילקוט שם, זה רבה על כל הפורצים ממך יעמוד שנא' עלה הפורץ לפניהם, ופי' המפרשים הא דכפל פרצת עליך פרץ אתא לרבויי שמלך המשיח שהוא גדול על כל המלכים יהיה מפרץ. (ס) עלה הפורץ לפניהם. כן תקנתי ובכ"י כתוב לפניו ובכ"י פלארענץ מובא לנכון כמו בקרא. (סא) לשון של זהורית. ות"א תרגם די על ידה זהוריתא. (סב) ד' ידות. ב"ר פפ"ה וילקוט שם, תנחומא משפטים, ורש"י עה"ת. (סג) כנגד ד' דברים. שפשט בהן עכן כו'. עיין ברש"י שהביא בשם ב"ר ארבעה דברים אדרת שנער ושתי חתיכות כסף של מאתים שקלים, ולשון זהב:

לט (א) וי"ו מוסיף על ענין ראשון. עיין רש"י עה"ת. (ב) ה"ו זה השם. עיין תוס' סוכה מ"ה ע"א ד"ה אני והו. (ג) משל לרועה. עיין ב"ר פפ"ו ובתנחומא וישב ותמצא משל אחר. לפרה שהיו מושכין אותה כו' והמשל שהביא רבינו מובא בב"ר על הכתוב ויהי ה' את יוסף והוא בעצמו הביא המשל להלן בפ' הזה. (ד) ד"א לשון שלטנות. ב"ר פפ"ו, ילקוט רמז קמ"ה. (ה) ד"א. ב"ר וילקוט שם. (ו) ואט עליו אוכיל שהקדמתי יוסף במצרים שליט על הארץ ויכלכל יוסף את אביו וגו'. בב"ר שם ואט אליו [צ"ל עליו] אוכיל אכילות הרבה, והוא גירסא נכונה, אולם בילקוט הגירסא בטעות ואט אליו אוביל, אני מטה עליו אבילות הרבה, כי בקרא נאמר אוכיל לא אוביל. ובמסכת שבת דף פ"ט ע"ב מובא המאמר הזה והקרא כדכתיב אליו אוכיל. (ז) משל לפרה. ב"ר וילקוט שם ותנחומא וישב. (ח) מלמד. סוטה דף י"ג ע"ב. (ט) ולא שהיה סרים בביצים. עיין סוטה שם וברש"י. ובערוך

ערך

(לז) עיני ה' המה משוטטות בכל הארץ (זכריה ד י): וחטאתי לאלהים. נשבע שלא יגע בה, אלהים ה' הוא יודע שלא אעשה הדבר הרע הזה:

י) ויהי כדברה אל יוסף יום יום. (לח) אמר רב יודן בש"ר יהושע בן לוי בניה של רחל נסן שוה, וגדולתן שוה. נסן שוה, ויהי כדברה אל יוסף יום יום, וכתיב ויהי כאמרם אליו יום ויום (אסתר ג ד): ולא שמע אליה. ולא שמע אליהם (שם שם שם). גדולתן שוה, ויסר פרעה את טבעתו (בראשית מא מב), וכתיב ויסר המלך את טבעתו (אסתר ח ב), וילבש אותו בגדי שש (בראשית שם), וכתיב ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות וגו' ותכריך בוץ וארגמן (אסתר ח טו), הוא שש הוא בוץ. וירכב אותו במרכבת המשנה (בראשית שם יג), וכתיב וירכיבהו ברחוב העיר (אסתר ו יא). ויקראו לפניו אברך (בראשית שם), וכתיב וקראו לפניו (אסתר שם): (לט) לשכב אצלה. בעולם הזה להיות עמה ליום הדין: ד"א ולא שמע אליה לשכב אצלה ולהיות עמה, (מ) אפילו שכיבה בלא תשמיש: (מא) שאלה מטרונה את ר' יוסי אפשר יוסף בן י"ז שנה ולא חטא, אמר לה ומה על ראובן במעשה בלהה ועל יהודה במעשה תמר גילה הכתוב, יוסף שהיה קטן שבהם היה מכסה, אלא תורתנו תורת אמת, שכתב בה ולא שמע אליה לשכב אצלה ולהיות עמה:

יא) ויהי כהיום הזה. (מב) ר' יהודה אומר (מג) יום ניבול של נילוס היה, והיו הכל הולכים לראות, והוא לא הלך, שכן דרך נילוס מתגדל והולך המלך והשרים הולכים לשמות בנהר, והוא להם כיום איד של עובדי כוכבים: (מג) ויבא הביתה לעשות מלאכתו. (מד) מתרגם למיבדק בכתבי חושבניה, (מה) לחשוב השבונות של רבו: ואין איש מאנשי הבית שם בבית. ללמדך עד היכן תקף את יצרו, והיא לא הלכה אל ניבול נילוס: (מו) ויש דורשין לעשות מלאכתו. ודאי אלא ואין איש, (מז) שלא נמצא איש שנראתה דמות דיוקנו של אביו בחלון, (מח) אמר לו יוסף עתידין אחיך להיות חקוקין על אבני השוהם, שנאמר ששה משמותם על האבן האחת (שמות כח י), רצונך שלא תמנה עמהם, ומיד ותשב באיתן קשתו (בראשית מט כד), מלמד ששבה קשתו לאיתנה:

יב) ותתפשהו בבגדו לאמר שכבה עמי. (מט) ארורים הם הרשעים שאין בהם

הערות ותקונים

שוין ואין יתרון לאחד על השני. והנה בערוך ערך אפיא הביא המאמר מהפסיקתא. ובערך ההוא כתב וז"ל בחלק אמר קמיה רבון דעלמא אי עבית ליה [מוטב] ואי לא אמינא הא כל אפיא שוין עכ"ל. והעיר על זה הגאון הרי"ב בהפלאה שבערכין כי זה ליתא בגמרא סנהדרין ק"א ע"ב, ולשיטתיה זאת הלך בהגהותיו לש"ס סנהדרין שם. ובמח"כ נעלם ממנו שכוונת הערוך לגמרא ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב, אך המלה „בירושלמי" נשמט במקרה. (לז) עיני ה' המה משוטטות בכל הארץ. במקרא כתוב משוטטים בכל הארץ, ובדה"ב ט"ז ט' כתוב כי ה' עיניו משוטטות בכל הארץ, ובכ"י פלארענץ ובב"ר מובא הכתוב לנכון משוטטים, אולם בילקוט רמז קמ"ה הביא עיני ה' [המה] משוטטות בו [נ"ל בכל הארץ], וגרסם שם בגלו זכריה ד'. (לח) אמר ר' יודן בש"ר יהושע נ"ל. ובכ"י פלארענץ א"ר יודן בש"ר בנימין בן לוי, וכן בב"ר פפ"ז ר' יודן בש"ר בנימין, ובילקוט רמז קמ"ה בלי שם האומר, ובמדרש אסתר רבה פ"ז בפ' ויהי כאמרם אליו יום ויום איתא ר' יוחנן בשם ר' בנימין בר ר' לוי, ובילקוט אסתר רמז אלף נ"ד ר' יוחנן בשם ר' בנימין. (לט) לשכב אצלה בעוה"ז. ב"ר וילקוט שם, יומא ל"ה ע"ב, סוטה ג' ע"ב. (מ) אפי' שכיבה בלא תשמיש. ב"ר שם ורש"י עה"ת, ועיין ברמב"ן. (מא) שאלה מטרונה. ב"ר וילקוט שם: (מב) ר' יהודה אומר. ב"ר פפ"ז וילקוט רמז קמ"ו. (מג) יום ניבול של נילוס. ב"ר שם, ובפסיקתא רבתי פ"ו פסקא ותשלם כל המלאכה הגי' יום זבול נילוס היה, נ"ל ניבול נילוס, והוא מלשון מבול וכמו שסיים רבינו שכן דרך נילוס מתגדל והולך, לכן אותו היום שנילוס מציף את השדות חג גדול להם. ובגמ' סוטה ל"ו ע"ב איתא יום חגם היה, והלכו כולם לבית עבודת כוכבים שלהם, ובריש מדרש חזית ר' יהודה אמר יום נבול וזבול היה אין ספק שמלת זבול מובאה מחוץ פנימה. וכן יש לתקן שם שצ"ל ור' נחמיה אמר יום טיאטרון היה, והוראת מלת זבול עי' רש"י ותוס' ע"ז י"ח ע"ב, ובילקוט שם יום גידול נילוס. (מג) ויבא הביתה לעשות מלאכתו. בכ"י פלארענץ חסר איזה דפים והסיום בסוף הדף במלת „לעשות" ובדף שלאחריו מתחיל במלות ישועתן הגילה אורן, והוא בויצא מ' ע'. (מד) מתרגם. כן הוא בת"א. (מה) לחשוב חשבונות של רבו. ב"ר וילקוט שם. (מו) ויש דורשין. סוטה ל"ו ע"ב. (מז) שלא נמצא איש כו'. עי' תוס' סוטה שם ד"ה באותה שעה מה שהביאו בשם רבינו משה הדרשן. (מח) אמר לו יוסף. סוטה שם. (מט) ארורים

הם

ורחל היתה יפת תואר ויפת מראה (בראשית כט יז), (כא) לא יגרע מצדיק עינו (איוב לו ז) : ז) ויהי אחר הדברים האלה. (כב) אחר הרהורי דברים , מה הרהור יוסף, אמר כשהייתי בבית אבא היה אבא רואה אי זה מנה יפה שהיתה שם, והיה נותנה לי, והיו אחי נותנים בי עין רעה, עכשיו אני ברווחה . (כג) אמר לו הקב"ה חייך שאני מגרה בך את הדוב : (כד) ד"א אחר הדברים האלה . מה הרהור יוסף , אמר אבא נתנסה , זקיני נתנסה, ואני איני מתנסה , אמר לו הקב"ה אני מנסה אותך יותר מהם : ותשא אשת אדוניו וגו' ותאמר שכבה עמי . (כה) א"ר שמואל בר נחמני ארורים הם הרשעים , להלן כתיב ופרשת כנפיך על אמתך (רות ג ט), אבל זו כבהמה, ותאמר שכבה עמי : ח) וימאן. מיאון אחר מיאון הרבה פעמים , (כו) דכתיב בפסיק ובשלשלת . (כז) בדבר עבירה ממאנין , בדבר מצוה אין ממאנין : ויאמר אל אשת אדוניו . הן אדוני . אמר לה, הקב"ה נוהג מאהובי בית אבא ליקח לעולה, אברהם קח נא את בנך (בראשית כב ב), אשמע לך ושמא אבחר לעולה, ואפסל לקרבן : ויאמר אל אשת אדוניו . אמר לה, לימוד הוא הקב"ה להיות נגלה על אהובי בית אבא בלילה, אברהם היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמר (שם טו א) , יצחק וירא אליו ה' בלילה ההוא (שם כו כד) , ויעקב הנה סולם מוצב ארצה (שם כח יג) , אשמע לך ושמא יגלה עלי וימצא אותי טמא , ולא עוד הן אדוני , אמר לה מתיירא אני (כח) מהן האדם (שם ג כב) אם אדם על מצוה קלה עבר ונטרד מתוך גן עדן, זו שהיא מצוה חמורה שהיא גילוי עריות, על אחת כמה וכמה : הן אדוני . (כט) אמר לה, ראובן אחי על שבלבל מצעת של שפחת אמי ניטלה בכורתו וניתנה לי , אשמע לך ואדחה מבכורתי : (ל) ד"א הן אדוני אמר לה מתיירא אני מן אדוני אמרה לו אני הורגו אמר לה לא דיי שאמנה (לא) מכת הנואפים , אלא שאמנה מכת הרוצחים : ד"א הן אדוני . (לב) אמר לה מה את מבקשת תשמיש, אין הפרש בין תשמיש של לבן לתשמיש כאור, חלב עזים שחורות וחלב עזים לבנות, כולם תואר אחד להם, וטעם אחד להם : ט) איננו גדול . (לג) מדרש . אמרו רבותינו אמר לה יוסף הן אדוני , (לד) מתיירא אני מאדון העולם , אמרה לו איננו רואה אותך , אמר לה גדול ה' ומהולל מאוד (תהלים קמה ג) , (לה) א"ר אבין הכניסה אותו לחדרי חדרים עד שהעמידה אותו לפני מטתה , והיתה לה עבודת כוכבים חקוקה למעלה ממטתה, נטלה סדין וכסתה את פניה , (לו) אמר לה פני זאת את יכולה לכסות , אבל פני צור עולמים כתוב

הערות ותקונים

ונופל על הארץ למקום שרצו אשר לוקח משם , וזה שסיים המדרש לפי שכתוב ורחל היתה יפת תואר לפיכך ויהי יוסף יפה תואר . (כא) לא יגרע מצדיק עינו . הוא הוספת רבינו , וכוונתו על מדרשם במגילה י"ג ע"ב וע"ע זבחים ק"ב ע"א ומה שדרשו הם על הגדול ועל המדות דרש הוא על התואר והתכונה החצונית. (כב) אחר הרהורי דברים . ב"ר פפ"ז וילקוט רמז קמ"ה . (כג) א"ל הקב"ה חייך . בב"ר ובילקוט איתא א"ל הקב"ה הטלים חייך , ומובא בערוך ערך הטלים בשם המדרש ומפרש הטלים יחידי ור"ל הרי אתה אדם יחידי , והמוספי הוסיף פי' בל"י ατελης בדד , והמעריך כתב פי' היטלים בועט מרוב טוב . (כד) ד"א . ב"ר וילקוט שם . (כה) ארשב"נ . ב"ר שם ורות רבה פ"ו , ובילקוט שם בלי שם האומר . (כו) דכתיב בפסיק ובשלשלת. דורש הטעמים , כי על וימאן הוא שלשלת ואח"כ הוא בפסיק . (כז) בדבר עבירה . ב"ר וילקוט שם , ובילקוט הגי' משובשת . (כח) מהן האדם . זה ליתא בב"ר, רק בשם הגי' אמר לה מתיירא אני , ומה אדם הראשון על מצוה קלה נצטווה . (כט) אמר לה ראובן . ב"ר וילקוט שם . (ל) ד"א הן אדוני . ב"ר וילקוט שם . (לא) מכת הנואפים . בב"ר שם באסרטין של נואפים , ומובא בערוך ערך אסרטיון וכתב פי' חבורה לפי הענין , ורבינו השמיט המלה הזרה והניג כת הנואפים . (לב) אמר לה מה אתה מבקשת . עי' ב"ר שם . (לג) מדרש . ב"ר פפ"ז . (לד) מתיירא אני מאדון העולם . מפרש הן לשון אחד , שהוא אלהי האלהים ואדוני האדונים . (לה) א"ר אבין . ב"ר שם . (לו) א"ל פני זאת את יכולה לכסות . בב"ר הדין אפא כסית , פי' פנים . אולם בילקוט הגי' הלין אפיא כסית ומפרש בלדו פי' אלהות שאין בו ממש , מפרש עפ"י הערוך ערך אפיא ובפסיקתא פסקא שובה בהערה ק"ם העירותי על המאמר כל אפיא שוין . שבמדרש דב"ר פ' ואתחנן אני אומר ח"ו כל הפנים שוות , היה כתוב בתחלה כל אפיא שוות , והמעתיק טעה שחשב כי מלת אפיא היא ארמית מלשון פנים כי תר' פנים אפי , ולא ידע שהיא מלה רומית Opes , ופי' כח , וענינו עולה יפה אם אינה עונה אותי אז אני אומר כי כחות כל אלהות

שוין

בגתן ותרש (אסתר ב כא), (ג) ר' חנין בש"ר יוחנן אמר (ד) לכו חזו מפעלות אלהים נורא עלילה על בני אדם (תהלים סו ה), מקציף מלך על עבדיו כדי ליתן גדולה לצדיק זה יוסף, עבדים על אדוניהם, ליתן גדולה לצדיק, זה מרדכי, ומה היה הקצף של פרעה, דכתיב חטאו משקה מלך מצרים והאופה, למי חטאו לאדוניהם למלך מצרים, מה ת"ל מלך מצרים אלא שלא שפט משפט מלך מצרים, כי המשקה נמצא זבוב בתוך (ה) פיילי פושרין שלו, והאופה נמצא צרור בתוך (ו) גלוסקין שלו, (ז) ר' יונתן אומר בקשו להזדווג לבתו של מלך, כתיב הכא חטאו, וכתיב התם ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים:

ב) **ויקצף** פרעה על שני סריסיו. שני שריו, שהשרים נקראו סריסים, שנאמר לפוטיפר סרים פרעה (בראשית לז לה), והיה לו אסנת בת פוטיפרע:

ג) **ויתן** אותם במשמר. שנה את דינם, כדי לייסרן ביסורים ואחרי כן להמיתם: מקום אשר יוסף אסור שם. ללמדך שכל הענין לא היה אלא בשביל יוסף:

ד) **ויפקד** שר הטבחים את יוסף אתם. לפי שהיו חשובים ונכבדים, הנהיג עליהם דרך כבוד, ומוסר להם אדם לשמשם: ויהיו ימים במשמר. (ח) י"ב חודש:

ה) **ויחלמו** חלום שניהם איש חלומו. כלומר איש מה שאירע לו: איש כפתרון חלומו. (ט) מלמד שכל אחד ואחד ראה חלומו ופתרון חלומו של חבירו שנאמר כפתרון חלומו:

ו) **ויבא** אליהם יוסף בבקר. כמנהגו לתת להם מים לרהוץ: והנם זועפים. (י) כעוסים, כמו זעף ה' (מיכה ז ט), שבזמן שאדם זעף פניו מוריקות:

ז) **וישאל** את סריסי פרעה. שכן דרך החכם לשאול לאשר עמו, מדוע פניו משונות היום משאר הימים, (יא) וכן אומר באמנון, וכן אומר בנחמיה, ויאמר לו המלך מדוע פניך רעים (נחמיה ב ב):

ח) **ויאמרו** אליו חלום חלמנו. לא אמרו חלומות חלמנו, אלא חלום, אמרו לו חלום שנינו דומין זה לזה, זה בשלשה שריגים, וזה בשלשה סלי חורי: ד"א חלום חלמנו. כל אחד ואחד חלומו בראשו: הלא לאלהים פתרונים. שהקב"ה נותן דעת לבני אדם לפתור חלומות, והן הולכים אחר הפה:

ט) **ויספר** שר המשקים וגו' והנה גפן לפני. (יב) גפן אלו ישראל, שנאמר גפן ממצרים תסיע (תהלים פ ט):

י) **ובגפן** שלשה שריגים. אלו משה ואהרן ומרים: והיא כפורחת. כגנה פרחה גאולתן של ישראל: עלתה נצה. (יב) הניצה ישועתן, הניצה אורן:

הערות ותקונים

(ג) ר' חנין בש"ר יוחנן. ב"ר פפ"ח, וילקוט רמז קמ"ו. (ד) לכו חזו מפעלות אלהים. במקרא כתוב לכו וראו מפעלות אלהים, ובתהלים מ"ו ט' כתוב לכו חזו מפעלות ה' אשר שם שמות בארץ, ובב"ר מובא התחלת הכתוב לכו חזו מפעלות ה' וכתב היפ"ת ז"ל מפעלות אלהים והוא במזמור ס"ו דסיפיה דקרא נורא עלילה על בני אדם, ופירושו לשון עלילה ותואנה שהקב"ה עושה רצונו ותולה עלילה בבני אדם. והכי נמי מפרש שלעשות רצונו מביא עלילה על עבדים לגבי אדוניהם ובהפך ורבינו הביא לנכון הכתוב במזמור ס"ו רק יש לתקן לכו ראו במקום לכו חזו, ובילקוט רמז קמ"ו מובא לנכון לכו ראו מפעלות אלהים נורא עלילה על בני אדם. (ה) פיילי פושרין שלו. וכן הביא כן הילקוט רמז קמ"ו, והיא נוסחא מוטעת וצ"ל פיילי פוטירון והן מלות יונית פיילי φιαλη פי' ספל וקערה, ופוטירון ποτηριον פי' כוס לשתות בו ולפנינו במדרש נאמר לנכון פיילי פוטירון, וכן בב"ר פ"י פיילי פוטירון של יין, וכן הוא לנכון ברש"י עה"ת. אולם בנוסחאות ישנות היתה גם ברש"י הגי' פושרין, וז"ל בעל החזקוני פ' וישב והובא במנחת יהודה בלי הזכרת שמו. פירש"י נמצא זבוב בפיילי פושירין שלו טעות סופרים הוא לכתוב פושירין שהרי כתוב בערוך שכוס נקרא בלשון יון פוטירי ופיילי אלא פשיטא דפוטירין צ"ל, והכי איתא בב"ר עכ"ל. (ו) גלוסקין שלו. עיין ערוך ערך קלסק. (ז) ר' יונתן אומר. בב"ר פפ"ח ובילקוט שם הגי' ר' אביתר אמר. (ח) י"ב חודש. וכן כתב רש"י בפי' עה"ת. (ט) מלמד. ב"ר שם, ברכות נ"ה ע"ב, ורש"י עה"ת. (י) כעוסים. גם רש"י כתב זועפים עצבים כמו סר וזעף, זעף ה'. (יא) וכן אומר באמנון. מדוע אתה ככה דל בן המלך (ש"ב י"ג ד'). (יב) גפן אלו ישראל. ב"ר פפ"ח וילקוט שם, עי' חולין צ"ב ע"א. (יב) הניצה ישועתן. בכ"י פלארענץ חסר איזה דפים עד ישועתן עיין לעיל ל"ט הערה מ"ג ב'.

וכנגדן

בושה, שהרי ברות כתוב ופרשת כנפיך על אמתך (רות ג ט), והכא כתיב שכבה עמי: ויעזוב בגדו בידה. מיכן שהיה בגדו פתוח מלפניו, כמו שאמרנו על כתונת הפסים, שהוא כמו לבוש הרוכבים, והיא תפשתו מאחריו והתיר הלולאות מלפניו מן הקרסים: ויעזוב בגדו בידה. שאם היה פניו כלפי אשת פוטיפרע, לא אמר הכתוב ותתפשהו וגו׳ ויעזוב בגדו בידה: וינס ויצא החוצה. כיון שאמר וינס, מה ת״ל ויצא החוצה, (נ) ניצל בזכות אברהם אבינו, שנאמר ויוצא אותו החוצה (בראשית טו ה):

יג) ויהי כראותה. הוסיפה חימה על חימה, רשע יראה וכעס (תהלים קיב י):

יד) ותקרא לאנשי ביתה ותאמר ראו. (נ) נתנה אותו בפניהם להתנפל עליו כולהם: איש עברי. שלא רצה להדבק בה, כענין שנאמר כי לא יוכלון המצרים לאכול עם העברים (בראשית מג לב): לצחק בנו. כי יחנן קולו אל תאמן בו (משלי כו כה):

טו) ותנח בגדו אצלה עד בוא אדוניו אל ביתו. (נא) א״ר אבהו בשעת תשמיש הגידה לו:

כ) ויקח אדוני יוסף אתו ויתנהו (נב) בבית הסוהר. והלא בן מות היה אם אמת היה הדבר, אלא שהכיר הדברים שהיו שקר (נג) אמר לו אני יודע שאין הדבר ממך, אלא שלא לעזוב פסולת לבני, אני נותנך בבית הסוהר. כי שר הטבחים היה ממונה על שר בית הסוהר:

כא) ויהי ה׳ את יוסף. לפי שהיתה אשת פוטיפר אומרת לו חייך שאני עושקת אותך בדברים אחרים, והוא אומר עושה משפט לעשוקים (תהלים קמו ז), אמרה לו (נד) אני חותכה אנונה שלך, והוא אומר נותן לחם לרעבים (שם שם), (נה) אמרה לו אני נותנך בבית האסורים, אמר לה ה׳ מתיר אסורים (שם), אמרה לו אני מסמא עיניך, אמר לה ה׳ פוקח עורים (שם), אמרה לו אני כופף קומתך, אמר לה ה׳ זוקף כפופים (שם), עד שנתנה (נו) שרטוט של ברזל תחת צוארו, כדי שיתלה את עיניו ויבט בה, שנא׳ ענה בכבל רגלו ברזל באה נפשו (שם קה יח): ויט אליו חסד. זש״ה וחסד ה׳ מעולם ועד עולם על יראיו (שם קג יז), אשרי שאל יעקב בעזרו שברו על ה׳ אלהיו (שם קמו ה):

כג) אין שר בית הסוהר רואה את כל מאומה בידו. (נז) כל זה בשעת הצרה, ומנין שאף בשעת הרווחה, ת״ל ואשר הוא עושה ה׳ מצליח בידו:

[מ] א ויהי אחרי הדברים. למאי אחר. שצפה הקב״ה להוציא ממסגר אסיר. (א) אמרו רבותינו הקציף הקב״ה (ב) מלך על עבדיו לעשות רצון עובדיו, מלך על עבדיו, ויקצוף פרעה על שני סריסיו. עבדים על אדוניהם. קצף

הערות ותקונים

שם הרשעים. הבית רבינו לעיל פסוק ז׳. (נ) ניצל בזכות אברהם. ב״ר פפ״ז, וילקוט שם. (נ) נתנה אותו בפניהם. בב״ר ובילקוט הגי׳ נתנה אותו בפיהם של כולם. (נא) א״ר אבהו. ב״ר וילקוט, ורש״י עה״ת, ועיין ברמב״ן. (נב) בבית הסוהר. במקרא כתוב אל בית הסוהר. (נג) אמר לו יודע אני שאין הדבר ממך. עיין ב״ר פפ״ז אמר לו ידע אנא דלית הוא מנך אלא שלא לערב פסולת בבני, ופי׳ המאמר כתוב בפנים המדרש והיא הוספה חיצונית „פי׳ שלא פשעת בדבר אלא היא הטעתך ואפי׳ לא היה בדין אלא כדי להוציא מלבן של בריות אני מיסרך״. (נד) אני חותכה אנונה שלך. annona פי׳ מזונות, ובב״ר פפ״ז הגירסא חותכת פרנסה שלך ואין ספק שהשמיטו המדפיסים מלת אנונה והניגו תחתיה מלת פרנסה, ובילקוט רמז קמ״ה מובא בשם ב״ר, אנונה שלך כמו שהביא רבינו. (נה) אמרה לו אני נותנך בבית האסורים. כ״ה ביומא ל״ה ע״ב, ובב״ר ובילקוט הגי׳ כובלתך אני, פי׳ אאסור אותך בכבלי ברזל. (נו) שרטוט של ברזל. נ״ל שרתוע כמו שהוא בב״ר ובילקוט ומובא בערוך ערך שרתוע וז״ל בב״ר פפ״ח [נ״ל פפ״ז] עד שנתנה שרתוע של ברזל תחת צוארו בילמדנו שפוד של ברזל, יש לתקן שצ״ל ובילמדנו פי׳ שפוד של ברזל, ור״ל שהמאמר נמצא ג״כ בילמדנו וכן הוא גם לפנינו בתנחומא וישב, ועל זה כתב שפי׳ שפוד של ברזל, והמוספי הוסיף שבל״י פי׳ מתג שבו מושכים הבהמה. (נז) כל זה בשעת הצרה, ב״ר וילקוט שם.

[מ] (א) אמרו רבותינו. מגילה י״ג ע״ב. (ב) מלך על עבדיו. בגמרא שם אדון על עבדיו.

ששנינו (כה) בכ"ס' עבודת כוכבים יום גנוסיא של מלכים: ויעש משתה לכל עבדיו. שכן היה המנהג: וישא את ראש שר המשקים. (כו) מנאם, כענין שנאמר כי תשא את ראש בני ישראל (שמות ל יא).(כז) אירע לזה מה שנאמר לו,ואירע לזה מה שנאמר לו:

כא) **וישב** את שר המשקים על משקהו. (כח) אמרו ערכי פרעה (כט) הזבוב שנמצא בפיילי של זה אנוס היה ואין לו משפט מות, אבל הצרור שנמצא בגלוסקין של שר האופים לא היה אנוס אלא נתייאש במוראו של מלכות ומשפט מות לו, לכך נאמר

כב) **ואת** שר האופים תלה כאשר פתר להם יוסף. (ל) הוא שאמרו ז"ל כל החלומות הולכים אחר הפה:

כג) **ולא** זכר שר המשקים. שמא תאמר מרצונו לא זכר, ת"ל וישכחהו, בעל כרחו (לא) מלמד שבכל יום ויום היה מתנה תנאים לזוכרו, והמלאך בא והפכן, קושר קשרים לזוכרו, והמלאך בא והתירן, א"ל הקב"ה אע"פ שאתה שכחת אני לא שכחתי, אלא קץ שם לחשך ולכל תכלית הוא חוקר (איוב כח ג), עד עת בא דברו אמרת ה' צרפתהו (תהלים קה מט), לכך נאמר ויהי מקץ שנתים ימים, לפי שאמר יוסף ב' פעמים זכרתני והזכרתני (לעיל יד), לכך לא זכר שר המשקים וישכחהו, לכך נאמר ויהי מקץ שנתים. (לב) חשבתי בלבי קיים יוסף הצדיק עשרת הדברים, (לג) שנא' וינס וינס וינס ארבעה ניסות, (לד) ויצא ויצא, שני יציאות, (לה) החוצה החוצה החוצה ארבע חוצות, הרי י', לפי שקידש השם כאילו קיים עשרת הדברות, וינס מן הערוה, ויצא מן העבירה, החוצה מן העבירה. תרתי בלבי יש בה בפרשה הזו כ"ב ויהי, כנגד כ"ב אותיות של תורה שנהיה חזק בכולם שקיים יוסף התורה כולה קודם נתינתה. ואתנה לבי לדעת חכמה כי הפרשה כולה התחלת הפסוקים בוי"ו (לו) חוץ משמונה פסוקים, וסימנם אל"ה א"ב ככ"ב, אלה תולדות (לז ב), לכו ונמכרנו (לז כז), (לז) היא מוצאת (לח כה), איננו גדול בבית (לט ט), בעוד קמא (מ יג), כי אם (מ יד), כי גנב (שם טו), בעוד בתרא (שם יט), למה כנגד המילה שנתנה לשמנה, שכל הפרשה סיפורים של ווי"ם ווי היה במכירת יוסף, ווי במיתת אשת יהודה ובניו, ווי באשת פוטיפרע, ווי בבית האסורים, ווי לסריסי פרעה, (לח) חוץ משמנה פסוקים שאמרנו למעלה, שזכה אסנת בת פוטיפרע להזדווג למולים, כיוצא בדבר ויהי בימי שפוט השופטים (רות א א), כולן ווי"ן חוץ מח' פסוקים שבספר רות, שנזדווגה רות עם בועז ויצא ממנה מלכות, שנאמר הוא אבי ישי אבי דוד (שם ד יז): סליק פרשת וישב

פרשת מקץ

[מא] א) **ויהי** מקץ. כתוב טוב ילד מסכן וחכם ממלך זקן וכסיל אשר לא ידע להזהר עוד כי מבית הסורים יצא למלוך כי גם במלכותו נולד רש

הערות ותקונים

ותולדות בית אב, עיין פסיקתא פסקא שמעו הערה כ"ב ופסקא נחמו הערה ע'. (כה) במס' ע"ג, דף ח' במשנה. (כו) מנאם כענין שנאמר כי תשא. וכן רש"י עה"ת כתב מנאם עם שאר עבדיו שהיה מונה המשרתים שישרתו לו בסעודתו וזכר את אלו בתוכם כמו שאו את ראש לשון מנין עכ"ל. (כז) אירע לזה. ב"ר שם. (כח) אמרו ערכי פרעה. המלה יונית αρχαιοσ פי' שופטים ומנהיגים. (כט) הזבוב שנמצא כו' אנוס היה. ליתא במדרש ומובא ג"כ במנחת יהודה על התורה. (ל) הוא שאמרו חז"ל. ברכות נ"ה ע"ב. (לא) מלמד שבכל יום כו'. ב"ר פפ"ח, וילקוט רמז קמ"ז. (לב) חשבתי בלבי. הוא לדברי רבינו מדנפשיה. (לג) שנאמר וינס כו'. בפסוק י"ב י"ג ט"ו י"ח. (לד) ויצא ויצא. בפסוק י"ב וט"ו. (לה) החוצה כו'. בפסוק י"ב י"ג ט"ו י"ח. (לו) חוץ משמונה פסוקים. נמצא עוד התשיעי והוא אין שר בית הסוהר (ל"ט כ"ג). (לז) היא מוצאת. בקרא הוא בוי"ו. (לח) חוץ מח' פסוקים שבספר רות. ואלו הן: יתן ה' (א' ט'), שובנה בנותי (א' י"ב), הלהן תשברנה (א' י"ג), באשר תמותי (א' י"ז), אני מלאה (א' כ"א), עיניך בשדה (ב' ט'), ישלם ה' (ב' י"ב), ליני הלילה (ג' י"ג).

הבשילו אשכלותיה ענבים. גפן שהפריחה מיד הניצה, ענבים שהניצו מיד הבשילו, כענבים במדבר מצאתי ישראל (הושע ט י):

יא) **וכוס** פרעה בידי. ד' כוסות אמורים בפרשה, (יג) וכנגדן קבעו חכמים ד' כוסות של ליל פסח: (יד) ד"א כנגד ד' גאולות, (טו) ד' מלכיות. ר' יהושע בן לוי אמר כנגד ד' כוסות התרעלה שהקב"ה משקה את עובדי כוכבים, (טז) קח את כוס היין החמה (ירמיה כה טו), כוס זהב בבל ביד ה' (שם נא ז), כי כוס ביד ה' וגו' (תהלים עה ט), ימטר על רשעים פחים וגו' מנת כוסם (שם יא ו), וכנגדן ארבע כוסות של ישועות, ה' מנת חלקי וכוסי (שם טז ה), דשנת בשמן ראשי כוסי רויה (שם כג ה') כוס ישועות אשא (שם קטז יג), ישועות תרי, הא ד' כוסות של ישועות, אחת לימות המשיח, ואחת לגוג ומגוג, אמר לו אתה בשרתני בשורות טובות, אף אני מבשרך בשורה טובה, שנאמר ויאמר לו יוסף זה פתרונו בעוד שלשת ימים:

יד) **כי** אם זכרתני אתך כאשר ייטב לך ועשית נא עמדי חסד והזכרתני. ב' זכירות אחת למה שמו אותי בבור, ואחת להוציאני מן הבור:

טו) **כי** גנב גנבתי. (יז) גנבתי מבית אבי, גנבתי בבית הבור: כי שמו אותי בבור. ר' אבין אומר כ"מ שהצדיק הולך שכינה עמו, וכן הוא אומר ויהי ה' את יוסף:

טז) **וירא** שר האופים כי טוב פתר. מאין ידע, אלא מלמד שראה חלומו ופתרון חלומו של חבירו, (יח) כמו שאמרנו למעלה, איש כפתרון חלומו: אף אני בחלומי. (יט) א"ר חנינא בר סימון ארבעה פתחו באף ואבדו באף ואלו הן. נחש. ושר האופים, ועדת קרח, והמן: והנה שלשה סלי חורי על ראשי. (כ) אלו ג' מלכיות הראשונות:

יז) **ובסל** העליון מכל מאכל פרעה. זה מלכות הרשעה: והעוף אוכל אותם מן הסל מעל ראשי. משאכל את העליון אכל את התחתון, אמר לו אתה בשרתני בשורה רעה תבא פתרונו:

יט) **בעוד** שלשת ימים ישא פרעה את ראשך מעליך ותלה אותך על עץ. מלמד שהרמתן של רשעים היא השפלתן, ותלה אותך על עסקי תלוי: ואכל העוף את בשרך מעליך. שארית עמי יבזום (צפניה ב ט), ומנין שישראל נקראו עוף שנאמר מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארובותיהם (ישעיה ס ח), ואומר אל תתן לחית נפש תוריך (תהלים עד יט), פשטיה דקרא והנה שלשה סלי חורי, סלים של חורים. חורי למפרע יחור, (כא) כמו יהור של תאינה, (כב) והם סלים של נצרים. (כג) ויש אומרים חורי כמו חורים:

כ) **ויהי** ביום השלישי יום הולדת את פרעה. (כד) יום גנוסיא של פרעה, כמו

הערות ותקונים

(יג) וכנגדן קבעו חכמים ד' כוסות של ליל פסח. ב"ר פפ"ח וירושלמי פסחים פ"י ה"א דף ל"ז סוף ע"ב, מנין לארבעה כוסות ר' יוחנן בש"ר בניה כנגד ארבע גאולות כו' ריב"ל אמר כנגד ארבע כוסות של פרעה, וכוס פרעה בידי, ואשחט אותם אל כוס פרעה, ואתן את הכוס על יד פרעה, ונתת כוס פרעה בידו. ר' לוי אמר כנגד ארבע מלכיות כו', ובב"ר הגי' משובשת ויש לתקן עפ"י הירושלמי, וארשב"ם פסחים צ"ט ע"ב הביא דברי המדרש, וע"ש ברש"י, וראיתי ברש"י פסחים ק"ח ע"א שכתב ד' כוסות שלשה כנגד שלשה כוסות שנאמרו בפסוק זה וכוס פרעה בידי וגו' ורביעי ברכת המזון עכ"ל. ונעלם ממני כוונתו הרי מפורש בירושלמי ומדרש ריב"ל אמר שהוא כנגד ד' כוסות של פרעה כמו שמונה אותם בירושלמי. ואפשר שכוונתו על הבבלי שהוא דורש רק ג' כוסות בפסוק וכוס פרעה בידי כמבואר בחולין צ"ב ע"ב וע"ש בפירש"י. (יד) ד"א כנגד ד' גאולות. שם מפרש אותם, והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי. (טו) ד' מלכיות. הן ד' חיות שראה דניאל. (טז) קח את כוס היין. כן הוספתי וכאשר לנכון בירושלמי וב"ר שם, וחסר גם בכ"י פלארענץ. (יז) גנב מבית אבי וכו'. ב"ר בש"ר אחא מכאן שנגנב שתי פעמים. (יח) כמו שאמרנו למעלה. פסוק ה'. (יט) א"ר חנינא בר סימון. לפנינו בב"ר א"ר אחא, אולם בב"ר פ"ט נשנה המאמר הזה ושם הגי' כמו שהביא רבינו א"ר חנינא בר סימון לכן יש לתקן גם כאן במדרש. (כ) אלו ג' מלכיות הראשונות. ב"ר שם. (כא) כמו יהור של תאינה. כלאים פ"א מ"ח. (כב) והם סלים של נצרים. וכן פי' רש"י. (כג) ויש אומרים חורי כמו חורים. כוונתו שפי' חרי מנוקבים, ועי' ברד"ק שרש חור ובנה"ש. (כד) יום גנוסיא של פרעה. ב"ר שם וילקוט רמז קמ"ז ותרגום יב"ע והמלה יונית γενέσια והוראתה יחוס והולדות

אעפ"כ מדרש לכל דבר, מה לשון ריעות ואחוה (יא) שכל זמן ששובע בעולם בני אדם נעשים ריעים ואחים זה לזה ומוסיפין אחוה זה לזה, שמזמינין זה לזה, ואוכלין ושותין ושמחין, (יא) וכה"א תקראו איש לרעהו אל תחת גפן ואל תחת תאנה (זכריה ג י), ואומר ישאו הרים שלום לעם (תהלים עב ג), (יב) בזמן שישאו הרים, שלום לעם:

ג) **והנה** שבע פרות אחרות. שאינן בנות זיווגן של ראשונות: ותעמודנה אצל הפרות הראשונות. אין הפסק ביניהן:

ה) **ויישן** ויחלם שנית. שנית בדומה לו: והנה שבע שבלים. (יג) שבולים כלשון שבולת. כמו חמודות המודים: בריאות. עבות:

ו) **והנה** שבע שבלים דקות ושדופות קדים. קדים בכל מקום קשה, רוח קדים עזה (שמות יד כא), רוח קדים חרישית (יונה ד ח), ורוח הקדים נשא את הארבה (שמות י יג), ברוח קדים תשבר אניות תרשיש (תהלים עח ח), (יד) אמרו רבותינו אין בכל הרוחות קשה מן הקדים שהוא חום וכבד:

ז) **ותבלענה** השבלים הדקות. שמא תאמר בליעה ממש, לא כי אלא שראה שהיו השבלים עולות ומכסות את שבע השבלים הטובות, והכיסוי נקרא לשון בליעה, וכן הוא אומר ולא יבואו לראות כבלע את הקדש (במדבר ד כ):

ח) **ויהי** בבקר ותפעם רוחו. (טו) ולהלן הוא אומר ותתפעם רוחו (דניאל ב א) ר' יהודה אומר כאן חלום יודע ופתרונו שאל, אבל נבוכדנאצר שאל חלומו ופתרונו. רבנן אמרי לפי שכאן ניתן גדולה לאחד נאמר ותפעם, (טז) להלן לארבעה נאמר ותתפעם. (יז) א"ר יוחנן כל חלום שהוא סמוך לבקר מיד הוא בא, שכן חלום פרעה היה סמוך לבקר נאמר ותפעם, אבל נבוכדנאצר ראהו בחצי הלילה, לכך נאמר ותתפעם רוחו ושהה לבוא: וישלח ויקרא את כל הרטומי מצרים. (יח) ר' יהושע דסכנין בש"ר לוי פותרים היו אותו אלא שלא היו קולן נכנס באזניו. שבע פרות שבע בנות אתה מוליד, ושבע פרות הרעות הם ז' בנות שהוא קובר. שבע השבלים (יט) שבע איפרכות הוא כובש, שבע הרעות ז' איפרכות מורדות בו, הה"ד (כ) בקש לץ חכמה ואין ודעת לנבון נקל (משלי יד ו), בקש לץ חכמה ואין, אלו חכמי פרעה, ודעת לנבון נקל, זה יוסף:

ט) **וידבר** שר המשקים את פרעה לאמר. שעל ידי שליח דבר אליו:

י) **פרעה** קצף על עבדיו. (כא) מלמד ששם פרעה הוא גדולתו, כמו שתאמר פרעה קצף על עבדיו, לכך הנביא קורא אותו פרעה חפרע (ירמיה מד ל), כי תחת יופי (ישעיה ג כד): אותי ואת שר האופים. אותי עיקר והוא טפל:

יא) **ונחלמה** חלום בלילה אחד. לילה אחד נגזר עליהם דינם:

יב) **ושם** אתנו נער עברי. (כב) א"ר שמואל בר נחמני ארורים הם הרשעים שאינן

הערות ותקונים

ישגא אחו. (יא) שכל זמן. ב"ר וילקוט שם. (יא) וכה"א תקראו איש לרעהו. בקרא איש אל רעהו. (יב) בזמן. ב"ר שם בשם ר' אחא. (יג) שבולים כלשון שבולת. וז"ל הראב"ע שבלים לשון רבות נקבות, ואם הוא במ"ש כמו נשים ופלגשים. (יד) אמרו רבותינו. עי' גיטין ל"א ע"ב ב"ב כ"ה ע"א מכילתא פ' בשלח פי"ח. (טו) ולהלן הוא אומר ותתפעם. ב"ר פפ"ט וילקוט שם, תנחומא מקץ. (טז) להלן לארבעה. דניאל וחמו"ע. (יז) א"ר יוחנן. ב"ר וילקוט שם. (יח) ר' יהושע דסכנין. ב"ר וילקוט שם. (יט) שבע איפרכות. כן הוא ג"כ בילקוט רמז קמ"ז, אולם בב"ר השמיטו המלה הזאת והגיהו שבע מלכיות. ופי' אפרכייא מחוז (פראווינץ) והיא יונית επαρχια. (כ) בקש לץ חכמה. ב"ר וילקוט שם וילקוט משלי. (כא) מלמד ששם פרעה הוא גדולתו. דבריו מובא בהרשב"ם וז"ל: כל פרעה בלשון מצרים מלך וכן נקראים כל מלכי מצרים כו' אף כאן פרעה לשון מלכות כי בשמו של מלך אין אומרים לפניו פרעה קצף על עבדיו, אלא כך אמר לפניו המלך קצף על עבדיו, וכן אני פרעה, אני אהיה המלך לבדי, כדכתיב רק הכסא אגדל ממך, לכך נקרא יוסף אברך אב למלך. ובספר לקח טוב פירש כמותי עכ"ל. וכוון לדברי רבינו שלפנינו. והמאחר הביא את דברי הרשב"ם וכתב ספר לקח טוב הוא פסיקתא דר' טוביה ברבי אליעזר ז"ל שנדפס ממנו על ג' ספרים ויקרא במדבר דברים, וס' בראשית ושמות הם בכ"י עכ"ל. וגם הראב"ע כתב כי אין פרעה שם עצם רק שם תאר כו' והעד חפרע שהוא שם העצם ועד שני שאמר שר המשקים פרעה קצף ואין מדרך המוסר להזכיר שם המלכים שם העצם. (כב) ארשב"נ. ב"ר פפ"ט תנחומא מקץ וילקוט רמז קמ"ז ורש"י עה"ת. ובכ"י פלארענץ הגי'

אמר

(קהלת ד יג יד). (א) טוב ילד, זה יוסף, ולמה נקרא שמו ילד, לפי שהיה חביב על אביו יותר מכל בניו, וכה"א הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים (ירמיה לא יט). תדע לך שהרי בנימין אחיו היו לו עשרה בנים, שנאמר ובני בנימין בלע ובכר ואשבל גרא ונעמן אחי וראש מופים וחופים וארד (בראשית מו כא), והנה קורא אותו נער, שלחה הנער אתי ונקומה (שם מג ח), וכן יהודה אמר והיה כראותו כי אין הנער ומת (שם מד לא), כך נקרא יוסף ילד, על שם שעשועים ונענועים: ס"א טוב ילד. למפרע דלי, שהיה יוסף בן אחד עשר לאביו, ומזל דלי היא אחד עשר במזלות, וכבר בני יעקב נמשלו בכוכבים, שנא' ואחד עשר כוכבים משתחוים לי (שם לז ט). מסכן, שנא' כי גנב גנבתי (שם מ טו), מסכן שנסתכן בבור מלא נחשים ועקרבים, מסכן שנסתכן ע"י אשת פוטיפר. וחכם, שלא הודיע לאביו שהוא במצרים, ולא הודיעו לו שאחיו מכרוהו. וחכם, שלא נכשל בעבירה, וכה"א וחכם לב יקח מצות (משלי י ח), שאין נכשל בעבירה אלא פתי, שנאמר מי פתי יסור הנה וגו' (שם ט ד), ואומר נואף אשה חסר לב (שם ו לב), אבל יוסף הצדיק אמר ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים (בראשית לט ט). וחכם שידע לפשר חלומות. ממלך זקן, זה פרעה, שהרי ראה לאברהם אבינו, וראה את יעקב, והוא שפרעה אמר ליעקב אבינו כמה ימי שני חייך (בראשית מז ח), שהיה דומה לאברהם אבי אביו, ויעקב אמר ולא השיגו את ימי שני חיי אבותי (שם שם ט). וכסיל, שהרי היה משתבח על אלוהו, שנאמר ויהי מקץ שנתים ימים ופרעה חולם והנה עומד על היאור, ומנין שהיאור היה אלוהו, שנאמר הנה יוצא המימה ונצבת לקראתו על שפת היאור (שמות ז טו). (ב) הצדיקים מקיימין השכינה עליהם, שנאמר והנה ה' נצב עליו (בראשית כח יג), ואומר ויעל מעליו אלהים (שם לה יג), אבל הרשעים מתקיימין על אלהיהן, שנאמר ויהי מקץ שנתים ימים ופרעה חולם והנה עומד על היאור: ויהי מקץ. (ג) לקץ סיום צרותיו של צדיק, שנאמר קץ שם לחושך (איוב כח ג): שנתים ימים. (ד) כנגד שתי הזכירות שאמר יוסף לשר המשקים, כי אם זכרתני אתך והזכרתני (בראשית מ יד), לפי שתלה הזכירה בו, נתאחר ב' שנים עוד ימים. שלא תאמר שנתיים קיץ וחורף, כמו שנאמר ובעוד ששים וחמש שנה יחת אפרים מעם (ישעיה ז ח), (ה) והם תקופות ששים וחמש שנה, לכך נאמר שנתים ימים: ופרעה חולם. מהו חולם, שהיה חולם כל הלילה היה רואה בחלום ועוד ראהו: והנה עומד על היאור. (ו) אמרו רבותינו ז"ל אין חלום בא אלא מתוך הרהור האדם. (ז) תדע דלא חזי אינש פילא דעיילא בקופא דמחטא, (ח) כלומר דבר שאי אפשר אין אדם רואה לפי שאינו מהרהר עליו אין רואהו בחלום, אבל פרעה היה מהרהר על היאור, שהרי אומר לי יאורי ואני עשיתני (יחזקאל כט ג), לפיכך ראה והנה עומד על היאור, שהוא עומד על אלוהו:

ב) **והנה** מן היאור עולות שבע פרות. החלום הזה מתרגמו מענין קריאתו: פרות. על לשון פרי האדמה: יפות מראה. מלמד שהנאה משביע, וכה"א טוב מראה עינים מהלך נפש (קהלת ו ט): ובריאות בשר. שמנות, וכה"א ועגלון איש בריא מאד (שופטים ג יז): ותרעינה באחו. לשון ריעות, באחו (ט) לשון אחוה, אע"פ שאין מקרא יוצא מידי פשוטו שהיו רועות באחו, (י) כמו ישגא אחו בלי מים (איוב ח יא)

הערות ותקונים

[מא] (א) טוב ילד זה יוסף. עיין קה"ר פ"ד בפסוק טוב ילד מסכן שדרשו ג"כ טוב ילד מסכן זה יוסף, וחכם שבחכמתו החיה כל העולם כולו ברעב, ממלך זקן וכסיל זה פוטיפר כו'. (ב) הצדיקים מקיימין. ב"ר פפ"ט בשם ר' יוחנן, ילקוט רמז קמ"ז. (ג) לקץ סיום צרותיו של צדיק. ב"ר ריש מקץ, ילקוט ריש מקץ רמז קמ"ז. (ד) כנגד שתי הזכירות. ב"ר פפ"ט, ושו"ט מזמור ק"ה, וילקוט שם. (ה) והם תקופות ששים וחמש שנה. עי' רש"י ורד"ק ישעיה ז' ח', ובסדר עולם פי"ט, ובבאור והגהות הגר"א ז"ל. (ו) אמרו רבותינו. ברכות נ"ה סוף ע"ב. (ז) תדע. ברכות שם. (ח) כלומר. הוספת רבינו. (ט) לשון אחוה. ת"א, ב"ר, וילקוט, (י) כמו ישגא אחו בלי מים. וכן פירש"י באחו באגם כמו ישגא

לח) **ויאמר** פרעה אל עבדיו. ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו (משלי טז ז): אשר רוח אלהים בו. (לט) אמר להם אם מהלכים אנו מסוף העולם ועד סופו, אין אנו מוצאין כזה:

לט) **ויאמר** פרעה אל יוסף אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת אין נבון וחכם כמוך. זש"ה (מ) פלגי מים לב מלך (משלי כא א):

מ) **אתה** תהיה על ביתי. להיות גוזר: ועל פיך ישק. (מא) יתפרנסון, כמו ובן משק ביתי (בראשית טו ב): ד"א ועל פיך ישק. שלא יהא אדם נוטל (מב) פרוקופי חוץ ממך: רק הכסא אגדל ממך, (מג) אמרו (מד) שריו וגבוריו עבד שקנאו רבו בעשרים כסף נמליכהו עלינו. אמר להם (מה) טכסיסי מלכות אני רואה בו, אמרו לו (מו) אם כן יודע שבעים לשון, שכן הוא דרך מלכותם שיהא יודע מלך מצרים שבעים לשון, אמר להם למחר אנסה אותו, באותו לילה בא גבריאל והיה מלמדו ע' לשון, ולא יכול לקבל אותם, עד שהוסיף לו (מז) אות אחת בשמו של הקב"ה, היינו דכתיב עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים שפת לא ידעתי אשמע הסירותי מסבל שכמו כפיו מדוד תעבורנה (תהלים פא ו ז), למחר נסהו והיה יודען, התחיל יוסף לדבר עם פרעה בלשון הקודש, ולא היה משיב לו פרעה, אמר לו מה זה הלשון, אמר לו לשון הקדש, אמר לו השבע לי שלא תגלה הסוד, שלא יאמרו יוסף גדול מפרעה: רק הכסא אגדל ממך. (מח) מאחר שאמר לו אתה תהיה על ביתי, יכול כמוני, ת"ל רק הכסא אגדל ממך, גדולתי למעלה מגדולתך, כיוצא בו דבר אל עדת בני ישראל קדשים תהיו כי קדוש אני ה' (ויקרא יט ב), קדושתי למעלה מקדושתכם, (מט) ארז"ל ומה פרעה שאמר ליוסף אני פרעה גידלו כל כך, הקב"ה שאמר לישראל אני ה' אלהיכם (סס), אני עשיתי ואני אשא אני אסבול ואמלט (ישעיה מו ד), על אחת כמה וכמה: (נ) א"ר יודן בש"ר בנימין ב"ר לוי יוסף משלו נתנו לו, הפה שלא נשק בעבירה, ועל פיך ישק כל עמי, (נא) צואר שלא דבק בעבירה, וישם רביד הזהב על צוארו, ידים (נב) שלא מיששו בעבירה, ויתן אותה על יד יוסף, הגוף שלא דבק בעבירה, וילבש אותו בגדי שש:

הערות ותקונים

פ"ל נתן מה שבתחום טבריה בטבריה וכו' שכל ארץ וארץ מעמדת פירותיה, וכן פי' המחבר לקמן פסוק מ"ח. (לט) אמר להם אם מהלכים אנו וכו'. ב"ר פ"ל וילקוט רמז קמ"ח. (מ) פלגי מים לב מלך. בכ"י כתוב לב חכם ותקנתי כמו שהוא בקרא ובכ"י פלארענץ מובא לנכון לב מלך. (מא) יתפרנסון כמו ובן משק ביתי, ד"א ועל פיך ישק שלא יהא אדם נוטל פרוקופי חוץ ממך. עיין ב"ר פ"ל שגרס אתה תהיה על ביתי וגו' שלא יהא אדם נושקני חוץ ממך ועל פיך ישק כל עמי שלא יהא פרוקופי חוץ ממך. ובילקוט גרס על פיך ישק שלא יהא אדם נושקני חוץ ממך ושלא יהא אדם נוטל פרוקופי חוץ ממך, ולפ"ז דרש הכל מעל פיך ישק. אבל המחבר גרס ד"א וע"כ פי' המדרש במלת ישק לשני פנים, הפי' הא' על פיך ישק נענין ובן משק ביתי ולפ"ז היתה גי' בב"ר שלא יהא אדם נושקנו בוי"ו וקאי על כל עמי, והפי' השני הוא קרוב לפי' הראב"ע. (מב) פרוקופי. ובכ"י פלארענץ פרוקובי והגי' הישרה כמו שהוא לפנינו והמלה יונית προκοπὴ ופי' גדולה וכבוד ומובא בערוך בשם המדרש והביא בשם ר' דניאל שהוא בל"י כבוד. (מג) אמרו שריו וגבוריו. סוטה ל"ו ע"ב ועיין ילקוט תהלים פ"א בפסוק עדות ביהוסף שמו בשם הילמדנו. ובכ"י פלארענץ הגי' אמרו רבותינו ז"ל בשעה שאמר לו פרעה ליוסף רק הכסא אגדל ממך, אמרו שריו כו' וא"כ חסר לפינו ענין אמרו עד אמרו. (מד) שריו וגבוריו. בגמרא אצטגניני. פירש"י חכמים וחוזים בכוכבים ויודעים בחכמת המזלות. (מה) טכסיסי מלכות אני רואה בו. בגמרא גנוני מלכות פירש"י גנוני גווני מלכות בחכמת גבורה ויופי ע"כ. ולדעתי צ"ל גנוסי מלכות והיא המלה היונית σοφός יחוס התולדה. ופי' טכסיסי מלכות מערכות וסדרים (אָרדנונג) והמלה יונית τάξις. ובכ"י פלארענץ טכסיני מלכות צ"ל טכסיסי מלכות. (מו) א"כ יודע. צ"ל א"כ יהא יודע וכ"ה בגמרא. (מז) אות אחת בשמו של הקב"ה. צ"ל אות אחת משמו של הקב"ה, או צ"ל אות אחת בשמו משמו של הקב"ה. (מח) מאחר שאמר לו. ב"ר פ"ל ויק"ר ס"פ כ"ד. (מט) ארז"ל. ב"ר שם. (נ) א"ר יודן בש"ר בנימין ב"ר לוי. ב"ר שם וי"ר פכ"ג ובתנחומא כאן הגי' א"ר שמעון בן גמליאל, ובתנחומא סוף פ' בראשית ר"ש סתם. והמאמר הזה נשנה גם במדרש במ"ר פי"ד בלי שם האומר שהשמיט המעתיק, גם בילקוט רמז קמ"ח חסר שם האומר. (נא) צואר שלא דבק בעבירה. במדרש שלא הרכין לעבירה, ואולי היתה גי' המחבר הדביק במקום הרכין. (נב) שלא

מיששו

עושים טובה שלימה, (כג) נער שוטה. (כד) עברי שוגה, עבד שכך היה מוכתב לפני פרעה שאין עבד מולך: ונספר לו.

יג) **ויהי** כאשר פתר לנו כן היה. (כה) מיכן ארז"ל כל חלומות הולכין אחר הפה, (כו) ובלבד שיהא דומה הפתרון מעין החלום. (כז) במס' ברכות בפרק אחרון, אמרו על בר הדיא מפשר חלמין אזלי לגביה אביי ורבא, אביי יהב ליה זוזא מפשר ליה ומפשר ליה בטיבותיה, ורבא דלא יהיב ליה זוזא מפשר ליה בבישותיה, והכי מטי להון עד דקבר לי' רבא (כח) ברתיה דרב חסדא ובנהא. (כט) ובברייתא דבראשית רבה (ל) דלמה פירוש מעשה, דההיא איתתא דאזלית לגבי דר' אליעזר אמרה ליה חמית בחלמי (לא) תנייתה דבייתה פקעה, ופשר לה לטוב, אמר לה בר דכר מעוברת, וכן הוה וילדה בר דכר: אותי השיב על כני ואותו תלה. מי גרם, פתרונו גרם:

יד) **וישלח** פרעה וגו' ויגלח ויחלף שמלותיו. (לב) כדי לחלוק כבוד למלכות שלא יבא לפניו מזוהם:

טו) **ויאמר** פרעה אל יוסף חלום חלמתי. שהיו פותרין אותי ולא נכנס מדבריהם באזני:

טז) **ויען** יוסף את פרעה לאמר בלעדי אלהים יענה את שלום פרעה. (לג) תלה הגדולה בגדול, (לד) מכאן שצריך אדם להתפלל בשלומה של מלכות:

יז) **וידבר** פרעה. כל תחילת המעשה הדיבור משמעו, שנאמר וידבר פרעה, אבל אמירה מענהו למעלה: בחלומי הנני עומד על שפת היאור. (לה) רבנן אמרי מ"ב שנה נגזרה גזירה על ארץ מצרים הרעב שבע ושבע של פרות רעות, ושל שבלים הדקות, שראה פרעה, שבע ושבע שאמר פרעה ליוסף, ושבע ושבע שהחזיר יוסף לפרעה, ג' פעמים י"ד הרי מ"ב. א"ר יוסי בר חנינא שנתים עשה הרעב, (לו) כיון שירד יעקב למצרים כלה הרעב, ואימתי חזר להיות בימי יחזקאל, הה"ד ונתתי את ארץ מצרים שממה וגו' (יחזקאל כט יב):

לב) **ועל** השנות החלום. (לז) כל החלום שנשנה ונפתר החלום מזומן הוא:

לה) **אכל** בערים ושמרו. (לח) זו הכנסת תבואה בקשיה כדי שתהא נשמרת:

הערות ותקונים

אמר ר' יהושע בר נחמן. (כג) נער שוטה. ב"ר וילקוט ורש"י. (כד) עברי שוגה. בב"ר וילקוט שם הגי' עברי שוגא. וכן במ"ר פי"ד במאמר ד"א אני פי מלך שמור, הגי' עברי שוגא, ובכ"י פלארענץ עברי שוגה. (כד) שכך היה מוכתב לפני פרעה. בב"ר הגי' בסקרידין של פרעה, ובילקוט בטעות בסיקררין והיא המלה secretarium פי' כתבי המלך, וברש"י עה"ת נאמר, וכתוב בנימוסי מצרים שאין עבד מולך. (כה) מיכן אמרו חז"ל. ברכות נ"ה ע"ב. (כו) ובלבד שיהא דומה. ברכות שם. (כז) במס' ברכות. דף נ"ו ע"א. (כח) ברתיה דרב חסדא. עיין רש"י ברכות שם שכתב אשתו של רבא בת רב חסדא היתה, וקאי על מאמרם שם כולהו מחילנא לך בר מברתיה דרב חסדא. (כט) ובברייתא דבראשית רבה. הוא פפ"ע ונשנה גם בירושלמי מעשר שני סוף פ"ד ה"ט דף נ"ה ע"ג. (ל) דלמה פירוש מעשה. פה היה מתחיל המאמר במלת דלמה ורבינו מפרש המלה שפי' מעשה ולפנינו בב"ר השמיטו המדפיסים המלה הזאת והגיהו „הוה עובדא" והמלה דלמה מורגל בירושלמי ויהיה מלשון יוני δηλωμα שפי' סיפור מעשה, ועיין במעריך. (לא) תנייתה דביתה פקעה. בב"ר הגי' שריתא דביתי תבירא, ובמדרש איכה פ' רבתי בגוים הגי' שריתא דביתא פקעה פי' אמרה לו ראיתי בחלומי קורה שבביתי נשברה, וכן בילקוט הגי' שריתא דביתא פקעה ומפרש בלדו פי' קורת ביתי נשברים, אולם בירושלמי מעשר שני סוף פ"ד הגי' חמית בחלמאי תניתא דביתא מתברה, ולפני רבינו היתה הגי' במדרש תנייתא דבייתא פקעה. וכן היתה הגי' לפני רש"י בפי' לב"ר המיוחס לו. ועיין במ"כ ובעל הערוך ערך תנה הביא יוס שני תר' יוס תנין וסיים בב"ר פ' מקץ חמית בחלמא תנייתא דביתא פקעא. ועיין בפ"מ בירושלמי שם. (לב) כדי לחלוק כבוד למלכות. ברכות נ"ו ע"ב, ב"ר שם, וילקוט רמז קמ"ז, ורש"י עה"ת, ועיין מכילתא בא פי"ג. (לג) תלה הגדולה בגדול. ב"ר ותנחומא מקץ. וגירסתם תלה הגדולה בבעליה וכ"ה בב"ר פ' פ"ח. (לד) מיכן שצריך אדם להתפלל. הוא סיום רבינו, והוא לשון המשנה אבות פ"ג מ"ב. (לה) רבנן אמרי מ"ב שנה. ב"ר פפ"ע ושם קצר וגי' המחבר נמצאת בברייתא דל"ב מדות של ר"א בנו של ריה"ג מדה י' אלא בשם מייחס הדרש לר' יוסי בר חנינא. (לו) כיון שירד יעקב אבינו למצרים כלה הרעב. בב"ר שם הגי' עלה הרעב, אבל בילקוט כאן וביחזקאל רמז רל"ח הגי' כמו כאן. וכ"ה בברייתא דל"ב מדות. (לז) כל החלום שנשנה כו'. עי' ברכות נ"ה ע"ב. (לח) זו הכנסת תבואה בקשיה כדי שתהא נשמרת. עיין ב"ר פ"צ

במנין רד"ו. שקפץ הקב"ה ק"ץ שנה מן הגלות וחשב להם מן לידת יצחק אבינו, דכתי' ויצחק בן ששים שנה (בראשית כה כו), וכתיב ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה (שם מז ט), הרי ק"ץ:

ג) **וירדו** אחי יוסף עשרה. אותן שהיו במכירתו:

ד) **ואת** בנימין אחי יוסף לא שלח יעקב את אחיו כי אמר פן יקראנו אסון. (ה) מיכן שאין השטן מקטרג אלא בשעת סכנה:

ה) **ויבאו** בני ישראל לשבור בתוך הבאים. (ו) מיכן סמכו רבותינו לומר כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה, כתיב הכא ויבאו בני ישראל לשבור בתוך הבאים, וכתיב ונקדשתי בתוך בני ישראל (ויקרא כב לב):

ו) **ויוסף** הוא השליט על הארץ הוא המשביר. לא רצה למנות אחר על המכירה אלא הוא בעצמו, לפי שידע שעתידין היו אחיו לבא מצרימה כדי שיכירם:

ז) **וירא** יוסף את אחיו ויכירם ויתנכר אליהם. (ז) מלמד שנעשה עליהם כנכרי, נטל את הגביע והקיש בו, אמר להם מרגלים אתם, אמרו לו כנים אנחנו, אמר להם אם כנים אתם למה לא נכנסתם כלכם בפתח אחד, אמרו לו כך צוה עלינו יעקב אבינו, שלא נכנס בפתח אחד מפני העין. אמר להם, ומה טיבכם בשוק של זונות, אמרו אבדה אבדנו ואנו מבקשים אותה שמא נמצא אותה, אמר להם כך אני רואה בגביע שלי ששנים מכם חרבו כרך גדול של שכם, ואחד מכם מכרתם אותו לערביים, מיד נזדעזעו, אמרו לו שנים עשר עבדיך אחים אנחנו, אמר להם ואנה השנים, אמרו לו האחד מת, והאחד אצל אבינו, אמר להם לכו והביאו אותו: (ח) ד"א ויוסף הוא השליט על הארץ. (ט) גזר שלש גזירות, שלא יכנסו שני אחים משני פתחים, ושלא יכנס אדם אחד בשני חמורים, ושלא יכנס אדם עד שיכתוב שם אביו ושם זקנו, והיה מנשה עמד ומקבל פתקין: ויתנכר אליהם. בדברים, נעשה להם כנכרי, אבל לעשות להם רעה חלילה, דכתיב

ח) **ויכר** יוסף את אחיו. (ט) הכירם במאכל ובמשתה ובלויה: והם לא הכירוהו. בשעה שנפל בידיהם לא הכירוהו:

ט) **ויזכור** יוסף את החלומות. כיון שהשתחוו לו אפים ארצה זכר את החלומות והנה תסבינה אלמותיכם ותשתחוין לאלומתי (בראשית לז ז): לראות את ערות הארץ באתם. לפי שגזר הנכנס יכתוב לו שמו ושם אביו, והביאו לו הפתקי כתובים ראובן בן יעקב, שמעון בן יעקב וכלם, אמר להם אם לא כי אין אתם מרגלים, היאך לא נכנסתם (י) בפילין אחד:

י) **ויאמרו** אליו לא אדוני. אדני בלשון אדתינו: ועבדיך באו לשבר אוכל. כדרך כל הבאים באנו:

יא) **כלנו** בני איש אחד. הכניסו גם את יוסף בכללם:

יב) **ויאמר** אלהם לא כי ערות הארץ באתם לראות:

יג) **ויאמרו** שנים עשר עבדיך וגו' והאחד איננו. (יא) אמר להם והיכן הוא, אמרו

הערות ותקונים

(ה) מכאן שאין השטן מקטרג. וכן איתא ברש"י עה"ת ובבית לא יקראנו? אר"א בן יעקב מכאן שהשטן מקטרג בשעת הסכנה, והוא בב"ר פצ"א על הכתוב וקראהו אסון בדרך וכן הביא רבינו שם בפסוק ל"ח, ובירושלמי שבת פ"ב ה"ג דף ה' ע"ב איתא כך א"ר אחאי בר יעקב כתיב וקראהו אסון בדרך, הא בבית לא, אלא מיכן שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה. (ו) מיכן סמכו רבותינו. ב"ר שם וירושלמי ברכות פ"ז ה"ג דף י"א ע"ג בשם ר' יוסי ברבי בון, ועיין בבלי ברכות כ"א ע"ב. (ז) מלמד שנעשה עליהם כנכרי. ב"ר פצ"א, וילקוט רמז קמ"ח, ותנחומא מקץ. (ח) ד"א ויוסף הוא השליט. ב"ר שם במאמר שלפניו, ובילקוט שם. (ט) גזר שלש גזירות. בכ"י פלארענץ הגי' שלש גזירות גזר שלא יכנס לה עבד, ושלא יכנס אדם בשני חמורים, ושלא יכנס אדם עד שיכתוב שם אביו ושם זקינו. ובב"ר הגי' שלש גזירות גזר שלא יכנס עבד למצרים, ושלא יכנס אדם בשני חמורים, ושלא יוליכו חמרים תבואה ממקום למקום, ושלא יכנס אדם עד שלא יכתוב שמו ושם אביו, בפרטס אתה מוצא ד' גזירות, ובילקוט רמז קמ"ח בשם המדרש לא הביא ושלא יוליכו חמרים תבואה ממקום למקום, לכן היא הוספה חיצונית במדרש. (ט) הכירם במאכל כו'. אולי דריש ויכר מלשון ויכרה להם כרה גדולה (מ"ב ו' כ"ג) ומלשון יכרו עליו חברים (איוב מ' ל') ולכן מפרש מאכל ולויה. (י) בפילין. פי' שער קטנה פי' ביוני שער ואולם. (יא) אמר להם והיכן הוא. בב"ר פצ"א, וילקוט רמז קמ"ח הוא

 בלשון

מג) **ויקרא** לפניו אברך. (נג) אב בחכמה ורך בשנים, שהיה בן שלשים שנה:
(נד) ד"א אברך. אב המלך שהרי המלך נקרא רך: לא ירים איש את
ידו. לגזור: ואת רגלו. לרכוב בכל ארץ מצרים:

מה) **ויקרא** פרעה שם יוסף צפנת פענח. (נה) א"ר יוחנן צפונות מופיע ונוחות לו
לומר. (נו) ר' יהודה ב"ר סימון אמר צפונות מופיע בדעת ומניח רוחן
של בריות. (נז) רבנן אמרי "צופה "פודה "נביא "תומך. "פותר "ערום
"נביא "חוזה: ויצא יוסף. יצא טבעו:

מז) **ותעש** הארץ לקמצים. לאוצרים: ד"א לקמצים. לקבצים מ' מתחלף בב':

מח) **ויקבוץ** את כל אוכל. (נח) ר' יהודה אומר נתן מה שבתחום טבריא בטבריא
מה שבתחום צפורי בצפורי, לפי שכל ארץ וארץ מעמדת פירותיה:

מט) **ויצבור** יוסף בר כחול הים הרבה מאד עד כי חדל לספור כי אין מספר.
(נט) אמרו ג' אוצרות היו לו ליוסף במצרים מלאות כסף, כנגד ג'
מספרים של פסוק הזה. הרבה מאד מלספור כי אין מספר. אחת נתגלה לקרח,
ואחת לאנטונינוס, ואחת לכורש, ויש אומרים שמורה למשיח:

נ) **וליוסף** ילד שני בנים בטרם תבוא שנת הרעב. (ס) מיכן אמרו חכמים אסור
לשמש בימות הרעב:

נא) **ויקרא** יוסף את שם הבכור מנשה וגו' ואת כל בית אבי. הצרות שבאו עליו
מבית אביו:

נג) **ותכלינה** (סא) יצא מכוללות הנאות, כך היו שבע שנים של שובע.

נד) **ותחלינה**. (סב) נכנסו חולניות עד שהיו יושבין על השלחן בקשו פת קיבר
ולא מצאו, אמר זה שאמר יוסף ותרעב:

נה) **ותרעב** כל ארץ מצרים. לפי שהרעב מגרה את המאכל, שאם היה נוהג
לאכול ליטרא לחם, אוכל ג' ליטראות, שנאמר ותרעב כל ארץ מצרים:

נו) **והרעב** היה וגו' את כל אשר בהם. (סג) מאושרים שבהם: ויחזק הרעב.
הולך היה ומתחזק:

[מב] א) **וירא** יעקב כי יש שבר במצרים. ראה העוברים ושבים מביאים בר
ממצרים. (א) דרשה וירא יעקב. ראה שהגיע הזמן כי גר יהיה
זרעך בארץ לא להם (בראשית טו יג): כי יש שבר. (ב) ואחרי כן ילכו ברכוש גדול
(שם שם יד): ויאמר יעקב לבניו למה תתראו. (ג) אמר להם יעקב אבינו למה תראו
עצמיכם כשבעים בפני הכנענים. מדרש תיראו לא נאמר, אלא תתראו, ת' יותר
אלו ארבע מאות שנאמר לאברהם אבינו כי גר יהיה זרעך, אמר להם למה תראו
עצמיכם מן הת':

ב) **רדו** שמה. (ד) אמר ר' אבא בר כהנא בישרן שהן עתידין לעשות שמה ר"י שנה

הערות ותקונים

מישהו. במדרש שלא משמשו. (נג) אב בחכמה ורך בשנים. ב"ר פ"צ ותיב"ע ורש"י עה"ת. (נד) ד"א אברך אב המלך. ב"ב ד' ע"א. (נה) א"ר יוחנן. ב"ר וילקוט שם. (נו) ר' יהודה ב"ר סימון. וכ"ה גם בכ"י פלארענץ. ובב"ר וילקוט הגי' ר' חזקיה אמר. (נז) רבנן אמרי. ב"ר וילקוט שם. (נח) ר' יהודה אומר כו'. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובב"ר חסר שם האומר שנשמט ע"י המעתיקים. ובילקוט רמז קמ"ח מובא לנכון בשם ב"ר כמו שהביא המחבר ר' יהודה אומר ואח"כ הובא במדרש דרש ר' נחמיה ורבנן כדרך המדרש להביא שלשתן. (נט) אמרו ג' אוצרות היו ליוסף. בגמ' סנהדרין ק"י ע"א ופסחים קי"ט ע"א איתא כך: א"ר חמא בר חנינא ג' מטמוניות הטמין יוסף במצרים, אחת נתגלה לקרח, ואחת נתגלה לאנטונינוס בן אסוירוס, ואחת גנוזה לע"ל. (ס) מיכן אמרו חכמים. תענית י"א ע"א. (סא) יצא מכוללות. ב"ר וילקוט שם. (סב) נכנסו חולניות. שם. (סג) מאושרים שבהם. ב"ר וילקוט שם, ובכ"י פלארענץ בטעות אוצרים שבהם.

[מב] (א) דרשה. עיין ב"ר שם. ובכ"י פלארענץ חסרה המלה „דרשה". (ב) ואחרי כן ילכו ברכוש גדול. דרש שבר מלשון שברו על ה' אלהיו (תהלים קמ"ו ה'). (ג) אמר להם יעקב. עי' תענית י' ע"ב. (ד) א"ר אבא ב"כ. ב"ר פצ"א, תנחומא מקץ, ילקוט רמז קמ"ח, ורש"י עה"ת.

מכאן

לא אמר למעלה ואת הארץ תסחרו, והם סיפרו לאביהם ואת הארץ תסחרו:
לה) ויהי הם מריקים שקיהם וגו' המה ואביהם וייראו. (כה) מלמד שחשדן:
לו) ויאמר אליהם יעקב אביהם יוסף איננו ושמעון איננו. בישרו פיו ששמעון ויוסף יחדיו: עלי היו כלנה. א"ל הוספתם עלי יגון על יגון:
לז) ויאמר ראובן אל אביו את שני בני תמית. (כו) אמר לו מה נשתנו בני מבניך, אמר להם יהודה, (כז) הניח לו לזקן זה עד שתכלה הפת מן הבית, כיון שכלה הפת מן הבית, אמר לו יהודה, אבא אם הולך בנימין ספק נתפס ספק לא נתפס, ואם אינו הולך עמנו כלנו מתים ברעב, מוטב שתניח את הספק, ותתפוס את הודאי, אמר לו מי ערב בו, א"ל אני ערב בו, שנאמר אנכי אערבנו מיד שלחו עמהם:
לח) ויאמר לא ירד בני עמכם. אמר לו יעקב אבינו אין זה לשון חכמים, וכי בניך ולא בני: וקראהו אסון. כגון אריא וגנבא, או צנים ופחים, (כח) לפי שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה:

[מג] ד) אם ישך משלח:
ה) ואם אינך משלח. (א) אמר לו יהודה, הוא אמר לנו דברים של אמת, ואנו משיבים לו דברים של בטלה, אלא אמר הקב"ה אני עסוק להמליך את בנו במצרים, והוא אומר למה הרעותם לי להגיד לאיש:
ז) ויאמרו שאול שאל האיש לנו ולמולדתנו. (ב) א"ר אבא בר כהנא אפי' עצי עריסותינו גילה לנו:
ח) ויאמר יהודה אל ישראל אביו. מוטב שתהא נפש אחת בספק, ולא כלם בודאי:
ט) אנכי אערבנו. (ג) העיד בו ביוסף שהיה צדיק: כל הימים. (ד) זה העולם הבא:
יא) ויאמר אליהם ישראל אביהם אם כן איפוא. אמר (ה) אני עשיתי לאבי איפוא והלבשתיו חרדה: מזמרת הארץ. (ו) דברים שהן מזמרין העולם:
יב) וכסף משנה. (ז) א"ר יצחק שמא הוקיר השער, ומה שהייתם קונים בתחלה בסלע, עתה אתם קונים בשתים, לכך נאמר משנה: ואת הכסף המושב. (ח) זה הכסף הנמצא באמתחת:
יג) ואת אחיכם קחו. הרי כסף והרי דורון, והרי אחיכם, מה אתם צריכין עוד, אמרו לו תפלתך, אמר להם
יד) ואל שדי יתן לכם רחמים. (ט) אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו (תהלים צד יב) מאבות העולם שבא עליהם יסורים ולא הקפידו כלפי שכינה, אף אתה אם באין עליך יסורין אל תקפיד: ואל שדי. אמר להם (י) מי שאמר לעולמו די, הוא

הערות ותקונים

(כה) מלמד שחשדן. ב"ר וילקוט שם. (כו) א"ל מה נשתנה בני מבניך. בכ"י פלארענץ אמר לו נשתנה בניך מבני, והמאמר נובע מתנחומא מקץ ושם כתוב א"ל שוטה וכי בניך אינן בני. (כז) הניח לו לזקן. כ"ה גם בתנחומא, ובכ"י פלארענץ המתינו לו לזקן. (כח) לפי שאין השטן מקטרג. ב"ר שם הא בבית לא א"ר אליעזר בן יעקב מכאן שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה. והמאמר נובע מירושלמי שבת פ"ב ה"ג (דף ה' ע"ב) ושם הגי' א"ר אחאי בר יעקב וקראהו אסון בדרך, הא בבית לא, אלא מיכן שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה, ועיין שבת ל"ב ע"א.

[מג] (א) אמר לו יהודה. ב"ר שם. (ב) ארא"כ. ב"ר וילקוט, ורש"י עה"ת. אפי' עצי עריסותינו גילה לנו, שהגיד להם מאיזה עץ היו עריסותיהם ששכבו בהם בהיותם קטנים. ודרש לה מן מלת ולמולדתנו. (ג) העיד בו ביוסף. בכ"י פלארענץ הכיר ביוסף. (ד) זה העולם הבא. ב"ר וילקוט ורש"י עה"ת, כי כל הימים לרבות בא. (ה) אמר אני עשיתי לאבי איפוא והלבשתיו חרדה. בכ"י פלארענץ אמר אני עשיתי לאפוא, שאמר מי איפוא, והלבשתו חרדה, ויותר נכון כמו שהוא בב"ר ספצ"א ובילקוט רמז קמ"ע אותה החרדה שהחרדתי אבי ויאמר מי איפוא (בראשית כ"ז ל"ג) הוא שנזדעזעה עלי כאן:
(ו) דברים שהם מזמרין העולם. ב"ר סוף פצ"א, וילקוט רמז קמ"ט, ורש"י עה"ת. (ז) א"ר יצחק. ב"ר שם, וילקוט שם, ורש"י עה"ת. (ח) הרי כסף. ב"ר וילקוט שם. (ט) אשרי הגבר. ב"ר פצ"ב.
(י) הוא שאמר לעולמי די. וכ"ה בתנחומא מקץ מי שאמר לשמים וארץ די, יאמר ליסורי די, וגם רש"י עה"ת הביא וז"ל ומדרשו מי שאמר לעולם די, יאמר די לצרותי, ובב"ר גי' אחרת מי שעתיד לומר ליסורים

לו נאבד מבתינו, אמר להם אם תמצאו אותו אתם בידי אדם, מה הייתם נותנים
בעדו, אמרו לו כל מה שבידינו היינו נותנים, אמר להם ואם לא היו נותנים לכם
מה הייתם עושים, אמרו לו לכך ירדנו או להרוג או ליהרג, אמר להם הוא אשר
דברתי אליכם לאמר מרגלים אתם:

טו) **בזאת** תבחנו חי פרעה. (יב) בזמן שהוא רוצה לישבע לשקר היה אומר חי פרעה,
(יג) א״ר לוי משל לגדי שברח מן המרעה ונכנס לו אצל אשה אלמנה,
שחטה אותו והפשיטה אותו, ונתנוה על המטה, וכסת עליו סדין, באו לבקש את
הגדי, והיתה אשה נשבעת כן תאכילוהו בשיניה, אם יודעת כלום בגדי הזה, וכסבורים
המבקשים אותו שהוא בנה, והיא נשבעת על הגדי, כך חי פרעה אם תצאו מזה:

טז) **שלחו** מכם אחד:

יז) **ויאסף** אתם אל משמר שלשת ימים. (יד) אין הקב״ה מניח את הצדיקים בצרה
אלא עד שלשת ימים:

יח) **ויאמר** אליהם יוסף ביום השלישי. וכה״א יחיינו מיומים ביום השלישי (הושע ו ב):

כא) **ויאמרו** איש אל אחיו אבל. (טו) א״ר אבא בר כהנא לשון דרומאי היא, אבל
ברם: אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו. (טז) מלמד שהיה מתחבט
לפני רגלו של כל אחד ואחד, כדי שיתמלאו עליו רחמים, ולא נתמלאו: ולא שמענו
על כן באו אלינו. מלמד שביקשו להם עון אחר ולא נמצא, שהרי לא זכרו עון
אחר, וזה לא היה אלא לטובה, שנאמר אלהים חשבה לטובה למען עשה כיום הזה
להחיות עם רב (בראשית נ כ):

כב) **ויען** ראובן אתם לאמר הלא אמרתי. מצא פתח להשיבם: וגם דמו. (יז) דמו
של יוסף, וגם דמו של זקן:

כג) **כי** המליץ בינותם. (יח) זה מנשה:

כד) **ויקח** מאתם את שמעון. (יט) מפני שהוא השליכו לבור: ד״א לפי שהוא היה
ראשון למרד, שנאמר ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי (שם לד כה):
ויאסור אותו לעיניהם. (כ) ר׳ חגי בש״ר יצחק אמר לעיניהם אסרו, כיון שיצאו
הוציאו והאכילו והשקהו וסכו והרחיצוהו:

כז) **ויפתח** האחד. (כא) זה לוי, שנא׳ שמעון ולוי אחים (שם מט ה), כיון שנשאר שמעון
במצרים, לוי נקרא האחד: ויאמר אל אחיו הושב כספי וגו׳ ויצא לבם ויחרדו
וגו׳ מה זאת עשה אלהים לנו. (כב) זש״ה אולת אדם תסלף דרכו ועל ה׳ יזעף לבו (משלי יט ג),
היה להם לראות שקיהם קודם שיצאו משם, אם חטים נתנו להם אם שעורים:

כט) **ויבאו** אל יעקב אביהם ויגידו לו את כל הקורות אתם. (כב) דברים כבדים
עליהם (כג) בקורות:

ל) **דבר** האיש אדוני הארץ אתנו קשות. (כד) מיכן שהדבור לשון קשה:

לד) **והביאו** את אחיכם הקטן וגו׳ ואת הארץ תסחרו. ללמדך שיש לדרוש להוסיף
על דברי האגדה בכל מקום, (כד) לפי שהסדרן מקצר הענין, שהרי

הערות ותקונים

בלשון ארמי. (יב) בזמן. ב״ר וילקוט שם ורש״י עה״ת. (יג) א״ר לוי. שם, וסיום המאמר הוא בב״ר
בלשון ארמי. (יד) אין הקב״ה. ב״ר שם, וילקוט שם, ושו״ט מזמור כ״ב. (טו) אראב״כ. ב״ר וילקוט
שם, ורש״י עה״ת בשם ב״ר, ושם הגי׳ לשון דרומי היא, וכן מובא בערוך ערך אבל. (טז) מלמד שהיה
מתחבט. ב״ר וילקוט שם. (יז) דמו של יוסף. ב״ר וילקוט שם ורש״י עה״ת. (יח) זה מנשה. ב״ר
וילקוט ורש״י עה״ת. (יט) מפני שהוא השליכו לבור. ב״ר במאמר שלפניו המתחיל ד״א וירא יעקב כי
יש שבר, וכן הוא בתנחומא ויגש, ורש״י עה״ת. (כ) ר׳ חגי בש״ר יצחק. ב״ר פצ״א, וילקוט סוף רמז
קמ״ח, ורש״י עה״ת בלי שם האומר. (כא) זה לוי. ילקוט רמז קנ״ה בשם ב״ר וז״ל: וכיון שהפריש
אותם נעשה לוי יחידי שנא׳ ויפתח האחד את שקו, וכי אחד היה, אלא זה לוי הנשאר יחידו מזוגו.
(כב) זש״ה אולת אדם וגו׳. תענית ט׳ ע״א ע״ש. (כב) דברים כבדים. ב״ר שם, וילקוט רמז קמ״ט.
(כג) בקורות. דרש הקורות מלשון קורה ותקרה. (כד) מיכן שהדבור לשון קשה. מכות י״א ע״א,
ועי׳ ספרי בהעלותך צ״ט ומדרש חזית פ׳ כמעט שעברתי. (כד) לפי שהסדרן מקצר הענין. זה הכלל
בקל נוכל למצוא בברייתא דל״ב מדות כמו מדה י״ז מדבר שאינו מתפרש במקומו כו׳ או מדה אחרת.

מלמד

[מד] א) ויצו את אשר על ביתו:

ב) **ואת** גביעי גביע הכסף. בכסף מכרוהו ובכסף ציערם, יבוא גביעי כסף, ויכפר על עשרים כסף: בפי אמתחת הקטן. על דרך (א) גיעגוע היה קורין אותו קטן, ועוד לראות איך אוהבים אותו:

ג) **הבקר** אור והאנשים שולחו. (ב) מיכן ארז"ל לעולם יכנס אדם בכי טוב, ויצא בכי טוב, שנא' הבקר אור, וכתיב וירא אלהים את האור כי טוב (בראשית א ד):

ד) **הם** יצאו את העיר. (ג) מן העיר ודומה לו כצאתי את העיר (שמות ט כט) ופי' מן העיר:

ו) **וישיגם** (ד) שאם היו רחוקים מן העיר לא היו חוששים בדבריו:

ח) **הן** כסף וגו' ואיך נגנוב מבית אדוניך. (ה) תני ר' ישמעאל (ו) זה אחד מעשרת קל וחומר. הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה (שמות ו יב), הן בעודני חי וגו' ואף כי אחרי מותי (דברים לא כז), (ז) הלא תכלם שבעת ימים (במדבר יב יד), כי את רגלים רצתה וילאוך ואיך תתחרה את הסוסים (ירמיה יב ה), הנה אנחנו פה ביהודה יראים ואף כי נלך קעילה (ש"א כג ג), ובארץ שלום אתה בוטח ואיך תעשה וגו' (ירמיה יב ה), הן צדיק בארץ ישולם אף כי רשע וחוטא (משלי יא לא), בשושן הבירה הרגו היהודים וגו' בשאר מדינות המלך מה עשו (אסתר ט יב), ואיך נגנוב מבית אדוניך:

י) **ויאמר** גם עתה כדבריכם כן הוא. (ח) אמר להם אע"פ שכדבריכם כן הוא המנהג שעשרה בני אדם ונמצא אחד מהם בגניבה (ט) כולם בסרוח, אבל אני אעשה לפנים משורת הדין ואתם תהיו נקיים: ס"א בתמיה, אמר להם וכי כדבריכם כן הוא, אחד מהם חטא, אתם מה פשעתם:

יא) **וימהרו** ויורידו. זריזים בני זריזים, וימהר אברהם (בראשית יח ו), קנאים בני קנאים, דכתיב עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה (שם לא לב):

יב) **ויחפש** בגדול החל. כדי להבהילם. (י) ד"א שלא יבינו ויאמרו יודע היה היכן הוא מונח: וימצא הגביע. (יא) התחילו לקנטרו, הוא גנב בר גנבתא, אמר להם יש כאן אחים מוכרים את אחיהם:

יג) **ויקרעו** שמלותם. (יב) הם גרמו את אביהם לקרוע, לפיכך ויקרעו שמלותם, יוסף גרם לאחיו לקרוע, לפיכך יהושע קרע, דכתיב ויקרע יהושע שמלותיו

הערות ותקונים

[מד] (א) גיעגוע. מלשון חז"ל בן שיש לו געגועים על אביו (שבת ס"ו ע"ב) וע"ש בפירש"י. (ב) מיכן אמרו רז"ל. פסחים ב' ע"א, תענית י' ע"ב, וע"ש בפי' המיוחס לרש"י דיש ספרים דלא גרסי הדרש מן הכתוב דהבקר אור ומכאן נראה דבספרו של הרב היה כן ועיין ב"ק ס' ע"ב דריש לה מקרא אחרינא וע"ש בתוס' וכן במכילתא בא פי"א דריש לה מואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר כמו בב"ק. (ג) מן העיר ודומה לו כו'. וכן הביא המבאר, את העיר, מן העיר. וכן כצאתי את העיר. (ד) שאם היו רחוקים מן העיר לא היו חוששים לדבריו. בילקוט רמז ק"נ הביא בשם מדרש (ולא נודע לי לאיזה מדרש כוון) וז"ל הם יצאו את העיר לא הרחיקו כד"א רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה, אבל אם יתרחקון מן העיר אין כל בריה יכולה להחזירן. (ה) תני ר' ישמעאל. ב"ר שם, ובילקוט בטעות א"ר שמעון. (ו) זה אחד מעשרה ק"ו. וכן הוא בכ"י פלארענץ, וכן בילקוט שם, ובפרטן לא נמנה רק תשעה, אולם בב"ר הוסיפו הנה בהיותו תמים לא יעשה למלאכה אף כי אש אכלתהו וגו' (יחזקאל ט"ו ה') והוא הוספה מאיזה מעתיק או מדפיס כמו שמצא הגה"ה בילקוט שמואל רמז קל"ב וז"ל אינו מונה כי אם תשעה, ונמצא כתוב בשם רבי קלונימוס איש רומי ז"ל וכן תמצא ביחזקאל זה הפסוק הנה בהיותו תמים לא יעשה למלאכה, ק"ו אף כי האש אכלתהו ע"כ. (ז) הלא תכלם שבעת ימים. עיין ב"ק כ"ה ע"א, מדין ק"ו כיצד? הלא תכלם י"ד ק"ו לשכינה ארבעה עשר יום, ע"ש בתוס' ד"ה ק"ו. (ח) אמר להם כו'. ב"ר וילקוט שם, ויש למחוק שם מלת „אין". (ט) כולם בסרוח. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובב"ר הגי' כולם באסירה, ובילקוט כולם בסירה, וגרסם בלדו פי' בסגירה, ורש"י עה"ת הביא וז"ל אף זו מן הדין אמת כדבריכם כן הוא, שכלכם חייבין בדבר, שנמצאת גניבה ביד א' מהם כלם נתפסים, אבל אני אעשה לכם לפנים משורת הדין, אשר ימצא אתו יהיה לי עבד עכ"ל. וכן ראיתי בב"ר פפ"ה אמר להם הקב"ה עשרה בני אדם שנמצאו בגניבה אין אחד נתפס על ידי כולם. (י) ד"א שלא יבינו. ב"ר פצ"ב וילקוט סוף מקץ, ורש"י עה"ת. (יא) התחילו לקנטרו הוא גנב בר גנבתא. ב"ר וילקוט שם. פי' גנב בר גנבתא, גנב אתה דומה לאמך שגנבה את התרפים. (יב) הם גרמו את אביהם לקרוע. בב"ר פצ"ב איתא ר' פנחס

בשם

יאמר די ליסורי: יתן לכם רחמים. (יא) גדולים רחמים שבהן ישראל מתקבצין מן הגליות, (יב) שנאמר ויתן לכם רחמים (דברים יג יח), ואומר ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך (שם ל ג): ואני כאשר שכולתי שכלתי. עד עתה שכלתי ולא אשכל עוד:

טו) ויקחו האנשים. זש"ה מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו (משלי יח טז):

טז) וירא יוסף אתם את בנימין. ראה ושמח, כענין שנאמר וראך ושמח בלבו (שמות ד יד): וטבוח טבח והכן. (יג) מיכן שהיו אבותינו נהוגין במצות קודם מתן תורה, נאמר כאן והכן, ונאמר להלן והכינו את אשר יביאו (שם טז ה):

יט) ויגשו אל האיש. (יד) היה דוחפן לפנים, והם היו דוחפין אותו לחוץ:

כ) ויאמרו בי אדוני ירד ירדנו. (טו) אמרו לו ירידה הוא לנו, שהרי בארצנו היינו מפרנסין אחרים, ועכשו אנו צריכין לפרנסתך:

כג) ויאמר שלום לכם אל תיראו אלהיכם ואלהי אביכם. (טז) בזכותכם ובזכות אבותיכם: נתן לכם מטמון באמתחותיכם. מכל מקום: כספכם בא אלי. אין הדבר נעלם ממני וברצוני נתתיו לכם:

כד) ויבא האיש את האנשים ביתה יוסף ויתן מים. קבלם בסבר פנים יפות:

כה) ויכינו את המנחה עד בוא יוסף. מפלטין של פרעה:

כו) ויבא יוסף הביתה. לפלטין שלו:

כז) וישאל להם לשלום ויאמר השלום אביכם. (יז) זה יעקב: הזקן. זה יצחק, לפי שבשעת מכירת יוסף עדיין היה קיים:

כח) ויאמרו שלום לעבדך לאבינו עודנו חי. והזקן נפטר:

כט) וישא עיניו וירא את בנימין אחיו בן אמו. שהיה דומה לאמו: ויאמר אלהים יחנך בני. (יח) א"ר בנימין בן לוי לפי ששמענו חנינה על אחד עשר השבטים, שנאמר הילדים אשר חנן אלהים את עבדך (בראשית לג ה), לפיכך יוסף אומר חנינה לבנימין, שנאמר אלהים יחנך בני:

ל) וימהר יוסף כי נכמרו רחמיו אל אחיו. מעולם אבותינו רחמנים היו: ויבקש לבכות. מלמד שהבכיה מכבה גחלי הלב:

לא) וירחץ פניו. עשה עצמו כמתנכר:

לב) וישימו לו לבדו. כדי שלא יכירוהו שהוא יהודי:

לג) וישבו לפניו הבכור כבכורתו. (יט) מה עשה, נטל הגביע והיה עושה עצמו מקיש בו, ואמר יהודה הוא מלך ישב בראש, ראובן שני לו, ואני אין לי אם, ובנימין אין לו אם, ישב בצדי:

לד) וישא משאת [וגו'] ותרב משאת בנימין [וגו'] חמש ידות. (כ) נתן לו יוסף, ואסנת, ומנשה ואפרים, וחלק עם אחיו: וישתו וישכרו עמו. עמו שתו, חוץ ממנו לא שתו, (כא) א"ר לוי כל עשרים ושתים שנה לא שתו יין, שנא' עמו, (כב) עמו שתו, חוץ ממנו לא שתו:

הערות ותקונים

ליסוריס די, הוא יאמר ליסורי די. (יא) גדולים רחמים. עי' ב"ר ר' יאשיה בן לוי פתר קריא בגליות, ובילקוט רמז קמ"ט בטעות ר' יהושע פתר קריא. (יב) שנא' ויתן לך רחמים. וכן מובא בכ"י פלארענץ, ובקרא כתיב ונתן לך רחמים, ובמדרש ב"ר שם מובא הכתוב ויתן אותם לרחמים (תהלים ק"ו מ"ו). (יג) מיכן שהיו אבותינו נהוגין. עיין ב"ר פצ"ב, וילקוט רמז קמ"ט, תנחומא נשא, ומכילתא ריש בשלח, וע"ע בתוס' חולין צ"א ע"א ד"ה כמאן. (יד) היה דוחפן. ב"ר וילקוט ורש"י עה"ת. (טו) א"ל ירידה היא לנו. ב"ר וילקוט ורש"י עה"ת. (טז) בזכותכם. ב"ר וילקוט ורש"י עה"ת. (יז) זה יעקב זה יצחק. ב"ר שם, וילקוט רמז ק"נ. (יח) א"ר בנימין בן לוי. בב"ר חסרים המלות „בן לוי" ובילקוט חסר שם האומר, ומצאתי בב"ר פצ"ח על הכתוב וישא את עיניו וגו' אשר חנן אלהים, א"ר בנימין בר לוי לפי ששמענו חנינה כו'. (יט) מה עשה נטל הגביע והיה עושה עצמו מקיש בו. תנחומא ויגש, ובב"ר פצ"ב ומריש בגביע, וגם בכ"י פלארענץ עושה עצמו מליש בו, צ"ל מריש בו. ובב"ר פצ"א נטל את הגביע והקיש בו. (כ) נתן לו. ב"ר שם ותנחומא ויגש, ורש"י עה"ת. (כא) א"ר לוי. שם. (כב) עמו שתו. ב"ר וילקוט שם, שבת קל"ט ע"א, ורש"י עה"ת.

(ש"א י יג). ר' נחמיה אומר הגשה לפיוס, כענין שנאמר ויגשו בני יהודה אל יהושע בגלגל (יהושע יד ו), לפייסו נגשו. רבנן אמרי הגשה לתפלה, שנאמר (כז) ויהי כעלות המנחה ויגש אליהו (מ"א יח לו), כיון שראה יהודה שדעתו של יוסף לכבוש אצלו את בנימין, אמר אין הדבר תלוי אלא בי, שהרי אמרתי לאבי אם לא אביאנו אליך וחטאתי לאבי כל הימים, לפיכך ויגש אליו יהודה. (כח) א"ר חנינה ב"ר נחמן לעולם הדבק בשלשה, והתרחק מן השלשה. התרחק משלשה, מן הפקדונות, (כט) ומן המיאונין, ומלעשות ערבות בין אדם לחבירו. (ל) [הדבק בשלשה, בחליצה, ובהפרת נדרים, ובהבאת שלום בין אדם לחבירו]. (לא) כתיב מים עמוקים עצה בלב איש ואיש תבונה ידלנה (משלי כ ה), זה יהודה שהיה משיב דבר על דבר עד שעמד על לבו של יוסף: (לב) ר' מאיר אומר ויגש לשון שלום כענין שנאמר ויגש דוד את העם וישאל להם לשלום (ש"א ל כא). ר' יהודה אומר ויגש לשון אהבה, שנאמר ויגש וישק לו (בראשית כז כז). ר' נחמיה אומר ויגש הוא לשון קרבן, שנא' ויגש את פר החטאת (ויקרא ח יד). ר' יוסי אומר ויגש לשון נזיפה, שנאמר ויאמרו גש הלאה (בראשית יט ט). ר' נתן אומר ויגש לשון משוש, שנאמר גשה נא ואמשך בני (שם כז כא). (לג) דרשה ויגש אליו יהודה א"ר יוחנן בשעה שתפס יוסף את בנימין, ואמר האיש אשר נמצא הגביע בידו הוא יהיה לי עבד, אמר יהודה, (לד) בנימין נתפס כלום יש שלום בבית אבא, מיד כעס יהודה ושאג בקול גדול ונתמלא חימה על יוסף, כיון שראה יוסף סימנין שהיה בו, שחמשה בגדים היה לבוש, ונימה היתה בלבו, בשעה שכועס קורעת את כולם, מה עשה יוסף בעט באבן של שיש שהיה יושב עליו, ועשאו גל של צרורות, מיד תמה יהודה, ואמר זה גבור כמוני, מיד ויגש אליו יהודה. בא לשלוף חרבו ואינה נשלפת, אמר זה צדיק הוא, מיד התחיל לשון תחינה: ויאמר בי אדוני. (לה) לשון יוני ביאה לשון אונס, אמר לו יהודה, והלא אמרת אלינו הורידהו אלי ואשימה עיני עליו, (לו) כלומר איני מאמין לכם שהוא בחיים עד שאשימה עיני עליו ואראה אותו, ועתה אתה אומר הוא יהיה לי עבד, זו שימת עין: ד"א בי אדוני. אין הדבר תלוי אלא בי, אנכי קבלתי אותו מאבי ואנכי ערב בו: ד"א בי אדוני. אם עבד אתה צריך אני יותר מוטב לעובדך מזה, ואם לאיש חיל, מוטב אני ממנו: ידבר נא. אין נא אלא לשון בקשה: דבר באזני אדוני. (לז) יכנסו דברי באזנך, זקינתו של זקן זה, על ידי שמשכה פרעה לילה אחת לקה הוא וכל ביתו בנגעים גדולים, (לח) הזהר שלא ילקה אותו האיש בצרעת, אמו של זה לא מתה אלא מקללתו של אביו, הזהר שלא יתחיל בך קללה אחת ואותו האיש ימות, בשביל נקבה שהיתה לנו, נכנסו שנים ממנו והחריבו כרך גדול, וכאן בשביל בנימין על אחת

הערות ותקונים

אסר אתו. בקרא אסר עמו, ובכ"י פלארענץ חסר הראיה מן הכתוב והשמיט המעתיק מן למלחמה עד למלחמה. (כז) ויהי כעלות. וכן מובא בכ"י פלארענץ ובקרא כתיב בעלות. (כח) א"ר חנינא בר נחמן. וכן הוא בכ"י פלארענץ, ובב"ר רים ויגש פצ"ג, וילקוט רמז ק"כ חסרים המלות „בר נחמן" רק בשם ר' חנינא סתם, ואולי צ"ל בדברי רבינו ר' חנינא בר חמא. ובגמרא יבמות ק"ט ע"א הוא בשם בר קפרא. (כט) ומן המיאונים. עיין בתוס' יבמות שם ד"ה ויתרחק מן המיאונים. (ל) הדבק בשלשה. הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ, ובב"ר שם. (לא) כתיב מים עמוקים. עיין ב"ר שם. (לב) ר' מאיר אומר. ר' יהודה אומר, ר' נחמיה אומר, ר' יוסי אומר, ר' נתן אומר, זה לא מצאתי במדרש רק מובא בילקוט רים ויגש רמז ק"כ. והמלות „ר' מאיר אומר" הוספתי כמו שהוא בילקוט שם, וחסר גם בכ"י פלארענץ. (לג) דרשה כו' א"ר יוחנן. ב"ר פצ"ג, וילקוט רמז ק"כ, ובכ"י פלארענץ חסרה מלת „דרשה". (לד) בנימין נתפס כלום יש שלום בבית אבא. בב"ר הגי' א"ל יהודה בנימין את תפוש ושלום בבית אבא, וכתב היפ"ת קרוב בעיני דגרסינן בנימין אחי תפוש, ועם יוסף מדבר ולפי שאמר ואתם עלו לשלום אמר מה זה שלום אם בנימין תפוש. וכאשר הביא רבינו הוא נכון מאד. (לה) לשון יוני ביאה לשון אונס. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובאמת הוראתה ביוני βοή (וועהע), βια (געוואלט) וז"ל רש"י בראשית מ"ג כ' בי אדוני, לשון בעיא ותחנונים הוא בלשון ארמי בייא בייא ובב"ר איתא בי אדוני, בייא אתה מעביר עלינו. והערוך הביא בערך ביאה בשם הילמדנו ביאה אתה מעביר עלינו. (לו) כלומר. הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ. (לז) יכנסו דברי באזנך. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת. (לח) הזהר.

ע"

(יהושע ז ו), מדה כנגד מדה: ויעמום. (יג) כל אחד ואחד נוטל משאו בידו אחת ועמס: וישובו העירה. (יד) בית המלכות היתה, אבל היתה חשובה בפניהם בעיר קטנה:

יד) **ויבא** יהודה ואחיו. יהודה עיקר להם:

טו) **ויאמר** להם יוסף. כמתנכר: כי נחש ינחש. שהיה קורא להם בשמם, מראה להם שהוא מנחש בו:

טז) **ויאמר** יהודה. בב"מ יהודה מדבר בראש: מה נאמר לאדוני. (טו) בכסף ראשון: מה נדבר. בכסף שני: מה נצטדק. בגביע. (טז) ט' טפל מה נצדק, אלא הוא לשון תלמוד, (יז) כולהו טצדקי דידעי עבדי, כלומר (יח) כל הערמימות שיכולה לעשות עושה. בב"ק על בהמה שקשורה בחמה וברחה לה שחייב מי שהניחה. כך מה נצטדק מה ערמימות נוכל לעשות מעתה, אמרו לו גלוי וידוע לפני קונינו שלא חטאנו לא אנחנו ולא הוא, אלא האלהים מצא את עון עבדיך, (יט) א"ר יצחק מצא בעל חוב לגבות את שטר חובו. (כ) א"ר לוי (כא) כזה שהוא ממצה את החבית והעמידה על שמריה, (כב) ממצה כמו מיץ חלב (משלי ל לג): הננו עבדים. כלומר אע"פ שידעו שאין הדין כן, כדי להשקיט את חמתו, היו אומרים לו הננו עבדים לאדוני:

יז) **ויאמר** חלילה לי. חולין הוא למלך כמותי לעשות שלא כדין: ואתם עלו לשלום אל אביכם. עליה תהא אליכם, ורוח הקודש מבשרתם שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול (תהלים קיט קסה):

סליק פרשת מקץ

פרשת ויגש

יח) **ויגש** אליו יהודה. כתיב טוב אשר תאחוז בזה וגם מזה (כג) אל תנח [את] ידך (כד) וירא אלהים יצא את כולם (קהלת ז יח), החכם בזמן שרוצה לעשות דבר אוחז בהרבה ענינים, לפי שאינו יודע אי זה יכשר, שהרי יהודה נתן דעתו בכמה ענינים בשעה שנתפס בנימין אחיו בגביע, שנאמר ויגש אליו יהודה. (כה) ר' יהודה אומר הגשה למלחמה, כענין שנאמר ויגש יואב (כו) והעם אשר אתו למלחמה

הערות ותקונים

בשם ר' הושעיא שבטים גרמו לאביהם לקרוע לפיכך לקו גם הם, ופה קצר המעתיק ונמצא בשלמות בבראשית רבה פרשה פ"ד על ויקחו את כתונת הפסים, רבי פנחס בשם רבי הושעיא שבטים גרמו לאביהם לקרוע, והיכן נפרע להם במצרים, שנאמר ויקרעו שמלותם וגו', יוסף גרם לשבטים לקרוע, עמד בן בנו ונפרע לו, שנאמר ויקרע יהושע שמלותיו, וסיים שם בנימין גרם לקרוע גם מנשה ע"ש. (יג) כל אחד ואחד. ב"ר וילקוט שם, ודייק מדלא כתיב ויעמסו, גם מדלא כתיב ויעמום על חמורו, אלא כתיב ויעמוס איש על חמורו, להודיע כי אמצי כח היו. וז"ל רש"י בעלי זרוע היו, ולא הוצרכו לסייע זה את זה לטעון. (יד) בית המלכות היתה. בב"ר ובילקוט ורש"י עה"ת, א"ר אבהו מטרפולין היתה, ואת אמרת וישובו העירה, אלא מלמד שלא היתה חשובה בעיניהם אלא כעיר של עשרה בני אדם. והוראת מלת מטרפולין ביוני μητρόπολις עיר המלוכה והמחבר השמיט המלה הזאת והציג במקומה בית המלכות וראוי להיות עיר המלוכה (רעזידענץ). (טו) בכסף ראשון. ב"ר וילקוט שם, ותנחומא מקץ, ות"י, ור"ל שלא היה אלא דרך עלילה. (טז) ט' טפל מה נצדק. עי' רש"י עה"ת שכתב מה נצטדק לשון צדק וכן כל תיבה שתחלת יסודה צד"י והיא באה לדבר בלשון מתפעל או נתפעל נותן טי"ת במקום תי"ו ואינו נותנה לפני אות ראשונה של יסוד התיבה אלא באמצע אותיות העיקר כמו נצטדק מגזרת צדק, ויצטבע מגזרת צבע, ויצטירו מגזרת ציר, הצטידנו מגזרת צידה לדרך עכ"ל. (יז) כולהו טצדקי דידעי עבדי בב"ק. הוא ב"ק צ"ו סע"א, ובכ"י פלארענץ בטעות כיצדקי דידעא עבדי צ"ל טצדקי. (יח) כל הערמימות שיכולה לעשות עושה. מבאר דברי חז"ל שם ולפנינו כל טצדקי דאית לה למיעבד עבדה, וגם רש"י שם פי' כן. (יט) א"ר יצחק. ב"ר שם ובילקוט שם בלי שם האומר. (כ) א"ר לוי. בב"ר בטעות א"ר יצחק, והמאמר שלפניו מובא בש"ר יצחק לכן יש לתקן שצ"ל א"ר לוי, וכן מצאתי בב"ר פפ"ה בפסוק ויהי בעת ההיא, מובא לנכון א"ר לוי כזה שהוא ממצה את החביות כו'. (כא) כזה שהוא ממצה את החביות. דרש מצא מלשון מצה. (כב) ממצה כמו מיץ חלב. יותר נכון שהוא מלשון את קבעת כוס התרעלה שתית מצית (ישעיה נ"א י"ז), וכן אך שמריה ימצו ישתו (תהלים ע"ה ט').

ויגש (כג) אל תנח את ידך. גם בכ"י פלארענץ חסר מלת „את" והוספתי כמו שהוא בקרא. (כד) וירא אלהים. בקרא כי ירא אלהים. (כה) ר' יהודה. ב"ר פצ"ג וילקוט יהושע רמז כ"ב. (כו) והעם

אשר

כח) **ויצא** האחד. (נ) מיוחד שבשנים:

כט) **ולקחתם** גם את זה. חביב עליו כמותו:

ל) **ועתה** כבואי. אין לי פנים לחזור אל אבי:

לב) **כי** עבדך ערב. הראה לו יהודה חיבת אביו לבניו מרחל:

לג) **ועתה** ישב נא עבדך. הראה לו אהבתו לבנימין.

לד) **כי** איך אעלה אל אבי. הראה לו יראתו מן השבועה:

[מה] א) **ולא** יכול יוסף להתאפק. (א) להתחזק, מעולם אבותינו רחמנים הם:

ב) **ויתן** את קולו בבכי. לפי שנתמלא רחמים:

ג) **ויאמר** יוסף אל אחיו אני יוסף. (ב) ר' שמעון בן אלעזר משום ר' אלעזר בן עזריה שהיה אומר דבר משום אבא כהן ברדלא, אוי לנו מיום הדין, אוי לנו מיום התוכחה, בלעם חכם שבאומות היה, ולא יכול לעמוד בתוכחת אתונו, שנאמר ההסכן הסכנתי לעשות לך כה, ויאמר לא (במדבר כב ל), יוסף קטן שבשבטים היה, ולא היו יכולים לעמוד בתוכחתו, שנאמר ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו, לכשיבא הקב"ה ויוכיח לכל אחד לפי מעשיו על אחת כמה וכמה, כענין שנאמר אוכיחך ואערכה לעיניך (תהלים נ כא), ואומר וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר וגו' (מלאכי ג ה), (ג) ר' יוחנן כי מטי להאי קרא בכי, אמר עבד שרבו מעיד בו, כלום תקנה יש בו, יבין וישכיל האדם שהבורא הוא העד הוא בעל דין, הוא הדיין, שנאמר ואנכי היודע ועד נאום ה' (ירמיה כט כג), (ד) הוא ששנינו שוב יום אחד לפני מיתתך, וכתיב כי גדול יום ה', ונורא מאד ומי יכילנו (יואל ב יא), שבזמן שהקב"ה יביא במשפט על כל נעלם אם טוב ואם רע, אם על הנעלמות יביא אותו בדין, מה יעשה על הזדונות, (ה) ארז"ל מאי על כל נעלם, זה ההורג כינה בפני חבירו ונמאס, לפי שלב חבירו נמאס יביא לזה למשפט, כל שכן על היזק גמור, וכן הוא אומר לא עשה לרעהו רעה (תהלים טו ג): אם טוב ואם רע. מאי אם טוב, זה העושה מצוה לחבירו ולא עשאה בצנעא והעני מתבייש, אע"פ שהוא עושה טוב יביא למשפט, שלא עשאה כהוגן, שהרי הנביא אומר והצנע לכת עם אלהיך (מיכה ו ח). בוא וראה כמה תורה אתה למד משיחתן של ראשונים, כל שכן תורה עצמה, כמה מדרשות וכמה הוכחיות אתה למד. הוא שאמר הכתוב קווצותיו תלתלים (שה"ש ה יא), על כל קוץ וקוץ שבתורה (ו) אתה למד תילי תילים, ומה הן קווצי האותיות, אל"ף מפני מה כתיבתו כך, בי"ת מפני מה כתיבתו כך, וכן כל האותיות, ומפני מה זה בצד זה, ומפני מה שמם כך, ומפני מה ענינם כך, ועל מה זה ראשון וזה אחרון, וצירוף אותיות על מה ככה, קווצותיו תלתלים זה הוא שאמר איוב ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים (איוב יא ט), ברוך שנתן תורה לישראל ברוך הוא: כי נבהלו מפניו. (ז) הם אמרו ונראה מה יהיה חלומותיו (בראשית לז כ), ורוה"ק אומר ונראה מחשבות מי יעמדו, וכן הוא אומר כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי (ישעיה נה ח), ואומר לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם (במדבר כג יט):

הערות ותקונים

פעמים יהודה אומר עבדך אבי והוא שומע ושותק וע"ש ביד"מ, וכן הגאון הרד"ל העיר בפדר"א שם במקרא אין כתיב י' פעמים, גם אין טעם על מספר י' שנים דוקא כי גם אחיו היו פחות מן ק"כ שנה ע"ש.

(נ) מיוחד שבשנים. כי אחד עם ה' הידיעה מורה על האחד הפרטי הנרצה אל המדבר, עי' בנה"ש בראשית ג' כ"ב. אבל רז"ל דרשו גם בלי ה"א על המיוחד כמו סנהדרין נ"ב ע"ב אחד מהנערים המיוחד שבנערים ועוד רבות.

[מה] (א) להתחזק. וכן ת"א לאתחסנא פי' להתחזק, ועיין ברמב"ן עה"ת שכתב כל לשון התאפקות בכל מקום חזוק, ועיין בנה"ש. (ב) ר' שמעון בן אלעזר כו'. וכ"ה בכ"י פלארענץ, בב"ר איתא אבא כהן ברדלא אמר וחסר „רשב"א בש"ר ראב"ע". ובילקוט רמז קנ"ב מובא רק אמר ר"ש בן אלעזר אולם בילקוט תהלים רמז תשס"ב מובא בשם מדרש ב"ר כמו שהביא רבינו, ובב"ר לפנינו השמיטו המדפיסים. (ג) ר' יוחנן כי מטי. חגיגה ד' ע"א, וע"ש דף ג' ע"ב ר' אלעזר כי מטי להאי קרא בכי ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו, ומה תוכחה של ב"ו כך, תוכחה של הקב"ה עאכ"ו. (ד) הוא ששנינו שוב יום אחד. אבות פ"ב מט"ו, שבת קנ"ג ע"א. (ה) אמרו רז"ל. חגיגה שם, ועי' עוד מדרש קהלת רבה בסופו. (ו) אתה למד תילי תילים. עיין וי"ר פי"ע וחזית פ"ה בפ' קווצותיו תלתלים. (ז) הם

אמרו

כמה וכמה: (לט) א"ר ירמיהו ב"ר שמעיה דבר אני יהודה עשה שהיה משים עששיות של ברזל לתוך פיו ויוצאת כאבק: כי כמוך כפרעה. (מ) כמו פרעה מלך ואתה שני לו, אף אבא מלך בארץ כנען ואני שני לו: ד"א כי כמוך כפרעה, (מא) מה פרעה גוזר ואינו מקיים, אף אתה גוזר ואינך מקיים. (מב) ד"א כי כמוך כפרעה, אמר לו אם אני שולף הרכו ממך אני מתחיל, בפרעה אני מסיים, מיד רמז יוסף למנשה, (מב) ובעט בקרקע, (מג) וזעת כל הפלטין, אמר בעיטה זו מבית אבא הוא, התחיל לדבר רכות:

יט) **אדוני** שאל את עבדיו לאמר. (מד) א"ר חייא בר אבא כל הדברים שאת קורא שדבר יהודה ליוסף מפני אחיו עד שאת מגיע ולא יכול יוסף להתאפק, היה בהן פיוס ליוסף, פיוס לאחיו, פיוס לבנימין. פיוס ליוסף, ראו האיך נתן את נפשו על בניה של רחל. פיוס לאחיו, לומר האיך נתן נפשו על אחיו. פיוס לבנימין, לומר (מה) כשם שאני נותן נפשי עליך, כך אני נתתי נפשי על אחיך: (מו) אדוני. ז' אדוני כתוב בפרשה, (מז) בדרך שאמר יעקב לאחיו, אלא שיעקב הוסיף אחד, שזה ריחם, וזה לא ריחם:

כ) **ונאמר** אל אדוני יש לנו אב זקן וילד זקונים קטן. אחרון שבבנים: ואחיו מת ויותר הוא לבדו לאמו. וכי אמו קיימת שהם אומרים לאמו, אלא ויותר הוא לבדו זכר לאמו, שאמו מתה, וכל הרואה אותו אומר זה בן רחל:

כא) **ותאמר** אל עבדיך. כסבורים היינו שאתה מלך ועומד בדבורך:

כב) **ונאמר** אל אדוני לא יוכל הנער. כי לא ניסה בדרכים:

כג) **ותאמר** אל עבדיך אם לא ירד. התרית בנו:

כד) **ויהי** כי עלינו. (מח) שארץ ישראל גבוהה מכל הארצות:

כה) **ויאמר** אבינו שובו שברו לנו מעט אוכל. מרוב דוחק ירדנו הנה:

כו) **ונאמר** לא נוכל לרדת. לפי שהאיש חזק בארץ:

כז) **ויאמר** עבדך אבי. (מט) לפי שהיה שומע שהיה אומר לפניו עבדך אבי, לפיכך מת יוסף קודם לכל אחיו:

הערות ותקונים

עיין ב"ר שם. (לט) א"ר ירמיה. ב"ר שם וע"ש ותראה כי רבינו השמיט דברי ר' ירמיה, אשר אין להם שחר ונלאו המפרשים לבארם. ומה שהביא רבינו הם דברי ר' חגי שם וז"ל בשעה שהיה יהודה מעלה חמה היה שערות לבו בוקעות כליו ויוצאות, והיה נותן עששיות של ברזל לתוך פיו ומוציאן כאבק. והמאמר הזה מובא בערוך ערך עשת ופי' חתיכה של ברזל. והנראה כי יש כאן טעות דמוכח וחסרון דהאמר א"ר ירמיה ב"ר שמעיה דבר אני הוא התחלת מדרש הראשון שבב"ר בשם ר' ירמיה ואחר אלה המלות נשמט שורה שלמה. וכך היה כתוב בכ"י המחבר אר"י בר"ש דבר אני וכו' כמו בב"ר א"ר חגי יהודה עשה (נ"ל בשעה) שהיה משים וכו' והשמיט המעתיק מן אני עד חגי שורה שלמה. (מ) כמו פרעה מלך. ב"ר וילקוט שם. (מא) מה פרעה גוזר. הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ, וכשנה בב"ר שם. (מב) ד"א. בב"ר חסרים המלות „ד"א". (מב) ובעט בקרקע. בב"ר ורפש חד רפש, ופי' בעט בעיטה אחת ברגלו על הארץ, והערוך ערך רפש הביא דברי המדרש, וסיים ויטוש על המחנה ת"י רפש במשריתא. (מג) וזעת כל הפלטין. פי' ורעד כל הפלטין על שנבהל יהודה ואמר בעיטה זו מעין גבורת בית אבא שהיו גבורים מאד. (מד) א"ר חייא בר אבא. ב"ר פצ"ג, וילקוט רמז קנ"א. (מה) כשם שאני נותן נפשי עליך כך אני נתתי נפשי על אחיך. כ"ה בב"ר, אולם בילקוט הגי' כשם שנתתי נפשי על אחיך כך אני נותן נפשי עליך. (מו) אדני ז' אדני כתיב בפרשה. והם: בי אדוני, באזני אדוני, אדוני שאל, ונאמר אל אדוני, את דברי אדוני, עבד לאדוני. (מז) כדרך שאמר יעקב לאחיו. והם: כה תאמרון לאדוני, להגיד לאדוני, לאדוני לעשו, בעיני אדוני, אדוני יודע, יעבר נא אדוני, אל אדוני שעירה, אמצא חן בעיני אדוני. (מח) שארץ ישראל גבוהה מכל הארצות. קדושין ס"ט ע"א. (מט) לפי שהיה שומע כו'. בגמרא סוטה י"ג ע"ב איתא מפני מה נקרא יוסף עצמות בחייו (שנאמר והעליתם את עצמותי מזה ועודנו חי, רש"י) מפני שלא מיחו בכבוד אביו, דקאמרו ליה עבדך אבינו ולא אמר להם ולא מידי, מפני מה מת יוסף קודם לאחיו מפני שהנהיג עצמו ברבנות ע"כ. ובפדר"א פל"ט מצאתי ר' ישמעאל אומר י' פעמים אמרו בני יעקב ליוסף עבדך אבינו ושמע יוסף את הדבר ושתק ושתיקה כהודייה דמיא, לפיכך נתקצרו מחייו י' שנים ע"כ, ובאמת לא נמצא בכתוב רק חמשה פעמים עבדך אבינו (בראשית מ"ג כ"ח, ומ"ד כ"ד כ"ז ל' ל"א). וגם במדרש ב"ר פ"ק נאמר קרוב לה'

פעמים

יד) **ויפל** על צוארי בנימין אחיו ויבך. יש בכיה של רחמנות, וכה"א כי נכמרו רחמיו אל אחיו ויבקש לבכות (בראשית מג ל): ויפל על צוארי בנימין אחיו ויבך. (כ) וכי כמה צווארים היה לו לבנימין, אלא א"ר אלעזר בן פדת (כא) ראה ברוח הקודש ששתי פעמים היה עתיד בית המקדש ליחרב, שנבנה בחלקו של בנימין, שנא' ובין כתפיו שכן (דברים לג יב), לכך נאמר על צוארי בנימין: ובנימין בכה על צואריו. בכה על משכן שילה, שהיה עתיד ליחרב, שבחלקו של יוסף היה, שנא' (כב) ויטש משכן שילה (תהלים עח ס):

טו) **וינשק** לכל אחיו ויבך עליהם. כדי לפייסם, כי ראה אותם מתביישין ממנו, והיה מפייס אותם בדברים. ועתה לא אתם שלחתם אותי הנה כי האלהים. כי למחיה שלחני אלהים לפניכם. ולטובתי היה הדבר, כי שמני אלהים לאדון לכל מצרים, ועדיין היו מתביישין ממנו עד וינשק לכל אחיו ויבך עליהם, ואחרי כן דברו אחיו אתו, לכך נקרא יוסף הצדיק, שנאמר על מכרם בכסף צדיק (עמוס ב ו):

טז) **והקול** נשמע בית פרעה לאמר. הלכו והגידו למלכות: וייטב בעיני פרעה. שסבורים היו שאינו מיוחס, כיון שראו את אחיו ושמעו את שמע אביו שהוא בא מאברהם, שכתוב בו נשיא אלהים אתה בתוכנו (בראשית כג ו), וכבר היה נודע לפרעה גדולתו של אברהם, מיד וייטב בעיני פרעה ובעיני עבדיו, שלא מלך עליהם עבד, אלא (כג) בן גנוסים:

יז) **ויאמר** פרעה אל יוסף אמור אל אחיך זאת עשו טענו את בעירכם. (כד) לשון מצרי הוא: ולכו בואו ארצה כנען. שתהא הליכתם כביאתם זה אחר זה שלא תתעכבו לשם:

יח) **וקחו** את אביכם. שתתייחסו בו בזקן: ואתנה לכם את טוב ארץ מצרים. כשם שהטיבותי לאברהם אביכם, שנא' ולאברם היטיב בעבורה (בראשית יב טז):

יט) **ואתה** צויתה זאת עשו. מרשות המלך: קחו לכם מארץ מצרים עגלות. לפי שלא היה רשות להוציא עגלות מארץ מצרים, כי אם על פי פרעה, (כה) וכן ארז"ל שאין פרה וחזירה יוצאה מאלכסנדריאה של מצרים, אלא אם כן חותכין האם שלה בשביל שלא תלד:

כ) **ועינכם** אל תחוס על כליכם. מיכן שטילטולן קשה, (כו) היינו דאמרי אינשי מבית לבית חלוק, (כז) מאיגרא לאיגרא נפש: כי טוב כל ארץ מצרים לכם הוא. זו בשורה ליוצאי מצרים, שנאמר וה' נתן את חן העם בעיני מצרים וישאלום וינצלו את מצרים (שמות יב לו):

כא) **ויעשו** כן בני ישראל. בזכות ישראל אביהם:

כב) **לכלם** נתן לאיש חליפות שמלות. החליף עליהם הענין, שנאמר והפכתי אבלם לששון ונחמתם ושמחתם מיגונם (ירמיה לא יג): ולבנימין נתן שלש מאות כסף. שצפה ברוח הקודש (כח) שעתיד לצאת ממנו מרדכי, שנא' בן יאיר בן שמעי בן קיש איש ימיני (אסתר ב ה), שעולה חשבונו רע"ד הוסיף עליו כ"ו ושמו עליהם (כט) הרי שלש מאות: וחמש חליפות שמלות. (ל) זה מרדכי שיצא בחמשה מלבושי מלכות

הערות ותקונים

(כ) וכי כמה צוארים. מגילה שם וע"ש בפירש"י, ב"ר פצ"ג, וילקוט שם. (כא) ראה ברוה"ק. מגילה שם, ב"ר וילקוט שם, ורש"י עה"ת. (כב) ויטש משכן שילה. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובקרא כתוב שילו. (כג) בן גנוסים. פי' מיוחס והיא המלה היונית γενος. (כד) לשון מצרי הוא. הרד"ק בשרשים פירוש בשם אביו טענו ענין דקירה שדוקרין הבהמות בדרבן שלהם ללכת מהרה ודמהו ללשון הערבי שאומר אטעי"ן א"ל חמ"ר, כלומר דקור החמר בדרבן למהרו. (כה) וכן אמרו רז"ל. משנה בכורות כ"ח ע"ב, סנהדרין ל"ג ע"א, וכן הרשב"ם בפירושו כתב וז"ל כי לא היה אדם יכול להוציא מן המלכות עגלה כי אם על פי פרעה, ודוגמא זו בתלמוד אין פרה וחזירה יוצא' ממצרים אא"כ נטלה האם שלה עכ"ל. וזה לקח מדברי רבינו. (כו) היינו דאמרי אינשי. ב"ר פל"ט על פסוק ואגדלה שמך וילקוט לך רמז ס"ד. (כז) מאיגרא לארעא. בכ"י פלארענץ מאתרא לאתרא, ובב"ר וילקוט מאתר לאתר. (כח) שעתיד לצאת ממנו מרדכי. כמאמרם קרי ליה ימיני אלמא מבנימין קאתו מגילה י"ב ע"ב. (כט) הרי שלש מאות. עיין בחיי שהביא טעם על שלש מאות. (ל) זה מרדכי.

מגילה

ד) **ויאמר** יוסף לאחיו גשו נא אלי ויגשו. (ח) הראה להם המילה: ויאמר אני יוסף אחיכם. אמר להם דרך אחוה אנהיג בכם: אשר מכרתם אותי מצרימה. אע"פ שמכרתם אותי מצרימה:

ה) **ועתה** אל תעצבו. אמר להם אל תביאו עצבון בלבבכם שמכרתם אותי: ואל יחר בעיניכם. שאני מלך: כי למחיה שלחני אלהים לפניכם. אלהים שלחני ולא אתם. אלהים המליכני ולא מפני שאני גדול מכם, והוא הוא שראיתי בחלום. והנה קמה אלומתי וגם נצבה וגו' (בראשית לז ז): כי למחיה שלחני אלהים לפניכם. עתידים הייתם לרדת מצרים וגם אני עמכם, אלא שירדתי לפניכם קודם לכולכם: ס"א כי למחיה. ל' שלשים, מ' ארבעים, הרי שבעים נפש אשר חייה אותם יוסף, שנאמר ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו ואת כל בית אביו לחם לפי הטף (שם מז יב): ד"א כי למחיה. יש דרך ישר לפני איש (ט) ואחריתה דרך מות (משלי יד יב), אבל זאת הדרך למחיה היה, כענין שנאמר בכל עצב יהיה מותר (שם יד כג):

ו) **כי** זה שנתים הרעב. למדנו שעד שנה שניה לא ירדו השבטים למצרים, לפי שהיה להם לחם, והוא שיעקב אבינו אמר למה תתראו (בראשית מב א), (י) למה תראו עצמיכם כשביעים בעיני בני ישמעאל ובפני בני קטורה: ועוד חמש שנים. הודיעם סוד הרעב שנתגלה לו: אשר אין חריש וקציר. אם אין חריש מהיכן קציר, אלא אפילו ספיחים לא יעלו:

ז) **וישלחני** אלהים לפניכם. לא להנאתי, אלא לשום לכם שארית בארץ, כי אין זכותי גדול מזכותכם: ולהחיות לכם לפליטה גדולה. (יא) הוא שארז"ל עתיד היה יעקב אבינו לירד למצרים בשלשלאות של ברזל, אלא שזכותו גרמה לו, וכה"א בחבלי אדם אמשכם בעבותות אהבה (הושע יא ד):

ח) **ועתה** לא אתם שלחתם אותי הנה כי האלהים. זש"ה לב אדם יחשב דרכו וה' יכין צעדו (משלי טז ט), א"ל יוסף שלשה הגרמות גרמוני לבוא מצרים, כתונת הפסים, וחלום אלומות, וחלום השמש והירח, לפיכך אמר להם שלשה פעמים שילוח, כי למחיה שלחני (פסוק ו), וישלחני (פסוק ז'), לא אתם שלחתם אותי הנה כי האלהים, הזכירם החלומות שחלם, כי לא מלבו היו אלא מאלהים. (יב) לכך ארז"ל לעולם יצפה אדם להלום טוב עשרים ושתים שנה, שהרי יוסף בן י"ז שנה ראה החלומות, ועד שלא היה בן שלשים ותשע שנה לא באו אחיו להשתחוות לו: וישמני לאב לפרעה. אב (יג) פטרון, (יד) בסיליוס, ולאדון ומושל ושליט:

ט) **מהרו** ועלו אל אבי. (טו) לפי שארץ ישראל גבוה מכל הארצות: כה אמר. לשון נבואה: בנך יוסף. שהיה חביב לו מכל הבנים: רדה אלי אל תעמוד. (טז) אל יעמוד השעה, (יז) אלא כיון שהשעה הוצלחה בוא אלי:

י) **וישבת** בארץ גושן. ולא בעיר המלוכה:

יא) **וכלכלתי** אותך שם כי עוד חמש שנים רעב פן תורש. מלמד שהיו עשירים:

יב) **והנה** עיניכם רואות ועיני אחי בנימין כי פי המדבר. (יח) בלשון הקודש: ד"א (יט) כי פי כן לבי, וכשם שאין בלבי על בנימין אחי שלא היה במכירתי, כן אין בלבי עליכם:

יג) **והגדתם** לאבי את כל כבודי במצרים. לפי שכללות שבתורה יתירה מפרטותיה, לכך נאמר ואת כל אשר ראיתם: ומהרתם. ולא תעכבו השעה:

הערות ותקונים

אמרו. עיין לעיל וישב ל"ז הערה כ"ז. (ח) הראה להם המילה. שהוא מהול, ב"ר שם וילקוט רמז קנ"ב ורש"י עה"ת. (ט) ואחריתה דרך מות. בקרא דרכי מות, ובכ"י פלארענץ מובא רק התחלת הכתוב. (י) למה תראו עצמיכם. עיין לעיל מ"ב א'. (יא) הוא שאמרו רז"ל. שבת פ"ט ע"ב, ב"ר פפ"ו. (יב) לכך אמרו חז"ל. ברכות נ"ה ע"ב. (יג) פטרון. מלה רומית patron פי' פרקליט. (יד) בסיליוס. מלה יונית βασιλεύς פי' שליט המדינה. (טו) לפי שארץ ישראל. קידושין ס"ט ע"א: (טז) אל תעמיד השעה. ב"ר שם. (יז) אלא כיון. הוספת רבינו ועיין יפ"ת. (יח) בלשון הקודש. ת"א וב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת, ועיין ברמב"ן. (יט) כי פי כן לבי. מגילה ט"ז ע"ב.

וכי

[מו] א) ויסע ישראל וכל אשר לו ויבא בארה שבע ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק.

(א) א"ר יהושע בן לוי חזרתי על בעלי הגדה שבדרום, שיאמרו לי פסוק זה, מפני מה כתוב לאלהי אביו יצחק, ולא אביו אברהם, ולא אמר לי כלום עד שעמדתי עם רבי יהודה פן פדייה בן אחותו של בן הקפר ואמר לי, הרב והתלמיד שהיו מהלכין בדרך, (ב) בתחלה שואלין בשלום התלמיד, ואח"כ שואלין בשלום הרב, א"ר הונא כי אתא ר' יהושע בן לוי לטבריא שאליה לר' יוחנן ולר' שמעון בן לקיש, (ג) ר' יוחנן אומר שאדם חייב בכבוד אביו יותר מבכבוד זקינו, לפיכך לאלהי אביו יצחק, (ד) בר קפרא אמר למה אביו יצחק, אמר יעקב אבינו אבי היה להוט אחר גרונו, ואני להוט אחר גרוני, ולפיכך אני יורד מצרימה, דכתיב וכלכלתי אותך שם:

(ה) ד"א אביו יצחק. אמר יעקב אבינו, אבי ברכני ברכות יעבדוך עמים וישתחוו לך לאומים (בראשית כז כט), סבור אני שהקב"ה מברכני מאותן הברכות, ור' ברכיה אמר שאין הקב"ה מייחד שמו על אדם חי אלא על בעל יסורים, ויצחק אבינו היה בעל יסורים, שנאמר ותכהין עיניו (שם שם א), לפיכך לאלהי אביו יצחק: (ו) ורבנא טוביהו ב"ר אליעזר פירש לאלהי אביו יצחק על שהיה יצחק אבינו חי במכירתו של יוסף, כדאמרינן ויבך אותו אביו (שם לז לה), זה יצחק. (ז) והיה יצחק חי אחר מכירתו של יוסף שנים עשר שנה, שהרי יעקב אבינו אמר לפרעה ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה (שם מז ט), צא מהם למפרע ב' שני רעב, וז' שני השובע, ושלשים של יוסף, נשארו ליעקב כשנולד יוסף צ"א, הוסיף על צ"א י"ג, דכתיב בן שבע עשרה שנה (שם לז ב), נמצא יעקב בן ק"ח שנה במכירת יוסף, וטול ששים ליצחק אבינו קודם שנולד יעקב אבינו, היה ליצחק קס"ח כשנמכר יוסף, וכל ימי יצחק אבינו ק"פ, למדנו שי"ב שנים היה יצחק אחר מכירת יוסף, ולפי שהיה מצטער על יוסף, בלכת יעקב מצרים זיבח זבחים לאלהי אביו יצחק:

ב) ויאמר אלהים לישראל [במראות הלילה] ויאמר יעקב יעקב. (ח) לשון חיבה, לשון זירוז:

ג) ויאמר אנכי האל אלהי אביך אל תירא מרדה מצרימה. אמר יעקב אבינו, יצחק אבי בקש לרדת מצרימה, אמר לו הקב"ה אל תרד מצרימה (בראשית כו ב), ואני היאך אני יורד, (ט) לפיכך ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק, על שם שעיכבו ליצחק מלרדת מצרימה, וליעקב צוה לרדת, וראיה לדבר שהרי אמר לו הקב"ה אל תירא מרדה מצרימה, אע"פ שעכבתי את אביך מלרדת, אתה רד. ונראין הדברים שהרי ענה לו הקב"ה מעין מחשבותיו, (י) לפיכך רבנא טוביהו אמר (יא) כי בודאי דאג יעקב אבינו היאך ירד מצרימה, עד שאמר לו הקב"ה אל תירא: כי לגוי גדול אשימך שם. וכה"א ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד (שמות א ז) ששה מדות כנגד ששה דברים שבהבטחה, שלשה אמירות, שלשה אנכי, אנכי האל, אנכי ארד עמך, ואנכי אעלך גם עלה, שלשה אמירות, ויאמר אלהים לישראל, ויאמר יעקב יעקב, ויאמר אנכי האל:

הערות ותקונים

בהיות יוסף חי בטוח אני שיש לי חלק לעוה"ב, עי' תנחומא ויגש והובא גם ברש"י בראשית ל"ז ל"ד, אבל שאולה, גיהנם סימן זה היה מסור בידי מפי הגבורה אם לא ימות אחד מבני בחיי מובטח אני שאיני רואה גיהנם.

[מו] (א) א"ר יהושע בן לוי. ב"ר פצ"ד, וילקוט רמז קנ"ב. (ב) בתחלה שואלין בשלום התלמיד כו'. כן יעקב דבר תחלה עם יצחק אביו, שדעתו יותר קרובה לו. (ג) ר' יוחנן אמר. עי' ב"ר וילקוט שם, ותמצא גם דברי רשב"ל. (ד) בר קפרא אמר. בב"ר וילקוט הגי' בר קפרא ור' יוסי בר פטרוס, ורבינו לא הביא את דברי ר' יוסי. (ה) ד"א אביו יצחק. בב"ר וילקוט שם הם דברי ר' יודן. (ו) ורבנא טוביהו ב"ר אליעזר. בכ"י פלארענץ ואני טוביהו ברבי אליעזר ז"ל. ועיין במבוא. (ז) והי' יצחק חי. עיין לעיל וישב ל"ז ב'. (ח) לשון חבה לשון זירוז. ספרא ריש ויקרא סוף פ"א משה משה, אברהם אברהם יעקב יעקב שמואל שמואל לשון חבה לשון זירוז. (ט) לפיכך ויזבח זבחים. עיין ברמב"ן שכתב ענין הזבחים לאלהי אביו יצחק, מפני מורא ממדה"ד ע"ש. (י) לפיכך רבנא טוביהו אמר. בכ"י פלארענץ לפיכך אני טוביהו אומר. (יא) כי בודאי דאג יעקב אבינו. עיין פדר"א ריש פל"ט היה מהרהר בלבו ואמר איך אעזוב ארץ אבותי כו' א"ל הקב"ה יעקב אל תירא אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך

נם

שנאמר ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור ועטרת זהב גדולה ותכריך בוץ וארגמן (אסתר ח טו) :

כג) **ולאביו** שלח כזאת עשרה חמורים ועשר אתונות . (לא) נתן לעשרת השבטים משא חמור ומשא אתון, להביא מנחה לאביהם . מזה למדנו כי בנימין לא החזירו יהודה אל אבינו יעקב, אלא נשאר עם יוסף במצרים, שאלמלי כן היה נותן גם ביד בנימין משא חמור ומשא אתון אלא למדנו כי נשאר לשם,ובזכות זאת יושיע הקב"ה שבטי ישראל ע"י עני רוכב על החמור ועל עיר בן אתונות(זכריה ט ט): בר.(לב) זה עיבור : ולחם. כמשמעו : ומזון. (לג) כל המאכלות שמלפתין בו הלחם נקרא מזון :

כד) **וישלח** את אחיו . נהג עמהם דרך אחוה וריעות . ויאמר אליהם אל תרגזו בדרך . אמר להם (לד) אל תפסעו פסיעה גסה,שהפסיעה גסה נוטלות אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם . (לה) ואל תעמידו עצמיכם מדברי תורה. (לו) ששנים שמהלכין בדרך ואין ביניהן דברי תורה ראויין לישרף . (לז) הכניסו חמה לעיר כדי שתדעו מקום לינתכם בטוב : ד"א אל תרגזו בדרך . (לז) אל תביאו דברי מחלוקת בדרך (לח) שמא תרגז עליכם הדרך .

כה) **ויעלו** ממצרים . עליה היתה להם :

כו) **ויגידו** לו לאמר עוד יוסף חי וגו' ויפג לבו . ויפג לשון תלמוד, (לט) כמו תבשיל שהפיג טעמו, כן לא היו הדברים מתאימים בדעתו, אלא מפיגין היו : כי לא האמין להם . (מ) תני ר' חייא כך עונשו של בדאי אפילו אומר דבר של אמת אין מאמינין אותו, כך לפי שאמרו הכר נא הכתונת בנך (בראשית לז לג) , וכיחשו לו, כשאמרו לו עוד יוסף חי, לא האמין להם :

כז) **וידברו** אליו את כל דברי יוסף . ועדיין לא היה מאמין עד שראה את העגלות ששלח יוסף לשאת אותו, (מא) אמר בודאי אין עגלה יוצאת ממצרים כי אם על פי המלכות, ובכן האמין להם : ותחי רוח יעקב אביהם . (מב) הוא שאמרו רז"ל אין השכינה שורה לא מתוך עצלות, ולא מתוך עצבות, אלא מתוך דבר שמחה, וכן הוא אומר והיה כנגן המנגן (מג) ותהי עליו רוח אלהים (מ"ב ג טו) :

כח) **ויאמר** ישראל רב עוד יוסף בני חי . (מד) רב הוא כחו של יוסף שסבל כל הצרות הללו ועדיין הוא חי : (מה) ד"א רב עוד יוסף בני חי . בטוח אני (מו) שיש לי חלק במה רב טובך (תהלים לא כ) :

הערות ותקונים

מגילה ט"ז ע"ב . (לא) נתן לעשרת השבטים . עי' רש"י ורמב"ן . (לב) זה עיבור . וכן ת"א , וכן מובא במדרש ב"ר פצ"ד . (לג) כל המאכלות שמלפתין בו הלחם נקרא מזון . בב"ר כל הדברים קרויים מזון , וכ"ה בירושלמי נדרים פ"ו ה"א , ועיין ערוך ערך בשם שכתב כל דבר שאוכל עם הפת שמו לפתן בלשון משנה ובלשון דרבנן שמו בשם , עכ"ל , וגם רש"י כתב מזון ליפתן . (לד) א"ל אל תפסעו פסיעה גסה . תענית י' ע"ב . (לה) ואל תעמידו עצמיכם מדברי תורה . ב"ר פצ"ד וילקוט שם . ובגמרא שם אל תתעסקו בדבר הלכה שמא תרגזו עליכם הדרך . ובתוס' שם כתבו ויש מדרש אל תפסיקו מדבר הלכה . (לו) ששנים שמהלכין . תענית שם , וע"ש בתוס' . (לז) הכניסו חמה לעיר . תענית שם , ופירש"י כשאתם לנין ושוכבין בדרך בעיירות הכניסו לעיר בעוד שהחמה זורחת עכ"ל , והסיום כדי שתדעו מקום לינתכם בטוב , הם דברי רבינו . (לז) אל תביאו . הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ . (לח) שמא תרגז עליכם הדרך . תענית שם , ופירש"י תרגז עליכם הדרך , תתעו . (לט) כמו תבשיל שהפיג טעמו . עיין ערוך ערך פג א' וגם רש"י כתב ויפג לבו , נחלף לבו והלך מלהאמין לא היה לבו פונה אל הדברים , לשון מפיגין טעמן בלשון משנה (ביצה י"ד ע"א) וכמו מאין הפוגות , וריחו לא נמר , מתרגמינן לא פג . (מ) תני ר' חייא . ב"ר פצ"ד , ילקוט רמז קנ"ב , סנהדרין פ"ט ע"א , אדר"נ פ"ל . (מא) אמר בוודאי אין עגלה . עיין לעיל פסוק י"ט . (מב) הוא שאמרו חז"ל . שבת ל' ע"ב , ועיין פדר"א פל"ח , ותחי רוח יעקב אביהם , וכי מתה היתה רוחו של יעקב שחיתה , אלא מפני שנסתלקה רוח הקודש מעליו ואח"כ שרתה עליו רוח הקודש כבתחלה , שנאמר ותחי רוח יעקב , ות"א ושרת רוח נבואה על יעקב אבוהון . (מג) ותהי עליו רוח אלהים . ובכ"י פלארענץ ותהי עליו רוח ה' , ובקרא כתיב ותהי עליו יד ה' , ובש"א ט"ז נאמר והיה בהיות עליך רוח אלהים רעה וניגן בידו וטוב לך . (מד) רב הוא כחו של יוסף . ב"ר וילקוט שם . (מה) ד"א בטוח אני כו' . יש להגיה כן בב"ר וילקוט שם . (מו) שיש לי חלק במה רב טובך: ר"ל כי

בהיות

ל) **ויאמר** ישראל אל יוסף אמותה הפעם. (כג) כלומר אם אפילו אני מת, הפעם הזאת איני חושש:

לא) **ויאמר** יוסף אל אחיו ואל בית אביו. אלו בני אחיו.

לב) **והאנשים** רועי צאן. הקל אותם בעיניהם כדי שלא יפיל עליהם טורח החיילות, וכן הוא אומר כי תועבת מצרים כל רועי צאן, הוא שאמר שלמה בחכמתו אל תתהדר לפני מלך (משלי כה ו):

[מז] ב) **ומקצה** אחיו לקח חמשה אנשים. מן החלשים שבשבטים, (א) אמר שמא מרוב גבורתם יעשו דבר וישימם על החיילות לצאת לצבא, לכך לקח חמשה מן שאינן גבורים כל כך (ב) ומי הם אותן שלא נכפלו שמותם בפרשת וזאת הברכה, ושמות הגבורים כפל, כמו וזאת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה (דברים לג ז), ולזבולון אמר שמח זבולון בצאתך (שם שם יח), ולגד אמר ברוך מרחיב גד (שם שם כ), ולדן אמר דן גור אריה (שם שם כב), ולנפתלי אמר נפתלי שבע רצון (שם שם כג), ולאשר אמר ברוך מבנים אשר (שם שם כד), וכן יוסף מוכפל שמו, וליוסף אמר וגו' תבואתה לראש יוסף (שם שם טז), למדנו שהיו, ראובן, שמעון, לוי, יששכר, ובנימין:

ד) **ויאמרו** אל פרעה לגור בארץ באנו. כיון שאמר להם מה מעשיכם, אמרו לו רועי צאן עבדיך, בקש להם מה הנאה יש לי מכם שבאתם בארצי, הלא כל רועי צאן הוא תועבת מצרים, וקודם שדבר הוא, התחילו הם לומר לגור בארץ באנו, לא ירדנו פה להשתקע אלא לגור בארץ באנו, כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך, הא אם היה מרעה, לא באנו למצרים, ושמא תאמר לא היה רעב גדול, ת"ל כי כבד הרעב, הא תדע כי אנוסים ירדנו:

ו) **ארץ** מצרים לפניך הוא. שכן אמר לו ובלעדיך לא ירים איש את ידו ואת רגלו (בראשית מא מד):

ז) **ויבא** [וגו'] ויברך יעקב את פרעה. (ג) מה ברכה ברכו, אמר לו יהי רצון שיעלה נילוס לרגליך:

ח) **ויאמר** פרעה אל יעקב כמה ימי שני חייך. מה ראה פרעה לשאול ליעקב כמה ימי שני חייך, לפי שהיה איקונין של יעקב אבינו דומה לאברהם אבינו וכסבור היה שהוא אברהם:

הערות ותקונים

(כג) כלומר אם אפילו אני מת בפעם הזאת איני חושש. עיין תנחומא ויגש, על הכתוב ואת יהודה שלח, למה אמר אמותה הפעם, אמר שבאו בני ואמרו לי יוסף מת הייתי אומר שאני מת שתי פעמים, עכשיו שראיתי אותך חי, מבושר אני שאיני מת אלא עכשיו בלבד לכך אמר אמותה הפעם, ולזה הדרש כוון גם רש"י בפירושו עה"ת:

[מז] (א) אמר שמא מרוב גבורתם. ב"ר שם. (ב) ומי הם אותם שלא נכפלו שמותם, וסיים למדנו (שאותם שלא נכפלו שמותם הם החלשים) שהיו ראובן שמעון לוי יששכר ובנימין. כ"ה גם בב"ר פצ"ה וילקוט רמז קנ"ג. אולם בגמרא ב"ק ל"ב ע"א איתא להיפך אותן שהוכפלו בשמות אותן לקח, והתוס' שם כתבו בב"ר יש איפכא, שהנכפלים גבורים היו, ורש"י שם כתב וז"ל אותם שהוכפלו שמותם בברכת משה, הודיעך הכתוב שחלשים שבכולן היו וצריכין חיזוק, לפיכך כפל את שמם לחזקם, ואותן (אשר הוכפלו שמותם) הביא יוסף לפני פרעה כדי שלא יברור אותם להיות ראשי גייסות ולהעריכם. וכן רש"י עה"ת כתב ומקצה אחיו, מן הפחותים שבהם לגבורה שאין נראים גבורים, שאם יראה אותם גבורים יעשה אותם אנשי מלחמתו ואלה הם: ראובן שמעון לוי יששכר ובנימין, אותן שלא כפל משה שמותן כשברכן, אבל שמות הגבורים כפל וזאת ליהודה כו' זה לשון ב"ר שהיא אגדת ארץ ישראל אבל בתלמוד בבלי שלנו [ב"ק ל"ב ע"א] מצינו שאותן שכפל משה שמותן הם החלשים ואותן הביא לפני פרעה כו' ובברייתא דספרי שנינו בה בוזאת הברכה כמו תלמוד שלנו עכ"ל וע"ע רש"י ברכה ל"ג י"ח, וכוון למאמר הספרי ברכה אות שכ"ד ע"ש, ובילקוט רמז קנ"ג אחר שהביא דברי הב"ר סיים ואית דאמרי איפכא לפי שנאמר ומקצה אחיו לקח ולא נפרשו שמות אותם שנכפלו שמותם לקח, ונראה בלדו „ספרי" וכוון למאמר הספרי שהבאתי. והמלות „ואית דאמרי איפכא" הוא הוספה מבעל הילקוט. (ג) מה ברכה ברכו כו'. גם רש"י עה"ת הביא וז"ל: ומה ברכה ברכו? שיעלה נילוס לרגליו, לפי שאין מצרים שותה מי גשמים, אלא נילוס עולה ומשקה ומברכתו של יעקב ואילך היה פרעה בא על נילוס והוא עולה לקראתו

ומשקה

ד) **ויוסף** ישית ידו על עיניך. (יא) זו עצימת העינים:

ה) **ויקם** יעקב מבאר שבע וישאו בני ישראל את יעקב אביהם ואת טפם ואת נשיהם. חביב קודם.

ז) **בניו** ובני בניו [אתו]בנותיו ובנות בניו. (יב)א"ר יהודה בר אלעאי בנות בנים כבנים לירושה. (יג) ובני בנות אינם כבנים, דכתיב בנות בניו ולא בני בנותיו:

ח) **ואלה** שמות בני ישראל. כולם מטה שלימה: בכור יעקב ראובן. נתייחס על הבכורה, משום דכתיב וישמע ראובן ויצילהו מידם (בראשית לז כא):

טו) **אלה** בני לאה וגו' כל נפש [וגו'] שלשים ושלש. דע כי הם שלשים ושתים נפשות, כי ער ואונן מתו, נשאר ל"ב ללאה, (יד) אלא עם יעקב הרי ל"ג: וי"ו לזלפה, וארבע עשר לרחל עם יוסף מנשה ואפרים, ושבעה לבלהה הרי שבעים, צא מהם יעקב יוסף מנשה ואפרים והם ס"ו ועם יעקב יוסף מנשה ואפרים הרי שבעים: (טו) וי"א כי יוכבד בת לוי נולדה בין החומות בכניסתו למצרים, הוצא את יעקב אבינו ושים את יוכבד הרי שבעים:

כח) **ואת** יהודה שלח לפניו אל יוסף. וכן דרך העולם להודיע לחבירו שהוא בא, שכן אתה מוצא ביתרו, ויאמר אל משה אני חותנך יתרו בא אליך. (שמות יח ו). (טז) מיכן ארז"ל לעולם אל יכנס אדם פתאום בתוך ביתו כל שכן לבית חבירו: הגדה להורות. (יז) לאורות, אורות שש מאות ושלש עשרה מצות, (יח) מלמד שהיה ליוסף בית הוראה בארץ גושן ששם היו אבותינו עוסקים בחכמת התורה עד שלא ניתנה. (יט) הוא שאמרו כי בפרק עגלה ערופה היה מתעסק, שהרי עגלה ערופה היתה באת על לא נודע מי הכהו, וכן יוסף לא נודע מי הכהו, וכיון שראת יעקב את העגלות זכר את הפרק, מיד ותחי רוח יעקב אביהם, ועיקרו של דבר, ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף, למה יהודה, לפי שיהודה היה חביב על יוסף מכל השבטים, שכיון שנמצא הגביע באמתחת בנימין לא נתן אחד מהם נפשו להצילו אלא יהודה, שנאמר ויגש אליו יהודה ויאמר ישב נא עבדך תחת הנער עבד לאדוני: לפניו. לפניו של יעקב אבינו: להורות לפניו. (כ) מתרגם לפנאה קדמוהי: להורות לפניו גשנה. לאמר לו כי אביך בא עד גושן:

כט) **ויאסור** יוסף מרכבתו. (כא) הוא בעצמו, לפי שהאהבה מקלקלת השורה של גדולה: וירא אליו. פנים בפנים: ויבך על צואריו עוד. (כב) מה עוד, לפי שבכה על אחיו בראשונה, לכך נאמר ויבך על צואריו עוד:

הערות ותקונים

גם עלה. (יא) זו עצימת העינים. עיין בערוך ערך אמץ א', ולפי גי' הספרים דתנן בשבת קנ"א ע"ב מאמצין יהיה הגי' הנכונה כאן עמיצת עינים אך בשבת ע"ז ע"ב אבעיא להו מאמצין תנן או מעמצין תנן ואר"ח ב"מ אר"י עוצם עיניו וגו' הרי שמעמצין היינו מעצמין ושפיר נוכל לגרוס כאן עצימת עינים. (יב) א"ר יהודה בר אלעאי. ב"ר וילקוט שם. (יג) ובני בנות אינם כבנים. כ"ה הגי' בב"ר, אולם בכ"י פלארענץ, ובילקוט שם הגי' בני בנות אינם כבנות, ועיין ביפ"ת, ועיין בגמרא יבמות ס"ב ע"ב. (יד) אלא עם יעקב הרי ל"ג. עיין הראב"ע פסוק כ"ג שכתב כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלש. והם שלשים ושתים כו' והנכון בעיני שיעקב בחשבון וממנו יחל כאילו אמר כל נפש בניו ובנותיו עם נפשו שלשים ושלש ע"כ. (טו) וי"א כי יוכבד בת לוי. ב"ב קכ"ג ע"א, ב"ר שם, ורש"י עה"ת, ועי' הראב"ע שם ורמב"ן, ועיין פסיקתא פסקא ויהי בשלח דף פ"ו ע"ב ובהערה קכ"ג. (טז) מיכן אמרו רז"ל. פסחים קי"ב ע"א ועי' מסכת ד"א פ"ה. (יז) לאורות. דרש להורות כמו לאורות אורות בגימטריא תרי"ג. (יח) מלמד שהיה ליוסף בית הוראה. בב"ר פצ"ה להתקין לו בית ועד שיהא מורה בו דברי תורה, ודרש להורות לשון הוראה ולימוד ובילקוט הגי' בית תלמוד, וכן בתנחומא ויגש להתקין לו בית תלמוד שיהא מורה שם הוראה. וכן רש"י עה"ת הביא ומדרש אגדה להורות לפניו לתקן לו בית תלמוד שמשם תצא הוראה. (יט) והוא שאמרו. ב"ר פצ"ה ותנחומא שם, וכן מובא ברש"י בראשית מ"ה כ"ז סימן מסר להם במה היה עוסק כשפירש ממנו בפרשת עגלה ערופה. (כ) מתרגם לפנאה קדמוהי. כן תרגם אונקלוס, וגם רש"י עה"ת הביא להורות לפניו כתרגומו לפנות לו מקום ולהורות היאך יתיישב בה. (כא) הוא בעצמו. עיין מכילתא פ' בשלח, והובא ברש"י עה"ת הוא עצמו אסר את הסוסים למרכבה להזדרז לכבוד אביו. (כב) מה עוד. עיין רש"י עה"ת לשון רבוי הוא.

כלומר

כלו שבע שני הרעב, וכן עשה: והאדמה לא תשם. מלמד שהאדמה נאה בזמן שבני אדם עליה, כלו האנשים, האדמה משוממת:

כא) **ואת** העם העביר אותו לערים. (יא) למה עשה כן, כדי שלא יאמרו לא מכרנו שדותינו, שכיון שהגלם מעיר לעיר, ידעו כי לא נותר להם נחלה בשדותיהם, (יב) ס״א כדי שלא יאמרו מצרים לאחיו של יוסף בני גולה אתם, גרים אתם, לפיכך הגלם יוסף מעיר לעיר, שלא יהא להם פתחון פה על אחיו שלא יתגאו עליהם. וכה״א מזרה רשעים מלך חכם וישב עליהם אופן (משלי כ כו), מלך חכם זה יוסף, שנא׳ טוב ילד מסכן וחכם (קהלת ד יג), שזירה את המצריים מקצה גבול מצרים עד קצהו, ועליו הכתוב אומר שמים לרום וארץ לעומק ולב מלכים אין חקר (משלי כה ג):

כב) **רק** אדמת הכהנים. (יג) אלו כומרי פרעה: ואכלו את חקם. את מזונותיהם, כענין שנאמר הטריפני לחם חקי (שם ל ח):

כג) **הא** לכם זרע. מלשון הילכי (שמות ב ט), אלא שניתוסף א׳ הנה והוא תיבה לעצמה. ס״א הא לכם זרע. כי שש שנים מנין ה״א מתפרנסין משלהם, מיכן ואילך נמכרו, לכך נאמר ה״א:

כד) **והיה** בתבואות ונתתם חמישית לפרעה. מה ראה יוסף לשום עליהם חומש לפי שעתידין היו ללקות באצבע שהיא חומש היד עשר מכות: ד״א כנגד חמשה דברים שעשה עמו פרעה, וילבש אותו בגדי שש, וישם רביד הזהב, וירכב אותו במרכבת המשנה, ויקראו לפניו אברך, ונתון אותו על כל ארץ מצרים (בראשית מא מב ומג), הרי חמש:

כז) **וישב** ישראל בארץ מצרים [וגו׳] ויאחזו בה. לקחו אחוזה בה: ויפרו וירבו מאד. ישתבח אלהינו שהוא מבטיח לצדיקיו ועושה עמהם כל טוב, שכן הוא אומר אל תירא מרדה מצרימה כי לגוי גדול אשימך שם:

סליק פרשת ויגש

פרשת ויחי

כח) **ויחי** יעקב. כתוב טוב מלא כף נחת ממלא חפנים עמל ורעות רוח (קהלת ד ו), טוב היה לאבינו יעקב, אלו שבע עשרה שנה במצרים, שנא׳ ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה, שהיה אותם בנחת, והשבטים סביבותיו, ובני בניו פרים ורבים, ועיניו רואות ולבו שמח, אין שטן ואין פגע רע, ויוסף בנו מלך על הארץ, ומביא ונותן לתוך פיו, שנאמר ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו ואת כל בית אביו לחם לפי הטף (בראשית מז יב). ממלא חפנים עמל ורעות רוח, ממאה ושלשים שנה שלא היה אלא כולם בעמל, שנאמר וישטום עשו את יעקב (שם כז מא), וכתיב ועתה בני שמע בקולי וקום ברח לך (שם שם מג), וכתיב הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה (שם לא מ), וכתיב את עניי ואת יגיעי כפי (שם שם מב), ויאמר יעקב אל שמעון ואל לוי עכרתם אותי (שם לד ל), ויקרע יעקב שמלותיו וישם שק במתניו ויתאבל על בנו ימים רבים (שם לז לד), כל אותם השנים היה עמל ורעות רוח, לכך נאמר ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה, אלו השבע עשרה חיה בהם חיים טובים: ויהי ימי יעקב שני חייו שבע שנים וארבעים ומאת שנה. חזר הכתוב והכליל הי״ז עם הק״ל.

הערות ותקונים

בתנחומא כאן. (יא) למה עשה כן כדי כו׳. גם רש״י עה״ת הביא כן העביר מעיר לעיר לזכרון שאין להם חלק בארץ, והושיב של עיר זו בחברתה. (יב) ס״א כדי שלא יאמרו מצרים לאחיו. וכן הביא רש״י שם. יוסף נתכוין להסיר חרפה מעל אחיו שלא יהי׳ קורין אותם גולים, ועיין חולין ס׳ סע״ב ואת העם העביר אותו לערים מה כ״מ דלא ליקרו לאחיו גלוותא, פירש״י שלא יקרו מצרים לאחיו לאחר זמן גולים בני גולים לכך הגלם. ולזה כוון גם ת״י וית עמא דהוון שרין במדינתא אעבר בקריתא כו׳ דלא יהוון מונין לבניו דיעקב ואמרין להון אכסני גלוותי. ובי״ע שם מן בגלל אחוי דיוסף דלא יתקרון גלוותי. (יג) אלו כומרי פרעה. וכן ת״א וי״ע וכ״כ רש״י:

ט) **ויאמר** יעקב ימי שני מגורי. מה מגורי, לפי שהצדיקים בעוה"ז גרים, וכה"א כי גרים ותושבים אתם עמדי (ויקרא כה כג), וכתיב בדוד כי גר אנכי עמך תושב ככל אבותי (תהלים לט יג), כשם שהגר בכל יום מצפה לצאת מן המקום, כך הצדיקים חושבים יום המיתה, והם כגרים בארץ, אבל הרשעים אין חוששין ליום המיתה, שנא' כי אין חרצובות למותם ובריא אולם (שם עג ד), אין חרצובות (ד) אינן חרדין ועצבין מיום המיתה: מעט. שהרי אברהם אבינו חיה קע"ה, ואבינו יצחק ק"פ, ואבינו יעקב קמ"ז: ורעים. ברח מפני עשו, בבית לבן אכלוהו חורב וקרח בלילה, בארץ כנען טרף טורף יוסף: בימי מגוריהם. בחייהם על האדמה:

י) **ויברך** יעקב את פרעה. ברכה בתחלה, וברכה בסוף, להודיעך דרך ארץ היאך אדם יכנס לראות פני המלכות:

יא) **ויושב** יוסף את אביו. בארץ גושן היה מושבותם, ואחוזתם בארץ רעמסס:

יב) **ויכלכל** יוסף את אביו ואת אחיו. (ה) זהו שארז"ל שהיו ישראל מצוינים שם, שכל זמן שהיו ישראל פרים ורבים היו נכתבים שמותם בבית המלכות, (ו) כדי שיטול פרס שלו מבית המלכות, פלוני יש לו עשרים נפשות יטול כך וכך, פלוני יש לו שלשים נפשות יטול כך וכך, הוא שהמצריים אומרים הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו (שמות א ט): לחם לפי הטף. יותר ממה שהתינוק אוכל מפרפר:

יג) **ולחם** אין בכל הארץ וגו' ותלה. (ז) לשון עיפות, תרגום עיף ויגע (דברים כה יח) משלהי ולאי, כלומר ויגעו:

יד) **וילקט** יוסף את כל הכסף. כדי להתיש כחן של מצריים:

יח) **ותתם** השנה ההוא ויבואו אליו בשנה השנית. (ח) יש לומר שהוא שנה שניה לרעב, וא"ת והרי למעלה מהענין כתוב כי זה שנתים הרעב (לעיל מה ו), וזה המעשה שמכרו המצריים איש שדהו לא היה אלא אחר שבאו אחיו למצרים, יש להשיב שהענין מוקדם ומאוחר, ונאמר שזה המעשה היה בשנה שבא יעקב אבינו ובניו למצרים, (ט) ומשבאו נפסק הרעב והתחילו לזרוע, והוא מסייע למה (י) שארז"ל ויברך יעקב את פרעה, אמר לו יהי רצון שיעלה נילוס לרגליך, וכן היה, כי בשנה הראשונה מכרו הכסף והמקנה, ובשניה גם שדותיהם, ומקניהם ואת עצמם, ומכאן ואילך נפסק הרעב והיו זורעין ונותנים חמישית לפרעה, ואם רצונך אמור, כי הכתוב אומר ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר (שם), ואיך היו זורעין בשנה השלישית, אלא זה שאמר הכתוב ויבואו אל יוסף בשנה השנית, שנית למכירת מקניהם, שהוא שביעית בסוף שני הרעב, כי מה שאמר למעלה ותלה ארץ מצרים (פסוק יג), הוא בשנה הששית עד כי תם הכסף ומקנה הבהמה, ובשביעית מכרו גויתם ואדמתם, וכן הוא אומר

יט) **ותן** זרע ונחיה ולא נמות, כי לא בקשו בר לקנות לאכול, כי אם לזרוע, כי

הערות ותקונים

ומשקה את הארץ. תנחומא עכ"ל. ולפנינו בתנחומא ויגש לא נמצא מאומה, רק בתנחומא נשא על הכתוב ויהי ביום כלות, א"ר ברכיה הכהן יעקב אבינו כשהלך אצל פרעה לא יצא מאצלו עד שברכו ומה ברכה ברכו שיעלה נילוס ברגלו ע"כ. ואין ספק אצלי שרש"י מצא כן בתנחומא, והוא הילמדנו הנאבד פ' ויגש. (ד) אינן חרדין ועצבין מיום המיתה. שבת ל"א ע"ב. וכתב רש"י שם חרדין ועצבין נוטריקון בחרצובות. (ה) זהו שאמרו רז"ל. עיין ספרי כי תבא סי' ש"א. (ו) כדי שיטול פרס. הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ. (ז) לשון עיפות. תרגום עיף ויגע משלהי ולאי כלומר ויגעו, וגם רש"י כתב ותלה כמו ותלאה לשון עיפות כתרגומו ודומה לו כמתלהלה היורה זקים. והרד"ק שרש להה הביא בשם רבינו סעדיה גאון ז"ל שפירש ותלה כמו ותלא כלומר כאדם הנלאה לא ידע מה לעשות וכן כמתלהלה המראה עצמו כאילו לא ידע מה לעשות. וגם במחברת מנחם שורש גבה הביא אנשי פתרון פתרו ותלה ארץ מצרים יגיעה ועיפה ונלאתה ארץ מצרים מפני כובד רעבון וע"ש. (ח) יש לומר שהיא שנה שניה לרעב. וכן כתב רש"י ועיין ברמב"ן. (ט) ומשבאו נפסק הרעב והתחילו לזרוע. כן הביא רש"י בשם תוספתא סוטה פ"י וכן הוא בספרי פ' עקב, ועיין ברמב"ן. (י) שאמרו רז"ל. עיין לעיל הערה ג' שהערותי שהוא בתנחומא

השנה הרביעית למלך שלמה על ישראל ויבן הבית לה׳(מ״א ו א), צא מהן [ארבעים] שנה שהלכו ישראל במדבר נשארו ת״מ שנה לשלמון בועז ועובד וישי, למדנו כי יותר מארבע מאות שנה חיו אלו הארבעה דורות, ואעפ״כ כתוב פסוק מלא על ישי, והאיש בימי שאול זקן בא באנשים (ש״א יז יב), אבל דוד לא היה אלא שבעים שנה, בן שלשים שנה היה במלכו, וארבעים שנה מלך, לכך נאמר בו קריבה: ויקרא לבנו ליוסף. (כה) למה קרא ליוסף ולא קרא לראובן שהיה בכור, ולא קרא ליהודה שהיה מלך בשבטים, אלא לפי שידע שיוסף היה בידו יכולת לעשות: ויאמר לו אם נא מצאתי חן בעיניך שים נא ידך תחת ירכי. השביעו כדרך שהשביע אברהם אבינו את אליעזר: ועשית עמדי חסד ואמת. (כו) וכי יש חסד של שקר, (כז) אלא כל חסד שהוא שלא בפניו הוא חסד של אמת, אבל חסד שבפניו הוא חסד של חנופה, (כח) מתלא אמרי אינשי, מית בר חברך טעון, מית חברך פרוק, ולפי שהיה יעקב אבינו הולך לעולמו והוא עשה עמו חסד שלא בפניו, לכך נאמר חסד ואמת: (כט) ארז״ל גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה, הצדקה לחיים, וגמילות חסדים לחיים ולמתים, הצדקה לעניים, וגמילות חסדים לעניים ולעשירים: אל נא תקברני במצרים. אין נא אלא לשון בקשה, (ל) למה בקש יעקב אבינו שלא להקבר במצרים, לפי שידע שעתידה ארץ מצרים ללקות עפרה בכנים, כדי שלא יהא הכנים מרחשות תחת גופו: ד״א שלא יעשוהו המצרים אלוה, וכבר עתיד הקב״ה להפרע מן האומה הזו ומן אלהיהם, שנאמר (לא) ובאלהיהם עשה ה׳ שפטים (במדבר לג ד):

ל) **ושכבתי** עם אבותי. (לב) כל מקום שנאמר בו שכיבה, הניח בנים כמותו, שנאמר והדד שמע במצרים כי שכב דוד עם אבותיו וכי מת יואב שר הצבא (מ״א יא כא), נאמר שכיבה בדוד, ומיתה ביואב, מפני מה, דוד שהניח בן כמותו ראוי למלכות, נאמר בו שכיבה, יואב לא הניח בן גבור כמותו, נאמר בו מיתה, וכן במשה, הנך שוכב עם אבותיך (דברים לא טז), לפי שרבו בניו למעלה מכל ישראל, שנאמר (לג) ובני משה גרשום ואליעזר, (לד) ובני גרשום [שבואל הראש ויהי בני אליעזר] רחביה הראש, ובני רחביה רבו למעלה (דה״א כג טו טז יז). (לה) ואמרו רבותינו ז״ל מאי למעלה, למעלה מששים רבוא, אבל בשמואל כתיב (לו) ושמואל מת (ש״א כח ג), וימת שמואל (שם כה א), לפי שכתוב בבניו ולא הלכו בניו בדרכיו (שם ח ג), לכך נאמר ושכבתי עם אבותי, שהיו צדיקים דור אחר דור, וגם הניח צדיקים אחריו כמותו: ד״א ושכבתי עם אבותי. (לז) לפי שאין קוברין צדיק אצל רשע, שנאמר ויהי הם קוברים איש והנה ראו את הגדוד וישליכו את האיש בקבר אלישע וילך ויגע האיש בעצמות אלישע ויחי ויקם על רגליו (מ״ב יג כא), על רגליו קם ולביתו לא הלך: ד״א ושכבתי עם אבותי (לח) למה, כי האבות מחבבין קבורת ארץ ישראל. (לט) א״ר אלעזר דברים בגו, (מ) א״ר חנינא א״ר יהושע בן לוי מה דברים בגו, אתהלך לפני

הערות ותקונים

בשנה הרביעית בחדש זיו הוא החודש השני למלוך שלמה. (כה) למה קרא ליוסף. ב״ר ותנחומא שם וילקוט רמז קנ״ו. (כו) וכי יש חסד של שקר. ב״ר ותנחומא וילקוט. (כז) אלא כל חסד. הוספתי רבינו, או אולי חסר בב״ר. (כח) מתלא אמרי אינשי. ב״ר ותנחומא, משל הדיוט אומר מית בריה דרחמך טעון, מת רחמך פרוק. (כט) ארז״ל גדולה גמילות חסדים. ירושלמי פאה פ״א ה״א דף ט״ו סוף ע״ב. (ל) למה ביקש יעקב. ב״ר ותנחומא וילקוט רמז קנ״ו ורש״י עה״ת. (לא) ובאלהיהם עשה ה׳ שפטים. וכן מובא בכ״י פלארענץ ובקרא ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים. (לב) כל מקום שנאמר בו שכיבה. ב״ב קט״ז ע״א. (לג) ובני משה ובני גרשום. וכן מובא בכ״י פלארענץ, ובקרא בני משה, בני גרשום בלי וי״ו. (לד) ובני גרשום. וכן מובא בכ״י פלארענץ והוספתי שצ״ל בני גרשום שבואל הראש ויהיו בני אליעזר, רחביה הראש. (לה) ואמרו רז״ל. ברכות ז׳ סע״א. (לו) ושמואל מת, וימת שמואל. הכתוב האחרון מוקדם וצ״ל וימת שמואל, ואח״כ ושמואל מת. (לז) לפי שאין קוברין צדיק. סנהדרין מ״ז ע״א, ועיין תנחומא בקברי אשר כריתי כו׳ ללמדך שכשמת יצחק אמר יעקב אפשר שיקבר עשו הרשע בקבורת צדיקים וכו׳. (לח) למה כי האבות מחבבין. ב״ר פצ״ו, תנחומא ויחי. וירושלמי פ״ט דכלאים. (לט) א״ר אליעזר דברים בגו. ב״ר תנחומא וירושלמי שם וילקוט שם. (מ) א״ר חנינא א״ר יהושע בן לוי. בב״ר ליתא המלות א״ר חנינא ובתנחומא הגי׳ א״ר חנניה דברים בגו אר״י מאי דברים בגו.

ובירושלמי

(יד) היינו דאמרי אינשי סופך טוב כולך טוב. (טו) אשריהן לצדיקים שהקב"ה מייסרן ביסורין בתחלתן, ובסוף מרחם עליהם, ומביאם אל קבר בשיבה טובה, וע"ז נאמר טוב אחרית דבר מראשיתו (קהלת ז ח): ויחי יעקב בארץ מצרים. (טז) למה הפרשה זו סתומה, שכיון שנפטר יעקב אבינו התחיל השעבוד. (יז) ד"א למה הפרשה זו סתומה, לפי שמשבא יעקב אבינו למצרים נסתתמו ממנו הצרות, שנאמר ותחי רוח יעקב אביהם (בראשית מה כז): ד"א למה הפרשה זו סתומה, לפי שביקש יעקב אבינו לגלות את הקץ ונסתתם ממנו:

כט) **ויקרבו** ימי ישראל למות ויקרא לבנו ליוסף. (יח) זש"ה כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו כצל ימינו [עלי ארץ ואין מקוה] (דה"א כט טו), (יט) והלואי כצלו של כותל, או כצלו של אילן, אלא כצלו של עוף, שנאמר ימיו כצל עובר (תהלים קמד ד), כצל ימינו עלי ארץ ואין מקוה, ואין מי יקוה שלא ימות, הכל יודעים ואומרים בפיהם שהם מתים, אברהם אמר ואנכי הולך ערירי (בראשית טו ב), (כ) יצחק אמר בעבור תברכך נפשי בטרם אמות (שם כז ד), יעקב אמר ושכבתי עם אבותי (שם מז ל), זה שאמר הכתוב אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח (קהלת ח ח): ויקרבו ימי ישראל למות. מפני מה נאמר ביעקב אבינו ויקרבו, ולא נאמר באברהם וביצחק, (כא) ארז"ל כל מקום שנאמר בו קריבה של מיתה, לא השיגו לחיי אבותם, אברהם אבינו חיה קע"ה שנה, יצחק אבינו חיה ק"פ שנה, יעקב חיה קמ"ז שנה, לכך נאמר ויקרבו ימי ישראל למות, שחסרו שלשים ושלשה שנה מחיי אביו. וכן במשה רבינו כתוב, הן קרבו ימיך למות (דברים לא יד), לפי שלא הגיע לשני חיי אבותיו, שהרי לוי חיה קל"ז, וקהת בנו חי קל"ג, ועמרם בנו חיה קל"ז, ומשה רבינו לא חיה אלא ק"כ שנה, לכך נאמר בו קריבה. וכן בדוד הוא אומר ויקרבו ימי דוד למות (מ"א ב א), למה שלא השיג לשני חיי אבותיו, ישי עובד ובועז, (כב) ארז"ל יותר מארבע מאות שנה חיו, וראיה לדבר, שהרי נחשון בן עמינדב הקריב קרבנו בחנוכת המזבח, וכתיב (כג) נחשון הוליד את שלמון, ושלמון הוליד את בועז, ובועז הוליד את עובד, ועובד הוליד את ישי, וישי הוליד את דוד (רות ד כ כא כב), וכתיב ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים (כד) הוא

הערות ותקונים

[ויחי] (יד) היינו דאמרי אינשי סופך טב כולך טב. וכן בלקח טוב על חמש מגילות בקהלת על הפ' טוב אחרית דבר מראשיתו. הביא ג"כ היינו דאמרי אינשי סופך טב כולך טב. ויתורגם ענדע גוט אללעס גוט. (טו) אשריהם לצדיקים. ספרי ראה סי' כ"ה, ועיין מס' שמחות סוף פ"ג. (טז) למה הפרשה זו סתומה. ב"ר ויחי פצ"ו, וילקוט רמז קנ"ד ורש"י עה"ת בשם ב"ר, ור"ל למה היא סתומה שלא כדרך הפרשיות שבתורה שיש בהם ריוח, וכאן אין ריוח כלל. (יז) ד"א וגם ד"א השני הוא בב"ר וילקוט שם. (יח) זש"ה. ב"ר שם וילקוט רמז קנ"ה, תנחומא ויחי. וכל הפרשה זו הועתקה מן התנחומא אל הב"ר ואינו מן הב"ר כאשר ניכר לכל מעיין. (יט) והלואי כצלו של כותל. עיין פירושו בעץ יוסף וענף יוסף. וגם ביפ"ת. (כ) יצחק אמר בעבור תברכך נפשי. כן מובא גם בתנחומא, אולם בב"ר מובא הכתוב ואברככה לפני ה' לפני מותי (בראשית כ"ז ז'). (כא) ארז"ל כל מקום שנאמר בו קריבה. ב"ר שם. כל מי שנאמר בו קריבה למות, לא הגיע לימי אבותיו, וגם בתנחומא הביא כלשון רבינו ארז"ל „כל מי שנאמר בו קריבה". (כב) ארז"ל יותר מארבע מאות שנה חיו. הכוונה כולם ביחד חיו יותר מארבע מאות שנה, וזה שסיים וראי' לדבר כו'. למדנו כי יותר מארבע מאות שנה חיו הארבעה דורות, ולפנינו בב"ר, בועז ועובד וישי אמרו חכמים יותר מד' מאות שנה היו חייו, צ"ל חיו או צ"ל היו חייהם ובתנחומא איתא לא הגיע לימי אבותיו בעז ועובד וישי, עובד אמרו רז"ל יותר מן ד' מאות שנה חיה, נראה שמשב אחד להגיה כן שעובד לבדו חי ארבע מאות שנה ועפ"י התנחומא הגיהו כן במדרש רבה באיזה דפוסים והוא שבוש, ובילקוט תורה רמז קנ"ו מובא בשם ב"ר יותר מד' מאות שנה חיו וכן בילקוט מלכים רמז קס"ח הגי' ג"כ ארבע מאות שנה היו [צ"ל חיו] כמו שהגהתי במדרש. וראיתי ביוחסין (דפוס קראקא דף י' ע"ב) שהביא בשם בעלי הקבלה כי עובד חיה ת' שנה כדאיתא בתנחומא פ' ויחי שעובד חיה יותר מת' שנה כמו שהוא בספר קבלת החסיד וכן בב"ר פרשת ויחי עכ"ל אולם כאשר הבאתי הכוונה כי כולם יחד שלמון בועז ועובד וישי חיו יותר מן ת' שנה. (כג) נחשון הוליד את שלמון. בקרא את שלמה. (כד) הוא השנה הרביעית למלך שלמה. וכן מובא בכ"י פלארענץ, ובקרא

בשנה

ז) **ואני** בבואי מפדן מתה עלי רחל. מה ענין זה הפסוק אצל זה, אלא צפה יעקב אבינו שדעתו של יוסף לשאול על רחל אמו מפני מה לא העלה יעקב אבינו לקוברה במכפלה, הואיל וחביבה היתה עליו, ועד שלא התחיל יוסף לשאול, התחיל יעקב לומר ואני, כלומר ואני הייתי רוצה לומר לך על אמך, כי בבואי מפדן מתה עלי רחל, עלי היתה עצבונה, (ו) לפי שאין האשה מתה אלא לבעלה, ואין האיש מת אלא לאשתו, ושמא תאמר מפני מה לא קברתיה במערת המכפלה, בארץ כנען מתה, וכאילו במערה נקברה, ולמה לא העליתיה עוד לשם, כי בדרך מתה בעוד כברת ארץ לבוא אפרתה, (ז) כי היה הקיץ גדול ואבק הדרך היתה יכול לקוברה בכברה, לפיכך ואקברה שם בדרך אפרת היא בית לחם, (ח) על אם הדרך קברתיה שיהיו בניה עולים לארץ ישראל, ועומדין על קבורתה וזוכרין אותה:

ח) **וירא** ישראל את בני יוסף ויאמר מי אלה. שתי קושיות בפסוק, האחד, כתוב וירא ישראל את בני יוסף, ולמטה כתוב לא יוכל לראות, ועוד שאמר מי אלה, והלא למעלה אמר אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי, ועתה הוא שואל מי אלה, (ט) אלא ארז"ל שצפה יעקב אבינו ברוח הקדש מעשה ירבעם בן נבט, שהיה עתיד לצאת מאפרים, ומה שכתב וירא, ברוח הקודש ראה, שנאמר וירא ראשית לו (דברים לג כא), וירא את הקיני (במדבר כד כא), וירא את עמלק (שם שם כ), לכך שאל מי אלה, מי הוא זה שעתיד להדיח את ישראל ולומר אלה אלהיך ישראל (שמות לב ד), בזמן שהעמיד שני עגלי זהב, אחד בדן ואחד בבית אל:

ט) **ויאמר** יוסף אל אביו בני הם. אמר לו יוסף אבי מה שהם בני הם: אשר נתן לי אלהים בזה. במצרים, מיד ברכם:

י) **ועיני** ישראל כבדו מזוקן. מלמד שהצרות מכהין את העינים:

יא) **ויאמר** ישראל אל יוסף ראה פניך לא פללתי. כלומר לא הייתי מתפלל לראות פניך, לפי שנתייאשתי ממך ואמרתי טרוף טורף יוסף (בראשית לז לג), כי דבר שאדם סבור שהוא בעולם הוא מתפלל עליו רבונו של עולם זכיני לראותו:

יב) **ויוצא** יוסף אותם מעם ברכיו. הציגם לפני אביו: וישתחוו לאפיו. חונן לאביו כדי לברכן:

יג) **ויקח** יוסף את שניהם את אפרים בימינו. (י) מפני מה לקח יוסף את אפרים הקטן בימינו, כדי להניחו בשמאל ישראל: ואת מנשה בשמאלו מימין ישראל. לפי שהיה עומד לפני אביו כדי להביא בשמאל ישראל פנים כנגד פנים, וכדי להביא תחלה את מנשה בימין ישראל, הקדים את אפרים בשמאל ישראל:

יד) **וישלח** ישראל את ימינו. בכל מקום הימין משובח, לענין עבודה, לענין הזאה, ולענין ברכה:

טו) **ויברך** את יוסף. (י) בגדולה מתחילין מן הגדול: האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו. שהיה רצים כסוסים לפניו לעשות רצון המקום: האלהים הרועה אותי מעודי:

טז) **המלאך** הגואל אותי. (יא) מיכן ארז"ל גדולים מזונותיו של אדם יותר מן הגאולה, שהגאולה ע"י מלאך, ומזונות ע"י שכינה: וידגו לרוב בקרב

הערות ותקונים

(ו) לפי שאין האשה מתה אלא לבעלה. סנהדרין כ"ב ע"ב. (ז) כי הי' הקיץ גדול כו' . עיין רש"י עה"ת שהביא עת הגריד היה שהארץ חלולה ומנוקבת ככברה, ואולי גם הסיום הזה לקח רש"י מדברי רבי משה הדרשן שהביאו בפסוק הזה, ועיין פסיקתא רבתי פ"ג, בין פסח לעצרת היה בזמן שהארץ מנופה, והולכת ובאה ככברה. (ח) על אם הדרך קברתיה שיהיו בניה עולים כו'. עיין ב"ר פפ"ב מה ראה אבינו יעקב לקבור את רחל בדרך אפרת אלא צפה יעקב אבינו שהגליות עתידות לעבור שם לפיכך קברה שם כדי שתהא מבקשת רחמים, ועיין פסיקתא רבתי שם שלא קברתיה שם. אלא עפ"י הדבור כו' ע"ש. ועיין רש"י עה"ת. (ט) אלא ארז"ל. תנחומא ופסיקתא רבתי פ"ג, ורש"י עה"ת. (י) מפני מה לקח יוסף . בכ"י פלארענץ חסר כל המאמר מפסוק י"ג ומתחיל בפסוק י"ד וישלח ישראל. (י) בגדולה מתחילין מן הגדול. עיין ברכות ס"א ע"א. (יא) מיכן אמרו רז"ל, ב"ר פנ"ז וילקוט רמז קנ"ז רשב"נ אמר פרנסה

גדולה

ה' בארצות החיים (תהלים קטז ט): ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם. (מא) אמר קרנא דברים בגו, יודע היה יעקב אבינו בעצמו שצדיק גמור הוא, אם מתים שבחוצה לארץ חיין, למה הטריח בניו, והשיבוהו (מב) שלא לקבל עליו צער מחילות: ויאמר אנכי אעשה כדברך. וכה"א וישבע יוסף את בני ישראל [לאמר] פקד יפקד אלהים אתכם והעלתם את עצמתי מזה (בראשית נ כה), אע"פ שידע היה יוסף בעצמו שצדיק גמור הוא, לא קיבל עליו צער מחילות:

לא) **ויאמר** השבעה לי וישבע לו וישתחו ישראל על ראש המטה. (מג) השתחוה כלפי שכינה, שזיכהו לבן כזה: ד"א וישתחו ישראל על ראש המטה. לקיים מה שנא' הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחות לך ארצה (שם לז י), (מד) היינו דאמרי אינשי תעלא בעידניה סגיד ליה:

[מח] א) **ויהי** אחר הדברים האלה. אחר הרהורי דברים, שהרהר יעקב לאמר מפני מה לא סיפר לי יוסף ירידתו למצרים: ויאמר ליוסף. (א) מי אמר לו, מנשה שהיה משרת את אבינו יעקב: הנה אביך חולה. (ב) מעולם לא חלה אדם עד יעקב שבא וביקש רחמים שיחלה האדם, אמר רבש"ע מתוך שאדם חולה מרגיש בעצמו והוא מצוה את ביתו, ומתמרקים עונותיו והוא חוזר בתשובה, א"ל הקב"ה דבר טוב שאלת, חייך ממך אני מתחיל: הנה אביך חולה ויקח את שני בניו עמו. הוא שקראו, ואותו שהיה עמו בבית:

ב) **ויגד** ליעקב. הוא שקרא ליוסף, הוא שהגיד ליעקב: ויתחזק ישראל. מתוך חליו נתחזק:

ג) **ויאמר** יעקב אל יוסף אל שדי נראה אלי בלוז בארץ כנען. התחיל לספר לו על אחוזת ארץ ישראל, שעתידה להתחלק לשבטים, (ג) אע"פ שבנימין נולד בדרך, גם הוא נקרא קהל, שנאמר

ד) **ונתתיך** לקהל עמים ונתתי את הארץ הזאת לזרעך אחריך אחוזת עולם. אלו ימות המשיח:

ה) **ועתה** שני בניך הנולדים לך וגו' כראובן ושמעון יהיו לי. (ד) שכן חלוקים בדגלים, ושכן חלוקים בחנוכת המשכן, ושכן חלוקים בנחלת הארץ.

ו) **ומולדתך** אשר הולדת אחריהם לך יהיו. לא מצאנו שהוליד יוסף בנים אחרים חוץ ממנשה ואפרים, והיאך אמר לו אבינו יעקב ומולדתך אשר הולדת אחריהם, אלא הם בני בנים, בני מנשה ואפרים, שנא' וירא יוסף לאפרים בני שלשים גם בני מכיר בן מנשה ילדו על ברכי יוסף (שם נ כג), עליהם אמר יעקב לך יהיו על שם אחיהם, פירוש על שם אביהם, שכן כתוב ויאמר יעקב לאחיו לקטו אבנים (שם לא מו), (ה) והם היו בניו וקראם הכתוב אחיו, כך בני מנשה ובני אפרים, יקראו על שם אביהם בנחלתם, שלא נקראו שבטים אלא מנשה ואפרים:

הערות ותקונים

ובירושלמי כלאים שם וכן בירושלמי כתובות פי"ב דף ל"ה ע"ב הגי' ר' חנינא אמר דברים בגו, ר' יהושע בן לוי אמר דברים בגו, מהו דברים בגו, ר' שמעון בן לקיש אמר אתהלך לפני ה' בארצות החיים כו'. (מא) אמר קרנא. כתובות קי"א ע"א. (מב) שלא לקבל עליו צער מחילות. עיין בגמרא שם וגרסם בגלו כ"א שלא קיבל עליו צער מחילות וכן גרס הילקוט ע"כ. (מג) השתחוה כלפי שכינה. תנחומא ורש"י עה"ת. (מד) היינו דאמרי אינשי. מגילה ט"ז ע"ב:

[מח] (א) מי אמר לו מנשה. בתנחומא ויחי ויאמר ליוסף הנה אביך חולה, אמרז"ל אפרים אמר לו, שהיה עוסק בתורה עמו, וגם רש"י בפי' עה"ת הביא וז"ל ויש אומרים אפרים היה רגיל לפני יעקב בתלמוד, וכשחלה יעקב בארץ גושן הלך אפרים אצל אביו למצרים להגיד לו עכ"ל. אולם בפסיקתא רבתי פ"ג פסקא ביום השמיני נשיא איתא כך: ויאמר ליוסף הנה אביך חולה, מי אמר לו שאביו חולה, י"א ברוח הקודש ראה, וי"א בלהה אמרה לו כו', וי"א בנימין הודיעו. אולם כאשר הביא רבינו שמנשה הודיעו לא מצאתי. (ב) מעולם לא חלה אדם. עיין ב"מ פ"ז ע"א. (ג) אע"פ שבנימין נולד בדרך. עיין פסיקתא רבתי שם. ועיין בב"ר פפ"ב, גוי זה בנימין וקהל גוים זה מנשה ואפרים, ועיין הוריות ו' ע"ב. (ד) שכן חלוקים בדגלים. עיין רש"י בהוריות שם. גם מה שהביא בשם התנחומא. (ה) והם היו בניו וקראם הכתוב אחיו. עי' ב"ר פע"ד ויאמר יעקב אל אחיו, אלו בניו שהוא קורא אותן בלשון הקדש אחיו.

לפי

[מט] א) **ויקרא** יעקב אל בניו. לאחר שבירך את יוסף ואת בניו קרא לשאר האחים: ויאמר האספו ואגידה לכם. (א) מהו האספו, הטהרו, (ב) כמו תסגר שבעת ימים וגו' ואחר תאסף (במדבר יב יד), (ג) וכמו ונשא ידו אל המקום ואסף המצורע (מ"ב ה יא), אמר להם הטהרו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים, (ד) בקש לגלות להם את הקץ, מיד נגלה עליו שכינה, כיון שראה את השכינה, התחיל מצוה אותם על ייחודו, אמרו לו וכי כלום אנו השודין לפניך על יחוד השם, שאתה מצוה אותנו שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו ד), בישראל אבינו מדבר, מיד ענה הוא בלחש, ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, הם אמרו ששה מלות בלחש ולא בקול, בלחש משום כבוד יעקב אבינו שאמרו, ולא בקול משום כבוד משה רבינו שלא אמרו. (ה) ועיקרו בפסחים, והוא ענה ששה מלות, הכל שנים עשר, כנגד השבטים, לפיכך נהגו ישראל לומר בקריאת שמע ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד: הקבצו ושמעו בני יעקב. זו ברכת יעקב אבינו, פרשה זו. ושמעו אל ישראל אביכם, זו ברכת משה רבינו, פרשת וזאת הברכה, שנאמר וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלהים את בני ישראל לפני מותו (דברים לג א): אביכם. שהסכים אביכם שבשמים על ברכת אביכם ישראל, שהרי ברכת משה רבינו מעין ברכת יעקב אבינו: ד"א ושמעו שני פעמים, שמעו הקנטרונין, שמעו הברכות:

ג) **ראובן** בכורי אתה. (ו) בכור לנחלה, בכור לכהונה: כחי וראשית אוני. (ז) כחי מתשמיש המטה, וראשית אוני אפי' ממקרה לילה, (ח) דאמר ר' לוי בן שלום בן שבעים שנה ושבע שנים היה יעקב אבינו ועדיין לא ראה קרי, ללמדך שבחן של אבותינו, כי לא על חנם בחר בהם הקב"ה: יתר שאת ויתר עז, אמר לו ראוי היה לך ליטול שלשה חלקים יותר על אחיך, הבכורה, הכהונה, והמלכות, (ט) יתר שאת זו בכורה שנוטל פי שנים, יתר עז זו כהונה שנוטל כ"ד מתנות: (י) ד"א יתר שאת זו כהונה, (יא) שנאמר ואותה נתן לכם לשאת (ויקרא י יז), יתר עז זו מלכות, שנאמר ויתן עז למלכו (ש"א ב י), (יב) ועתה ניתנה בכורה ליוסף, וכהונה ללוי, ומלכות ליהודה:

ד) **פחז** כמים אל תותר. (יג) וכל כך למה, שניטלה ממך שלשה כתרים, לפי

הערות ותקונים

[מט] (א) מהו האספו. ב"ר פצ"ח, ושיטה חדשה לב"ר (הנדפסת ג"כ בבית המדרש ח"ב לד ע"ד): וילקוט רמז קנ"ז ותנחומא, ויב"ע שתרגם אדכו מסואבותא, ר"ל הטהרו מטומאתכם. (ב) כמו תסגר שבעת ימים וגו'. כ"ה הגי' בשיטה חדשה ובתנחומא ובילקוט, אולם לפנינו בב"ר מובא הכתוב ויאספו אל ירושלים ויטהרו את הלשכות, ולא נמצא מקרא זה בתנ"ך. ועיין בחדושי הרש"ש ובפירוש מהרז"ו במדרש רבה הנדפס בווילנא בשנת תרל"ח בדפוס ראם. (ג) וכמו ונשא ידו אל המקום ואסף המצורע. וכ"ה בכ"י פלארענץ ובקרא והניף ידו. והראיה מהכתוב הזה הוספת רבינו. (ד) ביקש לגלות להם את הקץ. פסחים נ"ו ע"א, ב"ר שם, ושיטה חדשה לד ע"ג, ותנחומא ויחי, דברים רבה פ"ב, וכן בתרגום ירושלמי עה"ת ענין כחדא ואמרין שמע, וענה יעקב ואמר יהא שמיה רבא. (ה) ועיקרו בפסחים. דף נ"ו ע"א, וע"ע ספרי ואתחנן סי' ל"א. (ו) בכור לנחלה בכור לכהונה. עי' ילקוט שם רמז קנ"ז בשם מדרש אבכיר בכור אתה לנחלה בכור אתה ליוחסים בכור לתשובה. (ז) כחי מתשמיש המטה וראשית אוני אפילו ממקרה לילה. עי' יבמות ע"ו ע"א שלא ראה קרי מימיו. וכן תרגם יב"ע. (ח) דאמר ר' לוי בן שלום. וכן בשיטה חדשה לבראשית רבה לד ע"ד מובא זה בשם ר' לוי בר שלום, ובב"ר לפנינו לא נמצא שם האומר, רק אני בן פ"ד שנה לא ראיתי טיפת קרי. ובב"ר פצ"ט, ובתנחומא כתוב שעשיתי פ' שנה ואפילו טיפת קרי לא ראיתי, יש לתקן שצ"ל פ"ד שנה. כי היה פ"ד שנה כשנשא את לאה, עי' ב"ר פס"ח, בן ס"ג שנים היה יעקב בעת שנטל את הברכות, וי"ד שנה נטמן בבית עבר וז' שנים עבד ברחל, נמצא נושא אשה בן פ"ד שנים ע"ש ועיין מגילה י"ז ע"א וברש"י שם. (ט) יתר שאת זו בכורה. עיין ב"ר פצ"ח ושיטה חדשה, יתר שאת ויתר עז, הבכורה היתה שלך והכהונה היתה שלך. (י) ד"א יתר שאת זו כהונה. ב"ר פצ"ט, ותנחומא, ורש"י עה"ת. (יא) שנא' ואותה נתן לכם לשאת. בב"ר ותנחומא מובא הכתוב וישא אהרן את ידיו (ויקרא ט'). (יב) ועתה ניתנה. ב"ר פצ"ח ושיטה חדשה וכן תרגם יב"ע ועל די חטיית ברי אתיהיבת בכירותא ליוסף ומלכותא ליהודה, וכהונתא ללוי. (יג) וכל כך למה שנוטלה

ממך

הארץ. (יב) מה דגים שבים מכוסים מבני אדם, ואין העין שולטת בהן, אף זרעו של יוסף לא תהא עין הרע שולטת בהן:

יח) **ויאמר** יוסף אל אביו לא כן אבי כי זה הבכור. וכשם שאני בכור, והבכורה שלי, כך זה בכור: שים ימינך על ראשו. שתהא הברכה מיומנת לו:

יט) **וימאן** אביו ויאמר ידעתי בני ידעתי, כשם שידעתי במכירתך אע"פ שלא הגדת לי, כך אני יודע שמנשה הבכור: ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו וזרעו יהיה מלא הגוים. פירושו, וזרעו יהיה מלא הגוים, כמו כי אמילם (תהלים קיח יא), (יג) וזה יהושע בן נון שהכה ל"א מלכים: (יד) ד"א וזרעו יהיה מלא הגוים. הנס שעושה זרעו יהיה נשמע בכל הגוים, זה העמדת שמש בגבעון ליהושע, שנאמר ולא היה כיום ההוא לפניו ואחריו לשמוע ה' בקול איש כי ה' נלחם בישראל (יהושע י יד):

כ) **ויברכם** ביום ההוא לאמר בך יברך ישראל לאמר לדורות: ישימך אלהים כאפרים וכמנשה. (טו) [להיכן מצינו שישראל מתברכין בענין הזה ישימך אלהים כאפרים וכמנשה], (טז) במילה, שישראל אומרים [יחי הילד לאביו ולאמו], יהי אח לשבעה וגם לשמונה, אלו אפרים ומנשה שהקריבו קרבן נשיאים בשביעי ובשמיני, שנאמר (יז) [ביום השביעי נשיא לבני אפרים (במדבר ז מח)] וביום השמיני נשיא לבני מנשה (שם שם נד): וישם את אפרים לפני מנשה. (יח) וכן בנשיאים הוא אומר אפרים לפני מנשה:

כא) **ויאמר** ישראל אל יוסף הנה אנכי מת והיה אלהים עמכם. מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו (משלי כ ז): והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם. וישיב לא נאמר, אלא והשיב, לפי שהבטחותיו של הקב"ה קיימות כאילו נעשית:

כב) **ואני** נתתי לך שכם אחד על אחיך. (יט) כלומר עיר שכם נתתי לך בנחלה יותר על נחלת אחיך: אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי. (כ) בשעה שלקחו שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו, אמר יעקב אבינו היאך אני מניח את בני ליפול בידי עובדי כוכבים, מיד נטל חרבו וקשתו והרג בשכם יותר משמעון ולוי, ולמה נתן ליוסף את שכם, לפי שמשכם מכרוהו, שנאמר וילכו אחיו לרעות את צאן אביהם בשכם (בראשית לז יב), וכתיב וישלחהו מעמק חברון ויבא שכמה (שם שם יד), לפיכך נתנה שכם לבני יוסף לנחלה, ולשם קברו את עצמות יוסף, שנאמר ואת עצמות יוסף וגו' קברו בשכם (יהושע כד לב):

הערות ותקונים

גדולה מן הגאולה, גאולה ע"י מלאך, המלאך הגואל, ופרנסה ע"י הקב"ה, פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון. ועיין פסחים קי"ח ע"א קשין מזונותיו של אדם יותר מן הגאולה דאלו בגאולה כתיב המלאך הגואל, מלאך בעלמא, ואלו במזונות כתיב האלהים הרועה אותי: (יב) מה דגים שבים. ברכות כ' ע"א, ועיין ב"ר פצ"ז ותנחומא. (יג) זה יהושע בן נון שהכה ל"א מלכים. ועיין בתנחומא ויחי, ואולם אחיו הקטן יגדל, זה יהושע שעמד מאפרים. (יד) ד"א הנס שעושה זרעו. ב"ר שם, וע"ז כ"ה ע"ב ורש"י עה"ת, ועיין רש"י בגמרא שם ד"ה והיכא רמיזא. (טו) והיכן מצינו. הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ. (טז) במילה שישראל אומרים יחי הילד לאביו ולאמו (הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ) יהי אח לשבעה וגם לשמונה אלו אפרים ומנשה. עיין לעיל חיי כ"ה א' ובהערה י"א שהבאתי בשם התניא רבתי סי' נ"ה שהביא וז"ל יהא אח לשבעה וגם לשמונה יש מפרשים יהא אח לשבעה זה אפרים דכתיב ביום השביעי נשיא לבני אפרים, וגם לשמונה זה מנשה דכתיב ביום השמיני נשיא לבני מנשה וכה"א ישימך אלהים כאפרים וכמנשה וישם את אפרים לפני מנשה ואימתי יברך ישראל ברכה זו בברכת המילה. ולזה כוון גם תרגום יב"ע (בראשית מ"ח כ') בך יברך ישראל לאמר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה, בך יוסף ברי יברכון בית ישראל ית ינוקא ביומא דמהילתא למימר ישויניך ה' כאפרים וכמנשה ע"כ ועיין בהערה שם מה שהעירותי בזה. (יז) ביום השביעי. הוספתי ונמצא לנכון בכ"י פלארענץ והמעתיק השמיט מן ביום עד ביום. (יח) וכן בנשיאים הוא אומר אפרים לפני מנשה. כי בתחילה כתיב ביום השביעי נשיא לבני אפרים, ואח"כ ביום השמיני נשיא לבני מנשה, ועיין ב"ר שם ותנחומא ופסיקתא רבתי פ"ג, שקדמו בתולדות בנחלה בדגלים בשופטים במלכים בברכה ע"ש. (יט) כלומר עיר שכם, וכן בב"ר זו שכם ודאי, ר"ל עיר שכם, וכן הביא רש"י בפי' התורה והביא ראי' דכתיב ואת עצמות יוסף אשר העלו ממצרים קברו בשכם (יהושע כ"ד ל"ב). (כ) בשעה שלקחו שמעון ולוי איש חרבו אמר יעקב כו'. ב"ר פ"פ על הכתוב ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי איש חרבו. ומובא ברש"י ויחי שם:

נחו

ו) **בסודם** אל תבוא נפשי. (כח) זה מעשה קרח, דכתיב ויקח קרח בן יצהר בן קהת בן לוי (במדבר טז א), ולא ייחסו הכתוב ליעקב לומר בן יעקב: ובקהלם אל תחד כבודי. כמו לא תחד אתם בקבורה (ישעיה יד כ), זה מעשה זמרי, נשיא בית אב לשמעוני (במדבר כה יד), ולא נתייחס ליעקב: כי באפם הרגו איש. (כט) אלו יושבי שכם: וברצונם עקרו שור. (ל) זו חומת העיר, שהרי חומה בלשון ארמי שור: ד"א עקרו שור. (לא) זה יוסף, שנאמר ויאמרו איש אל אחיו הנה בעל החלומות הלזה בא (בראשית לז יט), אלו שמעון ולוי שנקראו אחים, (לב) וראיה לדבר שהרי במצרים לא לקח יוסף לאסור אותו אלא לשמעון, שנאמר ויקח מאתם את שמעון ויאסור אותו לעיניהם (שם מב כד), וכתיב ויפתח האחד את שקו (שם שם כז), (לג) זה לוי שנשאר יחיד, כי נותר לשם שמעון ושמו לו כספו בפי אמתחתו כדי לבהלו:

ז) **ארור** אפם כי עז. (לד) שלא נטלו עצה מאביהם כשהלכו להרוג את שכם בן חמור: ועברתם כי קשתה. ארור כעסם כי קשה ואם יהיו שני השבטים האלו יחדיו אין העולם מתקיים, אלא אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל, (לה) שיהיו משבט שמעון ולוי מלמדים ומשננים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, שיהיו עוסקים בתורה אולי יתכבשון: ד"א ארור אפם כי עז. כמו וארוה כל עוברי דרך (תהלים פ יג), כלומר תתבצר אפם ותתמעט, ועברתם תקטן: אחלקם ביעקב, (לו) שהרי שמעון נתנו לו חלק בב' מקומות בארץ ישראל, וכן לוי אין לו נחלה אלא ארבעים ושמונה עיר נפוצים בישראל:

ח) **יהודה** אתה יודוך אחיך. יהודה שמו הודאה, על שהודת לאה אמו, שנא' הפעם אודה את ה' על בן קראה שמו יהודה (בראשית כט לה), (לז) והוא בעצמו הודה במעשה תמר ולא בוש, לפיכך אתה יודוך. כלומר אתה הודת על האמת והצלת את תמר מלישרף, ולפיכך יודוך אחיך, שאתה מלך עליהם, וכן היה (לח) שעמדו ממנו

הערות ותקונים

כו' הוא תוספת רבינו. (כח) זה מעשה קרח כו'. ובקהלם זה מעשה זמרי. בב"ר פצ"ח ופצ"ט, ותנחומא, ורש"י עה"ת, הגי' בסודם זה מעשה זמרי ובקהלם זה מעשה קרח ע"ש. וגי' הב"ר עיקר שכן בקרח כתיב ויקהל עליהם קרח את כל העדה ועי' סנהדרין ק"ט ע"ב שגם שם הגי' כמו בב"ר. (כט) אלו יושבי שכם. ב"ר פצ"ט ותנחומא ורש"י עה"ת. וז"ל כי באפם הרגו איש אלו חמור ואנשי שכם ואינן חשובין כלם אלא כאיש אחד כו'. (ל) זו חומת העיר שהרי חומה בלשון ארמי שור. וכן ת"א וברעותהון תרעו שור סנאה. ועיין ברמב"ן שכתב וז"ל ואמר אונקלוס כי טעם שור כמו שור בשור"ק מן בנות צעדה עלי שור ותרגום בו שור סנאה מן ותבט עיני בשורי עכ"ל וכן כתב הראב"ע שור חומה וכן צעדה עלי שור וכבר באלתי בספר מאזנים כי החולם והשורק יתחלפו זה בזה ע"כ. וכן בתרגום השבעים תרגומו שור במלת חומה. ועיין ב"ר פצ"ח עקרתם שורן של גריס עיין ביפ"ת ומ"כ. (לא) זה יוסף. עיין רש"י עה"ת שכתב וברצונם עקרו שור, רצו לעקור את יוסף שנקרא שור שנאמר בכור שורו הדר לו (דברים ל"ג) עכ"ל, וכן בת"י וברעותהון זבינו יוסף אחיהון דמתיל לתוריא. (לב) וראי' לדבר. עיין ב"ר פצ"ט הדע לך שבשעה שירדו למצרים לא לקח מאתם אלא שמעון כו'. (לג) זה לוי. עיין ילקוט רמז קנ"ח והוא ממדרש אבכיר, ובטעות נרשם שם ב"ר. ועי' לעיל מ"ב כ"ז. (לד) שלא נטלו עצה מאביהם. שיטה חדשה לב"ר לז ע"ה. (לה) שיהא משמעון ולוי מלמדים ומשנים. בשיטה חדשה לז ע"ה, ובילקוט רמז קנ"ח, (ובטעות נרשם שם ב"ר ואין ספק שהוא ממדרש אבכיר כמו שנרשם במאמר שלפניו) הגי' סופרים להעמיד משמעון בבתי כנסיות, ותלמידים ומשנים משבט לוי בבתי מדרשות עוסקים בתורה ע"כ, וכן תרגם ירושלמי אפליג ית שבטא דשמעון סברין [נ"ל ספרין] מלפי אוריתא בכנישתא דיעקב, ואבדר ית שבטא דלוי בבתי מדרשיא דבני ישראל עכ"ל. ועיין תנחומא ויחי וב"ר פצ"ט כל מי שמסבב על הפתחים הוא משבט שמעון, אמר הקב"ה אף לוי יהא מסבב, מה עשה האכילו פרנסתו בנקיות ותקיימה נביאת יעקב שנתן לו אחד מעשרה והוא מסבב על הגרנות ואומר תנו חלקי. ולזה כוון רש"י בפי' עה"ת ד"א אין לך עניים סופרים ומלמדי תינוקות אלא משמעון כדי שיהיו נפוצים, ושבטו של לוי עשאו מחזר על הגרנות לתרומות ולמעשרות נתן לו תפוצתו דרך כבוד עכ"ל. (לו) שהרי שמעון נתנו לו חלק בב' מקומות בא"י כו'. וכן הביא הראב"ע, מצאנו כי גורל שמעון נפל בתוך נחלת בני יהודה, והנה הוא ברשות אחר, וגם עריו לא היו דבקות זו לזו, רק מפוזרות בינות גורל יהודה, גם כן לוי שהיה לו שמונה וארבעים עיר והן מפוזרות בינות השבטים עכ"ל, ועי' בהמבאר מה שהעיר על דברי הראב"ע ועיין תבואות הארץ דף ס"ח ע"ב שמבאר חלק שמעון. (לז) והוא בעצמו הודה. ב"ר פצ"ט. (לח) שעמדו ממנו שלשים מלכים. וכן איתא בשיטה חדשה לז ע"ה ולפי ברכתו של יעקב עמדו ממנו שלשים מלכים, שנאמר אלה תולדות פרץ, ותחשוב דוד ושלמה רחבעם

ואביה

שפחזת, (יד) כמו יחפוז זנבו כמו ארז (איוב מ יז), כלומר נתקשתה ולא נכנע יצרך. (טו) וכמים הנגרים ארצה בזריזות, שהרי שאר משקין יורדין בנחת, כמו היין החלב והדבש וריחן נשאר בכלי שהן נשפכין ממנו ונראין, אבל המים אל הנהר אינם נשארים בכלי שנשפכין ממנה, כך כל כעסך הבערת: כי עלית משכבי אביך. (טז) כדי לבלבל יצועי, (יז) שכיון שמתה רחל הביא יעקב אבינו את בלהה והושיבת על יצועה, אמר ראובן לא די שאחות אמי היתת צרה לאמי, אלא גם שפחתה תהא צרה לאמי, עמד ובלבל יצועה, לפיכך אמר לו אז חללת שלשה כתרים הללו על עסקי יצועה עלה, עליתה לא נאמר, אלא עלה, ואין לו רפואה (יח) עד שיבא משה רבינו, שכתוב בו ומשה עלה אל האלהים (שמות יט ג), שכיון (יט) שכתוב אלה יעמדו על הקללה בהר עיבל ראובן גד ואשר (דברים כז יג), ואמרו ארור שוכב עם אשת אביו (שם שם כ), ידעו הכל כי ראובן אביהם של שבט, לא שכב את בלהה פילגש אביו (כ) [אלא מפני שבלבל מצעה כתב הכתוב וישכב את בלהה פילגש אביו] וישמע ישראל (בראשית לה כב), (כא) ולא עשה בו נקודות כדרך כל הפסוקין, אלא צורף הענין עם ויהיו בני יעקב שנים עשר (שם), ללמדך שנקי היה אותו צדיק מאותו עון: כיוצא בדבר אתה אומר אשר ישכבון הנשים הצובאות (ש"א ב ה), (כב) אפשר חפני ופנחס שוכבין נשי ישראל והן שותקין, אלא (כג) ששהו את קיניהן, והיו מתאחרות לישכב עם בעליהן, ומעלה עליהן הכתוב כאילו שכבום, להודיעך שהתורה לא ניתנה לטפשין, ולא מסרה הכתוב אלא לחכמים, לדרוש ולאזן ולחקור ולתקן מדרשות נאות דברים דבורים על אפניהם, לקיים מה שנאמר משפטי ה' אמת צדקו יחדו (תהלים יט י), ואין מקרא יוצא מדי פשוטו ואין מקרא עוקר מקרא: ד"א פחז כמים. (כד) לשון נוטריקון פחדת מן החטא, חליתה, זרחה תפלתך: כמים אל תותר, שלא נותר בך חטאת, ואע"פ שעלית משכבי אביך אז חללת יצועי עלה, עלה שבחך בהצלת אחיך, שנאמר וישמע ראובן ויצילהו מידם (בראשית לז כא):

ה) **שמעון** ולוי אחים. מאב ומאם, (כה) אחים בעצה אחים בכעס, כלי חמס מכורותיהם. (כו) שכן קורין בלשון יון לסכין מכירין: ד"א (כז) מכורותיהם, מגורותיהם, כ' וג' משמשין, כמו גנתו (איוב ח יז), כנתו, וכנה אשר נטעה ימינך (תהלים פ טז), פי' וגנה, כלומר בארץ מגורותיהם עשו חמס להרוג בעלי שכם, שאם חטא שכם בן חמור, כל העיר מה חטאת:

הערות ותקונים

ממך ג' כתרים. ב"ר פצ"ט ותנחומא. (יד) כמו יחפוז זנבו: וכן מובא בכ"י פלארענץ, ובמקרא כתוב יחפץ, וכתב הרד"ק בשרשים הוא כמו יחפז בחלוף צד"י בזי"ן כי הם ממוצא אחד. ואולי יש להביא לראיה הכתוב הן יעשק נהר לא יחפוז (איוב מ' כ"ג). (טו) וכמים הנגרים ארצה. עיין ב"ר פצ"ט ותנחומא פחז כמים, מהו כמים, אם יהא ביד אדם קיתון של מים והוא נשפך אינו משתייר בו כלום אבל אם היה של שמן או של דבש משתייר בו לכך אומר כמים אל תותר, ועיין אגדת בראשית פפ"ב. (טז) כדי לבלבל יצועי. שבת נ"ה ע"ב. (יז) שכיון שמתה רחל. ב"ר פצ"ח ושיטה חדשה דף ע"ד. (יח) עד שיבא משה רבינו. ב"ר פצ"ח ופצ"ט, ושיטה חדשה דף ע"ה. (יט) שכיון שכתוב אלה יעמדו. ב"ר פצ"ח, ועיין שיטה חדשה שם וע"ע ספרי וזאת הברכה סי' שמ"ז. (כ) אלא מפני. הוספתי ונמצא לנכון בכ"י פלארענץ והשמיט המעתיק מן אביו עד אביו. (כא) ולא עשה בו נקודות כדרך כל הפסוקין. כי בכתוב הזה וישמע ישראל ויהי בני יעקב שנים עשר (בראשית ל"ה כ"ב), הוא פסקא באמצע פסוק, והוא פסוק אחד ולא נפסק בנתיים כשאר פסוקים לכן הוא כפסוק אחד. (כב) אפשר חפני ופנחס כו'. ב"ר פפ"ה בפסוק ויכר יהודה, ירושלמי סוטה פ"א ה"ד, ועיין שבת נ"ה ע"ב. (כג) ששהו את קיניהן. עיין רש"י שבת שם ד"ה ששהו את קיניהן, ובב"ר שם הגי' שהיו משלחין את קיניהם שאלו להטהר והן משהין אותו חוץ לבתיהם לילה אחת העלו עליהם הכתוב כאילו שמשו עמהן. (כד) לשון נוטריקון פחדת מן החטא כו'. הוא דברי רבן גמליאל שבת נ"ה ע"ב ושם הגי' פיללתה חלתה זרחה תפלתך, ועיין ב"ר פצ"ח ופצ"ט ותנחומא ושיטה חדשה דף ע"ד ותמצא דרשות שונות ע"פ נוטריקון. (כה) אחים בעצה. עיין רש"י שכתב שמעון ולוי אחים בעצה אחת על שכם ועל יוסף כו' ונובע מב"ר פצ"ט אות ז' ותנחומא. (כו) שכן קורין בלשון יוני לסכין מכירין. ב"ר פצ"ט ותנחומא ויחי ופדר"א פל"ח ורש"י עה"ת בשם התנחומא והיא המלה היונית μαχαιρα. (כז) מכורותיהם מגורותיהם. ב"ר פצ"ט ותנחומא ורש"י עה"ת והסיום כ' וג' משמשין כו'

אליו גוים ידרושו (ישעיה יא י), זה מלך המשיח, ואומר והקימותי לדוד צמח צדיק (ירמיה כג ה), ואומר ועבדו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם אשר אקים להם (שם ל ט), זה מלך המשיח שהוא מזרע יהודה, לכך נאמר יהודה אתה יודוך אחיך: (מח) ד"א יהודה אתה יודוך אחיך. שכיון שראה יהודה שהי' יעקב אבינו מוכיח את אחיו, ראובן על מעשה בלהה, שמעון ולוי על מעשה שכם, ועל מעשה יוסף, שהרי ראובן ביקש להצילו, ויהודה הצילו, בני השפחות כתוב בהן והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה (בראשית לז ב), אלא שמעון ולוי אחים, בעצה להורגו, מיד נתכרכמו פני יהודה אמר שמא יוכיחני על מעשה תמר כיון שראה יעקב אבינו שנתכרכמו פני יהודה התחיל לפייסו, אמר לו, יהודה אתה יודוך אחיך. (מט) גלוי וידוע לפני הקב"ה שאתה הצלת את יוסף משפיכות דמים, ולא נטרדו אחיך לגיהנם, לפיכך יודוך אחיך, (נ) שכל ישראל יקראו על שם יהודה יהודים: ידך בערף אויביך. (נא) זה הקשת שהוא יד כנגד העורף, וכה"א בדוד ויאמר ללמד בני יהודה קשת, (נב) הנה כתובה על ספר הישר (ש"ב א יח), והיכן היא כתובה, בספר בראשית, ספר שכתוב בו מעשה הישרים, מעשה אברהם ויצחק ויעקב, וכן בלעם אמר תמות נפשי מות ישרים (במדבר כג י), (נג) והיכן רמיזא, ידך בערף אויביך, איזה הוא מלחמה שהוא יד כנגד ערף, הוי אומר זו קשת:

ט) **גור** אריה יהודה. שלא יירא מפני כל, אריה שאג מי לא יירא (עמוס ג ח), (נד) זה מלך המשיח, או מי יחיה משומו אל (במדבר כד כג), כי גדול יום ה' ונורא מאד ומי יכילנו (יואל ב יא): מטרף בני עלית. (נה) מסולק אתה מאותו עון שאמרתי טרוף טורף יוסף (בראשית לז לג): כרע רבץ כארי וכלביא מי יקימנו. (נו) לעתיד לבא, שנאמר ה' בדד ינחנו ואין עמו אל נכר (דברים לב יב), הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא (במדבר כג כד) בימי מלך המשיח ישתחוו לו גוים, וכתיב (נז) והיה הנכשל [בהם] ביום ההוא כדוד ובית דוד כאלהים כמלאך ה' לפניהם (זכריה יב ח) וכתיב ויעבור מלכם לפניהם וה' בראשם (מיכה ב יג):

י) **לא** יסור שבט מיהודה. (נח) אלו סופרים שביהודה, כמו מושכים בשבט סופר (שופטים ה יד): ומחוקק מבין רגליו. (נט) אלו יושבי יעבץ, שמורין הלכות לישראל: עד כי יבא שילה. (ס) פי' שי לו, שעתידין אומות העולם להביא דורונות למשיח בן דוד, שנא' בעת ההיא יובל שי (ישעיה יח ז), ואומר מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו וגו' (תהלים עב י): ולו יקהת עמים, (סא) שעתיד להקהות שיניהם של עובדי ככבים, (סב) שנאמר וישתחוו לו כל מלכים כל גוים יאשרוהו (שם שם יא), ואומר והכה ארץ בשבט פיו וברוח שפתיו ימית רשע (ישעיה יא ד), ואומר ונשא נס לגוים ואסף

הערות ותקונים

שאלתיאל יסדו הבית הזה וידיו תבצענה (זכריה ד' ט'). המלות „בן שאלתיאל" ליתא בקרא. (מח) ד"א יהודה אתה. כל המאמר הוא בשיטה חדשה לג ע"א. (מט) גלוי וידוע לפני הקב"ה. הוא ג"כ שם ונמצא הסיום הזה בילקוט רמז קנ"ט, וע"ש ותראה שהשמיט מאמר גדול, כי סיים במאמר וכתיב במשיח ונחה עליו רוח ה', הוא בבית המדרש שם לג ע"ב ואח"כ מתחיל שם יהודה אתה זו היא שנאמרה ברוה"ק ע"י איוב השמיט כל זאת עד לד ע"א במאמר אמר לו יעקב יהודה בני גלוי וידוע לפני הקב"ה. (נ) שכל ישראל יקראו על שם יהודה יהודים. שיטה חדשה שם, גם בב"ר פצ"ח ועיין ת"י ויב"ע. (נא) זה הקשת שהוא יד כנגד העורף. ע"ז כ"ה ע"א. (נב) הנה כתובה על ספר הישר. בכ"י כתוב הלא היא כתובה על ספר הישר, אולם בכ"י פלארענץ כתוב כמו בקרא. (נג) והיכן רמיזא. שם. (נד) זה מלך המשיח. שיטה חדשה לד ע"ב וילקוט רמז ק"ס. (נה) מסולק אתה מאותו עון. שיטה חדשה שם, וילקוט שם. (נו) לעתיד לבא. ב"ר פצ"ח. (נז) והיה הנכשל בהם. הוספתי מלת „בהם" כמו שהוא בקרא וגם בכ"י פלארענץ ליתא. (נח) אלו סופרים שביהודה כו'. עי' סנהדרין ה' ע"א, הוריות י"א ע"ב ורש"י עה"ת. (נט) אלו יושבי יעבץ שמורין הלכות לישראל. בשיטה חדשה שם אלו יושבי יעבץ שמורים הלכות בא"י בסנהדרי גדולה שהיא יושבת בלשכת הגזית בחלקו של יהודה. (ס) פי' שי לו. וכן מובא בילקוט רמז ק"ס, וכן רש"י עה"ת כתב ומדרש אגדה שילו שי לו שנאמר יובילו שי למורא. (סא) שעתיד להקהות. ב"ר פצ"ח וצ"ע, וילקוט רמז ק"ס, ובילקוט הגי' זו ירושלים שהיא עתיד להקהות שיניהם של עובדי כוכבים. (סב) שנא' וישתחוו לו כל מלכים כל גוים יאשרוהו. וכן מובא בכ"י פלארענץ, ובמקרא כתוב יעבדוהו,

שלשים מלכים ונשיאים כמנין יהוד"ה הרי שלשים, (לט) מן אברהם עד שלמה ט"ו דורות, ואברהם אבינו נשיא היה, שנאמר נשיא אלהים אתה בתוכנו (בראשית כג ה), אברהם, יצחק, יעקב, יהודה, פרץ, חצרון, רם, עמינדב, נחשון. שלמון, בועז, עובד, ישי, דוד, ושלמה, הרי ט"ו, ומן שלמה עד גלות יכניה ט"ו, רחבעם, אביה, אסא, יהושפט, יהורם, אחזיהו, יואש, ואמציה, עזריה, יותם, אחז, יחזקיהו, מנשה, אמון, יאשיהו, (מא) יכניה, לכך נמשלה מלכות יהודה בירח, שנא' כירח יכון עולם (תהלים פט לח), כשם שהוא עולה ומתגבר עד ט"ו יום, ועוד חוזר ומתכסה מעט מעט עד ט"ו ימים, כך מן אברהם עד שלמה ט"ו, ומיכן ואילך ט"ו עד הגלות הראשון בימי יהויכין מלך יהודה. ולכך עולה חשבון יהודה שלשים. (מא) ויהודה רביעי לבטן, והמאורות ביום רביעי נבראו, לפיכך נמשלה מלכות יהודה במאורות, שנאמר וכסאו כשמש נגדי (שם שם לז), כשם שאי אפשר לעולם בלא מאורות, כך אי אפשר לעולם בלא זרע דוד, שנאמר כי ברית עולם שם לו ערוכה בכל ושמורה (ש"ב כג ה), ואומר לעולם אשמר לו חסדי ובריתי נאמנת לו (תהלים פט כט), ואומר אחת נשבעתי בקדשי אם לדוד אכזב (שם שם לו), דוי"ד על שם עשרים וארבעה ספרים, (מב) דוד תחלת שמו ד' וסופו ד', לפי שהיה יהודה רביעי לבטן לכך נקרא יהודה אתה יודוך אחיך, שכל ישראל מודים שה' בחר למלכות בית דוד, ושירי דוד המעולים, וחסדי דוד הנאמנים, (מג) ולפיכך לקח אהרן קדוש ה' את אלישבע בת עמינדב אחות נחשון, שהוא ראש לנשיאים, דכתיב ויהי המקריב ביום הראשון את קרבנו נחשון בן עמינדב למטה יהודה (במדבר ז יב), ואומר כי יהודה גבר באחיו (דה"א ה ב), וכשם שנכרתה ברית לכהונה, כך נכרתה ברית למלכות בית דוד, ודגל יהודה נוסע בראשונה, וכן אחרי מות יהושע כתיב (מד) מי יעלה לנו בכנעני בתחלה להלחם בו ויאמר ה' יהודה יעלה (שופטים א ב), ולא בחר ה' לבנות לו בית בירושלים, כי אם בשלמה בן דוד, לכך נאמר יהודה אתה יודוך אחיך. (מה) יהודה הציל את יוסף מן הבור. שנא' ויאמר יהודה אל אחיו (בראשית לז כו), וגם הציל את תמר ושני בניה פרץ וזרח מן האש, (מו) שהיתה מעוברת תאומים והיא בת ג' חדשים, וכבר נגמרה צורות הוולדות במעיה, ואומר הוציאוה ותשרף (שם לח כד), לולא שהודה יהודה היתה נשרפת היא ושני בניה, לפיכך הציל הקב"ה את דניאל מגוב האריות, תחת יוסף שהציל מן הבור, ונוצלו חנניה מישאל ועזריה מכבשן האש, תחת תמר ופרץ וזרח, ישתבח שם אלהינו שאינו מקפח שכר, נוצר חסד לאלפים,(מז)וזרובבל בן שאלתיאל (מח)ייסד בית שני, לכך נאמר יהודה אתה יודוך אחיך, וגם לעתיד לבא ויצא חטר מגזע ישי (ישעיה יא א), אשר עומד לנס עמים

הערות ותקונים

ואביה אסא עד יכניה עכ"ל. וכן מובא בילקוט רמז קס"ט ע"ש, וכל המאמר שם היא משיטה חדשה לב"ר. ויש לתקן שם ועמדו ממנו מלכים צ"ל שלשים מלכים. (לט) מן אברהם עד שלמה ט"ו דורות כו', ומן שלמה כו'. בפסיקתא פ' החודש דף נ"ג ע"א איתא כך א"ר ברכיה החודש הזה לכם, סימן הוא לכם כירח יכון עולם (תהלים פ"ט ל"ח) כהדין סיהרא על מלייא, אם זכיתם הרי אתם מונין למליאתה, כגון אברהם יצחק ויעקב יהודה פרץ חצרון רם עמינדב נחשון שלמון בועז עובד ישי דוד שלמה. הא סיהרא על מלייא. ואם לאו הרי אתם מונין לפגמה, כגון רחבעם אביה אסא יהושפט יהורם אחזיהו יואש אמציה עוזיהו יותם אחז יחזקיהו מנשה אמון יאשיהו, צדקיהו, הא סיהרא על פיגמה. (מ) עזריה, כ"ה בקרא דה"א ג' י"ב וכן הוא במלכים ב' י"ד כ"א, אולם בכל המקומות בתנ"ך כתוב עוזיהו, וכן בדה"ב כ"ו א' כתוב עוזיהו, והכל אחד והרי"ם נוסף כמו שבט שרביט. (מא) יכניה. בפסיקתא שם גם בפסיקתא רבתי פט"ו כתוב במקומו צדקיהו עיין בפסיקתא שם בהערה קפ"ד. (מא) ויהודה רביעי לבטן. בשיטה חדשה צד ע"ו, ובילקוט שם, יהודה רביעי הוא נולד לשבטים כנגד ד' שהוא אות רביעית באל"ף בי"ת, וביום הרביעי נבראו המאורות, וכתיב במשיחנו וכסאו כשמש נגדי. (מב) דוד תחלת שמו ד' וסופו ד'. וזה כוונת המאמר בשיטה חדשה, ובילקוט שם, דוד אות רביעית הוא ראש וסוף כו'. (מג) ולפיכך לקח אהרן. הוא משיטה חדשה צד ע"ה. ומובא בילקוט שם, ושם הוא באריכות קצת. (מד) מי יעלה לנו בכנעני. וכן מובא בכ"י פלארענץ, ובקרא מי יעלה לנו אל הכנעני. (מה) יהודה הציל את יוסף: שיטה חדשה שם, וילקוט שם. (מו) שהיתה מעוברת תאומים. שיטה חדשה שם. (מז) וזרובבל בן שאלתיאל. שיטה חדשה צד ע"ו. (מח) ייסד בית שני. בשיטה חדשה שם מובא הכתוב ידי זרובבל בן שאלתיאל

נהל השטים (יואל ד יח): ד"א חכלילי עינים. ישמח את ישראל, (עא) לשון ארמי הוא מצחק מחאיך, בזמן שיראו ישראל את השכינה, שנאמר עין בעין יראו בשוב ה' ציון (ישעיה נב ח), וכתיב וראו כל בשר יחדו כי פי ה' דבר (שם מ ה): ולבן שנים מחלב. שימלא שחוק פינו, שכל השוחק בפה מלא שיניו נראות, ועל אותו הזמן הוא אומר, אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה אז יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה (תהלים קכו ב):

יג) **זבולן** לחוף ימים ישכון. (עב) שיהא תגר ויורד בספינות ומביא סחורה, לפי שהיה מביא ונותן לתוך פיו של יששכר שהיה עוסק בתורה, לפיכך הקדימו יעקב אבינו קודם ליששכר, שאלמלא זבולון אין יששכר עוסק בתורה, וכן משה רבינו אמר שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך (דברים לג יח), שמעין ברכתו של יעקב אבינו היה ברכתו של משה רבינו, לפיכך אמר שלמה בחכמתו כי בצל החכמה בצל הכסף (קהלת ז יב), ואומר ועץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר (משלי ג יח): וירכתו על צידון. (עג) כמו עד צידון. למה זכר צידון, שיהא צד המזונות ונותן ליששכר:

יד) **יששכר** חמור גרם. כמו עצמיו אפיקי נחושה גרמיו כמטיל ברזל (איוב מ יח), (עד) כשם שהחמור שובר את העצם, כך שבטו של יששכר שובר כל ישראל בהלכה, שנאמר ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשו ישראל (עה) אחיהם מאתים (דה"א יב לג), (עו) אלו מאתים ראשי סנהדראות של שבטו של יששכר: רובץ בין המשפתים. (עז) שהרביצו תורה בישראל, שנאמר בהם אם תשכבון בין שפתים וגו' (תהלים סח יד):

טו) **וירא** מנוחה כי טוב. (עח) זו תורה, שנאמר כי טוב סחרה מסחר כסף (משלי ג יד): ואת הארץ כי נעמה. זו שבחו שלהן. שנאמר זמרו לשמו כי נעים (תהלים קלה ג): ויט שכמו לסבול. אלופינו מסובלים (שם קמד יד), אלופים בתורה מסובלים במצות, מסובלין ביסורין: ויהי למס עובד. למס זה סיני, חשבון זה כזה ק"ל: עובד. עובד אדמתו ישבע לחם (משלי יב יא), זו תורה, ואומר מתוקה שנת העובד (קהלת ה יא):

טז) **דן** ידין עמו. (עט) זה שמשון בן מנוח ששפט את ישראל והושיעם מיד פלשתים: כאחד שבטי ישראל. ששפט שבטי ישראל כאחד, שהקב"ה נקרא אחד, כשם שהקב"ה אינו מטריח על ישראל יותר מדאי, כך שמשון היו שופט את ישראל ולא היה מטריח עליהם, (פ) וכן אמרו רבותינו במס' סוטה, מאי דכתיב ה' צבאות (פא) זכרני נא ופקדני נא (שופטים יז כח), אמר שמשון לפני הקב"ה, רבונו של עולם (פב) זכור לי עשרים שנה שהייתי שופט את ישראל, ולא אמרתי לאחד מהם העבר לי מקל ממקום למקום:

הערות ותקונים

וכן ת"א יתורן בקטתה בעיבור ובעדרי ענא. ויהי שניהם לשון שני הסלעים עי' רש"י עה"ת. (עא) לשון ארמי הוא מצחק מחאיך. ובכ"י פלארענץ מחייך. וכן ת"א מצחק (בראשית כ"א ט') מְחָאֵיךְ. אולם זה שדרשו חוך וזה שדרשו חכלל או חכל והלמ"ד כפולה, ומצא השם חכלילות עינים, וענינם ענין אדמימות העינים מרוב שתיית היין, ועיין בהמבאר. (עב) שיהא תגר ויורד בספינות. ב"ר פצ"ב ופצ"ט, וי"ר פכ"ה, ושיטה חדשה. (עג) כמו עד צידון. וכן ת"א וכן הביא המבאר. (עד) כשם שהחמור שובר את העצם. שיטה חדשה, ובבית המדרש לד פ' בטעות שובר את העצים צ"ל העצם. (עה) אחיהם מאתים. וכן מובא בכ"י פלארענץ, ובמקרא כתוב ראשיהם מאתים וכל אחיהם על פיהם. (עו) אלו מאתים ראשי סנהדראות. ב"ר פצ"ב. (עז) שהרביצו תורה בישראל. ב"ר פצ"ט אלו התלמידים שיושבים בארץ לפני חכמים שנא' אם תשכבון בין שפתים. (עח) זו תורה שנא' כי טוב סחרה. בכ"י פלארענץ מובא לראיה הכתוב כי לקח טוב נתתי לכם, וכן ברכות ה' ע"ב, וב"ר פצ"ט, מובא הכתוב כי לקח טוב. (עט) זה שמשון בן מנוח. ב"ר פצ"ח והתנחומא, ועיין בת"א ויב"ע ורש"י עה"ת, והרשב"ם כתב וז"ל המפרש על שמשון לא ידע בעומק פשוטו של מקרא כלל כו', ונעלם ממנו כי כן דרשו במדרש. (פ) וכן אמרו רבותינו במס' סוטה. דף י' ע"א. (פא) זכרני נא ופקדני נא. במקרא כתוב זכרני נא וחזקני נא, ובכ"י פלארענץ מובא רק התחלת הכתוב. (פב) זכור לי עשרים שנה. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובגמרא סוטה שם הגי' זכור לי עשרים ושתים שנה, והסגירו מלת שתים והגאון הרי"ב העיר וז"ל וכך העיד הרשב"א בתשובה סי' פ"ח שבגמרא שלפניו ליתא מלת ושתים עכ"ל. ובתשובת הגאונים (ליק תרכ"ד) בסוף תשובה מ"ה נמצא תשובה מר' יהודאי גאון וז"ל שם שאלו מן קמאי מר יהודאי גאון ריש מתיבתא ז"ל הא דאמר רב יהודה

נדחי ישראל (ישעיה יא יב) : (סג) ס"א עד כי יבא שילה עד כי יבא בנו , כמו ובשליתה (דברים כח ט) : (סד) ע"א שילה. זה שאמר הכתוב אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה (דניאל יב יב) , רמזו יעקב אבינו בברכתו אלף והוא הכלל , והפרט הוא של"ה , (סה) וכן רמזו משה רבינו ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא (דברים לא יח), אלף ושלש מאות ושלשים וחמש , כי א' דאסתיר טפל , כי הסתירה עיקר , ובא דניאל ופירשו אשרי המחכה ויגיע לימים אלף ושלש מאות שלשים וחמשה והם עידן עידונין ופלג עידן מועד מועדים וחצי מספרים יהיו שלש שנים ומחצה שבהם יהיה ימי הצרה וממנה יושע , אבל התחלתן אין אנו יודעין אימתי , וע"ז נאמר פתאום יבא אל היכלו (מלאכי ג א), זש"ה כי יבא שילה , פתאום יבא . (סו) ויש לומר יקהת לשון יקהל , כענין להקת נביאים (ש"א יט כ) , וכה"א כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה' (סז) ולעבדו שכם אחד (צפניה ג ט) :

יא) **אסרי** לגפן עירה. אסרי כמו יקבץ , כענין שנאמר מלך אסור ברהטים (שה"ש ז ו):

עירה, עירו קרי, (סח) פי' גפן זה ישראל, שנא' גפן ממצרים תסיע (תהלים פ ט) , יקבץ אותם לעירו בירושלים , שנקרא עיר ה' צבאות : ולשורקה . אלו ישראל , שנאמר ואנכי נטעתיך שורק (ירמיה ב כא) : בני אתונו . המה יבנו בית מקדשו, שכן כתוב ביחזקאל שער האיתון (יחזקאל מ יד), לשון ביאה הוא , שיבואו ישראל לירושלים , ויבנו אותה לימות המשיח : כבס ביין לבושו . יכבם כל צאתם , שנאמר והושעתי אתכם מכל טומאותיכם (יחזקאל לו כט) : (סט) ביין . רמז לתורה שנקראת יין, שנא' הביאני אל בית היין (שה"ש ב ד) : לבושו . תתלבש ירושלים לישראל, שנאמר חי אני נאם ה' כי כלם כעדי תלבשי ותקשרים ככלה (ישעיה מט יח) : ד"א כבס ביין לבושו . אלו נקמות שעתיד הקב"ה לעשות באדום*), שנא' מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה (שם סג א) . ובדם ענבים סותה . כמו כסותה, אלו נקמות שעתיד הקב"ה לעשות בעובדי כוכבים , שנא' פורה דרכתי לבדי ומעמים אין איש אתי וגו' (שם שם ג) . ויז נצחם על בגדי וכל מלבושי אגאלתי (שם), לכך נקרא אדום על שם שיבוא צח ואדום, ויעשה נקמה באדום , ונקראת בצרה , שעתיד הקב"ה לבצור אותה כאשר יבצרו הענבים וידרכום בגת :

*) ר"ל מלכות רומי .

יב) **חכלילי** עינים מיין . יתאדמו הרי ישראל מרוב כרמיהם בימות המשיח : ולבן שנים מחלב . (ע) והגבעות יתלבנו מן הצאן , וכן הוא אומר והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסים , והגבעות תלכנה חלב וגו' ומעין מבית ה' יצא והשקה את

הערות ותקונים

רק בכתוב וי"ו נאמר כל גוים יאשרוהו . (סג) ס"א עד כי יבא בנו מלשון ובשליתה . וכן הראב"ע הביא ויש אומרים שהוא מגזרת ובשליתה . וכן הביא גם רבינו בחיי . (סד) ע"א שילה זש"ה כו' , והפרט הוא של"ה . וזה כוונתם (סנהדרין צ"ח ע"ב) מה שמו של משיח דבי רבי שילא אמרי שילה שמו , שנאמר עד כי יבא שילה , והנה במדרש איכה פ"א פ' כי רחק ממני מנחם מובא ג"כ המאמר הזה דבי ר' שילא אומר שילה שמו של משיח שנא' עד כי יבא שילה שלה כתיב ע"כ . ובכל הספרים כתוב שילה ביו"ד , רק הכוונה קרי ביה שלה בחסרון יו"ד לדרוש שלה בגימטריא שלש מאות ושלשים וחמשה כמו שהביא רבינו , ולא כמו שדחק עצמו המ"כ וכתב שלה כתיב בלא וי"ו קרי ביה שילה השלמ"ד קמוצה , וכל אחד ואחד דרש כשמו לסימן וכן בב"ר פצ"ט כתב המ"כ על כי יבא שילה מי שהמלכות שלו , שלה כתיב חסר יו"ד קרי ביה שלו , עכ"ל . והנה בגמרא שם ובמדרש היו דורשים ומיחסים שם המשיח כשם רבם , כי דבי רבי שילא קראוהו שילה בשם רבם , ודבי רבי חנינא קראוהו חנינה בשם רבם , ודבי רבי ינאי קראוהו ינון שהוא מלשון ינאי , כמו שכתב הרב האברבנאל בספרו ישועות משיחו . (סה) וכן רמזו משה ואנכי הסתר אסתיר כו' . וז"ל רבינו טוביה בפ' וילך ואנכי הסתר אסתיר , הרי אלף ושלש מאות שלשים ושלש , מנין הסתר אסתיר , שנה למעלה ממה שאמר דניאל אשרי המחכה ויגיע לימים אלף ושש מאות שלשים וחמשה עכ"ל . (סו) ויש לומר יקהת . עיין רש"י ורמב"ן עה"ת , ובהמבאר . (סז) ולעבדו בשם ה' . במקרא כתוב לעבדו בלי וי"ו , ובכ"י פלארענץ חסר סיפא דקרא . (סח) פי' גפן זה ישראל. תנחומא ויחי, ות"א ורש"י עה"ת בשם אונקלוס וז"ל : ואונקלוס תרגם במלך המשיח גפן הם ישראל , עירה זה ירושלים , שורקה ישראל ואנכי נטעתיך שורק . בני אתונו יבנון היכליה לשון שער האיתון בספר יחזקאל . ועי' ב"ר פצ"ט אוסרי לגפן עירה מכניס כל ישראל שנקראו גפן כו' . (סט) ביין רמז לתורה . תנחומא ויחי , אין יין אלא תורה , שנאמר טובים דודיך מיין , הביאני אל בית היין . (ע) והגבעות יתלבנו מן הצאן .

זכן

כא) **נפתלי** אילה שלוחה. שהיו קלים באילים לרוץ: הנותן אמרי שפר. (צב) שהיה לשונם של שבט נפתלי מתוקים כדבש. דברי הגדה, (צג) אמרו רז"ל על נפתלי ממש שכשבאו לקבור את יעקב במערה, עמד עשו לעכב, שהיה אומר לו אתה קברת את לאה במערה לא נשאר לך חלק בה, כי אם חלקי נשאר, וכבר יעקב אבינו קנה חלקו ממנו, שנאמר בקברי אשר כריתי לו בארץ כנען (בראשית נ ה), ואין כריה אלא מכירה, עד שקפץ נפתלי להביא השטר של מערה ממצרים, חושים בן דן היה חרש, וכשראה מונעין לקבור את יעקב, מיד דקרו בידיו על צוארו, והתיז את ראשו, ונפלו שתי עיניו על מטתו של יעקב אבינו, ופתח עיניו וראה נקמה ושמח שנאמר ישמח צדיק כי חזה נקם פעמיו ירחץ בדם הרשע (תהלים נח יא), באותה שעה נתקיימה נבואת רבקה שאמרה למה אשכל גם שניכם יום אחד (בראשית כז מה), שאע"פ שלא מתו שניהם ביום אחד, נקברו שניהם ביום אחד:

כב) **בן** פורת יוסף בן פורת עלי עין. אמר שני פעמים בן פורת, על שם מנשה ואפרים: עלי עין. (צד) מלמד שאין עין הרע שולט בזרעו של יוסף, אל תקרי עלי עין, אלא עולי עין: ד"א עלי עין. שיהא שבטו פרה ורבה כמעיין הנובע, שנאמר ויפלו חבלי מנשה עשרה (יהושע יז ה), וכתיב וידבר בני יוסף את יהושע לאמר (צה) מדוע נתת לי חבל אחד וגורל אחד ואני עם רב (צו) עד אשר כה ברכני ה' (שם שם יד), (צז) ויאמר לו יהושע אם עם רב אתה עלה לך היערה, אמר להם החביאו עצמיכם ביערים, כדי שלא ישלוט בכם עין הרע, אמרו לו אין עין הרע שולט בזרעו של יוסף, שנא' בן פורת יוסף בן פורת עלי עין: בנות צעדה עלי שור. (צח) שהיו בנות מלכים צועדות על החומה לראות את יוסף, בשעה שהרכיבו אותו במרכבת המשנה, ולא נתן עיניו באחת מהן:

כג) **וימררהו** ורבו. אלו אחיו. וישטמוהו בעלי חצים. אלו שמעון ולוי, דכתיב ויתנכלו אותו להמיתו (בראשית לז יח):

כד) **ותשב** באיתן קשתו. זהו שכתוב ויהי כהיום ויבא יוסף הביתה לעשות מלאכתו ואין איש (שם לט יא), (צט) באותה שעה נתגבר יצרו עליו ונראתה (ק) דמות דיוקנו של אבינו יעקב בחלון, אמר לו, יוסף עתידין אחיך שיחקקו על אבני השהם ואתה עמהם, רצונך שתמחה משם, מיד ותשב באיתן קשתו, מלמד ששב קשתו לאיתנה: ויפוזו זרועי ידיו, (קא) מלמד שנתפזרו זרעו מבין צפרניו:

הערות ותקונים

(צב) שהיה לשונם מתוקים כדבש. כ"ה בשיטה חדשה שהיה לשונם של שבט נפתלי בתורה מתוקים מדבש. וכן בת"י על התורה וכשהוא פתח פומיה בכנישתא דיעקב לשניה חלי כדובשא ועי' ב"ר פצ"ח הנותן אמרי שפר שהן מספרין אמרין שנתנו בשופר ובתרועה. ור"ל התורה שניתנה בשופר. (צג) אמרו חז"ל. סוטה י"ג ע"א ועיין ב"ר פצ"ח את מוצא בשעה שעלו לקבור את יעקב אבינו באו בני חת להתעורר עמהן על הקבורה ורץ נפתלי כאילה והביא את הספר ממצרים. לפי דרשת המדרש היו בני חת המעוררים לפי שהיתה מעפרון החתי תחלה. ובגמרא שם משמע שעשו היה המערער על חלקו במערה, ורבינו לקח דבריו משיטה חדשה (דף פ'), וז"ל מלמד שקפץ במצרים בחיל והביא שטר המערה לקבור את אביו עד שהוא הולך בא חושים בן דן והיה חרש וכשראה עשו מונע מלקבור את אבינו יעקב דקרו בידו על צוארו והתיז את ראשו ונפלו שניהם על מטתו של יעקב אבינו ופתח את עיניו וראה נקמה ושמח שנא' ישמח צדיק כי חזה נקם וגו' ונתקיימה נבואת רבקה שאמרה למה אשכל גם שניכם יום אחד עכ"ל. ובמקום ונפלו שניהם על מטתו הביא רבינו ונפלו שתי עיניו על מטתו. ועי' פדר"א ספל"ט ובת"י ויל"ע בראשית מ"ט כ"א, וביל"ע שם כ' י"ג. וברמב"ן בראשית כ' ל"א. (צד) מלמד. סוטה ל"ו ע"ב. (צה) מדוע נתת לי חבל אחד וגורל אחד. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובמקרא כתיב מדוע נתת לי נחלה גורל אחד וחבל אחד. (צו) עד אשר כה ברכני ה'. בקרא עד אשר עד כה ברכני ה', ובכ"י פלארענץ אשר עד כה ברכני ה' ומלת עד הראשון ליתא שם. (צז) ויאמר לו יהושע. וכן בכ"י פלארענץ, ובקרא כתיב ויאמר להם. (צח) שהיו בנות מלכים. פדר"א פל"ט ות"י ויל"ע, ועיין ב"ר פצ"ח ורש"י עה"ת, ושיטה חדשה לד פ'. (צט) באותה שעה נתגבר. סוטה ל"ו ע"ב, וע"ש בתוס' ד"ה באותה שעה שהביאו וז"ל כתב רבינו משה הדרשן ואין איש [מאנשי הבית שם בבית] מאנשי הבית לא היו שם, מכלל דאיש אחר שלא מאנשי הבית כלומר חלוק ומופלג מתורת אנשי הבית היה שם, וזהו דמות דיוקנו של אביו עכ"ל. (ק) דמות דיוקנו של אבינו יעקב. וכן בגמרא שם דיוקנו של אביו, ובירושלמי הוריות פ"ב ה"ה וב"ר פפ"ז ופצ"ח איקונין של אביו ראה. (קא) מלמד שנתפזרו זרעו

מבין

יז) **יהי** דן נחש עלי דרך. זה שמשון, (פג) מה נחש זה נוקם ונוטר, אף שמשון נוקם ונוטר לפלשתים: שפיפון עלי אורח. מה השפיפון מלא כעס, אף שמשון מלא חימה על פלשתים: (פד) הנושך עקבי סוס ויפול רוכבו אחור. זש"ה ויך אותם שוק על ירך (פה) מכה רבה (שופטים טו ח), ופי' שוק על ירך. הפרשים עם הרגלים:

יח) **לישועתך** קויתי ה'. (פו) כיון שראה יעקב גבורתו של שמשון, אמר לישועתך קויתי ה', לפי ששמשון החל להושיע את ישראל מיד פלשתים, שנאמר והוא יחל להושיע את ישראל מיד פלשתים (שם יג ה), לישועתך קויתי, שתים עשרה אותיות, כנגד שנים עשר שבטים, זש"ה ששם עלו שבטים שבטי יה עדות לישראל (תהלים קכב ד):

יט) **גד** גדוד יגודנו. (פז) אלו שעברו את הירדן בימי יהושע, שנאמר (פח) בארבעים אלף חלוצי צבא עברו את הירדן (יהושע ד יג): והוא יגוד עקב. שאחרי כן ברכם יהושע וחזרו, שנא' ויברכם יהושע וגו' ויאמר אליהם [לאמר] בנכסים רבים שובו אל אהליכם ובמקנה רב מאד בכסף ובזהב ובנחושת ובברזל ובשלמות הרבה מאד חלקו שלל אויביכם עם אחיכם (שם כב ח): ד"א גד גדוד יגודנו. זה היה בימי יהושע, והוא יגוד עקב, בימי דוד, שכן כתוב בדברי הימים (א' יב א) ואלה הבאים אל דויד לצקלג וגו' מן הגדור, ומן הגדי נבדלו אל דויד למצד מדברה גבורי החיל אנשי צבא למלחמה עורכי צנה ורמח ופני אריה פניהם וכצבאים על ההרים למהר (שם שם ח) אלה מבני גד ראשי הצבא אחד למאה הקטן והגדול לאלף, אלה [הם אשר עברו את הירדן בחודש הראשון והוא ממלא על כל גדותיו ויבריחו את כל העמקים למזרח ולמערב (שם שם טו וטז):

כ) **מאשר** שמנה לחמו. (פט) שהיו מספיקין שמן המשחה. (צ) שהכרמל בחלק אשר היה, ולכן כתוב מאשר ולא כל אשר: והוא יתן מעדני מלך. שהרי בגבול נחלתו (צא) היה אלימלך, על שם מעדני מלך, דכתיב ויצא הגורל החמישי למטה בני אשר (יהושע יט כד):

הערות ותקונים

יהודה אמר רב (סוטה י' ע"א) אמר שמשון לפני הקב"ה רבש"ע זכור לי כ"ב שנה, והא כתיב והוא שפט את ישראל עשרים שנה, ולא פשט. ובסדר עולם נמי עשרים תנא עכ"ל. וראה קורא נעים מה שהעירותי בהערות ותקונים לתשובת הגאונים דף י"ז (יצא לאור ע"י חברת מקיצי נרדמים ליק תרכ"ה), שמה הבאתי תשובת הרשב"א שנשאל מחכם אחד מה טיבו של שתי שנים הללו, והשיב שלפניו בגמרא כתיב עשרים שנה. וע"ש מה שהעירותי על דברי התוס' שבת נ"ה ע"ב שהביא מירושלמי פ"י דסוטה והוא שפט את ישראל ארבעים שנה ובכל הספרים שלנו כתיב (שופטים ט"ז ל"א) עשרים שנה. וכאשר הביא רבינו טוביה תראה שגם לפניו היתה הגי' בגמרא עשרים שנה. (פג) מה נחש זה נוקם ונוטר אף שמשון נוקם ונוטר לפלשתים. בב"ר פצ"ט איתא, ד"א יהי דן נחש עלי דרך כשם שהנחש נקמן כך היה שמשון שנא' ואנקמה נקם אחת. ובשיטה חדשה דף פ' כתוב יהי דן נחש עלי דרך זה שמשון שצפה אותו יעקב והוא עומד בין שני עמודים והתפלל עליו שתנתן בו כח שנא' ה' אלהים זכרני נא וחזקני נא. (פד) הנושך עקבי סוס ויפול רוכבו אחור זש"ה ויך אותם שוק על ירך. עיין רש"י עה"ת שכתב הנושך עקבי סוס ויפול רוכבו אחור, דוגמתו מצינו בשמשון, וילפת שמשון את שני עמודי התוך וגו' ושעל הגג מתו. (פה) מכה רבה. בקרא מכה גדולה, וכן ראיתי בכ"י פלארענץ מוגה לנכון מכה גדולה כמו שהוא במקרא. (פו) כיון שראה יעקב כו'. ב"ר פצ"ט, ועיין ב"ר פצ"ח, עיין רש"י עה"ת שכתב לישועתך קויתי ה' נתנבא שינקרו פלשתים את עיניו וסופו לומר זכרני נא וחזקני נא אך הפעם וגו'. (פז) אלו שעברו את הירדן בימי יהושע. עיין ב"ר פצ"ט ועיין רש"י ובהמבאר. ולזה כוון ת"א מדבית גד משריית מְזַיְּנִין כד יעברון ית ירדנא קדם אחיהון לקרבא ובנכסין סגיאין יתובון לארעהון, ר"ל מבית גד יהיו מחנות חלוצי צבא בעת שיעברו הירדן לפני אחיהם למלחמה בנכסים רבים ישובו לארצם. (פח) בארבעים אלף חלוצי צבא עברו את הירדן. בכ"י פלארענץ כארבעים אלף חלוצי הצבא עברו את הירדן, ובקרא כתיב כארבעים אלף חלוצי הצבא עברו לפני ה' למלחמה אל ערבות יריחו. (פט) שהיו מספיקין שמן המשחה. שיטה חדשה דף פ', וילקוט רמז קס"א. (צ) שהכרמל בחלק אשר היה. עיין תבואות הארץ דף ק"ט שהביא בשם היוסיפון תכונת אשר עמק הר הכרמל נגד צידון. ועע"ש שהביא שהיתה לאשר בליעה א' דרומה עד סמוך לעמק יזרעאל במחוז הר כרמל הפונה דרומית מזרחית. (צא) היה אלימלך. כוונתו לאלימלך יהושע י"ט כ"ו.

שהיה

ולנפתלי חטים, יכול לא יהו אוכלין אלו משל אלו, ת"ל איש אשר כברכתו ברך אותם, הכליל הברכה לכלם:

כט) **ויצו** אותם. (קיד) מה צוה אותם, אמר שאו מטתי כדרך הדגלים שאתם עתידין להיות חונים במדבר, שלשה מן המזרח, ושלשה מן המערב, ושלשה מן הצפון, ושלשה מן הדרום. ויצו אותם. אמר להם אל יסבלו בניכם את מטתי, אלא אתם בעצמיכם: ויאמר אליהם אני נאסף אל עמי. אמר להם אם זכיתם להיות כמוני מוטב, ואם לאו כשאני מסתלק מן העולם אני נאסף אל עמי:

לא) **שמה** קברו את אברהם. (קטו) לכך נקראת מערת המכפלה, שהיתה כפולה בזוגות: ד"א מכפלה מערה לפנים ממערה:

לג) **ויכל** יעקב לצוות את בניו. יעקב התחיל בצוואות: ויאסוף רגליו אל המטה. יושב היה ומצוה כאדם שיצא לדרך:

[נ] א) **ויפל** יוסף על פני אביו. שזו הבטחה. דכתיב ויוסף ישית ידו על עיניך (בראשית מו ד): וישק לו. נשיקה של פרידה:

ג) **וימלאו** לו ארבעים יום כי כן ימלאו ימי החנוטים. ויבכו אותו מצרים שבעים יום. כנגד שבעים נפש שבאו למצרים בית איש יומו היה הספידו של יעקב אבינו:

ה) **אבי** השביעני לאמר. (א) כיון שאמר פרעה ליוסף רק הכסא אגדל ממך (שם מא מ), אמרו המצרים עבד שקנאו רבו בעשרים כסף תמליכהו עלינו, אמר להם (ב) גווני מלכות אני רואה בו, אמרו לו אם כן יהא יודע בשבעים לשון, באותו הלילה בא גבריאל והוסיף לו אות אחת משמו של הקב"ה, ולמדו שבעים לשון, שנאמר עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים שפת לא ידעתי אשמע (תהלים פא ו), בבקר קראוהו פרעה ושאלו בשבעים לשון, ויוסף היה מחזיר לו, כיון שהתחיל יוסף בלשון הקודש, ולא השיבו פרעה, אמר לו השבע לי שלא תגלה הסוד, שלא יאמרו זה גדול מפרעה, כיון שהשביע יעקב את יוסף שלח לו אבי השביעני לאמר, אם אקיים שבועתי זו, אני עומד בשבועתך, ואם לאו כשם שאני עובר על שבועת אבי, כך אני עובר על שבועה שהשבעתני, מיד

ו) **ויאמר** פרעה עלה וקבור את אביך כאשר השביעך:

ז) **ויעל** יוסף לקבור את אביו:

ח) **וכל** בית יוסף. (ג) בעליה הזכיר כל עבדי פרעה, ואחר כך בית יוסף ואחיו, לפי שעדיין לא היו מכירין כחן וגבורתם, כיון שיצאו לדרך, הכירו כחן וגבורתם, דכתיב

י) **ויבאו** עד גורן האטד. (ד) וכי גורן יש לו לאטד, אלא מלמד שבא עליהן בני ישמעאל ובני קטורה ושבעה עממים למלחמה, כיון שראו כתרו של יוסף תלוי בארון, מיד כל אחד ואחד ירדו ממרכבותיהם, ותלו כתריהן בארונו של יעקב אבינו, והקיפוהו כתרים כגורן זה שמקיפין אותו אטד: (ה) ר' אליעזר אומר כיון

הערות ותקונים

(קיד) מה צוה אותם. ב"ר פ"ק, וילקוט רמז קס"א ועי' רש"י הוריות ו' ע"ב ד"ה כנחלתם מה שהביא שם בשם התנחומא והוא בתנחומא במדבר, ועיין רש"י עה"ת. (קטו) לכך נקראת מערת המכפלה. עירובין נ"ג ע"א. (קטז) ד"א מכפלה מערה לפנים ממערה. זה חסר בכ"י פלארענץ.

[נ] (א) כיון שאמר פרעה כו'. סוטה ל"ו ע"ב משום ר' חייא בר אבא בשם ר' יוחנן. (ב) גווני מלכות. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובגמרא שם הגי' גנוני מלכות, וכתב רש"י גנוני מלכות גווני מלכות בחכמת גבורה ויופי, והערוך גורס גניסי מלכות. (ג) בעליה הזכיר כו'. סוטה י"ג ע"א, ורש"י עה"ת. (ד) וכי גורן יש לו לאטד. סוטה שם, ושיטה חדשה לד פ"ב. (ה) ר' אליעזר אומר. שיטה חדשה שם, ותנחומא ויחי, ומובא בילקוט סוף רמז קס"א וסיים עוד שם רשב"נ אמר קטרי כתפותיהן התירו, ורבנן אמרו באצבע הראו את הארון. ובילקוט שם יש לתקן במקום ר' שמואל אמר, צ"ל ר' שמואל בר נחמני אמר, ובמקום בתרי כתפותיהם, צ"ל קטרי כתפותיהם. וכן מצאתי המאמר בב"ר פ"ק ר' אלעזר אומר

מידי אביר יעקב. מאביר תוכחת יעקב: משם רועה אבן ישראל. כדי שיהא חקוק באבן ישראל, דכתיב ששה משמותם (קב) על האבן האחת (שמות כח י): ד"א ותשב באיתן קשתו. זה זכותו של יוסף: ויפוזו. ויפוזו. כמו ומפז רב (תהלים יט יא): מידי אביר יעקב. שעמדה לו זכותו של יעקב, שכשם שיעקב אביו לא יכלו לו אחיו, כך יוסף לא יוכלו לו אחיו: משם רועה אבן ישראל. אב בן. שהרי יוסף כלכל אביו ואת אחיו ואת בית אביו:

כה) **מאל** אביך ויעזרך. כלומר מאל אביך היתה עזרתך ויעזרך גם מעתה: ואת שדי. מי שאמר די לצרותי יאמר די לצרותיך: ויברכך. וכה"א (קג) עד אשר כה ברכני ה' (יהושע יז טו): ברכת שמים מעל. הוא ברכה שבירך יצחק את יעקב, שנאמר ויתן לך האלהים מטל השמים (בראשית כז כח): ברכות שדים ורחם, שדים אלו מזונות, ורחם אלו בנים: ד"א שדים. זו זכות אבות, וכן הוא אומר אני חומה ושדי כמגדלות (שה"ש ח י): ורחם. זו זכות אמהות:

כו) **ברכות** אביך. זה יעקב: גברו על ברכות הורי. זה יצחק: עד תאות גבעות עולם. זה (קד) אברהם שעשה גבעה של ערלות בתוך אהלו ביום שנימול אברהם וכל אשר לו, שזכותו עומדת לעולם: תהיין לראש יוסף ולקדקוד נזיר אחיו. (קה) שמשעה שנמכר יוסף הזיר עצמו מן היין. שנאמר וישתו וישכרו עמו (בראשית מג לג), עד אותו הזמן לא שתו יין לא הם ולא הוא:

כז) **בנימין** זאב יטרף. (קו) שבט גדול וחזק. (קז) מה הזאב חוטף, כך בני בנימין היו חוטפים נשים מפני השבועה, כי נשבעו בני ישראל ארור נותן אשה לבנימין (שופטים כא יח), וכתיב וחטפתם לכם (שם שם כא): בבקר יאכל עד, (קח) זה שאול בן קיש שהכה את עמלק: ולערב יחלק שלל. זה מרדכי, ותשם אסתר את מרדכי על בית המן (אסתר ח ב): ד"א בבקר יאכל עד. זה תמיד של שחרית. ולערב יחלק שלל. (קט) זה תמיד של בין הערבים, שהרי המזבח היה בחלקו של בנימין. וכן משה רבינו אמר לבנימין ידיד ה' ישכון לבטח עליו (דברים לג יב):

כח) **כל** אלה שבטי ישראל שנים עשר. לא פחות ולא יותר, (קי) כשם שהיו חקוקים על אבני האפוד ועל אבני השהם: וזאת אשר דבר להם אביהם. (קיא) אמר להם אימתי הברכות האלו מגיעות לכם, בזמן שיבא משה ויברך אתכם בזה הענין, שנאמר וזאת הברכה אשר ברך משה (שם שם א), ויברך אותם איש אשר כברכתו ברך אותם, (קיב) מת"ל לפי שבירך את יהודה בגבורתו של אריה, ואת יוסף בכחו של שור, ואת נפתלי בקלותה של אילה, שמא תאמר שזה גדול מזה, ת"ל ויברך אותם, כולם שוין, (קיג) ולפי שחלק להם את הארץ, ונתן ליהודה שעורים,

הערות ותקונים

מבין נפרכיו. ב"ר פצ"ח וירושלמי שם, ועיין בגמרא בבלי שם, וברש"י שם. (קב) על האבן האחת. בכ"י שלפנינו כתוב האבן האחד, אולם בכ"י פלארענץ מובא ג"כ לנכון כמו בקרא האבן האחת. (קג) עד אשר כה ברכני ה'. בקרא עד אשר עד כה ברכני ה', ובכ"י פלארענץ מובא גם כאן אשר עד כה ברכני ה', עיין לעיל הערה נ"ו. (קד) אברהם שעשה גבעה. הוספתי עפ"י כ"י פלארענץ. (קה) שמשעה שנמכר יוסף. שבת קל"ט ע"א וב"ר פצ"ח. (קו) שבט גדול וחזק. שיטה חדשה שם. (קז) מה הזאב חוטף. שיטה חדשה לב פ"א ותנחומא ויחי, וילקוט רמז קס"א ורש"י עה"ת. (קח) זה שאול בן קיש כו' זה מרדכי. וכ"ה בילקוט רמז קס"א. ובב"ר פצ"ט ותנחומא ויחי הגי' ד"א מדבר במלכותו מה הזאב הזה חוטף כך חטף שאול את המלוכה שנא' ושאול לכד את המלוכה על ישראל. בבקר יאכל עד, וילחם סביב בכל אויביו, ולערב יחלק שלל, וימת שאול במעלו אשר מעל, ואח"כ מתחיל במדרש שם על אסתר מה זאב חוטף כך אסתר חוטפת המלוכה הה"ד ותקח אסתר וגו'. בבקר יאכל עד, ביום ההוא נתן המלך אחשורוש לאסתר המלכה את בית המן, ולערב יחלק שלל, ותשם אסתר את מרדכי על בית המן. (קט) ד"א זה תמיד של שחר. ב"ר פצ"ט ושיטה חדשה ותנחומא ויחי, וילקוט רמז קס"א, ות"י ויב"ע. (קי) כשם שהיו חקוקים על אבני האפוד. עיין תנחומא ויחי. (קיא) אמר להם אימתי. תנחומא ושיטה חדשה לב פ"ב. (קיב) מה ת"ל. ב"ר פצ"ט, ותנחומא ויחי, ושיטה חדשה לב פ"א, ורש"י עה"ת. (קיג) ולפי שחלק להם את הארץ ונתן ליהודה שעורים. תנחומא ויחי, ושיטה חדשה.

מה

שא נא ועתה שא נא, (יט) וכן באיוב אמר ישור על אנשים ויאמר חטאתי וישר העויתי ולא שוה לי (איוב לג כז). וכל מי שחטא לחבירו ולא ביקש ממנו מחילה אין יום הכפורים מכפר, (כ) דתנן במס׳ יומא עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר, עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכפורים מכפר, עד שירצה את חבירו, שנאמר אם (כא) יחטא איש לאיש ופללו אלהים (ש״א ב כה), אלהים דיינים, ואם לה׳ יחטא איש מי יתפלל לו (שם שם), תשובה ומעשים טובים: ויבך יוסף בדברם אליו. אם על ידי שליח דברו אליו, נתמלא עליהם רחמים, הם עצמם לא כל שכן, (כב) לפיכך אמרו כל המרחם על הבריות בידוע שהוא (כג) מזרעו של אברהם יצחק ויעקב, וכל מי שהוא אכזר על הבריות, אינו מהם, וכן הוא אומר והגבעונים לא מבני ישראל המה (ש״ב כא ב), לפי שהיו מבקשים להם למחול לשבעה בני שאול ויאמרו אין לנו כסף וזהב עם שאול (כד) ועם בניו (שם שם ד), (כה) אין לי כתוב, (כו) מלמד שהיו משתחוים בניו לכל אחד ואחד מהם לרצותן, ולא קיבל אחד מהן להתרצות, לכך נאמר לא מבני ישראל המה, שאם היו מבני ישראל היו רחמנים:

יח) וילכו גם אחיו. מלמד שאע״פ שאדם מוחל עלבונו על ידי שליח, צריך להראות אליו פנים:

יט) כי התחת אלהים אני. אמר להם אני בנו של יעקב שאמר התחת אלהים אנכי (בראשית ל ב):

כ) ואתם חשבתם עלי רעה. מיכן שהתוכחה נאה, שמתוך התוכחה באה האהבה, וכה״א טובה תוכחת מגולה מאהבה מסותרת (משלי כז ה):

כא) ועתה אל תיראו וגו׳ וינחם אותם וידבר על לבם. (כז) מה אמר להם, אמר להם עשרה נרות לא כביתם נר אחד, ואני נר אחד, היאך אני יכול לכבות עשרה נרות, כיון שאמר להם דברים הנכנסין בלב, מיד נתנחמו: (כח) ד״א אמר להם יעקב אבינו בירך אותנו איש איש כברכתו, אם ברכת אחד ממנו בטלה, כולם מתבטלות, כיון שהכירו דברים של אמת, מיד נתנחמו: ד״א אמר להם קודם שבאתם היו חושבין אותי עבד, משבאתי הודעתם (כט) שאני בן חורין, אם הורג אני אתכם הלא מביא אני על עצמי בושה, לכך וידבר על לבם:

כב) וישב יוסף במצרים. עשה שם יישוב בתים ובנינים: ויחי יוסף מאה ועשר שנים. אוי לה לרבנות שקוברת את בעליה, שהרי יוסף קטן שבשבטים

הערות ותקונים

בגמרא שם. ופי׳ רש״י אין נא אלא לשון בקשה. (יט) וכן באיוב הוא אומר. בגמרא שם הביאו זו לראיה שצריך לפייסו בג׳ שורות של ג׳ בני אדם, ופירש״י ישור לשון שורה ואין שורה פחותה מג׳ בני אדם. חטאתי הרי פעם אחת, וישר העויתי הרי שתים, ולא שוה לי הרי ג׳. (כ) דתנן במס׳ יומא, דף פ״ז ע״א. (כא) יחטא איש. מלת „איש" הוספתי וחסר גם בכ״י פלארענץ. (כב) לפיכך אמרו כל המרחם על הבריות. ביצה ל״ב ע״ב. (כג) מזרעו של אברהם יצחק ויעקב. בגמרא שם מזרעו של אברהם אבינו וע״ש ברש״י. (כד) ועם בניו. וכן מובא בכ״י פלארענץ, ובקרא כתיב ועם ביתו. (כה) אין לי כתוב. הכתיב אין לי, והקרי אין לנו. (כו) מלמד שהיו משתחוים בניו לכל אחד ואחד לרצותן ולא קיבל אחד מהן לרצות. ז״ל רש״י בקש לפייסם בממון ולא רצו, אמר שמא הם מתביישין זה מזה הלך ופיים כל אחד ואחד לעצמו ולא נתפייסו לכך כתיב אין לי כסף וזהב לשון יחיד, זו ראיתי בירושלמי עכ״ל. וכוונתו למאמרם ירושלמי קדושין פ״ד ה״א (דף ס״ה ע״ג) אמר לון מה הנייה לכון ואיתון מתקטלין, סבו לכון כסף ודהב והוון אמרין אין לנו כסף וזהב עם שאול ועם ביתו, אמר דילמא דאיתון בהתין, פלגון מן פלג, נסב כל חד מנהון והוה מפיים ליה קומי גרמיה והוה א״ל מה הנייה אית לך דאיתון מתקטלין סב לך דהב וכסף והוא אמר אין לנו כסף עם שאול ועם ביתו, אין לי כתיב. וכן נשנה המאמר הזה במדרש שמואל סוף פכ״ח אמר להון ומה הנייה אית לכון ואיתון מתקטלין סבו לכון דהב וכסף והן אמרין אין לנו כסף וזהב, פלגון ונסבון חד חד, אמר דלמא מתפייסין, ולא פייסו. וכן נשנה ג״כ במדרש במ״ר פ״ח ע״ש. (כז) מה אמר להם. מגילה ט״ז ע״ב, וילקוט סוף ויחי. (כח) ד״א אמר להם כו׳. ב״ר פ״ק ורש״י עה״ת. (כט) שאני בן חורין. במדרש שם הודעתי [נ״ל הודעתם] הוגנוסים שלי, ובפסיקתא פסקא נחמו (דף קכ״ו ע״א) הודעתם גינוסיא שלי, פי׳ יחוס שלי וע״ש בהערה ע׳. (ל) אוי לה לרבנות.

שראו ארונו של יעקב התירו אזורי מתניהם וחלקו לו כבוד: ויעש לאביו אבל שבעת ימים. מפני מה האבל שבעת ימים, (ו) כנגד ז' ימי המשתה: ד"א כנגד שבעת ימי בראשית, שאדם נפטר מן העולם שיש בו שבעת ימי בראשית, לפיכך מתאבל עליו שבעה ימים, (ז) וכנגדן מטמא לו שבעה ימים:

יא) **אבל** כבד זה למצרים. (ח) מלמד שהראו באצבע בארונו של יעקב אבינו:

יב) **ויעשו** בניו לו כן כאשר צום. לא שינו מפקודתו, (ט) כיון שראו מצריים בשבחן מבני יעקב אבינו, התחילו לנהוג בהם כבוד, שהרי כשעלו מזכיר הכתוב את עבדי פרעה ואחר כך בית יוסף ואחיו ובית אביו, ובחזירתם כתיב

יד) **וישב** יוסף מצרימה הוא ואחיו וכל העולים אתו:

טו) **ויראו** אחי יוסף כי מת אביהם. (י) מה ראו, אלא בעלייתם אל ארץ ישראל נטה יוסף מן הדרך והלך וצפה בבור שהשליכוהו אחיו, (יא) אמרו עדיין השנאה בלבו: והשב ישיב לנו. האחד שהשלכנו אותו בבור, והשני שמכרנו אותו: את כל הרעה. שאמרנו טרוף טורף יוסף (בראשית לז לג): (יב) ד"א מה ראו, לפי שכל חיי אביהם היו אוכלים על שלחנו, משמת לא אכלו על שלחנו:

טז) **ויצוו** אל יוסף לאמר. (יג) אמרו צוו לבלהה לאמר לו ליוסף: אביך צוה לפני מותו. (יד) מותר לשנות מפני דרכי שלום, (טו) כדכתיב בשרה לעיל:

יז) **כה** תאמרו ליוסף אנא שא נא פשע אחיך. זה המרד שמרדו בך, שנאמר ויתנכלו אותו להמיתו (בראשית לז יח): וחטאתם. שמכרו אותך: ועתה שא נא. (טז) מיכן ארז"ל (יז) המבקש מטו מחבירו אל יבקש ממנו יותר מג' פעמים, (יח) שנאמר אנא

הערות ותקונים

אזורי מתניהם התירו, ור"ל אמר קשרי כתפותיהן התירו, ר' יהודה בר שלום אמר הראו באצבע ואמרו אבל כבד זה למצרים, ורבנן אמרו זקפו קומתן. וראיתי במעריך ערך היתר הביא דברי הב"ר אזורי מתניהם התירו קשרי כתפותיהם התירו, וכתב אמיתת הפי' בזה נעלם מהמפרשים, להיותם בלתי בקיאים במנהג הערביים, בעל יפ"ת סתר דברי מי שקדמהו, והוא כתב שהוא דרך אבילות להתיר האזור, גם התרת קשרי כתפותיהם, ר"ל שהלכו חלוצי כתף, ואני אומר כי התרת האזור לא מצינו שיהיה דרך אבילות, ומ"ש שהלכו חלוצי כתף, אילו היה זה היה אומר כתפותיהם חלצו, ועוד דא"כ אבל גמור עשו, וכוונת רז"ל להמעיט הספד וזכותם, ועתה דע כי דרך הערביים להגביה בגדיהם באזור בשעת מלאכה, ולכן אלו שלשלו בגדיהם לכבודו, גם מנהגם לעשות בתי ידים לחלוקיהם רחבים וארוכים מאד ובשעת מלאכה מגביהן אותן וקושרין זו בזו באחורי כתפותיהן, ועתה התירום ושלשלום לכבודו. (ו) כנגד ז' ימי המשתה, ב"ר פ"ק שיטה חדשה, ותנחומא ויחי, ועי' מ"ק כ' ע"א מנין לאבילות שבעה מה חג שבעה אף אבילות שבעה וע"ש בתוס' ד"ה מה חג. ורש"י נזיר ט"ו ע"ב ד"ה אלא באבילות דרבנן הביא רבנן תקנו אבלות שבעה ואסמכוה אקרא ויעש לאביו אבל שבעת ימים עכ"ל. ובב"ר שם מן המאמר „ליסבא אחריבא" הוא משיטה חדשה. (ז) וכנגדן מטמא לו ז' ימים. עיין בתנחומא, ושיטה חדשה לד פ"ב, וב"ר על הכתוב ויספדו שם וביפ"ת. (ח) מלמד שהראו באצבע. עי' לעיל הערה ה'. (ט) כיון שראו מצרים. סוטה י"ג ע"א, ורש"י עה"ת. (י) מה ראו אלא בעלייתם. תנחומא סוף ויחי, וב"ר פ"ק ר' יצחק אמר הלך והציץ באותו הבור. (יא) אמרו עדיין השנאה בלבו. בכ"י פלארענץ אמרו עדיין טינא בלבו. עי' ערוך ערך טן ג'. (יב) ד"א לפי שכל חיי אביהם היו אוכלים על שלחנו. מובא בילקוט רמז קס"ב בשם ב"ר פ"ק, ולפנינו בב"ר שם ר' לוי אמר שלא זימנן לסעודה. וכן רש"י הביא וז"ל ויראו אחי יוסף מהו ויראו הכירו במיתתו אצל יוסף שהיו רגילים לסעוד על שלחנו של יוסף והיה מקרבן בשביל כבוד אביו ומשמת לא קרבן עכ"ל וכן תראה בתרגום יב"ע ואתם חשבתון עלי מחשבין בישין דמא דלא הוינא מסתחר עמכון למיכל. (יג) אמרו צוו לבלהה. וכ"ה בילקוט שם בשם ב"ר, וזה חסר לפנינו, וכן בת"י על התורה איתא ופקידו שבטיא ית בלהה אמתא דרחל למימר אבוך פקיד כו'. ורש"י עה"ת הביא ואת מי צוו? את בני בלהה שהיו רגילין אצלו, שנאמר והוא נער את בני בלהה. (יד) מותר לשנות מפני דרכי שלום. יבמות ס"ה ע"ב, וב"ר פ"ק, ויק"ר פ"ט, ותנחומא סוף ויחי, ילקוט רמז קס"ב וירושלמי פ"ק דפאה, ורש"י עה"ת. (טו) כדכתיב בשרה לעיל. וירא י"ח י"ג. ובכ"י פלארענץ סיים פה שהרי שרה אמרה ואדוני זקן, והכתוב אומר ואני זקנתי הא שמשנה הכתוב מפני דרכי שלום, אולם המעתיק בכ"י שלפנינו קצר בלשונו וכתב „כדכתיב בשרה לעיל". (טז) מכאן ארז"ל. יומא פ"ז ע"א. (יז) המבקש מטו מחבירו. וכ"ה בגמ' שם, ובכ"י פלארענץ המבקש מחילה מחבירו. (יח) שנא' אנא שא נא. הוספתי ועתה שא נא כמו שהוא בגמרא

לוח התקונים

במבוא

צד	שורה	תחת	צ״ל
יג	ל	ובהברח	ובהכרח
28	טז	מבקשתי	מבקשתו
38	יב	מה מדרש	מהמדרש
—	אחרונה	ובזרע אברהם	ובזכור לאברהם
כד	ב׳(בהערות)	צריך להוסיף	ועי׳ במהדורות להרב הגאון החוקר הגדול וכו׳ מוהר״ר מתתיה שטראשון נ״י לס׳ נתיבות עולם.
48	ב׳(שם)	הבית	הבית [אלף ותקל״א]
—	ד׳(שם)	תקמ״ט	תתקמ״ט
50	ד	להתחלת	והתחלת
56	ז	ומביא	מביא

בפנים

צד	שורה	תחת	צ״ל
4	יג	יחזקיה	חזקיהו
6	אחרונה	שיהיו	בערוך
ד	טו	נקוה	נקיה
10	יג	פדר״ז	פדר״א
20	ג(מלמטה)	מאו	מ״א
ט	ה	(ויקרא כ יז),חסד הוא	חסד הוא (ויקרא כ יז),
כו	טו(מלמטה)	Musia	Mysia
60	ג (מלמטה)	המקום	המקום כצ״ל
מא	ד	דכתיב	כתיב
—	ה	נשיאים(פס),כגון	נשיאים, כגון
86	ג (מלמטה)	בערכי	בערכו
נה	י	יכה את קרית	יכה [את] קרית
120	ז	לאומים. כתוב	לאומים שעד שהיו בבטן כתוב
128	ז (מלמטה)	ז׳ ואחד ,	ז׳, ואחד
144	(אחרונה)	פתח	פתר
עג	ט	שלשה דינים	שלשה בתי דינים
162	כב	אברהם. קודש	אברהם. (עד) קודש
פז	ד (מלמטה)	נעשיתן	נעשית
188	יז	המישה	המשה
194	כד	מעולם. לא	מעולם לא

חיה חוץ מבנימין, (לא) ומת קודם לכולם. (לב) ארז"ל מפני מה נקרא יוסף עצמות בחייו, שהוא אומר והעליתם את עצמותי מזה (להלן פסוק כה), לפי שהיו אחיו אומרים לפניו עבדך אבינו:

כג) **ויראה** יוסף לאפרים בני שלשים. זה שאמר יעקב אבינו ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו:

כד) **ויאמר** יוסף אל אחיו אנכי מת ואלהים פקד יפקוד אתכם. אמר להם (לג) סימן זה יהא מסור לכם, כל מי שיבא להוציא אתכם ממצרים, אם יאמר לכם בלשון הזה האמינו לו, וכן הוא אומר פקוד פקדתי אתכם ואת העשוי לכם במצרים (שמות ג טז), מיד ויאמן העם, (לד) לפי שכל אותיות הכפולות סימני גאולה הם: כ"ך נרמז לאברהם אבינו, לך לך (בראשית יב א): מ"ם נרמז ליצחק, וארבה אותך במאד מאד (שם יז ב): נ"ן נרמז ליעקב, הצילני נא (שם לב יב): פ"ף נרמז ליוסף, פקוד יפקוד, צ"ץ נרמז למשיח, צמח צדיק (ירמיה כג ה), והקב"ה יצמיח ישועתו, לעדתו תאיבי ישעו וצדקתו, וכשם שפקד הקב"ה את אבותינו והוציאם ממצרים, כן יפקדנו לרחמים, כענין שנאמר זכרני ה' ברצון עמך (לה) ופקדני בישועתך (תהלים קו ד):

כה) **פקד** יפקוד אלהים אתכם והעלתם. (לו) לית דכוותה חסר יו"ד והעלתם, מה טעם, לפי שאינו דומה לקולטתו מחיים לקולטתו לאחר מיתה, והמקום יקיים לנו קרא דכתיב הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים, כי אם חי ה' אשר העלה (לז) ואשר הביא את בני ישראל (לח) מכל הארצות וגו' (ירמיה טז יד) ויתקיים מקרא שכתוב והיה ביום ההוא שורש ישי אשר עומד לנס עמים אליו גוים ידרושו והיתה מנוחתו כבוד (ישעיה יא י):

סליק פרשת ויחי, וסליק ספר בראשית

הערות ותקונים

פסחים פ"ז ע"ב. (לא) ומת קודם לכולם. עי' מדרש תדשא (בית המדרש ח"ג לד קע"א) וסופר ומונה שנות השבטים ויום הולדם. והבחיי שמות הביא המאמר הזה בשם מדרש תדשא. וז"ל המדרש שם יוסף נולד כ"א לחודש השביעי ומת בן ק"י שנה, מלמד שלא חיה אחד מהשבטים יותר משניו של לוי ולא פחות משניו של יוסף. (לב) אמרו רז"ל. סוטה י"ג ע"ב. (לג) סימן זה יהיה מסור לכם. עיין תנחומא שמות אות כ"ד בפ' וילך משה והכרן ובשמ"ר פ"ה סימן זה היה מסור בידם מימות אברהם ויצחק, ויעקב מסר ליוסף ואמר להם כל גואל שיבא ויאמר לכם פקד פקדתי הוא הגואל של אמת כיון שבא משה ואמר פקד פקדתי מיד ויאמן העם. ומזה בתרגום יב"ע על הכתוב פקד יפקוד אלהים אתכם, הא אתון משתעבדין במצרים, ולא תזידון למיסוק ממצרים עד זמן דייתון תרין פרוקין ויימרון לכון מדכיר דכיר ה' יתכון. לדעתי יש לתקן וכצ"ל עד זמן דייתון ויימרון לכון תרין פקודין מדכיר דכיר ה' יתכון. והוא נובע מפדר"א פמ"ח ע"ש ומובא בקצרה בתנחומא ושמ"ר שהבאתי. (לד) לפי שכל האותיות הכפולות סימני גאולה הם. פדר"א פמ"ח, ובמ"ר סוף קרח פי"ח, ותנחומא קרח ע"ש איזה שנויים. (לה) ופקדני בישועתך. בקרא פקדני בלי וי"ו. (לו) לית דכוותיה. וכן הובא במסורה. ובכ"י פלארענץ חסר זה וכך הגי' שם כענין שנא' זכרני ה' ברצון עמך פקדני בישועתך ויתקיים מקרא דכתיב הנה ימים באים וגו'. (לז) ואשר הביא. ליתא בקרא. (לח) מכל הארצות. בקרא מארץ צפון ומכל הארצות, וכן בכ"י פלארענץ מובא כמו בכ"י שלפנינו.

מדרש

לקח טוב

המכונה

פסיקתא זוטרתא

על חמשה חומשי תורה

יסדו

רבינו טוביה בר' אליעזר ז"ל

אשר חי במאה התשיעית לאלף החמישי.

היה מונח בכתב יד זה כשמונה מאות שנה, והיה למראה עיני הקדמונים, ולא נדפס ממנו רק חלק שני על ג' ספרים ויקרא במדבר דברים, בוויניציא שנת ה"א ש"ו, ובהעתקה רומית ג"כ שם שנת תקכ"ד.

יצא עתה פעם ראשונה לאור עולם

ע"פ כתב יד מירושלים שהיה ביד הגאון חיד"א זצ"ל, וע"י השואה מערכה מול מערכה, עם עוד שני כתבי יד אחרים, האחד מאוצר הספרים בפלארענץ, והשני מאוצר הספרים בפעטערסבורג, עם ציוני הפרשיות, וסימני הכתובים, ומראה מקומות מתנ"ך ומאמרי התלמוד מכילתא ספרא ספרי ומדרשים, ושאר ספרי הראשונים, ועם הערות והגהות לברר וללבן הנוסחאות, ובאור בהרבה מקומות להבנת דברי הספר, וגם עם מבוא גדול המפיץ אור על הספר, ועל זמן המחבר וחייו.

ממני

שלמה באבער

מלבוב.

ספר שמות

ווילנא

ברפוס והוצאות האלמנה והאחים ראָם

בשנת חמשת אלפים ושש מאות וארבעים לב"ע

ЛЕКАХЪ ТОВЪ.

т. е. Легендарное изложеніе Пятикнижія, по рукописи изъ Флоренціи и С. Петербургской Императорской Библіотеки, съ примѣчаніями Саломона Бубера изъ Лемберга.

Томъ II.

1880.

מדרש לקח טוב

סדר שמות

[א] א) ואלה

שמות. כתוב טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו (קהלת ז א), (א) אמרו רז"ל שלשה כתרים הם, כתר תורה, כתר כהונה, וכתר מלכות, וכתר שם טוב [עולה] על גביהם, לפיכך אמר שלמה בחכמתו, טוב שם משמן טוב, שהרי הכהונה והמלכות משיחתן וגדולתן בשמן המשחה, וכתר שם טוב מעולה הימנו, וכן ישעיהו אמר (ב) ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם טוב מבנים ומבנות שם עולם אתן לו אשר לא יכרת (ישעיה נו ה), זה ספר דניאל שנקרא על שמו, לכך נאמר טוב שם משמן טוב. טוב שם משמן טוב, אלו שבטים, שנתפרשו שמותם בלידתם, ונתפרשו שמותם בירידתם למצרים, ונתפרשו שמותם במצרים, אחר שהלך יעקב אבינו לבית עולמו, שהרי בפרשת ויגש אליו כתוב, ואלה שמות בני ישראל וגו' יעקב ובניו (בראשית מו ח), ובתחלת זה הספר נאמר, ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב איש וביתו באו, וכן ביציאתם ממצרים, וכן בדגלים, והנשיאים, וכן בחילוק הארץ, כמה פעמים הזכיר שמות השבטים על דרך חיבת אבותיהם, וחיבת עצמם, לפיכך נאמר טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו, (ב) שנויי שבחו של אדם אחר מיתתו, שמספרים בני אדם שבחו ומעשיו הטובים, אבל ביום הולדו אין לו שבח ולא גדולה, שהרי יעקב אבינו בכו אותו המצריים שבעים יום, (ג) לפי שהצדיקים אפילו במיתתם קרוין חיים: ואלה שמות. לא אמר אלה, אלא ואלה, (ד) דאמר ר' אבהו בש"ר יוסי בן זמרה כל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים, ואלה מוסיף על הראשונים, (ה) כמו שנתפרש בפרשת בראשית אלה תולדות השמים: שמות: (ו) כשם שהקב"ה קרא שמות לכוכבים, דכתיב מונה מספר לכוכבים לכולם שמות יקרא (תהלים קמז ד): בני ישראל. כי כל השבטים נקראו על שם ישראל, וכן הוא אומר בני בכורי ישראל (שמות ד כב), לכך נאמר ואלה שמות בני ישראל: הבאים. (ז) והלא כבר היה להם הרבה ימים שם, ולמה הוא אומר הבאים, אלא כל ימים שהיה יוסף קיים, לא היה עליהם משאו של מצרים, כיון שמת יוסף נתנו עליהם משאו, לכך נאמר הבאים מצרימה, כאילו אותו היום נכנסו למצרים, שהרי לא בא אלא לספר מיתת יוסף ואחיו, והיאך קמו עליהם המצריים, שנאמר הבה נתחכמה לו פן ירבה (להלן פסוק י), לפיכך כתיב הבאים: ד"א ואלה שמות בני ישראל. אלו שנצטערו במצרים, ואלו שיצאו ברכוש גדול. אלה שבתחלה היו מעטים, ואלה שבסוף היו

הערות ותקונים

[א] (א) אמרו רז"ל. אבות פ"ד מי"ג, ועי' חזית פ' טוב שם משמן טוב, (ב) ונתתי להם. בכ"י כתוב ונתתי לכם, אולם בכ"י פלארענץ מובא כמו שלפנינו בקרא להם, ועי' סנהדרין ל"ג ע"ב. (ב) שנויי שבחו. מדרש חזית שם. (ג) לפי שהצדיקים. ברכות י"ח ע"א. (ד) דאמר ר' אבהו בשם ריב"ז. ב"ר פי"ב ופ"ל, ותנחומא שמות וריש משפטים, ושמ"ר שמות ומשפטים, ובכל המקומות מובא דאמר ר' אבהו נבד. אולם בתנחומא משפטים כתוב כמו שהביא רבינו בשם ר' יוסי בן זמרא, ובכ"י פלארענץ חסרים המלות „דאמר ר' אבהו בשם ריב"ז". (ה) כמו שנתפרש בפרשת בראשית. בראשית ב' ד' וע"ש בהערה שלי, וגם שם הביא רבינו בשם ר' אבהו נבד. (ו) כשם שהקב"ה קרא שמות לכוכבים. עיין ילקוט ריש שמות, מונה מספר לכוכבים, ונדרש בלדו תנחומא, ולפנינו בתנחומא ליתא, ועיין שמ"ר פ"א שקולים הם ישראל כצבא השמים כו'. ועיין רש"י עה"ת שמות א' א' ולקוחים דבריו ג"כ מהתנחומא. (ז) והלא כבר היו להם הרבה ימים שם. תנחומא, וילקוט

Дозволено цензурою.— 20 Іюня 1879 года.— Вильна.

ВИЛЬНА.
Типографія Вдовы и братьевъ Роммъ.
Жмудскій переулокъ дома №№ 327 и 328.

ח) **ויקם** מלך חדש על מצרים. (יז) כיון שראו מצרים שישראל פרין ורבין כל כך, מיד קמו עליהם בגזירות, וכן בדוד אמר הפך לבם לשנוא עמו להתנכל בעבדיו (תהלים קה כה): ויקם מלך חדש. (יח) לא אמר וימת מלך מצרים, אלא ויקם מלך חדש הוא בעצמו היה, ומהו חדש, שנתחדשו גזירותיו. ומהו ויקם, קם על ישראל לאויב, כמו לאור יקום רוצח (איוב כד יד), כי קמו בי עדי שקר (תהלים כז יב): אשר לא ידע את יוסף. כמו שלא ידע את יוסף, שהרי יוסף הביא את הכסף ביתה פרעה, וקנה כל אדמות מצרים לפרעה, ותיקן עליהם מס, שנאמר ונתתם חמישית לפרעה (בראשית מז כד), לפיכך כתוב אשר לא ידע את יוסף, כשם שכפר ביוסף, דכתיב אשר לא ידע את יוסף, כך כפר בבורא הכל, שהרי אמר לו יוסף את אשר האלהים עושה הגיד לפרעה (שם מא כה), והוא אמר לא ידעתי את ה', ארורים הם הרשעים, שהם כפויי טובה, שכופרין במי שעשה עמהם טובה:

ט) **ויאמר** אל עמו הנה עם. (יט) הוא התחיל בעצה תחלה, לפיכך הוא לקה תחלה, שנאמר ובכה ובעמך ובכל עבדיך (שמות ז ד): הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו. עד עתה בני ישראל, מיכן ואילך עם בני ישראל: רב ועצום. רב בעם, ועצום ברכוש: ד"א רב בחכמה, ועצום בגבורה: (כ) ממנו. דגש, כלומר מהיכן ישראל פרים ורבים ממנו, מן אלהיהם הוא הצלחתם:

י) **הבה** נתחכמה לו. אמר פרעה שנים עשר שבטים היו מנין הב"ה, ועתה נהיו עם רב: נתחכמה לו. נתחכמה לבוראן נתחכם לאלוהיהן, אמר להם הקב"ה אתם פתחתם לשון הבה, כמו שהתחילו אנשי דור הפלגה, הבה נבנה לנו עיר (בראשית יא ד), כשם שפירעתי מהם, כך אני פורע מכם. הם אמרו פן נפוץ (שם), ויפץ ה' אותם (שם שם ח), ואתם אומרים פן ירבה (כא) וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ: (והיתה) [והיה] כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו. שהם מתוספין על השונאים שלנו: ונלחם בנו ועלה מן הארץ. (כב) ועלינו היה צריך לומר, אלא שכינה הכתוב: (כג) ד"א ועלה מן הארץ. עלייה תהא להם, שאין ישראל נגאלין אלא מתוך צרה, וכה"א כי שחה לעפר נפשנו דבקה לארץ בטננו (תהלים מז כו), וכתיב קומה עזרתה לנו (שם שם כז):

יא) **וישימו** עליו שרי מסים. (כד) במס' סוטה א"ר חייא בר אבא אמר ר' סימאי שלשה היו באותה עצה, בלעם איוב ויתרו, בלעם שיעץ נהרג, איוב ששתק נידון ביסורים, יתרו שברח זכו בניו ובני בניו שישבו בלשכת הגזית, שנאמר ומשפחות סופרים יושבי יעבץ תרעתים שמעתים סוכתים המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב (דה"א ב נה), וכתיב ובני קיני חותן משה (שופטים א טז): וישימו עליו שרי מסים. (כה) שהיו ממסים את הלב: למען ענותו. מתשמיש כדי שלא ירבו: ויבן

הערות ותקונים

(יז) כיון שראו מצרים. בכ"י פלארענץ חסר מן ויקם מלך חדש הראשון עד ויקם מלך חדש השני. (יח) לא אמר וימת כו' שנתחדשו גזירותיו. סוטה י"א ע"א, תנחומא, שמ"ר, ילקוט שמות, ורש"י עה"ת. (יט) הוא התחיל בעצה תחלה. סוטה שם, ותוספתא סוטה פ"ד, ושמ"ר פ"א. (כ) ממנו דגש. עיין סוטה ל"ה ע"א, מנחות נ"ג ע"ב, ערכין ט"ו ע"ב כי חזק הוא ממנו אל תקרי ממנו אלא ממנו, וכתבו התוס' בערכין שם פי' אל תקרי ממנו רפי אלא ממנו דגש, ואינו כן שכל ממנו שבתורה דגושין ואינו מחליף כלל זה בזה עכ"ל. וגם רבינו כתב בח"ב (שלח דף מ"ח ע"א) וז"ל כי חזק הוא ממנו. אע"פ שלא מצאנו בכל המקרא ממנו רפי אלא הכל דגושין, בין שיאמר ממנו מפלוני, בין שיאמר ממנו מעצמו הכל נקראין בדגש, מ"מ בזה יש בו מדרש, שכן אמרו חז"ל דאמר ר' חנינא בר פפא דבר גדול אמרו המרגלים באותה שעה כי חזק הוא ממנו אפילו בעה"ב אינו יכול להוציא את כליו משם עכ"ל. אולם יפה הביא בעל מ"ס בשם הראב"ע שכתב ברים ס' שמות שיש חילוף קריאה בין אנשי מזרח לאנשי מערב במלת ממנו, לאנשי מזרח כל לשון רבים נו"ן רפי וכל לשון יחיד דגש, ולאנשי מערב אין חילוק כי כולם דגושים, וידוע כי אנשי מזרח הם בני בבל והכי קאמר אל תקרי ממנו לשון רבים בנו"ן רפה, אלא ממנו לשון יחיד בנו"ן דגש כביכול וכו'. (כא) וכאשר יענה אותו. בכ"י כתוב וכאשר יענה אותם, ובכ"י פלארענץ מובא נכון כמו שהוא בקרא. (כב) ועלינו היה צריך לומר. סוטה י"א ע"א ורש"י עה"ת. (כג) ד"א. תנחומא שמות, ושמ"ר פ"א. (כד) במס' סוטה. דף י"א ע"א. (כה) שהיו ממסים את הלב. בגמרא סוטה שם שרי מסים דבר שמשים לבנים, ובשמ"ר ובילקוט סוף רמז קס"ב הגי' לדברים שמשים עליו לבנים, ובגמרא שם מחקו מלת „לבנים"

ו:ש"י

שש מאות אלף רגלי: את יעקב. מלמד שבזכות יעקב אבינו נושעו: ד"א את יעקב. שאע"פ שיעקב אבינו היה זקן, בניו היו טפילין לו, והוא עיקר, שנאמר את יעקב: איש וביתו באו. לפי שהיה יודע יעקב אבינו שארץ מצרים שטופין בזימה, לפיכך נתן לבניו נשים קודם שירדו למצרים:

ב) **ראובן** שמעון לוי ויהודה. (ח) שנים עשר שבטים, כנגד שנים עשר מזלות, (ט) דע כי כל השבטים לשם גדולתן של ישראל נקראו שמותן. ראובן, על שם ויאמר ה' ראה ראיתי את עני עמי (שמות ג ז). שמעון, וישמע אלהים את נאקתם (שם ב כד). לוי, ונלוו גוים רבים אל ה' (זכריה ב י). יהודה, אודך [ה'] כי אנפת בי (ישעיה יב א). יששכר, כי יש שכר לפעולתך (ירמיה לא טו). זבולון, על שם בית המקדש, בנה בניתי בית זבול לך (מלכים א ח יג). דן, דן אנכי (בראשית טו יד). נפתלי, נופת תטופנה (שה"ש ד יא). גד, על שם המן, והמן כזרע גד הוא (במדבר יא ז). אשר, ואשרו אתכם כל הגוים (מלאכי ג יב). יוסף, יוסיף ה' שנית ידו (ישעיה יא יא). בנימין, נשבע ה' בימינו (שם סב ח), למדנו שכל שמותן של שבטים, על שם גאולה טובה וישועה של ישראל נקראו: (י) א"ר יהושע דסיכנון בשם ר' לוי אין שמותם של שבטים שוין בכל מקום, אלא שזה מקדים לזה, וזה מקדים לזה, וכדי שלא יאמרו בני הגבירות נתפרשו שמותיהן תחלה, ואחר כך נתפרשו בני השפחות, אלא כולם שוים בכל מקום: (יא) ד"א למה מקדים אלו לאלו, לפי שנאמר קורות בתינו ארזים רהיטנו ברותים (שה"ש א יז), השבטים הם תקרות של עולם, מנהגו של עולם אדם בונה עליה, נותן תקרה משים עוביה של קורה זו בצד ראשה של אחרת, כדי לחזק את התקרה, אמנם כאן זכר בני הגבירות יחד, ואח"כ בני בלהה ובני זלפה, חוץ מיוסף שזכרו באחרונה, שהיה צריך לומר וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא:

ה) **ויהי** כל נפש. (יב) נפשות לא נאמר, אלא נפש, לפי שהצדיקים נקראו נפש אחת, שדעתן דעה אחת, אבל בעשו כתיב, ויקח עשו את נשיו ואת בניו ואת בנותיו ואת כל נפשות ביתו (בראשית לו ו): שבעים נפש. עם יוסף, שנאמר שבעים נפש ויוסף היה במצרים, אלא שהיה במצרים דבר הכתוב בכלל ובפרט:

ו) **וימת** יוסף. (יג) למה מת הוא קודם לכלם, לפי שהתנהג עצמו ברבנות, (יד) היינו דאמרי אינשי הוי קבל וקיים: וכל הדור ההוא, לבד בני השבטים, ואע"פ שמתו כל הדור ההוא, כתוב ובני ישראל:

ז) **ובני** ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד ותמלא הארץ אותם. (טו) ר' חייא אומר כל אחת מבנות ישראל היתה יולדת ששה, כנגד ששה מדות הללו, פרו, וישרצו, וירבו, ויעצמו, במאד, מאד: ותמלא הארץ אותם. עד שהיו מפוזרין נתמלאת הארץ מהם. ותמלא הארץ אותם, (טז) כחושים של קנים, שהארץ מלאה מהם:

הערות ותקונים

ריש שמות בשם התנחומא, ושמ"ר פ"א. (ח) שנים עשר שבטים כנגד י"ב מזלות. עיין במ"ר פי"ד א"ר פנחס בן יאיר קערת כסף י"ב כו' כנגד י"ב מזלות כו'. וכנגד י"ב שבטים כו', והוא ממדרש תדשא (ביה"מ ח"ג דף קע"ד). (ט) דע כי כל השבטים. תנחומא שמות, וילקוט רמז קס"ב בשם התנחומא. (י) אר"י דסכנין, תנחומא, וילקוט שם, ושמ"ר פ"א. (יא) ד"א. תנחומא, שמ"ר. וילקוט שם. (יב) נפשות לא נאמר כו' אבל בעשו כתיב נפשות ביתו. כל המאמר הזה על וימת יוסף נשמט בכ"י פלארענץ ע"י שגגת המעתיק. ובילקוט רמז קס"ב הביא ויהי כל נפש ובעשו כתיב כל נפשות ביתו ע"כ קצר בלשונו, והוא ג"כ מתנחומא כמו שרשם במאמר שלפניו ולפנינו ליתא בתנחומא. ועיין וי"ר פ"ד וילקוט בראשית רמז קל"ז. (יג) למה מת כו' לפי שהתנהג ברבנות. ברכות נ"ה ע"א, סוטה י"ג ע"ב. (יד) היינו דאמרי אינשי. סנהדרין י"ד ע"א ושם צ"ב ע"א: (טו) ר' חייא אמר. וכ"ה גם בכ"י פלארענץ, ובתנחומא הגי' ר' ינאי, ובעל הילקוט הביא גירסת התנחומא ר' חייא, ובשמ"ר פ"א הוא בלי שם האומר. וכן נשנה במכילתא בא פי"ב. וברש"י עה"ת וישרצו שהיו יולדות ששה בכרס אחד. (טז) כחושים של קנים. וכ"ה בשמ"ר, אולם בתנחומא לפנינו הגי' כחרשים של קנים, וכגי' רבינו הוא מלשון הש"ס ב"ב קמ"ג ע"ב ובני דן חושים שהיו מרובין כחושים של קנה, ע"ש ברשב"ם.

אנשים לנשים, ומלאכת נשים לאנשים, (מג) דרש ר' עקיבא בשכר נשים צדקניות שהיו באותו הדור נגאלו ישראל ממצרים, בשעה שהולכות לשאוב מים, הקב"ה מזמן להם דגים קטנים בכדיהן, ושואבות מחצה מים ומחצה דגים, ובאות (מד) ושופתות לשתי קדירות, (מה) אחת של מים ואחת של דגים, ומוליכות אצל בעליהן לשדה, ורוחצות אותם, וסכות אותם, ומאכילות אותם, ומשקות אותם, ונזקקות להם (מו) בין שפתים, עליהם הכתוב אומר, אם תשכבון בין שפתים כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ (תהלים סח יד), בשכר שתשכבון בין שפתים, זכו ישראל לביזת מצרים, שנא' כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ, וכיון שמתעברות באות לבתיהן, וכיון שמגיע זמן מולידיהן, הולכות ויולדות בשדה, שנאמר תחת התפוח עוררתיך שמה חבלתך אמך (מז) ושמה חבלה ילדתך (שה"ש ח ה), והקב"ה שולח משמי מרום (מח) ומניק אותן ומשפיר אותם, כחיה זו שמשפרת את הולד, שנאמר ע"י יחזקאל, ומולדותיך ביום הולדת אותך לא כרת שרך ובמים לא רוחצת למשעי והמלח לא הומלחת והחתל לא חותלת (יחזקאל טז ד), ומלקט להם (מט) שני עגולים, אחד של שמן, ואחד של דבש, שנאמר ויניקהו דבש מסלע ושמן מחלמיש צור (דברים לב יג), וכיון שמכירים בהם מצרים באין להורגם, ונעשה להם נס ונבלעים למקומם בקרקע, לאחר שהולכין מבצבצין ויוצאין כעשבי השדה, שנאמר רבבה כצמח השדה נתתיך (יחזקאל טז ז), (נ) [וכיון שמתגדלים באים עדרים עדרים בבתיהן, שנאמר ותרבי ותגדלי ותבואי בעדי עדיים וגו' (שם)], וכשנגלה הקב"ה על הים, (נא) הם הכירוהו תחילה, שנאמר מפי עוללים ויונקים יסדת עוז (תהלים ח ג), וכיון שהכירו שכינה, אומרים זה אלי ואנוהו (שמות טו ב):

טו) **ויאמר** מלך מצרים למילדות העבריות. מיעוט מילדות שתים, (נב) רב ושמואל, חד אמר אשה ובתה, וחד אמר כלה וחמותה, מאן דאמר אשה ובתה, יוכבד ומרים, ומאן דאמר כלה וחמותה יוכבד ואלישבע (נג) בת עמינדב אשתו של אהרן. (נד) תניא שם האחת שפרה [זו יוכבד, ולמה נקרא שמה שפרה], שמשפרת את הולד, שכן מרים אמרת לבת פרעה האלך וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות, ותאמר לה בת פרעה לכי ותלך העלמה ותקרא את אם הילד (שמות ב ז וח), וכתיב ותאמר לה בת פרעה היליכי את הילד הזה והניקהו לי (שם שם ט), כלומר שהיתה יוכבד אם משה מלומדת לשפר את הולד, לכך נקרא שמה שפרה: ושם השנית פועה. זו מרים בת יוכבד, שהיתה פועה ברוח הקדש ואומרת עתידה אמי שתלד בן שיושיע את ישראל, (נה) פועה לשון שיחה וזעקת קול, היאך מה דאת אמר, כיולדה אפעה אשום ואשאף יחד (ישעיה מב יד):

הערות ותקונים

מהו ב פ ר ד, גם אין תרגום תהפוכות מפרכיתא, כי בכל ספרי קדש תרגום שרש הפך דומה תמיד להעברי, וכן גם בס' משלי אשר לפנינו תראה בתרגום שתרגם לחשוב תהפוכות (ט"ז ל') וחשב הפכתא, וכן ולבך ימלל תהפוכתא, ואם באמת במקרא אשר הביא הכותב הגי' מפרכיתא עין כל נבון תחזה כי שגיאה היא אשר נהייתה בתרגום מידי המעתיקים, ובאמת צריך להיות גם פה במלל תהפוכתא, כאשר יגיד עליו רעו, לכן נראה לי כי דרשו דרשתם זאת על הכתוב האחרון שנאמר בו את כל עבודתם כנראה מלשון המדרש מהו את כל, כי באמת מלת כל יתירה היא לכן דרשו עליה שנתנו עול כל מיני עבודה על כל איש מזכרים לנקבות ומנקבות לזכרים. (מג) דרש ר' עקיבא. סוטה שם, ומובא בילקוט רמז קס"ד, ובגמרא הגי' דרש רב עוירא, ונרשם שם בגלו ס"א ר' עקיבא ע"כ, וכן בשמ"ר ובילקוט הגי' ר' עקיבא. (מד) ושופתות. ז"ל רש"י בגמ' שם כשמושיבין הסיר על גבי כירה קרי לה שפיתה. (מה) אחת של מים. בכ"י נשמטה אות ח' וצ"ל של חמים ונאמר לנכון בכ"י פלארענץ, וכן בגמרא שם אחת של חמין, וכ"ה בשמ"ר ובילקוט, ופירש"י לרחוץ רגלי בעליהם בשדה. (מו) בין שפתים. פרש"י בין מצרי השדות כו'. (מז) ושמה חבלה ילדתך. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובקרא שמה בלי וי"ו. (מח) ומניק אותן. בגמרא הגי' מי שמנקר אותן פירש"י מנקר מנקה. ובשמ"ר ובילקוט הגי' ומנקה אותם. (מט) שני עגולים. פירש"י כעין ככר עגול. (נ) וכיון שמתגדלין. הוספתי ע"פ כ"י פלארענץ וכ"ה בגמרא שם. ומסיים אל תקרי בעדי עדיים אלא בעדרי עדרים. (נא) הם הכירוהו תחלה שנא' מפי עוללים וכיון שהכירו שכינה אומרים זה אלי. בגמרא שם הם הכירוהו תחלה שנא' זה אלי ואנוהו, וכן מובא בילקוט. ועיין סוטה ל' סע"ב. (נב) רב ושמואל. סוטה י"א ע"ב, ושמ"ר פ"א, וילקוט רמז קס"ד. (נג) בת עמינדב אשתו של אהרן. הוספת רבינו, וכן הביא רש"י בגמרא שם. (נד) תניא. סוטה שם ומובא בילקוט שם. (נה) פועה לשון שיחה וזעקת קול, וכן רש"י

ערי מסכנות לפרעה. (כו) רב ושמואל, (כז) חד אמר שממסכנות את בעליהן, דאמר מר כל העוסק בבנין מתמסכן, וחד אמר שמסכנות את בעליהן, לפי שהיה הבנין גבוה, ומסכן את עצמו כל העולה לבנותו, והיה נופל ממנו לא היה חי: את פיתום ואת רעמסס. (כח) רב ושמואל חד אמר פיתום שמה, ולמה נקרא שמה רעמסס, שראשון ראשון (כט) מתרוסס. וחד אמר רעמסס שמה, ולמה נקרא שמה פיתום, שראשון ראשון פי תהום בולע (ל) כדי שלא יהנו המצרים במעשה ידיכם:

יב) וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ. (לא) כן רבו וכן פרצו מיבעי' ליה. אלא אמר רשב"ל רוח הקודש מבשרתן כן ירבו וכן יפרוץ, עתידין הם לפרות ולרבות, שנאמר כן יהיה דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם (ישעיה נה יא), ואומר ההוא אמר ולא יעשה (לב) ודבר ולא יקימנו (במדבר כג יט), רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום (משלי יט כא): וכבר הבטחתי לאברהם זקינם (לג) ושמתי את זרעך ככוכבי השמים (לד) והיה זרעך כעפר הארץ (בראשית כח יד): ויקצו מפני בני ישראל. (לה) מלמד שהיו בעיניהם דומין בקוצים: (לו) ד"א ויקוצו מפני בני ישראל. שהיו פרים ורבים:

יג) ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך. מצרים שמם על שם שהצירו את ישראל בשעבודם: בפרך. (לז) ר' אלעזר אומר בפה רך, (לח) מלמד שהיה פרעה מפייסם בדברים, בתחילה אמר להם בניי, עשו מלאכתי ובנו לי בנין קטן, ואני נותן לכם מתנות רבות, עד שנשתעבדו לו, (לט) ולבסוף בפרך, כמו לא תרדה בו בפרך (ויקרא כה מו):

יד) וימררו את חייהם בעבודה קשה. (מ) אמר רבא שלשה גזירות גזרו עליהם, בתחלה בחומר ובלבנים, ולבסוף ובכל עבודה בשדה כגון חרישה וקצירה ודישה וזירה ובצירה וגדירה ומסיקה, ולבסוף כל הבן הילוד: את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך. (מא) א"ר שמואל בר נחמני אמר ר' נתן (מב) שהיו מחליפין מלאכת

הערות ותקונים

ורש"י פי' שם לדבר שמשים, רידוי של שימה שמרגילין ומשימין לעבודה אותו מלבן שאלו לו היה לישראל רידוי של השימה. (כו) רב ושמואל. סוטה י"א ע"א. (כז) חד אמר שממסכנות. בגמרא שם זה נאמר באחרונה, וע"ש בפירש"י. (כח) רב ושמואל. סוטה שם, ומובא בילקוט רמז קס"ב. (כט) מתרוסס. כ"ה בגמרא שם, והערוך בערך פיתום ג' גורס מתמסמס. (ל) כדי שלא יהנו המצרים במעשה ידיהם. בכ"י פלארענץ כדי שלא יהללו מצרים במעשה ידיהם. (לא) כן רבו וכן פרצו מיבעי' ליה. סוטה שם, ושמ"ר וילקוט שם. (לב) ודבר ולא יקימנו. במקרא כתוב ולא יקימנה, ובכ"י פלארענץ חסר הסיום מהכתוב הזה. (לג) ושמתי את זרעך ככוכבי השמים. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובמקרא כתוב והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים (בראשית כב יז). (לד) והיה זרעך כעפר הארץ. וכ"ה בכ"י פלארענץ אולם הכתוב הזה נאמר ביעקב לא באברהם. וצ"ל ושמתי את זרעך כעפר הארץ (בראשית יג טז). (לה) מלמד שהיו בעיניהם. סוטה י"א ע"א, ושמ"ר וילקוט שם, ורש"י עה"ת. (לו) ד"א ויקוצו שהיו פרים ורבים. כפירש"י ויקצו קצו בחייהם. ובגמרא סוטה שם כתב רש"י ויקוצו היה דומה להן כאלו עיניהם וגופם מלאים קוצים בראותם את ישראל פרים ורבים. (לז) ר' אלעזר אומר. סוטה י"א ריש ע"ב, ושמ"ר פ"א. וילקוט רמז קס"ג. (לח) מלמד שהיה פרעה מפייסם בדברים כו'. ז"ל רש"י בגמרא שם בפרך בפה רך, משכום בדברים ובשכר עד שהרגילום לעבודה. (לט) ולבסוף בפרך. בגמרא שם הגי' רשב"נ אמר בפריכה פירש"י בשברון גוף ומתנים וחזקה. וכן רש"י עה"ת כתב בפרך בעבודה קשה המפרכת את הגוף ומשברתו. (מ) אמר רבא. עיין סוטה י"א ע"ב אמר רבא בתחלה בחומר ובלבנים ולבסוף ובכל עבודה אשר בשדה, ומה שהביא רבינו שלש גזירות גזר הוא בסוטה י"ב ע"א ע"ש, ובשמ"ר חסר שם האומר, ומובא בילקוט רמז קס"ג. (מא) ארשב"נ אמר ר' נתן. סוטה שם וצ"ל אמר ר' יונתן כמו שהוא בגמרא שם ובשמ"ר פ"א, וכן הוא לנכון בכ"י פלארענץ. (מב) שהיו מחליפין מלאכת אנשים לנשים, ומלאכת נשים לאנשים. בהכרמל שנה ראשונה משנת תר"כ גליון א' העיר חכם אחד שהסמך על מלת בפרך, שמפרשה מלשון חלוף והפוך. מאים מדבר תהפוכות, תר' מגבר דממלל מְפַרְכְּיָתָא וזהו את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך, ובהפך מהנהוג שבעולם וזה שהיו מחליפין כו'. ועל זה העירותי בהכרמל שם בגליון מ"ו, כל שע"א. אם אמת הדבר כדעת החכם הזה שדרשו זאת ממלת בפרך יקשה מדוע סמכו חז"ל דרשתם על מלת בפרך אשר בפסוק הזה (שמות א' י"ד) ולא דרשו כן על בפרך בפסוק שלפניו (שם שם יג), גם ידוע במקרא שלפניו דרשו במובנים אחרים פה רך ובפריכה, גם נשנה המאמר במדרש שמ"ר פ"א בזה הלשון מהו את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך רשב"נ א"ר יונתן מלמד שהיו מחליפין וכו', ואם משענת דרשתו על מלת בפרך היה לו לאמר

פהו

(עה) רבצה גוריה (יחזקאל יט ב), לכך נאמר כי חיות הנה: ע״א חיות. בריאות, כמו שתי צפרים חיות טהורות (ויקרא יד ד), ופי׳ בריאות: בטרם תבא אליהן המילדת וילדו. (עו) מיכן שהנשים צדקניות שלא היו (עז) בפתקה של חוה:

כ) וייטב אלהים למילדות. הטיב להם בעוה״ז, והקרן קיימת להן לעוה״ב: וירב העם ויעצמו מאד. לקיים מה שנאמר רשע יראה וכעס וגו׳ (תהלים קיב י):

כא) ויהי כי יראו המילדות את האלהים ויעש להם בתים. (עח) רב ולוי, חד אמר בתי כהונה ולויה, וחד אמר בתי מלכות, מאן דאמר בתי כהונה ולויה, אהרן ומשה, ומאן דאמר בתי מלכות, דוד ממרים נמי אתי, דכתיב ותמת עזובה ויקח לו כלב את אפרת (דה״א ב יט), זו מרים, ותלד לו את חור (שם), וכתיב ודוד בן איש אפרתי הזה (שמואל א יז יב), (עט) עזובה היא מרים, ולמה נקרא שמה עזובה, שהכל עזובה (פ) במדבר, וכתיב ותסגר מרים (במדבר יב טו), (פא) מלמד כל הנושא אשה לשם שמים כאילו ילדה: ס״א ויעש להם בתים, (פב) כיון שראה פרעה (פג) שהיו המילדות חומלות את בני ישראל, עמד ותיקן בתים למצריים להיות שכנים לישראל, כיון שנולד בן לישראל הן מרגישים בהם, שהרי התינוק בוכה, וכיון שהתינוק בוכה תינוק של מצרי שכינו בוכה, והן מרגישין ונוטלין אותו וזורקין אותו ליאור, עליהם אמר שלמה אחזו לנו שועלים קטנים (שה״ש ב טו), (פד) שעלים כתוב, שהיו זורקין אותם למים, כענין שנאמר מי מדד בשעלו מים (ישעיה מ יב), ואעפ״כ וכרמינו סמדר (שה״ש ב טו):

כב) ויצו פרעה לכל עמו. (פה) א״ר יוסי בר חנינה, מלמד שאף על עמו גזר להשליך הזכרים ליאור, שנאמר כל הבן הילוד, למה לפי שראו אצטגניני פרעה שמושיען של ישראל במים הוא לוקה, לפיכך גזר פרעה היאורה תשליכוהו, והם לא ידעו שעל עסקי מי מריבה הוא לוקה, היינו דכתיב המה מי מריבה (במדבר כ יג), המה שראו אצטגניני פרעה וטעו: (פו) ד״א למה גזר פרעה להשליך זכרים ליאור, לפי שנשטפו דור המבול במים, והקב״ה נשבע לעולמו ולא יהיה עוד מבול (בראשית ט יא), והוא לא ידע שהקב״ה גדול העצה ורב העליליה, הוא אינו מביא מבול לעולם, אבל הוא מביא את האומה לתוך המים, ולא עוד אלא על כל העולם אינו מביא, אבל על אומה אחת מביא, זה שאמר יתרו עתה ידעתי כי גדול ה׳ מכל האלהים כי בדבר אשר זדו עליהם (שמות יח יא), הם אמרו כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, עליהם חזרה מחשבתם, שנא׳ וישב ה׳ עליהם את מי הים (שם טו יט), מדה כנגד מדה, וכן אמר ישעי׳ בסאסאה בשלחה תריבנה (ישעיה כז ח), (פז) בסאה שמדדו בה נמדדו:

[ב] א) וילך איש מבית לוי. מה ענין פסוק זה לכל הבן הילוד היאורה תשליכוהו,

---

הערות ותקונים

ומובא ברש״י עה״ת. (עה) רבלה גוריה. בקרא רבצה גוריה. ובכ״י פלארענץ מובא מה אמך לביא בין אריות רבצה בתוך כפירים ריבצה גוריה: (עו) מיכן לנשים לדקניות. סוטה י״ב ע״א. (עז) בפיתקה של חוה. פירש״י בגזר דין, והערוך ערך פתק כתב: פי׳ בגזירה של חוה שנכתבה בעלב תלדי בנים והמלה רומית Pittacium עיין בייטרעגע ח״א לד ל״ד. (עח) רב ולוי. כ״ה בכ״י פלארענץ ופעטערסבורג, וצ״ל רב ושמואל, סוטה י״א ע״ב, ושמ״ר פ״א. (עט) עזובה היא מרים. סוטה י״ב ע״א. (פ) במדבר. הוספת רבינו. ועיין ברש״י בגמרא שם ד״ה שהכל עזובה. (פא) מלמד כל הנושא אשה. עיין סוטה שם והוא דברי ר׳ יוחנן. (פב) כיון שראה פרעה כו׳. חזית פ״ב פ׳ אחזו לנו שועלים. ושמ״ר פכ״ב. ושמ״ר פ״א על ותלפנו ג׳ ירחים. ומדרש משלי פי״ט. וספר הישר שמות, ועיין סוטה י״ב ע״א כל היכא דהוו שמעי מלראי כו׳ ע״ש ברש״י שכתב דרך תינוק לצעוק כששומע קול תינוק חבירו. (פג) שהיו המילדות חומלות. בכ״י פעטערסבורג כיון שראה פרעה שלא היו המילדות ממיתות את בני ישראל. (פד) שעלים כתוב. וכ״ה בכ״י פלארענץ, וחסר בכ״י פ״ב, ובמדרש חזית שם ושמ״ר פכ״ב איתא א״ר ברכי׳ שועלים קדמאה מלא תניינא חסר שעלים כתיב אותם הם השועלים שירדו לשעלו של ים ע״כ. אולם במסורה אינו כן אלא תרוייהו חסר. ובקצת ספרים נמצא כן עיין במנחת שי, וראיתי במקצת ספרים כתיב שעלים תניינא חסר יו״ד. (פה) א״ר יוסי בר חנינה. סוטה י״ב ע״א וע״ב, ושמ״ר פ״א. (פו) ד״א למה גזר פרעה. חזית פ״ב בפ׳ אחזו לנו שועלים, ושמ״ר פ״א, ופכ״ב, ובס׳ הישר. (פז) בסאה שמדדו בה נמדדו. עיין פסיקתא פסקא ויהי בשלח, ובהערה ל״ע ומ״ס.

טז) **ויאמר** בילדכן את העבריות וראיתן על האבנים. (נו) מאי אבנים, א"ר חנין סימן גדול מסר להם, (נז) דכתיב בירמיה (נח) וארד אל בית היוצר (נט) והנה הוא עושה מלאכה על האבנים (ירמיה יח ג), אמר להן מה יוצר זה ירך מכאן וירך מכאן, וסדין שעליו הכלי באמצע ירכותיו, אף אשה ירך מיכן וירך מיכן והוולד באמצע, (ס) לפיכך נקרא שמם אבנים, (סא) שבזמן שכורעת ירכותיה מצטננות כאבנים: ד"א אבנים, לפי שהאדם יצירתו נמשל ככלי יוצר, שנאמר הנה כחומר ביד היוצר כן אתם בידי בית ישראל (שם שם ו), ואותו המקום שעושה בו היוצר מלאכה בחומר, נקרא אבנים, לכך כתיב וראיתן על האבנים: אם בן הוא והמתן אותו. (סב) א"ר חנינא סימן גדול מסר להם, בן נולד פניו למטה, בת נולדה פניה למעלה, (סג) זה כדרך תשמישו, וזו כדרך תשמישה: (סד) ענין אחר בן נולד פניו למטה כלפי האדמה שנוצר הימנו, ובת פניה למעלה כלפי האדם שנוצרה הימנו: אם בן הוא והמתן אותו. אפי' היא משימה אצבעה על חוטמו הוא מת: ואם בת היא וחיה. (סה) לפי שהיו איצטגניני פרעה (סו) הוברי שמים רואין שמושיען של ישראל עתיד להוולד, לפיכך פרעה אמר אם בן הוא והמתן אותו ואם בת היא וחיה, לפי שהיו מצרים שטופים בזימה, לפיכך אמר להם ואם בת היא וחיה:

יז) **ותיראן** המילדות את האלהים. בוא וראה כמה גדולה יראת שמים, שהרי הכתוב מעיד על המילדות ותיראן, וכן משה אמר מה ה' אלהיך שואל [מעמך] כי אם ליראה את ה' (דברים י יב), וכן ישעיה אומר יראת ה' היא אוצרו (ישעיה לג ו), (סז) וכאלה רבות: ולא עשו כאשר דבר אליהן מלך מצרים ותחיין. (סח) כאשר אמר להן מבעי' ליה, מהו כאשר דבר אליהן, אלא א"ר יוסי ב"ר חנינא מלמד שתבען לדבר עבירה ולא נתבעו, (סט) כתיב הכא כאשר דבר, וכתיב התם כדברה אל יוסף יום יום (בראשית לט י) מה להלן לדבר עבירה, אף כאן דבר עבירה: ס"א כאשר דבר. לשון קשה, וכה"א דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות (שם מב ל): ותחיין את הילדים. (ע) תנא לא דיין למילדות שלא המיתו אותם, אלא שהיו מספקות (עא) לאימותן של ילדים מים ומזון:

יח) **ויקרא** מלך מצרים למילדות ויאמר להן מדוע עשיתן הדבר הזה ותחיין. תוכחה ונזיפה, וכה"א מדוע לא כליתם חקכם ללבון (שמות ה יד):

יט) **ותאמרן** המילדות אל פרעה כי לא כנשים המצריות העבריות כי חיות הנה. (עב) מאי חיות, אילימא חיות ממש, (עג) כמו מילדת שמה חיה, אטו חיה מי לא צריכי חיה אחריתי, אלא כך אמרו לו, (עד) אומה זו בחיות נמשלה, יהודה גור אריה (בראשית מט ט), דן יהי דן נחש (שם שם יז), נפתלי אילה שלוחה (שם שם כא), יששכר חמור גרם (שם שם יד), בכור שורו הדר לו (דברים לג יז). בנימין זאב יטרף (בראשית מט כז), דכתיב בהו כתיב, ודלא כתיב בהו, הרי כתיב על ידי יחזקאל, ואמרת מה אמך לביאה בין אריות רבצה בתוך כפירים

הערות ותקונים

בגמרא שם ובפי' עה"ת כתב פועה נועקת כמו כיולדה אפעה. ועיין בערוך ערך פע א' ומה שפי' שם על שפועה נולד הביאו כן חכמי התוס' בסוטה שם בשם הר"ח. (נו) מאי אבנים. סוטה שם. ומובא בילקוט שם וגירסתו כגי' הילקוט. (נז) דכתיב בירמיה. הוא כאית דאמר שם. (נח) וארד אל בית היוצר. וכ"ה בכ"י פלארענץ. וכן הביא הילקוט, ובקרא ליתא למלת „אל". (נט) והנה הוא. כ"ה ע"פ הקרי. (ס) לפיכך נקרא שמם אבנים. עיין גי' אחרת בגמרא שם, וע"ש ברש"י, ועיין בשמ"ר. ובילקוט רמז קס"ד. (סא) שבזמן שכורעת. בכ"י פלארענץ חסר מן אבנים עד אבנים, וכן הגי' שם לפיכך נקרא שמם אבנים לפי שהאדם יצירתו נמשל ככלי יוצר, וזה משגגת המעתיק. (סב) א"ר חנינא. סוטה שם, ושמ"ר פ"א. (סג) זה כדרך תשמישו. נדה ל"א ע"א. (סד) ענין אחר. תוספת רבינו. וכ"ה בשמ"ר. (סה) לפי שהיו אצטגניני פרעה. עיין סוטה י"ב ע"ב, ובדברי הימים של משה רבינו. (בית המדרש ח"ב לד א') מובא בילקוט רמז קס"ד. (סו) הוברי שמים. הוא פירוש על אצטגניני. (סז) וכאלה רבות. בכ"י פלארענץ כתיב במקום וכאלה רבות, וכן דוד אמר אשרי איש ירא את ה' (תהלים קי"ב א') ואומר אשרי כל ירא ה' (שם קכ"ח א). (סח) כאשר אמר להן מבעי' ליה. סוטה י"א ע"ב, ושמ"ר פ"א. (סט) כתוב הכא כאשר דבר. תוספת רבינו. (ע) תנא. סוטה שם. (עא) לאימותן של ילדים. המלות האלה הם תוספת רבינו. (עב) מאי חיות. סוטה שם. (עג) כמו מילדת שמה חיה. תוספת רבינו, וכן רש"י שם פי' חיות ממש פי' מילדות, ובשמ"ר פ"א כי חיות הנה אם תאמר מילדות הנה. והרגום מילדת חייתא. (עד) אומה זו בחיות נמשלה. סוטה שם

תיבת גומא, (טו) א"ר שמואל בר נחמני דבר רך הוא הגומא שיכול לעמוד בפני רך ובפני קשה, (טז) בפני המים, ובפני האבנים והסלעים, שאם יבואו גלי היאור וישליכו התיבה על הסלעים לא תשבר: ותחמרה בחמר ובזפת. (יח) תניא חומר מבפנים וזפת מבחוץ, כדי שלא יריח אותו צדיק ריח רע: ותשם בה את הילד ותשם בסוף. (יט) ר' אלעזר אומר ים סוף, (כ) ר' שמואל בר נחמני אומר אגם, כדכתיב קנה וסוף קמלו (ישעיה יט ו):

ד) **ותתצב** אחותו מרחוק לדעה מה יעשה לו. לדעת מה יעשה בסוף נבואתה, (כא) שהיתה מרים מתנבא ואומרת עתידה אמי שתלד בן שהוא מושיע את ישראל, וכיון שנולד משה, נתמלא הבית אורה, (כא) ונשקה על ראשה, כיון שזרקוהו ליאור, (כב) עמד אביה וטפחה על ראשה, אמר לה היכן נבואתך, לפיכך נתיצבה מרחוק לדעה (כג) מה יעשה לו בסוף נבואתה, (כד) כל הענין על שם השכינה נאמר. ותתצב, דכתיב ויבא ה' ויתיצב ויקרא כפעם בפעם שמואל (ש"א ג י). אחותו, דכתיב אמור לחכמה אחותי את (משלי ז ד). מרחוק, דכתיב מרחוק ה' נראה לי (ירמיה לא ב). לדעה, דכתיב כי אל דעות ה' (ש"א ב ג). (כה) מה, דכתיב מה ה' אלהיך שואל מעמך (דברים י יב). (כו) יעשה, דכתיב יעשה ה' לאדוני בית נאמן (ש"א כה כח). לו, דכתיב ויקרא לו ה' שלום (שופטים ו כד).

ה) **ותרד** בת פרעה לרחוץ על היאור. דע והבן שאע"פ שאין מקרא יוצא מידי פשוטו, מדרש חכמה נאה הוא להשכיל בו דבר מתוך דבר, לדבר דבר על אופן הענין, וכן מפורש (כז) במס' סוטה א"ר יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי שירדה לרחוץ מגילולי של בית אביה, וכה"א אם רחץ ה' את צואת בנות ציון (ישעיה ד ד). וכן מצינו מקרא מלא בדברי הימים (כח) שמרד לקח את בתיה בת פרעה, שנאמר ובני כלב בן יפונה עירו אלה, (כט) ונועם ובני אלה וקנז וגו' (דה"א ד טו), וכתיב ואשתו היהודיה ילדה את ירד אבי גדור ואת חבר אבי סוכו ואת יקותיאל אבי זנוח ואלה בני בתיה בת פרעה (ל) אשר לקח לו מרד (שם שם יח), ולמעלה מן הענין כתוב ובני כלב בן יפונה, ולבסוף כתיב ואשתו היהודיה, למדנו שאשתו של כלב היתה זאת יהודיה, ושינה שם אשתו ושינה שמו, שהרי קראו הכתוב תחלה כלב בן יפונה, ולבסוף קרא שמו מרד, ולאשתו בתהלה קרא שמו יהודיה, ולבסוף קרא שמה בתיה בת פרעה, לכך (לא) אמרו רז"ל לא ניתנה דברי הימים אלא לדרוש בו עניני התורה,

---

הערות ותקונים

סוטה שם. (טו) אלשב"ג. סוטה י"ב סוף ע"א, ושמ"ר פ"א. (טז) בפני המים. עד לא תשבר הוא הוספת רבינו. (יח) תניא חומר מבפנים. סוטה שם ושמ"ר שם, ורש"י עה"ת ועיין בתוס' שם ד"ה חמר. (יט) ר' אלעזר אומר. סוטה ושמ"ר שם. (כ) רשב"נ. שם, ורש"י עה"ת. (כא) שהיתה מרים מתנבא ואומרת. סוטה י"ג ריש ע"א, ושמ"ר פ"א, ומדרש משלי פי"ד. (כא) ונשקה על ראשה. בגמרא שם עמד אביה ונשקה על ראשה וכצ"ל. (כב) עמד אביה. כ"ה בגמרא שם, ובמדרש משלי שם, אבל בשמ"ר ובכ"י פ"ב הגי' עמדה אמה. (כג) מה יעשה לו בסוף נבואתה. מן לדעת מה יעשה בסוף נבואתה, עד כאן חסר בכ"י פלארענץ שהשמיט המעתיק מן נבואתה עד נבואתה, ונמצא לנכון גם בכ"י פ"ב. (כד) כל הענין על שם השכינה נאמר. בכ"י פלארענץ ובכ"י פ"ב הגי' כל הפסוק הזה על שם השכינה נאמר, וכן בסוטה י"א ע"ב, ובשמ"ר פ"א, הגי' פסוק זה כולו. וכן בירושלמי סוטה פ"א ה"ט (דף י"ז ע"ב) פסוק זה ברוה"ק נאמר, ובירושלמי הוא בשם ר' יוחנן ובבבלי בשם ר' יצחק, ובמדרש שמ"ר בשם רבנן, ובמדרש משלי פי"ד חסר שם האומר. (כה) מה, דכתיב מה ה' אלהיך וגו'. בשמ"ר חסר הסיום הזה רק סיים „וכל הענין" רומז לתשלום ענין זה מבואר בסוטה שם, וגם בירושלמי סוטה שם חסר סיום המאמר שנשמט ע"י המדפיסים, וז"ל הירושלמי שם: מה יעשה לו כי לא יעשה ה' דבר כי אם גלה סודו וגו', צ"ל מה יעשה לו. מה, מה ה' שואל מעמך. יעשה כי לא יעשה ה' אלהים דבר וגו'. לו, ויקרא לו ה' שר שלום, כמו שהוא לנכון בבבלי סוטה שם. (כו) יעשה, דכתיב יעשה ה' לאדוני בית נאמן. בירושלמי ובבלי מובא הכתוב, כי לא יעשה ה' דבר (עמוס ג' ח'), וזה כי היה כתוב יעשה ה' לא זולת ובגמרא סיימו לשון הכתוב מעמוס, ורבינו הביא הכתוב מן ש"א כ"ה כ"ח, ובילקוט רמז קס"ו, ובכ"י פלארענץ מובא ג"כ הכתוב מן ש"א. ובכ"י פ"ב מובא רק התחלת הכתוב יעשה ה'. (כז) במס' סוטה. דף י"ב ע"ב. וכן בשמ"ר פ"א ובתנחומא. (כח) שמרד לקח את בתיה בת פרעה. עיין מגילה י"ג ע"א, וי"ר פ"א, ורות רבה פ"ב. (כט) ונועם. במקרא כתוב ונעם, ומובא לנכון בכ"י פלארענץ. (ל) אשר לקח לו מרד. וכן מובא בכ"י פלארענץ, ובקרא אשר לקח מרד. (לא) אמרו רז"ל.

(א) אמר רבי יהודה בר ביזנא מאי וילך, שהלך בעצת בתו, תנא עמרם גדול הדור היה, כיון שאמר פרעה הרשע, כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, אמר לשוא אנו עמילין, מיד עמד וגירש את אשתו, עמדו כולם וגרשו את נשותיהן, אמרה לו מרים אבא גזירתך קשה משל פרעה הרשע, שפרעה לא גזר אלא על הזכרים, ואתה גזרת על הזכרים ועל הנקבות, פרעה לא גזר אלא בעולם הזה, ואתה גזרת בזה ובבא, פרעה הרשע גזר, ספק גזירותיו קיימות, ספק אינן מתקיימות, אבל אתה צדיק בודאי גזירתך מתקיימות, שנאמר ותגזר אומר ויקם לך (איוב כב כח), עמד והחזיר את אשתו, עמדו כולם והחזירו את נשותיהן: איש. זה עמרם: מבית לוי. משבט לוי: ויקח. (ב) א"ר יהודה בר ביזנא (ג) שעשה לה מעשה לקוחים, (ג) הושיבה באפריון, ואהרן ומרים מרקדים לפניה, ומלאכי השרת אומרים אם הבנים שמחה (תהלים קיג ט): את בת לוי. (ד) אפשר בת מאה ושלשים שנה, וקרא לה בת, (ה) דאמר רב חמא בר חנינה שזו יוכבד שהורתה בדרך (ו) ולידתה במצרים, שנאמר אשר ילדה אותה ללוי במצרים (במדבר כו נט), לידתה במצרים ולא הורתה במצרים, והיאך קרא אותה בת, (ז) א"ר יהודה בר כהנא מלמד שנולדו בה סימני נערות. מלומדים היו אבותינו בנסים, (ח) שהרי יוכבד אשת עמרם בת ק"ל שנה היתה, מנין שהרי לא שהו ישראל במצרים אלא מאתים ועשר, צא מהם שמונים שנה משנולד משה עד שיצאו, ככתוב ומשה בן שמנים שנה ואהרן בן שלש ושמנים שנה (שמות ז ז), נשארו למעלה מאה ושלשים:

ב) **ותהר** האשה ותלד בן. (ט) היא הוית מיעברא תלתי ירחי מעיקרא, דכתיב ותצפנהו שלשה ירחים, (י) א"ר יהודה בר ביזנא מקיש לידתה להורתה, מה הורתה שלא בצער, אף לידתה שלא בצער, מיכן לנשים צדקניות שלא היו בפיתקא של חוה: ותרא אותו כי טוב הוא. (יא) תניא ר' מאיר אומר טוב שמו, ר' יהודה אומר טוביהו שמו, ר' נחמיא אומר הגון בנבואות, (יב) אחרים אומרים נולד כשהוא מהול, והכמים אומרים בשעה שנולד משה נתמלא כל הבית אורה, כתיב הכא ותרא אותו כי טוב הוא, וכתיב התם וירא אלהים את האור כי טוב (בראשית א ד): ותצפנהו שלשה ירחים. (יג) דלא מנו ליה מצריים, אלא משעה דאהדרה, ואינהו לא הוו ידעי דהוית מיעברא ביה תלתא ירחי מעיקרא:

ג) **ולא** יכלה עוד הצפינו. (יד) אמרו משום דכל היכא דהוי שמעו מצריים דמתיליד ינוקא הוי בחשי אבתריה וקטלי ליה: ותקח לו תיבת גומא. מאי שנא

הערות ותקונים

[ב] (א) א"ר יהודה בר ביזנא. סוטה י"ב ע"א. שמ"ר פ"א. ושם הגי' בר זבינא ונמצא ר' יהודה בר ביזנא נזכר בגמרא נדרים ל"ב ע"א. (ב) א"ר יהודה בר ביזנא. גם פה הגי' בגמרא סוטה שם בר זבינא. ובפסיקתא רבתי פסקא כי פקל ה' פמ"ג הגי' ר' יהודה בר זבידא. וכן בגמרא ב"ב ק"כ ע"א כתוב ר' יהודה בר זבידא. (ג) שעשה לה. בגמ' שם הגי' שעשה לו, ונרשם על הגליון שצ"ל שעשה לה, וכ"ה בילקוט ובע"י ע"כ. וכן בגמרא ב"ב דף ק"כ ע"א ובשמ"ר הגי' שעשה לה. (ג) הושיבה באפריון ואהרן ומרים מרקדים לפניה. בפסיקתא רבתי שם הושיבם עמרם בפוריא והיה אהרן מכאן ומרים מכאן מוטנים קורקנות ומהלכים לפניהם ורוח הקודש צווחת מושיבי עקרת הבית אם הבנים שמחה ע"כ. (ד) אפשר בת מאה. סוטה שם ושמ"ר פ"א. (ה) דאמר רב חמא. סוטה וב"ב ושמ"ר שם. (ו) ולידתה במצרים. בגמרא שם ובשמ"ר הגי' בין החומות, ועיין ב"ר פנ"ד ולידתה בארץ מצרים על פיילי דמצרים נולדה פי' על שער של מצרים. (ז) א"ר יהודה בר כהנא, וכ"ה גם בכ"י פ"ב, ובגמרא סוטה שם חסרים המלות בר כהנא, ובגמרא ב"ב שם גם כאן הגי' בר זבידא, ובשמ"ר הגי' א"ר יהודה בר זבינא, ובכ"י פלארענץ הגי' בר ביזנא. (ח) שהרי יוכבד אשת עמרם בת ק"ל. עיין ב"ב דף ק"כ ע"א ובשב"ס שם וברש"י עה"ת שמות ב' א'. (ט) היא הוות מיעברא. סוטה י"ב ע"א, ושמ"ר פ"א. וצ"ל והא במקום היא. (י) א"ר יהודה בר ביזנא. גם בכאן הגי' בגמרא סוטה שם א"ר יהודה בר זבינא. ועיין לעיל הערה א' וב'. (יא) תניא, סוטה שם, ושמ"ר שם. (יב) אחרים אומרים. עיין בתוס' שם ד"ה אחרים. (יג) דלא מנו. סוטה שם ושמ"ר פ"א, ועיין רש"י עה"ת שמנו לה המצרים מיום שהחזירה והיא ילדתו לששה חדשים ויום אחד שהיולדת לשבעה יולדת למקוטעין והם בדקו אחריה לסוף תשעה, ועיין רש"י בגמרא שם ד"ה ותצפנו, ובת"י, ובס' היסר וד"ה של משה. (יד) אמרו משום דכל היכא. עיין

סוטה

אמרו רז"ל בז' באדר נולד משה , טול לך משבעה באדר ועד ששה בסיון שלשה חדשים , שהרי אייר חסר , היינו דכתיב ותצפנהו שלשה ירחים ולא יכלה עוד הצפינו , למדנו שלא שהה משה רבינו בתיבה אפילו יום אחד . וכן הוא אומר ותתצב אחותו מרחוק לדעה מה יעשה לו ממצבה לא זזה עד שהופיע הקדוש ברוך הוא לצדיק יהי כבוד ה' לעולם :

ז) **ותאמר** אחותו אל בת פרעה וגו' מן העבריות . (מז) מאי שנא מעבריות , מלמד שהחזירוהו למשה על כל המצריות ולא ינק , (מח) אמר הקב"ה פה שעתיד לדבר עם שכינה יונק דבר טמא , (מט) והיינו דכתיב את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה גמולי מחלב עתיקי משדים (ישעי' כח ט) :

ח) **ותאמר** לה בת פרעה לכי . הבינה בת פרעה שהנער זרע קדושים : ותלך העלמה ותקרא את אם הילד . (נ) א"ר אלעזר (נא) שהלכה בזריזות : העלמה . א"ר שמואל בר נחמני שהעלימה את דבריה , ולא גילתה הסוד לאדם בעולם שהנער בן אמה , לשון עלמה , כמו עלמות , ומשמע בתולה ובעולה , שהרי ברבקה כתיב והיה העלמה היוצאת לשאוב (בראשית כד מג) , וידענו שלא דיבר אליעזר אלא על בתולה , וכן דרך גבר בעלמה (משלי ל יט) , ואין זה כי אם בבעולה , שכן כתוב דרך הנשר בשמים , דרך נחש עלי צור , דרך אניה בלב ים , ודרך גבר בעלמה , והמה ארבעתן דרכים שאין להם תפיסה, ולא להכיר דרך שעבר נשר באויר העולם, ולא נחש בצור , ולא אניה בלב ים , כן דרך אשה מנאפת אכלה ומחתה פיה וגו' (שם שם כ), ואם בבתולה אינה יכולה לומר לא פעלתי און אלא ודאי בבעולה מדבר , ולא עוד אלא שהכתוב קורא אותה אשה מנאפת , ואין מנאפת אלא בעולה, שנא' האשה המנאפת תחת אישה תקח את זרים (יחזקאל טז לב), וכן בישעי' כתיב הנה העלמה הרה (ישעי' ז יד), לא כי היא בתולה , אלא בת בנים היתה, אלא בתורה קורא אותה עלמה והיא אשת ישעיהו הנביא, וכה"א הנה אנכי והילדים אשר נתן [לי ה'] (אלהים) לאותות ולמופתים בישראל (שם ח יח), כי בנו השני קרא שמו מהר שלל חש בז , וזה הבן קרא עמנואל :

ט) **ותאמר** לה בת פרעה הילכי , יו"ד משמש תחת וי"ו , ופירושו הוליכו , אבל מפני מה נכתב הילכי , (נב) א"ר חמא בר חנינא שנתנבאה לפי תומה , הא שליכי, (נג) כמו הא לכם זרע (בראשית מז כג) הא דרכך (יחזקאל יז מו), י' וא' משמשין : ואני אתן את שכרך . (נד) לא דיין לצדיקים שמחזירין להם אבדתם , אלא שנותנין להם שכר :

י) **ויגדל** הילד ותביאהו לבת פרעה ויהי לה לבן , (נה) ללמדך שכל המגדל בן של חבירו כאלו הוא ילדו , וכן כתוב בנעמי ותקראנה לו השכנות שם לאמר יולד בן לנעמי (רות ד יז) , והוא שנאמר בדברי הימים ואשתו היהודיה ילדה (דה"א

הערות ותקונים

קדושין ל"ח ע"ב , ושמ"ר פ"א, ועיין ברש"י בסוטה שם . (מז) מאי שנא מעבריות · סוטה שם , ואגב בילקוט רמז קס"ו . (מח) אמר הקדוש ברוך הוא · בגמרא שם · אמר פה שעתיד לדבר והגיה הרי"ב שצ"ל אמר הקב"ה והביא ראי' שכ"ה בע"י . וגם הי' נכון כן לפני רבינו וכן מובא בשמ"ר פ"א , וגם בילקוט מובא כמו שהוא לפנינו בגמרא , ויש לתקן גם שם . (מט) והיינו דכתיב את מי יורה דעה · עיין ברש"י בגמרא סוטה שם ד"ה את מי יורה דעה . (נ) א"ר אלעזר · סוטה י"ב ע"ב . (נא) שהלכה בזריזות · בגמ' שם שהלכה בזריזות כעלמה , פירש"י שכל כחה עליה , כמו חזק ואמץ (דברים ל"א) תרגום תקיף ועלם ולדעתי יש לתקן בגמרא שם שצ"ל העלמה ומוסב למטה כמו שהביא רבינו , ובילקוט הביא מאמרם מסוטה שמיע המלה כעלמה . (נב) א"ר חמא בר חנינא . סוטה י"ב ע"ב , ושמ"ר פ"א , וילקוט שם , ורש"י עה"ת · (נג) כמו הא לכם זרע . הא דרכך . בכ"י פלארענץ נוסף אחר זה הא כלי פרזלא [דניאל ב' מ"ג] ג' הן במקרא יו"ד ואל"ף משמשין . ע"כ . וכן ראיתי בבעל הטורים (בראשית מ"ז כ"ג) שהביא וז"ל : הא ג' במסורה א' לכם זרע , ע"ש ונתתם חמישית לפרעה , וחדא ביחזקאל הא דרכך בראש נתתי , ע"ש זקן בחור בתולה ספ"ים (יחזקאל ט' ו') הרי חמשה , וחדא , הא כלי פרזלא [וחושב שם] דהבא כספא חספא ונחשא הרי חמשה בריס · עכ"ל , ועיין ברא"ב"ע שכתב אמר הגאון כי הילכי הם שתי מלות ולא דבר נכונה , רק היא אחת , ? אמר הגאון שהוא כמו הא לך ואנחנו לא מצינו בכל המקרא לנקבה כמו לך רק היא מלה אחת כנ"ל . (נד) לא דיין , סוטה שם שמ"ר וילקוט שם.(נה) ללמדך· סנהדרין י"ט ע"ב . ועיין מגילה י"ג ע"א ·

ששה

(לב) למה נקרא שמו מרד, שמרד בעצת מרגלים. יהודיה שנתיהדה, שכל הכופר בע"ז נקרא יהודי, (לג) וכה"א איתי גוברין יהודאין (דניאל ג יב), להודיעך שמדרשות הראשונים שדרשו חכמי ישראל תורה שלימה הן, ולכך א"ר יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי שירדה לרחוץ מגילולי בית אביה: ותרא את התיבה בתוך הסוף. (לד) אמרו לה אמהותיה גבירתנו מנהגו של עולם מלך שגוזר גזירה, אם כל העולם כלו אין מקיימין אותה, בניו ובנותיו ובני בניו מקיימין אותה, ואתה עוברת על גזירת אביך, שהוא גוזר אם בן הוא והמתן אותו, ואתה מחייה אותו, בא גבריאל וחבטן בקרקע, היינו דכתיב ונערותיה הולכות על יד היאור, הולכות למיתה, כענין שנאמר הנה אנכי הולך למות (בראשית כה לב): ותשלח את אמתה ותקחה. (לה) ר' יהודה ור' נחמיה, חד אמר ידה, וחד אמר שפחתה:

ו) **ותפתח** ותראהו את הילד. (לו) ותרא מבעי' ליה, א"ר יוסי ב"ר חנינה שראתה עמו שכינה, (לז) כענין שנאמר אני ה' הוא שמי (ישעיה מב ח): והנה נער בוכה. (לח) קרי ליה ילד, וקרי ליה נער, תנא הוא ילד וקולו כנער, דברי ר' יהודה, אמר לו ר' נחמיא אם כן עשית למשה רבינו בעל מום, אלא מלמד שעשאו לו אמו חופת נעורים בתיבה: ותחמול עליו ותאמר מילדי העברים זה. מנא ידעה, א"ר יוסי ב"ר חנינה שראתה אותו מהול, (לט) כענין שכתבנו למעלה, ותרא אותו כי טוב הוא, שאין העבריים ניכרים אלא במילה: מילדי העברים זה. לא אמר מילדי העברים הוא אלא זה, (מ) א"ר יוחנן נתנבאה שלא מדעת, זה נופל ואין אחר נופל, (מא) והיינו דאמר ר' אלעזר מאי דכתיב וכי יאמר אליכם דרשו אל האובות ואל הידעונים המצפצפים והמהגים (שם ח יט), צופין ואינן יודעין מה צופים, מהגין ואינן יודעין מה מהגין, ראו שמושיען של ישראל במים הוא לוקה, לפיכך גזרו עליהן כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, וכיון דשדיוה למשה, אמרו איצטגניני פרעה תו לא חזינן כי ההוא סימנא ובטלוהו גזירתיהו, ואינון לא ידעון דעל מי מריבה לקי, (מב) והיינו דאמר ר' יוסי ב"ר חנינא מאי דכתיב המה מי מריבה (במדבר כ כג), המה שראו איצטגניני פרעה וטעו, זה שאמר ישעיה הנביא מודיעים לחדשים (מג) מאשר יבואו עליך (ישעיה מז יג), מאשר ולא כל אשר, לפי שהקוסמים והחוזים וכל הוברי שמים רואים ומודיעים מאשר יהיה בעולם, אבל דבר על מתכונתו אינן יכולין להגיד, לכך הכתוב אסר להתעסק בהם, שנאמר (מד) לא תלמד לעשות כתועבות הגוים ההם (דברים יח ט), והם ביטול תורה, ואומר תמים תהיה עם ה' אלהיך (שם שם יג), ואומר כה אמר ה' אל דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה (ירמיה י יב), המה יחתו ולא ישראל, (מה) אמר רב אחא ב"ר חנינא אותו היום שירדה בת פרעה לרחוץ על היאור ששה בסיון היה, יום שהיה עתיד משה רבינו לתת התורה לישראל מפי הגבורה, אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבונו של עולם מי שעתיד לקבל את התורה בהר סיני ביום זה ילקה ביום זה, וראיה לדבר (מו) שהרי

הערות ותקונים

וי"ר פ"א, רות רבה פ"ב, ועיין מגילה שם. (לב) למה נקרא שמו מרד. מגילה שם. (לג) וכה"א איתי גוברין יהודאין. עיין בתוס' שם ד"ה כל ובהגהת הרי"ב. (לד) אמרו לה אמהותיה. סוטה י"ב ע"ב, ושמ"ר פ"א. (לה) ר' יהודה ור' נחמי'. סוטה שם ושמ"ר פ"א, וילקוט רמז קס"ו. (לו) ותרא מיבעי ליה. סוטה י"ב ע"ב ושמ"ר פ"א וילקוט שם. (לז) כענין שנאמר אני ה' הוא שמי. הוספת רבינו וכוונתו כמו שהביא הבחיי הו מן ותראהו רמז לשכינה. ובשמ"ר סיים כלומר ותראהו לשכינה עם הילד. ועיין סוכה מ"ה ע"א ובתוס' ד"ה אני והו. (לח) קרי ליה ילד. סוטה ושמ"ר וילקוט שם. (לט) כענין שכתבנו למעלה. שמות ב' ב'. (מ) א"ר יוחנן. שם. (מא) והיינו דאמר ר' אלעזר. שם. (מב) והיינו דאמר ר' יוסי ב"ר חנינא. וכ"ה בשמ"ר פ"א, אולם בגמרא סוטה שם ובסנהדרין ק"י ע"ב הגי' ר' חמא בר חנינא, ובילקוט השמיט שם האומר. (מג) מאשר יבואו עליך. בכ"י כתוב אליך, ובכ"י פ"ב מובא לנכון עליך כמו שהוא בקרא, ובכ"י פלארענץ מובא לשון הכתוב בטעות מודיעם לחדשים מאשר יבואו יגידו למו. (מד) לא תלמד לעשות כתועבות הגוים ההם. בכ"י מובא לא תלמד לעשות כמעשיהם, ובכ"י פלארענץ ופ"ב מובא לנכון. (מה) א"ר אחא ב"ר חנינא. סוטה י"ב ע"ב, שמ"ר פ"א. (מו) שהרי אמרו רז"ל. סוטה שם מגילה י"ג ע"ב,

קידושין

יא) **ויהי** בימים ההם ויגדל משה ויצא . זה שאמר הכתוב גם במעלליו יתנכר נער אם זך ואם ישר פעלו (משלי כ יא) , שהרי משה רבינו אע"פ שהיה בפלטין של פרעה , הלך לראות בסבלותן של ישראל , היינו דתנן (עב) הלל אומר אל תפרוש מן הצבור , (עג) שלא יהי' אדם רואה צבור בצער ויאמר אלך לביתי , ואוכל ואשתה , ושלום עלי נפשי , אלא יהא נושא בעול עם חבירו : וירא איש מצרי . הבין כי מצרי הוא :

יב) **ויפן** כה וכה. אלו ישראל שנא' כה יהיה זרעך (בראשית טו ה).(עד) ד"א ויפן כה, ראה כת מלאכי השרת מכה ומכה, אמר להם כלום יצא מזה צדיק ,אמרו לו לאו : וירא כי אין איש . (עה) מיד הכהו, ועל מה הכהו (עו) שהיה נוגש את שוטרי ישראל , בא אל בית ישראל ולא מצאו , וענה את אשתו , והלך ומצא את הבעל והיה מכהו , מיד נתקנא משה והרגו , (עז) ואותה האשה היתה שלומית בת דברי , ומפני שלום שהשיבה למצרי נתעולל בה, אבל כיוצא בה לא היתה, שנאמר גן נעול וגו' (שה"ש ד יב) : וירא כי אין איש . להושיע : ד"א וירא כי אין איש. ממשפחת איש צדיק : ויך את המצרי . (עח) ברוח שפתיו [(עט) שנאמר וברוח שפתיו ימית רשע (ישעיה יא ד)] : ויטמנהו בחול . (פ) טמן הסוד בתוך ישראל, שנאמר ושמתי את זרעך כחול הים (בראשית יג טז) :

יג) **ויצא** ביום השני והנה שני אנשים עברים נצים . (פא) מאן הוו דתן ואבירם : ויאמר לרשע. למחויב שבהם: למה תכה רעך . (פב) הכית לא נאמר, אלא תכה, (פג) מיכן אמרו חכמים כל המגביה ידו על חבירו אע"פ שלא הכהו נקרא רשע , רב הונא אמר תקצוץ ידו , שנאמר וזרוע רמה תשבר (איוב לח טו) :

יד) **ויאמר** מי שמך לאיש שר ושופט עלינו . זש"ה שנאו בשער מוכיח (עמוס ה י) , ואומר ולמוכיח בשער יקושון (ישעיה כט כא) : הלהרגני אתה אומר . חפץ לא נאמר , אלא אומר (פד) הוא שארז"ל בשם המפורש הרגו : ויירא משה ויאמר . (פד) הצדיקים אע"פ שתולים בטחונן בהקב"ה היו יראין : אכן נודע הדבר·(פה) אע"פ שטמן הסוד בתוך ישראל , הי' נודע , כי הולך רכיל מגלה סוד :

טו) **וישמע** פרעה את הדבר הזה ויבקש להרוג את משה . (פו) אמרו שם החרב

הערות ותקונים

ושאב זאת מדברי רבינו או שניהם שאבו ממקור אחד בספרי הגאונים · והמהרש"א בח"א מגילה פ"א אות כ"ד כתב דמרישא דהאי קרא ותרד בת פרעה וגו' ותשלח וגו' יש ששים אותיות · (עב) הלל אומר · אבות פ"ב מ"ד · (עג) שלא יהא אדם רואה . עיין תענית י"א ע"א . (עד) ד"א ויפן כה ראה כת מלאכי השרת כו' בוי"ר פל"ב רבנן אמרי ראה שאין תוחלת עתידה לעמוד ממנו ולא מבניו ולא מבני בניו עד סוף כל הדורות · ובילקוט רמז קס"ז מובא בשם מדרש אבכי"ר ויפן כה וכה וירא כי אין איש ראה שאין גר וצדיק עומד ממנו, ד"א למלאכים המקיפין אותו שאל אם ראוי להורגו דכתיב זה אומר בכה וזה אומר בכה ע"כ · וגם רש"י עה"ת הביא וירא כי אין איש עתיד לצאת ממנו שיתגייר וכן ביב"ע על התורה והא לא קאים מן ההוא מצראי גבר גיור · (עה) מיד הכהו · בכ"י פלארענץ הגי' מיד הכהו הוי אומר בשם , ד"א על מה הכהו שהיה נוגש כו' · (עו) שהיה נוגש כו' בא אל בית ישראל · תנחומא שמות , שמ"ר פ"א , וי"ר פל"ב , ורש"י עה"ת . (עז) ואותה האשה היתה שלומית בת דברי . שם ועיין פסיקתא ויהי בשלח דף פ"ג ע"ב · (עח) ברות שפתיו · עיין פדר"א פמ"ח ושם הגי' בחרב שפתיו , ועיין בפי' הרד"ל שם אות כ"ה · (עט) שנאמר וברות שפתיו · הוספתי עפ"י כ"י פלארענץ · (פ) טמן הסוד בתוך ישראל · זה מאמר ר' לוי בוי"ר שם במספירין של ישראל הרגו · כמד"א והיה מספר ב"י כחול הים · ופי' שהניח הדבר בסוד בתוך בני ישראל , והמאמר הזה מובא בערוך ערך מספר והמלה יונית ורומית ופי' בסוד ובסתר , וכן בפדר"א פמ"ח איתא וטמנו בתוך מחנה ישראל שנאמר ויטמנהו בחול ואין חול אלא ישראל שנא' והיה מספר בני ישראל כחול הים · וכן בתנחומא ושמ"ר פ"א מובא ויטמנהו בחול שלא הי' שם אלא ישראל טמנו בפניהן של ישראל שנמשלו לחול וזה נובע ממדרש אבכיר מובא בילקוט רמז קס"ז ויטמנהו בחול בשעה שהרגו לא הי' שם מצרי אלא ישראל ואין חול אלא ישראל מה החול הזה מטלטלו ממקום למקום ואין קולו הולך כו' · (פא) מאן הוו דתן ואבירם . נדרים ס"ד ע"ב ע"ש בפי' הר"ן והרא"ש · פדר"א פמ"ח , תנחומא ושמ"ר פ"א · ותרגום יב"ע , ורש"י עה"ת וילקוט רמז קס"ז בשם מדרש אבכיר. (פב) הכית לא נאמר · סנהדרין נ"ח ע"ב , וילקוט שם· (פג) מיכן אמרו חכמים . בגמרא שם וילקוט שם ורש"י עה"ת· (פד) הוא שאמרו רז"ל · תנחומא שמות , ושמ"ר פ"א , אדר"נ פ"כ , ורש"י עה"ת · (פד) הצדיקים· ב"ר פע"ו . (פה) אע"פ שטמן הסוד · עיין לעיל פסוק י"ב . (פו) אמרו שם החרב .

ד יח), היהודיה זו בתיה בת פרעה שנתיהדה, ילדה כמו יולד בן לנעמי: (נו) ששה שמות נקראו לו למשה. (נז) ירד זה משה (נח) שהוריד תורה לישראל. אביגדור, (נט) שנעשה כגדר והיה מתפלל בעדם, שנאמר לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו (תהלים קו כג). חבר, (ס) שחיבר את ישראל לאביהם שבשמים. אבי סוכו, (סא) שנעשה להם כסוכה. יקותיאל, (סב) שקיוו ישראל להקב"ה בימיו, שנאמר ויאמן העם וישמעו (סג) כי פקד ה' את בני ישראל (שמות ד לא), וגם בשעה שאמר להם אל תיראו התיצבו וראו את ישועת ה' (שם יד יג), קיוו לדיבורו. אבי זנוח, (סד) שהזניח עוונות ישראל, שנאמר ויאמר ה' סלחתי כדברך (במדבר יד כ). (סה) אבי אבי אבי שלשה פעמים, (סו) אב בתורה, אב בחכמה, אב בנביאים. אב בתורה, שנאמר זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג כב). אב בחכמה, שנאמר עיר גבורים עלה חכם (משלי כא כב), חכם זה משה, גבורים אלו מלאכים, שנאמר גבורי כח עושי דברו (תהלים קג כ). ויש אומרים גבורים אלו ישראל. אב בנביאים, שנאמר ולא קם נביא (דברים לד י): ואלה בני בתיה בת פרעה (סז) אשר לקח לו מרד (ד"ה שם), (סח) הוא כלב בן יפונה שמרד בעצת מרגלים: ותקרא שמו משה. משוי היה ראוי לומר, שהרי משה (סט) משוי היה, אלא על שם ישראל שהוא משה אותם והוציאם ממצרים, שנאמר והוצא את עמי בני ישראל (שמות ג יא), וכתיב ויסע משה את ישראל מים סוף (שם טו כב), לכך נקרא שמו משה שהוא משה אחרים, וכן הנביא אומר ויזכור ימי עולם משה עמו איה המעלם מים וגו' (ישעיה סג יא): ותאמר כי מן המים משיתיהו. (ע) ארז"ל ותשלח את אמתה ותקחהו, נמשכה אמת בת פרעה ששים אמות, (עא) וראיה לדבר כי מן המים משיתיהו, יכול היה לומר כי ממים משיתיו, הוסיף הכתוב נו"ן ממן, וה"א המים, וה"א מן משיתיהו, נו"ן וה"א וה"א, הרי ששים:

הערות ותקונים

(נו) ששה שמות, מגילה שם וו"ר פ"א. (נז) ירד זה משה. כוונת הדורש על הכתוב בדה"א ד' י"ח ואשתו היהודיה ילדה את ירד אבי גדור את חבר אבי שוכו ואת יקותיאל אבי זנוח, ודרש טעם לשמותם. (נח) שהוריד תורה לישראל. בגמרא שם הגי' שירד להם לישראל מן בימיו, וכן בתרגום דה"א ד' דאחית מנא לישראל, ובוי"ר שם איתא ג"כ ירד שהוריד את התורה מלמעלה למטה. (נט) שנעשה כגדר והי' מתפלל בעדם. בגמרא שם שגדר פרצותיהן של ישראל, ובתרגום ד"ה דבנא חורבניהון דישראל ובוי"ר הרבה גודרין עמדו לישראל וזה הי' אביהן של כולן. (ס) שחיבר את ישראל לאביהם שבשמים. כ"ה בגמרא שם ובוי"ר ובתרגום ד"ה, והכוונה ע"י הקמת המשכן כמ"ש ושכנתי בתוכם, ובכ"י פלארענץ סיים שנאמר אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה. (סא) שנעשה להם כסוכה. כ"ה בגמרא שם ובתרגום ד"ה אבל בוי"ר שם הגי' שהי' אביהן של נביאים שסוכים ברוה"ק, ור' לוי אמר לשון ערבי היא בערביא קורין לנביא סכיא. ובכ"י פלארענץ הביא גם פה ראיה מן הכתוב שנאמר למה ה' יחרה אפך בעמך. (סב) שקוו ישראל להקב"ה בימיו. כ"ה בגמרא שם ובתרגום ד"ה דאמתינו ישראל לאלהא דבשמיא ביומוי ארבעין שנין במדברא, ובוי"ר הגי' שעשה את הבנים מקוין לאביהם שבשמים. (סג) כי פקד ה' את בני ישראל. בכ"י פלארענץ מובא בטעות כי פקד ה' את עמו. (סד) שהזניח עונות ישראל. כ"ה בגמרא שם, ובתרגום ד"ה דשביק אלהא על חובי ישראל אמטולתיה, ובוי"ר שהי' אב למזניחים שהזניחם מעבודת כוכבים. (סה) אבי אבי אבי ג' פעמים ר"ל אבי גדור, אבי סוכו, אבי זנוח. (סו) אב בתורה. מגילה שם, והראיות מן הכתובים הוא הוספת רבינו. (סז) אשר לקח לו מרד. וכן מובא בכ"י פלארענץ וכן הביא לעיל ב' ה', ובקרא ליתא למלת „לו" וכן הערותי לעיל הערה ל'. (סח) הוא כלב בן יפונה. מגילה שם וי"ר פ"א, ופדר"א פמ"ח, ובתרגום ד"ה שם ועיין בדברי רבינו לעיל פסוק ה'. (סט) משוי היה ראוי לומר. ז"ל הראב"ע שם משה מתורגם מלשון מצרים בלשון הקדש, ושמו בלשון מצרים היה מוניוס, וכן כתוב בספר עבודת האדמה הנעתק מלשון מצרים אל לשון קדרים, גם ככה בספרי חכמי יון, אולי למדה בת פרעה לשונינו או שאלה, ואל תתמה בעבור שאיננו משוי, כי השמות אינם נשמרים כמו הפעלים עכ"ל. (ע) ארז"ל. עיין מגילה ט"ו ע"ב באגדתא תגא העמידו על ששים וכן אתה מוצא באמתה של בת פרעה. ובעין יעקב מובא זה בשם רב חסדא. וראיתי ברבינו בחיי שמות הביא וז"ל ותשלח את אמתה דרשו רז"ל רבי יהודה ורבי נחמיה חד אמר ידה וחד אמר שפחתה מאן דאמר ידה ששים אמה נשתרבבה אמתה של בת פרעה ע"כ. ובגמרא סוטה דף י"ב ע"ב אמר נשנה שם המאמר מר' יהודה ור' נחמיה לא נמצא הסיום הזה ששים אמה נשתרבבה אמתה של בת פרעה. (עא) וראיה לדבר כו' נו"ן וה"א ה"א הרי ששים. גם רבינו בחיי הביא שם וז"ל ויש בזה רמז כי הכתוב שאמרה בת פרעה כי מן המים משיתיהו יתיר הנו"ן ושתי ההי"ן כי היה הכתוב יכול לומר כי ממים משיתיו עכ"ל.

ושאב

כג) **ויהי** בימים הרבים ההם. (קג) בזמן שהן עוברים באנחה נקראים רבים, אבל בזמן שהן עוברין בשמחה נקראין אחדים, שנאמר ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה (בראשית כט כ): וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל · וכי מפני שמת ויאנחו בני ישראל, (קד) אלא מלמד שנצטרע, כענין שנאמר אל נא תהי כמת (במדבר יב יב), ואמרו לו לרחוץ בדם בני ישראל, לפיכך ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו ותעל שועתם אל האלהים, אין ישראל נגאלין אלא מתוך דוחק גדול, וכה"א כי שחה לעפר נפשנו (תהלים מד כו), וכתיב קומה עזרתה לנו ופדנו למען חסדך (שם שם כז), כי יראה כי אזלת יד (דברים לב לו), כי ידין ה' עמו (תהלים קלה יד), ועת צרה הוא ליעקב וממנה יושע (ירמיה ל ז):

כד) **וישמע** אלהים את נאקתם ויזכור אלהים את בריתו את אברהם. כענין שנאמר ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר (בראשית טו יח), וביצחק כתיב ואת בריתי אקים את יצחק (שם יז כא), וביעקב כתיב ויעמידה ליעקב לחק ולישראל ברית עולם (דה"א טז יז):

כה) **וירא** אלהים את בני ישראל. ראה שעבודם: וידע אלהים. לשון רחמנות, כענין שנאמר יודע צדיק נפש בהמתו (משלי יב י):

[ג] א) **ומשה** היה רועה את צאן. (א) כל מקום שנאמר היה, מתחלתו ועד סופו, משה היה צדיק מתחלתו ועד סופו: ומשה. ו' מוסיף על ענין ראשון, שהקב"ה מקדים רפואה למכה, לפי שנאמר ויאנחו בני ישראל, הקדים את משה שנדבק ליתרו והיה רועה את צאנו', כדרך שהיה יעקב רועה את צאן לבן, (ב) יעקב אבינו נתגדל מן הצאן, שנאמר ויצל אלהים את מקנה אביכן ויתן לי (בראשית לא ט), דוד נתגדל מאחרי הצאן, שנאמר ויקחהו ממכלאות צאן מאחר עלות הביאו (תהלים עח עא), עמוס נתגדל מן המרעה, שנאמר ויקחני ה' מאחרי הצאן (ג) ויאמר ה' אלי לך הנבא (ד) על עמי ישראל (עמוס ז טו), וכן משה רבינו לקח גדולה ממרעה הצאן, שנאמר ומשה היה רועה, וכתיב וירא מלאך ה' אליו, לפי שנמשלו רועי ישראל לרועה של צאן: וינהג את הצאן אחר המדבר · (ה) א"ר יוחנן למה היה משה רבינו רודף אחר המדבר, שראה שהוא נוטל גדולה מן המדבר: ד"א שראה ישראל עולים לגדולה מן המדבר, (ו) שנאמר מי זאת עולה מן המדבר (שה"ש ג ו), תורה מן המדבר, מצות מן המדבר, משכן מן המדבר, שכינה מן המדבר, מלכות מן המדבר, באר

הערות ותקונים

ג' י' וכן איתא בב"ר פע"א · (קג) בזמן שהן עוברים באנחה · בכ"י פ"ב בזמן שהן עוברים בשמחה, חסר וצ"ל בזמן שהן עוברין [באנחה נקראים רבים, אבל בזמן שהן עוברין] בשמחה · והשמיט המעתיק מן עוברין לעוברין · ובתנחומא מצורע וי"ר פי"ט ושמ"ר פ"א איתא כך ע"י שהיו ימים של צער היה קורא אותן רבים · (קד) אלא מלמד שנצטרע כו' ואמרו לו לרחוץ בדם ב"י. פי' שנעשה מצורע, ובכ"י פ"ב בטעות שנצטער · ובשמ"ר פ"א שנצטרע והמצורע חשוב כמת, שנאמר אל נא תהי כמת ור"ל אהרן בקש על מרים שנצטרע ומקור המאמר נעלם ממני כי רבינו לא הוציא זה מן השמ"ר אשר הוא מדרש מאוחר ונמצא גם בתרגום יב"ע (שמות ב כג) ואיתכתש (נגע תרגם כתש) מלכא דמצרים ופקיד לקטלא בוכרייא [צ"ל בנייא] דבני ישראל בגין למסחי באדמיהון ע"כ · וכן רש"י עה"ת הביא וימת מלך מצרים נצטרע והי' שוחט תינוקות ישראל ורוחץ בדמם ע"כ ובוודאי היה גם לפני רש"י ז"ל באיזה מדרש או בילמדנו הנאבד ·

[ג] (א) כל מקום · ב"ר פ"ל, תנחומא שמות בשם ר' לוי · ועיין שמ"ר כל מי שכתוב בו היה מתוקן לכך ובתנחומא הלשון משובש ר"י אומר כל מי שנאמר בו היה זן ופרנס. גם פה היה כתוב כמו במדרש כל שכתוב בו היה מתוקן לכך כמו שתראה ממה שמסיים בתנחומא שם. רק מגיה אחד ראה בב"ר פ"ל שסיים שם רבנן אמרין כל מי שנאמר בו היה זן ופרנס והשמיט המלות „מתוקן לכך" והגיה תחתיהן „זן ופרנס" ולא ראה סיום המאמר · (ב) יעקב אבינו נתגדל מן הצאן כו' · עיין ילקוט רמז קס"ט בשם תנחומא · וחסר לפנינו · כתיב ה' צדיק יבחן אר"י במה בוחן את הצדיקים במרעה, דוד נבחן במרעה כו', עמוס נבחן כו', אף משה נבחן כו' · (ג) ויאמר ה' אלי · וכן מובא בכ"י פלארענץ ובקרא כתיב ויאמר אלי ה' · (ד) על עמי ישראל · וכ"ה בכ"י פלארענץ ובקרא כתיב אל עמי ישראל. (ה) א"ר יוחנן · כ"ה בתנחומא, אבל בשמ"ר פ"ב א"ר יהושע למה היה רודף למדבר יש לתקן של"ל א"ר יוחנן והי' כתוב בר"ת אר"י והמדפיס הגיה א"ר יהושע במקום א"ר יוחנן, והילקוט רמז קס"ט השמיט שם האומר · (ו) שנאמר מי זאת עולה מן המדבר · בתנחומא

סיים

על צוארו ולא היה חותכו : ויברח משה . (פז) נתן מקום לשעה , שכל
הנדחה מפני השעה שעה עומדת לו : וישב בארץ מדין וישב על הבאר . (פח) יעקב
אבינו ישב על הבאר , שנאמר וירא והנה באר בשדה (בראשית כט ב) , וכן דוד הלך אל
הבאר , (פט) ואביתר וצדוק נוצלו בבאר :
טו) ולכהן מדין . (צ) שר העיר , בענין שנאמר ובני דוד כהנים היו (ש"ב ח יח) :
יז) ויבאו הרועים ויגרשום ויקם משה ויושיען . התחיל לכתוב לספר בלשון זכר
ויגרשום, וכתיב ויושיען לשון נקבה , (צא) אלא מלמד שבקשו להזדווג להן,
כענין שנאמר ואין מושיע לה (דברים כב כז) , (צב) ברח מן הדינין, ובא ומצא דינין ,
לפיכך הכתוב משבחו צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל (שם לג כא) :
יח) (צג) ותבאן אל רעואל אביהן . (צד) זה יתרו :
יט) ותאמרנה איש מצרי . לפי שהיה מולדתו ממצרים , קראוהו איש מצרי :
(צה) ד"א הגרמת איש מצרי שהרג , בא משה להלן והצילנו :
וגם דלה דלה לנו . דלה במים , דלה מן המצריים :
כ) ויאמר אל בנותיו ואיו . ממשפחת איה שרה אשתך, (צו) שהמים נתברכו בזכותו,
שכה"א דלה דלה לנו , (צז) בדלי אחד דלה והשקה את הצאן : קראן
לו ויאכל לחם . (צח) בוא וראה כמה גדולה לגימא שקירבה את הרחוקים , שבשכר
קראן לו ויאכל לחם , זכו בני בניו וישבו בלשכת הגזית , שנאמר ומשפחות סופרים
יושבי יעבץ וגו' המה הקינים (דה"א ב נה) וכתיב ובני קיני חותן משה (שופטים א טז) :
כא) ויואל משה לשבת את האיש . (צט) נשבע לו , שנאמר ויואל שאול את העם
(ש"א יד כד) , (ק) ואומר הואל קח ככרים (מ"ב ה כג) : צפרה . (קא) שרצתה
כצפור לקרוא את משה :
כב) ותלד בן . לא נאמר בה ותהר , (קב) זה כמו שאמרנו בבלהה , שלא נאמר
בה ותהר , לפי שהיתה בחורה ולא היתה נראית מעוברת , וכסבורין היו
שכניה שלא נתעברה , ועד שילדה לא הוכר עוברה , לכך נאמר ותלד :

הערות ותקונים

מכילתא יתרו פ"א עה"פ ויצלני מחרב פרעה , תנחומא שמות , שמ"ר פ"א , חזית פ"י על הכתוב צוארך כמגדל השן ובירושלמי ברכות פ"ט , ודב"ר פ"ב , ושו"ט מזמור ד' וילקוט רמז קס"ז בשם דברים רבה , ורש"י עה"ת . (פז) נתן מקום לשעה . ילקוט רמז קס"ח בשם תנחומא ולפנינו חסר . (פח) יעקב אבינו ישב על הבאר . בתנחומא שמות ושמ"ר פ"א איתא כך : וישב על הבאר , לקח דרך אבותיו שלשה נזדמנו להן זווגן מן הבאר , יצחק יעקב ומשה , יצחק דכתיב ויצחק בא מבוא באר , ויעקב דכתיב והנה באר בשדה , ומשה דכתיב וישב על הבאר ע"כ . (פט) ואביתר וצדוק נוצלו בבאר. ש"ב יז טו יח כא . (צ) שר העיר כענין שנא' ובני דוד כהנים. מכילתא ריש יתרו בשם רבי אלעזר המודעי. (צא) אלא מלמד. תנחומא שמות ושמ"ר פ"א וילקוט רמז קס"ט בשם מדרש אבכיר. (צב) ברח מן הדינין ובא ומצא דינין. עיין אדר"נ פ"כ. (צג) ותבאן. וכן מובא במדרש שנ"ר, ובמקרא כתוב ותבאנה. וכן בכ"י פלארענץ מובא נכון ותבאנה, ולהיפך במקרא י"ט כתיב בקרא ותאמרן והוא הביא ותאמרנה. (צד) זה יתרו, עיין ספרי בהעלותך סי' ע"ח, ושמ"ר פ"א ולמה נקרא שמו רעואל שנעשה רע לאל, ועיין ילקוט רמז קס"ט, וברשב"ם עה"ת, ברא"ב"ע וברמב"ן. (צה) ד"א הגרמת איש מצרי שהרג. עיין תנחומא שמות ושמ"ר פ"א. (צו) שהמים נתברכו בזכותו. עיין תנחומא ושמ"ר פ"א , ובמדרש שם הגי' אמר להם סימן שאתן אומרות שדלה והשקה את כל הצאן זה מבני בניו של יעקב שעמד על הבאר והבאר מתברכת בשבילו , ובתנחומא נלקה בחסר עיין בעץ יוסף , ועיין רש"י עה"ת הכיר בו שהוא מזרעו של יעקב שהמים עולים לקראתו . (צז) בדלי אחת דלה והשקה את הצאן . גם זה חסר בתנחומא , ומובא בשמ"ר פ"א ובתרגום יב"ע עה"ת . (צח) בוא וראה כמה גדולה לגימה . סנהדרין ק"ג סע"ב ורע"א ופי' לגימה אכילה שמאכילין אורחים כפירש"י שם . (צט) נשבע לו שנאמר ויואל שאול . מכילתא ריש יתרו עה"כ ואת שני בניה , נדרים ס"ה ע"ב תנחומא שמות, ושמ"ר פ"א . (ק) ואומר הואל קח ככרים . מובא גם במכילתא וליתא בתנחומא ושמ"ר . (קא) שרצתה כצפור לקרוא את משה . בילקוט רמז קס"ט הביא זה בשם התנחומא ולפנינו ליתא בתנחומא ובודאי הוא מתנחומא הנאבד הנקרא גם ילמדנו . ומובא גם בשמ"ר ומה שמובא עוד בשמ"ר ולמה נקרא שמה צפורה שטיהרתה הבית כצפור, לקוח ממדרש אבכיר מובא בילקוט שם . ושם הגי' יותר נכונה ד"א שטיהרתה כל בית אביה כדם הצפור . וכן יש להגיה במדרש שמ"ר שם שצ"ל ד"א למה נקרא שמה צפורה . (קב) זה כמו שאמרנו בבלהה . וכה בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב . ויש לתקן שצ"ל בזלפה והוא בבראשית

מדוע לא יבער הסנה כדרך העולם, שבזמן שהאש שולט בהם הם כלים, וזה אינו כלה, לפיכך אמר מדוע לא יבער הסנה כמנהג העולם, אלא בוער ואיננו אוכל: ד"א בוער מתלהב, כמו כלפיד יבער (ישעיה סב א), וכמו כאשר יבער הגלל עד תומו (מ"א יד י), שהיה בוער ולא מתבער, מתלהב ולא מתאכל: ד"א בוער לא יבער שהיה כלה הסנה וצומח אחריו אחר ונראה כאילו איננו מתבער, אלא עומד כמו שהיה בתחלה, בוא וראה כמה רועים היו עם משה רבינו, ולא ראו מה שראה משה, וכה"א וראיתי אני דניאל לבדי את המראה וגו' (דניאל י ז):

☚ וירא ה' כי סר לראות וגו' ויאמר משה משה. (כא) לשון חבה: ויאמר הנני. (כב) אמר לו הקב"ה אתה אמרת הנני, חייך בכל עת שתקרא, אני אומר הנני, שנאמר אז תקרא וה' יענה תשוע ויאמר הנני (ישעיה נח ט):

ה) ויאמר אל תקרב הלום. (כג) עדיין לא קרב הזמן להסתכל באספקלריא: של נעליך מעל רגליך. וביהושע כתוב של נעלך (יהושע ה טו), לפי שמשה רבינו לא זכה בשני דברים בכניסת הארץ ולא שיעמדו בניו תחתיו, אבל יהושע אע"פ שלא היה לו בנים נכנס לארץ: כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא. וביהושע כתיב קודש הוא (יהושע ה טו) לפי שארץ ישראל היתה כולה קדושה והמקום ההוא מכלל ארץ ישראל, ואמר קודש הוא, אבל המדבר לא היה קדוש כלו, אלא מקום הסנה, לפיכך אמר אדמת קודש הוא, מחמת המלאך שנראה במקום. ולהלן הוא אומר ויעש יהושע כן (שם), אבל כאן לא הוצרך לומר ויעש משה כן, שהרי כתיב ויסתר משה פניו, ידענו כי כן עשה:

ו) ויאמר אנכי אלהי אביך. לפי שנראה לו המלאך בתחלה בדמות אביו כדי שלא לבהלו. וכיון שראה שסר לראות, אמר לו אנכי אלהי אביך, כלומר מלאך של אלהי אביך: ויסתר משה פניו כי ירא מהביט. (כד) א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן בזכות שלש זכה לשלש, בזכות ויסתר פניו, זכה לקלסתר פנים, שהוצרך להסתיר פניו במסוה, בזכות כי ירא, זכה וייראו מגשת אליו (שמות לד ל), בזכות מהביט, זכה לתמונת ה' יביט (במדבר יב ח), לפי שמדת הקב"ה מדה כנגד מדה ומדה טובה מרובה:

ז) ויאמר ה' ראה ראיתי. ראה בכל דור, ראיתי גם עתה, ראה ראיתי שיעבודם, אלא ששיעבודם קשה מכל שיעבודם, וכה"א את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך (שמות א יג): כי ידעתי את מכאוביו. (כה) לפי שאין בשר המת מרגיש באיזמל, אבל אני ידעתי את מכאוביו והם עצמן אינם מרגישין:

ח) וארד להצילו. כשם שירדתי להציל את אברהם מכבשן האש, וכשם שירדתי להיפרע מדור הפלגה: (כו) עשר ירידות נאמר, א', וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן (בראשית ג ח). ב', וירד ה' לראות את העיר (שם יא ה). ג', ארדה נא ואראה (שם יח כא). ד', אנכי ארד עמך מצרימה (שם מו ד). ה', וארד להצילו (שמות ג ח). (כז) ו', וירד ה' בענן (שם לד ה). ז', וירד ה' על הר סיני (שם יט כ). ח', וירדתי ודברתי עמך (במדבר יא יז). ט', וירד ה' בעמוד ענן (שם יב ה). י', לעתיד, כן ירד ה' צבאות (ישעיה לא ד): ולהעלותו. עלייה תהא להם: אל ארץ טובה. (כח) טובה

הערות ותקונים

לוארו עיקס לראות · תנחומא שמות, שמ"ר פ"ב רשב"ל אמר הפך פניו והביט. (כא) לשון חבה, ספרא ויקרא פ"א תוספתא ברכות פ"א ב"ר פנ"ו, שמ"ר פ"ב, במ"ר פי"ד, וילקוט רמז ק"ע · (כב) אמר לו הקב"ה · תנחומא שמות וילקוט רמז קס"ט · (כג) עדיין לא קרב הזמן כו'. כי אין הלוס אלא מלכות · (כד) ארשב"נ א"ר יונתן · ברכות ז' ע"א, ועיין פסיקתא פסקא אחרי מות ובהערה קי"ד · (כה) לפי שאין בשר המת מרגיש באיזמל · שבת י"ג ע"ב. (כו) עשר ירידות. עיין אדר"נ פל"ד פדר"א פי"ד · וכן תמלא בב"ר פל"ח על וירד ה' לראות, ופמ"ח על ארדה נא, אחת מעשר ירידות האמורות בתורה, ובספרי בהעלותך סי' ל"ג וירדתי זו אחת מעשר ירידות שכתובות בתורה · וכן מובא בילקוט בראשית רמז כ"ז. ותמלא שינויים וחלופי גירסאות. (כז) ו' וירד ה' בענן · עד ס' וירד ה' בעמוד ענן חסר בכ"י פלארענץ. (כח) טובה לחיים טובה למתים וכפר אדמתו עמו · בכ"י פלארענץ הגי' טובה לחיים שנאמר ובל יאמר שכן

ומן מן המדבר , ענני כבוד מן המדבר , לפיכך היה רודף אחר המדבר : (ז) ד"א אחר המדבר . הרחיק את הצאן מן היישוב , כדי שלא יפשוט ידו בגזל , שלא יקפצו הצאן בשדות ובכרמים : ויבא אל הר האלהים חרבה ׳ (ח) על שם שהיה עתיד ההר הזה להגלות עליו שכינה נקרא הר האלהים : חרבה. (ט) שיצאת ממנו חרבה לאומות העולם , שנאמר והגוים חרוב יחרבו (ישעיה ס יב) , לפי שלא קבלו התורה שניתנה מחורב , לפיכך יחרבו : (י) ד"א חרבה ׳ שמהר הורב יצאו ד' מיתות ב"ד להחריב הרשעים מן העולם . (יא) ד"א חרבה. חברה , שנתחברו ישראל לאביהן שבשמים , כמו שלמה שמלה . כיון שהגיע לחורב מיד

ב) **וירא** מלאך ה' אליו בלבת אש . למה בלבת אש , (יב) כדי ללבבו שיבוא לסיני ויראה אותן האישות שלא יתיירא מהם , לפיכך נראה לו בלבת אש : ד"א לפי שהיו ישראל בכור הברזל במצרים : ד"א לפי שהיו ישראל עתידין לקבל התורה שנמשלה כאש , שנאמר מימינו אש דת למו (דברים לג ב) : מתוך הסנה . למה מתוך הסנה , (יג) לפי שהיו ישראל בשעבוד בתוך קוצים : סנה . על שהיה עתיד ליתן תורה לישראל מהר סיני : הסנה. (יד) לשון שנאה , שירדה לעובדי כוכבים שנאה : (טו) ד"א הסנה מנינו מאה ועשרים כנגד שני חיי משה רבינו : (טז) ד"א הסנה הזה קוציו כפופים בזמן שאדם מכניס ידו לתוכו אינו לוקה , בא להוציאה מיד נתפס , כך ברדת ישראל למצרים , כתיב במיטב הארץ הושב את אביך (בראשית מז ו) , באו לצאת מה כתיב , לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח (שמות ה ב) : איננו אוכל . כלומר אע"פ שאחר מאה ועשרים שנה הלך משה רבינו לבית עולמו , לעולם תורתו וצדקתו אינם כלים , שנא' זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו בחורב (מלאכי ג כב) : והסנה איננו אוכל . (יז) מיכן אמרו האש של מעלה (יח) מעלה להבים (יט) צורפת ואינה אוכלת ושחורה , והאש של מטה איננה מעלה להבים ואוכלות ואינה צורפת ואדומה : ויש אומרים הביא הקב"ה לחלוחית בסנה , ואע"פ שהיה הסנה בוער באש לא היה כלה :

ג) **ויאמר** משה אסורה נא ואראה . (כ) אמר ר' לקיש צווארו עוקם לראות : מדוע לא יבער הסנה . והלא כתיב והנה הסנה בוער באש , אלא כך פירושו

הערות ותקונים

שה"ש מי זאת עולה עלייה מן המדבר , וכן הוא בחזית על הכתוב הזה , ומפרשו עולה לשון מעלה . (ז) ד"א כו' הרחיק את הצאן . בילקוט רמז קס"ט הביא בשם התנחומא ולפנינו חסר בתנחומא , וינהג הצאן אחר המדבר להרחיק מן הגזל , וגם רש"י בפי' עה"ת הביא אחר המדבר להתרחק מן הגזל שלא ירעו בשדות אחרים ע"כ . והיו גם לפני רש"י בתנחומא הנקרא ילמדנו . (ח) על שם שהי' עתיד ההר הזה להגלות . עי' ספרי דברים סי' כ"ב בפ' ויבואו עד נחל אשכול ויבוא הר האלהים חורבה מגיד שנקרא ע"ש סופו . (ט) שיצאת ממנו חרבה לאו"ה . שבת פ"ט ע"ב , וילקוט רמז קס"ט בשם מדרש אבכיר , ובמדרש שמ"ר איתא ורשב"כ אמר שמשם נטלו או"ה איפופסין שלהם שנאמר והגוים חרוב יחרבו , מחורב יחרבו . והמאמר הזה נובע ממדרש ילמדנו כמו שהראה בערוך ערך אפופסים הביא וז"ל : בילמדנו בפסקא ומשה היה רועה ולא עוד אלא שנטלו אפופסין . (זה נמצא גם לפנינו בתנחומא) . ועוד שם וידבר ה' אל משה במדבר סיני הר סיני שבו נשתנאו או"ה להקב"ה ונתן להם אפופסין והגוים חרוב יחרבו אראב"כ בשם ר"י והגוים מחורב יחרבו שנטלו אפופסין משם . ופי' אפופסין ביווני גזר דין . (י) ד"א שמהר חורב יצאו ארבע מיתות ב"ד . בילקוט רמז קס"ט הביא בשם מדרש אבכיר חורב שמשם נתחייבו בעל חרבות כגון רוצח ונואף ונואפת . ובשמ"ר איתא הר חורב שממנו נטלו סנהדרין רשות להרוג בחרב . (יא) ד"א חרבה . עד כיון שהגיע חסר בכ"י פלארענץ . (יב) כדי ללבבו . תנחומא שמות ושמ"ר פ"ב , ילקוט רמז קס"ט בשם התנחומא . (יג) לפי שהיו ישראל בשעבוד בתוך קוצים . עיין תנחומא שם , וילקוט שם , ושמ"ר פ"ב , וכן רש"י עה"ת הביא וז"ל מתוך הסנה ולא אילן אחר משום עמו אנכי בצרה . (יד) לשון שנאה . שבת פ"ט ע"ב . (טו) ד"א הסנה מנינו ק"כ . וכן הוא בשמ"ר פ"ב ד"א מתוך הסנה רמז לו שיחי' ק"כ שנה כמנין הסנה . והמסדר משמ"ר לקח זה מדברי רבינו טובי' , או מקור אחד הי' לשניהם ונמצא לפניהם באיזה מדרש הנאבד : (טז) ד"א הסנה הזה קוציו כפופים . בילקוט רמז קס"ט מובא זה בשם מדרש אבכיר , וכן בשמ"ר פ"ב מובא זה בשם ר' פנחס הכהן בר חמא , ובעל הילקוט השמיט שם האומר כדרכו . (יז) מיכן אמרו האש כו' . תנחומא שמות , ושמ"ר פ"ב . (יח) מעלה להבים . בתנחומא ושמ"ר הגי' מעלה לולבין ועיין ביפ"ת , ובכ"י פלארענץ מעלה לחלבים . (יט) צורפת . וכ"ה בכ"י פלארענץ , ובתנחומא ושמ"ר הגי' שורפת עיין ביפ"ת . (כ) אמר ר"ל

ממצרים, שנאמר פקוד יפקוד אלהים אתכם (בראשית נ כה): ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם. מה ראה משה רבינו לומר כדבר הזה, לפי שאמר בדעתו, המלאך נתאבק עם יעקב אבינו ובא להפרד ממנו, אמר לו מה שמך (בראשית לב כח), אני מדבר עם שכינה על אחת כמה וכמה: ד"א ואמרו לי מה שמו. כלומר עוצם גבורתו, כמו ה' איש מלחמה ה' שמו (שמות טו ג):

יד) **ויאמר** אלהים אל משה. משה השם למפרע: אהיה אשר אהיה ויאמר כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם. שלשה אהיה בשתים עשר אותיות, כנגד י"ב שבטי ישורון. אהיה אשר אהיה, אמר לו הקב"ה אתה אמרת לי ואמרו לי מה שמו, (לח) אמור להם אני אהיה עמכם בשעבוד מלכיות זה, ואני אהיה עמכם (לט) בשעבוד ארבע מלכיות, ד' אותיות כנגד ד' גליות, אמר לפניו רבש"ע דייה צרה בשעתה, מה לי לבשרם על שאר גליות, מיד ויאמר כה תאמר אל בני ישראל אהיה שלחני אליכם על גלות מצרים בלבד ד' מאות שנה בנגד אותיות אהיה:

טו) **ויאמר** עוד אלהים אל משה כה תאמר אל בני ישראל ה' אלהי אבותיכם אלהי אברהם וגו' זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור. אחר שאמר לו אהיה חזר ואמר ה' אלהי אבותיכם השם הנכבד והנורא הוא שם בן ד' אותיות, אמנם שם אהיה הוא קודש ואינו נמחק, (מ) כדגרסי' במס' שבועות, ושם אהיה מתפרש, א' על יחוד השם, ה' חמשה חומשי תורה, י' עשרת הדברות, ה' אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן. אבל השם הנכבד הוא שנכתב עליו זה שמי לעולם, (מא) לעלם כתיב, (מב) לא כשהוא נכתב הוא נקרא, נכתב ביו"ד ה"א, ונקרא באל"ף דל"ת, (מג) דגרסינן במס' קדושין אמר רבה בר בר חנא א"ר יוחנן שם בן ארבע אותיות חכמים מוסרין אותו (מד) לבניהם ולתלמידיהם פעם אחת בשבוע, ואמרי לה פעמים בשבוע, ת"ר בראשונה שם בן שתים עשרה אותיות היו מוסרין אותו לכל אדם, משרבו הפרוצים היו מוסרין אותו לצנועים שבכהונה, והצנועים שבכהונה היו מבליעין אותו בנעימת אחיהם הכהנים, א"ר יהודה אמר רב שם בן מ"ב אותיות, (מה) והוא השם אב"ג ית"ץ קר"ע שט"ן, וכוליה קדוש ומקודש, אין מוסרין אותו אלא למי שהוא צנוע ועומד בחצי ימיו, ואינו כועס, ואינו משתכר, ואין מעמיד על מדותיו, (מו) ודבורו בנחת עם הבריות, וכל היודעו והאהיר בו והמשמרו בטהרה אהוב למעלה, ונחמד למטה, ואימתו מוטלת על הבריות, (מז) ותלמודו מתקיים בידו, ונוחל שני עולמות. שם הנכבד זקוף בלשון בפה כל ישראל, ואבינו אברהם קראו בלשון הזה, שנאמר ויאמר ה' אלהים במה אדע כי אירשנה (בראשית טו ח), והוא השם שקראו אדם הראשון, ומה שאמר משה רבינו, מה שמו, על שם גבורתו של אלהינו שאמר ויאמר לו אהיה, ועוד אמר לו ה', (מח) ולמה אנו כותבין השם הגדול בשלשה יודי"ן י' על שם יו"ד של שדי, ויו"ד של אלהים, ויו"ד של אהיה. זה שמי וזה זכרי, לא כשאני נכתב אני נקרא:

הערות ותקונים

היה בישראל מסורת. עיין בראשית כ' כ"ד בדברי רבינו שם. (לח) אמור להם אני אהיה עמכם בשעבוד מלכיות זה. ברכות ט' ע"ב ורש"י עה"ת. (לט) בשעבוד ד' מלכיות. בכ"י פלארענץ בשעבוד ד' גליות. (מ) כדגרסי' במס' שבועות דף ל"ה ע"א. ומס' סופרים פ"ד ה"א. (מא) לעלם כתיב. קידושין ע"א ע"א, ופירש"י לעלם להעלים. (מב) לא כשהוא נכתב. קידושין שם. (מג) דגרסי' במס' קדושין. שם. (מד) לבניהם. המלה הזאת ליתא בגמרא. (מה) והוא השם אב"ג ית"ץ קר"ע שט"ן וכוליה קדוש ומקודש. הוא הוספת רבינו, ורש"י בגמרא שם הודה וכתב שם י"ב ומ"ב לא פרשו לנו. ורבינו הליג רק ההתחלה ובעלי הקבלה הביאו שהוא אבג יתץ קרע שטן נגד יכש בטר צתג חקב טנע יגל פזק שקו צית אשר בכללם השם מ"ב. ועיין במורה פרק ס"ב וע"ש בנרבוני. וברש"י ע"ז י"ז ע"ב הוגה את השם באותיותיו פי' דורשו במ"ב ועושה מה שלבו חפץ. וכן תמצא ששמו של הקב"ה הוא ע"ב אותיות עיין בדברי רבינו להלן בשלח י"ד כ"א וברש"י סוכה מ"ה ע"א ד"ה אני והו. ובזוהר בשלח. ובפסיקתא פסקא החודש ובהערה קע"ו. (מו) ודבורו בנחת עם הבריות. חסר בגמרא שם ומובא בהרמב"ם במו"נ שם. (מז) ותלמודו מתקיים בידו. חסר בגמרא ומובא מהרמב"ם שם. (מח) ולמה אנו כותבין השם בג' יודי"ן. מובא במנחת יהודה מרבינו יהודה ב"ר אליעזר נדפס בדעת זקנים על התורה על הכתוב זה שמי לעולם. וז"ל כתוב בלקח טוב וז"ל למה אנו כותבין השם הגדול בג' יודין יו"ד של שדי, ויו"ד של אהיה ויו"ד של אלהים ע"ש. ובפרשת כשת

לחיים, טובה למתים, וכפר אדמתו עמו (דברים לב מג): ורחבה· (כט) שנקראת ארץ צבי, (ל) כשם שהצבי אין עורו מחזיק את בשרו, כך אין ארץ ישראל מחזקת פירותיה: (לא) ד״א כשם שהצבי הזה הוא קל לרוץ מכל בהמות אחרות, כך ארץ ישראל קלה ומהירה להוציא פירותיה הנעימים, אשר הם זבת חלב ודבש: אל ארץ זבת חלב ודבש. שיהיו הצאן רועים תחת התאנים, והחלב זב מן הבהמות, והדבש מן התאנים, ומתערב זה בזה: אל מקום הכנעני וגו׳ והפרזי והחוי והיבוסי. ואלו גרגשי לא הזכיר, לפי שהיו פחותים מהן, ובתוך אלו השלשה נכללין:

ט) **ועתה** הנה צעקת בני ישראל באה אלי וגם ראיתי את הלחץ. זה דוחק הלבנים, שנאמר והנוגשים אצים לאמר כלו מעשיכם דבר יום ביומו (שמות ה יג):

י) **ועתה** לכה ואשלחך אל פרעה. אותו שברחת מפניו, שנאמר ויברח משה מפני פרעה (שם ב טו), אתמול ברחת מפניו, ועתה לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי, ויציאתם תקרא על שמך, שנאמר מוליך לימין משה זרוע תפארתו בוקע מים מפניהם לעשות לו שם עולם (ישעיה סג יב), כיון שאמר לו לכה ואשלחך אל פרעה, מיד אמר

יא) **מי** אנכי כי אלך אל פרעה. מפניו ברחתי ואני הולך אליו: וכי אוציא את בני ישראל ממצרים. (לב) אמר לפניו רבש״ע כמה קטנים יש בהם, (לג) כמה זקנים יש בהם, מה תיקון עשית להם להוציא אותם, (לד) כמה תפנוקין התקנת להם, כמה מאכלות, וכמה (לה) מיני תרגומא הכנת להם:

יב) **ויאמר** כי אהיה עמך. אע״פ שברחת מפניו אהיה עמך, ואל תירא כי אהיה עמך, אחר שאוציא אותם אני מזמין להם פרנסתם, (לו) מי שברא יום ברא פרנסתו: ד״א כי אהיה עמך. כשם שהייתי עמך והצלתיך מחרב פרעה, כך אהיה עוד עמך, ומי רועה את הצאן שהיית נוהג עד עתה, מי שרועה אותם הוא יהיה רועה את ישראל במדבר, שנא׳ זה ארבעים שנה ה׳ אלהיך עמך לא חסרת דבר (דברים ב ז), ונאמר אני ידעתיך במדבר בארץ תלאובות (הושע יג ה): וזה לך האות. האות עד זמן, שנא׳ למחר יהיה האות הזה (שמות ח כג), מה אות כי אעלה בית ה׳ (ישעיה לח כב), שאל לך אות וגו׳ הנה העלמה הרה (שם ז׳ וי״ד), כל אות לזמן הוא, ואינו אלא למי שמדבר אליו ולא לאדם אחר, המופת לאלתר הוא, שנאמר תנו לכם מופת ואמרת אל אהרן (שמות ז ט), והוא לאלתר, ואם תאמר מה אות היה זה פירושו להודיע כי הוא המדבר אליו ואין אלוה ואין צור זולתי אלהינו, וכשתבא אל ההר הזה יהיה קרוב אליך, כענין שנאמר כה׳ אלהינו בכל קראנו אליו (דברים ד ז), וגם שהגיד לו על העתיד, דכתיב וישכם בבקר ויבן מזבח תחת ההר ושתים עשרה מצבה לשנים עשר שבטי ישראל (שמות כד ד):

יג) **ויאמר** משה אל האלהים הנה אנכי בא. לפי שאי אפשר לסרב: ואמרתי להם אלהי אבותיכם שלחני אליכם. (לז) וכבר היה בישראל מסורת להגאל

הערות ותקונים

חליתי (ישעיה לג כד) והומר וכפר אדמתו עמו (דברים לב מג)· עיין כתובות קי״א ע״א. (כט) שנקראת ארץ צבי· עיין כתובות קי״ב ע״א ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי למה א״י נמשלה לצבי, וספרי ריש עקב סי׳ ל״ז· (ל) כשם שהצבי אין עורו מחזיק. כתובות שם· (לא) ד״א כשם שהצבי הזה· שם, ובכ״י פלארענץ חסר מן ד״א עד אל ארץ זבת חלב· (לב) אמר לפניו רבש״ע כמה קטנים יש בהם· בתנחומא שמות עה״כ וינהג את הצאן א״ל משה הגידה לי שאהבה נפשי, ״ כמה חיות יש בהן כמה מעוברות בהן כמה אגודות התקנת להן כמה רקוחים התקנת למעוברות שבהם· ובשמ״ר פ״ג עה״כ ויאמר משה אל האלהים מי אנכי נמצא המאמר הזה קצת באריכות יותר· כמה חיות יש בהן, כמה מעוברות יש בהן, כמה תינוקות יש בהן, כמה מיני מזונות התקנת להם לחיות שבהן, כמה מיני רכוכין התקנת למעוברות, כמה קליות ואגוזין התקנת לתינוקות· ועיין בחזית פ״א בפ׳ הגידה לי שאהבה נפשי. ובמקום כמה מיני אונס התקנת להם· השמיט בעל המסדר משמ״ר והליג כמה מיני מזונות· (לג) כמה זקנים יש בהם· בכ״י פלארענץ כמה זקנים וזקינות יש בהם כמה עוברות יש בהם· (לד) כמה תפנוקין התקנת· מעדני מלך תרגום תפנוקי מלכא, והוא מלשון מפנק מנער עבדו (משלי כט כא) ענינו עדון ותענוג· (לה) מיני תרגימא. המלה יוניה (τραγημα) מגדים ומיני פירות מובאים בקנוח סעודה וכ״כ המוספי: (לו) מי שברא· מכילתא בשלח דויסעו פ״ב· (לז) וכבר

ואומר אם תשיב ואשיבך לפני תעמוד (ירמיה טו יט), (נו) ואנו מביטים לצור ישענו, כי כימי מצרים יראנו נפלאות, ותחת הנחשת יביאו זהב, כמו שעשה במצרים, שנאמר ונתתי את חן העם [הזה] בעיני מצרים והיה כי תלכון לא תלכו ריקם, לקיים ברית הצדיק של אברהם אבינו, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (בראשית טו יד), ולנו הבטיח שפעת גמלים תכסך בכרי מדין ועיפה (ישעיה ס ו), ואומר והיו מלכים אומניך ושרותיהם מיניקותיך (שם מט כג), ואומר אז תשמח בתולה במחול ובחורים וזקנים יחדו והפכתי אבלם לששון (ירמיה לא יג):

כב) **ושאלה** אשה משכנתה ומגרת ביתה וגו' ונצלתם את מצרים. (נז) כמצולה זו שאין בה דגים:

[ד] א) **ויען** משה ויאמר והן לא יאמינו לי. (א) כל הבורח מן השררה שררה רודפת אחריו:

ב) **ויאמר** אליו ה' מזה בידך. (ב) כתיב מזה, (ג) כלומר מזה אתה ראוי ללקות במקל שבידך, אודיעך שלא עשית בטוב, כי אמרת והן לא יאמינו לי, וכן היה:

ג) **ויאמר** השליכהו ארצה וישליכהו ארצה ויהי לנחש. מפני מה נהפך לנחש, לומר לך מה נחש זה שהוא משים זנבו לתוך אזנו כדי שלא ישמע קול מלחשים, שנאמר כמו פתן חרש יאטם אזנו אשר לא ישמע לקול מלחשים (תהלים נח ה), כך היה פרעה הרשע, לא ישמע אליכם פרעה למען רבות מופתי:

ו) **ויאמר** ה' לו עוד הבא נא ידך בחיקך וגו' והנה ידו מצורעת כשלג. (ד) אמר לו הקב"ה אתה אמרת והן לא יאמינו לי, ואני יודע שהן מאמינים בני מאמינים, דכתיב והאמין בה' ויחשבה לו צדקה (בראשית טו ו), חייך שאתה לוקה בצרעת, (ה) שכל המוציא שם רע על חבירו לוקה בה, שנאמר זאת תהיה תורת המצורע (ויקרא יד ב), (ו) המוציא רע, לפיכך והנה ידו מצורעת כשלג: (ז) ד"א לפי שהיה ישראל תחת יד טמאין במצרים ועתידין היו ליטהר: ד"א כי ידו של משה רבינו לא נטמאת, (ח) לפי שאין טומאה לנגע אלא ע"פ כהן, (ח) וכן אמר ר' יוחנן משחרב בית המקדש אין טומאה ממצורע:

ז) **ויאמר** וגו' ויוציאה מחיקו והנה שבה כבשרו. (ט) ללמדנו שמדה טובה ממהרת לבא ממדת פורעניות, שבתחלה כתוב ויוציאה והנה ידו מצורעת, אבל לבסוף כתוב ויוציאה מחיקו והנה שבה כבשרו, עד שלא הוציאה מחיקו שבה כבשרו:

ח) **והיה** אם לא יאמינו לך ולא ישמעו לקול האות הראשון. לקל כתיב חסר ו', שאפילו שתהא קלה בעיניהם ביאת המעשה הזה והאמינו לקול האות האחרון: (ט) ד"א לקול האות הראשון לקול האות האחרון. מלמד שהיה המטה משמיע קול במצרים, מטה הייתי ונעשיתי נחש ועוד מטה. וכן היד היתה משמעת, טהורה הייתי ונצטרעתי ועוד נטהרתי, להודיע שבחו וגדולתו של הקב"ה:

ט) **והיה** אם לא יאמינו גם לשני האותות האלה. שאם יהיו קלים בעיניהם: ולא ישמעון לקולך וגו'. כי שני האותות הראשונים הם נסיונות למשה, גם

הערות ותקונים

אליעזר הגדול ז"ל בינותי בספר אלהינו ואתנה לבי על אורך גלותנו כו'. (נו) ואנו מביטים לצור ישענו. בכ"י פלארענץ ואנו מובטחים. (נז) כמצולה זו שאין בה דגים. ברכות ט' ע"ב והוא דברי ר"ל שם, ופירש"י כמו מצולות ים, כלומר בתוך התהום אין מצוין דגים אלא על שפת הים היכא דאיכא מזון.

[ד] (א) כל הבורח מן השררה. וכן הביא בה"ב דף ב' ע"ג וכן מובא בילקוט ריש ויקרא והוא מתנחומא וכן בילקוט שמואל רמז קי"א מובא כן בשם התנחומא. ובגמרא עירובין י"ג ע"ב הגי' כל הבורח מן הגדולה גדולה מחזרת אחריו. (ב) כתיב מזה. כי הקרי מה זה. (ג) כלומר מזה אתה ראוי ללקות. תנחומא שמות ושמ"ר פ"ג ורש"י עה"ת. (ד) אמר לו הקב"ה. תנחומא שמות ושמ"ר פ"ג ועיין שבת צ"ז ע"א. (ה) שכל המוציא שם רע על חבירו לוקה בה. עיין שבת שם. (ו) המוציא רע. דרש המצורע נוטריקון. ועיין ספרא מצורע פ"ה ויק"ר פי"ד. (ז) ד"א לפי שהיו ישראל. תנחומא שמות ושמ"ר פ"ג. (ח) לפי שאין טומאה לנגע אלא ע"פ כהן. ספרא תזריע פ' נגעים פ"א. (ח) וכן אמר ר' יוחנן. נעלם ממני מקומו. אבל משנה שלימה היא בתוספתא נגעים פ"ח ובספרא מצורע סוף פ"א שמטהרין בפני הבית ושלא בפני הבית ומטהרין בגבולין. (ט) ללמדנו שמדה טובה. שבת צ"ז ע"א, ושמ"ר פ"ג, ורש"י עה"ת. (ט) ד"א.

מז) לך ואספת את זקני ישראל . (מט) [מעולם לא פסקה זקנה מאבותינו, ואברהם זקן (בראשית כד א), ויהי כי זקן יצחק (שם כז א), כי בן זקונים הוא (שם לז ג), ועיני ישראל כבדו מזוקן (שם מח י). לך ואספת את זקני ישראל], במדבר כתיב שבעים איש מזקני ישראל (במדבר יא טז): פקד פקדתי אתכם . (נ) זה המטבע שטבע להם יוסף הצדיק, דכתיב פקד יפקוד אלהים אתכם (בראשית נ כה):

יז) ואמר אעלה אתכם מעני מצרים. צרפתי אתכם כצרוף כסף, וכה"א הנה צרפתיך ולא בכסף (נא) בחרתיך בכור עוני (ישעיה מח י): (נב) אל מקום הכנעני והחוי. והגרגשי לא זכר, כי בכלל אלו היה:

יח) ושמעו לקולך . בישרו והבטיח כי יאמינו, וכן היה ויאמן העם (שמות ד לא): אלהי העבריים נקרא עלינו. מהו העבריים, אמר לו הקב"ה אמרו לו לפרעה עשרה מכות מוכנים לך ולבסוף בים הפלתו, לכך נאמר העבריים (נג) י' עשר מכות, י"ם זה הים, נקר"ה שלשה מאות וחמשים וחמשה. היינו שנ"ה, זה שנה תמימה שלקה בו המצריים: ועתה נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר. כדי להסיתן לרדוף אחריהם:

יט) ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך ולא ביד חזקה. ולא בנסים ובמופתים, כי אם ביד חזקה:

כ) ושלחתי את ידי. זו מכה, שהיד מתפרש לכמה ענינים, יד מקום, יד נבואה, יד מכה, יד חזון, יד ממש, יד שפת הים, יד כח, גדול העצה ורב העלילה, אמנם לא נבראו אבותינו ולא אנחנו עד היום הזה אלא להראות הקב"ה נסיו ואותיותיו בקרב הארץ, כענין שנא' נתתה ליראיך נס להתנוסס (תהלים ס ו). (נד) ובשנת ארבעת אלפים ושמנה מאות וחמשים ושבע לבריאות עולם, שהוא שנת אלף ועשרים ותשע לחרבן בית שני, שהוא שנת שנים עשר למחזור רנ"ו, (נה) מרנא ורבנא טוביהו, בנו של רבינו הגדול אליעזר זצ"ל, הבין בספרי אלהינו, ונתן את לבו על אורך גלותינו, כי אזלת יד, ואפס עצור ועזוב, והנה כלו כל הקיצים, ואין הדבר תלוי אלא בתשובה, כענין שנאמר אם תשוב ישראל נאום ה' אלי תשוב (ירמיה ד א),

---

הערות ותקונים

דף מ"א ע"ד כתב רבינו וז"ל וכנגד שלש יודי"ן יברכך יאר ישא כותבין את השם בשלש יודי"ן עכ"ל . (מט) מעולם לא פסקה. המאמר שהסגרתי הוספתי עפ"י כ"י פלארענץ ופ"ב, ובילקוט רמז קע"ב הובא בשם הספרי לך ואספת את זקני ישראל, לא במקום אחד ולא בשני מקומות המקום חולק כבוד לזקנים בכל מקום אתה מוצא שהקב"ה חולק כבוד לזקנים דכתיב אספה לי שבעים איש מזקני ישראל כו' והוא לפנינו בספרי בהעלותך סי' צ"ב. וגם בתנחומא שמות תני רשב"י בכמה מקומות שנינו שחלק הקב"ה כבוד לזקנים כו' כוונת התנחומא אל המאמר מספרי. (נ) זה המטבע שטבע להם יוסף הצדיק. תנחומא שמות עה"כ וילך משה ואהרן ויאספו. שמ"ר פ"ג ופדר"א פמ"ח ורש"י עה"ת שמות ג' י"ח ויש לתקן ברש"י שם במקום מיעקב ומיוסף צ"ל מיעקב ליוסף כמו שהוא לנכון בתנחומא. (נא) בחרתיך. בכ"י לפנינו כתוב בחנתיך ובכ"י פלארענץ מובא לנכון בחרתיך, ובכ"י פ"ב חסר כל הדרוש על הכתוב הזה. (נב) אל מקום הכנעני. וכן מובא בכ"י פלארענץ, ובקרא כתיב אל ארץ הכנעני. (נג) י' עשר מכות. וכן הביא הבחיי אלהי העבריים ע"ד הפשט תוספת היו"ד רמז לעשרה מכות שעתיד להביא על מצרים. עכ"ל. והוא מדברי רבינו טובי' וכן במדרש שמ"ר פ"ג אלהי העבריים, למה קורא אותם עבריים על שם שעברו ים. לקוח ג"כ מדברי רבינו טובי'. (נד) ובשנת ארבעת אלפים כו'. כ"ה גם בכ"י פלארענץ ובכ"י פ"ב ובכ"י שני הנמצא בפ"ב קובץ 245. אולם בשם הגדולים ח"א מערכת ט' אות ד' מובא זה בטעות, וז"ל שם אחר זמן רב בא לידי פסיקתא זוטרתא כ"י מבראשית ושמות וכתב שם פ' שמות וז"ל: בשנת ד' אלפים תת"ן שהיא אלף ופ"ח לחרבן כו' יש לתקן בדבריו שצ"ל שהיא אלף וכ"ב לחרבן או צ"ל ד"א תתנ"ו שהיא אלף וכ"ח לחרבן וא"כ ראה כ"י אחד מוקדמת בשנה אחת. ומה שהגהתי שצ"ל וכ"ה לחרבן כי ידוע שחרבן בית שני היתה בשנת ג"א תתכ"ח ואם תחשוב לזה אלף וכ"ח יעלה החשבון ד"א תתנ"ו. עיין במבוא. (נה) מרנא ורבנא טוביהו בנו של רבינו הגדול אליעזר זצ"ל, הבין בספרי אלקינו ונתן את לבו. בכ"י פ"ב לא נמצאים המלות מרנא ורבנא, ובכ"י פלארענץ כתוב אני טוביהו בנו של רבינו אליעזר בינותי בספרי אלהינו ואתנה את לבי ובכ"י שני הנמצא בפ"ב קובץ 245 כתוב אני טוביהו בנו של הרב הגדול ר' אליעזר ז"ל בינותי כו'. וכן הרב בעל שם הגדולים אות ט' סי' ד' הביא ג"כ בשם פסיקתא זוטרתא כ"י אני טוביה בנו של רבינו אליעזר

ושמח בלבו, היה יוצא לקראתו בתופים ובמחולות: ד"א כי כבד פה. אמר לפניו רבש"ע כמה ימים אתה מדבר עמי, ועדיין אני כבד פה וכבד לשון, אמר לו הקב"ה מי שם פה לאדם, (יח) מעתה לא אעשה אותך בריה חדשה, אלא לך והורותיך אשר תדבר:

טו) **ודברת** אליו ושמת. (יט) כדרשן הזה שמדבר למתורגמין, שנאמר והיה הוא יהיה לך לפה:

יז) **ואת** המטה הזה תקח בידך, כיון שקיבל עליו משה רבינו לילך, אמר לו הקב"ה ואת המטה הזה תקח בידך, אמר לו אם אין אתה עושה שליהותי, (יט) אפילו מקל זה הולך ועושה שליחותי: אשר תעשה בו את האותות. אמר לו הקב"ה מתנות הרבה יש לי ליתן על ידיך. השבת, המן, והבאר, וענני כבוד, ועל ידיך אני נותן שש מאות ושלשה עשר מצות, וכשם שהושיע הקב"ה את אבותינו במצרים על ידי אותות ומופתים על ידי נביאו ובמטה עזו, וכן יושיע שאריתו באותות ובמופתים, כענין שנאמר ונתתי מופתים בשמים ובארץ (יואל ג ג), ואומר מטה עוזך ישלח ה' מציון (תהלים קי ב):

יח **וילך** משה וישב אל יתר חתנו. ולמה, (כ) ליקח את אשתו ואת בניו: (כא) ד"א שב אל יתר חותנו להתיר לו השבועה שעשה, מיד קשר הקב"ה ענן במדין והתיר לו נדרו, (כב) שנאמר ויואל משה (שמות ב כא): אל יתר. (כג) בתחלה שמו יתרו, וכאשר דברה שכינה עם משה נתמעטה כבוד יתרו ונקרא יתר, כי לא היה כדאי יתרו למשה: ויאמר לו אלכה נא ואשובה. (כד) לפי שמסורת הוא ביד החכמים שבן עשרים שנה יצא ממצרים, וששים שנה היה במדין, והוא שהרשע אמר מי שמך לאיש שר ושופט עלינו (שמות ב יד), ועדיין לא הגעת לתורת איש, ואתה בטוח על ממשלת בת פרעה, והנה אנחנו מודיעים לך אפילו קיטי עריסתך, שאתה בן יוכבד, ואתה מחרף ומגדף את דגון אלוהו של פרעה, ואתה שופך דמים, כיון ששמע משה אמר הולכי רכיל יש בישראל והם מקוים לישועה, אברח לי מתוכם, היינו דכתיב ויברח משה מפני פרעה (שם ב טו): (כה) אל אחי. אלו ישראל, אמר לו יתרו אתה הולך להוציא אחרים, ותוליך את אלו לשם, אמר לו משה כדי שיעמדו על הר סיני עם ישראל, אמר לו לך לשלום: (כו) הנפרש מן החי אל יאמר לך בשלום, אלא לך

הערות ותקונים

רות רבה פ"ה ע"כ וילבש לה קלי, ובילקוט סוף רמז קע"ב שייס „אילו היה אהרן יודע" וחסר השלמת המאמר וכוון למאמר הזה ואולי הי' לפניו בתנחומא וחסר לפנינו. (יח) מעתה לא אעשה אותך בריה חדשה. עיין שמ"ר פ"ג ע"כ ויאמר משה אל ה' בי אדוני ר' סימון אומר בורא אני אותך בריה חדשה. (יט) כדרשן הזה. בכ"י פלארענץ כדרשן היה ועי' חזית פ' נאוו לחייך. (יט) אפילו המקל הזה. מובא בילקוט רמז קע"א בשם מדרש אבכיר. (כ) ליקח את אשתו ואת בניו. שמ"ר פ"ד בשם בנו של ר' חייא הגדול, ובתנחומא לא נמצא. ובכ"י פלארענץ הגי' וילך משה וישב אל יתר חתנו. כיון שראה משה רבינו הקב"ה מפציר עליו מיד התרצה לילך כדרך שעשה יונה בן אמתי וירמי' בן חלקיהו, והיה לו לילך מצרימה אלא שב אל יתר חתנו, ולמה ליקח את אשתו. לכן חסר לפנינו מן יתר חתנו עד יתר חתנו. (כא) ד"א שב אל יתר חותנו להתיר לו השבועה שעשה. בתנחומא שמות וילך משה וישב אל יתר חותנו להתיר את נדרו וליטול ממנו רשות. ובילקוט רמז קע"ג הביא בשם התנחומא להתיר נדרו, מה עשה הקב"ה קשר ענן שם כביכול התיר נדרו של משה, ד"א שהלך ליטול רשות ממנו. ועיין נדרים ס"ה ע"א, וברש"י ע"ת איתא ליטול רשות שהרי נשבע לו, ועיין שמ"ר סוף פ"ד. (כב) שנאמר ויואל משה. בכ"י פלארענץ הגי' שנאמר ויואל משה אין ויואל אלא שבועה כענין ויואל שאול את העם לאמר. ועיין נדרים שם אין אלה אלא שבועה. ועיין שמ"ר פ"א ע"כ ויואל משה ר"י אומר שנשבע לו ואין ויואל אלא לשון שבועה כו'. (כג) בתחלה שמו יתרו. עיין מכילתא יתרו ורש"י ע"ת פ' יתרו שבע שמות נקרא לו, יתרו לכשנתגייר וקיים המצות הוסיפו לו אות אחד על שמו. (כד) לפי שמסורת הוא ביד החכמים שבן כ' שנה כו'. טעם ממדרש אבכיר מובא בילקוט שמות רמז קס"ז וז"ל מי שמך לאיש שר ושופט שבאותה שעה לא היה כי אם בן עשרים שמסורת בידינו כשנגלה עליו הקב"ה בן שמונים שנה היה ואמרו מי שמך לאיש שאין אדם נקרא איש עד כ"ה שנים, כלומר עדיין לא הגעת לאיש, ואחר כך אמרו לו לא בנה של יוכבד אתה דייך שקורין לך בן בתיה. ועיין בשמ"ר פ"א. (כה) אל אחי. בכ"י גם בכ"י פלארענץ כתוב את אחי בטעות. (כו) הנפרש מן החי. ברכות ס"ד ע"א, שמ"ר פ"ה

וילקוט

הנחש, גם היד, אבל הדם הוא באמת האות העקרי, לפי שעתיד היה להפוך לדם יאוריהם, לפיכך לקח מימי היאור: והיו לדם ביבשת. תחת שהיו שופכים דם בני ישראל נהפכו מימי היאור לדם. יש אומרים אות הנחש על שם שאמר והן לא יאמינו לי, וכן היה, וכן הדם הרמיזו שסוף לוקה במים:

י) **ויאמר** משה אל ה' בי אדני לא איש דברים אנכי גם מתמול. (י) תמול חד, מתמול תרי, משלשום תלתא, גם מאז דברך אל עבדך הא ארבעה, מיכן שארבעה ימים היה מדבר עמו לשלחו: כי כבד פה וכבד לשון. שלא היה לו צחות לשון לדבר בלשון פלטין כאהרן: (יא) דברי אגדה, וי"א כשהיה קטן הביאתו בת פרעה לאביה, והיה פרעה מחבקו ומנשקו, נטל משה עטרה מעל ראשו וזרקה לארץ, אמרו חרטומי מצרים, אין זה אלא סימן מורד במלכות, אמרו יביאו זהב פרוס וגחלים לוחשות, אם יטול הגחלים בידוע שאין ממש במעשיו, ואם יטול הזהב בידוע שבן דעת הוא, כיון שבא ליטול הזהב בא מלאך ודחק ידו על הגחלים, נטלן וזרקן לתוך פיו, לפיכך נהיה כבד פה:

יא) **ויאמר** ה' אליו מי שם פה לאדם או מי ישום אלם. מי שם פה לאדם הראשון, או מי ישום אלם, בשעה שירד פרעה לים, או הרש שלא ישמעו איש שפת רעהו עד שירדו לתוך הים:

יב) **ועתה** לך. כל תרעומותיך (יב) וכל טענותיך ראיתים: ד"א ועתה לך. לך היו ישראל מצפים: ואנכי אהיה עם פיך. אשרי לתלמיד שרבו מתרגמו, אשרי עבד שרבו סניגורו:

יג) **ויאמר** בי אדני. (יג) ביאה אתה עושה עמי, שהרי אהרן גדול ממני (יד) והוא מתנבא להם זה שמונים שנה: שלשה נביאים נתקשו בשליחותו של הקב"ה, משה, ויונה, וירמיהו: שלח נא ביד תשלח. אמר לפניו רבש"ע שלח נא ביד תשלח, (טו) ביד משיח שהוא עתיד לגלות:

יד) **ויחר** אף ה' במשה. אמר לו לא היה רצונך אלא לשאול מה שמי ולדבר עמי כל אלו הימים, כי היה לך מתחלה לומר שלח נא ביד תשלח, אלא אחר כל העסקים הללו, תאמר שלח נא ביד תשלח: אהרן אחיך הלוי. (טז) שעדיין לא נבדל אהרן לכהונה: וראך ושמח בלבו. (יז) אם היה יודע אהרן שהקב"ה מעיד עליו וראך

הערות ותקונים

מובא בילקוט רמז קע"א בשם מדרש אבכיר. (י) תמול חד כו' הא ארבעה. מיכן שארבעה ימים היה מדבר עמו לשלחו. בוי"ר פי"א, חזית פ"א, שמ"ר פ"ג, שו"ט מזמור י"ח, איתא ז' ימים הי' מדבר עמו לשלחו. וכן רש"י עה"ת הביא ז' ימים הי' הקב"ה מפתה את משה בסנה לילך בשליחותו מתמול שלשום מאז דברך הרי ג' ושלשה גמין רבוין הם הרי ששה והוא הי' עומד ביום השביעי כו', וכן רבינו בחיי הביא וז"ל דרשו רז"ל שבעת ימים היה הקב"ה מפתה למשה שילך למצרים כו'. (יא) דברי הגדה. הוא בדברי הימים של משה רבינו מובא בילקוט רמז קס"ו, ונדפס בבית המדרש ח"ב לד ג', וכן מובא בשמ"ר פ"א על הכתוב ויגדל הילד, ומובא גם בספר הישר, ורבינו בחיי שמות שם על הכתוב הזה הביא זה בשם מדרש. וז"ל אמרו במדרש משה נתגדל בפלטרין של פרעה כו'. (יב) וכל טענותיך ראיתים. בכ"י פלארענץ הגי' לחיתים. (יג) ביאה אתה עושה עמי. עיין ערוך ערך ביאה שהביא מילמדנו ויגש בי אדוני ביאה אתה מעביר עלינו, וכן הוא בב"ר פצ"ג וכתב פי' ענין זעקה של עוות הדין, והמוספי שם כתב שהיא מלה יונית ע"ש. ולדעתי בשמ"ר פ"ג בי אדוני אמר משה להקב"ה אתה אדון העולם בי אתה רוצה שאהי' שליח הרי לא איש דברים אנכי. המ"כ כתב וכי אתה רוצה גרסינן, ואין ספק אלא שהיה הנוסחא אמר משה להקב"ה אדון העולם בייה אתה מעביר עלינו אתה רוצה שאהיה שליח כו' כמו שהוא בב"ר על בי אדוני, ודרש בי לשון בייה שהוא ענין זעקה ותרעומות על דבר עוות הדין. וכן עוד שם א"ר חייא הגדול אמר לפניו רבש"ע בי אתה רוצא לגאול בניו של אברהם. צ"ל אמר לפניו בייה אתה מעביר עלינו אתה רוצה לגאול בניו של אברהם. ועיין בתנחומא פ' דברים. (יד) והוא מתנבא להם זה פ' שנים. תנחומא שמות ושמ"ר פ"ג ע"ש. וילקוט רמז קע"ב בשם התנחומא, ובילקוט שם תדע לך שהוא יוצא לאנפתי שלך זה נשמט בתנחומא לפנינו ויש לתקן צ"ל לאפנתי שלך, והיא מלה יונית ופי' לקראת, עיין ערוך ערך אפנתי לכן יפה נרשם בצד הילקוט פי' לקראת. (טו) ביד משיח שהוא עתיד לגלות. פדר"א פ"מ ביד אותו האיש שאתה עתיד לשלוח והיינו אליהו. ובתיב"ע ביד פנחס דחמי לאשתלחא בסוף יומיא. וס"ל פנחס זה אליהו. (טז) שעדיין לא נבדל אהרן לכהונה. עיין זבחים ק"ב ע"א, וילקוט רמז קע"ג ורש"י עה"ת. (יז) אם היה יודע אהרן.

כד) **ויהי** בדרך במלון. על עסקי מלון. ולפי ששהה את המילה ונתעסק בתחלה בתקון המלון: ויפגשהו ה' ויבקש המיתו. למשה, לפי שנתרשל מן המילה, וכן אמר ר' יהושע בן קרחה (לו) במס' נדרים גדולה מילה שכל הזכות שעשה משה רבינו לא עמדה לו בשעה שנתרשל מן המילה. (לז) א"ר יוסי חס ושלום שמשה הצדיק נתרשל מן המילה. אלא כך אמר, אמול ואצא סכנה הוא, דכתיב ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים (בראשית לד כה), אמול ואשהה ג' ימים, הקב"ה אמר לי לך שוב מצרימה (שמות ד יט), אלא מפני מה נענש, מפני שנתעסק במלון תחלה, שנא' ויהי בדרך במלון: רבן שמעון בן גמליאל אומר לא למשה בקש להרוג, אלא לאותו תינוק, שנאמר כי חתן דמים אתה לי, צא וראה מי קרוי חתן, משה או התינוק, הוי אומר זה התינוק, (לח) והוא אליעזר, שנאמר ושם האחד אליעזר (שמות יח ד), מיד ותקח צפורה צר:

כה) **ותקח** צפורה צר, (לט) שהיתה זריזה כצפור: ותכרות את ערלת בנה. (מ) מיכן שהמילה כשרה בנשים: צר. (מא) טנרא, ויש אומרים כמו חרבות צורים (יהושע ה ב), וכמו חלקת הצורים (ש"ב ב טז), (מב) פרזלא הינדונא: ותגע לרגליו. (מג) על רגליו של משה, כדי שלא יגע בו המשחית וכשם שנתנו ישראל במצרים מן דם פסחים על המשקוף, ולא נתן המשחית לבוא אל בתיהם:

כו) **וירף** ממנו. באותה שעה נתרפא, אז אמרה חתן דמים למולות, הבינה צפורה שנתחייב באותה מיתה בשביל המילה שנתרשל עליה. (מד) זה שארז"ל, (מה) כל המצדיק אותו מלמטה, מצדיקין אותו מלמעלה, (מה) שהקב"ה מדקדק עם צדיקיו יותר מכל אדם, שנאמר בקרובי אקדש (ויקרא י ג), ואומר וסביביו נשערה מאד (תהלים נ ג), ואומר וכיראתך עברתך (שם צ יא), וכל כך למה להיות עולמם שלם,

---

הערות ותקונים

בכאן רבי א"ל רבך לא כהן הוא, אמר להם הן, א"ל שוטה ומי ראה כהן בבית הקברות, כך א"ל משה לפרעה שוטה אלוהות אלו שאתה אומר מתים הן, אבל ה' אלהים אמת, הוא אלהים חיים ומלך עולם. ושנה גם בקצת שינוים בשמ"ר פ"ה עה"כ ויאמרו אל פרעה כה אמר ה'. (לו) במס' נדרים. דף ל"א ע"ב, וכן בירושלמי נדרים סוף פ"ג. (לז) א"ר יוסי. בגמרא שם אמר ר'. וגירסת הב"ח אמר ר' יוסי. וגם רש"י עה"ת הביא לנכון א"ר יוסי, וכן הוא לנכון בירושלמי שם ומכילתא יתרו פ"א. (לח) והוא אליעזר. הוא שיטת רבינו. וכן הביא הראב"ע בשם רב שמואל בן חפני. וכן רש"י עה"ת כתב ויבקש המיתו שלא מל את אליעזר בנו. וכן בשמ"ר פ"ה ונתעצל למול אליעזר בנו, אמנם בספר הישר איתא שהמעשה הי' בגרשום, וגם בילקוט סוף רמז קס"ח הביא בשם דברי הימים של משה רבינו וז"ל ויקרא משה שמו גרשום רק לא מל בשר ערלתו בגזרת רעואל חותנו ויהי בעת ההיא מקץ שלש שנים ותהר עוד ותלד בן וימל בשר ערלתו ויקרא שמו אליעזר ע"ש ובד"ה של משה רבינו הנדפס בבית המדרש ח"ב חסר זה. וכן ביב"ע עה"ת תרגם ובעא למקטליה מן בגלל גרשום בריה דלא הוה גזיר על עיסק חמוי דלא שבקיה למגזריה ברם אליעזר הוה גזר בתנאה דאתניו תרויהון ע"כ. וכוון למאמר המכילתא יתרו פ"א שיתרו התנה עמו בן שיהיה תחלה יהי' לעבודת כוכבים מכאן ואילך לשם שמים וקבל עליו, לפיכך הקדים המלאך להרוג את משה, מיד ותקח צפורה צר ותכרות את ערלת בנה ע"כ, וגם הראב"ן יסד ביוצר לברית מילה לבני אשכנז לא מל בכורו ונתבקש במעונה ועיין ברמב"ן על הכתוב ויקח משה את אשתו ואת בניו וסיים וכן הזכירו רבותינו כי הנמול הזה הוא אליעזר. (לט) שהיתה זריזה כצפור. עיין לעיל ב' כ"א. ובהערה ק"א. (מ) מיכן שהמילה כשרה בנשים. עיין ע"ז כ"ז ע"א ובתוס' שם ד"ה אשה שהביא בשם בה"ג דאשה כשרה למול. ועיין ביו"ד סי' רס"ד ס"א והרמ"א מביאו שם בשם סמ"ק לפסול אשה כרב בע"ז שם. והראב"ן ביוצר לברית מילה ורבינו אברהם הכהן בזולת לבני פולין יסד אם אין איש וזמן עובר, בנשים משובחת תהי תחת גבר, תבורך מנשים אשת חבר, ועיין בספר האשכול הל' מילה צד קכ"ט שהביא הלכך היכא דליכא גברא יהודאה דידע למימהל, והיכא איתא יהודאתא דידעה ומהלה שפיר דמי עכ"ל. (מא) טנרא. כן תרגם אונקלוס. (מב) פרזלא הינדונא. בע"ז ט"ז ע"א אמר רב זביד בפרזלא הינדואה. פירש"י של ארץ הודו שאין עושין אותה אלא לכלי זיין. (מג) על רגליו של משה. עיין בירושלמי נדרים סוף פ"ג ותגע לרגליו ר' יודה ור' נחמי' ורבנן חד אמר לרגליו של משה. וחרנא אמר לרגליו של מלאך. וחרנא אמר לרגליו של תינוק כו'. ועיין בראב"ע שכתב לפי דעתי לרגלי משה ורב שמואל בן חפני כתב לרגליו לרגלי אליעזר ע"ש. והרשב"ם כתב ג"כ לרגליו של משה ולא רצה לפרש לרגליו של מלאך ע"ש. ומאשר הבאתי בשם הירושלמי תראה כי דעות שונות בזה לחז"ל. (מד) זה שארז"ל, תענית ח' ע"א. (מה) כל המצדיק אותו מלמטה. בכ"י פ"ב המצדיק עצמו מלמטה. וכ"ה בגמרא שם. (מה) שהקב"ה מדקדק. יבמות קכ"א ע"ב.

אמר

לשלום , שנאמר ויאמר יתרו למשה לך לשלום , אבל אבשלום אמר לו דוד לך בשלום
(ש"ב טו ט) , הלך ונתלה :

יט) **ויאמר** ה' אל משה במדין לך שוב מצרים כי מתו כל האנשים המבקשים את
נפשך . (כז) מאן נינהו דתן ואבירם , וכי מתו , אלא נענו , (כח) לפי
שארבעה נחשבו כמתים , עני , ומצורע , וסומא , ומי שאין לו בנים , ולפי שירדו
מנכסיהן נקראים מתים . וי"א אלו משפחות המצרי :

כ) **ויקח** משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על החמור . (כט) זה אחד מן הדברים
ששינו רבותינו לתלמי המלך : החמר חסר ו' , לפי שנסתכן ברמ"ח אבריו
שבו , כמפורש למטה , חתן דמים למולות , (פסוק כד) : ויקח משה את מטה האלהים
בידו . (ל) אמרו בגנו של יתרו נמצא מטה זה נמסר מדור לדור מאדה"ר :

כא) **ויאמר** ה' אל משה בלכתך . חזר עוד להזהירו , (לא) שאין מזרזין אלא למזורזין :
ועשיתם לפני פרעה . אל תיראו ממנו : ואני אחזק . ואם תאמר היאך
הקב"ה מחזק לב האדם להכשל בו , תשובה הואיל והרשע מחויב בדין אין הקב"ה גובה
ממנו אלא במלאת ספקו : למען ספר שם אלהינו . כענין שנאמר ולמען ספר שמי
בכל הארץ (שמות ט טז) :

כב) **ואמרת** אל פרעה . ולא על יד שליח תדבר אליו , (לב) לפי שהיו (לג) בפלטין
של פרעה אריות , וכל מי שהיה נכנס אליו היו האריות (לד) פותחין
פיהם ומנהמין ושואגין , ונפשו יוצא מפחד האריות , כיון שנכנס משה והאריות נהיו
לפניו ככלבים , תמה פרעה וכל חרטומיו : כה אמר ה' . כיון שנכנס אצל פרעה ואמר
לו כה אמר ה' , אמר לו לא ידעתי את ה' , (לה) פשפשתי בכל שמות האלהים שעמי
ולא מצאתי שם ה' , אמר לו משה רבינו , כלום יש כהן בבית הקברות , וכי מת
ענין שם אלהינו עם שמות אלהי העמים עובדי כוכבים , כי גדול ה' ואדונינו מכל אלהים:
בני בכורי ישראל . וחמלתי עליהם כאשר יחמול איש על בנו העובד אותו (מלאכי ג יז) :

כג) **ואמר** אליך שלח את בני ויעבדני . כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה
לשלום (דברים כ י) : ותמאן לשלחו . מיאון אחר מיאון : הנה אנכי הורג את
בנך בכורך . רמז לו מכת בכורות שהיתה אחרונה שבהם רמז לו בראשונה :

הערות ותקונים

וילקוט סוף רמז קע"ג בשם התנחומא . ובתנחומא וילקוט הגי' באבנר כתיב וישלח דוד את אבנר וילך בשלום
הלך ולא חזר . ובגמרא שם איתא אבל אבשלום אמר לו דוד לך בשלום הלך ונתלה . ובספר נתיבות עולם כתב
הטעם בזה כי לך בשלום משמע שילך בהשלמה שכבר קנה לכן זה ראוי לומר למת שכבר קנה והגיע אל שלימותו
האחרון ולא יוסיף עוד שלימות יותר אבל החי שאפשר לו תמיד לקנות שלימות יותר צריכין לומר לו לך לשלום
שפירושו שיהיה מתחבר אל השלום ותמיד יוסיף השלום , לכן אם אומרים לחי לך בשלום היא קללה שמשמע
שאמר לו שכבר הגיע אל שלימותו האחרון וימות ולא יוסיף עוד שלימות . (כז) מאן ניניהו דתן ואבירם . ע"ז
ה' ע"א נדרים ס"ד ע"ב וע"ש בפי' הרא"ש . (כח) לפי שארבעה נחשבו כמתים . נדרים שם . ועיין ברש"י
שם ד"ה כי מתו כל האנשים . וכן נשנה בתנחומא שמות ושמ"ר פ"ה . וב"ר פע"א . ובשמ"ר שם סיים „וכולן
קרא במס' ע"ז" והוא הוספת המעתיק וכוונתו למאמרם ע"ז דף ה' ע"א , וכן הביא רש"י בפי' עה"ת . וכן
הוא בפדר"א פ"מ . וגם ביב"ע עה"ת ברם איתרוקנו ונחתו מנכסיהון והא אינון חשיבין כמתיא . (כט) זה
אחד מן הדברים ששינו רבותינו לתלמי המלך . עיין מגילה ט' ע"א . ותנחומא שמות . ויש לתקן שם במקום
עשרה דברים . צ"ל משמונה עשרה דברים , ועיין מכילתא פי"ד ובהערות הרב בעל מדות סופרים שם .
(ל) אמרו בגנו של יתרו נמצא מטה זה . פדר"א פ"מ , דברי הימים של משה רבינו (נדפס בבית המדרש ח"ב
צד ז') . ומובא בילקוט רמז קס"ח . וכן מובא בס' הישר , ובתרגום יב"ע עה"ת (שמות ג כא) , ובכ"י פ"ב
הגי' בגן זו של יתרו . (לא) שאין מזרזין אלא למזורזין . מכות כ"ג ע"א . (לב) לפי שהיו בפלטין של פרעה
אריות . דברי הימים של משה רבינו (בית המדרש ח"ב צד ח') , מובא בילקוט רמז קע"ו . (לג) בפלטין . כ"ה
גם בכ"י פלארענץ , ובכ"י פ"ב בפילון של פרעה . (לד) פותחין פיהם ומנהמין ושואגין . בכ"י פלארענץ
ופ"ב פותחין פיהם ומגהין . (לה) פשפשתי בכל שמות האלהים כו' אמר לו משה רבינו כלום יש כהן בבית הקברות .
נמצא בארוכה בתנחומא וארא : א"ר לוי באותה שעה הוציא דפתרא של אלוהות התחיל קורא אלוה אדום כו'
הרי קראתי כל כתבי ואין שם שמו של אלהיכם , א"ר לוי משל למה הדבר דומה לכהן שהי' לו עבד שוטה יצא
הכהן חוץ למדינה , הלך העבד לבקש את רבו בבית הקברות , התחיל צווח לבני אדם שעומדים שם לא ראיתם
בכאן

[ה] א) **ואחר** באו משה ואהרן ויאמרו אל פרעה. כיון שאספו משה ואהרן כל זקני ישראל לילך אל פרעה, (א) נתייראו והיו נשמטין אחד אחד, עד שהגיעו לפלטין של פרעה לא נשאר מכל זקני ישראל עם משה ואהרן אפילו אחד, שנאמר ואחר באו משה ואהרן: כה אמר ה' אלהי ישראל שלח את עמי ויחוגו לי במדבר. כדי להסית את פרעה לרדוף אחריהם במדבר: ד"א ואחר באו משה ואהרן. אחרי שנכנסו כל המלכים, (ב) דא"ר חייא בר אבא (ג) יום פרוס של פרעה היתה באותו היום, היו כל המלכים באים ומעטרים אותו, באו והודיעו להם שני זקנים עומדים בפתח פלטין שלך, אמר להם יש בידם עטרות, אמרו לאו. אמר להם אם כן יכנסו באחרונה, לכך נאמר ואחר באו משה ואהרן:

ב) **ויאמר** פרעה מי ה' אשר אשמע בקולו. (ד) לפי שאמר פרעה מי ה', לפיכך לקה חמשים מכות, עשר בכל אצבע, מנין מ"י: ד"א לפי שאמר פרעה הרשע מי ה', לפיכך סוס ורוכבו רמה בים, (ה) מ"י י"ם למפרע. (ו) וכן שמו של פרעה הפרע, זה שאמר יתרו כי בדבר אשר זדו עליהם (שמות יח יא) בדבור שאמר מי ה' בו נפל, כן יאבדו כל אויביך ה', ארורים הם הרשעים שבזמן שהקב"ה נותן להם גדולת מיד מחרפין ומגדפין, פרעה נתגאה ואמר מי ה', ונבוכדנצר אמר (ז) ומאן הוא אלה די ישזבינכון מן ידי (דניאל ג טו), סנחריב אמר מי בכל אלהי הארצות אשר הצילו את ארצם (ישעיה לו כ), חירם אמר אעלה על במתי עב אדמה לעליון (ישעיה יד יד), לכן יפ לו בנופלים (ירמיה ו טו), אבל צדיקים שבישראל כל מה שמתגדלין, ענוה מתוספת להם, אברהם אמר ואנכי עפר ואפר (בראשית יח כז), משה אמר מי אנכי (שמות ג יא), ונחנו מה (שם טז ז), דוד אמר ואנכי תולעת ולא איש (תהלים כב ז), לכך נאמר ואת דכא ושפל רוח (ישעיה נז טו): לא ידעתי את ה'. (ח) פשפשתי בכל שמות תועבות ולא מצאתי שם שם ה', אמר לו משה מה לכהן בבית הקברות, מה למלך בבית המטבחיים, כי חלק ה' עמו (דברים לב ט): וגם את ישראל לא אשלח. (ט) לפי שמעולם לא שיגר לי כתב שלום ולא שיגר לי עטרה כדרך שהמלכים עושים:

ג) **ויאמרו** אלהי העבריים נקרא עלינו. ולא על אומה אחרת:

ד) **ויאמר** אלהם מלך מצרים. למה משה ואהרן. (ט) אמר להם. למה תבטלון ממלאכתם: לכו לסבלותיכם. (י) לפי ששבטו של לוי לא היו משועבדים במצרים אלא פנוי היה: למה תפריעו, (יא) למה תשימו את דעתם להבטלה:

הערות ותקונים

[ה] (א) נתייראו והיו נשמטים כו'. תנחומא שמות ושמ"ר פ"ה וילקוט רמז קע"ד ורש"י עה"ת ובתנחומא שם יש למחוק המלות הלכו כלם, רק צ"ל כיון שהגיעו לפלטרין של פרעה לא נמצא מהם אחד.
(ב) דאמר ר' חייא בר אבא. תנחומא וארא עה"כ וידבר אלהים אל משה ושמ"ר פ"ה וילקוט רמז קע"ה. (ג) יום פרוס של פרעה. צ"ל פרוסבוטי. ובכ"י פלארענץ פרוס ביטורה של פרעה צ"ל פרוסבוטי. ובתנחומא ושמ"ר פרוזבוטי. והערוך ערך פרזבט הביא המאמר הזה בשם הילמדנו וירא וכתב המוספי פי' ביוני πρεσβύτης שליחת כלומר שהיו המלכים שולחים לבקש בשלומו ובילקוט שם יום גינוסיא היה. (ד) לפי שאמר פרעה מי לפיכך לקה חמשים מכות מנין מ"י. תנחומא שם ושמ"ר שם, וכך איתא שם הם חמשים מכות שהביא הקב"ה על המצרים בים שנא' ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים היא. ועל הים מהו אומר וירא ישראל את היד הגדולה כמה לקו באצבע עשר מכות. חשוב ה' אצבעות שביד הגדולה לכל אחד ואחד י' מכות הרי חמשים.
(ה) מי ים למפרע. תנחומא ושמ"ר. (ו) וכן שמו של פרעה הפרע. כוונתו כי בירמי' מ"ד ל' כתוב הנני נותן את פרעה חפרע מלך מצרים ואולי הי' כתוב לפניו הפרע בה"א וכן הביא הרד"ק שם חפרע בחי"ת וכן הי' כנוי שם אותו פרעה שהי' בימים ההם. וי"א כי חי"ת מקום ה"א והוא פרעה בהפך האותיות. ר"ל כי יהיה פרוע מן כי פרעה אהרן (שמות לב כה). ות"י פרעה [צ"ל חפרע] תבירא עכ"ל ורש"י כתב חפרע [ת"י] תבירא חי"ת זו משמשת במקום ה"א. (ז) ומאן הוא. בקרא ומן הוא. ובכ"י פלארענץ ומאן אלהא די שיזבנכון.
(ח) פשפשתי בכל שמות. עיין לעיל ד' כ"ב ובהערה צ"ה. (ט) לפי שמעולם לא שיגר לי כתב שלום. תנחומא ושמ"ר שם. (ט) אמר להם למה תבטלון ממלאכתם. בתנחומא וארא עה"כ ויאמרו אלהי העברים. ושמ"ר פ"ה. מהו למה אמר להם אתם למה ודבריכם למה. וילכו אחר ההבל ויהבלו (מ"ב יז טו. ירמיה ב ה) תרגומו והוו ללמה. (י) לפי ששבטו של לוי. תנחומא ושמ"ר שם. ועיין רש"י עה"ת לכו לסבלותיכם לכו למלאכתכם שיש לכם לעשות בבתיכם, אבל מלאכת שעבוד מצרים לא היתה על שבטו של לוי. (יא) למה תשימו את דעתם להבטלה.

עיין

שנאמר והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך (שמואל א כה כט):
כז) **ויאמר** ה' אל אהרן לך לקראת משה המדברה. בוא וראה גדולתו של אלהינו אלהי הרוחות לכל בשר. שהרי משה רבינו היה במדין, ואהרן אחיו היה במצרים, והקב"ה יתפאר שמו לעד ולנצח נצחים אמר למשה במדין לך שוב מצרים, ואמר לאהרן לך לקראת משה המדברה, והעולם שבין זה לזה לא הקשיבו ולא שמעו דבר, לכך נאמר אין עוד מלבדו (דברים ד לה), אין קדוש כה' כי אין בלתך (ש"א ב ב), אין כמוך באלהים (תהלים פו ח), הקול שהוא משבר ארזים משמיע לחש: וילך ויפגשהו בהר האלהים וישק לו. בלב טוב ושמח, כענין שנאמר וראך ושמח בלבו יותר שמח בלבו ממה שהראה לו, (מו) אמר לו הקב"ה הלב ששמח בגדולת אחיו ילבש אורים ותומים, שנאמר והיה על לב אהרן (שמות כח ל), הוא שאמר למעלה שלח נא ביד תשלח, (מז) וכי תעלה על דעתך שמשה רבינו מסרב על דברי קונו, אלא אמר היאך אני נכנס במדרגתו של אחי, שהרי היה מתנבא להם שמונים שנה במצרים, וכן הוא אומר בעלי הכהן הנגלה נגליתי (מח) לבית אביך בהיותם במצרים (מט) בית פרעה ובחור אותו מכל שבטי ישראל לי לכהן (ש"א ב כז כח): ויפגשהו בהר האלהים וישק לו. (נ) ר' תנחומא דרש בספרו, חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו (תהלים פה יא), חסד זה אהרן, שנאמר וללוי אמר תומיך ואוריך לאיש חסידך (דברים לג ח), ואמת זה משה, שנאמר בכל ביתי נאמן הוא (במדבר יב ז). נפגשו, דכתיב וילך ויפגשהו. צדק ושלום נשקו, צדק זה משה, שנאמר צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל (דברים לג כא). ושלום זה אהרן, שנאמר בשלום ובמישור הלך אתי (מלאכי ב ו). נשקו, וישק לו: (נא) שלשה נשיקות עיקר, (נב) נשיקות של פרישה, נשיקות גדולה, ונשיקת של פרקים. של פרישות, שנאמר ותשק ערפה להמותה (רות א יד). של גדולה דכתיב ויקח שמואל את פך השמן ויצוק על ראשו וישקהו (ש"א י א). של פרקים, דכתיב וילך ויפגשהו בהר האלהים וישק לו:

כח) **ויגד** משה לאהרן את כל דברי ה' אשר שלחו. כללותיה של תורה יותר מפרטיה, שאם בא הכתוב לפרט כל דברי ה' אשר שלחו, היתה עוד פרשה אחרת, אלא שקיצר הענין:

כט) **וילך** משה ואהרן. (נג) בעצה אחת ובהסכמה אחת: ויאספו את כל זקני בני ישראל. בכל מקום הזקנים מעמידין את ישראל, (נד) הוא שאמרו רז"ל אם אמרו לך זקנים סתור ונערים בנה, תסתור ואל תבנה, שסתירת זקנים בנין, ובנין נערים סתירה, (נה) וראיה לדבר מרחבעם בן שלמה, דכתיב וינח את עצת הזקנים (מ"א יב ח):

ל) **וידבר** אהרן את כל (נו) הדברים האלה. הוא שאמר לו הקב"ה והיה הוא יהיה לך לפה:

לא) **ויאמן** העם וישמעו כי פקד ה'. (נז) לפי שמסורת היה ביד אבותיהם, מי שיבוא ויאמר להם דרך פקודה הוא נאמן: ויקדו וישתחוו. מיכן שצריך אדם להודות ולהשתחוות על בשורה טובה:

הערות ותקונים

(מו) אמר לו הקב"ה. תנחומא שמות. (מז) וכי תעלה על דעתך. תנחומא שם. (מח) לבית אביך. וכ"ה גם בכ"י פלארענץ. ובקרא כתוב אל בית אביך. (מט) בית פרעה. בקרא כתוב לבית פרעה. ובכ"י פלארענץ בהיותם במצרים לפרעה. (נ) ר' תנחומא דרש בספרו. הוא בתנחומא שמות עה"פ לך לקראת משה, ומן התנחומא נובע זה למדרש שמ"ר פ"ה וילך ויפגשהו הה"ד חסד ואמת נפגשו. (נא) ג' נשיקות עיקר. תנחומא ושמ"ר שם, ובשמ"ר כתב המעתיק „כדכתיב לעיל" קצר בלשונו כי מובא בהתחלת פ"ה, וכן נשנה בב"ר פ"ע, ורות רבה פ"ב. (נב) נשיקות של פרישה. פי' כשפורש מחברו, נשיקות גדולה, פי' ביום שהגיע לגדולה. נשיקות פרקים. פי' בזמן שפוגע בו לפרקים. (נג) בעצה אחת. בכ"י פ"ב חסר מכאן דף שלם. (נד) הוא שאמרו רז"ל. מגילה ל"א ע"ב. (נה) וראי' לדבר מרחבעם בן שלמה דכתיב וינח את עצת הזקנים. וכן מובא בכ"י פלארענץ ובקרא כתיב ויעזוב את עצת הזקנים. ובגמרא שם סיים רק וסימן לדבר רחבעם בן שלמה. (נו) הדברים האלה. וכן מובא גם בכ"י פלארענץ ובמקרא ליתא למלת „האלה". (נז) לפי שמסורת היה ביד אבותיהם. תנחומא שמות ושמ"ר פ"ה וילקוט רמז קע"ד ועיין לעיל בדברי רבינו ויחי נ' כ"ד:

נתייראו

ידרנו בארצך ואפילו עבדיך אנחנו, למה תעשה כה לעבדיך, כלום אדם רוצה להרוג את עבדו:

טז) **תבן** אין נתן לעבדיך ולבנים אומרים לנו עשו. אומרים הנוגשים עשו היעשו לבנים בלא תבן: והנה עבדיך מוכים. שלשה עבדיך כתיב, כלומר איה זכות אברהם ויצחק ויעקב, עבדי אלהים חיים ומלך עולם: וחטאת עמך.(יט) המתרגם תרגם על המצריים שעמך חוטאים עלינו שמכים אותנו. ויש מפרשים וחטאת עמך לשון חסרון, כמו קולע אל השערה ולא יחטא (שופטים כ טז), כלומר תחסיר אותנו שאנחנו עמך שאם ישברו הנוגשים את ידינו ואת רגלינו ויפצעו את מוחנו, היאך אנו עושים מלאכת פרעה, ואפילו הכי לא שמע אליהם:

יז) **ויאמר** נרפים אתם נרפים. לשון כעס וזירוז, (כ) כי כל לשון הנשנה בפסוק הוא לשון זירוז:

יח) **ועתה** לכו עבדו. הוסיף על חטאתו פשע:

יט) **ויראו** שוטרי ישראל אותם ברע. (כא) אותם את עצמם:

כ) **ויפגעו** את משה ואת אהרן נצבים. (כב) זה דתן ואבירם, שנאמר ודתן ואבירם יצאו נצבים (במדבר טז כז), שבאו לדבר אל פרעה:

כא) **ויאמרו** אליהם ירא ה׳ עליכם וישפט. (כג) מיכן שאין אדם נתפס בשעת כעסו, שלא נחשב להם עון בדבר הזה: אשר הבאשתם את ריחנו. היינו עושים מלאכתו ומוצאים חן בעיניו, ועתה מוכים ולוקים ואין הנאה לנו: לתת חרב בידם להרגנו. מצאו עלילה והם אומרים לנו נרפים אתם נרפים, שאפילו שעת האכילה ועת התשמיש נפסק ממנו:

כב) **וישב** משה אל ה׳. (כד) מקום תפלה היה לו למשה רבינו חוץ ממצרים, שנאמר כצאתי את העיר אפרוש את כפי אל ה׳ (שמות ט כט): למה הרעותה לעם הזה. שקיוו לטוב ויבא רע: למה זה שלחתנו. הלא הייתי אומר שלח נא ביד תשלח, ואני הייתי יודע כי עדיין לא נתמרקו עוונות העם הזה:

כג) **ומאז** באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה. (כה) ואם תאמר מה איכפת לך, א״כ למה זה שלחתני, לא דיי שלא שלחם, אלא גידפו וחירפו, הוא שאומר להם נרפים אתם נרפים על כן אתם אומרים נלכה נזבחה לה׳ (פסוק יז), הוי לדבר בשמך: והצל לא הצלת את עמך. כאשר אמרת וארד להצילו מיד מצרים (שמות ג ח), שאמרת ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים (שם שם ז):

[ו] א) **ויאמר** ה׳ אל משה עתה תראה אשר אעשה לפרעה. א״ל הקב״ה אתה אמרת והצל לא הצלת (א) בחייך אתה תראה במפלת פרעה ולא תראה במפלת שלשים ואחד מלכים, שעתיד יהושע תלמידך להלחם בהם: ד״א עתה תראה, עתה תראה גדולתך במצריים, וכה״א (ב) וגם האיש משה גדול מאד וגו׳ (שמות יא ג), להודיע לכל כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו, משל לשר שמצא את בנו ביד הלסטים משעבדים בו, אמר השר אם אני אומר להם הניחו את בני ולכו לשלום, אין זה גבורתי, ולא לבני כבוד, אלא אני מייסרם ביסורין כדי שידעו מה עשו לבני, ולהודיע לכל גבורתו של מלך, וכל שכן שכבר הבטחתי לאברהם אביהם, וגם הנוי

הערות ותקונים

(יט) המתרגם תרגם. כוונתו לתרגום אונקלוס. וע׳ ברש״י וברשב״ם ורלב״ע, ובהמזרחי. (כ) כי כל לשון הנשנה בפסוק. ר״ל שבא כפול. (כא) אותם את עצמם. וכן כתב הרלב״ע ומלת אותם כמו נפשם ועצמם. (כב) זה דתן ואבירם. נדרים ס״ד ע״ב תנחומא וארא, ושמ״ר פ״ה וילקוט רמז קע״ו ורש״י עה״ת. (כג) מיכן שאין אדם נתפס בשעת כעסו. עיין ב״ב ט״ז ע״ב מכאן שאין אדם נתפס בשעת צערו. (כד) מקום תפלה הי׳ לו למשה. עיין רש״י שמות ט׳ כ״ט וכ״ה בשמ״ר שם, ועיין מכילתא בא פ״א. (כה) ואם תאמר מה איכפת. וכן הביא רש״י בפסוק כ״ב וכן הוא בשמ״ר סוף פ״ה ובוודאי הי׳ לפניהם כן במדרש תנחומא הנאבד:

[ו] (א) בחייך אתה תראה במפלת פרעה. סנהדרין קי״א ע״א תנחומא סוף שמות ותנחומא וישב ושמ״ר סוף שמות. (ב) וגם האיש משה. וכן מובא גם בכ״י פלארענץ, ובקרא גם בלי וי״ו ומובא לנכון בכ״י

ה) **ויאמר** פרעה הן רבים עתה עם הארץ. שהרי שש מאות אלף רגלי היו:
והשבתם אותם מסבלותם. אמר להם לא נתרבו אלא לעשות מלאכתן:
ד"א הן רבים, כלומר שהמצריים רבים הכניסו אותם בעבודות, והשבתם את ישראל
מסבלותם ויעבדו המצריים תחתיהם:

ו) **ויצו** פרעה ביום ההוא את הנוגשים בעם. (יב) כל נוגש על עשרה שוטרים, וכל
שוטר על עשרה ישראלים:

ז) **לא** תאספון לתת תבן לעם. (יג) לפי שהבטלה מביאה לידי שעמום: הם ילכו
וקוששו להם תבן. יקבצו הקש ויעשו ממנו תבן ומרחו אותו במוריגון:

ח) **ואת** מתכונת הלבנים. (יד) מלמד שקודם לכן היה עליהם סכום כמה לבנים יעשו
בכל יום ויום: כי נרפים הם מן העבודה, ועוד שהם נרפים מתוך פניות שלהם
מבקשים להם לזבוח לאלהיהם:

ט) **תכבד** העבודה. ומקשה לבו יפול ברעה (משלי כח יד), זה פרעה הרשע שאמר
תכבד העבודה על האנשים: ואל ישעו. (טו) ואל יביטו, כמו ישעה
האדם על עושהו ועיניו אל קדוש ישראל (ישעיה יז ז): בדברי שקר. עובדי כוכבים
אומרים כי שקר דת אלהים, והוא אלהים אמת ותורתו אמת, ודברי נביאיו אמת,
אשרי כל חוכי לו, לא יפול מכל דבריו ארצה, כשם שעשה עם הראשונים יעשה עם
האחרונים: ד"א דברי שקר. (טז) לפי שהיה בידם מגילות על הבטחת יציאת
מצרים וקורין בהם:

י) **ויצאו** נוגשי העם ושוטריו. בחימה שפוכה יצאו:

יא) **אתם** לכו וקחו לכם תבן כי אין נגרע מעבודתכם דבר. משכר עבודתכם דבר,
וכן היה, וינצלו את מצרים, נטלו שכרן ויצאו:

יב) **ויפץ** העם בכל ארץ מצרים. (יז) כדי לייגען: (יח) ד"א כדי שלא יאמרו מצריים
פרעה חוטא והן לוקין, אלא כיון שיצאו ישראל לקושש קש היה מצרי
רואהו בתוך שדהו ומכהו, לפיכך ויפץ העם:

יג) **והנוגשים** אצים לאמר. מצווי של פרעה: כלו מעשיכם. זה מתכונת הלבנים:

יד) **ויכו** שוטרי בני ישראל, אלו השוטרים של ישראל שהנוגשים של פרעה היו
ממונים על שוטרי ישראל: גם תמול גם היום. זה מלמד שעד יום שלישי
לא הכו אותם, כי אמרו מקרה הוא ולא מצאו תבן:

טו) **ויבאו** וגו' למה תעשה כה לעבדיך. עדיין עבדיך אנחנו ולא קניתנו לא בכסף
ולא בזהב ולא (שיבתנו) [שיעבדתנו] בחרבך ובקשתך, כי אם מעצמינו

הערות ותקונים

עיין רש"י שם הן רבים עתה עם הארץ שהעבודה מוטלת עליהם ואתם משביתים אותם מסבלותם. (יב) כל נוגש על עשרה שוטרים. עיין שמ"ר פ"ה הנוגשים אלו המצרים השוטרים אלו זקני ישראל, ועיין במ"ר פס"ו. ועיין רש"י עה"ת שכתב הנוגשים מצריים היו והשוטרים היו ישראלים, הנוגש ממונה על כמה שוטרים, והשוטר ממונה לרדות בעלי המלאכה. וכן כתב הראב"ע הנוגשים הם המצריים ושוטרי העם הם מישראל. (יג) לפי שהבטלה. כתובות נ"ט ע"ב במשנה. (יד) מלמד שקודם לכן. שמ"ר פ"ה, ועיין רש"י עה"ת. (טו) ואל יביטו. עיין רש"י והראב"ע ובהמבאר. (טז) לפי שהי' בידם מגילות. תנחומא וארא ושמ"ר פ"ה ושו"ט מזמור קי"ט וילקוט רמז קע"ו בשם התנחומא. ובתנחומא הגי' יותר נכונה מהו ואל ישעו שהיה בידם מגילות שהי' משתעשעין בהם משבת לשבת לומר שהקב"ה גואלן אמר להם פרעה אל ישעו בדברי שקר אל יהיו משתעשעין ע"כ דרש אל ישעו לשון שעשוע. (יז) כדי לייגען. עיין בהראב"ע שכתב ויפץ העם פועל יוצא והפועל פרעה שהצריכם להפיץ ע"כ ועיין בהמבאר וכן כתב הרד"ק בשרשים שרש פוץ וכתב עוד ואפשר שהוא פועל עומד וכן ויפץ העם מעליו (ש"א יג ח) ע"כ. ובמדרש שמ"ר פ"ה ויפוץ העם מפני שהי' משה במדין, וכתב היפ"ת שהלכו לבקש את משה בכל ארץ מצרים. ומזה יש להעיר בתנחומא וארא איתא ויפץ העם מפני שהוא כתמרין, ופי' בעל עץ יוסף כתמרין קושיא הוא למה ויפץ העם בכל ארץ מצרים וכי מפני שהתבן היה ביוקר כתמרין בתמיה עכ"ל. ומה רב הדוחק הזה ולא ידע ונעלם ממנו כי צ"ל מפני שהיה במדין כמו שהוא בשמ"ר אשר נובע מהתנחומא. ובעל הילקוט רמז קע"ו הביא דברי התנחומא והשמיט המלות מפני שהוא כתמרין. (יח) ד"א. תנחומא וארא ושמ"ר פ"ה.

המתרגם

להים, ואם במדת רחמים נקרא שמי ה', ואם במלחמה נקרא שמי
יה נקרא שמי שדי, בכל אלו הדברים לא נודעתי להם, ולא נגליתי
כי אם במראה ובחידות, אבל אליך פה אל פה כאשר ידבר
איש אל רעהו:
את בריתי אתם. אע"פ שבראתי שבעים אומות, לא הקימותי את
ם, אלא אתכם:
תי את נאקת בני ישראל. אע"פ שנפטרו מן העולם לא שכחתי את
ם, אלא שמעתי את נאקת בני ישראל ואזכור את בריתי:
ישראל.(ט) זו שבועה, שנא' ולכן נשבעתי לבית עלי (ש"א ג יד):
ישראל אני ה'. שאמרתי לאברהם אביכם אני ה' אשר
שדים (בראשית טו ז): והוצאתי אתכם, והצלתי אתכם, וגאלתי אתכם,
) כנגד ד' זכיות שבידם, שלא שינו את לשונם, ולא חילפו את
את סודם, דכתי' ושאלה אשה משכנתה (שמות ג כב), (יא) ולא בטלו
' מיני גאולות, כנגד ד' כוסות שראה שר המשקים בחלום, והושקו
שראל ד' דגלים: וגאלתי אתכם בזרוע נטויה. זו החרב: ובשפטים
אלילי מצרים, שנאמר ובאלהיהם עשה ה' שפטים (במדבר לג ד):
לי לעם והייתי לכם לאלהים. זש"ה עם זו יצרתי לי תהלתי
(ישעיה מג כא):
ם אל הארץ אשר נשאתי את ידי. (יג) זו שבועת הארץ:
ן אל בני ישראל. לא עיכב עצמו מלכת: ולא שמעו אל משה מקוצר
אלו ארבע מאות ושלשים שנה (יד) מנין מ'ק'צ'ר, (טו) ואלו ארבע
ה הם ר"י שנים, לפי שהם קיץ וחורף שנה שינוי הקיץ ושינוי החורף:
מעבודה קשה. מלמד שהכעס מסלק את הדעת:
משה לאמר. (טו) על כל דיבור ודיבור שהיה הקב"ה מדבר אל משה,
מר לו לך אמור, מיכן אמרו הכמים כל השומע דבר מחבירו אינו
אומרו עד שיאמר לו חבירו לך אמור:
' דבר מבעי' ליה, (טז) זה מגיד שהשכינה בכל מקום, שנאמר

הערות ותקונים

ר אבא בר ממל א"ל הקב"ה למשה שמי אתה מבקש לידע, לפי מעשי אני נקרא כו'.
א וארא ושמ"ר סוף פ"ו. ומדרש חזית פ' כשושנה. (י) כנגד ד' זכיות שבידם שלא
עיין פסיקתא ויהי בשלח לד פ"ג ע"ב בזכות ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים
שמם ושלא שינו לשונם ושלא היה בהן לשון הרע ושלא היה בהן פרוץ בעריות.
מ"ו שכן הוא בוי"ר פל"ב ובחזית פ' גן נעול, ובמ"ר פ"כ סוף בלק ומכילתא בא פ"ה
"ט מזמור קי"ד ופדר"א פמ"ח ותנחומא בלק. אבל המאמר הסגור בפי רבים ולא שינו
מזה. ובמדרש שמ"ר פ"א איתא כך בשביל ד' דברים נגאלו ישראל ממצרים שלא
וב בשה"ש רבה ובוי"ר פל"ב. הסיום הזה הוא לדברי המעתיק שקצר בלשונו. וסיים
ולא בטלו ברית מילה. בכל המקומות איתא שלא היה בהן פרוץ בעריות, או לא
עיין תד"א פכ"ג והיו ישראל מלין את בניהם במצרים כו'. ועיין שם גם בפכ"ד יונאי
מור ברית מילה. (יב) ד' מיני גאולות כנגד ד' כוסות. בכ"י פלארענץ הגי' ד"א
עיין ב"ר פפ"ח מכאן [נ"ל מהיכן] קבעו חכמים ארבע כוסות של ליל פסח, אמר רב
ד' גאולות שנאמר במצרים והוצאתי, והצלתי, וגאלתי. ולקחתי, רשב"נ אמר כנגד ארבע
. ועיין רש"י פסחים ק"ח ד"ה ארבע, ורשב"ם צ"ב נ"ח ד"ה רביעית, ורשב"ם
ועיין בשמ"ר פ"ו. (יג) זו שבועת הארץ. כדכתיב ביום ההוא נשאתי ידי להם
(יחזקאל כ' ו') וע' מכילתא בא פי"ח מהיכן נשבע לו מהבאתי אתכם אל הארץ.
תראה בבעל הטורים שהביא וז"ל. מקצר חסר וי"ו ועולה כמנין ת"ל לומר שלסוף ת"ל
מקץ ארבע מאות ושלשים שנה עכ"ל נ"ל ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה
ואלו ארבע מאות ושלשים שנה הם ר"י שנים כו'. פה קצר רבינו ומבואר באריכות
ב מ' ע"ש. (טו) על כל דבור. יומא ד' ע"ב מכילתא בא פ"א: (טז) זה מגיד.

אשר יעבודו דן אנכי (בראשית טו יד), לפיכך עתה תראה אשר אעשה לפרעה, כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו. (ג) שתי פעמים, כי ביד חזקה ישלחם, זו מכת הדם, שלא היה להם ללבון הלבנים, ועל כרחו שלחם, כמו להפשי ישלחנו (שמות כא כו), וביד חזקה יגרשם, זו מכת בכורות, שנאמר כלה [גרש] יגרש אתכם מזה (שם יא א), וביד חזקה יושיע אותנו, מי שגאל את אבותינו מעבדות לחירות, הוא יגאל ויושיע אותנו, ויקבץ נדחינו מארבע כנפות הארץ, להודיע לכל באי עולם כי הוא אלהינו ואנחנו עם מרעיתו וצאן ידו, למען דעת כל עמי הארץ כי ה' הוא האלהים ואין עוד:

סליק פרשת שמות

פרשת וארא

כתיב טוב כעס משחוק כי ברוע פנים ייטב לב (קהלת ז ג), טוב כעס שהקב"ה כועס על הצדיקים בעולם הזה, כענין שנאמר ויחר אף ה' במשה ויאמר הלא אהרן אחיך הלוי (שמות ד יד), משחוק ששוחקים הרשעים בעולם הזה, שמאריך אפו והם פרים ורבים, כענין שנאמר ואולם בעבור זאת העמדתיך בעבור הראותך את כחי (שם ט טז), ואומר בפרוח רשעים כמו עשב ויציצו כל פועלי און (תהלים צב ח), בוא וראה משעה שדבר הקב"ה למשה בסנה, שנאמר ויאמר משה משה (שמות ג ד), (ד) ששה עשר אמירות של גבורה, ובכולם לא נאמר דיבור, אלא ויאמר ויאמר, וכיון שאמר משה לפני הקב"ה והצל לא הצלת את עמך (שם ה כג), מיד התחילה מדת הדין לקטרג עליו, שנאמר וידבר אלהים אל משה (להלן פסוק ב), (ד) אין דבור אלא לשון קשה, שנאמר דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות (בראשית מב ל), (ה) אלהים זו מדת הדין, עד שלימדה מדת רחמים סניגוריא עליו, שנאמר ויאמר אליו אני ה', זו מדת רחמים, אני ה', אני הוא עד שלא נברא העולם, אני ה' שנגליתי לאברהם, אני ה' שעתיד ליפרע מפרעה ומעבדיו, אני ה' שמשלם שכר טוב לצדיקים לעתיד לבוא, אני ה' אני הוא ולא אחר:

ג) **וארא** אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי. (ו) אני הוא שאמרתי לעולם דיי, יצחק אמר ואל שדי יברך אותך (בראשית כח ג), יעקב אמר ואל שדי ויברכך (שם מט כה), אל שדי נראה אלי בלוז (שם מח ג): ושמי ה'. שם המפורש, (ז) לא הודעתי להם לא אמר, אלא לא נודעתי, כי בודאי הודיעם שהוא אדון כל העולם, וכן הוא אומר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים (שם טו ז), אלא לא נודעתי בכח לבת אש כמו שנודעתי לך, וגם כן ושאלת ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם, ואמרתי לך אהיה אשר אהיה, אני הוא שהייתי, אני הוא שאני עושה בעולמי, ואני הוא שאהיה בעולמות שבראתי, ומדת שם הנכבד גליתי לך, שנאמר כה תאמר לבני ישראל ה' אלהי אבותיכם שלחני אליכם זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור (שמות ג טו), (ח) ופירש כי לפי הענין שאני עושה בעולמי זה הוא שמי אם במדת

הערות ותקונים

פ"ב. (ג) ב' פעמים. כל המאמר חסר בכ"י פלארענץ ושם הגי' הוא שאמר שתי פעמים כרפים אתם כרפים, ואני ביד חזקה וביד חזקה אושיע אותם. והגי' אשר לפנינו יותר מתוקנת והסיום מי שגאל את אבותינו נמצא גם בכ"י פלארענץ.

וארא (ד) ששה עשר אמירות של גבורה. ט"ז פעמים כתיב ויאמר. (ד) אין דבור אלא לשון קשה. מכות י"א ע"א וספרי בהעלותך פי' צ"ט. (ה) אלהים זו מדת הדין, ה' זו מדת הרחמים. ספרי ואתחנן סי' כ"ז שמ"ר פ"ג בפסוק ויאמר משה אל האלהים. (ו) אני הוא שאמרתי לעולם דיי. חגיגה י"ב ע"א בשם ריש לקיש. ובב"ר פ"ה ופמ"ו אני אל שדי אני שאמרתי לשמים ולארץ די וכן בפדר"א פ"ג ועל כן נקרא שמו שדי שאמר לשמים די. ועיין בהראב"ע שהביא וז"ל והגאון אמר כי השי"ן נוסף, והטעם שאמר לעולם די, ולא אדע טעם לפירוש זה, כי איך יקרא שם אשר די ע"כ. ומאשר הבאתי תראה כי הגאון רב סעדי' ז"ל פירש עפ"י דברי חז"ל. ועיין גם ברש"י עה"ת בראשית י"ז א'. אני אל שדי, אני הוא שיש די באלהותי לכל בריה וכן בכל מקום שהוא במקרא פירושו כך די שלו והכל לפי הענין. (ז) לא הודעתי להם לא אמר. עיין רש"י עה"ת וברמב"ן. (ח) ופירש כי לפי הענין שאני עושה בעולמי זה הוא שמי. תנחומא

לא חי מכל השבטים יותר מלוי, (כג) וכל ימי לוי לא נשתעבדו אבותינו במצרים, שנאמר וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא (שמות יג ו), (כד) ותניא בסדר עולם שבעה הם שקיפלו כל העולם כלו, אדם הראשון ראה את מתושלח, מתושלח ראה את שם, שם ראה את יעקב אבינו, יעקב אבינו ראה את עמרם, עמרם ראה את אחיה השילוני, ואחיה השילוני ראה את אליהו, ועדיין הוא קיים, (כה) חשוב עתה מלדת עמרם שהיה בתוך שבעה עשר שנים שחיה יעקב אבינו במצרים, דכתיב ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה (בראשית יב כח), (כו) שבתוכם נולד עמרם, וכל שנותיו של עמרם שבע ושלשים ומאת שנה, ומשה בן שמונים שנה בעמדו לפני פרעה, הרי הכל מאתים ועשרים וארבע, צא מהם שני מאות ועשרה לישיבת ארץ מצרים, נמצא כשהיה משה בן עשרים וארבע מת עמרם, למדנו שאחיה השילוני הי' מיוצאי מצרים, ואם תאמר והא כתיב אם יראה איש באנשים האלה הדור הרע הזה (דברים א לה), (כז) כך פירשו רז"ל לא נגזרה גזירה על שבטו של לוי, שנאמר במדבר הזה יפלו פגריכם וכל פקודיכם לכל מספרכם מבן עשרים שנה ומעלה (במדבר יד כט), מי שפקודיו מבן עשרים שנה, יצא שבטו של לוי שפקודיו מבן שלשים, ומבן חמש ועשרים, ומבן חמשים, לכך הוצרך הכתוב לכתוב ושני חיי קהת, ושני חיי עמרם:

כ) **ויקח** עמרם את יוכבד דודתו לו לאשה. (כח) לאו דודתו מן האם, אלא מן האב, שלוי נשא שתי נשים, מאחת הוליד את קהת, ומאחת הוליד את יוכבד, (כט) והוא שאמרו רז"ל במס' שבת, שבן נח מותר בקרובותיו מן האב ולא מן האם:

כג) **ויקח** אהרן את אלישבע בת עמינדב אחות נחשון. נתערבה משפחת הכהונה עם משפחת המלכות, שבט לוי ושבט יהודה:

כה) **ואלעזר** בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל. (ל) מבנות יתרו:

כו) **הוא** אהרן ומשה הוא משה ואהרן. השווה זה לזה, (לא) לפי ששניהם שקולין כאחד:

כט) **וידבר** ה' אל משה לאמר אני ה' דבר אל פרעה מלך מצרים את כל אשר אני דובר אליך. שלשה דברות בפסוק אחד, כנגד שלשה אותות הראשונים:

ל) **ויאמר** משה לפני ה' הן אני ערל שפתים. שלשה פעמים אמר משה זה הדיבור האחד, כי כבד פה (שמות ד י), והב', ואני ערל שפתים (פסוק יב), והג', הן אני ערל שפתים, כל כך למה, כדי שיהפוך מילולו ללשון צחות, אמר לפניו רבש"ע אם אני הולך אצל פרעה ואני ערל שפתים, יאמר לי וכי לא היה עבד טוב ממך לשלוח אלי אמר לו הקב"ה

[ז] א) **ראה** נתתיך אלהים לפרעה. אע"פ שאתה ערל שפתים, אלהים אתה לפרעה, שהרי ניסי אלהינו כך הם, (א) הברזל צף לפני העץ, (ב) והמים המרים נמתקו בעץ דפנא, (ג) וכן בימי אלישע, במלח ריפא המים הרעים, כדי לעשות נס בתוך נס:

הערות ותקונים

(נדפס בבית המדרש ח"ג דף קע"א). (כג) וכל ימי לוי. בסדר עולם שם. (כד) ותניא בסדר עולם. סוף פ"א, וכן שנה בגמרא ב"ב קכ"א ע"ב וכתב שם הרשב"ם ברייתא היא בסדר עולם. (כה) חשוב עתה. עיין ברשב"ם בב"ב שם. (כו) שבתוכם נולד עמרם. בכ"י פלארענץ שבסופם נולד עמרם. (כז) כך פירשו רז"ל. ב"ב שם. (כח) לאו דודתו מן האם אלא מן האב. ות"א אחות אבוהי. וכן שנה בסנהדרין נ"ח ע"ב מאי לאו דודתו מן האם לא דודתו מן האב. (כט) והוא שאמרו רז"ל במס' שבת. ט"ס היא וצ"ל במס' סנהדרין. והוא בגמרא שם שציינתי ועיין ברמב"ם הל' מלכים פ"ט ה"ח ובכסף משנה שם. וראיתי בכ"י פלארענץ נאמר נכון במס' סנהדרין. (ל) מבנות יתרו. סוטה מ"ג ע"א. (לא) לפי ששניהם שקולין כאחד. ריש מכילתא, ותש"י עה"ת. ועיין בהרא"ב"ע:

[ז] (א) הברזל צף לפני העץ. דכתיב ויקצב עץ וישלך שמה ויצף הברזל (מ"ב ו ו). (ב) והמים המרים נמתקו בעץ דפנא. צ"ל הרדפני והוא ע"פ מאמרם מכילתא בשלח (מסכתא דויסע פ"א) ויורהו ה' עץ, זה עץ הרדופני. וכן בתנחומא בשלח ר' נתן אומר הרדופני מר היה. וכן הביא הערוך ערך הרדפני בשם הילמדנו. וגם ראיתי בת"י ויב"ע שמות ט"ו כ"ה שתרגמו על ויורהו ה' עץ אילן דארדפני. והמלה יונית (ῥοδοδάφνη) (נארבערבויס) עיין במוספי. (ג) וכן בימי אלישע במלח ריפא המים הרעים. דכתיב

ויצא

התשלח ברקים וילכו ויאמרו לך הננו (איוב לח לה), ויבואו לא נאמר, אלא וילכו, וכן הנה אמר לו הקב"ה אני ממציא שכינתי לשם, בא דבר ואנכי אהיה עם פיך, כאדם האומר לחבירו אני אהיה לשם ובוא אלי:

יב) **וידבר** משה לפני ה' הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתים. (טז) זה אחד מעשרה קל וחומר שבתורה, כיוצא בדבר ואביה ירק ירק בפניה (במדבר יב יד), בשושן הבירה (אסתר ט יא), הנה אנחנו פה ביהודה יראים (ש"א כג ג) וכיוצא בהם לשון קל וחומר:

יג) **וידבר** ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל, (יז) ציווי זה עבודת כוכבים, כדכתיב ביחזקאל איש שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו (יחזקאל כ ז), וכתיב וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי איש (יח) שקוצי עיניו לא השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו (שם שם ח): ואל פרעה מלך מצרים. (יח) שתהא אימת מלכות עליהם. והתחיל לייחס ראשי בית אבותם הביא היחס על משה ואהרן: שנאמר

יד) **אלה** ראשי בית אבותם. ואומר אלה ראשי, לפי שהיו בתוך המצריים ובאו להיבדל מטומאתם ולהתייחס, (יט) אמר אלה לפסול את שכיניהם:

טו) **ואלה** שמות בני לוי. לפי שהזכיר למעלה את ראובן ושמעון, אמר ואלה שמות בני לוי לתולדותם גרשון וקהת ומררי ושני חיי לוי שבע ושלשים ומאת שנה, לוי ירד למצרים בן ארבעים ושלשה שנה, שהרי בשנה שלישית לנשואי לאה נולד לוי, שנאמר ראובן שמעון לוי ויהודה (שמות א ב), נמצא לוי גדול מיוסף ד' שנים, שהרי יוסף בסוף ז' שנים לנשואי לאה נולד, שנאמר ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף (בראשית ל כה), הרי לוי גדול מיוסף ד' שנים, וכתיב ויוסף בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה (שם מא מו), וז' שני השבע, וב' של שני הרעב, שנאמר כי זה שנתים הרעב (שם מה ו), נמצא לוי בן מ"ג שנה ברדת יעקב אבינו מצרים, כי אחרי ז' שנים שעשה יעקב אבינו בבית לבן, נשאה יעקב, טול ג' שנים לראובן שמעון לוי, ובשנה שנשא לאה, בה בשנה נישאת רחל, שנא' מלא שבוע זאת ונתנה לך גם את זאת (שם כט כז), שבוע זאת, (כ) אלו ז' ימי המשתה, שאין מערבין שמחה בשמחה, וכבר היה נולד קהת בן לוי, וכתיב בפרשת ואלה שמות ובני גרשון קהת ומררי, (כא) וחיה לוי אחרי שירד יעקב אבינו למצרים אחד ושבעים שנה, דכתיב ויחי יוסף מאה ועשר שנים (שם נ כב), וקודם לכן היה לו תשע ושלשים שנה, (כב) הוא שאמרו רז"ל בסדר עולם

הערות ותקונים

ב"ב כ"ב ע"ב וע' מכילתא בא פ"א. (טז) זה אחד מעשרה ק"ו שבתורה. ב"ר פצ"ב. ומובא בילקוט שמואל רמז קל"ב ונרשם שם בצדו אינו מוגה כי אם תשעה ונמצא כתוב בשם רבי קלונימוס איש רומי ז"ל „וכן ביחזקאל (טו ה) הנה בהיותו תמים לא יעשה למלאכה אף כי אש אכלתהו" ע"כ. וזה נוסף לפנינו במדרש. והנה מה שהביא רבינו וכן במדרש שם שכתובים בתורה כי גם נביאים וכתובים נקראים תורה. וכ"י פלארענץ הגי' זה אחד מקל וחומר שבמקרא. (יז) ציווי זה עבודת כוכבים כדכתיב ביחזקאל. מקור המאמר הזה הוא במכילתא בא פ"ה ולא שמעו אל משה וגו' שהיה קשה בעיניהם לפרוש מעבודת כוכבים שנאמר ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו (יחזקאל כ) ואומר וימרו בי וגו' הה"ד וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל, צום לפרוש מעבודת כוכבים. (יח) שקוצי עיניו לא השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו„ צ"ל את שקוצי עיניהם לא השליכו ואת גלולי מצרים לא עזבו. ונשתבש מפסוק שלפניו. (יח) שתהא אימת מלכות. מכילתא בא פי"ג. (יט) אמר אלה לפסול את שכיניהם. כי כל מקום שנאמר אלה פוסל את הראשונות, ב"ר פי"ב ופ"ל ושמ"ר פ"א וריש משפטים ותנחומא ריש משפטים, (כ) אלו ז' ימי המשתה שאין מערבין שמחה בשמחה. ב"ר סוף פ"ע והמאמר שאין מערבין שמחה בשמחה תמצא גם במ"ק ח' ע"ב וירושלמי מ"ק פ"א וכן הביא רבינו לעיל בראשית כ"ט כ"ו. (כא) וחיה לוי אחר שירד אבינו למצרים ע"א שנה. פה חסר ונמצא נכון בכ"י פ"ב וכצ"ל וחיה לוי אחר שירד אבינו למצרים [צ"ד שנים ויוסף חיה אחר שירד אבינו למצרים] ע"א שנה. ובכ"י פלארענץ חסר מן וחיה לוי עד וחיה יוסף ג"כ, משגגת המעתיק. (כב) הוא שאמרו חז"ל בסדר עולם. פרק ג'. ובסדר עולם זוטא איתא לוי חיה מאה ושלשים ושבע שנים, ועיין מדרש תלפא.
נדפס

להבין ולהשכיל, כך אין בינה בלבו להבין ולהשכיל, (יג) ע"כ נכבד לבו ונתחזק לו:

טו) **לך** אל פרעה בבקר. (יד) לפי שהיה אומר לי יאורי ואני עשיתני (יחזקאל כט ג), אמר לו הקב"ה הנה יוצא המימה, (טו) תפוס עד שהוא יוצא לנקביו, כדי שלא יתגאה עליך, הוא שאמר לו ראה נתתיך אלהים לפרעה (לעיל ז א): ד"א הנה יוצא המימה. לפי שהיה אומר למשה, אין לי פניות לשמוע דבריך, אמר לו הקב"ה כשהוא יוצא המימה אז תתפוס ונצבת לקראתו, במקום שאין לו יכולת לברוח אנה ואנה: על שפת היאור. (טז) לפי שאלוהותו היה היאור: והמטה אשר נהפך לנחש תקח בידך. כדי שיכירוהו ויזכור נס הראשון:

טז) **ואמרת** אליו ה' אלהי העברים. אמרת לו אתמול אלהי ישראל, אמור עתה אלהי העברים: והנה לא שמעת עד כה. מהו עד כה, עד מכת בכורות, שנאמר כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים (שמות יא ד):

יז) **כה** אמר ה'. במלה שפסק בה התחיל, עד כה, כה אמר ה', שלא יהא הפסקה למכותיו מזו לזו ומזו לזו: ד"א כ"ה כ"ה ב' פעמים, הרי חמשים, אלו חמשים מכות שלקו המצריים, (יז) כמה לקו באצבע עשר מכות, (יח) אמור מעתה במצרים לקו חמשים מכות, ועל הים לקו חמשים ומאתים מכות, לפי שכל מכה ומכה שהביא הקב"ה על המצריים (יט) היתה של חמש מכות, שנאמר ישלח בם חרון אפו עברה וזעם וצרה משלחת מלאכי רעים (תהלים עח מט): בזאת תדע כי אני ה'. אתה אמרת לא ידעתי את ה' (שמות ה ב), מנין בזא"ת ארבע מאות ועשר, כלומר שיעבדת בישראל ארבע מאות שנה, עשר מכות ילקה, וידע כי אני ה': בזאת תדע. בזאת המכה: הנה אנכי מכה במטה אשר בידי על המים. (כ) עשר מכות היו חקוקות על מטה משה דצ"ך עד"ש באח"ב, לפי ששפכו דמם של ישראל כמים, נהפכו לדם יאוריהם ונוזליהם בל ישתיון (תהלים עח מד):

יח) **והדגה** אשר ביאור תמות. מכה בתוך מכה נעשה במצרים, מה שלא נעשה במבול, שהרי במבול לא נגזרה גזירה על הדגים שבים, שנאמר מכל אשר בחרבה מתו (בראשית ז כב), ולא דגים שבים:

יט) **ויאמר** ה' אל משה אמר אל אהרן קח מטך ונטה ידך וגו'. לרבות אפילו המים שהיו מביאין ממקום אחר: ובעצים ובאבנים. (כא) אלו בתי ע"ז

הערות ותקונים

שהכבד אין בו בינה כו'. זה לא נמצא בתנחומא, רק במדרש שמ"ר פ"ט לבו של זה נעשה כבד ועיין במפרשים שנדחקו לפרש דברי המדרש שם, וכן נמצא עוד הפעם במדרש שמ"ר פי"ג פ' בא, כי אני הכבדתי את לבו, מהו הכבדתי שעשה הקב"ה את לבו ככבד הזו שהי' מתבשלת שניה וארטסים נכנס בתוכה כך נעשה לבו של פרעה ככבד הזו ולא היה מקבל דבריו של הקב"ה. המלה ארטסים הביא המוספי וכתב פי' בל"י דבר כפוח ובו נקבים מלאים רוח וזה כינוי לגאוה עכ"ל. וידידי הרב החכם הגדול הבלשן הנפלא מהר"י לעווי באוצר המלים שלו הביא שהיא המלה היונית ἀεpωδες (לופטארטיגעס, לופטס) ועיין מעריך בערך ארטסים. (יג) על כן נכבד לבו ונתחזק לו. בכ"י פלארענץ הגי', כך אין בינה בלבו להבין ולהשכיל על מה נכבד ונתחזק לבו. (יד) לפי שהיה אומר. תנחומא וארא ושמ"ר פ"ט. (טו) תפוס עד שהוא יוצא לנקביו. תנחומא שם ושמ"ר שם. (טז) לפי שאלוהותו היה היאור. תנחומא וארא מפני שפרעה והמצרים היו עובדין ליאור. (יז) כמה לקו. הגדה של פסח. מכילתא בשלח פ"ו ובמדרש תהלים ע"ח, ש"ר פ"ה פכ"ג. (יח) אמור מעתה. הוא לדברי רבי עקיבא. (יט) היתה של חמש מכות. בכ"י פלארענץ בטעות של ארבע מכות והוא ממאמר רבי אליעזר. (כ) עשר מכות היו חקוקות. תנחומא וארא עה"כ ראה נתתיך, ותנחומא תזריע, ושמ"ר סוף פ"ח א"ר יהודה המטה משקל ארבעים סאה היה ושל סמפרינון היה ועשר מכות חקוקות עליו נוטריקון דצך עדש באחב. והאבודרהם סדר הגדה הביא וז"ל ובירושלמי אומר שכך היו כתובים במטה, ואמרינן בתנחומא שהמטה של סנפרינון היה וכתוב בו דצך עדש באחב. עכ"ל ומה שהביא בשם הירושלמי שעשר מכות היו כתובים במטה. לא מצאתי בירושלמי. וכן הוא מפורש בתנחומא שהביא. ואולי צ"ל בתרגום ירושלמי וכוון לתרגום המכונה יב"ע עה"ת שמות י"ד כ"א וביה חקיק ומפרש עישרתי אתוותא די מחא ית מצראי. (כא) אלו בתי ע"ז שלהם. כן הביא הילקוט רמז קפ"ב בשם תנא דבי אליהו, והוא בפ"ז אלא מלמד שאפילו ע"ז שלהן היו פולטין ומוציאים דם. ובשמ"ר סוף פ"ט הביא וז"ל: רז"ל אומרים אף ע"ז

לקה

ב) אתה תדבר. כך בהרתי ולא באחר:

ג) ואני אקשה. הגיד לו מראשית אחרית:

ה) וידעו מצרים כי אני ה'. תחת שאמר מי ה' (שמות ה ב), וידעו כי אני ה': בנטותי את ידי. (ד) כמה זמן נטה הקב"ה את ידו על מצרים, י"ב חדש, שנאמר ויפץ העם בכל ארץ מצרים לקושש קש לתבן (שמות ה יב), אימתי נמצא התבן בשדות באייר, ובניסן יצאו, (ה) וכל אותו הזמן איוב נידון ביסורין, שנאמר כן הנחלתי לי ירחי שוא ולילות עמל מנו לי (איוב ז ג), ירחים של מנין זו שנה:

ו) ויעש משה ואהרן וגו' כן עשו. לא הוסיפו ולא פיחתו:

ז) ומשה בן שמונים שנה. הגיע לגבורות, שנא' ואם בגבורות שמונים שנה (תהלים צ י):

ט) כי ידבר אליכם פרעה לאמר תנו לכם מופת. (ו) אמתת מופת כמו פתאום, דבר שאין לו המתנה, אבל האות עד זמן, כמו הגידו האותיות לאחור (ישעיה מא כג), דבר העתיד לבא: ואמרת אל אהרן קח את מטך והשלך לפני פרעה יהי לתנין. הוא תנין הוא נחש שאמר לו הקב"ה בסנה, לפי שנקרא פרעה תנין, התנים הגדול הרובץ בתוך יאוריו (יחזקאל כט ג), לפיכך נהפך המטה לפניו לתנין: סימן לו כשם שהמטה הזה בלע שאר המטות, כך הוא עתיד ליבלע בתוך הים:

י) ויהי לתנין. מיד יהי לתנין: ד"א יהי אות לפרעה שנקרא תנין:

יא) ויקרא גם פרעה לחכמים ולמכשפים. (ו) מלמד שאפילו האומות אם יעשו דבר חכמה נקראו חכמים, ועוד לפי דעתם נקראים חכמים, כמו הוי חכמים בעיניהם (ישעיה ה כא), חכמים המה להרע (ירמיה ד כב), וכמו שהע"ז נקרא אלוה בדעת האומה העובדת אותה: בלהטיהם. (ז) אלו מעשה שדים, (ח) וכה"א את להט החרב המתהפכת (בראשית ג כד): בלטיהם. אלו מעשה כשפים, דבר הנעשה בלט, כמו לוטה בשמלה (ש"א כא י), והוא אחיזת עינים:

יב) וישליכו איש מטהו ויהיו לתנינים ויבלע מטה אהרן את מטותם. תניניהם לא כתיב, אלא ויבלע מטה אהרן את מטותם, (ט) נס בתוך נס שנהפך לתנין, ועוד חזר למטה, והמטה בלע המטות, שאם בלע התנין את התנינים, אין זה אות ומופת, שכן דרכו של עולם הגדול בולע את הקטן, אבל מטה למטה הוא המופת:

יג) ויחזק לב פרעה. לפי שהקב"ה החזיק לבו לתת מכשול לפניו, ופירש הדבר למען רבות מופתי בארץ מצרים, בתחלה החזיק פרעה לבו מעצמו, ולבסוף ויחזק ה' את לב פרעה, (י) הוא שאמרו רבותינו (יא) בא ליטמא פותחין לו:

יד) כבד לב פרעה, (יב) כלומר לבו של פרעה נהפך לכבד, כשם שהכבד אין בו בינה

הערות ותקונים

ויצא אל מוצא המים וישלך שם מלח ויאמר כה אמר ה' רפאתי למים האלה (מ"ב ב כא). (ד) כמה זמן נטה הקב"ה כו' י"ב חודש. סדר עולם פ"ג וע"ש בהגהות הגר"א ז"ל. (ה) וכל אותו הזמן איוב נידון ביסורים. גם זה הוא בסדר עולם שם מכת איוב י"ב חדשים שנאמר כן הנחלתי לי ירחי שוא ולילות עמל מנו לי מה לילות למינוי שלהן אף ירחים למינוי שלהן. (ו) אמתת מופת כו'. עיין מ"ש רבינו לעיל ג' י"ב. (ו) מלמד שאפילו. מגילה ט"ז ע"א. (ז) אלו מעשה שדים. סנהדרין ס"ז ע"ב, תנחומא ושמ"ר וילקוט רמז קפ"ב. (ח) וכן הוא אומר את להט החרב המתהפכת. עיין רש"י עה"ת שכתב אין לו דמיון במקרא ויש לדמות לו להט החרב המתהפכת. (ט) נס בתוך נס. תנחומא וארא ושמ"ר פ"ט וילקוט רמז קפ"ב ושבת נ"ז ע"א. (י) הוא שאמרו רבותינו. שבת ק"ד ע"א. (יא) בא לטמא פותחין לו. כמו שהוא לפנינו כן הוא גם בכ"י פלארענץ אולם בכ"י פ"ב סיים אחר זה לפי שהיה אומר הואיל וזה משקה שדותנו וכרמנו ואנו נזונין ממנו ודאי הוא אלוה תביישהו בפני הכל ואמר לו הקב"ה הנה יוצא המימה כשהוא עומד על גבי אלוהו תביישהו בפני הכל. ד"א הנה יוצא המימה שיצא לראות מעלות הנהר אם עלו, כי כך היה דרכו היה יוצא המלך והשרים אם רואים מדרגות המים שעולים היו שמחין כי מי היאור שותה ארץ מצרים ואמר לו הקב"ה הנה יוצא המימה. ד"א ויחזק ה' את לב פרעה. שאלה הואיל מן הקב"ה חיזוק לב פרעה ההוא לא חטא. תשובה אמנם היה ראוי ללקות עשר מכות שהביא הקב"ה מכה אחת וממנה לא נכנע לשוב אל ה' לשלח את העם לפי שלא היתה מתאחרת המכה זמן הרבה, שאין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו אע"פ שהם חייבים כלייה לפי שהיה ריוח, ע"כ ואח"כ מתחיל כבד לב פרעה. (יב) כלומר לבו של פרעה נהפך לכבד כשם

שהכבד

ובתנור, אפילו באש היו נכנסין ונשרפים, והריח שלהם נכנס בלבם ונלאים, שנאמר ובתנוריך ובמשארותיך, (כז) אימתי הפת נתן בתנור, בשעה שהוא חם:

כט) **ובכה** ובעמך: (כח) בה"א, לפי שכל מכה ומכה היתה של חמש מכות: (כט) ד"א בכייה היתה לו ולעמו, (ל) שקירקורם קשה היתה להם. מה לשון צפרדע, (לא) צפור היה בנילום בעל דע, ושרק להם, והם באו ונקראו על שם הצפר בעל דע צפרדע:

[ח] א) **ויאמר** ה' אל משה אמור אל אהרן נטה את ידך במטך על הנהרות על היאורים ועל האגמים. זה דומה לדם, שאמר ונטה ידך על מימי מצרים וגו' (שמות ז יט), וכי על כל נהר ואגם ועל כל מקוה מים נטה ידו, אלא נתכוין בעד הנהרות, ובעד האגמים, ובעד מקוה מים, וכן בצפרדעים לא נטה ידו אלא במקום אחד, אבל הוא נתכוין על הנהרות ועל האגמים ועל היאורים, כמו על שאול ועל יהונתן בנו ועל עם ה' (שמואל ב' א יב), ופירושו בשביל:

ב) **ותעל** הצפרדע. (א) א"ר אלעאי צפרדע אחת היתה ומלאת כל ארץ מצרים. (ב) ויש מפרשים ותעל הצפרדע, כמו ויהי לי שור וחמור (בראשית לב ו), והם רבים, וקראם הכתוב אחד:

ג) **ויעשו** כן החרטומים בלטיהם ויעלו וגו'. לא הוסיפו ולא גרעו:

ד) **ויקרא** פרעה למשה ולאהרן ויאמר העתירו אל ה'. אתמול אמר לא ידעתי את ה' (שמות ה ב), ועכשיו אמר העתירו אל ה':

ה) **ויאמר** משה לפרעה התפאר עלי, כלומר יהיה לך פאר ממני תשאל ואנכי אעתיר בשבילך ואמור למתי אעתיר לך: ד"א התפאר, דומה לו כי תחבוט זיתך לא תפאר אחריך (דברים כד כ), (ג) כמו ששנינו במשנתינו לא יפלה, (ד) רי"ש ולמ"ד משמשין, והוא ענין חפש ובדוק, כך אמר לו משה רבינו לפרעה, התפאר התפלא חפש בלבך ושאל ועלי לעשותו:

ו) **ויאמר** למחר ויאמר כדברך למען תדע כי אין כה' אלהינו. על כל דבר ודבר היה מזכיר חטאתו שאמר לו לא ידעתי את ה' (שמות ה ב): אמר לו משה למען תדע, אבל עליו ועל כיוצא בו נאמר, אם תכתוש את האויל במכתש בתוך הריפות בעלי (משלי כז כב), כלומר בין מה שתרפה הימנו בהגבהת העלי מן המכתש, הוא שוכח המכות, כן גם פרעה הרשע בין הריפות של מכות בין זמן לזמן היה לבו כבד, שנאמר וירא פרעה כי היתה הרוחה והכבד את לבו, (להלן פסוק י"א) הכבדה היתה לו מן השמים:

ז) **רק** ביאור תשארנה· לזכרון להודות לשם ה':

הערות ותקונים

(כז) אימתי הפת נתון בתנור בשעה שהוא חם. פסחים כ"ג ע"ב ותנחומא וארא. ומובא בס' והזהיר דף א' ע"א. (כח) בה' לפי שכל מכה. ר"ל ובכה כתיב מלא ה"א בסוף התיבה וכל שאר חסר. והרב בעל מנחת שי הביא בשם רבינו בחיי כי תוספת ה"א ללמדך שכל מכה ומכה שהביא הקב"ה על המצריים במצרים היתה של חמש מכות ע"כ. וזה נובע מלדברי רבינו טוביה. (כט) ד"א בכייה היתה לו ולעמו. דרש בכה לשון בכייה. (ל) שקירקורס קשה היתה להם. תנחומא בא ושאלתות ופי' זעקתם, ועיין פסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה והערה פ"ז מה שכתבתי שם. (לא) ציפור הי' בנילוס בעל דע ושרק להם. עיין בגמרא סנהדרין ס"ז ע"ב וכן בתנא דבי אליהו פ"ז ומובא בילקוט רמז קפ"ב ותעל הצפרדע [צפור] שיש בו דעה כו'. ובתנחומא ושמ"ר צפרדע אחת היתה ושרקה להן ובאו:

[ח] (א) א"ר אלעאי. בתנחומא וארא ושמ"ר פ"י ותדב"א פ"ז הגי' ר' עקיבא אומר צפרדע אחת היתה והיו המצרים מכין אותה ומתזת צפרדעים הרבה. ובשו"ט מזמור ע"ח ורש"י עה"ת חסר שם האומר, ועיין בגמרא סנהדרין ס"ז סע"ב, וגם שם הגי' ר' עקיבא אומר, ובכ"י פ"ב חסר המאמר על הכתוב הזה, ובכ"י פלארענץ כתוב ג"כ א"ר אלעאי, והמאמר שם מוקדם לפני הכתוב ויאמר ה' אל משה. (ב) ויש מפרשים. גם רש"י כתב ופשוטו יש לומר שרוץ הצפרדעים קורא לשון יחידית וכן ותהי הכנם. (ג) כמו ששנינו במשנתינו לא יפלה. שבת י"ב ע"א. לא יפלה את כליו ע"ש בפירש"י. (ד) רי"ש ולמ"ד משמשין. ר"ל מתחלפים. ודוחק לומר כי פאר הוא כמו פלא ויותר נכון לומר כי תפאר אחריך מתרגמינן

לא

שלהם: והיה דם בכל ארץ מצרים. שאפילו ישראל שותה (כב) בקנישקון, ישראל מצד זה, ומצרי בצד זה, היה הדם בצד מצרי, לקיים מה שנא' והיה דם בכל ארץ מצרים:

כ) ויעשו כן. משה ואהרן:

כב) ויעשו כן חרטומי מצרים בלטיהם. בלחישותם, נראין כעושים ואינן עושין, (כג) כי הא דההוא טייעא דטרקיה לגמליה והדר קם, (כג) ומעשה באחד שנקרע כריסו ויצא בני מעיו, והביא הקוסם את בנו ושחטו לפניו באחיזת עינים, ראה זה שנקרע כריסו, כי בנו נשחט, נתאנח, באניחתו נכנסו בני מעיו לתוך כריסו, מיד עמד זה הקוסם, ותפר את בטנו, וכל זה לא עשה אלא שלא ינע בבני מעיו, אלא מעצמם יכנסו כדי שיתרפא, וכאלה רבות בתלמוד שאמרו החכמים שהיו בימיהם, כי מעשה חרטומי מצרים הכל באחיזת עינים היה: ויחזק לב פרעה. מן הקב"ה נתחזק לבו כאשר דבר ה':

כג) ויפן פרעה וגו' גם לזאת. לא למעשה התנין, ולא למעשה הדם, אפס כי הפרש ביניהם, התנין מעשה מופת, והדם הוא מכה, ואפ"ה לא שת לבו:

כה) וימלא שבעת ימים. למה שבעת ימים. לפי שמכת הדם היא טומאת האשה הנדה, מה טומאת הנדה שבעת ימים, (כד) אף מכת מצרים בדם שבעת ימים:

כו) ויאמר ה' אל משה. כל מכת מצרים בויאמר, לפי שנחת היה להם לישראל בשעה שהיתה המכה באה על המצריים: בא אל פרעה. לפי שלא היה ביאור אלא בפלטין שלו, לפיכך אמר לו הקב"ה בא אל פרעה: ואנכי אהיה עם פיך ואמרת אל פרעה כה אמר ה' שלח עמי ויעבדני. בתחלה אמר לו כה אמר ה' אלהי ישראל, וחזר ואמר כה אמר ה' אלהי העברים, ומכאן ואילך כה אמר ה', לפי שכבר הודיעו מי ה':

כז) ואם מאן אתה לשלח. מה זה התראה, הנה אנכי נוגף את כל גבולך בצפרדעים:

כח) ושרץ היאור צפרדעים. שתי המכות האלו היו מן היאור, כי עיקר יישוב ארץ מצרים היאור הוא, שעולה ומשקה את ארצם, שנאמר לא כארץ מצרים הוא וגו' (דברים יא י), וכשהיה יצא פרעה המימה, לצוות את עבדיו ואת עמו על תיקון היאור, מיד היה משה רבינו נצב לקראתו, תחלה אמר לו על מכת היאור בדם, אמר לו אתה בוטח על היאור שישקה את שדותיך וכרמיך, הוא נהפך לדם, ואחר הדם תעל הצפרדע, (כה) על שהיו המצריים מעירים אותם משנתם. לאמר עמדו עשו עבודת פרעה, (כו) הביא עליהם קולנים, שהיו באים הצפרדעים וצווחים באזניהם, שנאמר ועלו ובאו בביתך ובחדר משכבך ועל מטתך, היו קופצים ועולים במטה

הערות ותקונים

נקה בדם. (כב) בקיסקין. בכ"י פלארענץ הגי' בקנקן. והגי' שלפנינו נכונה והוראת מלת קיסקין עיין ערוך ערך קיסקין שכתב כוס של זכוכית או של כסף ויוצאין ממנו כשני קנים דקים משני צדי הכוס ותלוין בו ושותים בו שנים כל היין שבכוס כו'. וברור לדעתי שבתנחומא וארא ובשמ"ר פ"ט הנובע מהתנחומא א"ל נשתה בתוך הקערה אני ואתה ביחד, ישראל שותה מים והמצרי שותה דם. שהיה כתוב נשתה בתוך קיסקין והמעתיק שלא ידע הוראת המלה הגיה „בתוך הקערה" ובשו"ט מזמור ע"ח איתא ושניהם היו נותנים פיהם בספל והיה ישראל שותה מים והמצרי דם גם פה היתה הגי' בקיסקין. (כג) כי הא דההוא טייעא דטרקיה לגמליה והדר קם. כוונתו למאמרם סנהדרין ס"ז ע"ב א"ל רב לרבי חייא לדידי חזי לי ההוא טייע' דשקלי לספסירא וגיידיה לגמלא וטרף ליה בטבלא וקם. ופי' דטרקיה לשון דקירה ובכ"י פ"ב דטרקיה בטעות. (כג) ומעשה באחד שנקרע כריסו. עיין חולין נ"ו ע"ב ובפירש"י שם. (כד) אף מכת מצרים בדם שבעת ימים. הוא דעת ר' יהודה תנחומא וארא, ושמ"ר ספ"ט, ושו"ט מזמור ע"ח, וילקוט רמז קפ"ב בשם התנחומא. (כה) על שהיו המצרים מעירים אותם משנתם. בתנחומא ושמ"ר פ"י ומובא בספר והזהיר דף א' ע"א שהוציא לאור ידידי הרב הגדול מוהר"ר ישראל מאיר פרייאמאן עם ביאורו ענפי יהודה. צפרדעים למה הביא עליהם מפני שהיו משתעבדין בישראל ואומרים להן הביאו לנו שקצים ורמשים לפיכך ותעל הצפרדע. (כו) הביא עליהם קלנים. תנחומא בא הביא עליהם קלנים אלו צפרדעים. ומובא בערוך ערך קלן בשם הילמדנו סוף וארא. וכן נשנה בפסיקתא ויהי בחצי הלילה וע"ש בהערה פ"ז.

אימתי

טז) **ויאמר** ה׳ אל משה השכם בבקר. (טו) לעולם הזריזין מקדימין למצות, וישכם משה
בבקר (שמות לד ד) : והתיצב לפני פרעה . מקום שאין דרך לנטות ימין
ושמאל : הנה יוצא המימה . (טז) דרשו רבותינו בספר השכם כי יוצא המימה לנקביו ,
(יז) ואעפ״כ ראיה לדבר כי בלשון נקיה דיבר הכתוב , כמו ויבא שאול אל גדרות הצאן
להסך את רגליו (ש״א כד ד), לפי שעשה פרעה עצמו אלוה . ויש לומר כי המימה ממש ,
כדרך שהמלך הולך אל נהר נילוס לראות כמה מדרגות עלו המימה :
יז) **כי** אם אינך משלח . זו התראה : הנני . דבר מזומן : משליח בך . כל המכות
(יח) מפרעה התחילו , מפני שהוא פתח בגזירה תחלה : ובעבדיך ובעמך .
(יט) [עבדיך אלו רואי פני המלך . ובעמך] (כ) אלו הכפרים והכרכים : את הערוב .
(כא) חיות רעות באות ונוטלות תינוק של מצרים מתוך העריסה , וכל כך למה ,
לפי שהיו אומרים לישראל לכו וצודו לנו אריות דובים ונמרים , (כב) כי על כל מכות
ומכות פרעה ועמו כלם מדה כנגד מדה : ומלאו בתי מצרים את הערוב . חיה רעה
נשתלחה בהם : וגם האדמה . אלו השדות והכרמים : אשר הם עליה . אלו יושבי
כרכים ועיירים :
יח) **והפליתי** ביום ההוא את ארץ גושן.(כג) פליאה תהיה בעולם היאך ארץ זו לקתה
וזו לא לקתה: אשר עמי עומד.כענין שנא׳ ואנכי עמדתי בהר (דברים י ט),
והלא כתוב ואשב בהר (שם ט ט), ומהו עמדתי אחרתי , כך אשר עמי עומד עליה, אין
עמידה זו אלא איחור , (כד) לפי שבשלש עשרה מדות התורה נדרשת בהן , כאשר
דרש ר׳ ישמעאל בתורת כהנים , וזה אחת מהן , דבר הלמד מענינו : למען תדע .
הוא שכתבתי בשנים ושלשה מקומות על כל תוכחה הוא מזכיר חטאתו , שאמר
לא ידעתי את ה׳ , לפיכך אמר למען תדע , אפס כי היה מהפך עליו הלשון , פעם
כי אין כה׳ אלהינו , פעם וידעו מצרים כי אני ה׳ , פעם כי אני ה׳ בקרב הארץ :
יט) **ושמתי** פדות בין עמי ובין עמך . היא היא הפליאה שתהא פדות לישראל ולא
למצרים ואמר לו למחר יהיה האות הזה , לא כדרך שהיו בית ישראל

הערות ותקונים

תדב״א , ומובא גם בס׳ והזהיר דף א׳ ע״א , איתא למה הביא עליהם כנים , לפי ששמו ישראל מכבדי חוצות ושוקים לפיכך הפך הקב״ה את עפר מצרים לכנים עד שלא מצאו עפר שיכבדו . וראיתי בבעל הטורים שהביא ג״כ כמו שהוא לפנינו מטעם הכנים לפי שמנעו המצרים את ישראל מלכת במרחצאות ומתוך כך נתמלאו כנים בבגדיהם לפיכך לקו הם בכנים עכ״ל . (טו) לעולם . עיין פסחים ד׳ ע״א , יומא כ״ח ע״ב . (טז) דרשו רבותינו בספר השכם . המדרש הזה נקרא „מדרש השכם״ על שם התחלתו השכם בבוקר ונאבד מאתנו ודברתי אודותיו במבוא . והמאמר שהביא רבינו בשמו נמצא גם בתנחומא וארא עה״כ השכם בבוקר , ובשמ״ר פ״ט עה״כ לך אל פרעה בבוקר הנה יוצא המימה , וכן מובא ברש״י עה״ת וארא ז׳ ט״ו . (יז) ואעפ״כ ראיה לדבר . בכ״י פלארענץ ואע״פ שאין ראיה לדבר . (יח) ויבא שאול אל גדרות הצאן להסך את רגליו . וכן מובא בכ״י פלארענץ . ובמקרא כתוב ויבא אל גדרות הצאן על הדרך ושם מערה ויבא שאול להסך את רגליו . (יח) מפרעה התחילו . תנחומא וארא ושמ״ר פי״א . ע׳ מכילתא בא פ״ז בשלח פ״א סוטה ט׳ ע״א תוספתא שם פ״ד . (יט) עבדיך . הוספתי ונמצא לנכון בכ״י פלארענץ . (כ) אלו הכפרים והכרכים . בכ״י פלארענץ אלו הכרכים והכפרים . (כא) חיות רעות כו׳ לפי שהיו אומרים לישראל כו׳ . בתנחומא וארא ושמ״ר פי״א ומובא בס׳ והזהיר דף ב׳ ע״ב ערוב למה שהיו המצרים אומרים לישראל לאו והביאו לנו דובים ואריות כדי להיות מצירין בהם , לפיכך הביא עליהן חיות מעורבבות . ועוד איתא בתד״א פ״ז ומובא בילקוט רמז קפ״ב ערוב מפני מה אמרו להן לאו והביאו לנו דובים ואריות והכניסו לבית מלחמתינו ונעשה בהם קיגאות כו׳ . פי׳ ביוני לידת חיות מדבריות (יאגד) . וברור כי בתנחומא ושמ״ר צ״ל כדי להיות מציידין בהם . וכן יסד הפייטן בסילוק ליום שני של פסח הם הגלום להביא חיות להצאות . ומה שהביא רבינו חיות רעות באות ונוטלות תינוק וכו׳ , הוא מתנחומא בא אות ד׳ ומובא בילקוט רמז קפ״ב בשם התנחומא , ועיין בהראב״ע שכתב מלת ערב . פי׳ חיות רעות מעורבבות כמו אריות זאבים ודובים ונמרים . ועיין גם ברשב״ם . (כב) כי על כל מכות . עיין ילקוט רמז קפ״ב בשם מדרש , ובשם תנחומא , ובשם תד״א . (כג) פליאה תהיה בעולם . מפרש והפליתי שהוא חסר אל״ף כמו שהביא הראב״ע ויהי׳ מלשון פלא , וע׳ ת״י ואעביד פלאין ביומא ההוא . (כד) לפי שבשלש עשרה מדות התורה נדרשת בהם כאשר דרש ר׳ ישמעאל בת״כ . המדרש הזה נקבע בהתחלת הספרא ומתחיל רבי ישמעאל אומר בשלש עשרה מדות התורה

י) **ויצברו** אותם חמרים חמרים. (ה) אין חומר פחות מעשרה איפות, שנאמר כי עשרת הבתים חומר (יחזקאל מה יד), וכתיב האיפה והבת (ו) תוכן אחת להם (שם שם יא), ואע"פ שלא כתוב הכתוב איחר מכת הצפרדעים, הדעת נותן לומר כי מכת הדם בנין אב לכל המכות, מה מכת דם שבעת ימים, אף כל אחת ואחת שבעת ימים, חוץ מן החשך דכתיב בו בפירוש שלשת ימים (שמות י כב), (ז) ותוכל לומר כי גם החשך שבעת ימים, אבל שלשת ימים היתה אפילה, מכן ואילך הד' ימים חשך בלא אפילה, כי יש אומרים שמחודש שבט התחילו המצריים ללקות, ולכך נקרא שבט שבו נשבטו המצריים, ומשבט עד ט"ו בניסן עשרה שבועות, (ח) שבוע לכל מכה:

יב) **ויאמר ה'** אל משה וגו' נטה את מטך והך את עפר הארץ והיה לכנם. (ט) חסר י', כי נחסר מדעת החרטומים עשיית הכנם יותר משאר המכות, (י) והוא שארז"ל שאין השד יכול לבראות פחות מכשעורה: ע"א לפי שכל עפר הארץ היה כנם והחרטומים עומדים על הכנים ואין רגליהם נוגעות בארץ, ולעולם כל זמן שאין המכשף נוגע רגליו בארץ, אין מועיל כלום במעשיו, לפיכך כתיב ולא יכלו:

טו) **ויאמרו** החרטומים אל פרעה אצבע אלהים הוא. (יא) כלומר לא זה המעשה ממשה ואהרן, אלא מכה היא שבאה לעולם מאת הבורא: ויחזק לב פרעה. ודע כי מכת הכנים בלא התראה הביאה הקב"ה עליהם, וכן השחין והחשך וסימן כח"ש, חשבתי בלבי לומר על אלו השלשה למה הן בלא התראה, כי על השנים היה מתרה בו, ועל השלישי לא היה מתרה בו, (יב) כסימנו של ר' יהודה דצ"ך עד"ש באח"ב, (יג) והיינו דתנן (יד) מי שלקה ושנה, בית דין כונסין אותו לכיפה, ומאכילין אותו שעורין עד שכריסו נבקעת: (טו) ולמה לקו בכנים, לפי שמנעו מישראל מרחצאות, והיו הכנים מצירים אותם, ולפיכך גם המצריים לקו בהם:

הערות ותקונים

לא תפלי בתלך כמו שהביא הערוך בערך פל, אבל לא מפני שהם מתחלפים. (ה) אין חומר פחות מעשרה איפות. לדעתו חמרים ענינו מדה כמו עשרה חמרים (במדבר יא לב), ולדעת המפרשים ענינו צבור. (ו) תוכן אחת להם. ובכ"י פלארענץ תוכן אחת לכן, ובקרא כתיב תוכן אחד יהי'. (ז) ותוכל לומר כי גם החשך ז' ימים. עד סוף הפסוק, חסר בכ"י פלארענץ. (ח) שבוע לכל מכה. בסדר עולם פ"ג היתה מכות מצרים י"ב חדשים שנאמר ויפץ העם וגו' אימתי דרכו של תבן באייר והם יצאו בניסן לקו המצרים עשר מכות כל י"ב חודש. והגאון הרא"ו בהגהות שלו לס"ע כתב וז"ל לאו מכות מצרים היה י"ב חודש. שהם התחילו באייר וג' חדשים נתעכב משה במדין באותה שנה אלא משעה שנדבר עמו בסנה חושב אותם למכות מצרים, ורש"י כתב שי"ב חודש היו המכות ואינו נראה עכ"ל. ובמס' עדיות פ"ב מ"י משפט המצריים י"ב חודש וכתב שם הראב"ד דכתיב לקושש קש לתבן אימתי התבן מצוי שם באייר והם יצאו בניסן, ועיין תנחומא ושמ"ר סוף פ"ט ר' יהודה ור' נחמיה חד אמר כ"ד ימים היה מתרה בהם וז' ימים היתה המכה משמשת בהם, וחד אמר; ז' ימים היה מתרה בהם וכ"ד ימים היתה המכה משמשת; לכן לכ"ע הי' נמשך כל מכה זמן חדש ימים וא"כ היא כסברת רש"י, ועיין עוד במדבר רבה פי"א שמשה חדשים נכסה משה מהם, ונמשך זמן תשעה חדשים. וז"ל הראב"ע שמות ט' י' ובעבור שהמכה הראשונה עמדה ז' ימים, לא נלמד ממנה על דרך הפשט שככה עמדה כל מכה, ועוד כי אחרי הכתוב נרדף, וידוע כי מכת הדבר היתה שעה אחת, ומכת החושך ג' ימים. על כן אין לנו דרך לדעת באיזו חודש בא משה והחלו המכות, רק אם היתה קבלה ביד חכמינו הקדושים קבלנו ושמענו. עכ"ל. (ט) חסר יו"ד. מובא במנחת שי וז"ל דין לחוד חסר יו"ד כו' ובמדרש לקח טוב חסר יו"ד כתיב כי נחסר מדעת החרטומים כו', עכ"ל. וראיתי ברבינו בחיי הביא וז"ל על עתה הזכיר החרטמים מלא ביו"ד אבל במכה זו של כנים שהזכיר בה ולא יכלו הזכיר החרטמים חסר יו"ד כי בכאן הסרה חכמתם ובטל כחם והודו על כרחם. (י) והוא שאמרו רז"ל. סנהדרין ס"ז ע"ב, וכ"ה בתנחומא ושמ"ר וילקוט רמז קפ"ג, ומובא בספר והזהיר דף א' ע"ב, ורש"י עה"ת הביא ולא יכלו שאין השד שולט על בריה פחותה מכשעורה. והרמב"ן הביא פחותה מכעדשה. (יא) כלומר לא זו המכה. עיין ש"ר סוף פ"י כיון שראו החרטומים שלא יכלו להוציא הכנים מיד הכירו המעשים מעשה אלהים ולא מעשה שדים ועוד לא חששו לדמות עצמן למשה להוציא המכות. וגם רש"י עה"ת הביא אצבע אלהים הוא מכה זו אינה ע"י כשפים מאת המקום היא ועיין גם ברש"י סנהדרין שם. (יב) כסימנו של ר' יהודה עיין לעיל וארא ז' הערה כ'. (יג) והיינו דתנן. סנהדרין פ"א רע"ב במשנה. (יד) מי שלקה ושנה. פירש"י שלקה שתי פעמים על שתי עבירות. (טו) ולמה לקו בכנים. בתד"א פ"ז ותנחומא וארא ושמ"ר פ"י, וילקוט רמז קפ"ב בשם תדב"א

יא) **ולא** יכלו החרטומים. כשם שלא יוכלו להוציא את הכנם, וכל ימי החושך לא קמו איש מתחתיו, באלו שלש מכות לא יכלו החרטומים, והמה בלא התראה. (ו) מכת שחין באה על המצריים למה, לפי שהיו משעבדין את ישראל להביא להם חמין וצונן במרחצאות, בא השחין עליהם ולא יכלו לרחוץ לא בחמין ולא בצונן:

יג) **ויאמר** ה' אל משה השכם בבקר. על כל מכה ומכה שהביא הקב"ה על המצריים, לא היה משה רבינו הולך אלא על פי הגבורה, יבואו עשרה מאמרות של עשר מכות, ויפרעו מפרעה ומן המצריים, שרצו לשעבד עם ישראל, (ז) שבעבורם נברא העולם בעשרה מאמרות:

יד) **כי** בפעם הזאת אני שולח את כל מגפותי אל לבך. הוא תחלה ואח"כ בעבדיך ובעמך, וכל כך למה בעבור תדע, שאמרת לא ידעתי את ה' (שמות ה ב), אמנם כי הלשון מתחלף למען תדע (שם ח ו), בעבור תדע, כמו זדון לבך השיאך (עובדיה א ג), השיא אותך (ירמיה מט טז), וכן בלשון הנביא מחלפין הלשון והרצון אחד, (ח) שהרי סגנון אחד עולה לכמה נביאים, ואין שני נביאים מתנבאין בסגנון אחד, ואפילו הנביא בעצמו משנה הלשון, שכן כל שירות ותשבחות של דוד אין לשון זה כלשון זה, כלו סג (תהלים נג ד), הכל סר (שם יד ג), ויחגרו (ש"ב כב מו), ויחרגו (תהלים יח מו):

טו) **כי** עתה שלחתי את ידי. כלומר הייתי עושה כך וכך:

טז) **ואולם** בעבור זאת העמדתיך:

יז) **עודך** מסתולל. פירושו מסתורר, ר' משתמש בל', כמו ארמנותיו אלמנותיו (ישעיה יג כב), כמו כי תשתרר (במדבר טז יג): ד"א בעון שאתה עושה בעמו תהיה משתולל, כמו וסר מרע משתולל (ישעיה נט טו): ע"א מס תולל, תרבה עליהם מס של עבודות, תולל כמו ותוללינו שמחה (תהלים קלז ג):

יח) **הנני** ממטיר כעת מחר. (ט) זבדי בן לוי אמר סרט לו סרוטה בכותל ואמר לו כשתגיע החמה עד כאן, הצפרדעים למחר סרו, הערוב למחר. וכן בדבר היום הזה מתרה בו, ולמחר היה המעשה, כדי לסגפו ולענותו, (ט) הוא שאסור בישראל לענות את דינו, אבל במצריים כאשר היה פרעה מענה את ישראל, כך נתענה בכל מיני עינויים:

יט) **ועתה** שלח העז. (י) קבץ, ודומה לו יושבי הגבים העיזו (ישעיה י לא), וכן העיזו בני בנימין (ירמיה ו א): שלח העז. וכי יש לך שהוא מביא על שונאו רעה, והוא מודיעו ומתרה בו, (יא) אלא זש"ה (יב) הן אל שגיא בכחו מי כמוהו מורה (איוב לו כב), שהוא מורה דרך לרשעים שיעשו רצונו ולא יאבדו מן העולם:

כ) **הירא** את דבר ה' מעבדי פרעה הנים. (יג) בוא וראה מה כתוב ויקח שש מאות רכב בחור (שמות יד ז), מהיכן לקחן מן הירא את דבר ה', שהרי כתוב וימת כל מקנה מצרים (שם טו), (יד) הוא שארז"ל (טו) ר' שמעון בן

הערות ותקונים

פרעה לא מבפנים ויבא מבחוץ. בגמרא בכורות מ"א ע"א שחין למצרים יבש מבפנים ולח מבחוץ, למתניתן לח מבפנים ויבש מבחוץ וכן ב"ק פ' ע"ב דאמר ריב"ל שחין שהביא הקב"ה על המצריים לח מבחוץ ויבש מבפנים שנאמר ויהי שחין אבעבועות פורח באדם ובבהמה. ופירש"י אבעבועות פודרא, בפריחתו דהיינו מבחוץ הוא מבעבע דהיינו לח, מכלל דבפנים הוי יבש. לכן יש לתקן כן גם בדברי רבינו יבש מבפנים ולח מבחוץ. (ו) מכת שחין באה על המצריים. תנחומא וארא שמ"ר פי"א ותד"א פ"ז ומובא בס' והזהיר ב' ע"ב. (ז) שבעבורם נברא העולם בעשרה מאמרות. במשנה אבות פ"ה מ"א בעשרה מאמרות נברא העולם. ובאדר"נ פל"ג איתא עשר מכות הם כנגד עשרה נסיונות שנתנסה אברהם אבינו ע"ה. (ח) שהרי סגנון אחד. סנהדרין פ"ט ע"א. (ט) זבדי בן לוי אמר. תנחומא וארא ושמ"ר פי"ב ורש"י עה"ת וס' והזהיר ג' ע"א. (ט) הוא שאסור. עיין סנהדרין ל"ה ע"א ושם פ"ט ע"א. (י) קבץ ודומה לו כו'. גם רש"י עה"ת הביא ראיה מן הכתובים האלה. (יא) אלא זש"ה הן אל שגיא וגו'. תנחומא וארא עה"כ השכם בבוקר. (יב) הן אל שגיא בכחו. וכן מובא בכ"י פלארענץ, ובקרא הן אל ישגיב בכחו. (יג) בוא וראה מה כתוב. מכילתא בשלח פ"א על הכתוב ויקח שש מאות רכב בחור. (יד) הוא שאמרו חז"ל. מכילתא שם, וילקוט רמז קפ"ו וחסר הציון, ומובא בס' והזהיר ג' ע"א. (טו) ר' שמעון בן יוחאי. במכילתא שם הגי' ר'

שמעון

אומרים, (כה) כי לימים רחוקים הוא ניבא, ארכו הימים ואבד כל חזון, אלא למחר יהיה האות הזה:

כ) ויעש ה' כן. לא עבר הזמן:

כא)(כו) ויקרא פרעה למשה ולאהרן ויאמר לכו זבחו לאלהיכם בארץ. לא היה חפץ להרחיקם מארצו:

כב) ויאמר משה לא נכון לעשות כן. כפי דבריו ענהו, דבר דבור על אופניו, כי תועבת מצרים:

כג) דרך שלשת ימים. הוא דרך הר חורב:

כד) ויאמר פרעה אנכי אשלח אתכם. רוצה ולא רוצה:

כה) ויאמר משה הנה אנכי. באנכי אמר לו פרעה, ובאנכי ענהו משה רבינו, שכן דרך החכמים שלא לענות יותר מן המדבר, (כז) וכן בתלמוד אומר בתלמידי שמאי והלל, מה זו סמיכה, ואמר לו מה זו שתיקה: וסר הערוב מפרעה. מלשון גדולה הוא למלכות מצרים לומר להם פרעה: מחר. כל התנאים היה ליום מחר, לפי שבהשכם היתה באה להם המכה, (כח) ועד שעת השכמה לא היו ניצולים הימנה: רק אל יוסף פרעה התל. כמו שקר, כענין אם כהתל באנוש תהתלו בו (איוב יג ט):

כו) ויצא משה מעם פרעה ויעתר אל ה'. לא היתה עבודתו כי אם לעבוד את ה':

כז) ויעש ה' כדבר משה. (כט) ותגזר אומר ויקם לך (שם כב כח):

כח) ויכבד פרעה את לבו. זו ההכבדה מאתו היתה:

[ט] ב) כי אם מאן אתה. זו התראה:

ג) הנה יד ה' הויה. (א) לית דכוותיה בכל המקרא שהוא דומה לשם הנכבד, לפי שהשם הנכבד נתכבד בה בכל גויי הארץ, ולא היה הדבר כי אם במקנה ולא באדם, (ב) לפי שהיו ישראל רועים את מקנה מצרים שלח בהם הקדוש ברוך הוא את הדבר:

ד) והפלה ה'. כמו והפליתי ביום ההוא את ארץ גושן (שמות ח יח):

ה) וישם ה' מועד לאמר מחר יעשה ה' (ג) (את) הדבר הזה בארץ. לא לפתאום הביא עליהם המכה:

ו) ויעש ה' את הדבר הזה ממחרת. בזמן שהתנה:

ז) וישלח פרעה והנה לא מת וגו' ויכבד. בעל כרחו כדי לטורדו מן העולם:

ח) ויאמר ה' אל משה ואל אהרן קחו לכם מלא חפניכם פיח. (ד) היא האפר הלבנה שעל הנחלים כשעוממו: וזרקו משה השמימה. באויר העולם:

ט) והיה לאבק וגו' לשחין פורח אבעבועות. (ה) שחין שהיה בימי פרעה לח מבפנים ויבש מבחוץ. זו מכה בלא התראה שהרי הותרה בשתים:

הערות ותקונים

התורה נדרשת. ורבינו גרס נדרשת בהם. עיין מה שהעיר ידידי הרה"ג מוהר"ר אייזיק הירש ווייס. במסורת התלמוד אות ב'. (כה) כי לימים רחוקים הוא ניבא וגו'. הרכיב שני כתובים יחד, הכתוב הראשון יארכו הימים ואבד כל חזון (יחזקאל יב כב) והכתוב השני בן אדם הנה בית ישראל אומרים החזון אשר הוא חוזה לימים רבים ולעתים רחוקות הוא נבא (שם שם כז). (כו) ויקרא פרעה למשה ולאהרן. וכן מובא בכ"י פלארענץ ופ"ב ובקרא כתיב ויקרא פרעה אל משה ולאהרן. (כז) וכן בתלמוד אומר. ביצה כ' ע"ב. (כח) ועד שעת השכמה. וכ"ה גם בכ"י פ"ב הגי' ועל שעת השיכה. (כט) ותגזר אומר. עי' תענית כ"ג ע"א וירושלמי שם פ"ג הי"ב.

[ט] (א) לית דכוותיה. וכן נמסר במסורה. (ב) לפי שהיו ישראל רועים. בתנחומא ושמ"ר פי"א ומובא בס' והזהיר ב' ע"ב למה הביא להם דבר, לפי ששמו ישראל רועי בקר ורועי צאן כו'. וכ"ה בתד"א פ"ז ומובא בילקוט רמז קפ"ב. (ג) את הדבר הזה. וכ"ה גם בכ"י פלארענץ ופ"ב. ובקרא ליתא למלת „את" ובמסורה י"א חסר את בלישנא, וביב"ע תרגם ית פתגמא כאלו הי' כתוב לפניו את הדבר. (ד) היא האפר הלבנה כו'. וכן רש"י עה"ת כתב דבר הנפח מן הגחלים עמומים הנשרפים בכבשן. (ה) שחין שהיה בימי

פרעה

למען תדע כי לה' הארץ. על כל מכה היה אומר לו למען תדע כי לה' הארץ, או בעבור תדע. (כו) והכתיב והארץ נתן לבני אדם (תהלים קטו טז), לא קשיא כאן בזמן שהבריות עושין רצונו של מקום הארץ נתן לבני אדם, לאכול ולשתות ולשמוח, ואם אין עושין רצונו, לה' הארץ:

ל) **ואתה** ועבדיך ידעתי כי טרם תיראון. פי' ידעתי כלומר יודע אני כי טרם תעבור המכה תיראון, וכה"א וירא פרעה כי היתה הרוחה ויכבד (שמות ח יא):

לא) **והפשתה** והשעורה. ו' מוסיף על הברד שהכה כל אשר בשדה: כי השעורה אביב. במלה שפסק התחיל, והשעורה כי השעורה, (כז) וכן במשנה במה מדליקין ובמה אין מדליקין, אין מדליקין (כח) לא בלכש, וכיוצא בזה הרבה במשנה: כי השעורה אביב. (כט) ולפי שהיתה כבר גדולה נשתברה:

לב) **כי** אפילות הנה. (ל) מכוסות בתוך הקש של תבואה כי עדיין לא נתגדלו כל צרכם: (לא) ד"א כי אפילות. פלאות נעשו בהם שהרי כתיב ואת כל עשב השדה הכה הברד (לעיל פסוק כה), והחטה והכוסמת איך לא הוכו, אלא אפילות פלאות:

לג) **ויצא** משה מעם פרעה וגו' ומטר לא נתך ארצה. (לב) אלא עומדין תלוין עד גוג ומגוג, שנאמר ונשפטתי אתו בדבר ובדם וגשם שוטף ואבני אלגביש וגו' (יחזקאל לה כב), ואומר אשר חשכתי לעת צר ליום קרב ומלחמה (איוב לח כג):

לד) **וירא** פרעה כי חדל המטר והברד והקולות. (לג) ראיתי שנים עשר ברד כתוב בפרשה, לפי שירד בזכות שנים עשר שבטים להוציאם מיד לוחציהם: ויוסף לחטא. לפי שאמר למעלה חטאתי הפעם (לעיל פסוק כז), כלומר שוב לא אחטא, ואעפ"כ ויוסף לחטא: ויכבד לבו הוא ועבדיו. הוא ראשון ועבדיו אחריו, וכן במכות הוא ראשון ועבדיו אחריו, ונער פרעה וחילו (תהלים קלו טו):

לה) **ויחזק** לב פרעה וגו' כאשר דבר ה' ביד משה. כענין שנאמר לו למשה ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלך ולא ביד חזקה (שמות ג יט), שישראל

הערות ותקונים

בגלולים ובשקוצים. וכן הביא רש"י עה"ת ובודאי היה כן לפניהם באיזה מדרש כי גם רש"י לא ראה את מדרש שמ"ר, ועיין ברמב"ן, אך מקורם במכילתא בא בפתיחתא פסוק בארץ מצרים. (כו) והכתיב והארץ נתן לבני אדם לא קשיא כו'. בגמרא ברכות ל"ה ע"א ר' לוי רמי כתיב לה' הארץ ומלואה (תהלים כד) וכתיב השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם לא קשיא כאן קודם ברכה כאן לאחר ברכה וע"ש בתוס' ד"ה כאן. אולם התשובה כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום כאן בזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום הוא בגמרא שם על מאמר אחר אמר רבי חנינא בר פפא רמי כתיב ולקחתי דגני בעתו וגו' וכתיב ואספת דגנך וגו'. (כז) וכן במשנה. שבת כ' ע"ב. (כח) לא בלכש. בכ"י פלארענץ הגי' לא בלגש. וכן גורס בעל הערוך בערך לגש. וע"ש במוספי שהמלה יונית. וזה כוונת הירושלמי לא בלכש רחב"א אמר לוגשא מפרש מלת לכש שהיא מלה יונית. (כט) ולפי שהיתה כבר גדולה נשתברה. בכ"י פלארענץ נמצא אחר זה והפשתה גבעול פירושו גבעול בגבו על הזרע נכנס בו הזרע ונתגדל לכך נשברה. (ל) מכוסות בתוך הקש. הוא כדעת ר' יהודה לקישות היו ופי' כמו שכתב גם רש"י בפי' התורה מאוחרות ועדיין היו רכות ויכולות לעמוד בפני קשה. (לא) ד"א כו' פלאות נעשו בהם. תנחומא ושמ"ר סוף פ' וארא, ומובא בילקוט רמז קפ"ו בשם התנחומא וכן רש"י עה"ת הביא ובמדרש רבי תנחומא יש מרבותינו שנחלקו על זאת ודרשו כי אפילות פלאי פלאות נעשו להם שלא לקו. (לב) אלא עומדים תלוין על גוג ומגוג. עיין תנחומא ושמ"ר בפ' הנני ממטיר. ומובא בילקוט סוף וארא אשר לא היה כמוהו אבל עתיד להיות אימתי בימי גוג ומגוג שנאמר אשר חשכתי לעת צר ליום קרב ומלחמה (איוב לח) וכה"א ונשפטתי אתו בדבר ובדם וגשם שוטף ואבני אלגביש וגו' (יחזקאל לח) וכן שם בסוף הפסקא והאחר שהיו בשמים ירדו על גוג ומגוג לימות המשיח. וכוונת הדורש שהביא לראיה מפסוק אשר חשכתי לעת צר. מחובר לפסוק שלפניו הבאת אל אוצרות שלג ואוצרות ברד תראה אשר חשכתי לעת צר ליום קרב ומלחמה ר"ל אשר מנעתי אותם מלהורידם במצרים ושמרתים להורידם ביום קרב ומלחמה, הוא מלחמות גוג. (לג) ראיתי שנים עשר ברד כתוב בפרשה. ואני ראיתי ארבע עשר ברד כתוב בפרשה ט', פסוק י"ח י"ט כ"ב כ"ג כ"ד כ"ה כ"ו כ"ח כ"ט ל"ג ל"ד: ובלי ספק היה רבינו מונה י"ב ברד שבפרשת נטה את ידך ששם נמצא רק י"ב ברד ובאמת לפי המסורה הוא תחלת הפרשה שע"י היא פתוחה ועיין בתנחומא שהחל דרשתו בפ' נטה את ידך בלשון זש"ה וזה מורה שהי' בפ' הזה תחלת הפרשה ובמ"א הארכתי בענין הפרשיות של התנחומא אשר עתיד אני להוציאו לאור עולם עפ"י הרבה כתבי יד אם יהי' אלהים עמדי.

שירא

יוחאי אומר טוב שבנחשים רצוץ את מוחו, (טז) והכשר שבמצריים הרוג:

כא) **ואשר** לא שם לבו אל דבר ה'. מבלי משים לנצח יאבדו (איוב ד כ):

כב) **ויאמר** ה' אל משה נטה את ידך על השמים. (יז) על האויר לפי שהאויר נקרא שמים: ד"א על השמים. בשביל השמים, כמו על הנהרות ועל האגמים (לעיל ח א), (יח) כמו שכתבנו למעלה, שהוא בשביל הנהרות ובשביל האגמים:

כג) **ותהלך** אש ארצה. אש לשון נקבה, כמו כי אש קדחה (דברים לב כב): וימטר ה' ברד. (יט) א"ר יוסי בר חנינא צלוחית מלאה אש ומאחריה ברד. ר' יוחנן אמר (כ) שלשה טפחים [התחתונים ברד, ושלשה טפחים] העליונים אש, מצרי יושב נכוה בברד, עומד נכוה באש, ולמה הכם הברד, (כא) לפי שהיו המצריים חושבים שיהיו ישראל בוצרים את כרמיהם, וכן מפורש ע"י דוד, יהרוג בברד גפנם ושקמותם בחנמל (תהלים עח מז), (כב) בא חן מל וקיצץ את האילנות:

כד) **ויהי** ברד ואש מתלקחת. (כג) שהיו מתערבין זה בזה:

כה) **ויך** הברד. יש ויך לרעה, ויש ויך לטובה, כענין שנא' ויך שרשיו כלבנון (הושע יד ו):

כו) **רק** בארץ גושן. זו הפלאה שבין ישראל למצריים:

כז) **וישלח** פרעה ויקרא. שהיה מתירא ללכת אליו מפני הברד: ה' הצדיק. (כג) הפה שאמר לא ידעתי את ה' (שמות ה ב), הוא שאמר ה' הצדיק:

כח) **העתירו** אל ה' ורב. שירבה אריכות אפים ברשעים, כענין שנאמר ורב חסד ואמת (שמות לד ו):

כט) **ויאמר** אליו משה כצאתי את העיר. (כד) מן העיר, כענין את אוצרו הטוב את השמים (דברים כח יב), ופירושו מן השמים, וכמו הם יצאו את העיר (בראשית מד ד): מן העיר. (כה) מלמד שחוצה לעיר היה לו בית תפלה למשה רבינו:

הערות ותקונים

שמעון לבד ובילקוט ובס' והזהיר הגי' כמו שהביא רבינו • (טז) והכשר שבמצריים • וכן הובא בס' והזהיר ובמכילתא הגי' טוב שבמצריים • (יז) על האויר • וכן כתב הראב"ע על השמים, הוא האויר וכמוהו על פני רקיע השמים • (יח) כמו שכתבנו למעלה, שמות ח א • (יט) א"ר יוסי בר חנינא צלוחית מלאה אש. בכ"י פלארענץ חסר המאמר הזה בשם ר' יוסי ומתחיל ר' יוחנן אמר וזה משגגת המעתיק • והנה לפנינו בפסיקתא ויהי ביום כלות משה (דף ג' ע"ב) ומדרש חזית פ' לאיגה ורעיגה ותנחומא וארא, ושמ"ר פי"ב וס' והזהיר ב' ע"ב מובא בשם ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אומר צלוחית של ברד מלאה אש, ר' נחמיה אמר אש וברד פתוכין זה בזה אולם מה שהביא רבינו בשם ר' יוסי בר חנינא ור' יוחנן לא מצאתי במדרשים רק בס' והזהיר דף ג' ע"א • ובודאי הוציאו הדרש ממדרש ילמדנו או ממדרש השכם אשר הביא רבינו למעלה וגם בעל ס' והזהיר לקח ממנו • (כ) ג' טפחים • המלות שהוספתי חסרים גם בכ"י פלארענץ ובכ"י פ"ב, ונמצא לנכון בס' והזהיר והמעתיק השמיט מן טפחים עד טפחים • (כא) לפי שהיו המצריים חושבים • בתנחומא וארא ושמ"ר פי"ב וס' והזהיר ב' ע"א ותד"א פ"ז ומובא בילקוט רמז קפ"ב. נמצא דרשה אחרת ברד מפני מה, מפני ששמו את ישראל נוטע גנות ופרדסים ואילנות וכרמים לפיכך הביא עליהן ברד ושבר אילנותיהן • וכאשר הביא רבינו מובא ג"כ בס' והזהיר דף ג' ע"א ולמה הכה הברד חשבו המצריים שיהיו ישראל בוצרין את כרמיהן לפיכך הרג בברד גפנם ושקמותם בחנמל (תהלים עח) בא חן מל וקיצץ את האילנות • ובעל ס' והזהיר הביא בתחלה (דף ב' ע"א) כמו שמצא בתנחומא ושמ"ר ואח"כ (דף ג' ע"א) הביא דרשה אחרת, ואולי היה כן לפניו במדרש השכם • אשר גם דברי רבינו נובעים משם • (כב) בא חן מל • בשמ"ר סוף וארא סיים במדרש תהלים יהרוג בברד גפנם ושקמותם בחנמל ר' יהודה בר שלום אומר בחנמל בא נח מל ור' פנחס אמר כו' הציון „במדרש תהלים" נוסף מאיזה מעתיק, ובאמת דברי המדרש נובעים מתנחומא וארא ושם שמות האומרים הם ר' יהודה בר שלום ור' פנחס • אולם במדרש תהלים מזמור ע"ח ומזמור ק"ה, שמות האומרים הם ר' הונא ור' יוחנן • וכוונת הדורש בא חן מל עיין דברי ידידי הרה"ג מהרא"ס פאדווא בביאורו למדרש שו"ט מזמור ע"ח • (כג) שהיו מתערבין זה בזה. הוא כדברי ר' נחמיה בפסיקתא ויהי ביום כלות משה, שהיו פתוכין זה בזה. וע"ש בהערה כ"ו שהמלה סורית ועניננה ערוב. וכן מובא בילקוט רמז קמ"ו וחסר הציון פסיקתא. ובצדו נרשם על מלת פתוכין פי' מעורבין • (כג) הפה שאמר • עיין מכילתא בשלח פתיחתא • (כד) מן העיר • וכן הביא רש"י עה"ת • ובכ"י פ"ב חסר מן העיר הראשון על מן העיר השני ונמצא לנכון גם בכ"י פלארענץ. (כה) מלמד שחוצה לעיר היה לו בית תפלה • במדרש שמ"ר סוף פ' וארא • כצאתי את העיר מכאן שלא היה משה חפץ להתפלל בתוך מצרים לפי שהיתה מטונפת בגלולים

ה) **וכסה** את עין הארץ. זה השמש, כי כענן גדול הוא בא, ולא יוכל בן אדם לראות את הארץ, מרוב הארבה שכיסה את הארץ: ואכל את יתר הפלטה. זה החטה והכוסמת:

ו) **ומלאו** בתיך ובתי כל עבדיך ובתי כל מצרים. בכל המכות הוא היה לקה תחלה:

ז) **ויאמרו** עבדי פרעה אליו עד מתי יהיה זה לנו למוקש. זה משה, וכה"א כי זה משה האיש (שמות לב א): הטרם תדע. כלומר טרם תרצה לידע, כי אבדה מצרים ואחר תשלחם:

ח) **ויושב** את משה ואת אהרן. (יב) שלח אחריהם שלוחים:

ט) **ויאמר** משה בנערינו ובזקנינו נלך. כשם שהיינו בעבודה שלך, כך נהיה בעבודת אלהינו:

י) **ויאמר** אלהם יהי כן ה' עמכם. בדעתו שהיה מקלל להם: ראו כי רעה נגד פניכם. (יג) זה בעל צפון, אמר להם נגד דרכיכם טעותו עומד והוא יריע לכם:

יא) **לא** כן. לא כדבריכם ללכת כולכם, אלא לכו נא הגברים ועבדו את ה' כי אותה אתם מבקשים, כי בראשונה לא הייתם אומרים אלא נלכה נזבחה לה' (שמות ה יז), ועתה לכו נא הגברים ועבדו את ה':

יב) **ויאמר** ה' אל משה נטה ידך על ארץ מצרים בארבה. כדי שיבא:

יג) **ויט** משה את מטהו וגו' וה' נהג רוח קדים בארץ. (יג) כל הפורעניות מרוח קדים, שנאמר ברוח קדים תשבר אניות תרשיש (תהלים מח ח), רוח קדים הרישית (איוב ד ח), רוח קדים עזה (שמות יד כא):

יד) **ויעל** הארבה וגו' וינח. בוא וראה כמה גדולים מעשה ה', הארבה הזה מונח בארץ במקום שאין אדם רואה אותם, ואינו אוכל ואינו שותה, והוא חי בדברו של הקב"ה, וכיון שמצוה עליו לילך לאכול יבולה של ארץ שהכעיסוהו, הוא ננער ומתגבר לעשות שליחותו של הקב"ה, שנאמר (יד) כצל בנטותו נהלכתי ננערתי כארבה (תהלים קט כג), אבל חיילותיו של בשר ודם הוא צריך ליתן להם מתנות תמיד לעמוד במלחמותיו, ואינם יכולים להלחם בהרים ובחומות, שאין הסוסים יכולין לעלות לשם, אבל ארבה זה מה כתוב בו, כמראה סוסים מראהו, כקול מרכבות על ראשי ההרים, בעיר ישוקו בחומה ירוצון בבתים יעלו בעד החלונים יבואו כגנב (יואל ב ד ה ט), ועליהם נאמר (טו) הילק הגזם והחסיל חילי הגדול (שם שם כה):

טו) **וימהר** פרעה לקרא למשה ולאהרן ויאמר חטאתי לה' אלהיכם ולכם. מהו לכם, לפי שאמרתי יהי כן ה' עמכם (לעיל פסוק י):

יז) **ועתה** שא נא חטאתי אך הפעם והעתירו. (טז) מה עתר זה מהפך את התבואה ממקום למקום, כך תפלת הצדיקים מהפכת הגזירה ממדה רעה לטובה: ויסר מעלי רק את המות הזה. בישרו פיו על מכת בכורות:

יט) **ויהפוך** ה' רוח ים. הוא שאמרתי שמהפך הקב"ה מדת אכזריות למדת רחמנות, מפני תפלתן של צדיקים: וישא את הארבה ויתקעהו ימה סוף. (יז) ים סוף הוא למצרים מן המזרח, לפי שהארבה מן המזרח בא, שנאמר ורוח הקדים נשא את הארבה, וקדים הוא מזרח, והוליך הרוח את הארבה במערב ארץ מצרים, והוא מקום ישוב שדות וכרמים, וכשנהפך הרוח חזר הארבה ממקום שבא, שנאמר ויתקעהו ימה סוף, למה נקרא שמה ים סוף, שכל סופה וסערה באה מן הים ההוא,

---

הערות ותקונים

היה נופל בפני המצרי, והכהו ומנקר את עיניו ע"כ. ואולי נקוה ממדרש השכם. (יב) שלח אחריהם שלוחים. וכן הביא רש"י. (יג) זה בעל צפון. מכילתא בא פי"ג בעל צפון נשתייר מכל היראות כו'. (יג) כל הפורעניות. מכילתא בשלח פ"ד ב"ב כ"ה ע"א. (יד) כצל בנטותו. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובקרא כנטותו. (טו) הילק הגזם והחסיל. וכן מובא בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב ובמקרא כתוב הילק והחסיל והגזם. (טז) מה עתר זה. יבמות ס"ד ע"א. (יז) ים סוף הוא למצרים מן המזרח כו'. עיין רש"י עה"ת שהביא וז"ל ורוח הקדים רוח מזרחית נשא את הארבה, לפי שבא כנגדו שמצרים בדרומית מערבית היתה כמו

שמפורש

אין יכולין לצאת כי אם בזרוע נטויה של גבורה: גואלנו ה' צבאות שמו קדוש ישראל. הוא יגאלנו כאשר הבטיחנו על יד נביאו, כי פדה ה' את יעקב וגאלו מיד חזק ממנו (ירמיה לא י): סליק פרשת וארא

פרשת בא

כתיב טוב ליראי האלהים (א) שיראו מלפניו (קהלת ח יב), וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים כצל אשר איננו ירא (ב) מלפני האלהים (שם שם יג), ישתבח שמו של מלך מלכי המלכים, שמשלם שכר טוב ליראי שמו, שנאמר ליראי האלהים שיראו מלפניו, שהרי אברהם אבינו כתוב בו, כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה (בראשית כב יב), וכרות עמו הברית, (ג) שנאמר על ידי עזרא, אתה הוא האלהים אשר בחרת באברם והוצאתו מאור כשדים וגו' וכרות עמו הברית וגו' ותרא את עני אבותינו במצרים ואת צעקתם שמעת על ים סוף, ותתן אותות ומופתים בפרעה ובכל עבדיו (ד) ובכל ארצו (נחמיה ט ז ח ט): וטוב לא יהיה לרשע. זה פרעה הרשע, שהיה מתעקש לשלוח את ישראל: אשר איננו ירא מלפני האלהים. שנאמר לא ידעתי את ה' (שמות ה ב), לכך נאמר

[י] א) **ויאמר** ה' אל משה בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו. שאמר ואני אקשה את לב פרעה (שמות ז ג), (ה) א"ר לקיש בא ליטמא פותחין לו, כיון שהכביד פרעה את לבו, אמר הקב"ה כי אני הכבדתי את לבו, הוא התחיל מעשה כבדות, (ה) ואני אוסיף לו כבידות וטיפשות, כדי לטורדו מן העולם: למען שתי אותותי אלה בקרבו. כדי שאשית מכות נחלות אלה בקרבו חזקות: ד"א שתי לחלשו כענין שנאמר נשתה גבורתם (ירמיה נא ל):

ב) (ו) **ולמען** תספר באזני בנך. פסוק זה למשה אמרו, למען תספר בתורה להודיע לדורות: את אשר התעללתי. (ז) כשם שהם עוללו את כרמי, כך אני מעולל בהם: ד"א התעללתי. הבאתי עליהם המכות (ח) בגודל עלילות, שנאמר נורא עלילה על בני אדם (תהלים סו ה): וידעתם כי אני ה'. המוציא אתכם מארץ מצרים:

ג) **ויבא** משה ואהרן. בבת אחת באו: עד מתי מאנת לענות מפני. (ט) כלומר ממאן אתה שלא לעשות עצמך עני, אלא בעזות פנים ובקשיות עורף אתה עומד:

ד) **כי** אם מאן אתה. זו התראה: הנני מביא מחר ארבה בגבולך. לא לזמן מרובה אני מדחה אותך אלא מחר: (י) ארבה שמו על שהוא הרבה, שנאמר חילי הגדול (יואל ב כה), (יא) היה הארבה אוכל ואינו נאכל, היה נופל על פני המצרי ואוכלו ומנקר את עיניו:

הערות ותקונים

[י] (א) שיראו מלפניו. וכן בכ"י פלארענץ, ובקרא אשר ייראו מלפניו. (ב) מלפני האלהים. וכן בכ"י פלארענץ, ובקרא אלהים. (ג) שנאמר ע"י עזרא. המקרא הוא בנחמיה כמו שלייכתי רק חז"ל גם הקדמונים ורש"י ז"ל כינו לנחמי' בשם עזרא כמו שתראה בגמרא סוכה ל"ז ע"א בעזרא הוא אומר ואו הקל וגו' והוא מקרא בנחמיה ח' ט"ז וכן תמצא הרבה פעמים ברש"י שהביא בשם עזרא והמקרא הוא בנחמיה עיין בן יוחאי מענה י"ג. (ד) ובכל ארצו. וכ"ה בכ"י פלארענץ ופ"ב ובמקרא כתיב ובכל עם ארצו. (ה) א"ר לקיש. שבת ק"ד ע"א. (ה) ואני אוסיף. שמ"ר פי"ג והכבדתי לבך הריני מוסיף לך טומאה על טומאתך. (ו) ולמען תספר. בכ"י נמצא לפני זה הוספה מהמעתיק וז"ל „אמר המעתיק שמעתי למה אמר בלשון בא ולא אמר לך, לפי שג' מכות עתידין לבוא עליו כמנין ב"א ואלו הן אח"ב ע"כ. ובכ"י פלארענץ ופ"ב לא נמצא, וראיתי בבעל הטורים שהביא וז"ל בא עולה בגימטריא ג' רמז לו שג' מכות יביא עוד עליו עכ"ל. (ז) כשם שהם עוללו את כרמי. דורש מלשון וכרמך לא תעולל (ויקרא יט י). (ח) בגודל עלילות. פי' מלשון פעולה, וכן פי' הרשב"ם. (ט) כלומר ממאן אתה כו'. וז"ל רש"י לענות כתרגומו לאתכנעא והוא מגזרת עני מאנת להיות עני ושפל מפני עכ"ל. (י) ארבה שמו על שהוא הרבה שנאמר חילי הגדול. וכן כתב הראב"ע ארבה שם מין אולי נקרא כן בעבור שהוא יותר רב מהמינים האחרים. וכתוב יתר הגזם אכל הארבה [יואל א ד] ועליו כתוב חילי הגדול [שם ב כה] וא"כ יהי האל"ף נוסף עכ"ל. (יא) היה הארבה אוכל ואינו נאכל כו'. מצאתי ג"כ כן מובא בס' והזהיר ג' ע"א. הנני מביא מחר ארבה בגבולך, היה ארבה הזה אוכל ולא נאכל, היה

מאפלה לאורה, והם המצריים עתידין להיות שותקין, עליהם נאמר ורשעים בחשך ידמו (ש"א ב ט), ומכה זו בלא התראה, כי בראשונה היה מתרה בו ב' פעמים, ובשלישית בלא התראה באת להם המכה, וכן כל המכות שנים בהתראה והשלישית בלא התראה, וכיון שנהפך המטה לנחש, כסבור היה פרעה שכשפנים הם משה ואהרן, אמר לו פרעה למשה (כו) תבן אתה מכנים לעפרים, (כז) כלומר עפרים מקום כולו תבן, ומשם מוציאים תבן לשאר עיירות, כך למה את בא לעשות כשפים, ומצרים הוא מלאה כשפים, אמר לו משה לפרעה (כח) למתא ירקא ירקא שקול, (כט) כלומר לעיר שהיא מלאה ירק הולך לשם ירקות, כלומר אין הדבר נמכר בטוב אלא במקום שעושין אותו, ואם ארץ מצרים מלאה כשפים, המעשים של הקב"ה גדולים מהם, וכיון שלא קמו איש מתחתיו שלשת ימים נלאו, שנאמר ויקרא למשה ולאהרן, זה היה מעשה אחר שלשה ימים של חשך, שהרי כתיב ולא קמו איש מתחתיו שלשת ימים, (ל) אמרו שלשת ימים היה חשך ואפלה (לא) עוביו כדינר זהב, ושלשת ימים אחרים היה חשך ולא אפלה, קל ממנו וביום הז' התחיל להאיר:

כד) **ויקרא** פרעה אל משה. (לב) יש אומרים כי משבט התחילו המכות למצריים, (לג) לפיכך נקרא שבט שבט למצריים, חשוב עשר מכות לשמונה שבועות, ארבעה בחודש שבט, וארבעה באדר, ושנים בחצי ניסן, ובחמשה עשר בניסן יצאו, כאשר שמע למצרים יחילו כשמע צור (ישעיה כג ה):

כה) **ויאמר** משה גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות:

כו) **וגם** מקננו ילך עמנו. וכתיב ויקרא גם פרעה לחכמים ולמכשפים (שמות ז יא), (לד) אמרו רז"ל גם לרבות אשת פרעה, שהיא התחילה לקרוא למכשפים, ואח"כ פרעה, לכך נאמר גם פרעה, ומשה רבינו אמר וגם מקננו לרבות רכוש מצרים, שנאמר ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (בראשית טו יד): לא תשאר פרסה. לא תשאר בהמה טהורה המפרסת פרסה: כי ממנו נקח לעבוד את ה' אלהינו ואנחנו לא נדע מה נעבוד. (לה) באותיות יש מהם כמו עתידות, והם עברות, כמו ו' יעשו עגל בחורב (תהלים קו יט), וכן נדע, כמו אין אנו יודעין מה נעבוד את ה', שהרי כאן כתוב תעבדון את האלהים על ההר הזה (שמות ג יב):

כז) **ויחזק ה'**. שהחזיק את לבו מתחלה החזיקו הקב"ה:

כח) **ויאמר** לו פרעה לך מעלי השמר לך אל תוסף ראות פני. זה שאמר הכתוב בפי כסיל חוטר גאוה (משלי יד ג), ואומר ופי אויל מחתה קרובה (שם י יד):

הערות ותקונים

הי' מביא את ישראל ומושיבו כנגדו ומדליק את הנר ומניחה על ראשו ואומר ראה שלא תטה לכאן ולכאן ואם לאו אני מתיז את ראשך. ואין ספק כי נובע ממדרש השכם כי בתנחומא סוף וארא ושמ"ר פי"ד ותד"א פ"ז וילקוט רמז קפ"ב ורש"י עה"ת (בא י כב) וס' והזהיר (ב' ע"ב) נמצא טעם אחר למכת הארבה. (כו) תבן אתה מכנים לעפרים. מנחות פ"ה רע"ב. (כז) כלומר עפרים מקום כולו תבן. ז"ל רש"י שם עפריים שהוא מקום הרבה תבואה אתה מביא לשם תבואה למכור בתמיה כך ארץ מצרים שהיא מלאה כשפים אתה בא לשם לעסוק בכשפים. (כח) למתא ירקא ירקא שקול. בגמרא שם אמר להו אמרי אינשי למתא ירקא ירקא שקול. (כט) כלומר לעיר שהיא מלאה ירק כו'. ז"ל רש"י שם לעיר שגדל שם ירק הרבה הביא ירק שלך למכור לפי שמתקבלין שם הכל לקנותן. (ל) אמרו שלשה ימים. הכוונה ג' ימים האחרונים הי' חשך ואפלה, וג' ימים אחרים היינו הראשונים. וז"ל התנחומא ריש בא עה"כ ויט משה את ידו ושמ"ר פי"ד ז' ימים היה כילד שלשה ימים הראשונים מי שהי' יושב ובקש לעמוד עומד והעומד שבקש לישב יושב, שלשה ימים האחרונים כל מי שהי' יושב לא הי' יכול לעמוד כו', מנין שכן כתיב לא ראו איש את אחיו הרי שלשה ולא קמו איש מתחתיו שלשת ימים הרי ששה כו' וכן הביא רש"י עה"ת ומובא גם בס' והזהיר (ג' ע"ב). (לא) עוביו כדינר זהב. עיין לעיל הערה כ"ג. (לב) יש אומרים. הביא רבינו לעיל ח י וע"ש בהערה. (לג) לפיכך נקראו שבט שבט למצרים, לעיל הביא רבינו לכך נקרא שבט שבו נשבטו המצריים. (לד) אמרו רז"ל גם לרבות אשת פרעה שהיא התחילה לקרוא למכשפים. לא מצאתי לפנינו בתנחומא רק ראיתי בילקוט רמז קפ"א וחסר הציון. ויקרא פרעה אין כתיב כאן אלא ויקרא גם פרעה וא"ר לוי שקרא לאשתו וא"ל ראי היאך באו היהודים לשחק בי כו'. ובשמ"ר פ"ט ויקרא גם פרעה מהו גם שאף לאשתו קרא ועשתה כן. (לה) באותיות יש מהם כמו עתידות והם עברות. ר"ל באותיות נמצא שהם לעתיד והם מורה לעבר. ובכ"י פ"ב בטעות והם עבדות:

אין

שהמדבר בוקע בו: לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים. בוא וראה הצפרדעים לפי שהבאישו כתוב ויצברו אותם חמרים חמרים, (יח) אבל הארבה לא מתו במצרים, כדי שלא יאכלום המצריים ויהנו בהם:

כ) **ויחזק** ה' את לב פרעה. בתחלה ויחזק לב פרעה (שמות ט לה), ולבסוף ויחזק ה' את לב פרעה, (יט) היינו דאמר ריש לקיש בא ליטמא פותחין לו, ולכן אמר יחזקאל (יחזקאל ג כ) ונתתי מכשול לפניו, ואומר (כ) ואנכי פתיתי את הנביא ההוא (שם יד ט), שכיון שאדם חפץ ברשע, הוא נכשל מן השמים (כא) ובא ליטהר מסייעין אותו:

כא) **ויאמר** ה' אל משה (כב) נטה את ידך על השמים ויהי חשך. אותו חשך שאמרתי להיות יהיה על ארץ מצרים לבד: וימש חשך. (כג) וימששו מצרים חשך ולא אור, ואע"פ שהוא בש' אחד, הרי כתוב אולי ימושני אבי (בראשית כז יב), בשי' אחד והוא לשון מישוש, כי הנ' והיו"ד טפל לתיבה, כלומר ימיש אותו: (כד) ד"א מלשון לא ימיש עמוד הענן (שמות יג כב), כלומר אחר שבא חשך הלילה, בא חשך מצרים ונתחברו חשך של לילה וחשך היום כאחד, וזה בלא התראה, (כה) ומכת החשך למה היא באה, על שהיה המצרי אוחז את העברי ואומר לו עמוד עד שאני אוכל, והנר מונח דולק על ראשך, ולא תזוז לכאן ולכאן, ואם תזוז הריני חותך ראשך בסייף, לפיכך ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים שלשת ימים, כשיעור שלשת ימים, כי לא נפרד היום מן הלילה, לדעת מתי יום ומתי לילה, אלא כשיעור שלשת ימים:

כג) **לא** ראו איש את אחיו. אפילו אם היה מדליק נר היה כבה, כשם שאומרים בני אדם על חשך שבהרי חשך, כי אפילו נרות אין דולקות שם ונכבות מפני החשך: ולכל בני ישראל היה אור במושבותם. והיו ישראל נכנסין בבתיהן ונוטלין כל מה שהיו למצריים ואין מרגישין, הרמיזם הקב"ה היאך שישראל עתידין לצאת

הערות ותקונים

שמפורש במקום אחר (במדבר לד ג) וע"ש שהביא אומר אני שים סוף היה מקצתו במערב לפיכך רוח ים תקעו לארבה בימה סוף כנגדו. (יח) אבל הארבה לא מתו במצרים. עיין תנחומא וארא ושמ"ר פי"ג א"ר יוחנן כיון שבא ארבה שמחו המצריים. (יט) היינו דא"ר לקיש. שבת ק"ד ע"א. (כ) ואנכי פתיתי. וכ"ה בכ"י פ"ב. ובכ"י פלארענץ אנכי פתיתי הנביא ההוא, ובמקרא כתיב אני ה' פתיתי את הנביא ההוא. (כא) ובא לטהר מסייעין אותו. שבת שם. (כב) נטה את ידך. וכ"ה בכ"י פלארענץ ובמקרא כתב. נטה ידך ובמסורה נמנה בין י"ו חסר את בלישנא. ויב"ע תרגם ית ידך כאילו הי' גם לפניו את ידך. (כג) וימששו מצרים חשך ולא אור. כוונתו כי הוא מפעלי הכפל. והביא לשון הכתוב ימששו חשך ולא אור (איוב יב כה). ועיין בהרא"ע אחרי שהביא לדברי יפת כי וימש חשך כמו וימיש הביא לדעתו כי וימש מגזרת ימשש ואין טענה בעבור שהוא מפעלי הכפל, כי כמוהו בזה הענין ידיהם ולא ימישון כו' והנה הטעם שימששו בידם החשך שכל כך יהי' עב. וגם רש"י עה"ת הביא וז"ל ומדרש אגדה פותרו לשון ממשש בצהרים שהי' כפול ומכופל ועב עד שהי' בו ממש עכ"ל ובתנחומא בא ושמ"ר פי"ד איתא וימש חשך כמה היה אותו חשך רבותינו אמרי עבה כדינר הי', שנאמר וימש חשך שהי' בו ממש ע"כ. ובילקוט בא רמז קפ"ו הביא בשם תנחומא עבה כדינר קורדיינא. לכן תראה כי בתנחומא ובמדרש נשמט המלה „קורדיינא" והוא מלשון חז"ל חולין נ"ד ע"ב שיעוריה בדינר קורדינאה כו' והם מיני דינרים של גודיין קיסר כמו שהביא המוספי. וכן בתנחומא עבה כדינר קורדיינא זהו שיעור ממשות. וע"ע בחולין נ"ה ע"ב אם איתיור כעובי דינר זהב כשרה. וראיתי בספר והזהיר (ג' סע"א) וימש חשך שהי' מתמש והיה עוביו כדינר זהב, עובי דינר גורדיאני יש לתקן של"ל שהיה ממשש או ממשמש כתרגום ירושלמי. והמחבר הוסיף על לשון התנחומא „והיה עוביו כדינר זהב" עפ"י מאמרס חולין נ"ה ע"ב וכן בהרבה מקומות בדברי רז"ל מובא השיעור הזה. כדינר זהב. וידידי הרה"ג בעל ענפי יהודה כתב וז"ל מ"ש המחבר עובי דינר וכו' ליתא בתנחומא ושמ"ר וכנראה שהיא חסר עכ"ל אולם עובי דינר גורדינאי הוא דברי התנחומא ובעל והזהיר הוסיף רק המלות עוביו כדינר זהב. ואולי היתה זאת הגהה מבחוץ והובא פנימה. (כד) ד"א מלשון לא ימיש. עיין רש"י שכתב ואונקלוס תרגם לשון הסרה כמו לא ימיש, בתר דיעדי קבל ליליא, כשיגיע סמוך לאור היום, אבל אין הדבור מיושב על הוי"ו של וימש לפי שהוא כתוב אחר ויהי חשך. והרב הגאון הגדול מהר"ן אדלער בעל נתינה לגר העיר בזלק שגם המתרגם מפרש שהוא כמו ויאמש ע"ש. ועי' מכילתא בשלח פ"ד שהוא מש באפילה שנאמר וימש חשך. וצ"ל שהואמש מלה אחת ועי' במדות סופרים אות מ'. והרא"ב"ע הביא בשם יפת כי וימש חשך כמו וימיש. (כה) ומכת החשך למה היא באה כו'. גם זה מובא בס' והזהיר (ג' ע"א) וז"ל אמרו כשהיה המצרי סועד בלילה

כל אלה לשון גבורה, שנאמר ה׳ כגבור יצא וגו׳ (ישעיה מב יג), לכך נאמר אני יוצא, בכבודו הגדול נגלה בתוך מצרים:

ה) **ומת** כל בכור. וימות, כמו והשכיל ועשה (ירמיה כג ה), ופירוש כמו ישכיל ויעשה, כן ומת וימות: כל בכור. הוא שאמר הקב״ה למשה ואמרת אל פרעה וגו׳, ואומר אליך שלח את בני ויעבדני ותמאן לשלחו הנה אנכי הורג את בנך בכורך (שמות ד כג): מבכור פרעה היושב. (ח) הוא הראוי להיות יושב על כסאו: עד בכור השפחה. (ט) הוא בכור השבי (שם יב כט): אחר הרחים. כמו אשר בבית הבור (שם), אלא ששינה הכתוב בלשון: וכל בכור בהמה. השווה הקב״ה המצריים לבהמתם, מפני שתועבת מצרים היתה בהמתם:

ו) **והיתה** צעקה גדולה בכל ארץ מצרים אשר כמוהו לא נהיתה. (י) לשון זכר, כלומר כמוהו כאותו הלילה לא נהיית צעקה, כי הצעקה לשון נקבה, וכמוהו לילה דומה לאותו לילה, לא תוסיף צעקה, חצי הפסוק לשון זכר, וחצי הפסוק לשון נקבה, לפי שחציה עונה על הלילה, וחציה על הצעקה:

ז) **ולכל** בני ישראל לא יחרץ כלב. (יא) כמו לא יצרח כלב, שלא ינבח: למאיש ועד בהמה. כלומר אפילו בהמתם של ישראל שהיו מנהגין את בהמתם לצאת לדרך לא יחרץ להם כלב את לשונו: (יב) לשנו חסר ו׳, כלומר לא יזיקם בשנו ולא בלשונו: למען תדעון. על כל תוכחה ותוכחה הביא בו ידיעה, למען תדעון, למען תדע, וכן כולם, לפי שאמר בתחלה לא ידעתי את ה׳ (שמות ה ב):

ח) **וירדו** כל עבדיך. ירידה תהיה להם לרדת ממדרגתם: אלה אלי. מלמד שלפני כל השרים היה מדבר אל פרעה: צא אתה וכל העם אשר ברגליך. לרגליך נצולים כלם: ואחרי כן אצא. ביד רמה: ויצא מעם פרעה. זה מודיע כי משעה שאמר לו לא אוסיף עוד ראות פניך (שמות י כט), לא זז משם עד שאמר לו למשה רבינו כל הדברים האלו:

ט) **ויאמר** ה׳ אל משה לא ישמע אליכם פרעה. זה הדבור קודם לכן נאמר לו למשה רבינו ולא ישמע אליכם פרעה, שנאמר ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך (שמות ג יט), זה הפסוק מוקדם ומאוחר, וכן הוא אומר ומשה ואהרן עשו את כל המופתים האלה, ולאחר שיצא משה מעם פרעה קודם מכת בכורות אמר לו פרשת בכורות, ופרשת חוקת הפסח, ופרשת קדש לי, ופרשת פטר רחם, כדי לחנכם במצות, ישתבח שמו של אלהינו (יג) שהביא המכות על פרעה ועמו (יד) כטכסים מלכים, בתחלה סכר להם אמת המים, שנאמר ויהפוך לדם יאוריהם ונוזליהם בל ישתיון (תהלים עח מד), כיון שלא חזרו הביא עליהם (טו) קלנים, אלו הצפרדעים, כיון שלא חזרו ירה בהם חצים אלו הכנים, שנאמר ותהי הכנם באדם

הערות ותקונים

בא רמז קמ״ו, ורש״י עה״ת, ועיין פסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה ובהערה כ״ט. (ח) הוא הראוי להיות יושב על כסאו. וכן ת״א לעתיד למתב וכן כתב הראב״ע היושב על כסאו הראוי לשבת על כסאו אחריו. (ט) הוא בכור השבי. וכן הביא הראב״ע והרשב״ם ע״ש. ועי׳ מכילתא בא פי״ג. (י) לשון זכר כלומר כמוהו כאותו הלילה לא נהיית צעקה. עיין הראב״ע. והרשב״ם כתב הרבה מצינו לשון זכר ולשון נקבה בדבר אחד והספורנו מפרש כרבינו אשר בלילה כמוהו לא נהיתה צעקה כזאת. (יא) כמו לא יצרח כלב. ויהי׳ מאותיות המתהפכות כמו כשב כבש. מלשון יריע אף יצריח (ישעיה מב יג). (יב) לשנו חסר וי״ו. מובא בשמו במנחת שי וז״ל במדרש לקח טוב לשנו כתיב חסר וא״ו כלומר לא יזיקם בשנו ולא בלשונו ע״כ. (יג) שהביא המכות על פרעה ועמו כטכסים מלכים. תנחומא בא ארז״ל כטכסין של מלכים הביא הקב״ה עליהן המכות, ומקור המאמר הוא בפסיקתא ויהי בחצי הלילה דף ס״ו ע״ב ר׳ לוי בר ברכי׳ אמר בטכסיסי של מלכים בא עליהם הקב״ה וע״ש בהערה פ״ד שכל המאמר נמצא בשאילתות דרב אחאי גאון ס״פ לו סי׳ פ׳ וציין שם הגאון הרי״ב מעין זה תמצא בילקוט וארא רמז קפ״ב בשם התנחומא עכ״ל ובאמת השאילתות שאב דבריו מפסיקתא וכן נמצא בש׳ והזהיר דף ג׳ ע״ב. (יד) כטכסים. טכסים, טקסים. פי׳ ביוני ταξις סדר (ארדנונג) ור״ל לפי סדר ומשטר המלכים כן הביא עליהם המכות ועיין בפסיקתא שם הערה פ״ה. (טו) קלנים. פי׳ משמיע קול, והעירותי בפסיקתא שם הערה פ״ז, שהיא מלה רגילה במדרשים, כמו וי״ר פט״ז אר״י בר״ס אלין לפריא קולנין אמר הקב״ה יבא הקול ויכפר על הקול. ובתנחומא תלוה פ׳ וזה הדבר

קלאנין

כט) **ויאמר** משה כן דברת. יפה אמרת, לא אוסיף עוד ראות פניך, וכן היה:

[יא] א) **ויאמר** ה' אל משה עוד נגע אחד אביא על פרעה ועל מצרים. לימד על שאר מכות שנקראו נגעים: גרש יגרש. כאדם שמחזיק בחבירו להוציאו מביתו, וכה"א ותחזק מצרים על העם (שמות יב לג):

ב) **דבר נא**. (א) אין נא אלא לשון בקשה, אמר לו הקב"ה למשה בבקשה ממך לך אמור להם לישראל, וישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה, וכי מצרים ריעיהם של ישראל היו, שהכתוב אומר איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה, אלא מלמד שאחרי המכות נהיו המצריים כריעים וכאוהבים לישראל, כדי להשאיל להם כליהם, וישראל היה אומר לו למצרי ריעי ואהובי השאילני כלי זה, או מלבוש זה, כלי כסף וכלי זהב זה, ולא היה לו למצרי פנים למונעו ממנו, שנאמר ויתן ה' את חן העם בעיני מצרים (שמות יא ג), לקיים מה שנא' ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (בראשית טו יד), אמר הקב"ה כשם שנתקיים עליהם כי גר יהיה זרעך (שם שם יג), כך יתקיים עליהם ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, (ב) ואם תאמר והלא בשלשה ימי אפלה לקחו כל אשר להם, תשובתך (ג) בשלשה ימי אפלה לקחו המטמוניות ולא הרגישו המצריים, ומה שהיה להם בבתים השאילום, והלא דברים קל וחומר הם שלא הבטיחם הקב"ה אלא בדבור אחד זכו לכך, אנו שהבטיחנו על ידי כל נביא וחוזה על אחת כמה וכמה, עוד אבנך ונבנית (ד) בתולת בת ציון עוד תעדי תופיך (ירמיה לא ג), עוד יאמרו באזניך בני שכוליך (ישעיה מט כ), אז תשמח בתולה (ירמיה לא יב), אז יאמרו בגוים (תהלים קכו ב), אז תראי ונהרת (ישעיה ס ה), אז ימלא שחוק פינו (תהלים קכו ב), וכאלה רבות ישועות ונחמות אשר הבטיחנו הקב"ה, לכך נאמר לכן חכו לי נאם ה' (צפניה ג ח), אשרי המחכה ויגיע (דניאל יב יב), ואשרי כל חוכי לו (ישעיה ל יח), קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה' (תהלים כז יד):

ד) **ויאמר** משה כה אמר ה'. (ה) זה הדבר אומרו משה בעמדו לפני פרעה, בשעה שאמר לו כן דברת לא אוסיף עוד ראות פניך, קודם שיצא היתה שם יד ה', שנאמר ויאמר ה' אל משה עוד נגע אחד אביא על פרעה, ואמר לו כחצות הלילה, (ו) לפיכך אמר משה רבינו [כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא, ויש לנו כיוצא בהם במקרא] כה אמר ה' אלהי ישראל שימו איש חרבו על ירכו (שמות לב כז), ואומר כה אמר ה' כעת מחר סאה סולת בשקל (מ"ב ז א), מלמד שלפי השעה נצנצה רוח הקודש עליו. (ז) ד"א כחצות הלילה. לפי שידע משה רבינו שאיצטגנונים של פרעה לא היו יכולין לעמוד על חצות הלילה, כדי שלא יאמרו משה בדאי הוא, אמר כחצות, או קודם לכן או אחר כן כי אם סמוך לחצות: רובן של עובדי כוכבים לוקים בלילה, שנאמר כל חשך טמון לצפוניו (איוב כ כו), במבול כתיב והפך לילה וידכאו (שם לד כה), בחמשה מלכים כתוב ויחלק עליהם לילה (בראשית יד טו), בסדום כתיב וכמו השחר עלה (שם יט טו), לפי שכבר הוכו מן הלילה, בלבן כתוב ויבא אלהים אל לבן הארמי בחלום הלילה (בראשית לא כד), וכן נאמר באבימלך ובפרעה: בסיסרא כתוב הכוכבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא (שופטים ה כה), בסנחריב כתוב ויהי בלילה ההוא (מ"ב יט לה), בבלשצר כתוב ביה בליליא קטיל בלשאצר מלכא (דניאל ה ל), בהמן כתיב בלילה ההוא נדדה שנת המלך (אסתר ו א), להביא פורעניות על המן, כן יאבדו כל אויביך ה': אני יוצא בתוך מצרים. דרך גבורה, שנאמר ויצא ה' ונלחם בגוים ההם (זכריה יד ג), כי הנה ה' יוצא ממקומו (ישעיה כו כא), יצאת לישע עמך (חבקוק ג יג),

---

הערות ותקונים

[יא] (א) אין נא אלא לשון בקשה. ברכות ט' ע"א. (ב) ואם תאמר עד והלא דברים ק"ו, נשמט בכ"י פלארענץ. (ג) בשלשה ימי אפלה לקחו המטמוניות. עיין תנחומא בא עה"כ ולכל בני ישראל היה אור. (ד) בתולת בת ציון. בקרא בתולת ישראל. (ה) זה הדבר אומרו משה בעודו לפני פרעה. עיין רש"י עה"ת שכתב: בעמדו לפני פרעה נאמרה לו נבואה זו שהרי משיצא מלפניו לא הוסיף ראות פניו. (ו) לפיכך אמר משה רבינו. המלות שהסגרתי חסרים לפנינו ונמצא נכון בכ"י פלארענץ, ובכ"י פ"ב, והמעתיק השמיט מן כה אמר עד כה אמר. (ז) ד"א כחצות הלילה לפי שידע משה. ברכות ד' ע"א וילקוט בא

כתיב ונשפטתי אתו בדבר ובדם (יחזקאל לח כב), במצרים לקו בשחין, ובאדום כתיב המק בשרו (זכריה יד יב), (כו) במצרים [לקו בברד, ובאדום כתיב וגשם שוטף ואבני אלגביש (יחזקאל לח כב), במצרים] לקו בארבה, ובאדום כתיב אמור לצפור כל כנף ולכל חית השדה (יחזקאל לט יז), במצרים לקו בחשך, ובאדום כתיב נטה עליה קו תוהו ואבני בוהו (ישעיה לד יב), ואומר כי הנה החשך יכסה ארץ (שם ס ב), וכשם שבמצרים הרג הבכורות, כך באדום כתיב נסיכי צפון כולם (יחזקאל לב ל), במצרים פרע מאלהיהם, ובאדום כתיב יפקוד ה' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה (ישעיה כד כא), (כז) כך דרש ר' תנחומא במדרשו:

פרשת החודש [יב] א) **ויאמר** ה' אל משה ואל אהרן. (א) שומע אני שהיה (ב) הדבור (ג) למשה ולאהרן, (ד) ת"ל ויהי ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים (שמות ו כח), א"כ למה נאמר למשה ולאהרן, ללמדך שכשם שהיה משה (ד) כלל לדברות (ה) ולמאמרות, כך היה אהרן: ויאמר ה' אל משה ואל אהרן. (ו) הקיש הכתוב אהרן למשה, מה משה דיין לפרעה, אף אהרן דיין לפרעה, מה משה אומר דבריו ואינו ירא, אף אהרן אומר דבריו ואינו ירא: בארץ מצרים. חוץ לכרך, אתה אומר (ז) חוץ לכרך או אינו אלא בתוך הכרך, כשהוא אומר כצאתי את העיר אפרוש את כפי (שם ט כט), והלא דברים קל וחומר, ומה תפלה קלה לא התפלל אלא חוץ לכרך, דבור המור לא כל שכן, ומפני מה לא דבר עמו בתוך הכרך, לפי שהיתה מצרים מלאה גלולים ושקוצים. (ח) עד שלא נבחרה ארץ ישראל היו כל הארצות כשרות לדבור, משנבחרה ארץ ישראל (ט) לא הוכשרו לדבור, (י) שכן מצינו ביונה שנאמר בו ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה' (יונה א ג). (יא) והכתוב אנה אלך מרוחך ואנה מפניך אברח (תהלים קל טז), אלא אמר יונה אלך לחוצה לארץ מקום שאין שכינה נגלית, לפי שהגוים קרובי תשובה הם, כדי שלא להחייב את ישראל, (יב) משל לעבד של כהן שברח לבית הקברות מקום שאין רבו יכול לבוא, אמר לו רבו, אני לא אבנוס, (יג) אשלח אחריך עבדים כיוצא בך, (יד) כך ברח יונה, וה' הטיל (טו) רוח סערה אל הים (יונה א ד), לפיכך לא נדבר עמו פעם שלישית, שנא' ויהי דבר ה' אל יונה שנית (שם ג א), (טז) שנית נדבר עמו, שלישית לא. (יז) ר' נתן

הערות ותקונים

(כו) במצרים לקו. המלות שהסגרתי חסרים בכ"י ובכ"י פלארענץ ופ"ב והאמר לנכון בתנחומא ועיין בפסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה הערה ק"ב. (כז) כך דרש ר' תנחומא במדרשו. כ"ה בתנחומא בא:

[יב] (א) שומע אני. מכילתא ריש בא. ומכאן מתחיל המכילתא. ומובא בתנחומא בא ונרשם שם „ממכילתית דר' ישמעאל" והיא הוספה שהוסיף המעתיק אלו הדברים מהמכילתא. ומובא בילקוט רמז קע"ט וקפ"ז בשם המכילתא. (ב) הדבור. כ"ה גם בילקוט. ובמכילתא לפנינו הגי' הדבר והוא מלשון מקרא והדבר אין בהם (ירמיה ה יג) וכ"ה במ"ש אות א' ועיין במאיר עין הערה א'. (ג) למשה ולאהרן. במכילתא לאהרן ולמשה. (ד) ת"ל ויהי ביום דבר ה'. כאשר היא במכילתא כן יש לתקן לפנינו כשהוא אומר ויהי ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים, למשה היה הדבור ולא לאהרן, א"כ מה ת"ל אל משה ואל אהרן אלא מלמד שהי' כו' ועיין ספרא ויקרא פ"ב ובמדות סופרים להרה"ג מהרא"ה וויים אות ב'. (ד) כלל לדברות. בתנחומא וילקוט הגי' כלול לדברות ופי' ראוי וכן הגיה הרב החכם מהר"ם א"ש במכילתא, ע"ש במאיר עין אות ג'. (ה) ולמאמרות. ליתא במכילתא. (ו) הקיש הכתוב. מכילתא שם. (ז) חוץ לכרך. מכילתא, ורש"י עה"ת ועיין תנחומא ושמ"ר פי"ב בפ' כלאתי. (ח) עד שלא נבחרה א"י. הוא מאמר בפני עצמו, ובמכילתא הגי' ועד והגיה הרב בעל מאיר עין של"ל עד. (ט) לא הוכשרו לדבור. עיין מכילתא ושם נמצא אריכות דברים. (י) שכן מצינו ביונה. מכילתא. וע"ש. (יא) והכתיב אנה אלך. במכילתא יש הוספת דברים. (יב) משל לעבד של כהן. במכילתא לעבד כהן פי' עבד של כהן, ובילקוט יונה רמז תקמ"ט בשם המכילתא משל לעבד שברח מרבו כהן. (יג) אשלח אחריך עבדים כיוצא בך. במכילתא גי' אחרת אמר לו רבו יש לי עבדים כיוצא בך. (יד) כך ברח יונה וה' הטיל רוח וגו'. במכילתא הגי' כך אמר יונה אלך לי בחו"ל מקום שאין השכינה נגלית וכו' אמר לו הקב"ה יש לי שלוחין כיוצא בך שנאמר וה' הטיל וגו'. (טו) רוח סערה. וכן מובא בכ"י פלארענץ, ובקרא כתיב רוח גדולה. (טז) שנית נדבר. מכילתא שם ושם בטעות ודבר והגיהו לנכון הרב בעל מ"ה והרב בעל מ"ע של"ל נדבר, וכ"ה לנכון בילקוט ירמי' רמז שכ"ה ועיין יבמות צ"ח ע"א. (יז) ר' נתן אומר. כ"ה גם בילקוט יונה רמז תק"ן, ובמכילתא

ובבהמה (שמות ח יג) , (טז) שהיתה נכנסת בתוך גופו של מצרי כחץ , כיון שלא חזרו הביא בהם את (יז) הלגיונים , אלו הם הערוב , שנאמר הנני משליח בך וגו' (שם ח יז) , ואומר ישלח בם חרון אפו (תהלים עח מט) , כיון שלא חזרו הביא בהם (יח) דורמייסות , זה הדבר , והרג את מקניהם , כיון שלא חזרו הביא בהם (יט) נפט , זה השחין כיון שלא חזרו השליך עליהם (כ) אבני בליסטראות , זה הברד , כיון שלא חזרו (כא) גירה בהם אוכלסין הרבה , זה ארבה , כיון שלא חזרו נתנם (כב) בבית האסורים , זה החשך , ואח"כ הכה הגדולים שבהם , שנא' ומת כל בכור (לעיל פסוק ה) :

(כג) כתוב במדרש שיר השירים על אשה אחת שהטמינה את בנה בראש הגג , ומפני שאמר משה ומת כל בכור , הסבירה היא שינצל על ראש הגג , הרגישו בו הכלבים ואכלוהו , עמדה בחצי הלילה לבקשו , והנה אכלוהו הכלבים, והיא הקיצה כל המצריים בקולה . (כד) כמו פורענות מצרים תהיה פורענות אדום , מצרים בדם , ואדום בדם , שנאמר ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש , השמש יהפך לחשך והירח לדם לפני בוא יום ה' (יואל ג ד) , במצרים קול צפרדעים , ובאדום קול שאון , דכתיב קול שאון מעיר (ישעיה סו ו), במצרים נהפך עפרה לכנים, ובאדום לזפת , שנאמר [ונהפכו נחליה לזפת] והיתה ארצה לזפת בוערה (שם לד ט) , (כה) במצרים [ערוב , ובאדום כתוב וירשוה קאת וקפוד וינשף ועורב ישכנו בה (ישעיה לד יא), במצרים] דנם בדבר , ובאדום

הערות ותקונים

קלאנין של תולעים יוצאים מתוך אהליהם . והמאמר מהפסיקתא מובא בערוך בערך קל ה' · (טז) שהיתה נכנסת בתוך גופו של מצרי כחץ . עיין בפסיקתא שם הערה פ"ח · (יז) הלגיונים · בפסיקתא שם בהערה פ"ט כתבתי היא מלה שגורה במדרשים והיא יונית λεγεών וכן רומית legio ועניינה חיילות , ובתנחומא נאמר במקומה ברברים , ובילקוט וארא נשמטה שלשה מכות ערוב דבר שחין , כי קפץ המעתיק מן לא חזרו עד לא חזרו · (יח) דורמייסות · עיין פסיקתא שם בהערה צ' ופי' דבר כבד מאד והיא כמו אנדרלומוסיא ע"ש · (יט) נפט · ידוע שמן הריח הנוטף מבין הסלעים Naphtha ועיין מה שהעירותי בפסיקתא שם הערה צ"א . (כ) אבני בליסטרא · בפסיקתא שם הערה צ"ג הבאתי הרבה מקומות אשר המלה הזאת נמצאת , וכתבתי שהיא מיוני ורומי Ballista βάλλιστρα ופי' כלי מלחמה אשר בו מורים אבנים וחניתות לרדות החומה ולהרוג האויבים ע"ש · (כא) גירה בהם אוכלסין . כ"ה בתנחומא ובילקוט רמז קפ"ב בשם התנחומא וגם מובא כן בס' והזהיר דף ג' ע"ב , אולם בפסיקתא דף ס"ז ע"א , גם בפסיקתא רבתי פסקא ויהי בחצי הלילה הנוסחא העמיד עליהם כובשים , המפרש לפסיקתא רבתי דפוס ברעסלויא כתב צריך עיון פירושה , ואנכי בהערה צ"ד בפסיקתא שם העירותי שאין ספק שמעתיק התנחומא הגיה מלת אוכלוסין במקום כובשין יען כי חשב שפי' כובשין הוא חיילות שיכבשו אותם , וכן מפרש הגאון בעל זרע אפרים המלה הזאת בפסיקתא רבתי שם , אולם מלבד אשר מנה כבר הלגיונות למכת ערוב וראוי א"כ למכה זאת דבר אחר , גם איננו עולה יפה לפי הענין , וראיתי בבייטרעגע להרב הגדול מהרימ"ז ז"ל ח"ב צד קמ"ז בהערה שרצה לגרום כבשים מן כבש שפי' מדרגות וסולמות ע"ש ודבריו רחוקים , אולם האמת הוא כאשר מצאתי בערוך ערך כבש ז' וז"ל בפסיקתא ויהי בחצי הלילה , הביא עליהם כבשין הרבה בריש מגילת איכה [בפתיחתא וזכור את בוראך] ולבנות דייק כבשין ע"כ · וכתב המוספי מין כלי מלחמה עשוי לרדות חומות ולו ראש כמו איל וכבש מנגח , וכן קוראים לו היונים ורומים בלשונם עכ"ל והוא הנקרא Aries (ווידדער, באק) עיין ערוך ערך אילה דספינתא ובהערה להרמ"ל שם. וראיתי בשאילתות שם הביא ג"כ הלשון העמיד עליהם כבשים , והוסיף הגאון ר' אחאי ז"ל באמצע המאמר , ר"ל כובשים ומחזיקים בהם ובמח"כ לא ירד לעומק הוראת המלה שהוראתה מין כלי מלחמה , ואולי היא הוספה חיצונית בדברי הגאון מאיזה מעתיק · (כב) בבית האסורים · כ"ה בתנחומא וילקוט וארא , אולם בפסיקתא דף ס"ז ע"ב ובפסיקתא רבתי ובשאילתות הגי' הביאם בפלקיות , והמלה יונית ופי' φυλακή בית הסהר . ובערוך ערך פלק א' הביא ב' נוסחאות וז"ל בפסיקתא ויהי בחצי הלילה , ובילמדנו ויהי החשך , אח"כ חבשן בפלקיות זו החשך ס"א לא חזרו חבשן בבית האסורין , פי' בית הסהר בל"י ובלשון ישמעאל נקרא הסדין שכובשין בו רגלי האדם פלקה עכ"ל · ועיין בהערה צ"ה לפסיקתא שם · (כג) כתוב במדרש שיר השירים · חפשתי ולא מצאתי לפנינו במדרש חזית · ובכ"י פלארענץ חסר זה מן כתוב במדרש עד כמו פורענות מצרים · (כד) כמו פורענות מצרים · עיין פסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה דף ס"ז ע"ב ומובא בשאילתות ובפסיקתא רבתי ובתנחומא בא ובילקוט רמז קפ"ב בשם התנחומא וכן בס' והזהיר דף ח' ע"ב . מי שפרע מן הראשונים הוא יפרע מן האחרונים מה מצרים בדם אף אדום כן · ועיין בפסיקתא שם הערה צ"ח . (כה) במצרים ערוב . המלות שהסגרתי חסרים בכ"י גם בכ"י פלארענץ ופ"ב ונאמר לנכון בפסיקתא ותנחומא והמעתיק קפץ מן מצרים עד מצרים ·

במצרים

שנאמר ה׳ כגבור יצא וגו׳ (ישעיה מב יג), לכך נאמר אני יוצא,
בכבודו הגדול נגלה בתוך מצרים:
ת, כמו והשכיל ועשה (ירמיה כג ה), ופירוש כמו ישכיל ויעשה,
כל בכור. הוא שאמר הקב״ה למשה ואמרת אל פרעה וגו׳,
בני ויעבדני ותמאן לשלחו הנה אנכי הורג את בנך בכורך
עה היושב. (ח) הוא הראוי להיות יושב על כסאו: עד בכור
השבי (שם יב כט): אחר הרחים. כמו אשר בבית הבור (שם),
לשון: וכל בכור בהמה. השווה הקב״ה המצריים לבהמתם,
מפני שתועבת מצרים היתה בהמתם:
ה בכל ארץ מצרים אשר כמוהו לא נהיתה. (י) לשון זכר, כלומר
נו הלילה לא נהיית צעקה, כי הצעקה לשון נקבה, וכמוהו לילה
תוסיף צעקה, חצי הפסוק לשון זכר, וחצי הפסוק לשון נקבה,
חציה עונה על הלילה, וחציה על הצעקה:
יחרץ כלב. (יא) כמו לא יצרח כלב, שלא ינבח: למאיש ועד
אפילו בהמתם של ישראל שהיו מנהגין את בהמתם לצאת
ב את לשונו: (יב) לשנו חסר ו׳, כלומר לא יזיקם בשנו ולא
על כל תוכחה ותוכחה הביא בו ידיעה, למען תדעון, למען
ם, לפי שאמר בתחלה לא ידעתי את ה׳ (שמות ה ב):
ירידה תהיה להם לרדת ממדרגתם: אלה אלי. מלמד שלפני
יה מדבר אל פרעה: צא אתה וכל העם אשר ברגליך. לרגליך
ן אצא. ביד רמה: ויצא מעם פרעה. זה מודיע כי משעה
ד ראות פניך (שמות י כט), לא זז משם עד שאמר לו למשה
רבינו כל הדברים האלו:
יה לא ישמע אליכם פרעה. זה הדבור קודם לכן נאמר לו
נו ולא ישמע אליכם פרעה, שנאמר ואני ידעתי כי לא יתן אתכם
ת ג יט), זה הפסוק מוקדם ומאוחר, וכן הוא אומר ומשה ואהרן
האלה, ולאחר שיצא משה מעם פרעה קודם מכת בכורות
, ופרשת חוקת הפסח, ופרשת קדש לי, ופרשת פטר רחם,
שתבח שמו של אלהינו (יג) שהביא המכות על פרעה ועמו
בתחלה סכר להם אמת המים, שנאמר ויהפוך לדם יאוריהם
לים עח מד), כיון שלא חזרו הביא עליהם (טו) קלנים, אלו
חזרו ירה בהם חצים אלו הכנים, שנאמר ותהי הכנם באדם

הערות ותקונים

, ועיין פסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה ובהערה כ״ט. (ח) הוא הראוי להיות
עתיד למלוך וכן כתב הראב״ע היושב על כסאו הראוי לשבת על כסאו אחריו.
יא הראב״ע והרשב״ם ע״ש. ועי׳ מכילתא בא פי״ג. (י) לשון זכר כלומר
ת צעקה. עיין הראב״ע. והרשב״ם כתב הרבה מצינו לשון זכר ולשון נקבה
כרבינו אמר בלילה כמוהו לא נהיתה צעקה כזאת. (יא) כמו לא יצרח כלב.
מו כתב כבש. מלשון יריע אף יצריח (ישעיה מב יג). (יב) לשנו חסר וי״ו.
במדרש לקח טוב לשנו כתיב חסר וא״ו כלומר לא יזיקם בשנו ולא בלשונו ע״כ.
ועמו כטכסים מלכים. תנחומא בא אחז״ל כטכסין של מלכים הביא הקב״ה
ל הוא בפסיקתא ויהי בחצי הלילה דף ס״ו ע״ב ר׳ לוי בר ברכי׳ אמר בטכסיסי
ע״ש בהערה פ״ד שכל המאמר נמצא בשאילתות דרב אחאי גאון ס״פ לו סי׳ פ׳
ה תמצא בילקוט וארא רמז קפ״ב בשם התנחומא עכ״ל ובאמת השאילתות שאב
בס׳ והזהיר דף ג׳ ע״ב. (יד) כטכסים. טכסים, טקסים. פי׳ ביוני τάξις
ר ומשטר המלכים כן הביא עליהם המכות ועיין בפסיקתא שם הערה פ״ה.
, והעירותי בפסיקתא שם הערה פ״ז, שהיא מלה רגילה במדרשים, כמו וי״ר
קולנין אמר הקב״ה יצא הקול ויכפר על הקול. ובתנחומא תצוה פ׳ וזה הדבר

(לק״ט ה״ב) דלית קלאנין

כט) **ויאמר** משה כן דברת. יפה אמרת, לא אוסיף עוד ראות פניך, וכן היה:

[יא] א) **ויאמר** ה' אל משה עוד נגע אחד אביא על פרעה ועל מצרים. לימד על שאר מכות שנקראו נגעים: גרש יגרש. כאדם שמחזיק בחבירו להוציאו מביתו, וכה"א ותחזק מצרים על העם (שמות יב לג):

ב) **דבר נא.** (א) אין נא אלא לשון בקשה, אמר לו הקב"ה למשה בבקשה ממך לך אמור להם לישראל, וישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה, וכי מצרים ריעיהם של ישראל היו, שהכתוב אומר איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה, אלא מלמד שאחרי המכות נהיו המצריים כריעים וכאוהבים לישראל, כדי להשאיל להם כליהם, וישראל היה אומר לו למצרי ריעי ואהובי השאילני כלי זה, או מלבוש זה, כלי כסף וכלי זהב זה, ולא היה לו למצרי פנים למונעו ממנו, שנאמר ויתן ה' את חן העם בעיני מצרים (שמות יא ג), לקיים מה שנא' ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (בראשית טו יד), אמר הקב"ה כשם שנתקיים עליהם כי גר יהיה זרעך (שם שם יג), כך יתקיים עליהם ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, (ב) ואם תאמר והלא בשלשה ימי אפלה לקחו כל אשר להם, תשובתך (ג) בשלשה ימי אפלה לקחו המטמוניות ולא הרגישו המצריים, ומה שהיה להם בבתים השאילום, והלא דברים קל וחומר הם שלא הבטיחם הקב"ה אלא בדבור אחד זכו לכך, אנו שהבטיחנו על ידי כל נביא וחוזה על אחת כמה וכמה, עוד אבנך ונבנית (ד) בתולת בת ציון עוד תעדי תופיך (ירמיה לא ג), עוד יאמרו באזניך בני שכוליך (ישעיה מט כ), אז תשמח בתולה (ירמיה לא יב), אז יאמרו בגוים (תהלים קכו ב), אז תראי ונהרת (ישעיה ס ה), אז ימלא שחוק פינו (תהלים קכו ב), וכאלה רבות ישועות ונחמות אשר הבטיחנו הקב"ה, לכך נאמר לכן חכו לי נאם ה' (צפניה ג ח), אשרי המחכה ויגיע (דניאל יב יב), ואשרי כל חוכי לו (ישעיה ל יח), קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה' (תהלים כז יד):

ד) **ויאמר** משה כה אמר ה'. (ה) זה הדבר אומרו משה בעמדו לפני פרעה, בשעה שאמר לו כן דברת לא אוסיף עוד ראות פניך, קודם שיצא היתה שם יד ה', שנאמר ויאמר ה' אל משה עוד נגע אחד אביא על פרעה, ואמר לו כחצות הלילה, (ו) לפיכך אמר משה רבינו [כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא, ויש לנו כיוצא בהם במקרא] כה אמר ה' אלהי ישראל שימו איש חרבו על ירכו (שמות לב כז), ואומר כה אמר ה' כעת מחר סאה סולת בשקל (מ"ב ז א), מלמד שלפי השעה נצנצה רוח הקודש עליו. (ז) ד"א כחצות הלילה. לפי שידע משה רבינו שאיצטגנונים של פרעה לא היו יכולין לעמוד על חצות הלילה, כדי שלא יאמרו משה בדאי הוא, אמר כחצות, או קודם לכן או אחר כן כי אם סמוך לחצות: רובן של עובדי כוכבים לוקים בלילה, שנאמר כל חשך טמון לצפוניו (איוב כ כו), במבול כתיב והפך לילה וידכאו (שם לד כה), בחמשה מלכים כתוב ויחלק עליהם לילה (בראשית יד טו), בסדום כתיב וכמו השחר עלה (שם יט טו), לפי שכבר הוכו מן הלילה, בלבן כתוב ויבא אלהים אל לבן הארמי בחלום הלילה (בראשית לא כד), וכן נאמר באבימלך ובפרעה: בסיסרא כתוב הכוכבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא (שופטים ה כ), בסנחריב כתוב ויהי בלילה ההוא (מ"ב יט לה), בבלשצר כתוב ביה בליליא קטיל בלשאצר מלכא (דניאל ה ל), בהמן כתיב בלילה ההוא נדדה שנת המלך (אסתר ו א), להביא פורעניות על המן, כן יאבדו כל אויביך ה': אני יוצא בתוך מצרים. דרך גבורה, שנאמר ויצא ה' ונלחם בגוים ההם (זכריה יד ג), כי הנה ה' יוצא ממקומו (ישעיה כו כא), יצאת לישע עמך (חבקוק ג יג),

---

הערות ותקונים

[יא] (א) אין נא אלא לשון בקשה. ברכות ט' ע"א. (ב) ואם תאמר עד והלא לדברים ק"ו, נשמט בכ"י פלארענץ. (ג) בשלשה ימי אפלה לקחו המטמוניות. עיין תנחומא בא עה"כ ולכל בני ישראל היה אור. (ד) בתולת בת ציון. בקרא בתולת ישראל. (ה) זה הדבר אומרו משה בעודו לפני פרעה. עיין רש"י עה"ת שכתב: בעמדו לפני פרעה נאמרה לו נבואה זו שהרי משיצא מלפניו לא הוסיף ראות פניו. (ו) לפיכך אמר משה רבינו. המלות שהסגרתי חסרים לפנינו ונמצא נכון בכ"י פלארענץ, ובכ"י פ"ב, והמעתיק השמיט מן כה אמר עד כה אמר. (ז) ד"א כחצות הלילה לפי שידע משה. ברכות ד' ע"א וילקוט

בא

בתיב ונשפטתי אתו בדבר ובדם (יחזקאל לח כב) , במצרים לקו בשחין , ובאדום כתיב המק בשרו (זכריה יד יב) , (כו) במצרים [לקו בברד , ובאדום כתיב וגשם שוטף ואבני אלגביש (יחזקאל לח כב) , במצרים] לקו בארבה , ובאדום כתיב אמור לצפור כל כנף ולכל חית השדה (יחזקאל לט יז) , במצרים לקו בחשך , ובאדום כתיב נטה עליה קו תוהו ואבני בוהו (ישעיה לד יא) , ואומר כי הנה החשך יכסה ארץ (שם ס ב) , וכשם שבמצרים הרג הבכורות , כך באדום כתיב נסיכי צפון כולם (יחזקאל לב ל) , במצרים פרע מאלהיהם , ובאדום כתיב יפקוד ה' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה (ישעיה כד כא) , (כז) כך דרש ר' תנחומא במדרשו :

פרשת החודש [יב] א) ויאמר ה' אל משה ואל אהרן . (א) שומע אני שהיה (ב) הדבור (ג) למשה ולאהרן , (ד) ת"ל ויהי ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים (שמות ו כח) , א"כ למה נאמר למשה ולאהרן , ללמדך שכשם שהיה משה (ד) כלל לדברות (ה) ולמאמרות , כך היה אהרן : ויאמר ה' אל משה ואל אהרן . (ו) הקיש הכתוב אהרן למשה , מה משה דיין לפרעה , אף אהרן דיין לפרעה , מה משה אומר דבריו ואינו ירא , אף אהרן אומר דבריו ואינו ירא : בארץ מצרים . חוץ לכרך , אתה אומר (ז) חוץ לכרך או אינו אלא בתוך הכרך , כשהוא אומר כצאתי את העיר אפרוש את כפי (שם ט כט) , והלא דברים קל וחומר , ומה תפלה קלה לא התפלל אלא חוץ לכרך , דבור המור לא כל שכן , ומפני מה לא דבר עמו בתוך הכרך , לפי שהיתה מצרים מלאה גלולים ושקוצים . (ח) עד שלא נבחרה ארץ ישראל היו כל הארצות כשרות לדבור , משנבחרה ארץ ישראל (ט) לא הוכשרו לדבור , (י) שכן מצינו ביונה שנאמר בו ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה' (יונה א ג) . (יא) והכתוב אנה אלך מרוחך ואנה מפניך אברח (תהלים קלט ז) , אלא אמר יונה אלך לחוצה לארץ מקום שאין שכינה נגלית, לפי שהגוים קרובי תשובה הם , כדי שלא להייב את ישראל , (יב) משל לעבד של כהן שברח לבית הקברות מקום שאין רבו יכול לבוא , אמר לו רבו , אני לא אכנוס , (יג) אשלח אחריך עבדים כיוצא בך , (יד) כך ברח יונה , וה' הטיל (טו) רוח סערה אל הים (יונה א ד) , לפיכך לא נדבר עמו פעם שלישית , שנא' ויהי דבר ה' אל יונה שנית (שם ג א) , (טז) שנית נדבר עמו , שלישית לא . (יז) ר' נתן

הערות ותקונים

(כו) במצרים לקו . המלות שהסגרתי חסרים בכ"י ובכ"י פלארענץ ופ"ב והאמר נכון בתנחומא ועיין בפסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה הערה ק"ב . (כז) כך דרש ר' תנחומא במדרשו . כ"ה בתנחומא בא :

[יב] (א) שומע אני . מכילתא ריש בא . ומכאן מתחיל המכילתא . ומובא בתנחומא בא ונרשם שם „ממכילתית דר' ישמעאל" והיא הוספה שהוסיף המעתיק אלו הדברים מהמכילתא . ומובא בילקוט רמז קע"ט וקפ"ז בשם המכילתא . (ב) הדבור . כ"ה גם בילקוט . ובמכילתא לפנינו הגי' הדבר והוא מלשון מקרא והדבר אין בהם (ירמיה ה יג) וכ"ה במ"ס אות א' ועיין במאיר עין הערה א' . (ג) למשה ולאהרן . במכילתא לאהרן ולמשה . (ד) ת"ל ויהי ביום דבר ה' . כאשר היא במכילתא כן יש לתקן לפנינו כשהוא אומר ויהי ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים , למשה היה הדבור ולא לאהרן , א"כ מה ת"ל אל משה ואל אהרן אלא מלמד שהי' כו' ועיין ספרא ויקרא פ"ב ובמדות סופרים להרה"ג מהרא"ה וויס אות ב' . (ד) כלל לדברות . בתנחומא וילקוט הגי' כלול לדברות ופי' ראוי וכן הגיה הרב החכם מהר"ם א"ש במכילתא , ע"ש במאיר עין אות ג' . (ה) ולמאמרות . ליתא במכילתא . (ו) הקיש הכתוב . מכילתא שם . (ז) חוץ לכרך . מכילתא , ורש"י עה"ת ועיין תנחומא ושמ"ר פי"ב בפ' כצאתי . (ח) עד שלא נבחרה א"י . הוא מאמר בפני עצמו , ובמכילתא הגי' ועד והגיה הרב בעל מאיר עין שצ"ל עד . (ט) לא הוכשרו לדבור . עיין מכילתא ושם נמצא אריכות דברים . (י) שכן מצינו ביונה . מכילתא . וע"ש . (יא) והכתיב אנה אלך . במכילתא יש הוספת דברים . (יב) משל לעבד של כהן . במכילתא לעבד כהן פי' עבד של כהן , ובילקוט יונה רמז תקמ"ט בשם המכילתא משל לעבד שברח מרבו כהן . (יג) אשלח אחריך עבדים כיוצא בך . במכילתא גי' אחרת אמר לו רבו יש לי עבדים כיוצא בך . (יד) כך ברח יונה וה' הטיל רוח וגו' . במכילתא הגי' כך אמר יונה אלך לי בחו"ל מקום שאין השכינה נגלית וכו' אמר לו הקב"ה יש לי שלוחין כיוצא בך שנאמר וה' הטיל וגו' . (טו) רוח סערה . וכן מובא בכ"י פלארענץ , ובקרא כתיב רוח גדולה . (טז) שנית נדבר . מכילתא שם ושם בטעות ודבר והגיהו לנכון הרב בעל מ"ס והרב בעל מ"ע שצ"ל נדבר , וכ"ה לנכון בילקוט ירמי' רמז שכ"ה ועיין יבמות נ"ח ע"א . (יז) ר' נתן אומר . כ"ה גם בילקוט יונה רמז תק"ן , ובמכילתא

ובבהמה (שמות ח יג), (טז) שהיתה נכנסת בתוך גופו של מצרי כחץ, כיון שלא חזרו הביא בהם את (יז) הלגיונים, אלו הם הערוב, שנאמר הנני משליח בך וגו' (שם ח יז), ואומר ישלח בם חרון אפו (תהלים עח מט), כיון שלא חזרו הביא בהם (יח) דורמייסות, זה הדבר, והרג את מקניהם, כיון שלא חזרו הביא בהם (יט) נפט, זה השחין כיון שלא חזרו השליך עליהם (כ) אבני בליסטראות, זה הברד, כיון שלא חזרו (כא) גירה בהם אוכלסין הרבה, זה ארבה, כיון שלא חזרו נתנם (כב) בבית האסורים, זה החשך, ואח"כ הכה הגדולים שבהם, שנא' ומת כל בכור (לעיל פסוק ה): (כג) כתוב במדרש שיר השירים על אשה אחת שהטמינה את בנה בראש הגג, ומפני שאמר משה ומת כל בכור, הסבירה היא שינצל על ראש הגג, הרגישו בו הכלבים ואכלוהו, עמדה בחצי הלילה לבקשו, והנה אכלוהו הכלבים, והיא הקיצה כל המצריים בקולה. (כד) כמו פורענות מצרים תהיה פורענות אדום, מצרים בדם, ואדום בדם, שנאמר ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש, השמש יהפך לחשך והירח לדם לפני בוא יום ה' (יואל ג ג ד), במצרים קול צפרדעים, ובאדום קול שאון, דכתיב קול שאון מעיר (ישעיה סו ו), במצרים נהפך עפרה לכנים, ובאדום לזפת, שנאמר [ונהפכו נחליה לזפת] והיתה ארצה לזפת בוערה (שם לד ט), (כה) במצרים [ערוב, ובאדום כתוב וירשוה קאת וקפוד וינשוף ועורב ישכנו בה (ישעיה לד יא), במצרים] דנם בדבר, ובאדום

הערות ותקונים

קלאכין של תולעים יוצאים מתוך אהליהם. והמאמר מהפסיקתא מובא בערוך בערך קל ה'. (טז) שהיתה נכנסת בתוך גופו של מצרי כחץ. עיין בפסיקתא שם הערה פ"ח (יז) הלגיונים. בפסיקתא שם בהערה פ"ט כתבתי היא מלה שגורה במדרשים והיא יונית λεγεώ וכן רומית legio וענינה חיילות, ובתנחומא נאמר במקומה ברבריס, ובילקוט והרא נשמטה שלשה מכות ערוב דבר שחין, כי קפץ המעתיק מן לא חזרו עד לא חזרו. (יח) דורמייסות. עיין פסיקתא שם בהערה צ' ופי' דבר כבד מאד והיא כמו אנדרלומוסיא ע"ש. (יט) נפט. ידוע שמן הריח הנוטף מבין הסלעים Naphtha ועיין מה שהעירותי בפסיקתא שם הערה צ"א. (כ) אבני בליסטרא. בפסיקתא שם הערה צ"ג הבאתי הרבה מקומות אשר המלה הזאת נמצאת, וכתבתי שהיא מיוני ורומי βάλλιστρα Ballista ופי' כלי מלחמה אשר בו מוריס אבנים וחניתות לגדות החומה ולהרוג האויבים ע"ש. (כא) גירה בהם אוכלסין. כ"ה בתנחומא ובילקוט ירמז קפ"ב בשם התנחומא וגם מובא כן בס' והזהיר דף ג' ע"ב, אולם בפסיקתא דף ס"ז ע"א, גם בפסיקתא רבתי פסקא ויהי בחצי הלילה הנוסחא העמיד עליהם כובשים, המפרש לפסיקתא רבתי דפוס ברעסלויא כתב צריך עיון פירושה, ואנכי בהערה צ"ד בפסיקתא שם העירותי שאין ספק שמעתיק התנחומא הגיה מלת אוכלוסין במקום כובשין יען כי חשב שפי' כובשין הוא חיילות שיכבשו אותם, וכן מפרש הגאון בעל זרע אפרים המלה הזאת בפסיקתא רבתי שם, אולם מלבד אשר מנה כבר הלגיונות למכת ערוב וראוי א"כ למכה זאת דבר אחר, גם איננו עולה יפה לפי הענין, וראיתי בבייטרעגע להרב הגדול מהרימ"ז ז"ל ח"ב לד קמ"ז בהערה שרצה לגרוס כבשים מן כבש שפי' מדרגות וסולמות ע"ש ודבריו רחוקים, אולם האמת הוא כאשר מצאתי בערוך ערך כבש ז' וז"ל בפסיקתא ויהי בחצי הלילה, הביא עליהם כבשין הרבה בריש מגילת איכה [בפתיחתא וזכור את בוראך] ולבנות דייק כבשין ע"כ. וכתב המוספי מין כלי מלחמה עשוי לגדות חומות ולו ראש כמו איל וכבש מנגח, וכן קוראים לו היונים ורומים בלשונם עכ"ל והוא הנקרא Aries (ווידלער, באק) עיין ערוך ערך אילה דספינתא ובהערה להרמ"ל שם. וראיתי בשאילתות שם הביא ג"כ הלשון העמיד עליהם כבשים, והוסיף הגאון ר' אחאי ז"ל באמצע המאמר, ר"ל כובשים ומחזיקים בהם ובמח"כ לא ירד לעומק הוראת המלה שהוראתה מין כלי מלחמה, ואולי היא הוספה חיצונית בדברי הגאון מאיזה מעתיק. (כב) בבית האסורים. כ"ה בתנחומא וילקוט והרא, אולם בפסיקתא דף ס"ז ע"ב ובפסיקתא רבתי ובשאילתות הגי' הביאם בפלקיות, והמלה יונית ופי' φυλακή בית הסהר. ובערוך ערך פלק א' הביא ב' נוסחאות וז"ל בפסיקתא ויהי בחצי הלילה, ובילמדנו ויהי חשך, אח"כ חבשן בפלקיות זה החשך ס"א לא חזרו חבשן בבית האסורין, פי' בית הסהר בל"י ובלשון ישמעאל נקרא הסדין שכובשין בו רגלי האדם פלקה עכ"ל. ועיין בהערה צ"ה לפסיקתא שם. (כג) כתוב במדרש שיר השירים. חפשתי ולא מצאתי לפנינו במדרש חזית. ובכ"י פלארענץ חסר זה מן כתוב במדרש עד כמו פורענות מצרים. (כד) כמו פורענות מצרים. עיין פסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה דף ס"ז ע"ב ומובא בשאילתות ובפסיקתא רבתי ובתנחומא בא ובילקוט רמז קפ"ב בשם התנחומא וכן בס' והזהיר דף ח' ע"ב. מי שפרע מן הראשונים הוא יפרע מן האחרונים מה מצרים בדם אף אדום כן. ועיין בפסיקתא שם הערה צ"ח. (כה) במצרים ערוב. המלות שהסגרתי חסרים בכ"י. גם בכ"י פלארענץ ופ"ב ונאמר לנכון בפסיקתא ותנחומא והמעתיק קפץ מן מצרים עד מצרים.

במצרים

למלוה כלום, ובמה יבחנו השטרות הללו, אם מוקדמין הם, אם מאוחרין, מחמת הזמן הכתוב בהן, שאם כתוב בו בשנת אחת למלך בירח ניסן, והעדים מעידים כי בשנה אחת למלך בירח תשרי ניתן הממון, (לה) בידוע שהשטר הזה מוקדם הוא ופסול, שאין מונין למלכים אלא מניסן, ואם כתוב בשטר בשנה שניה למלך בניסן, והעדים אומרים באחת למלך בתשרי, ידענו שזה ניסן שאחר תשרי (לו) והשטר מאוחר וכשר. (לז) והמוקדם פסול, ידענו שזה פסול בזמנו לגבות מנכסין משועבדים, לפי ששטר שנפסל מקצתו נפסל כולו, (לח) אבל מן המשוחררין גובה. (לט) ומנלן דלמלכים מונין מניסן, משלמה דכתיב ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים בשנה הרביעית בחודש זיו הוא החדש השני למלך שלמה על ישראל (מ"א ו א), (מ) זיו זה אייר, לכן שנינו באחד בניסן ראש השנה למלכים. (מא) ולרגלים, דכתיב בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסוכות (דברים טז טז), לענין נדרים בבל תאחר דבעינן ג' רגלים כסדרן וחג המצות תחלה: לכם ראש חדשים. (מב) לכם ולא לאומות העולם שהרי אומות העולם מונין מתשרי: הוא לכם. (מג) סימן הוא לכם שאתם מונין ללבנה ואומות העולם מונין לחמה: (מד) הקטן מונה לקטן, והגדול מונה לגדול: (מה) וכשם שהחודש מתחדש. כך ישראל עתידין להתחדש: שנאמר קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך זרח, (ישעיה ס א), (מו) וכשם שהלבנה מושלת ביום ובלילה, כך ישראל נוחלין העולם הזה והעולם הבא, וכשם שאין כח ללבנה ביום, כך אין כח לישראל בעולם הזה מפני האומות:

ד"א החודש הזה לכם ראש חדשים. (מז) חידוש הוא לכם, שנאמר או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי (דברים ד לד): ראשון הוא לכם. מה ת"ל לפי שנא' החדש הזה לכם ראש חדשים, (מח) סבור אתה מיעוט חדשים שנים, ת"ל לחדשי השנה, לכל חדשי השנה: ד"א ראשון הוא לכם לחדשי השנה. שכיון שקידשתה חודש ניסן אי אתה רשאי לעברו ולעשות ניסן אחר, שנאמר ראשון הוא לכם, (מח) זה ניסן ואין אחר ניסן, (מט) ומנין שמעברין את אדר לעשות אדר שני, שנא' שמור את חדש האביב ועשית פסח (שם טז א), שמור את חדש לאביב ואביב לפסח שיבוא אביב בזמנו, הא כיצד עיבר את אדר שיבוא אדר בזמנו: ת"ר על שלשה סימנין מעברין את השנה, על אביב ועל פירות האילן, ועל התקופה שהיה. (נ) במס' סנהדרין פ"א. (נא) וכה"א במלכים, ולשלמה שנים עשר (נב) נציבים על כל ישראל וכלכלו את המלך ואת ביתו חודש בשנה יהיה על האחד לכלכל (מ"א ד ז), וכתיב (נג) ונציב אחד בארץ (שם שם יט), זה היה כנגד חודש העיבור, (נג) וכמה עיבור שנה חודש, שנאמר שמור את חדש האביב (דברים טז א), חודש הסמוך לאביב, הוי אומר זה אדר השני, ולא עוד אלא כשם שהחודש מתעבר ממנויו יום אחד לחדש, כך שנה מתעברת למינוייה חודש אחד לי"ב חודש, ומה חודש עיבורו בסופו, אף שנה עיבורה בסופה: ד"א ראשון הוא לכם. כיוצא בכם, (נה) מה אתם בית דין אף לדורות בבית דין

הערות ותקונים

שביעית פ"י מ"ה ובהר"ש שם. (לה) בידוע שהשטר מוקדם הוא ופסול. בכ"י פלארענץ בידוע שהשטר מאוחר הוא וכשר. (לו) והשטר מאוחר וכשר. בכ"י פלארענץ והשטר מוקדם ופסול. (לז) והמוקדם פסול. זה ליתא בכ"י פלארענץ רק הגי' שם והשטר מוקדם ופסול ואינו גובה אפילו בזמנו לפי ששטר שנפסל מקצתו נפסל כולו. (לח) אבל מן המשוחררים גובה. ליתא בכ"י פלארענץ. (לט) ומנלן דלמלכים מונין מניסן. מכילתא בא פ"א, ר"ה ב' ע"ב. (מ) זיו זה אייר. עיין בתוס' שם ד"ה בחודש זיו. (מא) ולרגלים. מכילתא שם, ור"ה ד' ע"א. (מב) לכם ולא לגוים. מכילתא שם. (מג) סימן הוא לכם. מכילתא שם עיין פסיקתא פרשת החודש דף נ"ג ע"א, ונ"ד ע"א. (מד) הקטן מונה לקטן. פסיקתא פ' החודש נ"ד ע"א וב"ר פ"ו, דרך ארץ הוא הגדול מונה לגדול כו' ועיין בפסיקתא שם בהערות שלי. (מה) וכשם שהחודש מתחדש. עיין בפסיקתא שם במאמר של ר' נחמן. (מו) וכשם שהלבנה מושלת. ב"ר ופסיקתא שם וע"ש בהערה ר"ד. (מז) חידוש הוא לכם. עיין פסיקתא שם דף נ"ב ע"א. (מח) סבור אתה מיעוט חדשים שנים. מכילתא בא פ"ב. (מח) זה ניסן. ברכות י' ע"ב וש"נ מכילתא פ"ב. (מט) ומנין שמעברין. עיין מכילתא שם. (נ) במס' סנהדרין פ"א. דף י"א ע"ב. ובכ"י פלארענץ חסר גליון הזה. (נא) וכה"א במלכים. עיין סנהדרין י"ב ע"א. (נב) נציבים. וכן מובא בגמרא שם ובקרא כתיב נצבים. (נג) ונציב אחד בארץ. בקרא ונציב אחד אשר בארץ. (נג) וכמה עבור. מכילתא בא פ"ב. (נה) מה אתם ב"ד אף לדורות בב"ד.

אומר לא הלך יונה אלא לאבד את עצמו, (יח) שכן הנביאים נותנין נפשם על ישראל: לאמר. (יט) צא אמור להם מיד, דברי ר׳ ישמעאל: (כ) ד״א לאמר. לך אמור להם, (כא) מיכן לאומר לחבירו דבר, שהוא בבל יאמר, עד שיאמר לו לך ואמרו:

ב) **החדש** הזה לכם. (כב) א״ר ישמעאל משה הראה את החדש לישראל ואמר להם כזה ראה וקדש וקבעו בו לדורות, והלא כל הדברות שנדבר הקב״ה עם משה, לא דבר עמו אלא ביום, וכאן כיצד נדבר עמו בלילה, (כג) ר׳ אלעזר אומר נדבר עמו ביום עם חשכה והראהו החדש עם חשכה: החדש הזה. (כד) זה ניסן, אתה אומר זה ניסן, או אינו אלא בשאר החדשים, כשהוא אומר וחג האסיף בצאת השנה (שמות כג טז), וחג האסיף תקופת השנה (שם לד כב), צא וראה אי זה הוא חודש (כה) שיש בו חג ואסיף ותקופה ושנה יוצאה בו ונקרא שביעי, אין אתה מוצא אלא תשרי, לאחר שלמדת תשרי שהוא שביעי, הוי למד שהחודש הראשון הוא ניסן, (כו) וכן כתבו אנשי כנסת הגדולה, בחודש הראשון הוא חודש ניסן (אסתר ג ז): (כז) ניסן שבו נעשים נסים לישראל, ובו יצאו מעבדות לחירות: (כח) תנן התם ארבעה ראשי שנים הם, באחד בניסן ראש השנה למלכים, ואמרי׳ למלכים למאי הילכתא, א״ר חנינא לשטרות כיון שמיוחד ראש השנה וכבר מונין לשטרות הימנו, מתוך כך ניכרין המוקדמים והמאוחרין להכשירם ולפוסלם,(כט) דתנן בשלהי מס׳ שבועות פרוזבול המוקדם כשר והמאוחר פסול, שטרי חובות המוקדמין פסולים, והמאוחרין כשרין, מאי טעמא דפרוזבול, שכיון שראה הלל הזקן שנמנעו העם מהלוות זה לזה, והיו עוברין על מה שכתוב בתורה השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו (דברים טו ט), עמד ותקן להם פרוזבול, (ל) מאי פרוזבול, (לא) פרוסבולי ובוטי, (לב) בולי אלו עשירים, בוטי אלו עניים, תקון לעניים שילוום ממון, תקון לעשירים שלא יתחייבו. (לג) וזה תקון של פרוזבול, מוסרני לכם ב״ד שבמקום פלוני, כל חוב שיש לי ביד פלוני שאגבנו בכל עת שארצה, והדיינין חותמין מלמטה, או העדים, (לד) כדי שיהא האדם סומך על שטרו ולא יגוש את רעהו כי קרא שמטה, לפיכך אם הפרוזבול מוקדם לחוב כשר, שלא חלה שמטה עליו, ואם מאוחר לחוב פסול, שהרי נתחייב לשמט, אבל שטרי חוב המוקדמין לנתינת המעות פסולין, שהרי גובה מן הלקוחות שלא כדין, שאין הלוה חייב כלום למלוה בזמן השטר, כי אמנה היה דבריהם, שהבטיחו מלוה ללוה לתת לו בתשרי, ולא נותנם לו עד ניסן, והואיל והשטר נכתב מתשרי, גובה מן הלקוחות שמתשרי שקודם ניסן, והוא שלא כדין, שהרי עד ניסן לא נתחייב הלוה

הערות ותקונים

(יח) שכן הנביאים. במכילתא ובמכילתא הגי׳ רבי יונתן אומר, יש להגיה ר׳ נתן, ולמחוק אותיות „יו״. האבות והנביאים. ועיין בהערת בעל מ״ס, ובעל מ״ע. (יט) לא אמור להם מיד. מכילתא שם. (כ) ד״א לך אמור להם. הוא לדברי ר״א במכילתא שם. (כא) מיכן לאומר. יומא ד׳ ע״ב. (כב) א״ר ישמעאל. מכילתא פרשה א׳, ומובא בילקוט רמז קפ״ח. (כג) ר׳ אלעזר. מכילתא שם. ובמכילתא המאמר והלא כל הדברות מובא בשם רשב״י. (כד) זה ניסן. מכילתא שם. (כה) שיש בו חג ואסיף ותקופה ושנה. וכ״ה במכילתא ובילקוט הגי׳ שיש בו חג האסיף ותקופת השנה וכן תיקן הרב בעל מאיר עין במכילתא שם. ועיקר כגי׳ רבינו שלא ידקדק לשון תקופת שנה יוצאת בו. (כו) וכן כתבו אנשי כנסת הגדולה. הוא עפ״י מאמרם (ב״ב ה׳) אנשי כנסת הגדולה כתבו מגילת אסתר, ובמכילתא שם ליתא המלות וכן כתבו אנשי כנה״ג ושם הגי׳ אע״פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר בחדש הראשון הוא חדש ניסן. (כז) ניסן שבו נעשה נסים. הוספת רבינו. (כח) תנן התם. ר״ה ב׳ ע״א במשנה. (כט) דתנן בשלהי מס׳ שביעית. פ״י מ״ה. (ל) מאי פרוזבול. גיטין ל״ו סע״ב. (לא) פרוסבולי ובוטי. עיין במוספי שכתב בערך בט נראה שמלת פרוזבולי ובוטי מלה אחת היא פרוסבוליבטי פירושה בל״י לפני יועצים ובית דין והבאים אחר רב חסדא (כי רב חסדא אמר פרס בולי ובוטי) חשבו שהן שתי מלות כו׳. אולם מה יענה המוספי שרב חסדא בעצמו אמר (מגילה ט״ו סע״ב) זה בא בפרוזבולי וזה בא בפרוזבוטי. ועיין בדברי הרמ״ל בהערה שם. (לב) בולי אלו עשירים בוטי אלו עניים. בגמרא גיטין סיים שם בולי אלו עשירים דכתיב ושברתי את גאון עוזכם ותני רב יוסף אלו בולאות שביהודה, בוטי אלו עניים דכתיב העבט תעביטנו. (לג) וזה תקון של פרוזבול. שביעית פ״י מ״ד. (לד) כדי שיהא האדם סומך על שטרו כו׳. עיין רש״י ר״ה ב׳ ע״א ותוס׳ שם ד״ה לשטרות, ובפי׳ הרמב״ם

שביעית

ביום עינוי של זה, מזה יתבונן כל בני בינה, שאם תהיה שנה גשומה, ותתכסה הלבנה עשרה ראשי חדשים, אם יבואו לעשותן כולן שלימין כמשפט נח בתיבה ואח"כ תראה הלבנה תהיה בשליש הרקיע ולזה יהי' לו ראש חודש, ללמדך כי אין זה דרך הדעת לחשב החדשים משלשים יום כולן, ומי שעושין אותו ברשע, אין חסים על כבוד קונם, (סז) ועליהם אמר ישעיה הנביא רועים הבים שחתו כרמי (ירמיה יב י), רועיהם התעום הרים שובבים מהר אל גבעה (שם נ ו), וילכו במועצות בשרירות לבם (שם ז כד), וכיון שאמר הכתוב כי כל הנפש אשר לא תעונה בעצם היום הזה (ויקרא כג כט), לכל ישראל צוה המצוה הזאת להיות צומים ומתענים ביום אחד בשוה, ולא זה היום וזה למחר, וכבר ישראל נפוצים בארצות שאין הלבנה נראית כדרך שהיתה נראית בארץ ישראל, והתורה אמרה תורה אחת יהיה לכם (במדבר טו כט), לא חילוק דתות, ובזכות ראש וראשון יגאלנו צורנו, מראש וראשון, ראש זו גלות בבל, וראשון זה עשו, דכתיב ויצא הראשון (בראשית ו כה), ונודה לצורנו שהוא ראש לכל ראשון:

ג) (סח) **דברו** אל כל עדת בני ישראל. א"ר ישמעאל וכי שניהם היו מדברים, והלא כבר נאמר (סט) ואתה תדבר אל בני ישראל, (ע) אלא כיון שהיה משה רבינו מדבר היה אהרן מימינו, ואלעזר משמאלו, ואיתמר מימין אהרן, והי' הדבור יוצא מביניהן, כאילו יוצא מבין שניהם, ר' שמעון בן יוחי אומר משה היה חולק כבוד לאהרן, ואהרן למשה, (עא) והדבור יוצא מביניהון, כאילו שניהם מדברין: אל כל עדת בני ישראל. מלמד שהמצוה על כל ישראל: לאמר. לדורות: בעשור לחודש הזה. מה בא ללמדנו, (עב) להוציא פסח דורות שאין צריך להיות מקחו מבעשור אלא כל זמן שירצה: ויקחו להם. (עג) וכי כולן היו לוקחין, אלא אחד היה לוקח על ידי כל הבית, (עד) מיכן דשלוחו של אדם כמותו: איש שה. (עה) טלה וגדי בכלל שה, שנאמר שור שה כשבים ושה עזים (דברים יד ד): לבית אבות. אלו משפחות, כענין שנאמר למשפחותם לבית אבותם (במדבר א ב). מנין שאם היה עשר משפחות לבית אב אחד, שיוצאים בפסח אחד, ת"ל שה לבית:

ד) **ואם** ימעט הבית מהיות משה. (עו) בא הכתוב ללמדך שכולן נמנין על הפסח, ומושכין ידיהם ממנו עד שישחוט, דכתיב מהיות משה מהווייתו של שה שהוא חי. ר' יהודה אומר (עז) ובלבד שלא יהא שם אחד מן החבורה ראשונה (עח) לעשות טפילה עיקר ועיקר טפילה: ולקח הוא ושכנו. (עט) ר' ישמעאל אומר מנין שאם רצה אדם למנות אחרים עמו על פסחו שהוא רשאי, ת"ל ולקח הוא ושכנו: הקרוב אל ביתו. (פ) שכינו מכל מקום אלא שדיבר הכתוב בהווה, ואמר הקרוב אל ביתו: במכסת נפשות. אין מכסת אלא מנין, שישחטנו למנויו, ומנין שאם שחטן

הערות ותקונים

רז"ל. ר"ה כ"ה ע"א. (סז) ועליהם אמר ישעיה הנביא. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ויש לתקן צ"ל ירמיה הנביא. (סח) דברו אל כל עדת בני ישראל. וכן מובא במכילתא בא פ"ג, אולם במקרא כתוב דברו אל כל עדת ישראל ומובא לנכון בכ"י פלארענץ. (סט) ואתה תדבר אל בני ישראל. וכ"ה במכילתא פ"ג. מקרא זה לא מצינו בכל התורה, ועיין במפרשי המכילתא זה ינחמנו וברורי המדות, ומדות סופרים ומאיר עין, כלם האריכו בזה והנכון כגי' רש"י עה"ת והלא כבר נאמר אתה תדבר (שמות ז ב) או צ"ל ואתה דבר אל בני ישראל (שמות לא יג). (ע) אלא כיון שהיה משה רבינו מדבר היה אהרן מימינו, עיין במכילתא ומובא בילקוט רמז קל"א ותראה שחסר פה מאמר שלם מן וכי שניהם היו מדברים במאמר ר' ישמעאל עד וכי שניהם היו מדברים במאמר ר' אחי ב"ר יאשיה, וכן חסר בכ"י פלארענץ ובכ"י פ"ב. (עא) והדבור יוצא מביניהן כאילו יוצא מבין שניהן. במכילתא הגי' כאלו השלשה מדברים. וגם רש"י עה"ת הביא כמו שהביא רבינו והדבור יוצא מבין שניהם כאלו שניהם מדברים, ועיין במפרשי המכילתא. (עב) להוציא פסח דורות. מכילתא בא פ"ג, ורש"י עה"ת. (עג) וכי כולן. שם. (עד) מיכן. מכילתא, וקידושין מ"א ע"ב. (עה) טלה. שם. (עו) בא הכתוב. מכילתא שם, ועיין רש"י עה"ת ועוד יש בו מדרש כו'. (עז) ובלבד שלא יהא שם אחד. גירסת הילקוט ברמז קל"ב ובלבד שיהא, וכן הגיה הרב בעל מאיר עין במכילתא ע"ש באות י"ח. (עח) לעשות טפילה עיקר. ועיקר טפילה. במכילתא שם הגי' שלא לעשות. (עט) ר' ישמעאל. במכילתא מובא לפני זה דברי ר' עקיבא. (פ) שכינו מכל מקום. שם.

שלא תהא השנה מתעברת אלא עפ"י בית דין, (נו) כך עושין בארץ ישראל לפני ראש הישיבה: (נז) מדרש ויאמר ה' אל משה ואל אהרן. זש"ה ענה דודי ואמר לי קומי לך רעיתי יפתי ולכי לך (שה"ש ב י), ענה דודי, ע"י משה, ואמר לי, ע"י אהרן, קומי לך, מן הגלות, רעיתי, בזכות אברהם (נח) שריעה ואיחה אותי, יפתי, בזכות יצחק שייפה מעשיו ופשט צווארו לשחיטה על שמי, ולכי לך, בזכות יעקב שנאמר לו קום לך פדנה ארם (בראשית כח ב), כי הנה הסתו עבר (שה"ש ב יא), אלו צרות המצריים, הגשם חלף, זה שיעבוד מצרים, הנצנים נראו בארץ (שם שם יב), אלו משה ואהרן, עת הזמיר הגיע, הגיע עת ליזמר, לחתך את המצריים: (נט) ד"א עת הזמיר הגיע. לומר עזי וזמרת יה (שמות טו ב), וקול התור, קול מתן תורה, התאנה חנטה פגיה, אלו רשעי ישראל שמתו בשלשת ימי אפלה, והגפנים סמדר, (נט) אלו בחורי ישראל, נתנו ריח, במעשיהם הטובים: החודש הזה לכם ראש חדשים. (ס) לכם הוא מסור, ולא אתם מסורין בידו, שאם לא נראה בזמנו מקדשין אותו ישראל על החשבון, (סא) שמואל בר אבא אומר (סב) כל חודש שהוא נולד (סג) קודם שש שעות יש כח לעין לראות, משש שעות ולמעלה אין בו כח העין לראות, ואותו חודש נולד אחר חצות ואין מקדשין אותו, לפיכך הראהו הקב"ה למשה החדש הזה: (סד) תני דבי ר' ישמעאל אלמלא לא זכו ישראל אלא להקביל פני אביהם שבשמים כל חדש וחדש דיים. אמר אביי הלכך צריך לברך עליו מעומד. (סה) מאי מברך, בא"י אמ"ה אשר במאמרו ברא שחקים, וברוח פיו כל צבאם, חוק וזמן נתן להם, שלא ישנו את תפקידם, ששים ושמחים לעשות רצון קוניהם, פועלי אמת שפעולתם אמת, וללבנה אמר שתתחדש עטרת תפארת לעמוסי בטן, שהן עתידין להתחדש כמותה, להלל ולפאר ליוצרם על כבוד מלכותו בא"י מחדש חדשים: (סו) ובזמן שהיו ישראל שרוין על אדמתם היו מקדשין את החדש עפ"י ראיית העדים, וכשגלו אין בית דין קבוע לחקור ולדרוש, וכדי שלא יהו ישראל עושין ב' ימים טובים בשינוי זה מזה, האב היום, והבן מחר, ואחיו למחרת, עמדו ישראל על תקנות סוד העיבור שהיו מחשבין מאדם ועד נח, ונח מסרו לשם, ושם ליעקב אבינו, ויעקב אבינו לקהת, וקהת לעמרם, ועד היום הזה הוא מסור לחכמי ישראל לקדש בו חדשים, ואע"פ שמצוה לקדש על הראייה אינו חובה לומר שאם לא נתקדש על הראייה אינו מקודש, תדע לך אם היה זמן מעונן ולא נראית הלבנה עשרה ימים, תאמר שלא נקדש חדשים, לכך נאמר שני פעמים בפסוק לכם לכם, לכם לראייה לקדש, ואם לא, לכם סוד העיבור. ואם תאמר היאך מתאחר בראייתו אחר הקידוש, (סז) הוא שאמרו רז"ל עשה ירח למועדים, מועדים הרבה יש לו, פעמים שבא בארוכה פעמים שבא בקצרה, ולכך ראוי לסמוך על סוד העיבור ולא לעשות ישראל אגודות אגודות להיות זה מחלל שמירת יום קודש של זה, ולאכול

הערות ותקונים

עיין פסיקתא החודש דף כ"ה ע"א. ובמכילתא סוף פ"ב ר' יאשיה אומר מנין שאין מעברין את השנה אלא בב"ד הגדול שבירושלים ת"ל ראשון הוא לכם. ועי' ר"ה כ"ב ע"א ובפירש"י ותוס'. (נו) כך עושין בארץ ישראל לפני ראש הישיבה. זה ליתא בכ"י פלארענץ. (נז) מדרש. היא בחזית על הכתוב הזה וכן נשנה בפסיקתא החודש דף כ' ע"א. (נח) שריעה ואיחה אותו. מענין ריעות ואחוה עיין בפסיקתא שם בהערה פ"ה. (נט) ד"א עת הזמיר. פסיקתא וחזית שם. (נט) אלו בחורי ישראל. ברכות מ"ג ע"ב. (ס) לכם הוא מסור. פסיקתא החודש כ"ג ע"א, ומובא בילקוט רמז קצ"א. (סא) שמואל בר אבא אמר. בפסיקתא החודש כ"ד ע"ב הגי' ר' שמלאי תני בשם שמואל והבאתי שם בהערה ר"ז בילקוט בא רמז קצ"א הנוסחא ר' שמואל בר אבא. (סב) כל חודש שהוא נולד. היא ג"כ כגירסת הילקוט עיין שם בהערה ר"ח. (סג) קודם לשש שעות. ר"ל אם יהי' מולד הלבנה ביום כ"ט קודם שש שעות אז תגדל בלילה שאחריו עד שתראה לעין, אבל אם הוא לאחר ו' שעות ביום, היא קטנה מאד ואין כח בעין אנוש לראותה. עיין ר"ה כ' ע"ב וברש"י שם. ובפסיקתא שם בהערה ר"ט העירותי שעפ"י הפסיקתא יסד הקליר בפיוט אבי כל חוזה לפרשת החודש זהר לשעות שש, תארו להתאשש פחות משש כל עין יעשש. (סד) תני דבי ר' ישמעאל. סנהדרין מ"ב ע"א. (סה) מאי מברך. שם, וכן הוא הנוסח ברמב"ם הל' ברכות פ"י הט"ז. (סו) ובזמן שהיו ישראל. כל המאמר עד הכתוב דברו אל כל עדת ישראל, הם דברי רבינו מלנפשי'. (סז) הוא שאמרו רז"ל

ביקור ארבעה ימים, אף תמיד טעון ביקור ארבעה ימים קודם שחיטה, (צח) מיכן אמרו אין פוחתין משׁשה טלאים המבוקרים מלשכת הטלאים, כדי לשבת ולשני ימים טובים של ראש השנה, מוסיפים לעולם, (צט) הא ארבעה ימים קודם יום טוב שאם יארע יום חמישי וששי טוב הוי יום ראשון ושני ושלישי ורביעי קודם ליום טוב ד׳ ימים: ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל. (ק) בין בחול ובין בשבת, נאמר כאן במועדו, ונאמר להלן בתמיד במועדו (במדבר כח ב), מה תמיד דוחה שבת אף פסח דוחה שבת: ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל בין הערבים. (קא) מיכן אמרו הפסח היה נשחט בשלשה (קב) כתים, שנאמר קהל עדת ישראל: בין הערבים. (קג) משש שעות, (קד) ר׳ נתן אומר מנין לבין הערבים שהוא משש שעות ולמעלה, שנאמר כי פנה יום כי ינטו צללי ערב (ירמיה ו ד), (קה) ר׳ שמעון בן יוחי אומר כתוב מועד צאתך ממצרים (דברים טז ו), וכתיב בערב (שם), וכתיב כבוא השמש (שם), הא כיצד, מועד צאתך לשחיטתו, כבא השמש לצלייתו, בערב לאכילתו: (קו) בן בתירא אומר בין הערבים תן ערב לשחיטתו, תן ערב לאכילתו: ד״א והיה לכם למשמרת. (קז) לפי שהיו ישראל במצרים מניחין את המילה, כדי למצוא חן בעיני המצריים, לפיכך הפך לבם לשנוא עמו, כיון ששחטו את פסחיהן היו המצריים חורקין עליהם שיניהם, ולא היו יכולין לומר כלום, כי נפל פחדם עליהם, מיד אמר להם משה רבינו כל ערל לא יאכל בו, אמרו מה נעשה אם נניחנו שלא לקיים מצות הקב״ה, הרי המצריים הורגים אותנו על ששחטנו את תועבותם, מיד מלו כולם, והיה מתערב דם פסחיהם ודם הברית, לקיים מה שנאמר ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואומר לך בדמיך חיי ואומר לך בדמיך חיי (יחזקאל טז ו), דם מילה ודם פסח:

ז) **ולקחו** מן הדם. (קח) שומע אני בין ביד בין בכלי, ת״ל אשר בסף, מגיד הכתוב (קט) שעוקף היה עושה בתוך האסקופה, כענין שנאמר בתתם סיפם את סיפי (שם מג ח), ואומר וינועו אמות הסיפים (ישעיה ו ד), דברי ר׳ ישמעאל, ר׳ עקיבא אומר אין סף אלא כלי, שנאמר והסיפות והמזמרות והמזרקות (מ״א ז נ): ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף. [מבפנים], שנא׳ וראיתי את הדם (פסוק יג) הנראה אלי ולא לאחרים (קי) [דברי ר׳ שמעון], ר׳ נתן אומר מבפנים, שנאמר והיה הדם לכם לאות (שם), לכם ולא לאחרים: ר׳ יצחק אומר לעולם מבחוץ כדי שיהו המצריים

הערות ותקונים

מכילתא ועיין פסחים צ״ו ע״א. (צח) מכאן אמרו אין פוחתין. ערכין י״ג ע״א במשנה ומובא במכילתא שם. (צט) הא ארבעה ימים. עד ד׳ ימים. הם דברי רבינו מדנפשי׳. (ק) בין בחול בין בשבת. מכילתא. (קא) מיכן אמרו. פסחים ס״ד ע״א במשנה, ומכילתא שם. (קב) כתים. במשנה ובמכילתא כתות. (קג) משש שעות. עיין במכילתא שם. (קד) ר׳ נתן אומר. מכילתא שם והוא הביא רק זכר לדבר. (קה) רשב״י אומר. מכילתא ועיין שם בפירוש הרב בעל מאיר עין אות ל׳. וע׳ בנוספות בסוף המכילתא דף ק״ו ע״ב שנראה שחזר מפירושו. (קו) בן בתירא אומר. מכילתא שם ועיין בפי׳ מאיר עין אות ל״א. (קז) לפי שהיו ישראל במצרים מניחין את המילה. עיין ספרי ח״א פסקא ס״ז וח״ב פסקא ש״כ. ועיין שמ״ר פי״ט ורבותינו אמרו לא בקשו ישראל למול במצרים אלא כלם בטלו המילה במצרים כו׳ היה אומר הקב״ה אם אין אתם נימולין אין אתם אוכלים הפסח מיד נתנו עצמן ומלו ונתערב דם הפסח בדם המילה שנאמר ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך וגו׳. חיי בדם הפסח חיי בדם המילה ע״כ ועיין ג״כ שמ״ר פ״א שישראל בעצמם הפרו ברית מילה וכ״ה בתנחומא בהעלותך ועיין פדר״א פכ״ט שפרעה מנע מהם ברית מילה וסיים שם ואומר לך בדמיך חיי ואומר לך בדמיך חיי א״ר אליעזר מה ראה הכתוב לומר שתי פעמים בדמיך חיי אלא אמר הקב״ה בזכות דם ברית מילה ודם פסח גאלתי אתכם ממצרים. וע׳ מכילתא בא רפ״ה. (קח) שומע אני בין ביד בין בכלי. מכילתא בא פ״ו ומובא בילקוט רמז קצ״ז בשם המכילתא. (קט) שעוקף היה עושה בתוך האסקופה. בכ״י פ״ב שעקף הי׳ עושה. ובכ״י פלארענץ שעוקה הי׳ עושה, ובילקוט רמז קצ״ז בשם המכילתא שעיקה חוקק בצד האסקופה ונראה בצדו פי׳ חפירה, ולפנינו במכילתא שעוקר וחוקק בצד האסקופה. יש לתקן שעוקה חוקק ופי׳ שחוקק גומא. ומובא בערוך ערך סף בשם המכילתא והביא הגי׳ הנכונה שעוקה חוקק. ולהלן פרשה י״א על הכתוב אשר בסף הגי׳ במכילתא שעוקה חוצן בצד האסקופה והגיה בעל איפת צדק שצ״ל שחוקק עוקה בתוך האסקופה. ועיין להלן הערה רמ״ב. (קי) דברי ר׳ שמעון, הוספתי כמו שהוא במכילתא

שלא למנויו פסול, ת"ל איש לפי אכלו, שנה עליו הכתוב לפסול שלא למנויו: (פא) ד"א במכסת נפשות. מה ת"ל, לפי שאמר איש לפי אכלו, אין לי אלא איש, אשה טומטום ואנדרוגינוס מנין, ת"ל נפשות: איש לפי אכלו. להוציא את החולה ואת הזקן ואת הקטן שאינן יכולין לאכול כזית, שאין שוחטין עליהם: תכוסו. (פב) ר' יאשיה אמר (פג) לשון סורסי הוא, כאדם שאמר לחבירו כום לי טלה זה: על השה. (פד) כל זמן שהוא חי נמנין ומושכין ידיהם הימנו:

ה) **שה** תמים. (פה) להוציא בעל מום: זכר. להוציא טומטום ואנדרוגינוס ונקבה: בן שנה. להביא כל שנתו מתחלתו ועד סופו: מן הכבשים ומן העזים. מזה בפני עצמו, ומזה בפני עצמו: תקחו. ולא גזול:

ו) **והיה** לכם למשמרת עד ארבעה עשר יום לחודש הזה. (פו) פסח מצרים בלבד טעון שמירה מבעשור, אבל לא פסח דורות, שנאמר בחודש הזה (שמות יג ה): ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל. (פז) וכי כל הקהל שוחטין אלא אחד שוחט על יד אחרים, מיכן ששלוחו של אדם כמותו: ד"א והיה לכם למשמרת עד ארבעה עשר. למה היה פסח מצרים לקיחתו מבעשור, רמז להם שעתידין ישראל לעבור בירדן בעשור, שנאמר והעם עלו מן הירדן (פח) בעשור לחודש הזה (יהושע ד יט), תבא זכות לקיחת הפסח ותתחבר עם לקיחת האבנים מן הירדן: (פט) ד"א למה הקדים לקיחת הפסח מבעשור, (צ) ר' מתיא בן חרש אומר, (צא) לפי שהגיע זמן השבועה שנשבע הקב"ה לאברהם אבינו שיגאל את בניו, כדי שיהא עסוקין במצות, שנאמר ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים (יחזקאל טז ח), עת דודים אלו האבות, ואפרוש כנפי עליך (שם), אלו המצות, ואעפ"כ (צב) ארבע מצות היו להם לישראל, לא נחשדו על העריות, לא שינו את שמותם, לא שינו את לשונם (צג) לא גילו את סודם. לא נחשדו על העריות, דכתי' ויצא בן אשה ישראלית והוא בן איש מצרי (ויקרא כד י), (צד) אחת היתה ופירסמה הכתוב. לא שינו את שמותם, כדרך שנתייחסו כשירדו למצרי' כך נתייחסו בעלייתן, ראובן שמעון לוי ויהודה. לא גילו את סודם, דכתיב ושאלה אשה משכנתה (שמות ג כב). לא שינו את לשונם, (צה) דכתיב אלהי העבריים נקרא עלינו (שם ה ג), ולהלן כתיב ויבא הפליט ויגד לאברם העברי (בראשית יד יג): ד"א והיה לכם למשמרת עד ארבעה עשר יום. (צו) אמרו לו למשה הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו (שמות ח כב), אמר להם קחו לכם, ויהיה לכם למשמרת, ואתם מונין מן הלקיחה, שכשם שלא עשו לכם כלום על הלקיחה ועל הקשירה, כך לא יעשו לכם כלום על השחיטה: ד"א והיה לכם למשמרת. (צז) נאמר שמירה בפסח, ונאמר שמירה בתמיד, דכתיב תשמרו להקריב לי במועדו (במדבר כח ב), מה פסח טעון

הערות ותקונים

(פא) ד"א. שם. (פב) ר' יאשיה. מכילתא שם ועיין פסחים ס"א ע"א. (פג) לשון סורסי הוא. המלה סורית עיין מה שהעיר הרב החכם ר' אלחנן בריל בספרו פרעמדשפראכליכע רעלעגסארטען צד 37. (פד) כל זמן שהוא חי. מכילתא. (פה) להוציא בעל מום. כל המאמר הוא מהמכילתא. (פו) פסח מצרים. מכילתא ע"ש. (פז) וכי כל הקהל שוחטין. מכילתא. ועיין קידושין מ"ב. ומובא ברש"י עה"ת. (פח) בעשור לחודש הזה. בקרא כתיב בעשור לחודש הראשון. (פט) ד"א למה הקדים לקיחת הפסח מבעשור. במכילתא שם ומובא בילקוט רמז קצ"ה מפני מה הקדים לקיחתו של פסח לשחיטתו ד' ימים. וכן מובא ברש"י עה"ת לסיים מה שלא נוה כן בפסח דורות. (צ) ר' מתיא בן חרש אומר. מכילתא וילקוט שם ורש"י עה"ת. (צא) לפי שהגיע זמן השבועה. עיין במכילתא ושם הגי' נשתנית. (צב) ארבע מצות היו להם לישראל כו'. מכילתא שם. ועיין בפסיקתא ויהי בשלח דף פ"ג ע"ב בזכות ד' דברים נגאלו ישראל ממצרים. ועי"ש בהערה ס"ו. ויש להוסיף על דברי שם שנשנה גם במדרש שו"ט מזמור קי"ד ופדר"א פמ"ח ותנחומא בלק. (צג) לא גילו את סודם. בפסיקתא שם ושלא היה בהן לשון הרע דבר לא באזני העם וישאלו וגו' את מוצא זה הדבר היה מופקד אצלן כל שנים עשר חודש ולא נמצא אחד מהם שהלשין על חבירו. ובמדרש שו"ט כתוב ולא גילו מסתורין. והמלה יונית ורומית ופי' סוד ורבינו הגיה תמורתו „את סודם". (צד) אחת היתה ופירסמה הכתוב. ושם אי' שלומית בת דברי למטה דן (ויקרא כד יא). (צה) דכתיב אלהי העבריים. עיין בפסיקתא שם הערה ס"ח. (צו) אמרו לו למשה. עיין מכילתא שם. (צז) נאמר שמירה בפסח. מכילתא

שמצינו בישול בפסח , כענין שנאמר (קלד) ויבשלו את הפסח באש כמשפט (דה"ב לה יג), לכך הוצרך לומר במים : כי אם צלי אש . (קלה) מה ת"ל הרי כבר נאמר ובשל מבושל , אלא מה ת"ל כי אם צלי אש , שיכול אין לי אלא הראוי לצלות , הראוי לשלוק מנין , ת"ל כי אם צלי אש : ראשו על כרעיו ועל קרבו . (קלו) מקולס : כרעיו . (קלז) אלו הדקין :

י) **ולא** תותירו ממנו עד בקר . והנותר ממנו עד בקר . בא הכתוב ליתן עשה אחר לא תעשה , לומר שאין לוקין עליו , (קלח) לפי שאין לוקין על לאו שניתק לעשה אלא על לאו גמור , דומיא דלאו דחסימה דמשנה תורה , דכתיב ארבעים יכנו (קלט) ולא יוסיף (דברים כה ג) , וסמוך ליה לא תחסום שור בדישו (שם שם ד). מה ת"ל עד בקר , (קמ) ליתן לו בקר שני לשריפתו , (קמא) מגיד שאינו נשרף עד אור ששה עשר , לפי שאין שורפין קדשים ביום טוב , הוא שאמרו (קמב) במס' שבת אין מדליקין בשמן שריפה ביום טוב , (קמג) ואמרי' מאי שמן שריפה , שמן של תרומה שניטמא ועומד לשריפה , (קמד) ואם חל ששה עשר להיות בשבת , אין הנותר נשרף עד יום ראשון , שהוא שבעה עשר , לפיכך יום טוב של פסח אין שורפין את החמץ , (קמד) ולא מפרישין חלת האור לישרף , אלא תלטוש בצונן , עד חולו של מועד ותשרף :

יא) **וככה** תאכלו אותו . (קמה) כיוצאי דרכים , (קמו) ר' יוסי הגלילי אומר לימדה תורה דרך ארץ על יוצאי דרכים שיהיו מזורזין : מתניכם חגורים נעליכם ברגליכם ומקלכם בידכם . לימדך שכל המיסב בסעודה אין דרכו לאחת מאלו , וכך למדנו (קמז) במס' שבת איזהו התחלת סעודה משיתיר חגורו , ונעלו ומקלו מכל שכן : ואכלתם אתו בחפזון . (קמח) שני חפזון , חפזון דמצרים , דכתיב כי גורשו ממצרים (לקמן פסוק לט), וחפזון דישראל, דכתיב ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו למאיש ועד בהמה (שם יא ז) , שלא יתעכבו מהמת הכלבים , כי היו נחפזים לצאת , והיו רצים מבית לבית לקבץ נכסיהם , לכך נאמר בחפזון , כיוצא בדבר וכסהו בעפר (ויקרא יז יג), (קמט) ב' עפרים, עפר למטה ועפר למעלה : פסח הוא לה' . (קנ) שיהיו כל מעשיהם לשם שמים , לקיחתו ושחיטתו וצלייתו ואכילתו :

יב) **ועברתי** בארץ מצרים . (קנא) ר' יהודה אומר כמלך שהוא עובר ממקום למקום : ד"א ועברתי בארץ מצרים . עברתי ויראתי במצרים , ואין עברה אלא זעם , וכה"א ישלח בם חרון אפו עברה וזעם וצרה (תהלים עח מט) , וכתיב הנה יום ה' בא אכזרי ועברה וחרון אף (ישעיה יג ט) : והכיתי כל בכור בארץ מצרים . שומע אני על ידי מלאך , או ע"י שליח , ת"ל וה' הכה כל בכור (לקמן פסוק כט). מה ת"ל בארץ מצרים , אלא אפי' בכורות ומקומות אחרים שבאו וישבו במצרים , וכן בכורי מצרים שהלכו למקומות אחרים : מאדם ועד בהמה . מי שהתחיל בעבירה תחלה ממנו התחיל הפורעניות , וכן בדור המבול, וימח את כל היקום (בראשית ז כג), (קנב) וכן בסדום , ואת האנשים אשר פתח הבית הכו בסנורים (שם יט יא) , קל והומר למדת הטוב : ובכל

הערות ותקונים

שמצינו בישול בפסח . שענינו צלי עיין מכילתא שם אין בשל אלא צלי כו' . (קלד) ויבשלו את הפסח . וכן מובא בכ"י פלארענץ וגם במכילתא מובא כן ובמקרא כתוב ויבשלו הפסח . (קלה) מה ת"ל . עיין מכילתא . (קלו) מקולס . מכילתא ועיין פסחים ע"ד ע"א וברש"י שם . (קלז) אלו הדקין . עיין פסחים שם וברש"י עה"ת . (קלח) לפי שאין לוקין . מכות ה' ע"ב וע"ש י"ג ע"ב . (קלט) ולא יוסיף . בקרא לא בלי וי"ו . (קמ) ליתן לו בקר שני לשריפתו . שבת כ"ד ע"ב . (קמא) מגיד שאינו נשרף עד אור י"ו . מכילתא שם סוף פ"ו ועיין במפרשי המכילתא . (קמב) במס' שבת . כ"ד ע"ב . (קמג) ואמרינן . שבת כ"ג ע"ב . (קמד) ואם חל י"ו להיות בשבת . מכילתא שם . (קמד) ולא מפרישין חלת האור . פסחים מ"ו ע"א . (קמה) כיוצאי דרכים . מכילתא פ"ז וילקוט רמז קצ"ט בשם המכילתא וברש"י עה"ת מתניכם חגורים מזומנים לדרך . (קמו) ר' יוסי הגלילי . מכילתא שם . (קמז) במס' שבת. דף ט' ע"ב ע"ש . (קמח) שני חפזון . מכילתא שם , ועיין ברכות ט' ע"א . ודרש בחפזון ב' חפזון. (קמט) ב' עפרים . חולין פ"ג ע"ב. (קנ) שיהיו כל מעשיהם . מכילתא שם . (קנא) ר' יהודה . מכילתא וכן המאמרים שלאחריו . (קנב) וכן בסדום . זה ליתא

(קיא) רואים דם השיים ומעיהם מתבקעים ומתחתכין: ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף . (קיב) שומע אני אם הקדים זה לזה לא יצא , ת"ל והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות , (קיג) [הא אם הקדים זה לזה יצא]י נמצינו למדין שארבעה מזבחות היו לאבותינו במצרים, המשקוף ושתי המזוזות והסף , (קיד) כדברי ר' ישמעאל : על הבתים. (קטו) אין לי אלא אשר אוכלין בהם , (קטז) יושבין בהם מנין , (קיז) ת"ל על הבתים אשר יאכלו אותו בהם, מכל מקום :

ח) ואכלו את הבשר . (קיח) לא טלפים ולא קרנים ולא גידים ועצמות : בלילה הזה . (קיט) שומע אני כל הלילה ת"ל ולא תותירו ממנו עד בקר (להלן פסוק י), בוקר זה עמוד השחר, (קכ) מיכן אמרו (קכא) אכילת פסחים ואכילת זבחים והקטר חלבים ואברים מצותן עד שיעלה עמוד השחר : צלי אש . (קכב) ולא צלי שפוד ולא צלי (קכג) אסכלה, (קכד) ולא צלי חרס של תנור: ומצות על מרורים. (קכה) הוסיף לו [הכתוב] שתי מצות חוץ ממצות גופו , (קכו) מנין שאם אין לו מצות ומרורים שהפסח נאכל , ת"ל ואכלוהו מכל מקום : (קכז) ד"א על מצות ומרורים יאכלוהו . מיכן שאינו נאכל אלא על השובע :

ט) אל תאכל ממנו נא. (קכח) אין נא אלא חי, (קכח) לשון אנינה שהלב מתאנה ממנו: ובשל מבושל . (קכט) ולא בשל ומבושל , כענין שנאמר אני ה' הוא שמי וכבודי לאחר לא אתן ותהלתי לפסילים (ישעיה מב ח), כלומר ולא תהלתי לפסילים , וכמו אל בקצפך תוכיחני ובחמתך תיסרני (תהלים לח ב), ופירושו ולא בחמתך : ובשל מבושל . (קל) לחייב על החי ועל המבושל : ובשל מבושל במים . (קלא) אין לי אלא במים, שאר משקין מנין , ת"ל ובשל מבושל מכל מקום , (קלב) וקל וחומר ומה מים שאין מפיגין טעמו של בשר אסור , ושאר משקין לא כל שכן : ד"א במים. (קלג) לפי

הערות ותקונים

במכילתא, ובכ"י פלארענץ הגי' דברי ר' ישמעאל ר' יונתן אומר וכן הי' הגי' לפני בעל הילקוט במכילתא, וכן יש לתקן במכילתא וכן הוא הגי' במכילתא פ"ז בפ' וראיתי את הדם . (קיא) רואים דם השיים . כ"ה גם בכ"י פלארענץ ופי' דם השה . ובמכילתא וילקוט ליתא . (קיב) שומע אני . מכילתא . (קיג) הא אם הקדים . הוספתי כמו שהוא במכילתא . (קיד) כדברי ר' ישמעאל . כ"ה גם בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב . ולפנינו במכילתא הגי' נמצינו למדין שלש מזבחות הי' להם במצרים המשקוף ושתי המזוזות , ר' שמעון אומר ארבעה היו , הסף והמשקוף ושתי המזוזות . ולפני רבינו היתה הגי' ר' ישמעאל אומר ארבעה . ובאיפת צדק מתק במכילתא ר' שמעון אומר וגורס ר' ישמעאל אומר כי ר' ישמעאל הוא בעל המאמר במכילתא שם אין סף אלא אסקופה . (קטו) אין לי . מכילתא . (קטז) יושבין בהם מנין . במכילתא ובילקוט הגי' ישנים בהם מנין . וכן בתיב"ע על בתיא דייכלון יתיה ודדמכין בהון . הי' גם לפניו הגי' ישנים בהם . אולם במכילתא פ"ז על הכתוב על הבתים . כתוב למה נאמר והלא כבר נאמר על הבתים אשר יאכלו אותו בהם , אין לי אלא בתים שיאכלו בהם , בתים שהיו יושבים בהם מנין ת"ל על הבתים אשר אתם שם מכל מקום . והילקוט הביא גם כאן בשם המכילתא שהיו ישנים בהם . (קיז) ת"ל על הבתים אשר יאכלו אותו בהם . היא גי' ישרה ובמכילתא ובילקוט הגי' ת"ל על הבתים אשר אתם שם . והוא פסוק להלן י"ג . ועיין בהערה שלפניה . (קיח) לא טלפים . מכילתא ומובא ברש"י עה"ת . (קיט) שומע אני כל הלילה . מכילתא וע"ש . (קכ) מיכן אמרו . ברכות ב' ע"א במשנה . ומובא במכילתא. (קכא) אכילת פסחים ואכילת זבחים . כ"ה במכילתא ובמשנה לא תני בה אכילת זבחים . ובמשנה שבירושלמי דפוס מגנצא עם פי' מרבינו שלמה סירליאו כתוב במשנה ואכילת פסחים לכן מזה תראה לאמרו בירושל' שם אנן תנינן אכילת פסחים אית דלא תני אכילת פסחים. ובמשנה שבבבלי לא תני בה אכילת פסחים ופריך עלה למתניתין ואילו אכילת פסחים לא קתני ורבינו הביא כמו שהיו לפניו במכילתא. (קכב) ולא צלי שפוד. מכילתא שם . (קכג) אסכלה. כמו אסכרה והמלה יונית εσχάρα (בראטראסט)·(קכד) ולא צלי חרס של תנור· וכ"ה בכ"י פלארענץ ופ"ב ובילקוט הגי' ולא צלי תנור של חרס ובמכילתא לפנינו ולא צלי התנור. ובילקוט שם חסר הציון מכילתא כי הציון זבחים כ"ז מוסב רק על המאמר א"כ מה ת"ל בלילה . (קכה) הוסיף לו . מכילתא . (קכו) מנין . שם . (קכז) ד"א . מכילתא שם. (קכח) אין נא . מכילתא שם . ועיין רש"י והראב"ע ועיין פסחים מ"א ע"א . (קכח) לשון אנינה כו' . הוא דברי רבינו. (קכט) ולא בשל ומבושל . עד לחייב על החי . הם דברי רבינו . (קל) לחייב על החי . מכילתא . (קלא) אין לי אלא במים . מכילתא. (קלב) וק"ו . במכילתא המאמר וק"ו הוא מובא ברישא בשם ר' ישמעאל ואח"כ מובא בשם ר"ע מה שהביא המחבר ברישא , ועיין פסחים י"א ע"א . (קלג) לפי שמצינו

ר׳ ישמעאל , (קסז) ר׳ עקיבא אומר אינו צריך הואיל ואין בעור חמץ אלא בשריפה , וכתיב כל מלאכה לא יעשה בהם (לקמן פסוק טז), ושריפה בכלל מלאכה למדנו אך ביום הראשון מערב יו״ט : (קסח) ר׳ יוסי הגלילי אומר אך חלק מערב יום טוב , יכול מן הבקר , ת״ל אך בחצי יום . (קסח) דתנן אוכלין כל ארבע ותולין כל חמש ושורפין בתחלת שש: דרשה , אך חלק , (קסט) מן אח״ס בט״ע גי״ף דכ״ן , א׳ במקום ח׳ , כ׳ במקום צד״ק: ויש אומרים אל״ף ראש לאותיות , כ׳ חצי א ותיות הרי אך , אכין ורקין מיעוטין: ביום הראשון . (קע) קודם יום הראשון , כענין שנאמר ויכל אלהים ביום השביעי (בראשית ב ב) , קודם יום השביעי : תשביתו שאור מבתיכם . (קעא) בכל דבר שהוא נשבת מפרר וזורה לרוח או מטיל לים : שאור . אע״פ ששאור חימוצו קשה שיעורו חמץ בכזית , (קעב) דתנן בית שמאי אומר שאור בכזית וחמץ ככותבת , וב״ה אומרים זה וזה בכזית . אין לי אלא שאור גמור , מנין מי תשמיש של נחתום , ת״ל כי כל אוכל חמץ : מבתיכם . כל בית שנשתמש בו חמץ חייב להשבית ממנו חמץ , ומנין שאם לא מצא שיבטל בלבו , ת״ל תשביתו מכל מקום : מבתיכם . להוציא חורי העליונים והתחתונים מקום שאין ביאה לשם : כי כל אוכל חמץ . להביא שחימוצו מחמת מלאכתו שלש במים פושרין , ושלש בחמה , ותחת הכוכבים , ושלש ביחד יותר מארבעים ושלש ביצים שיעור חלה : וצריך מים שלנו , כל ז׳ ימים לפי שאין הפרש ביניהם : כי כל אוכל חמץ , לרבות כלי תשמישו שצריכין גיעול שטיפה והדחה וליבון , כל אחד במה שנשתמש בו כך תהיה התרתו : חוץ מכלי חרש שאינו יוצא מידי דפיו לעולם , לפיכך ישברו , וכן מאני דקוניא אסירי לענין חמץ , וסכין טעון ליבון וגיעול , וכולהו כדמפורש (קעג) במס׳ פסחים: כי כל אוכל חמץ . אפי׳ כל דהו חייב מלקות , לא אמרו כזית אלא לענין כרת : ונכרתה . (קעד) אין הכרתה אלא הפסקה : הנפש ההוא מישראל . המזידה : מישראל . (קעה) יכול תלך אל עם אחר ותחי׳ , ת״ל מלפני אני ה׳ (ויקרא כב ג) , (קעו) לימדך שישראל שמניח את בוראו נכרת מן העולם ואין לו תקנה אפילו בשאר אומות , שנאמר מלפני אני ה׳ , רשותי בכל מקום : מיום הראשון עד יום השביעי . (קעז) עונש שמענו אזהרה מנין , ת״ל כל מחמצת לא תאכלו (לקמן פסוק כ) , לא ענש אלא אם כן הזהיר :

טז) וביום הראשון מקרא קודש . (קעח) ארעם במאכל ובמשתה , כלומר קדשם

הערות ותקונים

(קסז) ר״ע אומר . במכילתא לפנינו הוא בשם ר׳ יונתן וכן מובא בילקוט והאיפת צדק הגיה גם במכילתא שצ״ל ר׳ עקיבא עפ״י מאמרם בפסחים שם . (קסח) ר׳ יוסי הגלילי . מכילתא . (קסח) דתנן אוכלין כו׳ . פסחים י״א ע״ב : (קסט) מן אח״ס בט״ע גי״ף דכ״ן . וכן מצאתי ברש״י פסחים דף ה׳ ע״א וז״ל : אך חלק אכין ורקין מיעוטין אלמא מקצת היום מותר ומקצתו אסור ומעתה יש לנו לחלק חציו לאיסור וחציו להיתר , ואיכא דאמר אך הוא ח״ן בגימטריא דאח״ס בט״ע גי״ף דכ״ן ותופס חי״ת תחת א׳ ולד״י במקום כ׳ עכ״ל ואולי כוון במה שכתב „ואיכא דאמר״ לדברי בעל לקח טוב שחי בימיו . (קע) קודם יום הראשון . והיינו עי״ש , פסחים ד׳ ע״ב ועיין ברש״י ובהרא״ש . (קעא) בכל דבר שהוא נשבת . פסחים כ״א ע״א ושם כ״ז ע״ב . (קעב) דתנן . ביצה ב׳ ע״א וכן המאמרים שלאחריו נמצא פסחים מ׳ ע״ב ביצה ז׳ ע״ב פסחים מ״ב ע״א . שם מ״ח ע״א , מ״ב ע״א והמאמר ותחת הכוכבים ליתא בגמ׳ ונובע מבה״ג ה׳ פסחים ושם הגי׳ תחת הרקיע . (קעג) במס׳ פסחים . ל׳ ע״ב . (קעד) אין הכרתה אלא הפסקה . מכילתא שם . (קעה) יכול תלך אל עם אחר . מכילתא שם . (קעו) לימדך . הוספת רבינו והסיום רשותי בכל מקום הוא ממכילתא . (קעז) עונש שמענו . מכילתא שם סוף פ״ח . ועיין פסחים כ״ח ע״ב . (קעח) ארעם במאכל ובמשתה . במכילתא בא פ״ט הגי׳ כבדהו במאכל ובמשתה ובכסות נקיה . ובספרי פנחס סי׳ קמ״ז איתא ביום הראשון מקרא קודש אירעו במאכל ובמשתה ובכסות נקיה . וכן ת״א על וביום הראשון מקרא קדש וביומא קדמאה מערע קדיש ובתיב״ע מארע קדיש וכן וקראת לשבת ענג (ישעיה נ״ח י״ג) ת״י ותערע לשבתא בתפנוקין וז״ל הרמב״ן (ויקרא כג ב) אשר תקראו אותם מקראי קודש . מקרא קדש מלשון קרואי העדה , ואחר כן יאכלו הקרואים , וכן על מכון הר ציון ועל מקראיה , המקומות שמקראים שם שיתקבצו בהם קרואי העדה ואונקלוס עשאו מלשון אשר יקרא אתכם באחרית הימים לשון מאורע , בכל יום שיארעו תעשו אותם קדש . ורז״ל אמרו ארעם במאכל ובמשתה ובכסות נקיה , כלומר שלא יהא חוקה אצלך כחק שאר הימים אבל תעשה להם מקרא של קדש לשנות במאכל ובמלבוש מחול לקודש וגם זה דעת אונקלוס עכ״ל , ומדברי רבינו טוביה ז״ל נראה כי הי׳ לפניו הגי׳ גם במכילתא ארעם במאכל ובמשתה

אלהי מצרים.(קנג) אלו הדמויות שהם אבני שיש : אעשה שפטים . משונים זו מזו , (קנד) של אבן נמסת , של עץ נרקבת , של מתכת היתה נעשית חלודה וחררה : אני ה'. השם הנכבד ולא אחר , אני השם מה שאי אפשר לבשר ודם לומר כך : אני ה'. (קנה) בשבועה אני נפרע מהם :

יג) והיה הדם לכם לאות . (קנו) ולא לאחרים לאות : אל הבתים אשר אתם שם . לרבות שאר הבתים שלא היו אוכלים שם : וראיתי את הדם . והלא כבר נאמר ידע מה בחשוכה (דניאל ב כב), גם חשך לא יחשיך ממך (תהלים קלט יב) , והכל גלוי לפני כסא כבודך , ומה ת"ל וראיתי את הדם, אלא בשכר מצוה זו אני נגלה וחס עליכם , שנאמר וראיתי את הדם ופסחתי עליכם : ד"א וראיתי את הדם , רואה אני את דם עקדתו של יצחק אביכם, שנא' ויקרא שם המקום [ההוא] ה' יראה (בראשית כב יד), ופסחתי עליכם , (קנז) ר' יאשי' אומר אל תקרי ופסחתי אלא ופסעתי שהיה הקב"ה מדלג על בתי בניו במצרים : (קנח) ר' יונתן אומר ופסחתי עליכם · עליכם אני חס , ולא על המצריים : ולא יהיה בכם נגף . (קנט) אפילו ביתו של ישראל בין בתי המצריים : ולא יהיה בכם נגף למשחית בהכותי . שלשה מיני מכות היה מכה בהם , נגף , ומשחית , והכאה : בארץ מצרים · (קס) זו תוכחה , כלומר בארץ מצרים לא יהיה בכם נגף , הא במקום אחר הזהרו בעצמכם :

יד) והיה היום הזה לכם לזכרון וחגותם אותו . (קסא) יום שהוא לכם לזכרון אתם חוגגים , וכה"א ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה (שמות יג ג) : חג לה', מלמד שהלה שם שמים על החגיגה : לדורותיכם חקת עולם תחגוהו. (קסב) לרבות ימות המשיח , יכול והואיל והחגיגה בטילה לא יאכל מצות . ת"ל שבעת ימים תאכלו מצות (סס סס ו) , (קסג) ושומע אני כל מין מצה , אפילו אורז ודוחן וקטניות , ת"ל לא תאכל עליו חמץ (דברים טז ג) , דבר הבא לידי חימוץ אתה אוכל ממנה מצה , ואינו אוכל ממנה חמץ , כגון חטין ושעורין וכוסמין ושיבולת שועל והשיפון , יצא אורז ודוחן והפרגום והשומשמין שאינן באין לידי חימוץ אלא לידי סרחון :

טו) שבעת ימים מצות תאכלו . (קסד) יכול אפילו מעשה קדירה ת"ל לחם: שבעת ימים מצות תאכלו . עם יום הראשון או אינו אלא חוץ ליו"ט הראשון, ת"ל עד יום האחד ועשרים לחדש בערב (להלן פסוק יח) : שבעת ימים מצות תאכלו . וכתיב ששתמים תאכל מצות (דברים טז ח) , השביעי בכלל היתה , ויצא מן הכלל ללמד על הכלל , מה שביעי רשות , אף כלם רשות , יכול אף לילה הראשון רשות , ת"ל בראשון בארבעה עשר יום לחדש בערב תאכלו מצות (להלן פסוק יח) , הכתוב קבעו חובה : ד"א שבעה מן הישן , וששה מן החדש , (קסה) מיכן תשובה לאומרים וספרתם לכם ממחרת השבת (ויקרא כג טו) , שבת בראשית , שפעמים בא השבת באמצע חג המצות או בסופו , ואי אתה יכול לומר שהוא מן החדש , שהרי העומר לא קרב : אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם . (קסו) מערב יו"ט , וכה"א לא תשחט על חמץ דם זבחי (שמות לד כה) , לא תשחט את הפסח ועדיין חמץ קיים דברי

הערות ותקונים

ליתא במכילתא · וע"ש ותמצא ראיות אחרות · (קנג) אלו הדמויות שהם אבני שיש · וכ"ה בכ"י פלארענץ · ונשמט לפנינו במכילתא וכן ליתא בילקוט רמז קצ"ט בשם המכילתא . (קנד) של אבן נמסת · בילקוט הגי' של אבן היתה נמסת , של עץ היתה מרקבת של מתכת נעשית חלודה · ובמכילתא לפנינו צלם של אבן הי' נימוח ושל עץ הי' נרקב , ושל מתכת היה נעשה חררה , ועיין רש"י עה"ת · (קנה) בשבועה אני נפרע מהם · כ"ה במכילתא וכן גורס הילקוט . ובאיפשת לדק גורס בשמי אני נפרע מהם · (קנו) ולא לאחרים לאות · מכילתא שם , וכן המאמרים שאחר זה מקורם במכילתא·(קנז) ר' יאשיה . מכילתא · (קנח) ר' יונתן· מכילתא · (קנט) אפילו ביתו של ישראל כו' · עיין רש"י עה"ת · (קס) זו תוכחה · עד הזהרו בעצמכם הם דברי רבינו· (קסא) יום שהוא לכם לזכרון · מכילתא שם . (קסב) לרבות ימות המשיח · במכילתא שינהוג הדבר לדורות · (קסג) ושומע אני כל מין מצה · מכילתא פ"ח וילקוט רמז ר"א בשם המכילתא . (קסד) יכול אף מעשה קדירה . מכילתא שם ומובא בילקוט · (קסה) מיכן תשובה· מנחות ס"ו ע"א ספרא אמור פי"ב ועיין רש"י והראב"ע והרמב"ן ויקרא כ"ג י"א · (קסו) מעי"ט· מכילתא . ועיין פסחים ה' ע"א ·

ר"ע

יח) בראשון בארבעה עשר יום לחודש בערב תאכלו מצות. (רג) הכתוב קבעו חובה לאכילת מצה בלילה הראשון, ושאר כל הימים רשות: עד יום האחד ועשרים, (רד) להביא לילות כימים:

יט) שבעת ימים שאר. (רה) חסר ו' לרבות כל דהו: שאור לא ימצא. (רו) אין לי אלא בבל ימצא, בל יראה מנין, ת"ל ולא יראה לך שאור (דברים טז ז), שאור הוקש לחמץ וחמץ לשאור מה זה בבל ימצא ובבל יראה (רז) [אף זה בבל יראה ובבל ימצא]: בבתיכם. (רח) מה ביתך ברשותך, אף גבולך ברשותך, יצא חמצו של ישראל שהוא ברשות נכרי, ואע"פ שהוא יכול לבערו (רט) [אבל אינו ברשותו, יצא חמצו של נכרי שהוא ברשות ישראל, וחמץ שנפלה עליו מפולת אע"פ שהוא ברשותו] אבל אינו יכול לבערו הרי הוא כמבוער: כי כל אוכל מחמצת ונכרתה. (רי) אני אקרא השאור ונכרתה קל וחומר לחמץ ומה שאור שאינו ראוי לאכילה חייבים עליו כרת, חמץ שראוי לאכילה דין הוא שיהו חייבין עליו כרת, לא אם אמרת בשאור שהוא מחמיץ אחרים, תאמר בחמץ שאינו מחמיץ אחרים, יכול לא יהא חייב עליו כרת, (ריא) ת"ל כי כל אוכל (מחמצת) [חמץ] ונכרתה (לעיל פסוק טו) נאמר חמץ, ונאמר מחמצת הא עד שאמר ב' כתובים ואם לאו לא שמענו: ונכרתה הנפש ההוא. (ריב) כל איסורין שבתורה שכתב הנפש ההוא, (ריג) כתב בוי"ו ופירושו ביו"ד וכן ניקודו, ללמד שלא יתחייב כרת אלא נפש שהוא בת חיובין משלש עשרה שנה ויום אחד, לפיכך כתב ההוא אבל מפני שכתב נפש נקוד היא שהנפש לשון נקבה: ונכרתה הנפש ההוא מעדת ישראל. למה נאמר לפי שאמר כי כל אוכל מחמצת ונכרתה, (ריד) שמא תאמר אין לי אלא במזיד ובהתראת עדים, בינו לבין עצמו מנין, [ת"ל ונכרתה מעדת ישראל], (רטו) ואם יאמר ילך לו אל עם אחר ויהיה פטור ת"ל מלפני אני ה' (ויקרא כב ג) בכל מקום רשותי, לכך נאמר ונכרתה מעדת ישראל, ונאמר מלפני אני ה': בגר ובאזרח הארץ. (רטז) לפי שהוא עושה מעשה ישראל צריך להביא את הגרים:

כ) כל מחמצת לא תאכלו. (ריז) למה נאמר עוד פסוק זה, לפי שהוא אומר כי כל אוכל חמץ ונכרתה (פסוק טו), כי כל אוכל מחמצת ונכרתה (פסוק יט), אין לי אלא חמץ גמור, תערובתן מנין, כגון ששנינו (ריח) במס' פסחים, אלו עוברין בפסח, כותח הבבלי,

---

הערות ותקונים

המכילתא ואף חולו של מועד יהא משום שבות אסור והדין נותן הואיל ויום הראשון ויום האחרון קרוין מקרא קודש וחולו של מועד קרוי מקרא קודש ויו"ט הראשון והאחרון הרי הן אסורין משום שבות חולו של מועד שהוא קרוי מקרא קודש אינו דין שיהא אסור משום שבות, ת"ל ביום הראשון שבתון · ורבינו קצר בלשונו · (רג) הכתוב קבעו חובה. מכילתא פ"י, והסיום ושאר כל הימים רשות הוא במכילתא פ"ח · (רד) להביא לילות כימים. מכילתא ועיין במאיר עין, ומלות סופרים. (רה) חסר וי"ו לרבות שאר כל דהו · הוא דברי רבינו מלנפשי' וכן הביא הרב בעל מנחת שי בשמו על הכתוב תשביתו שאר חסר וי"ו וכלהון דכוותיה ונדרש בלקח טוב להביא שאר כל שהוא · (רו) אין לי אלא בבל ימצא · מכילתא שם · ומובא בילקוט רמז ר"ב. (רז) אף זה בבל יראה ובבל ימצא. הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב, וכ"ה במכילתא · (רח) מה ביתך ברשותך·מכילתא ומובא בילקוט שם. ופי' ברייתא זו עיין ברמב"ן, ובמפרשי המכילתא · (רט) אבל אינו ברשותו · המלות שהוספתי הוא שהשמיט המעתיק מן אבל אינו הראשון עד אבל אינו השני ונמצא לנכון בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב וגם לפנינו במכילתא · ובילקוט בשם המכילתא. (רי) אני אקרא. עיין מכילתא ורש"י עה"ת · (ריא) ת"ל כי כל אוכל מחמצת · הסגרתי מלת מחמצת והגהתי מלת חמץ וכן הוא בטעות בכ"י פלארענץ ונמצא לנכון בכ"י פ"ב וגם במכילתא לפנינו· (ריב) כל איסורין · הם דברי רבינו מלנפשי'. (ריג) כתב בוי"ו ופי' ביו"ד וכן ניקודו · כוונתו כי כתוב בוי"ו והניקוד ההִוא בחירק תחת הה"א, כמו שמות י"ב ט"ו וי"ט · ל"א י"ד · ויקרא ז' כ' וכ"א וכ"ז, וכן כ' ו', ובמדבר ט' י"ג, וט"ו ל', בכולם נקוד ההִוא · (ריד) שמא תאמר · מכאן עד ת"ל ונכרתה מעדת ישראל ליתא במכילתא לפנינו. (רטו) ואם יאמר. מכילתא פ"ח ופ"י וילקוט שם.(רטז) לפי שהוא עושה מעשה ישראל · במכילתא וילקוט לפי שהוא עושה מעשה בישראל. וברש"י עה"ת לפי שהגרים נעשה לישראל הוצרך לרבות את הגרים · (ריז) למה נאמר עוד פסוק זה. מכילתא סוף פ"י. וילקוט ועיין רש"י עה"ת שכתב מחמצת לא תאכלו אזהרה על אכילת שאור, כל מחמצת להביא את תערובתו. ודבריו נובעים ממכילתא סוף פ"ח ששם יליף מיניה לאזהרה, ומן מכילתא סוף פ"י יליף מיניה תערובתן. (ריח) במס' פסחים · מ"ב ע"א ולפנינו במכילתא

בכסות נקיה , (קעט) מנין לרבות חולו של מועד , ת"ל אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש (ויקרא כג ב) , (קפ) כי חדות ה' הוא מעוזכם (נחמיה ח י), אמר הקב"ה הלוו עלי וקדשו היום ואני פורע : כל מלאכה לא יעשה בהם . (קפא) אפי' על ידי א"י : אך אשר יאכל לכל נפש . (קפא) לרבות הדלקת הנר , ולהוציא כיבוי הנר שהוא אסור ביום טוב , (קפב) לפי שאין בין יום טוב לשבת אלא אוכל נפש בלבד: לכל נפש . (קפג) אפילו בהמה, אפילו כל דהו נפש : שוחט אדם את הבהמה אע"פ שאינו צריך אלא לכזית כו' כדמפרש (קפד) במס' יום טוב : הוא לבדו . (קפה) הוא ולא מכשיריו , כגון השחזת סכין וקציצת עצים , ודיכת דיסא ומלח . (קפו) זה הכלל כל שאפשר לעשותה מערב יום טוב , אין עושין אותה ביום טוב : לבדו. (קפז) ולא מילה הבאה שלא בזמנה, שאינה דוחה לא שבת ולא יום טוב: יעשה לכם.ולא לעובדי כוכבים , (קפח) מיכן אמרו מזמנין לעובד כוכבים בשבת ואין מזמנין עובד כוכבים ביום טוב , גזירה שלא ירבה בשבילו (קפט) ומה ראית וכו' :

יז) ושמרתם את המצות . (קצ) שמרהו שלא תביאהו לידי פסול , (קצא) שכן אמר תפה תלטוש בצונן,(קצב) אמרו חכמים אחד שאור ואחד סידוק ישרוף , (קצג) והאוכלו חייב מיתה : ושמרתם את המצות . שלא יהיו החטים להים , ושלא ישרם במים כדי לעשותם סלת , ושלא יניח בצק ביד תינוק ותינוקת , או ביד עבד וכנעני שאינן בקיאין בשימור : ד"א ושמרתם את המצות , שיהו מזורזין בעשייתן , (קצד) מיכן אמרו שלש נשים עסוקות בבצק אחת לשה , ואחת מקטפת , ואחת אופה , וכל הזריז הרי זה משובח , (קצה) ר' יאשי' אומר אל תקרי את המצות אלא את המִצְוֹת,שאם באת מצוה לידך עשה אותה בזריזות עד שלא תחמץ,(קצו) היינו דתנן (קצז) בן תימא אומר הוי עז כנמר , וקל כנשר , ורץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים : כי בעצם היום הזה . (קצח) מגיד שביום יצאו : הוצאתי את צבאותיכם.(קצט) אלו צבאות ישראל, ומה ת"ל כל צבאות ה' (לקמן פסוק מא) , אלו מלאכי השרת : ושמרתם את היום הזה . (ר) הרי כבר נאמר כל מלאכה לא יעשה בהם (לעיל פסוק טז),מה ת"ל ושמרתם את היום הזה,(רא) לרבות דברים שהן משום שבות , אין עולין באילן ואין רוכבין ע"ג בהמה , ולא שטין על פני המים, וכל כיוצא בהן : את היום הזה . (רב) מקרא קודש אסור משום שבות , אבל חולו של מועד אינו אסור משום שבות : לדורותיכם חקת עולם . להביא ימות המשיח :

הערות ותקונים

ובמשנה . (קעט) מנין לרבות חולו של מועד . מכילתא שם , ועיין ברמב"ן ויקרא כ"ג ז' ובפי' התורה והמצוה להרב הגאון הגדול מהרמ"ל מלבים ז"ל ספרא אמור פרשה י"ב אות קפ"ז . (קפ) כי חדות וגו' עד ואני פורע . זה ליתא במכילתא . ונמצא בגמרא ביצה ט"ו ע"ב . (קפא) אפילו ע"י אינו יהודי . מכילתא שם . (קפא) לרבות הדלקת הנר . עיין מכילתא סוף ויקהל , ובגמרא ביצה כ"ב ע"ב ושם כ"ג ע"א בתוס' ובירושלמי ביצה פ"ה ה"ב . (קפב) לפי שאין בין יו"ט. מגילה ז' ע"א , וביצה כ"ח ע"ב . (קפג) אפילו בהמה. מכילתא. ועיין ירושלמי ביצה פ"א הל"א.(קפד) במס' יו"ט. ביצה כ"ח ע"א וע"ב. (קפה) הוא ולא מכשיריו . ביצה כ"ח ע"ב . (קפו) זה הכלל . ביצה שם . (קפז) ולא מילה. שבת כ"ד סע"ב. (קפח) מיכן אמרו. ביצה כ"א ע"ב. (קפט) ומה ראית להוציא את העובד כוכבים ולרבות את הבהמה כו' הבהמה מזונותיה עליך העובד כוכבים אין מזונותיו עליך. עיין מכילתא שם מה ראית לחלוק שאתה מוזהר על הבהמה ואין אתה מוזהר על א"י . ובילקוט רמז ר"ח במאמר המתחיל אך אשר יאכל מה ראיתה לחלק שאתה מוזהר על הבהמה ואין אתה מוזהר על האחרים שהאחרים אין מזונותם עליך אבל הבהמה מזונותיה עליך . והוא כמו שהביא רבינו . (קצ) שמרהו שלא תביאהו לידי פסול . מכילתא , ומובא בילקוט שם , וברש"י עה"ת שלא יבואו לידי חמוץ . (קצא) שכן אמר . צ"ל מיכן אמרו . ובמכילתא שם מכאן אמרו . והוא במשנה פסחים מ"ה ע"ב . (קצב) אמרו חכמים , פסחים שם ומכילתא. (קצג) והאוכלו חייב מיתה . כ"ה הגי' במכילתא . אולם במשנה נאמר לנכון האוכלו חייב כרת . וכן הגיה בעל זה ינחמנו במכילתא שם וכן הביא הרב בעל מאיר עין , דחמץ בכרת ולא במיתה . (קצד) מיכן אמרו . במשנה פסחים שם . (קצה) ר' יאשי' . מכילתא , וילקוט שם , ומובא גם ברש"י עה"ת . (קצו) היינו דתנן . אבות פ"ה מכ"ג . (קצז) בן תימא . במשנה אבות שם יהודה בן תימא ובכ"י פלארענץ בן זומא אמר. (קצח) מגיד שביום יצאו. מכילתא שם . (קצט) אלו צבאות ישראל . מכילתא . (ר) הרי כבר נאמר . מכילתא . (רא) לרבות דברים שהם משום שבות . עיין ברמב"ן עה"ת , ועיין במאיר עין אות כ"ב . (רב) מקרא קודש אסור משום שבות , ז"ל

שאמרנו למעלה: והגעתם אל המשקוף. (רלח) מבפנים. (רלט) כמו שאמרנו למעלה:
וטבלתם והגעתם. (רמ) על כל הגעה והגעה טבילה, שלא תאמר טבילה אחת לכולם,
לכך נאמר וטבלתם בדם והגעתם אל המשקוף: ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו.
(רמא) מלמד משניתנה רשות (רמב) למחבלים לחבל אינו מבחין בין צדיק לרשע, וכה"א
לך עמי בא בחדריך וסגור דלתך בעדך, חבי כמעט רגע עד יעבור זעם (ישעיה כה כ):
עד בקר. (רמג) מיכן אמרו לעולם יצא אדם בכי טוב:

כג) **ועבר** ה' לנגוף את מצרים. (רמד) ר' יהודה אומר כמלך העובר ממקום למקום:
(רמה) ד"א ועבר. נותן הוא עברתו במצרים: וראה את הדם. היה רבי
ישמעאל אומר והרי גלוי לפניו, (רמו) כדכתבינן לעיל: ופסח וגו'. (רמז) ומה אם בשביל
דם הפסח שאינה נוהגת לדורות, נאמר בה ולא יתן המשחית, מזוזה שהיא חמורה
שיש בה עשרה שמות המיוחדים, ונוהגות ביום ובלילה ולדורות, על אחת כמה וכמה
שלא יתן המשחית, ומה גרם שלא להגין עונותינו (רמח) שנאמר עונותיכם הטו אלה
(ירמיה ה כה), (רמט) ואלו הן עשרה שמות המיוחדין שבשתי פרשיות, בשמע חמש,
וחמש בוהיה. ה' אלהינו, ה', את ה' אלהיך. בוהיה, ה' לאהבה, את ה' אלהיכם,
אף ה', אשר ה'. נשבע ה':

כד) **ושמרתם** את הדבר הזה. (רנ) להביא פסח דורות, שלא יביא אלא מן הכבשים
ומן העזים: לחק לך ולבניך. (רנא) מצוה זו באנשים ולא בנשים:

כה) **והיה** כי תבואו אל הארץ אשר יתן ה' לכם. (רנב) תלה הכתוב למצוה הזאת
מביאתן לארץ ולהלן: כאשר דבר. והיכן דבר והבאתי אתכם אל הארץ
אשר נשאתי את ידי (שמות ו ח), כיוצא בדבר (רנג) הוא אשר דבר ה' לאמר שבתון
שבת קדש (שם טז כג), והיכן דבר, והיה ביום הששי והכינו (שם שם ה), כיוצא בו הוא
אשר דבר ה' לאמר בקרובי אקדש (ויקרא י ג), והיכן דבר, ונועדתי שמה לבני ישראל
ונקדש בכבודי (שמות כט מג), כיוצא בו כי ה' אלהיך ברכך כאשר דבר לך (דברים טו ו),
והיכן דבר, ברוך תהיה מכל העמים (שם ז יד), כיוצא בו וה' האמירך היום להיות לו לעם
סגולה כאשר דבר לך (שם כו יח), (רנד) והיכן דבר, את ה' האמרת היום (שם שם יז), כיוצא
בו ולתתך עליון [וגו'] כאשר דבר (שם שם יט), (רנה) והיכן דבר ונתנך ה' לראש (שם כח יג),
כיוצא בו שמעו שמים והאזיני ארץ כי ה' דבר (ישעיה א ב), והיכן דבר, האזינו
השמים ואדברה (דברים לב א), (רנו) ורבים אחרים כיוצא בהם, ואף כאן והיה כי
תבואו אל הארץ, תלה הכתוב מביאתן לארץ ולהלן:

הערות ותקונים

למעלה. פסוק ז'. (רלח) מבפנים. מכילתא. (רלט) כמו שאמרנו למעלה. פסוק ז'. (רמ) על כל הגעה.
מכילתא ועיין רש"י עה"ת. (רמא) מלמד. מכילתא שם ורש"י עה"ת, וב"ק ס' ע"א. (רמב) למחבלים.
במכילתא ובגמרא שם וברש"י עה"ת הגי' למשחית ובכ"י פלארענץ ופ"ב ובילקוט רמז ר"ו הגי' למלאך לחבל.
(רמג) מיכן אמרו. פסחים ב' ע"א, תענית י' ע"ב. (רמד) ר' יהודה אומר. מכילתא שם.
(רמה) ד"א ועבר. זה חסר במכילתא במקומו פי"א ומובא במכילתא פ"ז עה"כ ועברתי בארץ מצרים.
ובילקוט מובא זה גם כאן, ויפה העיר הרב בעל מאיר עין שהיה כן במכילתא במקום הזה רק השמיטוהו
הסופרים. (רמו) כדכתבינן לעיל. קצר המחבר והביא לעיל פסוק י"ב ובמכילתא מובא גם כאן אף שכתוב
גם בפ"ז על הכתוב וראיתי את הדם. (רמז) ומה אם בשביל דם. מכילתא וילקוט שם. (רמח) שנאמר
עונותיכם הטו אלה. במכילתא מובא הכתוב כי [אם] עונותיכם היו מבדילים ביניכם (ובין) [לבין] אלהיכם
וחטאתיכם הסתירו פנים מכם משמוע (ישעיה נט ב) ובילקוט סוף רמז ר"ו הביא שנאמר עונותיכם הטו
אלה ואומר כי עונותיכם היו מבדילים. לכן מזה תראה כי יש להגיה כן במכילתא. (רמט) ואלו הן עשרה
שמות המיוחדין. הוא הוספת רבינו, ועיין בהרמב"ם ה' תפילין פ"ה ה"ד, ובהגהות מיימוניות שם.
(רנ) להביא פסח דורות. מכילתא שם. (רנא) מצוה זו. מכילתא ועיין מאיר עין. (רנב) תלה הכתוב.
מכילתא ועיין רש"י עה"ת. (רנג) הוא אשר דבר ה' לאמר. בקרא ליתא מלת לאמר. ובכ"י פ"ב חסר מן הוא אשר
דבר ה' לאמר בקרובי אקדש, שהשמיט המעתיק. (רנד) והיכן דבר את ה' האמרת היום. כ"ה במכילתא והגיהו
המפרשים שצ"ל כיוצא בדבר אתה אומר את ה' האמרת היום וגו' וה' האמירך היום להיות לו לעם סגולה כאשר
דבר לך (דברי' כו יז יח) והיכן דבר והייתם לי סגולה (שמות יט ה). (רנה) והיכן דבר ונתנך ה' לראש. המקרא
הזה הוא מאוחר למקרא ולתתך עליון. ועיין במאיר עין מה שמגיה שם. (רנו) ורבים אחרים כיוצא בהם. הוא לדברי
(לק"ט ה"ב) הוא המעתיק.

שכר המדי, חומץ האדומי, זיתום המצרי, וזומן של צבעים, ועמילן של טבחים, וקולן של סופרים. ר' אליעזר אומר (ריט) אף טפולי נשים, ת"ל מחמצת לא תאכלו, ומשנתינו מפורש (רכ) במס' פסחים בתלמוד: בכל מושבותיכם תאכלו מצות: (רכא) למה נאמר, לפי שנאמר ואכלת לפני ה' אלהיך וגו' מעשר דגנך תירושך ויצהרך (דברים יד כג), הרי שהעלה מעשר שני בירושלים, יכול יצא בו משום מצה, ת"ל בכל מושבותיכם תאכלו מצות מדבר הנאכל בכל מושבותיכם כגון חולין תאכלו מהם מצות, יצא מעשר שני שאינו נאכל בכל מושבותיכם אלא לפני ה' אלהיך, הואיל ואי אתה אוכל מהם מצות, לכך נאמר בכל מושבותיכם תאכלו מצות, מדבר הנאכל בכל מושבותיכם תאכלו מצות. (רכב) לאחר שנצטוו משה ואהרן, דברו אל כל עדת ישראל, בכל הלכות הפסח הכתובים בפרשה: מיד

כא) **ויקרא** משה לכל זקני ישראל. (רכג) מגיד הכתוב שעשאן בית דין, שנאמר זקני ישראל: ויאמר אליהם. (רכד) הדבור מפי משה לומר לכל ישראל דברי ר' יאשי', ר' יונתן אומר הדבור מפי משה לומר לזקנים וזקנים לומר לכל ישראל, (רכה) ולמה חלק כבוד לזקנים, לפי שנאמר לך ואספת את זקני ישראל (שמות ג טז), הקב"ה אמר לו חלוק כבוד לזקנים: משכו וקחו לכם צאן. (רכו) משכו ידיכם מן עבודת כוכבים והדבקו במצות וקחו המצות, (רכז) דברי ר' יוסי: (רכח) ד"א משכו. מי שיש לו צאן בעדרו: וקחו. מי שאין לו יקנה בדמים: (רכט) (ר' יוסי) [ר' יצחק] אומר בא הכתוב ללמד על בהמה דקה שניקנית במשיכה: למשפחותיכם ושחטו הפסח. (רל) מצוה שישחטו לשמו, מיכן אמרו חכמים (רלא) במס' זבחים, (רלב) כל הזבחים שנזבחו שלא לשמן כשירין אלא שלא עלו לבעלים לשום חובה חוץ מן הפסח ומן החטאת:

כב) **ולקחתם** אגודת אזוב. (רלג) מיכן אתה דן הלקיחות שבתורה הואיל ונאמרה לקיחות בתורה סתם, ופרט לך הכתוב באחד מהם לימדה תורה שאינה אלא אגודה: אזוב. (רלד) ולא אזוב יון, ולא אזוב רומי, ולא אזוב כוחלות, ולא אזוב מדבריות, ולא אזוב שיש לו שם לווי: וטבלתם בדם. (רלה) שיהא בדם כדי טבילת אזוב: אשר בסף. (רלו) מלמד שתהיה חקוק בצד האסקופה ושוחט בתוכה, (רלז) כמו

הערות ותקונים

הגי' תערובתן מנין ת"ל כל מחמצת לא תאכלו וראיתי במאיר עין אות י"א שהביא שבמגדל עוז פ"ד מה' חו"מ כתב וז"ל לשון מכילתא כל מחמצת לא תאכלו לרבות כותח הבבלי ושכר המדי וחומץ האדומי יכול יהו חייבין עליהן כרת ת"ל חמץ מין אחד שהוא מין גמור יצאו אלו שאינן מין גמור כגון לעבור עליהן בלא תעשה ע"כ. ונראה כי כן היה לפני רבינו במכילתא. (ריט) אף טפולי נשים. במשנה נאמר תכשיטי נשים רק בגמרא שם מ"ב ע"ב אמרו תכשיטי נשים סלקא דעתך, אלא אימא טפולי נשים. (רכ) במס' פסחים. הוא שם מ"ב ע"ב. (רכא) למה נאמר. מכילתא סוף פ"י ע"ש. ומובא בילקוט רמז ר"ה ומובא בקצרה ברש"י עה"ת. (רכב) לאחר שנצטוו משה ואהרן. כ"ה גם בכ"י פלארענץ. והוא מאמר בפני עצמו. ובכ"י פעטערסבורג מתחיל פה ויקרא משה לכל זקני ישראל לאחר שנצטוו משה ואהרן דברו אל כל עדת ישראל בכל הלכות הפסח הכתובה בפרשה. (רכג) מגיד הכתוב שעשאן ב"ד. מכילתא פי"א וילקוט רמז ר"ו. ומובא ברמב"ן עה"ת. (רכד) הדבור מפי משה. בכ"י פ"ב השמיט המעתיק מן הדבור מפי משה עד הדבור מפי משה במאמר ר' יונתן. (רכה) ולמה חלק. מכילתא שם. ועיין שמ"ר פט"ז. (רכו) משכו ידיכם מן ע"ז. מכילתא וכן ת"י נגידו ידיכון מטעות מצראי ועיין שמ"ר פט"ז. (רכז) לדברי ר' יוסי. במכילתא רבי יוסי הגלילי. (רכח) ד"א משכו מי שיש לו צאן בעדרו. זה לדברי ת"ק במכילתא אולם בכ"י פלארענץ ובכ"י פ"ב הגי' יותר נכונה בתחלה מובא מאמר הזה מי שיש לו צאן בעדרו ואח"כ מובא מאמר ר' יוסי. (רכט) ר' יוסי. הסגרתי ותקנתי צ"ל ר' יצחק כמו שהוא במכילתא וכ"ה נכון בכ"י פלארענץ ופ"ב. (רל) מצוה שישחטו לשמו. מכילתא. (רלא) במס' זבחים. דף ב' ע"א במשנה. וכן מובא במכילתא מכאן אמרו. (רלב) כל הזבחים שנזבחו שלא לשמן. כ"ה הגי' במשנה שם ולפנינו במכילתא מכאן אמרו כל הזבחים שלא נזבחו לשמן כשרין ובילקוט רמז ר"ו הביא הגי' בשם המכילתא כמו שהוא במשנה. (רלג) מיכן אתה דן. מכילתא ומובא בילקוט שם. (רלד) ולא אזוב יון כו'. מכילתא שם. משנה פרה פי"א מ"ז ספרא מצורע פ"א ספרי חקת סי' קכ"ד. וסי' קכ"ט. (רלה) שיהא בדם כו'. מכילתא. (רלו) מלמד שתהיה חקוק בצד האסקופה. הכ"י פלארענץ מגיד היה חוקק בצד האיסקופה, ובכ"י פ"ב מגיד שעוקה היה חוקק וכ"ה גי' הילקוט בשם המכילתא. ולפנינו במכילתא שעוקה חוצץ יש לתקן צ"ל שעוקה חוקק וכן יש לתקן לפנינו בדברי רבינו מלמד שהיה עוקה חוקק ועיין לעיל הערה ק"ט. (רלז) כמו שאמרנו למעלה

פרעה מחזר על בתי עבדיו, ומעמידן אחד אחד ממקומו: ותהי צעקה גדולה במצרים כי אין בית אשר אין שם מת, (רעג) ר' נתן אומר כיון שהיה בכור מת במצרים היו עושין לו איקונין ומעמידין אותו בתוך ביתו ואותו הלילה (רעד) נשחקת ונידקת (רעה) וניזורת ובעיניהם כאילו אותו הלילה מת: ע"א שהיו בכוריהן נקברים בבתיהם והכלבים היו מחטטין אותם, והיה נראה להם כאילו אותו הלילה מת, (רעו) וי"א גדול הבית נקרא בכור, לפיכך נאמר כי אין בית וגו':

לא) **ויקרא** למשה ולאהרן לילה. (רעז) היה פרעה מחזר ומבקש היכן משה ואהרן שרויים: ויאמר קומו צאו מתוך עמי. אמרו לו משה ואהרן מוזהרין אנו שלא לצאת אלא בפרהסיא, שנאמר ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר (לעיל פסוק כב), לעולם יצא אדם בכי טוב ויכנס בכי טוב, וישכם אברהם בבקר (בראשית כב ג), (רעח) וישכם שמואל וגו' בבקר (ש"א טו יב): (רעט) ד"א ויקרא למשה ואהרן, לפי שאמר לו פרעה, לך מעלי השמר לך אל תוסף ראות פני (שמות י כח), ויאמר משה כן דברת (שם שם כט), בזמנו דברת לא אוסיף עוד ראות פניך (שם) אלא וירדו כל עבדיך אלה אלי (שם יא ח), מלמד שחלק כבוד לפרעה שלא אמר לו אתה אלא אלה, והיינו דכתיב ויצום אל בני ישראל ואל פרעה (שם ו יג), צום לחלק כבוד למלכות, (רפ) וכן אתה מוצא באליהו וחנניה מישאל ועזריה שחלקו כבוד למלכות: ויאמר קומו צאו. אני אמרתי מי ומי ההולכים (שם י ח), ואתה אמרת בנערינו ובזקנינו וגו' (שם שם ט), ועתה קומו צאו וגו', אני אמרתי רק צאנכם ובקרכם יצג (שם שם כד), ואתם אמרתם וגם מקננו ילך עמנו (שם שם כו), ועתה גם צאנכם וגם בקרכם קחו לרבות שאמרתם גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות (שם שם כה): וברכתם גם אותי. שתכלה הפורענות:

לג) **ותחזק** מצרים על העם. (רפא) מגיד שהיו טורדין אותן לצאת בבהלה: כי אמרו כולנו מתים. אמרו לא כשם שאמר משה ומת כל בכור כסבורין הן שלא ימות אלא אחד מן הבית, והן היו חשודין על העריות והן כולם (רפב) בכורות מאחרים, (רפב) הם עשו בסתר והקב"ה פרסמם בגלוי, צא ולמד למדה טובה מעתה שהקב"ה מפרסם עושה צדקה בסתר וכל עושי טוב:

לד) **וישא** העם את בצקו. (רפג) מלמד שלשו את העיסה ולא הספיקה להחמיץ עד שנגאלו: משארותם צרורות בשמלותם על שכמם. (רפד) אלו שיורי מצה ומרור, שהרי בפסח כתוב ולא תותירו ממנו עד בקר (לעיל פסוק י), אלא שיורי מצה ומרור: על שכמם. וכי לא היו להם בהמות, הא כתיב וגם ערב רב עלה אתם וצאן ובקר (שמות יב לח), אלא על שכמם מרוב חיבתן שהיו מחבבין את המצות: ע"א משארותם צרורות בשמלותם, (רפה) אלו העריסות שבהן הבצק, כענין שנאמר ובתנוריך ובמשארותיך (שם ז כח), והם העריבות שבהן העיסה:

לה) **ובני** ישראל עשו כדבר משה. שאמר להם וישאלו איש מאת רעהו (שם יא ב),

---

הערות ותקונים

(רעג) ר' נתן אומר. מכילתא ופסיקתא שם (דף ס"ד ע"ב) וע"ש בהערה מ"ח ומובא בס' והזהיר שם. (רעד) נשחקת ונדקת. עפ"י המכילתא והפסיקתא יסד הפייטן במעריב ליל שני של פסח, ליל שמורים להדק נשחק איקונים ראשית לכל אונם. (רעה) ונזרת. פי' נרמסת כמו רגל תזורה (איוב לט טו). (רעו) וי"א גדול הבית נקרא בכור, עיין בפסיקתא שם א"ר אבא בר חמא אפטרופוס של בית הי' מת כו'. ועיין רש"י עה"ת שכתב גדול שבבית קרוי בכור שנאמר גם אני בכור אתנהו. (רעז) היה פרעה מחזר. מכילתא, ורש"י עה"ת ובס' והזהיר שם. (רעח) וישכם שמואל. בכ"י פלארענץ ובכ"י פ"ב נוסף וכן וישכם יעקב בבקר (בראשית כח יח) וישכם משה בבקר (שמות לד ד) וישכם יהושע בבקר (יהושע ג א). והמעתיק השמיט מן וישכם עד וישכם וכן ראיתי שמובא ג"כ כן במכילתא פ"א. (רעט) ד"א ויקרא. מכילתא שם. (רפ) וכן אתה מוצא באליהו וחמו"ע. במכילתא שם מובא ראיות מן הכתובים וכן איתא שם שמצינו ביוסף ויעקב ודניאל שחלקו כבוד למלכות. (רפא) מגיד שהיו טורדין. מכילתא. ובס' והזהיר הביא שהיו מתחזקים בהם להוציאם בבהלה. (רפב) בכורות מאחרים. בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב בכורות מרווקין אחרים וכ"ה במכילתא ובס' והזהיר. (רפב) הם עשו בסתר. סוטה ג' ע"א ס' ע"א. (רפג) מלמד שלשו. מכילתא שם. (רפד) אלו שיורי מצה ומרור. מכילתא ורש"י עה"ת. ודרש כאלו כתיב משאריתם וכן הוא בתרגומים. (רפה) אלו

העריסות

כו) והיה כי יאמרו אליכם בניכם . (רנז) יש כאן לומר בשורה טובה היא לכם שיפרו וירבו דור אחר דור , לפיכך אמר כי יאמרו אליכם בניכם , ויש אומרים כי בשורה רעה היא שעתידה תורה להשתכח מבניכם , והן שואלין מה העבודה הזאת לכם , כלומר לכם ולא לו , מוציא עצמו מן הכלל , וזו אחת מד' מדות שדברה תורה :

כז) ואמרתם זבח פסח הוא לה' וגו' . (רנח) למדנו למי ששומע נסים שעשה ה' את אבותינו במצרים צריך ליתן שבח והודיה , וכן הוא אומר ביתרו ברוך ה' אשר הציל אתכם מיד מצרים ומיד פרעה (שמות יח י) : אשר פסח על בתי בני ישראל . אשר פסע , ע' וח' משמשין , כמו עשקה לי (ישעיה לח יד) פי' חשקה לי : בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל . מיכן שניתן רשות למחבלים לחבל לולא שהציל הקב"ה את אבותינו : ואת בתינו הציל . (רנט) זה לדורות האחרונים , והוא אומר ואת בתינו הציל , (רס) זה ששנינו בכל דור ודור צריך אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים , וכה"א ואותנו הוציא משם (דברים ו כג) , אותם לא נאמר אלא אותנו : ויקד העם וישתחוו . (רסא) מיכן שצריך האדם להודות על בשורה טובה : (רסב) ד"א ויקוד העם וישתחוו . על מה השתחוו , על שקברו מתיהם בג' ימי אפילה , כדי שלא יראו בהם המצריים וישמחו :

כח) וילכו ויעשו בני ישראל . (רסג) ליתן שכר להליכה ושכר לעשיה : כאשר צוה ה' (רסד) את משה ואת אהרן . לא סרבו על דבריהם : כן עשו . כיון שקבלו עליהם לעשות מעלה עליהם כאלו עשו : (רסה) וכה"א בדניאל (רסו) למן היום אשר נתת את לבך להבין ולהתענות. נשמעו דבריך (דניאל י יב) :

כט) ויהי בחצי הלילה . (רסז) מי החצהו כי אם יוצר הכל שיודע שעותיו ועונותיו , משה רבינו אמר כחצות , אבל המעשה היה בחצי הלילה : וה' הכה כל בכור . הוא שאמר הכתוב והכיתי כל בכור בארץ מצרים (לעיל פסוק יב), אפילו ממקומות אחרות שהיו בארץ מצרים , וכן בכורי מצרים שהיו במקומות אחרות : בארץ מצרים . להביא בכור פתרוס כוש וחם פוט ולוד : מבכור פרעה . (רסח) אומרים כי פרעה היה בכור והוא נשאר , שנאמר ואולם בעבור זאת העמדתיך (שמות ט טז) , וכן בעל צפון נשאר מכל בתי עבודת כוכבים כדי לפתות לבן של מצרים : עד בכור השבי . (רסט) וכי השבויין מה חטאו , אלא כדי שלא יאמרו השבויין קשה הוא יראתנו שלא שלטה בהם הפורענות : אשר בבית הבור , לפי שהיו השבויין שמחין בצרתן של ישראל , הביא הקב"ה עליהם מכתם : וכל בכור בהמה . (רע) מה חטאת הבהמה , לפי שהיו המצריים משתעבדין לבהמה שלא יהיו אומרים קשה יראתנו שעמדה לעצמה :

ל) ויקם פרעה לילה . (רעא) דרך בני מלכים לעמוד בג' שעות , וזה עמד לילה , שמא תאמר על ידי שרים ושרות , ת"ל הוא וכל עבדיו , (רעב) מלמד שהיה

הערות ותקונים

המעתיק שרצה לקצר אולם בכ"י פלארענץ ופ"ב מונה עוד הרבה כתובים כמו שהוא במכילתא לפנינו מן כיוצא בו ונגלה כבוד ה' עד סופו . (רנז) יש כאן לומר בשורה טובה . עיין במכילתא ומובא בילקוט רמז ר"ח ושם הוא להיפך בתחלה הביא בשורה רעה נתבשרו ישראל ואח"כ ויש אומרים בשורה טובה ועי"ש . (רנח) למדנו כו' . ממה שכתוב ויקוד העם וישתחוו . (רנט) זה לדורות . בכ"י פ"ב השמיט המעתיק מן מלת זה עד זה ששנינו . ובכ"י פלארענץ הגי' כמו שלפנינו . (רס) זה ששנינו . פסחים קט"ז ע"ב . (רסא) מיכן שצריך האדם . עיין מכילתא ורש"י עה"ת . (רסב) ד"א . מכילתא . (רסג) ליתן שכר . מכילתא ורש"י עה"ת . (רסד) את משה ואת אהרן . כ"ה גם בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב . ובקרא כתיב את משה ואהרן . (רסה) וכה"א בדניאל . הוספת המחבר . (רסו) למן היום . וכן הוא בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב ובקרא כתיב כי מן היום הראשון . גם נאמר להבין ולהתענות לפני אלהיך . (רסז) מי החצהו . מכילתא פי"ג ושם הלשון משונה קצת ועיין פסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה (דף ס"ב ע"א . ס"ג ע"ב) ועי' בס' והזהיר דף ד' ע"א ובענפי יהודה שם . (רסח) אומרים . מכילתא שם , פסיקתא שם (דף ס"ה ע"א) וע"ש הערה נ"ה ורש"י עה"ת . (רסט) וכי השבויין . מכילתא שם ומובא בס' והזהיר דף ה' ע"א . (רע) מה חטאת הבהמה . מכילתא ופסיקתא שם . וע"ש הערה ס"ע ומובא בס' והזהיר שם . (רעא) דרך בני מלכים . מכילתא שם ומובא בס' והזהיר „ וברש"י עה"ת . (רעב) מלמד . מכילתא ועיין רש"י עה"ת ובס' והזהיר דף ה' ע"א הגי' שהיה פרעה מתחזר על כל בתי עבדיו , והוא ועבדיו מתחזרין על כל בתי ישראל ומעמידין אחד אחד ממקומו .

אומר כה אמר ה' זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר [בארץ] לא זרועה (ירמיה ב ב) :

מ) **ומושב** בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה. (שב) והא כתוב ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה (בראשית טו יג), אלא שלשים שנה עד שלא נולד יצחק נגזרה בין הבתרים, ומשנולד יצחק עד שירד יעקב אבינו למצרים עברו ק"ץ שנה, ששים עד שנולד יעקב, וכתיב ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה (שם מז ט), ועוד מאתים ועשר שנשתעבדו במצרים הרי ארבע מאות ושלשים שנה. וי"א כי לא עשו ישראל במצרים אלא מאתים ועשר שנים, (שג) שהרי יש לנו מאדם עד המבול אתרנ"ו, ומן המבול עד שבא יעקב אבינו למצרים תקפ"ב הרי ברל"ח, ומשיצאו עד בנין בנין ראשון ת"פ ועמד ת"י וחרב ע', ובנין שני ת"ך וזה לנו מחורבן שני אל"ט בשנת ג' למחזור רנ"ז שהם בת"ט, ברל"ח ובת"ט הרי דתרנ"ז, הוסיף עליהם גלות מצרים שעמד ר"י, הרי הכל דתתס"ז, והם חשובים למצרים ר"י כל שנה לששה חדשים קיץ וחורף, הרי ת"ך וחמש שנים מקוטעות בין מלך למלך :

מא) **ויהי** מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה. (שד) מגיד שכיון שהגיע הקץ לא עיכבן המקום: ויהי בעצם היום הזה יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים, מגיד שלא יצאו אלא ביום אשריהם ישראל שנקראו צבאות ה' :

מב) **ליל** שמורים הוא לה' הוא הלילה הזה לה'. (שה) בו נגאלו ובו עתידין להגאל : ליל שמורים. (שו) ליל המשומר ובא מן המזיקין : (שז) ד"א הוא הלילה הוא שאמר הקב"ה לאברהם אבינו, בלילה הזה אני גואל את בניך כיון שהגיע הקץ לא עכבם הקב"ה עוד : שמורים לכל בני ישראל. (שח) שני פעמים שמורים הוא אלפיים ושלש מאות מ' סתומה שש מאות, ר', ש', חמש מאות י' מ' המשים, הרי אלף ומאה וחמשים מנין שמורים שמרים חסר ו', וכן שמרים השני, זה שאמר דניאל אלפים ושלש מאות ונצדק קדש (דניאל ח יד), והזמן הזה סתום וחתום תחלתו מאימתי ועליו אמר הכתוב ופתאום יבא אל היכלו (מלאכי ג א) :

מג) **ויאמר** ה' אל משה ואהרן זאת חקת. (שט) משונה פסוק זה מכל שאר האמורות שלא נאמר בו אל משה ואל אהרן, אלא אל משה ואהרן, ללמדך אל משה אמר ואהרן שומע עם משה לכך כתוב ואהרן : זאת חקת הפסח. (שי) כלל. כל בן נכר פרט, כלל ופרט אין בכלל אלא מה שבפרט ומה פרט כל בן נכר לא יאכל בו, לרבות פסח מצרים ופסח דורות, (שיא) יש לי לפרש מה בין כלל ופרט שאין בכלל אלא מה שבפרט, לבין כלל ופרט וכלל, שאין אתה דן אלא כעין הפרט, כך פירושו, מפורש (שיב) במס' נזיר כללא בתרא מאי אהני שאם הוא כלל ופרט בלבד, אין בכלל אלא מה שבפרט בלבד, ואם הוא כלל ופרט וכלל, אהני כללא בתרא לדון אותו כעין הפרט, אע"פ דלא דמי ליה בכל מילי, אלא מעין הפרט, כמ"ש בכסף מעשר, ונתתה [הכסף] בכל אשר תאוה נפשך (דברים יד כו) [ונתתה הכסף פרט, אשר תאוה נפשך] כלל. סבור אתה אפילו כמהין ופטריות, ת"ל בבקר ובצאן וביין ובשכר (שם) פרט ללמד וולד וולדות הארץ ופרי מפרי שאם לא כתב הכתוב אלא בבקר ובצאן וביין ובשכר, לא הייתי מרבה אלא מה שבפרט שכתב הכתוב בא הכלל האחרון ובכל אשר תשאלך נפשך (שם) כלל, כל הדומה לבקר וצאן ליין ושכר שהוא פרי מפרי וולדות

הערות ותקונים

לחודש . (שב) והא כתוב . מכילתא שם . (שג) שהרי יש לנו מאדם עד המבול אתרנ"ו . עיין במבוא אות ז' סימן ב' שם ביארתי הדברים באר היטב . (שד) מגיד שכיון שהגיע הקץ . מכילתא ומובא בתנחומא בא ובילקוט ורש"י עה"ת . (שה) בו נגאלו . מכילתא . (שו) ליל המשומר . ר"ה י"א ע"ב . (שז) ד"א . הוא במכילתא ובתנחומא בשם ר' אליעזר . ומובא גם ברש"י עה"ת . (שח) שני פעמים שמורים . הוא לדברי רבינו . בכ"י פ"ב המאמר משובש וקטוע ונאמר לנכון גם בכ"י פלארענץ כמו שהוא לפנינו . (שט) משונה פסוק זה כו' . הוא לדברי המחבר מלכפשיה ולפלא כי במכילתא ובילקוט רמז רי"א מובא הכתוב אל משה ואל אהרן ובעל מאיר עין לא העיר על זה כלום . (שי) כלל. מכילתא בא פט"ו,ומובא בס' והזהיר דף ה' ע"ב וע"ש בענפי יהודה . (שיא) יש לי לפרש . הוספת רבינו . (שיב) במס' נזיר . דף ל"ה ע"ב וכן עירובין כ"ז ע"ב .

למדנו

וכן עשו וישאילו ממצרים כלי כסף וכלי זהב ושמלות , (רפו) שהיו עליהם חביבין
הכסות יותר מכלי כסף וזהב :

לו) **וה'** נתן את חן העם . (רפז) במשמעו : וישאלום . לא היה מספיק הישראל לומר
השאילוני עד שהוא משאילו (רפח) דברי ר' ישמעאל . ר' יוסי הגלילי אומר
(רפט) האמינו בהם משלשה ימי אפילה , אמרו מה כשהי' באפלה וישראל באורה , לא
נחשדו על הגניבה , עכשו לא כל שכן , לפיכך השאילם : (רצ) ר' אליעזר אומר וה'
נתן את חן העם . זה רוח הקודש , כענין שנאמר ושפכתי על בית דוד [וגו'] רוח חן
(זכריה יב י) , היה ישראל אומר לו למצרי השאילני כליך המונח לך במקום פלוני והוא
משאילו בעל כרחו : (רצא) ר' נתן אומר וישאילום היה אומר לו שאל לי כלי אחד ,
והוא אומר לו טול לך גם אחר כיוצא בו : וינצלו את מצרים . (רצב) עשאוה כמצולה
שאין בה דגים , ראה כמה גדולים מעשה אלהינו שהרי תבן לא היו נותנין להם ,
שנאמר תבן אין ניתן לעבדיך (שמות ה טז) , וכלי כסף וכלי זהב ושמלות היו נותנין
להם , ה' צבאות אשרי אדם בוטח בך : י' מכות לקו המצריים,שלשה מהם ע"י הקב"ה ,
ושלשה ע"י משה , ושלשה ע"י אהרן , ומכות בכורות ע"י הקב"ה ומשה ואהרן :

לז) **ויסעו** בני ישראל מרעמסס סכותה . (רצג) חכמים אמרו סכותה שם מקום ,
כענין שנאמר ויסעו מסכות ויחנו באיתם (במדבר לג ו) , מה איתם מקום
אף סוכות מקום , (רצד) אמרו מרעמסס לסוכות מהלך ק"ל פרסה ונסעו ישראל מרעמסס
לסוכות , לקיים מה שנא' ואשא אתכם על כנפי נשרים (שמות יט ד) : כשש מאות אלף
רגלי הגברים , ששים רבוא (רצה) דברי ר' ישמעאל : לבד מטף . לבד מנשים וקטנים :

לח) **וגם** ערב רב . רב משׁשים רבוא גם ריבוי ששים , רב ששים , וגם ריבוא על
ריבוא ג' מאות וס' ריבוא (רצו) זו דברי ר' יונתן : וצאן ובקר מקנה כבד
מאד. לקיים מה שנאמר הקב"ה לאברהם אבינו ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (בראשית טו יד):

לט) **ויאפו** את הבצק . (רצז) מלמד שלשו את העיסה ולא הספיקה להחמיץ עד
שנגאלו . שנאמר אשר הוציאו ממצרים עוגות מצות (רצח) עוגות אלו
חררה שנאמר באליהו אך עשי לי משם עוגה קטנה בראשונה (מ"א יז יג) , (רצט) נס
גדול נעשה בחררה ההוא (ש) שאכלו ממנה שלשים יום , עד שירד להם מן שהם
ששים ואחת סעודות , אחת ליום , ואחת ללילה , (שא) מן חמשה עשר בניסן [עד
חמשה עשר באייר] , וסעודת לילו י"ו באייר הרי ס"א סעודות , שהרי מן ירד לישראל
בחמשה עשר באייר בבקר : כי גורשו ממצרים . כענין שנאמר גרש יגרש אתכם מזה
(שמות יא א) : ולא יכלו להתמהמה , מפני המצריים שנאמר ותחזק מצרים על העם (לעיל
פסוק לג) : וגם צדה לא עשו להם . להודיע שבחן של ישראל שלא אמרו למשה , היאך
אנו יוצאין למדבר , ואין עמנו צדה לדרך, אלא האמינו והלכו אחרי משה , הוא שהנביא

הערות ותקונים

העריסות . וכן הבי' מנחם והרשב"ם והרלב"ע והמבאר . (רפו) שהיו עליהם חביבין הכסות . במכילתא שאין
ת"ל ושמלות אלא הכסות היתה חביבה עליהם יותר מכסף וזהב , ובתנחומא למה [ושמלות] הכסות חביבה
ורש"י עה"ת כתב ושמלות אף הן היו חשובות להם מן הכסף ומן הזהב והמאוחר בפסוק חשוב , וכן הבי'
הילקוט . (רפז) כמשמעו . מכילתא שם . (רפח) דברי ר"י . מכילתא . (רפט) האמינו בהם . עי' במכילתא
וכלשון המחבר הבי' גם הילקוט . (רצ) ר' אליעזר אומר . במכילתא ר' אליעזר בן יעקב והסיום „בעל כרחו"
הוא מגמרא ברכות ט' ע"ב . (רצא) ר' נתן אומר . עי' במכילתא ורש"י עה"ת . (רצב) עשאוה כמצולה
שאין בה דגים . הוא מאמר ריש לקיש ברכות ט' ע"ב , ופסחים קי"ט ע"א . (רצג) חכמים אמרו . מכילתא
פי"ד . (רצד) אמרו מרעמסס לסוכות מהלך ק"ל פרסה . נ"ל מאה ועשרים מיל עיין במפרשי המכילתא
ובמדות סופרים ומאיר עין . (רצה) דברי ר' ישמעאל . מכילתא שם . (רצו) זו דברי ר' יונתן . עי' במדות
סופרים ובמאיר עין . וצ"ל ר' נתן כמו שהוא במכילתא ובכ"י פ"ב . אולם בכ"י פלארענץ כתוב ג"כ זו דברי
ר' יונתן . (רצז) מלמד שלשו . מכילתא שם . (רצח) עוגות אלו חררה . מכילתא שם ועיין רש"י עה"ת .
(רצט) נס גדול . מכילתא שם . (ש) שאכלו ממנה שלשים יום . וכ"ה בילקוט רמז ר"ט בשם המכילתא
וביב"ע , ולפנינו במכילתא הלשון משובש ובעל מדות סופרים ובעל מאיר עין תקנו במכילתא שצ"ל ל' יום .
(שא) מן חמשה עשר בניסן . זה ליתא במכילתא בא רק במכילתא בשלח פ"א על הכתוב בחמשה עשר יום
לחודש

כיצד שאם היה בבית ונבקעה הקורה עליהן (שכז) יוצאין לחוץ (שכח) ואם היו בחוץ וירדו גשמים עליהם נכנסין לתוך הבית (שכט) אבל לא בשתי חבורות: לא תוציא מן הבית, אזהרה לכל אחד ואחד: מן הבשר חוצה. חוץ לחבורה: ועצם לא תשברו בו. בין שיש בו בשר בין שאין בו בשר השובר בו עצם לוקה, אבל המותיר אינו לוקה, לפי שאין לוקין על לאו שאין בו מעשה: ד"א בו. בטהור ולא בטמא. שהמותיר בטהור והשובר בטמא אינו לוקה:

מז) **כל** עדת ישראל יעשו אותו. (של) והלא כבר נאמר משכו וקחו לכם צאן (לעיל פסוק כא), מה ת"ל עוד כל עדת ישראל יעשו אותו, להביא פסח לדורות שיעשה אפילו בערבוביא, שהרי פסח מצרים היה נאכל למשפחות, אבל פסח דורות בערבוביא:

מח) **וכי** יגור אתך גר ועשה פסח לה'. מה כי יגור אתך גר, שיקבל עליו המצות, כדרך שאמרו רבותינו (שלא) במס' יבמות גר הבא להתגייר אומרים לו מה ראית להדבק בישראל, והרי ישראל (שלב) סגופים ודחופים, אם אמר מקבל אני, אומרים לו ראשי מצות, (שלג) כדרך שאמרה נעמי לרות, שנאמר כי אל אשר תלכי אלך (רות א טז), אמרה לה נעמי אסור לצאת חוץ לתחום, אסר לנו ייחוד ערוה, אמרה לה ובאשר תליני אלין עמך עמי (שם), אלו שש מאות ושלש עשרה מצות, (שלד) מנין עמך ד' חמש מאות ע' מ' מאה ועשר ושלש תיבות של עמך, הרי תרי"ג: ואלהיך אלהי (שם), זה ייחוד השם, מיד ותחדל לדבר אליה (שם): ועשה פסח לה'. יכול מיד ת"ל המול לו כל זכר ואז יקרב לעשותו, (שלה) אז אז לגזירה שוה, מה להלן מילת זכריו מעכבתו, אף כאן מילת עבדיו מעכבתו: וכי יגור אתך גר והיה כאזרח הארץ. זה ישראל (שלו) מה אזרח בארבעה עשר, אף גר בארבעה עשר: וכל ערל לא יאכל בו. מה בא ללמד, (שלז) לימד ישראל שמתו אחיו מחמת מילה ולא מלוהו שלא יאכל בו:

מט) **תורה** אחת יהיה לאזרח ולגר הגר. (שלח) בא הכתוב הזה והשוה את הגר לאזרח לשאר כל המצות:

נ) **ויעשו** כל בני ישראל. שלא נמצא אחד מהם ערל שנאמר כל בני ישראל: כאשר צוה ה' את משה ואת אהרן כן עשו. לא הוסיפו ולא פחתו כן עשו באהבה וחיבה:

נא) **ויהי** בעצם היום הזה הוציא ה'. בעצומו של יום, שלא יאמרו המצריים בגניבה יצאו: הוציא ה'. שכינתו לפניהם מהלכת: את בני ישראל. המיוחסין

הערות ותקונים

משובש ויש לתקן שם עפ"י גי' המחבר וע"ש במאיר עין אות כ"ח. (שכז) יוצאין לחוץ. עיין במאיר עין שהגיה יוצאין לחצר. (שכח) ואם היו בחוץ. במכילתא הגי' היו בחצר. (שכט) אבל לא בשתי חבורות. עיין במאיר עין אות ל'. (של) והלא כבר נאמר משכו. מכילתא עי"ש ועי' רש"י עה"ת ופסחים פ"ד ע"ב. (שלא) במס' יבמות. דף מ"ז ע"א. (שלב) סגופים ודחופים. בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב סחופים לחופים. וכן בגמרא שם דווים לחופים סחופים. ופירש"י שם סחופין שפלין וכפויין כמו סחופי כסא (שבת סו.) פי' כפיית הכסא ולדעתי יותר נכון שהוא מלשון נסחף אביריך (ירמיה מו טו) ענינו דחייה ודחיפה. ידחה רשע, תר' אסתחיף. וסגופים לשון עינוי. לענות נפש, תר' לסגפא נפשא. (שלג) כדרך שאמרה נעמה לרות. עי' יבמות שם מ"ז ע"ב. (שלד) מנין עמך כו'. הוספת רבינו. (שלה) אז אז לגזירה שוה. לעיל (פסוק מד) כתיב אז יאכל בו ועי"ש בהערה ש"ז ולפנינו במכילתא הגי' המול לו כל זכר מגיד שמילת זכרים מעכבתו מלאכול בפסח, אין לי אלא מילת זכרים מילת עבדים מנין, הרי אתה דן נאמר כאן אז, ונאמר להלן אז, מה להלן מילת עבדים אף כאן מילת עבדים ומה להלן מילת זכרים אף כאן מילת זכרים דברי ר' ישמעאל. אולם בעל זה ינחמנו והגאון באיפת צדק והובא במאיר עין, הגיהו שצ"ל ומה כאן מילת זכרים אף להלן מילת זכרים ולכן יש להגיה בדברי המחבר מה להלן מילת עבדיו מעכבתו אף כאן מילת עבדיו מעכבתו. ועתה ראיתי בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב שגם הגי' נכונה כמו שתקנתי. (שלו) מה אזרח בי"ד. עי' במכילתא. ורש"י עה"ת הביא וז"ל ועשה פסח יכול כל המתגייר יעשה פסח מיד ת"ל והיה כאזרח הארץ מה אזרח בארבעה עשר אף גר בארבעה עשר. (שלז) לימד ישראל שמתו אחיו מחמת מילה. עי' מכילתא ושם הלשון משובש וקטיעה ועי' במאיר עין וכאשר הביא המחבר כן הוא גם ברש"י עה"ת וכל ערל לא יאכל בו להביא את שמתו אחיו מחמת מילה שאינו מומר לערלות כו'. (שלח) בא הכתוב. מכילתא, ורש"י עה"ת:

שהבחנתי

הארץ, היינו כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט, זה הפרש בין כלל אחד לשני כללות: כל בן נכר לא יאכל בו. (שיג) למדנו מזה אחד ישראל מומר לעבודת כוכבים ואחד עובד כוכבים במשמע, שכן מצינו ביחזקאל שהמומר לעבודת כוכבים נקרא בן נכר, שנאמר כל בן נכר ערל לב וערל בשר (יחזקאל מד ט), ערל לב זה ישראל מומר לעבודת כוכבים, ערל בשר (שיד) ישראל שמתו אחיו מחמת מילה ולא מלוהו:

מד) **כל** עבד איש מקנת כסף, (שטו) [מנין] לרבות עבד אשה ועבד של קטן, ת"ל מקנת כסף מכל מקום: ומלתה אותו אז יאכל בו. (שטז) רבו, מגיד שמלת עבדיו מעכבתו מלאכל בפסח, ואם תאמר מה למדנו מזה, נאמר כאן אז יאכל בו, ונאמר בזכרים המול לו כל זכר ואז יקרב לעשותו (להלן פסוק מח), מה אז האמור להלן, מילת זכריו מעכבין אותו, שנאמר ואז יקרב לעשותו, (שיז) אף אז האמור כאן, מילת עבדיו מעכבתו. (שיח) זו דברי ר' אליעזר, אמרו לו לר' אליעזר הואיל ואין אתה יכול להשוות עמו עבדים ערלים, מה הוא שאמר הכתוב וינפש בן אמתך והגר (שמות כג יב), אמר להם זה שקנאו רבו ערב שבת ולא הספיק למולו, עליו הכתוב אומר וינפש בן אמתך והגר, אבל לקיים עבד שאינו מהול אסור, שהרי מעכבו מלאכל בפסח. (שיט) ר' ישמעאל היה מתיר לקיימו, ואז יאכל בו, זה העבד עצמו:

מה) **תושב** ושכיר לא יאכל בו. (שכ) ר' אליעזר אומר תושב זה גר תושב, ושכיר זה הנכרי, ואם תאמר הרי למדנו לנכרי מכל ערל לא יאכל בו, אמת כן הוא הדבר אלא לא הוצרך הכתוב לומר תושב בפסח אלא לגזירה שוה, נאמר תושב ושכיר בפסח, (שכא) תושב ושכיר בתרומה, (שכב) מה כאן פסל בו את הערל, אף להלן פסל בו את הערל. (שכג) ר' יצחק אומר לא בא הכתוב אלא לפסול עבד מהול וגבעוני מהול, וכן אמרו רבותינו (שכד) במסכת נדרים קונם שאיני נהנה לערלים מותר בערלי ישראל, ואסור במהולי האומות דאע"ג דמהולי כמאן דלא מהילי דמיא:

מו) **בבית** אחד יאכל. (שכה) בחבורה אחת הכתוב מדבר שאינו נאכל אלא על הנמנין שלו עליו, או אינו אלא בבית אחד כמשמעו, כשהוא אומר על הבתים אשר יאכלו אותו בהם (לעיל פסוק ז), למדנו לבתים הרבה שהוא נאכל (שכו) ומה אני מקיים בבית אחד בחבורה אחת, מיכן אמרו הפסח הזה היה נאכל בשני מקומות,

הערות ותקונים

(שיג) למדנו מזה. מכילתא ורש"י עה"ת. (שיד) ישראל שמתו אחיו מחמת מילה. עי' תוס' זבחים כ"ב ע"ב ד"ה ערל. (שטו) מנין לרבות. מכילתא שם ועיין במאיר עין אות ו'. (שטז) רבו מגיד. מכילתא. (שיז) אף אז האמור כאן מילת עבדיו מעכבתו. עיין במכילתא ונראה שחסר פה וכצ"ל אף אז האמור כאן מילת זכרים מעכבתו ומה להלן מילת עבדיו אף כאן מילת עבדיו ועי' במפרשי המכילתא גם במדות סופרים ובמאיר עין והילקוט רמז רי"א גרס ומה כאן מילת עבדיו אף להלן מילת עבדיו. ובכ"י פ"ב נשמט מן אז יקריב לעשותו א' עד לעשותו ב' ובכ"י פלארענץ כתוב כמו שלפנינו. (שיח) זו דברי ר' אליעזר. וכן גירסת הילקוט, ועי' תוס' יבמות ע' ע"ב ד"ה אי מה פסח ועי' במדות סופרים ומאיר עין. (שיט) ר' ישמעאל. כ"ה גם בילקוט בשם המכילתא ועיין במאיר עין שגורס ר' יהושע במקום ר' ישמעאל, וכן ברש"י עה"ת הגי' דברי ר' יהושע. (שכ) ר' אליעזר אומר. עי' במכילתא ושם הגי' תושב ושכיר לא יאכל בו. תושב זה גר תושב שכיר זה הגוי ואח"כ מובא שם רבי אליעזר אומר תושב ושכיר למה נאמר כו' וכן הביא הילקוט ברמז רי"א בשם המכילתא. (שכא) תושב ושכיר בתרומה. בפ' אמור כב י. (שכב) מה כאן פסל בו את הערל אף להלן. כ"ה גם גי' הילקוט וכ"ה ביבמות ע' ע"א מה תושב ושכיר בפסח ערל אסור בו אף תושב ושכיר בתרומה ערל אסור בו. אולם במכילתא לפנינו הגי' נאמר תושב ושכיר בפסח ונאמר תושב ושכיר בתרומה מה להלן פוסל את הערל אף כאן פוסל בו את הערל. יש לתקן שצ"ל מה מכאן פוסל את הערל אף להלן פוסל בו את הערל כגי' רבינו וכאשר הביא הילקוט ברמז רי"א בשם המכילתא. וכמו שהוא לנכון בגמרא שם ולפלא כי כל מפרשי המכילתא לא העירו על זה. (שכג) ר' יצחק אומר. מכילתא שם. ועי' יבמות ע"א ע"א אמר רב שמעיה לאתויי ערבי מהול וגבעוני מהול ופירש"י גבעוני שם אומה שמוהלין עצמן, ובגמרא שם נרשם בצדו ס"א גבנוני מהול. וכן היה גי' הילקוט במכילתא ונרשם שם בגליון פי' בני קטורה הדרים בהרים גבנונים. וזה לקוח מהערוך ערך גבן ע"ש. (שכד) במס' נדרים. דף ל"א ע"ב. (שכה) בחבורה אחת. מכילתא שם. (שכו) ומה אני מקיים בבית אחד בחבורה אחת. במכילתא הלשון

משובש

ה) **והיה** כי יביאך ה׳ אל ארץ הכנעני והחתי והאמורי והחוי והיבוסי. הרי אלו חמשה עממים, (טו) אבל למדנו לארץ שבעה עממים בגזירה שוה כתיב הכא והיה כי יביאך (טז) וכתיב התם ויביאנו אל המקום הזה (דברים כו ט), מה ביאה האמורה להלן ארץ שבעה עממים, אף ביאה האמורה כאן ארץ שבעה עממים: **אשר נשבע לאבותיך**. (יז) היכן נשבע, באברהם כתיב ביום ההוא כרת ה׳ את אברם ברית לאמר (בראשית טו יח), ביצחק כתיב גור בארץ הזאת ואהיה עמך (שם כו ג), ביעקב כתיב הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך (שם כח יג), (יח) ואם תאמר הלא אין כתוב כאן שבועה. תשובה כתוב בישעיה כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי (ישעיה נד ט), היכן נשבע ולא יהיה עוד המים למבול (בראשית ט טו), ומדלאו שבועה, הן נמי שבועה: **ועבדת את העבודה הזאת בחדש הזה**. (יט) כעבודה שעבדת במצרים, זו אכילת פסחים ומצוותיו: **בחדש הזה**. זה ניסן ואין אחר ניסן:

ו) **שבעת** ימים תאכל מצת. (כ) חסר ו׳ שלא תאמר כל מצה במשמעה, אפי׳ מצת אורז ודוחן וקטנית, בא הכתוב וחסר ו׳ מצת ולא כל מצות אלא מן האיסורין משום חמץ, חטים ושעורים וכוסמין ושיבולת שועל ושיפון, (כא) שנאמר מצת יאכל את שבעת הימים ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאור (לקמן פסוק ז), חמץ דומיא דמצה, ללמדך שאין מצה כשירה (כב) אלא מדבר הבא לידי חימוץ: ד״א שבעת ימים תאכל מצת. חסר ו׳ ללמד להביא ערב יום טוב משש שעות ולמעלה שאסור החמץ והמצה מנין ו׳: **וביום השביעי חג לה׳**. (כג) מיכן אמרו מי שלא חגג יום טוב הראשון חוגג כל הרגל ויום טוב האחרון של חג:

ז) **מצות** יאכל את שבעת הימים. (כד) שנה הכתוב ללמדך שבעת ימים אתה אוכל מן הישן, וששה מן החדש: **ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאור**. מקיש חמץ לשאור ושאור לחמץ, מה זה בבל יראה (כה) [אף זה בבל יראה, ומה זה בבל ימצא] אף זה בבל ימצא, וזה וזה מחמשת המינין: **בכל גבולך**. למה נאמר, שלא תאמר בבית בלבד אסור, ת״ל בכל גבולך גבולך דומיא דבית, מה ביתך ברשותך, אף גבולך ברשותך. יצא חמצו של ישראל שהוא ברשות עובד כוכבים או שנפלה עליו מפולת שהוא כמבוער:

ח) **והגדת** לבנך. (כו) יכול מראש חודש, יתחיל האב להגיד לבנו הלכות הפסח, ת״ל ביום ההוא, אי ביום ההוא יכול מבעוד יום, ת״ל בעבור זה, בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך: (כז) וצריך ליטול בידו מצה ולומר מצה זו שאנו אוכלים על שום מה כו׳, וכן מרור יטלנו בידו ויאמר מרור זה שאנו אוכלים על שום מה, על שם שמררו, אבל בבשר אסור ליגע ולומר פסח זה, שאין אנו אוכלין פסח בחוצה לארץ, (כח) ואסור לאדם לומר כבש זה יהיה לפסח, (כט) אלא יאמר כבש זה יהיה

הערות ותקונים

הסיום הוא מהמחבר. וכן במאיר עין שם כתב: כלומר שהיה חל אביב בזמנו. (טו) אבל למדנו. מכילתא רים פי״ז. (טז) וכתיב התם ויביאנו אל המקום הזה. רבינו הוסיף ומפורש אנה כתיב ביאה. ובמכילתא הגי׳ נאמר כאן ביאה ונאמר להלן ביאה ונדחקו המפרשים בפירושה עיין זה ינחמנו וברורי המדות ומדות סופרים ומאיר עין ועיין ברמב״ן בפ׳ והיה כי יביאך. (יז) היכן נשבע. מכילתא שם. (יח) ואם תאמר. הוספת רבינו. (יט) כעבודה. מכילתא. (כ) חסר וי״ו. הוספת רבינו ובמכילתא נמצא הדרש שלא תאמר כל מצה במשמע כו׳ ע״ש פי״ז ורים פ״ח ופסחים ל״ה ע״א ובמדות סופרים רים פ״ח. (כא) שנאמר מצת יאכל. במכילתא ובגמרא שם מובא הכתוב לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות (דברים טז ג). (כב) אלא מדבר הבא לידי חימוץ. וכן גי׳ הילקוט וכ״ה בגמרא שם. ועיין במדת סופרים שם רים פ״ח אות ע׳. (כג) מיכן אמרו. חגיגה ט׳ ע״א ושם בגמרא גמר לה מג״ש עצרת עצרת. (כד) שנה הכתוב. ר״ל כתוב אחד אומר ששת ימים תאכל מצות (דברים טז ח) וכאן אתה אומר שבעת ימים, וכ״ה במכילתא שם פי״ז ופ״ח, ועיין באו״ז הל׳ פסחים סי׳ רל״ז מה שכתב שם. (כה) אף זה בבל יראה ומה זה בבל יראה. הוספתי בפנים וכ״ה לנכון במכילתא ובכ״י פ״ב וכ״י פלארענץ. (כו) יכול מר״ח. מכילתא שם. (כז) וצריך ליטול בידו. בפסחים קט״ז ע״ב מצה צריך להגביה כו׳. וע״ש ברשב״ם שהביא בשם תשובת הגאונים דהא דקאמר צריך להגביה היינו במצה זו דאגדתא ועיין בטור או״ח הל׳ פסח סי׳ תע״ג וכשיגיע למצה זו צריך להגביה להראותה למסובין. (כח) ואסור לאדם לומר כבש זה לפסח. פסחים נ״ג ע״א ושם נאמר בשר זה לפסח והרא״ש שם כתב ודוקא גדי או טלה הראוין לפסח ועיין בטור או״ח סי׳ תס״ט. (כט) אלא יאמר כבש

על שם ישראל אביהם : מארץ מצרים . מצרים שמה ע"ש שהצירו את ישראל בה : על צבאותם . למשפחותם לדגליהם :

[יג] א) וידבר ה'. זו הפסקת פרשה , שאינו דומה לפרשת הפסח, לכך נאמר וידבר : ב) קדש לי . לשם קדשי (א) שהבחנתי בין טיפת בכור לטיפה שאינה של בכור לפדות את ישראל : כל בכור . (א) זה כלל שהוא צריך לפרט , ששומע אני כל בכור בין זכר ובין נקבה , ת"ל הזכרים לה' וכה"א כל הבכור אשר יולד בבקרך ובצאנך הזכר (דברים טו יט) ,בא הפרט ולמד על הכלל [זכר ולא נקבה והפרט צריך לכלל], שלא תאמר כל זכר אפילו שאינו פטר רחם , [ת"ל כל בכור פטר רחם] : תנן התם (ב) במס' בכורות יש בכור לנחלה , ואין בכור לכהן , בכור לכהן ואין בכור לנחלה , בכור לנחלה ולכהן . ויש שאינו לא לנחלה ולא לכהן . הבא אחר הנפלים , אע"פ שיצא את ראשו חי [ובן תשעה] שיצא ראשו מת , והמפלת כמין בהמה וחיה ועוף , דברי ר' מאיר , וחכמים אומרים עד שיהא בו מצורת אדם , והמפלת סנדל , או שליא או שפיר מרוקם , והיוצא מחותך , הבא אחריהם בכור לנחלה ואין בכור לכהן, (ג) מי שהיה לו בנים ונשא אשה שלא ילדה , ונתגיירה מעוברת , ונשתחררה מעוברת וילדה היא וכהנית , היא ולויה , היא והאשה שכבר ילדה , ומי שלא שהתה אחרי בעלה שלשה חדשים ונשאת וילדה , ואין ידוע אם בן תשעה לראשון , ואם בן שבעה לשני , בכור לכהן ואין בכור לנחלה . (ד) המפלת שפיר מלא הדם , מלא (ה) גנונים [כמין דגים] וחגבים שקצים ורמשים , והמפלת ליום ארבעים , הבא אחריו בכור לנחלה ולכהן , יוצא דופן והבא אחריו , שניהן אינן בכורות לא לנחלה ולא לכהן : בבני ישראל . להביא גיורת שפטרה רחם בישראל : ד"א בישראל ולא בלוים (ו) מיכן אמרו לויה שנשאת לישראל בנה פטור מפדיון הבן,(ו) שהרי פדיון הבכור נוהג בכל מקום , בארץ ובחוצה לארץ : באדם ובבהמה . (ז) מקיש בכור בהמה לבכור אדם , מה בכור אדם אתה נותנו לכהן בכל מקום שירצה , אף בכור בהמה אתה נותן לכהן בכל מקום , שלא תאמר צריך הבכור הבאת מקום כמעשר , לכך נאמר באדם ובבהמה : לי הוא . מה ת"ל , לפי שנאמר הזכר תקדיש (שם טו יט) , יכול ולא הקדישו אינו קדוש , תלמוד לומר לי הוא , מכל מקום , א"כ למה נאמר תקדיש , הקדישהו כדי לקבל שכר :

ג) ויאמר משה אל העם . זו אמירה לפי שׁשב על ענין הראשון נאמר בו אמירה : זכור את היום הזה. זה ציווי לדורות כתוב כאן זכור , וכתיב בשבת זכור את יום השבת לקדשו (שמות כ ח) , מה כאן בעיצומו של יום , אף להלן בעיצומו של יום . מיכן אמרו בשבת ניתנה תורה לישראל , כך מפורש (ח) במס' שבת בפרק ר' עקיבא : כי בחוזק יד הוציא ה' אתכם מזה . (ט) מיכן אמרו חכמים כל ימי חייך להביא את ימות המשיח: ולא יאכל חמץ.(י) לעשות המאכיל כאוכל . כל מקום שנאמר לא יאכל אחד איסור אכילה ואחד איסור הנאה במשמעו , וכן מפורש (יא) במס' פסחים בפרק כל שעה שמותר לאכול מאכיל כו' : לא יאכל חמץ. לא חמץ בלבד אלא כל האיסורין שבתורה . אחד האוכל ואחד המאכיל :

ד) היום אתם יוצאים . (יב) מלמד שלא אכלו ישראל מצות אלא יום אחד : בחודש האביב. (יג) למדנו שהשנה שיצאו ישראל ממצרים לא היתה צריכה לעבר , (יד) לפי שהאביב בזמנו בא :

הערות ותקונים

[יג] (א) שהבחנתי . ב"מ ס"א ע"ב . (א) זה כלל שהוא צריך לפרט . עיין מכילתא ריש פט"ז . (ב) במס' בכורות . דף מ"ו ע"א במשנה . (ג) מי שהי' לו בנים . השמיט מן שלא היה לו בנים עד מי שהי' לו בנים במשנה שם . (ד) המפלת שפיר מלא הדם . בכורות מ"ז ע"ב במשנה . (ה) גנונים . עיין ערוך ערך גנן א' . (ו) מיכן אמרו : בכורות מ"ז ע"א . (ו) שהרי פדיון . קידושין ל"ז ע"א . (ז) מקיש בכור . מכילתא שם . (ח) במס' שבת . דף פ"ו ע"ב . (ט) מיכן אמרו חכמים . ברכות י"ב ע"ב במשנה , ובמכילתא שם וחכמים אומרים ימי חייך בעולם הזה , כל ימי חייך להביא לימות המשיח , וכן נשנה בספרי ראה סי' ק"ל . (י) לעשות המאכיל כאוכל . מכילתא שם . (יא) במס' פסחים . דף כ"ח ע"ב . (יב) מלמד שלא אכלו מצות כו' . פסחים כ"ח ע"ב מנין לפסח מצרים שאין חימוצו נוהג אלא יום אחד ת"ל ולא יאכל חמץ וסמיך ליה היום אתם יוצאים , פירש"י , לא יאכל חמץ היום ור"ל שדרים סמוכין . (יג) למדנו . מכילתא שם . (יד) לפי שאביב בזמנו בא .

הוא דכתיב וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך (דברים כח י), אלו תפילין של ראש, (מח) לפי שנקראו פאר. (מח) וכיס של תפילין אסור להניח בם מעות או דבר אחר לפי שנתקדש עם התפילין. (מט) ותיק של תפילין ניצול עם התפילין מפני הדליקה בשבת, (נ) ומאימתי זמן תפילין משיראה את חבירו מרחוק ארבע אמות ויכירהו, כדאמרי' (נא) במס' ברכות, לתפילין כאחרים, לקריאת שמע כוותיקין וותיקין היו קורין אותה עם הנץ החמה: למען תהיה תורת ה' בפיך. (נב) למדנו שהנשים פטורות מן התפילין [(נג) שנאמר למען תהיה תורת ה' בפיך, מי שמחויב בתלמוד תורה חייב גם בתפילין], ונשים מנלן דפטורות מתלמוד תורה, דכתיב ולמדתם אותם את בניכם (דברים יא יט), בניכם ולא בנותיכם, (נד) מיכן אמרו המלמד את בתו תורה אינו מלמדה אלא תפלות, (נה) לפי שמכנים בה ערמומית יתירה. ד"א ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפיך. (נו) מיכן אמרו כל המניח תפילין כאילו קורא בתורה, יכול הקורא בתורה פטור מן התפילין, (נז) ת"ל וירא אלהים יצא את כלם (קהלת ז יח), זה המניח תפילין ועוסק בתורה: (נח) שבת ויום טוב אסור להניח תפילין [שנא' והיה לך לאות יצא שבת ויום טוב] שהן אות ואין צריך אות: כי ביד חזקה הוציאך ה' ממצרים. גדול מצות תפילין שבה זוכר יציאת מצרים:

י) **ושמרת** את החקה הזאת. מה בא ללמדנו, (נט) למדנו על הקטנים שפטורים מן התפילין, שנאמר ושמרת את החקה הזאת, מי שמחויב בחקים חייב בתפילין ולא הקטן, (ס) מיכן אמרו כל קטן שיודע לשמור תפיליו אביו עושה לו תפילין. וכן לכל המצות: למועדה. (סא) מלא ו' שתי מלות הן למו עדה עדות הוא לישראל ששם ה' נקרא עליהם. (סב) ד"א למועדה, יש מועד שמניח תפילין. ויש מועד שאינו מניח, יצא שבתות וימים טובים שאינן צריכין אות בתוך אות: מימים ימימה. (סג) יצאו לילות שאינן זמן תפילין: ד"א מימים ימימה. (סד) מיכן אמרו בית הלל שצריך אדם לבדוק תפיליו משנה לשנה שלא נמחק מהם אות, ובית שמאי אמרי א"צ לבודקן עולמות וכן אמר שמאי הזקן אלו תפילין (סה) של אבי אבא:

הערות ותקונים

(מח) לפי שנקרא פאר. ברכות י"א ע"א. (מח) וכיס של תפילין. ברכות כ"ג ע"ב. (מט) ותיק של תפילין. שבת קט"ז ע"א במשנה. (נ) ומאימתי זמן תפילין. ברכות ט' ע"ב. (נא) במס' ברכות. שם. (נב) למדנו שהנשים פטורות. מכילתא ע"ש. (נג) שנאמר. הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ ובכ"י פ"ב. (נד) מיכן אמרו המלמד בתו תורה. סוטה כ' ע"ב. (נה) לפי שמכנים בה כו'. הוספת רבינו. (נו) מיכן אמרו כל המניח תפילין כאלו קורא בתורה יכול הקורא בתורה פטור מן התפילין ת"ל וירא אלהים. בכתב יד פלארענץ וכ"י פ"ב הגי' כל המניח תפילין כאלו קורא בתורה, וכל הקורא בתורה פטור מן התפילין וירא אלהים יצא את כלם זה המניח תפילין ועוסק בתורה. וכן במכילתא סוף פי"ז ומובא בילקוט רמז רכ"ב בשם המכילתא. הגי' כמו בכ"י פלארענץ ופ"ב. והסיום מן וירא אלהים ליתא שם, ובמבוא להפסיקתא דרב כהנא אות ח' סי' י"ג הבאתי בשם שו"ת מהרי"ק שורש קע"ה שכתב וז"ל אנו סומכין על הפסיקתא דאמר בא למען תהיה תורת ה' בפיך כל הקורא בתורה כאלו מניח תפילין, ואמנם שמעתי שגורס שם איפכא כל המניח תפילין כאלו קורא בתורה וצריך עיון שם עכ"ל. והעירותי שם שהמאמר הזה לא נמצא בפסיקתא ולא ברבתי רק במכילתא פרשה בא פי"ז כמו שהבאתי למעלה. ומצאתי באור זרוע הל' תפילין סי' תקנ"ד הביא וז"ל תני במכילתא המניח תפילין פטור מת"ת שנאמר למען תהיה תורת ה' בפיך, פי' לא פטור ממש אלא מעלין עליו כאלו תורת ה' בפיו עכ"ל וכן מצאתי מובא כן ברוקח הל' ברכות סי' שמ"ט. ועיין במדרש שו"ט מזמור א' אמרו ישראל לפני הקב"ה רבש"ע רוצים אנו ליגע בתורה יום ולילה אבל אין לנו פנאי, א"ל הקב"ה קיימו מצות תפילין ומעלה אני עליכם כאלו אתם יגעים בתורה יום ולילה ע"כ. (נז) ת"ל וירא אלהים. וכ"ה בכ"י פלארענץ ופ"ב, ובמקרא כתוב כי ירא אלהים. (נח) שבת ויו"ט. מנחות ל"ו ע"ב, וזה המאמר מקומו למעלה בהלכות תפילין שהביא. (נט) למדנו על הקטנים. מכילתא שם. (ס) מיכן אמרו. מכילתא שם. (סא) מלא וי"ו. הוא דברי רבינו ובעל מנחת שי הביא זאת ולא הזכיר את שם רבינו טוביה עליו. ועיין בבעל הטורים. (סב) ד"א למועדה. עיין מכילתא שם. (סג) יצאו לילות. מכילתא שם. (סד) מיכן אמרו ב"ה. מכילתא שם תנחומא סוף בא ומובא בס' והזהיר דף ח' ע"א. (סה) של אבי אבא. במכילתא שם סוף פי"ז הגי' אלו תפילין של אבי אימא. וכן מובא כן בירושלמי עירובין פ"י ה"א דף כ"ו ע"א ובירושלמי שם הגי' הלל הזקן ועיין תוס' מנחות מ"ג ע"א ומובא שם דברי המכילתא. ובתנחומא סוף בא אלו תפילין של

לנו לאכילה: בעבור זה עשה ה׳ לי. (ל) כנגד ארבעה בנים דברה תורה, אחד חכם, ואחד רשע, ואחד תם, ואחד שאינו יודע לשאול: לכל אחד ואחד נתנה תורה דרך להשיב כפי ענינו, שהרי העולם נברא בארבע מדות של בני אדם, אחד רשע, ואחד חכם, ואחד תם, ואחד שאינו יודע לשאול, וכל אחד ואחד נדרש בענינו, (לא) רשע מה הוא אומר, מה העבודה הזאת לכם, כלומר לכם ולא לו, ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל שלא אמר לנו אלא לכם, בידוע שכפר בעיקר, לכך נאמר בעבור זה עשה ה׳ לי, כלומר לי ולא לו שאלו היה שם לא היה נגאל, אלא היה מת בשלשת ימי אפלה:

ט) והיה לך לאת. (לב) חסר ו׳, (לג) לפי שצריך שיהיה ארבע פרשיות של תפילין בכרך אחד. קדש, כי יביאך, שמע, והיה אם שמוע: לך לאות. (לד) ולא לאחרים לאות, שלא יטלם בידו ויראם לכל העולם אלא בצנעה: על ידך. בידך לא נאמר, אלא על ידך, (לה) זו קיבורת (לו) שהוא גובה היד, (לז) ידך זו שמאל, וכה״א אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים (ישעיה מח יג), ואומר ידה ליתד תשלחנה וימינה להלמות עמלים (שופטים ה כו), (לח) ואומר גם שם ידך תנחני ותאחזני ימינך (תהלים קלט י), למדנו ליד שהוא שמאל: לזכרון בין עיניך. (לט) מיכן אמרו תפילין מצוותן שיהא נותן של יד תחלה, ואח״כ נותן של ראש, וכשהוא חולץ, חולץ של ראש תחלה, ואח״כ חולץ של יד: (מ) על של יד מברך בא״י אמ״ה אקב״ו להניח תפילין, ועל של ראש מברך על מצוות תפילין: תנן התם, (מ) במס׳ מנחות (מא) תפילה של [יד אינה מעכבת את של ראש, ושל] ראש אינה מעכבת של יד: (מב) ואסור ליכנום בהן בבית הכסא, (מג) ולא לישן בהן לא שינת קבע ולא שינת עראי, (מד) שמא יפיח בהם, (מה) וקדושתם המורה, קל וחומר מציץ, ומה ציץ שאין בו אלא שם אחד אמרה תורה והיה על מצחו תמיד (שמות כח לח), שלא יסיח דעתו מהם, תפילין שיש בהם כמה אזכרות השם, על אחת כמה וכמה, לפיכך צריכין גוף נקי שלא יישן ולא יפיח בהן, (מו) ורצועות שנפסקו וקשרן או תפרן אינן כשרין לתפילין: ולזכרון בין עיניך. בגובהה של ראש. (מז) מקום שמוחו של תינוק רופס: (מח) א״ר אליעזר הגדול

הערות ותקונים

זה יהי׳ לנו לאכילה. זה הוא הוספת רבינו. והרא״ש שם כתב אלא אומר בשר זה ליו״ט ועיין בטור או״ח שם. (ל) כנגד ארבעה בנים דברה תורה. מכילתא סוף בא פי״ח, ובספר הגדה. (לא) רשע מה הוא אומר. מכילתא שם גם בפרשה י״ז. (לב) חסר וי״ו. לפנינו בכל הספרים כתיב מלא, גם הרב בעל מנחת שי לא העיר מאומה. (לג) לפי שצריך. מכילתא פי״ז וספרי ואתחנן סי׳ ל״ה עיי״ש. (לד) ולא לאחרים לאות. מנחות ל״ז ע״ב. ומכילתא שם. (לה) זו קבורת. מנחות ל״ז ע״א ותנחומא ומובא בס׳ והזהיר דף ו׳ ע״ב ויש להעיר בתנחומא שם מתחיל והיו לך לאות זו קבורת וזה אינו מהמכילתא אלא כל המאמר עד סופו קובץ ה׳ תפילין נמצא בס׳ והזהיר על הרי אלו יגנזו דף ח׳ ע״ב כלשונו ממש ושניהם שאבו ממקום אחד. ואין ספק ממדרש השכם. (לו) שהוא גובה היד. מכילתא פי״ז וספרי ואתחנן סי׳ ל״ה גם הערוך ערך קבורת כתב וז״ל פי׳ על הזרוע כנגד לבו והוא גובה של יד ע״כ. ועיין בתוס׳ שם ד״ה קבורת. וכן הרמב״ם כתב בפ״ד מהל׳ תפילין ושל יד קושר אותה על שמאלו על הקיבורת והוא הבשר התופח שבמרפק שבין פרק הכתף ובין פרק הזרוע ע״ש ועיין בהכרמל שנה ראשונה לד קנ״ח. (לז) ידך זה שמאל. מכילתא שם, וספרי שם ומנחות ל״ו ע״ב ותנחומא סוף בא וס׳ והזהיר דף ז׳ ע״א. (לח) ואומר גם שם ידך תנחני. הראיה הזאת מהכתוב הוא בגמרא מנחות שם. וליתא במכילתא ספרי ותנחומא והזהיר. (לט) מיכן אמרו. מכילתא ספרי מנחות ל״ו ע״א תנחומא וס׳ והזהיר שם. (מ) על של יד מברך. מנחות ל״ו ע״א. ותנחומא וס׳ והזהיר שם וכן מובא לדברי הלקח טוב בהעיטור (ח״ב דף כ״ז ע״א) בענין ברכת התפילין אי מברך שתים וסיים שם וכן בהסכם [נ״ל בהשכם] ובלקח טוב וכן בכל הגאונים עכ״ל. וכן מובא בשמו בהרא״ש הל׳ תפילין ובכלבו הל׳ ברכות סי׳ פ״ז. (מ) במס׳ מנחות. שם. (מא) תפילה של יד אשר הסגרתי הוספתי כי השמיט המעתיק מן של הראשון עד של השני. (מב) ואסור ליכנוס בהן בבית הכסא. ברכות כ״ג ע״א. (מג) ולא לישן בהם. ברכות כ״ג ע״ב. (מד) שמא יפיח בהם. וכן כתב רש״י שם. ועיין שבת מ״ט ע״א. (מה) וקדושתם המורה. מנחות ל״ו ע״ב. (מו) ורצועות שנפסקו. עיין מנחות ל״ו ע״ב וברש״י ובתוס׳ שם ד״ה פוק ובהרא״ש הל׳ קטנות הל׳ תפילין סי׳ י״א ועיין בסמ״ג ובמרדכי ובלבושי חמודות וש״ע או״ח סי׳ ל״ג סעיף ה׳ ורבינו פסק ג״כ להחמיר. (מז) מקום שמוחו של תינוק רופס. מנחות ל״ז ע״א, ותנחומא סוף בא. (מח) א״ר אליעזר הגדול. מנחות ל״ה ע״ב.

לפי

ממצרים: (פא) ד"א לפי שנמשלו המצריים לחמורים, שנאמר אשר בשר חמורים בשרם (יחזקאל כג כ), וישראל נמשלו בשה: ואם לא תפדה וערפתו. (פב) אין עריפה אלא הריגה, וכן הוא אומר וערפו שם את העגלה (דברים כא ד), (פג) מצות פדייה קודמת למצות עריפה: (פד) ד"א אם לא תפדה וערפתו, אמרה תורה אתה אבדת נכסי כהן ולא פדית אותו ערפהו ויאבדו נכסיך, שהרי אחר שערפו אסור בהנאה כעגלה ערופה: וכל בכור אדם בבניך תפדה, (פה) בכל פודין בכורים, חוץ מבעבדים ושטרות וקרקעות והקדשות, מאי טעמא דילפינן מדכתיב ופדויו מבן חדש תפדה בערכך כסף חמשת שקלים בשקל הקודש (במדבר יח טז), דומיא דכסף דמטלטל וגופו ממון, יצאו הקרקעות שאינן מטלטלין, יצאו שטרות שאין גופן ממון, יצא עבדים שהוקשו לקרקעות: ד"א וכל בכור אדם בבניך. (פו) לרבות מי שלא פדאו אביו שהוא פודה את עצמו, (פז) וכן אמרו חייב אביו למול את בנו, ולפדותו מן הבכורה, וללמדו תורה ואומנות ולהשיאו אשה ואם לא עשה לו אביו אחת מכל אלה, חייב הוא בעצמו לעשותם לעצמו:

יד) והיה כי ישאלך בנך מחר. (פח) יש מחר לאחר זמן, ויש מחר בקרוב, (פט) כמו למחר יהיה האות הזה (שמות ח יט), מחר אנכי נצב (שם יז ט): לאמר מה זאת. (צ) זו מדת התם שאינו חכם בדעת לשאול ואינו רשע לכפור, אלא הוא תם, ואינו יכול להבין ושואל מה זאת, ואמרת אליו בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים, שאינו יודע לשאול את פתח לו שנאמר והגדת לבנך וגו' (שם ט יג):

טו) ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו. (צא) יכול מאליו, ת"ל ויחזק ה' את לב פרעה (שם שם): ויהרג ה' כל בכור בארץ מצרים מבכור אדם ועד בכור בהמה. (צב) מיכן אמרו חכמים זובחים בכורי בהמה (צג) [כנגד בכורי בהמה, ופודין בכורי אדם] כנגד בכורי אדם: על כן אני זובח לה' כל פטר רחם הזכרים. שנאמר לפני ה' אלהיך תאכלנו שנה בשנה (דברים טו כ): וכל בכור בני אפדה. בחמשה סלעים, (צד) ואפילו אין לו חמשה סלעים ויש לו מצנפת או טלית והכהן מקבלו בחמשה סלעים יצא, (צד) ואם אין לו לאדם אלא חמשה סלעים והוא צריך לפדות עצמו ובנו לפדות, הוא קודם לבנו שמצותיו קודמת והולכת: (צה) ישראל שיש לו פטר חמור ואין לו שה לפדותו פודהו בשויו. (צו) ופרה שילדה חמור וכן חמורה שילדה

הערות ותקונים

רק הוא בדף ה' ע"ב כמו שרשמתי ומאמרים נפרדים הם. (פא) ד"א לפי שנמשלו המצריים לחמורים. עיין ב"ר פנ"ו ד"א יעקב אמר שלא יפדו בי המצרים הם משתחוים לשה ואני נמשלתי בזה, שנאמר שה פזורה ישראל, ובמצרים כתיב אשר בשר חמורים בשרם, וכתיב ופטר חמור תפדה בשה. (פב) אין עריפה אלא הריגה. עיין בכורות י' ע"ב עורפו בקופיץ מאחוריו וקוברו פירש"י בקופיץ סכין גדול שכן דרך עריפה. וכן עיין סוטה מ"ו ע"ב. (פג) מצות פדייה קודמת למצות עריפה. מכילתא שם, ובכורות י"ג ע"א, וילקוט רמז רכ"ד ומה שהביא שם „מכאן אמרו" הוא לשון המכילתא. (פד) ד"א ואם לא תפדה. מכילתא שם וילקוט שם, ורש"י עה"ת. (פה) בכל פודין. מכילתא שם וספרי קרח סי' קי"ח וילקוט רמז רכ"ה. (פו) לרבות מי שלא פדאו אביו. מכילתא שם. (פז) וכן אמרו. מכילתא שם וקידושין כ"ט ע"א. (פח) יש מחר לאחר זמן. מכילתא ורש"י עה"ת. (פט) כמו למחר יהיה האות הזה מחר אנכי נצב. הרי מחר עכשיו. וכאן כי ישאלך בנך מחר הוא מחר לאחר זמן וכן מחר יאמרו בניכם לבנינו (יהושע כב כד) וכן הוא במכילתא ובתנחומא ומובא ברש"י עה"ת. (צ) זו מדת התם. עי' מכילתא ורש"י עה"ת. (צא) יכול מאליו. מכילתא שם. (צב) מיכן אמרו. מכילתא שם והתנחומא בא. (צג) כנגד בכורי בהמה. הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י פלארענץ, גם במכילתא ומובא בילקוט רמז רכ"ה בשם המכילתא ובס' והזהיר דף ו' ע"א וחסר גם בכ"י פ"ב שהשמיט המעתיק מן כנגד עד כנגד. ובתנחומא הלשון משובש ומתוקן לנכון בעץ יוסף ע"ש. (צד) ואפילו אין לו ה' סלעים. קדושין ח' ע"א ועי' ש"ע או"ח סי' ש"ה. (צד) ואם אין לו לאדם. משנה בכורות מ"ט ע"א ובגמרא שם מ"ט ע"ב ורבינו הביא כמו שהוא בגמרא שם. (צה) ישראל שיש לו פטר חמור. בכורות י"א ע"א ומובא בס' והזהיר דף ס' ע"א ושם יש לתקן פודהו בשווי. (צו) ופרה שילדה חמור וכן חמורה שילדה פרה. משנה בכורות ה' ע"ב ולפנינו הגי' פרה שילדה מין חמור וחמור שילדה כמין סוס. ולפני רבינו היתה הגי' במשנה וחמור שילדה פרה. וכן ראיתי בהרא"ש שם סי' ד' שהביא וז"ל הא דקתני חמור שילדה כמין סוס ה"ה שילדה כמין פרה כו' ול"נ דגרס במתני' וחמור שילדה כמין פרה כו' ומה שנכתב בספרים חמור כמין סוס אגב שיטפא דברייתא הוגה ג"כ כן במשנה כו' ע"ש. ומדברי רבינו יש להביא ראיה להשערתו

ד"א ושמרת את החקה הזאת . חזר על ענין הפסח , דכתיב זאת חקת הפסח (שמות יב מג) : למועדה : שיהא דוחה את השבת , דאתיא מועד מועד דכתיב גבי תמיד , תשמרו להקריב לי במועדו (במדבר כח ב), אפי' בשבת : מימים ימימה. (סו) משנה לשנה, כענין שנאמר ימים תהיה גאולתו (ויקרא כה לט) :

יא) והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני . (סז) מפני מה זכה כנען שתקרא הארץ על שמו , אלא כיון ששמע כנען (סח) שהקב"ה נשבע לאבותינו לתת להם את הארץ עמד ופנה את עצמו מפניהם . אמר לו הקב"ה אתה פנית מפני בני אני קורא הארץ על שמך ואתן לך ארץ טובה ואיזה זו זו אפריקי : כאשר נשבע לך ולאבותיך ונתנה לך. (סט) [נשבע לך , היכן נשבע, והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי (שמות ו ח) : לאבותיך , אלו אברהם ויצחק ויעקב כמו שכתבנו למעלה בפרשת חמשת עממים : ונתנה לך] . (ע) שלא תהא בעיניך כירושת אבות אלא כאילו אותו היום נתנה לך : כל אתנחתא , וזקף , וסוף פסוק כולם לָךְ והשאר לְךָ חוץ מלשון נקבה שכלם לָךְ שנאמר קומי לך רעיתי יפתי ולכי לך (שה"ש ב י) :

יב) והעברת כל פטר רחם לה' . (עא) אין העברה אלא הפרשה , וכן הוא אומר והעברתם את נחלתו לבתו (במדבר כז ח) : וכל פטר שגר בהמה . (עב) ששיגרתו בהמה ולא יוצא דופן : אשר יהיה לך. (עג) [להוציא את המוכר עובר בהמתו לנכרי ומנין] להוציא הלוקח עובר בהמתו של נכרי , ת"ל כי יולד בבקרך ובצאנך הזכר (דברים טו יט) : הזכרים לה'. (עד) מיכן היה ר' יוסי הגלילי אומר רחל שלא ביכרה ויצאו ב' זכרים ראשיהם כאחת שניהם לכהן , שנאמר הזכרים לה' לפי שאפשר לצמצם [(עה) וחכמים אומרים אי אפשר לצמצם] לפיכך אחד לו ואחד לכהן :

יג) וכל פטר חמר . (עו) חסר ו' לפי שחסר, מנינו רמ"ח , כנגד רמ"ח אברים שבאדם שכל גופי מצרים נערפו תחת ישראל שנקראו שה , שנאמר שה פזורה ישראל (ירמיה נ יז) : (עז) ת"ר וכל פטר חמור תפדה בשה ולא בעגל ולא בבלאים , (עח) ולא בכוי : (עט) ד"א ופטר חמור תפדה בשה יכול כל בהמה טמאה אתה פודה , כענין שנא' אך פדה תפדה את בכור האדם ואת בכור הבהמה הטמאה תפדה (במדבר יח טו) , ת"ל וכל פטר חמור תפדה בשה , ולא שאר בהמה תפדה בשה : (פ) אמרו רבותינו מה זכו פטרי חמורים ליפדות יותר מכל בהמה טמאה, לפי שישראל עמסו אותם בצאתם

הערות ותקונים

בית אבי אימא ובס' והזהיר דף ח' ע"א נשמט מלת „אבי" . (סו) משנה לשנה . מנחות ל"ו ע"ב . (סז) מפני מה זכה . מכילתא פרשה י"ח וילקוט רמז רכ"ב בשם המכילתא . (סח) שהקדוש ברוך הוא נשבע לאבותינו . במכילתא הגי' כיון ששמע כנען שישראל נכנסין לארץ . וכ"ה גי' הילקוט . (סט) נשבע לך . הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ , והמעתיק השמיט מן לך עד לך . (ע) שלא תהא בעיניך . מכילתא ורש"י עה"ת . (עא) אין העברה אלא הפרשה . מכילתא שם , וילקוט רמז רכ"ג ומובא ברש"י עה"ת . (עב) ששיגרתו בהמה . עיין מכילתא ורש"י עה"ת. (עג) להוציא את המוכר . הוספתי כמו שהוא במכילתא וכן הוא לנכון בכ"י פלארענץ והשמיט המעתיק מן להוציא עד להוציא . (עד) מיכן היה ריה"ג אומר . מכילתא שם . ומשנה בכורות י"ז ע"א . (עה) וחכמים אומרים . הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ . וכ"ה במשנה שם ובמכילתא . וכן בבכורות שם דף ט' ע"א ר' יוסי הגלילי אומר אפשר לצמצם ופירש"י שניהם יצאו כאחד ושניהם בכורות . וראיתי בכ"י פ"ב הגי' משובשת רחל שביכרה [צ"ל שלא ביכרה] ויצאו שני זכרים ראשיהם באחת [צ"ל כאחת] שניהם לכהן שנאמר הזכרים לה' לפי שאי אפשר לצמצם [צ"ל לפי שאפשר לצמצם] וחכמים אומרים אפשר לצמצם [צ"ל אי אפשר לצמצם] לפיכך אחד לו ואחד לכהן . (עו) חסר וי"ו . וכן הביא בעל מנחת שי שכ"ה בכל הספרים מדויקים וכן נמנה במסורת בכלל החסרים ודרשת המחבר לא הביא שם . ועיין ברכות כ"ו ע"א וא"ו דפטר חמור ולאי גהיט מתפילך פירש"י בפרשת והיה כי יביאך וכל פטר חמר תפדה בשה והוא חסר וי"ו ובתפילין של רבא כתבו הכותב מלא ואח"כ מחקו והיינו גהיט מחוק עכ"ל ועיין ערוך ערך גהט . (עז) תנו רבנן . בכורות י"ב ע"א . ומכילתא שם . (עח) ולא בכוי . פירש"י ספק חיה ספק בהמה . וע' בערוך ערך כוי ובהערת הרמ"ל . (עט) ד"א ופטר חמור . בכורות שם ומכילתא שם . (פ) אמרו רבותינו . בכורות ה' ע"ב , ובילקוט רמז רכ"ד הביא המאמר מכאן אמרו מצות פדיה קודמת למצות עריפה וגרסת בגל בכורות י"ג ע"א ושם הביא ג"כ המאמר ופטר חמור תפדה מה כתבו פטרי חמורים מפטרי סוסים וגמלים כו' וזה לא נמצא שם בדף י"ג ע"א

רק

העם נוסעים (בהומה) [כאומה], כי כל זמן שהיו רומסים בטיט היו בעיניו כאין, כיון
שיצאו ראה אותם יוצאים בצבאות בדגליהם, אז ראה ומצטער וצעק ווי: ולא נחם
אלהים. (קיא) נהגם, כענין שנאמר נחית כצאן עמך (תהלים עז כא), ואומר וינחם בענן
יומם (שם עח יד): דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא. (קיב) קרובה דרך להזור למצרים:
ד"א כי קרוב הוא. (קיג) קרובה שבועה שנשבע אברהם לאבימלך שנאמר אם תשקור
לי ולניני ולנכדי (בראשית כא כג) (קיד) ועדיין נכדו קיים: ד"א כי קרוב הוא. (קטו) קרובה
מלחמה ראשונה לשניה: (קטז) ד"א כי קרוב הוא, אמר הקב"ה אם אני מכניס את
ישראל לארץ ישראל מיד מחזיקין הן איש בשדהו ואיש בכרמו והן בטלין מן התורה,
אלא אני מקיפן במדבר מ' שנה, שיהו אוכלין מן, ושותין מי באר, והתורה נבללת
בגופן, והן נכנסין לארץ ומוצאין בתים מלאים כל טוב, (קיז) מיכן היה ר' שמעון בן
יוחאי אומר לא ניתנה תורה לידרש אלא לאוכלי המן, (קיח) ושניים להם אוכלי תרומה:
(קיט) ע"א למה הקיפן במדבר, לפי שכיון ששמעו כנענים שעתיד הקב"ה לתת להם את
ארצם, עמדו ושרפו את הזרעים, וקצצו את האילנות וסתרו את הבתים, וכתמו את
המעיינות, (קכ) אמר הקב"ה הרי הבטחתי להם שאני נותן להם ארץ טובה ורחבה,
שנאמר וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו וגו' (שמות ג ח), לפיכך הקיפן ארבעים שנה
במדבר, עד שנתייאשו הכנענים ותקנו מה שקלקלו, שנאמר ובתים מלאים כל טוב
אשר לא מלאת וגו' (דברים ו יא): כי אמר אלהים פן ינחם העם בראותם מלחמה.
(קכא) כדי שלא יראו עצמות אחיהם מושלכים בפלשת ויחזרו להם: (קכב) ד"א למה
הקיפן, שלא יחזרו למצרים, שנאמר נתנה ראש ונשובה מצרימה (במדבר יד ד): ד"א
בראותם מלחמה, (קכג) אלו בני אפרים שמנו לקץ וטעו ויצאו בלא רשות ונהרגו
שנאמר בני אפרים נושקי רומי קשת הפכו ביום קרב (תהלים עח ט) מפני מה, שלא
שמרו ברית ה' ובתורתו מאנו ללכת (שם שם י):
יח) ויסב אלהים את העם. מפני מה, (קכד) כדי לעשות להם נסים וגבורות: דרך
המדבר. (קכה) כדי לצרפן, שנאמר המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש
שרף ועקרב וגו' למען נסותך להיטבך באחריתך (דברים ח טו וטז): ים סוף. כדי לנסותם,
שנאמר אבותינו במצרים וגו' וימרו על ים בים סוף (תהלים קו ז): וחמשים עלו בני
ישראל מארץ מצרים. (קכו) [מזורזין], כענין שנא' וחמש את ארץ מצרים (בראשית מא לד):
יט) ויקח משה את עצמות יוסף. (קכז) חכם לב יקח מצות (משלי י ח) זה משה

הערות ותקונים

שהיה לפניו בתנחומא הנדפס הנקרא גם ילמדנו, ורבינו טוביה לקח זה ג"כ מהתנחומא ועיין פסיקתא דף פ"ד ע"א. (קיא) נהגם. מכילתא ועי' רש"י עה"ת. (קיב) קרובה דרך. מכילתא ורש"י עה"ת. וילקוט רמז רכ"ו. (קיג) קרובה שבועה. מכילתא וילקוט. ועיין פסיקתא פסקא ויהי בשלח דף פ"ה ע"א ובהערה שם. (קיד) ועדיין נכדו קיים. בפסיקתא שם עד שלשה דורות השביעו שנאמר אם תשקור לי ולניני ולנכדי וע"ש בהערה ל"ב. (קטו) קרובה מלחמה ראשונה לשניה. מכילתא וילקוט שם רמז רכ"ו. וע"ש ברמז רכ"ז הביא מפרקי דר' אליעזר. והוא בפמ"ה, קרובה מלחמה ראשונה ר' אליעזר אומר כל אותן השנים כו'. (קטז) ד"א כו' אמר הקב"ה. מכילתא שם וילקוט רמז רכ"ו. ובכ"י פלארענץ השמיט המעתיק מן אמר הקב"ה עד אמר הקב"ה הרי הבטחתי להם. (קיז) מיכן היה רשב"י אומר. מכילתא וילקוט. (קיח) ושניים להם. וכ"ה בילקוט. ובמכילתא הגי' ושוין להם. אולם במכילתא בפ' ויסע פ"ב איתא ג"כ ושניים להם. (קיט) ע"א למה הקיפן. במכילתא כתוב ד"א כי קרוב הוא. (קכ) אמר הקב"ה. עי' במכילתא ושם בקצת שינויים. (קכא) כדי שלא יראו עצמות. מכילתא וילקוט רמז רכ"ז. (קכב) ד"א למה הקיפן, מכילתא וילקוט ועי' רש"י עה"ת. (קכג) אלו בני אפרים. עי' מכילתא שם וילקוט שם ובפסיקתא פסקא ויהי בשלח פ"ה ע"א וחזית סוף סדרא קמא. ועי' פדר"א פמ"ח ובסנהדרין צ"ב ע"ב ושמ"ר פ"כ ובתוס' סוטה י"ג ע"א ד"ה סרח וברמב"ן עה"ת פ' בא פ' ומושב בני ישראל ובהערה שלי להפסיקתא סי' ל"ז ול"ח ועי' גם בילקוט רמז רכ"ו בשם מדרש אבכיר. ובכ"י פלארענץ השמיט המעתיק מן בני אפרים עד שנאמר בני אפרים. (קכד) כדי לעשות. מכילתא ילקוט רמז רכ"ז. (קכה) כדי לצרפן כו' כדי לנסותם. שם. (קכו) מזורזין. הוספתי עפ"י כ"י פ"ב וכ"י פלארענץ, וכ"ה במכילתא עפ"י גי' הילקוט אין חמושים אלא מזורזים ומה שהביא ראיה מן וחמש את ארץ מצרים (בראשית מא לד) גם רש"י כתב שם וחמש כתרגומא ויזרזון וכן וחמשים (שמות יג יח) עכ"ל ועי' רש"י ריש בשלח שם. (קכז) חכם לב. מכילתא שם וילקוט ופסיקתא פסקא ויהי בשלח דף פ"ה ע"ב

פרוה, פטורה מן הבכורה, שנאמר פטר חמור (צז) שני פעמים, שיהא הוא חמור והנולד חמור, (צח) והלכתא המפריש פדיון פטר חמור (צט) (ואבד) [ומת] אינו חייב באחריותו:

טז) והיה לאות על ידכה. (ק) בארבע אותיות, כנגד ארבע פרשיות, קדש, כי יביאך, שמע, והיה אם שמוע, (קא) מיכן אמרו מצות תפילין של יד ארבע פרשיות הן בכרך אחד, ושל ראש הן ארבע פרשיות בארבעה בתים, סידורן: קדש, כי יביאך, שמע, והיה אם שמוע, כתבן שלא כסדרן הרי אלו יגנזו: (קב) ד״א ידכה. יד כהה ואיזה זו שמאל: ולטוטפות בין עיניך. (קג) טט בגדפי שתים, פת באפריקי שתים, דברי ר׳ עקיבא, (קד) ר׳ ישמעאל אומר לטוטפת לטוטפת הרי שתים, לטוטפות הרי שתים, מיכן לארבע בתי תפילין, כי בחוזק יד הוציאנו ה׳ ממצרים:

סליק פרשת בא

פרשת בשלח

יז) ויהי בשלח. כתיב טוב וישר ה׳ על כן יורה חטאים בדרך (תהלים כה ח), (קה) אם לחטאים הוא מורה, קל וחומר לצדיקים, (קו) תניא ר׳ אליעזר בן יעקב אומר מקלט מקלט היה כתוב על פרשת דרכים כדי שיכיר הרוצח ויפנה לשם, צפה הקב״ה על יציאת ישראל ממצרים, איזה דרך טוב להם, וניהגם בה, שנאמר ויהי בשלח פרעה את העם ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא: ויהי בשלח. (קז) אין שלוח אלא לשון לווי, שנאמר ואברהם הולך עמם לשלחם (בראשית יח טז), הפה שאמר גם את ישראל לא אשלח (שמות ה ב), הוא אומר אנכי אשלח אתכם (שם ח כח), לפיכך נאמר ויהי בשלח פרעה: (קח) [ומה שכר נטלו על כך לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו (דברים כג ח). ד״א ויהי בשלח] זש״ה אלהים מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות (תהלים סח ז), (קט) מאי בכושרות, בכי ושירות מצרים היו בוכים, שנאמר והיתה צעקה גדולה בכל ארץ מצרים (שמות יא ו), וישראל היו אומרים הלל. לכך נאמר ויהי בשלח פרעה את העם, (קי) אימתי צעק פרעה ווי, בזמן שראה את

הערות ותקונים

באחריותו · ובס׳ והזהיר דף ט׳ ע״א הביא וז״ל ולענין פרה שילדה מן חמור וחמור שילדה מן הסוס אמרו חכמים פרה שילדה מן החמור, וחמור שילדה מן הסוס פטורה מן הבכורה. נראה שנוסחא משובשת הי׳ לפניו מן במקום מין · (צז) שני פעמים · חד (שמות יג יג), וחד (שם לד כ). (צח) והלכתא המפריש כו׳ · בכורות י״ב ע״ב · (צט) ואבד · הסגרתי והגהתי „ומת״ כמו שהוא במשנה שם וגם בכ״י פלארענץ הגי׳ ואבד וכן היתה גי׳ בעל והזהיר דף ח׳ ע״ב · (ק) בארבע אותיות · ר״ל ידכה כתיב מלא ה״א בתראה · (קא) מיכן אמרו · מכילתא סוף פי״ח · (קב) ד״א ידכה, יד כהה. זה חסר בכ״י פ״ב ובכ״י פלארענץ, ועי׳ מנחות ל״ז ע״א וברש״י שם · וכן ברש״י עה״ת בא י״ג ט׳ על ידך יד שמאל לפיכך ידכה מלא בפרשה שניה לדרוש בה יד שהיא כהה · (קג) טט בגדפי שתים · מנחות ל״ד רע״ב סנהדרין ל״ד ע״ב ולפנינו ובתנחומא סוף בא הגי׳ בכתפי ופירש״י כתפי שם מקום כשרוצים לומר שתים אומרים טט, ואפריקי נמי מקום וקורין לשתים פת · ונוסחת הערוך בערך טט כמו שהביא רבינו בגדפי ובכ״י פלארענץ הגי׳ בכתפי · (קד) ר׳ ישמעאל אומר לטוטפת לטוטפת הרי שתים · לפנינו בגמרא הגי׳ לטטפת (שמות יג יח) לטטפת (דברים ו ח) לטוטפות (שם יא יח) הרי כאן ארבע וכתב רש״י בסנהדרין שם בפרשת שמע ופרשת כי יביאך כתיב לטטפת חסר וי״ו, אבל בפרשת והי׳ אם שמוע כתיב לטוטפות מלא הרי כאן ד׳ בתים דתפילין של ראש וע״ש בתוס׳ ד״ה לטטפת. ועיין במנחת שי עקב י״א י״ח ותמצא כל הדעות בזה וכתב נבהלתי מראות מבוכה גדולה בין אשלי רברבי גאוני עולם על מלה זו, ועיקר מחלוקתם תלוי בגירסת ופירוש ברייתא דר׳ ישמעאל:

[בשלח] (קה) **אם** לחטאים הוא מורה. מכות י׳ ע״ב ועי׳ פסיקתא פסקא שובה דף קנ״ח ע״ב. (קו) תניא ראב״י אומר · שם י׳ סע״א · ועי׳ מדרש שו״ט מזמור כ״ה על כל מיל ומיל היה עומד בורגן ועל כל בורגן נס והיתה ידו עקומה ומראה להיכן ערי מקלט, הוי על כן יורה חטאים בדרך · (קז) אין שלוח אלא לשון לווי · מכילתא בשלח בפתיחתא ותנחומא ריש בשלח · ילקוט רמז רכ״ו · (קח) ומה שכר נטלו · הוספתי כמו שהוא בכ״י פ״ב וכ״י פלארענץ שהשמיט המעתיק מן ויהי בשלח עד ויהי בשלח וכן נאמר לנכון במכילתא שם · וילקוט רמז רכ״ו · (קט) מאי בכושרות · מכילתא בא פרשה ס״ז · (קי) אימתי צעק פרעה ווי · דרש מלת ויהי לשתי מלות וי הי, שמתיהן עניינם צעקת שבר ואנחה · עי׳ בילקוט בשלח רמז רכ״ה מובא מאמר גדול מתנחומא ופסיקתא ולפנינו בתנחומא לא נמצא, ואין ספק

לכך היו אומרים שקיים זה מה שכתוב בזה: כי השבע השביע. (קלח) שתי שבועות הללו למה השביען שישבעו את בניהן דור אחר דור: את בני ישראל. (קלט) ולמה לא השביע את בניו, אמר שמא לא יניחום המצריים, לפיכך השביע את כל ישראל, אמר להם במקום שגנבתוני שם תחזירוני וכן עשו, שנאמר ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם (יהושע כד לב): לאמר פקוד יפקוד אלהים אתכם. (קמ) פקוד בגלות זה, יפקוד בשאר גליות: והעליתם את עצמותי מזה אתכם. (קמא) מלמד שאף עצמות שאר שבטים העלו עמהם, מנין ז"ה:

כ) **ויסעו** מסוכות ויחנו באיתם. (קמב) מה איתם מקום, אף סוכות מקום:

כא) **וה'** הולך לפניהם יומם בעמוד ענן לנחותם הדרך. (קמג) שבעה ענגים היו להם לישראל ארבעה מארבע רוחות אחד מלמעלה ואחד מלמטה, ואחד הולך לפניהם, וכל הנמוך מגביהו וכל הגבוה מנמיכו, (קמד) שנאמר לנחותם הדרך, ומיישר טרשים ומעביר נחשים ועקרבים: ולילה בעמוד אש להאיר להם. להם היה מאיר, חוצה להם לא היה מאיר: ללכת יומם ולילה. (קמה) ללמדך שמדה שמדד אברהם אבינו בה מדד הקב"ה לבניו, באברהם כתיב יקח נא מעט מים (בראשית יח ד), ובישראל כתיב עלי באר ענו לה (במדבר כא יז). באברהם כתיב ואקחה פת לחם (בראשית יח ה), ובישראל כתיב (קמו) [הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז ד). באברהם כתיב ואברהם הולך עמם לשלחם (בראשית יח טז), (קמז) ובישראל כתיב] לא ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה, ועליו הכתוב אומר מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו (משלי כ ז):

כב) **לא** ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה. (קמח) מלמד שעמוד הענן משלים לעמוד האש, ועמוד האש משלים לעמוד הענן, מיכן אמרו רבותינו (קמט) במס' שבת, שעד שעמוד הענן של יום קיים, היה עמוד האש עומד, דביתהו דרב יוסף הוה מאחרת ומדלקת, ואמר לה רב יוסף תנינא לא ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה, סברה לאקדומה, אמר לה ההוא סבא, ובלבד שלא יקדים ולא יאחר:

[יד] א) **וידבר** ה' אל משה לאמר: ב) **דבר** אל בני ישראל. (א) ר' שמעון בן יוחי אומר, (ב) כל מקום שנאמר לאמר הרי זו לשעה, ואמרת אליהם

הערות ותקונים

שאחיו שונאים אותו ולא רצה לעבור על דברי אביו. (קלח) שתי שבועות. מכילתא ופסיקתא פסקא ויהי בשלח דף נ"ד ע"ב ורש"י עה"ת. (קלט) ולמה לא השביע את בניו. במכילתא שם מפורש יותר למה השביע את אחיו ולא את בניו, אמר אם אני משביע את בני אין המצרים מניחין אותן, ואם יאמרו להם אבינו העלה את אביו, הן אומרים להם אביכם מלך היה לפיכך השביע את אחיו ע"כ. (קמ) פקוד בגלות זה. מכילתא ועי' פסיקתא שם ובהערה רע"א. (קמא) מלמד שאף עצמות שאר שבטים העלום עמהם מנין זה. במכילתא סיים ומנין שאף עצמות שאר השבטים העלו עמם שנאמר מזה אתכם. ועי' בפסיקתא ויהי בשלח דף נ"ה ע"א ושם בהערה רע"ב העירותי שהמאמר הזה הוא מקור לדברי רש"י עה"ת שכתב למדנו שאף עצמות כל השבטים העלו עמהם, וכן בפירושו סוטה ז' ע"ב כתב עצמות כל השבטים העלו ממצרים והוא שאמר יוסף והעליתם את עצמותי מזה אתכם עם עצמותיכם עכ"ל. ובילקוט בשלח רמז רכ"ז סיים ג"כ כמו שסיים רבינו ז"ה תרי עשר. והסיום הזה ליתא לפנינו במכילתא ונראה כי הי' כן לפני המחבר ובעל הילקוט. ועי' ב"ר ספ"ק שגרם מנין אף עצמות של שבטים העלו עמם שנאמר אתכם. (קמב) מה איתם מקום. מכילתא וילקוט שם. (קמג) שבעה ענגים. מכילתא ותנחומא וילקוט רמז רכ"ח וס' והזהיר דף י"ט ע"ב ושם מונה ז' כתובים אשר כתוב בהם שבעה עננים. ויש שינויים בגירסאות ועיין שם בענפי יהודה אות ג'. (קמד) שנאמר לנחותם הדרך. במכילתא ובילקוט מובא שנאמר כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו והיה העקוב למישור והרכסים לבקעה (ישעיה מ ד). (קמה) ללמדך. מכילתא וילקוט וס' והזהיר שם. (קמו) הנני ממטיר. הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י פ"ב ובכ"י פלארענץ ולפנינו במכילתא והמעתיק קפץ מן כתיב עד כתיב. (קמז) ובישראל כתיב לא ימיש. בכ"י פלארענץ הגי' ובישראל כתיב וה' הולך לפניהם יומם. וכצ"ל, ועי' במכילתא. (קמח) מלמד שעמוד הענן משלים. שבת כ"ג ע"ב ומובא ברש"י עה"ת ובמכילתא איתא כך, מגיד הכתוב שעדיין עמוד הענן קיים היה עמוד האש צומח וכן מובא בילקוט רמז ר"ל בשם המכילתא. (קמט) במס' שבת. כ"ג ע"ב:

[יד] (א) רשב"י. מכילתא בשלח ריש פ"א וילקוט רמז ר"ל. (ב) כל מקום שנאמר לאמר כו'. כ"ה הגי' גם בכ"י פלארענץ, אולם בכ"י פ"ב ובמכילתא ובילקוט רמז ר"ל בשם המכילתא הגי' כל מקום שהוא

רבינו, שכל העם היו עוסקין בבזה, ומשה עסק בעצמות יוסף, (קכח) ומנין היה יודע היכן קבור, (קכט) אמרו סרח בת אשר נשתיירה מאותו הדור, אמרה לו ארון של מתכת עשו לו מצריים ושקעוהו בתוך נילוס בא משה ועמד על נילוס, נטל צרור וזרק לתוכו ואמר יוסף הגיעה שבועה שנשבע הקב"ה לאברהם אבינו שהוא גואל את בניו, ועתה אם אתה מראה עצמך מוטב, ואם לאו נקיים אנחנו משבועתך, (קל) מיד צף ארונו של יוסף ונטלו משה, ואל תתמה היאך צף הברזל, (קלא) שהרי אלישע תלמידו של אליהו צף הברזל מפניו, קל וחומר במשה רבינו. (קלב) בוא וראה כמה גדול כח המצוה שהרי מרים המתינה לו למשה שעה אחת, דכתיב ותתצב אחותו מרחוק (שמות ב ד), וכל ישראל והארון והכהנים והלוים המתינו לה שבעת ימים, שנאמר והעם לא נסע עד האסף מרים (במדבר יב טו): (קלג) יוסף זכה לקבור אביו שאין באחיו גדול ממנו, שנאמר ויעל יוסף לקבור את אביו (בראשית נ ז) לפיכך זכה ולא נתעסק בו אלא משה רבינו שאין בישראל גדול ממנו, שנאמר ויקח משה את עצמות יוסף: עמו. (קלג) במחנה לויה: ד"א עמו. במחיצתו, לפיכך זכה משה רבינו ולא נתעסק בו אלא שכינה שנאמר ויקבור אותו בגיא (דברים לד ו), (קלד) והיה ארונו של יוסף מהלך עם ארון הקודש בתוך ישראל והם אומרים עליו קיים זה מה שכתב בארון זה, בלוחות כתיב אנכי ה' אלהיך (שמות כ ב), וביוסף כתיב התחת אלהים אני (בראשית נ יט). (קלה) בלוחות כתיב לא יהיה לך אלהים אחרים (שמות כ ג), וביוסף כתיב את האלהים אני ירא (בראשית מב יח), בלוחות כתיב (קלו) [לא תשא (שמות כ ז), וביוסף כתיב חי פרעה (בראשית מב טו), אבל השם לא היה מזכיר לבטלה. בלוחות כתיב] זכור את יום השבת (שמות כ ח), וביוסף כתיב ומבוח טבח והכן (בראשית מג טז), אין והכן אלא ערב שבת, שנאמר והכינו את אשר יביאו (שמות טז ה). בלוחות כתיב כבד את אביך ואת אמך (שמות כ יב), וביוסף כתיב הלא אחיך רועים בשכם וגו' (קלז) ויאמר לו הנני (בראשית לז יג). בלוחות כתיב לא תרצח לא תנאף לא תגנוב (שמות כ יג יד טו), וביוסף כתיב ולא שמע אליה לשכב אצלה להיות עמה (בראשית לט י), ולא הרג את בעלה, וכתיב ויבא יוסף את הכסף ביתה פרעה (בראשית מז יד). בלוחות כתיב לא תענה (שמות כ טז), וביוסף ראה אם דברים של אמת שמכרוהו לא הגיד לאביו, דברים של שקר לא כל שכן. בלוחות כתיב לא תחמוד (שם כ יז), ויוסף לא חמד אשת פוטיפר,

---

הערות ותקונים

ע"ב להודיע שבחו של משה כו'. וע"ש בהערה ק"ה ולייניתי שכ"ה בתוספתא סוטה פ"ד ובגמרא סוטה י"ג ע"א. וכן איתא בזהר בשלח (דף מו ע"א) והא אתמר זכאה חולקא דמשה דישראל הוו עסקי למשאל ממונא ממצראי, ומשה הוה עסיק באומאה דיוסף. (קכח) ומנין היה יודע. מכילתא ותנחומא בשלח ופסיקתא שם. ומובא בילקוט רמז רכ"ז בשם הפסיקתא. גם נשנה בתוספתא סוטה פ"ד ובגמרא סוטה י"ג ע"א ודברים רבה פ' ברכה בשנויים ובהוספת דברים. (קכט) אמרו סרח בת אשר. עיין תוס' סוטה שם ד"ה סרח ועי' במדרש דב"ר פ' ברכה משה היה מסבב ג' ימים וג' לילות למצוא ארונו של יוסף משהתיגע הרבה פגעה בו סגולה כו' פי' סרח בת אשר עי' במ"כ ויד"מ וכן ראיתי בזהר בשלח דף מ"ו ע"א וסרח בת אשר חויאת ליה למשה. ועי' בפסיקתא שם הערה ק"ח. (קל) מיד צף ארונו של יוסף. בפסיקתא שם הערה ק"י העירותי שבכ"י אקספארד וכ"י כרמולי ובילקוט בשלח בשם הפסיקתא מובא וי"א נטל חרס וכתב עליו שם המפורש והשליך ליאור מיד צף ועלה ארונו של יוסף וזה נשמט בפסיקתא ע"י שגגת המעתיק ובשמות רבה פ' בשלח נאמר מה עשה משה רבינו וכו'. המעתיק ילא במלת וכו' ידי חובתו וסמך על המקומות האחרים במדרש שמובא המאמר הזה. (קלא) שהרי אלישע תלמידו של אליהו צף הברזל לפניו. שם מובא ראיה מן הכתוב שהרי הוא אומר ויהי האחד מפיל הקורה ואת הברזל נפל אל המים ויצעק ויאמר אהה אדוני והוא שאול ויאמר איש אלהים אנה נפל ויקצב עץ וישלך שמה ויצף הברזל (מ"ב ו' ה' ו'). (קלב) בוא וראה. מכילתא שם. (קלג) יוסף זכה. מכילתא שם. (קלג) במחנה לויה. פסחים ס"ז ע"א. (קלד) והיה ארונו של יוסף. מכילתא שם, ופסיקתא דף פ"ו ע"ב, ירושלמי ברכות פ"ב ה"ב, תוספתא סוטה פ"ד, ותנחומא בשלח, ועי' סוטה י"ג ע"א. (קלה) בלוחות כתיב. מכילתא שם וכן מובא בילקוט רמז רכ"ז, וכן רש"י בסוטה שם הביא וז"ל אגדה זו מפורשת במכילתא ויהי בשלח כתיב בזה אנכי וכתיב בזה התחת אלהים אנכי [צ"ל אני] כו' וסיים. וכן כל עשרת הדברות. (קלו) לא תשא. כן הוספתי כמו שהוא נכון במכילתא ובכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ והשמיט המעתיק מן כתיב עד כתיב. (קלז) ויאמר לו הנני. במכילתא סיים יודע היה יוסף שאחיו

לחזור, שנאמר דרך שלשת ימים (נלכה) במדבר (שמות ה ג), מיד עמדו עליהם הכו מהם, פצעו מהם, הלכו להגיד לפרעה, מיד התחילו מחוסרי אמנה לתלוש בשערן ולקרוע כסותן, עד שאמר להם משה מפי הקב"ה נאמר לי שאתם בני חורין: סגר עליהם המדבר. (יז) כיון שראו ישראל הים סוער, והשונא רודף, הפכו להם למדבר לברוח, זימן להם הקב"ה חיות רעות ולא היו מניחות אותם לעבור, כיון שראה פרעה כך, אמר בעל צפון זימן להם חיות רעות ואין מניח אותם לעבור, שנאמר סגר עליהם המדבר. ומנין שסגירה חיה רעה, (יח) כתיב בנח ויסגור ה' בעדו (בראשית ז יז), (יט) אלו חיות רעות שסיבבו את התיבה להציל את נח, שבקשו דור המבול להופכה, וכן כתוב בדניאל אלהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא (דניאל ו כג):

ד) **וחזקתי** את לב פרעה. (כ) שהיה לבו חלוק, אם לרדוף ואם לא לרדוף: ואכבדה בפרעה. (כא) [פרעה התחיל בעבירה וממנו התחיל הפורענות: ד"א ואכבדה בפרעה], (כב) מגיד הכתוב כשהקב"ה פורע מן האומה שמו מתגדל בעולם, שנאמר ושמתי בהם אות (כג) ושלחתי מהם פלטים אל הגוים (ישעיה סו יט), כה אמר ה' יגיע מצרים וסחר כוש (שם מה יד), ואחריו מה כתיב אכן אתה אל מסתתר (שם שם טו), ואומר (כד) ונשפטתי אותו בדבר ובדם (יחזקאל לח כב), וכתיב והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי וגו' (שם שם כג), (כה) וכן דוד הוא אומר נודע ביהודה אלהים (תהלים עו ב): וידעו מצרים כי אני ה'. (כו) לשעבר לא היו יודעין את ה', אבל עכשיו וידע מצרים: ויעשו כן. (כז) אמרו רוצים ולא רוצים אין לנו אלא דברי בן עמרם:

ה) **ויגד** למלך מצרים. (כח) מי הגיד לו, האוקטורין שלו, (כט) וי"א עמלק הגיד לו: כי ברח העם. (ל) וכי בורחים היו, והלא כתוב ממחרת הפסח יצאו בני ישראל (ממצרים) ביד רמה (במדבר לג ג), אלא מתוך שהכו האוקטורין, הלכו והגידו לפרעה ואמרו לו עמדו עלינו ישראל, הכו ממנו פצעו ממנו הרגו ממנו ולא אדם מוחה על ידם, אין להם לא מושל ולא שר שנאמר מלך אין לארבה (משלי ל כז): ויהפך לבב פרעה ועבדיו. (לא) לשעבר ויאמרו עבדי פרעה אליו עד מתי יהיה זה לנו למוקש (שמות י ז), ועכשיו ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם, (לב) אמרו אלו לקינו ולא שלחנו כדיי הוא, אלא גם לקינו וגם שלחנו וגם לקח ממונינו, (לג) משל לעבד שקנה לרבו דג מבאיש

הערות ותקונים

הזרה מלת „חקכס" · והמלה הזאת יונית προθεσμια ופי' מועד וזמן קבוע, וכן הבאתי בהערה ע"ב לפסקא בחדש השלישי והעירותי שהמלה הזאת מצאתי גם במכילתא בשלח ריש פ"א אמרו להם האקטורין כו' והמפרש דפוס ווילנא כתב גי' הילקוט פרטגמא ויותר נכון להגיה פרסתגמא שפי' דת וגזירה עכ"ל שבש את הגי' בחנם על אשר לא ידע פתרון המלה והפי' הנכון הוא: אמרו להם האקטורין (שרי הצבא) הגיע פרותיזמיא (המועד הקבוע שנתן להם המלך) לחזור למצרים שנאמר דרך שלשת ימים כו'. ויש להעיר עוד במדרש שו"ט פי"ד לבן מלך שארס בת מלך וקבעו פרוסטוגמיא, ביום פלוני בנו של מלך מצפה לשמחתו, ובתו של מלך מצפה לשמחתה, המפרש מפרש שם „פי' כתב" ואין ספק בידי שצ"ל פרותיזמיא, וענינו עולה יפה שקבעו זמן קבוע ליום חתונתו לכן מחוברת עם מלת קבע, כי פרוסטוגמיא שעניה דת וגזירה בכל מקום שאתה מוצא המלה הזאת מחוברת עם מלת שלח. (יז) כיון שראה ישראל. מכילתא וילקוט שם. (יח) כתיב בנח. זה ליתא במכילתא רק הסיום מדניאל. (יט) אלו חיות רעות. ב"ר פל"ב ותנחומא נח. (כ) שהיה לבו חלוק. מכילתא ומובא בילקוט. (כא) פרעה התחיל. הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ ופ"ב וכן הוא במכילתא באריכות קצת. (כב) מגיד הכתוב. מכילתא ומובא בילקוט וברש"י עה"ת. (כג) ושלחתי מהם פלטים אל הגוים. וסיים והגידו את כבודי בגוים והביאו מנחה לה'. (כד) ונשפטתי אותו. בקרא אתו. (כה) וכן דוד הוא אומר כו'. במכילתא וילקוט הגי' וכתיב ויהי בשלם סכו ומעונתו בציון וגו' (תהלים עו) ואומר שמה שבר רשפי קשת מגן וחרב ומלחמה סלה וגו' ואחריו הוא אומר נודע ביהודה אלהים בישראל גדול שמו, וכן מובא ברש"י עה"ת. (כו) לשעבר. מכילתא ומובא בילקוט. (כז) אמרו רוצים. מכילתא ומובא בילקוט ורש"י עה"ת. (כח) מי הגיד. מכילתא ומובא בילקוט. (כט) וי"א. שם. (ל) וכי בורחים. שם. (לא) לשעבר. שם. (לב) אמרו אלו לקינו כו'. במכילתא הגי' אמרו לו אלו לקינו ולא שלחנו כדי הוא, או לקינו ושלחנו ולא היו נוטלין ממונינו כדי הוא, אלא לקינו ושלחנו ונטלו ממונינו. ובילקוט הגי' אמרו אלו לא לקינו ושלחנו די הוא אלא אלא לקינו ושלחנו או אלו לקינו ושלחנו ולא נטלו וכו' ובכ"י פלארענץ הגי' אמרו אלולי לקינו. כגי' הילקוט. (לג) משל לעבד. עי' במכילתא שם

וכן

לדורות: וישובו ויחנו לפני פי החירות. כעין דמויות היו (ג) לא משופעות אלא גדודית (ד) לא היו תרוטות אלא מוקפות, (ה) לא היו עגולות אלא מרובעות, לא היו מעשה אדם, (ו) אלא מעשה שמים, ועינים היה להם מפותחות כמין זכר וכמין נקבה דברי ר' אליעזר, ר' יהושע אומר החירות. מצד אחד ומגדול מצד אחר והים מלפניהם ומצרים מאחריהם: [ד"א] לפני פי החירות. (ז) שכן היה מנהג במצרים כל עבד שבורח מאדוניו כיון שהיה מגיע לחירות היה נעשה בן חורין: בין מגדול. (ח) שבו כינס יוסף כל כסף וזהב שבעולם, שנא' וילקט יוסף את כל הכסף (בראשית מז יד), ולשם היו האוצרות, ומשם לקחו בני ישראל כסף וזהב לרוב עד מאד: לפני בעל צפון. (ט) בעל צפון נשתייר מכל ע"ז שלהם, כדי לפתות לבן של מצריים, עליו הוא אומר משגיא לגוים ויאבדם שוטח לגוים וינחם (איוב יב כג): נכחו תחנו על הים. בשביל לפתות לבן של מצרים, ויבואו וירדפו אחריהם ויאמרו בעל צפון עזר להם, והם לא ידעו כי כמוהם יהיו עושיהם כל אשר בוטח בהם:

ג) **ואמר** פרעה. כלומר ויאמר, והוא מגיד מראשית אחרית: לבני ישראל. (י) בעד בני ישראל: נבוכים הם בארץ. (יא) מעורבבים, כמו והעיר שושן נבוכה (אסתר ג טו): ד"א ואמר פרעה. (יב) אמר ולא ידע מה אמר בדעתו שמשה הטען ולא היה יודע להיכן מוליכם לכך אמר נבוכים הם בארץ: (יג) תניא בסדר עולם, (יד) ניסן שבו יצאו בני ישראל ממצרים, בארבעה עשר שחטו את פסחיהן, ובחמשה עשר יצאו, ומבערב לקו בכורות, ואותו היום ערב שבת היתה, עתה הכן נסעו בערב שבת ובשבת ובאחד בשבת, ובשני בשבת שהוא יום רביעי לנסיעתן התחילו ישראל מתקנין את כליהן ומציעין את בהמתם לצאת, אמרו להם (טו) האוקטורין (טז) הגיע חקכם

הערות ותקונים

אומר לאמר ואמרת אליהם הרי זה לדורות, וכל מקום שאינו אומר לאמר ואמרת אליהם הרי זה לשעה, רבי אומר אפילו בכל מקום שאינו אומר לאמר ואמרת אליהם הרי זה לדורות חוץ משלשה מקומות ע"כ, ועיין מה שהעירו בזה הרב בעל מדות סופרים, והרב בעל מאיר עין. (ג) לא משופעות אלא גדודית. בכ"י פ"ב בטעות גדורות, ול"ל גדודית והיא תרגום של רכסים, ועיין ערוך ערך גד ה' ובמשנה היה שם גדודית גבוהות י' טפחים. (ד) לא היו תרוטות. בכ"י פלארענץ ופ"ב בטעות חרוטות. ובילקוט הגי' טרוטות וגם הערוך ערך טרטת הביא בשם המכילתא לא היו טרוטות אלא מוקפות כחצי גורן עגולה וסיים ס"א תרוטות. והמלה רומית ופי' עגולים ופרע אם נוטים קצת לאורך וכ"כ המוספי, והמלות כחצי גורן עגולה הוא לדברי הערוך ור"ל לא היו בארוך אלא עומדין בהקף כחצי גורן עגולה. (ה) לא היו עגולות אלא מרובעות. כ"ה גם במכילתא והרב בעל מאיר עין הביא בשם ז"ר בית מושב של אילו החירות הי' מרובע ולא עגול. (ו) אלא מעשה שמים. כ"ה במכילתא ובילקוט ובכ"י פלארענץ. אולם בכ"י פ"ב הגי' אלא מעשה שדים. (ז) שכן היה מנהג כו'. עי' מכילתא ד"א פי החירות אין חירות אלא מקום חירותן ועיין ילקוט רמז ר"ל. (ח) שבו כינס. מכילתא. ועי' ילקוט שם בשם מדרש אבכיר. (ט) בעל צפון נשתייר. מכילתא וילקוט שם, ומובא ברש"י עה"ת ועי' רש"י בפירושו לאיוב שם. (י) בעד בני ישראל. עי' רש"י עה"ת שכתב לבני ישראל על בני ישראל. וכן תרגם אונקלוס. (יא) מעורבבים. מכילתא. (יב) אמר ולא ידע. מכילתא. (יג) תניא בס"ע. פרק ה'. (יד) ניסן שבו יצאו ישראל ממצרים בי"ד שחטו בט"ו יצאו. לפנינו בס"ע איתא בט"ו בניסן יצאו, בי"ד שחטו את פסחיהן במצרים ויום חמישי היה ובו בלילה לקו הבכורות ממחרת הפסח ערב שבת היה כו' אור לשביעי ירדו לים כו' ויום חמישי היה. מדברי הס"ע תראה כי יום י"ד היה ביום חמישי ובט"ו שהוא יום השני יצאו ויום שביעי של פסח היה ביום חמישי, והעיר הגר"א ז"ל שסובר שר"ח אייר בא' בשבת היה כדקתני לקמן וא"כ היה ר"ח ניסן בשני בשבת וי"ד בו היה ביום החמישי ע"כ. ומה שסיים רבינו טוביה נסעו בערב שבת ובשבת ובאחד בשבת. ובשני בשבת שהוא יום ד' לנסיעתן התחילו כו' הוא מהמכילתא וכן הביא הילקוט רמז ר"ל ומתאמת עם דברי הס"ע שיום י"ד היה ביום ה' ויום ראשון של פסח היה ביום ו' ונסעו ביום השני ובשבת וביום א', וביום ב' התחילו מתקנין כליהם. אולם לפנינו במכילתא הלשון משובש וכך איתא שם יום חמישי נסעו ממצרים וביום ששי ובשבת שבתו שם ובאחד בשבת שהוא רביעי לנסיעתן התחילו ישראל כו'. ויש לתקן כמו שהביא רבינו וכמו שהוא לנכון בילקוט בשם התנחומא. וראיתי בכ"י פ"ב הלשון משובש ואותו היום ד' בשבת היה [צ"ל ו' בשבת] עתה הכן [צ"ל הבן] נסעו ד' וחמישי בשבת ובע"ש בשבת שהוא יום רביעי לנסיעתן [צ"ל נסעו בע"ש ובשבת ובאחד בשבת, ובשני בשבת שהוא יום רביעי לנסיעתן] אולם בכ"י פלארענץ הגי' כגונה כמו שלפנינו. (טו) האקטורין. מלה רומית octuriones פי' שרי מלחמה (פעלדהעררען). (טז) הגיע חקכם לחזור. במכילתא הגיע פרתיזמיאה. ורבינו הציג במקום המלה

הזרה

ח) **ויחזק** ה׳ את לב פרעה. (נא) שהיה לבו חלק עליו אם לרדוף או שלא לרדוף: וירדוף אחרי בני ישראל. (נב) להודיע שבחן של ישראל, ואילו היתה אומה אחרת לא היה חושש לרדוף אחריה: ובני ישראל יוצאים ביד רמה. וכי עכשו יוצאים והלא כתיב ממחרת הפסח יצאו בני ישראל (ממצרים) (במדבר לג ג), מהו ובני ישראל יוצאים ביד רמה, (נג) מגיד הכתוב שכשהיו המצריים רודפין אחרי ישראל, היו ישראל מרוממין ומפארין: ד״א ביד רמה. (נד) בריש גלי: (נה) ד״א שהיתה ידם רוממה על מצרים:

ט) **וירדפו** מצרים אחריהם. (נו) מגיד הכתוב שלא נכשל אחד מן המצריים (נז) שמא ינחשו ויחזרו בהם: וישיגו אותם חונים.(נח) אותם מלא ו׳, מלאים כרמון בעם וברכוש ובמצות ושכינה על גביהם: ד״א וי״ו מוסיף, (נט) ביום הששי השיגום, וביום השביעי שהוא יום אחרון של פסח, ננערו לתוך הים: חונים על הים. ממתינים את המצריים, כדי להטביעם בים. חונים, מחננים על הים בתפלה ובתחנונים: על הים. כדי להטביעם בים: כל סוס רכב פרעה ופרשיו וחילו על פי החירות לפני בעל צפון. מקום יראתם של מצרים שם היתה מפלתם: לפני בעל צפון. צפן להם הקב״ה יום אידם, שנאמר כל חשך טמון לצפוניו (איוב כ כו):

י) **ופרעה** הקריב. (ס) הוא הקריב הפורענות לבוא עליו, (סא) כיון שראה פרעה את ישראל חונים לפני בעל צפון אמר, הרי הסכים בעל צפון על גזירתי, כשם שאמרתי אני כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו (שמות א כב), כך הוא הביאן להטביען בתוך הים, מיד התחילו לזבוח ולהקטיר לפני בעל צפון, שנאמר ופרעה הקריב הקריב קרבנות: (סב) [ד״א ופרעה הקריב, מה שהלכו ישראל בשלשה ימים הלכו האוקטורין ביום ומחצה, ופרעה רדף ובא ביום אחד]: (סג) ד״א ופרעה הקריב. הקריב את ישראל לאבינו שבשמים, שנאמר וישאו בני ישראל את עיניהם, (סד) [תלו עיניהם] למרום: והנה מצרים נוסע אחריהם. (סה) כולן כאיש אחד: וייראו מאד ויצעקו בני ישראל אל ה׳. (סו) תפשו אומנות אבותם, (סז) באברהם כתיב אל המקום אשר עמד שם (בראשית יט כז), עמידה זו תפלה. ביצחק כתיב ויצא יצחק לשוח בשדה

הערות ותקונים

מחשבתו של פרעה היה על כלותם. עי׳ מכילתא וילקוט ודרש על כלו מלשון כלייה כאילו כתיב כלה ועי׳ מנחת שי שהביא בזוהר שיר השירים נראה שהוא בה״א בסוף. (נא) שהיה לבו חלק. מכילתא וילקוט ורש״י עה״ת. (נב) להודיע. שם. (נג) מגיד הכתוב. מכילתא וילקוט ועי׳ רש״י עה״ת. (נד) בריש גלי. כן ת״א וכן מובא במכילתא. (נה) ד״א. מכילתא וכן בתרגום יב״ע המיוחס לו. (נו) מגיד הכתוב. מכילתא בשלח ריש פ״ב וילקוט שם. (נז) שמא ינחשו. במכילתא שיים וכן מצינו שהגוים מנחשין כו׳ ע״ש. (נח) אותם מלא. מכאן עד כל חושך טמון לצפוניו ליתא במכילתא. ובכ״י פלארענץ וישיגו אותם ל״ט מלאים וכולם לדרשה אותם מלא, מלאים כרמון כו׳. (נט) ביום הששי השיגום וביום השביעי כו׳ ננערו. ע׳ בסדר עולם פ״ה אור לשביעי ירדו לים. לשחרית עלו ישראל מן הים ונשקעו מצרים, ויום חמישי בשבת היה והוא היה יום טוב אחרון של פסח. ע״כ. כי יום ראשון של פסח היה ביום ו׳ ושביעי של פסח היה ביום ה׳. ועיין רש״י בשלח י״ד ה׳ וסיים לכך אנו קוראים השירה ביום השביעי, וע׳ סוטה י״ב ע״ב ורש״י הביא שם את דברי הסדר עולם. (ס) הוא הקריב הפורענות. מכילתא ותנחומא בשלח וילקוט סוף רמז ר״ל. (סא) כיון שראה פרעה את ישראל חונים לפני בעל צפון. עיין מאיר עין אות ז׳ שהביא גי׳ הילקוט וכן הי׳ הגי׳ לפני המחבר רבינו טובי׳. (סב) ד״א ופרעה הקריב. בכ״י חסר מן ד״א עד ד״א ונמצא נכון בכ״י פלארענץ וכ״י פ״ב, וכן הוא נכון במכילתא. (סג) ד״א ופרעה הקריב הקריב את ישראל. זה חסר במכילתא לפנינו ואולי היה כן במכילתא שלפניו וכן בתנחומא ופרעה הקריב הקריב את הפורענות לבא עליו והקריב את ישראל לתשובה וכן בשמ״ר פכ״א ומהו ופרעה הקריב אלא שהקריב את ישראל לתשובה שעשו. (סד) תלו עיניהם. כן הוספתי כמו שהוא נכון בכ״י פ״ב ובכ״י פלארענץ וכ״ה בשמ״ר פכ״א. (סה) כולן כאיש אחד. במכילתא ומובא בילקוט שם הגי׳ מגיד שנעשה כולן תורמיות תורמיות כאיש אחד והמחבר השמיט המלות האלו והוראת המלה Turma ברומי מחנה ועיין ערוך ערך טרמיות וגם בילקוט הביא טרמיות בטי״ת ונרשם בצדו פי׳ חבורות ורש״י עה״ת הביא בלב אחד כאיש אחד. (סו) תפשו אומנות. מכילתא ותנחומא וילקוט רמז רל״א ורש״י עה״ת וש׳ והזוהר כ׳ ע״א. (סז) באברהם כתיב אל המקום כו׳. ברכות כ״ו ע״ב, וע׳ מכילתא ותנחומא שמובא שם ראיות אחרות מהכתובים וכן הוא באריכות ורבינו

הביא

כו' והתחיל לאכול דג המבאיש לא הספיק לאכול (לד) ונתן הדמים: ד"א ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם. (לה) אמרו הרי כל האומות (לו) מקישות עלינו, ויאמרו ומה אלו שהיו משועבדים תחת ידם הניחום והלכו להם, עכשיו היאך אנו שולחים לארם נהרים, ולארם צובה, (לז) להעלות לנו מסים, להביא לנו עבדים ושפחות, למדנו שהיה פרעה שולט מסוף העולם ועד סופו, עליו הוא אומר שלח מלך ויתירהו מושל עמים ויפתחהו וגו' (תהלים קה כ), (לח) וכן מצינו שכל אומה ששלטה על ישראל שולטת על כל העולם כולו: ד"א ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם. (לט) שלא היו יודעין מה היה להם, כיון שהיו רואין בכבודן של ישראל, התחילו מחנקין עצמן, לכך נאמר מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדנו:

ו) **ויאסור** את רכבו. (מ) הוא בידו אסרו, דרך מלכים להיות עומדים ואחרים מציעין להם, אבל כאן הוא בידו אסרו, כיון שראו גדולי מלכות שהוא עצמו מציע, עמד כל אחד ואחד והציע לעצמו, (מא) ארבעה אסרו בשמחה, אברהם אבינו, דכתיב וישכם אברהם בבקר ויחבש את חמורו (בראשית כב ג), וכן בלעם דכתיב ויקם בלעם בבקר ויחבוש את אתונו (במדבר כב כא), ויוסף, ויאסור יוסף מרכבתו (בראשית מו כט), פרעה, ויאסור את רכבו, תבוא חבשה של אברהם אבינו שהלך לעשות רצון קונו, ותעמוד על חבשה של בלעם שחבש לקלל את ישראל. תבוא אסרה של יוסף, ותעמוד על אסרה של פרעה הרשע, (מב) מיכן אמרו אהבה מקלקלת את השורה, ושנאה מקלקלת השורה של גדולה: ואת עמו לקח עמו. (מג) לקחם בדברים, אמר להם דרך מלכים להיות מנהיגים לבסוף, ואני אקדים לפניכם, שנא' ופרעה הקריב (שמות יד י), דרך מלכים כל העם בוזזין (מד) ונותנין לפניו, ואני אשוה עמכם בבזה, שנא' אחלק שלל (שם טו ט), ולא עוד אלא שאני מחלק לכם מתנות משלי, לכך נאמר לקח עמו:

ז) **ויקח** שש מאות רכב בחור. (מה) משל מי, אם משל ישראל, הא כתיב וגם מקננו ילך עמנו (שם י כו), אם משל פרעה, הא כתיב הנה יד ה' הויה במקנך (שם ט ג), אם משל מצרים, הא כתיב וימת כל מקנה מצרים (שם שם ו), אלא מן הירא דבר ה', (מו) מיכן א"ר שמעון בן יוחי טוב שבגוים*) הרוג, שאפילו הירא את דבר ה' היה תקלה לישראל: וכל רכב מצרים. שש מאות רכב משאר מקומות וכל רכב מצרים חוץ מהם: ושלישים על כלו. (מז) גבורים, וכן הוא אומר שלישים וקרואים רוכבי סוסים כלם (יחזקאל כג כג): ד"א שלישים. (מח) משולשים בבלי זיין: ד"א כנגד כל ישראל הוציא פרעה היילות (מט) שלש מאות על כל אחד ואחד: על כלו. (נ) כלומר מחשבתו של פרעה היה על כלותם:

*) נ"ל שבמצרים וכ"ה בבעל הטורים שמות ט' כ', והאריך בזה בדברים שאין להשיב עליהם הגאון מו"ר זצ"ל במכתב עתי אשר יצא ע"י ה' לעטערים בווין.

הערות ותקונים

וכן נשנה בפסיקתא ויהי בשלח (דף פ"א ע"ב) ושם מתחיל תני ר' ישמעאל והעירותי בהערה ל"ב שהכוונה להמכילתא שהיא ברייתא דר' ישמעאל. ומובא גם בילקוט רמז רכ"ה בשם הפסיקתא. ועי' בפסיקתא שם בהערות שלי. וכן מובא בס' והזהיר דף י"ט ע"א ורבינו טוביה קצר בלשונו ויצא במלת וכו' ידי חובתו. או המעתיק השמיט כל זה והשיג וכו'. (לד) ונתן הדמים. במכילתא סיים נמצא אוכל את הדג ולוקה ונותן מאה מנה, כך נעשה למצרים לקו ושילחו וניטל ממונם. (לה) אמרו. מכילתא וילקוט. (לו) מקישות עלינו. במכילתא וילקוט מקישות עלינו כזוג. (לז) להעלות לנו. כן הוא גם בילקוט. ובמכילתא הגי' להעלות להם. וכן ולהביא מהם. (לח) וכן מצינו שכל אומה כו'. עי' במכילתא שהובא ראיות מהרבה מלכיות, ועי' גיטין נ"ו ע"ב. (לט) שלא היו יודעין כו' התחילו מחנקן עצמן. עי' מכילתא במאמר של ר' יוסי הגלילי משל למה הדבר דומה. ובכ"י כתוב מחלקין בטעות ותקנתי מחנקין וכן הוא לנכון בכ"י פלארענץ ובכ"י פעטערסבורג הגי' מחזקין נ"ל מחנקין. (מ) הוא בידו אסרו. מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת. (מא) ארבעה אסרו בשמחה. מכילתא שם. ומובא בס' והזהיר דף י"ט ע"א ועי' ב"ר פנ"ה. (מב) מיכן אמרו. סנהדרין ק"ה ע"ב ושם הגי' מבטלת שורה ובב"ר פנ"ה הגי' כמו שהביא המחבר. (מג) לקחם בדברים. מכילתא וילקוט שם. (מד) ונותנין לפניו. במכילתא ובילקוט והוא נוטל חלק בראש. (מה) משל מי. מכילתא ותנחומא ורש"י עה"ת ומובא בס' והזהיר דף י"ט ע"א. (מו) מיכן ארשב"י. מכילתא שם. ושם הגי' מכאן היה ר' שמעון אומר וכן ברש"י עה"ת הגי' ר' שמעון. (מז) גבורים. מכילתא וילקוט רמז ר"ל. וכן בת"א וגברין. (מח) משולשים בכלי זיין. מכילתא וילקוט. (מט) שלש מאות. במכילתא ובילקוט כתוב שלשה על כל אחד ואחד. וי"א שלשים על כל אחד ואחד, וי"א שלש מאות על כל אחד ואחד. (נ) כלומר

יד) **ה׳** ילחם לכם ואתם תחרישון. (עט) ארבע כתים נעשו בני ישראל על הים, אחת אומרת ניפול לימא, ואחת היתה אומרת נחזור למצרים, ואחת אומרת נעשה מלחמה, (פ) ואחת אומרת נערבב אותם, זו האומרת ניפול לימא, אמר להם משה התיצבו וראו את ישועת ה׳. זו האומרת נחזור למצרים, אמר להם משה, כי אשר ראיתם את מצרים וגו׳. זו שאומרת נעשה מלחמה, אמר להם משה ה׳ ילחם לכם, וזו שאומרת נצויח כנגדן, אמר להם ואתם תחרישון: (פא) ד״א ה׳ ילחם לכם ואתם תחרישון. אמר להם אפי׳ אתם שותקין ה׳ ילחם לכם, כל שכן אם אתם מרבים בתפלה ונותנין שבח למקום, באותה שעה היה משה רבינו מרבה בתפלה, וישראל נותנין שבח ושיר וגדולה ותפארת למי שהמלחמות שלו, שנאמר רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם (תהלים קמט ו):

טו) **ויאמר** ה׳ אל משה מה תצעק אלי. (פב) אמר לו הקב״ה בניי נתונים בצרה, (פג) והים סוער, ושונא רודף, ואתה עומד ומרבה בתפלה: מה תצעק אלי. (פד) כי עת לקצר ועת להאריך, עת לקצר אל נא רפא נא לה (במדבר יב יג), עת להאריך ואתנפל לפני ה׳ כראשונה ארבעים יום וארבעים לילה (דברים ט יח): דבר אל בני ישראל ויסעו. (פה) א״ר יהושע אין להם לישראל לעשות אלא ליסע:

טז) **ואתה** הרם את מטך ונטה את ידך על הים ובקעהו. (פו) כנגד שנים עשר שבטים נבקע המים, שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים (תהלים קלו יג):

יז) **ואני** הנני מחזק את לב מצרים ויבאו אחריהם ואכבדה בפרעה. שיתכבד שמי בעולם, במה שאעשה לפרעה ובכל חילו, שישראל לא עברו הים משפה לשפה, אלא כדי להטביע את המצריים, נכנסו מצד זה, ובו הצד בעצמו יצאו כמין קשת:

יט) **ויסע** מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל וילך מאחריהם. (פז) בוא וראה בכל מקום נאמר [מלאך ה׳], וימצאה מלאך ה׳ (בראשית טז ז), ויאמר לה מלאך ה׳ (שם שם ט), ויאמר לה מלאך ה׳ (שם שם י), וירא מלאך ה׳ אליו (שמות ג ב),

---

הערות ותקונים

היה בימי טרגינוס, רצונו להגיד לנו כי היהודים נהרגו בימי הקיסר הזה ונכרתו מאלכסנדריא של מצרים וזה היה טרגינוס כפי מה שמייחסים אליו הירושלמי והמכילתא הפלת היהודים. ובבבלי סוכה נ״א ע״ב שהרשע המגלה היה הקיסר אלכסנדר מוקדן. אולם בעל מאור עינים פי״ב העיר בצדק ובטוב טעם ודעת ובראיות ברורות כי זה אי אפשר שהמגלת הי׳ אלכסנדר מוקדן והריגת היהודים שוכני אלכסנדריאה היתה ע״י טראינו (שהיה קיסר י״ד לרומי דודו של הקיסר ט״ו אדריאנו) והוא הרג בכל היהודים מכת חרב והרג ולא נשמע מעולם הריגה מרובה כמוה. ועל זה כוון המכילתא והירושלמי להקיסר הנקרא טראינו. וא״כ גירסת הכ״י מפעטערסבורג נכונה כי שם הגי׳ טורינוס. ומה שהובא בגמרא בבלי אלכסנדר מקדון ויפה העיר הרב האברבנאל בהקדמתו לספר מלכים שמלת מקדון הוספה בטעות וא״כ הכוונה לאלכסנדר טיבריוס שר צבא של הרומיים לא לאלכסנדר מוקדון וע׳ ערך מלין צד 97. (עט) ארבע כתים. מכילתא וירושלמי תענית פ״ב ה״ה (דף ס״ה ע״ד) וילקוט רמז רל״ג ותרגום ירושלמי ויב״ע. (פ) ואחת אומרת נערבב אותם. במכילתא וירושלמי הגי׳ ואחת אומרת נצווח כנגדן. וגם המחבר סיים כן. זו שאומרת נצווח כנגדן. ואולי הביא נערבב אותם לפרש נצווח כנגדן וכן תרגם ביב״ע וחדא אמרה נלבלבא לקובליהון ונערבבא יתהון, ובתרגום ירושלמי נלוולי ומובא בערוך ערך לול. הערוך לא מבארה והוסיף שם הרמ״ל וביונתן כתוב נלבלבא. והוא לשון בלבול בהפוך האותיות. וע׳ מה שמבאר ידידי הרב החוקר הגדול מהר״י פראפעססאר לעווי בספרו אוצר לשון ארמי ערך לבלב. (פא) ד״א. עיין מכילתא שם סוף פ״ב וילקוט רמז רל״ג ושם הלשון משונה קצת. (פב) אמר לו הקב״ה. מכילתא ריש פ״ג בשם ר׳ אליעזר ומובא בילקוט רמז רל״ג ובמכילתא המאמר שהביא המחבר בסוף בשם ר׳ יהושע אמר הקב״ה למשה אין להם לישראל אלא ליסע, הוא בהתחלת המאמר אולם המחבר הביאו בסוף על דבר אל בני ישראל ויסעו. והילקוט הביא דברי המכילתא והמעתיק או המדפיס השמיט מן אמר הקב״ה במאמר ר׳ יהושע עד אמר הקב״ה במאמר ר׳ אליעזר ע״ש ויש לתקן שם כמו שהוא במכילתא. וכן במדרש שמ״ר פכ״א מובא נכון בתחלה דברי ר׳ אליעזר ואח״כ דברי ר׳ יהושע. (פג) והים סוער. במכילתא ושמ״ר וילקוט הגי׳ והים סוגר. (פד) כי עת לקצר. שם. וספרי בהעלותך פי׳ ק״ה וברכות ל״ד ע״א. (פה) א״ר יהושע. עיין הערה פ״ב. (פו) כנגד י״ב שבטים נבקע הים. במכילתא ריש פ״ד הים נחלק לשנים עשר גזרים. ובילקוט הגי׳ נחלק לשנים. (פז) בוא וראה. מכילתא וילקוט ורש״י עה״ת.

(בראשית כד סג) , שיחה זו תפלה. ביעקב כתיב ויפגע במקום (שם כח יא), (סח) פגיעה זו
תפלה , וכן בדוד הוא אומר אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם ה׳ אלהינו נזכיר
(תהלים כ ח), וכן באסא אומר עזרנו ה׳ אלהינו כי עליך נשענו ובשמך באנו (דה״ב
יד י) , הוא שאמר יצחק אבינו ליעקב הקול קול יעקב (בראשית כז כב) , וכן משה רבינו
אומר לאדום, ונצעק אל ה׳ וישמע קולנו (במדבר כט ז), שלח לו מלך אדום פן בחרב אצא
לקראתך (שם שם יח), את בברכתך ואני בברכתי , לכך נאמר ויצעקו בני ישראל אל ה׳ :
יא) **ויאמרו** אל משה המבלי אין קברים במצרים . (סח) לאחר שצעקו אל ה׳ הלכו
ואמרו לו למשה , המבלי אין קברים במצרים, כשם שמתו אחינו במצרים
בשלשת ימי אפלה, למה לא מתנו שם, אלא לקחתנו למות במדבר , להיות נבלותנו
לחורב ביום ולקרח בלילה :
יב) **הלא** זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים . (סט) ומה אמרו לו במצרים, ירא ה׳
עליכם וישפוט (שמות ה כא), תחלה היינו מצטערין במצרים על שעבוד מצרים,
ובאת מיתת אחינו בשלשת ימי אפלה , והיתה קשה עלינו יותר משיעבודן במצרים,
ועתה מתתנו במדבר הזה קשה עלינו ממיתת אחינו במצרים , שהם נקברו , ובמדבר
הזה מי קוברינו :
יג) **ויאמר** משה אל העם אל תיראו. (ע) בוא וראה חכמתו ותבונתו של משה רבינו ,
היאך היה עומד ומפייס לכל אותן (עא) האוכלוסין : התיצבו וראו את
ישועת ה׳ . (עב) מלמד ששרת עליהם רוח הקודש , כתיב הכא התיצבו , (עג) וכתיב
התם ויבא ה׳ ויתיצב (ש״א ג י) : וראו את ישועת ה׳ . מהו וראו , (עד) מלמד שפתח
הקב״ה את עיניהם , וראו כיתות כיתות של מלאכי השרת , שנאמר וישכם משרת
איש האלהים לקום וגו׳ ויאמר אל תירא כי רבים אשר אתנו מאשר אתם (מ״ב ו טו וטז),
ועליהם אמר דוד מנגה נגדו עביו עברו ברד וגחלי אש (תהלים יח יג) : אשר יעשה לכם
היום . לא לימים רחוקים אלא היום : כי אשר ראיתם את מצרים [היום] לא תוסיפו
לראותם עוד עד עולם . (עה) בשלשה מקומות הוזהרו ישראל שלא לשוב מצרימה ,
כי (את) אשר ראיתם וגו׳ , ואומר לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד (דברים יז טז), אשר
אמרתי לך לא תוסיף עוד לראותה (שם כח סח) , ובשלשה מקומות חזרו , ובשלשתן
נפלו , הראשונה בימי סנחריב , (עו) שנאמר הוי היורדים מצרים לעזרה (ישעיה לא א),
שניה בימי יוחנן בן קרח , שנאמר (עז) והיה החרב אשר אתם יראים ממנו שם תשיג
אתכם בארץ מצרים (ירמיה מב טז) , (עח) והשלישית בימי טרגינוס בבית שני :

הערות ותקונים

הביא בקצרה . (סח) פגיעה זו תפלה . ע׳ במכילתא שמובא ראיות לזה . (סח) לאחר שצעקו . עיין מכילתא
וגי׳ מאחר שנתנו שאור בעיסה ופי׳ בז״ר אחרי שתקנו הדבר בתפלה כפירושו של רבינו וע׳ במדות סופרים
להרה״ג מהרא״ה וייס . (סט) ומה אמרו לו . מכילתא וילקוט סוף רמז רל״א ורש״י עה״ת . (ע) בוא
וראה. מכילתא וילקוט רמז רל״ב. (עא) האוכלוסין. בכ״י פלארענץ ובמכילתא וילקוט הגי׳ הי׳ עומד ומפייס
לכל אותן האלפים והרבבות . (עב) מלמד ששרת. מכילתא . וכן יש לתקן שם כמו שכתב הרב בעל מאיר עין
באות כ״ה . (עג) וכתיב התם כו׳ . ע׳ במכילתא שמובא ראיות מהכתובים שאין יציבה בכל מקום אלא רוה״ק.
(עד) מלמד שפתח הקב״ה את עיניהם וראו כיתות כיתות כו׳ . במכילתא ומובא בילקוט רמז רל״ב .
איתא ד״א התיצבו וראו את ישועת ה׳ באותה שעה הראה להם הקב״ה תורמיות תורמיות של מלאכי
השרת עומדים עליהם כו׳ . ורבינו השמיט המלות תורמיות תורמיות והציג במקומם כיתות כיתות . ובילקוט
נרשם בצדו „פי׳ כיתות והוא לשון לעז״ וע׳ לעיל הערה ס״ה . (עה) בשלשה מקומות . מכילתא ומובא בילקוט
רמז רל״ג ונשנה בירושלמי סוכה פ״ה ה״א ואסתר רבה בפתיחתא . (עו) שנאמר הוי היורדים מצרים לעזרה .
בירושלמי ואסתר רבה סיים , מה כתיב בתריה ומצרים אדם ולא אל. (עז) והיה החרב אשר אתם יראים ממנו.
בקרא כתיב „והיתה״ „ממנה״ ויש להביא פסוק שלפניו אם אתם שום תשימון פניכם לבוא מצרים ובאתם
לגור שם ואח״כ כתיב והיתה החרב וגו׳ . (עח) והשלישית בימי טרגינוס בבית שני . במכילתא וילקוט רמז
רל״ג ליתא המלות „בבית שני״ ובכ״י פטערסבורג הגי׳ בימי טורינוס בבית שני . ובכ״י פלארענץ הגי׳
כמו שהוא לפנינו . והמאמר הזה נמצא גם בירושלמי סוכה שם וגם שם הגי׳ טרגינוס . ובאסתר רבה
בפתיחתא הגי׳ טרכינוס והספור מהירושלמי ומדרש אסתר בימי טרכינוס ילדה אשתו כו׳ מובא ג״כ באיכה
רבתי פ״א על הפסוק על אלה אני בוכיה . ופ״ד בפ׳ קלים היו רודפינו וגם שם הגי׳ טרכינוס והמאמר
מובא במכילתא ובירושלמי ואסתר רבה וכן בדברי רבינו שבשלשה מקומות הזהרו ישראל למצרים ונפלו והשלישית

תחלה לים, שנאמר שם בנימין צעיר רודם (תהלים סח כח), מהו רודם רד ים, לפיכך זכה שבטו של בנימין לשרות שכינה בחלקו, שנאמר לבנימין אמר ידיד ה' ישכון לבטח עליו (דברים לג יב). ר' יהודה אומר שבט יהודה נכנס תחלה לים, שנאמר היתה יהודה לקדשו (תהלים קיד ב), לפיכך ישראל ממשלותיו, זכה למלכות: מימינם ומשמאלם. (קה) בזכות מזוזה שבימין, ותפילין שבשמאל:

כג) **וירדפו** מצרים ויבאו אחריהם. לא היו יודעין אנה הולכים, כסבורין הן שעל היבשה הולכין, והם היו בתוך הים: כל סוס פרעה. (קו) הראה להם הקב"ה דמות נקבה בים, והסוסים היו מזוינים רדפו אחריהם, שנאמר לסוסתי ברכבי פרעה (שה"ש א ט):

כד) **ויהי** באשמרת הבקר. (קז) לעולם תפלתן של צדיקים נשמעת בבוקר, שנאמר וישכם אברהם בבקר (בראשית כב ג), (קח) כדכתיב לעיל, וכן דוד אמר ה' בקר תשמע קולי (תהלים ה ד), פסוק זה דוד אמרו על תפלת הצדיקים שבכל דור ודור: וישקף ה' אל מחנה מצרים. (קט) בוא וראה גבורתו של בוראנו, בדבר אחד מוחץ ורופא, בהשקפה מברך את ישראל, שנאמר השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך (דברים כו טו), ובהשקפה המם את מצרים, שנאמר וישקף ה' אל מחנה מצרים. כתיב איכה יעיב (איכה ב א), וכתיב מי אלה כעב תעופינה (ישעיה ס ח). כתיב ופלטו פליטיהם והיו אל ההרים כיוני הגאיות (יחזקאל ז טז), וכתיב וכיונים אל ארובותיהם (ישעיה ס ח), הא למדת בדבר שמכה בה מרפא, ברוך הוא וברוך שמו: בעמוד אש וענן. (קי) הענן היה יורד ועושה טיט, והאש מרתיחו וטלפי סוסיו משתמטות: ויהם את מחנה מצרים. (קיא) הממם וערבבם, נטל (קיב) סוגניות שלהם ולא היו יודעין מה הן עושין:

כה) **ויסר** את אופן מרכבותיו. (קיג) ר' יהודה אומר מחמת האש של מעלה נשרפו גלגליהם של מטה, והיו מרכבות מטות רצות ונכנסות על כרחן, שהיו טעונות כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות, כדי שיטלו ישראל את הביזה: וינהגהו בכבדות. (קיד) ר' יהודה אומר הם אמרו הכבד העבודה, לפיכך וינהגהו בכבדות: ויאמר מצרים אנוסה מפני ישראל כי ה' נלחם להם במצרים. (קטו) מי שעשה להם נסים וגבורות במצרים, הוא נלחם על הים:

כו) **ויאמר** ה' אל משה נטה את ידך על הים. (קטז) אין הים עומד כנגדך: וישובו המים על מצרים. יחזור עליהם הגלגל יחזור עליהם זדונם, שנאמר כי בדבר אשר זדו עליהם (שמות יח יא), במים חשבו לאבד את בניי, במים אני מאבדם, שנאמר חופר גומץ בו יפול (קהלת י ח), ואומר כורה שחת בה יפול (משלי כו כז), ואומר כעל גמולות כעל ישלם וגו' (ישעיה נט יח):

כז) **ויט** משה את ידו על הים וישב הים. לא איחר ולא עיכב: לפנות בקר לאיתנו. (קיז) לתקפו, בענין שנאמר איתן מושבך (במדבר כד כא): ומצרים נסים לקראתו.

הערות ותקונים

ובגמרא שם הנוסחא מגלחים זה עם זה, ובילקוט ולוהבין וכן בתוס' סוטה ל"ז ע"א בשם המכילתא הגי' לוהבין. (קה) בזכות מזוזה, במכילתא וילקוט שם מימינם זו מזוזה ומשמאלם זו תפילין וכן במכילתא פ"ו ד"ה מימינם ומשמאלם, מימינם זו מזוזה שעתידין ישראל לעשות ומשמאלם זו תפילין ועיין מדרש חזית בפ' לסוסתי. (קו) הראה להם הקב"ה. עיין מכילתא שם פ"ו דרש ר' פפוס לססתי ברכבי פרעה. (קז) לעולם תפלתן של צדיקים. מכילתא פ"ה בפ' ויהי באשמורת הבקר. וילקוט רמז רל"ה בשם המכילתא ושם הוא בתוספת דברים. (קח) כדכתיב לעיל. בכ"י פלארענץ כתוב אחר וישכם אברהם בבקר "וישכם יעקב בבקר [בראשית כ"ח יח] וישכם משה בבקר [שמות ל"ד ד] וישכם יהושע בבקר [יהושע ג א] וישכם שמואל לקראת שאול בבקר [ש"א ט"ו יב]", ובכ"י שלפנינו קצר המעתיק וכתב כדכתיב לעיל. (קט) בוא וראה. מכילתא באריכות קצת. וכן מובא בילקוט שם. (קי) הענן היה יורד. מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת. (קיא) הממם וערבבם. מכילתא, ורש"י עה"ת. (קיב) סוגניות Signum פי' נס ודגל. (קיג) ר' יהודה. מכילתא וילקוט רמז רל"ה ורש"י עה"ת. (קיד) ר' יהודה אומר הם אמרו. מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת וע"ש והנוסחא כשתית. (קטו) מי שעשה. שם. (קטז) אין הים. מכילתא פ"ו וילקוט רמז רל"ו. (קיז) לתקפו. מכילתא וילקוט רמז רל"ז וגרסו בלדו תנחומא ים לתקן של"ל מכילתא

וכאן כתוב מלאך האלהים, זו שאילה שאל ר' נתן את ר' שמעון בן יוחי, ואמר לו אין אלהים בכל מקום אלא דיין, מגיד הכתוב שהיו ישראל נתונים בדין באותה שעה, אם להנצל אם להאבד עם המצריים: ההולך לפני מחנה ישראל וילך מאחריהם. (פח) משל למה הדבר דומה לאדם שהיה מהלך בדרך, ובנו הולך לפניו ובאו לסטים מלפניו, ונתנו מאחוריו, (פט) באו לסטים מאחריו, נתנו לפניו, באו לסטים מלפניו וזאבין מאחריו, נטלו על זרועותיו, (צ) שנאמר ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותיו (הושע יא ג), התחיל מצטער הבן מפני החמה, פירש עליו בגדו, שנאמר פרש ענן למסך (תהלים קה לט), רעב, האכילו לחם שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז ד), צמא, השקהו מים, שנאמר ויוצא נוזלים מסלע (תהלים עח טז):

כ) **ויבא** בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל ויהי הענן והחשך. (צא) הענן לישראל, והחשך למצריים: ויאר את הלילה. ישראל באורה ומצרים באפילה, רואין את ישראל שהיו באורה ואוכלין ושותין ושמחים והיו המצריים מזרקין בהם חצים ואבני בליסטראות, והמלאך והענן (צב) מקבלין אותם, שנא' מגני וקרן ישעי משגבי (תהלים יח ג), ואומר מגן הוא לכל החוסים בו (שם שם לא): ולא קרב זה אל זה כל הלילה. לא קרב מחנה מצרים למחנה ישראל, (צג) [ולא מחנה ישראל למחנה מצרים]:

כא) **ויט** משה את ידו על הים. (צד) התחיל הים עומד כנגדן, ואמר לו בשם הקב"ה ולא קיבל עליו, (צה) הראהו המטה ולא קיבל עליו, עד שנגלה הקב"ה בכבודו ובגבורתו, התחיל הים לברוח, שנאמר הים ראה וינוס (תהלים קיד ג), אמר לו משה כל היום הייתי אומר לך בשם המלך ולא קבלת עליך, ועכשו מה לך הים כי תנוס, אמר לו לא מפניך בן עמרם, אלא מלפני אדון חולי ארץ (שם שם ז): ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה. (צו) קדים עזה שברוחות, שנאמר (צז) ברוח קדים אפיצם (ירמיה יח יז), ואומר וה' נהג רוח קדים בארץ (שמות י יג): וישם את הים לחרבה. (צח) עשאו כמין חרבה: ויבקעו המים. (צט) כל המימות שבעולם נבקעו: (ק) דע כי אלו שלשה פסוקים ויסע מלאך האלהים (פסוק יט), ויבא בין מחנה מצרים (כ), ויט משה את ידו (כא), כל אחד ואחד יש בו שבעים ושתים אותיות, כנגד שבעים ושתים שמות, (קא) ומהם אתה מוצא שם המפורש, אות מן הראשון, ואות מן אמצעי, ואות מן האחרון, פסוק האמצעי שהוא ויבא בין מחנה מצרים, אותו אתה לוקח למפרע מסופו לתחלתו, והשנים הראשון והאחרון, ויסע, ויט, תקח אותיותיו מן תחלתו לסופו, ו' מן ויסע, ה' מן הלילה, ו' מן ויט, והוא שם וה"ו, וכן כל שלשתן, (קב) ותמצא זה השם בספר הישר, והוא נקרא וה"ו יל"י סי"ט על"ם וכו':

כב) **ויבאו** בני ישראל בתוך הים ביבשה והמים להם חומה. (קג) אמר ר' מאיר כשעמדו שבטים על הים, זה אומר אני יורד תחלה לים, וזה אומר אני יורד תחלה לים, מתוך שהיו עומדין (קד) וצווחין, קפץ שבטו של בנימין וירד

הערות ותקונים

(פח) משל. שם. (פט) באו לסטים מאחריו. במכילתא ורש"י עה"ת הגי' בא הזאב מאחריו ובילקוט חסר שורה וכצ"ל באו לסטים לתפסו נטלו מלפניו ונתנו לאחריו בא זאב ליטלו מאחריו נטלו [מאחריו ונתנו מלפניו באו לסטים מלפניו וזאבים מאחריו נטלו] ונתנו על זרועותיו. (צ) שנא' ואנכי תרגלתי. כ"ה הגי' גם בילקוט בשם המכילתא. אולם לפנינו במכילתא מובא הכתובים בנמשל כו' ע"ש וכאשר הוא לפנינו היא גירס' ישרה. (צא) הענן לישראל. מכילתא וילקוט. (צב) מקבלין אותה. כ"ה הגי' בילקוט אולם במכילתא הגי' מגין עליהם. (צג) ולא מחנה ישראל. הגהתי כמו שהוא במכילתא ובילקוט. וחסר גם בכ"י פלארענץ. (צד) התחיל הים. מכילתא וילקוט ריש רמז רל"ד. (צה) הראהו המטה ולא קיבל עליו. עיין במכילתא וילקוט שמשלו משל. (צו) קדים עזה שברוחות. מכילתא. גיטין ל"א ע"ב, ב"ב כ"ה ע"א וילקוט שם, ורש"י עה"ת. (צז) ברוח קדים. וכן הוא בכ"י פלארענץ ופ"ב ובמקרא כתוב כרוח קדים. (צח) עשאו כמין חרבה. מכילתא וילקוט. (צט) כל המימות שבעולם נבקעו. מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת. (ק) דע כי אלו שלשה פסוקים. וכן מובא ברש"י סוכה מ"ה ע"א ד"ה אני והו. (קא) ומהם אתה מוצא שם המפורש. כ"ה גם בכ"י פלארענץ. ובכ"י פ"ב הגי' ומהם אתה למד שם המפורש. (קב) ותמצא זה השם בספר הישר. עיין במבוא אות ט' סי' כ"א. (קג) אמר ר' מאיר. מכילתא בשלח פ"ה וסוטה ל"ו ע"ב ומובא בילקוט רמז רל"ד. (קד) וצווחין. כ"ה במכילתא

זבגמרא

מי שאמר והיה העולם, בשכר האמנה שהאמינו שרתה עליהם רוח הקודש ואמרו שירה: עבדו. כל ההולך בשליחות קונו נקרא עבדו:

[טו] א) **אז** ישיר משה ובני ישראל. (א) יש אז לשעבר, ויש אז לעתיד, אז הוחל (בראשית ד כו), אז אמרה (שמות ד כו), אז ישיר משה, אז ישיר ישראל (במדבר כא כא), אז יבנה יהושע (יהושע ח ל), אז ידבר יהושע (שם י יב), אז אמר שלמה (מ"א ח יב) הרי אלו לשעבר, אז תראי ונהרת (ישעיה ס ה), אז יבקע (שם נח ח), אז תפקחנה, אז ידלג (שם לה ה ו), אז תשמח בתולה במחול (ירמיה לא יב), אז ימלא שחוק פינו אז יאמרו בגוים (תהלים קכו ב), הרי אלו לעתיד. אז שר משה לא נאמר, אלא ישיר, (ב) למדנו לתחיית המתים: ד"א ישיר משה יו"ד במקום עבר, כמו אז ידבר יהושע (יהושע י יב), אז יבנה שלמה (מ"א יא ז): משה ובני ישראל. (ג) משה שקול כנגד כל ישראל. ד"א אז ישיר משה ובני ישראל. (ד) מגיד הכתוב שאמר משה שירה כנגד כל ישראל: את השירה הזאת. (ה) עשר שירות הן, ראשונה שנאמרה במצרים, שנאמר השיר יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעיה ל כט), שניה אז ישיר משה, שלישית על הבאר אז ישיר ישראל (במדבר כא כא), רביעית שירת האזינו (דברים לב א), חמישית אז ידבר יהושע (יהושע י יב), ששית ותשר דבורה (שופטים ה א), שביעית וידבר דוד (ש"ב כב א), שמינית מזמור שיר חנוכת הבית (תהלים ל א), תשיעית ביהושפט, דכתיב (ו) ויעמד משוררים בבית ה' בצאתו לפני החלוץ אמר הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו (דה"ב כ כא), עשירית לעתיד לבא, (ז) שנאמר שירו לה' שיר חדש (ישעיה מב י), (ח) משונה שיר זה להקרות לשון זכר, וכן השירות כולן קרואים בלשון נקבה כשם שהנקבה יולדת, לפי שכל התשועות היה אחריהן שעבוד, אבל לעתיד לבא תשועה שאין אחריה שעבוד, שנאמר ישראל נושע בה' תשועת עולמים (ישעיה מה יז), לכך נכתב שיר חדש, כשם שאין הזכר יוליד, וכה"א שאלו נא וראו אם יולד זכר (ירמיה ל ו): לה'. להי' אמרוה ולא לבשר ודם, כענין שנאמר (ט) ותצאן כל הנשים מכל ערי ישראל ותעניה הנשים המשחקות וגו' (ש"א יח ו ז), אבל כאן לה' אמרוה: ויאמרו לאמר. (י) ר' נחמיה אומר רוח הקודש שרת על ישראל והיו אומרים שירה, (יא) כבני אדם שהן קורין את שמע, (יב) ר' אלעזר בן תרדיון אומר משה היה פותח בדברים בתחלה, וישראל עונין אחריו לאמר עמו, לכך נאמר לאמר: אשירה לה' כי גאה גאה. (יג) נאה לה' גדולה, נאה לה' גבורה: ד"א אשירה לה'. כל שאדם יכול לשבח ולהלל אינן מספיקין די הילולו של הקב"ה, (יד) משל לשר שנכנס למדינה והן מקלסין אותו שהוא גבור ואינו אלא חלש, חכם ואינו אלא טפש, שהוא נאה ואינו אלא מכוער, שהוא טוב ואינו אלא רע, שהוא רחמן ואינו אלא אכזרי, אבל הקב"ה יתעלה זכרו לנצח נצחים אינו כן, אלא אשירה לה', שהוא גבור, וגדול, ונורא, שנאמר האל

הערות ותקונים

[טו] (א) יש אז לשעבר · מכילתא בשלח מסכתא דשירתא פ"א ותנחומא בשלח, וילקוט רמז רמ"א ובטעות נרשם בצדו מדרש אבכיר · (ב) למדנו לתחיית המתים. מכילתא, סנהדרין צ"א ע"ב, ילקוט רמז רמ"א, ורש"י עה"ת · (ג) משה שקול · שם · (ד) מגיד הכתוב. שם. (ה) עשר שירות הן · שם ותנחומא בשלח וילקוט רמז רמ"ב. (ו) ויעמד משוררים בבית ה'. במקרא כתוב ויעמד משוררים לה' ומהללים להדרת קודש בצאת לפני החלוץ ואומרים הודו לה' כי לעולם חסדו · וראיתי שגם במכילתא מובא לשון הכתוב „בצאתו" במקום „בצאת", „אומר" במקום „ואומרים" גם „כי טוב" אשר ליתא בקרא · (ז) שנאמר שירו לה' שיר חדש · במכילתא מציין ישעיה מ"ב י' בתנחומא מובא הכתוב שירו לה' שיר חדש כי נפלאות עשה (תהלים צ"ח א') ובילקוט רמז רמ"ב הגי' שנאמר שירו לה' שיר חדש תהלתו בקצה [צ"ל מקצה] הארץ (ישעיה מ"ב י) ואומר שירו לה' שיר חדש תהלתו בקהל חסידים (תהלים קמ"ט א). (ח) משונה שיר זה · מכילתא שם · (ט) ותצאן כל הנשים · בקרא ותצאנה הנשים · וכן בכ"י פ"ב מובא ותצאן כל הנשים ובכ"י פלארענץ ותצאנה כל הנשים · וגם במכילתא נאמר כל הנשים וחסר שם שהשמיט המעתיק או המדפיס וכצ"ל ותצאנה כל הנשים [מכל ערי ישראל וגו' ותעניה הנשים] המשחקות וגו' · (י) ר' נחמי' · מכילתא וילקוט שם · (יא) כבני אדם שהן קורין את שמע · כלומר שכלם עונין ביחד. (יב) ר' אלעזר בן תרדיון · במכילתא ר' אליעזר בן תדאי בתנחומא בן תליי' ובכ"י פלארענץ ר' אלעזר בן תידיי · ובילקוט ר' אליעזר בן עזריה · (יג) נאה לה' גדולה · עיין מכילתא · (יד) משל לשר · עיין מכילתא שם בקצת שינויים.

הראשון

(קיח) ללמדך שכל מקום שהיה המצרי נס היה הים הולך לקראתו, שכשעלה האחרון מישראל מן הים (קיט) ירד האחרון שבמצריים לתוך הים: וינער ה' את מצרים בתוך הים. (קכ) כאדם שהוא מנער את הקדירה, התחתון [עולה] למעלה ושל מעלה יורד למטה:

כח) וישובו המים ויכסו וגו' לא נשאר בהם עד אחד. אפילו אחד, (קכא) ויש אומרים פרעה נשאר, להגיד ולספר כח וגבורה של מלכו של עולם:

כט) ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים והמים להם חמה מימינם ומשמאלם. (קכב) חמה כתי' חסר ו', כלומר חימה נתמלאו מלאכי השרת עליהם, לפי שהיה ביניהם עבודה זרה, ובזכות מה ניצולו, בזכות התורה והתפילין, שנאמר מימינם ומשמאלם, ימין זה תורה, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים לג ב), שמאל זו תפילין, (קכג) שנאמר והיה לאות על ידכה (שמות יג טז):

ל) ויושע ה' ביום ההוא. לה' הישועה על עמך ברכתך סלה (תהלים ג ט): את ישראל מיד מצרים. (קכד) כצפור הנתונה ביד אדם שאם יכבוש אדם ידו מעט הוא חונקה, כך ניצולו ישראל מיד מצרים, שנאמר נפשנו כצפור נמלטה מפח יוקשים וגו' עזרנו בשם ה' (תהלים קכד ז ח): וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים. (קכה) מפני ארבעה דברים ראו ישראל את מצרים מתים, כדי שלא יהא ישראל אומרים כדרך שעלינו אנו מצד זה, כך עלו מצרים מצד זה, וכדי שלא יהו מצרים סבורים שכשם שאבדו הם בים, כך אבדו ישראל, וכדי שיהיו נוטלים את הביזה שהיו טעונין (קכו) כסף וזהב, וכדי שיהיו ישראל נותנין עיניהם בהן ומוכיחים אותם: (קכז) ד"א וירא ישראל את מצרים מת. מתים אין כתיב כאן, אלא מת, מתים ולא מתים, כענין שנאמר ויהי בצאת נפשה כי מתה (בראשית לה יח), וכי מתה היתה אלא מתה ואינה מתה:

לא) וירא ישראל את היד הגדולה. (קכח) מיתות חמורות מיתות משונות זו מזו הגדולה. גדולה מכה זו מכל המכות אשר עשה ה' במצרים: וייראו העם את ה'. (קכט) לשעבר לא היו יראים את ה', אבל בכאן וייראו העם את ה': ויאמינו בה' ובמשה עבדו. אם במשה האמינו קל וחומר בשכינה, אלא ללמדך שכל המאמין ברועה ישראל, כאלו מאמין במי שאמר והיה העולם, כיוצא בדבר אתה אומר וידבר העם באלהים ובמשה (במדבר כא ה), אם באלהים דברו, קל וחומר במשה, ללמדך שכל המדבר ברועה כאילו מדבר במי שאמר והיה העולם: (קל) גדולה האמנה לפני

הערות ותקונים

מכילתא. וע' בת"צ סוף פרשה שופטים שם פי' רבינו איתנו כמשמעו קשה וכה"א איתן מושבך. (קיח) ללמדך. שם. (קיט) ירד האחרון שבמצרים. כ"ה גי' גם הילקוט ובמכילתא לפנינו הגי' ירד ראשון שבמצרים. (קכ) כאדם שהוא מנער את הקדרה. מכילתא וילקוט וע' רש"י עה"ת כאדם שמנער את הקדרה והופך העליון למטה ותחתון למעלה כו'. (קכא) וי"א פרעה נשאר. הוא דעת ר' נחמיה במכילתא שם ומובא בילקוט רמז רל"ח ויש לתקן שם ר' נחמי' במקום ר' נחמן. (קכב) חמה כתיב חסר וי"ו כלומר חמה נתמלאו מלאכי השרת עליהם. במכילתא הגי' והיו מלאכי השרת תמהים לומר בני אדם עובדים עבודת כוכבים מהלכים ביבשה בתוך הים ומנין שאף הים נתמלא עליהם חמה שנאמר והמים להם חמה אל תקרא חומה אלא חֵמָה, וכאשר הביא המחבר היא גי' ישרה. ולדעתי יש לתקן במכילתא. ומנין שאף הים נתמלא עליהם חמה שנ"ל ומנין שאף מ"ה והוא ר"ת מלאכי השרת. או צ"ל שאף הם נתמלאו עליהם חמה. ובילקוט הגי' כמו שהוא לפנינו במכילתא ומנין שאף הים וכו'. רק גורס שלמעלה הוא אומר והמים להם חומה חמה כתיב כוונתו לפסוק כ"ב, בשם נאמר חומה מלא ובעל מנחת שי כתוב על פסוק זה נאמר ולא על שלמעלה וכן צריך להגיה בילקוט והביא ג"כ דברי בעל הטורים חמה כתיב חסר שהקב"ה נתמלא עליהם חימה על פסל מיכה כו'. ורבינו בחיי כתב שדרשו רבותינו והמים להם חומה חמה כתיב חומה לישראל חמה למצרים. וכן דרשו בחילו של סנחריב והיה אור ישראל לאש. אור לישראל אש לסנחריב. (קכג) שנאמר והיה לאות על ידכה. הסיום הזה ראיה מהכתוב ליתא במכילתא והוא עפ"י דרשתם מובא לעיל י"ל ע"ז ידכה יד כהה ואיזו זו שמאל. (קכד) כצפור. מכילתא וילקוט רמז רל"ט. (קכה) מפני ד' דברים. מכילתא וילקוט שם. (קכו) כסף וזהב. במכילתא וילקוט כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות. (קכז) ד"א. גם בילקוט הוא מאמר בפני עצמו ועיין מאיר עין הערה כ"ג. (קכח) מיתות חמורות. גם בילקוט מובא זה על הכתוב וירא ישראל את היד הגדולה אולם במכילתא הלשון משובש והגי' ד"א וירא ישראל את מצרים מת מיתות משונות מיתות חמורות. וכבר תקן במדת סופרים כמו שהוא לפנינו. (קכט) לשעבר. מכילתא. (קל) גדולה האמנה. מכילתא וע"ש ותמצא אריכות דברים:

מומתין אין כופרין בך, שנא' כי עליך הורגנו כל היום (תהלים מד כג), ואומר כי שבעה ברעות נפשי (שם פח ד), ואומר אם שכחנו שם אלהינו (שם מד כא), (לב) בזמן שהעובדי כוכבים אומרין לישראל הרי אתם נאים, הרי אתם גבורים, הרי אתם חכמים, בואו והתערבו עמנו, ישראל אומרים לעובדי כוכבים, אם מכירין אתם אותו, עתה שמעו נא מקצת שבחו, דודי צח ואדום דגול מרבבה (שה"ש ה י), וכל הענין, מיד הם אומרים א"כ נלכה עמכם כי שמענו ה' עמכם, שנאמר אנה הלך דודך היפה בנשים וגו' ונבקשנו עמך (שם ו א), וישראל אומרים להם, אין לכם חלק בו, אלא דודי לי ואני לו (שם ב טז): (לג) וחכמים אומרים זה אלי ואנוהו. מקום מקדשו, וכה"א אל נוה קדשך (שמות טו יג): אלהי אבי. (לד) אני טהורה בת טהורים קדושה בת קדושים: וארוממנהו. (לה) ר' שמעון בן אלעזר אומר בזמן שישראל עושין רצונו של מקום הוא מושיעם ומתגדל שמו בעולם, שנאמר ויהי כשמוע כל מלכי האמורי וגו' (יהושע ה א), ואומר כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף (שם ב י): (לו) ד"א אלהי אבי וארוממנהו. על נסים שעשה את אבותינו, ואשר עתיד לעשות לנו מכאן ולהבא:

ג) ה' איש מלחמה. (לז) הכליל בה כל מיני כלי זיין, וכן נפרטם בפרט, דכתיב וירכב על כרוב (תהלים יח יא), וכתיב וילבש צדקה כשרין וכובע ישועה בראשו (ישעיה נט יז), וכתיב לנוגה ברק חניתך (חבקוק ג יא), וכתיב וישלח חציו ויפיצם (תהלים יח טו), וכתיב צנה וסוחרה אמתו (שם צא ד), החזק מגן וצנה (שם לה ב), למה נפרטו כל אלו וכאלה רבות, להראות לאומות העולם שהוא ישתבח שמו נלחם לישראל, אוי להם לאומות העולם מה הם שומעים שמי שאמר והיה העולם עתיד להלחם עמהם: (לח) ד"א ה' איש מלחמה. (לט) למה נאמר איש, (מ) לפי שנגלה על הים כגבור עושה מלחמות, נגלה בסיני כזקן מלא רחמים, שנאמר ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר (שמות כד י), (מא) וכתיב חזה הוית עד די כרסון רמיו ועתיק יומין יתיב (דניאל ז ט), לכך נאמר ה' איש מלחמה, הוא שהיה והוא שיהיה בכל דור ודור, שנאמר ראו עתה כי אני אני הוא (דברים לב לט), ואומר עד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול (ישעיה מו ד), ואומר אני ראשון ואני אחרון (שם מד ו). (מב) יש גבור ועליו כלי זיין, אבל אין בו כח, (מג) ולא טכסים מלחמה, אבל מי שאמר והיה העולם הוא איש מלחמה והכל נאה לו, יש גבור עד ארבעים שנה ויש עד ששים, ואינו דומה גבורת זמן הראשון לזמן אחרון, אבל הקב"ה כתוב בו כי אני ה' לא שניתי (מלאכי ג ו): (מד) ד"א ה' איש מלחמה ה' שמו. (מה) אע"פ שהוא איש מלחמה לצרים, ה' שמו לרחם על עבדיו, שנאמר ה' ה' אל רחום וחנון (שמות לד ו): ה' איש מלחמה. מה שאין כן כל בריה, דרך העולם כיון שירה החצים אינו יכול להחזירם אצלו עד שישלח שליח. אבל מי שאמר והיה העולם, אם עשו תשובה, אע"פ

הערות ותקונים

במכילתא שם סיים אהבוך עד מות, וכן מובא בילקוט רמז רמ"ד. (לב) בזמן שהאומות אומרין. מכילתא וילקוט שם. (לג) וחכמים אומרים. עיין במכילתא שם. (לד) אני טהורה. מכילתא וילקוט רמז רמ"ה. (לה) ר' שמעון. מכילתא וילקוט שם. (לו) ד"א. עיין מכילתא וילקוט שם. (לז) הכליל בה כל מיני כלי זיין. מכילתא שם בשם ר' יהודה, ומובא בילקוט רמז רמ"ו. (לח) ד"א ה' איש מלחמה. וכן הגיה הגאון בעל איפת צדק במכילתא שם. (לט) למה נאמר איש. מכילתא וילקוט רמז רמ"ו. (מ) לפי שנגלה על הים כגבור ונגלה בסיני כזקן. עיין פסיקתא פסקא בחדש השלישי דף ק"ט ע"ב ובפסיקתא רבתי פכ"א אות ה' א"ר לוי בדמויות הרבה נגלה להם. ובהערות שלי להפסיקתא הערה קפ"ג הבאתי דברי המכילתא יתרו פ"ה פ' אנכי והעירותי שעל פי המכילתא יסד הפייטן בפיוט תחתיות ארץ ליום א' דשבועות דרך בעשיתו במים עמוקים גבור נגלה ונלחם במצוקים, בתתו בסיני דתות וחוקים, אזי כרחמן נגלה משחקים. וכן בפיוט אנכי ראש לדברות במעריב ליל שני, גואל כזקן בישיבה נגלה לכללם כו'. אזי כגבור נגלה ושבחוהו עד עולם. וכן ביוצר לשבת אחר שבועות, מתוך שנראה בים כגבור בנלחמים אתא לסיני כזקן מלא רחמים. (מא) וכתיב חזה הוית. וסיפא דקרא לבושיה כתלג חוור ושער ראשיה כעמר נקא. (מב) יש גבור. מכילתא וילקוט שם. (מג) ולא טכסים מלחמה. במכילתא וילקוט ולא תכסים ולא מלחמה. והגי' שלפנינו יותר נכונה. (מד) ד"א. במכילתא חסרים המלות „ד"א". (מה) אע"פ שהוא איש מלחמה לצרים. במכילתא

שהוא

הגדול הגבור והנורא (דברים י יז), שהכל שלו, שנאמר לה' הארץ ומלואה (תהלים כד א), שהוא חכם לבב ואמיץ כח, שהוא אל רחום וחנון, שהוא נאמן אל אמונה ואין עול: אשירה לה'. כי אין כמוהו, ואין בערכו, שנאמר כי מי בשחק יערוך לה' (שם פט ז), ה' אלהי צבאות מי כמוך חסין יה (שם שם ט), מי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו (שם קו ב): כי גאה גאה. (טו) הראשון רפה והשני דגש, כלומר גאה רם ונשא, ומתגאה על כל גאה ורם, ועל כל נשא, ומשפיל רמים ומשפיל גאים: ד"א כי גאה גאה. (טז) גאני וגאתיו, גאני על הים, שנאמר ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל (שמות יד יט), (יז) וגאתיו בשירה: ד"א כי גאה גאה. (יח) במה שאומות העולם מתגאים, (יט) בו בדבר מתגאה עליהם, דור הפלגה אמרו פן נפוץ (בראשית יא ד), וכתיב ויפץ ה' אותם (שם שם ח), (כ) אנשי סדום אמרו לאל סור ממנו ודעת דרכיך לא חפצנו (איוב כא יד), רצו להשכיח תורת רגל מארצם, דכתיב פרץ נחל מעם גר הנשכחים מני רגל דלו מאנוש נעו (שם כח ד), וכן ביחזקאל אומר הנה זה היה עון סדום אחותך וגו' (יחזקאל טז מט), פרעה נתגאה ואמר מי ה', לפיכך סוס ורכבו רמה בים, (כא) וכי סוס אחד היה לו, אלא בזמן שהן עושין רצון של מקום הגוים לפניהם כאיש אחד, וכל הסוסים כסוס אחד, וכה"א כי תצא למלחמה על אויבך וראית סוס ורכב (דברים כ א): (כב) ד"א סוס ורכבו. מלמד שהסוס קשור ברכבו ורוכבו בסוס: רמה בים. וכתיב ירה בים (פסוק ד), מלמד שהיו עולין עד למרום, ומורידין לתהום ואינן נפרדין זה מזה:

ב **עזי** וזמרת יה. (כג) עזי זו התורה, שנאמר ה' עוז לעמו יתן (תהלים כט יא): ד"א עזי תקפי, שנאמר ה' עזי ומעוזי (ירמיה טז יט), ואומר ה' עזי ומגני (תהלים כח ז), (כד) ד"א עזי מלכות, שנאמר ה' בעזך ישמח מלך (שם כא ב), ואומר ויתן עז למלכו (ש"א ב י): ד"א עזי, עוז אתה לכל באי העולם ועוזי ולנו ביותר: וזמרת. אתה לכל באי עולם ולנו ביותר, שנאמר ונעים זמרות ישראל (ש"ב כג ב), ואומר כי תפארת עוזמו אתה (תהלים פט יח): ויהי לי לישועה. (כה) ישועה אתה לכל באי עולם ולנו ביותר: ד"א ויהי לי לישועה. לשעבר, ויהי לעתיד לבא: זה אלי ואנוהו. (כו) ר' אליעזר אומר מנין אתה אומר שראתה שפחה על הים, מה שלא ראו (כז) ישעיה ויחזקאל, שנאמר זה אלי ואנוהו. וכתיב וביד הנביאים אדמה (הושע יב יא), וכתיב נפתחו השמים ואראה מראות אלהים (יחזקאל א א), אבל על הים כולם ראו ואמרו זה אלי ואנוהו: ד"א ואנוהו. (כח) א"ר ישמעאל וכי אפשר לבשר ודם להנוות לקונו, אלא אנוה לו במצות, אעשה לפניו לולב נאה, סוכה נאה, ציצית נאה, (כט) תפלה נאה: ד"א אנוהו. (ל) אנוה שמו הנכבד והנורא בפני כל האומות, שיאמרו כי אין כה' אלהינו, שנאמר מה דודך מדוד היפה בנשים (שה"ש ה ט), שכך אתם מומתים על שם קדשו, (לא) שנאמר על כן עלמות אהבוך (שם א ג), אפילו הן

הערות ותקונים

(טו) הראשון רפה והשני דגש. צ"ל כתיב גאה גָּאָה וכן במסורת אילין זוגין חד דגש וחד רפי וסימן אודדו או בן דדו כי גאה גאה מי כמכה באלים ה', מי כמכה. לקחת לו גוי מקרב גוי. שחת לו לא. (טז) גאני וגאתיו. מכילתא פ"ב ותנחומא וילקוט שם. (יז) וגאתיו בשירה. במכילתא שם אף אני גאיתיו על הים ואמרתי לפניו שירה שנאמר אשירה לה'. (יח) במה שאוה"ע. מכילתא וילקוט רמז רמ"ג ושם באריכות דברים. (יט) בו בדבר מתגאה עליהם. במכילתא בו הוא נפרע מהם. ובתנחומא שכל המתגאים במה שהם מתגאים בו נפרע מהם. (כ) אנשי סדום. עיין מכילתא ותנחומא וילקוט. (כא) וכי סוס אחד. מכילתא תנחומא וילקוט רמז רמ"ג. (כב) ד"א. שם. (כג) עזי זו התורה. מכילתא פ"ג ילקוט רמז רמ"ד. (כד) ד"א. שם. (כה) ישועה אתה. מכילתא וילקוט. (כו) ר' אליעזר אומר מנין אתה אומר. מכילתא. (כז) ישעי' ויחזקאל. וכ"ה בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ ובילקוט. ובמכילתא הגי' שלא ראה יחזקאל ושאר הנביאים. (כח) א"ר ישמעאל. שם. (כט) תפלה נאה. כ"ה גם במכילתא וילקוט וצ"ל תפילין. ומובא הרבה פעמים לשון יחיד. (ל) אנוה שמו הנכבד והנורא. דרש נוטריקון מלשון נוי ומן הו שהוא השם הנכבד עיין רש"י ותוס' סוכה מ"ה ע"א. ובמכילתא הגי' ריה"ג אומר נייהו ושבחו להקב"ה בפני כל אוה"ע. ובילקוט הגי' ר"א אגיד נאותיו ושבחו של מי שאמר והיה העולם בפני כל אוה"ע. (לא) שנאמר על כן עלמות אהבוך. במכילתא

שמאל, שנאמר השיב אחור ימינו (איכה ב ג): תרעץ אויב. (נח) לעתיד לבא, שנאמר (נט) בזעם תצעד ארץ באף תדוש גוים (חבקוק ג יב): (ס) [תרעץ אויב. זה פרעה שנאמר אמר אויב וגו'. ד"א זה עשו, שנאמר יען אמר האויב וגו' (יחזקאל לו ב)]:

ז) **וברוב** גאונך תהרוס קמיך. (סא) הרבית להתגאות כנגד מי שקמו כנגדך, ומי הם שקמו כנגדך אותם שקמו על בניך: תהרוס קמיך. (סב) קמינו לא נאמר, אלא קמיך, וכן בכ"מ שונאי ישראל הם שונאי מי שאמר והיה העולם, אל תשכח קול צורריך (תהלים עד כג), כי הנה אויביך וגו' (שם פג ד), על עמך יערימו סוד (שם), כי הנוגע בכם כנוגע בבבת עינו (זכריה ב יב): תשלח חרונך יאכלמו כקש. (סג) תשלח חרונך, לעתיד לבא, שנאמר שפך עליהם זעמך וחרון אפך ישיגם (תהלים סט כה): יאכלמו כקש. לעתיד לבא, שנאמר והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש (עובדי' א יח), כל העצים אין קולן הולכין כשהם דולקין, אבל הקש כשהוא דולק קולו הולך, כך היה קולן של מצריים הולך מפני הפורענות, כל העצים כשהן דולקין יש בהן ממש, אבל הקש כשהוא דולק אין בו ממש, ללמדך שלא היתה ממלכה שפלה כמו המצריים, אלא שנטלו שררה לשעה מפני כבודן של ישראל:

ח) **וברוח** אפיך נערמו מים. (סד) הם אמרו הבה נתחכמה לו (שמות א י), והקב"ה נתן ערמימיות במים והיו המים נלחמים בהם בכל מיני פורענות: ד"א נערמו מים [(סה) נעשו ערימות ערימות: נצבו כמו נד. מה נד צרור אינו לא מוציא ולא] מכניס, (סו) כך היתה נשמתן צרורה בהן ומשתנקין: נוזלים. מים מתוקין שהיו בתוך המלוחין, כענין שנאמר באר מים חיים [(סז) ונוזלים מן לבנון (שה"ש ד טו), ואומר] ונוזלים מתוך בארך (משלי ה טו): קפאו תהומות בלב ים. עשאן (סח) כמין כיפה: בלב ים. (סט) כשם שלב האדם נתון משני חלקיו ולמעלה כלפי הראש, כך כפה עליהם הים משני חלקיו ולמעלה:

ט) **אמר** אויב. (ע) זה הפסוק הוא תחלת הפרשה, ונכתב באמצע, ללמדך שאין מוקדם ומאוחר בתורה: אמר אויב ארדוף אשיג. (עא) מנין היו ישראל יודעין שאמר פרעה ארדוף אשיג, מגיד ששרת עליהם רוח הקודש: אחלק שלל. (עב) אמר להם פרעה לעמו, אפילו אין אנו רודפין אחריהן אלא בשביל כסף וזהב שנטלו ממנו דיינו, (עג) היו בהם עניים שאבדו ממון מעט אמרו אנחנו וויתרנו, אמר להם פרעה כולנו שוים בביזה שנא' אחלק שלל, מיד הסכימו כלם לרדוף: תמלאמו נפשי (עד) אמר להם פרעה הרשע לשעבר הייתם לוקחים את ממונם, והייתי תובע מידכם בנימוסי המלכות, עכשיו [(עה) אחלק שלל. לשעבר אם הייתם הורגים מהם הייתי תובע מכם בנימוסי המלכות, עכשיו] תמלאמו נפשי: אריק חרבי תורישמו ידי. (עו) זו אניסת בניהם

הערות ותקונים

(נח) לע"ל. שם. (נט) בזעם תצעד ארץ. ודרשו כמו תרעץ ארץ. (ס) תרעץ אויב זה פרעה. הוספתי וכ"ה בכ"י פ"ב ובכ"י פלארענץ ובמכילתא וילקוט סוף רמז רמ"ו. (סא) הרבית להתגאות. מכילתא פ"ו וילקוט רמז רמ"ז. (סב) קמינו לא נאמר. מכילתא באריכות דברים. (סג) תשלח חרונך לעתיד לבא. כל המאמר הוא במכילתא באריכות ומובא בילקוט רמז רמ"ז ורבינו קצר בלשונו. (סד) הם אמרו הבה. מכילתא וילקוט רמז רמ"ח. (סה) נעשו ערימות. הוספתי כמו שהוא במכילתא וכן הוא לנכון בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב. (סו) כך היתה נשמתן. עיין מכילתא שם. (סז) ונוזלים. הוספתי כי הם ב' כתובים ונמצא לנכון בכ"י פלארענץ. (סח) כמין כיפה. כ"ה בילקוט ובתנחומא, אולם במכילתא הגי' כמין קופה. (סט) כשם שלב האדם. מכילתא. (ע) זה הפסוק. מכילתא פרשה ז' וילקוט רמז רמ"ט. (עא) מנין היו ישראל יודעין. מכילתא וילקוט שם. (עב) אמר להם פרעה. שם. (עג) היו בהם עניים שאבדו ממון מעט אמרו אנחנו וויתרנו. במכילתא הגי' משובשת כיון שראו מקצת העם שאבדו ממונם מועט אמרו נרדפם: ועיין במאיר עין שדחק לפרשו. וכתב וגי' הילקוט אין בידי לפרשה. כי הילקוט ברמז רמ"ט הביא הגי' וז"ל כיון שראו מקצת העם שאבדו ממון מועט אמרי הוו יתרתה נרדוף אחרי ישראל. יש לתקן שצ"ל: אמרו וויתרנו מלרדוף אחרי ישראל. (עד) אמר להם פרעה. מכילתא. ושם הגי' לשעבר הייתם בוזזים בהם והייתי תובע מידכם בנימוסי מלכות אבל כאן תורישמו ידי. (עה) אחלק שלל. כן הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב. והשמיט המעתיק מן עכשיו עד עכשיו. ונראה כי הי' במכילתא ד' דרשות, על אחלק שלל, תמלאמו נפשי, אריק חרבי, תורישמו ידי, ולפנינו קטוע ומשובשת. (עו) זו אניסת בניהם ובנותיהם. בכ"י פלארענץ הגי' אניסת נשיהם ובנותיהם. ועיין במכילתא וי"א אתן חרבי אינו אומר אלא

שיצאת הגזירה היא מתבטלת, שנא' ותאחז במשפט ידי אשיב נקם לצרי (דברים לב מא), מחזיר המכות על הרשעים : ה' שמו . שהוא שומע צעקת עמו : ה' שמו . שהוא זן ומפרנס לכל בריותיו , שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים (תהלים קלו יג) , וכתיב בתריה נותן להם לכל בשר (שם שם כה) : (מו) ד"א ה' שמו . אע"פ שכתב ה' איש מלחמה תאמר שהוא צריך לשום כלי זיין , ת"ל שמו , בשמו הוא עושה מלחמות , שנאמר אלה ברכב ואלה בסוסים , ואנחנו בשם ה' אלהינו נזכיר (תהלים כ ח) , ואומר בדוד אתה בא אלי (מז) בחרב ובחנית ואני בא אליך בשם ה' צבאות אלהי מערכות ישראל (ש"א יז מה) : ה' שמו . כשמו כן תהלתו :

ד) **מרכבות** פרעה וחילו ירה בים . (מח) במדה שמדדו בה נמדדו , (מט) כתיב ירה, וכתיב רמה , מכאן מלמד שהיו יורדין לתהום ועולין למרום : ד"א מרכבות , (נ) אלו שש מאות רכב ירה בים : ד"א מרכבות פרעה . כדרך שאמר פרעה מי ה' (שמות ה ב) : ומבחר שלישיו טבעו בים סוף . כנגד שבחר שלישים על כולו , טובעו שלישיו : (נא) טובעו . בטיט , שנאמר טבעתי ביון מצולה (תהלים סט ג) , הם מררו חיי ישראל בטיט ובלבנים , לפיכך טבעו בטיט בתוך ים סוף :

ה) **תהומות** יכסיומו. (נב) ויש קורין יכסיימו , (נג) והוא מחלופי בן אשר ובן נפתלי הנקדנים, והוא לשון אחד, כמו וגם לא תעבורי מזה (רות ב ח) , (נד) מלמד שעלה תהום העליון ותהום התחתון , והיו המים נלחמים בהם בכל מיני פורענות, שהרי ביונה כתיב תהום יסובבני (יונה ב ו), וכאן כתיב תהומות. ביונה כתיב ותשליכני מצולה (שם שם ד), וכאן כתיב במצולות, שנא' ירדו במצולות כמו אבן : הם אמרו וראיתם על האבנים (שמות א טז) , (נה) נתן להם סימן , שבשעה שכורעה לילד ירכותיה מצטננות כאבנים , ולהם נהיו המים כאבנים והיה המים מכים להם על מקום האבנים : ד"א כמו אבן. על שהקשו לבן כאבן :

ו) **ימינך** ה' נאדרי בכח . (נו) שאתה נותן ארכה לרשעים , אולי יחזרו בתשובה, כמו שנאמר בדור המבול לא ידון רוחי באדם וגו' (בראשית ו ג) , והיו ימיו מאה ועשרים שנה (שם) : ימינך ה' . (נז) ב' פעמים , לפי שישראל היו רצויין לפני יוצרנו עשו את השמאל ימין , שנאמר ימינך ימינך , וכשחוטאין עושין את הימין

הערות ותקונים

שהוא נלחם על המצריים . (מו) ד"א ה' שמו : מכילתא ורש"י עה"ת . (מז) בחרב ובחנית ואני בא אליך . כ"ה גם בכ"י פלארענץ ופ"ב ובמקרא כתוב בחרב ובחנית ובכידון ואנכי בא אליך . וגם במכילתא מובא לשון הכתוב ואני במקום ואנכי . (מח) במדה שמדדו בה נמדדו . במכילתא שיים פרעה אמר מי ה' אשר אשמע בקולו ואף אתה באותה מדה מדדת לו לכך נאמר מרכבות פרעה וחילו ירה בים . ועיין במלת סופרים ובמאיר עין ולדעתי יש לתקן שם פרעה אמר כל הבן הילוד היאורה תשליכהו (שמות א כב) ואף אתה באותה מדה מדדת לו לכך נאמר ירה בים . (מט) כתיב ירה . מכילתא וילקוט שם . (נ) אלו שש מאות רכב . בכ"י פ"ב חסר פה שורה שלימה . (נא) טובעו בטיט . במכילתא אין טביעה אלא בטיט , וכן הביא רש"י עה"ת טבעו אין טביעה אלא במקום טיט . (נב) ויש קורין יכסיימו . בכ"י פ"ב ויש שקורין יכסומו ובכ"י פלארענץ ויש שקורין יכסיומו , והיא גירסא נכונה . והכוונה המלה נקוד יְכַסְיֻמוּ ועל זה כתב יש שקורין יְכַסְיֻמוּ כי במלה זו יש ארבעה זריות כמו שהביא המבאר והד' הוא השנוי הגדול שבאה המ"ם במלאפום במקום החולם , והביא על זה חבר כמו לא תַעֲבוּרִי מזה , הראוי תַעֲבוֹרִי . ובכ"י פלארענץ הגי' כמו לא תעבורי מזה פירושו לא תעבורי . והמעתיק באשר לא הבין הכוונה השמיט זה . וגם רש"י עה"ת כתב יכסימו אין לו דומה במקרא בנקודתו ודרכו להיות בנקודתו יכסימו מלאפום (ר"ל בחולם כי הראשונים קראו לחולם מלאפום) . ואולי כוונתו ויש שקורין יכסיומו ר"ל במלאפום אף שנקדה היו"ד בקבוץ הוא במקום מלאפום והוי"ו חסרה ע"פ המסורת . (נג) והוא מחלופי בן אשר ובן נפתלי הנקדנים . וז"ל בעל מנחת שי בראשית א' ג' האנשים האלה היו שני ראשי ישיבות במסורת , שם האחד יעקב בן נפתלי, ושם השני אהרן בן אשר , ור' אברהם דבלנים קרא אותם משה בן אשר . ובעל שלשלת הקבלה כתב שאחרי דור רבינו סעדי' גאון הי' שני חכמים גדולים שנחלקו על מלות הרבה שבתורה וטעמיהן, ונקראו ר' אהרן בר משה משבט אשר, ור' משה בן דוד משבט נפתלי , ואנחנו סומכים על קריאת בן אשר, וכך סמך עליו הרמב"ם ז"ל וכמנהג מערבי, ומדינחא סומכים על קריאת בן נפתלי. (נד) מלמד שעלה תהום העליון . מכילתא פ"ה וע"ש.(נה) נתן להם סימן שבשעה שכורעה לילד ירכותיה מצטננות כאבנים . זה ליתא במכילתא . (נו) שאתה נותן ארכה . מכילתא וילקוט . (נז) ב' פעמים . שם .

לע"ל

אל נערץ בסוד קדושים רבה (תהלים פט ז ח): מי כמוכה נאדר בקודש. (צ) נאה אתה ואדיר בקודש בשעה שישראל צועקין כל אחד ואחד בביתו שומע ומאזין לכל אחד ואחד ועונה יחד לכולם, שנאמר שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו (שם סה ג): נורא תהלות עושה פלא. (צא) נורא תהלות מעולם אתה: (צב) ד"א נורא תהלות. מדת בשר ודם מורא על הרחוקים יותר מקרובים אבל הקב"ה (צג) מוראו על הקרובים שנא' בקרובי אקדש (ויקרא י ג), ואומר וסביביו נשערה מאד (תהלים נ ג), (צד) מדקדק עם עבדיו אפילו כחוט השערה: עושה פלא. עשה ועושה בכל דור ודור. (צה) עשה עם האבות, עשה עם הבנים, כן יעשה למען שמו, שנאמר כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות (מיכה ז טו):

יב) **נטית** ימינך תבלעמו ארץ. (צו) לפי שצדקו עליהם הדין במצרים ואמרו ה' הצדיק (שמות ט כז), לפיכך זכו לקבורה, שנאמר תבלעמו ארץ: (צז) ד"א נטית ימינך. מגיד שהיה הים זורקן ליבשה, ויבשה זורקן לים, (צח) אמרה היבשה ומה אם בשביל דמו של הבל שקבלתי נתארותי, שנא' ארורה האדמה (בראשית ג יז), דמן של כל אלו על אחת כמה וכמה. עד שנשבע לה הקב"ה שאינה תובעה בדין בשבילן. שנאמר נטית ימינך תבלעמו ארץ, זו שבועה, שנאמר נשבע ה' בימינו (ישעיה סב ח):

יג) **נחית** בחסדך עם זו גאלת. (צט) לפי שלא היה בידינו מעשים טובים וגאלתנו [בחסדך], שנאמר חסדי ה' אזכיר תהלות ה' (ישעיה סג ז): עם זו. (ק) אין לך עם אלא ישראל, שנאמר עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו (שם מג כא): (קא) ד"א עם זו. (קב) אלו י"ג שבטים עם שבט אפרים בן יוסף: נהלת בעזך אל נוה קדשך. (קג) בזכות התורה שנקראת עוז, שנא' ה' עוז לעמו יתן (תהלים כט יא): אל נוה קדשך. בזכות נוה קדשך, זה המקדש, שנאמר נוה שאנן (ישעיה לג כ):

יד) **שמעו** עמים ירגזון. (קד) אמרו אם למצריים נעשו בהם כל אלו הנקמות הם מה תהא עליהם: (קה) ד"א שמעו עמים ירגזון. כיון ששמעו שהקב"ה הגביה קרן של ישראל ומכניסן לארץ, התחילו מתרגזין, אמר להם [הקב"ה] שוטים כמה מלכים מלכו מכם, כמה שלטונים שלטו מכם, והם לא חששו, ואתם עתה מה לכם: חיל אחז יושבי פלשת. (קו) כיון ששמעו [אנשי פלשת] שישראל נכנסין לארץ, אמרו עתה באים (קז) לעורר ערעור של בני אפרים, (קח) שנא' אלה בני אפרים שותלח בנו ועזר ואלעזר והרגום אנשי גת הנולדים בארץ כי ירדו לקחת מקניהם (דה"א ז כ כא), ואומר בני אפרים נושקי רומי קשת (תהלים עח ט), אמרו אין להם דרך אלא עלינו עתה באים ובוזזים את נכסינו:

טו) **אז** נבהלו אלופי אדום. (קט) למה נבהלו שמא בשביל ארצם, והא כתיב אל תתגרו בם (דברים ב ה), (קי) אלא אמרו שמא יערערו עלינו מריבה שבין עשו

הערות ותקונים

לסיפא דקרא ידמה לה' בבני אלים. (צ) נאה אתה ואדיר בקודש. מכילתא וילקוט רמז ר"נ. (צא) נורא תהלות מעולם אתה. במכילתא לא מעכשיו אלא מעולם נורא תהלות. (צב) ד"א. שם. (צג) מוראו על הקרובים. במכילתא וילקוט נוסף „יותר מהרחוקים" ועיין מכילתא שם באריכות דברים. (צד) מדקדק עם עבדיו כחוט השערה. הסיום הזה ליתא במכילתא, והוא מגמרא ב"ק נ' ע"א וסביביו נשערה מאד מלמד שהקב"ה מדקדק עם סביביו אפי' כחוט השערה, ודרשו נשערה לשון חוט השערה. (צה) עשה עם האבות. זה לשון המכילתא ד"א עושה פלא עם אבות ועתיד לעשות עם בנים. (צו) לפי שצדקו עליהם הדין. מכילתא פ"ט, ילקוט רמז רנ"א, ורש"י עה"ת. (צז) ד"א נטית. מכילתא וילקוט שם. (צח) אמרה היבשה. עיין בת"י ויב"ע יונתן והרעא הוו מדיינין. ועיין פדר"א פמ"ב ובפי' הרשב"ם לפסחים קי"ח ע"ב ד"ה פלוט. (צט) לפי שלא היה. מכילתא וילקוט. (ק) אין לך עם. שם. (קא) ד"א עם זו. הוספת רבינו. (קב) אלו י"ג שבטים. דרש ז"ו בגימטריא י"ג. (קג) בזכות התורה. מכילתא וילקוט. (קד) אמרו. מכילתא וילקוט. (קה) ד"א. שם. (קו) כיון ששמעו אנשי פלשת. שם. (קז) לעורר ערעור. במכילתא לעורר עילותן ובילקוט הגי' לעורר עברתם. והגאון איפת צדק הגיה עילורין. ועיין סנהדרין צ"ב ע"ב, וברש"י עה"ת. (קח) שנאמר אלה בני אפרים שותלח בנו ועזר ואלעזר. במקרא כתיב ובני אפרים וגו' ושותלח בנו ועזר ואלעד. וגם בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב מובא המקרא בטעות אלה בני אפרים למשפחותם שותלח בנו זבדי בנו ועזר ואליעזר. (קט) למה נבהלו. מכילתא. (קי) אלא אמרו. נראה כי

ובנותיהם: אמר אויב. זה הפסוק מודיע כי (עז) שלש כיתות נעשו המצריים על ישראל, אחת אומרת אחלק שלל ולא נהרגם, ואחת אומרת תמלאמו נפשי ונהרגם ולא נקח מהם כלום, ואחת אומרת אריק חרבי תורישמו ידי נהרגם ונקח את ממונם: חמשה דברים הם שאמר אויב. ארדוף, אשיג, אחלק, אריק, תורישמו ידי. (עח) וכנגדם באו עליהם חמשה פורענות בים, נשפת ברוחך, ימינך ה׳ וגו׳ תרעץ אויב, וברוח אפיך, וברוב גאונך, נטית ימינך:

י) **נשפת** ברוחך כסמו ים. דכתיב ויולך ה׳ את הים ברוח קדים עזה (שמות יד כא): צללו כעופרת במים אדירים. (עט) ארבעה נקראו אדיר, הקב״ה שנאמר אדיר במרום ה׳ (תהלים צג ד), (פ) צדיקים שנאמר ואדירי כל חפצי בם (שם טז ג), פרעה שנאמר אותה ובנות גוים אדירים (יחזקאל לב יח), מים שנאמר במים אדירים, (פא) יבוא אדיר ויפרע לאדירים מאדירים באדירים:

יא) **מי** כמוכה באלם ה׳ מי כמוכה נאדר בקדש. (פב) כיון שראו ישראל שכלו המצריים ובטלה ממשלתם וכל אלהיהם נשחתו, מיד כפרו בע״ז ואמרו מי כמוכה באלם ה׳, (פג) ואפילו האומות עתידין לכפור בה, שנאמר ה׳ עוזי ומעוזי ומנוסי ביום צרה אליך גוים יבואו מאפסי ארץ ויאמרו אך שקר נחלו אבותינו הבל ואין בם מועיל (ירמיה טז יט). ואומר והאלילים כליל יחלוף (ישעיה ב יח): ד״א מי כמוכה באלם. (פד) חסר י׳ כלומר מי כמוכה באלמים (פה) באנסים, שעושה דין ונקמות ברשעים: (פו) ד״א באלם. באלמים בעבודת כוכבים (פז) עושה תחלה ולבסוף מקירות לבם בפה מלא: ד״א מי כמוכה באלם. באלמים (פח) אלו ישראל שהם אלמים בגלות מתחרפין ואין משיבין, והקב״ה רואה עלבונן ושותק: (פט) ד״א מי כמוכה באלם. באלו שמשמשין לפניך במרום, שנא׳ כי מי בשחק יערוך (לך)[לה׳] וגו׳

הערות ותקונים

אריק חרבי, אמר לבעול זכריהם כענין שנאמר והריקו חרבותם על יפי חכמתך וחללו יפעתך (יחזקאל כח ז). ובילקוט רמז רמ״ט הגי׳ לשעבר הייתם רוצים לאנוס נשיהן ובנותיהן והייתי תובע מידכם [בנימוסי מלכות] אבל כאן אריק חרבי. וי״א אתן חרבי אין כתיב כאן אלא אריק חרבי אמר לבעול את זכוריהן כענין שנאמר ונתנו [צ״ל והריקו] חרבות [צ״ל חרבותם] על יופי [צ״ל יפי] חכמתך (יחזקאל כח ז). ובמכילתא לפנינו חסר מן לשעבר עד אריק חרבי ומתחיל וי״א שהשמיט המעתיק מן לשעבר עד חרבי. (עז) שלש כיתות. מכילתא וילקוט שם. (עח) וכנגדם בא עליהם חמשה פורענות בים. במכילתא וכנגדן של חמשה דברים השיבתו רוח הקודש ואומרת נשפת ברוחך כו׳. ובילקוט רמז רמ״ט השמיט המעתיק המלות „וברוח אפיך" ומן נטית ימינך מתחיל רמז ר״נ. בטעות. (עט) ארבעה נקראו אדיר. מכילתא וילקוט רמז ר״נ. (פ) צדיקים. במכילתא הגירסא ישראל. (פא) יבוא אדיר. עיין מנחות נ״ג ע״א. (פב) כיון שראו ישראל. מכילתא פ״ח וילקוט רמז ר״נ. (פג) ואפילו האומות. עיין גי׳ אחרת במכילתא. (פד) חסר יו״ד. ז״ל בעל מנחת שי באלם חסר דחסר כלומר מי כמוך באלמים כן דרשו רבותינו בפ׳ הניזקין [גיטין נ״ו ע״ב] ובמכילתא ובמדרש לקח טוב נדרש מי כמוכה באלמים על פנים שונים. (פה) באנסים שעושה דין ונקמות ברשעים. ובמכילתא מי כמוך באלים באלמים מי כמוך בנסים וגבורות שעשית על הים. והמפרשים פירשו שהוא מלשון אלים וחזק וכן ואת אילי הארץ לקח (יחזקאל יז יג). וכפירוש רבינו. (פו) ד״א באלם באלמים בע״ז. דרש באלם מלשון אֱלִם. ובמכילתא הגי׳ ד״א מי כמוך באלים מי כמוך באלו שאחרים קורין אותם אלוהות כו׳. (פז) עושה תחלה ולבסוף מקירות לבם בפה מלא. המאמר קטוע ונשתבש מן המעתיק, וכמלא לנכון בכ״י פ״ב ובכ״י פלארענץ. וכן צ״ל באלמים בע״ז עושה נקמות מי כמוך השני דגש לפי שבתחלה היו משבחין בשפה רפה ולבסוף מקירות לבם בפה מלא. וכן מצאתי בס׳ מנחת שי שכתב וז״ל מי כמוך הראשון ברפי הכ״ף והשני בדגש בתר יהו״ה בלא מבטל ע״פ המסורת ונתנו טעם לדבר שלא לגמגם מיכה אל השם. ועיין מ״ש בתהלים ל״ה י׳ ומה שכתב מרן ב״י באו״ח סוף סי׳ נ״א בשם ארחות חיים, ומדרש לקח טוב מי כמוכה הראשון רפי והשני דגש לפי שבתחלה היו משבחין בשפה רפה ולבסוף מקירות לבם בפה מלא עכ״ל ועיין ברבינו בחיי ותראה שהעתיק מדברי הלקח טוב. (פח) אלו ישראל שהם אלמים בגלות. במכילתא וילקוט רמז ר״נ מי כמוך באלמים שומע עלבון בניך ושותק. נראה כי יש להגיה גם ע״פ דברי רבינו וכצ״ל מי כמוך באלמים [אלו ישראל שהם אלמים בגלות מתחרפין ואין משיבין והקב״ה] שומע עלבון בניו ושותק. (פט) ד״א מי כמוך באלים. באלו שמשמשין לפניך במרום. דרש באלים מלשון בני אלים וזה שהביא הדורש כי מי בשחק יערוך לה׳ וכוונתו לסיפא

נחלה: מכון לשבתך. פירושו מכוון לשבתך, שכסא של מטה מכוון לכסא של
מעלה: פעלת ה'. (קלג) בוא וראה חבת בית המקדש, שבבראשית כתיב בדבר ה'
שמים נעשו (תהלים לג ו), (קלד) ובמקדש כתיב פעולה, אוי להם לאומות העולם
(קלה) שהחריבו פעולת מי שאמר והיה העולם: מקדש ה' כוננו ידיך. בוא וראה חבת הקב"ה
על בית המקדש, נאמר במעשה בראשית אף ידי יסדה הארץ (ישעיה מח יג), וכאן
כתיב כוננו ידיך, (קלו) לשם אחת, ופה שתים: (קלז) מקדש רפה, על כי היה עתיד
ליחרב, שהרי במשכן כתיב ועשו לי מקדש (שמות כה ח), לפי שלא שלטו בו האומות
אלא נגנז: מקדש ה'. השם מלא כבתבו כך קרייתו, כי כיון שנבנה בית המקדש
(קלח) [נודע בישראל, שנאמר] נודע ביהודה אלהים, בישראל גדול שמו (תהלים עו יב).
וכתיב ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון (שם עו ג):

יח) **ה'** ימלוך לעולם ועד. (קלט) ר' יוסי הגלילי אומר אלו אמרו ישראל על הים ה'
מלך לעולם, לא היתה אומה שולטת בהם, אלא אמרו ה' ימלוך, לעתיד לבא
ועדיין אין לו הפסק: (קמ) שירת משה רבינו שמונה עשר פסוקים, (קמא) וכנגדן
תקנו רבותינו שמונה עשר ברכות של תפלה:

יט) **כי** בא סוס פרעה. בעל כרחו בא בים ברכבו ובפרשיו: וישב ה' עליהם את מי
הים. למדנו שהים נקרא מקום מים, והמים נקראו מי הים, וכה"א הקורא
למי הים וישפכם (עמוס ה ח): ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים. כבר הלכו ועברו
ואחר כן בא סוס פרעה:

כ) **ותקח** מרים הנביאה. בשירת מצרים הקדימו אנשים לנשים, ובשירת דבורה
קדמו נשים לאנשים, לפי שכאן תשועה על ידי אנשים, שנאמר ומשה
ואהרן עשו את כל המופתים האלה (שמות יא י), ולשם תשועה על ידי נשים דבורה ויעל
אשת חבר הקיני: מרים. (קמב) ולמה נקרא שמה מרים, שבחייה מררו המצריים את
חיי אבותינו במצרים: הנביאה. (קמג) והיכן מצינו שמרים התנבאה, אלא שאמרה
לאביה סופך את מוליד בן, שהוא עומד ומושיע את ישראל, כמו שדרשו (קמד) במס'
סוטה: אחות אהרן. (קמה) וכי לא היתה אחות שניהם, אלא שהיתה נתנבאה על
משה, עד שהיתה אחות אהרן: (קמו) ד"א על שנתן נפשו עליה נקראת אחות אהרן,
שנאמר אל נא תהי כמת וגו' אל נא רפא נא לה (במדבר יב יב וי"ג), כיוצא בו שמעון
ולוי אחי דינה (בראשית לד כה): את התוף בידה. (קמז) מובטחין היו ישראל שהקב"ה

הערות ותקונים

נחלה לארץ שנקראת נחלה ויבנו ביהמ"ק שנקרא נחלה בזכות התורה שנקראת נחלה. ובכ"י פ"ב שמאמר מקוטע. והגי' שם „תבוא נחלה נחלה בזכות". (קלג) בוא וראה. מכילתא וילקוט. (קלד) ובמקדש כתיב פעולה. בילקוט הגי' וכשבנה בית המקדש. ועיין במאיר עין שהגיה במכילתא וכשבא לבנות ביהמ"ק. (קלה) שהחריבו פעולת. עיין מאיר עין אות י"ד. (קלו) לשם אחת ופה שתים. כשברא עולמו לא בראו אלא בידו אחת, ופה כשבא לבנות ביהמ"ק בשתי ידיו. מכילתא וכן הובא ברש"י עה"ת. (קלז) מקדש רפה. בקרא **מקדש** ק' דגושה הדל"ת רפה. ועיין מנחת שי שמות ב' ג' שהביא בשם המסורה ג' מלין דגשין ורפין מתחלפין וסימן הפיכו, מקדש ה' משתי עיניו (שופטים טז) ובעל אור תורה פי' מתחלפים כי בשלשת מלות הללו היה ראוי להיות אות שניה רפה והשלישית דגושה ונהפך הדבר ובאה השניה דגושה והשלישית רפה. (קלח) נודע בישראל שנאמר. הוספתי ע"פ כ"י פ"ב וכ"י פלארענץ. (קלט) ר' יוסי הגלילי אומר. מכילתא ומובא בילקוט. (קמ) שירת משה רבינו. הוספת המחבר. (קמא) וכנגדן תיקנו רבותינו י"ח ברכות של תפלה. עיין בפסיקתא זוטרתא. ואתחנן ס"ו ע"ג וחכמי ישראל אמרו מצאנו בתפלת חנה מעין י"ח רמה קרני מגן אברהם, ממית ומחיה מחיה המתים כו'. לפי נוסחת הבבלי הם י"ט ברכות ונוסחת הירושלמי הם רק י"ח ברכות, והוא ע"פ הכנסת את צמח בבונה ירושלים וכן בבה"ג הל' ברכות פ"ה הביא אמרין במערבא דאשכחן בתפלת חנה מעין שמונה עשר והוא המאמר שהביא רבינו בפ' ואתחנן ויש לתקן במקום וחכמי ישראל אמרו ז"ל וחכמי ארץ ישראל והוא כמו שהביא הבה"ג אמרי במערבא שפי' ארץ ישראל והרחבתי בזה במבוא אשר שמתי בראש הספר. (קמב) ולמה נקרא שמה מרים. במדרש חזית בפ' כי הנה הסתו עבר נמצא הוספה „פירושה שלכך נקרא שמה מרים על שום שנאמר וימררו את חייהם כי מרים לשון מירור הוא". וכן מצאתי בסדר עולם רבה פ"ג ולמה נקרא שמה מרים על שם מירור ע"כ. (קמג) והיכן מצינו. מכילתא. (קמד) במס' סוטה. דף י"ב סע"ב. (קמה) וכי לא היתה. סוטה שם. (קמו) ד"א. מכילתא ורש"י עה"ת. (קמז) מובטחין. מכילתא

ליעקב, דכתיב וישטום עשו את יעקב (בראשית כז מא): אילי מואב. גבורי מואב היו, כענין שנאמר ואת אילי הארץ לקח (יחזקאל יז יג): יאחזמו רעד. (קיא) אמרו עתה יעוררו מריבת לוט שהיה עם אברהם אביהם: נמוגו כל יושבי כנען, אלו ז' עממין הכנעני והאמורי והחתי והיבוסי והגרגשי והפריזי והחוי שאמר הקב"ה לא תחיה כל נשמה למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם אשר עשו (דברים כ טז ויח): (קיב) נמוגו. נמסו, כענין שנאמר נמוגים ארץ וכל יושביה (תהלים עה ד), (קיג) למען נמוג לב העם (יחזקאל כא כ):

טז) תפל עליהם אימתה ופחד. (קיד) אימתה על הרחוקים מקול השמועה, ופחד על הקרובים, שכן אמרה רחב ונשמע וימס לבבנו (יהושע ב יא): בגדול זרועך ידמו כאבן. (קטו) זה נאמר על עמלק שכינס עממים רבים לבא להלחם בישראל והתפלל משה עליהם שידמו כאבן: (קטז) ד"א בגדול זרועך. כיון שנכנסו מרגלים בארץ כל מי שהיה אומר אלה מרגלים (קיז) היה דומם כאבן: (קיח) ד"א בגדול זרועך. אלו שנתקבצו בימי יהושע, שנאמר ויהי כשמוע יבין (קיט) מלך כנען וגו' הכנעני ממזרח ומים וגו' ויצאו הם וגו' (קכ) ויוועדו כל המלכים ויתקבצו יחדיו (יהושע יא א ג ה): עד יעבור עמך ה'. (קכא) עד יעבור עמך את הים, עד יעבור עם זו קנית, את הירדן, מהו עם זו קנית, (קכב) לפי שכל העולם כולו שלך, ואין לך עם אלא ישראל, שנאמר עם זו יצרתי לי (ישעיה מג כא). (קכג) ארבעה נקראו קנין, ישראל עם זו קנית, שמים וארץ שנאמר קונה שמים וארץ (בראשית יד כב), בהמ"ק שנאמר הר זה קנתה ימינו (תהלים עח נד), התורה שנאמר ה' קנני ראשית דרכו (משלי ח כב):

יז) תבאמו ותטעמו. (קכד) נתנבאו האבות ואמרו, הבנים נכנסין, ואין האבות נכנסין, (קכה) שנא' אם יראה איש באנשים האלה הדור הרע הזה (דברים א לה): ותטעמו. (קכו) ככרם הנטוע שורות שורות, (קכז) שנא' מפאת קדימה עד פאת ימה יהודה אחד דן אחד, נפתלי אחד (יחזקאל מח): בהר נחלתך. (קכח) בהר שהבטחתנו, שנאמר כי בהר קדשי בהר מרום ישראל (שם כ מ): (קכט) ארבעה נקראו נחלה, ישראל, (קל) דכתיב והם עמך ונחלתך (דברים ט כט), ארץ ישראל, (קלא) דכתיב אל המנוחה ואל הנחלה (שם יב ט), בית המקדש, דכתיב בהר נחלתך, תורה, דכתיב וממתנה נחליאל (במדבר כא יט), (קלב) תבא נחלה נחלה, נחלה בזכות

הערות ותקונים

גם לפני רבינו הוא מאמר אחד ועיין במאיר עין שהגיה במכילתא „דבר אחר" והביא שכן הגיה הגאון בעל איפת צדק. ועיין ברש"י עה"ת. (קיא) אמרו עתה יעוררו. מכילתא וילקוט שם. (קיב) נמוגו נמסו. מכילתא וכן כתב רש"י בפי' עה"ת והביא ראי' כמו ברביבים תמוגגנה (תהלים סה). ובמכילתא מובא כמו שהביא רבינו נמוגים ארץ. (קיג) למען נמוג לב העם. וכן מובא בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב. ובקרא כתיב למען למוג לב. ומלת העם ליתא. (קיד) אימתה על הרחוקים. מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת וכן בספרי סוף עקב פחדכם ומוראכם, פחד על הקרובים ומוראכם על הרחוקים. ומובא ברש"י סוף עקב. (קטו) זה נאמר על עמלק. מכילתא וילקוט. (קטז) ד"א. שם. (קיז) היה דומם. מכאן עד הכנעני חסר בכ"י פ"ב. (קיח) ד"א. שם. (קיט) מלך כנען. במקרא מלך חצור. (קכ) ויוועדו כל המלכים ויתקבצו יחדו. וכן מובא בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב. ובקרא כתיב ויוועדו כל המלכים האלה ויבאו ויחנו יחדו. וביהושע ט' ב' כתוב ויתקבצו יחדו. (קכא) עד יעבור עמך את הים כו' את הירדן. במכילתא המאמר קטוע ועיין במאיר עין שהוסיף ע"פ הילקוט רמז רנ"ב והי' גם לנכון לפני רבינו במכילתא. (קכב) לפי שכל העולם. מכילתא וילקוט. (קכג) ארבעה נקראו קנין. מכילתא וילקוט רמז רנ"ב. ובספרי האזינו בפ' הלא הוא אביך קנך איתא ג' נקראו קנין. ובפסחים פ"ז ע"ב. ובאבות פ"ו מ"י חמשה קניים. (קכד) נתנבאו האבות. מכילתא פרשה י', וילקוט רמז רנ"ג. (קכה) שנאמר אם יראה. הסיום הזה ליתא במכילתא. (קכו) ככרם. מכילתא וילקוט. (קכז) שנאמר מפאת קדמה. אין זה סדר הכתובים. ביחזקאל מ"ח א' ג' ז' וכאשר הביא רבינו הוא ג"כ במכילתא שם וילקוט רמז רנ"ג. וגם בספרי האזינו בפ' ואין עמו אל נכר מובא הכתובים לא כלשון המקרא וכאשר העיר ג"כ בעל מאיר עין. (קכח) בהר שהבטחתנו. מכילתא וילקוט. (קכט) ארבעה נקרא נחלה. מכילתא וילקוט רמז רנ"ג. (קל) דכתיב והם עמך ונחלתך. במכילתא וילקוט מובא לראי' הכתוב עמי ונחלתי ישראל (יואל ד' ב'). (קלא) דכתיב אל המנוחה ואל הנחלה. במכילתא וילקוט מובא הכתוב בארץ אשר ה' אלהיך נותן לך נחלה (דברים טו ד). (קלב) תבא נחלה נחלה. נחלה בזכות נחלה במכילתא אמר הקב"ה יבואו ישראל שנקרא

אברים, ואעפ"כ לא אמרו איה ה' המעלה אותנו [מארץ מצרים] המוליך אותנו [במדבר] בארץ ערבה ושוחה בארץ ציה וצלמות (ירמיה ב ו), [מהו צלמות] מקום צל ועמו מות: (קסא) אמר ר' אבא דבר זה סח לי רבינו הקדוש, אדם אחד היה (קסב) בארץ ישראל, פעם אחד עלה להר ללקוט עצים וראה את הנחש ישן, והוא לא ראהו ומרוב פחדו נשר שער ראשו ועוד לא נצמח והיו קורין אותו מרוטה: וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים. (קסג) ר' יהושע אומר מים ממש, דורשי רשומות אמרו שלא עסקו בדברי תורה, (קסד) לפיכך תקנו אבות הראשונים, להיות ישראל קורין בתורה שבת ושני בשבת וחמישי בשבת, (קסה) שלא יהיו שלשת ימים בלא תורה:

כג) ויבאו מרתה. (קסו) ר' יהושע אומר (קסז) בשלשה מקומות באו ישראל באותה שעה: ולא יכלו לשתות מים ממרה וגו'. מה ת"ל כי מרים הם, אלא מרים ומתלוננים הם שלפי השעה לא סבלו אלא מיד

כד) וילונו העם. (קסח) שלא נטלו עצה מן הגדולים תחלה, אלא דברו תרעומת על משה, שנאמר מה נשתה:

כה) ויצעק אל ה'. (קסט) מיכן את למד שתפלת הצדיקים קצרה, ואין תפלתן חוזרת ריקם, ואעפ"כ יש עת לקצר ויש עת להאריך, דכתיב ואתנפל לפני ה' ארבעים יום וארבעים לילה (דברים ט יח): ויורהו ה' עץ. (קע) ר' יהושע בן קרחה אומר זה עץ (קעא) הרדופני היה שהוא מר ביותר, נס בתוך נס, (קעב) וכן אלישע הנביא במלח ריפא מי יריחו, נס בתוך נס. (קעג) ר"ש בן יוחי אומר, דבר של תורה הראה, שלא כתוב ויראהו, אלא ויורהו, בענין שנא' ויורני ויאמר לי (משלי ד ד): וישלך אל המים וימתקו המים. (קעד) המים המים שני פעמים, מיכן אמר ר' אלעזר המודעי המים מרים היו מתחלתן ולא לפי השעה: שם שם לו חק ומשפט. (קעה) חק זה שבת

הערות ותקונים

באויר מיד מת ואבריו נושרין, לכן יש לתקן בדברי רבינו וכצ"ל וכתיב משא בהמות נגב בארץ צרה וצוקה לביא וליש מהם אפעה ושרף מעופף וגו' (ישעיה ל' ו'). אין אפעה אלא עכס אמרו שעכס זה רואה אל עוף פורח מיד [מת] העוף ונושר אברים אברים. ובתנחומא איתא מיד נתחבר ונושר אברים אברים נ"ל מיד מת. (קסא) אמר ר' אבא. כ"ה הגי' בשמ"ר פכ"ד ובילקוט רמז רכ"ה וירמי' רמז רכ"ו בשם המכילתא ולפנינו אמר ר' עקיבא, ובתנחומא א"ר אחא וכן בעל ספר והזהיר העתיק כמו שמצא בתנחומא ר' אחא. ומלדברי רבינו נראה שהיה לפניו הגי' גם במכילתא א"ר אבא. וכן יש לתקן בתנחומא ר' אבא במקום ר' אחא ויפה העיר ידידי הרה"ג מהרא"ה וויים במדות סופרים אות ד' הגי' ר' עקיבא היא בטעות שלא מצינו תואר רבינו הקדוש רק על ר"י הנשיא, ואם גרסינן ר' אבא אז הוא רב הנקרא אבא אריכא ומצאנו אותו בברייתא בשלשה מקומות בשם ר' אבא, והוא היה תלמיד רבינו הקדוש ובתנחומא ובילקוט הגי' רבינו הגדול, ולגי' זו אפשר שרבינו הגדול מכוון על רב שכן מצאנוהו כמה פעמים בש"ס בשם הזה ור' אבא סתם הוא ר"א תלמיד רב. וראיתי בכ"י פלארענץ ושם הגי' א"ר אבא זה סח לי רבינו הגדול. (קסב) בארץ ישראל. בשמ"ר הגי' פעם אחת עבר אדם בתוך מדבר כוב זה. ויש לתקן כמו שהוא לפנינו כי דברי השמ"ר נובעים מן המכילתא והתנחומא. (קסג) ר' יהושע אומר. מכילתא וילקוט, ושם מובא גם דברי ר' אליעזר ואחרים. ורבינו השמיטם כי דבריהם קשה להולמם. ובתנחומא הביא דברי אחרים והשמיט דברי ר' יהושע ור' אליעזר, ואחר התנחומא הלך בעל ס' והזהיר דף כ"א ע"א. (קסד) לפיכך תקנו אבות הראשונים. במכילתא ותנחומא הגי' הנביאים והזקנים, ובגמרא ב"ק פ"ב ע"א עמדו נביאים ותקנו. ועיין מה שהעיר בזה ידידי הרה"ג מהרא"ה וויים במדות סופרים אות ו'. (קסה) שלא יהיו שלשת ימים בלא תורה. זה ליתא במכילתא. רק נשנה בגמרא שם וכן בתנחומא. ואולי נשמט זה במכילתא לפנינו ועי' בתוס' ב"ק שם ד"ה כדי. (קסו) ר' יהושע אומר. מכילתא וילקוט שם. (קסז) בג' מקומות. כ"ה גם בכ"י פלארענץ, ובכ"י פ"ב הגי' לשלשה ימים הזרו ישראל באותה שעה. ועיין במאיר עין אות כ"ח. (קסח) שלא נטלו עצה. מכילתא שם. (קסט) מיכן את למד. מכילתא וילקוט רמז רכ"ו. (קע) ריב"ק. מכילתא וילקוט שם. (קעא) הרדופני. וכן תרגם יב"ע, ובתנחומא בד"ה אז ישיר מספרא מובא כן בשם ר' נתן, וכן הביא הערוך ערך הרדפני וכתב שהוא אילן הגדל על המים ופריו סם המות, וכן מפורש בגליון הילקוט, והוא ροδοδάφνη ועיין בערוך בהערת הרמ"ל. (קעב) וכן אלישע הנביא במלח ריפא מי יריחו. מ"ב ב' י"ט כ' כ"א וכ"ב והמים רעים וגו' ושימו שם מלח וגו' וישלך שם מלח וגו' רפאתי למים האלה וגו' וירפו המים עד היום הזה. (קעג) רשב"י אומר. מכילתא וילקוט שם. (קעד) המים המים. שם. (קעה) חק זה שבת. מכילתא בשם ר' יהושע ובילקוט

רמז

עושה נסים עם יציאתם ממצרים, והתקינו להם תופים: ותצאנה כל הנשים אחריה. מרים כנגד כולם, שכל המתחיל בדבר הוא עיקר:

כא) **ותען** להם מרים. (קמח) כדרך שאמר משה רבינו שירה לאנשים, כך אמרה מרים שירה לנשים, שירו לה' כי גאה גאה וגו': ותען. יש עניה שהוא ראש הדיבור, כמו ותעניה הנשים המשחקות (ש"א יח ז), ויען איוב (איוב ג ב), והם לשון קריאה, ולא לשון עניה, שבזמן שאחת מתחלת וכולן עונות הוא ותען:

כב) **ויסע** משה את ישראל מים סוף. (קמט) ר' יהושע אומר נסיעה זו על פי משה, (קנ) והשאר על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו: (קנא) ד"א ויסע משה. כיון שאמר להם משה סעו לא אמרו לו להיכן ניסע, והיכן נלך דרך המדבר הזה בלא צידה, אלא מיד נסעו ולא איחרו, עליהם נאמר הלוך וקראת באזני ירושלים לאמר כה אמר ה', זכרתי לך חסד נעוריך וגו' לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה (ירמיה ב ב), (קנב) וג' מסעות חזרו לאחוריהם, שכן כתוב בפרשת אלה מסעי, (קנג) ויסעו מפי החירות (במדבר לג ח), ויסעו ממרה (שם שם ט), ויסעו מאלים ויחנו על ים סוף (שם שם י): ויסע משה. (קנד) ר' אליעזר אומר על פי הגבורה נסעו, ומהו ויסע, מלמד שהסיען בעל כרחן, שכיון שראו פגרי מצרים אמרו כיון שנשמדו כל מעבידנו בואו ונחזור למצרים ונכבשוה, שמא תאמרו אמרו ולא עשו, ת"ל וימאנו לשמוע ולא זכרו נפלאותיך (נחמיה ט יז). (קנה) ר' יהודה אומר עבודת כוכבים עברה עם ישראל בים, והסיעה משה מהם באותה שעה, (קנו) ומרנא ורבנא ר' טוביהו בנו של רבינו הגדול רבי אליעזר זצ"ל שמע מאביו, ויסע משה את ישראל, (קנז) בעל כרחן, לפי שהיו מוצאין בתוך הים אבנים טובות ומרגליות, ולא היו רוצים לצאת משם, לכך כתיב ויסע: ויצאו אל מדבר שור. אמרו רבותינו ז"ל במכילתא, מדבר שור (קנח) הוא מדבר כזב, (קנט) והיה שמונה מאות פרסה על שמונה מאות פרסה, וכולו מלא נחשים ועקרבים, שנאמר המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב וצמאון (דברים ח טו), (קס) שרף הוא אפעה, כשהוא רואה צל עוף פורח, מיד העוף נושר אברים

הערות ותקונים

וילקוט סוף רמז רכ"ג, ופדר"א פמ"ב, ורש"י עה"ת. (קמח) כדרך. מכילתא ורש"י עה"ת. (קמט) ר' יהושע אומר. מכילתא (מסכתא דויסע משה פרשה א'). (קנ) והשאר ע"פ ה' יחנו. זה לשון המכילתא ושאר כל המסעות כולן נסעו ע"פ הגבורה שנאמר על פי ה' יחנו בני ישראל ועל פי ה' יסעו (במדבר ט יח) ובמקרא כתוב על פי ה' יסעו ועל פי ה' יחנו. (קנא) ד"א ויסע משה. הוא לדברי ר' אליעזר במכילתא ומובא בילקוט שם. (קנב) וג' מסעות. מכילתא וילקוט שם. (קנג) ויסעו מפי החירות. וכן מובא במכילתא ובכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב ובמקרא כתוב ויסעו מפני החירות. (קנד) ר' אליעזר אומר. מכילתא. והרב בעל מאיר עין אות ט' הביא וז"ל עיין בזה ינחמנו, ובבכורי המלות כתב שהוא ט"ס וצ"ל ד"א שהי' בר"ת ונתחלף להמעתיק לאי"ת ברי"ש. ואין צורך לכל זה דאינו אלא נוסחא אחריתא וכזה נמצא הרבה בברייתות, א"כ תרי תנאי ניהו אליבא דר"א עכ"ל אולם כאשר תראה היתה גם לפני רבינו הגי' פה ר' אליעזר אומר, וכן בשמ"ר פכ"ד מובא זה בשם ר' אלעזר, ויש לתקן שם במקום לא נסעו צ"ל נסעו. ומלדברי רבינו שהביא למעלה ד"א ויסע משה נראה כי הי' שם לפניו הגי' ד"א במקום ר' אליעזר וא"כ אין צורך לומר כי תרי תנאי ניהו. (קנה) ר' יהודה אומר. במכילתא ובשמ"ר פכ"ד הגי' ר' יהודה בן אלעאי. ובכ"י פלארענץ ר' יהודה בן אלעזר. (קנו) ומרנא ורבנא טוביה כו'. ובכ"י פלארענץ ואני טוביה ברבי אליעזר זצ"ל שמעתי מאבא מרי ועיין מה שהעירותי במבוא. (קנז) בעל כרחן לפי שהיו מוצאין כו'. כן הביא הילקוט רמז רכ"ד בשם התנחומא. ולפנינו ליתא ואין ספק שכיוון לתנחומא הנקרא ג"כ ילמדנו. וז"ל מהו ויסע שהסיען בעל כרחן עמד פרעה וקשט אותן הסוסים באבנים טובות ומרגליות ושנטבעו בים היו צפין על שפת הים והיו ישראל יורדין בכל יום ונוטלין מהן ולא היו מבקשין לזוז משם כיון שראה משה כך א"ל מה אתם סבורים שבכל יום הים מעלה לכם אבנים טובות ומרגליות עמד והסיען בעל כרחן ע"כ. וגם רש"י עה"ת הביא הדרשה הזאת. (קנח) הוא מדבר כזב. כ"ה הגי' במכילתא ובתנחומא ובילקוט ירמיה רמז רס"ו, אולם בשמ"ר פכ"ד ובילקוט רמז רכ"ה ובס' והזהיר דף כ"א ע"א. וכן בכ"י פ"ב הגי' זה מדבר כוב ובכ"י פלארענץ המלה נמחקת. ונזכר זה המקום ביחזקאל ל' ה'. ועיין ארץ קדומים צד 29. (קנט) והיה שמונה מאות פרסה. כ"ה הגי' בתנחומא ושמ"ר ובילקוט. גם בילקוט ירמיה שם. ולפנינו במכילתא תשע מאות. ועיין במאיר עין. (קס) שרף הוא אפעה. במכילתא ותנחומא וילקוט רמז רכ"ה וילקוט ירמיה רמז רס"ו ובס' והזהיר שם אין אפעה אלא עכס אמרו שעכס זה רואה צל עוף שהוא פורח באויר

יום, (א) מלמד שבאותו יום אירע אחד בשבת, שהוא סדור מיום שברא הקב"ה את עולמו, כענין שנאמר ויהי ערב ויהי בקר יום אחד (בראשית א ה): (ב) ניסן שבו יצאו ישראל ממצרים אירע להיות (בשני) [בששי] בשבת, השלים ניסן, אירע אייר להיות באחד בשבת, חיסר אייר, אירע סיון להיות [בשני] בשבת, בששה בסיון נתנו עשרת הדברות שהוא יום שבת, (ג) ותניא בסדר עולם ד"א בששי בשבת יצאו בני ישראל ממצרים, וסייעתא כסדר עולם, (ד) ואע"פ שהמכילתא מגדת שניסן היה בה' בשבת, עיקר היסוד כתנא דסדר עולם, שניסן היה בערב שבת, ואייר באחד בשבת, וסיון בשני בשבת, והתורה ניתנה בשבת בששה לחודש: (ה) בחמשה עשר יום לחודש השני. (ו) למדנו שחררה שהוציאו ממצרים אכלו ממנה שלשים ואחד יום, עד שירד להם המן בששה עשר באייר, מן ליל ט"ו בניסן ששים ואחת סעודות, אחת ליום ואחת ללילה. לכך נאמר בחמשה עשר יום לחודש השני (ז) לצאתם ממצרים:

ב) **וילונו** כל עדת בני ישראל. (ח) לא נטלו עצה מן הגדולים, אלא עמדו ואמרו דברי תרעומות על משה ועל אהרן:

ג) **ויאמרו** אליהם בני ישראל מי יתן מותנו ביד ה'. (ט) בשלשת ימי אפלה במצרים, א"ר אלעזר המודעי לפי שהיו עבדים למלך מצרים היו יוצאין בשוק ונוטלין פת ובשר ודגים, ואין אדם מוחה בידם. (י) יוצאין בשדה ונוטלין תאנים וענבים ורמונים, ואין מוחה בידם. לכך נאמר בשבתנו על סיר הבשר באכלנו לחם לשובע כי הוצאתם אותנו אל המדבר הזה. תוהו שאין בו כלום: להמית את כל

הערות ותקונים

[טז] (א) מלמד שבאותו היום אירע אחד בשבת. כ"ה גם בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב. והוא כשיטת הסדר עולם פ"ה. כי המכילתא וס"ע פליגו, לשיטת הס"ע ר"ח ניסן ביום ששי היה ולשיטת המכילתא היה ביום החמישי. א"כ י"ד ניסן לשיטת הס"ע היה ביום החמישי וכן מפורש שם. י"ד ניסן יום חמישי היה. ולשיטת המכילתא ביום הרביעי היה. ט"ו ניסן שבו יצאו ממצרים חל לדעת הס"ע ביום הששי בע"ש, ולדעת המכילתא היה ביום החמישי ראש חודש אייר ולדעת הס"ע באחד בשבת היה כי כן מפורש שם באחד בשבת היה ולדעת המכילתא בשבת היה. ולפי זה שר"ח אייר היה באחד בשבת, א"כ חמשה עשר יום לחדש השני, באחד בשבת היה. ולסברת המכילתא בשבת היה. ראש חודש סיון הי' לשיטת הס"ע ביום ב', ולשיטת המכילתא ביום א' היה. וששה לחודש שנתנו בו הדברות היה ביום השבת. וכן מפורש שם ויום השבת היה. ולשיטת המכילתא ביום ו' היה. ועיין גם בגמרא שבת פ"ז ע"ב ופ"ח ע"א ומובא שם דברי הס"ע. (ב) ניסן שבו יצאו ישראל ממצרים אירע להיות בשני בשבת. תקנתי שצ"ל בששי בשבת ע"פ שיטת הס"ע עיין בהערה שלפניה. וכן נאמר לנכון בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ אירע להיות בע"ש. (ג) ותניא בסדר עולם. שם בפ"ה בי"ד יום בו שחטו ישראל את פסחיהן במצרים ויום חמישי היה ממחרת הפסח ערב שבת היה. (ד) ואע"פ שהמכילתא מגדת כו'. כ"ה במכילתא שם ומובא בילקוט רמז רנ"ז. (ה) בחמשה עשר יום. במכילתא הגי' ד"א בחמשה עשר יום למה נאמר יום לידע באיזה יום ירד המן לישראל. (ו) למדנו כו'. אכלו ממנה ל"א יום. כ"ה במכילתא ומובא בילקוט וכן ברש"י עה"ת וז"ל נתפרש היום של חנייה זו, לפי שבו ביום כלתה החררה שהוציאו ממצרים והוצרכו למן, ללמדנו שאכלו משירי הבצק ששים ואחת סעודות וירד להם מן בששה עשר באייר ויום אחד בשבת היה כדאיתא במס' שבת דף פ"ז עכ"ל - וזה ג"כ שיטת המכילתא שר"ח אייר היה בשבת א"כ ששה עשר באייר היה ביום הראשון בשבת ושיטת הס"ע שר"ח אייר היה באחד בשבת א"כ יום ששה עשר באייר היה ביום ב'. ובסדר עולם פ"ה איתא ועוד למדנו שהיו אוכלין מעוגה שהוציאו ממצרים כל שלשים יום ובו ביום כלתה, ולערב אכלו השליו ולמשכים לקטו את המן ע"כ. וכן בשמ"ר פ"ג מן חררה שהי' יוצאה עמהן ממצרים מספיק להם ל' יום. ובשמ"ר פכ"ה הלידה שהוציאו בידם ממצרים עשה להם ס"א סעודות ואכלו אותה ל"א יום. וכן בחזית פ"א בפ' הגידה לי, מחררה שנטלו ישראל בידם ממצריםאכלו ממנה ל"א יום, וכתב היפ"ת שבט"ו בניסן יצאו, ובט"ו לאייר שבו הלינו על משה תם הבצק שהוציאו ממצרים להוו ליה ל"א יום, נמצא שאכלו ס"א סעודות כי סעודה אחת סועדים בלילה ואחד ביום. והסעודה של ליל ט"ו בניסן במצרים אכלוה, נמצא שהנאכל ממה שהוציאו ממצרים היה ס"א סעודות, כי תלונתם ביום ט"ו באייר בערב היתה אחר שכבר אכלו סעודת הבוקר ולא היה להם לאכול בערב דליכא למימר כי בבוקר הלינו שלא היה להם לאכול כל היום, שהרי המן לא ירד עד ט"ז באייר, ולא יתכן שנשארו כל היום וכל הלילה בלא אכילה. (ז) לצאתם ממצרים. וכן בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב. ובמקרא כתוב לצאתם מארץ מצרים. (ח) לא נטלו עצה. מכילתא וילקוט סוף רמז רנ"ז. (ט) בשלשת ימי אפלה. שם. (י) יוצאים בשדה. עד ואין מוחה

ומשפט זה כיבוד אב ואם, שבשניהם כתיב כאשר צוך ה' אלהיך (דברים ה יב וטז).
(קעו) ואמר ר' יהודה כאשר צוך במרה, (קעז) ר' אלעזר המודעי אומר חק אלו עריות, שנאמר לבלתי עשות מחוקות התועבות (ויקרא יח ל), ומשפט (קעח) אלו דיני קנסות ודיני חבלות: ושם נסהו. שם ניסה הקב"ה את ישראל דברי ר"א המודעי, ר' יהושע אומר שם ניסהו, נשאו למשה גדולה (קעט) לפי ששי"ן וסמ"ך משמשין:

כו) ויאמר אם שמוע תשמע לקול. (קפ) מיכן אמרו שמע אדם מצוה אחת, משמיעין אותו מצות הרבה, שכח מצוה אחת, משכחין אותו מצות הרבה, שנאמר אם שכח תשכח (דברים ח יט): ד"א אם שמוע תשמע, אם שמע מעצמו משמיעין לו מן השמים, וכה"א יהב חכמתא לחכימין ומנדעא לידעי בינה (דניאל ב כא), מכאן אמרו (קפא) הבא ליטהר מסייעין אותו: ד"א אם שמע תשמע. אם שמעת בילדותך, סופך אתה שומע בזקנותך, מיכן אמרו (קפב) אם שמעת בישן תשמע בחדש ואם יפנה לבבך שוב לא תשמע: לקול ה' אלהיך. (קפג) אלו עשרת הדברות שנאמרו מפה אל פה (קפד) בעשרה קולות, (קפה) שנאמר מן השמים השמיעך את קולו (דברים ד לו): והישר בעיניו תעשה. זו לפנים משורת הדין: ד"א והישר בעיניו תעשה. (קפו) היינו דתנן איזה היא דרך ישרה שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם: והאזנת למצותיו. (קפז) אלו הגדות המשובחות הנשמעות באזני כל אדם: ושמרת כל חוקיו. אלו הלכות, שיש בהן איסור והיתר טומאה וטהרה: כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך. תלה הכתוב הלשון בדבר שראו עיניהם: כי אני ה'. נאמן לשלם שכר טוב לצדיקים: רפאך. אם לא ישים מה צורך רפואה, אלא אפי' אם אשים אני ה' רפאך, (קפח) דברי ר' יהושע, ר"א המודעי אומר אם שמוע, יכול רשות, ת"ל תשמע חובה: לקול ה' אלהיך. הכליל כל התורה: כי אני ה' רופאך. זו תורה, שנאמר כי חיים הם למוצאיהם (משלי ד כב), ואומר רפאות (הוא) [תהי] לשרך (שם ג ח): (קפט) ד"א רפאך · לעולם הבא:

כז) ויבאו אילמה ושם שתים עשרה עינות מים · (קצ) מגיד שאותו מקום מהולל מכל הארצות במים. תדע שהרי היו שנים עשר מבועים ולא ספקו אלא לשבעים דקלים, כיון שבאו ישראל ושרו עליהם ששים ריבוא ספקו להם (קצא) שנאמר ויחנו שם על המים, דברי ר' יהושע, (קצב) ר' אליעזר אומר מיום שברא הקב"ה את עולמו ברא שם שנים עשר מבועים, (קצג) כנגד י"ב שבטים של יעקב, ושבעים דקלים, כנגד שבעים זקנים: ויחנו שם על המים. שהיו מתעסקים במצות שנתנו להם במרה:

[טז] א) ויסעו מאילם ויבאו כל עדת בני ישראל. כולן שלמין בגופן, ושלמים בממונם: אשר בין אילם ובין סיני בחמשה עשר יום לחודש השני. למה נאמר

הערות ותקונים

רמז רכ"ז שם שם לו חוק ומשפט זה כיבוד אב ואם · נ"ל חק זה השבת ומשפט זה כיבוד אב ואם. (קעו) ואמר ר' יהודה כאשר צוך במרה · זה ליתא במכילתא · ונשנה בסדר עולם פ"ה ומובא בילקוט רמז רכ"ז · (קעז) ר' אלעזר המודעי. מכילתא וילקוט שם. (קעח) אלו דיני קנסות, במכילתא אלו דיני אונסין ודיני קנסיות ודיני חבלות ועיין שם במאיר עין אות מ"ט · (קעט) לפי ששי"ן וסמ"ך משמשין · ר"ל מתחלפין, עיין מכילתא שם וילקוט רמז רכ"ז. (קפ) מיכן אמרו · מכילתא שם. גם בפ' יתרו פ"ב על הכתוב אם שמוע תשמע, וילקוט שם · (קפא) הבא לטהר · שבת ק"ד ע"א. (קפב) אם שמעת בישן. ברכות מ' ע"א · (קפג) אלו עשרת הדברות · מכילתא וילקוט רמז רכ"ז · (קפד) בעשרה קולות · מכילתא וילקוט שם ועיין ילקוט תהלים רמז תש"ט שחושב שבעה קולות. (קפה) שנאמר מן השמים · הסיום הזה ליתא במכילתא · (קפו) היינו דתנן · אבות פ"ב מ"א · (קפז) אלו הגדות המשובחות · במכילתא וילקוט שם והישר בעיניו תעשה אלו אגדות משובחות הנשמעות באזני כל העם, והאזנת למצותיו, אלו גזירות · ובילקוט הגי' אלו גזירות שוות, והגאון בעל איפת צדק הגיה אלו המשניות · ועיין מה שהעיר ידידי הרה"ג מהר"א וויים בעל מדות סופרים אות ל' · (קפח) דברי ר' יהושע. מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת · (קפט) ד"א. שם · (קצ) מגיד. שם. (קצא) שנא' ויחנו שם על המים · במכילתא וילקוט הגי' ויחנו שם על המים לעולם אין ישראל חונין אלא על המים דברי ר' יהושע · הגר"א מוחק כל המאמר מן לעולם עד המים וזה מסכים עם גי' רבינו · (קצב) ר' אליעזר. במכילתא ר' אליעזר המודעי · (קצג) כנגד י"ב שבטים · מובא גם ברש"י עה"ת:

מלמד

צריך להודיע, אבל אם כלה האוכל צריך להודיע, (כז) רבי יהודה אומר במה דברים אמורים בעירובי תחומין. פירוש שאם עירוב לו בצד מזרח נאסר לצאת במערב והואיל וכן (כח) חוב הוא לו ואין חבין לו לאדם אלא בפניו, אבל עירובי חצרות זכות הוא לו שיכול לטלטל מבית לבית, ואין צריך להודיע, לפי שזוכין לו לאדם שלא בפניו, ויחיד ורבים הלכה כרבים, (כט) וצריך להודיעם, וכן בעירובי תבשילין שמערב יום טוב לשבת צריך להודיעם, כדי שיתרגלו במצות, שאם לא הודיעם תשכח מצות עירוב. (ל) וכך מברך בא"י אמ"ה אקב"ו על מצות עירוב, בדין יהא שרא לנו לאפוקי ולעיולי מבית לחצר ומחצר לבית ומבית לבית ומחצר לחצר ומגג להצר ומחצר לגג לנו ולכל דדיירין בהני בתי: (לא) והאי חלון שבין שתי חצירות גבוה י' ורחב ד' מערבין שנים ואין מערבין אחד (לב) הני מילי חצר, אבל בית מערבין אחד, אפילו גבוה עשרה, מאי טעמא דביתא כמאן דמלי דמי. (לב) וישראל [מומר] שמשמר שבתו בשוק, נותן רשות ומבטל רשות, כיצד אומר רשותי קנוי' לך, רשותי מבוטלת לך קנה, ולא צריך לזכות, אבל בנכרי עד שישכור ממנו לא קנה ואם היו שוכנים בחצירות של נכרי ולא השכירו ממנו (לג) [מערב שבת שלא היה בשם הנכרי ובא הנכרי צריך לשכור ממנו] אפילו בשבת, (לד) כי הא דרב יוסף ורב חייא בר אבא ורב אסי איקלעו בההוא פונדק אתי נכרי מריה דפונדק בשבתא, אמרו מהו למיגר מיניה בשבת, מי אמרינן שוכר כמערב דמי ואסור, או דילמא שוכר כמבטל רשות דמי ושפיר דמי, אמר להו ר' חמא בר יוסף נשכור, אמר להו ר' חייא בר אבא נסמוך על דברי הזקן ונשכור, כי אתי שיילוה לר' יוחנן אמר להם יפה עשיתם ששכרתם, (לד) וכד שלח ר' אלעזר לגולה משום רבינו הוו יודעין ששוכרין מן הגוים אפי' בפחות משוה פרוטה. (לד) ומומר שאינו משמר שבתו בשוק צריך להשכיר ממנו, שהוא כנכרי, והבא בשביל ישראל זה בלא עירוב מותר לישראל אחר לאכול הימנו, וזה שבא בשבילו אסור, והלכות עירובין מרובות הן, וכולן במס' עירובין, בלוש ותשכח, לכך נאמר והכינו את אשר יביאו יכינו היאך יביאו ע"י עירוב: והיה משנה. (לה) לחם כפול, (לו) מיכן אמרו רז"ל צריך אדם לבצוע על שתי ככרות בשבת: (לז) ד"א משנה. משונה בטעמו ובריחו: (לח) וזו שאילה שאל טורנוסרופוס הרשע את ר' עקיבה ואמר לו תבלין יש לנו ושבת שמו:

ו) **ויאמר** משה ואהרן (לט) אל כל עדת בני ישראל ערב וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים. (מ) [אמרו להם עד שאתם ישינים במטותיכם הקב"ה מפרנס

הערות ותקונים

(כז) ר' יהודה אומר. שם פ"א ע"ב. (כח) חוב הוא לו. עד זכות הוא לו חסר בכ"י פ"ב שהשמיט המעתיק. ונמצא לנכון גם בכ"י פלארענץ. (כט) וצריך להודיעם. עד וצריך להודיעם השני חסר בכ"י פ"ב ונמצא לנכון גם בכ"י פלארענץ. (ל) וכך מברך. ברכת עירוב גם הנוסח בדין יהא שרא לנו ליתא בגמרא, ומובא בסדור רב עמרם גאון דף כ"ב ע"א ושם סיים עוד מבית לבור ומבור לבית מעילית לתחתית ומתחתית לעילית ומזוית לזוית מרשות לרשות. לנו ולכל ישראל שבמדינה הזאת. ועיין בטור או"ח סי' שצ"ה ובש"ע או"ח סי' שס"ו ועיין במרן ב"י שם מה שהביא משבולי הלקט ועיין בכלבו סי' ל"ב. (לא) והאי חלון. עירובין ע"ו ע"א. (לב) הני מילי חצר. שם ע"ו ע"ב בשם ר' נחמי'. ובכ"י פ"ב השמיט המעתיק מן אין מערבין אחד עד מערבין אחד ומן אחד עד אחד נשמט מאמר אחד. ונמצא לנכון גם בכ"י פלארענץ. (לב) וישראל משומד. עירובין ס"ט ע"א, ולפנינו ישראל מומר. ועיין בגמרא שם. (לג) מערב שבת. הוספתי ונמצא לנכון בכ"י פ"ב ובכ"י פלארענץ. (לד) כי הא דרב יוסף וכ"ה בכ"י פ"ב. וצ"ל רבי חנינא בר יוסף. כמו שהוא בגמרא עירובין ס"ה ע"ב ובכ"י פלארענץ הגי' ר' חמא בר יוסף. וכן לפנינו להלן אמר להו ר' חמא בר יוסף. נראה שהיה לפניו הגי' בגמרא ר' חמא בר יוסף. (לד) וכד שלח ר' אלעזר לגולה משום רבינו. בגמרא עירובין ס"ב ע"א איתא והא שלח רבי יצחק ברבי יעקב בר גיורי משמיה דר' יוחנן הוו יודעין שסוכרין מן העובד כוכבים. (לד) ומומר שאינו משמר שבתו. עירובין ס"ט ע"ב. (לה) לחם כפול. מכילתא וילקוט רמז רס"ח ורש"י עה"ת בפסוק כ"ב לקטו לחם משנה. (לו) מיכן אמרו רז"ל. שבת קי"ז ע"ב. (לז) ד"א. עיין מכילתא וילקוט. ורש"י עה"ת בפסוק כ"ב הביא וז"ל ומדרש אגדה לחם משנה משונה אותו היום נשתנה לשבח בריחו וטעמו עכ"ל. (לח) וזו שאילה. עיין סנהדרין ס"ה ע"ב, וב"ר פי"א. (לט) אל כל עדת בני ישראל. וכן מובא בכ"י פ"ב. ובכ"י פלארענץ אל כל עדת ישראל בחסרון מלת „בני" ובמקרא ליתא למלת „עדת". (מ) אמרו להם.

הקהל הזה ברעב . (יא) מיתה משונה הוא הרעב , שנאמר טובים היו חללי חרב מחללי רעב (איכה ד ט) :

ד) **ויאמר** ה' אל משה הנני ממטיר לכם לחם מן השמים . (יב) הנני ואיני מעכב : (יב) לכם . ולא עשה כן לכל גוי : מן השמים . (יג) מאוצרו הטוב , שנאמר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים (דברים כח יב) , א"ר שמעון בן גמליאל בוא וראה כמה חביבין ישראל ששינה הקב"ה להם סדרי בראשית , לשעבר הלחם היה עולה מן הארץ , ועכשיו הוריד הלחם מן השמים : ויצאו העם ולקטו . (יד) יצאו למדבר ומלקטין ולא מן החצרות : דבר יום ביומו . (טו) מי שברא יום ברא פרנסתו , שלא יהו מתייאשין מן התפלה ומן הרחמים : ר' יהושע אומר (טז) [כדי שילקוט אדם מהיום למחר כעין מערב שבת לשבת . רבי אלעזר המודעי אומר] , שלא ילקטו אותו מיום לחבירו , כדרך שהיו עושין מערב שבת לשבת : (יז) ד"א כדי שיאכלוהו הם כל יום ויום : למען אנסנו הילך בתורתי אם לא . (יח) שהיו אוכלין ושותין ולא היו יודעין מהיכן אוכלים ומהיכן שותין ומהיכן מתכסין , מיכן אמר ר' שמעון בן יוחי לא נתנה תורה לידרש אלא לאוכלי המן , ושניים להם אוכלי תרומה :

ה) **והיה** ביום הששי . הששי הנקרא מששת ימי בראשית , ויהי ערב ויהי בקר יום הששי (בראשית א לא) : והכינו את אשר יביאו . (יט) מיכן אמרו חול מכין לשבת ואין שבת מכינה לחול : והיה ביום הששי והכינו . (יט) מי שטורח בערב שבת אוכל בשבת : ד"א והכינו את אשר יביאו . את אשר יאכלו לא נאמר , אלא את אשר יביאו , (כ) מיכן לעירובי חצרות מן התורה , שיערב אדם מערב שבת בפת או בשום מאכל , כדי שיטלטל מבית לבית ומחצר לחצר : (כא) תניא מערבין בחצרות בפת , ואם רצו לערב ביין אין מערבין . משתתפין במבואות ביין , ואם רצו להשתתף בפת רשאי . מערבין בחצרות ומשתתפין במבואות , כדי שלא תשתכח תורת עירוב מן התינוקות , ויאמרו אבותינו לא עירבו , דברי ר' מאיר , וחכמים אומרים או מערבין או משתתפין , (כב) אמר רב יהודה [אמר רב] הלכה כר' מאיר , (כג) וא"ר יהודה אמר שמואל החולק את ערובו ונותנו בשני כלים אינו עירוב . עירוב שמו לא שיחלוק . (כד) ותנן במס' עירובין אנשי חצר ששכח אחד מהם ולא עירב , ביתו אסור להכניס ולהוציא לו ולהן , ושלהן מותרין לו ולהן , (כה) מאי טעמא חד לגבי חמשה הוי אורח , חמשה לגבי חד לא הוו אורחין : (כו) ותנן נמי נתמעט האוכל מוסיף ומזכה ואין

הערות ותקונים

בידם חסר בכ"י פלארענץ שהשמיט המעתיק מן מוחה בידם עד מוחה בידם . (יא) מיתה משונה . מכילתא שם בשם ריב"ק . (יב) הנני ואיני מעכב . וז"ל המכילתא פ"ב ובילקוט רמז רנ"ח אמר הקב"ה למשה הריני נגלה מיד ואיני מעכב . (יב) לכם ולא עשה כן לכל גוי . ילקוט רמז רנ"ח בשם מדרש אבכיר . (יג) מאוצרו. מכילתא וילקוט . (יד) יצאו למדבר . שם. (טו) מי שברא יום. שם. (טז) כדי שילקוט אדם הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י פלארענץ ופ"ב ובמכילתא וילקוט . (יז) ד"א כדי שיאכלוהו הם . מובא בילקוט רמז רנ"ח בשם מדרש אבכיר . (יח) שהיו אוכלין ושותין כו' מיכן אמר רשב"י כו' . מכילתא וילקוט . (יט) מיכן אמרו חול מכין . ביצה ב' ע"ב עירובין ל"ח ע"ב חול מכין לשבת וחול מכין ליו"ט ואין יו"ט מכין לשבת ואין שבת מכינה ליו"ט . (יט) מי-ע"ז ג' ע"א וע' עירובין כ"ב ע"א ובפירוש רש"י ד"ה ולא . (כ) מיכן לערובי חצרות מן התורה. במכילתא מכאן שמערב אדם מע"ש לשבת הכוונה על ערובי חצרות וכן בתיב"ע ויערבון בבתיא ויםתתפון בדרתהון . (כא) תניא מערבין . עירובין ע"א ע"ב ומובא בבה"ג הלכות ערובין פ' הדר . (כב) אמר רב . כן הוספתי כמו שהוא בעירובין ע"ב ע"א וכן הוא לנכון בכ"י פ"ב ופלארענץ . (כג) ואמר ר' יהודה אמר שמואל החולק את עירובו ונותנו בשני כלים אינו עירוב . עירוב שמו לא שיחלוק . בגמרא עירובין מ"ט ע"א איתא א"ר יהודה אמר שמואל החולק את ערובו אינו עירוב , ופירש"י החולק את ערובו בשני כלים . ודברי רבינו נובעים מבה"ג שם וז"ל והיכא דפלגיה לעירוביה ואחתיה בתרין מאני לא הוי עירוב דאמר רב יהודה אמר שמואל החולק את עירובו ונתנו בשני כלים אינו עירוב מ"ט עירוב שמיה למערב ולא דמפלג ע"כ והבה"ג לקח זה מהשאילתות בשלח סי' נ"ט והמלות „ונתנו בשני כלים" הוא הוספת הבה"ג וכן מ"ט עירוב שמיה למערב ולא דמפלג פירושא של גאון הוא זה כמו שכתב הגאון הרי"ב ז"ל . (כד) ותנן במס' עירובין . ס"ט ע"ב במשנה . (כה) מ"ט חד לגבי חמשה כו' . גמרא שם . ובכ"י פלארענץ הגי' מ"ט דהוי אורח לגבייהו : נתנו לו רשותן הוא מותר והם אסורים מ"ט חד לגבי חמשה כו' . עיין בגמרא שם . (כו) ותנן נמי . עירובין פ' ע"ב .

אל המדבר. (נה) לא הספיקו לפנות עד שנתגלית השכינה: והנה כבוד ה' נראה בענן. (נו) [א"ר יוסי כל זמן שישראל היו מבקשים לסקל את משה ואת אהרן, כבוד ה' היה נראה בענן], וכן הוא אומר ויאמרו כל העדה לרגום אותם באבנים וכבוד ה' נראה באהל מועד (במדבר יד י):

יא) **וידבר** ה' אל משה לאמר. (נו) דיבור בלשון קשה, כענין שנאמר דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות (בראשית מב ל):

יב) **שמעתי** את תלונת. (נז) כל תלונות של ישראל חסרין, שהיו מתחסרין מזכיותיהן: ד"א למה חסרין ו' בכתיבתם, שכל תלונותם חשובין כתלונה אחת, לכך נאמר תלונת בני ישראל, אע"פ שהם מתלוננים, בני ישראל הם, בניי הם, אהוביי הם, זרע אברהם אוהבי, בני יצחק הנעקד לשמי, נטע ישראל בני בכורי: ד"א שמעתי את תלונת, (נח) א"ר יהושע (נט) אמר הקב"ה למשה גלוי וידוע לפני מה שאמרו ישראל, ומה שהן עתידין לומר, דבר אליהם בלשון קשות לאמר, מה דבר, ומה לאמר, לשון קשה, ולשון נחת, (ס) אמור אליהם בין שני דברים אתם עומדים בלחם ובבשר, בלחם ששאלתם כהוגן, אני נותן לכם כהוגן לשבוע, שנאמר ובבקר תשבעו לחם, חזרתם ושאלתם בשר ממלא מעיים, הרי נותנו לכם, שלא תאמרו אין ספיקה בידו ליתנו לי, וכן דוד אמר וינסו אל בלבבם לשאל אוכל לנפשם, הן הכה צור ויזובו מים וגו' הגם לחם יוכל תת אם יכין שאר לעמו (תהלים עח יח יט כ), אלא הריני נותנו לכם, ולבסוף אני נפרע מכם, שנאמר לכן שמע ה' ויתעבר ואש נשקה ביעקב וגו' (שם שם כא): וידעתם כי אני ה'. (סא) דיין אני להפרע מכם:

יג) **ויהי** בערב. מלמד שבפנים השיכות ניתן השליו לישראל: ותעל השליו ותכס את המחנה. (סב) כתיב בשי"ן וקרינן בסמ"ך, מלמד שהיו אוכלין אותו ודומה להם כסילונים, הצדיקים אוכלים אותו בשלוה, רשעים (סג) כסילונים: ותעל השליו ותכס. (סד) איני יודע כמה, כשהוא אומר ויטוש על המחנה כדרך יום כה וכדרך יום כה וגו' וכאמתים (סה) על פני כל הארץ (במדבר יא לא), שתי אמות היתה גבהם מן הארץ (סו) כדי שיהא אדם עומד כנגד לבו ונוטל שלא בצער, שמלבו ולמטה שתי אמות (סז) ולמעלה אמה אחת, וכן דוד מלך ישראל אומר ויפל בקרב מחנהו סביב למשכנותיו (תהלים עח כח), ולא ידענו במה, כשהוא אומר כדרך יום כה וכדרך יום כה, (סח) הרי עשרה פרסאות שהם ארבעים מילין שהן מהלך יום לאדם בינוני: ובבקר היתה שכבת הטל סביב למחנה. כיצד המן יורד להם לישראל יוצא רוח צפונית ומכבדת את המדבר (סט) ויורד (טל) [מטר] (ע) ומרביץ את הארץ והטל עליה והרוח מנשבת בו ועושה אותו כמין שלחנות של זהב, ואחר יורד עליהם המן, ומהן היו ישראל נוטלין ואוכלין:

הערות ותקונים

עין שם. (נה) לא הספיקו. מכילתא. (נו) א"ר יוסי. הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ. ובמכילתא הוא בשם ר' יוסי הגלילי ובילקוט הגי' ר' יוסי בן שמוע אומר. (נו) דיבור בלשון קשה. ספרי בהעלותך פי' צ"ט ומכות י"א ע"א. (נז) כל תלונות של ישראל חסרין. כי תלונת הוא מלא וי"ו קדמאה וחסר וי"ו תניינא, ושאר כלהון כתיבי תלנות מלא וי"ו תנינא וחסר וי"ו קדמאה. ובמנחת שי הביא וז"ל: ובמדרש לקח טוב למה חסר וי"ו שהיו מתחסרין מזכיותיהם. ד"א שכל תלונות עלי כתלונה אחת כו'. (נח) אמר ר' יהושע. כ"ה גם בילקוט רים רמז רנ"ט בשם המכילתא ולפנינו במכילתא ריש פ"ג חסרים המלות "א"ר יהושע". (נט) אמר הקב"ה. עיין במפרשי המכילתא. (ס) אמור אליהם. מכילתא שם פ"ג וילקוט רמז רנ"ט. (סא) דיין אני להפרע מכם. שם. (סב) כתיב בשי"ן וקרי בסמ"ך. יומא ע"ה ע"ב. (סג) כסלונים. בגמרא שם כסילוין, פירש"י קוצים בלשון ארמי עכ"ל. ונמצא גם במקרא סרבים וסלונים (יחזקאל ב ו) וכן סלון ממאיר (שם כח כד). (סד) איני יודע כמה. מכילתא וילקוט שם. (סה) על פני כל הארץ. וכ"ה בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב וכן מובא במכילתא וילקוט ובמקרא כתוב על פני הארץ. (סו) כדי שיהא אדם עומד כנגד לבו ונוטל שלא בצער. כ"ה גי' הילקוט ויש להגיה כן במכילתא. (סז) ולמעלה אמה אחת. בכ"י פ"ב בטעות ולמעלה שתי אמות. ובכ"י פלארענץ הגי' נכונה כמו שהוא לפנינו. (סח) הרי י' פרסאות. עיין במכילתא ובמפרשי המכילתא. (סט) ויורד הטל. תקנתי מטר במקום טל כמו שהוא לנכון בכ"י פלארענץ ובכ"י פ"ב ובמכילתא וילקוט. (ע) ומרבץ. כ"ה בכ"י פלארענץ ופ"ב, אולם במכילתא הגי'

ומכבד

אתכם: וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים]. (מא) ששקולה יציאת מצרים כנגד כל נסים וגבורות שעשה הקב"ה לישראל:

ז) **ובקר** וראיתם את כבוד ה'. (מב) מיכן את למד שבפנים מאירות ניתן המן לישראל: בשמעו את תלונותיכם על ה'. אמר להם וכי מה אנו, שאתם עומדין ומתרעמים עלינו:

ח) **ויאמר** משה בתת ה' לכם בערב בשר לאכול. (מג) הוא השליו ששואלין אותו שלא כהוגן, נתן אותו להם בפנים חשיכות בערב, אבל הלחם ששאלו כהוגן נתן להם בבקר בפנים מאירות: בשמוע ה' את תלונותיכם. (מד) אמר להם אילו עלינו הייתם מתרעמים היינו סובלים, אלא הרי אתם עומדים ומתרעמים לפני אל חי וקים לעולמים. (מה) למדנו שכל המהרהר אחר רבו, כמהרהר אחר השכינה, שנאמר לא עלינו תלונותיכם כי על ה': דבר אחר בתת ה' לכם בערב בשר לאכול. (מו) מיכן שאין אדם לאכול בשר שני פעמים ליום, וכה"א כי תאוה נפשך לאכול בשר (דברים יב כ), ושלא להרבות סעודותיו יותר מדאי: ולחם בבקר לשבוע. (מז) מלמד שאין שביעה אלא במראית העין, וכן קהלת אמר טוב מראה עינים מהלך נפש (קהלת ו ט), (מח) וכן אמרו רז"ל לא יאכל אדם תבשילו אלא לאור הנר, כדי שישבע, הסומין אוכלין ולא שביעין, (מט) ומי שאוכלין בלילי שבתות בלא הנר בחשך ידמו, כי אין אוכלין לשבוע נפשם, ועוד שמא יפול זבוב במאכל או שום דבר איסור ואין רואהו, (נ) לפיכך אמרו רז"ל הדלקת נר בשבת מצוה, שיתענג בשבת במאכל ובמשתה, ואם יאכל מבעוד יום קודם שמקדש היום, הרי הוא חושבו כתענית צבור שאוכלין מבעוד יום, ואין זה תענוג שבת אלא תענוג חול וגם בזה לא בחר ה', וכל חכמי ישראל השוו בדבר זה להדליק נר בשבת, לא נחלקו (נא) אלא במה מדליקין ובמה אין מדליקין: ונחנו מה. (נב) חכמי ישראל כל זמן שמתגדלין מוסיפין ענוה, שנאמר ונחנו מה, ודוד אמר ואנכי תולעת ולא איש (תהלים כב ז):

ט) **ויאמר** משה אל אהרן אמר אל כל עדת בני ישראל קרבו לפני ה'. מפני מה אמר משה לאהרן, לאמר לבני ישראל, והוא לא אמר, לפי שהיו עתידין ליתן את הדין, וכן הוא אומר ויאמר משה אל אהרן קח את המחתה ותן עליה אש (במדבר יז יא): קרבו לפני ה'. (נג) כדי ליתן את הדין: כי שמע את תלונותיכם. שעשיתם שלא כהוגן:

י) **ויהי** כדבר אהרן אל כל עדת בני ישראל. (נד) והרי מיד היה ולא נתעכב: ויפנו

הערות ותקונים

הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ ופ"ב ובמכילתא וילקוט. (מא) ששקולה יציאת מצרים. בכ"י פלארענץ הגי' מכאן את למד ששקולה יציאת מצרים. (מב) מיכן את למד. מכילתא וילקוט. (מג) הוא השליו. מכילתא, יומא ע"ה סוף ע"א, וילקוט, ורש"י עה"ת. (מד) אמר להם. מכילתא וילקוט. (מה) למדנו. עי' סנהדרין ק"י ע"א. (מו) מיכן שאין לאדם לאכול. בגמרא יומא ע"ה ע"ב. מכאן למדה תורה ד"א שלא לאכול אדם בשר אלא בלילה. (מז) מלמד שאין שביעה אלא במראית העין. בשבולי הלקט כתב יד ערוגה הראשונה סי' כ"ט הביא וז"ל כתב בלקח טוב ולחם בבוקר לשבוע מכאן שאין שביעה אלא במראית העין כו' וכן בתניא ה' הדלקת הנר סי' י"ב מתחיל בלק"ט ולחם בבוקר לשבוע מכאן שאין שביעה אלא במראית העין כו' עד במאכל ובמשתה לקוח מלקח טוב. (מח) וכן אמרו רז"ל לא יאכל אדם תבשילו אלא לאור הנר. לאו בפירוש אתמר. וכן מובא ברש"י שבת כ"ה ע"ב הדלקת הנר חובה כבוד שבת הוא שאין סעודה חשובה אלא במקום אור כעין יממא, ובתוס' שם ד"ה הדלקת הנר פי' במקום סעודה דחובה הוא שיסעוד במקום הנר משום עונג. (מט) ומי שאוכלין בלילי שבתות בלא הנר בחשך ידמו כו' וכל חכמי ישראל השוו בדבר זה להדליק נר בשבת. כוון בזה אל הקראים הקדמונים האוסרים להדליק נר בלילי שבתות ויושבים בחשך. ועיין במבוא שלי אשר שמתי בראש הספר. (נ) לפיכך אמרו רז"ל הדלקת נר בשבת מצוה. וכ"ה בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב, ובגמרא שבת כ"ה ע"ב כתוב הדלקת נר בשבת חובה. וגם השבולי הלקט ותניא רבתי העתיקו דברי רבינו בלשון הדלקת נר בשבת חובה. ועיין רמב"ם הל' שבת פ"ה ה"א שכתב הדלקת נר בשבת אינה רשות כו' ולא מצוה כו' אלא זה חובה. (נא) אלא במה מדליקין. שבת כ' ע"ב. (נב) חכמי ישראל. חולין פ"ט ע"א. (נג) כדי ליתן את הדין. הוא מאמר ר' אליעזר במכילתא שם וילקוט סוף רמז רכ"ט. (נד) והרי מיד היה. עיין מכילתא מה ת"ל ויהי מלמד שכשם שגזר הקב"ה כן היה ועיין במאיר

עין

בידוע שהראשון מכרו, וכן האשה שברחה מבית בעלה, היה המן מגיד לישראל
דינין ומשפטים עצומים:

יח) **וימודו** בעומר. (צב) עומר זה עשירית האיפה, האיפה שלש סאין, הסאה
ששת קבין, הקב ארבעת לוגין, הלוג ששת ביצים, (צג) וסימנו "ג"ו"ד"ו
אילנא, נמצא הקב כ"ד והסאה קמ"ד ביצים, האיפה תל"ב ביצים (צד) מ"ג ביצה
וחומש ביצה הוא שחייבה בהן החלה, והוא שאנחנו לשין כשיעור הזה בפסח,
שלא לערב קמח יותר מכזה השיעור: ולא העדיף. ללקוט באיפה כי אם בעומר,
והממעיט שאין לו אלא נפש אחת לא החסיר מן העומר: איש לפי אכלו לקטו · שיעור
עומר לכל אחד ואחד:

יט) **ויאמר** משה אלהם. משה אמר לזקנים, וזקנים לכל ישראל: איש אל יותר
ממנו עד בקר. כדי לתת נס בתוך נס: (צה) ד"א כדי להכין לבם לאביהם
שבשמים, שמי שהיה לו חמשה או יותר בנים, היה אומר שמא למחר לא ירד מן,
והיה לבו נכון לשמים:

כ) **ולא** שמעו אל משה. (צו) אלו מחוסרי אמנה שלא האמינו לדברי משה רבינו:
ויותירו אנשים ממנו עד בקר. (צז) אנשים הותירו ונשים לא הותירו: וירם
תולעים ויבאש. (צח) תחילה מבאיש, ואח"כ מתליע, שנאמר ולא הבאיש ורמה לא
היתה בו (להלן פסוק כד): ויקצוף עליהם משה. לפי שלא האמינו בבריתו:

כא) **וילקטו** אותו בבקר בבקר. בקר שתי שעות, בקר שתי שעות הרי ארבע,
(צט) מיכן אמרו תפלת השחר עד חצות, ר' יהודה אומר עד ארבע
שעות, שהרי בקר נקרא עד ארבע שעות: וחם השמש. (ק) איזה שעה שהשמש חם
והצל צונן, הוי אומר בארבע שעות: ונמס. (קא) שהיה מושך והולך ממנו נחלים,
ובאים הצבאים והאיילים ויחמורין ושותין מהם ואומות העולם צדין אותן וטועמין בהם
טעם מן שהיה לישראל והן משבחין לאלהי ישראל:

כב)(קב) **והיה** ביום הששי לקטו לחם משנה.(קג) שמא תאמר לא היה לכל אחד ואחד,
ת"ל שני העומר לאחד, לחם כפול היה לכל אחד ואחד: ויבאו כל נשיאי
העדה ויגידו למשה · (קד) אמרו לו מה נשתנה יום זה מכל הימים:

כג) (קה) **ויאמר** אלהם משה הוא אשר דבר ה' שבתון שבת קדש לה'. אמרו לו אימתי,
אמר להם מחר, (קו) מיכן אנו יודעין שראש חדש אייר של אותה שנה
לא היתה שבת, שהרי הכתוב אומר שבתון שבת קדש לה' מחר, (קז) ולא יבא אלא

הערות ותקונים

ויומא ע"ה ע"א · (צב) עומר זה עשירית האיפה. וכן הביא רש"י שמות טז לו ועירובין פ"ג ע"ב
וע"ש. (צג) וסימנו גודו אילנא. פסוק הוא בדניאל ד יא. וכן הביא המחבר בח"ב פרשת ויקרא בפ'
והביא את קרבנו אשר חטא עשירית האיפה וסיים ג"כ וסימן גוד"ו: (צד) מ"ג ביצה וחומש ביצה הוא
שחייבה בהן החלה והוא שאנחנו לשין כשיעור הזה בפסח · עיין תשובות הגאונים שערי תשובה סימן מ"ו
ותשובת הגאונים ליק סימן נ"ה תשובה לרבינו האי ז"ל ובהערות ותקונים לתשובת הגאונים (ליק
תרכ"ה) הערותי לעיין בטור יו"ד ה' חלה סי' שכ"ד ובב"י שם שכתב וז"ל מה שכתב הטור מ"ג ביצים
וחומש ביצה כן הוציא החשבון הרי"ף פרק ערבי פסחים והרא"ש הל' חלה והרמב"ם פ"ו מהל' בכורים.
(צה) ד"א כדי להכין לבם · יומא ע"ו ע"א · ובכ"י פ"ב הגי' ד"א כדי לענותם לנסותם ואח"כ נאמר ד"א
כדי להכין לבם. ובכ"י פלארענץ הגי' ד"א כדי לנסותם והמלה „לענותם" ליתא שם· (צו) אלו מחוסרי אמנה.
מכילתא וילקוט ושמ"ר פכ"ה. (צז) אנשים הותירו. מכילתא וילקוט ושם הגי' אנשים טובים לא הותירו
אנשים שאינן טובים הותירו ועיין שמ"ר פכ"ה בפ' ויותירו אנשים ממנו · וגם בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ
הגי' אנשים הותירו ונשים לא הותירו. (צח) תחילה מבאיש · מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת. (צט) מיכן
אמרו. ברכות כ"ו ע"א. (ק) איזה שעה. מכילתא, ברכות כ"ז ע"א וילקוט רמז רס"א. (קא) שהיה מושך·
מכילתא · ועיין רש"י עה"ת הנאמר בשלה נעשה נחלים כו'. (קב) והיה ביום הששי. וכ"ה בכ"י פ"ב וכ"י
פלארענץ. ובמקרא כתוב ויהי ביום הששי · (קג) שמא תאמר · עיין מכילתא · (קד) אמרו לו מכילתא ועיין
רש"י עה"ת. (קה) ויאמר אליהם משה · כ"ה בכ"י פלארענץ. ובכ"י פ"ב ויאמר משה אליהם. ובמקרא
ליתא למלת „משה". (קו) מיכן אנו יודעין שר"ח אייר לא היתה שבת · עיין לעיל פסוק א' ומה שהערותי
בהערה א'. ודעת המכילתא שר"ח אייר בשבת היה, (קז) ולא יבא אלא כדברי תנא דס"ע · הבאתי לעיל
הערה

יד) ותעל שכבת הטל. (עא) [למדנו שהטל מלמעלה, וכתיב וברדת הטל וגו' ירד המן עליו (במדבר יא ט)], (עב) הא כיצד טל מלמעלה וטל מלמטה והמן באמצע, ודומה כמו שמונח (עג) בחפיסה: והנה על פני המדבר. (עד) לא על המדבר כולו אלא על מקצתו, שנאמר על פני המדבר, פנים הנראים במדבר ולא כל המדבר: דק. (עה) דבר היורד מן השמים, שנאמר הנוטה כדוק שמים (ישעיה מ כב): (עו) ד"א דק. שהיה דק: מחספס. (עז) שנבלע ברמ"ח אברים מנין מחספ"ס, וכה"א לחם אבירים אכל איש (תהלים עח כה), לחם שנבלע ברמ"ח אברים, וכה"א ונפשנו קצה בלחם הקלקל (במדבר כא ה), קל היה במעיהם שאוכלין ואינן נפנים: (עח) ד"א מחספס. דבר שנימוח על פיסת יד, וכה"א וחם השמש ונמס (להלן פסוק כא): דק ככפור. (עט) זה הגליד שהיה הטל כגליד, אבל המן כזרע גד, וכן מפורש (פ) במס' יומא בפרק אחרון, (פא) וכבר היו ר' טרפון והזקנים יושבין, ור' אלעזר המודעי יושב לפניהם, אמר להם ר' אלעזר המודעי, ששים אמות היה גבהו של מן, אמרו לו מודעי עד מתי את מתמיה עלינו, אמר להם מקרא אני דורש ממבול, דכתיב חמש עשרה אמה מלמעלה גברו המים (בראשית ז כ), וכתיב וארובות השמים נפתחו (שם שם יא), וכתיב במן ודלתי שמים פתח וימטר עליהם מן לאכול (תהלים עח כג וכד), (פב) כמה ארובות בדלת ארבע, בשני דלתות שמונה, לשני ארובות חמשה עשר אמות לשמונה ארובות ששים אמה, וכולה מפורש (פג) במס' יומא:

טו) ויראו בני ישראל ויאמרו איש אל אחיו מן הוא'(פד) כאדם האומר לחבירו מה הוא זה, (פה) בלשון מצרי אומרים מה הוא מן הוא: ויאמר משה אליהם. (פו) משה אמר לזקנים, וזקנים לכל ישראל: הוא הלחם אשר נתן ה' לכם לאכלה. (פז) מיכן היה ר' יוסי בר שמעון אומר כסוסים נתפטמו ישראל, (פח) דכתיב לחם אבירים אכל איש (שם שם כה):

טז) זה הדבר אשר צוה ה'·(פט)אמר להם משה אל תאמרו בדעתכם שמא יבוא נחשון בן עמינדב וכל גיבוריו ומלקטין הרבה יצא עני שבישראל ללקוט קימעא:לקטו ממנו איש לפי אכלו, וכמה אכלו, עומר לגלגולת, שאם יאכל כזה השיעור הרי הוא בריא, פחות מכאן הרי הוא מקולקל במעיו, יותר על כן הרי הוא רעבתן: מספר נפשותיכם איש לאשר באהלו תקחו. שאם היה לוקח יותר ממספר נפשות ביתו, היה מבאיש ומתליע:

יז) ויעשו כן בני ישראל. (צ) עשו מה שנפקדו ולא עברו על גזירת משה: וילקטו המרבה והממעיט. המרבה נפשות לקטו לפי נפשות ביתו, והממעיט לפי הנפשות, ונס גדול היה נעשה במן, שאם ברח לו עבד ונמצא העבד (צא) ביד אדונו ישראל, הלה אומר אתה מכרתו לי, והלה אמר ממני ברח, אם נמצא העומר שלו בבית רבו הראשון ידוע שהוא ברח, ואם בבית חבירו שהוא לשם נמצא העומר,

---

הערות ותקונים

ומכבם וילקוט ומכבש. (עא) למדנו. הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ ופ"ב, ובגמרא יומא ע"ה ע"ב וע"ש בפירש"י. (עב) הא כיצד טל מלמטה. יומא שם בשם ר' יוסי ברבי חנינא ומובא ברש"י עה"ת. (עג) בחפיסה. בגמרא בקופסא. והיא מלה רומית Capsa ופי' ארגז ותיבה קטנה, וגם כאשר הביא רבינו נכונה עיין ערוך ערך חפס. (עד) לא על המדבר. מכילתא וילקוט רמז ר"ס. (עה) דבר היורד. שם. (עו) ד"א. שם. (עז) שנבלע ברמ"ח אברים. יומא ע"ה ע"ב. (עח) ד"א מחוספס. יומא שם. (עט) זה הגליד. מכילתא וילקוט רמז ר"ס. (פ) במס' יומא. דף ע"ה ע"ב. (פא) וכבר היו ר' טרפון. מכילתא, ויומא ע"ו ע"א, וילקוט שם. (פב) כמה ארובות בדלת ד'. עיין במכילתא ויומא שם ובמדרש שו"ט מזמור ע"ח אדרב"י כתיב כאן ודלתי שמים. וע"ש בבאור הרה"ג מהרא"ס. (פג) במס' יומא. ע"ה ע"ב. (פד) כאדם האומר לחבירו. מכילתא. (פה) בלשון מצרי. זה ליתא במכילתא. (פו) משה אמר לזקנים. מכילתא בשם ר' יהושע. (פז) מיכן היה ר' יוסי בר"ש אומר. בכ"י פלארענץ ובמכילתא וילקוט ר' יוסי ור' שמעון אומרין. (פח) דכתיב לחם אבירים. ודרש לחם אבירים לחם סוסים מלשון פרסות אביריו (ירמיה מז ג). (פט) אמר להם משה. במכילתא וילקוט אמרו עכשיו יצא נחשון. (צ) עשו מה שנפקדו. מכילתא וילקוט. (צא) ביד אדונו ישראל. בכ"י פלארענץ בבית חבירו ישראל ובכ"י פ"ב ביד חבירו ישראל וע' מכילתא פ"ה ויומא:

קהלינו, לפי שזוכין לאדם שלא בפניו, ואעפ"כ ראוי להודיעם כי עירבתי עליכם, שלא להשכה תורת עירובי תבשילין. ואם לא עירב מערב יום טוב, לא יבשלו ביום טוב לצורך השבת, אבל מבשל הוא ליום טוב, ואם הותיר יהא לשבת, (קיח) וכן מפורש במסכת יום טוב: ואת כל העודף. מה שנשאר מן המן שלא נאפה ולא נתבשל יהיה למשמרת עד הבקר ליום השבת:

כד) **ויניחו** אותו עד הבקר כאשר צוה משה. לפי שקצף על מה שהותירו קודם לערב שבת, הוצרך הכתוב לומר כאשר צוה משה:

כה) **ויאמר** משה אכלוהו היום כי שבת היום לה' היום לא תמצאוהו. מה ת"ל ג' פעמים היום, (קיט) ר' הינדקא אומר מיכן אמרו שלשה סעודות בשבת, לפי שהיו ישראל רגילין לצאת בשחרית, אמר להם משה אינו מצוי היום, אמרו לו הואיל ולא מצאנוהו שחרית נצא בין הערבים, אמר להם כי שבת היום, מה ת"ל היום לא תמצאוהו בשדה, באותה שעה היה לבן רוצה להיבקע, אמרו הואיל ולא מצאנוהו היום שמא גם למחר לא ימצא, אמר להם היום לא ימצא עד למחר בשחרית אין אתם מוצאין אותו: (קכ) ר' אלעזר אומר אם תזכו לשמור את השבת, תנצלו משלש פורעניות, מחבלי של משיח, וממלחמת גוג ומגוג, ומיום הדין הגדול:

כו) **ששת** ימים תלקטוהו וביום השביעי שבת לא יהיה בו. (קכא) למדנו שאין המן יורד לא בשבת ולא ביום טוב, (קכב) שנא' שבת לא יהיה בו:

כז) **ויהי** ביום השביעי יצאו מן העם וגו'. (קכג) אלו מחוסרי אמנה שעברו על דברי משה רבינו:

כח) **ויאמר** ה' אל משה עד אנה מאנתם. (קכד) ר' יהושע אומר אמר הקב"ה למשה אמר להם לישראל הוצאתי אתכם ממצרים, קרעתי לכם את הים, הורדתי לכם את המן, העליתי אתכם את הבאר, הגזתי לכם את השלו, (קכה) ועשיתי לכם כמה נסים וגבורות, עד מתי ממאנים לשמור מצותי ותורותי, שמא תאמרו מצות הרבה הטלתי לכם, מצוה אחת הטלתי לכם, ממרה לשמרה ולא שמרתם אותה: ארבעה פעמים צעקה שכינה עד אנה, עד אנה מאנתם, עד אנה ינאצוני (במדבר יד יא), ועד אנה לא יאמינו בי (שם), עד מתי לעדה הרעה הזאת (שם שם כז), וכנגדן אמר דוד מלך ישראל, עד אנה ה' תשכחני נצח, עד אנה תסתיר את פניך ממני, עד אנה אשית עצות בנפשי, עד אנה ירום אויבי עלי (תהלים יג ב ג). עד אנה מאנתם, שלא לבייש האנשים אשר יצאו ללקוט ולא מצאו, וכן ביהושע כתיב חטא ישראל (יהושע ז יא):

כט) (קכו) **ראו** כי ה' נתן לכם השבת. ראיה זו בינה, כענין שנא' ולבי ראה הרבה חכמה ודעת (קהלת א טז): כי ה' נתן לכם השבת. (קכו) אמר לו הקב"ה למשה, משה מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה ואני מבקש ליתנה לישראל לך והודיעם: לכם. ולא לשאר אומות, שנאמר לא עשה כן לכל גוי (תהלים קמז כ): השבת. הידועה, ובאה מששת ימי בראשית, ויכל אלהים ביום השביעי (בראשית ב ב): על כן הוא נותן לכם ביום הששי להם יומים. וכבר אמר לחם משנה (פסוק כב), ללמדך

הערות ותקונים

ואומר בדין עירובא וכו' ואח"כ נותן העירוב ביד המזכה על ידו ואומר לו זכה וכו'. וכן משמע מדברי פסיקתא פ' בשלח כתב יד עכ"ל. וכוון לדברי רבינו שלפנינו. (קיח) וכן מפורש במס' יו"ט. ביצה דף ט"ו ע"ב. (קיט) ר' הינדקא אומר. כ"ה גם בכ"י פלארענץ. ובכ"י פ"ב הגי' ר' חידקא אומר. ובמכילתא הגי' ר' זריקא אומר, ומה שהביא רבינו מה ת"ל ג' פעמים היום, זה ליתא במכילתא ולדבריו מזה הוכיח ר' זריקא שלש סעודות ועיין במאיר עין אות כ"ג. (קכ) ר' אלעזר. מכילתא וילקוט רמז רס"א. (קכא) למדנו. מכילתא וילקוט בשם ר' יהושע. (קכב) שנא' שבת לא יהיה בו. בכ"י פ"ב סיים כל מקום שנאמר שבת אינו אלא יו"ט, ובכ"י פלארענץ הגי' בטעות כל מקום שנאמר שבת לא יהיה בו. וע' במכילתא ורש"י עה"ת ובמאיר עין. (קכג) אלו מחוסרי אמנה. מכילתא וילקוט. (קכד) ר' יהושע אומר. מכילתא שם פרשה ה'. (קכה) ועשיתי לכם כמה נסים. במכילתא נאמר לפני זה, ונלחמתי לכם מלחמת עמלק, והגאון בעל איפת צדק מחק זה דמלחמת עמלק מאוחר הוא. (קכו) ראו כי ה' נתן לכם השבת. בכ"י שלפנינו ובכ"י פ"ב כתוב את השבת אולם בכ"י פלארענץ נוטה לנכון בלי מלת „את" כמו שהוא בקרא. (קכו) אמר לו הקב"ה

כדברי תנא דסדר עולם שאמר ניסן הוקבע בערב שבת, השלים ניסן (קח) יבוא אייר באחד בשבת, ובחמשה עשר בו באו מדבר סין, בששה עשר בו שהוא שני בשבת ירד המן: וילקטו אותו בבקר בבקר. הרי ארבע בקרים, שני בשבת, שלישי בשבת, ורביעי וחמישי, והיה ביום הששי לקטו לחם משנה, וכתיב שבתון שבת קדש לה' מחר שבתון שבת. וחל ראש חדש סיון להיות בשני בשבת, ובשבת שהוא ששה לחודש נתנו עשרת הדברות לישראל, זה עיקר, ואין לסור ממנו ימין ושמאל, וכן מפורש (קט) במס' שבת בפ' ר' עקיבא, וכתוב בחמשה עשר יום לחדש השני (לעיל פסוק א) שהוא יום ראשון, שכתוב בו ויהי ערב ויהי בקר יום אחד (בראשית א ה), ויבאו ללקוט המן ד' ימים עד יום הששי, דכתיב וילקטו אותו בבקר בבקר (לעיל פסוק כא), ד' בקרים, וביום הששי לקטו לחם משנה (שם כב), ויבא ר"ח סיון בשני בשבת, ומתן תורה בשבת, לקיים זכור את יום השבת לקדשו (שמות כ ח), שהוא יום שבת עצמו, כענין שנאמר זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים (שמות יג ג) בעצומו של יום, (קי) אבל אם תאמר שבחמישי בשבת יצאו ממצרים, (קיא) יבוא אייר בשבת, והכתוב אומר ויבאו כל עדת בני ישראל אל מדבר סין וגו' בחמשה עשר יום (שם טז א), וכי ביום שבת באו, והלא אמרנו שישראל נצטוו על השבת במרה, לפיכך אי אפשר לומר כן, (קיב) ועוד לא יבוא מתן תורה בשבת, כי אם בערב שבת, לפיכך אי אפשר לומר כן, אלא כמו שאמר בסדר עולם. וכן הלכה וכן הדין וכן העיקר: את אשר תאפו אפו. (קיג) מיכן שהיו ישראל טועמין במן מכל טעמים שהיה רוצה לטעום, טעם אפוי היה טועם, ואם טעם מבושל היה טועם, (קיד) ר' יהושע אומר הרוצה לאפות היה אופה לו, והרוצה לבשל היה מבשל לו, (קטו) ר' אליעזר המודעי אומר על אפוי אפו ועל מבושל בשלו, למדנו ליום טוב שחל להיות בערב שבת שאין רשאים לאפות ולבשל, אלא אם כן עירבו בדבר אפוי ומבושל כגון פת ובשר או כל מיני מאכל, כדי שיסמוך עליו בשבת, שלא יראה כמבשל מיום טוב לשבת, שכבר תיקן מערב יו"ט לשבת, ואפי' כזית, (קטז) וצריך לברך בא"י אמ"ה אקב"ו על מצות עירוב, וצריך להודיעם ולזכותם ע"י אחר שיטול המברך על הערוב, לאחר שבירך יאמר בדין יהא שרא לנא לאפוי ולבשולי ולאטמנא מיומא טבא ולשבתא לנא ולכל קהלנא, (קיז) ויתנו לאחד מן הבית ויאמר לו תהא זוכה לכל בני

הערות ותקונים

הערה א'. (קח) יבוא אייר באחד בשבת. כ"ה ג"כ בכ"י פלארענץ. ובכ"י פ"ב בטעות יבוא אייר בשבת. (קט) במס' שבת פרק ר"ע. דף פ"ז ע"ב ופ"ח ע"א. (קי) אבל אם תאמר שבחמישי בשבת יצאו ממצרים. הוא דעת המכילתא בשלח פ' ויסע משה, פ"א בפ' בחמשה עשר יום לחודש, ניסן שיצאו ישראל ממצרים אירע להיות בחמישי בשבת וא"כ ט"ו בניסן היה ביום החמישי. ועיין לעיל הערה א'. (קיא) יבוא אייר בשבת. וכן מפורש במכילתא שם השלים ניסן אירע אייר להיות בשבת. ובכ"י פלארענץ הגי' משובשת וכך איתא שם: "אבל אם תאמר בשבת יצאו ישראל יבוא אחד בשבת". (קיב) ועוד לא יבוא מתן תורה בשבת כ"א בע"ש. לדעת המכילתא ו' סיון היה בע"ש וכבר כתבתי לעיל הערה א' כי הסדר עולם והמכילתא פליגו בזה. (קיג) מיכן. יומא ע"ה ע"א. (קיד) ר' יהושע. מכילתא וילקוט רמז רס"א. (קטו) ר' אליעזר המודעי אומר על אפוי אפו ועל מבושל בשלו. הוא מאמר ר' אלעזר במכילתא שם. ובשם ר' אליעזר המודעי נמצא שם מאמר אחר והוא: ר' אליעזר המודעי אומר הרוצה דבר אפוי היה טועם כל אפויים שבעולם והרוצה מבושל היה טועם כל בשולים שבעולם, והחר זה מובא במכילתא שם המאמר בשם ר' אלעזר שהביא בשם רבי אליעזר המודעי ויפה העיר ידידי הרב החכם הגדול מהר"ש אים שלום בעל מאיר עין אות כ"א שחסר במכילתא דברי ר' יהושע ונאמר לנכון בירושלמי ביצה ריש פ"ב ר' יהושע אומר אופין ומבשלין על המבושל ור' אליעזר אומר אופין על האפוי ומבשלין על המבושל ע"ש ועיין בבלי ביצה ט"ו ע"ב ובתוס' דף י"ז ע"ב. (קטז) וצריך לברך. טור או"ח סי' תקכ"ז ועיין במרן ב"י שם. וכן מובא הנוסח בדין יהא שרא לן בסדר ר' עמרם גאון דף כ"ב ע"א ועיין תשובת הגאונים שערי תשובה סי' קכ"ד וסי' קכ"ה. וראיתי באור זרוע הל' יו"ט סי' שמ"ז שהביא וז"ל: בירושל' שלפני כתוב עירובי תבשילין כך הוא נוטל פת כביצה ותבשיל כזית ואומר בא"י אמ"ה אקב"ו על מצות עירוב, ומתנה ואומר, בדין יהא שרא לנו לאפויי ולבשולי מיומא טבא לחבריה ומיו"ט לשבת כו'. וכן המרדכי ביצה פ"ב הביא זאת בשם הירושלמי, ואין זכר מזה בירושלמי לפנינו ואולי היה כן בירושלמי לפני האו"ז לכן כתב "בירושלמי שלפני". (קיז) ויתנו לאחד מן הבית ויאמר לו תהא זוכה לכל בני קהלינו. בש"ע או"ח סי' תקכ"ז כתב חוזר ונוטל מיד הזוכה ומברך על מצות עירוב. ועל זה כתב הרב הגאון בעל ברכי יוסף אות ה' לא כך נהגו רבותי אלא המזכה על ידו עומד עמו ומערב נוטל העירוב בידו ומברך

והומר

הרוצח אשר ינום שמה (שמות כא יג), וניסה מניסה, דכתיב (קמב) וישב בגבול מקלטו אשר ינום שמה (במדבר לה כה), ואותו ניסה מגבול שבפסוק, וגבול ים זה מגבול, דכתיב אם יצא יצא הרוצח (קמג) לגבול עיר מקלטו (שם שם כו), ואותו גבול (קמד) מחוץ שבאותו הפסוק, והוץ זה מן ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה (שם שם ה), למדנו לתחום שבת מגזרה שוה ומהיקש, שגזירה שוה הוא כמו ב' פסוקים הדומין זה לזה, והיקש שאינו דומה זה לזה, והואיל ובפסוק אחד כתובים למדין זה מזה, כגון מקום מניסה, וכן כולם: (קמה) תנן התם מי שהוציאהו גוים או רוח רעה אין לו אלא ארבע אמות, ואם קנה שביתה בכל מקום יש לו אלפים אמה לכל רוח, ואם רוצה להלוך מצד אחר מערב שבת ונוטל אלפים אמה מצד זה ונותן מצד זה, ומהלך אלפים אמה למקום שעירב, וכל עירובי תהומין מפורשין במס' עירובין, וכיון ששמעו הדבר הזה קבלו עליהם ושבתו שנאמר

ל) **וישבתו** העם ביום השביעי:

לא) **ויקראו** בית ישראל את שמו מן. (קמו) דורשי רשומות אמרו בני ישראל קראו אותו מן, (קמז) אבל עד שבאו בני ישראל לקרוא שמו מן, לא היה שמו מן, אלא לחם אבירים (תהלים עח כה): והוא כזרע גד. (קמח) ר' יהושע אומר דומה לזרע פשתן, יכול שהוא אדום כזרע פשתן, ת"ל לבן, (קמט) ר' יוסי אומר כשם שהנביא הוא מגיד לישראל מה שבחדרים וסתרים, כך היה המן מגיד לישראל דברים הסתומים והנעלמים, (קנ) כיצד איש ואשה זאת אומרת הוא סרח עלי, וזה אומר היא סרחה עלי, אמר להם משה רבינו לבקר משפט, למחר אם נמצא העומר שלה בבית בעלה בידוע שהיא סרחה עליו, אם נמצא העומר שלה בבית אביה בידוע שהוא סרח עליה והוא הוציאה מתוך ביתו, וכן ב' שבאו לדין וכו' (קנא) במס' יומא: וטעמו כצפיחת בדבש. ר' (קנב) יהושע אומר (קנג) כעין איסקריטון, ר' אליעזר אומר כסולת זה שצפה על גבי נפה ולישה בדבש וחמאה:

לב) **ויאמר** משה זה הדבר אשר צוה ה'. לפי השעה צוה הקב"ה למשה: מלא העומר. מן המן מלא העומר מדת העומר שהיתה להם לישראל במדבר, שהיא עשירית האיפה, שיעור מ"ג ביצים וחומש ביצה, שיעור שבעת רביעים קמח שחייבין בחלה (קנד) מנין ח"ל"ה: למשמרת לדורותיכם. לא הבאיש ורמה לא היתה בו ולא התליע ולא נימס: לכך נאמר בו שלש משמרות, למשמרת לדורותיכם, לפני ה' למשמרת (פסוק לג), לפני העדות למשמרת (פסוק לד): ד"א למשמרת, לדור המדבר, למשמרת בארץ ישראל, למשמרת לעתיד לבא, (קנה) לפי שצנצנת המן ומקלו של אהרן שקדיה ופרחיה, והארון ובדיו, וכל כלי המשכן, גנוזים תחת מחילות ההיכל, ומי גנזם יאשיהו המלך גנזה, בשעה שמצא חלקיהו הכהן ספר התורה פתוח בהיכל כתוב בו יוליך ה' אותך ואת מלכך וגו' (דברים כח לו), מיד עמד וגנז כל אלו, שנאמר (קנו) ויאמר המלך לכהנים המבינים בעמ' (קנז) תנו לכם את ארון ברית ה' (קנח) כי

הערות ותקונים

פלארענץ, וצ"ל ושמתי לך מקום אשר ינוס שמה. (קמב) וישב בגבול מקלטו אשר ינוס שמה. וכ"ה בכ"י פ"ב ופלארענץ במקרא כתוב והשיבו אותו העדה אל עיר מקלטו אשר נס שמה. (קמג) לגבול עיר מקלטו. וכ"ה בכ"י פ"ב ופלארענץ ובקרא את גבול עיר מקלטו. (קמד) מחוץ שבאותו פסוק. דכתיב מחוץ לגבול עיר מקלטו. (קמה) תנן התם. עירובין מ"א ע"ב. (קמו) דורשי רשומות אמרו. מכילתא שם פ"ה וילקוט רמז רס"א. (קמז) אבל עד שבאו. הוספת רבינו. (קמח) ר' יהושע אומר. מכילתא וילקוט שם. ועיין יומא ע"ה ע"א, וברש"י שם, וברש"י עה"ת. (קמט) ר' יוסי אומר. מכילתא וילקוט. (קנ) כיצד. מכילתא ויומא שם. (קנא) במס' יומא. ע"ה ע"א. (קנב) ר' יהושע. מכילתא. (קנג) כעין איסקריטון. בכ"י פ"ב בטעות אסקריסי וצ"ל אסקריטי כמו שהוא בכ"י פלארענץ. ובמכילתא כלפס וכעין אסקריטי, ובילקוט כאילפס וכעין אסקריטון, ואלפס ולפס הכל אחד, עיין ערוך אלפס. ואסקריטון היא מלה יונית εσχαριτης מין חלה נאפה על גחלים או במחבת בלי שמן, וכן בת"א כאסקרטון בדבש. (קנד) מנין חל"ה. עיין כלבו ה' חמץ ומלה מה שהביא בשם הר"ש ז"ל. (קנה) לפי שצנצנת המן כו'. יומא נ"ב ע"ב אדר"נ פמ"א. (קנו) ויאמר המלך לכהנים המבינים בעם. וכן מובא בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ. ובמקרא כתוב ויאמר ללוים המבינים לכל ישראל הקדושים לה'. (קנז) תנו לכם את ארון ברית ה'. וכ"ה בכ"י פ"ב ופלארענץ ובקרא תנו את ארון הקדש וגו'. (קנח) כי אין לכם משא בכתף. וכן בכ"י הנ"ל ובקרא ליתא למלת „כי".

שהשבת משונה בטעמו ובמאכלו : ד"א ראו כי ה' נתן לכם השבת . הזהרו והשמרו בכבוד שבת , שמא תאמרו מה הנייה יש , ת"ל אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע (ישעיה נו ב) , כדי שתשבתו ולא תחללו אותה : הוא נותן לכם ביום הששי . שהרי לא הבאיש ורמה לא היתה בו : לחם יומים . (קכז) כל עסקי שבת כפולים , לחם יומים , שבת וינפש (שמות לא יז) , שבתון שבת קדש (שם טז כג) , לחם משנה (שם שם כב) , מזמור שיר ליום השבת (תהלים צב א) , מחלליה מות יומת (שמות לא יד) , אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה , שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע (ישעיה נו ב) : שבו איש תחתיו . (קכח) אלו ארבע אמות , שכן תחתיו של אדם ארבע אמות , כדי שיטול חפץ ממרגלותיו וישים מראשותיו , מיכן אמרו חכמים (קכט) במס' שבת , (קל) המעביר חפץ ברשות הרבים שכן תחתיו לסוף ד' חייב : (קלא) תנן התם הזורק חפץ ארבע אמות ברשות הרבים חייב חטאת , (קלב) ומשחרב בית המקדש אין לנו כפרה בחטאת , כי אם בתשובה ובחרטה ובתענית ובמלקות : (קלב) וכן רקק מים ורשות הרבים מהלכת בתוכו , הזורק לתוכו ארבע אמות חייב ,(קלג) וכמה רקק מים , שאינו עמוק עשרה טפחים ,(קלד)ספינות קטנות קשורות זו בזו מטלטלין מזו לזו , אם אינן קשורות אע"פ שמוקפות אין מטלטלין מזו לזו : (קלה) ותנן יציאות השבת שתים שהן ארבע בפנים וכו' , (קלו) ותנו רבנן ארבע רשויות לשבת , רשות היחיד , ורשות הרבים , כרמלית , ומקום פטור , כרמלית צידי רשות הרבים , וכגון אצטבעות שבצידי רשות היחיד , שאינו לא רשות היחיד ולא רשות הרבים , (קלז) כרמלית פי' רך מל . מקום פטור עמוד ברשות הרבים גבוה עשרה שאינו רחב ארבעה שהוא רשות לעצמו , וכולהו הלכות במס' שבת , בלוש ותשכח : אל יצא איש ממקומו ביום השביעי . (קלח) אלו אלפים אמה שהן רשות לשבת להלוך בהם לכל רוח ממקום ששבת שם , (קלט) כדילפינן מקום ממקום , ומקום מניסה , (קמ) [וניסה מניסה] , וניסה מגבול , וגבול מגבול , וגבול מחוץ , [וחוץ מחוץ] , דכתיב ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה [ואת פאת נגב אלפים באמה] ואת פאת ים אלפים באמה וגו' (במדבר לה ה) , ואם תאמר אלו אלפים אמה לענין ערי מקלט נאמרו , הא כתיב מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב (שם שם ד) , (ואם תאמר אלו אלפים אמה לענין ערי מקלט נאמרו , הא כתיב מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב (שם שם ד)) , ואם תאמר אלף אמה מגרש ואלפים אמה שדות וכרמים , אעפ"כ למדנו אותו מהיקש מקום ממקום , דכתיב כאן ממקומו , (קמא) וכתיב אל מקום

הערות ותקונים

הקב"ה . עיין ביצה ט"ז ע"א · (קכז) כל עסקי שבת כפולים · במדרש שו"ט מזמור צ"ב א"ר יצחק כל עיסקא דשבתא כפול עומר כפול , שני העומר לאחד , קרבנו כפול , וביום השבת שני כבשים , עונשו כפול , מחלליה מות יומת , שכרה כפול , וקראת לשבת עונג ולקדוש ה' מכובד , אזהרותיה כפולות זכור ושמור , מזמרן כפול , מזמור שיר ליום השבת , וכן מובא בשאילתות ריש בראשית . (קכח) אלו ארבע אמות . מכילתא · עירובין נ"א ע"א , ורש"י עה"ת , וביב"ע עה"ת · (קכט) במס' שבת · ח' ע"ב וש"נ · (קל) המעביר חפץ ברשות הרבים שכן תחתיו לסוף ד' חייב . הך שכן תחתיו ליתא בגמרא , וע"ש בתוס' · (קלא) תנן התם . שבת ק' ע"א הזורק בארץ וכו' וע"ש צ"ו ע"ב · (קלב) ומשחרב בית המקדש אין לנו כפרה בחטאת כי אם בתשובה וחרטה ובתענית ובמלקות ' זה הביא הרב בעל שבלי הלקט כתב יד בשמו וז"ל סי' פ' ובלקח טוב מצאתי משחרב ביהמ"ק אין לנו כפרה כו' והוא המאמר שלפנינו · עיין במבוא בראש הספר . (קלב) וכן רקק מים · שבת ק' ע"ב · (קלג) וכמה רקק מים · במשנה שם · (קלד) ספינות קטנות קשורות . במשנה שם ליתא מלת „קטנות" · (קלה) ותנן יציאות השבת שתים . שבת ב' ע"א · (קלו) ותנו רבנן ארבע רשויות . שבת ו' ע"א · (קלז) כרמלית פי' רך מל . מנחות ס"ו ע"ב , ועי' תוס' שבת ו' ע"א שהביא בשם הירושלמי (שבת פ"א ה"א) תני ר' חייא כרמלית רך מל אינו לא רשות היחיד ולא רשות הרבים אלא כרמלית וכן מובא בערוך ערך כרמלית . (קלח) אלו אלפים אמה · מכילתא עירובין נ"א ע"א · ועיין רש"י עה"ת שכתוב וז"ל אלו אלפים אמה של תחום שבת ולא במפורש שאין תחומין אלא מדברי סופרים ועיקרו של מקרא על לוקטי המן נאמר . (קלט) כדילפינן מקום ממקום . עירובין נ"א ע"א וע"ש ברש"י ד"ה מקום ממקום . ובשאלתות פ' בשלח אות מ"ח · (קמ) וניסה מניסה : וכן להלן וחוץ מחוץ וכן ואת פאת נגב אלפים באמה הוספתי : (קמא) וכתיב אל מקום הרוצח אשר ינוס שמה · וכן הוא בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ

עד בואם אל קצה ארץ כנען, ואימתי היה זה, ממחרת הפסח בששה עשר בניסן, דכתיב ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח מצות וקלוי (יהושע ה יא), מכאן תשובה לאומרים ספירת העומר ממחרת השבת שהוא שבת בראשית, שהרי הכתוב אומר ממחרת הפסח, ולא ממחרת השבת, ואם תאמר אותה השנה חל יום ראשון של חג המצות להיות בשבת, לפיכך כתב ממחרת הפסח, תשובתך בצידך וכתוב והעם עלו מן הירדן בעשור לחודש הראשון (שם ד יט), דע והבן שחמשה עשר שחל להיות בשבת ידוע שראש חודש היה שבת, ואם ר"ח היה שבת בעשירי בו שני בשבת, וכתיב עברו בקרב המחנה וצוו העם לאמר הכינו לכם צדה כי בעוד שלשת ימים אתם עוברים (שם א יא), נמצא תחלת ההכרזה ותחלת הכנת צידה ביום שבת שהוא שמיני לחודש, וכי לא מצא יהושע להכרזה אלא ביום שבת, הלכך אי אפשר להיות חמשה עשר ביום השבת, ואם תאמר הלא מחרת הפסח הוא חמשה עשר בניסן, שהרי הפסח בארבע עשר הוא נשחט, דע כי ממחרת נקרא אפי' ליום שני, כגון הפסח נאכל בלילי ט"ו ובוקרו של י"ו הוא מחרתו של לילי ט"ו לכך נקרא יום ששה עשר ממחרת הפסח, ודומה לזה הענין ויכם דוד מהנשף עד הערב למחרתם (ש"א ל יז), למחרת לא נאמר, אלא למחרתם של נשף ושל ערב, ונקרא מחרתו של נשף של מעלה, (קעג) ואם תאמר והא כתוב בפרשת אלה מסעי ממחרת הפסח יצאו בני ישראל (במדבר לג ג), והוא בחמשה עשר, הבן כי עיקר הכתוב מה כתוב ויסעו מרעמסס בחודש הראשון בחמשה עשר יום לחודש הראשון (שם), וממחרתו שהוא ששה עשר יצאו כולן ולא נשאר שם אחד מישראל, עד שנתקבצו מאליהם מרעמסס ומגושן ומכל ערי פרעה, עבר כל יום ט"ו וממחרתו יצאו ביד רמה, ללמדך שהתורה צריכה דקדוק ועיון להשוות הפסוקים, לקיים מה שנאמר משפטי ה' אמת צדקו יחדו (תהלים יט י), למדנו שממחרת השבת הוא ממחרת הפסח, וא"ת היאך מצינו לט"ו שנקרא פסח על אכילתו, דכתיב ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש (שמות יב ח), וכתיב ואכלתם אותו בחפזון פסח הוא לה' (שם שם יא), הנה לך כי לילי ט"ו נקרא פסח, ומחרתו הוא יום מחרת ליום אחד הוא י"ו, לפי שלא הספיקו כולן לצאת עד יום י"ו:

לו) **והעומר** עשירית האיפה הוא. (קעד) אחד משבעת רבעים ועוד:

[יז] א) **ויסעו** כל עדת בני ישראל ממדבר סין וגו' ויחנו ברפידים. למה נקרא שמה רפידים, (א) שרפו ידיהן מן המצות, (ב) לפיכך בא עליהם שונא, שאין שונא בא אלא על חטא:

ב) **וירב** העם עם משה. (ג) עברו על שורת הדין, דרך ארץ אדם כועס בתוך ביתו, אינו נותן עיניו אלא בקטן, אבל כאן לא נתנו עינם אלא בגדול: ויאמר להם משה מה תריבון עמדי מה תנסון את ה'. (ד) אמר להם כל זמן שאתם מדיינים עמי, כאילו אתם מנסים את ה':

ג) **ויצמא** שם העם למים. דבר השווה לכל חסרון: וילן העם על משה. כולם ביחד

הערות ותקונים

(קעג) ואם תאמר הא כתיב בפרשת אלה מסעי. בכ"י פלארענץ מצאתי נוסחא אחרת ואם תאמר הא כתיב בפרשת אלה מסעי ממחרת הפסח יצאו בני ישראל והוא בחמשה עשר הבן עיקר הפסוק מה כתיב ויסעו מרעמסס בחודש הראשון בארבעה עשר יום לחודש הראשון וכי בארבעה עשר יצאו והלא אכלו את פסחיהן בתוך מצרים וכתיב ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר אלא לפי שהיו מתקנים עצמם לצאת מעלה עליהם הכתוב כאילו יצאו, והם לא נסעו עד חמשה עשר וממחרתו שהוא יום ששה עשר יצאו כולם. (קעד) אחד משבעת רבעים. מכילתא וע"ש.

[יז] (א) שרפו ידיהן מן המצות. עיין בכורות ה' ע"ב. רי"א שריפו עצמן מדברי תורה. ועיין מכילתא פ' ויבא עמלק פ"א. ופסיקתא זכור דף כ"א ע"א ברפידים ע"י שריפו ידיהם מן התורה ומן המצות וע"ש בהערה ג' שהעירותי שדורש נוטריקון רפידים רפה ידים וכ"ה בש"ס בכורות ה' ע"ב סנהדרין ק"ו ע"א וע"ש בפי' רש"י ד"ה מפני. ר"י אומר שרפו עצמן מדברי תורה וכה"א לא הפנו אבות על בנים מרפיון ידים וכ"ה בתנחומא ובמכילתא בשלח. וע"פ הפסיקתא יסד הפייטן ביוצר לפ' זכור: תמימים בעודם בסין רפודים, קפצו ידם רפות ברפידים. (ב) לפיכך בא עליהם שונא. מכילתא פ"א, וילקוט שם. (ג) עברו על שורת הדין. מכילתא וילקוט. (ד) אמר להם. שם.

אין לכם משא בכתף (קנט) ועתה עבדו את ה' בכל לבבכם (דה"ב לה ג) : (קס) ואמר ר' אליעזר (קסא) אתיא דורות דורות , אתיא משמרת משמרת , (קסב) כתיב במקלו של אהרן למשמרת לאות לבני מרי (במדבר יז כה) , וכתיב הכא למשמרת לדורותיכם , וכתיב לפני העדות למשמרת , ללמדך שבמקום אחד נגנזו :

לג) **ויאמר** משה אל אהרן . מפני מה אמרו לאהרן , לפי שאהרן היה עתיד להתקדש קודש קדשים , ולשרת לפני העדות , וגם כי מטה אהרן היה עתיד להיות למשמרת לאות לבני מרי, לכך אמר לו משה רבינו קח צנצנת אחת ותן [שמה] מלא העומר מן,(קסג) וזה אחת מעשרה דברים שנבראו בערב שבת בין השמשות,לקיים מה שנאמר אין כל חדש תחת השמש (קהלת א ט) , ואלו הן , הקשת , והמן , והמטה , והשמיר, והמכתב, והלוחות , ופי הארץ , ופי האתון , וקברו של משה רבינו , ואילו של יצחק · וי"א בגדיו של אדם הראשון , ומקלו של אהרן , כפתוריה ופרחיה , ויש אומרים אף צבת בצבת עשויה : קח צנצנת אחת . (קסד) איני יודע ממה היתה , אם של כסף ואם של זהב , אם נחושת אם ברזל , אם בדיל , אם עופרת אם חרש , אלא מעצמו אתה למד , צנצנת (קסה) דבר שהוא צונן מצין מחבירו , ואיזהו דבר שהוא מצין מחבירו , אין אתה מוצא אלא חרש , (קסו) ולא עוד אלא שמשמר מה שבתוכו והוא משתמר בארץ , וכה"א ונתתם בכלי חרש למען יעמדו ימים רבים (ירמיה לב יד) , (קסו) וכן היין אינו משתמר לימים רבים ושנים , אלא בקנקנים של חרס : והנח אותו לפני ה' למשמרת לדורותיכם . (קסז) א"ר אלעזר בימי ירמיהו הוציא להם לישראל צנצנת המן שנאמר , הדור אתם ראו דבר ה' המדבר הייתי לישראל (שם ב לא) , אמר להם ירמיהו הנביא לישראל מפני מה אין אתם עסוקין בתורה , אמרו לו אם אנו מתעסקין בתורה מאין נתפרנס , באותה שעה הוציא להם צנצנת המן , אמר להם ראו אבותיכם שהיו במדבר ועוסקין בתורה ממה היו מתפרנסין , אף אתם אם עוסקין בתורה הקב"ה מפרנס אתכם , מדוע אמרו עמי רדנו (שם שם) :

לד) **כאשר** צוה ה' (קסח) את משה . כן עשה אהרן : ויניחהו אהרן . צנצנת לשון נקבה , דכתיב צנצנת אחת , ויניחהו אהרן , לשון זכר , חוזר אל המן , דכתיב , והוא כזרע גד (שמות טז לא) : לפני העדות למשמרת . למדנו שלא הניחו אהרן בשנת הארבעים אלא בשנה שניה משנה שנעשה בה הארון , לכך נאמר לפני העדות :

לה) **ובני** ישראל אכלו את המן ארבעים שנה . (קסט) וכי ארבעים שנה אכלו אותו , והלא מחמשה עשר בניסן ועד ששה עשר באייר לא ירד המן , יש לומר שרובה של שנה כאילו כולה לכך נאמר ארבעים שנה , (קע) ורבותינו אמרו עוגות שהוציאו ישראל ממצרים טעמו בהם טעם מן , (קעא) ר' יהושע אומר ארבעים יום אכלו ישראל את המן אחר מיתתו של משה רבינו , בשבעה באדר מת משה , ואכלו הימנו עשרים וארבע של אדר , וששה עשר של ניסן , (קעב) דכתיב וישבות המן ממחרת באכלם מעבור הארץ ולא היה עוד לבני ישראל מן (יהושע ה יב) : עד בואם אלא ארץ נושבת · עד שעברו את הירדן , שמא תאמר עד שכבשו ועד שחילקו ועד שנתיישבו כל אחד ואחד בחלקו היו אוכלין את המן , לכך נאמר עוד את המן אכלו

הערות ותקונים

(קנט) ועתה עבדו את ה' בכל לבבכם . במקרא עתה עבדו את ה' אלהיכם , והמלות „בכל לבבכם" ליתא במקרא . (קס) ואמר ר' אליעזר . יומא שם . (קסא) אתיא דורות דורות · בגמרא שם איתא לפני זה אתיא שמה שמה . (קסב) כתיב במקלו · עיין ברש"י בגמרא שם · (קסג) וזה אחת מעשרה דברים · מכילתא שם , וילקוט שם , אבות פ"ה מ"ו ופסחים נ"ד , ספרי ברכה סי' שנ"ה · (קסד) איני יודע ממה היתה · מכילתא וילקוט . (קסה) דבר שהוא צונן מצין מחבירו · בכ"י פלארענץ ובמכילתא וילקוט דבר שהוא מצין מחבירו ונרשם בצד הילקוט מצין פי' בולט . (קסו) ולא עוד · הוספת רבינו . (קסו) וכן היין . עיין תענית ז' ע"א · (קסז) א"ר אלעזר · מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת · (קסח) את משה · וכן בכ"י פ"ב פלארענץ . ובמקרא כתיב אל משה . (קסט) וכי ארבעים שנה . קדושין ל"ח ע"א ורש"י עה"ת . (קע) ורבותינו אמרו . קידושין שם . (קעא) ר' יהושע אומר . מכילתא · (קעב) דכתיב וישבות המן . עיין תוס' קידושין שם ד"ה ובני ישראל ·

ו"ם

ישראל, כדי לנקום נקמת עשו זקנו, דכתיב וישטום עשו את יעקב (בראשית כז מא), אליפז היה בכור עשו וצוהו להתגרות עם בני יעקב. (כב) ולפי שנתגדל עם איוב וחבריו, לא נלחם בהם: עמלק· (כג) עם לק שרצה לקוק דמן של ישראל ככלב:
ט) **ויאמר** משה אל יהושע בחר לנו אנשים. (כד) לא אמר לו בחר לי, אלא בחר לנו, השווה כבוד תלמידו לכבוד עצמו, (כה) היינו דתנן יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך, וכן שאול אמר לנערו פן יחדל אבי מן האתונות ודאג לנו (ש"א ט ה), לפיכך זכה למלכות, (כו) ומנין שיהא כבוד חבירך חביב עליך כמורא רבך, שנא' ויאמר אהרן אל משה בי אדוני (במדבר יב יא), (כז) ומנין למורא רבך כמורא שמים, שנא' ויען יהושע בן נון משרת משה [וגו'] כלאם (שם יא כח), כשם שהקב"ה כלאם כך אתה כלאם: בחר לנו אנשים. (כח) ר' יהושע אומר בחר לנו אנשים גבורים ויראי חטא: וצא הלחם בעמלק. (כט) ר' יהושע אומר אמר לו משה ליהושע צא מתחת הענן והלחם בעמלק: מחר אנכי נצב. (ל) מעותד ועומד. (לא) ר' אלעזר המודעי אומר מחר נגזור תענית ונהא מעותדין בזכות אבות: (לב) ראש. אלו מעשה אבות: הגבעה אלו מעשה אמהות, וכה"א מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות (שה"ש ב ח): ומטה האלהים בידי. מטה שבו נקרע הים, שבו נעשו נסים וגבורות, בו נכה את עמלק. (לג) איסי בן יהודה אומר חמשה דברים בתורה שאין להם הכרע, שאת, ארור, מחר, משוקדים, וקם, (לד) מפורש במס' יומא:
י) **ויעש** יהושע כאשר אמר לו משה. (לה) מה שנתפקד עשה לא עבר על גזירת משה: ומשה אהרן וחור עלו ראש הגבעה. (לו) להזכיר מעשה אבות ואמהות, שנאמר כי מראש צורים אראנו ומגבעות אשורנו (במדבר כג ט):
יא) **והיה** כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל וכאשר יניח ידו וגבר עמלק.

הערות ותקונים

ראה עמלק. זה ליתא במכילתא ועיין ביב"ע מן בגלל מטותא דהוה בין עשו ובין יעקב אתא ואגח קרבא עם ישראל ברפידים. (כב) ולפי שנתגדל אליפז עם איוב. עיין דברים רבה פ"ב. (כג) עם לק. פסיקתא פסקא זכור דף כ"ו ע"ב. (כד) לא אמר לו בחר לי. מכילתא וילקוט רמז רס"ד, ורש"י עה"ת. (כה) היינו דתנן. אבות פ"ד מי"ב ואיתא באדר"נ פכ"ז מנין שיהא כבוד תלמידו חביב עליו ככבוד חבירו, ילמדו כל אדם ממשה רבינו שאמר ליהושע בחר לנו אנשים בחר לי לא נאמר אלא בחר לנו מלמד שעשאהו כמותו אע"פ שהוא רבו ויהושע תלמידו. (כו) ומנין שיהא כבוד חבירך. מכילתא ואדר"נ פכ"ז ע"ש. (כז) ומנין למורא רבך. מכילתא ואדר"נ שם. (כח) ר' יהושע אומר בחר לנו אנשים גבורים ויראי חטא. הרכיב מאמר ר' יהושע ור' אלעזר המודעי יחד כי במכילתא שם וילקוט רמז רס"ד מובא בשם ר' אלעזר המודעי בחר לנו יראי חטא, וגם רש"י הביא גבורים ויראי חטא, וכן ביב"ע בחר לנא גוברין גיברין ותקיפין בפקודיא. (כט) ר' יהושע אומר צא מתחת הענן. מכילתא וילקוט וכן ביב"ע ופוק מתחות ענני יקרא. (ל) מעותד ועומד. מכילתא ולדעתי היה פה הגי' במכילתא „איטימוס" והמעתיקים השמיטו המלה הזאת והגיהו „מעותד ועומד", עיין פסיקתא זכור הערה י"ב ופסקא החודש הערה ק"ח. (לא) ר' אלעזר המודעי. מכילתא שם וילקוט רמז רס"ד. (לב) ראש אלו מעשה אבות. מכילתא. (לג) איסי בן יהודה. מכילתא. (לד) מפורש במס' יומא. נ"ב ע"ב וע"ם בתוס' ד"ה שאת ובהגהת הרי"ב שם. והתימ' שלא הביא ראיה מהמכילתא. ומה שסיים רבינו „מפורש במס' יומא" בגמרא לא נתפרש רק במכילתא עיי"ש וכן נשנה המאמר הזה בב"ר פ"פ, ירושלמי ע"ז פ"ב ה"ז, חזית פ' כי טובים, ותנחומא סוף בשלח. (לה) מה שנתפקד. מכילתא וילקוט סוף רמז רכ"ד. (לו) להזכיר מעשה אבות ואמהות. מכילתא ועיין פסיקתא זכור דף כ"ה ע"ב אנכי נצב על ראש, אני מזכיר זכות אבות העולם, שנאמר כי מראש צורים אראנו. הגבעה, אני מזכיר זכות אמהות שנאמר ומגבעות אשורנו, והעירותי שם בהערה י"ד שמזה יופיע לנו אור בהיר על פני מאמר המכילתא פ' בשלח ומשה ואהרן וחור לענין שאמרנו להזכיר מעשה אבות ומעשה אמהות שנאמר כי מראש צורים אראנו ומגבעות אשורנו ע"כ והכוונה על סיפא דקרא עלו ראש הגבעה כלרך המדרשים שדורשים סיפא דקרא ומביאים רק הרישא, ומ"ש „לענין שאמרנו" כוונתו כי בהתחלת המאמר על הכתוב אנכי נצב על ראש הגבעה (שמות יז ט) דרש במכילתא שם ראש אלו מעשה אבות גבעה אלו מעשה אמהות, ואח"כ בפסוק עלו ראש הגבעה לא רצה להכפיל דבריו וציין „לענין שאמרנו" ר"ל על הכתוב ראש הגבעה, ולזה המאמר כוון רש"י (במדבר כג ט) שסיים ע"י אבות ואמהות. ובעל שפתי חכמים שם אות ח' כתב אבות קרוים צורים ואמהות קרויות גבעות, לא ראה דברי המכילתא שהדרש תסוב על ראש וגבעה

לא

נתרעמו: להמית אותי ואת בני ואת מקני בצמא. (ה) השוו בהמתן לגופן, לפי שבהמתו של אדם הוא חייו, שאדם מהלך בדרך אם אין בהמתו של אדם עמו מסתגף הרבה:

ד) **ויצעק** משה אל ה' לאמר. (ו) אמר לפניו רבונו של עולם בינך ובינם אני אהרג, אתה אומר אל תקפיד כנגדם, שנאמר כי תאמר אלי שאהו בחיקך (במדבר יא יב), והם בקשו להרגני, בוא וראה שבחו של משה רבינו שלא ביקש לטורדם, אלא בקש רחמים עליהם׳ כאן הקב"ה ממיך ומשה מגביה, שנאמר עוד מעט וסקלוני, ולהלן הקב"ה מגביה, שנאמר הניחה לי ויחר אפי (שמות לב י), ומשה ממיך, דכתיב ויחל משה (שם שם יא):

ה) **ויאמר** ה' אל משה עבור לפני העם. (ז) עבור על פשעיהם, עבור על דבריהם: וקח אתך מזקני ישראל. (ח) להיות לך לעדות, שלא יאמרו מעיינות היה שם: ומטך אשר הכית בו את היאור קח בידך והלכת. (ט) שלא יאמרו מטה של פורענות הוא, ויעשו בו נסים הרבה, כיוצא בו הקטורת נשרפו עליו נדב ואביהוא, שלא יאמרו קטורת של פורענות הוא, לפיכך ויתן את הקטורת ויכפר על העם (במדבר יז יב)׳ וכן הארון פרץ ה' פרץ (י) בעוזא (ש"ב ו ח), ויך באנשי בית שמש כי ראו בארון ה' (ש"א ו ט), לפיכך נתברך בו עובד אדום, שנאמר (יא) ויברך ה' את בית עובד אדום (ש"ב ו יא):

ו) **הנני** עומד לפניך. עמד כתיב, (יב) אמר לו הקב"ה מקום שאתה מוצא רושם רגלי אדם, שם אני עומד לפניך: והכית בצור ויצא ממנו מים. המוציא לך מים מצור החלמיש (דברים ח טו), וכן דוד אומר הן הכה צור ויזובו מים ונחלים ישטופו (תהלים עח כ):

ז) **ויקרא** שם המקום מסה ומריבה. (יג) ר' אלעזר המודעי אומר (יד) המקום קוראו מסה ומריבה, (טו) מיכן לבית דין הגדול שהוא נקרא מקום: היש ה' בקרבנו. (טז) ר' אליעזר אומר אם מספיק לנו צרכנו נעבדנו, ואם לאו לא נעבדנו: ד"א היש ה' בקרבנו. אם יודע מה אנו צריכין מיד ויבא עמלק:

ח) **ויבא** עמלק. (יז) ר' אליעזר אומר שבא בגלוי פנים: וילחם עם ישראל ברפידים. (יח) על שרפו ידיהם מן המצות, (יט) וכן איוב אומר היגאה גמא בלא בצה ישגא אחו בלי מים (איוב ח יא), כך אי אפשר לישראל להיות בלא תורה ובלא מצות: ד"א ויבא עמלק. (כ) שבא בעצה עם האומות, ואמר להם בואו עמי אם ינצחוני ברחו לכם, ואם אני אנצח אותם תהיו עמדי: (כא) ד"א מה ראה עמלק לבוא להלחם עם

הערות ותקונים

(ה) השוו בהמתן לגופן. שם. (ו) אמר לפניו. שם. (ז) עבור על פשעיהם, עבור על דבריהם. במכילתא מובא בשם ר' נחמי' עבור על חטא שלהם וזה שהביא רבינו עבור על פשעים. ושם עבור על דבריהם הוא מאמר בפני עצמו, ועיין בשמ"ר פכ"ו מהו עבור א"ל עבור על דבריהם ר' מאיר אומר כו', ר' יהודה אומר עבור על חטייא שלהם, ור' נחמי' אומר כו'. (ח) להיות לך לעדות. מכילתא וילקוט, שמ"ר פכ"ו, ורש"י עה"ת. (ט) שלא יאמרו מטה של פורעניות. שם. (י) בעוזא. בקרא בעזה בה"א. (יא) ויברך ה' את בית עובד אדום. וכן מובא בכ"י פ"ב ופלארענץ ובילקוט. ובמקרא כתוב ויברך ה' את עובד אדום ואת כל ביתו. (יב) אמר לו הקב"ה. מכילתא וילקוט רמז רס"ב. וכן תרגום יב"ע הא אנא קאים קדמך תמן באתרא דתחמי רושם ריגלא בחורב ותמחי ביה בטיגר חוטרך כו'. (יג) ר' אלעזר המודעי. מכילתא וילקוט ושם מובא גם דעת ר' יהושע משה קראו מסה ומריבה. (יד) המקום קוראו. דרש כאילו כתיב ויקרא המקום שם מסה ומריבה. (טו) מיכן לב"ד הגדול. כ"ה גם במכילתא וילקוט, ובכ"י פ"ב הגי' מכאן לשם הגדול שהוא קרוי מקום וכן הגאון בעל איפת צדק הגיה במכילתא מכאן שהקב"ה קרוי מקום. (טז) ר' אליעזר אומר. מכילתא, ומובא שם גם דברי ר' יהושע, ועיין פסיקתא פסקא זכור דף כ"ח ע"א ובהערה קכ"ח והבאתי שם את דברי המכילתא, ובשמ"ר פכ"ו מובא כמו שהוא בפסיקתא. (יז) ר' אליעזר אומר שבא בגלוי פנים. מכילתא פרשת ויבא עמלק פרשה א' וע"ש. וילקוט סוף רמז רס"ב. (יח) על שרפו ידיהם מן המצות. עיין פסוק א' ובהערה א'. (יט) וכן איוב אומר. עיין מכילתא שם ריש פרשה א', וילקוט שם, ר' יהושע ור' אלעזר בן חסמא אומר ומובא בתנחומא בשלח. (כ) שבא בעצה. מכילתא וילקוט בשם ר' יוסי בן חלפתא. (כא) ד"א מה ראה

שהיו בתענית [עד שבא השמש] , (מח) מיכן אמרו כל תענית שלא שקעה עליה חמה אינה תענית :

יג) **ויחלוש** יהושע . ויחרש , רי"ש ולמ"ד מתהלפין : ד"א ויחלוש (מט) שהיה מכה בהם כאדם שהוא מכה את העכברים ומכתשם : את עמלק . (נ) לרבות אשתו ובניו : ואת עמו . לרבות עם חיל בניו : לפי חרב . (נא) שהיה מתיז ראשיהם בחרב והוזר ומכתשן :

יד) **ויאמר** ה' אל משה כתב זאת זכרון בספר . (נב) מפורש במס' מגילה . כתב זאת , מה שכתוב כאן ובמשנה תורה , זה מה שכתוב בנביאים , שנאמר פקדתי את אשר עשה עמלק לישראל (ש"א טו ב) , פקידה וזכירה אחת היא : בספר . מה שכתוב במגילה , שנאמר ונכתב בספר (אסתר ט לב) : ושים באזני יהושע . (נג) רמז רמז לו שיהושע מכנים ומנחיל את ישראל הארץ,(נד) ובאותו יום נמשח יהושע : כי מחה אמחה . (נה) מחה בעוה"ז , אמחה בעוה"ב : כי מחה אמחה . (נו) זקנים הראשונים אמרו כל אומה ולשון המצירים לישראל, בה במדה לוקין, פרעה לקה בים , עמלק בחרב : זכר . (נז) זה המן : עמלק . כמשמעו : מחה . לו ולתולדותיו : אמחה . לכל משפחתו : מתחת . מפרם השמים :

טו) **ויבן** משה מזבח ויקרא שמו ה' נסי . (נח) ר' יהושע אומר משה קראו נסי . אמר משה רבינו הנס הזה שעשה הקב"ה לישראל בגיני עשאו , וכה"א והיה כאשר ירים משה ידו וגו' (לעיל פסוק יא) , (נט) מרנא ורבנא טוביהו בר' אליעזר ז"ל אמר נסי אלו שנותיו של משה רבינו נסי מאה ועשרים שנה , שכל שנותיו נעשה עמו נסים , מיום הולדו עד מאה ועשרים שנה , תחלת לידתו נתמלא הבית אור , וכשמת לא ידע איש את קבורתו :

טז) **ויאמר** כי יד על כס יה . (ס) כל זמן שהרשעים בעולם , כביכול אין כסאו שלם , ואין השם שלם , בטלו רשעים מן העולם , הכסא שלם והשם שלם , שנאמר מלחמה לה' בעמלק : ד"א כי יד . אין יד אלא שבועה , שנאמר אשר נשאתי את ידי (במדבר יד ל) , (סא) ר' אלעזר המודעי אומר נשבע הקב"ה בכסא הכבוד שלו , אם אניח נין ונכד בעמלק מתחת מפרם השמים , שלא יהו אומר גמל זה של עמלק , כבש זה של עמלק . (סב) ר' אליעזר אומר נשבע הקב"ה שאם יבוא אחד מהאומות להתגייר שיקבלוהו ישראל , ומזרעו של עמלק לא יקבלו אותו , לכך מצינו בדוד , שנאמר ויאמר דוד אל הנער המגיד לו אי מזה אתה ויאמר בן איש גר עמלקי אנכי (ש"ב א יג) , באותה שעה נזכר דוד מה שצוה לו הקב"ה למשה , תמחה את זכר עמלק , (סג) ויאמר אליו דמך על ראשך (שם שם טז) , לכך נאמר מלחמה לה' בעמלק :

הערות ותקונים

וגומא עד משמוע שמשא · (מח) מיכן אמרו · תענית י"ב ע"א . (מט) שהיה מכה בהם · עי' מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת . (נ) לרבות אשתו ובניו · במכילתא וילקוט הגי' עמלק כמשמעו , ואת עמו ואת לרבות אשתו ובניו , עמו אלו חיילות שעמו , וכשהוא אומר ואת אלו חיילים שעם בניו · (נא) שהיה מתיז ראשיהם בחרב . מכילתא על ויחלוש יהושע מובא בשם ר' יהושע ירד וחתך ראשי גבורים שעמו , וכן הוא בתנחומא סוף בשלח וברש"י עה"ת . (נב) מפורש במס' מגילה . דף ז' ע"א , ועיין מכילתא פרשה ב'. ובמקום זה מה שכתוב בנביאים צ"ל זכרון מה שכתוב בנביאים · (נג) רמז רמז לו . עיין מכילתא ורש"י עה"ת · (נד) ובאותו יום נמשח יהושע . מכילתא בשם ר' יהושע וילקוט רמז רס"ו . (נה) מחה בעוה"ז · מכילתא · (נו) זקנים הראשונים · מכילתא ריש פ"ב על הכתוב ויאמר ה' אל משה וילקוט רמז רס"ה · (נז) זה המן · מכילתא בפ' כי מחה אמחה · (נח) ר' יהושע אומר משה קראו נסי אמר משה כו'. במכילתא מתחיל אמר משה והמלות ר' יהושע אומר משה קראו נסי ליתא. ובילקוט רמז רס"ז הגי' ר' אלעזר המודעי אומר אמר משה כו' · (נט) מרנא ורבנא טוביהו כו'. בכ"י פלארענץ כתוב טוביהו בריבי אליעזר ז"ל אמר ועיין במבוא . (ס) כל זמן שהרשעים בעולם · פסיקתא זכור כ"ט ע"א ופסיקתא רבתי פי"ב סי' ט' וילקוט בשלח רמז רס"ח בשם הפסיקתא ותנחומא סוף תצא ורש"י עה"ת ועי' בפסיקתא שם בהערה קל"ב . ועפ"י הפסיקתא יסד הפייטן בפיוט פ' זכור אלהים אל דמי לך · כסא שלם ושם שלם מכינים · ולזה המאמר כוונו התוס' ברכות ג' ע"א ד"ה ועונין · (סא) ר' אלעזר המודעי · מכילתא שם . (סב) ר' אליעזר · שם ופסיקתא פסקא זכור דף כ"ח ע"ב וע"ש בהערה קמ"א קמ"ב ואין להכפיל הדברים . (סג) ויאמר אליו דמך על ראשך ·

בפסיקתא

(לז) וכי ידיו של משה שוברות מלחמה או עושות מלחמה, אלא כ"ז שהיה משה מגביה ידיו למעלה, היו ישראל מסתכלין כלפי מעלה ומאמינים במי שצוה את משה לעשות כך, מיד עושה להם נסים וגבורות, כיוצא בו עשה לך שרף (במדבר כא ח), כדי להיות מכוונין את לבן לאביהן שבשמים, (לח) מפורש במסכת ר"ה: כתיב ידו, וכתיב וידי משה כבדים, אלא בתחלה היה מגביה ידו אחת וממיך אחת, עד שהתחילו שני ידיו להיות כבדים, (לט) כאדם שתלוים לו שני בדים שלמים בשתי זרועותיו, כבדים מפני עונותיהם של ישראל:

יב) **ויקחו** אבן וישימו תחתיו וישב עליה. (מ) וכי לא היה לו למשה כסת או כר לישב עליהן, (מא) אלא מיכן בזמן שהצבור בצער, שלא יאמר אדם אלך לביתי ושלום עליך נפשי, אלא ישתתף בצערן של צבור: ואהרן וחור תמכו בידיו מזה אחד ומזה אחד. (מב) שהיה אהרן מזכיר מעשה לוי, והור מזכיר מעשה יהודה, (מג) מכאן שאין פחות משלשה בני אדם עוברין בתענית צבור לפני התיבה: ויהי ידיו אמונה עד בא השמש. (מד) [ידיו לשון ריבוי], אמונה לשון יחיד, (מה) אלא אמר משה בידי אחת תזכור לא חמור אחד מהם נשאתי (שם יו טו), ובידי אחת תזכור מעשה נסים וגבורות שעשית על ידי: ד"א אמונה, כל יד ויד היתה אמונה מתאמנת לעמוד, כמו אומן את הדסה (אסתר ב ז): (מו) ד"א ויהי ידיו אמונה. שב' ידיו שוות כאחת, עומדות ומתאמצות בתפלה, לכך נאמר ויהי בלשון יחיד, וכן אמונה בלשון יחיד: עד בא השמש. (מז) לפי שכל המלכים אין עושין מלחמה אלא עד שש שעות, ומלכות זו החייבת משחרית לערבית: ד"א עד בא השמש. (מח) לפי

הערות ותקונים

לא על נורים וגבעה. (לז) וכי ידיו של משה כו'. הוא לשון המשנה ר"ה כ"ט ע"א. ותנחומא סוף בשלח. ובמכילתא הגי' וכי ידו של משה מגברות ישראל, או ידיו שוברות עמלק, ובכ"י פ"ב הגי' וכי ידיו של משה שוברות מלחמה או נוצחות מלחמה, ובכ"י פלארענץ וכי ידיו עושות מלחמה או שוברות מלחמה. (לח) מפורש במס' ר"ה. דף כ"ט ע"א במשנה. (לט) כאדם שתלוים לו שני בדים שלמים בשתי זרועותיו. במכילתא יקרו ידיו של משה באותה שעה כאדם שתלוין לו כדין של מים, ובילקוט רמז רס"ה כאדם שתלוין בידיו שני כדי מים, ובתנחומא הגי' שלשה כדי מים, והנוסחא שלפנינו שני בדים יותר נכונה ודרש כבדים כְּבַדִּים שפי' מוטות. (מ) וכי לא היה לו למשה כסת. מכילתא, ותענית י"א ע"א, ותנחומא. (מא) אלא מכאן בזמן שהצבור בצער שלא יאמר אדם כו'. הוא לשון רבינו ובגמרא תענית שם איתא אלא כך אמר משה הואיל וישראל שרוין בצער אף אני אהיה עמהם בצער, ובמכילתא לפנינו וכי לא היה לו למשה כר אחד או כסת אחד שיניח תחתיו אלא אמר משה וכו'. ולא המעתיק במלת „וכו'" ידי חובתו וסמך על מאמרם בתענית שהבאתי, ודברי התנחומא בזה נובעים מהמכילתא כאשר העתיק המאמר הזה וראה המסדר מלת וכו' הוסיף בעצמו סיום המאמר „אלא ללמדך שהיו שרוים בתענית צבור" אולם מה שייך זה שהיו שרוים בתענית צבור על ויקחו אבן וישימו תחתיו, וברור שצ"ל ללמדך שהיו שרוים בצער ואמר משה אף אני אהיה עמהם בצער, או כמו שהביא רש"י עה"ת ולא ישב על כר וכסת אמר ישראל שרוין בצער אף אני אהיה עמהם בצער. (מב) שהיה אהרן. מכילתא וכ"ה בילקוט, ולפנינו במכילתא בטעות שהיה אהרן מזכיר מעשה יהודה וחור מעשה לוי, וצ"ל כמו שהביא המחבר, וכן תיקן הגאון בעל איפת צדק, ועיין מאיר עין אות ס"ח. (מג) מיכן שאין פחות. מכילתא וילקוט ותנחומא, וכן בפסיקתא פסקא זכור דף כ"ב ע"א ומשה ואהרן וחור עלו מכאן לשלשה שצריכין לירד לפני התיבה, שליח צבור ושנים מסייעין, והעירותי שם בהערה י"ז שכן איתא בפדר"א פמ"ד ומשה ואהרן וחור מכאן אתה למד ששליח צבור אסור להתפלל אם אין שם שניים עומדים ובמכילתא ותנחומא בשלח הנוסחא מכאן אמרו אין פוחתין משלשה בני אדם עוברין לפני התיבה בתענית צבור. ובכ"י פלארענץ הגי' מכאן שאין פוחתין משלשה בני אדם עומדין בתענית צבור לפני התיבה. וזה מובא ברוקח סי' ר"ג בשם המכילתא, ובתוס' ב"מ פ"ו ע"א ד"ה אוקמיה, ובהרא"ש מגילה ריש פ"ק, ובטעות נרשם שם במס' תענית כמו שהתעורר שם הרב בעל קרבן נתנאל אות ד', וכן מובא במרדכי יומא בשם פדר"א, ובטא"ח הל' תענית סי' תקס"ו הביא דין זה בשם המדרש ולא ציין מקומו, וכ"ה בש"ע או"ח סי' תקס"ו סעיף ז', ולזה המאמר כוון רש"י בפי' עה"ת. (מד) ידיו לשון ריבוי. כן הוספתי כמו שהוא בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ. (מה) אלא אמר משה. עיין מכילתא וילקוט רמז רס"ה. (מו) ד"א ויהי ידיו אמונה שב' ידיו עד סוף המאמר אמונה בלשון יחיד ליתא בכ"י פלארענץ. (מז) לפי שכל המלכים. מכילתא וילקוט שם. (מח) לפי שהיו בתענית. הוא מאמר ר' יהושע במכילתא שם. וכן ביב"ע והוא ידוי פריסן בהימנותא בצלו וצומא

למשה ולישראל עמו . (יב) שקול משה כנגד כל ישראל : כי הוציא ה' את ישראל ממצרים . מגיד ששקולה יציאת מצרים כנגד כל נסים וגבורות שעשה הקב"ה לישראל :

ב) **ויקח** יתרו חותן משה את צפורה אשת משה . ראויה היתה לו : אחר שלוחיה . (יג) ר' יהושע אומר מאחר שפטרה בגט . נאמר כאן שילוח , ונאמר להלן שילוח , וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה ושלחה מביתה (דברים כד ג) , מה להלן בגט , אף כאן בגט : (יד) ר' אלעזר המודעי אומר פטרה במאמר , (טו) שכיון שאמר לו הקב"ה למשה , והוצא את עמי בני ישראל ממצרים (שמות ג יא) , באותה שעה לקח אשתו ובניו להביאם מצרימה , באותה שעה אמר הקב"ה לאהרן , לך לקראת משה המדברה (שם ד כז) , כיון שפגעו בהר האלהים נשקו וחבקו , אמר לו , משה אחי , היכן היית כל השנים הללו , אמר לו בארץ מדין , אמר לו מה טף ונשים אלו שעמך , אמר לו , אשתי ושני בניי , אמר לו ולהיכן אתה מוליכן , אמר לו למצרים , אמר לו על שבמצרים אנו מצטערים , ואתה מביא אחרים להכניסם במצרים , באותה שעה אמר לה לכי לבית אביך , ונטלה שני בניה והלכה לה , לכך נאמר אחר שלוחיה :

ג) **ואת** שני בניה אשר שם האחד גרשום . זה הבכור : כי אמר גר הייתי בארץ נכריה . (טז) ר' יהושע אומר נכריה היתה לו , (יז) ר' אלעזר המודעי אומר נכריה בדת , שהתנה עמו יתרו שלא למול את הראשון , לפיכך הקדימו המלאך להרוג אותו , מיד ותקח צפורה צר ותכרות , וירף ממנו (שמות ד כה כו) , (יח) ר' יהושע בן קרחה אומר גדולה מילה , שכל זכיותיו של משה רבינו לא תלו לו לפי השעה עד שמל את בנו :

ד) **ושם** האחד אליעזר . (יט) לא אמר ושם השני , אלא ושם האחד , זה היה מיוחד לשם צפורה , וזה היה מיוחד לשם משה רבינו : כי אלהי אבי בעזרי ויצילני מחרב פרעה . אימתי היה בזמן שאמר לו דתן , מי שמך לאיש שר ושופט עלינו (שם ב יד) , וישמע פרעה את הדבר הזה ויבקש להרוג את משה (שם שם טו) , אמר תפשוהו למשה וביקש להרגו , (כ) נדמה המלאך כדמותו של משה רבינו , תפשו את המלאך וינצל משה וברח , לכך נאמר ויצילני מחרב פרעה :

ה) **ויבא** יתרו חותן משה . שהיה מתכבד במשה : ובניו ואשתו . (כא) בניו של משה ולא ממקום אחר : ואשתו . ולא שנתייאשה הימנו : אל משה . מפני כבודו של משה : אל המדבר . (כב) ואע"פ שהניח כל כבודו וכל עושרו ובא אל המדבר מקום תוהו שאין בו כלום : אשר הוא חונה שם הר האלהים . (כג) לא מקומו של אדם מכבדו , אלא הוא מכבד את מקומו , שנאמר אשר הוא חונה שם הר האלהים :

ו) **ויאמר** אל משה . (כד) ר' יהושע אומר אגרת כתב לו , ר' אלעזר המודעי אומר שלח לו ביד שליח : אני חותנך יתרו בא אליך . על אהבתך , (כה) אם תעשה בגיני עשה וצא לקראתי וקבלני , ואם לא עשה בשביל אשתך , ואם לא עשה בשביל שני בניה , שנאמר ואשתך ושני בניה עמה :

ז) **ויצא** משה לקראת חותנו . (כו) מיכן אמרו לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת : וישתחו וישק לו . (כז) מיכן שחייב אדם להיות נוהג בחמיו כבוד : וישאלו

הערות ותקונים

הי' משה . שם . (יב) שקול משה . מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת . (יג) ר' יהושע . מכילתא וילקוט . (יד) ר' אלעזר המודעי . שם . (טו) שכיון שאמר לו הקב"ה . שם ורש"י עה"ת . (טז) ר' יהושע . מכילתא . (יז) ר' אלעזר המודעי אומר נכריה בדת . עיין מכילתא . (יח) ר' יהושע בן קרחה . שם . (יט) לא אמר ושם השני . עיין פסיקתא פרה דף מ' ע"א ובהערה ק"פ . (כ) נדמה לו המלאך . מכילתא שם . (כא) בניו של משה . מכילתא וילקוט . (כב) ואע"פ שהניח . עי' מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת . (כג) לא מקומו של אדם מכבדו . תענית כ"א מ"ב . ומכילתא דבחדש פ"ג ומובא בפירש"י ביצה ה' ע"ב ד"ה מכדי . (כד) ר' יהושע כו' ר' אליעזר כו' . מכילתא וילקוט . ובס' והזהיר דף ל"ה ע"א , הביא מי אמר לו למשה , כתב פיתקה וקשרה בחץ , וירה והלכה החץ לפני משה . (כה) אם תעשה בגיני . מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת . (כו) מיכן אמרו . מכילתא וילקוט , סנהדרין ק"ז ע"ב סוטה מ"ז ע"א . ועי' בהגהות הגר"א ז"ל מובא במלות סופרים במכילתא שם . וגי' רבינו היתה כהגהתו שם . (כז) מיכן שחייב אדם להיות נוהג בחמיו כבוד

ביום שעתיד הקב"ה להושיע את ישראל, והיתה לה' המלוכה, ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד: מדור דור. (סד) מדורו של משה, לדורו של שמואל, (סה) ר' אליעזר אומר לדורו של משיח, שנאמר ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים (תהלים עב ה):

סליק פרשת בשלח

פרשת יתרו

כתיב טוב להודות לה' ולזמר לשמך עליון (תהלים צב ב), טוב היה ליתרו כיון ששמע גבורות ה', נתן הודייה לשם הנכבד, שנא' וישמע יתרו כהן מדין חותן משה, ובסוף הענין כתוב ויאמר יתרו ברוך ה' אשר הציל אתכם מיד מצרים ומיד פרעה וגו' עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים (שמות יח י ויא):

[יח] א) **וישמע** יתרו. (א) מה שמועה שמע ובא, ר' יהושע אומר שמע מלחמות עמלק ובא, שהיא כתובה בצדו, ר' אליעזר אומר קריעת ים סוף שמע ובא, שבשעה שנקרע ים סוף שמעו האומות מסוף העולם ועד סופו, וכן אומרת רחב לשלוחי יהושע כי שמענו את אשר הוביש ה' וגו' ונשמע וימס לבבנו (יהושע ב י ויא): וישמע יתרו. (ב) שבעה שמות נקראו לו, יתרו נקרא שמו שהותיר במעשים טובים, יתר שהותיר פרשה אחת בתורה, חובב שנעשה חביב למקום, (ג) [חבר שנעשה כחבר למקום], רעואל שנאהב למקום ונעשה ריע לישראל, פוטיאל (ד) שפלטו אל מע"ז, קיני שקינא לשמים וקנה לו תורה. (ה) בתחלה כתיב אל יתר חותנו (שמות ד יח), כיון שעשה מעשים טובים ניתוסף לו אות וי"ו, וכן ביהושע, הושע היה שמו, וניתוסף לו אות י', ולענין הרשעים אינו כן, שהרי עפרון שמו, ומשנשקל דמים מאברהם (ו) נקרא עפרן, (ז) וכן ביהונדב נקרא יונדב, (ח) מיכן שלא יתחבר אדם לרשע אפילו לקרבו לתורה: כהן מדין. (ט) ר' [יהושע] אומר כומר היה, כענין שנאמר ויהונתן בן גרשום בן מנשה הוא ובניו היו כהנים לשבט הדני (שופטים יח ל)· (י) ר' אלעזר המודעי אומר שר היה, שנאמר ובני דוד כהנים היו (ש"ב ח יח): חותן משה. (יא) בתחלה היה משה מתכבד ביתרו חמיו. שנאמר וילך משה וישב אל יתר חותנו (שמות ד יח), ועכשיו חמיו מתכבד בו במשה. שנאמר וישמע יתרו כהן מדין חותן משה, אמרו לו מי אתה, אמר אני חותן משה: את כל אשר עשה אלהים

הערות ותקונים

בפסיקתא שם דמיך כתיב הרבה דמים שפכת בנוב עיר הכהנים וע"ש בהערה קמ"ג. (סד) מדורו של משה. הוא מאמר ר' אלעזר המודעי במכילתא, ובפסיקתא שם דף כ"ט ע"א הוא בשם ר' אליעזר וע"ש בהערה קמ"ו. (סה) ר' אליעזר אומר לדורו של משיח. במכילתא שם סיים שהם ג' דורות, ועי' בפסיקתא שם ר' יוסי הגלילי אומר מדורו של מרדכי ואסתר עד דורו של משיח שהוא ג' דורות ומכין לדורו של משיח שהוא ג' דורות שנאמר ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים, דור חד דורים שנים הא תלתא, ויב"ע שמות י"ז ט"ז תרגם ויסילי יתהון לתלתי דריא מדרא דעלמא דין ומדרא דמשיחא ומדרא דאתי, תרגם עפ"י ר"א ור"י, ועי' סנהדרין צ"ט ע"א:

יתרו [יח] (א) מה שמועה שמע ובא. מכילתא ריש יתרו פ"א, ילקוט רמז רס"ח, ורש"י עה"ת, וס' והזהיר דף ל"ג ע"ב, ועי' זבחים קי"ו ע"א. (ב) שבעה שמות. מכילתא ורש"י עה"ת, שמ"ר ותנחומא יתרו, ספרי במדבר סי' ע"ב, ילקוט שמות רמז קס"ט. (ג) חבר שנעשה חבר למקום. כן הוספתי עפ"י המכילתא וחסר גם בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ. (ד) שפלטו אל מע"ז. כן הוא בילקוט, ובמכילתא הגי' שנפטר מע"ז, ועי' ערוך ערך פס ב' שהביא וז"ל בילמדנו ויאמר משה לחובב פוטיאל שהאיר במעשים טובים שאת אומר ביונית פוטיא, פי' נר. וזה לא נמצא לפנינו בתנחומא הנדפס. (ה) בתחלה. במכילתא הוא מאמר בפני עצמו, ד"א וישמע יתרו מתחלה לא היו קוראים אותו אלא יתר כו'. (ו) נקרא עפרן. עי' ברש"י עה"ת, ובמכילתא סיים עפרן כתיב, ר"ל חסר. (ז) וכן ביהונדב נקרא יונדב. הכוונה יונדב בן שמעה (ש"ב יג ג) ומפורש במכילתא שמתחלה היו קוראין אותו יהונדב וכשבא לאותו מעשה פחתו לו אות אחת ונקרא יונדב כי בודאי יהונדב היה שמו כדכתיב ויאמר לו יהונדב (שם שם ה) רק הכתוב אומר ושמו יונדב שפחתו אות אחת משמו. (ח) מיכן שלא יתחבר. מכילתא שם ודר"נ פ"ט. (ט) ר' יהושע. כן תקנתי וכ"ה לנכון במכילתא ובילקוט. (י) ר' אלעזר המודעי. שם. (יא) בתחלה היה

מכל האלהים, וכן נעמן שר צבא מלך ארם הודה ואמר, הנה נא ידעתי כי אין אלהים בכל הארץ כי אם בישראל (מ"ב ה טו), וכן רחב אמרה כי ה' אלהיכם הוא האלהים בשמים וגו' (יהושע ב יא): כי בדבר אשר זדו עליהם. (מא) בקדרה שבשלו בה נתבשלו, כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו (שמות א כב), וישב ה' עליהם את מי הים (שם טו יט):

יב) **ויקח** יתרו חותן משה עולה וזבחים לאלהים. (מב) עד עכשיו היה עובד ומקטר לע"ז, עכשיו הוא מביא עולה וזבחים לאלהים: ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חותן משה. (מג) ומשה עצמו היכן היה, אלא מלמד שהיה עומד ומשמש עליהם, וממי למד מאברהם, שנאמר והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו (בראשית יח ח), (מד) והדרש הזה דרש ר' יצחק כשעשה רבן גמליאל סעודה לחכמים והיה משמש עליהם: לפני האלהים. (מה) מלמד שכל המקבל פני (חבירו) [חכמים] כאילו מקבל פני שכינה, רז"ל אמרו כל הנהנה מסעודה שת"ח שרוי בתוכה, כאילו מקבל פני שכינה:

יג) **ויהי** ממחרת. (מו) ממחרת הסעודה: וישב משה לשפוט את העם. מה משפטים היה להם, אלא בני ערב רב היו תובעים שלל המצריים: ויעמד העם על משה. (מו) מיכן לשני בעלי דינין להיות עומדין, ואם רצו ב"ד להושיב את שניהם הרשות בידם, ואיזהו אסור אחד עומד ואחד יושב: ויעמד העם על משה. לפני משה, כענין שנאמר שרפים עומדים ממעל לו (ישעיה ו ב): מן הבקר עד הערב. (מז) והלא אין דנין דינין אלא עד זמן סעודה, אלא מגיד שכל מי שהוא מוציא הדין לאמיתו כאילו נעשה שותף למעשה בראשית, שנאמר ויהי ערב ויהי בקר יום אחד (בראשית א ה), לפי שמעמיד העולם, (מח) כדתנן על שלשה דברים העולם קיים, על הדין ועל האמת ועל השלום: (מט) ד"א מן הבקר עד הערב. כל מי שהוא דן שעה אחת ביום על האמת, כאילו כל היום כולו דן, לכך נאמר ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב:

יד) **וירא** חותן משה וגו'. (נ) כמלך שהוא יושב והכל עומדין:

טו) **ויאמר** משה לחותנו כי יבא אלי העם לדרוש אלהים:

טז) **כי** יהיה להם דבר בא אלי. (נא) בין טומאה לטהרה: ושפטתי. זה דין שאין בו פשרה: בין איש ובין רעהו. זה דין שיש עמו פשרה, שהם נעשו ריעים זה לזה: והודעתי את חוקי האלהים. חוקים אלו דרשות שהן נחקקין בלב: ואת תורותיו. אלו ההוריות דברי ר' יהושע, ר' אלעזר המודעי אומר חוקים אלו עריות, וכן הוא אומר לבלתי עשות מחוקות התועבות (ויקרא יח ל):

יז) **ויאמר** חותן משה אליו לא טוב הדבר. מלמד שהיה אדם חשוב יתרו (נא) שעיקם בדבורו ואמר לא טוב:

הערות ותקונים

ועכשיו הוציא ששים רבוא בני אדם לכך נאמר כי גדול ה' מכל האלהים מגיד וכו' וא"כ חסר לפנינו שהשמיט המעתיק מן מכל האלהים עד מכל האלהים. (מא) בקדרה שבשלו. סוטה י"א ע"א ואמרו שם מאי משמע דהאי זדו לישנא דקדירה הוא דכתיב ויזד יעקב נזיד וכן הביא רש"י עה"ת. (מב) עד עכשיו. מכילתא וילקוט רמז ר"ע. (מג) ומשה עצמו היכן היה. מכילתא וילקוט שם ובש' והזהיר דף ל"ה ע"א וכן תרגם יב"ע ומשה הוה קאים ומשמש קדמיהון. (מד) והדרש הזה דרש ר' יצחק. רבינו קצר בלשונו ומובא במכילתא שם ובש' והזהיר באריכות. (מה) מלמד. מכילתא וילקוט שם ובש' והזהיר שם. ורש"י הביא מכאן שהנהנה מסעודה שתלמידי חכמים מסובין בה כאילו נהנה מזיו השכינה. ועי' ברכות ס"ד ע"א. (מו) ממחרת הסעודה. במכילתא ריש פ"ב איתא ממחרת יום הכפורים וכן מובא בילקוט רמז ר"ע וכן הוא הגי' בכ"י פ"ב ממחרת יו"כ וכן רש"י עה"ת כתב מוצאי יו"כ היה כך שנינו בספרי כו' ע"ש ועי' במזרחי וברמב"ן עה"ת וראיתי בפענח רזי בפ' יתרו הביא וז"ל בלקח טוב ממחרת הסעודה כלומר שלא רצו להורות ביום המשתה. (מו) מיכן לשני בעלי דינין. שבועות ל' ע"א. (מז) והלא אין דנין דינין. מכילתא וילקוט, שבת י' ע"א. (מח) כדתנן במשנה אבות. (מט) ד"א. שבת י' ע"א. (נ) כמלך. מכילתא וילקוט שם, ורש"י עה"ת הביא וז"ל יושב כמלך וכולן עומדים והקשה הדבר ליתרו שהיה מזלזל בכבודו של ישראל והוכיחו על כך שנאמר מדוע אתה יושב לבדך וכלם נצבים עכ"ל. (נא) בין טומאה לטהרה. כל המאמר עד סופו הוא ממכילתא שם וילקוט שם. (נא) שעיקם.

איש לרעהו . מי הקדים , משה הקדים , שנאמר איש לרעהו , ואין איש אלא משה , שנאמר והאיש משה עניו מאד (במדבר יב ג) : לשלום . (כח) מיכן אמרו לעולם יקדים אדם שלום לחבירו ואפילו לעובד כוכבים בשוק : ויבאו האהלה . (כט) זה בית המדרש :

ח) **ויספר** משה לחותנו . (ל) כדי למשכו ולקרבו לתורה : את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים . מיכן שכללותיה של תורה מרובין יותר מפרטותיה : על אודות ישראל את כל התלאה אשר מצאתם . (לא) במצרים ועל הים : בדרך . זו מלחמת עמלק : ויצילם ה' . הצילם מכולם :

ט) **ויחד** יתרו . לשון חדוה : על כל הטובה . כמשמעו . (לב) ר' יהושע אומר על כל הטובה זה המן , אמרו לו המן שאנו אוכלין אנו טועמין בו טעם פת , טעם בשר דגים וחגבים , טעם כל המטעמים שבעולם , וכן פירשו רבותינו (לג) במס' יומא , כטעם לשד השמן (במדבר יא ח) , מה שד זה תינוק טועם בה כמה טעמים , כך היה המן מתהפך לכמה מטעמים , קל וחומר מה לחם היוצא מן הארץ מתקנין אותו אלף מיני מאכלות , (לד) כמו שמפורש בהגדת איכה , האשה שנתנה בנה ללמדו מיני תבשילין ולמד לו חמשה מאות מיני מטעמים בחטה , ועוד ת"ק כו' , לחם שירד מן השמים עאכ"ו : (לה) ר' אלעזר המודעי אומר על כל הטובה , זה הבאר שהיו טועמין הימנה טעם יין ישן , טעם יין חדש טעם דבש טעם כל המתקין שבעולם : ר' אליעזר אומר על כל הטובה , זה ארץ ישראל שנאמר ארץ טובה ורחבה (שמות ג ח) :

י) **ויאמר** יתרו ברוך ה' . (לו) זכה יתרו לומר ברוך ה' , מה שלא אמרו ששים רבוא מישראל, (לז) לפיכך זכו בני בניו וישבו סנהדרין בלשכת הגזית : אשר הציל אתכם מיד מצרים ומיד פרעה . (לח) התנין הגדול : אשר הציל את העם מתחת יד מצרים . שיעבוד מצרים :

יא) **עתה** ידעתי . (לט) עד כאן לא הודה בדבר : כי גדול ה' מכל האלהים . (מ) מגיד שלא הניח שום ע"ז בעולם שלא חזר עליה לעבדה , לכך נאמר כי גדול ה'

הערות ותקונים

כבוד . במכילתא הגי' מכאן אמרו שיהיה האדם מוכן לכבוד חמיו ובילקוט הגי' מכאן אמרו שיהא האדם נוהג בכבוד חמיו ועיין במאיר עין אות מ"ח והביא בשם ילקוט שמואל רמז קל"ג שמביא בשם שוחר טוב ואבי ראה גם ראה מכאן שחייב אדם בכבוד חמיו ככבוד אביו וע"ש . (כח) מיכן אמרו לעולם יקדים אדם שלום . זה ליתא במכילתא שם , ועיין ברכות י"ז ע"א לעולם יהא אדם מרבה שלום עם אחיו כו' ואפילו עם נכרי בשוק אמרו עליו על ריב"ז שלא הקדימו אדם שלום מעולם אפילו נכרי בשוק . ובמשנה אבות פ"ד מע"ו הוי מקדים בשלום כל אדם . (כט) זה בית המדרש . מכילתא ודרשו כן מדכתיב בה"א הידיעה וכן בתרגום יב"ע ואתו למשכן בית אולפנא . (ל) כדי למשכו . מכילתא וילקוט ועי' רש"י עה"ת . (לא) במצרים ועל הים . מכילתא וילקוט . (לב) ר' יהושע . שם . (לג) במס' יומא . דף ע"ה ע"א . (לד) כמו שמפורש בהגדת איכה האשה שנתנה בנה ללמדו מיני תבשילין . כוונתו למאמרם באיכה רבתי פ"ג על הכתוב ותזנח משלום נפשי . וכן נשנה בקה"ר פ"א פ' כל הדברים יגעים . מעשה באשה אחת בקיסרין שהוליכה את בנה אצל נחתום אחד אמרה לו למד את בני אומנות , א"ל ימתין אצלי חמשה שנים ואני מלמדו ת"ק מינין בחטה ובקה"ר שם סיים ישב אצלו ה' שנים ולמדו ת"ק מיני בחטה ואמר לה ישב אצלי ה' שנים אחרים ואני מלמדו אלף מינין בחטה . ובאיכה רבתי נשמט זה משגגת המעתיק והיה ג"כ לפני רבינו במדרש איכה ממה שסיים „ועוד ת"ק כו'„ . (לה) ר' אלעזר המודעי . מכילתא וילקוט סוף רמז רס"ח . (לו) זכה יתרו . מכילתא וילקוט שם ועיין סנהדרין צ"ד ע"א תני משום ר' פפיים גנאי הוא למשה וששים רבוא כו' . (לז) לפיכך זכו בני בניו וישבו סנהדרין בלשכת הגזית . ובכ"י פלארענץ לפיכך זכו בני בניו וישבו בלשכת הגזית . והמלה „סנהדרין" ליתא שם . ואולי הוא הוספה מהמעתיק לציין שהוא בגמרא סנהדרין ואח"כ הובא פנימה . ועיין סנהדרין ק"ד ע"א ק"ו ע"א ובפסיקתא זכור דף כ"ב ע"א מה שכרו זכו בניו לישב בלשכת הגזית ולהמנות עם ישראל שנאמר יושבי יעבץ תרעתים שמעתים סוכתים המה הקינים וגו' (דה"א ב נה) וע"ש בהערה כ' מה שהעירותי שם . (לח) התנין הגדול . במכילתא מיד פרעה מיד התנין הגדול כענין שנאמר התנין הגדול הרובץ בתוך יאוריו וגו' (יחזקאל כט) . ובילקוט סוף רמז רס"ח מיד פרעה , לא מיד פרעה אלא מיד התנין הגדול . (לט) עד כאן לא הודה . מכילתא . (מ) מגיד . מכילתא וילקוט רמז רס"ט ורש"י עה"ת . ועי' תנחומא למה אמר יתרו ברוך ה' אמר יתרו לא הנחתי אליל בעולם שלא עבדתיה ולא מצאתי אלוה כאלהי ישראל כו' ובכ"י פלארענץ הגי' כי גדול ה' מכל האלהים מתחלה לא היה עבד יכול לברוח ממצרים

ועכשיו

כד) **וישמע** משה לקול חותנו . עליו אמר שלמה שומע לעצה חכם (משלי יב טו) : ויעש כל אשר אמר . (סח) לו האלהים : ד"א אשר אמר חמיו , שנאמר ויאמר חותן משה אליו (פסוק יז) :

כה) **ויבחר** משה אנשי חיל . קיצר בענין ואמר אנשי חיל , אנשי חיל בממון , אנשי חיל ביראה , אנשי חיל במצות :

כו) **ושפטו** את העם בכל עת . שהיו בטלין ממלאכתן : בכל עת . (סט) יכול אפילו בלילה , ת"ל ביום הנחילו את בניו (דברים כא טז) , (ע) מיכן אמרו דיני ממונות דנין ביום וגומרין בלילה : (עא) עשרה דברים בין דיני ממונות לדיני נפשות , דיני ממונות בשלשה , דיני נפשות בעשרים ושלשה , דיני ממונות פותחין בין לזכות ובין לחובה , דיני נפשות אין פותחין לחובה , דיני ממונות מטין ע"פ אחד , בין לזכות ובין לחובה , דיני נפשות אין מטין , דיני ממונות מחזירין בין לזכות ובין לחובה , דיני נפשות אין מחזירין לחובה , דיני ממונות הכל מלמדין זכות וחובה , דיני נפשות אין הכל מלמדין חובה , דיני ממונות המלמד זכות מלמד חובה , המלמד חובה מלמד זכות , דיני נפשות המלמד זכות אינו מלמד חובה , דיני ממונות דנין ביום וגומרין בלילה , דיני נפשות דנין ביום וגומרין ביום , דיני ממונות גומרין בו ביום בין לזכות בין לחובה , דיני נפשות ביום שלאחריו לחובה , דיני ממונות מתחילין מן הגדול , דיני נפשות מתחילין מן הצד , הכל כשרין לדון דיני ממונות , ואין הכל כשרין לדון דיני נפשות :

כז) **וישלח** משה את חותנו . (עב) ר' יהושע אומר שלחו לכבודו של עולם . ר' אלעזר המודעי אמר נתן לו מתנות רבות , שנאמר אל נא תעזוב אותנו (במדבר י לא) , אמר לו אתה נתת לי עצה טובה , והקב"ה הסכים לדבריך , אל נא תעזוב אותנו , (עג) אמר לו כלום הנר מהנה אלא במקום חשך , אף אתה חמה , ואהרן אחיך כאור הלבנה , מה יעשה הנר בחמה ובלבנה , אלא אלך אל ארצי ואגייר כל בני מדינתי , שאביאם לתלמוד תורה ואקרבם תחת כנפי השכינה , וכן עשה שנאמר ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים את בני יהודה מדבר יהודה אשר בנגב ערד וילך וישב את העם (שופטים א טז) , לכך נאמר וישלח משה את חותנו וילך לו אל ארצו , הלך לגייר את בני משפחתו , שנא' ומשפחות סופרים יושבי יעבץ תרעתים [שמעתים] סוכתים המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב (דה"א ב נה) , (עד) יעבץ קרא לאלהי אבותיו שירבה גבולו בתלמידים , שנאמר ויקרא יעבץ לאלהי ישראל לאמר אם ברך תברכני והרבית את גבולי (שם ד י) כתיב ויבא אלהים את אשר שאל (שם שם שם) , זימן לו הקב"ה את בני קיני ולימדם תורה , זה הוא שאמר שלמה בחכמתו רש ואיש תככים נפגשו מאיר עיני שניהם ה' (משלי כט יג) , [(עה) וכתיב עשיר ורש נפגשו עושה כולם ה' (שם כב ב)] הא כיצד תלמיד שבא לשמוע לפני הרב והרב רוצה ללמוד מאיר עיני שניהם ה' , ומגלין לו מן השמים רזי טעמי תורה , ונעשה כמעיין שאינו פוסק , וכנהר שמתגבר והולך , אבל אם אינו רוצה הרב להשנותו , עושה כולם ה' , מי שעשה את זה חכם ואת זה טפש , יכול עוד לטפש את זה ולהחכים את זה , (עו) כיוצא בו נדרשין הפסוקין הללו על עני המבקש צדקה מן העשיר , אם נתן לו מאיר עיני שניהם ה' , ואם לאו עושה כולם ה' , הוזר לעשות את זה עשיר , ואת זה עני : (עז) ר' חנניא בן גמליאל אומר כל הענין הזה נאמר בשנה שניה בשעה

הערות ותקונים

נדב ואביהוא ושבעים זקנים . (סח) לו האלהים . ד"א אשר אמר חמיו . מכילתא , אשר אמר לו חותנו הוא דברי ר' יהושע , ואשר אמר לו אלהים הוא לדברי ר' אלעזר המודעי . (סט) יכול אפילו בלילה . עיין סנהדרין ל"ד ע"ב . (ע) מיכן אמרו . סנהדרין ל"ב ע"א , ר"ה כ"ה ע"ב . (עא) עשרה דברים . משנה סנהדרין שם . (עב) ר' יהושע ר' אלעזר המודעי . מכילתא וילקוט רמז רע"ב . (עג) אמר לו כלום הנר מהנה . מכילתא וילקוט . (עד) יעבץ קרא לאלהי אבותיו כו' . עי' מכילתא שם ותמורה ט"ז ע"א . (עה) וכתיב עשיר ורש . הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י פלארענץ . (עו) כיוצא בו . מכילתא ותמורה שם . (עז) ר' חנניא בן גמליאל . מכילתא ושם הגי' לא נאמרו כל שיעורים הללו אלא בשנה שניה , והביא הרב בעל מאיר

עין

יח) **נבל** תבול. (נב) כתאנה זו שעליה נובלות, שנאמר כנבול עלה מגפן וכנובלת מתאנה (ישעיה לד ד): גם אתה. (נג) לרבות את אהרן: גם העם. לרבות שבעים זקנים, דברי ר' יהושע: כי כבד ממך הדבר. (נד) אמר לו הסתכל בקורה זו שהוא לחה שנים או שלשה נכנסין תחתיה ואינן יכולין לעמוד בה ארבעה וחמשה יכולין לעמוד בה:

יט) **עתה** שמע בקולי איעצך. (נה) אם תשמעני ייטיב לך: ויהי אלהים עמך. צא והמלך בגבורה: היה אתה לעם. היה אתה להם ככלי מלא דיברות: והבאת אתה את הדברים. שאתה שומע ותרצה בהם:

כ) **והזהרתה** אתהם.(נו) אלו עשרת הדברות, ה' דוהזהרתה וה' של אתהם הם עשרה: את החוקים. (נז) אלו עריות: ואת התורות. אלו הוריות: והודעת להם את הדרך ילכו בה. זה תלמוד תורה: ואת המעשה אשר יעשון. זה מעשה הטוב (נח) דברי ר' יהושע, ר' אלעזר המודעי אומר הודע להן בית חייהן, את הדרך זה ביקור חולים, ילכו זה קבורת מתים, בה זה גמילות חסדים, ואת המעשה אשר יעשון זה לפנים משורת הדין:

כא) **ואתה** תחזה מכל העם אנשי חיל. (נט) תחזה להם בנבואה: אנשי חיל. אלו עשירים ובעלי ממון: יראי אלהים. אלו שהן יראין מן הקב"ה בדין: אנשי אמת. אלו בעלי הבטחה: שונאי בצע. אלו ששונאין ממון בדין דברי ר' יהושע: ושמת עליהם שרי אלפים. הן שש מאות: שרי מאות. ששת אלפים: שרי חמשים. שנים עשר אלף: שרי עשרות. שמנה ריבוא, (ס) נמצאו דייני שבעת ריבוא ושמונת אלפים ושש מאות:

כב) **ושפטו** את העם בכל עת. (סא) ר' יהושע אומר בני אדם שהן (סב) בטלין ממלאכתם יהיו דנין בכל עת: והיה כל הדבר הגדול יביאו אליך. אלו דברים גדולים, וכה"א את הדבר הקשה יביאון אל משה (פסוק כו): וכל הדבר הקטן ישפטו הם. דברים קלים במשפט: (סג) ד"א כל הדבר הגדול יביאו אליך. בב"ד הגדול: ד"א כל הדבר הגדול, זה דבריו של גדול, כגון השופט ונביא השקר וכהן גדול, שלא יהיו נידונין בסנהדרי קטנה, אלא יביאו אליך היינו סנהדרין גדולה של שבעים ואחד, וזהו (סד) במס' סנהדרין מפורש שם, היינו דתנן דיני נפשות בעשרים ושלשה, ותנן נמי אין דנין לא את השופט, ולא נביא השקר, ולא את הכהן הגדול, אלא ע"פ ב"ד של שבעים ואחד וכו': וכל הדבר הקטן. אלו דיני ממונות שהן בשלשה: והקל מעליך ונשאו אתך. (סה) בדומין לך שיהו כשרין, (סה) היינו דתנן החשוד בדבר לא דנו ולא מעידו:

כג) **אם** את הדבר הזה תעשה וצוך אלהים. (סו) צא המלך בקונך: וגם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום. (סז) אהרן ושבעים זקנים:

הערות ותקונים

עי' פסחים ג' ע"א. (נב) כתאנה זו. מכילתא וילקוט. (נג) לרבות את אהרן. מכילתא וילקוט ועיין רש"י עה"ת. (נד) אמר לו הסתכל. מכילתא וילקוט. (נה) אם תשמעני. עד סוף הפסוק הוא ממכילתא ומובא בילקוט רמז ר"ע. (נו) אלו עשרת הדברות ה' דוהזהרתה וה' של אתהם הם עשרה. וז"ל בעל מנחת שי והזהרת מלא ה"א בסוף תיבותא ולית כוותיה בקרי', ובמדרש לקח טוב והזהרתה אתהם וגו' אלו עשרת הדברות ה' מן והזהרת וה' מן אתהם. (נז) אלו עריות. מכילתא בשם רבי אלעזר המודעי. (נח) דברי ר' יהושע ר' אלעזר המודעי. מכילתא וילקוט שם ועי' במאיר עין אות כ'. (נט) תחזה להם בנבואה. כל המאמר עד סוף הפסוק הוא ממכילתא ומובא בילקוט רמז ר"ע. (ס) נמצאו דייני ישראל. מכילתא שם ועיין סנהדרין י"ח ע"א ובתוס' שם. (סא) ר' יהושע. מכילתא וילקוט רמז רע"א. (סב) בטלים. כ"ה הגי' גם בילקוט. ובמכילתא הגי' בדלים. (סג) ד"א כל הדבר הגדול זה דבריו של גדול. בכ"י פלארענץ הגי' כל הדבור יבא אליך בבית דין הגדול היינו דתנן דיני נפשות בעשרים ושלשה ותנן נמי אין דנין לא את השבט ולא את נביא השקר ולא את כהן גדול אלא על פי בית דין של שבעים ואחד וכו' מפורש במס' סנהדרין ע"ש. (סד) במס' סנהדרין. דף ט"ז ע"א וי"ח ע"ב. (סה) בדומין לך. קדושין ע"ו ע"ב ועיין ע"ז ו' ע"א ובתוס' ד"ה והשתא. (סה) היינו דתנן. בכורות ל' ע"א. (סו) צא והמלך בקונך. במכילתא וילקוט ורש"י עה"ת צא הִמָּלֵךְ בגבורה. (סז) אהרן ושבעים זקנים. במכילתא וילקוט ורש"י עה"ת אהרן

בכל המקרא כמותו מלא יו"ד, ותגיד לשון גידין, (טז) ועוד יש לומר מה כה תאמר, אלו ראשי דברים, וראיה לו ריש מילין אמר (דניאל ז א), ותגיד, כל הענינים והעונשים והאזהרות וראיה לו בשמשון כי הגיד לה את כל לבו (שופטים טז יח), וכיוצא בו הגד נא לי מה עשית אל תכחד ממני (יהושע ז יט), ואומר והגד לעמי פשעם (ישעיה נח א),

(יז) כי י' יתירה בעבור י' הדברות שעתידין לינתן להם:

ד) **אתם** ראיתם. (יח) לא כתבים שגרתי לכם, ולא עדים אני מעיד עליכם, אלא אתם בעצמכם בעיניכם ראיתם: אשר עשיתי למצרים. זו נקמה שעשה באלהיהם, שנאמר ובאלהיהם עשה ה' שפטים (במדבר לג ד): ד"א אלה המכות, שנאמר כל נפלאותי אשר אעשה בקרבו (שמות ג כ): ואשא אתכם על כנפי נשרים. (יט) ר' אליעזר אומר זה יום רעמסס, לפי שנתקבצו כולם ובאו לרעמסס בשעה קלה: ואבא אתכם אלי. לפני הר סיני, (כ) לפי שהוא חסר יו"ד ואבא לקבל עשרת הדברים: [ד"א] ואשא אתכם על כנפי נשרים. (כא) מה הנשר הזה אינו מתיירא מכל עוף בעולם, ונושא את גוזליו על אברתו, שנאמר ישאהו על אברתו (דברי' לב יא), ואינו מתפחד אלא מן האדם, שלא יזרוק בו חצים, מוטב שיזרק בגופו ולא בגוזליו, וכה"א כי הנוגע בכם נוגע בבבת עינו (זכריה ב יב), לכך נאמר על כנפי נשרים שכל העופות נושאין את בניהן בין רגליהן:

ה) **ועתה** אם שמוע תשמעו בקלי. (כב) אמר להם כל התחלות קשות, ועתה קבלו עליכם: אם שמוע תשמעו. (כג) מיכן אמרו אם שמע אדם מצוה אחת משמיעין אותו מצות הרבה: ושמרתם את בריתי. (כד) ר' אליעזר אומר זה ברית שבת. ר' עקיבא אומר (כה) זה ברית מילה: והייתם לי סגולה מכל העמים. (כו) שתהיו פנויים לי ועוסקים בדברי תורה, ולא בדברים אחרים: (כז) ד"א סגולה. מה סגולה חביבה עליו לאדם כך תהיו חביבין עלי, שמא תאמר כשם שהאשה מסגלת אחר בעלה, ועבד אחר אדונו, והבן אחר אביו, יכול אף אתם כן מסוגלים לי מאחרים, ת"ל כי לי כל הארץ, וכתיב ומבלעדי אין אלהים (ישעיה מד ו):

ו) **ואתם** תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש. (כח) כלומר אני אשלוט בכם ולא אחר: ממלכת כהנים, (כט) איני ממליך עליכם מעובדי כוכבים (ל) אלא מכם, וכה"א אחת היא יונתי תמתי (שה"ש ו ט): כהנים. (לא) יכול כהנים מבטלנים, בענין שנאמר ובני דוד כהנים היו (ש"ב ח יח), ת"ל וגוי קדוש: ד"א וגוי קדוש. (לב) קראם גוי, שנאמר ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ (דה"א יז כא): קדוש. שנאמר קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלהיכם (ויקרא יט ב), (לג) שהם מוקדשים ומופרשים מעובדי כוכבים ומשקוציהם: אלה הדברים. (לד) שלא תפחות ולא תוסיף: אשר תדבר אל בני ישראל. כסדר הזה:

הערות ותקונים

בר מן דין. ובמדרש לקח טוב כה תאמר לבית ישראל אלו הנשים ותגיד אלו האנשים שנוה לומר לנשים בנחת ולהנעים המצות ודקדוקיהם ולאנשים דברים קשים כגידים וראיה לדבר שלא תמצא בכל המקרא כמותו ותגיד ביו"ד לשון גידים ע"כ ובשבת פ' ר"ע [דף פ"ז ע"א] בתחלה פי' מתן שכרה וכו' ולבסוף פי' עונשה דכתיב ויגד משה דברים שקשין לאדם כגידין ע"כ. ומ"מ נראה דעקר דרשה ילפינן מקרא דותגיד מיתורא דיו"ד ופשיטא דמשה עבד מאי דפקיד עליה רחמנא וחזינא נמי לרש"י ז"ל דמייתי הך דרשה אקרא דותגיד כלמפרש בהדיא עכ"ל. (טז) ועוד יש לומר. מכילתא ושמ"ר פכ"ה והראיות מהכתובים הוסיף המחבר. (יז) כי יו"ד יתירה. עד לינתן להם, ליתא בכ"י פלארענץ. (יח) לא כתבים. מכילתא וילקוט רמז רע"ו. (יט) ר' אליעזר. מכילתא שם ובא פי"ד וילקוט שם ועיין רש"י עה"ת. (כ) לפי שהוא חסר יו"ד. וכן הביא הרב בעל מנחת שי ב' ואבא חסר יו"ד, ועיין מה שהביא בירמיה ל"ה ד'. (כא) מה הנשר. עיין מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת ובס' והזהיר דף ל"ו ע"א. (כב) אמר להם כל התחלות קשות. מכילתא ורש"י עה"ת. (כג) מיכן אמרו. מכילתא וילקוט. (כד) ר' אליעזר ור"ע. מכילתא וילקוט. (כה) זה ברית מילה. במכילתא וילקוט הגי' זה ברית מילה וע"ז, והגאון בעל איפת צדק מוחק מלת "וע"ז" וגם רבינו השמיטו. (כו) שתהיו פנויים. מכילתא וילקוט ובמכילתא הגי' קנוים. (כז) ד"א סגולה. שם. (כח) כלומר אני אשלוט. ע' מכילתא וילקוט. (כט) איני ממליך. מכילתא וילקוט וס' והזהיר דף ל"ו ע"א. (ל) אלא מכם. בילקוט הגי' איני ממליך מאומות העולם עליכם. וכן הגיה הרב בעל מאיר עין במכילתא ע"ש. (לא) יכול כהנים מבטלנים. עיין במאיר עין. (לב) קראם גוי. מכילתא וילקוט. (לג) שהם מוקדשים. שם. (לד) שלא

שביקש משה רבינו (עח) להעמיד הדגלים, שנאמר איש על דגלו באותות (במדבר ב יב) :

[יט] א) **בחדש** השלישי לצאת בני ישראל . (א) בתחלה היו מונין ישראל ליצירה, חזרו למנות מיציאת מצרים, חזרו למנות לבנין הבית, שנאמר ויהי מקץ עשרים שנה אשר בנה שלמה וגו' (מ"א ט י), לא זכו למנות לבנינו, מונין להורבנו, (ב) וזה לנו עתה אל"ט שהוא דתתס"ז לעולם, ולא עוד אלא שאנו מונין למלכות יונים את"ז, זהו שאמר שמוני נוטרה את הכרמים כרמי שלי לא נטרתי (שה"ש א ו) : ביום הזה באו מדבר סיני . (ג) ראש חדש היה :

ב) **ויסעו** מרפידים ויבאו מדבר סיני . (ד) [והלא כבר נאמר באו מדבר סיני (פסוק א), אלא] מקיש נסיעתן מרפידים לביאתן מדבר סיני, מה ביאתן למדבר בתשובה לקבל התורה, אף נסיעתן מרפידים בתשובה : ויחנו במדבר . (ה) נתנה תורה במדבר בפרהסיא מקום הפקר, כל הרוצה לקבל יבא ויקבל : ויחן שם ישראל . (ו) שוין כולם בלב אחד, שכל ויסעו ויחנו נוסעים במחלוקת וחונים במחלוקת, אבל כאן כולם היו בלב אחד : שם . (ז) מלמד שאמר להם זמן הרבה אתם חונים שם וכן היה, שנאמר ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש נעלה הענן וגו' ויסעו בני ישראל (במדבר י יא יב), הרי שנים עשר חודש פחות עשרה ימים חנו שם, שהם שנ"ד פחות י', טול וקדשתם היום ומחר, ויום חנייתם, ויום נסיעתם, נשארו ש"מ : נגד ההר . (ח) למזרחו של הר :

ג) **ומשה** עלה אל האלהים . (ט) זה יום שני : ויקרא אליו ה' . (י) קדמה קריאה לדבור : כה תאמר . (יא) בלשון הקודש, כה תאמר כענין הזה שלא תפחות ולא תותיר : כה תאמר לבית יעקב . (יב) אלו הנשים : ותגיד לבני ישראל . אלו האנשים, (יג) שציוהו לאמר לנשים בנחת ולהנעים המצות, ותגיד לבני ישראל המצות ודקדוקיהם, (יד) דברים שהן קשין כגידים, (טו) וראיה לדבר שלא תמצא

הערות ותקונים

עין בשם האות אמת שפי' השיעורים שנאמרו לעיל בד"ה ושמת שרי אלפים שם מאות וכו' . (עח) להעמיד הדגלים . במכילתא הגי' בשעה שביקש משה להעמיד מכסיוטיכוס על ישראל . עי' במפרשי המכילתא שפירשו המלה בדוחק והמשביר בח"ב הגיה שצ"ל טכססונס והוראתה ביוני סדרי הדגלים והמחבר השמיט המלה הזרה והציג במקומה „הדגלים" :

[יט] (א) בתחלה היו מונין . עיין מכילתא פ' בחדש השלישי פרשה א' ועי' ירושלמי ר"ה פ"א ה"א וילקוט רמז רע"ד . (ב) וזה לנו עתה . הוספת רבינו, ובכ"י פלארענץ, וזה לנו עתה אב"ט שהוא דתתנ"ז לעולם ולא עוד אלא שאנו מונין למלכות יונים את"ז, וראה מה שכתבתי במבוא בראש הספר . (ג) ראש חדש היה . מכילתא וילקוט סוף רמז רע"ד ורש"י עה"ת, וע' שבת פ"ו ע"ב . וכן תרגם יב"ע ביומא הדין בחד לירחא . (ד) והלא כבר נאמר . הגהתי עפ"י הילקוט רמז רע"ה, וע' מכילתא ובהגהת הרב בעל מאיר עין, וע' במדות סופרים ורש"י עה"ת . (ה) נתנה תורה במדבר בפרהסיא מקום הפקר . במכילתא נתנה תורה דימוס פרהסיא במקום הפקר . ובילקוט רמז רע"ה ניתנה במדבר דימוס פרהסיא במקום הפקר . ולדעתי היתה הגי' הישנה נתנה תורה דימוס . והיא מלה יונית δημοσια פי' בפרהסיא (עפפענטליך) ואח"כ הוסיף אחד בגלו „פרהסיא במקום הפקר" לבאר המלה והובא אח"כ פנימה . (ו) שוין כולם בלב אחד . מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת . (ז) מלמד . מכילתא וילקוט, והסיום שכ' הוסיף המחבר . ובעל זה ינחמנו הביא בפי' למכילתא שהרי בר"ח סיון באו לסיני וכו' לחדש השני בשנה השנית נעלה הענן . (ח) למזרחו של הר . מכילתא וילקוט, וסיים שם כל מקום שאתה מוצא נגד פנים למזרח, וכן הביא רש"י בפי' עה"ת . (ט) זה יום שני . מכילתא וס' והזהיר דף ל"ה ע"ב ורש"י עה"ת וכן תרגם יב"ע ומשה סליק ביומא תניינא, ובילקוט רמז רע"ו בטעות זה יום ראשון ושני . (י) קדמה קריאה לדבור . מכילתא וילקוט שם וס' והזהיר שם וע"ש בענפי יהודה אות ע' . (יא) בלשון הקודש . מכילתא וילקוט וס' והזהיר ועיין רש"י עה"ת שהביא כה תאמר בלשון הזה וכסדר הזה ולדעתי יש לתקן עפ"י המכילתא וכצ"ל כה תאמר בלשון [הקודש כענין] הזה וכסדר הזה . (יב) אלו הנשים . מכילתא וילקוט וס' והזהיר . (יג) שצוהו לאמר לנשים בנחת . ע' במכילתא ורש"י עה"ת, ובכ"י פלארענץ הגי' שצוהו לאמר לנשים בנחת ולהנעימן במצות שלא יוכבדו בעיניהן אבל אנשים יגיד חומרי המצות ודקדוקיהן . (יד) דברים שהן קשין כגידים . ע' שבת פ"ז ע"א ויגד משה דברים שקשין לאדם כגידין וכן הביא רש"י בפי' עה"ת . (טו) וראיה לדבר שלא תמצא בכל המקרא כמותו מלא יו"ד . וכן הביא הרב בעל מנחת שי וז"ל : ותגיד כל לישנא תגד באורייתא חסר יו"ד

בר

את המן חמשה ימים קודם לשבת, שנאמר ששת ימים תלקטוהו וביום השביעי שבת לא יהיה בו (שמות טז כו), לפי שהיה מדבר אליהם ביום ראשון על ירידת המן, אמר להם ששת ימים, כלומר ששת ימי שבת, אבל הוא עד הבקר לא נמצא שנאמר ובקר וראיתם את כבוד ה׳ (שם שם ז), וראש חודש סיון הוקבע בשני בשבת כרבנן, ובו ביום באו במדבר סיני, אותו היום היו טרודים מן הדרך ולא אמר להם כלום, ביום שני שהוא שלישי בשבת אמר להם ואתם תהיו לי ממלכת כהנים, ברביעי בשבת אמר להם מצות הגבלה, בחמישי עשו פרישה שהוא רביעי בחדש, שנאמר וקדשתם היום, זה יום רביעי בחדש, ומחר זה יום חמישי בחדש, שהוא ששי בשבת, וביום השבת שהוא ששי בחדש, קבלו עשרת הדברות והוא יום חג השבועות, יום מתן תורה, יום חמשים ליציאת מצרים, לכך נאמר תחת התפוח עוררתיך (שה״ש ח ה), ואומר כתפוח בעצי היער (שם ב ג), מה תפוח זה מוציא פירות לחמשים יום משתפרח, כך התורה נתנה לחמשים יום לגאולת ישראל, ונתנה תורה לסוף שבעה דורות, אברהם, יצחק, יעקב, לוי, קהת, עמרם, ומשה, שהן סוף שבעה שבועות לגאולתן, שהוא יום שביעי המקודש, כי בו שבת מכל מלאכתו: (מה) דרש האי גלילאה עליה דר׳ חסדא, בריך רחמנא דיהב לן (מו) אוריין תליתאי, (מז) ביום תליתאי, (מח) על ידי תליתאי, (מט) לעם תליתאי, בירח תליתאי, כמאן כרבנן שאמרו בשני בשבת הוקבע החדש ובחמישי עבוד פרישה: וקדשתם היום ומחר. יום חמישי ויום ששי וביום השביעי המקודש, שבת קבלו עשרת הדברות, שהוא יום שלישי להפרשה, והשכים משה בבקר, ובנה מזבח ולקח הדם ושם באגנות, והזה על ישראל, שלא קיבלו ישראל את התורה, אלא על ידי טבילה והזאה, ולפי שהענין הזה כתוב בפ׳ אלה המשפטים, ואין אומרים בתורה מה שהוקדם מוקדם ומה שהאחיר מאוחר, אלא אעפ״י שמאוחר, המבין יכול להבין ענינו, כי כלם נכוחים למבין, והט אזנך לשמוע, שפרשת אלה המשפטים, וכל ספר הברית כתב לו משה רבינו קודם לעשרת הדברות, שנאמר ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם ויאמרו כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע (שמות כד ז), ואח״כ קבלו עשרת הדברות, וכל אלו המעשים בו ביום נעשו, ולפי שרציתי להביא מדרש כל פסוק בענינו, הנחתי שלא לפרש פה פרשת ואל משה אמר עלה אל ה׳ (שמות כד א), כי כל אותה הפרשה היתה בין שלשת ימי הפרשה, בזמן שאמר וקדשתם היום ומחר. מהו וקדשתם. הפרישה מן האשה, (נ) שהפולטת שכבת זרע בתוך שלשה ימים טמאה, שעדיין לא הסריח, אבל ביום השלישי טהורה, שכבר יוצאת מתורת שכבת זרע ואינה ראויה להזריע, לפיכך לא הפרישם אלא שני ימים בלבד: וכבסו שמלותם. (נא) ומנין לטבילה שהיו צריכין, שבכל התורה אין כיבום בגדים בלא טבילה, שנאמר וכבס בגדיו ורחץ בשרו במים (ויקרא טו יג):

יא) **והיו** נכונים ליום השלישי. (נב) זה יום ששי שבו נתנה התורה ביום השבת: כי ביום השלישי ירד ה׳ לעיני כל העם. (נג) זו אחת מעשר ירידות שבתורה, כדכתיב לעיל: לעיני כל העם. (נד) מלמד שלא היה בהם סומין: (נה) ד״א לעיני כל העם. מלמד שראו באותה שעה מה שלא ראו ישעיה ויחזקאל, שנאמר וביד הנביאים אדמה (הושע יב יא):

הערות ותקונים

נכון בכ״י פ״ב. (מה) דרש ההוא גלילאה. שבת פ״ח ע״א. (מו) אוריין תליתאי. תורה נביאים וכתובים. רש״י. (מז) ביום תליתאי. לפרישה. (מח) ע״י תליתאי. משה תליתאי לבטן מרים אהרן ומשה. (מט) לעם תליתאי. כהנים לויים וישראלים. (נ) שהפולטת שכבת זרע. שבת פ״ו ע״א. וע׳ במכילתא בפ׳ אל תגשו אל אשה ומובא בדברי רבינו להלן בפסוק ט״ו ע״ש. (נא) ומנין לטבילה. עיין מכילתא ובמאיר עין אות י״א וילקוט רמז רע״ע. (נב) זה יום ששי. מכילתא וילקוט רמז ר״פ. (נג) זו אחת מעשר ירידות. מכילתא וילקוט. וע׳ פדר״א פי״ד אדר״נ פל״ד ספרי בהעלותך, וב״ר פל״ח. (נד) מלמד. מכילתא ורש״י עה״ת, ובילקוט חסר זה. (נה) ד״א. מכילתא. וחסר בילקוט ויש לתקן עפ״י המכילתא.

ז) **ויבא** משה ויקרא לזקני ישראל. (לה) מגיד שחלק כבוד לזקנים: וישם לפניהם. האיר את עיניהם ביחודו של מקום, וקרבם אל יחודו של מלכו של עולם: את כל הדברים האלה. ראשון ראשון ואחרון אחרון: אשר צוהו ה'. אף לנשים אמר:

ח) **ויענו** כל העם יחדו ויאמרו. (לו) לא ענו בחנופה, זה בשביל זה, אלא יחדו השוו כולן לב אחד: כל אשר דבר ה' נעשה. אע"פ שלא שמענו הדברים נעשה אותן: וישב משה את דברי העם אל ה'. וכי מה צורך היה למשה להשיב דברי העם אל ה', לא בא הכתוב אלא ללמדך דרך ארץ ממשה רבינו שלא יאמר אדם הואיל ויודע מי ששלחני מה עשיתי, איני צריך להשיב לו תשובה, אלא צריך להשיבו: ד"א וישב משה. כדי ליתן שכר למשה על כל עלייה ועלייה ועל כל ירידה וירידה:

ט) **ויאמר** ה' אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן. (לז) זה הערפל, שנאמר ומשה נגש אל הערפל (שמות כ כא): בעבור ישמע העם בדברי עמך. מלמד שאמר לו הקב"ה למשה הריני קורא לך מראש ההר ואתה עולה, שנאמר ויקרא ה' למשה (פסוק כ): וגם בך יאמינו לעולם. גם בך לרבות הנביאים העתידים לעמוד אחריך: ויגד משה את דברי העם אל ה'. וכי מה אמר לו הקב"ה למשה לאמר לישראל, ומה דברו ישראל להגיד לפני הגבורה, ר' יוסי הגלילי אומר מצות הגבלה אמר להם, והם קבלו עליהם. ר' אלעזר בן פרטה אומר, אמר להם משה רבינו אם תקבלו עליכם עונשים בשמחה, הרי אתם מקבלים שכר, ואם לאו אתם מקבלים פורעניות, וקבלו עליהם עונשים בשמחה, לכך נאמר ויגד משה. רבי אומר אמרו לו רצוננו לשמוע מפי מלכנו, לא דומה שומע מפי הפרגוד, כשומע מפי המלך, לכך נאמר ויגד משה: ד"א אמרו רצוננו לראות מלכנו, לא דומה שומע לרואה, ולכך נאמר ויגד משה את דברי העם, מה הגיד, הגיד מה שאמרו כל אשר דבר ה' נעשה, (לח) ואם תאמר כבר כתוב בפסוק של מעלה וישב משה, הבן וישב כתוב ולא ויגד, מלמד שבא משה להשיב תשובה להגיד דברי העם, וקודם שדבר משה לפניו אמר לו הקב"ה הנה אנכי בא אליך בעב הענן, ואחר דברו אמר ויגד משה, הדברים שהשיב להגיד ולא הספיק להגידם מקודם והגידם אחר כך, אבל הן הן הדברים הראשונים:

י) **ויאמר** ה' אל משה לך אל העם וקדשתם היום ומחר. זה יום רביעי לחדש, ומחר זה יום המישי לחדש, (לט) ובהשכמת יום ששי בנה מזבח, זו דברי המכילתא, ועיינתי אני (מ) במס' שבת בפ' אמר ר' עקיבא בברייתא תנו רבנן בששי בחודש ניתנו עשרת הדברים לישראל, ר' יוסי אומר בשבעה בו, אמר רבא דכולי עלמא בראש חדש אתו למדבר סיני כתוב הכא ביום הזה, וכתיב החדש הזה לכם (שמות יב ב), מה להלן ראש חדש, אף כאן ראש חדש, ודכולי עלמא בשבת נתנה תורה לישראל, כתיב הכא זכור את יום השבת לקדשו (שמות כ ח), וכתיב התם זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים (שם יג ג), מה להלן בעיצומו של יום, אף כאן נמי בעיצומו של יום, כי פליגי בקביעא דירחא, ר' יוסי סבר בחד בשבא איקבע ירחא, ורבנן סברי בתרי בשבא איקבע ירחי, ואע"פ שר' יוסי נימוקו עמו, (מא) ואמר יום אחד הוסיף משה מדעתו, לא עמדה הלכה כמותו, אלא לפי שאמר בשבעה בו והוצרך לומר יום אחד הוסיף, וקרא לא דייק כוותיה, מ"מ נראין הדברים כרבנן שאמרו בשני בשבת הוקבע ראש חדש סיון (מב) כמו שכתבנו למעלה, שר"ח ניסן הוקבע יום ו', (מג) ור"ח אייר יום ז' ויום א', (מד) וביום ראשון באו למדבר סיני, ואכלו

הערות ותקונים

תפחות. שם וס' והזהיר דף ל"ו ע"ב. (לה) מגיד. על סוף הפסוק מכילתא וילקוט וס' והזהיר. (לו) לא ענו בחניפה. על סוף הפסוק הוא במכילתא וילקוט וס' והזהיר. (לז) זה הערפל. שם. (לח) ואם תאמר כבר כתב. הוספת רבינו. (לט) ובהשכמת יום ששי בנה מזבח. נ"ל ובהשכמת יום חמישי כמו שהוא במכילתא פ"ג וילקוט רמז רע"ט. (מ) במס' שבת. דף פ"ו ע"ב. (מא) ואמר יום אחד הוסיף משה מדעתו. על וקרא לא דייק כוותיה ליתא בכ"י פלארענץ. והגי' שם ואע"פ שר' יוסי נימוקו עמו מ"מ נראין הדברים כרבנן. (מב) כמו שכתבנו למעלה. פ' בשלח ס"ז א'. (מג) ור"ח אייר יום ז' ויום א', וכ"ה גם בכ"י פלארענץ ונ"ל ור"ח אייר יום א'. (מד) וביום ראשון. וכ"ה גם בכ"י פלארענץ ונ"ל וביום שני וכ"ה

וקול שופר חזק מאד. מנהג הדיוט כל שהוא הולך (ע) קולו עמה, אבל כאן כל שהוא הולך קולו מגביר, ולמה רך בתחלה, (עא) כדי לשבר את האוזן, שתהא יכולה לשמוע: ויחרד כל העם אשר במחנה. מלמד שנזדעזעו:

יז) ויוצא משה את העם לקראת האלהים. (עב) כחתן זה שהוא יוצא לקראת כלה, וכה"א ה' מסיני בא (דברים לג ב), לסיני בא מבעי' ליה, אלא בא לקבל את ישראל, לכך נאמר לקראת האלהים מן המחנה: ויתיצבו בתחתית ההר. מלמד שנתלש ההר ממקומו וקרבו ועמדו תחתיו, שנאמר ותקרבון ותעמדון תחת ההר (שם ד יא), עליהם מפורש בקבלה, יונתי בחגוי הסלע וגו' (שה"ש ב יד), (עג) וכן אמר דמי בר חמי מלמד שכפה הקב"ה ההר כגיגית על ישראל, ואמר להם, אם אתם מקבלין את התורה מוטב, ואם לא שם תהא קבורתכם, שנאמר ויתיצבו בתחתית ההר:

יח) והר סיני. (עד) למה נקרא שמו סיני, שירדה ממנו שנאה לעובדי כוכבים, שהן מקנאין את ישראל בתורתן: ע"א סיני. שניתנו עשרת הדברות למשה רבינו שהיה מנין נסי שהם הכל סני: עשן כולו. (עה) יכול מקום הכבוד בלבד, ת"ל כולו, מפני מה: מפני אשר ירד עליו ה' באש. מגיד שהתורה אש, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים לג ב), מאש ניתנה ובאש נמשלה, הלא כה דברי כאש (ירמיה כג כט), מה דרכו של אש אדם קרב אצלה נכוה, רחוק ממנה צונן, אין לו לאדם אלא להתחמם כנגד אורה, והיינו דתנן (עו) במס' אבות הוי מתחמם כנגד אורן של חכמים והוה זהיר בגחלתן שלא תכוה: ויעל עשנו כעשן הכבשן. (עז) יכול ככבשן זה בלבד, ת"ל וההר בוער באש עד לב השמים (דברים לג יא), אלא לשבר את האוזן מה שהיא יכולה לשמוע, כיוצא בו אריה שאג מי לא יירא וגו' (עמוס ג ח), ה' כגבור יצא (ישעיה מב יג), כדי לשבר את האוזן להבין, לפיכך הכתוב ממשיל השכינה בדבר שנוהג בעולם, כמו וקולו בקול מים רבים (יחזקאל מג ב): ויחרד כל ההר מאד. אין להגיד יותר, אלא מיכן ואילך הבן מדעתך:

יט) ויהי קול השופר הולך וחזק מאד. אין למעלה סיפור: משה ידבר והאלהים יעננו בקול. (עח) בקולו של משה כמה שהוא יכול לשמוע, (עט) מיכן אמרו חכמים שלא יגביה המתרגם קולו יותר מן הקורא, ולא העונה אמן יותר מן המתפלל: משה ידבר והאלהים יעננו בקול. שנאמר בעבור ישמע העם בדברי עמך (לעיל פסוק ט):

כ) וירד ה' על הר סיני. (פ) יכול מההר סיני דבר עמהם, ת"ל מן השמים השמיעך את קולו (דברים ד לו), מלמד שהרכין הקב"ה שמי השמים העליונים, והטה שכינתו על הר סיני: ויקרא ה' למשה וגו' ויעל משה. זה שנאמר בפרשת ואלה המשפטים ואל משה אמר עלה אל ה' ונגש משה לבדו אל ה' והם לא יגשו (שמות כד א וב): ויעל משה. עלייה היתה לו למשה, שנאמר עיר גבורים עלה חכם ויורד עוז מבטחה (משלי כא כב):

הערות ותקונים

הוא במכילתא. (ע) קולו עמה. כ"ה גם בכ"י פלארענץ. ובמכילתא הגי' קולו נמוך. ובכ"י מנוקד המלה עֲמֵה. (עא) כדי לשבר את האוזן. במכילתא ותנחומא יתרו הגי' לסכך את האוזן, וכן רש"י הביא לשבר את האוזן. ועי' זכור לאברהם לידידי הרב החכם מהר"א בערלינר שבלשון לשבר את האוזן השתמש בעל הילקוט פ' האזינו בשם ל"ב מדות ורש"י מכות י"ב ד"ה חמוץ וגם ר"י קרא בתוספותיו לרש"י שמות י"ג י"ח ופי' בשי"ן שמאלית כלשון ואהי שבר (נחמיה ב יג) להסביר ולפרש ולפתור על שתוכל האזן לשמוע ולהבין, ובס' בית יהודה כתב שפרש התיבה הזאת היא לשון עברית ממש החלום ואת שברו (שופטים ז טו) וא"כ קריאת התיבה הזאת הוא ג"כ בשי"ן ימנית וכן בתנחומא פ' וירא סופו של פסוק שובר את ראשו, ר"ל מפרש ופותר ע"כ. (עב) כחתן זה. עד סוף הפסוק הוא במכילתא וילקוט רמז רפ"ג. (עג) וכן אמר רמי בר חמא. שבת פ"ח ע"א, ושם הגי' אמר ר' אבדימי בר חמא בר חסא, ובעבודת כוכבים ב' ע"ב אמר רב דימי בר חמא ובכ"י פ"ב ר' אמי בר חמא. ובכ"י פלארענץ הוא כמו שלפנינו. (עד) למה נקרא שמו סיני. שבת פ"ט ע"א. (עה) יכול מקום הכבוד בלבד. מכילתא פרשה ד' וילקוט רמז רפ"ד. (עו) במס' אבות. פ"ב מט"ו. (עז) יכול ככבשן זה בלבד. מכילתא. (עח) בקולו של משה. ברכות מ"ה ע"א, ועיין שם בתוס' ד"ה בקולו של משה מה שהביא בשם רב אלפס. (עט) מיכן אמרו חכמים. ברכות שם. (פ) יכול מההר

סיני

יב) **והגבלת** את העם. (נו) שומעני למזרחו, ת"ל סביב: לאמר. מאי לאמר, מלמד שהתרו זה בזה: השמרו לכם. בלא תעשה, (נו) כדר' אבין א"ר אלעאי כל מקום שאתה מוצא השמר פן ואל, אינו אלא לא תעשה: עלות בהר. יכול לא יעלה אבל יגע, ת"ל ונגוע בקצהו, השמרו לכם (נז) שלא לעלות ושלא ליגע, (נח) כמו ותהלתי לפסילים (ישעיה מב ח), כמו ובחמתך תיסרני (תהלים לח ב): כל הנוגע בהר מות יומת. (נט) הרי זו עונש:

יג) **כי** סקול יסקל. (ס) וכי מאחר שאמר כל הנוגע בהר מות יומת למה לי לא תגע בו יד, אלא זה שאמר לא תגע בו יד עונה על הנוגע בהר מות יומת, שהוא חייב מיתה, אבל לא תגע בו יד בהר לא תגע בו, אלא סקול יסקל באבנים מתחתית ההר, או ירה יירה מתחתית ההר. שאם תבא להביאו ולהמיתו הנה גם המביאו נוגע בהר ויהא חייב מיתה, אלא יסקל או ירה יירה מרחוק: אם בהמה. (סא) לרבות חיה: אם איש. לרבות את האשה, ולמה הקדים בהמה לאיש, לפי שאינה מצווה על הגבלה ואפ"ה לא יחיה: במשוך היובל. זה קרן השופר שהוא מוביל הקול כשימשוך היובל את קולו הכל רשאי לעלות בהר, מיכן א"ר יוסי לא מקומו של אדם מכבדו אלא האדם מכבד את מקומו, כל זמן שהשכינה בהר כל הנוגע בהר מות יומת, נסתלקה שכינה הכל רשאין לעלות:

יד) **וירד** משה מן ההר אל העם. (סב) מלמד שלא היה משה רבינו פונה לעסקיו, ולא היה יורד לתוך ביתו אלא מן ההר אל העם, ולא היה בו עסק אלא סרסור בין הקב"ה לישראל, אין לי אלא בהר סיני שלא היה פונה לעסקיו אלא מן ההר אל העם, מנין שאף באהל מועד כן, ת"ל ויצא ודבר אל בני ישראל (שמות לד לד): ויקדש את העם, (סג) זימן ליום שלישי: ויכבסו שמלותם. וטבילה בכלל כיבוס בגדים והזאה אחר טבילה, וכה"א בפרשת ואל משה אמר עלה אל ה', (סד) ויקח מן הדם ויזרוק על העם (שם כד ח), זו הזאה:

טו) **ויאמר** אל העם היו נכונים לשלשת ימים. ולמעלה אמר והיו נכונים ליום השלישי (פסוק יא), (סה) ולא שמענו שאמר לו הקב"ה לפרוש מן האשה, [אלא היו נכונים לגזירה שוה, מה כאן מן האשה אף כאן מן האשה], רבי אומר מענינו הוא נלמד, וקדשם היום ומחר (שם), אי לענין טבילה דיים בהערב שמש, אלא להפרישם מן האשה: אל תגשו אל אשה. (סו) מיכן אמרו מנין לפולט' שכבת זרע ביום השלישי שהיא טהורה, ראיה לדבר מסיני, (סז) מיכן למד משה רבינו ק"ו לעצמו ופירש מן האשה, אמר ומה ישראל שלא דברה שכינה עמהם אלא לפי השעה, הפרישם מן האשה, אני שבכל שעה מדבר עמו על אחת כמה וכמה, והקב"ה הסכים על ידו, דכתיב לך אמור להם שובו לכם לאהליכם ואתה פה עמוד עמדי (דברים ה כז כח):

טז) **ויהי** ביום השלישי בהיות הבקר. (סח) מלמד שהקדימה שכינה: זה היה אחר שבנה מזבח ושתים עשרה מצבה: ויהי קולות וברקים. (סט) משונים זה מזה: וענן כבד על ההר. זה ערפל, שנאמר ומשה נגש אל הערפל (שמות כ כא):

הערות ותקונים

(נו) שומעני למזרח. כל המאמר הוא במכילתא וילקוט רמז ר"פ. (נו) כדר' אבין. מנחות ל"ו ע"ב, וש"כ. (נז) שלא לעלות ושלא ליגע. הוספת רבינו. (נח) כמו ותהלתי לפסילים. הוא כמו ולא תהלתי ולא שזכר עומד במקום שנים. וכן ובחמתך תיסרני, ואל שזכר אל בקצפך תוכיחני. עומד במקום שנים. (נט) הרי זו עונש. מכילתא וילקוט. (ס) וכי מאחר. ע' סנהדרין מ"ה ע"א וברש"י שם. (סא) לרבות חיה. על סוף הפסוק הוא במכילתא וילקוט רמז רפ"א. (סב) מלמד שלא היה משה רבינו. מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת. (סג) זימן ליום שלישי. עיין שבת פ"ז ע"א ורש"י עה"ת. (סד) ויקח מן הדם. במקרא כתוב ויקח משה את הדם. ובכ"י פלארענץ מובא לשון הכתוב ויקח משה חצי הדם ויזרוק על העם ואין זה לשון הכתוב רק ויקח משה חצי הדם הוא (שמות כד ו) ויזרוק על העם הוא שם פסוק ח'. (סה) ולא שמענו. מכילתא וילקוט רמז רפ"ב. (סו) מיכן אמרו. מכילתא וילקוט שם ועיין שבת פ"ו ע"א ורש"י עה"ת. (סז) מיכן למד משה. שבת פ"ז ע"א. (סח) מלמד שהקדימה שכינה. ע' רש"י עה"ת מלמד שהקדים על ידם ובמכילתא הגי' מלמד שהסכים המקום על ידו. והגיה הגאון בעל איפת צדק ז"ל שהסכים. וכאשר הביא רש"י ורבינו הוא ראיה להגהתו. וע' מדות סופרים ומאיר עין. (סט) משונים זה מזה עד סוף הפסוק הוא

נסים על הים, אני בסיני, אני לשעבר, אני לעתיד לבא, אני בעולם הזה, ואני לעולם הבא, שנאמר ראו עתה כי אני אני הוא ואין אלהים עמדי (דברים לב לט), ואומר אני ה' ראשון ואת אחרונים אני הוא (ישעיה מא ד), (י) ר' נתן אומר מיכן תשובה למינין שאומרים שתי רשויות הן שכשעמד הקב"ה ואמר אנכי ה' אלהיך, מי עמד ומיחה בידו, ואם תאמר במטמוניות דיבר, ת"ל (יא) לא (מראש) בסתר דברתי במקום ארץ חשך (שם מה יט), (יב) פי' ובמקום ארץ חשך, הוא כמו שאמרנו למעלה, ממחרת הפסח, פי' וממחרת הפסח, (יג) בשעה שאמר הקב"ה אנכי ה' אלהיך, היו ההרים מתרעשין, והגבעות מתמוטטות, (יד) ובא תבור מאלים, (טו) וכרמל מאספמיא, שנאמר חי אני (טז) נאום המלך ה' צבאות [שמו] כי כתבור בהרים וככרמל בים יבא (ירמיה מו יח), זה אומר אני נקראתי, וזה אומר אני נקראתי, שנאמר למה תרצדון הרים גבנונים (תהלים סח יז), וכיון ששמעו שהוצאתיך מארץ מצרים, עמד כל אחד ואחד במקומו, ואמרו לא עסק זה אלא עם מי שהוציא ממצרים, והיה העולם מזדעזע, שנאמר ה' בצאתך משעיר [וגו'], ארץ רעשה (שופטים ה ד), אותה שעה נתקבצו כל אומות העולם ובאו להם אצל בלעם, א"ל כלום העולם חוזר לתוהו ובוהו, אמר להם לאו, אלא ה' עוז לעמו יתן, פנו איש למקומו, וכל כך למה, שלא יתן פתחון פה לאומות העולם לומר אילו נתבענו כבר קבלנו עלינו, (יז) שהרי שבע מצות שקיבלו בני נח ולא קיימום, והאיך יעמדו בתרי"ג מצות, (יח) שהרי לא תרצח ברכת בני עשו בה, שנאמר ועל חרבך תחיה (בראשית כז מ), לא תנאף (יט) עיקר לידת בני לוט עמון ומואב, לא תגנוב הוא יסוד בני ישמעאל, שנאמר הוא יהיה פרא אדם ידו בכל (שם טז יב), (כ) וכתיב גנב גנבתי (שם מ טו) שקנאוהו ישמעאלים, (כא) א"ר שמעון משל לשני גזברין אחד נתמנה על אוצר של תבן, ואחד על אוצר כסף וזהב, נחשד זה שהיה ממונה על אוצר של תבן, והיה מתרעם למה לא מינוהו על אוצר של כסף וזהב, אמרו לו רשע אם על התבן נחשדת היאך ימנו אותך על כסף וזהב, כך ז' אומות אם בשבע מצות לא עמדו, בתרי"ג מצות היאך יעמדו, לכך נאמר עמד וימודד ארץ ראה ויתר גוים (חבקוק ג ו), ראה שלא קיבלו ושלא קיימו הראשונות, והתירם לגיהנם: (כב) ולמה לא ניתנה תורה בארץ ישראל, שלא להטיל מחלוקת בין השבטים, שלא יהא זה אומר בארצי ניתנה התורה, (כג) לפיכך ניתנה במקום הפקר, (כד) ולכך נמשלה התורה באש ובמים,

---

הערות ותקונים

במצרים. שם. (י) ר' נתן. מכילתא וילקוט. (יא) לא מראש בסתר דברתי. וכ"ה בכ"י פלארענץ מלת מראש הסגרתי כי ליתא בקרא. ונמצא בישעיה מ"ח י"ו אבל הוא פסוק אחר. (יב) פי' ובמקום ארץ חשך. הוספת רבינו. (יג) בשעה שאמר. מכילתא וילקוט. (יד) ובא תבור מאלים. בילקוט ובא תבור וחרמון מבית אלים. ועיין מאיר עין אות י"א. (טו) וכרמל מאספמיא. בכ"י פלארענץ מאספניא. עיין ערך מלים ערך אספמיא ואפמיא. (טז) נאום המלך ה' צבאות. וכ"ה גם בכ"י פלארענץ ובמקרא כתוב ה' צבאות שמו וכן הוספתי בפנים. (יז) שהרי ז' מצות. עיין מכילתא שהוא דברי ר' שמעון ולפני רבינו היתה גי' אחרת במכילתא. (יח) שהרי לא תרצח ברכת בני עשו בה. במכילתא איתא כך: ונגלה על בני עשו ואומר להם מקבלים אתם את התורה, אמרו לו מה כתיב בה, אמר להם לא תרצח, אמרו זו היא ירושה שהורישנו אבינו שנאמר על חרבך תחיה. (יט) עיקר לידת בני לוט עמון ומואב. גם פה מפורש יותר במכילתא נגלה על בני עמון ומואב אמר להם מקבלים אתם את התורה, אמרו לו מה כתיב בה, אמר להם לא תנאף, אמרו לו כלנו מניאוף, דכתיב ותהרין שתי בנות לוט מאביהן, והאיך נקבלה. (כ) וכתיב גנב גנבתי. עיין ב"ר פפ"ד ופפ"ח שנגנב שני פעמים ור"ל שהישמעאלים גנבוהו מן הישמעאלים ולדעתי מה שסיים רבינו שקנאוהו ישמעאלים צ"ל שגנבוהו ישמעאלים, ובכ"י פ"ב המלות שקנאוהו ישמעאלים ליתא. (כא) א"ר שמעון. במכילתא ר' שמעון בן אליעזר ובילקוט ר' ישמעאל בן אליעזר. יש לתקן ר' שמעון בן אליעזר, וכן בס' והזהיר שם הגי' א"ר שמעון בן אליעזר, ועפ"י שלשה עדים יקום דבר ועיין מה שהעיר הרב החכם מהר"י פריימאן בענפי יהודה שם בהקדמת פרק המצות שנדפס סוף ספר ראשית חכמה מביא המאמר הזה בשם מדרש השכם וגורס ג"כ א"ר שמעון בן אליעזר. (כב) ולמה לא ניתנה תורה בארץ ישראל. מכילתא שם וילקוט רמז רפ"ו ומובא בס' והזהיר פ' יתרו דף כ"ג ע"ב. (כג) לפיכך נתנה במקום הפקר. במכילתא ומובא בס' והזהיר לפיכך נתנה במדבר דימוס פרהסיא במקום הפקר ועיין מה שהעירותי לעיל י"ט ב'. (כד) ולכך

נמשלה

בא) **ויאמר** ה׳ אל משה רד העד בעם. (פא) הזהירם פן יהרסו שלא ידחקו לראות בכבוד: ונפל ממנו רב. מלמד שנתנה תורה רשות לשלוחין לחבל: ד״א ונפל ממנו רב, אחד מהם נופל הרי הוא עלי כנגד מעשה בראשית:

כב) **וגם** הכהנים הנגשים. (פב) יכול הכהנים בכלל, (פג) ת״ל לך אל העם (שמות יט י), אין הכהנים בכלל העם, ואלו הם הכהנים נדב ואביהו, וגם הכהנים, לרבות אף הזקנים: פן יפרוץ בהם. ולהלן הוא אומר פרץ ה׳ פרץ (פד) בעוזא (שמואל ב׳ ו ח):

כג) **ויאמר** משה אל ה׳ לא יוכל העם לעלות אל הר סיני. (פה) כבר העידותי בהם וקבעתי להם תחומין:

כד) **ויאמר** אליו ה׳ לך רד ועלית. (פו) מלמד שאמר לו הקב״ה למשה יפה אמרת כי הגבלת את העם: בעבור ישמע העם בדברי עמך. ושמעו שאני מודה לך, ויאמרו ישראל גדול משה שהקב״ה אמר לו יפה אמרת: והכהנים והעם אל יהרסו לעלות. (פז) שמא יתריעו:

כה) **וירד** משה אל העם. לתת לו שבר על כל ירידה וירידה: ויאמר אליהם. (פח) מיד ולא עיכב: (פט) ד״א ויאמר אליהם. אמר להם היו עתידין לקבל מלכות שמים בשמחה: (צ) ד״א אמר להם. היו אומרים על הן הן ועל לאו לאו:

[כ] א) **וידבר** אלהים. (א) אין אלהים אלא דיין, דיין להפרע ונאמן לשלם שכר על כל מצוה ומצוה: את כל הדברים האלה לאמר. (ב) מלמד שעשרת הדברות נאמרו בכלל, ואח״כ נפרטו כל אחד ואחד בפני עצמו: לאמר. צא ואמור להם והשיבני ומניין שהיה משיב, שנא׳ וישב משה את דברי העם אל ה׳ (שמות יט ח), ומניין שהקב״ה הודה לדבריהם, שנאמר ויאמר ה׳ אלי [וגו׳] (ג) היטיבו [כל] אשר דברו (דברים ה כה):

ב) **אנכי** ה׳ אלהיך. אנכי לשון נחמה, שנאמר אנכי אנכי הוא מנחמכם (ישעיה נא יב), אנכי לשון אזהרה, שנאמר אנכי היודע ועד (ירמיה כט כג), אנכי לשון עזרה, שנאמר אנכי ארד עמך (בראשית מו ד), (ד) אנכי לשון מצרי הוא אנוך, (ה) אנכי לשון נוטריקון, אנא נפשי כתבית יהבית, יהיבנא כתיבא נעימים אמריה: אנכי. מה שאין בריה יכולה לומר: ה׳ אלהיך. מדת רחמים ומדת דין: אנכי ה׳ אלהיך. (ו) פתח באל״ף ראש האותיות, דבר צוה לאלף דור, (ז) מפני מה לא נאמרו עשרת הדברות מתחלת התורה אלא משלו משל, זה דומה למלך שרוצה לכנס במדינה למלוך עליהם, תחלת עשה להם גבורות ומלחמות, ואח״כ מולך עליהם, כן יתעלה שמו של מלך מלכי המלכים הקב״ה, הוציא את ישראל ממצרים, וקרע להם את הים, והוריד להם את המן, והעלה להם את הבאר, והגיז להם את השליו, ועשה להם מלחמת עמלק, אח״כ מלך עליהם, ואמר להם אנכי ה׳ אלהיך: אלהיך. לשון יחיד, (ח) מלמד שהשוו את כולן בלב אחד לקבל עליהם מלכות שמים בשמחה, ולא עוד אלא שנתמשכנו זה על זה: אנכי ה׳ אלהיך. (ט) אני הוא שהייתי במצרים, ואני הוא שעשיתי לכם

הערות ותקונים

סיני. מכילתא וילקוט רמז רפ״ד ורש״י עה״ת. (פא) הזהירם. על סוף הפסוק, הוא במכילתא וילקוט, (פב) יכול הכהנים. שם. (פג) ת״ל לך אל העם. ושם נאמר וקדשתם וגו׳ ומדכתיב הכא וגם הכהנים וגו׳ יתקדשו ש״מ שאינן בכלל העם, זית רענן, ומובא במאיר עין. (פד) בעוזא. בקרא בעזה. (פה) כבר העידותי. מכילתא. (פו) מלמד. מכילתא וילקוט רמז רפ״ה. (פז) שמא יתריעו. מכילתא וילקוט. והוא לשון פרלה. (פח) מיד ולא עיכב. שם. (פט) ד״א ויאמר אליהם אמר להם עד לקבל מלכות שמים בשמחה חסר במכילתא ומובא גם כן בילקוט רמז רפ״ה בשם המכילתא. (צ) ד״א אמר להם. מכילתא וילקוט:

[כ] (א) אין אלהים אלא דיין. מכילתא וילקוט ועי׳ רש״י עה״ת. (ב) מלמד. מכילתא וילקוט ועיין רש״י עה״ת. (ג) היטיבו כל אשר דברו. תקנתי כמו שהוא במקרא, וגם בכ״י פ״ב וכ״י פלארענץ מובא הטיבו אשר דברו. (ד) אנכי לשון מצרי. עיין פסיקתא פסקא בחדש השלישי, ובהערה קפ״ב. (ה) אנכי לשון נוטריקון. שבת ק״ה ע״א ועיין פסיקתא שם ובהערה קע״ה קע״ו. (ו) פתח באל״ף ראש האותיות, עיין פסיקתא שם ובהערה קע״ט ק״פ קפ״א. (ז) מפני מה. מכילתא פרשה ה׳ וילקוט רמז רפ״ו בשם המכילתא, וס׳ והזהיר יתרו דף כ״ב ע״ב. (ח) מלמד שהשוו. מכילתא וילקוט. (ט) אני הוא שהייתי

(דברים ו ה), ואומר תמים תהיה עם ה' אלהיך (שם יח יג), וכאלה רבות. ובל זה מידיעת הלב והנפש, כי אין חקר לתבונתו מלא כל הארץ כבודו, שלא יכלכלוהו עליונים ותחתונים משרתיו וכל צבא שחקים אין מציצים כבודו, שנאמר ברוך כבוד ה' ממקומו (יחזקאל ג יב), והוא מקומו של עולם, שנאמר ה' מעון אתה היית לנו (תהלים צ א), והנביאים דברו בנבואתם פה ואוזן ועין ויד ורגל, כל אלה דרך שמיעת אוזן בני אדם שיתבונן הדבר, כמו ה' איש מלחמה (שמות טו ג), וכי מי יכול לדמות לבוראנו איש או גבור בעולם, לא נאמר אלא לשבר את האזן, להבין מה הוא אומר הנביא לו, לכך נאמר בכתב כל המחזות ומתוך נוראות צורנו אנחנו מכירין שהוא אחד ואין שני לו, ואין ערוך אליו, ברוך הוא וברוך שמו: וכשהיה הדבור יוצא מפי הגבורה הוא מסובב בכל מחנה ישראל בקולות וברקים ובלפידי אש, ומזהיר אותם אנכי ה' אלהיך, וכששמעו ישראל אנכי ה' אלהיך, ולא יהיה לך, מיד אמרו למשה רבינו דבר אתה עמנו ונשמעה, ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות (לקמן פסוק יט) ויאמר השמע עם קול אלהים מדבר מתוך האש כאשר שמעת אתה ויחי (דברים ד לג), כי הרבה פעמים דברו מלאכי השרת עם הנביאים ולא הוזקו, לפי שאי אפשר לומר כי על יד ענין אחר דבר הקב"ה. וראה מה כתיב באיוב ורעם גבורותיו מי יתבונן (איוב כו יד), ומה הרעם אין אדם יכול להתבונן מאין נשמע הקול, דבר אלהינו שרצה לתת תורה לעמו ולומר אנכי ה' אלהיך על אחת כמה וכמה, מי יכול להתבונן ולהרהר להעמיק לדעת היאך היה:

ג) **לא** יהיה לך אלהים אחרים על פני. (לו) למה נאמר, לפי שהוא אומר אנכי ה' אלהיך, בתחלה אמר להם שיקבלו את מלכותו שהוא הוציאם מבית עבדים (לז) להיות לו לאלהים, ואח"כ הזהירם באזהרות ועונשים, לפיכך אמר להם אחר אנכי לא יהיה לך, כיוצא בדבר אני ה' אלהיכם (ויקרא יח ב), וכתיב בתריה כמעשה ארץ מצרים וגו' (שם שם ג), לא יהיה לך אלהים אחרים. (לח) וכי אלהים הם, אלא שאחרים קוראין אותם אלהים: (לט) ד"א אלהים אחרים שהן מאחרין הטובה מלבוא בעולם, (מ) ר' אליעזר אומר אלהים אחרים שהן מחדשין בכל יום אחרים, כיצד היה לו ע"ז של זהב וצריך למוכרה ועושה לו של כסף, ושל כסף ועושה של נחשת, שנאמר חדשים מקרוב באו (דברים לב יז): על פני. בעולמי, (מא) ללמדך שלא נצטוו יוצאי מצרים בלבד על ע"ז, אלא כל הדורות, שנאמר על פני, מה אני חי וקיים לעולמי עולמים, אף אתה לא בנך ולא בן בנך תעבוד ע"ז, עד סוף כל הדורות:

ד) **לא** תעשה לך פסל. (מב) יכול אין לי אלא לא יעשה, העשוי כבר מנין שלא יקיים, ת"ל לא יהיה לך אלהים אחרים: פסל. (מג) אין לי אלא פסל שלא יעשה, מנין שאפילו אטומה, ת"ל כל תמונה: אשר בשמים ממעל. לרבות חמה ולבנה כוכבים ומזלות: ממעל. לרבות דמות כרובים ואופנים ומלאכי השרת: ואשר בארץ. לרבות דמות אדם בהמה וחיה ועופות ודגים וחגבים: מתחת. (מד) לרבות שלשול קטן, (מה) כל כך רודף הכתוב אחר יצר הרע שלא ליתן לו פתיחת היתר: ואשר במים מתחת לארץ. (מו) להביא את הכוביא:

הערות ותקונים

ידודון, ידלון מדלין אחרים. (לו) למה נאמר לפי שהוא אומר אנכי ה' אלהיך. מכילתא פ"ו ומובא בס' והזהיר דף כ"ד ע"א וע"ש בענפי יהודה אות א'. (לז) להיות לו לאלהים. צ"ל להיות להם לאלהים. ובכ"י פ"ב הגי' להיות לו לעבדים. ובכ"י פלארענץ להיות לו עבדים. (לח) וכי אלהים הם. מכילתא וילקוט רמז רפ"ו. (לט) ד"א. שם ומובא בס' והזהיר שם ועיין בענפי יהודה אות ב'. (מ) ר' אליעזר אומר. מכילתא. וכן מובא בס' והזהיר כ"ד ע"ב, ובילקוט הגי' ר' אליעזר המודעי אומר. (מא) ללמדך שלא נצטוו. מכילתא וילקוט. (מב) יכול אין לי אלא לא יעשה. מכילתא עה"כ לא יהיה לך אלהים אחרים ומובא בס' והזהיר כ"ד ע"א. (מג) אין לי אלא פסל. מכילתא וילקוט וס' והזהיר כ"ד ע"ב. (מד) לרבות שלשול קטן. במכילתא לפנינו וי"א להביא את השבירירי. המלה אין לה שחר עיין ערוך ערך ברבי ושבירירי אולם גי' רבינו יותר נכונה. והוא מלשון חז"ל ר"ה כ"ד ע"ב אשר בארץ לרבות הרים וגבעות ימים ונהרות אפיקים וגאיות. מתחת לרבות שלשול קטן פירש"י שלשול תולעת. (מה) כל כך רדף הקב"ה. הוא לשון המכילתא שם. (מו) להביא את הכוביא. מכילתא בשם ר' עקיבא וכן מובא בס' והזהיר כ"ה ע"א, ובילקוט

ובכ"י

כה אלו בחנם, אף התורה בחנם, (כה) שלא יעצור אדם התורה לעצמו ולמשפחתו, אלא יפזרה לכל באי העולם, וכל הזוכה ללמוד ילמוד: אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים. מבית מעשים, ודומה לו אשר הצדיקים והחכמים ועבדיהם ביד האלהים (קהלת ט א): (כו) ד"א מבית עבדים. שהיו עובדים ע"ז: ד"א מבית עבדים. היה מזכיר להם יציאת מצרים כדי שיזכרו נסים וגבורות שעשה להם לישראל במצרים, וגאלם לשם קדשו להיות לו לעבדים, יתגדל ויתקדש שמו, וישתבח זכרו יהיה להם לאלהים: אנכי ה' אלהיך. למה נאמר עשרת הדברות בלשון יחיד, לומר לך שצריך כל אחד ואחד מישראל לומר בשבילי ניתנו עשרת הדברות, ואני חייב לקיימן, ולא שיאמר דייה לתורה שיתקיים על ידי אחרים: (כז) אמר ר' יוחנן מאי דכתיב ה' יתן אומר המבשרות צבא רב (תהלים סח יב), כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה נתחלק לשבעים לשון: דבי ר' ישמעאל תנא הלא כה דברי כאש נאם ה' וכפטיש יפוצץ סלע (ירמיה כג כט), (כח) מה פטיש זה מתחלק לכמה ניצוצות. אף כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה (כט) מתחלק לכמה טעמים, (ל) אמר רבי יהושע בן לוי מאי דכתיב לחייו בערוגת הבשם מגדלות מרקחים (שה"ש ה יג), על כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה, נתמלא כל העולם בשמים, מיד מוציא הקב"ה רוח מבית גנזיו, והיה מעביר ראשון ראשון (לא) לגן עדן, (לב) שנא' שפתותיו שושנים [נוטפות] מור עובר (שם). וא"ר יהושע בן לוי כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה נשמתן של ישראל פורחת, שנאמר נפשי יצאה בדברו (שם), והוריד הקב"ה עליהן טל שעתיד להחיות בו מתים והחיה אותם, שנאמר גשם נדבות תניף אלהים נחלתך ונלאה אתה כוננתה (תהלים סח י). וא"ר יהושע בן לוי על כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה היו ישראל נרתעין לאחוריהן, והיו מלאכי השרת (לג) מדדין אותן, (לד) שנאמר מלאכי צבאות (לה) ידודון ידודון וגו' (שם שם יג): אנכי ה' אלהיך. זה הדבור אי אפשר שהמלאך אמרו ולא שרף, ולא שליח, ולא שום בריה בעולם, כי אם הקב"ה יתברך זכרו לעד ולנצח נצחים, כי התועים בעומק דעתם אומרים לפי העת ברא הקב"ה בריה לדבר אנכי, והיה כמו שביל מתוך [הענן להשמיע] לישראל אנכי, ועליהם אמר הכתוב העמיקו שחתו (הושע ט ט), כי מרוב שמעמיקין להוציא מלבם מילין, משחיתין את עצמן לדבר על ה' תועה, ועליהם אמר קהלת אל תתן את פיך לחטיא את בשרך (קהלת ה ד), כי אומרים היאך יתכן מלת אנכי בלא כלי דבור גרון ופה ולשון ושפתים, וכל הדבור אי אפשר לומר בבורא, ועליהם נאמר וילכו אחרי ההבל ויהבלו (ירמיה ב ה), אלא מפי הגבורה יצא דבור אנכי, אבל כשם שהקב"ה נקרא חכם וגבור, והוא לא כחכמת האדם, ולא כגבורת האדם, כך אע"פ שהכתוב אומר וידבר אלהים, אין דבורו כדבור בני אדם שצריך לכלי הדיבור, וכה"א ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה (דברים ד טו), ואומר אל מי תדמיון אל ומה דמות תערכו לו (ישעיה מ יח), ואומר ואל מי תדמיוני ואשוה (שם שם כה), ומפני שאין לב בני אדם משיג להבין גבורות ה', והיאך דבורו בקדושה וחכמתו וגודל מעשיו העצומים, לפיכך אין ראוי להרהר על אלו ובאלו הדברים, אלא כמו שאמר הכתוב ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך

הערות ותקונים

נמשלה התורה באש ובמים. עי' מכילתא ומובא בס' והזהיר, בשלשה דברים ניתנה תורה במדבר ובאש ובמים. (כה) שלא יעצור אדם התורה. הוספת רבינו. (כו) ד"א מבית עבדים שהיו עובדים ע"ז. מכילתא. (כז) א"ר יוחנן. שבת פ"ח ע"ב. (כח) מה פטיש. עי' בתוס' שם ד"ה מה. (כט) מתחלק לכמה טעמים. ובכ"י פלארענץ מתחלק לכמה לשונות, ובגמרא שם נחלק לשבעים לשונות ובסנהדרין ל"ד ע"א תני' מתחלק לכמה טעמים וע"ש בתוס' ד"ה מה פטיש. (ל) אריב"ל. שבת שם. (לא) לגן עדן. זה ליתא בגמרא רק רש"י על מעביר ראשון ראשון כתב לג"ע. (לב) שנאמר שפתותיו שושנים. בגמרא שם סיים אל תקרי שושנים אלא ששונים. (לג) מדדין אותן. פירש"י מסייעים אותן להתקרב מעט מעט שהיו הולכים כאשה המדדה את בנה בתחלת הילוכו. (לד) שנאמר מלאכי צבאות. במקרא כתוב מלכי וכן בגמרא שם מובא מלאכי והעיר הגאון הרי"ב בקרא כתיב מלכי, אולם בכ"י פלארענץ ראיתי כי מובא כלשון הכתוב מלכי צבאות. (לה) ידודון ידודון. בגמרא שם אל תקרי ידודון אלא ידדון פירש"י ידודון משמע הם עצמם

ידודון

יתכפר עון בית עלי בזבח ובמנחה (ש"א ג יד), בזבח ובמנחה אין מתכפר, אבל מתכפר הוא ביום המיתה: כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא. לשאינו שבים אינו מנקה, אבל מנקה הוא לשבים, (ס) כמפורש במס' יומא:

ח) **זכור** את יום השבת לקדשו. (סא) זכור ושמור בדבור אחד נאמרו, זכור מלפניו ושמור מלאחריו. (סב) מיכן אמרו שמוסיפין מחול על הקודש, (סג) ר' אלעזר בן עזריה וחזקיהו בן גרון אומרים זכור את יום השבת לקדשו, תהא זכרו מאחד בשבת, שאם נתמנה לך (סד) חפץ יפה תהא מתקנו לשם שבת: לקדשו. (סה) קדשהו בברכה, מיכן אמרו מקדשין על היין בכניסתו, (סו) ואף נשים חייבות בקידוש היום, שנאמר זכור ונאמר שמור (דברים ה יב), כל שישנו בשמירה, ישנו בזכירה, והנשים חייבות בשמירת שבת, (סו) שהאשה השווה לאיש לכל עונשין שבתורה, שנאמר איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם וגו' ואשמה הנפש ההוא (במדבר ה ו):

ט) **ששת** ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך. (סז) וכי אפשר לאדם לעשות כל מלאכתו בששה ימים, אלא שבות כאילו כל מלאכתך עשויה: ד"א ממחשבת עבודה, וכה"א אם תשיב משבת רגלך וגו' (ישעיה נח יג), ואומר אז תתענג על ה' (שם שם יד):

י) **ויום** השביעי שבת לה' אלהיך. לשם ה' אלהיך, (סח) שכל השובת ביום השביעי מעיד ומודה שהקב"ה ברא את עולמו בששה ימים: לא תעשה כל מלאכה. זו אזהרה, לפי שלא ענש אא"כ הזהיר: ד"א ויום השביעי שבת לה' אלהיך, (סט) להביא את הלילה בכלל היום: אתה ובנך ובתך. אלו הקטנים, מלמד שהגדולים מוזהרים על הקטנים: ועבדך ואמתך. אלו בני ברית, אתה אומר אלו בני ברית, או אינו אלא עבד ערל, כשהוא אומר וינפש בן אמתך והגר (שמות כג יב), הרי עבד ערל אמור, הא מה ת"ל עבדך ואמתך, אלו בני ברית: וגרך. זה גר צדק, אתה אומר זה גר צדק, או אינו אלא גר תושב, כשהוא אומר והגר (שם) הרי גר תושב אמור, הא מה ת"ל גרך, זה גר צדק:

יא) **כי** ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ. (ע) שמא תאמר בו יגיעה, ת"ל בדבר ה' שמים נעשו (תהלים לג ו): את הים ואת כל אשר בם. (עא) מגיד שהים שקול כנגד כל מעשה בראשית: וינח ביום השביעי. (עב) וכי יש לפניו יגיעה, והא כתיב לא ייעף ולא ייגע אין חקר לתבונתו (ישעיה מ כח), ואומר נותן ליעף כח (שם שם כט), אלא ללמדך שלא דברה תורה אלא כלשון בני אדם. והלא דברים קל וחומר ומה זה שאין לפניו יגיעה כתיב וינח, בשר ודם שכתוב בו כי אדם לעמל יולד (איוב ה ז), על אחת כמה וכמה שצריך לנוח, (עג) בוא וראה חיבתו של הקב"ה את ישראל, שהכתיב לשונות בני אדם על כבודו, ברוך הוא וברוך שמו, על כן נאמר אשרי העם שככה לו (תהלים קמד טו): על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו. (עד) ברכו במן, לקטו לחם משנה (שמות טז כב), וקדשו במן, וביום השביעי

הערות ותקונים

פ"ח ה"ז ובאדר"נ פכ"ט ומובא בס' והזהיר כ"ז ע"ב. (ס) כמפורש במס' יומא. דף פ"ו ע"א. (סא) זכור ושמור בדבור אחד. מכילתא וילקוט רמז רל"ה ורש"י עה"ת ומובא בס' והזהיר כ"ח ע"א וע"ש בענפי יהודה שהאריך בטוב טעם ודעת. (סב) מיכן אמרו. מכילתא וילקוט ועי' יומא פ"א ע"ב. (סג) ר' אליעזר וחזקיהו בן גרון. בכ"י פ"ב ר' אלעזר בן חנניה וחזקיה בן גרון. ובכ"י פלארענץ אלעיי בן חנניה חזקיה בן גרון. ובמכילתא הגי' אלעזר בן חנניה בן חזקיה בן גרון, וגי' הילקוט וס' והזהיר כ"ח ע"ב אלעזר בן חנניה בן חזקיה בן גרון ואין ספק שיש למחוק במכילתא בן חנניה השני. וכן הגי' שם „אומר" במקום שהביא רבינו „אומרים" כי לפי גירסתם אחד הוא. (סד) חפץ יפה. כ"ה גם גי' הילקוט וכן הביא רש"י עה"ת ובמכילתא הגי' מנה יפה וכן הביא בעל ס' והזהיר, ועי' ביצה ט"ז ע"א. (סה) קדשהו בברכה מיכן אמרו. מכילתא וילקוט והזהיר כ"ח ע"ב וע"ש בענפי יהודה ועי' פסחים ק"ו ע"א. (סו) ואף נשים חייבות. ברכות כ' ע"ב. (סו) שהאשה השוה לאיש. פסחים מ"ג ע"א וש"נ. (סז) וכי אפשר לאדם. מכילתא וילקוט רמז רל"ו והזהיר כ"ט ע"א וע"ש בענפי יהודה. (סח) שכל השובת ביום השביעי. מכילתא על הכתוב לא תענה ברעך. (סט) להביא את הלילה. עד סוף הפסוק הוא במכילתא וילקוט והזהיר שם. (ע) שמא תאמר בו יגיעה. זה ליתא במכילתא ומתחיל שם כמו שהביא בעצמו על וינח ביום השביעי וכי יש לפניו יגיעה ע"ש. (עא) מגיד. מכילתא וילקוט. (עב) וכי יש לפניו יגיעה. מכילתא וילקוט והזהיר כ"ט ע"ב. (עג) בוא וראה, הוספת רבינו. (עד) ברכו במן. מכילתא וילקוט והזהיר, והכתובים לראיה

ה) **לא** תשתחוה להם ולא תעבדם. (מז) לחייב על ההשתחויה בפני עצמה, ועל העבודה בפני עצמה: כי אנכי ה' אלהיך אל קנא. אני שליט בקנאה, ואין הקנאה שולטת בי: ד"א כי אנכי ה' אלהיך אל קנא. בקנאה אני נפרע מהם מעובדי ע"ז: שאל פילוסופים אחד את רבן גמליאל כתיב כי ה' אלהיך וגו' אל קנא (דברים ד כד), כלום מתקנא אלא גבור בגבור, חכם בחכם, אמר לו אדם שהיה לו כלב וכינה את שמו בשם אביו, אין כועס עליו אמר לו הן כו' (מח) במס' ע"ז: פוקד עון אבות על בנים. (מט) כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם: על שלשים ועל רבעים. (נ) רשע בן רשע בן רשע: לשנאי. (נא) אין הפורענות מושכת יותר מד' דורות:

ו) **ועושה** חסד לאלפים. (נב) מדת פורענות עד ארבעה דורות, אבל מדת הטובה לאלפים, ולהלן הוא אומר לאלף דור (דברים ז ט): לאוהבי ולשומרי מצותי, הא למדת שכל מי שהוא שומר מצות אלהינו הוא אוהבו: ד"א לאוהביו ולשומרי מצותיו. אלו שנתבטין ושנהרגין על קידוש השם, למה יוצא ליהרג, על שמל את בנו, למה יוצא לישרף, על שקרא בתורה, למה יוצא ליצלב, על שאכל מצה, למה זה לוקה (נג) מאה פרגול, על שנטל את הלולב, (נד) למה אלו נהרגין, על שלא כפרו ביוצרם, לכך נאמר לאוהבי ולשומרי מצותי: (נה) עד כאן דבור שני, לפיכך בו ב' טעמים שנקרא פסוק פסוק והוא דבור אחד:

ז) **לא** תשא. לא תשבע, וכה"א ונשא בו אלה (מ"א ח לא), ולפי שמשיא לעצמו עון לכך נאמר לא תשא: את שם ה' אלהיך. זה שם המיוחד: לשוא. (נו) שני פעמים, אחת שבועת שוא, ואחת שבועת שקר, שוא, זה הנשבע על דבר הידוע לאדם על עמוד זה שהוא של אבן, מפורש (נז) במס' שבועות: לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא. (נח) לחייבו מלקות ולא קרבן שהרי יצאת שבועת ביטוי שפתים לחייבו קרבן: לא תשא. שלא לקבל לישבע לשקר. (נט) ר' ישמעאל היה דורש ארבעה חלוקי כפרה, כתוב שובו בנים שובבים (ירמיה ג יד), למדנו שתשובה מכפרת ויום הכפורים ומיתה מכפרים ויסורין ממרקין, הא כיצד, עבר על מצות עשה ועשה תשובה אינו זז ממקומו עד שמוחלין לו, עבר על מצות לא תעשה ועשה תשובה יום הכפורים מכפר עם התשובה, הזיד על כריתות ועבר על מיתת ב"ד ועשה תשובה יסורין ממרקין, שנאמר ופקדתי בשבט פשעם (תהלים פט לג). מי שנתחלל שם שמים על ידו ועשה תשובה, תשובה ויום הכפורים תולין ומיתה ממרקת, שנאמר אם

הערות ותקונים

ובכ"י פ"ב הגי' את הנבואה. עיין בערוך ערך נבואה שפי' הלל שרואים במים. (מז) לחייב על ההשתחויה. מכילתא וילקוט רמז רפ"ז ומובא בס' והזהיר שם. (מח) במס' ע"ז. דף כ"ד ע"ב ונ"ה ע"א ועי' מכילתא שם ומובא בס' והזהיר כ"ה ע"ב. (מט) כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם. סנהדרין כ"ז ע"ב. (נ) רשע בן רשע. מכילתא וילקוט רמז רל"ב. (נא) אין הפורענות. שם. (נב) מדת פורענות. שם וס' והזהיר כ"ה ע"ב. (נג) מאה פרגל. הערוך ערך פרגל הביא וז"ל בוי"ר הולא את המקלל פרשה ס' [צ"ל פרשת סביב לרשעים והוא פל"ב] מה לך לוקה בפרגל וכתב המוספי פי' ביוני φραγιλιος שוט ורצועה לרדות. ובמכילתא הגי' מאפרגל צ"ל מאה פרגל ונאמר לנכון בילקוט ובס' והזהיר נשתבש המלה ונעשית מכף הרגל. (נד) למה אלו נהרגין על שלא כפרו ביוצרם. זה ליתא במכילתא וכן ליתא בילקוט ובס' והזהיר. ובכ"י פ"ב נוסף למה אלו נהרגין על שנעטפו בציצית. (נה) עד כאן דבור שני לפיכך בו ב' טעמים שנקרא פסוק פסוק. עיין להלן פסוק י"א שכתב זכור מנוקד בב' טעמים ע"ש וכוונתו כמו שהביא בעל מנחת שי ברוב הפסוקים שבעשרת הדברות יש בכל תיבה ב' טעמים כו' וכתב הר"י בן חביב בפי' ע"י בירושלמי שקלים פ"ו שהטעם האמת לכל זה מפורסם שיש ב' קריאות בדברות האחד כשהקורא ביחיד בינו לבין עצמו אינו מדקדק לקרות כל דבור ודבור בפני עצמו אלא מחלק הפסוקים בסדר נגון קריאתו, ודבור לא יהיה לך שהוא ארוך עושה ממנו פסוקים רבים וכן זכור את יום, וד' דברות אחרונים שהם קטנים עושה מכולם פסוק אחד, אבל הקורא בצבור צריך שיקרא כל דבור ודבור בפני עצמו בין שיהיה גדול בכתב בין שיהיה קטן יתחייב מזה שינוי בטעמים ובנקודות ובדגש ורפה להבדיל בין שתי הקריאות כפי סדר הנקודה וכו'. (נו) שני פעמים. תמורה ג' ע"ב. (נז) במס' שבועות. כ"ט ע"א במשנה. (נח) לחייבו מלקות. עי' מכילתא ריש פרשה ז' וילקוט רמז רכ"ה וס' והזהיר כ"ז ע"א. (נט) ר' ישמעאל. מכילתא. ועי' יומא פ"ו ע"א, ירושלמי יומא פ"ח

תתאוה (דברים ה יח) , אזהרה לעוקף מאחרי המנאף : [(פו) לא תחמוד בית רעך . כלל , ועבדו ואמתו ושורו וחמורו פרט , אין בכלל אלא מה שבפרט, ת"ל] וכל אשר לרעך, (פז) חזר וכלל לרבות כעין הפרט , מה הפרט מפורש דבר שהוא קונה ומקנה, אף כל שהוא קונה ומקנה , ואם תאמר מה הפרט מפורש מטלטלין , אף כל מטלטלין , ת"ל במשנה תורה שדהו (שם) , ריבה אפי' שאינן מטלטלין : (פח) תנן התם וכל מעשיך יהיו לשם שמים , (פט) שהרי פנחס הרג את זמרי ונכרת לו ברית עולם , שנאמר לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום (במדבר כה יב) , תמר ישבה בפתח עינים (צ) יצא הימנה מלכים ונביאים , רחל לקחה את התרפים (צ) יצא ממנה בנימין הצדיק , לפיכך ראוי לו לאדם להתבונן שיעשה כל מעשיו לשם שמים שהוא בוראו שאינו מקפח שכר כל בריה , כל שכן לעבדיו העובדים אותו בכל לבם:

אלו עשרת הדברות (צא) [החרותות על לוחות האבנים , (צב) אבנים ספיר] היו , והמכתב מכתב אלהים היה , (צג) מנין אותיות של עשרת הדברות הם שש מאות ושלש עשרה, כנגד שש מאות ושלש עשרה מצות , שנתנו לנו על ידי משה רבינו , שנאמר תורה צוה לנו משה (דברים לג ד) תור"ה תרי"א , ואנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום , ואומר כי טל אורות טלך (ישעיה כו יט) , אורות מנין תרי"ג , והאותיות הם תרכ"א , טול תרי"ג לתרי"ג מצות , ושש מאות אלף רגלי שנימולו בני שמונה ימים בני שלשת אבות ושנים עשר שבטים הכל תרכ"א, וח' למנין ימים של מילה , שנאמר לא עשה כן לכל גוי (תהלים קמז כ) , וי"ג שמות לעשרת הדברות למנין שבטי ישראל עם שבט אפרים בן יוסף כי מנשה בן יוסף נמנה שנאמר למטה יוסף למטה מנשה (במדבר יג יא) :

טו) **וכל** העם רואים את הקולות . (צד) רואים את הנראה , כגון הלפידים , ושומעים את הנשמע, כגון קולות ורעמים , דברי ר' ישמעאל , (צה) ר' עקיבא אומר רואין ושומעין את הנראה, רואין דבור של אש נחצב על הלוחות : ס"א רואים . כמו מבינים , שנאמר ולבי ראה הרבה (קהלת א טז) , קולות (צו) קולי קולות , לפידים לפידי לפידים : ד"א וכל העם רואים , מלמד שלא היה בהם סומין , כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כד ז) , (צז) מלמד שלא היה בהן חרשין . ויענו כל העם יחדו ויאמרו (שם יט ח) , מלמד שלא היה בהם אלמים , ומנין שלא היה בהם חגרין, שנאמר ויתיצבו בתחתית ההר (שם שם יז) , ומנין שלא היה בהם טפשים , שנאמר אתה הראת לדעת (דברים ד לה) : וירא העם וינעו . ויזועו, (צח) כמו נוע תנוע הארץ

הערות ותקונים

והזהיר ל"א ע"ב . (פו) לא תחמוד בית רעך . הוספתי כמו שהוא במכילתא וילקוט . וגם בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ . (פז) חזר וכלל . מכילתא וילקוט והזהיר שם . (פח) תנן התם . אבות פ"ב מי"ב . (פט) שהרי פנחס כו' ונכרת לו ברית עולם . ע' תנחומא ובמ"ר פנחס אמר הקב"ה בדין הוא שיטול שכרו לכן הנני נותן לו את בריתי שלום . (צ) יצא ממנה מלכים ונביאים . עי' מגילה י' ע"ב . (צ) יצא ממנה בנימין הצדיק . עי' מגילה י"ג ע"ב בשכר צניעות שהיתה ברחל זכתה ויצא ממנה שאול . (צא) החרותות . הוספתי עפ"י כ"י פ"ב וכ"י פלארענץ . (צב) אבנים ספיר . ע' ערוך ערך סמפרינון שהביא בשם הילמדנו הלוחות של סמפירינון היו . וכן לפנינו בתנחומא כי תשא , א"ר יהודה הלוחות של סמפרינון היו וכן ביב"ע דברים ד' י"ג וכתבינן על לוחי סמפירינון . ועי' ספרי בהעלותך פסקא כ"א ופדר"א פמ"ו . (צג) מנין אותיות של עשרת הדברות הם תרי"ג . ע' פדר"א פמ"א כל מצות שבתורה תרי"ג מצות ושתים שדבר הקב"ה . לפיכך נקראת תורה , ומנין תורה תרי"א ושתים דבר ה' הרי תרי"ג . וע' מכות כ"ג ע"ב מדרש שו"ט מזמור י"ז ושמ"ר פל"ג וחזית פ"א ופסיקתא רבתי פכ"ב ותנחומא וילך . (צד) רואים את הנראה . מכילתא פ"ט וילקוט רמז ש' והמאמר קטוע שם . (צה) ר"ע אומר רואין ושומעין את הנראה . הגאון בעל איפת צדק הגיה רואין ושומעין הנראה והנשמע. (צו) קולי קולות. מכילתא . (צז) מלמד . מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת . (צח) כמו נוע תנוע הארץ . וכן מובא בכ"י פלארענץ , ובמקרא כתוב נוע תנוע ארץ . ובמכילתא מובא ג"כ אין

שבת לא יהיה בו (שמות טז כו) . (עה) זכור מנוקד בשני טעמים , מפני אורך הדבור לחבירו אחר , וגם נפסק בארבעה פסוקים , וכן לא יהי' לך נפסק בארבעה פסוקים , הכל י"ח פסוקים , מן וירד עד לא תחמוד , כנגד שירת אז ישיר שמונה עשר עם ה' ימלוך, וכנגדן שמונה עשר ברכות של תפלה :

יב) **כבד** את אביך . (עו) תאמר בדברים בעלמא, ת"ל כבד את ה' מהונך (משלי ג ט) , (עז) מה להלן בחסרון כיס, אף כאן בחסרון כיס, במאכל ובמשתה ובכסות נקיה: כבד את אביך . (עח) מזהיר אחד האיש ואחד האשה טומטום ואנדרוגינוס . רבי אומר חביב כיבוד אב ואם לפני מי שאמר והיה העולם , ששקל כבודם לכבודו , ומוראם למוראו , בוא וראה מתן שכרן , כבד את ה' מהונך וגו' וימלא אסמיך שבע (שם שם) : כבד את אביך ואת אמך למען יאריכון ימיך . (עט) רבי אומר גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שהבן מכבד את אמו יותר מאביו , מפני שהיא משדלתו ומענגתו בדברים , לפיכך הקדים האב לאם בכבוד : כבד את אביך ואת אמך . הקודם בפסוק קודם לכיבוד : את אביך . (עט) לרבות בעל אמך : ואת אמך . לרבות אשת אביך : ואת לרבות אחיך הבכור , ושאר הלכות כבוד אב ואם מפורש (פ) במסכת קדושין בפרק ראשון : למען יאריכון ימיך על האדמה . (פא) מיכן אמרו כל מצוה שמתן שכרה בצדה אין ב"ד של מטה מוזהרין עליה :

יג) **לא** תרצח . (פב) זו אזהרה לרוצח , עונש מנין , ת"ל שופך דם האדם באדם דמו ישפך (בראשית ט ו) : לא תנאף . אזהרה לנואף , עונש מנין , ת"ל מות יומת הנואף והנואפת (ויקרא כ י) . לא תגנוב . אזהרה לגונב נפש , עונש מנין , ת"ל וגונב איש ומכרו (שמות כא טז) , ואם תאמר לגונב ממון מנין , ת"ל לא תגנבו ולא תכחשו ולא תשקרו (ויקרא יט יא) . דבר הלמד מעניננו, מה הכחשה בממון אף גניבה בממון , אבל לא תגנוב כענין לא תרצח ולא תנאף , מה שתים אלה מיתת ב"ד , אף לא תגנוב מיתת ב"ד : לא תענה . זו אזהרה לעד שקר, עונש מנין , ת"ל ועשית לו כאשר זמם לעשות לאחיו (דברים יט יט): ת"ר כיצד ניתנו עשרת הדברים. חמשה על לוח זה וחמשה על לוח אחרת . כתוב אנכי , (פג) כנגדו לא תרצח , מגיד שהשופך דמים כאלו ממעט הדמות , שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם (בראשית ט ו) : לא יהיה לך . וכנגדו לא תנאף , מגיד שהעובד עבודת כוכבים דומה לאשה מנאפת, שנאמר האשה המנאפת תחת אישה תקח את זרים (יחזקאל טז לב): לא תשא. וכנגדו לא תגנוב , מגיד כל מי שהוא גונב סופו בא לידי שבועת שוא, (פד) שנא' אלה וכחש וגנוב ונשבע לשקר : זכור . וכנגדו לא תענה , שכל הזוכר את השבת ושומר את השבת , מעיד שהקב"ה ברא את עולמו בששה ימים וינח ביום השביעי , ואם מחלל את השבת עונה עדות שקר , שנאמר ואתם עדי נאם ה' ואני אל (ישעיה מג יב) : כבד את אביך . וכנגדו לא תחמוד , מגיד שכל מי שהוא חומד סופו להוליד בן שהוא מקלל את הוריו :

יד) **לא** תחמוד בית רעך . (פה) כתוב אחד אומר לא תחמוד וכתוב אחד אומר לא

הערות ותקונים

הוסיף רבינו עפ"י ב"ר רפי"א . וע' רש"י עה"ת שכתב ברכו במן לכפלו בששי לחם משנה לקדשו במן שלא היה יורד בו . (עה) זכור מנוקד בב' טעמים , לדברי רבינו מלכפשי' ועי' לעיל הערה כ"ה . (עו) תאמר בדברים . מכילתא וילקוט רמז רל"א , והזהיר ל' ע"א . (עז) מה להלן בחסרון כיס אף כאן בחסרון כיס . זה ליתא במכילתא רק בגמרא קדושין ל"ב ע"א ואולי היה כן לפני רבינו גם במכילתא וע' מאיר עין אות ב' . (עח) מזהיר. מכילתא וילקוט והזהיר שם וע' בענפי יהודה . (עט) רבי אומר גלוי וידוע . במכילתא הגי' רבי אליעזר אומר . ובמ' והזהיר ל' ע"ב הגי' כמו שהביא רבינו רבי אומר . (עט) לרבות. כתובות ק"ג ע"א ושם הגי' אחיך הגדול . (פ) במס' קדושין . דף ל"א ע"א ול"ב ע"א . (פא) מיכן אמרו . מכילתא וילקוט והזהיר , וע' חולין ק"י ע"ב וע' בפירש"י שם . וע' במאיר עין . (פב) זו אזהרה לרוצח . עד סוף הפסוק הוא במכילתא וילקוט סוף רמז רל"א ורל"ט וס' והזהיר שם . (פג) וכנגדו לא תרצח . בכ"י פלארענץ השמיט המעתיק מן וכנגדו לא תרצח עד וכנגדו לא תגנוב . (פד) שנאמר אלה וכחש וגנוב ונשבע לשקר . ובכ"י פלארענץ אלה וכחש וגנב ונשבע לשקר . ורבינו הרכיב ב' פסוקים יחד בכתוב אחד נאמר אלה וכחש ורצוח וגנוב ונאוף (הושע ד ב) ובכתוב אחד נאמר הגנוב רצוח ונאוף ונשבע לשקר (ירמיה ז ט) . (פה) כתוב אחד אומר . מכילתא וילקוט

ובין מה שאחרים משיחין לו, שכשאחרים משיחין לו פעמים לבו הלוק, אבל כאן אתם ראיתם, אתם ראיתם, אומות העולם לא ראו: כי מן השמים דברתי עמכם. (קיז) וכתיב וירד ה' על הר סיני (שמות יט כ), הכתוב השלישי מכריע בין שניהם, מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך וגו' (דברים ד לו) דברי ר' ישמעאל. ר' עקיבא אומר (קיח) מלמד שהטה הקב"ה שמי השמים העליונים על ראש ההר ודבר עמם מן השמים, וכה"א ויט שמים וירד (תהלי' יח י): (קיט) ד"א וירד ה' על הר סיני. יכול כמשמעו אמרת (קכ) ומה אחד משמשי שמשין הרי הוא במקומו, קל וחומר לכבודו של מי שאמר והיה העולם:

כ) **לא** תעשון אתי. (קכא) ר' ישמעאל אומר לא תעשון כדמות שמשי שמשמשין לפני במרום לא דמות מלאכים כרובים ושרפים ואופנים: ד"א לא תעשון אתי. שלא תאמר דור המדבר הוזהרו בלבד, ת"ל אתי, לעולמי עולמים לדורי דורות: אלהי כסף ואלהי זהב. למה נאמר לפי שהוא אומר ועשית שנים כרובים זהב (שמות כה יח), שמא אתה תעשה ארבעה, ת"ל אלהי זהב, שאם הוספת על שנים הרי הן כאלהי זהב, אלהי כסף למה נאמר, לפי (שמא אינו) [שמצינו] בכל כלי בית עולמים, שאם אין להם של זהב הן עושין של כסף, שומעני אף כרובים כן, ת"ל אלהי כסף הא אם שנה ועשאן של כסף הרי הן כאלהי כסף: לא תעשו לכם. (קכב) שלא תאמר הואיל וניתנה רשות לעשות בבית המקדש הריני עושה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ת"ל לא תעשו לכם. שמא תאמר הריני עושה לנוי כדרך שעושים אחרים במדינות, ת"ל לא תעשו לכם, (קכג) רבותינו אמרו מדרש בפסוק הזה, אלהי כסף ואלהי זהב, דיין שנוטל לדון נקרא אלוה הבא בשביל כסף, ואלהי זהב הבא בשביל זהב, (קכד) מיכן אמרו הנוטל שכר לדון דיניו בטלין:

כא) **מזבח** אדמה. (קכה) ר' ישמעאל אומר מזבח מחובר באדמה, שלא תבנהו על גבי כיפין, ולא ע"ג עמודים, (קכו) איסי בן עקיבא אומר מזבח נחשת מלא אדמה: תעשה לי. (קכז) מזבח מיוחד לי שלא תבנהו מתחלה לשם אחר: וזבחת עליו. (קכח) כנגדו, או אינו אלא עליו ממש, ת"ל ועשית עולותיך הבשר והדם על מזבח ה' אלהיך (דברים יב כז), הבשר והדם בראש המזבח, ולא השחיטה בראש המזבח: ד"א וזבחת עליו. (קכט) בסמוך למזבח, מלמד שצפונו של מזבח כשר לשחיטה, ומאי על, בסמוך: את עולותיך ואת שלמיך. (קל) את לרבות חטאות ואשמות, שנאמר במקום אשר תשחט העולה תשחט החטאת (ויקרא ו יח), ואומר כי כחטאת האשם הוא לכהן (שם יד יג): את צאנך ואת בקרך. לרבות שאר קרבנות

הערות ותקונים

בין מה שאדם רואה. מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת. (קיז) וכתיב וירד ה'. מכילתא ורש"י עה"ת, ובילקוט המאמר קטוע ונשמט מאמר שלם. (קיח) מלמד שהטה הקב"ה. במכילתא מלמד שהרכין וכן הביא רש"י עה"ת. (קיט) ד"א וירד ה'. בכ"י פלארענץ הגי' ר' אומר וכן במכילתא לפנינו הגי' רבי אומר מזה נראה כי הי' כתוב במכילתא בר"ת לזה נראה כדל"ת ולזה נראה כרי"ש. (קכ) ומה אחד משמשי שמשין. יש מפרש שקאי על יעקב שנעקר הר מוריה ממקומו ובא לבית אל לכבוד יעקב, ויש מפרש השמש הזאת שהיא אחד משמשי שמשיו והיא נתונה ברקיע ומאירה לארץ. (קכא) ר' ישמעאל. מכילתא פ"י וילקוט רמז ש"ב ורש"י עה"ת ועיין ר"ה כ"ד ע"א וע"ב. (קכב) שלא תאמר הואיל. מכילתא שם. ועיין רש"י עה"ת. (קכג) רבותינו אמרו מדרש בפסוק זה. ר"ל רבותינו דרשו דרשה בפסוק זה וכוונתו למאמרם סנהדרין ז' ע"ב לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב אמר רב אשי אלוה הבא בשביל כסף ואלוה הבא בשביל זהב פירש"י אלוה הבא בשביל כסף דיין שהעמידוהו ע"י שנתן ממון למלך על כך עכ"ל ומזה בירושלמי ביכורים פ"ג ה"ג (דף ס"ה ע"ד) ר' מנא מיקיל לאילין דמיתמניי בכסף ר' אימי קרא עליהון אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לך. ועיין במהרש"א בח"א ורבינו ר' טוביה ז"ל מפרש הבא בשביל כסף שנוטל שכר לדון. (קכד) מיכן אמרו. כתובות ק"ה ע"א. (קכה) ר' ישמעאל אומר. מכילתא וילקוט רמז ש"ג. ועי' זבחים כ"ח ע"א ורש"י עה"ת. (קכו) איסי בן עקיבא. עי' מכילתא שם ובמאיר עין. (קכז) מזבח מיוחד לי. הוא במכילתא בראש המאמר לפני דברי ר' ישמעאל. (קכח) כנגדו. מכילתא וילקוט רמז ש"ד ע"ש. (קכט) בסמוך. עי' רש"י שכתב ג"כ עליו אצלו כמו ועליו מטה מנשה או אינו אלא עליו ממש ת"ל הבשר והדם על מזבח ה' אלהיך ואין שחיטה בראש המזבח, ועי' מכילתא ופסחים ס"ג ע"א וש"כ. (קל) את לרבות

החטאות

(ישעיה כד כ) : ויעמדו מרחוק . (צט) היו נרתעין לאחוריהן שנים עשר מיל , כנגד מחנה ישראל , ומלאכי השרת מדדין אותם , (ק) שנאמר מלאכי צבאות ידודון ידודון (תהלים סח יג) :

טז) ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה . (קא) מגיד שלא היה בהן כח לקבל (קב) יותר מעשר הדברות, שנא' אם יוספים אנחנו לשמוע וגו' (דברים ה כב):

יז) ויאמר משה אל העם אל תיראו . (קג) היה משה רבינו מזרזן , להודיע שבחו וחכמתו של משה רבינו היאך היה עומד ומפייס כל אותן (קד) האוכלוסין, עליו מפורש בקבלה החכמה תעוז לחכם (קהלת ז יט) : כי לבעבור נסות אתכם . (קה) בשביל לגדל אתכם בין האומות : בא האלהים . (קו) כשם שהנם גבוה , כך תתנשאו על האומות שיאמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה (דברים ד ו) , כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש (שם ה כג) : ובעבור תהיה יראתו על פניכם , (קז) זו בושה . זה סימן טוב באדם שהואביישן , (קח) שכל אדם שהוא ביישן לא במהרה הוא חוטא , שנאמר לבלתי תחטאו , מגיד שהבושה מביאה לידי יראת חטא , אבל מי שהוא אינו ביישן הוא חוטא , שנאמר הובישו כי תועבה עשו גם בוש לא יבושו וגו' (ירמיה ו טו) , וכל שיש בו עזות מצח היא מעידה עליו , שנאמר העז איש רשע בפניו (משלי כא כט) , ואומר הכרת פניהם ענתה בם (ישעיה ג ט) , לפיכך ראוי לאדם להתנהג עצמו בשפלות ובענוה אז יצלח :

יח) ויעמד העם מרחוק . (קט) אלו שנים עשר מילין , מגיד שהיה מחנה ישראל שנים עשר מילין , (קי) דכתיב ויחנו על הירדן מבית הישימות עד אבל השטים (במדבר לג מט) , (קיא) אמר רבה בר בר חנה לדידי חזי לי ההוא אתרא והוו שנים עשר מילין: ומשה נגש אל הערפל אשר שם האלהים.(קיב) מי גרם לו לגדולה הזו, ענותנותו , שנאמר והאיש משה ענו מאד (שם יב ג) , מגיד הכתוב שכל מי שהוא ענו סופו להשרות עליו שכינה , שנאמר כי כה אמר רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו וגו' (ישעיה נז טו) , רוח ה' אלהים עלי לבשר ענוים (שם סא א), אוי לגסות הרוח שנקראת תועבה , שנאמר תועבת ה' כל גבה לב (משלי יז ה) , ואומר ולא תביא תועבה אל ביתך (דברי' ז כו) , מה עבודת כוכבים נקרא טמא, שנאמר תזרם כמו דוה צא תאמר לו (ישעיה ל כב) , ואף גסות הרוח נקראת טמאה, ועל עסק גסות הרוח מפורש (קיג) במס' סוטה פרק ראשון : ומשה נגש אל הערפל . (קיד) לפנים משלשה מחיצות חשך ענן וערפל , חשך מבחוץ ענן מבפנים , וערפל לפני ולפנים , אשר שם האלהים :

יט) ויאמר ה' אל משה כה תאמר אל בני ישראל . (קטו) בלשון שאני אומר לך כה תאמר בלשון הקודש , כל מקום שנאמר כה , ככה , עניה , ואמירה , הרי זה בלשון הקודש : אל בני ישראל , אהבתי אתכם בשביל יעקב בן אברהם : אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם . (קטז) הפרש בין מה שהאדם רואה

הערות ותקונים

נוע אלא זיע שנאמר נוע תנוע הארץ . (צט) היו נרתעין . עיין מכילתא ושבת פ"ח ע"ב ורש"י עה"ת . (ק) שנאמר מלאכי צבאות . בקרא מלכי צבאות וגם בכ"י פלארענץ מובא לנכון מלכי צבאות ועי' לעיל הערה ל"ד . (קא) מגיד . מכילתא וילקוט רמז ש"א . (קב) יותר מעשרת הדברות , בילקוט הגי' אלא עשרת הדברות . (קג) היה משה . מכילתא וילקוט . (קד) האוכלוסין . בכ"י פלארענץ ובמכילתא וילקוט הגי' אותם האלפים והרבבות . (קה) בשביל לגדל . מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת . (קו) כשם שהנם גבוה כו' . זה חסר במכילתא , ובילקוט נאמר כנס הזה של ספינה . והמלות כך תנשאו על האומות השמיטו , ודרש נסות מלשון נס . ע' רש"י עה"ת נסות לשון הרמה וגדולה כמו הרימו נס . (קז) זו בושה . מכילתא ונדרים כ' ע"א . (קח) שכל אדם . נדרים שם בשם אחרים . (קט) אלו י"ב מילין מגיד כו' . מכילתא וילקוט סוף רמז ש"א . (קי) דכתיב ויחנו . בכ"י פלארענץ איתא כך וכן אמרו רבותינו בתלמוד מנין שמחנה ישראל הי' שנים עשר מיל דכתיב ויחנו על הירדן מבית הישימות עד אבל השטים . (קיא) אמר רבה . יומא ע"ה ע"ב ועי' עירובין נ"ה ע"ב ובהגהות הרי"ב . (קיב) מי גרם לו . מכילתא וילקוט רמז ש"ב . (קיג) במס' סוטה . דף ד' ע"ב א"ר יוחנן כל אדם שיש בו גסות הרוח כו' וכתב עוד שם ה' ע"א ע"ש . (קיד) לפנים משלשה מחיצות . מכילתא וילקוט רמז ש"ב וע' רש"י עה"ת . (קטו) בלשון שאני אומר לך . מכילתא וילקוט שם . (קטז) הפרש

בין

לא תגלה ערותך עליו . שהרי הצרעת זרחה במצחו , (קמה) שנאמר כי אני ה' [אוהב משפט] שונא גזל בעולה (ישעיה סא ח) : רבותינו אמרו (קמו) במס' סנהדרין מנא הא מילתא דאמרי רבנן הוו מתונין בדין , דכתיב ולא תעלה במעלות על מזבחי , וסמוך ליה ואלה המשפטים , מיכן לדיין שישא ויתן בדין ויצדיק אותו ואח"כ יחתוך הדין , שנאמר צדק צדק תרדוף (דברים טז כ) : סליק פרשת יתרו

פרשת משפטים

כתיב שנאו רע ואהבו טוב והציגו בשער משפט (א) אולי יחנן ה' צבאות שארית יוסף (עמוס ה טו), ישתבח שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה , שברא את עולמו במשפט , ומעמיד יסודו של עולם על המשפט , וכונן כסאו במשפט , והוא שופט הכל, ודן יחידי, (ב) כדתנן אל תהי דן יחידי, שאין דן יחידי אלא אחד , שנאמר כי אלהים שופט הוא סלה (תהלים כ ו) , ובמשפט יעמיד ארץ , שנאמר מלך במשפט יעמיד ארץ (משלי כט ד) , וצוה את עבדיו לשפוט בצדק , שנאמר (ג) אהבו את ה' כל ענוי ארץ אשר משפטו פעלו (צפניה ב ג) : שנאו רע ואהבו טוב והציגו בשער משפט , מלמד שהשופט צדק נקרא טוב , והמעוותו נקרא רע , ואומר אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם (זכריה ח טז) , למדנו שהנביאים הזהירו את ישראל על הדיינים , וכה"א הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד (מיכה ו ח) , וכל הנביאים לא הוסיפו ולא העדיפו ולא פיחתו מן התורה אשר נתן ה' אלהינו לנו על ידי משה רבינו , וכן חתימת הנביאים זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג כב) , (ד) וכנגד עשרת הדברות הזהיר הקב"ה את ישראל על המשפטים , עשרה לאוין לא תכירו פנים (דברים א יז) , לא תגורו (שם), לא תעשו עול (ויקרא יט טו) , לא תטה משפט (דברים טז יט) , לא תכיר פנים (שם) , לא תקח שחד (שם) , לא תשא פני דל (ויקרא יט טו) , לא תהדר פני גדול (שם) , לא תטה משפט אביונך (שמות כג ו) , ודל לא תהדר בריבו (שם שם ג) , לכך נסמכה פרשת משפטים לדברות , ולפי שהזהיר הקב"ה למשה רבינו על המשפטים , שנאמר ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם , לפיכך כל הנביאים דברו על המשפטים והזהירו את ישראל , (ה) וכן ביהושפט אומר (ו) ויאמר יהושפט לשופטים ראו מה אתם עושים כי לא לאדם תשפוטו (ז) כי לאלהים ועמכם בדבר משפט (דה"ב יט ו) :

הערות ותקונים

(קמה) שנאמר כי אני ה' . בכ"י פ"ב הגי' כך : מדרש לא תעלה במעלות שלא יתפוש במזבח ותגלה חרפתו שנאמר כי אני [ה'] אוהב משפט שונא גזל בעולה . (קמו) במס' סנהדרין . דף ז' ע"ב :

משפטים [כא] (א) אולי יחנן ה' צבאות . וכן מובא בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ במקרא כתוב אולי יחנן ה' אלוה צבאות . (ב) כדתנן . אבות פ"ד מ"י . (ג) אהבו את ה' . וכן מובא בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ , במקרא כתוב בקשו את ה' . (ד) וכנגד עשרת הדברות הזהיר הקב"ה את ישראל על המשפטים עשרה לאוין . בהוספה להמגיד שנת חמש עשרה גליון 29 הביא ידידי הרב החכם הגדול מהר"א נייבויער . שבס' פענח רזא כתב יד הנמצא באקספארד מובא זה בשם לקח טוב . וכן ראיתי בס' והזהיר משפטים מ"ב ע"א הביא וז"ל בוא וראה כמה חביבין הן הדינין לפני המקום ששקולין כנגד עשרת הדברות כו' הדינין נאמר בהן עשרה לאוין כו' הא למדת שהדינין חביבין לפני הקב"ה כעשרת הדברות . ורבינו טובי' לקח דבריו ממדרש חכם והובא במנורת המאור נר ג' כלל ט' והובא בענפי יהודה שם אות א' וחושב שם בשם מדרש חכם וכ"ה בס' והזהיר לא תעשו עול במשפט במדה במשקל ובמשורה (ויקרא יט לה) ורבינו טוביה הביא במקומו ודל לא תהדר בריבו , ונכון הוא דקרא זה לא קאי על הטיית המשפט דבכר נאמר לעיל מיניה לא תעשו עול במשפט וע"ש בענפי יהודה . גם הביא בעל מנורת המאור בשם מדרש חכם לא תטה משפט גר יתום והוא קרא בדברים כ"ד י"ז יש למחוק מלת „גר יתום" והכוונה להכתוב לא תטה משפט דברים ט"ז י"ט והביא שם את שלשתן לא תטה משפט , לא תכיר פנים , לא תקח שוחד אשר נאמרו בכתוב אחד . ובכ"י פ"ב השמיט המעתיק מן לא תטה משפט עד לא תטה משפט אביונך . ובכ"י פלארענץ כתיב לא תכירו פנים לא תקח שוחד השמיט באמצע מן לא תכירו פנים עד לא תכירו פנים . (ה) וכן ביהושפט אומר . עי' סנהדרין ו' סוף ע"ב . (ו) ויאמר יהושפט לשופטים . וכן הוא בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ ובקרא ויאמר אל השופטים . (ז) כי לאלהים ועמכם בדבר משפט . וכ"ה בכ"י פלארענץ ובקרא כי לה' . ובכ"י פ"ב כי לה' עמכם בדבר המשפט

צבור: בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך. (קלא) מיכן שאפילו יחיד משרה שכינה בזכותו: בכל המקום. יכול בכל מקום, ת"ל אשר אזכיר את שמי, (קלב) זו בית הבחירה, שנאמר והיה עיני ולבי שם כל הימים (מ"א ט ג), (קלג) ואומר והיה המקום אשר יבחר ה' אלהיך מכל שבטיך וגו' (דברים יב יד), אם כן מה ת"ל בכל מקום, לרבות נוב ושילה וגבעון, (קלד) מלמד ששם המפורש אסור להאמר בגבולין, שנאמר אשר אזכיר את שמי, (קלה) [ולא בגבולין. ר"א בן יעקב אומר בכל המקום אשר אזכיר את שמי] מקום שאני אוהב אותן, כגון בתי כנסיות ובתי מדרשות, שם אבוא אליך וברכתיך:

כב) ואם מזבח אבנים תעשה לי. (קלו) ר' ישמעאל אומר כל אם ואם שבתורה רשות חוץ משלשה, ואם תקריב מנחת בכורים (ויקרא ב יד), וכתיב תקריב את מנחת בכוריך (שם), (קלז) [וכן אם כסף תלוה את עמי וגו' (שמות כב כד) חובה, שנאמר העבט תעביטנו (דברים טו ח), וכן אם מזבח אבנים] חובה, שנאמר אבנים שלמות תבנה את מזבח ה' אלהיך (שם כז ו): תעשה לי. לשמי: לא תבנה אתהן גזית. אתהן אי אתה בונה גזית, אבל אתה בונה בהיכל, כל אלה אבנים יקרות [כמדות גזית] מגוררות במגרה מבית ומחוץ (מ"א ז ט): גזית. (קלח) גזוזות שהונף עליהן ברזל, ומה אני מקיים ומקבות והגרזן כל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו (שם ו ז), בבית אינו נשמע, אבל בחוץ נשמע, (קלט) מתקנים היו מבחוץ ומכניסם: כי חרבך הנפת עליה ותחללה. (קמ) מיכן היה ר' שמעון בן אלעזר אומר המזבח נברא להאריך ימיו של אדם, והברזל נברא לקצר ימיו של אדם, אינו דין שיניף המקצר על המאריך. רבן יוחנן בן זכאי אומר הרי הוא אומר אבנים שלמות תבנה (דברים כז ו), שמטילות שלום, המזבח נברא להטיל שלום בין ישראל לאביהם שבשמים שמתכפרין עליו עונותיו, ומה האבנים שאינן רואות ולא שומעות, אמר הכתוב לא תניף עליהן ברזל, המטיל שלום בין איש לאשתו, בין איש לחבירו, בין עיר לעיר, בין משפחה למשפחה, עאכ"ו שלא תבואהו פורענות, לכך נאמר בקש שלום ורדפהו (תהלים לד טו):

כג) ולא תעלה במעלות על מזבחי. (קמא) מיכן אמרו עשה כבש למזבח: אשר לא תגלה ערותך עליו. (קמב) וכי בלא מכנסים היו הכהנים, והלא כתיב ועשה להם מכנסי בד לכסות בשר ערוה (שמות כח ב), אלא שלא יפסיע פסיעה גסה, אלא יהלך עקב בצד גודל וגודל בצד עקב: עליו. עליו אי אתה פוסע פסיעה גסה, אבל בהיכל מותר להפסיע ולהלך בזריזות, (קמג) מיכן אמרו חכמים ומה אם אבנים של מזבח שאין בהם חיות, אמר הכתוב שלא לנהג בהן מנהג בזיון, חבירך שהוא נברא בצלם ובדמות עאכ"ו שלא תנהוג בו מנהג בזיון: אשר לא תגלה ערותך עליו. (קמד) ואלה המשפטים. למדנו שסנהדרין בצד המזבח היו. וזכר לדבר, וינס יואב אל אהל ה' ויחזק בקרנות המזבח (מ"א ב כח): ד"א לא תעלה במעלות על מזבחי. במעילות, כגון שעשה עוזיהו, שנאמר צא מן המקדש כי מעלת (דה"ב כ יח): אשר

הערות ותקונים

חטאות ואשמות. עי' מכילתא וילקוט רמז ש"ה. (קלא) מיכן שאפילו יחיד. עי' מכילתא ואבות פ"ג וברכות ו' ע"א. (קלב) זו בית הבחירה. מכילתא וילקוט רמז ש"ה ועי' סוטה ל"ח ע"א ובתוס' שם ד"ה הרי והביאו שם את הספרי והוא פ' נשא סי' ל"ט על הכתוב כה תברכו. (קלג) ואומר והיה המקום. וכן מובא בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב ובמקרא כתוב כי אם במקום אשר יבחר ה' באחד שבטיך. (קלד) מלמד ששם המפורש. מכילתא וילקוט וספרי שם וסוטה שם ורש"י עה"ת. (קלה) ולא בגבולין. הוספתי וכ"ה לנכון בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב. (קלו) ר' ישמעאל. מכילתא וילקוט רמז ש"ו, ורש"י עה"ת. (קלז) וכן אם כסף תלוה. הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב, ועי' במכילתא וילקוט. (קלח) גזוזות. מכילתא ורש"י עה"ת. (קלט) מתקנים היו מבחוץ ומכניסם. הוספת רבינו וליתא במכילתא ודבריו נובעים מגמרא סוטה מ"ח ע"ב שהיה מתקן מבחוץ ומכניס מבפנים. (קמ) מיכן היה רשב"א. עד סוף הפסוק הוא במכילתא וילקוט ורש"י עה"ת ותנחומא סוף יתרו. (קמא) מיכן אמרו עשה כבש. מכילתא ועיין ברש"י כאן ושמות כ"ז ה'. (קמב) וכי בלא מכנסים. מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת. (קמג) מיכן אמרו חכמים. מכילתא ותנחומא ורש"י עה"ת. (קמד) ואלה המשפטים. ר"ל וסמך ליה ואלה המשפטים ודרש סמוכים. וכ"ה במכילתא.

שנאמר

שש שנים יעבוד, שיהא עובד את הבן שאם מת אדונו ישלים שש שנים בעבודות עם הבן: שש שנים יעבוד. (כב) שמענו כל עבודה במשמע, ת"ל לא תעבוד בו עבודת עבד (ויקרא כה), לפיכך (כג) יעבד חסר ו', שלא ינהג בו מנהג עבדים. (כד) מיכן אמרו לא ירחוץ לו רגליו, לא ינעול לו סנדלו, ולא יטול לפניו כלים לבית המרחץ, כדרך שעבדים עושין, אבל בבנו ובתלמידו רשאי, (כה) שנאמר ובאחיכם בני ישראל [איש באחיו לא תרדה בו בפרך] (שם שם מו), (כו) וכן אמרו רבותינו ז"ל כל שהעבד נכרי עושה לרבו תלמיד עושה לרבו, (כז) חוץ מהרחצת רגלו (כח) והנעלת מנעל, והני מילי במקום שאין מכירין אותו, (כט) כדי שלא יאמרו עבד עברי הוא, אבל במקום שמכירין אותו, והכל יודעין שישראל הוא ותלמידו הוא רשאי: שש שנים יעבד. (ל) יכול אפילו עבודה שהיא בזויה, ת"ל כשכיר כתושב יהיה עמך (שם שם מ), מה שכיר אי אתה רשאי לשנותו מאומנותו, כך העבד עברי: ובשביעית. (לא) שביעית למכירה, ולא שביעית לשנים: יצא לחפשי. שמא תאמר צריך שיכתוב לו גט שחרור כדרך שכותבין לעבד כנעני, ת"ל יצא לחפשי, אינו צריך גט שחרור: חנם. שמא תאמר יתן לו מעות ויצא, ת"ל חנם:

ג) **אם** בגפו יבא בגפו יצא. (לב) למדנו שאין חובה לישא אשה כנענית, ומה שאמר הכתוב אם אדוניו יתן לו אשה, רשות ולא חובה, לכך נאמר בגפו יצא, שאם היה פנוי בלא אשה (לג) [ולא רצה אדוניו ליתן לו אשה הרשות בידו, שאין חובה על אדוניו ליתן לו אשה], זו דברי ר' ישמעאל: אם בעל אשה הוא. בבת ישראל הכתוב מדבר, [אתה אומר בבת ישראל הכתוב מדבר], או אינו אלא בכנענית, כשהוא אומר אם אדוניו יתן לו אשה וגו', הרי כנענית אמורה, שנאמר האשה וילדיה תהיה לאדוניה, אי אפשר לומר זה בבת ישראל אלא בכנענית, ללמדך שזה שאמר הכתוב אם בעל אשה, בבת ישראל הכתוב מדבר: ויצאה אשתו עמו. מלמד שהקונה עבד עברי חייב במזונות אשתו ובניו, שנאמר ויצא מעמך הוא ובניו עמו (שם שם מא), מכלל יציאה אתה למד כניסה: אם בעל אשה הוא ויצאה אשתו עמו. אשתו ולא שומרת יבם, עמו להוציא הארוסה שאינה עמו:

ד) **אם** אדוניו יתן לו אשה. (לד) רשות, כמו שמפורש לעיל באם בגפו יבא: יתן לו. מיוחדת לו שלא תהא כשפחת הפקר: אשה. שפחה כנענית, שהרי כתוב האשה וילדיה תהיה לאדוניה, ואי אפשר לומר בבת ישראל, שהרי דינה לצאת לחפשי: וילדה לו בנים או בנות. מנין לרבות אפילו טומטום ואנדרוגינוס, ת"ל האשה וילדיה תהיה לאדוניה, מכל מקום: האשה וילדיה תהיה לאדוניה. למדנו שוולדה כמותה, שאפילו הרב שבא על שפחתו וילדה וולדה עבד, וקל וחומר של נכרית הוולד כמוה: והוא יצא בגפו. מלמד שאינה צריכה הימנו גט, וכן עבד הבא על בת ישראל אינה צריכה הימנו גט, שנאמר מהם תקנו עבד ואמה (שם שם מה), מקיש עבד לאמה: ד"א והוא יצא בגפו. להביא את החולה שלא עבד לפי שהיה חולה, אעפ"כ יצא בגפו:

הערות ותקונים

(כב) שמענו. מכילתא וילקוט רמז ש"א והזהיר כ"ח ע"א. (כג) יעבד חסר. הוספת רבינו. (כד) מיכן אמרו. שם. (כה) שנא' ובאחיכם בני ישראל. הראיה הזאת הוא במכילתא על לא ירחוץ לו רגליו. ובכ"י פלארענץ חסר הראיה הזאת מהכתוב. (כו) וכן אמרו רבותינו. כתובות צ"ו ע"א. (כז) חוץ מהרחצת רגלו. זה ליתא בגמ' שם. (כח) והנעלת מנעל. שם מהתרת לו מנעל. (כט) כדי שלא יאמרו עבד עברי הוא. וכ"ה בכ"י פלארענץ. וצ"ל שלא יאמרו עבד כנעני הוא וכן רש"י שם כתב חוץ מהתרת מנעל שהרואה אומר עבד כנעני הוא ובדרש"י מחובר הדברים האלה למאמר שלפניו ויש להפרידם. וראיתי שבכ"י פ"ב הגי' שלא יאמר עבד נכרי הוא. (ל) יכול אפילו עבודה. מכילתא וילקוט רמז ש"א וס' והזהיר, ובילקוט יש לתקן במקום עבודה שיש בה בזמן לבין עבודה שאין בה בזמן צ"ל עבודה שיש בה בזיון ובין עבודה שאין בה בזיון, ובכ"י פלארענץ במקום עבודה שהיא בזויה הגי' שם עבודה שיש בה בזיון. (לא) שביעית למכירה. על סוף הפסוק הוא במכילתא וילקוט והזהיר. (לב) למדנו שאין חובה. על סוף הפסוק במכילתא וילקוט שם. (לג) ולא רצה. הוספתי עפ"י כ"י פ"ב וכ"י פלארענץ. (לד) רשות. על סוף הפסוק מכילתא פ"ב וילקוט רמז ש"ב.

[כא] א) **ואלה** המשפטים. (ח) ר' ישמעאל אומר ואלה מוסיפין על העליונים, מה עליונים מסיני, אף תחתונים מסיני. (ט) ר' יהודה אומר ואלה המשפטים, הוסיף על המשפטים שבמרה, שנאמר שם שם לו חוק ומשפט (שמות טו טו), (י) רשב"י אומר מה ראו דינים לקדם לכל המצות, למדנו שכל זמן שיש דין בין אדם לחבירו תחרות ביניהם, נתפסק להם הדין נעשה שלום ביניהם, וכן יתרו אמר וגם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום (שם יח כג): אשר תשים לפניהם. (יא) ר' עקיבא אומר ערכם לפניהם כשלחן ערוך, שנאמר ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם (דברים לא יט), שיהיו שונין ומשלשין ומרבעין עד שילמודו, לכך נאמר אשר תשים לפניהם: לפניהם. ולא לפני כנענים: (יב) א"ר אליעזר בן עזריה כו'. ד"א אשר תשים לפניהם. (יג) מיכן אמרו גט מעושה בישראל כשר, בעובדי כוכבים פסול, אבל בעובדי כוכבים חובטין אותו ואומרים לו עשה מה שישראל אומר לך: (יד) ד"א אשר תשים לפניהם. אשר תלמדם מיבעי ליה, (טו) א"ר חנן אלו כלי הדיינין רצועה ושיפורא וסנדלא, (טז) רצועה להלקות מלקות למחויב, ושיפורא למחויב שמתא, וסנדלא לשליח בית דין: ואלה המשפטים. המיוחד שבמשפטים אבות הדינין, שהרי אבות המשפטים כתובין בפרשה זו, ותולדותיהם נאמר לו למשה רבינו על פה, שנאמר כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית (שמות לד כז):

ב) **כי** תקנה עבד עברי. פתח במשפט עבד עברי, לפי שהיו עבדים במצרים ופדאם הקב"ה ונתן להם חירות, לפיכך צוה את ישראל בראשונה שלא לשעבד איש באחיו בפרך, ולא לשעבדו לדורות, כי אם עד השנה השביעית, שנאמר כי עבדי הם אשר (הוצאתים)[הוצאתי אותם] מארץ מצרים לא ימכרו ממכרת עבד (ויקרא כה מב), לפיכך פתחבמ שפטעבד עברי, ואומר כי תקנה, לכשת קנה, כמו כי יהיה זב מבשרו (שם טו ב), ולא הוא מצוה עליהם שתקנה עבד עברי, אלא לכשיבא לידך ונמכר בגנבתו, אז מותר אתה לקנותו לך לעבד, (יז) שמכרוהו בית דין בגנבתו, שנאמר ואם אין לו ונמכר בגנבתו (שמות כב ב), אבל מוכר עצמו כתוב בענין אחר כי ימוך אחיך עמך ונמכר לך (ויקרא כה לט): עבד עברי. (יח) זה ישראל שנמכר לך, ולא עבד נכרי שהוא של עברי ואתה קורא בו עבד עברי, כלומר עבד של עברי אלא הוא ישראל בעצמו, ואומר עברי על שם שנקראו ישראל עברים במצרים, שנאמר אלהי העבריים שלחני אליך (שמות ז טז), ואומר ראו הביא לנו איש עברי לצחק בנו (בראשית לט יד), בא אלי העבד העברי (שם שם יז), ונקרא על שם אברהם, שנאמר ויגד לאברם העברי (שם יד יג), על שם עבר בן שלח בן ארפכשד בן שם בן נח, שהוא לימד את יעקב אבינו ארבע עשרה שנה ונקראו ישראל על שמו, שאם תאמר עבדו של עברי שנמכר לך, הרי אומר לעולם בהם תעבודו (ויקרא כה מו), וכתיב והתנחלתם אותם לבניכם אחריכם (שם), אלא בישראל עצמו הכתוב מדבר, וקראו הכתוב עבד לפי שאין לו לשלם ונמכר בגנבתו: כי תקנה עבד עברי. (יט) לרבות את הגר שנמכר לישראל שדינו כדין ישראל שאם נמכר בגנבתו יצא בשש: שש שנים יעבוד. (כ) שלא תאמר הואיל ונמכר בגנבתו יכול יעבוד לעולם, ת"ל שש שנים יעבוד: (כא) ד"א

הערות ותקונים

המשפט. (ח) ר' ישמעאל. מכילתא משפטים פ"א וילקוט רמז ש"ט ומובא בס' והזהיר כ"ז ע"א. (ט) ר' יהודה אומר. שם, ולפנינו הגי' במרה כאמרה. (י) רשב"י. כ"ה הגי' בילקוט, ובמכילתא הגי' ר' שמעון אומר, וחסרים המלות „בן יוחאי". (יא) ר' עקיבא. עי' מכילתא ובס' והזהיר שם. (יב) א"ר אליעזר בן עזריה. מכילתא וילקוט והזהיר מ"ה ע"ב ע"ש. (יג) מיכן אמרו. מכילתא שם וגיטין פ"ח ע"ב וב"ב מ"ח ע"א וע"ש בתוס' ונראה שלפני רבינו סוגי' לא היה כתוב במשנה אומר לך כשר. (יד) ד"א אשר תשים אשר תלמדם מיבעי ליה. סנהדרין ז' ע"ב. (טו) א"ר חנן. בגמרא שם א"ר ירמי' ואיתימא ר' חייא בר אבא. (טז) רצועה להלקות מלקות שמחויב כו'. תוספת רבינו ועיין גם ברש"י שם שכתב רצועה למלקות, שופר לשמתא ונידוי, סנדל לחליצה. (יז) שמכרוהו ב"ד בגנבתו. מכילתא וילקוט רמז ש"י והזהיר כ"ז ע"א. (יח) זה ישראל. שם ורש"י עה"ת. (יט) לרבות את הגר. מכילתא וילקוט וס' והזהיר וע"ש בענפי יהודה אות ג'. (כ) שלא תאמר. שם. (כא) ד"א. עי' קידושין י"ז ע"ב.

שמענו

ז) וכי ימכור איש את בתו לאמה. הסמיך מכירת האשה למכירת עבד עברי: ימכור איש. (נ) האיש מוכר את בתו, (נא) [ולא האשה מוכרת את בתה, האיש מוכר את בתו], ואינו מוכר את בנו: את בתו. (נב) בקטנה הכתוב מדבר, או אינו אלא אפילו בגדולה, אמר בנעוריה בית אביה (במדבר ל' יז), מה הפרת נדרים קטנה ולא גדולה, אף מכירתה קטנה ולא גדולה, ומה להלן נערה, אף כאן נערה, למדנו שהוא רשאי במכירתה, ומנין שהוא רשאי בקידושיה, אמרת אם מוציאה מידי קידושיה לידי אמהות, ק"ו מידי קידושיה לידי קידושיה: ומנין שתהא נקנית בכסף, (נג) היה ר' ישמעאל אומר מקל וחומר, ומה שפחה כנענית שאינה נקנית בבעילה נקנית בכסף, בת ישראל שנקנית בבעילה דין היא שנקנית בכסף, ומנין אף בשטר, ת"ל והלכה והיתה לאיש אחר (דברים כד ב), הקיש הוייתה להליכתה, מה הליכתה בשטר, אף הוייתה בשטר: לאמה. (נד) לאמה אחת היא מוכרה, ואינה מכורה לשתי אמהות, (נד) מיכן ארז"ל יתומה בחיי אב שאם קידשה אביה ונתגרשה בחיי האב ועדיין היא קטנה, אינו רשאי לקבל קידושיה: וכי ימכור איש את בתו. (נה) האיש מקבל קידושי בתו, ואין האשה מקבלת קידושי בתה, ואיזה היא קטנה שיכולה למאן, זו שקידשה אמה או אחיה, יכולה היא שתאמר אי אפשי באיש פלוני, אבל אם היא גדולה ונתרצה שוב אינה יכולה למאן, ואיזה היא שממאנת והולכת אפילו בנה מורכב לה על כתפה, זו שקידושיה קידושין של טעות: לא תצא כצאת העבדים. (נה) לא תצא בראשי אברים כדרך שהכנעניים יוצאין. ומנין לעבד עברי שאינו יוצא בראשי אברים, שנאמר כי ימכר אחיך העברי או העבריה (שם טו יב), מקיש עבד עברי לעבריה, מה עבריה אינה יוצאת בראשי אברים, אף עבד עברי אינו יוצא בראשי אברים, וכן מפורש (נו) במס' קידושין בפרק ראשון שהעבד כנעני יוצא בראשי אברים דומיא דשן ועין, ואמה העבריה בסימנין:

ח) אם רעה בעיני אדוניה. (נז) שלא נשאה חן בעיניו: אשר לא יעדה והפדה. (נח) מיכן אמרו מצות יעוד קודמת למצות פדייה: אשר לא יעדה. (נט) [האדון]: והפדה. יפדנה האב, לא ימכור על מנת לייעד: לעם נכרי לא ימשול למכרה. (ס) הרי זו אזהרה לב"ד שלא ימכרנה האב לעובד כוכבים: בבגדו בה. (סא) אין בגידה אלא שיקור, שנאמר בגדה יהודה (ירמיה ג ח), ר' ישמעאל אומר באדון הכתוב מדבר, שלקחה על מנת לייעד ולא ייעד (סב) אינו רשאי למוכרה. (סג) ר' יונתן בן אבטולמוס אומר מאחר שנהג בה מנהג בזיון, ולא נהג בה משפט הבנות, אינו רשאי לקיימה:

ט) ואם לבנו ייעדנה. (סד) הייעוד לבן ולא לאח, הבן קם תחת אביו לשדה אחוזה ולא האח: כמשפט הבנות יעשה לה. הרי בא ללמד ונמצא למד, מה זו שארה כסותה ועונתה לא יגרע, אף בת ישראל שארה כסותה ועונתה לא יגרע, דברי ר' יאשיה:

י) אם אחרת יקח לו. (סה) למדנו לבת ישראל שחייב אדם בשאר כסות ועונה ע'

הערות ותקונים

אותה בני אדם כך אותו האיש יהיה למרמס תחת רגלי האדם. ורצע אדוניו לא רצועה ממש כי אם היא מדבר לו דברים קשים הדומים למרצע". (נ) האיש מוכר את בתו. מכילתא פרשה ג' וילקוט רמז ש"מ וס' והזהיר ס"ב ע"א. (נא) ולא האשה. הוספתי והשמט מן בתו עד בתו ונאמר לנכון בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ. (נב) בקטנה הכתוב מדבר. שם, ורש"י עה"ת, והזהיר. (נג) היה ר' ישמעאל אומר. שם. (נד) לאמה אחת. שם. (נד) מיכן אמרו רז"ל. עיין כתובות מ"ג ע"ב וקידושין מ"ד ע"ב ורש"י ד"ה מעשה יתומה בחיי האב ועיין יבמות ק"ט ע"א. (נה) האיש מקבל קידושי בתו. סוטה כ"ג ע"א וע"ש שינוי בגירסא. וענין מיאון שהביא במאמר שלאחריו עיין יבמות ק"ז ע"ב וק"ח ע"א ודף ק' ע"ב. (נה) לא תצא בראשי אברים. מכילתא וילקוט, ורש"י עה"ת. (נו) במס' קידושין. דף כ' ע"א. (נז) שלא נשאה חן. מכילתא. (נח) מיכן אמרו. מכילתא ועיין בכורות י"ג. (נט) האדון. הוספתי וכ"ה בכ"י פ"ב ופלארענץ ובמכילתא ובילקוט, ועי' מאיר עין אות י"ג. (ס) הרי זו אזהרה. מכילתא. (סא) אין בגידה. שם. (סב) אינו רשאי למוכרה. בכ"י פ"ב ופלארענץ הגי' אינו רשאי לקיימה. ועי' מאיר עין אות כ"ג ועיין בס' והזהיר ס"ג ע"ב ובענפי יהודה שם אות ה'. (סג) ר' יונתן בן אבטולמוס. וכ"ה בכ"י פלארענץ ובמכילתא וילקוט רמז ש"כ ובס' והזהיר אולם בכ"י פ"ב בטעות ר' נתן בן אבטולמוס. (סד) הייעוד לבן ולא לאח. מכילתא וילקוט וס' והזהיר. (סה) למדנו לבת ישראל. שם.

ה) **ואם** אמר יאמר העבד . (לה) מגיד שאינו נרצע עד שיאמר וישנה , שנאמר ואם אמר יאמר העבד , שיאמר בתוך שש שנים קודם שיצא לחירות , אלא עד שהוא עבד : אהבתי את אדוני את אשתי ואת בני . (לו) ומנין עד שיהא לרבו אשה ובנים אינו נרצע , שנאמר כי אהבך ואת ביתך (דברים טו טז) , מיכן אמרו לעולם אין נרצע אלא אם כן יש לו אשה ובנים ולרבו אשה ובנים : לא אצא חפשי . אין רצוני לצאת בשש שנים :

ו) **והגישו** אדוניו אל האלהים . (לז) אצל הדיינין : והגישו אל הדלת או אל המזוזה . (לח) מקיש דלת למזוזה , מה מזוזה מעומד , אף דלת מעומד , שאם הדלת עקורה אינו נרצע בה : ורצע אדוניו את אזנו . הוא ולא שלוחו , אע"פ שבכ"מ שלוחו של אדם כמותו , כאן הוא ולא שלוחו : את אזנו . בשל ימין , נאמר כאן אזנו , ונאמר להלן אזנו , על תנוך אזן המטהר הימנית (ויקרא יד יד) , מה להלן ימין , אף כאן ימין : במרצע . (לט) הלכה (קובעת) [עוקבת] המקרא , התורה אמרה במרצע והלכה בכל דבר : רבי אומר אינו נרצע אלא במין מתכת דומיא דמרצע , (מ) ד"א אזנו . מן המילת , דברי ר' יהודה , ר' מאיר אומר אף מן (מא) הסחוס , שהיה ר' מאיר אומר אין כהן נרצע , וחכמים אומרים נרצע : למה האוזן נרצעת יותר מכל האברים , (מב) רבן יוחנן בן זכאי אומר כמין חומר , אזן ששמעה לא תגנוב , והלך וגנב , היא תרצע מכל האברים : (מג) ד"א אזן ששמעה כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לא ימכרו ממכרת עבד (ויקרא כה מב) , והלך ומכר עצמו עד היובל תרצע במרצע : למה בדלת ובמזוזה , פי' רבותינו (מד) במס' קדושין , לפי שנתנו ישראל מן הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות ופסחתי עליהם והוצאתים מעבדות לחירות , וזה הלך ומכר את עצמו לעבד , ירצע בפניהם : (מה) ומרנא ורבנא טוביה בר' אליעזר זצ"ל משום אביו פי' כדי שיהא עוברים ושבים אומרים לו מפני מה אתה משתעבד לזה , והתורה זיכתה לך להיפטר , לכך נרצע לפני הפתח ולא בחדרי חדרים , דלת דומיא דמזוזה , מה מזוזה ברשות הרבים דרך ביאתו , אף דלת ברשות הרבים : ועבדו לעולם . (מו) לעולמו של יובל , (מז) רבי אומר בא וראה עולם עד חמשים שנה , שנאמר וישב שם עד עולם (ש"א א כב) : ועבדו . (מח) אותו הוא עובד ואינו עובד את הבן , מיכן אמרו עבד עברי עובד את הבן , ולא את הבת , נרצע והעבריה (מט) לא את הבן , ולא את הבת :

הערות ותקונים

(לה) מגיד שאינו נרצע · עד סוף הפסוק מכילתא וילקוט רמז שמ"ו וס' והזהיר . (לו) ומנין עד שיהא לרבו אשה ובנים אינו נרצע. בכ"י פלארענץ חסר מן אינו נרצע עד אין נרצע שהשמיט המעתיק · (לז) אצל הדיינין · מכילתא וס' והזהיר ס' ע"ב וילקוט רמז שי"ז ורש"י עה"ת. (לח) מקיש דלת · שם · (לט) הלכה קובעת המקרא· כ"ה בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ , ותקנתי עוקבת , עיין סוטה ט"ז ע"א , ופירש"י עוקבת מקפחת את עקבו מעמדו ועוקרת בג' מקומות הלכה למשה מסיני באה ועוקרת את הפסוק · ושם בסוטה לא נזכר שהמרצע הוא אחד מהכתובים ועיין רש"י שם שמביא בשם ירושלמי מרצע וכתב שהוא נכון יותר . וחשבו בין הג' כתובים · (מ) ד"א אזנו מן המילת . מכילתא והזהיר ס"א ע"א , ועי' קידושין כ"א ע"ב , ועי' ערוך מילת שפי' הרך שבאוזן ורש"י שם כתב אליה של אוזן בבשר ולא בתנוך · (מא) סחוס עיין ערוך סחוס , או בדל אוזן תר' או הסחוסים לאודן ועי"ש במוספי · (מב) ריב"ז · מכילתא והזהיר ורש"י עה"ת · (מג) ד"א אזן ששמעה · קידושין כ"ב ע"ב ורש"י עה"ת · (מד) במס' קידושין · דף כ"ב ע"ב · (מה) ומרנא ורבנא טובי' · בכ"י פלארענץ כתוב : טוביה ברבי אליעזר ז"ל אמר משום אביו ועיין מה שכתבתי במבוא · (מו) לעולמו של יובל · מכילתא וילקוט רמז שי"ז והזהיר ס"א ע"ב וע"ש בענפי יהודה אות ג' · (מז) רבי אומר· עיין מכילתא ובמאיר עין שהביא שהגאון בעל איפת צדק מוחק כל המאמר במכילתא והגיה ר"א אומר בוא וראה שאין העולם אלא חמשים שנה שנאמר וישב שם עד עולם ועל זה כתב הרב בעל מאיר עין מאן כהל להחויא כדין בלא ראיה , ומדברי רבינו טוביה נראה שגם לפניו היתה כן הגי' במכילתא כמו שתיקן הגאון הרא"וו ז"ל באיפת צדק · (מח) אותו הוא עובד · מכילתא וס' והזהיר · (מט) לא את הבן ולא את הבת · בכ"י פ"ב נמצא אחר זה מאמר שלם החסר לפנינו וגם בכ"י פלארענץ ליתא · "ד"א והגישו אדוניו אל האלהים אלו הדיינים כדי שיקבל עדות בפניהם מפני העבד , והגישו אל הדלת מביאו לפני הדלת ואומר לו כשם שהדלת הזה סוגר ופותח ואין לו מנוחה כך אותו האיש לא יהי' לו מנוחה מרוב העבודות , וכשם שהדלת רומסים אותה

תקחנו למות. (פ) מלמד שמבטלין העבודה מידו ויוצא ליהרג, וללמד על הרציחה שדוחה את העבודה: מעם מזבחי תקחנו למות. לא לדון ולא ללקות:

טו) ומכה אביו ואמו מות יומת. (פא) לפי שנאמר עין תחת עין (לקמן פסוק כד), יכול אף באביו ואמו כן, ת"ל מות יומת, ומכה אביו ואמו, מכה שיש בה חבורה. אביו ואמו משמע שניהם כאחד, ומשמע בזה אחר זה, (פב) עד שיפרוט לך הכתוב יחדו, (פג) דברי ר' יונתן: מות יומת. (פד) בחנק, שכל מיתה האמורה בתורה סתם אינו אלא חנק, (פה) ר' אומר נאמר מיתה בידי אדם, ונאמר מיתה בידי שמים, מה מיתה בידי שמים, מיתה שאין בה רושם, אף מיתה האמורה בידי אדם שאין בה רושם, (פו) מיכן אמרו הנחנקין משקעין אותן בזבל עד ארכבותיו ונותנין סודרין קשין לתוך הרכין וכורך על צוארו, זה מושך אצלו וזה מושך אצלו עד שנפשו יוצאה:

טז) וגונב איש ומכרו. (פז) אין לי אלא איש שגנב את האיש, גנב את האשה ואת הקטן מנין, ת"ל כי ימצא איש גונב נפש מאחיו (דברים כד ז), ומנין לאשה שגנבה את חבירתה ואת הקטן, ת"ל ומת הגנב ההוא (שם), מכל מקום: ומכרו. שמכרו כולו ולא שמכרו חציו: ונמצא. אין מציאה אלא בעדים: בידו. ברשותו, וכה"א ויקח את כל ארצו מידו (במדבר כא כו), ואומר וכל טוב אדוניו בידו (בראשית כד י): מות יומת. בחנק, לכך נסמך וגונב נפש למכה אביו ואמו, לפי ששניהם בחנק, אבל מקלל בסקילה:

יז) ומקלל אביו ואמו. (פח) אין לי אלא אביו ואמו, אביו בלא אמו, אמו בלא אביו מנין, ת"ל אביו ואמו קלל (ויקרא כ ט), מכל מקום, דברי ר' יאשיה, (פט) ר' יונתן אומר משמע שניהם כאחת, ומשמע אחד בפני עצמו, עד שיפרוט לך הכתוב כאחד: ומקלל אביו ואמו. בין בחיים בין במיתה, זה חומר במקלל מבמכה, שהמקלל לאחר מיתה חייב, מה שאין כן במכה: ומקלל אביו ואמו. להביא את האשה, ומקלל אביו ואמו. בשם המפורש, (צ) א"ר חנינה בר אידי הואיל ונאמר קללה, והשביע הכהן את האשה בשבועת האלה (במדבר ה כא), ונאמר לא תקלל, ומקלל אביו ואמו מות יומת, כשם שהקללה בשם, דכתיב יתן ה' (שם), אף מקלל אביו ואמו בשם: מות יומת. בסקילה, שנאמר אביו ואמו קלל דמיו בו (ויקרא כ ט), ולהלן הוא אומר באבן ירגמו אותם דמיהם בם (שם כ כז), מה להלן בסקילה, אף כאן בסקילה:

יח) וכי יריבון אנשים. (צא) למה נאמר, לפי שנאמר עין תחת עין (לקמן פסוק כד), אבל ריפוי ושבת לא שמענו, ת"ל וכי יריבון אנשים והכה איש את רעהו, לחייב על הכאה בפני עצמו: באבן או באגרוף. ר' נתן אומר הקיש אבן לאגרוף, ואגרוף לאבן, מה אבן עד שיהא בו כדי להמית, שנאמר ואם באבן יד וגו' הכהו (במדבר לה יז), אף אגרוף עד שיהא בו כדי להמית, ומה אגרוף בידועה, אף אבן בידועה, שאם נתערבה באחרות ואין ידועה פטור: ולא ימות ונפל למשכב. הא אם הכהו מכה שיש בה כדי להמית הרי זה פטור מן השבת ומן הריפוי:

יט) אם יקום והתהלך בחוץ. (צב) יכול בבית, ת"ל בחוץ, (צג) יכול אף מתנונה, ת"ל אם יקום והתהלך בחוץ: על משענתו. על בוריו: ונקה המכה. יכול

הערות ותקונים

להוליא חרם · שם. (פ) מלמד שמבטלין. מכילתא וילקוט רמז שכ"ו · (פא) לפי שנאמר עין תחת עין · מכילתא פרשה ה' וילקוט רמז שכ"ז · והזהיר ס"ו ע"ב · (פב) עד שיפרוט לך הכתוב יחדו · כ"ה גם גי' הילקוט, ולפנינו במכילתא עד שיפרוט לך הכתוב אחד, וכן העתיק בעל ס' והזהיר כמו שהוא במכילתא, ובעל מאיר עין הגיה עד שיפרוט לך הכתוב כאחד · (פג) דברי ר' יונתן. גם בכאן בכ"י פלארענץ הגי' דברי ר' נתן. (פד) בחנק · מכילתא וילקוט שם והזהיר ס"ו ע"א ורש"י עה"ת · (פה) רבי אומר נאמר מיתה. סנהדרין נ"ב ע"ב ועיין מכילתא שם · (פו) מיכן אמרו. סנהדרין שם. מכילתא והזהיר. (פז) אין לי אלא איש · עד סוף הפסוק מכילתא וילקוט רמז שכ"ט · (פח) אין לי אלא אביו ואמו. עד סוף הפסוק מכילתא, וילקוט רמז ש"ל, ורש"י עה"ת · (פט) ר' יונתן. בכ"י פלארענץ ר' נתן · (צ) א"ר חנניה. במכילתא הגי' א"ר חנינא. (צא) למה נאמר. עד סוף הפסוק מכילתא פרשה ו' וילקוט רמז של"א. (צב) יכול בבית. עד סוף הפסוק מכילתא וילקוט שם · (צג) יכול אף מתנונה · כ"ה גם גי' הילקוט,

אשתו: שארה. (סו) אלו מזונותיה, כמו ואשר אכלו שאר עמי (מיכה ג ג): כסותה.
כמשמעה: ועונתה. זו דרך ארץ, שנאמר וישכב אותה ויענה (בראשית לד ב),
(סז) דברי ר' ירמיה, ר' יונתן אומר שארה כסותה, כסות הראויה לשארה, שאם היא
ילדה לא יתן לה של זקנה, ואם היתה זקנה לא יתן לה של ילדה, אלא כל אחת ואחת
כסות הראויה לה, (סח) חדשים בימות הגשמים, שחוקים בימות החמה, מזונותיה
והואיל וקיום נפש הן, אינו רשאי למנוע הימנה, דרך ארץ לכך נשאת מתחלה ואינו
רשאי למנוע ממנה:

יא) **ואם** שלש אלה לא יעשה לה. (סט) או לייעוד לו, או לבנו, או והפדה, שהרי
כסות ועונה בבת ישראל הכתוב מדבר, ומה ת"ל שלש אלה לעבריה ייעד
לך, או לבנך, או פדה: ויצאה חנם אין כסף. יכול חנם בלא גט, ת"ל אין כסף,
חנם מן הכסף, ולא חנם מן הגט: ויצאה חנם. בבגרה: אין כסף. (ע) [בנעורים,
(עא) דברי ר' נתן, אבא חנן משום ר' אליעזר אומר ויצאה חנם בבגרה, אין כסף]
בסימנין, מגיד שהיא יוצאה בגרעון כסף:

יב) **מכה** איש ומת מות יומת. למה נסמך לכתוב העליון, לומר לך אין כסף מכה
איש ומת מות יומת, למדנו שאינו מת ומשלם: מכה איש. (עב) שומע
אני אפילו סטרו סטרא, ת"ל מכה איש ומת, אינו חייב עד שתצא נפשו: מכה איש.
אין לי אלא איש שהכה את האיש, הכה את האשה ואת הקטן מנין, ת"ל ואיש
כי יכה כל נפש אדם (ויקרא כד יז), להביא שהכה את האשה ואת הקטן: מכה איש.
להוציא המכה בן שמונה שאינו בן קיימא: מות יומת. בהתראת עדים: מות יומת.
בב"ד, נאמר כאן יומת, ונאמר להלן ולא ימות הרוצח עד עמדו לפני העדה למשפט
(במדבר לה יב): מות יומת. בסייף, שנאמר שופך דם האדם באדם דמו ישפך (בראשית ט ו):

יג) **ואשר** לא צדה והאלהים אנה לידו. וכי הקב"ה מאנה ליד האדם להרוג את
הנפש, (עג) אלא לשני בני אדם שהרגו את הנפש, אחד שוגג ואחד
מזיד, לזה אין עדים, ולזה אין עדים, הקב"ה מזמנן לפונדק אחד, זה שהרג במזיד
יושב תחת הסולם, וזה שהרג בשוגג יורד מן הסולם, נפל עליו והרגו, נמצא זה
שהרג במזיד נהרג, וזה שהרג בשוגג גולה, וכה"א כאשר יאמר משל הקדמוני מרשעים
יצא רשע (ש"א כד יד), והיכן אמור ואשר לא צדה וגו': ושמתי לך מקום אשר ינום
שמה. (עד) למדנו מנוס לשעה ממנוס לדורות, מה מנוס לדורות ערי הלוים קולטות,
אף לשעה מחנה הלוים קולטות, מיכן (עה) שהיו ישראל קולטין במדבר, (עו) להיכן
גולין, למחנה לויה, שנאמר ושמתי לך מקום, (עז) לך ממקומך:

יד) **וכי** יזיד איש על רעהו. (עח) יצא הרופא, ומכה ברשות בית דין, והרודה את
בנו, והרב המכה את תלמידו, לכך נאמר וכי יזיד איש: איש. (עט) להוציא
את הקטן, שהרג: להרגו בערמה. להוציא חרש שוטה וקטן שאין מערימין: מעם מזבחי

הערות ותקונים

(סו) אלו מזונותיה. מכילתא וילקוט וס' והזהיר ס"ד ע"ב. (סז) דברי ר' ירמי'. בכ"י פלארענץ ובמכילתא
ובס' והזהיר הגי' דברי ר' יאשיה. (סח) חדשים בימות הגשמים. במכילתא וילקוט ובס' והזהיר הגי' ועונתה
שלא יתן של ימות החמה בימות הגשמים ולא של ימות הגשמים בימות החמה אלא נותן כל אחד ואחד
בעונתה, מזונה מנין אמרת ק"ו מה דברים שאינן קיום נפש אי אתה רשאי למנוע ממנה דברים שהם קיום
נפש דין הוא שלא תהא רשאי למנוע הימנה. דרך ארץ מנין כו'. (סט) או לייעוד. עד סוף הפסוק הוא
במכילתא וילקוט וס' והזהיר ס"ה ע"א. (ע) בנעורים. הוספתי עפ"י כ"י פ"ב וכ"י פלארענץ. (עא) דברי
ר' נתן. בכ"י פ"ב דברי ר' יונתן. (עב) שומע אני. עד סוף הפסוק הוא במכילתא פרשה ד', סנהדרין
ע"ח ע"א ילקוט רמז שכ"ב, ס' והזהיר ס"ה ע"ב, ורש"י עה"ת. (עג) אלא לשני בני אדם. מכות י' ע"ב,
ועיין מכילתא שם ומובא בס' והזהיר שם. וברש"י עה"ת. (עד) למדנו מנוס. מכילתא, ועי' מכות י"ב
ע"ב וברש"י עה"ת. (עה) שהיו ישראל קולטין במדבר. בכ"י פלארענץ שהיו ישראל גולים במדבר.
(עו) להיכן גולין. מכות י"ב ע"ב. (עז) לך ממקומך. בגמרא שם לך בחייך, מקום ממקומך, ע"ש
בפירש"י. (עח) יצא הרופא. עי' מכילתא וילקוט רמז שכ"ה וברש"י עה"ת. (עט) להוציא את הקטן כו'

להוציא

להרוג את זה והרג את זה פטור, עד שיתכוין לו, שנאמר וארב לו וקם עליו והכהו נפש ומת (דברים יט יא), וכי מה ת"ל וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון ענוש יענש, בבן קיימא ולא בבן שמונה: וכי ינצו אנשים. (קא) מנין ואפילו נשים, שהרי השוה אשה לאיש, שנאמר והמית איש או אשה (להלן פסוק כט), למדנו לכל הניזקין אחד אנשים ואחד נשים במשמע: ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה. ממשמע שנאמר ויצאו ילדיה איני יודע שהיא הרה, אם כן למה נאמר הרה, מלמד שאינו חייב עד שיכה בית הריון, שאם הכה על ראשה או על ידה אינו חייב אלא על מקום עוברה: ד"א ונגפו אשה הרה. שאינו משלם לבעל אחר, אלא לבעל ההריון שאם נשא אשה והיא מעוברת ונגפה, אין משלם המזיק לבעלה. לפי שאין ההריון הימנו: ויצאו ילדיה. מיעוט וולדות שנים, ומנין אפילו אחד, ת"ל הרה מכל מקום, אפילו וולד אחד: ולא יהיה אסון. באשה: ענוש יענש. בוולדות, ענוש יענש ממון, לפי שנאמר כאן עונש, ונאמר להלן עונש, וענשו אותו מאה כסף (דברים כב יט), מה להלן ממון, אף כאן ממון: כאשר ישית עליו בעל האשה. בא הכתוב ללמדך שחבל האשה לבעלה, ודמי וולדות לבעלה, וכל המתחייב מיתה פטור מן התשלומין, ושמא תאמר כל מה שירצה בעל האשה, ת"ל ונתן בפלילים, מלמד שאינו משלם אלא על פי הדיינין, ואין פלילים אלא דיינים, שנאמר ואויבינו פלילים (שם לב לא), (קב) שמין את הוולדות ונותנין לבעל הראשון, ונזק האשה לבעלה שהיא תחתיו: (קג) תנן התם ר' אליעזר אומר הוי שקוד ללמוד תורה ודע מה שתשיב לאפיקורוס, (קד) ואמר ר' יוחנן לא שנו אלא לאפיקורוס עובד כוכבים, אבל לאפיקורוס ישראל כל שכן דפקר טפי, ואעפ"כ צריכין אנחנו להשיב לכסילים, משום ענה כסיל כאולתו פן יהיה חכם בעיניו (משלי כו ה), שאומרים ויצאו ילדיה מימי רגלים, וראיה לדבריהם וירפא אלהים את אבימלך ואת אשתו ואמהותיו וילדו (בראשית כ יז), ומתרגמינן ואיתרוחו, שאפילו מימי רגלים נעצרו, אבל אין דומה זה לזה, שהרי שנינו החובל בחבירו חייב בחמשה דברים, בנזק וצער וריפוי ושבת ובושת, ובולם מתפרשים (קה) בבבא קמא בפרק החובל, (קו) ואפילו בייש את הישן חייב, (קז) ואמרינן התם הרי אמר (קח) לבעיטה שלש, לרכובה חמש, לסנקרת שלש עשרה, ופירושן לבעיטה מי שבעטו חבירו ברגליו נותן לו ג', לרכובה שבא לרכוב והכהו בארכבותיו, לסנקרת שהכה ברגלו על עגבותיו של חבירו, (קט) ומעשה באחד שפרע ראשה של אשה והייבו ר' עקיבא ליתן לה ארבע מאות זוז, אע"פ שהיתה פרוצה ביותר, שהרי העמיד לה עדים ושיבר את הפך בפניה ובו כאיסר שמן ובאת וגילת את ראשה, והיתה מטפחת על ראשה (קי) ואמר לו ר' עקיבא לזו אני נותן ארבע מאות זוז, ואמר לו צללת במים אדירים והעלית בידך חרס, שהחובל בעצמו אע"פ שאינו רשאי פטור, ואחרים שחבלו בו חייבין, וכולא הלכתא, ודבר זה לא לבעלת הריון בלבד, אלא לכל אשה אפילו אינה מעוברת, ואם בשביל מימי רגליה שנפלו הימנה מרוב פחדה אמר הכתוב ולא יהיה אסון בוולדות ענוש יענש על מימי רגליה מפני הבושת, מה נאמר ואם אסון יהיה, אלא על לא יהיה אסון באשה, וא"ת ואם אסון יהיה בוולד ונתת נפש תחת נפש, וכי יהרג אדם נפש תחת עובר שאין אנו יודעין בו אם יצא לאור אם לאו והתורה אמרה נפש תחת נפש, נפש הידועה תחת נפש הידועה ולא תחת עובר נפש שאינו ידועה הרי שור שנגח את הפרה ומת עוברה משלם דמי עוברה

הערות ותקונים

להרוג את זה והרג את זה חייב ועע"ש ע"ד ע"א וכתובות ל"ג ע"א ופירש"י שם. (קא) מנין ואפילו נשים. עד ואין פלילים אלא דיינים הוא במכילתא וילקוט שם. (קב) שמין את הוולדות. ב"ק מ"ט ע"א ע"ש. (קג) תנן התם. אבות פ"ב מי"ד. (קד) ואמר ר' יוחנן. סנהדרין ל"ח ע"ב. (קה) בב"ק פ' החובל. דף פ"ג ע"ב. (קו) ואפילו בייש את הישן. ב"ק פ"ו ע"ב. (קז) ואמרינן התם. ב"ק כ"ז ע"ב. (קח) לבעיטה שלש לרכובה חמש. וכ"ה בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ. אולם בגמרא שם הגי' לרכובה שלש ולבעיטה חמש, וכן מובא בערוך ערך סנוקרת וע"ש שמפרש המאמר ונותן גם טעם למספרם. (קט) ומעשה באחד. ב"ק צ' ע"ב במשנה. (קי) ואמר לו ר' עקיבא. במשנה שם ובא לפני ר"ע א"ל לזו אני נותן.

אין

יתן ערבים ויטייל בשוק, ת"ל אם יקום והתהלך, מלמד שחובשין אותו עד שיתרפא: ונקה המכה. מן המיתה, שומעני אף מן השבת ומן הריפוי, ת"ל רק שבתו יתן ורפא ירפא: ורפא ירפא. אפילו נתרפא ארבעה או חמשה פעמים חייב לרפאותו, עלו בו צמחין מחמת המכה חייב, וכשאמרה תורה רק שבתו יתן ורפא ירפא, מה שבתו מחמת מכה, אף ריפוי מחמת מכה: ד"א ורפא ירפא. (צד) מיכן שניתנה רשות לרופא לרפאות:

כ) וכי יכה איש. (צה) אין לי אלא איש אשה מנין, היה ר' ישמעאל אומר הואיל וכל הניזקין שבתורה סתם ופרט לך הכתוב באחד מהם שעשה בו הנשים כאנשים (צו) [אף פורט אני לכל הניזקין שבתורה לעשות בהם נשים כאנשים]: [את עבדו ואת אמתו]. ר' אליעזר אומר בכנעני הכתוב מדבר, או אינו אלא בעברי, ת"ל מהם תקנו עבד ואמה (ויקרא כה מד) הקיש עבד לאמה, ואמה לעבד, מה עבד שגודלו עבד וקוטנו עבד, אף אמה שגודלה אמה וקטנה אמה, יצא עבד עברי אע"פ שגודלו עבד אין קוטנו עבד, יצאת אמה העבריה שאע"פ שקוטנה אמה, אין גודלה אמה, א"ר יצחק שמענו עבד של שני שותפין, ושחציו עבד וחציו בן חורין במשמע, ת"ל עבדו ואמתו שכולו שלו, יצא של שותפין ושחציו בן חורין, ר' ישמעאל אומר מנין שבעבד כנעני הכתוב מדבר, דכתיב לא יקם כי כספו הוא (לקמן פסוק כא), מה כספו שקנינו קנין עולם ורשותו גמורה לו, יצא עבד עברי שאין קנינו קנין עולם, יצא של שותפין ושחציו בן חורין שאע"פ שקנינו קנין עולם, אבל אין רשותו גמורה לו: בשבט. יכול אע"פ שאין בו כדי להמית, ת"ל או בכלי עץ יד אשר ימות בו הכהו וימות (במדבר לה יח), מגיד שאינו חייב עד שיכהו בדבר שיש בו כדי להמית: ומת תחת ידו. שתהא מיתתו ומכתו ברשותו, הא אם הכהו ומוכרו לאחר ומת הרי זה פטור: נקם ינקם. מיתה, אתה אומר מיתה, או אינו אלא ממון, תניא ר' נתן אומר נאמר כאן נקמה, ונאמר להלן והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית (ויקרא כו כה), מה להלן חרב אף כאן חרב, ר' עקיבא יליף מנקום נקמת בני ישראל (במדבר לא ב):

כא) אך אם יום או יומים יעמוד. (צז) כיצד יתקיימו שני כתובים הללו, יום שהוא כיומים, ויומים שהוא כיום, הא כיצד מעת לעת: לא יקם כי כספו הוא. חלק הכתוב בינו לבין אחר על עבדו ועל אמתו, לכך נאמר לא יקם כי כספו הוא:

כב) וכי ינצו אנשים. (צח) למה נאמר, לפי שנאמר וכי יזיד איש על רעהו (לעיל פסוק יד), לא שמענו אלא על המתכוין להכות לשונאו (צט) [והכהו שהוא חייב מיתה, אבל המתכוין להכות שונאו] והכה אוהבו לא שמענו, לכן נאמר וכי ינצו אנשים: ונגפו אשה הרה. (ק) א"ר אלעזר במכות מיתה הכתוב מדבר, לימד על המתכוין להרוג שונאו והרג אוהבו שהוא במיתה: ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון ענוש יענש. למדנו שאם לא יהיה אסון באשה, אלא שחבל בה ויצאו ילדיה ענוש יענש בדמי וולדות: כאשר ישית עליו בעל האשה. מלמד שדמי וולדות לבעל, וכל המתחייב מיתה פטור מן התשלומין, משום שנאמר לא יהיה אסון ענוש יענש, הא אם יהיה אסון לא יענש, לפי שהוא במיתה ואינו מת ומשלם, ר' יצחק אומר אף המתכוין

הערות ותקונים

במכילתא הני' שומע אני אף בשוקים. ופי' מתנונה שבריאתו מתמוטטת עי' ערוך בערכו. (צד) מיכן שניתנה רשות. ב"ק פ"ה ע"א. (צה) אין לי אלא איש. עד סוף הפסוק מכילתא פרשה ז', ילקוט רמז של"ד, ורש"י עה"ת, והזהיר ס"ז ע"ב וע"ש מה שהעיר בטוב טעם ודעת הרב בעל ענפי יהודה ופה קצר המלצ מהשתרע. ונראה כי בס' והזהיר נשמט דף שלם מן סוף פסוק ט"ו ונכה אביו ואמו עד התחלת פסוק כ' וכי יכה איש. (צו) אף פורט. הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י פ"ב וכ"ה במכילתא. (צז) כיצד יתקיימו. מכילתא וילקוט רמז של"ה והזהיר ס"ט ע"א ורש"י עה"ת. (צח) למה נאמר. עד סוף הפסוק מכילתא פ"ח וילקוט רמז של"ח. (צט) והכהו. הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י פ"ב ומכילתא וילקוט וכן חסר בכ"י פלארענץ והשמיט המעתיק מן שונאו עד שונאו. ובס' והזהיר חסר מכאן עד וגר לא תונה (כב כ). (ק) א"ר אלעזר. עיין סנהדרין ע"ט ע"א דאמר ר' אלעזר במכות שבמיתה הכתוב מדבר ונתכוין להרוג

וכן אמר דוד מלך ישראל אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו (תהלים צד יב): (קיז) ד"א מתורתך תלמדנו, משן ועין, שן ועין שהן אחד מאברים שבאדם, עבד יוצא בהן לחירות, יסורין שממרקין כל גופו של אדם על אחת כמה וכמה, לפיכך אמרו אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על בעלי יסורין. (קיח) הגדה, מפני מה עבד כנעני יוצא בשן ועין, לפי שחם אבי כנען ראה בעינו את ערות אביו והגיד לשני אחיו ולא בוש להגיד והראה להם שיניו לא תהא חירותו אלא בבשתו בהפלת עינו ושינו:

כח) וכי יגח שור איש או אשה. זה שור תם והוא יוצא ליסקל לפי שנגח איש או אשה, (קיט) אין לי אלא שור, שאר בהמה מנין, זו אחת מי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן בגזירה שוה, נאמר כאן שור, ונאמר בסיני שור, שורו וחמורו וכל אשר לרעך (שמות כ יז), מה שור האמור בסיני עשה בו כל בהמה כשור, אף שור האמור כאן עשה בו כל הבהמה כשור, (קכ) היינו דתנן אחד שור ואחד כל בהמה במשמע, לנפילת הבור, להפרשת הר סיני, לתשלומי כפל, להשיב אבדה, לפריקה, לחסימה, לכלאים, ולשבת, וכן חיה ועוף כיוצא בהן, (קכ) הן העידו על התרנגול שנסקל על שהרג את הנפש, אין לי אלא שהמית בנגיחה, (קכא) מנין לרבות כל המיתות כנגיחה, הואיל ושור תם בסקילה, שור מועד בסקילה, מה מועד עשה בו כל המיתות כנגיחה, אף תם עשה בו כל המיתות כנגיחה, ומנין לעשות קטנים כגדולים, נאמר בשור תם וכי יגח שור איש, ונאמר במועד או בן יגח או בת יגח, לגזירה שוה, מה במועד עשה קטנים כגדולים, אף בתם עשה קטנים כגדולים, ללמדך כמה חביבה תורה, וכמה פלפולי תורה שנלמדת זו מזו, וכמה שכר טוב עתידין לקבל חכמי ישראל שפירשו וחקרו ודרשו והורו, לקיים מה שנאמר והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב (דברים ד ט י), (קכב) וכל המפקפק בדברי חכמים נידון בצואה רותחת, שנא' ולהג הרבה יגיעת בשר (קהלת יב יב), אלא הט אזנך ושמע דברי חכמים: סקול יסקל השור ולא יאכל את בשרו. (קכג) ממשמע שנאמר סקול יסקל, איני יודע שלא יאכל בשרו, ללמדך על שור שהוא יוצא ליסקל אחר שנגמר דינו וקדמו בעלים ושחטוהו שהוא אסור באכילה: את בשרו. (קכד) את הטפל לבשרו, וזהו עורו שהוא אסור בהנאה, שנאמר ובעל השור נקי, מדמו וחלבו ועורו, (קכה) כאדם שאומר יצא פלוני נקי מנכסיו ואין לו בהם הנאה, כגון נקיון שינים וגו' וחסר לחם (עמוס ד ו). (קכו) ר' יהודה בן בתירה אומר ובעל השור נקי, נקי מדיני שמים שהיה בדין הואיל ומועד בסקילה ותם בסקילה, אם למדת על מועד שאע"פ שיצאו בעליו מידי בית דין של בשר ודם, לא יצאו בעליו מידי בית דין של מעלה אף התם כן יהיה דינו בידי שמים, לכך נאמר ובעל השור נקי, נקי בידי שמים: (קכז) ד"א ובעל השור נקי. נקי מחצי נזק, שלא תאמר הואיל ושור שהמית את השור בתשלומין ושור שהמית את האדם בתשלומין מה להלן מועד משלם נזק שלם ותם משלם חצי נזק, אף כאן מועד משלם נזק שלם ותם משלם חצי נזק, ת"ל ובעל השור נקי, נקי מחצי נזק, (קכח) רבן שמעון בן גמליאל אומר ובעל השור נקי. נקי מדמי

הערות ותקונים

ק"ו. עיין מכילתא סוף פ"ט וילקוט רמז של"ט בפ' לחפשי ישלחנו מובא זה בשם ר' ישמעאל, אולם בילקוט תהלים רמז תתע"ה בפ' יסור יסרני הביא זה בשם המכילתא וגורס א"ר שמעון והלא דברים ק"ו כמו שהביא רבינו. ובכ"י פלארענץ מחק הסופר ואין להכיר אם הגי' היא ר' ישמעאל או ר' שמעון. (קיז) ד"א מתורתך תלמדנו. ברכות ה' ע"א. (קיח) הגדה מפני מה עבד כנעני יוצא בשן ועין. כוונתו למאמרם ב"ר פל"ו וירא חם אבי כנען ויגד א"ר יעקב בר זבדי מ"ט עבד יוצא בשן ועין מהכא ויגד. (קיט) אין לי אלא שור. מכילתא פ"י וילקוט רמז של"ט, ב"ק נ"ד ע"ב ורש"י עה"ת. (קכ) היינו דתנן. משנה ב"ק נ"ד ע"ב. (קכ) הן העידו. עדיות פ"ו מ"א. (קכא) מנין לרבות כל המיתות כנגיחה. מכילתא וילקוט. (קכב) וכל המפקפק. עירובין כ"א ע"ב. (קכג) ממשמע שנאמר. ב"ק מ"א ע"א מכילתא ורש"י עה"ת. (קכד) את הטפל לבשרו. שם שם ע"ב. (קכה) כאדם כו'. שם ע"א. (קכו) ר' יהודה בן בתירה אומר. כ"ה גם גי' הילקוט, אולם במכילתא לפנינו ר' יהודה אומר. (קכז) ד"א ובעל השור נקי. מכילתא וילקוט שם בשם שמעון בן עזאי ובגמרא ב"ק מ"א ע"ב הוא בשם ר' אליעזר. (קכח) רבן שמעון בן גמליאל.

במכילתא

או שור שלם כ"ש באדם שהתורה חסה עליו, שנא' והצילו העדה את הרוצח (במדבר לה כה), דבעינן והכה איש את רעהו וליכא, לכך ידענו שהוא משלם דמי וולדות לבעלה:

כג) **ואם** אסון יהיה. (קיא) אין אסון אלא מיתה, כענין שנאמר וקרהו אסון (בראשית מב לח): ונתתה נפש תחת נפש. ולא ממון תחת נפש, ולא נפש וממון תחת נפש:

כד) **עין** תחת עין. ממון, (קיב) שהיה ר' ישמעאל אומר, ומכה בהמה ישלמנה ומכה אדם יומת (ויקרא כד כא), מקיש נזקי אדם לנזקי בהמה, מה נזקי בהמה בתשלומין, אף נזקי אדם בתשלומין. וא"ת והא כתיב ואיש כי יתן מום בעמיתו כאשר עשה כן יעשה לו (שם שם יט), ינתן בו ממש, ר' אליעזר אומר הואיל ונתכוין לתת בו מום אינו משלם ממון אלא נזק ינתן בו ממש, עין תחת עין, מה הפרט מפורש מומין קבועין וראשי אברים בגלוי, ובמתכוין, אף כל כיוצא בהן אינו משלם ממון, אבל [אם אינו מתכוין משלם ממון], דמי עינו ודמי שינו, רואין אותו כאילו הוא עבד נמכר בשוק כמה היה יפה בעינו ובשינו, וכמה הוא יפה בלא עין ובלא שן, ולא עוד הרי סומא שסימא את עין חבירו, מה נעשה לו אלא ודאי ממון משלם:

כה) **כויה** תחת כויה פצע תחת פצע חבורה תחת חבורה. (קיג) חבורה כמשמעו, שהכהו ועשה בו חבורה, ולא הוציא את דמו, פצע שפצעו והוציא את דמו, כויה שכוואו על כף רגל ולא עשה בו רושם, טענו אבנים וציערו, הטיל שלג על ראשו וציננו, הרי זה נותן לו דמי צערו, ואם היה מפונק ומעודן, כ"ש שצערו מכופל, ונותן לו כפי צערו, הכל לפי המצטער, הכל לפי המתבייש, הכל לפי הריפוי, הכל לפי השבת, הכל לפי הנזק, ואם נבוא לדקדק על עניני הניזקין, אין סוף, לפי שהם ענינים מרובים, והנם על סדר הבבות:

כו) **וכי** יכה איש את עין עבדו. (קיד) השוה הכתוב אשה לאיש לכל הניזקין, דכתיב וכי יגח שור את איש או את אשה (להלן פסוק כח), את עין עבדו או את עין אמתו, לחייב על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו: את עין עבדו. ר' אליעזר אומר בכנעני הכתוב מדבר, או אינו מדבר אלא בעברי, ת"ל מהם תקנו עבד ואמה וגו' והתנחלתם אותם (ויקרא כה מד מו), יצא עבד כנעני מכללו להחמיר עליו שיוצא בראשי אברים: ושחתה. מיכן אמרו טפח על עינו וסמהו, על אזנו וחרשו, הרי זה יוצא בו לחירות, כנגד עינו ואינו רואה, כנגד אזנו ואינו שומע, הרי זה אינו יוצא לחירות, שנאמר וכי יכה איש את עין עבדו, עד שנעשה בו מעשה: לחפשי ישלחנו תחת עינו. מלמד שאם סימא שתי עיניו זו אחר זו יוצא על הראשונה לחירות, ונוטל נזקי שניה, וכן בשן זו אחר זו, באחת יוצא לחירות ונוטל מרבו נזקי שניה, שנאמר תחת עינו: לחפשי ישלחנו. שאינו צריך גט שחרור אלא יוצא בעינו או בשינו, ר' אליעזר אומר צריך גט שחרור, שנאמר ישלחנו, ולהלן הוא אומר ושלחה מביתו (דברים כד א), מה להלן בגט, אף כאן בגט:

כז) **ואם** שן עבדו יפיל. (קטו) יכול אפילו שן של חלב, ת"ל עינו, שאינה יכולה להחזיר אף שינו שאינה יכולה להחזיר, והרי אתה דן בנין אב משן ועין, מה שן ועין שהן מומין קבועין ראשי אברים בגלוי ובמתכוין, עבד יוצא בהן לחירות, אף כל כיוצא בהן, (קטז) מיכן אמר ר' שמעון הרי דברים קל וחומר ומה עבד כנעני שנאמר בו והתנחלתם אותם לבניכם (ויקרא כה מו), הוקש העבד לאחוזה שאינו יוצא אלא לרצון רבו הרי זה קונה עצמו מידי רבו, על ידי יסורין, ק"ו בן אדם שניצל מדינה של גיהנם על יד יסורים, וכה"א יסר יסרני יה ולמות לא נתנני (תהלים קיח יח),

הערות ותקונים

(קיא) אין אסון אלא מיתה. מכילתא פ"ח. (קיב) שהיה ר' ישמעאל אומר. במכילתא שהיה ר' אליעזר אומר ויש לתקן במכילתא כמו שהוא בדברי רבינו שהרי מובא בשם ר' אליעזר מאמר אחר. ובמכילתא שם במקום מה שהביא רבינו בשם ר' אליעזר מובא שם בשם ר' יצחק אולם גם בילקוט הגי' ר' אליעזר במקום ר' יצחק. וסוף המאמר שהביא רבינו מקורו ב"ק פ"ד ע"א. (קיג) חבורה כו'. מכילתא וילקוט רמז של"ט, ועיין רש"י עה"ת. (קיד) השוה הכתוב. על סוף הפסוק הוא במכילתא פרשה ט' וילקוט רמז של"ט. (קטו) יכול אפילו שן של חלב. שם. ועיין קידושין כ"ד ע"א. (קטז) מיכן אמר ר' שמעון הרי דברים

ק"ו

ואינו עושה, ועושה טוב, אבל משבא לעת זקנה אין לו שבח, אם שומר ידו מעשות הרע לפי שתשש כחו: השור יסקל. (קנ) למה נאמר שלא תאמר הואיל ומשלם את הכופר לא יהא בסקילה, ת"ל השור יסקל, (קנא) ר' עקיבא אומר השור יסקל וגם בעליו יומת, הקיש מיתת השור למיתת בעלים, מה מיתת בעלים בשלשה ועשרים, דהא דיני נפשות בעשרים ושלשה, אף מיתת השור בעשרים ושלשה: וגם בעליו יומת. (קנב) יומת בידי שמים, שאם תאמר בידי אדם, הרי הוא אומר ולא תקחו כופר לנפש רוצח אשר הוא רשע למות כי מות יומת (במדבר לה לא), למדנו שאין נותנין פדיון למומתין בידי אדם, אבל נותנין פדיון למומתין בידי שמים, שנאמר אם כופר יושת עליו ונתן פדיון נפשו. פדיון נפשו של מומת, דברי ר' ישמעאל, ר"ע [אומר] פדיון נפשו של ממית, למדנו שמה שאומר הכתוב וגם בעליו יומת, פירושו וגם כדין בעליו יומת בעשרים ושלשה, (קנג) היינו דתנן שור הנסקל בעשרים ושלשה, כמיתת הבעלים כך מיתת השור:

ל) **אם** כופר יושת עליו. (קנד) כדי לפוטרו מדין שמים: ונתן פדיון נפשו. בוא וראה רחמיו של מי שאמר והיה העולם, נותן כופר למומת בידי שמים, וכן הוא אומר כופר נפש איש עשרו (משלי יג ח): ככל אשר יושת עליו. בבית דין:

לא) **או** בן יגח או בת יגח. (קנה) למדנו אפילו הקטנים, לפי שנא' והמית איש או אשה (לעיל פסוק כט), שלא תאמר גדולים ולא קטנים, ת"ל או בן יגח או בת יגח, ומנין לרבות אפילו טומטום ואנדרוגינוס, ת"ל או או, לרבות אפילו טומטום ואנדרוגינוס: כמשפט הזה יעשה לו. (קנו) אפילו בנו של עצמו, ובתו של עצמו כמשפט בנו ובתו של אחר, כך בנו ובתו של עצמו:

לב) **אם** עבד יגח השור או אמה כסף שלשים שקלים. (קנז) עבד ואמה כנעני ולא עברי: אם עבד יגח השור או אמה. עבד ואמה היו בכלל, והמית איש או אשה, ולמה יצאו להחמיר עליהם, שאפילו אינו שוה אלא דינר אחד נותן שלשים סלע, ואפי' שוה מאתים מנה נותן עליו שלשים סלע, יצאו להקל ולהחמיר: ד"א אם עבד יגח השור או אמה. לחייב על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו, קנס הוא שקנסה תורה לידון בשלשים סלע: והשור יסקל. בין על עבד ועל אמה של חבירו, ובין על עבד ואמה של עצמו:

לג) **וכי** יפתח איש בור. (קנח) תנן התם ארבעה אבות נזיקין, השור, והבור, והמבעה, וההבער וכו': וכי יפתח. (קנט) אין לי אלא פותח, כורה מנין, ת"ל או כי יכרה איש, אם הפותח חייב, כורה לא כל שכן, למדנו שאין עונשין מן הדין. ד"א הקיש פותח לכורה, וכורה לפותח, מה פותח ברשות פטור, אף כורה ברשות פטור, ומה כורה בשיעור, אף פותח בשיעור. היינו דתנן הכשרתי במקצת נזקו חבתי בתשלומי נזקו כהכשר כל נזקו: ד"א וכי יפתח איש בור או כי יכרה איש. לחייב על זה בפני עצמו, ועל זה בפני עצמו. ר' יהודה בן בתירה אומר מה פותח וכורה שהוא חייב בשמירתן חייב בניזקין, אף כל שהוא חייב בשמירתו חייב בניזקו: ולא יכסנו. לא פתיחה ולא כרייה גורם, אלא כיסוי גרם: ולא יכסנו. כראוי לו, מיכן אמרו כסהו כראוי פטור, שלא כראוי חייב, כסהו וגלהו אחד מהם, המגלה חייב, נתגלה וידע בו אחד מהשותפין, מי שידע בו חייב: ונפל שמה שור או חמור. שור

הערות ותקונים

(קנ) למה נאמר שלא תאמר. מכילתא וילקוט רמז ש"מ. (קנא) ר"ע אומר. מכילתא וילקוט רמז שמ"א ובמשנה ריש סנהדרין. (קנב) יומת בידי שמים. מכילתא וילקוט. (קנג) היינו דתנן. סנהדרין ט"ו ע"א. (קנד) כדי לפוטרו. עד סוף הפסוק הוא במכילתא וילקוט. (קנה) למדנו אפילו הקטנים. מכילתא פי"א, ילקוט רמז שמ"א ורש"י עה"ת. (קנו) אפילו בנו של עצמו. המאמר משובש וכן היה כן במכילתא לפני בעל הילקוט וז"ל: אין לי אלא בנו ובתו של אחר, בנו ובתו של עצמו מנין ת"ל כמשפט הזה יעשה לו, ונראה בלדו שצ"ל ת"ל או בן יגח או בת יגח, ואח"כ צ"ל כמשפט הזה יעשה לו, אין לי אלא ישראל גרים מנין, ת"ל כמשפט הזה יעשה לו. ונמצא נכון במכילתא לפנינו. ובמכילתא סיים ת"ל או בן יגח או בת יגח מכל מקום. (קנז) עבד ואמה כנעני. עד סוף הפסוק הוא במכילתא וילקוט ועי' רש"י עה"ת. (קנח) תנן התם. ריש ב"ק במשנה. (קנט) אין לי אלא פותח. עד סוף הכתוב מכילתא שם וילקוט שם. ועיין ב"ק

העבד, שלא תאמר הואיל ומועד בסקילה ותם בסקילה, כשם שהמועד משלם דמי עבד, אף תם משלם דמי עבד, ת"ל ובעל השור נקי, מדמי עבד: ר' עקיבא אומר נקי מדמי וולדות, שלא תאמר כשם שאדם משלם דמי וולדות [אף שור מתכוין ליגח אדם ונגף אשה הרה ויצאו ילדיה, ישלם דמי וולדות], ת"ל ובעל השור נקי, נקי מדמי וולדות:

כט) **ואם** שור נגח הוא. (קכט) בא הכתוב לחלק בין תם למועד. חמשה דברים בין תם למועד, מועד צריך עדים, תם אינו צריך עדים, מועד משלם את הכופר, ותם פטור מן הכופר, מועד משלם נזק שלם, ותם משלם חצי נזק, מועד נותן שלשים שקל, ותם אינו נותן שלשים שקל, מועד משלם מן העלייה, ותם משלם מגופו, (קל) מפורש בבבא קמא: מתמול שלשום. (קלא) תמול חד, מתמול תרי, שלשום תלתא. (קלב) איזהו תם ואיזהו מועד, מועד שהעידו בו שלשה פעמים, ותם כדי שיהו התינוקות ממשמשין בו ובקרניו, (קלג) דברי ר' מאיר, ר' יהודה אומר מועד שהעידו בו שלשה ימים זה אחר זה, ומקרא מסייעו לר' יהודה, דכתיב מתמול שלשום: והועד בבעליו. (קלד) מגיד שאינו חייב עד שהתרו בו: לא ישמרנו. להביא שומר הנם ולא ישמרנו כראוי, מיכן אמרו שמרו כראוי לו פטור, שלא כראוי חייב, (קלה) קשרה במוסרה ויצא והזיק תם פטור, ומועד חייב, שנאמר ולא ישמרנו בעליו, לא שמור הוא זה, דברי ר' מאיר, ר' יהודה אומר תם חייב ומועד פטור שנא' ולא ישמרנו בעליו, ושמור הוא זה (קלו) ומשנתינו דבבא קמא (קלז) אליבא דר' יהודה קתני, בלוש ותשכח: (קלח) ר' אליעזר אומר אין לו שמירה אלא סכין: והמית איש או אשה. מופנה, (קלט) להקיש ולדון ממנו גזירה שוה לכל הניזקין שבתורה, אחד האיש ואחד האשה: (קמ) ואע"פ דלא דיינינן דיני קנסות השתא דלא דנינן דיני קנסות בבבל, הכי נהיגא במתיבתא דאי תפס ניזוק לא מפקינן מיניה, ומשמתינן ליה להההוא גברא דאיקבע ליה מזיקא בביתיה, (קמא) מדר' נתן דאמר ר' נתן מנין שלא יגדל אדם כלב רע בתוך ביתו, שנאמר ולא תשים דמים בביתך (דברים כב ח), והוא הדין לכל הניזקין וכדאמרינן בב"ק: (קמב) האי מאן דבעי דמיקרי חסיד, ליזדהר במילי דנזיקין, (קמג) וחסידים הראשונים היו קוברין את קוציהן ואת זכוכותיהן שלשה טפחים, (קמד) כדי שלא תוציאם המחרישה. (קמה) ומעשה באחד שהיה מפנה אבנים משדהו וזורקן לרשות הרבים, אמר לו (קמו) זקן אחד מפני מה אתה מפנה ממקום שאינו שלך למקום שלך, לגלג עליו אותו האיש, לימים הוצרך אותו האיש ומכר שדהו, (קמז) וניתקל באותן האבנים, מיד זכר דברי החסיד, ואמר יפה אמר לי מפני מה אתה מפנה ממקום שאינו שלך לתוך שלך, (קמח) וזש"ה וזכור את בוראיך בימי בחורותיך (קהלת יב א) (קמט) ואומר אשרי איש ירא את ה' (תהלים קיב א), אשרי איש, ולא אשרי אשה, אלא אשרי איש שמתגבר ביצרו כשהוא איש, ויש בידו לעשות רע,

---

הערות ותקונים

במכילתא וילקוט הגי' רבן גמליאל. ובב"ק מ"ב ע"א הגי' ר"ע. (קכט) בא הכתוב לחלק. מכילתא וילקוט סוף רמז שנ"ט. (קל) מפורש בב"ק. דף ט"ו ע"א. (קלא) תמול חד. ב"ק כ"ג ע"ב. (קלב) איזהו תם. שם במשנה. (קלג) דברי ר' מאיר. במשנה דברי ר' יהודה מוקדם לדברי ר' מאיר. (קלד) מגיד שאינו חייב. מכילתא וילקוט. (קלה) קשרו במוסרה. מכילתא ומשנה ב"ק מ"ה ע"ב. (קלו) ומשנתינו דב"ק. הוספת רבינו. (קלז) אליבא דר"י קתני. עיין בגמרא שם. גם בדף כ"ה ע"ב. ועי' בהרא"ש ב"ק פ"ד סי' ו'. (קלח) ר' אליעזר אומר. שם במשנה וע"ש בפירש"י. (קלט) להקיש ולדון ג"ש. מכילתא, ילקוט, ב"ק ט"ו ע"א. (קמ) ואע"פ דלא דיינינן דיני קנסות. עי' ב"ק ט"ו ע"ב. (קמא) מדר' נתן. שם. (קמב) האי מאן דבעי דמיקרי חסיד. ב"ק ל' ע"א ושם הגי' האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דניזקין. (קמג) וחסידים הראשונים. שם. (קמד) כדי שלא תוציאם המחרישה. בגמרא שם כדי שלא יעכב המחרישה, וכתבו שם חכמי התוס' בירושלמי מפרש כדי שלא תעלה המחרישה ע"כ. נ"ל תעלם, והוא בירושלמי ב"ק פ"ג ה"ג דף ג' ע"ג. (קמה) ומעשה באחד. ב"ק נ' ע"ב. (קמו) זקן אחד. בגמרא חסיד אחד. (קמז) וניתקל באותן האבנים. בגמרא והיה מהלך באותו רשות הרבים ונכשל באותן אבנים. (קמח) וזה שאמר הכתוב. הוספת רבינו. (קמט) ואומר אשרי איש. ע"ז י"ט ע"א.

נמה

על זה בפני עצמו, ועל זה בפני עצמו: וטבחו או מכרו. (קעח) אם הטובח חייב מוכר לא כל שכן, ללמדך שאין עונשין מן הדין: (קעט) ד"א וטבחו או מכרו. הקיש טובח למוכר. מה מכירה חוץ לרשותו, אף טובח חוץ לרשותו, ומה מכירה מותרת באכילה, אף טביחה מותרת באכילה, ומה טביחה שאינה יכולה לחזור, אף מכירה שאינה יכולה לחזור, ומה טביחה כולה, אף מכירה כולה, מלמד שאם מכר חציה אינו משלם ארבעה והמשה: חמשה בקר ישלם תחת השור וארבע צאן תחת השה. ארבעה והוא הרי חמשה, שלשה והוא הרי ארבע: חמשה בקר לשון זכר, משום שנאמר למטה תחת השור, אמרו כאן בלשון זכר חמשה, כי הבקר מצינו בלשון נקבה, כמו הבקר היו חורשות (איוב א יד), אבל לפי שצריך לומר תחת השור לשון זכר, הוציאו הכתוב בלשון חמשה: וארבע צאן תחת השה. שה לשון נקבה, שנאמר שה פזורה ישראל (ירמיה נ יז), וצאן לשון נקבה, כענין שנאמר, וחמש צאן עשויות (ש"א כה יח). (קפ) א"ר מאיר בוא וראה כמה חביבה מלאכה לפני מי שאמר והיה העולם, שהרי שור לפי שעושה מלאכה משלם חמשה, שה שאינו עושה מלאכה, משלם תחתיו ארבע. (קפא) ר' יוחנן בן זכאי אומר השור הולך ברגליו ישלם חמשה, שה שטוענו הגנב משלם ארבע. (קפב) ר"ע אומר תחת השור תחת השה, להוציא את החיה:

[כב] א) **אם** במחתרת ימצא הגנב והכה ומת. (א) במס' סנהדרין אמר רבא מאי טעמא דמחתרת, חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממונו, והאי מימר אמר אי אזילנא קאי לאפיי ולא שבק לי ואי קאי לאפיי קטילנא ליה, ורחמנא אמר אם בא להורגך השכם להורגו: ואע"פ שאין הורגין בלא התראה, מחתרתו זו היא התראתו, (ב) מיכן אתה למד לפיקוח נפש מן התורה, ומה שפיכות דמים שמטמא את הארץ, ומסלק את השכינה, אמרה תורה והכה ומת, אע"פ שעל ספק בא, קל וחומר לפיקוח נפש שדוחה את הספק:

ב) **אם** זרחה השמש עליו. (ג) כלומר אם ברור לך הדבר כשמש שהוא בשלום עמך כשמש הזה שהוא שלום בעולם והורגו חייב: דמים לו שלם ישלם. (ד) חזר על הגנב שאם היה חותר כדי יין או כדי שמן, ונשברו בהתירתו חייב לשלם: אם אין לו ונמכר בגניבתו. יכול לעולם, ת"ל שש שנים יעבוד (שמות כא ב): ונמכר בגנבתו. לא פחות ולא יותר. ר' יהודה אומר גנב פחות ממה ששוה אינו נמכר, יותר על שוה, רשות ביד בעל הגנבה אם רצה למכור מוכר, ואם לאו כותב לו שטר:

ג) **אם** המצא תמצא בידו הגנבה. (ה) אין מציאה אלא בעדים: בידו. (ו) כל מקום רשותו, גגו, וחצירו, וקרפיפו, וכה"א ויקח את כל ארצו מידו (במדבר כא כו): משור עד חמור עד שה חיים. (ז) להביא את החיה: חיים שנים ישלם. (ח) [ולא מתים]: (ט) שבעה גנבים הם. הראשון שבגנבים גונב דעת בני אדם, (י) המסרב

הערות ותקונים

ילקוט רמז שמ"ב. (קעח) אם הטובח חייב. מכילתא. (קעט) ד"א. שם. (קפ) א"ר מאיר. מכילתא ילקוט וב"ק דף ע"ט ע"ב ורש"י עה"ת. (קפא) ריב"ז. שם. (קפב) ר"ע אומר. מכילתא שם ועי' רש"י עה"ת, ועיין ב"ק ס"ז ע"ב:

[כב] (א) במסכתא סנהדרין. דף ע"ב ע"א. (ב) מיכן אתה למד. מכילתא פרשה י"ג. וילקוט רמז שמ"ב. (ג) כלומר אם ברור לך. מכילתא, סנהדרין ע"ב ע"א ורש"י עה"ת ורש"י בגמרא שם. (ד) חזר על הגנב. עד סוף הפסוק מכילתא וילקוט. (ה) אין מציאה אלא בעדים. מכילתא וילקוט רמז שמ"ג וב"ק ס"ד ע"ב. (ו) כל מקום רשותו. מכילתא וילקוט, ושם הגי' אין בידו בכל מקום אלא רשותו, והמלות גג חצירו וקרפיפו הוסיף רבינו עפ"י מאמרם ב"ק ס"ה ריש ע"א וע"ש בתוס' ד"ה אין. (ז) להביא את החיה. שם. (ח) ולא מתים. כ"ה במכילתא ובכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ, ורש"י עה"ת. (ט) שבעה גנבים הם. מכילתא וילקוט שם. (י) המסרב בחבירו לאורחו ואין בלבו לקרותו. כ"ה במכילתא. ובגמ' חולין צ"ד ע"א ומס' ד"א פ"ח איתא אל יסרהב אדם לחבירו לסעוד אצלו ויודע בו שאינו סועד. פירש"י לא יסרהב לא יפציר בו הואיל ויודע שלא יעשה משום דגונב דעתו להחזיק לו טובה בחנם

ולא אדם, חמור ולא כלים, למדנו שחייב על הבהמה ופטור על הכלים, אחד שור ואחד כל הבהמה, וכן חיה ועוף, אלא שדבר הכתוב בהוה:

לד) **בעל** הבור ישלם. (קס) מכל מקום: כסף ישיב לבעליו. (קסא) לרבות שוה כסף ככסף: והמת יהיה לו. (קסב) לניזק, מגיד הכתוב ששמין לו דמי נבלתו, ומנכה לו דמי נזקו, (קסג) וכן מפורש בתלמוד: והמת יהיה לו. (קסד) מלמד שהבעלים (קסה) מטפלין בבהמה:

לה) **וכי** יגף שור איש את שור רעהו. (קסו) פתח הכתוב בנגיחה וסיים בנגיפה, לומר לך זו היא נגיחה זו היא נגיפה, (קסז) ואמרו רבותינו מפני מה נאמר נגיחה באדם, ונאמר כי יגוף בבהמה, לפי שהאדם יש לו מזל, שנאמר ומוראכם וחתכם יהיה (קסח) על כל חית השדה (בראשית ט ב), והשור נוגח אותו ואינו ממיתו, אבל בהמה נאמר בה נגיפה, לפי שאין לה מזל, ואין מוראה על חבירתה: וכי יגף. (קסט) בכלל נגיפה נגיחה דחייה רביצה בעיטה [נשיכה]: שור איש. להוציא שור של קטן: את שור רעהו. להביא שור של קטן, שהקטן החובל בו חייב, והוא שחבל באחרים פטור, וכן העבד והאשה: ד"א את שור רעהו. (קע) להוציא של נכרי ושל כותי ושל גר: ומכרו את השור החי חצו את כספו. (קעא) א"ר עקיבא נאמר חציה בחי, ונאמר חציה במת, למדנו בשוין הכתוב מדבר, שלא מצינו ניזוקין נוטלין יותר על ניזקן: וגם את המת יחצון. (קעב) מיכן אמרו שור שהיה שוה מנה שנגח לשור שוה מאתים, ושור שוה מאתים שנגח לשור שוה מנה, נוטל חציו. (קעג) ר' עקיבא אומר וגם את המת יחצון, להביא שור שוה מאתים שנגח שור שוה מאתים, והנבילה יפה מנה, מוכרין את החי ואת המת וחולקין בשוה, ובעל הנבילה מטפל בנבילתו, (קעד) ואעפ"כ יש חצי שאינו חצי ממש, כמו חציו שרף במו אש על חציו (ישעיה מד טז), שאם חצי הנוגח מיטב מן השלם שנתנגח, אינו נותן לו חצי החי, שאין נותנין לניזוק יותר על המזיק:

לו) **או** נודע כי שור נגח הוא. (קעה) בא הכתוב לחלק בין שור תם למועד: ולא ישמרנו בעליו. להביא שומר חנם: שלם ישלם שור. ואין לו אלא בהמה, כסף מנין, ת"ל שלם ישלם, מכל מקום: והמת יהיה לו. לניזק, מיכן שהבעלים מטפלין בבהמה:

לז) **כי** יגנוב איש. (קעו) לפי שהיו הפרשיות שלמעלה נדרשות בסמוכין, כתוב בהן ווי"ן וכי ששה, אבל משפט הגניבה אינה נסמכת לשל מעלה, אמר כי יגנוב איש שור או שה, (קעז) הוצרכה פרשה זו ללמד על תשלומי ארבעה וחמשה, להייב

הערות ותקונים

ב"ק ט' ע"ב, כ' ע"א, כ"א ע"א, כ"ב ע"א ול"ד ע"א. וברש"י עה"ת. (קס) מכל מקום. מכילתא. ועיין במאיר עין שכתב בעל ז"ר נדחק לפרש דאדלעיל קאי פירוש בין שנפל לפניו או לאחריו בין כרה ולא כסה ובין פתח ולא כסה, אבל האמת נראה לדעתי דהאי סתמא כר' יונתן דלעיל ריש פ"ו ופי' מכל מקום בין איש ובין אשה. (קסא) לרבות שוה כסף, ב"ק דף ז' ע"א. (קסב) לניזק מגיד הכתוב. מכילתא. (קסג) וכן מפורש בתלמוד. ב"ק דף י' ע"ב. (קסד) מלמד. ב"ק שם. (קסה) מטפלין בבהמה. בגמ' וכן בכ"י פלארענץ מטפלין בנבילה. (קסו) פתח הכתוב. ב"ק ב' ע"ב. (קסז) ואמרו רבותינו. ב"ק שם. (קסח) על כל חית השדה. וכן הוא בכ"י פ"ב ובכ"י פלארענץ. ובקרא כתיב חית הארץ. (קסט) ובכלל נגיפה. מכילתא פי"ב, ילקוט רמז שמ"א ועיין רש"י עה"ת. (קע) להוציא של נכרי. מכילתא וע' ריש ב"ק. (קעא) אר"ע. כ"ה גם גי' הילקוט אבל במכילתא הגי' רבי אומר. (קעב) מיכן אמרו. מכילתא וילקוט שם. ולפנינו הגי' מכאן אמרו שור שוה מנה שנגח שור שוה מנה או שוה מאתים שנגח שור שוה מאתים, נוטל חציו, שור שוה מנה שנגח שור שוה מאתים, נוטל כולו, שוה מאתים שנגח שור שוה מנה נוטל רבעו. (קעג) ר"ע אומר. עי' משנה ב"ק ל"ד ע"א, והגאון בעל איפת צדק הגיה במכילתא ר' יהודה עפ"י המשנה וגם בילקוט הגי' כמו שהביא רבינו. (קעד) ואעפ"כ. הוספת רבינו. (קעה) בא הכתוב לחלק. מכילתא ועי' לעיל פסוק ל"ד. (קעו) לפי שהיו הפרשיות שלמעלה נדרשות בסמוכין. כתיב בהן ווי"ן וכי ששה. וכן בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ. הגי' כתיב בהם וכי וכי ששה, וכאן ישאל השואל הלוא תשעה וכי הם. וכי ימכור (כא ז) וכי יזיד (יד) וכי יריבן (יח) וכי יכה (כ) וכי ינצו (כב) וכי יכה (כו) וכי יגח (כח) וכי יפתח (לג) וכי יגף (לה) ולדעתי יש לתקן כתיב בהן ווי"ן וכי ו' ר"ל וכי בוי"ו והמעתיק השיג במקום אות ו' מלת ששה כי חשב שכוונת רבינו על מספר ששה. (קעז) הוצרכה פרשה זו. עיין במכילתא שם

מעשרה טפחים : ונאכל גדיש . (ל) הכל במשמעו , (לא) וכן סואר של קורות , וכן מדבך של אבנים , ושל צרורות שהתקינן לסיד : או הקמה . (לב) אף האילן במשמע : או השדה . (לג) אפילו ליחכה את העפר : או הקמה או השדה . מה השדה בגלוי , [אף הקמה בגלוי] , להוציא הכלים הטמונים בגדיש [והדליקן] : שלם ישלם המבעיר את הבערה . (לד) לרבות טומטום ואנדרוגינוס . (לה) ארבעה כללות היה ר' שמעון ב"ר אלעזר אומר משום ר' מאיר בניזקין , כל שיש לו רשות למזיק ולא לניזק פטור , לניזק ולא למזיק חייב , לניזק ולמזיק ואפילו מיוחדת , כגון חצר של שותפין והפונדקי , לא לניזק ולא למזיק , כגון רשות אחרת על השן ועל הרגל חייב , (לו) ועל השור מועד משלם נזק שלם , ותם משלם חצי נזק :

ו) **וכי** יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור . (לז) ר' ישמעאל אומר עד שיפקוד אצלו ויאמר לו הא לך שמור לי זה , אבל אמר לו תן עיניך בו , הרי זה פטור : כסף או כלים . (לח) מה כסף שדרכו להימנות , אף כל שדרכן להימנות , מיכן אמרו כל טענה שאינה במדה ובמשקל ובמנין אינה טענה : (לט) ד"א כסף או כלים . מה כלים שנים , אף כסף שנים , ומה כסף דבר חשוב , אף כלים דבר חשוב , (מ) מיכן אמרו , הטענה שתי כסף : לשמור . (מא) להביא כל דבר שצריך שמירה : וגונב מבית האיש . (מב) לפטור הגונב אחר הגנב : אם ימצא הגנב ישלם שנים . אימתי בזמן (מג) (שנמצא) [שלא נמצא] ברשותו , אבל אם (לא) נמצא ברשותו , שומעני ישבע ויהא פטור , ת"ל אם המצא תמצא בידו הגנבה , מכל מקום , לכך נאמר וגונב מבית האיש , לפטור הגונב מאחר הגנב : ד"א הגנב ישלם שנים . (מד) אבל הגזלן אינו משלם אלא קרן , ומה ראה התורה להחמיר על הגנב יותר מהגזלן , (מה) א"ר יוחנן בן זכאי לפי שהגזלן השוה את העבד לקונו , והגנב חלק כבוד לעבד יותר מקונו , כענין שנאמר הוי המעמיקים מה' לסתיר עצה וגו' (ישעיה כט טו) , ואומר ויאמרו לא יראה יה וגו' (תהלים לד ז): ד"א כסף או כלים לשמור . אין שמירה לכסף אלא בקרקע , אבל נתנם לו ערב שבת שאין מספיק להטמינם בקרקע פטור : אם ימצא הגנב ישלם שנים . ובעל הבית פטור מכל דבר : תנן התם (מו) במס' שבועות ארבעה שומרים הן , שומר חנם , והשואל , נושא שכר , והשוכר , שומר חנם נשבע על הכל , והשואל משלם את הכל , נושא שכיר והשוכר , נשבעין על השבורה , ועל השבויה, ועל המתה , ומשלמין את הגנבה ואת האבדה , (מז) ואמרי' בב"מ מנא הני מילי , דתנו רבנן פרשה ראשונה נאמר בשומר חנם , שניה בשומר שכר , שלישית בשואל , דכתיב וכי ישאל וגו' , ראשונה בשומר חנם , שהרי בשניה חייב בה גנבה ואבידה ובראשונה לא חייב :

ז) **אם** לא ימצא הגנב ונקרב בעל הבית אל האלהים . (מח) מאן אלהים דיינים . ונקרב בעל הבית אל האלהים . (מט) בשבועה : אם לא שלח ידו בשבועה, (נ) [שהרי נאמר כאן אם לא שלח ידו , ונאמר בשומר שכר אם לא שלח ידו . מה

הערות ותקונים

דרך הרבים או נהר פטור . אולם במכילתא שם איתא מכאן אמרו עברה הנהר והדרך והגדר שהוא גבוה עשרה טפחים והזיקה פטור מלשלם . (ל) הכל במשמעו. מכילתא וילקוט. (לא) וכן סואר . שם . ועיין ערוך ערך סור . (לב) אף האילן במשמע . מכילתא וילקוט ועי' ב"ק ס' ע"א , ורש"י ותוס' ד"ה לרבות . (לג) אפי' ליחכה . שם . (לד) לרבות טומטום . שם . (לה) ארבעה כללות היה ר' שמעון ב"ר אלעזר אומר . כ"ה הגי' בילקוט רמז שמ"ה בשם המכילתא ובגמרא ב"ק י"ד ע"א וירושלמי ב"ק פ"א ה"ב . ולפנינו במכילתא בטעות היה ר' ישמעאל אומר . (לו) ועל השור . וכ"ה בכ"י פלארענץ . ובמכילתא הגי' ועל השאר ועיין במאיר עין . (לז) ר' ישמעאל . מכילתא פט"ו וילקוט רמז שמ"ו . (לח) מה כסף . שם . (לט) ד"א כסף מה כלים שנים . שבועות ל"ט ע"ב . (מ) מיכן אמרו . שם מ' ע"א . (מא) להביא כל דבר שצריך שמירה . מכילתא ועי' ב"מ כ"ז ע"ב . (מב) לפטור הגונב אחר הגנב . שם . (מג) שנמצא . תקנתי שצ"ל שלא נמצא . וכן אם לא נמצא תקנתי שצ"ל אם נמצא , וכ"ה לנכון בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ ובמכילתא וילקוט . (מד) אבל הגזלן . מכילתא וילקוט שם . (מה) אריב"ז . כ"ה בילקוט בשם התנחומא , אבל במכילתא ר' יוחנן אומר, ויש להגיה ר' יוחנן בן זכאי וכן הגיה הגאון בעל איפת צדק . (מו) במס' שבועות . דף מ"ט ע"א . (מז) ואמרינן בב"מ . דף ל"ד ע"ב . (מח) מאן אלהים דיינים . עיין ב"ק ס"ג ע"ב . (מט) בשבועה . מכילתא וילקוט רמז שמ"ו . (נ) שהרי נאמר כאן . תקנתי עפ"י כ"י פ"ב וכ"י

בחבירו לאורחו ואין בלבו לקרותו. (יא) והמרבה לו בתקרובות, ויודע בו שאינו מקבל, (יב) והפותח חביותיו והן מכורות לחנוני, והמעוול במדות והמשקר במשקלות, והמערב את החול בפול, ואת החומץ בשמן, (יג) מפני שאמרו השמן אינו מקבל נבל, לפיכך מושחין בו מלכים, (יד) לפי דעתו של אדם רשע למדנו שאם היה יכול לגנוב דעת העליונה היה גונבה, (טו) למעלה מהם גונב נפש מישראל שהוא מתחייב בנפשו, המתחבר לגנב וחולק עמו, (טז) אבל ישראל שגנב דברי תורה זכה לעצמו ועליו אמר שלמה לא יבוזו לגנב כי יגנב (משלי ו ל), ונמצא ישלם שבעתים (שם שם לא), אוגיר דברי תורה ברבים, שנאמר בה מזוקק שבעתיים (תהלים יב ז), את כל הון ביתו יתן (משלי ו לא), שנאמר אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו (שה"ש ח ז). החמישי גנב שנמכר בגנבתו. הששי הגונב אחר הגנב, (טז) היינו דאמרי אינשי בתר גנב גנוב וטעמא טעים. השביעי הגונב על מנת להחזיר, והגונב (יז) [על מנת למיקט, והגונב] את שלו, אלא שבור שיניו בדין וטול את שלך בפרהסיא:

ד) **כי** יבער איש. (יח) אינו חייב עד שיצא מרשותו והזיק: שדה או כרם. לחייב על זה בפני עצמו, ועל זה בפני עצמו: כי יבער איש. (יט) זה המבעה שבמשנתינו, לשון אכילה, כמו מים תבעה אש (ישעיה סד א), (כ) [שהאש היתה אוכלת את המים, שאע"פ שדרך המים מכבים את האש, בהר סיני מים תבעה אש]. אש לשון נקבה, (כא) וזה מבעה ששולח את בעירה לבער בשדה אחר, ומבעה זה השן: את בעירה ובער בשדה אחר. כמו טענו את בעירכם (בראשית מה יז): שדה או כרם. (כב) מה כרם שיש בו פירות, אף שדה שיש בה פירות: ושלח את בעירה. (כג) מיכן אמרו מסר צאנו לבנו ולעבדו ולשלוחו פטור. לחרש שוטה וקטן חייב: ובער בשדה אחר. (כד) למדנו שאם הגדיש בשדה חבירו שלא ברשות חבירו ואכלתו בהמתו של חבירו פטור, דבעינן בשדה אחר וליכא: מיטב שדהו ומיטב כרמו. (כה) שדהו וכרמו של ניזק, (כו) נאמר שדה למטה, ונאמר שדה למעלה, מה שדה האמור למעלה, שדה של ניזק, דכתיב ובער בשדה אחר, אף שדה האמור למטה מיטב שדהו, שדהו של ניזק: מיטב. (כז) מלמד שהניזקין שמין להם בעדיות, שמין בית סאה באותה שדה כמה היתה יפה:

ה) **כי** תצא אש. (כח) בא ללמדך שעשה הכתוב את שאין מתכוין כמתכוין, לעשות אונס כרצון, ואת האשה כאיש, לכל הניזקין שבתורה: ומצאה קוצים. למה נאמר קוצים, ליתן שיעור, (כט) כדתנן בב"ק, עברה נהר או גדר שהוא גבוה

הערות ותקונים

בחנם כסבור שמן הלב מסרהב לו כן. (יא) והמרבה לו בתקרובות. מכילתא וגמרא שם. (יב) והפותח חביותיו. מכילתא. ובגמרא שם איתא ולא יפתח לו חביות המכורות לחנוני אלא א"כ הודיע. פירש"י כל חביותיהם מגופות היו וכשבא אדם אצלו פותח לו חבית להשקותו יין חזק ואם מכר חבית לחנוני שלימה ועדיין היא אצלו לא יפתחנה לאורח הבא אצלו, מפני שגונב לבו להחזיק לו טובה חנם כסבור זה זה הפסד גדול נפסד ע"י, שהרי תשאר חבית זו חסרה ותתקלקל יינה וזה ימסרנה מיד לחנוני שמכרו לו. אלא א"כ הודיעו פי' מכרתיה לחנוני ואיני נפסד. (יג) מפני שאמרו אינו מקבל נבל. כ"ה גם בכ"י פ"ב ובכ"י פלארענץ. ובמכילתא הגי' שאינו מקבל מכל ור"ל שאינו מקבל תערובות מכל דבר. וגי' הילקוט שאינו מקבל מעל. (יד) לפי דעתו של אדם רשע למדנו. במכילתא שם הגי' ולא עוד אלא שמעלין עליו שאם היה יכול לגנוב דעת העליונה גונבה. (טו) למעלה מהם גונב נפש מישראל. במכילתא גונב נפש בני אדם. (טז) אבל ישראל שגנב דברי תורה. עי' במכילתא שהביא עוד למעלה מהן גנב אסורי הנאה ע"ש. (טז) היינו דאמרי אינשי. ברכות ה' ע"ב. (יז) על מנת למיקט. הוספתי כמו שהוא בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ. ועיין בבא קמא כ"ז ע"ב, בבא מציעא ס"א ע"ב וספרא קדושים פ"ב. (יח) אינו חייב כו' לחייב על זה כו'. מכילתא פרשה י"ד וילקוט רמז שמ"ד. (יט) זה המבעה שבמשנתינו. ריש ב"ק. (כ) שהאש היתה אוכלת. הוספתי עפ"י כ"י פ"ב וכ"י פלארענץ. (כא) וזה מבעה. ב"ק ב' ע"ב ורש"י עה"ת. (כב) מה כרם שיש בו פירות. מכילתא וילקוט שם. (כג) מיכן אמרו. מכילתא וילקוט ועי' ב"ק ג' ע"א. (כד) למדנו שאם הגדיש. שם. (כה) שדהו וכרמו של ניזק. ב"ק ו' ע"ב. והיא גי' ישרה ועיין במכילתא ובמאיר עין אות ח'. (כו) נאמר שדה. בגמרא שם. (כז) מלמד שהניזקין. גמרא שם ובמכילתא שם. (כח) בא ללמדך. מכילתא וילקוט רמז שמ"ה. (כט) כדתנן בב"ק עברה נהר. בב"ק דף ס"א ע"א במשנה עברה גדר שהוא גבוה ד' אמות או

(ע) בב"מ שני זאבים אונס, זאב אחד אינו אונס, ובשעת משלחת זאבים, אף זאב אחד אונס וכו' הלכתא: אין רואה. (עא) בעדים. (עב) הא אם יש עדים, בעל הבית פטור מכל דבר:

י) **שבועת** ה'. (עג) ביו"ד ה"א, מיכן אתה דן לכל השבועות שבתורה: תהיה בין שניהם. (עד) להוציא את היורשין, (עה) מיכן אמרו אין אדם מוריש שבועה לבניו: בין שניהם. (עו) להוציא את שכנגדו חשוד על השבועה: בין שניהם. (עז) שלא ישביענו הדיין בעל כרחו, (עח) ר' נתן אומר בין שניהם, מגיד ששבועה חלה על ידי שניהם. בזמן שהמשביע יודע בודאי שלשקר חבירו נשבע, אין ראוי להשביעו: אם לא שלח ידו במלאכת רעהו. (עט) מה להלן על כל דבר פשע, אף כאן על כל דבר פשע: ולקח בעליו ולא ישלם. (פ) מיכן אמרו כל הנשבעין שבתורה נשבעין ולא משלמין, חוץ מן המפורשים (פא) במס' שבועות, השכיר, [והנגזל], והנחבל, ושבנגדו חשוד (פב) [על השבועה, והנוני על פנקסו, ותנן השכיר כיצד, אמר לו תן לי שכרי שיש לי בידך והוא אומר נתתי], והשכיר אומר לא נטלתי, הרי זה נשבע ונוטל, והני מילי בזמן שתבעו בזמנו, (פג) [אבל אם עבר הזמן הראוי לו לקבל שכרו, אינו נשבע ונוטל, ואם יש עדים שתבע השכיר בזמנו], והמשכיר היה טוען לו שפרע לו קודם לכך נשבע השכיר ונוטל, (פד) וא"ר נחמן אמר שמואל לא שנו אלא ששכרו בעדים, אבל שכרו שלא בעדים, מתוך שיכול לומר לא היו דברים מעולם, יכול לומר לו שכרתיך ונתתי לך שכרך:

יא) **ואם** גנוב יגנב מעמו. אין לי אלא גנבה, אבדה מנין, הרי אתה דן, הואיל וגנבה חסרון שמירה, ואבדה חסרון שמירה, אם למדת על גנבה שהיא חייב לשלם, אף אבידה הוא חייב לשלם: (פה) תניא אם גנוב יגנב, אין לי אלא גניבה שחייב בה שומר שכר, אבדה מנין, ת"ל ואם גנוב יגנב, מה גנבה כו':

יב) **אם** טרף יטרף יביאהו עד. (פו) א"ר יוסי בר יאשיה אם טרף יטרף יביא עדים (פז) שנטרפה באונס ויהא פטור מלשלם, (פח) ר' נתן אומר יביאהו (פט) עד הטריפה, יוליך את הבעלים אצל הטריפה ויהיה פטור מלשלם, (צ) ואיזה טרפה שפטור מלשלם, טריפת הזאב והארי וכל דבר שאינו יכול להציל, אבל דבר שיכול להציל, כגון שועל והתול ולא הציל חייב, דבעינן טריפה דומיא דמת שאינו יכול להציל:

יג) **וכי** ישאל איש מעם רעהו. (צא) נתקו הכתוב השואל מכלל שומר, ואמרו ענין בפני עצמו: מעם רעהו. (צב) מגיד שאינו חייב עד שיוציאנו חוץ מרשותו: ונשבר או מת. (צג) אין לי אלא שבורה או מתה, שבויה מנין, הרי אתה דן, נאמר

הערות ותקונים

וילקוט שם. (ע) בב"מ. דף צ"ג ע"ב במשנה. (עא) בעדים. מכילתא וילקוט שם. (עב) הא אם יש עדים. כ"ה גם גי' הילקוט, ובמכילתא ובגמרא ב"מ פ"ג ע"א הגי' הא יש רואה. (עג) ביו"ד ה"א מכילתא וילקוט ועיין לעיל הערה כ"א. (עד) להוציא את היורשין. מכילתא וילקוט ושבועות מ"ז ע"א. (עה). מיכן אמרו. שבועות שם וע"ש בפירש"י. (עו) להוציא את שכנגדו. מכילתא וילקוט, ועי' מאיר עין אות י"ד. (עז) שלא ישבענו. מכילתא וילקוט. פי' אם התובע אינו מבקש שבועה לא ישבענו הדיין. (עח) ר' נתן אומר. מכילתא, ונשמט בילקוט. (עט) מה להלן. עיין מכילתא וילקוט. (פ) מיכן אמרו. מכילתא וילקוט. (פא) במס' שבועות. דף מ"ד ע"ב ריש כל הנשבעין. (פב) על השבועה. הוספתי וכ"ה לנכון בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ. (פג) אבל אם עבר הזמן. הוספתי וכ"ה לנכון בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ, ועיין שבועות מ"ה ע"ב. (פד) וא"ר נחמן. שבועות שם. (פה) תניא. ב"מ נ"ד ע"ב. (פו) א"ר יוסי ב"ר יאשיה. בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ ר' יוסי ב"ר יאשיה אומר וכצ"ל. ובמכילתא רבי יוחנן בר יאשיה, ובילקוט ר' אחי בר יאשיה, יש לתקן ר' יוסי. (פז) שנטרפה באונס. המלה „באונס" ליתא במכילתא. והובא ג"כ ברש"י עה"ת, ועיין ב"ק דף י"א ע"א ובתוס' ד"ה יביא. (פח) ר' נתן. כ"ה גם בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ. אולם במכילתא וילקוט הגי' ר' יונתן אומר. (פט) עד הטריפה. דרש עד כמו עד בפת"ח ועיין בתרגום יב"ע שהרכיב ב' פירושים יחד. ור' נתן הי' דורש עד הטריפה סמוכים. (צ) ואיזה טריפה. מכילתא וילקוט וע"ש. ושם המאמר מהופך בתחלה נאמר ואי זה טרפה שחייב לשלם, ועי' רש"י עה"ת. (צא) נתקו הכתוב. מכילתא וילקוט. (צב) מגיד. מכילתא וילקוט. (צג) אין לי.

להלן בשבועה] אף כאן בשבועה, (נא) ומה להלן בי"ה אף כאן בי"ה, ומה כאן בבית דין, אף להלן בבית דין, (נב) ומה להלן על כל דבר פשע, אף כאן על כל דבר פשע: אם לא שלח ידו במלאכת רעהו. (נג) שבית הלל אין מחייבין אלא משעה ששלח בה יד:

ח) **על** כל דבר פשע, (נד) כלל, על שור על חמור על שה על שלמה, פרט, על כל אבדה חזר וכלל, אי אתה דן אלא כעין הפרט, מה הפרט מפורש בנכסים מטלטלים שאין להם אחריות, אף הכלל אין לי אלא בנכסים מטלטלים שאין להם אחריות, (נה) לא בא הכתוב אלא לחלק בין כסף וכלים ובהמה: אשר יאמר כי הוא זה. (נו) שפלוני אומר כי הוא זה, ופלוני אומר אינו הוא, (נז) מיכן אמרו עד שיהא ההודאה ממין הטענה, והטענה שתי כסף, שנאמר כסף או כלים, מה כלים שנים, אף כסף שנים, ומה כסף דבר חשוב, אף כלים דבר חשוב, וההודאה שוה פרוטה: ונקרב בעל הבית אל האלהים. (נח) הרי כאן אחד, עד אלהים יבא דבר שניהם, הרי כאן שנים, אשר ירשיען אלהים, הרי כאן שלשה, (נט) מיכן אמרו דיני ממונות בשלשה, דברי ר' יאשיה וכו', (ס) בפירקא קמא דסנהדרין: אשר ירשיען. (סא) חסר ו', ללמדך אשר ירשיעון אלהים, זה דיין שלישי, (סב) כדתנן דיני ממונות בשלשה, זה בורר לו אחד, וזה בורר לו אחד, ושנים בוררין להם עוד אחד, ומטין על פי אחד, בין לזכות בין לחובה, לכך נאמר אשר ירשיעון אלהים, זה דיין המכריע בין השנים: ישלם שנים לרעהו. (סג) א"ר ישמעאל כאן הוא אומר ישלם שנים לרעהו, ולהלן הוא אומר ושלם אותו בראשו וחמישיתו יוסף עליו (ויקרא ה כד), הא כיצד כל המשלם את הקרן (סד) [חייב לשלם את החומש, כל שאינו משלם את הקרן] פטור מן החומש: (סה) ד"א ישלם שנים לרעהו. ולא להקדש:

ט) **כי** יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה וכל בהמה לשמור. (סו) עד שיאמר לו הילך שמור לי זה, דברי ר' ישמעאל, אבל אם אמר לו תן עיניך בו פטור: חמור או שור או שה. (סז) [לחייב על כל אחד ואחד בפני עצמו. חמור או שור או שה]. פרט, וכל בהמה, כלל, נעשה כלל מוסיף על הפרט וריבה הכל: ומת. שתהא מיתתו בידי שמים: (סח) ונשבר. (סט) ששברתו חיה: או נשבה. ששבאוהו לסטין שאינו להציל, דומיא דמת, מה מת אינו יכול להציל, אף נשבר ונשבה פטור בזמן שאינו יכול להציל, הא אם יכול להציל ולא הציל חייב:

הערות ותקונים

פלארענץ כי השמיט המעתיק מן בשבועה עד בשבועה, ועי' מכילתא שם נאמר כאן שליחות יד ונאמר להלן שליחות יד מה להלן שבועה אף כאן שבועה. (נא) ומה להלן בי"ה · מכילתא שם. ועיין מכילתא פרשה ע"ז שבועת ה' תהיה בין שניהם ביו"ד ה"א מכאן אתה דן כל השבועות שבתורה הואיל ונאמרו כל השבועות שבתורה סתם ופרט לך הכתוב באחת מהם שאינה אלא ביו"ד ה"א מכאן לכל שבועות שבתורה שאינו אלא ביו"ד ה"א ע"כ · (נב) ומה להלן על כל דבר פשע אף כאן. נ"ל ומה כאן על כל דבר פשע אף להלן על כל דבר פשע · ונאמר לנכון בכ"י פלארענץ ובמכילתא. (נג) שבית הלל · מכילתא וילקוט. ועיין ב"מ מ"ד ע"א. (נד) כלל· מכילתא וילקוט. (נה) לא בא הכתוב אלא לחלק. עיין מאיר עין אות ל"ב במכילתא שם · (נו) שפלוני אומר · מכילתא וילקוט. (נז) מיכן אמרו עד שיהא ההודאה ממין הטענה. כ"ה גי' הילקוט ולפנינו במכילתא עד שתהא הודאה במקצת הטענה, ועיין ב"ק כ"ו ע"ב וברש"י עה"ת ובמאיר עין אות ל"ג · (נח) הרי כאן אחד. מכילתא. (נט) מיכן אמרו דיני ממונות בשלשה. בכ"י פלארענץ חסר מכאן עד דיני ממונות בשלשה במאמר שלאחריו שהשמיט המעתיק. (ס) בפ"ק דסנהדרין. דף ג' ע"ב· (סא) חסר וי"ו. עיין מכילתא וסנהדרין שם ובמ"ר סוף פ"ט ועיין באריכות במנחת שי ש"א ב' בפסוק אשר ישכבון. (סב) כדתנן. שם· (סג) א"ר ישמעאל. כ"ה הגי' בילקוט בשם המכילתא · ולפנינו במכילתא ר' שמעון אומר · ובגמרא ב"ק ס"ה ע"ב הגי' רשב"י אומר· (סד) חייב לשלם. הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב ובמכילתא. (סה) ד"א · במכילתא לפנינו ליתא למלת „ד"א" · עיין ב"מ נ"ז ע"ב. (סו) עד שיאמר. מכילתא פרשה ע"ז, וילקוט שם רמז שמ"ו · (סז) לחייב על כל אחד. הוספתי כמו שהוא בכ"י פ"ב ובמכילתא ובילקוט. אולם בכ"י פלארענץ הוא כמו שלפנינו. (סח) ונשבר. כ"ה בכ"י פ"ב גם בילקוט. ובקרא או נשבר ומובא לנכון בכ"י פלארענץ. (סט) ששברתו חיה. מכילתא וילקוט

זוזי לכתובה דאורייתא, שהזוז הוא הדינר, ויש מפרשים (קי) כמהר, כמה ר', שהן מאתן זוזי דכסף:

יז) **מכשפה** לא תחיה. (קיא) אחד האיש ואחד האשה, אם כן למה נאמר מכשפה, (קיב) מפני שהנשים מצויות בכשפים יותר מן האנשים, ואין אנו יודעין מה עונש המכשף, (קיג) אלא א"ר ישמעאל נאמר כאן לא תחיה, ונאמר להלן לא תחיה כל נשמה (דברים כ טז), מה להלן בסייף, אף כאן בסייף, ר' עקיבא אומר נאמר כאן לא תחיה, ונאמר להלן אם בהמה אם איש לא יחיה (שמות יט יג), מה להלן בסקילה, אף כאן בסקילה, (קיד) ר' אליעזר אומר נאמר מכשפה לא תחיה, וסמוך ליה כל שוכב עם בהמה מות יומת, (קטו) מה זה בסקילה, אף זה בסקילה, (קטז) וכן הלכה שהמכשף בסקילה, (קיז) דכתיב ואיש או אשה כי יהיה בהם אוב או ידעוני מות יומתו באבן ירגמו אותם דמיהם בם (ויקרא כ כז):

יח) **כל** שוכב עם בהמה מות יומת. (קיח) למה נאמר, לפי שהוא אומר ואיש אשר יתן שכבתו בבהמה מות יומת (שם שם טו), ולא ידענו במה, ת"ל ואת הבהמה תהרוגו, ונאמר להלן הריגה, דכתיב כי הרג תהרגנו ידך תהיה בו בראשונה להמיתו (דברים יג י), מה להלן בסקילה, דכתיב וסקלתו באבנים ומת (שם שם יא), אף כאן בסקילה:

יט) **זובח** לאלהים יחרם. (קיט) עונש שמענו, אזהרה מנין, ת"ל לא תשתחוה להם ולא תעבדם (שם ה ט), זביחה בכלל היתה, ולמה יצאת, לומר לך מה זביחה מיוחדת שכיוצא בה עובדים לשמים יהו עליהם חייבים, אף כל שהוא עבודה שכיוצא בה עובדין לשמים חייב:

כ) **וגר** לא תונה. (קכ) סמכו ענין גר לו, (קכא) שכל המאנה את הגר כאלו עובד עבודת כוכבים: (קכב) ד"א וגר לא תונה. לא תוננו בדברים, (קכג) שלא תאמר לו הפה שהיה אוכל נבלות וטרפות שקצים ורמשים, עכשיו הוגה טעמי תורה, עד עכשיו היו חזירין נושרין מבין שיניך ועובד היית לכל, (קכד) ואתה עומד ומתרים כנגדו, לכך נאמר לא תונה: ולא תלחצנו. בממון. (קכה) א"ר אליעזר לפי שסיאורו של גר רע, לפיכך התורה מזהרת, ואהבתם את הגר (דברים י יט), ואתם ידעתם את נפש הגר (שמות כג ט). (קכו) חביבין הגרים שבכל מקום התורה מכנתם

הערות ותקונים

כסף ישקל במפתח נאמר: כמוהר הבתולות האמור במאנס את הבתולה (דברים כב) קנסו הכתוב נ' כסף בשביל מוהר בתוליה: שיהא זה כמוהר הבתולות. הקים הכתוב קנס המפתה לקנס האונס מה להלן נ' אף כאן נ' ומה כסף האמור כאן שקלים דכתיב ישקול אף להלן שקלים דלא תימא מעות. ובכ"י פ"ב ובכ"י פלארענץ הגי' וכן למדנו במס' כתובות שיהא זה כמוהר הבתולות ומוהר הבתולות כזה פירושו שיהא זה כמוהר הבתולות שנ' כמוהר הבתולות כסף ישקול למדנו ששם שקלים סלעים אף חמשים כסף שקלים, ומוהר הבתולות כזה חמשים כסף שהרי במוהר הבתולות כתיב כסף ישקל ולא ידענו כמה אבל למדנו שהוא חמשים שהסלע ארבעה דינרין הרי מאתין זוזי לכתובה דאורייתא שהזוז הוא הדינר. (קי) כמהר כמה ר'. דורש נוטריקון כמהר, כמה ר'. (קיא) אחד האיש. מכילתא וילקוט. סנהדרין ס"ז ע"א. ועיין רש"י עה"ת. (קיב) מפני שהנשים. סנהדרין שם. (קיג) אלא אמר ר' ישמעאל. מכילתא שם. ובסנהדרין הוא בשם ר' יוסי הגלילי. (קיד) ר' אליעזר אומר. במכילתא הגי' רבי יוסי הגלילי אומר וכן בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ הגי' ר' יוסי הגלילי ועי' בגמרא שם מובא זה בשם בן עזאי. (קטו) מה זה בסקילה. עי' רש"י שכתב הא ילפינן לה בהאי פרקין מדמיהם בם, דכתיב בם בפרשת קדושים תהיו, וגמרי לה מאוב וידעוני, דכתיב בם, באבן ירגמו אותם דמיהם בם. (קטז) וכן הלכה שהמכשף בסקילה. משנה סנהדרין נ"ג ע"א, וכן הביא הרמב"ם הל' עבודת כוכבים פי"א הט"ו המכשף חייב סקילה. (קיז) דכתיב ואיש או אשה. עיין סנהדרין נ"ד ע"א. (קיח) למה נאמר. מכילתא. (קיט) עונש שמענו. מכילתא וילקוט רמז שמ"ת. (קכ) סמכו ענין גר לו. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובכ"י פ"ב הגי' סמכו ענין לעבודה זרה. (קכא) שכל המאנה את הגר. עיין ב"מ נ"ט ע"ב. (קכב) ד"א. מכילתא פרשה י"ח, ילקוט רמז שמ"ט, וס' והזהיר ס"ט ע"ב. (קכג) שלא תאמר. עיין גי' אחרת במכילתא וילקוט שם. (קכד) ואתה עומד ומתרים כנגדו. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובכ"י פ"ב הגי' ועתה. ובמכילתא ואתה מדבר מילין כנגדי, ובילקוט, ואת עומד ומדבר כנגדי. (קכה) א"ר אליעזר. מכילתא וס' והזהיר. ועיין ב"מ נ"ט סוף ע"ב ומס' גרים פ"ד ובמ"ר פ"ח. ועיין ערוך ערך סר. (קכו) חביבין הגרים. מכילתא ובמ"ר פ"ח וילקוט ישעי' רמז

כאן מיתה, ונאמר להלן מיתה, מה להלן עשה שבויה ושבורה כמיתה, אף כאן נעשה שבויה ושבורה כמיתה, וכל שכן שהוא חייב על הגנבה ואבדה: תנן התם (צד) בפרק השואל, השואל את הפרה ושאל בעליה עמה וכו', למדנו אפילו לא נשאל המשאיל לשואל אלא לפי השעה, או שהשקוהו מים ושאל ממנו בהמתו, או שום כלי ונאבד פטור, שנאמר בעליו אין עמו שלם ישלם, וכתיב ואם בעליו עמו לא ישלם, (צה) ותניא ממשמע שנאמר אם בעליו עמו לא ישלם, איני יודע שאם בעליו אין עמו שלם ישלם, אלא לומר לך היה עמו בשעת שאילה אין צריך להיות עמו בשעת שבורה ומיתה, היה עמו בשעה שבורה ומיתה, צריך להיות עמו בשעת שאילה:

יד) **אם** שכיר הוא בא בשכרו. (צו) אם למדת על נושא שכר שהוא נהנה, למדת שהוא נשבע על האונסין ומשלם את הגנבה ואת האבדה, (צז) [אף שכיר שהוא נהנה ומהנה נשבע על האונסין ומשלם את הגנבה ואת האבדה]:

טו) **וכי** יפתה איש בתולה אשר לא אורשה. (צח) להוציא את שנתאלמנה או שנתגרשה מן (הנשואין) (צט) [האירוסין] דברי ר' יוסי הגלילי: (ק) המפתה משלם קנס ובושת ופגם, והאונס מוסיף צער, המפתה אם רצה להוציא יוציא, והאונס אם רצה להוציא לא יוציא, אלא שותה בעציצו, ואפילו חגרת ואפילו סומא: אשר לא אורשה ושכב עמה. (קא) נאמר כאן אשר לא אורשה, ונאמר להלן אשר לא אורשה (דברים כב כח), (קב) מה להלן נאמר כסף, אף כאן נאמר כסף: מהר ימהרנה לו לאשה. (קג) מלמד שהוא עושה עליו מוהר, ואין מוהר אלא כתובה, שנאמר הרבו עלי מאד מהר ומתן (בראשית לד יב): (קד) ד"א מהר ימהרנה לו לאשה. בראויה לו לאשה הכתוב מדבר, להוציא אלמנה לכהן גדול, גרושה וחלוצה לכהן הדיוט, ממזרת ונתינה לישראל, בת ישראל לממזר ולנתין: (קה) מהר ימהרנה לו לאשה. (קו) שומעני בין שהאב רוצה, בין שאין האב רוצה, תלמוד לומר ואם מאן ימאן אביה לתתה לו:

טז) **אם** מאן ימאן אביה. (קז) אין לי אלא בזמן שיש לה אב, אין לה אב מנין, ת"ל אם מאן ימאן מכל מקום, דברי ר' יוסי הגלילי: כסף ישקול. לא שמעינן כמה, הרי אתה דן, נאמר כאן כסף, ונאמר להלן כסף (דברים כב כט), מה להלן חמשים כסף, אף מהר הבתולות חמשים כסף, (קח) וכן במסכת כתובות, שיהא זה כמהר הבתולות, ומהר הבתולות כזה, (קט) פירושו וכאן למדנו כמוהר הבתולות, שנא' כמהר הבתולות כסף ישקול, למדנו שהם שקלים, אף נאמר כסף שקלים, ומהר הבתולות כזה חמשים כסף, שהרי במהר הבתולות כתיב כסף ישקול, ולא ידענו כמה, אבל למדנו שהם חמשים שהסלע ארבעה דינרים, הרי מאתן

הערות ותקונים

שם. (צד) בפרק השואל. ב"מ צ"ד ע"א. (צה) ותניא. ב"מ צ"ה ע"ב. (צו) אם למדת על נושא שכר שהוא נהנה כו'. וכ"ה בכ"י פלארענץ והלשון משובש עיין במכילתא וילקוט. ובכ"י פ"ב הגי' אם למדתה על נושא שכר שהוא נהנה ומהנה אף שכיר נהנה ומהנה נשבע על האונסין כו'. וכן עיקר. (צז) אף שכיר. הוספתי כמו שהוא בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ. (צח) להוציא את שנתאלמנה. מכילתא פרשה י"ז. (צט) האירוסין. כן תקנתי וכן הגיה הגאון בעל איפת צדק במכילתא. (ק) המפתה משלם קנס. משנה כתובות ל"ט ע"א. (קא) נאמר כאן. מכילתא וילקוט. (קב) מה להלן נאמר כסף. אף כאן נא' כסף. פה טעה המעתיק, כי הי' לפניו מה להלן נ' כסף אף כאן נ' כסף ור"ל מה להלן חמשים כסף אף כאן חמשים כסף. וטעה מן אות נ' מלת נאמר. ובכ"י פ"ב מה להלן בכסף אף כאן בכסף גם שם נשתבשה המלה וצ"ל מן להלן נ' כסף והמעתיק עשה מן נ' כסף מלה אחת בכסף. ועי' במכילתא מה להלן חמשים אף כאן חמשים מה להלן בכסף אף כאן בכסף. וע"ש בנאיר עין שמחק המלות מה להלן בכסף. וראיתי בכ"י פלארענץ נאמר לנכון מה להלן חמשים כסף אף כאן חמשים כסף. (קג) מלמד שהוא עושה עליו מוהר. מכילתא וילקוט רמז שמ"ז. ועיין רש"י עה"ת. וכן תרגם יב"ע מפרנא יפרו ליה לאתא. (קד) ד"א. מכילתא וילקוט, ועי' כתובות כ"ט ע"ב ול"ט ע"א. (קה) מהר ימהרנה. בכ"י פ"ב נוסף מהר ימהרנה לכשיקדשנה יתן ולא בשעת הפיתוי. (קו) שומעני בין שהאב רוצה. מכילתא וילקוט. (קז) אין לי אלא בזמן. שם. (קח) וכן במס' כתובות. דף י' ע"א ול"ח ע"ב. (קט) פירושו. הוספת רבינו. ועי' רש"י בגמרא שם דף י' ע"א שכתב וז"ל

כסף

צרורות עד יום מותן אלמנות חיות (ש"ב כ ג) : ובניכם יתומים . (קמה) יתומין ולא יתומין ממש , שאין ב"ד מניחים אותם לנכסי אביהן בחזקת שהן קיימין , גדול מדת הדין , שתחלת הפרשה הזאת התחילה בדין , ובסוף גמר בעונשה , וכן הוא אומר אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם (זכריה ח טז), ואומר משפט אמת שפוטו (שם ז ט), ואומר שמרו משפט ועשו צדקה (ישעיה נו א) :

כד) **אם** כסף תלוה את עמי. (קמו) ר' ישמעאל אומר חובה , דכתיב והעבט תעביטנו (דברים טו ח) , חובה ולא רשות : אם כסף תלוה . בכסף אתה מלוה, ולא פירות בפירות , ולא כסף ופירות בכסף : את עמי . ישראל וכנעני עומדין לפניך ללות, ישראל קודם את הכנעני , עני ועשיר , עני קודם , ענייך ועניי עירך , ענייך קודמין, שנאמר עמך , עניי עירך , ועניי עיר אחרת , עניי עירך קודמין : לא תהיה לו כנושה . שלא תראה לו בכל זמן שלא יתבייש : לא תשימון עליו נשך. זו אזהרה לערב ולעדים שהן גורמין לך , אזהרה למלוה מנין, ת"ל אל תקח מאתו נשך ותרבית (ויקרא כה לו) , אזהרה ללוה מנין , שנאמר את כספך לא תתן לו בנשך (שם שם לז) , מיכן אמרו המלוה ברבית עובר בחמשה לאוין , משום לא תתן , לא תקח , ולא תהיה לו כנושה, ולא תשימון עליו נשך , ולפני עור לא תתן מכשול , ר' מאיר אומר המלוה ברבית ואומר לסופר בוא וכתוב , ולעדים באו והתומו , הרי זה נותן ממונו ואומר כתבו עליו שאין לו חלק באלהי ישראל . ורבית קצוצה יוצא בדיינין, וגובה את הקרן, ואינו גובה את הרבית , ומעות של יתומים אסור להלוות ברבית , אבל קרוב לשכר ורחוק להפסד מותר, ועד היכן חומר הרבית , אפילו לא היה נהוג להקדים לו שלום , ומשלוה הימנו מקדים לו שלום , הוא רבית דברים ואסור , ואזהרתו מנשך כל דבר אשר ישך (דברי' כג כ) , להביא רבית מוקדמת ורבית מאוחרת , מוקדמת , כגון שהיה בדעתו ללות הימנו והיה משגר לו דורונות כדי שילוונו , ומאוחרת לאחר שפרע לו ממונו היה משגר לו מנחות שעל שהיה מעות חבירו בטילות אצלו , וכללא דרביתא כל אגר נטר ליה אסור , וכולהו מתפרשי (קמז) בב"מ בפרק איזהו נשך :

כה) **אם** חבל תחבול שלמת רעך עד בא השמש תשיבנו לו . (קמח) זה כסות יום , כגון מלבושו וטליתו , כסות לילה מנין, כגון השמיכות המצועות הכר והכסת , ת"ל השיב תשב לו את העבוט כבוא השמש (שם כד יג) , (קמט) מיכן אמרו מחזירין כסות יום ביום , וכסות לילה בלילה :

כו) **כי** היא כסותה לבדה . (קנ) זו טלית : היא שמלתו לעורו . זה חלוקו : במה ישכב. זה המצע : ר' נתן אומר הרי שהיה חייב לחבירו מנה , ועליו כסות במאתים , לא יאמר לו מכור כסותך והתכסה בשל מנה ותן לי מנה , לכך נאמר כי היא כסותה לבדה כסותה כאשר הוא שלא יחליפנו , כסותה מלא : והיה כי יצעק אלי ושמעתי . לאלתר: כי חנון אני . ברחמים בראתי את עולמי :

כז) **אלהים** לא תקלל . (קנא) אזהרה למברך השם , שהרי עונש שמענו , דכתיב ונוקב שם ה' מות יומת (ויקרא כד טז) , דברי ר' עקיבא , ר' ישמעאל אומר אזהרה זו לדיינים , שנאמר עד אלהים יבא דבר שניהם (שמות כב ח) , מיכן אמרו יש מדבר דבר אחד וחייב בארבעה דברים , כגון בן נשיא שקילל את אביו חייב בארבעה דברים, משום אביו , ומשום נשיא, ומשום דיין , ומשום בעמך לא תאור :

כח) **מלאתך** ודמעך לא תאחר . מלאתך אלו הבכורים שנוטלים מן המלאה , ודמעתך זו תרומה שמדמעת את התבואה כל זמן שמעורב בה : לא תאחר . שלא תקדים שני לראשון , ולא ראשון לתרומה , ולא תרומה לבכורים , שהרי בכורים נקרא ארבעה שמות , ראשית , בכורים , תרומה , (קנב) ודמעה ,

---

הערות ותקונים

(קמה) יתומין ולא יתומין . כ"ה גם הגי' בילקוט ועי' במכילתא שם. (קמו) ר' ישמעאל אומר כו'. כל המאמר הוא במכילתא פרשה י"ט וילקוט רמז שמ"ט וש"כ , ועי' ברש"י עה"ת . (קמז) בב"מ פרק איזהו נשך. דף ע"ה . (קמח) זה כסות יום . מכילתא וילקוט רמז שנ"א . (קמט) מיכן אמרו . שם . (קנ) זו טלית . עד סוף הכתוב הוא במכילתא וילקוט שם . (קנא) אזהרה . עד סוף הכתוב ג"כ שם . (קנב) ודמעה .

בשם ישראל, ישראל נקראו בשם עברים, שנא' כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם (ויקרא כה נה), וגרים נקראו עבדים, שנאמר להיות לו לעבדים (ישעיה נו ו), ישראל נקראו משרתי אלהים, שנאמר משרתי אלהינו יאמר לכם (שם סא ו), וכן הגרים, שנאמר ובני הנכר (קכז) הנלוים אל ה' לשרתו (שם נו ו), (קכח) בישראל כתיב ושמרתם את בריתי (שמות יט ה), ובגרים כתיב ומחזיקים בבריתי (ישעיה נו ו). (קכט) ארבע כיתות (קל) מזומנות לעתיד לבא, זה יאמר לה' אני (ישעיה מד ה), שלא נתערב בו חטא, וזה יקרא בשם יעקב (שם), אלו גרי צדק, וזה יכתוב ידו לה' (שם), אלו בעלי תשובה, ובשם ישראל יכונה (שם), אלו יראי שמים:

כא) **כל** אלמנה ויתום לא תענון. (קלא) רבה הכתוב נו"ן יתירה, אפילו שאר אדם דברי ר' ישמעאל, ר' עקיבא אומר כל אלמנה ויתום שדרכן להיענות בם דבר הכתוב, (קלב) זה שאמרו רז"ל תחת ארי ולא תחת כנעני, תחת כנעני ולא תחת חבר, תחת חבר ולא תחת תלמיד חכם, תחת תלמיד חכם ולא תחת (קלג) יתום ואלמנה, מפני שדמעתן מצויה:

כב) **אם** ענה תענה אותו. (קלד) אחד עינוי מרובה, ואחד עינוי מועטת, (קלה) וכבר היה ר' שמעון ור' ישמעאל יוצאין ליהרג, אמר לו ר' שמעון, ישמעאל לבי יוצא שאין אני יודע על מה אני נהרג, אמר לו ר' ישמעאל מימיך לא בא אצלך אדם לדון או לשאילה, (קלו) ושהותו עד שתהא גומע כוסך, (קלז) או נועל סנדלך, או עד שתהא עוטף טליתך, והתורה אמרה אם ענה תענה אותו, אחד עינוי מרובה, ואחד עינוי מועטת, ובדבר הזה אמר לו רבי נחמתני. וכשנהרגו ר' שמעון ור' ישמעאל, אמר להם ר' עקיבא לתלמידיו התקינו עצמכם לפורענות, שאילו טובה היתה עתידה לבוא בדורינו, לא היינו מקבלין אנו אותה תחלה, אלא ר' שמעון ור' ישמעאל, ועכשיו גלוי וידוע היה לפני מי שאמר והיה העולם, שפורענות גדולה עתידה לבא בדורינו, ונסתלקו אלו מבינותינו, שנאמר הצדיק אבד וגו' (ישעיה נז א), (קלח) וכתיב ואתם קרבו הנה בני עוננה (שם שם ג): כי אם צעק יצעק אלי. (קלט) כל זמן שהוא צועק אני שומע: שמע אשמע צעקתו. ממהר אני להיפרע על ידי שהוא צועק, יותר ממי שאינו צועק, וקל וחומר אם כשהיחיד כך, כשהרבים צועקים לא כל שכן:

כג) **וחרה** אפי. (קמ) זה גלות ועצירת גשמים, (קמא) וחרה וחרה לגזירה שוה: והיו נשיכם אלמנות. (קמב) ממשמע שנאמר והרגתי אתכם בחרב, למדנו שנשיכם אלמנות, ומה ת"ל נשיכם אלמנות, (קמג) אלא כענין שנאמר (קמד) ותהיין

הערות ותקונים

ע"כ. (קכז) הנלוים אל ה'. וכן מובא בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ, ובקרא כתיב על ה'. (קכח) בישראל כתיב ושמרתם את בריתי. במכילתא וילקוט הגי' נאמר בישראל ברית שנא' והיתה בריתי בבשרכם (בראשית יז) וכן בגרים שנא' ומחזיקים בבריתי. (קכט) ארבע כיתות. עי' מכילתא ובמדבר רבה שם, ואדר"נ פל"ו, ותד"א ח"א פי"ח ובס' והזהיר דף ע' ע"א. (קל) מזומנות לע"ל. במכילתא הגי' שהן עונות ואומרות לפני מי שאמר והיה העולם. (קלא) רבה הכתוב נו"ן יתירה. במכילתא לפנינו איתא כך אין לי אלא אלמנה ויתום שאר כל אדם מנין ת"ל לא תענון, דברי ר' ישמעאל. והרב בעל ברורי המדות פי' דיתורא דנו"ן דריש וכוון לדברי רבינו. (קלב) זה שאמרו חז"ל. שבת י"א. (קלג) יתום ואלמנה. בכ"י פלארענץ יתום ויתומה. (קלד) אחד עינוי מרובה. מכילתא וילקוט רמז שנ"ט. (קלה) וכבר היה ר' שמעון. שם. ובכ"י פ"ב הגי' ר' שמעון בן גמליאל. ובכ"י פלארענץ כתוב וכבר היה ר' ישמעאל וחסרים המלות „ר' שמעון" וכן חסר להלן מן אמר לו ר' שמעון עד אמר לו ר' ישמעאל. ועיין אדר"נ פל"ו ומס' שמחות פ"ח. (קלו) ושהותו עד שתהא גומע כוסך. כ"ה הגי' גם בילקוט רק שם הגי' גומר כוסך והנוסחא שלפנינו יותר נכונה. ובמכילתא הגי' ועכבתו עד שתהא שותה כוסך. (קלז) או נועל סנדלך. כ"ה גם בילקוט ולפנינו במכילתא נוטל סנדלך צ"ל נועל. (קלח) וכתיב ואתם קרבו. במכילתא הגי' ואומר יבא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכוחו, ולבסוף ואתם קרבו הנה בני עוננה. (קלט) כל זמן כו' ממהר אני כו'. מכילתא וילקוט שם. (קם) זה גלות. מכילתא וילקוט. (קמא) וחרה וחרה לג"ש. ר"ל נאמר כאן וחרה ונאמר להלן (דברים יא יז) וחרה אף ה' בכם. (קמב) ממשמע שנאמר. מכילתא וילקוט. (קמג) אלא כענין שנאמר. כ"ה הגי' במכילתא. אולם בילקוט הגי' אלא אלמנות ולא אלמנות כענין שנאמר, ועי' בגמרא ב"מ ל"ח ע"ב ועי' ברש"י עה"ת. (קמד) ותהיין. במקרא ותהיינה.

איני מכזב, אלא איש פלוני חייב לי מנה, ואין לי אלא עד אחד, בוא והצטרף עמו כדי שאקח את שלי, לכך נאמר אל תשת ידך עם רשע להיות עד חמס, ונקיי הדעת שהיו בירושלים, לא היו חותמין על השטר אלא אם כן יודעים מי חותם עמהם, וכן בדין, (ב) וכן בסעודה:

ב) **לא** תהיה אחרי רבים לרעות. (ג) יכול תהיה אחריהם לטובה, ת"ל לא תענה על רב לנטות, אמרה תורה הרוג על פי עדים, והרוג על פי מטין, מה עדים בשנים, אף מטין בשנים. שהרי דיני נפשות בעשרים ושלשה, אחד עשר מחייבים, ושנים עשר מזכין זכאי, אחד עשר מזכין, ושנים עשר מחייבין מוסיפים עליהם שנים עד שבעים ואחד, שלשים וחמשה מזכין, ושלשים וששה מחייבין חייב, אבל מתחלה אחד עשר מחייבין ואחד עשר מזכין ואחד אומר איני יודע, הרי זו אזהרה לדיין שלא יטה אלא ע"פ זכות, מיכן אמרו מטין על פי עד אחד לזכות, וע"פ שנים לחוב, (ד) ומנין שאין מתחילין אלא מן הצד, ת"ל לא תענה על ריב על רב כתיב:

ג) **ודל** לא תהדר בריבו. (ה) אבא חנין אומר משום ר' אלעזר בלקט שכחה ופאה הכתוב מדבר:

ד) **כי** תפגע שור אויבך. (ו) יכול עד שיפגע בו, ת"ל כי תראה (להלן פסוק ה) ואיזה שיעור פגיעה שיש בה ראייה, שיערו חכמים אחד (ז) משבעה [ומחצה] במיל וזהו ריס: שור אויבך. (ח) זה ישראל חבירו שעשה עמו מריבה ואויבו לפי השעה: או חמורו תועה. (ט) אין תועה אלא חוץ לתחום, וכן הוא אומר והנה תועה בשדה (בראשית לז טו): השב תשיבנו לו. אפילו מאה פעמים, ובמשנה תורה כתוב ואם לא קרוב אחיך אליך ולא ידעתו וגו' (דברים כב ב) עד שתדרשנו אם רמאי הוא ואם לאו, והשבותו לו (שם), שאם היתה היציאה אוכלת יותר מדמיה ראה היאך תשיבנו לו: מציאת עצמו מנין, ת"ל והשבותו לו, שאם מצא את חבירו תועה חייב הוא להדריכו בדרך ישרה:

ה) **כי** תראה חמור שונאך. השונא מלשון אויב, (י) אלא ששינה הכתוב בדבור, כמו משפטי ודיני (תהלים ט ה), וכמו עצמיו אפיקי נחושה גרמיו [כמטיל ברזל] (איוב מ ה): כי תראה. (יא) וכתיב כי תפגע, פגיעה שיש בה ראייה שיערו חכמים ריס אחד משבעה (יב) [ומחצה] במיל: (יג) רובץ. ולא רבצן: תחת משאו. ולא שהטעינו יותר על משאו: וחדל מעזוב לו. (יד) פעמים שאתה חדל ופעמים שאין אתה חדל, חמור של ישראל ומשאו של כנעני עזב תעזוב, חמור של כנעני ומשאו של ישראל וחדלת מעזוב לו: עזוב תעזוב. זו פריקה: הקם תקים. זו טעינה, ומה לשון עזב שיפרוק המשא ויעזבהו, ואם צריך לטעון יטעון, שנאמר הקם תקים: עזב תעזוב. (טו) אפילו מאה פעמים: ד"א עזב תעזוב. השנאה: עמו. בזמן שהוא משתדל עמך, (טז) מיכן אמרו חכמים הלך וישב לו ואמר הואיל ועליך מצוה, אם אתה רוצה פרוק אתה יחידי, לכך נאמר עמו, שישתדל גם הוא בדבר שלו:

ו) **לא** תטה משפט אביונך בריבו. אמרו חכמים, אעפ"י שאין מקרא יוצא מדי פשוטו, (יז) נדרש אביון במצות שאע"פ שהוא רשע ובא לדון עם הצדיק לא תאמר הואיל ורשע הוא יטו דינו, ת"ל לא תטה משפט אביונך בריבו:

ז) **מדבר** שקר תרחק. (יח) זו אזהרה ללשון הרע: ד"א אזהרה לדיין שלא ישב אצלו דיין בור. ר' נתן אומר אזהרה לפורש מן המצות, ת"ל מדבר שקר

הערות ותקונים

(ב) וכן בסעודה. עי' סנהדרין כ"ג ע"א. (ג) יכול תהיה אחריהם לטובה כו'. מכילתא וילקוט. (ד) ומנין שאין מתחילין כו'. סנהדרין ל"ו ע"א ועיין ברש"י בגמרא שם וברש"י עה"ת. (ה) אבא חנין. מכילתא וילקוט. (ו) יכול עד שיפגע בו. שם. (ז) משבעה ומחצה. כן הגהתי וכ"ה במכילתא וב"מ ל"ג ע"א. (ח) זה ישראל. שם בשם ר' נתן. (ט) אין תועה. שם. (י) אלא ששינה הכתוב בדבור. ר"ל כפל הענין במלות שונות. ועל זה הביא משפטי ודיני ועצמיו וגרמיו. (יא) וכתיב כי תפגע כו'. מכילתא וילקוט רמז שנ"ב. (יב) ומחצה. כן הגהתי. (יג) רובץ ולא רבצן. מכילתא, ועי' ב"מ שם דף ל"ג ע"א. (יד) פעמים שאתה חדל. מכילתא שם. (טו) אפילו מאה פעמים. ב"מ ל"א ע"א. (טז) מיכן אמרו חכמים. משנה ב"מ ל"ב ע"א. (יז) נדרש אביון במצות. מכילתא ומובא בילקוט שם. (יח) זו אזהרה ללשון הרע, ד"א כו', ר'

ותרומה נקרא שלשה שמות, (קנג) ראשית, תרומה, ומעשר, ומעשר ראשון שתי שמות, תרומה, ומעשר, ומעשר שני לא נקרא אלא שם אחד, לכך נאמר מלאתך ודמעך לא תאחר, שלא יקדום הנקרא שלשה שמות לנקרא ארבע, והנקרא שתים לנקרא שלשה, והנקרא אחד לנקרא שנים: בכור בניך תתן לי. כמשמעו (קנד) להיות פודהו ונותן דמיו לכהן:

כט) כן תעשה לשורך לצאנך. (קנה) הקיש בכור אדם לבכור בהמה, מה בהמה הנפלים פוטרים בה את הבכורה, אף אדם הנפלים פוטרין בו את הבכורה: שבעת ימים יהיה עם אמו. (קנו) שלא תאמר תחת אמו ממש, ת"ל עם אמו אף להלן תחת לא תחת ממש: (קנז) ד"א עם אמו. שלא יינקו אלא מן החולין מיכן לכל הקדשים להיות יונקים מן החולין: ביום השמיני תתנו לי. להוציא מחוסר זמן: ביום השמיני. מיום השמיני ולהלן, שלא תאמר אם לא ניתנו בשמיני, שוב אינו נותנו אלא משמיני ואילך (קנח) [נותנו, אלא שמצוה בשמיני, כיוצא בו וביום השמיני ימול, מצוה בשמיני ומשמיני ואילך]:

ל) ואנשי קודש תהיון לי. (קנט) ר' ישמעאל אומר כשאתם קודש תהיון לי. איסי בן יהודה אומר כשהמקום מחדש מצוה לישראל הוא מוסיף להן קדושות: ובשר בשדה טרפה לא תאכלו. בבית מנין, ת"ל נבלה וטרפה (ויקרא יז טו), מה נבלה בין בבית ובין בשדה, אף טרפה בין בבית ובין בשדה, אלא שדבר הכתוב בהווה, כיוצא בדבר אשר לא יהיה טהור מקרה לילה (דברים כג יא), דבר הכתוב בהווה, וה"ה למקרה יום, כיוצא בדבר לא תבשל גדי בחלב אמו (שמות כג יט), וה"ה לכל בהמה וחיה, אלא שדבר הכתוב בהווה, אף כאן דבר הכתוב בהווה, שכן דרך הבהמה לטרף בשדה. נאמר לא תאכלו כל נבלה (דברים כא ל), ונאמר טרפה לא תאכלו, מה נבלה שהיא מתה קרויה נבלה, ואף שנתנבלה בשחיטתה קרויה נבלה, אף טרפה שנטרפה בשדה קרויה טרפה, נטרפה בגופה משמונה עשר טריפות ששנינו במשנת אלו טריפות במס' חולין קרויה טרפה: לכלב תשליכון אותו. ללמדך שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה, לפי שכתוב ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו (שמות יא ז), אמר הקב"ה תנו להם שכרם, לכלב תשליכון אותו, אם שכר החיה לא קפח, שכר אדם לא כל שכן: דרשה לכלב תשליכון אותו, וסמוך ליה לא תשא שמע שוא, שכל המשיא עדות שוא, ראוי להשליכו לכלבים:

[כג] א) לא תשא שמע שוא. (א) הרי אזהרה למקבל לשון הרע: ד"א לא תשא שמע שוא. אזהרה לדיין שלא ישמע דברי בעל דין אחד, עד שיהא שם בעל דין חבירו, שנאמר עד אלהים יבא דבר שניהם (שם כב ח): (א) ד"א לא תשא שמע שוא. קרי ביה לא תשיא, אזהרה לבעל דין שלא יטעום דבריו לדיין, עד שיבא חבירו בעל דינו, שנאמר ועמדו שני האנשים אשר להם הריב (דברים יט יז): אבא חנן אומר מנין שראוי לענות אמן אחר שבועות הדיינין, שנאמר לא תשא שמע שוא: אל תשת ידך עם רשע. שאם אמר לו חבירו, פלוני חייב לי מאתים, ולי עד אחד בוא והצטרף עמו ותטול אתה מנה ואני מנה, לכך נאמר אל תשת ידך עם רשע, וכן הרב שאמר לתלמידו יודע אתה שאפילו היו נותנין לי כל ממון שבעולם

הערות ותקונים

כ"ה במכילתא, וצ"ל ומלאה וכ"ה בילקוט וכן תיקן בעל אות אמת ובעל זה ינחמנו, וכן העתיקו רש"י ותוס' תמורה ד' ע"א. (קנג) ראשית תרומה ומעשר. צ"ל ראשית תרומה ודמע, וכן הגיהו המפרשים. (קנד) להיות פודהו כו'. עי' ברש"י עה"ת. (קנה) הקיש בכור. מכילתא. (קנו) שלא תאמר תחת אמו ממש. פה חסר וכצ"ל לפי שהוא אומר והיה שבעת ימים תחת אמו (ויקרא כב) שלא תאמר תחת אמו ממש. ת"ל עם אמו מה כאן עם אמו, אף להלן עם אמו, וכ"ה במכילתא. ע"ש. (קנז) ד"א. מכילתא שם. (קנח) נותנו. הוספתי עפ"י כ"י פ"ב וכ"י פלארענץ. (קנט) ר' ישמעאל. כל המאמר הוא במכילתא פרשה כ' ובילקוט רמז שנ"א ורמז שנ"ב, ובכ"י פלארענץ נשמט המאמר מר' ישמעאל, ובמקום איסי בן יהודה מובא שם איסי בן עקיבא: (קס) ושמא תאמר. פסחים כ"ב ע"א:

[כג] (א) הרי אזהרה. עד סוף הפסוק מכילתא וילקוט רמז שנ"ב. (א) ד"א. סנהדרין ז' ע"ב. וכן

שהשביעית קרויה שבת, שבת בראשית לא נעקרה ממקומה, כיוצא בו נאמר שבת במועדים, שאע"פ שנקראו המועדים שבת, שבת בראשית לא נעקרה ממקומה: למען ינוח שורך וחמורך. (ל) הוסיף לו הכתוב נייח אחר להיות תולש מן הקרקע ואוכל, לפי שהוא זה נייחו ולא שיהא הפרש בבית: וינפש בן אמתך. זה עבד ערל: והגר. זה גר תושב שהוא בשבת כישראל ביום טוב, הלוקח עבדים ערלים מן העובדי כוכבים, הרי הן בשבת כישראל בחולו של מועד, ועושין יין נסך עד שתשקע עבודת כוכבים מפיהם:

יג) **ובכל** אשר אמרתי אליכם תשמרו. להביא סידור השלחן והמנורה והמזבחות, (לא) ר' מאיר אומר לעשות דבר תורה חובה עליך, ר' אליעזר אומר לעשות מצות עשה חובה כמצות לא תעשה: ושם אלהים אחרים לא תזכירו. (לב) שלא יאמר לחבירו שמור לי בצד עבודת כוכבים פלונית, ואני אשמור לך בצד עבודת כוכבים פלונית: ולא ישמע על פיך. שלא יגרם לאחרים לישבע בעבודת כוכבים, (לג) מיכן אמרו חכמים אסור לאדם לעשות שותפות עם כנעני גזירה שמא יתחייב לו שבועה, ונשבע לו בעבודת כוכבים שלו, והתורה אמרה לא ישמע על פיך:

יד) **שלש** רגלים. (לד) ולהלן הוא אומר שלש פעמים (דברים טז טז), שלא תאמר כל זמן שארצה ובלבד שיהיה שלש, ת"ל בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסוכות (שם): שלש רגלים. (לה) פרט לבעלי קבים, ולהוציא את החיגר והסומא החולה (לו) והקטן, ושאין יכול לעלות ברגליו: תחג לי בשנה. לשם קודש:

טו) **את** חג המצות תשמור. מה כתוב למעלה מן הענין ושם אלהים אחרים (פסוק יג), וכתיב את חג המצות תשמור, (לז) [ללמדך כל המבזה את המועדים כאילו עובד עבודת כוכבים]: שבעת ימים תאכל מצות כאשר צויתיך למועד חודש האביב. (לח) מיכן היה ר' יהודה בן בתירה אומר שלא תהא מביא אלא בחדש האביב, ואם לא השיגה התבואה מעברין את השנה: כי בו יצאת ממצרים. (לט) להביא מה גרם: ולא יראו פני ריקם. (מ) בזבחים, ושמא תאמר שלמים לא אלא בעולות, וכן הדין שלא יהא שלחן שלך מלא, ושלחן רבך ריקן:

טז) **וחג** הקציר. זה חג השבועות: וחג האסיף. זה חג הסוכות, (מא) ולא נאמרו הרגלים בענין שביעית, שלא יסתרו רגלים ממקומם:

יז) **שלש** פעמים בשנה. (מב) אין פעמים אלא רגלים, וכן הוא אומר תרמסנה רגל רגלי עני פעמי דלים (ישעיה כו ו), שלא יעלו אלא ברגליהם, וכה"א מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב (שה"ש ז ב): יראה כל זכורך. (מג) להוציא את הנשים. כל להוציא אף טומטום ואנדרוגינוס שאינן בבלל זכר: אל פני האדון ה'. (מד) ולהלן הוא אומר האדון ה' אלהי ישראל (שמות לד כג), שאע"פ שהוא אדון לכל באי העולם, על ישראל ייחד שמו ביותר, (מה) כיוצא בו כה' אלהינו, יותר מכל באי העולם. כיוצא בדבר אלהים אלהיך אנכי (תהלים נ ז), אלהים אני לכל באי העולם, ולא ייחדתי שמי אלא על ישראל:

הערות ותקונים

(ל) הוסיף לו הכתוב. מכילתא וילקוט. (לא) ר' מאיר. מכילתא וילקוט רמז שנ"ה. (לב) שלא יאמר לחבירו. סנהדרין ס"ג ע"ב. (לג) מיכן אמרו חכמים. סנהדרין שם. (לד) ולהלן הוא אומר שלש פעמים. מכילתא וילקוט שם. (לה) פרט לבעלי קבין. חגיגה ג' ע"א. (לו) והקטן. וכ"ה בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ וצ"ל והזקן, עי' משנה חגיגה ב' ע"א. (לז) ללמדך. הוספתי וכ"ה לנכון בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ. (לח) מיכן היה ר' יהודה בן בתירה אומר. מכילתא וילקוט רמז שנ"ו. (לט) להביא מה גרם. בכ"י פ"ב ופלארענץ, הגי' להגיד מה גרם. (מ) בזבחים. עי' חגיגה ז' ע"א ובמכילתא וילקוט. (מא) ולא נאמרו הרגלים. מכילתא וילקוט, ובמכילתא הגי' שלא יסתרסו רגלים ממקומן. וכן הביא רש"י עה"ת. (מב) אין פעמים אלא רגלים. חגיגה ג' ע"א. (מג) להוציא את הנשים. מכילתא וילקוט רמז שנ"ה. (מד) ולהלן הוא אומר. מכילתא וילקוט רמז שנ"ז. (מה) כיוצא בו כה' אלהינו יותר מכל באי העולם. וכ"ה בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ. והלשון משובש וכצ"ל כיוצא בו שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו), והלא כבר נאמר ה' אלהינו ומה ת"ל ה' אחד אלא עלינו יחד שמו ביותר וכ"ה במכילתא וילקוט והגאון

בעל

תרחק, וכה"א ומוצא אני מר ממות (קהלת ז כו), זו מינות: (יט) ד"א מדבר שקר תרחק. מדבר על חכם שהוא יושב ושומע שחבירו אומר הלכה כראוי ואומר הרי אני פורצה וסותרה מידו וחוזר ובונה אותה בשביל שאקרא חכם, ת"ל מדבר שקר תרחק: ונקי וצדיק אל תהרוג. (כ) הרי שיצא מבית דין זכאי ונקי, ואומר אחד יש לי לומר עליו חובה, מנין שאין מחזירין אותו, ת"ל ונקי וצדיק אל תהרוג, ומנין שאם יצא מבית דין חייב, ואמר אחד יש לי ללמוד עליו זכות, שמחזירין אותו, ת"ל ונקי וצדיק אל תהרוג: כי לא אצדיק רשע. כי לא ארשע צדיק מיבעיא ליה, אלא חזר על ונקי אל תהרוג, שאע"פ שיצא מבית דין זכאי וחייב לפני, אני גובה דינו, שנאמר כי לא אצדיק רשע, וקל וחומר כי לא ארשע צדיק, לפי שמדה טובה מרובה ממדת פורענות:

ח) **ושחד** לא תקח. למה נקרא שמו שחד, שהוא חד, (כא) לפיכך הזהירה תורה אפי' אמר הריני נוטל ממונו ואיני מטה את דינו (כב) ת"ל ושחד לא תקח, ואפילו שוחד דברים: כי השוחד יעור פקחים. פקחים בתורה, וחכמים בדעת: ויסלף דברי צדיקים. אם את הפקחים בתורה יעור, קל וחומר להדיוטים, ואם מסלף דברי צדיקים, קל וחומר לרשעים: ד"א פקחים. כמשמעו, (כג) מיכן אמרו כל הנוטל ממון ומטה הדין, אינו נפטר מן העולם עד שיחסר מאור עיניו: ויסלף דברי צדיקים. המצודקים מהר סיני, וזה מטהר את הטמא, ומטמא הטהור:

ט) **וגר** לא תלחץ. בממונו: ואתם ידעתם את נפש הגר כי גרים הייתם. (כד) היינו דאמרי אינשי מילתא [גנאה] דאית בך קדום ואימא ליה:

י) **ושש** שנים תזרע את ארצך. (כה) שלא תצטרך נרה שנה וזורעה שנה, אלא שש שנים תזרע: ואספת את תבואתה. זו רמז לברכה שמשולחת במעשה ידיהם: ד"א ואספת את תבואתה. להביא פירות ערב שביעית שנכנסו לשביעית שהן כפירות שביעית, ומנין לפירות שביעית שיצאו למוצאי שביעית (כו) [שהן כפירות שביעית], ת"ל ויתרם תאכל חית השדה:

יא) **והשביעית** תשמטנה ונטשתה. (כז) תשמטנה מעבודתה, ונטשתה באכילתה, אין לי אלא פירות, עשבים מנין, ת"ל ונטשתה מכל מקום: ואכלו אביוני עמך. כתוב אחד אומר ואכלו אביוני עמך, וכתוב אחד אומר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך (ויקרא כה ו), הא כיצד, כשהפירות מרובין הכל אוכלין, וכשהפירות מועטין לך ולעבדך ולאמתך. ר' יהודה בן בתירה אומר עד שלא הגיע שעת הביעור מבערין אותו עניים ועשירים, וכשהגיע שעת הביעור מבערין אותו עניים ואין מבערים אותו עשירים: ויתרם תאכל חית השדה. לפוטרו מן המעשר בא הכתוב, כן תעשה לכרמך לזיתך, (כח) הרי אתה צריך להיות דן משניהם בנין אחד, מה כרם וזית שהם גדילין על מי שביעית והם כפירות שביעית, אף כל שגדל על מי שביעית, הרי הן כפירות שביעית:

יב) **ששת** ימים תעשה מעשיך. (כט) למה נאמר שבת בענין שביעית. שלא תסתרם שבת בראשית ממקומה, לכך נאמר וביום השביעי תשבות, אף על פי

הערות ותקונים

נתן כו'. המאמר הזה קיטעו הסופרים במכילתא ורמז במלת „כדכתיב" ובילקוט נמצא המאמר בשלימות כמו שהביא גם רבינו טוביה ז"ל רק אחר ד"א הראשון נמצא שם עוד ד"א שני שלא יעמוד אלו סניגרון שנאמר על אלהים יבא, ועיין שבועות ל' ע"ב. ובמאמר דר' נתן אזהרה לפורש מן המצות הגי' שם אזהרה לפרוש מן האפקורסות וכן הוא אומר ומוצא אני מר ממות וגו' ואומר והמלך ישמח באלהים וגו'. (יט) ד"א מדבר שקר תרחק. עי' שבועות ל"א ע"א. (כ) הרי שיצא מב"ד זכאי. מכילתא וילקוט סוף רמז שנ"ב ועיין סנהדרין ל"ג ע"ב. (כא) לפיכך הזהירה התורה אפי' אמר כו'. מכילתא וילקוט רמז שנ"ג. (כב) ת"ל ושוחד לא תקח. במכילתא וילקוט הגי' ת"ל כי השחד יעור עיני חכמים (דברים טז). (כג) מיכן אמרו. מכילתא שם. (כד) היינו דאמרי אינשי. ב"ק צ"ב ע"ב. (כה) שלא תצטרך. על סוף הכתוב, מכילתא וילקוט סוף רמז שנ"ג. (כו) שהן כפירות שביעית. כן הוספתי, וכן הוא בכ"י פ"ב ופלארענץ ובמכילתא וילקוט. (כז) תשמטנה מעבודתה. על סוף הכתוב, מכילתא וילקוט רמז שנ"ד. (כח) הרי אתה צריך להיות דן כו'. מכילתא על הכתוב ואספת את תבואתה. (כט) למה נאמר שבת. מכילתא וילקוט ועי' רש"י עה"ת.

פלשתים היתה יד ה' על הפלשתים: ולהביאך אל המקום אשר הכינותי. אע"פ שעתיד, כאלו זכינו, לפי שגזירת מלכו של עולם משאמרה כבר נעשית, וכה"א מקדש ה' כוננו ידיך (שמות טו יז), ועדיין לא היה, וכתבו הכתוב כאלו היה, (נז) חכמי ישראל אמרו מיכן ראיה שמקום מקדש של מטה מכוון כנגד מקדש של מעלה, וכה"א ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדו (תהלים קכב ג), ואומר אין זה כי אם בית אלהים וזה שער השמים (בראשית כח יז):

כא) **השמר** מפניו. שלא יראה בך ערות דבר ושב מאהריך: ושמע בקולו. אלו המצות שבלוחות הברית: אל תמר בו. אל תמירהו באדון אחר: אל תמר בו. אל תוסיף על דברי תורה ולא תגרע ממנו: כי לא ישא לפשעכם. כלומר אם תעבור על דברי תורה, לא ישא הקב"ה לפשעכם, שנאמר כי לא ינקה ה' את אשר ישא (שמות כ ז), וכתיב ונקה (שם לד ז), הא כיצד, (נח) מנקה הוא לשבים, ואינו מנקה לשאינן שבין. חזר הלשון לדבר בלשון רבוי, שחטא אחד גורם לחטאות מרובות, שנאמר הוי מושכי העון בחבלי השוא (ישעיה ה יח), (נט) החטא (ס) מתחלה דומה לחבל חלש, וסופו עתיד להיות כעבות העגלה: כי שמי בקרבו. אלו עשרת הדברות שכתוב בלוחות, שהמשה פעמים כתיב בחמשה הדברים הראשונים ה' אלהיך, אנכי ה' אלהיך (שמות כ ב), כי אנכי ה' אלהיך (שם שם ה), את שם ה' אלהיך (שם שם ו), שבת לה' אלהיך (שם שם י), אשר ה' אלהיך (שם שם יב), ובחמשה לא נאמר בהם ה' אלהיך, ה' מדת רחמים, אלהיך זו מדת הדין. כנגד חמשה שיש בהם קום עשה, הייחוד, ובטול עבודת כוכבים, ובשמו תשבע, זכירת שבת, כיבוד אב ואם כתיב ה', וכנגד חמשה לאוין, לא תרצח, לא תנאף, לא תגנוב, לא תענה, לא תחמוד, כתיב חמש פעמים ה' אלהיך, לכך נאמר כי שמי בקרבו:

כב) **כי** אם שמוע תשמע בקולו. אם תשמע דבר אחד, סופך שאתה שומע דברים הרבה: ועשית כל אשר אדבר. אלו עשרת הדברות. כל אשר אדבר, אלו שאר המצות שהיה עתיד ליתן לישראל באהל מועד ובערבות מואב על ירדן ירחו: ואיבתי את אויביך וצרתי את צורריך. אע"פ שמשמעות הכתוב עבר הוא עתיד ואיבתי ואצרר, שכל הבטחות של הקב"ה כאלו נעשו בשעת הבטחה, שנאמר ההוא אמר ולא יעשה (במדבר כג יט): ואיבתי. עתה: וצרתי. לעתיד לבא לימות המשיח, שנאמר ועת צרה היא ליעקב וממנה יושע (ירמיה ל ז): ד"א ואיבתי את אויביך. אלו סיחון ועוג: וצרתי את צורריך. אלו שלשים ואחד מלכים:

כג) **כי** ילך מלאכי לפניך וגו'. לרבות הגרגשי. ד"א והכחדתיו. כאיש אחד אכחידם:

כד) **לא** תשתחוה לאלהיהם ולא תעבדם. חזר עוד להזהירם על עבודת כוכבים, כל פרשה שנאמרה ונשנית נתחדש בה דבר, וזו היא הידושה: כי הרס תהרסם ושבר תשבר מצבותיהם. זו ביטול עבודת כוכבים:

כה) **ועבדתם** את ה' אלהיכם. (סא) זו תפלה, שנאמר עבדו את ה' ביראה (תהלים ב יא): וברך את לחמך ואת מימיך. של כל אחד ואחד, שלא יהיה נצרכים זה לזה: ואת מימיך. (סב) זו היין הוציא הכתוב בלשון מים, מיכן אמרו כל בית שאין היין נשפך בתוכו כמים אינו בכלל ברכה: והסירותי מחלה מקרבך. (סג) ארז"ל שמונים ושלשה חלאים תלויים במרה, מנין מחלה, וכולם פת שחרית וקיתון של מים (סד) מעברתן, (סה) מיכן אמרו השכם ליכל בקיין שחרית מפני החמה,

הערות ותקונים

שליה כו'. תנחומא משפטים ומובא בילקוט רמז שנ"ט. (נז) חכמי ישראל, עיין תנחומא משפטים זה אחד מן המקראות המחוורות שבה"מ שלמטן מכוון כנגד בה"מ שלמעלן, וכן מובא ברש"י עה"ת. ועיין חזית בפ' כמגדל דוד וב"ר פס"ח ובמכילתא סוף מס' דשירה אות ס"ד. (נח) מנקה הוא לשבים. יומא פ"ו ע"א. (נט) החטא. עי' סוכה נ"ב ע"א. (ס) מתחלה דומה לחבל חלש וסופו עתיד להיות כעבות העגלה. וזש"ה הוי מושכי העון בחבלי השוא, וכעבות העגלה חטאה (ישעיה ה יח). (סא) זו תפלה. ב"ק צ"ב ע"ב, ושם איתא זו ק"ש ותפלה. (סב) זו היין כו' מיכן אמרו. עירובין ס"ה ע"א. (סג) אמרו חז"ל. ב"ק צ"ב ע"ב. (סד) מעברתן. בגמרא שם מבטלן. (סה) מיכן אמרו. ב"ק שם. וכן

יח) **לא** תזבח על חמץ דם זבחי. (מו) לא תשחט את הפסח ועדיין חמץ קיים, דברי ר' ישמעאל: ולא ילין חלב חגי עד בקר. לימד על החלבין שהן נפסלין בלינה על גבי הרצפה:

יט) **ראשית** בכורי אדמתך. (מז) למה נאמר, שלא תאמר הרי כתוב ולקחת מראשית כל פרי האדמה, ואין לי אלא פירות דרך בכורים משקין מנין, ת"ל ראשית בכורי אדמתך, ומה הפרש בין אלו לאלו, אלא שעל הפירות קורין ועל המשקין אין קורין: לא תבשל גדי בחלב אמו. והוא הדין לכל בהמה וחיה, אלא שדבר הכתוב בהווה: (מח) א"ר ישמעאל שלש פעמים נאמר לא תבשל גדי, כנגד שלש בריתות שכרת עם ישראל, בחורב, ובערבות מואב, ובהר גריזים והר עיבל. (מט) ר' יונתן אומר אחת לבהמה, ואחת לחיה ואחת לעופות. (נ) ר' שמעון בן יוחאי אומר, אחת לאיסור אכילה ואחת לאיסור הנאה, ואחת לאיסור בישול: (נא) ד"א שלא תאמר הואיל ונאמר לא תבשל גדי עם הבכורים לא יהא נוהג אלא בזמן שהבכורים נוהגין, לכך נאמר לא תאכל כל נבלה וגו' (דברים יד כא), ונאמר לא תבשל גדי (שם), מה נבלה נוהג איסורה בין בארץ בין בחוצה לארץ, אף איסור בשר בחלב נוהג בין בארץ ובין בחוצה לארץ, ואומר לא תאכל הנפש עם הבשר (שם יב כג), להביא בשר בחלב שהוא אסור באכילה, שהרי הדם נעכר ונעשה חלב: לא תבשל גדי בחלב אמו. (נב) רבי אומר אין לי אלא גדי שאר בהמה מנין, נאמר כאן אמו, ונאמר להלן תחת אמו (ויקרא כב כז), מה אמו האמור להלן, בשור שה ועז הכתוב מדבר, אף כאן בשור וכשב ועז הכתוב מדבר, ואין לי אלא חולין, מוקדשין מנין, ת"ל בית ה' אלהיך לא תבשל גדי אפילו מוקדשין:

כ) **הנה** אנכי שולח מלאך לפניך. לא הוא המלאך שנאמר בו ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל (שמות יד יט), אלא זה מלאך אחר שאמר לו הקב"ה למשה הנה אנכי שולח מלאך לפניך · בזכותך, (נג) לפיכך הוציאו הכתוב בלשון יחיד: לשמרך בדרך, (נד) זה המלאך מיכאל, הממונה על ישראל, הוא שבא בימי יהושע, שנאמר אני שר צבא ה' עתה באתי (יהושע ה יד), וכתיב כי אם מיכאל שרכם (דניאל י כא), והוא שעתיד לבא, שנאמר בעת ההיא יעמוד מיכאל השר הגדול העומד על בני עמך (שם יב א): לשמרך בדרך. מן הכנענים ומן המזיקין. (נה) ומהו שמי בקרבו (פסוק כא), שכל המלאכים נקראים בשם אל, מיכאל רפאל גבריאל: כי לא ישא לפשעכם. (נו) לפי שהוא שליח, וכל מה ששליה משתלה לעשות הוא עושה, אינו יכול לשאת לכם פנים, שנאמר ישא ה' פניו אליך (במדבר ו כו), והוא שאמר משה לפני הגבורה, אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה (שמות לג טו), אמר לפניו רבונו של עולם, אל תמסרנו בידי מלאך, אמר לו הקב"ה אפילו מלאך לא אשלה, אלא הצרעה בלבד, דורשי רשומות אמרו הנה אנכי שולח מלאך לפניך, הם לוחות הברית הנתונות בארון הקודש לשמרך בדרך, שנאמר וארון ברית ה' נוסע לפניהם דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה (במדבר י לג), שהיה ממיך את ההרים, ומגביה את העמקים, ומשוה הדרך, והורג כל המזיקין, וכן מצינו כשנלקה ארון הברית בשדה

הערות ותקונים

בעל איפת צדק הגיה והלא כבר נאמר ה' אחד ומת"ל ה' אלהינו. וכ"ה בספרי דברים סוף פנ"ח. (מו) לא תשחט את הפסח כו' לימד על החלבין כו'. מכילתא וילקוט רמז שנ"ז. (מז) למה נאמר. מכילתא וילקוט רמז שנ"ח. (מח) א"ר ישמעאל, כ"ה הגי' גם בילקוט רמז שנ"ט. ולפנינו במכילתא הגי' ר' שמעון אומר. (מט) ר' יונתן. שם. (נ) רשב"י אומר. במכילתא מובא זה בשם דבר אחר, ובגמרא חולין קט"ו ע"ב מובא זה בשם דבי ר' ישמעאל תנא. אולם בילקוט רמז שנ"ט הגי' כמו שהביא רבינו בשם רשב"י. (נא) ד"א. שם. (נב) רבי אומר. עד סוף הכתוב הוא במכילתא וילקוט. (נג) לפיכך הוציאו הכתוב בלשון יחיד. הכוונה שנאמר לפניך, ולא לפניהם. (נד) זה המלאך מיכאל. כן דעת רבינו חננאל ז"ל מובא ברבינו בחיי ע"ש, וכן מובא ברש"י יהושע ה' י"ד. ומקורו בשמ"ר פל"ב. (נה) ומהו שמי בקרבו שכל המלאכים. תנחומא משפטים, ועי' פסיקתא פסקא בחודש השלישי דף ק"ח ע"ב, ושמו של הקב"ה משותף בשמו של מלאך מיכאל גבריאל רפאל. וע"ש מה שהעירותי בהערה קס"ח. (נו) לפי שהוא

שליח

לשון שנאה, כלומר עשיתם שאשנא אתכם, (עג) ר' ברכיה אומר אשיתך לשון הפקר, כמו ואשיתהו בתה לא יזמר ולא יעדר ועלה שמיר ושית (ישעיה ה ו) כלומר גרמתם לעצמכם להיות הפקר:

לב) **לא** תכרת להם ולאלהיהם ברית. שאם תכרות להם הרי אתה כורת גם לאלהיהם:

לג) **לא** ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי. וכה"א זבולון לא הוריש את יושבי קטרון (שופטים א ל): כי תעבד את אלהיהם כי יהיה לך למוקש. כל מוקש מכשול, וכה"א כי כשלה ירושלים (ישעיה ג ח), ואומר (עד) מכשול עונם היא (יחזקאל ז יט), בוא וראה חומרת עבודת כוכבים, בתחלת עשרת הדברות הזהיר עליה, שנאמר לא יהיה לך (שמות כ יג), ובאמצע הפרשה שנאמר אלהי מסכה לא תעשה לך (שם לד יז), לבסוף המשפטים, שנאמר לא תכרות להם ולאלהיהם ברית:

[כד] א) **ואל** משה אמר עלה. (א) זה היה מעשה קודם עשרת הדברות, שנאמר ויאמר ה' אל משה לך רד ועלית אתה ואהרן עמך (שם יט כד): אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל והשתחויתם מרחוק. ואין אנו יודעין כמה מרחוק, כשהוא אומר להלן אך רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה (יהושע ג ד), אף כאן אלפים אמה: ואל משה אמר. זה דומה לויאמר למך לנשיו עדה וצלה [וגו'] נשי למך האזנה אמרתי (בראשית ד כג), נשי למך ולא אמר נשיי:

ב) **ונגש** משה לבדו אל ה'. זה שנאמר למעלה ומשה נגש אל הערפל אשר שם האלהים (שמות כ כא):

ג) **ויבא** משה ויספר לעם. שנאמר וירד משה מן ההר אל העם ויקדש את העם (שם יט יד): את כל דברי ה' ואת כל המשפטים ויען כל העם קול אחד ויאמרו. לא היה חילוק הלב בינותם:

ד) **ויכתב** משה את כל דברי ה'. אלו החקים והמשפטים, (ב) את לרבות ספר בראשית ואלה שמות, עד ויקחו לי תרומה: וישכם בבקר. (ג) הזריזין מקדימין למצות: ויבן מזבח. (ד) ביום הששי בנה מזבח (ה) והעמיד שתים עשרה מצבה, לשנים עשר שבטי ישראל:

ה) **וישלח** את נערי בני ישראל. (ו) אלו הזקנים הנערים במצות, כגון והנער נער (ש"א א כד), ניעור ומדקדק במצות: ויעלו עולות ויזבחו זבחים שלמים לה' פרים. הכל פרים העולות והשלמים, (ז) אע"פ שאין לפסוק זה הכרע, אם פרים הכל, ואם עולות כבשים, והשלמים פרים:

ו) **ויקח** משה חצי הדם וישם באגנות. אלו המזרקים: וחצי הדם זרק על המזבח. לכפר על ישראל:

הערות ותקונים

וכן מובא בילקוט ירמי' שם, ועיין שמ"ר פל"ב. (עג) ר' ברכיה אומר. תנחומא שם ומובא בילקוט ירמי' שם, ועיין בשמ"ר שם ור' ברכי' אמר ביירתם עצמכם כדכתיב שמיר ושית. לדעתי יש לתקן שצ"ל ר' ברכי' אמר [אין אשיתך אלא לשון הפקר] ביירתם עצמכם ר"ל גרמתם עצמכם. (עד) מכשול עונם היא. בקרא עונם היה:

[כד] (א) זה היה מעשה קודם עשרת הדברות, וכן מובא ברש"י עה"ת. (ב) את לרבות ספר בראשית ואלה שמות עד ויקחו לי תרומה. עי' רש"י עה"ת שכתב מבראשית ועד מתן תורה וכתב מצות שנצטוו במרה, ועיין מכילתא יתרו ריש פ"ג. (ג) הזריזין מקדימין למצות. פסחים ד' ע"א. (ד) ביום הששי בנה מזבח. עיין שבת פ"ח ע"א בחמשה בנה מזבח וכן במכילתא יתרו פ"ג בחמישי השכים בבוקר ובנה מזבח. ר"ל בחמשה לחודש סיון והוא לשיטת בעל סדר עולם שר"ח הי' ביום ב' ובששה לחדש שנתנו בו הדברות היה ביום השבת כמו שמפורש בס"ע סוף פ"ה, בששה לחדש נתנו להם עשרת הדברות ויום השבת היה ולשיטת המכילתא הי' ר"ח סיון ביום א' וששה להדשיהיה ביום הראשון. ורבינו שכתב ביום הששי בנה מזבח הוא לשיטת הס"ע. (ה) והעמיד שתים עשרה מצבה. הוא דברי ר' יהודה במכילתא יתרו פ"ג. (ו) אלו הזקנים. בגמרא זבחים קט"ו ע"ב ובתרגום אונקלוס ורש"י עה"ת איתא אלו הבכורות, ועיין ברש"י בגמרא שם. (ז) אע"פ שאין לפסוק זה הכרע. עי' חגיגה ו' ע"ב וברש"י שם ובתוס' ד"ה לפסוקי טעמא שכתבו ולא דמי לחמשה מקראות שאין להם הכרע יומא נ"ב ע"ב כו' ע"ש.

ויקח

ובחורף מפני הצינה , ואם תאמר הא כתיב אי לך ארץ שמלכך נער ושריך בבוקר יאכלו (קהלת י טז) , פסוק זה שלמה אמרו על משכימי בבקר שכר ירדופו ושותין ומשתכרין ומבטלין תורתן , אבל כדי ליישב דעתו של אדם שלא ינזק , מעט פת בקיתון של מים , לא אסרת תורה , ועליו הכתוב אומר והחכמה תחיה בעליה (שם ז יב) , (סה) וכן אמרו רבותינו ז"ל שעה ששית מאכל תלמידי חכמים , והוא דטעים מידי בצפרא :

כו) **לא** תהיה משכלה ועקרה בארצך . זו ארץ ישראל : את מספר ימיך אמלא . בכל מקום . את מספר ימיך אמלא, (סו) מלמד שהקב"ה ממלא שנותיהן של צדיקים מיום ליום ומחדש לחדש :

כז) **את** אימתי אשלח לפניך . זו פחד הלב , שנאמר תפל עליהם אימתה ופחד (שמות טו טז) , לא תהא אומה ולשון שולטת בהם : (סז) והמותי . כמו והממתי : את כל העם אשר תבא בהם . אלו הכנעניים וכל מלכי האמורי : ונתתי את כל אויביך אליך עורף . שנאמר ורדפו מכם חמשה מאה (ויקרא כו ח) :

כח) **ושלחתי** את הצרעה לפניך וגרשה וגו' . (סח) כיצד האמוריים מתים , א"ר לוי שתי צרעיות היה מזווג הקב"ה לכל אחד ואחד ושפכות הצרעה ארס לתוך עינו (סט) ומסמתן מלמעלה , ומסרסתן מתחת , שנאמר ואנכי השמדתי את האמורי מפניהם אשר כגבה ארזים גבהו וחסון הוא כאלונים ואשמיד פריו ממעל ושרשיו מתחת (עמוס ב ט) :

כט) **לא** אגרשנו מפניך בשנה אחת . ארבעה לפניך כתיב בפרשה , מלאך לפניך (פסוק כ) , מלאכי לפניך (פסוק כג) , אשלח לפניך (פסוק כז) , הצרעה לפניך (פסוק כח) , כנגד ארבעה דגלים : לא אגרשנו מפניך . לא מפני שאין היכולת, אלא פן תהיה הארץ שממה , כלומר שבני אדם הם יישובו של עולם : ורבה עליך חית השדה . שכל זמן שבני אדם יוצאין לפעלם החיות רובצין במעונתן , שנאמר תזרח השמש יאספון ואל מעונתם ירבצון יצא אדם לפעלו (תהלים קד כב) :

ל) **מעט** מעט אגרשנו מפניך . אלו פרין ורבין , ואלו מתמעטין : עד אשר תפרה ונחלת את הארץ. שנאמר וזרע עבדיו ינחלוה ואוהבי שמו ישכנו בה (שם סט לז), וכן הוא אומר ואלה הגוים אשר הניח ה' לנסות בם את ישראל (שופטים ג א) :

לא) **ושתי** את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר. זה נהר פרת, וכה"א עד הנהר הגדול נהר פרת(בראשית טו יח),כל ארץ החתים עד הים הגדול מבוא השמש יהיה גבולכם (יהושע א ד), זה הפסוק עתיד להיות לימות המשיח , שנא' וירד מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ (תהלים עב ח), לפי שלא מצינו גבול ארץ ישראל ממדבר עד הנהר , ולא מים סוף עד ים פלשתים , אלא ודאי לעתיד לבא : כי אתן בידכם את כל יושבי הארץ וגרשתמו מפניך . על מנת שתגרשם מפניך: וגרשתמו. זה מצוה על המלך, לפי שהוא מלחמות חובה, (ע) זש"ה ואני אמרתי איך אשיתך בבנים ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים (ירמיה ג ט),אשיתך , לשון יישוב , כגון ושתי את גבולך , (עא) אשיתך לשון הבדלה , כגון וישת לו עדרים לבדו (בראשית ל מ) , (עב) אשיתך

הערות ותקונים

(סה) וכן אמרו רבותינו . שבת י' ע"ב. (סו) מלמד שהקב"ה ממלא . סוטה י"ג ע"ב , ושם איתא שהקב"ה משלים. אבל בר"ה י"א ע"א וקידושין ל"ח ע"א גרסינן ממלא . (סז) והמותי כמו והממתי . וכן כתב רש"י עה"ת, ושרשו המם ומבנין הקל והמ"ם דגושה לחסרון נו"ן ע"פ. (סח) כיצד האמוריים מתים א"ר לוי . תנחומא משפטים . (סט) ומסמתן מלמעלה ומסרסתן מתחת . בתנחומא נאמר והעין מתבקע ונופל מלא קומתו ומת, אולם לשון רבינו לקוח מגמרא סוטה ל"ו ע"א אמר ריש לקיש על שפת הירדן עמדה וזרקה בהן מרה וסימת עיניהם מלמעלה וכירסם מלמטה שנאמר ואנכי השמדתי את האמורי . (ע) זש"ה ואני אמרתי . וכ"ה בכ"י פ"ב ובכ"י פלארענץ ובמקרא כתוב ואנכי אמרתי . (עא) אשיתך לשון הבדלה . תנחומא על הכתוב הנה אנכי שולח מלאך . ושם הוא בשם ר' אלעזר בן פדת . וכן מובא בילקוט ירמי' רמז ר"ע בשם מדרש . (עב) אשיתך לשון שנאה . תנחומא שם בשם ר' חמא בר חנינא ומובא שם ראיה מהכתוב ואיבה אשית ,

וכן

יג) **ויקם** משה ויהושע משרתו. עדיין לא היה שמו יהושע עד שנה שניה שנשתלחו המרגלים, שנאמר ויקרא משה להושע בן נון יהושע (במדבר יג טז), אלא שכתבו על שום שנהיה, וכן ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים (שמות יז ט), נקרא על שם שעתיד להיות, ללמדך שאין מוקדם ומאוחר בתורה, וכן כיוצא באלה תמצא, ויכו את כל שדה העמלקי (בראשית יד ז), ועדיין לא נברא, אלא על שם סופו הולך הכתוב:

יד) **ואל** הזקנים אמר שבו לנו בזה. (כא) המתינו לנו, כמו ואשב בהר (דברים ט ט), והמתין בהר: והנה אהרן וחור עמכם. זכותו של לוי, וזכותו של יהודה: מי בעל דברים. דברי ריבות: יגש אליהם. לדין: מי בעל דברים יגש אליהם. (כב) מיכן אמרו המוציא מחבירו עליו הראיה, שנאמר יגש אליהם, כלומר יגיש ראיותיו אליהם:

טו) **ויעל** משה אל ההר. (כג) אחר עשרת הדברות: ויכס הענן את ההר. וגם את משה רבינו כסה הענן, (כד) כדי למרק אכילה ושתיה שבמעיו, כדי להשימו כמלאכי השרת:

טז) **ויכסהו** הענן ששת ימים. (כה) להר וגם למשה: ויקרא אל משה. למה באת קריאה זו אל משה, (כו) אלא לחלוק לו למשה כבוד: ביום השביעי מתוך הענן. זה שאמר לו הנני אנכי בא אליך בעב הענן (שמות יט ט):

יז) **ומראה** כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר. דיברה תורה בלשון שהאוזן יכולה לשמוע, כאש אוכלת, ה' כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה (ישעיה מב יג), כקול מים רבים כקול שדי (יחזקאל א כד), וכאלה רבות: לעיני בני ישראל. כדי לקרבן לייחודו:

יח) **ויבא** משה בתוך הענן. (כז) מלמד שנעשה לו שביל בתוך הענן והיה הולך לאור הענן, כאדם שמהלך בצהרים: ויעל אל ההר. (כח) זה תחלת ארבעים יום, וששה ימים קודם שקראהו הקב"ה מתוך הענן בכלל ארבעים יום, שאינן ארבעים ושש, אלא ארבעים יום וארבעים לילה, שנאמר ויהי משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה, כולן רצופין בזה אחר זה, (כט) בוא וראה שכל מעשה בראשית בששה ימים נבראו, והתורה נתנה לסוף ארבעים יום, אשרי מי שנותן מעשה ששה, ונוטל מעשה ארבעים, ז' כנגד אחד, חוץ מיום שעלה, וחוץ מיום שירד. ובמה היה מתעסק משה רבינו ארבעים יום וארבעים לילה, אלא ללמדך עומקי התורה והמצות למד מפי הגבורה, ואם משה רבינו ששמע מפי הגבורה, הוצרך ללמוד ארבעים יום, הדיוט מהדיוט על אחת כמה וכמה שצריך להיות עמל בתורה, ועליו הכתוב אומר נפש עמל עמלה לו כי אכף עליו פיהו (משלי טז כו), אשרי מי שעמלו בתורה ובמצות ועובד לבוראו באמת:

סליק פרשת משפטים

הערות ותקונים

כמה מאות. הוספת רבינו. (כא) המתינו לנו. וכן כתב המבאר שבו לשון המתנה ועכוב וכן ת"א אוריכו לנא הכא. (כב) מיכן אמרו. ב"ק מ"ו ע"ב. (כג) אחר עשרת הדברות. יומא ג' ע"ב. (כד) כדי למרק. יומא שם. (כה) להר וגם למשה. עי' יומא שם. (כו) אלא לחלוק לו למשה כבוד. יומא שם. (כז) מלמד. יומא שם. (כח) זה תחלת מ' יום. עי' יומא שם ורש"י עה"ת. (כט) בוא וראה שכל מעשה בראשית. עי' וי"ר פ"ל ופסיקתא פסקא ולקחתם לכם דף קע"ח ע"ב וקלה היא בעיניך שמכרתי דבר שנברא לששה ימים וקניתי דבר שניתן לארבעים יום וארבעים לילה כך כל העולם כלו לא נברא אלא לששה ימים דכתיב כי ששת ימים וגו' אבל התורה נתנה למ' יום דכתיב ארבעים יום וגו'. ועיין פסיקתא שם בהערה י"א:

ז) (ח) **ויקח** את ספר הברית. (ט) זהו שכתוב מתחלת בראשית עד כאן, דברי ר' יוסי בר יהודה, (י) ר' ישמעאל אומר ברכות וקללות, שנא' אלה דברי הברית (דברים כח סט): ויאמר כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (יא) [כדרך שנא' במלאכי השרת ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו (תהלים קג כ): ד"א נעשה ונשמע. נעשה את כל אלה, ונשמע] העתידות להיאמר:

ח) **ויקח** משה את הדם ויזרק על העם. (יב) זו הזאה, (יג) מלמד שלא קבלו אבותינו התורה אלא על ידי מילה וטבילה והזאה: ויאמר הנה דם הברית אשר כרת ה' עמכם. (יד) אמר להם הרי אתם קשורין (טו) וענובין, מיד קבלו עליהם בשמחה:

ט) **ויעל** משה ואהרן וגו'. זה בתחומו, ואלו בתחומן:

י) **ויראו** את אלהי ישראל. מלמד שראו שכינה: ותחת רגליו. זה כסא הכבוד: כמעשה לבנת הספיר. (טז) מלמד שהספיר לבן הוא, וכה"א כמראה אבן ספיר דמות כסא (יחזקאל א כו):

יא) **ואל** אצילי בני ישראל. אלו הזקנים והכהנים הנגשים אל ה': לא שלח ידו. לא היה בהן היזק, כענין שנאמר פן יהרסו אל ה' לראות ונפל ממנו רב (שמות יט כא). ויש אומרים לא שלח ידו. לא חלה עליהם עדיין נבואה: ויחזו את האלהים. חזו מלאכי השרת וחיות הקודש: ויאכלו וישתו. אלו קרבנותן שהן מתקרבין ומתקבלין לפני המקום, ונדמה להם כאלו אכלו ושתו, כענין שנאמר אכלו רעים שתו ושכרו דודים (שה"ש ה א):

יב) **ויאמר** ה' אל משה עלה אלי ההרה. להר אשר אמרתי לך, תעבדון את האלהים על ההר הזה (שמות ג יב), (יז) זה היה מעשה אחר עשרת הדברות, שהוא תחלה לארבעים יום: והיה שם ואתנה לך את לוחות האבן. כמשמעו: והתורה. (יח) אלו חוקים ומשפטים: והמצוה. זו משנה: אשר כתבתי. אלו נביאים וכתובים: להורותם. (יט) זה התלמוד, מלמד שכולם ניתנו לו למשה מסיני, (כ) שהרי כמה מצות סתומות, וכמה משפטים סתומים בתורה שגילום חכמי ישראל בקבלת דור אחר דור, רב מפי רב, ששמע מפי רבו, ורבו מרבו, הלכה למשה מסיני:

הערות ותקונים

(ח) ויקח את ספר הברית. וכ"ה בכ"י פלארענץ ובקרא כתי' ויקח ספר הברית. (ט) זהו שכתו' מתחלת בראשית עד כאן. במכילתא יתרו פ"ג רבי יוסי ברבי אסי אומר מתחלת בראשית ועד כאן. ובילקוט יתרו רמז רע"ט הגי' רבי ישמעאל ברבי יוסי אומר ורבינו גורס ר' יוסי ב"ר יהודה, ועי' תוס' גיטין ס' ע"א ד"ה תורה. (י) ר' ישמעאל אומר ברכות וקללות. עי' מכילתא וילקוט שם. (יא) כדרך שנאמר במלאכי השרת. הוספתי עפ"י כ"י פלארענץ: (יב) זו הזאה. עי' כריתות ט' ע"א. וכן רש"י כתב ויזרק ענין הזאה, ותרגומו וזרק על מדבחא לכפרה על עמא. (יג) מלמד שלא קיבלו אבותינו התורה. עי' כריתות שם שמכאן למדו אבותיכם לא נכנסו לברית אלא במילה וטבילה והרצאת דם. (יד) אמר להם הרי אתם קשורין. מכילתא יתרו פ"ג. (טו) וענובים. לשון קשירה. עי' ערוך ערך ענב. (טז) מלמד שהספיר לבן הוא. עי' בהמבאר. לבנת מגזרת לבנה והנה לבנת הספיר כמו אבן ספיר שראה יחזקאל במראות הנבואה שהוא דמות כסא. כ"כ הראב"ע, והרשב"ם פי' לבנת לובן וכן תרגום הירושלמי וכן פי' ר' יונה וכן כתב רב סעדי' גאון שהספיר הוא לבן, והוא האבן שקורין קריסטאל. (יז) זה הי' מעשה. יומא ג' ע"ב. (יח) אלו חוקים ומשפטים. בגמרא ברכות ה' ע"א היתה לוחות אלו עשרת הדברות, תורה זו מקרא, והמצוה זו משנה, אשר כתבתי אלו נביאים וכתובים, להורותם זה הגמרא, מלמד שכולם נתנו למשה מסיני, וידידי הרה"ג הבקי הנפלא והוגר בלוס מוהר"ר רפאל נטע ראבינאוויטץ בספרו דקדוקי סופרים ח"א צד י"ב הביא גי' הכ"י לוחות האבן זו תורה והתורה אלו משנה והמצוה אלו מצות כמשמען. וכגי' הכ"י כ"ה בילקוט משפטים רמז שס"ב. (ובילקוט הגי' חוקים ומשפטים אלו הדינין וט"ס הוא כי לא הוזכר במקרא) ובבה"ג ובס' הרוקח שורש קבלת חכמים ובהשגות הרמב"ן על ס' המצות שרש א' וגי' הדפוס נוח יותר עכ"ל. (יט) זה תלמוד. לפנינו בברכות שם הגי' זה גמרא ובדקדוקי סופרים שם הביא גי' הכ"י זה תלמוד. וכ"ה בדפוס שונצינו וויניציא וקראקא, ובילקוט ובבה"ג ובע"י הראשון, והצענזור הוא שסינהו. (כ) שהרי

כמה

תרומת בדק הבית לבדק הבית: אשר תקחו מאתם. לא תרומת דגן תירוש ויצהר, אלא זהב וכסף ונחשת, (יד) אמר הקב"ה אני העמדתי לכם שלשה עשר דבורים במצרים, אף אתם תתנדבו שלש עשרה, שלשה עשר שעשה במצרים הכתובים על ידי יחזקאל, ואלבישך רקמה, ואנעלך תחש, ואחבשך בשש, ואכסך משי, ואעדך עדי, ואתנה צמידים על ידיך, ורביד על גרונך, ואתן נזם על אפך, ועגילים על אזניך, ועטרת תפארת בראשך, וסלת ושמן ודבש האכלתיך (יחזקאל טז י יא יב יט) הרי שלשה עשר, אף אתם תתנדבו לי שלשה עשר דבר, זהב, וכסף, ונחשת, ותכלת, וארגמן, ותולעת שני, ושש, ועזים, ועורות אילם מאדמים, ועורות תחשים, ועצי שטים, ושמן למאור, ובשמים לשמן המשחה ולקטרת הסמים, אבני שהם, ואבני מלואים, ומה נשתנו אלו, אלא למדרש, זהב לכפר מפני מלכות בבל, דכתיב ביה ראשיה די דהב טב (דניאל ב לב), וכסף לכפר מפני מלכות פרס ומדי, דכתיב ועשרת אלפים ככר כסף (אסתר ג ט), ונחשת לכפר מלכות יון, שהיא פחותה מכולן, (טו) שהיא עתידה להשתמש במטבע חשוב כחרס (טז) שהדינרין שלהם נחשת, ותכלת וארגמן ותולעת שני, (יז) תכלת אלו ישראל העטופים בציצית, (יח) [דכתיב ביה פתיל תכלת], ארגמן זה דניאל, שראה ד' מלכיות האלו, (יט) [וכתיב ביה ארגוונא ילבש] (דניאל ה ז), ותולעת שני אלו ישראל, שנא' בהם אל תיראי תולעת יעקב (ישעיה מא יד), ואומר כחוט השני שפתותיך (שה"ש ד ג), ושש זה הבד, כנגד המלאך לבוש הבדים אשר נשבע בחיי העולמים, ועזים זה כפרת עונות ישראל, שנאמר אם יאדימו כתולע כצמר יהיו (ישעיה א יח), ועורות אילם מאדמים (כ) אלו מלכי אדום שמשכה מלכותן על ישראל, (כא) ועורות תחשים שערערו חומות ירושלים והתישו כוחן של ישראל, ועצי שטים שיועצים עצות להשטות את ישראל מייחוד מלכם:

ו) **שמן** למאור. כנגד מלך המשיח שעתיד לבא להאיר עיני ישראל: בשמים לשמן המשחה. שעתיד למשוח כהן גדול: ולקטרת הסמים. כדכתיב (כב) בריח ניחות ארצה אתכם (יחזקאל כ מא):

ז) **אבני** שהם ואבני מלואים. (כג) [זה אבני כדכוד], כדכתיב ושמתי כדכוד שמשותיך (ישעיה נד יב):

ח) **ועשו** לי מקדש. בעולם הזה (כד) ולעולם הבא: ושכנתי בתוכם. לעולמי עולמים. חיבה יתירה חיבב הקב"ה לישראל, לצמצם שכינתו בתוכם, אשרי העם שככה לו אשרי העם שה' אלהיו. זה המדרש נואי המקרא ומידי פשוטו אינו יוצא:

ט) **ככל** אשר אני מראה אותך. מלמד שהראה לו הקב"ה למשה כל מלאכת תבנית המשכן הכל הראה לו דמות אש: וכן תעשו. לדורות הבאים:

י) **ועשו** ארון עצי שטים. התחיל בארון מפני שקדושתו יתירה, לפיכך הזכיר בראשונה: עצי שטים. מין ארז, שנא' אתן במדבר ארז שטה (ישעיה מא יט):

הערות ותקונים

וכ"י פ"ב (ובכ"י פ"ב כלר' טבאי בר' יאשיה) וזה ליתא בתנחומא לפנינו ואין ספק שהיה כן בילמדנו · והמאמר הזה מקורו בירושלמי שקלים פ"א ה"א ושם הוא בשם ר' שמואל בר נחמן שלש תרומות נאמרו בפרשה הזאת תרומת אדנים ותרומת שקלים ותרומת המשכן, דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה זו תרומת אדנים, מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי זו תרומת שקלים, וזאת התרומה אשר תקחו מאתם זו תרומת המשכן, ועי' ברש"י עה"ת · (יד) אמר הקב"ה אני העמדתי לכם י"ג דברים · עי' תנחומא ובעץ יוסף שם. ובילקוט וס' והזהיר דף ע"ז ע"ב · (טו) שהיא עתידה להשתמש · עי' בתנחומא ארז"ל המלכות הזו עתידה להשתמש במטבע של חרס · (טז) שהדינרין שלהם נחשת. הוספת רבינו · (יז) תכלת אלו ישראל. על סוף הכתוב ליתא בתנחומא לפנינו · (יח) דכתיב ביה פתיל תכלת. כ"ה בכ"י פלארענץ. (יט) וכתיב ביה · כ"ה בכ"י פ"ב וחסר גם בכ"י פלארענץ · (כ) אלו מלכי אדום שמשכה מלכותן על ישראל · כ"ה גם בכ"י פלארענץ. ובכ"י פ"ב הגי' אלו מלכי אדום שמנגיניהם מאודמים שנמשכה מלכותם על ישראל · ודרש מאדמים מלכי אדום. (כא) ועורות תחשים שערערו · דרש עורות שעירערו. ודרש עצי מלשון עצה ושטים מן שטה · (כב) בריח ניחות · כ"ה גם בכ"י פ"ב ופלארענץ ובקרא כתיב בריח ניחוח · (כג) זה אבני כדכוד · הוספתי כמו שהוא בכ"י פ"ב, וחסר גם בכ"י פלארענץ · (כד) ולעולם הבא · בכ"י פלארענץ הגי' ולעתיד

כתיב כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו (משלי ד ב), מאי לקח טוב, זו היא התורה, והאיך היא לקח טוב, (א) בנוהג שבעולם (ב) שני תגרין מוכרין שני מיני תגרות החליפו זה לזה, מה שיש ביד זה אין ביד זה, אבל התורה אדם שונה הלכה זו, וחבירו שונה הלכה אחרת, לימדו זה את זה, נמצא ביד זה שתים וביד זה שתים לכך נקרא לקח טוב: (ג) ד"א לקח טוב. שהרי כל סחורה שבעולם אדם נוטלה ויוצא לדרך, ספק שמא ישלוה הימנו לסטים, אבל התורה אינה כן, לכך נקראת לקח טוב: (ד) ד"א לקח טוב כל סחורה שבעולם בעלה מתפחד שמא תפסיד ותזיל סחורתו, אבל התורה אינה מפסדת אלא עולה בכל יום ומתגדלת, לכך נקראת לקח טוב, אמר הקב"ה לקח טוב נתתי לכם, עשרת הדברות ומשפטים ישרים וחוקים ומצות טובים, עתה בבקשה מכם תורתי אל תעזובו, הקב"ה נתן תורה לישראל ואמר תורתי אל תעזובו:

[כה] א) וידבר ה' אל משה לאמר: ב) דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה. (ה) אני נתתי לכם את תורתי וקחו גם אותי, ומנין לומר לי במקום אותי, שנאמר ולי אני עבדך (נ"א א כו), ועשו לי מקדש (פסוק ח), לכך נאמר דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה: (ו) תנן התם חמשה לא יתרומו, ואם הרימו אין תרומתן תרומה, החרש השוטה והקטן והתורם את שאינו שלו, ונכרי שתרם את של ישראל אפילו ברשות, אין תרומתן תרומה: (ז) אמר ר' שמעון בן לקיש וכולהם מן הפסוק הזה, (ח) דבר אל בני ישראל, פרט לחרש שאינו שומע ואינו מדבר, אשר ידבנו לבו, פרט לשוטה שאין לבו נודבו, ידבנו לבו, אין הנדיב אלא בלב, שנאמר כל נדיב לב (שמות לה ה), ולא אנוס, מאת כל איש, פרט לקטן שאינו איש, ויקחו לי, (ט) משלהם פרט לתורם מה שאינו שלו, (י) והנכרי מנין, דכתיב דבר אל בני ישראל ויקחו לי, ולא הגוים יקחו, (יא) על שם חיבה זוכר את ישראל בכל פרשה ומצוה, שנא' כי נער ישראל ואוהבהו (הושע יא א), ואומר ואוהב את יעקב (מלאכי א ב): ויקחו לי תרומה. (יב) כל מקום שנאמר לי, הוקבע לעולם הזה ולעתיד, כי לי הארץ (ויקרא כה כג), כי לי בני ישראל עבדים (שם שם נה), כי לי כל בכור (במדבר ג יג), והיו לי הלוים (שם ח יד), וכאלה רבות: ויקחו לי. שתהא ברכה בה, וכה"א והמלאכה היתה דים (שמות לו ז): דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה. אמר להם הקב"ה לכם אני מטריח להביא תרומה, ולא לשאר אומות: תקחו את תרומתי. מאחר שהתנדב מלבו, תקחו את תרומתי בעל כרחו:

ג) וזאת התרומה. שלש פעמים הזכיר תרומה, (יג) כדרב טבאי אמר ר' יאשיה דאמר שלש תרומות הן, תרומת שקלים לאדנים, תרומת מזבח למזבח,

---

הערות ותקונים

תרומה (א) בנוהג שבעולם. עי' תנחומא ריש תרומה ומובא גם בס' והזהיר תרומה דף ע"ו ע"ב. (ב) שני תגרין מוכרין ב' מיני תגרות. בתנחומא שני פרגמטוטין עומדים זה עם זה אחד בידו מטכסא ואחד בידו פלפלין כו'. ומלת פלפלין בתנחומא נראה כי בא פנימה מאיזה מעתיק. ונמצא לנכון בילקוט רמז שס"ג זה לוקח מטכסא וזה לוקח אולוסירק' [צ"ל אולוסריקון]. ופי' ביוני כלו משי מורכב מן אולו שפי' ביוני כולו ומן סריקון שפי' משי וגם מטכסא פי' ביוני משי שלא נעבד עדיין. ובס' והזהיר תרומה דף ע"ז ע"א מובא מאמר התנחומא וגורס זה בידו סידוקין. ויש לתקן שצ"ל סירוקין כמו שהעירותי במחברת כבוד הלבנון שנה עשירית מחברת ראשונה צד י"ג. (ג) ד"א לקח טוב שהרי כל סחורה שבעולם. תנחומא וילקוט. ובס' והזהיר שם. (ד) ד"א לקח טוב. שם. (ה) אני נתתי לכם את תורתי וקחו גם אותי. בתנחומא וילקוט אמר להן הקב"ה לישראל התורה שלי ונטלתם אותה קחו אותי עמה שנאמר ויקחו לי תרומה. (ו) תנן התם. ריש תרומות מובא בתנחומא שם. (ז) אמר רשב"ל. תנחומא וילקוט והמאמר נובע מירושלמי תרומה פ"א ה"א, ושם איתא ר' שמואל בר נחמן. (ח) דבר אל בני ישראל פרט לחרש שאינו שומע ואינו מדבר. כ"ה בתנחומא, אולם בירושלמי הגי' אשר ידבנו לבו פרט לחרש ולשוטה. (ט) משלהם. תנחומא וילקוט. (י) והנכרי מנין. בתנחומא הגי' ונכרי שתרם את של ישראל אפילו ברשותו דכתיב דבר אל בני ישראל יצא נכרי שאינו ישראל. (יא) על שם חיבה. דברי רבינו מלכפסי'. (יב) כל מקום שנאמר לי. תנחומא וילקוט וס' והזהיר. (יג) כדרב טבאי אמר ר' יאשיה דאמר ג' תרומות כו'. כ"ה בכ"י פלארענץ וכ"י

למחזיקיה, שנאמר כי בצל החכמה בצל הכסף (קהלת ז יב), ואומר עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג יח):

יד) **והבאת** את הבדים בטבעות על צלעות הארון לשאת את הארון. (לה) מיכן שתלמידי חכמים שבעיר בני עירו מצווין לעשות מלאכתו: לשאת את הארון בהם. מאחר שעוסק בתורה מתנשא למעלה למעלה:

טו) **בטבעות** הארון יהיו הבדים לא יסורו ממנו. (לו) מכאן שהמסיר בדי הארון עובר בלאו:

טז) **ונתת** אל הארון. בוא וראה כמה נתינות הם, השבת מתנה, שנאמר ראו כי ה' נתן לכם (את) השבת (שמות טז כט), החכמה מתנה, שנא' כי ה' יתן חכמה (משלי ב ו), התורה מתנה, שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם (שם ד ב), ואומר ויתן אל משה ככלותו (שמות לא יח), ואומר ונתת אל הארון, וארץ ישראל מתנה, שנאמר אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם (דברים טז ח), והלוים מתנה, שנאמר לכם מתנה נתונים לה' (במדבר יח ו), וחלק הלוים ומנחות הכהנים מתנה, ארבעה ועשרים מתנות כהונה, וכן כיוצא בהן, וכן התורה מתחלתה ועד סופה קרויה מתנה, לפי שנתנה במדבר במקום הפקר כל הרוצה ליטול יבוא ויטול, לכך נקראת מתנה: את העדות. עדות התורה לעולם שהקב"ה בחר בישראל ונתן להם את תורתו: אשר אתן. לאחר ארבעים יום: אליך. על ידך עתידה להינתן:

יז) **ועשית** כפרת זהב טהור אמתים וחצי ארכה ואמה וחצי רחבה. הכפרת מדת ארכה ורחבה נאמרה [ומדת עוביה לא נאמרה], וכשהוא אומר על פני הכפרת קדמה (ויקרא טז יד), (לז) למדנו עוביה טפח, (לח) כתיב הכא פני, וכתיב התם מאת פני יצחק אביו (בראשית כז ל), ואין פני אדם פחות מטפח:

יח) **ועשית** שנים כרובים זהב. כשאמר משה רבינו לא תעשה לך פסל וכל תמונה (שמות כ ד), נאמר לו ועשית שנים כרובים זהב, (לח) וכן כיוצא באלו, כמו פרשת יבום, וערות אביך, לא תלבש שעטנז (דברים כב יא), גדילים תעשה לך (שם שם יב), מחלליה מות יומת (שמות לא יד), וביום השבת שני כבשים בני שנה (במדבר כח ט), אלה וכיוצא בהן ברצון אחד נאמרו:

יט) **ועשה** כרוב אחד מקצה מזה. שלא להרחיק את הכרובים מן הכפורת:

כ) **והיו** הכרובים פורשי כנפים למעלה. הכרובים האלה יהיו פורשים כנפים למעלה, ולא של בית עולמים, כי הכרובים שעשה שלמה היו פורשים כנפים מקיר הדביר לקיר הדביר, (לט) שנאמר כנף הכרוב האחד נוגע בקיר מזה, ואלו הכרובים: סוככים בכנפיהם על הכפרת ופניהם איש אל אחיו. כגון כפי הכהנים בשעה שעולין לברך את ישראל: אל הכפרת יהיו פני הכרובים. שלא יחזירו פניהם זה מזה: איש אל אחיו. (לט) להראות לישראל חיבה יתירה שהקב"ה היבבם:

כא) **ונתת** את הכפרת על הארון מלמעלה. לפי שיש על בסמוך, ויש על לפני, לפיכך הוצרך לומר מלמעלה: ואל הארון תתן את העדות

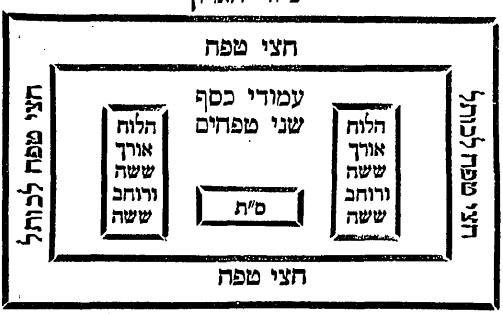
הערות ותקונים

ושם הלשון יותר מתוקן וז"ל: ויש לפרש עוד ועשו ארון עצי שטים אלו המסייעין לעוסקי תורה. וצפית אותו זהב טהור על שם שהקב"ה עתיד לעשות צל לשניהם יחד לעוסקי התורה ולמסייע אותם, שנאמר כי בצל החכמה בצל הכסף, וכתיב עץ חיים היא למחזיקים בה כו' והבאת את הבדים בטבעות אלו ההמון שחייבין להעמיד ולהחזיק לומדי תורה כו'. (לה) מיכן שתלמידי חכמים שבעיר. עי' יומא ע"ב ע"ב. (לו) מכאן שהמסיר בדי הארון. עי' יומא ע"ב ע"א. (לז) למדנו עוביה טפח. סוכה ה' ע"א. (לח) כתיב הכא פני. סוכה שם. (לח) וכן כיוצא בזה. מכילתא דבחדש פ"ז ספרי תצא פי' רל"ג ירוש' נדרים פ"ג ה"ב ושבועות פ"ג ה"י. (לט) שנאמר כנף הכרוב האחד נוגע בקיר מזה. אין זה לשון הכתוב וצ"ל שנאמר ותגע כנף האחד בקיר וכנף הכרוב השני נוגעת בקיר השני (מ"א ו כז). וראיתי בכ"י פלארענץ מובא לנכון שנאמר כנף [צ"ל והכנף] הכרוב שני [צ"ל השני] נוגעת בקיר [השני] וכנפיהם אל תוך הבית נוגעת כנף אל כנף. (לט) להראות לישראל חיבה. יומא נ"ד ע"א ועי' ב"ב צ"ט ע"א ברשב"ם ד"ה כאן -

בזמן

אמתים וחצי ארכו, ואמה וחצי רחבו, ואמה וחצי קומתו. (כה) באמה של ששה טפחים, והלוחות ארכן ששה, ורחבן ששה, ועוביין ששה, מונחות כנגד ארכו של ארון, כמה לוחות (כו) אוגרות בארון, שנים עשר טפחים, נשתיירו שם שלשה טפחים, צא מהם טפח חציו לכותל זה וחציו לכותל זה, נשתיירו שני טפחים שבהם ספר תורה מונח, שנאמר אין בארון רק שני לוחות האבנים אשר הניח שם משה בחורב (מ"א ח ט), אין בארון רק, אין מיעוט אחר מיעוט, אלא לרבות ספר תורה שמונח בארון. פרנסת ארון לאורכו, צא ופרנס ארון לרחבו, כמה לוחות אוכלות בארון ששה טפחים, שנשתיירו שם שלשה טפחים, צא מהם טפח, חציו לכותל זה, חציו לכותל זה, נשתיירו שם שני טפחים שלא יהא ספר תורה יוצא ונכנס כשהוא דחוק, דברי ר' מאיר, (כז) בבבא בתרא בפירקא קמא עמודי כסף היו עומדין ברוחב הארון לאורך הלוחות. מהדקין את הלוחות שלא יתנועעו במסעות אמתים וחצי ארכו. (כח) מיכן אמרו אין עושין ספר תורה לא ארכו יותר על היקפו ולא היקפו יותר על ארכו: (כט) שאלו את רבי שיעור ספר תורה בכמה, אמר להם בגויל ששה טפחים, בקלף איני יודע וכו'. וכל ספר שהיקפו ששה טפחים, בידוע שעוביו מקום הנחתו שני טפחים, שכל שיש בהיקפו שלשה טפחים, יש בו רוחב טפח, למדנו שספר תורה שעשה משה רבינו כך דינו:

ציור הארון

יא) **וצפית** אותו זהב טהור מבית ומחוץ תצפנו. (ל) מיכן אמרו כל תלמיד חכם שאינו תוכו כברו אינו תלמיד חכם, וכן אמר איוב צדק לבשתי וילבשני וגו' (איוב כט יד): ועשית עליו. (לא) עליון הוא כתר התורה על שלשה כתרים, (לב) שבכולם לא נאמר אלא ועשית לו, וכאן ועשית עליו: זר זהב. (לג) זכה שהוא לומד ומקיים נעשית לו זר וכתר, ואם לאו זרה הוא הימנו, לכך חסר יו"ד:

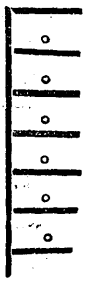
יב) **ויצקת** לו ארבע טבעות. שיהא תלמיד חכם זהיר בתורה ובתלמוד ובמצות ובמעשים טובים: ושתי טבעות על צלעו האחת ושתי טבעות על צלעו השנית. כלומר ושתי טבעות מן ארבע טבעות זהב יהיו על צלעו האחד וכן הצד השני:

יג) **ועשית** בדי עצי שטים. (לד) אלו המסייעין את עוסקי התורה: וצפית אותם זהב. שבמקום שעתיד הקב"ה לעשות צל לעוסקי התורה עתיד לעשות

הערות ותקונים

ולעתיד לבוא. (כה) באמה של ששה טפחים. ב"ב י"ד ע"א. (כו) אוגרות בארון. בילקוט רמז שס"ז הגי' אוגדות ובגמרא ב"ב שם הגי' אוכלות. וע"ש בפירש"י שפי' אוכלות תופסות. ובגמרא שם במאמר ר' יהודה ג"כ הגי' כמה לוחות אוגדות בארון ונרשם בצדו נ"א אוכלות. ולהלן גורס רבינו ג"כ כמה לוחות אוכלות בארון. (כז) בב"ב פ"ק. דף י"ד ע"א. (כח) מיכן אמרו. ב"ב שם. (כט) שאלו את רבי. שם. (ל) מיכן אמרו. יומא ע"ב ע"ב. (לא) עליון הוא כתר התורה. עי' רש"י עה"ת זר זהב כמין כתר מוקף לו סביב כו' והוא סימן לכתר תורה. ועי' יומא שם א"ר יוחנן שלשה זירים הן וע"ש בפירש"י שכתב שלשה זירים נעשה בכלי הקודש, של מזבח סימן לכתר כהונה, ושל ארון סימן לכתר תורה, ושל שלחן סימן לכתר מלכות, והשלחן הוא סימן לעושר מלכים. וכן במדרש שמ"ר פל"ד ארשב"י ג' כתרים הם כתר מלכות זה השלחן כתר כהונה זה המזבח וכתר תורה זה הארון. (לב) שבכולם לא נאמר אלא ועשית לו. וכן הוא במדרש שמ"ר שם ומפני מה בכולן כתיב ועשית לו ובארון כתיב ועשית עליו ללמדך שכתר תורה מעולה יותר מכולן זכה אדם לתורה כאילו זכה לכולן ע"כ. (לג) זכה שהוא לומד ומקיים כו'. יומא ע"ב ע"ב ר"י רמי כתיב זר וקרינן זיר זכה (פירש"י ללמוד לשמה ולקיימה) נעשית לו זיר, לא זכה זרה הימנו (פירש"י משתכחת ממנו) וכן במדרש שמ"ר פל"ד למה נכתבים זר ונקראים זר. (דה"ל למיכתב זיר ביו"ד שהגיר"ס מוסף אחריו יו"ד). (לד) אלו המסייעין את עוסקי התורה כו'. המאמר הזה מובא ברבינו בחיי על התורה

ולפיכך נקרא לחם הפנים על שם שהיה להם שתי פנים, בשביל תיקון הדפוסין, וכפותיו אלו בזיכי לבונה, קשותיו אלו הסניפין כזה

מנקיותיו אלו הקנים, (נ) שהיה משים הקשות בין המערכות כדי שלא יגע לחם בלחם שלא יתעפש, שנא' ושמת אותם שתים מערכות (ויקרא כד ו), זה על גב זה, והקנים מפרידין בין מערכה למערכה בגובה המערכות, כי אין אדם יכול לצייר במקומה, כי אם באורך והמבין יבין: (נא) תנן התם ר' מאיר אומר כל אמות היו בינונית חוץ ממזבח הזהב, והקרן, והסובב, והיסוד, ר' יהודה אומר אמת בנין באמת ששה, ושל כלים בחמשה, א"ר יוחנן ושניהם מקרא אחד דרשו, ואלה מדות המזבח באמות אמה אמה וטופח וחיק האמה, ואמה רוחב וגבולה אל שפתה סביב זרת האחד וזה גב המזבח (יחזקאל מג יג), חיק האמה זה היסוד האמה, רוחב זה סובב, וגבולה אל שפתה סביב אלו הקרנות, גב המזבח זה מזבח הזהב, (נב) ר' מאיר סבר (נג) זה באמה בת חמשה הא כל אמות הכלים באמה בת ששה, ר' יהודה סבר כזה יהיה אמות הכלים, כולא שמעתא:

ל) **ונתת** על השלחן לחם פנים לפני תמיד. (נד) תנן התם סידר את הלחם בשבת ואת הבזיכין לאחר השבת, והקטיר הבזיכין בשבת פסולה ואין חיבין עליהם משום פיגול נותר וטמא, סידר את הלחם ואת הבזיכין לאחר השבת, (נה) והקטיר את הבזיכין בשבת כיצד יעשה, יניחנה לשבת הבאה שאפילו הוא על השלחן ימים עשרה אין בכך כלום: (נו) ותנן נמי ארבעה כהנים נכנסין שנים בידם שני סדרים, ושנים בידם שני בזיכין וארבעה מקדימין לפניהם, שנים ליטול שני סדרים, ושנים ליטול שתי בזיכין, (נז) הנכנסין עומדין בצפון ופניהם לדרום, והיוצאים עומדים בדרום ופניהם לצפון, אלו מושכין ואלו מניחין, וטפחו של זה (נח) בתוך טפחו של זה, שנאמר לפני תמיד, (נט) ר' יוסי אמר אף אלו נוטלין ואלו מניחין, אף זו היתה תמיד, יצאו ונתנום על שלחן של זהב שהיה באולם והקטירו את הבזיכין והחלות מתחלקות לכהנים: (ס) תניא ר' יוסי אומר אפילו סילק את הישנה שחרית וסידר את חחדשה ערבית אין בכך כלום, הא מה אני מקיים לפני תמיד, שלא ילין שלחן בלא לחם, (סא) אמר רב אמי מדבריו למדנו שאפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד שחרית, ופרק אחד ערבית, קיים מצות לא ימוש (יהושע א ח). (סב) שאל בן דמא בן אחותו של ר' ישמעאל (סג) את רבי יהושע כגון שלמדתי כל התורה כולה, מהו שאלמוד חכמת יוונית, קרא עליו את המקרא הזה לא ימיש ספר התורה [הזה] מפיך והגית בו יומם ולילה (שם), צא ובדוק שעה שאינה מן היום ולא מן הלילה, ולמוד חכמת יוונית:

לא) **ועשית** מנורת זהב טהור מקשה תיעשה. (סד) תנן התם שבעה קני מנורה מעכבין זה את זה [ושבעה נרותיה מעכבין זה את זה], (סה) מהו טעמא

הערות ותקונים

(נ) שהיה משים הקשות. עד והמבין יבין הוספת רבינו. (נא) תנן התם. כלים פי"ז מ"י מנחות צ"ז ע"א. (נב) ר' מאיר סבר. עי' ברש"י בגמרא מנחות שם. (נג) זה באמה בת חמשה. בכ"י פלארענץ בטעות זה באמה בת ששה. (נד) תנן התם סידר את הלחם. מנחות ק' ע"א במשנה. (נה) והקטיר את הבזיכין בשבת כיצד יעשה. במשנה הגי' והקטיר את הבזיכין בשבת פסולה, ורשם הגאון הרי"ב בצדו עיין רש"י ביומא כ"ט ע"ב דמותק זה והעיד כך בשם הר"ח דלא גרסי פסולה עכ"ל ויש להביא ראיה כי גם רבינו מוביה לא גריס כן במשנה ושם במשנה הגי' ימים רבים. (נו) ותנן נמי ארבעה כהנים. משנה מנחות צ"ט ע"ב. (נז) הנכנסים והיוצאים. במשנה המכניסים והמוציאין. (נח) בתוך טפחו של זה. במשנה כנגד טפחו של זה. וגרשם בצדו בשבת קל"ג ע"א ומנחות ז' ע"ב איתא בצד טפחו של זה. (נט) ר' יוסי אומר. עד תניא ר' יוסי אומר נשמט בכ"י פלארענץ ע"י שגגת המעתיק. (ס) תניא ר' יוסי אומר. מנחות שם. (סא) אמר ר' אמי. שם. (סב) שאל בן דמא. שם. (סג) את רבי יהושע. כ"ה גם בכ"י פ"ב. ובגמרא ובכ"י פלארענץ הגי' את רבי ישמעאל. (סד) תנן התם שבעה קני המנורה. מנחות כ"ח ע"א במשנה. (סה) מ"ט הויה כתיב בהו. גמרא שם ופירש"י הויה כתיב בהו כפתוריהם וקנותם ממנה יהיו (שמות כה).

אשר אתן אליך . (מ) להביא שברי לוחות שהיו מונחין בארון :

כב) **ונועדתי** לך שם . בכל מקום שיהא שם הארון : ודברתי אתך . שלא יהא הדבור אלא אתך , שמא תאמר מכל המשכן , ת"ל מעל הכפרת , יהא הדבור יוצא , שמא מכל הכפורת , ת"ל מבין שני הכרובים , ושמא תאמר מבין כל גופי הכרובים , ת"ל אשר על ארון העדות , להודיע גבורותיו של מלך מלכי המלכים שכתוב בו קול ה' שובר ארזים קול ה' בכח קול ה' חוצב להבות אש (תהלים כט ד ה ז) והוא מצמצם לדבר עם עבדו כאשר ידבר איש אל רעהו , ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד : את כל אשר אצוה אותך . ולא לאיש אחר , (מ) [שנאמר זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג כב) : אל בני ישראל . ולא לעם אחר] , וכן הוא אומר לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום (תהלים קמז כ) :

כג) **ועשית** שלחן . שלחן קרוי שלחן , והמזבח קרוי שלחן , אלא שהעולין על המזבח כליל לאשים , והעולים בשלחן לכהנים , אלא שממנו אזכרתה לה' , קטורת הבזיכין : אמתים ארכו ואמה רחבו ואמה וחצי קומתו . תנן התם (מא) במס' מנחות בפרק שתי הלחם ר' מאיר אומר השלחן ארכו שנים עשר ורחבו ששה , שהאמה בת ששה ולחם הפנים ארכו עשרה ורחבו חמשה , נותן ארכו כנגד רחבו של שלחן וכופל טפחיים מיכן וטפחיים מיכן ריוח באמצע , כדי שתהא הרוח מנשבת בו , אבא שאול אומר שם היו נותנין שני בזיכי לבונה של לחם הפנים , אמרו לו והלא כבר נאמר ונתת על המערכת לבונה זכה (ויקרא כד ז) אמר להם והלא נאמר ועליו מטה מנשה (במדבר ב כ) , (מב) ובגמרא א"ר יוחנן לדברי האומר כו' :

כד) **וצפית** אותו זהב טהור ועשית לו זר זהב סביב . (מג) זה כתר שני , שזכו בו שבטו של אהרן , שהרי (מד) זר הארון כל הרוצה ליטול יבוא ויטול , מכח משה רבינו שזכה בו תחלה , שנאמר זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג כב) :

כה) **ועשית** לו מסגרת טופח . מסגרתו למעלה היתה , (מה) כדברי ר' יהודה :

כו) **ועשית** לו ארבע טבעות זהב . לו לשלחן ולא למסגרת :

כז) **לעמת** המסגרת תהיין הטבעות . בצדו של שלחן :

כח) **ועשית** את הבדים עצי שטים וגו' ונשא בם את השלחן . (מה) שהיו מוציאין השלחן ברגלים ומראין אותו לעולי רגלים , ואמר להם ראו חיבתכם לפני המקום שסילוקו כסידורו , שנאמר לשום לחם חם ביום הלקחו (ש"א כא ז) :

כט) **ועשית** קערותיו וכפתיו וקשותיו ומנקיותיו . תנן התם (מו) במס' מנחות בפרק שתי הלחם ארבעה סניפין של זהב היו שם מפוצלין מראשיהן שהיו כומכין בהם , שנים לסדר זה ושנים לסדר זה , ועשרים ושמנה קנים כחצי קנה חלול , ארבעה עשר לסדר זה , וארבעה עשר לסדר זה , לא סידור הקנים ולא נטילתן דוחין את השבת , אלא נכנס מערב שבת ושומטן ונותנן לאורך השלחן , וכל הכלים שהיו במקדש אורכן לאורך הבית , (מז) ואמרי' בתלמוד ארבעה סניפין מנא הני מילי , אמר רב קטינא דאמר קרא ועשית קערותיו אלו הדפוסין , כפתיו אלו הבזיכין , (מח) קשותיו אלו הסניפין , ומנקיותיו אלו הקנים : אשר יוסך בהן . שמסככין בהן את הלחם (מט) [וכולא שמעתתא , וכך הצעתן קערות אלו הדפוסין שבהם אופין את הלחם]

הערות ותקונים

(מ) להביא שברי לוחות . ב"ב מ"ד ע"ב . (מ) שנאמר זכרו . הוספתי כמו שהוא בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ . והשמיט המעתיק מן אחר עד אחר . וכל המאמר מן שמא תאמר מן ספרא ויקרא פ"ב . (מא) במס' מנחות דף צ"ו ע"א במשנה . (מב) ובגמרא . במנחות שם . (מג) זה כתר שני . היינו כתר מלכות , ועי' רש"י עה"ת שכתב סימן לכתר מלכות שהשלחן שם עושר וגדולה כמו שאומרים שלחן מלכים ועי' לעיל הערה ל"א שהבאתי דברי רש"י מיומא ע"ב ע"ב ע"ש . (מד) זר הארון . היינו כתר התורה . (מה) כדברי ר' יהודה . עיין מנחות צ"ו ע"ב . ובכ"י פ"ב הגי' כדברי ר' יוסי הגלילי ובכ"י פלארענץ כדברי ר' יוסי וכן עיקר . (מה) שהיו מוציאין השלחן . מנחות כ"ט ע"א . (מו) במס' מנחות . דף צ"ו ע"א במשנה . (מז) ואמרינן בתלמוד . דף צ"ז ע"א . (מח) קשותיו אלו הסניפין . עי' רש"י עה"ת ובתוס' מנחות צ"ו ע"ב ד"ה לא . (מט) וכולא שמעתתא . הוספתי עפ"י כ"י פלארענץ והמעתיק השמיט מן את הלחם עד את הלחם .

שהיה

ט) **וחברת** את חמש היריעות. בתפירה: וכפלת את היריעה הששית. כדי שיהא שתי אמות כפולות: אל מול פני האהל. מפאת קדימה שמתחלת הפתח היה משים את היריעה באמצעותה, ושתי האמות היה לפתח כמו רדיד על המצח:

י) **ועשית** חמשים לולאות. כדי שהקרסים העליונים של נחשת מכוונין כנגד קרסי זהב התחתונים:

יב) **וסרח** העודף ביריעות האהל. זה ברוחב יריעות של עזים: חצי היריעה העודפת. כי הציה נכפלה אל מול פני האהל ושתי האמות הן עודפות ונסרחות על אחורי המשכן:

יג) **והאמה** מזה והאמה מזה. לפי שהתחתונות היו שמנה ועשרים, והעליונות היו שלשים אמה, והיה אלה שתי אמות על צדי המשכן מזה ומזה לכסותו:

יד) **ועשית** מכסה לאהל עורות אילם מאדמים ומכסה עורות תחשים. (ה) תחש שהיה בימי משה רבינו לפי שעה נזדמנה לו, ועשה ממנו מכסה לאהל מלמעלה, (ו) ומתרגמינן ססגונא, ששש בגוונים הרבה שלה:

טו) **ועשית** את הקרשים למשכן עצי שטים. (ז) מכל מיני ארז לא נבחרו למלאכת המשכן אלא עצי שטים, לכפר על מעשה שטים: עומדים. (ז) שיהו מעמידין אותן דרך גדילתן: (ח) ד"א עומדים. עומדין לעולם: (ט) ד"א עומדים, שמעמידין את ציפויין, לפי שלא היה תקרה למשכן כי אם היריעות:

טז) **עשר** אמות ארך הקרש. (י) למדנו לגובהו של משכן עשר אמות: ואמה וחצי האמה רוחב הקרש האחד. (יא) למדנו שרוחב המשכן עשר אמות וארכו שלשים: (יב) תנו רבנן קרשים מלמטן עוביין אמה ומלמעלה כלין והולכין עד כאצבע, שנאמר יהיו תמים על ראשו (פסוק כד) ולהלן הוא אומר תמו נכרתו (יהושע ג טז), דברי ר' יהודה, ר' נחמיה אומר כשם שמלמטן עוביין אמה, כך מלמעלה עוביין אמה, שנאמר יחדו (שם), ומה יהיו תמים, (יג) דלא לייתו נסרא. אורך יריעות המשכן עשרים ושמנה אמה, שדי אורכייהו לפותיא דמשכן, דל עשר אמות לאיגרא, פשו להו תשע להאי גיסא ותשע להאי גיסא, לר' נחמי' מגליא אמה דקרשים, (יד) שהרי עוביה הקרשים נוטל אמה והקרשים חלולים אמה ונכנסים באדנים אמה, שדי פותיהו לאורכא דמשכן עשר יריעות ארבעים אמה, דל תלתין לאיגרא פשו להו עשר אמות להאי גיסא כלפי מערב, לר' נחמי' מגליא אמה דאדנים דאחורי המשכן, עוד חבא יריעות עזים עשתי עשרה הרי ארבעים וארבע אמות ואורכן שלשים, דל עשרים לאיגרא פשו להו עשר להאי גיסא, ועשר להאי גיסא, (טו) לר' נחמי, מיכסיא אמה דקרשים. תניא נמי הכי והאמה מזה והאמה מזה בעודף וגו' מזה ומזה לכסותו (פסוק יג), לר' יהודה לכסות אמה דאדנים, ולר' נחמי' לכסות אמה דקרשים, (טז) ומסתברא מילתיה דר' נחמי', דכתיב על צדי המשכן (שם), שהרי הקרשים קרויין משכן ולא האדנים. (יז) שדי פותייהו לאורכא דמשכן כמה הוי ארבעים וארבע, דל תלתין לאיגרא פשו להו ארביסר, דל תרתי לכפלא, דכתיב וכפלת את היריעה הששית (פסוק ט), פשו להו תרתיסר, ומה תסרח, תסרח מהברותיה, (יח) שהרי

הערות ותקונים

ברקיע. עיין שמ"ר סוף פ' תרומה א"ר חייא בר אבא מלמד שהיו קרסי זהב נראין במשכן ככוכבים הנראים ברקיע ועיין ירושלמי מגילה פ"א הי"ב. ושבת צ"ט ריש ע"א ונראין קרסין בלולאות ככוכבים ברקיע. ועיין פסיקתא פסקא ויהי ביום כלות ובהערה פ"ה. (ה) תחש שהיה בימי משה. עיין שבת כ"ח ע"ב. (ו) ומתרגמינן ססגונא ששש בגוונים הרבה. עיין שבת כ"ח ע"א. (ו) מכל מיני ארז. עיין תנחומא. (ז) שיהו מעמידין אותן. יומא ע"ב ע"א. (ח) ד"א. שם. (ט) ד"א. שם. (י) למדנו לגובהו. וכ"ה ברש"י עה"ת. (יא) למדנו שרוחב המשכן. וז"ל רש"י למדנו ארכו של משכן לעשרים קרשים שהיו בצפון ובדרום מן המזרח למערב שלשים אמה. (יב) תנו רבנן קרשים מלמטן. שבת צ"ח ע"ב וע"ש בפירש"י על כל המאמר. (יג) דלא לייתא נסרא. פירש"י קרש אחד משני חתיכות. (יד) שהרי עוביה הקרשים. הוספת רבינו. (טו) לר' נחמי' מיכסא אמה דקרשים. צ"ל לרבי נחמי' מיגליא אמה דאדנים כמו שהוא בגמרא שם וע"ש בפירש"י, ורבינו לא הביא דעת רבי יהודה. (טז) ומסתברא מילתיה דר' נחמי'. הוספת רבינו. (יז) שדי פותייהו לאורכא. שם. (יח) שהרי יריעות המשכן. הוספת רבינו. גדולה

הויה כתיב בהו. (סו) תנו רבנן מנורה היתה באה מן העשת ומן הזהב, עשאה מן (סז) הגרוטאות פסולה, מן שאר מיני מתכת כשרה, מאי שנא מן הגרוטאות דפסולה, מקשה בעינן, משאר מיני מתכות נמי מקשה בעינן, אמר קרא תעשה, לרבות שאר מיני מתכות:

לב) **וששה** קנים. (סח) אמר שמואל משמיה דסבא גופה של מנורה שמונה עשרת טפחים, הרגלים והפרח שלשה טפחים, וטפחיים חלק, וטפח שבו גביע וכפתור ופרח וטפחיים חלק וטפח כפתור ושני קנים יוצאים ממנה, אחד אילך ואחד אילך, ונמשכין ועולין כנגד גבהה [של] המנורה וטפחיים חלק וטפח, כפתור ושני קנים יוצאים ממנה, אחד אילך ואחד אילך, ונמשכין ועולין כנגד גבהה של מנורה וטפחיים חלק, וטפח כפתור ושני קנים יוצאים ממנה, אחד אילך ואחד אילך, ונמשכין ועולין כנגד גבהה של מנורה, נשתיירו שם שלשה טפחים שבהן גביעים כפתורים ופרחים. גביעים למה הם דומים, (סט) כמין כוסות אלכסנדריים, כפתורים למה הן דומים, (ע) כמו תפוחי הכרותין, פרחיה למה הם דומים כמין פרחי העמודים, נמצאו גביעים עשרים ושנים, כפתורים אחד עשר, פרחים תשעה, כולא שמעתא (עא) במנחות בפרק הקומץ:

לג) **שלשה** גביעים משוקדים. מצויירים:

לה) **וכפתור** תחת שני הקנים. (עב) כדמתרץ בגמרא:

לז) **ועשית** את נרותיה שבעה. (עג) כנגד שבעת ימי בראשית: והעלה. וידליק, (עד) כמו ותעל משאת העיר השמימה: והאיר על עבר פניה. (עה) מלמד שכולם היו מצדדין פניהם כנגד נר מערבי כלפי שכינה:

לח) **ומלקחיה** ומחתותיה. אלו צורכי המנורה:

מ) **וראה** ועשה. שלא נמסרה לו בלא ראיה:

[כו] א) **ואת** המשכן תעשה עשר יריעות. (א) כנגד עשרת הדברות: שש. (ב) חוטן כפול ששה: מעשה חושב תעשה אותם. שיהא לו ציור אחד:

ב) **ארך** היריעה האחת שמנה ועשרים באמה. זה יתפרש בפרשת ויקהל אחר הקמת הקרשים:

ג) **חמש** היריעות תהיין חוברות. (ג) במחט ולא בלולאות:

ו) **ועשית** חמשים קרסי זהב. קרסים היה להם שתי אחיזות בשתי הלולאות, (ד) נראים היו הקרסים בלולאות ככוכבים ברקיע:

ז) **ועשית** יריעות עזים לאהל על המשכן עשתי עשרה יריעות. יתירות יריעות של עזים על יריעות של תכלת וארגמן ארבע אמות וברוחב שתי אמות:

הערות ותקונים

(סו) תנו רבנן. גמרא שם ותוספתא חולין פ"א. (סז) הגרוטאות. רש"י כתב זהב שבור. ובאמת המלה יונית ᾽ודעסקץ ופי' שברי כלי מתכות עיין ערוך. (סח) אמר שמואל משמיה דסבא. מנחות כ"ה ע"ב ושם גרסי' גבהה של מנורה וברייתא דמלאכת המשכן פ"י ורש"י עה"ת ובכ"י פלארענץ בטעות משמיה דרבא. ויש שינוי גדול בין גי' רבינו לגי' הגמ' שלגי' רבינו כל מקום חלק היה טפחיים וטפחיים חלק שבין ג' טפחים האחרונים ובין טפח כפתר ושני קנים האחרונים לא גרס ולגי' הגמ' אינו כן ע"ש. (סט) כמין כוסות אלכסנדריים. פירש"י שנעשה באלכסנדריא של מצרים וארוכין וקצרים הן. (ע) כמין תפוחי הכרותין. בגמרא שם כמין תפוחי הכרתיים רש"י גורס הכרתים וכתב שם מקום. וגם בילקוט רמז שס"ט הגי' הכרתים. ובמנחות ס"ג ע"א הגי' תפוחי הכרתים. ובערוך ערך תפוח הביא המאמר הזה וגורס תפוחי הברייהם, ופי' כמין תפוחי הברייתם שרחבן יתר על עביין. (עא) במנחות. דף כ"ח ע"ב. (עב) כדמתרץ בגמרא. שם. (עג) כנגד ז' ימי בראשית. עיין רבינו בחיי. (עד) כמו ותעל משאת העיר השמימה. וכן מובא בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ ואין זה לשון הכתוב. רק ותעל עולת העיר השמים (ש"א ה יב) ויש לתקן והנה עלה כליל העיר השמימה (שופטים כ מ). (עה) מלמד שכולם. מגילה כ"א ע"ב ועיין מנחות צ"ח ע"ב:

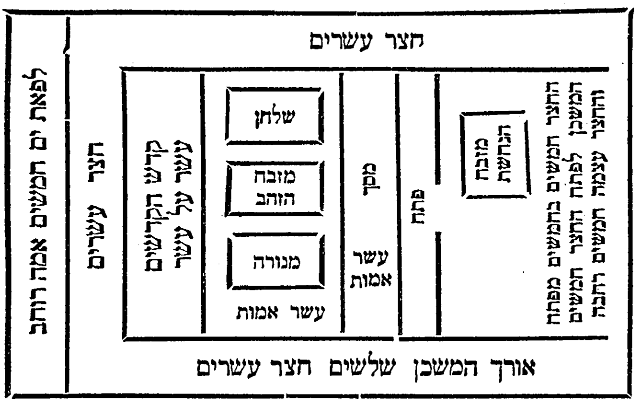
[כו] (א) כנגד עשרת הדברות. עיין רבינו בחיי. (ב) חוטן כפול ששה. יומא ע"א ע"ב וברייתא דמלאכת המשכן פ"ב. (ג) במחט ולא בלולאות. עיין ברש"י עה"ת. (ד) נראים היו הקרסים בלולאות ככוכבים ברקיע

ג) **ועשית** סירותיו . (א) אלו הפסקתרין . תנן התם (ב) במס' תמיד פסקתר היה כלי גדול מחזקת לתך , ושתי שרשרות היה בה , אחת שהוא מושך בה ויורד , ואחת שהוא אוחז בה מלמעלה , בשביל שלא תתגלגל , והיו מורידין בה הדשן מעל גבי המזבח : (ג) [ויעיו . אלו המגרפות שהיו גורפין בה את הדשן] ומקבצין אותו : ומזרקותיו . לנסוך היין : ומזלגותיו . (ד) אלו צינורותיו , (ד) שבהן מהפך את אברי העולה על גבי המזבח כדי שיתעכלו : ומחתותיו . (ה) להקטרה : (ו) ד"א ומזרקותיו . לקבל הדם , ומחתותיו להוציא הדשן :

ד) **ועשית** לו מכבר . פירושו מעשה רשת , שהיא עשוי ככברה :

ה) **ונתתה** אותה תחת כרכוב . (ז) זה הסובב של מזבח :

ח) **נבוב** לחות . חלול , כענין שנאמר ואיש נבוב ילבב (איוב יא יב) :

ט) **ועשית** את חצר המשכן . עמודי החצר ששים , וכתיב ארך החצר מאה באמה ורחב חמשים בחמשים (פסוק יח) , כיצד חמשים בחמשים , (ח) המשכן בקצה החמשים מקום המשכן שלשים, ואחורי המשכן עשרים, ונמצא לפני המשכן חמשים אורך בחמשים רוחב , נמצינו למדין שהיה לפני המשכן חצר חמשים על חמשים , לפי שבשפת חמשים היה פתח המשכן , וסביבות המשכן היה עשרים אמה לשלש הפאות פאת ימה עשרים אמה חצר עד המשכן , ופאת צפון עשרים אמה חצר עד המשכן , ופאת נגבה חצר עשרים אמה עד המשכן , ולפני המשכן חמשים אמה חצר וברוחב החצר קלעים חמש עשרה אמה מצד זה , וחמש עשרה אמה מצד זה , ושער החצר עשרים אמה , הכל חמשים אמה :

יט) **לכל** כלי המשכן [וגו'] וכל יתדות החצר . (ט) אלו הסיכין שקושרים בהן החבלים של קלעים : סליק פרשת תרומה

פרשת ואתה תצוה

כתיב לריח שמניך טובים שמן תורק שמך על כן עלמות אהבוך (שה"ש א ג) , (י) אדונינו מורינו רבנא טוביהו , בנו של ר' אליעזר הרב הגדול זצוק"ל אמר

הערות ותקונים

[כז] (א) אלו הפסקתרין . וכן ת"א פסכתרותיה . והמלה יונית קְודֵאטשְ ופי' יורה . (ב) במס' תמיד . פ"ה מ"ה דף ל"ג ע"א . והמאמר הזה מובא בערוך ערך פסקטר והרמ"ל הליג רשימת הדף אחר מלת בשבת ובאמת יש לגרוס אחר מלת בתמיד ומלת בשבת מוסב למטה בשבת כופה עליה פסקטר וכן יש לתקן בערוך שם בסיפא בריש לו . צ"ל בספרא . (ג) ויעיו . הוספתי ונמצא נכון בכ"י פלארענץ . (ד) אלו צינורותיו . וכן ת"א והוא שהביא רש"י עה"ת ובלשון חכמים (יומא י"ב) צנוריות . (ד) שבהן מהפך . עיין בפירש"י עה"ת . (ה) להקטרה . עי' רש"י עה"ת . (ו) ד"א ומזרקותיו לקבל הדם . וכן הביא רש"י לקבל בהם דם הזבחים . (ז) זה הסובב . זבחים ס"ב ע"א ועיין רש"י עה"ת . (ח) המשכן בקצה החמשים . עיין עירובין כ"ג ע"ב וברש"י עה"ת פסוק י"ח . (ט) אלו הסיכין . פי' יתדות , ויתד תהיה לך תרגם וסיכא תהוי לך :

תצוה (י) אדונינו ומורינו . בכ"י פלארענץ כתוב טוביהו בנו של ר' אליעזר הרב הגדול ז"ל אמר משום אביו

ירִיעות המשכן מגיעות אחר המשכן, לדברי ר׳ נחמי׳ עד האדנים, אבל יריעות האהל מכסות את האדנים, ואמה נמשכת על הקרקע חוץ מן האדנים, וכר׳ יהודה שאמר דהקרשים כלין מלמעלה עד כאצבע, נמשכת חצי היריעה על אחורי המשכן. (יט) וגדולה חכמה שנאמר בעליונות יותר מבתחתונות, דאלו בתחתונות כתיב וכל אשה חכמת לב בידיה טוו (שמות לה כה), ואלו בעליונות כתיב וכל הנשים אשר נשא לבן אותנה בחכמה (שם שם כו), (כ) תנא דבי ר׳ ישמעאל למה משכן דומה, לאשה שמהלכת בשוק ושפוליה מהלכין אחריה:

כב) **ולירכתי** המשכן ימה תעשה ששה קרשים. הרי תשע אמות:

כג) **ושני** קרשים תעשה למקצעות המשכן. להשלמת עשר אמות, (כא) דאתי פותיה דהאי קרש דמקצוע וממלא סומכא דהני, (כב) שהקרש אמה וחצי חצי האמה בצד הששה והאמה בצד סוף עשרים קרשים כנגד עובי הכותל, וכן בזה הצד, למדנו שעובי הקרשים שהוא אמה:

כו) **ועשית** בריחים עצי שטים. (כג) אלו הבריחים היו באין בתוך הטבעות, שהיו הטבעות בתוך הקרשים, והבריחים עוברים בכל קרש וקרש, והבריח התיכון שהיה מבריח בתוך הקרשים מן הקצה אל הקצה, (כד) זה היה מעשה נס: (כה) ועשית את הקרשים למשכן. ארבעים ושמנה קרשים, וכנגדן נתן הקב״ה לישראל ארבעים ושמנה ערי מקלט, ומיני מכסאות היו שבעה, שש משזר ותכלת וארגמן ותולעת שני ומעשה עזים ועורות אילם מאדמים ועורות תחשים, וכנגדן נתן הקב״ה לישראל שבעה ענני כבוד, ארבעה בארבע דפנות, ואחד מלמעלה, ואחד מלמטה, ואחד ההולך לפניהם:

לא) **ועשית** פרכת תכלת וארגמן.

לב) **ונתתה** אותה על ארבעה עמודי שטים מצופים זהב וויהם זהב. ווי העמודים היה כמו אגמון שראשו כפוף כדי שיכנס החבל בראשן של ווים וקשר אותו החבל שתולין בו הפרכת על ארבעה אדני כסף, היו על ארבעה אדנים:

לג) **ונתתה** את הפרכת תחת הקרסים. מאין נדע מקום הקרסים, אלא מתוך שידענו, כי עשר יריעות היו שהם ארבעים אמה לרוחב היריעות, כשתשים רחב היה בשפת המשכן קדמה, וטול גג המשכן שלשים אמה ועשר אמות מכסין קרשי המשכן שבפאת ימה, נמצאו הקרסים של זהב בסוף עשרים אמה, בשני שלישי המשכן, עשרים אמה מן הפתח, עד הקרסים, ועשר אמות מן הקרסים עד פאת המערב, וכשתביא את הפרכת תחת הקרסים, למדנו היתה מובדלת בשני שלישי המשכן, שני חלקים אהל מועד, ושלישי היה קדש קדשים, מקום הנחת הארון, וכיוצא בו עשה שלמה המלך הבית שבנה ששים אמות ארכו (מ״א ו ב), צא מהם עשרים לדביר, נשאר ארבעים להיכל:

לה) **ושמת** את השלחן מחוץ לפרכת ואת המנורה נכח השלחן. שיהו נותנין ארכן לאורך המשכן. (כו) ת״ר כל הכלים שבמקדש אורכן לאורכו של בית, חוץ מארון שאורכו לרוחבו של בית:

לו) **ועשית** מסך וגו׳ מעשה רוקם. שרוקמין במקום שחושבין, כי מעשה חושב באריגה, ומעשה רוקם במחט, והם דומין כעין של פנים:

[כז] א) **ועשית** את המזבח עצי שטים. היה מונח לפני המשכן:

הערות ותקונים

(יט) וגדולה חכמה. שבת צ״ט ע״א. (כ) תנא דבי ר׳ ישמעאל. שבת צ״ח סע״ב. (כא) דאתי פותיא. שבת צ״ח ע״ב. (כב) שהקרש אמה וחצי אמה. עיין רש״י בפי׳ עה״ת. (כג) אלו הבריחים היו באין. עיין רש״י עה״ת. (כד) זה היה מעשה נס. עי׳ שבת צ״ח ע״ב ובתוס׳ שם ד״ה תנא בנס היו עומדים. (כה) ועשית את הקרשים למשכן. ענינו בפסוק ט״ו כי שם מקומו של הדרשה הזאת. (כו) תנו רבנן כל הכלים. מנחות צ״ח ע״א:

אלו

מועד מחוץ לפרכת אשר על העדות יערוך אותו אהרן ובניו. (יט) שלא יטעך יצרך שהוא צריך לאורה, ראה מה כתיב באהל מועד מחוץ לפרכת, ולא היתה המנורה צריכה להינתן אלא לפנים מן הפרכת אצל הארון, והיא נתונה חוץ לפרכת, אלא להודיעך שאינו צריך אורה משלך אלא לזכותך. (כ) בנוהג שבעולם אדם עשה לו מטה ושלחן ונותן את המנורה משמאלו, אבל בית המקדש אינו כן המנורה מימין השלחן, שנאמר ושמת את השלחן מחוץ לפרכת ואת המנורה נוכח השלחן על ירך המשכן תימנה (שמות כו לה) אלא להודיעך שאיני צריך לאורה משלך אלא כדי לזכותך. אמר הקב"ה לעולם הבא שכולו אורה לישראל וחשיכה לאומות העולם שם אני מאיר לכם, שנאמר כי החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה' (ישעיה ס ב), (כא) את מוצא מי שהוא נתון בחשך רואה מה שבאור, אבל מי שהוא באור אינו רואה מה שבחשך, אבל הקב"ה אינו כן, הוא אור ועמו האור חונה, שנאמר עוטה אור כשלמה (תהלים קד ב), ורואה מה שבחשך, כמו שאומר והוא גליא עמיקתא ומסתרתא, ידע מה בחשוכא ונהורא עמיה שרא (דניאל ב כב), ולמה צריך האור מכם, אלא כדי לזכות אתכם ולהאיר לכם, שנאמר קומי אורי כי בא אורך וגו' (ישעיה ס א). (כב) א"ר יהודה בר' אלעאי (כג) השמש הזה הוא נתון בתוך התיק, שנאמר לשמש שם אהל בהם (תהלים יט ה), ובתקופת תמוז יוצא מתוך תיקו כדי לבשל הפירות, ואין בריה יכולה לעמוד בה, ומה אם שמש אחד ממשמשיי אין יכולין לעמוד כל באי עולם לפניו, למה שאורו קשה, ואני צריך מכם אורה, אלא לזכות אתכם, והיה לך ה' לאור עולם ואלהיך לתפארתך (ישעיה ס יט). (כד) כיצד עושין את השמן, (כה) שנו רבותינו זיתים היו ניכרין להן שהיו עושים פירות נאים ויפים, היו נוטלין אותן וכותשין אותן, השמן הראשון היו פורשין אותה למנורה, והשני למנחות, לקיים מה שנאמר שמן זית זך כתית למאור, אמר לו הקב"ה למשה אמור להם לבניי, בני בעוה"ז אתם זקוקין לאורו של בית המקדש, ואתם מדליקין נרות לתוכו, אבל לעתיד לבא בזכות אותו הנר שאתם מדליקין, אני אגאל אתכם על ידי מלך המשיח, שהוא משול בנר, שנאמר שם אצמיח קרן לדוד ערכתי נר למשיחי (תהלים קלב יז): כתית למאור. (כו) שלא כשמן הבדידים, אלא שמן כתית בידים: מערב עד בקר. (כז) תן לו מדה שתהא דולקת מערב עד בקר: חוקת עולם לדורותיכם. זה בשורה לעתיד לבא: מאת בני ישראל. ולא מן העובדי כוכבים:

[כח] א) **ואתה** הקרב אליך. אתה ממונה עליו להנכו בעבודה בשבעת ימי המלואים: את אהרן אחיך. אהרן עיקר: ואת בניו אתו. בניו טפילין לו: מתוך בני ישראל. שנאמר ויבדל אהרן להקדישו קדש קדשים וגו' (דה"א כג יג): לכהנו לי. (א) כל מקום שנאמר לי, בזה ובבא: אלעזר ואיתמר. עיקר בני אהרן שעמדה עליהם שלשלת הכהונה:

ב) **ועשית** בגדי קדש לאהרן אחיך לכבוד ולתפארת. הוא כבוד לך ואתה כבוד לו: לכבוד. (ב) כי הא דר' יוחנן הוי קרי למאני מכבדותא: ולתפארת. בעיני כל ישראל, להודיע כי בו בחר ה':

ג) **ואתה** תדבר. הדבר הזה עליך לדבר: אל כל הכמי לב. לרבות הנשים: אשר

הערות ותקונים

שהעירותי בזה. (יט) שלא יטעך ילדך. תנחומא וילקוט והזהיר. (כ) בנוהג שבעולם. תנחומא וילקוט והזהיר. (כא) את מוצא מי שהוא נתון בחושך. תנחומא וילקוט והזהיר. (כב) א"ר יהודה בר' אלעאי. וכ"ה בילקוט שם רמז שע"ח וכן בהזהיר דף ק' ע"א. ובתנחומא לפנינו א"ר יהודה בר' אלעזר, יש לתקן בר' אלעאי. (כג) השמש הזה. בתנחומא בטעות היום הזה ובס' והזהיר יש לתקן במקום בתוך חיקו צ"ל תיקו. (כד) כילד עושין את השמן. תנחומא והזהיר, ועי' מנחות פ"ו ע"א במשנה. (כה) שנו רבותינו. כ"ה גם בס' והזהיר ובתנחומא ליתא המלות „שנו רבותינו". (כו) שלא כשמן הבדדים. מנחות שם ועיין רש"י עה"ת כותש במכתשת ואינו טוחנן ברחים. (כז) תן לו מדה. מנחות פ"ט ע"א:

[כח] (א) כל מקום שנאמר לי. תנחומא וילקוט רמז שע"ט. (ב) כי הא דר' יוחנן. שבת קי"ג ע"א.

מנהגו

משום אביו, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם, בשעה שנתת תורה לעמך ישראל, יצא שמך בעולם כשמן תורק, שריחו הולך למרחוק, (יא) ואם תאמר תורק לשון נקבה, הרי שמן לשון זכר, שנאמר טוב שם משמן טוב (קהלת ז א), ואם על השם הוא עונה, הרי כתיב טוב שם, אלא השמן ששמו תורק, לפי שכשאמר הקב"ה אנכי לא יהיה לך, אמרו אומות העולם לכבודו הוא דורש, כיון ששמעו שאר הדברות, כבד, לא תרצח, לא תנאף, לא תגנוב, הודו למאמרות הראשונות, על כן עלמות אהבוך, אפילו אומות העולם העלומים מן המצות אהבוך אומרים כי קדוש ה' אלהינו, ועוד חזר ודרש, לריח שמניך טובים, זה שמן המאור ושמן המשחה, שמן המאור, דכתיב ואתה תצוה את בני ישראל ויקחו אליך שמן זית זך כתית למאור, ושמן המשחה, שבו נמשחו אהרן ובניו כל שבעת ימי המלואים ובו נמשחו כהנים גדולים ומלכים, וכולו קיים לעתיד לבא. טובים זה האור, ואין טוב אלא האור, שנאמר את האור כי טוב (בראשית א ד), על כן עלמות אהבוך, אלו תלמידי חכמים העלומים בבתיהם, ואין להם משא ומתן בשוק ורואין ספר תורה ומתנחמין ואוהבין את השם הנכבד והנורא אשר מעשיו נוראים:

כ) **ואתה** תצוה את בני ישראל. הפקיד את משה רבינו פקיד עליהם, אתה ולא איש זולתך: תצוה. (יב) אין ציווי אלא מיד ולדורות: את בני ישראל. ולא לאומה אחרת: ויקחו אליך. (יג) אתה נזכר על הדבר: שמן זית זך. מה זכה שמן זית מכל השמנים, לפי שאין שמן זית יוצא אלא על ידי כתישה, כך אין אדם נוחל חיי העולם הבא, אלא מתוך צער, ולא דברי תורה נוחל אלא מתוך חיי צער, לכך נמשלה כנסת ישראל בזית, שנאמר זית רענן יפה פרי תואר (ירמיה יא טז), מה הזית מתמתקין על ידי כתישה, כך ישראל ע"י יסורין חוזרין למוטב, (יד) בנוהג שבעולם מי שיש לו שמן רע, דולקו בנר, ומי שיש לו שמן טוב אוכלו בתבשיל, וכאן חילוף הדברים, הזך לנרות, והשני למנחות, (טו) ולמה כן, שהזית מביא אורה לעולם, אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע אתה אור לנו ואתה צריך לאורה, כי אתה תאיר נרי (תהלים יח כט). (טז) אמר רב ברכיה ברבי תולדות האש מלמעלה אין כח בעין לראותו, שנאמר ודמות החיות מראיהן כגחלי אש בוערות וגו' (יחזקאל א יג), והברק אין בעין כח לראותו, ואינו צריך לאורה שלכם, אלא כדי לזכות אתכם ולהאיר לכם. (יז) א"ר יוחנן מה שיש בתוך עיניך אין אתה יכול לעמוד, ואתה תאיר לי, העין הזה לבנה ואמצעה שחור, מאין הוא צריך לראות לא מתוך הלבנה, ואינו כן אלא מתוך השחור הוא רואה, על אור עיניך אין אתה יכול לעמוד ואתה תעמוד על דרכיי, ושמא יטעך יצרך לומר שצריך לאורה, (יח) אמר רב אבין הלוי ברבי מי שהוא עושה לו חלונות בבנינו עושה אותם רחבות מבפנים וצרים מבחוץ, כדי שיהא האור נכנס מבחוץ, אבל בבית המקדש אינו כן, אלא צרים מבפנים ורחבים מבחוץ, למה שממנה יוצאה אור לעולם, ואם מתוך ביתו אורה יוצא לעולם, אינו צריך לאורה שלכם, ואם תאמר למה כדי לזכות אתכם להאיר לכם: להעלות נר תמיד. שיהא אורך לפני תמיד, אמר דוד אור זרוע לצדיק וגו' (תהלים צז יא): באהל

הערות ותקונים

אביו. ובכ"י שלפנינו הוסיפו המעתיקים התוארים ועיין מה שכתבתי במבוא. (יא) ואם תאמר תורק לשון נקבה כו' אלא השמן ששמו תורק. בפירושו לשה"ש כתב יד הביא וז"ל שמן תורק אבא מרי ז"ל פי' הוא שם שמן שריחו טוב למאור לפי שלא נאמר שמן לשון זכר וגם השם לשון זכר לכך נאמר [שמן תורק] כי תורק הוא שם השמן. (יב) אין צווי אלא מיד. ספרא צו וסוף אמור קדושין כ"ט ספרי ריש במדבר ומובא בילקוט תצוה רמז שע"ז, והזהיר פ' ע"א. (יג) אתה נזכר על הדבר. ספרא פ' אמור ותנחומא תצוה, והזהיר שם וכן דף ל"ט ע"א. (יד) בנוהג שבעולם. תנחומא תצוה ומובא בילקוט רמז שע"ח. ובס' והזהיר ל"ט ע"א. (טו) ולמה כן. כן מובא גם בס' והזהיר. (טז) א"ר ברכיה ברבי. תנחומא שם ובילקוט המאמר קטוע ומובא בס' והזהיר שם. (יז) א"ר יוחנן. תנחומא שם. וילקוט שם. והזהיר ל"ט ע"ב ובכ"י פלארענץ אמר ר'. וחסר השם „יוחנן". (יח) אמר ר' אבין הלוי ברבי. תנחומא וילקוט והזהיר. ועי' פסיקתא קומי אורי דף קמ"ה ע"ב א"ר לוי בנוהג שבעולם וע"ש בהערה ל"ה מה שהעירותי

גיאר, לשם בלטאר, שבו אספר, ואחלמה טופאג, תרשיש פרתזיג, שהם בוגיר, ישפה מאבצר, (ה) כל אלה לשון ערבי הם: אלו אבנים שנים עשר לשנים עשר שבטי ישורון הקבועות בחשן המשפט כזה: (ו) ת"ר כיצד היו שואלין באורים ותומים, השואל פניו כלפי הנשאל והנשאל פניו כלפי השכינה, השואל אומר ארדוף אחר הגדוד הזה האשיגנו, הנשאל אומר רדוף, (ז) כה אמר ה' עלה והצלח. (ח) כיצד נעשית, ר' יוחנן אומר בולטות האותיות (ט) ע' משמעון, ל' מלוי, ה' מיהודה, הרי עלה, וכן כל הדברים שהיה צריך, (י) ואין שואלין להדיוט אלא למלך ולאב בית דין: המלבוש של אפוד והחושן היה על לב המלביש, ושתי שרשרות זהב טהור מוגבלות, זה מוגבל זה, לפי שהכתונת היה של פשתן, והיה הוטיו כפול ששה, (י) מיכן אמרו הכמים מעשה בר' אלעזר

אודם אברהם יצחק יעקב ראובן	פטדה שמעון	ברקת לוי
נפך יהודה	ספיר ישׂשכר	יהלום זבולון
לשם דן	שבו נפתלי	אחלמה גד
תרשיש אשר	שוהם יוסף	ישפה בנימין
כל אלה	שבטי	ישראל

הערות ותקונים

בת"א על ברקת ובמקום ועפרן נ"ל זעפרן כמו שהביא לנכון רבינו טוביה, ואין ספק שכן היה לפניו בתרגום והנוסחא שלפנינו בתרגום הטעה את המתורגמן ואחריו בעל המוספי שהביאו המלה בערך עפרן כאולי הוא משמות האבנים. וגם ידידי החכם הכולל דר' לעווי בספרו אוצר לשון ארמי ערך עפרן נבוך בזה. והמלה זעפרן היא מלה פרסית זעפראני safrane (געלבער שטיין) וכן נמצא המלה בת"י ויקרא ט"ו י"ט. בחבלי יש לתקן כמו שהוא בתרגום שה"ש בחלי ומובא במתורגמן והמוספי לא הביאה וגם המלה הזאת היא ערבית. זמורד. ובתרגום שה"ש אזמורד המוספי לא הביאה והיא ג"כ מלה ערבית והיא אבן סְמַארַאגְד. עיין מה שכתבתי בהערות שלי לפסקא שקלים הערה קכ"א וכאשר העירני ידידי הרב החכם והחוקר הנפלא דר' קאהוט העתיק כן ר' יעקב בן יוסף טאוס בהעתקת התורה בלשון פרסי את אבן ספיר (שמות כח יח). גיאאר. ובתרגום שם גיהר ומובא במוספי ערך גהר בשם התרגום. בעל כתר כהונה כתב בלשון ערבי פי' מרגליות והחכם הגדול דר' לעווי כתב ג"כ שהיא ערבית. וכן כתב כן ידידי הרב דר' יעללינעק וכן הוא דעת ידידי הרב דר' קאהוט במכתבו אלי שהמלה פרסית גוהר ופי' אבן טוב. בלטאר בתרגום שה"ש שם דן גליף על ברלא המוספי לא הביא את התרגום הזה רק שהם (שמות כח כ) תרג' בורלא והוא בת"א וכתב מין אבן טובה בל"י βηρυλλος (Beryll). וראיתי להגיה כן בדברי רבינו טוביה בלקחו הטוב. שצ"ל ברלא בהיפוך האותיות ובהשמטת אות ט'. אולם כאשר העירני ידידי דר' קאהוט יש לקיים גי' רבינו טוביה אך בתיקון קטן במקום בלטאר צ"ל לבטאר וצ"ל במקום הברה ארוכה והיא המלה הפרסית לאשאר והיא אבן Lazur וכן העתיק ר' יעקב בן יוסף טאוס מלת יהלום (שמות שם). אספר וכן הוא בתרגום שה"ש שם והוא בלשון עברי ספיר וגם ביוני σαπφειρος וכן בלשון פרסי סַפִּיר והוא אבן Saphir. טיפאג ובתרגום שה"ש שם טבאג ומובא במוספי ערך טבאג בשם התרגום. וכתב פי' מין אבן טובה וכאשר העירני ידידי דר' קאהוט טובאז בלשון פרסי ותורקי, וביוני τοπαζος היא אבן Topas. פרתזיג. ובתרגום שה"ש שם פרוזג וכן הביא המוספי בשם התרגום בערך פרזג וכן יש לתקן לפנינו ולמחוק אות ת' והיא המלה הערבית פירוזג ובלשון פרסי פירוזה והיא אבן Türkis. וכן העתיק ר' יעקב בן יוסף טאוס מלת נפך (שמות שם). בוגיר בתרגום שה"ש שם מריבג והביאה המוספי ולא באר הוראתה וקשה למצוא פתרון, לדעת ידידי דר' קאהוט נ"ל בוליר והוא בלשון פרסי אבן Beryll ונמצא בהפוך האותיות ברלא. אולם זה לא שוה לי כי במלת בוגיר נמצא האותיות מן מריבג רק במ"ס היתרון. מאבצר. ובתרגום שה"ש אפנטור ומובא במוספי ערך אפנטר וכן ראיתי להגיה לפנינו. אולם לדעת ידידי דר' קאהוט נ"ל מרבארץ באותיות הפוכות כי מואריך בלשון פרסי הוראתה פנינים וכן העתיק ר' יעקב בן יוסף טאוס מלת תרשיש (שמות כח). (ה) כל אלה לשון ערבי הם. ובכ"י פ"ב חסר כל זה מן אודם אחמר עד כל אלה לשון ערבי הם שהשמיט המעתיק ונמצא גם בכ"י פלארענץ. (ו) ת"ר כיצד היו שואלין באורים ותומים. יומא ע"ג ע"א. (ז) כה אמר ה' עלה והצלח. אין זה לשון הכתוב רק ויאמר אליו עלה והצלח (מ"א כב טו) ועיין מהרש"א בח"א. (ח) כיצד נעשית. שם ע"ג ע"ב. (ט) ע' משמעון. וכן פירש"י שם. (י) ואין שואלין להדיוט. שם ע"א ע"ב במשנה. (י) מיכן אמרו חכמים. יומא ל"ה ע"ב.

המכנסים

מלאתיו רוח הכמה. (ב) מנהגו של עולם כלי ריקם מחזיק, כלי מלא אינו מחזיק, אבל מי שאמר והיה העולם כלי מלא מחזיק, כלי ריקם אינו מחזיק, שנאמר ואתה תדבר אל כל הכמי לב אשר מלאתיו רוח הכמה, וכן הוא אומר יהב חכמתא להכימין ומנדעא ליודעי בינה (דניאל ב כא):

ד) **ואלה** הבגדים אשר יעשו. הוסיף על ציווי מלאכת המשכן הזכורים למעלה, חשן ואפוד ומעיל וכתונת תשבץ, כהן גדול משמש בשמונה כלים, וההדיוט בארבעה, כתונת ומכנסים מצנפת ואבנט, מוסיף עליו כהן גדול השן ואפד ומעיל וציץ:

ה) **והם** יקחו את הזהב. אלו הכמי לב:

ו) **ועשו** את האפד. (ג) זה בגד העליון, שמאפד את התחתון, והיה חוגרו, וכה"א נער הגור אפוד בד (ש"א ב יח):

ז) **שתי** כתפות חוברות. אלו שתי אבני שהם, שהיה על כתפי אהרן, יהיו מחוברות באפוד: וחבר. שיהא האפוד מחובר בהם:

ח) **והשב** אפודתו. היא חגורה של אפוד והיה כמעשה האפוד, כדי שיהא חוגרו בו:

י) **ששה** משמותם על האבן האחת וגו' כתולדותם. (ג) תנו רבנן שתי אבנים היה לו לכהן גדול על כתפיו, אחת מיכן ואחת מיכן, ושמות שנים עשר שבטים כתוב עליהם, ששה על אבן זו, וששה על אבן זו, שנאמר ששה משמותם על האבן האחת, ואת שמות הששה הנותרים על האבן השנית כתולדותם, שניה כתולדותם, ולא ראשונה כתולדותם, מפני שיהודה מוקדם לצבא והמשים אותיות היו שם, עשרים והמשה על אבן זו, ועשרים וחמשה על אבן זו, כזה:

יהודה	גד
ראובן	אשר
שמעון	יששכר
לוי	זבולון
דן	יוסף
נפתלי	בנימין

ובחשן היה שנים עשר אבנים, ועושין בהן נקבים, ומכניסים בהן שתי וערב, ומניחין בהם את האבנים, וכך היו נהקקים, על אודם היה חקוק עליו אברהם יצחק יעקב ראובן, על פטדה היה הקוק עליו שמעון, ועל ברקת היה הקוק לוי. והטור השני נפך ספיר ויהלום, על נפך היה הקוק יהודה, ועל ספיר היה הקוק עליו יששכר, ועל יהלום היה חקוק זבולון, והטור השלישי לשם שבו ואחלמה, על לשם היה הקוק דן, ועל שבו נפתלי, ועל אחלמה גד, והטור הרביעי תרשיש, שהם, וישפה, על תרשיש אשר, על שהם יוסף, על ישפה בנימין, ואהרי כן היה הקוק כל אלה שבטי ישראל, כדי שיהו בהם כל אל"ף בי"ת. א"ב ראובן. ג"ד גד. ה"ו יהודה. ז' זבולון. ח' יצחק. ט' שבטי. י' יהודה. כ' יששכר. ל' נפתלי. מ' בנימין. נ' נפתלי. ס' יוסף. ע' שמעון. פ' נפתלי. צ' יצחק. ק' יעקב. ר' ראובן. ש' יששכר. ת' נפתלי: (ד) אודם אחמר, פטדה עקיק, ברקת זעפרן, נפך כחבלי, ספיר זמורד, יהלום

הערות ותקונים

(ב) מנהגו של עולם. ברכות מ' ע"א. (ג) זה בגד העליון. עיין רש"י עה"ת. (ג) ת"ר שתי אבנים. סוטה ל"ו ע"א. (ד) אודם אחמר. פטדה עקיק, ברקת זעפרן, נפך כחבלי, ספיר זמורד, יהלום גיאהר, לשם בלטאר, שבו אספר, ואחלמה מיפאג, תרשיש פרתזיג, שהם בוגיר, ישפה מאבלר, כל אלה לשון ערבי הם. אין ספק שדבריו נובעים מתרגום שה"ש בפ' ידיו גלילי זהב. ובמלת אודם איזה שינויים. אחמר כ"ה בתרגום שם. וכן מובא במוספי ערך אחמר בשם התרגום. ובדברי המוספי יש לתקן במקום בפסוק לחייו כערוגת הבושם, צ"ל בפסוק ידיו גלילי זהב. והמלה הזאת אַחְמַר היא ערבית וטעמו אדום עי' רד"ק בשרשים שרש חמר ועיין כתר כהונה שכתב אחמר אבן יקרה ועניה אדום וכן שמה בלשון ערבי וכן הביא ידידי הרב החוקר הגדול מהר"א יעללינעק במחברתו שפת חכמים. וגם ידידי הבלשן הגדול הרב דר' קאהוט בספרו ערוך השלם: עקיק וכן היא בתרגום שה"ש שם. וכן הביא המתורגמן והמוספי את דברי התרגום וגם המלה הזאת עַקִיק היא ערבית והקבוץ עקאיק והיא אבן קארנעאל, וכן הביא הרב דר' יעללינעק במחברתו שם שהיא ערבית: זעפרן. בתרגום שה"ש שם לוי גליף על ברקן ועפרן. פה הביא ב' אבנים יחד, ומלת ברקן היא מיותר ויש למחוק מן הספר, והוסיף אחד המעתיקים כמו שמצא בת"ה

לז) **ושמת** אותו על פתיל תכלת. התכלת חשוב מכל הצבעונים, שהוא דומה לים, וים דומה לרקיע, ורקיע דומה לכסא הכבוד: על המצנפת. שמא תאמר על ממש, ת"ל אל מול פני המצנפת יהיה, הא כיצד על בסמוך, (כג) כיצד היה עושה, היה לובש הכובע שהוא המגבע, והמצנפת היה מחזיר על הכובע, כדרך שבני אדם מצניפים את המצנפת, ולכובע היה לו פאר, (כד) שמתרגם שבח כובעיא, והוא כעין תפוח שעל הסובב של כובע, ואחר כך היה מניח את הציץ על מצחו, שנאמר והיה על מצח אהרן, והיה מקיף מאזן לאזן, וקושרו אחרי העורף בפתיל תכלת, (כה) והיה שערו נראה מן המצנפת לציץ, ובו מניח תפילין של ראש:

לח) **והיה** על מצחו תמיד. וכי לא היה נכנס לבית המרחץ או לבית הכסא, אלא תמיד (כו) שלא יסיח דעתו ממנו בשעה שהוא לובשו, ק"ו לתפילין, ומה אם ציץ שאין בו אלא קודש לה', אמרה תורה והיה על מצחו שלא יסיח דעתו, תפילין לא כל שכן:

לט) **ושבצת** הכתנת שש. ששה פעמים כתובים שש, לכך אמרו חוטן כפול ששה, וכו' מפורש (כז) במס' יומא: ואבנט תעשה מעשה רוקם. (כז) אמרו רבותינו חושב שני פרצופין, ורוקם מעשה פרצוף אחד מצד אחד, כי יש מעילים שיש להם שני פרצופים משני צדדין להם צורות, ויש מצד אחד בלבד, כעין שעושין במחטין:

מא) **והלבשת** אותם את אהרן אחיך ואת בניו אתו. אהרן ואח"כ בניו: ומשחת אותם. בשמן המשחה ועדיין לא נאמר תיקונו:

מב) **ועשה** להם מכנסי בד. לא כדרך שלנו, כי אלו צרין בלבישתן, וארוכים, ושל כהנים היו רחבים וקצרים, ולא היה להם אבנט למכנסים, אלא שנצים בלבד, שלא היה קושר ומתיר, אלא משמכניסן עליו מיד עומדין עליו, וכן מפורש (כח) במס' נדה בפרק כל היד המרבה:

מג) **והיו** על אהרן ועל בניו. זה כראוי לו, וזה כראוי להם: ולא ישאו עון ומתו. (כט) מלמד שמחוסרי בגדים במיתה:

[כט] א) **וזה** הדבר אשר תעשה להם. (א) אי זה דבר שדברתי לאהרן שתהא הכהונה מבוססת בידו קיימת: וזה הדבר אשר תעשה להם. (ב) להם אתה עושה, ואין אתה עושה לאחרים, לשבט זה אתה עושה, ואין אתה עושה לשבט אחר: לקדש אותם. (ג) התחיל מלמדן היאך יהו אוכלין בקדשים והיאך יהו אוכלין בטהרות: לכהן לי. (ד) בעוה"ז ולעוה"ב: לקח פר אחד בן בקר. (ה) במקח ולא בגזל: ואילם שנים. (ו) הרי שלשה עם הפר, כנגד (ז) שלשת הררי עולם:

ב) **ולחם** מצות. (ח) בזכות לחם מצות אני מברך לכם את הלחם: וחלות מצות. לזכור זכות שרה אמנו, דכתיב לושי ועשי עוגות (בראשית יח ו), (ט) מ"ז"ב"ח.

הערות ותקונים

(כג) כיצד היה עושה. עיין רש"י ורמב"ן ובהמבאר. (כד) שמתרגם שבח כובעיא. פארי המגבעות (שמות לט כח) ת"א וית שבח קובעיא. (כה) והיה שערו נראה. זבחים י"ט ע"א וע"ב. (כו) שלא יסיח דעתו. שבת י"ב ע"א. (כז) במס' יומא. דף ע"א ע"ב. (כז) אמרו רבותינו. יומא ע"ב ע"ב. (כח) במס' נדה. דף י"ג סע"ב. (כט) מלמד. וכן הביא רש"י הא למדת שהמשמש מחוסר בגדים במיתה. ועיין סנהדרין פ"ג ע"ב ותוס' ד"ה אין:

[כט] (א) איזה דבר. עיין תנחומא תצוה סוף אות י"ב ד"א ואתה תעמוד [נ"ל ותעמוד] ומוסב על הכתוב כוננת ארץ ותעמוד (תהלים קיט צ) בדבריך באיזה דבר שדברת לאהרן שתהא הכהונה מתבוססת בידו ובכ"י פ"ב שתהא הכהונה בידו קיימת ובכ"י פלארענץ שתהא הכהונה מתבוססת בידו וקיימת. ובס' והזהיר שתהא הכהונה מתבוססת בידו קיימת. (ב) להם אתה עושה. תנחומא שם ריש אות י"ג וס' והזהיר שם. (ג) התחיל מלמדן. תנחומא שם והזהיר שם. (ד) בעולם הזה. עי' תנחומא והזהיר. (ה) במקח ולא בגזל. שם. (ו) הרי שלשה. שם. (ז) שלשת הררי עולם. אברהם יצחק ויעקב. (ח) בזכות לחם מצות. תנחומא. ושם נוסף א"ר הונא בר אבא בשעה שהיו הקרבנות קריבין היתה סאה ארבלית [נ"ל ארבלית] עושה סאה סולת. והוא מירושלמי פאה פ"ז ה"ג וכן מובא זה בס' והזהיר שם. (ט) מזבח

מ'

בר חרסום שעשתה לו אמו כתונת משתים עשרה רבוא , ולא הניחוהו כהנים ללובשו , מפני שנראה ערום , וקשיא להו והרי חוטין כפול ששה , ומתריץ מפני שנראה כמין זכוכית . (יא) המכנסים עד הירכים היו מגיעים , (יב) כמו פלנייא היה , ורחבין היו שיכנס בהן הרוח כדי שלא יתחמם , ושנצים היה להם כדי שלא יגע : האבנט ארכו שלשים ושתים אמה , (יב) והוא של כלאים , שנאמר ואת האבנט שש משזר ותכלת וארגמן (שמות לט כט) , (יג) שש כיתנא , תכלת עמרא : חשן זרת ארכו וזרת רחבו כפול , וארבעה קצוות שלו , ועליו ארבע משבצות , וכל אחת ואחת יש בה טבעות , והיה על לבו של כהן גדול , והאפוד כזה המעשה על שתי כתפיו . ויש בו ארבע משבצות , וארבע טבעות בתוכם , ושתי שרשרות אחד מימין ואחד משמאל , ראשה אחד בטבעת החושן , וראשה אחת בטבעת האפוד , וכן בשניה , שנאמר ושתי שרשרות זהב , ושתי טבעות שהיו נושאות את החשן ואת האפוד מלמעלה , וטבעות שתים שהיה בחשן מלמטה , וכן באפוד היו אוחזין אותו בחוט של תכלת כנגד האבנט , כמה שנאמר וירכסו את החשן , כמו ויורידו , ודומה לו והרכסים לבקעה (ישעיה מ ד) , כלומר המורדות יהיו לבקעה , ומעשה אורג היה , וכשאורגין את החשן ואת האפוד , זה לבדו וזה לבדו , ואורגין אותו מרחוק מיכן ומיכן טפח , ובכל אבן ואבן היו בו שבעה נקבים , והיו מכניסים שתי בתוך הנקבים , והיו מנקבין את האבנים , ומכניסין בו ערב ומניחין בו אבן טובה , וחוקקין ששה שמות של שבטים , וכן שניה , כמו שכתוב למעלה : כתולדותם . (יד) כמו שנולדו :

ל) **ונתת** אל חשן המשפט . (טו) למה נקרא חשן משפט , שבו היו שואלין על משפט כל דבר , שנאמר ולפני אלעזר הכהן יעמד ושאל לו במשפט האורים לפני ה' (במדבר כז כא) :

לא) **ועשית** את מעיל האפוד . המעיל היה דומה (טז) כמו מנטיל הלובשים אנשי צרפת , והיה אורגין אותו קצר מלמעלה , ורחב מלמטה , והיה מלמעלה כלפי הצואר שלש אמות , ומלמטה כלפי רגלים שש אמות , ולמה נקרא מעיל האפוד , שהאפוד סמוך לו :

לב) **והיה** פי ראשו בתוכו שפה יהיה לפיו סביב מעשה אורג . שכפול מבפנים למעלה :

לג) **ועשית** על שוליו רמוני תכלת וארגמן . (יז) כמה הם שבעים רמונים ושבעים זגין , כנגד שבעים זקנים , ואחד גדול מלפניו , כנגד שבעים ואחד , (יח) וחלולין היו , והיו כמו חצצין של זהב שהיה קולן נשמע , (יט) וזה נס גדול היה , שהפעמון היה של זהב , והרמון של תכלת וארגמן ותולעת שני , והיה מקיש וקולו נשמע , כאילו היה כולו של זהב , (כ) ויש אומרים הכיסין היו של תכלת וארגמן ותולעת שני והפעמונים היו בתוכן :

לו) **ועשית** ציץ זהב טהור ופתחת עליו פתוחי חותם קדש לה' . (כא) אמרו רבותינו ז"ל ציץ דומה כמין טס של זהב , ומוקף מאזן לאזן של כהן גדול , וכתב עליו קודש לה' בשיטה אחת , (כב) ואמרו רבותינו פתוחי חותם של אבנים היו כותבין בדיו , ומניחין השמיר עליו והיא מתבקעת , כתאנה זו שמתבקעת ואינה חסרה כלום :

הערות ותקונים

(יא) המכנסים על הירכים היו מגיעים . נדה י"ג סע"ב . (יב) כמו פלנייא . בגמרא שם כמין פמילניא והערוך ערך פלניא הביא הגי' כמין פלנייא וכתב ס"א פמלניא וע"ש בדברי המוספי ורמ"ל בהערה , ובכ"י פלארענץ בטעות מגיעין כמיפליא . (יב) והוא של כלאים . עי' יומא י"ב ע"ב ושם ס"ט ע"א . (יג) שש כיתנא . יומא ע"א ע"ב . (יד) כמו שנולדו . עיין ברש"י ובמבאר . (טו) למה נקרא חשן משפט . עיין רש"י עה"ת גם בפסוק ט"ו חשן משפט . (טז) כמו מנטיל הלובשים אנשי צרפת . בכ"י פלארענץ כמו מנטיל שלובשין אותו אנשי מקומינו . ועיין במבוא מה שהעירותי בזה . (יז) כמה הם שבעים רמונים ושבעים זגין . עיין זבחים פ"ח ע"ב . (יח) וחלולין היו . עי' במבאר עה"ת . (יט) וזה נס גדול היה . עיין במבאר שם . (כ) ויש אומרים . עיין במבאר שם . (כא) אמרו רבותינו . סוכה ה' ע"א . (כב) ואמרו רבותינו . סוטה מ"ח ע"ב .

כיצד

לכאן, שהרי לשם לא הוזכר מכנסים, וכאן הוזכר למעלה מן וזה הדבר, ולשם מפרש מהו חשב האפוד, שנאמר ויחגור אותו בחשב האפד (ויקרא ח ז), למדנו שהחשב כמו אזור הוא, אלא שהחשב היה מחובר באפוד, כמו בגדי חופש שיש בהם אזורים תפורין, כי הכתונת מלמטה היה לובשו במקום הלוק, והאבנט בו היה חוגר הכתונת, והמעיל על הכתונת, ועליו האפוד ומחבקו בחשב האפוד, והחשן היה מלפניו מחובר בשרשרות אלא כדי הוצאת ראשו מן האפוד, לכך היה מתפרק החשן אבל לא יזח לגמרי, והאורים והתומים הם היו שנים עשר אבנים, (יט) אורים שבהם מאירים עיני ישראל בשאלתם, תומים שמתממים את דבריהם, שאע"פ שגזירת נביא חוזרת, כגון גזירת יונה בן אמתי על נינוה, גזירת אורים ותומים אינה חוזרת, אלא שצריך לבחון כענין שבחנו בני ישראל כשעלו למלחמה על בנימין אחיהם, שאמר התתנם בידי (ש"ב ה יט), ויש אומרים אורים ותומים היו בקשת ישראל היאך היו שואלין בהם, והם כענין מאבני החשן :

ל) **שבעת** ימים ילבשם הכהן תחתיו מבניו. זהו ציווי לדורות, שיהיו מפרישין כהן גדול שבעת ימים קודם יום הכפורים ומחנכין אותו בעבודה, (יט) דתנן שבעת ימים קודם יום הכפורים מפרישין כהן גדול וכו' :

לג) **ואכלו** אותם אשר כפר בהם. (כ) הכהנים אוכלים והבעלים מתכפרין :

לה) **ועשית** לאהרן ולבניו ככה. (כ) שאם חסר אחת מכל אלו לא עשה כלום : ככל אשר צויתי אותכה. להביא פרישת שבעה לדורות שמעכבת : שבעת ימים תמלא ידם. אלו שבעת ימי המלואים שמעכבת :

לו) **ופר** חטאת תעשה ליום. בכל שבעת ימי המלואים, אין זה לדורות אלא במלואים בלבד, שנאמר וקדשת אותו :

לז) **כל** הנוגע במזבח יקדש. (כא) שומע אני בין ראוי ובין שאינו ראוי להיקרב עליו, ת"ל וזה אשר תעשה על המזבח כבשים בני שנה, מה כבשים ראוים, אף כל ראוי : ד"א כל הנוגע במזבח. כל כהן הבא להקריב יתקדש תחלה :

לח) **וזה** אשר תעשה על המזבח. זה תמיד : שנים ליום. (כב) נגד היום. (כג) דתנן תמיד של שחר היה נשחט על קרן צפונית מערבית על טבעת שניה, ושל בן הערבים היה נשחט על קרן דרומית מזרחית על טבעת שניה :

לט) **את** הכבש האחד תעשה בבקר. ענינו בפרשת פינחס בקרבנות מפורש בספרי :

מ) **בשמן** כתית. (כד) מה כתית האמור במנורה זך, אף כאן זך : רביעית ההין. ההין שנים עשר לוגים, לוג ששה ביצים, (כה) אמרו רבותינו ז"ל שנתות היה בהין עד כאן לפר, עד כאן לאיל, עד כאן לכבש :

מב) **אשר** אועד לכם. בזכות ישראל כלו : לדבר אליך. לא היה הדבור אלא למשה בלבד :

מג) **ונועדתי** שמה לבני ישראל. להודיע לכל באי העולם חיבה שחבבתי את ישראל : ונקדש בכבודי. (כו) זה מעשה נדב ואביהוא, שהקב"ה מדקדק עם הצדיקים יותר מכל אדם, שנאמר בקרובי אקדש (ויקרא י ג), ואומר וסביביו נשערה מאד (תהלים נ ג) ואומר וכיראתך עברתך (שם צ יא) :

הערות ותקונים

(יט) אורים שבהם. יומא ע"ג ע"ב. (יט) דתנן. ריש יומא במשנה. (כ) הכהנים אוכלין. פסחים נ"ט ע"ב וש"נ. (כ) שאם חסר. עי' ברש"י עה"ת ועיין יומא ה' ע"א ככה עיכובא. (כא) שומע אני בין ראוי. עי' זבחים פ"ג ע"ב וברש"י עה"ת. (כב) נגד היום. תמיד ל"א ע"ב פסיקתא את קרבני ס"א ע"ב. (כג) דתנן תמיד של שחרית. שם. (כד) מה כתית. מנחות פ"ו ע"ב. (כה) אמרו רבותינו שנתות היה בהין. משנה מנחות פ"ז ע"ב שבת פ' ע"ב ב"ב פ"ז ע"ב ועי' תוס' מנחות שם ד"ה שנתות, ובערוך ערך שנתות הביא המאמר הזה ופי' סמניות כגון שינים שעושין בחתיכות עץ זכרון חשבון שינים כן שינים בולטין ויוצאין בתוך ההין, והרמ"ל ציין על המאמר „ילקוט שמות" ולא ידע ונעלם ממנו מקורו שרשמתי. (כו) זה מעשה נדב ואביהוא. זבחים קט"ו ע"ב וע"ש בפירש"י :

מחילה לישראל, זכרון טוב לישראל, (י) ברכה לישראל, חיים לישראל, (יא) בזכות לחם הפנים היה מברך כל מיני תבואה בשדה, (יב) בזכות בכורים היה מברך כל מיני אילנות, (יג) בזכות נסוך היין היה מברך כל הגפנים, משחרב בית המקדש נשתלחה מארה לעולם, שנאמר והשמותי אני את הארץ (ויקרא כו לב), (יד) משבטל לחם הפנים, (טו) אכול ולא לשבעה (חגי א ו), משבטל ניסוך היין, שתו ואין לשכרה (שם), משבטלו בגדי כהונה, לבוש ואין לחום לו (שם), משבטלו התמידין, המשתכר משתכר אל צרור נקוב (שם): (טז) א"ר שמעון בן גמליאל משום ר' יהושע משחרב בית המקדש אין יום שאין בו קללה, שנאמר ואל זועם בכל יום (תהלים ז יב), (יז) א"ר יהודה בר אלעאי חצופה היא ארץ ישראל שהיא עושה פירות לאויבים, אבל לעתיד לבוא עתידין להחזיר כבתחלה, שנאמר ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא (יחזקאל לו ח):

ד) **ואת** אהרן ואת בניו תקריב וגו' ורחצת אותם במים. למדנו לקידוש בשעת לבישה:

ה) **ולקחת** את הבגדים. האמורין על הסדר: והלבשת את אהרן את הכתנת ואת מעיל האפד ואת האפד. שעל המעיל: ואת החשן. המחובר להאפוד: ואפדת לו בחשב האפד. זה אבנט שחגור בו:

ו) **ושמת** המצנפת על ראשו וגו'. ומכנסים היכן הם, שלא הזכירן כאן הכתוב, אלא (יז) מלמד שלא יהיה דבר קודם למכנסים, וכה"א ומכנסי בד יהיו על בשרו (ויקרא טז ד), ולמעלה אמר ועשה להם מכנסי בד לכסות בשר ערוה (שמות כח יב), ואומר וזה הדבר אשר תעשה להם (פסוק א), ו' מוסיף על ענין שלמעלה: ונתת את נזר הקדש. זה הציץ: על המצנפת. על בסמוך על הפדחת:

ז) **ולקחת** את שמן המשחה ויצקת על ראשו ומשחת אותו. תחלה יוצק לו על ראשו, (יח) ואח"כ מושחו כמין כ"י יווני, כמו שקורין היוונים כ' כפא, נותן לו שמן בין ריסי עיניו ומושחו באצבעו מאזן לאזן, והיא כפא יוונית:

ט) **וחגרת** אותם אבנט אהרן ובניו. לפי שלמעלה לא אמר אבנט, אמר כאן אבנט, הא כיצד, היה מלביש כתנת לאהרן, וכתנת לבניו, אבנט לאהרן, ואבנטים לבניו, אלא שהיה מקדים אהרן לבניו:

יב) **ולקחת** מדם הפר. (יח) דם מהפר יקבלנו, שאם נשפך לא יאספנו מן הרצפה: ונתתה על קרנות המזבח. שהוא עתיד ליעשות:

טו) **ואת** האיל האחד תקח וסמכו אהרן ובניו את ידיהם. זהו ציווי פרשת המלואים, שהיה המעשה בסוף פרשת צו את אהרן, לפיכך לא הוצרכנו לפרש ענין המלואים בזאת הפרשה, אלא שיש כאן מה שצריך לשם, ויש לשם מה שצריך

הערות ותקונים

מ' מחילה. בתנחומא הוא בשם ר' חייא בר אבא שאמר אפילו עקרו של מזבח לשם כפרתן של ישראל נעשה. ודברי התנחומא מובא בילקוט חבקוק רמז תקס"ה וכן בס' והזהיר ק' ע"ב. (י) ברכה לישראל. וכ"ה בילקוט בשם התנחומא ובס' והזהיר. אבל בתנחומא לפנינו ברכה שמברכת את כל המינין והיא גי' מאוחרת. (יא) בזכות לחם הפנים. בתנחומא ובילקוט בזכות שתי הלחם ולחם הפנים היו מברכין את הלחם. ועיין ר"ה ט"ז ע"א. (יב) בזכות בכורים היה מברך כל מיני אילנות. כ"ה בילקוט ובס' והזהיר. אבל בתנחומא לפנינו היו מברכין את פירות הארץ. (יג) בזכות נסוך היין הי' מברך כל הגפנים. זה חסר בתנחומא ובס' והזהיר. ובס' והזהיר שם מובא עוד ועל בגדי כהונה היה מתברך כל מיני לבושים. (יד) משבטל לחם הפנים. תנחומא וס' והזהיר. (טו) אכול ולא לשבעה. צ"ל ואין לשבעה. (טז) ארשב"ג. תנחומא וס' והזהיר. ועיין סוטה מ"ח ע"א במשנה. (יז) א"ר יהודה בר אלעאי. תנחומא שם, ובס' והזהיר בטעות בר' אלעזר. ועיין פסיקתא פסקא דברי ירמיה דף קי"ד ע"א ושם הוא בשם ר' זעירא ונשנה בירושלמי תענית פ"ד ה"ה, ובפתיחתא דאיכה ובילקוט דניאל רמז אלף ס"ו, כמו שרשמתי שם בהערה פ"א. (יז) מלמד שלא יהא. יומא כ"ג ע"ב וע"ש כ"ה ע"א. (יח) ואח"כ מושחו כמין כ"י יוני כמו שקורין היונים כ' כפא. כמין כ"י יונית הוא בגמרא כריתות ה' ע"ב. ורבינו הוסיף כמו שקורין היונים כ' כפ"א ועיין רש"י עה"ת (שמות כט ב וז). ועיין מנחות ע"ה ע"א ובתוס' שם ד"ה כמין כי וברש"י כריתות שם. ועיין בכה"מ ובבוגר עוללת ובערוך ערך כי. (יח) דם מהפר. עיין יומא מ"ח ע"ב זבחים כ"ה ע"ב אורים

(י) ולמה אמרו באחד באדר, כדי שיביאו ישראל שקליהם בעונתן, (יא) ועל הכלאים כדי שיהא הצמחים נכרין, (יב) ולמה אמרו בשלשה פרקים בשנה תורמין את הלשכה, (יג) כדי לעשות פרסום לדבר. (יד) ר' בשם ר' שמעון בר נחמן אמר שלש תרומות נאמר בפרשה זו, תרומת אדנים, תרומת שקלים, (טו) ותרומת המשכן. (טז) רבי אומר עשר תרומות הן, (יז) תרומה גדולה, ותרומת מעשר, וחלה, ובכורים, ותרומת נזיר, ותרומת תודה, ותרומת הארץ, ותרומת מדין, ותרומת שקלים, ותרומת המשכן, (יח) שש מהם ראשונים לכהנים, תרומת שקלים לאדנים, תרומת משכן שממנו היו עושין גופו של משכן, ושמן למאור (יט) ושמן המשחה וקטרת הסמים ובגדי כהנים ובגדי כהן גדול: (כ) ומתקנין את הדרכים ואת הרחובות ואת מקוות המים ועושין כל צרכי הרבים, (כא) ואלו הן צרכי הרבים, דיני ממונות ודיני נפשות ודיני מכות, ופודין את הערכין והחרמים וההקדשות, ומשקין את הסוטות, ושורפין את הפרה, (כב) ומציינין על הקברות, כדי שלא להרבות טומאה בישראל, (כג) וכדי שלא לטמא את הטהרות:

יב) **כי תשא**. חובה, וכן הוא אומר ושא את מספר שמותם (במדבר ג מ): **את ראש בני ישראל**. אמר לו הקב"ה למשה במה תרום קרנן של ישראל, בכי תשא, שנאמר צדקה תרומם גוי וגו' (משלי יד לד), (כד) כדמפורש בבבא בתרא, ודבר זה נעלם מדוד המלך בשעה שצוה את יואב לשאת את מספר מפקד העם ולא נתנו איש כופר נפשו, ויתן ה' דבר וגו' (ש"ב כד טו): ונתנו איש כפר נפשו. (כה) [בשעה שאמר הקב"ה למשה רבינו ונתנו איש כופר נפשו], אמר לפניו רבונו של עולם מה יתן אדם ויהיה כופר לנפשו, חזר ואמר שמא על ישראל שנקראו עבדים, שנאמר כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כה נה), שמא צריכין כל אחד ואחד שלשים שקל כדמי העבד, או שמא כל אחד ואחד חייב ליתן חמשת שקלים, כערך הבכור, לפי שנקרא בני בכורי ישראל (שמות ד כב), באותה שעה היה משה רבינו תמה על

הערות ותקונים

רב הונא אמר מכריזין המל"א ויתנו קול ביהודה ובירושלים (דה"ב כד ט) · (י) ולמה אמרו באחד באדר. ירושלמי שם · (יא) ועל הכלאים. ירושלמי שם. (יב) ולמה אמרו בשלשה פרקים · ירושלמי שם · (יג) כדי לעשות פרסום לדבר · בירושלמי שם כדי לעשות פומבי לדבר · (יד) ר' בשם ר' שמעון בר נחמן · בכ"י פ"ב ר' בשם ר' ישמעאל בר נחמני ובכ"י פלארענץ ר' בשם ר' שמואל בר נחמן, ובירושלמי שם הגי' ר' חגי בשם ר' שמואל בר נחמן ובילקוט תרומה רמז שס"ג ר' שמואל בר נחמני אמר· (טו) ותרומת המשכן. בירושלמי שם סיים דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה זו תרומת אדנים, מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי זו תרומת שקלים, וזאת התרומה אשר תקחו מאתם זו תרומת המשכן ועיין במפרשי הירושלמי וביפה מראה · ובילקוט ריש תרומה ויקחו לי תרומה זו תרומת שקלים חסר שורה שלימה וכצ"ל ויקחו לי תרומה זו [תרומת אדנים מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי זו] תרומת שקלים · (טז) רבי אומר עשר תרומות הן · בברייתא דמלאכת המשכן פרק א', ומובא בילקוט ריש תרומה · (יז) תרומה גדולה כו'. כ"ה גם בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ ובילקוט. רק בילקוט נמנה על סדר אחר, ובמקום תרומת נזיר נאמר שם תרומת שלמים והיא היא, ובברייתא דמלאכת המשכן חושב גם תרומת ח"ל ויהי' א"כ י"א במספרם אך הוא הוספה כי תרומת ח"ל הוא רק מדרבנן· (יח) שש מהם ראשונים לכהנים · היינו על תרומת תודה ועד בכלל · ובילקוט הגי' תרומה ותרומת מעשר חלה ובכורים ותרומת שלמים ותרומת תודה ותרומת הארץ לכהנים וללוים ולמקדש ולירושלים, יש לתקן שצ"ל ותרומת תודה [לכהנים] ואח"כ מתחיל ותרומת הארץ וכו', ובברייתא דמלאכת המשכן חושב גם ותרומת ח"ל לכהנים היינו מדרבנן כמו שכתבתי לעיל הערה י"ז · ובכ"י פ"ב הגי' חמשה הראשונים לבד תרומת הארץ לכהנים וללוים ולנתינים ולמקדש ולירושלים · צ"ל ששה הראשונים לכהנים לבד, ומן תרומת הארץ מוסב למטה לכהנים וללוים וכו' · (יט) ושמן המשחה. ליתא בברייתא במלאכת המשכן ובילקוט · (כ) ומתקנין את הדרכים · במשנה שקלים שם שהביא בהתחלת המאמר · (כא) ואלו הן צרכי הרבים · ירושלמי שם (דף מ"ו ע"א) וירושלמי מ"ק פ"א ה"ב (דף פ' ע"ב). (כב) ומציינין על הקברות · הוא במשנה שם והסיום שהביא רבינו כדי שלא להרבות טומאה בישראל וכדי שלא לטמא כו' ליתא בירושלמי. (כג) וכדי שלא לטמא את הטהרות. נשמט בכ"י פ"ב ונמצא לנכון בכ"י פלארענץ · (כד) כדמפורש בב"ב. דף י' ע"ב, ועי' פסיקתא פסקא שקלים דף י"ב ע"ב · (כה) בשעה שאמר · הוספתי כמו שהוא

בכ"י

מה) **ושכנתי** בתוך בני ישראל והייתי להם לאלהים . מתוך ששכינתי בתוכם הכל יודעים שאני אלהיהם :

מו) **וידעו** כי אני ה' אלהיהם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים . על מנת לשכני בתוכם : אני ה' אלהיהם . נאמן לשלם שכר , ולתת לאיש כדרכיו :

[ל] א) **ועשית** מזבח מקטר קטרת . (א) זה מזבח הזהב , שהוא להקטרה , ולא להעלות עליו עולה ומנחה :

ג) **ועשית** לו זר זהב . (ב) זה זר שלישי שזכה דוד ונוטלו, שנא' מי אנכי [וגו'] ומי ביתי כי הביאתני עד הלום (ש"ב ז יח), (ג) לפי שאין ישיבה בעזרה, אלא למלכי בית דוד לבד :

ו) **ונתתה** אותו לפני הפרכת. (ד) שיהא נתון לפני הפרכת מבחוץ , בין השלחן והמנורה, משוך כמעט כלפי חוץ :

ז) **והקטיר** עליו אהרן קטרת סמים בבקר בבקר . לקדם דבר שנאמר בו בבקר בבקר , לדבר שלא נאמר בו אלא בקר אחד , לכך אמרו קטרת של שחר קודם לתמיד : בהיטיבו את הנרות . בעודן של הטבה תהא מוקטרת קטרת , הטבת הנרות , זה דשון המנורה :

ח) **ובהעלות** אהרן את הנרות . זה הדליקה, (ה) וכה"א ותעל משאת העיר השמימה (שופטים כ מ) : בין הערבים יקטירנה. כדמפורש על סדר התמיד :

י) **וכפר** אהרן על קרנותיו אחת בשנה. זו כפרת יום הכפורים: מדם חטאת הכפורים. דם הפר ודם השעיר: אחת בשנה יכפר עליו לדורותיכם קדש קדשים הוא לה':

סליק פרשת תצוה

פרשת כי תשא

(ו) **כתיב** טוב פת חרבה ושלוה בה מבית מלא זבחי ריב (משלי יז א) . (ז) בוא וראה שהזהיר הקב"ה את ישראל לשקול את שקליהם , ולתת כופר נפשם , שנאמר כי תשא את ראש בני ישראל לפקודיהם , ושמא תאמר הטריח עליהם יותר מדאי , ת"ל ונתנו איש כופר נפשו , ואומר מחצית השקל , וכל זמן שהקב"ה אוהב את ישראל , מקבל את קרבנותיהם לרצון , אחד המרבה ואחד הממעיט , (ז) שהרי נאמר בשור הגם ריח ניחוח , ונאמר בעשירית האיפה ריח ניחוח , אבל בזמן שאין עושין רצונו מה כתיב , למה לי רוב זבחיכם יאמר ה' (ישעיה א יא), לכך נאמר מבית מלא זבחי ריב : (ח) תנן התם באחד באדר משמיעין על השקלים , ועל הכלאים , (ט) ומאי משמיעין מכריזין, דכתיב ויצו משה ויעבירו קול במחנה וגו' (שמות לו ו) ,

---

הערות ותקונים

[ל] (א) זה מזבח הזהב . וכן כתב רש"י להעלות עליו קטור עשן סמים ובברייתא דמלאכת המשכן פי"א ג' שמות נקרא לו מזבח הקטרת מזבח הזהב מזבח הפנימי . (ב) זה זר שלישי . עפ"י מאמרם יומא ע"ב ע"ב א"ר יוחנן שלשה זירים הן של מזבח ושל ארון ושל שלחן השלישי זכה דוד ונוטלו פירש"י זיר של שלחן סימן לכתר מלכות שהשלחן הוא סימן לעושר מלכים . (ג) לפי שאין ישיבה בעזרה . יומא כ"ה ע"א ושם נסמן . (ד) שיהא נתון לפני הפרוכת מבחוץ . עיין ברש"י עה"ת . (ה) וכה"א ותעל משאת העיר השמימה . וכן מובא בכ"י פלארענץ . בקרא והנה עלה כליל העיר השמימה .

[כי תשא] (ו) כתיב טוב פת חרבה ושלוה . בכ"י כתוב טוב ארוחת ירק ואהבה שם מבית מלא זבחי ריב , הרכיב המעתיק שני כתובים והגהתי טוב פת חרבה ושלוה בה מבית מלא זבחי ריב ובכ"י פ"ב מתחיל בפסוק כתיב טוב ארוחת ירק ואהבה שם משור אבוס ושנאה בו (משלי טו יז) ובכ"י פלארענץ מתחיל ג"כ רק התחלת הכתוב טוב ארוחת ירק ואהבה שם וגו' , לכן אין ספק שהיה כתוב גם בכ"י שלפניכו התחלת הכתוב והמעתיק סיים בטעות מבית מלא זבחי ריב . (ז) בוא וראה שהזהיר הקב"ה את ישראל . וכן בס' והזהיר דף ק"א ע"א מתחיל ריש כי תשא והזהיר הקב"ה את ישראל לשקול שקליהם שנאמר ונתנו איש כופר נפשו . (ז) שהרי נאמר בשור . מנחות ק"י ע"א . (ח) תנן התם . שקלים פ"א מ"א . (ט) ומאי משמיעין מכריזין דכתיב ויצו משה ויעבירו קול במחנה . בירושלמי שקלים פ"א ה"א (דף מ"ה ע"ד) איתא מהו משמיעין

בפרשת פינחס: מחצית השקל בשקל הקדש. (מב) השקל שנים זהובים וחצי פחות תשעה שעורים לפי ששישים שקלים היא הרטל, והיו נותנים הרטל ששים איש השקל שני אנשים, והרטל שבעים ושנים זהובים, וכשתחלק הרטל ששים זהובים לכל איש נשארו שנים עשר, וכשתחלקם לששים חלקים כל זהב תשעים שעורים לי"ב אלף ושמונים שעורים, יבא לכל איש מחצית השקל זהוב ושמנה עשרה שעורים, תשעים ושמנה עשר הם מאה ושמנה: עשרים גרה השקל. הגרה אחד עשר שעורים:

יד) **כל** העובר על הפקודים וגו'. שנה עליו לדורות, שבזמן שבית המקדש קיים היה אדם שוקל שקליו ומתכפר לו שהיה שקלו מצטרף עם כל ישראל וקונין מהם תמידין ושאר קרבנות צבור, עכשו שאין בית המקדש קיים חייב ליתן מתנות לאביונים, דכתיב ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים (אסתר ט כב), ואין צריך לומר בפורים, אלא אפילו בשאר ימות השנה, כשעני בא לידך מי שהוא צריך למתנות חייב אתה ליתן לו, (מג) כדתנן אין פוחתין לעני העובר ממקום למקום וכו', ועליו הכתוב אומר מלוה ה' חונן דל (משלי יט יז), ואומר אשרי משכיל אל דל (תהלים מא ב), נותן לדל לא נאמר, אלא משכיל היאך ליתן לו שלא לביישו:

טו) **העשיר** לא ירבה. בזו תרומת שקלים של אדנים, שלא יתרברב העשיר על העני, אבל בשאר מתנות וצדקות, כתיב איש כמתנת ידו (דברים טז יז), ואומר אשר ברכך ה' אלהיך תתן לו (שם טו יד):

טז) **ולקחת** את כסף הכפורים. לפי שנאמר איש כופר נפשו (לעיל פסוק יב): ונתת אותו על עבודת אהל מועד. אלה מלאכת האדנים והווים שמפרש בפרשת אלה פקודי, כי כל מלאכת המשכן היה נדבה, שנאמר ויבאו האנשים על הנשים כל נדיב לב (שמות לה כב), אבל כסף הכפורים דבר קצוב שוה לכל: לכפר על נפשותיכם. להודיע כמה הזכות גורם, שכל זמן שישראל זוכין המעט שנותנין חביב לפני הקב"ה כהרבה, ומתכפרין בו, אבל אם אינן זכאין, אין חפץ במתנותיהם, וכן הוא אומר אין לי חפץ בכם אמר ה' צבאות ומנחה לא ארצה מידכם (מלאכי א י), והקב"ה חפץ לזכות את ישראל, לפיכך הרבה להם תורה ומצות, שנאמר ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר (ישעיה מב כא):

יח) **ועשית** כיור נחשת וכנו נחשת. (מד) זה בסים שתחת הכיור: לרחצה. לקידוש ידים ורגלים של כהנים:

יט) **ורחצו** אהרן ובניו ממנו. (מה) כמער איש לויות היה לו לכיור, כדרך שעשה שלמה בבית עולמים:

כ) **בבואם** אל אהל מועד ירחצו מים ולא ימותו. זה מיתה בידי שמים: או בגשתם אל המזבח. (מו) לפי שיש רחיצה בלא ביאה, (מז) כגון שהיה עומד ומשמש כל הלילה, לאורה טעון קידוש ידים ורגלים, שכל המשנה מעבודה לעבודה טעון קידוש ידים ורגלים:

כא) **ורחצו** ידיהם ורגליהם ולא ימותו. (מח) כדתנן ואלו שבמיתה, שתויי יין, ופרועי ראש, מחוסרי כפרה, ומחוסר בגדים, ושלא רחץ ידים ורגלים: והיתה להם חק עולם. להביא בית עולמים:

הערות ותקונים

שקלי האדנים. כוונתו שמנאן כשהתחילו בנדבת המשכן שנתנו כל אחד ואחד מחצית השקל ועלה למאת ככר שנאמר וכסף פקודי העדה מאת ככר (שמות לח כה) ומהן נעשו האדנים שנאמר ויהי מאת ככר הכסף לצקת את אדני הקדש ואת אדני הפרכת (שם שם כז) רק מה שהביא רבינו טובי' ובדגלים ובחומש הפקודים היא עפ"י גי' התנחומא המשובשת שהבאתי. ונ"ל גם בדבריו ושנים בחומש הפקודים אחד בדגלים ואחד בחלוק הארץ. והוא במדבר כ"ו ב' בפ' פינחס. (מב) השקל שנים זהובים. המאמר הזה הביא רבינו תם בספר הישר סי' תק"פ. ומתחיל לקח טוב מחצית השקל בשקל הקודש השקל שנים זהובים עד סוף הסימן הוא מדברי רבינו טוביה. ורבינו תם ציין „לקח טוב" וכוונתו להמאמר שלפנינו וקורהו בשם העצמי לקח טוב. (מג) כדתנן. פאה פ"ח מ"ז. (מד) זה בסיס. כתרגומו בסיסיה, מושב מתוקן לכיור. (מה) כמער איש לויות הי' לו לכיור כדרך שעשה שלמה. דכתיב כמער איש ולוית סביב (מ"א ז' ל"ו). (מו) לפי שיש רחיצה בלא ביאה. כ"ה גם בכ"י פלארענץ. ובכ"י פ"ב הגי' לפי שיש גישה בלא ביאה והיא הנוסחא הנכונה, עיין זבחים י"ט ע"ב. (מז) כגון שהיה עומד ומשמש כל הלילה. זבחים שם. (מח) כדתנן.

הדבר , עד שאמר לו הקב"ה זה יתנו , (כו) א"ר מאיר (כז) כמין מטבע של אש הוציא
הקב"ה מתחת כסא כבודו והראה אותה למשה ואמר לו כזה יתנו :
יג) **זה** יתנו כל העובר על הפקודים מחצית השקל . (כח) ר' יהודה ור' נחמיה ,
(כט) [ר' יהודה אומר] לפי שחטאו בחצי היום לפיכך יתנו מחצית השקל ,
[ור' נחמיה אמר לפי שחטאו בשש שעות ביום לפיכך יתנו מחצית השקל] , (ל) ר'
יוחנן בן זכאי אמר לפי שעברו על עשרת הדברות לפיכך יתנו עשר גירות : (לא) תנן
התם ואלו הם הממונים שהיו במקדש , יוחנן בן פנחס על החותמות , (לב) שהיה
נותן חותם והלך זה אצל הגזבר שהיה ממונה על הסלתות ומקבל ממנו ההותם ונותן
לו הסלת , ולערב באין זה אצל זה ועושין חשבון , וכולה (לג) מפורש במס' יומא :
(לד) לה' . שיהא נותן לשם שמים : בפקוד אותם . זה פקודי המדבר : ולא יהיה בהם
נגף בפקוד אותם . בכל עת פקודתם צריכין להיות נותנין כופר , מיכן שאסור למנות
את ישראל בלא כופר, ואם תאמר היאך נעלם דבר זה מדוד בעת שמנה את ישראל ,
(לה) לפי שאמר זמרות היו לי חוקיך (תהלים קיט נד) , אמר לו הקב"ה דברי תורה
הכתוב בהן התעיף עיניך בו ואיננו (משלי כג ה) , ואתה קורא אותה זמירות , וכן
נעלם ממנו פסוק זה ולבני קהת לא נתן כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו
(במדבר ז ט) , (לו) והוא הרכיב את הארון על העגלה , לפיכך פרץ ה' פרץ בעוזא .
(לז) היינו דכתיב כי למבראשונה לא אתם פרץ ה' פרץ בעוזא : זה יתנו . לא פחות
ולא יותר : כל העובר על הפקודים . (לח) שבתחלה נמנו ישראל (לט) בירידתן
לארץ , (מ) ובצאתם , (מא) ולצורך שקלי האדנים ובדגלים , ובחומש הפקודים

הערות ותקונים

בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ · (כו) א"ר מאיר . פסיקתא שקלים דף י"ט ע"א , ונשנה בירושלמי שקלים פ"א ה"ו וכן מובא בתנחומא כי תשא ובתנחומא נשא , ומדרש שו"ט מזמור ל"א ובמדרש במ"ר פי"ב , ועי' תוס' מנחות כ"ט ע"א ד"ה שלשה , ותוס' חולין מ"ב ע"א ד"ה זאת . (כז) כמין מטבע של אש · בהערה קמ"ה לפסקא שקלים העירותי עפ"י מאמר זה יסד הקליר בפיוט לפרשת שקלים מעתיק פלוסים צורת מטבע כחז אבי חוזה כו' · ועיין במפרש במחזורים ישנים שהביא את הפסיקתא . וכן בפיוט אומן בשמעו , כמין מטבע אש הראהו במחזה, וגם בפיוט אל מתנשא והראהו כמין מטבע של אש במחזה וגם הכל יתנו כזה . (כח) ר' יהודה ור' נחמיה · נשנה בפסיקתא שקלים שם, ובירושלמי שקלים פ"ב ה"ד, ומובא גם בתנחומא תשא , אך בתנחומא מובא בלי שמות האומרים אבל בילקוט בשם התנחומא מובא שמות האומרים בראש · (כט) ר' יהודה אומר · וכן ור' נחמי' אמר , הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י פ"ב ובירושלמי שם · ועי' בפסיקתא שם בהערה ק"כ , ובכ"י פלארענץ הגי' ר' יהודה ור' נחמי' , חד אמר לפי שחטאו בחצי היום לפיכך יתנו מחצית השקל . ע"כ והשאר נשמט· (ל) ר' יוחנן בן זכאי, בפסיקתא ובירושלמי ר' יהושע בר נחמי' אמר בשם ר' יוחנן בן זכאי וכן הוא בילקוט כי תשא בשם התנחומא , אולם בתנחומא שלפנינו ר' יוחנן אמר · (לא) תנן התם . שקלים פ"ה מ"א · (לב) שהיה נותן חותם · שם משנה ד' מי שהוא מבקש נסכים הולך לו אצל יוחנן כו' · (לג) מפורש במס' יומא · ביומא כ"ג ע"א מובא רק המאמר בן ביבאי ממונה על הפקיע לא יותר . (לד) לה' שיהא נותן · חוזר ומפרש פסוק י"ב · (לה) לפי שאמר זמרות היו לי חוקיך . עיין סוטה ל"ה ע"א · (לו) והוא הרכיב את הארון על העגלה · דכתיב וירכבו את ארון האלהים אל עגלה חדשה (ש"ב ו' ג) ובדה"א י"ג ז' כתיב על עגלה · (לז) היינו דכתיב כי למבראשונה לא אתם פרץ ה' בעוזא · כ"ה גם בכ"י פ"ב . ובכ"י פלארענץ מובא כי למראשונה לא אתכם פרץ ה' בעוזא . ואין זה לשון הכתוב וצ"ל כי למבראשונה לא אתם פרץ ה' אלהינו בנו כי לא דרשנוהו כמשפט וגו' (דה"א טו יג) והכתוב פרץ ה' בעוזא הוא ש"ב ו' ח' · דה"א י"ג י"א · בש"ב כתיב בעזה , ובד"ה בעזא · (לח) שבתחלה נמנו ישראל בירידתן · בפסיקתא שקלים דף י"ח ע"א בעשרה מקומות נמנו , וכן מובא בתנחומא כי תשא , ובפסיקתא רבתי פ"י סי' י"ד , ובמ"ר פ"ב · ורבינו טוביה חושב אלה שנמנו בתורה · (לט) בירידתם לארץ · בפסיקתא ובתנחומא שם הביא הכתוב שנאמר בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה (דברים י' כ"ב) · (מ) ובצאתם · בפסיקתא ובתנחומא שם ואחד בעלייתן שנאמר ויסעו בני ישראל מרעמסס סוכותה כשש מאות אלף (שמות יב לז) · (מא) ולצורך שקלי האדנים . בפסיקתא שם ואחד בפרשת כי תשא · ובתנחומא נלקה המאמר הזה בחסר ויתיר וסרוס לכן אתקנהו עפ"י הפסיקתא וכצ"ל ואחד [בפ' כי תשא ושנים] בחומש הפקודים · אחד במרגלים [צ"ל בדגלים] ואחד (בימי יהושע) בחלוק הארץ ע"כ · המלות בימי יהושע זמורות זר הם ממעתיק טועה לכן הסגרתים בחצים למען הוציאם חוצה גם מה שכתוב שם בסוף המאמר „והדין כי תשא ראש" חוץ למקומו הוא ויש למחקו כי מקומו למעלה כאשר תקנתי, ובילקוט ריש כי תשא בשם התנחומא ג"כ בשעות ואחד במרגלים, אך ואחד בחלוק הארץ הוא לנכון בלי תוספת המלות „בימי יהושע" ורבינו טוביה במקום ואחד בפרשת כי תשא הניג ולצורך

וששים וחמש כנגד ימות החמה, ושלשת מנין יתירין שמהן כהן גדול מכניס מלא חפנים ביום הכפורים, והשאר נתנה לאומנים בשכרן, (סב) כדתניא מותר הקטורת מה היו עושין בה, מפרישין (סג) ממנה שכר האומנין, ומחללין אותה על מעות האומנין, ונותנין אותה לאומנין בשכרן, וחוזרים ולוקחין אותה (סד) מתרומה חדשה, (סה) א"ר יוחנן אחד עשר סממנין נאמרו למשה מסיני, אמר רב הונא מאי קראה, ויאמר ה' אל משה קח לך סמים, תרי, נטף, ושחלת, וחלבנה הא חמשה, סמים אחרינא חמשה, וחמשה קדמאי הא עשר, ולבונה חד, הא חדיסר, ואימא סמים בתראי תרי נינהו כסמים קדמאי, א"כ נכתוב קרא סמים סמים גבי הדדי, וסוף נכתב נטף ושחלת וחלבנה, (סו) א"ר הונא בר ביזנא א"ר שמעון חסידא כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית, שהרי חלבנה ריחה רע, ומנאה הכתוב בין סממני הקטורת: בד בבד יהיה. (סז) אמר רבינא שלא יניח משקל במשקל וישקול:

לה) **ממולח** טהור קדש. והלא הקטרת לשון נקבה, אלא עונה על מעשה של לקיחות, לכך נאמר לשון זכר: ממולח. (סח) במלח סדומית: (סט) ויש אומרים ממולח מעורב היטב דק דק כמלח:

לו) **ושחקת** ממנה הדק. (ע) ת"ר קטרת היו מחזירין אותה למכתשת פעמים בשנה בימות החמה (עא) בוזרה כדי שלא תתעפש, בימות הגשמים צוברה כדי שלא תפיג ריחה, וכשהוא שוחק אומר הדק היטב. (עב) דא"ר יוחנן כשם שהדבור רע ליין, כך דבור יפה לבשמים: קדש קדשים תהיה לכם. כל מעשיה לא יהיה אלא בקדש:

לח) **איש** אשר יעשה כמוה [וגו'] ונכרת. בא הכתוב לחייבו כרת, (עג) היינו דתנן שלשים ושש כריתות, המפטם את הקטרת, וכל חייבי כריתות שלקו נפטרו מידי כריתתן:

[לא] ב) **ראה** קראתי בשם. (א) מיכן אמרו רבותינו אין ממנין פרנס על הצבור אלא אם כן הכריזו עליו מן השמים: בצלאל בן אורי בן חור. שבח לו, שבח לאביו, שבח לשבטו:

ג) **ואמלא** אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת. גדולה מלאכת המשכן, שהרי נאמר בה כל אלו המדות שנאמרו במעשה בראשית, ה' בחכמה יסד ארץ, כונן שמים בתבונה, בדעתו תהומות נבקעו (משלי ג יט כ):

ד) **לחשוב** מחשבות. לתקן תקונים מלבו:

ו) **ואני** הנה נתתי אתו את אהליאב. (ב) לפי שאין עושין שררה על הצבור פחות משנים: למטה דן. נאה לו נאה לשבטו: ובלב כל חכם לב נתתי חכמה. להביא הנותרים: נתתי חכמה. (ב) מנהגו של עולם כלי ריקם מחזיק, מלא אין מחזיק, אבל מי שאמר והיה העולם, אם האדם חכם מלמדו חכמה, ואעפ"י שהוא מלא מחזיק עוד, (ג) [שנאמר ישמע חכם ויוסף לקח וגו' (משלי א ה) ואומר יהב חכמתא לחכימין (דניאל ב כ"א)]: ועשו את כל אשר צויתך. שלא להוסיף מלבם על מלאכת המשכן לעשות ארכו או רחבו יותר, או פחות או לשנות בכלים:

הערות ותקונים

(סב) כדתניא. שם והגיה הרי"ב שצ"ל כדתנן. (סג) ממנה. המלה הזאת מחק ב"מ בלא הגמרא שם. (סד) מתרומה חדשה. בגמרא מתרומת הלשכה. (סה) א"ר יוחנן. כריתות ו' ע"ב. ובכ"י פלארענץ במעות א"ר יונתן. וע' מדרש חזית פ' אשכול הכופר. (סו) א"ר הונא בר ביזנא. כריתות שם. ובכ"י פלארענץ ובגמרא שם הגי' א"ר חנא בר ביזנא. (סז) אמר רבינא. שם. (סח) במלח סדומית. כריתות דף ו' ע"א. (סט) וי"א. וכן תרגם אונקלוס מערב וגם רש"י כתב ממלח כתרגומו מעורב שיערב שחיקתן יפה יפה זה עם זה. (ע) ת"ר קטרת היו מחזירין. כריתות ו' ע"ב. (עא) בוזרה. בגמרא בזורה ופירש"י מפזרה ובכ"י פ"ב הגי' מפזרה ובכ"י פלארענץ נשמטה המלה. (עב) דא"ר יוחנן. שם, ועיין תוס' מנחות פ"ז ע"א ד"ה כשם. (עג) היינו דתנן. ריש כריתות.

[לא] (א) מיכן אמרו רבותינו. ברכות נ"ה ע"א. (ב) לפי שאין עושין שררה כו'. ב"ב ח' ע"ב. (ב) מנהגו של עולם כלי ריקם מחזיק. ברכות מ' ע"א. (ג) שנאמר ישמע חכם. הוספתי כמו שהוא בכ"י

כג) **ואתה** קח לך . שתהא גזבר עליה : בשמים ראש. שאין למעלה מהם : מר דרור . (מט) שאין בו רולם : (נ) תנו רבנן שמן המשחה מר דרור חמש מאות , קדה חמש מאות , וקנמן בשם חמש מאות , וקנה בשם חמשים ומאתים , נמצאו כולם אלף שבע מאות וחמשים , תנא מנינא קמ"ל , תנא הא קשיא ליה , אימא קנה בשם כקנמון בשם , מה קנמון בשם מחציתו חמשים ומאתים , אף קנה בשם מחציתו חמשים ומאתים , דהוו להון תרין אלפין , ואימא הכי נמי , א"כ נימא קרא קנמון בשם וקנה בשם מחצה ומחצה חמשים ומאתים וכו' , (נא) במסכת כריתות בפירקא קמא :

כד) **ושמן** זית הין . (נב) הין שנים עשר לוגין , לוג ששה ביצים , (נג) תניא ר' יהודה אומר שמן המשחה שעשה משה רבינו במדבר כמה נסים נעשה בו , תחלתו לא היה אלא שנים עשר לוג , כמה יורה בולעת , כמה עיקרים בולעים , כמה האור שורף , ובו נמשח המשכן וכל כליו ואהרן ובניו כל שבעת ימי המלואים , ובו נמשחו כהנים גדולים , ומלכים באפרסמא דכיא : שהרי כהן גדול בן כהן גדול טעון משיחה , ואין מלך בן מלך טעון משיחה, חוץ ממקום שיש שם מחלוקת , כגון שמשחו את שלמה מפני מחלוקת אדוניה , ואת יהואש מפני עתליה , ואת יהואחז מפני יהויקים , וכולו קיים לעתיד לבא, שנא' שמן משחת קדש [יהיה] זה לי לדורותיכם (פסוק לא) זה בגימטריא תריסר , תריסר לוג הוון :

כה) **ועשית** אותו שמן משחת קדש רוקח מרקחת . (נד) מלמד שהיו שולקין את העיקרין בשמן :

ל) **ואת** אהרן ואת בניו תמשח . (נה) תני חדא בתחלה יוצק שמן על ראשו , ואחר כך נותן לו בין ריסי עיניו , ותניא איפכא , תנאי הוא , איכא מאן דאמר משיחא עדיפא , ואיכא מאן דאמר יציקה עדיפא :

לב) **על** בשר אדם לא ייסך ובמתכונתו לא תעשה כמוהו . (נו) ת"ר המפטם את השמן ללמוד בו , או על מנת למסרו לצבור פטור , לסוף ממנו חייב , מנלן להקיש שמן המשחה לקטורת הסמים , מה קטורת למוסרה לצבור מותר , אף שמן המשחה למוסרה לצבור מותר , וקטורת גופא מנלן , דכתיב והקטורת אשר תעשה במתכונתה לא תעשו לכם , מה ת"ל לכם , לכם הוא דאסור , אבל למוסרה לצבור פטור כו' (נז) מפורש במסכת כריתות . וכי תימא בשמן המשחה נמי כתיב לכם , ההוא לכם לאו בעשייה כתיב :

לג) **איש** אשר ירקח כמוהו . בא הכתוב לענשו בכרת , (נח) כדתנן שלשים ושש כריתות כו' עד המפטם את הקטורת :

לד) **ויאמר** ה' אל משה . פטום הקטורת יש בה אמירה , לפי שהיא כמוכה לענין שמן המשחה , מה שמן המשחה במשקל , אף קטורת במשקל , מה שמן המשחה המפטמו בזדון בכרת , אף הקטורת המפטמו בזדון בכרת , לכך נאמר ויאמר קח לך סמים : (נט) ת"ר פטום הקטורת , הצרי , והצפורן , החלבנה , והלבונה , משקל שבעים שבעים מנה , עד שאין מכניסין מי רגלים במקדש , (ס) במס' כריתות פ"א : (סא) ת"ר קטרת היתה נעשית ג' מאות וששים ושמנה מנה , שלש מאות

הערות ותקונים

סנהדרין פ"ג ע"א . (מט) שאין בו רולם . בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ שאין ב' דולם . ולדעתי יש לתקן שצ"ל שאין בו קומם והוא עפ"י מאמרם קה"ר פ"ו בפ' יש רעה אשר ראיתי וגם בפ"ע בפ' גם זה ראיתי חכמה תחת השמש המערב מים ביין קומום במור . וזה כוונת רבינו מר דרור שאין בו קומום ר"ל שיהיה נקי מהזיוף שמזייפין אותו תמיד . אבל עיין בתוספתא ב"ב פ"ו השמן אינו מקבל רלים . (נ) ת"ר שמן המשחה . כריתות ה' ע"א . (נא) במס' כריתות . שם . (נב) הין שנים עשר לוגין . כריתות ה' ע"ב , הוריות י"א ע"ב . (נג) תניא ר' יהודה אומר . כריתות שם : (נד) מלמד שהיו שולקין . הוא דעת ר' יהודה כריתות ה' סוף ע"א הוריות י"א ע"ב . (נה) תני חדא . כריתות ה' ע"ב . (נו) ת"ר המפטם . כריתות ה' ע"א . (נז) מפורש במסכת כריתות . שם . (נח) כדתנן . כריתות במשנה הראשונה . (נט) תנו רבנן פטום הקטורת . כריתות ו' ע"א . (ס) במסכת כריתות . שם . (סא) תנו רבנן קטרת . כריתות שם . כדתניא

טו) (כב) **ששת** ימים תעשה מלאכה. (כג) בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, מלאכתן נעשית על ידי אחרים, ואם לאו ששת ימים תעבוד [וגו'] (שמות כ ט) שאפילו מלאכת אחרים נעשית על ידן: (כד) ויום השביעי שבת לה' אלהיך (שם י), (כה) מלמד שאין השבת צריכה קידוש בית דין, (כו) לפי שהשבת מקודשת היא, ואינה מסורה לבית דין:

טז) **ושמרו** בני ישראל את השבת. (כז) ר' נתן אומר חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה: לעשות את השבת. כי מי שמשמר את השבת כאילו הוא עשאה:

יז) **ביני** ובין בני ישראל. ולא לבין העובדי כוכבים: אות הוא לעולם. מגיד שאין השבת בטלה לעולם: כי ששת ימים עשה ה' וגו' וביום השביעי שבת וינפש. וטרם יום השבת שבת ממלאכה, וינפש ממחשבה:

יח) **ויתן** אל משה. (כח) במתנה נתנה לו. החכמה מתנה, שנאמר כי ה' יתן חכמה (משלי ב ו), והתורה מתנה, שנאמר ויתן אל משה, והשבת מתנה, שנאמר ראו כי ה' נתן לכם (את) השבת (שמות טז כט): ככלתו. (כט) מלמד שכיללה לו ככלה נאה: לדבר אתו בהר סיני. ההר חמד אלהים: שני לוחת העדות. עדות הם לישראל שבחר בהם מכל אומה ולשון, שנאמר אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים (שם כ ב): לוחת אבן. (ל) ארז"ל מכסא כבוד נחתכו והם ספיר, וכה"א ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר (שם כד י), ואומר כמראה אבן ספיר דמות כסא (יחזקאל א כו):

[לב] (א) **וירא** העם כי בשש משה. (א) אמרו רז"ל בשש שעות ביום חטאו ישראל, לפיכך הקדים להם מחצית השקל לכפר על מעשה חצי היום, (ב) ואעפ"כ בשש לשון איחור, כגון מדוע בשש רכבו לבוא (שופטים ה כח): ויקהל העם על אהרן ויאמרו אליו קום עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו. (ג) מלמד שאוו לאלהות הרבה: כי זה משה האיש. (ד) מלמד שהיה השטן מטען ומראה להם דמות משה בענן, והם אומרים כי זה משה האיש:

ב) **ויאמר** אלהם אהרן. אפשר לא מיחה בהם אהרן, (ה) אלא מלמד שהלכו אצל חור ולא שמע אליהם והרגוהו, וסידרו משה רבינו בקיצור: פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם. (ה) אמר שמא הנשים יהיו חסות על תכשיטיהן ותכשיטי בניהם ובנותיהם ויתבטל עד שיבא משה אבל לא הועיל כלום, שנאמר ויתפרקו:

הערות ותקונים

טעמים. (כב) ששת ימים תעשה מלאכה. כן הוא במכילתא וגם בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ ובקרא כתיב יעשה מלאכה. (כג) בזמן. מכילתא וילקוט וע"ש. (כד) ויום השביעי שבת לה' אלהיך. וכן מובא כן במכילתא אולם בילקוט מובא המקרא בפסוק הזה וביום השביעי שבת שבתון קודש לה' והוא הנכון. (כה) מלמד. עיין במכילתא ובי"ב קכ"א ע"א. (כו) לפי שהשבת מקודשת היא. במכילתא לפי שהשבת מסורה לה'. (כז) ר' נתן. על סוף הכתוב הוא במכילתא וילקוט שם. (כח) במתנה נתנה לו. נדרים ל"ח ע"א ותנחומא כי תשא אות ט"ז. (כט) מלמד שכיללה ככלה נאה. ר"ל חסר וי"ו כתיב, ועיין ב"ר פמ"א, וכן כתב רש"י ככלתו כתיב חסר שנמסרה לו תורה במתנה ככלה לחתן כו'. ועי' תנחומא שם ושמ"ר פמ"א. (ל) ארז"ל מכסא כבוד נחתכו. עיין פדר"א פמ"ו ירושלמי שקלים פ"ה. וי"ר פל"ד ספרי ח"א פסקא ק"א, נדרים ל"ח תנחומא עקב אות ט':

[לב] (א) אמרו רז"ל בשש שעות ביום חטאו ישראל. פסיקתא שקלים דף י"ט ע"ב תנחומא כי תשא ובירושלמי שקלים פ"ב ה"ד ונמצא דרשה אחת על כי בשש משה בב"ר סוף פי"ח תנחומא כי תשא סי' י"ט ושמ"ר פמ"א כי בשש משה מאי כי בושש באו שש שעות ולא ירד, ועיין שבת פ"ט ע"א וענין מעותם עיין ברש"י עה"ת ורש"י שבת שם ותוס' ד"ה לסוף. (ב) ואעפ"כ בושש לשון איחור. כתרגומו וכן כתב רש"י עה"ת. (ג) מלמד שאוו לאלהות הרבה. עיין סנהדרין ס"ג ע"ב מלמד שכל אחד ואחד עשה דמות יראתו, וגם רש"י עה"ת הביא אלוהות הרבה אוו להם. (ד) מלמד שהיה השטן. עיין שבת פ"ט ע"א כמין דמות מטתו הראה להם השטן, וכן בתנחומא כי תשא אות י"ט ויש אומרים שעמד שטן והראה להם דמות מטתו וגם רש"י עה"ת הביא כמין דמות משה הראה להם השטן, כמו שהביא רבינו. (ה) אלא מלמד שהלכו אצל חור. תנחומא כי תשא, וי"ר פ"י, פדר"א פמ"ה, במ"ר ס"פ ט"ו. (ה) אמר שמא הנשים. תנחומא פדר"א שם ועיין רש"י עה"ת.

שהרי

ז) **את** אהל מועד ואת הארון . (ד) שמונה עשר אתים כנגד שמונה עשר חוליות שבשדרה :

י) **ואת** בגדי השרד . (ה) אלו שנשארו ממלאכת המשכן, שנאמר בפרשת במדבר סיני בסוף הפרשה , ופרשו עליו בגד ארגמן בגד תכלת (במדבר ד יג) : ד"א השרד . שבזכותם היתה פליטה ושריד לישראל בימי אלכסנדרום מוקדן, (ו) כדמפורש במסכת יומא :

יא) **ככל** אשר צויתך יעשו . שנה עליו שלא לשנות : יעשו . בישרו שהמלאכה משתכללו על ידם :

יג) **ואתה** דבר אל בני ישראל . אחר כל המשפטים , ואחר כל מלאכת המשכן, אמר לו ואתה דבר , עליך הדבר לדבר להם ולהורותם בדרך ישרה : אך את שבתותי תשמרו . (ז) למה נאמר , (ח) לפי שהוא אומר לא תעשה כל מלאכה (שמות כ י) , אין לי אלא דברים שהן משום מלאכה , דברים שהן משום שבות מנין , ת"ל אך את שבתותי תשמרו , להביא דברים שהן משום שבות , (ט) ר' יוסי הגלילי אומר אך את שבתותי תשמרו , אך חלק , יש שבתות שאתה שובת , ויש שבתות שאי אתה שובת , (י) כגון שהוצרכו להביא מילדות , או להציל מן הלסטים , או מן הדליקה , או מכל דבר שיש בו פקוח נפש , למדנו לפקוח נפש שדוחה את השבת : כי אות היא ביני וביניכם. (יא) ולא ביני ובין עובדי כוכבים , אות היא שישראל עבדים להקב"ה : לדעת כי אני ה' מקדשכם . (יב) במי שיש בו דעת , יצאו חרש שוטה וקטן שאין בהם דעת : מקדשכם . (יג) לעתיד לבא ליום שכולו שבת :

יד) **ושמרתם** את השבת כי קדש היא לכם . (יד) א"ר שמעון בן מנסיא השבת מסורה לכם , ואין אתם מסורים לשבת : כי קדש היא לכם . (טו) מגיד שהשבת מוספת קדושה לישראל , מה קדושה אומר פלוני בטל ממלאכתו שהוא משמר את השבת, ומעיד שהקב"ה ברא את עולמו בששה ימים ונח בשביעי, וכה"א[(טז) ואתם עדי נאם ה' ואני אל (ישעיה מג יב)] : מחלליה מות יומת . (יז) מזה בא ללמדנו עונש על לילי שבת , שהרי כתיב כל העושה מלאכה ביום השבת , בלילה מנין , ת"ל מחלליה מות יומת : (יח) ד"א מחלליה . שאם חילל חצי שבת מחמת אונס יכול יחלל שאר היום , תלמוד לומר מחלליה מות יומת : כי כל העושה בה מלאכה ונכרתה הנפש ההוא . (יט) עד שיעשה מלאכה גמורה : ונכרתה הנפש ההוא . למה נאמר , לפי שלמדנו עונש מזיד (כ) בהתראת בית דין שהוא במיתה , בינו לבין עצמו מנין שהוא בכרת , ת"ל ונכרתה הנפש ההוא : מקרב עמה . (כא) ועמה בשלום :

הערות ותקונים

בכ"י פ"ב ובכ"י פלארענץ , ועיין ברכות נ"ה ע"א א"ר יוחנן אין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה שנאמר יהב חכמתא לחכימין ומנדעא לידעי בינה , ור' אבהו הביא לראי' הכתוב ובלב כל חכם לב נתתי חכמה . (ד) שמונה עשר אתים . י"ח את כתובים בפרשה מפסוק ו' עד פסוק י"א . (ה) אלו שנשארו ממלאכת המשכן . עי' רש"י עה"ת שכתב אומר אני לפי פשוטו של מקרא כו' . (ו) כדמפורש במס' יומא . דף ע"ב ע"ב אלמלי בגדי השרד לא נשתייר משונאיהן של ישראל שריד ופליט . (ז) למה נאמר לפי שהוא אומר לא תעשה כל מלאכה . מכילתא כי תשא ומובא בילקוט רמז ש"ך . (ח) לפי שהוא אומר לא תעשה כל מלאכה . וכן הוא במכילתא וכתב הרב בעל מאיר עין מקרא זה לא נמצא . ובאמת הוא בשמות כ' י' כמו שרשמתי בפנים . ואולי כוונתו על שבמכילתא מביא לא תעשו מלאכה וזה באמת לא נמצא . (ט) ר' יוסי הגלילי אומר . מכילתא שם . ועי' גמרא יומא פ"ה ע"ב ושם איתא בשם ר' יוסי בר יהודה ויש לתקן בגמרא ר' יוסי הגלילי וגם הילקוט משפטים רמז שכ"ז הביא המאמר מגמרא יומא וגורס ר' יוסי הגלילי. ולפני רבינו מוצי' לא היתה הגי' במכילתא כשם שהוא אומר. וכן מחק הגאון בעל איפת צדק . (י) כגון שהוצרכו להביא מילדת כו' . הוספת רבינו. (יא) ולא ביני ובין עובדי כוכבים. מכילתא וילקוט . (יב) במי שיש בו דעת . מכילתא וילקוט. (יג) לע"ל ליום שכולו שבת . מכילתא וילקוט . (יד) א"ר שמעון בן מנסיא . מכילתא וילקוט סוף רמז ש"ך . (טו) מגיד . מכילתא וילקוט שם . (טז) ואתם עדי . הוספתי כמו שהוא במכילתא ונאמר נכון בכ"י פ"ב ופלארענץ . (יז) מזה בא ללמדנו . מכילתא וילקוט רמז שכ"א וע"ש . (יח) ד"א שאם חילל . מכילתא וילקוט בשם ר' יהודה בן בתירה . (יט) עד שיעשה מלאכה גמורה . עיין מכילתא שם . (כ) בהתראת בית דין . במכילתא וילקוט בהתראת עדים . (כא) ועמה בשלום . מכילתא וילקוט וכתב הרב בעל זית רענן דעל הנסתרות אין הצבור

על אחת כמה וכמה : וכל הארץ הזאת אשר אמרתי . חזר על ותדבר אליהם , כלומר דברת אליהם אתן לזרעך ונחלו לעולם , ואמרתך לא תשוב ריקם , שנאמר ההוא אמר ולא יעשה ודבר ולא יקימנה (במדבר כג יט) :

יד) **וינחם** ה׳. דברה תורה כלשון בני אדם , לפי שלא חרה אף ה׳ בעמו , כתב הכתוב וינחם ה׳ :

טו) **ויפן** וירד משה . פנה מן חלחלה שהיתה בו ונתחזק : ושני לוחת העדות בידו . עמו, כמו וכל טוב אדוניו בידו (בראשית כד י): לחת כתובים משני עבריהם. לפי שהיו חרותים , (יח) כדאמרי רבנן מ״ם וסמ״ך שבלוחות בנס היו עומדים, שכל האותיות אע״פ שחרותות יש להם תפיסה בקצוות , אבל מ״ם וסמ״ך חרותות מארבע רבעיהן , ואעפ״כ לא נופלות : מזה ומזה הם כתובים . (יט) כגון נבוב בובן בהר רהב :

טז) **והלחות** מעשה אלהים המה . (כ) משששת ימי בראשית נהיה אותיות של אש על גבי סנפירינן : חרת . כמשמעו : (כא) ד״א אין לך בן חורין אלא כל מי שהוא עוסק בתורה :

יז) **וישמע** יהושע את קול העם ברעה . כמשמעו בהריעם במחולות : ד״א ברעה . למפרע הערב , לפי שתחלת קלקולם לעשות העגל ערב רב שעלו עמהם גרמו :

יח) **אין** קול ענות גבורה . שכן דרך החיילות כשמתגברין מרימין קולם : ואין קול ענות חלושה . להיות צורחים ובוכים כשמתחלשים במלחמה : קול ענות . כלשון ותען להם מרים (שמות טו כא), כדרך המהולות אחת מתחלת וכולן עונין:

יט) **ויהי** כאשר קרב אל המחנה וירא את העגל ומחולות . אמר למי אני מוליך אלו הלוחות שכתוב בהן אנכי ה׳ אלהיך, לא יהיה לך, מיד וישלך מידו.(כא) מידיו קרי,שברם בבח גדול. למדנו שיהושע היה ממתינו תחת ההר כל ארבעים יום :

כ) **ויקח** את העגל אשר עשו וישרוף באש ויטחן עד אשר דק . (כב) לא נתכוין משה רבינו אלא לבודקן כסוטות : ויזר על פני המים . פיזר את אפרו על פני המים , כענין שנאמר (כג) ואזרם במזרה לכל רוח (ירמיה טו ז) , כי היו״ד אינו עיקר מן המלה :

כב) **ויאמר** אהרן אל יחר אף אדוני . אע״פ שהיה גדול ממנו בשנים קראו אדוני , (כד) מיכן אמרו חכמים יהי כבוד חברך כמורא רבך : כי ברע הוא . (כה) כי ערב רב הוא גרם להם :

כד) **ואשלכהו** באש ויצא העגל הזה . (כו) מיכן אמרו לעולם יהא אדם זהיר בתשובותיו , שמתוך תשובה שהשיב אהרן למשה ואמר ואשליכהו באש ויצא העגל הזה , (כז) כפרו המינין לומר מעצמו יצא , וכבר כתוב ויעשהו עגל מסכה , כלומר חוא עשאו כמין עגל , כאשר בקשו ממנו :

כה) **וירא** משה את העם כי פרוע הוא · (כח) מגולה הוא , כמו וראשו יהיה פרוע (ויקרא יג מה) , שסרה שכינה מעליהם ונהי פרועים : לשמצה בקמיהם . לדורות הבאים, (כט) שיהיו אומות העולם מחרפין את ישראל במעשה העגל:

הערות ותקונים

רגליס . ברכות שס · ועי׳ רש״י עה״ת · (יח) כדאמרי רבנן · שבת ק״ד ע״א מגילה ב׳ ע״ב · (יט) כגון נבוב · שבת שס · כתב שבלוחות נקרא מפניס ונקרא מבחוץ כגון נבוב בובן · (כ) מששת ימי בראשית · עיין לעיל ל״א י״ח ובהערה כ״ט · (כא) ד״א אין לך בן חורין · עי׳ עירובין כ״ד ע״א אל תקרי חרות אלא חירות · (כא) מידיו קרי שברס בכח גדול . וכן נמסר במסורת · ועיין מנחת שי שהביא וז״ל וכן אמרו במדרש לקחס בידו א׳ והשליכס בכעס ואהרן ושבעים זקניס תפשו בידו שלא ישליכס ולא יכולו ואמר הקב״ה מבורך יד חזקה כזאת היינו דכתיב ולכל היד החזקה ובדברי רז״ל כי פרחו האותיות ולכן חסר יו״ד ונשארו שתי ידיו חלושות כיד אחת · (כב) לא נתכוין · ע״ז מ״ד ע״א · (כג) ואזרם במזרה לכל רוח · וכ״ה בכ״י פלארענץ ובמקרא כתוב ואזרם במזרה בשערי הארץ . אולס כצ״ל ואזרם במזרה (ירמיה ט״ו ז) וזריתים לכל רוח (ירמיה מט לב)· (כד) מיכן אמרו · אבות פ״ד מט״ו . (כה) כי ערב רב . ערב אותיות דדין כאותיות ברע · (כו) מיכן אמרו לעולם .. מגילה כ״ה ע״ב · (כז) כפרו המינין · בגמרא שם הליגו כפרו המערערים במקום המינין . (כח) מגולה הוא · וכן כתב רש״י פרוע מגולה , כמו ופרע את ראש האשה · (כט) שיהיו

ג) **ויתפרקו** כל העם. אין למדין מן הכללות, (ו) שהרי שבט לוי לא עבד ע"ז אלא כל העם רוב העם:

ד) **ויצר** אותו בחרט. התיך הזהב בכור ועשאו דמות שור, למה שהיו ישראל אומרים בדמות שראינו ביום מתן תורה, וכבר כתוב ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר (שמות כד י) מלמד שראו מלאכי השרת, וכף רגליהם ככף רגל עגל (יחזקאל א יז), לפיכך שאלו דמות עגל, וכן עשה יצקו במעבה האדמה בדמות שור, וכתיב וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב (תהלים קו כ), מלמד שהיה דומה בדמות שור בשעה שאוכל עשב, שהוא מאוס בשעה שהוא אוכל העשב, ואעפ"כ וימירו את כבודם בו: אשר העלוך. (ז) מלמד שאוו לאלהות הרבה. ואמרי לה לטובה, שלא כפרו בעיקר, אלא שחיבבו עבודת כוכבים לכבוד:

ה) **וירא** אהרן. (ח) מלמד שראה אהרן חור זבוח לפניו: ויקרא אהרן ויאמר חג לה' מחר. (ט) כדי להעביר הדבר עד שיבא משה: ד"א חג לה' טביחה לה' בעובדי הבעל, שנאמר וליום חג ה' (הושע ט ה):

ו) **וישכימו** ממחרת. (י) היינו דאמר ריש לקיש אם ללצים הוא יליץ (משלי ג לד), בא לטמא פותחין לו: וישב העם לאכול ושתו. (יא) כל מקום שנאמר ישיבה שם תקלה:

ז) **וידבר** ה' אל משה. (יב) לשון קשה, כענין שנאמר דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות (בראשית מב ל): כי שחת עמך. (יג) באותה שעה תשש כחו של משה רבינו:

ח) **סרו** מהר. עלובה כלה שמזנה בתוך חופתה: עשו להם עגל מסכה. אמר לפניו רבונו של עולם שמא לא השתחוו לו, אמר וישתחוו לו, שמא לא זיבחו לו, אמר ויזבחו לו:

י) **ועתה** הניחה לי. (יד) באותה שעה הרמיזו הקב"ה למשה שיעמוד בתפלה, (טו) משל לאדם שכעס על בנו, והיה אוהבו יושב לפניו, אמר אם לא בשביל פלוני אוהבי הריני הורגך מיד עמד להציל את בנו מיד אביו: ואעשה אותך לגוי גדול. ראה שבחו של משה רבינו, שהרי לא ביקש גדולה לעצמו, אלא

יא) **ויחל** משה. (טז) מלמד שאוחזתו חלחלה: את פני ה' אלהיו. שעמד לפניו ארבעים יום וארבעים לילה: ויאמר למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים. לפי שאמר לו ויחר אפי בהם (פסוק י), אמר לפניו למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים, אמר לפניו רבונו של עולם למצרים הארכת אפך ולא כליתם במכה אחת, כל שכן לעמך אשר פדית מתוכם:

יב) **למה** יאמרו מצרים לאמר. אלו שנשארו במצרים:

יג) **זכור** לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך אשר נשבעת להם בך. כשם ששמך קיים לדור דורים, כך שבועתך קיימת לדור דורים: ותדבר אלהם ארבה את זרעכם. (יז) ומה אם כסא של שלש רגלים לא עמד בשעת כעסך, כסא של רגל אחד

הערות ותקונים

(ו) שהרי שבט לוי. יומא ס"ו ע"ב חגיגה ו' ע"ב פדר"א פמ"ה. (ז) מלמד שאוו לאלהות הרבה. עי' הערה ג'. (ח) מלמד שראה אהרן חור זבוח לפניו. עיין לעיל הערה ה', ועיין רש"י עה"ת ומדרשו בוי"ר פ"י ראה שהי' מוכיחם והרגוהו כו' ועי' סנהדרין ז' ע"א ראה חור זבוח לפניו ופי' רש"י ויבן מזבח הבין מהזבוח לפניו שהרגו את חור. (ט) כדי להעביר הדבר. תנחומא ושמ"ר פמ"א וכן כתב רש"י בלבו היה לשמים בטוח שיבא משה ויעבדו את המקום. (י) היינו דאמר ריש לקיש. יומא ל"ח סע"ב. (יא) כל מקום שנאמר ישיבה. תנחומא ריש וישב שמ"ר פמ"א וע"ש שהביא ראיות מהכתובים. (יב) לשון קשה. תנחומא כי תשא אות כ' ושמ"ר פמ"ב, ורש"י עה"ת. (יג) באותה שעה תשש כחו של משה רבינו. ברכות ל"ב ע"א, ועי' תנחומא כי תשא אות כ"ב באותה שעה נתירא משה מפני ב"ד של מעלה ובשמ"ר פמ"ב א"ר ברכי' בש"ר שמואל נתירא משה ונזעף. (יד) באותה שעה הרמיזו הקב"ה. עיין ברכות ל"ב ע"א תנחומא ושמ"ר שם וברש"י עה"ת. (טו) משל לאדם. ברכות שם ועיין מהרש"א בח"א. (טז) מלמד שאחזתו חלחלה. בגמרא ברכות שם ויחל משה מלמד שעמד בתפלה עד שאחזו אחילו, מאי אחילו אש של עצמות. (יז) ומה אם כסא של שלש רגלים

יב) **ראה** אתה אומר אלי. אמר לפניו רבונו של עולם ראה עלבון יצירך, שהרי על כרחו הוא נולד, ועל כרחו הוא חי, ועל כרחו הוא מת, והעלמת העולם נתון בלבו, ואתה אומר אלי, העל את העם הזה, שנאמר וידבר ה' אל משה לך עלה מזה אתה והעם (פסוק א) : ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי. כי אם אמרת ושלחתי לפניך מלאך (פסוק ב) : ואתה אמרת ידעתיך בשם. כלומר ידעתיך בשם הנכבד והנורא, כענין שנא' ושמי ה' לא נודעתי להם (שמות ו ג), כי אם לך : וגם מצאת חן בעיני. כך אמרת לי מי אשר חטא לי אמחנו מספרי, אבל אתה מצאת חן בעיני :

יג) **ועתה** אם נא מצאתי חן בעיניך הודעני נא את דרכך. הוא שאמר דוד הורני ה' דרך חקיך (תהלים קיט לג), כלומר למדני כיצד ובמה אקדם פניך ותענני : ואדעך למען אמצא חן בעיניך. בכל קראי אליך תענני : וראה כי עמך הגוי הזה. ואל תבטיחהו אל מלאך אלא לישעך :

יד) **ויאמר** פני ילכו. (ה) אמר לו הקב"ה המתן עד שתעבור פנים של זעם :

טז) **ובמה** יודע אפוא. לאומות העולם : כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך הלוא בלכתך עמנו. ולא תמסרנו ביד מלאך : ונפלינו אני ועמך. שכל האומות נמסרים ביד המלאכים, אבל ישראל לא כן, שנאמר כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו (דברים לב ט), ואומר חבלים נפלו לי בנעימים אף נחלת שפרה עלי (תהלים טז ו), לכך נאמר ונפלינו אני ועמך מכל העם אשר על פני האדמה :

יז) **ויאמר** ה' אל משה גם את הדבר הזה. מהו גם, (ו) לפי ששני דברים שאל משה, להודיעו דרך בקשת רחמים, ולראות את הכבוד, (ז) לכך נאמר גם את הדבר הזה :

יט) **ויאמר** אני אעביר כל טובי על פניך. אלו טכסיסי מלאכי השרת : וקראתי בשם ה' לפניך. (ח) מלמד שהראה לו הקב"ה כדרך ששליח צבור יורד לפני התבה, אמר לו כל זמן שישראל חוטאין והן עושין כסדר הזה מיד הן נענין : וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם. (ט) אע"פ שאינו הגון, ואי אתה רשאי להרהר אחר מדותי, ולומר (י) מפני מה יש צדיק וטוב לו, ויש צדיק ורע לו, יש רשע וטוב לו, ויש רשע ורע לו, כי עת לכל חפץ ועל כל המעשה שם (קהלת ג יז), ללמד לכל באי העולם כי יש דין וחשבון, ולא יתייאש אדם מיום הדין :

כ) **ויאמר** לא תוכל לראות את פני. לפי ששאל הראני נא את כבודך, לפיכך אמר לו לא תוכל לראות את פני, (יא) מלמד שבקש משה לראות מתן שכר הצדיקים ושילום הרשעים, ואמר לו לא תוכל לראות את פני, לא תוכל לעמוד על סוף מדת הדין : ד"א לראות פני. בקש לראות פני השכינה להסתכל בכבוד, ולא ניתן לו רשות, שכן כתוב כי לא יראני האדם וחי, כלומר ויחיה, (יב) הא בשעת מיתה של אדם רואים השכינה, שנאמר כי לי תכרע כל ברך (ישעיה מה כג) :

כא) **ויאמר** ה' הנה מקום אתי. (יג) זו מערה שעמד בה אליהו :

כב) **והיה** בעבור כבודי. אלו טכסיסי המלאכים, שנאמר באליהו לא ברוח ה' ולא ברעש ה' ולא באש ה' (יד) ואחריו קול דממה דקה (מ"א יט יא יב), לכך

הערות ותקונים

ברכות ז' ע"ב. (ה) אמר לו הקב"ה המתן. ברכות ז' ע"א. (ו) לפי ששני דברים שאל משה. עי' ברכות שם, ג' דברים בקש משה כו'. (ז) לכך נאמר גם את הדבר הזה. עי' רש"י בגמרא שם ד"ה שלשה דברים שכתב שהרי לסוף שאלתו כתיב גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה. (ח) מלמד שהראה לו הקב"ה. עי' ר"ה י"ז ע"ב מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח צבור והראה לו למשה סדר תפלה אמר לו כל זמן שישראל חוטאין יעשו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם. (ט) אע"פ שאינו הגון. ברכות ז' ע"א. (י) מפני מה יש צדיק. שם. (יא) מלמד שבקש משה לראות מתן שכר. תנחומא כי תשא אות כ"ז ומובא בילקוט רמז שנ"ה. (יב) הא בשעת מיתה של אדם רואים השכינה. בילקוט רמז רל"ו הביא בשם פדר"א אין הנפש יוצא מן הגוף עד שתראה פני השכינה. עיין ספרא ויקרא פ"ב בחייהם אינן רואין אבל רואין במיתתם (ובילקוט בשעת מיתתן) וכה"א לפניו יכרעו כל יורדי עפר וגו' [וכ"ה במ"ר ס"פ י"ד]. (יג) זו מערה שעמד בה אליהו. עיין מגילה י"ט ע"ב אילמלי נשתייר במערה שעמד בה משה כו' וכתב רש"י כשעבר הקב"ה לפניו שנא' ושמתיך בנקרת הצור. (יד) ואחריו קול דממה דקה. כ"ה גם בכ"י פלארענץ ובקרא כתיב ואחר האש קול דממה דקה :

כז) (ל) **ויאמר** אלהם כה אמר ה׳ . לפי השעה נאמר לו , כענין כה אמר ה׳ כחצות הלילה (שמות יא ד) , (לא) והיכן אמר אלא לפי השעה אמר לו :

כח) **ויעשו** בני לוי כדבר משה . (לב) מלמד ששבטו של לוי לא עבדו עבודת כוכבים , (לג) ואם תאמר האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו (דברים לג ט) , אביו אבי אמו מישראל , אמו אם אמו מישראל , אבל יחום לוי לא חטאו :

כט) **ויאמר** משה מלאו ידכם היום . להקריב קרבניהם צוום , (לד) לפי ששלשה מדות היו בעובדי העגל , מהם בעבודה , מהם בנשיקה , ומהם שמחו בלב , (לה) אותם שעבדו נפלו בחרב, ושנשקו לו מתו בהדרוקן, וששמחו מתו במגפה. (לו) ד״א מלאו ידכם . צאו ידי חובתכם לעשות נקמה בחוטאים :

לא) **וישב** משה אל ה׳ וגו׳ ויעשו להם אלהי זהב . (לז) אמר לפניו רבונו של עולם השפעת להם כסף וזהב עד שעשו להם אלהי זהב , וכה״א וכסף הרביתי לה וזהב עשו לבעל (הושע ב י) : ד״א אלהי זהב . שמא תאמר יש בו שום הרגשה , וכלום דבר מעשה , אלהי זהב הוא לא מעלה ולא מוריד :

לב) **ועתה** אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא . (לח) מלמד שנתן נפשו על ישראל , לפיכך נקראו על שמו, ויזכור ימי עולם משה עמו איה המעלם מים (ישעי׳ סג יא):

לד) **ועתה** לך נחה את העם וגו׳ וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם . (לט) אין לך כל דור שאין בו אחד משמשים ברטל ממעשה העגל :

[לג] ו) **ויתנצלו** בני ישראל את עדים מהר חורב . בחורב טענו ובחורב פרקו :

ז) **ומשה** יקח את האהל . (א) זה אהל שלו שעשאו כמנודין לשמים :

ח) **והביטו** אחרי משה עד באו האהלה . (ב) מיכן אמרו חכמים אסור לאדם לישב כשרבו מובהק עומד , או מהלך כמלא עיניו :

יא) **ודבר** ה׳ אל משה פנים אל פנים . (ג) מתוך הענן היה מדבר עמו פה אל פה : ושב אל המחנה . להזהיר את ישראל : ומשרתו יהושע בן נון . (ד) ארז״ל גדולה שמושה יותר מלמודה , שהרי כל ישראל למדו ממשה , ולא בחר הקב״ה אלא משרתו יהושע בן נון , שהיה עתיד להקרא יהושע בשעת שילוח המרגלים , כי הושע היה שמו : נער . זריז ומזורז , כענין שנאמר והנער נער (ש״א א כד) : לא ימיש מתוך האהל . שהרי משה רבינו היה הולך ושב אל המחנה , אבל יהושע היה יושב , ולא ימיש מתוך האהל :

הערות ותקונים

או״ם מחרפין . וכן רש״י הביא להיות להם הדבר הזה לגנות בפי כל הקמים עליהם . (ל) ויאמר אליהם . וכן מובא בכ״י פלארענץ וכ״י פ״ב , ובכתוב כתיב ויאמר להם . (לא) והיכן אמר אלא לפי השעה אמר לו . ורש״י הביא וז״ל והיכן אמר זובח לאלהים יחרם כך שנויה במכילתא ובמכילתא לפנינו ליתא . (לב) מלמד ששבטו של לוי . יומא ס״ו ע״ב . (לג) ואם תאמר . גמרא שם . ופירש״י האומר לאביו ולאמו במעשה העגל לא ראיתיו כשהו אכזרים עליהם לנקום נקמתו של מקום אלמא אביו ואמו אחיו ובניו עבדו ע״ז . (לד) לפי ששלשה מדות . עי׳ יומא ס״ו ע״ב . (לה) אותם שעבדו נפלו בחרב ושנשקו לו מתו בהדרוקן וששמחו מתו במגפה . בגמרא שם הגי׳ . זיבח וקיטר בסייף , גפף ונשק במיתה , שמח בלבבו בהדרוקן . ופי׳ בהדרוקן בלשון יוני ὑδέρικος חולי שהגוף מלא מים (וואסערזיכטיג) . (לו) ד״א מלאו ידכם . מכאן עד בחוטאים חסר בכ״י פלארענץ . (לז) אמר לפניו רבש״ע . ברכות ל״ב ע״א . ועיין רש״י בפסוק הזה אלהי זהב , אתה הוא שגרמת להם שהשפעת להם זהב וכל חפצם מה יעשו שלא יחטאו משל למלך כו׳ . (לח) מלמד שנתן נפשו . ברכות ל״ב ע״א . (לט) אין לך כל דור . בסנהדרין ק״ב ע״א א״ר יצחק אין לך כל פורענות שבאת לעולם שאין בה אחד מעשרים וארבע בהכרע ליטרא של עגל הראשון שנאמר וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם , וכן מובא ברש״י עה״ת , ובירושלמי תענית פ״ד ה״ה (דף ס״ח ע״ג) ר׳ יודן בשם ר׳ יסא אין כל דור ודור שאין בו אונקי אחת מחטיו של עגל . ופי׳ רטל מין משקל עיין ערוך . ועיין לעיל בדברי רבינו תרומה ל׳ י״ג :

[לג] (א) זה אהל שלו שעשאו כמנודין לשמים . עי׳ סנהדרין ק״י ע״א אמר מנודה לרב מנודה לתלמיד , ועיין תנחומא כי תשא אות כ״ז משה דרש ק״ו אמר המנודה לרב מנודה לתלמיד . (ב) מיכן אמרו חכמים . קידושין ל״ג ע״ב ותנחומא שם . (ג) מתוך הענן . עי׳ תנחומא שם . (ד) ארז״ל גדולה שמושה .

יא) **שמר** לך . חידש עליו מצות עבודת כוכבים , לפי שחטאו בעגל . (י) ואמר כאן ששה עממין , והגרגשי הנה בכלל הנני גורש מפניך :

יד) **כי** ה' קנא שמו . זהו לשון בני אדם המתקנאים (י) עשיר בעשיר גבור בגבור , אבל הקב"ה אינו כן , אלא אל קנא הוא להשיב פורענות לעוברי רצונו , כי כל לשון בני אדם תמצאם על הבורא, אבל לא הם כדרך בבני אדם, אלא הוא משל לאדם שהיה לו בן והלך הבן וגידל כלב בביתו והעלה לו לכלב כשם אביו , לא על הבן הוא כועס,כן ה' קנא הוא, לנקום מן המכנים לעץ ולאבן ולמעשה ידי אדם שם אלוהות:

טו) **פן** תכרות ברית ליושב הארץ וזנו אחרי אלהיהם . ללמדך מה גרם שאם כרת ברית עמהם סופו שהוא מתחתן בם , נתחתן בם סופו שעובד לאלהיהן : וקרא לך ואכלת מזבחו . (יא) תניא ר' שמעון בן אלעזר אומר ישראל שבחוצה לארץ עובדין עבודת כוכבים בטהרה הן , כיצד עובד כוכבים שעשה משתה לבנו , וזימן כל היהודים שבעיר , אע"פ שאוכלין ושותין משלהן , ושמש שלהן עומד ומשקה עליהם, מעלה עליהם הכתוב כאלו אכלו מזבחי מתים, שנאמר וקרא לך ואכלת מזבחו , שלא נאמר ואכלת מזבחו אלא וקרא לך , משעת קריאה :

יז) **אלהי** מסכה לא תעשה לך . וסמוך ליה

יח) **את** חג המצות תשמור . (יב) מלמד שכל המבזה את המועדות כאלו עובד ע"ז :

יט) **כל** פטר רחם לי . הזכיר פטר רחם סמוך לפרשת הפסח , לפי שבפרשת קדש לי כל בכור על יציאת מצרים נאמרה , ואף פטר רחם (יג) פרט ליוצא דופן , ופרט לבן פקועה : וכל מקנך תזכר. תביא זכר ולא נקבה , אע"פ שהיה פטר רחם לא נתקדש בבכורה : פטר שור ושה . בהמה גסה ובהמה דקה :

כ) **ופטר** חמור תפדה בשה . ולא שאר בהמה טמאה , שאין צריך פדיון בכורה , אלא פטר חמור, (יד) כדמפורש במס' בכורות , אבל אם הקדיש שאר בהמה טמאה , הקדישן לבדק הבית , צריכה פדיון , שנאמר ואם בבהמה הטמאה ופדה בערכך (ויקרא כז כז) : ואם לא תפדה וערפתו . אין עריפה אלא הריגה , שנאמר וערפו שם את העגלה בנחל (דברים כא ד), ויצא מלשון והרבתו, חי"ת תחת עי"ן, עשקה חשקה , פ' תחת ב' , פיזר ביזר , ולמה עורפו שלא יהא חוטא נשכר , (טו) שאם תאמר יסמנו ויניחנו , א"כ מה הנאה יש בעריפת העגלה לסמנה ולהניחה , ובמה יודע הרוצח , וכן פטר חמור אם לא יערפנו יבא לידי תקלה שהמוציאו לאחר זמן ישתמש בה, אלא ודאי הריגה הוא , וראיה לדברי רבותינו הוא יערוף מזבחותם ישודד מצבותם (הושע י ב) לשון הריסה : כל בכור בניך תפדה . בחמשת שקלים, כענין שנצטוו ישראל בפדויי השלשה והשבעים והמאתים שנתנו המשת שקלים לגלגולת , והשקל כמו שכתבנו למעלה , ודבר זה נוהג אפילו בחוצה לארץ , (טז) שצריך אדם לפדות את בנו הבכור שהוא פטר רחם , (יז) ואפי' היה לו כמה נשים וילדו לו זכרים , צריך לפדות כל אחד ואחד . (יח) ואם הכהן מקבל אפילו סודר אחד , או טלית , או כל דבר בדמי חמשת שקלים יצא , ומברך בא"י אמ"ה אקב"ו על פדיון הבן : ולא יראו פני ריקם . (יט) לימד שישראל חייבין להביא בכורות צאנם ובקרם

הערות ותקונים

מיוחדת כו'. (י) ואמר כאן ששה עממין והגרגשי הנה בכלל כו' . עיין רש"י ל"ג ב' ול"ד י"א שכתב ששה אומות יש כאן כי הגרגשי עמד ופנה מפניהם . ועיין ירושלמי שביעית פ"ו ה"א דף ל"ו ע"ג . (י) עשיר בעשיר . הכל מן המכילתא דבחודש פ"ו . (יא) תניא ר"ש בן אלעזר אומר . ע"ז ח' ע"א ולפנינו הגי' שם ר' ישמעאל אומר והעיר שם הגאון הרי"ב בתוספתא פ"ה ובאדר"נ פכ"ו איתא ר' שמעון בן אלעזר וכ"א ברב אלפס ובהר"ש, ויש להביא ראיה שגם לפני רבינו היתה הגי' בגמרא ר"ש בן אלעזר. (יב) מלמד שכל המבזה . פסחים קי"ח ע"א . (יג) פרט ליוצא דופן. עיין בכורות ה' ע"ב. (יד) כדמפורש במס' בכורות. דף ה' ע"ב . (טו) שאם תאמר יסמנו ויניחנו . בכ"י פאהרענץ שאם תאמר יסקלנו ויניחנו . (טז) שצריך אדם לפדות את בנו . קידושין כ"ט ע"א . (יז) ואפילו היה לו כמה נשים . שם כ"ט ע"ב . (יח) ואם הכהן מקבל אפילו סודר אחד . עיין קידושין ח' ע"א . ובכ"י פאהרענץ ואם הכהן מקבל מעיל או מטפחת קטן או טלית . (יט) לימד שישראל

נאמר בעבור כבודי , המלאכים וחשמלים ואראלים : ושכותי כפי . אלו ענני כבוד , שנאמר על כפים כסה אור (איוב לו לב) :

כג) **והסירתי** את כפי . אחרי העננים תראה מקצת מן הכבוד : ופני לא יראו . עיקר הכבוד לא תוכל לראות :

[לד] א) **ויאמר** ה' אל משה פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים . כיון שאמר משה רבינו ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי (שמות לג יב) , וכבר נשתברו הלוחות הראשונים , לכך היה אומר משה לא הודעתני את אשר תשלח עמי , שהרי בימי יהושע כתיב הנה ארון הברית אדון כל הארץ עובר לפניכם בירדן (יהושע ג יא) , לכך נאמר פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים , (א) זה היה מעשה בראש חודש אלול , כי בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות , וארבעים יום התנפל משה רבינו בתפלה על מחילת מעשה העגל , וארבעים יום עשה בקבלת לוחות האחרונות , מצינו שביום הכפורים ניתנו לוחות האחרונות , וקבעו הקדוש ב"ה יום מחילה וסליחה בכל שנה ושנה , לפיכך נהגו לתקוע שופר בר"ח אלול , על שם התחלת לוחות האחרונות , שהכריז משה רבינו , כי הוא עלה על הר סיני שלא יחזרו ישראל לסיאורן כבתחלה : וכתבת על הלוחות את הדברים אשר היו . את לרבות למען ייטב לך , לפי שבלוחות הראשונות לא היה כתוב בהן ט' , עד שנכתב בלוחות האחרונות , לכן נאמר את הדברים : אשר שברת . (ב) אמר לו הקב"ה יישר כחך ששברת , שאלמלא לא נשתברו נתחייבו ישראל כלייה ח"ו, לכך נאמר אשר שברת :

ב) **והיה** נכון לבקר . כשם שעלה בלוחות הראשונות בהשכמה כך עלה בשניות בהשכמה , (ג) לפי שהזריזין מקדימין למצות :

ג) **ואיש** לא יעלה עמך . כשם שהגביל את ישראל בראשונה , שנאמר והגבלת את העם סביב לאמר השמרו לכם עלות בהר (שמות יט יב) :

ה) **וירד** ה' בענן ויתיצב עמו שם. (ד) מלמד שהראה לו כיצד ישראל עומדין לפניו , ושליח ציבור של ישראל יהא קורא לפניהם ה' ה' : ויקרא בשם ה' . הקב"ה קרא ללמד למשה דרך תחינה ובקשה היאך יתפלל אל ה' :

ו) **ה'** ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת :

ז) **נוצר** חסד לאלפים נושא עון ופשע וחטאה ונקה . נושע פשע נושא חטאה עד ונקה (ה) הם שלש עשרה מדות , שבשעה שישראל מזכירין אותן אין חוזרים ריקם : לא ינקה . (ו) לשאינן שבים : פוקד עון אבות על בנים. (ז) כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם : מיד

ח) **וימהר** משה ויקד ארצה וישתחו :

ט) **ויאמר** אם נא מצאתי חן בעיניך . כיון שהודיעו דרך התפלה מיד בקש משה שישכון כבוד ה' בישראל : וסלחת לעוננו . שאם שכינתך בינינו תסלח לעונותינו : ונחלתנו . תנחילנו את הארץ אשר נשבעת לאבותינו , (ח) שלשה דברים בקש משה רבינו , שיודיעהו דרכיו , ושתשרה שכינה בישראל , ושלא תשרה על רשעי אומות העולם , שנא' ונפלינו אני ועמך (שמות לג טז): (ט) ד"א ונחלתנו . תקחנו לנחלה לך , שנאמר כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו (דברים לב ט) :

י) **ויאמר** הנה אנכי כורת ברית וגו' אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגוים . זו פתיחת פי הארץ , שנאמר ואם בריאה יברא ה' (במדבר טז ל): ויש אומרים זו הקרנת פנים , שנאמר אשר אני עושה עמך :

הערות ותקונים

[לד] (א) זה היה מעשה בר"ח אלול כי בי"ז בתמוז נשתברו הלוחות . עי' סדר עולם פ"ו ותנחומא כי תשא אות ל"א בפסוק פסל לך ומובא בתוס' ב"ק פ"ב ע"ב ד"ה כדי ועיין הגהות הגאון הרא"ו ז"ל לסדר עולם . (ב) אמר לו הקב"ה יישר כחך ששברת . שבת פ"ז ע"א . (ג) לפי שהזריזין . פסחים ד' ע"א. (ד) מלמד שהראה לו. עי' קאפי' לג הערה ח'. (ה) הם שלש עשרה מדות. עי' ר"ה י"ז ע"ב ובתוס' שם. (ו) לשאינן שבים . יומא פ"ו ע"א . (ז) כשאוחזים מעשה אבותיהם בידיהם . ברכות ז' ע"א . (ח) שלשה דברים בקש משה . ברכות שם . (ט) ד"א ונחלתנו תקחנו לנחלה לך . וכן רש"י כתב כן ותתננו לך לנחלה מיוחדת

ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם (דברים לא יט), שכל הדורש הפסוק כצורתו בלא מדרש, ובלא שלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן, עליו הכתוב אומר והכסיל בחשך הולך (קהלת ב יד):

כח) **ויהי** שם עם ה'. נתקדש כמלאכי השרת: ארבעים יום וארבעים לילה. (כט) מראש חודש אלול עד יום הכפורים: לחם לא אכל ומים לא שתה. (ל) היינו דאמרי אינשי עלת בקרתא הלך בנימוסה: ויכתוב על הלוחות את דברי הברית. שנכרת עליהם ברית לישראל:

כט) **ויהי** ברדת משה מהר סיני, ומשה לא ידע כי קרן עור פניו. (לא) מיכן אמרו חכמים הנותן מתנה לחבירו והוא דבר שעתיד לגלות, אינו צריך להודיעו, שהרי היום ולמחר יודע לו, שנאמר ומשה לא ידע, היה עתיד לידע, ומפני מה בלוחות הראשונות לא קרן עור פניו, לפי שהראשונים נכתבו מעשה אלהים, שנאמר כתובים באצבע אלהים (שמות לא יח), ולהלן הוא אומר כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך (תהלים ח ד), ואומר ומעשה ידיך שמים (שם קב כו), והוא דבר ה', שנאמר בדבר ה' שמים נעשו (שם לג ו), אבל השניים כתב משה מפי הגבורה, ובכותבו הוקרנו פניו, (לב) ועליו הכתוב אומר חכמת אדם תאיר פניו (קהלת ח א):

ל) **וירא** אהרן וכל בני ישראל. הוא שכתוב למעלה, נגד כל עמך אעשה נפלאות (פסוק י):

לא) **ויקרא** אלהם משה וישובו אליו אהרן וכל הנשאים בעדה וידבר משה אליהם. (לג) זה שאמרו רז"ל כיצד סדר משנה משה למד מפי הגבורה, נכנס אהרן ושנה לו משה פרקו, נסתלק אהרן וישב לשמאלו של משה, נכנסו בניו ושנה להם משה פרקן, נסתלקו בניו, אלעזר ישב לימין משה, ואיתמר לימין אהרן, ר' יהודה אומר לעולם אהרן מימין משה הוא חוזר, נכנסו זקנים ושנה להם משה פרקן, נמצא ביד אהרן ארבעה, וביד בניו שלשה, וביד זקנים שנים, וביד כל העם אחד, נסתלק משה שנה להם אהרן פרקו, נסתלק אהרן שנה להם בניו פרקן, נסתלקו בניו שנה להם זקנים פרקן, נמצא ביד כל אחד ואחד ארבעה פעמים, (לד) מיכן אמר ר' אלעזר בן עזריה חייב אדם לשנות לתלמידו ד' פעמים, ומה אהרן שלמד מפי משה, שלמד מפי הגבורה כך, הדיוט מפי הדיוט על אחת כמה וכמה וכו' (לה) מפורש במס' עירובין:

לב) **ואחרי** כן נגשו כל בני ישראל ויצום את כל אשר דבר [ה'] אתו בהר סיני. (לו) היינו דתנן משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים:

לג) **ויכל** [משה] מדבר אתם ויתן על פניו מסוה. כמו צניף מפני האורה:

לד) **ויצא** וידבר אל בני ישראל. לא היה נפנה אל עסק אחר, אלא מיד היד שב ומדבר אל בני ישראל: סליק פרשת תשא

פרשת ויקהל

כתיב הטיבה ה' לטובים ולישרים בלבותם והמטים עקלקלותם יוליכם ה' את פועלי האון שלום על ישראל (תהלים קכה ד ה), ישתבח שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה (א) שנקרא טוב, (ב) ומטיב לעבדיו הטובים והישרים, שהרי ישראל חטאו

הערות ותקונים

(כט) מר"ח אלול עד יוה"כ. סדר עולם פ"ו. (ל) היינו דאמרי אינשי. ב"מ פ"ו ע"ב ויק"ר פל"ד במ"ר פי' תנחומא וירא. (לא) מיכן אמרו חכמים. שבת י' ע"ב. (לב) ועליו הכתוב אומר חכמת אדם תאיר פניו. בכ"י פ"ב נמצא הוספה אחר זה החסר בכ"י שלפנינו גם בכ"י פלארענץ. וכך הוא: הא קשיא לן בפסוק שאמר וכתבת על הלוחות את הדברים אשר היו על הלוחות הראשונים אשר שברת. והתירוץ שהעלה עליו הקב"ה כאילו הוא כתב כמו שמצאנו שכל התורה נקראת על שמו שנאמר זכרו תורת משה וגו'. (לג) זה שאמרו רז"ל. עירובין נ"ד ע"ב. (לד) מיכן אמר ר' אלעזר בן עזריה. בגמרא שם ליתא למלות „בן עזריה". (לה) מפורש במסכת עירובין. דף נ"ד ע"ב. (לו) היינו דתנן. אבות פ"א מ"א.

ויקהל [לה] (א) שנקרא טוב. מנחות נ"ג ע"ב, טוב זה הקב"ה. (ב) ומטיב לעבדיו. אלו ישראל

ופדיון פטר חמורים , ופדיון בכור אדם בחג המצות , שנאמר ולא יראו פני ריקם (שמות כג טו) , ולמעלה אמר את חג המצות תשמור (שם) , לא הביאם בחג המצות יביא בחג השבועות , לא הביא בחג השבועות , יביא בחג האסיף , מיכן ואילך עובר בבל תאחר בכל יום :

כא) **ששת** ימים תעבוד . זו מצות שבת : וביום השביעי תשבות . הטיל את השבת בין חג המצות לחג השבועות, מלמד שהן נקראים שבת, שנאמר ממחרת השבת השביעית (ויקרא כג טז) : בחריש ובקציר תשבות .(כ) מה חריש רשות , אף קציר רשות , שחרישת מצוה לא תמצא בכל התורה, ובא ללמדנו בחריש ובקציר תשבות , בקציר דומיא דחריש , שאינו מצוה כגון כל אדם לעצמו , יצא קציר העומר שהוא מצוה , שאתה קוצר בשבת שחל להיות בששה עשר בניסן והיה קוצר על פי בית דין , (כא) מפורש במסכת מנחות , אמר להם מגל זה מגל זה , אקצור אקצור אקצור , והם אומרין לו קצור הן הן הן על כל דבר ודבר :

כב) **וחג** שבועות תעשה לך . לחשבון שהוא לישראל , ולא בחשבון הנוהג בעולם משבת לשבת שבעה ימים אלא כאשר יבוא לך הפסח כן תעשה לך ספירת חמשים יום ותקדש יום חמשים : בכורי קציר חטים . לפי שהעומר מתיר בחדש (כא) ובקציר חטים מתיר במקדש שלא היו ישראל מביאים מנחות מתבואה חדשה עד חג השבועות , שהיו מקריבים שתי הלחם בעצרת : וחג האסיף . זהו חג הסכות , שהוא זמן אסיפת כל תבואת השדה : תקופת השנה . ולהלן הוא אומר וחג האסיף בצאת השנה (שמות כג טז) , למדנו לתקופה שהיא סוף , שנאמר ויהי לתקופת הימים ותהר חנה (ש״א א כ) :

כג) **שלש** פעמים בשנה . (כב) פרט לבעלי קבים שצריכין לעלות בפעמי רגלים , וכן הוא אומר תרמסנה רגל רגלי עני פעמי דלים (ישעיה כו ו) : יראה כל זכורך . (כג) להוציא את הנשים שאינן חייבות , אבל הם עולות עם בעליהן , מפני שמחת יום טוב : את פני האדון ה׳ אלהי ישראל . שלשה שמות על שם שלש רגלים :

כד) **כי** אוריש גוים מפניך . זו הבטחה שבודאי אוריש גוים , כמו כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה (בראשית יג טו) : ולא יחמוד איש את ארצך . (כד) מלמד שתהיה פרתך רועה באפר ואין חיה מזיקתה , תרנגולתך מנקר באשפה (כה) ואין חיה רוצצתה , (כו) ומה דבר שדרכו לינזק אמרה תורה לא תינזק , כ״ש דברים שאין דרכן לינזק , להודיעך שבחן של ישראל :

כה) **לא** תשחט על חמץ דם זבחי . (כז) לא תשחט את הפסח ועדיין חמץ קיים : ולא ילין לבקר זבח חג הפסח. (כז) מלמד שהמותיר בפסח עובר ולוקה על לא ילין :

כו) **ראשית** בכורי אדמתך וגו׳ לא תבשל גדי . מקרא זה שנה עליו , (כח) חד לבישול , וחד לאבילה , וחד לאיסור הנאה , כדמפורש לעיל :

כז) **ויאמר** ה׳ אל משה כתב לך . אלו עשרת הדברות : את . להביא שאר המצות : הדברים האלה , זה ספר התורה כולה : כי על פי הדברים האלה . אלו הוריות של תלמוד , (כח) מלמד שעיקר הברית נכרת על פירושי התורה , שנאמר

הערות ותקונים

שישראל חייבין . עיין רש״י עה״ת שכתב לפי פשוטו של מקרא דבר בפני עצמו הוא ואזהרה אחרת היא וכשתעלו לרגל לראות לא יראו פני ריקם מצוה עליכם להביא עולה ראיית פנים . ועיין ר״ה י׳ ע״ב . (כ) מה חריש רשות . ר״ה ט׳ ע״א . (כא) מפורש במס׳ מנחות . דף ע״ב ע״א . (כא) ובקציר חטים . עיין מנחות ס״ח ע״ב ושם פ״ג ע״ב במשנה ובגמ׳ . (כב) פרט לבעלי קבין . חגיגה ג׳ ע״א . (כג) להוציא את הנשים . מכילתא משפטים בפ׳ שלש רגלים תחוג לי בשנה . (כד) מלמד שתהיה פרתך . פסחים ח׳ ע״ב . (כה) ואין חיה רוצצתה. בכ״י פ״ב וכ״י פלארענץ הגי׳ ואין חולדה רוצצתה , ובגמרא שם הגי׳ ואין חולדה מזיקתה . (כו) ומה דבר . בגמרא שם והלא דברים ק״ו ומה אלו שדרכן לזוק אינן ניזוקין, בני אדם שאין דרכן לזוק עאכ״ו. (כז) לא תשחט את הפסח ועדיין וכו׳ . פסחים ה׳ ע״א . (כז) מלמד שהמותיר בפסח עובר ולוקה. עי׳ פי׳ רש״י עה״ת דאיירי באימוריו וכן ת״א תחבי נכסת פסחא. וברמב״ם הל׳ ק״פ פ״א ה״ז ואע״פ שעבר אינו לוקה לפי שאין בו מעשה . (כח) חד לבישול . בגמרא חולין קט״ו ע״ב ובמכילתא פרשה משפטים שלש פעמים כתוב בתורה אחד לאכילה ואחד להנאה ואחד לאיסור בישול . (כח) מלמד שעיקר הברית . גיטין ס׳ ע״ב .

ג) לא תבערו אש. (י) למה נאמר, לפי שהוא אומר אלה הדברים, שומעני לא יהא חייב עד שיעבור על שלשים ותשע אבות מלאכות, ת"ל לא תבערו אש, הבערה בכלל היתה, ולמה יצאת לחלק, ללמד מה הבערה מיוחדת שהיא אחת משלשים ותשע אבות מלאכות, וחייב עליה בפני עצמה, אף שאר שלשים ותשע אבות מלאכות לחייב על כל אחת ואחת בפני עצמה: ד"א לא תבערו אש. בא ללמד שאינו חייב מיתה על הבערה אלא מלקות, ולא על שום לאו, שכל לאוין שבתורה חייבי מלקות: (יא) ד"א לא תבערו אש. למה נאמר לפי שהוא אומר אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה (ויקרא ו ו), תאמר אפילו בגבולין, ת"ל בכל מושבותיכם, במושבותיכם אי אתה מבעיר, אבל אתה מבעיר במקדש. (יב) משום ר' ישמעאל אומר תלמיד אחד, לא תבערו אש בכל מושבותיכם, מושבות דכתב רחמנא גבי שבת למה לי, מכדי שבת חובת הגוף הוא, וחובת הגוף נוהגת בין בארץ ובין בחוצה לארץ, ולמה נאמר מושבות גבי הבערה, לפי שנאמר והיה אלה לכם לחקת משפט לדורותיכם בכל מושבותיכם (במדבר לה כט), יכול שאם חייב שריפה לבית דין ישרף בשבת, ת"ל לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת, אין הבערה אלא בידים, וכה"א ובער עליה הכהן עצים (ויקרא ו ה), (יג) ואם תאמר והרי נאמר מי עשה זאת ויאמרו שמשון חתן התמני (שופטים טו ו), פירושו כל שמכח הגרמה אינו אסור בשבת, שהרי אדם זורע חטים בקרקע ביום ששי והם נשרשין בשבת, אדם משים עורות בארץ בעפץ בערב שבת ומתעבדין בשבת, וכן הרבה עבודות נשלמות בשבת, ולא אסרה תורה אלא מלאכת מחשבת, למדנו שאם מבעיר האש מערב שבת והוא דולק בשבת אין זה מבעיר בשבת, שהבערתו מאתמול, והוא דומה למי שמשקה את השדה ופתח את הנהר מערב שבת, והזרעים שותין כל יום השבת, ובוא וראה שהרי לא נאמר ולא יראה לך אש, ולא ימצא לך אש, כדרך שכתוב בחמץ, ועוד שהרי נאמר ביום השבת, וכל מקום שנאמר ביום אינו אלא בו ביום, כגון ביום השבת ביום השבת יערכנו (ויקרא כד ח), ואומר ביום החדש הראשון באחד לחדש תקים את משכן (שמות מ ב), וכן כיוצא בהן, ללמדך שלא נאסרה הבערה אלא לבו ביום, אבל אם הובערה מאתמול אינה אסורה, וכל חכמי הדורות לא נחלקו כלל, (יד) [אלא במה מדליקין ובמה אין מדליקין, אבל בהבערה עצמה שראוי להדליק לא נחלקו כלל], ללמדך שקבלה היתה לישראל מימי משה רבינו להדליק הנר. (טו) וחכמים אומרים מצוה להדליק (טז) מפני שלום ביתו, ושלא יבא אדם לידי חילול שבת, ולידי חילול מזיד, כגון שהוצרכה לו נר לחולה ולחיה, (יז) ועוד משום שלא יאכל בחשך, ואפילו שרץ בקערה אינו רואה, ואם נאמר יאכל מבעוד יום, אין זה כבוד שבת, שהרי לא נתקדש היום. ונכרי שהודלק הנר לצרכו מותר לישראל להשתמש לאורו: ויקהל משה. משעה שאמר לו הקב"ה למשה רבינו ועשו לי מקדש, עד השלמת

הערות ותקונים

מכילתא. (י) למה נאמר. מכילתא וילקוט שם ועי' שבת ע' ע"א. (יא) ד"א לא תבערו אש למה נאמר. עיין במכילתא. (יב) משום ר' ישמעאל אומר תלמיד אחד. במכילתא אמר אחד מתלמידי רבי ישמעאל. והנה לפנינו במכילתא נמצא מאמר אחר בשמו. ורבינו הביא מאמר מר' ישמעאל בעצמו ומאמר מתלמיד בשמו כמו שהוא בסנהדרין ל"ה ע"ב ע"ש ובפירש"י. (יג) ואם תאמר והרי נאמר. מכאן עד מלאכת מחשבת חסר בכ"י פלארענץ ואחר סיום וכה"א ובער עליה הכהן עצים מתחיל למדנו שאם מבעיר כו'. (יד) אלא במה מדליקין. הוספתי כמו שהוא בכ"י פ"ב ובכ"י פלארענץ, והמעתיק השמיט מן לא נחלקו כלל עד לא נחלקו כלל. ובכ"י פ"ב במקום וכל חכמי הדורות נאמר שם וכל חכמי התורה. (טו) וחכמים אומרים מצוה להדליק. בגמרא שבת כ"ה ע"ב הדלקת נר בשבת חובה. עיין לעיל בשלח ע"ז א' ובהערה נ' מה שהערותי שם. (טז) משום שלום ביתו. בשבת כ"ג ע"ב נר ביתו וקידוש היום נר ביתו עדיף משום שלום ביתו. וכן עוד שם ותזנח משלום נפשי מאי ותזנח משלום נפשי א"ר אבהו זו הדלקת נר בשבת, ופירש"י הדלקת נר בשבת שלא היה לו ממה להדליק ובמקום שאין נר אין שלום שהולך ונכשל באפילה. וראיתי בשו"ת הגאונים שערי תשובה סי' נ"ב מנין לצריך הדלקת נר בשבת שנאמר וידעת כי שלום אהלך ואין שלום אלא באור שנאמר וירא אלהים את האור כי טוב ע"כ. (יז) ועוד משום שלא יאכל בחשך

במדבר על עסק ערב רב שעלה עמהם ממצרים, שנאמר ויאמר אהרן אל יחר אף אדוני אתה ידעת את העם כי ברע הוא (שמות לב כב) מהו ברע, אמר לו יודע אתה כי ערב רב שעלו עם ישראל הדיחום וגרמו להם לעשות אלהי זהב, אבל ישראל היו ישרים בלבותם, והטיב להם הקב"ה והקדים צרי למכתם, וצוה את משה להזהירם על עשיית המשכן וכל כליו, לכפר על מעשה העגל, תבוא ועשו לי מקדש (שם כה ח), ויכפר על קום עשה לנו אלהים (שם לב א), תבוא קהלת משה רבינו, דכתיב ויקהל משה את כל עדת בני ישראל, ויכפר על קהלת אהרן, שנאמר ויקהל העם על אהרן (שם), תבוא אמירת משה רבינו, שנאמר ויאמר אליהם משה, ויכפר על אמירת אהרן, דכתיב ויאמרו אליו קום עשה לנו אלהים (שם), תבוא אלה הדברים, ויכפר על אלה אלהיך ישראל (שם שם ד), תבוא נתינת זהב התנופה, ותהיה כפרה על נתינת זהב העגל, לכך נאמר הטיבה ה' לטובים ולישרים בלבותם, אלו נדיבי לב, שנאמר כל נדיב לב הביאו חח ונזם (שמות לה כב). והמטים עקלקלותם, אלו שהטו עקלקלות לעשות אלהי זהב, יוליכם ה' את פועלי האון שלום על ישראל, זו ברכה, שנאמר מלאו ידכם היום לה' כי איש בבנו ובאחיו ולתת עליכם היום ברכה (שם לב כט):

(ג) ד"א ויקהל משה את כל עדת בני ישראל. הוצרכה פרשה זו להיות בקהלה להקהילם ולהזהירם על השבת ולצוותם על הכנת המשכן, לפי שהנדבה הזו היתה לאנשים ולנשים, שנאמר ויבואו האנשים על הנשים (שם לה כב), לכך נאמר ויקהל משה, אימתי נהיה קיהול זה, אחר יום הכפורים, שהרי אמרו רבותינו (ד) בסדר עולם, עלה בכ"ט באב ונשנית לו תורה פעם שניה, ירד בעשרה בתשרי, לפיכך הוא יום סליחה וכפרה לישראל, שנאמר והיתה זאת לכם לחקת עולם (ויקרא טז לד), אחר יום הכפורים הקהילם ומזהירם על מלאכת המשכן, למדנו ששה חדשים נתעסקו ישראל על מלאכת המשכן פחות עשרה ימים:

[לה] א) **ויקהל** משה וגו' אלה הדברים. (ה) אלה שלשים ושש, דברים תרי, הדברים הוסיף אחד, אלו אבות מלאכות ארבעים חסר אחת (ו) ששנו רבותינו במשנתן הזורע והחורש והקוצר כו': ויקהל משה. (ז) תנו רבנן למה נאמרה פרשה זו, לפי שהוא אמר ועשו לי מקדש (שמות כה ח), שומעני אפילו בשבת, תלמוד לומר ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיה לכם קדש שבת שבתון לה':

ב) **ששת** ימים תעשה מלאכה. (ח) בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, מלאכתם נעשית על ידי אחרים: וביום השביעי יהיה לכם קדש. (ט) שלא יהיו ישראל אומרים הואיל ומותרין אנו בעשיית מלאכה במקדש, מותרין אף בגבולין, ת"ל יהיה לכם קדש, לכם הוא קדש, אבל למקום, חול הוא לענין קרבנות:

הערות ותקונים

שנקראו טובים, מנחות שם. (ג) ד"א ויקהל הוצרכה פרשה זו להיות בקהלה להקהילם כו'. עי' ילקוט ריש ויקהל שהביא בשם מדרש אבכיר רבותינו בעלי הגדה אומרים מתחלת התורה ועד סופה אין בה פרשה שנאמר בראשה ויקהל אלא זאת בלבד אמר הקב"ה עשה לך קהילות גדולות ודרוש לפניהם ברבים הלכות שבת כו'. (ד) בסדר עולם. פרק ו'. (ה) אלה ל"ו, דברים תרי, הדברים הוסיף א'. בגמרא שבת ע' ע"א וצ"ז ע"ב, איתא דברים הדברים אלה הדברים אלו שלשים ותשע מלאכות שנאמרו למשה בסיני. ובמכילתא ויקהל רבי אומר להביא ל"ט מלאכות שאמר להם משה על פה. וכתב רש"י בגמרא שם דברים משמע תרי ה' לרבות חד הרי שלשה אלה בגימטריא ל"ו, הרי ל"ט, ע"כ. וכן כתב רש"י בגמרא שם דף צ"ז ריש ע"ב ד"ה דברים. ודבריו מובאים מירושלמי שבת פ"ז ה"ב (דף ע' סוף ע"ב) ר' חנינא דציפורין בשם ר' אבהו אל"ף חד למ"ד תלתין ה' חמשה. דבר חד, ודברים תרין מיכן לארבעים חסר אחת מלאכות שכתוב בתורה. (ו) ששנו רבותינו במשנתן. שבת ע"ג ע"א. (ז) ת"ר למה נאמרה פרשה זו. מכילתא ויקהל וילקוט ויקהל רמז ר"ח, וע"ש. (ח) בזמן שישראל עושין. מכילתא ששת ימים תעשה מלאכה וכתוב אחד אומר ששת ימים תעבוד (שמות כ) בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י אחרים ובשאין עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י עצמן. (ט) שלא יהיו ישראל אומרים.

מכילתא

בלחייך (יחזקאל לח ד) : נזם . אלו נזמי האף , שנאמר הטבעות ונזמי האף (ישעיה ג כא) : טבעת . כמשמעו : כומז . (כה) פירשו רבותינו כאן מקום זימה , מנה הכתוב תכשיטין מבפנים עם תכשיטין שבחוץ , ללמדך שכל המסתכל באצבע קטנה של אשה כאילו מסתכל במקום התורף , (כו) היינו דמתרגם מחוך , דבר המביא לידי גיחוך :

כג) וכל איש אשר נמצא אתו תכלת וארגמן . מלמד שהיו להם ממצרים כל מיני צבעונין הללו :

כה) וכל אשה חכמת לב בידיה טוו . (כו) למדנו שאין חכמה לאשה אלא בפלך :

כו) וכל הנשים אשר נשא לבן אתנה בחכמה טוו את העזים . (כז) שטוף בעזים וטווין מן העזים , עוד שהן חיין :

כז) והנשאם הביאו . (כח) יש אומרים נשיאי ישראל , ויש אומרים ענני כבוד הביאום , כענין שנאמר נשיאים ורוח (משלי כה יד) :

ל) ויאמר משה אל בני ישראל ראו קרא ה' בשם בצלאל . אמר להם , הקב"ה קראו ולא מדעתי מניתיו :

לא) וימלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת . גדולה חכמה שבחר בה הקב"ה , החכמה מלימוד , התבונה מעצמו , הדעת הלומד דבר מדבר : (כט) גדולה דעה שהיא נתונה (ל) בין שני שמות , כי אל דעות ה' (ש"א ב ג) :

לה) מלא אותם חכמת לב לעשות כל מלאכת חרש וחושב ורוקם בתכלת ובארגמן . חושב שני פרצופין מיכן ומיכן , רוקם פרצוף אחד :

[לו] א) ועשה בצלאל . ויעשה שהרי עדיין לא עשה :

ז) והמלאכה היתה דים לכל המלאכה . שהביאו ישראל כגון מטוה העזים והתכלת והארגמן היתה דים ליריעות האהל והמשכן : והותר . מלמד שבכל מקום שיש בו ברכה יש בו הותרה , וכן הוא אומר אכול ושבוע והותר (דה"ב לא י) :

ח) ויעשו כל חכם לב בעושי המלאכה את המשכן עשר יריעות . ולהלן התחיל בארון , אמר בצלאל בתחלה אדם בונה בית ואח"כ מתקן כלים ומכניסן לתוך הבית , לפיכך נקרא בצלאל על שמו , כלומר בצל חכמת אל היה עומד בשעה שנצטוה משה על מלאכת המשכן , לפיכך נקרא על שמו , שנאמר ויעש בצלאל את הארון (שמות לז א) , נקרא שמו על עשיית הארון , על שהיה הארון לפנים קדש קדשים , נקרא שם בצלאל עליו : (א) המשכן ארכו שלשים , ורחבו עשר , וגובהו עשר , (ב) היה נותן עשרים קרש בצפון , ועשרים בדרום , ושמנה קרשים במערב , ובמזרח לא היה שם קרש , (ג) אלא חמשה עמודי שטים , שעליהן היה נתון את המסך , היה עושה את האדנים חלולין , והיה חורץ את הקרש מלמטה רביעי מיכן , ורביעי מיכן , וחורץ חציו באמצע , (ד) ועושה לו שתי ידות ומכניסן לתוך שני אדנים ,

---

הערות ותקונים

ארבעים ושמונה . (כה) פירשו רבותינו . שבת ס"ד ע"א . (כו) היינו דמתרגם . גמרא שם . (כו) למדנו שאין חכמה לאשה . יומא ס"ו ע"ב . וירושלמי סוטה פ"ג ה"ד . (כז) שטוף בעזים וטווין מן העזים . שבת ע"ד ע"ב צ"ט ע"א ופירש"י קרא קדריש טוו את העזים בגופן של עזים משמע . (כח) יש אומרים . יומא ע"ה ע"א . (כט) גדולה דעה . ברכות ל"ג ע"א . (ל) בין שני שמות . בגמרא שם גדולה דעה שנתנה בין שתי אותיות פירש"י בין שתי אזכרות :

[לו] (א) המשכן ארכו ל' ורחבו עשר . הוא מברייתא למלאכת המשכן פ"א ומובא בילקוט תרומה רמז ש"ע בשם הברייתא וכן נשנה הברייתא בס' והזהיר תצוה פ"ג ע"א . (ב) היה נותן כ' קרש . שם הגי' כיצד היה מעמיד הקרשים היה נותן כ' קרש , וכן מובא עוד שם דברי ר' יוסי ארכו שלשים ואחד אמה ועיין מה שהעיר הרב בעל ענפי יהודה בס' והזהיר שם . (ג) אלא חמשה עמודי שטים . בברייתא דמלאכת המשכן לפנינו הגי' אלא ארבעה עמודי שטים . והרב החכם הגדול מהרי"ס פריינאן בעל ענפי יהודה הביא שבכ"י פאריז הגי' אלא ה' עמודי שטים מצופים זהב שעליהם היו נותנין מסך הפתח לפתח המשכן והעיר לנוסחת שלפנינו מיירי הברייתא ממקום הגבול שבין קדשי קדשים למקום המשכן , שהיה השלחן ומנורה , ולנוסחת כ"י פאריז מיירי מסוף המשכן , וכאשר לפנינו תראה כי נוסחת רבינו עוביה מתאמת עם נוסחת כ"י פאריז . (ד) ועושה לו שתי ידות . כ"ה גם בילקוט אולם בברייתא לפנינו ועושה לו שתי יתידות :

מלאכת כל המשכן, הזהיר על השבת, שנאמר אך את שבתותי תשמורו (שמות לא יג), וכיון שבא משה לומר לישראל על מלאכת המשכן, התחיל בשבת במה שפסק למעלה ואח"כ התחיל במלאכת המשכן, לפיכך דברו רבותינו במשנתן במה שפוסקין מתחילין, (יח) במה מדליקין ובמה אין מדליקין, אין מדליקין לא בלכש כו':

ד) **ויאמר** משה זה הדבר אשר צוה ה' לאמר. לאמר לכם ולא מדעתי:

ה) **קחו**. קיחה לשון נתינה, קיחה לשון מחלוקת, (יט) קיחה לשון נטיעה, קיחה לשון גדולה, וכאן קיחה לשון נתינה, ולמה הוציאו בלשון קיחה, לפי שנאמר ויקחו לי תרומה, אמר משה קחו מאתכם תרומה, ומדרשו קחו זכות לעצמכם, קחו ברכה לעצמכם, קחו כפרה לעצמכם, וכן בדוד אומר כי ממך הכל ומידך נתנו לך (דה"א כט יד): מאתכם. מדעתכם מרצונכם: תרומה. בזכותה תהיו רמים ועליונים על כל גויי הארץ: לה'. לשם שמים: לה'. ולא לבשר ודם תהא תרומתכם, שאינו יודע מחשבותיכם אלא לה', היודע מחשבות סרעפי לבב: כל נדיב לבו. הכל הולך אחר הלב, (כ) לפיכך הכליל ר' אלעזר בן ערך כל המדות בלב טוב: יביאה את תרומת ה'. מיכן שמשעה שנדר שוב אינו רשאי לשהותה, אלא יביאה אצל הגזבר:

י) **וכל** חכם לב בכם יבואו ויעשו את כל אשר צוה ה':

יא) **את** המשכן את אהלו ואת מכסהו. את המשכן, (כא) אלו יריעות התחתונות: את אהלו. אלו יריעות העליונות: ואת מכסהו. אלו מכסה עורות אילים מאדמים ועורות התחשים: (כב) מרנא ורבנא טוביהו בר' אליעזר ז"ל אמר הקדים הקב"ה ארבעים ושנים מלאכות הללו, לבטל ארבעים ושנים קרבנות שהקריב בלק בן צפור לקלל את ישראל, שהרי העלה פר ואיל במזבח שבעה פרים ושבעה אילים שלש פעמים הרי ארבעים ושנים, נתבטלו ע"י אהל מועד, (כג) שנאמר בו ארבעים ושנים אתים, והוא שאמר בלעם מה טבו אהליך יעקב משכנותיך ישראל (במדבר כד ה), (כד) וכנגד ארבעים ושנים מסעות שנסעו ישראל ממצרים עד הירדן:

כ) **ויצאו** כל עדת בני ישראל. יצאו להביא תרומת הנדבות ולא עיכבו:

כב) **ויבאו** האנשים על הנשים. מה בא ללמדנו, לפי שנאמר פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם בניכם ובנותיכם והביאו אלי (שמות לב ב) אמרו ישראל במה יתכפר עון פריקת נזמי הזהב מנשותינו בנינו ובנותינו אשר הערמנום מתכשיטיהן לעשות אלהי זהב, אלא כיון שהקהילן משה להביא כסף וזהב למלאכת המשכן, הביאו כל אחד ואחד מביתו ומכיסו, שנאמר ויבואו כל איש אשר נשאו לבו וכל אשר נדבה רוחו אתו הביאו את תרומת ה' (פסוק כא), ואחרי כן חזרו גם על תכשיטיהן נשיהם בניהם ובנותיהם ליטול בהם בזרוע, שנאמר ויבאו האנשים על הנשים: הביאו חח ונזם וטבעת וכומז כל כלי זהב וכל איש אשר הניף תנופת זהב לה'. כדי שתבוא פריקה זו ותכפר על פרקו נזמי הזהב של עגל, לכך נאמר ויבאו האנשים על הנשים: חח. הוא עגיל ואין בו ציור כמו הנזמים, וכה"א ונתתי חחים

הערות ותקונים

בחשך. כוונת רבינו לרמוז אל הקראים הקדמונים שאוסרים להדליק נר בלילי שבתות ויושבים בחשך, ועי' לעיל בשלח שם הערה מ"ט. (יח) במה מדליקין. שבת כ' ע"ב. (יט) קיחה לשון נטיעה. במחברת מנחם שרש קח כתב וז"ל מחלקה השני קח על מים רבים (יחזקאל יז ה) ענין נמח הוא. (כ) לפיכך הכליל ר' אלעזר בן ערך. אבות פ"ב מי"ג ר' אלעזר אומר לב טוב. (כא) אלו יריעות התחתונות. עיין שבת כ"ח ע"א ובתוס' שם וברש"י עה"ת. (כב) מרנא ורבנא טוביהו. בכ"י פלארענץ כתוב טוביהו ברבי אליעזר אמר, ועיין במבוא. (כג) שנאמר בו מ"ב אתים. מן פסוק ה' עד פסוק י"ט נמצא מ"ב פעמים מלת את. (כד) וכנגד מ"ב מסעות. עיין רש"י במדבר ל"ג א'. ובהערות ותקונים לתשובת הגאונים (נדפסים ע"י חברת מקיצי נרדמים שנה שניה) בדף ב' סימן ד' העירותי שבהגהות מיימונית הל' ס"ת פ"ז ה"י סימן ח' הביא וז"ל, במס' סופרים יש, מ"ח שיטין צריך להיות בס"ת בכל דף ודף כנגד המסעות ע"כ. אולם לפנינו במס' סופרים פ"ב ה"ו הנוסחא בשיטין נותנים טעם כמסעות ארבעים ושנים, וכך הוא הנוסחא הישרה כי בכתוב לא נמצא אלא מ"ב מסעות ולפני הרא"ש והגהות מיימוניות היתה נוסחא מוטעת במס' סופרים ארבעים

שהן ווי העמודים, ונותן את הפרוכת תחת הקרסים התחתונים, שהיו של זהב, והיו בשני שלישי משכן עשרים אמה אהל, ועשר אמות לפני ולפנים, והבדילה בין הקדש ובין קדשי הקדשים, ושם היה נותן הארון וצנצנת המן, וצליחות של שמן המשחה, ומקלו של אהרן עם שקדיה ופרחיה, (כ) ובגדי כהן גדול. (כא) מחוץ לפרוכת היה שלחן ומנורה מונחים, שלחן בצפון, ומנורה בדרום:

[לז] א) **ויעש** בצלאל את הארון. למעלה כתבנו כי ספר תורה היה מונח בארון, (א) לומר שני טפחים רוחב הספר שיהא היקפו שלשה טפחים, וגבהו ששה, שיהא ארכו כהקיפו. ואם תאמר הא כתיב לקוח את ספר התורה הזה ושמתם אותו מצד ארון (דברים לא כו), הא למדנו שמחוץ לארון היה, תשובתו כי שני ספרים היו, אחד מונח מחוץ לארון, ואחד בתוכו, ואותו שהיה מצד הארון כהן גדול והמלך קורין בו ביום הכפורים, (ב) וכן היה ר' יהודה אומר בארון, דתניא ר' יהודה בן לקיש אומר שני ארונות היו אחד שהיה עמהם במחנה, ואחד שהיה יוצא עמהם למלחמה, זה שהיה יוצא עמהם במלחמה היה בו שברי לוחות, וזה שהיה עמהם במחנה היה בו ספר תורה, שנאמר וארון ברית ה' ומשה לא משו מקרב המחנה (במדבר יד מד), ואומר וארון ברית ה' נוסע לפניהם דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה (שם י לג), ואומר והעם לא ידע כי הלך יונתן (ש"א יד ג), וכתיב אחריו ויאמר שאול לאחיה (ג) הגישה האפוד, כי היה ארון האלהים ביום ההוא (ד) ובני ישראל במלחמה (שם שם יח), ואומר באוריה, (ה) הארון וכל ישראל יושבים בסכות ואדוני יואב וכל עבדי אדוני על פני השדה חונים (ש"ב יא יא), אבל ארון הברית לא יצא במלחמה, אלא בימי חפני ופנחס, שנאמר וישלח העם שילה (ו) ויקחו משם את ארון ברית ה' (ש"א ד ד). (ז) ויש אומרים לא היה בארון אלא שני לוחות הברית, וספר התורה מצדו היה, (ח) שנאמר אין בארון רק שני לוחות הברית (מ"א ח ט): (ט) ארון שעשה בצלאל כמו שלשה תיבות, שתים של זהב ואמצעי של עץ, נתן של עץ בתוך של זהב, ושל זהב בתוך של עץ, וחיפה שפתו זהב, וכפרת של זהב היתה נתונה עליו מלמעלה, ושתי טבעות בצפון ושתים בדרומו, שהיו נותנין בהן את הבדים, ולא היו זזין משם לעולם, שנאמר לא יסורו ממנו (שמות כה טו), (י) ושלמה המלך עשה כתבנית כל הכלים, (יא) אבל הארון לא שינה, אלא הוא הארון שעשה משה, היה לישראל כל הימים: (יב) ארון שעשה

הערות ותקונים

רמז שע"ב וס' והזהיר פ"ו ע"א. (כ) ובגדי כהן גדול. עיין בענפי יהודה שהביא בשם הזית רענן דבגדי כהנים ובגדי כה"ג לא היו שם וכן בברייתא דמלאכת המשכן לפנינו ליתא רק כן מובא בילקוט ובס' והזהיר. (כא) מחוץ לפרוכת. שם:

[לז] (א) לומר שני טפחים רוחב הספר. עיין ב"ב י"ד ע"א. ובברייתא דמלאכת המשכן פרק ו' ובס' והזהיר פ"ט ע"ב ובהערות הרב בעל ענפי יהודה. (ב) וכן היה ר' יהודה בן לקיש אומר. ברייתא דמלאכת המשכן שם, וס' והזהיר ל' ע"ב וע"ש בענפי יהודה. ובכ"י פ"ב הגי' ר' שמעון בן לקיש. אולם בכ"י פלארענץ מובא לנכון כמו שלפנינו. (ג) הגישה האפוד. בקרא הגישה ארון האלהים. וכן בכ"י פ"ב ופלארענץ, ובברייתא דמלאכת המשכן מובא בטעות הגישה האפוד. (ד) ובני ישראל במלחמה. וכן מובא בכ"י פ"ב ופלארענץ ובקרא ליתא למלת „במלחמה". (ה) הארון וכל ישראל יושבים בסוכות וגו'. וכן מובא בכ"י פ"ב ופלארענץ. ובקרא כתיב הארון וישראל ויהודה יושבים בסוכות ואדוני יואב ועבדי אדוני. (ו) ויקחו משם את ארון ברית ה'. וכן מובא בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ ובברייתא דמלאכת המשכן, ובקרא וישאו משם את ארון ברית ה'. (ז) ויש אומרים בברייתא דמלאכת המשכן הוא בשם ר' יהודה. והוא היה לפני רבינו כתוב בר"ת רי"א. וחשב שהוא ר"ת וי"א. (ח) שנאמר אין בארון רק שני לוחות הברית. וכן מובא בברייתא דמלאכת המשכן. ובמקרא כתיב אין בארון רק שני לוחות האבנים. (ט) ארון שעשה בצלאל. ברייתא דמלאכת המשכן פרק ז' וילקוט תרומה רמז שס"ז וחסר שם הציון „מלאכת המשכן", ומובא בס' והזהיר ל"א ע"א, וברש"י עה"ת תרומה כ"ה י"א, ועיין יומא ע"ב ע"ב, ובירושלמי שקלים פ"ו ה"א. (י) ושלמה המלך. בברייתא שם. (יא) אבל הארון לא שינה אלא הוא הארון שעשה משה. בברייתא דמלאכת המשכן הגי' תבנית הארון לא עשה רק שהיה בבנין שלמה הארון שעשה משה. ועיין ב"ב ל"ט ע"א ומגילה י' ע"ב דארון שעשה משה היה בבנין ראשון, ועיין מה שהעיר הרב בעל ענפי יהודה בס' והזהיר שם. (יב) ארון שעשה בצלאל היו הכרובים פורשים. עי' ברייתא דמלאכת המשכן פ"ז וילקוט

רמז

שנאמר שני אדנים תחת הקרש האחד לשתי ידותיו (שמות כו יט), והיה חורץ את הקרש מלמעלה אצבע מיכן ואצבע מיכן, ונותנן לתוך טבעת אחת של זהב כדי שלא יהא נפרדין זה מזה, שנאמר ויהיו תואמים מלמטה ויחדו יהיו תמים על ראשו אל הטבעת האחת (שם שם כד): (ה) כיצד היה מעמיד המשכן, (ו) היה נותן ארבעים אדנים של כסף בדרום, ומעמיד עשרים קרשים עליהם, ומביא את הבריחים שאורכן שלשים אמה כנגד המשכן, ובריחי המערבי היה ארכו שתים עשרה אמה כנגד רוחב המשכן עשרה, ושתי אמות לעובי הכתלים שבצפון ובדרום, והבריח התיכון היה בנס, שמשקיעו באמצע הקרשים למזרח ולמערב, שנאמר והבריח התיכון בתוך הקרשים מבריח מן הקצה אל הקצה (שם שם כח), וכשם שהיה עושה לקרשים שבצפון, כך היה עושה לקרשים שבדרום, מקום עובי הקרשים מצופים זהב:

לד) **ואת** הקרשים צפה זהב ואת טבעותם עשה זהב בתים לבריחים. (ז) מהו בתים לבריחים, מקום שהיה הבריח נכנס, (ח) כיצד היה עושה, מביא (ט) שפופרת של זהב, ואורך השפופרת אמה ומחצה, ונותן בחללו של קרש, מקום שנותנין את הבריח וכן בכל אחד ואחד: (י) יריעות המשכן חוטן כפול שלשים ושנים, דברי ר' נחמיא, (יא) שהיה ר' נחמיא אומר, חוט, אחד כפול לשנים, שוזר, לארבעה, משזר לשמנה, והיה מחבר חמש יריעות לבד, וחמש יריעות לבד, ומחברן אחרי כן בקרסי הזהב, (יב) והיו נראין הקרסים ככוכבים ברקיע, (יג) לפי שהלולאות היו תכלת והקרסים זהב, והרקיע דומה לתכלת: אורך היריעות התחתונות כ"ח אמה, צא מהם עשר אמה לרוחב המשכן נשתיירו שמונה עשרה, תשע אמות מצד זה, ותשע אמות מצד זה, שהן יורדות ומכסות את הקרשים, עד שמגיעות לאדנים, למדנו שהאדנים גובהן אמה: (יד) רוחב של יריעות ארבעים אמה, צא מהן מן המזרח למערב שלשים אמות לגגו של משכן, ועשר אמות למערב על קרשי המשכן עד הקרקע, והאדנים של מערב היו מתכסין, (טו) ואחרי כן היו מביאין (טז) י"א יריעות עזים עשויות מן הנוצה של עזים, ומחברן כדרך הראשונות, נמצא רחבן ארבעים וארבע אמה, צא מהן שלשים לאורך המשכן, ועשר לאחורי המשכן, נשתיירה יריעה אחת שכופלה אל מול פני האהל, וחציה היה סרוח על אחורי המשכן, ואורך היריעות שלשים, צא מהם עשר אמות לרוחב המשכן, ועשר אמות מזה ומזה מכסין את המשכן עד הקרקע, (יז) ואחר כך היה נותן עליה מכסה עורות אילם מאדמים, (יח) ומכסה אחרת של תחשים מלמעלה, שנאמר מכסהו ומכסה התחש אשר עליו מלמעלה (במדבר ד כה), הרי זה הקמת המשכן: (יט) הפרוכת היה עשר אמות אורך, ועשר אמות רוחב כגובה ורוחב המשכן, ועל ארבעה עמודין היו תולין אותה באונקליות,

הערות ותקונים

יתידות. (ה) כיצד היה מעמיד המשכן. ברייתא דמלאכת המשכן שם ומובא בילקוט שם ובס' והזהיר פ"ד ע"א. (ו) היה נותן מ' אדנים של כסף בדרום. לפנינו הגי' שם היה נותן מ' אדני כסף בצפון ומ' אדני כסף בדרום וט"ז במערב וד' במזרח הרי ק' אדנים שנאמר מאת האדנים למאת הככר ככר לאדן וע"ע איזה שינויים מאמר הביא רבינו טוביה ז"ל ועיין גם בענפי יהודה, בספר והזהיר שם. (ז) מהו בתים לבריחים. שם. (ח) כיצד היה עושה. שם. (ט) שפופרת של זהב. במלאכת המשכן הגי' מביא ב' שפיפיות של זהב, ובילקוט הגי' שני פיפיות, ובס' והזהיר מביא אותו שפופיות של זהב נ"ל מביא שתי שפופיות ומן שתי נעשית בטעות אותו. וגם רש"י עה"ת תרומה כ"ו כ"ט גורס שתי פיפיות, וכתב כמין שני סדקי קנה חלוק. (י) יריעות המשכן חוטין כפול ל"ב. ברייתא שם פרק ב' ובילקוט תרומה רמז ש"ע ובספר והזהיר פ"ד ע"ב. (יא) שהיה ר' נחמיה אומר. שם ומובא שם גם דעת חכמים ועיין בבלי יומא ל"ה ע"א וירושלמי שקלים פ"ח ה"ב. (יב) והיו נראין הקרסין. עיין שבת צ"ח ע"ב. ועיין לעיל תרומה כ"ו הערה ד'. (יג) לפי שהלולאות היו תכלת. עד והרקיע דומה לתכלת הוספת רבינו היא. (יד) רוחב של יריעות. שם ועיין מה שהעיר ידידי הרב הגדול בעל ענפי יהודה בס' והזהיר שם. ואין פה המקום להאריך. (טו) ואחרי כן היה מביא. ברייתא שם פ"ג וילקוט שם וס' והזהיר פ"ה ע"א. (טז) י"א יריעות. בילקוט בטעות שתים עשר נ"ל עשתי עשרה. (יז) ואחר כן היה נותן עליה. שם. (יח) ומכסה אחרת של תחשים. הוא דעת ר' יהודה שם. (יט) הפרוכת היה י' אמות. ברייתא דמלאכת המשכן פרק ד' וילקוט תרומה

רמז

העליונים לדמים התחתונים , וכדי לקבל האברים והפדרים שנופלין מן המערכה , שלא יפלו לארץ וחוזר ומעלן למערכה :

(ח) **ויעש** את הכיור נחשת וגו' במראות הצובאות . שהיו נבדקות במי הכיור :

(ט) **ויעש** את החצר . (ד) כיצד היה מעמיד את החצר , היה נותן עשרים אדנים של נחשת בצפון , ועשרים אדנים בדרום , ועמוד בכל אחד ואחד בתוך , וטבעת קבועה באמצעותן , (ה) והיה נותן את הקלעים במיתרים ובעמודים , ותולה הטבעת באונקלי , וכורך בה את הקלע , ובין עמוד לעמוד חמש אמות , ופתח החצר עשרים אמה , ומסך שער החצר הוא פרכת החצר , וקומה ברוחב חמש אמה שהרי קלעי החצר רוחב חמש אמות הוא היה קומת גובהה של חצר : סליק פרשת ויקהל

פרשת פקודי

כתיב מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל (במדבר כד ה) , אלו אהלים של תורה שישראל מתיבין בהן , ומשרים שכינה ביניהם : ד"א מה טובו אהליך יעקב . אהלי המדבר , (ו) שהיה פתח זה שלא כנגד פתח אחר , לפי שאסור לפתוח פתח כנגד פתח שלא להסתכל בבית חבירו , (ו) שהרי אמרו היזק ראיה שמיה היזק , (ז) וכן אמרו חכמים שאסור לאדם שיעמוד על שדה חבירו בשעה שעומדת בקומתה : ד"א מה טובו אהליך . זה אהל מועד , שנקרא אהל מועד אהל העדות : ד"א אהליך . אהל שכינה ואהל משה : משכנותיך ישראל . (ז) משכן המדבר , ומשכן שילה , ונוב , וגבעון : ד"א מה טובו אהליך . (ח) שהרי כנגד כל מעשה בראשית היתה מלאכת המשכן אהל מועד , במעשה בראשית כתוב בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ , וכתיב נוטה שמים כיריעה (תהלים קד ב) , וכאן נטיית היריעות לאהל על המשכן , במעשה בראשית הבדיל בין מים העליונים למים התחתונים , וכאן והבדילה הפרכת לכם בין הקדש ובין קדש הקדשים (שמות כו לג) , במעשה בראשית תדשא הארץ דשא (בראשית א יא) , וכאן קח לך סמים (שמות ל לד) , במעשה בראשית יהי מאורות (בראשית א יד) , וכאן ושמן למאור (שמות כה ו) , ומנורת המאור , תחת הכוכבים הקרסים בלולאות נראים ככוכבים ברקיע , במעשה בראשית ועוף יעופף (בראשית א כ) ,

---

הערות ותקונים

ומובא בילקוט תצוה רמז שפ"ה בשם ברייתא דמ"ה וכן מובא בס' והזהיר ל"ז ע"א . ולפנינו בברייתא ובילקוט הגי' הניתנין למטה במקום לפנינו הנמלאים , ובס' והזהיר נאמר הנמלאים · ובמקום שלפנינו ושלש אמות בקיסר ובילקוט ושלש אמות ברקים אולם בברייתא דמ"ה וכן בס' והזהיר נאמר וג' אמות כרכוב וכן ראיתי בילקוט דפוס ליוורנע ובילקוט גרסה בלדו ברקים פי' בנין והוא לקוח מהערוך ערך ברקא ג' אמנם יותר נכון הגי' וג' אמות כרכוב כי מלת ברקים אין לה שחר. ובמקום כולו עורב תקנתי שצ"ל כליא עורב והוא מלשון המשנה מדות פ"ד מ"ו · ואמה כלה עורב וע"ש בפי' הרמב"ם. והערוך כתב וז"ל: לפי שבמקדש ראשון שהיתה קדושתו בכל הקהל והיתה השכינה שרויה בו לא היו עופות פורחות עליו אבל במקדש שני פחדו שמא אין קדושתו כקדושת הראשון ושמא יפרחו העופות על המקדש וישליכו שם דבר טומאה ועשו טרה להפריח העופות מגג ההיכל וקראו אותה כלה עורב כלומר זו מונעת העורבים מלפרוח על גג ההיכל וזו נוהג כדרך שעושין עכשיו שומרי הזרעים עכ"ל . ועיין תוס' שבת צ' ע"א ד"ה מכליא עורב . מנחות ק"ז ד"ה כליא , ערכין ו' ע"א · ובילקוט רמז שפ"ה יש לתקן במקום ואמה כליה מעורב צ"ל ואמה כלה עורב · ומה שהביא רבינו צורת עוף מונעם צ"ל מונעם מלפרוח . (ד) כיצד היה מעמיד את החצר . ברייתא דמלאכת המשכן פרק ה' , ילקוט תרומה רמז שע"ד וס' והזהיר פ"ח ע"א · (ה) והיה נותן את הקלעים · בכ"י פלארענץ את הקונטרסים · וכ"ה בברייתא דמ"ה והיא מלה יונית κοντος שפי' עץ ארוך ועיין רש"י תרומה כ"ז י' ובענפי יהודה בס' והזהיר שם :

[פקודי] (ו) שהיה פתח זה שלא כנגד פתח אחר . בילקוט בלק רמז תשע"א הביא בשם ילמדנו ולא היה אחד מהם פותח פתחו כנגד פתחו של חבירו . ועיין ב"ב ס' ע"א · (ו) שהרי אמרו · ב"ב ב' ע"ב . (ז) וכן אמרו חכמים · ב"ב שם . (ז) משכן המדבר ומשכן שילה , וכן רש"י בלק כ"ד ה' הביא ד"א מה טובו אהליך מה טובו אהל שילה ובית עולמים בישובן שמקריבין בהן קרבנות לכפר עליכם ועיין תנחומא משפטים . (ח) שהרי כנגד כל מעשה בראשית היתה מלאכת המשכן . עיין תנחומא ריש

פקודי

בצלאל היו הכרובים פורשים כנפים למעלה , ופניהם איש אל אחיו כשני אנשים עומדין, וביניהן הארון, וגופי הכרובים כלפי חוץ ,. ופניהם מצדדים איש אל אחיו כלפי הארון , אבל הכרובים שעשה שלמה פורשים כנפים האחד מן כותל צפוני עד כנף חבירו , וכן השני מכותל דרומי עד כנף חבירו , והפנים כלפי חוץ כלפי הטרקסין , כי במשכן היתה הפרוכת מבדלת בין הקדש ובין קדשי הקדשים , (יג) אבל שלמה עשה בנין מבדיל בין הדביר להיכל , (יד) שנאמר ויעש דלתות להיכל ולקודש , ובבנין בית שני של עזרא היו שתי פרכות במקום אמה טרקסין , (טו) ולמה נקרא בנין שלמה אמה טרקסין , כי רוחב הכותל המבדיל בין הדביר ולהיכל רחבו אמה טרקסין קראו אותו חכמים (טז) לפי שטרק לשון סגירה, כמו טרוקי גלי , והיה הכותל סגור לפני הארון שבו הלוחות שניתנו מסיני , ובבית שני לא היו יכולין להבחין מקום אותו הכותל אם מן ארבעים אמות של היכל היתה , ואם מן עשרים אמות של דביר היה , ועשו שתי פרכות והיה אחת פרוסה כלפי צפון , והאחת פרוסה כלפי דרום , והיה הכהן נכנס בין הפרכת , עד שמגיע לשני בדי הארון , (יז) כמפורש במסכת יומא :

י) **ויעש** את השלחן. כבר מפורש בפרשת ויקחו לי תרומה, תיקון השלחן ולחם הפנים :

יז) **ויעש** את המנורה . (יח) גוף המנורה שמונה עשר טפחים , הרגלים והפרח שלשה טפחים , (יט) הציור מרובה והכמתה מרובה , אבל המבין יבין מתוך ההלכה המסורה (כ) במנחות :

[לח] א) **ויעש** את מזבח העולה עצי שטים :

ד) **ויעש** למזבח מכבר . כדי לחבק את המזבח , (א) שהרי הכרכב היה בחצי המזבח , להפריש בין דמים העליונים לדמים התחתונים , (ב) עד חצי המזבח היה מגיע עד הכרכב כמין כברה , מלבוש בה המזבח מלמטה שלא יפרק המזבח , והטבעות היו במכבר לשאת את המזבח, (ג) פי' כרכב הוא הסובב , כדי להבדיל בין דמים

הערות ותקונים

כמו שם"ז וס' והזהיר ל"א ע"ב ועיין יומא כ"ד ע"א ועיין בענפי יהודה שם . (יג) אבל שלמה עשה בנין מבדיל בין הדביר להיכל . בברייתא בית קדשי הקדשים שעשה לו שלמה היה לו כותל פתח ודלתות . (יד) שנאמר ויעש דלתות להיכל ולקודש . וכ"ה גם בכ"י פ"ב ובכ"י פלארענץ , ובברייתא דמלאכת המשכן מובא שנאמר ויעש דלתות להיכל הקודש . ובילקוט ובס' והזהיר שנאמר ויעש דלתות להיכל ולדביר , ואין זה לשון הכתוב . ובמקרא כתיב ואת פתח הדביר עשה דלתות וכן עשה לפתח ההיכל (מ"א ו' ל"א ל"ג) וכן לדלתות הבית הפנימי לקדש הקדשים לדלתי הבית להיכל (מ"א ז' נ') וכן ופתח הבית דלתותיו הפנימיות לקדש הקדשים ודלתי הבית להיכל זהב (דה"ב ד' כ"ב) . (טו) ולמה נקרא בנין שלמה . הוספת רבינו . (טז) לפי שטרק לשון סגירה כמו טרוקי גלי . ברכות כ"ח ע"א שפי' סגירה והערוך הביא גדר בעדי ולא אלא תר' סגר בתרתי בגין דלא איפוק מן טריקא פי' ענין סגירה , אולם מלת טרקסין הוראה אחרת לה כמו שהביא הרב בעל הערוך בערכו וז"ל טרקסון לשון יון פנים וחוץ כלומר נספקו להו אם כלפנים או כלחוץ וכך מפורש בירושלמי כלאים פ"ח ה"ה (דף ל"א ע"ג) ואמה טרקסין מהו טרקסין ר' יונה בוצרייה אמר טריכסון מה שבפנים מבחוץ כו' וכן הוא בירושלמי יומא פ"ה ה"ב (דף מ"ב ע"ב) ועיין שלטי הגבורים דף י"א ע"ג , וגם רש"י יומא נ"ב ע"א כתב טרקסין לשון פנים וחוץ הוא כך ראיתי בהש"ס ירושלמי עכ"ל , ועיין מה שכתב הרב החכם הבלשן הגדול מהרי"מ זאקס ז"ל בספרו בייטרעגע . בהוראת המלה הזאת . (יז) כמפורש במס' יומא . דף נ"ב ע"א . (יח) גוף המנורה י"ח טפחים . ברייתא דמלאכת המשכן פרק י' וס' והזהיר נ"ה ע"א וכן רש"י עה"ת תרומה כ"ה ל"ה הביא וז"ל כך שנינו במלאכת המשכן גבהה של מנורה י"ח טפחים הרגלים והפרח שלשה טפחים כו' . (יט) הציור מרובה . הוספת רבינו . ובכ"י מפלארענץ מצויר פה צורת המנורה . (כ) במנחות . דף כ"ח ע"ב .

[לח] (א) שהרי הכרכב היה בחצי המזבח . עי' זבחים נ"ג ע"א . (ב) עד חצי המזבח . זבחים ס"ב ע"א ועיין רש"י עה"ת תרומה כ"ז ה' . (ג) פי' כרכב הוא הסובב . גמרא שם . ומן פי' כרכב הוא הסובב עד ומעלן למערכה לא נמצא בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ . ובכ"י פ"ב נמצא הוספה אשר ליתא בכ"י שלפנינו וגם בכ"י פלארענץ ליתא וכך הוא : וחוט של סיקרא היה חוגרו באמצע והוא מקום מכבר במקומו והיה החוט חמש אמה ביסוד ושלש אמה בקיסר (נ"ל ברכב) ואמה סובב ושם היו נותנים דמים התחתונים לאמה [נ"ל למטה] ומחוט הסיקרא ולמעלה חמש אמות אמה קרנות ושלש אמות ברקים ואמה כולו עורב [נ"ל כליא עורב] כו' פירש צורת עוף מונעם ע"כ . והמאמר הזה הוא בברייתא דמלאכת המשכן פרק י"א

ומובא

(יז) וכסף פקודי העדה . אלו השקלים הכתובים בכי תשא , שנאמר לפקודיהם (שמות ל יב) , וכאן כתיב וכסף פקודי העדה מאת ככר ואלף ושבע מאות וחמשה ושבעים . ושמא תאמר הוסיפו משלהם , ת"ל בקע לגלגולת מחצית השקל , הבקע הוא מחצית השקל מטבע עצמו שהם שנים לשקל לשש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים , וא"ת והלא ישראל בצאתם ממצרים לא היו אלא שש מאות אלף , שנאמר כשש מאות אלף רגלי (שמות יב לז) , וכסף הפקודים מחשב לשש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים , תשובתו כי שש מאות היה בשנה ראשונה , וכשעשו העגל נפלו מהם שלשת אלפי איש , אבל מצות תשא היה אחר מעשה העגל , משל לרועה שהיה רועה את עדרו ונכנס ארי ביניהם , וטרף מהם , צוה בעל הצאן למנות עדרו , כך אחר מעשה העגל מנה משה את ישראל לתת כסף הכפורים , ונמצא שש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות והמשים , (יח) וזו שאילה שאל קנטריקוס הגמון את רבן יוחנן בן זכאי , בגבוי הכסף את מוצא מאתים ואחד ככר ואחד עשר מנה , (יט) [דכתיב בקע לגלגולת וגו' לשש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים , היאך הם מאתים ואחד ככר ואחד עשר מנה] , לפי ששני בני אדם היו מביאים שקל המאה מביאים חמשים שקלים , שהם שני מנים שכ"ה שקלים הם מאה דינרים , שהסלע ארבעה דינרין , נמצאו כ"ה סלעים מנה , וכה"א ביחזקאל עשרים שקלים וגו' המנה יהיה לכם (יחזקאל מה יב) , המנה ה' חמשה מ' ארבעים נ' חמשים ה' חמשה , הרי מאה דינרין שהן כ"ה סלעים , ואם מאה איש נותנין שני מנים , האלף נותנים עשרים מנים , שלשת אלפים מביאים ששים מנים בזה החשבון , והששים מנים הם ככר שלם, שנאמר והשקל עשרים גרה עשרים שקלים חמשה ועשרים שקלים עשרה וחמשה שקלים המנה יהיה לכם (שם) , הם הכל ששים . (כ) ולמה נחלקו בפסוק לארבעה חלקים , שנאמר עשרים שקלים חמשה ועשרים שקלים כנגד ארבעה חלוקי עירוכין שבתורה, אם מבן חדש עד בן חמש שנים , ואם מבן חמש עד בן עשרים שנה , ואם מבן עשרים עד בן ששים שנה , ואם מבן ששים שנה ומעלה , ללמדך ששנתות היו השקלים לצורך הערכים , עד כאן למבן חדש , עד כאן למבן ששים , כדרך שהיה במדות ההין , בהין היה שנתות עד כאן לאיל , עד כאן לכבש , עד כאן לפר , ואתה מוצא צירוף שקלי עירוכין בפסוק הזה , והשקל עשרים גרה וגו' , וחוץ משלשה שקלים שבקטנה לפי שבא ללמדנו ששים מנה הוא הככר , וכ"ה סלע היא המנה , הנה למדנו לשלשת אלפים איש שהן מביאין ככר לשלש מאות אלף מאת ככר , הרי לשש מאות אלף מאתים ככר לשלשת אלפים , ועוד ככר לחמש מאות והמשים כל מאה איש נותנים שני מנים והחמשים המנה הרי אחד עשר מנים , לפיכך שאל אותו הגמון לרבן יוחנן בן זכאי את מוצא כאן כ"א ככר וי"א מנה והיאך אתה מוצא בנתינת הכסף מאת ככר ואלף ושבע מאות והמשה ושבעים שקל נטל מחצה ונתן מחצה , וזה לשון חז"ל (כא) בבכורות בפרק קמא , והשיב לו מנה של קודש כפול היה , שנאמר ונחשת התנופה שבעים ככר ואלפים וארבע מאות שקל שהם תשעים ושלשה מנים , ולא מנאן הכתוב אלא בפרוטרוט השקלים מנאן באלפים וארבע מאות שהרי יש בהן ככר ושלשים ושש מנין , ולמה לא מנאן בככר וחצי וששה מנים , משום

הערות ותקונים

(יח) וזו שאילה שאל . בכורות ה' ע"א וע"ש בפירש"י . (יט) דכתיב בקע לגלגולת . הוספתי עפ"י כ"י פלארענץ . (כ) ולמה נחלקו בפסוק לד' חלקים . ראיתי בכ"י פלארענץ שינויים וכך כתוב שם : ולמה נחלקו ללמוד סלעו של קודש שהוסיפו עליו חמשה ועשרים הוא מנה של קודש לאחר שהוסיפו עליו שתות שהוא שתות מלבד חמשה ועשרים לכך נאמרו אלו השיעורים ללמדנו המנה של הדיוט והמנה של הקדש לאחר שניתוספו עליהם ולמדנו הככר שהוא ששים מנה לכך נאמר לכם הוא להקדש ולא להגרים הנה למדנו לשלשת אלפים איש שהם מביאים ככר לשלשת מאות אלף מאת ככר וכן לשלש מאות הרי לשלש מאות מאתים ככר לשלשת אלפים ככר לחמש מאות וחמשים כל מאה איש נותנים שני מנה הרי אחד עשר מנה . ואחר כך מתחיל כמו בכ"י שלפנינו לפיכך שאל אותו הגמון לר' יוחנן בן זכאי אתה מוצא כאן כו' . (כא) בבכורות בפ"ק . דף ה' ע"א :

וכאן והיו הכרובים פורשי כנפים למעלה (שמות כה כ), במעשה בראשית נפש חיה למינה (בראשית א כד), וכאן קרבנות מן הבהמה, במעשה בראשית יצירת האדם, וכאן כהנים לשרת, במעשה בראשית ויכלו השמים והארץ וכל צבאם (בראשית ב א), וכאן (ט) ותכל כל עבודת המשכן אהל מועד (שמות לט לב), במעשה בראשית ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו (בראשית ב ג), וכאן וימשחם ויקדש אותם (במדבר ז א), לכך נאמר מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל: וכיון שנשלמה מלאכת המשכן עשה משה רבינו חשבונות עם ישראל כך וכך נתתם לי, כך וכך הוצאתי, שנאמר אלה פקודי:

כא) **אלה** פקודי המשכן. וכן הוא אומר ויתן יואב את מספר מפקד העם (ש"ב כד ט), ואע"פ שמשה רבינו נאמן היה לכל ישראל עשה חשבון ליציאת המשכן, שנאמר אלה פקודי המשכן: משכן העדות. מהו משכן העדות, (י) אמר משה רבינו לפני הקב"ה רבש"ע עשינו משכן והותרנו, (יא) אמר לו הקב"ה עשה משכן לדברות, לכך נאמר משכן משכן שני פעמים: ד"א משכן משכן, (יב) שנתמשכן על ידיהם, (יג) הוא שאמרו אנשי כנסת הגדולה חבול חבלנו לך (נחמיה א ז): העדות. (יד) עדות הוא לכל באי העולם, שאין סליחה אלא לישראל שנתרצה הקב"ה בו לישראל, שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שמות כה ח), שכיון שעשו ישראל את העגל היו אומות העולם סבורים שאין הקב"ה מתרצה עוד לישראל, וכיון שעשו את המשכן והשרה שכינתו בישראל נהיה להם לעדות שנתרצה להם הקב"ה, (טו) משל למטרונית שנשאת למלך כעס עליה ופירש הימנה, אמרו שכנותיה שוב אינו מתרצה לה, לאיזה ימים נתרצה לה ובא לפלטין שלה, היה אוכל ושותה עמה ולא היו השכנות מאמינות עד שהיו מריחים ריח בשמים שעולה: אשר פקד על פי משה. (טז) כיון שנגמרת מלאכת המשכן אמר להם משה בואו ונעשה חשבון ביחד, מיד נתקבצו כל ישראל אצלו, אמר להם אלה פקודי המשכן, הישב מה שהוציא בכל דבר ודבר, ושכח מה שהוציא בעשיית הווים, והיה תמיה, והכל תמיהין עמו עד שתלה עיניו וראה את הווים בעמודים, ונזכר מה שהוציא בעשייתן, שנאמר ואת האלף ושבע המאות וחמשה ושבעים עשה ווים לעמודים (פסוק כח): עבודת הלוים ביד איתמר בן אהרן הכהן. זו עבודת משא הלוים, אלו בני גרשון שהיו נושאין את יריעות המשכן, ואת אהל מועד, מכסהו ומכסה התחש אשר עליו ואת קלעי החצר, וכתיב בפרשת נשא את ראש בני גרשון, זאת עבודת משפחות בני הגרשוני באהל מועד ושמרתם ביד איתמר בן אהרן הכהן (במדבר ד כח), לכך נאמר אשר פקד על פי משה עבודת הלוים ביד איתמר בן אהרן הכהן:

כב) **ובצלאל** בן אורי בן חור. נאה להזכירו על מלאכת המשכן:

כג) **ואתו** אהליאב בן אחיסמך. (יז) מיכן שאין ממנין שררה על הצבור פחות משנים:

כד) **כל** הזהב העשוי למלאכה בכל מלאכת הקדש ויהי זהב התנופה. בא ליתן סכום לזהב ולכסף: זהב התנופה. זו נדבה:

הערות ותקונים

פקודי א"ר יעקב בר' אסי בשביל שהקול כנגד בריאת עולם כיל"ד כו'. (ט) ותכל כל עבודת המשכן אהל מועד. במקרא כתיב ותכל כל עבודת משכן אהל מועד. (י) אמר משה רבינו לפני הקב"ה. תנחומא פקודי אות ה', שמ"ר פנ"א, ילקוט ריש פקודי בשם התנחומא. (יא) אמר לו הקב"ה עשה משכן לדברות. בתנחומא פקודי ובשמ"ר שם אמר משה רבון העולם עשינו את מלאכת המשכן והותרנו מה נעשה בנותר, א"ל לך ועשה בהם משכן לעדות, הלך משה ועשה בהן. ובילקוט הביא כנוסחת רבינו עשה משכן לדברות. ועיין ביפ"ת שמפרש עפ"י מדרש אבכיר הובא בילקוט בהעלותך פסוק אספה לי שבעים איש שני אהלים עשו אהל לעבודה ואהל לדברות כמלת הפנימי כך היה התיכון כו'. (יב) שנתמשכן על ידיהם. תנחומא ושמ"ר שם בשם ר' שמואל בר מרתה. (יג) הוא שאמרו אנשי כנה"ג חבול חבלנו לך. בשמ"ר נוסף ואין חבול אלא משכון שנאמר לא יחבול רחים ורכב (דברים כד). (יד) עדות הוא לכל באי העולם. תנחומא ושמ"ר ובמדרש שמ"ר מובא זה בשם ר' שמעון בר' ישמעאל. (טו) משל למטרונית. תנחומא ושמ"ר, ובשמ"ר מובא המשל בשם ר' יצחק. (טז) כיון שנגמרת מלאכת המשכן. תנחומא פקודי אות ז' ושמ"ר שם. (יז) מיכן שאין ממנין לעשות שררה על הציבור. שקלים פ"ה מ"ג.

שמים וארץ , כתיב הכא ביום החדש הראשון , וכתיב התם ויהי ערב ויהי בקר יום אחד (בראשית א ה) :

יח) **ויקם** משה את המשכן . בוא וראה כמה גבורתו של משה רבינו שהקים לבדו את המשכן , (ג) מיכן אמרו אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על גבור וחכם :

יט) **ויפרוש** את האהל על המשכן . מיכן אמרו (ד) ארכו של משה עשר אמות :

כ) **ויקח** ויתן את העדות . הזכיר בלוחות קיחה ונתינה , כענין שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו (משלי ד ב) :

ל) **וישם** את הכיור בין אהל מועד ובין המזבח . (ה) מיכן אמרו תיכף לנטילת ידים ברכה :

לב) **בבאם** אל אהל מועד ובקרבתם אל המזבח ירחצו . (ה) שאילו היה עומד ומקריב כל הלילה, לבקר צריך קידוש, שכל המשנה מעבודה לעבודה צריך קידוש :

לג) **ויכל** משה את המלאכה . ללמד שכל הגומר את המלאכה נקראת על שמו :

לד) **ויכס** הענן את אהל מועד :

לה) **ולא** יכול משה לבוא אל אהל מועד. וכתיב ויבא משה בתוך הענן (שמות כד יח) , (ו) מלמד שנעשה לו שביל ונכנס לתוך הענן , אבל כאן לא יכול לבוא עד שקראו אותו , שנאמר ויקרא אל משה :

לו) **ובהעלות** הענן . זה סיפור המסעות , על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו :

לח) **כי** ענן ה' על המשכן יומם ואש תהיה לילה בו . (ו) מלמד שעמוד האש משלים לעמוד הענן , ועמוד ענן משלים לעמוד של אש . (ז) כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא היו צריכין לאור החמה ולאור הלבנה, אלא כל זמן שהיו רואין את הענן מאדים, יודעין שהחמה שוקעת , מלבין יודעין שהחמה מזרחת , וכן לעתיד לבא, שנאמר וחפרה הלבנה ובושה החמה וגו' (ישעיה כד כג) , (ח) ואומר לא יהיה לך השמש לאור יומם ולנוגה הירח לא יאיר לך (ט) והיה לך ה' אלהיך לאור עולם ואלהיך לתפארתך (ישעיה ס יט) , ואומר (י) ואני אהיה להם נאם ה' חומת אש סביב וגו' (זכריה ב ט), ישתבח שם אלהינו שהוא אש אוכלה, ותורתו אש , ובעמוד אש היה מנהיג את עמו ישראל, ובחומת אש עתיד לסבבם, ועל אותו הדור הוא אומר עוז והדר לבושה ותשחק ליום אחרון (משלי לא כה) , (יא) [אמרו רבותינו ז"ל כל מתן שכרם של צדיקים מתוקן הוא לעתיד לבוא , לפיכך ותשחק ליום אחרון] . (יב) אמר רב מעשה בתלמיד אחד מתלמידי ר' שמעון בן יוחאי שיצא לחוץ לארץ

הערות ותקונים

ע"ב . (ג) מיכן אמרו אין הקב"ה משרה שכינתו · שבת צ"ב ע"א . (ד) ארכו של משה י' אמות · שבת צ"ב ע"א · (ה) מיכן אמרו . ברכות מ"ב ע"א . (ה) שאילו היה עומד ומקריב . זבחים י"ט ע"ב . (ו) מלמד שנעשה לו שביל · עיין רש"י עה"ת שהביא וז"ל ולא יכל משה וגו' וכתוב אחד אומר ובבא משה אל אהל מועד בא הכתוב השלישי והכריע ביניהם כי שכן עליו הענן אמור מעתה כל זמן שהיה עליו הענן לא היה יכול לבא נסתלק הענן נכנס ומדבר עמו ע"כ והוא מי"ג מדות פס' ח' · (ז) מלמד שעמוד האש משלים . שבת כ"ג ע"ב . (ז) כל אותן ארבעים שנה · ברייתא דמלאכת המשכן , פרק י"ד בשם רשב"י · (ח) ואומר לא יהיה לך השמש · וכן מובא בכ"י פלארענץ ובקרא לא יהיה לך עוד השמש · (ט) והיה לך ה' אלהיך . בקרא ליתא אלהיך . (י) ואני אהיה להם . בכ"י פלארענץ ואני אהיה לך , ובקרא כתיב ואני אהיה לה . (יא) אמרו רבותינו . הוספתי עפ"י כ"י פלארענץ · (יב) אמר רב מעשה בתלמיד אחד · נשנה במדרש שו"ט מזמור נ"ב ושם הגי' אמר ר' חזקיה בש"ר ירמי' והסיפור הזה שהביא רבינו מתאמת עם הסיפור המובא בשמ"ר פנ"ב ואין ספק שנמצא כן בילמדנו הנאבד אשר בעל המסדר ממדרש שמ"ר שאב משם כי מדרש שמ"ר לא ראה רבינו טוביה ז"ל . ובילקוט משלי רמז תתקס"ד מובא ג"כ כלשון מדרש שמ"ר ונרשם בצדו „מדרש" וכן מובא זה בס' והזהיר פקודי ק"ל ע"א ושם במקום אמר רב נאמר אמרו רבותינו וגם בעל המאסף את ס' והזהיר שאב זאת מהילמדנו או מהתנחומא עצמו רק שחסר בתנחומא דף האחרון ונשלם אח"כ מאת סופר מאוחר כי עד הסיום מתנחומא פקודי אות ח' כי תעבור במים אתך אני כי תלך לא תכוה ולהבה לא תבער בך הוא גם בס' והזהיר ואח"כ מתחיל בס' והזהיר זמ"ה תאלמנה שפתי שקר ,

וזה

דכפול היה ובכולהו ליכא ככר שלם של קודש, ולפיכך לא מנאן הכתוב בפרוטרוט, ללמדנו שככר של הקדש כפול היה:

[לט] א) **ומן** התכלת והארגמן ותולעת השני עשו בגדי שרד. אלו מכסאות של ארון ושל שלחן ושל מנורה: (א) ד"א שאלמלא הן לא נשתייר ח"ו מישראל שריד ופליט, (ב) כדמפורש במס' יומא, על מעשה הכותיים שעשו בימי אלכסנדר מוקדן, שנתעטף שמעון הצדיק כהן גדול בבגדי כהונה, ויצא לקראתו, כיון שראהו המלך ירד מעל מרכבתו והשתחוה לו, אמרו לו עבדיו מלך גדול כמותך ישתחוה ליהודי זה, אמר להם דמותו מנצח בבית מלחמתי, והוא המלאך שהיה מתדמה כדמות הכהן גדול:

ב ג) **ויעש** את האפוד זהב וגו' וירקעו את פחי הזהב וקצץ פתילים. וקצץ הזהב ועשאו פתילים:

כא) **וירכסו** את החשן. מואחז היה החשן באפוד בשרשרות גבלות, אבל הדוקיו לא היה אלא בפתיל תכלת שהיה מהדקת על גבי הכהן שהיה מושך חוט של תכלת ומתקבץ עם האפוד, וכשהיה מרפהו היה מתמשך החשן מן האפוד, ונאחז בשרשרות שבתוך הטבעות שבאפוד ושבחשן, שנאמר ולא יזח החשן מעל האפוד: כאשר צוה ה'. לא הוסיף ולא פיחת:

כח) **פארי** המגבעות. ראש הכובע:

כט) **ואת** האבנט שש משזר ותכלת וארגמן. (ג) מדשש כיתנא, תכלת עמרא, הא למדנו לאבנט שהוא כלאים:

לג) **ויביאו** את המשכן. (ד) כיון שעשו ישראל את המשכן לא היו יודעין להקימו, כל אחד ואחד הביא מלאכתו, זה אומר הרי קרסיי, וזה אומר הרי קרשיי, זה אומר הרי בריחיי, ושרת רוח הקודש על משה רבינו והקימו:

מג) **ויברך** אותם משה. (ה) אמר להם יהי רצון שתשכון שכינה במעשה ידיכם: ד"א ויברך אותם משה, אמר להם יהי רצון שלא ישלוט אויב במעשה ידיכם, שהרי המשכן נגנז במחילות המקדש:

[מ] יז) **ויהי** בחדש הראשון. זה ניסן, שנאמר ראשון הוא לכם (שמות יב ב), חדש שבו נתבשר אברהם אבינו ביצחק, וחדש שבו נגאלו ישראל ממצרים, חדש שבו עתידין ליגאל, (א) אמרו רבותינו ז"ל שבעת ימי המלואים היה קודם ראש חדש ניסן, שבעשרים ושנים באדר התחילו להקים המשכן, והיה משה רבינו מעמידו בכל יום ואוכלים שם קדשים, וחוזר ומפרקו כל שבעה, ביום השמיני שהוא ראש חדש ניסן העמידו ולא פרקו. (ב) תנא אותו היום נטל עשר עטרות, ראשון למעשה בראשית, ראשון לחדשים, ראשון לכהונה, ראשון לעבודה, ראשון לירידת אש מן השמים, ראשון לשכון שכינה בישראל, ראשון לברך את ישראל, ראשון לאכילת קדשים, ראשון לנשיאים, ראשון לאיסור הבמות, כדברי האומרים ביום השמיני קרא משה זה ראש חדש ניסן, (ב) ואותו היום היתה שמחה לפני הקב"ה כיום שנברא

הערות ותקונים

[לט] (א) ד"א שאלמלא הן · יומא דף ע"ב ע"ב · אלמלא בגדי כהונה לא נשתייר משונאיהן של ישראל שריד ופליט. פירש"י שעל ידיהן מקריבין הקרבנות המכפרין על ישראל. (ב) כדמפורש במס' יומא. דף ס"ט ע"א מגלת תענית פ"ט · ונמצא ג"כ בקצת שינוים בקדמוניות לבן מתתיהו (ס"ס י"א) ועיין גם בסדר הקבלה בהתחלתו הדור השני מאנשי כנסת הגדולה כו'. (ג) מדשש כיתנא. עיין יומא ע"א ע"ב · (ד) כיון שעשו ישראל את המשכן לא היו יודעין להקימו · תנחומא פקודי אות י"א ורש"י עה"ת בשם תנחומא, וס' והזהיר ק"ל ע"ב · (ה) אמר להם יהי רצון כו'. סדר עולם פ"ו ספרא שמיני, וספרי פינחס, ותנחומא פקודי אות י"א, במ"ר פי"ב, ורש"י עה"ת.

[מ] (א) אמרו רבותינו · סדר עולם פ"ז פסיקתא ויהי ביום כלות משה דף ו' ע"א, ספרא סוף פ' צו, ובירושלמי יומא פ"א ה"א ועיין בפסיקתא שם הערה ק"ז. (ב) תנא אותו היום · סדר עולם פ"ז ספרא ריש שמיני שבת פ"ז ע"ב ובתנחומא סוף פקודי איתא ואותו היום נטל עשרה עטרות כדאיתא בסדר עולם ע"כ · קצר המעתיק בלשונו ורשם מקורו בסדר עולם · (ב) ואותו היום · ספרא ריש שמיני מגילה י' ע"ב

ובא עשיר גדול, וכשראוהו התלמידים שהעשיר, בקשו גם הם לצאת לחוצה לארץ, בא ר' שמעון בן יוחאי (יג) והוציאן לבקעה חוץ למדינה, והתפלל לפני הקב"ה ונתמלאה הבקעה דינרי זהב, אמר להם, כל מי שרוצה ליטול יטול, אבל הוו יודעין שכל מי שהוא נוטל משלו הוא נוטל, מחלקו הוא נוטל, ממה שיש לו לעולם הבא, שאין מתן שכרה של תורה אלא לעתיד לבא, הוי ותשחק ליום אחרון: (יד) צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה (שה"ש ג יא) מלך שהשלום שלו, בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו (שם) ביום מתן תורה, שאמרו נעשה ונשמע והקדימו נעשה לנשמע כסוד מלאכי השרת, שנאמר ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו (תהלים קג כ), וביום שמחת לבו (שה"ש שם), זה שיכלול המשכן ביום שהוקם על מתכונתו, שהיה שמחה לפני מי שאמר והיה העולם, שהרי צמצם שכינתו לשכון בישראל, אשר השמים ושמי השמים לא יכלכלוהו, ושכן בתוך המשכן, שנאמר וכבוד ה' מלא את המשכן (פסוק לד), כי ענן ה' על המשכן יומם ואש תהיה לילה בו, לעיני כל בית ישראל בכל מסעיהם, אשרי העם שככה לו, אשרי העם שה' אלהיו, ברוך ה' לעולם אמן ואמן:

סליק פרשת פקודי

נשלם ספר שמות, רוממות ותעצומות, לצר עולמות:

הערות ותקונים

וזה ליתא בתנחומא רק במ"ר פנ"ב אשר גם המסדר משמ"ר לקח מהתנחומא רק בשינויים כדרך המסדר הזה ובעל ספר והזהיר לקח זאת מהתנחומא שהיה לפניו לא מהשמ"ר לכן נמצא בו שינויים מאשר הוא לפנינו בשמ"ר והבן. (יג) והוציאן לבקעה חוץ למדינה. וכן גי' בעל ס' והזהיר, ובילקוט שם והוציאן לבקעה שעל פני העיר, ובשמ"ר הגי' והוציאן לבקעה אחת של פני מדון. נ"ל בני מרון והיא מירון אשר שם נקבר רשב"י ובנו ולכן הוציאן רשב"י לבקעה אחת של אנשי מרוניא, עיין מה שכתבתי בפסיקתא פסקא ויהי בשלח הערה רמ"ד וכן העירותי בהלבנון שנה עשירית מחברת ראשונה לד 16 אות מ"ט. (יד) צאינה וראינה גם זה היה בתנחומא לפני רבינו וכן מובא בס' והזהיר שם וגם בעל מסדר ממדרש שמ"ר לקח זה מתנחומא ועיין פסיקתא פסקא ויהי ביום כלת משה דף ב' ע"ב ודף ד' ע"א ודף ה' ע"א ובהערות שני: